مکمل فارسی و عربی

غیاث اللغات

مع

منتخب اللغات و چراغ ہدایت

امتیازی ایڈیشن

تالیف: مولانا محمد غیاث الدین

مع منتخب اللغات من تصنیف مولوی جعفر

قدیمی کتب خانہ آرام باغ کراچی

مکمّل فارسی ڈکشنری

غیاث اللغات

مع

منتخب اللغات۔ و چراغِ ہدایت

جدید ترتیب میں جملہ صفحات ۱۴۱۶ پر مشتمل جلی قلم میں

اِمتیازی ایڈیشن

تالیف: مولانا محمد غیاث الدین۔ بسال ۱۲۴۲ھ

مع اضافات مفیدہ: مختصر اللغات من تصنیف مولوی جعفر

قدیمی کتب خانہ مقابل آرام باغ کراچی

مخزن المعانی

بسم اللہ الرحمن الرحیم

الٰہ	ایزد	کردگار	احد	خالق	مخلوق	مرسل	مصطفیٰ
خدا	خدا	خدا	ایک	پیدا کرنیوالا	پیدا کیا گیا	بھیجا گیا	قبول کیا گیا
مرتضیٰ	صلوٰۃ	حمد و ثنا	نعت	صفت	مدح	ستایش	تحسین
پسند کیا گیا	نماز درود	تعریف تعریف	تعریف	تعریف	تعریف	تعریف	تعریف
اصحاب	حُر	عبد	انسان	ناس بشر	قامت	جسم	اندام
دوستان	آزاد	بندہ	آدمی	آدمی آدمی	قد	بدن	بدن
روح	روان	موی	شعر	فرق	مفرق	راس	تارک
جان	جان جی	بال	بال	جدا سا مانگ سر	مانگ	سر	سر۔ تالو
جبین	ناصیہ	سیما	جبہہ	چکاد	ابرو	حاجب	مژگان
پیشانی	پیشانی	پیشانی	پیشانی	پیشانی	بھوں	بھوں	پلک
عین۔ دیدہ	چشم	مردمک	شقیقہ	بناگوش	گوش	اذن	صماخ
آنکھ۔ آنکھ	آنکھ کا سیاہ	آنکھ کی پتلی	آدھے سر کا درد	کان کی لو	کان	کان	کان کا سوراخ
ارنبہ	بینی۔ انف	مُجّہ	رخسار	عذار	عارض	خد	کنج
ناک کے	ناک۔ ناک	نکچوڑی	گال	گال	گال	گال	گلا

دہن منہ	پُخ منہ	روی۔ فم منہ۔ منہ	افواہ منہ	شفت لب	لسان زبان	دندان دانت	سن دانت
اسنان دانتان	ضرس داڑھ	اضراس داڑھیں	حلقوم۔ نائے حلق حلق	گلو گلا	حنجرہ حلق	طازہ ٹرپیبی	زنخدان ٹھوڑی
زنخ ٹھوڑی	ذقن ٹھوڑی	سُبلت مونچھ	شارب مونچھ	بروت مونچھ	لحیہ ڈاڑھی	محاسن داڑھی	ریش ڈاڑھی
جعد چوٹی	گیسو زلف بال	شانہ۔ منڈھا کنگھی۔ مونڈھا	دوش کاندھا	کتف کاندھا	ساعد بازو	عضد بازو	زند پہنچا
معصم پہنچا	ابط بغل	آرنج کہنی	مرفق کہنی	ید۔ دست ہاتھ۔ ہاتھ	کفدست ہتھیلی	انگشت انگلی	انگشتان انگلیاں
انملہ سرانگشت	انامل سرانگشتان	وجب بالشت	شبر بالشت	بدست بالشت	ذراع گز	درع پیراہن۔ زرہ	ناخن۔ ظفر نکھ۔ نکھ
اظفار نکھان	خنصر کن انگلی	بنصر بازو کی انگلی	وسطیٰ بیچکی انگلی	سبابہ انگوٹھا	ابہام انگوٹھا	مشت مٹھی	صدر [illegible]
پستان چوچیاں	شکم پیٹ	بطن پیٹ	پشت پیٹھ	ظہر پیٹھ	ناف۔ سرّہ دُھنی۔ توندی	فخذ ران	زانو۔ رکبہ گھٹنا۔ گھٹنا
ساق پنڈلی	جنب پہلو	جُنُب ناپاک	جہت سمت	صلب پیٹھ کی بانس	میان کمر	سرین چوتڑ	الیہ۔ کفل چوتڑ۔ چوتڑ
رَجُل مرد	رِجل پاؤں	پای پاؤں	لگد لات	شتالنگ ٹخنا	کعب ٹخنا	عقب پیچھے	عقب ایڑی
پاشنہ ایڑی	کف پا تلوا	قفا گدی	جید گردن	عنق گردن	رقبہ گردن	پوست چمڑا	چرم۔ جلد چمڑا۔ چمڑا

عصب رگ	عصب رگان	عرق رگ	عروق رگان	دبی [illegible]	خون لہو	ریم پیپ	رودہ انتڑی
معدہ پوٹھا	شکنبہ پوٹھا	جگر کلیجہ	استخوان ہڈی	شش پھیپھسا	مثانہ پھکنا	کلیہ گردہ	ضمیر-قلب دل-دل
فؤاد دل	[illegible]	زہرہ پتہ	تلخہ پتہ	طحال تلی	سپرز تلی	پیہ چربی	شحم چربی
بول پیشاب	غائط-براز گو-گہ	استفراغ [illegible]	خمیازہ انگڑائی	[illegible] جمائی	ہک ہچکی	ہکک ہچکی	فواق ہچکی
آروغ ڈکار	سرفہ کھانسی	عطسہ چھینک	خواب نیند	نوم نیند	بیدار ہشیار	[illegible] ترنگر	جنیوا-گدا فقیر-فقیر
درویش فقیر	جوع بھوک	گرسنہ بھوکا	تشنہ پیاسا	جرعہ گھونٹ	عریان ننگا	برہنہ ننگا	سخن بات
حدیث بات	وداع رخصت کرنا	پدرود رخصت کرنا	خیرباد رخصت کرنا	فراموشی بھولنا	نسیان بھولنا	کاذب جھوٹا	دروغ جھوٹ
کذب جھوٹ	افترا بہتان	خرد عقل	رای دانائی	فراست دانائی	کیاست دانائی	زیرکیت دانائی	فطنت دانائی
فطرت پیدائش	زیرک دانا	فرزانہ دانا	بخرد دانا	دالہ عاشق-دیوانہ	شیدا دیوانہ	مجنون دیوانہ	[illegible] احمق
ابلہ احمق	آبلہ چھالا	اصغا سننا	استماع سننا	سمع سننا	[illegible] [illegible]	خاموشی چپ رہنا	سکوت چپ رہنا
سکونت رہنا	اقامت رہنا	کر بہرا	اخرس-صم بہرا-بہری	ابکم گونگا	گنگ گونگے	لال گونگا	گنگ گونگا

اعرج لنگڑا	لنگ لنگڑا	کور اندھا	اعمی اندھا	نابینا اندھا	ضریر اندھا	بینا دیکھنے والا	بصیر دیکھنے والا
کوژ کبڑا	نحیف دبلا	فربہ موٹا	لاغر دبلا	تہاون سستی	شاطر-چالاک شطرنج باز	چست چالاک	چابک چالاک
قوی زورآور	نیرو قوت	سعی کوشش	جہد کوشش	جہد کوشش	طبیب حکیم	پزشک حکیم	درمان علاج
چارہ علاج	گزیر علاج	حرارت گرمی	برودت سردی	یبوست خشکی	رطوبت تری	لرزہ کانپنا	رعشہ کانپنا
احول ترچھا	کاج ترچھا	لوچ ترچھا	[illegible] ایک آنکھ والا	رنج درد-غم	اندوہ غم	حزن غم	الم درد-غم
حزین غمگین	ملول دلگیر	اضطراب بے اختیاری بیقراری	شکیب صبر	گریہ رونا	نوحہ رونا	تضرع رونا	زاری رونا
بکا رونا	الحاح مبالغہ کرنا	اشک آنسو	دمع آنسو	دریغ افسوس غم	خوف ڈر	ترس ڈر	خطر ڈر
بیم ڈر	ہراس ڈر	باک ڈر	شور پکارنا	خروش پکارنا	ہرزہ بیہودہ	طامات بیہودہ باتان	خرافات بیہودہ باتیں
خجستہ نیک-نیکی	احسن نیکتر	خیر نیک-نیکی	ستیزہ [illegible]	شر بد-بدی	خبث بد	منکر بد	قبیح بد
شنیع بد	زشت بد	ہیز ہیجڑا	[illegible] ہیجڑا	مخنث ہیجڑا	ذنوب گناہان	خطا گناہ	عصیان گناہ
عاصی گناہگار	فاسق بدکار	فاجر بدکار	فاجرہ بدکار عورت	فاحشہ بدکار عورت	عصمت پاکی	عفت پاکی	عقوبت عذاب

معاتب عذاب	گوشمالی کان ملنا	تنبیہ [illegible]	تفت تھرکنا	زاغ تھرک	مخاط ریٹ	تف گرمی	غماز چغلخور
نمام چغلخور	انفعال شرمندگی	تشویر شرمندگی	ندامت پشیمانی	دشنام گالی	خشم غصہ	غیظ غصہ	غضبان غصہ دار
خصم دشمن	عدو دشمن	عناد دشمنی	تمرد نافرمانی	[illegible] نافرمانی	متابعت فرمانبرداری	اطاعت فرمانبرداری	طاعت بندگی
توبیخ جھڑکنا	زجر جھڑکنا	سرزنش جھڑکنا	تملق خوشامدی	چاپلوسی خوشامدی	زُور مکر	تزویر مکر کرنا	سالوس مکار
نیرنگ مکر	تلبیس مکر کرنا	خدع مکر	کید مکر	خدیعہ مکر	غدر مکر	زرق مکر	ریو مکر
کژپیچی مکر	لوس مکر	دستان مکر داستان	لئیم بخیل	ممسک بخیل	ضنین بخیل	[illegible] بخیل	خست بخیل
جود بخشش	بذل بخشش	سخا بخشش	نوال بخشش	راز بھید	سِر بھید	سمر خیال	تحمل برداشت
تأمل اندیشہ	تفحص دریافت کرنا	ادراک دریافت	استفسار دریافت کرنا	تفتیش دریافت کرنا	معرفت آشنائی	پند نصیحت	وعظ نصیحت
اندرز نصیحت	دزد چور	دزدی چوری	سارق چور	سرقت چوری	خیانت چوری	سراج [illegible]	زال بڑھیا
پیر بوڑھا	شیخ بوڑھا-بڈھا	برنا جوان	بانو بی بی	کنیز باندی	مملوک غلام	[illegible] غلام	کار کام
زود تعجیل	تعجیل جلدی کرنا	سرعت جلدی کرنا	شتابی جلدی کرنا	تاخیر ڈھیل کرنا	درنگ آہستہ	تعویق ڈھیل کرنا	توانی ڈھیل کرنا

کٹ

کٹ ذلیل	اجلاف کمینہ	سفلہ کمینہ	سفیہ نادان	فرومایہ کمینہ	خسیس کمینہ	دونان کمینہ	جلال بزرگی
جلیل بزرگ	شریف بزرگ	منزّہ پاک	مبرّا پاک	معصوم پاک	صالح نیک	خلائق خو	شمائل خصلتیں
سیرت خصلت	صورت شکل	سعادت نیکبختی	شقاوت بدبختی	سعید نیکبخت	شقی بدبخت	عالم جاننے والا	علم جاننا
دانا جاننے والا	گواہ شاہد	بدیع نو پیدا کرنے والا	نغز نادر	شگرف نادر	شگفت نادر تعجب	جفت جوڑا	زوج مرد-جوڑا
انتقام بدلہ	تلافی بدلہ	تدارک بدلہ	پاداش بدلہ	مکافات بدلہ	جذب کھینچنا	وصول پہنچنا	دقیقہ باریکی
اصناف [illegible]	انواع اقسام	اقسام اقسام	سراسیمہ پریشان	تشویش پریشان	سراسیمگی پریشان	آشوب [illegible]	گوناگون [illegible]
آسیب آفت	دودمان خاندان	تبار خاندان	خویشان سگے	خویش سگا-آپ	ضیف مہمان	مراعات دوستی	خلّت دوستی
وداد دوستی	مصافات دوستی	مروّت دوستی	محبت دوستی	اُنس دوستی	صداقت [illegible]	اتحاد دوستی	ارتباط دوستی
اخلاص دوستی	ولا دوستی	مخلص دوست	انیس دوست	قرین پاس نزدیک	بزم مجلس	محفل مجلس	انجمن مجلس
سماع سننا راگ	ترنم راگ گانا	ترانہ راگ	نغمہ راگ	سرود راگ	رقص ناچ	مطرب قوال	خنیاگر قوال
رامشگر قوال	خرمی خوشی	خرسندی خوشی	انبساط خوشی	سرور خوشی	نشاط خوشی	طرب خوشی	بہجت خوشی

1	2	3	4	5	6	7	8
فرحت خوشی	عشرت خوشی	مسرت خوشی	بشاشت خوشی	ارتیاح راحت پانا	ابتہاج خوش ہونا	برگ تنبول پان	فوفل سپاری
آہک چونا	جوز جائے پھل	قرنفل لونگ	ہیل الائچی	خندہ ہنسی	ضحک ہنسی	قہقہہ پکار کر ہنسنا	تبسم مسکرانا
بشارت خوشخبری	مژدہ خوشخبری	نوید خوشخبری	ظرافت خوش طبعی	طفل بچہ	کودک بچہ	کوچک چھوٹا	صغیر چھوٹا
کہ چھوٹا	خرد چھوٹا	کلان بڑا	مہ بڑا	کبیر بڑا	آغوش گودپاندی	مہد گہوارہ	ارجوحہ گہوارہ
گور قبر	مرقد قبر	لحد قبر	مزار قبر	لعب کھیل	بازی کھیل	قبلہ بوسہ	قبہ گنبد
پدر باپ	والد باپ	اَب باپ	والدہ ماں	مادر ماں	مادر اندر سوتیلی ماں	برادر بھائی	اخوی بھائی
برادر سعد سوتیلا بھائی	برادر اعیانی سگا بھائی	برادر علاتی سوتیلا بھائی اپنے طرف سے	برادر اخیافی سوتیلا بھائی اگے طرف سے	اخ بھائی	خواہر بہن	ہمشیرہ بہن	اخت بہن
یزنہ بہنوئی	جد دادا	جدہ دادی	عم چچا	عمہ چچی۔ پھوپھی	خال ماموں	خالہ مومانی	خالو ماسو
پسر بیٹا	ابن بیٹا	فرزند بیٹا	ولد بیٹا	بنت بیٹی	دختر بیٹی	دخت بیٹی	صبیہ بیٹی
صبی لڑکا	متبنی پالکڑا	برادرزادہ بھتیجا	ہمشیرزادہ بھانجا	برادرزادی بھتیجی	ہمشیرزادی بھانجی	خسر سسرا	خسر پورہ سالا
خازنہ سال	خوشدامن ساس	داماد جنوائی	کلین بہو	ہمزلف ساڑہو	نبیرہ پوتا	نبسہ نواسا	اتباع نوکر

1	2	3	4	5	6	7	8
قابلہ دائی جنائی	مرضعہ دائی	عقیمہ بانجھ	بیوہ رانڈ	شوی۔ شوہر خاوند۔ مرد	اہلیہ عورت۔ جورو	زن عورت	زوجہ عورت
منکوحہ جورو	نسا عورت	نسوان عورتیں	اناث عورتیں	حلیہ زیور	حلیہ خلعت صورت	حلی زیورات	گوشوارہ جھمکا
دست برنجن پہنچی کنگن	سوار کنگن	یارہ کنگن	دستینہ کنگن	خلخال زیور پائے زیب	مخرت گرنا	زاویہ کونا	گوشہ کونا
کنج کونا	آب پانی	طعام کھانا	طعمہ نوالہ	خبز روٹی	نان روٹی	ثرید ستریان	بقلہ بیلن
نفرپیچ بیلن	نقرموج بیلن	شوربہ شوربہ	ادام شوربہ	نان خورش سالن	سماط دسترخوان	ناہیہ سیریان	آرد آٹا
اکل کھانا	شرب پینا	شال ڈہان	شلتوک دہان	ارز چانول	برنج چانول	حبہ دانہ	تخم بیج
سنبلہ ٹہنٹا	خوشہ ٹہنٹا	خرمن [illegible]	بر گیہوں	گندم گیہوں	نخود چنے	باقلا بگر	عدس مسور
کنجد تل	سمسم تل	آرزن مالہ	دخنہ مالہ	نخالہ بھوسا	سبوس بھوسا	روغن زرد گھی	روغن گاو گھی
روغن سیاہ رینڈی کا تیل	روغن چراغ چراغ کا تیل	روغن کنجد میٹھا تیل	شور کھارا	ترش کھٹا	مزمزہ کھٹا میٹھا	میخوش کھٹا میٹھا	عفص ترٹ
زفت ترٹ	زعفت ترٹ	تلخ کڑوا	شیرین میٹھا	تفہ پھیکا	دیگ دیگچہ	برمہ ہانڈی	مرجل دیگچہ
دیگدان چولہا	برمہ برما	مثقب برما	آتش آگ	نار آگ	نیران جمع نار	آذر آگ	اخگر چنگاری

چادر بر / [illegible]	چاہ پوز / [illegible]	برکہ / حوض	آبشار / پانی کی چادر	جوی / ندی	دجلہ / نہر بغداد	جیحون / ندی خراسان کی	رود / ندی
سیل / لوٹ	بحر / دریا	عمق / ڈوبکائی	عمیق / ڈونگا	ژرف / ڈونگا	زورق / کشتی	سفینہ / کشتی	[illegible] / کشتی
بجرہ / کشتی	ورطہ / بھنور بھیانک	گرداب / بھنورا	ملاح / کشتیبان	حباب / بلبلا	شناور / تیرنے والا	ساحل / کنارہ	زلال / صاف پانی
دُرد / گدگرہ	ابریق / چھاگل	خنک / ٹھنڈک	بنہ / اسباب	رخت / اسباب	رخنہ / روزن خلل	نبع / چشمہ	منہل / چشمہ
دیر / [illegible]	کنشت / دیول یہود	صنم / بت صورت دار	[illegible] / تصویر صورت دار	فرش / بچھونا	گسترش / بچھونا	بستر / بچھونا	بساط / بچھونا
بالش / تکیہ	بالین / تکیہ	[illegible] / سوئی	باغندہ / سوئی کی [illegible]	نیچک / گنڈی	دوک / تکلا	رشتہ / تاگا	سوزن / سوئی
[illegible] / سوئی	[illegible] / چادر سینے	پارچہ / کپڑا	قوب / جامہ	دثار / چادر اوپر کا	شعار / چادر اندر کا	دستار / پگڑی	کلاہ / ٹوپی
شلوار / پاجامہ ازار	شلوار بند / ازار بند ناڑہ	منطقہ / پٹکا	فوطہ / پٹکا	کمر / کمر	کمربند / پٹکا	ردا / چادر	طیلسان / چادر
جلباب / پردہ	نقاب / پردہ	معجر / دامنی	دلق / گودڑی	خرقہ / گودڑی	زنبیل / جھولی	سجادہ / مصلا	ذیل / دامن
افسر / تاج	دیہیم / تاج	اکلیل / تاج	سریر / تخت	اورنگ / تخت	اریکہ / تخت	ارائک / تختان	گاز / شمع کی قینچی
مقراض / قینچی	کارد / چاکو	گزلک / قلمتراش	فسان / سلی	داس / درانتی	منجل / درانتی	دشنہ / چھرا	تبر / کلہاڑ

درخت / جھاڑ	دوحہ / جھاڑ	نہال / سرزادہ	بیخ / جڑ	بن / جڑ	تنہ / پیڑ	شاخ / ڈالی	برگ / پتا
غنچہ / کلی	زہرہ / کلی	شگوفہ / کلی	گل / پھول	شمیم / بو	رائحہ / بو	نکہت / بو	بستان / باغ
حدیقہ / باغ	گلبند / مالی	باغبان / مالی	کدیور / مالی	میراب / مالی	گلدستہ / طرہ	گلبن / پھول کا بن	خیابان / مرزی
فواکہ / میوی	ربیع / بہار	خریف / پت جھڑی	خزان / پت جھڑی	برگ ریزان / پت جھڑی	صیف / دھوپ کالا	تابستان / دھوپ کالا	زمستان / ٹھنڈ کالا
شتا / ٹھنڈ کالا	برد / ٹھنڈک	سرما / ٹھنڈ	پختہ / پکا	خام / خلاف پختہ کچا	خشک / سوکھا	تر / زیادہ گیلا	طراوت / نمی
خار / کانٹا	کاہ / سوکھا گھانس	گیاہ / گھانس پتا	علف / گھانس دانہ چارہ جانوروں کا	مزرع / کھیت	کشت / کھیت	مزارع / زراعت کرنے والا	فلاح / زراعت کرنے والا
برزگر / زراعت کرنے والا	قلبہ / ناگر	گاو آہن / ناگر کا لوہا	باد / بارا	نسیم / نرم بارا صبح کا	سموم / گرم بارا	کوہ / پہاڑ	جبل / پہاڑ
دشت / جنگل	صحرا / جنگل	بیشہ / جنگل	آتیہ / جنگل	بادیہ / جنگل	وادی / جنگل ترپہ	ہامون / جنگل	بیابان / جنگل
بیشہ / جنگل	پیشہ / کسب کام	حرفہ / کسب کام	بہایم / چارپایے	وحوش / جنگلی جانوران	انعام / چارپایے	دواب / چارپایے	اسپ / گھوڑا
فرس / گھوڑا	فتل / گھوڑا	خنگ / سفید گھوڑا سلفا	کرہ / گھوڑے کا بچہ	اصطبل / طویلہ	سرج / زین	قربوس / حنا زین کا	لجام / لگام
ستام / [illegible]	زمام / باگ	عنان / باگ	پالہنگ / باگ ڈور	تازیانہ / کوڑا	استر / خچر	کفل / خچر	شتر / اونٹ

مدین نام شہر	اقبال دولت آنا	ادبار بدبختی	جند لشکر	جنود لشکران	جیش لشکران	عسکر لشکر	عساکر لشکران
حشم لشکر	جمل سواران	موکب لشکر سواران	علم نشان	رایت نشان	لوا نشان	درفش نشان	خیمہ ڈیرا خرگاہ
رکہ ڈیرا	طناب رسی خیمہ کی	رسن رسی	ریسمان رسی	حبل رسی	مسمار میخ	وتد میخ	اوتاد میخیں
پیچک بدلی	کانون انگیٹھی	کوس نقارہ	طبل نقارہ	دہل نقارہ	جمہور گروہ	زمرہ گروہ	جرگہ گروہ
قبیلہ گروہ	کافہ گروہ	حشمت دبدبہ	شوکت دبدبہ	صولت دبدبہ سطوکرنا	جاہ مرتبہ	ابہت بزرگی	فر بزرگی
تفاخر بزرگی کرنا	افتخار بزرگی کرنا	مباہات بزرگی کرنا	رعونت سرکشی آراستگی	نخوت غرور	پندار غرور	آشتی صلح	آذرم صلح
جنگ لڑائی	جدل لڑائی	رزم لڑائی	ستیز لڑائی	پرخاش لڑائی	عربدہ ناحق لڑنا	کارزار لڑائی	حرب لڑائی
نبرد لڑائی	مناقشہ لڑائی	منازعت لڑائی	نزاع لڑائی	دغا فریب	پیکار لڑائی	ناورد لڑائی	قتال لڑائی
معرکہ جای لڑائی	معارک جای لڑائی	تہور جوانمردی	ترکتاز دوڑا دوڑی	تکاپو دوڑنا دوڑکے	تکدو ڈھونڈھنا	جستجو ڈھونڈھنا	ساحت میدان
صلاح مصلحت	تحصین استوار	حصن قلعہ	حصار قلعہ	یزک پیش رو ہراول	حراست نگہبانی	حارس نگہبان	پاسبان نگہبان
یتاق نگہبان	جرس گھنٹا	درای گھنٹا گھنگرو	سلاح ہتھیار	آلتجہ ہتھیاران	شمشیر تلوار	سیف تلوار	حسام تلوار

بلارک جوہر تلوار کا	تاتنج نیزہ	رمح نیزہ	ژوبین نیزہ	کوپال گرز	سپر ڈھال	قوس کمان	کبادہ نرم کمان
خدنگ تیر	ناوک تیر	پیکان تیر کا پھال	زہ چلّہ	جعبہ تیردان	ترکش تیردان	کیش تیردان نیب	قربان کمان کا گھر
نیم لنگ تیردان	آماج نشانہ	نصرت یاری	ظفر فتح	فیروزی فتح	فوز فتح	انباز شریک	جراحت زخم
ہدف نشانہ	برجاس نشانہ	تسلط غالب ہونا	استیلا غالب ہونا	استیلم غلبہ	یغما لوٹ	غارت لوٹ	ریش زخم
ناسور زخم سوزن	مجروح زخمی	جبیرہ پٹی	مشورت مصلحت	شحنہ کوتوال	عسس کوتوال	زندان قیدخانہ	سجن قیدخانہ
حبس قید	اسیر قیدی	جور ظلم	جفا ظلم	تجبر ظلم	حیف ظلم افسوس	ستم ظلم	جابر ظالم
ستمگار ظالم	انکسار عاجزی کرنا	استکانت عاجزی کرنا	صعوبت سختی	درشتی کندگی تیزی	خشونت سختی	شدائد سختیاں	تباہی خرابی
ذلت خواری	ذلیل خوار	ذلّہ پس خوردہ	خرکت فرش	مے شراب	خمر شراب	بادہ شراب	صہبا شراب
راح شراب خوشی	مدام شراب ہمیشہ	ہموارہ ہمیشہ	جاوید ہمیشہ	جاودان ہمیشہ	دوام ہمیشہ	دائم ہمیشہ	ابد ہمیشہ
پیوستہ ملا ہوا ہمیشہ	نہج سڑک راہ کشادہ	منوال روش	اسلوب روش	آئین چلن	قانون چلن آراستہ	نو نیا	جدید نیا
کہن پرانہ	کہنہ پرانہ	ملاذ جای پناہ	معاذ جای پناہ	ماوا جای پناہ	ملجا جای پناہ	ایما اشارہ کرنا	تعاون مدد کرنا

اعانت مدد کرنا	راسخ استوار	واثق استوار	صمیم استوار	سدید استوار	ستوار استوار	گران بھاری	ثقیل بھاری
سبک ہلکا	خفیف ہلکا	بسیار بہت	بس بہت	بسا بہت	بیش زیادہ	فراوان زیادہ	افزون زیادہ
کثیر زیادہ	وافر زیادہ	افراط زیادہ	تفریط کم کرنا	اندک تھوڑا	قلیل تھوڑا	برخی تھوڑا ایک	چیزے تھوڑا ایک
قدری تھوڑا ایک	چندی تھوڑا ایک	شطری آدھا ایک تھوڑا ایک	بضاعت پونجی	مایہ پونجی	بخش حصہ	بہرہ حصہ۔فائدہ	تمتع فائدہ
سود فائدہ	زیان نقصان	خسران نقصان	مرّۃ ایکبار	مرأۃ عورت	مرآۃ آئینہ	سنجل آئینہ	شانہ کنگھی
مشاطہ سنوارنے والی	ماشطہ سنوارنے والی	سما آسمان	فلک آسمان	چرخ آسمان	سپہر آسمان	گردون آسمان	آتابہ پکارا
شمس آفتاب	خور آفتاب	خورشید آفتاب	مہر آفتاب	مہ چاند	ماہ چاند۔مہینا	قمر چاند	اختر تارہ
نجم ستارے	انجم ستارے	کوکب ستارہ	پروین ستارہ	سیارہ ستارہ	برق بجلی	میغ بادل	سحاب ابر
[illegible]	غمام [illegible]	غمامہ ابرسفید	مطر بارش	باران برسات	ترشح ٹپکنا	رشاشہ چھینٹا	ژالہ گار ابرنیسان
تیرگی گھر	تاریک اندھیرا	تیرہ اندھیرا	ضیا روشنی	فروغ روشنی۔سایہ	پرتو سایہ	ظل سایہ	گردش زمین
غبرا زمین	دہر زمانہ	دور زمانہ	عہد زمانہ	پیمان سوگند۔شرط	یوم روز	نہار دن	لیل رات

شب رات	دوشش کمانا	دیشب کل کی رات	دیروز کل کا روز	دی نام فارسی مہینے کا	امروز آجکا روز	فردا صبان	پس فردا پرسون
پریروز پرسون کا روز	روز دن	سال برس	امسال اس برس	پارسال گذشتہ برس	ماہ مہینا۔چاند	شہر مہینا	نموف پاندگران
کسوف آفتاب گہن	مشہود ظاہر کیا گیا	مکشوف ظاہر کیا گیا	مبرہن ظاہر کیا گیا	مبیّن ظاہر کیا گیا	منکشف ظاہر	وضح ظاہر	واضح ظاہر
واقع ظاہر	پدید ظاہر	برز ظاہر	پیدا ظاہر	ہویدا ظاہر	برملا ظاہر	آشکارا ظاہر	نہان پوشیدہ
پنہان پوشیدہ	خفیہ پوشیدہ	ترقب امید۔ڈنگ	ترصد امید	تمنا امید	ترقب امید	آمل امید	آمال امیدان
آکینت آرزو	امانی آرزوئیں	منیت موت	منیت اشتہائے امید	بعد دوری	بعید دور۔دوری	قرب نزدیکی	قریب نزدیک
قبل طرف	قبل آگے	پیش آگے	امام آگے	خلف پیچھے [illegible]	بعد پیچھے	پس پیچھے	گذشت پیچھے۔بعد
پست نیچا	تحت نیچے	زیر نیچے	زبر اوپر	فوق اوپر	بالا اوپر	علیا بلند	رفیع بلند
سنی بلند	برین بلند	علو بلندی	رفعت بلندی	اوج بلندی	سمو بلندی	صعود چڑھنا	[illegible] اترنا
ورود اترنا	نزول اترنا	ہبوط اترنا	صراط پل۔راہ	سبیل راہ	طریق راہ	جادہ راہ	میمون مبارک
ہمایون مبارک	فرخ مبارک	فرخندہ مبارک	خجستہ مبارک	میمنت برکت سعادت	تہنیت مبارکبادی	زر سونا	طلا سونا

ذہب سونا	ہون سونا	نقرہ روپا	سیم روپا	فضہ روپا	مس تانبا	نحاس تانبا	برنج پیتل-جانول
ارزیز شیشہ کتھیل	رصاص شیشہ کتھیل	قلعی کتھیل	سُرب شیشہ	روئین کسنڈ	آہن لوہا	سیماب پارہ	زیبق پارہ
زرنیخ ہرتال	زاج پھٹکری	گوگرد گندھک	کبریت گندھک	طلق ابرک	معدن کان	مخزن کان-خزانہ	فلوس پیسے
فلس پیسا-دمڑی	درم دمڑی	پشیز دمڑی	محک کسوٹی	قلب کھوٹا	غش کھوٹا	خراج محصول	باج محصول
انگشتری انگوٹھی	خاتم انگوٹھی	مُہرہ ہمیانی	کیسہ تھیلی	خریطہ تھیلی	تنبہ ہمیانی	مروارید موتی	دُر موتی
گوہر موتی	لؤلؤ موتی	لآل موتیاں	صدف سیپی	خرمہرہ کوڑی	صید شکار	صیاد شکاری	ماہی-حوت مچھی-مچھلی
سمک مچھی	جراد البحر پانی کی ٹیڑی	سوبیان مچھی جھینگے	قلاب اکڑا مچھی	شست [illegible]	دام پھاندا	کمند پھاندا	فلاح زراعت کرنے والا
[illegible] [illegible]	نساج جلاہا	خیاط درزی	گازر دھوبی	قصار دھوبی	چرم دوز چمار	معمار [illegible]	کلال کمہار
نجار بڑھئی	آہنگر لوہار	زرگر سنار	سندان گھن	پتک ہتوڑی	خائسک ہتوڑی	چکش ہتوڑی	مطرقہ ہتوڑی
عصار تیلی	بزاز بجاج	صباغ رنگریز	طباخ باورچی	خوالیگر باورچی	[illegible] [illegible]	خباز نان پز-نان گر	حمال بوجھ اٹھانے والا
بواب دربان	تاجر سوداگر	قرطاس کاغذ	رق کاغذ	خامہ قلم	کلک قلم	محبرہ دوات	مداد سیاہی

مرکب سیاہی	لیق تختی	کحل سرمہ	راست سیدھا	یمین سیدھا ہاتھ	چپ بایاں ہاتھ	یسار بایاں ہاتھ	ہمہ تمام
سائر تمام	جملہ تمام	جمیع تمام	یکسان تمام	اکنون اب	حالا اب	الحال اب	تاحال آجتک
ہنوز ابتک	درزمان اسیوقت	[illegible] اسیوقت	درحال اسیوقت	حالی اسیوقت	حالیا اسیوقت	دم نقد اسیوقت	نقد اسیوقت
فی الحال اسیوقت	فی الفور اسیوقت	فی الوقت اسیوقت	روان اسیوقت	ناگہا [illegible]	موجب سبب	موجب سبب	باعث سبب
معبر جای گذر	ممر جای گذر	بلے تحقیق	آرے تحقیق	سپاس شکر	لقا دیدار صورت	امر کار-حکم	ابیض سفید
اسود کالا	اقمر سفید	احمر لال	اخضر ہرا	اصفر پیلا	سیاہ کالا	سفید اجلا	سرخ لال
زرد پیلا	سبز ہرا	کبود نیلا	[illegible] ادا	صوب طرف	سمت طرف	[illegible] طرف	جانب طرف
سوی طرف	گرد آسپاس	حوالی آسپاس	گرداگرد آسپاس	دائرہ [illegible]	سائر اطراف	پیرامون اطراف	[illegible] باہر
[illegible] باہر	بیرون باہر	درون اندر	زنہار ہرگز	باز پھر-کشادہ-تیز-جدا	دیگر دوسرا	دگر دوسرا	زینہار پناہ
لاجرم-بالضرور ناچار	مستحق سزاوار	[illegible] پہننا	برای واسطے	جہت واسطے	بنابران اسواسطے	لہذا اسواسطے	بنابرعلیہ اسواسطے
خویش سگے-آپ	خویشتن آپ	خود آپ	مولی غلام کا آزاد کرنے والا-صاحب	خداوند صاحب	کس کوئی شخص	صوت آواز	صیت آواز

مکمّل فارسی ڈکشنری

غیاث اللغات

مع

منتخب اللغات و چراغِ ہدایت

جدید ترتیب میں جملہ ۱۴۱۶ صفحات پر مشتمل جلی قلم میں

امتیازی ایڈیشن

تالیف: مولانا محمد غیاث الدین۔ بسال ۱۲۴۲ھ

مع اضافات مفیدہ: مختصر اللغات من تصنیف مولوی جعفر

قدیمی کتب خانہ۔ مقابل آرام باغ۔ کراچی

بسم اللہ الرحمن الرحیم

صراح لآلی بیان وصحاح جواہر تبیان حمد محمودیست کہ در گیتای قاموس اسم سایش تاج اسامی ارباب فرہنگ ست۔ ولطائف کارستان قدرتش بحدیست کہ زبان گویا باحصائے مجملش از فرط بیسامانی خویش دلتنگ بلوامع شموس معرفتش معدن قلوب بحر الجواہر عرفان۔ وبمفتاح عنایتش کنز اسرار دشوار سخت آسان بمین کشف بعض اسرارش دولت جہانگیری بقلم میسر۔ وشہسوار سخن بر کتاب لوسی نامش مؤید ومظفر وحصول قنیۂ رشیدیت بہ گہر ریزی لغت ہندی ست کہ رہ گم کردگان ظلمت آباد غوایت را بچراغ ہدایت در شہرستان عنایت رسانیده وبصمصام وحی منزل کہ بر ثبوت رسالتش برہان قاطع ست بیخ کفر منقطع گردانید۔ اشاعت انوار فیض مدار سراج اسلامش موجب افتخار عرب مکرم۔ وہبوب نسائم فردوس شمائم دین متینش باعث بہار عجم۔ چند اطلاع منتخب دیوان نبوت کہ بسر تلذذ تکرار ستایش جان غمگین سر سری۔ وبقند مکرر محامد آل اطہار وچار شربت مدائح صحاب خیار رفع دل حزین را از تلخی اندوه خویش دوری اما بعد برای عالم آرای دانشمندان روشن ضمیر مخفی نماند کہ چون بعضی از احباء در تعلیم وتعلم نظم ونثر فارسی بدریافت صحت لغات ومعانی آن بتلاش کتب بہر سو میگردیدند۔ باوجود بہم رسیدن یک دو کتاب بمطلب نمیرسیدند۔ ناچار ازین ہیچمدان استکشاف آن نموده بجہت تسہیل تدریس کتب چند استدعای کتاب کافی میکردند۔ لہذا اضعف عباد رب العالمین **محمد غیاث الدین** بن جلال الدین بن شرف الدین اصلح اللہ شانہم ونور جنانہم ساکن بلدۂ مصطفے آباد عرف رامپور متعلق پرگنہ شاہ آباد لکھنوئیر سرکار سنبھل مضاف صوبۂ دار الخلافہ شاہ جہان آباد باوجود وفور علائق وکثرت افکار وازدحام درس وتدریس طلبا واشتغال تالیف وتصنیف بعض کتب مثل مفتاح الکنوز شرح سکندر نامہ ونسخۂ بلغ وبہار وانشا وغزلیات وقصائد وغیره در عرصۂ چہارده سال بعبارت سہل عام فہم این کتاب تالیف نموده کہ مشتمل ست بر تحقیق علیہ ومعانی لغات ضروریۂ کثیر الاستعمال عربیہ وفارسیہ وترکیہ وکنایات واصطلاحات ومباحث بعض علوم کہ درین کتب مندرج ست گلستان وبوستان سعدی ویوسف زلیخا جامی ونیرنگ عشق غنیمت وانشائے امان اللہ حسینی وانشائے مادہورام وانشائے یوسفی وانشائے منیر وانشائے جامع القوانین خلیفہ شاہ محمد وکشایش نامہ شخصی وطوطی نامۂ ضیاء الدین نخشبی وبہار دانش عنایت اللہ ورسالۂ عبد الواسع ہانسوی ومجمع الصنائع نظام الدین احمد ونصاب ابو نصر فراہی وانوار سہیلی حسین واعظ کاشفی ومکاتبات علامی ابو الفضل وانشائے طاہر وحید ونثر ظہوری ترشیزی ونلدمن فیاضی وسکندر نامہ ومخزن اسرار نظامی ومثنوی ودیوان ناصر علی ودیوان صائب ودیوان خواجہ حافظ وقران السعدین خسرو وتحفۃ العراقین وقصائد خاقانی وقصائد انوری وتوقیعات کسری وگلکشتی میر نجات وزنانہ بازار ورقعات وسہ نثر ظہوری ورسائل طغرای مشہدی وحسن وعشق ووقائع نعمت خان عالی وقصائد عرفی وقصائد بدر چاچ ومثنوی مولوی روم

واخلاق ناصری شیخ نصیر الدین طوسی ودیگر کتب فارسی وکتب طبیه وغیره وصحت اکثر الفاظ ومحاورات وبغرض احتیاط در تحقیق لغات
این صحیفه موجز بدو سه کتاب لغت اکتفا نکرده بهر اسمی جستجو التجا نموده شد یعنی قاموس شیخ مجد الدین محمد فیروز آبادی وصحاح و
جوهری وصراح ابو الفضل محمد وکنز اللغات ملا رؤف محمد ومنتخب اللغات ملا عبد الرشید که آن را رشیدی عربی نیز گویند وبحر الجواهر محمد
بن یوسف ولب لباب جلال الدین سیوطی وکشف اللغات محمد عبد الرحیم ومدار الافاضل شیخ الهدیه سرهندی ومؤید الفضلای
محمد لاد ولطائف اللغات عبد اللطیف وفردوس اللغات عطاء الله وبرهان قاطع محمد حسین متخلص به برهان وفرهنگ جهانگیری جمال الدین
حسین انجو ورشیدی فارسی ملا عبد الرشید مذکور وچراغ هدایت وسراج اللغات سراج الدین علیخان آرزو ومصطلحات الشعرای وارسته
وجواهر الحروف وبهار عجم ٹیکچند بهار وفرهنگ سروری جلال محمد قاسم ولغات ترکی ومزیل الاغلاط شمسی وشرح مقامات حریری ورساله
معربات عبد الرشید ومجمع اللغات ابو الفضل بن مبارک شرح الشعرا عبد الباسط وچهار شرح نصاب ابونصر فراهی اول از محمد بن فصیح
دشت بیاضی دوم از یوسف بن مانع سوم از نظام هروی چهارم لاوری وبعض تفاسیر مثل حسینی وبیضاوی ومدارک وبحر مواج ومهذب
اللغات ونفائس الفنون وزبدة الفوائد وآئین اکبری وتقویم البلدان وحدود الامراض ورساله اوهام الخواص محمد بن حاج وچندین
رسائل قواعد فارسی وفصول اکبری وجاربردی وکتب علم هیأت وطب ورسائل عروض وموسیقی ونجوم وتواریخ وتذکرها وشرح ثقات
ودیگر کتب که بیان آنها موجب تطویل ست وحرف اول لغت را باب وحرف ثانی را فصل مقرر ساخت وبجهت زود دریافتن لغت مطلوب رعایت
ترتیب حرف آخر نیز پرداخت ودر بعض جا برای آسانی تفهیم اشکال هم تحریر نموده وبنابر سند تحت هر لغت نام کتابی که آن لغت از آن بتحقیق رسیده
مرقوم کرده مگر بعض جا این التزام ترک نیز شده است واختلاف واتفاق کتب هم بیان ساخته وبرای دریافت لغت ترکی ویونانی وسریانی
ورومی وهندی ومعرب در کتابت اشاره رفت وچون بسبب بعضی موانع فصل لغت عربی وفارسی را علیحده نوشتن نتوانست لهذا بنابر شناخت لفظ
عربی وفارسی علامت بیان کرده میشود هر لغت که سند آن از قاموس یا صراح یا منتخب یا کنز یا بحر الجواهر باشد عربیت دارد واگر سند آن از جهانگیری
یا رشیدی یا برهان یا سراج اللغات باشد فارسی ست ودر سند دیگر کتب احتمال هر دو زبان باقی ست ازین جهت چند آثار وعلامات دیگر بیان
کرده می آید آنکه هر لفظیکه دران حرفی ازین حروف هشتگانه که ثای مثلثه وحای حطی وصاد وضاد وطا وظا وعین مهمله وقاف باشد در
آید عربیت دیگر آنکه هر لفظیکه در آخر آن تای فوقانی ماقبل مفتوح باشد عربیت دیگر آنکه هر لفظیکه اولش همزه که بالف شهرت دارد واقع شود
وقبل از حرف آخر نیز الف باشد عربیت دیگر آنکه هر لفظیکه بابتدایش همزه که مشهور بالفست یافته شود یا تای فوقانی یا میم اکثر چنانست که
عربی باشد دیگر آنکه هر کلمه که بروزن فکر وشکر یا بروزن فاعل بکسر عین باشد اکثر چنانست که عربی باشد پس لفظیکه در آن یکی ازین علامات
مذکور یافته نشود محتمل که فارسی باشد وهر لفظیکه دران بای فارسی وجیم فارسی وزای فارسی وکاف فارسی ویا واو ویای مجهول
یا ماقبل آخر آن یک حرف یا دو حرف ساکن باشد فارسی ست واز اسمای بعضی کتب لغت بجهت تخفیف واختصار لفظ لغات
وغیره حذف کرده چنانچه کشف اللغات ومنتخب اللغات ولطائف اللغات وبرهان قاطع ومؤید الفضلا ومدار الافاضل
را کشف ومنتخب ولطائف وبرهان ومؤید ومدار نوشته چون این کتاب فوائد نصاب که **غیاث اللغات**
موسوم ست در سنه یک هزار (۱۲۴۲) ودو صد وچهل ودو هجری باختتام رسیده هفت تاریخش باین اسلوب از عالم غیب بعرصه
شهود جلوه گر گردیده اول معیار فضائل دوم صیقل الالفاظ سوم خاتم عقلا چهارم نظاره عجائب پنجم اعلام ستنر ششم وضوح کتب

هشتم تحقیقات کبار در این اثنا بعض محبان از غلبهٔ شوق مطالعه اش فرصت نظر ثانی نداده با وجود عذر بسیار نقلش برداشته باطراف بردند چون اتفاق نظر ثانی بنسبت نسخهٔ سابق چیزی محو و اثبات و زیادت و نقصان بوقوع آمد و نسخهای سابق بجهت منتشر شدن خود با اصلاح پذیر نشدند امید از اهل انصاف و تمیز آنست هر جا که درین کتاب نقصانی پدید آید معذور داشته معاف سازند و زبان ملامت را رخصت حرف گیری نداده باصلاح پردازند من الله التوفیق و منه الوصول الی التحقیق ؏

باب الف

فصل الف ممدوده مع الف

آئینهٔ سکندر چون سکندر شهر اسکندریه درسرحد فرنگ معمور کرد و دران شهر بر کنارهٔ دریا برای آگاهی از شورش اہل فرنگ منارهٔ بنا کرده و آئینه از حکمت طلسم ساخته بران نهاد و دیدبانی معین کرد تا هیئت آمدن ایشان در آن آئینه دیده فوج سکندر را آگاه گرداند و دوبار باین تدبیر شکست دادند بار سوم دیدبان غفلت کرد و اہل فرنگ آمده شهر اسکندریه را خراب کردند و آن آئینه را در میان دریا انداختند چون سکندر را خبر شد باز آن آئینه را از دریا برآورده بر سر مناره نصب کرد از آن وقت ایشان بران تصرف نیافتند از کشف اللغات و برہان و در تواریخ بہجة العالم مسطور است که در شهر اسکندریه بلنیاس بفرمودهٔ اسکندر مناره عظیم ساخته بود به بلندی سه صد گز و بر سر آن آئینه نصب کرده که قطر آن ہفت گز و دور آن بست و یک گز بود تقریباً چون بلاد زمین دران نگریستی هر چه در استنبول واقع بودے در آئینه ظاہر می‌بود۔

آئینه دار خادم که آئینه پیش درگذارد و بمعنی مقابل در رو برود و معنی ظاہر کننده عیب یا خوبی۔

آئیس با لف ممدوده و کسر ہمزه و سین مہمله بمعنی ناامید از لطائف و این مقلوب یائس ست که ماخوذ از یاس باشد۔

آئینهٔ پیل تابہای آہنی صیقل و پرجلا که در جنگہا بالای برگستوان پیل وصل کنند تا زخم بر پیل نرسد از شرح سکندرنامه از خان آرزو و سیف الله احمدآبادی۔

آئین زیب و آرایش و طرز و دستور از برہان و در بہار عجم نوشته که بلفظ دادن و گرفتن و داشتن و گستن و نہادن و کردن و برانداختن و ساز کردن و تازه کردن مستعملست

آئینه پیش نفس داشتن درحالت بیہوشی تمام آئینه پیش نفس گذاشته حال متنفس دریافت کنند اگر آئینه مکدر شود زنده است والا مرده۔

آئینه مرکب از آئین بمعنی زیب و آرایش وہای نسبت چه از دیدن آئینه زینت و آرایش میکنند یا آنکه در اصل آہینه بود و آہین بزبان گیلان آہن را گویند و ظاہر ست که آئینه در اصل از آہن ساخته شده بود از بہار عجم۔

آئین بندی زیب و آرایش که در کوچه و بازار شہر و ہنگام قدوم سلاطین کنند از رشیدی

فصل الف ممدوده مع بای موحده

آبا پدران این جمع ابست که در اصل ابو بود و او مفرد و در جمع ہمزه شده آبا گشت

آب فیض و عزت و رونق و خوبی و درخشندگی و تیزی تیغ و طرز و روش و نام ماه رومی و آن با ماه بہادون که ماه ہندیست باندک تفاوت مطابقت دارد و نیز لفظ آب و آبه کلمهٔ نسبت ست چون سرداب و سرداب بمعنی سردخانه و گرداب و گورابه بکاف فارسی بمعنی گنبدیکه برسر مقابر سازند از لطائف و شرح نصاب و کشف و بہار عجم۔

آب طرب شراب۔

آبدست بمعنی وضو واستنجای آب و بمعنی رونق کار و صنعت از شرح قران السعدین و بهار عجم۔
آب لوج بواو معروف و جیم عربی بمعنی قند و نبید نیز آمده و بالضم معرب آن از رشیدی و برهان۔
آب سرخ شراب سرخ۔
آب منجمد پیالهٔ بلور۔
آب مروارید بیماری نزول آب در پردهٔ چشم که نابینا میگرداند از چهار شربت و برهان۔
آب سند بکسر سین مهمله و سکون نون دریای اٹک۔
آب در جگر ندارد یعنی مفلس ست از رشیدی و برهان۔
آب دزد بضم دال مهملهٔ اول و سکون زای معجمه نوعی از رهگذر آب که پنهان در زیر آن آب جاری باشد و طغرا بهمین معنی آورده و بمعنی ظرفی تنگ سر که در ته آن سوراخها باشد که بندی آنرا اینچوره گویند از چراغ هدایت و بهار عجم۔
آبخورد بمعنی نصیب و قسمت و بمعنی رودخانه و تالاب که مردم و بهائم از آنجا آب خورند از برهان۔
آباد ضد ویران و بمعنی آفرین و ستایش و آبادان مزید علیه آباد ست از بهار عجم۔
آب گوهر بیماری نزول آب در پردهٔ چشم که نابینا میگرداند از چهار شربت و برهان۔

آبخور بمعنی نصیب و قسمت و بمعنی رودخانه و تالاب و نهر که مردم و بهائم از آنجا آب خورند از برهان۔
آبار بروزن بازار در فارسی بمعنی اسرب سوخته و در عربی جمع بیر که بمعنی چاه ست بقلب مکانی در همزه و با از برهان وغیر آن۔
آبلار رودیست در کشمیر۔
آبشخور بزیادت شین معجمه دوا و معدوله روزی و قسمت و محل اقامت و جای آب خوردن مردم و حیوانات از بهار عجم۔
آبشار رهگذر آب که از بالا بپهنائی بزیر ریزد۔
آبکور بکاف عربی کسیکه مردم از آب و نان او نفع نبرند از بهار عجم۔
آب انگور شراب انگوری۔
آب انار شراب سرخ از شرح سکندرنامه۔
آب خضر آب حیات۔
آبگیر بکسر کاف فارسی تالاب و حوض از رشیدی و کشف و برهان۔
آبخیز بمعنی موج و بمعنی زمینیکه هر جا در آن کنند آب برآید از رشیدی۔
آب باز بمعنی شناور۔
آب شیراز شراب۔
آب گردش بیماری که از خوردن آبهای مختلف خصوصاً در سفر بهم رسد و بمعنی روزی و قسمت از بهار عجم۔
آب روی رنگ سفید و شنگرف در روغن برای صفای رنگ چهره مالند و آنرا گلگونه و غازه

گویند شرح دیوان حافظ از بهلول۔
آب خشک پیالهٔ بلور۔
آبسالان بسین مهمله بمعنی باغ از جهانگیری۔
آب و گل بکسر کاف فارسی کنایه از قالب بشری۔
آب حرام شراب۔
آب آئینه ریختن در زدن رسمیست که قفای شخصیکه بسفر میرود چند برگ سبز در آئینه گذاشته آب بر آن ریزند که بسلامت باز آید از چراغ هدایت۔
آب از پی ریختن و گریستن آئینه و چشم تر کردن آئینه و آئینه از پی داشتن اینهمه اصطلاحات شگون زود رسیدن از سفر دانند از مصطلحات۔
آبتین بروزن آستین نام پدر فریدون از جهانگیری و رشیدی۔
آبسالان بمعنی باغ از برهان۔
آبدستان آفتابه که بدان وضو کنند
آبدست بمعنی وضو و الف و نون برای نسبت
آبان نام ماه شمسی و آن مدت ماندن آفتاب ست در برج عقرب و آن با ماه هندی که کاتگ ست یا اندک پس و پیش مطابقت دارد و نام روز دهم از هر ماه شمسی از رشیدی تا لفظ عقرب۔
آبدان تالاب و بمعنی ظرف آب از برهان
آب رفته در جو آمدن بعد از زوال نعمت از سر نو کامیاب شدن۔

آب روشن در اصطلاح بمعنی رونق۔
آب آتشین شراب تند
آب بے لجام خوردن مطلق العنان
وخودسر معاش کردن۔
آب در سبد کردن ارتکاب امر بیفائده کردن
آب جاودان آب حیات۔
آب ز دهان رفتن و بدهان گردیدن
کنایه از آب حسرت بدهان آمدن۔
آب بر دست و پای کسی ریختن و کردن
کنایه از خدمتگاری او کردن۔
آب زیر کاه انداختن مکاری و حیله‌گری
آب چشم کسے گرفتن ترسانیدن۔
آب زیر کسے هشتن و سر دادن فریب
دادن۔
آب بر لیسمان بستن تلاش بیجد نمودن۔
در حصول آنچه میسر نباید اینهمه اصطلاحات
از مصطلحات۔
آب خوردن اندک توقف کردن از
شرح سکندرنامه۔
آب نخوردن درنگ نکردن از
رشیدی و برهان۔
آب روغن تکلف کردن در سخن آرائی
از لطائف۔
آب گرفتن بیماری که از فساد آب پیدا
شود۔
آب روئے کار آوردن رونق و خوبی
درکار پیدا کردن و عزت و امتیاز حاصل نمودن

آب دهان خوردن بمعنی تحمل کردن
از شرح قران السعدین
آب دندان قسمی از حلوای نفیس و مجازاً
بمعنی شیرینی و بمعنی مفت و ضعیف و زبون
و باصطلاح قماربازان حریف زبون و
نادان و نوعی از انار و امرود. از رشیدی
و چراغ هدایت و بهار عجم و برهان۔
آب شدن شرمنده شدن از رشیدی
آب پوست افگندن رسیدن میوه
به پختگی و بالغ شدن کودک از چراغ هدایت
آب در جگر داشتن توانگر و صاحب
مقدور بودن از برهان۔
آب در دیده داشتن۔ حیا کردن
آب رکنان تفرج گاهیست در شیراز
از مدار الافاضل۔
آب کمان بمعنے زور کمان از بهار عجم۔
آبرو و آب رخ در اصل باضافت معنی
ترکیبی آن خوبی رود صفای چهره و بمعنی جاه
واعتبار مجاز ست و در عرف لفک اضافت
بلفظ بردن باختن و شکستن و ریختن مستعمل
ست از بهار عجم۔
آب در جو کنایه از دولت و فرماندهی
و بمعنے کامیاب۔
آباره بمعنی حساب از شرح اللغات۔
آبگینه چیزیست مشابه بسنگ شفاف
که آنرا بهندی کانچ گویند و بمعنی شیشه که
دران می و گلاب و مثل آن نهند معلوم

نیست که ازین هر دو معنی کدام مجاز ست
از برهان و شرح نصاب و بهار عجم نوشته
که آبگینه بمعنی شیشه و بلور و آئینه و مجازاً
بمعنی شراب۔
آبخانه مستراح یعنی پاخانه
آبکامه آبیست ترش که از حموضات
متعدده راست کنند۔
آب مرده آب غیر جاری و افسرده۔
آب سیه آب عمیق و طوفان آب و بمعنی
آب نزلکه در پردهٔ چشم جمع شده نابینا گردانند و بمعنی سیاهی دوات و بمعنی شراب و بمعنی
نکبت و خواری از شرح قران السعدین
و بهار عجم و شرح سکندرنامه و چهار شربت
آب بدهان آمده بمعنی کمال اشتیاق
و مشتاق چیز مرغوب
آبای علوی بضم عین مهمله و سکون
لام بمعنی پدران بلندی و کنایه است
از نه فلک یا از هفت ستارهٔ سیاره۔
آبی نام میوه که آنرا بهی گویند و هر چیز
که به آب تر شده باشد و بمعنی خراب چنانکه
میرزا قتیل در چهار شربت آبی شدن معامله
بمعنے برهم خوردن معامله نوشته است و نام
رنگی که با سفیدی قدرے نیلگون باشد
و بعربی بمعنے انکار کننده چرا که اسم فاعل است
از اباء که بمعنے انکار ست۔
آب بازی برائے معجمه بمعنی شناورے
آبیاری آب رسانیدن بیخ درختان را۔

فصل الف ممدوده مع تای فوقانی

آتشبا بیقرار از لطائف۔
آت بترکی اسب را گویند۔
آتش بیدود آفتاب۔
آتش تر شراب۔
آتش کار آتش دادن و گرم کردن در طبخ و آتشباز۔
آتشخوار نام مرغیست که آتش میخورد از رشیدی و بعضی گویند که آن جانوریست که بهندی آنرا چکور گویند۔
آتشگر بکسر کاف فارسی چیزیکه آتش از منقل و دیگران بآن بردارند۔
آتش بالفتح و کسر فوقانی هر دو درست ست از جهانگیری و سراج اللغات و در برهان بکسر تا۔
آتش محلول آب گرم و روغن گرم و کنایه باشد از شراب باعتبار سرخی و گرمی۔
آتش زن جانوریست که آنرا ققنس گویند و با آتش زن لفظ ققنس مسطور ست و بمعنی چقماق نیز آمده از شرح سکندرنامه و برهان۔
آتش زبان کنایه از شاعر و فصیح الکلام و تیز زبان۔
آتش دهقان آتشی که دهقانان تابستان در مزرع از خشک زنند تا چون باران ببارد و شاداب گیا نو برآید از مؤید الفضلا و برهان۔
آلوتن زنی که دختران را تعلیم خواندن دهد از رشیدی۔

آتشکده کاو هر دو کاف عربی سیخ آهنی یا چوب دراز که بدان آتش را بشکنند و مشتعل می کنند۔
آتشگره بکسر کاف فارسی چیزیکه آتش از منقل و دیگران بآن بردارند۔
آتش زنه چقماق و بعضی چوبی یا سیخیکه بدان آتش را بشکنند از شرح مثنوی۔
آتش نمرودی۔ آتش عظیم که با حاطه یک فرسنگ نمرود برای سوختن ابراهیم علیه السلام افروخته بود و آنقدر حرارت داشت که در چهار فرسخ آن ذی حیات نگذشتی بحکم الهی آن آتش بر آنحضرت سرد شد و از میان آن انواع گل و ریحان پدید آمد۔
آتشدستی غلبه و چالاکی و تیز دستی و چلاکی۔
آتش فارسی آتشکده که معبد پادشاهان دین زرتشت در فارس بود و آتش آنرا نگذاشتندی که خاموش شود و نام مرضیکه آنرا نار فارسی نیز گویند و آن بثری چند ست که بر بدن ظاهر شود سوزان و با شدت درد و در اوائل زرد و آب میدارد و این مرض غیر آتشک ست و بمعنی ثانی مجاز ست از معنی اول بمناسبت شدت سوزش و دیر ماندگی از رشیدی۔

فصل الف ممدوده مع ثای مثلثه

آثار نشانهای قدم و سنتهای رسول صلی اللہ علیه و آله وسلم این جمع اثر ست از منتخب و بمعنی افعال و اثرهای طبیعت چنانکه اثر آتش سوختن و اثر آب تر کردن و علی هذا القیاس و در بهار عجم نوشته که آثار بمعنی عرض دیوار نیز در کلام استادان آمده و اینجا آثار بمعنی پیرفرزن در مردم اشتهار دارد و در کتب لغات عربی و فارسی بثای مثلثه یا بسین مهمله باین معنی اصلا بنظر نیامده ظاهرا ایجاد بعض هندوستانیان فارسی تراش ست چون شهرت گرفته حکم اصطلاح پیدا کرده ناچار باید نوشت۔
آثم بکسر ثای مثلثه گناهگار از کشف و کنز۔
آثام جمع اثم که بکسر اول بمعنی گناه ست۔

فصل الف ممدوده مع جیم عربی و فارسی

آجر بضم جیم عربی و سکون رای مهمله خشت پخته یعنی خشتی که با آتش پخته باشند از کشف و منتخب۔
آچار مشترک ست در فارسی و هندی از سراج اللغات و بمعنی زمین هموار از بهار عجم۔
آجل بکسر جیم عربی هر چه با مهلت و با دیر باشد و گاهی کنایه از عالم آخرت باشد از کشف و منتخب۔
آجال جمع اجل که بمعنی وقت موت ست و حالا استعمال آن بمعنی مرگ و موت باشد۔
آجام جمع اجم که بتحقیق جمع اجمه ست و اجمه بفتحات بمعنی انبوهی درختان و نیستان پس آجام جمع الجمع ست از کنز اللغات۔
آجده۔ و آجیده نمیره و بمعنی درشتی

سوہان وناہمواری سطح چیزے از رشیدی وبرہان۔

فصل الف ممدوده مع حای مهمله

آحاد بحای مهمله بروزن افعال جمع احد که بمعنی یکی ست از کشف بدانکه اعداد را چهار گانه مراتب مقرر اند اول آحاد از یک تا نه دوم عشرات از ده تا نود سوم مآت از یک صد تا نهصد چهارم الوف وگاهی لفظ آحاد بمعنے عوام الناس آید چرا که مردم عوام اکثر فرد فرد کاروبار خود میکنند مثل خواص و امرا که خادمان و رفیقان ندارند۔

فصل الف ممدوده مع خای معجمه

آخشیج بیای مجهول و جیم عربی بمعنی ضد و خلاف و مجاز باعتبار ضدیت بمعنی یکے از عناصر اربعه که خاک و باد و آب و آتش ست از جهانگیری و مدار و رشیدی و برهان و سراج نوشته که آخشیگ اصل ست و آخشیج مبدل آنست نه معرب آن۔

آخ کلمه تحسین و آفرین از لطائف و در بهار عجم بمعنے شور و فغان۔

آخوند بالف ممدوده و فتح خای معجمه که بروے ضمه دارد و واو معدوله و سکون نون بمعنی استاد و معلم و بضم خا نیز آمده و کسانیکه بالف غیر ممدوده و سکون خا و فتح واو خوانند غلط ست۔

آخذ بکسر خائے معجمه گیرنده۔

آخر بکسر خائے معجمه بمعنے منتها و بفتح خا بمعنے دیگر که بهندی ترجمه لفظ دیگر او رباشد نه آنکه لفظ دیگر مرادف لفظ دوم باشد از صراح و کشف و مؤید و در سراج اللغات نوشته که آخر بضم خای معجمه مخفف آخور که بمعنے علف اسپان ست و بمعنی استخوان که زیر گردن و بالای سینه انسانست که بهندی هنسلی گویند۔

آخور بواو معدوله جای چریدن اسپان و جای علف خوردن و اصطبل و امثال آن و این مخفف آخوَرست که معنی ترکیبی آن مشربست لیکن بمجاز بمعنے جاے چریدن مقرر گشت و مجاز بمعنے کاه که اسپان خورند و بمعنی کاه لیس مانده نیز آمده و بمعنے مطلق آرامگاه و نشین اگرچه برای انسان باشد از رشیدی و بهار عجم و برهان۔

آخشیگ بیاے مجهول و کاف فارسی بمعنے ضد و مخالف ست و مجاز باعتبار ضدیت بمعنی یکی از عناصر اربعه که خاک و باد و آب و آتش ست از جهانگیری و مدار و رشیدی و برهان و در سراج اللغات نوشته که آخشیگ اصل ست و آخشیج مبدل آنست نه معرب آن۔

آخرین تحویل کنایه از قیامت۔

آختن برکشیدن و اکثر با تیغ مستعمل میشود از رشیدی و سراج اللغات و برهان

آخور سنگین مقام بے علف۔

فصل الف ممدوده مع دال مهمله

آداب جمع ادب و بمعنی علم عربی و این را از ان ادب گویند که بدین نگاهداشته میشود خود را از خلل در کلام عرب و آن دوازده قسم ست علم لغت علم صرف علم اشتقاق علم نحو علم معانی علم بیان علم عروض علم قافیه و این هشت اصول اند و علم رسم الخط و علم قرض الشعر و آن علمیست که امتیاز کرده میشود بدان میان شعر که از سالم العیوب است یا غیر سالم از عیوب و علم انشای نثر از خطب و رسائل و علم محاضرات یعنی علم تواریخ و مانند آن و این چهار فروع اند از منتخب۔

آدرفش بفتح راے مهمله آلتی ست که بدان در چرم سوراخ کنند بهندی ستالی گویند۔

آدرخش بدال موقوف بمعنی صاعقه و درخش از سراج اللغات۔

آدم وجه تسمیه آنکه از ادیم الارض یعنی از روی زمین ای از خاک روی زمین مخلوق شده بود و بعضے گویند که او گندم گون بود درین صورت از ادمت ماخوذ ست و ادمت بالضم بمعنے گندم گونی ست و آدم بمعنی شتر سفید و آهوی سفید که بر پشتش خطهای سیاه باشند نیز آمده از لطائف و شرح نصاب وجه اول از تفسیر جلالین و بعض محققین نوشته اند که لفظ آدم را که اسم ابوالبشر ست از ادیم یا از ادمت مشتق گفتن صحیح نباشد چراکه آدم لفظ عجمی ست و ادیم و ادمت عربیت پس اشتقاق لفظ عجمی از عربی متصور نمی شود۔

آداب فاضله خصائل پسندیده و نیز کنایه از حکمت و شجاعت و عفت و عدالت۔

آدینه بیای معروف بروزن خاگینه در فارسی و ترکی نام روز جمعه است و سروری که شرح گلستان بعزلی نموده است آدینه بذال معجمه بتحقیق رسید چه آذین بمعنے زینت و آرایش ست و بایرای نسبت جمعه که روز آرایش مسلمانان ظاهر ست

آدم ثانی حضرت نوح علیه السلام۔

آدم آبی نوعی از حیوانات بحری که بصورت آدمی میباشند از بهار عجم۔

فصل الف ممدوده مع ذال معجمه

آذرگشسپ بضم کاف فارسی و فتح شین معجمه و سکون سین مهمله و بای فارسی بمعنی آتش جهنده که عبارت از برق ست و نام آتشی نیز چون همیشه آتش آن شعله زن میبود لهذا باسم برق مسمی گردید و بعضی گویند که این مخفف آذر گشتاسپ ست چرا که بنا کردهٔ پادشاه گشتاسپ بود از شرح اللغات و شرح سکندرنامه و رشیدی۔

آذر بضم ذال معجمه آتش و نام ماه شمسی فارسی و آن مدت ماندن آفتاب ست در برج قوس پس که ماه هندیست باندک کم و بیشی با آن مطابقت دارد و نام روز نهم از هر ماه شمسی فارسی و بفتح ذال معجمه مخفف آذار که نام ماه رومیست و آن مدت ماندن آفتاب ست در برج حوت و این با ماه هندی که چیت باشد تقریبا مطابقت دارد و در کتب لغات مسطور ست آدر شیر زر تشتی اهل لغت فرس بمعنی آتش آذر بضم دال مهمله میخوانند لیکن اکثر شعرا بفتح ذال معجمه قافیه ساخته اند از جهانگیری و رشیدی و سروری و برهان و کشف و بهار عجم و مدار و مؤید و در برهان بفتح دال مهمله بمعنے آتش و بفتح ذال معجمه نام ماه و نام روز نهم و در شرح اللغات بضم ذال معجمه بمعنی آتش و در بهار عجم بفتح آن و در جواهر الحروف نوشته که آذر بذال معجمه معرب آدر که بمعنی آتش ست مبدل زیرا که ذال معجمه نزد بعضی در فارسی نمی آید۔

آذار بفتح ذال معجمه نام ماه رومی مطابق آن هندی چیت ست که بفتح جیم فارسی باشد از منتخب و کشف و برهان و سروری و مدار۔

آذیش بکسر ذال معجمه و بدال مهمله نیز آمده و شین معجمه بمعنی آتش از مؤید و در برهان بمعنے خس و خاشاک و بمعنی چوبیکه بر آستانهٔ در خانه استوار کنند۔

آذر آبادگان نام شهرے۔

آذربایجان معرب آذربایگان که ملکیست در حد غربی ایران دار الامارة آنجا شهر تبریز تفصیلش در آذربیجان مرقوم خواهد شد از برهان وغیره

آذین بمعنی آئین بندی و آرایش از بهار عجم و برهان و جهانگیری۔

آذان گوشها این جمع اُذن ست۔

آذوقه و آذوقه هر دو لفظ بدال معجمه شهرت دارد بمعنی قوت اندک ظاهراً بزای هوز صحیحست لهذا در فصل آن نوشته خواهد شد۔

فصل الف ممدوده مع رای مهمله

آرد برائے موقوف نه بفتح را بمعنے آنچه از سائیدن غله حاصل شود از جهانگیری و مدار و برهان مؤید۔

آراد در آخر دال مهمله روز بیست و پنجم هر ماه شمسے و بمعنے آرد نیز آمده بفتح اول و سکون ثانی از رشیدی و شرح اللغات و برهان۔

آرش بفتح رای مهمله و شین معجمه نام پهلوان ایران که در تیر اندازی بعالم نظیر خود نداشت گویند که تیرش بمسافت چهل منزل رفته بود و بغیر مد بتحقیق آرش تا سر انگشتان از جهانگیری و رشیدی و کشف برهان۔

آروغ بمعنی بادیکه از اندرون شکم براه دهن بر آید ظاهراً ترکیست بلفظ زدن و گرفتن مستعمل از بهار عجم۔

آرام جمع ریم که بمعنی آهو بره است و فارسی قرار و سکون و هم صیغهٔ امر بمعنی و بلفظ دادن و داشتن و بردن و گرفتن مستعمل از بهار عجم۔

آرزم بتقدیم رای مهمله مفتوح بزای معجمه ساکن بمعنے جنگ و کارزار۔

آراستن خوشنما گردانیدن چیزے را بزیادت کردن چیزے بر آن چنانکه آرایش دامن بسنجاف و آرایش دست بزیور از جهانگیری۔

آران ملکیست از ولایت آذربایجان۔
آرزو شکستن حاصل شدن آرزو از مصطلحات۔
آردی بدال مہملہ قسمے از شفتالو۔
آری بکسر را و تشدید یا بمعنی آخور اسپان درسن کہ آن پلے چہار پایہ بندند از شرح نصاب آری بتخفیف یای مجہول در فارسی ہم فعلست بمعنی قبول دارم وہم برای ایجاب بمعنی بلی و بدون مد کلمۂ نداست چنانکہ در ہندی پس این توافق لسانین باشد از چراغ ہدایت۔
آرای جمع رای کہ بمعنی فکر و بینائی دلست از صراح و قاموس و منتخب و این لفظ در اصل ارآی بود بر وزن افعال یا را بدل کردند از ہمزہ چرا کہ بعد الف زائد بود متطرف شد بعد قلب مکانی کردند یعنی ہمزہ را کہ عین کلمہ بود بجای را کہ فا کلمہ بود آوردند و را بجای ہمزہ نہادند ارآء شد و دو ہمزہ بہم آمدند اول مفتوح دوم ساکن پس ہمزۂ ثانی را بالف بدل کردند آرا شد بر وزن افعال و در استعمال فارسی بجای ہمزہ آخر یا نویسند۔

فصل الف ممدوده مع زای معجمه عربی و فارسی

آزرده پشت۔ کوژ پشت۔
آزخ بفتح زای فارسی و خای معجمہ بمعنی گوشت پارہ کہ بر اندام آدمی پدید آید و بہندی مسہ نامند از سراج اللغات و برہان۔

آزاد۔ کسیکہ او مملوک کسی نباشد و نام درختیست کہ در جرجان روید و آزاد درخت عاق نیز گویند چون بہائم بخورد بمیرد و بمعنی راست و بہمین معنی اطلاق آزاد بر سرو راست قامت کنند و بمعنی مجرد و بے عیب کامل از سراج اللغات و نیز در سراج اللغات از رشیدی نقل کرده کہ سوسن آزاد از انست کہ بر گیاہش راست باشد و از سامانی نقل کرده کہ سرو را ازان آزاد گویند کہ دست خزان باو نرسد و سوسن سفید را ازان آزاد گویند کہ از بار رنگ آزاد است و صاحب بہار عجم نوشتہ کہ اگرچہ زیادت ہا در لفظ آزاده بجہت بیان حرکتست چنانکہ جام و جامہ ہر دو بمعنی پیالۂ شراب خوری مگر در آزاد بدون ہا بجائی مستعمل میشود کہ اختیار رہائی او بدست دیگر باشد و آزاده بجائی مستعمل شود کہ اختیار رہائی او بدست ہمین کس باشد۔
آژرو بفتح زای فارسی و سکون رای مہملہ و دال مہملہ بمعنی بسیار خوردن از برہان۔
آزر بفتح زای معجمہ نام پدر حضرت ابراہیم خلیل اللہ علیہ السلام و اہل تاریخ گویند کہ نام عم ایشان است و اکثر اہل عرب عم را نیز پدر گویند لہذا مخالف قرآن نیست از منتخب و کشف و مدار۔
آزور بواو معروف و رای مہملہ حریص و صاحب آز۔

آز بزای معجمہ بمعنی حرص۔
آژنگ بفتح زای فارسی و سکون نون باغنہ و کاف فارسی بمعنی شکنہا کہ در حالت پیری بر چہره و اندام پیدا میشوند و بمعنی پینو نیز نوشتہ اند از لطائف و رشیدی و برہان۔
آزرم بفتح زای معجمہ و سکون رای مہملہ شرم و حیا و شفقت و مہربانی و بزرگی و عدل و عزت و راحت و آشتی و صلح و طاقت و غضب و نام دختر خسرو و آشکارا و غم و اندوه و گناه از لطائف و جہانگیری و برہان و مدار۔
آزمودن امتحان و آزمایش از برہان۔
آزردن بفتح زای معجمہ و بضم آن غلطست چرا کہ مخفف آزاریدنست از کشف۔
آزقہ و آزوقہ ہر دو بضم زای معجم کنایہ از قوت قلیل چہ در اصل آب زقہ بود با عنافت بیائی زقہ بضم و تشدید قاف در عربی بمعنی دانہ و آبست کہ طائر از گلو بر آورده در دہن بچہ اندازد و دو ایکہ بشیر ما در در دہان طفل ریزند پس بجہت تخفیف با را حذف کردند چنانچہ در آخور کہ در اصل آبخور بود و قاف را مخفف کرده اند و گاہی باتباع ضمۂ زا واو نیز پیدا کنند و مجازا بلحاظ علاقۂ مشابہت قلت بر غذای قلیل اطلاق نمایند و بذال معجمہ و لفظ اول را بفتح آن خطاست
آژده بزای فارسی و فتح دال مہملہ بمعنی

چین و شکنج از جهانگیری و در برهان بمعنی نشان
خلانیدن چیزی و استره زدن۔

فصل الف ممدوده مع سین مهمله

آسا بمعنی مثل و مانند و بترکیب اسم بمعنی آسوده
و بمعنی خمیازه از بهار عجم وغیره
آسیا مخفف آسیاب که در اصل آس آب بود
چون بر الف ممدوده که در حقیقت دو الف ست
حرفی یا لفظی در آید الف اول بیای تحتانی بدل
شود و آسیاب آسی باشد که بتحریک آب میگردد
و آسیا بمعنی مطلق آس هم مستعمل میشود۔
آستر ضد ابره بدن مخطات از کشف
آساس بالمد بمعنی بنیاد و این جمع اَس
بفتحتین بمعنی بنیاد باشد و بغیر مد مفرد ست
بمعنی بنیاد و اُس بضمتین جمع آن ست۔
آس بعربی نام درختیکه بفارسی آنرا مورد
گویند و بفارسی دو سنگ مدور که از آن غله
را آرد سازند۔
آسمان مرکبست از لفظ آس و کلمه مان که
بمعنی مانند ست یعنی مانند آسیا چه در منتهای
بلاد شمالی گردش فلک بلحاظ گردش آفتاب
بطور گردش آسیاست نه بوضع گردش دو
لاب و همین حال باشد در منتهای زمین جنوبی
یا آنکه مانند آسیاست بگردیدن نیز فلک
مرئی میشود و نام روز بست و نهم از هر ماه شمسی
از رشیدی وغیره۔
آستین افشاندن و آستین زدن
بمعنی رد کردن و منع نمودن و گاهی آستین
افشاندن بمعنی آفرین و تحسین کردن و
بمعنی رقص و سماع نیز آید از بهار عجم۔
آستین بر جبین و چشم و دیده و
دل کشیدن کنایه از دلاسا و غمخوارات
از مصطلحات۔
آسیه بکسر سین مهمله و فتح تحتانی نام زن
فرعون که مسلمان بود زیرا که پنهان بموسی
علیه السلام ایمان آورده بود از شرح مثنوی
معنوی۔
آسمانه سقف خانه۔
آسیمه بیای معروف بمعنی پریشان و
سراسیمه از ینجاست از رشیدی و برهان
آسی طبیب راه نشین و بمعنی غمناک از
منتخب و بعض شروح۔
آسمانی قسمی از آتشبازی که آنرا هوائی
نیز گویند۔

فصل الف ممدوده مع شین معجمه

آشا بمعنی شنا و رو بمعنی شناور آمده از برهان
آشوب شور و فتنه و غوغا و بهم بر آمدن
چیزے از برهان و در بهار عجم نوشته که
بلفظ افگندن و افتادن و نشستن و
برخاستن مستعمل ست۔
آش هر طعام رقیق که آنرا توان آشامید
از بهار عجم و بمعنی طعام مطلق نیز آید۔
آشام صیغه امر از آشامیدن و بشرط
ترکیب اسم بمعنی آشامنده و بمعنی خوراک
و نام ملکیست که شمال شرقی و مغرب بنگاله
واقع ست و آبی که از برنج پخته گیرند و
بهندی پیچ گویند از لطائف و برهان
قاطع و رشیدی۔
آشامیدن نوشیدن۔
آشوردن آمیختن و خمیر کردن از
برهان۔
آشنائی دادن شناساندن کسی را
از بهار عجم۔
آشیان و آشیانه مطلق خانه حیوانات
و بمعنی سقف خانه مردم چنانچه خانه یک
سقفه را یک آشیانه و دو سقفه را دو آشیانه
گویند بمعنی اول بلفظ چیدن و نهادن
و بستن و گذاشتن و گرفتن و ساختن و
کردن و افراختن و برداشتن مستعمل از
بهار عجم۔
آشنا رو بمعنی روشناس از بهار عجم۔
آشناه مزید علیه شناه و شناه بمعنی شناوری
و شناورے کننده از بهار عجم۔
آشنا فروشی۔ مدح کردن آشنا۔
آشمالی خوشامد و بے حمیتی از چراغ هدایت
آشتی بمعنی صلح۔

فصل الف ممدوده مع صاد مهمله

آصف بفتح صاد مهمله نام وزیر سلیمان
علیه السلام از مزیل الاغلاط و برهان و بعضے
از اهل لغت نوشته اند که آصف بن برخیا
یکے از علمائے بنی اسرائیل بود۔
آصال جمع اصیل که بمعنی شبانگاه ست

و آن از بعد عصر ست تا غروب۔

فصل الف ممدوده مع غین معجمه

آغا بمعنے خداوند و برادر کلان و این لفظ ترکیست از مؤید و مدار۔
آغوش بمعنی بغل و کناره و بمعنی بنده و غلام و کنیز از سراج اللغات و برهان و رشیدی و کشف۔
آغال جای خوابیدن گوسپندان در صحرا و بمعنے گرفتار کردن و کسی را بر جنگ تیز کردن از برهان۔
آغالیدن تیز کردن کسی را برائے جنگ و خصومت از برهان۔
آغاریدن سرشتن۔
آغوش دادن کنایه از بے خبر شدن از مصطلحات۔
آغشتن بفتح غین معجمه آمیختن و تر کردن از سراج اللغات۔
آغشته بفتح غین معجمه بمعنے آلوده از برهان و کشف و جهانگیری۔

فصل الف ممدوده مع فا

آفتاب معروف ست و بمعنی روشنی آفتاب نیز آمده و بمعنی شراب و بمعنی حلقه که از تار ساز ند از کشف و غیره و در سراج اللغات نوشته که آفتاب بمعنی قرص خورشید ست و بمعنی روشنی خورشید مجاز ست بخلاف مهتاب که بمعنی روشنی ماه ست و بمعنی قرص ماه مجاز ست و قیاس مهتاب بر آفتاب و قیاس آفتاب بر مهتاب خطاست۔
آفتاب سحر کنایه از مردم صبح خیز و شب بیدار از بهار عجم۔
آفتاب گیر بمعنے سایبان۔
آفاق جمع افق که بمعنی کناره آسمانست که در میدان صحرای وسیع با زمین پیوسته از دور بنظر می آید و مراد از آفاق عالم اجسام ست که دنیا باشد چرا که همه عالم در میان کنارهای آسمانست و این مستفاد ست از بعض کتب لغت و شرح و نزد مؤلف تحقیق آنست که آفاق جمع افق باشد که نزد اهل هیأت دائره ایست که تنصیف میکند فلک را میان مرئی و غیر مرئی یعنی دائره افق قسمت میکند آنقدر فلک بالائے زمین دیده میشود و میان آنقدر فلک که از نظر ناظر محجوبست بزیر زمین و در تمامی معموره عالم باعتبار تفاوت رویت حرکت فلک افق سه قسم ست دولابی و حمائلے و رحوی دو لابی بر بلاد خط استوا ست۔ و حمائلے بر اکثر بلاد معموره عالم و رحوے یعنے افقی که بران حرکت فلک بطور گردش آسیا مرئی و محسوس میشود و بر عرض تسعین که قطب شمالی درانجا سمت الراس ست و افراد افق حمائلے کثیر ست چه در هر اقلیم متفاوت باشد در میلان کجی و راستی پس مراد از لفظ آفاق مجموع عالم باشد از خط استوا تا عرض تسعین یعنی از ابتدائے اقلیم اول تا انتهای اقلیم هفتم۔
آفل بکسر فا بمعنے فرو رونده از لطائف۔
آفتاب لب بام نزدیک بمرگ از چهار شربت۔
آفتاب دادن نگاهداشتن چیزی را در آفتاب چراغ هدایت۔
آفرین بفائی موقوف امر از آفریدن و بمعنی تحسین و حمد از برهان و جهانگیری و سراج اللغات و بمعنی آفریده نیز آمده۔
آفلین فرو روندگان۔
آفتابی شدن ظاهر شدن۔
آفتاب خوردن محنت و تعب کشیدن۔
آفتابه آوند لوله دار که بدان وضو کنند در اصل آب تابه بود بار را بالفا بدل کردند از چراغ هدایت۔
آفاق مائله عبارت از ربع مسکون چرا که ربع مسکون از خط استوا بجانب شمال واقع شده است و آفاق مائله همین افقهاے حمائل ست و تفصیل این در تحقیق لفظ آفاق مسطور ست۔
آفتابی سورج مکهی که برائے سایه سازند و در بهار عجم بمعنے متغیر و شکسته رنگ و چیزیکه آنرا آفتاب داده باشند و در فرهنگے بمعنی ظرف آهنے که بهندی آنرا کڑاهی گویند۔

فصل الف ممدوده مع قاف

آقا بقاف بمعنی خداوند از مدار و صاحب

بهارعجم نوشته که این لفظ را چون بر اسم شخص مقدم کنند برائے تعظیم باشد واگر از اسم مؤخر آرند برائے تحقیر باشد واین لفظ ترکیست

آقسنقر بسکون قاف وضم سین مهمله و سکون نون وضم قاف دوم ورائے مهمله بمعنی سنقر سفید چه در ترکی آق سفید را گویند وسنقر طائر شکاریست ودر مقابلهٔ این قراسنقر است بمعنی سنقر سیاه چه قرا بالفتح در ترکی سیاه را گویند واین هر دو اسم نام غلامان ترکان نیز میباشد۔

آقچه روپیه وبمعنی اشرفی نیز آمده از لغات ترکی۔

آقاسی داروغهٔ دیوان خانه واین ترکیست۔

فصل الف ممدوده مع کاف عربی

آکا بکاف عربی در ترکی برادر کلان۔

آک بمعنی عیب و آفت وبرائے نسبت وتشبیه آید چون خاک مغسوب بخ که بمعنی عمق ست وفغاک بمعنی ابله شابه بفتح که بمعنی بت ست وچون لفظ آک در آخر صیغهٔ امر آید معنی حاصل بالمصدر دهد چون خوراک وسوزاک بمعنے خورش وسوزش۔

فصل الف ممدوده مع کاف فارسی

آگنده گوش بفتح کاف اول فارسی کسیکه نصیحت نه شنود۔

آگین آنچه از قسم پنبه وپر مرغ مثل آن در تکیه پر کنند۔

آگن بفتح کاف فارسی صیغهٔ امر از آگندن۔

آگیندن بکاف فارسی پر کردن۔

آگاهی بلفظ آمدن وآوردن و داشتن ودادن ویافتن وبودن مستعملست از بهارعجم۔

فصل الف ممدوده مع اللام

آلا نعمتها جمع الی که بکسر اول بمعنی نعمت است

آل تمغا بمعنے بخشیدن زمین وجاگیر کسی را نسلاً بعد نسل چه آل در عربی بمعنی فرزندان واهل خانه وپیروان آمده است از منتخب۔

آل عبا باضافت وفتح عین مهمله و بائے موحده عبارت از حضرت فاطمه و علی وحسنین رضوان الله علیهم چه عبا بمعنے گلیم وچادر باشد منقول ست که روزے آن حضرت صلی الله علیه وسلم هر چهار تن مذکور را طلبیده عبائیکه مخطط بود بر خود وبر ایشان کشیده آیهٔ تطهیر را خواندند واضافت آل بسوی عبا نظر باستعمال عرب خیلی ندرت دارد چه لفظ آل مضاف سازند بذوی العقول فقط ولفظ اهل را بذوی العقول وغیر ذوی العقول هر دو۔

آلت بمعنی دست افزار لفظ عربیست چنانکه در هندوستان این لفظ بمعنی قضیب شهرت دارد ظاهرا در ولایت مستعمل نباشد مگر در کلام طغرا آلت مردی واقع شده از بهارعجم۔

آلات جمع آلت وآن چیزیست که بدان کارے وچیزے بسازند۔

آلاف هزاران جمع الف

آلنگ بفتح لام وسکون نون باغنه وکاف فارسی لفظ ترکیست بمعنی سبزه زار وچراگاه وصحرا از سراج اللغات

آل در فارسی بمعنی رنگ سرخ واسپ بور ونوعی از شراب وچوب خیمه ونام مرضی که زنان نوزائیده را باشد ونیخهائے باریک که بدان جامه را سرخ کنند از برهان و سراج اللغات ومؤلف لفظ آل بمعنی سرخ ومهر پادشاه در لغات ترکی دیده است ودر بهارعجم نوشته که بترکی مهر پادشاهان را گویند شاید در قدیم مهر پادشاه بشنجرف میکرده باشند وآل تمغا بمعنے بخشیدن زمین وجاگیرست کسے را نسلاً بعد نسل درین صورت لفظ آل عربی باشد وبعربی بمعنی فرزندان واهل خانه وپیروان کذا فی المنتخب۔

آلم بفتح لام رنج ودرد رسانیده تر۔

آلام جمع الم که بمعنے درد ورنج ست

آلفتن بضم لام بمعنے آسفتن از برهان

آلفته بضم لام وفا وتائے فوقانی رند مشرب۔

آلوچه نام میوهٔ ولایتی که شیرین ولذیذ باشد

آلچی گیرنده وستاننده از لغات ترکی

فصل الف ممدوده مع المیم

آما صیغهٔ امرست از آمودن بمعنی پر کن مگر بترکیب اسم معنی فاعل میدهد بمعنی آماینده و پُر کننده۔

آماج نشانهٔ تیر و تفنگ از برہان و رشیدی و بعض محققین نوشته اند که آماج بجیم عربی و بجیم فارسی خاک تودہ که بران نشانهٔ تیر و تفنگ نصب کنند و این لفظ ترکیست۔

آمیزگار بکاف فارسی خلیق وسازگار از بہار عجم۔

آمر بکسر میم بمعنے امرکننده یعنے حاکم۔

آموزگار بمعنے استاد و بمعنے شاگرد نیز آمده از شمسے و برہان۔

آمیغ بغین معجمه درین صورت اکثر بمعنے آمیزش باشد از شرح مثنوی و برہان

آمال بروزن افعال جمع امل که بفتحتین بمعنے امیدست از بہار عجم و منتخب۔

آمل بضم میم نام شہری از مازندران از برہان و مدار و سراج اللغات۔

آموختن لازم و متعدی ہر دو آمده از بہار عجم۔

آمین اسم فعل ست بمعنی قبول کن دعا را یا بمعنے چنین باد از صراح۔

آمدن و آمده ہر دو بفتح میم ست و کسانیکه آمدن را بروزن ساختن خوانند خطاست از جہانگیری و برہان۔

آمنه بکسر میم و فتح نون اسم والدهٔ آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم۔

آمخته بضم میم مخفف آموخته از رشیدی

آمل بضم میم غُمر در حقیقت مشہور از برہان

آمون و آموی نام رودیست میان ایران و توران از شرح مثنوی مولوی روم۔

فصل الف ممدوده مع نون

آنات بمعنے اوقات۔

آنس بکسر نون و سین مہمله انس و محبت گیرنده و بفتح نون خوگیرنده تر از منتخب۔

آنف بکسر نون بمعنی مطیع و فرمانبردار از شرح نصاب۔

آنک آنک بفتح نون و کاف تصغیر اشارتست به بعید چنانکه اینک بتقریب و بمعنی آبله که بر اندام ظاهر شود آمده از برہان و بعضے بمعنی اکنون اکنون نیز نوشته اند آنک بضم نون و کاف عربی بہندی سیسا گویند که از ان گولہای بندوق سازند از شرح نصاب برہان۔

آن در عربی بمعنے وقت و ہنگام و بمعنی اندک وقت و در فارسی بمعنی مال و ملکیت چنانچه اگر گویند فلان چیز آن منست یعنی از مال و ملکیت منست و حرف اشاره بچیزے دور و بمعنی طور و انداز و ادا و کیفیتی که در حسن معشوق میباشد۔

آنه کلمه نسبت ست چون ماہانه و سالانه و روزانه۔

فصل الف ممدوده مع واو

آوا مخفف آواز بحذف زای معجمه از سروری و در جواہر الحروف نوشته که آوا مخفف آوای ست که مبدل آواز باشد چراکه زای معجمه بیای تحتانی بدل میشود

آوخ بفتح واو و خاے معجمه بمعنی آه و افسوس و کلمهٔ تعجب از کشف اللطائف و برہان بمعنی نصیب و قسمت نیز نوشته است

آوند در اصل آب وند بود بمعنی ظرف آب بارا بواو بدل کردند بعد از ان بجہت اجتماع واوین یک واو را حذف کردند از رسالهٔ عبدالواسع۔

آورد بفتح واو ضد بُرد و بمعنے جنگ و کارزار از جہانگیری۔

آویش[1] نام دوا که آنرا سعتر گویند از شرح نصاب و برہان و در جواہر الحروف نوشته که آویش بیای مجہول و شین معجمه گیاہیست که درویشان از ان تره پزند و بعربی سعتر گویند و اطبا سعتر را بصاد نویسند تا التباس بشعیر نباید که بمعنی جو باشد

آونگ ریسمانی باشد که بران جامه و خوشہای انگور و امثال آن آویزند بہندی الگنی گویند از برہان و جہانگیری

[1] و در برہان آویشن بشین معجمه و نون آخر بروزن پاشیدن نوشته ۱۲

آوردن بفتح را و ضد بردن از جهانگیری و بہار عجم طغرا گوید بیت چو گلگشت سر لگکاری برآوردہ ؛ طلا کوب زر خود شد گل زرد وآ بضم واو نیز آمدہ چنانچہ جعفر خان مصنف شیرین خسرو گوید۔

بیت لبالب کوزۂ صافی زہر دُر دہ ؛ بنزدیکِ لبِ ہریک چو آورد ؛

آوان بالف ممدودہ جمع آنست کہ ہمزۂ مفتوحہ باشد بمعنی اوقات از کشف و شرح از میر نور اللہ بر گلستان۔

آواز گرفتن افتادن آواز و این را خراشیدن آواز و نشستن آواز نیز گویند از بہار عجم۔

آو بمعنی آب بہ تبدیل موحدہ بواو از لطائف

آوارہ بمعنے جدا از لطائف

آوہ بمعنی آہ از حواشی مثنوی مولانا رومؒ۔

آونہ بکسر واو و فتح نون و تنہا و این جمع اوانست کہ بمعنی وقت باشد۔

فصل الف ممدودہ مع ہا

آہا کلمہ ایست کہ بوقت خوش آمدن چیزی استعمال کنند از شرح نصاب۔

آہن رُبا بالضم رای مہملہ سنگی ست کہ آہن را بخود میکشد آنرا مقناطیس نیز گویند و بہندی چمک منہ بضم جیم فارسی و تشدید میم

آہنج بفتح ہا و سکون نون و جیم عربی بمعنی قصد ؛ آہنگ۔

آہار آنچہ از نشاستہ وغیرہ بطور آش پختہ بر کاغذ و جامہ مالند از جہانگیری و بہار عجم

آہ سرد آہی کہ بخوف افشای راز حبیب دلخواہ باواز بگرمی جوش دل کشیدہ نشود و بہ نفس تند بر آید۔

آہ نیمکش آہی کہ بخوف افشای راز حبیب دلخواہ باواز بلند کشیدہ نشود۔

آہک بفتح ہا و کاف عربی چونۂ سفید کہ آنرا بعض مردم قلعی گویند وجہ تسمیہ آنکہ چون آب بر وی پاشند بخاری مانند آہ از ان بر می خیزد و از رشیدی۔

آہنگ لشکر و تعجیل و طرز و روش و کشش و قصد و ارادہ و بمعنی کوک و موافق و نام سرود و بمعنی آواز بلند کہ قبل از سرود کشند این آخر قصد و ارادہ ماخوذ ست چرا کہ در نغمات گویند کہ چہ آہنگ ست یعنے قصد کدام مقام ست و بہندی الاپ گویند از رشیدی و برہان و دیگر شروح۔

آہوی حرم آن آہو کہ در صحرای گرد و نواح مکہ معظمہ باشد و صید آن حرام ست و حدود زمین حرم این ست جانب مشرق کعبہ شش کروہ و بطرف جنوب کعبہ دوازدہ کروہ بسوی مغرب ہژدہ کروہ و بصوب شمال بیست و چہار کروہ از شرح کنز الفقہ۔

آہرمن بفتح ہا و سکون رای مہملہ بمعنے دیو و شیطان و باعتقاد مجوس آہرمن فاعل شر ست و یزدان فاعل خیر از برہان۔

آہن سرد کوفتن کوشش بیفائدہ کردن

آہیختن برکشیدن و اکثر با تیغ و خنجر مستعمل میشود از رشیدی و برہان۔

آہو دو معنے دارد اول جانور معروف دوم بمعنے عیب از رشیدی و برہان۔

آہو پرستی کنایہ از کمال محبت نگار۔

فصل الف ممدودہ مع یای تحتانی

آیا کلمۂ تمنا و بمعنے افسوس و بمعنی شاید و کلمۂ استفہام و برای استعجاب و بمعنی واللہ اعلم نیز و بدر شاعر گوید بیت آنانکہ بعید با سخن میگفتند ؛ آیا چہ شنیدند کہ خاموش شدند از رشیدی و برہان وغیرہ۔

آیت نشان و علامت از شرح نصاب۔

آیات محکمات آیاتیکہ محتاج بتاویل نیست و حکم آن ظاہر از بہار عجم۔

آیات متشابہ آیاتیکہ معنی آن صریح معین نباشد بلکہ تاویل طلب باشد یعنی احتمال معنے کثیر دارد چنانکہ حروف مقطعات و غیر آن نیز چنانکہ یَدُ اللّٰہِ فَوْقَ اَیْدِیْہِم وَالرَّحْمٰنُ عَلَی الْعَرْشِ اسْتَوٰی۔

آیانی بکسر نون بمعنی شایستگی و خوبی از مصطلحات و بہار عجم۔

آی آی بمعنے آمد آمد۔

آی ترکی ماہ را گویند کہ بعربی آنرا شہر نامند

فصل الف مقصوره مع ہمزه

ائمہ جمع امام ست در اصل أَئِمَّة بود بروزن أَفْعِلَة پس حرکت میم اوّل کسره بود نقل کرده بہمزه دادند و میم را در میم ادغام کردند ائمہ شد چون ہمزه مکسور بود آنرا بصورت یا نوشتند و بعضے ہمزهٔ مکسور ثانی را بیا بدل کنند و ائمہ معصومین عبارت از دوازده امام ست رضی اللہ عنہم۔

فصل الف مقصوره مع بای موحده

ابتلا بالکسر آزمودن و در بلا افتادن از کنز و صراح۔

ابتغا بالکسر و غین معجمه خواستن و خواہش از کنز۔

ابقا بالکسر و قاف باقی داشتن۔

ابا بالکسر اوّل بمعنی انکار و بفتح اوّل بمعنی آش و شوربا و در فارسی بمعنی مع و به بزیادت الف بر حرف با از کشف و منتخب و غیره۔

ابطا بالکسر درنگ کردن۔

ابنا بالفتح پسران از منتخب جمع ابن که اصل ابن ست و بالکسر بنا کردن۔

ابرا بالکسر ادا کردن و بیزار شدن و پاک شدن و بری کردن۔

ابدا بالکسر آشکارا کردن و آفریدن از کنز

ابن العنب بکسر عین مهمله و بفتح نون و موحده کنیت شراب۔

آب بالفتح و تخفیف بمعنے پدر و این در اصل أَبَوٌ بود و بعضے فارسیان بتشدید نیز آورده اند از بهار عجم۔

ابوت بضم اوّل و ضم بای موحده و تشدید واو مفتوح و فوقانی پدر شدن از کنز

ابن الوقت شخصیکه بمقتضاے وقت عمل کند از چراغ ہدایت۔

ابہت بضم اوّل و تشدید بای موحده مفتوحه و فتح ہا بمعنے بزرگی از منتخب و مدار

اباحت بکسر و حای مهمله حلال و مباح گردانیدن

ابلوج بالفتح قند و شکر سفید از لطائف و برہان۔

ابن صبح کنایه از آفتاب۔

اباد بالفتح نفرین و دعاے بد و بد در فارسی بمعنے آفرین و دعای خیر از لطائف

ابعاد بالفتح جمع بعد که بضم ست بمعنے دوری و بالکسر دور انداختن۔

أَبَا عَنْ جَدٍّ یعنی پدر را از جد اباحن جید در اصل عَنْ أَبٍ عَنْ جَدٍّ بود و کلمهٔ عَنْ را از اول حذف کردند و لهذا أَبًا را منصوب ساختند بقاعدهٔ نحو که گاہی حرف جر را حذف کنند و مجرور آنرا منصوب سازند و این قسم منصوب را در اصطلاح نحویان منسوب بنزع خافض گویند

ابد بفتحتین ہمیشه و زمانه که نہایت ندارد از منتخب۔

ابوزید مردی بود نہایت زیرک دانا و لغایت فصیح و ظریف و عیار زیرکار و عبد الواسع در شرح بوستان نوشته که شطرنج بازی بود و در فن شطرنج بازی ضرب المثل۔

ابجد کنایت از حروف مفردات که الف با تا ثا با شد تا آخر و ہشت کلمه معروف که بحساب جمل بجہت ترتیب اعداد حروف تہجی معین داشته اند چنانچه ابجد ہوز حطی کلمن سعفص قرشت ثخذ ضظغ معانی این الفاظ مذکوره صاحب مدار الافاضل چنین نوشته ابجد ای ابی وجد فی المعصیة یعنی پدر من که آدم بود یافته شد در گناه یعنی گناہی از و بوجود آمد ہوز ای اتبع ہواه یعنی پیروی کرد ہواے نفسانی خود را حطی ای حط ذنبه بالتوبة و الاستغفار یعنی کم کرده شد گناه او بتوبه کردن و استغفار کلمن ای تکلم بکلمة فتاب علیه بالقبول و الرحمة یعنی کلام کرده بکلمه پس قبول شد توبه او سعفص ای ضاق علیه الدنیا فانقبض علیه یعنی تنگ شد برو دنیا پس ریخته شد برو قرشت ای اقر بذنبه فشرف بالکرامة یعنی اقرار کرد گناه خویش پس شرف بکرامت یافت ثخذ ای اخذ من اللہ قوة یعنی گرفت از حق تعالیٰ قوت را ضظغ ای سد عنه نزغ الشیطان بالعزیمة یعنی سند شد از و نزغ شیطان بعزیمت

---

(۱) حال آنکه درین مثال بدل کردن ہمزهٔ مکسوره بیا که بعد ہمزه متحرک است نزد جمله صرفیان واجب است ۱۲ (۲) بروزن مفلوج و بجیم فارسی نیز درست است ۱۲ ب (۳) نزغ بالفتح نون و سکون زای معجمه و آخر غین معجمه بمعنی تباہی افگندن و بغلانیدن میان مردم از باب منع یمنع قال اللہ تعالیٰ در سوره یوسف مِنْ بَعْدِ أَنْ نَزَغَ الشَّيْطَانُ بَيْنِي وَ بَيْنَ إِخْوَتِي ای از پس تباہی افگندن شیطان درمیان من و میان برادران من تا فہم ۱۲

ای بکلام حق و توحید بعضے نوشتہ کہ ابا جاد نام پادشاہی بود کہ ابجد مخفف آنست و ہفت کلمات باقی اسماے ہفت فرزندان اوست چنانچہ در صراح وغیرہ تصریح آن کردہ اند و بعضے نوشتہ کہ مرامر نام مردی بود کہ خط نوشتن ایجاد اوست این ہشت کلمات اسامی ہشت فرزندان اوست و در رسالۂ ضوابط عظیم معنی ہر ہشت لفظ مذکورہ چنین نوشتہ ابجد آغاز کرد ہوز در پیوست حطی واقف شد کلمن سخنگو شد سعفص از و آموخت قرشت ترتیب کرد ثخذ نگاہداشت ضظغ تمام کرد تم کلامہ و اللہ اعلم بالصواب۔

ابو البشر حضرت آدم علیہ السلام۔

ابکار بالفتح جمع بکر بالکسر ست و نیز جمع بکرہ بالضم کہ بمعنی بامداد ست از لطائف۔

ابر بفتحتین مزید علیہ بر کہ بمعنی بالاست و در بہار عجم نوشتہ کہ ابر بالفتح و سکون با ترجمۂ سحاب ظاہرا مرکب از آب کہ لغتی ست در آب بالمد و حرف راکہ کلمۂ نسبت ست بر قیاس انگشتر بمعنی خاتم۔

ابتر بالفتح و تای فوقانی مفتوح و راے مہملہ یعنے دم بریدہ و دنبال بریدہ و ناتمام و بے فرزند از کشف و کنز و فردوس اللغات و در بہار عجم نوشتہ کہ فارسیان این لفظ را بمعنی پراگندہ و ضائع نیز آوردہ اند۔

ابی جعفر امام محمد باقر رضی اللہ عنہ۔

ابحار بالفتح دریاہا و بکسر راے مہملتین دریاہا و این جمع بحر ست۔

ابرار بالفتح نیکوکاران جمع بار و بر بتشدید را از منتخب۔

ابقر بفتح اول و قاف بمعنی شورہ از برہان

ابخاز بفتح اول و سکون موحدہ و خاد زای معجمتین نام ولایتی ست سمت گرجستان از رشیدی و در برہان ملکی از ترکستان و صاحب قاموس گوید کہ نام طائفہ ایست از مردم۔

ابراز بالکسر و در آخر زای معجمہ بیرون آوردن و ظاہر کردن از منتخب و کنز و قاموس و آنچہ کہ بعض مردم گویند کہ ابراز بمعنے دفع البراز است در کتب معتبرۂ لغات یافتہ نشد

ابریز بالکسر خالص از زر و نقرہ از منتخب

ابلاس بالکسر و سین مہملہ ناامید شدن و غمگین شدن از منتخب و کنز۔

ابلیس بالکسر ناامید از رحمت و نام شیطان از منتخب۔

ابن العرس بکسر عین مہملہ و سین مہملہ راسو کہ بہندی نیولا گویند۔

ابرش بروزن ہوش اسپیکہ نقطہا بر ان مخالف رنگ او باشد و بمعنی رنگ سرخ و سفید بہم آمیختہ از برہان و کشف و کنز۔

ابرص بالفتح کسیکہ بر اندامش داغہای سفید باشند از لطائف۔

ابیض سفید رنگ۔

ابط بالکسر و طای مہملہ بمعنی بغل از کنز۔

ابداع بالکسر پیدا کردن چیزی کہ نوتازہ باشد از کشف و زبدۃ الفوائد و نوعی از صنائع شعر۔

ابتلاع بالکسر و عین مہملہ بحلق فرو بردن از منتخب۔

ابرق بفتح نوعی از سنگ سفید براق و طبق بر طبق باشد ظاہرا ابرق معرب ابرک ست چون در طبق بر طبق بودن با بر مشابہ است لہذا ابرک بکاف لتغیر اسم آن سنگ شدہ یا آنکہ اسم تفضیل ست از بروق کہ بمعنی درخشیدن باشد بلحاظ درخشندگی اسم سنگ مذکور مقرر شد۔

ابریق بالکسر و یای معروف آوندچرمین لولہ دار کہ بدان وضو کنندہ و این معرب بریز ست از کشف و صراح۔

ابتہال بالکسر تضرع و زاری کردن از کشف و کنز۔

ابل بکسرتین و بکسر اول و سکون دوم شتران و این جمعیست کہ واحد ندارد از منتخب و صراح و کشف و بحر الجواہر۔

ابہل بضم اول و سوم تخم سرو کوہی کہ بہندی ہاؤبیر گویند از برہان و کنز۔

ابطال بالکسر باطل کردن و بالفتح دلیران از منتخب۔

ابدال بالکسر بدل کردن و بالفتح گروہی از اولیاء اللہ کہ حق تعالی عالم را بوجود ایشان قائم دارد و آن ہمہ در عالم ہفتاد شخص اند چہل در شام میباشند و سی کس در جاہای دیگر اگر یکی از انہا بمیرد دیگر از مردم بجای او مقرر شود

از منتخب بدانکہ ابدال جمع بدلست بکسر اول و سکون دال باشد بمعنی شریف وکریم چون دنیا اللہ شریف وکریم خلائق اند ایشان را ابدال گفتند یا آنکہ ابدال جمع بدیل ست کہ بمعنی بدل چیزیست چون این قسم اولیا را بدل یکدیگر شدن مقررست لہذا ایشان را ابدال گویند ودر بہار عجم ومصطلحات نوشتہ کہ ابدال اگرچہ جمعست مگر فارسیان بمعنی قلندر در واحد استعمال کنند و ہم بر مرید اطلاق نمایند کوچک ابدال باضافت ولی اضافت مرید قلندر را گویند نہ اینکہ مرید خورد سال مراد باشد۔

ابتذال در باختن ونگاہداشتن چیزیرا از صراح ومجاز بمعنی بی اعتباری وبیقدری

ابابیل بمعنی گروہہای مرغان جمع ابالہ بکسر اول وتشدید موحدہ بمعنی گروہ مرغانست وبمعنی طائر معروف کہ در سقف عمارات بخیہ از پر مرغان آشیانہ سازد خطاست آنرا بعربی خطاف بضم اول وتشدید دوم گویند جمع آن خطاطیف بفارسی پرستو گویند وبہندی نام آن بسمع نرسیدہ از کشف و آداب الفضلاو رشیدی وفقیر مؤلف گوید کہ چون طائر مذکور گروہ گروہ شدہ اکثر پرواز مینماید اگر باین مناسبت طائران مذکور را ابابیل میگفتہ باشند شاید کہ درست باشد۔

ابن السبیل مسافر چون مسافر را کسے نشناسد لہذا نسبت کردند او را بسوی راہ از رشیدی شرح مقامات حریری۔

ابہام بالکسر پوشیدہ گفتن وپوشیدہ گذاشتن و دربستن وبمعنے نر انگشت از لطائف وکنز

ابرام بالکسر استوار کردن وستوہ آوردن وملول کردن از منتخب وکشف ودر کنز استوار کردن وسخت تافتن ریسمان ویوسف شارح نصاب بمعنی دو تو کردن ریسمان نوشتہ ودر منتخب نیز ہمین معنیست۔

ابتسام اندک خندہ کردن وبمعنی شگفتن مجازست۔

ابریشم بفتح اول ویای مجہول وضم شین معجمہ از برہان وبہار عجم ومعرب آن ابریسم است کہ بکسر اول ویای معروف وفتح سین مہملہ باشد کذا فی الصراح واین لفظ سوای معنی مشہور بمعنے تارہای ساز نیز آید چراکہ از ابریشم ہم تارہای ساز می سازند کذا فی الرشیدی وبہار عجم۔

ابکم بفتح اول وسوم بمعنے گنگ از کنز۔

ابراہیم ادہم رحمہ یکی از اولیای کبار کہ قبل از اختیار فقر پادشاہ بلخ بودند ونام ایشان ابراہیم ست ونام پدر ایشان ادہم از لطائف وغیر آن۔

ابوالقاسم کنیت حضرت محمد مصطفے صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قاسم بود کہ بطفلی وفات یافتند[۱]

ابان بالکسر وتشدید بای موحدہ ہنگام ووقت از منتخب وصراح۔

ابوریحان یکی از ائمہ علم ہیأت ست کہ آنرا ابوریحان بیرونی گویند۔

ابن سیرین بکسر سین مہملہ از اکابر تابعین ست ماہر در علم تعبیر خواب۔

ابن اللبون بفتح لام وضم موحدہ شتر بچۂ شیرخوارہ از لطائف۔

ابقای ماکان بکسر اول باقی داشتن آنچہ کہ بود۔

ابروز دن رضا دادن از مصطلحات

ابجد روان ساختن الف با تا خواندن از مصطلحات۔

ابرو ناز ک وتنگ کردن ناز وغرور نمودن از مصطلحات۔

ابرہ بالکسر سوزن ونیش از شرح نصاب وبالفتح در فارسی بمعنی ابر مردہ نیز آمدہ وآن چیزیست مشابہ بنمد وبغایت جاذب آب باشد وبمعنی جانب بالای جامہ دو مثل قبا وغیرہ واین ماخوذ از ابرست کہ بتحتین بمعنی بر باشد کہ ترجمہ علی ست الف زائدہ وہای نسبت چون توالی حرکات در فارسی ثقیل بود لہذا از لفظ ابرہ حرف ثانی را بجہت تخفیف ساکن کردند۔

ابخرہ بالفتح وخای معجمہ مکسور ورای مہملہ مفتوح بمعنے بخارات۔

ابنیہ بالفتح ونون مکسور وفتح وتخفیف یا جمع بنا کہ عمارت باشد۔

ابعاد ثلاثہ بالفتح طول وعرض وعمق را گویند وعمق مراد از سطح بیت از کشف

ابوشحمہ بفتح شین معجمہ وسکون حای مہملہ کنیت پسر حضرت عمر رضی اللہ عنہ وبعضی گویند

[۱] چنانکہ نام فرزند آنحضرت صلی اللہ علیہ

کراو زنا کرده بود عمرؓ بر وحد جاری کردند اما حضرت عمر بر دو بعضے نوشته اند که خمر خورده بود۔

ابلہ بالفتح و ہای ملفوظ احمق از کنز۔

ابن ہبنقہ بفتح ہا و فتح بای موحده و نون مشدد مفتوح و قاف کنیت مسخره۔

ابن مقلہ بضم میم و سکون قاف و فتح لام نام مردے خطاط که بتاریخ سه صد و ده ہجری از خط معقلے و کوفی و غیر آن شش خط اختراع نموده برائے ہر حرف طرز خاص آورده و اسامی آن شش خط ہشت ثلث و توقیع و محقق نسخ و ریحان و رقاع بعد از آن بمرور ایام استادان دو خط دیگر یکے تعلیق از رقاع و توقیع دوم نستعلیق استنباط نموده اند از منتخب و در مدار الافاضل نوشته است که بسبب جرمیکه از ابن مقلہ بوقوع آمد حاکم وقت دستش برید۔

ابرہہ بالفتح و سکون موحده و فتح رای مہملہ و فتح ہای اول اسم نائب پادشاه حبشه که بر پرستش کعبه حسد برده و ربین بتخانه بنا کرده آنرا قلیس نام کرد و ہر چند که تاکید میساخت لیکن کسی به پرستش آن نمی گرائید خیال نمود که اگر کعبه را منہدم کنم پرستش این مکان لوجه احسن خواہد شد باین اراده لشکر با فیلان برای تخریب کعبه فرستاد چون قریب کعبه آمدند بحکم الہی طائران گروه گروه بپرواز آمده سنگریزہا که بر سر ہر کس میرسید از آدمی و فیل ہر دو میگذشت جملہ ہلاک شدند۔

اباد اللہ بفتح اول و فتح دال مہملہ بمعنی ہلاک گرداند خدای تعالی از صراح۔

ابی بفتح اول و کسر بای موحده و یای معروف در عربی بمعنی سرکش و بفتح اول و یای مجہول در فارسی بمعنی بی که حرف نفی ست الف درین صورت در لفظ ابی زائد است و بضم اول و فتح موحده و تشدید یای تحتانی نام یکی از اصحاب فارسیان باین معنی بتخفیف نیز آرند۔

ابدالی بالفتح بمعنے فقر و ترک دنیا کردن و در بہار عجم بمعنے ظرافت و تمسخر آورده۔

ابلہ طرازی زینتیکه برائے ابلہ فریبی باشد۔

ابہری بروزن احمدی منسوب بسوئے ابہر که شہریست قریب زنجان و نام قریہ اصفہان از لب الالباب۔

ابہی بالفتح و در آخر الف بصورت یا بمعنے زیباتر از کنز۔

ابوی بفتحتین و کسر واو منسوب باب که بمعنی پدر باشد۔

ابن آوی بالف ممدوده و واو مفتوح و در آخر الف مقصوره بصورت یا بمعنی شغال از کنز۔

فصل الف مقصوره مع تاے فوقانی

اتکا بکسر اول و تشدید تاے فوقانی مکسور تکیه کردن از منتخب۔

اتعاب بالکسر در رنج انداختن و بالفتح رنجہا

اتراب بالفتح و در آخر موحده بمعنی زنان نو عمر ہمزاد و دختران و ہمسالان و ہمعمران و این جمع ترب ست که بالکسر باشد۔

اترج بضم اول و سوم و جیم ترنج از برہان۔

اتخاذ بالکسر و تشدید تای فوقانی مکسور و خای معجمہ و ذال معجمہ بمعنی برگرفتن از منتخب

اتجار بجیم و رای مہملہ بروزن اتفاق بمعنے تجارت کردن از لطائف۔

اتمش بکسر اول و کسر میم و شین معجمہ لفظ ترکی بمعنی کرده که صیغہ ماضی ست بزیادت ہا

اتباع بروزن اتفاق بمعنے پیروی و بروزن انواع بمعنے پیروان۔

اتساع بکسر اول و تاے مشدد و مکسور و سین و عین مہملتین فراخ شدن و نام مرضی در چشم که ضعف بصر آرد از مؤید الطائف و صراح۔

اتحاف بالکسر بروزن افعال بمعنے تحفه دادن از منتخب۔

اتصاف بکسر اول و تای فوقانی مکسور مشدد صفت کردن و بمعنے موصوف شدن از منتخب۔

اتلاف بالکسر نیست کردن و ہلاک کردن از منتخب۔

اتفاق بالکسر موافقت کردن و بمعنے واقع شدن کارے بی سبب۔

---

۱ صحیح ہبنقہ بحذف لفظ ابن کذا فی القاموس والصحاح و غیرہما ۱۲ ۲ صحیح بروزن افتعال است واین قید افعال از جانب مصنف علوم میشود که در منتخب نیست ۱۲ فافہم

آتاق بضم لفظ ترکیست بمعنی خانهٔ خیمه ویجای قاف غین معجمه نیز آمده از مصطلحات ولغات ترکی

اتراک بالفتح ترکان که قومی از مغلان باشد ومجازاً بمعنی سپاهیان وبمعنی خودهای آهنی از صراح وغیره۔

آتابک بفتح اول وحرف چهارم بای موحده مضموم لفظ ترکیست بمعنی استاد وامیر ودر رشیدی مرقوم ست که آتابگ بکسر بای موحده وکاف فارسی مرکب از لفظ آتا که بمعنی پدر ست ولفظ بگ که مخفف بیگ ست بمعنی امیر یعنی امیر یکه بجای پدر باشد وصاحب مدار الافاضل از شرفنامه نقل کرده که آتابک بمعنی ادب آموز کودکان و اتالیق ست ونیز لقب سعد زنگی پادشاه شیراز چرا که سلطان سنجر شبی در حالت مستی سعد زنگی را که استاد او بود پادشاهی خود بخشید بعد وفات سلطان سنجر اتابک سعد زنگی پادشاه شد و اتابک لقب قدیمی او بود بر خود روا دید ولفظ پادشاه بر برادر زادگان سلطان مرحوم مقرر گردانید ولفظ اتابک بمعنی چوبی که وقت خم دادن کمان در زه در آورده بکمان بندند تا راست نگردد از شرح قران السعدین و در برهان نوشته که بمعنی پدر بزرگ و آداب آموز

اتمک بفتح اول وفتح میم وکاف عربی در ترکی نان را گویند از مؤید وسود آتمک بمعنی آب ونان۔

اتصال پیوستن و باصطلاح منجمین عبارت از نظر کردن کوکبست بایک دیگر باعتبار

معامله برجی ودرجات۔

آتیان بالکسر حرف سوم یای تحتانی در آمدن از منتخب وصراح وکنز چون بعد این حرف باواقع شود بمعنی آوردن وبجا آوردن میگردد۔

آتان بفتح اول ماده خر از شرح نصاب وکنز ومنتخب وصراح۔

اتقان بالکسر قاف استوار ومحکم کردن از کنز۔

اتو بالضم وتشدید فوقانی وتخفیف آن هر دو آمده و آن معروف ست در اصل نام دستی افزار یست که آنرا گرم کرده نقوش بر جامه کنند

اتگه بفتح اول وثانی وکاف فارسی در ترکی شوهر دایه را گویند کنانی دریا سے لطافت واین مخفف اتا گاه ست چه در ترکی اتا بمعنی پدر ست واتا گاه کسیکه قائم مقام پدر باشد۔

آتاقه بضم اول وبجای قاف غین معجمه نیز آمده بمعنی کلغی که از پرهای بعضی مرغان سازند واین لفظ ترکیست بلفظ زدن وداشتن مستعمل

فصل الف مقصوره مع ثای مثلثه

اثنا بالفتح میانها جمع ثنا بالکسر از منتخب وکنز

اثواب بالفتح جامهای پوشیدنی جمع ثوب۔

اثاث البیت بالفتح رخت ومتاع خانه

اثاث بفتح اول و دو ثای مثلثه بمعنی بسیار شدن وانبوه شدن ورخت ومتاع خانه واحدش اثاثه از منتخب وصراح۔

اثمد بالکسر ومیم نیز مکسور و دال مهمله سنگ سرمه از منتخب و برهان۔

اثیر بفتح اول وکسر ثای مثلثه بمعنی عالی و بلند و بمناسبت بلندی فلک را گویند وبمعنی کرهٔ نار نیز میگیرند چرا که کرهٔ نار بلند ترین عناصر ست از کشف ولطائف۔

اثر بفتحتین نشان پا ونشان زخم وبمعنی مطلق نشان نیز وبمعنی سنت رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم وبفتح اول وسکون ثانی جوهر شمشیر نقل کردن سخن وحدیث نبوی وبالکسر نشان ولیس چیزے از صراح وشمسی ومنتخب وکنز

اثقال بالفتح وقاف گرانیها و بارها وبالکسر گران کردن از کنز۔

اثل بالفتح نوعی از درخت گز از برهان ودر منتخب شوره گز نوشته۔

اثم بالکسر گناه۔

اثیم بروزن کریم بمعنی گناهگار از کنز۔

اثنین واثنان بمعنی دو در حالت نصبی وجری وبیا و در حالت رفعی بالف واین ملحق تثنیه است۔

اثمان بالفتح قیمتها۔

اثنیه بالفتح وکسر نون وفتح تحتانی جمع ثنا که بمعنی مدح ست۔

اثاثه بفتح اول ودو ثای مثلثه رخت ومتاع از منتخب وصراح۔

اثفیه بالضم وفای مکسور وتحتانی مشدده مفتوح بمعنی یکپایه از سه پایهٔ دیگدان از

لطائف و شرح نصاب و منتخب۔

اثافی بفتح اول و فاے مکسور بمعنے دیگپایہا یعنے دیگدان کہ از سہ پایہ مرکب شود۔ این جمع اثفیہ است۔

اثناعشری بالکسر و عین و شین مفتوحین طائفۂ شیعے منسوب بائمہ اثناعشر یعنے دوازدہ امام صلوات اللہ علیہم اجمعین و نام رودہ ایست تحت معدہ و آنرا اثناعشری ازان گویند کہ طول او دوازدہ انگشت مضموم میباشد بانگشتان صاحبش از بعضے کتب و مفرح القلوب طب۔

فصل الف مقصورہ مع جیم

اجتبا بالکسر برگزیدن از مؤید۔

اجترا بالکسر دلیری از لطائف و کنز و شرح مقامات۔

اجلا بروزن اطبا جمع جلیل ست۔

اجری بضم و بالکسر رای مہملہ مفتوح و الف مقصورہ بصورت یا بمعنے وظیفہ یعنی طعام ہر روز کہ بجاجان دہند علوفہ از لطائف شرح تحفۃ العراقین۔

اجزا بالکسر زای معجمہ جزیہ دادن و بے نیاز کردن و جزادادن و بالفتح پارہاے چیز از منتخب۔

اجانب بفتح اول و کسر نون و بای موحدہ بمعنی بیگانگان این جمع اجنبی است از منتخب

اجتناب بالکسر دور شدن و یکسو شدن از چیزے از منتخب۔

اجرب بالفتح صاحب مرض خارش

اچوب بضم اول و ضم جیم فارسی و واو غیر ملفوظ و سکون بای فارسی لفظ ترکی ست بمعنی کشادہ۔

اجرت بالضم مزد از کنز۔

اجابت بکسر اول جواب دادن از منتخب و صراح و مجازاً بمعنے قبول نمودن و باصطلاح اطبا دفع براز کردن کہ بہندوستان دست نامند۔

اجالت بکسر گردانیدن و جولان دادن از منتخب۔

اجاج بضم اول و دو جیم نمک تلخ و آب شور از سروری و سہ شرح نصاب و کنز

اجتہاد بالکسر کوشش کردن و راہ صواب جستن و باصطلاح فقہا عبارتست از استنباط مسائل شرعیہ بقیاس از کلام اللہ و حدیث و اجماع بشرائطیکہ در کتب اصول مسطور ست چنانچہ واقفیت کما حقہ از محاورات لسان عرب و علم صرف و نحو و شان نزول آیات و علم حدیث داشتہ باشد۔

اجناد بالفتح افواج و لشکرہا این جمع جند ست۔

اجساد بالفتح بدنہا و جسمہا۔

اجلوذ بکسر اول و کسر لام و تشدید واو و ذال معجمہ شناختن از فردوس اللغات و صراح۔

اجیر بروزن فقیر بمعنے مزدور از منتخب۔

اجبار بالکسر کسے را بزور بر کارے داشتن از منتخب وغیرہ۔

اجہار بالکسر بمعنے اظہار۔

اجور بضمتین جمع اجر۔

اجہر بفتح اول و سوم روز کور[1] از کنز۔

اجلاس بالکسر نشاندن از منتخب

اجاص بالکسر و تشدید جیم و صاد مہملہ قسمی از آلو کہ میوہ است ترش مزہ و در منتخب نوشتہ کہ این معرب ست چراکہ در کلام عرب جیم و صاد جمع نمیشود۔

اجماع بالکسر اتفاق کردن جماعت بر کاری

اجتماع باصطلاح اہل تنجیم آنرا گویند کہ آفتاب و ماہ در یک برج بیک درجہ و یک دقیقہ جمع شوند درین وقت ماہ از نظر گم و غائب میشود و چنین وقت منحوس باشد۔

اجدع بالفتح بریدہ بینی و بریدہ گوش از منتخب۔

اجلاف بالفتح مردمان سفلہ و فرومایہ و بمعنی ستمگاران جمع جلف کہ بالکسر باشد بمعنی جفاکنندہ و خم تہی و ہرچہ میان تہی باشد از منتخب و کنز۔

اجوف بفتح اول و سوم چیزیکہ اندرونش خالی باشد و نزد صرفیان لفظیکہ میان آن مقابل عین فعل حرف علت باشد۔

اجحاف بالکسر بتقدیم جیم بر حای مہملہ نقصان کردن و بردن چیزے و نزدیک شدن و کار بکسے شرکت گرفتن۔

[1] بہندی دلونذمی

اجاق بالضم وجیم عربی لفظ ترکیست بمعنی دیگدان وخاندان از چراغ ہدایت

اجل بفتحتین وتشدید لام بمعنی بزرگ تر و بفتحتین وتخفیف لام بمعنی مہلت و مدت مرگ ووقت چیزی ونہایت زمان عمر وبفتح اول وسکون جیم بمعنی برانگیختن وبمعنی برای از کشف ومنتخب وکنز۔

اجدل بالفتح ودال مہملہ مفتوح طائر شکاریست کہ بفارسی آنرا چرغ گویند۔

اجمام بالکسر آسایش دادن ستور را برای سواری از منتخب۔

اجحام بالکسر حرف سوم حاے مہملہ باز داشتن ونزدیک بہلاک رسیدن از منتخب

اجم بفتحتین نیستانہا وانبوہہای درختان اجمہ واحد از منتخب وکشف۔

اجرام بالفتح بمعنی اجسام مگر اکثر اطلاق این لفظ بر کواکب وجواہرات واحجار کنند ودیر اجسام حیوانی ونباتاتی روا ندارند مگر بندرت دراجسام ادویہ واعضا۔

اجفان بالفتح وفا پلکہای چشم وموہای مژگان۔

اجلہ بفتح اول وکسر جیم وتشدید لام مفتوح بمعنی بزرگان واین جمع جلیل ست۔

اجنحہ بالفتح ونون مکسور وحاے مہملہ بازوہای مرغان وبازوہای آدمیان واین جمع جناح ست از منتخب۔

اجوبہ بفتح اول وسکون جیم وکسر واو وباے موحدہ جمع جواب از شرح اصول اکبری

اجورہ بفتحتین لفظ عربیست بمعنی مزدواز بہار عجم۔

اجنہ بفتح اول وکسر جیم وتشدید نون جمع جن غلطست چراکہ این جمع جنین ست وجمع جن جنہ است بالکسر ونون مشدد از مزیل الاغلاط ومنتخب۔

اجنبی بالفتح بیگانہ از کنز۔

اچی بفتح اول وکسر جیم فارسی برادر کلان این لفظ ترکی ست از لطائف وانچہ دربعض نسخ بایمعنی اخی بخاے معجمہ نوشتہ اند از غلطی کاتبان ست۔

فصل الف مقصورہ مع حاے مہملہ

احصا بالکسر شمردن وضبط کردن از منتخب وکنز۔

احبا بفتح اول وکسر حاے مہملہ وموحدہ مشدد بمعنی دوستان واین جمع حبیب ست کہ بمعنی دوست باشد۔

احلی بفتح اول وسوم شیرین تر۔

احیا بالکسر زندہ کردن ونام کتابیست احیاء العلوم از امام محمد غزالی رحمۃ اللہ وآن کتاب را چہار رباع ست یک ربع آن در عادات ودوم در عبادات سوم در منجیات کہ دران اسباب نجات ست چہارم در مہلکات کہ دران بیان اسباب ہلاک وعقوبت ست وہر یک ازان رباع آن مشتمل ست بر دہ باب وبالفتح زندگان وبمعنی قبیلہا ومحلہا باین معنی جمع حی ست از منتخب وشمسی وفردوس اللغات وسراج

احشا بالفتح وشین معجمہ آنچہ در سینہ و شکم باشد از دل وجگر ومعدہ وروده از کشف ومنتخب۔

احتوا گرد فرو گرفتن از کنز۔

احتما بالکسر پرہیز کردن بیمار وحمایت کردن از کشف ولطائف۔

احیانا بالفتح جمع حین لیکن بمعنی گاہ گاہ مستعمل میشود ونصب آن باعتبار ظرفیت ست۔

احتجاب بالکسر در پردہ شدن از منتخب وشمسی۔

احتساب نہی کردن از چیزہا کہ در شرع ممنوع باشد وشمار آوردن از منتخب۔

احزاب بالفتح وزاے معجمہ وموحدہ گروہہا از منتخب۔

احالت بالکسر حوالہ کردن وحیلہ کردن ومحال گفتن ویکبار شدن از منتخب۔

احسنت بالفتح وسین مہملہ مفتوح و سکون نون وفتح تاے فوقانی صیغہ واحد مذکر حاضر از باب افعال بمعنی نیکو گفتی مگر در فارسی تاے فوقانی را موقوف خوانند وبمعنی تحسین وآفرین مستعمل کنند۔

احداث بالکسر وشای منکرو پیدا کردن وبالفتح مردم نوجوان ونوخاستہ از منتخب

احتیاج نیازمندی بلفظ آوردن وداشتن وافتادن مستعمل از بهار عجم۔
احفاد بالفتح وفا فرزندزادگان وبمعنی خادمان نیز از منتخب۔
احقاد بالکسر وقاف کینه آوردن کسی را وبالفتح کینها از منتخب ولطائف
احد بفتحتین که هیست نزدیک مدینه وبفتحتین یکی وکسی ویکم در روز یکشنبه وبمعنی یگانه صیغهٔ صفت شبه در اصل وَحَدٌ بوده بروزن حسن واو را بر خلاف قیاس بهمزه بدل ساخته اَحد خوانند واطلاق این لفظ در وصف تعالی کنند نه بر دیگرے وبتشدید دال تیزتر از منتخب وصراح وغیره۔
احور بفتح اول وثالث مرد سفید پوست که سیاهی چشم او بنهایت سیاه باشد ونام مشتری از منتخب۔
احضار بالکسر حاضر کردن از منتخب۔
احجار بالفتح جمع حجر که بمعنے سنگ است۔
احبار بالفتح وبای موحده دانایان از فردوس اللغات۔
احمر بالفتح بمعنے سرخ وگاهی بمعنی سخت ودرشت آید چنانچه موت احمر موت سخت را گویند یعنی موتیکه دران تاسف وماتم بسیار باشد ومقتول را نیز گویند از منتخب همین شبوت میرسد۔
احرار بالفتح وهردو رای مهمله بمعنے آزادگان این جمع حر است که بالضم بمعنے آزاد باشد

از منتخب وکشف ولقب عبید الله نقشبندی که پیر مولوی جامیؒ بودند ودر حقیقت لقب ایشان خواجهٔ احرار است چرا که چون اسم ایشان عبید الله واقع گشت که بمعنی آن بندهٔ کوچک خداست برائے تدارک آن خواجه را احرار لقب کردند گاہے لفظ خواجه در استعمال حذف کنند۔
احتکار بالکسر غله بنیت گرانی جمع کردن تا بنفع فروخته شود از منتخب وکشف۔
احراز در آخر زای معجمه استوار کردن ونگاهداشتن وجمع کردن از منتخب وکنز۔
احتراز بالکسر پرهیز کردن وخود را نگاهداشتن از منتخب۔
احتباس بالکسر وفوقانی وموحده وسین مهمله در بند داشتن وبجل کردن وباز ایستادن بول یا غائط از منتخب وکنز
احساس بالکسر وسینین مهملتین دیدن ودریافت نمودن از منتخب ودر بعضی کتب لغت نوشته که احساس دیدن ولمس بدن چیزے معلوم کردن وانچه بیکے از حواس خمسه دریافته شود۔
احمض بالفتح ومیم مفتوح وضاد معجمه بمعنے ترش از منتخب وگاهی مجازاً بمعنے ناخوش ودشوار آید۔
احتیاط گرد فرو گرفتن از کنز۔
احتراف بالکسر در لطائف بمعنی دانش ودر منتخب بمعنی پیشه وری۔

اَحرُف بفتح اول وسکون ثانی وضم رای مهمله جمع حرف۔
احنف بالفتح کجپا بطوریکه سر هر دو پا بطرف یکدیگر خمیده باشد ونام بزرگے در نهایت فضل وکمال از زمرهٔ تابعین از منتخب
احراق بالکسر سوختن وسوزانیدن از منتخب وکنز۔
احتراق بالکسر سوخته شدن وباصطلاح اهل نجوم نهان شدن یکی از پنج ستارهٔ سیاره سوای قمر در زیر شعاع خورشید بسبب باهم شدن در برج واحد از منتخب۔
احداق بالفتح مردمکهای چشم جمع حدقه
احق بفتحتین سزاوار تر ولائق تر از منتخب
احتکاک بالکسر باهم خراشیدن وباهم دیگر مالیدن وکاویدن باکسی از منتخب وغیره
احمال بالکسر بار برداشتن وبالفتح بارها وگرانیها از منتخب وکنز۔
احتیال بالکسر حیله انگیختن از لطائف ومنتخب وکشف۔
احول بالفتح کژ چشم یعنے کسیکه یک چیز را دو بیند از منتخب وغیره۔
احوال بالفتح جمع حال وحالت که بمعنے گشت هر چیز لیست وبجای مفرد نیز آرند از منتخب وصراح وبهار عجم۔
احلیل بالکسر سوراخ ذکر از منتخب وکنز۔
احتمال بالکسر وتای فوقانی مکسور برداشتن

دگمان کردن از منتخب و شمسی۔

احزم بفتح اوّل و فتح زای معجمه هوشیارتر و داناتر از منتخب۔

احتشام بالکسر خداوند خادمان و فوج بودن و مجازاً بمعنے شان و شکوه و بمعنے شرم داشتن از منتخب۔

احرام بالکسر بر خود حرام گردانیدن بعضے چیزهای حلال و مباح را چند روز پیشتر از زیارت خانهٔ کعبه از مقامات معین و نیز بستن در ایام حج و مجازاً احرام بمعنی دو چادر نادوخته که در ایام احرام یکی را لنگ و ته بند کنند و دیگری را بر دوش پوشند و در بهار عجم نوشته که احرام بالکسر در حرم شدن و در عرف آنست که حاجیان لباس دوخته و استعمال خوشبو و اصلاح ریش و بروت و مجامعت وغیره بر خود حرام گردانند حالا احرام بستن بمعنی قصد و نیت کردن مستعمل ست۔

احکام بالکسر استوار کردن و بالفتح حکمها و فرمانهاے پادشاهی و نام کتاب در اصول فقه۔

احسن تقویم نیکوتر راست کردن و کنایه بمعنے صورت انسان۔

احتجام بالکسر و حرف چهارم جیم اُستره زدن بر عضوے براے خون کشیدن از لطائف۔

احمر اقتم بقاف و تاے فوقانی بمعنے نهایت سُرخ مائل بسیاهی و غبار۔

احشام بالفتح نوکران و خدمت گاران از کنز۔

احلام بالفتح خوابها از کنز و در منتخب بمعنی خوابها و عقلها و بُردباری ها۔

احاسن بفتح اول و کسر سین مهمله و نون جمع احسن بمعنی خوبی ها۔

احزان بالکسر زای معجمه اندوهگین کردن و بفتح اندوهها از منتخب۔

احصان بالکسر و صاد مهمله زن خواستن مرد و شوهر کردن زن و استوار کردن و حصار کردن و پرهیزگار شدن از منتخب و کنز و در خیابان شرح گلستان نوشته که احصان در اصل بمعنی نگاهداشتن از بدیها و این ماخوذ ست از حصن و مجازاً بمعنی زن خواستن مستعمل ست۔

احتضان بالکسر و بضاد معجمه در کنار گرفتن از منتخب۔

احیان بالفتح وقتها از منتخب۔

احدی الحسنیین بکسر اوّل و سکون حاے مهمله و فتح دال و الف مقصوره بعدش یا و ضم الحای مهمله و سکون سین مهمله و فتح نون و یای اوّل و سکون یای ثانی بمعنے یکے از دو نیکیها۔

احنه بالکسر و نون مفتوح بمعنے کینه و خشم از منتخب و شرح نصاب کنز۔

احجیه بالضم و جیم مکسور و تحتانی مشدد بمعنے چیستان که بهندی آنرا پهیلی گویند

احمر قانی بقاف و نون سُرخ مائل بسیاهی مشابه بلون خون۔

احتیالی بالکسر حیله انگیزی ظاهراً یاے تحتانی در آخر زائد ست از عالم سلامتی و فضولی چرا که احتیال خود مصدر ست حاجت بیای مصدری ندارد و این نوعے از تفریس ست۔

احدی بفتحتین منصبداری باشد از انواع منصبداران و این از عهد اکبر بادشاه ست از چراغ هدایت و در بهار عجم نوشته که جماعهٔ احدیان تنها منصب ذات دارند و سوار و پیادهٔ متعینهٔ سرکار با خود ندارند و تمام کلامه و گویند که احدی از طرف بادشاه براے اجراے حکمی بر امرا متسلط میشود و بعض مردم که احدی بسکون حا گویند صحیح نیست۔

فصل الف مقصوره مع خای معجمه

اخصا بالکسر صاد مهمله خصی کردن از لطائف۔

اخلا بفتح اوّل و کسر خای معجمه و لام مشدد بمعنے دوستان صادق این جمع خلیل ست که بمعنی دوست باشد از منتخب۔

اخستا بفتح اوّل و کسر خاے معجمه و تشدید سین مهمله جمع خسیس

اخترِ جوزا کنایه از عطارد چرا که جوزا خانهٔ عطارد ست۔

اخا بکسر اوّل برادری و دوستی کردن مصدر ست از اخی یوخی اخا و یا را همزه کردند از منتخب۔

اخرب بالفتح ویران و باصطلاح

عروضیان وزن بحری که دران خرب واقع شود و خرب بالفتح اگرچه در لغت بمعنے ویران کردنست لیکن باصطلاح عروض انداختن میم ونون مفاعیلن است فاعیل بماند مفعول بالضم لام که لفظ مستعمل ست بجای آن نهند چون اول وآخر رکنے را انداختند خرابی تمام دران را یافت لهذا اخرب نام کردند۔

اخوت بضم اول وثانی وتشدید واو مفتوحه بمعنی برادری یعنی برادر شدن و بکسر اول وسکون ثانی وفتح واو بمعنے برادران از منتخب وکشف۔

اختیارات بالکسر نام کتابی ست در علم طب در بیان خواص ادویه آنرا اختیارات بدیعی نیز گویند۔

اخت بالضم خواهر

اخوات بفتحات خواهران

اختلاج بالکسر ودر آخر جیم عربی پریدن عضو یعنے جنبیدن اندام۔

اخ بفتح برادر که در اصل اخو بود ولغازی بمعنے آفرین وبالضم بمعنی بوئیدن واخ بالضم در ترکی بمعنے تیر که از کمان مے انداز نداز لطائف وغیر آن۔

اخ اخ مکرر با هر دو الف مفتوح بمعنے بخ بخ که در عربی طوبی وبخ بخ گویند ونیز کلمه که بمقام تاسف گویند از لطائف وبرهان۔

اخدود بالضم وهر دو دال مهمله شگاف های زمین وکوه که بدراز ی باشد از منتخب ولطائف۔

اخذ بالفتح گرفتن از منتخب۔

اخاذ بکسر اول ودر آخر ذال معجمه بمعنی گرفتن وبمعنے تالاب که در بیابان باشد و بمعنے زمین که بجهت خود پادشاه گرفته باشد از منتخب وبفتح اول وخائے معجمه مشدد و بمعنے سخت گیرنده وبسیار گیرنده۔

اختر ستاره وبمعنے فال وشگون وبمعنے طالع وعلم ورایت ونام فرشته که در عالم آمین آمین گویان میگردد وهر دعائیکه باین او برابر واقع میشود باجابت میرسد از لطائف ومصطلحات وسروری وبرهان۔

اخضر بالفتح وضاد معجمه مفتوح بمعنے سبز که رنگ معروفست۔

اخبار بالکسر خبر دادن وبالفتح جمع خبرست وبمعنی احادیث نبوی وتواریخ نیز می آید ولفظ اخبار نویس بالفتح ست نه بکسر از منتخب۔

اختبار بالکسر حرف چهارم بای موحده خبر گرفتن وبمعنی امتحان وآزمودن۔

اختیار برگزیدن وبمعنی مختار هم آمده۔

اختصار باصطلاح اهل معانی سخن را قلیل اللفظ وکثیر المعنے آوردن واین اشهر ست واقتصار ضد این ست وآن بدست

اخترشناس منجم از برهان

اخرس بالفتح بمعنے گنگ یعنی انسان بے نطق از منتخب وکنز۔

اخس بفتحتین وسین مهمله مشدد بمعنے زبون تر وخوار تر از منتخب وشمسے وکنز۔

اخفش بالفتح وفا وشین معجمه در اصل لغت بمعنے ضعیف چشم که از روشنی آفتاب حجاب طلب باشد ونام مردے از ائمه لغت وصرف ونحو وقرارت۔

اخص بفتحتین وصاد مهمله مشدد خاص تر

اخمص بالفتح وصاد مهمله میان کف پا که بازمین ملحق نشود از منتخب وکشف وکنز

اختلاط بالکسر آمیختن وتباه شدن از منتخب

اخلاط بالفتح جمع خلط ونام شهر در روم ودارو که خوشبوا ز منتخب وغیره۔

اختراع بالکسر پیدا کردن چیزی را که پیشتر از ومثل آن پیدا نشده باشد واین مشتق است از خرع بالفتح که بمعنے شگافتن ست۔

اخلاف بالفتح پسماندگان مرده و فرزندان سعادتمند واین جمع خلف که بفتحتین باشد بمعنی فرزند صالح که بعد موت پدر خود بصلاحیت مانده باشد وجمع خلف که بفتح خا وسکون لام ست بمعنی فرزند غیر صالح خلوف مے آید بضمتین وگاهی اخلاف نیز مے آید چنانکه افلاس بالفتح جمع فلس آمده از منتخب وشمسی وشرح نصاب

اختطاف ربودن بچو برق۔

اخف بفتح اول وثانی وتشدید فا سبکتر

اختناق بالکسر گلو گرفتن وگلو گرفته شدن از لطائف ومنتخب۔

اخاک بفتحتین بمعنی برادر تو واین لفظ مرکبست از اخ وکاف خطاب واین را بقاعدۂ نحو در حالت نصب بالف و در حالت رفع بواو و در حالت جر بیای تحتانی نویسند۔

اخطل بالفتح وطای مہملہ مفتوح نام شاعری مشہور از عرب از منتخب۔

اختیال بالکسر گردن کشی کردن وخیال کردن از منتخب۔

اخوال بالفتح جمع خالست کہ بمعنے برادر مادر وعلم لشکر ونقطۂ سیاہ باشد کہ براندام بود

اخرم بالفتح وزای معجمہ بارز و نام جد حاتم طائی کہ اورا پدرش عاق کردہ بود از منتخب وشرح نصاب۔

اخرم بالفتح کسیکہ دیوار کی بینی او بریدہ باشد وبینی بریدہ و باصطلاح عروض وزن بحر یکہ خرم دران واقع شود وخرم بالفتح الکہ در لغت بمعنی دیوارک بینی بریدنست لیکن باصطلاح عروض انداختن میم مفاعیلن است وعلیکن بجائے آن لفظ مستعمل ست بجای آن ہند انداختن میم مفاعیلن را بہ بریدن بینی تشبیہ کردند۔

اخم بفتح اول وسکون خای معجمہ جبین پیشانی دار بر واز چراغ ہدایت۔

اخشم بالفتح وشین معجمہ کسی کہ ادراک بوی خوش وبوی بد نکند از لطائف۔

اخوان بالکسر بمعنے برادران این جمع اخ ست کہ در اصل اخو بود واو یکہ در واحد بجہت

تخفیف حذف شدہ بود در حالت جمع عود کرد واین بروزن فعلان بالکسر چنانکہ غزلان وصردان وتیجان جمع غزال وصرد وتاج پس کسانیکہ اخوان را بالفتح خوانند خطاست۔

اختان بالفتح جمع ختن کہ بفتحتین بمعنے داماد ست۔

اخدان بالفتح دوستان جمع خدن بکسر کہ بمعنے دوست ست۔

اختر شمردن کنایہ از بیدار ماندن

اختر در پیرہن کردن بے آرام وبے قرار کردن۔

اختسان بالکسر وتای فوقانی وسین مہملہ نام پادشاہ کہ ممدوح خاقانی ونظامی ست

اخاذہ بکسر اول وذال معجمہ بمعنی آبگیر وتالاب از شرح نصاب کرز ومنتخب۔

اختہ خانہ بالفتح طویلۂ اسپان از مصطلحات

ایخچہ بالفتح وجیم فارسی بمعنی ریزۂ زر وروپیہ واقچہ بقاف نیز گویند واین لفظ ترکیست

اخبیہ بالفتح وبای موحدۂ مکسور وتحتانی مخففہ نام منزل بیست وچہارم از منازل قمر وآن چہار ستارہ است نحس از منتخب وغیرہ۔

اخمہ بالفتح جبین وشکنج از بہار عجم۔

اُخکسمہ اندازی بضم اول وسکون خای معجمہ وفتح کاف عربی وسین مہملہ لفظ ترکیست تیر بازگشتی زدن از چراغ ہدایت

اخیافی بالفتح ویای تحتانی وفا بمعنے برادرانیکہ پدر ہر یکے علیحدہ ومادر واحد باشد از کنز وعلاتی برادرانیکہ مادر ہر یکے علیحدہ وپدر واحد باشد واعیانی آنکہ در مادر وپدر شریک باشند۔

اخی بمعنے برادر من

اخطی منسوب باخط کہ قومیست حسن خیز

فصل الف مقصورہ مع دال مہملہ

ادبار بضم اول وفتح دال وبای موحدہ بمعنے ادب ہندگان واین جمع ادیب ست۔

ادعار بالکسر وتشدید دال مہملہ دعوی کردن وآرزو کردن از منتخب۔

ادا بفتح رسانیدن وگذاردن وبیان کردن واین مصدر نیست مگر بمعنی مصدر می آید وبفارسی خوبی حرکات معشوق ورمز واشارہ وبمعنے آوازے آید۔

ادنی بالفتح نزدیکتر وزبون تر بر تقدیر اول آز دنو وبر تقدیر ثانی از دنارت ست از منتخب۔

ادب بفتحتین اندازہ وحد ہر چیز نگاہداشتن وبمعنی دانش وطور پسندیدہ وعلوم عربیہ مثل صرف ونحو ومعانی وبیان وبدیع از منتخب وبہار عجم ومؤید۔

ادات بالفتح ودر آخر تای فوقانی بمعنے آلت حصول چیزے ودست افزار وسلاح وباصطلاح علما بمعنی حرف کہ در مقابلۂ اسم وفعل باشد وآن لفظیست

کہ بدان اسم را بفعل ربط دہند و ادات تشبیہ یعنی لفظیکہ بر تشبیہ دلالت کند چنانچہ در فارسی لفظ چون و چو و مانند آن ہر یکی ازین الفاظ آلت ست برای حصول تشبیہ از منتخب تا لفظ چیزے۔

ادوات بفتحتین و ثالث واو و خامس فوقانی بمعنے آلات حصول چیزے و این جمع اداتست از منتخب۔

ادماج پیچیدن چیزی و نام صنعت شعری کہ در کلام مسوق مدعا متضمن مدعاے دیگر باشد چنانچہ درین بیت بیت اینچہ تیرت میکند بر جان خصم ؛ میکند تیغ تو با فرق سران

ادبار بالکسر پشت دادن و دولت از منتخب وغیرہ۔

ادوار بالفتح گردشہا فلک یعنی زمانہا از منتخب۔

ادرار بالکسر روان شدن و ریختن باران تند و بول کردن پیاپی و بار بار انعام و بخشش نمودن از منتخب و کشف و صراح و کنز و در جہانبان نوشتہ کہ ادرار در اصل جاری ساختن ہو در عرف بمعنی وظیفہ و راتبہ و زینہ مستعمل

ادخار بالکسر و تشدید دال مہملہ مکسورہ جابجے معجمہ ذخیرہ کردن از منتخب در اصل اذتخار بود بذال معجمہ و تای فوقانی ہر دو ہر دو دال مہملتین بدل شدہ مدغم شدہ اند۔

ادبیر بکسر اول و کسر بای موحدہ و یای مجہول آمالۂ ادبار و گاہی برای رعایت قافیہ بیاے معروف نیز خوانند از لطائف

اوناس بالفتح نون و سین مہملہ چرکہا و این جمع ونس ست کہ بفارسی آنرا چرک و بہندی میل گویند از منتخب و غیر آن۔

ادریس بالکسر نام پیغمبر یکہ بحیات در جنت رفتند از لطائف و برہان۔

ادق بفتحتین دقیق تر یعنے مشکل تر۔

ادراک بالکسر دریافتن اشیاے غیر محسوس

اذل بفتحتین و تشدید لام ذلیل تر و رسوا تر

ادلال بالکسر ناز کردن از منتخب۔

ادہم بالفتح بمعنی اسپ سیاہ و مار سیاہ و بمعنے بند آہنی کہ در پاے مجرمان اندازند و نام پدر ابراہیم بلخی کہ ولی کامل بودند از منتخب و لطائف۔

ادیم بالفتح مطلق پوست و باغت دادہ و بمعنی پوستیکہ آنرا بوار گویند و بمعنی روے و اول ہر چیز چنانچہ ادیم الارض بمعنے روے زمین و ادیم الضحے بمعنی اول چاشت و بمعنے طعام با نان بخورش از منتخب و کنز۔

ادام بکسر اول نان خورش کہ بہندی سالن گویند از منتخب و شرح نصاب۔

ادغام بالکسر خوردن چیزے بی چاویدن و لگام در دہن اسپ کردن و حرفی را در حرفے آوردن از منتخب۔

ادیان بالفتح و یاے تحتانی جمع دین از منتخب۔

ادون بالفتح و واو مفتوحہ کمینہ تر و حقیر تر و نزدیک تر از منتخب۔

ادکن بالفتح خاکستر رنگ از لطائف و در منتخب رنگیکہ بسیاہی مائل باشد۔

ادمان بالکسر دائم کردن کاری از کنز و در منتخب پیوستہ شراب خوردن۔

ادخنہ بالفتح و خاے معجمہ مکسورہ و نون دود ہا و این جمع دخانست کہ بضم بمعنے دود باشد

ادرہ بالضم بزرگ شدن خایہ از حد خود بسبب مرض باد و رطوبت از شرح نصاب

ادچیہ بفتحتین و قاف و جیم فارسی لفظ ترکی نوعی از آرائش پلنگ خواب امرا و آن چادری باشد سفید برابر پلنگ کہ ہر چہار طرف آن پارچہ رنگین بعرض نیم ورعہ بطور پلی دوزند کہ وقت گستردن آن پایۂ پلنگ بدان پوشیدہ نشود و بران پارچہ رنگین بکلابتون انواع نقش و نگار دوزند چون آنرا بر پلنگ گستردہ بالاے آن توشک و چادر کشند آن پارچۂ منقش مذکور را از چہار طرف در میان ہر چہار پایۂ پلنگ متصل فرش زمین آویزان باشد۔

ادعیہ بفتح اول و سکون دال و کسر عین و فتح تحتانی جمع دعاست و یای تحتانی را مشدد خواندن خطاست۔

ادعیۂ ماثورہ بحرف ہشتم ثای مثلثہ بمعنے دعاہائیکہ از رسول اللہ صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم منقول ست۔

ادلہ اول و کسر دال و تشدید لام جمع دلیل ست

ادانی بالفتح و نون مکسور بمعنے نزدیکتران و کمینه تران از منتخب۔

فصل الف مقصوره مع ذال معجمه

اذا بکسر اول بمعنے چون و بمعنی وقتی و بمعنے پس و بمعنے ناگاه از کنز۔

اذی بالفتحتین بروزن لقا بمعنے ایذا دادن و رنجانیدن از منتخب۔

اذکی بالفتح زیرکتر از کنز۔

اذهاب بالکسر بردن و روان کردن و زراندوده کردن از بیرون از منتخب و شمسی

اذناب بالکسر و نون و موحده گناه کردن و بالفتح دمها چراکه درین صورت جمع ذنب ست و گاهی مجازاً بمعنے بندگان و کنیزان و لواحق باشد از لطائف۔

اذاعت بکسر اول و فتح عین مهمله آشکارا کردن از زبدة الفوائد۔

اذیت بفتح اول و کسر ثانی و تشدید تحتانی آزار و رنج۔

اذخر بالکسر خاے معجمه نیز مکسور گیاهی ست خوشبودار که بهندی آنرا مرچیاگند گویند از منتخب و غیر آن۔

اذخار بالکسر ذخیره نهادن و ذخیره کردن۔

اذکار بالکسر یاد دادن و بالفتح یاد کردنها از منتخب۔

اذفر بالفتح و فای مفتوح و راے مهمله بمعنے تیز بو از مؤید و منتخب و کشف و در صراح بمعنے خالص۔

اذیال بالفتح دامنها۔

اذل بفتحتین و تشدید لام ذلیل تر۔

اذلال بالکسر خوار کردن از منتخب۔

اذهان بالفتح جمع ذهن۔

اذعان بالکسر و عین مهمله فرمانبرداری و اطاعت از منتخب و کنز۔

آذربیجان بفتح اول و سکون ذال معجمه و فتح راى مهمله و کسر موحده و یاے معروف و جیم عربی معرب آذرآبادگان که نام شهریست و معنی ترکیبی آن آتش آباد چون در ان شهر آتشخانها بسیار بود لهذا بدین اسم موسوم شد و بعضی چنین نوشته که اغور نام پادشاهی در انجا مقام کرده فرموده که همه لشکر در دامن خاک آورده پشته سازند و خود نیز شریک شد چون پشته بزرگ شد نام آن آذربایگان کرده چه در ترکی آذ را گویند و بایگان جاے توانگران را گویند معرب مجموعه آذربایجان شد از رشیدی۔

اذن بالضم و بضمتین گوش از بحر الجواهر و منتخب و کنز و بالکسر بمعنے امر و فرمان۔

فصل الف مقصوره مع راى مهمله

ارتقا بالکسر و قاف بالا رفتن از منتخب و کنز

ارجا بالکسر و جیم امیدوار کردن و پس افگندن و نزدیک آمدن راه و بالفتح کرانها بمعنے جمع رجا ست که بمعنی کناره و طرف باشد از لطائف و شمسی۔

ارتجا بالکسر جیم امید داشتن از منتخب۔

اردا بالکسر و دال مهمله هلاک کردن از منتخب و لطائف۔

ارمیا بالضم و میم مکسور و تحتانی نام خضر علیه السلام و بعضی گویند که نام الیاس علیه السلام از منتخب و برهان۔

ارخا بالکسر و خاى معجمه سست کردن و فروگذاشتن از کشف و صراح و کنز و منتخب و آرخا بفتح اول در ترکی پشت را گویند۔

اروا بالکسر و حرف سوم واو سیراب کردن و روان کردن از کنز و منتخب۔

ارتضا بالکسر پسندیدن از کشف و کنز و در منتخب بمعنے خوشنود شدن۔

ارنب بالفتح و نون مفتوح و موحده خرگوش از منتخب و شرح نصاب۔

ارتیاب بالکسر در شک افتادن از منتخب و لطائف۔

ارب بالکسر و باى موحده بمعنی حاجت از منتخب و شرح نصاب و کنز۔

اریب بضم اول و کسر ثانی و یاى مجهول کج و کج رفتن از لطائف و این اماله درابست بعد ابدال واو بهمزه۔

ارباب بالفتح [illegible] عربیست جمع رب بمعنی پرورش کننده است مگر لفظ ارباب بمعنے صاحبان و شرفا و خداوندان مستعمل میشود و باصطلاح اهل ولایت زمیندار

اگویند باغماض نظر از معنی جمع از مصطلحات دغیر آن۔

ارتکاب بالکسر گناه کردن و شروع بکار نا مشروع کردن و سوار شدن بر چیزے از منتخب و کنز و صراح۔

ارائب بفتح اوّل و کسر همزه که رابع ست و بای موحده بمعنے حاجتها این جمع ارب ست که بالکسر باشد۔

اردی بهشت بضم اوّل و سکون را و کسر دال مهمله و یای مجهول نام ماه شمسی که بهندی مطابق آن جیٹھ ست و این مرکب از ارد که بمعنی مانند و نظیر ست و بهشت و یا از اشباع کسرهٔ اضافت پیدا کردند پس معنی مرکب مانند بهشت شد چون با یران و توران درین ماه اشتداد بهار می شود لهذا باین اسم موسوم شد و نام روز سوم از هر ماه شمسی از جهانگیری و رشیدی و کشف و برهان و مؤید۔

اراهت بروزن اجابت بمعنی نمودن از کنز

اراحت بکسر اوّل و حای مهمله آسودن و آسائش دادن و بشب چرانیدن و گنده شدن و مردن و بوے چیزے دریافتن از منتخب۔

اراقت ریختن آب و غیره۔

ارباب حجت کنایه از اهل منطق۔

ارث بکسر اوّل و سکون ثانی و ثای مثلثه میراث و اصل و کار قدیم که بوراثت بدیگری رسد و بقیهٔ چیزے و خاکستر و بالفتح آتش افروختن از منتخب۔

ارج بفتح اوّل و سکون ثانی و جیم عربی در فارسی بمعنی قیمت زیرا که در اصل ارز بود زای معجمه را بجیم بدل کرده اند و مجاز ابمعنے مرتبه و قدر و بعربی بفتح اوّل و کسر رای مهمله هر چیز که خوشبو دار باشد معنے فارسی در جهانگیری و سروری و فردوس اللغات و معنی عربی از منتخب و شرح نصاب و کنز و در برهان بمعنے گردن نیز نوشته۔

ارتجاج بالکسر و حرف چهارم و ششم جیم بمعنے جنبیدن و لرزیدن از منتخب و لطائف

ارگنج بضم اوّل و سکون را و فتح کاف فارسی نام شهر از خراسان که بحدود ما وراء النهر پیوسته است از برهان و در رشیدی نوشته که ترکان جرجانیه را گویند که پای تخت خوارزم ست۔

ارتباح بالکسر و فوقانی و موحده و حای مهمله سود گرفتن در تجارت۔

ارواح بالفتح بمعنے ملائک و بمعنی روحها

ارتیاح بکسر اوّل و کسر تای فوقانی و بعده تحتانی و در آخر حای مهمله بمعنی شاد شدن از کشف و کنز و منتخب۔

ارجمند بالفتح و جیم موقوف بروزن نقشبند بمعنی صاحب قیمت و مجاز ابمعنے صاحب مرتبه و گرامی قدر و عزیز و بضم جیم خواندن خطا ست از برهان و مدار و مؤید و کشف جهانگیری و سروری۔

ارمزد بضم اوّل و سوم و زای معجمه و دال مهمله ستارهٔ مشتری و نام روز اوّل از هر ماه شمسے از برهان و رشیدی۔

ارد بالفتح بمعنے قهر و خشم و بالضم بمعنے مانند و نظیر و بالکسر نام روز بیست و پنجم از هر ماه شمسے از جهانگیری و رشیدے و برهان و ارد شیر لقب بادشاهی از معنی اوّل یا از ثانی مرکب ست۔

اروند بالفتح نام کوه که آنرا الوند نیز گویند ابتدا و بالکسر رو شدن و از اسلام برگشتن از منتخب۔

ارمد بفتح اوّل و فتح میم صاحب رمد یعنے کسیکه چشم او درد کند با سرخی و سیلان آب

ارشد بالفتح راه راست یابنده تر۔

ارتیاد بالکسر و بعد فوقانی تحتانی و دال مهمله جستن و طلب کردن از منتخب۔

ارشاد راه حق نمودن۔

ارچند بمعنے هر چند۔

ار بالفتح بمعنے اگر۔

اردشیر از لفظ ارد بالفتح که بمعنے خشم و قهر یا از لفظ ارد بالضم که بمعنے مانند و نظیر ست بهر تقدیر لقب بهمن بن اسفندیار است چون جدش گشتاسپ او را بسیار دلیر دید بدین لقب ملقب کرد و نیز لقب ساسان بن سلسان که نبیرهٔ بهمن و دختر زاده بابک بود و او را اردشیر بابکان

نیز گویند بالف ونون نسبت از رشیدی و جهانگیری و برهان وکشف۔

ارمز بضم اول وسوم زای معجمه نام روز اول از هر ماه شمسی از برهان ورشیدی۔

ارزیز بفتح اول وسکون رای مهمله وکسر زای معجمه قلعی که آنرا بهندی رانگ گویند

ارز بفتح اول وضم رای مهمله وتشدید زای معجمه وبضمتین نیز بمعنی برنج که غله معروف ست وبفتح اول وسکون رای مهمله وزای معجمه موقوف درفارسی بمعنی قیمت از منتخب ودیگر شرح نصاب وشرح تحفة العراقین وکنز

ارشمیدس بفتح اول وثانی وسکون شین معجمه وکسر میم ویای معروف وضم دال مهمله وسین مهمله نام حکیمی ست از برهان۔

ارس بفتحتین وسین مهمله نام شهر ورودیست کنارهٔ آذربیجان از مدار الافاضل۔

ارسطاطالیس بفتحتین وزیر سلطان سکندر وارسطو مخفف همین ست واین لفظ یونانی ست۔

ارش بفتحتین وشین معجمه از آرنج تا سر انگشتان ونام شهری ونوعی از جامهٔ سبز رنگ وبفتح اول وکسر ثانی بمعنی عاقل وزیرک وبمعنی انجمن از جهانگیری وکشف ولطائف وبرهان وغیره ودر منتخب نوشته که مقدار هر دو دست آدمی که برابر قامت آدم ست وبعربی بفتح اول وسکون رای مهمله بمعنی برانگیختن فتنه وجنگ ودیت جراحت از منتخب ولطائف وکنز

ارتعاش بالکسر وعین مهمله وشین معجمه بمعنی لرزیدن از منتخب ولطائف وکنز۔

ارماض بالکسر وضاد معجمه بمعنی سوختن از ریگ گرم از کنز۔

ارض بالفتح زمین باید دانست که برصد وحساب معلوم کرده اند که دائرهٔ عظیمه که برزمین فرض کنند هشت هزار فرسخ است وهر فرسخ سه میل وهر میل سه هزار گز وهر گزی سی ودو انگشت مضموم وهر انگشت مقدار عرض شش جو معتدل قطر ارض دو هزار وپانصد وچهل وپنج فرسخ ست تقریبا که هفت هزار وششصد وسی وپنج میل میشود وانچه باتفاق چند کتب معتبره بتفاوت قلیل دریافت شده اینست که مساحت تمام کرهٔ ارض شش کرور وبیست لک وسی هزار ودوصد وبیست میل ست ومساحت معموره از ربع مسکون یک کرور وچهل لک وسی هزار ودوصد وبیست میل ست وبعد مقعر فلک قمر از مرکز عالم چهل ویک هزار ونه صد وسی وشش فرسخ ست وبعد محدب فلک قمر که مقعر فلک عطارد ست از مرکز عالم هشتاد وپنج هزار وهفت صد وسه فرسخ ست وبعد مقعر فلک شمس یک لک وچهل وبست هزار وهشت صد وهشتاد ودو فرسخ ست وبعد محدب فلک ثوابت که مقعر فلک اعظم باشد سی وهشت لک وبست وچهار هزار وسه صد ده فرسخ اما بعد محدب فلک اعظم بجد نیست که آنرا بجز خدای تعالی کس نمیداند وهمچنین معلوم شده که قطر آفتاب هفده هزار وپانصد وسی وهشت فرسخ ست وجرم وی سه صد وبیست وشش برابر زمین ست ونزد بعضی یکصد وشصت وشش بار مانند زمین ست وقطر قمر هفت صد وسی ویک فرسخ ست وجرم وی سدس وسبع جرم زمین ست والله اعلم بالصواب وبعضی ارباب تحقیق چنین نوشته اند که تمام دائرهٔ کرهٔ زمین هشت هزار فرسنگ ست وبحساب کروه بیست وچهار هزار کروه طول ربع مسکون از مشرق تا بمغرب دوازده هزار کروه وعرضش از جنوب تا شمال نود درجه که هر کروه شش هزار گز وهر گز بیست وچهار انگشت وهر انگشت شش جو وهر جو شش موی یال اسپ بدانکه مساحت معمورهٔ زمین که ربع مسکون باشد چهل وشش لک وهفتاد وشش هزار وهفت صد وچهل فرسنگ ست بدانکه هر درجهٔ زمین شصت وشش کروه ودو هزار وشش صد وشصت وشش گز وشانزده انگشت است شصتم حصهٔ درجه را دقیقه گویند ومسافت هر دقیقهٔ زمین یک کروه وچهار صد وچهل وچهار گز وهر دقیقه را شصت ثانیه باشد ومسافت هر ثانیه هفتاد وچهار گز ویک انگشت وبدانکه طول هر برج فلک سی درجه باشد وعرض هر برج یک صد وهشتاد درجه وپیمایش طول برج یک کرور وهفده لک

له کروه باشد وهر کروه چهار هزار

وہفتاد وشش ہزار ودوصد وہشتاد وہفت فرسنگ و بدانکہ ہر برج فلکی را شصت درجہ باشد و پیمایش ہر درجۂ فلکی سہ لک ونود و دو ہزار و پنج صد وچہل و دو فرسنگ ست و پیمایش درجۂ فلکی بحساب کردہ یازدہ لک وہفتاد و ہفت ہزار وشش صد وبیست وشش کروہ است بدانکہ ہر درجہ را شصت دقیقہ باشد و پیمایش دقیقۂ فلکی بحساب کردہ نوزدہ ہزار وشش صد وبیست وشش کروہ است بدانکہ درجۂ آسمان ہفتدہ ہزار وشش صد و چہل وشش برابر درجۂ زمین ست پس ازین ظاہر شد کہ فلک ثوابت ہفتدہ ہزار وشش برابر زمین ست واللہ اعلم بالصواب پیمایش زمین بطور حکمای ہند چنین ست کہ عرض ہشت موی یال اسپ را یک جو و عرض ہشت جو را یک انگشت وبیست وچہار انگشت را یک دست وچہار دست را یک ڈنڈ و دہ دست را یک بانس وبیست بانس را یک ترسن و دہ ہزار ڈنڈ را کروہ یعنی ہشت ہزار دست را یک کروہ نامند وچہار کروہ را یک جوجن وصد جوجن را یک دیس یعنی چہار صد کروہ را دیس گویند وصد دیس را یک منزل وصد منزل را یک کھنڈ و نہ کھنڈ را تمام زمین۔

ارتباط بستن ہر چیز را با چیزی دیگر

ارجاع بالکسر چیزی را بسوی چیزی متوجہ گردانیدن۔

ارتجاع باز گردانیدن۔

ارتفاع بالکسر و فتح فا بلندی وبلند شدن واز جای بر آمدن کنز و منتخب و در خیابان بمعنی بلند شدن و برداشتن غلہ و مجازاً بمعنی محصول وحاصل زراعت و حاصل ملک تم کلامہ و بمعنی دفع و دور کردن

ارباع بالفتح و بای موحدہ و عین مہملہ منزلہا وخانہا جمع ربع بالفتح بمعنی خانہ است و نیز جمع ربع بالضم۔

اراجیف بالفتح بیہودگان و سخنہای دروغ و بی اصل واین جمع ارجاف ست از کنز و منتخب۔

ارتشاف بالکسر و شین معجمہ مکیدن از منتخب و لطائف۔

ارق بفتحتین بیخوابی و بیداری و بتشدید قاف باریک و شفاف از منتخب و صراح۔

ارتفاق بالکسر و فا بمعنی رفاقت کردن و بر آرنج تکیہ کردن از منتخب۔

ارزاق بالفتح جمع رزق۔

ارشق بفتح اول و فتح شین معجمہ خوش قامت ترو زیبا اندام تر۔

ارماق بالضم مصدر ترکی بمعنی زدن از شرح نصاب۔

اراک بالفتح و کاف عربی قطعہ زمین و بمعنی درخت پیلو کہ از بیخ آن مسواک سازند از منتخب و تاج الاسامی۔

ارک بالفتح و کاف عربی ہر قلعہ کہ مسکن پادشاہ باشد واین لفظ را بعضے بضمتین نوشتہ اند و بعضے بزیادت الف گفتہ اند و در رشیدی و جہانگیری نوشتہ کہ ارک بفتح اول و سکون ثانی قلعۂ کہ درون شہر باشد و نام ولایتی ست و در برہان بفتح اول و سکون ثانی و کاف فارسی بمعنی قلعۂ کوچک۔

ارائک بفتح اول و کسر ہمزہ کہ رابع ست بمعنی تختہا جمع اریکہ از کنز و منتخب

اردک بضم اول و سکون ثانی و فتح دال مہملہ و کاف عربی لغت ترکی ست بمعنی مرغابی از مصطلحات۔

ارتجک بفتح اول و سکون رای مہملہ و فتح فوقانی و جیم و کاف ہر دو عربی بمعنی برق از جہانگیری و برہان و صاحب رشیدی بالکسر نوشتہ۔

ارتنگ بالفتح نگارنامۂ مانی و نام تختہ و صفحہ و تختۂ نقاشان از رشیدی و کشف و برہان۔

ارژنگ نام نقاشی از چین کہ نظیر مانی بود و ہر کتابیکہ صور و اشکال داشتہ باشد از رشیدی و در برہان نوشتہ کہ ارژنگ نگارخانۂ مانی ست و بعضی گویند نام مانی ارژنگ بود و مانی دعاست کہ لقب او شد۔

ارتجال بالکسر و جیم بی اندیشہ و بی تامل چیزی گفتن و بی اندیشہ بسیار شعر

و خبط گفتن و فی الفور کردن کاری از منتخب و کنز۔

ارتحال بالکسر و حای مهمله چیزی را از جای برداشتن و بجای رفتن از منتخب و کنز۔

ارذل بذال معجمه بوزن ترو ناکس تر از کنز۔

اراذل ناکسان از کنز اللغات۔

ارذال بالفتح و حرف ثالث ذال معجمه فرومایگان از منتخب۔

اردبیل بالفتح و ضم دال مهمله و کسر بای موحده و یای مجهول نام شهریست از لب الالباب۔ و در کشف بدال موقوف۔

ارجل بفتح اول و فتح جیم عربی اسپیکه یکپای او سفید باشد و سه پای دیگر غیر سفید باشند و این یکی از عیوب نفس اسپ ست نحوست تمام دارد۔

ارامل بفتح اول و کسر میم زنان بیوه از کشف و در خیابان چنین تحقیق کرده که ارامل جمع ارمله است بمعنی مرد بیزن و زن بی مرد و در کفایه شرح هدایه نوشته که ارامل جمع ارمل ست که بوزن احمق باشد بمعنی مردی و زنی که قدرت هیچ چیز نداشته باشد۔

ارسال بالکسر لفظ عربیست بمعنی فرو گذاشتن و فرستادن فارسیان بر تحفه و سوغات استعمال کنند از مصطلحات۔

ارغام بالکسر حرف سوم غین معجمه خوار کردن و بینی کسی بخاک ساییدن از منتخب۔

ارتطام فرو رفتن و گرفتار شدن و در گل افگندن چیزی را از کشف و منتخب۔

ارحام بالفتح و حای مهمله زهدانها و خویشیها جمع رحم از منتخب۔

ارقم بالفتح و قاف مفتوح ماریسیاه که نقطهای سفید بر پشت دارد و بعضی چنین نوشته ارقم ماریکه خطوط و نقاط سیاه یا سپید بر پشت آن باشد۔

ارقام بالفتح خطها از کنز اللغات۔

ارتسام بالکسر نقش بستن از کشف و صورت بسته شدن از کنز۔

ارم بکسر اول و فتح دوم نام شهر عاد و نام پدر عاد از منتخب و در کشف نوشته که ارم بهشت شداد ست و این را بهشت هشتم دانستن خطاست و در تواریخ بهجة العالم نوشته است که ارم شداد مابین صنعا و حضرموت ست در اقلیم اول و مساحت باغ ارم دوازده فرسنگ ست و ارتفاع دیوارش سه صد درعه۔

ارغنون بالفتح و غین معجمه نیز مفتوح بروزن اندرون و **ارغول** بروزن افزون و **ارغن** بفتح اول و سوم هر سه لفظ واحدست نام سازیکه افلاطون واضع آنست و آن کدوی خالی باشد بچرم اندر کشیده و بران رودها بندند از برهان و مدار و شرفنامه و در مؤید بضم غین معجمه و انچه حالا بهم میرسد مربع باشد [illegible]

ارمن بفتح اول و بالکسر نیز آمده نام ملکی ست مابین ایران و روم و فرنگ از برهان و غیر آن۔

ارمان بالفتح بمعنی آرزو لفظ ترکی ست۔

اربعین بالفتح نام عدد که بفارسی آنرا چهل گویند و مجازاً بمعنی چله که صوفیان تا چهل روز بگوشه نشسته ریاضت و عبادت میکنند۔

ارزن بالفتح نام درختیکه از چوب آن عصا سازند و نام غله که بهندی آنرا چینا گویند و نام موضعیست سه فرسنگی از شیراز از منتخب و غیر آن۔

اردوان بروزن پهلوان نام پادشاهی که اردشیر بابکان نوکر او بود و او را کشته پادشاه شده و نام ولایتی از رشیدی و برهان۔

اران بفتح اول و تشدید رای مهمله نام ولایت که آنجا معادن زر و نقره است از کشف و برهان۔

ارسلان بالفتح بمعنی بنده و غلام و بمعنی شیر درنده که بعربی آنرا اسد گویند و این لفظ ترکی ست از سروری۔

ارکان جمع رکن که بمعنی جزو اعظم ست و در صراح رکن بالضم چیزیکه قوی تر باشد و گاهی از ارکان اربع عناصر مراد باشد۔

ارغوان بفتح اول و سوم درختیست که شاخهای باریک دارد و در موسم بهار همه درخت از گلهای سرخ میگردد و اصلا برگ ندارد و در موسم دیگر پر برگ میشود و در برهان بوزن پهلوان نام گل ست

سرخ رنگ۔

ارمغان بالفتح بروزن پہلوان بمعنی تحفہ از برہان و مؤید و صاحبان جہانگیری و کشف و مدار و بہار عجم نوشتہ اند کہ بفتح اول و ضم میم ست و در رشیدی بفتح میم۔

ارضین بفتح اول و کسر ضاد معجمہ جمع ارض کہ بمعنی زمین ست۔

اردو بضم اول و ثالث دال مہملہ و واو معروف لشکرگاہ و لشکر پادشاہی از بہار عجم۔

ارنبہ بالفتح و نون مفتوح و موحدہ خرگوش مادہ بمعنی برۂ یمنی از منتخب و شرح نصاب و مراح۔

اربیہ بضم اول و سکون را و کسر باے موحدہ و تشدید تحتانی بن ران از صراح۔

ارضہ بالفتح و ضاد معجمہ کرمہا باشند بصورت مور کہ چوب را میخورند بہندی دیمک گویند از کنز۔

ارگجہ بالفتح و کاف فارسی و جیم عربی خوشبوئیست مرکب کہ از صندل و گلاب و کافور و مشک و عنبر و روغن سمن سازند۔

ارمیہ بضم اول و سکون ثانی و بفتح میم و ہاے مختفی مخفف ارمیا کہ نام خضر علیہ السلام است۔

اریکہ بفتح اول و کسر راے مہملہ و سکون تحتانی بمعنی تخت آراستہ از منتخب و صراح و ابن حاجب نوشتہ تختے در سریکہ بران مجلہ یا شامیانہ باشد۔

ارابہ بالفتح و موحدہ بروزن قرابہ بمعنی گردون کہ از چوب سازند و بران بار کشند از برہان و صاحب بہار عجم نوشتہ کہ ارابہ بالف بای موحدہ و عرابہ بعین مہملہ و یاے موحدہ ہر دو غلط ست انچہ بتحقیق پیوستہ صحیح عرادہ بعین مہملہ و دال مہملہ ست فقیر مؤلف گوید کہ چون در برہان و جہانگیری غروہ بفتح غین معجمہ و دال مہملہ بمعنی گردون چوبی نوشتہ است و باین دلیل غرادہ صحیح باشد بفتح غین معجمہ مزید علیہ غروۂ مذکور و این چنین زیادت الف در فارسی بسیار آمدہ و بقول برہان کہ اہل لسانست دریافت میشود کہ ارابہ بمعنی گردون لفظ ملحقہ است۔

اربعۂ متناسبہ در علم حساب قاعدہ است کہ بدان معلوم کردہ میشود عدد مجہول درای این امر چہار درجۂ اعداد مقرر ست باین طور کہ نسبت عدد اول بثانی آنچنان باشد کہ نسبت ثالث برابع پس اول و رابع را طرفین گویند و ثانی و ثالث را وسطین نامند ہرگاہ کہ یکی از طرفین مجہول باشد وسطین را باہم ضرب کردہ حاصل ضرب را برابر تقسیم کن بر اعداد طرف معلوم پس آن قدر کہ بہیک عدد از اعداد طرف معلوم رسد ہمان قدر طرف مجہول خواہد بود مثلاً اگر کسی پرسد کہ دو روپیہ را شش آثار قند میباشد چہار دہ روپیہ را چند آثار قند خواہد بود گوئیم کہ چون درینجا یکی از طرفین مجہول ست پس وسطین را کہ شش و چہار دہ باشد باہم ضرب کردیم حاصل شد ہشتاد و چہار پس آنرا بر طرف معلوم کہ دو باشد قسمت نمودیم بہر یک عدد چہل و دو رسید معلوم گردید کہ طرف مجہول درینجا چہل و دو آثار قند است اکنون ظاہر ست کہ چنانچہ دو را با شش نسبت تلیثست ہمین طور چہار دہ را با چہل و دو نسبت تلیثست و ہو المطلوب و قیاس کن برین وقتی کہ یکی از وسطین مجہول باشد و این قاعدہ را باین عبارت سہل براے تفہیم عام نوشتہ ام۔

اراقہ بکسر اول و قاف بمعنی ریختن آب و مثل آن از کنز و منتخب۔

ارنی بفتح اول و کسر راے مہملہ و کسر نون بمعنی بنما مرا و این اشارت ست بقصۂ موسی علیہ السلام قال رب ارنی انظر الیک گفت موسی علیہ السلام ای پروردگار من بنما مرا دیدار خود تا بہ بینم بسوے تو قال لن ترانی فرمود حق تعالی کہ ہرگز دیدن نتوانی مراد کلمۂ ارنی مرکبست از لفظ ارد و نون و وقایہ و یاے متکلم و ارد در اصل اری بود بر وزن اکرم امر از باب افعال حرکت ہمزہ نقل کردہ بماقبل دادند و ہمزہ را از جہت التقاے ساکنین و یا را از جہت وقف کہ در آخر امر میباشد حذف کردند آیہ

باقی ماند چون نون وقایه و یای متکلم با و متعدن گشت آرنی شد و لفظ اَرِنی در فارسی بسکون رای مهمله نیز آمده چنانچه در مخزن اسرار مولوی نظامی گفته بیت موسی از ین جام تهی ید و دست شیشه بکه پایه ارنی شکست ؛

ارجعی بکسر اول و سکون رای مهمله و کسر جیم صیغه واحد مؤنث امر حاضر ست بمعنی باز گشت کن تو ای زن و این خطاب ست بروح مومن بوقت مرگ۔

اردک پرانی ظرافت و استهزا و مزاح از دن از مصطلحات۔

اراضی جمع ارض چنانکه اهالی جمع اهل و لیالی جمع لیل زیراکه جمع فعل بر وزن فعال بغیر ی آید مستفاد از فصول اکبری و شافیه و از صراح هم همین ثابت مگر بعض اهل لغت مثل ابن حاج وغیره انکار دارند و در قاموس نوشته که اراضی جمع ارض ست لیکن غیر قیاس۔

ارزانی ضد گرانی نرخ اشیا و قیمت اشتن و افزونی و بمجاز بمعنے دادن و بخشیدن و منسوب بسوے ارزن که تهریست بدیار بکر و هم منسوب به ارزن که موضعیست سه فرسنگ از شیراز و در بهار عجم ارزانی بمعنے لائق و سزا وار و مسلم و برقرار آمده۔

ارنی بالفتح بمعنے شهد از منتخب و نسخه لطائف و کنز

ارمنی بالفتح منسوب بارمن که ملکیست قریب روم از لب الالباب۔

فصل الف مقصوره مع زای معجمه

ازا بکسر اول بمعنی مقابله و برابر از کشف و کنز

ازیرا بفتح اول و یای مجهول مزید علیه زیرا بمعنے از جهت از برهان۔

ازکیا بالفتح پاکان و صاحبان ذهن صافی

ازکی بالفتح و در آخر الف بصورت یا پاک تر و لذیذ تر از کنز۔

اژدرها بالفتح مار بزرگ جثه و این جمع اژدر نیست بلکه اژدرها لفظ مفرد ست از برهان و رشیدی۔

ازاحت بکسر اول و حای مهمله دور کردن از منتخب۔

ازسردست بے تامل و چست و جلد از رشیدی۔

ازدواج بالکسر حرف سوم دال مهمله مکسور و چهارم واو باهم جفت کردن مرد و زن را و قرین و جفت شدن باهم از منتخب و لطائف و ازدواج ماخوذ از زوج ست چون در باب افتعال بردند تای افتعال را بدال بدل کردند و باصطلاح نام صنعتے که در آخر بیات دو دو لفظ متشابه بالاخر یاد و لفظ متحد اللفظ و مختلف المعنے آرند چنانچه درین شعر بیت ای ز لعل آتشینت در دل گلنار نار ؛ غیر دل بردن نداری اے بت مکار کار

ازعاج بالکسر عین مهمله و جیم بمعنے جنبانیدن و بر آوردن و برخیزانیدن از کشف و کنز و منتخب۔

ازتعاد بالکسر عین مهمله و دال مهمله سخت

بانگ کردن شتر از لطائف و منتخب۔

ازدیاد بکسر اول و سوم زیاده شدن از منتخب درین لفظ دال اول بدل از تای فوقانی ست۔

ازدراد بالکسر دالین مهملتین بگلو فرو بردن از منتخب۔

ازهر بر وزن انور بمعنے روشن تر از منتخب و کنز۔

ازبر بالفتح و موحده بمعنے حفظ نمودن و بخاطر نگاهداشتن چیزے از برهان۔

اژدر بالفتح و زاے فارسی و فتح دال مهمله بمعنی مار بزرگ جثه که آنرا اژدها نیز گویند و نیز نام شکلیست در فلک بصورت اژدها که آنرا راس و ذنب نیز گویند۔

ازار بکسر اول و ستار و بمعنے شلوار و تنبان و بمعنی لنگی و لنگ از برهان۔

ازاهیر بفتح اول و ثانی و یای معروف شگوفها و این جمع ازهار ست و ازهار جمع زهره که بالضم و بالفتح و بتحریک و بضم اول و ثانی بمعنی شگوفه ست۔

ازهار بالکسر روشن کردن چراغ و بالفتح بمعنے شگوفها و این جمع زهره که بفتحتین و بضم اول و فتح ها باشد از منتخب۔

ازحرفیت که بمعنی ابتدا و علت و تجرید دیگر معانی آید هر جا که دو حرف از جمع شوند حذف یکی از آنجا ترکیبشته آید بیت شاعر بیت دولت خوشتر از خاطر خود رفتن نیست ؛ سایه بال هما بر سر درویشانست ؛ چنانچه بابی محمد فریت مصرع مصرع صاحب عیب خود نرسید نیز رسید از چراغ

وصاحب بہار عجم در جواہر الحروف نوشتہ کہ حرف ازا جلیہ باشد یعنی بمعنے برای چنانکہ ظہوری گوید بیت زگلچینان باغش فصل خرداد ؛ شگفتہ غنچہا از جنبش باد ؛ یعنی برای گلچینان باغ تصویرات ممدوح در فصل خرداد کہ آخر بہارست غنچہا شگفتہ میشوند از جنبش باد یعنے درانہلے بر گریز عالم ہم ابتدای بہار او میشود و دزلی تبعیضیہ چنانکہ مصرع

یکی راتب آمد از صاحبدلان و زاہی بیانیہ بیت برانگیخت رزمے چو بارندہ میغ ؛ بگردش زپیکان و باران زتیغ ؛ وگاہی بمعنے حرف را آید بیت بخوبی بہند رسم بنیاد ہا ؛ ز دولت بنیکی کند یاد ہا ؛ یعنی دولت را برای احسانہا نیکی یاد میکند وبمعنی در چنانچہ مصرع کا دیم از چہل روز گردد تمام یعنے در چہل روز شال دیگر چنانکہ مصرع نیا ہندہ را یاد کرد از نخست ؛ یعنے در نخست وبمعنی علی نظامی گوید مصرعہ عروس جہان از نشاند از برش ؛ یعنے بر بالای او وبمعنے مع مصرعہ دل بستگی از سنبل گیسوش تو دارد ؛ یعنی با سنبل گیسوش تو دارد و بر چند الفاظ لفظ از زائد ہم آید چنانکہ از ناگاه و از بہر و از برای و از پی و از بسکہ و یکے از انواع تعظ از انتزاعیہ است بیت گرشاه زان داد چوگان بمن ؛ کہ تا از تو گویم ملک خویشتن ؛ اگر ضمیر او راجع بطرف دارا باشد در برای اعراض بیت گر گزیند برسر از خاک درش مژگان چو باز چنگل انداز

بزاغ دیدهٔ بینای من۔

ازیز بفتح ہر دو زای معجمہ آواز جوش دیگ و آوا ز رعد از لطائف و منتخب

ازیغ بفتح و یای معروف و غین معجمہ بمعنے نفرت و کینہ از لطائف و رشیدی۔

ازلاف بالکسر نزدیک کردن و جمع کردن و واجب شدن از لطائف و منتخب

ازاحیف تغیرات ارکان بحور شعر و این جمع ازحافت و ازحاف جمع زحف ست

ازرق بفتح اول و سکون زای معجمہ کہ مقدم ست بر رای مہملہ یعنی نیلگون و کبود و بمعنی آب صاف و کسی کہ سیاہی چشم او مائل بہ کبودی یا سبزی یا زردی باشد از صراح و منتخب و شرح نصاب۔

اژدہای فلک شکلیست در فلک بصورت اژدہا کہ آن عقد تین ست کہ برقرار آنرا راس و ذنب گویند و تنین را نیز گویند کہ صورتی از جملہ چہل و ہشت صورتہای فلکی ست از برہان و رشیدی۔

ازانجا کہ بمعنے برای آنکہ از بہار عجم۔

اژنگ بفتحتین و سکون نون و کاف فارسی چینہای روی و اندام از برہان۔

ازل بفتحتین ہمیشگی و زمانیکہ آنرا ابتدا نباشد از کنز۔

ازمیل بالکسر و میم مکسور و یای معروف

بمعنے نشکردہ کفشگران کہ بدان چرم رامی تراشند از منتخب و ہندی آنرا آرا نمی گویند

ازدحام بکسر اول و سکون زای معجمہ عربی و کسر دال مہملہ و خاے حطی بمعنی انبوہ کردن و انبوہ از منتخب و مدار و صراح و بزای فارسی و ہای ہوز غلط ست چنانکہ شہرت گرفتہ و این ماخوذ از زحم ست کہ بمعنے انبوہ باشد چون در باب افتعال بردند تای افتعال بدال بدل شد چرا کہ فاکلمہ رای معجمہ واقع شده است۔

ازحام بالکسر انبوہی کردن از منتخب وغیرہ

ازم بضمتین درترکی انگور را گویند از لطائف۔

ازمان بالکسر دیرینہ شدن و بالفتح وقتہا از کنز و منتخب۔

ازبیش پای کسی برخاستن بتعظیم او برخاستن از مصطلحات۔

ازجا بردشتن کسی را ترقی دادن ترتبہ او از مصطلحات۔

ازترس ہندوانہ افگندن مرادف بیضہ افگندن از مصطلحات۔

ازجا برآمدن بی حوصلگی کردن از مصطلحات

ازدور بوسہ زدن کنایہ از نہایت ادب و تعظیم از مصطلحات۔

ازصحرا یافتن یا ازصحرا جستن و

عہ مصرعہ بالا اینست ع جان زندگی از چشمۂ پرنوش تو دارد و درین بیت ہر دو جا سیلابست بمعنے معہ از رسالۂ اصل اصول خان آرزو عہ وفصحای لکھنؤ را بی وزن گویند ۱۲

از صحرا آوردن منت و رایگان یافتن و جستن بمعنے یافتن بسیار آمده ۔

از غلاف بر آمدن بے حجاب شدن

از تازیانه دادن باشارۂ تازیانه بخشیدن ۔

از کسی کسوت و جامه داشتن کنایه از مرید و خلیفۂ او بودن از مصطلحات ۔

از کسی کشیدن و برداشتن جور و ستم او برداشتن از مصطلحات ۔

از کف دست مو بر آمدن کنایه از وجود گرفتن امر ممتنع الوقوع در مقام تعلیق محال بالمحال از مصطلحات ۔

از کسی ذخیره داشتن شکوه او در دل گرفتن از مصطلحات ۔

از کیسه رفتن ضائع شدن و گم کردن از مصطلحات ۔

از هم گذشتن مردن و از یک دیگر جدا شدن از مصطلحات

از دست رفتن و از دست شدن بے خود و بے اختیار شدن از رشیدی ۔

از خر افتادن کنایه از مردن از رشیدی و برهان و لطائف ۔

از طرف بر شکستن رو تافتن و کناره کردن و اعراض نمودن از بهار عجم ۔

از ته ریش گذشتن فریب دادن

از جا در آمدن از حالت نیک بحالت بد رفتن ۔

ازین بمعنی چنین شرح گلستان از خان آرزو ۔

از هم گذرانیدن کنایه از قتل کردن از چراغ ہدایت ۔

از چشم افتادن بے اعتبار شدن در نظر کسے از چراغ ہدایت ۔

از نفس انداختن خاموش و بے صدا کردن از چراغ ہدایت ۔

از ره افتادن راه گم کردن از بهار عجم

از جا رفتن و شدن بی حوصلگی کردن و مضطرب شدن و غضبناک گردیدن

از بن دندان کنایه از نهایت رغبت والحاح و منت کشی و ظاهر ست که در چنین حالت اکثر بجاهای دندان ظاهر میگردند از رشیدی و برهان و بعض شروح نصاب

از طاق دل کسی افتادن نامقبول و ناپسند شدن پیش او ۔

از نظر افتادن ناپسند و بے اعتبار شدن ۔

از جگر گذشتن بزدلی و نامردی کردن

از سر باز کردن و از سر وا کردن کنایه از دفع کردن آن و از سر جدا کردن

از پرگار افتادن بمعنی ضائع و بیکار شدن بلے پرگار بمعنی امان و نظام ست از مصطلحات ۔

از پوست بر آمدن کنایه از کشف حال خود کردن و از خودی خود بر آمدن و کمال شگفتگی و شادی از مصطلحات ۔

از دهن مار بیرون آمده کنایه از چیزیست که کمال راست باشد که هیچ کجی در و نباشد از رشیدی و برهان و در شرحے بمعنے چیزے کمال لطیف و نفیس باشد با صفا و روشنی ۔

ازمه بفتح اول و کسر زای معجمه و تشدید میم مفتوح جمع زمام بمعنے مهارست از منتخب و بفتح اول و کسر زای معجمه و فتح میم غیر مشدد بمعنے رنج و سختی و قحط از لطائف ۔

ازمنه بالفتح و میم مکسور و نون مفتوحه جمع زمانه ۔

ازاله بالکسر دور کردن از منتخب و کنز

ازده بالفتح و سکون زای و دال مهمله ناهمواری و درشتی سوهان و بالف ممدوده نیز آمده است ۔

ازلی بفتحتین ست نه بفتح اول و سکون ثانی منسوب بازل و همچنین ابدی بفتحتین ست از کشف ۔

فصل الف مقصوره مع سین مهمله

استبقار باقی داشتن و باقی گذاشتن از منتخب و لطائف ۔

استقار بالکسر نوشانیدن آب و شراب و مثل آن از کنز ۔

استوار بالکسر برابر شدن و گاهی

مجاز بمعنے وقت نیم روز از کنز۔
استرضا رضامندی خواستن و خوشنودی خواستن۔
اُستا بالضم و تای فوقانی تفسیر ژند که کتابیست از زرتشت در دین آتش پرستی از جهانگیری و مؤید و کشف و در برهان نوشته که استا بالفتح و بالضم تفسیر ژند و بالکسر ستائش و بالضم مخفف استاد۔
استدعا بکسر اول و ثالث در خواستن
استقرا تلاش و جستجو کردن از کشف و کنز و تیسیری و قنیع از منتخب۔
استقصا بالکسر و صاد مهمله طلب نهایت چیزی کردن و نهایت چیزے رسیدن از منتخب و مجازاً بمعنی بخل و حرز رسی و سعی و کوشش بسیار۔
استعفا خطا از کسی معاف کنانیدن مجازاً بمعنے عمل ادب عهده و خدمت واگذاشتن آنچه گویند که فلان از کار خود استعفا داد غلطست صحیح چنین باشد که از کار خود استعفا کرد لیکن اگر آن کاغذ را مجازاً استعفا گویند که دران کلمات استعفا مرقوم باشند دادن هم درست باشد۔
استیفا تمام را فرو گرفتن و تمام گرفتن حق از منتخب و کنز و صراح۔
استیلا از باب استفعال بمعنے دست یافتن و غالب شدن از کنز و صراح۔
استعلا بلند شدن و بزرگوار شدن

از کنز۔
استثنا بیرون کردن از مجموعه چیزی را از کنز و بمعنی ان شاء الله تعالی گفتن از لطائف
اسرا بالکسر بشب راه رفتن از منتخب و بضم اول و فتح سین مهمله و رای مهمله و بعد الف همزه اسیران و بندیان۔
استحصا بحا و صاد مهملتین شمار کردن وضبط نمودن۔
استسقا آب خواستن و تشنگی و باران خواستن و نام مرض که دران شکم روز بروز بزرگ تر میشود از لطائف و صراح۔
اُساریٰ بضم اول و در آخر الف مقصوره بصورت یا بمعنی اسیران و این جمع اسیرست۔
استهزا بالکسر و زای معجمه بکسے تمسخر کردن
استرخا بخای معجمه فرو هشته شدن از کنز
استلقا بقاف برپشت وا خسپیدن از کنز و صراح۔
اسا بکسر اول بدی کردن ماخوذ از سوء که بمعنے بدیست۔
استبطا بالکسر و بای موحده و طای مهمله درنگ کردن۔
اسما بالفتح نام زنی صاحب جمال از عرب که سعد نام مردی بر و عاشق بود از منتخب و غیره
استجلا بالکسر روشن و مجلی ساختن
استفا بفتح اول و ثانی و فا بمعنی و اندوه

الف در آخر این لفظ برای ندبه است
اسخیا بالفتح جمع سخی۔
استشفا صحت و شفا خواستن۔
استضا بضاد معجمه روشنی گرفتن
استجلاب بالکسر و جیم و موحده بسوی خود کشیدن و بمعنی حاصل کردن مستعمل از منتخب۔
استیعاب همه را فرا گرفتن از اول تا آخر و تمام گرفتن ماخوذ از وعب که بمعنی جمله و همه باشد از صراح و منتخب و فردوس اللغات
اُسلوب بالضم بمعنے وضع و طرز و گونه و روش از منتخب و برهان و صراح و کشف و بالفتح خطاست۔
اسالیب جمع اسلوب۔
اسهاب بالکسر بسیار گفتن و در بیابان رفتن و پیش رفتن اسپ از منتخب۔
اُسرب بالضم و رای مهمله نیز مضموم سیسا که بدان گولی بندوق سازند۔
اسطرلاب بالضم و طای مهمله نیز مضموم نام آلتیست که بدان ارتفاع آفتاب و کواکب معلوم کنند و این لفظ را بصاد مهمله هم مینویسند و شرح و بیان این در فصل الف مع صاد مهمله مذکور خواهد شد
اکتساب حاصل کردن چیزے یا هنرے بسعی خود و طلب گرد آوردن چیزے نمودن
استکتاب بالکسر کتابت کردن و نوشتن

استمالت بالکسر بسوی خود میل دادن کسے را و راضی و راغب کردن بسوی خود از کنز و صراح۔
استقامت راست شدن۔
استہانت خوار شمردن
استدامت ہمیشگی خواستن
استعاذت بذال معجمہ پناہ گرفتن
استغاثت فریاد رسی خواستن
استعادت طلب باز گردانیدن
استحالت محال و ناممکن بودن چیزے
استنارت حرف چہارم نون بمعنی نور گرفتن و روشن شدن از کنز و صراح
اسارت بکسر اول و فتح ہمزہ کہ حرف چہارم ست بدی کردن۔
اُسْطُقُسّات بالضم و طای مہملہ و قاف و این ہر دو نیز مضموم و بعدہ سین مہملہ مشدد و فوقانی بمعنے عناصر و این جمع اُسْطُقُس ست کہ بمعنے عنصر باشد از کشف
استجابت قبول کردن و جواب گفتن از منتخب۔
استطابت پاکی خواستن و خوشی کردن و خوشبودار کردن و لذیذ شدن
استکانت فروتنی و حقارت و عجز و بعضے گفتہ اند کہ مشتق از کین ست کہ بمعنے لحم فرج ست چون آن اسفل موضع و ذلیل است پس معنی حقیقی استکانت مثل کین گردیدن باشد در حقارت

از جاربردی شرح شافیہ و کنز۔
استطاعت قدرت و مقدور و دسترس و دستگاہ۔
است بالکسر سوراخ و بُن لفظ عربیست از فردوس اللغات۔
استعلاج طلب کردن از منتخب۔
استدراج خرق عادت کاز کافر ظاہر شود و خرق عادت ولیؒ را کرامت گویند و نبیؑ را معجزہ۔
استمزاج مزاج دانی کردن از منتخب
اسفیدباج بالکسر معرب سفید ابا کہ بمعنے شوربائے گوشت بے مصالح زرد کہ مریضان را دہند۔
اسفیدلج بالکسر معرب سفیداب یا سفیداچہ و در کلمہ کہ آخر آن الف باشد در حالت تعریب جیم زائد کنند و در عرف آنرا سفیدۂ کاشغری گویند۔
استصلاح صلاح پرسیدن۔
اسفاناخ بالکسر فا و نون و خای معجمہ نام ترہ کہ بہندی آنرا پالک گویند از بحر الجواہر و اسپاناج بجیم عربی نیز آمدہ چرا کہ خای معجمہ بجیم بدل میشود۔
اسلاخ بالکسر پوست کشیدن و پوست کندن۔
اسپہبد بالکسر بای فارسی مفتوح و سکون ہا و فتح بای موحدہ بمعنے سپہ سالار چہ لفظ بد بالفتح بمعنے صاحب و دارندہ است از رشیدی۔
استبداد بالکسر تنہا بسر کاری استادن و منع کسے قبول نکردن از کشف و کنز و این ماخوذ ست از بد بالفتح و تشدید دال بمعنے پریشان کردن
استاد بالضم مخفف استاذ و چہ استا در لغت فرس بمعنی کتابت و دو بفتح واو و دال مہملہ بمعنی دانا و ترکیب مقلوب ست از عالم گلاب و بذال معجمہ معرب آن و جمعش اساتذہ از بہار عجم وغیرہ
استعداد آمادگی از صراح
استطراد طلب برآمدن و طلب راندن چیزی کردن و روانی کار از کشف المعانی و منتخب و در محاورات بمعنی بالتبع۔
استبعاد دوری جستن و دور شمردن از منتخب
استعباد حرف چہارم عین مہملہ و پنجم بای موحدہ بہ بندگی گرفتن از منتخب
استشہاد گواہی خواستن۔
استسعاد سعادت یعنی نیکبختی جستن و یاری خواستن از کنز
استیلاد ولادت خواستن
اسعاد بالکسر یاری و نیک بختی از منتخب۔
اُسُود بضمتین جمع اسد و بفتح اول و سکون سین و فتح واو سیاہ و بمعنی مار سیاہ

اسناد بالکسر تکیه دادن چیزی را بچیزی
و بالفتح جمع سند از لطائف و منتخب و صراح
اسد بفتحتین شیر درنده و نام برج پنجم از بروج
فلک۔
استرداد بدال بین المهملتین طلب بازپس
چیزی کردن وداده را واپس خواستن
از کنز و منتخب
استلذاذ لذت گرفتن
اسفندارمذ بکسر اول وسوم وضم میم
و ذال معجمه نام ماه دوازدهم وآن مدت
آفتاب ست در برج حوت۔
استخر بالکسر تای فوقانی مفتوح وسکون
خاء معجمه بمعنی تالاب و نام قلعه فارس چرا
که درو تالابی عظیم واقع ست از رشیدی
اسفندیار بکسر اول وسوم ودال مهمله
موقوف نام پادشاه که نهایت بهادر و
پهلوان بود رستم او را به تیر دوشاخه کور
کرده کشت و نام پدر او گشتاسپ بود
از برهان وکشف۔
اسکدار بکسر اول وسکون ثانی وکاف
عربی موقوف بمعنی ڈاک چوکی از رشیدی
وجهانگیری و در سروری بمعنی قاصد۔
اسیر بمعنی محبوس وبندی وبمعنی حبس و
قید که مصدرست نیز می آید چرا که فعیل نیز از
اوزان مصدرست چون نعیم بمعنی نعمت از بهار
عجم۔
استغفار بکسر اول وثالث طلب مغفرت
وآمرزش خواستن از منتخب۔
استوار بالضم وتای فوقانی نیز مضموم
بمعنی محکم از برهان وبهار عجم۔
استبشار خبر خوش پرسیدن۔
اسمار بالفتح افسانهای شب واین
جمع سمرست که بمعنی افسانه شب وحکایت
باشد از کشف وسروری۔
استقرار آرام گرفتن وثابت شدن
از منتخب۔
استمرار روان شدن وهمیشه بودن از
منتخب وفردوس اللغات۔
استظهار یاری خواستن وپشت پناه
شدن وقوی پشت شدن واز برخواندن
از منتخب وخیابان۔
استحقار خوار داشتن از کنز وفردوس اللغات
استخوان دار بمعنی محکم وقائم از مصطلحات
اسفار بالفتح وفا بمعنی مسافران و
سفرها وسپیدیهای روزها وکتابهای
کلان بمعنی اول جمع سفر وبمعنی دوم وسوم
جمع سفر وبمعنی چهارم جمع سفر بالکسرست از
کنز و اسفار بالکسر روشن شدن از کشف اللغات
ولطائف ومنتخب۔
اسود احمر بواو عاطفه کنایه از ملک
حبش وروم وبعضی عرب وعجم نوشته اند
اساطیر بالفتح وطای مهمله مکسور افسانهای
باطل بالیمعنی جمع اسطوره است که
بضم باشد وهم بمعنی خطوط وسطور
ظاهرا بالیمعنی جمع الجمع سطرست از منتخب
وغیره۔
استکثار بثای مثلثه بسیار خواستن۔
اسمر بالفتح گندم گون وافسانه گو وقصه
خوان از کنز ومنتخب۔
استکبار خود را بزرگ مرتبه پنداشتن
وگردن کشی کردن از مؤید ومنتخب۔
استبصار به یقین دانستن ودیدن
ودانائی وبینا شدن۔
استجبار بجیم وبای موحده تکبر وگردن
کشی کردن از منتخب۔
اسحار بالفتح بامدادها وافسونها۔
استحضار بحای مهمله وضاد معجمه یاد
داشتن وحضور کسی خواستن۔
استر بالفتح وتای فوقانی مفتوح نام
حیوانیکه از جفتی خر واسپ ماده
پیدا میشود بهندی خچر گویند۔
استار بالفتح پردها جمع ستر بالکسرست
بمعنی پرده استار بالکسر نام وزنیکه چهار
سقال ونیم باشد از رشیدی وقاموس
استتار بالکسر دو تای فوقانی در پرده
پنهان گردیدن از منتخب
اسر بفتحتین وتشدید رای مهمله بمعنی مسرور
تر از لطائف۔
استثمار بالکسر وحرف چهارم ثای
مثلثه میوه چیدن ومیوه خواستن
استشعار حرف چهارم شین معجمه بمعنی

ہملہ پنہان در دل ترسیدن از منتخب۔
اسغر بالضم وغین معجمہ مضموم خارشیت از لطائف۔
اسرار بالفتح جمع سر کہ بمعنے راز باشد
استکرار بالکسر تکرار کردن یعنے بار بار خواستن۔
استنصار بالکسر طلب نصرت کردن و یاری خواستن۔
استفسار بالکسر اظہار خواستن و پرسیدن
اساس بقصر ہمزہ مفتوح بروزن سحاب بنیاد و بیخ عمارت و بناء از کشف و صراح و کنز و لطائف و آساس بالمد جمع اس ست کہ بفتحتین بمعنے بنیان عمارت باشد از کنز و در بہار عجم نوشتہ کہ اساس بلفظ کردن و بستن و نہادن و گستردن و چیدن و کشیدن و انداختن و برآوردن مستعمل
اسطقس بضم اول و سکون سین وضم طای ہملہ و قاف و سین ہملہ لفظ یونانی است بمعنی عنصر
استیناس خو گرفتن و الفت و محبت از منتخب و در خیابان انس و الفت گرفتن
استنفاس حرف چہارم نون و پنجم فا زندگانی خواستن و خون برآوردن۔
استعماش بعین ہملہ و در آخر شین معجمہ ضعیف البصر کردن۔
اسپش بضم اول وضم بای فارسی کرمیکہ در پوستین و نمد و گندم افتد از لطائف

استرخاص رخصت خواستن۔
استخلاص رہانیدن
استنباط بمعنے استخراج یعنے بیرون آوردن چیز پیدا از چیزے از کنز و این ماخوذ از نبط بمعنے آبیکہ از قعر چاہ برآید
اسباط بالفتح بمعنے پسران پسر و پسران دختر و این جمع سبط بالکسر ست کہ بمعنے پسر زادہ و دختر زادہ باشد و بمعنے امت موسیٰ علیہ السلام چراکہ امت ایشان اولاد دوازدہ پسران یعقوب علیہ السلام بود و لفظ اسباط بمعنی گروہہا مستعمل بدانکہ استعمال لفظ اسباط در اولاد یعقوب مثل استعمال لفظ قبائل ست در بنی اسمٰعیل و تسمیہ اینہا باسباط و تسمیہ آنہا بقبائل برای آنست تا فرق باشد میان فرزندان اسمٰعیلؑ و فرزندان اسحاقؑ۔
اسقاط بالکسر انداختن و بمعنے بچہ انداختن از شکم و خطا کردن در سخن از منتخب۔
استمتاع منفعت جستن و نفع خواستن از منتخب۔
اسماع بالکسر شنوانیدن و دشنام دادن و سرود گفتن و بالفتح گوشہا از منتخب و کشف
استرجاع چیز دادہ را واپس گرفتن و انا للہ و انا الیہ راجعون خواندن از کشف و کنز۔
استشفاع شفاعت خواستن از کنز

اسجاع بالکسر قافیہ در سخن آوردن و بالفتح سخنہای باقافیہ و آوازہای کبوتر و فاختہ از منتخب۔
اسبوع بضم اول وضم بای موحدہ ہفتہ و ہفت روز از شرح و نصاب و کنز
استدفاع دفع چیزے از چیزی خواستن
استطلاع آگاہی جستن و اطلاع خواستن
استنقاع نقوع گرفتن یعنی بعضی از میوہ خشک را در آب تر کردہ از دست مالیدہ آب آن گرفتن۔
استفراغ فراغت خواستن و باصطلاح اطبا تہی شدن بدن از فضلات از کنز و بمعنے قے کردن نیز مستعمل۔
اسباغ بالکسر و بای موحدہ و غین معجمہ تمام کردن و کامل کردن از کنز۔
اسف بفتحتین اندوہ سخت و اندوہ و غم باہم آمیختہ و یا اسفی کہ بحالت غم گویند از نجاست از کشف و صراح و بحر الجواہر
استنکاف حرف چہارم نون بمعنے ننگ و عار داشتن از کشف۔
اسقف بضم اول و سکون ثانی و ضم قاف خطیب و واعظ نصاری کہ انجیل بخواند و عالم دین و پیشوای ایشان از منتخب و مؤید و غیر آن۔
اسعاف بالکسر حاجت روا کردن از کشف و صراح و منتخب۔

استعطاف مهربانی خواستن ودل بدست آوردن از منتخب۔
استیناف حرف چهارم یای تحتانی و پنجم نون از سر گرفتن وآغاز کردن از منتخب۔
اسلاف بالفتح پیشینگان از کنز و منتخب و بالکسر پیش فرستادن از منتخب۔
استیلاف طلب الفت نمودن ومحبت خواستن۔
استخفاف سبکی وحقارت وشرمندگی وسبک شمردن
اسراف بالکسر زیاده از حاجت خرج کردن۔
اسیف بر وزن فعیل اندوهگین و غمگین از شرح نصاب۔
اسکاف بالکسر کفشگر از شرح نصاب وکنز ومنتخب وصراح۔
اسیاف بالفتح جمع سیف بمعنے شمشیرها از کنز ومنتخب۔
استغراق همه را فرا گرفتن از کنز۔
استیثاق بالکسر حرف چهارم یاے تحتانی وبعده ثای مثلثه بمعنے استوار خواستن از کشف وکنز۔
استراق بالکسر دزدیده گوش به سخن کسے داشتن از کنز ولطائف وصراح
استنطاق سخن پرسیدن وگویائی خواستن از منتخب۔

استحقاق سزاوار شدن از منتخب
اسواق بالفتح بازارها واین جمع سوق ست که بمعنی بازار باشد
استطلاق بالکسر رهانیدن از بند
استنشاق بالکسر حرف پنجم شین معجمه آب یا هوا یا دوا بباد بینی درکشیدن
استبرق بالکسر معرب استبره کذا فی النفائس ودر قاموس گفته که آن دیباے سفت وگنده است مثل اطلس وآز رساله احوال قیامت که تالیف کرده شاه رفیع الدین دهلویست همین ثابت شده واز بعض تفاسیر نیز۔
استمساک چنگ درزدن۔
اسپک بالفتح وبای فارسی مفتوح خیمه کلان۔
اسپرک بالکسر وبای فارسی وراے مهمله مفتوحتین وکاف عربی گیاهیست زرد رنگ که بدان جامهارا رنگ کنند از برهان۔
اسفرنگ بالکسر نام شهریست نزدیک سمرقند مولد سیف نام شاعر آنجاست۔
اسبال بالکسر وبای موحده فرو گذاشتن جامه وجاری کردن از کنز۔
اسپغول بالفتح وواو مجهول نام تخمیست بمعنے ترکیبی آن گوش اسپ ست چه غول بمعنے گوش ست تخم مذکور با گوش اسپ مشابهت دارد وبعض نوشته که گرگش شبیه گوش اسپ ست از رشیدی وغیر آن ودر برهان بالکسر ست۔

استقبال پیشوای نمودن وبمعنی مقابله کردن ماه وآفتاب در شب چهاردهم ودرین وقت ماه تمام وکامل باشد
استعجال شتافتن وشتابی خواستن
استهلال ماه نو دیدن وبانگ کردن کودک بوقت تولد وآشکارا شدن از کنز ومنتخب۔
استظلال بظای معجمه سایه گرفتن از کنز وپناه جستن بسایه از صراح۔
استقلال بخود بکارے استادن بی شرکت غیری وبمعنی اندک شمردن از کنز
اسهال بالکسر جاری شدن شکم
استدلال دلیل آوردن وگواهی خواستن از کنز۔
اسطافیل بلغت رومی انگور را گویند که میوهٔ معروفست از برهان ولطائف
اسرافیل نام فرشته ایست که در قیامت دو بار صور خواهد دمید در دمیدن اول بار همه مخلوق مرده ونیست خواهد شد ودر دمیدن بار دیگر همه مردگان زنده خواهند شد۔
اسرائیل نام یعقوب پیغمبر علیه السلام از کنز و در لطائف گوید که معنی اسرائیل

ـــه در فوائد کلام الله مولوی عبد القادر دهلوی نوشته که صور چند بار دمیده خواهد شد ۱۲

بزبان عبری برگزیدهٔ خدا وبعضے گویند بندۂ خدا۔

اسفل بفتح اول وفتح فا بمعنے پائین تر وپست تر وزیرتر۔

اسافل بفتح اول وکسر فا پائین ترینها وکمینها وبمعنی سرینهای مردم از منتخب وقرآن۔

استیصال بیخ برآوردن وازبن برکندن واین در اصل استئصال بود از کنز اللغات۔

استم بالکسر وتای فوقانی مفتوح ستم که بمعنے جفا وظلم باشد از لطائف۔

استحمام بحمام غسل کردن وبخار گرم از چیزے گرفتن۔

استعلام آگاہی خواستن از کنز۔

اسقام بالفتح وقاف بیماریها وامراض

اسم نزد بصریان معتل اللام مشتق از سمو بمعنے علو بدلیل اشتقاق او چون سمی یسمی تسمیۃ وسمی در تصغیر واسماء در جمع کیکہ اسم از جہت تضمن اجلال وتشریف مناسبت بمعنے سمو وارد و نام ہندہ وبتعین نام نیک اعلای مسمی پندار واصل او سمو بود برخلاف قیاس بتغیر پیوست بحذف واو وتسکین وزیادت ہمزۂ وصل مکسورہ از جہت تعذر ابتدا بساکن اسم گشت ونزد کوفیان معتل فا است مشتق از وسم بمعنے داغ کہ علامت معرفت ست چہ اسم ہا وسم موافق درین صفت ست اصل او وسم بود بحذف واو وزیادت ہمزۂ وصل بتغیر پیوست اسم گشت ونزد بعضے واو مکسورہ بہمزہ مبدل ست ودکوفیان اشتقاق اورا محمل برقلب کنند وبہمہ را معتل الفا دانند وشک نیست کہ قلب خلاف اصل او بہمت گفتہ اند کہ راجح قول اول ست از تفسیر بحر مواج۔

استسلام طلب سلامت وگردن نہادن۔

اسم اعظم اسم بزرگ از جمیع اسمای حق تعالی ودر تعیین آن اختلاف بسیار ست نزد بعضے اللہ ونزد بعضی صمد ونزد بعضی الحی القیوم ونزد بعضے الرحمن الرحیم ونزد بعضی مہیمن واللہ اعلم بالصواب

ایسلم بضم اول وفتح سین وہمزہ وسکون تحتانی وکسر لام تصغیر اسلم ست نام رگی است کہ میان خنصر وبنصر باشد

استفہام فہمیدگی چیزے خواستن از منتخب۔

استلام بالکسر از باب افتعال سودن سنگ را بدست یا بلب از منتخب وصراح واین کنایہ است از بوسیدن وثلاثی مجرد آن سلم ست کہ بمعنی سنگ باشد بمعنے گردن نہادن ظاہرا چون لبودن سنگ بدست یا بلب از لوازم گردن نہادست معنی مرتبہ مجازست از معنی مجرد وکسانیکہ استیلام بزیادت یای تحتانی خوانند غلط ست از کنز

استشمام بمعنے بوئیدن۔

استقدام بمعنے استقبال کردن۔

استردن بضم اول وسوم تراشیدن موو پاک کردن از برہان۔

استرون بفتح اول وسوم وفتح واو بمعنے عقیم یعنے زن نازای از رشیدی

استخوان نوعی از سلاح زنگیان از شرح سکندرنامہ۔

اساطین بالفتح جمع اسطوانہ بالضم کہ بمعنی ستون ست از کنز۔

استحسان بالکسر نیک شمردن وپسند نمودن از صراح وزبدۃ الفوائد وکنز۔

استن بالضم وتاے فوقانی مضموم بمعنے ستون۔

اسنان بالفتح وحرف سوم نون سالہا ودندانہا وکنز۔

اسفل السافلین کنایہ است از ہفتمین طبقۂ دوزخ کہ زیر ہمہ طبقات دوزخ ست۔

اسطورہ بالضم وطای حطی مضموم بمعنے افسانہ وسخن باطل از منتخب۔

اسکنہ بالفتح وکاف عربی مفتوح ونون آلیست نجاران را کہ در چوب بدان سوراخ کنند بہندی نہانی و

نہانی گویند از چراغ ہدایت و در بہار عجم ہمین معنی بالکسر و در لغات ترکی بالکسر وسین مہملہ نہان بخاران و ہمین اصح ست و در رشیدی بالکسر بمعنے برمۂ نجاران و در برہان نیز بالکسر برمہ و بشین معجمہ نیز آمده است۔

اساتذہ بالفتح و تای فوقانی مکسور و ذال معجمہ جمع اُستاذ بذال معجمہ است۔ معرب استاد که بدال مہملہ باشد۔

اسفاه بفتح اول و ثانی بمعنی و انده چرا که اسف بمعنی اندوه و غم ست والف و ہا برای ندبہ و بمعنے تاسف و افسوس مستعمل ست۔

استفاضہ فیض گرفتن۔

اسبوعہ بالضم و بای موحده نیز مضموم و مین مہملہ بمعنی ہفتہ که مجموع ہفت روز متعارفہ باشد۔

اسکندریہ شہریست در شمال ملک مصر بنا کردهٔ اسکندر بن فیلقوس۔

اُستہ بالضم و تای فوقانی تخم خرما و مانند آن مثل کنار و شفتالو از رشیدی و کشف و سروری و در برہان بالفتح۔

اُسوہ بالضم بمعنی پیشوا در جہات از منتخب و بحر الجواہر و کنز و صراح و بالفتح غلط۔

استره بالضم و تای فوقانی مضموم معروف ست ظاہرست از استردن از بہار عجم۔

استنباه آگاہی جستن۔

استعاره بعاریت خواستن از تاج المصادر و کنز و در ضوابط عظیم نوشتہ که استعاره در لغت بعاریت گرفتن چیزی و در اصلاح شعرا مجاز را نامند و آنرا اضافت مجازی و اضافت بالاستعاره خوانند چنانچہ سر ہوش و قدم فکر که ہوش و فکر را شخص فرض کرده برای او سر و قدم مقرر نموده و در رسالۂ عبد الواسع نیز ہمین ست۔ وصاحب مجمع الصنائع نوشتہ که استعاره عبارت از انست که لفظی را که معنے حقیقے داشتہ باشد منشی یا شاعر آن لفظ را از معنے حقیقے آن نقل کرده بر چیزے دیگر بر سبیل عاریت استعمال نماید از جہت مشابہت که میان این ہر دو است چنانچہ لفظ نرگس و آہو بجای چشم آورده و سنبل بجائے زلف و سرو بجاے قد گفتن مثال دیگر از حدیث رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اَلْفِتْنَةُ نَائِمَةٌ لَعَنَ اللّٰهُ مَنْ اَيْقَظَهَا خواب و بیداری برای لفظ فتنہ استعاره واقع شده مثال در فارسی بیت چشم دولت ز سواد قلمت گشتہ بصیر ؎ باغ دانش ز سحاب کرمت گشتہ نضیر ؎ و بعضے از محققین این فن چنین تصریح کرده اند که استعاره قسمے از مجاز ست و مجاز آنرا گویند که لفظے را در غیر معنی اصلی حقیقی او بیک گونہ علاقہ و مناسبتے استعمال کنند اگر فیما بین علاقہ امریست سوای تشبیہ مثل سببیت یا لزوم یا غیر ذٰلک آنرا مجاز مُرسل نامند و اگر علاقہ تشبیہ است آنرا استعاره میگویند و حاصل استعاره آنست که مشبہ را عین مشبہ بہ ادعا نماید اگر مشبہ را متروک و مشبہ بہ را مذکور سازند آنرا استعارهٔ بالتصریح نامند چنانچہ درین بیت اسدی بیت ہشت مشک سای شکری فروش ؎ دو نرگس کمان کش دو گل درع پوش ؎ و اگر مشبہ بہ را متروک کنند و مشبہ را مذکور سازند آنرا استعاره بالکنایہ خوانند و استعارهٔ مکنی نیز گویند و بدانکہ گاہی استعارهٔ محسوس برای شئ محسوس باشد بوجہ حسی او یا بوجہ عقلی او و گاہی استعارهٔ شئ معقول برای شئ معقول و گاہی استعارهٔ محسوس برائی شئ معقول و گاہی استعارهٔ معقول برائے شئ محسوس باشد و بدانکہ تقسیم باعتبار لفظ مستعار بر دو قسم ست اصلیہ و تبعیہ استعارهٔ اصلیہ آنست که لفظ مستعار اسم جنس باشد مثل استعارهٔ اسد برای مرد شجاع و استعارهٔ لفظ برای ز سیار و سخی را بحاتم و شجاع را برستم و استعارهٔ تبعیہ آنست که لفظ مستعار فعل یا شبہ فعل باشد باین حیثیت که مآلش را جع بمعنے مصدرے آن باشد

چنانکه درین بیت بیت مشتاب و بخون ما
آویز ٭ وز خیالات بیهده بگریز ٭ تمسک
کردن را آویختن استعاره کرده و اجتناب
کردن را بگریختن و درین بیت بیت دهن
مملکت نخندد خوش ٭ تا سر تیغ تو نگرید زار
چکیدن خون تیغ را بگریستن استعاره کرده
اما تقسیم استعاره باعتبار تجرید و ترشیح بر سه
نوع است نوع اول استعاره مطلقه و آن چنانست
که چیزی از ملایمات و صفات مستعار له و مستعار
در آن مذکور نباشد چنانکه درین بیت
عبد الواسع جبلی بیت شگوفه بر سر شاخست
رنجو عارض جانان ٭ بنفشه بر لب جو نیست
چون جرارهٔ دلبر ٭ زلف را بالعقرب جراره
استعاره نموده و مناسبات مستعار له
و مستعار منه هیچکدام مذکور نساخت نوع
دوم استعارهٔ مجرده و آن چنانست که
صفات و ملائمات مستعار له را ذکر کنند فقط
چنانچه درین بیت فردوسی بیت بناخن
زره بافت از مشک ناب ٭ در آویخت
از گوشهٔ آفتاب ٭ زلف را بزره استعاره
نموده و لفظ ناخن و مشک ناب آویختن
از ملائمات مستعار له است یعنی زلف چنانچه
درین بیت خاقانی بیت از سوزش آه
من همه شب ٭ بادام تو دوش ناغنوده
چشم را بباد ام استعاره نموده و لفظ غنوده
را که ملائمات چشم است مذکور ساخته نوع
سوم استعاره مرشحه و آن چنان ست

که ملائمات و صفات مستعار منه را مذکور
سازند فقط چنانکه درین بیت انوری بیت
در خفیه گر نه عزم خروجست باغ را ٭ چون
آبگیرها همه پر تیغ و جوشن ست ٭ موج
آبگیر را به تیغ و جوشن استعاره نموده
و لفظ عزم و خروج ملائم تیغ و جوشن ست
که مستعار منه واقع شده و گاهی تجرید و
ترشیح هر دو در یک استعاره جمع میسازند
چنانچه درین بیت خاقانی بیت بر شگافد
صبا مشیمهٔ شب ٭ طفل خونی بخاور اندازد
آفتاب را بطفل استعاره نموده و صبا و
شب و خاور ملائم مستعار له و مشیمه و خونی
و شگافتن لائم مستعار منه واقع شده و
ترشیح در استعاره بلیغ تر از تجرید اطلاق
ست اما استعارهٔ بالکنایه عبارتست از
ذکر مشبه و ارادهٔ مشبه به با نصب قرینه و
قرینه درینجا استعارهٔ تخییلیه خواهد بود و
طریقش چنانست که با مشبه مذکور چیزی
چند از لوازم مشبه به محذوف ذکر نمایند
پس ذکر مشبه و حذف مشبه به عبارت از
استعاره بالکنایه است و اثبات لوازم
مشبه به محذوف برای مشبه مذکور عبارتست از
تخییلیه و این سه قسم می آید برای آنکه لوازم که
اختصاص بمشبه به دارد و آنرا برای مشبه
اثبات مینمایند از سه حال بیرون نیست
یا قوام مشبه به باوست یا تکمیل مشبه به موقوف
بر آنست یا دخلی در قوام و تکمیل ندارد

مثال اول چنانکه زبان حال من بشکایت
گویا تر است درینجا حال را بشخص متکلم تشبیه
داده این استعاره بالکنایه است و اثبات
زبان که قوام متکلم با وست استعارهٔ تخییلیه
مثال دیگر سنائی گوید بیت علما جمله هرزه
می لافند ٭ دین بر پای هر کسی بافند
درین جا دین را بدیبا و حریر تشبیه داده
و این استعاره بالکنایه است و لفظ بافتن
و بافتن که لوازم متقومهٔ دیبا و حریر ست
استعاره تخییلیه مثال دوم چنانکه گوئی
پنجهٔ مرگ در فلان کس فرو رفت درینجا مرگ
را بشیر تشبیه داده و مشبه به را که شیر ست
ذکر نکرد و این استعاره بالکنایه است
و ناخن که اختصاص بشیر دارد و موجب
تکمیل اوست برای مرگ که مشبه است
اثبات نموده این استعارهٔ تخییلیه است
مثال سوم چنانکه گوئی زمام حکم در دست
فلان ست درینجا تشبیه حکم بناقه استعارهٔ
بالکنایه است و اثبات زمام که از لوازم
غیر متقومهٔ مشبه به است
برای مشبه استعاره نموده و این استعارهٔ
تخییلیه است۔
استخاره در لغت بهتر خواستن از
خدای تعالیٰ و باصطلاح آ. گاهی جستن
از غیب در آن کار سے نزد سنیان بجند
دستور ست مختصر آنکه دعای قنوت یا دیگر
ادعیه خوانده بخسپند ا نچه شدنی باشد۔

مناسبات آن بخواب مشاہدہ کنند و اکثر شیعیان استخاره باین طور میکنند که بعد از خواندن ادعیه چشم بسته تخمیناً مقام ثلث دانهای تسبیح را بدو انگشت میگیرند و از انجا تا امام دو دو دانه طرح میکنند اگر در آخر یک دانه ماند علامت خیرست و اگر دو ماند علامت شرست۔

استجازه بجیم و زاے معجمه اجازت خواستن از منتخب۔

استشاره حرف چهارم شین معجمه مشوره کردن و صلاح پرسی۔

اسوله بفتح اول و کسر واو جمع سوال ست

استحاله طلب محال کردن و محال شدن و محال شمردن و از حال برگردیدن و حیله کردن از منتخب و صراح۔

استغاثه بغین معجمه و ثای مثلثه فریاد خواستن و دادخواهی از منتخب و صراح۔

اسلحه بفتح اول و کسر لام و حای مهمله جمع سلاحست که بمعنی آلات جنگ باشد مثل تیغ و تیر و نیزه وغیره۔

اسکیزه بالکسر کاف عربی مکسور و زاے معجمه بمعنی شلنگ و برجستن و دولتی انداختن اسپ و خر از لطائف و رشیدی و برهان

استکراه بالکسر بمعنے کراهیت کردن۔

استراده بالکسر و حرف ششم دال مهمله برگشتن

اسطوانه بضم اول و ضم طای مهمله و حرف ششم نون بمعنی ستون از منتخب۔

اساده بکسر اول و حرف چهارم دال مهمله بمعنے وساده یعنے بالش۔

اسامی بالفتح جمع الجمع اسم است چه اسامی جمع اسمارست و اسمار جمع اسم ست و آسامی بالف ممدوده نوشتن یا بثای مثلثه نگاشتن یا بالف و نون جمع کرده اسامیان گفتن این هر سه وجه محض غلطست از بهار عجم و کشف و مدار۔

اساری بضم اول و فتح رای مهمله و در آخر الف بصورت یا جمع اسیرست که بمعنی گرفتار و قید باشد از مدار و کشف در ینجا برای مصلحت مکرر نوشته شد۔

اسماعیلی بمعنی قربانی و نام طائفه گمراه که آلت اسپ را پرستش میکنند از لطائف۔

اسی بفتح اول و کسر ثانی و تشدید یا اندوهگین و ترسان از شرح نصاب۔

فصل الف مقصوره مع شین معجمه

اشقیا بالفتح جمع شقی که بمعنے بدبخت ست اشقی بیانش در آخر همین فصل مسطور ست۔

اشهی بفتح اول و سکون ثانی و فتح ها و در آخر الف مقصوره بصورت یا بمعنی آرزو آورده تر و مرغوب تر۔

اشدا بفتح اول و کسر شین معجمه و تشدید دال مهمله بمعنی شدیدان و شدت کنندگان۔

اشتها آرزو کردن و فارسیان بمعنی آرزوی طعام استعمال کنند۔

اشهب هر چیز سیاه رنگ که سفیدی در رنگش غالب باشد و اسپ سبزه که کثرت موهای سفید بر کثرت موهای سیاه او غالب باشد و این لفظ در صفت رنگ عنبر بسیار مستعمل ست زیرا که عنبر اشهب نوعے از عنبرست که بنسبت عنبر خشخاشے و عنبر حبشے بهتر باشد از صراح و بحر الجواهر و کنز و کشف و موئید۔

اشارات بکسر نام کتاب بوعلی سینا در علم حکمت از کشف و سروری۔

اشاعت بکسر اول آشکارا کردن و پاشیدن و پراگنده کردن از منتخب۔

اشعات بفتح اول و کسر شین معجمه و تشدید عین مهمله بمعنی اشعه و اشعه جمع شعاع ست۔

اشعث بالفتح و عین مهمله مفتوح و ثای مثلثه صاحب منتخب اللغات نوشته که بثای مثلثه غلطست و ببای موحده صحیح نام طماعی که حباس دوس داماد اوست که آن در طمع خوردن از اشعث گذراینده و دوس بفتح دال نام قبیله در یمن از مصطلحات۔

اشج بفتحتین و تشدید جیم شکسته سر از شرح نصاب۔

اشباح بالفتح و بای موحده و حای مهمله شخصها یعنے بدنها و جسمها و این جمع شبح ست

کہ بفتحتین باشد بمعنی کالبد از منتخب۔
اشتداد شدت و سختی و گاہی مراد از کمال چیزی باشد۔
اشتک دال و دو مہرہ باشد سرخ بغایت شفاف از شرح تحفۃ العراقین
اشتاد بالفتح بروزن ہشتاد نام روز بیست و ششم از ہر ماہ شمسی از کشف و برہان۔
اشد بمعنے سخت تر۔
اشعار بالکسر آگاہی دادن و بالفتح بمعنے ابیات و بمعنی موہای سر و بدن۔
اشقر ہر شے سرخ کہ رنگش بزردی و سیاہی زند و بیلکہ بدین رنگ باشد آنرا نیز گویند ظاہرا آن سرخ رنگ باشد و گاہی بمعنی مطلق استعمال کنند از مدار الافاضل و بحر الجواہر و مراح نیز بمعنی اول مؤید ست۔
اشر بفتح اول و کسر شین معجمہ و راے مہملہ مشدد خود پسند و بیتیز نده۔
اشجار بالفتح جمع شجر کہ بمعنی درخت ست
اشتر بضم اول و سوم بمعنی شتر کہ معروف ست
اشکبوس بالکسر و کاف عربی و بای موحدہ و واو معروف و سین مہملہ نام مبارزیست کہ بمدد افراسیاب آمده بود و رستم او را کشت از مصطلحات۔
اشتراط بالکسر شرط کردن از کنز۔
اشیاع بالفتح گروہہا دوستان جمع شیعہ از لطائف۔
اشباع بالکسر بای موحدہ و عین مہملہ یسر کردن و باصطلاح پر خواندن فتحہ یا ضمہ یا کسره را بطرزیکہ حرفی از حروف علت کہ مناسب آن باشد بظہور آید و باصطلاح قافیہ حرکت ما بعد الف تاسیس را گویند چنانچہ کسرہ صاد در حاصل و فتح واو در یالله
اشنع بفتح اول و نون بدتر و قبیح تر
اشجع بفتح اول و فتح جیم دلیر تر و نوعی از مار از کنز۔
اشگرف بالفتح بزرگ و عظیم نیکو و خوش و بالکسر قوی و بمعنی شان و شوکت از برہان و رشیدی۔
اشراف بالکسر بلند شدن و بر بالاے بلندی شدن و اشادن. بر سر چیزی و واقف شدن چیزے را از منتخب و کشف از بالا بزیر نگریستن و بمعنی آماده شدن بر چیزی نیز آمده۔
اشلق بضم اول و ثالث بمعنی تہمت این این لفظ ترکی ست۔
اشاق بضم اول لفظ ترکیست بمعنی غلام سادہ رو و نام غلام ترکان نیز باشد
اشق بضم اول و فتح شین صمغ درختیست بفتحتین و تشدید قاف دشوار تر از منتخب
اشفاق بالکسر مہربانی کردن و ترسانیدن و بالفتح جمع شفقت ست از کنز و لطائف
اشراق بالکسر درخشیدن و روشن شدن و وقت صبح بعد از طلوع از منتخب
اشتقاق بالکسر گرفتن کلمہ از کلمہ و تیمہ گرفتن و ہیزم و جز بیہ آن شگافتن از منتخب۔
اشتباک بالکسر بہم در رفتن و انگشتان ہر دو دست میان ہمدیگر در آوردن و بہم در رفتن شاخہای درخت و مثل آن و گاہی از لفظ اشتباک اجتماع و انبوہ مراد باشد۔
اشک بکسر اول و فتح ثانی و کاف عربی بمعنی خر کہ بعربی حمار گویند و این لفظ ترکیست از لطائف و در لغات ترکی بتشدید شین معجمہ نوشتہ و بالفتح و سکون ثانی بمعنی قطرہ بمعنی آب چشم
اشباک بالفتح و سوم بای موحدہ جمع شبکہ بمعنی دامہا۔
اشکال بالکسر دشواری و بالفتح صورتہا و رسمہا یا بمعنی جمع شکل بالکسر ست کہ بمعنے رسن باشد۔
اشہل بالفتح سیاہ زردی مائل و بمعنی انسان بیش چشم از منتخب و قرآن
اشعال بالکسر افروختہ و شعلہ زن کردن آتش۔
اشغال بالفتح و غین معجمہ شغلہا۔
اشکل بالفتح پای بند و رسنی کہ آن پالان شتر بندند تا از جنبش نرود و بمعنی سرخ چشم و سرخی و سپیدی آمیختہ و خوشتر پوشیده تر و دشوار تر و بمعنی اسپیکہ دست راست و پای چپ او سپید باشد از منتخب

اشکیل بالفتح بمعنی اسپیکه دست راست و پای چپ او سپید باشد و بمعنی مکر و حیله نیز آمده از برهان

اشتعال بالکسر افروخته شدن آتش

اشتمال بالکسر گرد فرو گرفتن از کنز۔

اشلم بضم اول و سوم و چهارم غلبه و تندی و زور و تعدی از برهان و بهار عجم غالباً بلکه یقیناً این لفظ ترکی ست چه در لغات ترکی اشلم بمعنی ستم نوشته‌اند اگرچه در بهار عجم و برهان اشاره بترکی بودنش نکرده اند۔

اشمام بالکسر بوئیدن و بویانیدن۔

اشنان بالضم گیاهیست شورکه در زمین شور روید چون بدان جامه شویند مثل صابون سفید گرداند و هرگاه که آنرا می سوزند شخار میشود یعنی سجی گردد از برهان و رشیدی

اشیختن بالکسر پاشیدن از برهان۔

اشراقیان بالکسر بدانکه اشراقین گروهیست از حکمائے سلف که از باعث اشراق و روشنی باطن خود ها که از کثرت ریاضت پیدا کرده بودند تعلیم و تعلم بمکاشفه و مراقبه میکردند و حاجت برفتن پیش یکدیگر نداشتند بخلاف حکماے مشائین که ایشان نزدیک یکدیگر رفته مقدمات دریافت مینمودند چنانچه افلاطون و بقراط وغیره از زمره اشراقیه بودند۔

اشکره بالکسر طائر شکاری که آنرا شکره گویند۔

اشنه بالضم و وزن چرنیت مثل گیاه خشک که سیاه و سپید باشد که بهندی چهار چهبیلا[سه] گویند و بعضے جهڑ ملیه نامند و بعضے ملاگیر خوانند از برهان۔

اشنوسه بالکسر عطسه از برهان و در رشیدی بالفتح۔

اشعه بفتح اول و کسر شین معجمه و تشدید عین مهمله مفتوحه جمع شعاع و کسانیکه بسکون شین خوانند خطاست۔

اشربه بفتح اول و سکون ثانی و کسر رای مهمله و بعده بای موحده جمع شراب که بمعنی مطلق هر چیز رقیق ست از جنس خوردنی و آشامیدنی مثل آب و شیر و خمر و شهد وغیره۔

اشباه بالفتح امثال و نظائر جمع شبه که بالکسر است۔

اشبه بفتح اول و فتح بای موحده و های ملفوظ بسیار مشابهت دارنده

اشکنه بالکسر و کاف تازی بمعنے برمه نجاران از مصطلحات و بسین مهمله نیز آمده۔

اشرفی بسکون شین معجمه و فتح رای مهمله درست زر و این منسوب ست با شرف که بادشاهی بود و سکه زر بوزن ده ماشه بزمان او رواج یافت از شرح دیوان خاقانی و کسانیکه بفتح شین و سکون را خوانند غلط محض ست

اشکال جنوبی و شمالی بدانکه بر فلک ثوابت چهل و هشت اشکال قرار داده اند منجمله آن دوازده اشکال بر منطقة البروج واقع اند که دوازده برج مشهوره عبارت از همین ست و پانزده اشکال بجانب جنوب منطقة البروج است و بست و یک شکل بطرف شمال و تفصیل این اشکال در فصل بای موحده مع سین مهمله مسطور ست۔

اشعری منسوب بسوی اشعر که شخصی بود که چون مادرش او را زائید بر تنش موهای دراز بودند از لب الالباب

اشفی بالفتح و فای مفتوح و الف بصورت یا آلت آهنی که بدان در چرم سوراخ کنند بهندی ستالی گویند و در ینجا بلحاظ شکل نوشته شد۔

اشهی بفتح اول و ثالث آرزو دارنده تر از منتخب آرزو آورده تر و در ینجا بلحاظ شکل مکرر نوشته شد۔

فصل الف مقصوره مع صاد مهمله

اصغا بالکسر گوش نهادن از مدارد گوش فرا داشتن از کنز۔

اصفیا بالفتح برگزیدگان و این جمع صفی ست از منتخب۔

اصدقا بفتح و کسر دال و قاف بمعنی دوستان و این جمع صدیق ست که بر وزن

[سه] چهیل چهبیلا ۱۲

فیل باشد۔
اصلا بمعنے ہرگز الف کہ درآخر اصلاست برای وقف ست یا درعوض تنوین چراکہ اصلا در حقیقت اصل بود از کشف۔
اصطفا بالکسر برگزیدن و برگزیدگی از منتخب و لطائف۔
اصحّا بفتح اوّل و کسر صاد و تشدید حای مہملہ تندرستان این جمع صحیح ست۔
اصہب بالفتح ہر شے سرخ رنگ کہ سپیدی زند از صراح۔
اصلاب بالفتح جمع صُلب کہ بالضم ست بمعنے استخوان پشت کہ محل نطفہ مرد ست و از اصلاب مراد آبا و اجداد ست از لطائف۔
اصحاب یاران و خداوندان و این جمع صاحب نیست بلکہ جمع الجمع صاحب ست چراکہ اسم جمع صاحب صحب ست بالفتح و جمع صحب اصحاب ست و جمع اصحاب صاحب می آید از لطائف و صراح و سعد الدین۔ تفتازانی و جماعۂ دیگر میگویند کہ اصحاب جمع صاحب ست چنانکہ اطہار جمع طاہر و انصار جمع ناصر و اجہال جمع جاہل و جار اللہ زمخشری از ین انکار دارد۔
اصوب بالفتح با صواب تر و نیک تر
اصطرلاب بضم اوّل و ثالث آلتی ست کہ از برنج یعنی پتیل میسازند بصورت قرص و اندرون آن چند اوراق باشد از برنج و بران اوراق دوائر کثیرہ و خطوط بسیار منقوش میباشند و بر سطح اعلای آن عضادہ میباشد کہ آنرا می گردانند و آنرا عضادۂ اصطرلاب گویند پس بقواعد علم اصطرلاب کہ علمی ست برای دریافت احکام اصطرلاب موصوف ارتفاع آفتاب و ستارگان و بلندی ہر چیز معلوم کنند و این لفظ را بسین مہملہ ہم مینویسند بدان کہ اصطر بزبان یونانی ترازو را گویند و لاب بمعنے آفتاب چون اکثر بدان احکام آفتاب و ستارگان معلوم کنند و بزرگ ترین ستارگان و دیگر اشیا آفتاب است لہذا آنرا با آفتاب منسوب کردند و واضع آن بقول اصح ارسطو و لیناس ست کہ از جام کیخسرو استخراج نمودہ اند از برہان و منتخب و کشف و لطائف و بعضی محققین نوشتہ اند کہ واضع اصطرلاب ابرخس حکیم یونانی ست ابرخس بفتح اوّل و فتح موحدہ و سکون رای مہملہ و فتح خای معجمہ و سین مہملہ و بعضے از محققین نوشتہ اند کہ اصطرلاب در اصل بسین مہملہ بود و بفتح اوّل و ضم طای مہملہ جمع اسطر جمع سطر ست و لاب بمعنی آفتاب پس اسطرلاب بمعنے سطرہای آفتاب کہ احوال آفتاب بدان شناختہ می شود بعد ازان سین را بجہت مناسبت طای مطبقہ بصاد بدل کردند چنانچہ در صراط کہ در اصل سراط بسین بود
اصابت بکسر اوّل بمعنی رسانیدن و صواب یافتن از کشف و کنز۔
اصحاب السبت یاران روز شنبہ کہ قومی از بنی اسرائیل بود حق تعالیٰ امر کرد کہ روز شنبہ ماہیان صید نکنند اتفاقاً دران روز ماہیان بسیار جمع میشدند ایشان حیلہ کردہ ماہیان را در رہان آب بند میکردند و بروز یکشنبہ میگرفتند چون ظلم ایشان از حد گذشت حق تعالیٰ ہمہ را مسخ کردہ بوزنہ ساخت و آنہا بعد از چند روز ہلاک شدند از لطائف۔
اصطلاح در لغت باہم صلح کردن و معنی اصطلاحی لفظ اصطلاح ہم اتفاق نمودن قومی برای معین داشتن معنے سوای معنے موضوع آن لفظ و اصطلاح ماخوذ از صلح ست چون در باب افتعال صاد را بطا بدل کردند اصطلاح شد۔
اصباح بالفتح جمع صبح بمعنی بامدادہا و بالکسر صبح کردن و در صباح رفتن و از حالی بحالی گشتن از منتخب۔
اصطخر بالکسر و بالضم نام شہری کہ قلعۂ شہر فارس ست از مؤید و مدار۔
اصفاد بالفتح و فا و دال مہملہ زنجیرہا و قیدہا و بمعنی بخشش ہا از لطائف و منتخب
اصطیاد صید کردن از لطائف و منتخب
اصطخر بالکسر و فتح طای مہملہ و سکون خای معجمہ و در آخر رای مہملہ نام شہری کہ قلعۂ فارس است معرب استخر کہ سابق گذشت از لب الالباب و برہان۔

اصرار بالکسر تنها بر کردن کاری مستعد شدن و منع کردن کسی قبول نساختن۔
اصطبار بالکسر صبر کردن وطای آن بدل از تای فوقانی ست و در منتخب شکیبایی نمودن۔
اصاغر بفتح اوّل وغین معجمه مکسور بمعنی خردان۔
اصفر بالفتح بمعنی زرد۔
اصابع العذارى نام شیرینی که بشکل انگشتان باشد بغایت سفید۔
اصطناع بالکسر نیکوئی کردن و برگزیدن از کشف و مدار و منتخب و کنز۔
اصلع بالفتح و دو آخرین مهمله یعنی کل یعنی شخصیکه موی سرش زائل شده باشد از بحر الجواهر و لطائف۔
اصابع بالفتح و بای موحده مکسور انگشتان
اصبع بالکسر و بای موحده مفتوح و عین مهمله بمعنی انگشت دست یا پا از کنز۔
اصباغ بالفتح و بای موحده و غین معجمه رنگها جمع صبغ۔
اصناف بالفتح قسمها و انواع و گونها و گروهها و این جمع صنف ست۔
اصداف بالفتح جمع صدف۔
اصول خفیف یکی از هفده اصول موسیقی و اصول را بهندی تال گویند۔
اصف بفتحتین بمعنی کبر که ثمره نباتیست

عــه بروزن جبر رستنی باشد ۱۲ ب

از بسیاری دراز تر و مزهٔ آن ترش از شرح نصاب و کنز۔
اصحاب کهف بمعنی صاحبان غار و ایشان هفت تن بودند از دوستان حق که از خوف دقیانوس نام پادشاهی ظالم از شهر گریخته در غاری پنهان شده بخفتند و سگی بمحبت ایشان همراه بود بحکم الٰهی بعد سه صد سال بیدار شده باز بخفتند تا بقیامت خواهند برخاست نام ایشان باتفاق اکثر مفسرین اینست اوّل یملیخا دوم مکسلمینا سوم کشفوطط چهارم تبیونس پنجم کشافطیونس ششم اذرفطیوانس هفتم یونس بوس و نام سگ ایشان قطمیر بود۔
اصداق بالکسر راست کردن قول کسی و بالفتح راستی ها۔
اصطکاک بالکسر آواز بر یکدیگر کوفتن دو چیز سخت از کنز و لطائف و در منتخب بهم واکوفتن۔
اصطبل بکسر اوّل و سکون صاد مهمله و فتح طای مهمله و سکون بای موحده مکان بستن اسپان از صراح و مزیل الاغلاط
اصحاب الشمال دوزخیان۔
اصل بالفتح بیخ درخت و غیر آن و نسب
اصل ثقیل یکی از هفده اصول موسیقی و اصول را بهندی تال گویند۔
اصیل بفتح اوّل و کسر صاد بمعنی شبانگاه از لطائف و صاحب اصل بمعنی صاحب

نسب ای کسیکه آبا و اجداد او شریف و نجیب باشند۔
اصحاب منقل بمعنی یاران هم صحبت از مصطلحات۔
اصول جمع اصل که بمعنی بیخ ست و نام علمیکه دران از هر چهار اصول فقه که ادلّهٔ شرعیه عبارت از آن ست بحث کنند و آن اینست کتاب و سنت و اجماع الامت و قیاس درینجا معنی کتاب و سنت قرآن و حدیث ست پس اجماع امت عبارت ست از اتفاق صحابه یا مجتهدین بر چیزی و قیاس عبارت ست از تشبیه چیزی بچیزی بسبب اشتراک آن هر دو در امری تا که ثابت شود در چیز اوّل حکمیکه ثابت ست در چیز دوم چنانکه تشبیه دادن لواطت را بوطی در حالت حیض بسبب اشتراک هر دو در نجاست پس ثابت کردند برای لواطت حکمیکه ثابت ست برای وطی مذکور یعنی حرمت و باصطلاح فارسیان بمعنی حرکت موزون خوش آیند و باصطلاح موسیقان بمعنی آن که بهندی آن را تال گویند از چراغ هدایت و کشف بدان که اصول که بهندی آن را تال گویند نزد عجم هفده است یکی مخمس دوم بحر ترک ضرب و آن را ترکی نیز گویند سوم دو یک چهارم دور پنجم ثقیل ششم خفیف هفتم چهار ضرب هشتم در افشان نهم ماتین دهم ضرب الفتح یازدهم اصول فاخته دو

از دہم چہیر سیہ دہم نیم ثقیل چہار دہم از فرو یازدہم ارصد شانزدہم رمل ہفدہم ہزج۔

اصنام بالفتح بتہا و این جمع صنم ست۔

اصم بفتحتین و تشدید میم مبهم کر شنوا و بمعنی سنگ سخت و شہر الله اصم عبارت از ماہ رجب زیرا که در و قتال حرام بود و آواز داد خواه و آواز سلاح شنیده نمیشد و حاتم اصم نام بزرگی ست از منتخب۔

اصول کلام عبارت از مسائل علم کلام که دران مطالب علم نقلی را بدلائل عقلی ثابت کنند۔

اصفہان بالکسر و فتح فا شہر مشہور از ایران و نام پردهٔ از موسیقی از لب الالباب و بہار عجم۔

اصول فاختہ نام ضربی از موسیقی و نوعی از نواختن ساز از کشف و در برہان نوشته که صورتی باشد از ہفده بحر اصول و در بہار عجم نوشته که بہندی آن را سور فاختہ گویند

اصمعی بفتح اول و ثالث یکی از تابعین ماہر لغات عرب منسوب بجد خود که اصمع نام داشت و بکسر اول غلط از لب الالباب۔

اصلی نوعی از لغت عرب و آن لغتیست که در اصل موضوعست چون عماد۔

فصل الف مقصوره مع ضاد معجمه

اضحیٰ بالفتح و در آخر الف بصورت یا جمع اضحاتست و اضحاة مفرد ستا در اصل اضحیه بود بمعنی قربانی و اضحی افعلی ست از افعال ناقصه و بمعنی آن کردن کار در وقت چاشت چون اضحیٰ زیدٌ قائماً یعنی در وقت چاشت زید قائم شد و افعال ناقصه را ازان ناقصه گویند که آن فقط بفاعل خود تمام نمیشود بلکه بخبر محتاج باشد۔

اضراب بالکسر رو گردانیدن و مقیم شدن بیکجا و سر فرو کردن و زیر باده افگندن و سر گردانیدن و بدید گردانیدن مثل و بالفتح مانندہا و انواع از منتخب۔

اضطراب بالکسر خلل یافتن و پریشان حال شدن و لرزیدن و طپیدن و زدن شمشیر و جز آن بایکدیگر و بلفظ کشیدن و کردن و افگندن و ریختن و دادن مستعمل و در مثنوی معنوی اضطراب بمعنی مضطرب نیز آمده از منتخب و بہار عجم و لطائف۔

اضاعت بالکسر ضائع کردن۔

اضارت بکسر اول و حرف چہارم ہمزهٔ مفتوح روشن کردن۔

اضافت نسبت کردن چیزی را بسوی چیزی و مخفی نماند که اضافت باصطلاح نحویان نسبتی ست که میان دو اسم واقع شود بوجه تقیید اسم اول را مضاف و اسم ثانی را مضاف الیه گویند و در فارسی حرف آخر مضاف را بنابر علامت اضافت کسره میدہند و در تلفظ و این اضافت ده قسم ست اول تملیکی و آن اضافت ملک بالکسر ست بسوی مالک چون اسپ زید و گنج قارون و قصر سلطان و ہمچنین اضافت مالک بملک چون خداوند خانه و سلطان روم و مالک دینار و این را اضافت حقیقی نیز گویند و بعضی اضافت لامی ہم نامند چرا که در عربی ترجمهٔ این قسم اضافت ده اسم معنی لام تملیک مستتر باشد دوم تخصیصی و آن اضافت مخصص ست بفتح صاد بسوی مخصص بکسر صاد بدفع اشتراک خاصهٔ او چون آئینهٔ پیل و زنگ شتر و پوست انار و دکان عطار و از ہمین قسم ست اضافت مسبب بسوی سبب چون کشتهٔ غم و اضافت سبب بسوی مسبب چون تیغ انتقام و این اضافت تخصیصی ہم لامی ست چرا که تقدیر لام در مضاف الیه میباشد و از ہمین قبیل ست اضافت ابنی و آن اضافت پسر باشد بسوی پدر بحذف لفظ ابن چنانکه ابوالفضل مبارک و عبدالصمد افضل محمد و بوعلی سینا یعنی ابوالفضل ابن مبارک و عبدالصمد بن افضل محمد و بوعلی بن سینا سوم توضیحی و آن اضافت موضح بفتح ضاد معجمه بسوی موضح بکسر ضاد معجمه چون شہر بصره و خطهٔ بخارا و باد شمال و درخت اراک و روز دوشنبه و این را اضافت عام بسوی خاص نیز گویند چہارم تبیینی و این را بیانی نیز گویند و درین بیان کرده میشود حقیقت و مادهٔ مضاف بمضاف الیه چون دیوار گل و خاتم طلا و کاسهٔ بلور

و جامهٔ دیبا و قلمدانِ چوب بدانکه فرق درتوضیحی
و بیانی آنست کہ توضیحی بجاے باشد کہ مضاف
بدون مضاف الیه هم یافته شود و مضاف
الیه بدون مضاف یافته نشود یعنے وجود
مضاف الیه را وجود مضاف لازم باشد و
بیانی آنست کہ گاہی مضاف بدون مضاف
الیه یافته شود و گاہی مضاف الیه بدون
مضاف هم یافته شود یعنی وجود ہر یکے را وجود
دیگرے لازم نباشد پنجم تشبیہی و آن اضافت
مشبہ بہ است بسوی مشبہ و بعضے این را
اضافت مجازی نیز گویند چون دشمن نفس
و زلالِ دنیا و گلشنِ دولت و بہارِ اقبال و
کلاہ شگوفہ و اطفال شاخ و سنبل زلف
و نرگس چشم و جلادِ اجل و صندوق سینهٔ شبشم
توضیحے و آن اضافت موصوف ست بسوے
صفت چون شمشیر تیز و کارد کند و اسپ
کبود و مرد شجاع ہفتم مجازی و آن اثبات
مضاف مر مضاف الیه را محض فرضی اتفاقی
باشد باین وضع کہ قائل تشبیہ دوشی در ذہن
خود فرض کرده لوازم مشبہ بہ را مضاف بسوی
مشبہ کند و این قسم را استعاره نیز گویند چنانکہ
سرِ ہوش و قدمِ فکر و دستِ عقل درینصورت
اثبات سر و قدم برای ہوش و فکر محض بتخییل
متکلم ست کہ ہوش و فکر را شخص صاحب
سر و قدم ملاحظہ نموده ہشتم ظرفی و آن اضافت
مظروف ست بسوی ظرف چون شیشہ و بادہٴ
و آب دریا و آب و ہوا اے صحرا و گاہی اضافت

ظرف باشد بسوے مظروف چون شیشهٔ
گلاب و صندوق کتاب نہم اقترانی و آن
چنان ست کہ مضاف بمضاف الیه اقتران
معنوی داشته باشد یعنی مضاف الیه
حال باشد مر مضاف را چنانکہ درین عبارت
نامهٔ عنایت کہ بنام فقیر صدور یافت بدست
ادب گرفته بسر ارادت نہادم و بانامل نیاز
مفتوح ساخته بچشم عقیدت برخواندم
یعنے نامهٔ کہ مقترن بعنایت بود بدست خود
کہ بحالت ادب اقتران داشت گرفته
بر سرے کہ با سرارادت مقارنت دارد نہادم
و برہمین قیاس فقرهٔ دیگر بعضے این را اضافت
بادنے ملابست نامند و نزد بعضے صورت
آن علیحده است چنانکہ مذکور میگردد دہم
اضافت بادنی ملابست یعنے نسبت کردن
یکے را بدیگرے بہ کمتر مناسبتے کہ بینہا واقع
ست مثال آن ایران ما بہ از توران
شماست ظاہر ست کہ قائل این کلام
در محلہ شہرے از مضافات ایران قیام
داشته باشد و ہمچنین مخاطب باین اندک
مناسبت کہ ذکر کرده آمده تمام ایران را
از آنِ خود قرار داده و این اضافت متفرع
ست از اضافت تملیکی کہ در صدر مذکور شد
باید دانست کلماتیکہ آخر آن الف یا
واو ساکن باشد جہت اظہار کسرهٔ اضافت
و توصیف یاے تحتانی زائده مکسور آرند
چون دانائے عصر و دیبائے لطیف و روی

خوب و پہلوی من و باید دانست کہ در
کلمہ کہ آخر آن ہاے مختفی باشد وقت اضافت
و توصیف آنہا را بہمزهٔ ملینہ بدل کنند
چون خوشهٔ انگور و بادهٔ صاف و گاہی
بنا بر تخفیف کلام مضاف الیه را بر مضاف
مقدم نمایند درینصورت کسرهٔ مضاف
حذف سازند و این اسلوب را اضافت
بالقلب نامند و بعضی اضافت مقلوبی گویند
چنانکہ اورنگ زیب یعنے زیب اورنگ
و نجار پسر یعنے پسر نجار و نیک مرد یعنی
مرد نیک و جہان پادشاہی یعنے پادشاہی
جہان و گردون آفتاب یعنی آفتاب
گردون و گل آب یعنے آبِ گل و از چند
الفاظ معینه بنا بر ضرورت شعرے یا کثرت
استعمال یا غلبۂ اسمیت مضاف بر مضاف
الیه ہمچنان مقدم باشد و کسرهٔ علامت
اضافت را از آخر مضاف ساقط کنند و
این عمل را فک اضافت خوانند و آن
الفاظ اسمیت مثل سر و صاحب و قابل
و دشمن و عاشق و پسر و مانند آن الفاظیکہ در
اواخر آن بعد مدہ نون باشد و علی العموم
این قاعدهٔ فک اضافت درین قسم نون
جائز نباشد مگر آنکہ چند لفظ بر سماع موقوف
باشند نہ بر قیاس و الفاظیکہ در اواخر
آن ہای مختفی باشد چنانکہ سرخیل و سرگروه
و سر انگشت و صاحب غرض و صاحب دل
و قابل ثنا و دشمن حیا و عاشق سخن چنانکہ ظہوری

گوید بیت درین انجمن کیست عاشق سخن ؛ که گشتے تو رزید با شعر من ؛ مثال دیگر از استادی مصرعه گرچه بدنتشم ولی عاشق تمار افتاده ام ؛ دیسر قصاب چنانکه بیت دیرینه ہمدمی که دلم زخم دار اوست ؛ مار ا برادر ست ترا گر پسر عم ست ؛ مثال فک اضافت لفظ مالک خاقانی گوید بیت جمله بدین داورے بر در عنقا شدند ؛ کوست خلیفه لیور داور مالک رقاب ؛ مثال دیگر بدر گوید بیت ای بنفاذ امور بر سر تخت سرور بر ہمه شاہان عصر حکم تو مالک رقاب ؛ مثال فک اضافت نون خاقانی گوید در لفظ شبان بیت ضمیر من امیر آب حیوان ؛ زمان آن شبان وادے ایمن ؛ مثال دیگر بدر گوید در لفظ کمان بیت روی زمین چو تیر شد راست ز نوک کلک تو ؛ جز کجی کرد رکمان ابرو طاق دلبر ؛ مثال فک اضافت از ہای مختفی مولوی فرماید بیت گر خدا خواہد که پرده کس درد ؛ میلش اندر طعنه پاکان برد ؛ مثال دیگر در حذف کسره اضافت ظہیر فاریابی گوید بیت نثار مجلست از جرخ گوہر لوا ؛ که در حساب نیاید چنان گوہر یعنی حرف یای تحتانی در آخر لفظ بہا که برای اظہار کسره اضافت بطرف چنان گوہر مرصع بست در ینجا برای استقامت وزن محذوف شده است و لفظ اول در بعض محل مقطوع الاضافت آید نظامی فرماید-

مصرعه چو اول شب آہنگ خواب آورم ؛ و ہمچنین لفظ نیم ہمه جا بدون کسره اضافت آید چون نیمرو و نیم شب و ہمچنین لفظ پس گاہی مقطوع الاضافت آید چنانکه پس فردا و پس انگاه و پس کوچه و ہمچنین از لفظ ولیعہد و ولی نعمت کسره اضافت ساقط کنند مثال آنکه بجہت غلبه اسمیت کسره اضافت ساقط شده باشد چنانکه مرغابی و گلنار و گل گز که ہر دو اسم رنگ مشہور ست و بتانسرا و جامه خوک که بعربی المحلب و بہندی کامی گویند و تبر زین نوعی از تبر که سواران ولایت در زین نگاہدارند و باید دانست که کلمه مضاف چون مرکب باشد بشین ضمیر یا تای خطاب یا میم متکلم چون غلامش و اسپت و شمشیرم درین صورت برعایت فتح ماقبل و سکون ضمیر متصل کسره مضاف ظاہر نشود مگر وقتیکه بجای ضمیر متصل ضمیر منفصل که آن زیاده از یک حرف میباشد گزارند چون غلام او و اسپ تو و شمشیر من و ہمین حالت در کلمه بے و بلا و جز و پر که با وصف ثبوت معنی اضافت علامت کسره ظاہر نشود مثال لفظ بے درین مصرعه مصرعه بے یار بسر نمیتوان برد ؛ و بلا التفت میگوئیم و عمر جز عشق ضائع ست و دل پر درد مگر وقتیکه بجای این الفاظ کلمه دیگر مترادف آنہا باشد مثل سوای دیگر

و مالا مال بگذارند کسره علامت اضافت پیدا آید و ہمچنین از لفظ بر بیای مجہول بمعنی پیش که لازم الاضافت بما بعد خویش باشد چنانکه درین بیت سعدی بیت جوان از میان رفت بر زند پیر ؛ بکردند بر تخت سلطان اسیر ؛ ای پیش تخت سلطان نظامی فرماید مصرعه تظلم زنانند بر شاه روم ؛ و ہمچنین از لفظ بروز بر که بمعنے بالا باشد چنانکه درین مصرعه نشست از بر باده کوه وش ؛ مثال فک اضافت آن مصرعه نشاندش زبر دست دستور خویش ؛ یعنی بالاے مسند وزیر الاہین خود تا اگر زبر دست را صفت مقدم وزیر دومی گفته شود چنانکه بعضے گمان برده اند فعل نشاندش لغو محض خواہد بود و ہمچنین اگر لفظ شان ضمیر جمع غائب و کلمه مصدر بالف ممدوده مانند آب و مقصوره مانند نہر و مضاف الیه واقع شود فک کسره اضافی عموما در مضاف جائز در واست مصرعه خسرو کرد تخ شان ز عاسن کنار ؛ یعنی زنخدان مغلان مثال الف ممدوده چنانچه سیلا مثال ایزد از نظامی مصرعه بنام ایزد که ایزد داد بخش ؛ مثال دیگر از نظامی مقوله خاقان چین بیت چو ایزد بمن نگفتی در فرود ؛ سپاس ایزدم

چون نباید نبود :: جامیؒ گوید مصرعہ بنام
ایزد عجیب گلدستۂ نور :: وگاہی الف ایزد در
کتابت ہم ساقط کردہ بما قبل موصول سازند
چنانکہ بنامیزد می توانند کسرۂ اضافت
از آخر لفظ بزرگ وسپاس در ہر دو شعر
نظامی و از آخر لفظ نام در مصرعہ جامیؒ در
ہر امثلۂ مذکورہ سلامت داریم و الف
ایزد را ہر سہ جا بضرورت نظم ساقط کنیم
چنانچہ سقوط این قسم الف در نظم بسیارست
درین صورت از ما نحن فیہ نخواہد بود و باید
دانست کہ گاہی کلمہ را بدل کسرۂ اضافت
آرند چنانچہ درین مصرعہ مصرعہ بودہ
نیوشندگان را شکیب :: ای شکیب نیوشندگان
و ہمچنین درین مصرعہ مصرعہ کسا زانشد
ناوک اندر حریر :: یعنی ناوک آن کسان
در حریر نرفت و چنانکہ از بعض الفاظ سقوط
کسرۂ اضافت بنظر آمدہ ہمچنین در بعض
جا بدون حاجت اضافت زیادت کسرہ
نیز دیدہ شدہ چنانکہ کسرۂ لفظ سر درین
بیت ظہوری بیت بزیر قصر قدرش در
تماشا :: سر برشت عقل دست بالا ::
مثال دیگر از ظہوری مصرعہ از ایشان
سر صندل آلودہ کرد :: وبعضی درچنین
مقامات بیاے تحتانی می نویسند و میگویند
کہ این یاے زائدہ است بدان کہ ہر
چند در کلام اساتذہ سقوط کسرۂ اضافت
و زیادت آن در بعضی محل واقع ست

لیکن ازین ہر دو امر اجتناب لازم
بل الزم مگر اسقاط کسرۂ اضافت از لفظ
صاحب و سر جائزست چو اندکے از
اقسام اضافت بہ بیان آمد چندی
از مشابہات آن نیز گفتہ میشود تا تمیزے
حاصل گشتہ طالبان را یک نوع فائدہ
دست دہد بدانکہ مشابہ بمضاف و مضاف
الیہ ترکیب بدل و مبدلست درین صورت
حرف آخر اسم اول را مکسور نخوانند بلکہ
آخر ہر دو اسم را موقوف متلفظ نمایند چنانکہ
امام حسنؓ و شاہزادہ ہرمز و میرزا صاحب
سخن شناس محمود بیگ پس میم و ہاے
شاہزادہ و سخن شناس را مکسور نباید
خواند زیرا کہ این ہر سہ اسم مبدلست
و حسنؓ و ہرمز و محمود بیگ این سہ اسم بدل
ست از آنہا و باید دانست کہ قریب
باسلوب ترکیب اضافی ترکیب بحذف
حرف تشبیہ باشد از مشبہ بہ و باسقاط
لفظ ذرا ز مشبہ چنانکہ آئینہ رو یعنی چون
آئینہ در رو و سرو قامت یعنی چون سرو
در قامت بود دیگر ترکیب تمیز چون پست
مرتبہ و بلند ہمت یعنی پست مرتبہ و بلند ہمت
یعنی پست از روی مرتبہ و بلند از روی
ہمت و درین ہر دو ترکیب آخرین نیز
حرف آخر اسم اول را موقوف خوانند و
اصلا مکسور بر زبان نرانند ہر یک
را ازین قسم اسامی مرکبہ چنانکہ آئینہ
رو و سرو قامت و پست مرتبہ و بلند
ہمت و امثال آنرا لقب گویند۔

اضداد بالفتح جمع ضد۔

اضرار بالکسر ضرر رسانیدن

اضطرار بالکسر بے اختیاری و بیچارگی
کردن از عراح۔

اضمار بالکسر ضمیر آوردن براے
اسمے در کلام۔

اضیع بفتح اول و سکون ثانی و فتح تحتانی
و عین مہملہ ضائع کنندہ تر۔

اضلاع بالفتح جمع ضلع کہ بمعنے پہلو
باشد و گاہی بمعنے گوشہا و اطراف و
جوانب مستعمل میشود

اضطجاع بکسر اول و کسر طاے مہملہ و
جیم و عین مہملہ بر پہلو خفتن از کنز و منتخب
و صراح۔

اضعاف بالکسر دوچند گردانیدن
و بالفتح دوچندہا۔

اضائف بفتح اول جمع ضیف کہ بمعنی
مہمان باشد و این جمع خلاف القیاس ست

اضیاف بالفتح جمع ضیف ست کہ
بمعنی مہمان باشد۔

اضعف بفتح اول و فتح عین
مہملہ ضعیف تر۔

اضلال بالکسر بے راہ گردانیدن
کسے را از کنز۔

اضغاث احلام اضغاث بفتح اول

وضاد وغین معجمتین وثای مثلثه بمعنی دستهای
گیاه خشک وتر باهم آمیخته چه اضغاث جمع
ضغث بالکسرست واحلام بالفتح وحای
مهمله بمعنی خوابها جمع حلم که بالضم ست بمعنی
خواب پس مجموع اضغاث احلام بمعنی
خوابهای پریشان که تعبیر درست نداشته
باشند بجهت اختلاط احوال معقول و
غیر معقول۔
اضحوکه بالضم وحای مهمله آنچیز وسخن
که مردم را خنده آرد۔
اضعاف مضاعفه بالفتح دوچندها
دوچند کرده شده وکنایه ازین کثرت
در کثرت وبسیاری در بسیاری ست ۔

فصل الف مقصوره مع طای مهمله

اطفا بالکسر کشتن آتش وکشتن چراغ
از منتخب۔
اطرا بالکسر مبالغه کردن در ستایش
ومدح۔
اطناب بالکسر درازی سخن وبالفتح
رسنهای خیمه از منتخب و در بهار عجم نوشته که
اطناب ملفوظ دادن وآوردن در گفتن
مستعمل۔
اطیب بفتح اول وفتح تحتانی خوشبودار
تر وپاکیزه تر۔
اطالت بالکسر دراز کردن۔
اطارت بکسر اول پرانیدن
اطراح بالکسر وحای مهمله انداختن از
آداب الفضلا ومنتخب۔
اطراد بالکسر وتشدید طای مهمله بمعنی
راست شدن کاری وپی یکدیگر شدن
وبتخفیف بمعنی راندن از صراح ومنتخب
اطراز بالکسر نقش کردن وبالکسر وتشدید
نیز بمعنی نقش کردن
اطلس بمعنی درم بی نقش سکه ونام
جامهٔ ابریشمی که اکثر از نقش ساده باشد
وبمعنی سطح مقعر فلک نهم که سطح محدب
آنرا عرش گویند زیرا که چنانچه درم بی
نقش از نقوش ساده باشد همچنین فلک
نهم از نقوش کواکب ساده است وبمعنی
گرگ درنده تیره یعنی سرخ تیره رنگ
از منتخب وشرح نصاب وشرح قران
السعدین۔
اطروش بضم اول وسوم وواو معروف
وشین معجمه بمعنی کر که بهندی بهرا گویند از
شرح نصاب۔
اطماع بالکسر کسی را در طمع انداختن
از کنز وبالفتح جمع طمع۔
اطراف بالفتح کنارها وباصطلاح
اطبا بمعنی دست وپا از کنز۔
اطلاق بالکسر روان کردن ورها
کردن از بند وکشادن وگفتن وحکم
راندن از کنز ومنتخب۔
اطریفل بالکسر معرب تری پهل چه
در هندی تری بمعنی سه باشد وپهل
بمعنی ثمر از رسالهٔ معربات چون دوای
معروف از هلیله وبلیله وآمله مرکب
ست بدین اسم مسمی گردید۔
اطلال بالفتح نشانهای سرای کهنه
وویران از لطائف وکنز ومنتخب۔
اطریه بالفتح وحرف چهارم یای تحتانی
رشته که از میده[عه] ساخته باشیر وشکر
میخورند از بریان۔
اطرب بالضم ورای مهمله مضموم
وبای موحده آنچه مردم را بطرب
آرد وبمعنی ساز ومزامیر ونغمه مستعمل
میشود۔
اطره بالضم زن بن ناخن از بحر الجواهر
اطعمه بفتح اول وکسر عین مهمله جمع طعام

فصل الف مقصوره مع ظای معجمه

اظهار بالکسر غالب گردانیدن و
پیدا کردن از منتخب۔

فصل الف مقصوره مع عین مهمله

اعیار بالکسر وبای تحتانی مانده
شدن وامانده کردن از بسیاری رفتن
یا حرکت از منتخب۔
اعتاء بالفتح سرکشان این جمع عتو ست
از لطائف۔
اعمی بالفتح ومیم مفتوح ودر آخر
الف بصورت یا بمعنی نابینا۔
اعشا بالفتح وشین معجمه مفتوح ودر آخر الف

عه بزبان هندی سوئیان نامند۔

بصورت یا لقب شاعری عظیم الشان۔ از عرب از سر دری و در منتخب بمعنے شبکور نیز آمده است۔

اعتزار برای مهمله نسبت داشتن خود را بکسی نسبت کردن از منتخب۔

اعصار بالکسر نافرمانی کردن و جمع کردن گرد ہی را بر خیر و شر۔

اعتلاء بالکسر بلند شدن۔ از منتخب۔

اعلاء بالکسر بلند کردن و بزرگوار کردن از منتخب

اعتنار بالکسر و تای فوقانی نیز مکسور و بعد آن نون غمخواری کردن و تیمار داشتن و اہتمام و مہربانی کردن از کشف و کنز و منتخب۔

اعِفّاء بفتح اول و کسر ثانی و تشدید فا جمع عفیف

اعطاء بالکسر دادن و بخشیدن از منتخب۔

اعراب بالکسر واضح و روشن گردانیدن و بیان کردن و حرکات و آخر کلمات عرب چراکه واضح میکند معانی مقتضیه را یا آنکه دور میکند فساد التباس را باینمعنے ماخوذ ست از عربت معدته اذا فسدت پس برین تقدیر ہمزهٔ باب افعال برای سلب باشد و بالفتح عربان صحرا نشین باینمعنے این لفظ جمعیت که مفرد ندارد از قاموس و مراح و لطائف و کنز وغیره۔

اعجاب بالکسر و تکبر و غرور انداختن و تکبر کردن و بر چیزی تعجب آوردن و عجیب دانستن از منتخب۔

اعشا بالفتح گیاهای تر۔

اعاجیب بفتح اول و ثانی و کسر جیم جمع عجیب چنانکه احادیث جمع حدیث از قاموس۔

اعقاب بالفتح پس ماندگان و پس آیندگان و پسران و اولاد جمع عقب

اعادت بکسر اول بازگردانیدن و بازگفتن از منتخب و کنز

اعنات بالکسر و حرف سوم نون و در آخر تای فوقانی خود را بکار سخت افگندن و نام صنعتی که آنرا التزام مالایلزم نیز گویند

اعوجاج بالکسر واو مکسور و هر دو جیم بمعنی کج شدن از منتخب و کنز۔

اعرج بفتح اول و ثالث لنگ از منتخب

اعتداد بالکسر بمعنی اعتبار و بمعنے شمار آوردن از لطائف و منتخب۔

اعداد بالکسر آماده ساختن و بالفتح جمع عدد از منتخب۔

اعتضاد بالکسر ضاد معجمه بازو دادن یعنی یاری و مدد کردن و میتواند که گاهی اعتضاد که مصدر ست بمعنے معتضد باشد که اسم فاعل ست چنانکه هدی بمعنی هادی

اعتماد بکسر اول و ثالث به پشت تکیه کردن بچیزی از کشف۔

اعتقاد در دل گرفتن و سخت محکم شدن و بند داشتن مستعمل از بہار عجم۔

اعتیاد بالکسر و بعد فوقانی تحتانی باز آمدن و عادت کردن از منتخب۔

اعذار بالکسر حرف سوم ذال معجمه عذر کردن و ختنه کردن و طعام و ضیافت ختنه از منتخب و شرح نصاب و کنز۔

اعصار بالکسر صاد مهمله گرد باد و بهندی بگوله گویند و بالفتح جمع عصر که بمعنی زمانه است از کشف و منتخب و شرح نصاب۔

اعتبار بالکسر عبرت گرفتن و باندیشه از پی چیزی رفتن و چیزی را نیک انگاشتن از منتخب۔

اعور بالفتح دوا و مفتوح بمعنے شخص یک چشم و نام یک روده از شش روده شکم چراکه آنرا مدخل و مخرج همان یک راه است از بحر الجواهر و کنز۔

اعتذار بالکسر عذر خواستن۔

اعمار بالفتح عمرها و زندگانی ها این جمع عمر از منتخب و مدار۔

اعشار بالفتح و شین معجمه عشر که بالضم بمعنی دهم حصه باشد از چیزی۔

اعزاز بالکسر عزت دادن۔

اعجاز بالفتح سرینها و بالکسر عاجز کردن کسی را و خرق عادتیکه از نبی ظاهر شود چراکه کافران از دیدن آن عاجز میگردند هم از منتخب و غیر آن۔

اعکاس بالکسر واژگون کردن و عکس چیزی در آب و آئینه وغیره انداختن۔

اعمش بالفتح ومیم مفتوح وشین معجمه آنکه آب از چشمش بسبب مرض جاری باشد و لقب عالمی از منتخب و لطائف۔

اعواص بالکسر وصاد مهمله دشوار کردن کار بر خصم از منتخب۔

اعراض بالکسر روی از چیزی گردانیدن و بالفتح متاعها و بیماریها و باصطلاح اطبا بمعنی مرض که بسبب مرضی پیدا شده باشد و جمع عرض که بمقابله جوهر باشد یعنی چیزهای که ثابت و مستقل بنفس خود نباشد و قائم بغیر باشد و اعراض نفسانی عبارت از غم و هم و فزع و فرح و خجلت ست۔

اعتراض پیش آمدن مرکسی را در میان آمدن و حائل شدن از کشف و کنز اللغات

اعتیاض بمعنی عوض دادن درین لفظ یا بدل از واوست از لطائف۔

اعتساف بالکسر از عسف بمعنی بیراه رفتن و بیدا دکردن از کنز و کشف و منتخب

اعراف بالفتح مقامیست مابین دوزخ و بهشت و بدان جهت آنرا اعراف گویند که ساکنان آنجا اعراف باشند یعنی شناسنده تر باشند باحوال بهشتیان و دوزخیان و این روایت از امام زاهدست از مدار الافاضل و کشف و منتخب و صاحب کشف و منتخب بمعنی بو یا نیز نوشته۔

اعتراف بالکسر بر خطای خود اقرار کردن و شناختن از منتخب و بمعنی داشتن و آوردن مستعمل۔

اعتکاف بالکسر باز ایستادن از چیزی از کنز و در منتخب گوشه نشینی در مسجد۔

اعطاف بالفتح مهربانیها از کنز جمع عطف۔

اعتناق معانقه کردن از لطائف۔

اعتاق بالکسر بنده آزاد کردن از منتخب

اعناق بالفتح گردنها و بزرگان قوم۔ از لطائف۔

اعتزال بالکسر وزای معجمه یکسو شدن از کنز و در لطائف گوشه نشینی و یکسو شدن و منکر عالم باطن شدن و در محسوسات ماندن تمت کلامه و باصطلاح اکثر از محققین اعتزال قائل بقدم عرش شدن و عباد را خالق افعال خود با خیر آن شر پنداشتن و اصلح در حق عباد از طرف باری تعالیٰ واجب دانستن ست

اعدل بفتح اول و فتح دال شائسته تر بگواهی دادن و داد دهنده تر از صراح

اعمال بالکسر کار فرمودن و بالفتح کارها و بمعنی دهات و پرگنات نیز آمده ظاهرا بمعنی اخیر مجازست۔

اعزال بالفتح و زای معجمه مفتوح در لغت بمعنی مرد بے سلاح ست و نام ستاره که آنرا سماک اعزل گویند چه قریب او کوکب دیگر که بمنزله سلاح و نیزه او باشد نیست بخلاف سماک رامح که قریب او کوکبیست که بمنزله سلاح و نیزه باشد از شرح قران السعدین و منتخب۔

اعجال بالفتح شتابیهای و شتابی کنندگان و گوساله‌ها۔

اعتدال بالکسر میانه شدن در گرمی و سردی و خشکی و تری یا در طول و عرض و برابر بودن هر چیز و گاهی کنایه باشد از اعضا و اندام چرا که اکثر اعضاے بیرونے انسان دو دو هستند و باهم عدل یعنی برابری دارند و این مجاز ست که اطلاق مصدر بر اسم فاعل شده است

اعتلال بالکسر بیمار شدن و بهانه آوردن و علت و سبب آوردن برای چیزی و هم باز داشتن کسی را از کارے از صراح و منتخب۔

اعتقال بالکسر و قاف بند کردن و بسته گردانیدن از کنز و منتخب۔

اعتصام بالکسر خود را از گناه محفوظ داشتن و چنگ در زدن بچیزی از کنز و منتخب۔

اعظام بالکسر بزرگ کردن و بزرگ داشتن۔

اعاظم بفتح اول و کسر ظای معجمه بمعنی بزرگتران این جمع اعظم ست چنانکه افاضل جمع افضل۔

اعلام بالکسر خبر دادن و آگاه کردن و بالفتح علمهای فوج و نشانهای لشکریان

وبمعنی اسمهای مردم ونام های شهر وبمعنی کوهها از منتخب۔
اعدام بالکسر نیست کردن۔
اعم بفتح اوّل وثانی تشدید میم فراگیرنده تر همه را از منتخب۔
اعجم بالفتح آنکه سخن فصیح گفتن نتواند و بمعنی گنگ نیز آمده از منتخب وغیره۔
اعمام بالفتح جمع عم که بمعنے برادر پدر از منتخب
اعوام بالفتح بمعنے سالها واین جمع عام است که بمعنی سال باشد از منتخب۔
اعلان بالکسر ظاهر کردن وآشکارا کردن از کنز وصراح۔
اعلن بفتح اوّل وسوم آشکاراتر۔
اعوان بالفتح یاران یعنے مددگاران ویاوران از کنز ومنتخب۔
اعیان بالفتح بمعنی بزرگان وچشمها و اشیا وذوات موجودات در خارج از منتخب۔
اعجوبه بضم همزه بمعنی عجب آنچه مردم را در تعجب اندازد ونه بغیر همزه از مزیل الاغلاط
اعنّه بفتح اوّل وکسر عین وتشدید نون مفتوح جمع عنان اسپ۔
اعزّه بفتح اوّل وکسر عین وتشدید زای معجمه مفتوحه بزرگواران وعزیزان واین جمع عزیز ست۔
اعونه بفتح اوّل وسکون عین وکسر واو بعده نون یاری کنندگان واین جمع ست خلاف القیاس وعاین صیغهٔ اسم فاعل باشد از عون۔
اعیان ثابته صور اسمای الٰهی از کشف ودر مدار الافاضل بمعنی صور علمیه نوشته است۔
اعضای رئیسه دل ودماغ وجگر وغیره
اعمای فطری بالفتح ومیم مفتوح وفای مکسور بمعنے کور مادر زاد۔
اعیائی بالکسر وبالفتح نام دردی که صاحبش از حرکت ایذا میباید۔
اعالی بفتح بلندان وبلند مرتبگان و جاهای بلند از کنز وکشف۔
اعادی بفتح اوّل وثانی وکسر دال بمعنی دشمنان از منتخب وکنز وکشف
اعجمی بالفتح مرد از نادان وغیر فصیح از شرح تحفة العراقین۔
اعرابی بالفتح بمعنی یکی از اعراب و این منسوبست باعراب که بمعنی عربان صحرانشین ست۔
اعنی بفتح اوّل وسکون ثانی وکسر نون بمعنی قصد میکنم ومراد میدارم این صیغهٔ متکلم واحد ست از عنی یعنی عنایة۔

فصل الف مقصوره مع غین معجمه

اغرا بالکسر بجنگ برانگیختن کسی را وبر غلانیدن از کشف ومنتخب وکنز۔
اغضا بالکسر وضاد معجمه اغماض وچشم پوشی۔
اغوا بالکسر گمراه کردن از منتخب
اغنا بالکسر توانگر کردن وبے نیاز گردانیدن از منتخب۔
اغتراب غریب ومسافر شدن از لطائف
اغاثت بکسر اوّل وحرف چهارم تای مثلثه بمعنی فریادرسی از منتخب
اغریرث بکسر اوّل وسوم وپنجم ودر آخر تای مثلثه نام پادشاه برادر افراسیاب از موید وبرهان ومدار۔
اغاید معشوقان این جمع اغید ست که صیغهٔ اسم تفضیل باشد بمعنی نازک بدن تر ونرم اندام تر از منتخب وصراح۔
اغبر بالفتح وبای موحده نیز مفتوح بمعنے خاک رنگ وگرد آلود از کنز ومنتخب
اغتفار مغفرت از لطائف۔
اغار بالفتح بمعنی نم وزمین نمناک و جنبیدن وبر غلانیدن وآمیختن از لطائف۔
اغمار بالفتح نادان وناآزموده کاران
اغلمش بفتح اوّل وثالث ورابع نام پادشاهی از ترکستان از مدار وشرح وبعضی محققین بضم اوّل وسوم وچهارم نوشته
اغماض بالکسر چشم پوشی وآسان گرفتن در معامله از منتخب۔
اغلط بمعنی غلط تر۔
اغلاط بالکسر غلط کردن وبالفتح جمع غلط۔

اغلاظ بالفتح وظای معجمہ چیزہاسے درشت وسبطر۔
اغتراف از کف آب خوردن از لطائف
اغلاق بالکسر دربستن از کنز ومنتخب و باصطلاح دشوار کردن حصول مدعا۔
اغراق بالکسر غرق کردن ومبالغہ کردن وکمان سخت کشیدن از منتخب و بعضی از محققان نوشتہ اند کہ اغراق آن مبالغہ را گویند کہ بحسب عقل ممکن باشد و باعتبار عادت محال نماید و آنکہ بعادت وعقل ہر دو محال باشد آنرا مبالغہ غلو نامند۔
اغفال بالکسر فرو گذاشتن وبیخبرے از منتخب۔
اغلال بالفتح طوقہائے آہنی جمع غل بالضم و آبہای روان و بالکسر خیانت وکینہ از لطائف۔
اغنام بالفتح بزو گوسپندان این جمع غنم ست۔
اغلام بالکسر کار شنیع با مردان وکودکان کردن۔
اغصان بالفتح وصاد مہملہ جمع غصن بالضم کہ بمعنی شاخ درخت ست از کشف وکنز ومنتخب۔
اغلاظ ایمان بالفتح وظای معجمہ مکسور والف مفتوح بمعنی قسمہای درشت۔
اغلوطہ بالضم اول وثالث چیزے یا سخنی کہ آن کسے را در غلطی ووہم اندازد از منتخب وغیرہ۔
اغذیہ بفتح اول وسکون ثانی وکسر ذال معجمہ وفتح تحتانی جمع غذا۔
اغانی بالفتح جمع اغنیہ کہ بضم اول وتشدید یای تحتانی مثل اینہ وامانی واضحیہ و اضاحی واغنیہ سازے را نیز گویند کہ بے نفخ دم مینوازند مثل چنگ ورباب وغیرہ آنرا گویند کہ بنفخ دم نوازند مثل نے و موسیقار از شرح گلستان از میر نور اللہ ومنتخب۔

فصل الف مقصورہ مع فا

افنا بالکسر نیست کردن از منتخب۔
افعی بفتح اول وسکون فا وفتح عین مہملہ ودر آخر الف بصورت یا نوعی از مار سیاہ کہ بغایت زہرناک باشد فارسیان بکسر عین خوانند۔
افسا بالفتح وسین مہملہ بمعنی افسونگر از برہان۔
افشا بالکسر آشکارا وظاہر کردن از منتخب۔
افترا بالکسر بمعنی بہتان۔
افراس آب بالفتح وسین مہملہ مکسور بمعنی حباب ہا کہ بوقت بارش بر روی آب پدید آیند از سروری۔
افراسیاب بالفتح بادشاہی عظیم الشان از بادشاہان توران کہ بغایت شجاع ودہا ور بود و بمعنی حباب ہا نیز باشد یا یعنی چون در لفظ آب دو الف ست الف اول بیائے تحتانی موافق قاعدہ بدل شدہ است۔
اُفت بالضم بمعنی افتادن بمیاند آرے یعنے درکشتی دو کس را از ہم جدا کردن از شرح گل کشتی۔
افاضت بکسر اول فیض دادن و خیر بسیار رسانیدن و پُر کردن ظرف از منتخب۔
افاقت بالکسر بہوش باز آمدن از منتخب وکنز۔
افلاج بالکسر فالج شدن وبیحس وحرکت گزیدن عضو۔
افلاح بالکسر فیروز مندی و رستگاری از منتخب۔
افتتاح بالکسر کشادن وآغاز کردن از منتخب۔
افزاح بالکسر وزا در آخر حای مہملہ سروری وشادمانی کردن۔
افراح بالکسر شاد کردن از کنز۔
افضاح بالکسر وضاد معجمہ فضیحت کردن ورسوا کردن۔
افضح بالفتح رسواتر۔
افتضاح بضاد معجمہ رسوائی
افتقاد بالکسر وحرف چہارم قاف یعنے گم کردن یعنے ناموجود کردن وبمعنے تفحص کردن وبمعنی گم شدہ را باز جستن

وبہ بانی کردن از لطائف

افتاو بالضم مجاز بمعنے اتفاق از مدار وکشف۔

افساد بالکسر فساد کردن وتباہ کردن وبالفتح تباہیہا از منتخب۔

افخاذ بالفتح وخای معجمہ وذال معجمہ رانہا

افتقار بالکسر احتیاج ودرویشی وخواری وعاجزی از منتخب وغیرہ۔

افکار بالفتح وکاف عربی جمع فکر ودر فارسی بفتح اول وکاف فارسی بمعنے ریش وزخم بمعنے مجروح از رشیدی وبرہان۔

افطار بالکسر روزہ شکستن وروزہ کشادن از منتخب۔

افدر بالفتح ودال مہملہ مفتوح بمعنے برادرزادہ وخواہرزادہ از کشف وسروری ومدار ودر برہان ورشیدی نوشتہ کہ صحیح آنست کہ برادر پدر را گویند کہ بعربی عم نامند

افشار بالفتح وشین معجمہ طائفہ ایست از قزلباش از فرہنگ ترکی۔

افسار بالفتح وسین مہملہ ریسمانیکہ بدان اسپ را بستہ میکشند بہندی باگڈور گویند

افزار مصالح طعام مثل کشنیز وقرنفل وزیرہ وغیرہ واین مخفف ابزار ست۔

افسوس بالضم بمعنی طنز وبازی وظرافت وتمسخر وبالفتح دریغ وحسرت وظلم از رشیدی ودر برہان بہمہ معنی بالفتح۔

افلاس بالکسر بے چیز شدن یعنی بجائے رسیدن کہ گویند فلسے ندارد از صراح بدانکہ درین لفظ خاصیت باب افعال سلب ماخذ ست۔

افتراس بالکسر گردن شکستن وکشتن وبر نشان دریافتن چیزے را وسوار شدن از منتخب۔

افراس بالفتح اسپان واین جمع فرس ست کہ بمعنی اسپ باشد۔

افتتاش بالکسر تفتیش کردن یعنی جستجو کردن از لطائف۔

افراط بالکسر از حد در گذشتن واین ضد تفریط ست کہ بمعنی کمی کردن وتقصیر کردن ست از صراح ومنتخب۔

افتراق بالکسر از ہمدگر جدا کردن

افق بفتحتین کنارۂ آسمان از منتخب وتحقیق افق در بیان لفظ آفاق نوشتہ شد وہم تحقیق دائرۂ عظمیٰ در فصل دال مع الالف مفصل مذکور خواہد شد۔

افک بالکسر دروغ وبہتان از کنز ومدار

افضل بالفتح اشارتست بافضل الدین کہ نام خاقانی ست رحمۃ اللہ علیہ۔

افاضل بفتح اول وکسر ضاد معجمہ فاضل تران واین جمع افضل ست۔

افتعال بالکسر تہمت وبہتان۔

افضل الاشکال کنایہ از شکل مدور کہ گرد بباشد۔

افیال بالفتح فیلان۔

افیل بفتح اول وکسر فا بمعنی شتر جوان از شرح نصاب۔

افعی آتشین دم بفتح دال کنایہ از بندوق۔

افحام بالکسر وحای مہملہ خاموش گردانیدن بحجت از منتخب۔

افگندہ سُم بمعنی عاجز واز حرکت باز ماندہ۔

افریشم بمعنی ریشم۔

افتادن بالضم نہ بالفتح چنانکہ مشہور شدہ از برہان ومؤید ومدار وکشف

افدیدن بالفتح تعجب کردن از برہان

افانین بفتح وحرف چہارم کہ نونست مکسور بمعنی شاخہای درخت وبمعنے ہنرہا والواع سخن جمع الجمع افنان جمع فنن ست کہ بمعنی شاخ باشد ونیز جمع فن از منتخب۔

افتان بالکسر گوناگون آوردن وبالفتح شاخہای درخت جمع فنن از کنز۔

افسان بالفتح وسین مہملہ سنگ فسان

افغان بالفتح آہ ونالہ وقومیست معروف از رشیدی وبرہان۔

افتتان بالکسر بدو تای فوقانی فتنہ انگیختن ودر فتنہ افتادن از لطائف وکنز۔

افسردہ از بسیاری سردی پژمردہ شدہ ویخ بستہ شدہ از بہار عجم وغیر آن۔

[1] سست دامنان

افرنجه بالفتح وراى مهمله مفتوح ونون و جیم عربی نام شهر۔

افئده بالفتح وحرف سوم که همزه است مکسور ودال مهمله مفتوح بمعنی دلها واین جمع فوادست که بمعنی دل باشد۔

افواه بالفتح داروهای خوشبو وبمعنی دهنها وباینمعنی جمع فوه است که بروزن قول بمعنی دهن باشد لیکن مجازاً بمعنی شهرت مستعمل از کنز ومنتخب وخیابان وسید نورالله در شرح گلستان نوشته که افواه جمع فوه است که بضم اول باشد ها راز آخر حذف کردند چون واو تحمل اعراب نداشت بمیم بدل کردند ضمه فا که بجهت مناسبت واو بود برای خفت بفتحه مبدل شد چنانکه در محل مفرد فم گویند چون صیغه را هنگام تصغیر وجمع تکسیر باصل رومی نمایند در تصغیر فویه ودر جمع افواه گویند

افاغنه بفتح اول وعین معجمه مکسور ونون جمع افغان که قومیست معروف۔

افضیه بالفتح وضاد معجمه مکسور مکانهای فراخ واین جمع فضاست۔

افگانه بالفتح وکاف فارسی ونون بچه ناتمام که در کمتر از هفت ماه متولد شود۔

افضلی تخلص خاقانی که در ابتدا میکردند

افعی بالفتح قسمیست از مار بغایت زهرناک از کنز وگویند که افعی از دیدن زمرد کور میگردد۔

افاعی مارهای زهرناک این جمع افعی ست۔

فصل الف مقصوره مع قاف

اقنا بالکسر ونون سرمایه دادن وکسب کردن از منتخب وکنز۔

اقتنا بالکسر وتای فوقانی مکسور ونون کسب کردن یعنی حاصل کردن وسرمایه گرفتن از کنز ومنتخب۔

اقتفا بالکسر وچهارم فا بمعنی پیروی از منتخب۔

اقصا بالفتح کنارها ودوریها جمع قصا که بفتح اول مکسر بمعنی دوری کناره است چنانکه ارجا جمع رجاست وهم جمع قصه که بمعنی دورست از صراح وقاموس

اقصیٰ بالفتح وصاد مهمله مفتوح بمعنی دورتر وبنهایت رسیده تر ومسجد اقصیٰ مسجدیست که آنرا بیت المقدس گویند بنا کرده داود علیه السلام در ملک شام واقع ست وآن قبله یهودست۔

اقربا بکسر را مهمله جمع قریب که بمعنی خویشاوندست وانچه بعض مردم بفتح را وضم را خوانند غلط محض ست کما لا یخفیٰ علی صاحب التعریف۔

اقوا بالکسر عیبیست از عیوب قافیه و آن مختلف کردن ست قافیه ها را باختلاف حرکات نه باختلاف حروف چون قافیه گل بالکسر با گل بالضم وقافیه دور بالفتح با دور بالضم واقوا در لغت تمام شدن زاد ست وچون این عیب بسبب آن میباشد که زاد شاعر که قافیه صحیح ست تمام شده لهذا این عیب را اقوا نام کردند از منتخب ورساله عطائی۔

اقلیمیا بالکسر ویای اول معروف ریم نقره وچرک طلا از منتخب۔

اقتدا بالکسر وتای فوقانی نیز مکسور پیروی کردن از منتخب۔

اقضیٰ بالفتح وضاد معجمه مفتوح حکم کننده تر از منتخب۔

اقویٰ بفتح اول وسوم قوی تر وزورمندتر۔

اقویا بالفتح وواو مکسور وتحتانی زورمندان واین جمع قوی ست۔

اقرب قریب تر۔

اقارب بالفتح نزدیکان وخویشان از منتخب۔

اقتضاب بالکسر وضاد معجمه وبای موحده بریدن از کنز۔

اقتراب بالکسر نزدیک آمدن از لطائف۔

اقضی القضات بضم قاف دوم وفتح وتخفیف ضاد معجمه دوم قاضی تر از قاضیان یعنی آن قاضی که در مرتبه قضا بالاتر از قاضیان باشد۔

اقامت بکسر اول ماندن در جای وقیام نمودن وقائم کردن وتکبیر برای

اطلاع نماز جماعت گفتن۔
اقالت بالکسر فسخ بیع نمودن و از کارے درگذشتن۔
اقوات بالفتح جمع قوت کہ بمعنی رزق و خوراکست۔
اقاعیات بالکسر عبارت از لطنیات
اقدح بالفتح و حای حطی ناقص تر و معیوب
اقداح بالفتح کاسہای بزرگ و بالکسر عیب کردن کسی را۔
اقبح بالفتح زشت تر از منتخب۔
اقماح بالکسر و حای حطی سر برآوردن سوی آسمان چنانکہ چشمہا بسوے زمین باشند از لطائف۔
اقتراح بالکسر و در آخر حای حطی بمعنی خواستن و سوال کردن از صراح و منتخب و کشف
اقلید بالکسر معرب کلید از منتخب و صراح
اقتصاد بالکسر و صاد حطی میانہ روی از منتخب۔
اقطار بالفتح کنارہا و بمعنی قطرہا[ع] در صورت معنی اول جمع قطر بالضم ست بمعنی کنارہ از منتخب و کنز۔
اقتصار بالکسر و صاد حطی کوتاہی کردن و بر یک چیز استادن از منتخب و باصطلاح اہل معانی کلام را کثیر اللفظ و قلیل المعنی نمودن۔
اقتباس بالکسر آتش گرفتن چراکہ مستـ
ست ماخوذ از مادہ قبس کہ بفتحتین بمعنے آتش پارہ است و نیز لفظ اقتباس بمعنے نور گرفتن و باصطلاح اہل علم بدیع آنکہ از قرآن یا حدیث در عبارت خود آوردن بے اشارت از کنز و بعضے رسائل۔
اقلیدس بضم اول و کسر لام و دال مکسور کتابیست در علم ہندسہ و اشکال ریاضی کہ بنام مصنفش آنرا نامند و معنی لغوی این لفظ کلید ہندسہ است بزبان یونانی اقلے بالضم کلید و دس بالکسر بمعنی ہندسہ و بکسر اول و فتح دال نیز نوشتہ اند از سروری و برہان و غیر آن و در منتخب بالضم گفتہ و حرکت دال ننوشتہ۔
اقتناص بالکسر و نون و صاد حطی شکار کردن و کسب کردن از کنز و لطائف
اقط بالکسر بکسرتین بمعنی پنیر کہ آنرا قرت و کشک نیز گویند و آن ماست و جغرات خشک کردہ شدہ است کہ آنرا نان خورش سازند از شرح نصاب و منتخب و کنز۔
اقطاع بالفتح جاگیرات و پرگنہ ہا مستفاد از مدار و منتخب و مطلبات۔
اقرع بالفتح و رای حطی مفتوح و عین حطی بمعنی کل کہ بہندی آنرا گنجا گویند بفتح کاف فارسی از شروح نصاب۔
اقطع بالفتح بریدہ دست از لطائف
اقماع بالکسر و عین حطی شکستہ گردانیدن
و بالفتح شکستنہا و کوہانہای شتر۔
اقتناع بالکسر قناعت کردن۔
اقتطاف بالکسر و طای حطی میوہ چیدن و ثمرہ یافتن۔
اقفال بالفتح جمع قفل ہست۔
اقبال پیش آمدن و روآوردن دولت بسوی کسے و بمعنی قبول کردن از منتخب وغیرہ و در بہار عجم نوشتہ کہ فارسیان بمعنی دولت و قوت طالع استعمال نمایند۔
اقبیل بالکسر و بای موحدہ مکسور و یای تحتانی مجہول امالہ اقبال کہ ہمین معنی اقبال دارد۔
اقل بفتحتین و تشدید لام بمعنی اندک تر و عبد اقل بمعنی غلام کم قیمت تر۔
اقیال بالفتح و یای تحتانی بزرگواران از کنز۔
اقلال بالکسر اندک کردن و درویشی از لطائف و منتخب۔
اقتحام بالکسر و حرف چہارم و حای حطی اختیار کردن و در آمدن در چیزے و ستم کردن و خوار داشتن از کنز و منتخب۔
اقسام بالفتح حصہا و سوگندہا۔
اقانیم بفتح اول و کسر نون جمع اقنوم و آن سہ کتاب ست نصاری در مذہب ایشان۔
اقنوم بضم اول و ضم نون اصل ہر چیز

ع قولہ قطرہا یعنی جمع قطرہ است و حال آنکہ جمع قطرہ قطار ست بر وزن کتاب بلکہ بالی القاموس و در منتخب اقطار بمعنی کنارہا آوردہ نہ بمعنی قطرہا ظاہر مصنف بسبب شہرت عامہ با بیضی فرا گرفتہ۔

وباصطلاح ترسایان اقنوم سه است وجود وحیات وعلم وآن را اب وابن وروح القدس نیز گویند ونام سه کتاب مذهب نصاری در بیان هر سه اقنوم مذکور از مؤید ومنتخب وغیر آن۔

اقحام بالکسر انداختن چیزی را در چیزی از منتخب۔

اقوام بالفتح جمع قوم۔

اقدام بالکسر پیش رفتن درکاری و بالفتح قدمها از کنز۔

اقلیم بالکسر وآن هفتمین حصه باشد از ربع مسکون که عبارت از زمین آبادست وهر حصه طولانی ست که یک سر بمشرق دارد وسر دیگر بمغرب وهر اقلیم منسوب بیکی از سبعهٔ سیاره است ودر بعض کتب اسمای هفت اقلیم ومناسبت هر یکی بسیاره چنین نوشته اند چنانکه شیخ محمد لاد صاحب مؤید الفضلا نوشته است هندوستان بزحل وچین بمشتری وترکستان بمریخ وخراسان یعنی ایران بشمس وماوراء النهر یعنی توران بزهره وروم بعطارد وبلخ بقمر منسوبست واطلاق اسم اقلیم برین ملکهای مذکور مخالف قرارداد حکماست چنانچه تفصیل اقالیم در باب هاے هوز بشرح لفظ هفت اقلیم خواهد آمد ان شاء الله تعالی ولفظ اقلیم از منتخب وکشف وغیره بالکسر ثابت شده است وبفتح غلط است۔

اقحوان بضم اول وضم حای مهمله وفتح اول نیز آمده بمعنی بابونه از مؤید وبحر الجواهر وسروری وبرهان

اقران بالفتح همسران ونزدیکان و همسایگان از مدار۔

اقتران نزدیک شدن۔

اقچه بالفتح وجیم فارسی بمعنی مهر زر ونقره یعنی درم ودینار وهر چیز سفید که در رشت نصب کنند واین لفظ ترکی است ودر لغات ترکی بالف ممدوده وسکون قاف نوشته است۔

اقضیه بالفتح وضاد معجمهٔ مکسور جمع قضا که بمعنی حکم باشد۔

اقاله بکسر اول بیع را فسخ کردن یعنی بعد از فروختن چیزی خریدار وفروشنده برضای یکدیگر از ارادهٔ بیع درگذرند وبمعنی از گناه درگذشتن وبمعنی موقوف کردن اراده از منتخب وشرح مقامات حریری۔

اقمشه بفتح اول وکسر میم جامهای پشمینه ورختها ومتاعها واین جمع قماش ست

اقاصی بفتح اول وصاد مهملهٔ مکسور دور تران از منتخب وکنز۔

فصل الف مقصوره مع کاف عربی

اکفا بالفتح وفا بمعنی همسران وهمجنسان وبرابران جمع کفوست وبالکسر یکی از عیوب قافیه که حرف روی با قید مختلف باشد بشرط قرب مخرج چون صباح وسیاه وبحر وشهر از منتخب ورسالهٔ معمای۔

اکاذیب بفتح اول وکسر ذال معجمه سخنهای دروغ جمع کاذب خلاف القیاس چنانکه اباطیل جمع باطل یا آنکه جمع اکذاب باشد واکذاب جمع کذب۔

اکتساب بالکسر حاصل کردن چیزی بسعی خود از منتخب۔

اکباب بالکسر وهر دو بای موحده نگون افتادن از لطائف ودر منتخب نوشته که بر رو افتادن وبر رو افگندن لازم ومتعدیست

اکرات بضمتین جمع اکر بضمتین جمع کره باشد مثل کرهٔ عناصر وکرهٔ افلاک۔

اکراد بالفتح وکاف عربی ودال مهمله جمع کرد بالضم قومیست از عجم اکثر ایشان صحرا نشین باشند از منتخب وغیره۔

اکید بفتح اول وکسر کاف عربی بروزن فعیل بمعنی محکم واستوار۔

اکدر بالفتح تیره تر از لطائف

اکار بالفتح وتشدید کاف برزگر یعنی فرزند ای دهقان که زراعت کند از منتخب۔

اکثار بالکسر وثای مثلثه بسیار گفتن و بسیار کردن وبسیار خوردن از منتخب۔

اکسیر بالکسر بمعنی کیمیا از کشف وسروری ومؤید۔

اکیس بفتح اول وسکون کاف وفتح یای تحتانی وسین مهمله زیرک تر از لطائف

اکدش بکسر اول وسکون کاف عربی وکسر دال مهمله بمعنی محبوب وبمعنی کسیکه مادرش

از ہند و پدرش از ترکستان باشد از جہانگیری ولطائف و اسپیکہ مادرش ترکی و پدرش عربی باشد و آن بغایت تیز رفتار بود و گاہے مجازاً بمعنی مرکب مجموعہ آید۔
اکارع بفتح اول وکسر رای مہملہ وعین مہملہ پاہای گاؤ و گوسفند از صراح۔
اکناف بالفتح بمعنی اطراف وکنارہا و بمعنی پناہ ہا و این جمع کنف ست کہ بمعنی پناہ وکنارہ وطرف باشد از منتخب وکنز۔
اکتناف بالکسر پناہ گرفتن از لطائف
اکاف بکسر اول پالان خر و اسپ از شرح نصاب وکنز ومنتخب۔
اکحل بالفتح وحای مہملہ نیز مفتوح آنکہ جای رستن مژگان او سیاہ باشد و سرمہ در چشم کردہ ونام رگیست کہ آنرا ہفت اندام گویند و آن میان رگ سر رو و باسلیق ست از کنز ومنتخب۔
اکول بالفتح بروزن فعول بسیار خورندہ
اکال بالفتح وتشدید کاف بسیار خورندہ
اکیل بالفتح ہمکاسہ یعنی ہمراہ خورندہ۔
اکمال بالکسر کامل کردن وتمام کردن
اکتحال بالکسر سرمہ در چشم کشیدن از کنز
اکلیل بالکسر بمعنی تاج ونام منزل ہفدہم از منازل قمر و آن سہ ستارہ است بشکل مثلث بصورت تاج بر پیشانی عقرب از شرح قران السعدین وکشف ومدار۔
اکل بضمتین بمعنی میوہ وبفتح اول وسکون کاف بمعنی خوردن از لطائف۔
اکمل بمعنی کامل تر۔
اکارم بفتح اول وکسر رای مہملہ گرامی تران وبخشندہ تران۔
اکتتام بالکسر بدو تای فوقانی پنہان داشتن و پوشیدگی وخضاب کردن۔
اکمام بالفتح آستینہا وغلافہاے شگوفہ از منتخب۔
اکنون در برہان بروزن مجنون و قیاس میخواہد کہ بالضم باشد چہ این لفظ ظاہر امزید علیہ کنون ست کہ بضمتین باشد چون الف در اول ثلاثی ورباعی وغیرہ در آرند ما بعد او ساکن کنند وہمان حرکت بالعدید و دہند۔
اکوان بالفتح وکاف عربی در فارسی نام دیویکہ رستم را در دریا انداختہ بود و باز بدست رستم کشتہ شد از برہان ورشیدی و در عربی بمعنے موجودات ومخلوقات و این جمع کون نیست کہ بالفتح باشد ومیتواند کہ جمع کائن باشد کہ بمعنی پیدا شوندہ آمدہ
اکنان بالفتح وکاف عربی وحرف سوم نون پردہا و این جمع کن ست کہ بالکسر والتشدید بمعنی پردہ و پوشش باشد کذا فی المنتخب۔
اکسون بالکسر وکاف عربی وضم سین مہملہ دیبای سیاہ از جہانگیری ومؤید و کشف ورشیدی وسروری و در برہان بالفتح وبالکسر آمدہ۔
اکاسرہ بفتح اول وکسر سین مہملہ جمع کسری کہ لقب نوشیروانست لیکن اکاسرہ اولاد او را گویند وگاہی از لفظ اکاسرہ سلاطین متکبرین مراد باشند از منتخب۔
اکیلہ بفتح اول وکسر کاف خوردنے وغذا چرا کہ فعیلہ بمعنی مفعولہ است۔
اکمہ بالفتح کور مادرزاد از لطائف وکنز
اکلہ بفتح ہمزہ وکسر کاف نام مرض نہ بہ مداول از مزیل الاغلاط۔
اکتناہ بالکسر بکنہ چیزی رسیدن۔
اکراہ بالکسر بزور وستم کسے را بر کاری داشتن از کنز۔
اکالہ بالفتح وتشدید کاف بسیار بسیار خورندہ۔
اکسیری بالکسر کیمیاگر۔

فصل الف مقصورہ مع لام

الا بکسر اول وتخفیف بمعنی نعمت ونیکی و بفتح اول بمعنی بدان وآگاہ باش و درین صورت حرف تنبیہ است از کنز وشرح نصاب و در فارسی بالفتح کلمہ خطاب ست بمعنی از برہان۔
الکا بالضم وکاف عربی لفظ ترکیست بمعنی پرگنہ وزمین وملک ووطن۔
التقا بالکسر باہم شدن و باہم پیوستن دیکدیگر را دیدن از منتخب وکنز۔
القا بالکسر رسانیدن و افگندن از

منتخب وکنز وصراح

التوا بالکسر وتاے فوقانی بمعنے بپیچیدن از منتخب وکنز۔

الفا بالکسر وفا مصدر ست از باب افعال بمعنے یافتن وبضم اول وفتح لام با یکدیگر الفت کنندگان ودوست دارندگان۔

الجا بالکسر وبجیم نگاهداشتن از بدی و انداختن کار خود را بر خدا از منتخب۔

السحا بالکسر وحاے مہملہ در نزع انداختن از صراح۔

التجا پناه آوردن از منتخب۔

الباب بالفتح دانشہا۔

التہاب بالکسر افروختہ شدن آتش وشعلہ زن شدن از منتخب وکنز۔

الوب بضم اول وثانی دوا وغیر ملفوظ وسکون بای موحده ترکیب بمعنی شد۔

الوالاب صاحبان عقلہا وخردہا الو بضمتین بمعنے صاحبان والباب بالفتح جمع لب کہ بالضم وتشدید بای موحده بمعنی عقل وخرد باشد۔

التفات بالکسر بگوشہ چشم نگریستن از مدار۔

الست بفتح اول وثانی وسکون سین مہملہ وضم تای فوقانی ودر استعمال فارسیان بسکون تای فوقانی بمعنے آیا نیستم چه الف در اول لفظ الست برای استفہام ست والست صیغہ واحد متکلم ولفظ الست اشاره باشد بآیہ کریمہ اَلَسْتُ بِرَبِّکُمْ قَالُوْا بَلٰی

الہیات مباحث ومسائل علم الہی کہ یکے از فنون حکمت ست۔

الفت خو کردن ودوستی بلفظ دادن ونہادن وگرفتن وکردن مستعمل۔

الموت بفتح اول وثانی وضم میم و واو معروف وتای فوقانی نام قلعہ ایست مشہور کہ مابین قزوین وگیلان واقعست از برہان۔

الواث بالفتح وثای مثلثہ آلودہا

الغیاث بکسر غین معجمہ بمعنی دادرسی میخواہم در اصل اطلب الغیاث بود بجہت تخفیف اطلب کہ فعل بود حذف کردند الغیاث مفعول آن باقی ماند ودر استعمال عرف الغیاث بمعنی فریاد مستعمل میشود

التجاج بالکسر وبدو جیم عربی ستیزه کردن۔

السحاح بالکسر وہر دو حای مہملہ زاری کردن ودر خواستن از مدار ومؤید ودر کنز ومنتخب مبالغہ کردن در کاری۔

الواح بالفتح وحای مہملہ بمعنی چیزہائیکہ پہن باشد مثل تختہ ہا خواب از چوب باشد خواه از عاج ومس وآہن وغیره این جمع لوح ست از منتخب۔

الوند بفتح اول وسوم وسکون نون نام کوہیست بلند در نواحی ہمدان از برہان۔

الدبضمتین وتشدید دال سخت خصومت کننده از منتخب وصراح۔

التذاذ بالکسر وہر دو ذال معجمہ لذت ومزه یافتن از منتخب۔

الذ بفتحتین وتشدید ذال معجمہ لذیذ تر وبامزه تر۔

اللہ اکبر نام کوہیست قریب شیراز داز در چشمہ بیرون آمده کہ کناره رکن آباد جاریست از مدار۔

اولو الامر بضمتین پادشاه وامیر وہر کسیکہ صاحب حکومت باشد۔

البرز بالفتح وبای موحده مضموم وسکون رای مہملہ وبعده معجمہ کوہیست بملک مازندران از رشیدی وبرہان نام کوہی است میان ایران وہندوستان

التز بفتح اول وسکون لام وکسر تای فوقانی وزای معجمہ نام پادشاه ترک وخوارزم از مؤید وبرہان۔

الدگز بکسر اول وسکون لام وضم دال مہملہ وفتح کاف فارسی وزای معجمہ نام پدر قزل ارسلان از مؤید وبرہان۔

الماس بالفتح جوہریست سفید شفاف بغایت سخت گران قیمت کہ بہندی ہیرا گویند وقسمی ست از فولاد جوہر دار وکارد قلمتراش وتیغ وخنجر را نیز گویند از بہار عجم وکشف وبرہان وشرح نصاب ومؤید۔

الیاس بالکسر نام پیغمبر علیه السلام که برادر خضر علیه السلام اند و همراه خضر ع آب حیات خورده همیشه زنده اند چنانچه خدمت بر بحر بخضر ع مفوض ست همچنین خدمت بحر بالیاس مقرر ست۔

الوس بضمتین و واو غیر ملفوظ و سین مهمله ساکن در ترکی قوم را گویند۔

التماس بکسر درخواستن از منتخب و باصطلاح اهل علم عربی سوال بامساوی و در فارسی سوال ادنی با اعلی۔

التمش بالفتح و تای فوقانی نیز مفتوح و کسر میم و سکون شین معجمه بمعنی فوج پیشین و این لفظ ترکیست و در لغات ترکی نوشته که التمش بمعنی فوجیکه میان هراول و سردار باشد و در ترکی بمعنی عدد شش نیز آمده۔

الش بضمتین آنچه از پیش امرا طعام بنوکران دهند از مدار و این لفظ ترکیست گاهی مطابق رسم الخط ترکی الوش بزیادت واو نویسند مگر خواندن آن واو خطاست

الوش بضمتین و واو غیر ملفوظ آنچه از پیش امرا طعام بنوکران دهند و طعام پس مانده و این لفظ ترکیست۔

المش بضم اول و کسر میم و شین معجمه لفظ ترکیست بمعنی شده۔

التقاط برچیدن از کنز۔

التیاع بالکسر و حرف ثالث فوقانی و رابع تحتانی و در آخر عین مهمله بمعنی سوزش دل از عشق از کشف و صراح

التماع بالکسر و عین مهمله درخشیدن و لمعه زدن از منتخب و کنز۔

الغ بضمتین و در آخر غین معجمه بمعنی کلان و بزرگ و این لفظ ترکیست از مدار و کشف و برهان۔

الثغ بالفتح و ثای مثلثه نیز مفتوح و در آخر غین معجمه کسیکه حروف بمخرج ادا کردن نتواند بجای را راء مهمله لام گوید و بجای شین معجمه سین مهمله۔

الپالغ کلمه مرکب ست بمعنی ولی بزرگ از لطائف

الاغ بضم اول و در آخر غین معجمه بمعنی سواری و مرکب که آنرا بیگار گیرند از رشیدی و در لطائف بمعنی اسپ و کسیکه ڈاک چوکی بجائی رود و در برهان بمعنی قاصد و اسپ ڈاک چوکی۔

الطاف بالکسر لطف کردن و بالفتح نوازشها از منتخب۔

التفاف بالکسر در هم پیچیدن و بالفتح درختان بهم در شده از منتخب و لطائف۔

الطف بالفتح نازک تر و پاکیزه تر از منتخب۔

الوف بضمتین هزاران و این جمع الف ست

الیف الفت گرفته شده از لطائف

الف بفتح اول و سکون لام بمعنی هزار که عدد معروف ست و بکسر اول و سکون لام خوگر شدن و دوستی و یار و دوست و بفتحتین نیز بمعنی خوگرفتن و دوستی از منتخب و کنز و قاموس و بالفتح اول و کسر لام بمعنی مرد جاد و سخی و لقب مرد بی زن و نام یکی از حروف تهجی و آن خط مستقیم ست که در میان لفظی یا آخر لفظی ساکن واقع میشود بی ضغطهٔ زبان و اگر آن خط مستقیم در ابتدای لفظ متحرک باشد یا در میان یا در آخر لفظ ساکن بضغطهٔ زبان واقع شود همزه نامند مگر در عرف و محاورات اهل فارسی و عربی اگر ساکن باشد یا متحرک بهر دو حال الف گویند بدانکه الف در فارسی بر چند قسم ست اول برای فاعل چنانکه در دانا و بینا و جویا دوم برای مفعول چنانکه پذیرا یعنی پذیرفته شده باد سوم برای لیاقت چنانکه خوانا و پذیرا بمعنی لائق خواندن و لائق پذیرفتن۔

مصرعه پذیرا سخن بود شد جایگیر

و درین دو قسم فرق باریک ست چهارم برای تعظیم چنانکه ملاذا و معاذا یعنی ملاذ من و معاذ من پنجم برای اتصال یعنی مرادف بای الصاق آید چنانکه رنگارنگ و شباشب یعنی رنگ برنگ و شب بشب ششم برای قسم چون حقا

دزبا ہفتم مصدریه چون پہنا و فراخا یعنے
پہن شدن و فراخ بودن نظامی گوید
مصرعه به پہنا شدی چہرہ را پہن ساز
ہشتم برای کثرت چون خوشا و بدا و اندکا
یعنے بسیار خوش و بسیار بد و بسیار اندک نہم
برای دعا چون و ہادو کنا دو بملا و میرا دہ زرا
دو بادو در اصل بواد بود دہم برائے ندبه یعنے
برائے مد صوت که بجہت دفع بخار غم در نوحه
و ناله بکار برند چون وا فریادا وا دریغا
وا دردا و ویلا یازدہم برائے ندا چون
خدایا و کریما و دلا و مجبا دوازدہم برای عطف
چون شبا روز و روز و سالا ماه و سرا پا و در شبانه
روز لفظ آنه بجاے واو عطف ست
سیزدہم زائد و آن گاہے در اول آرند
چون اشتر و شتر و اگر و گر و ابرو و برو اشکره و شکره و
اسکندر و سکندر و گاہی در وسط چون
نگون سار بمعنے نگون سر و حمام خوار بمعنی
حمام خور و یاسمین بمعنی یاسمن و گاہی
در آخر چون نیکا بمعنے نیک و درویشا بمعنے
درویشے و گفتا بمعنے گفت و این الف
زائد اکثر در نظم مے آید برائے ضرورت
وزن چہاردہم الف تسمیه که برائے تعظیم در
آخر اعلام و القاب آرند چون جلالا و تصیلا
و ظہیرا و طالبا و تقیا و صائبا وغیرہ پانزدہم
برائے افادۂ معنی انحصار چون سراپا
شانزدہم برای نسبت چون گندا بمعنے
چیزیکه بوی ناخوش دہد بود بہار سے جامی
گوید مصرعه گندا و تیز ہمچو پیاز و ترش چو دوغ ؛
و خوہرا بمعنی ہار گل وغیرہ که بر روی شوہر و داماد
زیبا منسوب بزیب ہفدہم برائے
اشباع یعنی الفیکه بسبب خواندن فتحه پیدا
شود چون نماک بمعنی نمک و ہار بمعنے بہار
و آچار و اچار و این الف ممدوده در
اصل دو الف ست ہژدہم الف تنوین
و آن در اواخر اسماے عربی واقع شود
و در مقام نصب نویسند و در حالت
وقف الف خوانده میشود چون یقیناً
و مطلقاً و قطعاً و ظاہراً و مثلاً و اصلاً
و این تنوین نصبی مفید معنی تمیز ست
یعنے از روے یقین چنین ست مگر لفظ
اصلاً منصوب بنزع خافض ست
یعنے بدور کردن با که حرف جاره است
اے اصلا در اصل باصل بود یعنے بوجه
اے ہیچ وجه نوزدہم الف جمع و آن
در فارسی جز ملفیظ یا یافته نشده و در
عربی بسیار ست چون تدابیر و تراکیب
و عناصر و مساجد و عرائض بستم الف
ابدال و این مخصوص بعربی ست چون
در بدل واو آید بصورت الف نویسند و
خوانند چون عصا که در اصل عصو بود چون
در بدل یا آید بصورت یا نویسند و الف
خوانند چون ہندی که در اصل ہندی
بود ہمچنین در مرتضے و مصطفے اگرچه یاے این
ہر دو در اصل واو بوده بست و یکم الف
تانیث که با و اخر الفاظ عربی ملحق شود
و بصورت یا نوشته میشود چون حبلے و
عقبے و دنیے مگر دنیا را مثل علیا بالف
نویسند بست و دوم الف مجہول الاصل
و این را نیز بیا نویسند گاہے فارسیان
این الف را باعتبار صورت کتابت یا
خوانند چون موسیٰ و عیسےٰ بست و سوم
بمعنے سو و طرف چون سرازیر و سرابالا
یعنے سر بسوی زیر و سر طرف بالا در استانی
چپا بیت و چہارم الف بمعنی لفظ ست
که حرف ربط ست چنانکه بیت دریغا گردن
طاعت نہادن + گرش ہمراه بودی دست
دادن ؛ یعنی دریغ ست عرفی گوید بیت
آن جام که از رائے منیر تو فلک ساخت ؛
زودا کند غنچه گل شہرت جم را ؛ یعنے زود ست
و این حرف گاہی بیائے موحده بدل شود
چون استدیدن و بسغدیدن بروزن پرسیدن
بمعنے ساخته و آماده شدن و بخاے معجمه
چون استہ و خسته بالفتح استخوان خرما و کنار و
غیر آن و بدال مہمله چون باآن و بدان و
بزای معجمه عربی و بکاف فارسی و بلام چون
سگ آبی و سگ لابی جانور آبی که جند بیدستر
ازان بہم رسد و بنون چون انغول و نغول
بواو معروف جائیکه در بیابان برائے
رمۂ گوسفندان سازند و آوند و ناورد بمعنی
جنگ و نبرد و چون ارنج و وارنج و
آغ و توغ نام درخت و یکسان و یکسون

بمعنے برابر و بہلے ہوز چون انباز و ہنباز و یاساد یاسہ بمعنے رسم و قاعدہ مغلان و بیلے تحتانی چون ارمغان و یرمغان و چون افتاد و بیفتاد۔

الصاق بالکسر بچیزے چسپیدن و چسپانیدن از منتخب۔

التزاق بزای معجمہ و **التساق** بسین مہملہ و **التصاق** بصاد مہملہ ہر سہ لغت بمعنے بچیزے چسپیدن از منتخب و کنز۔

الاچق بضم اول و ضم جیم فارسی خانہ صحرائیان کہ از موسازند از لطائف۔

الاق بضم سواری و مرکب کہ از نزا بیگار گیرند از رشیدی و در لطائف بمعنے اسپ دکسیکہ بڈاک چوکی بجائے رود و در برہان بمعنے قاصد و اسپ ڈاک چوکی و بمعنے خر نیز آمدہ و این لفظ ترکیست۔

الدق بضم اول و ضم دال در ترکی مصدر ست بمعنی شدن۔

النحالق بفتح اول و ضم لام ترکیست صاحب لغات نوشتہ پوشاک معروف کہ زیر قبا پوشند۔

النگ بضم اول و فتح لام و سکون نون و کاف فارسی بترکی بمعنی سبزہ زار و بفتحتین بمعنے دیوار مورچال قلعہ گیری از برہان۔

العجل بفتح اول و سکون لام و فتح عین و فتح جیم مصدر ست و الف و لام در اول زائدہ در ترکیب مفعول مطلق ست کہ صیغۂ امر از اول این حذف شدہ در اصل چنین بود اعجل العجل یعنی زودی بکن زودی کردن ای کمال زودی بکن۔

الحال بالفتح بمعنی اکنون مرکب ست از الف و لام عہد و کلمۂ حال یعنی از دوم کہ یک لفظ مفرد دانند و بالکسر خوانند غلط محض ست۔

ال بالکسر و تشدید لام بمعنے پیمان و امان و سوگند از منتخب و شرح نصاب و کنز۔

الہام بالکسر چیزے در دل کسی انداز و خدائے تعالے از خبر و قوع خیر یا شر از بحر الجواہر و لطائف و منتخب و کنز۔

التیام بالکسر بیکدیگر پیوستہ شدن و بہم آمدن و بہ شدن زخم از زبدۃ الفوائد و منتخب و مؤید۔

الوالعزم خداوندان عزم و بمعنے پیغمبرانیکہ جہد و ثبات داشتند در کارہا و صبر بر بلا و تکالیف کردہ اند و آن نہ تن بودند نوح و ابراہیم و داؤد و یعقوب و یوسف و ایوب و موسے و عیسے و محمد علیہم الصلوٰۃ والسلام از بیضاوی و منتخب وغیرہ۔

الزام بالکسر لازم گردانیدن بر خود یا بر غیر از منتخب و غیر آن۔

التزام بالکسر بر خود لازم گرفتن کارے را از منتخب۔

الزم بالفتح و زای معجمہ مفتوح لازم تر

الم بفتحتین رنج و درد۔

الیم دردناک۔

التثام بکسر اول و سکون لام و کسر فوقانی و ثائے مثلثہ بوسہ دادن بر چیزے یعنے بوسیدن ماخوذ از لثم کہ بمعنی بوسہ دادن ست۔

اللہم در اصل یا اللہ بود لفظ یا را حذف کردند و میم مفتوح و مشدد عوض او در آخر در آوردند۔

التون بالفتح و تای فوقانی و واو معروف در ترکی زر سرخ را گویند و نام حرم طغان شاہ و بمعنی کنیزک از لطائف۔

الحان و بالکسر خوشخوانی و نغمہ و بالفتح آوازہا از منتخب۔

الکن بفتح اول و فتح کاف عربی آنکہ زبانش در سخن گرفتہ شود از منتخب۔

الان بالفتح و تشدید لام نام ملکے از کشور روس و در برہان ولایتی از ترکستان و بالفتح و تخفیف لام و مد الف دوم در عربی بمعنی اکنون۔

الب ارسلان بفتحتین و قیل بسکون لام و بائے فارسی بمعنی شیر دلیر چہ الب بمعنے دلیر و ارسلان بمعنے شیر درندہ ہر دو لفظ ترکیست و این لقب پادشاہی ست۔

الی الآن بمعنی ہنوز و تا اکنون۔

الماس دندان شدن کنایه از کمال الحاح و فروتنی کردن۔

الف کشیدن و الف تیغ کشیدن داغ بصورت الف بر بدن سوختن، و بعضے گویند که در ایام ماتم استره ها بر سینه زنند که نشانهایش شکل الفها پیدا میشوند و در بهار عجم نوشته که این رسم ولایت ست که عاشقان و قلندران و ماتمیان الف بر سینه می کشند۔

السن بفتح اول و سکون لام و ضم سین مهمله و نون جمع لسان ست

الف قامتان مژگان و کنایه از نگاه از مصطلحات۔

الف برخاک یا بر زمین کشیدن کنایه از خجالت کشیدن۔

الف برخاک کسی کشیدن در مذهب امامیه رسمیست که میت را در خاک کرده هفت بار سوره انا انزلناه خوانند و هر بار بر قبر الف کشند از مصطلحات۔

البته بالفتح و بای موحده و تشدید فوقانی ثانی که در حالت وقف ها بدل شده مصدرست و برای تاکید و مبالغه مستعمل میشود و در اصل بتة بمعنے قطع ست یعنے یکبار بریدن الف و لام در و زائد آورده اند که عوض فعل عامل ست از کنز۔

السنه بفتح اول و سکون لام و کسر سین مهمله و فتح نون جمع لسان که بمعنے زبانست و بر همین وزن اطعمه جمع طعام و امتعه جمع متاع و اقمشه جمع قماش و اسلحه جمع سلاح وغیر آن۔

الیه بالفتح و یای تحتانی نیز مفتوح بمعنی سرین و بالکسر چنانکه مشهور ست غلط از مزیل الاغلاط و بحر الجواهر و در شرح نصاب و کنز الیه بالفتح بمعنی دنبه گوسپند و گوشت سرین حیوان۔

الف و نون زائده یعنی الف و نون که مقابل فا و عین و لام نیفتند چنانکه در رحمان و عطشان که بر وزن فعلانست۔

الضیه بالفتح و فای مکسور و تشدید تحتانی نام کتابی در علم نحو و صرف که هزار بیت دارد و باصطلاح رندان ایران کنایه از تفضیب و ذکر از بهار عجم و رشیدی

الکه بالضم و کاف عربی بمعنے کشور لفظ ترکیست از لغات ترکی و برهان۔

الله در لغت بمعنی معبود برحق و در اصطلاح علم للذات الواجب الوجود المستجمع بجمیع الصفات و در اصل این اختلاف ست نزد امام اعظم رحمة الله علیه بر اصل خود ست زیرا که در ذات او تعالی تغیر نیست پس در لفظ اسم ذات او هم تغیر نباید کرد و نزد سیبویه دو قول ست یکی آنکه اصل آن الاله بود همزه را بقاعده تسهیل حذف کردند و لام اولی را ساکن کرده در لام ادغام کردند الله شد و دیگر آنکه اصل آن الاه بود همزه را حذف کردند خلاف قیاس پس عوض او الف و لام در آوردند دو لام جمع شدند اول را در ثانی ادغام کردند الله شد و هم نزد سیبویه اصل لفظ الله لاه بوده از لیه بالفتح که بمعنی پوشیدن و در پرده رفتن ست پس داخل کرده شد بر لاه الف و لام زائد لازم غیر عوضی و بعد ادغام جاری شد محل اسم علم از صراح و منتخب و بعض حواشی و همین ارجح ست۔

لله لله در مقام تعجب استعمال کنند۔

الویه بالفتح و واو مکسور و تحتانی علمهای فوج یعنے نشانهای لشکر و این جمع لواست

الاچه بفتح اول و ثانی و جیم فارسی پارچه باشد مخطط که دو رنگ باشد از لغات ترکی

الیجا بالفتح جنسے و مال و بندی که در تاخت ملک بیگانه گیرند و نوعی از پارچه ریشمی لوان و این لفظ ترکیست از مصطلحات۔

الهی بناه کسی که او عالم علم حکمت الهی باشد و نام فنیست از سه فن حکمت که طبیعی و ریاضی و الهی باشد۔

الفیه شلفیه نام کتابی که حکیمی برای تقویت باه پادشاهی مشتمل بر اشکال عجیبه جماع ترتیب داده بود و الفیه کنایه از آلت تناسل و شلفیه کنایه از فرج زن از مصطلحات

الف تازیانه خطیکه از ضرب تازیانه

بر بدن ظاهر شود از مصطلحات -

المعی بالفتح و میم نیز مفتوح و کسر عین مهمله کسیکه رای او همیشه بر صواب باشد و در فکر او خطا نیفتد و نا پرسیده از فراست خود معلوم کند از شرح حریری و در کنز بمعنی زیرک -

الیچی بالفتح و دال بمعنی دبندی که در تاخت ملک بیگانه گیرند و بمعنی گیرنده و ستاننده و این لفظ ترکیست از مصطلحات -

الهی این لفظ مرکبست از لفظ اله که اسم ذات حق تعالی است و از حرف یای متکلم پس معنی مجموع آن من ست و در بعض محل یاے این لفظ مکرم براے نسبت نیز مفهوم می شود چنانچه درین عبارت که حکم الهی همچنین بود و کسانیکه این یا را از نفس کلمه دانند خطاست و الهی نام یکی از اقسام ثلاثه حکمت نیز ست اقسام ثلاثه حکمت ریاضی و طبیعی و الهی پس الهی علمیست که بحث کرده شود دران از اموریکه بوجود خارجی و تعقل هر دو محتاج نباشد بسوی ماده و آن معرفت الله تعالی ست و مقربان حضرت او که بفرمان او و اسباب دیگر موجودات شده اند چون عقول و نفوس و احکام و افعال ایشان -

الف کوفی کنایه از چیز کج چرا که الف خط کوفی کج باشد از کشف و در مدار الافاضل و برهان نوشته که الف کوفی کنایه از قیس

و آلت تناسل -

الدقی بضم و دال و در ترکی بمعنی شدن و یای تحتانی در آخر ضمیر غائب ترجمهٔ لفظ او که راجع ست بسوی های هدائی

فصل الف مقصوره مع میم

امار بکسر اول و تخفیف میم جمع امة ست که بفتحتین بمعنی کنیزک باشد از لطائف و بکسر اول و تشدید میم در عربی ترجمهٔ یا که حرف تردید ست و بفتح اول و تشدید میم معنی لیکن دهد -

امضار بالکسر نشان و علامتی که بر پشت فرامین و قبالها نویسند و معنی لغوی آن بگذرانیدن ست و روان گردانیدن فرمان از بهار عجم و مدار و کشف و منتخب و کنز -

امراء بضم اول و فتح ثانی و ثالث و در آخر همزه جمع امیر از منتخب عجب از بعض مردم بے التفات که بسکون میم خوانند

املا بالکسر نوشتن و پر کردن و از یار چیزی نوشتن و آغاز کردن و از خود چیزی گفتن و در اصطلاح بمعنی رسم الخط یعنی نوشتن ترکیب حروف موافق قاعده از منتخب و مدار -

امتلا بالکسر پر شدن و در عرف بسیار پر شدن معده از غذا و بدهضمی -

امنا بضم اول و فتح میم و نون بمعنی امانت داران و این جمع امین ست

امعا بالفتح روده های شکم و این جمع معا ست

که بکسر میم باشد و روده همه شش ست اول اثنا عشری دوم صائم سوم دقیق چهارم اعور پنجم قولون ششم مستقیم از لطائف و مفرح القلوب -

ام القری بضم اول و میم مشدد مضموم و ضم قاف و فتح رای مهمله و در آخر الف بصورت یا مکه معظمه چرا که اول از همه قریه های آن نواحی آباد شده است -

امشب بمعنی این شب و در معنی شب گذشته و شب آینده هر دو مستعمل میشود بدانکه در سه محل لفظ ام بالکسر بمعنی لفظ این آید یکی امشب دوم امروز سوم امسال از بهار عجم وغیر آن -

ام الکتاب کنایه از سورهٔ فاتحه و بمعنی قرآن مجید و بمعنی لوح محفوظ و آیات محکمات از کنز و در اصطلاح سالکان عقل اول که اشارت بمرتبهٔ وحدت ست از بهار عجم و لطائف -

امنیت بالضم و نون مکسور و یای تحتانی مشدد مفتوح بمعنی آرزو و امید و بالفتح و نون مکسور و تشدید تحتانی مفتوح بمعنی بیخوفی و امن از مدار و کشف و منتخب

اماتت بکسر اول و فتح تای فوقانی میراندن و کشتن کسی را از منتخب -

امارت بکسر حکومت و بفتح بمعنی نشان و علامت -

امارات بفتح اول علامتها و نشانها از صراح و کشف -

امہات بالضم وتشدید میم مادران جمع امہۃ و این لغتیست و ام کہ بمعنی مادر باشد و استعمال امہات در انسانست و در غیر انسان اُمّات گویند بتشدید میم کذا فی القاموس والصراح۔

امت بفتحتین بمعنی کنیزک و بفتح و سکون میم پشتۂ زمین و جای بلند و بضم اوّل و تشدید میم مفتوح بمعنی گروہ انسان و بمعنی پیروان انبیا از منتخب و کنز و فردوس اللغات و مولانا یوسف بن مانع چنین تحقیق کردہ کہ امت ماخوذ از ام ست کہ بمعنے قصد کردن باشد و برین تقدیر امت گروہی بود کہ در قصد کردن چیزے یکدل باشد و بمعنی ملت و امام و پیشوا و بمعنی از روزگار و تارک سر

ام الخبائث شراب۔

امتزاج بالکسر بجیم آمیختہ شدن چیزی بچیزے از منتخب۔

املاح بالکسر و حای مہملہ چیزی را نمکین کردن۔

امابعد اما لفظ متضمن بمعنی شرط و لفظ بعد از ظروف زمانی ست بمعنی چون درینجا مضاف الیہ محذوف منویست مبنی علی الضم باید خواند یعنی دال بعد را در اما بعد مضموم باید خواند و مضاف الیہ محذوف آن اکثر لفظ حمد و نعت باشد۔

امداد بالکسر مدد کردن از منتخب۔

امتداد کشیدہ شدن و درازی از منتخب۔

امجد بالفتح بزرگ تر از منتخب۔

امجاد بالفتح بزرگان۔

اماجد بزرگان۔

امرد بالفتح بی ریش و سادہ زنخ از صراح۔

امارد بفتح اوّل و کسر رای مہملہ جمع امرد۔

امید بضم اوّل و کسر میم و یای مجہول و گاہی میم مشدد کنند و مجہول را معروف خواندن در اکثر محل درست باشد از مدار و مؤید۔

امّ ولد باضافت باصطلاح فقہ کنیزیکہ بنطفۂ مالک خود پسر یا دختر زائیدہ باشد در حین حیات خود مالک او را روا نبود کہ آن کنیز را فروخت نماید و بعد از مردن مالک خود آن کنیز آزاد باشد بکسے در میراث نخواہد رسید۔

امصار بالفتح شہرہای کلان و این جمع مصرست کہ بمعنی شہرست از منتخب

امطار بالفتح بارانہا این جمع مطر است کہ بمعنی باران باشد از منتخب۔

امرار بالکسر بگذرانیدن از کنز۔

اموات احمر مقتولان و شہیدان

امر بفتح اوّل و سکون میم بمعنی حکم و بمعنی کار اگر بمعنی حکم باشد جمع آن اوامر می آید و اگر بمعنی کار باشد جمع آن امور می آید از منتخب۔

امس بالفتح دیروز از کشف۔

املس بفتح اوّل و فتح لام سادہ و ہموار و صاف و نرم از کشف و کنز و صراح۔

امرؤالقیس بکسر اوّل و سکون میم و فتح رای مہملہ و ضم ہمزہ کہ بصورت واو است و فتح قاف و سکون تحتانی و سین مہملہ نام شاعری کہ افصح شعرای عرب بودہ است بعضی گویند کہ او ہفت قصیدہ غرای خود نوشتہ بر در کعبہ آویختہ بود و بگفتن جواب صلای عام در دادہ در ان ایام آیۂ کریمہ قِیْلَ یَا اَرْضُ ابْلَعِیْ مَآءَکِ[لہ] وَقُضِیَ الْاَمْرُ وَاسْتَوَتْ عَلَی الْجُوْدِیِّ نازل گشت بملاحظۂ این آیہ شہرۂ فصاحت امرؤالقیس سپری گشت۔

امتصاص بالکسر و ہر دو صاد مہملہ مکیدن از کنز۔

امتاع بالکسر نفع رسانیدن۔

امّ الدماغ بالضم کنایہ از جای دماغ و آن جوفیست از استخوان و غشائیست صلب کہ محیط جوہر دماغ ست۔

امر معروف امر کردن بکارہای نیکو کہ در شریعت اسلام معروف و شناختہ شدہ ہستند چنانچہ صوم و صلوٰۃ و حج و زکوٰۃ و صدقۂ عید الفطر و قربانی۔

املاق بالکسر مفلسی و درویشی از منتخب و مدار۔

امام ناطق یعنی امام ناطق بحق عبارت از امام جعفر صادق رضی اللہ عنہ۔

[لہ] وَیَا سَمَآءُ اَقْلِعِیْ وَغِیْضَ الْمَآءُ

املاک بالکسر مالک چیزے گردانیدن و بالفتح جمع ملک بالکسر۔
امتثال بالکسر و حرف چہارم ثای مثلثہ بمعنی فرمانبرداری از کشف و منتخب و کنز۔
املال بالکسر ملول کردن از منتخب۔
امہال و استمہال ہر دو بالکسر مہلت و فرصت دادن از لطائف۔
امثال بالفتح داستانہای مشہور و صفتہا و بمعنی مانندہا از منتخب۔
امیر نحل بفتح نون و سکون حاے مہملہ لقب حضرت علی کرم اللہ وجہہ از مدار۔
اماثل بفتح اول و کسر ثای مثلثہ جمع امثل کہ بمعنی مشابہ و نظیر ست یا جمع امثال کہ جمع مثل ست از شرح اصول اکبری و بمعنی ہمسران مستعمل۔
امل بفتحتین بمعنی امید از منتخب۔
ام بالفتح و سکون میم حرف عطف ست بمعنے یای تردید و بالضم و تشدید میم بمعنی مادر و اصل ہر چیز۔
ام العلوم کنیت علم صرف زیرا کہ اصل و مبدای اکثر علوم ست۔
ام ملدم بکسر میم دوم و سکون لام و فتح دال مہملہ کنیت تپ دائمی کہ مادر گست از شرح تحفۃ العراقین و مؤید و منتخب۔
امم بضم اول و فتح میم بمعنی گروہہای مردم از منتخب و کنز۔
امام بالفتح بمعنی پیش در و برود بکسر بمعنی پیشوا و بمعنی رشتۂ معماران کہ بآن بنا راست کنند۔
امن بفتح اول و سکون ثانی بی ہراس شدن از بہار عجم و کشف و منتخب و کسانیکہ از بی التفاتی بفتحتین خوانند غلط ست۔
امان بالفتح بیخوف بودن و ایمنی و زنہار و بمد اول جمع امن کہ بمعنے بیخوف ست۔
امین امانت دار از صراح۔
امعان بالکسر تیز کردن نظر و دور رفتن در کاری یعنے در کارے غور کردن از منتخب۔
ام الصبیان نام دیویکہ اطفال را آسیب رساند و نزد اطبا نوعی از صرعست کہ با طفال عارض میشود از مصطلحات۔
ام غیلان بکسر غین معجمہ بمعنی مادر دیوان چہ ام بالضم بمعنے مادر و غیلان بالکسر جمع غول کہ بمعنے دیو باشد لیکن بنابست مسکن و ماوای دیوان بودن بمعنی درخت خاردار کہ بہندی ببول و کیکر گویند مستعمل ست و مغیلان مخفف ہمین ست از منتخب و بعض شرح و در صراح و قاموس نوشتہ کہ ام غیلان بفتح غین معجمہ درخت سمرہ کہ آنرا طلح نیز گویند و آن درختان بزرگ اند خاردار و ریگستان عرب۔
امتان بضم اول و تشدید میم مفتوح جمع امت بطور فارسی۔
امتنان بالکسر نعمت دادن و منت نہادن از منتخب و کنز۔
اماکن بفتح اول و کسر کاف جمع اجمع مکان کہ جمعش امکنہ باشد و جمع امکنہ اماکن ست۔
امام مبین بضم میم سوم و کسر بای موحدہ بمعنی لوح محفوظ۔
امکان بالکسر مصدر ست از باب افعال بمعنے قدرت دادن و جای دادن برتقدیر معنی اول ماخوذ ست از مکنت کہ بمعنی قدرت باشد و بر تقدیر معنی دوم ماخوذ باشد از مکانت کہ بمعنی جای و جائگیر شدن ست و در محاورہ فارسیان بمعنے طاقت و قدرت آید و گاہی از ان ماسوے اللہ مراد باشد و باصطلاح اہل حکمت چیزیرا گویند کہ عدم و وجود او ہر دو ضروری نباشد چنانچہ جزئیات حادثہ مثل انسان و دیگر حیوانات و شجر و حجر و امتناع آنرا گویند کہ عدم وی ضروری باشد چنانچہ شریک باری و وجوب آنکہ وجود وی ضروری باشد چنانچہ واجب تعالیٰ۔
امکنہ بالفتح و کاف مکسور و نون جمع مکان۔
امالہ بکسر اول میل دادن چیزیرا از جای او بسوی دیگر و باصطلاح اہل عربیہ میل دادن فتحہ را بسوی کسرہ بطرزیکہ الف صورت یای مجہول پیدا کند چنانچہ کتیب اماله کتاب و رکیب

اماله رکاب و در الفاظ فارسی نیز اماله می آید چنانچه آذر را اماله آزار آبید اماله آباد از رساله ناجی و عبد الواسع وغیرها۔

امثله بفتح اول و سکون میم و کسر ثای مثلثه جمع مثال۔

امتعه بالفتح و تای فوقانی مکسور و عین مهمله مفتوح جمع متاع۔

امزجه بفتح اول و سکون میم و کسر زای معجمه و فتح جیم عربی جمع مزاج۔

امور عامه بتشدید میم دوم در اصطلاح اہل حکمت چیزها را گویند که ذات آنها عام باشد و مختص بیک قسم از اقسام موجودات نباشد بلکه شامل باشد هر سه قسم موجودات را یا دو را از آن جمله موجودات سه قسم ست واجب جوہر و عرض پس وجود و وحدت و کثرت از جمله امور عامه است که مخصوص بیک قسم از آنها نیست چنانچه وجود و وحدت یافته میشود در هر سه اقسام موجودات و کثرت یافته میشود در دو قسم که جوہر و عرض باشد۔

امامیه فرقه شیعیان که بجز دوازده امام بولایت کسی اعتقاد ندارند۔

اُمّی بالضم و تشدید میم در حقیقت منسوب بام ست که بمعنی مادر باشد یعنی آن کسی که پدرش در ایام طفلی او بمیرد و از تربیت پدر محروم بوده در کنف مادر یا دایه پرورش یابد و ازین جهت علم نوشتن و خواندن او را حاصل نشود و مجازاً بمعنی هر آن کسیکه نوشتن و خواندن نداند اگرچه پیش پدر جوان شده باشد و لفظ امی لقب پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله وسلم ازان ست که آنحضرت از کسی تعلیم نگرفته بودند تا فضیلت استاد بر آن حضرت ثابت نشود از بهار عجم و منتخب و شرح سکندرنامه و کنز۔

ام ہانی بالضم و تشدید میم مکسور نام دختر ابو طالب یعنی خواہر حقیقی حضرت علی کرم الله وجهه که خواہر عم زاده پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله وسلم باشد از اسمار الرجال شیخ عبد الحق و جامع الاصول و کسر میم مختص فارسی ست و آنچه که بعضی از اہل لغت بمعنی عمه آنحضرت نوشته اند محض غلط ست۔

امہات سفلی اربعه عناصر یا طبقات زمین۔

امانی بفتح اول و کسر نون و تشدید تحتانی بمعنی آرزوها و مرادها و این جمع امنیه ست که بالضم باشد بمعنی آرزو و بلفظ ممدوده خواندن یا تخفیف یاد انستن غلط ست مگر فارسیان بمعمول خود بتخفیف یا میخوانند از کنز و مدار و منتخب و لفظ امانی به تخفیف یا بمعنی منسوب بامان که بمعنی امن ست و هم منسوب بامانت بحذف تای فوقانی۔

امام محمد غزالی با بتدای حال بعلوم ظاہر پایه عظیم داشتند چنانچه بر معاصران خود تفوق جستند و بآخر از زهد و تزکیه و تصفیه باطن نفسی کامل حاصل ساختند و کتب مفید بسیار تصنیف کردند چون کتاب احیاء العلوم و جواہر القرآن و تفسیر یاقوت التاویل چهل مجلد و مشکوٰة الانوار و غیر آن و خان آرزو در خیابان نوشته است که لفظ غزالی را ملا عصام در شرح قصیده برده بتخفیف نوشته و مولوی عبد الغفور در حاشیه نفحات بتشدید گفته چنانکه عبد الباسط بلغانی در حواشی قاموس تصریح کرده و همچنین ابن خلکان نیز بتشدید تحقیق نموده لیکن سمعانی در کتاب انساب بتخفیف زای معجمه گفته چون غزاله بفتح دہی ست از مضافات طوس ظاهرا همین تخفیف صحت دارد و امام مذکور در سنه پانصد و بیست بجوار رحمت حق پیوست۔

اموی بضم اول و فتح میم و کسر واو منسوب به بنی امیه و امیه بضم همزه و فتح میم و تشدید تحتانی نام یکے از اجداد یزید پشت چهارم۔

فصل الف مقصوره مع نون

انطفا بالکسر فرو مردن آتش و چراغ از منتخب۔

اندروا بفتح اول و حرف سیم واو بمعنی آویخته و نگونسار و سرگشته و حیران از برہان و رشیدی۔

انجلا بالکسر و جیم روشن و صاف شدن و وا شدن ابر و وا شدن غم و از خانه و وطن بیرون رفتن از منتخب و کنز۔
انحا بالفتح و حای مهمله جمع نحو است که بمعنی راه و طور باشد۔
انسا بضم اول و فتح نون و سین مهمله جمع انیس که بمعنی همدم و غمخوار و رفیق ست۔
انزوا بالکسر و زای معجمه گوشه نشینی و یکسو شدن از خلق۔
انتما بالکسر و تای فوقانی نیز مکسور بکسی نسبت یافتن و بمعنی افزون شدن و بالیدگی از قاموس و صراح و منتخب و مدار و کنز و بهار عجم و بعضی مردم که بمعنی پر و مملو گویند غلط ست۔
انہا بالکسر خبر دادن از منتخب۔
انبا بالکسر خبر دادن از منتخب۔
انحنا بالکسر و حای مهمله مکسور و نون خمیده شدن از منتخب و این باب از باب انفعال ست مجرد او حنا بالفتح بمعنی خمیدن۔
انطوا در نور دیده شدن از منتخب۔
انا بالفتح در ترکی مادر و در عربی بمعنی من و بکسر اول بمعنی وقت و اگر در آخر بعد الف همزه زیاده کنند بمعنی ظرف و آوند باشد از شرح نصاب و فردوس اللغات۔
انتفا بالکسر نیست کردن و نیست شدن از منتخب و کنز۔
انقضا بر آمدن مدت از منتخب۔

انثی بالضم و ثای مثلثه ماده که در مقابله نرست از منتخب و کنز۔
انشا بالکسر آفریدن و آغاز کردن و از خود چیزی گفتن و نام علمی ست که دانسته شود بدان ترکیب عبارات نثر و باصطلاح علم عربیت و منطق کلامیکه احتمال صدق و کذب نداشته باشد و اقسام آن بسیار ست منجمله آن امر و نهی و ندا و قسم و تعجب از منتخب و مناظرة الانشا و صراح و کشف و کنز۔
انگشت نما کامل و اشهر و رسوا از مصطلحات۔
انتخاب بیرون کشیدن و برگزیدن بلفظ زدن و کردن مستعمل از منتخب و بهار عجم۔
انحداب بحا و دال مهملتین کوژپشتی۔
انتساب نسبت داشتن بکسی۔
انسب بالفتح مناسب تر۔
انجذاب کشیده شدن از منتخب و تاج المصادر۔
انسکاب بالکسر ریختن آب و گریستن بسیار از منتخب۔
انقلاب بالکسر برگردیدن و واژگون شدن و برگشتن از کاری و حالی و رجعت کوکب بلفظ گرفتن و کردن و افتادن مستعمل از بهار عجم وغیره
انساب بالفتح نسبها و نژادها۔

انسلاب بالکسر گم و نیست شدن
انتهاب بالکسر غارت کردن از کشف و صراح و تاج المصادر و کنز و منتخب
انبوب بالضم و حرف سوم بای موحده مضموم بمعنی نی که از میان خالی باشد و این لفظ عربیت از منتخب۔
انقاب بالفتح سوراخها و سرنگها که در زمین کنند درینصورت جمع نقب است[عـه] و بمعنی روبندها درین صورت جمع نقاب است
انصباب بالکسر و صاد مهمله و دو بای موحده ریخته شدن آب و هرچه رقیق باشد از منتخب۔
انیاب بالفتح و حرف سوم یای تحتانی و در آخر موحده و ندا نهای نشتر که درندگان را باشند و این جمع ناب ست از صراح۔
انکباب بالکسر و بدو بای موحده بخار او به گرفتن و بر روی افتادن از منتخب وغیر آن۔
انتصاب بر پا شدن۔
انابت بکسر اول و حرف چهارم موحده مفتوح و بعده فوقانی توبه کردن و دعا خواستن از کشف و منتخب و صراح باز گردیدن بسوی خدا و بازگشتن از کارهای بد
اندریت بالکسر مخفف اندرپت که دهی بود الحال داخل قلعه شهر دهلی ست۔

عـه بفتح اول و سکون دوم ۱۲ عـه بکسر اول ۱۲۔

انگشت بالفتح وکاف فارسی مکسور چوب
سوختہ کہ سرد شدہ سیاہ گشتہ باشد از برہان
ومدار وجہانگیری وکشف۔
الفت بالفتح وفای مفتوح بمعنی ننگ و
عار داشتن از کنز ومنتخب۔
انارت بکسر اول وفتح ہمزہ کہ حرف چہارم
ست بمعنی دیر ودرنگ وآہستگی وتانی مزید
ہمین ست از لطائف ومنتخب۔
انات بالفتح بروزن قنات بمعنی درنگ
وتانی این لفظ در رسم الخط عربی گرد نویسند
انوثیت بفتحتین بزیادت یای تحتانی
غلط ست بمعنی زن شدن و مادہ بودن
وانوثت بدون یای تحتانی صحیح بخلاف
رجولیت کہ مصدر جعلی ست چراکہ رجل
اسم جامد ست و انثی مشتق ست از انوثت
لیکن چون انوثیت ہم در کلام ثقات واقع
شدہ استعمالش جائز باشد عرفی گوید بیت
مایۂ نشۂ انوثیت۔
باز در بطن مادر اندازد
اناث بکسر اول ودر آخر ثای مثلثہ
بمعنی مادہا این جمع انثی کہ بمعنی مادہ است
از مدار ومنتخب وکنز وکشف ولطائف۔
انبعاث بکسر اول وکسر بای موحدہ
وعین مہملہ وثای مثلثہ برانگیختہ شدن از منتخب
انیث بروزن فعیل بمعنی آہن نرم
از شرح نصاب وکنز۔
اندماج بالکسر در رفتہ شدن بچیزی

ودر آمدن واستوار شدن بجای
از کشف ومنتخب۔
اندراج درج داخل شدن ودر آمدن و
نوردیدہ شدن از کنز۔
انبج معرب انبہ
انموذج بالضم ومیم مضموم وذال معجمہ
مفتوح بمعنی نمونہ و نمودار ودر فارسی
گاہی مجاز بمعنی اندک مستعمل میشود و باید دانست
کہ صاحب قاموس نموذج بدون الف
وبفتح اول معرب نمونہ نوشتہ است و
انموذج راکہ بالف ست خطا گفتہ لیکن
از مفتاح سکاکی وکتب معتبرہ دیگر معلوم
شدہ کہ انموذج بزیادت الف صحیح ست
چراکہ رتبۂ صاحب مفتاح در علم عربیت
زیادہ از رتبۂ صاحب قاموس ست
وہر دو شارح مفتاح انموذج راکہ بالف
ست صواب دانستہ معرب نمودہ گفتہ
اند نہ معرب نمونہ بدلیل آنکہ قاعدۂ تعریب
دلالت میکند کہ معرب نمودہ باشد چہ
دال مہملہ در تعریب بذال معجمہ بدل میشود
ولفظ نمودہ کہ درینجا مذکور شدہ صیغۂ
اسم مفعول است نہ ماضی ونمونہ مخفف
نمودہ است واین از تحقیقات استادی
عبدالغفور خان مغفور ست ومؤلف
نیز از کتب معتبرہ ہمین تحقیق نمودہ۔
انضاج بالکسر وضاد معجمہ وجیم پختہ
کردن خلط ومادہ در ریش ورسیدہ

کردن میوہ ونیز باصطلاح اطبا غلیظ
کردن خلط رقیق را ورقیق
کردن غلیظ را۔
انگشت پیچ عہد وپیمان ودست آویز
انجاح بالکسر وجیم وحای مہملہ روا
کردن حاجت از منتخب وکنز۔
انفتاح کشادہ شدن از منتخب۔
انشراح کشادہ شدن دل از منتخب
انتصاح نصیحت پذیرفتن۔
انتطاح سرون زدن گاو وقوچ
ومثل آن از لطائف۔
انتساخ بالکسر ودر آخر خای معجمہ
نسخہ گرفتن از منتخب وکنز
انتفاخ پر باد شدن وآماسیدن
از منتخب۔
انقیاد فرمانبرداری وفروتنی از منتخب
انتقاد نقد ستانیدن وکاہ از دانہ جدا
کردن از منتخب ولطائف ویکی از اعمال
علم معما ست وآن اشارت کردن ست
بہ بعض حروف بالفاظ مناسب آن حروف
چنانچہ حرف اول را سر وفرق ولب وتاج
گفتن وحرف وسط را میان واول و
کمر وحرف آخر را پا ودامن وغیرہ خواندن
چنانکہ برای اسم شمس درین مصرع
مصرع اول شام ومیان چمن و
دامن نرگس ۵
انعقاد بکسر اول وکسر عین مہملہ وقاف و

وال بسته شدن و مجتمع شدن۔
انشاد بالکسر و شین معجمه شعر خواندن انشاد سرای بمعنی شعر خوان۔
اند بالفتح مخفف اندک لفظا اند بمعنی چند نیز آمده از شروح نصاب و در برهان و جهانگیری نوشته که اند لفظیست برای شمار عدد مجهول از سه تا نه۔
انسداد بجسر اول و کسر سین مهمله بسته شدن راه از منتخب۔
انفراد تنها شدن۔
انبان باد پوستیکه آنرا پر باد کرده آهنگران آتش افروزند۔
انفاذ بالکسر و فا و ذال معجمه جاری کردن و روان کردن روان شدن و فرستادن و شمشیر و خنجر بر چیزی گذرانیدن از منتخب
انصار بالفتح یاری دهندگان و گروهی از اصحاب رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم که در ایام هجرت در مدینه بخدمت آن سرور رسیدند از مدار
انتشار پراگنده شدن و بمعنی استاده شدن ذکر و قضیب از منتخب و صراح۔
انظار بالفتح نظرها۔
انفجار بالکسر بدر آمدن آب از منتخب و روان شدن ریم از دنبل۔
انگار بالفتح و کاف فارسی صیغهٔ امر از انگاشتن بمعنی به فهم و بدان و خیال کن۔
انتظار چیزی را چشم داشتن بلفظ داشتن و بردن و کشیدن و کردن مستعمل و انتظاری بزیادت یای مصدری خطاست مگر نزد بعضی فارسیان جایز۔
انکسار شکسته شدن و شکستگی۔
انحصار بالکسر کوتاه شدن و در گنجیدن در چیزی۔
انمار بالفتح پلنگان و نام قبیلهٔ از بنی سبا از منتخب۔
انوار بالفتح شگوفها و روشنی ها بر تقدیر اول جمع نور بالفتح و بر تقدیر معنی دوم جمع نور بالضم از منتخب و کنز۔
انذار بالکسر و ذال معجمه پند دادن و ترسانیدن از منتخب و لطائف
اندار بالفتح و دال مهمله بمعنی افسانه از فرهنگ میر عضد الدوله انجو۔
انبر بالفتح و حرف سوم بای موحدهٔ مضموم در ترکی نام آلتیست که آهن گرم را بدان گیرند بهندی سنداسی گویند[عه] از رشیدی و فردوس اللغات۔
انبار بالفتح تودهای غله و متاع جمع نبر که بالکسر بمعنی توده و جای غله ریختن ست چنانکه در منتخب و صراح و در فارسی صیغهٔ امر از انباشتن که بمعنی پر کردن و ذخیره کردن ست از بهار عجم۔
انگشت زنهار مغلوب که بجهت خواستن امان و پناه جستن پیش غالب انگشت شهادت برمیدارد۔
انفطار پاره پاره شدن و آفریدن از لطائف۔
انشار بالکسر زنده کردن از لطائف
انداز بالفتح بمعنی اداهای دلپذیر و بمعنی قیاس و قصد و حمله کردن و قدرت و مقدار و مرتبه و حال و انداز رساکنایه از فکر رسا و طرزیکه هر کسی را پسند آید از کشف و بهار عجم و جهانگیری و رشیدی و سروری و برهان و چراغ هدایت
انگز بالفتح و ضم کاف فارسی و زای فارسی آنچه پیلبانان در دست دارند از برهان و در جواهر الحروف نوشته که در اصل انکس بود بضم کاف عربی و سین مهمله چون باتصال کاف مضموم بسین مهمله لفظ قبیح پیدا میشد لهذا کاف عربی را بکاف فارسی و سین را بزای معجمه بدل کردند و بعضی زای عربی را بزای فارسی بدل نمایند۔
اندرز بفتح اول و سوم نصیحت و پند و وصیت از مدار و سروری و رشیدی و از جهانگیری و برهان۔
انتهاز بالکسر فرصت یافتن و قابو یافتن از منتخب و کنز۔
انباز بالفتح شریک۔
انجاز بالکسر و جیم وفا کردن وعده و روا کردن حاجت از منتخب و کنز۔

[عه] به لکهنو سنسی گویند ۱۲۔

اناس بضم اول بمعنی مردمان و این مفردست جمع نیست مگر بمعنی جمع می آید از بحر الجواهر و کنز و منتخب۔

انس بالکسر آدمیان و این مفردست بمعنی جمع و بالضم خو گرفتن و آرام گرفتن بچیزی و الفت گرفتن و بفتحتین نام یکی از اصحاب کرام رض از منتخب و کنز۔

اندراس بالکسر و دال مهمله نیز مکسور بمعنی کهنه شدن و کهنگی از منتخب۔

انتکاس واژگون شدن۔

انغماس بالکسر و غین معجمه بآب فرو رفتن از منتخب و تاج۔

انغراس بالکسر و غین معجمه و راء مهمله روئیدن درخت۔

انفس بفتح اول و ضم فا جمع نفس که بسکون فا بمعنی روح و ذات است و عالم انفسے مراد از عالم ارواح و عالم باطنی و آفاقی کنایه از عالم ظاهری و عالم اجسام از شمسے میتواند که عالم انفس و آفاقی همین عالم ظاهری باشد چه اکثر نفوس و جمیع افق در همین عالم ظاهرے موجود اند۔

انیس خو گرفته شده و همدم و غمخوار و مصاحب از منتخب و کنز و مراح و لطائف۔

انعکاس بالکسر باز گرد شدن و نمودار شدن شکل چیزی در هر جسم شفاف مثل آب و آئینه وغیره۔

اندلس بفتح اول و فتح دال مهمله و ضم لام ملکے ست در مغرب از لب اللباب۔

انجاس بالفتح پلیدیها از منتخب۔

انقاس بالفتح و قاف و سین مهمله سیاهیها نوشتن و این جمع نقس ست که بالکسر بمعنی سیاهی نوشتن باشد از منتخب۔

انجس بالفتح و جیم بمعنی پلیدتر اسم تفضیل از نجس۔

انتعاش بلند شدن و برخاستن و نیکو شدن و این از باب افتعال ست از منتخب و کنز و فارسیان بمعنی عیش و نشاط استعمال کنند از بهار عجم۔

انتباش حرف چهارم بای موحده برهنه کردن و کفن دزدیدن از لطائف۔

انقص بالفتح کمتر و عیبناک تر از منتخب۔

انتقاص بالفتح کمیها و عیبها و بالکسر کم کردن و ناقص کردن۔

انقباض بالکسر گرفته شدن و گرفتگی از منتخب۔

انتقاض بالکسر و قاف شکستگی عهد و جز آن از منتخب۔

انتهاض بالکسر برخاستن و کوچ کردن از منتخب و کنز۔

انقراض بریده شدن و گاهی بآخر رسیدن مدت ازین مراد باشد از کنز۔

انخفاض بالکسر بخای معجمه و ضاد معجمه و فا بالکسر شدن کلمه به تشبیه افتادن از کنز۔

انبساط بمعنی گستاخی و کشاده شدن و فراخی و مجازاً بمعنی خوشی و گسترده شدن از منتخب و مجموع اللغات۔

انخراط در میان جماعتی در رفتن از کنز و در مجموع اللغات در میان چیزی در آمدن و رشته در سوزن کشیدن و در صراح در کشیده شدن دُر در رشته و از منتخب بمعنی تراشیده شدن مستفاد میگردد۔

انحطاط بالکسر و حای مهمله فرود آمدن در دلکی نهادن چیزی از کنز و منتخب۔

انضباط پیوستگی و مضبوطی

انبان نفط بکسر نون سوم و سکون فا و طای مهمله حقه چرمین باشد که از نفط یا باروت پر کرده بجلد و آتش بر دشمنان اندازند۔

انتزاع بالکسر و زای معجمه بیرون کشیدن و برکندن و برکنده شدن لازم و متعدی از منتخب و کشف۔

اندفاع دور شدن۔

انصداع شگافته شدن از منتخب

انتفاع نفع گرفتن از منتخب بلفظ بردن مستعمل۔

انخلاع بخای معجمه برکنده شدن از منتخب۔

انطباع بالکسر و طای مهمله و موحده

نقش شدن چیزی بر چیزی از منتخب۔
انقلاع بقاف برکنده شدن از کنز
انباغ بالفتح وسوم موحده وغین معجمه
دو زن که در نکاح یک مرد باشند هر یکی
مر دیگر را انباغ باشند بهندی سوت
گویند از برهان
انفاغ قطب علی در شرح دیوان حافظ
بمعنی شوخ نوشته و در مدار الیفاغ بفتح اول
وسکون تحتانی و فا بمعنی غماز و غنوده گفته
و در مجموع اللغات و فرهنگ دیگر
بسکون تحتانی بمعنی گوالیدن کودک یعنی حرف
زدن کودک بمعنی نو آموختن سخن و بهلول
شارح دیوان حافظ بمعنی روستائی نوشته
انزیاغ بزای معجمه و یای تحتانی و غین
معجمه میل کردن بطرف دیگر از جانب حق
و اعتدال۔
انصباغ بصاد مهمله و بای موحده رنگین
شدن از منتخب و کنز۔
اندباغ بخت یافتن پوست۔
انحراف بالکسر خم شدن و برگشتن و
بطرفی مائل شدن و مراد آن بمعنی کجروی
و بے فرمانی آید از کنز۔
انصراف باز گشتن و مراجعت و انقلاب
انعطاف خم گرفتن و برگزیدن از منتخب
انکشاف وا شدن۔
انکساف بسین مهمله کسوف شدن آفتاب
انتکاف عار و ننگ داشتن از

لطائف۔
انصاف نصف کردن و برابر داشتن
که در هیچ طرف زیادتی نشود۔
انف بالفتح بینی۔
انتصاف واد یافتن و نصف یافتن
و نیمه شدن از منتخب۔
انوف بضمتین جمع انف که بمعنی بینی ست
انیق بفتح اول و کسر نون و سکون
یای تحتانی خوب و عجیب از منتخب۔
املاق بکسر اول و سوم دوستی و چاپلوسی
و لطف نمودن و هموار شدن و خلاص
یافتن از منتخب۔
انفاق بالکسر روزی دادن و خرچ
کردن از منتخب۔
انتساق طریق و انتظام پذیرفتن و
روش و دستور چیزی ترتیب دادن لازم
و متعدی هر دو آمده۔
انساق بالکسر روش و دستور و ترتیب
دادن و بالفتح جمع نسق۔
انزلاق بالکسر و زای معجمه نیست شدن
و هلاک شدن از منتخب۔
انخراق دریده شدن۔
انغلاق بالکسر و غین معجمه بسته شدن در
انطباق بهم پیوستن۔
انسلاک درآمدن چیزی در چیزی
از کنز و منتخب۔
انهماک بالکسر کوشیدن در کارے

و مبالغه کردن از کنز و منتخب۔
انهاک بالکسر لاغر و ضعیف کردن
از منتخب۔
انفکاک بالکسر فا بمعنی از هم جدا
شدن و آزاد شدن از منتخب و کنز۔
انسباک بالکسر حرف چهارم بای
موحده گداخته شدن زر و نقره و دیگر
فلزات۔
اندیک بالفتح بر وزن نزدیک
کلمه تمنا بمعنی امیدست از شرح قصائد
خاقانی و برهان۔
انفال بالفتح و فا غنیمتها که از کفار گیرند
جمع نفل بفتحتین از منتخب۔
انحلال بالکسر و حای مهمله کشاده شدن
و ناچیز شدن و نابود شدن از منتخب
و مجموع اللغات۔
انجیل بالکسر کتاب عیسی علیه السلام
معرب انگلیون بعد حذف واو و نون
قلب مکانی کردند میان لام و یا و الف
را کسره دادند چه افعیل بالفتح در کلام عرب
نیامده۔
انجل بالفتح و جیم مفتوح فراخ چشم از
شروح نصاب و کنز و صراح۔
اندمال به شدن زخم و جراحت از منتخب
انخلال بالکسر و خای معجمه تباهی۔
انامل بفتح اول و کسر میم بمعنی سرهای
انگشتان و این جمع انمله است که بمعنی

سرانگشت باشد از منتخب و غیاث۔
انفعال شرمنده شدن و اثر چیزے پذیرفتن از منتخب و کنز. و بلفظ داشتن و بردن و کشیدن و دادن مستعمل از بهار عجم۔
انتحال بجای مهمله سخن کسی یا شعر کسی برخود بستن از منتخب و کنز۔
انتقال از جای بجای رفتن از منتخب و کنز
انتسال فرزند شدن از لطائف۔
انتقام بالکسر کینه کشیدن از کسی از منتخب و کنز. بلفظ کشیدن و گرفتن مستعمل۔
انهدام ویران شدن و از پا در آمدن عمارت وغیره از منتخب و کنز۔
انصرام بالکسر بریده شدن و منقطع شدن و آخر شدن از منتخب و کنز۔
انهزام بالکسر و زای معجمه بمعنی شکست لشکر که در مقابله فتح ست از منتخب و کنز
انقسام بالکسر حصه حصه شدن و بخش بخش شدن۔
انضمام بالکسر فراهم شدن چیزے بچیزی و پیوستگی و آمیختن و بهم شدن از منتخب و کنز۔
انعام بالکسر نعمت دادن و نازکردن و زیاده شدن و بالفتح چارپایان در صورت جمع نعم ست که بفتحتین باشد و نام سورهٔ قرآن مجید از منتخب و کنز۔
انجم بفتح اول و ضم جیم ستارها و این جمع نجم ست که بمعنے ستاره باشد از قاموس و منتخب
انتظام بالکسر آراسته و مرتب کردن۔

انام بالفتح بمعنی مخلوقات از جن و انس و انام بالمد نیز آمده و انیم هم نوشته اند و این هر سه لفظ اسم جمع ست نه جمع مثل قوم و رهط از قاموس و منتخب۔
انعدام بالکسر نابود شدن و صاحب مزیل الاغلاط نوشته که این لفظ غلط ست چرا که باب انفعال مختص لعلاج و تاثیرات مگر استعمال آن بسیار ست
انفصام بالکسر و حرف سیم و چهارم فا و صاد مهمله بمعنی شکسته شدن از منتخب۔
اندام مطلق عضو ظاهر و مجازا تمام بدن بلکه مطلق جسم را گویند لهذا اندام گل اندام کوه و اندام آفتاب هم آمده از بهار عجم۔
انتشام بکسر اول و کسر تای فوقانی و سین مهمله بوی خوش گرفتن از کنز۔
انجام بالفتح بمعنی انتها از برهان و در مدار بمعنے آخر کار۔
اندگان بالفتح و کاف فارسی نام شهرے از توران ما بین سمرقند و چین از برهان
اندجان بالفتح و جیم عربے نام شهریست از توران و این معرب اندگان است از قاموس۔
انسان بالکسر بمعنے آدمی و بمعنی مردمک چشم از کنز و مدار و مولانا یوسف در شرح نصاب نوشته که انسان در اصل انس بود الف و نون مزید تا آن بدان ملحق شده و این ماخوذ ست از انس بضم که بمعنی الفت گرفتن و ظاهر شدن ست و بعضی گفته که ماخوذ از نسیان ست و مردمک چشم را از آن انسان گویند که بیننده را شکل انسان در آن نظر می آید بهمین جهت در فارسی مردم و مردمک گویند و بهندی پتلی نامند چه در هندی معنے حقیقے لفظ پتلی تصویر آدمی ست۔
انسان عین مردمک که بهندی پتلی نامند۔
انجمن بالفتح و جیم مضموم جائیکه در آن مردم بسیار نشسته باشند و در آخر این لفظ نون برای نسبت ست بسوی نجم یعنی مناسبت با ستارگان دارد اے چنانکه ستارگان با هم متصل میباشند و تاهم مختلف دارند و در خردی و بزرگی متفاوت بهمین طور حال مجلس ست و این از شرح نصاب۔
انگاشتن بکاف فارسی بمعنے دانستن و پنداشتن و بکاف عربی خواندن غلط از جهانگیری و لغت بابا۔
اندائیدن بالفتح کهگل کردن بر دیوار و بمعنی آلودن از مدار و برهان۔
اندهان بالفتح و دال مضموم بمعنے غمگین از لطائف۔
انین بفتح اول و یای معروف بمعنی ناله و نالیدن از لطائف و منتخب و کنز۔
انجیدن استره زدن و ریزه ریزه کردن

از برهان۔
انجیدگان بمعنی زخمیان۔
انیزان بفتح اول و یای مجهول نام روز سی ام از هر ماه شمسی از جهانگیری و برهان۔
انشیان و **انشین** بضم اول و هر دو شای مثلثه هر دو خایه از کنز۔
اشبان بالفتح پوست دباغت داده و زنبیل فقیران که از چرم میباشد و مشکیزه
اندیدن تعجب کردن از برهان۔
انگلیون بالفتح و کاف فارسی مفتوح و یای تحتانی و واو معروف بمعنی انجیل عیسی علیه السلام و نام کتاب مانی نقاش و نام ساز و نام جامه هفت رنگ و هر شی که عجیب غریب باشد از رشیدی و برهان۔
انگشت در دهان ماندن متاسف ماندن۔
انگشت بر لب زدن کسی را لبخن آوردن و گویا گردانیدن از جهانگیری و برهان و کنایه از استدعای سخن از مصطلحات
انگشت بر حرف نهادن عیب گیری کردن۔
انگشت نیل کشیدن بمعنی ترک کردن از برهان و جهانگیری۔
انگشت بدندان گرفتن کنایه از تعجب کردن و حسرت خوردن۔
انگشت بر چشم نهادن قبول کردن فرمان از برهان۔

انگشت بر در زدن باستجازت باز کردن در۔
انگشت بر جبین نهادن کنایه از سلام کردن۔
انار یاسین روز نوروز جهل بار سوره یاسین بر انار میدمند هر که آن انار شرکت غیر بخورد تمام سال از امراض محفوظ ماند
انگشتو ریزهای نان بر دهن و تنگ مالیده از برهان
انبره بفتح اول و سکون نون و ضم بای موحده آلتی ست که آهن گرم را بدان می گیرند بهندی سنسی گویند از برهان و رشیدی
انمله بالفتح و میم مضموم بمعنی سر انگشت جمع اینامل می آید از بحر الجواهر و کشف و مدار و در منتخب بکسر میم و صاحب قاموس گوید که بهر سه حرکت الف و بهر سه حرکت میم درست ست۔
اندازه بمعنی طاقت و یارای جرأت و تخمین و نمونه و نشان و بمعنی قصد و اراده از بهار عجم۔
انوشته بضمتین و واو مجهول و شین معجمه بمعنی خرم و خوشحال و پادشاه نوجوان و مجازا بمعنی داماد یعنی مرد نوکتخدا از جهانگیری و رشیدی و مدار۔
انگاره بالفتح و کاف فارسی و رای مهمله بمعنی نقش ناتمام و نقشه و ڈول تصویر و هر چیز ناتمام و بمعنی نگارش و بمعنی افسانه

و دفتر حساب از برهان و رشیدی و بهار عجم۔
انتباه بالکسر آگاه کردن و خبردار شدن و آگاهی از کشف و سروری و منتخب۔
انبوبه بالضم و بای موحده مضموم و واو معروف و بنجم بای موحده بمعنی نائزه آفتابه و ماشوره از منتخب و برهان و حرف پنجم را یای تحتانی دانستن غلط ست
انگله بفتح اول و ضم کاف فارسی حلقه کوچک که گوی گریبان را در آن داخل کنند از رشیدی و در برهان بفتح کاف فارسی بمعنی گوی گریبان۔
انگوزه در اصل انگوژه بود و انگو بمعنی درخت حلتیت و انگ بمعنی حلتیت و واو نسبت و ژد بفتح زای فارسی در فارسی بمعنی صمغ پس ژا را بزای عربی و دال را بها بدل کرده انگوزه و انگزه بدون واو صحت از رشیدی وغیره
انفحه بالکسر و فای مفتوح و تخفیف و تشدید حای مهمله هر دو درست و بفتح اول و کسر فا نیز آمده است بمعنی پنیر مایه صاحب قاموس و اقسرائی نوشته اند انفحه شیرے باشد که منجمد و بسته میشود در شکنبه بچه شتر یا میش یا بز وغیره بشرطیکه آن بچه تا حال گیاه نخورده باشد پس شکمش شگافته شیر مذکور که بزردی مائل میشود بیرون می آرند و خشک کرده بدوا

بکار می برند واز منتخب و بحر الجواهر و کشف نیز همین تحقیق شده۔
انباته بالفتح وآن پوستی باشد مثل مشک که غلهٔ درخت دران پرکنند از برهان۔
انیقه بر وزن صحیفه بمعنی خوب و عجیب از منتخب ماخوذ از انق بفتحتین شاد شدن و بغایت خوش شدن۔
انبه بفتح اول وضم موحده مخفف انبوه و بفتح اول وسکون نون وفتح بای موحده وهای ملفوظ لفظ عربی بمعنے تنبیه کننده و خبر دهنده تر از منتخب و بفتح موحده وهاے مختفی میوه است مشهور که آنرا آنب گویند۔
انسیه بالضم ویای مشدد منسوب بانس که بالضم بمعنی خو گرفتن و الفت نمودنست
انطاکیه بالفتح شهریست بشام۔
انگشتری وانگشترین مزید علیه این هر دو لفظ انگشتر ست از عالم همین که در اصل مراست ویا ونون زائده وانگشتر مخفف انگشتورست یعنی صاحب انگشت پس واو را بجهت تخفیف حذف کرده اند از خیابان۔
اندای بالفتح امر از اندائیدن بمعنی گلابه وکهگل بر دیوار وغیره مالیدنست و بمعنی آلودن وبمعنی بدگوئی وبمعنی ریای صادقه از برهان۔
انسی بالکسر آدمی وبمعنی جانب اندرونے
عضو وهر چیز و جانب راست از کنز۔
انائی بفتح بیدانش از لطائف۔
انفسی مراد از عالم ارواح وعالم باطنی وآفاقی مراد ازان عالم ظاهری وعالم اجسام که دنیا باشد از شمسی۔
اندامی جامهٔ خوش اسلوب که بر بدن چست و درست وراست آید۔
انی رائی نام دیوان روح الشعرا که زنار دار بود۔

فصل الف مقصوره مع واو

اولیٰ بالفتح صواب تر وسزاوار تر و بالضم بمعنے نخستین مؤنث اول از منتخب و صراح وبضم اول وواو غیر ملفوظ وکسر لام بمعنی خداوندان۔
اولیا بالفتح دوستان ونزدیکان قرابت ونزدیکان حق تعالے از منتخب وفردوس اللغات۔
اودا بفتح اول وکسر واو وتشدید دال مهمله جمع وودیست بمعنی دوست دارندگان۔
اوصیا بالفتح جمع وصی۔
اوسط قضایا کنایه از حد اوسط وآن عبارتست از لفظ مکرر در قیاس و قیاس مرکب باشد از دو قضیه چنانچه العالم متغیر وکل متغیر حادث پس لفظ متغیر حد اوسط است چون از هر دو قضیهٔ صغری وکبری هر دو لفظ مکرر را که حد اوسط است دور کنی نتیجه حاصل آید العالم حادث۔
اول بها مشک این مثل در محاورهٔ سوداگرانست باین معنی که فروختن متاع بعوض قیمتیکه خریدار اول میدهد بهترست۔
اوہی بفتح اول وفتح ثانی وسوم الف بصورت یا بمعنی شغال صاحب نصاب این لفظ را بضرورت نظم مخفف اینوی آورده است۔
اوتوب بضم اول وضم تای فوقانی وهر دو واو غیر ملفوظ در ترکی بمعنی گذشته
اوجب بفتح اول وفتح جیم بمعنی وجب۔
اول شب در اصل ترکیب اضافیست لیکن بکثرت استعمال کسرهٔ اضافت محذوف شده چنانچه نیم شب جز آن که مقطوع الاضافت ست اینه انظامی گوید بیت چو اول شب آهنگ خواب آورم ؛ بتسبیح نامت شتاب آورم ؛ از بهار عجم۔
اوهن البیوت بالفتح وهاے مفتوح سست ترین خانها۔
اول قنوت کنایه از وقت فجر چراکه شافعی دران قنوت میخوانند ازمدار۔
اویماقات بضم اول وواو معدوله وسکون یاے تحتانی جمع اویماق که لفظ ترکیست بمعنی قوم وقبیله از لغات ترکی نوشته شده۔

اوداج بالفتح رگهای گردن جمع ودج که بالکسر ست از منتخب۔

اوج بالفتح طرف بالای هر چیز و اوج بلند ترین درجهٔ کواکب بود و آن ملاقات سطح محدب فلک باشد از افلاک سبعهٔ سیاره و این معرب اوج ست و اوج بضم اول و واو معدوله و سکون جیم فارسی لفظ هندیست از منتخب و برهان و برجندی و در بهار عجم نوشته که اوج بالفتح باصطلاح هیأت و تنجیم نقطه ایست از فلک خارج مرکز که دور ترین نقاط ست از مرکز عالم و هر یکے را از سبعهٔ سیاره اوجی باشد و گاهی حضیض

اوستاخ بمعنی گستاخ از لطائف۔

اوساخ بالفتح جمع وسخ که بمعنی چرک و ریم ست از لطائف۔

اوج مریخ کنایه از برج اسد که محل اوج مریخ ست۔

اوتاد بالفتح میخها و این جمع وتد ست و قسمی از اولیاء الله که بههٔ عالم چهار تن میباشند از منتخب۔

اوراد بالفتح دعاها ئیکه بوقت معین خوانند از منتخب۔

اولاد بالضم نام دیوی مازندران۔

اورمزد بواو معروف و رای مهمله موقوف و ضم میم و سکون زای معجمه بزبان پهلوی ستارهٔ مشتری که قاضی فلک ست

اورند بالفتح تخت و فر و شکوه و مکر و حیله از برهان۔

اوحد بالفتح یگانه از لطائف

اوتار بالفتح و تای فوقانی بمعنے تارهای ساز و رودهای کمان و این جمع وتر ست که بفتحتین باشد از منتخب۔

اوطار بالفتح حاجات۔

اوبار بالفتح و بای موحده امر از اوباریدن بمعنے بحلق فرو بردن و این امر بترکیب اسم بمعنی بحلق فرو برنده آید۔

اودر بالفتح اول و کسر دال مهمله برادر پدر که بعربی عم گویند از کشف و برهان و رشیدی۔

اوزار بالفتح آلات و ادوات کارگران و مصالح طعام از برهان و بعربی گناهان و سلاحها و بارها که بر پشت بردارند کذا فی کنز اللغات۔

اولی تر بهتر لفظ تر محض زائد ست برای مبالغه نیست چرا که اولی که صیغهٔ اسم تفضیل ست حاجت به مبالغهٔ دیگر ندارد زیرا آنکه درین ترکیب کلمهٔ اولی بتجرید مستعمل میشود از بهار عجم و نور الله در گلستان نوشته که چون معنی تفضیلی از لفظ اولی مستفاد ست کلمهٔ تر محض زائد چون در کلام قدما کثیر الاستعمال ست اصلاح نمی توان کرد۔

اوز بکسر اول و فتح واو و تشدید زای معجمه مرغابی از منتخب و قاموس۔

اوس بالفتح و سین مهمله گرگ درنده و عطا و عوض و نام قبیلهٔ از عرب از شرح نصاب و فردوس اللغات و لطائف

اوباش بالفتح بمعنی ردم مختلف بهم آمیخته و مردم فرومایه و ناکس و در حرف عام بمعنے مرد بیباک و رند و این جمع وبش ست که بالفتح باشد که بطریق قلب حروف واقع شده و او را بر با مقدم کردند فارسیان بجای مفرد استعمال کنند از بهار عجم و کشف و مراح و لطائف و منتخب و شرح گلستان

اواسط بالفتح اول و کسر سین مهمله میانها و میانه تران و این جمع اوسط ست۔

اوجاع بالفتح دردها جمع وجع که بمعنے درد ست از کنز۔

اوتاد طالع بدانکه نزد منجمین اوتاد طالع مولود چهار ست اول برج طالع که خانهٔ اول ست و آن تعلق دارد به تن و جان و عمر و زندگانی مولود دوم خانهٔ چهارم و آن تعلق دارد بمعاش و روزی و ملک و مقام و پدر سوم خانهٔ هفتم و آن تعلق دارد بتزویج و زوجه و مراد و مقصود چهارم خانهٔ دهم و آن تعلق دارد بحکومت و شغل و عمل و دولت۔

اولاغ بضم اول و واو غیر ملفوظ و غین معجمه لفظ ترکی ست بمعنی خر۔

اوتاغ و اوتاق در ترکی خانه و حجره

اوجاغ و اوجاق در ترکی دیگدان

اوقاف بالفتح مالہا یکه بر فقرا و مزارات وقف کرده باشند از منتخب ۔

اوفق بالفتح و فاے مفتوح موافق تر از منتخب ۔

اوشاق بضم اول و واو غیر ملفوظ در ترکی بمعنی طفل و امرد ۔

اوثق بالفتح و ثای مثلثه محکم تر و استوار تر از منتخب ۔

اوغشماق بضم اول و سکون غین معجمه و کسر رای مہمله و سکون شین معجمه مصدر ترکی ست بمعنی دزدیدن ۔

اولنگ بالضم و واو مجہول و فتح لام و سکون نون لجنه و کاف فارسی بمعنے سبزه زار و مرغزار و این لفظ ترکیست ۔

اونگ بضم اول و واو غیر ملفوظ و کسر نون اول و سکون دوم و کاف فارسی در ترکی بمعنی آنہا ۔

اوشنگ بالفتح ہندی انگنی از برہان

اوائل بفتح اول و کسر ہمزه که حرف چہارم ست جمع اول ۔

اوغول بضم اول و ضم غین معجمه و سکون لام و ہر دو واو غیر ملفوظ علامت ضمیر ما قبل لفظ ترکے ست بمعنی کودک و پسر مجازاً گاہی بمعنے معشوق آرند

اوجال بالفتح و جیم بیمہا و خوفہا ۔

اول بفتح اول و تشدید واو مفتوح صیغه اسم تفضیل بمعنی پیشتر و منصرف آمدن لفظ اول اسم تفضیل و عدم استعمال آن بیکی از استعمالات ثلاثه اسم تفضیل که من و اضافت و الف و لام ست از جہت کثرت استعمال ست لہذا بعض صرفیان وزن آن فوعل مثل جوہر قرار داده اند و بضم اول و فتح و تخفیف واو جمع اولی که مونث اول ست و بضم اول و واو غیر ملفوظ و سکون لام در ترکی بمعنی با آن که باری معیت و اسم اشارت ست ۔

اوزم بضم اول و واو غیر ملفوظ و ضم زای معجمه لفظ ترکی ست بمعنی انگور از لطافت ۔

اوہام بالفتح جمع وہم ۔

اوثان بالفتح و ثای مثلثه بمعنی بتہا این جمع وثن است که بمعنی بت باشد از منتخب

اوطان بالفتح جمع وطن ۔

اوان بالکسر بمعنے ایوان و کوشک و بفتح و کسر بمعنی وقت و ہنگام از منتخب و قاموس و در صراح بمعنے ہنگام فقط بالفتح ۔

اوباریدن بحلق فرو بردن ۔

اولین در استعمال فارسی بزیادت یا و نون مزید علیه اول ست مثل نخست و نخستین و مه و مہین و کہتر و کہترین از شرح نور الله

اوژن بضم اول و فتح زای فارسی صیغه امر ست از اوژنیدن بمعنی بینداز و بیفگن و قتل بکن و بکش از برہان ۔

اولان بضم اول و واو غیر ملفوظ در ترکی بمعنی شونده

اوج سرو نام نغمه ایست از موسیقی

اوده بفتحتین و ہائے مختفی صوبه ہندوستان در قدیم شہرے بود بزرگ جودھیا نام بہرایچ و لکھنؤ و بلگرام داخل این صوبه است ۔

اوقیه بضم اول و واو معروف و کسر قاف و تشدید یائے تحتانی چہل درم وزن اواقی جمع آن از منتخب و موید و کشف و در کنز نوشته که اوقیه بالضم مقدار ده درم و پنج سبع درم ای حصه ہفتمی درم و در حدیث بمعنی چہل درم ۔

اوخکسمه بضم اول و واو غیر ملفوظ و خای معجمه ساکن و کاف عربی مفتوح و سکون سین مہمله ترکی ست بمعنی تیر باز گشتی زدن از چراغ ہدایت و در بہار عجم بمعنی کج و منحرف و برگشته ۔

اولمش اوله در ترکی بمعنی شده باشد چه اولمش بضم اول و واو غیر ملفوظ و سکون لام و کسر میم و سکون شین معجمه بمعنے شده تا اوله بضم اول و فتح لام بمعنی باشد ۔

اولکه بضم اول و واو معدوله و سکون لام و کاف عربی بمعنی کشور و این ترکیست

اوعیه بفتح اول و سکون و کسر عین مہمله و یای تحتانی بمعنی ظروف و آوند ہا این جمع وعاست که بکسر بمعنی آوند باشد و بمعنی آوند واحد نیز مستعمل میشود ۔

اواره دفتر حساب از برهان۔
اوّاه بالفتح وتشدید واو دعا خواننده بزاری و مومن و آه کننده وکسیکه بزبان حاجت ندارد هرچه کند بدل کند از لطائف
اورده بفتح اوّل وسکون واو وکسر را وفتح دال رگهای غیر جهنده واین جمع ورید ست
اوره بفتح اوّل وسوم ابرهٔ قبا و ابرهٔ رضائی وغیره۔
اولی اجنحه بضم اوّل وکسر لام وفتح الف وسکون جیم وکسر نون خداوندان صاحبان بازوها واین کنایه است از ملائک چراکه منقول ست که فرشتگان پر و بال دارند
اولی بضم همزه که بصورت الف ست و واو مکتوبه نه ملفوظ وکسر لام بمعنی خداوندان جمع ذو بالضم واین جمع خلاف ماده مفرد ست
اوجی بالفتح وجیم مکسور تخلص شاعری۔
اوانی بفتح اوّل وکسر نون بمعنی ظروف وآوندها واین جمع آنیه است وآنیه بکسر نون جمع اناست و انا بکسر اوّل بمعنی آوند ست از صراح۔
اوغلی بضم اوّل وضم غین معجمه منسوب به اوغلان که نام قومیست الف و نون از یک در حالت نسبت حذف شده ودر لغات ترکی نوشته که اوغلی بمعنی پسر او چه اوغل بمعنی پسر و بچه ویای معروف بمعنی او زیرا که ضمیر غائب ست۔
اویس قرنی بضم اول وفتح واو وقاف

ورا و مهمله هر دو مفتوح نام ولی کامل منسوب بقرن چه قرن بفتحتین نام قبیله است در ملک یمن از قاموس ومنتخب وصراح وبسکون را خواندن غلط ست۔

فصل الف مقصوره مع های هوز

اهدا بکسر هدیه و تحفه فرستادن۔
اهوا بالفتح خواهشها و آرزوهای نفس از منتخب۔
اهلاً وسهلاً ومرحبًا دستور عرب ست که چون کسی از راه دور بیاید این هر سه کلمات گویند اهلاً یعنی آمدی تو اهل واقربای خود را سهلاً بمعنی یسر کردی تو زمین نرم را مرحبًا جای تو فراخ ست۔
اهاب بکسر اوّل وبای موحده بمعنی پوست حیوان که آنرا دباغت نداده باشند یا پوست مطلق از منتخب۔
اهلیت بالفتح ولام مکسور وتشدید یای تحتانی سزاوار بودن ولیاقت وشرافت
اهبت بالضم وحرف سوم بای موحده ساز و یراق از منتخب۔
اهانت بالکسر سبک داشتن کسی را از صراح
اهوج بفتح اول وسکون ثانی وفتح واو وجیم عربی احمق شتاب کار ومرد بزرگ جثه دراز بالا از منتخب۔
اهلیلج بالکسر وهر دو لام مکسور ویای معروف وجیم معرب هلیله از عصمت شرح خلاصة الحساب ودر صراح بر وزن اطریفل

اهواز بالفتح نام شهری از خوزستان که هوای بد دارد وکژدم زهرناک در آنجا بسیار باشد از برهان وجهانگیری
اهتزاز بالکسر وهر دو زای معجمه جنبش کردن وخوشحالی کردن از منتخب وکنز وصراح
اهل بفتح اول وسکون ثانی سزاواری وانس گرفتن وکدخدا شدن وکسان ومردمان خانه از منتخب ودر خیابان نوشته که اهل بمعنی صاحب آید وگاهی بمعنی مکان ومفرد وجمع هر دو آید۔
اهوال بالفتح جمع هول که بمعنی وحشت وترس ست از کنز ومنتخب۔
اهمال بالکسر فرو گذاشتن چیزی را بخود از صراح ومنتخب ودر بهار عجم نوشته که اهمال بمعنی درنگ از ماده همل در لغت یافته نشد مگر امهال بتقدیم میم بمعنی مهلت دادن آمده برین تقدیر اهمال قلب امهال باشد۔
اهرم بفتح اوّل وسوم بمعنی شیطان وکنیه سطبر وکلان مار۔
اهتمام بکسر اوّل وکسر تای فوقانی غمخواری کردن ودر کاری همت برگماشتن وتوجه دلی کردن وحاصل معنی آن کوشش کردن از کشف وصراح ومنتخب۔
اهم بفتحتین وتشدید میم سخت درانده و اندازنده وکنایه از مشکل تر وضرورتر از کشف ومنتخب۔

اهرمن بالفتح و را مهمله مفتوح و فتح میم بمعنی شیطان و باعتقاد مجوس فاعل شر چنانکه یزدان فاعل خیر از برهان۔
اهون بالفتح آسان تر۔
اهل بخیه ببای موحده رند و خراباتی از بهار عجم۔
اهله بفتح اول و کسر لام ثانی و تشدید لام جمع هلال ست۔
اهویه بفتح اول و سکون ها و کسر واو و فتح تحتانی جمع هوا چنانکه اغذیه و ادویه جمع غذا و دوا۔
اهل ذمه کافران مطیع پادشاه اسلام و گاهی عبارت از رعیت باشد۔
اهالی بالفتح اعیان و اشراف الاهالی جمع الاهل علی خلاف القیاس از شرح نصاب۔
اهبلتی بضم اول و سکون ثانی و فتح بای موحده و تای فوقانی و یای مجهول بمعنی ساز و یراق و این لفظ در حقیقت اهبت ست بدون یای تحتانی بمعنے ساز و یراق چون در انشا بیا واقع شده است لهذا در ینجا برعایت بعضی کسان بیا نوشت ظاهرا بودن یا از غلطی کاتبان ست که بجای کسرهٔ موصوف یا نوشته است یا آنکه برای تعظیم باشد یعنی ساز و یراق بزرگ و بسیار۔

فصل الف مقصوره مع یای تحتانی

ایلیا بالکسر و لام نیز مکسور و بعده یای بلغت سریانی معنی این لفظ صدیق اکبر ست و این لفظ برای بسیار معنی آید و نام شهریست و نام بیت المقدس و لقب حضرت علی کرم الله وجه و نام حضرت خضر علیه السلام از منتخب و هارون۔
ایها بفتح اول و سکون تحتانی و فتح ها باتنوین بمعنی هیهات ای بعد بمعنے الماضی یعنی دور شد۔
اَیَا بالفتح کلمهٔ نداست و کلمهٔ افسوس برای استفهام آید چنانکه گوئی ایا این مقصود بحصول خواهد پیوست از برهان و رشیدی و غیره۔
ایرسا بالکسر و یای معروف و سین مهمله بیخ سوسن و قوس قزح از برهان۔
ایتیا بالکسر بیائید شما دو کسان از کشف۔
ایفا بالکسر دادن و گزاردن حق کسے تمام از صراح۔
ایطا بالکسر پائمال کردن و مکرر کردن قافیه و آن بر دو قسم ست ایطای خفی و ایطاے جلی خفی آنست تکرار ظاهر نباشد چون دانا و بینا و آب و گلاب و جلی آن ست که تکرار ظاهر باشد چون زیبا تر و خوشتر و ستمگر و افسونگر و زرین و سیمین و گریان و خندان و گفتن و شنیدن و یاران و عزیزان و این عیب فاحش ست۔
ایاب بالکسر بمعنی بازگشت و رجوع از کشف و لطائف۔
ایدوب بکسر همزه و یای تحتانی غیر ملفوظ و ضم دال مهمله و واو غیر ملفوظ و سکون بای موحده در ترکی بمعنی ساخت
ایوب ع نام پیغمبری که بر تکالیف و مرض و رنج بسیار صابر بودند۔
ایجاب بالکسر لازم کردن و ثابت و مقرر نمودن از صراح و منتخب۔
ایت بیاے معروف در ترکے سگ را گویند۔
ایلاقات بالکسر مساکن و اطراف ترکان و این لفظ ترکی ست۔
ایالت بالکسر سیاست و نگاهداشتن و بفتح غلط از منتخب و کشف و کنز۔
ایماقات بضم اول و سکون تحتانے خاندانها و قبائل و این جمع ایماق ست که لفظ ترکی ست از مفتاح اللغات و لغات ترکی و برای فائده مکرر نوشته شد
اینت بالکسر و یای معروف و نون ساکن باغنه و فوقانی کلمهٔ تحسین و تعجب بمعنے زهی از برهان و لطائف۔
ایراث بالکسر و ثای مثلثه میراث رسانیدن و بقیه چیزی دادن از منتخب و غیره۔
ایارج بکسر اول و فتح رائے مهمله و جیم عربے دوائیست مرکب مسهل و منقی دماغ از بحر الجواهر و منتخب۔
ایرج بکسر اول و یای مجهول و فتح رای مهمله و جیم عربی نام پسر فریدون از برهان و بعضی

نوشته اند که در ملک او هیچ شهر مشک خیز نبود۔
ایچ بالکسر و جیم فارسی بمعنی هیچ از برهان
ایلاج بالکسر در آوردن چیزی در میان
چیزے از کشف و فردوس اللغات۔
ایضاح بالکسر روشن و آشکارا کردن
از منتخب۔
ایلخ بکسر اول و یای رسم الخط غیر ملفوظ۔
و سکون لام و خای معجمه بمعنی گلهٔ اسپان لفظ
ترکیست و از بعض ترکان ایلخی بزیادت
یای تحتانی در آخر مسموع گردیده۔
ایجاد بالکسر در وجود آوردن و پیدا کردن
ایراد بالکسر فرود آوردن چیزی بر کسے
وارد کردن از صراح و منتخب۔
ایزد بکسر اول و ثالث نام حق تعالی و
در وجه ترکیب این نام و الا که از ین چهار
حروف ست چنین گفته اند که چون مدار عالم
بر طالع اول و عاشر و سابع و رابع ست
که آنها را اوتاد اربعه گویند پس این نام مبارک
را بلحاظ اعداد مذکور باین حروف ترکیب
کردند بدانکه برای الف یکعدد ست و برای
یاده و برای ز هفت و برای دال چهار از رشیدی و برهان
ایلاد بالکسر زائیدن۔
ایزاد بمعنی زیاده غلط ست چرا که در ینجا
بودن یای تحتانی بمقابلهٔ فائے فعل وجهی
ندارد چرا که اصل این اجوف ست مگر از ان
بحسب قیاس صحیح باشد۔
ایسر بالفتح و سین مهمله مفتوح آسان تر

و بمعنی جانب چپ از کنز۔
ایدر بروزن دیگر بمعنی اینجا و اکنون
از برهان و لطائف و رشیدی۔
ایثار بالکسر و ثای مثلثه بر گزیدن یعنی
منفعت غیر را بر مصلحت خود مقدم داشتن
و این کمال درجهٔ سخاوت ست۔
ایر بالفتح ذکر و قضیب از منتخب و صراح۔
ایلغار بکسر اول و یای غیر ملفوظ چرا که علامت
کسرهٔ الف ست چه در ترکی حرکات را
بحروف علامت مینویسند و سکون لام و غین
معجمه مفتوح و الف غیر ملفوظ بسکون
رای مهمله پس ایلغار در تلفظ الغر بوزن
خنصر باقی ماند بمعنے بسرعت بر فوج دشمن
دویدن۔
ایار بالفتح یکی از ماه رومیان که آفتاب
در ثور باشد و مطابق آن بهندی جیٹھ
است از برهان و شرح نصاب وغیره۔
ایجاز بالکسر کوتاه کردن سخن و اختصار
نمودن از کنز و منتخب۔
ایاس بالفتح نام غلام سلطان محمود
غزنوی و سین مهمله این بدل از زای
معجمه است از برهان۔
ایکدش بکسر اول و یائے تحتانیه
غیر ملفوظ و سکون کاف عربی و کسر دال
و شین معجمه دو چیز بهم آمیخته و کسیکه
مادر و پدرش چینی و رومی یا فرنگی و هندی
باشند و اسپ یکتس یعنی اسپیکه از جفتی

اسپ ترکی و تازی پیدا شده باشد
از جهانگیری و این لفظ ترکیست۔
ایمنش بکسر اول و یای تحتانی غیر ملفوظ
و سکون نون و کسر میم و شین معجمه در
ترکی بمعنی فرود آمده۔
ایقاظ بالفتح و قاف و ظای معجمه
بیداران از کنز و بالکسر بیدار کردن
ایقاع بالکسر واقع کردن و بجنگ در
انداختن از منتخب۔
ایاغ بالفتح پیالهٔ شراب خوری و این
لفظ ترکیست از برهان و رشیدی۔
ایفاغ بالفتح و سکون تحتانی و فا و
غین معجمه در مدار الافاضل بمعنی غماز و بمعنی
غنوده و بهلول شارح دیوان حافظ بمعنے
روستائی و قطب علی بمعنی شوخ نوشته
ایتلاف بالکسر یای معروف و
کسر تای فوقانی با همدیگر آمیختگی گرفتن
ایراق بالکسر برگ بر آوردن درخت
از منتخب۔
ایماق بضم اول و سکون یائے تحتانی
بمعنی تیار و قبیله از مفتاح اللغات
ایتلاق بالکسر سپید نمودار شدن بجای
بمعنے درخشیدن و روشن شدن۔
ایاق بالفتح پیالهٔ شراب خوری و بمعنی
پای و این لفظ ترکیست از برهان و رشیدی
ایبک بالکسر و یای مجهول و فتح بای
موحده و کاف عربی بمعنی بت که بعربی

صنم گویند گاهی مجازاً بمعنی معشوق آید از
برهان و رشیدی و در لطائف بمعنی غلام
ایک بالفتح بیشه و انبوهی درختان از
منتخب و غیر آن۔
اینک بکسر اول و فتح نون بمعنے اینست
و این قریب اکنون۔
ایصال بالکسر رسانیدن از منتخب۔
ایل بالکسر و یای معروف بزبان سریانی
نام حق تعالی و ازینجاست جبرئیل و میکائیل
بمعنی بندهٔ خدا و بترکی بمعنے سال ست
و بکسر اول و تشدید تحتانی مفتوح در عربی
بمعنی گوزن و بز کوهی از منتخب و برهان و
کنز و بکسر اول و یای مجهول در ترکی بمعنی
مردمان و قوم و جماعت۔
ایلول بالفتح و لام مضموم و واو معروف
نام ماه رومی که آفتاب در سنبله باشد مطابق
آن بهندی ماه کنوار است از شرح نصاب
ایلم بالفتح ماه سفید از منتخب۔
ایلام بالکسر و درد مند کردن از منتخب۔
ایتام بالفتح جمع یتیم۔
ایهام بالکسر در غلط انداختن و در شک
انگندن و نام صنعت شعری و آن چنان
باشد که در شعر لفظ دو معنیین آرند یعنے
لفظے ذکر کنند که دو معنے داشته باشد و
معنی بعید مراد باشد از کشف و مجمع الصنائع
ایام روزها جمع یوم فارسیان بمعنی مطلق
وقت و هنگام نیز آرند سلیم گوید۔

بیت چون شام سلیم آمد ایام قدح
نوشی ست ۔ فیضی ندهد در روز ساغر
چو گل شبو از بهار عجم۔
ایمن بالکسر و میم مکسور بمعنی بیخوف و
بی دهشت اماله آمن بکسر میم که اسم فاعل
است از امن و ایمن بالکسر و میم مفتوح
بمعنی بیخوف تر و این اماله آمن ست
بفتح میم که اسم تفضیل از امن ست و ایمن
بالفتح و میم مفتوح بمعنی مبارک تر
و جانب دست راست چه بر تقدیر
معنی مبارک تر اسم تفضیل از یمن و بر
تقدیر معنی دیگر ماخوذ ست از یمین که بمعنے
دست راست ست۔
ایوان بالکسر و یای معروف نشستگاه
بلند که بران سقف باشد و کوشک و دالان
بزرگ این معرب ایوان بالفتح از شرح
نصاب و بهار عجم و کنز و در منتخب نوشته
که ایوان بالکسر صفحهٔ بزرگ ظاهراً معرب
ایوانست که در فارسی بفتح مستعمل میشود
ایگن بکسر اول و یای تحتانی غیر ملفوظ
و کسر کاف فارسی و سکون نون در ترکی
بمعنی بوده۔
ایساش بالفتح گوشهٔ عالم مابین مشرق
و شمال ظاهراً این لفظ هندیست۔
ایدون بالفتح بمعنی اکنون و بالکسر بمعنی
همچنین و اینجا و این زمان از برهان و
رشیدی۔

ایرمان بالکسر و یای معروف طفیلی که
همراه مهمان آید و بمعنی حسرت و ندامت
و بمعنی عاریت از برهان و رشیدی۔
ایقان بالکسر بیقین دانستن از کنز۔
ایمان بالفتح سوگندها و قوتها و
دستهای راست و بالکسر گرویدن و
امان دادن از منتخب و صراح۔
ایام الرهان بکسر را رهان آن روزها که
مردم عرب در آن اسپان بگرو میدوانند
هر که اسپ خود پیش برد گرو از حریف
میگیرد از منتخب و غیره۔
ایتگین بالکسر نام غلام ترکست از
شرح خاقانی۔
ایان بالفتح و تشدید تحتانی و فتح نون
بمعنی که و آن سوال ست از زمان
از کنز و منتخب و صراح۔
ایران ۔ بالکسر ملکیست مشهور که مابین
جیحون و فرات واقع ست و آن عراق
و خراسان و طبرستان و فارس و همدان
و نهاوند و آذربیجان و کرمان وغیره باشد
از رشیدی و شرفنامه و برهان و در
رسالهٔ ناجی مسطورست که ایران منسوب
ست بایرج که آنرا ایرج هم میگویند
نام پسر فریدون۔
این بالفتح و نون مفتوح بمعنی کجا
از شرح نصاب
ایروان بیائے معروف و واو نام

شہر یست۔
ایکہ بالفتح بیشہ و انبوہی درختان از منتخب و غرائن
ایہ بکسر اول و سکون یای تحتانی معروف و کسر ہا بمعنی زیادہ کن از شرح نصاب و کنز
ایلجہ بکسر اول و یای غیر ملفوظ و سکون لام و خاے معجمہ رمہ و گلۂ اسپان و مجاز اً بمعنی اصطبل نیز آمدہ و این لفظ ترکیست۔
ایلم بکسر اول و یاے غیر ملفوظ و فتح لام
ایرلہ بکسر اول و یای غیر ملفوظ و سکون رای مہملہ در ترکی ترجمۂ بای معیت۔
ایچیرہ بکسر اول و یای تحتانی غیر ملفوظ و سکون جیم فارسی در ترکی بمعنی درمیان و اندرون۔
ایمہ بالفتح بمعنی الکنون و بمعنی بہبود ہو بالکسر مخفف ایہمہ از رشیدی و کشف و برہان و در بہار عجم بمعنے اینکہ اسم اشارت بقریب و بمعنے ہمچنین نیز آمدہ و بفتح اول و کسر ہمزہ کہ حرف دوم ست و تشدید میم لفظ عربیست جمع امام و آنچہ در کواغذ اراضی و املاک نویسند کہ ایمہ داران پرگنہ فلان غلط ست بجای آن ایمہ داران

صحیح ست چہ بکسر تحتانی و فتح میم در ترکی خوراک و روزینہ را گویند و ایبہ بکسر الف و یای تحتانی غیر ملفوظ و فتح میم ہم باین معنی آید و این تفاوت از تفاوت لہجۂ بعض ترکان ست۔
ایادی بالفتح نعمتہا و نکوہیہا و دستہا و این جمع ایدی ست و ایدی جمع یدست از کشف و سروری و کنز و در منتخب نوشتہ کہ وایدی و ایادی ہر دو بفتح دستہا و نعمتہا لفظ اول بمعنی دست بسیار استعمال یافتہ و لفظ ثانی بمعنے نعمت و خان آرزو در خیابان نوشتہ کہ ایادی جمع ایدی ست و ایدی جمع یدست و ید بمعنی دست ست گاہے بطریق مجاز بمعنی نعمت و قدرت مستعمل میشود و بعضی نوشتہ اند کہ مشترک ست بہر دو معنی و بعضی نوشتہ کہ ید بمعنی دست جمع کردہ میشود بر ایدی و ید برای نعمت بر ایادی
ایشیک آقاسی ترکی ست بمعنے داروغہ دیوانخانہ چہ ایشیک بہمزہ و یاے تحتانی و شین معجمہ و تحتانی و کاف عربیہ فضای دروازہ و آقاسی بمعنی سردار ہمہ از مصطلحات و بہار عجم۔

ای حرف نداست در عربی بالفتح و در فارسی و ہندی عوام بیاے مجہول و این از توافق لسانین ست لیکن در ہندی کتابی ہی بہای ہوز ست مگر لفظ ای کہ برای تفسیر است در فارسی نیز بفتح مستعمل میشود از بہار عجم و مؤید بفتح اول و ضم یای مشدد در عربی بمعنی چہ و کدام از کنز اللغات۔
ایاہی بکسر اول و تشدید یای اول و فتح یای ثانی بمعنی مرا۔
ایلیشی بالکسر صفت زمان باشد چون بی بی کہ در عربی ستی بالکسر و تشدید تای فوقانی و بترکی بیگم از جہانگیری۔
ایلاقی بالکسر منسوب بایلاق کہ ملکیست از شاش قریب بترک۔
ایلخی بکسر اول و یای تحتانی غیر ملفوظ و سکون لام و کسر خای معجمہ و یای معروف رمہ و گلۂ اسپان و این لفظ ترکی ست۔

باب بای عربی

فصل بای عربی مع الف

بار خدا بمعنی خدای تعالے بزرگ و نیکوکار چہ لفظ بار بمعنی نیکوکار و بزرگ است از مؤید و کشف و بعضی نوشتہ کہ حق تعالیٰ را از ان بار خدا گویند کہ ہر کسے را بار میدہد یعنی ہر کس ہر وقت

از و عرض حاجت خود میتوان کرد۔
بالا بمعنی فوق و بمعنی قد و قامت و بلندی و درازی و اسپ کوتل و کنایہ از ملک خراسان از برہان و بہار عجم۔
بادپا بمعنی تیز رفتار و اکثر صفت اسپ واقع میشود از برہان۔
باسالسین مہملہ بمعنی سختی از منتخب و کنز و صراح
باب السما رکہکشان از لطائف
بادپروا بفتح بای فارسی کہ حرف چہارم است و ششم واو دریچہ را گویند کہ برای آمدن بادکشادہ باشد از شرح خاقانی۔
با در عربی مرد کثیر الجماع و در فارسی مخفف باز ست کہ طائر شکاری باشد و بدان کہ لفظ با کہ حرفی ست مرکب از بای مسمیٰ و الف مسمی در فارسی برائے چند معنی آمدہ اول بمعنی مع چنانکہ بگوئی اسپے با زین مکلل خریدم دوم بمعنی با وجود چنانکہ با آنکہ او را بسیار فہمانیدم مگر نہ فہمید سوم برائے عطف آید **بیت** فرق ست میان آنکہ یارش در بر ؛ با آنکہ دو چشم انتظارش بر در ؛ چہارم بمعنی طرف و جانب چنانکہ **بیت** پروازوے پیام چند باد ؛ زلیخا را دہد پیوند با او ؛ پنجم بمعنی را چنانچہ **مصرعہ** سنجاب دہ زمین با کوہ ؛ یعنی کوہ را ششم برای تقابل چنانکہ **بیت** با روی تو آفتاب دیدم ؛ خوب ست ولیکن آن ندارد ؛ ہفتم براے معاوضہ **مصرعہ** فرہاد کوہ غم را با جان نمی فروشد ہشتم برای استعانت عرفی گوید **بیت** با صیقل ضمیر تو چون عکس آئینہ ؛ مرئی شود ز ظلّ بدن صورت حواس ؛ و بای سمّی یعنی فقط بای سمی بدون الف آن نیز در فارسی برای چند معنی آید اول بمعنی مع چنانکہ بخیر و عافیت در ینجا رسیدم دوم بمعنی باوجود چنانکہ **مصرعہ** بعصیان در رزق بر کس نہ بست ؛ سوم بمعنی طرف و جانب چنانکہ **مصرعہ** بگوی او بدہم طفل اشک را رخصت ؛ **مصرعہ** دیگر بملک عجم رغبت شاہ ماست ؛ چہارم بمعنی مقدار چنانکہ **بیت** بجو میستاند ز دہقان پیر ؛ بمن میفروشد بدیوان میر ؛ پنجم بمعنی برای چنانکہ **مصرعہ** بدیدار مردم شدن عیب نیست **مصرعہ** دیگر بطواف کعبہ رفتم بحرم رہم ندادند ؛ ششم برای تقابل **بیت** بآبداری لعلت یکی نخواہد بود ؛ اگر ہزار عقیق از یمن شود پیدا ؛ ہفتم براے توافق چنانکہ **مصرعہ** غمین مباش چو کاری بمدعاے تو نیست ؛ **مصرعہ** مطرب بگو کار جہان شد بکام ما ؛ ہشتم برای قرب چنانکہ **مصرعہ** طبع برد شوخی بصاحب دل ؛ **مصرعہ** دیگر کہ فردا بدر بود خسروی **مصرعہ** او را بمن و مرا با و باز رسان ؛ نہم براے سبب چنانکہ **بیت** بجرم عشق تمام میکشند و خوغا ئیست ؛ تو نیز بر لب بام آکہ خوش تماشائیست ؛ دہم برای تشبیہ چنانکہ **بیت** لطفش بہار شادمانیست قہرش بسموم مہرگانیست ؛ **مصرعہ** بحسن صورت او بر زمین نخواہد بود ؛ **مصرعہ** بصورت تو بت کشتر آفرید خدا ؛ یازدہم بمعنی عوض **مصرعہ** پدرم روضۂ رضوان بدو گندم بفروخت ؛ **بیت** نہ بہ ہنر گاروند دانشور اند ؛ ہمین بس کہ دنیا بدین میخرند ؛ **مصرعہ** کہ علم و ادب میفروشد بنان ؛ دوازدہم برای قسم چنانکہ **بیت** زاہدوان تو بی اختیار نتیرسم بمرتضیٰ کہ ازین ذو الفقاری ترسم ؛ سیزدہم برای تیمن و توسل چنانکہ **رباعی** یارب برسالت رسول الثقلین ؛ یارب بغزا کنندۂ بدر و حنین ؛ عصیان مرا دو حصہ کن در عرصات ؛ نیمی بحسن رضؓ بخش و نیمی بحسینؓ ؛ چہاردہم برای استعانت چنانکہ **مصرعہ** بچوگان خدمت توان برد گوی ؛ **مصرعہ** بلشکر توان کرد این کارزار ؛ **مصرعہ** تازہ میسازم بناخن باز داغ خویش را ؛ پانزدہم برای صلہ واتصال چون رنگ برنگ و دمبدم ؛ شانزدہم بمعنی زیر چنانکہ بہ تیغ بمعنی زیر تیغ **بیت** چنین تا بیفتاد رہنما ز مرد ؛ بہ تیغ آمد از رو میان در نبرد ؛ **مصرعہ** کرا پای خاطر در آید بسنگ ؛ ہفدہم برای آغاز چنانکہ **مصرعہ** بنام جہاندار جان آفرین ؛ اگرچہ در حقیقت این باے

استعانت ست لیکن چونکه بعد حذف جملهٔ متعلقهٔ خود که ابتدا میکنم ست در ابتدای کلام واقع شد لهذا مجازاً بای ابتدائیه و باے آغاز گویند هژدهم بمعنی رنج و سمت چنانکه مصرعه بگردن فتد سرکش تند خو ؛ نوزدهم بای اضافی و آن معانی اضافت دهد ؛ مصرعه در زر داری بزر محتاج نه ؛ بیستم بمعنی لائق چنانکه صائب گوید بیت صائب کنون که درد بدرمان نمانده است ؛ آن به که راهِ چاره و تدبیر نسپریم ؛ یعنی درد کار بهلاکت رسانیده لائق معالجه نمانده بیست و یکم بمعنی از چنانکه بیت بتن بوبا کند گلهای تصویر نهانی را ؛ بیا بیدار ساز خفتگان نقش قالی را ؛ بیت حافظ بخود نپوشید این خرقهٔ می آلود ؛ ای شیخ پاک دامن معذور دار ما را ؛ یعنی از خود نپوشید بیست و دوم بمعنی در چنانکه مصرعه دشنام بمن دادی شکر بدهان تو ؛ بیست و سوم بمعنی بر چنانکه بیت آن شمع را که نیفگند از زرم فتاده است ؛ پروانه چون سمن بزارم فتاده است ؛ مصرعه مشت آبی بروی غفلت زن ؛ بیست و چهارم بمعنی را چنانکه مصرعه بیدار ندا وا پنجه دادی نخست ؛ مصرعه بنقش چون دهم ای آرزو دل ؛ بیست و پنجم زائده و آن در اول اسمای حروف مفتوح می آید و در ابتدا ملی فعال اکثر جا مکسور و بعضی جا مضموم مثال بای زائدهٔ مفتوح بر اسم مصرعه آن قطره ام که چرخ بدور افگند مرا ؛ مصرعه بتنها نداشت روی رهی ؛ مثال بای زائدهٔ مفتوح بر حرف ؛ مصرعه بجز این نکته که حافظ ز تو ناخوشنود است ؛ مثال بای زائدهٔ مکسور بر ماضی و امر و مضارع چنانکه برفت و بگیر و بِبَرد مصرعه ورستخیز برد اندر فار ؛ مثال بای زائدهٔ مضموم بر ماضی و مضارع و امر چون بگفت و بکن و بجز رود در عربی برای جمیع معانی مکسور می آید و این حرف گاهی بجیم ابدل شود چون بناو و رنا دوا از و یا زولیفا چون زبان و زفان و بمیم چون غرشب و غرشم و بکاف عربی و فارسی چون بالرو گالر بمعنی نوعی از جوال و بهای هوز چون بوش و هوش بمعنی کرو فر۔

باب در عربی دروازه و نام کتابی و در ترکی و فارسی بمعنی شایسته و برابر و در خورد لائق و بمعنی باره و حق چنانکه گویند در باب فلان یعنی در حق فلان از منتخب و برهان و لطائف۔

بائب گوشهٔ عالم مابین مغرب و شمال و این لفظ هندی ست۔

باب الابواب سرحدیست بملک خزر و آن از محل انقطاع جبال از کیان تا دریای خزر سدی از سنگ و چونه و آهن و ارزیزه کشیده اند و در میان بند بهت آمد و شد قوافل که از ایران بترکستان یا از ترکستان بایران باشد دروازهٔ کلان از آهن نصب نموده اند بوقت حاجت مرور قوافل نگهبانان پادشاه ایران آن دروازه را میکشایند و باز مقفل نمایند و این را در بند خزر هم میگویند از تواریخ وغیره۔

باب قصاب واوی ست از کشتی و آن یکبارگی بزور کله و گردن حریف را کج کرده بر زمین زدن ست چنانکه قصاب چهارپایه را بر زمین میزند۔

باد جنوب باد یست مخالف مزاج آدمی چنانکه در کتب طبیه مذمت بسیار مسطور ست۔

بابت لائق و سزاواری و بمعنی لائق و سزاوار نیز آمده و این مصدر جعلی ست از بهار عجم وغیره

باغات جمع باغ بطور عربی و نام محله در اصفهان و اکثر ساکنانش رند و اوباش بوده باشند از شرح گل کشتی۔

بالشت بکسر لام و سکون شین معجمه بوقت خواب زیر سر نهند و این مزید علیه بالش ست که بمعنی تکیه شهرت دارد از برهان و بالشت پیل آنچه مقدار تکیهٔ کلان از پنبه راست کنند و پیل تو گرفتار را بآن بالولی دهند از شرح قران السعدین

بالین پرست شخص شل و بی کار آرام

دوست کہ سر از بالین نتواند برداشت از مصطلحات۔

بالیست بکسر یای تحتانی بمعنی حاجت و نیاز و لوازم چیزی از مدار۔

بادوست بدو دال مہملہ مسرف و کسیکہ مال را جلد خراب و پریشان کند و بمعنی مفلس نیز آمدہ از برہان و رشیدی و چراغ ہدایت

بازخواست طلب و جستجو و مواخذہ و واپس گرفتن چیزے۔

بازیافت بمعنی خریدن۔

بارود و باروت در اصل بمعنی شورہ است و بمعنی داروی تفنگ مجاز ست زیرا کہ جزو اعظم آن شورہ باشد از بہار عجم۔

باور درشت بیحاصل و تہیدست و بمعنی بیحاصلی و تہیدستی از برہان۔

بادبروت تکبر و غرور و بمعنی لاف نیز از برہان و سروری و لطائف۔

بالادست حریف و غالب و بمعنی ہر چیز نفیس و بہتر و کامل و بمعنی صدر مجلس از برہان

باعث برانگیزندہ۔

باحث بکسر حای مہملہ کاوندۂ زمین و کاوندۂ سخن از منتخب۔

باج زریکہ از سوداگران بطریق محصول میگیرند و زریکہ پادشاہ غالب از مغلوب گیرد

بادلیج بدال مہملہ و یای معروف و جیم عربی نوعی از توپ کہ آلت جنگ ست از چراغ ہدایت ظاہرا بادلیج معرب بادلش ست و بادلش بدال مہملہ و کسر لام و شین معجمہ در ترکی توپ را گویند چنانکہ در لغات ترکی مسطور ست۔

باو سنج خام طمع و کار بیفائدہ کنندہ۔

بادمسیح کنایہ از دم مسیح کہ اموات را حیات مے بخشید۔

بادسرخ مرضی ست معروف۔

باد بمعنی اول معروف ست و نام روز بیست و دوم از ہر ماہ شمسی و بمعنی کلام و سخن و مدح و آہ و نالہ و تیز و تند و نام گنجے از گنجہای خسرو پرویز و نخوت و تکبر و کلمہ ایست برای دعا و بد بمعنی مخفف بود است و باد امرید علیہ باد ست و نام فرشتہ و نام مرضی کہ از فساد خون پیدا میشود و تپ ازان میاید و بمعنی جوشش خون کہ آنرا سرخ باد نیز گویند از برہان و جہانگیری و باد بمعنی صدمہ نیز آمدہ چنانچہ باد دشنام و باد تیر و باد سیلی و باد خامہ و باد تازیانہ و باد رکاب و باد تفنگ و باد شمشیر و باد درع وغیرہ از مصطلحات و بہار عجم۔

بارد بکسر رای مہملہ در عربی بمعنی سرد و سردی کنندہ و فارسیان بمعنی بیمزہ و ناخوش آرند و مجازا بمعنی عنین کہ بر زن قادر نباشد از بہار عجم وغیرہ

بادآورد بفتح واو نام گنج دوم از ہشت گنج خسرو پرویز و وجہ تسمیہ اش اینست کہ قیصر روم از خوف پرویز چند کشتی از مال و زر پر کردہ بجزیرہ میفرستاد باد مخالف آن کشتیہا را بسوے ملک پرویز آورد لہذا آن مال را گنج باد آورد نام کردند و نیز نام بوٹہ خار دار سفید رنگ و نام نوائیست از موسیقی از رشیدی و برہان و کشف و مدار۔

باربد بفتح حرف چہارم کہ بای موحدہ است نام مطربی کہ از مقربان خسرو پرویز بود و در فن موسیقی مہارت عظیم داشت و این مرکب ست از بار کہ بمعنی دخل و رخصت ست و بد بالفتح بمعنی خداوند و دارندہ چون پرویز او را حکم دخول مجلس بجمیع اوقات دادہ بود لہذا باین لقب ملقب گردید از رشیدی و کشف و برہان و صاحب برہان نوشتہ کہ بضم موحدہ و فتح آن نیز درست باشد و در رشیدی نوشتہ کہ ضمہ خطاست۔

باسعود کنیت ابوالحسن خرقانی رحمۃ اللہ علیہ از لطائف۔

بایزید کنیت یکی از اولیاے کبار کہ اہل وقت بودند و مولد الشان شہر بسطام ست۔

بازوبند بزای معجمہ و واو عاطفہ مصالح ہر چیز چنانکہ رشتۂ تسبیح و دوال و امثال آن برای شمشیر۔

باغ مراد باغیست در ہرات۔

باقر بکسر قاف مرد بسیار علم و بسیار مال و شیر درندہ و لقب امام پنجم کہ پسر امام زین العابدین علیہم السلام بودند از منتخب۔

بادفر بدال مهمله و فتح فا یکی از بازیچهای اطفال که بهندی آنرا پهرکی گویند و آنرا از کاغذ میسازند و بعضی نوشته که چرمی باشد مدور بود و سوراخ که رشته سفته باشد و دست درکشاکش آرند۔

بار این لفظ چند معنی دارد اول نامیست از نامهای حق تعالی دوم پشته خروار و انبار سوم بزرگی جاه گرانی چهارم زرگ نیکو کار ششم نصیب هفتم رخصت و دخل هشتم بیخ و بن درخت نهم مرادف کار دهم کرت و مرتبه یازدهم بارگاه دوازدهم بسیاری هر چیز و جای انبوه هر چیز چون زنگبار رودبار دریابار سیزدهم ثمر و میوه هر درخت چهاردهم حمل زنان پانزدهم غش آمیزش که در مشک و زعفران کنند شانزدهم ساز مطربان هفدهم بارنده و امر از باریدن از جهانگیری معانی این لفظ بسیار است چون بعضی از آن در کتب متداول مستعمل نشده بود ترک کردم و بعربی بار تبش پدر را بمعنی نیکوکار از منتخب و در چراغ هدایت و بهار عجم بار بمعنی شاخ درخت نوشته است۔

بابا کیور نام شخصی که فقیر بنگ نوش بود۔

باحور بضم حای مهمله و واو معروف بمعنی سختی گرما در ماه تموز و ایام مقرری آن هشت روز است از نوزدهم تموز تا بیست و ششم ماه مذکور و این هشت روز اگر بغایت گرمی بگذرند علامت ارزانی ست و اگر بسردی بگذرند علامت قحط باشد و نزد بعضی این لفظ ماخوذ از بحران که بمعنی حکم باشد یعنی هشت روز مذکور حاکم اند براحوال هشت ماه از اول مرداد تا آخر اسفندارمذ از برهان و منتخب و سراج و لطائف و اکثر اهل لغت و بعضی شارحین قصائد عرفی را در تحقیق این لفظ خطا واقع شده۔

بارگیر بمعنی اسپ و شتر و گاو از برهان۔

بادگیر بکاف فارسی دریچه و روزنی که برای باد در خانه سازند و خانه که از هر چهار طرف بادگیر جهت وزیدن باد داشته باشد۔

باغ نظر نام باغیست در کرمان و در صفاهان از مصطلحات۔

باهر بکسر ها بمعنی روشن و ظاهر از منتخب

باختر بمعنی مشرق اکثر است و گاهی بمعنی مغرب نیز می آید و لفظ باختر مخفف باخترا است و اختر آفتاب را گویند و ماه را نیز اختر می گویند و بمعنی ملک خراسان و نواحی قندهار از رشیدی و برهان و موید و مدار و جهانگیری و کشف و شرح خاقانی۔

باور بفتح واو و سکون را بضم آن بمعنی اعتبار کردن و قبول داشتن بلفظ کردن و افتادن و داشتن مستعمل از برهان و بهار عجم۔

بازار ظاهرا در اصل ابازار بود زیرا که در چنین جاها اکثر از اطعمه و ابازیر فروختند و بمرور ایام بمعنی مطلق جای فروختن استعمال یافته و بازار تیز و گرم و رایج از صفات اوست و مقابل اینها بازار کنده و افسرده و شکسته و غیر رایج و لفظ بازار بمعنی سود در معامله و رونق رواج نیز از بهار عجم۔

بابر بضم بای موحده دوم نام پادشاهی که جد اکبر بود و بچهار واسطه نبیره شاه تیمور صاحب قران باشد۔

بادر بکسر دال شتابنده از لطائف

بادام زنجیر باضافت تکمه حلقه زنجیر از مصطلحات۔

بالعشی والابکار بکسر شین معجمه و کسر الف که حرف دهم ست بمعنی شام و بامداد۔

باز بزای معجمه مسافت هر دو دست فراخ کرده از سر انگشت دستی تا سر انگشت دست دیگر که ترکی آن را قلاچ گویند و بمعنی تکرار و معاودت کاری و بمعنی گشاده و نشیب و تمیز و تفرقه و جانب و گذرگاه و بمعنی جدا و نام طایر شکاری و شراب و باج و خراج و بمعنی برگشتن و صیغه امر از باختن و بازیدن اینهمه سیزده معانی شدند از برهان و جهانگیری و رشیدی مؤلف گوید هرچند که لفظ باز بمعنی وقت و هنگام در کتب لغت نیامده مگر در کتب درسی فارسی مثل ظهوری و ابوالفضل و غیره چند جا بهمین معنی واقع شده چنانچه بر متتبع متامل پوشیده نیست و در لفظ دیر باز حرف چهارم یای تحتانی ست و بیانش در محل خود خواهد آمد

مزارش در شهر گوالیار مرجع عالم و مردمان او را ولی کامل می دانند ۱۲ منه

باخرز بفتح خای معجمه وسکون رای مهمله وبعده زای معجمه بروزن نامرد نام قصبهٔ از خراسان ونام گوشه ایست از چهل وهشت گوشهٔ موسیقی از رشیدی وبرهان وجهانگیری

باارز بکسر رای مهمله وبعده معجمه بمعنی ظاهر وپیدا شونده وآشکارا۔

باران گریز آنچه از چوب وخشت مثل سایبان سازند بهندی چهجه گویند از شرح قران السعدین۔

بار انداز فرود کش شدن ومقام گزیدن از مصطلحات۔

بالوس بواو معروف وسین مهمله بمعنی کافور مغشوش یعنی کافوریکه چیز دیگر بفریب در آن آمیخته باشند از مؤید ورشیدی وبرهان ودمان

باس بسین مهمله بمعنی خوف وبیم وعذاب وسختی وقوت جنگ وهیبت از کشف وکنز ومنتخب

بائس بکسر همزه سخت محتاج شونده ودرویش از لطائف۔

باباخمس بخای معجمه نام مسخره۔

باش بشین معجمه در ترکی بمعنی سر که بعربی راس گویند از لغات ترکی۔

بازیگوش بکاف فارسی بمعنی شوخ وشنگ وطفلیکه گوش برآواز بازی طفلان دیگر دارد واین لفظ بکاف عربی خطا است از برهان وچراغ هدایت وبهار شریعت۔

باقلتمش بسکون قاف وفتح لام وسکون شین معجمه لغت ترکیست بمعنی دیده شده بلقب بمعنی دیده ولام علامت مجهول ومش علامت مفعول وبجای هاکه در آخر صیغهٔ ماضی ومفعول آرند چنانچه در گفته ورفته وگشته۔

باخمش بفتح اول وسکون خای معجمه والف غیر ملفوظ وکسر میم در ترکی بمعنی دیده که صیغهٔ ماضی ست۔

بادریش بیای معروف غرور ولاف از لطائف۔

بادفروش خوشامدگو ولاف زن ودر هندوستان لقب قومیست که آنرا بهاٹ گویند وآنرا بادخوان نیز نامند وهمین صحیح ست از بهار عجم۔

بالش بکسر لام تکیه که زیر سر نهند وبمعنی بالیدگی وافزایش از برهان ودر جواهر الحروف نوشته که بالش وبالین تکیه که آنرا از زیر سر نهند ماخوذ از بال که بمعنی پرهای بازوی مرغانست چه در اصل وضع از پر مرغان می آگندیدند ودر لفظ اول شین معجمه ودر لفظ ثانی یای تحتانی ونون برای نسبت ست یا آنکه ماخوذ از بالیدن بمعنی افزودن چون زیر سر نهادن تکیه موجب افزائش خوابست لهذا بشین نسبت آنرا بالش گفتند۔

باسط فراخی دهنده ویکی از اسمای الٰهی

بادشرط بضم شین معجمه باد موافق چون شرط بالضم در اصل بمعنی نشان وعلامت است باد موافق راکه بادشرط گویند از همین جهت است که علامت روان شدن جهاز ودور شدن طوفانست از مدار ورشیدی ولطائف وسراج اللغات وصاحب تاریخ ولایت نامه که بشهر لندن دار السلطنت انگریز رفته بود چنین نوشته که بادشرط باد نرم ست چون نسیم موافق که بعد فرو شدن طوفان وزیدن گیرد باین باد اگرچه اهل جهاز را بعد تصدیعات طوفان راحتی حاصل شود لیکن در روش جهاز قصور راه یابد زیرا که جهاز هر قدر که زودتر بمنزل مقصود رود بهتر ست

بارع بعین مهمله مقدار دراز کردن هر دو دست از منتخب۔

بالغ بضم لام پیمانهٔ شراب۔

بازغ بکسر زای معجمه وغین معجمه روشن وطالع شونده از منتخب۔

باغ معروفست ومشترک ست در عربی وفارسی ودر عربی جمع آن بیغان چنانکه تیجان ونیران جمع تاج ونار وباغات نیز آمده از بهار عجم ودر ترکی باغ بمعنی بند که از ان چیزی را بندند۔

بارق روشن وتابان۔

باسق بکسر سین دراز وبالنده از بسوق که بمعنی بالیدن ودراز شدن است از صراح وکنز ومنتخب۔

باسلیق لفظ یونانی ست و آن رگیست مشهور و معنی لغوی آن بادشاه عظیم ست چراکه این رگ از دل و جگر رسته ست از بحر الجواهر و عجب که ترکی هم باشلق بشین معجمه و کسر لام بمعنی بادشاه و امیر و سردار ست و درین هر دو لفظ یونانی و ترکی توافق لسانین ست باندک فرق۔

باچاق بمعنی نا و حاکم زبر دست و بالا دست صاحب بلندی مقابل زیرچاق که بمعنی مغلوب و محکوم و فرمانبردار باشد از چراغ هدایت و چهار شربت۔

بادفتق بدال مهمله مکسور و فتح فا و سکون فوقانی مرضیست که خایه بزرگ شود۔

باربک بکسر بائے موحدهٔ دوم و کاف فارسی بمعنی امیر اعظم که او هر وقت خواهد درگاه پادشاه بار یابد و این مرکب ست از بار که بمعنی دخل ست و از بگ بالکسر که مخفف بیگ ست بمعنی صاحب و امیر این لفظ را بفتح بای ثانی نیز نوشته اند که بگ بالفتح بمعنی امیر و صاحب ست در ترکی و این لفظ بمعنے عرض بیگے که عرض مردم را بحضور پادشاه میبرد نیز آمده از کشف و شرح قران السعدین۔

بابک بفتح بای دوم و کاف عربی نام پادشاه پارس که جد مادری اردشیر ابن ساسانست و بعضی گویند که نام معبری ساسان را بشارت تولد اردشیر داده بود از رشیدی و کشف و در برهان نوشته که بابک بمعنی امین و استوار و نام پادشاهی که اردشیر دختر زادهٔ او بود و بمعنی پرورنده و تصغیر باب که بمعنے پدر باشد و این تصغیر برای تعظیم ست و صاحب جواهر الحروف نیز نوشته که در بابک کاف برای تفخیم و تعظیم ست۔

باسک بفتح سین مهمله و کاف عربی بمعنے دهن دره که بهندی آنرا جماهی گویند و نزد مورخین هنود نام پادشاه ماران۔

بال از کتف تا سر ناخن و بعضی گویند از شانه تا آرنج و بازوی مرغان و نوعی از ماهی بزرگ و امر از بالیدن و بعربی بمعنے دل و جان و حال و فراخی عیش و شان و عظمت و بترکی عسل را گویند از برهان و لطائف و منتخب و کشف و مدار و مؤید۔

بابل بکسر بای دوم نام شهر قریب کوفه و بعضم باغیر فصیح از مؤید و برهان و منتخب و در مصطلحات نوشته که نام شهری ست از عراق و در انجا چاهیست که هاروت و ماروت دران معذب اند قال عز و جل ببابل هاروت و ماروت و بعضی اهل لغت بضم سوم نیز نوشته اند و شعرا هم آورده اند ظهوری گوید **بیت** در دکن آن چشم پیدا میشود ٭ باج خواهِ ساحرانِ بابل ست ٭ سلیم گوید **بیت** در رهِ عشق ای دل از سحر و فسون ایمن مباش ٭ خانهٔ هر مور این صحرا چاهِ بابل ست ٭ نبای قافیه هر دو غزل بر ضم است۔

باقل بکسر قاف تره فروش نام مردے که بغایت کند زبان و احمق بود از کنز و در مصطلحات و بهار عجم نوشته که کودک نشان ریش برآورده و نام شخصیکه بحق مشهور بود و شخصی که بجاهلی و ماندگی بیان شود۔

بازل بکسر زای معجمه شتر که بسال نهم در آید از منتخب۔

باذل بکسر ذال معجمه بمعنی بخشنده و سخی از منتخب۔

باسل بکسر سین مهمله دلیر و بهادر از منتخب

بالشت پیل آنچه در اوائل حال برای آموختن پیل نوگرفتار از پنبه بمقدار تکیه کلان راست کنند تا ولی زهند از شرح قران السعدین۔

بای حال بکسر اول و فتح ثانی و تشدید تحتانی مکسور و تنوین آخر که علامت آن دو زیر لام ست بمعنی بهر حال بدانکه با جاره است و ای اسم استفهامیه مجرور و مضاف و حال مضاف الیه و ای گاهی مدخول خود را عام می گرداند چنانچه هم درینجا ست

بالغدو والآصال بضمتین غین معجمه و دال مهمله و واو اول مشدده و مد الف که ماقبل صاد مهمله است بمعنے بامداد و شبانگاه ها۔

بالاستقلال بالذات و بلا واسطه و تنها

بکاری استادن۔

باغ نسیم باغیست در کشمیر از چراغ ہدایت

بام طرف بیرونی سقف خانہ و بمعنے صبح و پگاہ و دریں صورت مخفف بامداد است از برہان۔

بادشنام بضم دال مہملہ و سکون شین معجمہ جذام باشد از رشیدی۔

بان نام درختیست و نام خوشبوئے و مشک بید را نیز گویند از برہان و تحقیق اینست کہ بان درختے ست نازک و خوشنما کہ از تخم آن روغن گیرند و بسیار نافع و خوشبو باشد و آن درخت در ملک عرب روید و در ہندستان نباشد و آنچہ بعضے نوشتہ کہ بان بمعنی درخت بور ہیجنہ است و بعضی گویند کہ درخت بکائن را نامند این ہر دو غلط ست از منتخب و خیابان و در فارسی بمعنی رنگ و لون و بمعنی دارندہ آید چون فیلبان و در ہندی بان چیزیست کہ بباروت پُر کردہ بجلد آتش بر فوج مخالف اندازند و آن بشکل ہوائی باشد کہ آتشبازی معروفست نہ بلکہ اسمش اگن بانست چہ بان در ہندی تیر را گویند و اگن بمعنی آتش۔

باستان بمعنی قدیم و گذشتہ و بمعنے کہنہ این لفظ را بیای فارسی خواندن خطاست از رشیدی و کشف و برہان و جہانگیرے۔

بازن حرف سوم بای موحدہ موقوف و زای معجمہ مفتوح سیخ کہ بر آن کباب بریان کنند از رشیدی و سروری۔

بازرگان بفتح زای معجمہ بمعنی سوداگر و این مخفف بازارگان ست و مرکب باشد از لفظ بازار کہ معروفست و از لفظ گان کہ برای لیاقت آید پس معنی بازارگان کسیکہ لائق بازار باشد و آن سوداگر است و کسانیکہ بضم زا خوانند خطا است از کشف و برہان و در بہار عجم نوشتہ کہ بازارگان جمع بازارہ کہ ہای نسبت بمعنی کسے کہ در بازار نشیند و بازرگان بفتح زای معجمہ عربی مخفف بازارگان و اطلاق آن بر شخص واحد از عالم مژگان و دندان کہ جمع مژہ و دندان ست و بمعنی مفرد مستعمل میشود و بمعنی سوداگر مجاز ست۔

باقلان بقاف نام جائیست۔

باز خوردن ملاقی شدن و مقابل شدن۔

بابکان بفتح بای موحدہ دوم و کاف عربی منسوب ببابک کہ نام جد مادرے اردشیر بن ساسان ست چون اردشیر از بابک در تربیت یافتہ بود باو منسوب شد الف و نون برای نسبت ست و بعضے گویند کہ بابک نام معبری کہ ساسان را بشارت تولد اردشیر دادہ بود لہذا باو نسبت کردند از رشیدی۔

باذنجان بذال معجمہ مکسور و جیم عربی معرب بادنگان ترکاری معروف کہ بہندی بیگن گویند از قاموس وغیر آن۔

بازدان براء و دال مہملتین بمعنی آوند و ظرف کہ دران چیزی نہند از برہان و شرح نصاب و در رشیدی نوشتہ کہ جوال و خرجی و بمعنی صراحی نیز آمدہ۔

باردین نام شہر از لطائف۔

بالین آنچہ بوقت خواب زیر سرے نہند در ہندوستان بتکیہ شہرت دارد و آن طرف سریر را گویند کہ بدان طرف سر می نہند بہندی سرہانہ گویند۔

بامدادان بمعنی بامداد و الف و نون زائدہ است از عالم بہاران و صبحگاہان از خیابان۔

بادزن بمعنی بادکش کہ بہندی پنکھا گویند

باخود برنیامدن بی اختیار شدن۔

باد پیمودن کار بیفائدہ کردن از برہان

بادخوان خوشامدگو و ہرزہ گو از برہان

باد در بروت افگندن و **باد در سبلت افگندن** تکبر و غرور و لاف زدن۔

باختن لازم و متعدی ہر دو آمدہ باری کردن با جنسے و نقد خود را در قمار بحریف دادہ عاجز ماندن کہ بہندی ہارنا گویند

بآب رسانیدن بنا و رسیدن بنا بآب بنای خانہ محکم و استوار شدن و کردن از جہت عمیق کندن جای بنا و بمعنی خراب کردن نیز آمدہ۔

باریک شدن لاغر شدن از مصطلحات

باریک رسیدن در کلامی بغور تمام رسیدن

اندک اندک بکمال خوبی سرانجام دادن از مصطلحات۔

بازار زدن فائدہ خاطر خواہ گرفتن و سود و معاملہ کردن را نیز بازار گویند از مصطلحات

باز کردن جدا نمودن و کشادن از مصطلحات۔

بازو کشادن جوانمردی و سخاوت از مصطلحات

باکسی آتش شدن با او درخشم شدن

بالا گرفتن بلند شدن شخصی را غاغا کلک کردہ چیزی از مال او ربودن و خارج کردن و بمعنی بر داشتن و رونق و نظام یافتن از بہار عجم و مصطلحات۔

بالین شکستن اندکے تعظیم کردن از مصطلحات

بازی خوردن فریب خوردن۔

باد بداماں کردن کنایہ از غرور و غفلت و بعضے گویند کہ عبارت است از امر غیر ممکن بظہور آوردن۔

بار افگن بمعنی فرو کش شدن و مقام گزیدن از مصطلحات۔

باد در کلہ داشتن بضم کاف عربی و ہای ملفوظ کنایہ از غرور و نخوت از مصطلحات۔

بار بستن کنایہ از سفر کردن۔

باغ سبز نمودن بمعنی فریب دادن از چہار شربت و در چراغ ہدایت و بہار عجم باغ سبز نمودن بودن کہ دروغ فریب دادن

باسنگ در جوال شدن نوعی از تعذیب مجرمان کہ باسنگ در یک جوال کردہ می زنند

وکنایہ از بیگانہ شدن با مردم بد از برہان وغیرہ۔

باز کشیدن بمعنی نوشتن ابو الفضل در مکاتیب آوردہ آنکہ درباب باز کشیدن فقرہ چند قلمے نمودہ الی آخرہ۔

بال تذرو لگد ابر یعنی پارچہ ابر از شرح و گل کشتی۔

بازو قوت و استعداد۔

بالنگو بکسر لام بادرنجبویہ از برہان۔

بارو بضم را و ہملہ دیوار قلعہ و حصار از لطائف و کشف و برہان۔

باکو بواو مجہول شہریست قریب شروان از مؤید وغیرہ۔

بازگو بزای معجمہ و کاف فارسی و واو مجہول بیان کنندہ۔

باہو بواو معروف چوب دستی بزرگ از برہان

بارقہ بکسر را و ہملہ و قاف چیزیکہ درخشندہ باشد و مجاز آہنے روشنی و درخشندگی چہ بارقہ ماخوذ از برق ست کہ بمعنے درخشیدن باشد و در مدار بمعنی ابر با برق و در منتخب و کنز و قاموس بمعنی شمشیر با و در صراح بمعنی شمشیر و جہد

بارہ حصار و قلعہ و دیوار قلعہ و بمعنی اسپ تیز رفتار و بمعنی کرت و نوبت و بمعنی حق و شان چنانچہ دربارہ فلان یعنی در حق فلان و بمعنی قاعدہ و بمعنی بوزہ کہ نشہ می کند از برہان و رشیدی و سروری و کشف و لطائف و مدار و مصطلحات بمعنی دوست ہم آمدہ

باغندہ بفتح غین معجمہ غلولہ پنبہ رشتہ نشدہ بہندی پونی از برہان۔

بالوعہ بواو معروف و عین ہملہ حوضے باشد کوچک سر از اندرون فراخ کہ آب صحن خانہ و آب مبرز و مان جمع میشود از منتخب و مدار و کنز و در کشف راہ آبخانہ

بادہ فراہ و بادافراہ لغت اول بسکون دال ہملہ و فتح خا و لغت ثانی بفتح اول و سکون قاف جزای گناہ و مکافات بدی از برہان و مؤید و رشیدی و کشف و مدار و سروری۔

بادہ شراب چہ بادہ بمعنی غرور آمدہ با برای نسبت است از رشیدی و در بہار عجم نوشتہ کہ بادہ شراب یکہ خام از خم بر آوردہ استعمال نمایند و بر عرق نیز اطلاق کنند و این منسوب بباد است چہ باد غرور را گویند و خوردن شراب نیز غرور می آرد و مجازاً بمعنی پیالہ شراب خوری ہم می آید۔

باغرہ با غین معجمہ گرہیکہ در بند رگاہ بغل یا بن ران بسبب ورمی و ریشی بہم رسد بہندی اولنہا گویند از رشیدی۔

باکرہ بکسر کاف بمعنی دوشیزہ و در مدار و کشف بمعنی زن نارسیدہ و نابالغ۔

باغچہ باغ کوچک و کسانیکہ باغیچہ گویند خطا از کشف۔

بالیہ بکسر لام کہنہ و قدیم از منتخب و کشف و کنز ماخوذ از بلا بالکسر بمعنی کہنہ شدن

باخرہ بخای معجمہ جانوری آبی ست کہ بہندی

بچھوا گویند از جہانگیری و این لفظ ترکیست
باکوره بضم کاف عربی و واو معروف میوهٔ نو رسیده که اول از همه افراد نوع خود پخته شده باشد منتخب و لطائف و کنز وغیره۔
بازنامه برای معجمه اسباب تحمل بمعنے منت و بمعنی تفاخر و بعضی گمان برده اند که با راء مهمله است از رشیدی و لطائف و در برهان این لفظ بجهت همین معانی براء مهمله مرقوم ست
بالغه بمعنی کامله۔
بادیه صحرا و بیابان باین معنی عربیست و بترکی پیالهٔ بزرگ را گویند چنانکه در لغات ترکی مسطور ست۔
بایسته لائق و بهتر
بازغه بکسر زاے معجمه و غین معجمه طلوع کننده و نام زنیست از نسل عاد که بهدایت یوسف علیه السلام بمرتبهٔ معرفت رسید از منتخب
باطشه سخت گیرنده و حمله کننده از منتخب
بادحکه بکسر دال و حای مهمله و تشدید کاف عربی مفتوح و ها بمعنی شهوت و باه زنان و این مرکبست چه حکه بمعنی خارش ست چون باد در رحم و در عروق و اعصاب اندام زن متصل میشود حالتی مثل خارش بهم میرسد از کتب طب و منتخب۔
بادکله بکسر دال مهمله و کاف عربی مضموم بمعنی ضربت جملهٔ از چراغ هدایت۔
بالمشافهه بضم میم و فتح فا و فتح ها و لبعده های دیگر که بدل از تا ست بمعنے با رو برو سخن گفتن و کسانیکه فا را مکسور خوانند یا در آخر یک های نویسند و یک ها میخوانند خطا ست لائق آن بود که این لفظ را در باب میم می نوشتم لیکن بنا بر مصلحتے درینجا نوشته شد۔
بادریسه بسین مهمله چوب مدور پیسے قرص چوبین سوراخدار که بر ستون خیمه نهند از برهان۔
بادامه قسمی از پارچهٔ نفیس و نوعی از ابریشم کمینه که متوزان نرا از هم نکشاده باشند و بمعنی خرقهٔ مرقع از برهان۔
باسگونه بمعنی واژگونه۔
بابکانه بکاف عربی دریچه و کاف برای تصغیر و آنه که حرف نسبت ست، زانا از شرح خاقانی و در برهان نوشته که بالکانه بهای فارسی و لام و کاف فارسی بمعنی بام بلند و دریچهٔ خانه۔
بادام سیه بادام هائیکه بر تابوت مرده اندازند و کنایه از چشم محبوب از بهار عجم
بازیچه آنچه بدان اطفال بازی کنند و بهندی کهلونا گویند بازیچه اگرچه در ظاهر تصغیر بازیست مگر تحقیق آنست که کلمهٔ چه درین لفظ برای نسبت ست از خیابان۔
بارانی نمد یا سقرلاتی جامه و کلاهیکه در بارش پوشند و بمعنی بارش نیز آمده از مصطلحات و در برهان و رشیدی نوشته که قبیله است از ترکان۔
بازندگی بمعنی مکاری و حیله گری از مصطلحات و بهار عجم۔
بافلان چه داری بمعنے با او چه خصومت داری از مصطلحات۔
بادریحانی شرابیکه در ان اقسام گهاس خوشبودار انداخته باشند۔
بارگی بکسر کاف فارسی بمعنی اسپ از لطائف و جهانگیری و برهان۔
بانی بنا کننده از منتخب۔
باذن عیسٰی دم عیسیٰ یعنی قم باذن الله گفتن عیسیٰ علیه السلام۔
باغی بیفرمان و از طاعت بیرون شونده
بازی در عربی باز را گویند که نام پرنده شکاریست و در فارسی سوای معنی معروف بمعنی فریب و دغا نیز آمده۔
بادی آغاز کننده بمعنی اول هر چیز از کشف و لطائف و منتخب۔
بادی الرای اول فکر بدانکه بادی اسم فاعل ست از بدایت که بمعنی آغاز و اول ست چون این را مضاف کردند بسوی الرای الف در درج کلام افتاد و ضمه بر یا ثقیل بود انداختند التقاے ساکنین شد یعنی یا و لام یا افتاد در تلفظ مگر این یا را در رسم خط مینویسند و در حالت جری نیز همین حکم ست مگر در صورت نصب یا را حذف نکنند و مفتوح خوانند۔

باکے بکسر کاف عربی گریہ کنندہ، از منتخب
باری نام حق تعالی در اصل بارؤ بود در
کنز بمعنی آفریننده نوشتہ و در فارسی بیای
مجہول لفظیست کہ برای قلت قبول و
استدعای قلیل آید۔
بانگ خلیل اللہی کشتی گیران چون حریف
را از جا بردارند و خواہند کہ بر زمینش زنند
بیانگ بلند اللہ اکبر میگویند و آن را بانگ
خلیل اللہی نامند زیرا کہ آن حضرت اکثر
در نشست و برخاست اللہ اکبر میگفتند از
بہار عجم۔
بالی کہنہ از منتخب۔
باشی بشین معجمہ در ترکی بمعنی سردار۔
باولی بفتح واو منسوب بباول کہ شہریست
جامہ ریشمی در انجا خوب بافند۔
بادستی برد دال ہملہ بمعنی سرعت و
چالاکی و اسراف۔
باغچہ سلیمانی باغ طلسم کہ بشعبدہ و سحر
بنظر متخیل گردانند۔
باقلانی بقاف و نون نام بندر ولایت۔
باجی از بجیم عربی لفظ ہندی بمعنی حصہ طعام
کہ بتقریب شادی یا ماتم بخانہ مردم
میفرستند و ہم لفظ فارسی ست بمعنے خواجے
و باج دہندہ و در ترکی بمعنی خواہر و ہمشیرہ
از چراغ ہدایت و بہار عجم و غیر آن۔
باریکی حرف چہارم باے موحدہ نقارت
و داروغگی۔

بازی بازی یعنے بے پروائی کار
کردن از بہار عجم۔

فصل بای موحدہ مع بای عربی و فارسی

ببغا بفتح موحدہ اول وسکون ثانی
وغین معجمہ بمعنی طوطی و حرف ثانی را
بای فارسی نیز نوشتہ اند از برہان۔
ببر بروزن صبر درندہ است کہ دشمن
شیر باشد از مدار و در برہان و رشیدی
نوشتہ کہ بفتحتین جانور صحرائی شبیہ بگربہ
کہ دم ندارد و بفتح اول وسکون ثانی
درندہ معروف و مسموع شدہ کہ نوعے
از شیر ست کہ پشم دار باشد و در بہار
عجم نوشتہ کہ بفتحتین درندہ ایست از
قسم شیر ببور جمع آن فارسیان بسکون
استعمال نمایند۔
بہ پشت ہم رفتن مددگاری کردن
و مجازا معاملت را گویند از مصطلحات
بہ بینی رسیدن قریب مرگ شدن
و از زیست تنگ آمدن۔
بہ بینی خط بر زمین کشیدن
کمال عجز و فروتنی کردن۔
بہ پوست افتادن عیب جوے
کسے نمودن۔
بہ پوست گفتن سخن در پردہ گفتن
یعنے برمز و ایما گفتن۔

بپرکار بودن بقاعدہ و قانون بودن

فصل بای موحدہ مع تای فوقانی

بتا بکسر اول بمعنی بگداز صیغہ امرست از
برہان۔
بت بالفتح و تشدید فوقانی بمعنی بریدن
از ینجاست بت کہ بشنگرف بر سر ہر فقرہ
نثر مینگارند و آن اشارت ست باینکہ
کہ فقرہ اول تا اینجا قطع شدہ فقرہ دیگر
شروع گردید بالفظ بریدن از منتخب و
و باقی از زبان ثقات۔
بتاسائید یعنی بتر سائید از
لطائف۔
بتر بفتحتین مخفف بدتر و بعربی بفتح اول
وسکون ثانی بریدن و از بیخ برکندن
و بفتحتین بریدہ دم شدن و بی فرزند شدن
از منتخب۔
بتول بفتح اول وضم ثانی حضرت فاطمہ
رضی اللہ عنہا را از ان لقب ست
کہ تبل بالفتح در لغت بمعنی قطع ست
و بتول بمعنے مقطوع باشد کہ صیغہ اسم
فاعل ست بمعنے قطع کنندہ چون حضرت
فاطمہ رض قاطع علائق دنیا بودند لہذا بتول
گفتند از لطائف۔
بتن برداشتن و برگرفتن
تحمل کردن نا ملائم و مکروہ را۔
بتیارہ بالکسر وسکون تای فوقانی
و بعدہ تحتانی و در آخر ہملہ بمعنے بلا و آفت

و بمعنی افسون و فریب و دیو از برہان و سروری و لطائف و مؤید و در رشیدی بجای فارسی بمعنی مکروہ و ہیب۔
بت راہ بالضم و باضافت بمعنی مانع راہ

فصل بای موحدہ مع تای مثلثہ

بث بالفتح و تشدید ثای مثلثہ آشکارا کردن و فاش کردن و ظاہر نمودن از کشف و کنز و منتخب۔
بثر بضمتین آبلہ خرد یا دانہ سرخ یا زرد کہ از جوشش خون بر اندام پدید آید از کشف
بثور بضمتین جمع بثرہ از کشف و منتخب۔
بثرہ بالضم آبلہ کوچک از منتخب۔

فصل بای موحدہ مع جیم عربی و فارسی

بچاق بکسر بای موحدہ و جیم فارسی بر وزن کتاب بمعنی کارد از لغات ترکی کہ بغایت معتبرست و بعضی بچاق بنون نوشتہ اند در مصطلحات ہم ببای موحدہ و تشدید جیم فارسی آمدہ۔
بچشک بکسرتین و بای موحدہ و جیم فارسی و سکون و شین معجمہ و کاف عربی بمعنی طبیب از برہان و رشیدی و جہانگیری و در فرہنگ نورالدین حسین بکسر اول و فتح ثانی و در کشف و مدار بضمتین مگر اول اصح ست۔
بجول بضمتین با و جیم عربی بر وزن اصول بمعنی استخوان شتالنگ و پانسہ بازی قمار کہ از استخوان می سازند از برہان و در مدار بر وزن ملول و در رشیدی بفتحتین و این لفظ ترکیست و در لغات ترکی کہ بغایت معتبرست بالضم بای موحدہ و ضم جیم و واو معدولہ غیر ملفوظ و اتفاقاً ہمین اصح ست۔
بچشم کردن انتخاب کردن و وقع و وقار نہادن از مصطلحات۔
بچشم کم دیدن حقیر و بیقدر دانستن از مصطلحات۔
بجان آمدہ ناخوش و بیدماغ از بہار عجم۔

فصل بای موحدہ مع حای مہملہ

بحیرا بفتح اول و کسر ثانی و نزد بعضے بالضم اول و فتح ثانی نام راہبیکہ در راہ شام آنحضرت را در ایام طفلی پیغمبر آخرالزمان شناختہ ایمان آوردہ بود۔
بحت بفتح اول و سکون ثانی و تاے فوقانیہ بمعنے خالص و محض و صرف از کشف و منتخب
بحۃ الصوت بضم اول و تشدید حاے مہملہ گرفتگی آواز از حدود الامراض۔
بحث بالفتح و ثای مثلثہ کندیدن و کاویدن زمین و بمعنی تفحص نیز مستعمل میشود از منتخب و غیر آن۔
بحر بفتح اول و سکون ثانی دریای محیط کہ شورست و جوی بزرگ از منتخب و مجازاً بمعنی وزن شعر بمشابہت آنکہ ہمچنانکہ دریا مشتمل ست بر انواع جواہر و نباتات و حیوانات بحر عروض نیز مشتمل است بر انواع شعر یا ہمچنانکہ کسے در دریا افتد حیران و سرگردان میشود ہمچنین کسیکہ در بحر اشعار افتد بجہت تغیراتیکہ در ارکان واقع ست متحیر میشود کہ این چہ تغیرست و چہ وزن دارد و عدد بحور شعر نوزدہ است طویل و مدید و بسیط و وافر و کامل و ہزج و رجز و رمل و منسرح و مضارع و مقتضب و مجتث و سریع و جدید و قریب و خفیف و مشاکل و متقارب و متدارک از رسائل عروض و در مصطلحات بحر بمعنی غور و فکر نیز آمدہ۔
بحور بضمتین جمع بحر خواہ بحر بمعنی دریا باشد خواہ بمعنے وزن شعر۔
بحار بکسر اول دریاہا و این جمع بحرست کہ بمعنی دریا باشد۔
بحر اخضر بمعنی دریای سبز و سبز بودن دریا محض فرضی ست یا از کثرت عمق سبز مینمودہ باشد و نیز بحر اخضر دریائیست کہ بجانب شرقی آن چین و بغرب آن یمن و بشمال آن ہند و بجنوب آن دریای محیط طولش دو ہزار فرسنگ و عرض پانصد فرسنگ جزائر آباد بسیار دارد یکے ازان سراندیب ست
بحر معلق کنایہ از آسمان۔
بحل بکسرتین بخشیدن جرم و عفو کردن

گناه از لطائف و مدار و در بهار عجم بمعنے معاف آمده و مؤلف گوید که چون در فارسی حای حطی نیامده ظاهرا بحل لفظ عربی باشد و حال آنکه در لغات معتبرهٔ عربی مثل صراح و قاموس و منتخب وغیره ماده بحل بهیچ معنی نیامده ازین معلوم شد که در اصل بهل بوده باشد بفتح اول وکسر ہای ہوز صیغهٔ صفت مشبه بمعنی ترک کرده شده و بمراد گذاشته شده مجازا بمعنی معاف مستعمل ماخوذ از بهل بالفتح که مصدرست بمعنی ترک کردن و گذاشتن بمراد کما فی الصراح والقاموس پس از غلطی کاتبان قدیم و عدم التفاتی اہل تعلم و تعلیم بجاے حطی شہرت گرفته یا آنکه در اصل بهل بکسرتین باشد صیغهٔ امر از هلیدن بمعنی گذاشتن که در بعض محل بمعنی اسم مفعول واقع میشود چنانکه گزین که صیغهٔ امرست بمعنی اسم مفعول مستعمل میگردد پس بهر تقدیر بهای ہوز درست باشد مگر آنکه بودن حای حطے بابدال باشد چنانکه در حیز هال که در اصل هیز دال بوده لیکن این قسم دعوی ابدال خالی از ضعف نمی نماید و میتواند که بحل بفتحتین و تشدید لام ست بمعنی بحلال شدن چه بائے موحدهٔ مفتوحه براے ظرفیت یا معیت باشد بقاعدهٔ فارسی و حل بالفتح و تشدید لام مصدر بمعنی حلال شدن چنانکه در منتخب ست سرزدی که شارح گلستان ست بعربی آهنی توجیه آخرا اختیار نموده

بحرین هر دو دریای روم و فارس و نام شہریست در اقلیم دوم بجانب مغرب

بحر روان عبارت از کشتی۔

بحران بالضم تغیر عظیم که دفعة در مرض واقع شود از مقاومت طبیعت یا مرض یا بسوے صحت کشد یا بسوے ہلاک و تشبیه کرده اند طبیعت را بسلطان و مرض را بدشمن و بدن را بملک و روز بحران را بروز قتال پس اگر درین روز سلطان که طبیعت ست دشمن را که مرض ست از ملک براند بحران تام جید گویند و اگر دشمن غالب شود نعوذ بالله منها و سلطان را بکشد و ملک را فرو گیرد بحران تام ردی نامند۔

بحر کمان فاصله که بعد کشیدن کمان میان زه و کمان بهم رسد از مصطلحات

بحر سیه دریای عمیق و خطرناک۔

بحتری بالضم نام شاعری از عرب منسوبست به بحتر که پدر قبیله از طے بود از منتخب وغیره

فصل بای موحده مع خای معجمه

بخارا نام شہر از توران مشتق از بخار که بمعنے علم ست چون دران شہر علما و فضلا بسیار بودند بخارا موسوم کردند از لطائف و مؤلف گوید که بخار بمعنے علم در کتب دیگر بنظر نیامده۔

بخشا امر بخشیدن و بخشائیدن از رشیدی

بخت بالفتح بهره و نصیب و این در عربی نیز آمده در اصل بخش بود شین معجمه را بتا بدل کرده اند از جواہر الحروف و بهار عجم۔

بخ بالفتح کلمه ایست بمعنے خوشا که بوقت خوش آمدن چیزی گویند از شرح نصاب

بخ بخ بهر دو بای موحدهٔ مفتوح بمعنی خوشا و آفرین و این کلمه ایست که بوقت تحسین چیزی گویند از منتخب وغیره۔

بخرد در لسان الشعرا بالفتح و در مدار بالکسر بمعنے ہوشیار و در برہان نیز بالکسر ست بمعنے دانا ہوشیار۔

بخت سفید بخت نیک۔

بخت بلند لقب امیری زمیندار۔

بخور بفتح اول و ضم معجمه و واو معروف بمعنے خوشبو از مؤید و صاحب منتخب نوشته که آنچه از ان بود سند و در بهار عجم و مدار خوشبوئیکه از سوختن بعض ادویه حاصل شود مثل عود و لوبان وغیره و در لطائف بضمتین عطریات سوختنی۔

بخت نصر بضم بای موحده و سکون خای معجمه و بعده فوقانی و فتح نون و صاد مهمله نام پادشاہی که کافر بود و این مرکب ست از بخت که در اصل بوخت بود بمعنے پسر و نصر که نام بت ست چون اورا در حالت طفلی پیش بت یافته بودند و نام پدرش معلوم نبود لهذا بآن بت منسوب کردند و شرح بمعنے منسوب بآن پادشاه است از قاموس۔

بخر بفتحتین بدبوی دهان از شرح نصاب ولطائف۔

بخار بالضم دود و آنچه مانند دود و بار رطوبت از آب دیگره برخیزد و مجازاً بمعنی تپ نیز آمده۔

بخس بالفتح و سین مهمله بمعنی زر قلب یعنی زر ناسره از لطائف و در کنز بمعنی ناقص و نقصان کردن و نیز در لطائف نوشته که در فارسی بیای فارسی بمعنی گداخته و پژمرده

بخشایش از گناه درگذشتن از برهان

بخش بمعنی حصه و نصیب از برهان و کشف

بخش بخش بمعنی پاره پاره۔

بخت و اتفاق منفعت کثیر حاصل شدن بکسی بلا وجه بی سعی و تلاش چنانچه مال یافتن کسی در زمین یا در اثنای چاه کندن و فرق درمیان بخت و اتفاق آنکه بخت خاص ست و اتفاق عام اگر یافتن منفعت کثیر ست بخت گویند و اگر یافتن چیزی بی مقدار چنانچه پارهٔ شیشه یا پاره ظرف چینی در بن چاه نو کندیده یا فتن یا پیش آمدن مکروهی که در انجا وجودش متصور نباشد اتفاق گویند۔

بخام کشیدن در پوست و باغت ناکرده کشیدن چنانکه نقاره را در پوست گاو کشند یا گنهگار را در پوست خر دوسگ کشند از مصطلحات۔

بخشائیدن و بخشایش در محل ترحم و عفو مستعمل ست لیکن بمعنی جود و کرم استعمال کرده اند مگر بندرت از بهار عجم۔

بخشودن رحم کردن از رشیدی و لطائف الحدائق و برهان۔

بخیه از روی کار افتادن بمعنی فاش شدن راز۔

بخیده بروزن رسیده پنبه و پشم برزده و از هم جدا گشته از رشیدی و مدار و برهان۔

بخردی بالکسر دانائی از برهان۔

بختی بالضم نوعی از شتر قوی و بزرگ سرخ رنگ از جانب خراسان آرند و این منسوب به بخت ست که پادشاهی بوده است و آنرا بخت نصر نیز میخوانند پادشاه مذکور مادهٔ شتر عرب و نر شتر عجم را جفت ساخته بود نتیجه که از ان حاصل شد آنرا شتر بختی گویند از لطائف و منتخب و کشف۔

فصل بای موحده مع دال مهمله

بدلا بضم اول و فتح دال مهمله طائفه ایست از اولیاء الله و ایشان در همه عالم هفت تن میباشند و ایشان غیر از ابدال اند چه ابدال در همه عالم هفتاد شخص اند از منتخب۔

بدست بکسرتین از سر انگشت کوچک تا سر انگشت نر که بعربی آنرا وجب بفتحتین و شبر بالکسر نامند و بهندی بالشت گویند از رشیدی و جهانگیری و مدار و برهان۔

بدارت بکسر اول و حرف چهارم همزه بمعنی آغاز کردن از منتخب و تاج و کنز۔

بدعت چیزی نو که در دین پیدا شود و بزمان رسول علیه السلام نبوده باشد از منتخب و کنز۔

بداهت بالفتح و حرف چهارم های هوز بی اندیشه آمدن سخن ناگاه آمدن چیزی از کنز۔

بدیهیات بفتح اول و فتح دال و کسر ها و تشدید تحتانی زیرا که چون فعیله منسوب بیای نسبت میشود یای او محذوف شود و کسرهٔ عین کلمه اش بفتح ابدال پذیرد چنانچه حنفی در نسبت حنیفه پس بدیهیات اشیائیکه علم آنها موقوف تفکر نباشد چنانچه دو را نصف اثنین ست و کل اعظم ست از جزو و بدین معنی بدیهیات نیز آمده بسکون تحتانی اول و تشدید تحتانی دوم۔

بد بالضم و تشدید دال بمعنی چاره و علاج از منتخب و در فارسی بالضم و به تخفیف دال مخفف بود و بالفتح بمعنی صاحب و خدا و ند از برهان۔

بدرود بالکسر و بای موحده و واو معروف بمعنی وداع و بمعنی رخصت کردن و ترک کردن از برهان و رشیدی و جهانگیری و مؤید و مجمع الفرس و کشف

و مدار بالکسر و بالضم هر دو۔
بدرید بفتح ظاهر از کشف۔
بدر بفتح اول و سکون دال ماه تمام و نام جائیکه دران بزمانهٔ رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم جنگ اتفاق شده بود از مدار و منتخب بعض محققین نوشته اند که بدر ماه تمام را ازان گویند که بعد غروب شمس مبادرت می نماید در وقت طلوع خویش بر دیگر اشکال محاق۔
بدور بضمتین جمع بدر که بمعنی ماه تمام ست
بدخش بفتحتین مخفف بدخشان و بدخش مذاب کنایه از لعل بدخشان گداخته شده که عبارت از شراب سرخ باشد
بدیع نو پیدا شده از منتخب۔
بدع بکسر اول و سکون ثانی نو پیدا شدن و بکسر اول و فتح دال چیزهای نو پیدا شده در دین جمع بدعت از منتخب۔
بدائع بفتحتین چیزهای نو پیدا شده جمع بدیع مجازاً بمعنی عجائبات مستعمل۔
بداغ بضم اول و در آخر غین معجمه بمعنی شاخ درخت از لغات ترکی و در فردوس اللغات بمعنی شمشیر نوشته والله اعلم بالصواب۔
بدول ترسناک از برهان۔
بدل بفتحتین باصطلاح کشتی گیران دفع هر بندی که آنرا در عرف هند توڑ گویند از بهار عجم۔
بدل ما یتحلل عوض چیزی که تحلیل شود از بدن۔
بدسگال بکسر سین مهمله و کاف فارسی بمعنی بداندیش و دشمن۔
بدیل بفتح اول و کسر دال مهمله بدل چیزی و نام حکیم خاقانی از منتخب۔
بدّال بفتح اول و تشدید ثانی بمعنی آنکه غلها فروشد و مردم آنرا بقّال گویند و در لغت بقّال آنرا گویند که تره فروشد از مزیل الاغلاط۔
بدرام بفتح بای موحده توسن سرکش و بکسر بای فارسی آراسته و خرم از رشیدی و جهانگیری و در برهان بالفتح بمعنی خوش و بهتر
بدین بالفتح بمعنی باین نه بالکسر
بدتخمان غله فروشان و مزارعان بمعنی مفلس و مردمان ظالم و فاسق۔
بدست کم گرفتن حقیر و بے قدر دانستن از مصطلحات۔
بدو بفتح اول و سکون دال و بضمتین و تشدید واو هر دو مصدر بمعنی ظاهر شدن و پدید آمدن و بفتح اول و سکون دال سوای معنی مذکور بمعنی بیابان و صحرا از صراح و منتخب و لطائف و کنز و هم بفتح اول و سکون دال بمعنی ابتدا کردن و ابتدا و آغاز یافتن در اصل بدء بود بدون قاعدهٔ عربے فارسیان موافق ضابطهٔ خود همزه را بواو بدل کردند چنانکه جزو کتاب وغیره را جز و لواو نویسند و خوانند
بدجلو بکسر جیم و فتح لام اسپ سرکش از بهار عجم۔
بدزهره بفتح زای معجمه ترسناک۔
بده بفتحتین خشکهٔ پلاؤ از برهان۔
بدیهه بے اندیشه آمدن سخن و ناگاه آمدن چیزے از کنز و شعر و مثلیکه بر محل خوانده شود۔
بدره صاحب رشیدی و کشف نوشته اند که بالفتح خریطهٔ دینار و اشرفی و از برهان نیز همین ثابت شده و در کنز و منتخب نوشته که پوست بود بزغاله و همیان هزار درم و یا ده هزار درم و یا هفت هزار درم و دینار۔
بدرقه بفتح اول و سکون دال و فتح رای مهمله بمعنی رهبر از منتخب و مدار و صاحب منتخب گوید جماعتے که راهبر قافله باشد و این عربی الاصل نیست بلکه مولدست۔
بدنی بفتحتین منسوب ببدن و بسکون دال غلط و همین طور بفتحتین ست عربی و حبشی و نمکین و همگی و غلطی۔
بدی بفتح اول و کسر دال و سکون تحتانی مشدد بمعنی نخستین و اولین و در اصل این لفظ بروزن فعیل ست از شرح نصاب
بدوی بفتحتین مردم صحرانشین۔
بدیهی بفتح اول و کسر دال چیزی که علم آن موقوف بتفکر نباشد چنانچه واحد نصف اثنین ست۔

فصل بای موحده مع ذال معجمه

بذره بالفتح هر تخمیکه از نخود کوچکتر باشد۔

بذله بالفتح بمعنے لطیفه و سخن خوش و مرغوب که در محفل دوستان آنرا بذل و خرج توان کرد برای نشاط خاطر از لطائف و برهان و در مؤید و مدار بالضم و بالکسر و در خیابان نوشته که باین معنی این لفظ عربی الاصل باشد لیکن در اکثر کتب فارسی داخل ست۔

بذی بفتح با و کسر ذال معجمه و تشدید تحتانی مرد فاحش و بی شرم از منتخب۔

فصل بای موحده مع رای مهمله

برنا بفتح نون مرد جوان از برهان۔

برایا بالفتح خلائق و این جمع بریت ست که بفتح با و کسر را و تشدید تحتانی بمعنی خلق باشد از کنز و منتخب۔

برصیصا بالفتح هر دو صاد مهمله نام ولی که بوسواس شیطان کافر شده بود از لطائف

برخیا بالفتح و خای معجمه مکسور و تحتانی نام پدر آصف که وزیر سلیمان علیه السلام بود

برء بالضم و همزه از بیماری به شدن از کنز۔

برگ بغرا عبارت از تنگهای بغرا که زوائد آرد گندم پهن کرده بشکل برگ سازند و بشربت و قند پزند بغرا بفتح موحده و سکون غین معجمه نام پادشاه ترکستان که موجد طعام موصوف ست از مصطلحات و بهار عجم۔

برارت بروزن فراغت بیزاری از چیزی و پاک شدن و دور شدن از کنز۔

برات لفظ فارسی ست کاغذ نوشته که بموجب آن از خزانه زر بدست آید لفظ نوشتن و کردن و دادن و گرفتن و آوردن و زدن و شدن مستعمل از بهار عجم

برغست بفتح اول و فتح غین معجمه و سین مهمله و فوقانی نام تره که مثل پالک باشد و بمعنی جوی آب از لطائف۔

برداشت بمعنی سواری۔

برنشست بمعنی سوار شدن از لطائف و برهان۔

برودت بضمتین بمعنی سردی۔

براعت بفتح اول و عین مهمله روشنی و فصاحت و فضیلت و کامل شدن در فضل و هنر از مؤید و کشف و کنز و صنعت براعة الاستهلال نزد اهل بدیع عبارتست از آنکه شاعر یا منشی در ابتدای خطبه کتاب یا در مطلع قصیده الفاظی چند ذکر کند که مشعر بر مطلب باشد و در منتخب نوشته که استهلال بمعنی بانگ کردن کودک بوقت ولادت ست ظاهرا وجه تسمیه آنست که چون بمجرد بانگ کردن مولود بوقت ولادت شناخته میشود که پسر ست یا دختر همچنین از صنعت مذکور بدلالت الفاظ متناسبه در شروع کتاب و قصیده دریافته میشود که این کتاب و قصیده در فلان مضمون و فلان احوال ست

بروت بفتحتین بمعنی سبلت یعنی موی لب از بهار عجم و مؤید و کشف و مدار۔

برکت بفتح اول و ثانی و ثالث بمعنی بالیدن و افزودن شدن و گاهی بسکون ثانی نیز آید چنانچه قدسی گفته بیت

چنان با دشمنان شمشیر دستے فشاند ٭ که در خرمن عمر برکت نماند ٭ از بهار عجم و آنچه در عوام بتشدید کاف مستعمل ست محض غلط۔

برلست قاعده و قانون و دستور از برهان

بریت بفتح اول و کسر ثانی و تحتانی مشدد مفتوح بمعنی خلق که بالفتح ست از منتخب

برغوث بالضم و غین معجمه نیز مضموم و واو معروف و ثای مثلثه بمعنے کیک که بهندی پسو گویند از شرح نصاب و کنز

برنج بکسرتین معرب پرنگ که بهندی پیتل گویند و آن مس و جست ممزوج باشد۔

برخ بفتح اول و سکون ثانی و خای معجمه بمعنی پاره و حصه و بهره از برهان و لطائف

برزخ بالفتح و زای معجمه مفتوح و خای معجمه چیزیکه میان دو چیز متخالف حائل باشد خواه از آن هر دو متخالف رخود مناسبتے داشته باشد یا نه چنانچه اعراف برزخ است میان بهشت و دوزخ و بوزنه برزخ ست میان بهائم و انسان و درخت خرما هر دم گیا برزخ است میان حیوانات و نباتات و بسد یعنے مونگا برزخ ست میان نباتات و جمادات و برزخ بمعنی زمانه که مابین وقت مرگ

درمان قیامت ست از شرفی و منتخب ودیگر کتب۔

برخورد بسکون رای دوم ماضی ست بمعنے ملاقی شد و ہم مصدر بمعنی ملاقات و بفتح رار دوم بمعنی ملاقی شود۔

برد بالفتح بروزن سرد بمعنی سرگشتن و بمعنی سرما و بمعنی خواب کردن و ہمیشہ بودن و قیام نمودن و بالضم نوعے از جامۂ مخطط و قصیدۂ برده از ینجاست و بفتحتین بمعنی ژالہ و تگرگ و بفتح اول و کسر دوم ہر چیز کہ سرد باشد و در فارسی بالضم یک قسم بازی شطرنج کہ مہرۂ حریف ہمہ کشتہ شوند فقط شاہ بماند و این بمنزلۂ نصف ماتست معنی اول از صراح و منتخب و مؤید و کشف و معنی آخر از لطائف۔

برگ بید نوعی از پیکان و خنجر کہ شکل برگ بید سازند از سراج و مصطلحات۔

برید بفتح اول و کسر ثانی و یای معروف بمعنی قاصد و نامہ بر مستعملست کذا فی الکنز والمنتخب و رسالۂ معربات کہ بغایت معتبر است چنین تحقیق کرده کہ برید معرب بریده دم ست و آن استری باشد یا اسپ کہ دم او را ببرند براے نشان و بعضی گویند کہ تیز رفتار میشود و بمسافت ہر دو فرسنگ ہ دارند بجہت خبر بردن سلاطین و الحال آن شخص را گویند کہ بران سوار شده خبر برد بلکہ درین زمان ہر نامہ برد قاصد را گویند کہ چالاک باشد۔

برجند بالکسر نام قریہ از ولایت خراسان از برہان۔

بره بند بالتشدید تجربہ کار و ماہر و بمعنے تولیست کہ قوشون جنگی پرورند و بجنگاہ و بہای گران فروشند از مصطلحات۔

بروز فلانی نشیند یعنی مثل او بحال تباه و گرفتار آید از مصطلحات۔

براز بکسر اول بمعنی می زیبد۔

برومند بفتح اول و ضم ثانی بمعنے بار ور و مجازاً بمعنی برخوردار و کامیاب و از خاصیت لفظ مند آنست کہ ما قبل آن اگر کلمۂ ثنائی باشد و او زائده بران زیاده کنند چون برومند و تنومند از سراج۔

برخوردار مرکب ست از برخورد مع الدال بمعنے برخوردن و لفظ آر کہ کلمۂ نسبت ست و این از عالم خریدار ست نہ از عالم زردار از بہار عجم و صاحب کشف زین لطیفہ بر آورده کہ این ہر سہ امر ست یعنی بر بخور و بدار و نزد بعضے برخوردار بمعنی درخت برخوردن چہ دار بمعنے درخت و برخور بمعنی مصدر و مرکبست از اسم و امر چنانکہ خونریز بمعنے خون ریختن و پابوس بمعنے پا بوسیدن۔

برنغار بفتحتین و غین معجمہ و راء مہملہ ترکی نام فوجے کہ بروز جنگ جانب دست راست پادشاه استاده باشد از لغات ترکی نوشتہ شد۔

برفور بفتح فا جلد و شتاب۔

برواره بالفتح بواو و خانۂ تابستانی کہ بغایت سرد باشد از برہان و در منتخب و برہان دریچۂ بالا خانہ کہ ترجمۂ غرفہ است۔

برادر بفتح اول اگرچہ ہیچ یکی از کتب لغت لفظ برادر بتصریح بنظر مؤلف نیامده کہ بفتح صحیح ست یا بکسر مگر صاحب برہان نوشتہ است کہ فراور بفتح بروزن برادر پس ازین معلوم شد کہ برادر بفتح ست

بر بالفتح ثمره و میوۂ درخت و سینہ و آغوش و کنار و بغل و زن جوان و پستان زن جوان و بمعنی پہنائے و مثل بای موحده براے الصاق نیز آید چنانچہ دوش بر دوش و زمین بر زمین یعنے دوش بدوش و زمین بزمین و در عربی بالفتح و تشدید را نام حق تعالیٰ و زمین خشک و بیابان و نیکوکار و مہربان و بالکسر و تشدید را بمعنے نیکی و بخشش و بخوشنودی رضا مندی مادر و پدر زندگانی کردن و بضم و تشدید بمعنی گندم و بالکسر و سکون را در ترکی بمعنی یک عدد اول ست از لطائف و کنز و برہان و منتخب و لغات ترکی

برزگر بفتح اول و سکون راء مہملہ و لیوه زاے معجمہ زراعت کننده و دہقان و کسانے کہ ازین تحقیق آگاه نیند بزگر بدال

[1] قوشون بالضم فوج و سردار فوج و ہم فارسے بمعنی زشا مند ارجنگی ۱۲ منہ

معجمہ بجای راء مہملہ میخوانند و این نزد اہل تحقیق صحیح نیست از برہان۔
بران سر یعنی بران عزم و بران اراده
برکار بکسر پستان و سینہ برآمدۂ جوانان و بمعنی معشوق از چراغ ہدایت و در شرح گل کشتی نوشتہ کہ برکار بفتح اول و کسر راء مہملہ و کاف عربی برآمدگی و بالیدگی سینہ و پستان۔
بربر بکسر ہر دو بای موحده در ترکی بمعنے یک یک و بفتح ہر دو بای موحده ملکی ست بجانب حبشہ کہ مردم آنجا سبزه رنگ باشند۔
برنج کبوتر در ایران رسمست کہ عمارت بلند چشمہ در صحرا سازند و آن خاصہ برای کبوتران ست موسوم ببرنج کبوتر چون بیجای کبوتر بکار رنگ زان آید محصول برنج کبوتر در سرکار پادشاہی رسد و بعضی نوشتہ کہ برنج کبوتر خانۂ کبوتر را گویند از مصطلحات و بہار عجم۔
بروز بفتحتین و در آخر زای معجمہ بیرون آمدن و آشکارا شدن از منتخب و بفتح واو و در آخر زای معجمہ در فارسی سنجاف دامن جامہ وغیره از برہان۔
براز بکسر اول فضلہ و فائطہ یعنے سرگین آدمی وغیره و بمعنے بیرون آمدن و بفتح خلاست از منتخب و کنز۔
برز بالضم و در آخر زای معجمہ قدر و شکوه و مرتبہ و رفعت و بلندی قامت انسان و تنۂ درخت و بالفتح زراعت و بمعنی زیبائی از جہانگیری و رشیدی و سروری و برہان۔
برد عجوز بالفتح و عین مہملہ نیز مفتوح ہفت روز ست در آخر زمستان سہ روز آخر بہمن کہ بہندی بہاگن گویند و چہار روز اول اسفندار کہ بہندی تقریباً چیت باشد چو این روزہا در آخر زمستان واقع شده لہذا برد عجوز نامند چہ برد بمعنے سرما و عجوز بمعنے پیرزن و بعضے گویند کہ دران روزہا زالے در صحرا از سرما مرده بود لہذا باین اسم مسمیٰ گشت و اسامے آن ہفت روز این ست صِنّ بکسر صاد مہملہ و تشدید نون صِنَّبر بکسر صاد مہملہ و تشدید نون مفتوحہ و سکون موحده و راء مہملہ و بر بفتح واو و سکون بای موحده و راء مہملہ آمر بروزن فاعل مؤتمر و معلل اول بصیغہ اسم فاعل و ثانی بفتحتین و کسر و تشدید لام اول مطفی الجمر بالضم از صراح۔
برگ ریز موسم خزان از برہان و سراج۔
برگ سبز کنایہ از چیز بسیار کم مقدار و تحفۂ درویش کہ بتوقع زر و سیم پیش اغنیا گذارند از مصطلحات۔
برجیس بالکسر و جیم عربی مکسور و یای معروف و سین مہملہ ستارۂ مشتری کہ بر فلک ششم تابد و سعد ست و آن را قاضی فلک گویند و خانۂ او قوس و حوت ست و این معرب برجیس ست کہ بالفتح باشد چرا کہ وزن فعلیل بالفتح در کلام عرب نیامده از برہان و رسالۂ معربات وغیر آن۔
برجاس بالضم و جیم عربی و سین مہملہ بمعنے نشانۂ تیر وغیره از منتخب و برہان۔
برنس بضم موحده و راء مہملہ ساکن و ضم نون و سین مہملہ جامۂ کہ از پشم سیاه بافند و نادر سفید ہم باشد و آن لباس ترسایان و نصاری ست[1] و در صحاح بمعنی کلاه دراز کہ کشیشان[2] می پوشند۔
برقش بضم اول و کسر ثالث قاش خربزه وغیره از بہار عجم۔
برص بفتحتین مرضی ست کہ داغہاے سیاه و سفید بر اندام پدید آید از منتخب۔
بربط نام سازی ست کہ مثل طنبوره باشد مگر کاسۂ بزرگ و دستۂ کوتاه دارد و از برہان و در رسالۂ معربات کہ از صاحب رشیدی ست مسطور ست کہ بربط معرب ست بمعنی سینۂ بط زیرا کہ شبیہ باشد بسینۂ بط۔
بردع بالفتح و دال مہملہ مفتوح ملکیست از توابع ایران و آذربیجان[3] از اقلیم پنجم۔
برف فرق میان برف و یخ آن ست

[1] کشش لفظ ترکی ست بفتح اول و کسر شین معجمہ بروزن حلیس پیشوا و عالم ترسایان و زاہد و نصرانیان و بت پرستان از مؤید و کشف و برہان و چراغ ہدایت و لغات ترکی
[2] در رشیدی ۱۲ منہ
[3] آذربیجان بفتح اول و سکون ذال معجمہ و فتح راء مہملہ و کسر موحده و یای معروف و جیم و جیم معرب آذربایگان ۱۲ منہ رح

کہ برف چون عنبر سفید مثل غبارہ میبارد
و یخ چون موم گداختہ قطرہ قطرہ می چکد
و انجماد می پذیرد و مثل سنگ سفید میگردد

براق بالفتح و تشدید را مہملہ ہر چہ
تابش و درخشندگی و لمعان باشد مثل
ابرق و سنگ سرمہ۔

بریق بفتح اول روشنی و درخشندگی، و
تابش برق کہ از ابر جہد از کنز و صراح
و منتخب و کشف و گویند کہ بمعنے درخشان
نیز آمدہ۔

برق و زرق روشنی و ساختگی۔

برید فلک بفتح اول کنایہ از ماہ کہ
سریع السیر ست از سراج۔

برمک بفتح اول و سکون را مہملہ و
فتح میم شخصے بود آتش پرست در آخر مسلمان
شدہ با عیال بدمشق رفت خالد نام پسرش
در دولت عباسیہ وزیر شد و بعد از
خالد پسرش کہ یحیی نام داشت بدولت
رسید و بعد از فضیل کہ پسر یحیی بود بدولت
کامیاب گشت و بعد از فضیل برادرش
کہ جعفر نام داشت بمرتبۂ اعلی رسید دولت
برامکہ بر جعفر تمام شد از رشیدی و برہان

بروک بضمتین و کاف عربی فروختن شتر
و ثابت شدن از لطائف۔

برگ بالفتح و کاف فارسی ساز و نوا
و سامان و اسباب و سرانجام و بمعنے
التفات و پروا و بفتحتین و کاف عربی
قماشی باشد از پشم شتر از برہان و سراج

برشکال بفتح اول و سکون ثانی و
شین معجمہ موقوف و کاف عربی بمعنی برسات
و بفتحتین نیز آمدہ و در بہار عجم نوشتہ کہ
لفظ ہندیست و نزد فقیر مؤلف کتاب مفرس
برسکال ست کہ بسین مہملہ باشد چہ در
ہندی برس بمعنی بارش و کال بمعنے
وقت چون بعد از تحقیق این لفظ در
سراج اللغات تلاش کردم بعینہ مطابق
نوشتۂ خود یافتم۔

بران دل یعنی بران عزم و بران
ارادہ از بہار عجم۔

برسام بالفتح مرضی ست کہ اندرون
سینہ ورم باشد از برہان و در حدود الامراض
نوشتہ کہ بعربی آنرا ذات الجنب گویند

براہام نام جہودیست کہ کمال بخیل و
خسیس بود در زمانہ بہرام گور از
شرح خاقانی و مؤید۔

برچشم و بچشم گفتن کنایہ از قبول کردن

براجم بالفتح و کسر جیم بندہاے انگشتان
برجم بضم اول و سوم مفرد است از
شرح نصاب۔

برون بالکسر مخفف بیرون از برہان
و رشیدی و صاحب کشف بضم نوشتہ۔

برزن بالفتح و زای معجمہ مفتوح بمعنے
کوچہ از رشیدی۔

براہین بالفتح جمع برہان و بضم خواندن
خطاست۔

برین بفتح اول و تشدید را مفتوح
تثنیۂ بر و کنایہ از عرب و روم و بفتح با
و تخفیف رای مکسور در فارسی بمعنی برتر و بلند

برگستوان بالفتح و کاف فارسی مضموم
و مکسور ہر دو و فتح و سین مہملہ ساکن
آنچہ از قسم لحاف بر اسپ اندازند تا از زخم
محافظت شود و ہندی پاکھر گویند و در
سراج نوشتہ کہ برگستوان بفتح کاف
فارسی ست چہ برگست بمعنے پناہ و لفظ
آن کلمۂ نسبت۔

برق یمان برقیکہ منسوب بیمن باشد
یعنے برقیکہ از جانب یمن کہ مطلع سہیل ست
درخشان شود و آن دلیل باران است
و در منتخب و کشف نوشتہ کہ یمان منسوب
بیمن۔

برہان بالضم حجت روشن و دلیل قاطع
از منتخب و فرق درمیان برہان و دلیل
آنست کہ دلیل عام ست و برہان خاص
و باصطلاح منطق قیاسیست کہ مرکب باشد از مقدمات
یقینی تا نتیجہ دہد مقدمہ دیگر را کہ یقینی باشد نہ ظنی چنانچہ
کُلُّ اِنسانٍ حَیوانٌ و کُلُّ حَیوانٍ جِسمٌ پس ازین نتیجہ
یقینی برآمد کُلُّ اِنسانٍ جِسمٌ۔

برثن بضم اول و سکون ثانی و ضم ثای
مثلثہ نام قبیلہ و انگشت سباع از کنز
و در منتخب نام پدر قبیلہ و چنگال شیر و
چنگال ہر جانور درندہ و در صراح چنگال

مرغان شکاری۔

برہمن بفتح حرف ودوم وسکون سوم و بسکون دوم وفتح سوم ہر دوطور آمدہ قومی ست از علمای ہنود۔

برزین بالفتح وکسر زای معجمہ و یاے معروف نام آتشکدہ وبمعنی آتش ہم نوشتہ اند از برہان وکشف وسروری ومدار ورشیدی

برہون بمعنی صابون از سراج۔

برتکان بالفتح وتای فوقانی مفتوح وکاف عربی بمعنے گلیم از شرح نصاب و فردوس اللغات

براغلیدن کسے را بر جنگ تیز کردن از برہان۔

برماسیدن مالیدن عضو از برہان۔

بردن بالضم در قمار از حریف غالب آمدن از چراغ ہدایت۔

بروے آب آوردن ظاہر ساختن

برروالیشان حریف شدن از چراغ ہدایت۔

برکت شدن تمام شدن ومردن از چراغ ہدایت وغیرہ۔

برطاق ابروی کسی می خوردن بیاد کسے شراب خوردن از چراغ ہدایت

بریسمان کسے بچاہ افتادن بسبب شخصی در بلا افتادن از چراغ ہدایت

برو در ماندن خجلت زدہ شدن و عاجز شدن از مصطلحات و چراغ ہدایت۔

بریسمان عجب افتادن با شخصی مکار بمعاملہ افتادن از مصطلحات۔

برخویش نابخشودن قصد چیزی کردن کہ ازان ہلاک شود۔

برخود چیدن تفاخر کردن وتکبر کردن از چراغ ہدایت و چہار شربت

برتافتن بمعنے برداشتن۔

برطبع خوردن ناخوش وناپسند آمدن وغم افزا شدن۔

برروودیدن شوخی کردن از بہار عجم

برسر آمدن غالب آمدن وبمعنی آخر شدن از بہار عجم۔

برافتادن دور شدن ونابود گشتن از بہار عجم۔

بربناگوش زدن تپانچہ زدن وآگاہ گردانیدن۔

بربیچیدن ولست بیچیدن نام فنی ست از کشتی از بہار عجم۔

برطرف شدن دور شدن۔

برابر دویدن استقبال کردن۔

برابر کشیدن سنجیدن۔

برروز سیاہ نشاندن خراب وبدحال گردانیدن از بہار عجم۔

برچیزی چشم سرخ کردن طمع داشتن آن چیز۔

برخوردن ملاقی شدن وملاقات کردن وزدہ شدن چیزی بر چیزے وبمعنے نفع یاب شدن از چراغ ہدایت

برطاق بلند گذاشتن وبرطاق بلند نہادن بمرتبۂ اعلیٰ رسانیدن وچیزے را بکمال نمائش دادن وبمعنی چیزی را برجای بلند نہادن کہ دست بآن نرسد وبمعنی ترک کردن وفراموش کردن ہم آمدہ از برہان وبہار عجم۔

بریخ زدن وبریخ نوشتن فراموش کردن ونابود کردن ومحو کردن وزدود زائل کردن از برہان وسراج وغیر آن۔

بررو می روز افگندن بمعنے ظاہر ساختن۔

برکردن بمعنی روشن کردن وظاہر کردن از سراج وچراغ ہدایت۔

برگ ریزان بمعنی موسم خزان از برہان وسراج۔

برگ سبز فرستادن مرادف گل فرستادن۔

برمژگان دویدن چیزے در نظر آمدن از مصطلحات۔

بروت کسی ریختن زبون ومغلوب کردن از مصطلحات۔

بروت کسی را پنبہ نہادن کنایہ از تمسخر وظرافت نمودن از مصطلحات

بریش کسے فراغت داشتن بریش آوریدن چہ فراغت بمعنی ریدن مستعمل ست از مصطلحات۔

برقالب زدن مهیا کردن و سرانجام دادن از مصطلحات۔

برمالیدن بمعنی بالا کردن آستین و بالا کردن پائچهٔ تنبان برای شتاب رفتن و مجازاً بمعنی گریختن از برهان و مصطلحات۔

برمچیدن بجیم فارسی دست را بنرمی بربدن کسے مالیدن از برهان۔

برلنگ زدن بمعنی گریختن از مصطلحات و برهان و بهار عجم و نیز صاحب بهار عجم نوشته که درین تامل ست ظاهر آنکه لنگ بکسر لام بمعنی آلت رجولیت ست پس برلنگ زدن کنایه از قطع آلت بود چرا که زدن بمعنی بریدن آمده است۔

برشکستن کناره کردن و بمعنی رنجیده شدن آمده۔

برنشستن سوار شدن۔

برآب بستن چیزی را سیراب کردن از مصطلحات۔

براه بردن بسر بردن از مصطلحات

برانگشت پیچیدن یاد داشتن و مشهور کردن از مصطلحات۔

برپاپیچه ریدن یعنی بسیار ترسیدن از مصطلحات۔

برخر خود سوار شدن و نشستن بمکافات عمل خود گرفتار آمدن از مصطلحات

برخشت زادن معمول زنان باردار است که بوقت وضع حمل خشت را زیر پا گذاشته

برسر پا نشینند و زور برسر دهانند تا طفل بسهولت متولد شود۔

برور عرفان زدن و بر عالم عرفان زدن از حجاب و شرم برآمدن از مصطلحات۔

برور جلال زدن خشمناک شدن از مصطلحات و بهار عجم۔

بردنبه دندان زدن کنایه از رغبت لواطت چه دنبه سرین را گویند از مصطلحات

برسر پا آمدن ظاهر شدن و پیدا شدن از مصطلحات۔

برسنگ زدن ظاهر کردن و گفتن از مصطلحات۔

برکشیدن وزن کردن و مرتبه و رتبهٔ کسے افزون کردن از مصطلحات و بهار عجم۔

برغو بفتح و ضم اول و غین معجمه مضموم شاخ حیوان که از میان تهی باشد و آنرا مانند نفیری نوازند از رشیدی و جهانگیری برهان۔

برشته بکسرتین بروزن فرشته بمعنی بریان و هرچه مرغوب و محبوب باشد و حسن برشته کنایه از حسن سبزه ته گلگون یعنی حسنیکه ملیح مائل بسرخی باشد از بهار عجم و مؤید و کشف۔

بررة بفتح اول و فتح هر دو رائے مهمله نیکوکاران جمع بارّ که بتشدید راست

برء الساعة بفتح اول و سکون را و ضم همزه دوای مرکب مفید نزله و رطوبات و نام کتاب در علم طب از امام زکریا رازی و معنی لفظی این مرکب به شدن در ساعت ست۔

بره بالفتح و تشدید را و تخفیف را بهر دو طور بچهٔ گوسپند و آهو و بمعنی برج حمل که محل شرف آفتاب ست وقتیکه آفتاب در برج حمل باشد موسم بهار شروع میشود

برکه بالکسر حوض آب لفظ عربی ست از منتخب و کنز۔

براهمه بفتح اول و کسر ها جمع برهمن بحذف حرف خامس۔

برده بالفتح بمعنے غلام و کنیزک و این از بهار عجم و این لفظ ترکی ست و در برهان بمعنے اسیر

برهنه بفتح اول و ثانی و سکون ها ترجمهٔ عریان و بفتح اول و سکون ثانی و فتح ها نیز آمده۔

برذعه بالفتح و ذال معجمه مفتوح و عین مهمله پالان خر از شرح نصاب۔

برطله بالضم و طاے مهمله مفتوح کلاه از قاموس۔

برنج شماله بفتح شین معجمه پلاؤ زرد از برهان۔

برامکه بفتح اول و کسر میم و فتح کاف عربی کنایه از امرای عظیم الشان سخاوت

پیشه ودر اصل این لفظ جمع برمک ست پس برامکه اولاد ونسل برمک باشد بتحقیق آنکه برمک شخصے بود آتش پرست در آتشخانه نوبهار که در بلخ بود خدمت آتش افروزی میکرد واز جمیع خادمان آتشکده معزز ترین بود ودر تواریخ ابن خلکان مسطور ست که نبیره اش که اسلام آورده بود ویا نه وصاحب رشیدی نوشته که در آخر مسلمان شده باعیال بجانب دمشق که دار الملک بنی امیه بود توجه نمود خالد نام پسرش در دولت عباسیه وزیر ابی العباس سفاح شد وبعد از خالد پسرش که یحیی نام داشت بدولت رسید وبعد از ان فضل که پسر یحیی بود بدولت کامیاب گردید وبعد از فضیل برادرش که جعفر نام داشت برتبهٔ اعلی رسید ودر سخاوت ومروت نظیر خود نداشت ودولت برامکه بر جعفر تمام شد از تواریخ ابن خلکان ورشیدی وبرهان۔

برخورداری نور چشمی این القاب خاص بدختر نوشتن وهر دو یای تحتانی برای تانیث دانستن محض خطاست چراکه در فارسی یا برای تانیث هیچ جا نیامده مگر در هندی واگر گویند برای متکلم ست خصوصیت دختر نمی ماند بپسر هم ثابت میشود بهر صورت این القاب بدختر خالی از کراهیت نیست۔

برخی بفتح اول وسکون ثانی وکسر خای معجمه ویای مجهول یکپاره از چیزی چه برخ بالفتح بمعنی حصه وبهره ویای تحتانی برای وحدت لهذا بمعنی اندکے مشهور ست وبفتح اول وسکون ثانی وفتح خای معجمه بروزن درپی بمعنی فدیه وقربانی وصدقه یعنی آنچه عوض چیزے عزیز بکسی دهند از بهار عجم وجهانگیری وبرهان ومدار ورشیدی وکشف ومؤید۔

برکی بفتحتین وکاف عربی منسوب برک که بفتحتین ست وآن قماشی باشد از پشم شتر که اکثر لباس فقرا آن باشد از جهانگیری۔

برے بفتح اول وکسر را وتشدید یا بمعنی پاک وبمعنی بیزار وبمعنی بیگناه وبفتح اول وتشدید را هر شے که در زمین خشک وصحرا باشد از کنز۔

بردخطی بالضم جنسے از چادر باشد که در بافت آن خطهای باریک رنگین باشد۔

بردقلمی بالضم جنسے از چادر که در بافت آن خطها میباشد برابر سطری قلم وبعضے گویند که بران نقاشان از قلم نقش ونگار کشند۔

برد یمانی بضم اول وفتح حرف چهارم که یاے تحتانی ست وکسر نون وتخفیف یاے تحتانی دیگر نوعے از جامهٔ مخطط که از ملک یمن آرند والف در لفظ یمانی عوض یکے از یاے مشدده است پس گفته میشود یمانی بالف وتشدید تا جمع نشود عوض ومعوض مگر یمانی بتخفیف۔

برنائی بالفتح جوانی۔

برمانی بالکسر نوعی از پلاو نمکین۔

برگ سبز نمکاری وبرگ سبز هم چشمے برگ پان یا سبزهٔ دیگر که کشتی گیران بجهت مقرر کردن کشتی بخانهٔ حریف خود فرستند وهمچنین گل نیز میفرستند وآن را گل کشتی گویند۔

برهان لمی بکسر لام وتشدید میم مکسور بدانکه برهان باصطلاح منطقیین عبارت ست از قیاسی که مرکب باشد از مقدمات یقینی وآن دو قسم ست یکے لمی دوم انی لمی آن ست که حد اوسط در ان علت حکم بود در ذهن ونفس الامر چنانکه گویند هذا متعفن الاخلاط وکل متعفن الاخلاط فهو محموم فهذا محموم پس حد اوسط که متعفن الاخلاط ست علت ست برای حکم کردن محموم بر هذا در ذهن ونفس الامر وآنرا برهان لمی ازان گویند که دلالت میکند بر لم وعلت حکم در نفس الامر۔

برهان انی بدانکه برهان انی آنست که حد اوسط دران علت حکم بود در ذهن فقط نه در نفس الامر چنانکه گویند الاربعة منقسم بمتساویین وکل منقسم بمتساویین فهو زوج فالاربعة زوج پس حد اوسط که منقسم بمتساویین ست علت ست

برای حکم کردن زوج برا ربعه در ذهن فقط و آن را برہان انی ازان گویند کہ دلالت میکند برانیت ثبوت حکم در نفس الامر نہ برلم و علت حکم و بعضی بعبارت دیگر چنین تصریح لمی و انی کرده اند برہان لمی آنست کہ از علت دلیل گیرند بطرف معلول چنانچہ تعفن اخلاط علت ست برای حمی درین مثال زید متعفن الاخلاط و کل متعفن الاخلاط فہو محموم فزید محموم و برہان انی آنست کہ از معلول دلیل گیرند بطرف علت چون الجسم مؤلف و کل مؤلف لہ مؤلف فالجسم لہ مؤلف پس مؤلف بفتح لام معلول ست و بکسر لام علت ست۔

برہان سلمی ہمانکہ برہان سلمی برہانیست کہ بآن ثابت میکنند در علم حکمت متناہی بودن العاد و آنرا برہان سلمی ازان گویند کہ دران شکلی میکشند بصورت سلم برای اثبات مطلوب تقریرش بروجه اجمال آنکہ اگر عدم تناہی العاد متحقق باشد البتہ ممکن بود کہ بر آریم از یک مبدا دو خط مانند دو ساق مثلث و ہر قدر کہ آن خطہا را بکشیم بعد فیما بین متزائد گردد مثلاً خارج کنیم از نقطہ ا دو خط بطرز مذکور و فرض کنیم بر یک خط نقطۂ ب بفاصلۂ یک گز و د بفاصلۂ دو گز و و بفاصلۂ سہ گز و فرض کنیم بر خط دیگر مقابل اینہا نقطہای ح و ہ و ز بفاصلہا مفصلہ و وصل کنیم میان آن نقطہای خطوط باین صورت۔

ح ب
ہ د
ز و
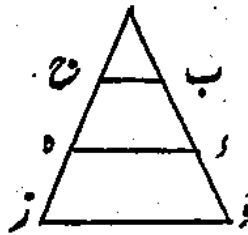
و بعد د ہ زائد باشد از بعد ب ح و بعد و ز زائد باشد از بعد د ہ پس آن ہر دو خطوط را الی غیر النہایت ممکن باشد درمیان آنہا بعد غیر متناہی با آنکہ محصور باشد آن بعد غیر متناہی میان دو حاصر و این منافی عدم تناہی ست زیرا کہ محصوریت تناہی را میخواہد پس چگونہ عدم تناہی انفراج با وصف محصوریت متصور باشد پس باطل شد عدم تناہی العاد۔

برہنہ گوئی صریح گفتن و فاش گفتن
برج آبی سرطان و عقرب و حوت
برج خاکی ثور و سنبلہ و جدی۔
برج بادی جوزا و میزان و دلو۔
برج آتشی حمل و اسد و قوس۔
برجیس بالفتح و کاف عربی مضموم نام کبوتر از شمسی۔

فصل بای موحدہ مع زای معجمہ

بزرجمہر بفتحتین و سکون رای مہملہ و ضم جیم عربی و کسر میم نام وزیر اعظم نوشیروان و این معرب بزرگ مہر ست و آنچہ در بعضی لغت نوشتہ اند کہ بضم جیم نشاید جیم و رای مہملہ ہر دو را ساکن باید خواند این قول غلط ست صحیح ہمانست کہ جیم را مضموم خوانند چراکہ در عربی دو ساکن بدون مدہ بہم نیاید از رسالۂ معربات صاحب منتخب چون ضمہ بہ نسبت کسره و فتح حرکت قویست پس کلمۂ معرب را کہ ضعیف بود باین حرکت قوی قوت دادند و قوت ضمہ بشرح ملا در بحث فعل مذکور ست۔

بزرگوار مزید علیہ بزرگ از بہار عجم۔
بزرگ بضم اول و فتح کاف فارسی کسیکہ پیش زنجگی را بجنگانند۔
بزرجگر ترسان ضد بہادر۔
بزاز بالفتح و تشدید زای معجمہ اول جامہ فروش چراکہ بز بالفتح و تشدید زای معجمہ بعربی جامہ را گویند از کشف و مؤید
بز بالفتح و تشدید زای معجمہ بمعنے جامہ و بالضم و تخفیف در فارسی بمعنی گوسپند کہ بہندی آنرا بکری گویند و کنایہ از برج حمل کہ خانۂ زحل ست و بمعنے مسخره نیز مے آید معنی اول از برہان و باقی از لطائف
بزآویز بضم نام داؤ از کشتی و آن داؤ گون آویختن حریف ست چنانکہ قصاب ذبیحہ را برگ بستہ پوست کشند
بزرغ بفتحتین و غین معجمہ روشنے و طلوع از لطائف۔
بزاق بضم اول لعاب وکف دہن از کشف و منتخب و مؤید و ملا و بحر الجواہر۔

بزشک بکسرتین طبیب از برهان۔

بزرگ بضمتین نام مقامیست از دوازده مقام موسیقی و بالفتح و زاء مهمله مفتوح بمعنی کتان که بهندی السی گویند از برهان۔

بزقدم حقیر و ناتوان و بطیء الحرکت از مصطلحات

بزان بالضم لفظ مفردست بمعنی شهوت زنان از لطائف۔

بزگرفتن هزل و تمسخر کردن از لطائف

بزبان برداشتن و گرفتن بحرفهای ملائم فریب دادن و سخنان نالائق گفتن کسی را از مصطلحات۔

بزم سنگین بزمیکه دران مردم کثیر جمع باشند از مصطلحات۔

بزه بفتحتین بمعنی گناه و خطا و بضم اول میوهٔ خوشبودار از برهان و سراج اللغات و رشیدی۔

بزمه بزیادت ها بمعنی بزم و سیف الله نوشته که ها برای تصغیرست و در سراج اللغات نوشته که بزمه بمعنی گوشه از بزم درینصورت ها برای نسبت ست و در برهان بمعنی مجلس شراب۔

بزغاله بز کوهی چه غال بمعنی شگاف و غار که در کوه باشد و ها برای نسبت۔

بزنگاه بکسر اول جای که خوف رهزنان داشته باشد از مصطلحات۔

بزدوی منسوب بزده که نام شهریست

بزگیری بکر و حیله کردن و بمعنی دزدی نیز آمده از مصطلحات۔

بزباز سے رقصانیدن بز دلوزنه از مصطلحات۔

فصل بای موحده مع سین مهمله

بسا بمعنی بسیار و الف برای کثرت یا تأکید

بسالت بفتح شجاعت و دلیری از منتخب و کنز۔

بست بالضم و سکون سین مهمله نام شهریست از ایران و وقتی ست منحوس بمقدار دوازده ساعت که بعد از سه شبانه روز بسبیل دور می آید مبدا از آن از هنگام ابتدای اجتماع شمس و قمر ست بهندی آنرا بهدر را گویند بفتح بای موحده مخلوط بها و تشدید دال و بعده راء مهمله و الف و بالکسر مخفف بیست که ترجمهٔ عدد عشرین ست

بسطت بفتح اول و سکون ثانی و فتح طای بمعنی فراخی و کشادگی از صراح و کنز و کنایه از دوستی و بالضم خطاست۔

بسیج بفتح اول و کسر ثانی و یای مجهول و جیم فارسی قصد و اراده و تیاری و آمادگی از برهان و رشیدی و جهانگیری

بسفایج بالفتح و تحتانی نیز مفتوح معرب بسپایه نام دوائی که چوب درختی باشد از رسالهٔ معربات صاحب رشیدی و منتخب۔

بسند بفتحتین بمعنی کافی و کافی شدن از سراج و رشیدی۔

بسد بضم اول و ضم سین مهمله مشدد و تخفیف سین نیز آمده بمعنی مرجان که بهندی آنرا مونگا گویند از کشف و مدار و برهان۔

بسته نگار نوعی از سرود و راگنی از چراغ هدایت۔

بسر بالضم خرمای خام که هنوز پخته نشده باشد از منتخب و شروح نصاب و بفتح اول و کسر سین نام وزیر نصرانی از لطائف

بستان افروز گل تاج خروس که بعضی اهل هند آنرا کلغا گویند از برهان و سراج اللغات

بس بالفتح بمعنی بسیار و بمعنی کافی و یکی از حروف تشبیه چون شیربس یعنی مانند شیر

بسط بالفتح بمعنی فراخی نه بالضم از صراح و بمعنی گستردن۔

بساط بکسر فرش و عرصهٔ شطرنج و فراخی میدان و بمعنی دسترس و متاع و ملک و دستگاه و سفرهٔ چرمین ملفوظ انداختن و افگندن و کشیدن و آراستن و گستردن و چیدن مستعمل از بهار عجم و کشف و فردوس اللغات۔

بسیط بفتح جای فراخ و گسترده شده و چیزی که فراخ باشد و در اصطلاح حکما هر شی که غیر مرکب ست و بعضی تعریف بسیط چنین کرده اند که هر چیز که جزو آن مشابه کل آن باشد چنانچه آب و خاک و آتش و باد علیحده علیحده و نام بحریست از نوزده بحور شعر

بسائط بکسر ہمزہ کہ حرف چہارم ست
جمع بسیط ومراد از بسائط اربعہ عناصر کہ خاک
وباد وآتش وآب ست۔
بسیط مسطح بضم میم وفتح سین مہلہ و
فتح بای موحدہ مشدد کنایہ از زمین
باعتبار ہفت اقلیم۔
بسراق بالضم یاقوت زرد کہ در ہند
پکھراج گویند از مصطلحات۔
بست ویک وشاق بکسر اول
بضم واو دوم کنایہ از بیست ویک صورت
شمالی وتفصیلش ہمین جا بعد دو سطر مسطور ست
بسمل بکسر اول وکسر میم بمعنی مذبوح
وبمعنی ذبح کردن نیز آمده چراکہ بوقت ذبح
کردن بسم اللہ میگویند پس ظاہر این
کلمۂ فارسے الاصل نیست لفظ مستعمل ست
ست از سراج وکشف۔
بست ویک پیکر نوردز ایوان
شمال بدانکہ اہل ہیئت از کواکب مرصوده
ہمگی چہل وہشت صور بر فلک قرار داده اند
انجملہ دوازده صور بر نفس منطقة البروج واقع
اندکہ بدوازده بروج مشہور عبارت ست
از آنست وازانجملہ بیست ویک صور بجانب
شمال از منطقة البروج اند یکے ازان دب
اصغر بصورت خرس استاده کواکب آن
ہفت، دوم دب اکبر وآن نیز بصورت
خرس کلانست کواکب آن بست وہفت
سوم تنین بصورت اژدہای بزرگ
باشکنہای بسیار کواکبش سی ویک چہارم
قیقاوس بر شکل مثلثی بزرگ کواکبش یازده
پنجم عوا بصورت مرد استاده ودستہای
کشیده بدست راست عصا گرفته واین
را حارس السماء نیز نامند کواکبش بیست و
دو ششم فکہ وآنرا کاسۂ درویشان نیز
گویند چراکہ در استدارت آن رخنہ افتاده
است گویا کاسۂ لب شکستہ است ستارۂ
آن ہشت ہفتم جاثی علی رکبتیہ بصورت
مردے بزانو درآمده ای بزانو نشستہ
ستارۂ آن بیست وہشت ہشتم شلیاق
وآن بصورت سلحفات ست یعنی باخه
کواکبش ده وازانجملہ کوکبی ست از قدر
اول وآن را النسر الواقع گویند نہم دجاجہ
وآن بصورت ماکیانست کواکبش ہفده
دہم ذات الکرسی بصورت زنی ست بر
کرسی نشستہ وپاہا فرو گذاشتہ کواکبش
سیزده یکی از کواکب آن کف الخضیب ست
از قدر ثالث یازدہم حامل راس الغول بر
مثال مردیست بر پای چپ خود استاده
پای راست برداشتہ ودست راست
بر سر نہاده وبدست چپ سر دیو خون چکان
بموی سر گرفتہ کواکبش بست وشش دوازدہم
ممسک العنان بصورت مردے ایستاده
بیکدست تازیانہ وبدست دیگر عنانے
کواکبش چہارده وازانجملہ عیوق از
قدر اول سیزدہم عقاب وآنرا نسر
طائر نیز گویند کواکبش نہ چہاردہم دلفین
بصورت حیوان بحریست کہ بشکل بزرگ
بادکرده مشابہت دارد کواکبش ده
پانزدہم سہم بصورت تیر کواکبش پنج
شانزدہم فرس اول بصورت مرد مار را
خواست کواکبش بیست وچہار ہفدہم
حیّہ بصورت مارکہ بدست جان مارا
نساوست کواکبش ہژده ہژدہم قطعة الفرس
کواکبش چہار ودر نفائس الفنون بجای
قطعة الفرس فرس نام نوشتہ کہ بصورت
اسپ خوش شکل کواکبش سی نوزدہم
فرس اکبر بصورت اسپیکہ او را سر وو
دست باشد وکفل ودو پای نبود کواکبش
بیست بیستم مرارة مسلسلہ بصورت
زنی استاده دستہا کشیده وزنجیری بر
ہر دو پای او نہاده وبعضی نوشتہ کہ زنجیری
بر دست اوست کواکبش بیست ویکم مثلث
وآن مثلثی ست کہ دروی طول باشد
کواکبش چہار با آنکہ ده صورکہ بجانب
جنوب از منطقة البروج واقع شده اند
اول قیطس وآن بر شکل حیوان بحریست
کہ او را دو دست بود وبال دوم جبار
مرغ کواکبش بیست ودوم جبار بر شکل مرد
قائم بر کرسی ودر دست عصا گرفته دیگر
وشمشیری حمائل کرده واینصورت را جوزا
نیز گویند کواکبش سی وہشت سوم
نہر بر شکل جوی با ریگ یا گردشہاے بسیار

کواکبش سی و چهار چهارم ارنب
بصورت خرگوش کواکبش دوازده پنجم کلب
اکبر بصورت سگ کواکبش هژده منجملہ آن
شعری یمانی کہ شعری عبور نیز گویند از قدر
اول ششم کلب صغر از کواکبش یکی شعری
شامی و دیگر مرزم هفتم سفینہ بشکل کواکبش
چهل و پنج و منجملہ آن سہیل ست از قدر
اول هشتم شجاع بصورت مار بزرگ و در
از بالشکلہا ی بسیار بہ برج اسد پیوستہ کواکبش
بیست نہم باطیہ و آنرا کاس نیز گویند بشکلے
ست مستدیر کواکبش هفت دهم غراب بصورت
زاغ کواکبش هفت یازدهم قنطورس
بصورت حیوانی مرکب از اسپ و آدمی از
سر تا پشت چون مقدم آدمی و از کمر تا پا
مثل اسپ کواکبش سی و هفت دوازدهم
سبع بصورت حیوان درنده کواکبش نوزده
سیزدهم مجمرہ بصورت منقل کواکبش هفت
چهاردهم اکلیل جنوبی بشکل صنوبری کواکبش
سیزده پانزدهم حوت جنوبی بشکل ماهی
بزرگ کواکبش یازده۔
بسطام صاحب منتخب اللغات و
مزیل الاغلاط و یاقوت حموی نوشتہ
اند کہ بالکسر ست نام شهریست کہ مولد حضرت
بایزید ست و صاحب موید و کشف و سراج
و مدار و لب الالباب بالفتح نوشتہ اند
و بالضم در هیچ کتاب یافتہ نشد۔
بسیم بر وزن فعیل بمعنی تبسم کنندہ از
لطائف۔
بسام بالفتح و تشدید سین مهملہ خندان
و شگفتہ۔
بسیجیدن بالفتح ارادہ کردن۔
بستن بمعنے پیوند نیز آمدہ چون آئینہ
بستن بمعنے پیدا کردن و شدن چون
شگوفہ بستن و آبلہ بستن و بمعنی پوشیدن
چون پیرایہ بستن و بمعنی بنا کردن چون
حصار بستن از بہار عجم۔
بستان بالضم معرب بوستان از
منتخب و در سراج اللغات نوشتہ کہ لفظ
فارسیست مرکب از کلمہ بست بالضم کہ بمعنے
گلزار و جائیکہ میوہ خوشبو دران باشد
و الف و نون زائد مثل شاد و شادان
بساتین بفتح جمع بستان و بضم خواندن
خطاست۔
بسدین منسوب بسد کہ مرجان
باشد و مراد از سرخ۔
بست و یک قران ترتیبش اینست
زحل را با شش کوکب کہ زیر اوست
مشتری را با پنج کوکب کہ زیر اوست و
مریخ را چهار کوکب کہ زیر اوست و
شمس را با سہ کوکب کہ زیر اوست
و زہرہ را با دو کوکب و عطارد را بالقمر۔
بسر زلف صحبت داشتن
پریشان و تیرہ روز بودن و اظہار
بخشش نمودن۔
بسر شدن آخر شدن از بہار عجم و غیرہ
بسر پیچیدن الحاح و سماجت
کردن و نام داوست از کشتی۔
بسر کشیدن یکدفعہ لاجرعہ کشیدن
از مصطلحات۔
بست شکستن بالفتح از حد تجاوز
نمودن از مصطلحات
بسر پا آمدن از مرض شفا یافتن
از مصطلحات۔
بسر کسے گردیدن مرادف گرد
سر گردیدن۔
بسباسہ بالفتح بدو ہای موحدہ و دو
سین مهملہ معرب بزباز بہندی جاوتری
گویند از منتخب۔
بسملہ بالفتح مخفف بسم اللہ و بمعنی بسم اللہ
الرحمن الرحیم گفتن از منتخب و غیر آن۔
بسحاق اطعمہ بالضم و حای مهملہ نام
شاعری کہ در اشعارش ہمہ بیان طعامہا
باشد۔
بسوہ بالکسر لفظ ہندیست بمعنی بیستم
حصہ ہر چیز عموماً و بمعنی بیستم حصہ بیگہ
در پیمایش زمین زراعت خصوصاً۔
بستہ بالفتح بقچہ۔
بساط خانہ متاع خانہ از چراغ
ہدایت۔
بسمہ چی بالفتح آنکہ با وراق طلا و نقرہ
قالب یا بقلم بر جامہ نقش کند از بہار عجم۔

بسی مزید علیه بس از بهار عجم۔
بستانسرای باغیکه در صحن خانه سازند از سراج اللغات۔

فصل بای موحده مع شین معجمه

بشریٰ بالضم مصدرست بمعنی مژده و بشارت ونام یار ربا آرندهٔ یوسف علیه السلام از چاه از منتخب و تفسیر مدارک و جامع البیان وتحقیق یا بشریٰ در باب یای تحتانی گفته خواهد شد۔
بشقاب بالضم بمعنی رکابی بزرگ این لفظ ترکی ست از بهار عجم۔
بشارت بالضم وکسر بمعنی خبر خوش وبفتح بایمعنی خطاست از بحر الجواهر و مدار وکشف و مؤید و منتخب۔
بشاشت بفتح کشاده روی وخوشی طبع از منتخب وکنز ودر صراح تازه روشدن
بشن پد بکسر اول وفتح شین معجمه وسکون نون وفتح بای فارسی نوعے از سرود هندست مثل دُهرپد۔
بشر بفتحتین بمعنے انسان واز انجهت انسانرا بشر گویند که دیده میشود ونمایان میباشد بالبشرة ای بظاهر الجلد از شرح مقامات حریری۔
بش بالفتح وسکون شین معجمه بند هر چیز مطلقاً وبند هاے آهن ونقره وبرنج که بر درزها و پیوندهای صندوق وامثال آن نصب کنند برای استواری از مصطلحات ودر سراج اللغات۔
بشاش بالفتح وتشدید شین معجمه اول بمعنے خوش وتازه واز لطائف وکنز۔
بشع بفتح اول وکسر شین معجمه وعین مهمله بدمزه وگلوگیر از کنز۔
بشک بالفتح دویدن ودروغ گفتن از لطائف ودر رشیدی بالفتح عشوه و غمزه وبالضم بمعنی زلف۔
بشکال بالفتح برسات۔
بشکن بشکن بمعنی هنگامهٔ جوش وخروش وانگشتک زدن که اهل رقص را باشد از چراغ هدایت۔
بشولیدن پریشان کردن از برهان
بشخودن بخای معجمه خراشیدن از برهان۔
بشکولیدن چالاکی نمودن از برهان
بشره بفتح اول وثانی وثالث ظاهر پوست آدمی از کشف ومنتخب۔
بشر حافی بالکسر وحای مهمله وفا نام ولی که برهنه پا میگشت از لطائف۔

فصل بای موحده مع صاد مهمله

بصیرت بینائی دل یعنی دانائی و زیرکی۔
بصارت بالفتح بینائی چشم از منتخب وغیره آن۔
بصیر بینا ودانا از منتخب
بصائر بینائی ها وحجتهای روشن
بصل بفتحتین پیاز از لطائف وکنز۔
بصم بالضم فرجهٔ میان خنصر وبنصر از شرح نصاب۔
بصره بالفتح نام شهری از عراق عرب وبفتحتین جمع باصره۔
بصری بالکسر منسوب بشهر بصره اگرچه قیاس بفتح میخواست لیکن کسر دادند تا تفاوت باشد میان بصرے بالفتح منسوب بسوے بصره که بمعنی ملک حجاز ست از شرح کافیه از شهاب الدین دولت آبادی۔

فصل بای موحده مع ضاد معجمه

بضاعت بکسر اول مال واسباب
بضع بالکسر وعین مهمله از سه تا نه هر عددے که باشد بضع گویند وبالضم بمعنی نکاح وفرج زن وبالفتح گوشت بریدن وسیراب شدن از لطائف وکنز
بضعه بالکسر گوشت پاره لطائف وکنز

فصل بای موحده مع طاے مهمله

بطحا بالفتح وحای مهمله وادی مکهٔ معظمه و گاهے از بطحا مکهٔ معظمه مراد باشد ودر اصل لغت بطحا بمعنے زمین فراخ که گذرگاه آب سیل باشد ودران سنگریزها بسیار باشد از منتخب وکنز وکشف ولطائف۔
بطالت بالفتح بیکار ومعطل بودن وبکسر اول بمعنی دلیری از منتخب وصراح
بطاح بفتح اول وحای مهمله جاهای نشیب

وفراخ که گذرگاه آب سیل باشد و دران سنگریزها بسیار باشند واین جمع بطحاست از صحاح وکنز۔
بطیخ بالکسر وتشدید طای مهمله مکسوره و سکون تحتانی وخای معجمه خربزه از شرح نصاب ولطائف۔
بطر بالفتح شگافتن زخم وبفتحتین دهشت وحیرانی وغفلت وناسپاسی ونافرمانی وشادی مفرط وتوانگری وفراخی عیش وبمعنی زمین شگافته نیز آمده از منتخب ولطائف وکشف وکنز۔
بطلیموس بفتح وفتح لام وتقدیم یای تحتانی بر میم نام حکیم یونانی صاحب کتاب مجسطی وتقدیم میم نیز گفته اند از منتخب ودر برهان بفتح وفتح لام وتقدیم میم بر یای تحتانی وگفته که بتقدیم تحتانی بر میم نیز بنظر آمده۔
بطش بفتح اول وسکون ثانی سخت گرفتن وحمله کردن از منتخب وکنز وصراح
بط بالفتح جانور معروف واین معرب بت ست وصراحی شراب که بصورت بط سازند رسالهٔ معربات وبهار عجم وبرهان۔
بطریق بالکسر زاهد ترسایان از مؤید وبرهان ودر صراح وکنز سردار فوج ترسایان
بطک بفتحتین صراحی کوچک که برای شراب سازند۔
بطل بفتحتین بمعنی شجاع ودلیر از منتخب

بطال بالفتح وتشدید بیکار ودر فرهنگ بغایت دلیر از منتخب۔
بطن بفتح با وسکون طا شکم از منتخب
بطین بضم اول وفتح ثانی تصغیر بطن ونام منزل دوم از منازل قمر وآن سه ستاره باریک ست بر شکل مثلث که بر دم حمل واقع شده از شرح قران السعدین وبفتح اول وکسر طا بمعنی بزرگ شکم۔
بطون بضمتین پوشیدن وپوشیدگی وجمع بطن که بمعنی شکم ست۔
بطلان بالضم ناچیز وضائع شدن از منتخب۔
بطاق ابری کسی کار کردن بیاد او کار کردن از مصطلحات۔
بطرح دادن فروختن جنس بزور برعایا از بهار عجم۔
بطوء بضم اول وسکون ثانی درنگ وآهستگی نقیض سرعت از صراح۔
بطانه بکسر اول وچهارم نون بمعنی آستر قبا وغیره بمعنی اندرون شکم وسینه ومجازا بمعنی ارادهٔ باطن وبمعنی دوست دلی از لطائف ومنتخب۔
بطی بفتح اول وکسر ثانی وتشدید تحتانی بروزن فعیل درنگ کننده وآهسته
بط سرخاب زای صراحی شراب از مؤید۔

فصل بای موحده مع عین مهمله

بعث بالفتح وثای مثلثه بمعنی برانگیختن از منتخب وکنز وگاهی ازین قیامت مراد باشد۔
بعد ابعد بضم اول وفتح چهارم مرکب نام دائرهٔ که بالاتر از همه افلاک حاوی فلکهاست ونیز اهل هیئت بعد ابعد بر خطی اطلاق کنند که از مرکز عالم خارج شده باوج کوکب بمثل آن رسد۔
بعث ونشر کنایه از روز قیامت چراکه درآن وقت همه مردگان از زمین برانگیخته خواهند شد وبهر طرف پراگنده خواهند گشت۔
بعیر بفتح اول وکسر ثانی بروزن نفیر بمعنی اشتر از کشف ومنتخب وکنز۔
بعر بالفتح سرگین شتر وگوسپند از منتخب وغیر آن۔
بعوض بفتح اول وضم ثانی وضاد معجمه بمعنی پشه از کنز اللغات۔
بعض بالفتح پارهٔ از چیزی ودر لفظ بعضی یای تحتانی برای وحدت ست اگر وحدت منظور نباشد آوردن یا درست نیست۔
بعلبک نام شهریست بشام که قوم الیاس علیه السلام درآن جا بعل نام بت را می پرستیدند از منتخب۔
بعل بالفتح نام بت قوم الیاس

علیه السلام و بمعنی شوهر و بمعنی صاحب و مالک از منتخب و کنز۔

بعال بکسر اول بمعنی نرها و بمعنی جماع کردن و رجولیت و شوهران و زمینهای بلند و زمینهای باران نارسیده از منتخب و لطائف۔

بعد المشرقین۔ بالضم بدانکه مفاصله مشرق صیفی و شتوی باعتبار افق ارض تقریباً یکهزار و چهل و شش فرسخ یا کم میشود و بحساب کروه سه هزار و یکصد و سی هفت یا بالا میشود چرا که بعد مطلع اقصر الایام از مطلع اطول الایام تقریباً چهل و هفت درجه است و هر درجهٔ ارضی تقریباً بیست و دو فرسخ یا بالا میشود و بحساب کروه هر درجهٔ ارضی تقریباً و هفت کروه یا کم میشود از روی تحقیق هر درجهٔ ارضی شصت و شش کروه و دو هزار و شش صد شش گز ده گره میگردد و هر سیالش درجهٔ فلکی یازده لک و هفتاد و هفت هزار و شش صد و بیست و شش کروه میشود و نزد بعضی مشرقین عبارت از مشرق و مغرب ست چرا که گاهی بلحاظ شرافت طلوع آفتاب از مشرق تغلیباً مغرب را نیز مشرق گفته تثنیهٔ آن مشرقین نمایند۔

بعثره بالفتح و ثای مثلثه مفتوح برانگیختن و پراگنده شدن از کنز۔

بعره بالفتح سرگین شتر و گوسپند و آهو لغایت

آنرا پشک گویند از منتخب و شرح نصاب و لطائف۔

بعینه بکسر اول و کسر نون بمعنی بحقیقت خود و ذات خود۔

بعالمی برطرف افتاده کنایه از خودرای و خودپسند که نصیحت کسی نه پذیرد۔

فصل بای موحده مع غین معجمه

بغرا بالفتح و غین معجمه نام پادشاه خوارزم نام آشی ست که ایجاد بغرا خان پادشاه خوارزم ست و آن چنان باشد که مثل لیموی کاغذی بلکه خرد تر از آن از آرد نخود گلوله ساخته آش از آن درست میسازند و بغرا بمعنی خوک تیز آمده از برهان و غیر آن و در سراج اللغات بالضم نوشته که نوعی از آش ست وضع کردهٔ بغرا خان پادشاه ترکستان بکثرت استعمال لفظ خان و یای نسبت حذف شده و در آئین اکبری نوشته که بغرا قسمی از پلاؤ که از گوشت و میده نخود و روغن و قند و سرکه و زردک وغیره راست کنند۔

بغضا بالفتح اول و سکون غین معجمه و ضاد معجمه بمعنی عداوت سخت۔

بغا بالفتح بمعنی خواستن و بکسر و مد بمعنی زنا کردن و فاحشه شدن از منتخب و صراح و بغار بمعنی تیز و مخنث از لطائف و رشیدی

بغاث بهر سه حرکات حرف اول و غین معجمه و ثای مثلثه مرغیست تیره رنگ که مردار میخورد از منتخب و کنز ظاهراً کرکس باشد و در ترجمهٔ حریری نوشته که بغاث بکسر اول طائر شکاری ست و در کنز بالضم بمعنی طائر پیر که از تلاش طعمه عاجز ماند والله اعلم بالصواب۔

بغداد بالفتح نام شهر در عراق عرب که در اصل باغ داد بود از آنکه پیش ازین باغی بود که هر هفته نوشیروان عادل دران باغ بداد مظلومان میرسید الحال الف را ساقط کرده بغداد میگویند از کشف و برهان و خیابان و در مصطلحات بمعنی کهنه و خراب و کنایه از پیالهٔ شراب که پر و مالامال باشد و نیز او باصطلاح لوطیان شکم را گویند از شرح گلگشتی۔

بغلمشلر بفتح اول و سکون غین معجمه و فتح لام و کسر میم و سکون شین معجمه و فتح لام و سکون رای مهمله در ترکی بمعنی بسته اند۔

بغاز بکسر اول و در آخر زای معجمه چوبی که در شگاف چوبی بکوفتن داخل کنند از برهان در رشیدی به رای مهمله بنظر آمده والله اعلم بالصواب۔

بغلطاق و بغلتاق بفتحتین بمعنی قبا از رشیدی و در برهان کلاه و فرجی و طاقه و بعضی بمعنی جامهٔ بغلبند نوشته و در سراج اللغات نوشته که بمعنی

تغلبند و کلاه چون طا و قاف در فارسی
نمی آید شاید که زبان دیگر باشد۔
بغلتق بالفتح نام طائر مجازاً بمعنی تیر آمده
بغلک گرهی باشد که در بغل مردم پیدا
شود و بدبریخته گردد از برهان و رشیدی
بغل بفتح اول و سکون ثانی بمعنی استر
که هندی اُنما بچر گویند و آن از خر نر و اسپ
ماده پیدا میشود از منتخب و غیر آن۔
بغچه بالضم جامه بند که معروف ست این
لفظ ترکیست از لغات ترکی ثابت شد
بغتةً بالفتح ناگاه و یکبارگی و دفعتاً از
کشف و منتخب۔
بغی بفتح اول و سکون ثانی مصدر ست
بمعنے بے فرمانی و از اطاعت بیرون رفتن و
بفتح اول و کسر ثانی و یای مشدد بروزن
فعیل صیغه صفت مشبه بمعنی بے فرمان از
منتخب۔
بغداد خراب و بغداد کهنه و بغداد
خالی کنایه از ساغر تهی و شکم خالی از
بهار عجم۔
بغل گیری نام داو در کشتی۔
بغلی کنایه از قرآن کوچک تقطیع که آنرا
بسفر در بغل توان داشت۔

فصل بای موحده مع فا

بفرسیند این لفظ غلط ست و بفرستند
صحیح چرا که مصدرش فرستادن ست پس
زیاده کردن یای تحتانی بعد رای مهمله جهی
ندارد و اسقاط تای فوقانی نیز درین
لفظ از بعد سین مهمله یافته نشده۔
بفتری بالفتح کارگاه جولاهه از کشف
و از رشیدی معلوم میشود که راچهٔ جولاهه
باشد۔

فصل بای موحده مع قاف

بقلة الحمقا بالفتح و حای مهمله مفتوح
و سکون میم و بعده قاف تره خرفه و معنی
لغوی آن تره نادانست چرا که صفت
فوائد بسیار بیشتر در راهها و جاهای نفیس
میروید لهذا باین اسم مسمی گشت از مدار و
در شرح نصاب نوشته که چون تره مذکور
باوجود که هر بار از سیل خراب و برباد
میرود لیکن اکثر براه سیل و گذر آب
میروید۔
بقائمی ریز دیدنے در بازی شطرنج
برابر ماندن۔
بقر بفتحتین بمعنی مطلق گاو خواه نر خواه
ماده بخلاف ثور که گاو نر را گویند و
در بقرة تای وحدت ست نه برای
تانیث از صراح و شرح نصاب۔
بقراط بالفتح نام حکیم از مدار و کشف
بقاع بکسر اول بمعنی جاهای جمع بقعه
که بضم ست بمعنی جا از منتخب و لطائف۔
بق بالفتح و تشدید قاف بمعنی پشه ست
در فارسی بضرورت نظم بتخفیف
می آرند۔
بقل بالفتح تره که پخته نانخورش سازند
بقال در هندوستان بمعنی غله فروش
بسیار مستعمل شده است و باین معنی
بالفتح و تشدید دال مهمله صحیح باشد و
نزد اهل زبان بقال بمعنی تره فروش
است چه بقل بالفتح تره را گویند از
چراغ هدایت۔
بقم بالفتح و تشدید قاف مفتوح نام
چوبیکه از و رنگ سرخ حاصل شود
از قاموس و در فارسی بتخفیف قاف
مستعمل هندی مجیٹھ۔
بقائم ریختن عاجز شدن ست
از چهار شربت و در بهار عجم کنایه از جنگ
ناکرده عاجز آمدن۔
بقل بالفتح تره که پخته نانخورش سازند
بقعه بالضم زمین که محدود و ممتاز باشد
از زمین دیگر و بمعنی سرای و خانه مستعمل
است از منتخب۔

فصل بای موحده مع کاف عربی و فارسی

بکا بالضم بدون همزه بمعنے گریه که
اشک ریختن باشد و بکاء بالضم و در
آخر همزه بروزن فعال بمعنے گریه که
آواز از منتخب و شرح یوسف۔
بکارت بفتح صحیح ست و بضم و بکسر خطا ست
بمعنی دوشیزگی از مزیل الاغلاط و صراح

وکشف ومنتخب۔
بگرورفت خراب وتباه شده از مصطلحات۔
بگردست بکاف فارسی بمعنی تباه وضائع ست از مصطلحات۔
بگر بالفتح وکاف فارسی بروزن اختر ترکی امیر و بزرگ را گویند از لطائف
بگتر بکاف فارسی بروزن اختر جامه ایست که بروز جنگ پوشند وآن تارهای آهنی باشد که بر آن مخمل یا بنات کشیده استعمال می نمایند از برهان ورشیدی۔
بکر بالکسر زن دوشیزه واول هر چیز و هر کارے که مانند آن بیشتر نشده باشد و بالفتح شتر جوان ونام قبیله ایست ونام ملکی است وبفتحتین بامداد ولفظ باکره که بزیادت الف مشهور ست یعنی زن دوشیزه از مخترعات عوام ست صحیح بدون الف ست وبکر بالکسر بمعنی نازک ولطیف نیز آمده مگر بجای تو چون سخن بکر ومضمون بکر ونکته بکر وهمچنین بوسه بکر وباده بکر بمعنی باده که هنوز از ان نخورده باشند از منتخب وصراح وبهار عجم۔
بکور بضمتین بگاه برخاستن ودر بامداد رفتن از منتخب۔
بکتاش بالکسر وکاف عربی نام بادشاه خوارزم از برهان وسراج اللغات ودر رشیدی یافته نشده وبعضے چنین نوشته اند که بگتاش بالکسر وکاف فارسی

مرکبست از لفظ بگ که مخفف بیگ است که ترکی بمعنی صاحب وامیر باشد وتاش بمعنے غلام پس معنی مجموع صاحب غلامانست ومیتواند که بمعنی هم خداوند باشد چه در ترکی لفظ تاش وداش برای اشتراک آید
بگیارق بالکسر وکاف فارسی ورا مهمله مضموم نام امیر وبمعنی غلامان یک صاحب از لطائف۔
بگ بالفتح وکاف فارسی غوک وبالکسر مخفف بیگ که بترکی بمعنی امیرست از لطائف ورشیدی۔
بگنگ بالفتح ونون مفتوح وکاف فارسی بمعنی حیوان دم بریده از برهان ورشیدی
بگلربگ بفتح اول وسوم وکسر چهارم که بای موحده است وکاف فارسی ترکی بمعنے خان خانان وامیر امیران از لطائف۔
بکاول بضم بای موحده وکاف عربی وضم واو بمعنی داروغه باورچی خانه از سراج اللغات ودر بهار عجم بفتح اول وفتح واو۔
بکم بالضم جمع ابکم که بمعنے گنگ است وبفتحتین بمعنے گنگے از منتخب ولطائف وکنز۔
بکران بالضم ته دیگی از رشیدی وبرهان
بگتیان بکاف فارسی بروزن مسکینان نام قوم از سلاطین ترک۔
بگذاشتن از رساله عبدالواسع معلوم میشود که بکسر بای موحده است۔
بکار بردن بعمل آوردن۔
بیگ لاربیگیان سرداران امرا وبزرگان وامیران۔
بکه بالفتح وتشدید کاف نام قدیم مکه معظمه از منتخب وشرح نصاب۔
بکره بالضم صبح وبامداد وبالفتح چرخیکه بر سر چاه نصب کنند وبمعنی چرخ کوچک جولاهگان کلاوه را بران کشیده وگردش آورده ریسمان برما شوره پیچند بهندی چرخی نامند از صراح ومنتخب وغیره۔
بکلانه ملکیست در اقصاے شرقیه صوبه بنگال۔
بکرنگاه معشوقیکه هنوز دلربائی نیاموخته باشد از مصطلحات۔

فصل بای موحده مع اللام

بلوا بالفتح بلا وزحمت از لطائف وکنز
بلا بالفتح آزمایش کسی کردن خواه باندوه رسانیدن خواه نعمت دادن از شرح نصاب ودر صراح بمعنی زحمت ومحنت ودر مهذب اللغات بمعنی نعمت ودر کنز بمعنی نعمت وزحمت هر دو آمده ودر منتخب آزمودن ومکروهی رسانیدن ونعمت دادن ودر محاوره فارسیان بمعنی بسیار آید از چراغ هدایت ونیز در بهار عجم نوشته بمعنی کاریکه بغایت عجیب باشد وکار عمده فوق الطاقه۔

بلغار بضم اول و فتح لام و غین معجمہ جمع بلیغ۔

بلاغت جوان شدن و رسیدن بمرتبہ منتہا و کمال و در اصطلاح کلام برعایت مقتضای حال یعنے آوردن کلام مطابق اقتضای مقام بشرط فصاحت چرا کہ فصاحت جز و بلاغت ست و فصاحت فقط را بلاغت نتوان گفت از منتخب و چند شرح و رسائل و مجمع الصنائع و در مناظر الانشا چنین تعریف کردہ کہ بلاغت مطابق بودن کلام ست مر مقتضاے مقام را یعنی لائق حال متکلم و مناسب مقام کلام کند و خالص بودن کلام از ضعف تالیف و بعضے لغات چنین تصریح کردہ اند کہ بلاغت کلام آنست کلام بروفق مقام و حال بود چنانکہ بوقت احتمال ملال از طول مقال احتراز کند و آنچہ اہم باشد تقدیم نماید و آنچہ اہم نبود موخر کند و ذکر امور مبغوضہ ترک سازد و امور محبوبہ مخاطب ایراد نماید و علیٰ ہذا القیاس۔

بلیت بفتح اول و کسر لام و تشدید تحتانی بمعنی آزار و رنج و سختی از منتخب۔

بلاہت بالکسر کم عقل بودن در امور دنیا از کنز و در منتخب و صراح بفتح نادانی۔

بلاوت بفتح کندذہنی از کشف و صراح و کنز۔

بلوکات بضمتین و کاف عربے چندہ کہ باہم تعلق داشتہ باشند بہندی پرگنہ گویند از مدار و در فرہنگے معتبر نوشتہ کہ بلوکات جمع بلوک ست کہ بضم اول بمعنے قصبہ و دہ باشد و این لفظ ترکیست۔

بلماج بالضم و جیم عربی نوعی از آش کہ رقیق و پر آب و بے گوشت پزند مانند حریرہ از رشیدی و برہان و سراج۔

بلاجرج بکسر اول و فتح جیم و در آخر حای حطی بمعنی بدون رد کردن۔

بلخ بفتح اول و سکون ثانی نام شہر از خراسان از برہان و منتخب و بفتحتین خواندن آن خطا ست۔

بلید بفتح کند ذہن از منتخب۔

بلند بحرکات ثلثہ لیکن فتح افصح ست از برہان قاطع و مدار و صاحب رشیدی و جہانگیری نوشتہ اند کہ بلند بفتحتین بمعنی چوب چہارم کہ از سہ چوب دروازہ دیگر بالا باشد و صاحب بہار عجم نوشتہ کہ بلند بفتح و ضم ہر چیز دراز خواہ بسوے فوق خواہ بسوی تحت چون زلف بلند یعنی زلف دراز و بمعنی عظیم الشان و بزرگ نیز مجازاً چون رای بلند و دولت بلند و شہریار بلند و در سراج اللغات و چراغ ہدایت نوشتہ کہ بلند بالفتح صفت ست و بلہجہ بعضے بضم اول و بمعنی دراز نیز آمدہ چنانکہ شبہای بلند و عمر بلند و دامن بلند و بمعنی کثیر و بسیار نیز آمدہ چنانکہ تغافل بلند۔

بلد بفتحتین در عربی بمعنی شہر و در فارسی بمعنے راہبر و پیشوا از فردوس اللغات و بہار عجم۔

بلجار بالضم و جیم عربی بمعنی وعدہ از لغات ترکی۔

بلغور بالضم و واو معروف ہر غلہ کہ در آسیا انداختہ شکستہ باشند و آشی کہ از آن پزند آنرا نیز بلغور گویند از رشیدی و برہان و مدار۔

بلغار بالضم شہریست نزدیک ظلمات آباد کردہ سکندر و معنی ترکیبی آن بسیار غارست چہ در آن سرزمین بسیار غارست از سراج اللغات و بعضے گویند کہ در اصل بن غارست نون بلام بدل شدہ و لفظ بلغار بمعنی چرم بود ار نیز آمدہ کہ آن را ادیم گویند و صاحب قاموس بگوید کہ بمعنی شہر بلغر ست بالضم و عام بلغار گویند و صاحب رشیدی نوشتہ کہ وجہ صحت بلغر ظاہر نمیشود و صاحب کشف مؤید و برہان و رشیدی ہم بمعنی نام شہر بلغار نوشتہ اند۔

بلادر بفتح اول و ضم دال مہملہ ثمر درختیست کہ بہندی آنرا بھلانوا گویند عادر در درجہ چہارم و نام زیور و پیرایۂ زنان کہ بصورت بلادر سازند و زنان آنرا بر سر بندند از رشیدی و لطائف و مدار و کشف و جہانگیری و برہان و بکسر اول و فتح دال غلط ست

بلور بکسر اول و فتح لام مشدد سنگی ست

سفید و شفاف و باینمعنی بفتح با و ضم لام مشدد و واو معروف نیز آمده از منتخب و تخفیف لام نیز واقع شده۔

بلعم باعور بفتح اول و سکون لام و فتح عین مهمله موحده و عین مهمله و واو معروف یکے از علمای بنی اسرائیل که مستجاب الدعوات بود بهوای نفس خود بر موسیٰ علیه السلام دعای بد کرد موسیٰ بسبب آن چهل سال در بیابان سرگردان ماند آخر بدعای یوشع پیغمبر علیه السلام ایمان او مسلوب گردید نام پدر او باعور بود از لطائف و غیر آن۔

بلقیس بالکسر زنی بود جمیله فرمانروای شهر سبا که بنکاح حضرت سلیمان علیه السلام آمده۔

بلیناس بالفتح نام حکیمی از ندیمان سکندر از کشف و مدار۔

بلاس بفتح مجازاً بمعنے مکر و فریب وجه تسمیه در بهار عجم مسطور ست۔

بلوط بالفتح و تشدید لام مضموم نام درختی است که تخم آنرا حبغت بلوط گویند که بهندی سیتا سپاری نامند بارد بدرجه اول و یابس در سوم ممسک و قابض از بحر الجواہر۔

بلع بالفتح بمعنی فرو بردن چیزی را بگلو و بضم با و فتح لام منزل بیست و سوم از منازل قمر و آن دو ستاره است یکی روشن و بزرگ و دیگر خفی و کوچک و آنکه روشن ست گویا از کمال روشنی خود آن کوچک را فرو می

بر دارد از مدار و در کنز برای هر دو معنی مذکوره بفتحتین نوشته است۔

بلبل بوستان مازاغ کنایه از رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم از مؤید

بلاغ بالفتح رسانیدن و بمعنی کمال و کفایت نیز آمده از صراح وغیره۔

بلیغ رسا و رسنده در علم بمرتبه کمال و تیز زبان از منتخب وغیره۔

بلغ بفتحات و غین معجمه علامتیکه در مقابله کتاب بر کناره نویسند تا معلوم شود که مقابله صحت کتاب تا اینجا رسیده بلغ صیغه ماضی ست۔

بلاق بالضم حشمه آب و حلقه بینی که زیور زنان ست از لغات ترکی۔

بلک بکسر اول و فتح لام هر چیز که دیدنش خوش آید و بمعنی تحفه و چیز عجیب و غریب از برهان و رشیدی۔

بل بالفتح لفظ عربی ست که برای ترقی و اضراب آید فارسیان اکثر بزیادت کاف در آخر استعمال کنند۔

بلال بالکسر نام شخصے از اهل حبش که از زمره اصحاب کبار بودند و در مسجد رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم بانگ نماز پنجگانه میگفتند۔

بلابل بفتح اول و کسر بای دوم جمع بلبل که طائر مشهور ست و جمع بلبله که بمعنی کوزه لوله دار و صراحی ست۔

بلبل آملی بضم میم تخلص طالب آملی که شاعر مشهور ست۔

بلبل بفتحتین نم و تری از کنز۔

بلبال بفتح هر دو بای موحده بمعنی اندوه و غم شدید از منتخب و کنز۔

بلعم بفتح اول و فتح عین مهمله درویشی بود مستجاب الدعوات که بر موسیٰ علیه السلام بددعا کرد و مؤثر شد تفصیلش عنقریب در بلعم باعور گذشت۔

بلاگردان بمعنی قربان و تصدق کرده شده۔

بلا کردن کار عجیب بظهور آوردن از مصطلحات۔

بلدان بضم اول و سکون لام بمعنے شهر و این جمع بلد ست۔

بلبان بالتحریک نام سازی که باشتراک لب و دست بنوازند و بهمین سبب بهندی آنرا منهه چنگ گویند از بهار عجم و صاحب کشف بلبان را بالفتح نوشته و شارحیکه ثقه و معتبر ست بلبان را بفتحتین بمعنی الغوزه نوشته و این لفظ در برهان و رشیدی یافته نشده۔

بلسان بفتحتین درختی ست کوچک مانند درخت حنا که نمی روید مگر در قریه عین الشمس که در ملک مصر ست از منتخب و در برهان نوشته که بفتح با و سکون لام درختی ست در ملک مصر که از برگ

آن روغن گیرند و در بحر الجواهر و کشف نیز
بتحقیق نوشته که درختیست در مصر که روغن
از و میچکد۔
بلند شنیدن بمعنی کر شدن ای ناشنوا
شدن از شرح قران السعدین۔
بلیه بفتح اول و کسر لام و تشدید تحتانی
بمعنے آزار و رنج و سختی از منتخب۔
بلمه بالفتح دراز ریش از لطائف۔
بلبله بضم هر دو بای موحده بمعنی کوزهٔ
کلوله اش بپهلوی گردن آن باشد و آواز
صراحی و بمعنی صراحی نیز آمده و بفتح هر دو
بای موحده بمعنی شدت اندوه و وسواس
از منتخب و رشیدی و برهان۔
بلیله بفتح اول و یای معروف با دو نانک
و بیای مجهول ثمر درختی که بهندی بهیڑه گویند
بارد بدرجه اول و یابس در دوم مقوی
معده از لطائف۔
بلغه بفتحات و غین معجمه علامتی که در مقابله
کتاب بر کنارهٔ ورق نویسند تا معلوم شود
که مقابلهٔ صحت کتاب تا اینجا رسید ظاهر
بلغ صیغهٔ ماضی مونث ست که تای آنرا
درین مقام علامت بجهت اختصار
دراز نه نویسند و در مدارج نوشته که بلغه بالضم
آنچه بسند باشد و در شرح خاقانی نوشته
که بلغه بالفتح مخفف بلاغت و بفتح اول
و ثانی و ثالث جمع بالغ ست۔
بلده بالفتح شهر و نام منزل بست و یکم
از منازل قمر و آن شش ستاره است
از برج قوس و صاحب قاموس
گوید آن پارهٔ از آسمان ست خالی
از کواکب و بمعنی شهر و بالضم نیز آمده از
منتخب و کشف و شروح بعضی از لغات
بلالائه بکسر مانند بلال چون حضرت
بلال مرد صالح و بی تکلف بودند پس
از بلالائه مراد صالحانه و بی تکلفانه باشد
بله بضم باء و سکون لام جمع ابله از منتخب
و مدارج و در کنز نوشته که کم عقلان در امور
دنیا و معاش نه در امور آخرت و بله بفتحتین
و های مختفی به تصرف لوطیان مخفف لفظ
بلے که بمعنے آری ست۔
بلکه بدون کاف لفظ عربیست برای
ترقی و اضراب فارسیان با کاف استعمال
کنند و در مقام ظن هم آرند از بهار عجم
و مصطلحات فقیر مؤلف گوید که کاف
را در لفظ بلکه دراز باید نوشت چرا که
کاف غیر دراز که در حقیقت مرکب بهای
مختفی ست بجائے نویسند که کاف را بلفظ
دیگر متصل نسازند درینجا چون کاف
بلفظ بل مرکب شد حاجت باتصال
های مختفی نماند فافهم۔
بلی اول و کسر لام لفظیست که برای
تصدیق کلام آید در اصل این لفظ
عربی است بفتح لام مگر فارسیان بکسر
لام استعمال کنند۔
بلندی درازی و رفعت بلفظ دادن
و یافتن مستعمل از بهار عجم۔
بلاتحاشی بکسر اول و کسر شین معجمه
بمعنے بیدرنگ و بی اجتناب و بی یکسو
شدن و بفتح شین معجمه بجای یای تحتانی
الف خواندن تصرف فارسیان است
چنانکه تمنی را تمنا نویسند و میخوانند۔

فصل بای موحده مع میم

بم بالفتح بمعنی سرچنگ یعنی بزور دست
زدن بر سر کسی از جهانگیری و چراغ هدایت
و لطائف بمعنے صدای پر و بانگ بلند که
از نقارهٔ در دو بر آرند در مقابلهٔ زیر باشد
که بمعنی آواز باریک ست۔

فصل بای موحده مع نون

بنا بفتح اول و تشدید نون عمارت و
بیخ عمارت از شرح نصاب و لطائف
و کنز و در بهار عجم نوشته که بنا بلفظ کردن
و شدن و نهادن و گذاشتن و افگندن
و انداختن مستعمل۔
بنت العنب بکسر عین مهمله و فتح
نون و موحده بمعنے شراب چه عنب انگور
را گویند و در عرب و فارس شراب از
انگور میسازند۔
بنت بالکسر بمعنے دختر۔
بنات بالفتح بمعنی دختران و این
جمع سالم بنت ست و بنت در اصل
بنوة بود او را برخلاف قیاس حذف

کردند و تای فوقانی را عوض آن گردانیدند و نون را ساکن کرده بای موحده را کسره دادند چون خواستند که جمع سالم سازند الف و تا برای جمعیت آوردند و تای فوقانی را حذف کردند و برای تخفیف بای موحده را بطرف اصل رجوع ساخته مفتوح خواندند بجهت زائل شدن خفتی که از سکون نون پیدا شده بود۔

بنوت بضمتین و تشدید واو بمعنی پسری و فرزندی از منتخب۔

بنج بالفتح معرب بنگ که بمعنی درخت خراسانی اجوائن ست اگرچه قیاس میخواهد که بنج معرب این بنگ نیز باشد که بهندی بهنگ گویند مگر چنین نیست در استعمال اطبا بنج درخت اجوائن خراسانی است و این بنگ را که بعض مردم بآب سائیده می نوشند اطبا و فقها قنب گویند نه بنج از رساله معربات صاحب رشیدی۔

بند بالفتح بمعنی قید و بمعنی فکر و تدبیر و بمعنی فریب و حیله و پیوند اندامها و قوانین کشتی پهلوانان و بمعنی زنجیر و قفل و بند قبا و غیر آن و دوال تیغ و بند که پیش آب روند و بندند و رسن اسپ وغیره و عهد و پیمان و حفت گاو که قلبه دارا به باهم بدارند و شرط و غم و گره و ریسمان و طومار که افتد و بمعنی توقع و طمع و نام ولایت از برهان و لطائف و بهار عجم و مصطلحات۔

بنامیزد این کلمه بزرگ تیمنا برای دفع چشم بد استعمال کنند و بعضے گویند در محل تعجب و قسم آرند بسبب کثرت استعمال کسرهٔ اضافت را حذف کرده اند بلکه الف ایزد هم در رسم الخطه نویسند از سراج اللغات و کشف و بهار عجم و بعضے گویند که اگر میم را کسره اضافت قرار دهند نه برای رعایت یای تحتانی و حذف الف که بیشتر ست مع کسرهٔ خودش پیدا از نیکو اند شد۔

بندر بالفتح کنارهٔ دریا که جای نشستن کشتی باشد از منتخب و بعضے هر شهری بر کنارهٔ دریای محیط واقع باشد مستعمل میشود مثل سورت و بنبئی معلوم صریح نمیشود که بندر باین معنی کدام زبان است لیکن اکثر جمع آن در کتب بطور عربی بنادر می آید۔

بنادر بالفتح جمع بندر که مذکور شد۔

بنصر بالکسر انگشتے که میان وسطے و خنصر ست۔

بنی نوع بشر بمعنے فرزندان جنس انسان چه بنی در اصل بنین بود که جمع ابن ست چون بنین را مضاف کردند بسوی نوع نون جمع موافق قاعده نحوی ساقط گردید بنی نوع ماند۔

بنی عامر قبیله است از عرب۔

بنگ تیر کنایه از برج جوزا۔

بنگش بکاف فارسی بر وزن رنجش نام ملکی ست قریب کشمیر و ساکنان آن ملک را نیز بنگش گویند از برهان وغیره۔

بنفش بفتح اول و ضم نون و فا و شین معجمه بمعنے کبود رنگ و نیلگون از شرح سکندرنامه۔

بنات النعش سه ستاره اند قریب پایهٔ شرقی شمالی نعش و نعش چهار ستاره دارد بصورت چارپائی و بنات و نعش مجموع هفت ستاره اند قریب قطب شمالی و آن هر همه بر گرد قطب می گردند۔

بناگوش بضم اول نرمه گوش از رشیدی و بهار عجم و کشف و سراج اللغات و مؤید و صاحب مدار الافاضل از سکندری و شرفنامه و حل لغات همین بضم اول تحقیق کرده و صاحب فرهنگ حسینی نیز همین ضمه صحیح گفته پس بکسر و فتح که مشهور است محض غلط باشد و نیز صاحب بهار عجم نوشته که بعضی بمعنے شقیقه گفته اند و بعضے بمعنے پس گوش آورده اند۔

بنوماش غله سبز رنگ که آنرا مونگ گویند از مدار و سراج اللغات۔

بناغ بفتح و غین معجمه شورهٔ ریسمان خام و نوعی از سبزه و چوب خشک و تار عنکبوت از لطائف۔

بنادیق بفتح جمع بندوق ـ
بندوق در اصل بالضم ست گر در استعمال
فارسیان بفتح نیز جائز بمعنے تفنگ و این
ماخوذ از بندق ست که بضم اول و ثالث
در عربی بمعنے غلوله باشد چون از تفنگ
گلولۂ آهن یا سرب می اندازند لهذا مجازاً
تفنگ را که آله انداختن آن ست نامیدند
چون ضمۂ دال را اشباع کردند پیدا شد
پس آن واو را نوشته بندوق گفتند ـ
بندق بالضم و دال مهمله نیز مضموم غلوله
گلین که اندازند و میوۂ معروف که فندق
گویند از منتخب ـ
بنایان افلاک ـ عقول عشره
بنگ بالفتح و کاف فارسی بروزن لنگ
نام سبزۂ معروف و نام ملک مشهور که آنرا
بنگاله گویند و بفتحتین و کاف عربی بروزن
فلک نوعی از قماش که زمینش از اطلس
باشد و گلهایش بند دوزی از رشیدی
شاید که همین نام صحیح باشد برای چیزی که
در ملک آنرا بنت گویند ـ
بنی اسرائیل اولاد یعقوب علیه السلام
چه اسرائیل بزبان عبری لقب یعقوب
علیه السلام ست چه اسرا بالکسر بمعنے برگزیده
و ئیل اسم حق تعالی از لطائف و در منتخب
نوشته که لفظ سریانی ست و بعضی گفته که
اسرائیل بمعنے بندۂ خدا است ـ
بنی تمیم قومی و قبیله ایست از عرب
از منتخب ـ
بنت الکرم بفتح کاف عربی و سکون
رائے مهمله بمعنے شراب انگوری چه کرم
بالفتح بمعنے رز ست که درخت انگور باشد
از کنز ـ
بنایان بفتح اول و تشدید نون معماران
بنا باب رسانیدن کنایه از
کمال استواری بنا و جهش ظاهر ست
و نیز کنایه از خرابی عمارت ـ
بنه بستن بضم اول و فتح نون کنایه از
سفر کردن ـ
بنا انداختن مرادف رنگ خانه
ریختن از مصطلحات ـ
بند کردن دو معنے دارد یکی محکم گرفتن
و اسیر کردن دوم ذکر خود بر عضو کسے
نهاده زور کردن و جماع کردن از
مصطلحات و چراغ هدایت و شرح
گل کشتی ـ
بند بستن توقع و طمع داشتن ـ
بنون و بنین هر دو بفتح اول بمعنی
فرزندان و پسران از لطائف ـ
بنگران بالضم و کاف عربی مفتوح برنجی
را گویند که در ته دیگ بریان شده مانده
باشد از لطائف ـ
بن دندان بضم اول بغایت الحاج
و عاجزی کردن و از لطائف و رشیدی
بمعنے کمال اطاعت و رغبت و تواضع ـ
بنیان بالضم بمعنی بنیاد و خانه از منتخب
بنان بفتح سرهای انگشتان و این
جمع بنانه است از بحر الجواهر و کشف
بن بالضم بمعنی درخت و بمعنے بیخ درخت
و پایان هر چیز و تخمی ست که آنرا قهوه
نیز گویند از لطائف ـ
بندلوان در اصل بندی بان بود
بمعنے کسیکه نگهبان قیدیان باشد عوام
در لفظ و معنے غلط کرده اند که بجاے بائے
موحده واو میخوانند و بجاے بندی که بمعنی
اسیر ست بندی و آن از بمعنی قیدی
و اسیر گویند ـ
بنیامین بروزن اسرافیل نام پسر
یعقوب علیه السلام که برادر حقیقی یوسف
علیه السلام بود و ابن یامین غلط ست
از منتخب و نام شاعری است ـ
بنگو بالفتح و کاف فارسی مضموم بمعنے
اسپغول از برهان و سراج اللغات ـ
بنگاه و بنگه بالضم جای رخت و اسباب
و خانه و حلیخانه از لطائف و برهان
و بعض شروح و سراج ـ
بنیه بکسر و بضم اول و سکون نون
بمعنے بنیاد و نهاد و آفرینش و وجود و
سرشت آدمی از لطائف و منتخب و بحر الجواهر
و کشف و مراح و بفتح اول و کسر نون
و تشدید تحتانی بمعنے کعبه از شروح نصاب
بنده مرکب از بند و ها که کلمۂ نسبت

ست و جمع آن در اصل برای عبید و جواری بود زیرا که در بند آیند و بفروخت میرفتند و بمرور ایام بر جمیع نوع انسان اطلاق یافت پس در حقیقت معناش بسوی حق باشد و جمع آن بالف و نون قیاسی ست و بها و الف نیز آمده بیت صائب ؎ بندهای باخلاص میشود ؛ هر کس بیکطرف نهند امید و بیم را ؛ و چنانکه میگویند بنده این کار میکند همچنین بنده این کار نکنم نیز محاوره است سلمان گوید بیت بنده امروز هیچ روز گذشت ؛ کز برین در بهمین نم فرماده از بهار عجم۔

بنفشه بفتح اول و ضم نون گیاهی ست دوائی در منتش بغایت پست باشاخهای باریک و گلش برنگ کبودی باشد از برهان و در مؤید و مدار و کشف بفتحتین۔

بنانه بالفتح سر انگشت جمع آن بنان از منتخب۔

بنه بضم اول و فتح نون و های ملفوظ بمعنی رخت و اسباب از سروری و سراج۔

بنی شیبه بفتح شین معجمه نام قبیله از عرب۔

بنگ رسائی در آخر یای مجهول بمعنی بنگی که نشئه کامل دارد۔

بنی طے بفتح طا نام قبیله ایست از یمن که حاتم طائی منسوب بآنست از لطائف۔

بندی بالفتح اسیر و گرفتار۔

فصل بای موحده مع واو

بویا بمعنی خوشبودار۔

بوعلی سینا پدرش از ثقات بلخ و عمال آنجا بود و در ایام نوح بن منصور در شهر بخارا آمده بوعلی سینا در آنجا متولد شد در سنه سه صد و هفتاد هجری بدوازده سالگی از اکثر علوم بهره در گذشت و بعض علوم بعد آن بر وی مکشوف گردید وزیر شمس الدوله شد و شهرده کتاب در علوم تصنیف کرده در سنه چهار صد و بیست و هشت هجری ازین جهان در گذشت اشارات و حاصل محصول و شفا و نجات و قانون از تصانیف او ست از سراج اللغات از قول مجد الدین علی قوسی باختصار منقول شد

بوالعلا کنیت پالوده و کنیت هبنق که در حماقت ضرب المثل بود و کنیت یکی از اولیاے کبار از لطائف و نام اوستاد پدر خاقانی که خاقانی را از و رنجشی میان آمده بود از شرح خاقانی۔

بوالهیجا بفتح های هوز کنیت حضرت علی کرم الله وجهه در اصل ابوالهیجا بود فارسیان این قسم الف را اکثر حذف مینمایند۔

بوحنا بفتح حای و تشدید نون کنیت یحیی علیه السلام از مؤید۔

بوم طلا چیزیکه زمین آن طلائی باشد و نقش و نگارش از جنس دیگر

بواب بالفتح و تشدید واو بمعنی دربان

بولهب بفتحتین لام و ها عم رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم و نام او عبدالعزی بود و بواسطه عداوت و دشمنی او با آنحضرت نفرین بر و واقع شده لهذا ابولهب نامش کردند از لطائف و مولانا ابو یوسف بن نافع در شرح نصاب نوشته که چون روی او تابان بود مثل شعله لهذا ابولهب کنیت یافت۔

بوالعجب پدر تعجب یعنی صاحب تعجب و بمعنی شعبده و بازیگر نیز آمده۔

بوتراب کنیت حضرت علی کرم الله وجهه چراکه روزی آنجناب در حالت غم و غصه بر زمین مسجد استراحت فرمودند رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم آمده رخساره و اندام ایشان را از خاک گرد آلوده دیده از راه شفقت برای بیدار کردن فرمودند قم یا ابا تراب از آن روز این کنیت مقرر گشت و باین کنیت جناب امیر افتخار میکردند و بوتراب در اصل ابوتراب ست فارسیان الف را اکثر حذف میکنند۔

بوطالب در اصل ابوطالب ست کنیت والد حضرت علی مرتضی کرم الله وجهه که عم رسول الله صلی الله

علیہ وآلہ وسلم بود۔
بواعث جمع باعث از شمسی۔
بود بواو معروف کنایہ از ہستی و وجود۔
بویزید یکی از اولیای کامل بود رحمۃ اللہ علیہ۔
بوسعید در اصل ابوسعید ست کنیت مرشد حضرت شیخ عبدالقادر محی الدین جیلانی رحمۃ اللہ علیہ۔
بوذ بواو معروف و ذال معجمہ بمعنے بود کہ بدال مہملہ است از لطائف و این موافق قاعدہ است اگرچہ درین زبان متروک شدہ و تفصیلش در رسالۂ عبدالواسع و رسالۂ ناجی مسطور ست۔
بوتیمار مرغیست سفید کہ بہندی بگلا نامند و گویند کہ مرغ مذکور بر لب آبہا نشیند و از غم آنکہ مبادا آب کم شود با وجود تشنگی آب نخورد و ہمین سبب بوتیمار گویند یعنی صاحب غمخواری از رشیدی۔
بواسیر مرض مشہور این جمع باسور ست و آن گوشت پارہ باشد کہ در مقعد یا بینی پیدا شود از سراج و منتخب۔
بوار بفتح ہلاکی و خرابی از منتخب و بحر الجواہر و زبدۃ الفوائد و در بہار دانش لفظ بوار بمعنی مانند آمدہ است لیکن درینصورت کلمہ فارسی باشد و بای موحدہ زائدہ ست و از نفس کلمہ نیست۔
بور بواو مجہول اسپ سرخ رنگ کہ رشیدی و کشف و سراج اللغات و لطائف و در برہان ظاہر آن ست کہ بہندی آنرا سرنگ گویند۔
بوعمرو نام یکے از ہفت اوستادان علم قرأت۔
بوذر بفتح ذال معجمہ نام یکے از اصحاب کہ از زمرۂ مہاجرین بودند۔
بوی افزا گرم مصالح طعام مثل زیرہ و قرنفل و قاقلہ و دار چینی وغیرہ از برہان۔
بوناز بواو معروف و نون و زای معجمہ گیاہی است کہ ہر جا بیخ خشک آنرا نہان کنند زود سبز شود۔
بوس بضم با و سکون ہمزہ و سین مہملہ بمعنے درویشی و شدت احتیاج و سختی از منتخب و شرح نصاب و لطائف و کنز و بضم اول و سکون واو بمعنے بوسہ از بہار عجم۔
بوفراس بضم اول و کسر فا و سین مہملہ کنیت شاعر قدیمی از عرب کہ نام او فرزدق بود از منتخب۔
بوقبیس بضم قاف و فتح بای موحدہ نام کوہ در قرب و جوار مکۂ معظمہ۔
بوالہوس ترکیب لفظ بو کہ مخفف ابو باشد بمعنی پدر و صاحب و الف لام تعریف غلط ست چرا کہ ہوس لفظ فارسی ست بمعنی آرزو پس داخل کردن الف و لام برو جائز نباشد بخلاف بوالفضول و بوالعجب امثال آنکہ الفاظ عربیست پس حق آن ست کہ بلہوس بی واو و الف ست مرکب از لفظ بل بالضم و سکون لام کہ بمعنے بسیار باشد و از لفظ ہوس بمعنی بسیار ہوس چنانکہ بلکامہ بمعنے بسیار کام و بلغار و بلغاک و بلغند بمعنی بسیار غار و بسیار شور و بسیار ریخ شرح بوستان از میر عبدالواسع ہانسوی فقیر مولف کتاب گوید کہ اینچہ میر عبدالواسع درینجا نوشتہ کہ ہوس بتحقیق لفظ فارسی ست بمعنی آرزو بمقتضای بشریت خطا واقع شد چرا کہ از قاموس و صراح و منتخب صریح معلوم میشود کہ ہوس بتحقیق لفظ عربی ست بمعنی آرزو و درین صورت داخل کردن الف و لام برو جائز باشد چنانچہ بوالفضول و بوالعجب امثال آن وآنچہ در برہان و جہانگیری نوشتہ است کہ ہوس بالضم بواو مجہول بمعنی آرزو و امید ست درین صورت لفظ ہوس غالبا فارسی الاصل نباشد بلکہ نوعی از تفرس باشد کہ لفظ ہوس را کہ بتحقیق ست فارسیان بواو مجہول خواندہ اند یا آنکہ اتفاقا مادہ لفظ عربی و فارسی متشابہ الحروف واقع گشتہ باشد پس بلہوس بدون واو و الف چنانچہ عبدالواسع نہیدہ بروزن مل نوش و گلدوز

ثابت می شود و حال آنکه یکے از شعرا در کلام خود باین وزن نیاورده بلکه همه بروزن لوالعجب آورده اند فافهم۔
لوش بالفتح وشین معجمه بمعنی گرد و فرو خود نمائی و مرد درویش بسیار عیال و بمعنی نرم مختلف، درهم آمیخته داو باش جمع این ست وهذا الجمع مقلوب از لطائف و جهانگیری وصراح وبرهان ۔
لونافع نوعی از معجون دوائی۔
لوخلاف کنیت ابلیس ۔
بوعلی دقاق بفتح دال وتشدید قاف اول نام شاعریست از مؤید۔
لوارق بفتح اول وکسر را، جمع بارقه که بمعنی چیز روشن وبمعنی درخشندگی وروشنی باشد مشتق از برق که بمعنی درخشیدن ست وبمعنی شمشیرها۔
بوق بواو معروف چیزی باشد از مس مانند شهنائی که از ان آواز مهیب ومکروه بر می آید از کنز وصراح ودر لطائف نوشته که بهندی بهیر گویند وانچه در برهان نوشته که بوق نام مهره سفید ست که بهندی سنکه گویند درست نباشد۔
بورق بواو معروف و فتح را، چیزی ست مانند نمک معرب بوره وبهندی آنرا کچلون گویند کذا فی المنتخب و بواو مجهول در ترکی نوعی از آش ست که از شیر و حبوبات پزند۔

بوسحاق نام طائفه ایست که ظاهرا آن طائفه شریر باشد یا مبغوض خواجه نظامی از شرح خان آرزو صاحب برهان نوشته که نام کان فیروزه ونام شاعر که اکثر بیان طعام میکند۔
بوسلیک بالضم ووا و معروف وکسر لام ویای معروف وکاف عربی نام مقامی از دوازده مقام موسیقی از برهان وسروری وبدر چاچ در نظم آورده که وقت آن بعد زوال است وبعضے نوشته که بهندی آنرا لوڑی گویند وبعضے گفته که شیر برلغت بوسلیک عاشق ست
بولوک بضم اول ولام وهردو واو غیر ملفوظ وسکون کاف عربی در ترکی بمعنے شهر مجاز آ بمعنی فلک نیز آمده۔
بوک بواو معروف بمعنی شاید وبمعنی مگر
بورک بالضم بروزن کوچک نوعی از طعام وبمعنی سنبوسه نوشته اند از برهان
بوزک بالفتح وزای معجمه مفتوح انچه سبزی یا سفیدی پنبه مانند چیزیکه از هوا سے سرد بر نان کهنه یا اچار نشیند از برهان ورشیدی وسروری۔
بوینک بضم اول وتحتانی وسکون نون وکاف فارسی نام تره است مثل سیر غم دآنرا باد رو یه نیز گویند۔
بول بالفتح شاشه از منتخب ۔
بوتم بواو معروف وفتح فوقانی بمعنے

بچه وطفل واین لفظ ترکی است از لغات ترکی نوشته شده ۔
بوتمام نام شاعر از عرب ۔
بوالحکم بالفتح حای حطی وفتح کاف قبل از انکار اسلام کنیت ابوجهل بود چون از اسلام انکار کرد کنیت او ابوجهل مقرر کردند۔
بونجم نام شخصے از شهر شهلاب که بر لب موے سبلت بسیار داشت از شرح خاقانی
بوم بواو معروف بمعنی زمین که دران قلبه رانے نشده باشد ونام طائر منحوس وبمعنی سرشت وطینت وبضم اول وفتح واو بمعنے باشم از برهان ورشیدی ولطائف ودر سراج اللغات نوشته که بوم بالضم طائریست منحوس و بمعنی عربی ست وآن غیر جغد ست وکلان تر ازو باشد وتوسی گویند که بوم در فارسی زمین که هنوز دران زراعت نکرده باشند مر بمعنے زمینی که دران زراعت کنند وبمعنے مطلق منزل وجا ومقام نیز آمده۔
بودادن بریان کردن تخم وامغز از چراغ هدایت۔
بوسه خوردن بوسه گرفتن از چراغ هدایت وصاحب بهار عجم نوشته که بوسه بلفظ کندن وچیدن ودزدیدن و پیچیدن وبر افشاندن وریختن وافگندن وزدن ونهادن وکردن وخوردن و

داون مستعمل ست۔

بوقلمون بفتح قاف و فتح لام نوعی از دیبای رومی که هر لحظه برنگ دیگر نماید از منتخب و بهار عجم و برهان و سروری مگر صاحب برهان نوشته که سوای معنی مذکور بمعنی حربا ست و نام مرغیکه هر لحظه برنگ دیگر نماید ظاهر این هردو معنی اخیر مجاز باشد از معنی اول و در سراج نوشته که بوقلمون لفظ عربیست در اصل ابو قلمون بود فارسیان الف او حذف نمایند چنانچه در بوجهل و بولهب و در شرح معنی آن دیبای رنگارنگ نوشته و قوسی گوید که فارسیان بوقلمون را بسکون لام نیز آورند و این نوعی از تفریس ست و در خیابان چنین نوشته که بوقلمون مخفف ابوقلمون چنانچه بوجهل مخفف ابوجهل و بعضے گویند که غیر حربا ست از حربا بزرگتر که صبح بزرگی و شام برنگی نماید مگر فارسیان بمعنے رنگارنگ استعمال کنند۔

بوالحسن کنیت حضرت علی کرم الله وجهه

بوئی پیراهن بوی قمیص یوسف علیه السلام که قبل از ملاقات به یعقوب علیه السلام رسیده بود و گاهی از ین مراد باشد اندکی از آثار و مقدمات حصول وصل۔

بوالحکمان بضم حای مهمله و فتح کاف تصغیر حکم ست که بکسر اول و فتح ثانی جمع حکمت باشد از شرح خان آرزو و یا بمعنی بی دنیان باشد چه ابوالحکم بفتحتین حای مهمله و کاف عربی کنیت ابوجهل بود از ان جهت آنرا بجهت حقارت مصغر کرده جمع ساختند۔

بوالحکمان بفتح حای مهمله و فتح کاف بغیر تحتانی مراد از بیدینان چه ابوالحکم کنیت ابوجهل بود قبل از انکار اسلام چون از اسلام انکار کرد کنیت او ابوجهل مقرر کردند۔

بون بالضم و بالفتح جدائی و دوری و فرق میان دو چیز و بالفتح افزون آمدن از کسی بفضل از لطائف و منتخب

بوستان مرکب از کلمهٔ بو و کلمهٔ ستان که بمعنے جای پیدا شدن ست از سراج۔

بوغدان چیزیست که قلندران در آن اسباب گدائی نگاهدارند از لطائف

بوسه بلب خویش زدن در اصطلاح کشتی گیران آنست که دست بیازوی خود زنند و آواز برکشند و دست در دست حریف کرده بزور روند۔

بو بالضم سوای معنی مشهور بمعنے امید و طمع و سراغ و محبت و خوبی بمعنے کاشکے و بمعنی شاید و مخفف بود که بفتح واو ست و مخفف بوم که طائر منحوس ست و در ترکی بمعنی اینکه اسم اشارت برای قریب ست از رشیدی و سراج و لطائف و شرح قران السعدین و مصطلحات

بوته بواو مجهول نام ظرف کوچکے که از گل سازند و در ان طلا و نقره گدازند و ترکی بچهٔ اشتر را گویند و بواو معروف درخت کوچک که بسیار بلند نباشد از رشیدی و سراج و لغات ترکی۔

بوزنه بکسر زای معجمه جانور معروف ست که بهندی بندر گویند از برهان صاحب بهار عجم نوشته که بوزنه بکسر زای معجمه مخفف ابوزنه بتشدید نون که کنیت میمونست که آنرا بفارسی کپی خوانند و زنه بکسر زای معجمه و تشدید نون بمعنی تهمت ست کما فی الصراح فارسیان تصرف کرده بوزینه بیای اشباع کسرهٔ زای معجمه استعمال کنند و میتواند که بوزینه مخفف ابوزینه باشد و یای تحتانی عوض نون اول باشد بر قیاس دینار که در اصل دنّار بتشدید نون بوده برین تقدیر یای اشباع نباشد و تخفیف عربی در فارسی شائع است بخلاف زیادت۔

بوزنّیه بکسر نون و تشدید تحتانی بمعنی بوزنه آورده اند۔

بوسیده بمعنی کهنه و فرسوده و مندرس در اصل بیای فارسی است و بیای عربی شهرت گرفته از شرح الشعرا۔

بوره بواو معروف چیزے است مانند نمک تلخ مزه بهندی سهاگا گویند از برهان۔

بومره کنیت ابلیس از لطائف۔

بوحنیفه کنیت امام اعظم کوفی رحمة الله علیه و نام مبارک ایشان نعمان بود بالضم

بوشیده بالفتح بمعنے کرو فریافته شده از لطائف۔

بودنه بالضم و دال و نون مفتوح جانوریست که بهندی بٹیر گویند از سراج۔

بولی بفتح اول و سکون واو و لام بیای رسیده تیز کردن جانور شکاری برجانور دیگر و در هند بادلی شهرت دارد از چراغ هدایت۔

بوتات نویسی غلطست و صحیح بیوتات نویسی بزیادت تحتانی و ضم اول و ثانی و این جمع بیت ست که بمعنی خانه باشد۔

بویحیی بفتح یای تحتانی و سکون حاء مهمله کنیت عزرائیل علیه السلام۔

بولسری[1] نام درختی ست که آنرا مردم موسری میگویند چه بول بالفتح بمعنے پیشاب ست و سری بمعنی اسپ چون از پیشاب اسپ سلیمان علیه السلام پیدا شده بهت لهذا بدین اسم مسمی گشت۔

بواسحاقی کان فیروزه است در نیشاپور منسوب به بواسحاق و گاهی همزهٔ مکسوره را ازین لفظ حذف مینمایند۔

بواقی جمع باقی۔

بوادی جمع بادیه که بمعنی صحراست۔

فصل بای عربی مع ہاے ہوز

بهار بالفتح روشنی و رونق و زیبائی از منتخب و در فارسی بمعنی قیمت از لطائف۔

بهندر رفتن حنا برسیاهی زدن حنا از مصطلحات۔

بهجت بالفتح شادمانی و تازگی و زیبائی و خوبی و بالضم چنانکه مشهور است غلطست از مدار و کشف و کنز و منتخب۔

بهتت بالضم اول و سکون ثانی و دو تاء فوقانی حیرت و تحیر از صراح۔

بهٹ[2] بالفتح بای مخلوط الهاء و سکون تاے هندی قومی از برهمنان۔

بهیج بفتح اول بر وزن فعیل بمعنے شادمان از لطائف۔

بهراج نام پادشاهی۔

بهرج بالفتح و راء مهمله مفتوح و جیم بمعنے درم ناسره و هر چیز که زبون و باطل و بد باشد و این معرب نبهره است از رساله معربات و شرح نصاب و کنز۔

بهرام خنجر مریخ رنگ آن خست برفلک پنجم تابد۔

بهم برآمد یعنی در غضب شد از رشیدی

بهزاد بالکسر نام نقاشی که در عهد شاه اسمعیل صفوی در نقاشی ید طولے داشت از سراج اللغات۔

بهار عنبر نقاط سفید زردی آمیز که بعد از شکستن عنبر اشهب پدید می آید از مصطلحات و بهار عجم و در چراغ هدایت نوشته انتشار بوی عنبر۔

بهادر بضم دال بمعنی شجاع و این لفظ ترکی ست و بفتح دال گفتن خطاست از مؤید و لغات ترکی و برهان۔

بهار بفتح اول فصل ربیع و آن در بلاد اقلیم چهارم و پنجم و ششم مدت ماندن آفتاب است در حمل و ثور و جوزا و در اقلیم دوم و سوم مدت ماندن آفتاب در حوت و حمل و هر گل عموماً و گل نارنج خصوصاً و نام آتشخانه و نام بتخانه و قسمی از جامهٔ نفیس و بالکسر ملکیست معروف در هندوستان و بهار بالفتح بلفظ رویدن و دمیدن و جوشیدن و ریختن و افشاندن و آمدن و رسیدن و شگفتن مستعمل از رشیدی و بهار عجم و سراج و برهان۔

---

[1] این وجه تسمیه که از شرح قران السعدین نوشته است مگر نزد فقیر مؤلف معقول نه باشد چرا که درخت هندیست اسم او از عربی و دیگر زبان مرکب نباید گفت ظاهراً اول در اصل مور بود بالفتح میم بمعنی تاج و سری در هندی بمعنے راجه یعنے درختیکه گلش لائق تاج سلاطین ست ۱۲ منه

[2] اهل اردو بهاٹ نیز بزیادت الف گویند ۱۲-

بهیر بروزن فقیر بازاریان لشکر ظاهراً لفظ هندیست که بتفریس واقع شده است۔
بهگت باز بفتح بای عربی مخلوط التلفظ بها و فتح کاف فارسی و سکون فوقانی و بای موحده و زای معجمه مرکبست از جزو اول هندی و جزو ثانی فارسی فرقه ایست در هندوستان که امردان را برقصانند۔
بهق بفتحتین علتیست که اکثر بر اندام نوجوانان پدید آید بهندی چهیپ گویند از منتخب و مؤید و مدار و کشف۔
بهل بکسرتین بمعنی بگذار و این امر ست از هلیدن از مؤید و کشف و رشیدی و سراج
بهلول بضم اول و واو معروف مرد خندان رو و پیشوای قوم که سردار باشد و نام عارفست مشهور از منتخب و کشف۔
بهرام بالفتح نام پادشاه عراق که بسیار عادل و سخی بود چون اکثر شکار گورخر میکرد لهذا او را بهرام گور گویند و در فارسی نام ستارهٔ مریخ که بر فلک پنجم ست و نام روز بستم از هر ماه شمسی و نام سر لشکر هرمز بن نوشیروان که روزی هرمز برو غضب گرفته بود و بجهت تذلیلش چرخه و پنبه پیش او فرستاد بهرام همان زمان همه سلاح و اسباب سپاه گری بتاراج داد که چون من نزد پادشاه حکم پیرزن پیدا کردم مرا بسلاح چه کار از برهان و رشیدی و لطائف و سراج۔
بهائم بفتح چارپایان مثل اسپ و شتر و گاو و غیره جمع بهیمه۔
بهیم بروزن نسیم نام اسپ از شرح نصاب
بهرام چوبین نام ندیم و امیر لشکر هرمز بن نوشیروان چون او بغایت لاغر و خشک اندام بود لهذا بهرام چوبین مشهور شد از سروری و برهان و کشف و سراج۔
بهاران بمعنی بهار الف و نون زائده است
بهلستان بالکسر نام ملکی که به بهلسه مشهور است از فرهنگی نوشته شد۔
بهمان بالفتح اسمیست برای شخص مجهول غیر معین چنانچه فلان و این اسم در فارسی برای تمثیل استعمال کنند چنانچه زید و عمرو و بکر در عربی از برهان و بهار عجم
بهرمان بالفتح گل عصفر که در عرف آنرا گل معصفر گویند و بهندی کسنبه[1] گویند نوعی از یافتهٔ ابریشمی و بمعنی یاقوت سرخ از سروری و مدار و سراج و رشیدی و برهان۔
بهترین منسوب به بهتر یعنی چیزی که آن را بهتر میتوان گفت و گاهی یا و نون محض زائد باشد از بهار عجم۔
بهتان بالضم افترا بلفظ نهادن و کردن و بستن بصلهٔ لفظ بر مستعمل می شود از بهار عجم
بهمن بالفتح نام ماه شمسی و آن مدت ماندن آفتاب ست در برج دلو با بهاگن ماه هندی باندک تفاوت مطابقت دارد و نام روز دوم از هر ماه شمسی و نام عقل اول که فرشته است و پادشاهی که پسر اسفندیار بود او را نیز به نسبت آن فرشته این نام شده و نام دوائی و آن دو قسم باشد یکی بهمن سفید و آن نوعی از زردک صحرائی ست و دیگر بهمن سرخ و آن بیخ درخت علیحده است و نام پردهٔ از موسیقی از رشیدی و لطائف و سروری و برهان و سراج۔
بهشتی رو کنایه از ساده رو چرا که در بهشت همه مردان سوای رسول الله صلی الله علیه و آله و اصحابه و سلم ساده رو و در حالت نوجوانی خواهند بود و در رشیدی بمعنی خوبرو نوشته۔
بهو بفتح اول و سکون ثانی قصر و ایوان و نشیمن از برهان و منتخب و شرح خاقانی
بهنانه بالفتح و بدو نون بمعنی بوزنه از کشف و برهان۔
بهره بالفتح حصه و نصیبه بلفظ داشتن و برداشتن و بردن بصلهٔ از مستعمل از بهار عجم۔
بهیدانه بارد رطب در درجهٔ دوم و بقولی حار و تنها مفید مضعف معده۔
بهیه بفتح اول و کسر ثانی و تشدید تحتانی بمعنی روشن و تابان۔
به بالکسر نام میوه که آنرا بهی نیز گویند۔
بهیمه بفتح اول چارپایه از لطائف۔
بهیجنه بفتح اول و سکون ثانی و فتح میم و سکون

[1] نسخهٔ لکهنو کسم گویند ۱۲-

نون وکسر جیم فارسی وفتح نون نام عید که بروز دوم بهمن ماه کنند وروز دوم هر ماه شمسی را درفارسی نیز بهمن نام ست چون نام ماه و نام روز مطابق افتد دران روز عید و جشن میکنند چون درروز بهمن ماه بهمن جشن کنند واقسام طعامها پزند وگلهای بهمن سرخ وگلهای بهمن سفید چینند ودرطعامها پاشند بهمین جهت جشن روز بهمن را بهمن چنه گویند از رشیدی وبرهان۔

بهله بالفتح دستانه باشد از پوست که میر شکاران وغیره بردست پوشند از برهان ودر سراج ومدار وبهار عجم بالکسر ست۔

بهیمی بفتح اوّل وکسر ها ویای معروف و کسر میم منسوب به بهیمه که بمعنے چهارپایه ست وقیاس منحو اهد که بهی هم بفتحتین بدون تحتانی باشد بقاعدهٔ نسبت حنفی درحنفیه۔

بهی بفتح اول وکسر ثانی وتشدید یا درعربی بمعنے روشن وتابان وخوب وزیبا فارسیان بتخفیف خوانند وبهی بکسرتین فارسی ست بمعنی نیکوئی وبهتری وصحت وترقی دولت دتندرستی مرکب از به ویای مصدری و نام میوهٔ ولایتی که بهیدانه تخم اوست وآن دو قسم ست شیرین وترش شیرین معتدل رطب دردرجهٔ اول وترش بارد دراول ویابس دردوم از منتخب وبهار عجم وتحفة المؤمنین

فصل بای موحده مع یاے تحتانی

بینوا بالکسر بی سامان وبی قوت وبی خوراک

بیدبا بالفتح وحرف چهارم باے موحده نام حکیم زاهد که واعظ رای وابشلیم راجهٔ هند بود۔

بیدا بالفتح بیابان ودشت از کنز۔

بیضا بالفتح بمعنی روشن وسفید وبمعنی آفتاب ونام شهر درفارس که تفسیر بیضاوی منسوب بآنست از شرح نصاب۔

بیت اقصیٰ عبارت از بیت المقدس واقصیٰ ازین گفته که آن مسجدیست که دور ترست از اهل مکه از تفسیر حسینی۔

بیت الخلا بفتح خای معجمه پائخانه۔

بیوراسپ بکسر بای موحده ویاے مجهول وفتح واو وسکون را جهله لقب ضحاکست چه بیور بمعنی ده هزار ست چون ضحاک را که ده هزار اسپ خاصه بود لهذا باین لقب ملقب گردید از برهان وشرح قصائد خاقانی۔

بلیست بروزن جبیت نام عدد معلوم از سراج۔

بیوت بضمتین خانها واین جمع بیت است که بمعنی خانه باشد از کنز۔

بینات بفتح اول وتشدید یای تحتانی مکسور بعده نون بمعنی روشن کنندگان وحجتهای روشن وگواهان صادق واین جمع بینه است وبینات نوعی از حساب اعداد حروف ابجد ست وآن چنان باشد که اسم هر حرف باعتبار تلفظ گیرند یعنے حروف دو حرفی را دو حرف گرفته جزو اوّل که مسمّی است ترک کنند وجزو ثانی که الف ست باقی ماند از ان یکعدد مراد باشد همچنین از حروف سه حرفی حرف اوّل را ترک کرده دو حرف که باقی ماند اعداد آنها بگیرند باین حساب سین وشین وعین وغین هر یکے را شصت عدد باشد والف را یکصد وده وصاد وضاد هر یک رانچ وعلی هذا القیاس با وتا وثا ورا وزا هر یک را یک یک عدد باشد وسر حرف را که می اندازند اعداد آنها را زبر نامند بضمتین۔

بیات بفتح اول وثانی ودر آخر فوقانی نام شعبهٔ از موسیقی ودر ترکی نام طائفه است از ترکیان وبعضی نوشته که تو بیت از ترکی وعربی بمعنی شبانگاه ونان شبینه از چهار شرح ونصاب ترکی ولطائف۔

بیجواست بمعنی بی تلاش وبے فکر وبمعنی ناطلبیده۔

بیعت بالفتح فرمانبرداری کردن وعهد پیمان واخلاص خود را در دوستی فروختن ومرید شدن وگاهی مراد از عقد نکاح باشد از بهار عجم۔

بیتوتت بالفتح وحرف سوم وپنجم وششم تاے فوقانی شب باشی کردن درجائے از کنز۔

بیت بالفتح بمعنی خانه واین ماخوذ ست از بیتوتت که بمعنی شب گذرانیدن باشد

چون اکثر اوقات بتیوتت درخانه میباشد لهذا خانه را بیت گفتند شرح نصاب از یوسف بن مانع۔

بینونت بالفتح و حرف سوم و پنجم نون بمعنی جدائی و مفارقت۔

بید بفتح جمع بیداء که بمعنی بیابان ست و بمعنی بیوند و هلاک شدن و بالکسر در فارسی نام درختیست گویند که بار ندارد و مؤلف این کتاب بار سرو و بار بید هر دو دیده ست مگر قابل خوردن نباشد مگر بید ساده بجز شگوفه ثمر ندارد و صاحب لطائف و سراج اللغات و بهار عجم و دیگر اهل لغت نوشته اند که بید هفده نوع است چنانکه گربه بید و خر بید و بید مجنون و مشک بید و بید موش و بید طبری و بید ساده و سرخ بید و سیاه بید و بید موله و غیره و بمعنی شعور و آگاهی چنانکه بیدار بمعنی مقابل خفته از اینجاست و بمعنی بیهوده نیز آمده و نام دیوے از دیوان مازندران و نام کرمی که قالین و کاغذ و پشمینه را خراب سازد و نیز نام کتاب هنود که برهمنان آنرا کلام خدا گویند آن در اصل یکے ست مشتمل بر چهار دفتر و همین سبب چار بید گویند اول رگه بید بکسر رای مهمله و سکون کاف فارسی مخلوط التلفظ بهاء دوم یجر بید بفتح جیم اول و ضم جیم ثانی سوم سیام بید بکسر سین مهمله و بعده یای تحتانی چهارم اتهربن بید بفتح الف و فتح تای فوقانی مخلوط التلفظ بهاء و سکون رای مهمله و فتح موحده و سکون نون در هر سه بید اول از امر و نهی و وعده و وعید و سائر احکام شریعت ایشان ست و در بید چهارم از اول آفرینش تا آخر و هرچه درمیان آنست۔

بیداد بمعنی ظلم و ستم اگرچه قیاس میخواهد که بمعنے ظالم باشد از سراج و صاحب بهار عجم نوشته که بیداد بمعنے ظلم و ستم مرکب از بید و لفظ آد که کلمه نسبت است چون درخت بید بار ندارد لهذا ظلم را که عمل بیفائده است بدرخت بید منسوب و مشابه کرده بیداد نام کردند بمعنی ظالم مرکب از لفظ بی و داد۔

بیطار بالفتح و طای مهمله و رای مهمله بمعنی طبیب چهارپایان از کنز و خیابان۔

بیروزگار بمعنی شخصیکه شغلی و کسبی نداشته باشد سالک یزدی گوید۔

بیت دل آواره ام بس بیقرار است بهند زلف او بیروزگار ست ٭ بدانکه لفظ نا برای نفی بر مشتقات و صفات داخل میگردد چنانکه نابالغ و نامسموع و لفظ بے بر اسمائے غیر صفت می آید چنانچه بیروزگار و بیهنر اما در بعض جا بر عکس این نیز آمده چنانچه توان که اسم غیر مشتق ست بر و لفظ نا داخل کرده ناتوان میگویند از بهار عجم۔

بیدار مرکبست از لفظ بید و لفظ دار یکدال را حذف کرده اند یا آنکه مرکبست از بید و لفظ آر که کلمه نسبت ست و بید بمعنے شعور ست بیداری بلفظ کشیدن مستعمل ست از بهار عجم۔

بیت المعمور مسجدیست بر آسمان چهارم از زمرد یا یاقوت مقابل کعبه بطوریکه اگر از انجا چیزے بیفتد بر بام کعبه آید و قبل از طوفان بر زمین کعبه بود و معمور ازان نام شد که هر وقت از زیارت ملائکه آباد ست از مدارک و بحر مواج و کنز۔

بیدانجیر درختیست که بهندی ارنڈ گویند و بعضے انڈ گویند و این لفظ در اصل باد انجیر بود بمعنے شگافته و شکسته باد چون چوبش کمال نازک باشد از شدت باد شکسته می شود بامالہ بیدانجیر شد از کشف و غیره۔

بیدر بیاے مجهول و فتح دال نام شهری در ملک دکن۔

بیر بالکسر و یای معروف در عربی بمعنے چاه از شرح نصاب و لطائف و صراح۔

بئس المصیر بد بازگشت و بد جا بازگشتن و این کنایه از دوزخ باشد۔

بیلهور بیاے مجهول و فتح واو وارد فروش و آنکه داهنهای آبگینه و غیره فروشد از مدار و در برهان بباے فارسے آمده۔

بی نوکر بمعنے شخص نوکری پیشه که بجائی نوکر نباشد غلط ست بجائش صحیح نانوکرست چه لفظ نا برای نفی بر مشتقات و صفات آید چنانچه فاعل و اسم مفعول و صفت مشبه مثلاً نابالغ و نامسموع و ناخلف و نفهم

بی برائے نفی بر اسمائے غیر مشتق و صفات
آید چنانچہ اسم مصدر و اسم جامد مثلاً بی شعور
و بے ہنر و بی زر۔

بیت المقدس مسجد یست در ملک
شام کہ حضرت داؤد علیہ السلام آنرا بنا نہاد
و حضرت سلیمان علیہ السلام آنرا با تمام رسانید
و قبلۂ اکثر انبیا ہمان بودہ است۔

بیخود بیش بمعنی بیخود و بیہوش از سراج۔

بیاض بالفتح سفیدی ہر چیز و کاغذ سادہ
نانوشتہ و نام شکلے از شانزدہ اشکال رمل و
آنچہ در گلستان نوشتہ کہ اتفاق بیاض افتاد
یعنی اتفاق نوشتن در بیاض افتاد لفظ نوشتن
درینجا مقدر است و صاحب بہار عجم چنین
نوشتہ کہ اتفاق بیاض افتاد یعنے از سواد
بہ بیاض آوردہ اے مسودہ را صاف کردہ۔

بیض بالفتح تخمہای مرغ جمع بیضہ و بالکسر
و یای معروف زنان سفید و چیزہای مؤنث
کہ سفید باشد درینصورت جمع بیضا ست
و ایام البیض تاریخ سیزدہم و چہاردہم و پانزدہم
از منتخب۔

بیاع بالفتح و تشدید یا خرندہ و فروشندہ
و دلال۔

بیع خریدن و فروختن و این از لغت
اضداد ست از شرح نصاب۔

بیت اللطف کنایہ از لولے خانہ از
مصطلحات و صاحب بہار عجم باین معنی بیت
اللطف نوشتہ است بضم نون کہ بعد لام ست
و فتح طائے ہملہ یعنی نطف جمع نطفہ است

بیت الشرف بفتحتین شین معجمہ و راء
ہملہ خانۂ بلندی و بزرگی و باصطلاح منجمین
برجے کہ در ان یکی را از ہفت ستارۂ سیارہ
سعادتے و شرف حاصل شود چنانچہ شرف
آفتاب در برج حمل است و شرف قمر در
ثور و شرف مشتری در سرطان و زہرہ را
در حوت و عطارد را در سنبلہ و مریخ را در
جدی و زحل را در میزان۔

بیت العتیق بمعنی کعبہ و معنی لفظی آن
خانۂ قدیم ست چراکہ اول برای عبادت
آدم علیہ السلام مقرر بود و بعد طوفان
نوح ابراہیم علیہما السلام تجدید آن کردند
و عتیق بمعنے کریم و معزز ہم آمدہ است
یا آنکہ آزاد کردہ شدہ است از غرق
طوفان یا آنکہ آزاد ست از دست تخراب
کردن ظالمان از تفسیر مدارک و بحر مواج۔

بیذق بالفتح اول و فتح ذال معجمہ بمعنے پیادۂ
شطرنج و آن معرب پیادہ است از
مدار و رسالۂ معربات و بہار عجم و حالا آن
پیادہ را گویند کہ بمنتہاے خانہاے
شطرنج رسد لیکن محققین شطرنج آن دو
پیادہ را نامند کہ رو بروی شاہ و فرزین
نہند عام ازین کہ بمنتہاے خانہا رسد
یا نہ رسد۔

بیرق بالفتح بمعنے علم و نشان فوج وغیرہ
کہ کوچک باشد از سروری و برہان و لطائف

بید مشک و نجیت کہ گلش زرد باشد
مائل باندک سبزی و سیاہی پیشتر از ظہور
برگ بشگفد بغایت خوشبو۔

بیلک بالکسر و یای مجہول نوعی از پیکان
تیر کہ پہن باشد از کشف و رشیدی و برہان
و بالفتح نام امیری از سپاہ مغلان۔

بیجک بالکسر و یای معروف و فتح جیم
عربی و کاف عربی لفظ ہندی ست بمعنے
آنچہ سوداگران قیمت خرید جنس با تمامی
اخراجات محصول و کرایہ وغیرہ نوشتہ نزد
خود نگاہ دارند تا ہنگام فروخت آن ملاحظ
اش نمودہ سود و منفعت سوای از جمع و
سرمایۂ خود بگیرند۔

بلیسراک بالکسر و یای مجہول و سین
ہملہ و کاف عربی بمعنی شتر جوان و بمعنے
شتر بچہ ہم آمدہ از برہان و سروری و
در رشیدی نوشتہ کہ بعضے گفتہ شتر کہ مادرش
عربی و پدرش دو کوہان باشد و ہم صاحب
برہان باز نوشتہ کہ بمعنے استر کہ بہندی آنرا
خچر گویند نیز آمدہ و در سراج اللغات نوشتہ
کہ بیسراک بیای موحدہ و یای مجہول و
سین ہملہ شتر جوان پر قوت و آنکہ بعضے
بمعنے خر الاغ و استر نوشتہ صحیح نیست چراکہ
بدان معنی بیراک ست بدون سین ہملہ۔

بیرنگ بیای مجہول و نون و کاف فارسی
نمونۂ کہ پیش از بنای عمارت کشند و بمعنے
نقشۂ تصویر کہ ہنوز در ان رنگ آمیزی نکردہ

باشد و بمعنی گردهٔ نقاشان که بر کاغذ سوزن زده و دوده یا سفیده میگذرانند و بر اثر آن آن آنچه مطلوب باشد می نگارند و بمعنے ظهور وحدانیت حق تعالی از برهان و رشیدی و سراج و بهار عجم و لطائف و مؤید۔

بید برگ نوعی از پیکان بصورت برگ بید باشد از رشیدی و برهان و شرح قران السعدین و سراج۔

بیگ بالکسر و کاف فارسی بمعنے امیر از لغات ترکی۔

بیگلر بیگ هر دو یای مجهول هر دو کاف فارسی و فتح لام بمعنے امیر الامراء و سپه سالار این لفظ ترکیست۔

بیت المال خانه که مال غنیمت و مال متوفی بعد از ضبط در آن نگاه دارند از بهار عجم و در لطائف بمعنی آن مال که همه مسلمانان را در آن حق باشد۔

بیل بیای مجهول آلتی ست آهنی که سر آن پهن باشد بدان زمین را کاوند و بمعنی چوبیکه پهنک سر آن قطعهای تخته وصل کنند و کشتی را بدان میرانند از برهان و رشیدی

بی سر و دل بے پروا۔

بیت الغزل بیت انتخابے و بهتر از بهار عجم۔

بیم خوف بلفظ کشیدن و بردن و داشتن و کردن و دادن و آوردن مستعمل از بهار عجم

بیت الحرام یعنی کعبه و حرام مصدر ست بمعنے منع درینجا مصدر بمعنی اسم مفعول ست یعنے خانهٔ که منع کرده شده است بسبب بزرگی از قتالے که در و باشد یا از بعضے مباحات از تفسیر بیضاوی۔

بیرم بالفتح و رای مهمله مفتوح بمعنے گردبر یعنے برمهٔ نجاران و بمعنے تیر بزرگ و نوعی از پارچهٔ باریک و ترکی بمعنے عید و جشن از رشیدی و شرح نصاب و مؤید و سراج۔

بیگم بکسر کاف فارسی زن عمده و بفتح کاف فارسی بمعنی امیر من از لغات ترکی۔

بیژن بیای مجهول و زای معجمه مفتوح نام پهلوانی پسر گیو که خواهرزادهٔ رستم بوده و بر منیژه دختر افراسیاب عشق داشت و در چاه محبوس مانده مصیبتها کشید از جهانگیری و مدار و در برهان بزای فارسی ست۔

بیابان بفتح از کشف و بعضی محققین نوشته اند که بیابان بکسر اول اصح باشد زیرا که در اصل بے آبان بود بمعنی بی آب شونده یعنی صحرای بی آب چون بالف ممدوده آب که در حقیقت دو الف ست لفظ دیگر مرکب شود الف اول ساقط گردد چنانکه سیماب و گلاب الف و نون در آخر برای فاعلیت ست

بیستون بالکسر نام کوهیست از رشیدی و در برهان نوشته که نام کوهی که فرهاد بحکم شیرین آن را میکند و در آن دستکاریها کرده و بعضے گویند که تا از آن راه جوی شیر برای شیرین روانه سازد و در شرفنامه و جهانگیری نوشته که فرهاد بتمنای شیرین آن کوه را بگفتهٔ پرویز کنده بود و همین اقوی است۔

بیلقان بالفتح نام شهرے و بکسر از کشف و برهان و در مؤید نوشته که بالفتح لام موقوف و در خیابان نوشته که شهری ست از ایران ظاهرا معرب بیلگان باشد مؤلف گوید که در صورت تعریب بفتح اول و فتح لام صحیح باشد و بسکون لام خطا چرا که در عربی اجتماع ساکنین بدون مده درست نباشد

بیت الحزن بضم حای حطی و سکون زای معجمه و بفتح هر دو نیز بمعنے خانه و حجرهٔ یعقوب علیه السلام که در ایام مهاجرت یوسف علیه السلام در آن میماند و بیت احزان و کلبهٔ احزان نیز گویند بفتح همزه و مجازاً خانهٔ هر عاشق مهجور را نامند از بهار عجم۔

بیگاهان وقت شب بالف و نون زائده

بیقرین بے مثل و بے نظیر۔

بے سکون بمعنی کسیکه از شوخی بهیچ جا قرار نگیرد۔

بیراولان بکسر اول و تحتانی غیر ملفوظ و سکون را و ضم الف و واو غیر ملفوظ در ترکی بمعنی یک شونده۔

بیران بیای معروف بمعنی ویران از رشیدی و برهان و در سراج اللغات نوشته که بیران و بیرانه بمعنے ویران و ویرانه

و در مدار الافاضل نوشته که بیران نام وزیر افراسیاب ست و او سرلشکر توران شده در لشکر کیخسرو شبخون آورده بمقصد پهلوان تعقل رسانیده بوده۔
بَین بالفتح بمعنے فرق و فصل میان دو چیز و جدائی و بفتح اول و تشدید و کسر ثانی بمعنے آشکارا از کنز و صراح و بیای معروف در هندی نام سازیست که بزیر چوبی که مثل گردن طنبور باشد دو کدو راست وصل کنند و بران چوب چند تار کشیده که مشابه بطنبوره مینوازند و آن نیز از وی یک نوع مشابهت دارد۔
بیان پیدا و ظاهر کردن چیزی و سخن پیدا و کشاده گفتن و فصاحت شرح نصاب از یوسف بن مالع و صراح۔
بیلزن کنایه از دهقان و مزارع از شرح سکندرنامه۔
بیا غالیدن جنبانیدن و انگیختن و برغلانیدن یعنے اغوا نمودن از برهان و رشیدی۔
بیس القرین هم پیوند زشت و مصاحب بد
بید مجنون نوعی از بید ست که برگهای باریک دارد و شاخهای نازک۔
بیرون مقابل درون و برون بکسر اول مخفف آنست بلفظ شدن و افتادن و زدن و جستن و آمدن و راندن و دادن و کردن و کشیدن و آوردن و بردن مستعمل

از بهار عجم۔
بینی زدن انکار کردن از بهار عجم۔
بیحضور شدن یعنی بیمار شدن از بهار عجم و در چراغ هدایت بمعنی بی نماز شدن
بیت غزل پر کن یک بیت یا دو بیت ضعیف المضمون که شاعر در چند اشعار برجسته و پر مضمون خود داخل نموده غزل باتمام رساند۔
بیره برداشتن کنایه از اراده کردن بالجزم چه در زمانهٔ سابق در سلاطین هند رسم بود که پیش امرا برای انصرام رسانیدن مهم بیرهٔ پان می انداختند هر کسے که آنرا برداشتے انصرام آن مهم بذمهٔ او واجب شدی۔
بیضه در سر کسی شکستن و بیضه در کلاه شکستن کنایه از مغلوب ساختن کسے از چهار شربت و در سراج اللغات بمعنی رسوا کردن۔
بیضه افگندن ترسیدن و زهره ریختن از مصطلحات۔
بیرو بے مروت۔
بیگانه غیر و ناآشنا و بمعنی نادر نیز آمده
بی سکه بیقدر و بیمقدار از مصطلحات۔
بینی کوه برآمدگی سر کوه از مصطلحات۔
بینه بالفتح و یای تحتانی مشدده مکسور و نون مفتوح بمعنے حجت روشن و گواه از منتخب و شروح نصاب از کنز۔

بیوه در سکندری و مؤید بفتح نوشته و صاحب مدار گفته که بکسر صحیح ست۔
بیجاده بالکسر جوهریست سرخ مانند کهربا جذب کاه کند و قسمی از ان زرد باشد از رشیدی و کشف و برهان و سراج
بیضه بالفتح تخم مرغ و بمعنے خود آهنے که سپاهیان بر سر نهند و بمعنے جماعت و گروه و سختی گرما و میان هر چیز و میان شهر و نواحی و نوعے از درد سر که تمام سر محیط باشد از منتخب و لطائف و شرح تحفة العراقین و شروح نصاب۔
بیاره بفتح بروزن شراره درختے که ساق آن افراشته نبود و شکل کدو و خیار از سراج۔
بیرانه بالکسر بمعنے ویرانه۔
بیچه بیاے معروف بمعنے معشوقه و این مصغر و مخفف بی بی ست۔
بیگه و بیگاه بالکسر بمعنی وقت شام از برهان۔
بے سر و دلانه یعنی بطور بے پروایان
بیله بیای مجهول زمین خشکے را گویند که درمیان آب دریا و رود دفعةً واقع شود و بمعنے بیلک و بمعنی خساره و بمعنی خریطه ادویه از جهانگیری و شرح خاقانی و بمعنی قبالۀ و منشور نیز آمده و بیله در ترکی بکسر بای موحده و یای تحتانی غیر ملفوظ و فتح لام بیرله بالکسر و تحتانی غیر ملفوظ هر دو بلفظ

بمعنے باسے معیت۔
بیکوی بکاف عربی مرادف بیکس بے رفیق از مصطلحات۔
بیحضوری بیماری و ناتوانی زیرا کہ موجب قصور عبادت و معاش ست۔
بیدطبری نوعے از بید کہ شگوفہ سرخ دارد
بی اندامی بے ادبی۔
بیوگانی بفتح موحدہ و ضم تحتانی و کاف فارسی شادی کدخدائے کہ آنرا در ترکی طوی گویند چہ بیوک عروس را گویند از مصطلحات
بے نمازی کنایہ از حیض از مصطلحات
بیضاوی منسوب بسوی بیضا کہ شہریست در فارس از لب الالباب۔
بیت المالچی کسیکہ از طرف سلطان بر بیت المال متصرف باشد۔
بیقرینگی نیامیختن چیزی بچیزی مراد از ان یکتائی در امری و ثانی نداشتن درکاری از شرحی نوشتہ شد۔
بیضی بالفتح و ضاد معجمہ طوطی ست سفید و شفاف مانند سفیدی بیضۂ مرغ درمیان
چشم ما بین پردۂ عنبیہ و عنکبوتیہ۔
بیرونی بمعنے بے توجہی و بیمروتی و بیرونقی از شرح زلیخا و قران السعدین۔
بیرنگی بیچونی حق و نزد محققان ظہور احدیت و اشارہ وحدت کہ عبارت از مرتبہ تجرید بود کہ اسقاط اضافات ذات معرا از اعتبار اسما و صفات ست تعالی و تقدس از برہان۔
بیدماغی بی اتفاقی طبیعت کہ بعد از ضبط خشم ہم میرسد۔
بیجگری بیمناکی کہ ضد بہادریست۔

باب بای فارسی

فصل بای فارسی مع الف

پا ترجمۂ رجل و بمعنے بیخ و بنیاد و تمکین و استقرار و تاب و طاقت ہمہ مجاز ست و بمعنی تحت کہ مقابل فوقست از بہار عجم۔
پای ترسا پیالۂ شراب خوری۔
پارسا مرکب ست از پارس کہ مرادف پاس است و الف کہ چون لاحق کلمہ شود افادۂ معنی فاعلیت کند پس معنی ترکیبی نگہبان باشد چون او حافظ نفس خود ست از منہیات لہذا باین اسم مسمی گشت و بمعنی پارسی منسوب بملک پارس باین معنی الف پارسا برای نسبت ست۔
مصرعہ ساقی بدہ بشارت پیران پارسا را : یعنے پیران پارسی را از رشیدی و برہان۔
پالا بمعنے اسپ کوتل از رشیدی و برہان
پای کوب بمعنے رقاص۔
پاشنہ کوب کسیکہ در پس گریختہ بدود و بعربی متعاقب گویند۔
پا بر رکاب مستعد رفتن۔
پای شیب مکانی ست در راہ مکہ در انجا عقبہ است کہ چون شیطان بآنجا رسد در بندی افتد از شرح خاقانی۔
پان رخصت در بعض بلاد ہند رسم ست کہ بوقت رخصت کردن پان تنخیر رونده میدہند۔
پابست بمعنی بنیاد عمارت و بمعنی محکم و بمعنے گرفتار نیز آمدہ۔
پانصدی ذات بدانکہ صاحب منصب پانصدی ذات را ہشت لکہ دام مقرر باشد چون چہل دام را یک روپیہ شود بدین حساب ہشت لکہ دام را بست ہزار روپیہ شدند۔
پایکلات بکاف عربی مکسور و در آخر فوقانی فتح ست از کشتے کہ حریف را از کمر گرفتہ چنان بردارند کہ پایش بلند شود از بہار عجم۔
پای تخت شہریکہ پادشاہ دران سکونت دارد و بعربی دار السلطنت گویند۔
پای لنج انعام در زیکہ بقاصد یا مہمان دادہ شود از برہان و رشیدی۔
پاسخ بضم سین مہملہ بمعنی جواب از برہان و کشف و رشیدی و مؤید و مدار۔
پاید بفتح یای تحتانی بمعنی قائم ماند۔
پای بند رسن و دام۔

پایمرد براء مهمله مددگار که در کار کسی مردانه در آید از لطائف و برهان۔

پاژند بفتح زای فارسی آلتی ست آهنی که بدان آتش را بشکنند و بگیرند و بمناسبت همین معنی نام تفسیر ژند که کتاب زرتست ست در بیان دین آتش پرستی از رشیدی و برهان و مدار۔

پازهر زهر مهره در اصل پاوزهر بود یعنی پاک کننده زهر چه لفظ پاو بمعنی شستن آمده است بمرور ایام واو حذف شد از جهانگیری و برهان و صاحب رشیدی چنان نوشته که پازهر مخفف پاوزهر ست مرکب از پاو بدال مهمله بمعنی پاسبانی ست یعنی مرکب پاس دارنده زهر و فادزهر معرب آن باشد۔

پالکیر نام قومی ست در ملک دکن۔

پاکار پیادهٔ تحصیلے و خدمتگار و مزدور و خاک روب۔

پای کار بامنافت جای که مصالح فراهم آورده زیر عمارت انبار کنند۔

پاکیزه نام واو از کشتی که بیک دست پای حریف گرفته بدست دیگر زور بر گردن آوردن۔

پار بمعنی سال گذشته که پارسال باشد۔

پارارسه سال گذشته را گویند۔

پالغز جای لغزیدن پاو بمعنی لغزیدن پا نیز آمده و گاهی مراد باشد ازین خرابی و جرم خطا از برهان و بهار عجم۔

پاسبز میانجی و دلال شوم قدم را نیز گویند از مصطلحات۔

پاکش انداز یعنی تمامش انداز اے حریف را بچوب و جه زیرکن از بهار عجم۔

پاافراز بمعنے کفش از برهان۔

پائیز بکسر همزه که حرف سوم ست و یای معروف و زاے معجمه بروزن تاثیر بمعنے فصل خزان و آن مدت ماندن آفتاب ست در میزان و عقرب و قوس و بعضے بمعنی تیرماه نوشته از رشیدی و برهان و جهانگیری و موید و کشف و لطائف

پارس یک حرف این لفظ که را مهمله باشد اکثر از وزن شعر زائد می آید و ساکن باشد بمعنی ملک فارس که موسوم است بنام پارس بن پهلو بن سام ابن نوح علیه السلام زیرا که در تصرف او بود و در قدیم تمام ایران را پارس میگفتند و حالا چند شهر ست شیراز و یزد و کرمان و صفاهان و اصطخر و فیروزآباد و گازرون از کشف و برهان و رشیدی و خیابان و غیر آنها و پارس در ترکی پلنگ درنده را گویند از فردوس اللغات۔

پابوس بمعنی پابوسیدن و پابوسنده و هر دو آمده۔

پاس بمعنی محافظت و ربع روز یا شب چرا که نگاهداشت هر پهر بهر یک پاسبان تعلق دارد و بلحاظ فقیر میرسد که چون

اینقدر وقت را بشمار گهر یا بهیا پاس دار زند لهذا مجازاً این مدت وقت را پاس گویند از رشیدی و شمسی و برهان و در بهار عجم بمعنے بخشی از روز یا شب۔

پاغوش بغین و شین معجمتین و واو معروف غوطه از رشیدی۔

پالوش کافور مغشوش و بشین مهمله و بای موحده نیز آمده از برهان۔

پاینده کیش نام شهر و بعضے شارحین بوستان پایند بمعنی زمین گل و لاے نوشته و کیش نام جزیره۔

پالایش صاف کردن۔

پاداش بشین معجمه مطلق جزا و جزاے بدی از برهان۔

پای توغ بضم تاے فوقانی و واو مجهول و غین معجمه منصب علم بردارے چه توغ در ترکی علم فوج را گویند۔

پای کلاغ بضم کاف عربی و غین معجمه از قلم چرا که مثل پای زاغ سیاه و خشک میباشد و نوعے از خط ارباب دیوان که بغایت زشت باشد۔

پایک بفتح تحتانی بمعنے پیاده۔

پاک ترجمهٔ طاهر و بمعنے همه و تمام نیز مستعمل ست۔

پادنگ بفتح دال مهمله و سکون نون و کاف فارسی چوب شالی کوب که بهند ڈهینکلی گویند و آن آلتی ست چوبیے

گلخن افروزان و کاغذسازان راکہ چون پا بریک سر آن نہند سر دیگرش بلند شود و ہمین کہ پا بردارند سر آن در ہاون خورد مرکب از لفظ پا و دنگ کہ نام چوب مذکورست زیراکہ بپا حرکت میباید از برہان و رشیدی وغیرآن۔

پالہنگ رسنیکہ بلجام بستہ اسپ کوتل را بآن کشند و در محاورۂ ہندی باگ ڈور خوانند و تحقیق آن است کہ پالہنگ مرکبست از لفظ پالا کہ بمعنی اسپ کوتل ست و آہنگ و ہنگ بمعنے قصد کردن و کشیدن بوقت ترکیب یک الف را بسبب اجتماع الفین حذف کردند پالا ہنگ شد بعد ازان تخفیف نمودہ پالہنگ گفتند از خیابان و رشیدی و برہان۔

پای درگل گرفتار و حیران۔

پائمال بمعنے خراب۔

پاچال بجیم فارسی گوی باشد کہ جولاہہ بوقت بافتن ہر دو پا دران می اندازد بہندی گاڑھ گویند از برہان۔

پای دام آدمی باشد یا جانورکہ جانوران پرندہ را بآواز بسوے خود کشد از برہان و در شرح نصاب نوشتہ کہ پایدام بمعنے تلہ کہ نوعے از دام است۔

پاردم بضم دال بمعنے دُمچی زین اسپ از لطائف و برہان۔

پاسن بکسر سین مہملہ و سکون نون بمعنے پاشنہ از شرح قران السعدین۔

پاکوفتن رقص کردن از برہان۔

پالائیدن بمعنے صاف کردن از برہان

پابرنجن حرف سوم بای موحدہ مکسور و نون و جیم عربی بمعنے خلخال از برہان

پالودن صاف کردن۔

پارگین بکسر کاف فارسی بر وزن آستین حوض کوچک کہ دران آب سرایے و غسلخانہ و مطبخ وغیرہ جمع شود از مدار و برہان۔

پاریدن پرواز کردن از برہان۔

پائیدان حرف سوم یاے تحتانی صف نعال اسے صف آخرین مجلس کہ در آنجا کفش از پا گذارند و بمعنی ضامن و کفیل و بمعنی رہن و گرو و بمعنی ایلچی گری و نگہبان از برہان و لطائف

پالان پلاسی کہ بر پشت خر اندازند۔

پائیدن پایداری کردن از خیابان

پاعلم زنجین کردن بحذف اضافت پاآنست کہ کسی را از فوج دشمن گرفتہ زیر علم خود بطریق شگون گردن میزنند والا زیر علم دو گوسپندان ذبح میکنند

پا دراز کشیدن غلطیدن و دعوی کردن از بہار عجم۔

پاعلم خوان کسیکہ در ایام عاشورہ بزیر علم چیزے خواند۔

پا بدور سر کسے گردانیدن کنایہ از عاجز ساختن اوست چنانکہ ہندیان گویند ٹنگڑی[1] تلے سے نکال دینا از شرح گل کشتی۔

پاچناریان بفتح جیم فارسی و نون در آخر جمع پاچناری و پاچنار محلہ ایست در ایران و ساکنان آنجا ارذل و نامقید اند لہذا ہر مردم کم قدر و فرومایہ و خدمتگذار را پاچناری گویند از مصطلحات و چہار شربت۔

پای ماچان رسمیست درویشان را کہ چون کسی گناہے کند او را بصف نعال کہ مقام احتقارست بیک پا استادہ کنند و گوش او بدست او گیرانند از مؤید و برہان۔

پای درشن بفتح شین معجمہ و نون زیر غرفہ نشین ایوان سلطان و این لفظ ہندی ست اصطلاح شاہان دہلی

پای خاکی کردن پیادہ آمدن و قدم رنجہ کردن از برہان و بعض شرح۔

پا بقدر گلیم دراز کردن بقدر دسترس و استعداد خود کاری کردن۔

پا بالا نہادن دویدن و شتاب رفتن از مصطلحات۔

پا جفت کردن در تلاش کارے سعی فوق از مقدور بجا آوردن از مصطلحات

پا بسنگ آمدن ضرب خوردن در پا از سنگے کہ در راہ باشد بہندی ٹھوکر گویند این

[1] در لکھنو ٹانگ گویند ۱۲

کنایه است از پیش آمدن مخاطره۔
پاگرفتن قیام گرفتن از مصطلحات
پاکیزه منسوب به پاک زیرا که مرکبست از
لفظ پاک و یزه که کلمهٔ تصغیر و نسبت ست
و نظیر این آتشیزه بمعنی کرم شب تاب
و چون کلمهٔ نسبت زائده نیز می آید میتوانند
که پاکیزه مزید علیه پاک بود یا مرکب از
لفظ پاکی و زه بود یعنی چیزیکه زاده از
پاکی باشد از بهار عجم۔
پاغنده بضم غین معجمه غلولهٔ پنبه
منفوش از جهانگیری۔
پاتیله دیگ دهن فراخ از برهان۔
پاچاه گوی باشد که جولاهه بوقت بافتن
هر دو پا دران می اندازد بهندی گاڑه
گویند از برهان۔
پالگانه بلام و کاف فارسی و نون بام
بلند و دریچه بخانه و پاسنگ ترازو از برهان
پارینه بمعنی کهنه و چیزیکه سال تمام برو
گذشته باشد۔
پایگاه و پایگه طویلهٔ اسپان مرکبست
از پای که معروفست و گاه بمعنی جای یعنی جای
پای چارپایان و هم مخفف پایه گاه بمعنی
قدر و مرتبه و منصب۔
پاره بمعنی رشوت و این فارسیست
قدیم از برهان و شرح نصاب۔
پارسه بسین مهمله گدا[1]۔

پاچله بکسر جیم فارسی پاتابه از لطائف
پادشاه بیای فارسی صحیح ست نه
بیای عربی و اینکه در هندوستان بیای
عربی شهرت دارد ظاهراً از جهت اشکال
جزو اول ست از کلمهٔ مذکور که بزبان
هندی قبیح ست و لفظ پادشاه مرکب
ست از پاد و شاه لفظ اول که پادست
بمعنی تخت باشد چه در اصل پات بود
تای فوقانی را ابدال بدل کردند لفظ پاد
بمعنی پاسبانی و پائیدن نیز آمده و
لفظ شاه بمعنی خداوندست از برهان
و جهانگیری و چراغ هدایت و رشیدی
پایه سوای معنی مشهور بمعنی مرتبه و رتبه
و بمعنی زبون و خوار نیز آمده از لطائف
پاکی معروف و استره از مصطلحات
پاجی بجیم عربی مردم اجلاف لیکن در کلام
قدما یافته نشده و اینکه جمع آن پواجی
گویند از تصرف فارسی زبانان هندست
و میتوان گفت که مرکبست از پا بمعنی تحت
که مقابل فوق ست و جی که کلمهٔ نسبت
ست چنانکه میانجی برین تقدیر معنی
ترکیبی آن منسوب بتحت باشد پس اطلاق
آن بر فرومایه مجازست از بهار عجم۔
پاچناری منسوب بپاچنار که محله ایست
در ایران که ساکنان آنجا قوم ارذل
باشند از مصطلحات و صاحب بهار عجم نوشته
اگرچه پاچناری آدم فرومایه را گویند
مگر در محاورات بمعنی خدمتگار دائم الحضور
مستعمل ست۔
پارگی بکاف فارسی کهنگی و دریدگی و
حوض کوچک که آب غسل خانه و مطبخ
دران جمع شود۔
پائین پرستی خدمت گاری۔
پاکوبی کنایه از رقص۔
پای کم آوردن از کسی
کوتاهی کردن در کاری بمقابلهٔ کسی
پای نهادن بر چیزی کنایه از
ترک کردن آن چیزست۔
پالای صاف کننده و بیزنده از برهان
پارکابی بکسر را مهمله و یای معروف
کنایه از مقدار قلیل چه پا بمعنی ذلیل
و خوار و زبون در کابی طبقچهٔ خرد از
شرح خان آرزو مستفاد از لطائف
پالانی اسپ باربردار۔
پامردی بمعنی مددگاری از خیابان

فصل بای فارسی مع تای فوقانی

پتر بفتحتین پارهای آهنی پهن کرده شده
و این لفظ مشترک ست در هندی و
فارسی مگر در هندی تای فوقانی را
مشدد آرند از شرح خاقانی۔
پتنگ بضم اول و سکون تای فوقانی
و کاف عربی آهن سطبر با دستهٔ چوب

[1] در برهان بمعنی گدائی نوشته

که بدان آهن را میکوبند و بعربی آن را مطرقه گویند و بهندی گهن نامند از برهان و شرح نصاب خصوصاً از شرحیکه از مولانا یوسف بن مانع ست۔
پتوه بالفتح نوعی از کشتی[1] که از چوب سازند و این لفظ هندیست۔
پتیاره بالکسر آفت و بلا از برهان۔

فصل بای فارسی مع خای معجمه

پخچ بفتح اول و سکون خای معجمه و جیم فارسی بمعنی کوفته و پهن شده و بمعنی پست نیز آمده بمعنی پژمرده از برهان۔
پخ بضم بای فارسی و خای معجمه بزبان خراسان براز را گویند یعنی سرگین آدمی وغیره از شرح گلکشتی و از لغات ترکی بثبوت میرسد که لفظ ترکی ست۔
پخته خوار مردم آرام طلب دگران جان و بمعنی گدا هم آمده و بمعنی وا ما ونیز مستعمل شده از بهار عجم وغیره۔
پخس بفتح اول و سکون خای معجمه و سین مهمله بمعنی پژمرده و گداخته از برهان
پخسیده بالفتح پژمرده و ترنجیده از لطائف
پخته بالفتح پنبه که از دانه جدا کرده شده باشد از رشیدی۔

فصل بای فارسی مع دال مهمله

پدا بالفتح در حقیقت کثر ندارد از برهان
پدرود بالفتح والکسر بمعنی وداع از رشیدی و در بهار عجم بالضم و بالکسر وداع کردن و ترک گفتن۔
پدیدار بفتح اول بمعنی ظاهر و آشکارا از برهان۔
پدر بکسر اول و فتح دوم بر وزن پسر و بفتح اول چنانکه مشهور ست از مؤید۔
پدرام بکسر آراسته و خرم و بمای عربی بمعنی اسپ سرکش از رشیدی و مؤید و مدار و جهانگیری و برهان۔

فصل بای فارسی مع ذال معجمه

پذیرا بالفتح و کسر بمعنی مقبول و بمعنی استقبال نمودن از برهان۔
پذیره بکسر بمعنی استقبال کردن و پیش کسی رفتن و بمعنی مقبول نیز آمده از مدار۔

فصل بای فارسی مع رای مهمله

پرشکنا بالضم مراد از معشوق و نیز میتواند که بمعنی عاشق باشد و الف در آخر برای فاعلیت ست از شرح قران السعدین۔
پروا بالفتح بمعنی فرصت و التفات و توجه و فراغت و میل و رغبت از رشیدی و جهانگیری و چراغ هدایت و قوسی گوید که بمعنی بیم و خوف و بعضی اهل تحقیق نوشته اند که لفظ پروا در عرف عام بمعنی احتیاج والتجاست اما بدین معنی نیست بلکه بمعنی فرصت و فراغت ست لهذا صاحب سراج فرصت را بمعنی پروا نوشته و حق آنست که لفظ مشترکست گاهی بمعنی احتیاج و گاهی بمعنی فرصت آید و انکار ازین دو معنی دور از حساب ست و چون در احتیاج از محتاج الیه خوفی و رعبی در خاطر میباشد بمعنی خوف و بیم نیز درست باشد از سراج اللغات و در بهار عجم نوشته که نفی پروا بلفظ نا و بی هر دو آمده۔
پرما بالفتح اول و کسر رای مهمله و ضم ما بمعنے آلہ قلیعے کلنے۔
پرده سرا بمعنے خیمه و بمعنی مطرب از بهار عجم
پریا کبوتر یا موز۔
پرتاب بالفتح بمعنے انداختن و نوعی از تیر که بسیار دور میرود و مسافتی که میان موضع رها کردن تیر و محل افتادن تیر واقع باشد از برهان و سراج اللغات وغیر آن۔
پرت بالضم بمعنے برو و از راه یکسو شو از لطائف۔
پرند بفتحتین حریر ساده یافته ابریشمی و بمعنے تیغ و جوهر تیغ و پروین که آنرا ثریا گویند از کشف و رشیدی و برهان و جهانگیری و سراج اللغات و سروری
پرستار بفتح اول و ثانی بمعنے مطلق خدمتگار خواه غلام باشد خواه کنیز خواه مرد یا زن که بخدمتگاری نوکر باشد و انکه بعضے مردم هندوستان مخصوص بمعنے کنیز دانند خطاست از سراج۔

[1] کشتی خرد مثل ڈونگی ۱۲

پرده دار دربان۔
پرواز بالفتح و ہر دو رای مہملہ خانۂ تابستانی که سرد باشد دران جانوران چارپایه نگاهداشته پرورش مینمایند تا فربه شود و مجازاً بمعنے فربه آید از رشیدی و بہار عجم و سراج۔
پرکار بالضم گاہی بمعنے دانا و عیار باشد و بالفتح قلم آہنی دو شاخه که بدان دائره کشند مجازاً گاہی بمعنی دائره و حلقه و طوق نیز می آید از شرح قران السعدین وغیر آن و بعضے پرکار را بالفتح که بدان دائره میکشند بکاف فارسی خوانند بدلیل آنکه معرب این فرجارست چه کاف فارسی در تعریب بجیم عربی بدل کنند و کاف عربی را۔
پروردگار بدال موقوف نه بکسر دال مرکب از پرورد که ماضی بمعنی مصدرست و گار بکاف فارسی افادۂ معنی فاعلیت کند پس پروردگار مجموع بمعنے پرورنده و اکثر اطلاق این بر باری تعالی ست۔
پر بالضم نقیض خالی و نسبت آن بظرف دیده شده چنانچه شیشه از شراب پرست و گاہے بمظروف نیز نسبت کنند و این کم ست درینصورت حوض از آب پرست و آب در حوض پرست ہر دو صحیح باشد و لفظ پر بمعنی بسیار نیز آمده و بالفتح بمعنے برگ کاه نیز آید و بمعنے گوشه و کناره ہر چیز از چراغ ہدایت و رشیدی۔

پردۂ زنبور قسمی از برقع جالی دار
پریر بفتح اول و یای مجہول و ہر دو رای مہمله بمعنے پریروز از شرح نصاب و سراج و در بہار عجم نوشته که پریر بروزن حریر دو روز پیش از روز گذشته۔
پرویز بالفتح بروزن لبریز نام پادشاه که او را خسرو گویند و او عاشق شیرین بود و نام پدرش ہرمز بن نوشیروان ست او را پرویز ازان نام کردند که پرویز بزبان پہلوی ماہی را گویند و او شکار ماہی را بسیار دوست میداشت و مصنف مفتاح العلوم پرویز بمعنے عزیز دارجمند نوشته و نیز نوشته اند که پرویز غربالے باشد که بدان شکر بیزند چون او شکرین کلام بود لہذا پرویز نام کردند از برہان و سراج اللغات۔
پرواز بالفتح و دال مہمله و زای معجمه بمعنے تحریر باریک که گرد تصویر و نقوش مصوران میکشند چنانچه بر تصویر برگ بجاے رگہایش خطوط سازند و بمعنے آراستن و مشغول شدن۔
پروز بفتح اول و سکون دوم و فتح واو و در آخر زای معجمه فراویز یعنے سنجاف دامن جامه وغیره از برہان۔
پرطاس بالفتح و سین مہمله نام ولایتی است از حد روس و نوعی از پوستین روباه که از ملک پرطاس پیدا میشود

از کشف و در قاموس نوشته که نام قومیست که رنگ و شان سرخ باشد۔
پرسیاوش و پرساوش شکلیست بر آسمان بطرف شمال منطقه مرکب از بست و شش کواکب و آنرا حامل راس الغول نیز گویند از شرح چغمنی فارسی و شرح تذکرۂ نصیر الدین طوسی وغیره
پریش بفتح اول و یای تحتانی مجہول و شین معجمه صیغۂ امرست بمعنی پریشان کن و بترکیب اسم معنی اسم فاعل می بخشد چون خاطر پریش بمعنے پریشان کنندۂ خاطر از برہان وغیر آن و در سراج اللغات بکسر تین و یای مجہول آمده۔
پرخاش بالفتح جنگ و خصومت از برہان و در فرہنگ ابراہیم شاہی بیاے موحده
پرشکستن مرغ پرہا ہم جمع کردن مرغ براے پریدن۔
پرستک بکسر اول و کسر ثانی و سکون سین مہمله و ضم فوقانی و کاف عربے طائریست کوچک سیاه در سقف عمارات پخته از پرہا آشیانه سازد و باسم ابابیل شہرت دارد از برہان و جہانگیری۔
پردل بہادر و شجاع۔
پرتگال بالفتح و تای فوقانی موقوف و کاف عربی نام ملکے و قومی از فرنگ که پرتگیش مبدل آنست و نوعی از ترنج است که بعد از ہفت بار کشیدن حاصل میشود

پرچم بالفتح وجیم فارسی نیز مفتوح چیزیست که از ابریشم سیاه طیار ساخته بر سر علم بندند و بمجاز موی دم گاؤ کوهی را نیز میگفته باشند از سراج اللغات و در برهان و لطائف نوشته که بمعنی موی دم گاؤ کوهی ست و بمجاز بمعنے زلف و کاکل نیز ے آید

پرسم بالفتح وضم سین مهمله بروزن گندم آرد خشک بر رغیف نان پاشند بهندی پلیتهن گویند از برهان۔

پرخم بضم اول وفتح خای معجمه کنایه از مبالغه در تحریرات ولاویز موسیقی از شرح خاقانی

پرست زن سیر دور کردن و رفتار نمودن از مصطلحات۔

پرچین بالفتح حصار که از خار و چوب گرد کشت و خانه میسازند و نیز محکم شدن میخ وغیره در چیزی از برهان و مصطلحات

پریشان صاحب بهار عجم نوشته که بکسر تیز ست بمعنی پراگنده و در جهانگیری و برهان بفتح اول و یای مجهول مگر معروف فصیح ست

پرداختن بالفتح مشغول شدن و نواختن ساز و فارغ شدن و خالی ساختن و آخر رسیدن و رفع نمودن و ترک کردن و تمام شدن و بمعنی آراستن از جهانگیری و برهان۔

پرچین شدن بالفتح محکم شدن چیزی در چیزی چون میخ آهنی در تخته فرو رفته محکم شود گویند که میخ پرچین شد از مصطلحات

پرباد گشتن و پرباد شدن هر دو بضم متکبر و مغرور شدن۔

پرانیدن و پراندن لاف زنے کردن و مبالغه در مدح کسی کردن و تعریف بیجا کردن از مصطلحات۔

پریدن تفاخر کردن و تکبر کردن و جستن اندام چنانچه جستن چشم و لبان شرح۔

پرهین بروزن نسترن بمعنے تره خرفه از برهان۔

پرتابیان بالفتح تیراندازان از برهان و رشیدی۔

پری خوان افسونگر از برهان۔

پرنیان بالفتح حریر چینی که منقش باشد منقول از شرفنامه۔

پرن بفتحتین پروین که بعربی ثریا گویند از سروری و برهان۔

پروین بالفتح شش ستاره کوچک که باهم مجتمع اند و آن در ایام زمستان از اول شب نمایان باشند۔

پرویزن بالفتح بمعنے غربال از سروری و برهان و لطائف۔

پرستو بکسر اول وکسر ثانی و سکون سین مهمله وضم تای فوقانی طائرے ست کوچک و سیاه که در سقف عمارات پخته از پرها آشیانه سازد و باسم ابابیل شهرت دارد از برهان و جهانگیری۔

پرتو بفتح اول وفتح تای فوقانی بمعنے فروغ و روشنی و عکس و شعاع که از جرم نورانی ظاهر شود و بمعنی سایه چنانکه مشهور شده خطاست از برهان و کشف و بهار عجم۔

پرسه بالضم عزاپرسی از مصطلحات

پرقازه بمعنی موقلم نقاشان چه مصوران ولایت از پر باریک قاز خامه درست مینمایند از مصطلحات۔

پروانه نام جانور معروف و این مرکب از پرو که بمعنی ستاره است و مجازاً بمعنی نور چراغ و شمع و لفظ آنه که کلمه نسبت ست یا مرکب از پر و لفظ وانه بود که کلمه نسبت ست چنانکه انگشتوانه بمعنی زه گیر و لفظ پروانه بمعنی روباهی که همراه شیر ماند و آواز بلند میکند و بمعنی خط حکم امیران بر عمال وغیره نیز پروانجات جمع آن و این تصرف فارسی دانان معتبر نیست چنانکه فرمان که لفظ فارسیست جمع آن فرامین می آرند از بهار عجم۔

پرکاله بالفتح وکاف عربی بمعنی پارچه و حصه از برهان۔

پرگنه بفتح اول وسکون ثانی دهات از برهان۔

پرره بالضم اینچه بر سقرلات بهم سدوه اینچه زنان بنجو دبر گیرند و لیقه دوات

از برہان۔
پرّہ بالفتح و تشدید ثانی صف لشکر و
بمعنے برگ کاہ و جز و کوچک از ہر دو جزو
قفل کہ بوقت بستن در آنرا اندرون قفل
داخل کنند بہندی چھڑ گویند و بمعنی جانب
راست وچپ نزم بمعنی ویک سنگ آسیا
وچرخ دولاب از لطائف و برہان۔
پردہ بمعنے حجاب و آنچہ از روده و یا برنج
یا نقرہ بر دستۂ طنبورہ و ستار وغیرہ بندند
برای نگاہداشتن انگشتان و حفظ مقامات
موسیقی و بسبب کثرت استعمال بمعنی مطلق
آہنگ مستعمل شدہ و بمعنی مقامات نیز آمدہ
چنانچہ پردۂ عشاق و پردۂ خراسان
و پردۂ عراق و پردۂ یاقوت و پردۂ دہ
سال و پردۂ بلبل و پردۂ قمری و پردۂ چغانی
و تحقیق آنست کہ حقیقت مقامات دوازدہ
گانہ جداست و حقیقت پردہ و شعبہ جدا از
بہار عجم و سراج اللغات۔
پوریای ولی بالضم و حرف ثالث یای
تحتانی لقب پہلوان محمود خوارزمی است
و گاہی مراد باشد پہلوان کہن سال
مشاق فن کشتی کہ سر آمد پہلوانان زور
خانہ بود لہذا ہر کسیکہ از کشتی گیران داروزور
خانہ میشود اول قدمبوسی پوریای ولی
میکند از ینجہت گاہی از لفظ پوریای ولی
مجازاً بمعنی معزز و مکرم گیرند از بہار عجم و
چراغ ہدایت و شرح گل کشتی۔

پردۂ عنبی نام طبقۂ از طبقات ہفتگانہ
چشم ست کہ ملتحمہ و عنبیہ و شبکیہ و عنکبوتیہ
و مشیمیہ و صلبیہ و قرنیہ است از مصطلحات
پردۂ زنبوری خانہ جالی دار۔
پردہ بازی مرادف شب بازی۔
از مصطلحات۔
پروانی بالفتح و حرف پنجم نون نام فنے
از کشتی و آن گرد حریف گشتہ پایش
ناگہان برداشتن و از جا ربودنست
از بہار عجم و جہار شربت۔
پرپای بالفتح کبوتران پاموز۔
پری بفتح اول و یاے معروف بمعنے
مطلق جن و در عرف حال نوعے از
زنان جن کہ نہایت خوبرو باشند
استعمال نمایند و بیای مجہول بمعنی
روز گذشتہ است کہ مخفف پریر باشد
و پریر نیز بیای مجہول ست چون یای
مجہول و واو مجہول و در روزمرۂ عراقیان
بلکہ اکثر اہل ایران نماندہ و ہمہ معروف
شدہ بمعنی روز گذشتہ ہم بیای معروف
خوانند از سراج اللغات و بہار عجم و
نیز در بہار عجم نوشتہ کہ پری نوعی از قماش
ست در نہایت ملائمی بسان مخمل
خوابگی ہم دارد و رنگارنگ میباشد و
ازان مسند و فرش سازند۔
پریخوانی افسونگری و عزیمت خوانی
از لطائف۔

پردگی بالفتح و دال مہملہ نیز مفتوح
منسوب بپردہ و مراد ازان محبوب
پردہ نشین باشد و گاہی بمعنی حاجب
و پردہ دار آید از سراج اللغات و بہار عجم
پر افشانی ترک علائق کردن۔

فصل بای فارسی مع زای معجمہ

پزامست از تحفہ۔
پزشک بکسرتین و حرف ثانی زای
معجمہ و سکون شین معجمہ و کاف عربی
بمعنی طبیب از جہانگیری و برہان و در
رشیدی بکسرتین و بای موحدہ۔
پژمان بفتح اول و سکون زای معجمہ
فارسی بمعنی بے رونق و غمگین از سروری
و کشف و مؤید و در بہار عجم نوشتہ کہ پژمان
مرکب از پژم کہ بمعنی کوہ ست و الف و
نون نسبت بجہت انجماد طبیعت و افسردگے
بر مرد اندوہگین و ہر چیز افسردہ و بے
نشو و نما اطلاق کنند و در برہان بہر
حرکت حرف اول و در جہانگیری و
رشیدے بالکسر و بالفتح۔
پژوہیدن بفتح اول و ضم زای معجمہ
فارسی جستن از کشف و در جہانگیرے
بکسرست و در سراج اللغات نیز بکسر
اول بمعنے تفحص۔
پزاوہ داش خشت پزان کہ در ان
خشتہا پزند عوام آنرا پجاوہ گویند۔
پژولیدہ بکسر اول و زاے فارسی

پریشان کرده شده از برهان۔
پژمرده بالکسر و میم مضموم بی رونق و غمناک و مجازاً بمعنی بی طراوت از برهان و جهانگیری و در سراج اللغات بالکسر و بالفتح هر دو آمده۔

فصل بای فارسی مع سین مهمله

پست بالکسر آرد غلهٔ بریان که بهندی ستو گویند از برهان۔
پسر مرادف پور و از شان اوست که گاهی مقطوع الاضافت هم آید از معز فطرت بیت دلم را برد باز از کف پسر برهم بازاری ؎ متاع آرزو ارزان کنی مطلب گران سازی ؎ ملک گوید بیت دیرینه همدمی که دلم زخم دار اوست ؎ مارا برادرست ترا گر پسر عست ؎ از بهار عجم۔
پس خیز شاگرد نو مشق کشتی گیران چرا که بعد از تعلیم همه شاگردان استاد بجهت تعلیم با کشتی گیرد از بهار عجم و شرح۔
پس بالضم بمعنی پسر از لطائف و در بهار عجم نوشته که پس بالفتح ترجمهٔ فاست گاهی برای تعقیب آید و گاهی برای تفریع تعقیب آنست که ثانی را محض تاخر در زمان باشد و اول را مدخلی در وجود ثانی نبود چنانکه گوئی اول زید آمد پس پدرش پس برادرش و تفریع آن ست که اول را با وجود تقدم ذاتی و زمانی دخل در وجود ثانی بود چنانچه گفته شود که زید باکل سقمونیا مبادرت نمود پس اورا اسهال شد اکل سقمونیا علت و سبب ست برای اسهال و از خواص لفظ پس یکی آن است که مقطوع الاضافت هم می آید چون پس کوچه و پس دیوار پیرفرد و پس آنگاه۔
پسراک لفظ ترکیست بمعنی استر که از جفتی خر نر و اسپ ماده پیدا میشود از مصطلحات۔
پس آهنگ فوج پسین که بترکی چنداول گویند از بهار عجم۔
پس خم گرفتن و پس سر کردن رو گردانیدن از مصطلحات۔
پس خم زدن گریختن از چراغ هدایت
پس کار نشستن ترک مقصود کردن و از کار در گذاشتن از سراج اللغات
پس آورده ربیب یعنی پسر زن از مصطلحات
پسنده بفتح اول و ثانی نوعی از کباب و آن قرصهای قیمه باشند که در روغن بریان کنند و گاهی بی روغن بریان کنند
پسندیده بکسرتین برگزیده از مؤید و در برهان بتحتین ست۔
پس افگنده بمعنی چیزی که از خرج باز گیرند و نگاه دارند برای وقت دیگر و بمعنی پیخال طائران و سرگین دواب از سراج و برهان۔

فصل بای فارسی مع شین معجمه

پشم دین آقا لفظی ست که در مقام تحقیر گویند از مصطلحات۔
پشت معروف ست بمعنی شخص کون و هر چیزیکه برای تقویت نشه داخل شراب کنند از چراغ هدایت۔
پشیز بالفتح بروزن کنیز بمعنی فلس و پول ریزهٔ کوچک از مس باشد ظاهر آنست که در دیار عالمگیری مشهورست از سروری و رشیدی و حل لغات و در برهان بکسرتین۔
پشک بالکسر و بالضم و کاف عربی سرگین شتر و گوسپند و آهو و موش بهندی مینگنی گویند از برهان و بالضم در ترکی بمعنی گربه و در لغات ترکی برای معنی گربه بکسر اول و فتح ثانی ست۔
پشمک قسمی از حلوای
پشنگ بضم اول و فتح ثانی و سکون نون و کاف فارسی نام پدر افراسیاب از رشیدی و در برهان و سراج اللغات بتحتین نام پدر منوچهر و نام پدر افراسیاب و نام مبارزی۔
پشکال بالضم موسم برسات از برهان
پشکل بالکسر و کاف عربی مکسور سرگین شتر و گوسپند و موش از برهان۔
پشت سر کسی دیدن زوال کسی را دیدن از مصطلحات۔

پشمین بفتح اول و یای معروف نام کیقباد از سراج و مؤید و برهان و مدار و رشیدی۔
پشن بفتحتین و در آخر نون نام مقامی ست از مدار و رشیدی۔
پشم در کلاه داشتن عزت و اعتبار داشتن از مصطلحات و در چهار شربت بمعنی غرور و دولت کردن۔
پشم در کلاه نداشتن بمعنی مفلسی و خواری از سراج۔
پشم دین لفظی ست که در وقت تحقیر گویند
پشم کشیدن بمعنی هلاک کردن۔
پشت دست بر زمین نهادن یا گذاشتن کنایه از کمال الحاح نمودن و زاری و فروتنی کردن۔
پشت زدن و پشت پا زدن بمعنی رد کردن چیزی از چهار شربت و سراج و مصطلحات۔
پشت چشم نازک کردن اغماض نمودن و تغافل کردن و ناز کردن از چراغ ہدایت و در کتابی معتبر بمعنی آزردگی ناز آمیز و بمعنی اظهار بیدماغی و رنجش و در بهار عجم بناز و غرور دیدن۔
پشت کمان بر کسی افگندن کنایه از تیر انداختن بسوی کسی چه در حالت تیر انداختن پشت کمان جانب حریف باشد از مصطلحات۔

پشت دست خائیدن افسوس و ندامت از سراج۔
پشم دین و پشم قلی بنا بر تحقیر و اہانت اسم کسی مقرر کنند از بهار عجم۔
پشتواره مقداری از بار که به پشت توان برداشت و پشتاره مخفف آنست سراج اللغات۔
پشت ماهی کنایه از شب از رشیدی و برهان۔
پشت گرمی مددگاری و تقویت۔

فصل بای فارسی مع فا

پف بالضم دهن را بسته بزور باد برآوردن
پفو بالضم پف کردن از لطائف۔

فصل بای فارسی مع کاف عربی و فارسی

پگ بالفتح و کاف فارسی بمعنی دستار این لفظ هندیست۔
پکنه بفتح اول و سکون ثانی و نون فربه کوتاه قد از جهانگیری۔
پگاه و پگه هر دو لفظ بفتح اول و کاف فارسی بمعنی سحر و فجر از برهان و بای عربی بمعنی زود از سراج و بهار عجم۔
پکلی بالفتح و کاف عربی نام ضلع از مضافات کشمیر۔

فصل بای فارسی مع لام

پلید بدال صحیح ست و بجای دال تای فوقانی نوشتن و گفتن خطاست

پلاس بالفتح و سین مهمله چیزیست مثل کرباس که از ریسمان پوست درخت سن بافته بهندی تات گویند و نام درخت ڈهاک که گل آنرا ٹیسو گویند از مدار و لطائف و سراج نوشته که نوعی از پشمینه سطبر و در بهار عجم نوعی از جامهای کم بها و بمعنی مکر و حیله نیز نوشته اند۔
پلنگتوش نام شخصی که بوکالت شاه توران نزد شاه عباس رفته بود و بعضی از محققین نوشته که پلنگتوش بجای تحتانی است بمعنی پهلوان سینه پس بمعنی پهلوان و انگ از حروف اضافت و توش بواو مجهول در ترکی بمعنی سینه۔
پلارک[1] بفتح اول و چهارم شمشیر و جوهر تیغ و لوئی از فولاد از رشیدی و سراج و جهانگیری۔
پلک بفتحتین پوست گرداگرد چشم و بمعنی موی مژه نیز آمده و در بهار عجم نوشته که پلک بفتح اول و سکون لام بلحاف چشم و بفتحتین نیز آمده۔
پلنگ بفتحتین نام درنده است از رشیدی و مدار و جهانگیری و لطائف و سراج و مؤید و بهار عجم و برهان و کسانیکه بکسر اول و فتح لام خوانند یا بمعنی چیتا دانند غلط ست و سراج الدین علیخان آرزو

[1] پلاکه یعنی حرف چهارم لام هم بمعنی شمشیر آمده ۱۲ برهان۔

علیه الرحمة در شرح گلستان هم نوشته اند که اکثر مردم بے تحقیق هندوستان پلنگ جانورے را دانند که بهندی آنرا چیتا گویند و این خطاست زیرا که پلنگ جانور دیگرست که بعربی آنرا نمر گویند و چیتا را درفارسی یوز گویند نه پلنگ و در بهار عجم نوشته که پلنگ درنده ایست غیر از یوز که بهندی چیتا گویند و چارپائی چوبین و باین معنی هندیست که در اشعار بعضے از اهل ولایت نیز واقع شده۔

پل بالضم معروف ست و بمعنی فلس که آن قرص مس مسکوک باشد از برهان وآنچه که مثل فلوس از پشت بعضی اقسام ماهی بر می آید۔

پل شکستن محروم کردن از برهان و بهار عجم و بعضی گویند بمعنی غرق کردن۔

پلگان بالکسر و لام مشدد مفتوح و کاف فارسی بمعنی نردبان و زینهٔ چوبین از چراغ هدایت۔

پلاؤ بالفتح بمعنے نعمت و طعام معروف نه بالضم از مزیل و موید و بهار عجم۔

پله بفتحتین و تخفیف لام درخت دعا از برهان و سراج و بالفتح و تشدید لام درجه و مرتبه و ترازو و پایهٔ نردبان از برهان قاطع۔

پلیته پنبه یا ریسمان یا لتهٔ تابداده و فتیله معرب آنست تم کلامه مؤلف گوید که فتیله لفظ عربیست علحده ماخوذ از فتل که بمعنے ریسمان تافتن ظاهر پلیته مبدل فلیته خواهد بود و فلیته مشتق از فلتة که بمعنے ناگاه است و فلیته بمعنی ناگاه گیرنده باشد یعنے جلد و ناگاه گیرندهٔ شعله یا آنکه فلیته قلب فتیله باشد۔

پلنگینه مشابه به پوست پلنگ و نوعے از جامه که در نقوش مشابه بپوست پلنگ باشد۔

پلفته بضمتین و سکون فا بمعنے آتش پارهٔ که هوا آنرا ببرد و بهندی آنرا چنگاری گویند از رشیدی۔

پلچی بالضم و جیم فارسے فلوس فروش و بمعنے خرمهره نیز آمده از رشیدی و اگر حرف اول یای تحتانی مضموم باشد در ترکی گذربان و گدای راه نشین۔

فصل بای فارسی مع نون

پنچیا جانور آبی که بفارسی خرچنگ و بعربی سرطان گویند۔

پنج دعا کنایه از پنج نماز۔

پنج گشت بفتح اول و ضم کاف فارسی نباتی ست که بهندی سنبهالو گویند از برهان۔

پنج نوبت نوبت پنج وقت که بر در پادشاهان زنند و این از عهد سلطان سنجر مقرر شده است پیش ازین سه نوبت میزدند و نیز عبارت از آن پنج چیز که مینوازند چون دهل و دمامه و طنبک و نای و طاس و نیز کنایه از بانگ نماز پنجگانه از بهار عجم۔

پنج و چهار کنایه از نه فلک یا پنج حواس و چهار طبع۔

پنهان بتا پنج کسیکه پیچ و تاب او مخفی نباشد۔

پنج گنج در سراج اللغات نوشته که کنایه از حواس خمسه و صلوٰة خمسه و بعضی خمسهٔ نظامی گفته و بعضی نوشته که عبارتست از پنج خزانه از جمله هشت گنج پرویز و آن اینست اول گنج باد آورد که آنرا شایگان نیز گویند دوم گنج گاو سوم گنج عروس چهارم گنج سوخته پنجم گنج شاد آورد از برهان و غیر آن۔

پنج ارکان حج نزد شافعی اول احرام بستن دوم سعی کردن میان صفا و مروه سوم وقوف عرفات چهارم مزدلفه پنجم طواف کعبه و نزد امام اعظم سه ارکان سوای سعی و مزدلفه۔

پند بالفتح نصیحت بلفظ بردن و کردن و پذیرفتن و شنیدن و دادن و گفتن مستعمل۔

پندار بالکسر تصور و تکبر و خیال از برهان و جهانگیری۔

پنجر[1] هر چه مشبک باشد و آنچه از چوب و غیره

[1] پنجر بروزن سنجر مخفف پنجره است و هر چیزیکه مشبک و شبکه دار باشد ۱۲ ۱۲ ۱۲ ۱۲

جالی سازند۔
پلنبه دوز بمعنی کهنه دوز غلط ست صحیح پینه دوزست بر وزن کینه توز بمعنی کسیکه پارچه کهنه و خرقه و امثال آن دوزد و از سراج اللغات
پنج حس بکسر حای مهمله و تشدید سین مهمله پنج قوتهای دریافت و آن سمع ست بصر و شم و ذوق و لمس و تفصیل این در تحقیق حواس خواهم نوشت۔
پنجهٔ الماس پنجهٔ فولادے که کشتی گیران برای ورزش سازند و الماس در پنجا بمعنی فولاد ست از بهار عجم۔
پنج نوش نوعیست از ترکیب مرکب باشد از سیماب و مس و آهن فولاد و طلق و ریم آهن و این را هندیان پنج امرت گویند یعنی پنج آب حیات و اطبای فرس فقط آهن را گویند معرب آن فنجنوشن ست از شرح خاقانی۔
پلنبه دهان کنایه از کم گو و کم سخن از بهار عجم۔
پلنبه کردن بمعنی نرم ساختن و عاجز کردن از لطائف۔
پنگان بالکسر و کاف فارسے کاسهٔ سیز که آنرا در آب انداخته اندازهٔ گهڑی گیرند و آن کاسه را نیز گهڑی گویند از لطائف
پنج ارکان عبارت از پنج بنای اسلام و آن کلمهٔ طیبه و نماز و روزه و حج و زکوة ست۔
پنج نوبت زدن اظهار جاه و سلطنت کردن۔
پنجگاه اوقات نماز پنجگانه و نام پردهٔ از موسیقی و گاهی کنایه از حواس خمسه شود
پنجره هرچه مشبک باشد و آنچه در بعض عمارات جالی سازند و خانهٔ چوبین که برای درندگان و طیور سازند۔
پناه بلفظ گرفتن و کردن و بردن و آوردن و داشتن مستعمل از بهار عجم۔
پنجاه بالفتح نام عدد معروف نه بالکسر چنانکه مشهور ست از مؤید و برهان و در ذیل پلنبه در بهار عجم بالضم و در لطائف بالفتح۔
پنجپایه بالفتح جانوری باشد دریایی برابر غوک هندی آنرا کیکره بالکسر گویند و کاف فارسی و لون و جیم فارسی و کیکره نیز گویند و بعربی سرطان خوانند و نام برج چهارم از بروج فلک که آنرا سرطان نام از برهان و غیر آن۔
پنج هزاری کسیکه منصب پنج هزاری ذات دارد و بدانکه پنج هزاری ذات را یک کرور دام معین باشد چون دام چهلم حصه میشود پس کرور دام را دو نیم لکه روپیه باشند و این منصب از دیگر منصبها اعلی و افزون ست۔

فصل بای فارسی مع واو

پویا بواو مجهول بمعنی دونده و دوان چنانکه گویند که اسپ را پویا کردم از برهان
پور سینا حکیم بوعلی که نام پدر او سینا بود
پور سقا شیخ صنعان که در عشق دختر ترسا کفر اختیار کرده بود و باز هدایت یافت از شرح خاقانی۔
پوت بواو مجهول و تای فوقانی بمعنے جگر و احشا یعنی آنچه در سینه و شکم باشد چون قلیه از وی پزند و آنرا قلیهٔ پوتی گویند از لطائف۔
پوست تخت بستر فقرا که از پوست شیر یا آهو و غیره باشد از مصطلحات و بهار عجم و سراج اللغات۔
پوچ بواو معروف بمعنی خالی و بی مغز از بهار عجم۔
پوخ بالضم و بواو غیر ملفوظ و خای معجمه سرگین آدمی لفظ ترکی ست۔
پود بالضم و بواو معروف و آن رشته و ریسمانے باشد که بعرض جامه آن را می اندازند بهندی بانا گویند و تار و پود بمعنے تانا و بانا می آید از برهان و غیر آن
پولاد بواو مجهول نوعی از آهن که بغایت سخت باشد از مؤید و کشف و رشیدی
پور بالضم بر وزن نور بمعنے پسر از برهان و سراج۔
پور هاجر کنایه از اسمٰعیل علیه السلام چراکه والدهٔ آنحضرت هاجرهٔ نام داشت
پوز بواو معروف و مجهول هر دو بمعنے بینی چارپایان و چهرهٔ بهائم از برهان و سروری و لطائف۔

پوزش عذر و معذرت از برہان و سراج
پوش بواو مجہول امر بر دور شدن از برہان و بعضے گویند کہ در اصل پوایست ست یعنی بدو بایست۔
پورشنگ افراسیاب۔
پوشاک پوش مخفف پوشش و آک لفظے ست مفید معنی نسبت از رسالۂ معتبر۔
پوستین قبا از چرم بعضی حیوانات و بمعنے عیب و مذمت از برہان۔
پوست کندن کنایہ از ظاہر ساختن و عیب کسی بیان کردن از مصطلحات۔
پوست کندہ گفتن بر ملا و صریح گفتن۔
پوشیدن لازم و متعدی ہر دو آمد از مصطلحات۔
پوسیدن بسین مہملہ سخت سودہ شدن و از کہنگی قریب ریختہ شدن از مؤید و شرح الشعرا و در مردم بیاے موحدہ شہرت گرفتہ۔
پویہ رفتار قریب دویدن از برہان
پوشانہ بواو مجہول و شین معجمہ و نون نام جائیست در کوہستان سر راہ کشمیر از سراج اللغات۔
پوست کندہ صریح و آشکارا از بہار عجم
پول سیاہ مس مسکوک کہ بہندی پیسا گویند از بہار عجم۔
پوشیدہ بمعنی خلعت و دام صیاد ہر دو آمدہ۔

پولچی بضم اول و واو معدولہ و سکون لام بمعنے راہبر نوشتہ اند و این خطا ست صحیح پولچی ست بضم یاے تحتانی و واو معدولہ و سکون لام و جیم فارسی بمعنے گدا ہے راہ نشین چہ پول بالضم بر وزن پل در ترکی پیچ راہ و کلمۂ چی بمعنے دارندہ و صاحب ست

فصل باے فارسی مع ہاے ہوز

پہن چشم شوخ و بیحیا از چہار شربت و مصطلحات و بہار عجم۔
پہن بفتح اول و سکون دوم بمعنے فراخ و عریض۔
پہلوتہی کردن کنارہ کردن از کارے از لطائف و بہار عجم و برہان۔
پہلو زدن برابر کردن از لطائف و برہان۔
پہلو کردن بمعنی کنارہ کردن۔
پہلو دادن مدد کسے نمودن از چراغ ہدایت۔
پہلو بچیزی زدن برابرے با آن کردن از مصطلحات۔
پہلو خوردن صدمہ خوردن از مصطلحات
پہلو نہادن خوابیدن از مصطلحات
پہلو دزدیدن خویشتن را باز داشتن از چیزے بنہجیکہ کسے بران مطلع نشود از بہار عجم۔
پہلو بفتح اول و ثالث بمعنی شہر و زبان پہلوی منسوب بدان ست چرا کہ این زبان در ایام قدیم بشہرہا بود و بمعنی مرد شجاع و دلاور و مرد صاحب جاہ و مال و نام پسر سام بن نوح علیہ السلام و پارس پسر او بود و بفتح اول و ضم لام ہر دو طرف سینہ و شکم و بمعنی نفع و فائدہ از برہان و رشیدی و جہانگیری۔
پہ بالفتح کلمۂ تحسین ست بمعنے خوشا و حبذا از برہان۔
پہ پہ بفتح ہر دو باے فارسی مرادف وہ وہ کہ مخفف واہ واہ است و این مطلق تحسین نیست بلکہ براے تحسین حیرت آمیختہ است و در ترکی از بہار عجم۔
پہلوی نام زبانیست از ہفت زبان فارسی و آن زبان شہر یست چہ پہلو بمعنے شہر ست و بعضی گویند منسوب بہ پہلو کہ نام ملک ری و اصفہان و دینور ست و جمعے گویند کہ پہلوانان پاے تخت کیان بدان تکلم میکردند از برہان و در سراج اللغات نوشتہ کہ پہلوی منسوب بہ پہلو کہ بمعنی اعیان و ارکان ست و مجاز آ بر محل اجتماع عالی الشان کہ اردو ست اطلاق کنند پس پہلوی زبان اردو ست و در سے منسوب بدر یخانۂ بادشاہ است۔

فصل باے فارسی مع یاے تحتانی

پیرا بیاے مجہول امر از پیراستن و بمعنے پیرایندہ یعنے کم کنندہ از چیزی براے زیبائی از بہار عجم و برہان۔

پیلپا نوعی از بیماری یا وصراحی بزرگ گرز آهنی و حقهٔ ادویه از رشیدی و برهان
پیل بالا یعنی بمقدار قامت پیل۔
پیر سراندیب کنایه از آدم علیه السّلام چراکه از بهشت بر زمین سراندیب فتاده بود۔
پیلتن دست نائب و پیشکار و نیز بمعنی فاعل و مددگار از سراج و بهار عجم۔
پیلته پیچ بکسر اول و یای مجهول و بعد لام تای فوقانی و بای فارسی و یای مجهول و جیم فارسی چیزیکه مثل فتیله تاب یافته باشد و این از اصطلاح لوطیان است و نام داؤ کشتی که دست خود زیر بغل حریف برده بگردن او پیچیدن از شرح گل کشتی
پی سفید شوم قدم از مصطلحات۔
پیلبند تدبیریست در بازی شطرنج که در پس پیل خود و پیاده نهند تا این هر تقویت همدگر نمایند و مهرهٔ حریف را باین طرف آمدن ندهند و پیلبند حریف را بر پیادهٔ خود می شکنند۔
پیش خورد بمعنی چاشنی طعام و طعام اندک که نهار بدان شکنند از مصطلحات و بهار عجم۔
پیش آمد سلوک و رعایت۔
پیش نهاد بمعنی اراده و منظور خاطر۔
پیکار بالفتح و کاف عربی بمعنی جنگ از کشف و در برهان بکاف فارسی ست و در سراج اللغات نوشته که پیگار در برهان بکاف فارسی ست و بکاف عربی شهرت دارد و تم کلامه و در بهار عجم نوشته که پیکار بکاف عربی ست و بکاف فارسی نیز در برهان واقع ست علی التقدیرین معنی ترکیبی آن امریکه نسبت داشته باشد بپا و آن عبارتست از اثبات قدم و افشردن پا که از لوازم جنگ ست و بمعنی جنگ و جدل مجاز ست۔
پیرانه سر بمعنی حالت پیری از سراج اللغات و در خیابان نوشته که لفظ آنه گاهی مفید معنی وقت باشد و معنی آن وقت پیری سر ست که عبارتست از سفیدی موی سر
پیله ور بیای معروف و واو مفتوح بمعنی شیشه گر و عطار و ابریشم فروش از برهان
پی سپر بکسر سین مهمله و ضم بای فارسی بمعنی پائمال از برهان۔
پینه دوز بروزن کینه توز بمعنی کسیکه پاره بر کفش و جامه و خرقه و امثال آن دوزد و از سراج اللغات۔
پیشواز و پیشباز در آخر هر دو لفظ زای معجمه و در لفظ دوم قبل از الف بای موحده است بمعنی استقبال کردن و بمعنی استقبال کننده از سراج و بهار عجم و مصطلحات۔
پیش خیز خدمتگار چالاک از رشیدی و آهنگ سرود از شرح۔
پیس بیای مجهول بمعنی برص و بمعنی مبروص یعنی کسیکه بر اندامش داغهای سفید پیدا شده از سراج اللغات و بهار عجم و برهان۔
پیش رس میوه که پیشتر از دیگر میوه جات موسم خود پخته شود۔
پیش بمعنی ماضی و بمعنی حضور اکثر آید و بمعنی مستقبل شاذ و نادر ست از سراج اللغات و صاحب بهار عجم اینجا بمعنی مستقبل آورده اینست مصرع سر بازار رسوائی نشستم تا چه پیش آید ؛ بدر جاجرمی گوید بیت پیش ازین خاکدان جمع شد تدروی نیست ؛ خاطر خود را چو زلف پیش پریشان مدار ؛
پیشکش بمعنی نذرانه از مصطلحات
پیش قبض نوعی از اسلحه و نام فنی از کشتی و آن دست بر دست حریف کرده با وضاع مختلف بزور زدن ست و در هندی آن را کیلی نامند از بهار عجم و شرح گل کشتی
پیشطاق بمعنی صحن خانه و دروازهٔ بلند قصر امرا و ملوک و بمعنی صحن پیش دروازه از مصطلحات۔
پیسراک بالفتح و سین مهمله و رای مهمله و کاف عربی اشتر جوان از رشیدی و صاحب کشف نوشته که لفظ ترکیست که بفارسی اشتر و بهندی بچهٔ شتر نامند۔
پیش آهنگ آنکه پیش پیش لشکر و قافله رود از بهار عجم۔

پیچاک بیای مجهول بمعنی پیچ وخم و در مدار
بمعنی طره و زلف ۔
پیل مال پائمال کردن کسی را مانند اختر
در ثبت پیل از برهان و با مخالفت بمعنے مال
بسیار یعنی پیل مجهول مال ۔
پیخال بیای معروف و خای معجمه
سرگین مرغان ۔
پیلسم بکسر اول و یائے معروف و فتح
سین مهمله نام پهلوانے برادر پیران که سر
لشکر افراسیاب بود که از دست رستم کشته
شده از برهان و جهانگیری ۔
پیام و پیغام بلفظ گزاردن و کردن
و دادن و رسانیدن و آمدن و آوردن
و بردن مستعمل از بهار عجم ۔
پیراستن بالکسر بیای مجهول و نزد بعضی
بفتح بمعنے کم کردن و بریدن چیزی را بجهت
آرایش و زیبائی آن مثلاً موی زیادہ
آدمی بریدن یا شاخ درخت نامناسب
از درخت قطع کردن تا خوشنما گردد از سراج
اللغات و رشیدی و برهان و جهانگیری آمده
پیرامون بیائے مجهول گرداگرد از رشیدی
و برهان ۔
پیرامن در مؤید بفتح ست مطابق رشیدی
و در برهان بالکسر و یائے مجهول و ضم میم
چراکه مخفف پیرامون ست و در سراج
پیرامن بالفتح بر وزن پیراهن بمعنی گرداگرد
گرد چیزے ۔

پیش بین دانا از برهان ۔
پیش دندان چیزیکه نهار بدان شکنند
از مصطلحات ۔
پیش کشیدن در عتاب گرفتن
از مصطلحات ۔
پیش دامن بمعنی خادم از مصطلحات
پیل افگندن کنایه از عاجز کردن
و غالب آمدن از سراج و برهان ۔
پیش دادیان اولاد هوشنگ که او
در فارس اول عادل بوده است و
بعضے یازده تن گفته اند کیومرث و هوشنگ
و طهمورث و جمشید و ضحاک و فریدون و منوچهر
و نوذر و افراسیاب و طهماسپ و گشتاسپ
از برهان ۔
پیل راه هندوستان یاد دادن کنایه
است در مستی و شورش آوردن پیل را
و این مثل مخترع اهل ایران و توران
ست از شرح خان آرزو که بر سکندر
نامه است ۔
پیختن بیای فارسی از برهان جهانگیری
و معنی آن معروفست ۔
پیر کنعان کنایه از یعقوب علیه السلام
پیمان پر شدن عمر باخر رسیدن ۔
پیمان بالفتح بمعنے عهد که در عرف آنرا
قول و اقرار گویند ۔
پی کردن بمعنے رگ پے پا را از بالائے
پاشنه به شمشیر قطع کردن و از انچنین قطع

پای قابل رفتار نمی ماند اگرچه زخم به شود
و پے کردن گاهی بمعنی عاجز کردن و
بے رفتار کردن نیز آید ۔
پینه گرگ بر پیرهن مالیدن مکر
و فریب کردن از مصطلحات ۔
پی سپران بمعنے روندگان و مسافران
و پائمال کردگان ۔
پینگو بیائے مجهول و کاف فارسی نام
ملکے ست بجانب زیر آباد از مصطلحات
و آن در شرق هندست و بالفتح و کاف
فارسی قسمی از جواهر ست ۔
پینو بالکسر و یای معروف و ضم نون و
واو معروف بمعنے جغرات خشک کرده
شده که عز با از ان نانخورش سازند
و ترکی آنرا قروت گویند و بمعنے مطلق
جغرات نیز آمده از برهان و شرح
نصاب و سراج اللغات ۔
پیشرو بفتح رای مهمله بمعنی خادم و بمعنے
نشید و آهنگ سرود از مصطلحات و
بهار عجم ۔
پیرایه بالکسر و یای مجهول آرایش
و لباس و بمعنے زیور از برهان و مؤید
مگر مجهول را معروف خواندن فصیح ست
از سراج اللغات و بهار عجم ۔
پیغاره بالفتح بمعنے سرزنش و طعنه از
سروری و سراج و برهان و مؤید و کشف
و قیل بالکسر بیای مجهول ۔

پیغوله بالفتح بمعنی گوشه از برهان وجهانگیری
ومدار ومؤید وکشف۔
پیله بالکسر ویای معروف کرمے باشد کہ
ازو ابریشم حاصل شود از برهان ودر لطائف
سوای معنی مذکوره بمعنی پلک چشم نیز نوشته
ودر سراج اللغات نوشته که پیله بروزن
حیله بمعنی بیضهٔ ابریشم که کرم تننده دران
جاے گیرد وبمعنے کرم تننده نیز آمده۔
پیشگاه صدر مجلس وفرشی که پیش ایوان
وپیش تخت ومسند سلاطین وامرا گسترانند
وصحن خانه از سروری وبرهان ورشیدی
وبهار عجم وکشف ومصطلحات۔
پیشین گاه وقت نماز ظهر ونماز ظهر را
پیشین ازان گویند که جبرئیل علیه السلام
رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم را اوّل
از همه نمازها نماز ظهر تعلیم کرده بود۔
پیاده مرکب از پے بمعنی پا وآده که کلمهٔ
نسبت ست برین تقدیر باید که بفتح باشد
لیکن مشهور بکسر ست از بهار عجم۔
پیسه بالفتح وسین مهمله زر نقد وبدینمعنے
مشترک ست در هندی وفارسی وبالکسر
ویای مجهول وسین مهمله بمعنی ابلق یعنے هر چیز که
سیاه وسفید آمیخته باشد وبمعنی مرض

از برهان وبهار عجم وسراج۔
پیخته بمعنے میده۔
پیر چهلساله کنایه از جبرئیل علیه السلام
ودر سراج اللغات نوشته که کنایه از
قوت عاقله که در عمر چهلسالگی تمام وکامل شود
پیه بیاے معروف وهای ملفوظ چیزی
ست سفید که بر گوشت مانند روغن منجمد
میباشد آنرا بالعرف چربی گویند۔
پیرافشانی براء مهمله وشین معجمه کارهای
جوانان در هنگام پیری کردن از چراغ
هدایت ومصطلحات۔
پی بالفتح چیز یست سفید نرم در پیچیدن
وسخت در گسستن که در بدن حیوانات بهم
میرسد وآنرا در عربی عصب نامند وبهندی
پٹها گویند وبمعنی ریشهای عصب
مذکور که بر کمان وغیره چسپانند وبمعنے
پا وبمعنے نشان قدم وبمعنے دنبال وعقب
وبمعنی برای وبمعنی بار وکرت ومرتبه و
بمعنے تاب وطاقت از جهانگیری وبرهان
وبالکسر حرفی ست از حروف مخصوصهٔ فارسی
واین حرف در تعریب بغیر تعریب لفا بدل
شود چون پیل وفیل وسپید وسفید
وبیای موحده چون پزده وبزده و

تپ وتب وبجیم عربی چون پالیز وجالیز
وبغین معجمه چون پرویزن وغرویزن و
وبکاف تازی چون پژغ وکیغ بمعنی چوک
چشم وبلام چون سراندیپ وسراندیل
وبمیم چون سپاروک وسماروک بمعنی کیو
وبواو چون چارپا وچاروا۔
پیکانے بالفتح جنسے از لعل ونوعی
از نوشادر وقسمی از یاقوت از چراغ هدایت
وبرهان وسراج۔
پیلان معبری پیلان کلان که بر
آنها نشسته از دریا عبور کنند۔
پیرانه سری بمعنی حالت پیرے از
سراج اللغات ودر خیابان نوشته که
لفظ آنه گاهی مفید معنی وقت باشد معنی
آن وقت پیرے سرست که عبارتست از
سفیدی موے سر۔
پینکی بکاف عربی بروزن زیرکی بمعنے
غنودگی ومقدمهٔ خواب از مصطلحات۔
پیشدستی بمعنے نیابت وسبقت نمودن
پیشانی دو معنی دارد اوّل معروف ست
دوم بمعنی سختی وبیشرمی وشوخی از لطائف ودر
مصطلحات بمعنے لیاقت وشائستگی آمده ودر بهار عجم
بمعنے وسعت وفراخی وبمعنی نصیب وقسمت ست۔

باب تای فوقانی

فصل تای فوقانی مع الالف

تا در لغت عرب خاک نرم ودر فارسی بمعنی
عدد چنانکه یکتا ودوتا وبمعنی ته چنانچه وغیره
وبمعنے تخته کاغذ ومخفف تار که بر سر ساز
بند ند وبمعنی هرگز وز بهار چنانکه بیت
ز صاحب غرض تا سخن نشنوی ٭ دگر کار

بندی پشیمان شوی ٭ مصرعہ تا درشتی
ہنر نہ پنداری ٭ وبرای تنبیہ یعنے برای
آگاہی دادن چنانکہ بیت تا چہ خواہی
خریدن ای مغرور ٭ روز درماندگی بسیم دغل
وبمعنی کلمہ شرطیت عربی گوید بیت تا تیغ
بکف یابی بر نفس ودستی زن ٭ تا سنگ
بکف آید بر شیشۂ ہستی زن ٭ وبرای
ابتدای زمان چنانکہ مصرعہ تا عشق تو
در سینہ مکان کرد کرا جای ٭ وبرای انتہا
آید گاہی زمانی باشد چنانکہ مصرعہ
تا بروز جزا پیایی باد ٭ وگاہی مکانے چنانکہ
مصرعہ ز مشرق تا بمغرب طشتے از زر ٭
وبرای ربط قائم مقام کاف ربط آید مصرعہ
بفرمود تا داغ شان برکشند ٭ وبرای
اختصار آید چنانکہ بیت بفرمود تا کاروانان
روم ٭ شکر بید رفتند زان مرز و بوم ٭
وبرای علت آید بیت زمن صورت
نہ بندد معنی آزار خاطرہا ٭ بیاد کس نیایم
تا نباشم بار خاطرہا ٭ وبرای بیان آید
یعنی قائم مقام کاف بیانیہ چنانکہ بیت
عمر گرانمایہ درین صرف شد ٭ تا چہ خورم
صیف وچہ پوشم شتا ٭ بیت دبیران
نگر تا بروز سفید ٭ قلم چون تراشند از شک
بید ٭ وبرای نتیجہ وترتب فائدہ آید بیت
چشم من کرد بہر گوشہ روان سیل سرشک
تا سہی سرو ترا تازہ بآبی دارد ٭ مصرعہ
بیا تا بگریم میدان خوشنست ٭ وبمعنی

ہماندم وہمین کہ یعنی برای شدت التزام
بین الامرین وسرعت ترتب امر ثانی
بر اول چنانکہ بگوئی تا گوش از سورلخ
برآمد گربہ اش خورد ودر نظم صائب گوید۔
بیت تا ترا از دور دیدم رفت ہوش
وعقل من ٭ میشود نزدیک منزل کاروان
از ہم جدا ٭ وتای بمعنی یعنی تای بدون
الف برای خطاب واحد آید وآن دو
قسم ست یکے تا کہ مضاف الیہ افتد وآن
در اول آخر اسما آید ومعنی تو دہد چنانکہ روت
خوبست وعلامت نیک دوم مفعول
واقعشود وآن در اواخر افعال و اسما آید
چنانکہ اسپت را دوانیدم مصرعہ
نگویمت کہ ہمہ سال می پرستی کن ٭ وبمعنی
تو داید مصرعہ گرم کر غمت نیست غم ہم
نیست ٭ مصرعہ براہت سرمہ سا گردی
جبینم ٭ وزائد آید چون بالشت و بالش
بمعنی تکیہ وفرامش وفرامشت ودسترس
ودسترست وتا در عربی ہشت قسم آید تائے
تانیث کہ در آخر اسماء واقعشود ودر
حالت وقف ہا گردد چون ضاربہ و
مضروبہ وفاسقہ ومستورہ وتای مصدر
چون ضاربیۃ ومضروبیۃ ورحمت و
قناعت وغفلت وتای وحدت چون
تمرۃ بمعنی خرماے واحد وحمامہ بمعنی کبوتر
یا قمری واحد وتای زائدہ چون تای
ترتین وتای مبالغہ چون تای علامہ

وفہامہ وتای عوض چون عدۃ کہ در
اصل وعد بود وتائے نقل ای تا کہ برای
نقل کلمہ از معنی وصفی بسوی معنی اسمی می
آید چون تای کافیہ وخلیفہ زیرا کہ این
ہر دو لفظ در اصل بدون تا بودند ومعنی و
صفی میداشتند حالانکہ از ان معنی و
صفی منقول گشتہ اسم شدند تا بجہت دلالت
برہمین معنی آوردند وتای قسم واین جز
بر لفظ اللہ در نیاید چون تاللہ بمعنی
قسم خدا واین حرف بجیم تازی بدل
شود چون غارت وغارج چنانکہ در
فرہنگ قوسی ست دلت ریج وبجیم فارسی
چون تس وچس بمعنی باد اسفل کہ بی صدا
باشد وبدال مہملہ چون توت وتود وبسین
مہملہ چون سیز لوزن ومعنی تیز کہ مقابل
کندست وبکاف عربی چون چاشت
وچاشک بمعنے اول روز ودر تعریب
بثای مثلثہ وبطای مہملہ بدل شود چون
طہمورث معرب تہمورت بد وتای فوقانی
تاسا بسین مہملہ اندوہ وملال واضطراب
وبیقراری از برہان ولطائف۔
تاب بمعنے طاقت وتوانائی وبمعنی
رونق وبمعنی پیچیدگی وبمعنے روشنی وبمعنے
گرمی وامر برپیچیدن وامر بر دویدن
وامر بر روشن کردن واین لفظ اکثر
بقرینۂ مرادف افادۂ معنی میکند چنانچہ
تاب وطاقت وپیچ وتاب وآب وتاب

وتب وتاب وتگ وتاب ولفظ تاب ہرگاہ کہ بمعنے پیچ باشد بکلمۂ خوردن وافتادن وانگندن وگرفتن وزدن ودادن مستعمل از بہار عجم۔

تائب بکسر ہمزہ کہ حرف سوم ست توبہ کنندہ۔

تاہب بفتح اول وثانی وتشدید ہای مضموم ساختہ وآمادہ شدن۔

تابوت صندوق مردہ۔

تارت یکبار ویک مرتبہ از کنز ومنتخب۔

تارات جمع تارت وبعضی نوشتہ کہ در فارسی مبدل تاراج ست۔

تامات بسکون ثانی وتشدید میم بمعنے کاملات چہ این جمع تامہ است کہ مؤنث تام باشد وتام بتشدید میم اسم فاعل ست از تمام کہ مصدر ست۔

تانجیج بدو جیم عربی زبانہ زدن آتش

تاراج غارت کردن لفظ فارسی ست بکلمۂ دادن وکردن مستعمل از بہار عجم۔

تاریخ وقت چیزی پدید کردن از منتخب ودر اصلاح تعیین کردن مدتی را از ابتدای امر عظیم وقدیم مشہور تا ظہور امر ثانی کہ عقب اوست تا کہ دریافت شود بزمانۂ آیندہ دیگر مدت ظہور این امر ثانی بلحاظ نسبت بعد مدت امر قدیم مشہور اول۔

تالد بکسر لام مال کہنہ وقدیم از کنز ومنتخب۔

تابید جاوید کردن از منتخب۔

تاشکند بفتح کاف فارسی شہری ست در توران۔

تار وپود بسکون واو عاطفہ وضم بای فارسی وواو معروف تارہاے طول وعرض جامہ بہندی تانا بانا گویند۔

تار معروف ست وریسمان جامہ کہ بہندی تانا گویند وبمعنی تاریک وبمعنی میان سر درین صورت مخفف تارک ست ونام درختی مشابہ بدرخت خرما بمعنے مفرس تاڑ ست کہ برای ثقیل ہندیست ودر ترکی تار بمعنے تنگ ست کہ ضد فراخ باشد۔

تاجر بکسر جیم سوداگر وکسانیکہ بفتح وضم جیم خوانند محض غلط۔

تارمار بمعنے زیر وزبر وکج مج وپریشان وپراگندہ وگاہی بہمین معنی تال مال نیز می آید از کشف وسراج اللغات ومصطلحات۔

تالار چہار ستون در زمین فرو بردہ بالای آن مانند تخت از چوب وتختہ پوشند از رشیدی وسراج اللغات ومصطلحات وجہانگیری وبرہان ظاہرا ہمین ست کہ بہندی آنرا ٹانڈا گویند

تابعدار این لفظ غلط ست چرا کہ لفظ تابع کہ صیغۂ اسم فاعل ست ترکیب لفظ دار حاجت نداد اگر اتفاق افتد بجایش تبعدار بدون الف یا فرمانبردار باید گفت۔

تاز مخفف تازہ از لطائف ودر لغت بابا بمعنے تاختن وبمعنی محبوب۔ [علم کتاب]

تاج خروس گلے ست سرخ رنگ کہ در دیار ما آنرا کلغہ گویند۔

تانس خو گرفتن بچیزے۔

تاسیس استوار کردن وبنیاد نہادن ونام حرف از حروف قافیہ از منتخب وشمسی۔

تازش بکسر زای معجمہ دویدن از برہان

تاش بشین معجمہ بمعنی خداوند ویار وشریک ودر ترکی یکی از الفاظ شرکت ست چنانکہ کلمۂ ہم کہ برای شرکت مستعمل میشود چنانچہ ہمراہ وہم سبق ہمچنین لفظ تاش در آخر اسمے آرند براے اشتراک پس خواجہ تاش بمعنے ہم خواجہ باشد یعنے بندگان یک خداوند باین معنی مبدل داش باشد کہ لفظ ترکی ست وبمعنے کلف کہ بر روی بعض مردم پدید آید وبمعنی یار وخانہ وغلام نیز آمدہ ودر ترکی سنگ را گویند از برہان وجہانگیری وکشف ومدار ولغات ترکی۔

تالاش بروزن شاباش بمعنی سعی وجستجو ظاہرا غلط ست چرا کہ در کلام اساتذہ وکتب لغت نیامدہ مگر اینکہ بگوییم این لفظ ترکی ست ودر ترکی

حرکات را بحروف علت منویسند پس الف اول فتح تای فوقانی ست نوشتن این الف درست باشد و خواندنش نادرست

تاج شمع شعلۂ شمع از مصطلحات۔

تاغ بغین معجمہ کوه از لغات ترکی و در سراج اللغات نوشتہ کہ تاغ و تاخ اول بغین معجمہ و ثانی بخای معجمہ درختی ست کہ آتش چوب آن دیر ماند تو سی گوید کہ قریب بده روز و در سامانی نوشتہ کہ آنرا آزاد درخت نیز گویند چنانکہ در قانون

تای تشریف یک خلعت از مصطلحات

تالیف دو چیز یا چند چیز باہم پیوستگی و ربط دادن و بمعنے جمع نمودن با ترتیب و گاہی تالیف کہ مصدر است بمعنے اسم منقول نیز می آید درین صورت کتابی باشد کہ دران از چند کتب مطالب شتے را جمع نموده باشند و این مستفاد ست از کتب لغت و شروح۔

تالف بروزن تاسف الفت و دوستی و سازگاری یافتن از منتخب و کنز و غیر آن۔

تالف بضم نون مشدد عار و ننگ داشتن از منتخب۔

تائق بکسر ہمزه بمعنی شائق از نہایہ

تائق بفتح اول و فتح ہمزه و ضم تاے فوقانی مشدد آرزومند شدن و بدخو شدن از لطائف۔

تاک بکاف عربی درخت انگور و نام قومیت در نواحی دہلی و گجرات از مدار و برہان۔

تاجک بکسر جیم عربی و کاف عربی اولاد عرب کہ در عجم بزرگ شده باشد و اکثر ایشان سوداگر باشند لہذا از تاجک گاہی سوداگر مراد باشد از برہان و سراج۔

تارک بفتح را ء مہملہ میان سر آدمی و فرق سر از برہان و مدار و این تصغیر تار است کہ بمعنی میان سر ست۔

تاریک در استعمال این لفظ خاص است و لفظ تیره عام چرا کہ ہر چیز کہ تاریک باشد آنرا تیره میتوان گفت و آنچہ تیره باشد آنرا تاریک نمیتوان گفت از چراغ ہدایت۔

تاجیک عرب زاده کہ در عجم کلان شود و نام ولایتی و طائفہ کہ غیر عربی باشد از لطائف و سراج و در لغات ترکی بمعنے اہل فرس نوشتہ۔

تال دو پیالۂ کوچک کم عمق باشند از برنج کہ ہنگام رقص و سرود باہم زنند و بصدای آن اصول سرود نگاه دارند و این لفظ ہندیست از برہان و بہار عجم

تاویل بازگشت کردن از چیزے و تعبیر خواب و حیلۂ شرعی و در اصطلاح گردانیدن کلام از ظاہر بسوی جہتے کہ احتمال داشتہ باشد و نیز عاقبت پدید کردن و گویند کہ تاویل مشتق از اول است پس تاویل گردانیدن کلام باشد بسوی اول و بیان کردن از عبارتی بعبارت دیگر از منتخب و مدار و فرہنگ حسینی و زبدة الفوائد و این از تحقیقات خان صاحب عبدالکریم خان مغفور ست۔

تال مال بمعنی پریشان از برہان

تامل اندیشہ نمودن از منتخب۔

تاہل بروزن تامل زن خواستن و صاحب عیال و اطفال شدن از منتخب

تاجیل بکسر جیم بروزن تفصیل مہلت دادن

تاکید المدح بمایشبہ الذم ستایش کسے بوجہی نمودن کہ اگر بعد از ان خواہد کہ برای تاکید ستایش صفت دیگر افزاید بلفظے آغاز کنند کہ سامع را تصور آن شود کہ بعد ازین ذم خواہد کرد لیکن چون بصفت کمال دیگر مؤکد سازد سامع را نشاط افزاید۔

بیت لبش روح پرور دلی می فروشد ٭ شبش بہر فرسا ولی روز یوش ٭ و

تاکید الذم بمایشبہ المدح خلاف اینست

تالم درد یافتن از منتخب و شمسی کنز۔

تام بتشدید میم بمعنے تمام و کامل۔

تابین در پی چیزے شدن و پس چیزی رفتن از صراح و منتخب و صاحب

مزیل الاغلاط نوشته که این مصدر ست
بر وزن تفعیل بمعنی پیروی مگر استعمال این
مصدر بمعنی اسم فاعل درست ست بمعنے
پیروی کننده چنانچه جمع این فارسیان
تابعیان می آرند۔

تابدان روزنی که در عمارات برای
آمدن روشنی آفتاب گذارند۔

تار دان ظرفیکه دران برائے طنبور
وستار تارها را نگاه دارند تا عند الحاجت
بکار آید۔

تازیان شتابان از لطائف و بمعنی
عربان زبانان۔

تابعین باصطلاح محدثین جماعۂ
مسلمانان که بیکے یا بیشتری اصحاب
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ملاقات
نموده باشند تبع تابعین آنکه تابعین
را دیده باشند۔

تاہو۔ نوعی از شراب از برہان۔

تاغر بغین معجمه خالو از لغات ترکی۔

تاسه بسین مہملہ بمعنی اندوه و ملال و
بمعنے اضطراب و بیقراری از برہان و
لطائف و بہار عجم۔

تاب خانه بمعنی حمام و خانه که دران
تنور باشد یا بخار از جہانگیری و بمعنے
خانه جالی دار مشبک جاییکه دران
ہیچ و تاب حاصل شود۔

تابه قرص آہن که بران نان بزند و
بہندی توا گویند۔

تافته قماش ابریشمی از بہار عجم۔

تازیانه انچه بدان اسپ را زنند
بہندی کوڑا مرکب از تازی که اسپ
تازیست و آن کلمه نسبت۔

تاله از باب تفعل حق پرستی و متاله
بضم میم و فتح ہمزه و کسر لام مشدد عباد
وزاری کننده از فرہنگ اخلاق ناصری

تاتوره بضم تای فوقانی و واو معروف
نباتی ست که ثمر آن زہر باشد و بہندی
دھتوره گویند۔

تادیه بکسر دال و فتح یای تحتانی
بمعنی رسانیدن و گزاردن وادا
کردن از منتخب و صراح۔

تاق بکسر قاف کلاه از لغات ترکی۔

تازی بزای معجمه بمعنی زبان عربی و بمعنے اسپ تازی
و بمعنے سگ شکاری از برہان و در
سراج اللغات نوشته که تازی بمعنی عربی
و این منسوب بتاز ست چون لفظ
تاز بمعنے تازنده نیز آمده و در اوائل
اسلام عربان تاخت و تاراج بسیار
در ایران کرده اند بدینجہت نسبت
به تاز کرده۔

تانی بفتح اول و ثانی و تشدید نون
مکسور بمعنی درنگ و دیر از کشف و کنز
و نوشته اند که این ماخوذ از اناست که
بکسر اول باشد بمعنی درنگ و دیر در
وقت چیزے یافتن۔

تاسی بفتح اول و ثانی و تشدید سین
مہملہ مکسور اطاعت و پیروے کردن
از منتخب۔

تاسے بمعنی جامه و بمعنی عدد و بمعنی
تو که آنرا ته دلای نیز گویند از برہان
و جہانگیری و مدار و بمعنی تخته کاغذ
و بمعنی طاق که ضد جفت باشد نیز گفته اند

تازه دماغی دانائی و خوشحالی۔

تالی بمعنی در پی رونده اسم فاعل است
از تلو که بالکسر بمعنی پس چیزی رفتن و
گاہی بمعنی قائم مقام آید و باصطلاح
منطق بمعنی جزو ثانی قضیه شرطیه و جزو
اول آنرا مقدم گویند چنانچه در قضیۂ
حملیه موضوع و محمول گویند در شرطیه
مقدم و تالی خوانند چنانچه ان کانت
الشمس طالعة فالنہار موجود جزو اول
را که ان کانت الشمس طالعة باشد مقدم
گویند و جزو ثانی را که فالنہار موجود
باشد تالی نامند و این نیز ماخوذ از
تلو ست و نام اسپ چہارم و تفصیلش
را در تحقیق لفظ مجلے باید جست از شرح
نصاب و غیر آن۔

تاری مخفف تاریک از شرح نصاب و
سراج اللغات۔

تانیث معنوی باصطلاح نحویان
اسمیکه دران از علامات تانیث که تای

فوقانی در آخر والف ممدوده ومقصوره
است ہیچ یکی نباشد مگر در استعمال عرب
ضمیر مؤنث بسوی آن راجع کنند یا علم
مؤنث باشد که دران علامات تانیث
نباشد چون شمس وارض وعقرب و ہند و
زینب۔

تاجر کمے نام مرزے ترسا۔

فصل تای فوقانی مع بای موحده

تبرا بروزن تمنا بمعنے بیزارے از لطائف
تباب بفتح ہلاکت وزیانکارے از لطائف
تبت بروزن علت وشدت نام جائے
ست مشک خیز درمیان مشرق وشمال
کشمیر که مشک خوب از انجا آرند و بتخفیف
موحده نیز آمده از برہان وسراج اللغات
تبعیت بفتحتین وکسر عین مہملہ وتشدید
تحتانی پیرو شدن۔
تبعات بفتح اول وثانی پیروان و
لوازم چیزے وگاہی مراد از عقوبات
معاصی باشد وتبعات اقتحام کنایه
از رنج ومشقتہا۔
تبرزد قند سفید ونبات شفاف چون
ازغایت سختی قابل آنست که آنرا به تبر
بشکنند تبرزد نام کردند وطبرزد معرب آن
ست ودر سراج اللغات نوشته که تبرزد
شکر سفید وسخت که گویا اطراف آن به تبر
تراشیده اند۔
تبلد بروزن تولد بمعنی کندی ذہن۔

تباعد از ہمدیگر دور شدن از منتخب
وکنز۔
تبر بالکسر بمعنے طلا که بفارسی آنرا زر
گویند از لطائف وکنز۔
تبار بفتح در عربی بمعنی ہلاکی ودر فارسی
بمعنے خاندان واولاد از منتخب ومدار۔
تبختر بفتح اول وثانی وسکون خای
معجمه وضم تای فوقانی بناز وغرور خرامیدن
بروزن تفعل در باعی مزید۔
تبور خسران وہلاک وکاہلی از لطائف
تبذیر بحرف سوم ذال معجمه پراگنده
کردن وپدید آمدن گیاه از زمین و
بے اندازه خرج کردن از منتخب۔
تبحر بروزن تفکر بمعنے بسیار علم
شدن از کنز۔
تبادر باہم شتافتن وپیشی گرفتن
در کاری از کنز۔
تباشیر گاہی این را معرب کرده
طباشیر گویند و آن دوائی باشد سفید
قدرے مائل بکبودی که از میان نے
پیدا شود وبمعنی روشنی اول صبح نیز می
آید از مدار وجہانگیری ودر سراج اللغات
نوشته که تباشیر بمعنے اول ہر چیز و
تباشیر صبح اول صبح وسپیده آن درین
صورت لفظ عربی ست چنانکه توسے
تصریح کرده تباشیر دوائے سفید که
از نے پیدا میشود فارسی ست وطباشیر

بطای حطی معرب آنست۔
تبریز بالفتح نام شہرے ست در آذر
بایجان در اقلیم پنجم ونام شعبه از موسیقی
از چہار شربت وغیره ومردمان آنجا
اکثر آہنگر اند وجلال الدین سیوطی در
لب الالباب نوشته که تبریز بالکسر
شہری ست قریب آذربائجان واین
معرب آن ست۔
تباغض باہم بغض وعداوت
داشتن از کنز۔
تبسط بروزن تفعل ماخوذ از بسط که
بالفتح بمعنی کشادگی ست۔
تبیع بروزن ربیع در آخر عین مہمله
گاؤ یکساله از شرح نصاب وکنز۔
تبع بفتحتین پیروی کردن بمعنی پیرو بمعنی
پیروان واحد وجمع ہر دو آمده از منتخب
تبرع بروزن تصرف بمعنی بخشیدن
چیزے وکردن کارے که واجب نباشد
از منتخب وگاہی مجازاً بمعنے عبادت نفل آید
تبلیغ بمعنے رسانیدن۔
تبوراک طبل کوچک که مزارعان
دارند بجہت رمانیدن طیور ونیز نام
دو چوب ست که مزارعین بریکدیگر زنند تا
مرغان بگریزند وبمعنی غربال وخوان
وکفچه آہنی از لطائف وجہانگیری۔
تبوک بفتح اول طبقی باشد مانند دف
ونام موضع میان حجر وناحیه شام که غزوه

آنجا مشہورست از لطائف۔
تبرک برکت داشتن و مبارک گرفتن از کنز و گاہی بمعنی متبرک آید درینصورت مصدر بمعنی اسم مفعول باشد۔
تبّت یدا ک ہلاک شود ہر دو دست تو
تبارک بضم را مہملہ خجستہ و مبارک کردن و بلند شدن و پاک گشتن و زیادہ شدن و بزرگ شدن و بفتح را صیغۂ ماضی معلوم از باب تفاعل بمعنی بزرگ شدن چون اسم الٰہی را حال واقع میشود لہذا معنے بزرگست مراد باشد و نام سورۂ قرآنی
تبجیل بروزن تفعیل بزرگ داشتن و عزت کردن و تعظیم کردن از کشف و منتخب
تبعل بضم عین مہملہ مشدد شوہری۔
تبتّل بفتحتین و تشدید تای فوقانی مضموم باخدا گرویدن و دل از دنیا بریدن از لطائف۔
تبسّم آہستہ خندیدن از منتخب و در آخر بہار دانش لفظ تنسم بنون بمعنے نفس زدن دوم بخود کشیدن و گاہے ازین دم زدن و اظہار لاف و گزاف مراد باشد۔
تبرم بروزن تبسم استوار شدن و بستوہ آمدن و ملول شدن و مانده شدن از منتخب وغیرہ۔
تبیان بالکسر مصدرست از باب تفعیل بمعنے روشن و ہویدا شدن معانے و آشکارا کردن از شرح نصاب و صراح و لطائف

و کنز و نوشتہ اند کہ گاہے بر نفس کلام ہم اطلاق کردہ میشود۔
تبن بکسر اول و سکون ثانی کاہ خشک از کنز و منتخب۔
تبیین بالفتح و دو یای تحتانی بر وزن تمیز و تعبیر بمعنی بیان کردن و آشکارا ساختن از منتخب و صراح وغیر آن۔
تبرخون و طبرخون چوبی باشد سرخ و سخت و گران از رشیدی و سراج اللغات و برہان و بعضی گویند کہ آن صندل سرخ ست در برہان بمعنے بقم۔
تباین بفتح اول و ضم یای تحتانے بمعنے تفاوت و فرق بودن و جدائی میان دو چیز۔
تبرزین نوعی از تبر باشد کہ سپاہیان در زین اسپ نگاہدارند از برہان و سراج اللغات۔
تبیدن گرم شدن و بمعنی اضطراب و بیقراری مجازست و بطای حطی نوشتن رسم متاخرین ست از بہار عجم۔
تبخاله بالفتح و خای معجمہ آبلہ ہای خرد کہ از گرمی تپ بر اطراف لب پدید آید و این علامت مفارقت تپ ست بلفظ افتادن و دمیدن و زدن مستعمل و در ین لفظ قلب اضافت است و تبدیل بای فارسی بعربی و زیادت ہا و بہای فارسی و بدون ہا نیز آمدہ از بہار عجم و سراج اللغات

تبیارہ تپ و لرزہ از لطائف و در بہار عجم نوشتہ کہ تبیازہ بزای معجمہ بمعنے تپ و لرزہ بلفظ گرفتن و افتادن و زدن مستعمل۔
تبعہ بفتح اول و ثانی و فتح عین مہملہ تابعان و پیروان این جمع تابع ست و لوازم و لواحق چیزے و بفتح اول و کسر بای موحدہ کار بد و عاقبت بد از منتخب وغیرہ۔
تبقیہ بروزن تصفیہ باقی داشتن از کنز
تبارک اللّٰہ بفتح را مہملہ بزرگ شد و پاک شد اللّٰہ تعالیٰ و استعمال این در مدح بوقت تعجب باشد۔
تبیرہ بفتح اول و کسر بای موحدہ و یای معروف بمعنی طبل و کوس و دہل از کشف و رشیدی۔
تبصرہ بفتح اول و سکون ثانی و کسر صاد بینا کردن و مراد از عینک نیز آمده از شمسی و منتخب و کنز وغیرہ۔
تبتی بکسر اول و بتشدید موحدہ مفتوح و کسر فوقانی منسوب بہ تبت کہ شہریست در کوہستان جنوب ہندوستان قریب کشمیر۔
فصل تای فوقانی مع تای فوقانی
تتماج بالضم و جیم عربی نام طعامی از آش ست در ترکی از لطائف و سراج و مدار
تتر بفتحتین مخفف تاتار کہ شہریست در ترکستان

تتابع بضم بای موحده پیاپی شدن از منتخب۔
تتبّع بفتح هر دو تای فوقانی و بای موحدهٔ مشدد مضموم در پی چیزی رفتن بطلب آن از منتخب و در مدار تفحص و تلاش در کنز پیروی کردن۔
تتق بفتحتین بمعنی سراپرده از بهار عجم و مؤید و مدار و کشف و نیز صاحب کشف نوشته که این لفظ عربی نیست۔
تتمیم بروزن تعظیم بمعنی تمام کردن۔
تتن بضمتین در ترکی تمباکو را گویند۔
تتمّه بفتح تای اول و کسر تای ثانی و تشدید میم مفتوحه بمعنی بقیه و آخر هر چیز و کسانیکه بکسر اول و فتح ثانی خوانند خطاست از کشف۔
تتری بفتح هر دو تای فوقانی منسوب بتتر که مخفف تاتارست و آن ملکی ست از ترکستان که ساکنان آنجا در سابق کافر بودند و بهار۔

فصل تای فوقانی مع ثای مثلثه

تثریب سرزنش و ملامت کردن از منتخب
تثاؤب بفتح اول و ثای مثلثه و ضم همزه که بصورت واوست و بای موحده بروزن تفاعل حرکتی طبیعی ست که بجهت دفع بخارات دهن باز میگردد و بفارسی فاژه و دهن دره گویند و بهندی جماهی نامند
تثلیث باصطلاح منجمین بودن قمر با سعدے بمفاصلهٔ پنج برج یا نه برج چنانچه قمر در حمل باشد و مشتری در اسد یا آنکه مشتری در قوس باشد درین صورت از حمل تا اسد پنج خانه است و از حمل تا قوس نه خانه و این نظر تمام دوستی باشد و این ستارهٔ سعد ناظر و خادم باشد قمر را و این را تثلیث ازان گویند که درمیان قمر و سعد بحساب درجات سوم حصهٔ فلک باشد و آن چهار برج بود باین طور که سه برج سالم و بقدر یک برج از جمع کردن درجات برج قمر و برج سعد حاصل آنکه میان قمر و سعد مفاصلهٔ یکصد و بیست درجه حائل باشد و اگر مفاصلهٔ سه برج یا یازده برج باشد این را نظر تسدیس گویند و این نیم دوستی باشد و اگر مفاصلهٔ چهار برج یا ده برج باشد این تربیع ست نظر نیم دشمنی دارد. و اگر مفاصلهٔ یک برج یا هفت برج باشد این را مقابله گویند این نظر تمام دشمنی ست و اگر دو کوکب در یک برج باشد آنرا قران گویند نظر تربیع در جمع کار بد گیرند مگر تربیع ماه با مشتری برای بنای مسجد و کندن چاه و جوی بهتر و تربیع ماه با عطارد برای تعلیم خوب بود از شرح قران السعدین و مؤید و مدار و دیگر رسائل۔
تثمیر میوه چیدن و بمعنی نفع یافتن۔
تثاقل گرانبار شدن و گرانی خاطر۔

فصل تای فوقانی مع جیم

تجارب بروزن تفاعل همدیگر را آزمودن و بکسر را رها جمع تجربه۔
تجنّب دور شدن و یکسو شدن از منتخب
تجدید از سر نو ساختن و در منتخب نو کردن۔
تجرید برهنه کردن چیزے را از زوائد اتیکه بران باشد و پیراستن و اصلاح نمودن و نام کتابی از منتخب۔
تجوید نیکو کردن و سره کردن و حروف بمخارج ادا کردن۔
تجرّد برهنه شدن و برهنگی و مجازاً بمعنے ترک دنیا و قطع علائق۔
تجلّد بضم لام مشدد جلدی و چالاکی نمودن در مقابلهٔ دشمن۔
تجبّر حرف سوم بای موحدهٔ مضموم مشدد گردن کشی کردن از منتخب و کنز
تجاسر بضم سین مهمله دلیری کردن و شوخی و گستاخی کردن از کشف و کنز و منتخب۔
تجّار بالضم و تشدید جیم سوداگران و این جمع تاجرست۔
تجهیز بروزن تجویز ساختن اسباب مرده و ساختن اسباب عرس۔
تجهّز آماده شدن از منتخب۔
تجسّس جست و جو کردن و خبر پرسیدن

از منتخب۔
تجمش بروز تفعل از جمش کہ بالفتح است ودر منتخب نوشتہ کہ جمش بالفتح ستردن موُ آواز باریک و بازی وعشق ورزیدن بیجے
تجرع بفتحتین وضم رار مہملہ مشدد وعین مہملہ بمعنی جرعہ جرعہ نوشیدن واندک اندک نوشیدن از منتخب وغیر آن۔
تجویف خالی کردن ودر محاورہ انچہ کہ درمیان چیزی خالی باشد۔
تجفیف خشک کردن از کنز ومنتخب۔
تجاہل باوجود دانستن خود را نادان ونادانستہ وانمودن۔
تجمل شان وشکوہ وجمال وآرایش خود نمودن از کنز ومنتخب۔
تجسم بسین مہملہ برگزیدن کسی را از میان قوم وقصد کردن بچیزی وتنا درشدن وبکار بزرگ شدن از منتخب۔
تجشم بشین معجمہ رنج ومشقت کشیدن از کنز ومنتخب ومدار۔
تجربہ بفتح اول وسکون جیم وکسر رار مہملہ بمعنی آزمایش وبا لفظ گرفتن وکردن مستعمل از بہار عجم ومنتخب وتذکرہ وتفرقہ نیز بروزن تجربہ است کہ مذکورست۔
تجزیہ بزای معجمہ پارہ پارہ کردن وتقسیم کردن چیزی را از منتخب وغیر آن۔
تجلیہ زدودن وتجلی وروشن وآشکارا کردن۔

تجلی آشکارا شدن از کنز ودر منتخب روشن وآشکارا کردن وجلوہ کردن وباستعمال فارسیان کنایہ از غلبۂ نور الہی کہ موسیٰ علیہ السلام را بالطور ظاہر شدہ بود وموسے علیہ السلام ازان بیہوش شدند پس تجلی بلفظ داشتن وشکستن وتراویدن ودمیدن وکردن مستعمل از بہار عجم وگاہی فارسیان تجلے را تجلے میخوانند اگرچہ یای ماقبل مکسور را الف خواندن خلاف قاعدۂ عربیے است لیکن این تصرف نوعی از تفریس است چنانکہ تمنی را تمنا وتماشے را تماشا میخوانند۔
تجنی بنون مشدد مکسور گناہ برکسی بستن

فصل تای فوقانی مع حای حطی

تحت الثریٰ عبارت از زیر زمین چہ ثرے بفتح اول وثانی خاک نمناک را گویند
تحارب بضم رار مہملہ باہم جنگ کردن از کنز
تحیت بفتح اول وکسر ثانی وتشدید یاے تحتانی مفتوح سلام گفتن ودیر ماندن وپادشاہے وملک از صراح ومنتخب۔
تحمید نیک ستودن ولی درپے ستایش کردن از منتخب۔
تحدید تیز کردن وحد چیزی پیدا کردن از منتخب۔
تحذیر بالفتح وذال معجمہ مکسور بمعنے ترسانیدن از کشف۔
تحریر آزاد کردن غلام وکنیزک وبمعنے

نوشتن و پاکیزہ گفتن ونوعی از نغمہ کہ بہ پیچیدگی آواز باشد بہندی گٹکری گویند وبمعنی خطہای باریک کہ از موقلم بر نقوش وتصاویر کشند ونام کتاب در علم اشکال ہندسہ از اقلیدس از کنز وکشف وبہار عجم ومصطلحات۔
تحشیر بشین معجمہ تنگ داشتن نفقہ بر اہل وعیال از لطائف۔
تحجر بفتح اول وفتح حای مہملہ وضم جیم مشدد مثل سنگ سخت گردیدن چیزی۔
تحزیز بہر دو زای معجمہ تیز کردن از صراح۔
تحرز بروزن تصرف وتقدیم رای مہملہ پرہیز کردن وخویش را نگاہ داشتن از منتخب۔
تحریض براء مہملہ وضاد معجمہ کسی را بر جنگ برانگیختن از کشف ومدار۔
تحت الشعاع کنایہ از دو روز یا سہ روز کہ آخر ہر ماہ می باشد کہ جرم قمر دران ایام بنہایت باریکی از باعث قرب شمس بزیر شعاع وروشنی شمس از نظر معدوم مے گردد وآن ایام منحوس ست۔
تحف بضم اول وفتح ثانی جمع تحفہ مستفاد از فصول اکبری۔
تحلیف گردانیدن سخن وچیزی را از وضع وحالت خود وموضوع خود از منتخب
تحت الحنک حرف ششم حای مہملہ

مفتوح و فتح نون معمول ذہاداست کہ یک پیچ عمامہ از تحت الحنک گزرانده بپسر پیچند و حنک بفتحتین بمعنی کام و زیر زنخ از مصطلحات۔

تحریک حرکت دادن وگاہی مجازاً بمعنے رغبت دادن و درغلانیدن آید۔

تحرک جنبیدن۔

تحلیل از ہم کشادن چیزے را و حلال کردن و بجاہی فرود آمدن و فانی کردن چیزیرا گداختن و باصطلاح معما و بخش کردن لفظے را یا زیاده واز ہر بخش بمعنی علیحده گرفتن و بعضے را بحال خود گذاشتن چنانچہ در معماے اسم اسد لفظ اسباب را بتحلیل دو جزو کردند یکے اس دوم باب وہر دو لفظ مراد نہ معنی ایشان چرا کہ لفظ اس بحال خود ماند واز لفظ باب مراد او کہ در است خواستہ شد واز لفظ در حرف رائیل استقاط کہ کلمہ لا نہایت اشارتست بدان حذف نمودند پس لفظ اس را بدال کہ از کلمہ در باقی مانده ملحق کردند اسم اسد حاصل شد۔

تحویل برگردیدن و برگشتن و برگردانیدن لازم و متعدی ہر دو آمده و مستعمل بمعنے سپردن و حوالہ نمودن و داخل شدن از کشف

تحم حرف ثالث تاے فوقانیے بروزن یکم بمعنے واجب شدن از کشف و کنز و منتخب

تحکم دعوی کردن و غلبہ کردن و حکومت بزور و در خیابان نوشتہ کہ تحکم خواه نخواه حکم کسے قبول کردن۔

تحم بیرون بر آمدگی ہر چیز و حجامت نمودن و مکیدن و باز داشتن و بر آمدن پستان از منتخب۔

تحشم بفتحتین و ضم شین معجمہ مشدد غضب نمودن و صاحب چاکران و خدمتگاران شدن۔

تحزن بروزن تاسف اندوہگین شدن از منتخب۔

تحصن در حصار شدن۔

تحنن بضم نون مشدد مہربانی کردن

تحریمہ تکبیر اول یعنے تکبیریکہ بعد نیت نماز گویند و این تکبیر از ہمہ تکبیرات نماز اول می باشد و معنی اصلی این حرام گردانیدن بر خود کلام دنیا و دیگر حرکات و معاملات۔

تحیہ بفتح اول و کسر حاے حطی و فتح یاے مشدده بمعنی سلام و درود و بمعنی زندگانی دادن و ملک و پادشاہے از صراح و کنز و منتخب۔

تحلیہ شیرین کردن و زیور بستن و کسے را صفت کردن از منتخب۔

تحاشی بیکسو شدن از کشف و کنز

تحری بروزن تسلی بمعنی صواب جستن و سزاوار و بہتر جستن و در رنگ کردن بجاے و قصد کردن بسوے قبلہ از لطائف و منتخب۔

تحافی بکسر فا نیکو شدن و جدا شدن از لطائف۔

فصل تاے فوقانی مع خاے معجمہ

تخم حنا از مخزن معلوم میشود کہ مصر باه است۔

تخریب خراب کردن۔

تخت حساب منجمان را تختہ حساب میباشد کہ بران خاک انداختہ نقوش حساب طالع درست کنند۔

تخت معروف و چاق شدن دماغ از نشہ از مصطلحات و صاحب بہار عجم نوشتہ کہ تخت بمعنی اریکہ مشترک ست در عربی و فارسی۔

تخالج بضم لام و بعده جیم شک و وسواس در دل آمدن از کنز۔

تخریج بیرون آوردن و داد بدادن بزیکے۔

تختہ بند بمعنے حبس و قید و بمعنے محبوس و قیدی و بمعنی چوبہاے کوچک کہ بر دست و پای شکستہ بندند و بمعنی دست و پای شکستہ کہ بران چوبہا بستہ باشند نیز آمده از رشیدی و برہان۔

تختہ نرد تختہ کہ بران بازے نرد بازند

تخسیر بمعنی کمی از لطائف و در منتخب و صراح بمعنی ہلاک کردن۔

تخش بالفتح و شین معجمہ کمان تیراوک

از بهار عجم و در برهان نوشته که نوعے از کمان ست که تیر کوچک دارد و قسمے از تیر ست و در مصطلحات مرقوم ست که نوعی از کمان ست که تیر از ان به تعبیه اندازند و در شرح اللغات آورده که تخش بالفتح بالا و صدر مجلس و نوعی از تیر و تیر آتشبازی مدا نیز گویند چه تخشیدن بمعنی بالانشستن ست تیر آتش بازی را بهمین سبب تخش نامند که در هوا بسیار بلند میرود و نیز نوشته که بعضے گویند که نوعے از کمان ست۔

تخلیط آمیختن و آمیزش کردن باطل در کلام از مدار۔

تخشع بروزن تکلف فروتنی و عجز کردن از کشف۔

تخویف بمعنی ترسانیدن۔

تخاوف باهمدیگر خوف کردن۔

تخالف بضم لام مخالفت و دگرگونی۔

تخلف بروزن تصرف خلاف کردن در وعده۔

تخماق بالضم بمعنی میخ کوب و آن چوبی باشد که بدان میخهاے خیمه کوبند این لفظ ترکی ست از مصطلحات و لغات ترکی۔

تخریق پاره کردن از لطائف۔

تخلق بروزن تملق خلق گرفتن و خوکرده و خوشخو شدن از منتخب وغیره۔

تخته سلنگ ورزش کشتی گیر انست که هفت هشت تخته بدیوار قائم کرده و زنگها بسته بوضع معهود بران شلنگ زنند از مصطلحات و بهار عجم۔

تختهٔ اوّل لوح محفوظ از شرح مخزن اسرار۔

تخلل رخنه شدن و خرابی و تباهی۔

تخییل بروزن تفعیل خیال کردن و کسے را در خیال انداختن۔

تخیل بروزن تکلف در خیال آوردن از منتخب۔

تخلخل بدو خای معجمه اوّل مفتوح دوم مضموم جدا شدن اجزاے چیزے از یکدگر ضد تکاثف از منتخب۔

تخاقوییل بفتح اول و ضم قاف و کسر همزه سال مرغ چه تخاقو در ترکی بمعنے مرغ و ییل بمعنی سال چنانکه دوره دوازده ماه را سال باشد از همچنین ترکان را دورهٔ دوازده سال نیز مقرر ست و هر سال را نامی علحده باسم جانور یست پس تخاقوییل نام سال و هم ست از جملهٔ دوازده سال و کسانیکه نام ماه فهمند غلط ست۔

تخم گل گرهی باشد سرخ رنگ که بعد از بطرف شدن گل بر درخت گل پیدا میشود۔

تخوم بضم نشانها و حدود میان دو زمین و نام شهر۔

تخته بر سر شکستن خراب و رسوا کردن از مصطلحات۔

تخته زدن رسم نصاری ست که هنگام پرستش بضرب اصول تخته بر تخته زنند از شرح گل کشتی۔

تخم چیزی برافتادن کنایه از نابود و معدوم شدن آن از مصطلحات۔

تخشیدن بالانشستن از برهان۔

تخمین اندازه کردن۔

تخت سلیمان نام مقامے است در کشمیر۔

تخت رونده کنایه از اسپ۔

تختنده در ترکی بمعنی در تخت نون زائده است و لفظ ده بهاے مختفی بمعنے در۔

تخمه بضم اوّل و سکون ثانی در فارسی اصل و نژاد و اولاد و بضم اوّل و فتح دوم و سوم در عربی بمعنی بدهضمی طعام که از امتلای معده پیدا شود از برهان و رشیدی و لطائف و سروری و سراج۔

تخلیه خالی کردن از کنز۔

تخطیه بروزن تصفیه بمعنی خطا گرفتن در کار کسے از کنز۔

تخاقوی بفتح اوّل و ضم قاف بمعنی مرغ و این ترکے ست از لغات ترکی نوشته شد۔

تخم بازی روز نوروز و روز عید که کودکان به بیضه‌های رنگین بازی کنند از مصطلحات۔

فصل تای فوقانی مع دال مهمله

تدریج درجه بدرجه و پایه بپایه چیزی را بسوی چیزی بردن یعنی آهسته آهسته کاری کردن
تدبر بروزن تفکر پس کار اندیشیدن از منتخب
تدبیر در پس کاری آمدن و در عقب کاری غور کردن از کشف و در صراح پایان کاری نگریستن۔
تدمیر هلاک کردن و به هلاک افگندن کسے را از منتخب۔
تدویر بمعنی لغوی گرد گردانیدن چیزی و باصطلاح علم هیئت فلک کوچک که میان فلک دیگر باشد از منتخب بدانکه هر فلکے از افلاک هفتگانه مرکبست از چند افلاک یعنی از چند اجزای مدور و همه اسمای اجزا این ست ممثل و مائل و جوزهر و مدیر و خارج المرکز و حامل و تدویر پس در حامل و خارج المرکز تفاوت همین ست که در فلک شمس خارج المرکز نامند و در افلاک دیگر حامل گویند و ممثل و مائل و مدیر هر سه بر یک شکل باشد یعنی هر یکے ازین هر سه بعد مرکوز شدن حامل آنچه باقی ماند بدو متمم مختلف الثخن تمامیت میگیرد یکی حاوی بحامل و دیگر محوی حامل و در رقت حاوی و غلظ محوی بجانب اوج و بسوی حضیض همچنین بر خلاف یک دیگر بدانکه فلک قمر مرکبست از چهار اجزا یکے مائل دوم حامل سوم تدویر چهارم جوزهر که محیط هر سه اجزای مذکوره اوست و فلک عطارد مرکب از چهار فلک یکی ممثل دوم مدیر سوم حامل چهارم تدویر و فلک شمس مرکب از دو فلک یکے ممثل دوم خارج المرکز و تدویر ندارد و شمس در ثخن خارج المرکز خود بجای تدویر مرکوز ست و فلک زهره و مریخ و مشتری و زحل هر یکی ازینها مرکب ست از سه فلک یکی ممثل دوم حامل سوم تدویر و سوای شمس هر یکی از سیاره در کناره تدویر خویش مرکوز ست و تدویر در ثخن حامل خود در اینجا شکل فلک قمر نوشته می شود که ازان سوای فلک عطارد بشکل تمخ فلک دیگر بر قیاس میتوان آورد و چون از جوزهر قطع نظر کنند صورت فلک زهره و مریخ و مشتری و زحل مشخص میشود و چون جوزهر و تدویر هر دو را از نظر اندازند شکل فلک شمس ظاهر میگردد
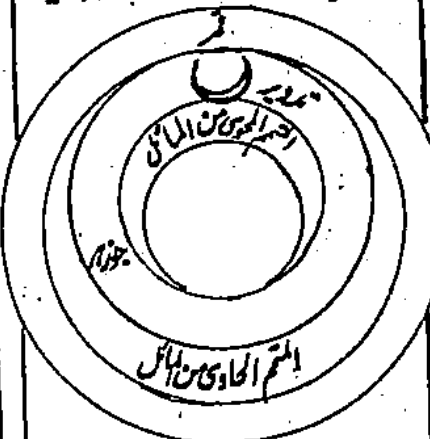
تدریس سبق دادن۔
تدنیس بانون و تحتانی و سین مهمله بچرک آلودن۔
تدقیق باریک کردن و نیک کوفتن از منتخب و کنز۔
تدارک بضم را و مهمله دریافتن چیزی که فوت شده باشد و همدیگر رسیدن از کنز
تداخل بهم در شدن و در یکدیگر از منتخب و باصطلاح اطبا در غذای منهضم غیر منهضم را آمیختن۔
تداول بضم واو از یکدیگر دست بدست فرا گرفتن و بنوبت از یک دیگر گرفتن از کشف و کنز و منتخب۔
تدوین جمع نمودن و تالیف کردن از منتخب۔
تدین بفتح اول و ثانی و ضم تحتانی مشدد دیندار شدن از کنز و منتخب۔
تدهین روغن مالیدن و چرب کردن
تدسیه بالفتح و سین مهمله مکسور و تحتانی تباه کردن و گمراه کردن از منتخب۔
تداوی دوا کردن و درمان نمودن از کنز و منتخب۔

فصل تای فوقانی مع ذال معجمه

تذنیب بروزن تقریب دنباله پیدا کردن چیزی را از منتخب۔
تذبذب بفتح اول و ثالث و سکون موحده و ضم ذال معجمه دوم دو دله شدن و متردد بودن و جنبیدن چیزے که بهوا آویخته باشد از منتخب۔
تذهیب زر اندود کردن از منتخب و کنز

تذکار بالفتح ذکر نمودن و بالکسر خطاست چرا که سوای تبیان و تلقای هیچ مصدری بر وزن تفعال بالکسر نیامده مگر اسم جنس و صفات برین وزن اکثر می آید چنانچه تمثال و تمساح و تلعاب بمعنی بسیار بازی کننده از رسالهٔ ابن حاج۔

تذکیر مذکر گردانیدن و بمعنی یاد دهی کردن۔

تذکر بتشدید کاف مضموم یاد کردن و به یاد آمدن۔

تذلل فروتنی نمودن و عجز کردن و خود را خوار داشتن از صراح۔

تذرو بفتح اول و ثانی که ذال معجمه ست بمعنی خروس صحرائی و بدال مهمله نوشتن و خواندن و بمعنی کبک گفتن خطاست از جهانگیری و فرهنگ حکیم نور الدین و در سراج اللغات از فرهنگ قوسی نقل کرده که تذرو بذال معجمه مرغی از جنس ماکیان و خروس که در بیشهٔ استرآباد و مازندران بسیار باشد و بغایت خوش رنگ بود و بانی سراج الدین علی خان آرزو قول قوسی را پسند نموده نوشته که مرا اعتماد بر قول قوسی ست که صاحب زبان ست۔

تذکره بکسر کاف بمعنی یادداشت و بمعنی یاد آوردن و پند دادن از کشف و کنز۔

فصل تای فوقانی مع رای مهمله

ترسا بالفتح نصاری و آتش پرست و این لفظ رومی ست از برهان و سراج۔

ترطیب تر کردن و تری در مزاج در آوردن۔

ترتیب راست کردن و درجه بر چیزی نهادن چند چیز را بمقام و مرتبهٔ خود ها۔

ترتب بروزن تصرف راست و درست شدن۔

ترکی ضرب نوعی از اصول نواختن سازها۔

ترهب راهب شدن از لطائف

تراب بالضم خاک خشک از شرح نصاب

ترب بالکسر و بای موحده بمعنی هم عمر که بفارسی همراز گویند از صراح و شرح نصاب۔

ترائب بفتح اول و کسر همزه که حرف چهارم ست استخوانهای سینه و این جمع تریبه است و مجازاً بمعنی سینه آید از منتخب و صراح وغیره۔

ترحب مرحبا گفتن از لطائف۔

ترحیب بمعنی تعظیم از لطائف۔

ترقب چشمداشت از کنز۔

ترهیب بروزن ترکیب بمعنی ترسانیدن از منتخب۔

تربت بالضم بمعنی خاک و مجازاً بمعنی قبر از کنز۔

ترت و مرت بفتح اول و فتح میم و سکون هر دو رای مهمله بمعنی زیر و زبر از لطائف۔

ترهات بضم اول و فتح رای مهمله مشدده سخنهای باطل لهو آمیز جمع ترهته که بمعنی باطل ست از صراح و کنز۔

تردست بمعنی چست و چالاک از رشیدی و برهان و بعضی محققان نوشته اند که بمعنی مشاق و کامل هنر و مستعمل در کاری که بدست تعلق دارد و در سراج اللغات بمعنی چالاک دست و اطلاق این لفظ بر کسانی کنند که عمل بدست نمایند چنانکه نقاش و کاتب۔

ترویج بمعنی رواج دادن و روائی دادن۔

ترنج بضمتین میوهٔ معروف و بمعنی چین و شکنج نه بضم اول و فتح ثانی از کشف و برهان و جهانگیری و رشیدی و مؤید و مدار و بمعنی بوتهٔ کلان که بر هر چهار گوشهٔ چادر و دوشاله و بعضی جاهای قبا وغیره از کلابتون و ابریشم الوان نقش کنند۔

ترویح راحت دادن و خوشبودار کردن از منتخب و کنز۔

تراویح جمع ترویح و بیست رکعت نماز نفل که در شبهای ماه رمضان گذارند آنرا تراویح بهمین سبب گویند که بعد هر چهار رکعت خود را راحت و آرام میدهند

ترح بفتحتین و حای مهمله بمعنی اندوه و غم که ضد فرح ست از لطائف۔

ترشح تراویدن از منتخب و مجازاً بمعنی
اندک بارش مستعمل میشود۔
ترشیح آب دادن و نام صنعتی از شمسی۔
ترجیح بروزن تفعیل افزونی نهادن و
غالب شدن از تاج المصادر و منتخب و
بلفظ داشتن و دادن و کردن و نهادن
مستعمل از بهار عجم۔
ترمد بالضم و بای موحده نیز مضموم نام
دوائی مسهل بهندی نسوت گویند۔
تردید باز گردانیدن و باز آوردن و
زبون فاسد گردانیدن از منتخب۔
تردد گردیدن و رفتن و آمد و شد کردن
و مجازاً بمعنی فکر و اندیشه از تاج المصادر و
منتخب و کنز۔
ترصد چشم داشتن از منتخب و شمسی و کنز
ترکی تمام شد غرور کسی آخر شدن
از مصطلحات۔
ترجیع بند معنی این در لغت برگردانیدن
بندست و در اصطلاح آنکه شاعر چند بند
در بحر موافق و بقوافی مختلف تصنیف نماید
و بعد هر بند یک بیت معین را که متفق
الوزن و مختلف بقوافی هر بند باشد بار
بار بیارد بشرطیکه آن بیت که بمضمون بیت
آخر هر بند مربوط باشد۔
ترکیب بند آنکه شاعر چند بند به بحر
موافق بقوافی مختلف تصنیف نماید و مابین
هر بند بیتی علٰحده غیر مکرر متفق الوزن
و متفق القوافی حائل کند۔
تر بالفتح برای تفضیل آید و بمعنی تازه
و آبدار و صاف پاکیزه چون شربت
تر و شکر تر و کباب تر و بوسهٔ تر و شعر تر
و نغمهٔ تر و نالهٔ تر و کافور تر و وسمهٔ تر و بلفظ
تر بمعنی نادم و شرمنده نیز آمده از بهار عجم
تریاق کبیر معجونیست مرکب از هفتاد
ادویه و این را تریاق فاروق نیز گویند
دافع جمیع زهرها و مقوی دل و دماغ۔
ترکتاز بالضم مطلق تاختن و بمعنی ناگاه
تاختن بر سبیل غارت مثل تاختن ترکان
و بمعنی مرد سپاهی و غارت گر از بهار
عجم و سراج و مدار۔
تریز بکسرتین و یای معروف نه بفتح
اول قطعهٔ از جامه و قبا و آن مثلث
باشد از برهان و کشف و مدار۔
تراز بالکسر نام شهری و نقوش جامه و
مجازاً زینت و آرایش و بالفتح نیز آمده
و طراز بالطای معرب آنست از رشیدی
و در سراج اللغات نوشته که تراز بالکسر علم
جامه و بمعنی زینت و آرایش و نام شهریست
از ترکستان که اهل آن بجمال حسن شهرهٔ
آفاق اند و بفتح نیز گفته اند و قوسی گفته
که تراز بالفتح سجاف جامه و طراز آستین
و گریبان و آن زینتی است که قبل ازین
می کردند و بکسر شهریست از ترکستان۔
ترس بالضم و سین مهمله در عربی بمعنی سپر
و در فارسی یعنی چیز سخت می آید از کشف
و رشیدی و سروری و برهان۔
تراش بالفتح افتخار و آرایش و نفع و بمعنی
طمع و توقع از رشیدی و سراج اللغات
و مصطلحات۔
ترکش در اصل تیرکش بود بمعنی جای
تیر کشیدن بجهت کثرت استعمال کسرهٔ
برای تخفیف بفتح بدل شده و یا را حذف کردند
ترش بفتحتین و بضم اول و سکون ثانی
هر دو صحیح نام مزه معروف که بعربی حامض
گویند از مدار و کشف و بهار عجم۔
ترصیص بهر دو صاد مهمله استوار
کردن چیزی بوجه کمال و بار زیر گرفتن
چیزی را از کنز و کشف و منتخب۔
ترخیص رخصت کردن و اجازت
دادن۔
تربص بروزن تصرف و حرف سوم
بای موحده و چهارم صاد مهمله چشم داشتن
چیزی را و توقف کردن و غله نگاه داشتن برای
فروختن از کشف و صراح و کنز و لطائف
تراض بفتح اول و ضاد معجمه با یکدیگر راضی
شدن در اصل تراضی بوده یا بجهت
تخفیف حذف شده است۔
ترجیع باز گردانیدن و در مصیبت انا
لله و انا الیه راجعون گفتن۔
ترفع بلندی جستن و کنایه از غرور و کبر
از لطائف وغیره۔

تراجع بضم جیم بازگشتن و منقلب شدن و بایک دیگر رجوع کردن و رجعت کردن کواکب از حرکت اکثری خود که از مغرب بسوی مشرق می باشد۔

ترع بضم اول و فتح ثانی و عین مهمله بمعنی سبزه زار از شرح نصاب و در کنز اللغات نوشته که ترع بوستانها و درجه ها و این جمع ترعه است که بالضم باشد۔

ترعرع بفتح اول و ثانی و سکون عین مهمله اول و ضمهٔ راء مهملهٔ دوم بالیدن کودک و نشو و نما گرفتن از منتخب و صراح۔

تربیع درمیان قمر و ستارهٔ دیگر تفاوت چهار برج یا ده برج باشد مثلاً اگر قمر در حمل باشد و زهره در سرطان و یا قمر در جوزا باشد و زهره در حوت و این نظر دلیل دشمنی ست از مدار و این را تربیع ازان گویند که درین قمر و کوکب دیگر بحساب درجات مفاصله نود درجه که چهارم حصهٔ فلک بود و آن سه برج باشد باین طور که دو برج سالم و لقدر یک برج از جمع کردن درجات برج قمر و برج دیگر کوکب و در منتخب چهار گوشه کردن چیزی و نظر کردن کوکب از برج سوم که ربع فلک ست بکوکب دیگر۔

ترصیع جواهر نشاندن در چیزی و در سخن مقابلهٔ هر لفظ لفظی دیگر آوردن که قافیه بان تواند شد و بعضی محققان چنین نوشته اند که ترصیع جواهر نشاندن در چیزی و باصطلاح شاعر یا منشی برابر هر کلمه کلمهٔ دیگر بیارد که متفق الوزن و موافق القوافی باشد مثال آن از قرآن مجید۔ اِنَّ الْاَبْرَارَ لَفِیْ نَعِیْمٍ وَّاِنَّ الْفُجَّارَ لَفِیْ جَحِیْمٍ۔

تردماغ سرخوش و نیم مست۔

ترادیف قرینه ها یعنی دو چیز یا بیشتر که باهم مشابه یکدیگر باشند۔

ترف بالفتح پنیر و جغرات خشک از مؤید و در برهان نوشته که نان خورشی ست که از جغرات می پزند۔

ترفق بروزن تملق بمعنی مهربانی کردن و نرمی نمودن۔

تریاق بالکسر معرب تریاک آن دوای مرکبست معروف که چند ادویه را کوفته و بیخته در شهد آمیزند و آن دافع اقسام زهرهای نباتی و حیوانی باشد۔

ترغاق بالضم پاسبانی و نگاهبانی از سراج اللغات و این لفظ ترکیست۔

ترک بالفتح و کاف عربی بمعنی گذاشتن و بلفظ گفتن و کردن و گرفتن مستعمل و بمعنی کلاه و گوشهٔ کلاه و بمعنی خود آهنی و بالضم نام قومی منسوب بترک که مردی بود از فرزندان نوح علیه السلام و مجازاً بمعنی سپاهی و بمعنی معشوق از مدار و جهانگیری و بهار عجم و مؤید اللغات ترکی و برهان و منتخب مگر فارسیان برای معنی خود آهنی و در بعض محل بکاف فارسی نیز استعمال کرده اند۔

ترک فلک ستارهٔ مریخ و بعضی گویند که کنایه از آفتاب ست۔

تریاک صاحب مؤید و برهان و مدار بفتح و کسر اول نوشته اند و در جهانگیری بفتح فقط نام معجونی و مطلق فادزهر و بمعنی افیون و در سراج اللغات نوشته که تریاک بالکسر بمعنی پادزهر که بعرف آنرا زهرمهره گویند و مجازاً بمعنی معجونی مقرری که دافع زهرها باشد اطلاق کنند و در مصطلحات نوشته که بمعنی افیون اصطلاح جدید افیونیان ست که شهرت گرفته۔

ترغاک بالضم و غین معجمه و کاف عربی بمعنی پاسبان و پاسداری شب این لفظ ترکی ست از برهان۔

ترنگ بفتحتین و کاف فارسی آواز کمان بوقت تیر انداختن از برهان۔

ترنگا ترنگ آواز تیغ بوقت زدن بر چیز سخت۔

ترازوی عدل ترازو که بسنجیدن در هر دو پله آن کمی و بیشی نباشد بلکه برابر باشد

ترحال بالکسر و حاء مهمله کوچ کردن از لطائف۔

ترتیل قرارت قرآن باداء مخارج حروف باهستگی و آرامیدگی۔

تره‌ل بروزن تجمل نرم گوشت شدن و نرم شدن عضو از کنز و در منتخب بمعنی سست شدن۔

تراکم بر وزن تفاعل برہم نشستن وگرد آمدن از کشف وصراح وکنز ومجازاً بمعنی ہجوم وانبوہ۔

ترخیم بمعنے معجمہ نرم گردانیدن وانداختن حرف آخراز کلمۂ منادی وغیر منادی۔

ترنم بضم نون بمعنی سرائیدن وسرود از منتخب۔

ترشدن شرمندہ ومنفعل شدن از چراغ ہدایت وسراج وشمسی ومصطلحات۔

تردامن فاسق وفاجر از صراح۔

ترزبان ناطق وبفصاحت سخن گوینده

ترکی کردن ظلم وتظلم کردن از رشیدی

ترقیدن شگافته شدن واین مبدل ترکیدنست از جواہر الحروف۔

ترجمان بالفتح وجیم مضموم بمعنے فصیح وتیز زبان وخوش تقریر وکسیکه دانندۀ دو زبان باشد که صاحب یک زبان را بصاحب دیگر زبان بفهماند واین معرب ترزبانست وضم جیم از انست که زبان بضم اول ست وبفتح نیز آمده وبعد معرب کردن این لفظ مصدر وافعال واسمای ازان اخذ کردند چون ترجم یترجم ترجمة فهو مترجم چون دحرج یدحرج دحرجة فهو مدحرج از رسالۂ معربات ملا عبدالرشید صاحب رشیدی ودر کشف ومدار ومنتخب نیز بضم جیم ست ودر مؤید بفتح جیم ودر صراح بضم وفتح جیم بمعنی تیلماجی ولفظ ترجمان بمعنی تاوان نیز آمده است چنانکه در بهار عجم یافته شد۔

ترکمان بضم اول وسکون ثانی نام قومی از ترک از لغات ترکی ودر برہان ودر سراج نوشته که چون اینها ترکان پایۀ کمتر دارند چنین موسوم شدند یعنی مانند ترکان وبعضے نوشته که مرکب نیست۔

ترقین بفتح اول وکسر قاف نزدیک بهم نوشتن سطرهاے کتاب ونقطۂ اعراب کردن وآرائش دادن کتاب را وخضاب کردن بحنا وسیاه کردن موضعی را بفرد حساب بخط زائده تا گمان نشود که اینجا را برای نوشتن سفید گذاشته اند از منتخب وصراح۔

ترن بفتحتین گل نسرین از برہان۔

ترنگبین بفتحتین وکاف فارسی وآن دوائیست شیرین مثل شکر که مانند شبنم بر درخت خاص که خاردار باشد منجمد می گردد از برہان۔

تریدن بفتح کشیدن وبضم بمعنی ترسیدن از برہان

ترکان بالفتح وکاف عربی لقب زنان از عالم بی بی وبیگم از لطائف۔

ترک چین کنایه از آفتاب۔

ترنجبین بفتح اول وسکون نون وضم جیم معرب ترنگبین ست وآن چیزیست مانند شهد بشیرینی وقوام که بر خارهای درخت اشترخار در ملک خراسان از هوا مانند شبنم می افتد وباز خشک شده مانند شکر سرخ میگردد از مدار ومؤید وسدیدی وبحر الجواہر۔

ترازوی پولادسنجان کنایه از نیزه مبارزان از سراج۔

ترخان بالضم وخای معجمه کسیکه پادشاه او را از تکالیف آداب معاف کرده باشد وبگناہی مواخذه نکند ونوعی از سبزه که مانند پودینه با نان خورند وقومی از ترکان چغتائی ورئیس وشریف را نیز گویند ولقب ابونصر خاقانی از رشیدی وخان آرزو در سراج اللغات نوشته که ترخان بمجاز در عرف حال بمعنی مسخره نیز مستعمل میشود۔

ترازو شدن یک سر تیر ونیزه از چیزی گذشتن وماندن بعضے ازان بطرف کماندار ومقابل شدن وبرابر شدن از چراغ ہدایت ورشیدی وسراج وبرہان۔

ترازوی سنگ زن
ترازو که یک پلۀ آن زیاده باشد دیگر کم از بهار عجم۔

تره بکسر اول وفتح ثانی بمعنی کینه وبفتح اول وکسر ثانی بمعنی باطل وبفتحتین وتخفیف وتشدید را در فارسی بمعنی برگ بعضے نباتات که پخته با نان خورند بهندی ساگ گویند از شرح نصاب ولطائف وکنز وغیره۔

ترجمہ بفتح اول وسکون ثانی وفتح جیم بیان کردن مطالب زبانی بزبان دیگر وماخذایو ترجانست کہ معرب ترزبان باشد وترجان بمعنی کسیکہ کلام دوشخص متغایرۃ اللسان را بیکدیگر بفہماند چون عربان ترزبان رامعرب کردہ ترجمان ساختند پس ازان مصدر وافعال واسماء اشتقاق کردند چون ترجم یترجم ترجمہ فہو مترجم چون دحرج یدحرج و حرجۃ فہو مدحرج اگرچہ در لفظ ترجمان بفتح و ضم جیم بعضے اختلاف کردہ اند چنانچہ صاحب منتخب وصراح مگر در لفظ ترجمہ بحرکت جیم اختلاف نباید کرد چراکہ بروزن دحرجہ است سوای این بحر الجواہر وکشف ومنتخب و کنز ومزیل الاغلاط ہمہ بفتح جیم ثابت میکنند

ترقوۃ بالفتح وقاف مضموم استخوان چنبر گردن کہ بہندی ہنسلی گویند از منتخب وکنز

تریاق اربعہ معجونیست دافع زہرہا و مفید مرع ولقوہ اجزایش چہار ست جنطیانا وحب الغار وزراوند و مر۔

تراشہ بفتح آلتیست آہنی کہ ازو سنگ رامی تراشند۔

ترکہ بفتح اول وکسر راء مہملہ وفتح کاف عربی آنچہ مال ومتاع از مردہ ماند از مؤید ومنتخب وصراح ومدار۔

ترمانہ بالفتح وبدو لون بمعنے نان با نانخورش از لطائف۔

ترنجیدہ بفتحتین بمعنی پرچین وترش رو از جہانگیری وبرہان ودر رشیدی نوشتہ کہ این لفظ از ترنج ماخوذست بواسطہ چین وشکنج کہ بر پوست آن باشد

ترفیہ بالفتح وکسر فا وسکون تحتانی و ہای ملفوظ بروزن ترجیح بمعنی آسودگی از مؤید ودر منتخب آسایش دادن و خوشوقت گردانیدن۔

ترفہ بفای مشدد ومضموم وہای ملفوظ آسودگی ودولتمندی۔

ترانہ بمعنی سرود ونغمہ ونوعی از سرواز سراج اللغات ورباعی رانیز ترانہ گویند

تردامنی گناہگاری وفاسقی۔

ترجی بفتحتین وکسر جیم مشدد امید داشتن بچیزی کہ ممکن باشد۔

تریاکی کسی کہ بافیون خوردن عادت دارد ونام شاعری۔

ترانہای خزانگی مراد ترانہای کہ آن را پادشاہی یا امیری تصنیف کردہ باشد۔

ترسی بالضم وسین مہملہ ہر چیز کہ بصورت سپر مشابہ باشد۔

تردماغی حالت عقل وشعور وبمعنی فرحت وسرور ومستی معتدل وبمعنے تازگی نیز آمدہ۔

تراجی باہم مراد داشتن۔

تریاق لانی پازہر لان ولان نام کوہیست از بہار عجم ومنتخب۔

تراخی بروزن فراخی بمعنی کاہلی وتقصیر نمودن از کشف وکنز ودر منتخب تاخیر کردن۔

تراہی بفتح نوزادہ ومیوۂ نو رسیدہ از برہان وجہانگیری ورشیدی وسراج

ترخانی بالضم وخای معجمہ منصب مقرری پیش سلاطین ترکستان کہ صاحبش از جمیع تکالیف نوکری معاف باشد و مجازاً بمعنی مسخرگی نیز آمدہ از چراغ ہدایت

ترکتازی بمعنی مطلق تاخت وبمعنی ناگاہ تاختن بر سبیل غارت مثل تاختن ترکان وبمعنی مرد چالاک وسپاہی وبایمعنی یای نسبت باشد از بہار عجم۔

تری بیدماغی وناخوشی وظرافت از مصطلحات ودر چراغ ہدایت بمعنی درشتی وآزردگی۔

ترنوازی خوشخوانی مطرب از مصطلحات

تراضی از ہمدیگر رضامند وخوشنود شدن از کنز ومنتخب

ترمذی بحرکات ثلاثہ وکسر میم وضم آن دو قول وذال معجمہ منسوب بشہر ترمذ کہ آن طرف جیحون است از لب لباب سیوطی

فصل تای فوقانی مع زای معجمہ

تزویج جفت کردن وقرین کردن ومرد را زن دادن وزن را شوہر از منتخب

تزاید بفتح اول وثانی وضم یای تحتانی افزون شدن از منتخب۔

تزارید بفتح بمعنی چینہا وشکنہا کہ مشابہ

بیافتن زره باشد۔

تزویر مکر و فریب کردن و بیاراستن دروغ از صحاح وکنز۔

تزعزع بدزای معجمه بد و عین مهمله و حرف چهارم مضموم بمعنی جنبش از منتخب۔

تزییف بروزن تصریف بمعنی زبون و ناچیز کردن و ناسره گشتن از لطائف۔

تزعیف بعین مهمله هلاک کردن از صراح

تزریق ریا و نفاق و دروغ و کسی را بریاد نفاق و دروغ نسبت کردن۔

تزک بفتحتین و کاف عربی بمعنی ترتیب و انتظام و ضابطهٔ لشکر و مجلس و این لفظ ترکیست گاهی توزک بزیادت واو نویسند مطابق رسم خط ترکی از نصاب ترکی و شمسی و لغات ترکی۔

تزلزل بفتحتین و حرف چهارم زای معجمه مضموم لرزیدن و جنبیدن۔

تزلل بروزن تامل لغزش و لغزیدن

تزاحم بزای معجمه و ضم حای مهمله بمعنی انبوهی و انبوه کردن از کنز۔

تزیین زینت دادن و آرایش کردن از منتخب۔

تزرلق بیان بمعنی کاذب و دروغگو۔

تزاو بفتح تای فوقانی و فتح زای معجمه فارسی و دو آخر دال یکی از سپاهیان و نام سردار از شرح خان آرزو بر سکندرنامه

تزکیه پاک گردانیدن و زکوٰة دادن از کنز

تزکی بضم اول و فتح زای معجمه و تشدید کاف عربی نام امیریست از امرای سلطان معزالدین از شرح۔

فصل تای فوقانی مع سین مهمله

تسحب بفتح اول و ثانی و حای مهمله مشدد مضموم و بای موحده بمعنی ناز کردن خشو و زن را با عاشقان باشد از شرح نصاب و منتخب و کنز۔

تسویة البیوت باصطلاح منجمین آن است که شکل دوازده خانهٔ بروج بر تخته یا کاغذ کشند و مطابق بودن کواکب در برج فلکی در هر خانه آن اسم کوکب نویسند و در آن شکل نظر کرده نحوست و سعادت طالع مولود دریافت نمایند۔

تسبیح سبحان الله سبحان الله گفتن و بپاکی خدا را یاد کردن و نماز کردن از منتخب و مجازاً بمعنی یکصد دانه در رشته کشیده نیز آمده از بهار عجم۔

تسامح بضم میم و حای مهمله آسان گرفتن از کنز و کشف و جوانمردی کردن۔

تسلیخ در آخر خای معجمه پوست کندن

تسافد بضم فا و دال معجمه جماع کردن بهائم از کنز۔

تسدید راست و درست نمودن و درستی و استواری۔

تسوید سیاه کردن و کنایه از نوشتن از کنز۔

تسخیر رام کردن و فرمانبردار کردن از منتخب

تسطیر بمعنی نوشتن از منتخب۔

تستیر پوشیده کردن و پرده بستن۔

تسییر سیر کردن۔

تسییر سیر دادن و روان کردن و از شهر بدر کردن۔

تساکر بضم کاف خود را مست وانمودن بغیر مستی و نشه۔

تسویس وسواس کردن۔

تسدیس شش گوشه کردن و باصطلاح اهل تنجیم اگر میان دو ستاره تفاوت بسه برج و یا یازده برج باشد چنانکه قمر در حمل باشد و مشتری در جوزا یا آنکه قمر در جوزا باشد و مشتری در حمل و این نیم دوستی است از مدار و این را تسدیس از آن گویند که میان قمر و کوکب دیگر متفاصله شصت درجه که سدس یعنی ششم حصهٔ فلک باشد واقع بود۔

تس بالضم در فارسی بمعنی گوز بی صدا از مصطلحات۔

تسلس بهر دو سین مهمله بروزن تملق بمعنی سالوسی و مکاری از لطائف۔

تسلط بر کسی دست یافتن و غلبه کردن از منتخب و شمسی۔

تسویغ در آخر غین معجمه روا کردن و روان نمودن از منتخب و مؤید و کشف۔

تسویف تاخیر کردن و درنگ

انداختن و وعدہای فریب دادن از منتخب و مدار و کنز۔

تسلسل پیوستہ شدن و روان شدن از کنز و منتخب و باصطلاح تسلسل عبارتست از وجود امور غیر متناہیہ در یک وقت بسبیل توقف کہ یکی ازان موقوف بر دیگرے باشد وآن دیگرے موقوف بر دیگرے از انہا ہمچنین الی غیر نہایت چنانکہ مراتب اعداد کہ غیر متناہی اند اگر در یک وقت جمع شوند از جانب انتہائے فرضی۔

تسبیح سال رشتہ سال گرہ از مصطلحات

تسویل آراستن کاری و سوال کردن و خواستن زبان و نیز آراستن شیطان گناہان را در نفس مردم و افتراء و سخن آرائی از منتخب و مدار و کشف و فرہنگ حسینی و لطائف و کنز۔

تسہیل آسان کردن و باصطلاح اہل معما یکی از اعمال تمیمہ است کہ انواع آن چہار ست انتقاد و تحلیل و ترکیب و تبدیل انتقاد اشارت کردن ست ببعض حروف چنانچہ حرف اوّل را سر و رخ و لب تا رخ و حرف وسط را میان و دل و کمر و حرف آخر را پا و دامن وغیرہ گفتن چنانچہ برای اسم شمس و تبریز مصرعہ مصرعہ اوّل شام و میان چمن و دامن نرگس ٭ و تحلیل آنکہ لفظ مفرد را دو پارہ کردہ عمل نمایند یعنی لفظے را کہ باعتبار معنی شعری مفرد باشد باعتبار معنی معمائی مرکب دارند بدو جز یا بیشتر چنانکہ در اسم تقی فرد چو نبود مہر و مہ ای طرفہ ساقی ٭ بود پیوستہ رخسار تو باقی ٭ لفظ باقی را کہ باعتبار معنی شعری مفرد است باعتبار معنے معمائی مرکب داشتند از لفظ با کہ برای الصاق و صلہ می آید و از لفظ قی چون رخسار لفظ تو را کہ تای فوقانی باشد با لفظ قی ضم کنند تقی پیدا شد و ترکیب عبارت از آنست کہ دو لفظ را کہ در معنی شعرے ہر یکی مستقل باشد یا غیر مستقل برائے حصول صورت اسمی آن ہر دو لفظ را مرکب کردہ یک لفظ فرض نمودہ معنی آن مراد کنند چنانچہ در اسم عمر بیت مرغ دلہائے کسان را بہ پیام آن غمزہ ٭ صید خود ساختہ بیدانہ و دام آن غمزہ ٭ از ترکیب لفظ دام و لفظ آن دامان مرکب نمودہ و از دامانہ لعل انتقاد حرف آخر غمزہ کہ ہا باشد مراد داشتہ و دانہ کنایہ از نقطۂ غین غمزہ بیس بنقی نقطہ و نفی ہا عمر حاصل شد تبدیل عبارت ست ازانکہ بعض حروف را از کلمہ بجہت صورت گرفتن اسم مطلوب بحرف دیگر بدلالتہای لطیف بدل نمایند چنانچہ در اسم عوض بیت برلب حوض چون دہان تشنگی ٭ چشمۂ خضر شد کنارۂ حوض ٭ لفظ حوض را کہ حای حطی است بمرادف چشمہ کہ لفظ عین باشد بمناسبت تجانس لفظے بحرف عین بدل سازند عوض پیدا میگردد

تسالم با ہمدیگر صلح کردن از منتخب۔

تسلیم سپردن و سلام کردن و گردن نہادن از منتخب و بسلامت داشتن از کیمنز۔

تسنیم نہریست در بہشت کہ بالائے غرفہا جاری ست از کنز۔

تساوے الطرفین برابر شدن دو طرف۔

تسخین بالفتح و خای معجمہ مکسور بمعنی گرم کردن کہ مقابل سرد کردن باشد و بالکسر بمعنی کفش کہ در پا کنند از شرح نصاب و مدار و کنز۔

تسمین فربہ کردن و روغن بخورد کسے دادن از منتخب و کنز۔

تسویہ بالفتح و واو مکسور راست کردن و برابر کردن از منتخب و کنز۔

تسعہ بالکسر و سکون سین مہملہ و فتح عین مہملہ بمعنی نہ کہ عدد معروفست از کنز۔

تسمیہ بالفتح و میم مکسور و تخفیف تحتانی مفتوح نام نہادن و بسم اللہ الرحمن الرحیم گفتن از منتخب و کنز۔

تسمہ بازی دغلی و فریب و نوعی از قمار از مصطلحات و چراغ ہدایت۔

تساوے بالفتح برابر شدن دو چیز از منتخب۔

تس نفسے بالضم مراد از ہرزہ گوئی از مصطلحات۔

فصل تای فوقانی مع شین معجمه

تشبیب سوم و پنجم بای موحده و چهارم تحتانی ذکر احوال ایام شباب کردن و صفت معشوق از منتخب و در حدائق العجم نوشته که تشبیب در لغت آتش افروختن و باصطلاح شعرا آنچه در ابتدای قصیده قبل از مدح ممدوح بیتی چند در بیان عشق ذکر کنند چراکه شاعر بذکر معشوق آتش شوق را اشتعال میدهد۔

تشعب شاخ در شاخ شدن و گروه در گروه شدن۔

تشرب نوشیدن و آشامیدن۔

تشتت بفتح اول و ثانی و فوقانی مشدده مضموم و بعده تای فوقانی پراگنده شدن و پریشانی از منتخب و کنز۔

تشت بروزن هشت آوند معروف و طشت معرب آنست از مزیل۔

تشبث بفتح اول و ثانی و تشدید بای موحده مضموم و ثای مثلثه چنگ در زدن از کنز و منتخب۔

تشنج کشیده شدن عضو که از حرکت انبساطی باز ماند خواه از برودت خواه از یبوست۔

تشطیح بکسر طای مهمله و حای مهمله پریشانی کردن و باصطلاح صوفیه کلمات مخالف ظاهر شرع گفتن از منتخب۔

تشریح بکمال وضاحت بیان کردن و آشکارا کردن و در اصطلاح اطبا بیان کردن حقائق و اشکال اعضای درونی و بیرونی و شمار استخوانها و بیان محل پیوند هر عضو و بیان رگها و عصبها۔

تشدید استوار کردن و سخت نمودن از منتخب۔

تشدد سختی کردن۔

تشهد بروزن تولد کلمهٔ شهادت خواندن و اَشهَدُ اَن لَا اِلٰهَ اِلّا الله گفتن از منتخب۔

تشاهد بفتح اول و ضم ها باهم گواهی دادن و باهم حاضر شدن و ملاقات۔

تشیید برافراشتن بنا و اندائیدن دیوار با گچ و جز آن و مجازاً بمعنی استوار و محکم کردن از منتخب و غیر آن۔

تشحیذ بحای مهمله و ذال معجمه تیز کردن کارد و شمشیر از کنز و منتخب۔

تشهیر شهرت دادن و رسوائی کسی را چنانکه کسی را بر خر سوار کرده بشهر گردانیدن۔

تشمیر دامن بمیان زدن و مجازاً بمعنی چستی و چالاکی از منتخب۔

تشویر اشارت کردن و خجلت و شرمساری از کشف و بهار عجم و منتخب و در کنز بمعنی شرمساری و اشاره کردن و در صراح بمعنی خجلت و اشاره کردن و در کتابی نوشته که عرق کردن از خجالت و اشارت کردن۔

تشتر بضم تای اول و فتح دوم نام شهر از مزیل۔

تش بالکسر مخفف تیشه۔

تشخیص معین کردن چیزی و بمعنی اجاره گرفتن نیز مستعمل میشود۔

تشخص تعین یافتن و معین گردیدن۔

تشنیع زشت گفتن بکسی و ملامت کردن کسی را از منتخب و صراح۔

تشیع دعوی مذهب شیعه کردن و خود را شیعه نمودن از منتخب۔

تشریف بمعنی بزرگ کردن و بزرگ داشتن و فارسیان بمعنی خلعت آرند که امرا و سلاطین بکسی دهند برای بزرگ گردانیدن او و لفظ تشریف بلفظ پوشیدن و داشتن و برای معنی رفتن بلفظ بردن و دادن و آوردن و فرمودن مستعمل از بهار عجم۔

تشویق بآرزو در آوردن کسی را از منتخب۔

تشوق آرزومند نمودن از منتخب۔

تشکک در شک افتادن۔

تشکیک در شک افگندن کسی را از تاج و منتخب و کنز۔

تشابک بضم بای موحده باهم در آمیختن بیکدیگر و چیزها در یکدیگر در آوردن و بهمدیگر کردن انگشتان و غیر آن و بمعنی انبوه و ازدحام چیزها مستعمل۔

تشبک در همدیگر کردن انگشتان و چیزهای طولانی در یکدیگر در آوردن۔

تشکیل صورت دادن و شکل کشیدن از چیزی از منتخب۔

تشکّل بروزن توکل صورت گرفتن چیزی
از منتخب۔
تشمیم بوئیدن۔
تشرین بالکسر و یای معروف نام دوماه
در زبان رومی یکی را تشرین اول گویند
وآنرا بهندی تقریبًا کاتک گویند و دیگری را
تشرین اخری نامند وآنرا بهندی تقریبًا
اگہن خوانند از مدار و شرح نصاب۔
تشت وخایه نام بازی که در بیضه مرغ
شبنم پر کنند و دہن آن با دویهٔ لازقه بند
نمایند و در تشت گذاشته در آفتاب نهند
آن بیضه بپرواز می آید و بعضی گویند که سیماب
پرکنند و بر آتش نهند از برهان۔
تشته بروزن پشته پیمانهٔ روغن که بدان
روغن در چراغ اندازند از برهان۔
تشویه بروزن تصفیه بریان کردن
از کنز۔
تشبیه بلفظ دادن و کردن مستعمل ست
از بهار عجم۔

فصل تای فوقانی مع صاد مهمله

تصویب راست و درست داشتن
و براستی فرود آوردن از منتخب۔
تصفح بفتح اول و ثانی و فای مشدد مضموم و حای
مهمله درکاری خوب به نظر کردن و صفحه صفحه
نگریستن از منتخب و کشف و حاصل ازین
تلاش و تفحص و جستجو است۔
تصافح بضم فا و حای مهمله دست یک
دیگر گرفتن واین قائم مقام معانقه است
تصحیح راست و درست کردن و باصطلاح
نظر و موجودات سیاه گرفتن۔
تصعید برآمدن برجای بلند از منتخب
و باصطلاح اطبا و ہنوسان اجزای
لطیف بعض ادویه بتائید آتش از میان
دیگ وغیره بسرپوش آن منجمد ساختن
چنانکه نوشادر و کافور وغیره را کنند۔
تصاعد بالا برآمدن برجای بلند۔
تصیید بدو یای تحتانی صید کردن۔
تصور در دل خود صورت چیزی بستن
و باصطلاح اہل منطق حصول صورت
شی در عقل بغیر حکم چنانکه تصور زید و عمرو
و بکر و تصور غلام زید۔
تصویر بمعنی صورت کردن و این مصدر
بمعنی اسم مفعول مستعمل ست از کشف
تصدیر دیباچه نوشتن و مقدم گردانیدن
از منتخب۔
تصویر سایه دار بت که از سنگ
و آہن وغیره باشد در مذہب شیعه شکستن
آن واجب ست بخلاف تصویر رنگ
از مصطلحات۔
تصنع روش نیکو نمودن از خود و آراستن
زن حسن خود را از منتخب بمعنی خوش آمد
و چاپلوسی مستعمل۔
تصدیع دردسر دادن بلفظ دادن
و کشیدن مستعمل۔
تصلف بروزن تعرف لاف
زدن از منتخب و کنز۔
تصاریف گردانیدن نهادگذشتنها
و برگشتنها۔
تصوّف پشمینه پوشیدن ماخوذ از
صوف بالضم که بمعنی پشم و نوعی از پشمینه
و باصطلاح از خواہش نفسانی پاک
شدن و اشیای عالم را مظہر حق دانستن
چون در زمان سابق صاحبان صفات
مذکوره صوف مے پوشیدند لہذا مجازًا
اعمال و افعال ایشان را التصوف
نامیدند و میتوانند که تصوف ماخوذ باشد
از صوف بالفتح که بمعنی یکسو شدن و
رو گردانیدن ست چون واصلان
حق از ماسوی الله یکسو میشوند و رو
میگردانند لہذا کار ایشانرا التصوف
گفتند وجه آخر در کشف نیز مسطور ست
تصنیف صنف صنف کردن و نوع
نوع گردانیدن و جدا ساختن بعض
نوع را از بعض از کشف و مؤید و در بعض
کتب چنین نوشته که تصنیف نوع نوع
گرفتن و جمع کردن ماخوذ از صنف که
بالکسر ست۔
تصحیف خطا کردن در کتابت و باصطلاح
معما تغییر کردن در نقاط و حروف باشد
یا محو کردن از شرح بوستان و بعضی چنین
تصریح کرده که تصحیف باصطلاح معما لفظی

رابردن نقطه یا آوردن نقطه یا نقل نقطه نقطه دیگر مقرر گردانند چنانچه بوسه را تبغیر نقاط آنوشه گردانند۔

تصفیق حرف سوم فا آوردن شراب از ظرفے بظرفے دیگر و دست برہم زدن از صراح و منتخب ۔

تصدیق راست گو داشتن و راست پنداشتن و باصطلاح منطق تصور با حکم باشد چنانچه گوئی زید نویسنده است یا نویسنده نیست ۔

تصادق بایکدیگر راستی نمودن در دوستی و سخن از منتخب ۔

تصادم بہم واکوفتن و بہندی دھکا گویند و گاہی مراد از ان انبوه باشد۔

تصمیم خالص کردن و استوار کردن از منتخب ۔

تصنیف نہادن بمعنی بہتان کردن از شرح قصائد خاقانی ۔

تصدیعه زیادت ہا در آخر این لفظ غلط است و صحیح تصدیع ست بدون ہا از بہار عجم فقیر مؤلف گوید که اگر در آخر لفظ تصدیعه تای فوقانی که از جہت وقف ہا شده است برای مرة قرار دہند بمعنی یکبار درد سر دادن اے یکبار تکلیف دادن مستعمل نمایند درست باشد و این مستفاد ست از فصول اکبری ۔

تصفیه صاف کردن و پاک نمودن ۔

تصدی بروزن تسلی پیش آمدن از منتخب و صراح ۔

تصابی امردپرستی ۔

فصل تای فوقانی مع ضاد معجمه

تضعیف بیوت شطرنج دوچند گردانیدن خانهای شطرنج یعنی در ہر خانهٔ شطرنج دوچند کردن اعداد چیزے از اعداد خانهٔ که بالای اوست مثلاً اگر در خانهٔ اول یک برنج نہند در خانهٔ دوم دو برنج نہند و در خانهٔ سوم چہار برنج و در خانهٔ چہارم ہشت برنج و در خانهٔ پنجم شانزده برنج و در خانهٔ ششم سی و دو برنج نہند علی ہذا القیاس تا خانهٔ شصت و چہارم بدانکه مراتب اعداد اینست اکن دہن سین سہسن ده سہسن لکھن ده لکھن کرورن ده کرورن اربن ده اربن کھربن دھکربن نیلن ده نیلن پدمن ده پدمن سنکھن ده سنکھن مہاسنکھن پس اعداد برنج خانهٔ شصت و چہارم شطرنج بالاتفاق این ست نود و دو سنکھ بیست و سه پدم سی و ہفت نیل بیست کھرب سی و شش ارب ہشتاد و پنج کرور چہل و ہفت لکھ ہفتاد و پنج ہزار ہشت صد و ہشت برنج و اعداد برنج جمع اعداد کل خانهای شطرنج از خانهٔ اول تا خانهٔ شصت و چہارم اینست یک مہاسنکھ ہشتاد و چہار سنکھ چہل و شش پدم ہفتاد و چہار نیل چہل کھرب ہفتاد و سه ارب ہفتاد کرور نود و پنج لکھ پنجاه و یک ہزار شش صد و پانزده برنج چون اینہمه برنج را وزن کرده منہای پخته ساختم این شد ہشتاد و سه کھرب ہفتاد و ہشت ارب ہفتاد و نه کرور چہار ہزار چہار صد و ده من شد و باقی مانده ۹ آثار سه ماشه ہفت سرخ و ہفت برنج و بدانکه درین وزن ہر من چہل آثار پخته و ہر آثار بوزن ہشتاد روپیه و ہر روپیه ده ماشه و شش سرخ و ہر ماشه ہشت سرخ و ہر سرخ ہشت برنج و برنج وزن یک روپیه شش صد و ہشتاد و ہشت میشود و روپیه ہای یک من پخته سه ہزار و دو صد و حاصل ضرب آن در یک من پخته دو کرور بیست لکھ شانزده ہزار دو صد و ہشتاد شد و اگر ہمه برنج تضعیف بیوت شطرنج که ہی کرور من پخته ہر روز وزن کنند دو ہزار و سه صد و بیست و ہفت سال و پنج ماه و نه روز وزن کرده شود و چہار ہزار چہار صد و ده من و نه آثار سه ماشه ہفت سرخ و ہفت برنج باقے ماند والله اعلم بالصواب

تضاد بتشدید دال مہمله باہمدیگر ضد بودن و باہمدیگر دشمنی کردن از کنز ۔

تضجر بروزن تحجر و حرف سوم جیم دلتنگی و بے آرام شدن از غم از منتخب ۔

تضییع بدو یای تحتانی بروزن ترجیح بمعنی ضائع کردن ۔

تضرع زاری کردن از منتخب و کنز ۔

تضعیف دوچند گردانیدن از منتخب
تضایق بر همدیگر تنگ شدن و در یکجا گنجیدن از منتخب۔
تضرم بفتح اول و ثانی و راء مهمله مشدد مضموم مفتوح صیغهٔ امر بمعنی آتش برافروز از باب تفعل۔
تضمین بذیرانیدن و ضامن گردانیدن کسی را و در پناه خود آوردن و در آوردن شعر مشهور دیگری را در شعر خود و چیزی را درمیان نهادن از منتخب۔

فصل تای فوقانی مع طای مهمله

تطیب بفتح اول و ثانی و یای تحتانی مشدد مضموم و بای موحده خوشبودار کردن و خوشبودار شدن۔
تطییب بر وزن تفعیل بدو یای تحتانی خوشبو کردن و پاک کردن و خوش کردن از کنز۔
تطهیر پاک کردن از منتخب۔
تطوع بفتح اول و ثانی و واو مشدد مضموم و عین مهمله فرمان بردن و آنچه بر خود لازم نباشد بجا آوردن یعنی مستحبات و نوافل از کشف و منتخب و کنز۔
تطرق بفتح اول و ثانی و ضم راء مهمله مشدد در راه کردن و راه یافتن و شکسته شدن از منتخب و غیر آن۔
تطاول بضم واو گردن کشی و تکبر از منتخب و کنز و صراح و مراد ا بمعنی ظلم مستعمل میشود و در خیابان نوشته که تطاول بمعنی دراز دستی و کنایه از ظلم و تعدی۔
تطویل دراز کردن۔
تطفیه بر وزن تصفیه میرانیدن و فرو کردن آتش۔

فصل تای فوقانی مع ظای معجمه

تظاهر باهم پشتی دادن و مددگاری کردن
تظلیل سایه انداختن و سایه داری از منتخب و غیر آن۔
تظلم فریاد کردن و نالیدن از بیداد کسی از منتخب و کنز۔

فصل تای فوقانی مع عین مهمله

تعدا بفتح اول و تشدید دال بمعنی ظلم دراصل این لفظ تعدی بیای تحتانی است مگر فارسیان بتصرف خود اکثر یای الفاظ این وزن را بدون قاعدهٔ عربی بالف بدل نمایند چنانکه تمنی و تولی و تجلی و تماشی را تمنا و تولا و تجلا و تماشا خوانند و این نوعی از تفریس است۔
تعالی بفتح لام بمعنی بلند شد و این صیغهٔ ماضی معلوم است از باب تفاعل که اکثر اسم الهی را حال واقع میشود چنانکه خدای تعالی و حق تعالی یعنی برتر است خدا۔
تعصب بضم صاد مهمله مشدد و بای موحده حمایت کردن و یاری دادن و پشتی کردن و خویشاوندی کردن از کشف و کنز و مؤید و منتخب و لطائف۔
تعب بفتحتین رنج و ماندگی از منتخب
تعاقب درپس گریخته دویدن۔
تعضب بضاد معجمه و بای موحده تیز زبانی از منتخب۔
تعینات بعین و یای تحتانی بر وزن تحقیقات جمع تعین و فارسیان بمعنی تعیین استعمال کنند و این مجاز است از بهار عجم۔
تعزیت به تخفیف یای تحتانی ماتم پرسی کردن از منتخب۔
تعنت بر وزن تصرف عیب کسی جستن و بدگوئی از منتخب و کنز و خیابان
تعداد بالفتح شمار کردن و همچنین تذکار و تکرار نیز بالفتح و صحیح مصدر بر وزن تفعال بالکسر نیامده مگر دو یکی تبیان دوم تلقاء
تعقید پوشیده سخن گفتن چنانکه نیک نتوان دریافت و بسیار گره زدن و باصطلاح علم معانی تقدیم و تاخیر کردن الفاظ بجهت رعایت وزن و در مصطلحات نوشته که تعقید دو قسم است معنوی و لفظی معنوی آنست کلامی که غیر ظاهر الدلالات باشد بر معنی مقصود و از جهت عدم انتقال ذهن از معنی لغوی بسوی معنی مقصود و متکلم بنابر ذکر لوازم بعیده بخیالات و وسائط کثیره با وصف انتفاء قرائن و لفظی آنست کلامیکه دلالت ظاهر ندارد بر معنی مقصود از جهت تقدیم یا تاخیر الفاظ یا بسبب دیگر از حذف و امثال آن که موجب دشواری فهم معنی باشد و این دو

قسیم از معائب فصاحت و بلاغت است و بعضی نوشته که لفظی عیب است و معنوی هم مثال تعقید لفظی مصرعه چون برانی میکنم افغان وزاری زین درم ❊ مثال تعقید معنوی بیت از ان سو هزار و ازین سو هزار ❊ چو باهم زده گشته ده صد هزار ❊

تعدید شمار کردن۔

تعند عناد کردن و ستیزه کردن۔

تعهد سرانجام کار کسی بذمهٔ خود گرفتن و ضامنی کردن از کنز۔

تعبد بندگی کردن و عبادت کردن از شمسی و کنز۔

تعود بروزن تصرف عادت گرفتن و خوگر شدن از کنز۔

تعویذ پناه دادن و در پناه آوردن از منتخب و مجازاً بمعنی آنچه از ادعیه یا اعداد و اسمای الٰہی نوشته در گلو و یا بازو بندند بجهت پناه دادن از بلیات۔

تعزیر برادل زای معجمه ثانی را مهمله کمتر از حد زدن و اقل درجهٔ حد چهل دره است و بعضے گفته سیاست کردن کسی را آن مقدار که مصلحت وقت باشد از منتخب و کشف و کنز

تعسر دشواری از منتخب۔

تعطیر خوشبو کردن از منتخب۔

تعییر بدو یای تحتانی سرزنش از منتخب۔

تعطر خوشبو شدن از منتخب۔

تعبیر بیان کردن و بیان نمودن معنی خواب بلفظ کردن و نهادن و راندن و رفتن و زدن مستعمل از بهار عجم۔

تعذر دشوار شدن کار و عذر و حجت آوردن از منتخب و صراح۔

تعریس بسین مهملہ آخر شب فرود آمدن مسافر از لطائف۔

تعیش بروزن تصرف اسباب معیشت ساختن از منتخب۔

تعطش بروزن تصرف بمعنی تشنگی و تشنه شدن۔

تعریش بر تخت یا بر کوشک بر دن و سر برداشتن و دهن باز کردن خر از لطائف

تعریض بکنایه سخن گفتن و پیش آوردن از منتخب۔

تعرض پیش آمدن کسی را از منتخب و بچیزی در پرداختن از کنز۔

تعطف مهربانی کردن از منتخب۔

تعسف بیراه رفتن از منتخب۔

تعفف پرهیزگاری و پارسائی از لطائف و منتخب۔

تعارف یکدیگر را شناختن و کلام روز مره

تعاطف باهم مهربانی کردن۔

تعنف سرزنش کردن و درشتی و ستم نمودن از منتخب۔

تعرف بروزن تکلف بمعنی شناختن

تعویق باز داشتن و در بند کردن و در کتابی نوشته که تعویق منع ساختن و باز داشتن و در درنگ افگندن مشتق از عوق بالفتح که بمعنی باز داشتن ست۔

تعلیق آویختن چیزی را از منتخب۔

تعمیق دور اندیشیدن در کاری و غور کردن و مغاک کردن از منتخب و غیره

تعمق غور کردن و بکنه چیزی رسیدن از منتخب۔

تعانق بغلگیر شدن۔

تعدیل برابر کردن چیزی را بچیزی و راست و درست کردن از منتخب۔

تعجیل شتاب کردن در کاری پیش از وقت آن و این مذموم ست۔

تعطیل بیکار کردن کسی را از منتخب۔

تعطل بیکار ماندن۔

تعلل علت انگیختن و سبب پرسیدن و بمعنی تاخیر و بهانه جوئی از ان مراد باشد از کنز و در کتابی نوشته که تعلل محبت انگیختن چون محبت باعث درنگ و تاخیر میشود لهذا مجازاً بمعنے درنگ و تاخیر مستعمل میشود و باصطلاح اطبا اندک اندک خوردن چیزی را۔

تعقل فکر نمودن در کاری۔

تعال بالفتح بمعنے بیا از لطائف۔

تعمیل عمل دادن صراح۔

تعمیم عام و شامل گردانیدن چیزی را از منتخب۔

تعلیم کسی را چیزی آموختن فارسیان بمعنی لازم نیز آورده اند جامی گوید بیت

گرد ہے دیدگرد اگرد یوسف و پسے تعلیم دین شاگرد یوسف۔ ملفظ فرمودن و گفتن و دادن و کردن و یافتن و گرفتن مستعمل از بہار عجم۔

تعلّم بفتح اوّل و ثانی و لام مشدد مضموم از کسے آموختن و بفتح اوّل و ثانی و لام مشدد مفتوح در نیصورت صیغۂ امراست بمعنی بیاموز از باب تفعّل۔

تعتّم حرف ثالث تای فوقانی مشدد مضموم درنگ و تاخیر کردن از صراح۔

تعسّم لبسین مہملہ طمع داشتن۔

تعشّم بشین معجمہ سخت پیر شدن و خشک شدن

تعیین بروزن تحقیق بدو یاے تحتانی معین کردن و مخصوص نمودن چیزیرا از میان چیزہا مگر فارسیان یک یا را برای تخفیف حذف نمایند و این نوعے از تفریس باشد۔

تعدیل ارکان باصطلاح فقہ بآہستگی راست و درست ادا کردن رکوع و سجود وغیرہ

تعفّن بضم فای مشدده گنده شدن و بدبو شدن و مجازاً بمعنے بدبوئی۔

تعاون بضم واو باہم مددگاری یکدیگر کردن

تعیّن مخصوص شدن چیزے از میان چیزہا از منتخب و گاہی مراد از ہستی و وجود نیز باشد۔

تعبیه در صراح بمعنی آراستن و در منتخب بمعنی پنہان کردن و پوشیدن چیزیرا و در خیابان نوشتہ کہ تعبیہ بمعنی آراستن و بمعنی ساختن چیزے کہ قدرے غریب نماید۔

تعدیه گذرانیدن و فعل لازم را متعدی کردن از منتخب۔

تعمیه نابینا کردن و پوشیدن چیزیرا و بمعنی معما گفتن از معنی اوّل و ثانی مجاز ست از منتخب و کنز۔

تعدّی تجاوز کردن از حد خود و مجازاً بمعنے ستم و ظلم آید از منتخب و کنز وغیرہ۔

تعلیمی لتیرۂ کہ بر سر لجام اسپ باشد۔

فصل تای فوقانی مع غین معجمہ

تغلّب بفتح اوّل و ثانی و تشدید لام مضموم غلبہ کردن و چیرہ شدن۔

تغییر بکسر یای تحتانی اوّل و سکون تحتانی ثانی بروزن تشریف نہ بروزن فقیر مگر فارسیان یک یا را برای تخفیف حذف کنند و این نوعی از تفریس ست و بلفظ دادن و کردن مستعمل از چراغ ہدایت و بہار عجم۔

تغار بفتح بمعنی طشت گلے از برہان۔

تغلیس بالکسر و یای معروف و سین مہملہ نام شہرے کہ دار الملک ارمن ست از شرح سکندر نامہ از خان آرزو و در رسالۂ معربات تفلیس بالفتح و فا معرب تپلیس نوشتہ۔

تغلق بضم اول و سوم بمعنی سردار از لغات ترکی نوشتہ شد و نام بادشاہی۔

تغافل بلفظ داشتن و کردن و زدن مستعمل ست از بہار عجم۔

تغابن یکدیگر را در زیان افگندن و بہ زیان یکدیگر را فریفتن و گاہی تجرّد نمودہ بمعنی زیان کاری و زیان زدہ شدن آورند و چون زیان کارے را افسوس لازم ست مجازاً بمعنے افسوس خوانند از منتخب و خیابان۔

تغذیه خورش دادن و پروردن از منتخب۔

تغائی بالفتح بترکی برادر مادر را گویند کہ بہندی ماموں نامند از لغات ترکی نوشتہ شد

تغشّی بفتح اوّل و ثانی و شین معجمہ مکسور بمعنے پوشیدن و غش آوردن۔

فصل تای فوقانی مع فا

تفت بالفتح گرم و سوختہ و غضبناک و مجازاً بمعنی مفلس نیز آمدہ و نام جای از مضافات یزد و سبدیکہ براے نہادن گل و میوہ سازند از مصطلحات و سراج و لغت بابا۔

تفاوت بہر سہ حرکات واو درست باشد مگر ضمہ افصح ست بمعنی دوری میان دو چیز از قاموس و صراح و منتخب و این خلاف قیاس مخصوص ہمین لفظ ست

تفتّت بروزن تصرف حرف سوم و چہارم تاے فوقانی ریزہ ریزہ شدن از کنز۔

تفث بفتحتین و ثای مثلثہ بروت و ناخن

وموی بغل وموی سر را تراشیدن وغسل کردن در روزہاے حج در می ونحر وغیرہ از مدارج وکنز ومنتخب۔

تفرج بفتح اوّل وثانی ورای مہملہ مشدد مضموم وجیم بمعنی کشایش یافتن واز تنگی ودشواری بیرون آمدن وخوش حالے ودر استعمال فارسی مجازاً بمعنی سیر وتماشا از منتخب ولطائف مدارو ودر خیابان نوشتہ کہ تفرج در لغت بمعنی کشادگی گرفتن ست وفارسیان اکثر بمعنی سیر وتماشا استعمال کنند چراکہ سیر موجب کشادگی گرفتن خاطر تنگدلان ست۔

تفاح بالضم وتشدید فا وحای مہملہ بمعنی سیب کہ میوہ معروف ست۔

تفضیح تفضیحت ورسوا کردن۔

تفسیح حرف سوم سین مہملہ بمعنی فراخ کردن وفراخ از شمسی وکنز۔

تفقد گم شدہ را باز جستن وپرسش نمودن ومجازاً بمعنی دلجوئی ومہربانی وغمخواری از منتخب وشمسی وخیابان۔

تفرد یگانہ شدن وخلوت گزیدن ونام رسالہ از یعقوب ترسا۔

تفرید یگانہ کردن وتنہا ماندن از منتخب

تفنید حرف سوم نون ست بمعنی نکوہیدن وکسی را بضعف رای ودروغ نسبت کردن از منتخب۔

تفرز گریختن وترسیدن ودر پرہیزگاری۔

تفرس دریافتن چیزی را در اوّل نظر بعلامات وآثار از منتخب وکنز۔

تفلیس بالفتح وسین مہملہ معرب تبلیر نام شہری کہ دارالملک ارمن ست۔

تفش بفتح اوّل وکسر فا وشین معجمہ بغایت گرمی۔

تفتیش کاویدن وکندیدن وجستجو کردن از منتخب۔

تفحص کاویدن از منتخب۔

تفویض سپردن وبازگذاشتن کار خود را بکسے یا بخدا۔

تفریط کوتاہی وکمی کردن در کارے وضائع کردن از منتخب۔

تفسطط احمق شدن وہذیان وانکار حقائق کردن وسوفسطائے شدن از لطائف

تفجع دردمند شدن از منتخب۔

تفزیع حرف سوم زاے معجمہ ترسانیدن

تفلسف بفتحتین وسکون لام وضم سین مہملہ بمعنی حکمت۔

تف بالفتح بخار وگرمی وبالضم آب دہن انداختن از مدارج وبرہان وجہانگیری ودر بہار عجم نوشتہ کہ تف آب دہن وبلفظ افگندن وزدن وکردن مستعمل۔

تفوق برتری نمودن از منتخب وکنز۔

تفاریق بالفتح جدا نمودنہا وتفرقہ کردنہا واین جمع تفریق ست۔

تفتیق پارہ کردن وکشادن از لطائف

منتخب

تفک وتفنگ بمعنی بندوق لفظ اوّل مبدل تپک کہ تصغیر وتخفیف توپ است ولفظ دوم مرکب از تف کہ مبدل مخفف توپ ست وزنگ کلمۂ نسبت وتشبیہ چنانکہ در ہوشنگ ودیرنگ وتپنگ بلفظ انداختن وانگندن وسر دادن وخوردن مستعمل است نہ بلفظ گذاشتن از بہار عجم۔

تفاصل از ہم جدا نمودن وفرق نمودن

تفاضل از ہمدیگر افزون آمدن۔

تفؤل بفتح اوّل وثانی وتشدید وضم ہمزہ کہ بصورت واو ست فال نیک زدن وشگون نیک گرفتن از منتخب وغیرہ۔

تفرق الاتصال باصطلاح طبیبان بمعنی زخم وجراحت۔

تفخیم بخای معجمہ بزرگ کردن از منتخب وکشف۔

تفحیم بحای مہملہ سیاہ کردن ودر تاریکی شب سیر کردن از لطائف۔

تفنن گونہ گونہ شدن وشاخ در شاخ شدن۔

تفسیدن بالفتح وسین مہملہ گرم شدن از برہان ولغت بابا۔

تفسان بالفتح وسین مہملہ بغایت گرم از جہانگیری۔

تفتان حرف سوم تای فوقانی آنچہ از آفتاب یا از آتش گرم شدہ باشد

وقسمی از نان کہ آنرا بہندی پراٹھا گویند
از مصطلحات وغیرہ۔
تفو بضمتین بمعنی تف یعنی آب دہان از
جواہر الحروف۔
تفتہ بالفتح سخت گرم شدہ از سروری
وبرہان ومدار۔
تفتیدہ آنچہ از آفتاب وآتش گرم
شدہ باشد۔
تفرقہ بفتح اول وسکون ثانی وکسر را وفتح
قاف وکسانیکہ بفتح فا وسکون را خوانند
خطاست بمعنی فرق کردن میان دو چیز
یا چند چیز۔
تفہ بفتح اول وکسر فا وسکون ہای
ملفوظ بمعنی چیزیکہ ہیچ مزہ نداشتہ باشد مثل
خیار وکدو از سہ شروح نصاب شرح ...
تفکہ بفتح اول وثانی وکاف مشدد مضموم
وہای ملفوظ میوہ خوردن۔
تفسیدہ بالفتح وسین مہملہ بغایت گرم
شدہ از برہان۔
تفصی بصاد مہملہ بروزن ترقی بمعنی از
تنگی ودشواری خلاصی یافتن از منتخب وکنز

فصل تای فوقانی مع قاف

تقا بضم اول پرہیزگاری از لطائف
ومنتخب۔
تقلیب برگردانیدن وبازگونہ کردن
وبدل کردن حرفی را بحرفی۔
تقالیب بازگونہ گشتنہا وانقلابات
وگردشہای زمانہ۔
تقلب بسیار گردیدن وگردش۔
تقریب نزدیک گردانیدن ودر اصطلاح
راندن سخن بوجہیکہ مستلزم مطلوب باشد
تقبیب بروزن تفعیل بدو یای تحتانی
بمعنی قید کردن وبند نمودن از منتخب
تقیّد بضم یای تحتانی مشدد بروزن تولّد
وکسانیکہ بفتح یای تحتانی خوانند خطاست
تقلد بضم لام مشدد برگردن خود کاری
گرفتن وپیروی وتعہد۔
تقاعد بضم عین مہملہ از کردن کاری
باز نشستن واز کاری بازماندن از
کشف وکنز۔
تقلید گردن بند در گردن انداختن
وکاری بعہدہ کسی ساختن وبرگردن خود
کاری گرفتن ومجازاً بمعنی پیروی کسی بی
دریافت حقیقت آن از منتخب وشمسی و
فرہنگ حسینی وزبدۃ الفوائد۔
تقذر بضم ذال معجمہ مشدد پلید داشتن
از لطائف۔
تقتر حرف سوم تای فوقانی تنگی کردن
در نفقہ عیال۔
تقصیر کوتاہ کردن وسستی وکوتاہی کردن
درکاری از منتخب۔
تقریر سخن گفتن وقرار دادن وباقرار
آوردن از منتخب وبہار عجم۔
تقرر قرار گرفتن از منتخب۔
تقشیر پوست دور کردن از چوب
ومیوہ وغیرہ۔
تقاطر پیاپی قطرہ چکیدن از منتخب
تقدس پاک کردن وپاک شدن
از منتخب وکنز۔
تقدیس پاکیزہ کردن وبپاکی منسوب
کردن از صراح۔
تقطیع لباس پیرایش وآرایش لباس
تقدمۃ الجیش بفتح اول وسکون
ثانی وکسر دال بمعنی پیشوائی لشکر از شمسی
اگرچہ تقدمہ مصدر است بمعنی پیش کردن
مگر دراینجا برای مبالغہ بمعنی مفعول آمدہ
از قبیل زید عادل۔
تقلص برجستن چیزی وبالا جستن دامن
جامہ ولب درہم کشیدہ شدن از کنز۔
تقریع بد گفتن وملامت کردن وکوفتن
وبرگشتن از پہلو بہ پہلو وبیقراری از
لطائف ومنتخب وکشف وصراح۔
تقاطع باہم قطع نمودن یکدیگر را۔
تقدم بالشرف تقدم پیش بودن
شی بر شی ثانی بدانکہ تقدم بر پنج نوعست
اول تقدم بالمکان چنانکہ تقدم امام
بر مقتدی واین را تقدم بالرتبہ نیز نامند
دوم تقدم بالزمان چنانکہ تقدم آدم
علیہ السلام بر محمد مصطفی صلی اللہ علیہ وآلہ
وسلم سوم تقدم بالشرف چنانچہ تقدم محمد
مصطفی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بر آدم علیہ السلام

چهارم تقدم بالعلة چنانچه تقدم حرکت دست بر حرکت کلید پنجم تقدم بالطبع و آن بودن شئ مقدم بحیثیتی که محتاج باشد بطرف او متاخر و نبود مستقدم علت تامه برای متاخر چنانچه تقدم وضو بر صلوٰة و تقدم واحد بر اثنین۔

تقشف بقوت اندک و جامه درشت و چرکین زیست کردن و بمعنی درویشی مستعمل و تقشف جلد عبارت از تیرگی و خشونت جلد از منتخب و مخزن الامراض۔

تقاق بالضم میخ کوب که بعضی مردمان هند آنرا میخچو گویند از مصطلحات و لغات ترکی

تقبیل بوسیدن و چیزی را بوسه دادن از کنز

تقبل بفتحتین و تشدید بای موحده مضموم پذیرفتن و قبول کردن از منتخب۔

تقاتل یک دیگر را کشتن۔

تقلیل کم کردن و اندک نمودن۔

تقلقل بفتحتین و قاف ثانی مضموم بمعنی بیقراری و اندوه و آواز کردن صراحی از کشف و صراح۔

تقویم قیمت کردن و راست نمودن و حساب یکساله منجمان و آن ورقی چند باشد که دران حرکات و احوال کواکب سیاره ثبت نمایند و بمعنی قایم کردن چیزی و بمعنی صورت نیز از کشف و منتخب و شمسی و چند شرح

تقسیم بخش کردن و پراگنده کردن و نیکو کردن از منتخب و نام صنعتی ست که شاعر در مصرعه چند چیز را ذکر کند بعد چند چیز دیگر ذکر نماید که با آنها هر واحد تعلق دارد۔

تقدم بضم دال مشدده پیش شدن و بفتح دال مشدد صیغه امر ست ازین باب بمعنی پیش شو۔

تقدمه بروزن تکمله و تصفیه پیش کردن و در پیش شدن از منتخب و کنز مگر بمعنی مفعول آید و بمعنی مقدمه و پیشوا استعمل شود و باصطلاح زری که پیش از کار بکارگر دهند و در فارسی پیشدا گویند از مصطلحات و بهار عجم۔

تقضی بضاد معجمه بروزن ترقی آخر آمدن مدت از کنز۔

تقی بتشدید تحانی بروزن فعیل بمعنی ترسنده از خدا و مجازا بمعنی پرهیزگار مستعمل از شرح نصاب از مولانا یوسف ابن نعم۔

تقوی بفتح اول و فتح واو و در استعمال فارسیان گاهی بکسر واو نیز مستعمل و درینجا این لفظ برای رعایت رسم الخط نوشته شد و بمعنی ترسیدن و پرهیزگاری از کنز و منتخب۔

تقاوی قوت دادن و باصطلاح عمال زری که بمزارعان نادار دهند برای درستی کار زراعت۔

فصل تای فوقانی مع کاف عربی و فارسی

تگ و تا بمعنی دویدن بپای خود و دوانیدن اسپ چه تگ بمعنی دویدن بپای خود و تا مخفف تاز ست بمعنی دوانیدن اسپ از صراح۔

تکرج بفتح اول و ثانی و ضم رای مهمله مشدد و جیم متغیر شدن لون و بوی و مزه طعام یا چیزی دیگر و این مصدر جعلی ست از کرج که معرب کره باشد و کره بفتحتین و کاف عربی سبزی یا مثل پنبه چیزیکه در ایام برسات بر اچار وغیره پیدا آید بهندی پهپوندی گویند۔

تکاثر بضم ثای مثلثه افزون شدن و بمعنی بسیاری و افزونی مستعمل۔

تکثیر بثای مثلثه بسیار کردن از منتخب و باصطلاح علم حساب ضرب کردن دو عدد را که باهم برابر نباشند چنانچه هفت را در نه ضرب کردن۔

تکثر بسیار شدن از منتخب۔

تکسیر بسیار شکستن چیزی را و باصطلاح تعویذ نویسان تقسیم کردن اعداد اسم را بر خانهای تعویذ بنهجیکه از هر طرف شمار برابر افتد۔

تکسر شکسته شدن از منتخب۔

تکریر و تکرار هر دو بالفتح بار بار گردانیدن و بارها باز آمدن چیزی از منتخب۔

تکفیر کفارت دادن و کسی را کافر خواندن و پوشیدن و صاحب مغرب گفته که تکفیر بمعنی کافر خواندن روایت نشده و صاحب قاموس نیز نیاورده اما در کتب بسیار مستعمل کرده اند از منتخب۔

تگاور بفتح اوّل وکاف فارسی وفتح واو بمعنے اسپ تیز رو واین مرکبست از تگ بمعنے دویدن باشد واز لفظ آور که صیغهٔ امرست از برہان وجواہر الحروف۔

تکش بفتحتین وکاف عربی وشین معجمه نام پادشاه ترکان از برہان ودر مدار بکسرتین۔

تکرع براوعین مہملتین بروزن تحمل بمعنے وضو کردن واین ماخوذ از اکارع است که بمعنی پایچه باشد چون در وضو دست وپای شویند لہذا تکرع گفتند از شرح نصاب یوسف بن مانع۔

تکلف برخود رنج نہادن واز خود چیزے نمودن که آن درو نباشد از منتخب۔

تکلیف کسی را در رنج انداختن وکار فرمودن کسی را که باندازهٔ طاقت او نباشد از منتخب وغیر آن ودر بہار عجم نوشته که فارسیان بمعنی مطلق کار فرمودن آرند وملفظ کردن مستعمل پس تکلیفات شرعیه بنابر مشہور از قسم پسین ست۔

تکییف بروزن تصرف چگونگی دانستن

تکاثف بضم ثای مثلثه سطبر وغلیظ شدن وفراہم آمدن از صراح۔

تکثیف سوم ثای مثلثه سطبر وغلیظ گردانیدن وفراہم آوردن از صراح۔

تگ بالفتح وکاف فارسی بمعنے قعر چاه وته وپایین وبُن چون ته حوض وبُن چاه وعمق وبمعنے دویدن واین لفظ بکاف عربی نیز آمده است از برہان ومؤید ودر سراج اللغات نوشته که لفظ تگ بکاف فارسی صحیح ست وآنچه سروری وبرہان بکاف عربی آورده اند خطاست۔

تگرگ بفتح اوّل وثانی وہر دو کاف فارسی بمعنی ژاله بہندی اوله گویند ودر سراج نوشته تگرگ بمعنی آب بسته که از آسمان بارد وبعضی بمعنے ژاله نوشته وژاله بمعنی شبنم نیز دیده شده۔

تکاسل خود را کاہل وسست نمودن

تکاہل خود را کاہل نمودن۔

تکفل ضامن ومتعہد چیزی شدن از منتخب۔

تکرم بفتحتین ورای مفتوح صیغهٔ امر از تکرم که بفتحتین وتشدید رای مضموم ست مصدر بمعنی بخشیدن۔

تکلم بفتح لام صیغهٔ امر از تکلم که بضم لام ست مصدر بمعنی سخن گفتن۔

تکوین ہست نمودن ودر وجود آوردن وپیدا کردن از منتخب وکنز واصل آن کون بالفتح که بمعنے بودن ست۔

تکوّن بضم واو مشدد ہست شدن وبودن از منتخب وکنز۔

تکلان بالضم بمعنے اعتماد وتوکل از منتخب وکنز۔

تگین بکسرتین وکاف فارسی نام پادشاه خراسان که پدر سلطان محمود بوده ودر لطائف تگین بفتح اوّل بمعنے پہلوان وآتش وحوض خرد۔

تکفین کفن پوشانیدن مرده را۔

تگانیدن بکاف فارسی افشاندن از بہار عجم۔

تکافو حرف چہارم فا ہمدیگر برابر شدن از منتخب وکنز وصراح۔

تکلتو بفتح اوّل وفتح کاف عربی وضم تای فوقانی بمعنی خوگیر اسپ واین لغت ترکی ست ودر مصطلحات نوشته که تکلتو خوگیر اسپ که آنرا نمدزین گویند ودرش که باختلاط سبلت دراز شده باشد ودر چراغ ہدایت بمعنی نمدزین درشش که سبلت داخل کرده دراز سازند۔

تکالو بکاف عربی وفارسی ہر دو آمده از برہان بمعنی دویدن بسیار۔

تکمه بالضم گوی گریبان از برہان ولغات ترکی که بہندی آنرا گھنڈی گویند وبمعنی حلقهٔ کوچک که ازان گوی گریبان را بگذرانند ودر ہندوستان مشہور ست ظاہراً درست نیست۔

تکیه لفظ عربی ست بمعنی پشت بچیزے گذاشتن وبمعنی متکا نیز آمده یعنی چیزیکه بران پشت گذارند ومکان بودن فقرا از چراغ ہدایت ودر بہار عجم نوشته که تکیه بالش وچیزیکه بران تکیه زنند واین فارسی ست ماخوذ از تکاه بروزن

کلاه که در عربی بدین معنی آمده و بمجاز پشت پناه را گویند و مکان بود و باش فقراد بمعنی اعتماد مجاز ست بلفظ کردن وزدن و دادن و آوردن و داشتن مستعمل۔

تکله بالضم و کاف عربی نام پادشاه شیراز از برهان۔

تکه بالکسر و تشدید کاف عربی مفتوح بمعنے ازار بند از شرح نصاب و کنز۔

تکافی برابر شدن باہم از منتخب۔

تگامشی بفتح اول و کاف فارسی و فتح میم و کسر شین معجمه کلمه مرکب ست از تگ و مشی و الف برائے اتصال ست چنانچه در تگاپو و داود پس معنی تگامشی بمعنی تگاپو و بسیار دویدن باشد و چون لفظ تگ بمعنی عقب پس نیز می آید درین صورت الف برائے اشباع فتح و معنی آن تعاقب باشد یعنی در پی کسی دویدن۔

فصل تای فوقانی مع لام

تلا لا بفتح بعربی روشنی و بمعنے نعرهٔ قلندرانه ازمؤید۔

تلقاء بالکسر و قاف بمعنی طرف و جانب که مقابل رو باشد و جهت و برابر و دیدا کردن و دیدن از صراح و منتخب۔

تلا بکسر بمعنی ذہب فارسیان عربی دان طلا نوشته اند از عالم طپیدن از شرح اللغات۔

تلب بالضم گروه و طائفه از لطائف

تلهب بضم های مشدد شعله زن شدن آتش و زبانه کشیدن آتش۔

تلقیب ملقب گردانیدن و لقب دادن۔

تلخ کمیت کمیتی که رنگش مائل بسیاهی باشد۔

تلاج بفتح و در آخر جیم عربی شور و غوغا از کشف و سراج و برهان۔

تلج بروزن تموج شنفتگی و حرطی منتخب

تلمیح بجای ہمه نگاه سبک کردن بسوے چیزے از منتخب و باصطلاح اہل معانی اشارت کردن در کلام بقصه یا آوردن اصطلاحات نجوم و موسیقی وغیره یا در کلام خود آوردن آیات قرآن مجید یا احادیث

تلویح بجائے ہمه اشارت کردن و درخشان کردن و روشن و ظاہر ساختن و کتابے در اصول فقه از منتخب و کنز۔

تلخ بسکون لام از بہار عجم سوای معنے معروف بمعنی رنگ سیاه نیز می آید و در مصطلحات نوشته که تلخ معروف ست و بمعنی ناگوار و نا ملائم و بمعنی سیاه نیز می آید و نام جائیست که ہوایش شدید البرودت ست۔

تلمید بالکسر بمعنی شاگرد و این معرب تلمیذ است که بفتح باشد از منتخب و مدار۔

تلامیذ بمعنی شاگردان این جمع تلمیذ ست۔

تلمذ بفتح اول و ثانی و میم مشدد مضموم و ذال معجمه بمعنی شاگردی از مؤید۔

تلذذ بفتح فوقانی و ذال معجمه اول مضموم مزه گرفتن۔

تلبیس جامه پوشیدن از منتخب و بمعنی مکر و فریب مستعمل چرا که از مکر و فریب آدمی ارادهٔ خود را می پوشد۔

تلاش بروزن خراش بمعنی سعی و جستجو از لغات ترکی و تلاش بروزن شاباش خواندن غلط مگر نوشتن درست یعنی۔ گمان برند که لفظ تلاش عربی ست و برای معنی تلاش کننده لفظ متلاشی از تلاش ماخوذ کنند اینهم محض غلط و صحیح بجای متلاش لفظ تلاشی ست چرا که لفظ تلاش ترکیست از بہار عجم و سراج۔

تلخیص خلاصه کردن و پاک و صاف کردن و نام کتاب در علم معانی از منتخب و شمسی و مدار۔

تلمع بفتح اول و ثانی و ضم میم مشدد بمعنے روشن شدن و درخشیدن از منتخب۔

تلف بفتحتین بمعنی ہلاک شدن و بمعنے ضائع و تباه مستعمل۔

تلفیف درہم پیچیدن از منتخب و کنز۔

تلقف حرف سوم قاف مشدد مضموم زود فرا گرفتن چیزے را و چالاکی نمودن از منتخب۔

تلافیف بہر دو فا نیک در پیچیدنها و

این جمع ملفیف ست۔

تلہیف بروزن تکلف بمعنی دریغ و بمعنی اندوہ ازکشف ومنتخب وکنز۔

تلفیق فراہم آوردن وترتیب دادن ازمنتخب ولطائف ومراح ومدار۔

تلک بمعنی کیل وپیمانہ ازمصطلحات وبکسراول وسکون لام وفتح کاف وعربی ترجمۂ لفظ این کہ اسم اشارت ست برآنکہ بعید

تلنگ بکسراول وفتح لام نام ملکیست ازدکن کہ آنرا تلنگانہ نیزگویند حیدرآباد دارالملک آنست وبکسرتین بمعنی زدن انگشت بردف ودائرہ وامثال آن از سراج ودرمصطلحات بسرانگشت نواختن دف ودائرہ ومرادف کوک نیزآمدہ وبادل مضموم حاجت وخواہش وتلنگے بمعنی گدا وحاجتمند تلنگانہ گدایانہ۔

تل بالفتح وتخفیف لام وتشدید نیزآمدہ زمین بلند وپشتہ ازکشف وبرہان وچراغ ہدایت ولطائف وکنز وسراج اللغات و لغات ترکی ظاہرا درصورت مشدد بودن معرب ومخفف ست۔

تلال بکسراول گریوا وپشتہا۔

تلثیم تای مثلثہ بروزن تکریم بوسیدن و بوسہ دادن چیزیرا ازمنتخب واین لفظ را بسین مہملہ نوشتن خطاست۔

تلثم بثاے مثلثہ بروزن تکلم بوسہ دادن وبوسیدن۔

تلاطم باہم گرطپانچہ زدن وبرکدیگر زدن موج ہاے دریا ازمنتخب وکسانیکہ طلاطم رابدوطای مہملہ نویسند خطاست

تلویم ملامت کردن ازلطائف۔

تلقین فہمانیدن وتعلیم کردن ازمنتخب وکنزوتاج وماخوذازلقن بمعنی فہمیدن و گرفتن سخن ازکسے ودربہارعجم نوشتہ کہ بمعنی بلفظ کردن وزدن وآوردن وداشتن ودادن مستعمل۔

تلوین گوناگون کردن وباصطلاح اہل تصوف نام یکے ازمقامات فقر۔

تلون بضم واومشدد رنگارنگ شدن ازمنتخب۔

تلخ حرفان کافرنعمتان۔

تلالو بفتح اول وضم لام ثانی ودرآخرہمزہ بصورت واو بمعنی درخشیدن ازکنز۔

تلو بکسراول وسکون لام بمعنی بچۂ بچہ شترکہ درپے مادرخودرود ازکشف ومدار وصراح۔

تلامذہ بفتح اول وکسرمیم بمعنی شاگردان واین جمع تلمیذست۔

تلخہ بالفتح وخای معجم خلط صفراونیزبمعنے ظرف آن خلط کہ بہندی پتا گویند۔

تلنگ دائرہ دف رابانگشتان زدن تاصدابرآید وبہ تلنگ دائرہ بدرکردن لوطیان ایران نوائی دارندکہ براے دفع محل مجلس خودخوانندچون آن دفع شودگویندکہ بہ تلنگ دائرہ بدر کردیم ازمصطلحات۔

تلتم وبیٹیالہ ہردونام جائی درحوالی برہانپور ازشمسی۔

تلبیہ بروزن تذکرہ بمعنے لبیک گفتن حاجیان۔

تلوسہ وتلواسہ بالفتح وحرف ثالث نیزمفتوح بمعنی اندوہ واضطراب و بیقراری ازکشف وبرہان وسراج۔

تلہ بکسراول وتشدید لام زریکہ بطلا شہرت دارد وطلا معرب ہمین تلہ است ازرشیدی وتلہ بفتحتین وتخفیف لام درترکی بمعنی تولی ازدام صیادان طیور ازبرہان وسراج و درمصطلحات نوشتہ کہ تلہ بفتحتین چیزیست کہ آنرا بخاک پنہان کردہ بدان جانوران راشکار کنندسوای دام ودرچراغ ہدایت بالفتح وتشدید وتخفیف حلقہ ہاے موے دم اسپ کہ بدان طیور راشکار کنند۔

تلپیت وتلپیتہ بالفتح نام پرگنہ شش کردہ ازدہلی۔

تلافی دریافتن وبدست آوردن ازکنز

تلاقی یکدیگر رادیدن وباہم ملاقات کردن ازصراح۔

تلی بفتح وکسرلام مخفف تالی کہ لفظ ہندیست

تلنگی بکسرتین وکاف فارسی ونزد بعضے بفتح نواختن دف ودائرہ بسرانگشت و بمعنی مروت ودرہندی نیزآمدہ بمعنی

گدائی نیز واقع شده از بهار عجم و دیگر شروح

تلاشے مصدرست بمعنے نیست شدن ملخوذ از لاشے از کنز۔

تلقی بفتح اول و ثانی و تشدید قاف ملاقات کردن و پذیرفتن از مدار۔

فصل تای فوقانی مع میم

تمام اجزا بمعنے کامل و بے قصور از چراغ ہدایت۔

تماشا لفظ عربیست مصدر از باب تفاعل دراصل تماشی بود ماخوذ از مشی فارسیان درین قسم مصادر یا را بالف بدل میکنند از عالم تمنا و تولا و تقاضا که دراصل تمنی و تولی و تقاضی ست پس معنی تماشا باصل لغت بایکدیگر پیاده رفتن ست چون یاران برای تفرج اکثر باہم پیاده سیر میکنند لہذا در عرف بمعنی تفرج و دیدن بشوق مستعمل شد از جہت باعث بطرف دیده منسوب داشته اند و تماشا بلفظ کردن مستعمل ست و با دیدن دیدنشنده اینقدر ہست که تماشا بمعنے چیزیکه در دیدہ تعجب یا بشوق نظر کنند مستعمل میشود و بمعنے ہنگامہ نیز آمده شرح گلستان از میر نور الله و مصطلحات و چراغ ہدایت و خیابان و در بہار عجم نوشته که تماشا بلفظ داشتن و کردن و نمودن و دیدن ہم مستعمل ست۔

تمنا آرزو کردن دراصل بآخر این لفظ یاے تحتانی ست مگر فارسیان بالف نویسند و خوانند و این تصرف نوعی از تفریس ست و در بہار عجم نوشته که تمنا بلفظ داشتن و کردن و پختن و بستن مستعمل ست۔

تمغا بالفتح و غین معجمه در ترکی بمعنے نشان و مہر و داغ که بر ران اسپ و غیره نہند و باج گرفتن از سوداگران و مردم که تمغا گویند غلط ست از کشف و شرفنامه و لغات ترکی و در مصطلحات نوشته که تمغا بالفتح باجیست که بر دروازه ہای بلاد و معابر بحار از تجار گیرند و بمعنی مہر کہ بعد گرفتن باج بر اجناس تجار زنند و بمعنی فرمان سلطانی و مکرر بستن شاعر مضمون خود را۔

تمشیت بفتح اول و سکون میم و کسر شین معجمه و فتح یای تحتانی بروزن تفعلت ماخوذ از مشی بمعنی جاری کردن و روان کردن و کسانیکه بروزن تفعیل گویند غلط ست چراکه درین حال یاے تحتانی زاید میگردد و حال آنکه اصلی ست۔

تمویہات بفتح اول و سکون میم و کسر واو زر اندود گیہا و کنایه از سخنہاے تملق و فریب۔

تموج موج زدن آب۔

تملیح نمک کردن در چیزے و آوردن شیے ملیح از منتخب۔

تمساح بالکسر و سین مہمله و حاے مہمله بمعنے نہنگ جانور آبی ست از منتخب و لطائف

تماسیح نہنگان این جمع تمساح ست که بمعنی نہنگ باشد۔

تمدیح مدح کردن۔

تمریخ بخای معجمه روغن یا مانند آن بر بدن مالیدن از منتخب۔

تماسخ بضم سین مہمله و خای معجمه برگردیدن صورت کسے بصورتے دیگر که بدتر از صورت نخستین باشد از منتخب۔

تمجید به بزرگی نسبت کردن کسے را از صراح و منتخب۔

تمہید گسترانیدن و ہموار و نیکو کردن کار از منتخب۔

تمرد سرکشی کردن از منتخب و شمسی و کنز۔

تمر بفتحتین خرمای خشک از منتخب و نام زن اعرابی از لطائف و در فارسی بفتح اول و سکون ثانی نام بیماری که در چشم پیدا شود و بکسر اول و ضم میم بزبان ترکی آہن را گویند و نام یکے از سرداران مغل و نام پادشاه عظیم الشان که مردم ناواقف ہند آن را تیمور خوانند بروزن زیتون و رسم الخط ترکی را نمیدانند که ضمه را بصورت واو و فتح را بصورت الف و کسره را بصورت یا نویسند از برہان و شرح قران السعدین و لغات ترکی نوشته شد۔

تمام عیار کامل عیار و خالص از بہار عجم۔

تموز بزبان رومی مدت ماندن آفتاب در برج سرطان و بہندی تقریباً ماه ساون باشد چون در ماه مذکور گرمی بسیار میباشد لہذا در فارسی مجازاً بمعنی شدت موسم

گرما مستعمل از کشف و برہان وسراج وخیابان
تمییز بدو یای تحتانی بروزن تفعیل بمعنی جدا کردن ماخوذ از میز بالفتح اما فارسیان یک یا را بنابر تخفیف حذف کنند و تمیز بروزن عزیز میخوانند از چراغ ہدایت وغیر آن۔
تمارض خود را بیمار نمودن بی مرض و خود را بتکلف مریض وانمودن از منتخب۔
تمتع برخورداری یافتن و منفعت گرفتن از منتخب و در بہار عجم نوشته تمتع بلفظ دیدن و گرفتن و بردن و برداشتن مستعمل ست۔
تمسک چنگ در زدن در چیزی از منتخب۔
تماسک باہم چنگ در زدن و خویشتن را نگاه داشتن و مجازاً بمعنی صبر و تحمل و وقار آمده۔
تملک مالک شدن۔
تملیک مالک گردانیدن کسی را برملے یا بر چیزی از منتخب و کنز۔
تمالک بفتح اول و ضم لام باختیار خود بودن و مالک نفس خود شدن و بمعنے اختیار و طاقت مستعمل است از منتخب وغیر آن۔
تمثال بالکسر بمعنی صورت و پیکر و مجازاً بمعنے فرمان پادشاہی جمع آن تماثیل آید از کشف و منتخب۔
تماثیل حرف چہارم ثای مثلثه تصاویر و اصنام و بمعنی فرمانہاسے پادشاہی نیز آمده از شمسی۔
تمحل بفتح اول و ثانی و ضم حای مہمله مشدد بمعنی مکر و حیله نمودن از منتخب و کنز۔
تمول مالدار شدن و دولتمندے از منتخب و کنز۔
تمہل درنگ کردن از منتخب و کنز و صراح
تململ بفتح اول و ثانی و سکون لام و ضم میم بیقراری و بے آرامی و بمعنی حالیکه درمیان خواب و بیداری باشد۔
تمام درست و کافی و کامل از منتخب۔
تمتام بالفتح بدو تای فوقانی کسیکه در کلام تای فوقانی بسیار تلفظ کند بہندے توتلا گویند از منتخب و صراح۔
تم بالفتح آفتیست که در چشم پیدا شود مانند پرده و مجازاً بمعنی تاریکی و سیاہی آمده
تمم صیغهٔ امر ست بمعنی تمام کن۔
تمرستان بفتحتین بمعنی باغ خرما۔
تمکین جا دادن و پابرجای کردن و بمعنی قدر و وقع از بہار عجم و کنز و نام یکے از مقامات سالکان۔
تمکین کردن و تمکین دادن
بمعنی رج و وقع گذاشتن از مصطلحات۔
تمکن جاسے گرفتن و قائم شدن از منتخب و کنز۔
تمن بضم اول و فتح میم ده ہزار کس از شمسے و در ترکی عبارت از بیست روپیه
تمدن بروزن تملق در شہر بود و باش کردن و انتظام شہر نمودن و اجتماع اہل حرفه۔
تمرن بروزن تملق نرم شدن و عادت کردن بچیزے از منتخب۔
تمره بفتح اول و سکون میم بمعنی یک خرما از منتخب۔
تمیمه بفتح بمعنی تعویذ و بمعنی مہرهٔ سیاه و سفید که در گردن طفلان اندازند تمائم جمع آن از منتخب و صراح۔
تمویه بالفتح و در آخر ہای ملفوظ بر زر تفویض بمعنی زراندوده کردن و آرایش نمودن و بمعنی مکر و فریب و تملق از منتخب و لطائف۔
تمنی آرزو کردن از منتخب۔
تمغاچی کسیکه از جانب کوتوال بر جاہا مہر کرده محصول و باج آن گیرد۔
تمطی بفتح اول و ثانی و طای مہمله مشدد مکسور بمعنی خمیازه که بہندے انگڑائی گویند
تمادی بفتح بنہایت رسیدن و دراز شدن از منتخب وغیر آن۔

فصل تای فوقانی مع نون

تنہا بمعنے خالی نیز آمده از مصطلحات
تنگلوشا بالفتح و کاف فارسی و واو معروف و شین معجمه نگارخانه و تصویرخانهٔ روميان از مؤید و شرح الشعرا و شارح قصائد خاقانی نوشته که نام حکیمی ست که کتاب ارتنگ تصنیف اوست۔

تنگتاب معدوم الطاقت از بهار عجم۔

تناسب باہم مناسبت داشتن۔

تنسوقات بالفتح وضم سین مہملہ وقاف عجائبات واشیای کمیاب از برہان ودر لغات ترکی بمعنی نادرات ونوشته که این جمع تنسوق است که لفظ ترکیست بمعنے نادر و صاحب رشیدی نوشته که تنسوق معرب تنسخ ست وآن نوعی از جامۂ نفیس که آنرا تنزیب گویند ومجازاً بمعنی تحفه وچیز نفیس وعجیب ودر سراج نوشته که تنسوقات جمع تنسوق ست وتنسوق معرب تنسخ ست که بالفتح و سین مہملہ مضموم وخای معجمه باشد مفرس تنسکھ که لفظ ہندی ست بالفتح وسین مہملہ مضموم وکاف عربے بہای مخلوط التلفظ و آن قسمی از جامۂ نفیس از ملک بنگاله آورند چون جامۂ مذکور از تحفهای نفیس ہندوستان است بمجاز ہر تحفۂ نفیس را گفته اند۔

تنعمات عیش وعشرتہا۔

تنزہات بروزن تکلفات بے عیبیہا و خوبیہا وسیرہائے باغ وبوستان از منتخب وغیرآن۔

تنقیح پاک وصاف کردن چیزے را از زوائد وعیوب وخالص کردن از صراح ومنتخب وکنز۔

تنحنح بفتح اول وثانی وسکون حای مہملہ اول وضم نون دوم گلوصاف کردن از صراح۔

تناسخ بمعنے زائل شدن روح از قالبے ودر آمدن آن بقالبے دیگر از منتخب۔

تنومند بمعنی قوی جثه وفربه وبعضی نوشته اند که تنومند بمعنی صاحب قوت چه تنو بمعنی قوت ومند بمعنی صاحب وخان آرزو گوید که واو در ترکیب کلمۂ دو حرفے ولفظ مند زیاده کنند چنانکه برومند۔

تناد باہم ندا دادن یکدیگرے را ویوم التناد کنایه از روز قیامت از منتخب ولطائف۔

تنفیذ بذال معجمه روان کردن فرمان و نامه از منتخب۔

تندر بالضم ودال مہملہ مفتوح بمعنے بانگ رعد از برہان وسراج وشارح قصائد خاقانی بمعنی بلبل نیز نوشته۔

تناور بفتح واو بمعنے فربه وسطبر از برہان ومؤید ودر سراج اللغات نوشته که تناور بفتح واو بمعنے قوی جثه واین مرکب ست از تن ولفظ آور که کلمۂ نسبت است۔

تنگار بالفتح وکاف فارسی دوائے کانے ست که بہندی سہاگا گویند وبکاف عربی دیده نشده از مدار وبرہان ورشیدی۔

تنذیر بحرف سوم ذال معجمه بمعنی ترسانیدن۔

تنگ شکر فنے ست از فنون کشتی وآن ہر دو پائے حریف تنگ گرفته زور بر سر وسینه او آورده بر زمین زدن ست از مطلحات۔

تنافر نفرت نمودن وگریختن ست و باصطلاح علم معانی اجتماع الفاظے چند که تلفظ بآنہا ثقیل باشد واز تلفظ آن طبع نفرت گیرد چنانچه صدق قول چنانچه عمارت توران وخصوصاً که بیکدم آنرا دوسه بار بگویند چنانچه این الفاظ خواجه توجه تجارت میکنی۔

تنویر روشن کردن از کنز وبمعنے روشنی مستعمل۔

تنشیر پراگنده کردن۔

تنور لفظ فارسی ست در صورت تشدید نون معرب آن از سراج۔

تنکبار بالفتح جائیکه دران ہر کس را دخل نباشد از برہان۔

تنگوز بالفتح وکاف فارسی مضموم وسکون زائے معجمه وقبل از ان واو غیر ملفوظ بترکی خوک را گویند از لغات ترکی۔

تنافس باہم نفس زدن وفخر کردن۔

تنقیش نقش کردن۔

تنگ عیش مفلس ودردمند۔

تنقیص نقصان کردن۔

تنصیص بدو صاد مہملہ ظاہر کردن از منتخب۔

تناقض ضد ہمدیگر شدن از منتخب۔

تنشیط بنشاط آوردن وشادمانی نمودن از منتخب وکنز۔

تنوع گوناگون شدن وقسم قسم شدن از شمسے۔

تنازع باہم خصومت کردن از منتخب وتنازع کنند باہم دو فعل باسم ظاہر کہ

بعد آنها باشد در فاعلیت چون ضربنی واکرمنی زید یا در مفعولیت چون ضربت واکرمت زیداً یا در فاعلیت و مفعولیت یعنی یکی فاعل را خواهد و دیگری مفعول را مثل ضربت واکرمنی زید پس مختار بصریین اعمال فعل ثانی ست بجهت قرب او و فعل اول اگر اقتضای فاعل کند درین صورت موافق اسم ظاهر در فعل مفرد ضمیر مستتر فرض کنند و در غیر آن ضمیر بارد چنانچه ضربنی و اکرمت زیداً و ضربانی واکرمت الزیدین اگرچه درین صورت اضمار قبل الذکر لازم می آید لیکن نزد بصریین در تنازع در فاعل جائز ست واگر اول مفعول را خواهد ضمیر مفعول را حذف کنند بشرطیکه آن هردو فعل از افعال قلوب نباشند چنانچه ضربت واکرمت زیداً یعنی زدم او را و گرامی کردم زید را تا اضمار قبل الذکر لازم نیاید در مفعول و کسائی خلاف بصریین اضمار فاعل در فعل اول روا نداند بخوف اضمار قبل الذکر بلکه حذف میکند ضمیر فاعل را از فعل اول و فراء اعمال فعل ثانی روا نداشته بوقت خواستن فعل اول فاعل را برای خوف حذف فاعل یا اضمار قبل الذکر این هردو ممنوع ست و مختار کوفیین اعمال فعل اول ست بجهت سبقت آن فقط۔

تنصیف دو نیم کردن چیزیرا و از هم بنصف نصف کردن از کنز۔

تنسیق انتظام و ترتیب دادن از منتخب و کنز و صراح۔

تنمیق نوشتن از کشف و کنز۔

تنبک بالضم و حرف سوم بای موحده مفتوح دهل کوچک و نقاره کوچک از رشیدی و جهانگیری و بمعنی ساز معروف که بعرف هندوستان آنرا طبله گویند نیز آمده

تنسک بفتح اول و ثانی و ضم سین مهمله مشدد بمعنی خداپرستی از لطائف۔

تنین فلک بالکسر اشارتست بعقده راس و ذنب که محل تقاطع حامل قمر ست یا مائل بمعنی کهکشان نیز از برهان

تنک بفتحتین و کاف عربی باریک و کم و اندک و نازک و لطیف از مدار و شکرستان و بهار عجم۔

تنگ بفتح اول و کاف فارسی خریا یعنی باریکه خر آنرا بر دو لوار که بدان زین اسپ مضبوط کنند و کارنامهٔ نقاشان و نام ملکی از بدخشان و نام ملکی از ترکستان و بمعنی قریب و نزدیک بالضم کوزهٔ که شکمش کلان و گردنش و دهانش تنگ باشد و بالکسر منقار مرغان از رشیدی و جهانگیری و برهان و مؤید۔

تنزیل بکسر زای معجمه بمعنی فرو فرستادن و بمعنی قرآن مجید و نام کتابی در علم سلوک از لطائف و کنز و منتخب و غیاث۔

تناول بضم واو فرا گرفتن و بر داشتن از کنز و مجازاً بمعنی خوردن مستعمل۔

تنبول بروزن مقبول برگ پان از برهان و این لفظ هندی کتابیست

تنگ سال بمعنی سال قحط و امساک باران از بهار عجم۔

تنبل بالفتح و حرف سوم موحدهٔ مفتوح بمعنی آدم فربه و جاهل و کاهل و بیکار و بالضم مکر و حیله از لطائف و برهان و لغات ترکی و سراج۔

تناسل از هم زائیدن از کنز۔

تنعم بناز و نعمت پرورده شدن از منتخب۔

تنجیم ستاره شناسی و مطابق قواعد علم نجوم ساعات سعد و نحس شناختن از منتخب و غیاث۔

تنسم بروزن تکلم نفس زدن و دم بخود کشیدن و لوئیدن و هوا گرفتن از طرح وغیره۔

تنعیم بعین مهمله نام موضعیست بفاصله سه کروه از مکه بجانب شمالی مناسک عمره در آنجا بعمل می آید و حج باتمام میرسد۔

تنظیم جواهر برشته کشیدن و مجازاً بمعنی درستی امورات شهر و دربار وغیره۔

تنگ چشم بخیل و ممسک و نو دولت و صفت معشوق آید چرا که بسوی کسی نمی بیند از بهار عجم۔

تنبک تعلیم بالضم تنبکی ست که بوقت

تعلیم ورزش کشتی نوازند واین رسم ولایت
ست از بہار عجم۔
تن زدن بالفتح خاموش شدن از رشیدی
ومدار و برہان وکشف۔
تنبان بالضم شلوار و پائجامہ ترکیست
از برہان ولغات ترکی۔
تنیدہ ریسمان چیزیست کہ بہندی آنرا
اٹیا گویند۔
تن بالفتح بمعنے تنخواہ و دفتر تن بمعنے دفتر
تنخواہ است از چراغ ہدایت وبہار عجم۔
تنخواہ گرفتن گون گرفتن از بہار شرح
و مصطلحات۔
تنین بالکسر ونون اول مشدد مکسور و
یای معروف بمعنے اژدہا از مدار وکشف
ومنتخب وکنز۔
تنانین بفتح بمعنے اژدہا ہا واین جمع
تنین ست۔
تنیدن کار جولاہہ وعنکبوت وبمعنی قفر
نیز می آید وبمعنی پیدا کردن ہم آمدہ وگاہی
بگرد چیزے گردیدن وتوجہ والتفات آید
از بہار عجم وشرح۔
تن در دادن قبول کردن وراضی
شدن از سراج۔
تنگ ترکان نام موضعیست از برہان
تنیا کو بلفظ کشیدن مستعمل اہل زبان و
بلفظ نوشیدن عوض خطاست از بہار عجم۔
تند ور بالضم تجیل از سراج۔

تنقیہ پاک صاف کردن از منتخب وکنز۔
تنبیہ بمعنی آگاہ وہوشیار کردن ومجازا
درعرف بمعنی زجر وقید کردن کوتاہ اندیشان
تنبہ بروزن توکل بمعنی آگاہ شدن
از منتخب۔
تنزیہ دور کردن وپاک کردن از
چیزہای زشت از منتخب وکنز۔
تنزہ بروزن تصرف دور شدن
از عیب وسیر باغ وسبزہ وعمارات ومجازا
بمعنے خوشی وبیغمی از منتخب وغیرہ۔
تنورہ نوعی از پوشش کہ روز جنگ پوشند
وآن مانند جوشن باشد وبمعنے چرخ زدن
وحلقہ زدن از رشیدی وبرہان ومدارج
وبعضے بمعنی چار آئینہ نوشتہ وبمعنی قفل نیز
نوشتہ اند۔
تنہ بفتحتین بیخ درخت از بالای زمین
تا محل روئیدن شاخہا ودر مصطلحات
بمعنے رام ومطیع نیز نوشتہ ودر بہار عجم
برای معنی دوم بضمتین ست۔
تنکہ بالفتح وکاف عربی بمعنی قرص رائج
خواہ از زر باشد خواہ از نقرہ یا مس و
این معرب تکہ است وتنگہ بالضم وکاف
فارسی تنبان چرمی کہ تا سر زانو باشد
وقت کشتی گرفتن پوشند از مصطلحات
وبہار عجم۔
تنخواہ بلفظ دادن وگرفتن وکردن
مستعمل از بہار عجم۔

تنوفہ بفتح اول وضم نون وفا بمعنے بیابان
از شرح نصاب وکنز۔
تنمیہ بروزن تصفیہ افزایش
وبالیدگی از کنز۔
تن آسانی۔ راحت وآرام۔
تن خواری کاہش تن کردن از
باحت غم واندوہ ودر بہار عجم بمعنے
شکنجہ وعذاب۔
تناہی بپایان چیزے رسیدن وباز
داشتن از چیزے از منتخب ودر کشف
وکنز بمعنے نہایت پذیر شدن وبپایان
رسیدن۔
تنگ چشمے کنایہ از بخل بلحاظ آنکہ صاحبش
بسبب دون ہمتی بدنیای فانی بسند
نمودہ وکنایہ از کم نگاہی معشوق و
این لفظ وصف معشوق واقع شود
از آنجہت کہ معشوق از غرور حسن یا از
فرط حیا بسوی کس نمی بیند شرح سکندرنامہ
از خان آرزو۔
تنگ درزی بفتح اول وسکون
نون وکاف فارسی وفتح دال بمعنے چسپانی
واختلاط از چراغ ہدایت وبعضے گویند
کہ بضم اول وفتح نون وکاف عربی بمعنے
بیوستگی ووصل دو چیز یا بیشتر کہ محل وصل
آنہا بغور معلوم شود۔
تنگ حوصلگی بفتح اول وسکون نون
وبفتحتین وکاف عربی نیز درست ست وجہ

اوّل ظاهرست و وجه ثانی آنکه هر شے که ضخامت و سطبری کم دارد و بعضی چیزها از رقت خود یا از سنگینی خود آنرا شکسته بدریده وند از چراغ هدایت وغیر آن۔

تنگری بکسر اوّل و سکون نون خفی و سکون کاف فارسی و را ی مهمله مکسور و یاے معروف و بکسر کاف نیز در زبان ترکی نام حق تعالیٰ ست از لغات ترکی و برهان و مدار۔

تند رای بالضم کوته اندیش از بهار عجم۔

تنگنای کوچه تنگ و بمعنی مطلق جاے تنگ از بهار عجم۔

فصل تای فوقانی مع واو

تولا بفتح اوّل و ثانی و تشدید لام محبت و امید در منتخب و مدار بمعنے برگشتن و دوست داشتن و حکومت نمودن و بکار کسے قیام نمودن اگرچه برای این معنی تولی بیای تحتانی ست لیکن فارسیان تصرف خود بالف خوانند چنانچه تمنی را تمنا گویند و بواو مجهول در فارسی بمعنے سگ بچه۔

توتیا بالضم بمعنے سرمه و غلط نوشتن خطا است از صراح و منتخب۔

توا بالفتح هلاکت از منتخب و لطائف۔

تو و خدا در مقام قسم گویند همچنین خدا بر تو بمعنی سوگند خدا آید از مصطلحات۔

تولب بفتح اوّل و سوم و لام و بای موحده بمعنے خرکره یعنی بچه خر از منتخب و شرح نصاب

تواب بفتح اوّل و تشدید واو توبه پذیرنده از منتخب۔

توریب بالفتح بروزن توفیق کجے و کج نمودن و باور یب گرفتن۔

توپ بواو مجهول و بای فارسی در ترکی بمعنے فوج ست از لغات ترکی۔

توپ توپ بمعنی فوج فوج یعنے بسیار۔

تولیت بفتح اوّل و کسر سوم والی گردانیدن و پے در پے شدن از منتخب و کنز بمعنے والی گردانیدن و عمل دادن بکسے و ذمه داری و پشت برگردانیدن و چیزے را بآنچه خریده باشد بکسے فروختن۔

توخت بروزن سوخت بمعنی جمع کرد و داد نمود از برهان۔

توریت بالفتح کتاب موسیٰ علیه السلام

توضیح بالفتح و کسر ضاد معجمه و حای مهمله روشن و پیدا ساختن و نام کتابیست در اصول فقه از منتخب و مدار۔

توشیح حمائل در گردن انداختن و آرایش دادن و نام صنعتے شعرے که شاعری بطریقے شعر انشا نماید که چون حرف اوّل مصاریع یا ابیات جمع کنند اسمی برون آید چنانچه اسم محمدؐ ازین رباعی رباعی من برد همت بموی ستم دل تنگ ؛ حاصل ز لبت نیست برون از غم تیر تنگ ؛ من با تو و تو با من مسکین شب و روز ؛ دارم سر آشتی و داری سر جنگ ؛ چون حرفهای اوّل از مصاریع این دو بیت بترتیب یکجا کنند نام محمدؐ پیدا میشود۔

توبیخ ملامت و سرزنش از لطائف و منتخب و کنز۔

توی شاخ فنی ست از کشتے که دست هر دو ن هر دو دست یا پلے میان هر دو ران حریف انداخته زور کنند چه توی بمعنے اندرون ست و شاخ بمعنے دست و پای از مصطلحات و بهار عجم۔

توکید بالفتح استواری از شمسی و کنز۔

تولد زائیده شدن بلفظ کردن مستعمل از بهار عجم۔

تولید زایانیدن و پرورش کردن از منتخب و بمعنی پیدا کردن چیزے از خاصیت و تاثیر نیز مستعمل میشود۔

توقد بضم قاف مشدد افروخته شدن آتش۔

توارد بفتح اوّل و ثانی و ضم راے مهمله با هم بیکجا فرود آمدن از منتخب و کنز و باصطلاح شعرا واقع شدن مصرع یا بیت از طبع شاعر بے اطلاع یکدیگر۔

توزیر بفتح اوّل و کسر زای معجمه بدروغ بر ذمه کسے گناه بستن۔

توفیر بسیار کردن و بسیار شدن از منتخب و کنز و در عرف آنچه در اجاره فائده بردارند۔

توقیر عزت و حرمت نگاه داشتن از منتخب۔

تور بواو معروف وراء مهمله نام پسر کلان فریدون که ملک توران منسوب باوست و نیز نام ولایت توران ست و بمعنی پهلوان و بهادر و نام گیاهیست ترش مزه و بمعنی رم و رمیدگی از لغات بابا و رشیدی و تور بواو مجهول در ترکی جالی را گویند که بر محفهٔ سواری عرایس و بیگمات اندازند و بمعنی دام ماهی نیز آمده و بعربی تور بالفتح بمعنی تغار و کوزهٔ آب و طبق و جمع آن اتوار از منتخب و مدار۔

توانگر بضم اول در اصل بمعنی صاحب قوت ست مرکب از توان بمعنی طاقت و گر کلمهٔ نسبت و بمعنی مالدار مجاز ست این لفظ را در اصل رسم الخط بدون الف نوشتن خطا ست و خواندن روا باشد از بهار عجم و خیابان۔

تواتر پے در پے شدن ماخوذ از وتر بالکسر بمعنی تنها تنها و یک یک بهم آمدن از منتخب و غیره آن۔

توز بالضم بواو مجهول و زای معجمه صیغهٔ امر ست بمعنی اندوز و بترکیب اسم بمعنی جوینده و اندوزنده و کشنده و نام پوست درختی ست که مثل پے بر کمان و زین بکار برند از برهان و کشف و سراج و خان آرزو و در شرح سکندرنامه نوشته که توز را بهندی بهوج پتر گویند و در شرح خاقانی نوشته که توز قسمی است از کتان۔

توش بواو مجهول و شین معجمه بمعنی سینه از لغات ترکی و در برهان بمعنی قوت و توانائی و جسم و بدن۔

توسط میانه روی و اعتدال از شمسی و واسطه کردن۔

توقع بضم قاف مشدد و مردم از بے اتفاقی بکسر یا بالفتح قاف خوانند۔

تواضع بضم ضاد معجمه فروتنی نمودن و خود را فرونهادن و مردم از بے التفاتے بکسر ضاد خوانند۔

توزع بروزن تصرف پراگندگی و پریشانی از کشف و منتخب و کنز۔

توقیع نشان کردن پادشاه بر نامه و منشور و بمعنے دستخط و نشانے پادشاه و فرمان پادشاهی که بتعهر باشد بخلاف منشور از صراح و منتخب و کنز و مؤید۔

تودیع وداع کردن و سپرد کردن و رخصت کردن۔

توزیع حرف سوم زای معجمه پراگنده کردن و بخش کردن از منتخب و لطائف و کشف۔

تولع بروزن تملق بمعنے حرص کردن و حوسناکی۔

توسع فراخی کردن و فراخ بودن از صراح

تورع برای مهمله مشدد مضموم پرهیزگاری

توسیع فراخ کردن از منتخب۔

توجع درد پیدا شدن۔

توغ بواو مجهول و غین معجمه بمعنی علم و نشان از لغات ترکی و سراج۔

توفیق در لغت چیزی را بچیزے برابر کردن و باصطلاح موافق گردانیدن خدا اسباب را موافق خواهش بنده تا آن خواهش او سرانجام یابد و استعمال لفظ توفیق در بهم رسیدن اسباب امور خیر باشد نه امورات شر۔

توافق باهم یکجا شدن و موافق بودن از منتخب و کنز و در صراح یکی شدن و هم پشتی کردن۔

تویق بروزن توفیق و حرف ثالث ثای مثلثه بمعنے محکم و استوار کردن از کشف و مدار و کنز۔

توق بالفتح آرزومندی و غلبهٔ شهوت از منتخب۔

توزک بضم اول و واو غیر ملفوظ و ضم زای معجمه و کاف عربی لفظ ترکی ست بمعنی سامان و آرایش و بمعنی انتظام و ترتیب لشکر و مجلس دربار۔

توشک بضم اول و واو غیر ملفوظ و سکون شین معجمه بمعنی فرش از لغات ترکی و در برهان و سراج بواو مجهول بمعنے نهالین۔

تورک بضمتین و سکون راء مهمله و کاف فارسی بمعنی خرفه و آن تره معروف است از جهانگیری و رشیدی و در برهان بروزن کوچک۔

توکل بخدا سپردن و دل برداشتن از اسباب دنیا و بحضرت مسبب الاسباب توجه نمودن۔

توغل بغین معجمه بروزن توکل در صراح

نوشته که بمعنی دور در شدن در فتن یعنی درکاری برتبۂ کمال رسیدن و مشق کامل داشتن ۔

توکیل وکیل گردانیدن و کار را بکسے گذاشتن از منتخب و کنز۔

توبال بالضم و واو معروف و بائے موحدہ برادہ مس و آہن از برہان و کنز۔

توشمال بکاول و خوان سالار از مصطلحات لفظ ترکی ست۔

توابل بالفتح و بائے موحدہ مکسورہ بمعنے مصالح طعام مثل زیرہ و قرنفل و فلفل وغیرہ از مدار و کشف۔

توہم در وہم انداختن از لطائف۔

توأم بفتح اول و سوم بر وزن روزن۔ آن یک بچہ کہ با بچۂ دیگر از یک حمل زن پیدا شدہ باشد و بمعنے برج جوزا نیز می آید از مدار و منتخب۔

توأمان بفتح اول و سکون دوم و فتح سوم بروزن نوجوان آن ہر دو بچہ کہ از یک حمل زن زائیدہ میشوند و این تثنیۂ توأم ست و بمعنی برج جوزا از منتخب و مؤید۔

توران بالضم ملکی ست معروف منسوب بتور کہ پسر فریدون بودہ از برہان۔

توسن بفتح اول و سکون واو و فتح سین مہملہ و نون کرۂ اسپ کہ تند و شوخ و سرکش باشد از مدار و سراج و در کشف بضم و صاحب بہار عجم در جواہر الحروف نوشتہ کہ ظاہرا صحیح بواو مجہول و شین معجمہ است کہ بکثرت استعمال مہملہ شدہ است چہ توشن بمعنی قوت و توانائی ست و تندی و شوخی اسپ ہم از توانائی است

توختن بواو مجہول حاصل کردن و خواستن و جمع کردن و بمعنی ادا کردن و گزاردن و این از لغات اضداد است از برہان و لطائف۔

توشقان بضم اول و سکون شین معجمہ و واو غیر ملفوظ و قاف لفظ ترکی است بمعنی خرگوش از لغات ترکی نوشتہ شد۔

تولیدن بواو مجہول بمعنی رمیدن از لطائف و برہان۔

تون بالضم زندان و حمام و سوراخ حمام و گلخن و جائے سرگین انداختن از لطائف و برہان۔

توانین این لفظ غلط ست صحیح تنانین است بمعنے اژدہا این جمع تنین ست۔

تومان بضم اول و فتح میم و واو و الف غیر ملفوظ بمعنے گروہ و پرگنہ و میغ و بمعنی دہ ہزار و بمعنے زر نقد کہ بقدر بیست روپیہ باشد از لغات ترکی۔

توان بضم اول بمعنے زور و قوت و بفتح اول خطا از کشف و برہان و بہار عجم و رشیدی و مؤید و جہانگیری و سراج۔

توقان بالفتح آرزومندی و غلبۂ شہوت از منتخب۔

توزین بالفتح سنجیدن و وزن کردن۔

تو بالضم و واو مجہول پردہ و تہ و لائے از برہان و رشیدی و در بہار عجم نوشتہ کہ تو بواو معروف بمعنی اندرون چیزے و بواو مجہول بمعنی خود و ترا نیز آمدہ۔

تورہ بواو مجہول و را و ہائے مہملہ در ترکی بمعنی رسم و قاعدۂ مطلق و مجازا شریعتے را گویند کہ چنگیز خان از خود وضع کردہ از سراج حالا بمعنی حکم شدید پادشاہی مستعمل۔

توطیہ بالفتح گستردن و پی سپر فرمودن یعنے پامال کردن از منتخب و صراح و مجازا تمہید مدعا را گویند۔

تولاک اللہ دوست دارد ترا اللہ تعالی۔

تولہ بالضم و واو مجہول بچۂ سگ و نوعے از سگ شکاری کہ بوی جانوران یعنی شکار را از زیر بوتہ ہا می آرد از برہان و رشیدی و مصطلحات۔

تولچہ بمعنی تولہ کہ لفظ ہندی ست ہم وزن دوازدہ ماشہ متاخرین فارس بعد حذف ہای مختفی لفظ چہ زائد کردہ تولچہ از تفریس کردہ اند از جواہر الحروف

توشہ بواو مجہول زاد راہ مرکب از توش بمعنے قوت و توانائی و ہای نسبت بلفظ کشیدن و کردن و برداشتن و گرفتن و بستن مستعمل و بہار عجم۔

توشہ خانہ ظاہرا این لفظ غلط ست صحیح توشک خانہ است چہ توشک بمعنے رخت ست چنانکہ در برہان و جہانگیری ست۔

توران شاه نام وزیر۔
توجه بضم جیم مشدده وبکسر جیم غلطست چنانکه بعضے مردم گویند بمعنے رو بسوی چیزے یا بسوے کسی آوردن۔
توجیه گردانیدن رو بسوی چیزے ونیک بیان کردن از منتخب ونام حرکت ما قبل روی ساکن۔
توبه بالفتح از گناه بازگشتن وعوام بضم گویند از منتخب وبلفظ گفتن وکردن وفرمودن ودادن وشکستن وگسستن مستعمل از بهار عجم۔
توسعه بفتح اول وکسر سین مهمله فراخی فراخ کردن گاهی از غیر ناقص هم برین وزن مصدر می آید۔
توفیه بفتح اول وکسر فاد فتح یای تحتانی تمام دادن ونیک وفا کردن۔
تولیه کار بذمهٔ کسے کردن از صراح۔
تولی بفتح اول وثانی وتشدید لام برگشتن ودوبر گردانیدن وحکومت نمودن و بکارکسے قیام نمودن از منتخب ومدار وکنز وصراح۔
توازنے بزای معجمه باهم برابر شدن از منتخب۔
توقی بتشدید قاف مکسور از باب تفعل نگهبانی
توزی بالضم وزای معجمه نوعی از جامهٔ نفیس ودر صراح نوشته توزی نام جامهٔ منسوب بشهر توزکه شهریست از ملک فارس۔
توانی بالفتح سستے کردن وتقصیر کردن

از منتخب۔
تومی بالضم وواو مجهول لغت ترکی شادی عروسے را گویند از برهان ودر لغات ترکی بضم اول وواو غیر ملفوظ وسکون یای تحتانی بمعنے شادی متاخرین لیطا نوشته اند۔
تونی بالضم وحرف سوم نون بمعنے کناس ودزد ودغاباز۔
توانائی بضم اول از کشف۔
توالی پیاپی شدن از منتخب وکنز ماخوذ از ولا بکسر که بمعنی پیهم بکاری نمودنست و باصطلاح اهل هیئت حرکت توالی حرکت افلاک سبعهٔ سیاره را گویند که از مغرب بسوی مشرق است بترتیب پیاپیے بودن بروج از حمل وثور تا حوت چنانکه هر روزه از هر حرکت خاص قمر معائنه میشود واین حرکت خلاف حرکت فلک الافلاک ست که دائم از مشرق بسوی مغرب میباشد این حرکت خلاف توالی سریع ترست از حرکات توالی بودن روز وشب تعلق بحرکت فلک الافلاک دارد۔
تواری بالفتح پنهان شدن وپوشیدگی از کشف وصراح وسروری وکنز۔

فصل تای فوقانی مع های هوز

تهذیب پاک کردن واصلاح دادن از منتخب وکنز۔
تهمت بضم اول وفتح ها وفتح میم گمان بد کردن از منتخب ودر بهار عجم نوشته که این لفظ در فارسیان بسکون دوم مستعمل است وبلفظ کردن وانداختن ونهادن وزدن وبستن وکشیدن وبرداشتن استعمال می یابد۔
تهنیت بفتح اول وسکون ثانی وکسر نون وفتح تحتانی مبارکباد گفتن وگوارا کردن از منتخب وصراح وکنز ودر بهار عجم نوشته که بلفظ گفتن ودادن وکردن وساختن مستعمل۔
تهبج بفتح اول وثانی وضم بای موحده مشدد وجیم مشابه باماس شدن چه هبج بفتحتین آماسیدن ست وباب تفعل برای تشبیه آید۔
تهیج بفتح اول وثانی وضم تحتانے مشدد وجیم برخاستن باد وغبار وغیره از لطائف
تهجد بر وزن تکلف در شب خفتن ودر شب بیدار شدن از کشف ومنتخب ومجازاً بمعنی نمازیکه صلحا بعد نصف شب از خواب برخاسته هشت رکعت یا مع وتر یازده یا زیاده ازین میگذارند۔
تهدید بمعنی ترسانیدن از منتخب۔
تهی آخر بجای معجمه مضموم کسیکه مبتلاے تشنگی آب ودانه باشد از مصطلحات۔
تهور بفتح اول وثانی وتشدید واو مضموم مردانگی وبقول حکما افراط قوت غضبے و آن مذموم ست۔
تهٔاکر بتای ثقیل وضم کاف عربے لفظ

ہندلیست بمعنی خداوند وہندوان در محاورات
خود بر ہمسلک یعنی سمدھی اطلاق کنند۔
تہوع بروزن تصرف بشدت قی کردن
از کشف و قاموس و منتخب و کنز و در کفایہ حرکتے
بود کہ از معدہ حادث شود برای دفع چیزے
کہ در وی باشد بے آنکہ چیزے دفع شود۔
تہتک بفتح اول و ثانی و ضم تای فوقانی
مشدد پردہ دریدن و پردہ دری و بے تحملی
و رسوائی از منتخب و صراح و کنز۔
تہلیل لا الٰہ الا اللہ گفتن۔
تہمتن بفتح اول و دوم و چہارم لقب رستم
مرکب از تہم کہ بمعنی دلاور ست و ہم بمعنی بزرگ
و قوی و تن بمعنی جثہ و جسم از برہان و جہانگیری
تہاون بفتح اول و ضم واو خوار و حقیر
داشتن از منتخب۔
تہ ریش گذشتن فریب دادن۔
تہ نشان آنچہ قبضہای تیغ و غیرہ کندہ تار
ہای طلا و نقرہ را دران کوفتہ می نشانند۔
بطوریکہ نقوش گلہا پدید آیند۔
تہ کردن زانو بادب نشستن چنانکہ در نماز می
نشینند۔
تہیہ بفتح اول و کسر ہای ہوز و فتح یاے
تحتانی مشدد آمادگی کردن از منتخب۔
تہلکہ بالفتح و بہر سہ حرکت لام بمعنی نیست
شدن و مردن از منتخب۔
تہ جرعہ کنایہ از شراب اندک کہ در تہ جام
بماند با ضافت و بدون اضافت از بہار عجم۔

تہ گیرہ چیزیست کہ آنرا تہ دیگے گویند
از مصطلحات۔
تہیگاہ بمعنی کمرو آن جائیست نرم بالاے
استخوان سرین و زیر استخوانہای پہلو۔
تہ بندی باصطلاح صباغان رنگیکہ
براے تقویت پیش از رنگ مقصود کنند و بمعنی
جزبندی کتاب از مصطلحات۔
تہادی بدال مہملہ ہدیہ باہم فرستادن۔
تہ میدانی باضافت مردم بے سروپا
خانہ بدوش از مصطلحات و در بہار عجم نوشتہ
کہ جمعے از لولیان کہ در تہ میدان یک گوشہ
افتادہ میباشند۔
تہجی بفتح اول و ثانی و کسر جیم مشدد ہجو
گفتن کسے را و ہجا کردن یعنی حروف مفردہ
را باہم دیگر ترکیب دادن و حروف تہجی حروف
الف بای تا ثا را گویند۔
تہ جرعگی اندک شراب کہ بعد از نوشیدن
در پیالہ باقی ماندہ باشد۔
تہانی بفتح اول و کسر نون باہم مبارکباد
گفتن و تہنیت کردن بایمعنی مصدرست
از باب تفاعل و ہم جمع تہنیت مثل تجارب
بکسر را جمع تجربہ چنانچہ در فصول اکبریست

فصل تای فوقانی مع یاے تحتانی

تیر کاکل ربا بمعنے تیریکہ از سر نشان بگذرد
و بسر ہدف رسد و آنرا بعضی تیر سرگذار
گویند از چراغ ہدایت و در مصطلحات نوشتہ
کہ تیر کاکل ربا بمعنے تیریکہ موی کاکل را از سر

ربایدو شخص را آسیب نرسد و این کمال
مبالغہ است در تیر اندازی۔
تیبا بالکسر بمعنے دفع کردن و انتظار و
عشوہ از لطائف۔
تیغ سوزن ربا و تیغ سوزن دار
تیغیکہ بکمال آبداری سوزن را بردارد
از مصطلحات۔
تیتاب بروزن سیماب بمعنی خواب
کہ بعربی آنرا رؤیا گویند از سراج۔
تیر پرتاب بفتح بای فارسی قسمی از تیر کہ
بکار دور اندازی آید و بہ نشان نمیرسد
از مصطلحات و در بہار عجم نوشتہ کہ بمعنی
تیر می ہوائی نیز آمدہ۔
تیغہ پشت قطار مہرہای پشت۔
تینات نام موضعی بفاصلہ دہ فرسخ
از مصر از لطائف۔
تیہوج بالکسر و جیم عربی در آخر معرب
تیہو کہ طائریست کوچک تر از کبک ہرا
بہندی لوا نامند۔
تیماج بالکسر و یای معروف و جیم عربی
چرم بو داز کہ آنرا بلغار و ادیم نیز گویند و
این لفظ ترکی ست از کشف و بہار عجم
و مؤید و در مدار ہ عجم فارسی ست۔
تیر چرخ عطارد از برہان۔
تیغ مہند بضم میم و فتح ہا و نون مشدد
مفتوح تیغ ساختہ ہند چراکہ در ملک عرب
و ایران تیغ ہندی اعتبار تمام دارد۔

تیسیر بالفتح بروزن تکبیر و تحریر آسان کردن و آسانی از کنز و منتخب۔
تیمار بالکسر غمخوارے و خدمت کردن از برہان
تیسّر بروزن تکبر آسان شدن از منتخب
تیمور بکسر تای فوقانی و ضم میم و سکون یا و ہلہ این لفظ ترکی ست بمعنی فولاد و نام پادشاہ مشہور ست چون در ترکی قاعدہ است کہ بعد حرف مضموم واو و بعد مفتوح الف و بعد مکسور یای نویسند مگر آن واو و الف و یا در خواندن نمی آید درین لفظ نیز یا و واو بخواندن نمی آید چرا کہ علامت کسرہ و ضمہ است اگر در نظم بسبیل اشباع خواندہ شود جائز باشد۔
تیر بالکسر معروفست و بمعنی ستارہ عطارد و نام ماہ شمسی بزبان پارسی کہ بحساب ہندی تقریباً ساون باشد و نام روز سیزدہم از ہر ماہ شمسی و چوب راست سقف و کشتی و بمعنی طاقت و قدرت از کشف و لطائف و سراج۔
تیار بہ تشدید بمعنی جلد رفتار و جہندہ موج از منتخب و صراح و آنچہ در محاورات گویند کہ فلان چیز تیار ست یعنی درست و مہیا ست بایںمعنی مجاز باشد از معنی لغوی یعنے فلان چیز از باعث درستی خود جہندہ و جلد رفتار ست بسوے استعمال اسے مقتضی استعمال است پس لفظ تیار عربی ست کسانیکہ فارسی گمان برند خطا ست و در بہار عجم و چراغ ہدایت و سراج اللغات نوشتہ اند کہ رای معنے آمادہ و مہیا طیار ربطا ہملہ است چہ دراصل اصطلاح میرشکاران ست کہ چون جانور شکاری از گرز برآمدہ مستعد و آمادہ پرواز و شکار اندازی میشود گویند کہ این جانور طیار شدہ چون باینمعنی شہرت گرفتہ مجازاً ہر شے مہیا را طیار گویند پس طیار و تیار ہر دو طور صحیح باشد۔
تیر آور مکار و حیلہ گر و قرمساق۔
تیر ساز مضراب ساز۔
تیز بالکسر و یاے معروف و زای معجمہ صدائی کہ از راہ پایئن حیوانات برآید آنرا گوز نیز گویند از برہان و سراج۔
تیلس بالفتح و سکون تحتانی و سین مہملہ۔ بمعنی بزرگ درگاہ فحل شد بفارسی آنرا ہیا زنا مند و بہندی لوک گویند از منتخب و شرح نصاب و کنز۔
تیرخش بفتح تای فوقانی و سکون خای معجمہ و شین معجمہ بمعنی تیر ہوائی و تیر ناوک و تیر آتشبازی را نیز گویند از برہان و سراج۔
تیر روے ترکش بمعنی تیر خوب و بہتر کہ آنرا بیرون ترکش جا سازند و در آنجا گذارند از چراغ ہدایت۔
تیلش بالکسر و یای مجہول و شین معجمہ لفظ ترکیست بمعنی دندان و لفظ تیشہ کہ آلہ نجاران ست ازین ماخوذ ست و حرف ہای برای تشبیہ و مشابہت چنانکہ در لفظ دندانہ۔
تیرکش بمعنی تیر دان کہ لفظ ترکش مخفف آنست از برہان و بمعنی سوراخیکہ در دیوار قلعہ و قصر ملوک برای انداختن تیر و بندوق بجانب دشمن میسازند۔
تیقیظ بالفتح و قاف و ظاے معجمہ بروزن تہدید بمعنی بیدار کردن و بمعنے بیداری مستعمل میشود۔
تیقظ بفتح و قاف و ظاے معجمہ بروزن تفکر بیدار شدن و بیداری از منتخب
تیغ مبدل تیز چون آمیز و آمیغ و تیز و تیغ بر ہر چیز برندہ اطلاق کنند چون کارد و خنجر و شمشیر از بہار عجم و در مدار بمعنے پشت نیز آمدہ۔
تیغ محرف تیغ خمدار کہ زخمش عمیق پیدا شد یا تیغی کہ بوقت زدن آن قدرے دست را بیک جانب خم کردہ زنند تا زخم عمیق بہم
تیق بفتح اول و کسر ثانی بمعنے بدخواز شرح نصاب و کنز۔
تیغال بالکسر و یاے معروف و غین معجمہ ترنجبین از برہان[1]۔
تیہ بنی اسرائیل بالکسر بیابانی کہ موسی علیہ السلام با دوازدہ سبط بنی اسرائیل کہ در ہر سبط پنجاہ ہزار مردم بودند چہل سال سرگردان و حیران و محبوس ماندند و نتوانستند کہ بیرون آیند از مدار۔
تیول بضمتین و واو معروف جاگیر و مدد

[1] دراصل دوائے دیگر ست غیر ترنجبین کہ آنرا شکر تیغال گویند ۱۲۔

معاش و این لفظ ترکیست از لغات ترکی
نوشته شد و در مدار تیول بفتح اوّل وضم ثانی
تیم بالکسر و یای معروف در فارسی کاروان
سرای و کنایه از دنیا از مؤید و بالفتح در عربی
بمعنی بنده از منتخب ۔
تیغ خم تیغیکه مثل محراب خم داشته باشد
از مصطلحات ۔
تیر نام تیر کامل و بے عیب ۔
تین بالکسر و یای معروف بمعنی انجیر کہ میوہ
معروفست از کنز ۔
تیر بکسے دادن سلاطین چون بکسے
امان دهند و خواهند که مزاحمتی از شکریان
باو نرسد تیری که نام بادشاه برو منقوش باشد
از جبۂ خاص باو دهند و این نشان امان
باشد از مصطلحات ۔
تیر کشیدن درد کردن از مصطلحات ۔
تیمن بابرکت شدن از منتخب ۔
تیغ شدن روبرو شدن از بهار عجم ۔
تیغ بخاک کردن کنایه از ترک فتنه
و خونریزی از مصطلحات ۔
تیغ و ترنج بمیان آوردن
کنایه از امتحان ماخذ آن تیغ و ترنج زلیخا
ست که بامتحان حسن یوسف بدست زنان
مصر داده بود از مصطلحات ۔
تیرک زدن جاری شدن خون از
زخم تیر از مصطلحات ۔
تیردان قندیل تیرد بمعنی ترکش و برائے

معجمه مقعد ست از مصطلحات ۔
تیهو بالکسر بروزن لیمو و در سراج اللغات
نوشته که طائریست مشابه بکبک لیکن
کوچکتر ازو و این طائر مخصوص ولایت
ست و در هندوستان نباشد مگر آنکه از
انجا آرند چنانکه سید امین الدین خان
از کابل آورده بود مؤلف در دلی آنرا دید
و تیهوج معرب آنست تم کلامه از سراج
و در برهان نیز همین نوشته که طائریست
کوچکتر از کبک مؤلف گوید ظاهراً هندے
آنرا لوا نامند ۔
تیره بالکسر تاریک و کدر و خشمناک از
بهار عجم ۔
تیر دو کمانه تیریکه چون کشاد یابد بجائی
برسد و از انجا جسته بجائی دیگر خورد از مصطلحات
تیر خانه چوبهاے سطبر راست که از ان
سقف خانه سازند ۔
تیر سبک زخمه و تیر شکر زخمه
مراد از تیر بے خطا ۔
تیغ کوه بمعنی بلندی کوه و سر کوه
و قلعۂ کوه از برهان ۔
تیغ دو دمه تیغیکه هر دو طرف او تیزے
و آبداری باشد ۔
تیه بالکسر و سکون یائے تحتانی و در
آخر هاے ملفوظ بیابانی که رونده دران
هلاک شود و بمعنے تکبر کردن و رفتن بهر جا
سرگردان و باصطلاح بیابانے که موسیٰ

علیه السلام با دوازده سبط بنی اسرائیل
که در هر سبط پنجاه هزار نفر بودند دران بیابان
مدت چهل سال سرگردان بودند از
مدار و شرح نصاب و لطائف ۔
تیر دستی بمعنے عصا ۔
تیرگی تاریکی و سیاهی و بمعنے کدورت
خاطر از برهان ۔
تیره روزی عیاری و مکاری از
مصطلحات ۔
تیغ مغربی نوعی از تیغ بعضے گویند که از
ملک مغرب می آید و بعضی گویند که در شهر گجرات ساخته میشود
بجانب دروازه مغربی شهر و ازین سبب مغربی گویند
تیغ کشیدن بلبی کنایه از خشک شدن
گوشت لبی مریض و این علامت بد است
از مصطلحات ۔
تیے بالکسر و یاے معروف مخفف تهی ۔
تی تی بفتح هر دو تاے فوقانی لفظیست
که مطربان هنگام رقص گویند چنانچه رقاصان
هند تاتا تهئی گویند و بکسر هر دو تاے فوقانی
و هر دو یای معروف طلب کردن مرغ
بچگان را برای دانه از لطائف و غیر آن و در
زبانی از حروف انکار ست چنانکه در فارسی
نے نے ۔
تیر هوائی تیر که بهوا اندازند یعنے بسے
آسمان اندازند و قسمی از آتشبازی
از مصطلحات ۔
تیر گردانی آنست که چون چیزے

گم شود اسامی حاضران بزد ورپیاله | نویسند و تیر گذاشته افسون خوانند تیر خود بخود | بحرکت آمده برنام دزد ایستد از مصطلحات ـ

باب ثاے مثلثه

فصل ثای مثلثه مع الف

ثاقب بکسر قاف وبای موحده بمعنے روشن ودرخشان از کشف و منتخب و نام درویست که صاحبش چنان پندارد که کسے در اندام سوراخہا میکند از لطائف و کنز ـ

ثاد بدال مہملہ بمعنی نم وسرما از منتخب و کنز ـ

ثار انتقام خون کردن از منتخب و غیرہ ـ

ثالیل حرف دوم ہمزہ ممدودہ وکسر لام بروزن مراویل بمعنی آژخہا واین جمع ثولول است که بہندی آنرا مسہ گویند ـ

ثانی اثنین کنایہ از مثل و مانند ونظیر چراکہ عدد دوم از مجموع دو عدد بالضرور درذات واکثر صفات مثل عدد اول خواہد بود ـ

ثالث ثلاثہ قوم نصارے کہ بسہ خدا قائلند حق تعالیٰ وعیسیٰ و مریم علیہما السلام

ثانوی بمعنے دوم ـ

فصل ثای مثلثه مع باے موحدہ

ثبات بفتح بمعنے قرار وقیام از منتخب ـ

ثبت بفتح اول وسکون ثانے قرار دادن ونوشتن وحجت مرد معتمد از منتخب و ثبت اگرچہ مصدرست گاہی بمعنی اسم مفعول میباشد چنانچہ ثبت بمعنے قرار دادہ شدہ ونوشتہ و مرقوم می آید ـ

ثبور بضمتین ہلاکت از منتخب و لطائف و در کنز ہلاک شدن و وا ہلاکا گفتن ـ

فصل ثای مثلثه مع جیم عربی

ثج بالفتح وجیم مشدد بمعنی ریختن آب وخون ـ

فصل ثای مثلثه مع خاے معجمہ

ثخن بکسر اول و فتح خای معجمہ بمعنی حجم و سطبری از کنز و منتخب

ثخین بفتح اول وکسر خای معجمہ محکم و سطبر و غلیظ از منتخب و کنز و بحر الجواہر و در قاموس غلیظ و صلب ـ

فصل ثاے مثلثه مع دال مہملہ

ثدی بکسر و فتح اول وسکون دال مہملہ و بکسرتین نیز آمدہ پستان زنان و مردان از صراح و کنز و ابن حاجب نوشتہ کہ پستان مردان را ثندوہ گویند و پستان بہائم را ضرع

فصل ثای مثلثه مع راء مہملہ

ثریا بمعنے پروین و آن شش ستارہ است متصل بہدیگر و آن منزل سوم است از منازل قمر در اصل لغت تصغیر ثروے کہ صیغہ مؤنث افعل التفضیل است کہ مشتق از ثرا کہ بمعنے کثرت ست چون در ستارگان مذکور قدرے کثرت ست لہذا بدین اسم مسمّٰی گشت از صراح و در برجندی شرح بست بابے نوشتہ کہ تصغیر در ثریا بلحاظ خردی کواکب اوست یا این تصغیر بجہت تعظیم باشد

ثری بفتح اول و ثانی و در آخر الف مقصورہ بصورت یا خاک نمناک و زیر زمین از صراح و منتخب و غیر آن ـ

ثرب بالفتح چادریست از شحم بر معدہ و امعا محیط شدہ از بحر الجواہر و منتخب و صراح و کنز و در حقائق الامراض بفتحتین ست

ثروت بالفتح بسیاری مال و توانگرے ونعمت و بہتری از لطائف و مدار و منتخب و کشف و صراح و کنز ـ

ثرید بفتح بروزن حمید نوعے از طعام کہ پارہای نان را در شوربائے گوشت ترکنند از بحر الجواہر و لطائف ـ

ثرط بالفتح سرشیل از منتخب و صراح

فصل ثای مثلثه مع عین مہملہ

ثعلب بفتح اول وسکون عین مہملہ و فتح لام و بای موحدہ بمعنی روباہ از کشف و منتخب و کنز ـ

ثعالب بفتح اول وکسر لام روباہہا جمع ثعلب ـ

ثعلبان بالفتح و بزیادت الف و نون بمعنی روباہ و در کنز ثعلبان بضم اول وسوم روباہ نر ـ

ثعبان بضم اول وسکون عین مہملہ و بعدہ بای موحدہ بمعنے مار بزرگ و اژدہا از

کنز و منتخب۔
ثعابین بفتح اول و کسر بای موحده جمع ثعبان ست که بمعنی اژدها باشد۔
ثعلبیه بالفتح نام مقام ست۔
ثعلب مصری نام دوائی که درین تخفیف کرده اند چه این در اصل خصیة الثعلب بود چه دوای مذکور بحیثیت بشکل خایهٔ روباه چون در نواحی مصر پیدا میشود بمصر منسوب کنند ظاهراً فقط ثعلب مصری یا ثعلب گفتن درست نباشد مگر آنکه گوئیم چون لفظ خصیه مکروه است لهذا اگر فقط بلفظ ثعلب موسوم کنند جائز باشد۔

فصل ثای مثلثه مع غین معجمه

ثغر بفتح اول و سکون غین معجمه بمعنے دندان و دندان پیش و سرحد میان ملک کفر و اسلام از منتخب و لطائف۔
ثغور بضمتین غین معجمه بمعنے سرحدها جمع ثغر از شکرستان و خیابان و بمعنی دندانها۔
ثغ بالضم و غین معجمه بمعنی بت از برهان و بعضے محققان نوشته اند که چون در فارسے ثای مثلثه نیاید این لفظ فغ بفاست۔
ثغری بضم اول و سکون غین معجمه مغاکی که میان سینه و شکم باشد و مغاک زیر گلو از شرح نصاب و کنز۔

فصل ثای مثلثه مع فا

ثفر بفتحتین و فا و رای مهمله بمعنے پاردم بهندوستان دُمچی گویند از شرح نصاب

فصل ثای مثلثه مع قاف

ثقب بالضم و بضمتین سوراخها جمع ثقبه از صراح۔
ثقت بکسر اول و فتح قاف استواری۔
ثقات بکسر اول جمع ثقه و کسانیکه بضم خوانند خطاست از منتخب و کنز۔
ثقل بکسر اول و فتح قاف بروزن عنب گرانے و گران شدن و بکسر اول و سکون ثلثے گرانی بار و بفتحتین هر چیز نفیس نگاهداشتنی از منتخب و قاموس۔
ثقیل گران و نام دردیست که عضو از آن گران معلوم میشود۔
ثقلین بفتحات اول و دوم و سوم بمعنے دو گروه و بمعنی عالم انس و جن از کشف و کنز۔
ثقه بکسر اول و فتح قاف اعتقاد کردن و استواری و مرد معتمد که بر قول و فعلش مردم اعتماد کنند از کنز و صراح و منتخب۔
ثقبه بالضم و حرف سوم بای موحده بمعنے سوراخ از صراح۔
ثقبهٔ عنبیه بضم اول و کسر عین و فتح نون و کسر بای موحده سوراخیست در وسط طبقهٔ عنبیه بسیاهی چشم مانند سوراخیکه در عنب یعنی انگور پیدا شود بوقت جدا کردن آن از چوب خوشه و آن سوراخ را که ثقبهٔ عنبیه عبارت از آن ست بفارسی مردمک و بهندی تل گویند بکسر تای فوقانی

و آن منفذ نور بصرست۔

فصل ثای مثلثه مع کاف

ثکلے بالفتح و لام مقصور زنی که فرزند او مرده باشد از منتخب۔

فصل ثای مثلثه مع لام

ثلاثا بفتح و دو ثای مثلثه نام روز سه شنبه بر یهودان و این روز مبارکست از منتخب و کنز و کشف و مزیل۔
ثلب بالکسر و بای موحده شتر پیر و ثلبه ناقهٔ پیر دندان ریخته از شرح نصاب و صراح و کنز۔
ثلث بالضم و بضمتین سوم حصهٔ هر چیز از منتخب و صراح و صاحب مدار و کشف نوشته اند که ثلث بالضم بمعنے سوم حصه و نام خطے از خطوط هفتگانه و آن اینست مناشیر محقق نسخ ریحان رقاع ثلث تعلیق و متاخرین یک خط دیگر ازین استخراج کرده اند که نامش نستعلیق باشد و اصلش نسخ تعلیق ست زیرا که مرکب ست از خط نسخ و خط تعلیق و ثلث را ازان ثلث گویند که دران سوم حصه وصول قلم باشد۔
ثلج بفتح اول و سکون لام و جیم عربی بمعنے برف از کشف و منتخب و کنز۔
ثلم بالفتح بینی بریدن از لطائف۔
ثلثان بالضم دو حصه از جمله سه حصه۔
ثلاثهٔ غساله بفتح اول و فتح غین و سین مهمله مشدد و سه پیالهٔ شراب که بوقت صبح

لوشند و آن شوینده غمها و شوینده گناهان
بدن و مزیل کدورت بشریات باشد از
کشف و مدار و مؤید۔
ثله بالضم و تشدید لام بمعنی گروه مردم از
منتخب و کنز۔

فصل ثای مثلثه مع میم

ثمرات بفتحتین میوه ها و این جمع ثمره است
ثمد بفتح اول و کسر میم آب اندک از شرح
نصاب و منتخب و کنز و در صراح برای همین
معنی بفتحتین ست۔
ثمود بفتح اول و ضم میم نام شخصی ست از
نسل نوح علیه السلام بچهار واسطه و بنی ثمود که
امت حضرت صالح پیغمبر ست بثمود منسوب
و مشهور اند ناقهٔ حضرت صالح را پی کردند
بشومی آن همه سوختند از لطائف و کنز
ثمر بفتحتین میوه و بار درخت و مال و زر
و فرزند از منتخب۔
ثمار بکسر میوه ها و این جمع ثمر ست۔
ثمیر میوه دار۔
ثم بالضم و تشدید میم مفتوح بمعنی پس و
باز و بالفتح و میم مشدد و مفتوح بمعنی آنجا۔
ثمن بفتحتین بمعنی قیمت و بضمتین هشتم حصه
چیزی از قاموس و منتخب و کنز۔
ثمانین بفتح اول و کسر نون بمعنی هشتاد
از منتخب۔
ثمین بفتح گران قیمت۔
ثمینه چیز گران قیمت۔
ثمره صاحب قاموس و صراح نوشته اند
که بفتحتین است نه بسکون میم و دیگر آنکه
جمع این ثمار بالکسر و ثمرات بحرکات ثا و
میم درست۔
ثمانیه بفتح اول و کسر نون بمعنی هشت
که عدد معروف ست از منتخب و کنز۔

فصل ثای مثلثه مع نون

ثنایا بفتح چهار دندان پیشین دو از
بالا و دو از زیر از منتخب و بالضم خطاست
ثنا بالفتح ستایش از منتخب۔
ثنائی بفتح اول بمعنی لفظ دو حرفی و
دندان ثنائی هر دو دندان پیشین۔
ثنی بفتح اول و کسر نون و تشدید تحتانی
بمعنی گاو و گوسپند و اسپ که در سال
سوم باشد و اشتر شش ساله از شرح نصاب
و در منتخب و کنز گاو و گوسپند که در سال
سوم نهاده باشد و شتر پنج ساله که پا در
ششم نهاده باشد۔

فصل ثای مثلثه مع واو

ثواب بمعنی مزد و جزای خیر در آخرت از منتخب
ثوب بالفتح جامه و لباس۔
ثواقب بفتح اول و کسر قاف بمعنی روشنها و لامع
ثوابت بفتح اول و کسر بای موحده بمعنی ستارگان
غیر متحرک که حرکت بذات خود
نداشته سوای این سبعهٔ سیاره
اگرچه بحرکت بعض ثوابت
حکما قائل اند اما چون نهایت بطی السیر
اند لهذا حرکت آنها معتبر ندارند چنانچه بسر در
بیست و چهار هزار سال یک دوره تمام میکند۔
ثور بالفتح گاو نر بمعنی مطلق گاو و بقر عام ست
خواه نر خواه ماده و نام برج دوم فلک و آن بصورت گاو نر ست
ثولول بیرون واو معروف و واو اول بدل از همزه است
گوشت پاره که بر اعضا پدید آید بهندی مسا گویند جمع آن
ثاليل ست۔
ثوم بالضم سیر بهندی لهسن گویند۔
ثوران بفتحتین بمعنی جوش و برخاستن گرد و فتنه از کشف
و بحر الجواهر و منتخب و کنز۔
ثوبان بالفتح و بای موحده نام غلام پیغمبر صلی الله علیه وسلم
ثوانی بالفتح جمع ثانیه که بمعنی دوم است و شصتم حصهٔ دقیقه

فصل ثای مثلثه مع یا

ثیاب بکسر اول جامها و این جمع ثوب است
ثیبات بفتح اول و کسر یای تحتانی مشدد و زنان شوهر دیده۔
ثیبه بفتح اول و کسر یای تحتانی مشدده و فتح بای موحده
یعنی زن شوهر دیده خواه شوهرش زنده باشد
خواه مرده۔

باب جیم عربی

فصل جیم عربی مع الف

جابلسا بالضم بای موحده و سین مهمله نام
شهریست در سرحد مغرب بعضی گویند شهریست

درعالم مثال از برہان ۔
جابلقا بضم بای موحدہ و قاف ام شہرے است بسر حد مشرق و بعضی گویند شہری ست درعالم مثال از برہان ۔
جام جہان نما عبارت از جام کیخسرو کہ احوال خیر و شر عالم از ان معلوم می شد ۔
جان من و جان شما یعنی شما را سوگند جان من و مرا سوگند جان شما یا آنکہ جان من فدای بجان شما باد و نیز جائیکہ کمال اتحاد باشد گویند یعنی جان من و جان شما ہر دو یکی ست ۔
جاری مجری بفتح میم بمعنی قائم مقام ۔
جالب بکسر لام و بای موحدہ بسوی خود کشندہ چیزے را ۔
جاہلیت زمانہ کہ پیش از زمانہ رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم بود کہ قبائل عرب بتہا را می پرستیدند ۔
جالوت نام بادشاہ کافر کہ طالوت ہمراہی حضرت داؤد علیہ السلام او را شکست داد از لطائف ۔
جامہ صورت جامہ کہ تصویرات دران نقش کردہ باشند از مصطلحات ۔
جای فلان پیدا است و سبز ست و خالی ست در مقام یاد کسے گویند یعنی درانجا او می باید از مصطلحات
جامہ فتح جامہ کہ روز جنگ بر زرہ پوشند و ادعیہ و آیات مثل انا فتحنا بران نقش کردہ باشند از مصطلحات ۔
جامح بجای مہملہ سرکشی کنندہ ۔
جاوید بکسر واو و یاے تحتانی مجہول بمعنے ہمیشہ و بفتح واو خطاست از برہان و مؤید و کشف و سروری ۔
جاحد بکسر حاے مہملہ منکر و انکار کنندہ باوجود دانستگی ۔
جار ہمسایہ و بمعنی نگہبان و شریک و زنہار دادہ شدہ از کنز و در ترکی لفظ جار بدو بمعنی آمدہ یکی بمعنی ندا کردن و منادی و دوم بمعنی جمعیت از لغات ترکی ۔
جائر آنکہ از راہ حق میل کند براہ باطل و جور کنندہ و ستمگار از منتخب ۔
جار بلجار در شمسی بمعنی شکست و بست نوشتہ و تحقیق این ست کہ چون لفظ جار در ترکی بمعنی ندا و آواز دادن ست و لفظ بل بضم موحدہ در ترکی بمعنی فروان و بسیار لہذا جار بلجار عبارت از اندک طلب و بسیار طلب باشد یا آنکہ بلجار بالضم در ترکی بمعنے وعدہ نیز آمدہ و جار بمعنے ندا و آواز دادن پس جار بلجار مجموع بمعنے طلب و وعدہ باشد ۔
جاندار و جانہ دار سلاحدار و بمعنی دوست و مددگار نیز آمدہ ۔
جاگیر و جایگیر بزیادت تحتانی قطعہ از ملک کہ ہنگام تعیین منصب از سرکار پادشاہی با مرا مقرر گردد و این لفظ اگرچہ در اشعار متاخرین ایران واقع است مگر اصطلاح ہندیان ست نہ زبان خود شان از سراج وغیرہ ۔
جاغر بفتح غین معجمہ چینہ دان مرغان کہ بتازی حوصلہ گویند از سراج و برہان و رشیدی ۔
جاجنگر بدو جیم عربی نام شہر در ہند از برہان و در سراج نوشتہ کہ بدین نام شہری در ہند نیست بالفعل ظاہرا ہمین جاجمؤ[1] است کہ قصبہ است از قنوج ۔
جالوز بباے فارسی و زای معجمہ شہرے ست از ترکستان ۔
جاموس در آخر سین مہملہ معرب گاومیش کہ مخفف گاو میش ست از رسالہ معربات و درین دیار مردم این زمانہ بجہت تفرقہ نر و مادہ نر را جاموس گویند بتعریب و مادہ را گاومیش خوانند چنانکہ اصل ست ۔
جالینوس نام حکیمی ست و این معرب گالینوس ست کہ بواو معدولہ باشد از رسالہ معربات ۔
جاورس بفتح واو و سین مہملہ معرب گاورس و آن نوعی از غلہ باشد ۔
جالس نشینندہ و نشانندہ ۔
جاش بشین معجمہ تودہ غلہ و انبار ہر چیز از شرح نصاب و در برہان و لغات ترکی

[1] جاجمو در سلف زمان از توابع قنوج خواہد بود حالا از مضافات کانپور ست و بفاصلہ دو کروہ از کانپور جانب مشرق مائل بشمال واقع ست ۱۲

بجیم فارسیست واصح ہمین ست۔

جاحظ بجای ہملہ وظای معجمہ نام عالمی مشہور وآنکہ مدقۂ چشم او بیرون برآمدہ باشد از منتخب

جائع گرسنہ از منتخب۔

جامع بمعنے مسجدیکہ دران نماز جمعہ گزارند

جاتاغ بتای فوقانی وغین معجمہ لفظ ترکی است بمعنی کلیچہ خمہ وبادرلشہ از سراج۔

جاف بہ تشدید فا بمعنے خشک از شرح نصاب۔

جاثلیق بفتح ثای مثلثہ لقب رئیس ترسایان در بلاد اسلام واو زیر دست بطریق انطاکیہ است بعد از جاثلیق مطرانست و بعد از ان اسقف بعد از ان قسیس و بعد از ان شماس از منتخب۔

جامۂ غوک بواو مجہول گیاہیست نباتیست باریک کہ درمیان آب استادہ پیدا میشود بہندی کائی گویند۔

جامغول بغین معجمہ وواو مجہول بمعنی حرامزادہ وشریر از لطائف۔

جاعل بکسر عین مہملہ گرداننده وپیدا کننده وسازنده۔

جاجم بکسر جیم دوم نوعی از فرش رنگین لفظ ترکیست از برہان۔

جام پیالۂ شرابخوری وولایتیست از خراسان مولد عبد الرحمٰن جامی و لقب حکام ولایت سیستان وہفت تا از چیز و شیشہ ہای حمام از بہار عجم وسراج۔

جازم بکسر زای معجمہ قطع کننده وساکن کننده حروف متحرک را وعزم استوار کننده از منتخب۔

جام جم بفتح حرف چہارم جیم عربے است نام کتاب۔

جاثوم بضم ثای مثلثہ بمعنے کابوس از منتخب۔

جا برای کسی خالی کردن از روی تعظیم بجای خود نشاندن از مصطلحات۔

جار زدن منادی کردن از مصطلحات

جام خالی دادن امتحان کردن ساقی ہوشمست را از مصطلحات۔

جان بردن زندگانی کردن۔

جا گرم کردن کنایہ از قرار گرفتن در جائی تا دیر از جہانگیری وسراج۔

جانشین بمعنی قائم مقام۔

جامہ گذاشتن مردن اولیا وسلاطین از چہار شربت ومصطلحات۔

جاثمین بمعنی بیحرکت شدگان وہلاک شدگان وبرجای ماندگان از منتخب ولطائف۔

جانّ بتشدید نون نام ابو الجن کہ پدر جن وپریان بود از صراح ومؤید وگاہی این را مجازاً بر نوع جن اطلاق کنند۔

جان جان باضافت کنایہ از روح اعظم واشارہ بذات حق تعالی ومراد از آتش تیز زیرا کہ خلقت جان یعنی پدر جن از آتش بوده است ونوعی از نان کہ چند تو باشد بہندی پراٹھا نامند از برہان وغیر آن۔

جامۂ سرخ پوشیدن سلطان در غضب وقہر بودن سلطان از مصطلحات۔

جامہ کن بفتح کاف عربی جامہ خانۂ حمام از لطائف۔

جان درمیان داشتن کنایہ از نہایت مہر ومحبت از مصطلحات۔

جام جہان بین عبارت از جام کیخسرو کہ احوال خیر وشر عالم از ان معلوم می شد۔

جانان بمعنی جان والف ونون در آخر زائد ہمچنین در جاویدان از رسالۂ عبد الواسع۔

جاندارو بمعنی تریاق ونوشدارو از برہان وسراج۔

جادو بمعنی ساحر وسحر ہر دو آمده وخان آرزو در سراج نوشتہ کہ آنچہ در رشیدی نوشتہ کہ جادو ساحر وجادوئی بیای نسبت بمعنی سحر ست وعوام جادو سحر را گویند وساحر را جادوگر این غلط ست مؤلف گوید کہ فی الواقع در کلام قدما جادو بمعنی ساحر ست ودر کلام شعرای معتبر ہند مثل امیر خسرو وفیضی وشاعران متاخرین ایران را جادو بمعنی سحر وجادوگر بمعنے ساحر بیش از ان ست کہ تعداد توان کرد پس تغلیط

این هر دو لفظ بر سبیل اطلاق درست نباشد
واز این جاست که در برهان جادو بمعنی سحر
وساحر هر دو آمده ۔

جام جم و جام کیخسرو مناسبت جام بجمشید
آنست که جمشید آنرا احداث نموده و کیخسرو جامی
ساخته بود مشتمل بر خطوط هندسی چنانچه از
خطوط و رقوم دو دائره اصطرلاب ارتفاع
کواکب و غیره معلوم نمایند همچنین او از ان جام
حوادث روزگار معلوم میکرد و چنانچه در
کتب تواریخ مسطورست و نیز جام جم نام
کتابیست ۔

جار اللہ نام عالمی اجل که صاحب تفسیر
کشاف ست ساکن شهر زمخشر ۔

جاذبه قوتیست که در اعضاے موجودست
تا آنچه مناسب و مفید باشد جذب کند و بمعنی
تاثیر و کشش محبت نیز مستعمل ۔

جانانه معشوق از برهان ۔

جانه نام یکے از انصار و در فارسی بمعنی
جان بزیادت ہا ۔

جارحه بکسر را و مهمله و بعده حای مهمله بمعنی
دست چرا که جرح که بمعنی خسته کردن و
کسب کردن است از دست می بر آید
از شرح نصاب و کنز ۔

جائزه صله و انعام و خطی مستقیم که براے
علامت تصحیح مقرر کرده اند از مدار و کشف و
لطائف و در مصطلحات نوشته که جائزه بمعنی
صله و انعام و باصطلاح اهل دفتر صورت
الفیست که بر سر اعداد بعد مقابله و تصحیح
کشند و آن علامت صحت باشد ۔

جاریه بحرف چهارم یای تحتانی بمعنے
کشتی و سفینه و بمعنی آفتاب و بمعنی کنیزک و دختر
و آب روان جمع آن جوارے بفتح جیم می آید
از مدار و کشف و منتخب ۔

جامه رخت پوشیدنی و گستردنی و صراحی و
پیاله شراب بمعنی اخیر مزید علیه جام ست
از بهار عجم ۔

جاده بتشدید دال لفظ عربی ست بمعنی
راه باریک راه راست که در صحرا از آمد و
رفت مردم پدید می آید و در فارسی بتخفیف
دال مستعمل ست از کنز و چراغ ہدایت ۔

جاله چوبی چند بکدیگر بندند و مشکی چند
پُر باد کرده بزیر آن تعبیه کنند و بران نشسته
از دریا عبور کنند از رشیدی و برهان ۔

جارچی در ترکی نقیب و منادی کننده
لفظ ترکی ست از مصطلحات ۔

جام عالی پیالۂ بسیار کلان ۔

جام فرعونے فرعون را جامی بود از
زر که چهار کس آنرا در مجلس بدور می آوردند
از شرح خاقانی ۔

جانی بمعنی گل جاہی جوہی ۔

جانے منسوب بجان که بمعنی روح و حیات ست
با یمعنی لفظ فارسی ست و نیز صیغۂ اسم
فاعل بمعنی گنهگار از جنایت که بمعنی گناه
و تقصیر باشد و هم منسوب بجان که پدر پریان
و جنات بود اگرچه باین معنی نون جانی مشدد
ست مگر فارسیان مخفف خوانند درین
هر دو صورت لفظ جانی عربی ست ۔

جالی جلا دهنده و زداینده کدورت
و مصفا و روشن کننده ۔

جامگی بکاف فارسی روزینه و وظیفه و جامه
کهنه و ماهیانه که بهای جامه بدهند و دُرد یکه
در جام باقی ماند بعد از نوشیدن شراب از
کشف و بهار عجم و رشیدی و مدار و در شرح
نوشته که جامگی بفتح میم راتبه و وظیفه و این
مرکب ست از کلمۂ جامه و کلمۂ گی که بکاف
فارسی برای نسبت ست جامگی در اصل بمعنے
بهای جامه باشد بعد از ان مجازاً بمعنی
خوراک که به نوکر و غلام دهند شهرت
گرفته ۔

جادوئے سحر و ساحری ۔

جاربردی بفتح بای موحده نام شرح
شافیه و این منسوبست بجاربرد که شهریست
و لفظ جاربرد معرب چاربردست که بجیم
فارسی و بای فارسیست و کسانیکه جار
بردی بکسر با خوانند خطاست از مؤید

جافی جفا کننده و جور کننده ۔

فصل جیم عربی مع باے موحده

جاب بفتح جیم و فتح باے موحده پیاله خود را
بدیگری تواضع کردن از مصطلحات و
چراغ ہدایت ۔

جبر از روی بی اختیاری ۔

جُبّ بالضم و تشدید بای موحده بمعنی چاه
جبت بالکسر و در آخر تای فوقانی بمعنی بت و کاهن و ساحر و سحر و هرچه غیر خدا پرستیده شود از منتخب و صراح۔
جبروت بفتحتین عظمت و بزرگی و تکبر و در اصطلاح سالکان عالم عظمت و جلال اسمای صفات الٰہی مرتبهٔ وحدت را گویند که حقیقت محمدی ست و تعلق بمرتبهٔ صفات دارد از منتخب و مدار و کنز و کشف۔
جبایت بکسر اول و چهارم یای تحتانی گرد کردن مال خراج از منتخب۔
جبات بالضم اول جمع جابی ست که بمعنی گرد کنندهٔ مال خراج ست۔
جبال راسیات بکسر سین مهمله بمعنی کوههای بلند و استوار از لطائف۔
جبل الرحمت کوهیست میان منیٰ و عرفات۔
جبلت بکسرتین و لام مشدد مفتوح آفرینش از صراح و مؤید و کشف و کنز۔
جبائر بفتح اول و کسر همزه که حرف چهارم است جمع جبیره و آن چوبهای کوچک باشد که بر عضو شکسته می بندند از صراح۔
جبر بالفتح و سکون بای موحده شکسته را بستن و نیکو کردن حال کسی را و بزور بکاری داشتن کسی را از منتخب۔
جبههٔ درویش کنایه از آفتاب تابستان از رشیدی۔

جبل بفتحتین کوه۔
جبال بکسر اول کوهها۔
جبین بفتح پیشانی لفظ عربیست و بکسر خطاست از مدار و کشف و منتخب۔
جبن بضمتین و بضم اول و سکون ثانی پنیر و سفیدی که از آب شیر جدا کنند و ماء الجبن آبیست که بعد از جدا کردن سفیدی شیر باقی ماند و آن اگر از بز باشد در بعضے امراض بکار برند عوام از نافهمیدگی ماء الجبن گویند و بضم اول و سکون بای موحده بمعنی بزدلی یعنی ترسیدن از جنگ از مدار و شروح نصاب و بحر الجواهر و قاموس و کشف۔
جبان بفتح بمعنی بزدل و عزول یعنی ضد بهادر و شجاع از کشف و قاموس و بفتح اول و تشدید با بمعنی صحرا و بیابان از لطائف
جبا کردن بفتح دادن پیالهٔ خود بحریف اردوی تواضع از چراغ هدایت و مصطلحات۔
جباه بکسر اول پیشانیها و این جمع جبهه است که بمعنی پیشانی باشد۔
جبله بضم کوهان شتر از کنز۔
جبر و مقابله علمیست از فنون حساب که دانسته شود بآن بسیاری از مجهولات عددیه بزیادت کردن و کم کردن اعداد در مبادی مطلوب چه جبر در اصطلاح این علم بمعنی زیاده کردن ست و مقابله بمعنی کم کردن و ساقط کردن۔

جبجبه بفتح هر دو جیم و سکون بای موحدهٔ اوّل و فتح موحدهٔ ثانی بمعنی شکنبه یعنی معده از شرح نصاب و در کنز بضم هر دو جیم۔
جبین گرفته ترش رو از مصطلحات۔
جبریه بفتحتین جماعتی ست که میگویند بنده را در کار اختیار نیست و بسکون بخطاست از منتخب۔
جبانه بالفتح و تشدید ثانی و بعد الف نون بمعنی صحرا و دشت از منتخب و کنز۔
جبهه بالفتح پیشانی و منزل دهم از منازل قمر و آن چار ستاره است که بر پیشانی برج اسد واقع شده از کشف و بحر الجواهر۔
جبلی بکسرتین و لام مشدده نیز مکسور و یای معروف خلقی و طبیعی و پیدائشی از مدار و خیابان و جبلی بفتحتین منسوب بجبل که بمعنی کوه ست و سکون بای موحده خطاست از کشف۔

فصل جیم عربی مع ثای مثلثه

جث بالفتح و تشدید ثای مثلثه از بن برکندن از منتخب۔
جثمان بالضم بدن و تن از صراح و شروح نصاب۔
جثه بالضم و تشدید ثای مثلثه بمعنی بدن و تن مردم وغیره از منتخب۔

فصل جیم عربی مع حای مهمله

جحد بالفتح و بفتحتین انکار کردن بدانستگی از منتخب۔

جحود بضمتین دیده و دانسته انکار کردن از صراح و منتخب ۔

جحش بالفتح بچه خر و بچه اسپ و نام صحابی از منتخب ۔

جحمرش بفتح جیم و میم و کسر رای مهمله زن پیر از کنز و صراح ۔

جحیم یکی از نامهای هفت دوزخ آتش بسیار قوی و بلند از منتخب ۔

جحی بضم جیم و کسر حای مهمله مخفف جحی نام مسخره که بنهایت خوش طبع و ظریف بود ۔

جخذب بضم جیم و سکون خای معجمه و فتح دال مهمله و ضم آن نیز باختلاف قولین و بای موحده نوعی از ملخ که سرخ رنگ و دراز باشد از جار بردی وغیر آن ۔

فصل جیم عربی مع دال مهمله

جدت بالکسر و تشدید دال نو شدن و تازگی و نوی از شرح نصاب و منتخب و کنز ۔

جدید هر چیز که نو باشد و جدیدے بزیادت یای تحتانی غلط است و نام بحری از نوزده بحور شعر چرا که این بحر نو پیدا کرده شده است و مستعمل این بحر مخبون است فعلاتن فعلاتن مفاعلن ۔

جدد بفتحتین و بهر دو دال مهمله بمعنی زمین هموار از شرح نصاب و کنز و بضمتین بمعنی راهها جمع جده از منتخب و کنز ۔

جد بالفتح بمعنی بخت و نصیب و بزرگی و توانگری و پدر پدر و پدر مادر و بالکسر بمعنی کوشش و ضد هزل از کنز و منتخب و لطائف ۔

جدار بکسر اول دیوار از لطائف و صراح

جدر بفتح و ضم اول و سکون ثانی دیوار و بضمتین جمع جدار که بمعنی دیوار است و بفتحتین نشان گزیدن و آبله بر آمدن از صراح وغیره

جدوار بالفتح بیخی ست مخروطی شکل سیاه رنگ بهندی نربسی گویند ۔

جدیر بر وزن فقیر بمعنی لائق و سزاوار از کنز و صراح ۔

جدرخش بالکسر نام شطرنج باز کامل و این مسموع است از بعض اساتذه یا آنکه جد بالکسر بمعنی کوشش و رخش بمعنی اسپ که مضاف است بسوی باز یعنی چون بکوشش اسپ بازی می انگیزد ۔

جدع بالفتح بینی و گوش و دست بریدن و بند کردن از منتخب ۔

جدال بالکسر جنگ و خصومت کردن از صراح ۔

جدل بفتحتین بمعنی جنگ و پیکار و بلفظ داشتن مستعمل از بهار عجم ۔

جدول بالفتح بمعنی نهر و به نسبت مشابهت مجازاً بمعنی خطوط شنگرف وغیره که گرد صفحه کشند از مدار و کشف ۔

جداول بفتح اول و کسر واو جمع جدول بمعنی خطوط و انهار ۔

جدران بالضم دیوارها جمع جدر بالفتح و بالضم از منتخب و صراح ۔

جدیدان بالفتح روز و شب از منتخب و صحاح ۔

جده بالضم و دال مهمله مشدده مفتوح و در آخر ها نام شهر بر کناره بحر مکه از صراح و مؤید و کشف و مزیل و صاحب منتخب نوشته که باین معنی بالکسر است و بالفتح بمعنی مادر مادر و مادر پدر ۔

جدری بضم اول و سکون ثانی و راء مهمله و یای معروف نوعی از آبله که بر اندام اطفال پدید آید بفارسی چیچک گویند از بحر الجواهر و منتخب و در صراح بضم اول و فتح ثانی و بفتحتین هم آورده ۔

جدی بفتح اول و سکون دال بزغاله و نام برجیست از بروج آسمان و ستاره است نزدیک قطب شمالی که بعرف آن ستاره را قطب گویند و اهل ریاضی این ستاره را بجهت امتیاز از برج جُدَیّ بضم جیم و فتح دال و تشدید یای تحتانی خوانند از منتخب و فارسیان باین معنی بتخفیف یا نیز آرند

فصل جیم مع ذال معجمه

جذر بالفتح و بالکسر و سکون ثانی اصل هر چیزی و از بیخ بر کندن از صراح و منتخب و باصطلاح علم حساب جذر بمعنی عددیکه چون در نفس ضرب کنند عددے دیگر حاصل آید و آنچه بعد از ضرب حاصل آید آنرا مجذور گویند و جذر باعتبار اضافت جذر در خود

دو قسم ست یکی جذر منطق یعنی جذر برای عدد منطق و دیگر جذر اصم یعنی جذر برای عدد اصم پس جذر منطق آنست که چون عدد سالم را در نفس خودش ضرب کنند عدد دیگر سالم پدید آید چنانچه عدد سه که چون سه را در سه ضرب کنند نه حاصل میشود و همچنین عدد چهار که چون چهار را در چهار ضرب کنند شانزده حاصل میشود پس درین هر دو مثال عدد سه و چهار جذر ست و عدد نه و شانزده مجذور که هر دو عدد منطق اند و دیگر جذر اصم و آن چنان ست هر عددیکه چون آنرا مجذور فرض کنند برای آن جذر سالم بهم رسد مگر آنکه کسره در وی واقع باشد چنانچه عدد ده که اگر برای آن جذر تجویز کنند سه عدد سالم و یک سبع باشد چون این را در نفس خودش ضرب کنند نه عدد سالم و چهل و سه حصه منجمله چهل و نه حصه یک عدد حاصل آید چون در کامل شدن ده کسر شش جزو از چهل و نه جزو مذکور باقی ماند لهذا جذر مذکور تقریبی شد نه تحقیقی و چون این قسم جذر بر مجذور خود بدلالت صریح دال و ناطق نیست بلکه باشارت تقدیر دلالت میکند پس گویا اصم ست اگرچه صمم بفتحتین بمعنی کر و ناشنوا است لیکن چون کر را درزا وا گنگی لازم ست لهذا مجازا بمقابل منطق که بفتح میم و کسر طای مهمله بمعنی گویا لفظ اصم بمعنی گنگ مستعمل میشود و جذر اصم محض بمقابل منطق ست والا جذر اصم سالم را وجود نیست۔

جذع بالکسر تنهٔ درخت و بفتحتین بمعنی گاو و دواب که بسال سوم باشد و شتر که بسال پنجم و گوسپند که بسال دوم باشد از لطائف و منتخب۔

جذوع بضمتین تنه های درخت از لطائف و منتخب۔

جذم بالکسر بیخ هر چیز و اصل عمارت از شرح نصاب و منتخب۔

جذام بضم اول بیماریست از فساد خون که بدن را میگدازد از منتخب و لطائف و صراح۔

جذلان بالفتح شادان و خوش از منتخب

جذوه بهر سه حرکت اول بمعنی پارهٔ آتش از منتخب۔

جذره بلغات ماوراءالنهر شرارهٔ آتش را گویند از شرح نصاب۔

جذبه بالفتح یکبار کشیدن و مستعملست بمعنی کشش قلبی۔

فصل جیم مع رای مهمله

جرجیس با قیا بکسر هر دو جیم نام پیغمبریست که بانواع عقوبت او را میکشتند و بانام الهی زنده میشد و امت را دعوت میکرد ظاهرا باقیات بجهت آنست که بعد از مردن زنده میشد۔

جرب بفتحتین وبای موحده مرض خارش از کشف و منتخب و بحر الجواهر و صراح۔

جراب بکسر اول انبان و پوست گاو از منتخب و شرح نصاب۔

جریب معرب گری که بفتح کاف فارسی بمعنی پیمانه است از رسالهٔ معربات۔

جرست بالفتح و رای مهمله مشدده مفتوحه و فتح سین مهمله و تای فوقانی آواز برهم زدن دو چیز و برهم سودن دندان و آواز دریدن کرباس از رشیدی و سراج و بتخفیف نیز آمده از کشف و مدار و برست۔

بکسرتین و سین مهمله نیز از توابع جرست است بمعنی آواز یکه وقت بریان کردن کباب برمی آید و از مجموع جرست و برست کنایه از شور و غوغاست و مراد از فتنه و شر و غمازی و این لغت ماوراءالنهر ست از شمسی و فرهنگ نورالدین۔

جراحت بالکسر ریش و زخم و بالفتح خطا ست از بهار عجم و منتخب و بحر الجواهر و کنز و صراح

جریح در آخر حای مهمله زخمی و مجروح۔

جرح بالضم بمعنی ریش و زخم از منتخب و بحر الجواهر

جراو بالفتح بمعنی ملخ از کشف و منتخب و بحر الجواهر

جرید قاصد و جاسوس از لطائف۔

جرائد بفتح اول و کسر همزه که حرف چهارم است بمعنی دفترها۔

جرومد بفتح و تشدید را و واو عاطفه و فتح میم و تشدید دال بمعنی قبض و بسط جر بمعنی کشیدن و مد بمعنی دراز کردن یعنی فراهم

کردن وبین ساختن چنانچہ امواج بحر محیط را حالست وتحقیق اینست کہ بجای جر ومد لفظ جزر ومد صحیح ست جزر بفتح جیم وسکون زای معجمہ و درآخر راء مہملہ بمعنے بازگشتن آب دریا وکم شدن آن واین خلاف المد ست چنانکہ در قاموس وصراح ومنتخب مسطورست۔

جریر بفتح ہر دو راء مہملہ بروزن فعیل نام شاعر عظیم الشان از شعرای عرب از تاریخ ابن خلکان وکشف ولطائف۔

جرنغار وبرنغار بضم اول وثانی وسکون نون وغین معجمہ فوج جانب دست چپ پادشاہ در روز جنگ ولفظ دیگر یعنی برنغار بضم اول وثانی فوج جانب دست راست پادشاہ در روز جنگ این ہر دو لفظ ترکی ست از لغات ترکی۔

جرّار بالفتح وتشدید راء مہملہ اول بسوے خود کشندہ ولشکری بسیار وانبوہ کہ از بسیاری مردم آہستہ روند از سروری وکشف ومنتخب و برہان وکنز۔

جر بالفتح وتشدید را کشیدن وبُن کوہ وگناہ کردن وحرکت زیر وسبو ہا جمع جرہ از منتخب ودر فارسی جر بالفتح بمعنی شگاف کہ در زمین باشد ومجازاً بمعنی نقب وکوچہ سلامت وبالضم زین اسپ از رشیدی وبہار عجم۔

جراز بضم اول ودر آخر زای معجمہ بمعنی تیغ وشمشیر بران از شرح نصاب وکنز۔

جرز بضمتین ودر آخر زای معجمہ زمین بے گیاہ از شرح نصاب وکنز۔

جرس بالکسر وبالفتح وسکون راو سین مہملہ بمعنی آواز نرم چون آواز نگلہ مناسب آمیعنی بود اوراجرس بفتحتین گفتند از شرح نصاب مولانا یوسف وکنز ودر بہار عجم نوشتہ کہ جرس بفتحتین درای کلان وگھڑیال۔

جرجیس بکسر ہر دو جیم بروزن ادریس نام پیغمبریست کہ بانواع عقوبت اورا میکشتند وباز بامر الٰہی زندہ میشد وامت خود را دعوت میکرد از منتخب۔

جریش بشین معجمہ بروزن فعیل بمعنی نخود کہ بہندی دلیا گویند از شرح نصاب۔

جرف بضمتین مکانیکہ آنرا سیل کندہ باشد از کنز وصراح ودر منتخب بمعنی آبگیر نوشتہ۔

جرگ بفتح اول وسکون دوم وکاف فارسی حلقہ معرکہ کشتی گیران از چراغ ہدایت۔

جرثقیل بفتح جیم وتشدید را کہ مکسورست بکسر اضافت نام علمے ست کہ دران قواعد کشیدن وبرداشتن بارہای گران مندرج ست چنانچہ گردون کہ باراب شہرت دارد وبہندی گاڑی وچھکڑا گویند یکے از جملہ اقسام جرثقیل ست۔

جرم بالضم بمعنی گناہ وبالکسر بمعنی جثہ وتن واطلاق این لفظ بر علویات وسفلیات ہر دو آید چون جرم کوہ وجرم خاک وجرم قمر وجرم شمس واکثر استعمال این در جمادات باشد از بہار عجم ودر شرح نیز نوشتہ کہ جرم بالکسر بمعنے جسم ست واکثر اطلاق این بر فلکیات ومعدنیات باشد وگاہی بر جوہر عضو حیوان نہ بر مجموع جسم حیوان و بفتحتین گز بر وچارہ از منتخب۔

جرائم بفتح جیم وکسر ہمزہ کہ حرف چہارم ست بمعنی گناہہا وخطاہا واین جمع جریمہ است کہ بمعنی گناہ وخطا باشد۔

جریم بریدہ از بن وگنہگار وصاحب گناہ از منتخب وشارح گلگشتی بمعنے جرمانہ ہم نوشتہ است۔

جرین بالضم جائیکہ خرما خشک کنند از منتخب وصراح۔

جریان بفتحتین روان شدن آب وغیرہ از کشف وبہار عجم ودر خیابان نوشتہ کہ در فارسی بسکون ثانی نیز مستعمل ست۔

جرمہ بفتح اول وسکون ثانی اسپ نقرہ خنگ از مؤید وبرہان ودر بعض کتب بمعنی سبز خنگ نوشتہ اند۔

جرارہ بالفتح وتشدید ثانی لشکر گران ونوعیست از کژدم کہ دُم بر زمین کشان میرود ودر زمین اہواز بسیار میباشد ہر کسی را کہ میگزد خون از ہر بُن موئیش روان میشود مگر مسافر را نمیزند از منتخب وغیرہ۔

جرہ بالضم وراء مہملہ مشدد بمعنی دلیر و شجاع وبمعنی اسپ کہ بران سوار شوند و بمعنے نر وفحل مطلقاً وبمعنی نر باز خصوصاً

یعنی جره نرست و باز مادهٔ آن ست و نسبت باز جره کوچک کم شکار و ضعیف میباشد و این معنی ترکی ست از بهار عجم و مدار و برهان و جهانگیری و سراج و رشیدی و جره بکسر جیم و تشدید را، بمعنی نشخوار یعنی آنچه چهارپایان گیاه خوار از معده بیرون آورده باز میخایند بهندی جگال گویند و باین معنی عربی است از شرح نصاب۔

جریده بمعنی تنها و بمعنی شاخ درخت بی برگ و بمعنی دفتر نویسندگان از منتخب و برهان و خان آرزو در سراج نوشته که جریده بمعنی دفتر مرا ثابت نیست که عربی است یا فارسی

جروه بالفتح بمعنی رنگ که سیاه باشد و بمعنی اسپ سبز خنگ نیز می آید از برهان۔

جرعه بهر سه حرکت جیم یکبار آشامیدن و بالضم آن مقدار چیزے که یک بار در یک دم نوشیده شود از منتخب۔

جرگه بالفتح و کاف فارسی مفتوح صف کشیدن و انبوه مردم و نوعی از شکار کردن که چند مردم گرد صید حلقه بسته میگیرند از بهار عجم و برهان و بالکسر خطاست و این لفظ ترکیست۔

جرمانه بالضم آنچه از گنهگار گیرند و جریمانه که شهرت دارد درست نیست از بهار عجم۔

جریمه بفتح اول و کسر ثانی بمعنی گناه از منتخب و صراح۔

جری بفتح اول و کسر ثانی بمعنی دلیر از لطائف و بفتح اول و سکون ثانی بمعنی وکیل و رسول و بکسر اول و فتح ثانی و الف مقصوره بمعنی وظیفه و راتبه از لطائف۔

جرمی بکسر اول و فتح ثانی منسوب بجرم که نام جائیست در ایران۔

فصل جیم مع زای معجمه

جزو لایتجزی چیزیست که از کمال خردی و باریکی قابل آن نباشد که آنرا دو جا یا سه جا تقسیم توانکرد و متکلمین قائل تقسیم آن نیستند و حکما تقسیم آن را بتوجیهات ثابت میکنند۔

جزالت بفتح محکمی و استواری و خوبی و بزرگی و تمام شدن از کشف و صراح و منتخب و کنز۔

جزر بالفتح جریدن و شتر کشتن و میوه باز کردن از درخت و باز گشتن آب دریا و کم شدن و این خلاف مد ست و بفتحتین زردک و درین صورت معرب گزرست از صراح و منتخب و قاموس۔

جزائر جمع جزیره و نام سلاح جنگ و آن بندوق کلان باشد۔

جزء بالضم قسمی ست از جامهٔ ابریشمی و گاهی بمعنی پارهٔ چیزی می آید درینصورت مخفف جزوست که لفظ عربی باشد و در عبارت عربی بهمزه خوانند و در عبارت فارسی بدون همزه مگر در عبارت عربی این همزه اگر مضموم باشد بصورت واو نویسند چنانچه هذا الجزو کذا و اگر مکسور باشد بصورت یا نویسند چنانکه مررت الی جزئک و اگر مفتوح باشد بصورت الف نویسند چنانکه رایت جزأک و در عبارت فارسی که لفظ جز بدون همزه نویسند چون آنرا مضاف نمایند بجای همزه واو نویسند چنانکه گویند جزو بدنست لفظ جز بدون واو کلمهٔ فارسیست و همه جا بمعنی لفظ غیر آید هر چند که مرادف لفظ غیرست مگر بخلاف لفظ غیر مقطوع الاضافت باشد یعنی بکسر که علامت اضافت ست مستعمل نمیشود چنانکه نظامی فرماید مصرعه جز آن کز سخن بر نشانم گلے ؛ این از تحقیقات صاحب بهار عجم و خیر الله منجم ست۔

جزع بفتحتین ناشکیبائی و بفتح اول و سکون ثانی بمعنی مهرهٔ سلیمانی که سفید و سیاه باشد و گاهی از لفظ جزع چشم مراد دارند باعتبار سفیدی و سیاهی از منتخب و مدار و بحر الجواهر و کنز۔

جزائل چیزهای محکم و بسیار جمع جزیله۔

جزیل بزرگ و محکم از کنز و در منتخب و صراح بر و بسیار۔

جزل بالفتح بریدن و هیزم خشک و سطبر و سخن درشت و محکم و خیر بسیار و کریم بسیار عطا و دانای درست رای و آواز کبوتر و بفتحتین ریش کوهان شتر که از پالان بهم رسد از منتخب و صراح۔

سلہ در ارژ و جگالی بزیادت یای تحتانی معروف ۱۲

جزم بالفتح بریدن وساکن کردن حرف را وجزمی کہ ازان بنگردد و بمعنی یقین نیز آمده از منتخب۔
جزیله محکم وبسیار۔
جز دیده بالضم نابینا از شرح سکندرنامه۔
جزورسی بضم اول کفایت اندیشی وبخل۔

فصل جیم مع سین مہملہ

جسارت بالفتح دلیری از منتخب و شارح فاضل نوشته کہ جسارت بمعنی تجاوز وگذشتن است لہذا پل را جسر گویند کہ بران تجاوز واقع میشود لہذا دلیری را جسارت گفتند۔
جسد بفتحتین تن لعضی گویند کہ خاص جسم آدمی راگویند از شرح نصاب۔
جسر بالفتح اول وسکون ثانی پل کہ بر رودہا وانہارہا بندند از صراح وکنز ومنتخب۔
جسته کلاغ بالفتح ورزشی ست کہ کشتی گیران یکپارا لخفته گاه گذاشته بزور یکپا مثل کلاغ از جاے بجاے بر جہند از مصطلحات۔
جسک بالفتح درد و رنج وبلا از برہان ولطائف۔
جسته رگ بالفتح خبردار از لطائف۔
جسم اسم عام ست ہر چیز کہ طول وعرض وعمق دارد ودر جسم وجرم فرقے نیست مگر آنکہ استعمال جسم در چیزہای کثیف است واستعمال جرم در چیزہاے لطیف وانہم کلیہ نیست۔
جسیم فربہ وصاحب جسم۔
جسم تعلیمی مقداری کہ برای آن طول وعرض وعمق باشد۔

فصل جیم مع شین معجمہ

جشا بالضم بمعنی آروغ از منتخب۔
جشب بفتح اول وکسر ثانی وباے موحده طعام سخت یعنی نان بے نانخورش از منتخب وشرح نصاب۔
جش بالفتح کوفتن وشکستن از صراح۔
جشیش بہر دو شین معجمہ بروزن فعیل بمعنی بلغور خواه پختہ باشد خواه خشک کہ بہندی دلیا گویند از شرح نصاب۔
جشن بفتح اول وسکون ثانی ونون مجلس شادی وبمعنی خوشی وکامرانی از جہانگیری وکشف۔
جشن سده بفتح سین مہملہ وفتح دال نام جشن کہ بروز دہم ماه بہمن کنند از برہان۔

فصل جیم مع صاد مہملہ

جص بالفتح وتشدید صاد معرب گچ کہ چونہ عمارت باشد وبالکسر نیز آمده از منتخب

فصل جیم مع عین مہملہ

جعد بالفتح موی مرغول شر بالضم خطاست از منتخب وسروری ومؤید وصراح وکشف۔
جعفر بفتح اول وثالث بمعنی جوے خرد وپدر قبیلہ از بنی عامر ونام مردے از صراح ومنتخب ونیز نام مردی کہ آنرا جعفر برمکی گویند ونزد بعضی نام کیمیاگر ونام برادر عم زاده رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ ایشانرا جعفر طیار گویند زیرا کہ بعد شہادت حق تعالی ایشانرا بال وپر داده بود کہ در باغات عالم برزخ پرواز میکنند۔
جعاشیش بفتح اول وبہر دو شین معجمہ بمعنی گدایان از لطائف جمع جعشوش و در صراح جعشوش بمعنی مرد درشت روست۔
جعل بضم اول وفتح ثانی جانوریست سیاه پردار مشابہ بزنبور کہ در سرگین ونباتات پیدا میشود وبفتح اول وسکون ثانی بمعنے گردیدن وگردانیدن از منتخب وکشف ولطائف ودر اصطلاح نقل چیزیکہ بران دعوی اصل نمایند۔
جعبه بروزن کعبہ بمعنی ترکش از بہار عجم ومنتخب وکشف۔
جعد ساده باصطلاح عرفاے موسیقی عبارت از ساده خوانی وجعد پر خم سجاى معجمہ کنایہ از مبالغہ در تحریرات ولاویز از شرح خاقانی۔
جعفری گلے ست زرد رنگ ومجازاً بمعنی مطلق رنگ زرد ودر بہار عجم جعفری نوعی از صد برگ۔
جعلی بالفتح چیزی نقلی راگویند کہ مثل چیز اصلی ساختہ باشند۔
جعفر برمکی نام وزیر ہارون رشید۔

فصل جیم مع غین معجمہ

جغ بالضم چوبی کہ بر گردن گاو قلبہ نہند بہندی جوا گویند وبالفتح چوبیکہ در خرات

گردانند تا روغن برآید از برهان و سروری و شرح نصاب۔

جغرافیان بالضم و حرف پنجم فا دانندگان علم جغرافیه یعنی دانندگان علم هیئت ارض و اشکال اقلیم و ربع مسکون۔

جغله بالکسر و بالفتح امرد و ساده رو از مصطلحات و در لغات ترکی مرد رقاص۔

فصل جیم مع فا

جفا بالفتح و بے همزه بمعنی ستم و بالضم و المد خاشاک سیل و چرک زر و نقره از لطائف و منتخب و در بهار عجم نوشته که جفا بمعنی ستم بلفظ کردن و زدن و رفتن و آمدن و گفتن و کشیدن و بردن و دیدن و جستن و گستردن مستعمل ست

جفان کالجواب بکسر جیم و بکسر نون مع التنوین و فتح جیم ثانی و کسر بائے موحده۔ کاسهای بزرگ همچو حوض۔

جفت بالضم ضد طاق و هر شے که دوگان باشد و زن و شوهر و نر و ماده و بمعنی هر دو گاو قلبه از رشیدی۔

جفیر بروزن فقیر بمعنی ترکش از شرح نصاب و کنز و صراح وغیره

جفت کردن نظر بغور تمام نظر کردن۔ از مصطلحات۔

جفر بالفتح بره و بزغاله چهار ماهه و جائیست بکو و نام علم معروف که از آن بر احوال غیب آگاهی دست دهد از منتخب و صراح وغیره۔

جفاف بفتح خشک شدن از منتخب۔

جف بالفتح پژمرده و محو از لطائف۔

جفته طاق بالضم کنایه از دو ابرو۔

جفتک بالضم جفت سرخاب که بهندی چکوی چکوا گویند از برهان۔

جفته زدن بالضم اغلام کردن چرا که جفته بمعنی سرین ست از مصطلحات۔

جفت شدن جماع کردن۔

جفت ران بالضم کسیکه قلبه رانی کند۔

جفن بالفتح و سکون ثانی پلک چشم و نیام شمشیر و باینمعنی بالکسر نیز آمده از صراح و منتخب و قاموس۔

جفان بالکسر کاسهای بزرگ و شاخهای رز جمع جفنه از لطائف و صراح۔

جفته بالضم و حرف سوم تای فوقانی لگدے که ستور خر هر دو پا انداز داز رشیدے و بمعنی چاه و گو و سوراخ از لطائف و بمعنی سرین و کفل آدمی از سراج و چراغ هدایت و بالفتح بمعنی خمیده و کج و باینمعنی بجیم فارسی نیز آمده از برهان۔

فصل جیم مع قاف

جق جق بفتح هر دو جیم شور و غوغای بے معنی از مصطلحات۔

فصل جیم مع کاف فارسی و عربی

جگر بند مجموع جگر و شش و دل و غیره و کنایه از فرزند از برهان و خیابان و لطائف و سراج۔

جکر بفتحتین جیم و کاف هر دو عربی مفرس لفظ هندیست که اصلش جهکر ست معنی آن باد تند غبار آگین ست که از سمت مغرب وزد و بکسر اول و فتح کاف فارسی عضو معروف و گاهے مجازاً بمعنی رنج و غم و غصه و ترصد و انتظار و تاب و طاقت آید از سراج اللغات و برهان و بهار عجم۔

جگر بند پیش زاغ نهادن کنایه از اختیار محنت و بلا از بهار عجم۔

جگر داشتن تاب و طاقت داشتن از مصطلحات۔

جگر باختن بدلی و ترسیدن از بهار عجم و چهار شربت۔

جگر گوشه کنایه از فرزند عزیز۔

جگی جگی بهر دو جیم مکسور و هر دو کاف فارسی و هر دو یای معروف لفظیست که هنگام عجز و اضطرار گویند و لفظ جگی جگی بمعنی غبغب که گوشتی نرم زیر زنخدان باشد از سراج

فصل جیم مع لام

جلاء بالفتح و در آخر همزه و در محاوره فارسی بے همزه از خان و مان بیرون کردن کسے را یا از خود ترک وطن کردن و بالکسر سرمه یا سرمائیست مخصوص بمعنی زدودن یعنی از زنگ پاک کرده روشن ساختن و بالفتح و تشدید لام بمعنی بسیار جلا دهنده این لفظ بهمه معانی عربیست و جلاء بکسر بمعنی دوم لفظ کردن و دادن و زدن و گرفتن مستعمل از منتخب و صراح

وکشف وبهار عجم۔
جلس بالضم جیم وفتح لام همنشینان واین جمع جلیس ست از کنز۔
جلباب بالکسر بمعنی چادر از منتخب وکشف وصراح وحل اللغات۔
جل آب بالضم وتشدید لام باضافت سبزی که برروی آب استاده بند از مصطلحات
جلب بالفتح کشیدن وبفتحتین بیع وسودا وسود ونفع وآنچه برای فروختن از شهری بشهری برند وبالضم والکسر وسکون ثانی۔ ابر تنک بی باران باینهمه معانی عربی ست ودر فارسی بمعنی زن فاحشه وبمعنی شور و غوغا از لطائف ومنتخب وسراج وبهار عجم وکشف
جلاب بالفتح وتشدید لام بمعنی کشنده وچیزیرا از جائی بجائی برنده وکسیکه دواب را برای فروختن از جائی بجائی کشد کذافی المصطلحات وبالضم وتشدید لام معرب گلاب و بمعنی شربت که از قند وگلاب سازند باینطور که قند را در گلاب قسم اول وبهتر باهم آمیخته جوش دهند ودر شیشه نگاهدارند لبغایت مفرح ست از منتخب ورساله معربات وکتب طبیه ودر سراج اللغات نوشته که جلاب معرب گلاب کذافی القاموس غایتش تشدید از تعریب بوده از کتب لغت بمعنی شربت قند دریافت شده وانوری این لفظ را بتخفیف لام نیز باین معنی آورده است وآنچه لفظ جلاب بمعنی مسهل در هندوستان رواج دارد در صحت آن تامل ست ظاهرا مصطلح اطبای فارسی ست فقیر مؤلف گوید که وجه استعمال لفظ جلاب بجای لفظ مسهل آنست که مسهل بمعنی جاری کننده شکم ست چون این لفظ خیلی مکروه بود لهذا بجائی آن جلاب گفتند بمجاز اطلاق جزو بر کل۔
جلافت بالکسر میان تهی بودن مجازا بمعنی جهل وحماقت ماخوذ از جلف بالکسر بمعنی خم تهی وحیوان شکم دریده تهی کرده است از منتخب وصراح۔
جلاوت بفتح جیم دواو جلا وروشنی و صفا۔
جلالت بالفتح بزرگ شدن وبزرگی از منتخب۔
جلوت بالفتح ظاهر کردن ونمودن خود را بمردم واین ضد خلوتست۔
جلادت بفتح جیم ودال مهمله چستی و چابکی ودلیری از کشف وصراح وکنز۔
جلید بفتح اول ویای معروف بروزن فعیل بمعنی شبنمیکه در ایام سرما منجمد گردد وآن برف ست وجلیدی بمشابهت آن نام یکی از سه رطوبات چشم ست از کشف وسروری۔
جلد بالفتح تازیانه زدن وچست وچالاک وتیز وشتاب وبدین معنی مشترک است در عربی وفارسی وبالکسر پوست حیوان از منتخب وبهار عجم۔
جلود بضمتین پوستهای حیوانات۔
جلمد بروزن سرمد بمعنی سنگ سخت۔
جلاد بالفتح وتشدید لام در اصل بمعنی شخصیکه دره میزند چه جلد بالفتح بمعنی دره زدن ست یا آنکه ماخوذ ست از جلد بالکسر بمعنی پوست کشنده باشد چون سیافی وپوست کشی نزدیک هم اند بهر دو معنی استعمال یافته واز صراح مستفاد میشود که جلاد بمعنی سیاف از روی اصل ست چه تجالد ومجالده بمعنی شمشیر زدن یکدیگر را نوشته است از خیابان پس آنچه در عرف بمعنی سیاف ست که خونیان ومجرمان را بشمشیر قتل میکند مطابق صراح باشد۔
جلمود بضم جیم ومیم سنگ سخت از منتخب۔
جلنار بالضم وتشدید لام معرب گلنار از قاموس ورساله معربات۔
جلوریز بکسر اول وفتح ثانی بمعنی سبک عنان وجلد وشتاب چه جلو بمعنی عنان ست از بهار عجم۔
جلیس همنشین از منتخب۔
جلوس بضمتین نشستن از منتخب وبعض محققین نوشته اند که جلوس نشستن کسیکه خوابیده یا ساجد باشد وقعود نشستن کسیکه استاده باشد۔
جلف بالفتح بریدن وبرکندن وبالکسر جفا کننده وخم تهی وحیوان پوست کنده شده وشکم دریده وهرچه میان تهی باشد

از منتخب و صراح۔

جلق بفتحتین مشت زدن بشهوت و انزال کردن پیش از ادخال و این مبدل زلق است بابدال زاے معجمه بجیم چراکه در کلام عرب جیم و قاف در اسم واحد هیچ جا جمع نشده مگر در لفظ معرب یا مبدل۔

جل بالفتح نام طایر خوش آواز از برهان و بالضم و تشدید پوشش ستوران فارسیان بتخفیف نیز آرند و معرب گل از هر درخت که باشد و جل بفتح جیم و تشدید لام مفتوح صیغه ماضی بمعنی بزرگ ست۔

جلیل بفتح جیم و کسر لام در عربی بمعنی بزرگ از منتخب و بضم جیم و فتح لام جل اسپ و نقاب چیزے از مصطلحات۔

جلاجل بفتح جیم اول و کسر جیم دوم زنگلهای خرد که بر چرم دوزند و در گردن اسپ و شتر و گاو اندازند و این جمع جلجل ست از منتخب و برهان و در بهار عجم نوشته که جلاجل بمعنی چیزیکه قرص شکل از رویین سازند و در دف و دایره ها تعبیه نمایند و گاهی علیحده استعمال نمایند و اگر کلان باشد جهانجه نامند و اگر کوچک باشد تال گویند۔

جلال بالفتح و تشدید گاو دیگ پسی افگنده بخور و از مصطلحات و در بهار عجم بمعنی کناسه که نجاسات را بر خر وغیره بار کرده برد۔

جلائل بالفتح اول و کسر همزه بزرگیها۔

جلجلان بضم هر دو جیم کشنیز از منتخب و شرح نصاب۔

جلبان بالضم و باے موحده بمعنی ماش سبز از بحر الجواهر و برهان۔

جلدو بالضم بمعنی انعام و صله و این لفظ ترکیست از مدار و بهار عجم و بالکسر نیز آمده

جلو بکسر اول و فتح لام عنان اسپ و بمعنی اسپ کوتل و دوانیدن اسپ و این لفظ ترکیست از بهار عجم و لغات ترکی و سراج۔

جلگه بالضم و سکون لام و کاف فارسی مرغزار این لفظ ترکیست۔

جلاله بالفتح لفظ الله است که در جزوی از اجزای مصحف مجید متواتر پهلوی هم واقع شده بنابر تکرار جلالین گویند از بعض تفاسیر نوشته که در اثنای قرأت جلالین هر دعائیکه کنند درجه قبول یابد بعضی گویند که اسم اعظم همین ست از مصطلحات۔

جلال و **جلاله** بالتشدید کناسے که نجاسات را از کوی و برزن بر خر و استر بار کرده ببرد از مصطلحات و بهار عجم۔

جلوه بالکسر نوع خاص خود را بکسے نمودن چراکه بر وزن فعله بالکسر ست که برای حالت باشد از مدار و کشف و فرهنگ حسینی و لطائف و زبدة الفوائد و در منتخب و بهار عجم بالفتح ست بمعنی نمودن و عرض کردن خود را بکسے و گاهی مجازاً بمعنی خرام معشوق نیز مستعمل میشود۔

جلی بفتح اول و کسر لام و تشدید یا روشن و آشکارا و باصطلاح کاتبان خط سطر که به پر قلم نویسند۔

جلقے بفتحتین کسیکه ذکر را بدست مالیده انزال کند۔

فصل جیم مع میم

جمادی الاولی بضم اول و فتح دال بحذف الف مقصوره در تلفظ که بصورت یاست چراکه چون الف از الف و لام تعریف بدرج کلام ساقط شد اجتماع ساکنین لازم آمد میان الف مقصوره و لام پس الف مقصوره را در تلفظ حذف کردند و جمادی صیغه مفرد صفت مشبه است بر وزن حبارے بمعنی افسرده و یخ بسته چون در آخر این لفظ الف مقصوره که علامت تانیث ست واقع گشت صورت مونث پیدا شد لهذا وصف آن بلفظ اولی که مونث اول ست آوردند نه بلفظ اول تا تطابق صفت و موصوف در تذکیر و تانیث از دست نرود و جمادی الاول چنانکه مشهور ست خطا ست از صراح و مزیل و مناظرة الانشاء و منتخب و قاموس و صحاح و بحر الجواهر وغیره و در کتابی معتبر نوشته است که چون در وقت تسمیه شهور این ماه در ابتدای موسمیکه در ان انجماد آبها میشد واقع گشت لهذا باین اسم مسمی گشت۔

جمادی الاخری بضم اول و فتح دال بحذف الف مقصوره که بشکل یای تحتانی است موصوف کردن بلفظ اخری یا بلفظ آخره اولی چرا که بیشتر باستعمال عرب همین است و جمادی الثانی چنانکه مشهور شده بهتر نیست گویند که اطلاق لفظ ثانی آنجا باشد که برای او بعد از ان ثالث نیز بود از صراح و مناظرة الانشا و مزیل و صحاح و منتخب و قاموس و بحر الجواهر چون لوقت تسمیهٔ شهور این ماه در آخر موسمیکه دران انجماد آبها میشود واقع گردید لهذا باین اسم مسمی شد

جماعت بالفتح گروه مردم و نام شکل از شانزده گانهٔ اشکال رمل۔

جمعیت بفتح جیم و سکون میم و کسر عین و یای تحتانی مشدد مفتوح فراهم آمدن و گروه مردم چون لفظ جمع بمعنی مجموع نیز مستعمل لهذا بالحاق یا و تا مصدر ساخته اند۔

جمادات بالفتح چیزها که جان ندارند و اکثر اطلاق آن بر سنگها و چیزهای معدنی آید۔

جماد بالفتح هر چیز که از حیوانات نباشد و بمعنی زمین سخت و هر چه که جان ندارد و زمینیکه آب باران بدان نرسد از کشف و صراح و مدار و منتخب و مؤید و در منتخب نوشته که بدین معنی بکسر اول نیز آمده و هم در صراح نوشته که جماد بکسر اول جمع جمد ست که بالضم بمعنی جای بلند و سخت باشد۔

جمود بضمتین منجمد و بسته شدن آب وغیره و افسرده شدن و بفتح اول و ضم میم بسته شده۔

جمد بفتحتین بمعنی یخ از شرح نصاب۔

جمشید بیای مجهول و معروف خوانند نثر نیز درست نام پادشاهی اگر بلفظ خاتم و نگین و اسپ و تخت و باد و آصف و ماهی و طیور و امثال آن باشد مراد از ان حضرت سلیمان علی نبینا و علیه السلام ست و اگر بسد و آئینه و آب حیوان و امثال آن باشد سکندر مراد ست و اگر بجام و شراب و بزم و جشن و نوروز و امثال آن باشد جمشید پادشاه مراد باید کرد از کشف و مؤید۔

جمهور بالضم بمعنی گروه و فتح چنانکه مشهور شده خطاست و همچنین هر اسم که برین وزن آید بالضم باشد چنانچه دستور و زنبور و عصفوره و صندوق و خلهم مگر لفظ صعفوق بمعنی لئیم بالفتح ست و نزد بعضی صعفوق عجمی ست از مزیل و کشف و مدار۔

جماعه دار آنچه در عوام جمعدار مشهور شده از صحت خیلی بعید باشد از بهار عجم۔

جم غفیر بالفتح و میم مشدد بمعنی هجوم عام و جماعت کثیر و معنی جم گروه است و غفیر بغین معجمه و فا بر وزن فعیل بمعنی پوشنده باشد و ظاهر ست که گروه عظیم زمین را میپوشد از قاموس و صراح و منتخب۔

جماهیر بالفتح گروههای مردم و این جمع جمهور ست۔

جمار بکسر اول سنگریزهای حاجیان و سنگریزهٔ چند که حاجیان در ادای مناسک حج میکنند از شرح خاقانی و جمار بمعنی سنگریزه انداختن نیز آمده چنانکه در منتخب۔

جمدهر بالفتح لفظ هندیست نوعی از خنجر۔

جمع انداز کسیکه هر تیرش بر هدف رسد و خطا نشود از مصطلحات۔

جماش بالفتح و تشدید میم و شین معجمه کثیر الحشر یعنی آنکه در وبازی بسیار بود و نیز بمعنی شوخ و دلیر بعضی فارسیان این لفظ را بجیم فارسی استعمال کنند درینصورت نوعی از تعریس میتوان گفت از مدار و فرهنگ بهلول۔

جمع بالفتح همه و گروه مردم و نام صنعتی که شاعر چند چیز را در یک صف جمع کند چنانچه بیت فقر و کنج و خمول راحت دان ÷ شهرت و مال و جاه آفت دان

و اسم واحد را جمع کردن و تفصیل این معنی کثیر النفع بدین نمط ست بدانکه جمع آنست که دلالت کند بر زیاده از دو در یک معنی پس آن دو نوع ست یکی سالم که صیغهٔ مفرد در جمع سلامت ماند و آنکه بواو و نون ست و یا بیا و نون مر مذکر را و یا بالف و تا ست مر مؤنث را پس جمع سالم موضوع برای قلت ست و برای کثرت هم آید و جمع تکسیر دو قسمت

قسم اول جمع قلت که دلالت کند بر سه تا ده ؛ و
زنش چهارست اَفعُل بفتح اول وضم عین
وافعال بالفتح وافعِلة بفتح اول وکسر
عین وفِعلة بالکسر واین اوزان گاهی بمعنی
معنی کثرت هم آید وقسم ثانی جمع کثرت که دلالت
کند بر زیاده از ده واوزانش بسیارست
چون فُعل بالضم چنانچه بُذل جمع باذل
وغیره وفُعَل بضم فا وفتح عین چنانچه بُرَق جمع
برقه وغیره وفُعُل بضمتین جمع فعال چنانچه
جُبُن جمع جبان وسُقُف جمع سقف وحُمُر جمع حمار
وغیره وفِعَل بکسر فا وفتح عین چنانچه فِرَق
جمع فرقة وغیره وفَعَلة بفتحتین چنانچه طلبة
جمع طالب وغیره وفُعَلة بضم فا وفتح عین
چنانچه قضات جمع قاضی که در اصل قُضَیَة بود یا
بحرکت خود وفتح ماقبل الف شده است
وفِعَلة بکسر فا وفتح عین چنانچه قِرَدة جمع قرد
وغیره وفُعَّل بضم فا وتشدید عین مفتوح چنانچه
جُهَّل جمع جاهل وغیره وفُعّال بضم فا وتشدید
عین چنانچه جُهّال وغیره وفِعَال بکسر فا چنانچه
جمال جمع جمل واکرام جمع کریم وغیره وفُعول
بضمتین چنانچه قبور جمع قبر وغیره وفُعلان بالضم
رغفان جمع رغیف وغیره وفِعلان بالکسر
چنانچه نیران جمع نار وغیره وفَعلی بفتح فا ولام
چنانچه مرضی جمع مریض وفِعَلی بکسر فا وفتح لام
چنانچه حجلی جمع حجل وفُعَلاء بضم فا وفتح عین چنانچه
عُلَماء جمع عالم وافعلاء بفتح همزه وکسر عین
چنانچه اَنبیاء واَطبّاء جمع نبی وطبیب وفَعالی
بفتح فا ولام چنانچه صَحاری جمع صحرا ویتامی
جمع یتیم وفُعالی بضم فا وفتح لام چنانچه
اُساری جمع اسیر وفَعالی بفتح فا وکسر
لام چنانچه لیالی جمع لیل وفَعالیّ بفتح فا
وکسر لام وتشدید یا چنانچه حَوالیّ حولایا
وفعائل بفتح فا وکسر همزه چنانچه رسائل
جمع رساله وفواعل بفتح فا وکسر عین چنانچه
کواهل جمع کاهل وافاعل بفتح همزه وکسر
عین چنانچه اصابع جمع اصبع وافاعیل
بفتح همزه وکسر عین چنانچه اقالیم جمع اقلیم و
تفاعل بفتح فا وکسر عین چنانچه تجارب
جمع تجربه وتفاعیل چنانچه تماثیل جمع
تمثال ومَفاعِل بفتح میم وکسر عین چنانچه
مساجد جمع مسجد ومفاعیل بفتح میم وکسر
عین چنانچه مکاتیب جمع مکتوب وفعالن
بفتح فا وکسر لام چنانچه بلاغن جمع بلغن و
فعالین بفتح فا چنانچه سلاطین جمع
سلطان وفعالل بفتح فا وکسر لام
چنانچه عنادل جمع عندلیب وفعالیل
بفتح فا چنانچه قراطیس جمع قرطاس وفعاللة
بفتح فا وکسر لام اول چون تلامذة جمع
تلمیذ وافاعلة چون اساتذه ومفاعلة
وفعالیة وفواعلة نیز آمده است وسوای
اینها اوزان اسم جمع بسیارست وآن نیز
در آخر این مبحث گفته خواهد شد بدانکه کلمه
ثلاثی را که بر وزن فَعل یعنی اسمیکه بفتح اول
وسکون ثانی باشد بشرطیکه اجوف واوی
وصفت مشبه نباشد جمع آن بر وزن فُعول
بضمتین اکثر می آید چنانچه فلوس جمع فلس
ولفظیکه اجوف واوی برین وزن باشد
جمعش بر وزن افعال بفتح می آید چنانچه
اثواب جمع ثوب ودیگر جمع فعل که اجوف
یائی نبود سماعاً بر وزن فعال بکسر می آید
چون بحار جمع بحر ودیگر جمع فعل سماعاً بر
چند وزن دیگر نیز می آید چنانچه ریلان بکسر
جمع رال وبطنان بالضم جمع بطن وسُقُف
بضمتین جمع سقف وغروة بکسر اول وفتح
ثانی جمع غرو وبر وزن فعالی بفتح اول و
کسر لام نیز می آید چون اهالی جمع قلت این
اکثر بر وزن اَفعُل بفتح اول وضم ثالث آید
چنانچه اَفلُس جمع فلس وبر وزن افعال
بالفتح از مفرد صحیح واَفعِلَة بفتح اول وکسر
ثالث وافاعل شاذ می آید چون افراد جمع
فرد وانجدة جمع نجد وارابط جمع ربط واگر
صفت مشبه برین وزن باشد جمعش اکثر
بر وزن فعال بالکسر آید چون صعاب
جمع صعب چون صفت اجوف یائی بود
بر وزن اَفعال آید چنانچه اشیاخ جمع شیخ
وسماعاً بر چند وزن دیگر نیز می آید چنانچه
ضِیفان بالکسر جمع ضیف ووُغدان بالضم
جمع وغد وکُهول بضمتین جمع کهل ودور و
جمع درو وسُحُل بضمتین جمع سحل وسمحاء بالضم
اول وفتح ثانی جمع سمح ورطلة بالکسر جمع
رطل بمعنی جوان سست وکلمه ثلاثی که بر وزن

فِعْل باشد یعنی اسمیکہ بکسر اوّل و سکون
ثانی باشد بشرطیکہ صفت مشبّہ نہ بود اکثر بروزن
فعول بضمتین آید چون حمول جمع حمل و ہم جمع
فعل بالکسر ہرچند وزن دیگر سماعاً نیز می
آید چون قداح بالکسر جمع قدح بالکسر بمعنے
تیر بی پر و پیکان و صنوان بالکسر جمع صنود
قِرَدة بکسر قاف و فتح را مہملہ جمع قرد و ذوبان
بالضم جمع ذیب جمع قلت این اکثر بر افعال
می آید چون احمال جمع حمل مے آید بر وزن
اَفعُل کم می آید چون اَرجُل جمع رِجل بالکسر و
اگر صفت مشبّہ برین وزن بود جمعش اکثر بروزن
اَفعال باشد چون اَجلاف جمع جلف و
بروزن اَفعُل بفتح اوّل و ضم سوم کم می آید
چون اَجلُف جمع جلف و کلمہ ثلاثی کہ بروزن
فُعْل بود یعنی اسمیکہ بضم اوّل و سکون ثانی
باشد جمع آن اکثر بروزن فعول بضمتین و
افعال بالفتح آید چون قُرود و اَقراء جمع قرء
و اسم جمع این وزن ہرچند وزن دیگر ہم می
آید سماعاً چنانچہ خفاف بکسر اوّل جمع خف
و فلک بالضم جمع فلک مفرد و جمع بر یک وزن و
قِرَطة بکسر اوّل و فتح ثانی جمع قرط و از اجوف واوی
کہ برین وزن باشد جمعش بروزن فعلان
بالکسر مے آید سماعاً چنانچہ عیدان جمع عود
و اگر صفت مشبّہ برین وزن باشد جمعش بروزن
افعال آید چنانچہ اَحرار جمع حر و اسم ثلاثی
کہ بروزن فَعَل بفتحتین باشد بشرطیکہ اجوف
نبود اکثر جمعش بروزن افعال آید چنانچہ
اجمال جمع جَمَل و اگر اجوف بود بروزن
فِعلان بالکسر آید چنانچہ تیجان جمع تاج
و نیران جمع نار و ہم جمع این وزن سماعاً
ہرچند وزن دیگر نیز می آید چنانچہ ذکور
بضمتین جمع ذَکَر و خربان بالکسر جمع خرب و
اَزمُن بفتح اوّل و ضم ثالث جمع زَمَن و
حُملان بالضم جمع حمل و جِیرة بالکسر و الف
مقصورہ جمع جَمَل و اگر صفت مشبّہ برین
وزن آید جمعش اکثر بروزن فعال بالکسر
آید چون حِسان جمع حَسَن و نیز بروزن
فعلان بالکسر آید چون اخوان جمع اَخ
کہ در اصل اَخَو بود و فعلان بالضم چون
ذُکران جمع ذکر و فُعُل بضمتین چون نُصُف جمع
نَصَف بمعنی میانہ سال و افعال چون
ابطال جمع بَطَل آید و اسمیکہ بروزن
فَعِل بفتح اوّل و کسر ثانی باشد جمعش اکثر
بروزن اَفعال آید چنانچہ اَفخاذ جمع فخذ
و ہم جمع این وزن سماعاً بروزن فُعُول
آید چنانچہ نُمور جمع نَمِر و اگر صفت مشبّہ برین
وزن باشد جمعش اکثر بروزن فِعال چون
وِجاع جمع وَجِع و بروزن فُعُل بضمتین چون
خُشُن جمع خَشِن و بر اَفعال چون انکاد جمع
نکد آید و بروزن فعالی بالفتح کم می آید چنانچہ
حَذاری جمع حذر و اسمیکہ بروزن فَعُل
بفتح اوّل و ضم ثانی باشد جمعش اکثر بروزن
افعال چون اَعجاز جمع عَجُز و بروزن فعال
بالکسر کم می آید چنانچہ سِباع جمع سَبُع و اگر
صفت مشبّہ برین وزن باشد جمعش۔
بروزن افعال آید چنانچہ اَیقاظ جمع یَقُظ
و کلمہ کہ بروزن فِعَل بکسر اوّل و فتح ثانی
باشد جمعش اکثر بروزن افعال آید چون
اَعناب جمع عِنَب و بر فعول و اَفعُل کم آید
چنانچہ ضُلوع و اَضلُع جمع ضِلَع و کلمہ کہ بروزن
فِعِل بکسرتین باشد جمعش بروزن افعال
آید چون آبال بالف ممدودہ جمع اِبِل و
کلمہ کہ بروزن فُعَل بضم اوّل و فتح ثانی
باشد جمعش اکثر بروزن فِعلان بالکسر آید
چنانچہ صِردان جمع صُرَد و ہم جمع این وزن
سماعاً برین اوزان آید چنانچہ رِباع بالکسر
جمع رُبَع و ارطاب جمع رُطَب و اسمیکہ بروزن
فُعُل بضمتین باشد جمعش بروزن افعال
آید چنانچہ اَعناق جمع عُنُق و اگر صفت
مشبّہ باشد جمعش نیز بروزن افعال آید چنانچہ
اَجناب جمع جُنُب و کلمہ کہ بروزن فَعْلة
بالفتح و سکون عین باشد جمعش بروزن
فِعال بالکسر آید چون قِصاع جمع قَصعة
و بر فُعُول و بر فِعَل بکسر اوّل و فتح دوم نیز آید
چون بُدُور و بِدَر جمع بَدرة و بر فُعَل بضم اوّل
و فتح دوم چون نُوَب جمع نَوبة مے آید و
گاہی بروزن فَعائل نیز آید چون ضَرائر
جمع ضَرّة و بروزن فَعالی بکسر لام نیز
می آید چون لَیالی جمع لیلة و کلمہ کہ بروزن
فِعلة بکسر اوّل و سکون
ثانی باشد جمعش اکثر بروزن

ملہ جمع جار و جلی بالکسر

فعل بکسر اول و فتح دوم -
آید چون لِقَح جمع لِقحۃ و بروزن فِعال
بکسر اول و اَفعُل بفتح اول و ضم سوم کم می آید
چون لقاح جمع لقحۃ و اَنعُم جمع نعمۃ و کلمہ کہ
بروزن فُعلۃ بضم اول و سکون ثانی باشد
جمعش اکثر بروزن فُعَل بضم اول و فتح ثانی آید
چون بُرَق جمع بُرقۃ و بہم جمع این وزن بروزن
فُعُول آید چون حُجُور جمع حُجرۃ و فِعال بکسر چون
بِرام جمع بُرمۃ کم می آید و گاہی بروزن فَعائل
نیز می آید چون حرائر جمع حُرّۃ و کلمہ کہ بروزن
فَعَلَۃ بفتحات باشد جمعش اکثر بروزن فِعال
بالکسر آید چون رِقاب جمع رَقَبۃ و گاہے بروزن
اَفعُل بفتح اول و ضم سوم آید چون اَنیُق جمع
ناقۃ کہ در اصل نَوَقۃ بود و بروزن فِعَل بالکسر و
فتح ثانی آید چون تِیَر جمع تارۃ و بروزن فُعْل
بالضم نیز آمد چون بُدْن جمع بَدَنۃ و کلمہ کہ بروزن
فَعِلۃ بفتح اول و کسر ثانی باشد جمعش بروزن
فَعِل بفتح اول و کسر ثانی آید چون مَعِد جمع
مَعِدَۃ و کلمہ کہ بروزن فُعَلۃ بضم اول و فتح
ثانی باشد جمعش بروزن فُعَل بضم اول و فتح
ثانی آید چون تُخَم جمع تُخَمۃ و اسمیکہ بروزن فَعال
بالفتح باشد جمعش اکثر بروزن اَفعِلۃ بفتح
اول و کسر عین آید چون اَزمِنۃ جمع زمانہ
و بہم جمع این وزن سماعاً بروزن فُعُل
بضمتین آید چون قُذُل جمع قذال و بروزن
فِعلان بالکسر چون غِزلان جمع غزال و
بروزن فعول چون عنوق جمع عناق آید و اگر
صفت مشبہ برین وزن آید جمعش بروزن
فُعَلا بضم اول و فتح ثانی آید چون جُبَناء
جمع جبان و بروزن فُعُل بضمتین آید
چون صُنُع جمع صَناع و بروزن فِعال بکسر
اول چون جِیاد جمع جواد آید و اسمیکہ بر
وزن فِعال بالکسر باشد جمعش اکثر بروزن
اَفعِلۃ بفتح اول و کسر عین و فُعُل بضمتین آید
چون اَحمِرۃ و حُمُر جمع حمار و گاہی سماعاً بروزن
فِعلان بالکسر چون صِیران جمع صوار
بروزن فَعائل چون شمائل جمع شمال
آید و اگر صفت مشبہ برین وزن آید جمعش
بروزن فُعُل بضمتین چون کُنُز جمع کِناز
و بروزن فِعال مفرد و جمع بر یک وزن آید
چون ہِجان جمع ہِجان و اسمیکہ بروزن فُعال
بالضم باشد جمعش اکثر بروزن اَفعِلۃ بفتح
اول و کسر عین آید چون اَغرِبۃ جمع غُراب
و گاہی بروزن فُعُل بضمتین چون قُرُد
جمع قُراد و بروزن فِعلان بالکسر چون
غِربان جمع غراب و بروزن فُعلان بالضم
چون رُقاق جمع رقاق و بروزن فِعلۃ بالکسر
چون غِلمۃ جمع غلام و بروزن فُعْل بالضم چون
ذُبّ جمع ذباب آید و اگر صفت مشبہ برین
وزن باشد جمعش بروزن فِعلان بالکسر
آید چون شِجعان جمع شجاع و بروزن فُعَلا
بضم اول و فتح ثانی چون شُجَعاء جمع شجاع
آید و اگر بر ہمین سہ وزن مذکورہ مؤنث
سماعی آید جمعش بروزن اَفعُل بفتح اول
و ضم ثالث آید چون اَعنُق جمع عناق و اَذرُع
جمع ذراع و اَعقُب جمع عقاب آید و ممکن
بفتح اول و ضم ثالث شاذ است و اسمیکہ
بروزن فِعالۃ مثلث الفاء باشد یعنی
فاء او مضموم یا مفتوح یا مکسور بود جمعش
بروزن فعائل آید چون حمائم جمع حمامۃ
و رسائل جمع رسالۃ و ذوائب جمع ذوابۃ
و اسمیکہ بروزن فعیل باشد جمعش اکثر
بروزن اَفعِلۃ بفتح اول و کسر عین آید چون
اَرغِفۃ جمع رغیف و بروزن فُعُل بضمتین
چون رُغُف جمع رغیف و بروزن فُعلان
بالضم چون رُغفان جمع رغیف و گاہ بروزن
اَفعِلاء بفتح اول و کسر عین چون انصباء
جمع نصیب و بروزن فِعال بالکسر چون فِصال
جمع فصیل و بروزن افاعل بفتح اول و کسر
عین چون افائل جمع افیل و بروزن فِعلان
بالکسر چون ظِلمان جمع ظلیم و بروزن افاعیل
نیز چون احادیث جمع حدیث و اگر مضاعف
برین وزن آید جمعش بروزن فُعُل بضمتین
کم آید چون سُرُر جمع سریر و اگر صفت مشبہ
برین وزن باشد جمعش بروزن فُعَلاء بضم
اول و فتح ثانی آید چون کُرَماء جمع کریم و
بروزن فِعال بالکسر چون کِرام جمع کریم
و بروزن فُعُل بضمتین چون نُذُر جمع نذیر و
بروزن فُعلان بالضم چون ثُنیان جمع
ثَنیّ و بروزن فِعلان بالکسر چون خِصیان
جمع خَصیّ و بروزن افعال بالفتح چون

اشراف جمع شریف و بروزن اَفعِلاء بفتح اول
وکسر عین چون اصدقاء جمع صدیق و بروزن
افعِلة بفتح اول وکسر عین چون اَحِبّة جمع حبیب
و بروزن فُعُول چون ظروف جمع ظریف وگاهی
بروزن فعالی بفتح اول وچهارم نیز آید چون
یتامیٰ جمع یتیم واگر صفت مشبه ازین وزن
بمعنی مفعول باشد جمعش اکثر بروزن فعلیٰ
بفتح اول وفتح لام آید چون قتلیٰ جمع قتیل وگاه
بروزن فعلاء بضم اول وفتح ثانی چون قتلاءَ
جمع قتیل و بروزن فعالیٰ بالضم اول وفتح لام
چون اُسارے جمع اسیر آید ومرضیٰ بالفتح
جمع مریض شاذ است واگر صفت مشبه بروزن
فعیلة باشد جمعش اکثر بروزن فعائل بفتح آید
چون صَبائح جمع صبیحة و بروزن فعال بالکسر
چنانچه صباح جمع صبیحة وگاهی بروزن
فُعَلاء نیز آید چون خُلَفاء جمع خلیفة واسم اگر
بروزن فعول باشد بالفتح جمعش اکثر بروزن
اَفعِلة بفتح اول وکسر عین آید چون اَعمِدة
جمع عمود و بروزن فُعُل بضمتین چون عُمُد جمع
عَمُود وگاهی بروزن فعلان بالکسر چون قعدان
جمع قعود وگاهی بروزن افعال بالفتح
چون افلاء جمع فَلُو و بروزن فعائل چون
ذنائب جمع ذَنُوب اگر اسمی بروزن فعولة
بفتح اول باشد جمعش بروزن فعائل چون حمائل جمع
حمولة آید واگر صفت مشبه برین وزن باشد اکثر جمعش بروزن
فُعُل بضمتین آید چون صُبُر جمع صبور وگاهی
بروزن فُعَلاء بضم اول وفتح عین ددوا،

جمع وَدُود و بروزن اَفعال چون اعداد
جمع عدوّ آید واگر صفت مشبه برین وزن
برای مؤنث آید جمعش بروزن فعائل آید
چون عجائز جمع عجوز و کلمه که بروزن فعول
بضمتین باشد جمعش سماعاً بروزن افاعیل
آید چون اَعارِیض جمع عروض واگر اسمی بروزن
فاعل باشد جمعش اکثر بروزن فواعل
بفتح آید چون کواهل جمع کاهل بمعنی مابین
هر دو شانه وگاهی بروزن فعلان بالضم
چون حجران جمع حاجر و بروزن فِعلان
بالکسر چون جنّان جمع جان واگر صفت
یعنی اسم فاعل وصفت مشبه برین وزن
آید جمعش اکثر بروزن فعّل بالضم اول و
تشدید عین مفتوح آید چون جُهّل جمع
جاهل و بروزن فعّال بالضم اول وتشدید
عین چون جُهّال جمع جاهل و بروزن فَعَلة
بفتحتین چون فسقة جمع فاسق واگر ناقص باشد
بروزن فُعَلة بضم اول وفتح ثانی چون قضاة
جمع قاضے که در اصل قُضَیَة بود یا متحرک ما
قبل آن مفتوح یا را بالف بدل کردند و
بروزن فُعل بالضم چون بُزل جمع بازل
و بروزن فُعَلاء بضم اول وفتح ثانی چون
شعراء جمع شاعر و بروزن فُعلان بالضم
چون صحبان جمع صاحب و بروزن
فعال بکسر چون تجّار جمع تاجر و بروزن
فعول بضمتین چون قعود جمع قاعد و بروزن
فعالیٰ نیز آید چون طهارے جمع طاهر و

بروزن اَفاعیل نیز آید چون اباطیل
جمع باطل وفوارس جمع فارس شاذ است
واگر مؤنث برین وزن باشد جمعش بروزن
فواعل آید چون حوائض جمع حائض و
بروزن فعّل بالضم اول وتشدید عین چون
حُیّض جمع حائض واگر اسمی بروزن
فاعلة باشد جمعش اکثر بروزن فواعل
آید چون کواثب جمع کاثبة واگر صفت
یعنی اسم فاعل وصفت مشبه بروزن فاعلة
آید جمعش نیز بروزن فواعل آید چون نوائم
جمع نائمة و بروزن فعّل بالضم اول وتشدید
عین مفتوح چون نُوّم جمع نائمة واکثر
اسمے بروزن فعلیٰ یعنی اسم چهارحرفی
که رابع او الف مقصوره باشد وفای او
بهر سه حرکت باشد جمعش بروزن فِعال
بالکسر آید چون اِناث جمع انثیٰ واگر صفت
مشبه برین طور آید جمعش نیز بروزن فعال
آید چون عطاش جمع عطشیٰ و بروزن فعالیٰ
بفتح اول وچهارم چون حرامیٰ جمع حرمیٰ و
بروزن فعالِی بفتح اول وکسر لام نیز مے
آید چون دَعاوِی جمع دعویٰ واگر
فعلیٰ بالضم مؤنث اسم تفضیل باشد جمعش
بروزن فُعَل بالضم اول وفتح ثانی آید چون
صُغَر جمع صغریٰ واگر اسمے بروزن فعلاء
بالفتح باشد جمعش بروزن فعالیٰ بفتح
فا ولام آید چون صحاریٰ جمع صحراء و
بروزن فعالِی بکسر لام چون صحارِی جمع صحرا

و بروزن فعالی بفتح اول وکسر لام وتشدید یا
چون صحاری جمع صحرا و اگر صفت مشبہ برین
وزن باشد جمعش بروزن فعال بکسر چون
بطاح جمع بطحا و بروزن فعالی بفتح اول
وکسر لام وتشدید یا چون عذاری جمع عذرا
و اگر صفت مشبہ بروزن فعلاء بضم اول و
فتح ثانی باشد جمعش نیز بروزن فعال آید
چون عشار جمع عشرا و کلمہ کہ بروزن فعالی
یعنی اسم جمع حرفی کہ آخرش الف مقصوره باشد
جمعش بروزن فعالیات بضم اول وفتح لام
آید چون حباریات جمع حباری وگاہی
بروزن فعالی بکسر لام آید چون حباطی
جمع حبطی بروزن فعائل نیز آید چون حبائر جمع حبارے
و اگر اسمے برصورت افعل آید یعنی بلاتمیز
حرکت اول وثالث جمعش بروزن افاعل
چون اصابع جمع اصبع واجادل جمع اجدل و اگر
صفت مشبہ بروزن افعل آید جمعش بروزن
فعلان بضم آید چون حمران جمع احمر و بروزن
فعل بالضم چون حمر جمع احمر و اگر اسم تفضیل برین
وزن باشد جمعش بروزن افاعل آید چون
افاضل جمع افضل و اسمیکہ بروزن فعلان
بحرکات ثلثہ فا وسکون عین بود جمعش بروزن
فعالین بفتح آید چون شیاطین و سراحین جمع
شیطان و سرحان وگاہی بروزن فعال
بکسر نیز آید چون سراح جمع سرحان وگاہی
بروزن فعالی بفتح اول وکسر لام وتشدید
یا چون اناسی جمع انسان و اگر صفت مشبہ

برین وزن باشد جمعش بروزن فعال
بکسر نیز آید چون غضاب جمع غضبان
و بروزن فعالی بفتح اول وفتح لام چون
سکاری جمع سکران و جمعیکہ از صفت مشبہ
بروزن فعالی بفتح آید فا کلمۂ آن را درین
چهار لفظ ضمہ داده میشود چون کسالی
جمع کسلان وسکاری جمع سکران وعجالی
جمع عجلان وغیاری جمع غیران و کلمہ کہ
بروزن فعلان بفتح اول وکسر ثانی
باشد جمع آن بروزن فعالی بکسر لام و
تشدید یاے چون ظرابی جمع ظربان و
گاہی بروزن فعلی بکسر فا وفتح لام چون
ظربی جمع ظربان و کلمہ کہ بروزن فیعل
بفتح فا وکسر عین باشد جمعش بروزن فعال
آید بالفتح چون اموات جمع میت و بروزن
فعال بکسر چون جیاد جمع جید و بروزن
افعلاء بفتح اول وکسر عین چون ابنیاء
جمع بین آید وگاہی بروزن فعلی بفتح نیز
آید چون موتی جمع میت ولفظیکہ بروزن
فعال بضم اول وتشدید عین باشد جمعش
بروزن فعاعیل آید چون عواویر جمع
عوار ولفظیکہ بروزن مفعول یا
مفعال بالکسر باشد جمعش بروزن
مفاعیل آید چون ملاعین جمع ملعون و
مفاتیح جمع مفتاح ولفظیکہ بروزن
مفعل بضم میم وکسر عین باشد جمعش
نیز گاہے بروزن مفاعیل آید چون

مناکیر جمع منکر ومفاطیر جمع مفطر و کلمہ کہ
بروزن مفعل ومفعلۃ بفتح میم یا بکسر
میم باشد جمعش بروزن مفاعل آید
چون مساجد جمع مسجد ومحامد جمع محمدة
ومقاطع جمع مقطع ومحاجم جمع محجمة و کلمہ
کہ بروزن مفعل بضم میم وکسر عین
باشد جمعش بروزن مفاعل آید چون
مطافل جمع مطفل و کلمہ کہ ہموزن مہری
بالفتح وسریہ بضم اول وکسر راے مشدد
وتشدید تحتانی وسعلاة بالکسر وقلنسوة
بفتح اول وثانی وسکون نون وضم سین
وقہوباة بفتح اول وثانی وعشرین
بالکسر باشد جمعش بروزن فعالی بفتح
اول وکسر لام آید چون مہالی وسراری
وسعالی وقلاسی وقہابی وعشاری جمع
مہری بروزن فعالی بفتح اول وفتح لام
وفعالی بفتح اول وکسر لام وتشدید یا
نیز آید چون مہاری ومہاری و کلمہ کہ
بروزن علباء وقوباء وحولایا
باشد جمع او بروزن فعالی بفتح اول و
کسر لام وتشدید یا بود و کلمہ کہ ہموزن
جرائض وقریثاء وحباری وخرابۃ
باشد جمعش بروزن فعائل آید چون
جرائض وقرائث وحبائر وخرائب و
کلمہ کہ ہموزن اقلیم واقوال باشد
جمعش بروزن افاعیل آید چون اقالیم
واقاویل و کلمہ کہ ہموزن تنضب وتحریۃ

باشد جمعش بر وزن تفاعل بفتح اول وکسر
عین چون تناصب وتجارب آید کلمهٔ که اول
آن تا و رابع آن مدّه بود جمعش بر وزن
تفاعیل آید چون تماثیل جمع تمثال و
تصاویر جمع تصویر وکلمهٔ که هموزن ملعن
بکسر اول وفتح ثانی باشد جمعش بر وزن فعالن
بفتح اول وکسر لام آید چون ملاعن وجمع
رباعی مجرد هرچه ملحق بآن باشد بر وزن فعالل
آید چون جعافر جمع جعفر وقعادد جمع قعدد
وجمع خماسی مجرد نیز برین وزن می آید مگر
بحذف حرف خامس چون سفارج جمع
سفرجل وجمع لفظ رباعی مزید یا ملحق بآن
که حرف رابع آن مدّه باشد جمعش بر وزن
فعالیل آید چون قراطیس جمع قرطاس
وجلابیب جمع جلباب قنادیل جمع قندیل و
عصافیر جمع عصفور وجمع اسمیکه منسوب باشد
یا جمعی باشد بر وزن فعالله ومفاعلة و
فعاللة وفواعلة بفتح اول وکسر حرف چهارم
می آید چون حنابلة جمع حنبلی واشاعرة جمع
اشعری واساتذة جمع استاذ وتلامذة جمع
تلمیذ که هردو عجمی اند وگاهی لفظ جمع را بار دیگر
جمع کنند چون اکالب جمع اکلب که جمع کلب
ست وجمائل جمع جمال که جمع جمل ست وانام
جمع انعام وآن جمع نعم است وبیوتات
جمع بیوت که جمع بیت ست وگاهی جمع برماده
واحد خود نیاید چون نساء ونسوة ونسوان
هرسه لفظ جمع امرأة است وگاهی جمع موافق
قیاسی که مفرد آن میخواهد نیاید واین را
جمع خلاف القیاس گویند واستعمال آن
بر سمع موقوفست چون محاسن جمع حسن ومطاعم
جمع طعام ومطاعن جمع طعنة ولواقح
جمع ملقحة وطوارح جمع مطرح والنصارا جمع نصارى
وگاهی لفظی باشد که از اوزان جمع نباشد
ومعنی جمع درو یافته شود وآنرا اسم جمع گویند
چون رکب بفتح اول وسکون ثانی بمعنی
سواران اسم جمع راکب وخدم بفتحتین بمعنی
خادمان اسم جمع خادم وظرب بفتح اول و
کسر ثانی اسم جمع ظربان که بالکسر ست و
عبید بفتح اول وضم ثانی بمعنی عابدان
اسم جمع عابد ورجلة بالکسر بمعنی پیادگان
اسم جمع راجل ورفقة بضم اول وسکون
ثانی بمعنی رفیقان اسم جمع رفیق وجامل
بکسر میم اسم جمع جمل بمعنی شتر وعبید بر وزن
فعیل بمعنی بندگان اسم جمع عبد وتوام
بضم اول ومد سوم اسم جمع توام که بفتح
اول وسوم ست وقصبا بفتح اول وسکون
ثانی اسم جمع قصب که بفتحتین بمعنی نی ست ومشیوخا
بفتح میم وسکون شین معجمه وضم تحتانی اسم
جمع شیخ وصحابة بالفتح بمعنی یاران اسم جمع
صاحب وچون از لفظ مفرد که بچیزی منسوب
باشد یای نسبت حذف کنند آن مفرد
در معنی جمع میشود چون روم جمع رومی
وعرب جمع عربی وچون در آخر لفظی تای
وحدت باشد هرگاه آن تا را حذف کنند
بمعنی جمع آن لفظ میشود چون کلم بفتح
کاف وکسر لام جمع کلمة وتمر بفتح اول و
سکون ثانی جمع تمرة ومعد بکسر میم وسکون
عین جمع معدة وگاهی لفظی در معنی جمع
میشود بزیاده کردن تا در آخرش چون
کماة وجباة که مفرد آن کماء وجباء ست
هردو بمعنی سمارغ وجمع بالالف وتا در
آخرش برای علم مؤنث می آید چنانچه هند و
هندات واگر صفت مؤنث باشد معتبر
بالالف وتا نیاید چنانچه حائض را جمع حوائض
می آید نه حائضات ولفظیکه در وتای
تانیث ست اسم بود یا صفت تای تانیث
آن حذف کرده بالالف وتا جمع نمایند تا
اجتماع دو علامت تانیث لازم نیاید
چنانچه ضاربات ومسلمات جمع ضاربة
ومسلمة ولفظی مذکر که صفت غیر عاقل باشد
گاهی جمعش نیز بالالف وتا آید چون سجل
وسجلات بمعنی زن فربه ومرفوع ومرفوعات
ولفظیکه او را جمع تکسیر نیامده باشد جمعش
نیز بالالف وتا آید چنانچه سرادقات جمع
سرادق یا آنکه در خماسی جمع تکسیرش بحذف
خامس آمده باشد بالقای اصول الف
تا جمعش آرند چون سفرجلات جمع سفر
جل که جمع تکسیرش سفارج آمده است
بحذف خامس ولفظیکه بر وزن فعلة
باشد بفتح اول وسکون ثانی در حالت
جمع بالالف وتا عین کلمهٔ آن فتح یابد بشرطیکه

اجوف نبود چون از تمره بسکون میم تمرات آید بفتح میم و اگر اجوف باشد عین کلمه بحال در جمع ساکن ماند چنانچه در مفرد بود مثلاً از جُوزَة و بَیضَة جَوزَات و بیضات آید بسکون واو و یا مگر قوم هذیل در اجوف نیز بطور صحیح وغیره فتح خوانند چنانچه از جوزة و بیضة جوزات و بیضات آرند بفتح واو و یا و لفظیکه بر وزن فِعلة بکسر اول و سکون ثانی باشد در حالت جمع بالف و تا و عین کلمهٔ آن فتح و کسر یابد چون از کِسرَة کِسِرَات بکسر اول و فتح سین و هم کسرات بکسر اول و ثانی و بنی تمیم در صورت مذکوره بسکون عین کلمه نیز خوانند چنانچه کسرات بسکون سین و لفظیکه بر وزن فعلة بکسر فا و سکون عین اگر اجوف باشد مطلقاً یعنی خواه واوی خواه یائی یا ناقص واوی بود پس عین کلمه درین هر دو صورت وقت جمع سکون و فتح یابد چون دیمات بسکون یا و فتح یا جمع دِیمَة که اصل آن دومة بود بمعنی باران بی رعد و برق چون بیعات بسکون یا و فتح یا جمع بِیعَة بمعنی معبد نصاری چنانچه کنیسه معبد یهود و لفظیکه بر وزن فُعلة بضم اول و سکون ثانی باشد در حالت جمع عین کلمهٔ آن فتحه و ضمه یابد چنانچه از حُجرَة حُجُرَات آید بضم جیم و فتح آن و قسم بسکون نیز خوانند چنانچه حُجرَات بسکون جیم و لفظیکه بر وزن فُعلة بضم فا و سکون عین اگر ناقص یائی یا اجوف مطلقاً باشد در بنحالت جمع

عین کلمهٔ آن سکون و فتح یابد مثال ناقص یائی چون از رُقیَة رُقیَات بفتح و سکون قاف و حِلیَة و حِلیَات مثال اجوف چنانچه از دُولَة و دَولَة دُولَات و دَولات هر دو بسکون و فتح واو و اگر صفت مشبه صحیح یا مضاعف خواه بر وزن فَعلة باشد یا فِعلة بالکسر یا فُعلة بالضم بود در حالت جمع بالف و تا عین کلمه بسکون آید فقط چون از صَعبَة صَعبَات و از صُفرَة صُفرَات و از صَلبَة صَلبَات و از مُدَّة مُدَّات و از شِدَّة شِدَّات و از مُدَّة مُدَّات و هر لفظیکه بر وزن فعل باشد بحرکات ثلثه فا و سکون عین بشرطیکه مؤنث ست بتقدیر تا لیس آن نیز حکم فعلة مثلث الفا دارد چون از ارض اَرَضات بفتح را چنانچه از تمرة تمرات و جمع عُرس عُرُوسات بضم را و فتحهٔ آن چنانکه از حجرة حجرات و جمع عِیر عِیرات بسکون و فتح یای تحتانی چنانکه از دیمة دیمات و بسکون و فتح یا و جمع بواو و نون برای لفظی می آید که در آخرش تای فوقانی نبود و علم باشد مذکر عاقل را چنانچه زیدون جمع زید تا آنکه صفت باشد مذکر را چنانچه ضارب مضروب را جمع ضاربون و مضروبون می آید و الف مقصوره را در چنین جمع بیفگنند چنانچه از مصطفی جمع مصطفون می آید لیکن سُنُون جمع سَنَة و قلون جمع قُلَة و اَهلون جمع اَهل و اَرَضون جمع ارض خلاف القیاس ست و افعل فُعلا

چنانچه احمر و فعلان فعلی چنانچه عطشان و صفتیکه مشترک باشد میان مذکر و مؤنث چنانچه جریح و صبور این هر سه قسم الفاظ را جمع بواو و نون نمی آید و این جمع بواو و نون بحالت رفعی باشد الا در حالت نصبی و جری بهین جمع سالم مذکر بیای معروف و نون آید چنانچه رأیت زیدین و ضاربین و مضروبین و مررت بزیدین و ضاربین و مضروبین -

جمع الجمع نزد صرفیان جمعیکه از لفظیکه جمع آورده باشد چون اکالب جمع اکلب که جمع کلب ست و اناعیم جمع انعام که جمع نعم ست و باصطلاح صوفیه شهود حق است قائم بحق معنی اول از فصول اکبری و معنی ثانی از لطائف -

جمل بفتحتین شتر نر و بضم جیم و تشدید و فتح میم بمعنی حساب اعداد حروف ابجد و بازی بمعنی به تخفیف میم نیز آمده از صراح و قاموس و مؤید و منتخب و لطائف -

جمال بکسر اول و این جمع جمل ست و بفتح خوبی صورت و سیرت و بالضم و تشدید و تخفیف میم خوبرو و خوش سیرت و بالفتح و تشدید میم شتربان از منتخب -

جمیل خوب و نیکو و خوبصورت از منتخب

جماع الاثم بکسر اول و بهم بمعنی خوردن شراب چه خمر بمعنی شراب آمده و جماع الاثم بمعنی شراب نیز آمده از منتخب

جمام بفتح آسودگی اسپ بعد از ماندگی

دبالضم و بالکسر آب منی کہ فحل را از ترک جماع حاصل شود بہر سہ حرکت پُر ولبالب گشتن ظرف وپیمانہ از منتخب ۔

جمان بضم مروارید ومہرہ ہای سیمین کہ بشکل مروارید سازند از منتخب ۔

جمازہ بفتح اول وتشدید میم وزائے معجمہ صیغہ مبالغہ بمعنی اشتر تیز رفتار از منتخب ودر کتب فارسی بتخفیف میم نیز آمدہ ۔

جمعہ بالضم وبضمتین روز آدینہ از منتخب ۔

جمرہ بالفتح اخگر آتش وسنگریزہ وسنگریزہ انداختن در حج سہ مرتبہ ونام مرض کہ آن تبوری چند بہن باشد بغایت سرخ باسوزش عظیم ودر فارسے حرارتی وبخاریست کہ در آخر زمستان بسہ مرتبہ از زمین برخیزد در جمرۂ اول زمین گرم میشود ودر جمرۂ دوم آب گرم میگردد ودر جمرۂ سوم نباتات گرم شوند وبرگ وشگوفہ پدید آید از برہان ومنتخب ولطائف ۔

جمیلہ خوب ونیکو وخوبصورت ۔

جمدہ بالضم بمعنی بزرگ بلند از بہار عجم ۔

جمجمہ بضم ہر دو جیم کاسہ سر کہ آنرا کاسہ نیز گویند وقدح چوبین وچاہیکہ در شورستان باشد از کشف سروری ومنتخب وشرح نصاب ومولانا یوسف وکنز ومصطلحات ۔

جمع افگنی نوعے از کمالات تیراندازی کہ تیرہائے بسیار در یکجا زنند از چراغ ہدایت جمگی بکاف فارسی بمعنے ہمہ ودرین لفظ یائے مصدریست بمعنے جملہ شدن وکاف در آخر لفظ جملہ است بکاف فارسی بدل شدہ چنانکہ در حالت نسبت مثل پردگی وخانگی وبعضی محققین نوشتہ اند کہ میتواند کہ در اصل بجملگی بودہ از عالم بتمامی کہ بدون یا مستعملست از بہار عجم ۔

فصل جیم مع نون

جنگلے بکسر یکیا نوعی از حیوانات بصورت انسان کہ کیپا دارد از تمیز ونطق بے بہرہ است مجاز مردم بی شعور بی سر وپا از مصطلحات ۔

جنود کبریا کنایہ از ملائک ع ۔

جناب بفتح درگاہ وآستانہ وگرداگرد سرائے وکنار ماخوذ از جنب کہ بمعنے پہلو وکنارہ باشد وکسانیکہ برائے این معنی بالضم خوانند غلط ست چراکہ جناب بالضم بمعنے درد پہلوست منتخب وصحاح ولطائف وکنز ودر فارسی جناب بفتح نام بازے وبمعنی گروہ شرط وقمار وبضم بمعنے دوگان دوگان وبالکسر ریسمان باشد کہ برگردن چارپایہ بندند وہرجا کہ خواہند برند از برہان وغیر آن ۔

جنوب بفتح طرف دست راست کسے کہ رو بسوئے مشرق داشتہ باشد وبمعنی بادیکہ از طرف دست راست آن شخص وزد از صراح ومنتخب وکشف ومدار ولطائف وکنز ومولانا یوسف ابن مالع کہ از اکابر اہل تحقیق اند چنین نوشتہ اند کہ جنوب بادیکہ از جانب یمین کعبہ وزد چہ کعبہ را عرب یک شخص قرار دادہ اند کہ روشن بسوی مشرق ست وجنوب ماخوذ از جنب ست کہ بمعنی پہلو باشد تخصیص جنب بیمین ازین سبب کردند کہ جنب یمین شق اعظم بدن ست ۔

جنائب بفتح اول وکسر ہمزہ کہ حرف چہارم ست وموحدہ بمعنے اسپان آراستہ کہ پیش سواری سلاطین وامرا برند واین جمع جنیبت ست از منتخب وکنز وشمسی

جنب بضمتین مرد بغسل وبفتح اول وسکون ثانی بمعنے پہلو وکنارہ از منتخب

جنیبت بفتح اول وکسر نون ویائے معروف وفتح موحدہ وتای فوقانی اسپ کوتل کہ پیش سواری سلاطین وامرا برند از کشف وبہار عجم وصراح ۔

جنات بضم جیم جمع جانی کہ بمعنی گنہگار باشد ۔

جنت بالفتح بہشت ودر اصل بستانے را گویند کہ درختان او زمین را پوشیدہ باشند چہ در ہر لفظ عربی کہ جیم ونون باشد معنی خفا وپوشیدگی دران ملحوظ باشد چنانچہ پری را جن ازان گویند کہ از نظر پوشیدہ است وجنین بمعنی بچہ کہ در شکم پوشیدہ باشد وجنۃ بالضم بمعنے سپر کہ مرد را میپوشد از شرح نصاب مولانا یوسف بن مالع رحمۃ اللہ علیہ ۔

جنابت بفتح دوری و مجاز آبمعنے حالت غسل چراکه دران نیز دوری از طهارت باشد از کشف و بهار عجم۔

جنایت بکسر گناه کردن از منتخب و صراح و کنز۔

جنایات بکسر تقصیرات۔

جناح بالفتح بال مرغ و بازوی دست و مقدمهٔ لشکر که آن را هراول گویند و بالضم بمعنے گناه از مدار و منتخب و بحر الجواهر و کشف و صراح و بهار عجم۔

جنبش زنخ مسخرگی۔

جنید بالضم لشکر و سپاه و نام و داکر خائیہ سگ آبی باشد و بالفتح نام شهر از توران از شرح نصاب و برهان و کشف و منتخب و سروری و کنز۔

جنود بضمتین لشکرها و این جمع جند ست از کشف و کنز۔

جنید بضم جیم و فتح نون و سکون تحتانی نام یکی از اولیای کامل ساکن بغداد۔

جنتر بفتح اول و سکون نون و ضم تای فوقانی لفظ هندیست نام سازی که آنرا وین نیز گویند و شکل او با ترازو مشابهت دارد و آن چوبی باشد مثل گردن طنبوره و زیر هر دو سر آن دو کدوی مدور وصل کرده باشند و بران چوب که بالای هر دو کدو باشد مثل طنبوره تارها کشند پس آن چوب بمنزلهٔ شاهین ترازوست و هر دو کدو بمنزلهٔ هر دو پله و در بهار عجم نوشته که جنتر نوعی از بین ست بزیادت چند تار از بین و بعضی از آلات رصد۔

جنس بالکسر نوع از هر چیز که درو اقسام چیزها باشد از منتخب و صراح و باصطلاح منطقیان جنس آنرا گویند که در تحت آن چند نوع مندرج بود و نوع آن را گویند که تحت آن اصناف واقع شود و صنف آن را نامند که در تحت آن افراد باشند چنانچه حیوان که جنس ست و انسان نوع و فرنگی و حبشی و هندی و کوهی اصناف اند و اشخاص هر صنف افراد هستند۔

جناس بکسر اول در عبارت و شعر دو لفظ آوردن که در تلفظ مشابه باشند۔

جنیبت کش میر آخور از سراح۔

جنف بفتحتین میل کردن بسوی ظلم از شرح نصاب و کنز۔

جناغ و جناق بفتح و در آخر لفظ اول غین معجمه بمعنے شرط و گرو باشد که دو کس باهم بندند و بضم دامنهٔ زین و زین پوش از رشیدی و برهان و لغات ترکی و در مصطلحات نوشته گرو که باهم بندند و آنرا مرا یاد و ترا فراموش نیز گویند

جنگ بالفتح و کاف فارسی بلفظ کردن و آوردن و پیوستن و افتادن و داشتن مستعمل میشود از بهار عجم و جنگ بالضم بیاض بزرگ که دران هر قسم اشعار و غیره مندرج باشند از برهان۔

جنبک بضم اول و فتح بای موحده جست کردن و خیز کردن از برهان۔

جنگلی پایک حیوانی ست بصورت آدمی که کیپا دار از بهار عجم۔

جنبش اوّل کنایه از حرکت فلک یا حرکت سیارات از برج حمل یا حرکت قلم قضا از بهار عجم و سراح۔

جندل بالفتح بر وزن صندل بمعنے سنگ بزرگ از شرح نصاب و لطائف۔

جنان بفتح بر وزن سحاب بمعنی دل و بکسر جیم جمع جنت که بمعنے بهشت ست از کشف و قاموس و منتخب۔

جن بالضم سپر و بالکسر پری و این اسم جنس پریانست که بر واحد و کثیر اطلاق میتوان کرد چنانکه انسان از شرح نصاب و لطائف۔

جنین بفتح بر وزن فعیل بچه که در شکم مادر باشد از منتخب و کشف۔

جنه بالکسر و تشدید نون پریان از منتخب و جنه بالضم و تشدید نون بمعنے سپر فراخ از شرح نصاب۔

جنایه بضم اوّل و حرف چهارم بای موحده دو کودک که بیک حمل متولد شوند بعربی توامان گویند و مجازاً بمعنے دوگان دوگان از برهان وغیره۔

جنازه بالفتح والکسر تابوت مرده از منتخب وسراج وبهار عجم۔

جنّی بالکسر وتشدید نون مکسور جن واحد وجن اسم جنس ست پریان را وجن مشتق از جنونست که بمعنی پوشیده شدن باشد چون پری صفت اختفا و پوشیدگی دارد او را جنی گفتند وکسانیکه جمع جن اجنه گویند بفتح اول وکسر جیم وتشدید نون غلطست چرا که اجنّه جمع جنین ست وجنین بچه را گویند که در شکم باشد وجنی بفتح اول وکسر نون ویائے مشدد میوه را گویند که از درخت چیده شود از شرح نصاب از مولانا یوسف بن مانع۔

جنگ زرگری جنگ بمصلحت جنگ ساخته که بدون کینه باشد برای فریب دادن شخص دیگر از رشیدی وچهار شربت وبرهان وسراج ومصطلحات۔

جنون دوری بفتح دال مهمله نوعی از جنون که در ایام بهار یعنی جوانان را ظاهر شود از بهار عجم۔

جنس عالی باصطلاح منطق آنکه فوق جمیع اجناس باشد چنانکه جوهر که فوق جسم مطلق ست وجسم مطلق فوق جسم نامی وجسم نامی فوق حیوانست وحیوان فوق انسان بهمین جهت انسان را نوع سافل گویند

فصل جیم مع واو

جوزلوبیا بمعنی حمائل۔

جوزا بالفتح نام برجیست از بروج آسمان در لغت جوزا بمعنی گوسفند سیاه که میان او سفید باشد وچون انچنین گوسپند درمیان گله گوسپندان سیاه مطلق بغایت اظهر ونمودار باشد همچنین برج مذکور نیز به نسبت دیگر بروج کواکب روشنی دارد ودرمیان همه بروج ممتاز ست لهذا این اسم مسمّے کردند وصورتش بشکل دو کودک برهنه است که پی همدیگر در آمده اند وسوائے آن جوزا نام صورت دیگرست از صور جنوبی بصورت مرد قائم بدو کرے منطقه بسته وشمشیر حمائل انداخته وبدست راست عصای بالائے سر گرفته ودست چپ در آستین کشیده وبدینمعنی خواجه حافظ فرماید مصرعه جوزا سحر نهاد حمائل برابرم ٭ از منتخب وشرح نصاب وبرجندی شرح بست بابی۔

جوی بفتح اول ودر آخر الف مقصوره که بصورت یاست بر وزن لوا بمعنی سوزش دل از عشق ومحبت از منتخب وکشف۔

جورب بالفتح موزه وانچه پای را پوشد از کشف۔

جواب بفتح پاسخ وباصطلاح بمعنی مقابل وبفتح جیم وسکون واو والف ممدوده آبی که جو در ان جوشانیده به بیماران دهند وآنرا آش جو نیز گویند بفتح اول وثانی وسکون سوم وکسر بای موحده حوضهاسے بزرگ باین معنے در اصل جوابی بوده جمع جابیه بیاے تحتانی بجهت تخفیف حذف کرده اند از منتخب۔

جوع الکلب علتیست که هر چند خورد سیر نشود واشتداد اشتهای طعام وحرص بر ماکولات بهیجان باشد واین مرض را شهوت کلبی نیز گویند۔

جواذب بفتح اول وکسر ذال معجمه جمع جاذبه که بمعنی کشنده است وبمعنی کشش مستعمل میشود وبضم اول طعامیست که از شکر وبرنج گوشت پزند از منتخب۔

جودت بالفتح نیکی ونیک شدن وخوبی هر چیز وبالضم تیز رفتاری اسپ از منتخب وکشف وشروح نصاب۔

جوارح بفتح اول وکسر رای مهمله وبعده حای مهمله بمعنی دست وپا وزبان ودیگر اعضای آدمی وجانوران شکاری از منتخب وکنز۔

جود بالفتح نیکو وچیزهای نیک باران بسیار وبالضم بخشش وسخاوت ونام دهی ست از شرح نصاب ومنتخب ولطائف وغیر آن۔

جوانمرد سخی وکریم از سراج۔

جوهر فرد جزو لا یتجزی که نزد متکلمین قابل قسمت بهیچ وجه نباشد مگر نزد حکما قابل قسمت ست ونزد شعرا کنایه از دهان معشوق۔

جواد بفتح اول وتخفیف واو بمعنی لفظی بسیار جود کننده ویکی از اسمای صفات

حق تعالیٰ است و بمعنی اسپ تیز رفتار برای
هر سه معنی مذکوره به تخفیف واو ست و بتشدید
واو خطاست از منتخب و قاموس و کنز و استعاد
و صراح و مؤید و کنز و لطائف۔

جوع البقر مرضی ست که جمیع اعضا را
حالت گرسنگی طاری شود و با وجود سیری
معده۔

جوی شیر شیرین معشوقهٔ خسرو اکثر غذا
بشیر میکرد گوسپندانش چهار کرده و در
از شهر بر کوه میچریدند پرستاران با وردن
شیر رنج می بردند فرهاد بحکم شیرین از کوه
تا شهر نهرے طیار کرد شبانان در انجا در نهر
شیر میدوشیدند بے زحمت در ینجا بجوی شیر
جمع میشد۔

جویبار جائیکه در ان جوی بسیار باشد
از سراج۔

جوزهر بفتح اول و فتح زاے معجمه و فتح ها
معرب گوزهر و آن جزو اول است
از اجزای فلک قمر که بر هر سه اجزاے
دیگران که مائل و حامل و تدویر ست محیط گردد
و بمعنی هریک از عقدهٔ راس و ذنب و آن
دو نقطهٔ تقاطع حامل و مائل ست و مجازاً
بمعنی تیز نیز آمده از برهان و مؤید و غیر آن

جوار بکسر و بضم نیز بمعنی همسائگی نه بفتح چنانکه
مشهور ست از صراح و منتخب و قاموس و
کشف و مدار و کنز۔

جوهر معرب گوهر ست بمعنی سنگ قیمتی و اصل
هر شی و خلاصه آن و باصطلاح چیزی که
بذات خود قائم باشد و این جوهر ضد
عرض ست و عرض آنرا گویند که بذات خود
قائم نباشد بلکه قیام عرض بوسیلهٔ جوهر باشد
چنانکه لوح و نقش پس لوح جوهر ست
و نقش عرض و جامه در رنگ جامه جوهر ست
و رنگ عرض و خان آرزو در سراج نوشته
که جوهر معرب گوهر ست و بمعنی مونح آهن
و موج چوب و استخوان و این اطلاق
فارسیان عربی دانست و الا در عربی باین معنی
یافته نشده۔

جوذر بالفتح و ذال معجمه مکسور معرب گودره
بمعنی بچهٔ گاو دشتی از منتخب و رسالهٔ معربات

جودر بفتح اول و فتح دال مهمله گیاهیست
که میان زراعت گندم و جو میروید و دانهٔ
آن باریک باشد از برهان۔

جور بالفتح میل کردن از راستی و ستم
کردن از منتخب و باصطلاح فارسیان نام
خطیست که بر کنارهٔ جام میخواران ولایت
میباشد چنانکه در برهان و مجاز اجام پر
و مالامال۔

جوز بالفتح معرب گوز که بفتح کاف فارسی
ست بمعنی وسط چیزی و بمعنی گردگان که
بهندی اخروٹ گویند و بعضے ثمر درخت
که مدور باشد چنانچه جوز هندی بمعنی مغز
ناریل۔

جواز بضم اول و در آخر زای معجمه مصدره
و آن آلتیست چوبی که بدان روغن از
کنجد و عرق از نیشکر گیرند بهندی کولهو
گویند از برهان و کشف و مدار و جهانگیری
و مؤید و رشیدی و سروری و بفتح اول
در عربی گذر و گذشتن و روان شدن
و روانی از منتخب و کشف۔

جوائز عطایا و انعامات و تحفها۔

جوش بالفتح زره و جوشیدن دیگ و
شوریدن دل و بالضم و بالفتح سینهٔ انسان
از منتخب و صراح و بالضم در فارسی بمعنی حلقه
و جوشیدن دیگ و شورش دل از برهان بهر
دو معنی اخیر بتفاوت فتح و ضم و توافق لسانین
ست و در بهار عجم نوشته که جوش ترجمهٔ
فور بلفظ زدن و کردن و گرفتن و برخاستن
و دمیدن و بلند شدن و افتادن و نهادن
و ریختن و آمدن مستعملست۔

جوارش بضم اول و کسر را مهمله دوای
مرکب که خوش مزه و هاضم باشد بخلاف
معجون که دران خوش بودن مزه قید
نیست و کسانیکه بفتح جیم و فتح را مهمله گویند
خطاست چرا که معرب گوارش ست از بحر الجواهر

جوع بالضم گرسنگی از منتخب۔

جوامع جمع جامع و مجازاً بمعنے تمام
و همه۔

جواهر نسعه گاهی مراد از نه فلک باشد
و گاهی عبارت از نه جوهر باشد که بهندی
نورتن گویند و آنها اینست لعل و مروارید

والماس وزمرد ویاقوت وفیروزه ومرجان ونیلم وعقیق وبعضی بجای عقیق لهسنیا اشمارند وسوای اینها چند جواهر دیگر نیز اند۔

جوف بالفتح شکم واندرون هر چیز و جای خالی که درمیان چیزی باشد وبالضم نوعی از ماهی از منتخب وکشف۔

جوالق بضم جیم وکسر لام معرب گوال که بمعنی جوال ست بلکه جوال هم معرب گوالست از رسالهٔ معربات ورشیدی۔

جوزق بفتح جیم وفتح زای معجمه غوزهٔ پنبه قبل از شگفتن ومانند آن معرب گوزه ودهی ست بهرات از منتخب۔

جوق بالضم وواو معروف بمعنی فوج وگروه مردم وگروه مرغان وگروه جن واین لفظ ترکی ست از لغات ترکی نوشته شد ودر فرهنگ فخر قواس وشیر خانی بواو مجهول نوشته ودر منتخب وبهار عجم وکشف بالفتح ظاهراً در صورت فتح معرب ست چراکه در منتخب لفظ ترکی وفارسی بی تعریب نیامده ولفظیکه در وجیم وقاف باشد در کلام عرب نیاید مگر آنکه معرب باشد ودر مصطلحات نوشته که جوق بالضم بمعنی گروه در اصل لفظ ترکیست وبجیم فارسی بمعنی چوبیکه بر گردن گاو گردون وگلبه وچرخ بندند۔

جوسق بفتح اول وسین مهمله مفتوح معرب کوشک از رسالهٔ معربات وسروری وبرهان۔

جوسنگ مقدار جو از لطائف۔

جوال بضم اول چیزی که دران غله پر کرده بر خر ویا بو نهند وبمعنی دلق ونوعی از پارچه درشت که درویشان پوشند نیز آمده از مدار وجهانگیری ومؤید وبهار عجم وکشف وبعضی جوال را بمعنی بدن وجسم نوشته شعر نظامی گنبد آورده اند بیت هم از هر مردی هم از بهر مال ؛ بکوشیم تا جان بود در جوال ؛ ظاهراً این مجاز ست ولفظ جوال معرب گوال ست وبفتح اول در عربی بمعنی گرد برگردیدن از منتخب۔

جوهر فعال بتشدید عین بمعنی عقل عاشر چه حکما گویند که سوای نه فرشته وهشت فلک همه عالم را بحکم حق تعالیٰ عقل عاشر آفریده است۔

جوهر اول کنایه از جبرئیل علیه السلام یا قلم یا نور محمدی صلی الله علیه وآله وسلم یا آدم علیه السلام ونزد حکما کنایه از عقل اول۔

جوز مائل ثمر دهتوره۔

جول بواو مجهول بیابان۔

جوگندم ریش که سیاه وسپید باشد از مصطلحات۔

جوامع الکلم بفتح کاف وکسر لام چند احادیث اند که هر یک از آنها با وجود اختصار الفاظ وعبارت مطالب کثیره را مشتمل ست

جوعان بالفتح گرسنه از منتخب۔

جون بالفتح نام رود جمنا۔

جوزن بالفتح بمعنی ساحر وجادو گر چرا که معمول ساحرانست که بر چه افسون خوانده میزنند از شرح سکندر نامه وبرهان وسراج۔

جولستان بضم واو مجهول بمعنی بیابان هموار واین لفظ ترکیب صحیح بجیم فارسی برای مصلحتی دراینجا نوشته شد از لغات ترکی وبرهان ورشیدی۔

جوشن بالفتح وشین معجمه ونون بمعنی سینه وزره ونوعی از لباس جنگ که غیر زره است چه زره تمام حلقه باشد وجوشن مرکب از حلقه ها وپارچه هاے آهن باشد از برهان وبهار عجم مگر در بهار عجم بالضم وبواو مجهول نوشته ودر سراج نوشته که جوشن مرکب است از جوش وکلمهٔ شن که برای نسبت باشد ولفظ جوشن بمعنی حلقه بفتح وضم اول هر دو درست وازین عالم ست روشن که مرکب از رو بمعنی رخ وشن که کلمهٔ نسبت است ولفظ گلشن نیز ازین عالم فاما در جوشن یک شین را بسبب اجتماع دو شین حذف کرده اند۔

جوالان بفتح اول وثانی وثالث مگر در فارسی وبسکون واو مستعمل بمعنی دویدن ودوانیدن اسپ وگردشتن بالفظ زدن ودادن وکردن مستعمل وبالضم بمعنی زنجیری که در پای مجرمان وگنهگاران اندازند از

بهار عجم وکنز و منتخب و زبدة الفوائد و فرہنگ حسینی۔

جوز شکستن نوعی از فال زدنست۔

جو بالفتح وتشدید واو بمعنے فرقی کہ درمیان زمین و آسمان ست و بمعنی باد نیز آمده بمناسبت آنکہ باد را موضع ہمین ست۔

جواہر دار و نوعے از سرمہ کہ آن جواہرات حل کنندہ لغایت مقوی بصرست۔

جودہ بالفتح نیکی ونیک شدن وخوبے وبالضم دویدن ونیک فتن اسپ از منتخب و شرح نصاب وکشف اگرچہ مکرر بتای مذورہ نوشتن حاجت نبود مگر بپاس خاطر بعضی کسان ناچار چنین کرد۔

جونہ بالضم واو معروف ونون بمعنی عطردان وطبلۂ عطار از منتخب و شرح نصاب۔

جوہہ دورباش دوشاخہ۔

جولہ بالفتح ولام مفتوح وہای ملفوظ نساج وسفید باف وعنکبوت از رشیدی وغیرہ۔

جولیدہ بالضم بمعنی ژولیده وپریشان۔

جواہر مجردہ عقول عشرہ وآن نزد حکماء فرشتہ اند۔

جوش بیرہ ببای موحدہ ویاے معروف ورای ہملہ طعامیست کہ از آرد فطیر سازند و قیمہ دران ریزند از مصطلحات۔

جوان سنگدیدہ بمعنے بہادر ریاضت کشیدہ از مصطلحات۔

جوالہ بالفتح وتشدید واو چیزیکہ بسیار گرد گروندہ باشد وشعلۂ جوالہ آن را گویند کہ چوبے دراز گرفتہ بہر دو سر آن مشعل افروختہ بسرعت تمام آنرا گرداگرد سر وپہلوی خود بگردانند۔

جودی بالضم نام کوہی کہ کشتی نوح علیہ السلام بوقت تنزل طوفان بران قرار گرفتہ بود از سروری۔

جوفی بالضم نوعی از ماہی از کشف۔

جولقی بالفتح ولام مفتوح وکسر قاف بمعنی ژندہ پوش وقلندر پشمینہ پوش از برہان۔

جوہری طائفہ ایست کہ حق تعالے را جوہر میگویند وطول وعرض وعمق او ثابت میکنند ونام شاعری۔

جوہر ثانی عقل دوم از عقول عشرہ

جواری بفتح اول وکسر رای مہملہ بمعنے کنیزان ودختران وکشتیہای دریا وچیزہای جاری شوندہ جمع جاریۃ از کشف وغیرہ آن۔

جوان وجولانی ہردو بالضم از شکرستان ومدار وبہار عجم بالفتح نوشتہ۔

جوز ہندی بمعنے مغز نارجیل۔

جوز خراسانی اخروٹ۔

جوزی بالفتح منسوب بجوز کہ نام قریۃ است منسوب ست بآن عالمی بزرگ محدث۔

جولانی اسپ وپیادہ از شرائف مصطلحات وبہار عجم۔

فصل جیم مع ہای ہوز

جہل مرکب اعتقاد داشتن بر ماہیت چیزی بطوریکہ دانستن او بخلاف ماہیت آن چیز باشد از بحر الجواہر چنانچہ کسی پارۂ ارزیز را نقرہ داند وجہل بسیط ندانستن حقیقت چیزیرا مطلقا چنانچہ ندانستن مردم این دیار آن چیز را کہ بدان نبات سرخ را رنگ سرخ دہند۔

جہالت بالفتح نہ بکسر از کشف وصراح۔

جہت بکسر اول وفتح ثانی بمعنی طرف وجانب وبمعنی برای وسبب نیز مستعمل بہلول در شرح دیوان حافظ نوشتہ ہرگاہ کہ لفظ جہت مرادف طرف وجانب باشد بتاے دراز نویسند ووقتیکہ لفظ جہت مرادف کلمۂ برای وسبب باشد بتای گرد مرقوم نمایند۔

جہد بالضم وبالفتح بمعنے طاقت وکوشش وبالفتح رنج ومشقت از منتخب وصراح وسروری وترجمۂ مقامات حریری ولطائف وکنز بفتح کوشیدن وبالضم طاقت۔

جہد جہید بفتح ہردو جیم کوشش بسیار کوشش کردہ شدہ۔

جہاد بکسر اول با کفار کارزار کردن از منتخب۔

جہر بالفتح آشکارا کردن وآواز بلند کردن در خواندن از منتخب وکنز۔

جہار بکسر آشکارا شدن از منتخب۔

جہاد اکبر ریاضت نفس ونفس کشی وزہد۔

جہاد اصغر باصطلاح صوفیان جنگ کردن با کافران۔

جہیز بکسر تین ویای مجہول وزای معجمہ مال و جہاز یعنی سامنگی و اسباب رخت برای دختر و مردہ و زر قمار از لطائف و بہار عجم و مصطلحات۔

جہاز بفتح کشتی بزرگ فرنج و پالان شتر وبکسر اسباب عروس و اسباب میت و مسافر از مزیل و منتخب و بحر الجواہر

جہد المقل بضم میم و کسر قاف کوشش درویش وسعی اندک از لطائف۔

جہل بالفتح نادانی ونادانستن وبالکسر خطاست از صراح و کشف و منتخب

جہول بفتح صفت نادان از منتخب۔

جہنم بفتح نون مشددہ بضم آنہا بمعنی چاہ عمیق و نام دوزخ از منتخب و مزیل و کشف و مدار۔

جہانیدن بکسر اول مر فست۔

جہان بکسر جہندہ و جہان بمعنی عالم نیز بمعنی ہمین ست چون از بسکہ ناپایدار و بے ثبات ست گویا کہ جہندہ است از کشف و لطائف و خیابان و در بہار عجم و مؤید بفتح و کسر بمعنی روزگار و بعضے گویند کہ جہان در اصل گہان بود مخفف گاہان مرکب از گہ بمعنے وقت و الف و نون نسبت چون موجودات ارضی را باوقات و ازمنہ تعلق تمام ست لہذا بجہت تسمیہ آن حرف اول گہان را بجیم بدل کردہ جہان گفتند۔

جہودانہ پارچۂ زرد کہ جہودان بر دوش دارند و آن را عبادت دانند از لطائف۔

جَہَلَہ بفتح اول و دوم و سوم جمع جاہل ست۔

جہودی بفتح جیم و ضم ہا یک شخص از قوم جہود کہ کفار موسائی ہستند و این مفرد جہودیست حرف یا درین لفظ برای وحدت ست و بدون یا جمع آنست

فصل جیم عربی مع یای تحتانی

جیب بالفتح گریبان و پیرہن و سینہ و دل از منتخب و مجازا بمعنی کیسہ کہ زیر گریبان می دوختند حالا بر کیسۂ دامن اطلاق کنند و این مجاز در مجاز ست چنانکہ فتیلۂ شمع را شمع گفتن و باصطلاح علم ہیئت و ہندسہ جیب عبارت ست از نصف وتر مقابلہ نصف قوس و صورتش اینست۔

جیب — وتر — جیب
قطر
قوس تمام

جیاب بالکسر جمع جیب خلاف القیاس زیرا کہ فعل بالفتح را کہ اجوف یائی باشد جمع بر وزن فعال نمی آید۔

جیِّد بالفتح و یای مشدد و مکسور بمعنی خوب و سرہ و نیک و بکسر اول و سکون ثانی بمعنی گردن و عنق از منتخب۔

جیاد بکسر اول و تخفیف یا جمع جید کہ بمعنی سرہ و نیک ست و بمعنی اسپان تیز رفتار درین صورت جمع جود ست کہ بمعنی اسپ تیز رفتار باشد و بمعنی گردنہا درینصورت جمع جید ست بر وزن عید کہ بمعنی گردن باشد۔

جیش بالفتح لشکر و جوشیدن دیگ و شوریدن دل از صراح و کنز۔

جیوش بضمتین لشکرہا جمع جیش از کنز

جیف بکسر اول و فتح دوم جمع جیفہ کہ بمعنی حیوان مردۂ بو گرفتہ است از صراح۔

جیپال بالفتح نام یکی از راجہای ہند کہ سلطان محمود برو غالب آمد و گاہی بمعنی مطلق پادشاہ استعمال کنند۔

جیتل بالکسر و یای معروف و فتح تای فوقانی نوعی از سیم مسکوک این لفظ ہندیست و بعضی نوشتہ کہ بمعنے دام است کہ بیست و پنجم حصۂ فلس باشد۔

جیم این حرف تبدیل یابد با تای فوقانی و بزای عربی و فارسی و بشین معجمہ و بکاف فارسی در تعریب بصاد مہملہ بدل شود و بشین معجمہ در فارسی و بیای تحتانی چون مورچانہ و موریانہ بمعنی زنگ آہن و گاہی حذف ہم آید چون لفج و لفج بمعنے لب۔

جیحون بفتح رودی ست میان خراسان وماوراءالنهر نزدیک بلخ از منتخب وکنز۔
جیران بالکسر همسایگان جمع جار است کبمعنی همسایه باشد از کنز۔
جیلان بالکسر نام ملکیست و نیست نزدیک بغداد و آن را جیل نیز گویند کذا فی المنتخب
جیوه بالکسر و یای معروف بمعنی سیماب از برہان ولطائف۔

جیغه بیاے معروف وغین معجمه زیوریست مرصع که آنرا بر سر دستار زنند از چراغ ہدایت۔
جیغه جیغه چیزی میسازند که باسوده طلق یعنے ابرک که آنرا ابرق نیز گویند آمیخته زنان ولایت بر پیشانی وابروچسپانند مثل مقیش ریزه چنانچه جلال اسیر گوید
فرد کرده جیغه جیغه ابر در راه داده عرض جوہر موررا از چراغ ہدایت۔

جیفه بالکسر حیوان مردار بو گرفته از منتخب ولطائف وکنز۔
جیره بروزن تیره طعام راتبه از چراغ ہدایت
جیبه بالکسر و یای مجہول و بای موحده بمعنے بکتر این لفظ ترکیست از لغات ترکی در بہار عجم نوشته که جیبه بفتح در ترکی زره را گویند۔
جی بالفتح نام پرگنه از ملک اصفہان از شرح خاقانی

باب جیم فارسی

فصل جیم فارسے مع الف

چاروا بمعنی چارپایه از برہان۔
چارضرب نوعی از اشغال صوفیان و نوعی از نوازش ساز که بہندی چوتالا گویند ودر مصطلحات نوشته که چارضرب کنایه از تراشیدن موی ریش و بروت وابرو که یعنے قلندران کنند۔
چارمذہب حنفی شافعی مالکی حنبلے۔
چارقب نوعی از لباس امرا و این لفظ ترکی ست۔
چار اسباب علل اربعه یعنی علت مادی وعلت فاعلی وعلت صوری وعلت غائی۔
چارم اصطرلاب کنایه از قرآن مجید زیرا که کتاب چہارم ست بعد از توریت وانجیل وزبور۔
چاشت یک پہر روز برآمده وطعام آن وقت را نیز گویند از برہان۔

چارده روایت مراد از چارده روایت شاگردان ہفت امام قراءت چراکه ہر امام را دو دو شاگرد اند۔
چاچ بہر دو جیم فارسی نام شہری ست از توران تا تاشکند شہرت دارد و کمان خوب از آنجا آرند و شاش معرب ہمین ست از بہار عجم وسراج۔
چار میخ نوعی از تعذیب که مجرم را بچہار میخ دست وپا بندند از برہان۔
چار شاخ نوعی از تعذیر از لطائف۔
چار مخفف چاره از سراج۔
چاغر این لفظ بجیم عربی صحیح باشد بمعنی چینه دانه مرغان که بعربی حوصله گویند۔
چار تکبیر کنایه از ترک چیزیست چه این کنایه است بنماز جنازه چراکه در نماز جنازه فقط چار تکبیر میباشند۔
چار مغز تخم درختیست از قسم میوه لغار گردگان وبہندی اکہروٹ گویند از برہان وسروری۔

چار نفس نفس اماره نفس لوامه نفس ملہمه نفس مطمئنه۔
چاوش بشین معجمه بروزن طاؤس لفظ ترکیست بمعنے نقیب لشکر و قافله واین در اصل بدو واو ست واو اول را بہمزه بدل کرده اند وبدون ہمزه بضم واو بروزن پاخ نیز آمده از برہان وغیره۔
چالش بکسر لام بمعنی حمله جنگ از برہان۔
چالش خرامیدن از لطائف۔
چاش بشین معجمه بمعنی خرمن از کاه پاک کرده شده از برہان ولغات ترکی۔
چار بالش مسند از برہان۔
چارم عرض یعنی نوشته اند که مجازاً بمعنے انسانیت یعنی انسان مرتبه چہارم ست از جسم مطلق وجسم نامی وحیوان۔

چاه مغ بفتح میم وغین معجمه چاه عمیق از لطائف

چاق ترکیست بمعنی سطبر و قوی و بمعنے چست و تندرست و تازه از برهان و چراغ هدایت و لغات ترکی۔

چارق بضم رای مهمله نوعی از کفش صحرائیان این لفظ ترکیست از لطائف و شرح و مصطلحات۔

چارطاق نوعی از خیمه چهار گوشه که بهندی راوٹی گویند از رشیدی و سروری و لطائف و برهان و سراج۔

چابک بضم بای موحده چست و چالاک و جلد و تازیانه از برهان و بهار عجم و سراج و سروری۔

چالیک بیای معروف و کاف عربی نام بازی اطفال که بهندی گلی ڈنڈا گویند از برهان۔

چاربرگ نام گلیست و نیز بمعنی لاڑکوی

چاردانگ کنایه از چیزیکه به نسبت امثال خود دوچند باشد چه دینار شش دانگ میباشد و دانگ ششم حصه دینار ست پس چهار دانگ بنسبت دو دانگ زائد میباشد و لفظ چهار دانگ گاهی در صفت هندوستان واقع میگردد و بنا بر آنست که چون عرض و طول هندوستان سوای روس از اکثر بلاد عالم زائد ست یا آنکه آبادی و تحصیل زر هندوستان بنسبت تحصیل دیگر بلاد عالم بیشتر ست پس از این سبب تمام عالم را یک دینار فرض کردند و هندوستان را از آن بمنزلهٔ چهار دانگ شمردند یا آنکه هندوستان در چهار اقلیم واقعست چنانکه در نقشهٔ ربع مسکون ظاهر است در فصل های مع الفاء۔

چال اسپیکه مویش سرخ و سپید در هم آمیخته باشد و بمعنی مغاک و چاه چرا که های هوز بلام بدل میشود و اهل قمار و بمعنی مرغیکه آنرا کبک گویند از رشیدی و برهان۔

چارمنزل شریعت طریقت معرفت حقیقت۔

چارمرغ خلیل علیه السلام کبوتر و زاغ و خروس و طاؤس حضرت خلیل علیه السلام بموجب امر حقتعالی گوشت هریک ازان چهار بر سر کوهی نهاد باز بسوی خود طلب فرمود آنها زنده شده حاضر آمدند و در ذبح طیور مذکور اشارتست بدان که کبوتر کنایه از الفت خلق و از خروس شهوت و از زاغ حرص مال و از طاؤس زیب آرائش ظاهرست یعنی هر چهار صفات ترک کن۔

چارخم بفتح خای معجمه فنی ست از کشتی و بمعنی کمال کشیده شدن کمان و نوعی از کمان خمدار از مصطلحات و چراغ هدایت

چامیدن شاشیدن از برهان۔

چامین بول و غائط از برهان۔

چاویدن فریاد کردن کنجشک را گویند از برهان و بمعنی خائیدن نیز از بهار عجم

مستفاد میشود۔

چاکران بکسر کاف عربی مرکب ست از چاک و ران و این کنایه است از فرج یا از دبر از لطائف۔

چارتکبیر زدن بمعنی ترک کلی و این کنایه از نماز جنازه است چرا که در نماز جنازه چهار تکبیر میشوند از بهار و برهان۔

چارطاق افگن فراش از مدار۔

چارزبان کنایه از بر گوی کثیر الکلام۔

چارمیخ شدن کمال محکم شدن و نوعی از تعذیب مجرمان که دراز بر زمین انداخته بچهار میخ دست و پا بندند۔

چارخوان چار جوی بهشت یا نیل و فرات و دجله و جیحون۔

چارطوفان عبارت از طوفان آب که بر قوم نوح علیه السلام رسیده و طوفان باد بر قوم هود علیه السلام و طوفان آتش بر قوم لوط علیه السلام و طوفان خاک بر قوم صالح علیه السلام و بعضے نوشته که چهار طوفان کنایه از جهل که ضد حکمتست دوم جبن که ضد شجاعت ست سوم حرص که ضد عفت ست چهارم جور که ضد عدالت ست۔

چارکان عبارت از کان آتشی که گوگرد و نوشادر کانی ازان بر آید و بعضے نوشته که کنایه از کان لعل و یاقوت ست دوم کان آبی که مروارید و مرجان از وا

سوم کان بادی کہ نباتات قیمتی ازان خیزد
چہارم کان خاکی کہ الماس و زر و نقرہ ازان
پیدا شود۔
چار ارکان اربعہ عناصر۔
چاہ کن ظالم و مکار۔
چاہ نسیان چاہ خراب و بی آب۔
چاہ ستارہ جو نوعی از رصدست کہ بعمق
شصت گز چاہی کاوند و بالای آن بامی
برآرند شصت گز بلند و آنرا اشبک ساختہ
نشینند و کیفیت نجوم و افلاک دریابند از
مصطلحات۔
چارسو بازاریکہ بہر چار طرف راستہ و
دکان ہا دارد و بمعنے راہ کلان کہ دران
چار راہ مجتمع شدہ باشند۔
چہارگاہ نام شعبۂ از موسیقی و کنایہ باشد
از کالبد عنصری کہ مرکب از اربعہ عناصرست
چار آئینہ نوعی از لباس جنگ کہ چہار تختہ
از آہن ساختہ و در نباتات یا مخمل گرفتہ
گرد پشت و سینہ کشند۔
چارشانہ تنومند و قوی ہیکل و فربہ و
ناموزون قد و بداندام از سراج و چراغ
ہدایت۔
چاقندہ در ترکی بمعنی در وقت چرا کہ چاق
بمعنے وقت و ہنگام و نون زائدہ وہ بمعنی دم
چار موجہ بمعنی گرداب۔
چار پارہ نوعی از رقص و نام سازیکہ چہار
وصل دارد از شرح خاقانی۔

چارگامہ بکاف فارسی اسپ تیز رفتار
چانہ بنون گرداگرد دہان و بمعنے فک
اسفل نیز نوشتہ اند و آن استخوان زنخ
باشد از سراج۔
چارہ علاج و تدبیر و مکر و فریب۔
چاشنی اندک چیزی از شراب و طعام
و بمعنے نمودار و مزہ و شیرینی و چیز اندک
بقدر چشیدن باشد و قدری حلاوت
از بہار عجم و شرح سکندر نامہ از خان
آرزو و برہان و سراج و مدار۔
چار جوی بہشتی یکی از آب و دوم از
شیر سوم از خمر چہارم از عسل و بعضی گفتہ
کہ کنایہ از جیحون و سیحون و نیل و فرات
چاپلوسی چرب زبانی و خوشامد۔
چاچے ہر چیز منسوب بچاچ عموماً
و کمان خصوصاً و چاچ شہریست از
توران۔
چابکے بضم باے موحدہ اسپ تیز
رفتار از رشیدی۔
چاوچاہی بجیم فارسی نام دوائیست و
کسانیکہ چاہ گویند غلط ست از برہان۔
چار بیستے نام منصب از طرف
بادشاہ باشد۔

فصل جیم فارسی مع بای فارسی

چپ انداز کسیکہ تیر بازگشتی زند از
شرح سکندر نامہ و در مصطلحات بمعنی
مکار و حیال۔

چپقلش بفتح اول و سکون بای فارسی
و ضم قاف و فتح لام و شین معجمہ جنگ شمشیر
را گویند از لغات ترکی۔
چپ دادن ترک کردن از مصطلحات
چپ رفتن و چپ دادن بمعنی
مخالفت کردن از مصطلحات۔
چپچیلہ بفتح اول و سکون بای فارسے
پشتۂ بلند یا کوہ پارۂ برف کہ کودکان
بسرین بران نشستہ از بالا بہ نشیب
بلغزند۔
چپاتی نان تنک فطیری منسوب بچپات
کہ در فارسی طپانچہ را گویند چون ضرب
دست بہ نسبت کلیچہ زیادہ میخواہد لہذا
چپلتے گفتند از برہان وغیرہ۔

فصل جیم فارسی مع تاے فوقانی

چتر زدن در ورزشی ست از کشتی گیران
راکہ بروے ہر دو دست کاستادہ شدہ ہر
دو پا را جفت کردہ بگردش درآیند از
شرح گل کشتی۔

فصل جیم فارسی مع خاے معجمہ

چخیدن کوشیدن و ستیزہ کردن از
برہان و جہانگیری و در لطائف تندم
زدن و خود را ہم کشیدن بوقت جماع
از خوشی۔

فصل جیم فارسی مع رای مہملہ

چرخ قبا مراد از دور دامن قبا یا چرخ
جنسے از اطلس ست و چرخ قبا باضافت

مغلولی بمعنی قباے اطلس باشد از شرح قران السعدین۔

چرا بفتح اول بمعنی چریدن و چراگاہ و بکسر اول بمعنی برای چہ زیرا کہ این لفظ مرکبست از کلمۂ چہ کہ برای استفہام ست و از لفظ را کہ بمعنی برای باشد و صاحب مؤید و کشف و لطائف و برہان و ابراہیمی و دیگر محققان بکسر اول تحقیق کردہ نوشتہ اند و سراج الدین علیخان آرزو در چراغ ہدایت و خیابان نوشتہ کہ لفظ چرا موافق قاعدہ مکسور ست چون صاحب رشیدی وغیرہ بفتح نوشتہ اند لہجۂ دیگر ان و زبان قوم مخصوص ست پس باین معنی بفتح ہم غلط نباشد اگر مخالف قیاس و محاورہ بعض مردم است و در سراج نوشتہ کہ چرا بکسر اول بمعنے برای چہ لہجۂ عراقیانست و لہجۂ دیگران بفتح اول و قیاس مؤلف مطابق عراقیانست۔

چرخاب گرداب از مصطلحات۔

چرخ بالفتح ہر چیز کہ گردو مدور و گردان باشد و آلتی ست گرد کہ لالہ زار اکہ آونگلی بران بیسازند و دولاب کہ بر چاہ استادہ کنند و بمعنی آسمان و دور دامن قبا وغیرہ و لوعی از جامۂ ابریشمی و بعضے گویند کہ نوعی از اطلس کہ آنرا اطلس چرخی نامند و بمعنی رقص نیز آمدہ و گرد گردیدن و بمعنی گریبان و پیراہن و بمعنی کمان سخت و نام دہی از برہان و شرح قران السعدین و سراج و لطائف۔

چریدن دار ای بدن دار از مصطلحات

چرب آخور کسیکہ روزگار بناز و نعمت گزارد و بمعنی فراخی وجہ معاش از مصطلحات و شرح خاقانی۔

چرز بالفتح و در آخر زای معجمہ نام طایر گوشت آن حلال ست از برہان و سراج۔

چرخ انداز کماندار کہ تیر انداز باشد از برہان و رشیدی۔

چراغ روز عبارت از چراغ بی فروغ و ہم کنایہ از آفتاب از مصطلحات۔

چرکس بفتح اول و کاف عربی در ترکستان قومیست از کفار۔

چراغ صاحب مؤید بکسر نوشتہ و در مدار و برہان بفتح تحقیق نمودہ و صاحب بہار عجم نوشتہ کہ برای چراغ افروختن لفظ افروختن و برگردن و گرفتن و سوختن و روشن کردن و برای اطفاء چراغ لفظ نشاندن و کشتن و خاموش کردن و گل کردن مستعمل و لفظ چراغ بفتح اول بمعنی چریدن نیز آمدہ بزیادت غین معجمہ۔

چرغ بالفتح و غین معجمہ طایر شکاریست نوعی از شکرہ از مؤید و برہان و سراج۔

چرخ فلک عبارت از عرش۔

چرک بالکسر ریم کہ از زخم بر آید بہندی آنرا پیپ گویند و بمعنی چیز تیرہ کہ بر بدن و جامہ پیدا شود و بہندی میل گویند و کثافت آہن وغیرہ کہ در آتش جدا شود از برہان۔

چربک بالفتح و بای موحدہ مفتوح بمعنے چربۂ نقاشان و بمعنی نان تنک کہ بروغن بریان کنند بہندی پوری گویند و بمعنی سرشیر کہ بہندی بالائی گویند و بالضم بمعنی دروغ و خوشامد و بمعنی طنز و سخریہ و بمعنی خجلت و بمعنی چیستان کہ بعربی لغز گویند و بہندی پہیلی نامند از لطائف

چراغ از چشم پریدن کنایہ از صدمۂ شدید بدماغ رسیدن چہ در چنین حال در چشم مثل لمعۂ برق متخیل میگردد۔

چراغان نوعی از تعذیب کہ گناہگاران را چند جا زخم زدہ بہر زخم یک فتیلہ افروختہ میگزارند از مصطلحات۔

چربیدن غالب آمدن و افزون آمدن۔

چرخ کمان بمعنی حلقۂ کمان۔

چرمدان بالفتح بمعنے کیسہ از لطائف۔

چرخگی چرخ زدن و رقص کردن۔ کشتی گیران در مقام غالب آمدن بر حریف از مصطلحات۔

چرازن بفتح اول بمعنی چرندہ۔

چراغوارہ قندیل و چراغدان۔

چربہ بالفتح کاغذ باریک قدری چرب کردہ با پوست آہو کہ نقاشان آن را بر تصویر و نقش دیگر نہادہ نقل آن بردارند از چراغ ہدایت و برہان

ولطائف۔

چرزه بالفتح بمعنی رنگ مگر این لفظ با لفظ سیاه مستعمل میشود از مؤید و در برہان و رشیدی و سراج و جہانگیری رنگ و پوست روی آدمی و بجیم عربی خطاست۔

چرزه بالفتح و حرف ثالث زای معجمه بمعنی پوست آدمی و حیوان از برہان و کشف۔

چرنه بمعنی رنگ پوست آدمی از رشیدی و رسالهٔ عبدالواسع و برہان و ضبط حرکت اول کسی نکرده غالباً بالفتح باشد بقیاس چرده۔

چرخه جنسی از جامهٔ ریشمی از کشف۔

چراغ آسمانی برق از مصطلحات۔

چرخکی بالفتح و یای معروف چرخ زدن و رقص کردن کشتی گیران بوقت غالب آمدن بر حریف و بعضی گویند که نام ورزشی است که چرخ زنان بعمل آرند۔

چرچی فوج هراول از مصطلحات۔

فصل جیم فارسی مع سین مهمله

چسته خوار کسیکه اطعمهٔ مرغوب بتلاش روزی او شود چراکه چسته چیزی خورد نیست از مصطلحات۔

چسن بالضم گوز بیصدا از مصطلحات۔

چسته بالفتح و سین مهمله و فوقانی چیزی باشد از پوست اسپ و خر و شتر از برہان و بالضم شیردان و گوسفندان وغیره و آن معده اولین ست از هر دو معدهٔ حیوانات سبزه خوار از سراج و رشیدی و بالفتح بمعنی کفل و سرین و ران حیوانات نوشته۔

فصل جیم فارسی مع شین معجمه

چشمداشت توقع و امید۔

چشت بالکسر نام موضع۔

چشم زد بفتح زای معجمه و دال بمعنی طرفة العین که بهندی پل گویند و بمعنی اشاره کردن از چشم و چشم زخم زدن بمعنی رسانیدن

چشم بند افسون خواب بندی از چراغ هدایت۔

چشم شور چشم بد که زود اثر کند از مصطلحات۔

چشمهٔ خضر چشمهٔ آب حیات۔

چشمهٔ شاپور بدانکه شاپور نام شهریست از مضافات ارمن که دران چشمهٔ از الماس و دیگر جواهرات مرصع ساخته اند که در درخشندگی او بالغ نظر ست از شرح قصائد عرفی و در مصطلحات نوشته که چشمهٔ شاپور چشمهٔ مشهور است که شاپور بدستکاری هنروران در زمین ارمن از سنگ تراشیده و آنچنان صفا دارد نظر بران نمی ایستد۔

چشم خروس دانه باشد سرخ رنگ و سرش سیاه بهندی گهنگچی گویند از رشیدی و جهانگیری و سراج و برہان۔

چش بالفتح مخفف چشم از برہان۔

چشم و چراغ کنایه از سبب بینائی و سرمایهٔ بصارت۔

چشم زاغ بیحیا از مصطلحات۔

چشمک اشاره بچشم بسوی کسی بسبیل اخفا از برہان وغیره۔

چشم بلبل نوعی از قماش که آنرا بلبل چشم گویند از چراغ هدایت۔

چشم معروف و کنایه از قبول مسئول و بمعنی امید و توقع و بمعنی چشم زخم و دانهٔ سیاه که آنرا چاکسو گویند از مصطلحات و چراغ هدایت۔

چشم زخم آزار و نقصان که از اثر نظر بد بکسی رسد از سراج و برہان۔

چشم رسیدن اثر نظر بد رسیدن از برہان۔

چشم سیاه کردن حسد کردن و رغبت کردن و طمع داشتن و روشن کردن چشم از رشیدی و برہان و مصطلحات۔

چشم سرخ کردن بمعنی طمع داشتن و بمعنی عاشق شدن و بمعنی خشمگین شدن

چشم بندان ساحران۔

چشم را آب دادن کنایه از تماشا کردن و دیدن چیز مرغوب از بهار شربت و برہان و سراج و بهار عجم۔

چشم آب دادن تماشا کردن از مصطلحات۔

چشم گرم کردن نظاره کردن و نیز

کنایه از بیداری از مصطلحات۔
چشم ورود داشتن حیا و آزرم داشتن از مصطلحات۔
چشم بی آب داشتن بیحیا بودن از مصطلحات۔
چشم کردن چشم زخم رسانیدن۔
چشمها دیدن کنایه از تجربهٔ بسیار از مصطلحات۔
چشم دریده بمعنے شوخ و بیحیا از مصطلحات
چشم سیاه اطلاق در تعریف چشم معشوقست و چون نسبت بخود کنند مراد چشم بی نور باشد یعنے از لفظ سیاه تیره مراد دارند۔
چشم فرنگی مراد از عینک۔
چشم حسّی بکسر حای مهمله و تشدید سین مهمله عبارت از چشم ظاهری۔
چشم روشنی بمعنی مبارکباد از مصطلحات

فصل جیم فارسی مع غین معجمه

چغد بالضم طائریست منحوس کو چکتر از بوم و آن قسمیست از بوم و کنگرهٔ قصر از لطائف و تحفة السعادت و برہان۔
چغر بالفتح و زای معجمه غوک جراحتی را گویند که دہانش بسته شود و اندرون آن چرک جمع شده باشد از شرح نصاب و در برہان بالضم ست و بالفتح نیز۔
چغ بالفتح چوبی که در حفرات گرد آنند بهندی رئی گویند و بالضم چوبی که بر گردن گاو نهند بهندی جوآ نامند از برہان۔
چغوک بفتح سرخاب از سراج اللغات و در برہان بمعنی کنجشک۔
چغل بضمتین بمعنی غمّاز از لغات ترکی
چغیدن کشیدن و دم زدن از برہان
چغرشته بالفتح ریسمان بردو کسبه پیچیده که بهندی پینڈیا گویند از برہان۔
چغانه بفتح و غین معجمه و نون نام سازیست و آن چوبی باشد مانند مشتهٔ ندافان که سر آن را شگافته جلاجل چند دران تعبیه کنند و اصول بدان نگاه دارند و نام پردهٔ از موسیقی از رشیدی و مؤید و جهانگیری و سراج و مدار و کشف و برہان۔

فصل جیم فارسی مع فا

چفت بالضم چست و فربه و غنغنو بالفتح چوب بندی باشد مربع گاهی شاخهای انگور بران میدوانند بهندی ٹٹی گویند از برہان و رشیدی و سراج و لطائف۔
چفیدن و چفسیدن بمعنے چسپیدن از برہان۔
چفته بالفتح بمعنے خمیده و کج و بمعنے باج و بمعنی سر گوسپند و بمعنی تهمت و برابر از لطائف۔

فصل جیم فارسی مع قاف

چقاچاق آواز تیغ و تیر و جز آن که بابدن انسان درخورد و این لفظ مطابق لهجهٔ ترکان ست۔
چقماق بالفتح آهنی ست که برسنگ زده آتش برآورند و بمعنے طعنه و سرزنش از مصطلحات۔

فصل جیم فارسی مع کاف عربی

چکمهٔ مرحاج بفتح اول و کسر میم دوم چکمه در ترکی موزه و مرحاج مخفف میر حاج که قافله سالار حاجیان باشد و میر حاج لقب شخصی بوده است که پاهای گنده و طولانی داشت موزهٔ او اکثر بازیاده میشد در لوطیان این مثل مقرر شد که حریف را گویند که از پیجا بروگرنه کونت را چکمهٔ میرحاج کنم۔
چکاد بفتح اول و کاف عربی و دال مهمله بمعنی پیشانی از برہان و سراج۔
چکسن بفتحتین و سین مهمله نشیمن باز و چره و باشه از سراج اللغات و در رشیدی بضمتین چوبیکه باز و باشه را بران نشانند و در برہان و جهانگیری بضمتین و شین معجمه۔
چکش بفتح اول و ضم کاف و شین معجمه دست افزاریست آهنگران را که بدان آهن را میکوبند بعربی مطرقه گویند از سراج و در مصطلحات نوشته که چکش بفتح و شین معجمه نشستگاه باز و چره و بلبل بهندی اڈه گویند و نیز دست افزاریست آهنگران که آهن را بدان کوبند باین معنی ترکیست۔
چگلمش بکسر اول و سکون کاف فارسی و فتح لام و کسر میم و شین معجمه در ترکی

ترجمهٔ کشیده شده۔
چکاوک بفتح اول وچهارم وبهردو کاف عربی مرغیست از کنجشک اندکی بزرگ وخوش آواز وتاج برسر دارد وبهندی چنڈول گویند ودر جواهر الحروف نوشته که پرنده است از کنجشک بزرگتر وخوش آواز که بهندوستان آنرا چل گویند بفتح جیم عربی وبعربی قبره نامند وشارح نصاب بمعنے کبک نیز نوشته ونیز نام نواے از موسیقی وبعضی بمعنی سرخاب که بهندی آنرا چکوی چکوا گویند گمان برده اند بمناسبت تلفظیکه میان چکاوک وچکوا است واین خطاست از رشیدی وبرهان وسراج۔
چک بالفتح وکاف عربی بمعنے قباله وحد چیزی وزمین وباغ وپیغامه ومنشور ومشتهٔ نداف وچوبی باشد پنجشاخه که خرمن کوفته را بدان بیگردانند وبمعنی برات وظیفه ومخفف چکیدن از شرح وبرهان وسروری وسراج وجهانگیری وکشف ومؤید۔
چکل بکسرتین وکاف فارسی شهریست در ترکستان حسن خیز از برهان وسروری ومدار ورشیدی ومؤید ودر جهانگیری بفتح اول وکسر ثانی ست۔
چکیدن بکسر معنی آن معروفست از کشف۔
چکان بکسر بمعنے چکنده مشتق از چکیدن از مدار وکشف۔
چکن بکسرتین وکاف عربی نوعی از کشیده که از ابریشم الوان بر جامه وغیره نقش کنند از رشیدی ومدار وبرهان وکشف۔
چکره بالفتح وکاف عربی بمعنی رشحه یعنی آبیکه قطره بچکد از لطائف وبرهان۔
چکمه بالفتح در ترکی موزه را گویند۔
چک وچانه چک نک اسفل زنخ وچانه ذقن کنایه از قابلیت واستعداد از مصطلحات۔
چکسه بالفتح وسین مهمله پارهٔ کاغذ یا برگ درخت که دران دوا بسته بپیچیده باشند بهندی آنرا پوڑیا گویند از رشیدی

فصل جیم فارسی مع لام

چلیپا بفتح اول وکسر لام ویای معروف وبای فارسی چوب چهارگوشه بصورت دار که نصاری حضرت عیسی علیه السلام را بزعم خود بران دار کشیده بودند بشکل اینست + صلیب معرب همین چلیپاست از رشیدی وبرهان ومجازاً بمعنے کجدار وپر خم باشد ودر کشف مسطورست که نصاری آنرا زنار می بندند ودر سراج نوشته که چلیپا صلیب نصاری ست وآن بشکل دارست که باعتقاد ایشان حضرت عیسیٰ علیه السلام را بران دار کشیده اند وترسایان از طلا ونقره بشکل آن ساخته بسبیل تبرک درگردن آویزند تا احوال ایشان هر دم یاد باشد که در راه خدا این همه تصدیع کشیده اند۔
چلقب بالکسر وقاف مفتوح وبای موحده بمعنی چلته۔
چلقد بالکسر وقاف مفتوح بمعنی چلته
چل بالفتح امر از چلیدن وبمعنے رفتن واین مشترک ست در فارسی وهندی وبکسر مخفف چهل که عدد معروفست وبمعنی احمق واینکه در هندوستان شیخ چلی بزیادت تحتانی شهرت دارد از ینجاست از سراج
چلیدن بالفتح مصدرست فارسی وهندی مشترک بمعنی رفتن وبمعنی رسیدن وسزاوار شدن ولائق بودن از شرح گلگشتی۔
چلستان بروزن گلستان در ترکی دشت بے آب۔
چلاو بالضم بمعنے خشکهٔ برنج۔
چلغوزه بالکسر نام میوه که مغز تخم درخت چیڑ باشد از جهانگیری وبرهان ورشیدی ودر مؤید ومدار بالفتح ودر سراج بالکسر درخت صنوبر چون غوزهٔ آن بسیارست چلغوزه نام کردند ومجازاً یار آنرا نیز گویند۔
چلپاسه بالفتح وبکسر جانوری شبیه بحربا که در سقف خانها باشد بهندی چهپکلی گویند از سراج وبرهان۔
چلپچی بفتحتین وسکون بای فارسی وبعده جیم فارسی بمعنی طشتیکه دران دست شویند واین ترکیب مردم از ناواقفی

چلپی گویند از لغات ترکی نوشته شده و بعضے بکسر اول و فتح ثانی نوشته۔
چلے بکسرتین بمعنی حمق و بے عقلی از جہانگیری و بعضی بضم اول بمعنی نامردی نوشته۔

فصل جیم فارسی مع میم

چمگردش خرامش بناز بیجا از مصطلحات
چماق بضم اول گرز آہنی شش پہلو و چوب دستی سطبر که سر آن گره دار باشد و مجازاً بمعنی آلت تناسل از کشف و مصطلحات و برہان و لغات ترکی و سراج۔
چم بالفتح خرام و رفتار ناز و تبیج و خم از برہان
چمیدن بفتح خرامیدن و خمیدن از برہان۔
چمان بفتح بناز خرامان و برفتار از سبب نازیہ سومیل کننده از برہان و رشیدی و در لطائف بمعنی کرہای بول و غائط نیز نوشته
چمن در باغ مقامی خاص باشد که درانجا انواع گلہا کارند از مدار و سراج و در رشیدی چوتره میان باغ که چہار طرف آن گلہا کارند و بعضی از اہل تحقیق نوشته که چمن در اصل بمعنی جای خرام و رفتار ست که گرد ہر چہار خیابان باغ سازند بعرف آنرا روش گویند بدلیل آنکه چمن مرکب ست از چم که بمعنی چمیدن و خرام باشد و نون یکے از حروف نسبت ست و آنچه در بعض مقام بمعنی خیابان باغ واقع شده مجاز است بلحاظ مقارنت بہدیگر
چمین بفتح بول و غائط از برہان و لطائف
چمانه بفتح نیم کدوی منقش بصورت پیاله که دران شراب خورند و بمعنی خرامان و چمان و چمانه بزیادت ہا چنانکه روان و روانه از رشیدی و برہان و کشف۔
چمچه بالضم لفظ ترکے ست بمعنے قاشق و کفگیر کوچک۔
چمی بمعنی معنوے که مقابل صوری باشد از برہان۔

فصل جیم فارسی مع نون

چند عدد مجہول از سه تا نه و این لفظ گاہی برای استفہام آید و گاہی برای خبر دادن بعد از لفظ چند صیغهٔ جمع آوردن در متاخرین رواج ندارد از بہار عجم و مصطلحات وغیره۔
چنار بفتح درختی باشد در ولایت بسیار کلان برگش بشکل پنجهٔ انسان بشبہا از واغگر بارد و عمرش ہزار سال رسد و بار ندارد و از مؤید و برہان و کشف و مدار و بکسر خطاست۔
چنبر محیط دائره را گویند و بمعنی دف و حلقه و طوق و بمعنی کمند و بمعنی قید و بمعنی چرخ زدن از برہان۔
چنکوک بالفتح کسیکه دست و پاے او کج و ناراست شده باشد از لطائف
چنگ بالفتح پنجهٔ دست و نام سازی و ہر چیز که خمیده باشد و کسانیکه لفظ چنگ را بمعنی پنجه بضم اول خوانند خطاست
از کشف و رشیدے و برہان و جہانگیری و بہار عجم و مدار۔
چنگال بالفتح و کاف فارسی پنجهٔ آدمی وغیره از مؤید و بہار عجم و جہانگیری و مدار
چنگل بفتح اول و ضم کاف فارسی پنجه آدمی وغیره از مؤید و برہان و جہانگیری و مدار۔
چنداول بالکسر و واو مضموم بمعنے ساقهٔ فوج از لغات ترکی و فوجی را گویند که برای حفاظت پس لشکر می آید بخلاف ہراول۔
چندال بالفتح فرومایه و بمعنی پاسبان نیز آمده از چراغ ہدایت
چندان بمعنی قدر معتد به از مدار و مصطلحات۔
چنان بضم و بعضی بکسر گویند کلمهٔ اشارت به بعید مگر ضما قوی ست چرا که در کلام اکثر قدما و بعضی متاخرین چونان بواو دیده شده و این دلالت صریح دارد که بضم اول ست نه بکسر از چراغ ہدایت
چنین بضم اول در اصل چون این بود واو و الف را حذف کردند بجہت تخفیف چنین شد چنانکه فردوسی واو را اصلاً داشته بیت منوچہر خندید گفت الٰہی؛ که چونین نگوید مگر ابلہی؛ و اکثر اشخاص ہند و ولایت بکسرتین گویند و جہش ظاہر نمیگردد و از شرح الشعرا۔
چنگیز خان بکسر اول پادشاہی بود

عظیم القدر کا فرزند ہب از ترکستان کہ در سنہ پانصد و چہل و پنج بوجود آمده و ہولاکو خان بن تولی خان بن چنگیز خان بغداد و اکثر امصار آن نواحی را در سنہ ششصد و پنجاه و شش قتل نمود از نفائس الفنون و کشف و بہار۔

چنگیز نژادان اُزبکان۔

چنبر جہاندن نیزه گردانیدن و بعضے نوشتہ کہ گرداگرد حریف اسپ دوانیدن۔

چناچن بفتح ہر دو جیم فارسی بمعنے آواز تیر و چقاچق از غلطی کاتبان ست از شرح خان آرزو۔

چندن بالفتح چوبیست خوشبودار و این مشترک باشد در ہندی و فارسی و صندل معرب ہمین ست۔

چنو بفتحتین مخفف چون او از کشف و برہان و سراج۔

چند مرده یعنی قائم مقام چند مرد از مصطلحات۔

چنگے بالفتح چنگ نواز۔

چنبر بازی کنایہ از چرخ زدن و رقص کردن۔

چند مردهٔ حلاجی یعنی موازنهٔ چند حلاج جائیکہ کسے بر لاف زنی و خودستائی آید گویند بہ نیم چند مردهٔ حلاجی چه از عہدهٔ منصور حلاج توانی برآمد از مصطلحات۔

فصل جیم فارسی مع واو

چوخا بواو معروف و خای معجمه جامهٔ پشمینه کوتاه که نوعی از لباس فقراست لفظ ترکیست از رشیدی و سروری و برہان

چوب دستی و **چوب دست** بمعنی عصا که بہندی لاٹھی گویند۔

چوگان زر کنایه از تیغ۔

چوب گز چوبیکه بدان پارچه وغیره بپیمایش کنند۔

چوب طریق از طرف سلاطین شخصی در بلاد معین و ممور باشد که از اطوار ادب برگردد او را چوب کاری کند آن چوب را چوب طریق گویند از مصطلحات۔

چوب محصل چوبیکه در دست محصل باشد از مصطلحات۔

چوب تعلیم چوبیکه معلم اطفال را بدان ادب کند و بعضی چوبیکه در دست اطفال نو آموز دہند تا بر حرف گزارد و اشکال آن محفوظ دارد از مصطلحات۔

چوبان بفتح اول و حرف سوم بای فارسی گلہ بان۔

چوشیدن بروزن نوشیدن بمعنی مکیدن از برہان

چوبک زن مہتر پاسبانان و معمول او آنست که چوبکی و تختهٔ بدست گرفته بشب میگردد و چوبک را بر تخته میزند تا از صدای آن دیگر پاسبانان بیدار شوند از سراج و بعضی بمعنی نقارچی نوشته اند۔

چون برای چند معنی آید اول چون وقتیکه بمعنی وقتیکه حافظ فرماید بیت خیال روی تو چون بگذرد بگلشن چشم ٭ دل از پی نظر آید بسوی روزن چشم ٭ دوم برای تشبیه که بمعنی مانند آید سوم برای شرط چہارم برای استفہام آید و معنے چگونه دہد و بمعنی چہا نیز آید۔

چولستان بالضم و واو غیر ملفوظ بر وزن گلستان در ترکی دشت بی آب گویند از برہان و لغات ترکی۔

چوخیدن لغزیدن از برہان۔

چوگان مخفف چولگان که مرکب ست از چول بمعنی خمیده و گان کلمهٔ نسبت و صولجان معرب ہمینست چون سر چوگان خمدار باشد لہذا بدین اسم مسمی گشت از سراج۔

چو بواو مجہول حرف شرطست و برای تشبیه آید و برای عطف ہم آید۔

چوتره معروفست و چبوتره غلط ست و بعضے گویند که چبوتره ہندیست و چوتره فارسی از مؤید و رشیدی و برہان۔

چوله نام قوم از ترک۔

چوگانی اسپی که در چوگان بازے خوب دود از مصطلحات۔

چوبکی چوبدار از مصطلحات۔

فصل جیم فارسی مع ہای ہوز

چہا بکسر اول بمعنی چہ بسیار۔
چہار منبع حیات کنایہ از اربعہ عناصر
چہار باد صبا و دبور و شمال و جنوب
صبا باد مشرق ست و دبور بادیکہ از طرف
مغرب وزد۔
چہ مہ گرد کرا و تہ خواہد کرد معنی این
قریب خواہد آمد۔
چہ ہیہ کرد یعنی چہ حاصل کرد از مصطلحات
چہار اقلیم ہند کنایہ از تمام ہند چراکہ
ہندوستان در چہار اقلیم واقعست
چہار میر خلفاے اربعہ رضوان اللہ
علیہم۔
چہرہ برداز مصوّر۔
چہرہ خیز روشن و مجلا و مصفّا۔
چہار طبع گرمی و سردی و خشکی و تری۔
چہار دانگ تحقیق این لفظ در بیان
لفظ چار دانگ در فصل جیم فارسی مع
الف گذشت۔
چہرہ گردیدن و چہرہ شدن
حریف و مقابل شدن از چراغ ہدایت
چہار رکن منار شامی و یمانی و عراقی
و حجر اسود و این ہر چہار از ارکان کعبہ اند
چہ مہ کرد کرا و تہ کرد جای استعمال کنند
کہ شخصے متوجہ کاری گردد کہ از و بزرگتری
ہم بلیاقت آن کار نداشتہ باشد مثال
پادشاہ چہ مہ کرد کہ وزیر تہ خواہد کرد از
چہار شربت۔

چہ بیژن بکسر موحدہ و یای مجہول و
فتح زای معجمہ چاہی کہ بیژن نام پہلوان را
افراسیاب دران قید کردہ بود بسبب
عاشق شدن بر منیژہ دختر افراسیاب
چہل تنان گروہی از ابدال کہ حق
تعالی عالم را بوجود ایشان قائم دارد۔
چہ زہرہ کنایہ از محل ہبوط زہرہ و
آن برج سنبلہ است۔
چہار تارہ نام ساز۔
چہار گاہ نوعی از مدار۔
چہار موجہ بمعنے گرداب۔
چہچہ بالفتح آواز بلبل و مثلہ و این حکم
کلمات اصوات دارد۔
چہ این حرف برای چند معنی آید اول برای
استفہام چنانکہ چہ میکنی دوم برای تعلیل
چنانکہ مصرعہ چہ دلاورست دزدی کہ
بکف چراغ دارد ؛ سوم برای تحقیر
مصرعہ چہ باشد ز لولی خراج آوری ؛
مثال دیگر مصرعہ من چہ باشم کہ بران
خاطر عاطر گذرم ؛ چہارم برای کثرت
مصرعہ چہ شبہا نشستم درین سیر گم ؛
پنجم برای تصغیر چنانچہ باغچہ و طاقچہ و طاچہ
ششم برای علت چنانکہ از انجا برآمد
چہ خوف و نوان بود مثال دیگر درین
عبارت چہ گونہ بر قدما اعتراض توان
کرد چہ قدما ہر چہ گفتہ اند سند ست ہفتم
برای تفصیل چنانکہ مصرعہ جہان کیسر

چہار داخ چہ اجسام ؛ ہشتم مخفف چیز
چنانکہ ہر چہ نپاید دلبستگی را نشاید نہم برای
تسویہ یعنے برابر شمردن دو چیز را کہ باہم
مغائر اند چنانکہ بیت چہ مردانگی آید
از رہزنان ؛ چہ مردان لشکر چہ خیل
زنان ؛ دہم برای تسہیل چنانکہ مصرعہ
چہ عمریست کو را چندین خطر ؛ و باید دا
کہ مردم ایران کسرہ چہ را باشباع خوانند
و ہندیان بمجہول۔
چہرہ کشائی بمعنے نقاشی و مصوری
چہ غمستی بمعنی چہ غم بودی و این ترکیب
از غم داست و یای تمنائی شرطیہ۔

فصل جیم فارسے مع یای تحتانی

چیرہ دست بمعنی غالب و سرکش۔
چیرہ بند کسیکہ دستار رنگین و منقش بندد
و باصطلاح ہندیان لولی کہ بہوز بکر باشد
چیز میز اندک و قلیل۔
چیز کیز بہر دو کلمہ و یای معروف
و زای معجمتین بمعنی بضاعت مزجات
از لطائف۔
چیک چیک آواز مرغان
از لطائف۔
چیچک بمعنی آبلہ لفظ ترکیست از سراج
چینہ دانہ و حوصلہ مرغان از برہان
چیلہ و بالکسر و یای معروف و سکون
لام و واو مجہول بمعنی انعام این لفظ
ترکیست از لغات ترکی مگر در فارسی

جلد بکسر جیم عربی و سکون لام و وا و معروف شہرت تمام دارد ظاہراً مفرس الست

چیرہ بالکسر و یای معروف بمعنی غالب و چیرہ دستی غلبہ و سرکشی۔

شجاع از چراغ ہدایت و برہان و در سر ندیبای مجہول

چینہ بالکسر ردۂ دیوار از برہان و دانہ کہ مرغان خورند۔

پیچی بیای معروف لفظ ترکیست بمعنی وارندہ۔

باب حای مہملہ

فصل حای مہملہ مع الف

حاشا بمعنی پناہ و بمعنی بعید ست و پاکی و خالی و بمعنی مگر کہ کلمۂ استثناست و نام دوائی و آن نوعی از پودینہ کوہی ست از مدار و کنز و کشف و برہان۔

حاجب بکسر جیم و بای موحدہ بمعنی پردہ دار و دربان و چوبدار و بمعنی ابرو از لطائف و نوعی از ردیف ست کہ قبل از قافیہ واقع شود یا میان ہر دو قافیہ و ہر مصرعۂ بیت ذو قافیتین حائل گردد۔

حائب بکسر ہمزہ کہ حرف سوم ست و بای موحدہ گناہگار از مدار و منتخب۔

حالب رگیست در ران و بمعنی دوشندۂ شیر از لطائف۔

حانوت بضم نون و واو معروف و تای فوقانی بمعنی دکان از کشف و لطائف و منتخب۔

حارث بکسر رای مہملہ و بعدہ ثای مثلثہ بمعنی اسد و شیر درندہ و بمعنی زراعت کنندہ و مزارع و نام ابن ہشام کہ از صنادید عرب بود از کشف و لطائف و کنز۔

حانث بکسر نون و بعدہ ثای مثلثہ گنہگار بسبب خلاف کردہ قسم از کشف و مدار۔

حاج بہ تشدید جیم صیغۂ اسم فاعل بمعنی حج کنندہ و ہم جمع حاجی بحذف یای نسبت چنانکہ روم و یہود جمع رومی و یہودی مگر در فارسی بہ تخفیف آید از کنز و شکرستان و خیابان و منتخب۔

حاد بتشدید دال مہملہ تیز و تند از کنز۔

حافد بکسر فا بمعنی یار و دوست و خدمتگار و فرزندزادہ و داماد و پدر زن و برادر زن از کنز۔

حار بتشدید رای مہملہ بمعنی گرم کہ ضد سرد ست و بمعنی گرمی کنندہ۔

حاضر بمعنی آگاہ۔

حافر بکسر فا بمعنی سم اسپ و کنندۂ چاہ و جز آن و حوافر جمع آن از مدار و منتخب۔

حاجز بکسر جیم و زای معجمہ مانع و حائل میان دو چیز و نام منزلے ست در راہ مکہ معظمہ از منتخب و صراح۔

حارس بکسر را و سین مہملہ بمعنی پاسبان از منتخب۔

حافظ معروف فارسیان بمعنی مطرب و قوال آرند از بہار عجم و چہار شربت و مصطلحات۔

حاق بہ تشدید قاف بمعنی میان چیزے از منتخب۔

حاذق بکسر ذال معجمہ زیرک و دانا و استاد در کار از منتخب و صراح و بدال مہملہ غلط۔

حائک بکسر ہمزہ جامہ باف کہ بہندی جولاہہ گویند از لطائف و کنز۔

حامل بردارندہ چیزی بر خود و باصطلاح علم ہیئت فلکی باشد میان ہر یک فلک از ین افلاک ششگانہ کہ تدویر کوکب در ثخن آن مرکوز باشد سوای فلک شمس و شکلش در تحقیق لفظ تدویر مرقوم شد در انجا باید جست۔

حامل راس الغول شکل یازدہم از بست و یک اشکال شمالی کہ بر فلک مرتسم است بصورت مردی بر پای چپ خود استادہ و پای راست برداشتہ و دست راست بر سر نہادہ و بدست چپ سر لو خون چکان بوی سر گرفتہ کواکبش بست و شش۔

حال زمانیکہ در وی باشند از منتخب

و باصطلاح فارسیان بمعنی رقص و وجد نیز
نوشته الا بمعنی گوی و چوگان نیز آمده و آنچه
دراصل بهای هوز و لفظ فارسیست و به
تشدید لام در عربی بمعنی فرود آینده۔
حائل بکسر همزه باز دارنده و مانع شونده
میان دو چیز از صراح و منتخب و کنز۔
حام نام پسر نوح علیه السلام که پدر سیاهان
است از منتخب۔
حاتم بکسر تا و بفتح آن نام سخی مشهور
از مؤید و منتخب و دور مدار بفتح تا و در سکندری
بکسر و میر نورالله در شرح گلستان بکسر تا
تصحیح نموده و در شرح گلستان خان آرزو
نوشته که شعرای متاخرین با خرم و تم قافیه کنند
و حاتم مذکور ابن عبدالله پسر سعد طائی
منسوب بقبیله طے۔
حاتم اصم یکی از اولیای اکمل ست غیر
از حاتم طائی از شرح بوستان میر عبدالواسع۔
حازم بکسر زای معجمه دانا و هوشیار دور
اندیش و پیش بین۔
حال گردیدن متغیر شدن حال از
مصطلحات۔
حال کردن وجد کردن از مصطلحات
حال گه و حال گاه میدانی را گویند
که دران چوگان بازی کنند و حال شاید که
از تغیر لهجه قومیست در اصل هالگه بهای هوز
چه هال در فارسی بمعنی گوی ست۔
حاسه به تشدید سین مهمله قوتیست که دریابد
چیزیرا چون سامعه و باصره و لامسه و غیره
و حواس جمع اینست۔
حاش لله و حاشا لله پاکی و دور ست
خدای را ازین کار از منتخب۔
حاشیه شتران جوان و بمعنی کناره و مردمان
شاگرد پیشه و خدمتگاران از منتخب۔
حاشیه قدیمه حاشیه است از محقق
دوانی بر شرح تجرید که از علی قوشجی ست
و تجرید کتابیست از نصیرالدین طوسی
در علم عقائد شیعه مگر شارحین و محشیان منطق
و حکمت را بسیار دخل دران داده اند
و بدانکه حاشیه شرح شرح را گویند۔
حاره کشت زار از شرح نصاب۔
حاکی حکایت کننده از کنز۔
حاوی احاطه کننده و گرداگرد گیرنده
و از همه سو بر چیزی محیط شونده از کنز۔
حامی حمایت کننده و نگهدارنده از کنز و غیره
حافی برهنه پا از لطائف و منتخب۔
حاضری مرادف ما حضر یعنی طعام
موجود از مصطلحات۔
حالی بیای مجهول بمعنی وقتی و بیای معروف
جلد و فی الحال و بمعنی کسیکه بزیور آراسته
باشد و صاحب حلیه بود۔
حاجی بتشدید جیم منسوب بحاجه و حاجه
صفت ست برای موصوف محذوف
که لفظ جماعت باشد و حاجه صیغه مونث
اسم فاعل ست پس حاجی کسیست که
منسوب باشد بجماعه حاجه بحالت الحاق
یای نسبت تای تانیث از آخر حاجه ساقط
شد چنانچه در عامی و معتزلی و فارسیان
بتخفیف جیم خوانند و بعضی توهم نموده اند که
در اصل حاج بود یک جیم را بیا قلب
کرده اند برای تخفیف نخواهد بود که
مثل این در صیغه اسم فاعل و دیگر اسما
معهود نیست اگرچه در افعال این قسم
قلب آمده است۔

فصل حای مهمله مع بای موحده

حبذا بفتح و تشدید موحده مفتوح و
ذال معجمه کلمه مدح ست بمعنی خوب ست
و بهتر ست۔
حبا بکسر اول بخشیدن از منتخب و صراح۔
حبلی بالضم و لام مفتوح زن آبستن
از کنز۔
حبالی بضم اول و فتح لام بمعنی زنان
حامله این جمع حبلی است از کنز۔
حباری بضم اول و بعده را مهمله و الف
مقصوره بصورت یا نام طائریست برابر
مرغابی و رنگ او زرد و سیاه باشد و بفارسی
آنرا چرز گویند از شرح نصاب مولانا
یوسف و صراح و صاحب منتخب نوشته که
آنرا بالفارسی تغدری گویند۔
حب بالضم و تشدید با دوستی و بالفتح
بمعنی دانه از منتخب و آنچه از دوا مثل
دانه گولی بندند و بالکسر و تشدید با بمعنی

دوست و دوستی از صراح۔

حبوب بضمتین دانها مثل گندم و نخود و وغیره و این جمع حب ست۔

حباب بالفتح گنبد آب که بر روی آب ظاهر شود از قاموس و صراح و فرہنگ حریرے و کشف و در منتخب بضم ست و بہار عجم بالضم و بالفتح ہر دو نوشته و نیز در منتخب حباب بکسر دوستی کردن و بالضم دوستی مار و دیو۔

حبور بضمتین شاد کردن و شاد شدن از منتخب و کنز و جمع حبر نیز ست۔

حبر بالکسر سیاهی دوات و بمعنی دانشمند نیکوکار از منتخب و لطائف۔

حبط بالفتح و طای حطی نا چیز و معدوم و ضائع شدن از کشف۔

حبوط بضمتین باطل و نا چیز شدن ثواب و عمل از صراح۔

حبک بفتح نیکو یافتن جامه و استوار و نیکو کردن هر چیز و بریدن و زدن و بضمتین راههای ستارگان و موی مجعد و شکن آب و زره و ریگ توده و ذات الحبک مراد از آسمان از منتخب و لطائف۔

حبل بفتح اول و سکون ثانی بمعنی رسن و بمعنی رگ چنانچه حبل الورید رگی ست در گردن و بفتحتین حمل زن از منتخب۔

حبائل بفتح زنان حامله این جمع حبالی جمع حبلی است زیرا که حبلی را جمع حبالی آید و حبالی را جمع حبائل چنانچه حباری را جمع حبائر آید و بمعنی رسنها و پابندها در غیور جمع حباله باشد که بمعنی رسن و دام ست و بعضے نوشته اند که نام شیطان زنانست چنانکه ابلیس نام شیطان مردان ست و حبائل شیطان کنایه از زنان فاحشه

حبل المتین بمعنی رسن استوار و اکثر مراد ازان قرآن مجید باشد۔

حباله بکسر دام رسن از منتخب۔

حبه بالفتح و تشدید بمعنی دانه و بمعنی وزن یک سرخ که بهندی رتی گویند و نزد بعضے وزن جو متوسط از مؤید و کتب طب۔

حبشی بفتحتین منسوب بحبش و بسکون بای موحده خطاست از مدار۔

فصل حای حطی مع تای فوقانی

حتف بفتح اول و سکون تای فوقانی بمعنے مرگ و موت از منتخب و کنز۔

حتم بالفتح استوار کردن کار و حکم کردن و واجب کردن کار برکسی از منتخب۔

فصل حای حطی مع ثای مثلثه

حثیث بالفتح و تشدید ثای مثلثه بمعنی برانگیختن و تحریص از منتخب۔

فصل حای حطی مع جیم عربی

حجی بکسر حا و فتح جیم و الف مقصوره بصورت یا بمعنے عقل و خرد و گرائیدن چیزی و ذمزمه گران و بفتحتین حریص شدن و بخیل شدن و ملایم شدن از منتخب و لطائف و کنز و شرح نصاب۔

حجاب بضم اول و تشدید جیم پرده داران و دربانان این جمع حاجب ست و بکسر اول و تخفیف جیم بمعنی پرده از منتخب۔

حجب بضمتین بمعنی پردها و این جمع حجاب ست از منتخب۔

حجت بالضم و تشدید دلیل و برهان از منتخب۔

حجامت بکسر خون کشیدن بزخمهای کوچک استره بشاخ گاو از صراح و بهار عجم و بحر الجواهر و همچنین هر مصدریکه معنی آن بصنعتے تعلق دارد بکسر ست چنانچه حیاکت و خیاطت و دباغت و دراست و صناعت و صباغت وغیره و بمعنی موی سر تراشیدن که در عرف مردم مشهور شده در هیچ کتابی یافته نشده ظاهرا غلط ست غایتش اصطلاح مشائخ هند باشد۔

حجابت بکسر اول پرده داری و دربانی و ایلچی گری۔

حجاج بضم حا و تشدید جیم اول جمع حاج که صیغهٔ اسم فاعل ست از مضاعف بمعنی حج کننده و بالفتح نام امیرے ظالم که پدرش یوسف نام داشت نوشته اند که حجاج هفتاد هزار کس را بناحق کشته ست از منتخب و کشف و لطائف و تواریخ۔

حجج بضم اول و فتح ثانی و حرف سوم نیز جیم بمعنی حجتها و این جمع حجت ست و بکسر اول جمع حجه که بمعنی سال ست از کنز۔

حجر الاسود سنگیست سیاه در کعبه که مس کردن آن موجب زوال معاصی ست

حجر بهر سه حرکت اول حرام و باز داشتن کسے را از تصرف و بفتحتین بمعنے سنگ و بکسر اول و سکون جیم بمعنی خرد و عقل و بضم اول و فتح جیم جمع حجره و بفتح اول و سکون ثانی بمعنے بغل و کنار از کشف و منتخب۔

حجاز بکسر اول نام ملکیست از عرب که مکه و مدینه و طائف و شهرهای دیگر که مابین زمین نجد و غور واقع ست و نام مقامیست از موسیقی از منتخب و مدار و صراح و مؤید و کشف و حجاز ماخوذ از حجز باشد که بمعنی میان دو چیز در آمدن ست چون ملک حجاز مابین نجد که زمین بلندست و تهامه که زمین نشیب ست حائل و حاجز ست لهذا بدین اسم مسمّی گشت۔

حجیز بکسرتین و یای مجهول امالهٔ حجاز که ملکی ست از عرب۔

حجل بفتحتین بمعنی کبک که بهندی چکور گویند از منتخب و بضم حا و فتح جیم حجلا از لطائف

حجال بکسر اول جمع حجله از لطائف۔

حجت محکم آلت مصنوعی که زنان حک بجود فرو کنند از مصطلحات۔

حجم بر وزن بزم بر آمدگی چیزی و سطبری و بساحت از منتخب و صراح۔

حجام بالفتح و تشدید جیم خون کشنده باتیغ زدن از منتخب و در زبان حلاق و موتراش را از آن مجاز احجام گویند که در زمانهٔ قدیم این قوم شلخ هم میکشیدند۔

حجله بفتح اول و ثانی و ثالث مگر در استعمال فارسیان بسکون جیم مستعمل بمعنی موضعیکه بپرده ها آراسته کنند برای عروس بهندی چهپر کهٹ گویند و آنچه در مردم بضم اول و سکون جیم مشهور شده غلطست از مدار و منتخب و کشف و صراح و بهار عجم۔

حجه بالکسر و بالفتح و تشدید میم مفتوح بمعنی سال از شرح نصاب بمعنی یکبار حج کردن از منتخب۔

فصل حای حطی مع دال حطی

حدی بضم اول و فتح دال حطی و بعده الف بصورت یا سرود یکه در عرب شتربانان میسرانید و شتر بدان مست شده چالاک میگردد از مدار و در منتخب و صراح حدا بضم اول بمعنی راندن شتر بنغمه۔

حدب بفتحتین بر آمدن پشت و گوژ پشتی و زمین بلند و بفتح اول و سکون ثانی بمعنی مهربانی کردن از منتخب و لطائف و کنز۔

حداثت بالفتح نو شدن و تازگی و نوی و اول چیزی از منتخب و کنز۔

حدثات بفتح اول و سکون ثانی زنان نوجوان۔

حدت بکسر اول و فتح دال بمعنی تنها بودن و تنهائی و از نجاست علحیده و بالکسر و تشدید دال تیزی و تندی از منتخب۔

حدث بفتح اول و فتح دال حطی و بعده ثای مثلثه بی وضو شدن و بفتح اول و سکون ثانی طفل و امرد و مرد نو خاسته از منتخب و شکرستان و لطائف و صراح۔

حدیث بمعنے خبر و سخن و چیز نو و در اصطلاح شرع سخن و فعل رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم۔

حدوث نو پیدا شدن چیزی و این صفت مخلوقات ست از منتخب و غیره

حدائج بفتح اول و کسر همزه که حرف چهارم است و جیم عربی کجاوه های پرده دار که زنان دران نشینند و محفه های زنان

حد بالفتح و تشدید دال حائل میان دو چیز و نهایت و کنارهٔ چیزی و زدن گنهگار را تا بار دیگر گناه نه کند و باصطلاح منطق تعریف شئے بذاتیات چنانکه تعریف انسان بحیوان ناطق بخلاف رسم که آن تعریف شئی بعرضیات ست چنانکه تعریف انسان بماشی و ضاحک۔

حداد بالفتح و تشدید دال اول بمعنی آهنگر حدید چیزیکه آنرا تیز کرده باشند و بمعنی آهن و این ماخوذ از حدست که بمعنے منع باشد چون حدید بمعنی آهن مانع تعرض دشمن ست لهذا آهن بدین اسم مسمی گشت

از منتخب و لطائف و شرح نصاب و کنز۔
حدر بفتح اول و سکون ثانی فرود آمدن از بالا بنشیب از صراح و قاموس۔
حدس بفتح اول و سکون دال مهمله دانائی و دریافتن و فراست از منتخب و کنز و کشف
حدق بالفتح گرد فرو گرفتن و بفتحتین سیاهی دیدها واحدش حدقه و بمعنی بادنجان نیز آمده از منتخب۔
حدائق باغهاے پر درخت که گرد آنها دیوار باشد از منتخب۔
حدثان بفتح اول و سکون ثانی و ثای مثلثه بمعنی واقعه که پیدا شود از کشف و در منتخب بفتحتین بمعنی حادثه و بضم جوانان نو خاسته۔
حدیث حسن یکی از اقسام حدیث نبویست که آنچه پیغمبر صلی اللہ علیه و آله وسلم بزبان مبارک ارشاد فرموده بصحت روایات پیوسته باشد۔
حداثت سن بکسر سین مهمله و بعده نون بمعنی نوزادگی و طفلی و خرد سالی۔
حدقه بفتحات بمعنی سیاهی چشم از قاموس و منتخب و کنز و صراح و بحر الجواهر و بعضی از محققین چنین نوشته اند که حدقه بفتحات سیاهی چشم و حدقه بالفتح بمعنی کاسهٔ چشم نیز آمده بمعنی اول ماخوذ از حدق بفتحتین که بادنجان باشد بمناسبت سیاهی لون و بمعنی دوم ماخوذ از حدق بالفتح که مصدر است بمعنی گرد چیزی فرو گرفتن چون کاسهٔ چشم جوهر چشم را گرد فرو گرفته است لهذا کاسهٔ چشم را حدقه گفتند۔
حدیقه باغیکه گرداگرد او دیوار باشد یا پیرامون او احاطه باشد از چوب و خار از منتخب و شرح نصاب۔
حدیبیه بضم اول و فتح ثانی و سکون تحتانی و کسرهٔ موحده و تشدید تحتانی نام موضع قریب مکه بدو فرسخ از لطائف۔
حدبه بفتحتین و بای موحده و بر آمدگی پشت یعنی کوزی پشت از صراح۔

فصل حای مهمله مع ذال معجمه

حذاء بکسر اول و ذال معجمه و الف ممدوده بمعنی برابر از کشف و کنز۔
حذاقت بفتح اول و ذال معجمه و قاف بمعنی زیرکی و دانائی از صراح و منتخب و کنز و بدال مهمله غلط است۔
حذر بفتحتین پرهیز کردن و بفتح اول و کسر ثانی بمعنی خائف و ترسان از منتخب۔
حذار بکسر اول ترسیدن و خوف از لطائف۔
حذور و حذیر ترسناک از لطائف۔
حذف بفتح اول و سکون ثانی انداختن و دور کردن حرفی از کلمه از منتخب۔
حذام بفتح اول و کسر میم نام زنی از عرب از منتخب۔
حذو بالفتح برابر کردن دو چیز را باهم و نام حرکت ماقبل ردف و قید است از منتخب و کنز و رسائل قوافی۔
حذیفه بضم اول و فتح ثانی و فا نام صحابی که واقف اسرار رسول صلی اللہ علیه و آله وسلم بود از لطائف۔

فصل حای مهمله مع رای مهمله

حرا بکسر اول کوهیست بمکهٔ شریفه که حضرت رسالت پناه صلی اللہ علیه و آله وسلم پیش از نبوت چند روز در غار آن کوه بعبادت مشغول بودند از منتخب و حرا بالفتح بمعنی سزاواری چنانچه حری بر وزن فعیل سزاوار است۔
حرب بالفتح کارزار و بفتحتین خشمگین شدن و بی بهرگی از صراح و منتخب۔
حراب بکسر اول جمع حرب که بمعنی کارزار است از لطائف و صراح
حروب بضمتین جنگها و کارزارها۔
حراقت سوزش و سوختگی مگر در کتب معتبرهٔ لغات اینطور بالف بنظر نیامده۔
حرقت بالضم سوزش از صراح و مدار و منتخب و کنز۔
حرفت بالکسر کسب و پیشه از منتخب۔
حرکت بفتح اول و ثانی و ثالث نه بسکون ثانی چنانکه مشهور است لیکن بعضی استادان بسکون ثانی نیز نوشته اند مگر بهتر نیست ملا فوقی گوید بیت زبس خوش حرکت و شیرین ادا بود؛ که گر میداد تیزی خوشنما بود

بعضے عوام کہ بہ تشدید کاف گویند محض غلط
است از چراغ ہدایت و کشف و صاحب
بہار عجم نوشتہ کہ حرکت بفتحات جنبش و این
مصدر ثلاثی ست کہ از وی ہیچ صیغہ از باب
ثلاثی مجرد مشتق نشدہ۔
حرکات بفتحات جمع حرکت فارسیان
بسکون نیز آرند چنانچہ جلے طغرا آوردہ
است از بہار عجم۔
حرمت معزز وارجمند شدن و حرام
شدن از کنز۔
حریت بالضم و تشدید رای مہملہ مکسور و تشدید
تحتانی آزادگی و آزاد شدن از قید بندگی
یعنی بندہ و مملوک کسے نبودن۔
حراثت بکسر اول و حرف چہارم ثای مثلثہ
کشتکاری کردن و کشاورزی نمودن۔
حرث بالفتح و ثاے مثلثہ بمعنی کاشتن
و افروختن آتش و جمع کردن مال و قرآن
خواندن و لاغر کردن ستور را از بسیاری
راندن از منتخب و لطائف۔
حراث بالضم و تشدید رای مہملہ و در آخر
ثاے مثلثہ مزارعان یعنی زراعت کنندگان
و این جمع حارث ست کہ بمعنی زراعت کنندہ
باشد از کشف و خیابان۔
حرج بفتحتین و در آخر جیم عربی بمعنے تنگی و
سختی مگر بلفظ مرج کہ آن نیز بفتحتین ست
بمعنے فساد ہرد و لفظ را بسکون را رہملہ خوانند
از صراح و مدار و منتخب۔

حر بالضم و تشدید را بمعنی مرد آزاد و بندۂ
آزاد شدہ و بمعنی برگزیدۂ ہر چیز و بچۂ
کبوتر و بالفتح و تشدید را بمعنی گرمی و گرم شدن
و بمعنی زمین سنگلاخ و بالکسر فرج زن از
منتخب و لطائف و کنز۔
حرور بالضم گرما و بالفتح باد گرم کہ بشب وزد
و سموم باد گرم کہ بروز وزد و بمعنی گرمے آفتاب
و آتش از منتخب۔
حروف چشمہ داران و ہاے کہ دائرہ
دارد مثل جیم و سین و شین و صاد وغیرہ
از سراج و نزد فقیر مؤلف صاد و ضاد و
طا و ظا و لام۔
حرف بارگیر حرفے کہ تکیۂ کلام کسے باشد
از مصطلحات۔
حریر جامۂ ابریشمی و بمعنی مرد گرم شدہ از
غضب و جز آن از منتخب۔
حرف جو ہزار حرف خوب از مصطلحات۔
حرف ورق گیر خوار ازی کہ تحریر آن
ورق را در گیرد از مصطلحات۔
حرف گیر عیب گیر۔
حرف گلوسوز سخن تند و تلخ از مصطلحات
حرز بالکسر پناہ گاہ و جای استوار و مجازاً
تعویذ از منتخب و صراح و کشف و لطائف و
کنز۔
حرس بالفتح نگہبانی کردن و بفتحتین بمعنے
نگہبانان از منتخب و صراح۔
حرض بفتحتین و ضاد معجمہ بیماری کہ از عشق

و اندوہ باشد و فساد بدن و مرض کہ بہ ت
کشد و فساد مذہب و فساد عقل از لطائف
حریف ہم پیشہ و ہم کار و بکسر حا و تشدید
را بمعنی تیز مزہ و گزندۂ زبان از منتخب
و صراح و کنز۔
حرف بالفتح سخن و طرف و کنارہ و لب
شمشیر و عیب و باصطلاح نحویان لفظیکہ معنے
آن بدون انضمام کلمۂ دیگر حاصل نشود چنانچہ
در عربی من و عن و الیٰ و علیٰ و در فارسی از و
در و بر و تا و بالکسر کسب کردن و بالضم بمعنی
حب الرشاد کہ آن را بفارسی سپندان و
بہندی ہالون نامند از کشف و بحر الجواہر و
کنز و مدار و برہان۔
حراق بالضم و تشدید و تخفیف را بمعنے
سوختہ کہ از سنگ و چقماق بآن آتش گیرد
و بالفتح و تشدید نیک سوزندہ از منتخب
حریق سوزش و سوختہ شدہ و آتش
زبانہ کشندہ از منتخب و لطائف و صراح۔
حرق بالفتح سوختن و بفتحتین آتش از
منتخب و صراح۔
حریف و غل نام داو از کشتی۔
حرم بفتحتین احاطۂ گرد اگرد خانۂ کعبہ
است آدمی مجرم و دیگر حیوانات را در آن
قتل کردن حرام ست و فارسیان بمعنے
اندرون سرای مردمان اشراف و بمعنے
منکوحہ و بمعنی کنیزے کہ با وے وطی کردہ شود
نیز استعمال کنند از منتخب و لطائف و کشف

ومدار و بہار عجم۔
حرام بالفتح منع کردن و منع کننده و نارو ا و ناشایستہ۔
حریم احاطہ گرداگرد خانہ۔
حرف کم حرف سہل تحقیر مخاطب باشد۔
حروف معجم بضم میم وسکون عین مہملہ و فتح جیم بمعنے حروف منقوطہ و گاہی مطلق حروف تہجی مراد باشد از بہار عجم۔
حرمین بفتحتین عبارت از کعبہ کہ در مکہ معظمہ واقعست و روضۂ آنحضرت صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم کہ در مدینۂ منورہ موجودست باطلاق جزو بر کل بمعنی مکہ معظمہ و مدینۂ منورہ مے آید
حرمان بالکسر نا امیدی از منتخب و در کنز بی نصیبی۔
حران بفتح اول و تشدید ثانی مرد تشنہ و نام شہری بشام کہ مولد زرتشت بود از منتخب و مؤید۔
حرامیان دزدان و رہزنان۔
حرف در کار کسی کردن بر قول او ایراد گرفتن از مصطلحات۔
حرون بفتح اول و ضم ثانی سرکش از مدار و لطائف و کشف و سروری۔
حرف زدن سخن گفتن۔
حربہ بالفتح کارد و آلت جنگ چوب دستی و نیزۂ کوتاہ از منتخب و لطائف۔
حرفہ بالکسر پیشہ۔
حرہ بالضم و تشدید زن آزاد کہ کنیز کسے نباشد و بالفتح سنگستان از لطائف۔
حراقہ بالفتح و تشدید ثانی کشتی نفط انداز و بالضم و تخفیف سوختہ چقماق و شعلہ از لطائف و صراح و منتخب و در کنز حراقہ بالضم و تشدید بمعنی کشتی دریا۔
حرام توشہ حرام خوار و نمک حرام۔
حرارہ بالفتح اول و ہر دو رای مہملہ بمعنے رقص کردن و تاب دادن دف را از اشتر و آواز یکی از چند ساز و چند حلق یک تہہ بر آید و غوغاے مردم از لطائف و شرح۔
حرمگاہ محل سرای و بمعنی منکوحہ و حلیلہ نیز آرند تسمیۃ الحال باسم المحل فارسیان بر بعض الفاظ با وصف ظرفیت لفظ گاہ و خانہ زیادہ کنند چنانچہ حرمگاہ و مکتب خانہ و منزل گاہ و بزم گاہ و حرم سرا از مصطلحات
حرز یمانی ادعیۂ چندست کہ رسول اللہ صلے اللہ علیہ و آلہ وسلم حضرت علی کرم اللہ وجہہ را بوقت سفر یمن تلقین و تعلیم فرمودہ بودند۔
حرامی دزد و سارق و رہزن۔
حرکت مذبوحی کنایہ از حرکت اندک و بیفائدہ۔
حرکات نفسانی حرکاتی ست کہ موجب تحریک روح باشد مثل غضب و لذت و فرح و خوف و بیقراری دل و حزن و غم و خجالت و تصورات و تفکرات۔
حرارت غریزی بفتح غین معجمہ و رای مہملہ مکسورہ و تحتانی و زای معجمہ بمعنی گرمی طبعی و گرمی خلقی کہ از حرارت اصلیہ روح در بدن باشد و آن بخاری ست لطیف کہ صعود میکند از جوف قلب و ساری میگردد در عروق و اعصاب۔
حرارت غریبی بفتح غین معجمہ و کسر رای مہملہ و تحتانی و بای موحدہ گرمی غیر طبیعی کہ خلقی و اصلی نباشد چنانچہ گرمی کہ از ملاقات آفتاب بمزاج در آید و گرمی و دا و گرمی تعفن کہ در بدن واقع شود و گرمی کہ از حرکت پیدا شود۔
حری بفتح اول و کسر را و تشدید یا بمعنی سزاوار و لائق از منتخب و کنز و لطائف و شرح نصاب۔
حرف حکشی سخن سخت و ناہموار۔
حرف قالبے انچہ از کسے بشنوند و بگویند فہم معنے و ادراک مضمون از مصطلحات۔

فصل حای مہملہ مع زای معجمہ

حزب بالکسر و در آخر بای موحدہ بمعنی گروہ مردم از منتخب و لطائف۔
حزر بفتح اول و سکون ثانی اندازہ کردن غلہ را در کشت و میوہ را بر درخت از صراح۔
حزاز بحای مہملہ مفتوح و دو زاے معجمتین سبوسہ سر کہ بہندی بسیا گویند از حدود الامراض۔

حزم بالفتح استواری وهوشیاری از کشف وصراح ومنتخب ولطائف در اصل تنگ ستور بستن ست ومجازاً بمعنے استواری وآگاهی وبعض محققین چنین نوشته اند که حزم اندیشه کردن در عاقبت وانجام امر موهوم واحتراز نمودن بقدر امکان از خلل وزلل آن۔
حزام بکسر اوّل تنگ ستور ودست بند طفل گهواره از منتخب۔
حزیران بفتح اوّل ویای معروف ماه نهم از سال رومیان وآن مطابق ماه خرداد باشد وباندک تفاوت مطابق اساڑه است۔
حزین بفتح اوّل وکسر زاے معجمه اندوهگین از مؤید وکشف۔
حزن بالضم وسکون ثانی وبفتحتین نیز بمعنی اندوه وبفتح اوّل وکسر ثانے غمگین از کشف ومنتخب ولطائف۔
حزمه بالضم دستهٔ کاه ودستهٔ خوشهٔ گندم بهندی آنرا گڈّی گویند بتشدید دال هندی از شرح نصاب ومنتخب۔
حزب الله بالکسر عبارت از گروه صلحا۔

فصل حای مهمله مع سین مهمله

حسنے بضم اوّل وسکون ثانی وفتح نون نیکوتر واین مؤنث احسن ست۔
حسنا بفتح اوّل وسکون ثانی ونون الف ممدوده زن جمیله۔
حسن المآب خوبی جای بازگشت ونیکوئی بازگشت وقرب الٰهی۔
حسن طلب طلب کردن چیزیرا از کسے بکنایات واشارات پاکیزه بطوریکه قبح سوال ظاهر نشود چنانچه ستودن چیزی کسے را بنیت مالکش۔
حسب بفتحتین اندازه وشمار چیزے وشرف وبزرگی از مال وجاه ودین وبمعنی موافق واین گاهی بالفظ نسب مستعمل میشود وبفتح اوّل وسکون ثانے شمردن وموافق ومماثل ومثل وبسند شدن ومقدار چیز وکافی وبس کننده از منتخب وبهار عجم وکنز ولطائف۔
حسیب بکسرتین ویای مجهول وبای موحده امالهٔ حساب وبفتح اوّل وکسر سین ویاے معروف بزرگوار وکافی وبمعنی حساب کننده۔
حسنات بفتحتین نکوئیها جمع حسنه از مؤید وکشف ومدار۔
حسن سیاح نام ولی الله۔
حسن صباح نام پادشاهے که نخیلے پر فطرت بود که بلباس فقرا از امرا سازش کرده قلعهٔ الموت بتصرف در آورده ودر مصطلحات نوشته که حسن صباح نام مردیست که تفصیل مکاری او در کتب تواریخ مفصلا ودر تذکرهٔ دولت شاهی مجملا مسطورست۔
حسد بفتحتین زوال نعمت کسی خواستن بلفظ بردن وکردن وداشتن مستعمل از بهار عجم۔
حسن مقید حسن مخلوقاتست که گاهی معدوم وگاهی پیدا میشود وحدی ونهایتی دارد بخلاف حسن مطلق که آن نامحصورست۔
حساد بضم وتشدید سین مهمله بمعنی حاسدان واین جمع حاسدست۔
حسود بفتح اوّل وضم ثانی بدخواه وبسیار حسد کننده از منتخب ومدار وبضمتین جمع حاسد وهم مصدرست بمعنی بدخواستن وبضم اوّل وثانی که بمعنی حاسد شهرت دارد غلط است از خیابان۔
حسور بضمتین مانده شدن وفرو ماندن بینائی از دیدن دور از منتخب وصراح۔
حسیر مانده ورنجه شده از لطائف۔
حسن گلوسوز بمعنے حسن ملیح چه گلوسوز کنایه از چیزیکه بسیار شیرین باشد چرا که افراط شیرینی گلو را میسوزد پس معنے حسن گلوسوز حسن شیرین باشد وشیرین مقابل نمکین ست چون حسن سیاه را حسن ملیح ونمکین گویند لهذا بمقابلهٔ آن حسن صبیح یعنے حسن سفید را حسن گلوسوز گفتند یعنے حسن شیرین ودر چهار شربت حسن گلوسوز را حسن دلچسپ ومطبوع نوشته۔
حسیس بهر دو سین مهمله بر وزن فعیل بمعنے آواز نرم وبانگ آتش از لطائف
حساس بالفتح وتشدید ثانی نیک دریابنده

از منتخب وکنز۔
حس بالکسر وسین حطی مشدد بمعنی دریافتن بیکے از حواس خمسہ از کشف۔
حسن مطلع بیت دوم از غزل وقصیدہ کہ بعد مطلع باشد۔
حسن مطلق حسن باری تعالے کہ عدم وتنزل ندارد۔
حسوک بفتح اوّل وضم ثانی بمعنے خار دار مجازاً بمعنے زشت وشریرست از لطائف۔
حس مشترک بالکسر قوتی ست کہ آن قبول میکند جمیع صور محسوسات راکہ مرتسم و منقوش میشوند در حواس خمسہ ظاہرہ پس حس مشترک بمنزلۂ حوض ست وپنج حواس ظاہری مثال پنج نہر کہ آب بحوض رسانند ومحل آن در جوف پیشانی ست
حسک بفتحتین معرب خسک کہ بجای مجمہ باشد وآن نجمیست خار دار کہ بدوا ہا بکار آید بہندی آنرا گوکھرو گویند وہم بمعنے خارہای آہنی کہ بصورت خسک سازند ودر میدان جنگ گذرگاہ فوج دشمن باشد اندازند تا اسپ وپیادۂ دشمن فگار گردد از رسالۂ معربات وبحر الجواہر ومؤید ومدار وبرہان۔
حسن ابدال بفتحتین وسین حطی و نون وفتح الف نام بزرگے ونام شہری کہ دران مزار آن بزرگ واقعست۔

حسن تعلیل آنچہ شاعر یا منشی اثبات کند صفت چیزی وادعا کند برای ثبوت آن صفت سببی وعلتی مناسب مگر در حقیقت سبب وعلت آن نباشد مثال آن در فارسی امیر خسرو فرماید بیت
لالہ کہ بدل گرہ شدش دود ؛ از آہ منست حسرت آلود۔
حسام بضم اوّل بمعنی شمشیر از مؤید وکشف وصراح ومنتخب وشرح نصاب۔
حسم بالفتح بریدن وقطع کردن از منتخب۔
حسّان عجم بفتح اول وتشدید ثانے لقب خاقانی چراکہ حسان بن ثابت مدائح رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بیان کردہ ہمچنین خاقانی نیز اکثر مدح ونعت آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کردہ است لہذا باین لقب مشرف شد
حسن بفتحتین خوب ونیکوئی وخوبی و محاسن جمع آن حسن در انسان کنایہ از تناسب اعضاست یا خوشنمائے رنگ واستعمال این لفظ بر چند جاست چنانچہ حسن بہار وحسن گلستان وحسن معاش وحسن معاد وحسن سلوک وحسن قبول وحسن خدمت وحسن سعی وحسن ظن و حسن تدبیر وامثال آن از بہار عجم۔
حسین بضم اوّل فتح ثانی تصغیر حسن ست
حسن بسن ہر دو لفظ بفتحتین بمعنی بسیار نیک ست وبسن مؤکد وتابع اوست

ولفظ بسن علٰحدہ معنی ندارد۔
حسّان بالفتح وتشدید سین بمعنی بسیار خوب ونام شاعر مداح رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ آنرا حسان بن ثابت انصاری گویند وبکسر وتخفیف بمعنے خوبان از منتخب۔
حسبان بالضم شمار کردن واندازہ کردن وشمارہا واحد جمع ہر دو آمدہ و بمعنے عذاب بالکسر پنداشتن از صراح
حساب نگرفتن معتبر نداشتن و توجہ نکردن از بہار عجم۔
حساب از کسے بردن وبرداشتن وگرفتن ترسیدن ازو از مصطلحات
حسو بفتح اوّل وضم ثانی آنچہ شوربا و جز آن اندک اندک نوشند از منتخب۔
حسابیہ منسوب بحساب وبعضی گفتہ کہ حساب تخلص شاعرے ست واللہ اعلم بالصواب
حسنہ بفتحتین نیکی ونیکی از منتخب۔
حسب الفرمودہ غلط ست چراکہ الف ولام بر کلمۂ فارسے نیارند وحسب الامر صحیح از مزیل۔
حسن برشتہ بکسر بای موحدہ بمعنے سبزۂ گلگون یعنی ملیحیکہ از تہ رنگش سرخے نمایان باشد از بہار عجم ودر چہار شربت میرزا قتیل بمعنی حسنیکہ بطی الزوال باشد ودر شرع الشعرا بمعنی حسن پختہ ونمکین۔

حسّی بکسر حای و تشدید سین مکسور منسوب بیکے از حواس خمسۂ ظاہری۔

حسینی بضم اوّل و فتح ثانی نام مقام سُرود از کشف و آنرا در آخر شب سرایند۔

حسبی کفی یعنی بس ست مراد کافی ست مرا کفی بالفتح کاف و فتح فا صیغۂ ماضی ست در اصل کفانی بود بقرینۂ حسبی یا ے متکلم حذف کردند۔

حسَنی بفتحتین منسوب بامام حسن علیہ السلام از لب الالباب۔

فصل حای مہملہ مع شین معجمہ

حشار بفتح آنچہ در شکم و سینہ ناشد از دل و جگر و سپرز و گُرده و بمعنی دل اکثر مستعمل میشود از منتخب و شرح نصاب و لطائف۔

حشمت بالکسر بمعنی دبدبہ و بزرگی و بفتح خطا ست از مزیل و شمسی و در منتخب و صراح بالکسر بمعنی غضب و شرم و بفتحتین خدمتگاران و تابعان و بسکون شین نیز باین معنے آمده۔

حشرات بفتحتین جمع حشرة کہ این نیز بفتحتین ست بمعنی جانوران ریزه و جانورانی کہ در زمین سوراخ کرده خانہ سازند لہذا بسوی زمین اضافت کرده حشرات الارض گویند از کشف و صراح مثل مار و راسو و موش۔

حشر بالفتح برانگیختن و مجازاً بمعنی قیامت و بفتحتین بمعنی گروه و انبوه از مدار و کشف و بہار عجم۔

حشیش بفتح و ہر دو شین معجمہ و یا ے معروف بمعنی گیاه خشک از کشف و کنز۔

حشایش گیاہہای خشک۔

حشم بفتحتین چاکران و خدمتگاران کہ برای او غضب نمایند بر دیگران از منتخب و کشف و صراح و کنز۔

حشو بفتح اوّل و سکون ثانی بمعنے آگندن و بمعنی آنچہ از قسم پنبہ و پشم در لحاف و بالش وغیره پُر کنند و کلام زائد کہ در ادای مطلب واقع شود و بمعنی شتران خرد از منتخب و در شرح نصاب بمعنی شترجوان۔

حشفہ بفتحتین و فا کہ حرف ثالث ست نیز مفتوح بمعنی سر ذکر از بحر الجواہر و کنز۔

حشاشہ بضم اوّل و ہر دو شین معجمہ اندک جان کہ در مریض و مجروح مانده آنرا رمق نیز گویند از منتخب و شرح نصاب۔

فصل حای مہملہ مع صاد مہملہ

حصا بالفتح سنگریزہا و این جمع حصات بحذف تا از لطائف و منتخب و کنز و در صراح سنگریزه۔

حصبا بالفتح و حرف سوم بای موحده بمعنے سنگریزه از منتخب و کشف۔

حصب بفتحتین ہیزم و ہرچہ بدان آتش افروختہ شود از منتخب و صراح۔

حصات بالفتح سنگریزه و واحد و حصا بحذف تا جمع آن۔

حصافت بالفتح و حرف چہارم فا بمعنے استواری عقل و مطلق استواری و خشکی و تنگی از منتخب و صراح و کنز۔

حصانت بکسر اوّل استواری و بالفتح پرہیزگاری و بکسر اوّل و ضاد معجمہ بمعنے دایگی کردن بچۂ غیر را و شیر دادن از لطائف و کنز و منتخب۔

حصد بالفتح و بفتحتین و در آخر دال مہملہ درودن زراعت و گیاه خشک و استوار کردن از منتخب وغیره حصاد بالفتح و در آخر دال مہملہ درودن زراعت وغیره از منتخب۔

حصار بکسر اوّل بمعنی قلعہ و احاطہ و نام شعبۂ از موسیقی از منتخب و برہان و سراج۔

حصر بالفتح گرد گرفتن چیزے را و احاطہ کردن از منتخب۔

حصور بالفتح مردیکہ با وجود مردی بزن میل نہ کند از منتخب۔

حصیر بروزن فقیر بمعنے بوریای خُرما از کشف و سروری۔

حصص بکسر اوّل و فتح ثانی و در آخر نیز صاد مہملہ جمع حصہ و بفتحتین دویدن و کم موشدن سر از لطائف۔

حصحص الحق بفتح ہر دو حای مہملہ و سکون صاد مہملہ اوّل و فتح صاد مہملہ ثانی صیغۂ ماضی از باب رباعی مضاعف یعنی ظاہر شد حق۔

حصرم بکسر اوّل و سوم غورۂ انگور از منتخب۔

حصن بالکسر جای پناه و قلعہ بالضم عفت زن از منتخب۔

حصون بضمتین قلعها و بفتح اول و ضم ثانی مرد پرهیزگار از لطائف۔
حصین بفتح اول بروزن متین بمعنی محکم و استوار از کشف و کنز و منتخب و در شرح نصاب بمعنی زندان۔
حصان بکسر اسپ نر و نیکو که نسل آن نگاهداشته شود از منتخب و کنز۔
حصینه بروزن نگینه بمعنی استوار و محکم۔
حصبه بالفتح و بالضم و بفتحتین دانهای سرخ و باریک و نوشنده که بدن پدید آید بفارسی سرخچه گویند از منتخب

فصل حای مهمله مع ضاد معجمه

حضرت بالفتح نزدیکی و حضور و درگاه از منتخب و بهار عجم و صراح و بمعنی حاضر شدن و کلمه تعظیم برای اسامی بزرگان شارح فاضل نوشته که حضرت بمعنی حضور ست و در عرف کلمه تعظیم شده که بر همان شخص اطلاق کنند از غایت شهرت بر سامعه گرانی نیارد و شارحی نوشته که حضرت کلمه است مشعر بر عظمت مسمی که پیش از اسمای ابرار آرند توطینان[1] عموماً استعمال کرده باسمای الٰہی هم استعمال نمایند۔
حضرات جمع حضرت کنایه از بزرگان و مخدومان چرا که لفظ حضرت درین زمان برای تعظیم مستعمل میشود۔
حضر بفتحتین بمعنی حضور که ضد سفر باشد یعنی خانه باشی و بشهر آمدن از صحرا و مخفف حضرموت که ملکی ست از ولایت یمن از شرح خاقانی و لطائف۔
حضار بالضم و تشدید ثانی بمعنی حاضران و این جمع حاضر ست۔
حضور بضمتین مصدر ست بمعنی حاضر شدن نقیض غیبت و در عرف کلمه تعظیم ست بلکه بر ذات مخدومان اطلاق کنند تا لفظ غیبت از صراح۔
حضاجر بفتح اول و کسر جیم بمعنی کفتار که جانوریست درنده بهندی هنڈار گویند بالضم و لفظ حضاجر غیر منصرفست یعنی بقاعده نحوی بران تنوین و جر نمی آید چرا که منقول ست از صیغه منتهی الجموع چه در اصل حضاجر جمع حضجر ست که بکسر اول و فتح ثانی باشد و حضجر بمعنی بزرگ شکم ست چون کفتار بسیار بزرگ شکم میباشد لهذا بر واحد او اطلاق جمع کردند تا دلالت کند بر کمال بزرگ شکمی و منصرف آنرا گویند که برو تنوین و جر آید و غیر منصرف باصطلاح نحویان آن باشد که بشرط بودن دو سبب یا یک سبب که قائم مقام دو سبب باشد از اسباب تسعه منع صرف برو تنوین و جر نیاید در حالت رفعی بر حرف آخرش ضمه آید و در حالت نصبی و جری فتح و اسباب منع صرف در کتب نحوی بتفصیل مسطور ست۔
حضض بضمتین و هر دو ضاد معجمه دوایست که آن را بهندی رسوت گویند اند بحر الجواهر و مدار و منتخب۔
حض بالفتح و تشدید ضاد معجمه بمعنی تاز از شرح نصاب۔
حضیض پستی و نشیب از منتخب و دیگر کتب

فصل حای مهمله مع طای مهمله

حطب بفتحتین چوب و هیزم از منتخب
حطبوق بمعنی آشنا و یار نوشته اند شاید که دیده باشند۔
حطیم بروزن نسیم بمعنی شکسته و سنگ کعبه مابین رکن و زمزم و دیوار بیرون خانه کعبه بجانب مغرب که در آنجا ناودان کعبه است از منتخب و لطائف۔
حطام بضم اول بروزن غلام بمعنی خرد شکسته شده بمعنی ریزه گیاه خشک و ریزه هر چیز و کنایه از اندک مال دنیا از منتخب و بحر الجواهر و کنز و کشف و لطائف و در خیابان نوشته که حطام ریزه کاه و مراد از آن مال دنیاست چه مال دنیا بمقابله درجات اخروی یا بعوض انسان که اشرف المخلوقات ست حکم ریزه کاه دارد و بمقابله خرمنهای غله کسانیکه بتشدید طا خوانند خطاست۔
حطمه بضم اول و فتح ثانی آتش قوی و نام دوزخ از منتخب۔

فصل حای مهمله مع ظای معجمه

حظائر جمع حظیره۔
حظ بالفتح و تشدید ظای معجمه بهره و نصیب

[1] یعنی تمهید مدعا بیان کنندگان ۱۲ عبده

از منتخب و مدار و کشف و در بهار عجم نوشته
که فارسیان بمعنی خوشی و خرمی استعمال کنند
حظیره احاطه که از چوب و نی برای حیوانات
سازند و بمعنی احاطهٔ قبرستان و گنبد قبر
مستعمل از منتخب و مؤید
حظی بفتح اول و کسر ظای معجمه و تشدید تحتانی
بمعنی صاحب منزلت و نام اسپ ششم که در
نصاب بضرورت نظم بمحل هفتم واقع شده
از شرح نصاب -

فصل حای مهمله مع فا

حفظ الغیب کسی را در عقب او
بخوبی و نیکی یاد داشتن -
حفادت بالفتح والکسر و حرف چهارم
دال مهمله حال پرسیدن و شادی آشکار
کردن و مهربانی نمودن از منتخب وغیره -
حفد بالفتح خدمت شتاب نمودن و بضم
اول و کسر فا و فتح دال مهمله صیغه ماضی
مجهول بمعنی خدمت کرده شده -
حفیر گور کنده شده از منتخب -
حفر بالفتح زمین کندن از منتخب -
حفص بالفتح و صاد مهمله جمع کردن و آرمیدن و
بچه شیر درنده و نام امام قرائت که قرائت او رواج
تمام دارد و این شاگرد عاصم کوفی است و
ابو حفص کنیت حضرت عمر رضی الله عنه از منتخب
حفاظ بکسر اول و در آخر ظای معجمه عار
و حمیت و مروت و نگهبانی و مواظبت
کردن و پرهیزگاری از منتخب و بهار عجم -

و بالضم و تشدید فا بمعنی حافظان از لطائف
حف بالفتح و تشدید گرد چیزی شدن
و پیراستن ریش و بردت و خدمت و
مهربانی کردن و آواز کردن بال مرغ
در پریدن از لطائف و منتخب -
حفصه بفتح اول و سکون فا و صاد
مهمله نام دختر حضرت عمر رضی الله عنه که
در نکاح حضرت رسول الله صلی الله
علیه و آله وسلم بود -
حفره بالضم سوراخ و مغاک از قاموس
حفله بالفتح انبوهی و بسیاری -
حفی مهربان -

فصل حای مهمله مع قاف

حقب بالضم و بضمتین هشتاد سال
و بضمتین روزگار و بفتحتین تنگ پالان
شتر از منتخب -
حقارت بفتح خواری از صراح و منتخب
و کشف و خیابان و بکسر اول که شهرت
دارد بی اصل ست -
حقد بالکسر بمعنی کینه و عناد از منتخب و کشف
حقه باز بمعنی بازیگر و حقه ظرفی باشد
باسرپوش که اندرون آن چند طبقه
باشد و در میان هر طبقه چیزی دیگر نماید و
حقه باز مجازاً بمعنی عیار و مکار از برهان
و مصطلحات -
حقیق ثابت و سزاوار و لائق از منتخب
حق بالفتح و تشدید ثابت و سزاوار و

واجب و بمعنی راستی و راست و درست
و یکی از نامهای او سبحانه تعالی از منتخب
و در محاورهٔ فارسیان بمعنی مردن نیز آمده
و در استعمال فارسی بمعنی مذکور بتخفیف
اکثر آمده از مصطلحات و بالضم و تشدید
جایکه گوی که در بند گاه استخوان باشد
حقن بفتح باز داشتن و بند کردن چیزی را
از خروج از کنز -
حقبه بالضم و حرف سوم بای موحده
بمعنی مدت هشتاد سال از منتخب -
حقه بالضم و تشدید قاف ظرفی باشد
از چوب که دران مروارید و جواهرات
و معاجین و عطر وغیره نهند و بالکسر و
تشدید شتر بچه سه ساله که پا در چهارم گذاشته
باشد از منتخب و در بهار عجم و مصطلحات نوشته
که حقه مرادف فلکی چنانچه حقهٔ لعل و حقهٔ جواهر
و حقهٔ معجون و در هندوستان قلیان را نیز گویند
لیکن در کلام شعرای ایران و توران بدین معنی
دیده نشده مگر میرا فضل ثابت و میرا مامی
در شعر خود آورده اند ثابت گوید بیت
کشیدی حقه و در آتش غم سوختی ما را
مبادا زآتش دودش شود لو خط رخ
صافت ظاهر از محاورهٔ هندی بسته باشد

فصل حای مهمله مع کاف عربی

حکمت دانائی و درست کرداری و نام
علمیست که دران بحث کرده شود با حوال
اشیای موجودات خارجیه چنانکه هست

در نفس لامر بقدر طاقت بشری و آن بر سه گونه است طبیعی و ریاضی و الهی طبیعی علمیست که بحث کرده شود دران از اموری که در تعقل و وجود خارجی محتاج باشد بسوی ماده چنانچه آب و هوا و دیگر اجسام بسیطه و مرکبه و ریاضی علمیست که بحث کرده شود دران از اموری که فقط در وجود خارجی محتاج بسوی ماده باشد چنانچه مقدار و عدد خاص که موجود در ماده یا لست نه مطلق عدد زیرا که بعضی از مطلق عدد موجود در خارج بدون ماده است چنانچه در عقول عشره و الهی علمیست که بحث کرده شود دران از اموری که بوجود خارجی و تعقل هر دو محتاج نباشد بسوی ماده چنانچه باری تعالی و عقول و باید دانست که بعضی محققان چنین تفصیل کرده اند که حکمت دانستن چیزها باشد چنانکه هست و قیام نمودن بکارها چنانکه باید پس حکمت منقسم می شود بدو قسم یکی علمی و دیگرے عملی علمی تصور حقائق موجودات بود و این را حکمت نظری نیز گویند و عملی ممارست حرکات و مزاولت صناعات باشد و این را حکمت عملی خوانند حکمت نظری سه قسم است اول علم مابعد الطبیعت دوم علم ریاضی سوم علم طبیعی اما اصول علم مابعد الطبیعت دو باشد یکی علم الهی و دوم علم فلسفهٔ اولی و فروع آن چند نوع ست چون معرفت نبوت و بحث امامت و احوال معاد اما اصول ریاضی چهار ست علم هندسه و علم عدد و علم موسیقی و فروع آن علم مناظر و مرایا و علم جر اثقال اما اصول علم طبیعی هشت صنف باشد اولاً سماع طبیعی ثانیاً سماع عالم ثالثاً علم کون و فساد رابعاً آثار علوی خامساً علم معادن سادساً علم نباتات سابعاً علم حیوانات ثامناً علم النفس و فروع آن علم طب و علم احکام نجوم و علم فلاحت و غیر آن باشد اما علم منطق غیر ازین علوم ست و آن آلت ست برائے تعلیم علوم هر چند از علوم حکما ست که ارسطو آنرا وضع کرده لیکن داخل هیچ یکے ازین علوم نیست مگر در تحت حکمت نظری داخل ست و حکمت عملی سه قسم ست اول تهذیب الاخلاق دوم تدبیر منازل سوم سیاست مدن۔

حکیم انداز تیر انداز کامل که هرگز نشانه را خطا نه کند از سروری۔

حک بالفتح و تشدید تراشیدن و دور کردن و سودن چیزے را بچیزی از کنز۔

حکاک بالفتح و تشدید ثانی حک کننده و بمعنی نگینه ساز و مهرکن و نام درویست که از خاریدن اعضا شورش بهم رسد از شرح نصاب۔

حکم بالضم فرمان دادن و دانستن و باصطلاح منطقیین مراد از اثبات کردن امرے که تاکه را سکوت بران صحیح باشد و بالفتح باز داشتن و لگام در دهن اسپ کردن و بفتحتین میانجی و حکم کننده و داور و تمیز کنندهٔ نیک را از بد و نام شخصی ست و بکسر اول و فتح ثانی بمعنی حکمتها و درینصورت جمع حکمت ست از منتخب۔

حکام بالضم و تشدید کاف بمعنے حاکمان و این جمع حاکم ست۔

حکیم دانا و راست کار و خداوند جمیع علوم حکمت و اقسام علوم حکمت در بیان لفظ حکمت مذکور شد۔

حکمت العین نام کتابی که در علم حکمت مثل میبذی و صدرا ست۔

حکه بالکسر و تشدید کاف خارش که گاه گاه بر بعضی اندامها پیدا میشود نه آن خارش که مرض باشد از شروح نصاب۔

حکمت یمانیه شریعت محمدی صلی الله علیه و آله وسلم چه اهل عراق و فارس مکه را از متعلقات ملک یمن شمارند۔

حکمت ملے نے قوانین انتظام شهر و بمعنے شریعت نبوی که ظهور آن از مدینه است۔

حکمت عملی دانستن انتظام احوال معاش و معاد بوجه کامل و افراد آن سه است تهذیب الاخلاق و تدبیر منازل و سیاست مدن۔

حکم بیاضی یکی از اصناف حکم پادشاهی ست و آن از حکم دفتری معتبر باشد از مصطلحات۔

فصل حای حطی مع لام

حلفار بالفتح و فا گیاهی ست که آنرا دو ... خ گویند و لوخ نیز نامند که ازان

بوریا بافند از شرح نصاب وکنز و بضم اول وفتح لام سوگند خورندگان واین جمع حلیف ست

حلوا بفتح اول وسکون لام مونث احلے بمعنی هر چیز شیرین ـ

حلیب شیرین وتازه وخام از کنز ـ

حلب بالفتح وبفتحتین شیر دوشیدن و بفتحتین نام شهری ست در شام از منتخب ولطائف ـ

حلت بکسر حا وتشدید لام مفتوح و تاے فوقانی حلال شدن وکشادن ـ

حلاوت شیرینی ـ

حلیتت بکسر اول وسکون لام وکسر تاے فوقانی وسکون تحتانی وبعد آن تای فوقانی انگوزه از شرح نصاب ومنتخب ـ

حلاج بالفتح وتشدید لام وجیم بمعنی کسیکه پنبه را از پنبه دانه جدا کند ولقب حسین بن منصور که انا الحق گفته بود چرا که روزی پنبه حلاجے را بانداک تیر کرامت خود از پنبه دانه جدا کرده بود که حلاج ازان متحیر ماند ـ

حل وعقد کشادن وبستن ـ

حلوای بی دود کنایه از میوهاے شیرین چرا که از گرمی آفتاب پخته میشوند ودود این آتش نیرسد بخلاف حلوای معروف مصنوعی ـ

حلوای شهید نوعی از حلوا ست ـ

حلس بالکسر پلاس وگلیم مطبر وبالفتح و تشدید لام مکسور بمعنی دلیر وشجاع از منتخب وشرح نصاب ـ

حلقه بگوش کنایه از غلام وفرمانبردار چه در ولایت معمول ست که بگوش غلام حلقه می اندازند از طلا یا نقره از سراج ـ

حلاف بالفتح وتشدید لام بسیار سوگند خوار از لطائف ـ

حلف بالفتح وبالکسر بمعنے سوگند خوردن وبفتحتین گیاهیکه آنرا دوخ گویند ولوخ نیز نامند از منتخب وکنز ـ

حلق بالفتح گلوی ونای وموتراشیدن از کنز ـ

حلاق بالفتح وتشدید لام بمعنی موتراش یعنی استره وبمعنی حجام عرفی ـ

حلک بفتحتین سیاهی سخت از منتخب و در لطائف بالضم حالک سخت سیاه ـ

حلاحل بضم حای اول وکسر حای حطی ثانی بمعنے بهتر وسید قوم یعنی سردار قوم از منتخب وشروح ـ

حل بالکسر وتشدید لام روان شدن واز احرام بیرون آمدن وبالفتح وتشدید لام بمعنی کشادن وفرود آمدن وحلال شدن وبمعنی روغن کنجد از منتخب وسراج ـ

حلل بضم اول وفتح ثانی جمع حله که بمعنے جامه باشد از منتخب ـ

حلال بالفتح وتشدید لام اول بسیار کشاینده گره وفروشنده روغن کنجد از منتخب ـ

حلول بضمتین فرود آمدن از منتخب و کشف وباصطلاح حکمت اختصاص چیزے بچیزی بحیثیتے باشد که اشارت بیکے عین اشارت بدیگر باشد چنانچه سواد بجسم وحلول دو قسم ست سریانی وطریانی حلول سریانی آن بود که اجزای حال در اجزاے محل در آید وحلول طریانی آن بود که اجزاے حال در اجزاے محل در نیاید بلکه مجموع در مجموع باشد وانچه حلول کند آنرا حال گویند وانچه دران حلول کند آنرا محل نامند

حلم بالکسر آهستگی نمودن در عقوبت کسی وبالضم وبضمتین خوابدیدن بالغ وانچه در خواب دیده شود از منتخب ـ

حلام بالضم وتشدید لام بچه بز وگوسپند وبره وانچه در مردم لفظ حلوان براے معنے بچه گوسپند مشهور شده غلط ست از منتخب ومؤید وبحر الجواهر ومدار وکشف ـ

حلیم بزدبارو در استعمال فارسیان نام آشے ست معروف از بهار عجم ـ

حلاجی کردن حرفهای سخت بتصریح یا بکنایه گفتن کسے را از مصطلحات وچراغ هدایت ـ

حلالی خواستن چون کسے مستعد برگ شود استغفار حقوق از دیگران وبحل خواستن او از یاران از مصطلحات ـ

حلان بالضم وتشدید لام بچه بز وگوسپند وانچه در عرف لفظ حلوان برای معنی بچه گوسپند مشهور ست غلط از منتخب ومؤید ـ

حلقه بر در زدن کنایه از تفتیش حال و طلب صاحب خانه۔
حلو بضم اوّل و سکون لام شیرین از کنز۔
حلیله بیای معروف زن منکوحه۔
حلف بالفتح و فا یکبار قسم خوردن از شرح نصاب
حلبه بالضم و حرف سوم بای موحده تخمیست زرد رنگ تره آن مشهور که بهندی میتهی گویند از منتخب وغیر آن۔
حلمه بفتحتین سر پستان از منتخب۔
حلیه بالکسر و بالضم بمعنی زیور و بالکسر بمعنی خلعت و صورت و خلقت و آرایش و صفت چیزی از منتخب و لطائف و کشف و صراح و مؤید
حله بالضم و تشدید لام بمعنی بردیمنی و جامه وازار و ردا از منتخب و صراح و لطائف و شرح زری و بالفتح و تشدید لام نام شهر و قبیله و نام موضع بشام و محله و بالکسر نام منزل در راه مکه و بمعنی مقام و منزل و مجلس از منتخب و لطائف۔
حلقه دایرهٔ مردم که عبارت از مجلس ست۔
حلیمه نام دایهٔ رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم۔
حلی بضم اوّل و کسر لام و تشدید یا بمعنی زیورها که از سیم و زر باشد و این جمع حلیه است که بالکسر باشد و در فارسی بتخفیف یا نیز مستعمل میشود از منتخب۔
حلوای مغزی نوعی از حلوا که بغایت سفید باشد و در ان مغز پسته و بادام بسیار می آمیزند و قرصها می بندند۔

حلوای سقرضی نوعی از حلوا که میوه جات بغایت باریک تراشیده در ان مخلوط نمایند۔
حلوای ششمی نوعی از شیرینی
حلقچه بفتحتین جلیبی که شیرینی معروف است از برهان۔

فصل حای حطی مع میم

حمراء بالفتح سال سخت و زن سرخ رنگ و هر شئ مؤنث که سرخ رنگ باشد از منتخب
حمیرا بضم اوّل و فتح ثانی تصغیر حمراء و لقب حضرت عایشه صدیقه رضی الله عنها از منتخب و لطائف۔
حمیقار بضم حا و فتح میم و تحتانی و قاف زن کوچک که احمق باشد۔
حمار بفتحتین گل سیاه و لای از منتخب۔
حمی بکسر اوّل و فتح میم و در آخر الف بصورت یا بمعنی سبزه زاری که برای چرانیدن ستوران نگاهداشته باشند و بضم اول و تشدید میم مفتوح بمعنی تپ گرم از منتخب و کنز۔
حموضت بضمتین و ضاد معجمه مفتوح ترشی از کشف و منتخب و کنز و صراح۔
حماقت بالفتح بیعقلی از منتخب و کشف۔
حمرت بالضم سرخی و بمعنی سفید نیز آمده از منتخب۔
حماست بفتح دلیری از منتخب۔
حممت بضم اوّل و تشدید میم گرمای سخت و سیاهی از منتخب۔

حمایت بکسر نگهبانی۔
حمیت بفتح اوّل و کسر ثانی و تشدید تحتانی بمعنی غیرت و ننگ و بکسر اوّل و سکون میم و فتح تحتانی پرهیز فرمودن و حفاظت و نگاه داشتن از منتخب و صراح و کنز۔
حمات بفتح اوّل گل و لای سیاه در اصل حمأ بود همزه را بتای تانیث بدل کردند و بضم اوّل و تخفیف میم حمایت کنندگان بمعنی جمع حامیست و در رسم الخط عربی تای این لفظ گرد مینویسند بهر دو معنی مذکور از شروح نصاب و صراح و کنز۔
حمد ستودن و ستایش از منتخب و باصطلاح خاص بیان کبریا و جلال و عظمت حق سبحانه تعالی را گویند و بعضی از محققین چنین نوشته اند که حمد در لغت ثنا کردن ست بزبان بر خوبی اختیاری کسی برای تعظیم وی چنانچه گوئی زید خوش نویس ست و کتاب خوب میخواند و در اصطلاح فعلیکه آگاهی دهد از تعظیم منعم خواه بزبان باشد خواه بدل خواه بدست و مدح آنست که ثنا بزبان باشد بر خوبی کسی که آن خوبی باختیار او نباشد چنانچه گوئی زید کمال حسین ست و نهایت ذهین و نزد بعضی حمد و مدح مترادف اند اختیاری و غیر اختیاری شرط نیست۔
حمائد بفتح اوّل و کسر همزه خوبیها و خصلتهای ستوده۔
حمیر بکسر اوّل و سکون میم و فتح تحتانی قبیله

الیست از قبائل بنی سبا وضحاک پادشاه از آن قبیله بوده است و موضعی ست در بیابان عرب که گرگ آنجا بغایت درنده و خونریز باشد و بفتح اوّل وکسر میم جمع حمارست بمعنی خران از منتخب و شرح دیوان خاقانی و شرح نصاب۔

حِمِّص بالکسر و تشدید میم مکسوره وصاد مهمله بمعنی نخود و بضم اوّل و تشدید میم مفتوحه نیز آمده از منتخب و شرح نصاب۔

حُمّاض بالضم و تشدید میم وضاد معجمه تره ایست ترش مزه که آنرا بفارسی ترشه گویند از شرح نصاب و منتخب۔

حُمُق بالضم و بضمتین نادانی و بیعقلی از منتخب و بحر الجواهر و کشف۔

حَمّال بالفتح و تشدید میم بسیار بردارندهٔ بار

حُمُول بضمتین دوائیکه بر پارچه آلوده در زیر یا در قبل نهند و این اصطلاح طب ست و بفتح اوّل بسیار بردارندهٔ بار و مجازاً بمعنی صابر و متحمل۔

حَمل بفتح اوّل و سکون ثانی برداشتن و بمعنی بار شکم و باریکه برگردن بردارند و بالکسر باریکه بر پشت یا بر سر کشند و بمعنی گناه و بفتحتین بمعنی بره و نام برج اوّل از افلاک از منتخب و صراح و آن برج مذکور بصورت میش نرست صاحب دو شاخ سر او بطرف مغرب و دُم او بطرف مشرق و دست بشمال و پا بجنوب و متوجه شده است بسوی پشت خود روز که آفتاب درین برج داخل شود همان روز نوروزست و شرف آفتاب درین برج می شود و مدت ماندن آفتاب را درین برج فروردین گویند و بهندی تقریباً بیساکه باشد و در ولایت ابتدای بهار ازین ماه ست و در هندوستان این ماه آخر بهارست و لفظ حمل بفتح بمعنی گمان بردن و قیاس نمودن نیز آمده۔

حَمائل بفتح اوّل وکسر همزه دوال شمشیر و آنچه در بر آویزند از منتخب و کشف و ظاهراً قرآن مجید کوچک تقطیع را بهمین جهت حمایل گویند که از سبکی قابل آن باشد که آن را در بر توان آویخت و لفظ حمائل بمعنی هار نیز می آید و صاحب صراح نوشته که حمائل جمع حماله است که بکسر اوّل باشد بمعنی واحد مستعمل می شود۔

حَمیم بمعنی گرم و آب گرم و خویشاوند و مرد تب گرفته از شرح نصاب۔

حِمام بکسر اوّل بمعنی مرگ و بفتح بمعنی کبوتران و کبوتر و این لفظ بمعنی جمع و واحد هر دو آمده در صورت جمع بودن جمع حمامه است از شرح نصاب و منتخب و حمائم نیز جمع آن می آید و بالفتح و تشدید میم گرمابه چراکه گرم کنندهٔ ابدان باشد از بحر الجواهر و کشف و لطائف۔

حَمائم بفتح اوّل وکسر همزه که حرف چهارم است جمع حمامه که بمعنی کبوتر و هر مرغ طوق دارست مثل فاخته و قمری وغیره۔

حمام زنان بمجاز جای پر شور و غوغا از مصطلحات۔

حَمران بالفتح آلت تناسل از مصطلحات

حمدون بالفتح آلت تناسل و بعضی نوشته نام استاد و معمار و بعضی نام عمارتی گفته۔

حمدونه بالفتح و حرف پنجم نون بمعنی بوزنه از مؤید و برهان و مدار۔

حُمره بالضم نام شکلی از شانزده اشکال رمل

حَمَلَه بفتحات بردارندگان این جمع حامل ست

حُمَه بضم اوّل و فتح میم بمعنی زهر کژدم از منتخب و صراح و شرح نصاب۔

حَمزه بفتح اول و سکون میم و زای معجمه نام عم رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم و نام پهلوانی و گیاهی ست که آن را تره تیزک گویند از صراح و منتخب۔

حَمامه بفتح کبوتر واحد و قمری و فاخته و هر مرغ طوق دار و حرف تا در آخر این لفظ برای تانیث نیست برای وحدت ست از منتخب و کنز و کشف و شرح نصاب و بحر الجواهر و زبدة الفوائد۔

حَمُّوی بفتح اوّل و ضم میم مشدد منسوب بحمویه که نام جد او ست از لب الالباب

حُمری بالضم بمعنی سرخ منسوب بحمرت در حالت الحاق یای نسبت تای مصدری حذف نمایند چنانکه از صورت صوری و از فطرت فطری۔

حمله گیری کنایه از تحمل حملهٔ حریف۔

فصل حای مهمله مع نون

حنّی بالکسر و تشدید نون مفتوح و الف مقصوره بصورت یا برگ معروف که از ان دست و پا سرخ کنند در استعمال فارسی بالف نویسند و بتخفیف خوانند و در سراج نوشته که حنا بالکسر و تشدید برگ معروف و نیز حنای زمین پس بهر دو معنی شد و بالکسر و تخفیف هم درست۔

حنیذ بفتح اوّل و کسر نون و تحتانی و ذال معجمه بزغالهٔ لاغر بریان کرده شده از لطائف۔

حنجر بالفتح بمعنی حلق و گلو از لطائف و در منتخب حلقوم۔

حنش بفتحتین و شین معجمه بمعنی مار از شرح نصاب و کنز۔

حنوط بفتح اوّل خوشبوهای درآمیخته که برای مرده میسازند از منتخب و کنز۔

حناط بفتح و تشدید نون گندم فروش و خوشبو فروش از منتخب۔

حنیف راست در دین و کسیکه از باطل بسوی حق مائل باشد و آنکه بر ملت ابراهیم علیه السلام باشد از منتخب و کنز۔

حنق بفتحتین کینه و دشمنی و خشم گرفتن از شرح نصاب و صراح۔

حنجرهٔ غلطک خوش خواندگی سرود و نوعی از آواز که صوت را بحلق غلطانیده بر آرند بهندی گنگری گویند۔

حنک بفتحتین کام دهن که بهندی تالو گویند از منتخب۔

حنظل بالفتح و بالکسر ثمر گیاهی ست بشکل خربزه لیکن کوچک تر از ان بغایت تلخ باشد بهندی پهر کهنید و اندرائن نامند و بعضی اندرائن گویند از منتخب و لطائف۔

حنین بفتح اوّل و کسر نون آرزومندی و بسیاری گریه و بمعنی ناله و بضم اوّل و فتح نون نام علامی ست که کتب یونانی را ترجمه کرده و نام موضعی ست میان مکهٔ معظمه و طائف که در آنجا کفار با حضرت صلی الله علیه و آله و سلم جنگ کرده بودند و نام موزه دوزی که از اهل دانش بود اعرابی موزهٔ حنین را قیمت کرده نخرید حنین در غضب شد و از کوچهٔ دیگر رفته بر سر راه اعرابی یک موزه را آویخت و پیش رفته موزهٔ دیگر را در راه وی انداخت و کمین کرده بجای نشست اعرابی موزهٔ نخستین را دید و گفت اگر موزهٔ دیگر با این می بود میگرفتم چون پیشتر رفت موزهٔ دیگر در راه افتاده یافت از شتر فرود آمد و زانوی شتر بست و برای گرفتن موزهٔ اول برگشت حنین فرصت یافته شتر را در ربود اعرابی با آن دو موزه حنین بخانهٔ خود برگشت۔

حنجرهٔ غلطان خوانندهٔ خوش خوان از مصطلحات۔

حنای سر ناخن کنایه از چیزی که قریب بزوال باشد از مصطلحات۔

حنان بالفتح و تشدید نون بخشاینده و رحمت کننده و یکی از اسمای الهی از کنز۔

حنانه بالفتح و تشدید نون اول نوحه کننده و نام ستون و آن چنانست که ستونی از چوب بود که آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم پشت را بآن تکیه کرده خطبه میخواندند چون منبر مقرر شد و بر منبر برآمده خطبه خواندند از ان ستون ناله برآمد مانند ناله کسی که از نام درجدا شود از لطائف۔

حنیه بفتح اوّل و کسر نون و تشدید تحتانی بمعنی کمانی که به تیر انداختن آواز کند از منتخب۔

حنجره بالفتح بمعنی حلق و گلو از لطائف و در منتخب حلقوم۔

حنطه بالکسر و طای مهمله بمعنی گندم از منتخب۔

فصل حای مهمله مع واو

حوبا بالفتح و بای موحده بمعنی تن انسان از شرح نصاب و صراح و کنز۔

حوض ترسا حوضی باشد که ترسایان برای شراب در ان انگور را افشرند۔

حورا بالفتح بمعنی زن سفید پوست که سیاهی چشم او و موی او بغایت سیاه باشد۔

حوت بالضم ماهی و نام برج دوازدهم از فلک که بصورت ماهی ست و آن خانهٔ مشتری ست۔

حوبت بالفتح و حرف سوم بای موحده گناه کردن از صراح۔

حوائج جمع حاجت خلاف القیاس اصمعی در جواز این انکار دارد استعمال جمع سالم این که حاجاتست بهتر باشد و جمع تکسیر حاجات حاج ست چنانکه اوهام جمع هامه از صراح واوهام الخواص۔

حواج بفتحتین و تشدید جیم بمعنی حج کنندگان از منتخب و این جمع حاجراست چنانکه دواب جمع دابّه و حاجّة در اصل جماعة حاجه بوده است موصوف را حذف کرده فقط صفت را قائم مقام موصوف ساخته جمع آن حواج می آرند و می تواند که جمع حاج باشد که صیغهٔ اسم فاعل ست از حج چنانکه کواہل جمع کاہل و سواحل جمع ساحل و حواج در اصل حوائج بوده است جیم را در جیم ادغام کرده اند

حوافر بفتح اوّل و کسر فا بمعنی سمهای سپاهیان و این جمع حافره است که بمعنی سم اسپ و خر باشد از کشف و منتخب۔

حور بالفتح بروزن غور بمعنی نقصان از صراح و بالضم بروزن نور جمع حورا که بالفتح ست بمعنی زنیکه سفیدی پوست و چشم او نهایت سفید و سیاہی چشم و موی او بنهایت سیاه باشد و معشوقهای که در بهشت نصیب مؤمنان خواهند شد از کشف و بدانکه بعضی محققان نوشته اند که فارسیان حور را بمعنی مفرد استعمال کنند لهذا با الف و نون جمع کرده حوران گویند و همین حال ست لفظ مشائخان و اکابران و امرایان که هر سه لفظ بدون انضمام الف و نون که علامت جمع فارسی ست جمع شیخ و اکبر و امیر ست و این خالی از رکاکت نیست مؤلف گوید که چون حوران در کلام ثقات بسیار مستعمل شده است استعمال آن جائز بخلاف مشائخان و اکابران و امرایان چرا انیها از ثقات مسموع نیست و خان آرزو نوشته که بعضی از اساتذه لفظ عربی را که جمع باشد باز بالف و ہا جمع کرده اند چنانکه میر محمد علی صائب گوید مصرعه
زلفش بدستم میدهد سر رشتهٔ آمالها بس
اگر بالف و نون جمع عربی را جمع کنند همین حال دارد۔

حوار انصار عیسی علیه السلام از شرح خاقانی۔

حواس جمع حاسه که بتشدید سین مهمله است و آن قوتیست که حس میکنند و اقسام آن ده اند پنج ظاهری و پنج باطنی که ظاهر اند اوّل آنها قوت باصره که از ان ادراک الوان و اشکال کرده میشود دوم قوت سامعه که از ان ادراک اصوات کرده میشود سوم قوت شامه بمیم مشدد که از ان ادراک بوهای خوش و ناخوش کرده میشود چهارم حس ذوق که آن قوت ذائقه باشد از ان ادراک مزهٔ بعض اشیا کرده میشود پنجم حس لمس که آن قوت لامسه باشد آن در همه اعضا موجود ست اما در دست زیاده خصوصاً در جلد انگشت سبابه و باین حس درشتی و نرمی و سردی و گرمی و مانند آن دریافته میشود و این همه را حواس خمسهٔ ظاهری گویند و آن پنج حواس باطنی که باشد حس مشترک و خیال و وهم و حافظه و متصرفه حس مشترک قوتیست در مقدم بطن اوّل از بطون ثلاثهٔ دماغ و آن قبول کند جمیع صور را که مرتسم ست در حواس خمسهٔ ظاهر این حواس خمسهٔ ظاهره بمنزلهٔ جواسیس ست این حس مشترک را یا بمثابهٔ انهار خمسه که آب بحوض میرساند لهذا این را حس مشترک گویند و خیالی قوتی ست در مؤخر بطن اوّل از دماغ که نگاهدارد صور محسوسه را بعد غیوبت و آن خزینهٔ حس مشترک ست و وهم قوتیست در آخر بطن اوسط و کار او آنست که چیزهای دیده و نادیده راست یا دروغ نقش نماید خواه آن چیزها در عالم صورت باشد خواه نباشد مثلاً اگر هزار آفتاب بر آسمان توهم کند و حال از یکے ست بیش نیست و این قوت در حیوانات غیر انسان بجای قوت عقل ست بره مادر خود را بواسطهٔ وهم شناسد در رمه با وجود آنکه مادرش در صد گوسپند دیگر نسبت دشمنی گرگ و دوستی سگ را بدین قوت دریابد و این قوت تابع عقل نگردد بخلاف قوتهای دیگر چنانکه شخصی در خانهٔ تاریک تنها با مرده مجاور باشد هرچند عقل حکم کند که مرده جماد ست از و ترس نباید مگر واهمه وسوسه می اندازد و خائف میکند و

حافظه قوتیست در اول بطن موخر دماغ که نگاه
میدارد هرچه از حواس ظاهره و باطنه بدو رسد
و متصرفه قوتیست در اول بطن اوسط و کار
این ترکیب بعضی صور مع بعضی معانی و این
قوت را باعتبار استخدام نفس ناطقه در ترکیب
مدرکات خود متفکره گویند و باعتبار استخدام
وهم در ترکیب مدرکات خود متخیله گویند بدانکه
مراد از صور که دریجا مذکور شد آن چیزیست
که ادراک آن بیکی از حواس ظاهری ممکن
باشد چنانچه لذت و بصر و سمع و شم و مراد از
معانی چیزیست که ادراک آن بیکی از حواس
ظاهر ممکن نباشد چنانچه دوستی و دشمنی و دریں
تصریح شکل راس انسان مع شکل دماغ
مخروطی ست نوشته میشود۔

حوک بالفتح سبزه ایست مثل سپرغم که آنرا
بونگس نیز گویند و فاز لو نیز نامند از شرح
نصاب و در برهان و کنز نوشته که ریحان
کوهیست که آنرا بادروج نامند۔

حول بالفتح بازگشت و باز گردیدن و قوت
و توانائی و گردشتن و بمعنی سال و بفتحتین کج
بین شدن و احول شدن و بکسر اول و فتح
واو برگشتن و رفتن از جائی بجای از
منتخب و لطائف و صراح۔

حواصل بفتح اول و کسر صاد مهمله مرغیست
سفید که اکثر بر کنارهٔ آبها نشیند و چون حوصله
نهایت کلان دارد بر واحد اطلاق جمع
کردند چه در حقیقت حواصل جمع حوصله است
از منتخب و سروری و دیگر کتب۔

حوامل بالفتح زنان حامله۔

حواریان بالفتح و یای تحتانی مشدد
جماعهٔ دوستان عیسی علیه السلام و آنها
گازران بودند یا سفید پوست بودند از
لطائف و کنز۔

حوریان بواو معروف مزید علیه حوران
چه گاهی در آخر لفظ حور یای زائده آرند
چنانکه در همیان و همیانی از جواهر الحروف

حور العین بکسر عین بمعنی زنان سفید
پوست فراخ چشم چه حور بالضم جمع حوراء
است و حوراء بالفتح بمعنی زن سفید پو
که موی سرش و سیاهی چشمش بنهایت سیاه
باشد و سفیدی پوست و سفیدی چشم او
نهایت سفید و عین بالکسر جمع عیناء است
و لفظ عیناء بالفتح بمعنی زن فراخ چشم
ست از تفسیر مدارک و کنز۔

حوصله بفتح صاد مهمله بمعنی معدهٔ مرغ
بهندی بوٹہ گویند بکسر صاد و یا بسکون
صاد خطاست از مؤید و بهار عجم و مدار
و کشف و برهان۔

حوضه بالفتح و ضاد معجمه مشابه بحوض یا در
آخر برای تشبیه است یا آنکه تای وحدت است
که بوقف ها شده بمعنی یک حوض یا آنکه
زائد باشد۔

حواره بالضم نان میدهٔ سفید رنگ

حوزه بالفتح و زای معجمه نیز مفتوح بمعنی
ناحیه و میان مملکت از کشف و صراح و
منتخب و کنز۔

حواشی جمع حاشیه و بمعنی خدمتگاران
نیز می آید۔

حوشی بفتح اول و یای مجهول املای حواشی
که جمع حاشیه است۔

حواری بفتح و تشدید یا بمعنی گازر و
سفید پوست و یاران عیسی علیه السلام
و بمعنی مطلق یاری دهنده مجاز است و بضم
اول و در آخر الف مقصوره بصورت یا
نان سفید و آرد طعام سفید و بتشدید
واو نیز آمده از منتخب و لطائف۔

حوالی بفتح اول و کسر لام و یای معروف
بمعنی گرداگرد چیزی بدانکه لام این
لفظ را بکسره واو و در آخر یای معروف
خواندن بتصرف فارسیان است زیرا که
در حقیقت حوالی بفتح لام و در آخر الف مقصوره
بصورت یاست و در استعمال عبارت
عربی همیشه مضاف باشد بسوی یکی از ضمائر
و درین حالت الف آخرش بطور الف
لفظ علی بیای تحتانی تبدیل یابد چنانکه

در حدیث صحیح بخاری اللهم حوالینا و لا علینا و درین مصرعهٔ بوستان مصرعه حوالیه من کل فج عمیق ٭ لام حوالیه مفتوح باید خواندن و مکسور خواندن غلط ست از مؤید و صراح و قاموس و بهار عجم وغیره و نزد بعضی حوالی بفتح لام و در آخر یای تحتانی صیغهٔ تثنیه است بجهت تکریر لیکن مضاف شده نونش ساقط شده است و آنچه بعضی گمان برند که حوالی بکسر لام جمع حول ست چنانکه اهل جمع اهل این قیاس خطاست زیرا که در لغت استعمال شرط ست و قیاس را چندان دخل نیست۔

حویلی بفتح اول و کسر واو و یای اول مجهول و یای ثانی معروف امالهٔ حوال ست که بتصرف فارسیان بکسر لام و یای معروف باشد و الا حوالی در حقیقت بفتح لام ست و بمعنی گرداگرد هر چیز و حالا خاص اسم احاطهٔ هر چهار دیوار خانه مقرر و مستعمل شده است مستفاد از بهار عجم۔

فصل حای مهمله مع یای تحتانی

حیثما بفتح اول و سکون تحتانی و ضم ثای مثلثه بمعنی هر کجا از شرح نصاب۔

حیا بفتح اول و در آخر همزه بمعنی شرم و بمعنی باران و فراخی سال و بدون همزه نیز آمده از منتخب و شروح و در کنز نوشته که بفتح اول و در آخر همزه بمعنی شرم و بفتح اول و بدون همزه بمعنی باران۔

حیضا بالفتح و ضاد معجمه زنیکه بحالت حیض باشد۔

حیاطت بکسر اول نگهبانی و احتیاط ماخوذ از حوط که بمعنی گرد آوردن و نگاهداشتن ست۔

حیرت بالفتح بریک حال ماندن از تعجب

حیثیت بفتح اول و سکون تحتانی و کسر ثای مثلثه و تشدید یای تحتانی مفتوح و این مصدر جعلی ست مجازاً بمعنی وضع و اسلوب۔

حیات بفتح اول و تشدید تحتانی جمع حیه که بمعنی مار ست و حیات بمعنی کرمهای دراز نیز آمده این لفظ در مثنوی بضرورت نظم بتخفیف آمده است و نیز لفظ حیات که بمعنی زندگی ست مصدر باشد از ثلاثی مجرد لفیف مقرون در اصل حیوة بود بروزن غلبة واو متحرک ما قبلش مفتوح آن واو را بالف بدل کردند حیات شد و لفظ حیات را در رسم الخط عربی حیوة نویسند الف را بشکل واو و تای فوقانی را مدور نگارند۔

حیدر بمعنی اسد و شیر درنده و لقب حضرت امیر المومنین علی کرم الله وجهه از بحر الجواهر۔

حیز بالفتح و یای تحتانی مشدد و مکسور بعده زای معجمه کرانهٔ هر چیز و بمعنی مکان از منتخب و باصطلاح حکما سطح باطنی جسم حاوی که مماس سطح ظاهری جسم محوی ست و بکسر اول و یای تحتانی معروف بمعنی مخنث و این معنی فارسی ست از برهان و در سراج نوشته که حیز که بمعنی مخنث ست بهای هوز صحیح باشد چرا که در فارسی حای حطی نمی آید۔

حیص بیص بفتح اول و سکون یا و صاد مهمله و فتح موحده و سکون تحتانی و صاد مهمله دو لفظ اند مجموعاً در محاورهٔ عرب بمعنی جنگ و غوغا لفظ اول بمعنی بکسو افتادن از راه و ثانی بمعنی سختی و تنگی از منتخب۔

حیاض بکسر اول جمع حوض۔

حیف بالفتح ظلم و ستم و جور از کشف و خیابان۔

حیال بالفتح و تشدید یای تحتانی بسیار حیله کننده و مکار۔

حیل بکسر اول و فتح ثانی جمع حیله و بالفتح بمعنی توانائی از منتخب و لطائف

حیص الرجال غیبت و کلام بی فائده از لطائف۔

حی العالم نباتی ست دوائی که همیشه سبز و خرم باشد از بهار عجم۔

حین بالکسر وقت و هنگام و روز قیامت و بالفتح هلاکی و مرگ از صراح و منتخب و کشف و لطائف۔

حیوان بفتحات مصدر ست زنده

بودن و زندگانی و بمعنی جاندار مجاز ست
فارسیان بهر دو معنی بیشتر بسکون ثانی استعمال
کنند از بهار عجم و در حواشی بعض کتب منطق
دیده شده که حیوان بالتحریک بمعنی حیاتست
و بفتح اول و سکون ثانی صفت مشبه است
چنانکه سکران۔

حیطان بالکسر طای مهمله دیوارهای خانه
و این جمع حائط ست از کنز۔

حیتان بالکسر و حرف ثالث تای فوقانی
جمع حوت که بمعنی ماهی ست از کنز۔

حیزبون بالفتح و زای معجمه مفتوح
و ضم بای موحده بمعنی زن پیر از شرح
نصاب و کنز۔

حیه بالفتح و تشدید تحتانی بمعنی مار۔

حی کرده بالفتح یعنی احاطه کرده و در قید
آورده و گرفتار ساخته و این معنی از
معنی جمع کردن و فرو گرفتن مستفاد ست

حیره بالکسر اکثر شارحان نصاب در
تحقیق این لفظ عاجز شده نوشته اند که
ظاهرا قومی پس سر را بفارسی حیره میگفته
باشند و شارحی گفته که چیره بجیم فارسی ست
بمعنی پس سر و این زبان قومی ست از
بلاد ماوراء النهر و در برهان نوشته است
که فقها هیر یک لفظ است بمعنی صورت و
روی نیکو ظاهرا قومی هاے هوز را بجای
حطی بدل نموده در آخر ها زائد کرده
باشند و این نزد فقیر مؤلف از توجیهات
سابقه وجیه است والله اعلم بالصواب

حیطه بالکسر بمعنی دیوار گرد چیزے بر آوردن
از منتخب و بمعنی جاے احاطه کرده
شده مستعمل۔

حیاصه بکسر اول و صاد مهمله دوالیکه تنگ
اسپ را بدان استوار کنند از منتخب و در مؤید
بمعنی حلقه تنگ اسپ۔

حیلولة بالفتح و واو معروف میان دو چیز
در آمدن و حائل شدن۔

حیوانی عبارت از گوشت خوردن
و آنچه از حیوان پیدا شود مثل شیر و جغرات
و روغن وغیره و این اصطلاح عاملان و افسون
خوانست از مصطلحات۔

حیی بضم اول و فتح یای اول و تشدید یای
دوم بمعنی شرمگین از لطائف۔

حی بالفتح و تشدید بمعنی زنده و نام حق تعالی و بمعنی میان
ده و قبیله از عرب و بمعنی جمع کردن و فرو گرفتن و اسم
فعلست بمعنی بیا و حی علی الصلوٰة بمعنی بیا بنماز از منتخب
و لطائف و برای هر معانی مذکوره در فارسی تخفیف یا نیز آمده
و در کنز نوشته که حی بالفتح و تشدید جمع کردن و گرد و فرو
گرفتن و بالفتح و تشدید و فتح یا اسم فعلست بمعنی بیا۔

باب خای معجمه

فصل خای معجمه مع الف

خا اسم یکی از حروف تهجی و این حرف گاهی بجیم
عربی بدل شود چون استانلخ و استانلج
ترهٔ معروف و بشین معجمه چون افراختن و
افراشتن و بغین معجمه چون ستیخ و ستیغ بمعنی
چیز راست و مانند نیزه و ستون و بقاف
چون چخماخ و چقماق و بکاف عربی چون
خمان و کمان و خمند و کمند و خرناد و کرناد و بهای
هوز چون خاک و هاک و خای مصدر و ماضی
در اکثر مصادر بزای عربی بدل شود چنانکه
درودختن و ریختن و سوختن و تاختن و
باختن و ساختن و اندوختن و آمیختن و آویختن و
افروختن و انداختن و سختن و ریختن و پرداختن و
گریختن و گداختن و نواختن و در شناختن
بسین مهمله و در فروختن بمعنی بیع بشین
معجمه بدل شود و آهیختن و گسیختن بشلیث
از جواهر الحروف۔

خارا سنگ سخت و نام نوائی از موسیقی
و نوعی از جامهٔ ابریشمی که مانند صوف موجدار
باشد از رشیدی و کشف و برهان و بهار
عجم و مصطلحات۔

خاتون یغما کنایه از آفتاب از برهان
و سراج۔

خاتون عرب کعبه از برهان۔

خائب بکسر همزه که حرف سوم ست
و بعده بای موحده بمعنی ناامید و مایوس
و بے بهره از منتخب و مؤید و مدار و کشف

خاطب مرد زن خواہندہ وخواستگاری کنندہ وشوہر وداماد۔

خارعقرب کنایہ از مریخ چراکہ برج عقرب خانۂ مریخ ست۔

خاک مرکب مراد از موالید ثلاثہ کہ نباتات وجمادات وحیوانات باشد۔

خاک بر لب قسم خوردن در انکار امری از بہار شربت ومصطلحات۔

خار بست آنچہ از خار گرد باغ وزراعت حصار سازند از برہان وسراج۔

خارق عادات معجزہای انبیاء وکرامتہای اولیا۔

خارپشت بشین معجمہ جانوریست مثل روباہ کہ در زمین سوراخ کردہ میماند و بر پشت ودم مثل دوک خارہا باشند بہندی سیہی نامند۔

خاصیت بتشدید صاد مہملہ مکسور وتشدید یای تحتانی مفتوح طبیعت وخوی واثر ودر محاورۂ فارسی بتخفیف صاد وتشدید تحتانی بلکہ بتخفیف ہر دو صحیح ودرست ست۔

خامات بتای فوقانی فلیواز۔

خاج چلیپا وصلیب نصاری از برہان۔

خاد بدال مہملہ بمعنی غلیواز از لطائف وسراج وبرہان۔

خاوند بفتح واو مخفف خداوند از برہان ودر سراج نوشتہ کہ خا مخفف خانہ ووند بمعنی صاحب لیکن خاوند بمعنی مطلق صاحب مستعمل ست۔

خال زیاد آنچہ در اخیر بازی نرد حریف غالب را از اعداد مطلوب زائد افتد یعنی اینکس را برای بردن بازی چہار عدد مطلوب ست وبر کعبتین شش خال ظاہر شدند از انجملہ چہار خانہ را بمہرہ گرفتہ دو عدد زائد را فرو گذاشت پس این دو عدد فرو گذاشتہ شدہ را کہ از حاجت زائد بودند خال زیاد گویند ودر سراج اللغات نوشتہ کہ زیاد نام یکی از بازیہای نردست ماخوذ از معنی لفظ عربی چراکہ در بازی مذکور در ہر نقش یک خال زائدہ کردہ اند وآنرا خال زیاد گویند۔

خار بند آنچہ خار وچوب گرد باغ وکشت نہند برای محافظت۔

خالد بکسر لام جاودان وہمیشہ ونام مردی کہ نہایت کریم بود از شرح دیوان خاقانی۔

خانۂ خورشید برج اسد۔

خابور ببای موحدہ نام موضعی ست از ترکستان۔

خار خار تردد وتفکر واندیشۂ طبیعت برای امر مرغوب وغیر مرغوب از برہان وبہار عجم۔

خار شتر نام گیاہی ست خاردار کہ شتر آنرا برغبت تمام خورد آنرا اشتر خار نیز گویند از جہانگیری۔

خانہ گیر نام بازی چہارم از جملۂ ہفت بازی نرد وآن ہفت اینست خال وزیاد وستارہ وخانہ گیر وطویل وہزاران ومنصوبہ از برہان ورشیدی۔

خانۂ تیر خانۂ عطارد کہ برج جوزا ست وآن از بروج بادی ست۔

خاور بفتح واو بمعنی مشرق وبمعنی مغرب نیز آید از مؤید وسراج وبہار عجم وبعضی گویند کہ در اصل خاور بود چراکہ خار بمعنی ماہ شب چہارم وہم ست کہ بعربی بدر خوانند چون ظہور بدر از مشرق میباشد لہذا رای مہملہ اول را بجہت تخفیف حذف کردند ومشرق را خاور نامند۔

خاسر بکسر سین مہملہ کسیکہ در مال او زیان واقع شود وکسیکہ نقصان خود کند۔

خاطر آنچہ در دل گذرد ودل را نیز گویند چراکہ در عرف دل صاحب خطرہ است از منتخب وبہار عجم وخیابان۔

خاک جگر گیر زمینی کہ دل را از انجا برآمدن ندہد از مصطلحات۔

خاک خوردن تیر بر زمین افتادن وبر ہدف نہ رسیدن تیر از مصطلحات۔

خانہ دار بمعنی مالک خانہ وبمعنی مردم خانہ وپاسبان خانہ از مصطلحات۔

خاکسار مانند خاک ومجازاً بمعنی ذلیل وخوار وگاہی اطلاق این لفظ بمعنی غریب وفانی کنند بسبیل مدح از برہان وخیابان۔

خالی السیر باصطلاح منجمان قمر را خالی السیر وقتی گویند که نظر هیچ کوکب باو نباشد و هرگاه حیات حیوانی مسلوب گردد هیچ کوکب را با طالع او نظر سعد یا نحس نباشد از شروح قصائد خاقانی۔

خام سوز چیزی که از بالا سوخته گردد و از اندرون خام باشد از بهار عجم۔

خایه ریز نان خورشی که از بیضهٔ مرغ سازند و آنرا خاگینه گویند از سراج۔

خاک انداز هرگاه که چیزی کسی گم شود از همه اشخاص مظنون در جای خاک بیندازند تا دزد چیز گم شده را در خاک پنهان کرده بیندازد تا دزد رسوا نشود از مصطلحات

خانه رس آن میوه که آنرا خام از شاخ جدا کرده در خانه پخته و رسیده کرده باشند

خاموش بمعنی خاموشی نیز می آید همچنان لفظ نهان بمعنی نهانی و همچنین لفظ میانجی بمعنی میانجی گری از چراغ هدایت۔

خاش بشین معجمه مادر زن و مادر شوهر از رشیدی۔

خانه بدوش مسافر و فقیر بی تعلق و رند بی خان و مان و محروم و بی قید پریشان حال از بهار عجم وغیره۔

خام ریش بیعقل و مسخره از لطائف۔

خافض بکسر فا و ضاد معجمه فرو اندازنده و حرکت کسره دهنده و نامیست از نامهای حق تعالی و معنی آن خوار کننده جباران

از منتخب و سراج۔

خاضع بکسر ضاد معجمه فرو اندازنده و فروتنی و تواضع کننده۔

خاشع عاجزی و فروتنی کننده۔

خاطف بکسر طای مهمله بمعنی رباینده و در صفت برق خاطف ازان واقع شود که بینائی مردم میرباید از بحر الجواهر کنز۔

خارق از هم درنده و پاره کننده و مجازاً بمعنی کرامت ولی چرا که آن نیز عادت را پاره میکند۔

خانق بکسر نون خفه کنندهٔ گلو۔

خایسک بفتح یای تحتانی و سکون سین مهمله مطرقهٔ آهنگران و زرگران که بهندی هتھوڑا گویند از رشیدی و در برهان و سراج بکسر سوم که یای تحتانی ست

خال بزرگی و فرهنگ و بکسر و بمعنی برادر مادر که بهندی ماموں گویند و نقطهٔ سیاه که بر اندام مردم باشد و این لفظ بهمه معانی عربیست و مجازاً در استعمال فارسی بمعنی آبله و تبخاله نیز آمده از سروری و لطائف و کنز۔

خامل گمنام و فرومایه از لطائف۔

خاتم بکسر تای فوقانی و فتح نیز انگشتری مگر مختار فصحای عجم بفتح از مدار و کشف و سراج و بهار عجم و یکی از ثقات در تالیف خود نوشته که خاتم بفتح تای فوقانی مهر و انگشتری و جز آن که بدان مهر کنند چه

فاعل بفتح عین بمعنی ما یفعل به مستعمل شود مثل العالم ما یعلم به و الصانع ما یصنع به پس خاتم بمعنی ما یختم به باشد و آن انگشتری ست

خام چرم دباغت ناکرده و بمعنی خالص و شراب منقطر از رشیدی و کشف و برهان و لطائف و در بهار عجم نوشته که خام مقابل پخته و پوست دباغت ناکرده و بمعنی خالص چون عنبر خام و سیم خام و بادهٔ خام بمعنی بی اصل نیز می آید چون کار خام و خیال خام و سودای خام۔

خارم شگافندهٔ پردهٔ بینی و برندهٔ بینی و مجازاً بمعنی مفسد و شریر آمده۔

خانهٔ ششم کنایه از برج سنبله و هم بمعنی برجی که از برج طالع ششم افتد و آن خانهٔ بیماری و خوف و خطر است نزد منجمین۔

خافقین بکسر فا و فتح قاف مشرق و مغرب از مدار و کشف و لطائف و کنز۔

خاتون در ترکی از القاب زنان کبار است مگر جمع این لفظ بتصرف فارسیان عربی دان خواتین آمده بطور فرامین از مدار و بهار عجم و لغات ترکی۔

خان لقب پادشاهان ترکستان و ختا و بمعنی رئیس و امیر از رشیدی و برهان و کشف و لطائف و جهانگیری و مؤید و لغات ترکی و در سراج نوشته که خان لقب سلاطین ترکستان ست در ایران

نیز داخل اسمای امرا و سلاطین میشود و بمعنی خانه و کاروانسرای نیز آمده۔

خان ومان خان مخفف خانه ومان بمعنی رخت از بهار عجم و منقول از شرفنامه

خانه بر خروس باز کردن کنایه از خراب کردن خانه از چراغ هدایت۔

خایهٔ غلامان نوعی از انگور از چهار شربت و مصطلحات۔

خاطر نشان در معنی این لفظ تامل ست و معنی این نشانندهٔ خاطر باشد و این مناسب نمی نماید مگر بجایش خاطر نشین مستعمل شود بدانکه اگر نشان بمعنی علامت و رقم اراده کنند بمعنی نشان خاطر بمعنی منقوش خاطر باشد یا آنکه اینچه در ضمیر خطور کند آنرا خاطر گویند اگر خاطر نشان بمعنی نشانندهٔ خطرات و تفکرات گویند درست شود چه گاهی بسبب عدم دریافت چیزی تردد باشد چون از حقیقتش آگاه شود آن گاهی نشانندهٔ تردد و اضطراب میگردد۔

خازن بکسر زای معجمه خزانچی و نگهبان خزانه از لطائف۔

خاقان پادشاه بزرگ از لغات ترکی در قدیم لقب پادشاهان چین و ترکستان بوده حالا بر هر پادشاه اطلاق کنند۔

خاوران بمعنی خاور الف ونون زائد ست و خاور مشرق را گویند و در رشیدی مسطور ست که نام ولایتی ست بسوی مشرق از ایران و در سراج اللغات ولایتی ست از خراسان۔

خانه آبادان کنایه از شخص بے اندیشه درکارها از چهار شربت۔

خاک ریحان اینچه در سفال خاک پر کرده ریحان و سبزه میکارند از شرح سیف الله احمد آبادی و خان آرزو۔

خاک مال کردن بر زمین آوردن پهلوان را از چهار شربت۔

خائن بکسر همزه که حرف سوم ست بمعنی خیانت کننده و دغل باز۔

خاکدان جای که بران خاک و خاشاک اندازند از برهان۔

خارقان نام دهیست نزدیک بسطام از لطائف۔

خانه کن بفتح کاف خانهٔ ویران کننده و ناخلف از لطائف و بهار عجم۔

خارچین اینچه برای محافظت گرد باغ و زراعت و دیوار خانه از خار و چوب بند سازند برای عدم دخول مردم غیر و حیوانات موذیه۔

خامه زدن بمعنی قلم با قط زدن۔

خار در راه نهادن کار مشکل پیش نهادن از مصطلحات۔

خاک فراموشان کنایه از قمار از مصطلحات۔

خارخ زدن یعنی زر قلب با خارج از دار الضرب سکه زدن از مصطلحات

خانه کردن کمان نرم شدن گوشهای کمان از وضع اصلی خود از مصطلحات

خایه نهادن بیضه دادن مرغ و کردن کاری که ننگ باز آرد و بمعنی ترسیدن نیز آمده از مصطلحات۔

خالو عربیست و درین لفظ واو زائد ست برای تحسین کلمه و در لغت بمعنی برادر مادر ست و درین زمان بمعنی شوهر خاله شهرت تمام گرفته۔

خاکدان دیو کنایه از دنیا۔

خازنه بزای معجمه و نون خواهر زن چه خا مخفف خواهر ست از رشیدی و برهان و سراج و کشف و جهانگیری۔

خاگینه نان خورش معروف چه خاگ بکاف فارسی بمعنی بیضهٔ مرغ ست کذا فی البرهان۔

خاره برای مهمله بمعنی سنگ سخت و نوعی از قماش و آن در لوز آفتاب پاره پاره شود چنانچه کتان در مهتاب از چراغ هدایت و سراج اللغات

خازه بزای معجمه گل سرشته و گلابه که بدیوار مالند از برهان و سروری

خالیه حرف چهارم یای تحتانی بمعنی گذشته و قدیم۔

خاصره بکسر صاد مهمله تهیگاه و کمر۔

خانقاه بفتح نون مکان بودن

مشایخ و درویشان معرب خانگاه مرکب از خانه وگاه از عالم منزلگاه و مجلس گاه فارسیان بسکون نون نیز استعمال کنند از بهار عجم۔

خانواده خاندان خان مخفف خانه دواده بمعنی بنا واصل از برهان۔

خاشه بمعنی خاشاک۔

خاک روبه گرد وخاشاک که از رُفتن صحن وجا پیدا می آید۔

خاک انگیخته مراد از کرهٔ زمین۔

خاک فیروزه آنچه فیروزه از کان درست و بزرگ برآید نگینهٔ انگشتری وغیره سازند وانچه ریزهٔ باریک آید آنرا خاک فیروزه گویند از چراغ هدایت و بهار عجم۔

خاک مرده زمینی که رستنی دران نباشد از مصطلحات۔

خایه بیضهٔ مرغان و بیضهٔ مردان و بیضهٔ دیگر جانوران نر۔

خاصه بتشدید صاد مهمله وصفی باشد که یافته نشود مگر در یک شئ مثل ضحک بانسان که در دیگر حیوانات یافته نمیشود و بتخفیف صاد و هاے نسبت در استعمال فارسیان بمعنی چیز بهتر که لائق مردم خاص و امرا باشد و بهمین جهت نام نوعی از جامهٔ سفید و طعامیکه برای عمدگان پزند۔

خالصه خاصه دنیا میخته بجیزی و باصطلاح زمین و ملک پادشاهی که بجاگیر کسے نباشد معنی لغوی از منتخب۔

خانه خواه چون مسافر در شهر وارد شود و باهر که سابقهٔ معرفت داشته باشد بخانه اش درآید صاحب آن خانه خواه است از مصطلحات۔

خاصگی بصاد مهمله و کاف فارسی مقرب و مصاحب پادشاه و رسالدار فوج و خزینه دار و کنیزیکه برای مباشرت و معاشرت باشد و هر چیز نفیس و غریب از برهان و بهار عجم۔

خاکستی نام دوا که بنام خوب کلان شهرت دارد۔

خانی بکسر نون حوض کوچک از سراج و در مصطلحات نوشته که خانی قسمی ست از زر مسکوک رائج در توران۔

خانهٔ ماهی کنایه از آب۔

خارج آهنگی بیرون شدن نغمه از پرده و از بحر و قواعد خود۔

خام دستی ناتجربه کاری و مال بی مصرف خرج کردن از مصطلحات۔

خاتم بندی و خاتم کاری آنکه از عاج و استخوان شتر و چوب وغیره گلها و نقوش بر بعض چیزها کنده وصل نمایند از بهار عجم۔

خاطی کسیکه باراده خود خطا کند و مخطی کسیکه ارادهٔ صواب کند و بے متقصد خطا ازو ظاهر گردد از صراح۔

فصل خای معجمه مع بای موحده

خبا بالفتح پنهان کردن و پوشیدگی و باران و گیاه و بالکسر و در آخر همزهٔ ممدوده بمعنی خیمه از منتخب۔

خبایا بفتح اوّل و چهارم یای تحتانی خیمه ها و پوشیدگی های هر چیز۔

خب بالفتح و تشدید موج زدن دریا و مکار و حیله گر و دلیر و بکسر فریب دادن از منتخب و لطائف۔

خب خب بالفتح آواز بوسه از مصطلحات۔

خبرت بالکسر دانش و دانستگی و آزمایش و بالضم بهرهٔ از گوشت وجز آن و دانستن چیزے از منتخب۔

خبث بالضم پلیدی و پلید شدن و ناخوش شدن از منتخب۔

خبیث پلید و ناخوش۔

خبث الحدید چرک آهن که در وقت گداختن آهن ازو بیرون آید و آنرا ریم آهن نیز گویند از منتخب۔

خبار بالفتح زمین نرم و سوراخناک از منتخب۔

خبر بفتحتین بمعنی آگاهی و بمعنی سخنی که بدان اعلان کنند و بمعنی حدیث نبوی صلی الله علیه و آله وسلم و این لفظ گاهی بمعنی خبردار باشد میرزا جلال اسیر گوید بیت
بیهوشی شراب نگاهش نیافتم ؛ وقتی خبر شدم که دل از کار رفته بود ؛ از منتخب

وچراغ ہدایت وبہار عجم ومصطلحات۔
خبّاز بالفتح وتشدید ثانی وزاے معجمہ نان بز۔
خبز بالضم ودر آخر زای معجمہ بمعنی نان وبالفتح نان پختن از منتخب۔
خبیس بروزن فعیل بمعنی ظریف وخوش طبع از لطائف۔
خبیص بفتح اوّل وکسر ثانی ودر آخر صاد مہملہ طعامیکہ از روغن وخرما سازند از منتخب
خبط بالفتح آمیختگی عقل باجنون۔
خباط بضم اوّل دیوانگی۔
خبن بالفتح پیچیدن کنار جامہ وجز آن ودوختن آن تا کوتاہ شود ودور کردن حرف دوم ساکن از رکن چون از مستفعلن سین بیندازند متفعلن بماند مفاعلن بجاے وی نہند واز فاعلاتن فعلاتن سازند از منتخب ورسائل عروض۔
خبر کسے گرفتن وتدبیر کسی کردن بمعنی گائیدن باشد از چہار شربت ودر چراغ ہدایت نوشتہ کہ خبر کسی گرفتن بفتحتین باصطلاح لوطیان ولایت بمعنی زنا ولواطت بجسی کردن چون با حرف از مستعمل میشود این معنی منظور نباشد۔
خبجبہ بفتح خای معجمہ وسکون باے موحدہ وجیم عربی تمر ہندی وبجای موحدہ نون خواندن غلطست از سراج۔

فصل خای معجمہ مع تای فوقانی

ختار بضم اوّل پاک کردن کشت از گیاہ خودرو از مؤید ودر سراج بفتح اوّل
ختام بکسر موم ولک وغیرہ کہ بران مہر کنند از لطائف وصراح۔
ختن بفتحتین بمعنی داماد وبضم اوّل وفتح فوقانی نام شہر در حدود چین از منتخب ولطائف وسروری۔
ختامہ بکسر موم ولک وغیرہ کہ بران مہر کنند ودر آخر تای تانیث زائدہ۔
ختیعہ زہگیر کہ تیر اندازان در سر انگشت پوشند۔
ختمنہ بالفتح یعنی با مہر چہ در عربی ختم بمعنی مہر کردن ونون زائد وحرف ہا در ترکی بمعنے یای معیت۔
ختلی بالفتح اسپیکہ از ختل آورند وختل بالفتح ولایتی ست از بدخشان وآنرا ختلان نیز گویند بزیادت الف ونون اسپ در آنجا خوب پیدا میشود وبعضی اہل لغت نوشتہ اند کہ ولایتی ست ترکستان قریب بلخ از برہان وجہانگیری ورشیدی ومؤید ومدار ودبالضم خطاست چراکہ ختل بالضم وتشدید فوقانی مفتوح شہر دیگرست بما وراء النہر کذا فی المنتخب ولب الالباب وختلی بالفتح بمعنی فریبندہ نیز آمد کذا فی الصراح والمنتخب ودر سراج نوشتہ کہ ختلی بالضم منسوب بختلان واکثر این لفظ بمعنی اسپ خوب می آید در نسبت الف ونون ساقط میشود

فصل خای معجمہ مع جیم

خجلت بفتحات مصدرست بمعنی شرمندہ شدن وخجالت بزیادت الف خطاست از مزیل الاغلاط ومدار ح ومغرب۔
خجالت بالفتح وخجلت بفتحات شرمندگی وحیا اکثر فارسیان خجلت را بسکون ثانی استعمال کنند وبلفظ کشیدن وبردن وبرداشتن ورسیدن ودادن استعمال کنند صاحب مغرب گوید خجالت از خطای عامہ است مگر اکثر استادان بستہ اند عرفی گوید بیت بخت بے ازرم آن کند خجالت عجز ۞ کہ ضعف باہجل زفاف باداماد ۞ صاحب گوید بیت زراستی نبود شاخہای بے بررا ۞ خجالتی کہ من از قامت دوتادارم ۞ از بہار عجم۔
خج مخفف خجالت۔
خجستہ بنیاد لقب اورنگ آباد کہ شہریست در دکن۔
خجند بضم اوّل وفتح جیم وسکون نون قصبہ ایست از ماوراء النہر از سراج۔
خجیر بکسرتین ویای معروف وقیل بفتح اوّل خوب وپسندیدہ از سراج۔
خجور بضم اوّل وجیم فارسی وواو معروف بمعنی حدود ودر کتب فارسی خجور سغد آمدہ یعنی حدود ونواحی ملک سغد ودر مصطلحات وبہار عجم نوشتہ کہ نام جائیست دشوار گذار از ملک آقی ریانجان کہ تنگنا ہا دارد

وراہش صعب لمر در۔
خجلک نام سرداری از سرداران مغلان۔
خجل بفتح اوّل وکسر جیم بمعنی شرم وحیا داشتن از منتخب وصراح۔
خجستہ بضم اوّل وفتح جیم وسکون سین بمعنی مبارک وہمایون وبکسر جیم خطاست از برہان وجہانگیری ومدار ومؤید وغیرہ۔

فصل خای معجمہ مع دال مہملہ

خدا بالضم بمعنی مالک وصاحب چون لفظ خدا مطلق باشد بر غیر ذات باری تعالےٰ اطلاق نکنند مگر درصورتیکہ بچیزے مضاف شود چون کدخدا ودہ خدا وگفتہ اند کہ خدا بمعنی خود آیندہ است چہ مرکبست از کلمۂ خود وکلمۂ آ کہ صیغۂ امرست از آمدن وظاہرست کہ امر بترکیب اسم معنی اسم فاعل پیدا میکند وچون حق تعالیٰ بظہور خود بدیگری محتاج نیست لہذا باین صفت خوانند از رشیدی وخیابان وخان آرزو ودر سراج اللغات نیز از علامۂ دوانی وامام فخر الدین رازی ہمین نقل کردہ۔
خدارت بکسر اوّل پردہ نشینی از منتخب
خدیعت بفتح اوّل بروزن نصیحت بمعنی مکر وفریب از منتخب۔
خدمت بدال مہملہ چاکری کردن ودر استعمال فارسی بمعنی تحفہ وسلام وکورنش نیز آمدہ از منتخب وبہار عجم وغیرہ۔
خدمات بکسر اوّل وفتح دال مہملہ جمع خدمت نہ بسکون دال۔
خداج بالکسر ودر آخر جیم بمعنی نقصان وناقص وناتمام وزادن پیش از وقت ولادت از لطائف ودر منتخب بفتح اوّل
خدا جواب دہد کلمۂ نفرین ست بمعنی خدا بیر انداز مصطلحات۔
خدا بردارد بمعنی خدا بیر انداز مصطلحات۔
خداوند بمعنی صاحب ومالک ومعنی ترکیبی این لفظ مانند صاحب ومالک ست چرا کہ کلمۂ وند اینجا بمعنی مانندست وبرای نسبت نیز می آید درینصورت باید کہ بر خدای تعالیٰ اطلاق لفظ خداوند نکنند چرا کہ ترک ادبست قائل از رشیدی ودر سراج نوشتہ کہ خداوند بمعنی مالک وصاحب یعنی مانند خدا چرا کہ لفظ وند کلمۂ نسبت ست ومعنے تشبیہے ازان حاصل میشود اگرچہ بمعنی مانند خداست مگر اکثر بمعنی مالک مستعمل میگردد واطلاق لفظ خداوند بر ذات حق تعالیٰ در اشعار اُستادان بسیارست وصاحب بہار عجم نوشتہ کہ در بعض محل لفظ وند در کلمۂ خداوند محض زائد باشد۔
خد بالفتح وتشدید دال بمعنی رخسارہ از منتخب وکنز ودر فارسی گاہے بتخفیف نیز مستعمل میشود۔
خداوندگار بکاف فارسی لفظیست مرکب از خداوند ولفظ گار لیکن گار درینجا کلمۂ نسبت ست کہ افادۂ معنی تشبیہے کند مثل خداوند از سراج ونیز سراج الدین علیخان آرزو ودر سراج اللغات نوشتہ کہ لفظ گار در کلمۂ خداوندگار زائدست چنانکہ در فیروزمند وشادمند لفظ مند زائد است وبعضے محققین نوشتہ اند کہ خداوندگار در اصل خداوندی گار بود گار کلمۂ نسبت ست یعنی منسوب بخداوندی یا را بجہت تخفیف حذف کردہ اند۔
خدر بالکسر پردہ وبفتحتین خوابیدگی وسستی اندام وبفتح اوّل وکسر ثانی بمعنی سست وبے حس از منتخب ولطائف وشرح نصاب وصراح وکنز۔
خدور بفتح اوّل وضم دال مہملہ مرد سست وکاہل از لطائف۔
خدع بکسر وفتح اوّل وسکون ثانی فریب دادن از منتخب وصراح۔
خداع بکسر اوّل فریب دادن از منتخب۔
خدنگ بفتحتین درختی ست کہ چوب آن نہایت محکم وصاف وراست باشد چون اکثر از چوب آن تیر میسازند لہذا مجازاً اسم تیر شدہ از مؤید وکشف ومدار وبرہان ورشیدی وسراج ونوعی از تیر کوچک۔
خدوک بفتحتین وواو معدولہ وسکون

کاف عربی و لواو معروف نیز می آید بمعنی خشم و رشک و خجلت و اندوہ و پریشانی و دوسواس و دغدغۂ خاطر از جہانگیری و لطائف و سراج و رشیدی و برہان۔

خدم بفتحتین چاکران و غلامان و این ہم جمع خادم ست از کنز۔

خدام بالضم و تشدید جمع خادم۔

خدا خدا کردن ترسان ترسان کار کردن از چہار شربت و در مصطلحات بمعنی پناہ بخدا بردن۔

خدایگان بمعنی پادشاہ و خداوند از کشف و مدار و مؤید بدانکہ این لفظ مرکبست از لفظ خدا و از لفظ گان کہ بمعنی لائق و سزاوارست پس لفظ خدایگان بمعنی کسیکہ او لائق خدا باشد یعنی سزاوار تقرب و عنایت خدای تعالی باشد بعض مبتدیان دربادی الرای گمان برند کہ خدایگان جمع ست و خیال نمیکنند کہ گاف از کجا آمد چرا کہ اسمیکہ در آخر آن ہای مختفی باشد در حالت جمع ہا را بکاف فارسی بدل کردہ بالف و نون جمع کنند چنانکہ بندگان جمع بندہ و در آخر لفظ خدا ہاے مختفی نیست کہ بکاف فارسی بدل گردد لیکن اگر باین دلیل خدایگان را جمع گویند جائز باشد کہ صاحب بہار عجم در رسالۂ جواہر الحروف نوشتہ است کہ کاف فارسی گاہی در غیر کلمۂ ذات الہاء در حالت جمع زائد ہم آرند چنانکہ قمرگان بمعنی قمریان و درین باب شعر میر معزی سند آوردہ و در سراج اللغات نوشتہ کہ خدایگان مرکبست از لفظ خدا و لفظ گان کہ کلمۂ نسبت ست چنانکہ رایگان و شایگان کہ در اصل راہگان و شاہگان بود یعنی آنچہ کہ در راہ یابند کہ مفت باشد و انچہ لائق شاہ بود دیگر آنکہ در خدایگان نسبت افادۂ تشبیہ میکند چنانکہ لفظ وند در خداوند یعنی شخصیکہ مثل خدا مالک و متصرف و غالب باشد۔

خدو بضم اول و ثانی آب دہن کہ بہندی تھوک گویند از برہان۔

خدیو بضم اول و کسر دال و یای مجہول بمعنی خداوند از کشف و در مؤید و مدار بکسر و بضم نیز و در برہان و جہانگیری بکسر بمعنی پادشاہ و خداوند و بعضے محققان نوشتہ اند کہ خدیو بضم اول مخفف خدیوند کہ امالۂ خداوند ست و بعضے گفتہ کہ امالۂ لفظ خدای ست چون الف بقاعدۂ امالہ یا شد اجتماع دو یا کہ ثقیل ست لازم آمد یای دوم را بواو بدل کردند خدیو شد۔

خدعہ بالضم و بالفتح و بفتحتین بمعنی مکر و فریب از شرح نصاب و مدار و کشف و منتخب و در کنز بضم۔

خدیجہ بفتح اول و کسر دال بروزن نتیجہ مادر حضرت فاطمہ رضی اللہ عنہا منقول است اول کسیکہ از زنان ایمان آورد حضرت خدیجہ رض بود انتہی از مدار و شرح نصاب۔

خدشہ بالفتح بمعنی خراش و مجازاً بمعنے شک و شبہہ از منتخب و صراح۔

خدری بفتحتین درو لیست کہ حس عضو باطل کند از شرح نصاب۔

خدمتی بیای معروف بمعنی تحفہ و پیش کش و نذرانہ اگرچہ این لفظ عربیست اما بدین ترکیب در فارسی استعمال یافتہ از سراج و برہان و بہار عجم۔

فصل خای معجمہ مع ذال معجمہ

خذف بفتحتین و ذال معجمہ سفال ریزہ از قاموس و صراح و در منتخب و کنز بزای ہوز۔

خذول بفتح اول و ضم ثانی بمعنے شرمندہ و بے بہرہ از لطائف۔

خذلان بکسر اول و سکون ذال معجمہ بمعنی بے بہرگی و فروگذاشتن و بازماندن از صراح و مؤید و مدار و کشف و کنز۔

فصل خای معجمہ مع رای مہملہ

خرس در کوہ بوعلی سینا جائیکہ عدم دانائی ست ہر نادان حکم دانا دارد از بہار عجم۔

خراب بالفتح مصدر عربیست بمعنی ویران کردن فارسیان باستعمال خود بمعنی ویران و ضائع آرند و مجازاً بمعنی مست و بیخود نیز آرند و بمعنی گدا و بمعنی ویرانہ ہم آید از منتخب و برہان و بہار عجم و سراج اللغات و رشیدی۔

خرچوب آن چوب کوچک بر پوست کاسهٔ رباب نهند و تارها بران کشند از شرح قران السعدین۔

خردب بالضم و رای مهملہ مشدد مضموم نام گیاهی بهر بنا که هر وید آن بنا خراب شود از لطائف۔

خرب بفتح اول و کسر ثانی بمعنے ویران از شرح نصاب و لطائف۔

خرافات بضم اول سخنان بیهوده و پریشان که خوش آینده باشد از مؤید و مدار و منتخب و کشف و صراح و این جمع خرافہ است و خرافہ مجازاً بمعنی کلام پریشان و بیهوده و در حقیقت خرافہ بضم اول نام مردیست از عرب که پریان بردہ عاشق بودند و او از ان عالم حکایات میکرد و مردم متعجب شده باور نکردندی لهذا هر سخن که قابل اعتماد نباشد آنرا خرافہ و خرافات گویند از سروری۔

خرافت بضم اول کلام پریشان و بیهوده که قابل اعتماد نباشد در حقیقت خرافہ نام مردے از عرب که پریان بر وعاشق بودند و او از آن عالم حکایات میکرد و مردم متعجب شده باور نکردندے لهذا هر سخن که آن قابل اعتماد نباشد آنرا خرافہ گویند از سروری۔

خرت بالضم سوراخ سوزن از کنز۔

خرق عادت کنایہ از کرامات اولیا چرا که خلاف عادات مے باشد۔

خرابات میخانہ و قمارخانہ از برهان و سراج۔

خرج بالفتح و جیم عربی بیرون شدن و برآمدن ضد دخل فارسیان بمعنی مالی که آنرا خرج توان کرد استعمال نمایند و بجیم فارسی از غلطی ست مگر حالا از کثرت استعمال مردم عیب آن مستور گشت از بهار عجم وغیره۔

خروج بضمتین بیرون رفتن و بمعنے بغی شدن نیز آمده۔

خراج بفتح اول محصول زمین و باج وانچه که پادشاه و حاکم از رعایا بگیرد و بمعنی بکسر خطاست و در بهار عجم نوشته که خراج بفتح اینچه از تحصیل مزروعات ملک از پادشاهان زبردست بدست آید وانچه حق صیانت و حفاظت از سوداگران گرفته شود باج ست تم کلامه و بضم اول و قل و ریشی که در بدن پدید می آید از منتخب و کنز و صراح و خان آرزو در خیابان نوشته که خراج بفتح باج و در فارسی بکسر شهرت دارد بدانکه طور فارسیان است که مصدر باب تفعیل که بر وزن فعال بود بفتح اول آنرا بکسر اول خوانند در بعضے مواقع چنانکه وقار و دمار و وداع و خراج و رواج که در اصل همه مفتوح الاول هستند فارسیان همه را بکسر اول خوانند همچنین حذف تا مفاعلة از او اخر ناقص کنند چنانکه مدارا و مواسا و محاکا و محابا که در اصل مدارات و مواسات و محاکات و محابات ست همچنین بعضے الفاظ مضموم الفاء را مفتوح خوانند چون صندوق و زنبور که بضم ست و بفتح شهرت دارد و این نوعی از تفریس ست چنانکه عرب در تعریب تصرفات نمایند همچنین فارسیان نیز تصرفات دارند از زبانهای دیگر پس این قسم الفاظ را در فارسی غلط نمیتوان گفت اگرچه این قاعده در ظاهر مخالف قول اکثرے از علماست بلکه مخالف بعضے اقوال خودم نیز ست اما انچه بعد تحقیق و تنقیح بثبوت پیوست نوشته آمد۔

خرداد بالضم نام ماه ششم ست که بهندی تقریباً اساڑه باشد و نام روز ششم از هر ماه شمسی از برهان۔

خرسند بالضم بدون واو بمعنی قانع و بمعنی خوش و شادمان و راضی و بواو نوشتن خطاست از مؤید و سراج و برهان جهانگیری۔

خراد بالفتح و تشدید ثانی آنکه چوبها را بر چرخ خراشیده هموار کند چون ماخذ این لفظ در کتب معتبرهٔ لغات عرب یافته نشده و ملا نور الدین ظهوری در خوان خلیل بلفظ نهاد و لفظ خرا در اقافیه ساخته است ظاهرا طای خراط را فارسیان بتصرف خود بتای قرشت بدل کرده بجهت قرب مخرج بدال مبدل نموده اند و در صراح نوشته که باصطلاح شعرای عرب این عمل را اجازه گویند که در یک مصرع حرف روی طای مهملہ آوردن و در مصرعهٔ دیگر دال آوردن۔

خرائد بفتح اول و کسر ہمزہ کہ حرف چہارم ست زنان بگردش رفتگین و دُر ہای ناسفتہ از منتخب و مراح۔

خردمرد اول و چہارم مضموم بمعنی ریزہ ریزہ از لطائف۔

خرد بالضم ضد بزرگ و بمعنی ریزہ ہر چیز از ہر دو معنی براو نوشتن نباید مگر ہر گاہ کہ ماضی خوردن بامعنی حاصل بالمصدر باشد بواو نویسند از سراج و بہار عجم و مؤید۔

خرشید بضم اول و کسر شین معجمہ معنی ترکیبی آن آفتاب روشن چہ خر بالضم بدون واو بمعنی آفتاب و شید بیای مجہول بمعنی روشن چون لفظ خر بالضم تنہا استعمال کنند متاخرین بواو نویسند جہت امتیاز از لفظ خر بالفتح و چون باشید ضم کنند بدون واو نویسند از رشیدی و در سراج اللغات نوشتہ کہ در لفظ خورشید واو معدولہ است این را بی واو نباید نوشت اگرچہ در رشیدی بی واو گفتہ است۔

خروار بالفتح تودۂ چیزی بقدر بلندی جسم خر باشد یا آنکہ چیزیکہ در بار بقدر برداشتن خر باشد یعنی خر آن را تواند برداشت یا آنکہ در اصل خاربار بود بقلب مکانی فتحتین یعنی بار خراسی بارسی کہ متعاسر برداشتن خر باشد یا آنکہ خر بمعنی کلان و خروار بمعنی بار کلان پس درین ہر دو صورت اخیر بار را بمناسبت قرب مخرج بواو بدل کردند از مؤید و مدار و سروری وغیرہا۔

خر بالفتح حیوان معروف کہ بعربی حمار گویند و بمعنی لای شراب و گل تیرہ و بمعنی بزرگ و کلان چنانچہ خرپشتہ بمعنی پشتۂ کلان و خرسنگ بمعنی سنگ بزرگ و بمعنی چوبکی کہ بر کاسۂ رباب و ستار و چنگ نصب کنند و تارہا را بران کشند و آنرا خرک نیز گویند و بہندی گھوڑ گویند و گاہی از لفظ خر مراد مرد احمق باشد از شرح قران السعدین و جہانگیری و رشیدی۔

خرطنبور چوب یا استخوان کوچک بر کاسۂ طنبور نصب کنند و تارہا را بران کشند بہندی گھوڑچ گویند۔

خرخیز بالفتح بدو خای معجمہ و اول را بہلہ و ثانی زای معجمہ بر وزن پرویز نام ولایتی ست از ترکستان قریب خطا از کشف و برہان۔

خردسوز نام آتشخانہ بجہت آنکہ عقل بدریافت آن نمیرسد و بعضے نوشتہ کہ بزبانی خرد بمعنی گناہ ست از شرح و برہان۔

خرخز ہر دو خای معجمہ مفتوح و در آخر زای معجمہ نام شہر از شرح۔

خرز بالفتح و در آخر زای معجمہ موزہ دوختن و بالضم و رزہای مشک و موزہ و بفتحتین مہرہا از منتخب۔

خراز بالفتح و تشدید ثانی چرم دوز از منتخب و کنز۔

خرمگس بفتح اول و سوم و فتح کاف مگس کلان کہ بر جراحت کرم می اندازد۔

خروس بضمتین و واو معروف مرغ خانگی از مؤید و کشف و برہان۔

خرکس بضم کاف عربی بمعنی احمق از مصطلحات۔

خرس بالکسر و سین مہملہ جانوریست پشم دارد کہ بہندی ریچھ گویند و نام دو شکل ست بر فلک جانب شمال کہ بصورت خرس اند یکی را دُب اکبر و دیگر را دب اصغر نامند و خرس بالضم ضیافت جشن ولادت و جمع اخرس کہ بمعنی لال و گنگ ست و بفتحتین بمعنی گنگ شدن و گنگی و بالفتح خم کہ ظرف معروف ست از منتخب و کنز و شرح نصاب۔

خراس بالفتح نوعی از آسیا کہ آنرا خر یا گاو میگردانند و جوازِ روغنگران کہ بدان از کنجد وغیرہ روغن گیرند و بالفتح و تشدید ثانی خم سازندہ کہ آنرا کلال گویند از برہان و شرح خاقانی و کنز۔

خروش بضمتین و واو مجہول بمعنی شور و غوغا از کشف و برہان۔

خردہ فروش بہندی آنرا بساطی گویند از چراغ ہدایت۔

خروس عرش در کتب منقولات مسطور ست کہ بالای عرش خروسی ست کہ پیش از صبح اول او بانگ کند بعد از آن باتباع او خروسان زمین در آواز آیند از بہار عجم وغیرہ آن۔

خرص بالفتح و صاد مہملہ تخمین کردن میوہ

بر درخت و زراعت بر زمین و در دروغ گفتن و بالفتح سنان و چوب نیزه و نخل پیراسته و حلقهٔ زر و نقره و بالکسر شتر قوی و بفتحتین گرسنه شدن از منتخب و لطائف و صراح -

خراط بالفتح و ثانی مشدد آنکه چوبها را بر چرخ خراشیده هموار کند ماخوذ از خراطت بالکسر و خراطی بالکسر بزیادت یا محاورهٔ عوام ست از مزیل و منتخب و بهار عجم -

خرط بالفتح چوب تراشیدن و هر چیز تراشیدن و خراشیده صفا دادن از منتخب وغیره -

خرطبط بط کلان قیل بمعنی ابله و احمق مستعمل از لطائف -

خرطیع بالفتح و یای تحتانی مفتوح و عین مهمله بچهٔ خرگوش از شرح نصاب -

خریف بمعنی خزان و آن وقتی باشد که آفتاب در میزان در آید از بحر الجواهر و در منتخب نوشته که این ماخوذ از خرف ست که بالفتح بمعنی میوه چیدن باشد چون درین موسم از درختان میوه چینند لهذا خریف گویند -

خرف بفتح اول و کسر رای مهمله بمعنی سخت پیر که تغیر در هوش راه یافته باشد از کنز و بفتحتین تباهی عقل از کلان سالی و بالفتح میوه چیدن از منتخب -

خروف بفتح اول بمعنی برهٔ گوسپند وغیره از منتخب صاحب نصاب بمعنی بچهٔ خرگوش آورده -

خرق بالفتح دریدن و پاره شدن و بفتحتین شرمنده شدن و حمق و باصطلاح حکما شرم و حیا کردن در جائیکه شرم و حیا لازم نباشد از منتخب وغیره -

خرخوق پرده دریده شده از لطائف -

خرسک بالکسر و سین مهمله مفتوح و کاف عربی نام بازی اطفال و آنچنان باشد که بر زمین دائره بکشند و یکی در میان دائره استاده شود و دیگران آمده او را زنند و او پای خود را دراز کرده جنباند بهر کدام که پای او خورد او را بجای خود نشاند از رشیدی و سراج و برهان و در مصطلحات نوشته که خرسک بالکسر نام بازی اطفال که طفلی را خرس قرار دهند و اطفال دیگر گرد او گرد او چرخ زنند بهر که لگد زند باز او را خرس سازند و نوعی ست از مفروشات از عالم قالین و فرق آنکه ریشهای قالین را می تراشند و خرسک را تراش نه زنند ریشهای آن مثل پشم خرس آویزان باشد

خرچنگ بالفتح پنج پایه بعربی سرطان گویند و بهندی آنرا گنگو نامند بکسر کاف فارسی و نون بعضے کیکڑا گویند و آن جانوریست که در تالابها میباشد و نیز خرچنگ نام برج فلک بعربی سرطان گویند از سروری و برهان و لطائف -

خرسنگ سنگ بزرگ و کلان از برهان و مصطلحات -

خردل بالفتح و دال مهمله مفتوح دانهٔ باشد بغایت کوچک تیز مزه این عربست نه فارسی بهندی رائی گویند از منتخب و بالفتح و کسر دال بمعنی نامرد و ترسنده از برهان -

خرطوم بضم اول و طای مهمله بینی فیل و بفتح از مدار و صراح -

خرام بکسر اول رفتار نرم با ناز از مدار و مؤید و کشف و جهانگیری و سروری و برهان -

خرم بفتح اول و سکون دوم شگافتن پرهٔ بینی و بریدن و انداختن فا از فعولن و انداختن میم از مفاعلن از منتخب و بالضم و ثانی مشدد مفتوح بدون واو معدوله بمعنی تازه و سیراب و مجازاً بمعنی شادمان و بتخفیف نیز آمده و باین معنی مشترک ست میان فارسی و عربی از منتخب و سراج و بهار عجم مگر بواو هم مینویسند بجهت کراهت التباس بلفظ خرم میم متکلم -

خرق والتیام پاره شدن و باز بهم پیوستن و حکما در خرق و التیام افلاک منکرانند

خرمن بالکسر تودهٔ غلهٔ مالیده و با کاه آمیخته یا تودهٔ غلهٔ صاف و بالفتح انبار خوشه و درخت غله که هنوزش از پای گاوان مالیده و شکسته نباشند از مؤید و کشف و جهانگیری و مدار و سروری و در برهان نوشته که خرمن بالکسر تودهٔ غله ناکوفته و بمعنی مطلق توده نیز آمده و در سراج اللغات نوشته که خرمن بالکسر تودهٔ غله خصوصاً

گرحق آنست کہ بالفتح باشد چراکہ خر بالفتح بمعنی بزرگ و من بمعنی بار باشد مگر چون ترکیب این ہردو لفظ معنی قبیح نیز پیدا می کند لہذا حرف اوّل را مکسور خوانند۔

خراسان نام ملکی در ایران و در اصل بمعنی مشرق ست چون ولایت خراسان از فارس و عراق بطرف مشرق واقع ست لہذا باین اسم موسوم شد از جہانگیری و برہان و سراج و نام پردۂ از موسیقی۔

خرامان بالکسر از کشف و برہان بمعنی خوش رفتار۔

خرقہ بدست کسی تازہ کردن باصطلاح صوفیہ از سر نو بمرشد دیگر بیعت کردن از شروح سکندرنامہ و بہار عجم۔

خراقہ از کسے پوشیدن مرید او شدن از مصطلحات۔

خر گرفتن کسے را احمق فرض کردن۔

خرکمان بمعنے کمان کلان و سخت کہ مزارعان برای کشتن شغال وغیرہ دارند و چیزیست کہ کمانگران کمان را بآن چاق کنند از مصطلحات و چراغ ہدایت۔

خر در پیش خانۂ خود بستن و خر دراز بستن کنایہ از بیغم و فارغ البال بودن و عرض دادن جاہ و شان خود را از مصطلحات۔

خراطین معرب خراتین کرمی دراز کہ در زمین نمناک پیدا شود مرکب از خرہ کہ بمعنی گلست و آتین بمعنی پیدا شدہ از سراج اللغات۔

خرمن کہنہ بباد دادن بدولت گذشتہ لاف زدن و غرور کردن از مصطلحات و بہار عجم۔

خرج راہ شدن در راہ سفر مردن از چراغ ہدایت۔

خرزن بالفتح تازیانہ از لطائف۔

خریدن مشہور ست و بمعنی رہانیدن از چیزے و بدین معنی باز خریدن نیز آمدہ از بہار عجم۔

خرو بالضم و بالکسر سرگین طیور از منتخب وغیر آن۔

خرخشہ بفتح ہردو خای معجمہ بے موقع مجادلہ کردن از جہانگیری و کشف و سروری و مؤید و لغات ترکی۔

خرگاہ بالکسر بمعنی جای خوشی چراکہ خر بالکسر بزبان پہلوی بمعنی خوشی الحال خرگاہ بمعنی خیمہ مستعمل ست بمناسبت آنکہ خیمہ نیز جای خوشی ست از رشیدی و مدار و مؤید و کشف و صاحب برہان نوشتہ کہ خر بالفتح بمعنی کلان چنانکہ در لفظ خرپشتہ و خرمگس و لفظ گاہ بمعنی خیمہ مطلق پس لفظ خرگاہ بالفتح بمعنی خیمہ کلان باشد و در سراج اللغات نوشتہ کہ خرگاہ بالکسر بمعنے جای خوشی و تحقیق آنست کہ خرگاہ بفتح باشد موافق قیاس بمعنے جای بزرگ و کسر خا بسبب کراہیت فتح خاست کہ از اشتراک بمعنی حمار پیدا می شود۔

خربزہ بفتح اوّل و ضم بای موحدہ بمعنی میوۂ خوشبودار کلان چراکہ خر بالفتح بمعنے کلان و بزہ بضم موحدہ و فتح زای معجمہ بمعنی میوۂ شیرین و خوشبودار چون خربزہ بنسبت اکثر میوہ ہا کلان و شیرین و خوشبودار ست لہذا باین اسم مسمی گردید از رشیدی و مؤید و مدار و سروری و سراج

خرمن ماہ بالکسر ہالۂ ماہ از رشیدی و مصطلحات۔

خردہ بالضم بدون واو ریزۂ ہر چیز و بمعنی اخگر و عیب و نکتہ از کشف و برہان و لطائف و جہانگیری و ہمچنین خُرم و خُرسند و خُرد بمعنی کوچک را نیز متاخرین تحقیق کردہ اند کہ بدون واو ست مگر بمعنے بواو نیز روا داشتہ اند شرح زلیخا از محمد افضل الہ آبادی و شرح گلستان از میر نور اللہ

خرقہ بالکسر جامۂ پارینہ و کہنہ پارہ دوختہ از قاموس و سراج و کشف و بہار عجم و منتخب یا آنکہ خرق بمعنی چاک شدن و پارہ شدن ست چون جامۂ فقرا اکثر از پیش گریبان چاک باشد لہذا خرقہ میگفتہ باشند۔

خرمہرہ مہرۂ سفید کہ بعربی ناقوس گویند و بہندی سنکہ نامند و مجازاً خرمہرہ ہای کوچک کہ در ہندوستان در خرید و فروخت رائج ست از سراج و در خیابان نوشتہ کہ

خرمہرہ را در رشیدی بمعنی مہرۂ بزرگ کم بہا، گفتہ و در مؤید از شخصے نقل کردہ کہ خرمہرہ گلی کہ آنرا رنگ دادہ بر گردن خرمی بندند ظاہر ہمانست کہ بہندی کوڑی گویند و ازان آرایش خران سازند و خر درینجا بمعنی بزرگ نیست چنانکہ صاحب رشیدی فہیدہ تم کلام فقیر مؤلف گوید کہ لفظ خر در خرمہرہ کہ داخل نقود ست بمعنی حیوان کہ در عربی حمار گویند زیرا کہ ازان آرایش خران میسازند و لفظ خر در خرمہرہ کہ بمعنی ناقوس و سنکہ ست بمعنی بزرگ و لفظ خرمہرہ ہم بمعنی چیزی سفید کہ در گل تالا بہا ہم میرسد بہندی گھونگا گویند و بدینمعنی در اصل خرہ مہرہ بود چہ خرہ بالفتح بمعنی گل و لای ست۔

خربندہ مالک خر کہ خادم خر باشد۔

خرزہرہ درخت کیزیک قسم آن گل سرخ دارد و قسم دیگر سفید از سراج و سروری و شمسی

خرابی بصرہ کنایہ از خرابی جسم کہ موت باشد۔

خرگہہ کنایہ از برج سرطان کہ خانۂ ماہ ست خاصیت برج مذکور سرد تر ست و گاہی از خرگاہ ہالۂ ماہ مراد باشد۔

خرپشتہ بمعنی کریوہ و پشتۂ کلان۔

خرہ بفتحتین کنارہ یعنی تفل روغن کنجد و سرشف و بمعنی تودۂ خاک و گل تیرہ و بضم اول و فتح ثانی نیلوفریست از حق تعالی و قسمی از مور کہ بعربی ارضہ و بہندی دیمک گویند و بفتحتین و ہای ملفوظ بمعنی خردس و مجازاً بمعنی صراحی کہ آنرا بشکل خروس ساختہ باشند از جہانگیری۔

خرابہ ویرانہ و مجازاً ملک غنیم را گویند۔

خریدہ بالفتح بر وزن خمیدہ بمعنی دختر نارسیدہ و بکر و زن شرمگین و در ناسفتہ از منتخب و برہان و کنز و مؤید و سروری۔

خرزہ بالفتح و حرف سوم زای معجمہ آلت یعنی کیر و تصغیب در از دستبر از لطائف

خرپاچہ بمعنی بچۂ خر۔

خردلہ بالفتح و دال مہلہ نیز مفتوح بمعنی یکدانہ خردل چراکہ تا در آخر کہ ہا بدل شدہ است برای وحدتست و بہندی آنرا رائی نامند۔

خرابی بیای مصدری اگرچہ خراب خود مصدر ست بمعنی ویران شدن مگر در فارسی اکثر لفظ خراب بمعنی ویران مستعمل میشود لہذا یای مصدری ملحق کردہ خرابی گویند۔

خراسانی نام طعام۔

خرج کردن چیزی بمعنی فروختن چیزے از مصطلحات۔

فصل خای معجمہ مع زای معجمہ

خزان حنا بمعنی زردی رنگ حنا۔

خزرج بالفتح و رای مہلہ و جیم قبیلہ ایست از عرب از لطائف۔

خزر بفتحتین بتقدیم زای معجمہ بر رای مہلہ ملکی ست شمالی از ترکستان مردم آنجا سفید رنگ باشند از شرح خاقانی۔

خز بالفتح و تشدید در عربی نام نوعی از جامۂ ابریشمی از سروری و لطائف و مولانا یوسف بن مانع در شرح نصاب نوشتہ کہ جامہ است کہ آنرا از پشم و ابریشم بافند و در برہان مرقوم ست کہ نوعی از پوستین ست و در فارسی بالفتح بمعنی بلندی را و مخفف خزان و امر از خزیدن و نام شہر از لطائف وغیر آن۔

خزف بفتحتین سفال از منتخب و کنز و در صراح بذال معجمہ۔

خزعبیل بضم خا و فتح زای معجمہ و سکون عین مہلہ و کسر موحدہ بمعنی ناحق و باطل از منتخب و کنز۔

خزائن بفتح اول و کسر ہمزہ کہ حرف چہارم است جمع خزانہ چنانکہ رسائل جمع رسالہ۔

خزان در برہان و جہانگیری و سراج اللغات و مؤید و سروری بالفتح بمعنی مدت ماندن آفتاب در برج میزان و عقرب و قوس ہمچنین در شرفنامہ مذکور است و صاحب زفان گویا نوشتہ کہ صحیح تر آنست کہ نام روز بیستم ہم از شہریور باشد و حق این ست کہ خزان بالفتح مرکب از خز کہ بمعنی خزیدن ست و الف نون نسبت یعنی موسم سرد کہ منسوب بخزیدن

مکانات گرم ست یا آنکه خز بالفتح نوعی از جامهٔ پشمین و پوستین ست و الف و نون نسبت یعنی منسوب به پوشیدن خزست۔

خزران بفتح اول و سکون زای معجمه و بعده رای مهمله نام ولایت قریب ترکستان از جهانگیری و سروری و سراج۔

خزاعه بضم اول نام قبیلهٔ از عرب۔

خزانه بکسر صحیح و بفتح که مشهورست خطا چنانکه محققان ظریف گفته اند الخزانة لاتفتح و در کشف نوشته که خزانة بالکسر خانه که درو مال نهند و در صراح بالکسر بمعنی گنجینه و خزائن جمع آن و در منتخب و قاموس بالکسر بمعنی گنجینه و گنجینه داری و در مؤید و مدار و لطائف و کنز نیز بکسر تحقیق کرده اند پس خزانه بمعنی مال و نقود و کثیر مجاز باشد باطلاق ظرف بر مظروف یا باطلاق مصدر بر مفعول۔

خزینه سراج الدین علیخان آرزو نوشته که خزینه لفظ فارسی ست مبدل هزینه بمعنی خزانه و هزینه بمعنی خزانه در کتب لغت آمده و ظاهرست که ابدال خای معجمه بهای هوز در کتب قوانین فارسیه جابجا مسطورست و عبدالواسع در شرح بوستان نوشته که خزینه بفتح خای معجمه و یای معروف فعیله بمعنی مفعول میتواند بود لیکن در کتب لغت نیامده و در عبارت عربیه هم مستعمل نشده پس ظاهر آنست که خزینه بکسر اول و یای مجهول اما خزانه باشد و صاحب بهار عجم نوشته که خزینه در کلام استادان بمعنی مخزن نیز آمده۔

خزی بفتح اول و کسر ثانی و تشدید یا بمعنی رسوا و بکسر اول و سکون زای معجمه بمعنی رسوائی از منتخب و شرح نصاب۔

خزری منسوب بخزران که نام ملکی ست از شرح سکندرنامه خان آرزو۔

خزانگی منسوب به خزانه یعنی چیزیکه خاص و ممتاز پادشاه باشد و ترانهای خزانگی مراد از ترانهای خاص که آنرا پادشاه یاد دارد و میسراید یا آنکه آنرا پادشاه تصنیف کرده است۔

فصل خای معجمه مع سین مهمله

خست بالکسر و تشدید سین بمعنی بخیلی۔

خسارت بفتح هلاکی و گمراهی و زیان از منتخب۔

خساست بفتح ناکسی و زبون شدن و بمعنی بخل مستعمل از منتخب و غیر آن۔

خسر بالضم در عربی بمعنی زیان که در مقابلهٔ منفعت و سود ست و در فارسی بضمتین بمعنی پدر شوهر و پدر زن از منتخب و جهانگیری و رشیدی و سراج۔

خسور بفتح اول و ضم ثانی بمعنی زیان زده از لطائف۔

خس بالفتح خاشاک و کاه و هیمهای باریک و نوعی از گیاه که خوشبودار باشد و بالفتح و تشدید در عربی بمعنی تخم کاهو و فرومایه و زبون و ناکس و بخیل و باین معنی در کتب فارسی بتخفیف مستعمل می شود از منتخب و کنز و برهان۔

خسائس ناکسیها و زبونیها و چیزهای زبون۔

خسوف بضمتین در زمین فرو شدن و گرفته شدن ماه چنانکه کسوف گرفته شدن آفتاب را گویند از منتخب۔

خسف بالفتح در زمین فرو شدن و گرفته شدن ماه از کنز۔

خسک بفتحتین لفظ فارسی ست دانه باشد خاردار که بهندی گوکهرو گویند و آنچه بشکل آن از آهن ساخته در میدان جنگ اندازند و بالکسر گل کاجیره از سراج۔

خسران بالضم زیان از منتخب و کنز۔

خس بدندان گرفتن و خس بدهن گرفتن عجز کردن و امان خواستن چون جنود بر جماعه غالب آیند آن جماعه مغلوب خس بدهن میگیرند که ما حکم گاو داریم کشتن ما روا نیست از رشیدی و برهان۔

خسرو بالضم نام پسر سیاوش بن کیکاوس و نیز نام پرویز بن هرمز بن نوشیروان که عاشق شیرین بود از مؤید و جهانگیری و کشف و مدار و برهان و مجازاً هر پادشاه را نیز گویند و در سراج اللغات و بهار عجم نوشته که خسرو بضم اول ست و بعضی

بکسر اوّل گفته اند و ہمین کسرہ اقوی ست کہ معربش کسری دلالت بر کسرہ دارد و نیز کراہت لفظ خسر کہ بر وزن ست مقتضی بانمعنی ست اگرچہ خسرو بالضم باشد مگر بکسر خواندن اولی ست و نیز صاحب بہار عجم از اُستاد خود نقل کردہ کہ خسرو بالضم اوّل سوم باشد قلب خُوسُرو چہ خو بالضم آفتاب و سو بالضم فروغ ست پس معنی ترکیبی آن آفتاب فروغ باشد و نیز نوشتہ کہ دو رمیست کہ مبدل خوشرو باشد بمعنی خوبرو و نزد فقیر مؤلف خسرو بالکسر بر وزن درہم معرب خش روست و بالضم چنانکہ مشہور ست درست نباشد چرا کہ درین صورت بر وزنی از ہر پنج اوزان اسماے رباعی نمی ماند۔

خستہ بالفتح بمعنی تخم خرما و شفتالو و کنار و شلہ و بمعنی خراب عاشق و بیمار و بمعنی زخمی و شکستہ و گاہی بمعنی مفلس آید از برہان۔

خسک دانہ بکسر اوّل و سکون سین تخم گل معصفر از برہان۔

خسارہ بفتح زیان و ہلاکی و گمراہی از منتخب

خسروانی نوعی از سرود از سراج اللغات

فصل خای معجمہ مع شین معجمہ

خشب بفتحتین و در آخر بای موحدہ بمعنی چوب و ہیزم از لطائف و شرح نصاب۔

خشت بالکسر نیزۂ کوچک آہنی ہندی سانگ از رشیدی و برہان و در سراج نوشتہ کہ خشت بالکسر معروف و نیزۂ کوچک درمیان آن حلقہ از ریسمان بافتہ بندند کہ انگشت سبابہ درمیان حلقہ کردہ بر دشمن اندازند۔

خشونت بضمتین درشتی و درشت شدن از منتخب و کنز۔

خشیت بالفتح و شین معجمہ مکسور و یای مشدد ترسیدن و ترسانیدن از لطائف و منتخب

خشک بند نوعی از علاج زخم کہ زخم را بدون بستن دوای ترعلاج کنند از چراغ ہدایت۔

خشک آور و بمعنی خاموش ماند از لطائف

خشک زر کنایہ از آفتاب و بمعنی زر خالص

خشک قمار خشتی کہ مقامران بران بجول اندازند از مصطلحات۔

خشک مغز سودائی و دیوانہ۔

خشک ریش زخمیکہ از بیرون خشک باشد

خشوع بضمتین و عین مہملہ عجز و فروتنی و خوف از کشف۔

خشف بالفتح چسپیدن و دریافتن و بسنگ سر کوفتن و بالکسر بچۂ آہو از منتخب و شرح نصاب۔

خشک بالضم بمعنی صرف و خالص و بمعنی بیفائدہ و بمعنی بخیل از برہان و چراغ ہدایت و بہار عجم۔

خشوک بضم زشت و حرامزادہ و چرب زبان از لطائف۔

خشتک بالکسر پارچۂ چہار گوشہ کہ زیر بغل جامہ و میان پاجامہ دوزند صاحب جواہر الحروف نوشتہ کہ کاف در آخر براے تشبیہ ست۔

خشم بالکسر بمعنی غصہ از مؤید و لطائف و ابراہیمی شرح سکندرنامہ و در سراج نوشتہ کہ خشم بالفتح بمعنی غضب بکسر نیز گفتہ اند مگر فتح اقوی ست۔

خشن بفتحتین و در آخر نون در فارسی بمعنی پلاس و در عربی بفتح اوّل و کسر ثانی بمعنی ہر چیز کہ درشت باشد و نام دردیست کہ پوست عضو را سخت و درشت گرداند از برہان و منتخب و شرح نصاب۔

خشک پہلو بمعنی بخیل از مصطلحات

خشخشہ بانگ کاغذ و جامہ نو از مؤید و سروری۔

خشیہ بفتح اوّل و سکون ثانی و بعدہ تحتانی بمعنی خوف از منتخب۔

خشک مغزی و خشک دماغی بمعنے دیوانگی و جنون۔

خشوی بضمتین مادر زن و مادر شوہر کہ بہندوستان خوشدامن گویند از رشیدی و کشف۔

خشکاری بالضم آرد نابیختہ کہ نخالہ ازو نگرفتہ باشند و در بعض نسخ خوشکاری بواو نوشتہ از شرح خاقانی۔

فصل خای معجمہ مع صاد مہملہ

خصوصًا بضمتین و تنوین مصدر ست کہ مفعول مطلق فعل محذوف واقع شود یعنی

خَصَصْتُ خصوصًا از بهار عجم۔

خِصب بکسر اول وسکون صاد مهمله وبای موحده فراخی عیش وآسودگی وبسیاری گیاه وشهر آباد واز منتخب وغیره۔

خصوصیت بفتح اول وتشدید یای تحتانی خاص کردن وخاص شدن چیزرا چرا که خصوص بفتح صفت مشبه است ویای تحتانی وفوقانی برای مصدریت ودر قاموس ومنتخب بضم وبفتح هر دو نوشته۔

خصر بفتح اول وسکون ثانی میان مردم یعنی کمر وبفتحتین سرما وسرد شدن وبفتح اول وکسر ثانی بمعنی سرد ترجمهٔ ابرد از منتخب۔

خصائص بفتح جمع خصیصه که بمعنی خواها واثرها باشد۔

خصل بفتح انچه از قسم نقود بر سر داو قمار گذارند از چراغ هدایت ومدار وکشف ودر منتخب نوشته که خصل بالفتح انچه که رهن گرو بندند ودر برهان نوشته که خصل بالفتح داو وشرط گروبندی در قمار۔

خصام بکسر اول جنگ وجدال کردن وجدل کنندگان درین صورت جمع خصم ست از منتخب۔

خصم بالفتح دشمن وبمعنی مالک وصاحب وازین ست که شوهر را خصم گویند از مصطلحات

خصیین تبر که بدان هیزم شگافند۔

خصمانه غور وپرداخت واین از عالم شفقت باشد که در اصل بمعنی ترس ست درین صورت خصمانه بمعنی تربیت باشد که بطور دشمن بر احوال شخصی نظر کرده او را تربیت نمایند وبمعنی مانند دشمن وبمعنی حریف ودرین صورت الف ونون وهای آن برای نسبت وتشبیه باشد یعنی مانند حریف از چراغ هدایت وبهار عجم۔

خصاصه بفتح وهر دو صاد مهمله بمعنی درویشی وبدحالی وبضم انچه بعد از چیدن در درخت انگور بماند از منتخب ولطائف۔

خصمی بیای معروف بمعنی دشمنی وگاهی بمعنی مالکیت دو جهش در لفظ خصمانه مسطور است۔

فصل خای معجمه مع ضاد معجمه

خضرا بالفتح سبزه وگیاه سبز وهر چیز مونث که سبز باشد ونام عمارت ست در همدان وبمعنی آسمان وبمعنی معظم قوم از منتخب وکاشف وصراح وغیره۔

خضاب بکسر هر رنگ عموما وبمعنی وسمه وحنا خصوصا وبمعنی گلگونه نیز آمده بلفظ بستن وزدن ونهادن وکردن وساختن ودادن ورسانیدن مستعمل از بهار عجم وبمعنی رنگین وخضاب کرده شده نیز می آید سعدی گوید

مصرع مدامش بخون دست و خنجر خضاب۔

خضیب بفتح بروزن رقیب بمعنی رنگ کرده شده ورنگین از منتخب وبضم اول وفتح ضاد معجمه نام غلام بهشتی وبعضی بایمعنی بصاد مهمله نیز نوشته اند۔

خضب بالفتح رنگ کردن وبالکسر چیزی که بدان موی را رنگ کنند از منتخب

خضرت بالضم سبزی از منتخب۔

خضریات بضم اول وسکون ضاد معجمه نباتات سبز تر کنایه از ترکاری وتره باد واین جمع خضریست چنانکه حبلیات جمع حبلی ست۔

خضر بالکسر نام پیغمبریست علیه السلام وفتح اول وکسر ثانی بمعنی شاخ سبز وکشت وتره ونام پیغمبر مذکور چرا که هر جا او می نشیند سبزه می روید یا آنکه پیرهنش همه سبزه زار است یا آنکه قدمش برکتی دارد که هر جا گذرش می افتد آن سرزمین سبز وخرم می شود ودر نبوت ایشان اختلاف ست نزد بعضی نبی اند ونزد بعضی ولی وبفتحتین تازگی وسبزی غرض که لقب پیغمبر کرام و نام اصلی ایشان ست بدو وجه است یکی خضر بکسر اول وسکون ثانی باشد دوم خضر بفتح اول وکسر ثانی باشد از لطائف ومنتخب وکنز۔

خضور بالفتح اول سبز شوند وبفتحتین سبزها

خضوع بضمتین فروتنی کردن از منتخب وصراح۔

خضف بالفتح بمعنی جانب از شرح نصاب

خضراء الدمن بفتح اول وسکون ضاد معجمه وکسر دال مهمله وفتح میم بمعنی سبزه که بر جای انداختن سرگین وخاک روبه میروید از منتخب

دخضرای دمن کنایہ باشد از زنان جمیل بداصل و ہر شے کہ بظاہر آراستہ باشد و در حقیقت بی اصل و بد بود۔

خضرخان نام یکی از امرای ہند کہ شاہ تیمور آنرا نائب خود کردہ متوجہ سمرقند شد و بعد از چند سال خضرخان بر تخت دہلی نشست و نام یکی از سلاطین عجم۔

خضارہ بضم اوّل بمعنے دریا از شرح نصاب و صراح۔

فصل خای معجمہ مع طای مہملہ

خط استوا استوا بالکسر و تای فوقانی نیز مکسور بدانکہ خط استوا خطی ست موہوم کہ یک سر آن بمشرق و سر دیگر بمغرب کہ حکما در عین مقابلہ و محاذات دائرہ معدل النہار بروسط زمین فرض کنند بہمیکہ اگر دائرہ معدل النہار قاطع عالم شدہ زمین را ہم قطع نماید پس زمین از جائی کہ قطع شود ہمانجا خط استوا است و معدل النہار دائرہ ایست کہ تنصیف فلک مینماید از مشرق تا مغرب این دائرہ را معدل النہار از ان گویند کہ چون سیر آفتاب برین دائرہ میگردد لیل و نہار در جمیع عالم برابر میشود دیگر در ارض تسعین و آفتاب را برین دائرہ اتفاق سیر در سال دوبار افتد یکے در اوّل حمل و دیگر در آخر سنبلہ و خط استوا را خط استوا ازان گویند کہ در انجا دوازدہ ماہ لیل و نہار برابر می باشد بالتقریب و خط استوا از جنوب چین شروع شدہ بر گنگ و زرد جزیرۂ جکوٹ گذشتہ بر جنوب سرانديپ و جزائر زنگ و بر جنوب سیاہان مغرب بہ بحر اوقیانوس منتہی میشود و خط استوا مجازاً معدل النہار را نیز گویند۔

خطباء بضم اوّل و فتح ثانی و بای موحدہ خطبہ خوانندگان این جمع خطیب ست۔

خطاء بکسر اوّل و سکون دوم و ہمزہ بمعنی گناہ مگر فارسیان ہمزہ را بالف بدل کنند و بالفتح گناہ کردن و نا راست کہ آن نقیض صواب ست و گناہی کہ بی ارادہ باشد و بدینمعنی بمد ہمزہ نیز آمدہ است از منتخب و صراح و بلفتح و بدون ہمزہ نام شہریست مابین ترکستان و چین و توران۔

خط ترسا خط قوم ترسا کہ نہایت پر پیچ باشد۔

خطایا بالفتح جمع خطیہ بمعنی گناہ کردن است از صراح۔

خطوب بضمتین جمع خطب بفتح اوّل و سکون دوم بمعنی کار بزرگ باشد از لطائف۔

خطاب بکسر اوّل سخن باکسی رو برو گفتن و نام و لقب کہ دران مدح باشد و بمعنی ضد غیبت و بمعنی عتاب نیز می آید معنی اوّل از منتخب و لطائف و دوم از لطائف و سوم و چہارم از شمسی۔

خطب بالکسر کلمہ کہ خاطب وقت نکاح گوید و بمعنی کلمہ کہ رافع نزاع باشد بضم خا و فتح طا جمع خطبہ کہ دیباچۂ کتاب را نیز گویند۔

خطبت بالکسر کلمہ کہ خاطب وقت نکاح گوید و بمعنی کلمہ کہ رافع نزاع باشد۔

خطوات بضمتین گامہای یعنی قدمہای این جمع خطوہ است۔

خط بغداد نام خط دوم از طرف کنارہ از جملہ ہفت خط جام جمشید و اسمای آن خطہا این ست اوّل خط جور کہ بفتح جیم ست دوم خط بغداد سوم خط بصرہ چہارم خط ازرق پنجم خط درشکر ششم خط کاسہ گر ہفتم خط فرودینہ از برہان و بہار عجم و مدار و رشیدی و در سروری مرقوم ست کہ بخط لب جام را از ان خط جور نام نہادند کہ چون خواہند کہ حریف را بیدازند تا خط جور پر کردہ میدہند۔

خطر بفتحتین قدر و جاہ و عظمت و بزرگی و بمعنی آفت و دشواری و اندیشۂ ضرر از کشف و منتخب و کنز و سروری و برہان۔

خطیر بمعنی عظیم و بزرگ از کشف۔

خط جواز خطیکہ برای گذشتن کالا در ونذ بگذربانان نویسند از مصطلحات۔

خطف بالفتح ربودن و خیرہ کردن برق بینائی را از منتخب۔

خطاف بالضم و تشدید طائریکہ در عرف آنرا ابابیل گویند از کشف و کنز۔

خط ازرق بفتح الف و سکون زای

معجمہ و فتح را و را و ہملہ نام خط چہارم از طرف کنارہ منجملہ ہفت خطوط جام جمشید از برہان و رشیدی

خط مندل دائرۂ عزیمت خوانان از مصطلحات۔

خط مستقیم خط راست۔

خطام بکسر اول مہار شتر از لطائف و صراح۔

خط ریحان نام خطی از شش خط اختراع کردۂ ابن مقلہ و نیز خطی جلی کہ در عرض و فرش اقسام گلہا نگارند و آنرا خط گلزار نیز گویند

خط از خون نوشتن کنایہ از کمال عجز ست از شرح سکندر نامہ۔

خط بر آب کشیدن کار بیفائدہ کردن و امر دشوار و صنعت عجیب نمودن۔

خط بر خاک کشیدن کنایہ از خجالت و انفعال از مصطلحات۔

خط کشیدن کنایہ از محو کردن و متروک نمودن و بر طرف ساختن و بمعنی ریش بر آوردن و بمعنی نوشتن از برہان و مصطلحات

خطہ بالکسر و تشدید طا زمینکہ بجہت بنا کردن عمارت گرداگرد او خط کشیدہ باشند و حد و پیدا کردہ شدہ باشد تا دیگری در ان دخل نکند و بمعنی پارۂ زمین و در عرف شہر کلان را گویند از صراح و منتخب و لطائف و مدار و کشف۔

خطبہ بالکسر زن خواستن و بالضم آنچہ حمد و نعت خدا و رسول و نصیحت و وعظ بخلق اللہ باشد و بمعنی دیباچۂ کتاب نیز می آید از منتخب و کنز۔

خطفہ بالفتح یکبار درخشیدن و جستن برق بنحوی کہ بینائی را در رباید و چشم را خیرہ کند۔

خط راہ مرادف خط جواز۔

خطوہ بالضم گام یعنی مسافتی کہ میان ہر دو پا بوقت رفتار واقع شود از کشف و منتخب و سروری و شرح نصاب۔

خط الماس و خط شہابی و خط عسلی خط میگون از مصطلحات۔

خط دیوانی خط شکستہ اہل دفتر از مصطلحات۔

خطی بالفتح و طای مشدد منسوب بخط کہ نام موضعی ست و بمعنی نیزہ در ینصورت منسوب بموضع مذکور یا منسوب بخط در راستی نوعی از بر دیمانی ست کہ خطہا سے دران بافتہ باشند و آن بنسبت سادہ قیمتی باشد از مدار

خطمی بالکسر گل خیرو از کشف و بحر الجواہر و کنز۔

فصل خای معجمہ مع فا

خفایا بالفتح پنہانیہا از کشف و کنز۔

خفا بفتح پوشیدگی از صراح و کشف و در بحر الجواہر خفا بکسر بمعنی پوشش۔

خفر بفتحتین بمعنی شرم و حیا و نگاہبانی از شرح نصاب۔

خفیر بمعنی شرمناک فریاد رس و نگہبان و رہبر و قاصد از لطائف۔

خفت و خفیر بالضم آہستگی و درنگ و تاخیر و نیز بمعنی جماع از رشیدی و برہان و سروری و لطائف و بہار عجم و سراج۔

خفاش بالضم و تشدید فا و شین معجمہ نام طائر کہ آنرا شپرک گویند از قاموس و منتخب و مدار و بحر الجواہر۔

خفض بالفتح و در آخر ضاد معجمہ فرود آمدن و انداختن کسی را از مرتبۂ خود و کلمہ را کسرہ دادن و تن آسانی و عیش و نرم رفتن از منتخب۔

خف بالضم و تشدید موزہ و بالفتح سوختہ چقماق و ہیمہ از لطائف و کنز۔

خفاف بالفتح و تشدید فای اول موزہ دوز و موزہ فروش۔

خفرق بالکسر و را و ہملہ نیز مکسور بمعنی زشت و بد از مدار و مؤید و در کشف بفتح اول و ثالث و در لطائف نیز بفتح اول و سوم بمعنی زشت و بدخو و در سراج اللغات خفرق بالفتح و را و ہملہ مفتوح بمعنی بغیرت و این معرب خفرگ ست چہ خف گیاہی ست بغایت نرم و رگ بمعنی معروف درین صورت کنایہ از سست و نرم رگ بمعنی سست و بعضی نوشتہ کہ بالفتح معرب خفرگست و خفرگ مخفف خفتہ رگ باشد یعنی شکستہ رگ و بغیرت و ضمۂ خا را بفتح بدل کردہ اند چرا کہ از ان

۱؎ یعنی موی خط مردم سفید رنگ مائل باندک سرخی یا سفیدی باشد ۱۲

فعلل بضم در کلام عرب نیامده۔
خفریق بمعنی زشت و بد از لطائف و خفریق اگرچہ بمعنی بدست مگر التزاماً بمعنی شرم وندامت آمده۔
خفیق آواز رفتن آب و آواز وزیدن باد و صاحب خفقان و سرجنبانیده از غلبۂ خواب از منتخب و نام مرض نیز نوشته اند۔
خفچاق بالفتح وجیم فارسی قومی ست از ترکان صحرانشین و دشت خفچاق دشتی است که دران قوم خفچاق بود و باش دارند و اینچه بعضی گمان برند که خفچاق نام بیابانی ست خطاست از لغات ترکی تحقیق نموده شد۔
خفتک بالضم و حرف سوم تای فوقانی مرض کابوس از برہان۔
خفقان بفتحات ثلاثه نام مرض و بسکون ثانی خطا از مزیل و منتخب و کشف و صاحب بہار عجم نوشته که خفقان بفتحات مگر فارسیان بسکون ثانی نیز آرند بمعنی طپیدن دل۔
خفتان بالفتح نوعی از جامۂ سپاہیان یعنی چلته از جہانگیری و کشف و برہان و سراج و مدار و مؤید و رشیدی و سروری۔
خفاجه در برہان و منتخب و سراج نوشته است که خفاجه بفتح اول وجیم عربی قبیله ایست در عرب از بنی عامر که اکثر آن قوم راهزنی میکنند و بجیم فارسی غلط است۔
خفچه بالضم وجیم فارسی بمعنی چوبدستی کوچک که برسر آن آهن سرتیز نصب کنند و پہلبانان برای راندن گاو در دست دارند از مصطلحات۔
خفیه بالضم پنهانی و پوشیده و آشکارا و این از لغات اضداد ست از شرح نصاب و صراح۔
خفه بفتحتین فشردن گلو باشد و بمعنی گلوفشرده نیز آید از برہان و بہار عجم و در جواہر الحروف نوشته که خفه در اصل خبه بود بباء فارسی بمعنی افشردن گلو و بمعنی آنکه او را گلو فشرده باشند مجاز ست۔
خفته بالفتح بمعنی خمیده و درین مصرعۂ مثنوی مصرعه لنگ و لوک و خفته شکل و بی ادب ٭ بهمین معنی خمیده است از لطائف و برہان و در سراج اللغات باین معنی بالضم نوشته است۔
خفگی بفتح اول و ثانی صحیح ست و بسکون ثانی چنانکه در مردم مشہور شده خطاست در اصل بمعنی افشردگی گلوست و بمعنی ضبط غضب و آزردگی خاطر مجاز باشد۔

فصل خای معجمه مع لام

خلفا بضم اول و فتح لام جمع خلیفه۔
خلا بالفتح آبخانه و جای خالی و خالی شدن از منتخب و وجود خلا نزد حکما محالست ایشان میگویند که هرچه در عالم موجود ست ملاست هر مکان و هر شی جو فدار که آنرا در عرف خالی گویند آنهم از هوا پرست۔
خلاب بفتح صحیح ست نه بکسر بمعنی آب و گل که در را ههابیاشد از برہان و کشف و سراج و جہانگیری و مؤید و رشیدی و در خیابان نوشته که خلاب بالکسر و قیل بالفتح زمین گلناک که پا دران بماند و بدشواری برآید و بعضی نوشته آب و گل که گنده شود۔
خلافت بکسر بجای کسی بعد وی بودن از صراح و منتخب و کشف۔
خلت بضم اول و فتح لام مشدد بمعنی دوستی و بالضم و سکون لام بغیر تشدید بمعنی خصلت نیک از صراح و شرح نصاب
خلاقت کهنه شدن و کهنگی از لطائف
خلاعت بکسر از مرض غم خوردن و بفتح از فرمان مادر و پدر بیرون آمدن و بی سامان و پریشان شدن و فسق و فجور از منتخب و لطائف۔
خلقت بالکسر آفرینش از صراح۔
خلعت بالکسر جامۂ دوخته که کسی را پوشانند و بفتح خواندن خطاست از قاموس و مؤید و کشف و منتخب و مدار و لطائف و سروری شارح فاضل نوشته که خلعت بالکسر چون ماده این لفظ خلع ست بفتح اول بمعنی کندن جامه درخت و کشیدن کفش وغیره دور نیست که در اصل خلعت جامه باشد که از تن خود کشیده بدیگری دهند و در بہار عجم خلعت بالکسر جامه که از تن خود کشیده بکسی دهند در عرف جامۂ که

ملوک و امرا بشخصی بخشند و آن کم از سه پارچه نباشد۔

خلوت بالفتح ست و بکسر بمعنی تهی شدن و تنهائی و خالی شدن مکان از غیر از مؤید و مدار و کشف و منتخب و مزیل و در بهار عجم نوشته که خلوت بالفتح خالی شدن و مجازاً بمعنی جای خالی و بلفظ گزیدن و داشتن مستعمل و خلوت باصطلاح صوفیان دو نیم روز باشد که در گوشه نشینند برای عبادت از شرح۔

خلیج بفتح اوّل و یای معروف و در آخر جیم عربی نهری جوئی و شاخی که از دریا بر آمده باشد از مؤید و کشف و برهان و مصطلحات

خلع روح جان خود بجسم دیگری انداختن و این طلسمیست جوگیان را۔

خلوت صحیح تنها بودن زن و شوهر بجهت همبستری در مکانیکه طفلی یا گربه یا سگی یا حیوانی دیگر در آنجا نباشد۔

خلخ بفتح اوّل و ضم لام مشدد بروزن فرخ نام شهری از ترکستان از سراج و سروری و کشف و برهان و جهانگیری و لسان الشعرا و مدار و مؤید۔

خلد بالضم بقای دائم و همیشگی و نام بهشت و نوعی از موش کور از صراح و منتخب۔

خلود بضمتین همیشه و همیشگی از منتخب۔

خلار بالفتح نام موضعی از توابع شیراز که شراب آنجا خوب باشد از شرح دیوان خاقانی۔

خلیع العذار بفتح اوّل و ضم عین مهمله اوّل و کسر عین مهمله دوم و بعده ذال معجمه دو کلمه مرکب است بمعنی برآمده فسار و شکسته پالهنگ کنایه اسپ بی لگام و شتر بی مهار از کشف و صراح و سروری و مؤید چه خلیع بمعنی بیرون کرده شده و عذار بمعنی فسار که آنرا پالهنگ نیز گویند و بهندی باگڈور نامند۔

خلاش بکسر و در آخر شین معجمه گل ولای که در راهها می آید باشد از جهانگیری و بالفتح شور و غوغا از برهان۔

خلش بفتح اوّل و کسر لام بمعنی خلیدن و بمعنی خصومت و مناقشه مستعمل و بفتح لام خطاست از برهان۔

خلاص بکسر اوّل بمعنی خالص و برگزیده و بمعنی صدق و محبت و بمعنی بوته زرگران و بالفتح مصدر است بمعنی رستن و رهائی از منتخب و کشف و سروری و صاحب بهار عجم نوشته که خلاص بالفتح مصدر است و خلاصی بزیادت تحتانی نیز در محاوره فارسیان واقع است مثال خلاص سعدی گوید **بیت** یکی گفت از چار سوی قدمها چه گردی که آمد بجانت خلاص ؛ مثال خلاصی یحیی شیرازی گوید **بیت** سفر از غم خلاصی که دهد محنت نصیبا نرا ؛ همان در بحر باشد گر چه کشتی بر کنار آید ؛ و لفظ خلاص که مصدر است در محاوره فارسیان

بمعنی مفعول نیز آید یعنی بمعنی رها و آزاد۔

خلوص بضمتین ساده و پاک شدن و مجازاً بمعنی دوستی و خالص و دردی که در ته چیزی مانده باشد از منتخب۔

خلط بالکسر هر چیز که آمیخته شود و یکی از اخلاط اربعه که صفرا و خون و بلغم و سودا باشد و بالفتح آمیختن از منتخب۔

خلیط بمعنی شریک و انباز در حقوق ملک و شوهر و ابن عم و آمیزش کننده با کسی و گل آمیخته با کاه از منتخب و کنز۔

خلع بالفتح از جای بر آمدن[1] و بمعنی بیرون کردن جامه و موزه و بمعنی خلعت دادن و بالضم طلاق گرفتن زن بعوض بخشیدن مهر و کابین یا بدادن مال دیگر از کشف و لطائف و کنز۔

خلاع بکسر اوّل جمع خلعت که می پوشند۔

خلف بالفتح بمعنی پس و فرزند بد اطوار و بفتحتین بمعنی از پس آینده و فرزند نیک و صالح و بالضم خلاف کردن وعده و بکسر اوّل و سکون ثانی پستان ستور و انسان و چیز مختلف مر دیستر نده و بفتح اوّل و کسر ثانی شتر ماده ای آبستن از منتخب و صراح

خلاف بکسر اوّل درخت بید و ناسازگار کردن با هم در اصل معنی این لفظ وا پس استاده شدن است و بمعنی ناسازگاری مجاز است بلفظ کردن و انگندن و افتادن مستعمل از منتخب و کشف و شرح نصاب

[1] و بمعنی برآمدن عضو از بندگاه

وبهار عجم وبعضی برای معنی درخت بید
بفتح نیز نوشته اند۔
خلوق بفتح اول وضم ثانی بمعنی بوخوش
از مدار وسروری وصراح ومؤید وکشف واز
کتابی دریافت شد که درتاج اللغات و
شرفنامه نیز همچنین ست ودر منتخب نوشته
که نوعیست از بوی خوش۔
خلاق بکسر نوعی از خوشبو وبالفتح بهرهٔ
تمام از خوبی وبالفتح وتشدید بسیار آفریننده
ونام حق تعالی از منتخب۔
خلق بفتح اول وسکون ثانی آفریدن
وآفریده وآفریده شدگان وآفرینش وافترا
کردن ودروغ گفتن وبالضم وبضمتین خوی
وعادت ومروت واکثر اطلاق آن بدون
قید بر نیک آید وگاهی بتقیید بر قبیح بمعنی
خوی بد آید وبمعنی دین وبفتحتین کهنه شدن جامه وبمعنی جامهٔ
کهنه وبمعنی بکسر لام نیز آمده از منتخب وبهار
عجم ولطائف وصراح۔
خلال بکسر بمعنی درمیان وفاصله میان
دو چیز ودوستی کردن مصدر از باب مفاعلة
ودوستان وخصلتها از منتخب وکنز ودر کنز بمعنی
چوب دندان نیز نوشته وبمعنی خس وکاه نیز
می آید ظاهرا بمعنی از روی مجاز ست۔
خلیل بمعنی دوست صادق ولقب حضرت
ابراهیم علیه السلام۔
خلخال بالفتح حلقهٔ طلا ونقره که در پای
کنند وآنرا در فارسی پای برنجن گویند و

نام شهریست در آذربایجان از سراج
ومنتخب برهان۔
خل بالکسر وتشدید لام بمعنی یار ودوست
وبالفتح وتشدید لام بمعنی سرکه از سروری
وشرح ولصاب وکنز۔
خلل بفتحتین کشادگی ورخنه وتباهی کار
بلفظ آمدن وافگندن وانداختن مستعمل
از منتخب وبهار عجم۔
خلم بالکسر آب سطبر وغلیظ که از بینی برآید
ودلبر وبمعنی یار ودوست از کشف وسروری ودر برهان
برای معنی آب غلیظ بینی بالضم ست۔
خلجان بفتحتین وحرف ثالث جیم
عربی بمعنی خلیدن وکنایه از تردد وتفکر
ووسواس از برهان ومدار ودر بهار عجم
نوشته که خلجان بروزن رمضان لفظ
عربیست فارسیان گاهی بسکون ثانی نیز
استعمال کنند۔
خلاشان کنایه از حاسدان و
دشمنان ومفسدان۔
خلقان بضم اول وسکون لام وبعده
قاف بمعنی کهنه از مدار وکشف ودر صراح
وخیابان نوشته که خلقان بالضم بمعنی
جامهای کهنه باشد چرا که این جمع خلق
ست که بفتحتین بمعنی جامهٔ کهنه باشد۔
خلع بدن جان خود بجسم دیگری انداختن
وجدا کردن بدن از روح واین عمل گیا
که بریاضت حاصل میکنند ودر اصطلاح

حکما این را عمل سیمیا گویند بروزن کیمیا
خلان بالضم وتشدید لام بمعنی دوستان
واین جمع خلیل ست بروزن فعلان و
بعضی گویند که در اصل خلال بود مشتق
از خلت پس لام دوم را بنون بدل
کردند از جهت قرب مخرج که هردو
وسطی اند۔
خلیلی مرو خلیل از قسم آلو منسوب
بمرو ومرو بروزن سرو نام شهریست از
ایران۔
خلو بضم اول وثانی وتشدید واو خالی
شدن وبالفتح خلوت کردن از منتخب۔
خلاشه بفتح وشین معجمه خاشاک از
سراج۔
خله بفتح اول وثانی بمعنی سیخ سرتیز و
هر چیز که خلنده باشد مثل درفش وبمعنی
چوب دراز که بآن کشتی را رانند و
بمعنی دردی نیز آمده که چنان معلوم
شود که کسی در عضو سوزن می خلاند از
برهان وبعض شرح ثقات۔
خلطه بالضم انبازی وآمیزش معاشرت
کردن باکسی از منتخب۔
خلابه بفتح فریفتن بزبان از لطائف
ومنتخب۔
خلیفه از پس کسی آینده ودر کاری
قائم مقام کسی شونده وپادشاه ولیعهد
بدانکه خلیفه در اصل خلیف ست بروزن فعیل بمعنی

پس آینده بعده دوم آن تا که برای نقل از معنی وصفی بمعنی اسمی می آید لاحق نموده بمعنی بمعنی قائم مقام و نائب مناب استعمال کنند و نظر از معنی وصفی که از مفهوم میشد بر داشتند چنانچه در لفظ کافیه و شافیه و ذبیحه و این تا را تای نقل گویند چرا که نقل میکنند مزید علیه خود را از معنی وصفی بسوی معنی اسمی۔

خلال مائده بکسر اول رشته میده که بشیر و شکر خورند بهندی سوئیان گویند۔

خلاصی این لفظ غلط ست چرا که خلاص بدون یا خود مصدر ست از تالیفات نور الله وخان آرزو و بعضی گویند که جائز باشد چرا که این نوعی از تصرف فارسیان ست۔

خلاق المعانی بفتح اول و تشدید لام لقب خاقانی۔

خله جانی بفتحتین لقب پهلوانست که محمد قائم نام داشت از چراغ هدایت و بهار عجم۔

فصل خای معجمه مع میم

خمود بضمتین سرد شدن آتش و بیهوش شدن و آرام گرفتن از لطائف و منتخب۔

خمار بکسر اول بمعنی دامنی یعنی چادر باریک که شخص که زنان بر سر پوشند و بالفتح و تشدید میم بمعنی خمر سازی و می فروش و بضم اول و تخفیف میم انچه بعد زائل شدن نشه شراب اعضا شکنی و درد سر پیدا شود و در منتخب نوشته که خمار بقیه مستی ست که در سر ماند۔

خمیس روز پنجشنبه و لشکری که پنج فوج داشته باشد و آن مقدمه و قلب و میمنه و میسره و ساقه باشد چنانکه در ترکی هراول و قول و جرنغار و برنغار و چنداول از منتخب و لطائف و کنز۔

خمط بالفتح نوعی از اراک میوه کوچک دارد و اراک پیلو را گویند و شیر ترش و هر چیز ترش و هر چیز تلخ و درخت خاردار از منتخب و صراح و شرح نصاب و صحاح۔

خمع بالکسر و عین مهمله بمعنی گرگ و رند از منتخب و صراح و کنز۔

خمیازهٔ خشک آرزوی بیحاصل از مصطلحات۔

خمول بضمتین گمنام بودن و گمنامی از منتخب و صراح و کنز و کشف۔

خمل بفتح خای معجمه و سکون میم ریشهای جامه و بمعنی خالص از منتخب۔

خم و چم بفتح اول و فتح جیم فارسی ناز و ادا که از معشوق هنگام خرام بروی کار آید از بهار عجم۔

خم زدن کنایه از گریختن از بهار عجم۔

خم افلاطون در کتب تواریخ نوشته اند که چون افلاطون بسن پیری رسید در خم بزرگ بنشست شاگردان بموجب وصیت او سر خم محکم بسته در غار کوهی نهادند۔

خماهن بضم اول بروزن کشادن نوعی از سنگ ست تیره رنگ بسرخی مائل از برهان و سروری۔

خمیازه بر چیزی کشیدن در آرزو و اشتیاق آن چیز بودن از مصطلحات۔

خم کسی خوردن فریب کسی خوردن از مصطلحات و بهار عجم۔

خم اندر خم داشتن مساوی و حریف بودن از چراغ هدایت۔

خمخانه بالضم شرابخانه باعتبار انکه اکثر در شرابخانه خمها نهاده میباشند از برهان

خمسهٔ متحیره پنج کواکب سیاره سوای قمر و شمس و آن عطارد و زهره و مریخ و مشتری و زحل باشد و متحیره از آن گویند که اینها را گاه گاهی رجعت میشود یعنی سیر معمولی خود گذاشته بجانب عقب خود رفتار سیر میکنند باز از آن طرف برسر گردیده بسیر معمولی خود آیند۔

خمسهٔ مسترقه بضم میم دوم و قاف بدانکه سال شمسی سه صد و شصت و پنج روز و ربع روز ست مگر متاخرین تاریخ فرس هر ماه شمسی را سی روزه گیرند و پنج روز زائد را در آخر اسفندارمذ افزایند و این پنج روز را خمسه مسترقه گویند و از آن ربع روز باقی مانده در یک صد و بست سال یک ماه جمع کرده سال صد و بستم را سیزده ماهه گیرند و اسمای خمسهٔ مسترقه

اینست اهنود اشنود اسفندار د هشت
هشتویش و خمسهٔ مسترقه ازان گویند که گویا
این پنج روز را از میان سال زدیده اند
و بعضی نوشته که وزیری از سلاطین عجم
این پنج روز را از تمام ممالک وجهتی می
برد و بحساب نمی آورد ۔
خمیر مایه چیزیکه نشاسته زیادتے آن
چیز باشد در عرف فقط خمیر گویند از بهار عجم
خمره بالضم و تخفیف میم بوریا و بالفتح تخفیف
خمره و بالضم و تشدید میم خم کوچک ۔
خمیازه لفظ مشترک ست بمعنی دهن دره
و فاژه و هم بمعنی کشیدن اعضا بسوی بالا
و این را خمیازه ازان گویند که اعضا را
بخم میگیرد از سراج ۔
خم عیسی یکی از معجزات عیسی علیه السلام
بود که اگر جامهٔ صد رنگ را در خم می انداختند
سفید و سیاه بر می آمد از لطائف ۔

فصل خای معجمه مع نون

خنفسا بالضم اول و فتح فا و سین مهمله کرم
سرگین غلطانک که در نجاست پیدا میشود
بعربی آنرا جعل نیز گویند و بهندی گبریلا
خنفشی بالضم و ثای مثلثه مفتوح بمعنی
شخصیکه علامت مرد و زن هر دو داشته
باشد از منتخب و صراح و برهان ۔
خنیا بروزن دنیا بمعنی سرود و نغمه از
برهان و سروری و سراج ۔
خنگ بت بالکسر و کاف فارسی
و ضم بای موحده بمعنی بت سفید و مجازاً
پیاله بلور و نام عاشق از شرح خاقانی ۔
خنیاگر بالضم مطرب و قوال ۔
خنزیر بالکسر خوک از منتخب ۔
خنجیر بالکسر بوی که از سوختن استخوان
و چرم و چراغ خاموش بر آید از برهان ۔
خنصر بالکسر و صاد مهمله مکسور و مفتوح هر
دو وضع بمعنی انگشت کوچک از منتخب ۔
خنور بفتح اول و ضم نون و واو معروف
ظرف و کاسه و آوند و مطبخ از برهان و
لطائف و بمعنی کندوی غله و کندوی
آب نیز آمده ۔
خندگار بضم اول و سکون نون و دال
مهمله موقوف و کاف فارسی مخفف خداوندگار
و مجازاً بمعنی سلطان و شاهنشاه و بمعنی
استاد معلم نیز آمده درینصورت مخفف
خواندگار ست ۔
خندریس بروزن زنجبیل شراب
کهنه و گندم کهنه از منتخب و کنز ۔
خناس بالفتح و تشدید نون دیو کشنده
و واپس رونده از منتخب ۔
خنافس جمع خنفسا که کرمی باشد سیاه
رنگ در سرگین و نجاست ۔
خنوس بفتحتین پس چیزی نهان شدن
بفتح اول و ضم ثانی پنهان شونده از منتخب
و لطائف ۔
خندق بالفتح معرب کنده که بفتح کاف
عربیت از رسالهٔ معربات ۔
خنق بفتح اول و نون مکسور خفه کردن
گلو کسیکه او را خفه کرده باشند از لطائف
و صراح ۔
خنگ بالکسر و کاف فارسی یعنی سفید
خصوصاً اسپ سفید چون بسیاهی یا بسبزی
مائل باشد سبزه خنگ گویند و اگر سفید
خالص باشد نقره خنگ نامند از رشیدی
و خنک بفتحتین و کاف عربی بمعنی سرد و خوش
و خرم و گاهی بمعنی نامرد آید از سروری
و صراح اللغات و لطائف و برهان و جهانگیری
و کشف و سکندری لیکن در مدار الافاضل
بمعنی سرد بضم اول و فتح نون آمده ۔
خنبک بالضم و بای موحده مفتوح
برهم زدن کفهای دست بنوعی که آواز
با صول بر آید و نوعی از جامهٔ درشت
که فقیران پوشند از برهان و در کشف
بمعنی خروش و سردم زدن ۔
خندهٔ جام موج جام شراب ۔
خندهٔ زمین دمیدن سبزه و ریاحین
از سراج ۔
خنیده بفتح اول بروزن رسیده بمعنی
پسندیده از رشیدی و در مؤید بالضم و
در برهان بفتح و ضم هر دو ۔
خنگ مگسی اسپ سفید که بر آن
خالهای سیاه یا سرخ باشند ۔

فصل خای معجمه مع واو

خوشا بمعنی بسیار خوش چہ الف در آخر لفظ خوشا برای افادۂ معنی کثرت ست۔
خوانا بواو معدولہ بمعنی خوانندہ وخطی کہ بے تامل توان خواند از بہار عجم۔
خون بہا ترجمۂ دیت یعنی زری وچیزیکہ درعوض خون بوارثان مقتول دہند از بہار عجم گاہی مجازاً بمعنی مقابل ومانند باشد۔
خود حساب کسیکہ محاسب اعمال خود باشد از مصطلحات۔
خون درمیان نشست یعنی جنگ درمیان نشست از مصطلحات۔
خوست بفتح خای معجمہ کہ بوی ضمہ دارد وواو معدولہ بمعنی کوفتہ ومالیدہ از برہان۔
خواست بمعنی خواستن وسوال کردن از خیابان۔
خوشۂ چرخ برج سنبلہ وگاہی برای ایمعنی فقط لفظ خوشہ آید از برہان۔
خوخ بالفتح ہر دو خای معجمہ بمعنی شفتالو از شروح نصاب۔
خورداد بالضم نام ماہ شمسی ست کہ بہندی تقریباً اساڑھ باشد ونام روز ششم از ہر ماہ شمسی ودر برہان این لفظ را بدون واو نوشتن اشارہ کردہ۔
خویشاوند مانند خویش ومنسوب بخویش چہ لفظ آوند برای افادۂ معنی مانند ونسبت آید درینصورت لفظ خویش بمعنی خود باشد نہ بمعنی کسیکہ در رشتہ قریب باشد پس چون برادران وخویشاوندان در رعایت وپاسداری خاطر مانند نفس خود باشند لہذا برادران وعزیزان را مانند جان خود تصور نمودہ خویشاوند گویند۔
خورد بمعنی لائق از لطائف ودر سراج اللغات نوشتہ کہ خورد بضم واو معدولہ بمعنی طعام وغذای بزرگ وبعضی گویند کہ برای معنی ضد بزرگ یعنی کوچک در اصل بے واو بودہ والحال بواو شہرت دارد وبمعنی سزاوار ولائق تم کلامہ وخورد صیغۂ ماضی از خوردن کہ بمعنی وارد ومتصل شدن چیزے بر چیزے چنانکہ وارد شدن چوب وسنگ وغیرہ بر جسم مضروب بوقت زدن ضارب۔
خوشید بواو مجہول وشین معجمہ ویای معروف بمعنی خشک شد واین صیغۂ ماضی ست از خوشیدن از کشف وبرہان۔
خواب صیاد کنایہ از غفلت ساختہ از مصطلحات ودر چراغ ہدایت بمعنی مکر وفریب۔
خوشنود قلب خوشند یا خوشون کردن ون ہر دو کلمہ نسبت ست خوشنود بدون واو نیز رسم خط ست از بہار عجم۔
خود بواو معروف بروزن زود بمعنی کلاہ آہنی از برہان دبفتح اول وواو معدولہ بمعنی خویش وگاہی زائد ہم آید۔
خورشید بکسر شین معجمہ ویای مجہول ست اگر معروف خواندن آن فصیح وبعضی از متاخرین در لفظ خورشید نوشتن واو تجویز نکردہ اند وکسانیکہ بفتح شین خوانند خطاست از برہان ومدار ومؤید ودر رشیدی نوشتہ کہ خُر بالضم بمعنی آفتاب ورشید بمعنی روشن چون بمعنے آفتاب تنہا استعمال کنند بواو نویسند بجہت امتیاز از خر بالفتح کہ ترجمۂ حمار ست وچون با شید ضم کنند بے واو نویسند۔
خوید بفتح اول وکسر واو بروزن بعید وخید بالکسر بغیر واو بروزن عید ہر دو درست از سراج وچراغ ہدایت وبرہان ومؤید ودر سراج اللغات شعر در سند خوید بفتح شعر در سند خید از فرہنگ قوسی وغیرہ منقول ست۔
خورشید چہ مہ کرد کہ او نہ خواہد کرد این مثل در جای استعمال کنند کہ جد وپدر فلانی چہ کردند کہ پسر اوشان خواہد نمود۔
خون کبوتر شراب سرخ۔
خوردہ کار بمعنی دانا ودقت پسند وباریک بین۔
خور بفتحتین سستی ودر فارسی بالضم وواو معدولہ بمعنی خوراک طعام خوردنی وآفتاب ونام روز یازدہم از ہر ماہ شمسی ودر قدیم لفظ خور را کہ بمعنے آفتاب ست بی واو می نوشتند متاخرین بجہت رفع اشتباہ بلفظ خر کہ بمعنی حمار ست بواو نویسند از رشیدی

وبرهان وفرهنگ حکیم نورالدین وجهانگیری وکشف۔

خوار بضم اوّل وفتح واو ودر عربی آواز گاو وبضم اوّل وواو معدوله در فارسی بمعنی ذلیل وخراب و نام جائیست از عراق که زمین آنجا سخت وکم زراعت است از شرح قصائد خاقانی۔

خواستگار طلبگار۔

خورشید سوار کنایه از سحرخیز وبیدار دل از سراج اللغات۔

خویش دار مرد بااحتیاط که خود را از آفات محفوظ دارد۔

خوازه گر بضم اوّل وواو معدوله وزای معجمه بمعنی خواهنده وخواهشگر از لطائف

خوالگر و خوالیگر بضم اوّل ویای معروف وکاف فارسی بمعنی طباخ و باورچی از کشف۔

خوشگوار بضم کاف فارسی بمعنی چیز شیرین یا مطلق لذیذی که طبیعت از خوردنش خوش شود از کشف و مؤید۔

خودسوار خودرای وخودسر از مصطلحات

خوندگار بضم اوّل وواو معدوله وسکون نون ودال مهمله موقوف وکاف فارسی صاحب مدار وصاحب فرمان ورشیدی و باید دانست که مخفف خداوندگارست ولقب سلطان روم نزد اهل ایران۔

خوگر بکسر کاف فارسی مخفف خوگیر یعنی شخصی که بچیزی عادت داشته باشد از کشف ولطائف ودر سراج اللغات نوشته که خوگر بفتح کاف فارسی بمعنی الفت گیرنده واین مخفف خوگارست۔

خواجه عبدالقادر نام یکی از استادان علم موسیقی که در فن نغمه وسرود مهارت تمام داشت۔

خون دار بمعنی خونی از مصطلحات۔

خونریز بمعنی خون ریزنده وبمعنی خون ریختن که مصدرست نیز آمده از بهار عجم۔

خون خروس کنایه از شراب سرخ۔

خون ناموس کنایه از شراب از مصطلحات۔

خوش بفتح خای معجمه که بوی ضمه از واو معدوله وسکون شین معجمه بمعنی شاد وبمعنی خوب وبضم خا غلط لهذا خوش را با سرکش وغش قافیه کرده اند با هش وخامش وخمش از خیابان آن ولفظ خود نیز بفتح خای معجمه وواو معدوله وسکون دال ست لهذا خود را با بد قافیه کنند از بهار عجم۔

خویش بواو معدوله قوم وقریب و بمعنی خود وآنچه در هندوستان داماد را خویش گویند هرچند مجازست مگر بمعنی در محاورهٔ زبان دانان یافته نشد از سراج ودر لطائف بمعنی قبله ومزارع و خوب وخوش نیز نوشته وصاحب بهار عجم نوشته که خویش مرادف خود مگر قدری تفاوتست چرا که لفظ خود فاعل فعل و تنبیه او واقع میشود بخلاف خویش زیرا که میگویند که خود میکند ونمیگویند که خویش میکند وخویش مفعول ومضاف الیه واقع میشود۔

خواجه تاش غلامان ونوکران یک خواجه هریک دیگری را خواجه تاش باشد از بهار عجم وکشف ومدار وبرهان وسراج ونزد فقیر مؤلف تحقیق اینست که خواجه تاش در اصل خواجه داش باشد دال را بجهت قرب مخرج بتا بدل کرده اند وداش بترکی مرادف لفظ هم آید که بجهت اشتراکست چنانچه بولداش بمعنی همراه وداکداش بمعنی هم قوم وهم چشم۔

خواب خرگوش تغافل وفریب از کشف وسراج۔

خواص بتشدید صاد ودر محاورهٔ فارسی بتخفیف جمع خاص که مقابل عام باشد وجمع خاصه وبمعنی خدمتگاران وپرستاران ممتاز وبمعنی خدمتگار ومصاحب واحد نیز می آید از مصطلحات وغیره و صاحب بهار عجم گوید که بدو سه معنی اخیر اصطلاح ممتازان هندست۔

خوض بالفتح وضاد معجمه در آب در آمدن ودر چیزی در رفتن بفکر از کشف

ومنتخب سروری۔
خوش غلاف شمشیری کہ باندک حرکت از نیام خود بخود بدر آید۔
خواطف بفتح اول وکسر طای مہلہ ربایندہ او صیدہا۔
خوارق افعال وخصائل کہ خلاف عادات دیگر مردمان باشد ومجازاً کرامات اولیا
خورنق بفتح اول ودوم وچہارم کہ نون باشد وسکون را ء مہلہ بروزن شکرلب نام قصری عجیب کہ نعمان بن منذر برای بہرام گور از سنمار معمار بنا کردہ بود از منتخب مدار ومؤید وکشف وبرہان۔
خودک بضم واو معدولہ وفتح دال مہلہ وکاف عربی بمعنی خلجان خاطر ووسواس از سراج۔
خوراک کسبت از خور کہ بمعنی خورش است واک کلمہ ایست مفید معنی نسبت از رسالۂ معتبر نوشتہ شد۔
خوشترک بسیار خوشتر۔
خول بفتحتین حشم وخدم ودولت از منتخب۔
خوال براو معدولہ بمعنی طعام خوردنے وبمعنی دیدہ کہ چراغ از سراج۔
خوش قلم کاغذیکہ بسیار صاف باشد کہ بخوبی توان نوشت از مصطلحات۔
خواتم بفتح اول وکسر تای فوقانی این جمع خاتم است۔
خودکام خودرای از برہان۔

خورشید لب بام کنایہ از آخر عمر۔
خوش عنان اسپ مطیع وفرمانبردار کہ باندک اشارۂ عنان بہر سو کہ خواہند بگردد۔
خوشیدن خشک شدن از برہان۔
خوشانیدن متعدی خوشیدنست بمعنی خشک شدن از خیابان۔
خوشدامن مادر زن ومادر شوہر از برہان وسراج وبعضی محققان نوشتہ اند کہ این فارسی ساختۂ ہندیان فارسی دان است
خوان معروفست بلفظ گستردن وچیدن ونہادن وآراستن وساختن وانداختن وکشیدن انگندن مستعمل از بہار عجم۔
خوانین بفتح اول جمع خان کہ لغت ترکی ست کہ در اصل لقب پادشاہان ترکستانست والحال در لقب امرا مستعمل شدہ وفارسیان عربی دان این لفظ را بطور عربی جمع کردہ اند۔
خواقین جمع خاقان کہ بمعنی پادشاہ بزرگ ست در ترکی۔
خواتین جمع خاتون ست کہ در ترکی زن پردہ نشین ست واین جمع بتصرف فارسیان عربی دانست۔
خورتجیون بضم اول وواو معدولہ وسکون رای مہلہ وخای معجمہ موقوف وکسر جیم عربی وسکون تحتانی وفتح واو دیولیست کہ در زنان برای ناملیت

حلول کند از مؤید وشرح خاقانی۔
خوردن معروف وبمعنی وارد ومتصل شدن چوب وسنگ ومضارب برجسم مضروب ودر چراغ ہدایت بمعنی ملاقی شدن نیز آمدہ۔
خوزستان بزای معجمہ ولایتیست از فارس از برہان۔
خولنجان بالضم واو معروف وکسر لام وسکون نون ولجیم جیم عربی دوائیست کہ آن بیخ برگ تنبول ست بہندی کلیجن گویند از مؤید ودر بحر الجواہر بفتح۔
خواب پریشان خواب موحش وخوابیکہ با بیداری وبی آرامی آمیختہ باشد از مصطلحات۔
خود را بجی رساندن با برابری حاصل کردن از مصطلحات۔
خودفگن یکتاز از مصطلحات۔
خودشکن فروتنی کنندہ از مصطلحات۔
خوی از بغل روان شدن کنایہ از شرمندہ شدن از رشیدی۔
خوش نشین کسیکہ ہرجا کہ او را خوش آید ہمانجا ساکن شود از مصطلحات۔
خو بالضم بمعنی عادت از سراج وبالفتح گیاہ خودرو کہ در کشتہا روید وچوبہا کہ معماران بران نشستہ کار کنند وبدین ددور کردن وکف ست وعشق پیچان از لطائف۔

خواسته مال و زر و اسباب از برهان و
در شرح نصاب آورده که چون مال را
مردم میخواهند لهذا خواسته نام کرده اند
خون گرفته اجل گرفته۔
خوبله بفتح خای معجمه کر بوی ضمه دار و واو
معدوله گنج و داراست از برهان۔
خورده بالضم ریزهٔ هر چیز و بمعنی نکته
و عیب و انگار از لطائف و جهانگیری و بعضی
محققان این لفظ را بدون واو نوشتن
صحیح گفته اند صاحب بهار عجم این لفظ را
بواو و بدون واو هر دو وضع نوشته۔
خواجه بمعنی خداوند و در توران القاب
سادات ست و بمعنی غلام خصی نیز اگرچه
برای این معنی خواجه سرا مشهور ست مگر در
هندوستان بجهت تمیز از لفظ خواجه که اکثر
القاب عزیزان باشد الف حذف کرده
خوجه مینویسند و میخوانند از چراغ هدایت
و فقیر مؤلف لفظ خواجه را در لغات ترکی
بمعنی مالک یافته ازین معلوم شد که این
کلمه ترکی ست و در بعضی فرهنگها خواجه بمعنی
وزیر نوشته اند۔
خوشگاه باصطلاح لوطیان فرج از
مصطلحات۔
خوره بضم اول و واو معدوله در آخر
های مفتوح نوعی از مرض که موی بریزاند از
سروری و بهندی بالخوره گویند و در برهان
بمعنی جذام ست و در سراج نیز بمعنی جذام

خوبانی زردآلوی خشک شده را گویند
که مغز بادام در آن می نهند از برهان۔
خودسری تکبر و استغنا کردن
از اطاعت کسے۔
خورای بمعنی لائق منقول از شرفنامه
خون گرمی الفت و محبت۔
خواری بمعنی دشنام نیز آمده از بهار
عجم۔
خواستگاری طلب نمودن چیزی را
مگر بمعنی شادی تقرر نسبت مناکحت مستعمل
خوی بفتح اول و واو معدوله بمعنی عرق
که بهندی پسینا گویند و بمعنی جامهٔ لطیف
آبریشمی سرخ رنگ و نام جائی ست و
بفتح اول و کسر واو و یای معروف بمعنی
آب دهن از رشیدی جهانگیری و سروری
و مؤید و سراج و بمعنی جامهٔ لطیف منقول از
شرح قران السعدین مگر در سراج اللغات
برای معنی آب دهن بیای مجهول و در
جهانگیری برای معنی آب دهن بضم اول
خودسازی تهذیب اخلاق خود
کوشیدن و ظاهر خود آراستن از مصطلحات
خوزی بروزن روزی منسوب بخوز
که نام ولایتی ست که آن را خوزستان نیز
گویند از سراج۔
خواجه فرعی خواجهٔ نقلی که اصل نباشد
خورده کاری دقت پسندی و
صنعت باریک و نازک استادان

دستکار نمایند از چراغ هدایت و بهار عجم

فصل خای معجمه مع ها

خه بالفتح و های ملفوظ بمعنی خوشا و
این یکی از کلمات تحسین ست گاه
برای تاکید تحسین خه خه مکرر نیز می آید
از سراج۔
خه خه بفتح هر دو خای معجمه واه واه
بسیار خوب۔
خهی بفتح اول کلمهٔ تحسین و تعجب چنانکه
زهی و این در اصل خه بود و آنچه مردم
خهی را بقیاس زهی بکسر خا خوانند
غلط ست از سراج و مؤید و سروری و برهان

فصل خای معجمه مع یای تحتانی

خیفا بالفتح و حرف سوم فا مؤنث اخیف
ست و خیفا بمعنی اسپی ماده باشد که یک
چشم سیاه و دیگر سپید دارد و بمعنی صنعت
نام صنعتی ست که یک کلمهٔ آن منقوط
و دیگر غیر منقوط باشد از شرح مقامات
حریری۔
خیاب بالفتح و تشدید تحتانی و در آخر
بای موحده بے بهره و ناامید۔
خیریت بتشدید یای تحتانی ثانی از کشف
خیرات اعمال نیک این جمع خیرت
و خیر در اصل اخیر بود صیغهٔ افعل التفضیل
همزه را حذف کرده حرکت یا بما قبل دادند
خیاطت بکسر اول دوختن جامه
از منتخب۔

خیبت بالفتح و حرف ثالث بای موحده و بعده فوقانی بمعنی ناامیدی و یاس از کشف و در کنز بے بہرگی۔

خیانت بکسر دغلی و ناراستی از منتخب و صراح۔

خیرباد کلمہ ایست کہ در وقت رخصت با یکدیگر گویند مجازاً بمعنی رخصت سفر مستعمل شود از بہار عجم۔

خیار بکسر اول قسمی از ترکاری کہ آنرا اکثر خام میخورند و بمعنی اختیار و برگزیدن و برگزیدگان و مدت خیار در فسخ بیع سہ روز ست از مؤید و مدار و منتخب۔

خیر بالفتح و تشدید یای مکسور و در ار بہار صیغہ صفت مشبہ یعنی بسیار نیکوکار و بالفتح و تخفیف یا نیکوئی باین معنی مصدر ست و بمعنی نیکوتر درین صورت مخفف اخیر ست کہ صیغہ اسم تفضیل باشد ہمزہ را از اول حذف کردہ حرکت یا بما قبل دادہ انداز منتخب و صراح وغیرہ

خیرسر بیہودہ گرد و بو الہوس و پریشان و سرکش۔

خیرخیر بہردو خای معجمہ و ہر دو یای معروف بمعنی بیہودہ۔

خیز بیای مجہول و زای معجمہ بمعنی موج آب و مستی مادہ کبوتر وقت نشاط از زیر

خیز و میز مرکب بدو یای مجہول و دو زای معجمہ بمعنی ذوق و شوق و اختلاط و ارتباط۔

خیرہ کش بالکسر و یای معروف و ضم کاف عربی ناحق کش و بی سبب کش و انچہ در مؤید بمعنی ضعیف کش نوشتہ غلط است از بہار عجم و سراج و در رشیدی و برہان و سروری بمعنی بے محابا و بیباک و ظالم

خیش بالفتح نوعی از جامہ کہ تارہایش سطبر باشد و آن از انواع کتان و تعصب رومی باشد از قاموس و صحاح و صراح و صاحب بحر الجواہر نوشتہ کہ خیش بالفتح جلبابی باشد از کتان و صاحب منتخب گوید کہ خیش بالفتح نوعی از جامہ است کہ تارہای سطبر دارد و صاحب مؤید الفضلا نوشتہ کہ خیش بالکسر و یای مجہول جامہ معروف کہ در بافت آن پنبہ بار میکنند و صاحب رشیدی نوشتہ کہ خیش بالکسر بیای مجہول جامہ سطبر کتان کہ تارہای آن گندہ باشند و نیک مخلص یافتہ باشند و صاحب مدار الافاضل نوشتہ اند خیس بالکسر بیای مجہول جامہ باشد پنبہ آگندہ و این پنبہ را در بافت آن داخل کنند چنانکہ ابریشم در غالیچہ و صاحب جہانگیری نوشتہ کہ خیش بالکسر بیای مجہول نوعی از بافتہ کہ در بلاد گجرات و سندھ اکثر میبافند و در برہان بالکسر ست فقیر مؤلف گوید کہ چون از تتبع کتب خاص لغات عرب معلوم شد کہ بالفتح و از پنج کتب دیگر دریافت گردید کہ بالکسر بیای مجہول ست پس بوضوح پیوست کہ نزد فارسیان بالکسر بیای مجہول ست و در محاورہ عرب بالفتح از خلاصہ تقاریر ہمہ صاحبان فقیر را بہ ثبوت میرسد کہ خیش ہمین ست کہ در دیار ما آنرا کھیس گویند و این تفاوت از تغیر لہجہ ہندیانست و انکہ بعض صاحبان قید کتان آوردہ اند شاید کہ در بعض بلاد از تارہای کتان میبافتہ باشند و در بعض دیار پنبہ ے آمیختہ باشند و چون قید تارہای گندہ و سطبر کردہ اند ازین سبب ست کہ ریسمان آنرا دوتارہ کردہ میبافند و برای تحقیق قول صاحب جہانگیری از نساجی کہ در بافتن کھیس مہارت تمام داشت پرسیدم کہ اصل کھیس از کدام ملکست گفت از ملک سندھ و پنجاب پس اولی آنست کہ لفظ خیش را بالفتح خوانند مطابق قاموس و صحاح وغیرہما اگرچہ بالکسر نیز صحیح ست تا التباس نشود بلفظ خویش کہ در ملک ما بمعنی داماد مستعمل است و لفظ کھیس چنانچہ مشہورست ظاہر عند التحقیق از زبان بلغا نازیبا باشد واللہ اعلم بالصواب۔

خیلتاش بالفتح دو کلمہ مرکبست بمعنی گروہ غلامان و نوکران کہ از یک رسالہ باشند و بمعنی صاحب امیر نیز آمدہ از

رشیدی و در سراج اللغات نوشته که جماعهٔ سپاه که شریک باشند در قوم و طائفه و فقیر مؤلف گوید که تاش درین لفظ مبدل داش ست که بدال مهمله در ترکی کلمهٔ اشتراک ست چنانکه درفارسی لفظ هم در لفظ همقوم و همگروه پس خیلتاش بمعنی هم خیل باشد یعنی چندکس که در خیل یک صاحب حاضر باشند۔

خیاط بکسر اوّل بمعنی سوزن و بالفتح و تشدید یا بمعنی درزی از منتخب و شروح نصاب و کنز و در تهذیب و در صحاح بکسر اوّل بمعنی رشته نیز آمده۔

خیط بالفتح بمعنی رشته خیط اسود سیاهی شب و خیط ابیض روشنائی صبح از منتخب و کنز۔

خیک بالکسر و یای معروف و کاف عربی بمعنی مشک که در و آب پر کرده می آرند از رشیدی و سروری۔

خیارک بکسر اوّل قسمی از ورم و دنبل که در بن ران پیدا آید۔

خیطل بالفتح و طای مهمله بمعنی گربه که حیوان معروفست از شرح نصاب

خیل بالفتح سواران و گروه مردم و غیره و گلهٔ اسپان و بمعنی بسیار و بمعنی کم از کشف و سراج و مدار و منقول از شرفنامه و در بهار عجم نوشته که خیل بالفتح سواران و اسپان و این جمعیت که واحد ندارد و بعضی جمع آن خیول گفته اند فارسیان بمعنی مطلق جماعه و گروه استعمال کنند خواه ملائکه و پری خواه انسان و طیور و وحوش و حشرات

خیال بفتح پندار و صورتی که در خواب بینند یا در بیداری تصور کرده شود و بمعنی صورتی که در آب و آیینه نماید از کشف و سراج و کنز و صاحب مؤیّد الافاضل نوشته که بفتح صحیح ست نه بکسر و قول صاحب بحر الجواهر گفته که بفتح نام قوتیست که نگاه میدارد چیزی را که قبول کرده است آنرا حس مشترک از صورتهای محسوسه اگرچه غائب شوند آن صورتهای محسوسه و صاحب منتخب نوشته که بالکسر بمعنی تصور و پندار و در فرهنگی نوشته که آنچه در باغ و کشت برای راندن طیور نصب کنند و در بهار عجم نوشته که خیال بکسر پندار و گمان و بلفظ بستن و بافتن و کردن و سنجیدن و کشیدن و دیدن و خاستن مستعمل و بلفظ پختن کنایه از طمع و توقع داشتن۔

خیول بضمتین اسپان و سواران از کنز

خیام بکسر اوّل جمع خیمه از منتخب و کشف و کنز و بالفتح و تشدید یای تحتانی بمعنی خیمه دوز از کنز و تخلص شاعری۔

خیم بکسر اوّل و فتح یای تحتانی جمع خیمه از منتخب و بالکسر و یای معروف در فارسی بمعنی خو و عادت از برهان و در سراج اللغات نوشته که اگرچه بمعنی خوی و عادتست مگر از کلام فردوسی بمعنی خوی بد ظاهر میشود۔

خیشوم بالفتح و شین معجمه بینی و استخوان بینی از کنز۔

خیاشیم بفتح اوّل پردهای بینی و بنهای بینی۔

خیر مقدم بفتح میم کلمه ایست که دوستی در وقت آمدن دوستی میگوید بجهت تفؤل نیک و استفسار وجه آمدن یعنی خیرست آمدن تو۔

خیسیدن و خیسانیدن بالکسر و یای اوّل مجهول بمعنی تر کردن از رشیدی

خیزران بالفتح و زای معجمه مضموم که حرف سوم ست درخت بید که بهندی بینت گویند و این معرب خیزرانست که بکسر اوّل و یای مجهول و وقف زای معجمه باشد یعنی زای معجمه نیز بما بعد خود ساکن ست از رسالهٔ معربات و منتخب مؤید و مدار و کشف و قنیه و برهان و در کتابی دیده ام که این لفظ مرکبست از دو امر یکی خیز دیگر لفظ ران چون اکثر از چوبش دستهٔ چابک سپان میسازند و آن آلهٔ خیزاندن و راندن اسپ ست لهذا باین اسم مسمی گشت۔

خیروان بالفتح نام موضعیست گویند که ظهور مهدی آخر الزمان آنجا خواهد شد۔

خیر باد گفتن رخصت و وداع نمودن و رخصت شدن از سراج اللغات۔

خیو بفتح اوّل و ضم تحتانی و واو معروف

آب بہن از مؤید و جہانگیری و در برہان نوشتہ کہ بالکسر و یای معروف ست و بفتح اول و ضم تحتانیہ نیز صحیح باشد و در سراج اللغات نوشتہ کہ خیو بضمتین و قیل بکسر اول و ضم دوم آب بہن و این کہ در برہان بکسر اول و سکون دوم نوشتہ خطاست۔
خیرو بالکسر خطمی از سراج۔
خیرہ بالکسر و یای معروف در فارسی گشتہ و حیران و متعجب بسیار و آشکارا و شوخ و سست و تاریک تیرہ و عضو در خواب رفتہ و بیہودہ و سرکش و دلیری بی وجہ و بی سبب از مؤید و لطائف و بہار عجم و سراج و سروری و رشیدی و برہان و خیرہ بکسر اول و فتح یای تحتانی لفظ عربیست بمعنے اختیار و برگزیدگی در منصور
مصدر ست و بمعنی نیکان و نیکوتران در منتخب جمع خیر ست کہ بمعنی نیکو و نیکوتر باشد از بیضاوی و منتخب و فصول اکبری۔
خیمہ بالفتح صحیح و بالکسر خطاست چراکہ این لفظ عربیست در عربی یای مجہول ہیچ جا نیامدہ مگر بندرت در حالت امالہ از مؤید و مزیل و کشف و سروری و صاحب بہار عجم نوشتہ کہ خیمہ بالفتح بلفظ زدن و کشیدن و برکردن و برپا کردن و نصب کردن مستعمل و بلفظ افگندن ہم آمدہ۔
خیشخانہ بالفتح خانۂ کہ امرا در موسم گرما از پارچہ خیش سازند و آب بران پاشند و خیش قسمیست از کتان تارہای سطبر دارد و تنک میبافند از شرح خاقانی و منتخب
خیلخانہ خاندان از سراج۔
خیری بالکسر و یای معروف بر وزن پیری و انواع آن بسیارست زرد و سفید و سرخ و کبود و آنرا خطمی و گل خیرو نیز نامند از برہان و بہار عجم و در مدار نوشتہ کہ این معرب خیروست۔
خیلی بمعنے بسیار از بہار عجم۔
خیرہ رای سست رای و پریشان فکر۔
خیرگی بمعنی حیرت و تیرگی و تاریکی و شوخی از برہان و بہار عجم۔
خیمگی بالفتح منسوب بخیمہ کہ سوزن خیمہ دوز باشد و ہم بمعنی شخصی کہ در خیمہ باشد و بمعنی فراش نیز آمدہ از بہار عجم۔

باب دال مہملہ

فصل دال مہملہ مع الف

دامار دریا از منتخب۔
دارا نام پادشاہ و ہر پادشاہ را دارا گویند و گاہی اشارت بذات حق تعالیٰ کنند چہ دارا بمعنے دارندہ و حق تعالیٰ دارندۂ ہمہ عالمست و بمعنی توانگر کہ مقابل نادار باشد از برہان و مصطلحات وغیرہ۔
دار بمعنی بیماری و مرض و در فارسی بدون ہمزہ بمعنی درۂ دیوار از سروری و جہانگیری و سراج و برہان و صراح۔
دارالشفا دواخانہ و مطب طبیب۔
دارالصفا خانۂ کعبہ۔
دارالضرب جائیکہ دران بر سیم و زر سکہ زنند بہندی ٹکسال گویند از بہار عجم۔
دارالحرب بفتح حای مہملہ و سکون رای مہملہ و بای موحدہ ملک کفار کہ مطیع اسلام نباشد چون این چنین ملک لائق غزا کردن است لہذا دارالحرب گفتند۔
دارالثعلب بفتح ثای مثلثہ و سکون عین مہملہ و فتح لام و موحدہ علتی ست کہ موی بریزاند و در عرف بال خوردہ گویند۔
داراب پسر بہمن۔
دامن شب آخر شب۔
داہ عرب کنایہ از ذلیل و خوار از چراغ ہدایت۔
داب در آخر بای موحدہ بمعنی خود خصلت از سروری۔
دارالسلطنت لقب لاہور۔
دارالامارت فی زماننا لقب کلکتہ
داربست آنچہ از چوب برای ساختن عمارت بندند و معماران بران برآمدہ کار کنند و بمعنی جفت کہ تاک انگور

وکد وبران اندازند از مصطلحات۔

داج بجیم عربی لفظ فارسی ست بمعنی تاریکی وتاریک و داج بتشدید جیم معرب آنست و نزد بعضی عربی الاصل بمعنے بسیار تاریک از سراج و منتخب و سروری و برہان۔

داروی جراح مرا. داز داروی بیہوشی

دار الجہاد در زمانۂ عالمگیر حیدرآباد رامیگفتند۔

داماد بمعنی مرد نوکدخدا یعنی مردیکہ تازہ شادی عروسی او شدہ باشد و آنچہ در ہندوستان بمعنی شوہر دختر شہرت دارد مجاز ست و بعضی گویند کہ این لفظ دعاست و مخفف دام آبادست۔

دار الاسد بمعنی جذام۔

داد عدل وانصاف وعطا وبخشش از بہار عجم۔

داور بالفتح واو بمعنی حاکم و در اصل این لفظ دادور بود بمعنی صاحب داد پس بجہت تخفیف دال ثانی را حذف کردند از برہان وسراج۔

دار بمعنی مطلق چوب و درخت ست و نیز چوبی دراز سرکج کہ در زمین فرو بردہ دزدان و گنہگاران را در گلو رسن بستہ بدان کشند و بعربی بمعنی خانہ ومحلہ وسرای از سراج وبرہان وبہار عجم۔

دار العیار جائیکہ دران صیرفان و نقادان از سیم و زر چاشنی گیرند و سکہ

را از ناسرہ تمیز کنند و زر وسیم را بسنجند۔

دار السرور لقب بیجاپور۔

داوار بہر دو دال مہملہ بمعنی عادل مرکبست از داد و کلمۂ ار کہ مفید معنی نسبت ست از سراج۔

دادر بالفتح دال ثانی بمعنی برادر و دوست واین لقب ورا رالنہر ست از لطائف ومؤید و رشیدی و جہانگیری و برہان۔

دائرۂ نصف النہار دائرۂ ایست سمت الراس والقدم کہ از جنوب وشمال بہر دو قطب عالم گذشتہ تنصیف دائرۂ معدل النہار و منطقۃ البروج میکند۔

دار البوار خانہ ہلاکت یعنی دوزخ از کشف وبہار عجم۔

دار القرار نام بہشت از جملۂ ہشت بہشت ولقب قندہار۔

دار و گیر کنایہ از حکومت وریاست از بہار عجم وبمعنے جنگ وپیکار وستیزہ نیز آمدہ

دابر بکسر بای موحدہ پس رو و بقیۂ چیزی واصل از منتخب۔

دانش آموز بمعنی استاد و شاگرد ہر دو آمدہ۔

دار باز بازیگر کہ بر نی دراز برآمدہ بازی کند بہندی نٹ گویند۔

دارائی شب اندروز نوعی از دارائی کہ بقدر یک انگشت سیاہ و یک انگشت سفید باشد۔

دار المرز دار الملک و تختگاہ سلطان و شہرامیر صاحب ملک چہ مرز بالفتح میم و سکون رای مہملہ و بعدہ زای معجمہ بمعنے زمین آبادست

داس بسین مہملہ آلتی ست آہنی کہ بدان کاہ و زراعت را قطع کنند و بمعنے خس باریک بر سر غلاف ہر دانۂ خوشۂ گندم و جو باشد۔

داش بشین معجمہ جائیکہ دران آتش بسیار افروزند خواہ دران خشت پزند خواہ کاسہ پزند خواہ آہک کذا از رشیدی و جہانگیری و مدار و سراج و در ترکی بمعنے سنگ و بمعنی ہمچنانکہ یکداش بمعنی ہمراہ۔

داحض بکسر حای مہملہ و ضاد معجمہ لغزندہ و دور شوندہ و باطل از منتخب و لطائف

دامغ بکسر میم و غین معجمہ سر شکنندہ از منتخب۔

دانق بکسر و فتح نون معرب دانگ ست از چند کتب۔

دار المملکت شہریکہ دران پادشاہ سکونت دارد و آنرا دار الخلافت نیز گویند۔

دانگ در وزن دانگ اختلاف بسیارست مگر باتفاق اکثر ثقات ہمین تحقیق شدہ کہ وزن دانگ شش رتی است و در لطائف بمعنی سہ وبخشش نیز نوشتہ

دال بتشدید لام در عربی بمعنی راہ نمایندہ و دلالت کنندہ بر چیزی از منتخب و در

فارسی طائر شکاری که آنرا عقاب نیز گویند
از برهان و حرف دال باصطلاح تقویم
علامت برج اسد ست و هم علامت ستارهٔ
عطارد بدانکه حرف دال بیاے عربی بدل
شود چون دالان و یالان بمعنے دهلیز خانه
و بتای فوقانی چون خاو و خات بمعنی
غلیواژ و شواد و شوات بضم شین معجمه طائریست
که بفارسی بهز گویند و بعربی حباری نامند
و بجیم عربی چون گرد و گرج بضم کاف فارسی
نام ولایت و بذال معجمه چون آدر و آذر
و در تعریب نیز بذال معجمه بدل شود چون
استاد و استاذ و بزای معجمه چون سرخ
مرد و سرخ مرز بهندے لال چولائی گویند
و بشین معجمه چون کوداب کوشاب نام آشی
ست و بکاف فارسی چون کلند و کلنگ نام
دست افزار و بلام چون درغ و لغ بالفتح
زمین سخت و بے گیاه و بنون چون گزید
و گزینه بمعنے منتخب و چیده و برین قیاس نمود
و نمونه و بواو چون بید و بیو بیلے مجهول
بمعنی کرمے که پشمینه را تباه کند و بها چون
تبرزد و تبرزه نوعے از شکر سفید و بیای
تحتانی چون آذربادگان و آذربایگان
و مارند رومایند ربمعنے زن پدر و در آخر
افعال افادهٔ معنے حال کند چون کند و
زند و گذرد و در آخر اسما زائده آید چون
شفتالو و شفتالود و پیرهن و پیرهند و ناردن
و ناروند۔

داخول بواو معروف و **داخل**
ضم خای معجمه بمعنے درگاه و دالان که بر در
سلاطین برای نشستن مردم از چوب تنگ
سازند از رشیدی و برهان و در سراج اللغات
و شرح قران السعدین چنین نوشته که داخل
بمعنے سراپرده بارعام و آن احاطهٔ باشد
که در پیش سراپردهٔ خاص پادشاه بکشند
و بر در آن علم استاده کنند تا در او کسے سوای
گذشتن نتوانند بسبب بزرگی علم و نیز دیدبے
سراج اللغات از برهان نقل کرده آنچه علاماتے
که باطراف زراعت سازند بجهت منع
وحوش و طیور۔

داء الفیل مرضیست که ساق و قدم
بزرگ شود و رنگش مائل بسیاهی و شبیه بپای
پیل گردد و سبب آن مادهٔ سوداویست
از کفایه۔

داهول بواو معروف مرادف هرسه
و آن آدم شکلے برای رمانیدن وحوش
و طیور در باغ و کشت سازند از منتخب

دار الجلال در زمانهٔ سابق لقب
دهلی بود۔

دام معروفست و جانوران غیر درنده
صحرائی که گیاه میخورند مثل آهو و گوزن
و امثال آن نقیض دد که بمعنے چارپایان
ذی ناب ست مثل شیر و پلنگ و گرگ و سگ
سراج و دام بمعنی معروف بلفظ نهادن
و چیدن و زدن و کشیدن و گستردن
و انداختن مستعمل از بهار عجم و در مناصب
امرا و سلاطین هند و خراج ملک ام
عبارت از چهلم حصه روپیه و هم بمعنے بست
و پنجم حصه از فلوس و در اوزان ادویه
دام پخته هنیر ده ماشه و نزد بعضے بست
و یک ماشه باشد و دام خام دوازده ماشه

دار النعیم خانهٔ ناز و نعمت و مراد ازین
بهشت ست۔

دار السلام خانه سلامت و نام بهشت
و نام جائی ست در عرب از لطائف و منتخب
و بعضے بغداد را نیز نوشته اند۔

دابشلیم بکسر موحده و یای معروف نام
راجهٔ هند که بسیار دانا و عادل بود و قصه های
کلیله دمنه ازوست۔

دائن بکسر همزه که حرف سوم ست بمعنے
قرض دهنده۔

دادن معروف و بمعنی کردن چون عشوه
دادن و بمعنی نهادن چون گوش دادن
و بمعنی گفتن چون حال دادن و بمعنی گذشتن
و بمعنی کشیدن چون جاروب دادن از بهار عجم۔

داستان قصه و حکایت و شهرت و
مثل مجازاً و لقب زال پدر رستم از سراج

دالان اصح و دلّان بتشدید لام بدون
الف اول خطاست معنیش معروف از
مؤید و کشف و برهان۔

دامغان شهریست در اقلیم چهارم
از ملک قهستان و در تواریخ نوشته که از

طبرستان۔

داغ گازران انچه بر پارچه بطور نشانی نهاده بگازر مید هند که بشستن زائل نشود از شرح خاقانی۔

دامن افشاندن غرور و ناز کردن از شروح و سراج۔

دامن چیدن کناره کردن۔

دامن بر زمین کشیدن بغرور راه رفتن و رعونت در رعنائی از چهار شربت و مصطلحات۔

دامن بدندان گرفتن عبارت از تیز گریختن از بهار عجم۔

دامن چاک بودن منسوب بودن دختر یا پسر از مصطلحات۔

داغ برنج زدن آزار بشمع رسانیدن که او ساذی نشود از مصطلحات۔

داو در آخر داو بمعنی دیوار خواه پخته باشد خواه خام و آنرا داه نیز گویند و بمعنی زیاده کردن حصل قمار و نوبت قمار باختن و بمعنی مکر و حیله و بمعنی دشنام از سراج۔

داهیه بکسر ها و فتح تحتانی بر وزن حاویه بمعنی سختی زمانه و حادثه از کشف و کنز۔

دار الخلافه هر شهر که تخت گاه پادشاه باشد خصوصاً لقب دهلی ست واگره را نیز گویند

دار العامه بضم قاف عبادت خانه ترسایان از مؤید و شرح خاقانی و هم در شرح مذکور بمعنی محل اجتماع زنان فاسقه نیز نوشته

است و در منتخب جائیکه خاشاک و سرگین اندازند۔

داغ گاه دیوان کچهری چرا که کاغذ آنجا بمهر میرسد از مصطلحات۔

داعیه خواهش و اراده و دواعی جمع آن

دامن کوه صحرائی پائین کوه از بهار عجم

دانچه بنون و جیم فارسی بمعنی عدس از برهان

دافعه آن قوتیست در بدن که انچه از تغذیهٔ بدن فضله باشد و صلاحیت غذا شدن نداشته باشد آنرا مندفع گرداند

دائره بکسر همزه که حرف سوم ست خط گرد و گردش زمانه از منتخب نام ساز که معروفست و نیز بمعنی حلقهٔ مجلس و لشکری که بجای فرود آمده باشد و ظاهراً این معنی مجازست از معنی اول از منتخب فافهم۔

دالوغه بضم بای موحده و واو معروف و غین معجمه بمعنی هندوانه که آنرا تربز گویند از شرح نصاب۔

دابه بتشدید بای موحده و هر حیوان که بر زمین راه رود و غالب اطلاق این بآن چهارپایه میشود که بر آن سوار شوند یا بار کشند از منتخب و لطائف۔

داه کنیزک از رشیدی و برهان۔

دانیه بکسر نون نزدیک شونده از کشف ماخوذ از دنو۔

دانگانه بدو نون و کاف فارسی آن

باشد که جمعی چون بسیر و گشت بروند هر کدام زری بدهد تا ازان سرانجام خوردنی کنند از لطائف و بمعنی رخت و متاع خانه نیز نوشته اند۔

دائرهٔ عظمی و دائرهٔ عظیمه بدانکه دائرهٔ عظیمه آنرا گویند که تنصیف کره نماید که این دائره بران کره فرض کرده شود و اگر دائره تنصیف کره نماید آنرا دائرهٔ صغیره گویند و دو دائرهٔ عظیمه که اهل هیئت بفلک فرض کرده اند یکی نه اند اول معدل النهار و این را معدل النهار ازان گویند که چون سیر شمس برین دائره میگردد لیل و نهار برابر می شود در جمیع نواحی تقریباً مگر در عرض تسعین برابر نمیشود و شمس را برین دائره اتفاق سیر در سال دو بار می افتد یکی در اول حمل و دیگر در آخر سنبله و در تحت این دائره در عین محاذات این دائره یک دیگر برروی زمین فرض کنند بحیثیکه اگر دائرهٔ معدل النهار قاطع عالم شده زمین را هم قطع نماید پس زمین از جائیکه قطع شود همان خط استوا است و خط استوا ازان گویند که در آنجا همیشه لیل و نهار برابر باشد بالتقریب دوم دائرهٔ منطقة البروج که دائرهٔ معدل النهار را آن تقاطع نموده است متمائلی و چون شمس بهر دو نقطهٔ محل تقاطع رسد لیل و نهار در جمیع بقاع غیر عرض تسعین د

ومایقرب منہ برابر میشود واین دو محل تقاطع را دو نقطۂ اعتدال گویند وآن نقطہ کہ چون آفتاب از وگذرد و شمالی شود وی را اعتدال ربیعی گویند آن راس حملست ونقطۂ دیگر کہ مقابل آنست چون آفتاب از وگذرد و جنوبی شود آنرا اعتدال خریفی خوانند وآن راس میزانست وسیر شمس دائما برہمین دائرہ میباشد واین دائرہ را منطقۃ البروج ازان گویند کہ ہمہ دوازدہ بروج برہمین دائرہ واقع شدہ اند سوم دائرہ مارہ بالاقطاب لاربعۃ واین دائرہ الیست کہ برہر دو قطب منطقۃ البروج وبرہر دو قطب معدل النہار و برہر دو میل کلی گذشتہ است میل کلی عبارتست از غایت بعد منطقۃ البروج از معدل النہار چہارم دائرۃ الافق واین دائرہ است کہ تنصیف فلک میکند درمیان مرئی وغیر مرئی یعنی اثر افق فرق میکند آنقدر فلک را کہ بالای زمین دیدہ میشود ومیان آن قدر فلک کہ از نظر ناظر محجوب ست زیر زمین وطلوع وغروب کواکب باین دائرہ تعلق دارد وقطبین این دائرہ سمت الراس والقدم اند واین را افق حسی گویند ونزد محققین افق شش قسم ست یکی را بیان کردم وبیان دوم وسوم قطویل را میخواہد وہر یکی این ہرسہ افق بلحاظ حرکت فلک حمائلی ست ودولابی ورحوی ودولابی برخط استوا است وحمائلی در

اکثر بلاد معمورۂ عالم ورحوی یعنی بطور گرد آسیا برعرض تسعین ست کہ قطب شمالی در آنجا سمت الراس باشد پنجم دائرۂ نصف النہار واین دائرہ الیست کہ برہر دو قطب عالم کہ عبارت از ہر دو قطب معدل النہار است گذشتہ بسمت الراس والقدم میگذرد وتنصیف میکند آنقدر فلک را کہ فوق افق مرئی ست وبالضرور غیر مرئی تنصیف خواہد کرد واین تعریف بلحاظ اکثر بلاد معمور ست چرا کہ در عرض تسعین صادق نمی آید ششم دائرۃ الارتفاع چون قوس ارتفاع کواکب ازین دائرہ ماخوذ ست لہذا باین اسم مسمی گشت واین دائرہ میگذرد بسمت الراس والقدم واین دائرہ در روز وشب دو بار با دائرۂ نصف النہار منطبق میگردد ودر ہر وقت از محل خود تجاوز میکند ہفتم دائرۂ اول السموات واین دائرہ است کہ گذر میکند بسمتین الراس والقدم وبدو نقطہ مشرق ومغرب وقطبین این دائرہ ہر دو نقطۂ جنوب وشمال است ودر خط استوا منطبق میشود بمعدل النہار ودر افق زوی مقاطع معدل النہار باشد نیز وایای قائمہ ودر آفاق مائلہ مقاطع معدل النہار نیز باشد مگر بر غیر قوائم ہشتم دائرۃ المیل واین دائرہ ایست کہ مرور میکند بہر دو قطب معدل النہار وشناختہ میشود باین دائرہ بعد کواکب سیارہ از

معدل النہار ومیل منطقۃ البروج از معدل النہار وبایدانست کہ ہر دو نقطۂ اعتدالین را میل نباشد وچون کواکب از نقطۂ اعتدال تجاوز کند پیوستہ میل می افزاید تا بمیل کلی کہ نقطۂ انقلابین ست نہم دائرۃ العرض واین دائرہ الیست کہ مرور میکند بدو قطب بروج وشناختہ میشود بآن عرض کواکب وبعضی متاخرین فن ہیئت سوای نہ دائرۂ مشہورۂ مذکورہ دائرۂ دہم نیز نوشتہ اند وآنرا وسط السماء الرویۃ نامند وآن میگذرد باقطاب منطقۃ البروج وافق وہر دو قطب آن طالع وغارب اند بدانکہ سہ دائرہ ازین نہ دائرہ کہ معدل النہار ومنطقۃ البروج ومارۃ بالاقطاب الاربعۃ باشد شخصیہ اند یعنی افراد انہا نیستند وہفت دائرۂ باقی کہ دائرۂ نصف النہار وارتفاع وافق واول السموات ومیل وعرض ووسط السماء الرویۃ باشد نوعیہ اند یعنی افراد کثیرہ دارند لیکن دائرۂ افق متعدد نمیشود در موضع واحد ہمچنین نصف النہار واول السموات بخلاف سہ دائرۂ باقیہ کہ متعدد میگردند از شرح چغمنی فارسی ودیگر کتب علم ہیئت

داہی دانا وزیرک از کشف۔

داعی دعاکنندہ وبمعنی خواہندہ وطلب کنندہ وقصد کنندہ واقتضا کنندہ۔

دارائی بمعنی پادشاہی ونوعی از

رشیمینه که مشهور است۔

داروی بیهوشی دوائیست که در شراب انداخته برای امتحان کسی ناکس نخ شناسند که لائق مصاحبت سلاطین است یا نیست از بهار عجم وغیر آن۔

داغ درفشی داغیکه درفش را گرم کرده دهند و بداغ درفشی اکثر سوراخ کردن در چیزی منظور باشد۔

دامنی چادر باریک یک عرض و بعید رز۔

دانی بکسر نون ناکس و فرومایه و پست و بمعنی نزدیک بمعنی اول از دنارت و بمعنی ثانی از دنو۔

داوری بفتح اول بمعنی حکومت و قصه و معامله و بمعنی خصومت و جنگ و شکایت و محاکمه از برهان و سراج۔

فصل دال مهمله مع بای موحده

دبا بالضم و تشدید موحده بمعنی کدو از شرح نصاب و لطائف۔

دب بالضم و تشدید موحده بمعنی خرس از برهان و دب بالفتح لواطت و اغلام و بمعنی نقش و نگار که بر جامه کنند و پنهان کردن و بالفتح و تشدید نرم رفتن از لطائف۔

دباب بفتح لواطت و اغلام از لطائف

دبیب در آخر بای موحده بمعنی نرم کوفتن از لطائف۔

دباغت بکسر پیراستن پوست و پاک کردن پوست از صراح و منتخب و گاهی مجازاً بمعنی آلودن و خشک کردن رطوبات اصلیه از چیزی می آید۔

دبور بفتح اول و ضم بای موحده و واو معروف بادی که از مغرب وزد و این باد را اطبا بد شمارند از بحر الجواهر و سراج و منتخب و مولانا یوسف بن مالک در شرح نصاب گفته که دبور ماخوذ از دبر است که بمعنی پشت باشد و چون این باد از جانب پشت کعبه می وزد این را دبور نام کردند۔

دب اکبر و دب اصغر بضم اول و تشدید بای موحده دو صورت خرس اند از ترکیب کواکب قریب قطب شمالی یکے کلان و دیگر کوچک آن هر دو را بنات النعش صغری و بنات النعش کبری نیز گویند

دبر بالضم و بضمتین نقیض قبل یعنی پشت و پس هر چیز و مجازاً بمعنی مقعد از منتخب و بحر الجواهر وغیره۔

دبیر نویسنده و منشی از برهان و در بهار عجم نوشته که بمعنی منشی و محاسب هر دو آمده و در سراج اللغات نوشته که این لفظ نزد اکثر فارسی ست و نزد بعضی عربی و در یکی رسالهٔ معربات بنظر آمده که دبیر در اصل دوبیر بود بضم دال چه بیر بمعنی حافظ است و منشی هم صاحب و حافظ نظم و نثر می باشد و نزد بعضی دبیر بفتح معرب همین دوبیر است۔

دبوس بفتح اول و واو معروف و سین مهمله بمعنی گرز آهنی و بتشدید معرب آن از سراج و برهان۔

دبس بالکسر و سین مهمله بمعنی دوشاب یعنی شیرهٔ انگور از برهان و لطائف

دبق بالکسر سریش از لطائف و شرح نصاب مگر در نصاب بضرورت نظم بکسر اول و فتح ثانی آمده و در صحاح دبق بالفتح چیزیست چسپنده مانند سریش که بدان شکار مرغ کنند۔

دبیر فلک عطارد از سراج اللغات

دبران بفتحتین نام منزل چهارم ست از منازل قمر و آن یک کوکبست نیک روشن و سرخ و آن بجای چشم ثور واقع شده است چون کسی بوقت طلوع آن اورا ببیند کور شود از شرح قران السعدین و منتخب۔

دبستان بفتح اول و کسر ثانی بمعنی مکتب و این لفظ در اصل ادبستان بود چون مکتب جای ادبست باین اسم مسمی شد از برهان و سراج۔

دبه در پای پیل افگندن بمعنی فتنه انگیزی از سراج۔

دبیله بروزن قتیله ورم کلان مدور

دبه بالفتح و تشدید صحیح و بضم خطاست بمعنی ظرف چرمین که از چرم خام باشد اکثر دران روغن پر کنند از منتخب و لطائف و بهار عجم۔

دبدبه آواز طبل و نقاره و مجازاً بمعنی جاه و هیبت و بزرگی از فرهنگ حسینی و برهان و در سراج نوشته که ظاهراً این لفظ عربیست

دبیقی بفتح نوعی از دیبای لطیف منسوب بدبیق که قریه ایست در ملک مصر از لب اللباب

فصل دال مهمله مع ثای مثلثه

دثار بکسر اول و ثای مثلثه هر جامه که به بدن ملصق نباشد و آنرا بر جامهٔ دیگر پوشند مثل چادر و در زائی از بحر الجواهر و کشف و شرح دری کنز

فصل دال مهمله مع جیم عربی

دجی بضم دال و فتح جیم و در آخر الف مقصوره بصورت یا تاریکی شب از منتخب و صراح و مؤید۔

دجاج بفتح و بکسر هر دو جیم عربی ماکیان و خروس را نیز گویند از منتخب۔

دجاجه بفتح و کسر یک ماکیان یا خروس و تا در آخر این لفظ علامت تانیث نیست بلکه برای وحدتست و نام شکلی از اشکال شمالی فلک که بصورت ماکیان ست۔

دجله بالفتح و بالکسر از قاموس و منتخب و بهار عجم رودیست که زیر بغداد میرود و مجازاً هر رود را دجله گویند و صاحب مؤید و در مدار و کنز و کشف فقط بالکسر نوشته اند۔

فصل دال مهمله مع حای مهمله

دحرجه بالفتح و سکون حای مهمله و فتح رای مهمله و جیم عربی گردانیدن و غلطانیدن از کنز

فصل دال مهمله مع خای معجمه

دختر آفتاب شراب۔

دخت بالضم مخفف دختران از برهان

دخ بالضم و تشدید بمعنی دود آتش از شرح نصاب۔

دختر رز شراب انگوری از برهان۔

دخل بالفتح در آمدن و بمعنی آمدنی که ضد خرج باشد و اعتراض کردن در کار و عمل کسی۔

دخیل آنکه در کار و عمل کسی دخل داشته باشد و حرفیست از نه حروف قافیه که واقع باشد درمیان روی و الف تاسیس مثلاً غین در شاغل و ضاد معجمه در فاضل و در لطائف بمعنی دوست خاص۔

دخان بضم اول دود که از آتش مے برآید از منتخب۔

دخن و دخنه بالضم و نون غله باشد که آنرا ارزن و گاورس گویند و بهندی چینا نامند از کنز و شرح نصاب۔

دخمه بفتح اول و سکون خای معجمه بمعنی زیر خانه که کفار عجم مردگان را دران نگاه میداشتند و گورخانهٔ گبران از رشیدی و برهان و کشف و سراج۔

فصل دال مهمله مع دال مهمله

دد بفتح دال اول و سکون دال ثانی هر چارپایه که درنده باشد مثل شیر و گرگ و یوز و سیاه گوش از برهان۔

دده بفتح هر دو دال مهمله بمعنی چارپایه که درنده باشد مثل شیر و غیره از برهان

فصل دال مهمله مع رای مهمله

دریغ بکسر بمعنی دریغ لفظ الف ندبه و تاسف نیز خوانند که برای ندبه باشد که در آخر مندوب زائد کنند برای مد صوت و خان آرزو نوشته که الف دریغا رابطه بود یعنی دریغست و همین قسم الف خوشا و بسا بمعنی خوش ست و بس ست۔

درا بفتح جرس در آخر این لفظ وقتیکه مضاف یا موصوف شود چون الف صلاحیت حرکت ندارد بجهت اظهار کسره یا می نویسند و در فارسی همین حالت هر لفظیکه دران آخر الف یا واو باشد فافهم و فتح لفظ درا از سروری و کشف و مدار برهانست و در مؤید بکسر تحقیق کرده شده۔

درخت دانا درختیست در جزیرهٔ اندلس هر که برگ آن زیر سر نهاده خواب کند آنچه فراموش شده باشد یاد آید از شرح خاقانی۔

دروا بفتح اول و سکون ثانی دوا و بمعنی سرنگون و آویخته و محتاج و بمعنی حاجت هم آمده از شرح خاقانی۔

درب بالفتح و بای موحده بمعنی دروازه و بالضم بمعنی عقل و عادت از صراح و منتخب و غیرهما۔

درایت بکسر اول عقل و دانش و دانستن از منتخب۔

دروبست کنایه از تمام یعنی بے تصرف

غیر از بہار عجم۔
درکات بفتحات جمع درکۃ بفتحتین بمعنے
تہ و نشیب است و این در مقابلۂ درجات است و
درکات بمعنی منازل دوزخ ست۔
درجات بفتحات پایہ ہای بلند جمع
درجہ و درجات سپہر سہ صد و شصت اند۔
درست بفتحتین بمعنی تمام و غیر ناقص و
بمعنی اشرفی زر نیز و بمعنی درم و دینار از
رشیدی و برہان و سراج۔
دراست بکسر اول دانائی و سبق دادن
و سبق گرفتن از منتخب۔
درساعت بمعنی فی الفور۔
دریای ثالث مراد از باران بدانکہ
دریا سہ قرار دادہ اند اول انہار بہشت
کہ بالای آسمان اند دوم دریای محیط کہ
گرداگرد زمین ست سوم دریائیکہ در میان
آسمان و زمین است و آن باران باشد
شرح سکندرنامہ از خان آرزو و سیف اللہ
و بہار عجم۔
درج بالفتح پیچیدن چیزی و در چیزی
در نوردیدن و کاغذ طومار و شکن نامہ و
قصیدۂ و نثر کہ شاعر یا منشی بر کاغذ نوشتہ باشد
دارد بجہت اظہار کمال و نام مقامیست
بر عرش کہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ و آلہ
وسلم شب معراج از آن در گذشتند و بالضم
صندوقچہ و طبلکہ زیور و جواہر در آن نہند
و بفتحتین جمع درجہ و در اہا و پایہا نردبان
از منتخب و کشف و کنز و برہان و لطائف وغیرہ
دربند نام قلعہ ایست و بمعنی مطلق
قلعہ و حصار و بمعنی دروازہ و نام شہر
نزدیک شروان کہ آنرا باب الابواب
گویند و بمعنی گذرگاہ دریا کہ آنرا بندر
گویند و فاصلہ میان دو ولایت از برہان
و سروری و لطائف و رشیدی۔
دروبند نام شہر و بمعنی بند در و قفل
بزیادت واو چنانچہ تنومند و برومند۔
درد بالضم شراب تیرہ و ہر کدورت
کہ در چیز رقیق تہ نشین شود از لطائف
و سراج و کنز۔
درخورد لائق و سزاوار از برہان۔
درود بفتحتین اگر از طرف حق تعالے
باشد رحمت مراد باشد و اگر از ملائکہ ست
استغفار مراد باشد و اگر از جانب مؤمنان
است بمعنی دعا باشد و از بہائم و طیور
بمعنی تسبیح از مؤید و رشیدی و جہانگیری
و کشف و برہان و این لفظ بمعنی بریدن
زراعت و قطع کردن چوب نیز آمدہ۔
درر بضم اول و فتح دوم جمع درۃ کہ بمعنی
مروارید بزرگ ست۔
درّ بالفتح و تشدید شیر گاو و گوسپند و
غنیمت و کار نیکو و نکوئی و خوبی و خیر و
از ینجاست کہ گویند للہ درہ یعنی خدا راست
راست خوبی و نیکوئی او و بالضم مروارید
بزرگ از منتخب و صراح و در بہار عجم نوشتہ
کہ در بالضم و تشدید را و تخفیف آن
فارسیان مطلق مروارید را گویند و
در لغت عرب درہ بر وزن حرہ مروارید
کلان را گویند۔
دریای اخضر مراد از فلک و نام دریای
از ہفت دریا کہ ہر یکی شاخی از بحر محیط است
درور بفتحتین روان شدن عرق
و شیر وغیرہ۔
درخور لائق و سزاوار از برہان۔
دریابار بمعنی دریای بزرگ و ولایتی
را گویند کہ بر کنارۂ دریا باشد از برہان
و در لطائف بمعنی جزائر۔
درودگر بفتحتین و واو معروف بمعنی
نجار و این خود از درود ست کہ بمعنی
چوب و زراعت قطع کردن باشد از
رشیدی۔
دردگر بفتحتین مخفف درودگر کہ استاد
چوب تراش باشد و بکسر اول و فتح ثانی
قطع کنندۂ زراعت از برہان۔
دروز بفتحتین و در آخر زای معجمہ جمع
درز کہ بمعنی محل پیوند دو چیز ست از کنز۔
درس بفتح اول و سکون ثانی خواندن
کتاب بلفظ گفتن و دادن و گرفتن و
کردن و خواندن مستعمل از بہار عجم۔
دردبیس بفتح ہر دو دال مہملہ و سکون
را مہملہ و کسر بای موحدہ و یای تحتانی
معروف و سین مہملہ بر وزن خندریس

بمعنی زن پیر و بمعنی سختی و بلا از شرح نصاب و لطائف۔

درازگوش نوعی از خر که گوش دراز دارد نصاری تعظیم آن کنند زیرا که مرکوب عیسی علیه السلام بوده است از شرح و خاقانی۔

درباش بالضم مخفف دور باش و آن نیزهٔ کوچک دو شاخه است که پیش سوار ملوک برند تا مردم آنرا دیده از راه دور شوند۔

درویش بالفتح بمعنی خواهنده از درها و این در اصل درویز بود زا را بشین معجمه بدل کردند و درویز در اصل درآویز بود بمعنی آویزنده از در چون گدا بوقت سوال از درها می آویزد یعنی درها را میگیرد لهذا گدا را درویش گفتند و بعضی محققان نوشته اند که درویش در اصل دریوز بود در میان یا و واو قلب مکانی کردند درویز شد بعدهٔ زا را بشین بدل کردند و یوز صیغهٔ امر ست از یوزیدن که بمعنی جستجو کردن ست این وجه آخرین مستفاد ست از سراج اللغات دو وجه اول که سابق مذکور شد بشمار و مؤید و سروری و سراج بدانکه چون اطلاق این لفظ بر غدا رسیدگان گوشه نشین صادق نمی آید و زیبا نمی نماید لهذا فقیر صاحب معرفت را بجهت تمیز درویش بضم دال باید گفت درین صورت مرکب باشد از در که بمعنی مروارید ست و ویش که در اصل داش بود مزید علیه وش که کلمهٔ تشبیه ست چنانکه سار مزید علیه لبعده واو را کسره داده الف را بقاعدهٔ اماله یای مجهول کردند کسی از اهل لغت این وجه ننوشته فقیر مؤلف بدعای دولت ایشان از قوانین فارسیه استخراج نموده اگر منصفان پسند نمایند فبها و الا معذور دارند۔

درفش بضم اول پارچهٔ قماش سه گوشه که بر زر منقش کرده بر سر علم بندند و چون معنی درفشیدن و لرزیدن ست این را نیز درفش ازان گویند که از باد می لرزد و آلتی ست که بدان در چرم سوراخ کنند آنرا بهندی ستالی گویند از رشیدی و سراج و صاحب مدار و مؤید نوشته که بفتحتین آلتیکه بدان در چرم سوراخ کنند و بضم اول و فتح ثانی بمعنی علم و نشان لشکر و در جهانگیری بهر دو معنی بفتحتین و بکسر اول و فتح ثانی نیز آمده و در برهان بکسر اول و فتح ثانی آلت چرم دوزان و علم فوج۔

درخش بضم اول و فتح ثانی و بضمتین نیز بمعنی برق و فروغ و روشنی را نیز گویند از برهان و جهانگیری و مدار و کشف و سراج

درع بالکسر زره از منتخب و مدار و کشف۔ و پیراهن زن

دریغ بکسرتین افسوس و اندوه از برهان و مؤید و کشف۔

دروغ بضمتین کذب از مؤید و بفتح اول نیز آمده۔

درنجف بالضم و باضافت سنگیست سفید و شفاف مانند بلور که در میان آن موهای سیاه معائنه میشوند و آن موها را بجناب علی کرم الله وجهه نسبت کنند و تعظیم نمایند از بهار عجم۔

درق بفتحتین بمعنی سپر که از زخم تیغ حفاظت کند از کشف۔

درک بالفتح دریافتن و بفتحتین و بالفتح طبقهٔ دوزخ از منتخب۔

دراک بالفتح و تشدید را نیک دریابنده از منتخب۔

درنگ بفتحتین بمعنی فرصت و آهستگی از رشیدی و مدار و سراج و در برهان و لطائف بکسر اول۔

درکل بفتح اول و ضم کاف عربی لفظ مرکب ست بمعنی بالکل و تمام۔

دریتیم مروارید بزرگ آبدار که در صدف همین یک دانه تنها پیدا شده باشد از سراج اللغات۔

درازدم بضم دال دوم حربا و ترسایان تعظیم آن کنند چرا که حربا تعظیم آفتاب میکند از شرح خاقانی۔

درهم معرب درم وزن آن سه نیم

ماشه نیز داکثر و در تحفة المومنین گفته وزن درم شش دانگ و دانگ دو قیراط و قیراط دو طسوج و طسوج دو جو یا ه و باصطلاح فقه درهم شرعی پهنائی آن باندازه باشد که درکف دست متوسط الحال آب قرار گیرد و در سراج نوشته که درم بکسر اول مخفف درهم لفظ عربیست نه معرب چنانکه بعضی گمان برند که درم فارسی ست و درهم معرب آنست و دراهم جمع آن چنانکه در کلام مجید در سورهٔ یوسف واقع ست و هیچ یکی از محققان لغت قرآنی درهم را معرب نگفته و لهذا اسیوطی وغیره از معربات قرآنی آنرا نیاورده پس درم مخفف درهم باشد و این تخفیف از تصرف فارسیانست اگرچه در صراح درهم را معرب درم گفته۔

درشن بفتح اول و سکون ثانی و فتح شین معجمه و سکون نون لفظ هندیست بمعنی مجهر که یعنی جائیکه بادشاه در انجا می نشیند۔

درمان بالفتح علاج بیمار و بمعنی بگذار درین صورت امرست۔

درن بفتحتین زلو و آن کرمی ست آبی که خون میمکد از برهان۔

درزن بفتح اول و فتح زای معجمه بمعنی سوزن در اصل درزن بود و بمعنی درزند بد و زای معجمه یک زای معجمه حذف کردند و درزن بمعنی بستن بسیار آمده است یا آنکه نون برای نسبت ست بمعنی منسوب بدرز۔

درکار کردن کسی را در آموختن و در حق کسی چیزی صرف ساختن۔

درخشیدن بفتحتین تابیدن و پرتو افگندن از سروری و مؤید و برهان و سراج۔

درویدن بالضم و بالکسر بمعنی درودن

درودن بضمتین بروزن کشودن بمعنی چوب تراشیدن و زراعت قطع کردن از برهان و مؤید و رشیدی و کشف۔

درفشان بفتحتین بمعنی روشن از برهان

درون بفتح اول و ضم ثانی بمعنی درمیان از برهان۔

درائیدن بفتح و بکسر اول آواز کردن جرس وغیره گفتن از مؤید و برهان و سراج۔

درفشیدن بفتح اول و فتح ثانی لرزیدن و درفشان بمعنی لرزان از رشیدی و از برهان بفتحتین معلوم شده و از مؤید و سراج بضمتین۔

درخشان بضمتین بمعنی لرزان و تابان از کشف و برهان۔

دروغ زن کاذب و دروغ گو۔

در پو افتادن و در پوستین افتادن در عیب کسی غور نمودن و ظاهر کردن عیب کسی از برهان و مصطلحات و بهار عجم و خیابان

در پوست گفتن سخن را بکنایه پوشیده گفتن۔

درگرفتن موافق آمدن و بر چیزی محیط شدن و سوختن و بمعنی اثر کردن و بمعنی برابر شدن صحبت و بمعنی روشن شدن آتش و چراغ از بهار عجم و چراغ هدایت۔

درافتادن باکسی در مقدمه بحث کردن و باهم جنگ و خصومت نمودن از برهان و جهانگیری۔

در لوزینه سیر کردن و در مغز بادام سیر آمیختن یعنی در خوشی کسی خلل و غم پیدا کردن از برهان و بهار عجم۔

در سر کردن برباد دادن شرح سکندرنامه از خان آرزو و سیف الله۔

در سر شدن آخر شدن از شرح۔

در برآوردن بند کردن۔

در کاسه نیم کاسه داشتن تعبیه کردن چیزی از راه فریب در چیزی و بایعنی زیر کاسه نیم کاسه داشتن نیز آمده از چراغ هدایت۔

در خط شدن در هم و خراب شدن و شرمنده شدن و منسوخ و رد و متغیر مانده شدن از برهان و رشیدی و مصطلحات و بعضی نوشته که کنایه از عاجز شدن زیرا که چون کسی عاجز میشود در دویدن با کسی خطی برگرد خود کشیده می نشیند۔

در آب عرق افتادن خجلت

بسیار کشیدن از مصطلحات -
درآب و آتش بودن بمحنت و مشقت مبتلا بودن از مصطلحات و چراغ هدایت -
در پای چراغ کمر بستن رسم قلندران ولایت ست مرید را بر سر مزار پیر سلسله برده بر پای چراغ کمربسته استاده سازند و گویند کمربسته چراغ ست کنایه از مستعد خدمت مریدی شدنست از مصطلحات -
دراز شدن لب خفتن از شرح الشعرا -
در جوال رفتن فریب و دغا خوردن از مصطلحات -
در خم بودن در دفع کسی بودن از مصطلحات -
در کار گرفتن کنایه از جماع کردن از مصطلحات -
در دل کردن زاری کردن -
در پوست در آمدن کنایه از واقف شدن راز کسی -
درو بکسر اول و فتح ثانی قطع کردن زراعت از برهان -
دروازه نام حصاریست در روم از شرح قران السعدین -
درمکه بفتح اول و سکون را و فتح میم نان میده که سفید باشد از شرح نصاب -
دراعه بضم و تشدید را مهمله و فتح عین مهمله نوعی از جامهٔ مشایخ از منتخب و مؤید مدار و در کشف نوشته که آن فوطه باشد که بر دوش اندازند و در خیابان نوشته که دراعه بالضم و تشدید را مهمله نوعی از جامه که اکثر از صوف باشد فارسیان بتخفیف نیز استعمال کنند -
دره بالکسر دراء مهمله مشدد دوال چرمی که محتسبان حد زنند از منتخب و سروری و صراح و مؤید و کشف و کنز و دره بالفتح و تشدید و تخفیف در فارسی بمعنی راهی که در کوه باشد و بهمین حرکات بمعنی شکنبه که معدهٔ بهائم باشد و بالضم و تشدید را در عربی بمعنی مروارید بزرگ از رشیدی و صراح و کشف و برهان و منتخب -
دراجه بفتح اول و تشدید ثانی و جیم عربی دو برج بزرگ که بطرفین دروازهٔ قلعه میسازند از شرح خاقانی -
دریوزه و درویزه هر دو بفتح دال و وای مجهول آویختن از درها برای سؤال یعنی گدائی از مؤید و کشف و جهانگیری و در سراج نوشته که دریوزه و دریوز بمعنی جستجو کردن از در که عبارت از گدائی ست. دریوز بمعنی گدا نیز آمده چه یوز بمعنی جستجو و جوینده هر دو صحیح ست و درویزه مقلوب دریوزه است
درمنه بفتحتین و سکون میم و فتح نون نوعی گیاه دوائی از رشیدی و سراج
دریچه بفتح اول و کسر را مهمله و یای معروف و جیم فارسی بمعنی کوچک همین شهرت دارد مگر در زیاده بودن یای تحتانی تامل ست لیکن اکثر استادان دریچه بزیادت یای تحتانی آورده اند عرفی گوید **بیت** دریچه اش بصبا دید سهیل یمن نشیمنش بهوا کعبه و نسیم بهار - غالب ظن آن ست که دریچه در اصل دریزه بود که زای معجمه را بجیم فارسی بدل کردند و دریزه مرکبست از در و بلفظ یزه که بیای تحتانی و زای معجمه باشد بمعنی خرد و کوچک از حالت ترکیب یا را ساکن کنند پس دریزه بمعنی دروازهٔ کوچک باشد چنانکه مشکیزه و نادیزه بمعنی مشک کوچک و ناو کوچک و بعضی دریچه تو شته اند بیای موحده و این خالی از غرابت نیست طغرا گوید **بیت** روز و شب دریچهٔ مشرق و مغرب باز هست ؛ ورنه از تنگی اینخانه نفس میگیرد ؛ از چراغ هدایت و خیابان -
درجه بفتح اول و ثانی و ثالث بمعنی پایگاه

عـه بعض نوشته اند از نیجا که شعرا را بنجلا اختیار د- ضرورت یکی تحریک ساکن ست بنا یای تحتانی دریچه را که ساکن ست حرکت داده اند چنانکه درین شعر طغرا گذشت و صاحب تحقیق القوانین نیز بهمین شعر طغرا استدلال نموده و از بعض محققین بتحقیق پیوسته که درب بیای موحده در کتب لغت بمعنی در آمده و چه برای تصغیر در آخرش افزوده دریچه بمعنی در کوچک میگویند از عالم طاقچه و باغچه آنانکه دریچه را بالکلیت غلط تحقیق مقلوب دریچه انگارند از غرابت می شمارند و باب تحکم بر روی خود میگشایند ۱۲ فافهم صدر نشین ایوان سخن شناسی مولوی عبد العلی مدراسی مدظله -

از منتخب و بحر الجواہر و اصطلاح علم ہیئت و نجوم سہ صد و شصتم حصہ از فلک باشد بدانکہ فلک را چون دوازدہ بخش کنند ہر بخش را برج نامند و چون برج راسی حصہ کنند ہر حصہ را درجہ گویند و چون درجہ را شصت پارہ سازند ہر پارہ را دقیقہ خوانند و چون دقیقہ را شصت جا قسمت کنند ہر قسمت را ثانیہ گویند بدانکہ چنانکہ فلک را سہ صد و شصت درجہ است ہمچنین بمقابلۂ آن زمین را نیز سہ صد و شصت درجہ فرض کنند مگر انیست کہ مسافت درجۂ فلک با مسافت درجۂ زمین برابر باشد بلکہ میان مسافت درجۂ فلک درجۂ زمین تفاوت عظیم ست چنانچہ مسافت درجۂ فلک یازدہ لکہ و ہفتاد و ہفت ہزار و شش صد و بست و شش کروہ باشد و مسافت درجۂ زمین تقریباً شصت و ہفت کروہ یا کم بیاشد۔

درکہ بفتح اول و ثانی و ثالث طبقۂ دوزخ و پایۂ زیرین از کنز۔

دریخانہ و درخانہ بمعنے درگاہ و دربار پادشاہ از بہار عجم۔

درقہ بالفتح بمعنی سپر و زرہ از برہان۔

درمنۂ ترکی تخم بستیاج کہ شبیہ بنانخواہ میباشد و طعمش تند در آخر دوم گرم و خشک و بستیاج بفارسی خلال مکہ گویند و شاخہا باریک دارد و آن نباتیست خاردار برگش با خشونت و ریزہ و گلش سفید و ازرق و شاخہا بقدر شبری از یک بیخ میروید از تحفۃ المومنین۔

درازدستی ستم و تعدی۔

درازنفسی پرگوئی یعنی کلام را طویل کردن و بسیار گفتن از برہان۔

دردی بمعنی درد کہ در چیز رقیق تہ نشین شود و مجازاً بمعنی شراب تیرہ و باید دانست کہ دردی لفظ عربی ست و درد بدون یای تحتانی فارسی۔

دراری بفتح اول بمعنی ستارگان روشن و بزرگ و این جمع دری ست کہ بمعنی ستارۂ روشن باشد۔

دری بالضم و تشدید را مکسور لفظ عربیست بمعنے ستارۂ روشن کہ بزرگ باشد از صراح و سروری و کشف و دری بفتح اول و کسر را مخفف لفظ فارسیست بمعنی زبانے از ہفت زبان فارسی کہ بدرۂ کوہ منسوبست چہ در زمانۂ سابق در درہای کوہ روستاییان بدان ناطق بودند چون مخلوط بزبان دیگر نبود لہذا افصح خوانند و بعضی نوشتہ اند کہ در زمانۂ بہمن چون مردم از اطراف بدرگاہ او می آمدند مردمان زبان یکدیگر نمی فہمیدند حکم کرد کہ زبانے وضع کنند کہ بر دربار پادشاہ بدان تکلم کنند لہذا دری نامند یعنی زبان درگاہ سلاطین و این زبان از دیگر زبانہای فارسی کہ پہلوی و فارسی صرف و ہروی و زاولی و سگزی و سغدی باشد فصیح تر ست از رشیدی و برہان و سراج اللغات نوشتہ کہ کبک دری منسوب بدرۂ کوہ است اگرچہ کبک دری نوعی علیحدہ است از کبک کہ بجثہ از دیگر کبکان کلان تر و برنگ بہتر باشد چون این نوع کبک در درۂ کوہ بسیار یافتہ میشود آنرا دری میخوانند۔

دریوزگی بمعنی گدائی و ذرین لفظ کلمہ گی زائد ست چنانکہ در جلگی چرا کہ فقط دریوزہ بمعنی گدائی ست کما قیل و فقیر مؤلف گوید کہ چون در اصل دریوزست و دریوزہ بزیادت ہا بمعنی سائل و سائلی ہر دو آمدہ پس دریوزہ بمعنی سائل گرفتہ یای مصدری بآن ملحق کردند درینصورت ہای مختفی موافق قاعدہ بکاف فارسے مبدل گشتہ دریوزگی شدہ۔

درشتی بفتحتین سختی و بدخلقی و تناورے و فربہی از مصطلحات۔

درزگیری مربوط کردن و کمال وصل کردن دو چیز را باہم۔

فصل دال مہملہ مع زای عربی و فارسی

دزد حنا بالضم سفیدی کہ در دست و پا بعد بستن حنا ماند از چراغ ہدایت و بہار عجم۔

دژہخت بکسر دال و سکون زای فارسی وضم ہا و سکون خای معجمہ و تاے فوقانے بمعنے بیت المقدس از برہان۔

دژ بکسر اول و سکون زای فارسی بمعنی قلعہ و حصار و بمعنی زشت و بد نیز از جہانگیری

و برهان و در سراج نوشته که دز بالکسر و زای عربی بمعنی قلعه و بعضی که بزای فارسی نوشته اند درست نباشد پس بزای عربی صحیح ست۔

دژملش بفتح دال و لام و کسر میم در ترکی بمعنی آراسته۔

دژخیم بکسر اول و سکون زای فارسی و کسر خای معجمه و یای معروف بمعنی بدخصلت و زشت خو از سروری و مؤید و رشیدی و برهان و جهانگیری و سراج۔

دژم بفتحتین و زای فارسی بمعنے افسرده و اندوهگین از جهانگیری و در برهان بکسر اول و فتح ثانی و بعضی از محققین نوشته که دژ بکسر اول و فتح ثانی آشفته و بد دماغ و این در اصل دژن بود بمعنی آشفته و خشمگین۔

دژن بضم اول و فتح ثانی هر چیز که مژهٔ آن تیز باشد از برهان۔

دژرویین نام قلعهٔ که دختران گشتاسپ دروی محبوس بودند اسفندیار آن قلعه را فتح کرد و خواهران خود را برآورد و دژرویین گاهی مراد باشد از آسمان۔

فصل دال مهمله مع سین مهمله

دست و پا بمعنی سعی و تلاش از مصطلحات

دست بالا بمعنے غالب معزز۔

دست موسی علیه السلام کنایه از آفتاب۔

دست چرب بمعنی امداد و اعانت از مصطلحات۔

دسومت بضمتین بمعنی چیزیکه بهندی چکنائی گویند خواه از روغن کنجد وغیره باشد خواه از روغن گاو خواه از پیه۔

دست بالفتح نه معنے دارد اول معروف که بعربی آنرا ید گویند دوم فائده و نفع و سوم نصرت و ظفر و غلبه چهارم صدر و مسند که آنرا چار بالش نیز گویند پنجم قوت و قدرت و توانائی ششم طرز و روش و قاعده هفتم یک چیز تمام چون یکدست جامه و یکدست سلاح هشتم کرت و مرتبه چون یکدست بازی و یکدست سفر بمعنے یک کرت بازی و یک تبه سفر نهم دستور و وزیر از جهانگیری و رشیدی و لطائف و کشف و در برهان سوای معنی مذکوره بمعنی فرصت و بمعنے مرغان شکاری نیز نوشته و صاحب بهار عجم نوشته که دست بمعنی فرصت نیز آمده و بمعنے مسند و چار بالش عربیت لیکن فارسیان نیز استعمال کرده اند و باصطلاح اطبا اجابت طبیعت را نیز گویند که دفع فضلهٔ غذاست۔

دست بر روی دست بکار و معطل بودن از مصطلحات۔

دست پخت پخته دست پرورده دست از بهار عجم۔

دست رنج کسب پیشه و صنعت و محنت و مشقت و اجرت و مزدی که در کار دست پیدا میشود از برهان و منقول از مجمع الفرس و شرفنامه و سکندری و مصطلحات۔

دست پیچ بمعنی دست آیزد و ذریعه از چراغ هدایت و بهار عجم۔

دست برد بضم بای موحده بمعنے غلبه و فیروزی از برهان۔

دست بند عقد گوهرین که زنان بر دست بندند از مصطلحات و در بهار عجم نوعی از رقص که رقاصان دست یکدیگر باهم گرفته رقص کنند۔

دست مزد اجرت و مزدوری از مصطلحات و برهان۔

دستور بالفتح قانون و قاعده و طرز و آئین و بمعنی رخصت و اجازت و بمعنے وزیر و امیر صاحب مسند و این لفظ مرکبست از لفظ دست که بمعنے مسند و قدرت باشد و از لفظ ور که بمعنی صاحب آید بجهت تخفیف ماقبل واو را ساکن کردند چنانکه در گنجور و رنجور و دستور بالضم معرب این ست چراکه وزن فعول بالفتح در عربی نیامده از برهان و بهار عجم و رشیدی و سراج و رسالهٔ معربات۔

دستیار مددگار و بمعنی سلاح نیز آمده۔

دساتیر بالفتح جمع دستور۔

دست کار بمعنی صنعت و بمعنی صانع و استاد و هنرمند از مصطلحات۔

دست بسر متحیر و متاسف و بعضی بمعنے سلامی نیز گفته اند از بهار عجم۔

دست پرور پرورش یافته از دست از مصطلحات۔

دست خر کنایه از کیر خر لهذا در کلام قدما بمعنے دشنام مغلظ آمده از بهار عجم و چراغ هدایت و سراج اللغات۔

دستگیر گیرندهٔ دست برای معاونت و مددگاری و بمعنی دست گرفته شده نیز آمده یعنے گرفتار و قیدی غرضکه بمعنی اسم فاعل و اسم مفعول هردو آمده از برهان و بهار عجم۔

دستهٔ شمشیر نام آلتی ست که بدان تیر راست کنند و بعضے گفته آنرا که بهندے بانک گویند و بدان تیر می تراشند از شرح قران السعدین۔

دست افزار بمعنے آلهٔ کار پیشه وران و کاسبان که بهندی هتهیار گویند مثل تیشه و رنده و درفش و امثال آن از لطائف۔

دست آموز پرورش یافته بر دست از شرح۔

دس بالفتح و سین مهمله بمعنی مانند برهان و در سراج اللغات نوشته که دس بمعنی مانند یا آنکه مخفف دیس باشد درینصورت بالکسر صحیح۔

دست خوش بمعنی چیزیکه از مالش دست فرسوده و مضمحل شده باشد و بمعنے عاجز و زبون و زیردست و مغلوب بمعنے شخصیکه مسخره باشد از برهان و چهار شربت و رشیدی و لطائف و بهار عجم و خان آرزو در شرح سکندرنامه بمعنی قدرت و استعمال نیز نوشته است۔

دست کش آزمایش دست فرسوده شده و بمعنی تحفه نیز آمده و در مصطلحات بمعنی عصای کورکش و بمعنی مغلوب نیز نوشته

دست باف کنایه از آسان۔

دستار بزرگ قلتبان از مصطلحات۔

دست و دل بمعنی قوت و همت۔

دست بردل کنایه از بیقرار و مضطرب زیراکه هرکرا دل مے طپد دست بردل خود میگذارد و در شرح الشعرا بمعنی عاجز و دست بردل گذاشتن بمعنی تسلی کردن نیز آمده و منع کرده شده و بازداشته شده از خیابان و بهار عجم۔

دسم بفتح اول و کسر ثانے بمعنی چرب بفتحتین چربے و چرب شدن از منتخب۔

دست کلیم بفتح کاف عربے کنایه از آفتاب۔

دستان بالفتح جمع دست برخلاف قیاس و نام زال که پدر رستم بود و بمعنی مکر و حیله و بمعنی سرود و نغمه و آواز و بمعنی افسانه از برهان و رشیدی و در سراج اللغات نوشته که دستان که بفتح جمع دست برخلاف القیاس و مکر و حیله و لقب زال پدر رستم چراکه بافسون و مکر مشهور بود که سیمرغ پیش او حاضر میشد۔

دست برنجن زیوریست مانند حلقه که زنان برساعد پوشند بهندی کنگن گویند از شرح نصاب۔

دستر خوان مخفف دستارخوانست چراکه آن جامه ایست که واضع آنرا بجهت پوشیدن که خوان طعام وضع کرده و چون طعام خورند آنرا زیر خوان گسترند

دست دادن میسر شدن و بیعت کردن از سراج۔

دست خون بمعنی اخیر بازی که بعد از باختن مال و اسباب بازنده بخون خود داو نهد از شرح قصائد خاقانے۔

دست شستن ناامید شدن از سراج۔

دست یافتن غالب شدن از برهان۔

دست و دهن بآب کشیدن باصطلاح مذهب شیعیان بمعنے وضو است از چراغ هدایت۔

دست بربر نهادن بمعنی سلام کردن و سلام مردم ولایت چنین باشد که دست بسینه نهند۔

دست درآستین کشیدن معطل ماندن و موقوف کردن۔

دست ستون زنخ ماندن کنایه از متحیر ماندن۔

دست بردل گذاشتن و نهادن تسلی کردن از چراغ هدایت

دست از چیزی برکندن ترک آن کردن از مصطلحات۔

دست برابر و گرفتن تاب نظاره نیاوردن از مصطلحات۔
دست پیمان آنچه از نقد و جنس و زیور قبل از مزاوجت بعروس دهند و مهر معجل و کابین و اسباب آمادی از بهار عجم و غیر آن۔
دست فرو کوفتن آمادهٔ کشتی شدن۔
دست جستن بضم جیم گدائی کردن۔
دست بر آهختن دست خود بر زمین بزور نهاده حریف را بدعوی گفتن که دست مارا از زمین بردار از شرح گل کشتی۔
دست بالا کردن کنایه از تکلم و فریاد از مصطلحات۔
دست چرب بسر کشیدن اظهار شفقت و مدارا کردن از مصطلحات۔
دست بر ترکش زدن مهیای جنگ شدن از مصطلحات۔
دست بدامان دادن مرید شدن از مصطلحات۔
دست پیش داشتن منع کردن و کنایه از گدائی نیز از مصطلحات۔
دست افشاندن رد کردن و بمعنی رقص کردن نیز آمده۔
دست در گل داشتن بکسر کاف فارسی مستعد تعمیر بودن از مصطلحات۔
دست در کمر داشتن رعنائی خودنمائی کردن از مصطلحات۔

دست بر پشت چنبر کردن بفتح جیم فارسی و سکون نون و فتح بای موحده که از اجتماع نون با میم متلفظ میشود و بمعنی دست بر پشت حلقه کردن یعنی هر دو دست مجرم در پس پشت او بهم بستن۔
دستار بر زمین زدن کنایه از داد خود خواستن و عجز و الحاح کردن از مصطلحات۔
دستنبویه و دستنبو گلوله باشد مرکب از عطریات و آنرا بجهت بوئیدن در دست دارند و هر میوهٔ خوشبو که آنرا ببویند و قسمی باشد کوچک تر از خربزه که آنرا بهندی کچری نامند از برهان۔
دستارچه رومال و شقهٔ علم و کمربند و بمعنی رومال که در گلوی اسپ بندند و بمعنی هدیه و تحفه و بمعنی مبارکباد دادن نیز نوشته اند از دو شرح۔
دستگاه سرمایه و اسباب بمعنی مغلوب نیز آمده و کارخانهٔ اهل حرفه و بمعنی مسخره از مصطلحات و چراغ هدایت۔
دستمایه بمعنی سرمایه۔
دستگه جای صدر و مسند چرا که دست بمعنی مسند آمده و بمعنی قدرت و سامان۔
دست بسته بمعنی عجیب و غریب و آن صفت کار واقعشود چنانکه گویند فلانی کار دست بسته کرد از سراج اللغات
دسته بالفتح مسخره و بمعنی جمعی از مردم از مصطلحات۔
دستوانه و دستینه زیوریست که زنان در ساعد بندند از مصطلحات و برهان۔
دستوری بالفتح رخصت و اجازت از رشیدی و سروری۔
دست بازی زور آزمائی با قوت دست و ملاعبت با معشوق کردن و بازی شطرنج بهر مهره که دست نهند همانرا بازند از مصطلحات۔
دست چربی امداد و اعانت کردن و ثروت و مکنت از بهار عجم۔

فصل دال مهمله مع شین معجمه

دشت بالفتح صحرا لیکن این لفظ عربیست و نزد اکثر مشترک است از سراج و بهار عجم و بالضم بمعنے بد و زشت از رشیدی و باین معنی در فارسی و بهندی کتابی مشترک است۔
دشخوار بالضم و خای معجمه بمعنی مشکل و دشوار از رشیدی و کشف و سراج و برهان۔
دشوار بالضم مرکب از دش بمعنی زشت و وار کلمهٔ نسبت از بهار عجم۔
دش بالفتح خود آراستن از لطائف و بالضم بمعنی بد و زشت و ازین ماخوذ است دشنام یعنی نام زشت و دشمن بمعنی بدنفس و دشوار و دشخوار یعنی مشکل زیرا که مشکل مانند زشتست و تنفر طبیعت از رشیدی

دشت بیاض نام جائیست در خراسان که ولی دشت بیاضی شاعر از انجاست از چراغ هدایت۔

دشنام بالضم در اصل دشت نام بود دشت بمعنی زشت و نام عبارت از القاب و خطاب۔

دشمن کام کسیکه بسبب مراد دشمنان خراب و کمبخت و ذلیل باشد۔

دشمن مرکب از لفظ دش بمعنے بد و زشت ست و لفظ من که بمعنے نفس و ذاتست پس دشمن بمعنی بد نفس باشد و این لفظ گاہی بمعنی مفرد آید و گاہی بمعنی جمع از رشیدی و بهار عجم و شارح فاضل نوشته که در اصل دشت من بود چه دشت بمعنی بد و زشت و من بمعنے دل و طبع پس معنی ترکیبی آن بد دل و زشت طبع باشد مؤلف گوید که درین لفظ توافق لسانین ست بفارسی و هندی۔

دشنه بالفتح خنجر از برهان و سراج و در سروری و مؤید و کشف بالکسرست۔

فصل دال مهمله مع عین مهمله

دعوت بالفتح خواندن کسی را برای دادن طعام وغیره و بالکسر به پسری خواندن و در نسب دعوی نمودن از منتخب و صراح

دعوات بفتحتین جمع دعوت که بمعنی دعاست از خیابان و بسکون عین خطاست

دعت بفتحتین راحت و تن آسانی از صراح

دعامت بکسر ستون نهادن عمارت را از کنز۔

دعابت بضم اوّل و حرف چهارم باے موحده مزاح و ظرافت از منتخب

دعای قدح نام دعائیست از مصطلحات و در بهار عجم بمعنی نماز استسقا

دع بالفتح بمعنی بگذار با یمعنی صیغهٔ امر ست و بفتح اوّل و تشدید عین مصدرست بمعنی دفع کردن از منتخب و غیر آن۔

دعائم پایهای تخت و ستونهای عمارت وغیره جمع دعامه که بکسرست۔

دعا کردن و دعا گرفتن رخصت کردن و وداع شدن از مصطلحات

دعوی بکرسی نشاندن دعوی را بدلائل و گواہان ثابت کردن۔

دعای جوشن بفتح جیم و شین معجمه و نون دعای معروف که در روز جنگ برای حفظ خود خوانند از مصطلحات۔

دعای باران نماز استسقا از مصطلحات۔

دعاوے بفتح اوّل و فتح واو جمع دعوے چنانکه فتوی و فتاوی و بکسر واو نیز درست است از شرح فصول اکبری

دعی بفتح اوّل و کسر ثانی و تشدید یا بر وزن فعیل بفرزندی گرفته شده که از ان مبتنے نیز گویند و بمعنی حرامزاده و ولد الزنا نیز آمده از شرح نصاب و لطائف۔

فصل دال مهمله مع غین معجمه

دغلتمش بفتح دال و سکون غین معجمه و تای فوقانی و کسر میم در ترکی بمعنے سفته شده۔

دغل بفتحتین و غین معجمه مکر و حیله و بمعنی مکار و حیله گرد دغاباز و بمعنی سیم و زر ناسره از برهان۔

دغدغه بالفتح بمعنے ترس و بیم و تشویش و میل نمودن بچیزی و بکسر اوّل و ثالث خارش و حرکت پیهم و جنبانیدن انگشتان زیر بغل و پہلوی کسے تا بخنده افتد از برهان و بهار عجم۔

فصل دال مهمله مع فا

دفتر مجموعهٔ حساب این لفظ فارسیت از سراج۔

دفاتر جمع دفتر از عالم فرامین که جمع فرمانست۔

دف بالفتح و تخفیف در فارسی نام ساز معروف و بالضم و تشدید فا در عربی بمعنے پہلو از برهان و بدایه و بحر الجواهر۔

دفق بالفتح ریزانیدن آب از کنز۔

دفن بفتح اوّل و سکون فا در زمین پنهان کردن از منتخب۔

دفائن بفتح اوّل و کسر همزه جمع دفینه که مال مدفون باشد۔

دفین پوشیده از لطائف۔

دفتین بالفتح و حرف ثالث تای فوقانی

مکسور شانهٔ جولاهه که در بافتن هر بار بدست
حرکت میدهد از برهان و در بهار عجم نوشته
که بمعنی مقوای خوشنویسان و نقاشان که
دران کاغذهای خود را باحتیاط نگاه دارند
نیز آمده۔

دفوء بالکسر و حرف سوم همزه بر وزن فعل
بالکسر بمعنی موسم گرما و جای گرم و بچهٔ اشتر
و پشم اشتر از شروح نصاب۔

دفینه مالیکه در زیر زمین دفن کرده باشند

دفلے بالکسر خرزهره از برهان۔

دفتر تمدی حرف بی اصل و فرخ زن
و کتاب تمدی و بیاض تمدی نیز گویند
از مصطلحات۔

فصل دال مهمله مع قاف

دق سیخوخت بفتح شین معجمه و سکون
تحتانی و ضم خای معجمه سستی بود که بر مزاج
غالب شود بی حرارت و این مشابه بدق
باشد و اکثر مشائخ را حادث شود و علامات
آن لاغری و درشتی پوست۔

دق الحصیر بالفتح بوریاکوبی چون کسی خانه
نوسازد و طعامی مهیا گرداند و مردم را دعوت
کند آنرا در عجم بوریاکوبی و در عرب دق الحصیر
گویند و بمعنی محنت و مشقت نیز آید از لطائف

دق ازدلبر بفتح دال اول و کسر دال
دوم و فتح بای موحده نام فنی از کشتی از
بهار عجم و در چراغ هدایت بمعنی خوش آیند
و مؤلف گوید که این اسم مرکبست از چهار
لفظ دق بالفتح بمعنی کوفتگی و ملال ست
بسبیل مجاز۔

دقیانوس بالفتح نام پادشاه ظالم که
اصحاب کهف بخوف او از شهر خود
گریخته در غار پنهان شده بودند از لطائف

دق بالفتح بمعنی گدائی و نوعی از لباس
پشمینه و بمعنی اعتراض و مواخذه کردن
در کار کسے و نوعی از قماش نفیس بفتح
و تشدید کوفتن و آرد کردن و بالکسر باریک
و اندک و نام علتی ست که آدمی را باریک
کند از برهان و لطائف و منتخب و مؤید و در
بهار عجم نوشته که دق بمعنی گدائی مجاز
ست زیرا که آن در دیگرا شرا کوفتن ست
برای تحصیل مراد خود۔

دقیق آرد باریک و چیز اندک و چیزی
باریک از منتخب و لطائف۔

دق و لق بفتح دال و لام معرب دک
لک ست بمعنی صحرای بی گیاه و درخت
از رشیدی۔

دقاق بالضم باریک اندک و بکسر جمع
دقیق که بمعنی باریک بالفتح و تشدید ثانی
کوبندهٔ چیزی و قصار که جامه را میکوبد
آرد فروش از منتخب و غیره۔

دقل بفتحتین تیر کشتی و نخل پربار و خرمای
زبون از منتخب و شرح نصاب۔

دقه بالکسر و تشدید قاف باریکی و خساست
و بالضم گرد و غبار و نمک توابل آمیخته
از منتخب بالفتح و تشدید قاف و در آخر
هائے نسبت فارسی بمعنی چوبی که بآن
چیزی را کوبند و لباس گدائی۔

دقیقه چیزی که باریک باشد و باصطلاح
هیئت و نجوم دقیقه بمعنی یک حصه از
شصت حصهٔ درجه و تمامی درجه های فلک
سه صد و شصت باشد بدانکه فلک را
دوازده برج اند و هر برج را سی درجه
و هر درجه را شصت دقیقه و هر دقیقه را
شصت ثانیه۔

فصل دال مهمله مع کاف عربی و فارسی

دکر بفتح دال و ضم کاف عربی نام آبیست
میان آذربیجان و شروان از شرح
خاقانی۔

دگ و گ بفتح هر دو دال و هر دو
کاف فارسی آواز بر هم زدن دندان
از شدت سردی۔

دک بالفتح بمعنی تقدیر الهی و بمعنی محکم
و مضبوط و صدمه و ساده و بے گیاه از
جهانگیری و در عربی بالفتح و تشدید کاف
کوفتن و بمعنی هموار از منتخب۔

دگل بفتحتین و کاف فارسی بمعنی دغل که
مذکور شد۔

دکان بالضم و تشدید کاف معرب کان
که بتخفیف ست از رسالهٔ معربات و مدار
و منتخب کنز و مؤید و در خیابان نوشته
که دکان بتشدید کاف و تخفیف آن هر دو

صحیح و دوکان بواو محض غلط است و قیاس بر دینار در اصل دنّار بود به تشدید نون بیجاست زیرا که قیاس در زبان پیش نمی‌رود مگر در صورت آمدن لفظ و در بهار عجم نوشته که دکّان بالتشدید درست فارسیان بتخفیف خوانند و نوشتن و خواندن آن بزیادت واو خطاست ۔

دکاکین بفتح اوّل و کسر کاف دوم جمع دکان ست از کنز ۔

دکان گرمیدن کنایه از گرمی بازار و پرمایه بودن دکان از مصطلحات ۔

دکه بالضم و تشدید کاف عربی مخفف دکان از مصطلحات و بالفتح و تشدید معرب دهکه که لفظ هندیست ترجمهٔ صدمه ۔

دگله بالفتح و کاف فارسی قبای سپاهیان معروف ست ۔

فصل دال مهمله مع لام

دل شب باضافت نصف شب از برهان ۔

دلالت راه نمودن و باصطلاح بودن شئ باین حیثیت که لازم میشود از علم آن شئ علم بشئ دیگر چنانچه از علم وجود مصنوع علم بر وجود صانع حاصل میشود و اقسام دلالت بسیارست ۔

دلهاث بالکسر و ثای مثلثه بمعنی شیر درنده که آنرا اسد گویند از شرح نصاب و کنز ۔

دلاص بکسر اوّل و صاد مهمله بمعنی زرهٔ آهنی که درخشنده باشد و بمعنی روشن و تابان نیز آمده از کنز و لطائف ۔

دلق بالفتح مصدرست بمعنی لغزانیدن و نوعی از پشمینه که درویشان پوشند و فرومایه و ناکس و بفتح دال و کسر لام بمعنی تیز زبان و بفتحتین معرب اگر گربهٔ صحرایی است از پوست آن پوستین سازند از لطائف و سراج و منتخب ۔

دلک بالفتح بدست مالیدن بدن را و مالش دادن از منتخب و بفتحتین زوال آفتاب و غروب سیاهی از لطائف ۔

دلاک بالفتح و تشدید لام آنکه در حمام اندام مردم بمالد و کیسه کند از لطائف ۔

دلوک بضمتین گشتن آفتاب از بالای سر و فرو شدن آفتاب و بالفتح آنچه بر تن مالند چون روغن خوشبو از منتخب ۔

دلقک بفتح دال و قاف نام مسخرهٔ از لطائف ۔

دلل بفتحتین ناز و کرشمه ۔

دلال بفتح و بکسر غمزه و اشاره بچشم از برهان و در مدار و مؤید و سروری بکسر اوّل بمعنی ناز ۔

دلمل بر وزن بلبل نخود خام و سبز که در غلاف باشد و آنرا بریان کنند و هر غلهٔ خام سبز که با خوشهٔ آن بریان کرده بخورند خواه جو خواه گندم و مثل آن از برهان و رشیدی ۔

دلدل بضم هر دو دال نام مادهٔ استری سفید بسیاهی مائل که حاکم اسکندریه بحضور رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم فرستاده بود و آنحضرت به امیر المومنین علی کرم الله وجهه بخشیده بود برای سواری از منتخب و صراح ۔

دلیل راهبر و راه نما و در اصطلاح اهل مناظره عبارتست از آنچه لازم آید از دانستن وی دانستن چیزی دیگر و در اصطلاح اطبا بول رنجور را گویند که طبیب مرض بیمار از آن معلوم میکند از لطائف ۔

دلبادل بفتح هر دو دال نام خیمهٔ کلان

دل دادن دلبر ساختن ۔

دل و جان بازیچه کردن کمال اهتمام در کاری کردن ۔

دل بدریا کردن کنایه از سخاوت فوق المقدور از مصطلحات ۔

دل بچیزی دوختن متوجه کردن دل بچیزی از مصطلحات ۔

دل گرفتن رغبت کردن از مصطلحات

دل بر کباب دویدن کنایه از گریه خون کردن از مصطلحات ۔

دل دل کردن بیقراری کردن از مصطلحات ۔

دل دویدن عاشق شدن و طمع کردن

از مصطلحات۔

دلو بفتح اول وسکون لام ظرفیکه بدان آب از چاه کشند ونام برج فلک که بال آفتاب درانست۔

دلیده غلط از آسیا شکسته که آرد نشده باشد از برهان وسراج۔

دلاله بالفتح وتشدید لام اول زنی که دیگر زنان را بدراه کند۔

دلمه بالفتح شیری که بعد از مایه زدن بسته شود از سراج اللغات۔

دل بالقده بکسر لام دوم یعنی در دلربائی لق در ترکی علامت مصدر ست مثل ماق ولفظ ده بفتح دال بمعنی در که علامت ظرفیت ست۔

دله بفتحتین وتخفیف گربهٔ صحرائی از شرح نصاب ودر مصطلحات وبهار عجم بمعنی زن سفید ونام زن حیله گر۔

دلائل ثلاثه در اصطلاح صوفیان فنا فی الشیخ وفنا فی الرسول وفنا فی الله ونزد منطقیین دلالت مطابقی ودلالت تضمنی ودلالت التزامی۔

دلیلی بهر دیاسے معروف نوعی از سیب ست۔

دلدهی تسلی کردن ودلیر کردن عاشق شدن از جهانگیری وبهار شرح ومصطلحات

دل گرمی بمعنی مرده۔

دلبستگی ملاذ معنوی۔

دلالت مطابقی آنست که لفظ بر تمام موضوع له خود دلالت کند چنانکه دلالت لفظ انسان بر مجموعهٔ حیوان ناطق که موضوع له اوست واین را مطابقی بهمین سبب گویند که مطابقت لفظ بر تمام موضوع له است که حیوان ناطق باشد وبدانکه موضوع له معنی وضعی را گویند که واضع برای همین معنی لفظ را وضع کرده باشد ومدلول معنی مرادی را گویند۔

دلالت تضمنی آنست که دلالت لفظ بر جزو موضوع له باشد در ضمن دلالت مطابقی چنانکه دلالت لفظ انسان بر حیوان یا بر ناطق در ضمن مجموعهٔ حیوان ناطق واین را تضمنی برای همین گویند که مدلول یعنی حیوان یا ناطق در ضمن موضوع له که حیوان ناطق باشد ملحوظ ومفهوم میشود۔

دلالت التزامی آنست که دلالت لفظ بر تبعیت دلالت مطابقی بر چیزی باشد که آن چیزی خارج از حقیقت موضوع له آن لفظ باشد مگر لازم آن بود چنانچه دلالت لفظ انسان بر کاتب وضاحک در ضمن معنی حیوان ناطق واین را التزامی برای آن گویند که مدلول یعنی کتابت وضحک لازم موضوع له است که حیوان ناطق باشد۔

دلیل ترسی بضم تای فوقانی وسکون راء مهمله وکسر سین مهمله عبارت از برهان ترسی ست واین چون برهان سلمی ست که مذکور شده واین برهان ترسی ثابت میکنند در علم حکمت تناهی بودن ابعاد وابطال می نمایند عدم تناهی ابعاد وترسی ازان گویند که درین بحث شکلی میکشند بصورت ترس یعنی سپر این وضع۔
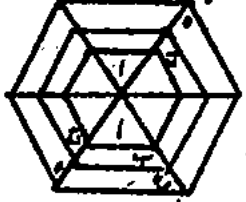
فصل دال مهمله مع میم

دما بکسر خونها واین جمع دم ست که بمعنی خون باشد۔

دماشت بفتح اول وچهارم ثای مثلثه نرمی وهمواری هرچیز ونرم خوئی۔

دم اسد بفتح اول دم بمعنی دعوی واسد لقب حضرت علی مرتضی کرم الله وجهه وخلاصهٔ معنی دم اسد دعوی محبت علی مرتضی ست۔

دمار بفتح دال بمعنی هلاک از منتخب ودر فارسی بکسر اول شهرت دارد از عالم خراج ورواج واین نوعی از تفریس ست وتفصیل اینمعنی در تحقیق لفظ خراج گذشت از خیابان وانچه این لفظ بمعنی دماغ در مردم شهرت دارد غلط محض ست

دمر بفتحتین منکوس از مصطلحات۔

دموز بفتحتین بے دستورے درخانهٔ کسے رفتن از کنز۔

دم کش شخصیکه همراه دیگری نغمه خواند

دبیری او کند و مؤید آواز شود و بمعنی
مطلق سرائیدن نیز آمده از چراغ هدایت
و بهار عجم۔

دمع بالفتح و سکون میم و عین مهمله بمعنی اشک
چشم و باصطلاح حکما رطوبتی ست که آب از
چشم بیرون می آید از منتخب و لطائف و شرح

دموع بضمتین اشکهای چشم و این جمع دمع
ست که بمعنی اشک باشد۔

دماغ بکسر اول بمعنی مغز و اطبا چنین تشریح
کرده اند که عضویست که محل روح نفسانیست
و آن مرکبست از مخ دادر ده و شرائین و غشای
رقیق که ملاقی لنفس ست و غشای صلب که
همچون بطانهٔ این غشاست و مماس قحف ست
و شکل دماغ مشابه مخروطی و در لفظ دماغ را
با بمعنی که مذکور شد بالفتح خواندن نباید
چرا که معنی دماغ بالفتح اول چیزی بر سر کوفتن
ست و بکسر لفظ دماغ که بالا مذکور شد از
قاموس و بحر الجواهر و کشف و لطائف ثابت
ست و گاهی لفظ دماغ بطریق مجاز بمعنی
عجب و تکبر و طاقت نیز می آید و صاحب بهار
عجم نوشته که دماغ بالکسر ست مگر در محاورهٔ
فارسیان بالفتح نیز جائز ست بمعنی مغز سر
و بمعنی نخوت و غرور مجاز ست و بمعنی نشه
و کیف و بمعنی خواهش لیکن باین معنی در محل
تعظیم آید۔

دمشق بکسر اول و فتح میم و بکسر شین نیز شهریست
پای تخت ملک شام بنا کرده دمشاق بن نمرود
از منتخب و کنز و در صحاح بکسر اول و فتح میم
فقط و در مؤید و مدار و کشف بکسرتین نوشته
اند و خان آرزو در خیابان نوشته که
لفظ دمشق از قاموس بکسر اول و فتح میم معلوم
میشود و قیاس نیز همین خواهد درین صورت
انچه فاضل چلپی در حواشی مطول بکسر میم
گفته و انچه شهرت دارد آنکه با عشق قافیه
کرده اند همه اشکالی دارد مگر آنکه گویم لفظ
عجمی ست زیرا که دمشق نام غلام نمرود آنرا
بنا کرده برین تقدیر صحیح میتواند شد هر چند
برای فارسیان منع در نیست چرا که اینها
در بعضی الفاظ عربیه تصرف گونه دارند و
شارح فاضل نوشته که دمشق بکسر میم
نیز بعضی جائز داشته اند۔

دم گرگ بضم دال و بضم کاف فارسی
کنایه از صبح کاذب با عتبار درازی و
باریکی و سفیدی مائل بسیاهی از رشیدی
و بهار عجم و برهان۔

دم بالفتح و تخفیف میم در عربی بمعنی خون و
این در اصل دمی بود یای آن حذف
شد بکثرت استعمال و در کنز نوشته که
دم در اصل و مولود در فارسی دم بالفتح
بمعنی نفس و سخن و افسون و فریب و مکر و جرم
و آنکه از آب انبان با د آهنگران
و بمعنی غرور و لوسے و تیزی شمشیر و هنگام و
وقت و لاف از رشیدی و برهان و چراغ
هدایت و بهار عجم و شرح نصاب و منتخب و
لطائف و مصطلحات۔

دمیم زشت روی از لطائف۔

دم تسلیم وقت مردن و جان سپردن
و بمعنی خاموشی و رضا طلبی از مؤید و
مصطلحات۔

دمیدن مترادف رستن چون
دمیدن سبزه و گل از بهار و بمعنی جوش
زدن چون دمیدن خون و عرق و
بمعنی دم دادن چون دمیدن کرنا و نی
و صور و روح و نفس و افسون و آه و
بمعنی وزیدن چون دمیدن باد و بمعنی
طلوع کردن چون دمیدن صبح و آفتاب
و غیره لازم و متعدی هر دو آمده از
بهار عجم۔

دماغ رسانیدن مست و مغرور شدن۔

دماغ سوختن محنت بسیار کردن
و فکر بسیار نمودن۔

دم سیاوشان بفتح دال و کسر میم
و کسر سین مهمله دوائیست سرخ رنگ آنرا
خون سیاوشان نیز گویند و بعربی دم
الاخوین نامند۔

دمان بفتح دال بمعنی جوشنده و دمنده
و کنایه از مست و خشمناک از غضب مفرط
فریاد کننده و این لفظ صیغهٔ اسم فاعل
ست از دمیدن و ظاهر ست که بعضی
از حیوانات در حالت غضب و مستی نفسهای

تند زنند چنانچه پیل و مار بزرگ اکثر این لفظ در صفت پیل و اژدها و شیر واقع میشود از برهان و خیابان و سراج و صاحب بهار عجم نوشته که این لفظ در صفت نهنگ دریا و سیل نیز آمده۔

دم خریمودن بضم هزه کارے کردن از لطائف۔

دمن بکسر اول و فتح میم سرگین جمع گشته و مزبله که خاکروبه و نجاست در انجا اندازند و بمعنے مطلق سرگین از صراح و منتخب و برهان

دم خوردن فریب خوردن از سراج۔

دم لکبتن خاموش شدن از مصطلحات

دم زدن سخن گفتن از مصطلحات

دماغ گرفتن مرادف آیتن به بینی گرفتن از مصطلحات۔

دماغ بیهوده پختن کنایه از کثرت فکر و چون کثرت حرکت فکری باعث گرمی دماغ ست لهذا چنین گفته از خیابان۔

دم گاو بضم دال و کسر میم تازیانهٔ بزرگ که گاو خر را بدان زنند و بمعنی کیفیتی قرنائے و آنرا گاودم نیز گویند از لطائف۔

دم گو بضم دال و فتح کاف فارسی کنایه از احمق و ظاهرا نام فنی از کشتی از بهار عجم۔

دمه بفتحتین باد و برف باهم آمیخته که در بعضے ایام سرما بود و آلتی باشد از مس اکثر بصورت بط بسازند و در شکم و منقار آن سوراخی بود چون قدرے آب در شکمش انداخته

بر آتش نهند باد تند از سوراخ و منقار شن بیرون مے آید و زگال بسیار در نیم ساعت می افروزد و بمعنی آلت دمیدن آهنگران از برهان و شرح قران السعدین و شرح سکندرنامه از خان آرزو کشف و رشیدی و سراج۔

دمدمه بفتح هر دو دال فریب و چاپلوسی و مکر و حیله و بمعنی نقاره و دهل و بمعنی آواز نقاره و سرکوب قلعه را نیز گویند و آن برج مانند باشد که در محاذی قلعهٔ دشمن از چوب و سنگ و گل سازند و بالای توپ ها نهاده بجانب قلعهٔ دشمن گولها اندازند و در عربی بمعنی هلاک و زلزله و خشم و غضب و عذاب از سراج و لطائف و برهان و رشیدی و منتخب و کنز۔

دمامه بفتح نقاره از رشیدی و برهان۔

دمنه بالفتح و نون نام شغالیست که بسیار مکار بود و قصهٔ آن در کتاب کلیله و دمنه مسطور ست چون او بسیار مکار بود بمجاز بر هر مکار و حیله گر اطلاق کنند از سراج و بکسر اول بمعنی شغال و روباه هر دو آمده از برهان و مؤید و سروری و در عربی سرگین بر هم نشسته و پشک کذا فی المنتخب۔

دم لابه بالضم و بای موحده دم جنبانیدن سگ کنایه از چاپلوسی و تملق و عجز از برهان و سراج۔

دم سیحه بضم اول و یاے معروف ظاهرا لیست

کوچک که بار دم را حرکت میدهد بعربی صعو و بهندی ممولا گویند از جهانگیری۔

دم قمری بفتح دال و ضم قاف نام لحنی از موسیقی از شرح خاقانی۔

دمکشی در نغمه سرائی با دیگری موافقت کردن و یاری آواز دیگری کردن۔

دم نطعی نام فنی از کشتی از بهار عجم۔

دمیاطی بالکسر نوعی از جامهٔ لطیف که از شهر دمیاط که در ملک مصر ست آرند۔

دموی بفتح دال و فتح میم و کسر واو منسوب به دم که بمعنی خون باشد۔

فصل دال مهمله مع نون

دنیا بالضم اینجهان و معنی اصلی زن بسیار نزدیک شونده است مشتق از دنو که بمعنی قریب باشد چرا که دنیا اقرب است بسوی آدمی به نسبت عقبے یا بمعنی زن سخت و خسیس و ناکس در نیصورت مؤنث ادنے ست مشتق از دنارت که بمعنے ناکسے و زبونیست از شرح مقامات حریری و سرورے و مدار بدانکه الف لفظ دنیا را بخلاف الف لفظ عقبیٰ و صغریٰ و نصریٰ و غیره برسم الخط عربی و فارسی بشکل الف نویسند چرا که اینچنین الف که بعد یای تحتانی واقع شود بشکل الف نویسند چنانکه در علیا و غیره مگر در لفظ یحییٰ علما یا نگارند۔

دنب بالضم بمعنی دم بهائم۔

دنارت بکسر دال و فتح همزه که حرف

چہارم ست بروزن اطاعت بمعنے ناکسی
وزبونی وپست فطرتی وکمینگی از منتخب وکشف
وغیرآن۔

دندان سفید بمعنی خندان از برہان

دندان بلند اسپ پیر سال را گویند که
از پیری دندانش از گوشت بیخ خود اندکی بیرون
برآمده باشند از شرح خاقانی۔

دنانیر بفتح دال وکسر نون ثانی جمع دینار
دراصل دنّار بود بکسر دال وتشدید نون پس
نون اول را بیا بدل کردند در حالت جمع
نون اصلی که بیا بدل شده بود باز آمد از
بحر الجواہر۔

دندان زرد موسیقار بشکل دندان
چیزی ہی در موسیقار نصب کنند وبیشتر رنگ
آن زرد باشد از چراغ ہدایت

دندان دراز بمعنے حریص از بہار عجم۔

دنس بفتحتین وسین مہملہ چرکناک شدن
وبفتح اول وکسر نون بمعنی چرک آلوده که
بہندی میلا گویند از منتخب وشرح نصاب۔

دنبه کشلک بشین معجمه وہر سه کاف عربی
دنبه که در آتش پزند وکاف سوم برای نسبت

دنگ بالفتح وکاف فارسی بروزن زنگ
دیوانه وحیران وبمعنی احمق وابله وبمعنے نشاز
ونقطهٔ پرکار وبمعنی صدائے که از برہم زدن
سنگ وغیره برآید وشور وہوی قلندران والکر
چوبے طویل وسطبر که بدان شالی بکوبند تابرنج
از پوست بدر آید وآله شالی کوبی گلگن افزار

وکاغذیان از برہان وجہانگیری و
چراغ ہدایت ولطائف ومصطلحات

دنبال بالضم بمعنی پس چیزی وعقب و
دم حیوانات۔

دن بالفتح وتشدید نون ودر فارسی مستعمل
بتخفیف نون بمعنی خم بزرگ وخم دراز که بزمین
نتواند استاد ودر زمین گو کنده ودنان بکسر
جمع آن از منتخب وقاموس ولفظ دن بکسر
دال در ترکی ترجمهٔ حرف از که بعربی ترجمهٔ
آن من وعن باشد۔

دندان بکام فرو بردن کنایه از
کامیاب شدن ومستولی شدن ودر غضب
شدن از برہان وسراج۔

دندان تیز کردن طمع کردن وکینه
کردن از برہان وسراج۔

دندان کنان بضم کاف عجمی والحاح
درازی کنان وترسان از برہان ولطائف

دندان فگن قسمی از ماہی که گوشت آن
بغایت لذیذ ولطیف باشد از شرح خاقانی

دنبه نهادن در پیه دن از شرح خاقانی

دندان سرخ کردن رغبت کردن
وخواہش کردن از چہار شربت ومصطلحات

دندان بفارسی نهادن فہمیدن
حرف وقبول کردن از مصطلحات۔

دندان معروف وبوسه از مصطلحات

دندان بخون بردن کنایه از صبر
کردن وخون جگر خود خوردن۔

دندان بر جگر افشردن دل بر
ہلاک نهادن وجرأت برکار دشوار نمودن
از بہار عجم وغیره۔

دندانی کردن شرمنده کردن از مصطلحات

دندان نمودن خنده کردن از مصطلحات

دنو بضم دال وضم نون وتشدید واو
نزدیک شدن وقرب از منتخب۔

دنیه بفتح اول وکسر نون وتشدید یاے
تحتانی ناکس وزبون وسفله۔

دنبه بضم دال وسکون نون که بقرب باے
موحده میم تلفظ می آید بمعنی سرین ودم نوعی
از گوسپند که پہن باشد که ہندیان آنرا چکتی
نامند ومجازاً باطلاق جزو برکل مجموعا و
گوسپند را دنبه گویند ونام طعامے وبمعنی مکر
وفریب نیز آمده۔

دنباله بالضم چیزے که مشابه بدنبال باشد
ودنبال بمعنی دم چارپایان درینصورت
حرف ہا برای تشبیه باشد وبمعنی پس وعقب
نیز آمده وہا بمعنی حرف ہا زائد باشد۔

دنیے بفتح دال وکسر نون وتشدید یاو
در استعمال فارسی بتخفیف یا بمعنے ناکس و
پست فطرت وسفله وبمعنی نزدیک شونده
اول مشتق از دنارت وبمعنے ثانی مشتق از
دنو از منتخب ولطائف۔

دنیوی بضم دال وسکون نون وفتح
یا وکسر واو منسوب بدنیا وبضم دال وکسر
نون وسکون غلط است دنیاوی بسلامت

داشتن الف نیز جائز از صراح و این حاج نوشته که دنیاوی بواو و دنیائے بہمزه هر دو غلط ست۔

دندان زنے برابری و خصومت و دشمنی کردن از مصطلحات۔

فصل دال مہملہ مع واو

دوبالا دوچند و مضاعف۔

دواب بفتح دال و بای موحده مشدد جنبیدگان و این جمع دابه است که بتشدید بای موحده باشد ماخوذ از دبیب که بمعنی بر زمین جنبیدنست و تای تانیث در دابه برای تقدیر موصوف مؤنث باشد مثل تاے ذبیحه پس دابه در اصل لغت بمعنے جنبنده که مطلق جاندار باشد مگر اکثر استعمال این لفظ در حیوانات ست که بران سوار شوند و بار برند مثل اسپ و خر و شتر و فیل و استر و جاموش و گاو از منتخب۔

دولاب بالضم و واو معروف و بالفتح نیز چرخی که آن از چاه آب کشند و این معرب دولابست که بواو مجهول باشد و دوالیب جمع آن از منتخب و غیاث و در مصطلحات نوشته که دولاب باصطلاح پریشان حالی که از یکے قرض گرفتن و بدیگری قرض خواه دادن۔

دوال قصب کنایه از حلقهٔ گریبان از شرح قران السعدین۔

دوشاب شیرهٔ انگور و شیرهٔ خرما از لطائف و منتخب و بعض گفته که شیرهٔ انگور که آنرا یکدو روز نگاه دارند تا ترش شود و همین سبب آنرا دوشاب گویند که آب انگورست و شب بر آن گذشته۔

دولت بالفتح گردش زمانه بنیکی و ظفر و اقبال و مال و چیزی که دست بدست بگردد و مال و ظفر را دولت همین سبب گویند که نوبت بیک دیگر میرسد و دست بدست میگردد و بالضم نوبت و غنیمت و غلبه و جنگ از منتخب و کنز و غیاث و در صراح نوشته که دولت بالفتح و بالضم رسیدن مال و ظفر بسوے کسے۔

دوردست بمعنی جائیکه رسیدن در آنجا مشکل باشد از برهان۔

دوات لغت عربیست ظرفے که دران سیاهی کتابت نگاهدارند و کسانیکه دوات بدال الف خوانند خطاست و بفارسی آنرا مرکبدان خوانند بر وزن خاله انبان و دوات مرکب از دو لفظ... [illegible]

دوست مقابل دشمن ماخوذ از دوسیدن بمعنے چسپیدن و پیوستن چون دو تن باهم بجان و دل پیوندند هر کدام آن دیگر را دوست باشد و دوست در اصل دوس بود صیغهٔ امر بمعنی مفعول تا در آخر زائدست از قبیل کوس و کوست بمعنے نقاره و بالش و بالشت بمعنے تکیه از جواهر الحروف و بهار عجم۔

دویست بضم اول و کسر واو و یای معروف بمعنی دو صد و این خاص اسم دو صداست و برین قیاس جاری نیست و دو بیست درم شرعی که بر آن ادای زکوة فرض میشود و پنجاه و چهار توله و هشت ماشه و دو جو باشد از مدار۔

دواج بضم اول و در آخر جیم عربی بالاپوش و بتشدید واو نیز آمده از منتخب و در لطائف بکسر اول بمعنی و در برهان و سراج بفتح اول بمعنی لحاف و در سروری بفتح اول بمعنے قبا۔

دوخ بالضم و واو معروف و خای معجمه گیاهیست که از آن بوریا بافند۔

دوزخ صاحب کشف نوشته که دوزخ بزای فارسی و آن هفت طبقه است بالای یکدیگر زیر هفتم زمین اول جهنم بعده لظی بعده حطمه بعده سعیر بعده سقر بعده جحیم بعده هاویه۔

دود دال اول مضموم و واو معروف بمعنے کرمها و این اسم جمع ست و واحد آن دوده بمعنی یک کرم ست از منتخب و صراح و بحر الجواهر و کنز۔

دولعد بضم بای موحده عبارت از عرض و طول۔

دوار بضم اول گردش سر از علتے و بفتح اول و تشدید واو بسیار گردش کننده از منتخب و بحر الجواهر۔

دوپیکر برج سوم از دوازده برج فلکی که آنرا جوزا گویند و برج مذکور بصورت

دوکو دکٔ ہندی است کہ بی ہمدیگر در آمدہ اند و ہمین جہت عربی تو امان نیز گویند۔
دوتار نام سازی مثل ستار۔
دوائر بکسر ہمزہ کہ حرف چہارم ست جمع دائرہ۔
دور بالفتح گردشتن و باصطلاح توقف الشئ علی نفسہ و آن مستلزم تسلسل ست وبعضی چنین تعریف کردہ اند کہ دور توقف شئی بر دیگر و توقف دیگر بر ہمان شئی چنانچہ وجود مرغ موقوف بر بیضہ و وجود بیضہ موقوف بر وجود مرغ ولفظ دور بضم دال و واو غیر ملفوظ و سکون رای مہملہ در ترکی بمعنی لفظ ست کہ حرفیست برای اثبات مضمون جملہ۔
دورگیر بالفتح پادشاہ ہفت اقلیم و تسخیر کنندۂ آفاق۔
دور قمر از زمانۂ آدم تا این زمان ہمہ دور قمر ست و دور ہر کوکب سیارہ ہفت ہزار سال میباشد و دور قمر دور آخر ست از جملۂ ادوار ہفت ستارگان و آدم علیہ السلام در ابتدای دور قمر پیدا شدہ اند از برہان و شرح اللغات و مؤلف گوید کہ چون از آئین اکبری دریافتہ میشود کہ تا امسال کہ سنہ یک ہزار و دو صد و چہل و دو ہجری ست آدم علیہ السلام را ہفت ہزار و یک ہفتاد سال شمسی گذشتہ ازین معلوم می شود کہ بالفعل دور قمر نیست بلکہ دور زحل باشد و از ان تا حال یک صد و ہفتاد سال شمسی گذشتہ
دوچار بروزن خمار بمعنی مقابل و باہا و او خطاست از برہان۔
دوربار بالضم و چہارم بای موحدہ دو تیرہ کہ در قدیم از دو طرف ملوک در میدان سواری نگاہ میداشتند از شرح خاقانی۔
دومار کنایہ از ضحاک چراکہ در شانہ ضحاک جراحت شدہ دو مار پیدا گردیدہ بود
دوال باز دغاباز از رشیدی۔
دوس بالفتح و سین مہملہ خرمن کوفتن و پایمال کردن و چیزی را روشن کردن و صیقل نمودن و نام قبیلہ از یمن از صراح و مؤید۔
دوش بمعنی شب گذشتہ و بمعنی روز گذشتہ صحیح نباشد منقول از شرفنامہ۔
دوشش بمعنی واو دوازدہ کہ در بازی نرد میباشد۔
دودکش روزنی کہ برای دود بر آمدن در حمام وغیرہ سازند از مصطلحات۔
دورباش بواو معروف و شین معجمہ نیزۂ باشد کہ سنان آنرا دوشاخہ سازند و چوب آنرا بزر و جواہر زینت میدہند و پیشاپیش سواری پادشاہان برند بدان جہت کہ چون مردم آنرا از دور مشاہدہ کنند بدانند کہ سواری پادشاہ می آید از راہ دور شوند و راہ خالی سازند و نیز اگر کسے در روز جنگ کند بجانب پادشاہ اندازد بآن دفع کنند و قطع سازند و گاہی بطریق استعارہ از آہ مراد باشد از موائد از لطائف و رشیدی و برہان۔
دوافع جمع دافع۔
دوغ بواو مجہول و معروف شیر کہ از و مسکہ بر آوردہ باشند از بہار عجم۔
دومرغ روح و نفس ناطقہ از شرح خاقانی و بعضی بمعنی صورت و ہیولی نوشتہ
دوحرف مراد از لفظ کن کہ کلمۂ عربیست بمعنی شو و این صیغۂ امرست از کان یکون کہ حق تعالی روز ازل برای پیدا شدن مخلوقات امر کردہ بود پس عالم ہمان زمان موجود شد۔
دوالک دوالی را گویند کہ بدان قمار بازند و نام دوائیست از برہان و چراغ آرزو و در شرح سکندرنامہ نوشتہ کہ دوالک نوعی از قمار بازیست کہ بدوال چرمی بازند
دوک بواو معروف آہن درازکہ در چرخہ ریسمان باشد از برہان۔
دوالمسک بکسر میم و سکون سین مہملہ معجونیست مقوی قلب کہ مشک جزو اعظم اینست۔
دورترک بسیار دور تر باین معنی کاف برای تعظیم باشد نہ چنانکہ در رسالۂ عبدالواسع و در رسالۂ مجمع البحرین نوشتہ کہ این کاف زائد ست۔
دود آہنگ روزنے کہ از ان دود بیرون

رود آنرا دود کش نیز گویند از مؤید۔

دورنگ منافق۔

دول بهر سه حرکت دال و فتح واو ممع دلو ست از قاموس و دول بضم اول و واو مجهول لفظ فارسی ست بمعنی دلو آب کش و بمعنی مکار و بیحیا و بمعنی تیر کشتی و بمعنی خریطه و کیسه و از ینجاست خریطه را که بر میان بندند ڈلمیان گویند بضم دال و حذف واو از لطائف و مصطلحات۔

دوال بفتح تسمهٔ چرم که بدان چیزی را به بندند و تسمه سطبر که بدان نقاره را نوازند و بمعنے تیغ و شمشیر نیز آمده از برهان و در جهانگیری و سراج اللغات و رشیدی بضم دال ست۔

دورگل بالفتح و به ضم کاف عربی نوعی از سرود۔

دوازده مقام در اصطلاح موسیقی مقام پردهٔ سرود را گویند و آن دوازده اند چنانکه اول راست دوم صفاهان سوم بوسلیک چهارم عشاق پنجم زیر بزرگ ششم زیر کوچک هفتم حجاز هشتم عراق نهم زنگلا دهم حسینی یازدهم رهاوی دوازدهم نوا و بعضے بجای صفاهان شباب نوشته اند

دوازده امام اول امام حضرت علی دوم امام حسن سوم امام حسین چهارم امام زین العابدین پنجم امام محمد باقر ششم امام جعفر صادق هفتم امام موسی کاظم هشتم امام علی موسی رضا نهم امام محمد تقی دهم امام محمد نقی یازدهم امام حسن عسکری دوازدهم امام مهدی سلام الله علیهم اجمعین۔

دوست کام کسیکه بحسب مراد دوستان مقصود او حاصل باشد از لطائف و سراج۔

دویم که بمعنی لفظ ثانی ست بزیادت یای تحتانی خلاف قاعده است چراکه یا در اخوانش هیچ جا نیست لیکن در نظم بعضے استادان آمده است مگر صحیح دوم ست بدون یای تحتانی و در بهار عجم نوشته که دوام بفتح همزه نیز آمده۔

دونیم و بدونیم دو پاره از بهار عجم۔

دودمان بالضم خاندان و قبیله و تبار از برهان و لطائف۔

دوکدان بواو معروف و کاف عربی چرخه که بدان ریسمان پنبه ریسند۔

دو صحن کنایه از آسمان و زمین۔

دوشیدن بالضم شیر از پستان گاو و بز وغیره برآوردن۔

دون بالضم بمعنے سوا و غیر و اندک و نزدیک و زیر مقابل فوق و حقیر و خسیس و سفله از لطائف و منتخب۔

دونان کمینگان و خسیسان۔

دوزبان منافق۔

دورخ نهادن کنایه از مات دورخی کردن چراکه چون بمقابلهٔ شاه حریف هر دو رخ نهاده گشت دهند بالضرور او را مات واقع گردد۔

دوران بفتحات ثلاثه یعنی بفتح اول و ثانی و ثالث بمعنی گردش فلک و زمانه با شبیه و بمعنی گردش سر که مرض مشهور ست بدانکه هر لفظے که برین وزن آید از مصادر و در و معنی حرکت انتقال باشد پس آن لفظ بفتحات ثلثه مے آید چنانچه دوران و جریان و طیران و سیلان و سوران و حیران و فیضان و میلان و خفقان و غثیان و حیوان و جولان مگر فارسیان اکثر اینها را بسکون ثانی استعمال کنند و گاهی بفتحات

دود برآوردن خراب کردن از سراج اللغات۔

دواندن خجل کردن از مصطلحات و در چراغ هدایت۔

دود کردن ظهور کردن از مصطلحات۔

دوش زدن آگاه کردن از مصطلحات۔

دو بالفتح و تشدید واو بیابان از شرح نصاب و کنز۔

دومو کسیکه در سر یا در ریش او در ابتدای پیری موے سیاه و سفید باشد۔

دو طفل هندو مردم چشم از سراج اللغات۔

دورو منافق۔

دوده بضم دال و واو معروف و فتح دال ثانی در عربی بمعنے کرم واحد و این

کرم کر نوشته شد بکسر کاف عربیت دودو
بالضم بدون تا دو دیدان بالکسر جمع آنست
از منتخب و بحر الجواهر و در فارسی دوده بمعنی
خاندان و خویش و تبار و بمعنی دود چراغ
از برهان و لطائف و چراغ هدایت و
سراج اللغات۔

دوحه بالفتح و حای مهمله درخت بزرگ
از منتخب و صحاح و کنز و شرح نصاب۔

دوشیزه دختر بکر و زن جوان که هنوز
نزدیک مرد نشده باشد از جهانگیری
و برهان وغیره۔

دوشاخه چوبی باشد دوشاخه که بطور
شکنجه بر گردن مجرمان نهند از جهانگیری
و برهان و سراج اللغات۔

دوگاه شعبهٔ مقام حسینی و آن مرکبست
از دو نغمه از رسالهٔ موسیقی و در بهار عجم
نوشته که رام کلی ست دوگاهی کنایه باشد
از دو جهان۔

دواله بضم بهندی چهار چهیلا گویند۔

دواله بکسر دال دوم مترو دوگاهی
بمعنے منافق۔

دوگانه دو رکعت نماز از سراج اللغات۔

دوره بواو مجهول مرتبان کوچک که درمیان
آن شهد و معجون نگاهدارند از لطائف۔

دواسپه کنایه از سرعت و بمعنی شتاب
و جلد چرا که صاحب دو اسپ که بنوبت بر
دیگری سوار میرفته باشد البته بنسبت شخص
یک اسپ پیاده جلد راه طے خواهد کرد
از رشیدی و برهان و بهار عجم۔

دوقله بضم قاف و تشدید لام یعنے قلتین
بمذهب شافعی این مقدار آب از استعمال
غیر طاهر نمیشود۔

دوپزق میده که دو بار پخته شده
باشد۔

دوبیتی نام منصب صاحب این منصب
را هشتاد هزار دام مقرر باشد چون چهل
دام را یکروپیه میشود باین حساب دو هزار
روپیه میشوند۔

دوسری بمعنی نفاق۔

دوروئی بمعنے نفاق از برهان۔

دوائر فلکی بدانکه دوائر عظام یعنے
دائره های کلان که فلک را تنصیف مینمایند
همگی ده اند اول دائرهٔ معدل النهار دوم
دائرهٔ منطقة البروج سوم دائرهٔ ماره بالا
قطاب الاربعه چهارم دائرهٔ میل پنجم دائرهٔ
عرض ششم دائرهٔ افق هفتم دائرهٔ نصف
النهار هشتم دائرهٔ اول السموات نهم دائرهٔ
ارتفاع دهم دائرهٔ وسط السماء الرؤیة
وسوای اینها دوائر صغار اند یعنی دائره
های کوچک فلک را بدو نیم نمیسازند و آنها
بسیار اند از شرح چغمینی وغیره نوشته شد
تفصیل دوائر عظام در فصل دال مع
الف نوشته شد در آنجا باید جست۔

دوستگانی و دوستکامی لفظ اول
بکاف فارسی و لفظ دوم بکاف عربی
پیالهٔ نوبت خویش که از راه محبت
و اخلاص بدیگری دهند از کشف و در
سراج اللغات نوشته پیالهٔ پر از شراب که
دوستان بدوستان دهند که بیاد فلان
بنوش و این منسوب بدوستان ست
یعنی معشوقان و در مصطلحات و بهار
عجم و دستکامی پیاله که خود را بدیگری دادن
یا تواضع کردن۔

دوال بازی نوعی از قمار که تسمه را
پیچیده میلے از ان میگذرانند از بهار عجم

دوی بفتح دال و کسر واو و تشدید یا
آواز کردن گوش اگر آواز نرم و غلیظ بود
دوی گویند و اگر باریک و تیز بود طنین
نامند و معنی آواز باد و آواز مگس و پشه
و آواز بال مرغ هنگام پریدن از منتخب
و لطائف و کتب طبیه و تاج الاسلامی

دوشاب دلی هر ساعت بچیزی میل
کردن مثل زنان باردار از مصطلحات

دوائی بزیادت یا مزید علیه دوا این
تصرف فارسیان متاخرین ست و در
قدیم نبود اشرف گوید **بیت** باده در خم
کهنه چون گردد دوائی میشود ؏ دختر رز
پیر چون شد مومیائی میشود ؏ از چراغ
هدایت۔

دوزخی باظهار فتح زای معجمه و خای
معجمه موقوف منسوب بدوزخ۔

دوالک بازی مکاری وحیالی از مصطلحات۔
دواعی بفتح خواہشہا وباعثہا واین جمع داعیہ است۔
دواہی بفتح حوادث وسختیہای زمانہ و این جمع داہیہ است کہ بمعنی حادثہ وآفت باشد۔

فصل دال مہملہ مع ہا

دہا بفتح زیرکی وجودت فکر از منتخب وصراح
دہ کیا بکسر اول وکسر کاف عربی و بعدہ تحتانی دہ ومقدم دہ۔
دہات بضم اول وتخفیف ہا وتای فوقانی بمعنے زیرکان واین جمع داہیست۔
دہنیت بضم اول وسکون ہا وکسر نون وتشدید تحتانی وبعدہ فوقانی بمعنی چربی و روغن خواہ نباتی خواہ حیوانی۔
دہمت بالضم سیاہی از منتخب۔
دہشت حیرت وسراسیگی از منتخب۔
دہ آیت دائرۂ خرد کہ در زمانۂ قدیم در قرآنہا بہر دہ آیت نشانی از طلا وغیرہ میکردند وحالا بہر آیت میسازند از شرح خاقانی۔
دہقنت بالضم وبالکسر کشاورزی وکار زراعت۔
دہان بند بمعنی تعویذ کہ در گلوی گوسپندان بندند تا از گرگ محفوظ ماند وبمعنی تعویذی کہ برای زبان بندی دشمنان وبدگویان نویسند۔
دہور بضمتین جمع دہر کہ بمعنی زمانہ است

دہ روز مدت قلیل از بہار عجم فقیر مؤلف گوید کہ دہ روز مدت قلیل را از آن گویند کہ دہ کنایہ از عدد واست چرا کہ لفظ دہ ما عدد باشد۔
دہش بکسرتین بمعنی سخاوت۔
دم تیغ دم تیغ ست از مصطلحات
دہاق بکسر دال پُر ومالا مال از منتخب
دہل بفتحتین نام ساز معروف از مؤید وسروری ومدار وکشف ورشیدی۔
دہ دل منافق وبمعنی شجاع از لطائف وغیرہ
دہ عقل نزد حکما ہمگی دہ فرشتہ اند بایں طور کہ اول حق تعالیٰ یک فرشتہ پیدا فرمود پس آن فرشتہ یک فرشتۂ دیگر ویک آسمان پیدا کرد وبعدہ فرشتۂ دوم یک فرشتہ و یک آسمان پیدا ساخت ہمچنین دہ فرشتہ ونہ آسمان پیدا شدند وفرشتۂ دہم ہمہ عالم را بحکم حق تعالیٰ پیدا کرد وعقل باصطلاح حکما آن ست کہ در شرع آنرا ملک گویند و بفارسے فرشتہ نامند۔
دہقان بالکسر معرب دہگانست کہ مرکب است از دہ کہ بمعنی قریہ باشد ولفظ گان کہ کلمۂ لیاقت ونسبت ست از رشیدی۔
دہاقین بفتح دال وکسر قاف جمع دہقان کہ مزارع باشد۔
دہل دریدن منع کردن کسی را از نغمہ وآواز از شرح خان آرزو۔
دہستان بکسرتین نام ملکیست ودر بہار عجم نوشتہ کہ دہستان در مقابلۂ شہرستان

دہن بالضم بمعنی روغن خواہ از نباتات وحیوانات از شرح نصاب۔
دہ مردہ بفتح اول وسوم ہرزہ گو وبسیار گو از بہار عجم وسراج۔
دہ بالفتح وہای ملفوظ عدد معین وبہای مختفی نیز آمدہ وبالکسر وہای ملفوظ بمعنی قریہ واین کہ بعض دیہ بیای تحتانی گویند اغلب کہ صحیح نباشد زیرا کہ در کلام استادان یافتہ نشدہ از سراج اللغات وجای در شرح سکندر نامۂ خان آرزو چنین نوشتہ کہ دہ ودیہ ہر دو آمدہ مثال دوم مولوی نظامی فرمودہ اند **بیت** ندیدہ چو روباہ چارہ دگر بنزدیک آن دیہ کردہ گذر بود ودر لطائف نوشتہ کہ دہ بالکسر کلمۂ نفرین واز پیش راندن وبالفتح امر معروف ونہی از منکر ولفظ دہ بفتح دال وہای مختفی در ترکی ترجمۂ لفظ در کہ حرف ظرفیست ست۔
دہ زدہ بالکسر بمعنی دہ ویران۔
دہل دریدہ بمعنے رسوا وبعضی بمعنے خاموش نیز نوشتہ از سراج اللغات۔
دہ دلہ بفتح دال اول وکسر دال ثانی بمعنے بلہوس وبمعنی بہادر وشجاع وبمعنی متردد وپریشان خاطر از برہان ولطائف۔
دہرہ بالفتح نوعی از شمشیر کوچک دودمہ کہ سر آن مانند سنان نیزہ باریک باشد از سراج۔

ده نه بفتح دال وضم نون بمعنے زیور وآرایش در زیب از برہان وصاحب بہار عجم نوشته کرده نه کنایه از زیب چراکه لفظ زیب بحساب ابجد نوزده عدد دارد که ده ونه است
دهنه بالفتح کنارهٔ دریا وسرحد ملک و نام دواکه آنرا دہنه فرنگ گویند معرب آن دہنج ست۔
دهکده بالکسر بمعنے خانه که در ده واقع باشد بقلب مضافت۔
ده دہی بفتح ہر ده دال ویای معروف بمعنے سره خالص کامل عیار از رشیدی ولطائف و در سروری بمعنی روشن و در مصطلحات نوشته زر رائج وکامل عیار در ہندی باره بانی گویند واز آئین اکبری ہمین معلوم شد ومجد الدین علی قوسی نوشته زریکه در آتش نہند مطلقاً ازان سوخته نشود وکم نگردد۔
ده پنجی زرکم عیار بسیار غش از مصطلحات۔
دہن مصری بالضم روغن بلسان۔
دہری بالضم پیر سال خورده وبالفتح و بالضم آنکه عالم را قدیم داند وبقیامت قائل نباشد وبضم اول بجہت آنست که بنا در کار بعض الفاظ در حالت نسبت تغیر میابد از منتخب وقاموس وصراح ودر جبار بردی دہری بالکسر گفته۔
دہمی بکسر بمعنی میدادم مرا چراکه ہرگاه باصیغهٔ مضارع یای استمرار ملحق شود بمعنے ماضی گرداند۔
دہن خوانی بفتح دال الزام دادن از مصطلحات۔

فصل دال مہمله مع یای تحتانی

دیاقودا بہر دو دال مہملتین بزبان یونانی شربت خشخاش را گویند وحرف ششم را دال معجمه خواندن صحیح نباشد از بحر الجواہر وبرہان یا آنکه در صورت دال معجم معرب آن باشد۔
دیبا دیبای مجہول حریر تنک از سراج اللغات
دیرمینا بفتح دال وکسر میم معبد نصاری ست وکنایه از فلک از شرح خاقانی۔
دیت بکسر اول ویای تحتانی مفتوح بمعنے خون بہا وآن در شرع ده ہزار دراہم است از منتخب ولطائف وغیره ودر بہار عجم نوشته که دیت را فارسیان بمعنے مطلق جرمانه نیز آرند۔
دیوث بالفتح وتشدید تحتانی وواو معروف وثای مثلثه بمعنے بیغیرت وبے حمیت از منتخب وکنز ولطائف وقاموس ودر رسالهٔ معربات نوشته که این معربست در اصل دیوت بتخفیف تحتانی وتای فوقانی بود ولیعنی نوشته که دیوث بمعنے کسیکه زن خود را بدیگران دہد۔
دیباج بیای معروف وجیم عربے معرب دیبا ودیباه بزیادت ہا ہمین دیباست که نوعی از جامهٔ ابریشمی ومنقش باشد از شرح وکشف وصراح ودر منتخب در رسالهٔ معربات نوشته که دیباج معرب دیباست بزیادت کردن جیم در آخر ومعروف کردن یای مجہول۔
دیولاخ مسکن دیوان۔
دیوزاد کنایه از اسپ قوی ہیکل وتیز رو۔
دیوزد کسیکه آسیب پری زده باشد از مصطلحات۔
دیوار بلند کنایه از دولتمند از مصطلحات۔
دیوباد گردباد از سروری برہان۔
دیوسپید دیوی که رستم اورا بمشقت تمام در مازندران کشته بود۔
دیباذر بالفتح وحرف پنجم ذال معجمه مضموم نام روز ہشتم از ہر ماه شمسی از برہان و سراج ورشیدی۔
دیبہر بالفتح نام روز پانزدہم از ہر ماه شمسے از برہان ورشیدی باین معنی دی بہر بزیادت بای موحدهٔ مکسور که بعد یای تحتانی آمده۔
دیجور بالفتح وجیم عربی مضموم وواو معروف شب تاریک دیاجیر جمع آن ست از منتخب ودر لطائف نوشته که بمعنے شب تاریک وشب بست وہشتم از ہر ماه ودر برہان بمعنی سیاه وتاریک نوشته وقید شب نکرده ودر سراج نوشته که دیجور

بمعنے تاریک کہ از دیج ست کہ اما لۂ داج باشد ولفظ در نسبت چنانکہ در گنجور و رنجور و مزدور مگر برین تقدیر بکسر اوّل باشد اگرچہ داج در عربی بمعنی سیاہ مستعمل ست مگر در فارسی بمعنی سیاہی شب ست۔

دیار بکسر اوّل جمع دار ست کہ بمعنی خانہ باشد و مجازاً بمعنے ملک و بلاد مستعمل و بالفتح و تشدید یا بمعنے باشندہ و صاحب خانہ۔

دیو مار بمعنے اژدہا۔

دیوگیر نام شہر دولت آباد کہ در دکن ست از برہان۔

دیر بالفتح در رشیدی گنبدیکہ برای عبادت ساختہ باشند و در برہان مطلق عبادت خانۂ ترسایان لیکن بمعنی معبد ترسایان لفظ عربیست چنانکہ در کنز آوردہ و از سراج و در بہار عجم نوشتہ کہ دیر بالفتح پرستشگاہ کفار و ترسایان بمعنی گنبد استعمال کنند۔

دیدار روی و چہرہ و بینائی و دیدن چشم از فرہنگ نصیرالدین و بہار عجم و برہان۔

دینار در اصل دنّار بکسر دال و تشدید نون بود نون اوّل را بیا بدل کردند تا ملتبس نگردد بآن مصادر کہ بر وزن فعّال ست چنانکہ در قول حق تعالی لَا یَکَذِّبُوْا بِاٰیٰتِنَا کِذَّابًا جمع آن دنانیر می آید نون اصلی کہ بیا بدل شدہ بود باز در حالت جمع عود کرد از بحر الجواہر و نیز لفظ دینار نام دوائے کہ شربت آنرا شربت دینار گویند و آن تخم کشوت ست کہ داخل اجزاے شربت مذکور ست

دیوسار مانند دیو چہ سار بمعنے مانند آید از سراج۔

دیو ہفت سر کنایہ از کرۂ ارض باعتبار اقالیم سبعہ از سراج و مؤید۔

دیرباز بباي موحدہ بمعنی دراز زمان و مدت دزمان دراز و قدیم خطاست صحیح با یمعنی دیریاز بیای تحتانی ست بجای موحدہ و لفظ یاز مشتق از یازیدن کہ بمعنی حرکت کردن ست از سراج اللغات و جواہر الحروف۔

دیژہ بالکسر یای مجہول و زای معجمہ بمعنی رنگ و لون از برہان و لطائف۔

دیبای شب اندر روز نوعی از دیبای کہ رنگش سیاہ و سفید باشد از چراغ ہدایت۔

دیس بیای مجہول و سین مہملہ این لفظ برای تشبیہ آید بمعنی ہمتا و مثل و مانند از سراج و برہان و لطائف۔

دیک بالکسر و یای معروف و کاف عربی بمعنی خروس از برہان۔

دیر ہرقل دیریست بنا ساختۂ ہرقل و ہرقل بکسر ہا و قاف لقب پادشاہ روم۔

دیو مردم نوعی از حیوان کہ بہندی آنرا بن مانس گویند و بمعنی آدمیان شریر و مفسد نیز آمدہ از برہان و شرح۔

دیہیم بالفتح و یای دوم معروف بمعنے تاج از مؤید و سروری و مدار و کشف و جہانگیری و سراج اللغات و برہان۔

دیلم بفتح دال و لام طائفۂ معروف و سختی و بلاد دشمنان و گروہ و در سراج نیز از منتخب و بمعنی کسیکہ مادرش از حبش و پدرش از ترک باشد یا بعکس بود از مؤید و کنز و در سراج اللغات نوشتہ کہ دیلم بیای مجہول و لام مفتوح نام ملکیست کہ موے مردم آنجا مجعد باشد۔

دیم بالکسر و یای معروف بمعنی روی و چہرہ و نوعی از جرم بودار از جہانگیری۔

دیّان بالفتح و تشدید یا پاداش دہندہ و قہر کنندہ و حساب کنندہ و این کلمہ ایست از اسمای صفات حق تعالے از منتخب و کنز و لطائف۔

دیدن بفتح ہر دو دال در عربی بمعنے خو و عادت از کنز و بکسر اوّل در فارسی بمعنی ملاقات کردن و این در محاورۂ اہل ایران شائع ست۔

دیبادین بفتح دال و حرف سوم بای موحدہ و کسر دال۔

دیبذین بالفتح بر وزن سرزمین ہر دو نام روز بست و سوم از ہر ماہ شمسے از برہان و سراج و رشیدی۔

دین بالکسر و یای معروف در فارسی نام روز بیست و چہارم از ہر ماہ شمسے و در عربی بمعنی مذہب و بمعنی پاداش دادن و بمعنے

حساب چنانکه مالک یوم الدین یعنی مالک روز حساب و بالفتح در عربی بمعنی دامی که در تعیین وقت مقرر باشد که در فلان روز ادا کرده خواهد شد اگر وقت ادای آن معین نباشد آن را قرض گویند معنی فارسی از برهان و معنی عربی از منتخب۔

دیدبان شخصیکه بر جای بلند نشسته نظر در اطراف گمارد و از آمدن فوج دشمن قلعه نشینان را خبر میداده باشد و بمعنی جاسوس نیز آمده از بهار عجم۔

دیرمان بالکسر بمعنے بقا و پایداری و بمعنی باقی و پایدار۔

دیده سرخ کردن طمع داشتن و بعضی گویند که بمعنی عشق ورزیدنست۔

دیدان بالکسر یای معروف جمع دودٔ که بمعنے کرم ست که بالکسر باشد از کنز و صراح

دیوان تن مخفف دیوان تنخواه۔

دیگ پرباد کردن بر دیگدان نهادن دیگ برای طبخ طعام از مصطلحات۔

دیر شدن بمعنی تمام شدن و خراب شدنست بعد از آن بمعنی فوت شدن و مستعمل شدن از سراج و بهار عجم۔

دیوان بالکسر معرب دیوان که بیای مجهول ست بمعنی جای جمع شدن مردم مجازاً بمعنے دفتر محاسبه و کچهری و بمعنی دار العدالت و مکان نشستن ملوک و امراء و صاحب دار العدالت و صاحب مسند و بمعنی داد و فریاد و ماجراد

بمعنی کتاب غزلها جمع آن دواوین بود واو ست نه دواین و دیاوین از منتخب و بهار عجم و کشف و غیر آن و شریشی شارح مقامات حریری نوشته که دیوان در اصل دوّان بود بکسر دال و تشدید واو پس بدل کردند واو اول او را بیای تحتانی بسبب کسرهٔ ماقبل آن و بر این معنی دلیل ست لفظ دواوین که جمع آنست و لفظ دیوان در اصل لغت بمعنی جمع شدن ست مجازاً بمعنے دفتر مستعمل شده چه معنی اصل مادهٔ این لفظ جمع و تالیف ست و از ینجاست که تدوین بمعنی جمع کردن و فراهم آوردن آمده و نیز گفته اند که این لفظ عجمی ست و وجه تسمیه اش آنکه روزی نوشیروان باهل محاسبه امر کرد که متفق شده در سه روز فلان حساب بزودی درست کنید پس بر ایشان گذر کرد تا بیند که چه میسازند پس دید که بجلدی تمام تر حساب میکردند و مینوشتند نوشیروان بجلدی ایشان متعجب گشت و گفت که ایشان دیوان هستند پس از آنوقت اسم اهل محاسبه و اسم جای ایشان مقرر گشت چون یای مجهول در عربی نیاید یا را معروف کرده معرب ساختند۔

دیوار کسے کوتاه دیدن کنایه از عاجز و زبون دیدن از مصطلحات۔

دینه بالکسر و یای معروف و لون بمعنی دیروز یعنی روز گذشته منقول از مجمع الفرس و سراج و در بهار عجم نوشته که دینه منسوب بدی یعنی منسوب بروز گذشته۔

دیرینه بمعنے کهنه۔

دیوچه کرمیست آبی دراز و سیاه که بهندی آنرا جونک گویند و بمعنی کرمیکه از زمین برآید اکثر چوب و دیگر اشیاء را تباه ساخته گل کند و بهندی دیمک گویند از لطائف و سراج۔

دیه بمعنے قریه مگر در کلام اهل لسان بنظر نیامده از مؤید و در سراج نوشته اغلب که صحیح نباشد زیرا که در کلام اساتذه یافته نشده و در شرح سکندرنامه خان آرزو درست کرده و دیهه و دیهی بمعنی قریه آمده مثال دوم مولوی نظامی فرماید **بیت** ندیده چو روباه جای دگر ٭ به نزدیک آن دیه کرده گذر ٭ و ابراهیم قوام در فرهنگ نوشته که دیه بمعنی قریه تا غایت دیده نشده و در بهار عجم نوشته که دیه با اشباع ده است۔

دیوانه در اصل بیای مجهول بوده بمعنے کسیکه منسوب و مشابه بدیوان باشد در صدور حرکات ناملائم و در آخر این لفظ که های مختفی ست برای نسبت و مشابهت باشد از بهار عجم و سراج۔

دیدن ماه نو دیوانه بجوش آمدن جنون چون دیوانه ماه نو نگرد جنونش بالا میگیرد از مصطلحات۔

دیبه بیای مجهول حریر تنک و بدل از

الف ست چنانکه خارا و خاره از سراج

دیباه مزید علیه دیبا از بهار عجم۔

دیباچه بیای مجهول و جیم فارسی مصغر دیباست و نوعی از جامهٔ ریشمین که قباچه سلاطین بآن باشد که بجواهر مکلل باشد سازند و آن از لوازم لباس پادشاهی ست چنانکه سامانی نوشته و بمناسبت آرایش خطبهٔ کتاب را نیز گویند و بعضے محققان نوشته اند که دیباچه بیای معروف و جیم عربی لفظ عربیست بمعنی چهره روی در خساره کذافی الکنز چون خطبهٔ کتاب بمنزلهٔ روی کتاب ست لهذا خطبهٔ کتاب را نیز مجازاً دیباچه گفتند و چون صاحب برهان و رشیدی نیز بیای مجهول و جیم فارسی نوشته اند پس ازینجا بخاطر می رسد که دیباچه بیای معروف و جیم معرب آنست و نیز بعضے محققان نوشته اند که ماخوذ ست از دیبانج که معرب دیباه است بمناسبت زینت و رونق و حرف های مختفی در آخر لفظ دیباجه برائے نسبت و مشابهت ست

دیمه بیاے معروف رخساره و روشنی و نوعی از چرم از سراج و در عربی بمعنے همیشه و بارانی که پیاپی ببارد از منتخب

دی بالفتح نام ماه و آن مدت ماندن آفتاب ست در برج جدی و بهندی ماه نامند و بعضی ماگه گویند و چون درین ماه بغایت شدت سرما باشد لهذا گاهے از لفظ دی سرما مراد باشد و نام روز نهم از هر ماه شمسے بمعنی شب تار یک باین معنی مخفف دیجور ست و بالکسر و یای معروف بمعنی روز گذشته دا آنرا دیروز نیز گویند از برهان و لطائف و غیرها و در سراج اللغات نوشته که دی بالکسر بمعنی روز گذشته و بالفتح نام ماه دهم از سال شمسی که اشتداد زمستان دران باشد مجازاً لفظ دی بمعنے زمستان نیز می آید و آنچه لفظ دی را مخفف دیجور گویند و سند آن مصرعهٔ خواجه حافظ آرند مصرعه زلف و رخ تو دی شمس دی را بخطاست چه دیجور صفت شب واقع شود نه آنکه دیجور مطلق شب سیاه را گویند و سبب این غلطی نسخه است و صحیح چنین ست مصرعه زلف و رخ تو دی شمس و فے را بنی بالفتح بمعنے سایه درین صورت مقابلهٔ شمس و فی مشابهت زلف و رخ درست میشود پس دی را مخفف دیجور فهمیدن موجب عدم فهم ست۔

دین حنیفی مراد از دین حضرت ابراهیم علیه السلام از شرح سکندرنامه

دیوان بیگی نوعی از کبوتران که پر دگلو سیاه باشد و میان قبا زرد و سفید بود از شمسی۔

دیلمی بفتح اول و لام نیز مفتوح نام قومے ست و گویند که قوم مذکور موے مجعد لبسان زنجیر دارند۔

دیناری جنسے از جامهٔ ابریشمی و شراب لعل از سراج۔

باب ذال معجمه

فصل ذال معجمه مع الف

ذا بمعنے این مرد این از اسماے اشارتست برای مفرد مذکر قریب۔

ذاب در آخر بای موحده بمعنی عیب از منتخب و در لطائف بمعنی سخت تشنه چنانکه لبهای او از تشنگی خشک شده باشد و بمعنی گداخته۔

ذات الجنب بفتح جیم و سکون نون دردی باشد در حجاب که آن پرده است میان قلب و معده و این ورم در یمین بود و گاهی در یسار علامت او وجود درد پهلو تپ و ضیق النفس بود۔

ذات بمعنے صاحب و خداوند و بمعنے هستی و حقیقت هر چیز و نفس هر شئ و مؤنث ذو و بمعنی طرف و جانب و لفظ ذات عربیست در حقیقت اسم اشارتست که های وقف داخل آن شده است و اصل او ذاه بود و چون های جزو کلمه گردید بتا بدل گشت ذات گفتند و معنی اصلے لفظ ذات مشار الیه است چون هستی هر شئ مشار الیه میباشد لهذا بمعنی خداوند و هستی هر چیز مستعمل از شرح نصاب از مولانا یوسف بن مالخ ست و کنز و خان آرزو در چراغ هدایت

نوشتہ کہ لفظ ذات بمعنی قوم کہ در عرف مستعمل ست غلط ست زیرا کہ بدین معنی لفظ جات ست بجیم و آن لفظ ہندی الاصل ست و سبب غلط بودنش آن باشد کہ ذال معجمہ در ہندی نمی آید پس طغرا کہ در دو شعر خود لفظ جات را بذال معجمہ فہمیدہ آوردہ است خطا کردہ تم کلامہ و بخاطر ناقص مؤلف میرسد کہ لفظ ذات بمعنی قوم بذال معجمہ نوشتن خطا باشد مگر بہتر آنست کہ زات بزای معجمہ نویسند چرا کہ زات معرب جات باشد کہ بہندے قوم ست با بدال جیم عربی بزای معجمہ و قطع نظر از نیت تعریب جیم جات را بجہت فصاحت بزای معجمہ بدل کردہ ذات خواندہ شود۔

ذات بحت بفتح بای موحدہ و سکون حاے مہملہ و فوقانی مراد از حق تعالی جل شانہ چہ بحت بمعنی صرف و خالص ست۔

ذات البروج فلک ہشتم کہ آنرا در شرع کرسی گویند۔

ذات العماد بکسر عین صاحب بناہای بلند و صاحب ستونہا چہ عماد بکسر اول بمعنے بناہای بلند ست و بمعنی ستونہا از منتخب۔

ذات الصدر خداوند سینہ یعنی دانندہ اسرار دل و مراد ازین اولیا و باصطلاح طبا ورم سینہ از لطائف۔

ذاکر یاد کنندہ۔

ذائع بکسر ہمزہ کہ حرف سوم ست و عین مہملہ آشکار او فاش و پراگندہ از کنز و کشف۔

ذات عرق بکسر عین مہملہ و سکون را نام جائیست کہ عراقیان از انجا احرام بندند۔

ذاک بفتح کاف اسم اشارت بسوی بعید ترجمہ اش بفارسی لفظ آن۔

ذات الشمال مراد از گنہگاران و کافران چرا کہ نامۂ اعمال ایشان را بدست چپ آید از لطائف۔

ذاہل بمعنی غافل از منتخب۔

ذال نرم رفتن و شتاب رفتن از منتخب و نام حرف معروف بعضے اختلاف کردہ اند کہ این حرف در فارسی نیامدہ است و آنجا کہ یافتہ شود در اصل دال مہملہ باشد مولانا شرف الدین علی نوشتہ کہ ذال معجمہ در زبان اہل فارس ست و لہجۂ ما وراء النہر بدال مہملہ از جواہر الحروف۔

ذات البین بفتح بای موحدہ ایچ مقدمہ و معاملہ کہ میان دو کس باشد و بمعنے میانجی نیز آمدہ۔

ذات الیمین جانب دست راست و کسانیکہ نامۂ اعمال شان بر دست راست آید و مراد ازین مومنان اند۔

ذائقہ بکسر ہمزہ کہ حرف سوم ست نام قوتے کہ بدان مزۂ چیزہا دریافتہ میشود و آن بر ظاہر زبان میباشد از منتخب و کسانیکہ ذائقہ را بمعنی مزہ گویند خطا ست۔

ذات الکرسی شکل دہم از اشکال شمالی و آن بصورت زنی ست بر کرسی نشستہ و ہر دو پا فرو گذاشتہ۔

فصل ذال معجمہ مع بای موحدہ

ذباب بضم اول مگس از منتخب و کشف و مؤید و سروری و مدار و بحر الجواہر۔

ذب بالفتح و تشدید دور کردن و باز داشتن و در آمدن و لاغر شدن و گاو دشتی از منتخب و لطائف۔

ذبیح بمعنے بسمل و مذبوح۔

ذبح بفتح اول و سکون ثانی بسمل کردن از لطائف و صراح۔

ذبح اکبر بکسر اول گوسفندی کہ بفدیۂ اسمٰعیل علیہ السلام از بہشت رسیدہ بود و بمعنی قربانی عید الضحیٰ۔

ذبر بالفتح نوشتن از منتخب و صراح۔

ذبول بضمتین لاغری و پژمردگی و بفتح اول و ضم ثانی بمعنے لاغر و پژمردہ از منتخب و کشف۔

ذبال بضم جمع ذبالہ و ذبالہ بالضم بمعنے فتیلہ کہ شعلہ لازم اوست از لطائف۔

ذبحہ بفتح اول و فتح ثانی و ثالث دردے باشد بہر دو جانب حلقوم۔

ذبابی بضم اول منسوب بذباب یعنی مگس و درینجا مگسے مراد باشد کہ سبز رنگ میباشد چرا کہ ذبابی اکثر در صفت زمرد واقع شد۔

فصل ذال معجمہ مع خای معجمہ

ذخر بضم اول و سکون ثانی چیزی نگاہ داشتن و نگاہ داشتہ شدہ برای وقتی از منتخب۔

ذخیره آن چیز که نگاه داشته شود که وقتی بکار آید از منتخب و صراح۔

ذخائر جمع ذخیره۔

ذخره بضم اوّل و سکون خای معجمه ذخیره و سختی از شکرستان۔

فصل ذال معجمه مع را مهمله

ذرب بفتحتین و بای موحده نوعی از اسهال که طعام در معده تغیر نه پذیرد و در رنگ گشتگاهی اسهال میشود و گاهی بند شود از بحر الجواهر و منتخب و کفایه۔

ذریت بضم اوّل و تشدید را مکسور و تشدید یای تحتانی بمعنے فرزندان و فرزند زادگان و بمعنی نسل آدمی و جن و ذراری جمع آن بفتح اوّل از لطائف و منتخب و صراح و کنز۔

ذروح بالضم و تشدید را و حای مهمله کرمیست پردار بقدر زنبور کوچک سرخ رنگ با خالهای سیاه خوردن آن سم ست۔

ذراریح جمع ذروح از منتخب۔

ذرور بالضم اوّل و ضم را مهمله و واو معروف و بعده را مهمله دیگر بمعنی دوای خشک که آنرا در چشم یا در زخم بپاشند از منتخب و صراح و قرابادینات و کشف و کنز۔

ذرائر جمع ذره که مورچه خرد باشد از لطائف۔

ذربا بفتح بمعنے مان یعنی بگذار از شرح نصاب۔

ذراع بکسر اوّل و عین مهمله بمعنی بازو و ارش دست یعنی از آرنج تا انگشتان و در حیوانات از پاچه بالاتر را ذراع گویند و گز که بآن چیز بارا پیمایند و دراع ران شتر و نام منزل هفتم از منازل قمر و آن ستاره چندست که بر ساعد برج اسد واقع شده اند از منتخب و کنز۔

ذرائع بمعنے وسیلها این جمع ذریعه است از لطائف۔

ذرع بالفتح طاقت و به ارش پیمودن و بفتحتین طمع و بچهٔ گاو وحشی از کنز۔

ذرق بالفتح سرگین مرغ منتخب۔

ذروه بالضم و بالکسر بمعنی بلندی کوه و بالای سر کوه از منتخب و صراح و کشف و در کنز بالاترین موضع چیزی بزای هوز نوشتن و بالفتح خواندن خطاست۔

ذریعه بفتح بمعنے وسیله و دست آویز و در اصل ذریعه یعنی شتر ماده که صیاد پس آن پنهان شود تا صید را بزند از منتخب و کنز۔

ذره بالفتح و تشدید را مورچهٔ خرد و آنچه در نور آفتاب از روزن بر آید اجزای باریک باریک دیده میشوند و بمعنی مقداری که صدم حصه از یک جو باشد و بالضم و تشدید را نام غله که آنرا ارزن گویند و بمعنی غلهٔ زرت که آنرا بهندی جوار گویند و خوشهٔ آن بالای درخشش بر منتها باشد و در وسط درخت از منتخب و مدار و رشیدی و صراح و کشف۔

ذرالی بفتحتین و فتح اوّل سکون ثانی نوعی از نمک سخت و سفید از صراح۔

ذعاف بضم اوّل و عین مهمله زهر قاتل و زود جان بر دارنده از کنز و منتخب۔

ذفر بفتح ذال و فتح فا بعده را مهمله بوی خوش که تیز باشد و بوی ناخوش که تیز باشد و بمعنی بوی بغل و از نجاست مشک اذفر و این لغت از لغات اضداد است از بحر الجواهر و صراح و منتخب۔

ذفیف بمعنی زود و سبک از منتخب۔

ذقن بفتحتین زنخدان۔

فصل ذال معجمه مع کاف

ذکا بضم اوّل بمعنی آفتاب و بفتح اوّل بمعنے دانش و تیزی طبع و زیرکی و افروختن و شعله کشیدن از منتخب و صراح و لطائف و کشف و مدار و سروری و شرح نصاب و کنز۔

ذکر بالکسر یاد کردن بزبان و بفتحتین آلت مرد و بمعنے نر که ضد ماده باشد و بمعنی فولاد از منتخب و کنز۔

ذکور بضمتین بمعنی مردان و این جمع ذکر ست که بمعنی نر باشد که ضد ماده است۔

ذکاره بالکسر حرف چهارم مفتوح و را مهمله مشدد نوعی از ذکر درویشان تلفظ آن بشرکت زبان و سینه باشد بوجهی که صدای اره وا نمد از کشیدن اره بدان مفهوم شود یعنے لفظ الله را بسوی دماغ کشند و لفظ هو را بجانب قلب سینه و این کشیدن و فرو بردن هر دو لفظ مذکور بزور در شدت باشد لیکن آواز متوسط و صوت حزین۔

ذکی بفتح اوّل و کسر کاف و تشدید یا بمعنے

تیز طبع از لطائف ۔

فصل ذال معجمه مع لام

ذلت بالکسر و تشدید لام بمعنی خواری و گناه از منتخب و قاموس و صراح و لطائف

ذلاقت بفتح اول و فتح قاف تیز زبانی و فصاحت یعنی تیزی و صفائی تقریر از منتخب و کشف و کنز ۔

ذلق بفتحتین تیز زبانی و بی آرام شدن و بیحال انداختن مرغ و تیزی هر چیز از منتخب و کنز ۔

ذلیق تیز زبان و سنان تیز از منتخب و کنز

ذلیل خوار از منتخب و در لطائف بمعنی خوار و گنهگار و رام و مطیع و نرم و آسان ۔

ذل بالضم و تشدید لام خواری و بالکسر نرمی و رام شدن از منتخب و مؤید و صراح و مدار ۔

ذلول بفتح اول و ضم ثانی بمعنی رام یعنی نرم و مطیع ۔

ذلق بیان بفتحتین فصیح و بلیغ ۔

فصل ذال معجمه مع میم

ذمت بکسر اول و تشدید میم عهد و پیمان و عهده و ضمان ۔

ذم بالفتح و تشدید میم هجو گفتن و بد گفتن کسی را و نکوهیدن از منتخب و لطائف و کنز

ذمیم نکوهیده و زشت و آب بینی و آب ناخوش و بمعنی چیزی که چون بینه مور از مسام بدن انسان بیرون آید از منتخب و لطائف ۔

ذمائم بفتح اول و کسر همزه که حرف چهارم است جمع ذمیمه که بمعنی بد و نکوهیده و چیز زشت است از خیابان ۔

ذمیمه نکوهیده و زشت ۔

ذمه بالکسر و تشدید میم عهد و امان و زنهار و ضمان و اهل ذمه اهل کتاب که بعهد و پیمان در دار اسلام در آیند از منتخب و صراح و کنز ۔

ذمی بالکسر و تشدید میم اهل کتاب که زنهاری باشد منسوب بعهد و پیمان یعنی کافر مطیع الاسلام و جزیه گذار از منتخب و غیره ۔

فصل ذال معجمه مع نون

ذنب بفتح اول و سکون نون بمعنی گناه و بفتحتین دم حیوانات و نام ستاره است که آنرا ذنب الفرس گویند و نام شکلیست در آسمان که از تقاطع منطقه فلک جوزهر و مائل بصورت مار بزرگ بهم میرسد یک طرف شرا راس گویند و طرف دیگر را ذنب از منتخب و لطائف و غیره ۔

ذنوب بفتحتین و بای موحده بمعنی گناهان جمع ذنب است که بمعنی گناه باشد و بفتح اول و ضم ثانی بمعنی دلو پر آب مطلق دلو و بمعنی اسب دراز دم از منتخب و لطائف

فصل ذال معجمه مع واو

ذوب بالفتح و بای موحده گداختن و سخت شدن گرمی آفتاب از منتخب ۔

ذو لباب خداوند خالص یعنی خداوند عقل و صاحب فهم از لطائف ۔

ذوناب کنایه از درنده مثل گربه و سگ و گرگ و شیر چه ناب بمعنی دندان پیشک است که بهندی آنرا کچلی گویند و بعضی کیلا نامند بیای معروف ۔

ذوائب بفتح اول و کسر همزه و بای موحده بمعنی گیسوها و موهای پیش سر و این جمع ذوابه است از منتخب و کنز ۔

ذوات بفتح جمع ذات که بمعنی خداوند و هستی و حقیقت هر چیز است ۔

ذو الخمار بکسر خای معجمه نام مردیکه مقنعه بر رو انداختی و آن مردی بود کاهن و بغایت مشعبد و از وی امور عجیبه ظاهر میشد از لطائف ۔

ذو الفقار بفتح صحیح است نه بکسر فا نام تیغ حضرت مرتضی علی کرم الله وجهه و حقیقتش آنکه شمشیر عاص بن منبه که روز جنگ بدر کشته شده بحضرت رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم منتقل شده از پیغمبر بمرتضی علی از منتخب و کشف و قاموس و صراح و مزیل فقار بفتح قطار استخوان و مهرهای پشت از گردن تا کمر کذا فی المنتخب چون بر پشت شمشیر مذکور قطار مهرهای پشت یعنی عدیم الارتفاع ساخته شده بود و لهذا باسم ذوالفقار موسوم شد چنانکه صاحب قاموس بهمین معنی اشارت کرده سیف متقرر لکمنطقه فیه حز در مطلقه عن متنه در این زمانه نقل ذوالفقار شمشیر دو زبانه سازند تخیلات

برغلط بعضے متاخرین ست۔
ذو المجاز بفتح میم و جیم و زای معجمه نام بازاریست درمنا قریب مکہ معظمہ از صراح وغیرہ۔
ذوق بالفتح چشیدن مزہ از لطائف و منتخب و در بہار عجم نوشتہ کہ ذوق بالفتح چشیدن و چاشنی فارسیان بمعنی لذت و مزہ و نشاط و خوشی آرند و بلفظ دادن و چشیدن و کردن و زدن و بردن و داشتن و انگیختن و دیدن و دریافتن و تراویدن مستعمل۔
ذو الحباک بضم حای مهمله و ضم بای موحده کنایہ از آسمان چہ حبک جمع حبیکہ ست کہ بمعنی راہ در ریگ تودہ و شکن آب و شکن زرہ و موی جعد باشد ذوات الحبک نیز آمدہ۔
ذو جسدین بالضم و جیم عربی مفتوح و فتح سین مهمله و دال مهمله مراد از ستارۂ عطارد چراکہ خانۂ او جوزاست کہ آنرا جسدین و دو پیکر گویند زیراکہ بصورت دو کودک یا انست کہ پی ہمدیگر در آمدہ اند۔
ذو النون لقب یونس پیغمبر علیہ السلام چراکہ ہفت روز در شکم ماہی بودند و نیز لقب ولی کہ ذو النون مصری گویندش ذو بمعنی صاحب و نون بمعنی ماہی و وجہ این لقب آنکہ روزی در سواری کشتی شخصے برایشان بدگمانی دزدی گوہر خود کردہ بود بدعاے ایشان ماہیان گوہرہا در دہان گرفتہ برآمدند ایشان گوہر از ماہی گرفتہ بدان شخص دادند۔
ذو القرنین لقب سکندر از آنکہ دو گیسو داشت چہ قرن گیسو را گویند یا آنکہ رسید بہر دو طرف عالم کہ مشرق و مغرب باشد ویا آنکہ کریم الطرفین بود از مادر و پدر یا آنکہ داخل شدہ بود در نور و ظلمت از مجمع البحرین کہ جامع لغات قرآن و حدیث ست و بعضے محققین نوشتہ کہ ذو القرنین کہ در قرآن مجید احوالش واقع ست پادشاہی دیگر بودہ است نہ سکندر رومی پسر فیلقوس ست چراکہ میان این ہر دو تفاوت زمانہ بسیار۔
ذو النورین لقب عثمان رضی اللہ عنہ چراکہ دو دختر رسول اللہ صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم در نکاح ایشان آمدہ بودند۔
ذو المنن صاحب منتہا و صاحب احسانہا چہ منن بکسر میم و فتح نون جمع منت ست۔
ذو الیزن بیای تحتانی و زای معجمه نام پادشاہ یمن کہ در دلیری و نیزہ زنی معروف بود از مؤید۔
ذو فنون صاحب ہنرہا۔
ذوبان بالفتح و حرف سوم بای موحدہ بمعنی گداختن و گدازش و بمعنی بیقراری نیز آمدہ۔
ذو بالضم بمعنی خداوند از کنز۔
ذو ذوابہ بالضم و حرف سوم ذال معجمه مضموم و حرف ششم بای موحدہ۔
ذو ذنابہ بضم ہر دو ذال معجمه و حرف چہارم نون و ششم بای موحدہ ہر دو درست بمعنی ستارۂ منحوس کہ بشکل جاروب گاہ گاہی برمے آید مگر تحقیق اینست کہ اگر بوقت طلوعش شعاع او بطرف مغرب باشد ذو ذوابہ خوانندش مستحسن بل انسب و اگر شعاع آن بہنگام طلوعش بسوی مشرق باشد ذو ذنابہ گفتنش اولیٰ ست و نکتۂ این تغیر تو برارباب خبرت محتجب نیست فافہم و تامل۔
ذوابہ بضم اول و حرف چہارم بای موحدہ گیسو و موی پیشانی و علاقۂ شمشیر از منتخب۔

فصل ذال معجمه مع ہا

ذہن دریا گرداب و قعر دریا از مصطلحات۔
ذہب بفتحتین زر سرخ و طلا از کنز۔
ذہاب بفتح مصدر ست بمعنی رفتن و گذاشتن از مزیل و شرح نصاب و در لطائف بکسر ذہاب و ایاب بمعنی رفتن و بازگشتن۔
ذہلت بالفتح بمعنی غفلت۔
ذہول و **ذہولت** بضمتین غفلت و فراموشی از لطائف و کنز و صراح۔
ذہن بالکسر فہمیدگی و زیرکی و قدرت مدرکہ از منتخب و بہار عجم و لطائف و کشف و در فارسی بمعنی تہ دیگ از مصطلحات۔
ذہین بفتح نہ بکسر بر وزن متین بمعنے زیرک از منتخب و کشف۔
ذہن کشتی بکسر ذال معجمه و کسر کاف عربی بجا ماندن کشتی بسبب نبودن باد از مصطلحات۔

فصل ذال معجمه مع یای تحتانی

ذیب بکسر اول و سکون تحتانی و موحده بمعنی گرگ درنده و بجای تحتانی همزه نیز آمده از منتخب و کنز۔

ذیاب بکسر اول بمعنی گرگان این جمع ذیب است که بمعنی گرگ باشد از کنز۔

ذیابیطس بکسر اول و کسر نون و یای معروف و ضم طای مهمله و سکون سین مهمله نام مرض که نوعی از سلسل البول ست چون ذیابیطس بزبان یونان دولاب را نیز گویند و صاحب این مرض آب باربار منوشد و بول نیز بار بار میکند لهذا باین اسم مسمی گشت از برهان و بحر الجواهر و در حدود الامراض نوشته که لفظ ذیابیطس ست بفتح ذال معجمه و تحتانی با الف کشیده و کسر بای موحده و نون و سکون تحتانی و ضم طای مهمله و سکون سین مهمله مؤلف گوید که برین تقدیر اگر نون را برای تخفیف حذف کنند و بای موحده را سلامت دارند چنانکه مشهور ست هم درست باشد

ذیل بالفتح دامن از کنز۔

ذی بال بکسر صاحب شان و صاحب عزت ست و بمعنی صاحب باز و خطا چرا که بال بمعنی باز و فارسی ست بلفظ ذی که عربی باشد مرکب کردن بی محاوره و بر ذی هوش قیاس نباید کرد زیرا که ذی هوش در کتب بلغا دیده نه شده۔

ذی سلم بکسر اول و فتح سین مهمله و فتح لام نام مقام و سلم بالفتحتین درختیست خاردار۔

ذی القعده بمعنی لفظی صاحب نشستن و چون این ماه از جمله شهور حرام است که درانها محاربه حرام بوده پس عرب این ماه از محاربه و مقاتله قعود میکردند از سے باز مے نشستند۔

ذی الحجه حجه بالکسر و تشدید جیم بمعنی یکبار حج کردن و قیاس آنست که بالفتح باشد نه بکسر چراکه وزن فعله بالفتح برای مرة آید و فعله بالکسر برای حالت و نوع آید پس چون درین ماه یکبار حج کرده می شود لهذا ذی الحجه گویند یا آنکه حج بالکسر و تشدید جیم بمعنی سال هم آمده است چون این ماه منتهای سال باشد و سال برین کامل میگردد گویا که این ماه صاحب سال ست بدین جهت ذی الحجه می گفته باشند۔

ذی بالکسر بمعنی خداوند و صاحب۔

باب رای مهمله

فصل رای مهمله مع الالف

را این حرف علامت مفعول ست و گاهی بمعنی برای آید چنانکه خدارا یعنی برای خدا و گاهی بدل اضافت آید چنانکه **مصرعه** کسان را نشد ناوک اندر حریر ٭ یعنی ناوک آن کسان و گاهی افاده معنی از سبب کند چنانکه قضا را یعنی بسبب قضا و گاهی زائد باشد امیر خسرو گوید **بیت** گرچه تن من ز پی سوز راست ٭ رحمت تو از پی این روز راست ٭ مثال دیگر **شعر** هر آن شال که توقیع توبران نبود ٭ زمانه طی نکند جز برای حنا را ٭ و این حرف بجیم عربی بدل شود و بشین معجمه و بغین معجمه چون کنار و کناغ بمعنی کناره دریا و نهر و بکاف فارسی چون ریماز و گیماز بیای معروف و زای معجمه نوعی از جامه نفیس و بلام چون چنار و چنال و این بسیار ست و بنون چون لت انبار و لت انبان و استوار و استوان و بواو چون برمرد برمو بمعنی انتظار و بها چون هوبر و هوبه بمعنی شانه آدم و در آخر کلمه برای نسبت آید چون لهر بالفتحتین بمعنی شرابخانه زیرا که بمعنی شراب ست و در آخر زائد نیز آید چون شنا و شنار بمعنی شناوری۔

رانا لقب راجه جیپور و در چراغ هدایت نوشته که رانا بنون لفظ هندیست بمعنی راجه عموماً و لقب راجهای اودی پور که ملکی ست مابین مالوه و اجمیر و گجرات۔

رؤسا بضم اول و فتح همزه که بصورت واو ست و سین مهمله و بعد الف همزه دیگر

بمعنی سرداران این جمع رئیس ست چنانچہ شرفا جمع شریف

راکب سوار۔

راسب بکسر سین مہملہ تہ نشین و دروے شونده۔

راس و ذنب آنچہ در آسمان از تقاطع منطقۂ فلک جوزہر و مائل صورت مار بزرگ بہر سہ یک طرفش را راس گویند و طرف دیگر را ذنب این را تنین فلک نیز گویند مستفاد از منتخب و برہان و صاحب قاموس گوید کہ تنین سفیدیست در آسمان کہ تنہ اش در شش برج ست و دمش در برج ہفتم و سیر میکند چون کواکب سیاره۔

راہب بکسر ہا و بای موحده پارسا و عابد ترسایان و بعضے نوشتہ کہ راہبان اکثر در کریا در دست زنجیری دارند از منتخب وغیره

راست بمعنی صدق و درست و نام مقامیست از دوازده مقام موسیقی از کشف و بعضے نوشتہ اند کہ وقت آن بعد از طلوع تا چاشت ست و بعضے گفتہ اند کہ بہندی سری راگ گویند۔

رافت مہربانی۔

رادت بفتح واو لفظ ہندیست بمعنی بہادر و دلیر از شرح قران السعدین۔

رایت علم لشکر از منتخب۔

رایات علمہا و نشانہائے لشکر از منتخب

راحت آرام و آسائش و بمعنے کف دست از منتخب و کشف و لطائف۔

راسیات جمع راسیہ کہ بمعنی کوه استوار ست از لطائف۔

رازیانج معرب رازیانہ کہ آنرا بادیان نیز گویند۔

راجح بکسر جیم و حاے مہملہ افزون و غالب و فائق و بہتر و پلۂ ترازو کہ از گرانی بوقت سنجیدن زیر ماند و مرجوح پلۂ بالا۔

رابح بکسر بای موحده سود دہنده و نفع بخش۔

راح در آخر حای مہملہ شاد شدن و شادمانے و بمعنی شراب و کنایہ ست و باین معنی جمع راحت ست کہ بمعنی کف ست باشد از منتخب و لطائف و کشف و بمعنے را قرار گرفتن نیز آمده۔

راح روح نام لحنی ست از سی لحن باربدی از سراج۔

رامح بکسر میم و حای مہملہ نیزه دار و نیزه زن و سماک رامح ستاره است کہ نزدیک او ستاره دیگر ست کہ آنرا نیزۂ سماک گویند و سماک دیگر نیز ست کہ نزدیک و ستارۂ دیگر ندارد و آنرا سماک اعزل گویند یعنی بے سلاح از منتخب۔

راسخ استوار و برجا از منتخب۔

راد سخی و بہادر از رشیدی و سراج و برہان و بتشدید دال در عربی بمعنے رد کنند

رائد بکسر ہمزه کہ حرف سوم ست آنکہ او را برائے آب و علف فرستند و بمعنے دست آس از منتخب۔

راوند بفتح واو و دال دوائیست زرد رنگ مبرد بالعرض کہ باسہال گرمی جگر فرونشانده و مقوی قوت جاذبۂ جگر ست ریوند ا مالۂ ہمین ست از تحفۃ المومنین وغیره۔

راصد مراد از منجم۔

راعی العباد بکسر عین اول و دوم و یای تحتانی در عبارات فارسی غیر ملفوظ مگر در عربی بحالت نصبی بمعنے نگہبان بندگان مراد از پادشاه۔

راکد بکسر کاف آب استاده کہ جاری و روان نباشد از شرح نصاب۔

راہوار بمعنی خوش رفتار خطاست و صحیح راہوار ست بواو و رہوار نوعی از رفتار ست کہ بسیار ہموار بود و صاحب این رفتار را نیز رہوار گویند از سراج

رامشگر بکسر بمعنی مطرب از برہان و نوشتہ اند کہ رامش مخفف آرامش ست چون ساز و نغمہ باعث آرامش دل میشود لہذا درینجا مجاز اطلاق مسبب بر سبب کرده اند از سراج۔

رایچور نام جای ست۔

راس بمعنی سر و بالای چیزی از منتخب

رئیس سردار و بہتر قوم از منتخب۔

رؤس بضم اول و ضم ہمزه کہ حرف

دوم ست وسکون واو جمع راس کہ بمعنے
سرست وگاہی بمعنی مہتران و سرداران آید
رامش بکسر میم نغمہ و سرود۔
راش بشین معجمہ تودہ وانبار غلہ عوام
بسین مہملہ خوانند از سروری و برہان و سراج
راقص رقص کنندہ ونام ستارہ است کہ در
دہان اژدہای فلک واقع شدہ است۔
رائض بکسر ہمزہ کہ حرف سوم ست وضاد
معجمہ کسی کہ اسپ را ریاضت آموزد وآن
چابک سوار باشد از سروری وکشف۔
رابض بکسر بای موحدہ وضاد معجمہ بمعنے
قلعہ دارچہ ربض بفتحتین دیوار گرد اگرد شہر را
گویند کذا فی المنتخب۔
راتع بکسر تای فوقانی بمعنے چرندہ از شرح
نصاب ومنتخب۔
رائع بالندہ وافزون شوندہ ورسانندہ
دخلیکہ از کشت حاصل شود۔
رادع بکسر دال مہملہ وعین مہملہ باز استادہ
کنندہ از چیزے از منتخب۔
رافع بردارندہ وحرکت پیش دہندہ کلمہ
را واو خواہ وقصہ وحال خود پیش حاکم
برندہ از منتخب۔
راقع بقاف پیوند دوزندہ برجامہ خیرہ
راغ بغین معجمہ صحرای دامن کوہ ودر غزا
از برہان ومدار وسراج وکشف رشیدے۔
رافغ بکسر فا بمعنی فربہی وحیلہ گر از روغ
بایغ از منتخب۔

رؤف بفتح اول وضم ہمزہ وسکون واو
بمعنے مہربان۔
راف بسیاسہ از برہان بمعنے جاوتری
ودر نصاب باین معنی راب آوردہ ودر
سراج اللغات بمعنی چبوترہ۔
رافف بہر دو فا بمعنے درخشندہ از منتخب
وصراح۔
راتق بکسر فوقانی بمعنی بستہ کنندہ اسم
فاعل از رتق کہ بمعنی بستن ست کذا
فی المنتخب۔
راوق بفتح واو پالونۂ شراب یعنی جامہ
وغیرہ کہ بآن شراب را صاف کنند از صراح
ودر مؤید نوشتہ کہ بمعنے شراب نیز آمدہ ودر
رسالہ معربات آوردہ کہ راوق معرب راوک
ست وابن حاج نوشتہ کہ راووق بوزن
فاروق ست بمعنی پالونۂ شراب نہ راوق بفتح
واو وتم کلام حق اینست کہ راوق واو مخفف
راووق ست کہ واو ثانی را حذف کردہ واو
اول را فتح دادہ اند زیرا کہ در کلام عرب
فاعل بضم عین نیامدہ است بہر تقدیر در
استعمال فارسیان راوق بمعنی شراب
مجاز باشد باطلاق سبب مسبب۔
رائق بکسر ہمزہ آب جاری وصاف
ولطیف باشد۔
راجل بکسر جیم پیادہ از منتخب۔
راس المال سرمایۂ تجارت
از منتخب۔

رام مطیع والفت گرفتہ وفرمانبردار ونام
روز بست ویکم از ہر ماہ شمسی ویک نوع درخت
است از مؤید وکشف وبرہان وسراج۔
رای زن مراد از عاقل ودانا وبمعنی
وزیر۔
رایگان بکاف فارسی بمعنی مفت وبی
عوض وچیزیکہ در راہ یافتہ شود از برہان
ونوشتہ اند کہ رایگان در اصل راہگان بود
بمعنی لائق راہ ودر سراج اللغات نوشتہ
کہ رایگان چیزیکہ در راہ یابند بی مشقت
در اصل راہگان بود ہا را بہمزۂ ملینہ بدل
کردند رایگان شد۔
رای العین بضم تحتانی دیدن بچشم۔
رامین نام عاشق ویسہ ونیز نام چنگی
کہ چنگ خوب می نواخت وقیل نام واضع
چنگ ست وبعضی نوشتہ کہ نام زن چنگ نواز
از لطائف۔
رانین بکسر نون کہ حرف سوم ست شلوار
از برہان ومؤید۔
راسن بفتح سین مہملہ ونون گیاہ دوائیست
کہ بوی ناخوش دارد از برہان۔
راز زمین باضافت سبزہ وگلہا از مؤید
راہ پیش گذاشتن رہنمائی کردن
از مصطلحات۔
راہ کوہ رفتن عمل لواطت کردن
از مصطلحات۔
رائحہ بکسر ہمزہ مطلق بو گر بمعنی بوے

خوش مستعمل از لطائف۔

رالطه بکسر موحده صحیح ست و بیای موقوف خواندن خطا انچه بآن چیزرا بچیزی می بندند از منتخب لهذا بمعنی علاقه مستعمل ست۔

رابیه بکسر بای موحده و تحتانی بمعنے زمین بلند از منتخب۔

راسته بروزن خاسته صف دکانهای بازار از برهان۔

راحله بکسر حای مهمله ستور بارکش و شتر سواری و مرکب خواه نر باشد خواه ماده و تا در آخر برای مبالغه است از صراح و منتخب و لطائف وغیره۔

راه بمعنی هوش از جهانگیری و در بعض فرهنگ بمعنی پردهٔ سرود و بمعنی انتظار و بمعنی کرت و بار چنانکه صدره بمعنی صد بار۔

راست مزه شیرین مزه۔

راویه بکسر واو بعده تحتانی شتر آبکش و ظرف آب از چرم از لطائف۔

رالبعه بکسر موحده و فتح عین مهمله چیز چهارم و نام زن زاهده که او پدر خود را دختر چهارم بود در بصره۔

راست خانه بمعنی کسیکه راست و درست باشد از مصطلحات۔

راه بریده بالاضافت راهیکه بسبب هزنی قطاع الطریق غیر مسلوک باشد از مصطلحات

راتبه حرف سوم فوقانی و چهارم موحده بمعنے ثابت و بیک جا استاده و قرار گرفته مشتق از رتوب بضمتین بمعنے ثابت و ساکن شدن۔

رادی بدال مهمله سخاوت و جوانمردی و حکمت و شجاعت از لطائف۔

رافضی منسوب برافضه و رافضه گروهی از لشکری که سردار خود را گذارند و فرقهٔ از شیعه که بزیدؓ بن علیؓ بن حسینؓ بیعت کردند بعد ازان گفتند که از شیخین تبرا کن تا باتو همراهی کنیم زیدؓ انکار نمود و گفت که چگونه تبرا کنم از ایشان که وزیر معاون جدمن بودند پس ایشان او را رفض کردند یعنی گذاشتند تا آنکه حجاج او را شهید کرد از منتخب۔

رامی تیر و سنگ اندازنده و تهمت کننده از منتخب و لطائف۔

راعی نگهبان و والی و حاکم و شبان یعنی چرانندهٔ چهارپایان از منتخب و شرح نصاب و خیابان۔

راجی بکسر جیم امیدوار از منتخب و لطائف

راوی روایت کننده و سیراب شونده و بمعنے کسی که قصیدهٔ شاعر را بالحان و خوش آوازی پیش ملوک خواند از منتخب و شرح خاقانی۔

راقی بکسر قاف افسون گر و عزیمت خوان و کسیکه بر مریضان افسون و دعا بدمد از منتخب و غیر آن و بمعنی بالا رونده نیز آمده است

راهوی بضم ها و کسر واو نام مقامی ست از دوازده مقام موسیقی از برهان و بعضے نوشته که وقت آن بعد از طلوع ست و بعضے نوشته اند که وقتش از صبح تا طلوع و بهندی آنرا للت نامند۔

رای بمعنی عقل و فکر و بمعنی راجه هند نیز آمده بمعنی اول و دوم عربی ست و بمعنی سوم هندی ست۔

رامشی مطرب از برهان وغیره۔

رازی منسوب بری بزیادت زاے معجمه و ری نام شهریست۔

راعنا گویی کنایه از منافق و معنی راعنا اینست که مراعات کن ما را اصحابؓ این معنی را قصد کرده بحضرت رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم خطاب میکردند و یهودان اندک تغیر داده راعینا میخواندند یعنی شبان ما حق تعالی صحابهؓ را منع کرد که کلمهٔ راعنا بار دیگر خطاب بآنحضرت نکنند بلکه انظرنا بگویند کذافی المنتخب ظاهرا آنکه یهود منافق باشند و کلمهٔ راعینا را بلهجه میگفته باشند که مومنان را راعنا مفهوم میشد و راعنا گویی همان راعیناست که در تحت تلفظ آن راعنا متلفظ و مراد باشد۔

راه خسروانی نام نوائیست از موسیقی از مصنفات باربد از برهان۔

راهب عسلی بفتح و بای موحده و عین مهمله و فتح سین مهمله زاهد یهودان که پارچهٔ زرد بجهت علامت دارند چه عسلی پارچهٔ زرد را گویند یهودان برای امتیاز بر دوش

جامۂ خود دو زند کذا فی البرہان و از منتخب چنین دریافته شد که معنی لفظے راهب عسلی آنست که راهب خوش آینده و مقبول خلق چه معنی عسل خوش آینده ساختن حق تعالیٰ است کسی را بسوے خلق۔

راشی رشوت دہنده۔

فصل را رمهمله مع بای موحده

ربا بکسر اول زیاده شدن و نشو و نما کردن و زیاده گرفتن در دوام و بیع از منتخب

ربیب پسرے که آنرا زن از شوہر سابق آورده باشد پس آن کودک این شوہر حال را ربیب باشد۔

رب بالفتح و تشدید با خداوند و پروردگار و بصلاح آرنده و بالضم و تشدید آب انگور و انار و سیب غیره که بپزند تا غلیظ شود و بالضم و تشدید و فتح با بمعنی بسیار و بمعنی اندک از لطائف۔

رباب بفتح اول نام ساز معروف و ابر سپید و نام زن جمیله که معشوق رعد نام عاشق بود و موضعیست بمکه و کوهی در مدینه از منتخب و صراح و بعضی نوشته که رباب بمعنے برزبان سریانی ست و در رشیدے و مؤید و سروری و کشف بمعنی نام ساز معروف بفتح اول ست و در برہان نوشته که رُباب بضم اول نام سازے که آن طنبور مانندے بود و بزرگ شکم و کوتاه دسته و بر روی آن بجای تخته پوست آہو باشد و در رساله معربات مسطور ست که رباب معرب رواده است و معنی رواده آواز حزین دارنده است چه رواد بمعنے آواز حزین ست و ہا برائے نسبت و در سراج نوشته که رباب بفتح معرب باب بضم ست۔

رباعیات بفتح چهار دندان که میان ثنایا و انیاب باشد و این جمع رباعیه است که بفتح اول برون ثمانیه باشد از منتخب

رباح بفتح اول و حای مهمله نام غلام آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم از شرح نصاب۔

ربح بالکسر و حای مهمله نفع و سود که در تجارت حاصل میشود از شرح نصاب۔

ربع شداد بفتح اول و سکون موحده مراد از باغ ارم۔

ربیع الآخر بفتح خای معجمه صحیح ست نه ربیع الثانی که در استعمال عام ست چرا که استعمال عرب بیشتر ربیع الآخر ست و بعضے گویند که اطلاق لفظ ثانی آنجا کنند که برائے آن ثالث نیز باشد چون بوقت تسمیۂ شهور این ماه در آخر فصل ربیع واقع شده بود لهذا باین اسم مسمّی گشت از رساله علم نجوم که بسیار معتبر بود نوشته شد۔

ربض بفتحتین و ضاد معجمه دیوار شهر پناه و بمعنے گرداگرد قلعه و بمعنے زن و بمعنے الجانه از زن و مادر و خواهر و بالمعنے بالضم و بضمتین نیز آمده از منتخب و شرح نصاب و صراح و لطائف

رباط بفتح مسافرخانه و بکسر چیزیکه بآن سخت بندند چیزی را از لطائف۔

رب النوع فرشته که حق تعالیٰ برائے پرورش و حفاظت هر یک نوع از انواع نباتات و حیوانات و جمادات مقرر فرموده چنانکه برائے پرورش هر نوع فرشته علیحده است۔

ربع بالضم چهارم حصه چیزے و آلتی ست منجمان را از قبیل اسطرلاب که بدان ارتفاع آفتاب و ساعتها و علمهای دیگر معلوم کنند و آنرا ربع مجیب نیز گویند بضم میم و فتح جیم و تشدید یا و بالکسر ترک دو روز در میان گذاشته آید که از روز نوبت تا روز نوبت دیگر چهار روز باشد و بالفتح سرای و خانه و محله و منزل از منتخب و بحر الجواهر و شرح نصاب و کنز۔

ربیع موسم بهار و آن در هند چیت و بیساکه است و در دیگر ولایات بیساکه و جیٹه و نام مردے سخی که او را ربیع بن فضل گویند۔

ربیع الاول چون بوقت تسمیۂ شهور این ماه در ابتدائے فصل ربیع واقع شده بود لهذا باین اسم مسمّی گشت از رساله نجوم که بسیار معتبر بود نوشته شد۔

ربودن بضمتین بزور و سرعت چیزے را از شخصے بردن از کشف و سروری۔

ربع مسکون ربع زمین که سکونت

کرده شدهٔ انسانست و مراد از ربع مسکون
هفت اقلیم باشد چرا که هفت اقلیم مانند
هفت لبسا ما سطولا از مشرق تا مغرب
در ربع مسکون واقع اند برابر یک دیگر بدانکه
زمین کرهٔ شکل ست بصورت گوی که دورهٔ
آن هشت هزار فرسنگ ست که بست و چهار
هزار کروه باشد باین حساب طول ربع
مسکون دوازده هزار کروه ست و عرض میانهٔ
آن شش هزار کروه حکما کرهٔ زمین را سه
صد و شصت بخش قسمت کرده اند هر بخش
را درجه نامند و هر درجه را شصت و هفت
کروه یا کم بیا شد چون زمین کرهٔ شکلست
یکصد و هشتاد درجه تحت یک صد و هشتاد
درجه فوق از جمله یکصد و هشتاد درجه فوق
نود درجه جنوبی بزیر دریای محیط ست و
نود درجه شمالی که خشک ست آنرا ربع مسکون
نامند از جملهٔ نود درجه ربع مسکون سی درجه
از سمت قطب شمالی خارج نموده چرا که
تمام کوههای برف ست در انجا جانوری
کمتر زید پس شصت درجه که باقی ماند محل آبادانی
ست و نزد بعضی عرض معمورهٔ عالم از خط
استوا تا پنجاه و نیم درجه است و نزد بعضی
شصت و شش درجه و طول معمورهٔ عالم از
جزایر خالدات تا ساحل بحر محیط شرقی
یکصد و هفتاد درجه مساحت تمام کرهٔ زمین
شش کرور ده لاکه نود هزار نهصد و هشت
کروه است و مساحت معمورهٔ ربع مسکون

بقول اکثر از ثقات یک کرور چهل
لکه سی هزار دو صد و بست کروه است۔
ربو بفتح اول و سکون موحده کوته دی
از حدود الامراض۔
ربقه بالکسر حلقهٔ رسن از صراح و منتخب و کشف
ربیبه دختری که آنرا زن از شوهر سابق
همراه آورده باشد از شروح نصاب۔
ربوه بالفتح زمین بلند از شرح نصاب
و منتخب و در لطائف بحرکات ثلاثه بمعنی
پشته و جای بلند و مراد از زمین بیت المقدس
بجهت آنکه بلندترین زمینهاست گویند که
زمین بیت المقدس از زمین هند چهار
فرسخ بلندتر ست۔
ربزه ببای فارسی و زای عربی بمعنی
خوش و خرد از لطائف۔
رباعی بفتح اول شتر هفت ساله و گاو
و اسپ و گوسپند چهار ساله و شتر هفت ساله
را رباعی ازان گویند که بهفتم سالگی چهار
دندان میشود و بضم اول در اصطلاح شعرای
عجم چهار مصراع که مصراع چهارم با اول و
ثانی هم قافیه باشد و در مصراع سوم لازم
نیست که همان قافیه باشد و این رباعی
در بحر هزج اخرب اخرم مثمن آید و وزن
خاص اینست لَا حَوْلَ وَ لَا قُوَّةَ اِلَّا بِاللّٰه
و اگر برین وزن نباشد آنرا قطعه گویند
رباعی نگویند از بهار برهان و شرح نصاب
و در منتخب نوشته که رباعی بفتح اول اسپ

و گاو چهار ساله که باد در سال پنجم نهاده
باشد و گوسپند سه ساله که باد در چهارم
نهاده باشد و شتر شش ساله که باد در
هفتم نهاده باشد۔

فصل راء مهمله مع تای فوقانی

رتب بفتحتین فرجه میان وسطی و سبابه
از صراح۔
رتاج بکسر اول و جیم دروازهٔ بزرگ که
در خرد میان او باشد و بمعنی بند در و شتران
لاغر از لطائف۔
رتق بالفتح و سکون تای فوقانی
بستن از منتخب۔
رتق و فتق هر دو لفظ بفتح اول و سکون
ثانی بمعنی بستن و کشادن از صراح و
بحر الجواهر۔
رتم بالفتح رشته که بجهت یادداشت
بانگشت بندند و آنرا بالفارسی یادآور
گویند از لطائف۔

فصل راء مهمله مع ثای مثلثه

رث بالفتح و تشدید ثای مثلثه
بمعنی کهنه از منتخب و در لطائف بمعنی بدحالی
نیز آورده۔

فصل راء مهمله مع جیم عربی

رجاء بفتح اول و بعد الف همزه بمعنی
امید و امیدداشتن و بمعنی ترسیدن
نیز آمده و بغیر همزه جانب و کنارهٔ چیزی
مثل کنارهٔ آسمان و کنارهٔ چاه و بکسر

اول چنانکه مشهور شده خطاست از شرح
نصاب و صراح و لطائف و منتخب و کنز۔
رجب بفتحتین ماخوذ از ترجیب که بمعنی تعظیم
ست چون این ماه را عرب شهر الله گفتند
و تعظیم کردندی لهذا باین اسم مسمی شده از
پیغمبر صلی الله علیه و آله وسلم نیز روایت
ست که رجب جوئی ست در بهشت شیرین
از برف سفید تر هر که درین ماه روزه دارد
ازان جوئش آب دهند ازین سبب ماه
مذکور را رجب نام کردند از رساله نجوم که
کمال معتبر بود۔
رجولت و رجولیت بضمتین
مردی و مرد بودن از صراح و منتخب۔
رجعت بالفتح بمعنی بازگشت و باز
گشتن مرد بسوی زن مطلقه و بازگشتن
کوکب سیاره سوای مهر و ماه از طبیعی خود
که از مغرب بسوی مشرق ست از منتخب
و صراح و در لطائف بالضم۔
رجز بالکسر و در آخر زای معجمه بمعنی پلیدی
و عذاب و شرک و بفتحتین نام بحری از نوزده
بحور شعر که وزنش شش بار مستفعلن است
و هشت بار نیز و بمعنی اشعاری که عربان در
معرکها و جنگها در مقام مفاخرت از بزرگی
و شرافت قوم خود میخوانند و نوشته اند که
رجز بفتحتین در لغت بمعنی اضطراب و سرعت
ست و نیز نوشته اند که رجز نام بیماری شتر
ست که شتر در رفتن می لرزد و چون حرکت
کند باز ساکن شود چون در اول ارکان
بحر رجز دو سبب خفیف ست از جهت
بعد حرکتی سکونی واقع ست بدین مناسبت
این بحر را رجز نام کرده است چند معانی
اول از منتخب و سروری و کشف و باقی از
عروض سیفی وغیره۔
رجس بالکسر پلیدی و عقوبت گناه
از منتخب۔
رجیع هر چه رد کرده شود و سرگین آدمی و
دستور و نشخوار و شتر لاغر از منتخب۔
رجف بالفتح زلزله و سخت جنبیدن
زمین و جز آن از منتخب و لطائف۔
رجل بالکسر بمعنی پا و بفتحتین پیاده شدن
و بفتح را و بضم جیم مرد که بحد بلوغ رسیده
باشد و بفتح را و بکسر جیم موی فرو هشته خلاف
جعد از منتخب۔
رجال بکسر اول بمعنی مردان جمع رجل
از منتخب۔
رجم بالفتح سنگ زدن و سنگسار کردن
و نفرین و بگمان سخن گفتن و در آمدن و
دشنام دادن از منتخب۔
رجوم بالفتح راننده و بضمتین ستاره
که بآن رانده شوند شیاطین از منتخب
و لطائف۔
رجیم سنگسار کرده شده و رانده شده
از منتخب۔
رجم شیاطین راندن شیاطین و آن
نوعی از ستاره باشد شعله مانند که ملائک
بدفع شیاطین از آسمان می اندازند
و نزد حکما بخارات بورقی ست که بکره
نار مشتعل میشود۔
رجحان بالضم و جیم و حای مهمله چربیدن
ترازو و مانند آن بیک طرف و افزون
آمدن از منتخب و بمعنی زیادتی و فوقیت
نیز مستعمل میشود۔
رجله بالفتح تره خرفه از منتخب و برهان
رجفه بالفتح و حرف سوم فا لرزه زمین
و جز آن از منتخب۔
رجعة القهقری بهر دو قاف بجانب
پاشنه خود رفتن چنانکه رو بسوی مغرب
کرده بطرف مشرق رفتن چه قهقری
بروزن فعللی و قهقره بروزن زلزله
مصدر ست بمعنی پس پای رفتن از
صراح و مجمع البحار۔

فصل راء مهمله مع حای مهمله

رحا بفتح آسیا۔
رحما بضم اول و فتح ثانی جمع رحیم۔
رحی بفتح اول و ثانی و در آخر الف
مقصوره بصورت یا سنگ آسیا و هر دو
سنگ را رحیان گویند بفتح اول و ثانی
از صراح۔
رحلت بالکسر کوچ کردن از منتخب
و صراح
رحراح بالفتح و در آخر حای مهمله فراخ از منتخب

رحیض در آخر ضاد معجمہ ہر چیز کہ شستہ باشد از منتخب۔

رحیق شراب خالص وصاف از سروری ومنتخب۔

رحل بالفتح مسکن ومنزل ورخت واسباب وپالان شتر وکوچ کردن از صراح ومنتخب وغیرہ ودر قاموس بمعنے مرکب شتر نوشتہ است ومجازاً بمعنے دو تختۂ چوبین کہ قرآن مجید را دران نہند در ہنگام تلاوت مستعمل۔

رحال بکسر جمع رحل کہ بمعنی کوچ کردن وپالان شتر ست۔

رحیل بمعنی کوچ از منتخب وصراح۔

رحم بفتح اول وکسر ثانی جای کودک در شکم آنرا زہدان گویند وبمعنی قرابت کہ در رحم شریک باشد وبفتح اول وسکون ثانی بخشودن از منتخب ومؤید ومدار وکشف

رحمان مشتق از رحمت صیغۂ صفت مشبہ معنی آن بخشایندہ واطلاق این لفظ بجز ذات حق تعالیٰ بر دیگری روا نیست بخلاف رحیم زیرا کہ حق تعالیٰ مرکردہ است قُلِ ادْعُوا اللّٰہَ اَوِ ادْعُوا الرَّحْمٰنَ پس ازینجا ثابت شد کہ رحمٰن ہم مثل لفظ اللہ کہ اسم ذات ست حکم خصوصیت پیدا کردہ ودر رسم الخط بدون الف باید نوشت زیرا کہ رحمان یکی از نامہاے مسیلمۃ الکذاب ہم است وآن کافری بودہ کہ دعوی نبوت کردہ پس نوشتن ونہ نوشتن الف بجہت تمیز وتفرقہ باشد ودیگر آنکہ در نہ نوشتن الف اتباع خط قرآنی ست از شروح نصاب وصراح وغیرہ

رحبہ بالفتح وسوم بای موحدہ زمین فراخ وصحن ومسجد وغیرہ وکاروان سراے از منتخب وغیرہ۔

فصل راء مہملہ مع خای معجمہ

رخشا مخفف رخشان۔

رخا بفتح نرمی وسستی وفراخی عیش از منتخب وکشف وصراح وکنز۔

رخوت بضمتین جمع رخت۔

رخت بالفتح جامہ ولباس وآنچہ از چادر وکاغذ وغیرہ ساختہ شود وبمعنی اسپ وباین معنی در اصل رخش بود بشین معجمہ بفوقانی بدل کردند نظامی گوید

مصرعہ مپیچان عنان من از راہ رخت

یعنی از راہے کہ مرکب من بآسانی بگذرد از جواہر الحروف وغیرہ۔

رخاوت بفتح سستی از صراح۔

رخصت بالضم ارزانی واجازت وآسانی ووسعت در مسائل از منتخب وغیر آن

رخ بالفتح زخم وغم وغصہ وبالضم رخسارہ ونام مرغی ست عظیم کہ فیل وکرگدن را میربایند وبالامی برد وبمشابہت آن نام مہرہ شطرنج ست کہ از دو رویہ را میزند از منتخب ورشیدی وبرہان ومؤید وسراج۔ ودر نفائس الفنون مسطور ست کہ رخ جانوریست مانند شتر وآنرا دو کوہان باشد وہندوانہای پیشین او تیز بود وہیچ حیوانی از وی اخلاص نتوان یافت پس ازین معلوم شد کہ چار پایہ باشد۔

رخش بالفتح رنگ سپید وسرخ در ہم آمیختہ وبعضی گویند رنگیست میان سیاہ وبور وچون اسپ رستم ہمین قسم رنگ داشت ازینجہت اسپ رستم را رخش گفتندی ومجازاً ہر اسپ را رخش گویند از رشیدی وبرہان۔

رخیص در آخر صاد مہملہ بمعنی ارزان از سروری وشرح نصاب۔

رخم بفتحتین دوستی ومہربانی ونرمی از منتخب

رخیم مرد نرم آواز وضعیف وکنایہ از زاہد

رخام بضم اول سنگ سفید ونرم از منتخب وصراح وکشف ودر برہان نوشتہ کہ اقسام آن زرد وسرخ نیز باشد ودر خیابان نوشتہ کہ سنگ مرمر ست۔

رخشان بالضم تابان ودرروشن از برہان ورشیدی ومؤید وکشف۔

رخیدن بالفتح نفس تند زدن از دویدن وبار برداشتن از رشیدی وبرہان

رخ کسی بردن کنایہ آبروی او ریختن از مصطلحات۔

رخت بستن سفر کردن از برہان وچہار شربت۔

رخت افگندن مقیم شدن از برہان۔

رخو بالکسر نرمے وسست شدن۔

رخوه بالکسر رديست که اندام را سست گرداند از شرح نصاب و در اصل لغت بمعنی نرمی و سستی ست و حروف رخوه چندی از حروف تهجی که بنرمی از زبان برآیند و آن سیزده حرفست تای مثلثه و حای و خای و ذال و زای معجمتین و سین و شین و صاد و ضاد و ظای معجمه و غین معجمه و فا و ها۔

رخنه سوراخ و عیب و فساد۔

فصل را مهمله مع دال مهمله

ردا بکسر اول چادرے که بر دوش گیرند از منتخب۔

ردائت بفتح اول و فتح همزه که حرف چهارم ست فاسد و زبون شدن و تباه گشتن از منتخب و صراح۔

رد بالفتح و تشدید باز گردانیدن و باز گشتن و باز آوردن از منتخب و بمعنی دره دیوار و ردء بالکسر و در آخر همزه یار و دوست از صراح۔

رد و بدل بفتح اول و ضم ثانی و دوال مهمله و بای عربی مفتوح سخنهای کج و آنچه که در حالت بحث و مکابره بر زبان آرند۔

ردی الکیموس غذائی که در و خلط غیر معتدل القوام و الکیفیت پیدا شود۔

ردیف کسیکه بر یک اسپ پس سوار نشیند و در لطائف نوشته پس دیگری سوار شونده ماخوذ از ردف که بالکسر بمعنی سرین ست و بمعنی لفظ مکرر که در آخر مصراعها واقع آید۔

ردف بکسر اول و سکون ثانی بمعنی سرین و بمعنی در پے هم در آمدن و پس سوار نشستن و حرف علت ساکن ما قبل حرکت موافق که بی فاصله حرف ساکن پیش از حرف روی واقع میشود۔

ردیف سرطان کنایه از برج اسد۔

رده بفتحتین بمعنی صف و قطار از لطائف و جهانگیری۔

ردی بفتح اول و کسر دال و یای مشدد بر وزن فعیل ضد جید و تشدید دال مکسور خطاست از مزیل الاغلاط۔

فصل را مهمله مع دال معجمه

رذایا بالفتح جمع رذیه بمعنی ناقه فرومانده براه از صراح۔

رذیلت و رذالت هر دو بفتح بمعنی ناکسی و فرومائگی از صراح۔

رذیل بفتح اول ناکس و فرومایه۔

رذائل ناکسیها و فرومائگیها این جمع رذیلت ست۔

رذاله بضم اول ثفل چیزیکه خلاصه آن از و کشیده باشند کما فی القاموس مجازاً بمعنی ناکس و فرومایه و بفتح اول نیز آمده در ین حالت مصدرست بمعنی ناکس و فرومایه شدن کما فی القاموس و المنتخب و رنیصورت اگر بقیاس زید عدل مصدر بمعنی صفت گرفته بمعنے ناکس و فرومایه گویند جائز باشد چنانچه در مدار بضم و در کشف بفتح ست و رذال بکسر اول و زای هوز چنانچه شهرت گرفته بایں معنے در هیچ کتاب معتبر یافته نشد

رذیله ناکسی و فرومائگی و زن ناکس و فرومایه از صراح و منتخب۔

فصل را مهمله مع زای معجمه

رزایا بفتح مصیبتها از منتخب۔

رزانت بفتح آهستگی و گرانباری و آرامیدگی از بحر الجواهر و صراح و در کشف و مدار بمعنے استواری۔

رزم یازده رخ رزمی بوده است که یازده پهلوان ایران و یازده پهلوان توران دو دو با هم معارض شدند آخر پهلوانان ایران ظفر یافتند از شرح قصائد خاقانی۔

رز بالفتح درخت انگور و بمعنی انگور که ثمر اوست و امر از رزیدن که بمعنی رنگ کردنست چنانکه در رنگ رزست از سراج و برهان۔

رزم بفتح اول و سکون ثانی بمعنے جنگ و جدل و بفتحتین صیغه متکلم مستقبل از رزیدن از صراح و برهان۔

رزیدن بفتح جنگ کردن از برهان

رزین بر وزن قرین بمعنی آرامیده و آهسته و گرانمایه و در فارسی بمعنی استوار مستعمل ست از کشف و برهان و مؤید و منتخب و صراح۔

رزمه بالفتح پشتواره و تیجهٔ جامهٔ رخت
از مؤید و برہان۔

رژده بفتح اول و سکون زاے فارسی
و فتح دال مهمله بمعنی حریص بسیار خورنده
از برہان

فصل راء مهمله مع سین مهمله

رسوب بضمتین و بای موحده چیزیکه در ته
آب و شراب و بول و شلهم فرو نشیند آنرا در
فارسی دُرد گویند بضم دال از منتخب و کشف
مگر صاحب کشف بفتح نیز نوشته۔

رسالت بکسر اول پیغام بردن پیغمبرے

رستم یکدست نام پهلوان ست سوای
رستم زال و آن یکدست مادرزاد بود از مصطلحات

رسوخ بضمتین استوارے و پا برجا بودن
از منتخب و صراح۔

رسد بفتحتین حصه و کاروان جنس غله
از چراغ ہدایت۔

رسن باز بازیگر که بر رسن دود۔

رستخیز بالضم قیامت و بمعنی ترکیبی روئیدن
و برخاستن از کشف و مؤید و رشیدے و منتخب
برہان و جهانگیری بالفتح نوشته اند و معنی ترکیبی
راست شدن و برخاستن گفته اند۔

رستاخیز بالفتح بزیادت الف نیز و بمعنے
الف برای عطف ست و در سراج اللغات
رستاخیز و رستخیز بالضم ست بمعنی قیامت۔

رسغ بالضم و بضمتین و غین معجمه پیوندگاه
باریکی ساعد با کف دست بهندی کلائی گویند
از منتخب و صراح۔

رستم برف از برف صورت پهلوان
سازند که پر ہیبت باشد از مصطلحات

رسول بمعنی فرستاده شده و بمعنی پیغمبر
صاحب کتاب باشد بخلاف نبی که آن
اعم ست خواه صاحب کتاب باشد خواه
نباشد و لفظ رسول بمعنی قاصد و پیک نیز
مستعمل ست از شرح نصاب۔

رسل بضمتین جمع رسول که بمعنے قاصد و
پیغمبر ست۔

رسائل مکتوبات و نامها و همراهان و در
لطائف بمعنی همزبانان۔

رسیل همراه و پیغام برنده و فرستاده
از لطائف۔

رسم بالفتح نشان و آئین و نوشتن و بمعنی
داغ و بمعنی عادت از منتخب و لطائف و برہان
و در سراج اللغات نوشته که رسم بالفتح قاعده
و قانون و این لفظ عربیست و بمجاز بمعنے وظیفه
و مشاهره تمام کلامه و با صطلاح منطق تعریف
شئی بعرضیات چنانکه تعریف انسان
بماشی و ضاحک بخلاف حد که آن تعریف
انسان بحیوان ناطق۔

رسوم نقوش و آئین ها و عادتها۔

رسام بالفتح و تشدید نقاش و مصور مشتق
از رسم که بمعنی نقش کردنست از کشف و منتخب
و در برہان و کشف نوشته که نام آهنگرست
این قول هر دو خطاست۔

رسیدن معروف و بمعنی پخته شدن
میوه و بلفتح یافتن و بکمال رسیدن و اینهمه
معانی مجازست از سراج۔

رسغه بالضم و غین معجمه پیوندگاه سر دست
و پاے از منتخب و صراح۔

رسته بالفتح بمعنی صف یعنی چند چیز که
پهلوی هم باشند چنانکه دکان هاے بازار
که تا دور برابر باشند از برہان و رشیدی
و مدار و در سراج و چراغ ہدایت نوشته
که رسته بالفتح بمعنی صف دکان و بمجاز بمعنی
بازار و راه و بمعنی رها شده و آزاد و بالضم
بمعنی روئیده شده و بمعنی محکم نیز آمده و
و بالکسر صیغهٔ اسم مفعول از رسیدن که اہل
هند کاتا گویند۔

رساله مصدرست که بمعنے اسم مفعول
مستعمل میشود۔

رستی بالضم و کسر تای فوقانی بمعنی راحت و
فراغت و نعمت و بمعنی رزق و روزینه و نان
حلوا از برہان و جهانگیری۔

رسمی بالفتح بمعنی چاکر و بمعنے خراج گزار۔

فصل راء مهمله مع شین معجمه

رشا بکسر اول بمعنی رسن و منزل بست
و ششم از منازل قمر و آن چند ستاره خرد
ست مسلسل مانند رسن و بالفتح بچهٔ آهو۔

رشاقت بفتح نیکو قد شدن از منتخب و کنز

رشادت بفتح براه راست بودن۔

رشح بالفتح تراویدن آب از منتخب۔

رشاح بفتح و حای مہملہ جمع رشحہ و این
جمع شاذ ست۔
رشد بضم اول و سکون ثانی و بفتحتین براہ
شدن و راہ راست یافتن از منتخب و لطائف
رشید راہ راست نماینده و راست تدبیر و
نام پسر خاقانی از منتخب و لطائف۔
رشاد بفتح بسامان بودن و براہ راست
بودن از منتخب و صراح و در بحر الجواہر بفتح
بمعنی خردل و در مؤید و منتخب بمعنی تخم تره تیزک
کہ آنرا ہالون گویند۔
رشتۂ عمر رشتۂ سالگره از مصطلحات۔
رشمیز بروزن شبدیز کرمیست چوب خوار
کہ بعربی ارضہ و ہندی دیمک گویند از برہان
رش بالفتح روز ہیزدہم از ہر ماہ شمسی
و نوعی از جامۂ ابریشمی و بمعنی بازو کہ بعربی
عضد گویند و از سر انگشت تا آرنج و مسافت
ہر دو دست چون از ہم باز کنند ظاہرا بمعنی
مخفف آرش ست و بعربی بفتح اول و تشدید
شین بمعنی چکیدن آب و اشک و آمدن
باران اندک از سراج و برہان و جہانگیری
و لطائف و منتخب۔
رشف بالفتح مکیدن از منتخب۔
رشتۂ مریم مرد لیست کہ رشتۂ حضرت مریم
چنان باریک بودی کہ بدون دوتا کردن
یافتہ نمی شد از شرح خاقانی۔
رشتہ زدن بہمودن لطناب از شرحے
نوشتہ شد۔

رشتہ دراز دادن مہلت و فرصت
دادن و تنگ نگرفتن۔
رشکین بالفتح و کاف عربی منسوب بشک
یعنی صاحب رشک در سراج اللغات
نوشتہ کہ این مرکب ست از رشک و کلمۂ
کین چون دو کاف بہم آمدند یکی را حذف
کردند اغلب کہ کاف تازی حذف کرده
باشند بخلاف پرکین کہ کاف دوم را کہ
فارسی بود حذف کردند۔
رشتہ بانگشت بستن بمعنی یاد داشتن
از مصطلحات۔
رشتۂ پیچان مار پیچان از مصطلحات
رشحہ بالفتح و حای مہملہ آب کہ از جائے
تراوش کند و بجائے چکد از منتخب۔
رشتہ تار و سلک مروارید و رشتہ مانند
چیزیکہ از میده ساختہ با شیر و شکر خورند
و بمعنی رسن و نام بیماریست کہ مانند تار
سطر در پاے بیرون می آید بہندی آنرا
نارو گویند و در سراج نوشتہ کہ رشتہ بالفتح
بمعنے رنگ کرده شده بکسر معروفست و
نام شئے و حلواست و اینکہ در ہندوستان
بمعنے خویشے و قرابت مستعمل میشود در فارسی
دیده نشده۔
رشیقہ نیکو قد و زیبا اندام از منتخب
رشاشہ بفتح اول و مد و شین معجم بمعنی
چکیدگی و تراوش آب و ریزش و بارش
قطرہای باریک از منتخب و کشف و برہان

و مدار و مؤید۔
رشوة بالکسر و بالضم آنچہ بکسے دہند
تا کار ساز ی بنا حق کند و در فارسی قدیم
آنرا پاره گویند از منتخب و شرح نصاب۔
رشیدی تخلص شاعرے۔
رشتۂ خطائی چیزیست از قبیل آنچہ
مثل نخ ابریشم آنرا با نبات و گلاب
آمیختہ نوشند از مصطلحات۔
رشتۂ کاجی نام طعام از قسم ماہیچہ۔

فصل را مہملہ مع صاد مہملہ

رصانت بفتح اول و فتح نون و تاے
فوقانی استواری و محکمی از منتخب و صراح
رصد بفتحتین چشم داشتن و بمعنی نظر کنندگان
و چوترہ کہ بلندی ہفت صد گز بر قلعۂ
کوه بلند بسازند و منجمان بران نشستہ
احوال کواکب معلوم کنند از لطائف و
کشف و مؤید و در شرح چغمینی فارسی مسطر
آمده کہ رصد چنان باشد کہ در صحرا
بر گریوه بلند کہ در غایت بلندی باشد
سطح آنرا ہموار کرده بران سطح دو قصر متقابل
یکدیگر بنا کنند روی یکی بسوی مشرق
و روی دیگر بمغرب و در میان ہر دو قصر
مفاصلہ بقدر چہار ذراع بود و طول
ہر یکے از زمین ہر دو قصر چہار صد گز باشد
و بلندی ہر دو قصر صد گز بلکہ زائد و در تواریخ
ولایت نامہ مسطور ست کہ در ملک فرنگ
رصد عمارتے باشد کہ ارتفاعش قریب ہزار است رد

وچاه زیرینش پانصد دست خواهد بود ودور دشمن از سنگ تربیت یافته وطبقهای متعدد ساخته دبر سر گنبد بالای آن پرکار شیشه نهاده ودرمیان هر طبقه سوراخی مدور بمقدار یک انگشت میسازند که روشنی آفتاب از بالای طبقها تا ته چاه نمایان باشد ودرمیان طبقها جا بجا کتابهای علم هیئت وتنجیم نهاده باشند حکما بالا برآمده بوسیلهٔ شیشهٔ دوربینهای کلان احساس بروج وسیارها نمایند۔

رصاص بفتح اول وهر دو صاد مهمله بمعنی ارزیز یعنی قلعی که بهندی رانگ گویند از منتخب وبحر الجواهر وکشف۔

رصد در کار بستن کار را بخوبی تمام کردن از مصطلحات۔

رصدگاه بفتح اول جای امید وچبوتره باجگاه یعنی جائیکه مردمان سوداگر باج وزکوٰة متاع خود دهند از برهان وسراج وتحقیق آنکه برای معنی دوم بسین مهمله نویسند چراکه رسد بمعنی حصه دکاروان جنس غله باشد چنانکه در چراغ هدایت ظاهر است که چبوتره یا جگاه محل آمدن کاروان غله وغیره است۔

فصل رای مهمله مع ضاد معجمه

رضا بکسر خوشنودی وبفتح ومد خوشنود شدن ودر اصطلاح اهل تصوف خوشنودی کردن بر هرچه از قضای الهی به بنده رسد وفروتر ازین مرتبه صبر وبالاتر این مرتبهٔ تسلیم ولقب علی موسی بن جعفر علیهم السلام در منتخب بهمه معنی بفتح نوشته وصاحب کشف وصراح ومؤید الفضلا وابن حاج بمعنی اول بکسر نوشته اند۔

رضاعت بفتح وضاد معجمه وعین مهمله شیرخواری بچگان از منتخب وکشف وصراح

رضیع طفل شیرخوار وهمشیر یعنی دو طفل که از یک دایه شیر خورده باشند هر یکی مر دیگری را رضیع باشد۔

رضاع بفتح وبکسر شیر مکیدن بچه وشیر خوارگی از منتخب ومدار ولطائف وصراح۔

رضوان بالکسر بمعنی خوشنودی ونام فرشته که موکل ودربان بهشت ست از مدار وکشف وصراح وسروری۔

رضیه بفتح اول وکسر ضاد معجمه وتشدید تحتانی خوشنودی کرده شده۔

رضویه بفتحتین وواو مکسور وتشدید تحتانی منسوب بامام موسی علی رضا رضی الله عنه

رضی خوشنود از لطائف۔

فصل رای مهمله مع طای مهمله

رطب بفتح اول وسکون ثانی بمعنی چیزیکه از رطوبت اصلی خود تر باشد یا بخاصیت وتاثیر تر باشد وبضم اول وفتح ثانی بمعنی خرمایکه تازه وتر باشد وهنوز خشک نشده باشد از منتخب وکشف ولطائف۔

رطل بالکسر وبالفتح پیمانهٔ نیم من یعنی نیم آثار ومن دوازده اوقیه واوقیه چهل درم وگاهی لفظ رطل بمعنی پیالهٔ شراب آید که دران نیم سیر شراب گنجد بمعنی مطلق پیالهٔ شراب نیز آید از منتخب وبحر الجواهر وکشف ومهذب۔

رطل گران پیمانهٔ بزرگ از برهان

رطوبت اصلیه تری در رطوبت خلقی که در اعضای انسان ست۔

فصل رای مهمله مع عین مهمله

رعایا بالفتح جمع رعیت چنانکه قضایا جمع قضیه بمعنی محکومان ونگهداشته شدگان از منتخب وغیر آن۔

رعا بکسر اول علف وگیاه وبفتح چریدن وچرانیدن از صراح ودر لطائف بکسر اول بمعنی گله گاو وگله گوسپند وغیره ودر کشف بکسر اول شبانان وحاکمان۔

رعنا بالفتح زن گول وسست از صراح ودر منتخب وکنز بمعنی زن خویشتن آرا واز لطائف وکشف ومؤید وخیابان وشرح خاقانی دریافت شده که رعنا در محاورهٔ فارسیان بالف مقصوره بمعنی زیبا وخوشنما وچالاک ومتکبر مستعمل میشود ونام گلی که از اندرون سرخ واز بیرون زرد باشد ومجازاً بمعنی دورنگ نیز آمده چنانکه سرو رعنا بمعنی سرو دورنگ۔

رعیب بمعنی خائف از لطائف۔

رعایت بکسر نگهداشت چیزی کردن از منتخب وصراح۔

رعونت بضمتین نادانی ونرمی وسست شدن وسرکشی وخودآرائی

وزینت از سروری و منتخب و کشف و مدار و مؤید و صراح و مزیل۔

رعیت بفتح اوّل و کسر عین مہملہ و یائے مشددہ یعنی انچہ کہ نگہبانی کنند آنرا شبان و گلہبان از مزیل۔

رعات بضم اوّل و در آخر فوقانی نگہبانان و مجازاً بمعنے حاکمان و سلاطین این جمع راعی ست۔

رعاث بکسر اوّل و ثای مثلثہ شارحان نصاب نوشتہ اند کہ بمعنی گوشوارہ و گلوبند است و بمعنے تاج چنانکہ در نصاب آوردہ بنظر نیامدہ و ہمین در کنز نوشتہ۔

رعد بالفتح آواز ابر و گویند کہ آواز فرشتہ است کہ ابر را میراند از منتخب نام عاشق رباب از لطائف

رعاف بضم اوّل خونی کہ از دماغ براہ بینی برآید از بحر الجواہر و مدار و مؤید و منتخب

رعشہ بالکسر علتی ست کہ ازان دست آدمی بی ارادہ می لرزد از بحر الجواہر و در منتخب بالفتح۔

رعی بفتح اوّل و سکون عین چریدن و چرانیدن و نگہبانی و بکسر اوّل و فتح عین گیاہ کہ ستوران میخورند از منتخب و لطائف۔

رعنائی خود آرائی و زیبائی۔

فصل راء مہملہ مع غین معجمہ

رغیب رغبت کنندہ از لطائف۔

رغایب چیزہاے مرغوب واحدش رغیبہ

رغد بفتحتین عیش خوش و نعمت از منتخب و لطائف۔

رغیف گردہ نان کہ برای پختن بقدرے پہن کردہ باشند از شرح نصاب۔

رغام بفتح خاک ریگ آمیز از شرح نصاب و منتخب۔

رغم بفتح اوّل و سکون ثانی خاک آلودہ شدن و مکروہ داشتن و خوار شدن و مجازاً بمعنے کاری بعکس کردن از منتخب و لطائف۔

رغو بحرکات ثلاثہ اوّل و سکون ثانی کفک کہ بہندی جھاگ گویند از صراح۔

فصل راء مہملہ مع فا

رفقا بضم اوّل و فتح ثانی جمع رفیق از کشف و مدار۔

رفات بضم شکستہ و از ہم ریختہ و ریزہ ریزہ از منتخب و لطائف۔

رفاقت بفتح ہمراہی از قاموس۔

رفعت بالکسر بلندی از منتخب و کنز

رفاہت بفتح و **رفاہیت** بفتح و تخفیف تحتانی تن آسانی و فراخی عیش شدن از منتخب و صراح و ظہوری بتشدید یای تحتانی آوردہ مصرعہ کہ دارد رفاہیتش کوچہ بند ؎۔

رفث بفتحتین و ثای مثلثہ بمعنی جماع و فحش یعنی سخنان زشت گفتن از منتخب و شرح نصاب و کنز و لطائف۔

رفد بالکسر و بالفتح کاسہ بزرگ و بخشش از منتخب و صحاح۔

رفس بالفتح و سین مہملہ بپا زدن چیزے را از منتخب و لطائف۔

رفض بفتحتین و بالفتح و ضاد معجمہ گذاشتن و ترک دادن از منتخب و لطائف۔

رفع بالفتح برداشتن و حرکت پیش دادن کلمہ را و قصہ پیش حاکم بردن و برداشتن غلہ از منتخب و در خیابان بمعنی معزولی۔

رفرف بفتح ہر دو راء مہملہ بمعنی بال جنبانیدن مرغ تا فرود آید و طاق در عمارت و جامہای سبز و بالش و خیمہ و نام مقام اسرافیل علیہ السلام از منتخب

رف بالفتح انچہ برای نشستن مردم بصورت طاق بر در عمارت سازند و برآمدگی باشد از دیوار از صراح و منتخب و کشف و صراح۔

رفق بالکسر نرمی و ملاطفت از منتخب و صراح۔

رفاق بکسر جمع رفیق از لطائف و صراح

رفتن معروف و بمعنے مردن و این مجاز ست از مصطلحات۔

رفیع الشان لقب شاہزادہ۔

رفو بفتح درست کردن و اصلاح دادن جامہ از مدار و مؤید و سراج اللغات و برہان و در منتخب بضم۔

رفقه بالضم وسکون فا اسم جمع ست بمعنے گروه ہم سفر از صراح ۔

رفاه بکسر اول تن آسانی وفراخی عیش و ہم جمع رفہ کہ بفتح اول وسکون ثانی بمعنے تن آسانی ست ۔

رفاده بکسر اول و حرف چہارم دال مہملہ پارچہ چند تو بہم پیچیدہ کہ بر رگ فصد کردہ و جز آن بندند ورفیده امالۂ ہمین ست از صراح ومنتخب ۔

فصل را مہملہ مع قاف

رقبا بضم اول وفتح قاف وبای موحدہ جمع رقیب کہ بمعنی نگہبان وموکل ست ۔

رقطا بالفتح ہر شئی مونث کہ بران نقطہائے سیاه وسفید باشند و نام صنعتے کہ دران یکحرف منقوط ویکحرف غیر منقوط باشد ۔

رقص ملّا نوعی از رقص و باصطلاح لولیان حرکت جماع را گویند از مصطلحات

رقاب بکسر اول جمع رقبہ کہ بمعنے گردن و بمعنی غلامان وکنیزان ۔

رقیب بمعنی پاسبان ونگہبان و دو کس کہ بر یک معشوق عاشق باشند ہر یکے مر دیگر را رقیب باشد چرا کہ ہر یکے از دیگرے نگہبانی وحفاظت معشوق می کند ۔

رقیت بالکسر وتشدید قاف مکسور و تشدید یای تحتانی بندگی کردن وغلامے نمودن از لطائف ۔

رقابت بالفتح انتظار ونگہبانی از منتخب

رقت بالکسر وتشدید قاف نرمی وملائمی از لطائف و مجازاً بمعنے گریہ مستعمل و بمعنے الفت ومحبت نیز آمده چنانکہ در شرح نصاب

رقاد بضم اول و در آخر دال مہملہ بمعنی خواب وخفتن از شرح نصاب و صراح ومنتخب و کشف ۔

رقود بضمتین خواب کردن وخواب کنندگان جمع راقد از منتخب ۔

رقاع بکسر اول پارہا ونوشتہای مختصر واین جمع رقعہ است ونام خطیست از شش خط کہ ابن مقلہ وضع کرده است از منتخب ۔

رقائق چیزہائے باریک کنایہ از اسرار و رموز ۔

رقاق بضم اول نان تنک از منتخب ۔

رق بالکسر وتشدید قاف پوست آہو کہ بروے نویسند از منتخب ۔

رقم اوّل کنایہ از نور محمدی یا عرش

رقص اصول نوعی از رقص کہ بہندی رقص باره تال نامند ۔

رقائم بفتح اول وکسر ہمزه کہ حرف چہارم ست جمع رقیمہ ۔

رقه بفتحات را وقاف وبای موحدہ بمعنے گردن و بمعنے بنده وعبد وکسانیکہ بسکون قاف خوانند خطا مگر بفتح اول وسکون بمعنی زمینیکہ نزدیک آب رود باشد از منتخب و بحر الجواہر و مدار رسالا مطلق زمین متعلقہ و یہ را گویند ۔

رقعه بضم اول وسکون قاف وفتح عین پارچہ جامہ وکاغذ مردم از بے اتفاقی کہ بتشدید قاف بدون عین خوانند غلط

رقیه بضم اول وسکون قاف وتخفیف تحتانی سحر وافسون وبضم اول وفتح قاف وتشدید یای تحتانی مفتوحہ نام دختر رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم از منتخب و رقیہ تصغیر رقیہ است کہ بر وزن فعیلہ باشد از ماخذ ترقی وارتقا وبعضے بکسر قاف نوشتہ ۔

رقص کجگاه بکاف عربی نوعی از رقص

رقص چار پاره نوعی از رقص از مصطلحات ۔

رقص وانی ورقص مولوی ہر دو از انواع رقص ست از مصطلحات ۔

فصل را مہملہ مع کاف

رکاب بکسر اول شتران سواری وحلقۂ آہنی کہ بر زین بندند تا وقت سواری پای دران نہند از منتخب و در برہان نوشتہ کہ در فارسی رکاب بکسر اول بمعنے پیالۂ دراز ہشت پہلو وبعضے نوشتہ کہ بمعنے پیالۂ دراز مجاز ست در حقیقت بمعنی کشتی ست ۔

رکیب بکسر تین بمعنی رکاب و این امالۂ رکاب ست ۔

رکوب بضم سوار شدن وبفتح مرکب

سواری کنند و ستوریکه لائق سواری باشد از منتخب و صراح۔

رکاکت بفتح سستی و ضعیفی و باریکی و بیعزتی از منتخب و صراح و غیر آن۔

رکعت بالفتح بروزن غفلت جزو صلوٰة که ربع صلوٰة ست یا ثلث یا نصف آن باشد بشرطیکه رکوع دران داخل باشد و اکثر مردم از بے اتفاقی بروزن صلوٰة و حیوٰة خوانند از مؤید۔

رکضات بفتحات دوانیدن پاهای اسپ و جنبانیدن پاهای بجهت مهمیز زدن اسپ۔

رکناباد بالضم نام تفرج گاهی از شیراز از سراج۔

رگ بند بعربی جبیره گویند و بهندی پٹی نامند و آن خون را باز دارد۔

رکابدار کسیکه رکاب را گرفته اغنیا را براسپ سوار سازد و شخصیکه انواع حلویات و لوزیات بسازد از مصطلحات۔

رکاز بکسر اول و در آخر زای معجمه گنج و خزانه که در زمین باشد از شرح نصاب و در منتخب بفتح ست۔

رکض بالفتح و ضاد معجمه پای جنبانیدن و اسپ تاختن از کشف و صراح و بمعنے دوانیدن ستور از بحر الجواهر۔

رکیک سست و ضعیف و باریک و حقیر و آنکه بر اهل خانهٔ خود غیرت ندارد از منتخب

رکو در **رکوی** در **کوه** در **کوک**

همه بالضمتین بمعنی لته و جامهٔ کهنه و مطلق کرباس از برهان و سراج اللغات و در شرح نصاب بمعنی چادر یک تخته نیز نوشته

رک بالفتح و کاف عربی ضعیف شدن از لطائف۔

رکن حطیم یکی از ارکان کعبه است۔

رکیدن خود بخود سخن گفتن از روے قهر از برهان۔

رکون بضمتین آرام گرفتن و میل کردن بچیزے از منتخب و لطائف۔

رکن بالضم در شرح نصاب بمعنے خویش و قریب و در منتخب جانب قوی چیزے و در مدار و کشف نوشته که رکن بالضم جزو اعظم هر شیئے و کرانهٔ کوه و قوت و گوشهٔ دیوار

رکین بفتح اول محکم و استوار و مرد آهسته و آرامیده از منتخب۔

رگ گردن بفتح اول و سوم و هر دو کاف فارسی بمعنے غرور و سرکشی۔

رگ گفتن سستی کردن از سراج

رگ جان شریان و آن رگیست که بدل تعلق دارد۔

رکوه بالکسر بمعنی ابریق چرمین که بهندی چھاگل گویند از لطائف و غیره۔

رکبه بالضم و باے موحده بمعنی زانو از منتخب۔

رکیه بفتح اول و کسر کاف و تشدید تحتانی بمعنے چاه و احد از شرح نصاب و منتخب

رکی بالفتح اول و کسر کاف و تشدید تحتانی چاهها و این جمع رکیه است۔

رکابی بکسر اول طبق و پیالهٔ شراب از شرح خاقانی و برهان۔

رکنی بالضم و نون بمعنی زر خالص منسوب برکن که نام کیمیاگرست که زر خالص میساخت از برهان و در سراج اللغات نوشته که رکنے بالضم زر خالص منسوب برکن الدین نامی که زر خالص اینج کرد چنانچه قوسے توشت

رکن یمانی یکی از ارکان کعبه است۔

فصل راء مهمله مع میم

رمح بالضم و حای مهمله بمعنے نیزه از کشف و مدار و صراح۔

رماح بکسر جمع رمح که بمعنی نیزه داران و نیزه سازان از لطائف و بالفتح و تشدید میم بمعنی نیزه باز کامل۔

رماد بفتح و دال مهمله بمعنی خاکستر از منتخب و کشف و بحر الجواهر و مدار۔

رمد بفتحتین سرخ گردیدن سفیدی چشم و آن اکثر با درد و جریان آب بود و این مستفادست از کتب طب و لغات

رمش بفتح اول و کسر میم گریختن و رمیدن۔

رمص بفتحتین و صاد مهمله چرک سفید که در کنج چشم گرد آید و آنچه روان شود آنرا غمص گویند بفتحتین از منتخب۔

رمق بفتحتین بقیۂ جان از منتخب۔

رماک بکسر اول بروزن کتاب دیانہا واین جمع رمکہ است از صراح۔

رمل بالفتح بمعنی ریگ و نام علمی و بفتحتین نام بحری از نوزدہ بحور شعر کہ وزنش اکثر چنین باشد فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلات از منتخب این بحر را از ان رمل گویند کہ رمل در لغت حصیر بافتن ست چون ارکان این بحر را وتدی در میان دو سبب ست و دو سبب میان دو وتد پس گویا کہ اسباب او را باوتاد بافتہ اند چنانکہ حصیر را بار ریسمان میبافند و نزد بعضے ماخوذ از رملان باشد کہ بمعنے دویدن شتر ست بشتاب چون این بحر بسرعت و شتاب خواندہ میشود رمل نام کردند واصل این بحر ہشت بار فاعلاتن ست۔

رمال بکسر اول بمعنی ریگہا واین جمع رمل ست کہ بفتح اول و سکون ثانے بمعنے ریگ باشد از صراح و دیگر کتب۔

رمیم بوسیدہ و کہنہ از کشف و لطائف۔

رم بالفتح گریختن از برہان و در سراج نوشتہ کہ رم بالفتح رمیدگی و در عربی نیز رم بتشدید بمعنی گریختن آمدہ است پس میتواند کہ تخفیف از تصرف فارسیانست و بمعنی گلۂ اسپان و گوسپندان ظاہراً بمعنے مخفف رمہ باشد و نام صحرا و بیابانی ست از برہان و مؤید۔

رمان بالضم و تشدید میم بمعنی انار از منتخب۔

رمضان بفتحات ثلاثہ ماخوذ از رمض کہ بمعنی سوختن ست چون ماہ صیام گناہان میسوزد لہذا باین اسم مسمی گشت از رسالۂ علم نجوم کہ بکمال معتبر بود نوشتہ شد یا انکہ مشتق از رمض ست و بمعنی رمض سوختہ شدن پای از گرمی زمین چون ماہ صیام موجب سوختگی و تکلیف نفس ست لہذا باین اسم مسمی گشت از شرحی معتبر نوشتہ شد و در نصاب رمضان بمعنی سنگ گرم ست واز سنگ گرم پای روندگان میسوزند وشاید کہ بوقت وضع این اسم ماہ صیام در شدت گرما باشد۔

رمہ بفتحتین گلۂ گوسپند از سروری و برہان۔

رماعہ بالفتح و تشدید میم و عین مہملہ بمعنے تارسیری یعنی موضعے در سر کہ طفل نرم و جنبندہ باشد بہندی تالو نامند از شرح نصاب۔

رمکہ بالفتح اسپ مادہ از شرح نصاب

رمی بفتح اول و سکون میم بمعنی انداختن و تیر انداختن و تہمت نمودن و دشنام دادن از منتخب و شرح نصاب۔

فصل راء مہملہ مع نون

رنگ بست رنگے کہ دائم پایدار و برقرار و بے تغیر باشد از رشیدی و چراغ ہدایت و سراج و برہان۔

رند بالکسر منکرے کہ انکار او از امور شرعیہ از زیرکی باشد نہ از جہل و بالفتح بمعنے ربودن و دزدیدن و بمعنی خوشبوی باشد و بمعنی گرد و خاکے تراشۂ چوب کہ از رندہ کشیدن فرومی افتد از لطائف و شرح خاقانے۔

رنود بضمتین جمع رند ست بتصرف فارسیان عربی دان چہ این مردم الفاظ فارسی را ہم گاہی بطور عربی جمع آرند۔

رندانہ کرد یعنی کار رندانہ کرد از مصطلحات۔

رنجور در اصل رنج ور بود بجہت تخفیف ماقبل واو را ضمہ دادہ واو را ساکن کردہ اند۔

رنگریز این لفظ بزیادت یای تحتانی غلط ست و صحیح رنگرز ست از کشف و سروری و مؤید و مدار و در سراج نوشتہ کہ رنگریز بزیادت تحتانی بجاے رنگرز غلط ست و اگر بمعنے نقاش و مصور و معمار گویند صحیح باشد

رنگ آمیز کنایہ از نقاش۔

رنگ این لفظ سی و یک معنی دارد اول مشہور ست کہ لون باشد دوم حصہ و نصیب سوم عیب و عار چہارم رنج و محنت پنجم قوت و توانائی ششم جان ہفتم شراب ہشتم مال و زر نہم نفع و فائدہ دہم زندہ دلی یازدہم طرز و روش دوازدہم بزکوہی و گاو دشتی سیزدہم مکر و حیلہ چہاردہم روئیدن و رستن پانزدہم خوبی شانزدہم خوشی و تندرستی ہفتدہم خجلت و شرم

یازدہم خون نوزدہم رونق و لطافت بستم مایۂ اندک لبست و یکم زر و سیم و دزدی لبست و دوم قمار و حاصل قمار لبست و سوم خداوندوالی لبست و چہارم پدر را گویند لبست و پنجم خال لبست و ششم نقطہ لبست و ہفتم شیرین کار را گویند لبست و ہشتم جلاب لبست و نہم خشم و غضب سی ام ابریشم سی و یکم خیانت از جہانگیرے و لطائف و برہان و در برہان دو معنی زیادہ است یکی مال و اسباب دوم مثل و نظیر و ہشت معنی اخیر از معانی سی و یکی در برہان نیست

رن بالفتح مشقت و محنت ظاہراً مخفف رنج ست۔

رنگ ریختن طرح عمارت افگندن و بنائے کار گذاشتن از چراغ ہدایت و مصطلحات۔

رنگ بستن فائدہ بنر داشتن۔

رنگ بر روشکستن زرد شدن رنگ چہرہ از کثرت غیرت و شرم یا از کثرت بیم و خوف۔

رنگ کردن دغا و فریب کردن۔

رنگ یا آب بر روے کار آوردن رونق دادن۔

رنگ آب زدن و ریختن منصوبۂ تازہ برانگیختن۔

رنگ وا دادن و گرفتن کنایہ از متغیر شدن۔

رنگ زندہ رنگ سبزہ و اخضر این ترجیح اصطلاح از مصطلحات۔

فصل راء مہملہ مع واو

روستا قریہ و دیہ و مخفف روستائی از سروری و خیابان و کشف و برہان و سراج اللغات۔

رویا بضم اول و سکون واو کہ در حقیقت ہمزہ است و یای تحتانی بمعنی آنچہ در حالت خواب دیدہ میشود۔

رؤسا بضم اول و فتح ہمزہ کہ بصورت واو ست و سین مہملہ سرداران و این جمع رئیس ست۔

روہینا بواو مجہول و یای معروف و نون بالف زدہ نوعی از فولاد جوہردار از برہان و مؤید۔

روح توتیا جست کہ بعد از سوختن آنرا در چشم کشند و بمعنی شراب تیز آمدہ از مصطلحات۔

روایت بکسر نقل کردن سخن از منتخب و کنز۔

روحات بالفتح بوہای خوش و بادہاے خنک آسایشہا و خوشی ہا۔

روات بضم اول نقل کنندگان سخن و آب برکشندگان و بمعنی ساقیان نیز آمدہ این جمع راویست۔

رو یدست فنی از کشتی کہ آن پاے در پای حریف بند کردہ روی دست بر سینۂ حریف بزور بر زدن ست کہ از جا در آید و کنایہ از مکر و فریب و بمعنی طپانچہ از مصطلحات و چراغ ہدایت و متاع رویدست بمعنی متاع حقیر و خوار کہ در مکان بیرون دکان میدارند و بمعنی نوشتہ متاعی کہ آنرا بر کف دست نہادہ در کوچہ و بازار فروشند۔

روعت بالفتح خوف و ترس و بالضم دل و عقل۔

روضات بالفتح باغہا و مرغزارہا و این جمع روضہ است۔

رویت بالضم و سکون ثانی و فتح تحتانی بمعنی دیدن بچشم و دانستن و بفتح اول و کسر واو و تشدید تحتانی بمعنی فکر و تامل از منتخب و صراح۔

روز بازخواست روز قیامت

روث بالفتح و ثای مثلثہ سرگینہا روثہ واحد و سرگین انداختن از منتخب و در شرح نصاب بمعنی سرگین۔

رواج بفتح مصدر ست بمعنی ضد کساد بازار و بکسر چنانکہ مشہور شدہ تصرف فارسیان ست از کشف و مدار و مزیل و منتخب و خیابان۔

روستخج بالضم و واو معروف و فتح سین مہملہ و سکون خای معجمہ و فتح فوقانی و جیم معرب روی سوختہ و آن دواییست از برہان۔

رواح بفتح و در آخر حای مهمله صاحب کشف نوشته که وقتی که میان عصر و مغرب باشد و در بحر الجواهر و صراح و منتخب بمعنی شبانگاه از زوال تا شب۔

روح بالفتح بمعنی آسایش و فرحت و تازگی و خنکی نسیم و بوی خوش باد خوش آینده و بالضم بمعنی جان و رحمت و قرآن و نام حضرت عیسی و نام جبرئیل علیهما السلام از موید و مدار و منتخب و کشف و لطائف و صراح و روح بالضم نزد اطبا بخاریست لطیف که متولد میشود در دل و باعث حیات و حس و حرکت می گردد و نزد فقها امر الهی ست۔

روائح بفتح اول و کسر همزه که حرف چهارم است جمع رائحه که بمعنی بوی خوش باشد۔

رواق صبح کنایه از فلک چهارم۔

روز استفتاح یازدهم شهر رجب و وجه تسمیه آنکه در رحمت و درهای بهشت درین روز کشاده میشود و در کعبه نیز بجهت زائران کشاده میشود و بعضی گویند که زبان عیسی علیه السلام درین روز کشاده شده بود از لطائف۔

روخ بالضم و خای معجمه گیاهیست که از خالی از برگ بار که بدان بوریا بافند از برهان و سراج۔

روح مجرد روح مطلق و جبرئیل علیه السلام و عیسی علیه السلام۔

روسفید معزز و ممتاز و دولتمند از چراغ هدایت۔

رود بالضم بمعنی نهر که عظیم و جاری باشد و نام ساز و بمعنی روده گوسپند وغیره و بمعنی روده که کمان و تار که بر روی سازها کشند و بمعنی فرزند نیز آمده از برهان و کشف و در سراج نوشته که رود بالضم و بواو مجهول آب عظیم که جاری باشد و بمجاز زه کمان و تار ساز چراکه از روده بچه گوسپند سازند پس تار آهنی را روده نه گویند و از بس که درین معنی شهرت دارد مجازاً سازرا نیز نامند۔

روے بند برقع از مصطلحات۔

روئداد ماجرا و احوال۔

روزگار بمعنی زمانه مطلق و بمجاز بمعنی استداد و مدت و فرصت و این لفظ مرکب ست از روز و کلمهٔ گار که بمعنی کننده باشد چون زمانه حرکت فلک اعظم ست که موجب حرکت افلاک دیگر می گردد و فلک شمس نیز از انجمله است پس زمانه یعنی حرکت فلکی سازنده و کنندهٔ روز ست و روزگار بمعنی شغل و پیشه و نوکری نیز مستعمل و این در اصل روزگار باشد پس ها در لفظ روزه برای نسبت ست یعنی آنچه بروز تعلق دارد و ها را بکثرت استعمال بدون ها نویسند و خوانند چنانچه از زبان اهل ایران بمعنی روزگار بفتح زای معجمه مسموعست و این فتح زا بر بودن ها دلالت می کند فتامل از سراج۔

رودبار جاییکه دران جوی های آب بسیار جاری باشند و بمعنی جوی عظیم نیز آمده از برهان و سراج۔

روز بازار بمعنی رونق و گرمی بازار و بمعنی جاییکه دران بروز معین مردم جمع شده خرید و فروخت نمایند از برهان و سروری و سراج۔

روبدیوار کنایه از حیران۔

روز دگر روز قیامت از مصطلحات۔

روئین دژ بدال و ژای فارسی قلعه بود از ولایت توران که ارجاسپ نبیرهٔ افراسیاب الی آن قلعه دختران گشتاسپ را از بلخ برده دران قلعه محبوس ساخته بود و اسفندیار از راه هفتخوان رفته آن قلعه را فتح کرد از سراج۔

رودخیز بمعنی سیل و بمعنی موج۔

روح القدس بضم قاف و دال هر دو مفهوم حضرت جبرئیل علیه السلام از مدار۔

روس بالضم نام ملکی وسیع در اقلیم ششم و هفتم۔

روناس بواو معروف و نون و سین مهمله بیخیا که بدان سرخ رزند بهندی مجیٹھ گویند از برهان و سراج۔

روزه تنفس نوعی از زهد فقراست که از شب نیت کرده همه روز از کسی

کلام نکنند و گویند که این زہد ایجاد حضرت مریم ست و این را روزۂ مریم نیز گویند۔

روشناس کنایہ از شخص معروف و مشہور و بمعنی وجیہ از برہان۔

روکش شرمندہ کنندہ از چہار شربت و در سراج بمعنی حریف و در چراغ ہدایت بمعنے حریف مقابل۔

روش بفتح اوّل و کسر واو بمعنی رفتار و بمعنے طرز و بمجاز بمعنے راہی کہ در باغ باطراف چمنہا سازند و بواو مجہول مخفف روشن کہ بنون باشد بحذف نون از سراج و برہان و جہانگیری۔

روز بخش باضافت روز ازل۔

روض بالفتح جمع روضہ کہ بمعنی بوستان و مرغزار باشد از لطائف۔

روابط جمع رابطہ۔

رؤف بفتح اوّل و ضم ہمزہ و سکون واو بمعنی بسیار مہربان از منتخب چون ہمزہ را صورت معتد بہا نیست بلحاظ کتابت درینجا نوشتہ شد۔

رواق بکسر و بضم بمعنی سقفے کہ در مقدم خانہ سازند از مزیل مؤلف گوید کہ ازین تقریر مستفاد میشود کہ ہمین ست کہ بہندی آنرا چھجہ گویند و صاحب صراح و قاموس نوشتہ اند پردہ کہ در کشیدہ باشند از سقف و صاحب کشف و مدار بکسر نوشتہ و از منتخب بفتح و ضم بمعنی سقف و بمعنی ابر و سحاب و در چراغ ہدایت بمعنی صاف و خالص نوشتہ و در برہان بکسرست بمعنی پیش گاہ خانہ و ایوانے کہ در مرتبۂ دوم عمارت ساختہ باشند۔

روباہ تربک بضم فوقانی بمعنے نکوی کہ آنرا بعربی عنب الثعلب گویند از برہان

رودنک بواو مجہول و فتح دال و نون و کاف فارسی بجہای باریک جانہارا بدان سرخ رنگ زنند بہندی مجیٹھ نامند از برہان و شرح نصاب۔

روح مکرم جبرئیل علیہ السلام از سروری و کشف۔

روح اعظم جبرئیل علیہ السلام۔

روز امید و بیم روز محشر۔

روزۂ مریم کنایہ از خاموشی از مصطلحات

روان بفتح بمعنے فی الحال و زود و بمعنی ہر چیز کہ مائع و جاری باشد و بمعنے روندہ و بمعنے روح و جان و نفس ناطقہ و بعضے گویند کہ روان نفس ناطقہ را گویند و جان روح حیوانی را گویند و نفس ناطقہ را روان ازان گویند کہ ہمیشہ در حرکت فکری ست و کسانیکہ لفظ روان را بمعنی روح بضم خوانند خطاست از رشیدی و کشف و مدار و سروری و لطائف و مؤید و برہان و جہانگیری و در سراج اللغات و لطائف از رسالۂ معراجیہ شیخ ابو علی سینا منقول کہ مراد از روان نفس ناطقہ است از جان روح حیوانی۔

روحانیان بالضم فرشتگان و پریان از صراح۔

روح الامین جبرئیل علیہ السلام از سروری و کشف روح نام جبرئیل ست و امین صفت اوست و خطاب امین ازان یافت کہ آنچہ از کلام جناب الٰہی مسموع میکرد بعینہ پیش پیغمبر علیہ الصلوٰۃ والسلام ادامی نمود۔

روشن در مؤید بواو مجہول ست و در رسالۂ معربات نوشتہ کہ روشن بالفتح معرب روشن بالضم ست کہ بمعنی تابانست و در سراج اللغات نوشتہ کہ روشن بالضم معروفست و این مرکبست از رو کہ بمعنی رخسارہ و چہرہ باشد و از لفظ شن کہ کلمۂ نسبت ست از عالم گلشن و جوشن چون چہرہ بہ نسبت دیگر اعضا ظاہر تر و نمایان ترست لہذا ہر شئے تابان و ظاہر را روشن گفتند و بالفتح معرب آنست۔

رواشن تابدانہای عمارت۔

روشنان بالضم ستارگان از کشف و برہان و صراح۔

روشندان روزنے کہ برای روشنی درخانہ گذارند این لفظ من حیث القیاس درست نباشد چرا کہ خود روشن بمعنے تابدان آمدہ ازینجہت جمع آن رواشن مے آید مگر آنکہ لفظ دان زائد باشد از عالم زنخدان

از سراج وغیر آن یا آنکه روشندان در اصل
روشنی دانست یا را بجهت تخفیف حذف
کرده اند۔
رواقیان حکمای اشراقین که از مکاشفه
احوال ضمائر معلوم میکردند و در کتابی نوشته
بود که رواقیان از ان گویند که ایشان برطاق
نشسته معالجهٔ بیماران میکردند و احتیاج
نبض گیری نداشتند۔
روئین تن لقب سفندیارست گویند که
بدعای یکی از صاحب کمالان عصر خود بر جلد
بدان او تیغ و تیر کار نمی کرد از سراج۔
رودخیزان جمع رود خیز که بمعنی مهتابست
روین بروزن سوزن نام بیخهاست باریک
که جامه را بدان رنگ سرخ رزند بهندی
مجیٹھ گویند از برهان و شرح سکندرنامه
از خان آرزو۔
روزن بالفتح معرب روزن بالضم کذا
فی المغرب روزن بمعنی سوراخ دیوار و سوراخ
هر چیز و دریچه۔
روازن تا بدانها و دریچها و سوراخهای
هر چیز۔
روز دیر شدن در اصطلاح بمعنی
ضائع شدن روز مولوی روم چند جا در
مثنوی باین آورده انداز لطائف۔
رو نیافتن توجه و شفقت نیافتن۔
روغن قاز مالیدن تملق و خوشامد
کردن و فریب دادن از چراغ هدایت
و چهار شربت و مصطلحات۔
رو انداختن سوال کردن از چراغ
هدایت و بمعنی عجز و الحاح نمودن از مصطلحات
روی دستی خوردن فریب خوردن و
طپانچه خوردن از چراغ هدایت۔
روساختن شرمنده شدن و خجالت
کشیدن از چهار شربت و سراج و مصطلحات
و برهان و چراغ هدایت و بمعنی تصویر کشیدن
نیز گفته اند۔
رو فرمودن شرمنده کردن۔
رو از سنگ داشتن بیحیا بودن۔
رو کردن حاصل شدن و رو برو کردن
و توجه کردن و بمعنی ظهور کردن۔
رو فگندن عجز و الحاح نمودن این
چهار اصطلاح از مصطلحات۔
رو بچیزی انداختن متوجه آن شدن۔
رو گرفتن پوشیدن رو۔
رو نداشتن بیحیا بودن۔
روی بچیزی نداشتن از شرمندگی
مجال روبروی او نداشتن۔
رو دادن توجه کردن و حاصل شدن
این پنج اصطلاح از مصطلحات۔
رودخانه جای رود و آن زمینی باشد
که سیلاب رود در ان جاری شده باشد
از سراج اللغات۔
روزنامچه کاغذیکه در ان حساب یا
احوال هر روزه کسی مرقوم باشد۔
روضه باغ و مرغزار یعنی سبزه زار از
منتخب و لطائف و شرح نصاب۔
رویه بفتح اول و کسر واو و تشدید تحتانی
حاجت و فکر و تامل در کاری از منتخب و
صراح و بمعنی طریقه و دستور مجازست باطلاق
بر سبب بر مسبب و در تشریح الحروف
نوشته که رویه بمعنی طریقه و دستور فارسی
ست مرکب از رو که امرست از رفتن و
کلمهٔ یه که در آخر امر بمعنی حاصل بالمصدر زید
اول اصح ست۔
روز سیاه روز بد و نحس و روز ماتم
از برهان۔
روح الله حضرت عیسی علیه السلام
روحانی بالفتح و حای مهمله منسوب بروح
که بمعنی نسیم و آسایش و تازگی باشد یعنی
از مقوله آسایش و نسیم ست در لطافت
و پاکیزگی و روحانی بالضم یعنی منسوب بروح
و آنچه از مقوله روح و جان باشد چنانکه
میگویند این چیز روحانی ست بضم و
فتح هر دو خوانده اند و در نفطار روحانی بالفتح
و بالضم در حالت نسبت الف و نون
زائد میکنند از منتخب و غیر آن۔
روعانی بالضم و عین مهمله بر وزن
روحانی بمعنی دلی و عقلی منسوب بروع که
بمعنی دل و عقل ست از منتخب۔
روح حیوانی بخاریست لطیف
که از لطافت اخلاط در دل بحسب امتزاج

مخصوص متکون میشود و بواسطهٔ شرائین
اعضا منتشر گردد و اعضا را بدو حیات و
استعداد قبول حس و حرکت و تغذیه و تنمیه
و تولید حاصل شود و بقول معلم اول و متقدمین
حکما یک روح واحد ست که در هر محلی و مظهری
از صورتی داثری پیدا میشود چنانکه اگر
بدماغ رسد نفسانی گویند و اگر بجگر رسد طبعی
نامند بحسب ظاهر قول اطبا همین ست که هر
یک استقلال روحی علحده است از کفایهٔ
منصوری و غیر آن۔

روح نفسانی آنچه از روح حیوانی
بدماغ رسد کیفیتی دیگر پذیرد و این روح
منبع حس و حرکت میشود و قوت نفسانی
بدان قائم باشد و مراد بدین روح نفس
ناطقه است چنانکه در کتب الٰهی مراد بروح
نفس ست۔

روح طبعی آنچه از روح بجگر رسد و او را
کیفیتی دیگر حاصل شود و قوت طبعی بدو قائم
بود و از تغذیه و تنمیه و تولید حاصل گردد
از کفایه۔

روستائی باشندهٔ ده یعنی دهقان از
جهانگیری و سراج۔

رودکی منسوب برودک که ناحیه است بسمرقند
از لب لالباب ظاهر ا رودکی شاعر قدیم که
موجد غزل فارسی ست از انجاست پس
ازینجا معلوم می شود که بکلات عربیست والله
اعلم بالصواب۔

روسپی بواو مجهول و سین مهمله و بای
فارسی زن فاحشه و بدکاره و زن قحبه
که لولی باشد از لطائف و کشف و سراج
و رشیدی و برهان۔

روانی بفتح اول نون بیای رسیده
نوعی از اصول موسیقی از چراغ هدایت

روائی بفتح بمعنی رواج و رونق و بر
آمدن حاجت و گاهی بمعنی برآوردن
آیده از چراغ هدایت و برهان و سراج۔

روی بواو معروف بمعنی چهره و سبب
و طاقت و امید از جهانگیری و منقول از
شرفنامه و بواو مجهول نوعی از فلزات که
بهندی کانسی گویند از شروح و در عربی
بفتح اول و کسر او و تشدید یا بمعنی سیراب
و تازه و نام حرفی اصلی قافیه که مدار قافیه
بر انست از لطائف و منتخب و در رسالهٔ
عطائی مسطور ست که روی را از روا
گرفته اند و روا در لغت رسنی ست که بدان
بار بر شتر بندند چون بنای ابیات
بر قوافیست و بنای قوافی برین حرف
گویا که باین حرف ابیات برهم بسته میشود
پس او را بدو تشبیه کرده اند و برای او
نامی ازان اشتقاق کرده میتوان گفت
که روی در لغت بمعنی برهم تابنده است
چنانکه برهم تابندهٔ ریسمان اجزای
ریسمان جمع میکند این حرف نیز ابیات را
با یکدیگر جمع میکند پس بر سبیل تشبیه بدان
شخص روی نام کردند و روی در اصل
بتشدید یاست اما شعرای عجم آنرا
بتخفیف استعمال کنند۔

روشنائی مرکب از روشنا که مخفف
روشنانست بمعنی روشن بزیادت الف
و نون و یای مصدری بمعنی روشنی و
نام دوای چشم و نام شخصی که در افغانان
ملحد پیدا شده بود و مسلمانان بعد آنرا
پیر تاریکی گویند از سراج و فقیر مولف گوید
که روشنائی بمعنی روشن شونده شدن
است مرکب از روشن و الف فاعلیت و یای
مصدری و همزه برای رفع التقای
ساکنین و میتواند که یای نسبت باشد
درینصورت روشنائی بمعنی نوری و پرتو
که منسوب ست بشی روشن شونده فافهم

روبه بازی مکر و فریب و دغابازی

فصل را مهمله مع ها

رها بفتح خلاص از لطائف۔

رهبانیت بالفتح و حرف سوم موحده
و کسر نون و تشدید تحتانی زهد ترسایان
و نصاری ست و آن باز داشتن نفس ست
از حظوظ و لذات شرعیه چنانکه نکاح و
غذای لطیف و غیره چنانکه زاهدان
ترسایان برای دفع شهوت جماع آلت
تناسل می برند۔

رهج بفتحتین و جیم عربی گرد و غبار و شور
و غوغا از منتخب۔

ره آورد سوغات و تحفه از برهان و در مصطلحات نوشته که ره آورد آن تحفه را گویند که شخصے از سفر آید و چیزهای نامی دیگر شهرها پیش دوستان خود آرد۔
رهگذر بمعنے شاهراه و بمعنے سبب نیز مجازاً مستعمل میشود۔
رهص بالکسر صاد مهمله بیخ و بنیاد و بالفتح بنیاد دیوار و سنگریزه از منتخب و لطائف
رهط بفتح اول و سکون ثانی و طائے مهمله بمعنی گروه و جماعت مردان از شرح نصاب و لطائف و منتخب۔
رهق بفتحتین نزدیک شدن و گمراه شدن و دروغ گفتن و برنشستن گرد بر چیزے و فرو پوشیدن و خود را بر حرام و فساد داشتن و تباهی و دریافتن چیز برا و تکبر نمودن و بیهوش شدن و ستم کردن و عیب کردن و شتافتن از منتخب و لطائف و صراح۔
رهاق بضم اول ابتدای بلوغ۔
ره انجام اسپ تیز رفتار و مرکب قاصد چراکه راه را بانجام میرساند از کشف و سروری و برهان و سراج و رشیدی۔
رهان بکسر اول گرد ها و گرو بستن تاختن اسپ جمع و مصدر هر دو آمده از صراح و منتخب و لطائف۔
ره داشتن بمعنے انتظار بردن از شرح سکندر نامه و بعضے بمعنی حفاظت راه نوشته۔
رهن بالفتح بمعنے گرد و گرو کردن و گرو دادن

از کشف و مدار و منتخب و قاموس۔
رهانیدن بفتح را نه بکسر خلاص کردن از کشف و مؤید۔
رهیدن بفتح خلاص شدن از سراج و مؤید و برهان و جهانگیری۔
رهاندن بفتح آزاد کردن از بند۔
رهین بفتح گرو کرده شده از کشف۔
رهبان بالضم و حرف ثالث بائے موحده صاحب مؤید و مدار و منتخب و صراح نوشته اند که بمعنی عابدان ترسایان چراکه این جمع راهب ست و صاحب برهان نوشته که این لفظ مفرد ست بمعنی زاهد قوم نصارے و پرهیزگار و نیز صاحب مدار گفته که در آداب الفضلا این لفظ را مفرد نوشته بمعنے زاهد ترسایان و صاحب قاموس نوشته که این لفظ مفرد و جمع هر دو آمده و این مشتق از رهبت که بمعنی خوف باشد و راهب کسیکه از عذاب خدا خائف باشد و در لطائف از کشاف منقولست که رهبان بالضم ترسیدن و بالفتح ترسنده۔
ره نشین مراد از طبیب ره نشین۔
رهمه بالکسر باران نرم از شرح نصاب
رهو بالفتح زمین پست و نشیب از شرح نصاب و در منتخب جای بلند و در صراح نوشته که زمین پست و زمین بلند و این از لغات اضداد ست۔

ره بالفتح بمعنے کره و مرتبه و بمعنی قاعده و قانون و آهنگ و نغمه از برهان۔
رهی بکسرتین غلام و عبد از کشف و مؤید و در برهان بفتح اول نوشته و در سراج نیز بفتح اول۔
رهاوی بفتح و در آخر یائے معروف نام مقامیست از دوازده مقام موسیقی از کشف و مدار و مؤید و برهان و رشیدے و جهانگیری و نوشته اند که وقت سرائیدن رهاوے از صبح تا طلوع ست و بهندی آنزا الت گویند۔

فصل رار مهمله مع یائے تحتانی

ریخته یا بمعنی تیز قدم و در مصطلحات نوشته که ریخته پا اسپے که تناسب اعضایش بکمال خوبی باشد گویا که بقالب ریخته اند۔
ریمیا بر وزن کیمیا نام علمی ست که از ان در هر جا که خواهند در یک لحظه بر ذند اندار
ریش با با نوعی از انگور از جهار شربت
ریب بالفتح بمعنی شک از منتخب و کشف
ریاضت بکسر اول رنج کشیدن از منتخب و در لطائف فرمانبرداری و نفس کشے و باصطلاح اطبا حرکتی ست ارادی که انسان را مضطر گرداند به تنفس عظیم متواتر و بمعنی تعلیم اسپان که بجهت سواری باشد نیز آمده
ریبت بالکسر و فتح موحده و فوقانی بمعنے گمان و شک از شرح نصاب و در منتخب

بمعنی تهمت وانچه درشک افگند۔
ریح بالکسر بمعنی بوی مطلق خواه خوش باشد خواه ناخوش وبمعنی بادیکه درعالم مے وزد وبادیکه درشکم باشد ونیز بادیکه بخلل آن درجای پیوندانداهای درد پیدا شود ازکشف وشرح نصاب۔
ریخ بیای معروف وخای معجمه بیخال مرغ۔
ریشخند استهزا وتمسخر ازکشف ولطائف
ریش بر باد بیای معروف غرور وتکبر ازلطائف۔
ریوند نام دوا گویند که آن دق را دور کند وگرمی جگر را بالعرض فرونشاند وتفصیلش در راوند گذشت۔
ریخته گر کسیکه ظروف روئین وغیره در قالبها ریخته درست سازد از مصطلحات۔
ریچار وریچال وریچاله بمعنی آچار ازبرهان۔
ریش چغز بیاے مجهول ودر آخر زای معجمه بمعنی زنشی که تا آنرا چاک نه کنند به نشود ازلطائف۔
ریباس بالکسر معرب ریواج رستنی باشد بغایت نازک وخوردنی که مردم آنرا میخورند مزهٔ آن میخوش باشد یعنی ترش بانمک شیرینی ازبرهان وسراج اللغات وجهانگیری۔
ریش بیای معروف درعربی بمعنی پر مرغ ودر فارسی بیاے مجهول بمعنی جراحت

وبمعنی مجروح وزخمی۔
ریاض بکسر اول مرغزارها جمع روضه بتبدیل واو بیا بجهت کسرهٔ ماقبل۔
ریط بالفتح وطای مهمله چادر یک تخته ازشرح نصاب۔
ریع بالفتح وعین مهمله افزونی مزروعات وانچه اززراعت حاصل شود ومحصول زراعت ازسروری وشرح نصاب
ریق بالکسر ویاے معروف آب دهن وبمعنی ناشتا که بهندی نهار گویند ازلطائف
ریم بالکسر ویای معروف بمعنی چرکیکه بربدن وجامه نشیند وانچه سفید بر روی مائل غلیظ تر از خون ازمیان جراحت برآید وبمعنی کثافت فلزات چنانچه ریم آهن وریم نقره ازبرهان وغیرآن۔
ریخته دم تیغے یاکاردے که روے آن یعنی تیزے وآب آن اززدن او بر چیز سخت شکسته وریخته باشد۔
ریگ ریختن خراب کردن۔
ریگ روان زمینے ست بطرف جنوب که همیشه ریگ ران جاری میباشد ازبرهان وشروح ثقات۔
ریحان نام خطے وبرگ کشت وسبزه وشاه سپرغم که آنرا نازبو گویند وهرگیاه که خوشبو دارد وبمعنی گلهای که سواے گل سرخ باشند وگاهی مجازاً بمعنی شراب بید ازموید وکشف ومنتخب ومدار۔

ریاحین بفتح اول جمع ریحان نه بکسر چنانکه مشهور شده۔
ریان بفتح ویای تحتانی مشدد بمعنی سیراب وتر وتازه ازکشف ومنتخب۔
رین بالفتح غالب شدن گناه بر کسیے وخبیث ودرشت نفس گشتن وبالکسر افتادن در چیزیکه برآمدن ازان میسر نشود ازمنتخب۔
ریعان بالفتح وعین مهمله بمعنی اول وآغاز هرچیز وآغاز شباب که نوجوانی عبارت ازانست ازصراح ومنتخب وموید وخیابان۔
ریدن بالکسر غائط کردن ای ثقل غذا ازراه معین بیرون آمدن ازکشف۔
ریشیدن بشین معجمه آمیختن ورنگ کردن ازبرهان وغیره۔
ریسیدن بالکسر وسین مهمله رشتهٔ پنبه وپشم ازچرخه تافتن ازبرهان وسراج۔
ریستن بالکسر بمعنی ریدن ازلطائف وبرهان۔
ریسمان بالکسر رسن وتار باریک از پنبه وغیره میریسند۔
ریمن بالکسر چرک آلود وسرکش ومکار ازبرهان۔
ریم آهن کثافت آهن که در آتش جدا شود ازبرهان۔
ریمگین چرک آلود۔
ریب المنون بفتح میم حوادث روزگار

از منتخب و لطائف ۔
ریلو بیای مجهول بمعنی مکر و حیله و فریب از کشف و برهان و سراج ۔
ریش گاو بمعنی احمق و ابله و خام طبع و مسخره از سروری و کشف و برهان و چراغ هدایت ۔
ریگ شستن ریگ خرده زر و نقره از آن حاصل کنند از مصطلحات ۔
ریه بکسر اول و فتح ثانی بمعنی شش لفظ شش بالضم نام عضو درونے که بهندی بهیپهڑا گویند از شرح نصاب
ریحانه آنچه دران ریحان کارند ۔
ریشه بالکسر بیخهای درخت که باریک باشد و بمعنی زلف و بمعنی طرهٔ دستار از مصطلحات و غیر آن و بیاے معروف در عربی بمعنے یک پر مرغ ۔
ریباری بالفتح و حرف سوم بای موحده جمازه سوار یعنی سانڈنی سوار از آئین اکبری

ریحانی نوعی از شراب باشد رقیق و سبز رنگ و خوشبو و لطیف القوام و صافی از بحر الجواهر و قسمے از تنباکو سوختنی که بعطریات معطر کنند از لطائف ۔
ریسمان بازی بمعنی بازیگری که غازیان دار باز کنند از مصطلحات
ریاضی بکسر اول و ضاد معجمه قسمی ست از سه اقسام حکمت و آن سه قسم هیئت طبعی ریاضی الهی بدانکه در ریاضی بحث کرده میشود از اموریکه فقط در وجود و عدد خاص که موجود در ما دیاست نه مطلق عدد و اقسام علم ریاضی چند ست علم هندسه و علم عدد یعنی علم حساب و علم نجوم و علم موسیقی و علم مناظر و مرایا و علم جبر و مقابله و علم جر اثقال ۔
ریش قاضی پنبه که در دهان شیشه شراب نهند از رشیدے و چراغ هدایت و چهار شربت و در سراج اللغات و برهان نوشته که ریش قاضی بمعنی لته که بر سر شیشه و کدو بندند تا از ان شراب صاف شده در پیاله بیاید و در مصطلحات نوشته که ریش قاضی با ضافت صافی شراب بیختن ۔
ریش گاوی بمعنے حماقت ۔
ریزه خوانی بیای مجهول و زای معجمه آواز پیچیده کشیدن از نغمات که آنرا تحریر گویند بهندی گمر بکاف مکسور مخلوط التلفظ بها و در آخر رای مهمله از چراغ هدایت ۔
ریزه کاری خرده کاری از مصطلحات
ریزه سرائی نغمه سرائی از مصطلحات
ری بالفتح شهریست در عراق عجم از برهان و در بعضی شروح سکندر نامه نوشته که میان ری و بخارا رود جیحون حائلست و بالفتح و تشدید یاے بمعنے سیراب شدن از منتخب و لطائف ۔
ریشمالی بیاے معروف و شین معجمه و لام دیوتی و بمعنی دیگر از برهان

باب زاے معجمه

فصل زای معجمه مع الف

زا این حرف بجیم حرف عربی بدل شود چون روزد روج دارز دارج بمعنی تیمتاب و قدر و بجیم فارسی چون پزشک و پچشک و بسین مهمله چون ایاز و ایاس نام غلام سلطان محمود و بشین معجمه چون زلوک و شلوک بمعنی دیوچه و بغین معجمه چون گریز و گریغ و بتا چون زغند و تغند بمعنے برجستن و بکاف تازی چون مزیدن و مکیدن و بهای هوز چون ددو دده در واد بمعنے سرنگون و بیای تحتانی چون آواز و آوای و در آخر زائد نیز آید چون ترب و تربز بضم تای فوقانی و فتح موحده از جوهر الحروف
زاغ پا بمعنے طعنه از سروری و در برهان طعنه و سرزنش و بعضے نام مرغے نیز نوشته اند ۔
زاج بجیم عربی معرب زاک که بهندی پهٹکری گویند ۔
زاد در عربی بمعنے توشه که در سفر همراه بردارند و در فارسی بمعنی فرزند و بمعنے سن و سال از برهان ۔

زاہد آنکہ رغبت و خواہش دنیا ندارد و از مال و جاہ و ناموس تعلق نگیرد از منتخب و لطائف۔
زامیاد نام روز بست و ہفتم از ہر ماہ شمسی از برہان۔
زائر زیارت کنندہ۔
زاجر بکسر جیم منع کنندہ۔
زاہر روشن و بلند از منتخب۔
زار مکان روئیدن و بمعنے انبوہی و بسیاری ہر چیز و بمعنی ضعیف و خوار و نالان از برہان و در لطائف بمعنی عجز و اندوہ و در سراج نوشتہ کہ زار بمعنی مکان و کثرت و انبوہی چیزے چنانکہ لالہ زار و گلزار و بازار کہ بمعنی جای کثرت باست کہ مخفف ابا بمعنے طعام باشد و ہمچنین کارزار بمعنی جنگ کہ محل کثرت کارست پس آنکہ بمعنی مکان روئیدن گفتہ خطاست و بمعنی ضعیف چنانکہ زار و نزار گویند بدو لفظ نزار بدین معنی دیدہ نشدہ و زار در عربی بمعنے آواز شیر آمدہ پس زاری بیای نسبت بمعنی آواز و فریاد بود و آنکہ عاشق زار و گریہ زار بمعنے بسیار استعمال کنند پس بدین معنی پارسی ست و بمعنی نالہ عربی۔
زئیر بر وزن فقیر بانگ شیر درندہ و غریدن وے از قاموس و صراح۔
زادہ شش روز کنایہ از عالم چرا کہ از تحت الثری تا عرش در شش روز حق تعالی پیدا کردہ است۔
زاغ نام طائر معروف و بمعنی گوشہ کمان و آن پارۂ شاخ سیاہ باشد کہ بر ہر دو گوشۂ کمان وصل کنند و نام قوی ست از موسیقی و در عربی صیغۂ ماضی است بمعنی گشت و میل نمود چنانچہ مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغٰی مؤید اینمعنی ست از لطائف و برہان و جہانگیری۔
زاک پھٹکری۔
زادہ خاک کنایہ از زر و سیم۔
زاہد خشک زاہد بی ذوق عبادت از برہان۔
زخل بکسر خای معجمہ درخت زقوم از برہان۔
زاحل بحای مہملہ ماندہ شوندہ و زائل شوندہ از منتخب۔
زابل بضم بای موحدہ و کسر آن نیز نام شہرے از ولایت سیستان و نام مقامے از مقامات سرود از سراج و چراغ ہدایت و جہانگیری۔
زاغنول بضم نون و واو مجہول نام سلاح آہنی تیر سر کہ دستہ دار باریک نوک گاہی بدان جنگ کنند و گاہی از ان زمین کنند از مصطلحات و برہان۔
زال زن پیر فرتوت سفید موے و مرد پیر و نام پدر رستم چراکہ او سفید مو متولد شدہ بود از برہان و سراج۔
زادبوم محمول بر قلب بمعنی وطن و دیہے کہ دران متولد شود۔
زابلستان بضم بای موحدہ ملک سیستان
زال مدائن زالی بود در مدائن کہ حجرۂ خود را بدست نوشیروان نہ فروخت ہر چند کہ نوشیروان قیمت آن مے افزود از شرح خاقانی۔
زانوزدن بمعنی نشستن بادب چنانکہ در نماز مے نشینند۔
زاغ کمان نوک گوشۂ کمان از مصطلحات و چراغ ہدایت۔
زاو در آخر واو بمعنی بنیاد و بنای و معار و بمعنی قوی و پر زور از لطائف۔
زائچہ آنچہ منجمان و رمالان برای دریافت مدعا نقشے باجمال نوشتہ نگاہدارند تا بوقت حاجت تفصیل احکام ازان معلوم کنند و این لفظ تفوّلاً مرکبست از زاے کہ بمعنی زایندہ است و لفظ چہ برائے تصغیر یعنی زایندۂ کوچک چراکہ احکام طالع مولود وغیرہ ازان بر می آید یا آنکہ زائچہ در اصل بجیم عربی بودہ باشد صیغۂ نسبت از ماخذ زیج بر قیاس تامرہ بمعنی زن صاحب تمر و زیج علمی ست کہ دران اصول احکام علم نجوم مندرج ست بہندے زائچہ مولود را جنم پترا گویند
زادہ فرزند از برہان۔
زاویہ کنج و بیغولہ و گوشۂ خانہ و گوشۂ ہر چیز از لطائف و صراح۔
زاویۂ قائمہ چون بر خط راست فرود خطے قائم کنند پس سطح کہ میان منافصلہ

ضلعین واقعشود آنرا زاویه قائمه گویند
شکلش اینست قائمه

زاویه منفرجه چون خطی بالای خطی نهج کشند که مستقیم نبود بلکه بطرفی مائل شد پس مفاصله ضلعین را که بطرف میلانست زاویه حاده گویند بتشدید دال و مفاصله ضلعین را که بطرف غیر میلان باشد آنرا زاویه منفرجه نامند شکلش اینست حاده منفرجه

زال کوفه پیرزنی بود در کوفه که از تنور او طوفان نوح جوشیده بود و باو مضرت نرسید از برهان۔

زانو زدن باکسی کنایه از نشستن پیش کسی

زارنالی ضعیف نالی از چراغ هدایت۔

زاری در عربی بمعنی معیوب کننده و عتاب کننده کذا فی الصراح و در فارسی بمعنی ضعیف نالیدن و عجز نمودن چنانکه در برهان و لطائف ست۔

زاوی ریزه و گوشه هر چیز۔

فصل زای معجمه مع بای موحده

زبان بقفا گلی نافرمان چرا که در پس گل مذکور چیزی بصورت زبان گنجشک دیده میشود و بهمین جهت آنرا نافرمان گویند چرا که شخصی که فرمان سلطان قبول نکند برای تعذیبش زبان او از پس گردن بیرون می کشند

زبانا بضم اول و حرف چهارم نون نام منزل شانزدهم از منازل قمر و آن دو ستاره اند که از آن دو شاخ پیشین برج عقرب ست مستفاد از منتخب۔

زبا بالفتح و تشدید با نام دختر پادشاه جزیره که بسیار دانا و صاحب غیرت بود و بضم اول و بدون تشدید با پشتهای بلند که آب سیل بدان نرسد از برهان و منتخب

زبیب بروزن حبیب بمعنی مویز و آن انگوریست که خشک کرده می آرند بهندی آنرا داکه گویند و اکثر ناد افغان این دیار آنرا منقی نامند۔

زب بالضم و تشدید بای موحده بمعنی ذکر کودکان از شرح نصاب و در لطائف بالفتح بمعنی رایگان و آسان نیز آورده

زبرج بکسر اول و ثالث زر و زینت و آرایش از جواهر و قماش و ابر اندک که سرخی داشته باشد از منتخب۔

زبان بند تعویذی که برای زبان بندی دشمنان و بدگویان نویسند۔

زباد عرق خصیه حیوانیکه آن نوعی از گربه صحرائی باشد و آن عرق خوشبودار و سیاه رنگ سفید بزردی مائل نیز باشد بقوام شهد از بحر الجواهر و کشف و مؤید و منتخب و سروری و مدار و در برهان بضم و فتح مؤلف گوید که بهندی آنرا مشک بلائی گویند و یکی از آشنایان فقیر آنرا دیده است و در مصطلحات نوشته که زباد گربه شهری اند کلان باشد و لو نزار و قدری دراز بود و در زیر دم نافه دارد و مقدار جوز خرد تراوش مستی او سفید باشد زردی آمیز۔

زبد بفتحتین کف آب و کف شیر و مثل آن چرک زر و سیم باشد از منتخب و لطائف

زبرجد بفتح اول و ثالث و جیم نوعی از زمرد از برهان و در منتخب نوشته که جوهریست علیحده از زمرد نیز صاحب منتخب نوشته که صاحب صحاح و قاموس زمرد را بزبرجد تفسیر کرده است۔

زبان بند خرد کنایه از شراب از مصطلحات۔

زبان گیر جاسوس۔

زبور بفتح بمعنی نبشته فعول بمعنی مفعول و نام کتاب داود علیه السلام از منتخب و صراح و برهان۔

زبر بالفتح بروزن ابر بمعنی نوشتن و بمعنی عقل و بمعنی توانا و محکم و بانگ بر زدن و بالکسر کتاب و بضمتین کتابها و آهن پارها و لوح محفوظ از منتخب و لطائف و بکسر اول و فتح ثانی در فارسی بمعنی حفظ خواندن از برهان۔

زبان فروش پرگوی بمعنی بسیار گوی از مصطلحات۔

زبل بالکسر سرگین اسپ و غیره از منتخب۔

زبان عضو معروفست و روزمره قول و این لفظ در مدار بالفتح و در رشیدی بضم و در بهار عجم و کشف بالفتح و ضم و در سراج نوشته که اینچه در رشیدی لفظ زبان بضم اول

له و کف سیم و زر که گداخته و آن

نوشتہ تخصیص ضمہ خطا ست بفتح نیز آمدہ بلکہ
بلہجۂ ایران بفتح ست غایتش ہر دو صحیح اند
زبرقان بکسر اول و سکون موحدہ و کسر راے
مہملہ و بعدہ قاف نام مردے از اصحاب و
بمعنی ماہ تمام و گاہی ازین کاغذ سفید مراد
باشد از منتخب و صراح وغیرہ
زبون بفتح اول شتر لگد زن و بمعنے عاجز
و ضعیف و خوار و بیچارہ از برہان و در سراج
نوشتہ کہ زبون بفتح اول و بضمتین بمعنے اسیر و
ضعیف نیز آمدہ و در ترکی بمعنے جد و زشت
زبانیان بفتح مردمان سرکش و
دربانان دوزخ۔
زبان دان فصیح و بلیغ از سراج۔
زبان دادن وعدہ و عہد و پیمان و
شرط کردن از مصطلحات۔
زبان تر کردن سخن کردن از سراج۔
زبان بر دیوار مالیدن قناعت
و توکل۔
زبان بجیسی یکے کردن موافقت
با کسے کردن۔
زبان سنگین زبان الکن۔
زبان بر خاک مالیدن کنایہ از عجز
این چہار اصطلاح از مصطلحات۔
زبان ترازو ہمان خار ترازو زرسنج
از مصطلحات۔
زبانہ بفتح و بضم شعلۂ آتش و آنچہ بر پشت
شاہین ترازوی زرسنج خاری باشد
بہندی کانٹا گویند از رشیدی و برہان۔
زبرہ بالضم پارۂ آہن و نام کوکبے روشن
کہ بر دوش برج اسد واقع ست و آن
منزل یازدہم ست از منازل قمر و بالکسر
نوشت و کتاب و اصلاً از منتخب۔
زبانیہ بفتح اول و کسر نون موکلان دوزخ
این جمع زبانی ست از منتخب و صراح و غیر آن
زبدہ بالضم مسکہ و خلاصہ ہر چیز از منتخب
زباہ[1] بضم اول و زیادت ہا در آخر پشتہاے
بلند زمین کہ آب سیل بآن نرسد جمع زبیہ
بالضم و مثل ست در عرب بلغ السیل الزبی
یعنی مشکل و دشوار شد کار را انوری گوید۔
مصرعہ چہ کنی بہ نقش تخیل بلغ السیل
زباہ ۔ از منتخب۔
زبیدہ بضم اول و فتح بای موحدہ
و سکون تحتانی زن ہارون رشید و آن
زن بسیار بزرگ ہمت و نیکوکار بود۔
زبانی بفتح اول و کسر نون بمعنی متمردان
و موکلان دوزخ و این جمع زبنی یا
زبنیت ست ماخوذ از زبن کہ بمعنی رفع
و بر داشتن ست کما فی البیضاوی و الصراح
و القاموس فارسیان زبانی را مفرد استعمال
کنند و بطور فارسی بالف و نون جمع کردہ زبانیان
آرند چنانچہ حور را کہ جمع حوراست بمعنی مفرد
استعمال کنند و بالف و نون جمع کردہ
حوران گویند۔
زبان گندمی زبان ملائم گو۔
زبان بازی برابری خصومت
از مصطلحات۔

فصل زای معجمہ مع جیم

زجاج بضم اول و دو جیم عربی آبگینہ کہ
بہندی آنرا کانچ گویند و بمعنی چیزیکہ بصورت
قندیل از آبگینۂ سفید و شفاف سازند
و بمعنی شیشہ کہ در ان عرق پر کنند نیز آمدہ
و بفتح اول و تشدید جیم اول تعبیکے از ائمۂ
نحو از منتخب و صاحب لب الالباب نوشتہ
کہ امام مذکور ساکن زجاجہ بود کہ دہی ست
بصعید مصر۔
زجیر بازدارندہ از لطائف۔
زجر بالفتح باز داشتن و منع نمودن از
منتخب و در خیابان نوشتہ کہ زجر در اصل
بمعنے باز داشتن ست لیکن در محاورۂ
فارسیان بمعنے لازم آن کہ ضرب و سرزنش
باشد مستعمل ست۔
زچہ بالفتح و تشدید جیم فارسی زن نو
زایندہ از برہان و جہانگیرے و مؤید

فصل زای معجمہ مع حای مہملہ

زحیر نام مرضی و صورتش اینست
کہ رودۂ فرودین کہ متصل بسفرہ است
بے اختیار حرکتے و دردی میکند بہمت
دفع کردن براز و ہیچ خارج نمیشود از ان

[1] زباہ بالضم جمع زبیہ بمعنی زمین پشتۂ بلند کہ آب سیل بآن نرسد منتخب و کلمہ ہا جزو کلمہ نیست و در کلام انوری برای ضرورت کہ فاصلہ واقع شدہ است متوہم نشود کہ یک لفظ ست ۱۲۔

مگر رطوبت لزجہ با خون آمیختہ و بفارسی اینحالت را چیش گویند و در عرف[1] بمعنی ناخوش و آزردہ مستعمل ست اگر مجازاً بمعنی ناخوشی و آزردگی مستعمل شود بہتر باشد مگر آنکہ گوئیم جائیکہ مبالغہ منظور باشد مصدر را بمعنے اسم فاعل استعمال کنند چنانکہ زید عدل پس درینصورت زحیر بمعنے ناخوش ہم درست باشد

زحف بالفتح رفتن کودک بنا نو و بشکم رفتن حیوان و بنقصان رسیدن تیر بنشانہ بطوریکہ تیر اول نزدیک بہدف بر زمین بیفتد بعد از ان بقوت باقی خود بہدف رسد از منتخب و بعضے بمعنے خطا شدن تیر نیز گفتہ اند و در لطائف بمعنے خریدن و جمع شدن برائے جنگ و رفتن نیز نوشتہ۔

زحل بضم اول و فتح ثانی ستارۂ سیارہ کہ بر فلک ہفتم تابد و آن نحس اکبرست از منتخب و صراح و لطائف و در مدار الفتیتین ست

زحم بالفتح زحمت و انبوہ از لطائف۔

زحام بکسر انبوہے از منتخب۔

زحلوفہ بالضم و حرف پنجم فا جائے لغزان سراشیب کہ کودکان بر کنارۂ دریا سازند از بلندی بسوے پستی می لغزند از سراج و کشف۔

فصل زای معجمہ مع خای معجمہ

زخ بالفتح بمعنے شور و بانگ و صداے جرس از برہان و در رشیدی بمعنی آواز حزین۔

زخّار بالفتح و بتشدید خای معجمہ بمعنے بسیار پُر و مالا مال شوندہ از آب مشتق از زخر بالفتح کہ بمعنے پُر شدن دریا و رود از آب ست از منتخب و صراح و صاحب مؤید الفضلا نوشتہ کہ زخّار لفظ فارسی نیز ست بمعنے نعرہ زنندہ و شور بانگ کنندہ چہ لفظ زخ در فارسی بمعنی شور و بانگ آمدہ است پس درین صورت مرکب ست از لفظ زخ و کلمۂ ار۔

زخم دامن دار زخم فربہ از مصطلحات

زخم تیز عبارت از زخم عمیق از بہار عجم

زخرف بضم اول و ضم رای مہملہ بمعنے زر و ہر چہ آراستہ باشد و بمعنی آرایش از منتخب و کشف و صراح و مدار۔

زخارف بفتح اول و کسر رای مہملہ آرایشہای دنیا و زر اندود ہا و طمع کردہا یعنے چیز ہائی ظاہر آراستہ و باطن خراب از صراح و منتخب۔

زخمہ ہر چیزیکہ بآن ساز ہا را نوازند از برہان و در سراج نوشتہ کہ زخمہ چوبک بدان ساز ہا نوازند بعربی مضراب گویند و بہندی جوہ گویند بفتح جیم عربی و در مصطلحات بمعنی حرکت جماع نیز نوشتہ۔

زخرفہ بالفتح و بالضم آراستن و دروغ از منتخب و بمعنی تزئین کہ بظاہر آراستہ باشد۔

فصل زای معجمہ مع دال مہملہ

زدودن بفتحتین زنگ از چیزے دور کردن و صاف و روشن کردن آئینہ و تیغ وغیرہ از مؤید و کشف و در برہان و جہانگیری بکسر اول و بضم ثانی و در سراج اللغات بکسر اول و ضم اول ہر دو صحیح گفتہ۔

زدن بچند معنی آمدہ اول زدن بمعنے معروف چنانکہ تیغ زدن و چوب زدن دوم بمعنی خوردن و نوشیدن چون ساغر زدن و قدح زدن و شراب زدن و کباب زدن سوم بمعنی کردن چون مشق زدن و چرخ زدن و تنظر زدن و جست زدن و تغافل زدن و در کلام قدما سلام زدن ہم آمدہ لیکن محاورۂ حال نیست چہارم بمعنی مشابہ بودن چنانچہ این رنگ بفلان رنگ میزند پنجم بمعنی کشادن چون رگ زدن ششم بمعنے افگندن چون داو زدن و قرعہ زدن ہفتم بمعنے گردانیدن چون عنان زدن ہشتم بمعنے افتادن و افگندن یعنی لازم و متعدی ہر دو آمدہ چون شرر زدن نہم بمعنے سوختن و افروختن چون آتش زدن و شعلہ زدن دہم بمعنی مالیدن چون روغن زدن یازدہم بمعنی نصب کردن چون خیمہ زدن و طویلہ زدن بام دن و نظر زدن دوازدہم بمعنی نوشتن چون عال زدن و طرح زدن سیزدہم بمعنی نہادن و گستردن چون تخت زدن و تاج زدن و طرہ زدن و گل زدن چہاردہم بمعنی بستن چون

---

[1] یعنی عرف رامپور وطن مؤلف ۱۲

پرده زدن وزلور زدن وشیرازه زدن وقفل زدن وگره زدن یازدهم بمعنی نواختن چون ستار زدن وطبل زدن وسرنا زدن شانزدهم بمعنی گرفتن چون بوسه زدن هفدهم بمعنی غارت کردن چون راه زدن هیژدهم بمعنی گفتن چون حرف زدن وقفل زدن وزبان زده ودروغ زن هم ازینجا نوزدهم بمعنی برآوردن چون آبله زدن وزنگار زدن بستم بمعنی پاشیدن وریختن چون آب زدن ونمک زدن ورنگ زدن بست ویکم بمعنی قطع کردن چون پی زدن وناف زدن بست ودوم بمعنی تاختن کردن ورسانیدن چون بر فوج زدیم بست وسوم بمعنی دیدن چون فال زدن بست وچهارم بمعنی راندن چون قلم زدن بست وپنجم بمعنی انداختن وداخل شدن چون بآب زدن وبآتش زدن وسوای این نیز آمده۔

زوای بکسر اول بروزن فزای پاکیزه وصاف کننده بشرط ترکیب اسم از برهان۔

فصل زای معجمه مع رای مهمله

زرقا بالفتح وحرف سوم قاف هر زنی که چشم او بسبزی وکبودی باشد ونام زنی خاص از عرب که به تیزی بصر ضرب المثل است گویند که زرقا از یک روزه راه سوار را میدید از مؤید ومنتخب۔

زرنب بفتح اول وفتح نون وبای موحده نام دوائی که برگ درختی باشد از منتخب۔

زراب بفتح نام کوهی ست در نواحی بغداد وبمعنی شراب زرد رنگ وبمعنی طلای محلول نیز آمده از برهان وبالفتح وتشدید رای مهمله نام گیاهی ست که بوی مشک دارد از شرح خاقانی۔

زرغب بالفتح وغین معجمه مفتوح وبای موحده بمعنی کمیخت که نوعی از چرم ست۔

زرتشت وزردشت وزردهشت لفظ اول وثانی بضم حرف سوم ولفظ ثالث بضم دال وهای نام مردی از نسل منوچهر شاگرد فیثاغورث در زمان گشتاسپ دعوی نبوت کرد ودین آتش پرستی وضع ساخت ومجوس پیغمبر دانند ونام او ابراهیم گویند وکتاب ژند که ساخته اوست آنرا آسمانی دانند واین اسم مرکبست از لفظ زرد وکلمه دشت که بمعنی بد وزشت است وگاهی دال لفظ دشت را بتای فوقانی بدل کنند وگاهی بعد دال ها زائد کنند چون زردیش آن شخص زشت ومبغوض بود واصلا زردی گرفت لهذا باین اسم خواندند واکثر اهل اسلام او را کاذب دانند مگر فاضل شهره زری وعلامه شیرازی وعلامه دوانی ومیر صدر الدین وچند علمای دیگر او را نبی وحکیم کامل دانند از رشیدی وکشف وبرهان ومدار۔

زرین درخت درخت اترج وبمعنی ترنج وبعضی گویند که درخت دیگر ست از بهار عجم وبرهان۔

زر صامت بصاد مهمله زر خاموش که همین طلا ونقره باشد وصامت مقابل ناطق چنانچه مال صامت زر ونقود است ومال ناطق غلام وکنیز واسپ وفیل۔

زرت بضم اول وسکون ثانی وتشدید نیز غله معروف که بهندی جوار گویند وخوشه آن بر سر درختش باشد۔

زرینخ بکسر اول ونون ویای معروف وبعده خای معجمه نام دوائی که بهندی هرتال گویند از بحر الجواهر وکشف۔

زر فرخ کنایه از عاشق۔

زر سرخ طلا واشرفی۔

زر سفید سیم وروپیه۔

زراوند بفتح اول وچهارم نام دوائی وآن دو نوع باشد یکی طویل ودیگر مدحرج از برهان ومؤید وکشف ونام شخصی۔

زرنباد بضمتین نام دوا که بهندی نرکچور گویند از بحر الجواهر وبرهان وصاحب مدار ومؤید بفتح نوشته۔

زرد بفتح اول وسکون ثانی لتمه زرد ورس بگلو وزره بافتن وبضمتین بمعنی زرهها از منتخب وصراح ودر سراح زرد بالفتح بمعنی بسیار خوردن وچون لفظ عربیست بزای فارسی غلط باشد وبالضم وسکون دوم وتشدید دوم نیز غله معروف که بهندی جوار گویند

بمعنے زرت بتای فوقانی نیز آمده۔

زراد بالفتح و تشدید ثانی آخر دال مہملہ بمعنے زره گر که زره را بسازد و نام عالمیست از منتخب و لطائف و غیرہا۔

زرود بفتح اول و ضم ثانی و واو معروف و دال مہملہ نام موضعیست بے آب در راه مکہ معظمہ از منتخب۔

زریر گیاه دوائی باشد که آنرا اکلیل الملک گویند و آنرا اسپرک نیز گویند و رنگ آن سبز مائل بزردی باشد از سراج اللغات و شرح دیوان و در رشیدی نوشته که گیاهی زرد رنگ که بدان جامہ را رنگ کنند و نیز صاحب برہان نوشته که بعضے گویند که برگ زردچوب ست و بعضے گویند که گلیست۔

زر بالفتح اکثر بمعنے طلا و ذہب آید گاہے بر نقره و سیم و روپیہ و نقود نیز اطلاق کنند و بمعنی پیر فرتوت خواه مرد باشد خواه زن و بمعنی زال که پدر رستم بود و مخفف زرد ہم آمده از برہان و شرح سے۔

زرمصر زر خالص و آن ملک مغرب کافی ست که زر بہتر از آن حاصل میشود چون مصر ملک مغرب قریب رو بیشتر زر مغرب بمصر فروخته میشود لہذا زر مذکور را بمصر نسبت کنند و بعضے نوشته زرمصر عبارت از زر مسکوک مصر ست که خوش وضع میباشد۔

زردست افشار نوعی از زر بیش قیمت که خسرو پرویز داشت که مانند موم نرم بود

از جہانگیری و برہان و در سراج نوشته که بعضے گویند که بکیمیا نرم کرده بود۔

زرد گوش منافق و مذبذب الحال از رشیدی و برہان و بہار عجم۔

زرخلاص بکسر خاے معجمہ زر خالص از مدار و سراج

زرع بالفتح بمعنے روئیدن و رویانیدن و کاشتن و بمعنے کشت و زراعت از منتخب

زراف بضم و فتح اول و تخفیف را مہملہ حیوانیست که آنرا بفارسی شترگاو پلنگ گویند از منتخب و مدار و بحر الجواہر و کشف و در نفائس الفنون مسطور ست که او را دو شاخ باشد مثل شاخ آہو سیاه رنگ و گوش و پاے او مثل گوش و پای گاو مانند دہان و سوراخ بینی او بدہان و بینی گاو و ریش و دم مشابہ شتر و پوست او منقش بود چون پوست پلنگ و در سراج نوشته که دندانش بدندان خر ماند ہر دو دست و ران ہر دو پاے کوتاه بیشتر در ولایت نوبہ بہم میرسد۔

زرق بالفتح دروغ و مکر و ریا و نفاق و سرگین انداختن مرغ و گردیدن چشم و چکانیدن وارد بجای و بالضم کبود چشمان و نابینایان و ریگ تودہا و سنانہای نیزه و آبہای صاف جمع ازرق و بفتحتین کبود چشم و صاف شدن آب جز آن و بالضم و تشدید ثانی مرغیست شکاری معرب جره از منتخب و کشف و بعضے بمعنی او صرنیز نوشته اند

زراق بالفتح و تشدید ثانی صاحب نفاق و ریا۔

زرشک بکسرتین و سکون شین معجمہ و کاف عربی نام دوائی که میوه باشد کوچک برابر نخود ترش مزه سیاه رنگ مائل بسرخی از برہان و کشف و مدار۔

زرک بفتحتین ریزہای رق طلا از برہان وغیره۔

زرخشک زر خالص از برہان و در سراج نوشته که خشک بمعنی تنہا آمده یعنے زر که دران غش نباشد۔

زرد چشم نوعی ست از مرغان شکاری و اصناف آن چندست مثل باز و باشه و جره و شاہین و شکره و بیسره۔

زرفین بالکسر و بالضم و کسر فا و یاے معروف بمعنے حلقه در و زنجیر از منتخب و سراج و برہان۔

زرشاد بشین معجمہ و در آخر دال بمعنے زر خالص از سراج۔

زردآلو نام میوه چون آنرا خشک کنند خوبانی نامند۔

زره بکسر میم و ہای ملفوظ معروف ست از بہار عجم و مؤید و مدار و کشف و برہان و جہانگیرے۔

زرافه بضم اول و تشدید ثانی و فا و بعده ہا بمعنے بفتح اول حیوانی ست که اشترگاو پلنگ نام دارد چه گردنش بگردن شتر ماند

دنبش بگاو و رنگش به پلنگ و دمش به دم آہو و دندان بدندان خر و ہر دو دستش از وہر دو پای کوتاه بیشتر در ولایت نوبه بہم رسد از سراج و منتخب و بتخفیف نیز آمده۔

زرده اسپ زرد رنگ از برہان۔

زراد خانه بالفتح و تشدید بمعنی سلاح خانه

زراق خانه بمعنے خانه که باشندگان آن اہل نفاق و ریا باشند۔

زر جعفری زر خالص منسوب بجعفر کیمیاگر کذا فی المؤید اما آنچه در تواریخ ست آنست که قبل از جعفر برمکی که وزیر ہارون رشید بود زر مغشوش سکه میکردند چون او وزیر شد فرمود که طلا را خالص کنند و بران سکه زنند از بہار عجم و صاحب سروری و برہان و رشیدی نیز ہمین نوشته اند لیکن باجمال۔

زرده دہی بفتح ہر دو دال مہمله زر خالص و تمام عیار از سروری و سراج۔

زرده ہی بکسر میم بمعنے زر خالص و این زری را گویند که عیار آن بیک ته از زرده دہی کمتر باشد یعنی ۹ حصه طلاے خالص و یک حصه غش داخل باشد از برہان و سراج۔

زر رکنی بضم سوم زر خالص منسوب برکن که کیمیاگر بود از برہان۔

زر شش سری زر خالص از برہان و در سراج اللغات نوشته که زر شش سری بمعنے زر خالص در ایام سابق بتی از جائے آمده بود که شش سر داشت و ہمه جسم آن طلای خالص پس آن را شکسته مسکوک ساختند و در شرح خاقانی نوشته که اشرفی مسدس شکل یعنے قرص آن شش پہلو شد۔

زر مغربی زر خالص چه در ملک مغرب کانے ست که از انجا زر بہتر حاصل میشود از برہان وغیر آن۔

زر رومی نوعے از زر خالص۔

زر نشان سازی بمعنی کوفتگری که تارہای زر و نقره را بر قبضه شمشیر وغیره میکوبند از چراغ ہدایت۔

زر عونی بالفتح و غین معجمه و واو معروف و نون دوای مرکب معجون که در قوام قند ادویه را باریک کرده می آمیزند و آن بکثرت دگرده را قوت دہد و منی بیفزاید و این مبدل زرکونی ست چه آن رنگ و رامش زر سرخ و روشن می نماید۔

فصل زای معجمه مع عین مہمله

زعرور بالضم نام میوه و بعضے گویند نوعے از کنار ست از رشیدی۔

زعاف بضم اول و عین مہمله و فا بمعنی قاتل و کشنده از صراح و منتخب۔

زعاق بضم اول و عین مہمله و قاف بمعنے شور مزه از صراح و منتخب۔

زعیم بفتح اول کفیل و ضامن و بمعنے وکیل و بمعنے رئیس و مہتر از لطائف و صراح۔

زعم بہر سه حرکت حرف اول و سکون عین مہمله لیکن فتح و ضم افصح ست بمعنی گمان و ظن از منتخب و صراح و بحر الجواہر۔

فصل زای معجمه مع غین معجمه

زغیر بر وزن فقیر بمعنے کتان که بہندی السی گویند از برہان و جہانگیری و رشیدی

زغن بفتحتین غلیواز از برہان۔

فصل زای معجمه مع فا

زفت بالفتح درشت و سخت و فربه و محکم و سطبر و پر و مالامال و طعم تیز که زبان بگزد و بالضم بخیل و بد خو و مزه زمخت که در خوردن گلوگیر د مثل مازو و ہلیله و بالکسر نوعی از قیر و آن صمغیست سیاه چسپنده که از درخت صنوبر حاصل شود از برہان و رشیدی و سراج و لطائف و در سراج نوشته که ظاہرا باین معنی غیر فارسی نیست۔

زفیر بفتح اول و کسر فا دم بخود کشیدن و بعد از ان بلند کردن و سختی و بلا و بانگ اول خر و شہیق آخر آن از منتخب۔

زفاف بکسر اول فرستادن عروس بخانه شوہر و عروس و داماد را ہمبستر کردن از منتخب و لطائف و مدار و مؤید و بحر الجواہر

زفان بضم و بفتح بمعنے زبان از برہان

زفانه بضم و بفتح زبانه آتش از برہان۔

فصل زای معجمه مع قاف

زق بالکسر و تشدید قاف بمعنی مشک که دران آب پر کنند از منتخب و شرح نصاب.

زقوم بالفتح و قاف مشدد و مضموم درختی است تلخ زہردار که شیر از ان بر می آید

بہندی آنرا تھوہر گویند درختی ست در دوزخ کہ خوراک دوزخیان خواہد بود و نام طعامے ست عرب را کہ دران خرما و مسکہ ہم آمیختہ باشند و در فارسی براے معنی اول بتخفیف قاف نیز آمدہ از منتخب و لطائف و مدار و کشف و صراح۔

زقہ بالضم و تشدید قاف مفتوح آب دانہ کہ طائر از گلو برآوردہ در دہن بچہ اندازد و بہندی آنرا چوگا گویند و دوائے کہ شیر مادر انداختہ در دہن طفل اندازند و مرغیست کوچک از منتخب و غیرہ و در مصطلحات نوشتہ کہ زقہ دارو یست کہ بوقت زادن بچہ را دہند و بہندی گھٹی گویند۔

فصل زای معجمہ مع کاف

زکریا بفتحتین و کسر رای مہملہ و تشدید یاے تحتانی نام نبی علیہ السلام از مزیل الاغلاط

زکاء بفتح اول و در آخر ہمزہ بمعنی بالیدن و افزودن و افزودہ شدن و تنعم کردن از منتخب و صراح۔

زکاب بفتح و در آخر بای موحدہ سیاہی کہ بدان کتاب نویسند از برہان۔

زکوٰۃ بفتح اول و در رسم الخط الفاین لفظ را بصورت واو و تار اگر نوشتن واجب ست چہلم حصہ از مال کہ بعد از سالے در راہ خدا دہند و اقل درجہ آن مال دو صد درہم ست کہ شصت و پنج روپیہ این دیار میشوند۔

زکال بضم اول و کاف فارسی خنگ گشتہ کہ سیاہ شدہ میماند از رشیدی و برہان۔

زکیدن بفتح خود بخود از قہر سخن کردن از برہان۔

زکی بفتح اول و کسر کاف و تشدید تحتانی بمعنے پاک از فساد از شرح نصاب۔

فصل زای معجمہ مع لام

زلیخا بضم اول و فتح لام بر وزن سویدا از بہار عجم و مزیل و مدار و برہان بدانکہ زلیخا بضم اول و فتح لام تصغیر زلخا کہ صیغہ صفت مشبہ باشد مؤنث ازلخ ماخوذ از زلخ کہ بالفتح بمعنے جای لغزیدن پاست کما فی الصراح والمنتخب چون زن معلوم بحسن و جمال محل لغزیدن پای عقل بینندگان بود لہذا بدین اسم موسومہ شد یا آنکہ کمال لطافت و صفا بدنش بغایت صافی و اشتر بود از ین باعث بمحل لغزیدن مناسبتش دیدہ زلیخا نامش کردند و این تصغیر بجہت ترحم و محبت ست و یا برای تعظیم و بعضے محققان نوشتہ اند کہ مولد زلیخا بملک مغرب ست اسم اصلی او بزبان سریانی راعیل بود و اسم زلیخا کہ شہرت دارد وضع کردۂ عرب ست و آنچہ لفظ زلیخا در مردم بفتح اول و کسر لام شہرت دارد غلط ست زیرا کہ ہیچ وزنی از اوزان علم تعریف مؤید صحتش نمیشود و بعضی گویند کہ زلیخا بفتح اول و کسر لام ہم درست باشد و بنظر این لفظ قریناست بمعنے نوعے از خرما و بعضے گویند کہ اسم عجمی ست واللہ اعلم بالصواب

زلیبیا بکسرتین نوعی از شیرینی کہ بہندی جلیبی گویند از مدار۔

زلفت بالضم درجہ و منزلت و نزدیکی و پارۂ اول شب از منتخب و در فارسی گاہے مجازاً بمعنے دوستی آید۔

زلت بالفتح و بالکسر و لام مشدد مفتوح بمعنے لغزش و لغزیدن و بکسر ذال معجمہ خواری از لطائف و در خیابان نوشتہ کہ زلت بمعنی لغزش کہ عبارتست از کار ناپسندیدہ و این لفظ را بطریق آداب استعمال کنند چنانچہ زلت انبیاء علیہم السلام

زلات بالفتح و تشدید لام بمعنی لغزشہا مراد از ان خطاہا۔

زلہ بند بفتح اول و تشدید لام کسیکہ طعام پس ماندہ یک وقت را بوقت دیگر نگاہ دارد۔

زلف در اصل بضم اول و فتح لام لفظ عربیست جمع زلفہ بالضم کہ بمعنی پارۂ شب است و فارسیان عربی دان بتصرفات خود بسکون لام خوانند و مجازاً بمناسبت سیاہی اطلاق مشبہ بہ بر مشبہ کردہ موی مخصوص قریب گوش را زلف گفتند و صاحب کشف نیز نوشتہ کہ زلف جمع زلفہ است و زلف پارۂ شب را گویند و بہمین مناسبت در فارسی موی مخصوص قریب گوش را زلف گویند چراکہ ہر دو سیاہ

میباشند و خان آرزو در سراج نوشته که ظاهر آلفظ زلف مخفف زلفین باشد که بضم اول و کسر فا بمعنی زنجیرست پس بجهت تشبیه بر موی صدغ اطلاق کنند و از منتخب منقولست که زلف جمع زلفه که بمعنی پارهٔ شب ست درین صورت نیز بنا بر تشبیه خواهد بود۔

زلق بفتحتین لغزیدن و زمین هموار بے گیاه منتخب و بمعنی بدست انزال کردن نیز آمده و بعضی مجازاً بمعنی خوشامد نوشته اند بمناسبت معنی لغزیدن

زلوک و زلو هر دو لفظ بفتحتین کرمے باشد در تالابها که خون میمکد بهندی آنرا جونک گویند از کشف صاحب جهانگیری هر دو لفظ را بفتح اول و ضم لام و واو معروف نوشته و در برهان و سراج نیز بفتح اول و ضم لام۔

زلزال بالکسر لرزانیدن و جنبانیدن از منتخب۔

زلازل جمع زلزله۔

زلل بفتحتین لغزش و بمعنی نقصان و کجی در ترازو و جای لغزش از منتخب و لطائف

زلال بضم اول کرمی باشد که در میان برف بهم رسد برابر انگشت و آن پیوسته پر از آب صاف و آن کرم را اندک حیاتی و حرکتی باشد چون در عرب آب شیرین کمتر بهم رسد مردم عرب که بهای مذکور را افسرده آبی که از انها بر آید مینوشند چرا که بغایت سرد و شیرین باشد و مجازاً هر آب شیرین را گویند از نسخهٔ حیاة الحیوان نوشته شد که کمال معتبرست و از برهان نیز ثابت ست و در سراج نوشته که زلال بضم آب صاف و شیرین لفظ عربیست و بعضی گویند که کرمی ست که در برف پیدا میشود۔

زلفین بضم اول و کسر فا زنجیر از سراج

زله بالفتح و تشدید در عربی آنچه از طعام بهر کسی نگاهدارند و پس خورده طعامیکه مردم فرومایه از جائی بردارند و بفارسی کرمے ست پردار که در موسم گرما شبها آواز کند بهندی جهینگر گویند از منتخب برهان و مؤید۔

فصل زای معجمه مع میم

زمخت بفتحتین و سکون خای معجمه مزه که مثل مزهٔ هلیله باشد بهندی آن مزه را کسیلا گویند از مدار و بهار عجم و برهان و جهانگیری و در سراج بفتح اول و ضم میم۔

زمرد بضمتین و تشدید رار مهمله مضموم جوهریست سبز رنگ و بفتح را مهمله نیز آمده از بهار عجم و کشف و مزیل۔

زمیاد بفتح اول و کسر میم و تشدید تحتانی و دال نام روز لیست و هفتم از هر ماه شمسی و بفتح اول و سکون ثانی هم آمده از برهان۔

زمز بالفتح نواختن و بپے زدن و بفتحتین اندک موشدن و اندک مروت شدن و بضم اول و فتح میم گروه های متفرق از مردم و نام سورهٔ قرآن از منتخب و لغات

زمخشر بفتحتین و خای معجمه و فتح شین معجمه قصبه ایست از مضافات خوارزم مولد جار الله صاحب کشاف و نحو زمخشری کتابے در نحو از وست۔

زمهریر بالفتح بمعنی سرمای سخت و آن سرمائیست که بدان کافران را عذاب خواهند کرد و مقام آن در وسط کرهٔ هوا و کرهٔ هوا تحت کرهٔ نارست و فوق کرهٔ ارض از لطائف و دیگر کتب و در علم حکمت آمده است که بخارات در یا تصاعد نموده چون بطبقهٔ زمهریر میرسد از برودت منجمد شده ابر میگردد و در برهان نوشته است که زمهریر مرکبست از زم که بمعنی سرمای سخت ست و هریر بمعنی کننده است

زمین دیوار نام ورزشی ست که ایستاده شده دستها بر دیوار بند کرده و زور بر دیوار زده نشو و نما رسد یعنی ڈنڈ می کنند از مصطلحات و شرح۔

زمین دوز نوعی از خیمه۔

زم بفتح نام رودی ست در مرو۔

زمام بکسر اول مهار شتر و رسنی که در چوب بینی شتر بندند و بفتح خطاست از منتخب و مدار و مؤید و سروری و کشف و بهار عجم۔

زمزم چاهیست نزدیک کعبه از منتخب

زمم بفتحتین استوار۔

زمستان بفتح اول وکسر ثانی مرکبست از لفظ زم کہ بمعنی سردیست و لفظ ستان کہ برای کثرت ونیز برای ظرفیت باشد از رشیدی۔

زمن بفتحتین بمعنی زمانہ وروزگار ووقت وبمعنی آفت وبفتح اول وکسر ثانی بمعنی کسیکہ ازجای نتواند جنبید یا پای رفتن نتواند وبزور دست راه رود وبمعنی برجا ماندہ ومبتلا شدہ بآفت زمانہ از منتخب و لطائف وغیرہما۔

زمان بمعنی ساعت وزمانہ وروزگار وبمعنی مرگ و عہد ووقت وفرصت وہرگاہ کہ لفظ زمان بمقابلہ زمین واقع شود بمعنی آسمان باشد از لطائف و شرح۔

زمین بفتح اول بمعنی معروفست این مرکبست ملفظ زم کہ بمعنی سردیست ویا و نون نسبت چنانکہ در سیمین و زرین چون جوہر ارض سردست لہذا باین اسم مسمی گردید گاہی نون حذف کردہ زمی ہم گویند ودر عربی لفظ زمین بروزن امعین بمعنی کسیکہ پای او شل شود واز جای خود حرکت نتواند کرد وازمن نیز گویند بفتح اول وکسر میم ماخوذ از زمانت۔

زمین مردہ زمین خشک کہ قابل زراعت نباشد از مصطلحات وغیرہ۔

زمزمہ بفتح ہر دو زای معجمہ نغمہ وترنم باشد کہ بآہستگی سرایند وکنایتی کہ مغان وقت آتش پرستی بر زبان رانند از لطائف و منتخب و در برہان نوشتہ آنچہ کہ آہستہ آہستہ سرایند چہ زمزم بمعنی آہستہ آہستہ آہستہ و در خیابان نوشتہ کہ زمزمہ در اصل زمزم ست کہ آن مرکب از زو و زم ست کہ بمعنی آہستہ باشد چون مغان دعای مذہب خود را آہستہ آہستہ خوانند بمعنی مجازا مستعمل گردید۔

زمرد شاہ نام پادشاہ۔

زمین کینہ بلا اضافت شخصی کہ سخت کینہ باشد وکینہ او بکمال خست و پستی و فطرتے باشد۔

زمرہ بالضم گروہ مردم از لطائف و منتخب

زمجی بکسرتین وجیم مشدد در شرح نصاب بمعنی دنبہ و در شرح دیگر بمعنی بیخ دم طائر نوشتہ و در منتخب محل روئیدن دم مرغ۔

زمکی بکسرتین وتشدید کاف مفتوح در شرح نصاب بمعنی دم مرغ و در شرحی بمعنی بیخ دم طائر نوشتہ و در منتخب محل روئیدن دم مرغ۔

فصل زای معجمہ مع نون

زندیخ جامۂ سفید آہار دار از شرح خاقانی

زنار قدح بمعنی خط قدح۔

زنخ بفتحتین وخای معجمہ بمعنی زنخدان وذقن وبمعنی طعنہ وبیہودہ نیز از رشیدی وسراج وبہار عجم۔

زند بالفتح نام کتاب زرتشت کہ ادعوی میکرد کہ از حق تعالی بر من نازل شدہ است گویند وبمعنی بزرگ وعظیم ہم آمدہ بعربی آتشخوان ساعد را گویند از برہان و رشیدی و جہانگیری و کشف و لطائف

زندہ رود نام رود اصفہان وبمعنی لغلی رود بزرگ ست چراکہ زندہ بمعنی کلان آمدہ از جہانگیری۔

زندہ پیل احمد لقب بزرگی کہ شیخ نام داشت ساکن جام کہ قریہ است

زنگانہ رود نام سازی کہ زنگیان نوازند و نام رود خانہ کہ از پہلوی زنگان میگذرد و زنگان شہرست از برہان و رشیدی۔

زن بمزد حرف بجم زای معجمہ قرمساق را گویند کہ زنان را بمردان رساند از برہان

زنبور بالضم معروف ست از قاموس ومؤید وبہار عجم وبمعنی نوعی از پیکان تیر وبمعنی توپ کوچک کہ آنرا زنبورک نیز گویند

زنجار بالکسر معرب زنگار چراکہ فعلال بفتح اول مختص برباعی مضاعفست ودر غیر آن جایز نیست چنانچہ خلخال و سلسال

زنہار بالکسر بمعنی پناہ وامان ومہلت وعہد وپیمان وبرای تاکید باشد وبمعنی ہرگز وبمعنی امانت و بیم وخوف وشکوہ و شکایت وپرہیز وحسرت وافسوس و شتاب و جلد وہوش وآگاہی از برہان

وجهانگیری۔

زنهار خوار بالکسر عهد شکن و پیمان گسل از برهان و رشیدی و کشف۔

زندان سکندر ریته خانه ایست در شهر یزد گویند که تابوت سکندر درآن گذاشته اند۔

زندباف بالفتح و حرف چهارم بای موحده بمعنی بلبل و قمری و فاخته از موید و کشف و برهان و رشیدی و سراج و جهانگیری مگر در مدار بزای فارسی۔

زندلاف بالفتح بلبل و قمری و فاخته و دیگر مرغان خوش آواز و بمعنی مجوس زندخوان نیز آمده از برهان۔

زندیق بالکسر آنکه قائل بدو صانع باشد واز هر دو بنور و ظلمت و یزدان و اهرمن تعبیر کند و آنکه ایمان بحق تعالی و آخرت نداشته باشد و آنکه ایمان ظاهر کند و بباطن کافر باشد و بعضی گفته اند که این معرب زن دین ست یعنی آنکه دین زنان دارد ای دین او چون دین زنان بی اصل باشد مگر صحیح اینست که معرب زندیست یعنی آنکه اعتقاد بزند کتاب زرتشت دارد که قائل به یزدان واهرمن بود موافق قاعدهٔ تعریب قاف را در آخر زیاده کرده اند چون وزن فعلیل بالفتح در کلام عرب نیامده است لهذا حرف اول را که زای معجم است کسره داده اند از منتخب و رسالهٔ معربات و در خیابان نوشته که زندیق بالکسر معرب زندیک ست و آن مرکب ست از زند بالفتح که نام کتاب زرتشت ست و یای نسبت و کاف تصغیر برای تحقیر و کسر اول بجهت تعریب بجاز بمعنی بیدین و از دین برگشته و مختلط المذهب اطلاق کرده می شود۔

زنبق بالفتح و یای موحده مفتوح گلی است خوشبو از منتخب و در سراج نوشته که معرب زنبه است و آن گلی ست سفید که برگهای دراز دارد و بانک خوشبو و بعضی محققین نوشته اند که زنبق معرب چنبه است و چنبه گلیست تیز بو و بادامی رنگ معروف ملا طغرا موید همین ست **مصرعه** رخ زنبق طلسم رنگ کاهی ست ۔ و بمعنی روغن یاسمین نیز آمده چنانکه در منتخب و کشف مسطور ست۔

زنبورک در ترکی بندوق کلان که بر شتران نهاده برند۔

زنگ جرس که بهندی گهنته گویند و بمعنی ناقوس نیز آمده و باین هر دو معنی ترکی ست یا مشترک و نام ولایتی ست و آنچه بر آهن و مس و غیره بسبب سردی نشیند و بمعنی پرتو ماه و آفتاب و بمعنی تند و تیز و بمعنی آب شراب از برهان و سراج۔

زنجبیل بالفتح چشمه ایست در بهشت و نام دوای معروف و باین معنی معرب زنگویرست از شرح بیست و در رسالهٔ معربات۔

زنده پیل بالفتح اول بمعنی فیل بزرگ جثه چه زنده بمعنی بزرگ و عظیم ست و لقب بزرگی که شیخ احمد نام داشت ساکن جام که قریه است از برهان۔

زنبیل چرمی ست که گدایان دران چیزهای دریوزه نگاهدارند از سراج۔

زنیم بفتح اول و کسر ثانی بروزن فعیل بمعنی سند یعنی آنکه در بدی نشانه بود و از شرح نصاب و در منتخب کسیکه منسوب بقومی باشد و ازان نبود۔

زندخوان بالفتح کنایه از بلبل و فاخته از برهان۔

زنگان بالفتح نام شهریست در ایران مابین قزوین و تبریز زنجان معرب آنست از سراج اللغات۔

زنگه شاوران بالفتح و کاف فارسی و شین معجمه و واو نام پهلوانی ایرانی از شرح سکندرنامه۔

زنخ زدن هرزه گوئی کردن از برهان

زنخدان درین لفظ کلمهٔ دان زائد ست از سراج۔

زنگوله بستن حاصل کردن مرتبهٔ بلند در فنی و بعضی گویند دعوی مرتبه بلند کردن در ولایت رسم ست که شاطر یا پهلوان چون بکمال فن رسد زنگوله می بندد از مصطلحات۔

زنبوره نوعی از پیکان تیر و بمعنی توپ کوچک از برهان و بعضی بمعنی موجه و

نام ساز نیز گفتہ اند۔

زندہ بالفتح بمعنے کلان و بزرگ از رشیدی و در بعض لغت بزای فارسی۔

زنیہ بفتح اول و بکسر نون و سکون تحتانی و فتح نون دوم بمعنی تہمت کردن و گمان نیک یا بد بکسے بردن و بمعنے خشک پی از منتخب و صراح۔

زنگولہ و زنگلہ ہر دو لفظ بضم کاف فارسی بمعنی درای و جلاجل و نام مقامے از موسیقے و زیوری ست نوعے از پازیب کہ بوقت رفتن و رقص کردن آواز کند از برہان و رشیدی و چراغ ہدایت و غیرہا۔

زنگانہ بالفتح نام پردۂ از موسیقی و نام رود خانہ از برہان۔

زنہاری کسیکہ امان طلبد و عہد و پیمان کند از برہان و بمعنے کافری کہ بہ زنہار و پناہ مسلمانان در بلاد اسلام مقام سازد از شرح نصاب۔

زنجیری دیوانہ از برہان۔

زنبوری جامۂ مشبک از مصطلحات۔

فصل زای معجمہ مع واو

زوایا بفتح گوشہا جمع زاویہ از منتخب و کشف و صراح۔

زوراء بفتح قدح و ظرف نقرہ و دجلہ و شہر بغداد و موضعیست در مدینہ نزدیک مسجد و نام بازاریست در مدینہ از منتخب و برہان۔

زوزا بدو زای معجمہ و واو مجہول و در ترکے گریہ و نوحہ و شور و غوغا۔

زویت بضم اول و کسر واو و تشدید تحتانی بمعنی پیچیدہ شدن و طائفہ و پارۂ از شب از لطائف۔

زوج بالفتح بمعنی جفت خواہ مذکر باشد خواہ مؤنث مگر فقہاے متاخرین در مونث زیادہ کردہ اند و زوجہ گویند اگرچہ نزد اہل لغت نیست و ابن حاجب نوشتہ کہ ہر دو نر و مادہ مجموع را زوج گفتن خطاست زیرا کہ ہر واحد را از نر و مادہ زوج باید گفت و ہر دو مجموع را زوجان یا زوجین باید خواند و زوج بمعنی عدد یکہ چون آنرا نصف کنند ہر دو حصہ مساوی باشد بغیر شکستن عدد مثلاً چہار و شش و ہشت۔

زود لو کنایہ از سیماب از مصطلحات۔

زوذ بضم اول و در آخر ذال معجمہ بمعنی ہمین زود کہ بمعنی جلد و شتاب باشد و این موافق قاعدۂ فارسی بعض بلاد ست کہ اگر قبل از دال حرف علت باشد آن دال را ذال معجمہ خوانند از لطائف و قرآن۔

زواہر بفتح اول و کسر ہا بمعنی روشنہا و بلندہا جمع زاہرہ کہ بمعنی روشن و بلند ست کذا فی المنتخب بمعنی شگوفہا نیز نوشتہ اند۔

زواجر بفتح اول و کسر جیم باز دارندگان و موانع۔

زور بالضم و واو معروف بمعنے دروغ از منتخب۔

زود سیر بیای مجہول کسیکہ از صحبت دوستان زود ملال آگین شدہ بروز بیگانگی زند از مصطلحات۔

زوار بضم اول و تشدید واو زیارت کنندگان و این جمع زائر ست و بالفتح و تشدید واو صیغۂ مبالغہ بمعنے بسیار زیارت کنندہ و ہم صیغۂ نسبت و بمعنے کسیکہ خدمت مزارات بزرگان پیشہ او باشد خصوصاً خادم زیارات ائمہ اثنا عشر را گویند رضی اللہ عنہم۔

زود خیز بمعنے چالاک از برہان۔

زروق بفتح اول و سوم کشتی خرد از منتخب و صراح و برہان۔

زوال بفتح گشتن از حالی و دور شدن از جائے و نیست شدن از منتخب۔

زوزن بضم واو مجہول و فتح زای معجمۂ ثانی نام شہریست در خراسان مابین ہرات و نشاپور از لب اللباب و رشیدی و در برہان بالفتح و در سراج نیز بالفتح۔

زولیعان بفتح اول و کسر واو و سکون تحتانی و عین مہملہ شیطانان و شریران از لطائف و از قاموس عمل نقل کردہ۔

زو بالضم مخفف زود کہ بمعنی شتاب ست۔

زوالہ گلولۂ آرد خمیر کردہ را گویند کہ برائے

نان پختن تیار کرده باشند از برهان۔
زوزه بضم زای اوّل و فتح زای معجمۂ ثانی بروزن کوزه در ترکی بمعنی گریه و نوحه و شور و مشغله یعنی غوغا از برهان و شرح لغاتِ و در سراج بواو مجهول۔

فصل زای معجمه مع ها

زهرگیا گیاه زهردار از لطائف۔
زهرِ بابتّا ای موصده طعامیکه زهر دران آمیزند برای هلاک دشمن از لطائف۔
زهرا بفتح اوّل و سکون دوم لقب حضرت فاطمه رضی الله عنها از انکه آن حضرت سفید پوست بودند ماخوذ از زهره بالضم که بمعنی بیاض و حسن ست از مؤید و منتخب۔
زهاب بالفتح تراویدن آب بود از کنارۂ چشمه در دو خانه و تالاب و امثال آن از لطائف۔
زهادت بفتح پرهیزگاری و رغبت نکردن به دنیا از منتخب۔
زهمت بالکسر باد گنده و بوے گوشت و بوے ماهی از صراح۔
زهرخند خنده که بحالت قهر و خجالت کنند از برهان۔
زهد بالضم خلاف رغبت کردن و خواهش نمودن بلذات دنیا از صحاح و منتخب۔
زهّاد بالضم و تشدید و در آخر دال مهمله یعنی پرهیزگاران و این جمع زاهد ست۔
زه وزاد بفتح اوّل و واو عاطفه بمعنی بچه فرزند و مراد ازین اهل و عیال و بعض عوام زه و ذات گویند و این خطا ست از جهانگیری و رشیدی۔
زهار بکسر اوّل فرج زن و ذکر مرد از برهان و سوراخی در سنگ و غیره که آب ازان برآید۔
زهگیر بالکسر چیزی مانند انگشتری باشد که از شاخ حیوان و استخوان و غیره سازند بوقت تیراندازی در انگشت کنند از برهان۔
زهر بضم اوّل و فتح ثانی جمع زهره است که بالفتح و بالضم بمعنے شگوفه باشد از صراح و منتخب۔
زهیر بفتح اوّل و کسر ثانی شگوفه دار و درخت پر شگوفه۔
زهف بالفتح سبک شدن و شتابیدن از منتخب و لطائف۔
زهق بفتحتین زمین هامون و به کسر ها تیز رفتار و بالفتح نیست شدن از منتخب و لطائف و کنز۔
زهوق بضمتین نیست شدن و هلاک شدن و باطل شدن و گذشتن تیر از نشانه و بفتح اوّل نیست شونده از منتخب و صراح و لطائف۔
زهیدن جوشیدن و بیرون آمدن از لطائف۔
زهره بافتن نامردی کردن از چهار شربت۔
زهدان بالفتح بمعنے رحم که قرارگاه نطفه باشد از مؤید و کشف و برهان۔
زه برزدن بمعنی بند کردن حد چیزے و شیرازه بستن۔
زهردارو بمعنے تریاق از برهان۔
زهازه بکسر هر دو زای معجمه بمعنی آفرینهای بیایی و آفرین و تحسین که از هر کنار باشد
زه بالکسر کلمۂ تحسین و آفرین و لفظ زهی ازین ست و بمعنی چلۂ کمان و کنارۂ هر چیز چون زه گریبان و زه حوض و بالفتح نطفه و بچه و فرزند و بمعنی زادن از مدار و مؤید و کشف و برهان و سراج و جهانگیری
زهره بمعنی ستارۂ معروف اگرچه در عربی باین معنی بضم اوّل و فتح ثانی و ثالث صحیح ست لیکن فارسیان بسکون ثانی استعمال کنند از منتخب و مزیل و کشف و در لطائف مرقوم ست که زهره دو خانه دارد یکے ثور دوم میزان و جای او به فلک سوم ست و رنگ و سپید و اقلیم ماوراء النهر و الّا باد ست و نیز نام زنی که هاروت و ماروت شیفته او بودند و بفتح اوّل و سکون ثانی بمعنی خوبی و آرایش و تازگی دنیا و بالضم بمعنی سپیدی و حسن و نام قبیلۂ از قریش و شگوفۂ زرد یا مطلق شگوفه و بضم اوّل و فتح ها ستارۂ ناهید و شگوفه و بسکون ها نیز آمده کمافی المنتخب و زهره بالفتح در فارسی بمعنے پوستی باشند مانند

سه زرد یا مطلق شگوفه

کیسه که دران آب زرد و تلخ پر باشد و آن بجگر هر حیوان چسپیده میباشد و بمعنی دلیری و شجاعت و قوت و قدرت از برهان و بهار عجم و کشف و مؤید و مدار و زهره که بمعنی شگوفه باشد دران اختلافست در منتخب و مدار بضم اول و فتح ثانی و نیز در منتخب و کتابی دیگر بالضم و در شرح نصاب و بهار عجم و کشف بفتحتین و نیز در مدار و بهار عجم و برهان و مؤید بالفتح و صاحب قاموس نوشته است که زهره بالفتح و بفتحتین بمعنی شگوفه زرد و بهجت و نضارت دنیا و بالضم بمعنی بیاض و حسن۔

زهی بکسر تین کلمه تحسین ست۔

فصل زای معجمه مع یای تحتانی

زیربا بالکسر و حرف چهارم بلی موحده نوعی از آش و طعام۔

زینب بالفتح نام دختر حجش که در نکاح آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم بود و نیز دختر حضرت فاطمه رضی الله عنها که خواهر حضرت امام حسین رضی الله عنه بودند۔

زیادت مصدرست بمعنی افزونی لازم و متعدی هر دو آمده و زیادتی بیای تحتانی زائده محاورهٔ عوامست و زیاد بحذف تای فوقانی نیز مستعمل فارسیان و صاحب بهار عجم چند شعر حافظ رح و صائب و شفیع برین سند آورده است۔

زیت بالفتح و در آخر تای فوقانی روغن تخم درخت زیتون در بعض بلاد آنرا بچراغ

میسوزند و برای دفع درد گزیدن زنبور اثر تام دارد و از منتخب و دیگر کتب و شروح۔

زیردست بمعنی مغلوب و مخفی و بمعنی شتاب۔

زیادات نام کتاب فقه حنفی از امام محمد رحمة الله علیه از لطائف۔

زیافت بکسر اول و فتح حرف چهارم که فاست بمعنی ناسرگی و ناسره شدن از لطائف

زیج بکسر یای معروف و جیم عربی معرب زیگ و آن رشته باشد که بران طرح عمارت کنند و مناسبت آن نام علمیست در اصول احکام علم نجوم و هیئت که تقویم از ان استخراج کنند از منتخب و سراج اللغات و کشف و برهان و قاموس و رشیدی و در سراج الاستخراج و شرح چغمنی فارسی چنین نوشته که زیج معرب زیک ست و آن رشتها باشد که درست میکنند از ان نساجان مصور نقوش و تصویرات را در بافتن جامها همچنین زیج قانون منجم ست که در جدا اول آن اوضاع کواکب و خطوط طول و عرض که دران مقادیر حرکات مراکز کواکب باشد و حرکات تداویر و اوجات معلوم می کنند۔

زیباج بالکسر و سوم موحده و پنجم جیم عربی نوعی از طعام۔

زیاد بکسر اول افزون و افزون شدن و نام مردی کافر که گواهی دروغ برای آنسرور صلی الله علیه و آله و سلم داده بود برآنکه آنسرور زنا کرده اند آنرا

زیاد منکر گفتندی و نام بازی از هفت بازی نرد و باین نوع که هر نقش که در کعبتین افتد هنگام باختن یکی از ان زیاده بازند از لطائف و نام هفت بازی نرد و در برهان باین ترتیب مسطورست اول فار دوم زیاد سوم ستاره چهارم خانه گیر پنجم طویل ششم هزاره هفتم منصوبه و در سراج نوشته که زیاد نام یکی از بازیهای نرد ماخوذ از معنی لفظ عربیست چراکه در بازی مذکور در هر نقش یک خال زیاده کرده اند آنرا خال زیاده گویند و نیز لفظ زیاد کنایه از عبدالله بن زیاد۔

زیرخورد نام پردهٔ از موسیقی که در آخر شب سرایند از لطائف

زیراباد بالکسر شهریست در اقصای بنگاله۔

زیاده سر بمعنی سرکش و مغرور و خود پسند از برهان و بهار عجم و چراغ هدایت و در سراج نوشته که زیاده سر کسی که از انداز خود قدم بیرون گذارد۔

زینهار بالکسر بمعنی پناه و امان و ترک کردن و مهلت و عهد و پیمان و بمعنی هرگز و حکم و شکایت و پرهیز از برهان۔

زیر بالکسر یای معروف آواز باریک که در مقابل بم باشد و بم آواز غلیظ را گویند و لفظ زیر بمعنی تار ساز که آواز باریک دارد نیز آمده و نام پردهٔ از موسیقی

وہر شے باریک انیز گویند از لطائف۔
زیرو زار بمعنی آواز حزین و آواز آہستہ از برہان و بہار عجم۔
زیغ بالفتح و غین معجمہ میل کردن از حق بسوی دیگر از منتخب۔
زی وقاف بیای مجہول و واو عاطفہ کنایہ از سخنہای بے ربط از لطائف۔
زلیف بالکسر زر ناسرہ و ناروا و بالفتح تازہ شدن ورم از جہت غش از منتخب و در شرح نصاب زلیف بالفتح ورم ناسرہ۔
زیرچاق بمعنی محکوم و مغلوب و نرم و فرمانبردار و کوفی از مصطلحات و چراغ ہدایت و رشیدی و بہار عجم و چہار شربت و برہان سلوج
زیبق بالکسر یای معروف و فتح بای موحدہ و قیل بکسر بای موحدہ معرب جیوہ کہ بمعنی سیماب ست از منتخب و غیرہ و در خیابان نوشتہ کہ زیبق در گوش افگندن باعث ناشنوائی و اذیت میگردد۔
زیچک رودۂ برۂ شیرخوارہ کہ آنرا پاک کردہ درہم پیچیدہ بر سیخ کباب کنند و بعضے گویند کہ گوسپند را از آلایش پاک نمودہ از مصالح پر کردہ بریان سازند از برہان

زیرک بالکسر عاقل و دانا و حکیم از برہان
زیر بزرگ نام پردۂ از موسیقی کہ در نیم شب سرایند از لطائف۔
زین بالفتح آراستن و آرایش و خوبی و زیب از منتخب و لطائف و کشف۔
زیبان بالکسر یای مجہول و حرف سوم بای موحدہ بمعنی خوب و زیبا از برہان
زیر افگن توشک و نام شعبۂ ایست از بست و چہار شعبۂ موسیقی از لطائف و برہان و در برہان نوشتہ کہ آنرا کوچک نیز گویند و در مصطلحات نوشتہ کہ بہندے آنرا بھیرون گویند۔
زیرۂ کرمان بکسر کاف عربی بمعنی زیرۂ سیاہ و کرمان شہریست متصل بفارس شاید کہ در دیگر بلاد ایران زیرۂ سیاہ از کرمان میرفتہ باشد و در ہندستان از کشمیر آرند۔
زیر ہر کاسہ نیم کاسہ یافتن فریب کسے ظاہر ساختہ عجائبات مشاہدہ نمودن۔
زیادہ کردن معروفست و کنایہ از کم کردن از مصطلحات۔

زینہ بالکسر نردبان۔
زیلہ بالفتح چیزیست بشکل ترازو کہ پر بار کردہ بدوش برند از غرائب اللغات۔
زیر کاسہ نام ہوا و از کشتی کہ دست زیر زانو حریف زدہ از جا بر داشتن ست۔
زیر جامہ ازار و پائجامہ از مصطلحات
زیی بالکسر اندازہ و حد و بمعنی طرف و جانب و نزدیک بالفتح بمعنے حیا و زندگی از برہان و بہار عجم و مدار و در سراج نوشتہ کہ زی بالکسر مخفف زیست ست و بمعنی طرف و جانب لیکن این بے اضافت مستعمل نیست و زی بالکسر و تشدید یا در عربی بمعنے لباس و جامہ کذا فی المنتخب و الصراح۔
زیتونی بالفتح رنگیست سرخ بزردی مائل۔
زیادہ سری خودپسندی و سرکشی
زیرباہی حرف چہارم بای موحدہ نوعی از طعام کہ آش ست۔

باب زاے فارسی

فصل زای فارسی مع الف

ژاغر بفتح غین معجمہ و رای مہملہ حوصلۂ مرغان از برہان۔

ژاژ بہر دو زای فارسی گیاہیست سفید و خاردار و سخت و بدمزہ کہ اشتر آنرا چندانکہ بخاید بحلق فرو بردن نتواند و ژاژ

خائی کہ سخنہای بے معنی و بے فائدہ را گویند ازینجاست از رشیدی و برہان و سراج و جہانگیری و بہار عجم و مؤید و مدار۔

ژاله بمعنی تگرگ کہ بہندی اُولا گویند و بمعنے شبنم سعدی گوید شعر ژاله بر لاله فرود آمده ہنگام سحر ❊ راست چون عارض گلبوی عرق کرده یار ❊ و بمعنی جاره و آنچنان باشد کہ چوبہا و علف برہم بندند و چندین گاو پر باد کرده زیر آن نصب کنند و بر آن نشسته از آبہای عمیق عبور سازند از لطائف

ژاژخائی کنایہ از بیہوده گوئی و لاف از لطائف وغیره۔

ژخ بالفتح و خای معجمہ گوشت پاره سخت کہ بر اندام مردم پدید می آید بہندی آنرا مسّہ گویند و بمعنی نالہ و فریاد و شور از برہان۔

ژرد بالفتح و سکون رای مہملہ و بعده دال مہملہ بمعنی بسیار خوردن از رشیدی و برہان ظاہر این لفظ مشترک است بزبان عربی و فارسی مگر تفاوت اینقدر باشد کہ در عربی بزای عربی و در فارسی بزای فارسی۔

ژرف بالفتح عمیق از برہان۔

ژغژغ بفتح ہر دو زای فارسی و ہر دو غین معجمہ بمعنے آواز دندان کہ بوقت خائیدن چیز سخت یا بکثرت سرما یا بہنگام قہر و غضب برآید و بمعنی آواز یکہ از جنبانیدن

جوال گردگان و بادام برآید از لطائف۔

ژفک بفتح اوّل و سکون فای و کاف عربی بمعنی چرک چشم و چرکنای چشم از برہان

ژفیدن بفتح اوّل بمعنی ترشدن و خیسیدن از برہان۔

ژند بالفتح بمعنی خرقہ و کہنہ و پاره و دلق و چیتاق و بزرگ و مہیب نام کتاب زرتشت آتش پرست کہ او دعوی میکرد کہ از حق تعالے باو رسیده و نام کوہیست از سراج و برہان و رشیدی و کشف و مدار و جہانگیری۔

ژندرود نام رود اصفہان۔

ژندباف بالفتح بمعنی بلبل و قمری و مثل آن از مدار و برہان و صاحب جہانگیری و مؤید بزای عربی نوشتہ و کسے وجہ تسمیہ این بیان نکرده شاید کہ چون پرہاے بلبل و قمری و فاختہ و کبک و کبوتر و دراج چندان خوش رنگ و لطیف نباشند لہذا ژندباف میگفتہ باشند۔

ژنده بالفتح خرقہ و دلق و پاره کہنہ و ہر چیز بزرگ و عظیم از برہان و سراج و بعضے بمعنی مست نیز نوشتہ اند۔

ژندگی بمعنی کہنگی از لطائف۔

ژومیدن چکیدن آب از سقف خانہ بسبب باران باریدن از برہان۔

ژوبین بواو مجہول و بای فارسی و یلے معروف قسمی از نیزه کوچک اہل ہند آنرا سیل بیاے مجہول گویند از کشف و رشیدی و جہانگیری و در سراج نوشتہ نیزه کوچک کہ سر آن دوشاخہ باشد۔

ژولیده بالضم درہم و برہم و پریشان از برہان و سراج۔

ژیغ ژیغ بہر دو یای معروف مبدل ژگ ژگ است کہ بمعنے قطره قطره باشد

ژیان بکسر اوّل خشمناک از برہان و جہانگیری و مدار و در سراج نوشتہ کہ ژیان بکسر خشمناک و تند خود اطلاق این لفظ بر جمیع درندگان و طائر شکاری کنند و بعضے انسان را نیز داخل کرده اند۔

ژی بالکسر منحرف بجیم عربی بدل شود چون کژ و کج و لاژورد و لاجورد و بسین مہملہ چون تگژ و تگس بفتح فوقانی و فتح کاف عربی تخم انگور و بشین معجمہ چون دژ و دش بالضم بمعنے زشت و ناخوش و بکاف عربی

❊ ❊ ❊

باب سین مہملہ

فصل سین مہملہ مع الف

سالما و غانما بمعنی در آن حال کہ سلامت باشنده و غنیمت آرنده بود۔

سارا بمعنی خالص لیکن در غیر صفت عنبر و مشک و زر مستعمل نشده از رشیدی و سراج و برہان و منقول از مجمع الفرس و در کشف نوعی از عنبر۔

سالب رباینده از منتخب۔

ساخت دوال و اسباب زین و یراق

اسپ از برهان۔

ساحت بفتح حای مهمله کشادگی و فضای مکان و ناحیه از منتخب۔

سائحات بکسر همزه که حرف سوم ست و حای مهمله زنان روزه دار و سیر کنندگان از منتخب۔

ساعت باصطلاح ارباب علم نجوم دو نیم گهڑی باشد و لفظ ساعت بمعنی قیامت نیز آمده و بمعنے اندک زمان و زمان حال از منتخب۔

ساونت بواو بمعنی مردانه این لفظ هندیست۔

سادات جمع سادة ست که در اصل سید بود جمع تکسیر سائد و سائد بر وزن فاعل بمعنی سیدست پس سادات جمع الجمع سائد باشد نه جمع سید از منتخب وغیره۔

ساکت بکسر کاف خاموش۔

سامت بفتح اوّل و مد حرف دوم بر وزن ملامت بمعنی ملول شدن و ستوه آمدن از منتخب و صراح۔

سایهٔ دست باضافت مدد و اعانت

سایه رست بضم را مهمله کنایه از ناز پرورده از مصطلحات۔

ساج بجیم عربی مرغ گنجد خوار و بمعنے چوب سیاه و بمعنی چوبیکه از ان کشتی سازند و بهندیه آنرا سال گویند از رشیدی و برهان و سراج و کشف و در رسالهٔ معربات نوشته که ساج معرب سال که چوب معروفست و در صراح و منتخب بمعنی طیلسان و نوعی از سنگ که بدان صیقل کنند۔

ساذج بفتح ذال معجمه و جیم عربی معرب ساده و نیز نام دو لئے که بهندی تیز پات گویند از برهان و مدار۔

ساده لوح کنایه احمق و بے شعور

سانح بکسور و حای مهمله بمعنی صید از جانب دست چپ بطرف دست راست تیر انداز در آید و اینطور صید را مبارک دانند و بارح را که ضد انیست شوم گویند و نیز سانح چیزیکه ظاهر شود کسے را از صراح و مدار و مؤید فقیر مولف گوید که از معنی لغوی سانحه معلوم میشود که بمعنی ظهور چیزے مرغوب باشد مگر استعمال آن در ظهور مقدمات ناپسندیده و موحش ست ذوجش دیده نشده۔

سانخورد بمعنی پیر و کهنه از برهان۔

سازمند ساخته و آراسته از برهان و بمعنی سازگار شرح سکندرنامه از خان آرزو

ساعد بکسر عین مهمله در صراح و منتخب بمعنی بازو نوشته است و در استعمال فارسیان مابین کف دست و آرنج را گویند۔

سار مرغیست سیاه رنگ خوش آواز که خالهای سفید دارد و آن دفع ملخ میکند و بمعنی صاحب و خداوند چنانچه شرمسار و بمعنی سر نیز آمده چون نگونسار بمعنی نگون سر و بمعنی رنج و محنت نیز و این لفظ برای کثرت هم آمده چون کوهسار و شاخسار و بمعنی مثل و مانند و نیز آید چون دیوسار و خاکسار و بمعنی جا چون نمکسار و بمعنی شتر چون ساربان از رشیدی و برهان و کشف و سراج۔

ساجور بجیم عربی دو واو معروف قلاده و گلوبند سگ از برهان و در منتخب و صراح نوشته چوبے که بر گردن سگ بندند۔

ساقی کوثر حضرت رسالت پناه صلی الله علیه و آله و سلم و از طرف حضرت رسالت پناه صلی الله علیه و آله و سلم حضرت علی مرتضی رضی الله تعالی عنه ساقی کوثر خواهند بود۔

سائر بمعنی باقی و جمیع و همه و بمعنی سیر کننده از منتخب و مجازاً بمعنے مشهور نیز آمده و در خیابان نوشته که سائر بمعنی جمیع مشهورست لیکن اکثر اهل تحقیق نوشته که بمعنی باقی ست و در جامع الرموز شرح مختصر الوقایه مسطور ست که سائر بهمزهٔ اصلی بمعنی باقی ست و مبدل آن بیا بمعنی جمیع باشد مولف گوید که اکثر ثقات لغت عرب سائر بمعنے باقی نوشته اند و در صحاح و صراح بمعنی جمیع مرقوم ست و بیشتر بهمین مستعمل۔

ساطور کارد بزرگ و تبر از منتخب و کشف و لطائف۔

سالار مرکب بمعنی سردار۔

سابقه

ساغر بفتح غین معجمه پیالهٔ شراب

از مدار و بہار عجم و برہان۔

سادہ پرکار معشوق شوخ و عیار۔

ساز سامان و اسباب و چیزیکہ مطربان نوازند مثل دف و چنگ و ستار و بمعنی ترکیب و بمعنی سلاح جنگ و مہمانی و ضیافت و چاق و توانا و موافق و سازوار و مکر و حیلہ و تجمل و مانند و نفع از لطائف و بمعنی رسن بازو دار بازی از مصطلحات۔

سالوس بواو معروف بمعنی خوشگو و چرب زبان از برہان و در سراج بمعنی فریب و فریبندہ۔

سادس ششم از منتخب۔

سارس کرم بدبوکہ در چہار پائے باشد بہندی کِتّل گویند از برہان۔

سائیس بروزن فانیہ غلط ست و سائس بروزن خامس و سیئس بروزن رئیس تیمار دار اسپان از سراج و موید و مدار و بہار عجم۔

سائس بکسر ہمزہ سیاست کنندہ و بمعنی مطلق نگہبان خصوصاً نگہبان اسپان از موید وغیرہ۔

ساق عروس نوعی از شیرینی ولایت از چہار شربت۔

سام ابرص کرفش کہ آنرا چلپاسہ نیز گویند از منتخب و برہان و در کنز سوسمار۔

ساقط افتادہ و ناکس و فرومایہ از لطائف۔

سابع ہفتم۔

ساطع بلند از منتخب۔

سامع شنوندہ۔

سالغ بکسر لام و غین معجمہ گاؤ و گوسپند شش سالہ از منتخب۔

سائغ بکسر ہمزہ کہ حرف سوم ست و غین معجمہ گوارندہ از مدار۔

سارغ بفتح را مہملہ و غین معجمہ در ترکی نام گلی ست زرد رنگ۔

سالف پیش رفتہ از منتخب۔

سائل بکف گدای نادار کہ کاسہ گدائی ہم نداشتہ باشد از مصطلحات۔

سارق بکسر راء مہملہ بمعنی وزد۔

سابق بمعنی اول و پیش شوندہ و سبق دہندۂ کودکان۔

سابچق بکسر جیم فارسی دستوریست کہ یک دو روز پیش از یوم شادی کتخدائی از قسم پیرایہ و البسہ مع سپوچہای شیرینی نقل و آرایش از طرف داماد بخانۂ عروس فرستند و این لفظ ترکی ست از لغات ترکی نوشتہ شدہ۔

سائق بکسر حرف سوم کہ ہمزہ بصورت یاست بمعنی شخصیکہ از پس راند نابینا را چنانچہ قاید از پیش کشد نابینا را از منتخب و کشف و لطائف و کنز۔

سارک طائریست سیاہ خوش آواز کہ خالہای سفید ریزہ ریزہ دارد و در جثہ برابر ہُدہُد از برہان۔

سالک بکسر لام راہ روندہ و باصطلاح صوفیہ طالب تقرب حق تعالی کہ عقل معاش ہم داشتہ باشد۔

سالوک بسیار راہ روندہ چراکہ صیغہ مبالغہ است بمعنی مرد کثیر السلوک یعنی سیاح و بعضے صعلوک نوشتہ اند بمعنی فقیر از موید و مدار و در برہان سالوک را بمعنی دزد و راہزن نوشتہ۔

سادہ دل نادان و احمق از برہان

ساحل کنارۂ دریا۔

سافل فرود و پست۔

سائل پرسندہ و خواہندہ و روان شوندہ و جاری از منتخب۔

سال بزبان یونانی کشتی را گویند و بہندی نام درخت معروف از سراج۔

سام نام جد رستم و نام کوہی و رگ زدن و نام پسر نوح علیہ السلام بمعنی ورم و در د و از نجاست سرسام بمعنی ورم دماغ و بمعنی آتش و از نجاست جانوریکہ در آتش پیدا شد سام اندر میگویند الف در درج کلام افتاد و سمندر شدہ و در عربی بمعنی مرگ و ہلاک و زر سرخ ست از رشیدی و برہان و سروری و منتخب۔

ساتگین بتای فوقانی موقوف و کاف فارسی در ترکی محبوب را گویند مجاز اً پیالۂ شراب خوری و مؤید فقط بمعنی پیالۂ شراب ست۔

سہ از رشیدی و برہان و در جہانگیری

ساسان بہر دو سین مہملہ نام پسر بہمن که از خوف خواہر خود که ہما ی نام داشت و بمذہب زرتشتی در نکاح بہمن پدر خود بود فقیر شده سر در عالم نہاد و ساسانیان از نسل او یند از رشیدی و برہان و مدار و کشف نیز صاحب برہان و کشف نوشته که ساسان در لغت بمعنی گدا و فقیر ست

سان بمعنی طرز و روش و رسم و عادت و نظیر و مانند و سنگ فسان که بران کارد و شمشیر را تیز کنند و سامان و سرانجام و بمعنے سوہان و پاره و حصه از برہان و جہانگیری۔

ساوین بکسر واو سبد سرتنگ که بہندے پٹاری گویند از برہان۔

ساربان دارندهٔ سار و لفظ سار بمعنی اشتر ست چنانکه در برہان۔

سالیان جمع سال خلاف قیاس و بمعنی سال واحد نیز در ینصورت الف و نون زائد باشد چنانکه در بہار ان از مؤید و کشف و برہان و در سراج چنین نوشته که سالیان جمع سالی یعنی چیزیکه سال ازان قرار گرفته باشد و آن وقت و زمانه است پس سالیان بمعنی ازمنه و اوقات باشد

سایه افگندن توجه نمودن۔

ساز بر تار بستن کوک کردن ساز

ساعت سنگین ساعت منحوس از مصطلحات

ساخته رو بمعنی شرمنده که روی خود ترش کرده باشد و کسیکه روے خود بتکلف آراسته باشد۔

ساو در آخر واو بمعنی باج و خراج و حصه و بہره و طلای خالص را نیز گویند که ریزه ریزه باشد از لطائف و برہان۔

سازگاو تسمیهٔ چرم که بآن چارپایه را میرانند از لطائف۔

ساخته بمعنی مستعد و آماده۔

ساده امرد و بے ریش و بمعنے احمق و نادان و بمعنی خالص از برہان۔

ساچمه بجیم فارسی موقوف در ترکی گولہای خرد که در توپ بندوق انداخته میشوند بہندی چھرّه گویند بفتح اول و تشدید را و در مصطلحات نوشته که کیسه پر از فلوس که بجای گوله در توپ گذارند تا بسیار کس از غنیم کشته شوند۔

ساحبه بکسر حای مہملہ و بای موحده باران شدید از شروح نصاب۔

ساقه بقاف دنبالهٔ لشکر و فوج پسین از پنج فوج معینه که بترکی آنرا چنداول گویند از منتخب و مصطلحات۔

سامعه بکسر میم قوتیست در گوش که ادراک اصوات و آوازہا می کند۔

سابقه امریکه از پیشتر وسیلهٔ سرانجام کاری باشد معروف و شناختگی زمانهٔ سابق

ساحره زن جادوگر۔

ساہره روی زمین ہموار از صراح وغیره

دہمچنین ساہره زن حائض ازالبرہان ۱۲

سامکچه و ساماخچه سینه بند زنان که پستان را دران بندند از برہان۔

ساره نوعی از چادر و بمعنی پرده و بمعنی رشوت ہم آمده و نام زنی نیک سیرت ظاہرا بایمعنی مخفف سارّه است که زوجه حضرت ابراہیم علیه السلام بود از برہان وغیرآن۔

سالبهٔ کلیه جمله که دران نفی کل باشد چنانکه لاشئے من الانسان بحجر۔

سالبهٔ جزئیه جمله که دران نفی بعض باشد چنانکه بعض الحیوان لیس بانسان

ساوه بفتح واو نام شہرے در عراق عجم مولد سلمان نام شاعر منسوب بآن ساوگی پس کاف فارسی را بجیم عربیه بدل کرده ساوجی گویند از سروری و برہان۔

سانحه بمعنی صیدی که از سوی دست چپ بطرف دست راست تیرانداز در آید و این طور صید را مبارک دانند و بارح که ضد آنست شوم گویند و تفصیل این لفظ در لفظ سانح گذشت۔

سالقه بکسر لام و بعده قاف بمعنی زره ظاہرا ماخوذ از سلوق ست که ویست در یمن که زره دران خوب میسازند چنانکه در منتخب و صراح۔

سامری بکسر میم و کسر را و تشدید یا مگر در استعمال فارسی بتخفیف یاست نام

مردی باشندهٔ شهر سامره که او از بعض آثار جبرئیل را می شناخت خاک زیر پای اسپ جبرئیل را برداشته در جوف گوساله که از نقره و طلا ساخته بود انداخت گوساله زنده شد و بار از آمد و جمیع کثیر را از امت موسی علیه السلام بسبب گوساله گمراه ساخت از منتخب و لطائف و قصهٔ این در تفاسیر تفصیل مسطور ست۔

ساعی کوشنده و دونده و غماز و بدگوئی کننده از منتخب۔

ساعت نجومی دو نیم گهڑی۔

سایگی بکاف فارسی نام میوه از بهار عجم۔

ساری اثر کننده و در رونده بهمه اجزای چیزی و سرایت کننده از منتخب و برهان۔

سال جلالی نوعی از سال شمسی ست منسوب بتاریخ جلال الدین ملک شاه سلجوقی ایام سال سه صد و شصت و پنج روز و ربع روز هر ماه را سی روزه گیرند و در آخر اسفندارمذ پنج روز افزایند و در سال چهارم شش روز افزایند تا الحال که هزار و دو صد و چهل و دو هجری ست سال تاریخ جلالی هفتصد و چهل و نه است۔

ساهی غافل و فراموش کننده از منتخب

سازگری بکاف فارسی نام پردهٔ مرکب از عراق و صفاهان از سراج و جهانگیری و برهان۔

ساقنی ساق معروفست و لفظ نی بکسر نون و یای معروف در ترکی علامت اضافت و بمعنی را نیز می آید۔

فصل سین مهمله مع بای موحده

سبا بفتح نام شهر بلقیس که در نکاح حضرت سلیمان علیه السلام آمده بود و بکسر غلط است و شهر مذکور در ملک یمن ست در اقلیم اول و نیز نام پدر عبد الله از منتخب و مدار و کشف و مؤید و برهان۔

سبعه امعاء بفتح اول و ضم پنجم عبارت از معده و شش روده که اثنا عشری و صائم و دقیق و اعور و قولون و مستقیم باشد

سبکپا تیز رفتار۔

سب بالفتح و تشدید موحده بمعنی دشنام و بالکسر بمعنی دستار از شرح نصاب و منتخب

سبسب بفتح هر دو سین مهمله و سکون هر دو بای موحده بمعنی بیابان و صحرا از شرح نصاب و منتخب۔

سبب بفتحتین رسن و هر چه بدان بدیگری پیوسته شود و پیوند و در اصطلاح حکما چیزی را گویند که موجود باشد و حاصل شود از آن وجود دیگری یعنی چیزیکه وسیلهٔ حصول چیزی باشد و باصطلاح عروض لفظ دو حرفی که یکی از آن ساکن باشد و دیگری متحرک یا هر دو متحرک

سباحت بفتح و کسر اول و فتح حای مهمله بمعنی شناوری از صراح و کشف و بحر الجواهر۔

سبلت بفتح اول و ثانی و ثالث بمعنی بروت یعنی موی لب از منتخب و بحر الجواهر و مزیل الاغلاط و بسکون دوم نوعی از تفریس باشد و در برهان و سراج بکسر اول و سکون دوم نوشته اند و بالضم چنانچه مشهور باشد خطاست۔

سبعیت بفتح اول و ضم با و کسر عین و تشدید تحتانی بمعنی درندگی و درنده شدن

سبعه معلقات شاعران فصیح و بلیغ عرب هفت قصیده که از روی تفاخر بر دروازهٔ کعبه آویخته بودند تا صادر و وارد هر دیار مشاهده نماید۔

سبقت بفتحتین بمعنی گرفتن از منتخب

سبت بالفتح و در آخر تای فوقانی بمعنی روز شنبه از منتخب و لطائف۔

سبات بضم اول زمانه و بمعنی خواب و راحت و آسایش و نام مرضی ست و آن خواب گران و طویل باشد از منتخب و لطائف و کتب طبیه و منقول از مهذب اللغات۔

سبّاح بالفتح و تشدید بای موحده و حای مهمله بمعنی شناور۔

سبکروح کنایه از مرد لطیف و ظریف و بی تعلق و بی تکلف و بی کبر و عناد و بمعنی مرد سبک رفتار و چست و چالاک در کار از شرح اشعار و بهار عجم و رشیدی و سراج و

ومؤید و برهان۔

سبوح بفتح اول وتشدید موحده و درآخر حای مهمله بمعنی شناکننده و بالضم بسیار پاک این یکی از اسماے الٰهی ست از منتخب وصراح وگاہے ازین لفظ اشارت باشد به سُبُّوحٌ قُدُّوسٌ رَبُّنَا وَرَبُّ الْمَلٰئِكَةِ وَالرُّوحِ

سباخ بکسر اول وخای معجمه زمینهای شوره ناک از صراح۔

سبع شداد بالفتح وشین معجمه مکسور مراد از هفت فلک شداد بکسر جمع شدید ست و درینجا کنایه از فلک۔

سبد بفتحتین ظرفے باشد از چوبهای رکیک مؤید و برهان۔

سبزوار نام شهرے در ایران۔

ساغر بفتح اول وفتح غین معجمه نام پهلوان

سبکسار بمعنی فارغ البال از برهان۔

سبک سر فرومایه از سراج۔

سبزکار کسے که از دکارهای خوب شرمند از مصطلحات۔

سبز و نیم سبز حرف دوم ونهم باے موحده و حرف سوم و دهم زای معجمه دو نوع از رنگ سبز که یکے بغایت سبز باشد ودیگرے نیز سبز باشد مائل بزردی ومردم از ناواقفی سیر نیم سیر گویند بجای موحده وزای معجمه بهر دو جا تحتانی ورا ر مهمله خوانند از بهار عجم۔

سبک خیز زود خیز از سراج۔

سبک مغز بی عقل و بی وقار از لطائف

سبز در سبز نام نوائی از موسیقی از مصطلحات

سبز بالفتح معشوق ملیح ونام شهریست در توران در نواحے سمرقند۔

سبوس بفتح اول وضم ثانی پوست گندم یعنی انچه که در غربال بعد بیختن باقی ماند از برهان ومدار وسراج۔

سبط بالکسر فرزند زاده خواه اولاد از پسر باشد خواه از دختر و بالغه از فرزندان یعقوب علیه السلام وبالفتح وبفتحتین وبفتح اول وکسر بای موحده بمعنے موئی که مجعد نباشد یعنی فروهشته باشند از منتخب ولطائف

سبع بفتح اول وسکون ثانی وعین مهمله بمعنی هفت وبفتح اول وضم ثانی بمعنے درنده مثل گرگ وشیر وغیره از مدار وبضم اول وسکون بای موحده بمعنی هفتم حصه از چیزی وهفتم حصه از قرآن وآنرا منزل گویند که برای تلاوت هفته مقرر کرده اند مثل ختم فمی بشوق از خیابان ولطائف۔

سباع بکسر اول بمعنی درندگان مثل گرگ وشیر واین جمع سبع ست که بفتح اول وضم ثانی بمعنی درنده باشد۔

سبق بفتح اول وسکون ثانی پیش رفتن واز دیگران درگذشتن وبفتحتین آنچه گرو بندند بدان در اسپ دوانیدن وتیر انداختن و جز آن که مردم هند هوڑ گویند ومقداری از کتاب که هر روز آموخته شود از منتخب وغیره۔

سباق بکسر پیشی کردن در دویدن از منتخب وصراح۔

سباک بالفتح وتشدید موحده وکاف عربی بمعنے زرگر مشتق از سبک بالفتح که بمعنے زر وسیم گداختن ست کذا فی المنتخب والکرز

سبک بفتح اول وضم ثانی مندگران از جهانگیری وبرهان وبهار عجم ودر سراج نوشته که سبک بفتح اول وضم دوم مندگران وکنایه از بیوقار و بمعنی چست وچالاک وبمعنی بی تعلق وبمعنی تعجیل وشتاب نیز که این لفظ بلهجهٔ عام بضمتین ست وبلهجهٔ اهل ایران بفتح اول وضم ثانی۔

سبزک نام طائر از برهان ظاهراً همین طائرست که بهندی آنرا نیل کنٹھ گویند۔

سبع طوال بکسر طای مهمله مراد از سبع معلقات که مذکور شد۔

سبل بفتحتین آشوب وسرخی که در چشم پیدا شود از منتخب ودر برهان نوشته که بمعنے مرض داء گون که در اندرون پلک وپدود در چشم میخلد از کتب معلوم شده که مرضی ست که رگهای چشم سرخ وممتلی شوند وعیان گردند وازان چشم بخارد وآب جاری گردد وسبل بضمتین بمعنی راهها درینصورت جمع سبیل ست که بمعنی راه باشد۔

سبال بکسر جمع سبلت که معروف ست از لطائف۔

سبیل بمعنی راه وطریق وبمعنی وقف نیز آمده

و بمعنی شراب شربتی که در راه خدا وقف کنند

سبز چشم کبود چشم که در علم قیافه به بیمروتی مخصوص ست از مصطلحات۔

سبکتگین بفتحتین و تای فوقانی مکسور و کاف دوم فارسی نام پدر سلطان محمود غزنوی از مدار و مؤید و کشف و برهان و بعضی از محققین نوشته اند که سبکتگین بفتح تای فوقانی بمعنی سبک قدم ست۔

سبزهٔ گلگون معشوق ملیح سبزه رنگ که از تری پوست او سرخی خون بسبب تازگی و نزاکت نمایان باشد۔

سبوحیان مراد از ملائک چراکه سبوحیان بمعنی منسوبان بسبوح ست و سبوح بمعنی بسیار پاک و نامی ست از نامهای حق تعالی اگر ملائک را سبوحیان باین وجه گفته شود که ملائک خود پاک اند از لوث بشریت یا آنکه منسوب اند بسبحانه تعالی شرح زلیخا از محمد ساجد۔

سبزان معشوقان سبز رنگ و ملیح۔

سبزان چمن کنایه از درختان۔

سبز شدن بمعنی روئیدن و بمعنی ظاهر شدن و معزز شدن از چهار شربت و مصطلحات

سبز کردن کاشتن و رویانیدن۔

سبک عنان تیز رفتار از برهان۔

سبطین بالکسر طای مهمله مفتوح مراد ازین امام حسن و امام حسین رضوان الله علیهما از لطائف۔

سبحان اسم مصدر ست پاک کردن خدا را از بدی و بپاکی خواندن حق تعالی را از منتخب و صراح۔

سبعهٔ الوان هفت رنگ مشهوره و آن سیاه و سپید و سرخ و سبزه و زرد و کبود و گلگون که درین زمانه عباسی گویند و طعامهای هفت رنگ آن از مشتهای فرعون ست از برهان وغیره۔

سبعین بفتح اول و کسر عین عدد هفتاد

سبلو بفتح اول و ضم موحده آوند آب که معروف ست از بهار عجم و کشف و در مدار الضمتین

سبحه بالضم دانهای در رشته کشیده که بعرف آنرا تسبیح گویند و بالفتح خواندن خطا از صراح و بهار عجم و منتخب و کشف۔

سبابه بالفتح و تشدید یا انگشتی که قریب تر انگشت ست چون در عربی سب بالفتح بمعنی دشنام باشد در اهل جاهلیت در عرب رسم بود که چون کسی را دشنام دادندی بجانب خصم باین انگشت اشارت میکردند بهمین جهت این را سبابه گویند و کسانیکه سبابه را بالضم خوانند خطا ست و اهل اسلام سبابه را مسبحه نام کرده اند بضم میم و فتح سین مهمله و کسر بای موحدهٔ مشدد و حای مهمله از شروح نصاب و مدار و کشف و بحر الجواهر۔

سبعه بالفتح بمعنی هفت و گاهی مراد از هفت قرارت باشد۔

سبزه جانوریست سبز رنگ بمقدار کبوتر و آنرا سبزک نیز گویند و آن مرغ خزانی است از شرح قران السعدین۔

سبزهٔ بیگانه سبزهٔ خودرو۔

سبزینه معشوق سبز رنگ و ملیح و جوان از چهار شربت و سراج و چراغ هدایت۔

سبحان الله بپاکی یاد کردن الله تعالی را و استعمال این کلمه اکثر در مقام استعجاب باشد

سبکی بفتح اول و ضم بای موحده و سکون آن بمعنی معروف که ضد گرانی باشد و نیز بمعنی بی عزتی و بیقدری۔

سباعی بضم اول نوعی از شعر که هفت مصرعه باشد و گاهی ازان هفت فلک یا هفت سیاره مراد باشد۔

سبعی بفتح اول و ضم ثانی و کسر عین و یای مصدری بمعنی درندگی۔

سبع المثانی بفتح اول و فتح میم کنایه از سورهٔ فاتحه چراکه با بسم الله هفت آیت ست مثانی جمع مثنی ست که بفتح میم و سکون ثای مثلثه و فتح نون باشد معدول از اثنان و بعضی نوشته که مثانی جمع مثنی ست که مخفف مثنی باشد چون سورهٔ فاتحه دو بار نازل شده یکی در مکه و بار دیگر در مدینه لهذا به سبع المثانی مسمی شد یا آنکه در هر دوگانه دو باره خوانده میشود ای عادت آن کرده میشود بخلاف دیگر سورها و نزد بعضی

سبع المثانی عبارت است از تمام
قرآن مجید۔
سبز بختی نیک طالعی وخوش نصیبی و
بختوری۔
سبکروحی کمال بے تعلقی و بمعنی لطافت
سخن گفتن نیز آمده از مصطلحات۔
سبکسری حماقت وہرزہ درائی۔

فصل سین مهمله مع بای فارسی

سپیجاب بکسرتین ویای معروف وجیم
وبای ہردو فارسی نام شہر از ترکستان۔
سپید بخت نیکبخت وخوش نصیب۔
سپید دست بمعنی مرد سخی ولقب حضرت
موسی علیه السلام از برہان ودر شرح خاقانی
بمعنی دزد وخیانت پیشه نوشته۔
سپاناخ بکسر اول ودر آخر خای معجمه
نام تره پالک۔
سپید بکسرتین ویای مجهول بمعنی ابیض
ونام قلعهٔ در توران ونام دیو ونام روداز
برہان ورشیدی۔
سپیدرود نام رودیست مابین شروان
وگیلان۔
سپند نام کوہی از لطائف وگیست معروف
که برای دفع نظر بد سوختن آن مفید است
سپهبد بکسر اول وفتح ثانی وسکون ہا و
فتح بای موحده بمعنی سردار وسپه سالار از
مدار وبهار عجم وکشف ودر برہان بضم جوده
سپیدکار بمعنی صانع ومتقی از برہان۔

سپیدار بفتح اول وکسر ثانی درختی باشد
خوش قامت که بار ندارد ودر اصل سپید
دار بود چون دو حرف از یک جنس واقع
میشوند یک حرف را ساقط میسازند از
قبیل سپیدیو که در اصل سپید دیو بود چراکه
چوب آن سپید باشد از رشیدی وبرہان۔
سپوز بکسر اول وضم ثانی امر از سپوختن
که بمعنی چیزی را بزور فرو بردن است وبمعنی
برآوردن نیز آمده از لطائف۔
سپرز بضمتین ودر آخر زای معجمه عضوی
است اندرون شکم از مدار۔
سپس بکسر اول وفتح ثانی وسین مهمله
بمعنی پس پسر وبعد از برہان وسراج۔
سپاس بکسر اول شکر از بهار عجم وبرہان
وجہانگیری ومؤید ومدار وصاحب بهار
عجم نوشته که در تحقیقات خیر المحققین چنین
است که معنی ترکیبی لفظ سپاس یا سه پاس شکر
سه چیز باشد که لسان وجنان وارکان
ست یعنی زبان ودل ودست وپا پا از
ہرکدام ہرچه صادر شود مشعر تعظیم وتبجیل
منعم باشد۔
سپش بضمتین ودر آخر شین معجمه
کرمی باشد که در جاہای مردم وسر پیدا
شود وبهندی جوئن گویند از مدار وکشف
ولطائف۔
سپارش وسفارش ہر دو بضم
اول وکسر چہارم کسی را بکسی سپردن یا

مقدمهٔ کسی بکسی سپردن از بهار عجم۔
سپیده دم صبح صادق از برہان
سپرغم بکسر اول وفتح بای فارسی و
فتح غین معجمه بمعنی ریحان که آنرا نازبو گویند
وبهندی مروه نامند بفتح میم وواو وچه
بواسطهٔ بوی خوش تقویت قلب می کند
گویا که سپرست برای دفع غم از رشیدی
وجہانگیری۔
سپید شدن ظاہر وآشکارا شدن
از برہان ومجازاً بمعنی نامور ومعزز شدن
سپاہان بکسر اول نام شہر در ایران که
آنرا معرب کرده اصفهان گویند ونام
پردهٔ موسیقی۔
سپندان بکسر اول وفتح ثانی وبفتحتین
نیز آمده وبمعنی خردل ہالون نیز نوشته اند
که تخم تره تیز بک شد وبمعنی مجمر نیز گفته در بعضی
مخفف سپند انست یک ال را حذف کرده
اند از برہان ولطائف ودر سراج نوشته
که سپندان بکسر اول بعربی حریف وبهندی
رائی گویند۔
سپوزیدن بکسر اول چیزی را بعنف
وزور در چیزے فرو بردن۔
سپر افگندن وسپر در آب انداختن
در جنگ نامردی کردن وعاجز شدن وسپر
کسی در آب انداختن یعنے کسی را در
جنگ مغلوب کردن وعاجز کردن از

رشیدی و برہان وغیرہ۔

سپوختن بکسر اوّل و ضم ثانی چیزی را درچیزے بزور فرو بُردن و بمعنی برآوردن نیز از جہانگیری و برہان و این از لغت اضداد ہست و در برہان بفتح نیز آوردہ و در سراج نوشتہ کہ سپوختن و سپوزیدن بکسر اوّل بزور فرو بردن در چیزے و برآوردن بزور۔

سپردن بفتحتین دادن و تسلیم کردن و قناعت از مؤید کشف مدار و از بہار عجم نیز ہمچنین مفہوم میشود و صاحب مزیل الاغلاط بکسر اوّل و ضم ثانی بمعنی امانت گذاشتن نوشتہ است و بکسر اوّل و فتح ثانی بمعنے طے کردن و راہ رفتن و پامال کردن از رشیدی و صاحبان مدار و مؤید کشف بضم اوّل و فتح ثانی بمعنی رفتن و پامال کردن نوشتہ اند و در جہانگیری برای ہمین معنی بکسر اوّل و ضم ثانی نوشتہ و نیز صاحب مدار بفتح اوّل و ضم ثانی نوشتہ است و بمعنی رفتن و پامال کردن و در برہان بکسر اوّل و ضم ثانی چیزے بامانت پیش کسی گذاشتن و بمعنی قناعت کردن و پائمال کردن و بکسر اوّل و فتح ثانی بمعنی طے کردن و راہ رفتن و بایمعنی بفتحتین نیز آمدہ و بضمتین بمعنی بانتہا رسانیدن و تمام کردن و خان آرزو در سراج نوشتہ کہ سپردن پیش مؤلف بضم سین و کسر آن اختلاف لہجہ است و ہمچنین بای فارسی کہ بعضے مضموم خوانند و بعضے مفتوح و بمعنی اصلی تفویض و تسلیم ست و بمعنی توکل و فروتنی مجاز و نیز بمعنی طے کردن حقیقت و بمعنی پائمال مجاز ست۔

سپری شدن بکسر اوّل و فتح ثانی طے شدن و گذشتن و تمام گشتن۔

سپستان بفتح اوّل در اصل سگ پستان بود کاف فارسی را بجہت تخفیف حذف کردند و آن ثمر درختی ست کہ بہ پستان سگ مشابہ باشد از رشیدی و در برہان بکسر تین۔

سپیدہ کنایہ از روشنی صبح و نام دوائے معروف از برہان۔

سپنجی سرای بکسر اوّل کلبۂ فالیزبانان و دشتبانان کہ بسیار سُست و بی ثبات باشد چرا کہ سہ و پنج کنایہ از سہ و پنج روز کہ مدت قلیل ست از سراج و کنایہ از دنیا نیز باشد۔

سپاری بکسر چیزیست کہ بپان خورند از مزیل الاغلاط فارسی۔

سپری بکسر اوّل و فتح ثانی بمعنی گذشتہ و آخر شدہ و بسر رسیدہ و ناچیز از مصطلحات و جہانگیری و برہان و مدار و مؤید و در سراج نوشتہ کہ سپری بروزن جگری یعنی طے کردہ شدہ و مجازاً بمعنی تمام و آخر مستعمل مشتق از سپردن۔

فصل سین مہملہ مع تای فوقانیہ

ستا بکسر اوّل امر از ستودن و بمعنے ستایندہ و نوعی از چادر باشد کہ آنرا شامیانہ نیز گویند و نام لحنی ست از موسیقی و بمعنی طنبورہ کہ سہ تار داشتہ باشد درین صورت مخفف ستار ست و بمعنی سہ پیالۂ شراب کہ بر نہار بنوشند از لطائف۔

ستر نج دو سہ غلہ باہم آمیختہ را گویند از جہانگیرے۔

ستاخ بکسر اوّل و خای معجمہ شاخ درخت کہ بس لطیف و نازک رستہ باشد و بمعنی مطلق شاخ ہم آمدہ از سراج۔

ستد بکسر اوّل و فتح ثانی صیغۂ ماضی بمعنی گرفت و باید دانست کہ دال ساکن و ماقبل مفتوح کہ علامت مضارع ست سوای این سہ صیغۂ ماضی در ہیچ ماضی نیامدہ یکے زد دوم آمد سوم ستد۔

ستارۂ سحر و ستارۂ صبح ستارۂ زہرہ کہ در آخر شب طلوع کند و گاہی بوقت شام نمایان میشود و بمعنی آفتاب نیز نوشتہ اند۔

ستور بفتحتین استعمال این لفظ بر گاؤ و اشتر و اسپ یا از جہانگیری و برہان و سراج و مدار و مؤید و کشف۔

ستبر بکسر اوّل و فتح فوقانی و سکون موحدہ ضد باریک گندہ و غلیظ و سطبر معرب ہمین ست از برہان و سراج۔

ستخر بکسر اوّل و فتح فوقانی و سکون خای معجمہ بمعنی تالاب ست از برہان و سراج۔

ستر بفتح در عربی بمعنی مستور و در فارسی

مخفف ستار و بکسرتین بمعنی وزن پانزده مثقال از لطائف و برهان۔

ستر بالکسر بمعنی پرده و بالفتح مصدرست بمعنی پوشیدن و بفتحتین در فارسی مخفف استر که بهندی خچر گویند از سروری و مؤید و سراج

ستّار بالفتح و تشدید پرده پوش و یکی از اسمای الهی ست لوطیان و مقامران نظر بافعال ذمیمهٔ خود خدای تعالیٰ را بیشتر باین اسم یاد می کنند۔

ستیز بکسرتین و یای مجهول جنگ و خصومت و خشم و ناسازگاری و امر باین معنی هم هست

ستایش بکسر اول و چهارم بمعنی ثنا و مدح و دعا و شکر و نعمت از برهان۔

ستیهش بکسرتین جنگ و ستیزه از برهان و کشف۔

ستاک بکسر اول و کاف عربی شاخ نو رسته و نازک از درخت از جهانگیری و برهان و سراج۔

سترگ بضمتین بمعنی بزرگ و کلان از سراج و مدار۔

ستام بکسر اول زیوریست که خاص باسپ تعلق دارد از کشف و برهان و سراج۔

ستازن بکسر ستار نواز چه لفظ ستا مخفف ستارست و بمعنی سیخ کباب که سه شاخه باشد

ستدن بکسر اول و فتح ثانی گرفتن از چراغ هدایت باید دانست که ازین مصدر سوای یک صیغهٔ ماضی که ستد باشد دیگر افعال

مشتق نشده است۔

ستودن بکسر اول و ضم اول هر دو بمعنی مدح کردن از سروری و برهان و جهانگیری و مؤید و در سراج اللغات نوشته که ستودن بکسر اول صحیح ست چرا که ستایش حاصل بالمصدر ستودن ست دلالت بر کسره دارد۔

ستودان بضمتین گورخانه و مقبره گبران و آن خانه باشد که آتش پرستان تابوتهای مردگان را در آن خانه نهند از برهان و سراج و رشیدی و کشف۔

ستاره شمردن بیدار ماندن همه شب از برهان۔

ستیهیدن بکسرتین ستیزه کردن

ستردن بضمتین موی تراشیدن از از برهان و مؤید و کشف و در جهانگیری بکسر اول و ضم ثانی۔

سترون بفتحتین و سکون رای مهمله و فتح واو بمعنی زن عقیمه که بهندی بانجه گویند و وجه تسمیه اینست که ستر بفتحتین حیوان معروف که آنرا خچر گویند و لفظ ون کلمهٔ تشبیه ست چون از حیوان مذکور توالد و تناسل نشو و پیدایش او از خر نر و اسپ ماده باشد لهذا بدین اسم مسمی گشت اگرچه معنیش از مؤید و کشف ثابت شده مگر وجه تسمیه باین تصریح از استقرای فقیر مؤلف ست و اندکی در برهان و سراج یافته۔

ستون بضمتین معنیش معروف ست

از برهان۔

ستان بکسر بمعنی آستان و جای نمو چیزها چون درگلستان و گاهی این لفظ را بمعنی مطلق جا نیز استعمال کنند چون شبستان و دبستان و بمعنی کسیکه پشت خوابیده باشد که بهندی چت گویند بکسر جیم فارسی که بمعنی صبر و بی طاقت و از جهانگیری و مصطلحات و غیره۔

ستوده بکسر مدح کرده شده از رشیدی

ستوه بضمتین بمعنی تنگ آمده و ملول و عاجز و بازمانده و بمعنی مصدر نیز آمده از مؤید و سراج و کشف و برهان۔

ستنبه بکسر اول و فتح ثانی و سکون نون و بای موحده بمعنی صورت مکروه و نام دیو که بخواب ترساند از لطف و برهان۔

ستاره نام ساز که آنرا ستار نیز گویند از بهار عجم و بمعنی بخت و طالع از مصطلحات و بمعنی شمسهٔ قبای رنگین که معماران بر سقف منازل میسازند از شرح خاقانی۔

ستوقه بفتح اول و ضم ثانی و فتح قاف معرب سه ته که بمعنی درم ناسره است از منتخب و قاموس۔

ستّه بالکسر و تشدید بمعنی شش از منتخب بکسر اول و تخفیف تا و های ملفوظ و در فارسی بمعنی درم ناسره و این در اصل سه ته بود چرا که بر دو جانب آن دو ته نقره باشد

ودرمیان یک تہ مس باشد ستوقہ معرب اینست از شرح نصاب ۔

ستی بفتح اول ویای معروف بمعنی فولاد وآہن ونوعی از نیزہ وسنان وبکسر زن نیک وخاتون از لطائف برہان ۔

فصل سین مہملہ مع جیم عربی

سجا بفتح عنوان کتاب نامہ گویند از برہان

سجایا بالفتح خوہا وعادتہا جمع سجیہ از منتخب

سجیات بفتح اول وکسر جیم وتشدید یای تحتانیہ ودر آخر تای فوقانی خصلتہا وعادتہا

سجع بالفتح آواز طیور خوش آواز مثل بلبل وقمری وغیرہا ونیز لفظیکہ در آخر فقرہ نثر واقع شود ومناسب آن در آخر فقرہ دیگر نیز یک لفظ واقع شود بیان این مدعا بعبارت دیگر سجع در لغت آواز قمری و باصطلاح عبارت از برابر بودن دو لفظ اواخر فقرتین ست چنانکہ ہر آواز قمری موافق یک دیگر میباشد اینجا کلمات اواخر فقرتین را بر حسب موافقت ہمدیگر سجع گفتند وسجع سہ قسم بود سجع متوازی برای مہملہ و مطرف بتشدید را ومتوازن سجع متوازی موافق بودن دو لفظ بحرف روی ووزن وعدد حروف چون گل ومل وبہار ومزار وصوے ودوری وصبوری ومخموری ومنظر وشاکر وسجع مطرف موافق بودن دو لفظ بحرف روی فقط ودر وزن وعدد حروف مختلف چون وقار واطوار ومال ومثال وبود ووجود وسجع متوازن موافق بودن دو لفظ در وزن وعدد حروف واز روے مختلف چون اعمار وارزاق و مراتب ومراسم وتحریر وتسوید پس سجع متوازن بہ نسبت سجع متوازی ومطرف مستحسن ومرغوب نیست بدانکہ اطلاق لفظ قافیہ در نظم میکنند آنچہ بصورت قافیہ در اواخر فقرات نثر باشد آنرا سجع گویند واواخر آیات قرآن مجید را کہ بصورت قافیہ باشد فواصل خوانند واحد را فاصلہ نامند از کتب لغت ورسائل تحقیق کردہ شد ۔

سجف بکسر اول وسکون ثانی پردہ وبمعنی پردہ فرو ہشتن از منتخب ۔

سجاف بکسر اول بدون نون آنچہ بر اطراف جامہا دوزند وسنجاف بالفتح ونون چنانکہ مشہور ست خطا باشد از بہار عجم ومزیل الاغلاط ۔

سجیل بالکسر وتشدید جیم مکسور وتحتانی معروف معرب سنگ گل وآن نوعے از سنگ خام ست از شرح نصاب ۔

سجل بکسرتین وتشدید لام چک یا مہر ونامہ کہ بمہر ودستخط قاضی درست شود وقبالہ شرعی ومحکمنامہ قاضی وبالفتح وسکون جیم دلو بزرگ پر آب از صراح ومنتخب و کشف وبہار عجم ولطائف ۔

سجال بکسر اول دلوہا جمع سجل ومصدر از باب مفاعلہ باہم فخر کردن در آب غورانیدن در اشدن وجز آن از منتخب

سجنجل بکسر اول وفتح ہر دو جیم بمعنی آئینہ واین لفظ رومی ست از منتخب ۔

سیچقان ئیل بالفتح نام سال اول از دوازدہ سال کہ نزد ترکان مقررست بمعنی سال موش چہ سیچقان در ترکی موش را گویند وئیل بمعنی سال ۔

سجین بالکسر وتشدید جیم مکسور زندان سخت وکتاب کہ اعمال شیاطین ومجرمین دران مسطور ست یا موضعی ست کہ دروے نامہای فجار وکفار بود ووادی ست در جہنم وسنگی سختی ست در طبقہ ہفتمین زمین از منتخب ولطائف وصراح ۔

سیچقان بالفتح وسکون جیم فارسی وقاف در ترکی موش را گویند از لغات ترکی نوشتہ شد ۔

سجن بالکسر بمعنے زندان وقید خانہ از صراح

سجاوندی کردن کنایہ از منتقر کردن از مصطلحات ۔

سجادہ بالفتح وتشدید مصلی از صراح ومدار وبہار عجم ومؤید ودر سرورے و کشف اللغات بالضم وبالفتح وصاحب مزیل الاغلاط فقط بالضم نوشتہ ۔

سجدہ در بہار عجم وکشف بالفتح وبالکسر ودر مزیل الاغلاط فقط بالفتح ودر منتخب وصراح بالکسر نوشتہ وگفتہ کہ نام سورہ قرآن مجید

سجده بالفتح ست۔

سجیه بفتح اول وکسر ثانی وتشدید تحتانی خصلت وعادت از منتخب وکشف۔

سجود صمدی در اصطلاح کشتی گیران سجده که بوقت آغاز کشتی یا بعد اتمام آن کنند از شرح محل کشتی۔

سجاوندی کتابی در علم قرأت که در ان علامات اوقاف نقلهای ملا گذارند از مصطلحات۔

فصل سین مهمله مع حای مهمله

سح بالفتح و در آخر جیم خراشیدن و پوست باز کردن و بیماریست که از خراش روده بهم رسد از منتخب۔

سحوج بضمتین و در آخر جیم خراشیده شدن جلد۔

سحور بفتح اول وضم حای مهمله آنچه در رمضان بآخر شب خورند از کشف۔

سحر بالکسر افسون وجادو کردن و بفتحتین و بفتحتین وقت آخر شب زمان پیش از صبح از منتخب و بحر الجواهر و صراح و بعضی شارح نوشته که سحر آن وقت را گویند که ششم حصه از شب مانده باشد یعنی چهار پنج گهڑی شب باقی بود از لطائف۔

سحق بالفتح سودن وسائیدن از منتخب

سحیق بسیار سائیده شده۔

سحبان وائل بالفتح نام مردی فصیح و بلیغ از عرب که پدرش وائل نام داشت ولفظ وائل بواو وکسر همزه که حرف سوم ست

سحر حلال شعر وسخن فصیح و بلیغ که بمنزلهٔ سحر رسیده باشد و نام مثنوی از اهلی شیرازی که بدو بحر و قافیه مکرر بمعنی مختلف از برهان و لطائف۔

سحیل بالکسر و یای تحتانی مکسور بمعنی رشته از صراح۔

سحبان بفتح نام مردی بغایت فصیح و بلیغ از عرب۔

سحرگاهان الف و نون درین زائد ست چنانکه در روزگاران و بهاران از شرح ثقات۔

سحره بفتحات بمعنی ساحران واین جمع ساحر ست و سحرهٔ فرعون ساحرانیکه با موسی علیه السلام معارضه کرده بودند۔

سحنه بالفتح و حرف سوم نون بمعنی شکل و روی و صورت مردم از صراح و در منتخب بمعنی نرمی و تازگی پوست روی نیز نوشته

سحاءی بکسر اول بے نامه وآن در قدیم ریسمانی میبود که بر نامه می پیچیدند تا کسی غیر نکشاید حالا لفافه رواج دارد از منتخب وغیره آن۔

سحابی نام شاعر۔

فصل سین مهمله مع خای معجمه

سخت سا نام داؤ از کشتی که هندیان گهسا گویند۔

سخافت بفتح اول و حرف چهارم فا بمعنی تنکی که بفتحتین ست و سبکی که هند سنگینے ست و بمعنے کم ظرفی و بی عقلی از منتخب و صراح۔

سخرت بالضم استهزا کردن و تمسخر کردن۔

سخونت بفتحتین گرم بودن از منتخب

سخوط بفتح اول وضم ثانی بمعنی مکروه از لطائف که منقول از قاموس ست

سخط بفتحتین و خای معجمه خشم و غضب اثر مدار و مؤید و در منتخب بالضم و بفتحتین نیز و در صراح بالضم و بالفتح وسکون ثانی

سخف بالفتح سبک شدن و کم ظرف شدن از منتخب۔

سخیف تنک و سبک بمعنی تنک ظرف و جامهٔ اندک ریسمان و تنک بافته شده از منتخب۔

سخت جان بمعنی سنگدل و بیرحم

سخت خوردن تقدیع کشیدن بسیار از چراغ هدایت۔

سخت کمان پهلوان و تیر انداز زور۔

سخین بفتح اول وکسر ثانی بمعنے آب گرم و هر چیزی که گرم باشد۔

سختیان بالفتح چرم۔

سختن بالضم و فتح نیز بمعنے سنجیدن از مدار و برهان۔

سخن بفتحتین و بضم اول فتح ثانی و

بفتح اول وضم ثانی بهر سه وجه درست وگاهی اطلاق این لفظ بر شعر کنند از برهان و بهار عجم وکشف۔

سخون بفتح اول وضم ثانی بمعنی سخن و کلام از برهان۔

سختو بالضم وتای فوقانی نیز مضموم روده گوسپند را گویند که دران گوشت در برنج ومصالح پر کرده بروغن بریان کرده باشند از برهان ورشیدی وسراج اللغات ومصطلحات۔

سخت چاویده هرزه وپوچ از چراغ هدایت۔

سخت زه سخت کمان از لطائف وغیره۔

سخره بضم اول وسکون خای معجمه بر وزن مهره وسخره خوش طبعی وآنکه بر او استهزا وخنده کنند یعنی مسخره ودر فارسی بمعنے کار بے مزد که آنرا بهندی بیگار گویند از برهان ومنتخب وبهار عجم وجهانگیری ومدار وخیابان ومؤید

سخته بالضم بر وزن پخته وبالفتح نیز بمعنی سنجیده ووزن کرده شده از برهان و رشیدی وکشف۔

فصل سین مهمله مع دال مهمله

سداب بضم اول ودر آخر بای موحده گیاهیست باشد مثل پودینه از برهان ومؤید وجهانگیری ودر مدار وکشف وبحر الجواهر بفتح اول وگویند که برای اسقاط حمل بکار آید وبرای خواندن سحر وافسون نیز بکار آید

سداد بفتح اول راستی ودرستی در کردار وگفتار وراست ودرست شدن از مدار ومنتخب ولطائف وکشف وصحاح و بضم اول بایمعنی چنانکه مشهور شده غلط ست چراکه سداد بالضم مرضی ست که آن منفذ بینی وسینه بسته شود۔

سد بالفتح وتشدید دال بمعنی حائل و مانع میان دو چیز وبند کردن واستوار شدن چیزی از صراح ومنتخب۔

سدید راست ودرست ومحکم واستوار از منتخب۔

سدیر بکسر وبفتح نام قصر که نعمان بن منذر برای بهرام گور ساخته بود از منتخب وبرهان۔

سدر بفتح اول وکسر دال بمعنی حیران که چشمش از حیرت باز ماند وبفتحتین تیرگی چشم که باگرانی وگردش سر پیدا آید وبکسر اول وسکون دال کنار که میوه معروفست

سدس بالضم وبضمتین ششم حصه از منتخب ومؤید۔

سدیس بفتح اول گاو وگوسپند واسپ پنج ساله واشتر هشت ساله از شرح نصاب

سدق لفظ ترکیست بمعنی ترکش از مصطلحات۔

سدوم بفتح اول وواو معروف نام قاضی شهر لوط واو فتوی بلواطت داده بود ومجازاً حاکم ظالم را نیز گویند ونام قریه از قریهای قوم لوط از برهان۔

سدیو نام دیویست که انگشتری حضرت سلیمان علیه السلام برده بود از لطائف و نام برهمنی۔

سده بفتحتین در فارسی نام جشنے از جشنهای مغان که بروز دهم ماه بهمن باشد وبالضم وتشدید دال در عربی بمعنے آستانه وبمعنی گره مانند چیزے که در رود ویا در رگها درآید وراه آنرا بند نماید از برهان ولطائف وصراح ورشیدی وغیرآنها ودر سراج گوید که سده بفتحتین دهم روز بهمن چون درین روز عدد فرزندان آدم که کیومرث عبارت از انست بعدد صد رسیده لهذا روز جشن مقرر شده ولفظ صد در اصل سد بسین مهمله است که حالا بصاد مشهور شده۔

سدنه بفتحتین ونون نیز مفتوح بمعنے دربانان وخادمان واین جمع سادن ست از منتخب وکشف وبحر الجواهر

سدره بالکسر بمعنی درخت کنار ودر کنارست بالای آسمان هفتم وآنرا سدرة المنتهے گویند وحد رسیدن جبرئیل علیه السلام همان جاست از منتخب ولطائف وغیرها۔

سدرة المنتهی بالکسر درخت کنار ست بر فلک هفتم که منتهای اعمال مردم ونهایت رسیدن علم خلق ومنتهای رسیدن جبرئیل علیه السلام است وبعضے

از ان نگذشته مگر پیغمبر ما صلی الله علیه و آله وسلم از منتخب و لطائف۔

سبدانی کنایه از سبز رنگ۔

فصل سین مهمله مع راء مهمله

سر بالفتح امر از سرائیدن و بمعنی خانه از رشیدی مؤلف گوید آنکه فقط لفظ سرا بمعنی مسافرخانه در مردم مستعمل ست ظاهرا درست نباشد بجای آن مهمانسرا باید گفت بالفتح و تشدید در عربی بمعنی نرمی و راحت لیکن باین معنی در آخر همزه است فارسیان بدون همزه نیز آرند۔

سرو رعنا بمعنی سرو خوشنما و آراسته چرا که رعنا بمعنی زن خویشتن آرا باشد و گاهی مراد ازین معشوق بود و سرو رعنا بمعنی سرو دو رنگ نیز نوشته اند۔

سر در هوا بمعنی مشتاق و پریشان و آواره

سراپا بمعنی خلعت و بمعنی تمام از اول تا آخر و وصف تمام اندامهای معشوق۔

سراء و ضراء بفتح سین و تشدید راء و واو عاطفه و فتح ضاد معجمه و تشدید راء هر دو لفظ در اصل بالف ممدوده است بمعنی راحت و رنج مگر فارسیان بجهت تخفیف بالف مقصوره خوانند از خیابان۔

سر تنها باضافت یکه و منفرد از مصطلحات

سرخاب بالضم طائر معروف که بر کناره آبها نشینند وجه تسمیه آنکه ماده اش بخلاف طیور دیگر بوقت معهود حیض کند از مصطلحات

و نام فنی از فنون کشتی و آن دست که حریف را انداخته بر زمین زدن ست و بمعنی گلگونه و غازه و بمعنی شراب و نام رود و لیست در نواحی کابل و نام کتابی در علم رمل و نام پسر رستم که او را سهراب هم نام ست از برهان۔

سرکوب بلند تر از امثال و بمعنی دمدمه که از چوب و سنگ و گل جای را بلند سازند برای جنگ قلعه از برهان۔

سرشیب بمعنی سرنگون۔

سرمه چوب میل سرمه۔

سرب بشکستین و بای موحده بمعنی رانگ که بهندی سیسا گویند که از ان گولیهای بندوق سازند از مدار و شرح نصاب۔

سرحساب بمعنی آگاه و خبردار از مصطلحات۔

سراب بفتح آنچه در ایام گرما مسافر تشنه را تابش آفتاب ریگ صحرا از دور چون آب نماید و گاهی در شب ماهتاب نیز همچنین می نماید از منتخب و لطائف و بهار عجم و صراح و غیرها و بضم خواندن خطاست۔

سرداب بالکسر معرب سردابه بالفتح خانه که در زیر زمین سازند تا در گرما بآن پناه برند و آب در آنجا نگاه دارند تا سرد ماند از برهان و مؤید۔

سرانديپ در آخر بای فارسی بطرف جنوب هندوستان جزیره ایست که آنرا سیلان نیز گویند و آن قریب خط استوا است و شهری در ان جزیره واقع واست و آنرا نیز سراندیپ نامند و بهندی سراندیپ را سنگلدیپ نیز گویند از سراج و خیابان۔

سریرت راز و آنچه پنهان کرده شود از منتخب و صراح و در شمسی مجازاً بمعنی خصلت و طبیعت۔

سرعت بالضم بمعنی شتاب و مولانا یوسف بن مالغ در شرح نوشته اند که فی الحقیقت معنی سرعت شتاب نیست زیرا که شتاب ترجمه عجلت ست و بمعنی سرعت زود کردن و کاری ست و فرق میان سرعت و عجلت آنست که سرعت عمل بسیار کردنست در زمان اندک و عجلت که شتاب باشد کردن کاری ست پیش از هنگام لیکن هر دو بجای همدیگر مستعمل میشوند و در منتخب ست که سرعت شتاب کردن بکاری در اول وقت و آن محمود ست و عجلت شتاب کردن پیش از وقت و آن مذموم ست۔

سرادقات بالضم سراپرده ها و خیمها از منتخب و صراح۔

سرشت بکسرتین خمیر و طینت و آمیختگی و خلقت و مجازاً بمعنی طبیعت از مدار و مؤید و جهانگیری و برهان و سروری و لطائف و کشف و صراح۔

سرایت بکسر اول بمعنی تاثیر و در رفتن بود اثر کردن چیزی در چیزی از لطائف و منتخب و در صراح در گذشتن از چیزی۔

سر انگشت بکاف اضافت مستعمل ست و سوای این لفظ سر باکثر جا بکاف اضافت آمده است از بہار عجم۔

سر دست بفتح اوّل و بکسر رای مہملہ فی الفور و چالاکی و بلا اضافت بمعنی حقیر و کم عیار و نام چوب دست قلندران از مصطلحات۔

سرقت بفتح اوّل و کسر رای مہملہ و فتح قاف بمعنی دزدی کردن از منتخب و غیر آن۔

سرپرست بمعنی خادم۔

سرمہ مشت سرمہ کہ بشوخی و رعنائی در چشم کشند۔

سرم دست آنکہ دست او از کار بسیار کردن از آبلہ خراشیده باشد ہر سہ اصطلاح از مصطلحات۔

سرخ بت بالضم نام بت و رخ حنجرہ و نام معشوق از شرح خاقانی۔

سراج بکسر اوّل چراغ و آفتاب و بالفتح و تشدید را بمعنی زین فروش و زین ساز از منتخب و لطائف۔

سرج بالفتح زین کہ بر پشت اسپ نہند از منتخب و شروح۔

سرتاج گیسو و پوش زنان از مصطلحات

سرقوچ بقاف و واو معروف و جیم فارسی نام داو از کشتی۔

سرح بفتح اوّل و سکون را و مہملہ و حای مہملہ بمعنی ستور چرنده و چریدن و بچرا گذاشتن و درختان بلند از صراح و منتخب و بمعنی آسانی نیز آمده۔

سر لوح نقش و نگار کہ بورق اوّل کتاب کنند۔

سرمد ہمیشہ و دائم از منتخب و صحاح و لطائف و صراح۔

سرود بضمتین و واو مجہول معروف و بہر دو درست بمعنی نغمہ و سماع یعنی راگ از برہان و جہانگیری و مؤید۔

سرد بالفتح بمعنی زره۔

سر آمده بمعنی بہتر و ممتاز و سردار و صیغہ ماضی بمعنی تمام شد۔

سر بند کو پہ بند از چراغ با ایست و بمعنی اختتام و آگاہی را نیز نوشتہ اند۔

سرو آزاد سروی کہ یک شاخ باشد و راست رستہ بود از رشیدی و کشف و برہان و بعضے از ثقات نوشتہ اند کہ آزاد صفت سرو ازین سبب ست کہ سرو در اخزان نمی باشد گویا کہ سرو از تغیر خزان آزاد ست بخلاف دیگر درختان۔

سرخ بید نوعے از ہفتہ بید ست از سروری و برہان۔

سرواد بالفتح و حرف سوم واو کلام منظوم و افسانہ از برہان۔

سر بند بمعنی عہد و عصر و محاوره گویند کہ فلان کار در سر بند فلان پادشاه واقع شد۔

سرکمند جای پناه و جائے محافظت و سبب نجات و دیر از مصطلحات۔

سر فلانی می جنبد یعنی زنده است و اعتبار دارد از مصطلحات۔

سرخ اسو و نام بزرگی۔

سر بالفتح فکر و خیال و زور و قوت و سردار و مقدم و تخیل و خواہش چیزے و بمعنے فوق و زبده و خلاصہ و در عربی بالکسر و تشدید بمعنی راز پوشیده از برہان و منتخب و صراح۔

سرشار حرف سوم شین معجمہ بمعنی لبریز و معنی ترکیبی آن از سر ریزنده است چہ شار بمعنی ریختن باشد و نظیر این آبشار ست و ظاہر ست چون ظرفے کمال پُر می شود آنچہ دران باشد از سرش میریزد بعضے مردم کہ ہر دو شین معجمہ گویند خطا ست از رشیدی و سراج و برہان۔

سریر تحت داو رنگ و سریر فعیل بمعنے مفعول ست مشتق از سر بالفتح کہ بمعنے برید نست پس باعتبار بریدن و تراشیدن چوب تخت را سریر گویند از شرح نصاب و سریر نام قلعہ نیز ست کذا فی البرہان۔

سرد مہر بے محبت و بی رحم۔

سرائر بکسر ہمزه کہ حرم چہارم ست نہانہا و رازہا و این جمع سریر ست۔

سرو کار بمعنی خواہش و کار چہ لفظ سر بمعنی میل و خواہش ست۔

سرطلبدار نوعی از جلد کتاب و قرآن کہ پیچی دار باشد۔

سرچشمه آنکه از کسیکه فخر دیگران و مبتدای امری باشد۔
سرخر با مناقات محمل و بر همزن کار بمعنے کرانجانی که بر جای خود در مجلس نشیند و نیز چوبیکه سر خر بدان بدوخته بر کنارهٔ فالیز گذارند از مصطلحات۔
سرعشر بضم عین مهمله ده آیت که بوقت بسم الله باطفال نوشته تبرکا سبق دهند از مصطلحات و در برهان نوشته که بفتح عین مهمله نقشی و نشانی که در حاشیهٔ قرآن بر هر ده آیت کنند۔
سرسبز بمعنی جوان و بمعنے فائق و بهتر و خوش و خرم و آباد۔
سرتیز هر شی نوکدار و نیز مجاز ابمعنے سرکش و جنگجو۔
سروناز بمعنی سرو نورسته که شاخهای آن بهر سو مائل باشد از برهان و بهار عجم و مؤید۔
سرانداز معروف مقنعه و بناز و نخوت خرامنده از مصطلحات۔
سرخس بفتحتین و خای معجمه و سین مهمله شهریست عظیم در خراسان از منتخب و سراج۔
سرشش بکسرتین چیزیست چسپنده معروف از مؤید و برهان۔
سرنخش بمعنی حصه و بمعنی حصهٔ کلان از برهان و شرح سکندر نامه۔
سرجوش شوربای و مثل آن که در اول جوش از سر دیگ دارند یا شراب و گلاب و مثل آن که باول جوش بگیرند و آن خلاصه باشد

از برهان و رشیدی وغیره و بمعنی هر چیز صاف و خلاصه از مصطلحات۔
سرخوش کسیکه از نشهٔ شراب خوش حال باشد و کسیکه مستی او باعتدال باشد از برهان وغیره و در سراج نوشته که مستی چند مرتبه دارد اول سرخوش بعد از ان تر دماغ بعد از ان سیه مست بعد از ان خراب۔
سروش بفتحتین نام جبرئیل علیه السلام و هر فرشته که پیغام خیر آرد و نام روز هفدهم از هر ماه شمسی از برهان و جهانگیری و مدار و سراج۔
سرآغوش بمعنی گیسو پوش زنان و آن مانند کیسهٔ طویل باشد که گیسو را در میان آن می اندازند و بر آن نقش و نگار از زر و جواهر میکنند و بایعے سرآغوج بجیم نیز آمده و این طریقه مخصوص زنان ولایت ست و در دیاکی باشد که مانند دام بافته باشد از رشیدی و برهان و شرح و مصطلحات
سرطراط بکسرتین و هر دو طای مهمله نیز بمعنی یالوده از شرح نصاب۔
سرخط بمعنی تعلیم خوشنویسان و خط یادداشت روز نوکری۔
سراع بکسر اول شاخهای تازهٔ درخت انگور و این جمع سرع ست که بالفتح باشد از منتخب و صراح۔
سریع شتاب کننده و جلد و نام بحری از عروض که وزنش اینست مفتعلن مفتعلن

فاعلان چون درین بحر اسباب بیشتر اند او تاد زود تر گفته شود۔
سراغ بضم اول و غین معجمه نقش پی و نشان پای آدمی وغیره و مجاز ابمعنی تلاش و این لفظ ترکی ست۔
سری صاف نام نوعی از جامهٔ سفید که باریک باشد مائل بعفص۔
سرشف بالفتح و شین معجمه نیز مفتوح تخمیست زرد که از ان روغن گیرند بهندی سرسون نامند از برهان و مؤید۔
سرزلف کنایه از زلف از مصطلحات و در برهان بمعنی ناز و عشوه و عتاب۔
سرمشق قطعهٔ نوشتهٔ خوشنویس که بعرف آنرا تعلیم گویند از بهار عجم و چراغ هدایت۔
سرادق بضم اول و کسر دال سراپرده و شامیانه از مدار و مؤید و منتخب و بعضے نوشته که این معرب سراپرده است و این قول جای تامل ست۔
سروق بفتح اول و ضم ثانی بسیار دزدی کننده۔
سرمق بفتح اول و ثالث معرب سرمه تره که آنرا بهندی بتهوا گویند از مدار و مؤید۔
سرشک بکسرتین قطرهٔ آب چشم که آنرا اشک نیز گویند و بمعنی مطلق قطره نیز آمده از برهان و سروری و مؤید و بهار عجم وغیرها
سرهنگ سردار لشکر و پیشرو لشکر و

هراول و بمعنی نقیب چوبدار نیز آمده و بمعنی پهلوان و کوتوال نیز و وجه تسمیه آنکه سر بمعنی سردار وامیر و هنگ بمعنی سپاه ست از برهان و جهانگیری وسراج و رشیدی و بهار عجم۔

سرمانک نام بازی معروف که کودکان بازند بهندی دائی مچونا گویند از برهان و سراج۔

سرچنگ بفتح اول و فتح جیم فارسی و سکون نون و کاف فارسی دست را بزور بر سر کسی زدن از شرح الشعرا۔

سردرگ بمعنی خیال و پروا۔

سراویل بفتح شلوار و پاجامه درین لفظ اختلافست نزد بعضی عربی ست و پیش جمعی عجمی گروهی واحد گویند و طائفهٔ جمع دانند فقیر مؤلف گوید که سراویل جمع و معرب ست که بمعنی واحد مستعمل گردید ظاهر اور اصل شلوار بود که مرکب ست از شل که بفتح شین معجمه بمعنی ران است کذا فی البرهان و وار که کلمه بمعنی لائق باشد پس لام را براء مهمله و راء مهمله را بلام بدل کردند شروال حاصل شد بعدهٔ معرب کردند بقاعدهٔ تعریب شین معجمه را بسین مهمله بدل نمودند و اول را کسره دادند چرا که وزن فعلال بفتح در کلام عرب نیامده الاخزعال سروال شد چون جمع کلمهٔ خماسی که رابع آن مده باشد بر وزن فعالیل مے آید ازین جهت جمع سروال سراویل آوردند مگر این لفظ جمع در محاورات بمعنی واحد مستعمل شدهاست چنانکه لفظ حور که جمع حوراست بمعنی واحد مستعمل شد از جهت فارسیان الف و نون جمع کرده حوران گویند۔

سرافیل نام فرشته که مقرب خداست و حامل صور۔

سرحلقهٔ عقل کنایه از عقل اول۔

سرمل نام سرداری از مغلان۔

سرمای گل سرمای خفیف که در ایام شگفتن گل سرخ یعنی گلاب میباشد از شرح قران السعدین و مصطلحات۔

سرغول باضافت شکلیست بر فلک بصورت مردی که برپای چپ خود استاده و پای راست برداشته و دست راست برسر نهاده و بدست چپ سردیو خون چکان بموی سر گرفته۔

سربال بکسر و حرف سوم باے موحده پیراهن و هرچه پوشیده شود از منتخب۔

سرسام مرضی باشد که در دماغ ورم پیدا شده خلل بدماغ ظاهر میگردد و این مرکب ست از سر که بمعنی راس و سام که بمعنی ورم باشد از شرح قانون و رشیدے و نوشته اند که صاحب این مرض از روشنی ایذا یابد و بی آرام شود۔

سرانجام بمعنی عاقبت و پایان کار و اینکه گویند کار سرانجام نمودند یعنی باخر رسانیدند نه آنکه سرانجام بمعنی اسباب و سامان باشد از رشیدی وغیره و در سراج اللغات نوشته که سرانجام بمعنی عاقبت و آخر هر چیز و مجازا بمعنی سامان چون سامان و سبب هر چیز موجب باخر رسیدن و تمام شدن آن چیز ست لهذا مجازا بمعنی سامان هم آمده

سرتشیم بکسر تین و فتح شین معجمه بزیادت میم بمعنی سریش که بکار کمانگران آید از رشیدی و سراج۔

سردم بفتح اول و فتح دال نام شخصے که بسیار بدآواز بود۔

سرگرم بمعنی مشغول و در چراغ هدایت بجد در کارے مشغول شونده و بمعنے مست نیز آمده۔

سرت گردم بفتح کاف فارسے بمعنے قربانت شوم از بهار شربت وغیره۔

سرگرم بضم کاف فارسی بی ابتدا و بی انتها۔

سرم بالضم و در عربی دهان روده که مخرج ثقل ست از منتخب و صراح و سرم بکسر اول و راء مهمله مفتوح لفظ ترکی ست بمعنے دوال خراشیده و پوست خراشیده از مصطلحات۔

سرمهٔ چشم بهای هوز موقوف شخص سرمه بچشم کشیده از مصطلحات۔

سرطان بفتحات اول و ثانی و ثالث جانوریست در جوها و تالابها برابر خوک متوسط مشابه بشکل عنکبوت آنرا بهندے گنگچه گویند بکسر اول و رفتار آن گاهے راست باشد بطرف سر و گاهی کج باشد یعنی بطرف عقب رفتار میکند و نام برج چهارم

از بروج آسمان زیرا کہ آن برج بشکل سرطان ست و آن خانۂ قمر و مدت ماندن آفتاب را دران برج در فارسی نیز نامند و نام ورم سوداوی کہ سخت باشد و ہر روز بزرگتر شود و گاہی سرخ و سبز مثل دست و پای سرطان دران ظاہر باشد از بحر الجواہر و کشف و کفایۂ منصوری وغیر اینہا۔

سرون بفتح اول و ضم ثانی شاخ ہر حیوان و بضمتین سرین و کفل از برہان و جہانگیری و کشف۔

سرین بضم اول و کسر ثانی معروف است و گاہی این لفظ بمعنی طرف پائین انسان نیز آمدہ۔

سرشتن بکسرتین خمیر کردن یعنی چیز تر را در چیز خشک آمیختن از برہان۔

سرائیدن در جہانگیری بفتح اول و در مدار و مؤید و کشف بفتح و کسر اول و در برہان ضبط حرکت نکردہ بمعنی نغمہ۔

سرُدن بضمتین بمعنی سرائیدن از کشف و از برہان نیز بضمتین مستفاد ست چہ دران سرُد را بضمتین نوشتہ است از چراغ ہدایت۔

سرحان بالکسر و حای مہملہ بمعنی گرگ درندہ از لطائف و شروح نصاب۔

سرقین بالکسر معرب سرگین از منتخب و رسائل معربات۔

سریان بفتحات اول و ثانی و ثالث رفتن چیزے در اجزاے چیزے از منتخب

سرای نعمان قصر خورنق کہ نعمان بن منذر بنا کردہ بود بغایت خوبی و نزہت

سر بر خط نہادن و سر بر خط فرمان نہادن اطاعت کردن از برہان۔

سرگران مست و متکبر و ملول از برہان

سر انگشتان عنابی کردن کنایہ بنگینے چیزی پرداختن۔

سر آوردن بآخر رسانیدن و تمام کردن از سراج۔

سر کردن شروع کردن و باتمام رسانیدن و کامل کردن و سلوک کردن و معاش نمودن از چراغ ہدایت وغیرہ۔

سرزدن ظاہر شدن۔

سر بر گردنگان اطاعت کنندگان۔

سر باز ماندن حیران ماندن۔

سرکہ فروختن ابرو ترش کردن۔

سرکہ جبین ترش رو و بدخلق۔

سرمہ خوردن گنگ شدن۔

سرمہ بگلو کشیدن کنایہ از گنگ شدن چون سرمہ بارد یابس ست گویند از کثرت خوردن آن آواز بند میشود۔

سر دادن گذاشتن و رہا کردن جانوران وغیرہ و آتش دادن بندوق و توپ را از شرح الشعرا۔

سرکنگبین ہمین سکنجبین کہ معروف ست چہ سک بالکسر بمعنی سرکہ و انجبین معرب انگبین۔

سر در چیزی کردن خود را بکشتن دادن و در طلب آن چیز از خیابان و در مصطلحات بمعنی سعی کردن در چیزی چہ سر بمعنی خواہش و طلب ست۔

سر نہادن خواب کردن۔

سر وا زدن اعراض کردن از مصطلحات

سر افتادن از حد متجاوز بودن از مصطلحات۔

سر آمدن آخر شدن و بمعنی کامل آمدن۔

سر بند کسے گرفتن از تہ کارش خبردار بودن از مصطلحات۔

سر پا زدن باضافت و فک اضافت بمعنی پشت پا زدن و بپا چیزے را رد کردن از مصطلحات۔

سرچین زبدہ و برگزیدہ دوست چین نیز ہمین معنی ست از مصطلحات۔

سر خاریدن توقف و بہانہ کردن۔

سر از چیزی بیرون آوردن از عہدۂ آن برآمدن۔

سرخ شدن در غضب شدن از مصطلحات۔

سر خانہ رساندن فن را بکمال رساندن و باصطلاح موسیقان آواز بلند را گویند۔

سر در کلاہ کسے نہادن تابع و منقاد او بودن از مصطلحات۔

سر دستی گرفتن امداد و اعانت نمودن۔

سر زده آمدن و رفتن بیخبر و ناگاه آمدن و رفتن۔

سر سخت خوردن باضافت سر بمعنے رسیدن صدمهٔ سخت از مصطلحات۔

سر سخن مقطوع الاضافت عنوان استان که آنرا بشنجرف مینویسند۔

سر فتیله چرب شدن کنایه از جماع از مصطلحات۔

سر جنبانیدن تحسین کردن و بمعنے امتناع از کارے نیز آمده۔

سر غلیان چلم حقهٔ تنباکو۔

سر کن بکاف عربی مضموم بمعنی سردار فوج از مصطلحات۔

سر نگرفتن موافقت نکردن و درنگرفتن صحبت۔

سر گوش گرفتن مطیع و منقاد شدن۔

سرو بضمتین و بواو معروف بمعنی مطلق شاخ حیوان و پارهٔ شاخ آهو وغیره که برائے دفع نظر بد بگلوی اطفال آویزند و بمعنی پیالهٔ شراب خوری از برهان و شرح خاقانی و بفتح اول و سکون را مهمله درخت معروف که راست میباشد۔

سر داشتن ترازو زیاده بودن یک پلهٔ ترازو از مصطلحات۔

سرواله بالکسر بمعنی شلوار از مصطلحات

سره بالضم و تشدید را در عربی بمعنی ناف و بفتحتین و تخفیف در فارسی بمعنی خالص و پاکیزه و خلاصه و برگزیده و بی عیب از کشف و شرح وخیابان و برهان۔

سراچه بفتح بمعنی خانهٔ کوچک از برهان و بمعنے خیمهٔ کلان و نام سازنوشته اند۔

سرپنجه بمعنی پنجهٔ دست و بمعنی زور و قوت و مجازاً بمعنے ظلم و تعدی و بمعنی مرد قوی دست که مشق زور پنجه رسانیده باشد و کنایه از مردم پرقوت و ظالم از برهان و بهار عجم و سراج و خیابان۔

سردابه بالفتح و حرف سوم دال مهمله و پنجم بای موحده ته خانه۔

سرخچه بضم جوششے باشد سرخ رنگ بیشتر براندام اطفال پدید آید از جهانگیری

سرخانه باصطلاح موسیقیان بمعنی آواز بلند و بمعنی منتهای چیزی از مصطلحات و بمعنی پایه و رتبه از بهار عجم۔

سرو پیاده سرو کوچک که بقدر قامت مرد پیاده بود و آن بسیار خوشنما باشد از چراغ هدایت و بهار عجم۔

سراینده بفتح و بکسر نغمه کننده از مؤید وغیره۔

سرفه بالضم و حرف ثالث فا جانورے است که درخت را سوراخ کند بمشابهت آن نام علتی ست که بعربی سعال و بهندی کهانسی گویند از سروری۔

سرقه بفتح اول و کسر ثانی و قاف بمعنی دزدی از مدار و کشف و صراح۔

سریه بفتح اول و کسر ثانی و تشدید تحتانی لشکری که زیاده از پنج کس باشد تا چهار صد کس و باصطلاح اهل حدیث لشکری که حضرت رسالت پناه خود بذات مقدس دران نباشد و بسرکردگی یکے از اصحاب فرستاده باشد و بضم اول و تشدید را مکسور و تشدید تحتانی بمعنے کنیزیکه برای جماع و تمتع باشد و این منسوب ست بلفظ سر بکسر اول بمعنی جماع باشد و این ضمهٔ سین از تغیرات نسبت است از منتخب و مؤید و لطائف۔

سریچه بفتح طائر معروف که بهندی ممولا گویند از برهان۔

سرزده یعنی بی خبر از چراغ هدایت

سرگزه و سرگزیه بالفتح و فتح کاف فارسے و زای معجمه جزیه که از کفار گیرند۔

سراسیمه بمعنی شوریده سر چه آسیمه بمعنی شوریده و پریشان و مدار از برهان۔

سراقه بضم اول و حرف چهارم قاف نام یکی از صنادید قریش از لطائف۔

سرین گاه بمعنی شقیقه غلط است صحیح سرون گاه بواو معروف است و سرون بفتح اول و ضم ثانی شاخ حیوان را گویند و سرون گاه موضعیکه از انجا شاخ حیوان برآید و آنجا را بعربی شقیقه و بهندی کنپٹی گویند شرح سکندر نامه از خان آرزو۔

سرون گاه بفتح اول و ضم ثانی جای رستن شاخ حیوان و آن هر دو طرف سر است

در عرض آنرا بعربی شقیقه گویند از شرح۔

سرگرده بفتح کاف عربی سرگروه و سردار۔

سراپرده بقلب اضافت بمعنی پرده سرای و بمعنی خیمه نیز مے آید۔

سر پوشیده بمعنی دوشیزه۔

سر سجده بهر نماز که بجای سجده نهند۔

سر زنده سر بزرگ چه زنده بمعنی بزرگ است

سرگذشته از جان سیر آمده و ترک سر گرفته این چهار را اصطلاح از مصطلحات۔

سر دستی بمعنی ماحضر یعنی انچه حاضر باشد و بمعنی چوبیکه قلندران در دست دارند از برهان و مصطلحات و چراغ هدایت۔

سر کوبکی فرومایگی و بیقدرے دهقان از برهان۔

سرنای بالضم بمعنی شهنائی و این مخفف سورنائیست چه سور بمعنی شادیست از برهان و سراج و بهار عجم۔

سرو سهی سرو دو شاخه که هر دو شاخ آن راست رسته باشد چه سهی بکسرتین بمعنی راست از برهان و بهار عجم و رشیدی۔

سرکردگی بمعنی سرداری۔

سری بمعنی سرداری از برهان۔

سرخوشی سرور نشه شراب و بمعنی مستی باعتدال از برهان و بعضے بمعنی نیم مستی نوشته

سربازاری آواره بازار۔

سرکاری بمعنی داروغگی و سربراهے کار و مختاری و اهتمام بسرانجام امرے از چراغ هدایت۔

سربراهی درستی۔

سربابی بهر دو بای موحده عربی بمعنی اظهار بزرگی از شرح گلگشتی۔

سرپی بفتح اول و کسر راء مهمله و فتح بای فارسے بمعنی سرپا زدن که بهندی ٹھوکر گویند

سرگوشی در گوش کسے آهسته سخن گفتن

سرباری کسیکه بار بر سر نهاده باشد و بمعنی بار سر و بمعنی بار اندک که بر بالاے بار گذارند بعربی آنرا علاوه گویند از شرح و بوستان و سراج۔

سرائیلی مخفف اسرائیلی کنایه از سامری و دیگر کافران بنی اسرائیل۔

سرابیلی بفتح اول و کسر بای موحده چیز محنت از برهان۔

سرگره پیشانی ترش رو۔

سری سقطی بفتح اول و کسر راء و تشدید یا و فتح سین مهمله و فتح قاف و کسر طای مهمله نام بزرگی از منتخب۔

سرآوری بمعنی گرد آوری از مصطلحات۔

سرپرستی تیمار حال کردن۔

سر ماشی بمعنی جماع از مصطلحات

سرمه سلیمانی سرمه که چون بچشم کنند مخفیات عالم معائنه کنند از مصطلحات۔

فصل سین مهمله مع زای معجمه

سزکا بالکسر بمعنی شما چه سز بالکسر در ترکی بمعنی شما و لفظ کا مرادف کلمه با و سز و را در آخر کلمات ترکیه برای نفی آید چنانچه آت سز اسپ از مؤید و لغات ترکی۔

سزاول بفتح اول و ضم واو بمعنی محصل کنند و این لفظ ترکی ست۔

سزیده لائق و سزاوار۔

سست ریش بمعنی احمق۔

فصل سین مهمله مع طای مهمله

سطرلاب بضمتین همان اصطرلاب که سابق مذکور شد۔

سطوت بالفتح بمعنی قهر و بمعنی سخت گرفتن و حمله بردن از منتخب و کشف و صراح۔

سطح بالفتح و حای مهمله بام هر مکان که باشد و باصطلاح علم هندسه انچه طول و عرض دارد و بی عمق از شرح نصاب۔

سطیح بروزن فعیل در آخر حای مهمله نام قلعه از قلاع خیبر۔

سطر بالفتح نوشتن درسته و صف و سطر کتاب از منتخب و صراح۔

سطبر بکسر اول و فتح طای معرب ستبر بکسر اول و فتح تای فوقانی بمعنے کلفت و گنده و غلیظ

سطوع بضمتین بلند شدن از منتخب و کشف۔

سطل بالفتح و بالکسر آوندی باشد مثل طشت از برنج یا مس از مصطلحات و در منتخب و صراح طاس دسته دار۔

فصل سین مهمله مع عین مهمله

سعد موفا نیکبختی بسیار و نام ستاره مشتری

ونیز نوشته اند که نام مردیست که بسیار باسخاوت ووفا بود۔

سعد واسما بفتح اول وواو عاطفه وفتح همزه وسکون سین مهمله اول نام عاشق ودوم نام معشوقه که در عرب بوده اند۔

سعت بفتح وبکسر اول وفتح عین مهمله وبعده فوقانی فراخی وگنجایش از منتخب وصراح۔

سعایت بکسر اول وحرف چهارم تحتانی غمازی وبدگوئی از کشف وصراح۔

سعد ذابح منزل بست ودوم از منازل قمر وآن دو ستاره است که میان آنها دوری بقدر یک ذراع وبطرف یکی از ینها کوکبی ست خرد که آنرا گویا میخواهد که ذبح کند از منتخب۔

سعد بالفتح بمعنی نیک ونیکبختی ومنزل بست ودوم از منازل قمر وآن دو ستاره است بر هردو سرون جدی ویک ستارهٔ دیگر ست نزد آن هردو ستارهٔ مذکور که آنرا شاة سعد گویند بمعنی گوسپند او که این سعد گویا آن گوسپند را ذبح میکند وبهمین جهت آنرا سعد ذابح گویند ونام پادشاهی وبالضم بیخ نباتیست که بهندی ناگرموتها گویند از برهان ومنتخب وغیره۔

سعد السعود ستارهٔ مشتری ونام منزل بست وچهارم از منازل قمر۔

سعود بضمتین ستارگان باسعادت مثل زهره ومشتری وقمر وبفتح اول وضم ثانی منزل بست وچهارم از منازل قمر وآن سه ستاره است خرد بر دنبال جدی وکشف اللغات

شرح بعض کتب مرقوم شد۔

سعاد بضم اول نام زن محبوبه که در عرب بوده است۔

سعر بالکسر نرخ هر شئے که فروخته شود از مدار ومؤید۔

سعتر بالفتح گیاهیست که بزلف محبوبان تشبیه کنند وفقرا ازان نانخورش سازند وخشک کرده بدوا بکار برند وبفارسی اویش گویند ودر کتب طب بصاد نویسند تا بشعیر مشتبه نشود از منتخب وغیره۔

سعد اکبر مشتری۔

سعیر آتش افروخته وزبانهٔ آتش سوزان از منتخب ودر لطائف نام طبقهٔ چهارم از هفت طبقات دوزخ۔

سعترباز بفتح زنی که بآلت چرمی بازن دیگر جماع کند از برهان۔

سعال بضم اول بمعنی سرفه از منتخب۔

سعدان بالفتح نام موضعی از شروان۔

سعدین زهره ومشتری۔

سعفه بالفتح وحرف سوم فا قرحه باشد که بر سر پیدا شود ودر ابتدا بثرات متفرقه باشند ومتقرح شوند بعده خشک ریشه شود بهندی گنج گویند۔

سعی بفتح اول وسکون عین بمعنی دویدن میان صفا ومروه هفت بار واین هم از لوازم حج ست وشتاب کردن وکسب کار کردن از صراح ومجازاً بمعنی کوشش مردم

از بی اتفاقی بفتح اول وکسر ثانی گویند۔

سعدی شاعر معروف منسوب بسعد بن زنگی پادشاه شیراز ونام ایشان مصلح الدین۔

سعتری بالفتح بمعنی زنی که بآلت چرمین بازن دیگر جماع کند ومجازاً بمعنی شوخ وبدکار از برهان۔

فصل سین مهمله مع غین معجمه

سغب بفتحتین وبای موحده گرسنگی از شرح نصاب۔

سغد بالضم زمین نشیب که آب باران دران جمع شود ونام شهریست نزدیک سمرقند از برهان۔

سغراق بالضم قدح بزرگ وبفتح پیالهٔ مے وبمعنی مے نیز آمده ودر سراج ورشیدی نوشته که سغراق بفتح کوزهٔ لوله دار واین لفظ ترکی ست۔

سغبان بالفتح بمعنی گرسنه از شرح نصاب۔

سغبه بالفتح وبای موحدهٔ مفتوح بمعنی فریفته وچیزی چرب از لطائف۔

سغری بالفتح سخت روئی وحیائی از لطائف۔

سغدی بالضم منسوب بسغد نام زبانی از جملهٔ هفت زبان فارسی۔

فصل سین مهمله مع فا

سغها بضم اول وفتح فا جمع سفیه که

بمعنے نادانست۔

سفیداب اسرب سوختہ و آنرا البعض مرہم سفیدۂ کاشکاری گویند ظاہراً صحیح سفیدۂ کاسہ گریست چرا کہ اکثر بکار کاسہ گران و نقاشان و مرہم سازان مے آید۔

سفارت بکسر رسالت و پیغمبری از منتخب و صراح۔

سفید بخت خوش نصیب و نیک بخت

سفاہت بفتح فرومایگی و بیخردی و سبکی عقل از بہار عجم و خیابان و صراح و منتخب۔

سفت بالضم سوراخ و بالکسر بمعنی کتف و دوش از رشیدی و کشف و مؤید و مدار و در تجزی نیز بالضم نوشتہ و در برہان بالضم بمعنی دوش و بالکسر سطبر و محکم و دوش و در سراج اللغات از فرہنگ قوسی نقل ست کہ سفت بالضم بمعنی دوش۔

سفاح بکسر اول و در آخر مہملہ بمعنی زنا کردن و بالفتح و تشدید فا بمعنی مرد بسیار عطا و فصیح قادر بر سخن و بمعنی خونریز و لقب عبداللہ بن محمد اول خلیفہ از خلفای عباسی از منتخب و صراح۔

سفاد بکسر برجستن نر بر مادہ یعنی جماع حیوانات و بہائم از منتخب۔

سفید بکسر تین ابیض از کشف و رشیدی

سفوو بالفتح و تشدید فای مضموم بمعنی سیخ کہ آنرا بابزن نیز گویند از منتخب و صراح۔

سفر بالکسر کتاب و نامہ و بالفتح نوشتن و ہدا[illegible]

سفیدار بکسر تین و یای مجہول و معروف نیز درختیست کہ پوستش سفید باشد و ثمر ندارد و شاخہای نازک دارد کہ باندک باد در جنبش آید از سروری وغیرہ۔

سفیر رسول و پیک و قاصد از منتخب۔

سفتہ گوش غلام و کنیز و بمعنی مطیع از برہان و سراج۔

سفوف بفتح اول و ضم ثانی آرد بیختہ مطلقاً و خصوصاً از ادویہ از صراح و رسالہ ابن حاجب۔

سفک بفتح اول و سکون ثانی ریختن خون از منتخب۔

سفاک بالفتح و تشدید فا خونریز و قاتل از منتخب و کشف۔

سفرجل بفتحتین و جیم مفتوح میوہ بہی کہ آنرا بہ و آبی نیز گویند از منتخب۔

سفال بضم اول آوندگلی و خزف از مدار و مؤید و برہان و کشف و در جہانگیری بکسر و در سراج نوشتہ کہ سفال بضم و کسر ہر دو صحیح باشد۔

سفل بالکسر و بالضم بمعنی پستی از منتخب و شرح نصاب۔

سفول بضمتین بمعنی پستی و بزیر فرو شدن از منتخب و لطائف۔

سفائن بفتح اول و کسر چہارم کہ ہمزہ است جمع سفینہ بمعنی کشتیہا و بیاضہا۔

سفاہان بکسر نام شہر و نام پردہ از موسیقی از کشف و مؤید۔

سفیان بالضم نام دو کس از علمای حدیث

سفن بفتحتین پوست درشت از ماہی یا نہنگ وغیرہ کہ بر قبضۂ شمشیر وصل کنند تا گرفت خوب شود و بمعنی سوہان آہنی و بضمتین جمع سفینہ است کہ بمعنی کشتی باشد از کشف و منتخب و صحاح۔

سفقین بکسر اول و کسر تای فوقانی بر وزن مسکین نام ولایتے از ترکستان از برہان۔

سفینہ کردن ظاہر و نمودار کردن از مصطلحات۔

سفید گردیدن و سفید شدن نمودار و نمایان و آشکارا شدن و معزز گردیدن از چراغ ہدایت و سراج و بہار شریعت و مصطلحات۔

سفتجہ بالضم معرب سفتہ کہ بہندی آنرا ہنڈوی گویند از رسالۂ معربات۔

سفینہ بالفتح بیاض اشعار و کشتی دریا

سفہ بفتحتین و ہای ملفوظ سبکی عقل و نادانی از منتخب۔

سفلہ بالکسر فرومایہ از بہار عجم و منتخب و نیز صاحب منتخب و کشف و صراح نوشتہ اند کہ بفتح اول و کسر ثانی ست و جمع ست مفرد نیست و بعضے از محققین نوشتہ کہ سفلہ بفتح اول و کسر فا اسم جمعست گاہی بجہت تخفیف بکسر اول و سکون فا نیز استعمال کنند و در قاموس بکسر اول و سکون دوم و فتح اول و کسر دوم ہر دو آمدہ [illegible]

اسائل دلالت بر جمعیت کند تفسیر نموده واز نہایہ
جوزی مستفاد میشود کہ اصل بفتح اول وکسر دوم
ست ودر جماعت مستعمل میشود اما گاہے بتخفیف
بکسر اول وسکون دوم نیز میگویند چون
فعلہ بفتح اول وکسر ثانی از اوزان جمع نیست
ظاہر آنست کہ اسم جمع باشد ودر خیابان نوشتہ
کہ این لفظ از کتب لغت بکسر اول وسکون
دوم وفتح اول وکسر دوم ہر دو معلوم میشود اما
بمعنی جمع ست لیکن فارسیان بمعنی مفرد
استعمال کنند۔

سفتہ بالضم نوعی از پیکان وبالفتح کاغذ
زر کہ بہندی ہنڈوی گویند وبمعنی تحفہ و
ہدیہ نیز وبالکسر ہر چیز سطبر ومحکم خصوصاً جامہ
از رشیدی وبرہان۔

سفید مہرہ بمعنی خرمہرۂ کلان کہ بہندی
سنکہ گویند بفتح اول۔

سفرہ بالضم در عربی توشہ دان مسافر
ومجازاً بمعنے دستارخوان کہ بر آن طعام چیده
باشد وبفارسی بمعنی مقعد کہ مخرج غائط ست
از بہار عجم وکشف ومنتخب ومدار وسروری و
چراغ ہدایت ومصطلحات بدان کہ چون سفرہ
را کہ بمعنی دستارخوانست باسفرہ کہ بمعنی
مقعد باشد در تلفظ التباس اتفاق شد باعث
استکراہ طبائع گردید لہذا سفرہ را کہ برای معنی
دستارخوانست ناچار بفتح مقرر کردند بجہت
رفع التباس وبرای معنی دیگر بضم معین داشتہ
شد چنانکہ بود۔

سفیہ بفتح اول وکسر ثانی ودر آخر ہائے
مظہر بر وزن فصیح نادان وکم عقل از منتخب

سفلی بضم اول وسکون ثانی وفتح لام
ودر آخر الف بصورت یا بمعنی پست تر واین
مؤنث اسفل ست وبالکسر بالضم وکسر لام
منسوب بسفل کہ بمعنی پستی ست۔

سفید چشمی بیحیائی وسماجت از مصطلحات

فصل سین مہملہ مع قاف

سقمونیا بالضم عصارۂ درختی ست مائل
بسبزی وزردی تلخ مزہ از کشف ومؤید و
منتخب ومزیل وسروری وصاحب بحرالجواہر
نوشتہ کہ بالفتح ست کما فی المغرب وتہذیب الاسماء

سقاء بالفتح وتشدید ودر آخر ہمزہ مگر مستعمل
فارسی بدون ہمزہ کسیکہ آب نوشاندن پیشۂ
او باشد واین صیغۂ نسبت ست چنانکہ
حلاد وطباخ وصباغ۔

سقلاب بالفتح ودر آخر موحدہ ولایتے
است از ترکستان منتہای بلاد شمالی قریب
روم مردم آنجا سرخ رنگ باشند از سروری
ومؤید وبرہان ومدار وبالضم خطاست۔

سقرلات وسقلات لفظ اول
بفتح اول وکسر ثانی ولفظ دوم بالکسر نبات
کہ پشمینۂ معروفست واز قاموس منقول
کہ سقلات بالکسر جامۂ صوف از رشیدی
ومؤید وبرہان ودر سراج نوشتہ کہ سقرلات
بفتح جامہ صوف اعلیٰ کہ این لفظ ترکی باشد

سقایت بکسر آب دادن از منتخب۔

سقنقور بفتح اول وثانی وسکون نون
وضم قاف دوم جانوریست از حشرات الارض
مثل سوسمار یعنی مثل گوہ گوشت او لنبات
مقوی باہ ست از برہان۔

سقوطرہ بفتح اول وچہارم وضم قاف نام
جزیرہ کہ صبر آنجا خوب باشد۔

سقر بالفتح چرغ کہ مرغ شکاری ست و
بفتحتین بمعنی دوزخ از منتخب۔

سقط بالفتح وسکون دوم مردن چہار
پایہ وبکسرتین وبکسر اول وسکون ثانی بچۂ
ناتمام از شکم افتادہ وبفتحتین خطا کردن در
کتابت ودر حساب از لطائف ودر منتخب بالکسر
بچۂ ناتمام از شکم افتادہ وبفتحتین آنچہ افتادہ
باشد از چیزے ومتاع زبون وسہو وغلط
در حساب ونوشتن ودر مدار بفتحتین مردن
چہار پایہ خصوصاً مردن اسپ وخر ودر جہانگیری
نوشتہ کہ سقط بفتحتین در اصل بمعنی غلط وخطا
وبمجاز بمعنی بد گفتن مستعمل ست۔

سقلاط وسقرلاط بالکسر جامۂ صوف
کہ در عرف آن را بنات گویند از رشیدی و
مؤید وبرہان۔

سقراط بالفتح نام حکیمی از برہان وصاحب
مدار از سکندری ہمین نقل کردہ۔

سقال بکسر در ترکی ریش کہ بعربی لحاس
ولحیہ گویند از برہان ومؤید۔

سقائی نیل کنایہ از ابر چراکہ نزد حکما پیدایش
ابر از بخارات دریاست گویا کہ ابر سقائی ست۔

از دریا آب می آرد یا آنکه ابر راسقای نیل
از ان گفته که بارش ابر برود و آب میرساند
و موجب زیادت آب رود میگردد۔

سقم بالضم و بفتحتین بمعنی بیماری از منتخب و
در صراح بالفتح۔

سقیم بیمار و مجازاً بمعنی چیز ناقص نیز می آید

سقام بفتح بیماری و بکسر اول بمعنی بیماران
درینصورت جمع سقیم ست از منتخب و صراح۔

سقلاطون بالفتح بمعنی سقرلاط که در عرف
آنرا بنات گویند و آن پارچه است که در
بعض جزائر از پشم بافند و بمعنی رنگ کبود
هم نوشته اند از برهان۔

سقط فروشان کسانیکه میوهٔ افتاده
را بر داشته ارزان فروشند کنایه از شاعرانی
که الفاظ و معانی سهل و افتاده و مبتذل در
اشعار بندند۔

سقای مرغان حواصل بلحاظ کلانی
حوصلهٔ او گویا که حوصلهٔ او بمنزلهٔ مشک او ست و
در منتخب نوشته مرغیست که در زیر گلو آب نگاه
میدارد۔

سقط چین ریزهٔ هر چیز جمع آورنده
از مصطلحات۔

سقیفه بستن کنایه از حرفهای دروغ
بستن از مصطلحات۔

سقطه بالضم پاره که از چیزی بیفتد و بمعنی پارهٔ
ابر و چیزیکه ساقط شود از شی از لطائف و در
منتخب بالفتح لغزیدن و افتادن۔

سقایه بکسر و بعد الف یای تحتانی پیمانهٔ
آب و ظرفیکه دران آب خورند و جای آب
از منتخب و کشف و مصطلحات و آنکه در مساجد
خزانهٔ آب مهیا باشد باید که آنرا سقایه گویند
اینکه مردم سقاوه بفتح اول و واو گویند
خطا باشد۔

سقیفه بفتح اول و کسر قاف صحیح ست و
عوام که بجای آن شگوفه گویند خطا ست
چنانکه سخن دروغ را گویند فلانی شگوفه بسته
است و حقیقتش اینست که سقیفه ایوانی بود بنهان
که عرب برای مشوره های باطل دران جمع
میشدند و مجازاً مشوره و سخن بیهوده را
گویند از منتخب۔

سقسط بفتح هر دو سین مهمله زیاده گوئی
و چیزهای وهمی۔

سقطی بفتحتین منسوب بسقط فروشی یعنی
خرده فروشی و لقب یکی از اولیا که ایشان را
سری سقطی گویند بفتح هر دو سین و تخفیف را
مهمله از لب لباب وغیره۔

فصل سین مهمله مع کاف عربی و فارسی

سکبا بالکسر و حرف سوم بای موحده نوعی
از آش ست که از بلغور گندم و سرکه و نبات و
گوشت و کشمش سازند از برهان۔

سکنی بالضم اول و سکون کاف و فتح نون
و در آخر الف مقصوره بصورت یا بمعنی سکو
و ساکن شدن بجای و بمعنی باشندهٔ خانه
از صراح و منتخب۔

سکوبا بفتح اول و ضم کاف عربی و بای
موحده نام مرد ترسا از مؤید۔

سکاری بالفتح و بضم مستان از منتخب۔

سکرات بفتحتین بیشعوری و بیهوشیها
و تکلیفی که وقت مرگ باشد از مؤید و کشف

سکوت بضمتین خاموشی از کشف۔

سکینت بفتح بر وزن غنیمت بمعنی آرام
و آسایش و آهستگی از کشف و صراح۔

سکنات بفتح اول و دوم و سوم ضد
حرکات این جمع سکنه است که بفتح اول
و سکون ثانی بمعنی سکون و استقامت
باشد چنانکه در منتخب ست۔

سگست بضم سین اول و ضم کاف فارسی بمعنی
انقطاع و بی سگست یعنی بی انقطاع از لطائف۔

سگ کیست بمعنی کیست و چکاره است از
چهار شربت و بعضی نوشته سگ کیست یعنی حمایت دار کیست

سکنج بضمتین و بفتح اول و ضم کاف عربی
و سکون نون و جیم عربی گنده دهن یعنی کسیکه
از دهان او بد بو آید از کشف و سراج و مدار و جهانگیری

سکباج بکسر اول و سکون ثانی و بای
موحده و جیم عربی معرب سکبا که نوعی از
آش ست که از سرکه و برنج یا بلغور سازند
از لطائف۔

سکهٔ رائج ترانهٔ بود که هرگز از اصول
و پرده بیرون نرود از شرح گل کشتی۔

سکر بالضم و تشدید کاف مفتوح معرب
شکر که طعام را بدان شیرین کنند و بفتح اول

وسکون کاف بمعنی مستی ونشه از شرح نصاب ومنتخب۔

سکندر نام پادشاهے مشهور از روم وبعضے او را ذوالقرنین میدانند لیکن ذوالقرنین اکبر که خضر در زمان او بود دیگر ست وبعضی گویند که او فریدون بود وبمعنے سکندری خوردن اسپ یعنی بسر در آمدن اسپ از برهان۔

سگسار مثل سگ یعنی بد وپلید۔

سگز بالکسر سکون کاف فارسی وزای معجمه کوهیست از زابلستان مابین کیچ ومکران ودریاے سنده از پهلوی آن میگذرد از برهان سگزی منسوب بآنست وسکز بفتح سین وتشدید وکسر کاف عربی وور ترکے نام عدد هشت که بعربی آنرا ثمانیه وبهندے آٹھ گویند۔

سگالش بکسر اول کاف فارسی فکر واندیشه ومشوره واین لفظ بکاف عربے وفارسی هر دو آمده از برهان ورشیدے۔

سکاک بالفتح وتشدید کاف اول بمعنے آهنگر چه سک بالفتح وتشدید حلقهٔ آهن را گویند وبمعنی کسیکه بر درم ودینار سکه زند وبضم اول وتخفیف کاف جوئی که میان آسمان وزمین ست از منتخب وشرح نصاب ودر منتخب بمعنی هوائی که میان زمین وآسمانست ویوسف بن مانع در شرح نصاب بمعنی باد نوشته۔

سکسک بضم هر دو سین مهمله اسپ کم رفتار که راهوار نباشد ونام مردیست که آتش

چوب آن دیر ماند از لطائف ومصطلحات

سک بضم اول وتشدید کاف عربی نوعی از خوشبوی که مرکب باشد وبالکسر وتخفیف کاف عربی در فارسی بمعنی سرکه وبالفتح وکاف فارسی نام قومی از ترک معنی اول وثانی از برهان ومنتخب۔

سگال بکسر اول وکاف فارسی خیال واندیشه از برهان وسراج۔

سکون بضمتین آرام از مؤید۔

سکان بالضم وتشدید کاف باشندگان واین جمع ساکن ست وبمعنی دنباله کشتی از کشف ومصطلحات وصراح وخیابان۔

سکنجبین بکسر اول وضم جیم معرب سکنگبین واین مرکبست از سک که بکسر اول وسکون کاف عربیست بمعنی سرکه واز انگبین که بضم کاف فارسی بمعنی شهد ست واین ترکیب مائیه سابق ست ولی زماننا بجای شهد قند یا شکر سفید داخل می کنند ودر لفظ سکنجبین ضم جیم از کشف ومؤید بثبوت رسیده۔

سکین بکسر اول وکسر کاف مشدده بمعنے کارد از منتخب وشرح نصاب۔

سکاهن بکسر اول وکاف عربی رنگے باشد سیاه که آنرا از سرکه وآهن سازند چه سک بکسر سین بمعنی سرکه باشد وآهن معروف از برهان وجهانگیری ومدار۔

سگالیدن بکسر کاف فارسی اندیشه کردن وقصد کردن از رشیدی وبرهان۔

سکن بفتحتین انس والفت وهرچه بدے آرام گیرند چون زن وفرزند ونام مردے وبفتح اول وسکون دوم باشندگان خانه از لطائف وصراح۔

سکندری خوردن بسر در آمدن چه سکندر بزبان رومی سر را گویند از مصطلحات

سکه بر زر کردن موافق گفته بعمل آوردن از مصطلحات۔

سکو بکسر اول وضم کاف وواو معروف چوبی باشد پنجشاخه دسته دار که بدان خرمن وغله کوفته گردانند وگاهی بباد دهند تا از کاه جدا شود وبمعنی غله افشان که بهندے چهاج گویند از برهان وشرح نصاب۔

سکاچه بضم اول وجیم فارسی شکلی مهیب که آدمی از آن بخواب مے ترسد یا پندارد که کسے گلوی من مے افشارد وبعربی کابوس نامند از شروح نصاب وبرهان۔

سکنه بفتحتین باشندگان واین جمع ساکن از منتخب۔

سکینه بضم اول وفتح کاف نام دختر حضرت امام حسین رضی الله عنه از منتخب وکشف وفتح اول وکسر کاف آرام وآسایش ودل آستگے ونام دختر هم بفتح آمده۔

سکه بالکسر وتشدید کاف کوچه ومحله وبازار ورسته وبمعنے آهن که بدان بر سیم وزر نقش کنند از منتخب۔

سکته بالفتح مرضیست که حس وحرکت

درین زائل شود و مرہبعض چنان نماید کہ مردہ است ونیز در قرآن خواندن باز ماندن در نوعی از حرفہا کہ آنرا ہای سکتہ گویند ودر اصطلاح شعرا آنکہ در وزن اندکی توقف باشد کہ قبیح نماید و در بعض جا ملیح پندار ند از منتخب و لطائف۔

سکیزه بکسرتین وکاف عربی ویای معروف وزای معجمہ بمعنے برجستن ولگد انداختن وغلطیدن از برہان ولطائف۔

سکره بضمتین وتشدید را کاسۂ گلی کہ خرد باشد واسکره بزیادت الف نیز آمده از لطائف۔

سگ غرچه بفتح غین معجمہ وجیم فارسی بمعنی سگ بون ولی جرأت ودر شرح خاقانی بمعنی سگ صحرا نشین۔

سگ واژونه بفتح اول وفتح کاف فارسی وکاف عربی ودو واو وزای فارسی ونون نام داؤ از کشتی۔

سگ جانی سخت جانی وحریص بودن۔

سگزی صاحب کشف نوشتہ کہ بفتح اول وسکون کاف فارسی وزای معجمہ نام کوه رستم وزبانی از ہفت زبان فارسی ودر سراج نوشتہ کہ سگزی بالکسر وکاف فارسی وزای معجمہ یعنی سیستان چہ سیستانرا سگزستان گویند ونوشتہ اند کہ تولد رستم در انجا شده است۔

سکہ خوردن دعویٰ نقش درست نشستن از مصطلحات۔

سکہ مردی غیرت وحمیت وآبرو وبعضے کنایہ از لحیہ گفتہ اند وبعضے کنایہ از آلت رجولیت نوشتہ۔

سکندری بسر درآمدن اسپ۔

سگلی بفتح سین وفتح کاف فارسی وکسر کاف عربی ویای معروف داؤ از کشتی کہ ہر دو دست ہر دو حریف درکار نباشد یا ہا ہر دو حریف باہم بند کرده ہر یکے بسوی خود کشند مثل بند شدن سگ با ماده از شرح گل کشتی۔

فصل سین مهمله مع لام

سلا بالضم وتشدید لام خار خرما از صراح۔

سلویٰ بفتح اول وسوم نام مرغی کہ آنرا سمانی گویند وبفارسی بودنہ نامند وبہندی بٹیر خوانند از منتخب۔

سلمیٰ بالفتح نام زن معشوقہ کہ در عرب بوده است وبمجاز ہر معشوق را گویند از کشف ومنتخب واین اسم را گاہے بالف ہم مینویسند۔

سلب بفتح اول وسکون ثانی ربودن ونیست کردن وبفتحتین ربودن وربوده شده وپوست حیوان ونوعی از لباس درشت مثل جوشن وخفتان کہ بر وز جنگ پوشند از منتخب وکشف وبحر الجواہر۔

سلاب بکسر جامۂ ماتم از منتخب۔

سلحفات بضم اول وفتح لام وسکون حای مہملہ وفا وتای فوقانی بمعنے باخه کہ بہندی کچھوا گویند از شرح نصاب۔

سلاست نرم وآسان وہموار شدن وروانی وباصطلاح روانی کلمات بسہولت وآسانی کہ در ان الفاظ ثقیل نباشد۔

سلاح دست بکسر اول مرد سپاہی کہ سلاحدار باشد۔

سلامیات بضم اول جاہای پیچ ناخن ودر منتخب وصراح نوشتہ استخوانہاے انگشتان دست وپا۔

سلطنت درازدستی ودراززبانی وبمعنے قہر وغلبہ از منتخب وخیابان۔

سلت بالضم وتای فوقانی بمعنی جو کہ غلہ معروفست از شرح نصاب۔

سلوت بوزن رحمت بمعنی وآرام وخوشی وبمعنے تسلی از منتخب وصراح ولطائف

سلالات بضم اول جمع سلالہ وبمعنے آن در اخیر ہمین فصل مسطور ست۔

سلامت بی گزند شدن وبی عیب شدن ورہائی یافتن از صراح ودر محاوره فارسی این مصدر بمعنی مفعول بسیار می آید بمعنی مسلم وسلامتی نزد بعضے درست نباشد چراکہ سلامت خود مصدر ست حاجت یای مصدری ندارد واز مزیل وبعض تصانیف خان آرزو ودر بہار عجم وخیابان نوشتہ کہ ضابطۂ فارسیانست کہ در آخر بعض کلمات یائے زائد لاحق کنند خواه اسم جامد باشد خواه مصدر خواه فارسی باشد خواه عربے چون ارمغان وارمغانی وفلان وفلانے وقربان وقربانی ونقصان ونقصانی وجریان وجریانی وخلاص وخلاصی وفضول وفضولی

وسلامت وسلامتی و سلامت نام زنی محبوبه از عرب۔

سلاح بکسر آلۀ که بدان جنگ کنند از کشف۔

سلیح بکسر اول و کسر لام و یای مجهول و حای مهمله اماله سلاح۔

سلاخ بالفتح و تشدید لام و خای معجمه بمعنے پوست کن از لطائف و منتخب۔

سلخ بفتح اول و سکون لام پوست کندن و بمعنی روزیکه در شام آن هلال دیده شود و وجه تسمیه آنکه سلخ در لغت بیرون آوردن گوسپند از پوست باشد چون در آن روز ماه از زیر شعاع آفتاب بیرون می آید لهذا روز مذکور باین اسم مسمی گشت از رسالۀ علم نجوم که بغایت معتبر ست نوشته شد۔

سلحشور بکسر اول و فتح لام و سکون حای مهمله کسیکه ورزش و استعمال سلاح بسیار کند چراکه این مرکب ست از سلح که مخفف سلاح باشد و از لفظ شور که مشتق از شوریدن باشد و معنی شوریدن باهم زدن چیزها و استعمال و ورزش کردن از بهار عجم و برهان و کشف و سراج۔

سلس روان و هموار از منتخب۔

سلف بفتحتین درگذشتن و بمعنی پیش و پیشینگان و آبا و اجداد گذشته و بالکسر شوهر خواهر زن یعنی شوهران خواهران هر یک مر دیگر را اسلف باشد بفارسی هم زلف گویند از منتخب و برهان و مؤید و سروری۔

سلاحف بفتح اول و کسر حای مهمله بمعنے باخها و این جمع سلحفات ست۔

سلاف بضم اول آنچه از انگور چکیده پیش از فشاردن و بمعنی شراب از منتخب۔

سلق بالکسر چغندر که ترکاریست معروف مشابه شلغم از منتخب و برهان۔

سلجوق بالفتح نام مردیکه پدر کلان پادشاهان سلجوق ست که اول ایشان معروف طغرل بیگ بن میکائیل بن سلجوق ست از شرح۔

سلاق بضم سرخ و غلیظ شدن پلک چشم از حدود الامراض۔

سلمک بفتح اول و سکون لام و فتح میم و کاف عربی آوازه است از جملۀ شش آوازۀ موسیقی و آن شش آوازه اینست شهناز و گردانیه و گوشت و مائه و نوروز و سلمک از برهان و رشیدی و در مدار و سروری نوشته که نام پرده است از موسیقی۔

سلک بالکسر رشتۀ مروارید وغیره و بالفتح درکشیدن چیزی را در چیزی از صراح۔

سلاک بفتح بروزن هلاک شوشۀ طلا و نقره از برهان عوام هند آنرا اسلاخ گویند۔

سلیک بفتح اول و کسر لام بمعنے مسلک و چیزیکه در چیزے کشیده شده باشد از منتخب۔

سلوک بضمتین راه رفتن و نیک روئے کردن در امورات و باصطلاح صوفیان طلب تقرب حق تعالی۔

سل بالفتح و تشدید لام در عربی بمعنی برکشیدن شمشیر و کارد و جز آن و باصطلاح اطبا بردن رگ را گویند و بالکسر آنچه بیرون کشیده شود از چیزی و بمعنی نطفه و نام مرض و در فارسی نوعی از کشتی که از چوب و نی برهم بندند و یکی از اسلحه و آن نیزۀ کوچک باشد که بهندی آنرا سیل گویند از منتخب و صراح و برهان۔

سلاسل بفتح سین اول و کسر سین ثانی بمعنی زنجیرهای آهن وغیره و این جمع سلسله است از منتخب۔

سلسال بالفتح آب شیرین و خوشگوار و آب صافی از منتخب و لطائف و کشف۔

سلسبیل بفتح هر دو سین مهمله بروزن زنجبیل نام چشمه ایست در بهشت و بمعنی چیز نرم و خوشگوار و شراب از منتخب و لطائف۔

سلیل بفتح اول و کسر ثانی فرزند و بچه از صراح و منتخب۔

سلقل بفتح سین و سکون لام و ضم قاف کلمۀ ترکی ست بمعنی دست چپ سل بالفتح بمعنے چپ و قل بالضم بمعنی دست۔

سلامان آلبسال نام عاشق و معشوق و نام کتاب قصۀ ایشان از جامی۔

سلس البول بفتح سین اول و کسر لام اول و فتح سین دوم مرضی که بول بی اراده خارج شود از حدود الامراض و کسیکه بول را ضبط نتواند و بفتحتین مرضی ست که بول بے اراده بیرون مے آید از منتخب۔

سلاطم بفتح اول و کسر لام ثانی نام قلعۀ از قلاع خیبر از شرح نصاب۔

سلام بفتح اوّل در عربی بمعنی گردن نهادن وبی گزندگی وبی عیبی وسلام گفتن ونامی ست از نامهای حق تعالی از منتخب وغیره ودر فارسی سلام بروزن کلام بمعنی صد هزار که بهندی لکه گویند ودر سراج اللغات از کتاب دبستان نقل کرده است که مراتب اعداد نزد فارسیان بدین گونه است یک صد هزار سلام یعنی صد هزار وصد سلام را شمار گویند وصد شمار را اشمار وصد اشمار را اده وصد اده را اراده وصد اراده را ارار وصد ارار را رار گویند۔

سلیم درست وصاحب سلامت ومرد ساده دل واحمق ومار گزیده وباین معنی از روی تفول نیک ست از منتخب وصراح وخیابان۔

سلم بفتح اوّل وسکون لام نام پسر بزرگ فریدون وبالکسر وبفتح وبفتحتین لوح اطفال از برهان وجهانگیری وبفتحتین در عربی نام خرید ونیز نوعی از بیع ست وآن داون بهای چیز نیست بائع را پیش از تیار شدن آن چیز بهفت شرائط شرعیه اوّل جنس چنانچه گندم یا جو یا نخود دوم نوع چنانچه سرخ یا سفید سوم قدر چنانچه یک من یا دو من چهارم وصف چنانچه قسم اوّل یا قسم دوم آب داده یا غیر آب داده پاک از آلایش یا غیر پاک از آلایش پنجم اجل یعنی وعده چنانچه بیست روز یا یکماه ششم جای یعنی مکان رسانیدن جنس مقرر هفتم راس المال یعنی تعین کردن مبلغ چنانچه ده روپیه یا بیست روپیه را وبضم اوّل وتشدید لام مفتوح بمعنی نردبان چوبین وبکسر اوّل وسکون لام بمعنی صلح وآشتی وباین معنی نیز عربی ست از کشف ولطائف ومنتخب وصراح

سلجم بالفتح معرب شلغم وبشین معجمه غلط است چراکه در ترکیب شین معجمه بجیم بدل میشود از سراج ابن حاجب۔

سل کردن روان کردن۔

سلطان بالضم بمعنی والی وحجت وقدرت از منتخب۔

سلمان بالفتح نام شاعری مشهور که او را سلمان ساوجی گویند ونام یکی از اصحاب رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم که او را سلمان فارسی گفتندی از موید۔

سلو بالفتح وبضمتین وتشدید واو خرسند شدن وزائل شدن اندوه وفراموش کردن۔

سلام ترازو میل کفه ترازو بجانبی که جنس باشد از مصطلحات۔

سلسله بالکسر سین دوم نیز مکسور بمعنی زنجیر آهن وطلا ونقره وغیره ونام کتاب از منتخب وبمجاز بمعنی نسل واولاد وقرابت وبمعنی ترتیب واسامی پیران طریقت تا باسم یکی از ناموران اهل ارشاد۔

سلاله بضم آنچه بیرون کشیده شود از چیزی ونطفه از منتخب وصراح وبمعنی بچه وطفل صغیر از شرح شیخ شرح مقامات حریری ودر کشف مجازاً بمعنی خلاصه۔

سلیقه سرشت وطبیعت از منتخب وصراح

سلفه بفتحتین وفا گذشته شده وگذشتگان وبالضم ناشناخت از منتخب وغیره۔

سله بالفتح وتشدید لام در ترکی سبد وزنبیل وبعضی نوشته اند که بمعنی ظرفی که بهندی آنرا پتاره گویند از کشف وبرهان ولطائف وموید۔

سلاحی بکسر بمعنی سپاهی۔

سلاخی بفتح سین وتشدید لام وخای معجمه مکسور پوست برکندن زیادت یای مصدری بر سلاخ که بصیغه نسبت ست از سلخ که بمعنی پوست کندن باشد۔

فصل سین مهمله مع میم

سما بالفتح بمعنی آسمان ولفظ سما ماخوذ از سمو ست که بمعنی بلندی باشد شرح نصاب از یوسف بن ملیح۔

سمیرا بالفتح اوّل ویای معروف نام موضعی است در راه مکه معظمه از برهان۔

سمانی بضم اوّل وفتح نون ودر آخر الف بصوت یا مرغیست که آنرا سلوی نیز گویند از شرح نصاب ومنتخب وبهندی بتیر گویند

سماعت بفتح اوّل بمعنی شنیدن۔

سماجت بفتح اوّل وحرف چهارم جیم بمعنی زشتی وعیب ناکی از منتخب۔

سماحت بفتح اوّل وحای مهمله جوانمردی از کشف ومنتخب وچه سمح در لغت بمعنی سهل ست

تا چیزیرا سہل نگیرند بدل آن دشوار بیابا شد پس جوانمردی سہل گرفتن مال را درضمن دارد و سماحت بمعنی سہل گرفتن و اغماض کردن نیز آمده۔

سمعت بضم سین و سکون میم و فتح عین مہملہ شنوانیدن عمل خیر خود را بمردم چنانکه ریا نمودن افعال حسنه تا مرا نیک پندارند از منتخب۔

سمرت بضم گندم گونی از منتخب۔

سمت بالفتح راه راست و روش نیکو و قصد و آهنگ و صورت و هیئت و جانب و بکسر سین و فتح میم داغ و نشان و نقش از قاموس و منتخب و مدار و حل لغات و زبدة الفوائد

سمات بکسر اول و شهای نیکو و صورتها و جانبها و باین معنی جمع سمت ست بالفتح و بمعنی داغها و نشانها جمع سمت ست که بکسر اول و فتح میم باشد۔

سمج بفتح اول و کسر میم و جیم عربی بمعنی بدو ناخوش و زشت و بدمزه از منتخب۔

سمج و سمجه بضم اول و سکون میم و جیم فارسی ته خانه که زیر زمین سازند و گاوان و گوسپندان را دران آرام دهند از لطائف۔

سماح بالفتح و حای مہملہ جوانمردی و بخشیدن از لطائف۔

سماخ بکسر اول و خای معجمه سوراخ گوش از بحر الجواهر و این لفظ بسین و صاد مہملہ هر دو آمده۔

سمرقند معرب سمرکند صاحب مؤید و کشف نوشته اند که در تواریخ طبری مرقوم ست که سمر نام پادشاهی و کند بزبان ترکان شهر را گویند و بمعنی ترکیبی آن شهر سمر ست تم کلامهما و ابن خلکان در تواریخ خود و شریشی در شرح مقامات حریری نوشته اند که کند بکاف عجمی بمعنی خراب و سمر نام پادشاهی که شهری را خراب کرده بود لهذا آن شهر را سمرکند گفتندی حالا معرب کرده سمرقند گویند و صاحب رشیدی نوشته که در اصل شمرکند بشین معجمه زیرا که شمر بن نقیش ابن ابرهه با اهل مدینهٔ سغد جنگ نموده و بعد فتح کردن مدینهٔ سغد را ویران کرده شهر از سر نو تعمیر نموده شمرکند نام نهاد و کند در لغت ترکان و اهل ماوراء النهر بمعنی شهر و قریه باشد۔

سمیذ بفتح اول و ذال معجمه بمعنی نان سفید میده۔

سمور بفتح اول و تخفیف میم مضموم و واو معروف نام جانوریست از قسم روباه که پوستش سرخ مائل بسیاهی و تیرگی باشد از پوستش پوستینها سازند و پوست حیوان مذکور را نیز سمور گویند از مؤید و مدار و لطائف وغیره و در بحر الجواهر بفتح اول و تشدید میم۔

سمنار بالکسر و حرف سوم نون نام معماری که بحکم نعمان بن منذر پادشاه برای بهرام گور قصر خورنق ساخته بود و بعد تمام شدن آن قصر نعمان معمار مذکور را از بالای آن قصر بزیر انداخت تا مثلش بجای دیگر نسازد و بعربی سنمار بکسر تین و تقدیم نون بر میم مشدد گویند از مؤید و مدار و کشف و برهان و جهانگیری۔

سمندر بفتحتین و کسر دال و فتح دال و ضم دال جانوری باشد بشکل موش بزرگ که در آتش کده پیدا میگردد و چون از آتش بیرون می آید میمیرد مخفف سام اندر چه سام بمعنی آتش و اندر کلمهٔ ظرفیت از برهان و جهانگیری و کشف و لطائف و بعضے نوشته که جانوریست پردار که در آتش نمیسوزد۔

سمر بفتحتین افسانه و گاهے مجاز ابمعنے سخن از کشف و منتخب۔

سم الفار بالفتح و میم مشدد مضموم و سکون لام و بعده فا نوعی از زهر ست و آن سنگے باشد سفید و زرد و سرخ نیز که بهندی سنکهیا گویند و معنی لفظے آن زهر موش ست چه سم بمعنی زهر و فار موش را گویند و عوام از غلطے آنرا سنبل کهار گویند از منتخب۔

سمسار بالکسر و هر دو سین مہملہ و رای مہملہ لفظ عربیست بمعنی دلال و در عرف آنکه اجناس مختلفه مردم فروشد از چراغ هدایت۔

سمت الراس بالفتح بمعنی جانب سر و اکثر ازین لفظ میان فلک یعنی وسط السماء مراد باشد چه انسان را کا چیکه سر خود محاذی وسط آسمان معلوم میشود۔

سمط بالکسر مروارید واز منتخب و در صراح بالفتح۔

سموط بضمتین رشتہاے مروارید از منتخب

سم الخیاط بفتح سین مہملہ وکسر خاے معجمہ سوراخ سوزن۔

سماط بکسر اول بمعنی صف دستر خوان و سفرہ وقطار از بہار عجم و مدار و سروری و مؤید و منتخب خیابان و صراح۔

سماع بالفتح شنیدن و بمعنی رقص سرود و وجد مجاز ست از لطائف و بہار عجم و در منتخب و صراح بالفتح بمعنے شنودن و در مدار بفتح شنیدن سرود و در سروری بالفتح بمعنے سرود و صاحب کشف نوشتہ کہ بالفتح مطلق شنیدن و بکسر اول در فارسی بمعنے خاص سرود شنیدن و مجازاً بمعنے وجد و حالت مشائخ نیز و در شعر خواجہ حافظ بمعنے سرود و نغمہ آمدہ است **بیت**

ببین کہ رقص کنان میرود بنالہ چنگ ٭
کسے کہ رقص نفرمود و استماع سماع ٭

سمع بالفتح بمعنے شنیدن و بمعنی شنوائے و گوش و بالکسر بچہ گرگ از گفتار از صراح و منتخب و در شرح نصاب بمعنی بچہ گرگ مطلق نوشتہ۔

سماق بالضم و تشدید میم نام دوائیست و آن میوہ باشد ترش و بفتح و تخفیف میم نوعی از سنگ کہ سفید و نرم باشد از مدار و منتخب و صراح و سروری۔

سماک بکسر اول نام ستارہ و آن منزل چہاردہم ست از منازل قمر از کشف و منتخب و مدار و نیز صاحب منتخب نوشتہ کہ سماک دو ہستند یکی را سماک اعزل و دیگری را سماک رامح گویند و آن ہر دو بمنزلہ دو پای برج اسد ست رامح بکسر میم و حای مہملہ بمعنی نیزہ دار و سماک رامح ستارہ ایست کہ نزدیک او ستارہ دیگر ست کہ آنرا نیزہ سماک گویند و سماک دیگر را اعزل باشد کہ نزد خود ستارہ دیگر ندارد ہمین سبب آنرا سماک اعزل نامند و اعزل بفتح اول و سکون عین مہملہ و فتح زای معجمہ مرد بی سلاح ست و در کفایۃ التعلیم آوردہ کہ سماک کہ منزل قمر ست سماک اعزل ست کہ بر کتف سنبلہ واقع شدہ است۔

سمک بفتح اول و سکون میم بمعنی سقف و مقدار بلندی و بلند گردانیدن و بفتحتین بمعنے ماہی از قاموس و منتخب و برہان و لطائف و در فارسی اکثر بمعنے آن ماہی مستعمل میشود کہ زیر زمین ست و بر پشت آن ماہی گاو و بر شاخ آن گاو زمین و انوری در جای بمعنے ماہی بسکون میم آوردہ۔

سموم بفتح باد گرم و بضمتین بمعنی زہرہا و درین صورت جمع سم ست از بہار عجم و بحر الجواہر و منتخب و مؤید۔

سم بالفتح و تشدید میم زہرہ و بمعنی سوراخ سوزن و بالضم در فارسی ناخن خصوصاً ناخن اسپ و خر و مثلہا و بالفتح نام پہلوانے نیز ست از صحاح و برہان وغیرہ۔

سمان بالفتح نام روز بست و ہفتم از ہر ماہ شمسے از برہان۔

سمین بفتح اول فربہ و چیزی باشد سفید مشابہ پیہ کہ در گوشت حیوان فربہ پیدا آید کہ بہندی رواخ گویند از کشف و منتخب و کتب طبیہ۔

سمن بالفتح روغن گاو وغیرہ بکسر اول و فتح میم بمعنی فربہی و بفتحتین در فارسی گلی سفید و خوشبو از کشف و صراح و منتخب۔

سمکیان بفتح اول و ثانی و کسر کاف عربی کنایہ از اہل زمین چرا کہ زمین نزد اہل منقول بر پشت گاو ست و گاو بر پشت ماہی۔

سماطین دو رویہ و دو رستہ از درختان و مردم و غیر آن۔

سمع الکیان بفتح کاف عربی بکسر کتابی در علم حکمت طبیعی کہ پادشاہان یا خود میداشتند و معنی آن شنیدن احوال موجود ست از منتخب۔

سمو بضمتین و تشدید واو بمعنے بلندی و فتح اول و ضم میم بمعنے بلند۔

سمیطہ سلک مروارید۔

سمہ بکسر اول بمعنی پوشیدہ و پنہان آمدہ از برہان۔

سمنہ بضم و نون تمیست از قسم میوہ مثل بادام و پستہ بہندی چرونجی گویند از برہان۔

سمینہ بفتح اول وکسر میم نام جامۂ باریک ونازک باشد از برہان۔
سُم افگندہ کنایہ از لنگ ماندہ از رفتن راہ از رشیدی وسراج۔
سماعیلی طائفہ ایست گمراہ کہ قضیب اسپ را پرستش میکنند از مؤید۔
سمی بفتح اول وکسر میم ویای مشدد ہمنام از بحر الجواہر وکشف۔
سمنانی بالکسر ودو نون منسوب بسمنان کہ شہریست میان دامغان وخوار الری از لب اللباب شیخ علاء الدولہ سمنانی از انجاست۔

فصل سین مہملہ مع نون

سنا بالفتح بدون مد بمعنے روشنی کمتر از ضیا ونور وبالمد بمعنی رفعت وبلندی ونام برگ گیاہی ست کہ آن اسہال میکند از منتخب ولطائف وکشف وشروح نصاب۔
سنگیا بمعنے سنگے کہ بہندی جھانوا گویند۔
سنجاب بالکسر وجیم عربی وبای موحدہ نام جانوریست کہ از پوست آن پوستین سازند وآن خاکستر گون باشد وپوست آنرا نیز سنجاب گویند از برہان ومدار وسروری ودر بحر الجواہر وکشف وجہانگیری بالفتح۔
سنت بالضم وتشدید نون مفتوح بمعنے راہ وروش وعادت وباصطلاح فقہ انچہ پیغمبر وصحابہ بران عمل کردہ باشند وامریکہ پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم آنرا ہمیشہ کردہ باشند مگر در عمر خود یک دو بار بقصد ترک ہم کردہ باشند از منتخب ولطائف ومدار۔
سنگ پشت جانوریست آبی کہ آنرا کشف وباخہ نیز گویند وبہندی کچھوا نامند۔
سنگ مجاعت بفتح میم سنگے کہ برای دفع گرسنگے بر شکم بندند واین مسنون ست ومجاعت بفتح بمعنے گرسنہ بودن از منتخب۔
سنگ بست بمعنی محکم ومیوہ کہ ہنوز نارسیدہ باشد واثر خامی درو ظاہر شود از لطائف۔
سنوات بفتحات جمع سنہ کہ بمعنے سال ست وقطب الدین علی شارح قصائد عرفی بمعنی زمین شور نوشتہ۔
سنگین دست کسیکہ تامل وتانے کار کند از مصطلحات۔
سنج بالفتح وجیم عربی دو طبق کوچک از روئین کہ باہم زنند واین معرب ومبدل سنگ ست کہ لفظ ہندی باشد وآنرا اجھانج نیز گویند وبمعنی وزن کردن ودوون وباینمعنی مبدل سنگ ست بہ تبدیل کاف فارسی بجیم عربی از سراج وغیرہ۔
سنوح بضمتین وحای مہملہ ظاہر شدن شکار از سوی دست چپ ومجازاً بمعنی پیدا شدن حادثہ از منتخب وکشف ومدار۔
سنگلاخ زمین سخت کہ چون آنرا کاوند سنگہا بسیار برآیند وجائیکہ دران سنگ بسیار باشند از برہان چراکہ لاخ بمعنی مکان کثرت چیزیست ودر لطائف بمعنی سنگ سخت نیز نوشتہ۔
سنگ روی یخ کنایہ از شخص محکوم ومطیع امرا از مصطلحات۔
سنجد بالفتح وجیم مکسور نام میوہ کہ شبیہ بعناب باشد از رشیدی ودر بہار عجم وکشف بالکسر۔
سند بفتحتین تکیہ گاہ وانچہ پشت بوے گذارند ونسبت کردن چیزی را بچیزے ومنسوب شدن بچیزی پشت بہ پشت وبمعنی بلندی چیزی از صراح وغیرہ ودر فارسی بالکسر وسکون نون بمعنی حرامزادہ وبد وشریر وقافیہ معیوب ظاہراً مخفف سناد باشد ونام ملکی ست از ہندستان ونام رود بزرگ در ہند کہ آنرا دریا اٹک نامند از منتخب وبرہان وکشف ولطائف ومدار وصاحب مصطلحات نوشتہ کہ سند بالفتح بمعنے سرگین انسان ست کہ بغایت سطبر وسخت وگندہ باشد۔
سناد بکسر اول ودر آخر دال یکی از عیوب قافیہ وآن اختلاف ردفست مانند ملامع وزمین ودواو ویاد ردو دوید از منتخب ورسائل قافیہ ومعنی اصلی مخالف ست۔
سندباد بالفتح وحرف چہارم باے موحدہ نام کتابیست تصنیف کردہ حکیم ازرقی در نصائح وپند وحکمت ودر برہان بالکسر

و در سراج نوشته که سند بالفتح و قیل بالکسر نام کتابی ست از ازرقی شاعر در مواعظ و نصائح و نام پسر گشتاسپ ظاهراً پسر گشتاسپ مذکور حکیم باشد و این اقوال از در روایت کرده باشند پس باین تقدیر نام کتاب مذکور نصائح سندباد ست۔

سنجار بالکسر جیم عربی نام شهریست بفاصلهٔ سه منزل از موصل و نام موضعی است که مولد سنجر ست از منتخب و قاموس و رشیدی

سنجر بالفتح نام پادشاه عادل از برهان۔

سنگسار نوعی از سیاست که آدمی را تا کمر در خاک نشانند و بران سنگ باران کنند بحدیکه بمیرد از برهان و سراج۔

سنقر بسین مهمله و قاف هر دو مضموم پرنده ایست شکاری مثل باز که در هندوستان بواسطهٔ حرارت نزید و این ترکی ست از لطائف و نام یکے از پادشاهان ترکمان یکی از غلامان۔

سنگر بکسر اول و کسر کاف فارسی بمعنے نیزهٔ کوچک از فرهنگے نوشته شد۔

سنگ زر بمعنی محک۔

سنگ انداز مرادف کلوخ انداز و آن رخنه‌ای ست که در درون کنگره‌های قلعه سازند بهندی رند گویند بفتح رای مهمله از مصطلحات و بمعنی فلاخن هم آمده و بمعنی جشنے و عشرتے که میخواران در اواخر ماه شعبان نیز آمده از برهان۔ (کنسنه بمعنی سلخ ماه شعبان)

سنور دز بضمتین بمعنے سرحد که فاصله باشد میان دو ولایت و این ترکی ست

سندس بالضم و دال مهمله نیز مضموم و بعدهٔ سین مهمله قسمی از دیبای بیش قیمت بغایت رقیق و باریک و لطیف و نازک و حریر لباس بهشتیان ازان باشد

سندروس بالضم و دال مهمله مفتوح و رای مهمله مضموم و واو معروف و سین مهمله و آن صمغیست زرد رنگ که آنرا کهربا گویند و در برهان بالفتح و در سراج نوشته که سندوس صمغیست زرد رنگ که روغن کمان وغیره ازان سازند و آن شبیه کهربا باشد بلکه کهربائیکه درین دیار متعارفست ازان ساخته میشود۔

سناکش بمعنی سنان کشیده ای سنان دراز از شرح۔

سنجق بالفتح و جیم عربی مضموم بلغت رومی بمعنے علم و نشان فوج و بمعنی کمربند نیز آمده از رشیدی و برهان و کشف و سراج و مؤیدالفضلا

سنابرق بفتح برق روشن و بطریق استعاره نیز مراد دارند از لطائف۔

سنگ دمشق مراد از محک

سنگ مجازاً بمعنی مقدار و گرانی و وزن و وقر و قیمت و قدر از سراج و چیزیست که آنرا از سنگ یا از چوب سازند و بضربت اصول بهم برزنند تا آواز برآید هندیان آنرا چکچکی گویند بفتح هر دو جیم فارسی و دو کاف عربی در ایام عاشورا پیش علمها رواج تمام دارد و نیز بمعنی سنگ زر درست که کشتی گیران بر دوش گردانند۔

سنبک کشتی کوچک که رکاب جهاز باشد از مصطلحات۔

سنبل گیاهیست خوشبو سیاه رنگ که در کتب آنرا سنبل الطیب نامند و بهندی آنرا بالچهر گویند و بمعنی خوشهٔ گندم و جو چرا که چون های وحدت در آخر لفظ سنبل لاحق کنند سنبله گویند و ظاهرست که این هر دو تشبیه بزلف دارند این معانی مسطوره را صاحب مدار از آداب الفضلا و ابراهیمی نقل کرده و صاحب مؤید از شرفنامه آورده و صاحب کشف بعد معانی مذکوره اظهار کرده که در کوه رهتاس نواب خان زمان خان سنبل مراد نموده بودند پس آن گیاهی دیگر بود سوای بالچهر و در برهان نوشته که گیاهی ست خوشبو سنبل الطیب نوعی ازانست و خان آرزو در سراج اللغات نوشته که درین ایام در هندوستان گلے از ولایت آورده بودند که مانند نرگس پیاز دارد و گل آن مایل بکبود یست و خوشبو دارد و مرغول و برگ گلهای او قدری موجود دارد و از بعض مردم شنیده شد که سنبل همین ست و آنچه بعض پرسیاوشان را که بعربی شعر الجن خوانند و بهندی هنسراج نامند و شبیهے بزلف دارد سنبل گویند در

فارسے بامعنی نیامده۔

سنام بفتح کوہان شتر از منتخب۔

سنجابیان بکسر اوّل قومی ست کہ از ملک ایشان سنجاب پیدا شود و سنجاب جانوری باشد کہ از پوستش پوستین سازند از شرح خان آرزو۔

سن بالکسر و تشدید نون بمعنی دندان و بمعنی سال و مقدار عمر از منتخب صراح و مدار و شروح نصاب و در برہان نوشتہ کہ سن بالفتح در ترکی بمعنی لفظ تو ست کہ در فارسی کلمۂ خطاب باشد۔

سندن بکسر اوّل و فتح دال در ترکے ترجمۂ حرف از۔

سن سن بفتح ہر دو سین در ترکی بمعنے تو ئی تو ئی۔

سنن بکسر ہر دو سین و سکون ہر دو نون بمعنی حرام مغز و آن چیزیست سفید از جنس عصب کہ میان سوراخہای مہرۂ پشت و گردن می باشد خوردن آن حرام است۔

سنن بضم اوّل و فتح نون اوّل جمع سنت

سنین بکسر تین بمعنی سالہا و این جمع سنۃ است کہ بفتحتین بمعنے سال باشد از منتخب و بمعنی قحط و سالہای قحط از شرح نصاب و باید دانست کہ سنین بفتح سین ہم جائز ست و این جمع سالم مذکر سنۃ است چون لفظ سنۃ را کہ بفتحتین باشد بیاء و نون جمع سالم آوردند سین را کسرہ دادند بر خلاف قیاس دلالت کند بر شدند و این جمعیت چرا کہ شرط جمع بیاء و نون و بواو و نون بر تقدیر اسم علم مذکر عاقل است و درین لفظ این شرط فوت ست و لفظ صفت ہم نیست۔

سنون بفتح اوّل و ضم ثانی بمعنے دارو کہ بر دندان مالند از منتخب۔

سنگزن ترازوی کم وزن باشد از برہان۔

سنگ کلان در اصطلاح جوہریان جوہر باشد مثل یاقوت و زمرد و الماس وغیرہ

سناسیان بفتح اوّل و تشدید ثانی و کسر سین مہملہ دوم جمع سناسی و آن فرقہ ایست از فقیران ہنود و این لفظ ہندیست

سنان بکسر نوک نیزہ و تیر و تیزی ہر چیز و بمعنی فسان کہ تیغ بران تیز کنند از منتخب و لطائف۔

سندان بالکسر یکے از آلات آہنگران و زرگران کہ آہن و زر وغیرہ بران نہادہ میکوبند بہندی آنرا اہرن گویند و بمعنی آنکہ بہندی آنرا گھن ہتھوڑا نامند و بمعنی تنکۂ آہنی کہ تختۂ در آنرا میکوبند تا اگر کسی صاحب خانہ را از آمدن خود خبر کند حلقہ را بران تنکۂ آہنی کہ سندان گویندش بزنند از برہان و سراج و لطائف و در بہار عجم و مؤید و کشف و مدار بالفتح۔

سنگ در دہان انداختن خاموش بودن از مصطلحات۔

سنگ امتحان سنگ محک۔

سنگ و تیغ مہر کردن بمعنی معطل و بیکار کردن وجہ در مصطلحات۔

سنگ یمن کنایہ از عقیق۔

سنگ در موزہ افتادن بی آرام و بیقرار شدن۔

سنگ در آب افگندن در جاے تمکن کردن و بمعنی پوشیدہ و پنہان کردن نیز آرند۔

سنگ بر سنگ ماندن کنایہ از آشوب عظیم از مصطلحات۔

سنگ رو بیجا از مصطلحات۔

سنگ سو بفتح نون ثانی سنگ سفید کہ آنرا مرگویند از شرح نصاب۔

سنجہ بالفتح سنگی کہ بران چیزہا را در ترازو وزن کنند از مدار۔

سندہ بالفتح سرگین آدمی کہ بغایت سطبر و گندہ و سخت باشد از رشیدی و مصطلحات و در برہان بالضم و در مدار بالکسر۔

سنہ بفتحتین بمعنی سال و بکسر اوّل و فتح نون بمعنے غنودگی کہ مقدمۂ خواب ست و بالضم و تشدید نون بمعنی راہ و روش و عادت و بالکسر و دندانۂ چیزی و در فارسی بالضم و تشدید نون مفتوح بمعنی منکوحۂ پسر و بامعنی بفتحتین نیز آمدہ از منتخب و مدار و برہان و جہانگیری۔

سنگچہ تکرگ و ژالہ و لفظ چہ برای نسبت است

از سراج۔
سنگ لاخہ انبوہی سنگہا چہ لفظ لاخ برای افادۂ معنی کثرت آید از خیابان۔
سنگ سراچہ بمعنی سنگ خانہ چرا کہ سراچہ تصغیر سرا باشد از خیابان۔
سنبلہ بالضم و حرف سوم بای موحدہ مضموم بمعنی یک خوشۂ گندم و جو و مثل آن چرا کہ در آخر تای وحدت ست و نام برج ششم و آن بصورت دختر ست دامن فروہشتہ و سرِ او بمغرب و شمال و پای او بمشرق و جنوب دست چپ آویختہ دارد یا بپہلوی خود و دست راست او بلند ست برابر دوش و خوشۂ گندم را بدان دست گرفتہ است بہمین سبب باسم سنبلہ مسمّیٰ است از شرح جغمنی فارسی و شروح نصاب۔
سینہ بفتح اول و کسر نون و یای تحتانی مشدد بمعنی روشن و بلند از منتخب۔
سنبہ بالضم آلتی ست آہنی کہ بدان سوراخ کنند کہ بہندی برما گویند۔
سنقصہ بمعنی تہمت از شرح خاقانی و در دیگر لغات معتبرہ یافتہ نشدہ۔
سنائی بفتح نام ولی کہ در حکمت و شاعری تربۂ اعلیٰ دارد از کشف۔
سَنی بفتح اول و کسر نون رفیع و بلند و بمعنی روشن و تابان نیز آمدہ۔
سنگ جانی بیرحمی و سخت جانی۔
سنبلی نوائی از موسیقی۔

سنگ شدن بیماری سخت شدن بیماری از مصطلحات۔

فصل سین مہملہ مع واو

سوفسطا بالضم حکمتی ست کہ بنای آن بر وہم بود از چہار شربت۔
سودا بمعنی سیاہ و نام خلطی از اخلاط اربعہ و در فارسی بمعنی دیوانگی و این مجاز ست چرا کہ بسبب کثرت خلط سودا جنون پیدا میشود و گاہے بمعنے عشق آید و در ترکی بمعنی خرید و فروخت۔
سوا بکسر بمعنی غیر و بفتح برابری و برابر از منتخب۔
سویدا بالضم اول و فتح ثانی نقطۂ سیاہ کہ بر دل ست از منتخب و این تصغیر سودا باشد کہ مؤنث اسود ست۔
سوق الثلاثا بضم اول و فتح ہر دو ثای مثلثہ نام بازاریست در بغداد کہ روز سہ شنبہ در انجا خرید و فروخت میشود و در قدیم خانہای فحول علمای ترسایان در انجا بود از منتخب و مؤید۔
سواران آب بمعنی حبابہای آب از برہان۔
سوغات بالضم بمعنی تحفہ و ہدیہ از مدار و صاحب مؤید گوید کہ این لفظ ترکی است و در لغات ترکی بفتح نوشتہ چنانکہ مشہور ست و خان آرزو در سراج نوشتہ کہ در سراج سوغ بالفتح بمعنی روان کردن عطا آمدہ و در ینصورت در اصل بمعنی چیزیکہ برای کسی بفرستند و بمعنی رہ آورد مجازاً باشد تم کلامہ پس از ین تقریر خان آرزو ظاہر میشود کہ سوغات لفظ عربی باشد۔
سورت بالفتح تیزی و حدت و تندی ہر چیز و ظلم و خشم و بالضم شرف و منزلت و پارۂ قرآن مجید و نام شہری کہ در ہند بر ساحل دریای شور ست از منتخب و غیرہ۔
سویت بفتح اول و کسر واو و تشدید یای تحتانی بمعنی برابری و اعتدال از منتخب و کشف۔
سومنات بالضم و واو مجہول و میم موقوف نام بتخانہ در ملک گجرات و در اصل این لفظ ہندیست سومناتھ بود چہ بہندی سوم قمر را گویند و ناتھ بمعنی خدا وند ست چون آن بت را بہیکل قمر ساختہ بودند لہٰذا باین اسم مسمّیٰ گردیدہ در استعمال فارسی حرف ہا از آخر ساقط شدہ از سراج و کشف و رشیدی و مؤید از برہان۔
سودت بالضم سرداری و بہتری از بعضے شروح نصاب و در منتخب و شرح یوسف بایمعنی بضم اول و سکون ہمزہ کہ بصورت واو ست و فتح دال بمعنی پیشوائی و ظاہراً تای این مبدل از دال ست۔
سور المزاج بمعنی مرض و بیماری چہ سوی بالضم بمعنی بد لیست۔
سوانح عبارت از احوالات رویداد ہا

مگر اکثر استعمال این لفظ در رویدادهای متوحش و ناپسندیده باشد و این جمع سانحه است تحقیق این در سانح و سانحه گذشت۔

سواد بفتح سیاهی رنگ و بمعنی حوالی شهر و نواحی و بمعنی ملک و ذهن و بمعنی مسوده از مؤید و کشف و منتخب و صراح۔

سؤدد بضم اول و سکون همزه که بصورت واو ست و فتح دال اول و دال ثانی زائد برای الحاق ست بمعنی سرداری و پیشوائی از منتخب و صراح۔

سود بالضم در عربی جمع اسود که بمعنے سیاه ست و در فارسے بمعنی فائده و نفع از لطائف و صراح۔

سوهان گیر کنایه از نرم و ملائم۔

سوسمار بالضم جانوریست که بهندی گوه گویند بکاف فارسے و واو مجهول از برهان وغیرها۔

سوار بضم بروزن خواری راکب و بکسر در عربی نام زیوریست که بهندی کنگن گویند از مدار و مؤید و محقق چنان نوشته که سوار بالفتح بمعنی راکب اسپ ست و بمعنی راکب دیگر سوارها مجاز باشد چه مخفف اسوار ست و اسوار مرکب ست از لفظ اسو که بروزن سرو باشد مبدل اسپ و لفظ وار که کلمهٔ نسبت ست۔

سور بالضم و واو معروف چند معنی دارد اول بمعنی جشن و شادی و عروسے دوم رنگ سرخ و بهمین جهت لاله و گل مشل آن را سوری گویند سوم رنگ خاکسترے بسیاهی مائل مرکب و خر و شتر را و معنے چهارم در عربی دیوار قلعه و شهر پناه و پنجم در عربی بمعنی نیم خورده و پس خورده ششم باصطلاح اهل منطق لفظ کل و لفظ بعض است که وضع کرده اند برای چندی افراد موضوع و این معنی مجاز ست از معنی چهارم کما لایخفیٰ و بضم اول و فتح واو سورهای قرآن مجید از برهان و جهانگیری و رشیدی و منتخب وغیره۔

سورهٔ نور نام سوره از سورتهاے قرآن مجید۔

سوختن زر بمعنی تلف شدن زر تنخواه از چهار شربت۔

سوس بواو معروف کرمی ست که جامهٔ ابریشمی را تباه کند و نام درختی که بیخ آن را اصل السوس گویند از برهان۔

سوختگی نفس تنگی دم که در حبس دم و دویدن پیدا آید۔

سونش بالضم و واو معروف و کسر نون و شین معجمه براده که از سوهان فرو ریزد و برادهٔ آهن و الماس و مس وغیره از سراج و برهان۔

سورهٔ اخلاص قل هو الله۔

سوط بالفتح تازیانه و بتازیانه زدن از صراح۔

سواع بضم اول و عین مهمله نام بت قوم نوح علیه السلام که بصورت زنی بود از شروح نصاب۔

سواطع جمع ساطعه که بمعنی بلند ست

سوغ بالفتح و غین معجمه جواز و روانگی و گوارائی از مدار و کشف۔

سوء دماغ مرض دماغ۔

سوالف بفتح اول و کسر لام بمعنی گذشتها و این جمع سالفه است از منتخب۔

سوف بالضم بمعنی حکمت از برهان و این لفظ یونانی ست و در عربی بفتح سین و فتح فا بمعنے سرانجام و بمعنی زود باشد و این حرفیست که بر فعل مستقبل آید۔

سوابق گذشتها۔

سوء طریق بمعنی راه و بدراهی۔

سوق بالفتح راندن و روانی و بالضم بمعنی بازار و بمعنی ساقها درین صورت جمع ساق ست از منتخب و غیر آن۔

سویق بفتح اول و کسر واو پست که بهندی ستو گویند بفتح سین مهمله و تشدید فوقانی

سواک بفتح اول رفتار نرم و بمعنی برابر درین صورت مرکب از لفظ سوا که بالفتح بمعنے برابر ست و کاف خطاب و بکسر اول بمعنی مسواک از منتخب وغیره۔

سوگ بواو مجهول و کاف فارسی بمعنے ماتم و این لفظ مشترک ست در هندی و فارسے از سراج۔

سوداتمک بواو عاطفه هر دو لفظ ترکی ست اول بضم بمعنی آب و ثانی بالفتح بمعنے نان

سواحل کنارهای دریا و رود۔

سؤال بضم اول وفتح همزه که بصورت واو ست بمعنی خواستن وپرسیدن از منتخب وکشف وصراح وبهار عجم ومزیل الاغلاط۔

سؤول بفتح سین وضم همزه وسکون واو بروزن فعول صیغهٔ مبالغه بمعنے بسیار سوال کننده از خیابان۔

سوزن بال وسوزن پر بچهٔ مرغ بیخ پر از مصطلحات۔

سواد اعظم شهر بزرگ از برهان۔

سوم بالفتح گران فروختن ووقت نمودن وخواری در رنج کشیدن وبمعنی گیا چریدن چارپایه از لطائف ومنتخب۔

سوُم بکسر اول وضم همزه وسکون میم ترجمهٔ ثالث و بالکسر وهمزهٔ مشدد مضموم وسکون میم نیز آمده وآله هروی گوید۔ **بیت** در صورت ومعنی از تعظم ÷ خوانندش دو جهان جهان سوم ÷ از بهار عجم ÷ خان آرزو در سراج نوشته که سیم بعضے گویند بضم اول و تشدید واو معدود وسه که بعربی ثالث گویند وآله هروی در مدح قطب نامی گفته بیت قطب ست سه حرف در تعلم ÷ زان یافته دو قطب چرخ سوم ÷ مؤلف گوید که بفارسے در آخر اعداد میم برای معدود می آید چنانکه دوم وسوم وچهارم وماقبل میم مذکور بضم و فتح هر دو آمده ضم چنانکه دوم گذشت و فتح چنانکه ملا نظیری در قصیده که قافیه وردیفش صنم را دکرم راست همان دوم را لبسته است ودر هندی همین قسم می آید چنانکه ایکم بمعنی یکم ودیم بمعنی پنجم چون توافقت درین دو زبان بیشتر ست این هم دلالت بر فتح دارد بهر حال لفظ سه های مختفی که در و مکتوبی محض ست در شمار نمی آید مثل که وچه پس سه را در ترکیب با میم معدود حال که وچه باشد وهای که وچه در حالت ترکیب بسبب کسرهٔ کاف وچی بیا بدل شود چنانکه کیم و چیم درین صورت سیم بیای ثابت شده چون درین حال اشتباه با سیم که معدود ثلثین ست میشود لهذا واو در کتابت معدود سه زیاده میکنند پس کسانیکه بضم ماقبل خوانند واو را نیز خوانند وانانکه بفتح واو خوانند درین صورت تشدید واو حساب ندارد

سواد بر گرفتن خواندن ومطالعه کردن۔

سواکن بفتح اول وکسر کاف جمع ساکن بمعنی باشندگان۔

سون بواو مجهول نام رود۔

سوسن نام گلی ست آسمان گون در مؤید وکشف وبرهان ومدار بالضم وواو مجهول ودر منتخب بالفتح وصاحب بحر الجواهر نوشته که در تلخیص بالضم ست ودر قاموس بالفتح تی اهرا بالفتح معرب ست وبالضم فارسے۔

سورنجان بالضم ورای مهمله مکسور بیخ نباتی ست سفید از بحر الجواهر وبرهان

سوختن باصطلاح شعرای ایران تن بعشق وجور معشوق در دادن ولفظ واسوختن بمعنے بیزار شدن از معشوق۔

سوزیان بواو معروف وزای معجمه موقوف وتحتانی سرمایه وغمخوار ونفع وسود وتحفه دراز از مؤید وبرهان وجهانگیری

سورن برای مهمله لفظ ترکی ست الله اکبر یا مثل آن گفتن لشکریان بآواز بلند در هنگام تاختن بر خصم از مصطلحات۔

سودان بالفتح آدمیان سیاه۔

سواد روشن کردن ملک نوشت خواند بهم رسانیدن از مصطلحات۔

سواد کردن نوشتن۔

سوی کسی گرفتن جانب کسی رفتن از مصطلحات۔

سودائیان سوداگران۔

سو بالضم در فارسی بمعنی طرف ودر ترکی بمعنی آب شراب از لغات ترکی ولطائف

سوٓر بالضم ودر آخر همزه در عربی بدی اندوه وتغیر مزاج بسوے حرارت وآتش و برص وهر آفتے ومرضیکه باشد وبالفتح اندوهگین کردن وبد کردن وبد از منتخب وکشف وبحر الجواهر ودر بیضاوی مسطور ست وقتیکه لفظ سو

علہ برای معرہ بچهٔ مرغیست که پر هاے وی برآورده وآن پر بعینه مثل سوزن باشد آنرا سیخ پر نیز گویند از مصطلحات ۱۲

مضاف باشد بالضم خوانند چنانچه در سوء الحساب
وسوء الدار و هنگامیکه مضاف الیه باشد بالفتح
خوانند چنانچه در ظن السوء و دائرة السوء ر.
سوزه بمعنی کمر قبا و در رشیدی بمعنی پارچهٔ
مربع که در بغل پیراهن دوزند و بمعنی تریز جامه
نیز منقول ساخته.
سوخته بمعنی جامه سوخته که بران از سنگ و
چقماق آتش گیرند و نام گنجی ست از گنجهای
خسرو پرویز و بمعنے جامهٔ سنجیده و موزون و
گویند که در ولایت روم مرد طالب علم را
سوخته گویند از لطائف.
سوسه بالضم کرم گندم از برهان.
سوسنے اسپ کبود و هرسے که کبود و نیلے باشد
سوری بالضم نام گلیست سرخ رنگ و هرگل
و لاله را که سرخ باشد سوری گویند چه سور بمعنی
سرخ ست و نوعی از پیکان از جهانگیری
و رشیدی
سوانی بفتح اول و کسر نون شتران آبکش
و این جمع سانیه است از صراح.
سواقی جمع ساقیه که بمعنی جوی خرد ست.
سوفسطائیہ بالضم قومیست از حکمای
باطله که نفی حقائق میکنند و آن سه قسم اند عنادیه
و عندیه و لا ادریه عنادیه قائل بحقائق اشیا
نیستند و میگویند که عالم وهم و خیالی ست و
عندیه منکر اند ثبوت اشیا را و تابع اند اعتقادات
خود را میگویند اگر اعتقاد کنیم شئے را جوهر ست
و اگر عرض ست و اگر قدیم قدیم است
و اگر حادث حادث ست لا ادریه منکر
اند نه ثبوت را و نفی را از لطائف و برهان
سوی بالضم در فارسی بمعنے طرف و در ترکی
بمعنے آب از لغات ترکی و لطائف.
سوزن عیسیٰ علیه السلام گویند که چون عیسیٰ
علیه السلام را بآسمان می بردند در دامن
ایشان سوزن بود بحکم الٰهی بهمین سبب
بر فلک چهارم ماندند و بالاتر نبردند چرا که سوزن
یکی از اسباب دنیا ست از برهان وغیر آن
سوقی بالضم منسوب بسوق یعنی بازارے
و بمعنی دکاندار نیز آمده.
سوجی بواو معروف و جیم فارسے آبدار
و می فروش سوجیخانه بمعنی میخانه در زبان
ترکی سو بمعنے آب و شراب ست از مصطلحات

فصل سین مهمله مع هاے هوز

سها بضم اول ستاره است باریک در
بنات النعش و آن متصل ست با ستارهٔ
دوم از سه ستارهٔ بنات.
سهراب بالضم و در آخر باے موحده
نام پسر رستم که برای مقابله رستم کشتی کرد و حال
آنکه یک دیگر را نمی شناختند آخرش بعد جنگ
رستم او را زیر کرده دشمن خود پنداشته خنجر زد
بعد از رسیدن زخم یکدیگر را شناختند رستم
پشیمان شد و بسیار افسوس کرد سود نداشت
آخر سهراب بمرد.
سهولت بضمتین بمعنی آسانی و بمعنے
مردم که سهولت بزیادت یای تحتانی گویند
خطا ست.
سه ظلمت کنایه از صلب پدر و شکم
مادر و زهدان از سراج.
سهم السعادت و سهم الغیب
بقاعدهٔ علم نجوم دلائل مخصوصه باشد از
مواضع کواکب و طالع مولود.
سه روح روح حیوانی و نباتی و جمادے
و این هر سه را موالید ثلاثه نیز گویند از
برهان وغیر آن.
سهاد بضم اول و در آخر دال مهمله بمعنے
بی خوابی از شرح نصاب و منتخب.
سهرند بالکسر نام شهریست در هند که بعضی
آنرا سرهند گویند.
سه بعد طول عرض عمق از کشف.
سهر بفتحتین بیداری و بیدار بودن
از منتخب و صراح و بالضم مرضیست که صاحبش
را بیداری و بیخوابی مفرط باشد.
سه نوع موالید ثلاثه.
سه قرقف بفتح هر دو قاف سه کتاب
است در مذهب ترسایان از منتخب و
برهان و در شرح خاقانی نوشته که نزد نصاریٰ
سه نوع شراب ست چنانکه در قرآن
مجید شراب سه نوع مذکور ست شراب طهور
و شراب زنجبیل و شراب سلسبیل.
سهیل بضم اول و فتح ثانی نام ستارهٔ
معروف و بکسر ثانی خطا ست چرا که این بر وزن
صیغهٔ تصغیر ست از منتخب وغیره.

سهل بالفتح آسان و زمین نرم و هموار از منتخب و صراح۔

سهم بالفتح در عربی بمعنی تیر که از کمان رها کنند و بمعنی حصه و بهره و در فارسی بمعنی بیم و خوف از منتخب و مؤید و لطائف و برهان۔

سهام بالفتح و تشدید ها بمعنی تیر انداز و بکسر اول و تخفیف ها بمعنی حصه ها و تیرها و باین معنی جمع سهم ست که بمعنی تیر و حصه باشد و بالضم اول و تخفیف تاریکی و تغیر چهره و لاغر شدن و بالفتح و تخفیف شدت حرارت تابستان و نیز اشارت باشد بسهم الغیب که نتیجه ظهور زائچه صاحب آن نست که برهان حکم نمایند و دیگر سهم السعادة که نشان دولت و اقبال صاحب طالع است از منتخب و شرح خاقانی۔

سهیم بفتح اول و کسر ها بمعنی شریک و صاحب حصه از منتخب۔

سهم الحشم نام عهده چنانچه مرد سر لشکر و بخشی فوج از سروری۔

سه خواهران سه ستاره اند پهلوی هم از جمله هفت ستاره بنات النعش۔

سه خوان توبیست از نصاری که سه خدا میخوانند خدای عز و جل و عیسی و مریم علیهما السلام از برهان۔

سهو بالفتح فراموشی و فراموش کردن و غافل شدن از منتخب۔

سهیله بضم اول و کسر ثانی نوعی از خیمه۔

سه گاه نغمه سوم و شعبه مجاز از مدار۔

سه مرتبه کنایه از طفلی و جوانی و پیری و گاهی عبارت از ادنی و اوسط و اعلی۔

سه برگه نام گلی ست۔

سه اسبه کنایه از کمال زود رونده از مصطلحات۔

سه قبله قبلهٔ یهود و قبلهٔ نصاری و قبلهٔ مسلم و در شرح خاقانی نوشته که خانهٔ کعبه و بیت المقدس و بیت المعمور که قبلهٔ کروبیان ست۔

سهروردی بالضم و حرف چهارم واو مفتوح و حرف ششم دال مهمله منسوب بسهرورد که شهریست در عراق عجم۔

سه قامی نوعی از قباچه باچاکهای دراز و در شرح خاقانی نوشته جامه حریر که سه چاک دارد دو از پیش و یک از قفا و این قسم جامه مخصوص رقاصان ولایت باشد۔

سهی بفتح اول و کسر دوم بمعنی راست عموماً و سرو که بغایت راست باشد خصوصاً از برهان و جهانگیری و در شرح اللغات نوشته که سهی بالفتح بر وزن صفی بمعنی راست و این جز در صفت سرو واقع نمیشود و بمناسبت سرو سهی قد و سهی قامت نیز گویند پس تنها سهی بمعنی راست نیامده۔

فصل سین مهمله مع یای تحتانی

سیمیا بالکسر علم طلسم که از آن انتقال روح در بدن دیگری کنند و بهر شکل که خواهند در آینه و چیزهای موهوم در نظر آرند که در حقیقت وجود آنها نباشد از مدار و منتخب

سینا بالکسر نام جد شیخ بوعلی و بالفتح و بالکسر نام کوهیست بشام آنرا طور سینا گویند از منتخب و مؤید و کشف و در برهان بالکسر و بالفتح نام جد بوعلی و بالفتح نام کوه طور و در سراج بالکسر نام جد شیخ بوعلی۔

سیما بالکسر نشان و علامتی که شناخته شود بدان خیر و شر و مجازاً بمعنی پیشانی مستعمل است چرا که علامات خیر و شر در پیشانی مفهوم میشود از سروری و مؤید و صاحب بهار عجم نوشته که بمعنی نشانها که از کثرت سجود در پیشانی پیدا میشود و مجازاً بمعنی پیشانی و صاحب منتخب نوشته که بمعنی نشان و علامت و در مصطلحات نوشته که سیما لفظ عربی ست بمعنی نشان و علامت کما قال الله تعالی سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ مگر فارسیان مجازاً بمعنی پیشانی استعمال میکنند سیّا بالکسر و تشدید یای تحتانی مفتوح بمعنی خاصه و خاص کسانیکه باین معنی بالفتح خوانند خطاست۔

سیمابی شدن هوا روشن شدن هوا و در بیجا هوا بمعنی جوف آسمان ست۔

سیلاب بیای مجهول بمعنی سیل از مؤید و صاحب برهان نوشته که بالفتح ست لیکن بکسر و بهمین صحیح ست۔

سیراب بیای مجهول ضد تشنه یعنی کسی و چیزیکه از آب سیر باشد از مؤید۔

سیه تاب رنگی باشد سیاه بنفشی که اهل صیقل دیده را بآب لیمون و گرمی آتش رنگ

کنند از سراج۔

سیخ جاروب بمعنے خسی کہ جاروب ازان سازند۔

سیب بالفتح وبای موحدہ بمعنی بخشش ودہش از لطائف ومنتخب۔

سیاست پاس داشتن ملک وحکم راندن بر رعیت وقہر کردن وہیبت نمودن وضبط ساختن مردم از فسق بترسانیدن وزدن از منتخب وکنز۔

سیاہ دست بخیل۔

سیاقت بکسر روان کردن۔

سیآت بروزن طیبات بمعنی معاصے وگناہہا از منتخب وغیاث۔

سیہ مست وسیاہ مست بمعنی بدمست وبسیار مست۔

سیادت بالکسر بزرگی وسرداری۔

سیاحت بکسر اول وحاے ہملہ سیر کردن ورفتن برزمین از منتخب۔

سیرت بالکسر عادت وطریقہ از منتخب ودر مصطلحات نوشتہ کہ فارسیان بمعنی عرض وناموس آرند۔

سیّاح بالفتح وتشدید ثانی وحای ہملہ بسیار سیر کنندہ از منتخب۔

سید بالکسر یای معروف بمعنی گرگ ودرندہ وبالفتح ویای مشدد مکسور بمعنے پیشوا وبہتر قوم وسردار وبہمین معنے بتخفیف تحتانی بروزن قید نیز آمدہ چراکہ تخفیف یای مشدد جائز ست چنانکہ میت را بتخفیف میت خوانند بروزن بیت وکسانیکہ بیای مشددہ مفتوح خوانند خطا ست۔

سیاہ سفید کنایہ از غرب وشرق وشب وروز وزنگ وروم وشر وخیر وکفر واسلام

سیہ بہار بمعنی بہار سبزہ وبعضے گویند کہ در بلاد سردسیر در ایام ربیع سبزہ کشت کہ از زیر برف از بس سردی وسیرابی بغایت سبز مائل بہ کبودی وسیاہی بیرون مے آید آنرا سیہ بہار گویند۔

سیفور بالفتح وواو معروف نوعے از جامۂ لطیف ابریشمی سیاہ رنگ از رشیدی وکشف برہان۔

سیہ کار فاسق وبدکار۔

سیسنبر بکسر اول وتحتانی معروف وفتح سین ہملہ دوم وسکون نون وفتح موحدہ ورای ہملہ سبزہ ایست میان پودینہ ونعناع زیراکہ چون پودینہ را بگزرہ دست نشان کنند سیسنبر روید چون سیسنبر را بگزرہ دیگر نقل کنند نعناع شود وبوی آن بغایت تیز گردد چون برگزیدۂ زنبور وعقرب بمالند آرام بخشد واین لفظ معرب سہ سنبل ست از برہان ولطائف ورسالۂ معربات۔

سیخ پر بچۂ جانور پرندہ کہ ہنوز پرہایش کامل تر برآمدہ خوب پہن نشدہ باشند ومانند خار نمودار شوند از برہان۔

سیب بخور بواو معروف نوعے از سیبکہ پوست آنرا مانند عود بخور کنند از مصطلحات

سیاہ پیر بمعنی غلام پیر از مصطلحات۔

سیر بکسر اول وفتح یای تحتانی درعربی عادتہا وخصلتہا این جمع سیرت ست وعلم تواریخ وبیان احوال گذشتگان وبفتح اول وسکون یا بمعنے رفتن ورفتار ولفارسی بکسر اول ویای مجہول سوای معنے مشہور کنایہ از بیزار ورنجیدہ وبیای معروف چیزیست کہ بہندے لہسن گویند۔

سیمبر بضم سین ہملہ وفتح تحتانی وسکون میم وفتح بای موحدہ ورای ہملہ لفظ ہندے کتابی ست کہ سہنس کرت گویند ونام جشن خواستگاری راجہای سلف وآن چنان باشد کہ چون دختر راجہ بحد بلوغ رسید پدرش تمامی راجہای اطراف را طلبیدہ ضیافت میکند بگردن ہر یکے از راجہای کہ دختر مذکور حمائل گل یا ہار مروارید اندازد شادی دختر بآنکس مقرر شود۔

سینہ باز کنایہ از سیاہ وسفید وطرز پارہای سپاری کہ مخلوط سیاہ وسفید باشد وبمعنی سینۂ کشادہ وبالیدہ از مصطلحات۔

سیاوش بکسر اول وضم واو وبعدہ شین معجمہ وصاحب بہار عجم نوشتہ کہ بفتح واو ست ودر سراج اللغات نوشتہ کہ بکسر اول وضم واو ہردو صحیح وسیاوش نیز درست نام پسر کیکاؤس ودر شمشیر خانی

مسطور ست که سیاوش پسر کیکاوس بسبب
بهتان مادر غیر حقیقی خود از پدر رنجیده شده
نزد افراسیاب که مخالف کیکاوس بود
رفت افراسیاب از آمدنش خوش شده دختر
خود را در نکاحش داد بعد از چندی باغوای
داماد دیگرش از دست افراسیاب بناحق
کشته شد تم کلامهٗ و در کتابی بنظر آمده که سیاوش
بغایت خوش منش و عیاش بود لهذا مجازاً
از لفظ سیاوش معنی خوش و شادمان اراده کنند

سیاه گوش و سیه گوش نام درنده
که از سگ خرد و از گربه کلان گاهی مائل بسیاهی
هر دو گوش او سیاه و نوک دار و سریع الحرکت
و بغایت جلد رو باشد ۔

سیماب درگوش کنایه از کسی آواز
نشنود یعنی کر باشد از برهان ۔

سیم کش بکسر اول و ضم کاف مشرف
و مشتملی سیم از شرح خاقانی ۔

سیب آزالیش بالف ممدوده و زای
معجمه و یای تحتانی و شین معجمه نوعے از سیب
ست که در اصفهان بهتر باشد از شرح گل
کشتی

سیاقش نام پادشاه ۔

سیاوخش بکسر اول و فتح واو و سکون
خای معجمه نام پسر کیکاوس از سراج ۔

سیاط بکسر اول جمع سوط که بمعنی تازیانه است

سیاغ بکسر اول و عین مهمله بمعنی کهگل
که دیوارها بدان اندوده کنند از شرح نصاب

سیمرغ جانوریست مشهور و سیمرغ از آن
گویند که هر لون که در پر هر یک مرغ میباشد
همه در پرهای او موجود و بعضے گویند که
یقین بمعنی اسم فرضی وجود ندارد از کشف
و صاحب برهان سیمرغ را عنقا نوشته است

سیوف بضمتین شمشیرها جمع سیف ۔

سیّاف بالفتح و تشدید ثانی شمشیر زن
و بمعنی قاتل و جلاد و خونریز ۔

سیاق بکسر اول راندن از منتخب و کشف
و در مؤید نوشته که بمعنی پای بند باز بست
بدان که چون در علم حساب تحریک بنان و
راندن قلم بسرعت تمام ست لهذا علم
حساب را سیاق میگفته باشند یا آنکه حفظ
حساب بمنزلهٔ باز بست که از دست خاطر
اکثر بدر وا زمیناید و نوشتن آن برای
یادداشت بمشابه پای بند ست ازین
سبب قواعد نوشتن حساب را سیاق نام
کرده اند

سیّئ الخلق مرد بد اخلاق ۔

سیر آهنگ بالکسر بیای مجهول بمعنی بلند
آهنگ و در ینجا لفظ آهنگ بمعنی آواز ست

سیف اسفرنگ سیف نام شاعر
باشد باشندهٔ اسفرنگ و اسفرنگ بکسر و
سین مهمله و را مهمله و فا و نون و کاف
فارسی شهریست قریب سمرقند ۔

سیگ بالکسر بیای مجهول و کاف فارسی
بمعنی آلت تناسل مردان از لغات ترکی

سیامک بکسر اول و فتح میم نام پسر کیو
مرث از برهان ۔

سیگنک بالکسر بیای معروف و کاف
عربی مفتوح و فتح نون و کاف عربی دیگر
بمعنی آهسته و این لفظ ترکی ست از
لغات ترکی نوشته شد ۔

سیاه سال بمعنی خشک سال ۔

سیول بضمتین سیلابها و این جمع سیل ست

سیه چال بجیم فارسی چاه بی آب که
مجرمان را دران محبوس نمایند و لفظ چال
در اصل چاه بود ها را بلام بدل کرده اند
چنانچه در جواهر الحروف ۔

سیّال بالفتح و تشدید تحتانی رقیق و
جاری شونده ۔

سیر حاصل بیای مجهول جائیکه زراعت
دران بهتر باشد ۔

سیورغال بضمتین و واو معروف و
غین معجمه بمعنی مدد معاش و این لفظ ترکی
ست از مدار و در لغات ترکی بفتح اول و
ضم تحتانی و واو معدوله و سکون را مهمله
و غین معجمه بمعنی انعام ۔

سیه گلیم بکسر کاف فارسی بمعنی بدبخت
و بیدولت از برهان و سراج ۔

سیاه قلم بمعنی نوعی از تصویر که بسیاهی
کشند و هیچ رنگ آمیزی نداشته باشد و
آن اکثر خامهٔ فرنگ ست و معشوق ملیح را
نیز گویند از مصطلحات ۔

سیه کام بدبخت و نامراد۔

سیه کردن چشم بمعنی روشن کردن چشم مستعمل از مصطلحات۔

سیه چشم طائر شکاری را گویند چراکه چشم بعض نوع طائر شکاری سیاه میباشد مثل بحری و شاهین و چرغ وغیره و این لفظ گاهی در صفت معشوق واقع میشود بدو وجه یکی آنکه سیاهی چشم موجب حسن و خوبی ست و دیگر آنکه طائر شکاری سیاه چشم سیه فام باشد بخلاف طائر شکاری زرد چشم که در عرف آنرا کلال چشم گویند۔

سیم آبی که در کشتی در آید ملاح آنرا بیرون میاندازد از شرح قران السعدین

سیل عرم بالفتح و عین مهمله مفتوح و کسر رای مهمله آب بسیار تندی که سد رود را شکسته باشد چه عرم بمعنی رودخانه و سدیکه پیش رودخانه گرفته باشند بهندی مینڈهه گویند از منتخب ظاهر ست که این قسم آب جاری که مینڈهه را شکسته روان شده باشد بغایت تند و تیز و پرهیبت باشد و سیل العرم اشاره است بسوی آیت [1] فَاَعْرَضُوْا فَاَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ سَيْلَ الْعَرِمِ وَبَدَّلْنٰهُمْ بِجَنَّتَيْهِمْ جَنَّتَيْنِ ذَوَاتَيْ اُكُلٍ خَمْطٍ وَّاَثْلٍ وَّشَيْءٍ مِّنْ سِدْرٍ قَلِيْلٍ ۔

سیام بکسر اول نام کوه نزدیک سمرقند از برهان۔

سیاه بادام چشم معشوق از برهان۔

سیلان بفتح اول و سکون ثانی نام جزیره ایست که از کوهش یاقوت بهتر حاصل میشود و آن بطرف جنوب هندست و بفتح اول و ثانی در عربی جاری شدن آب و خون وغیره از برهان و رشیدی و صراح و سراج۔

سیران بالفتح مصدر ست بمعنی سیر کردن و رفتار نمودن۔

سیحون بفتح اول و حای مهمله نام رودیست و صاحب لطائف نوشته رودیست میان اندجان و سمرقند و در مدار نوشته که نهر هندیست بعضی گویند که آب سندست و افغان آنرا اباسین و هندیان نیلاب و اکثری دریای اٹک گویند و اٹک قلعه ایست برکنار دریای مذکور و بعضی گمان کرده‌اند که رود گنگ ست و از تحقیقات خان مغفور عبدالکریم خان و در کشف نیز همین اختلاف است و صاحب منتخب نوشته که نهریست بماوراءالنهر و نهریست بهند

سین این حرف بجیم عربی بدل شود چون ریواس و ریواج که رستنی ست مشهور و بجیم فارسی چون خروس و خروچ و بدال چون پاس و پاد بمعنی حفاظت و بزای معجمه چون سمارغ و سماروغ و بشین معجمه چون کستی و کشتی که پهلوانان کنند و فرسته و فرشته و بفا چون چست و چفت بالضم بمعنی جامه تنگ و چسپان و بلام چون سج و لج بمعنی رخساره و بواو چون بالس و بالو و بیای عربی و واو معروف بمعنی ترنج و بهای هوز چون خروس خروه و آماس آماه و سین مصدر و ماضی و مضارع و امر در بعض ابواب بواو بدل شود چون جستن جست میجوید بجو و رستن رست میروید بروی و در بعض ابواب بهای هوز چون کاستن و کاست میکاهد بکاه و بیای تحتانی چون آراستن و آراست و می آراید و بیارای از جواهر الحروف۔

سیب سیمین نوعی از سیب۔

سیلی بستن و سیلی کشیدن بمعنی سیلی زدن از مصطلحات۔

سیم بر سنگ زدن کنایه از جلا کردن از مصطلحات۔

سیاه پستان زنی که فرزند او نزید از برهان۔

سیه زبان کسیکه دعای او اثر کند۔

سیاه شدن زبان از کار افتادن زبان بسبب بد گفتن۔

سیه بادام افشاندن رسمیست در ولایت که بر تابوت مرده بادامها را سیاه کرده می افشانند۔

سیاهی کردن نمودار شدن از چراغ هدایت۔

سیخ شدن راست شدن۔

سیماب شدن گریزان شدن و ناپدید و لرزان شدن۔

---

[1] پاره ومن یقنت سوره سبا رکوع دوم ١٢

سیستر در لوزینه کردن کنایه است در شادی کسے غم انداختن۔

سیر آمدن ملول شدن و تنگ آمدن از سراج۔

سیم سوخته نقرهٔ نرم و خالص از برہان و رشیدی و در جائی بمعنے لاجورد نظر آمده۔

سیئه بالفتح و یای تحتانی مشدده مکسور و بعده همزه مفتوحه بدی و گناه صغیره۔

سیبه بالکسر یای معروف و فتح بای موحده ترکی ست بمعنی مورچه و آن خندقے باشد که در پناه آن جنگ سازند۔

سیاسه باصطلاح متصدیان دفتر مسودهٔ روزنامچه که آمدنے نقود یا اجناس هر روزه بطریق اجمال بلا تفریق و تفصیل یکجا مینگارند

سیه جرده بفتح جیم عربی و دال مهمله بمعنے سیاه رنگ چه جرده بمعنی لون و رنگ ست از برہان و گاہے از سیه جرده مراد باشد شخص ملیح سبز رنگ۔

سیاه بمعنے غلام حبشی از سراج۔

سیبی بد وکرده بالکسر یای مجهول کنایه از مساوی و برابر۔

سیاره بالفتح و تشدید یای تحتانی بمعنی قافله و کاروان و ستاره که بحرکت خود متحرک باشد و آن هفت اند قمر عطارد زهره شمس مریخ مشتری زحل۔

سیه نامه فاسق و گنهگار از برہان۔

سیه کاسه بخیل و ممسک۔

سیه خانه بدبخت و خانه ویران کرده بمعنی زندان و خیمه صحرا نشینان عرب از مصطلحات۔

سیلی بکسر اول و ثالث و هر دو یای معروف ضربتے که بر گردن زنند و آن چنان باشد که چهار انگشت دست راست کنند و نرمهٔ دست راتیغ وار بر گردن مجرمان زنند از جهانگیری و رشیدی و برہان و در سراج هدایت یای اول را مجهول گفته و نام ورزشی ست کشتی گیران را که بجبر را و اکرده بر بازو و ران و سینه و زانو زنند۔

سی بالکسر یای معروف ترکی ترجمهٔ لفظ او که ضمیر غائب ست و بمعنی راه نیز آید برای اضافت هم آرند۔

سینه بازی کنایه از دو رنگی چراکه سینه باز دو رنگ میباشد یعنی سیاه و سفید۔

سیکی بالکسر کاف عربی مکسور و هر دو یای معروف بمعنی شرابی که چندان جوش دهند و صافش کنند که از سه حصهٔ آن یک حصه باقی مانده باشد و این در اصل سه یکی بود از رشیدی و در برہان بیای اول مجهول نیز آمده

سیم قاری روپیهای خوراک۔

سیه کاری کنایه از ظلم و شوخی۔

سیری بالفتح نام دیه۔

سیر السوانی بفتح هر دو سین مهمله و نون بمعنے رفتار شتران آبکش و آن نهایت سست باشد۔

باب شین معجمه

فصل شین معجمه مع الالف

شانه بها مراد از قیمت اندک یعنی آن مقدار مال که در قیمت خرید شانه کفایت کند۔

شاداب بمعنی سیراب و پر آب و تر و تازه از برہان و سراج۔

شاه مغرب کنایه از هلال اول ماه

شاب در آخر بای موحده مشدد و در استعمال فارسے مخفف بمعنی مرد جوان از کشف۔

شاه عرب حضرت محمد مصطفی صلی الله علیه و علی آله و اصحابه وسلم۔

شامخات جاهای بلند و بلندیها خصوصاً بلندیهای کوه۔

شامت بفتح میم بدفالی و بکسر میم شادی کننده بر خرابی و مکروهے کسی از صراح و منتخب۔

شات گوسپند و این لفظ را اکثر شاعری مدوره نویسند از لطائف۔

شاه بیت بیتی که از همه ابیات غزل یا قصیده بهتر باشد۔

؎ بیای معروف ۱۲ ؎ بیای مجهول ۱۲

شاخ نبات آنچه بصورت شاخ در کوزهای نبات بر رشته‌ها بسته شود و نام معشوقهٔ خواجه شمس الدین حافظ شیرازی رحمة الله علیه از بهار عجم۔

شاخ شاخ درخت و شاخ حیوان و پارهٔ جای و نوعیست از پیالهٔ دراز و صراحی۔

شاخ شاخ بمعنی پاره پاره۔

شالخ در آخر خای معجمه نام غلهٔ معروف سفید رنگ که بهندی سالوان گویند۔

شاهرخ نام پادشاهزاده و نام مردیکه شاطر بود در شطرنج بازی بمعنی شه رخی که در شطرنج میباشد و آن کشت داونست بحریف بطرزیکه ضرب برخ او نیز واقع شود۔

شامخ بکسر میم و خای معجمه بمعنی بلند از منتخب۔

شاهد حاضر و گواه و فارسیان بمعنی صاحب حسن استعمال کنند و در بیت باب دوم گلستان بمعنی خوب و خوشنما از برهان۔

شادمند این لفظ غلط ست چرا که لفظ شاد صفت ست بمعنی شاد شونده پس بلفظ مند که بمعنی صاحب ست ترکیب درست نباشد بجای آن سازمند صحیح از تحقیقات خان آرزو مؤلف گوید که اگر مخفف شادی مند گویند درست میتواند شد۔

شاگرد در اصل بمعنی خادم ست و بمعنی تلمیذ مجازاً شهرت گرفته از خیابان مؤلف گوید ظاهر الفظ شاگرد در اصل شاه گرد بوده زیرا که خادمان گرداگرد شاه و مخدوم خود ایستاده شده مترصد صدور فرمان و خدمت میباشند بهمین جهت خدمتگاران را بالعربی حواشی گویند۔

شارد بکسر را مهمله و بعده دال مهمله بمعنی رونده از منتخب و مجازاً بمعنی پریشان مستعمل۔

شاذ بتشدید ذال معجمه جدا شده و تنها مانده و منفرد و باصطلاح صرفیان لفظی که خلاف قیاس بود بمعنی مطابق قوانین و قواعد کلیه نباشد از منتخب و صراح وغیره۔

شادخوار بمعنی آسوده و خوشحال و فارغ بال۔

شاخدار دیوث و خودبین۔

شاطر بکسر طای مهمله دلاور و چالاک و بمعنی پیک و شطرنج باز و شوخ و بیباک و آنکه رنج آورده باشد اهل خود را به بدخوی از لطائف و صراح و منتخب و فی مولانا محمد یوسف بن ملنع در شرح نصاب نوشته که در شاطر بمعنی دزد و دوگره بر شطرنج باز و چالاک این همه معانی بمناسبت آنست که شاطر ماخوذ از شطر ست که بمعنی دور کردن باشد پس شاطر بمعنی کسیکه حیلتی کند که دور از ذهن و عقل مردم بود تم کلامه و فرقهٔ از پیادهای چالاک که بلباس خاص خود پیش سواری سلاطین و امرا دوند۔

شاعر داننده و دریابنده و شعر گوینده۔

شاپور بضم بای فارسی نام پادشاهی و نیز نام پهلوانی از کشف و در سروری برهان نوشته که نام مصوری که میانجی بود میان خسرو و شیرین۔

شانه سر بمعنی هدهد از صراح۔

شار شهر مدینه و عمارت بلند و ریختن آب و سماع و فرش و نقش که در طلا و نقره باشد و جامهٔ باریک رنگین که بهندی ساری گویند و نام طائر سیاه که بهندی آنرا مینا گویند و راه کشاده و فراخ و پادشاه غرجستان از برهان و جهانگیری و سراج۔

شارمار نوعی از مار بزرگ از شرح خاقانی۔

شاخ بدلوار بمعنی گردن کش و مغرور از مصطلحات۔

شادبهر خوشحال و نیک نصیب از برهان و سراج۔

شاشتر بهر دو شین معجمه و فتح فوقانی بر وزن باختر بزبان سنسکرت نام علم عقائد و فقه هنود ست۔

شاخ آبنوس کنایه از مجرا آبنوس از شرح خاقانی۔

شاش بدو شین معجمه معرب چاچ که آنرا الحال تاشکند گویند از رسالهٔ معربات و در فارسی بمعنی پیشاب از برهان۔

شاباش مخفف شادباش و بمعنی نیاز و پیش کش نیز آمده از کشف و رشیدی و سراج و بهار عجم و مصطلحات۔

شاخص بکسر خای معجمه و صاد مهمله مرد چشم باز مانده و حیران از منتخب۔

شائع بکسر همزه که حرف سوم ست بمعنی آشکارا و فاش یعنی مشهور از منتخب۔

شاع بمعنے آشکار و فاش از لطائف۔
شارع بکسر را مہملہ و عین مہملہ راہ راست و راہ بزرگ و صاحب شرع و عالم عامل کہ تعلیم دین بمردم کند از کشف و منتخب و لطائف۔
شاہ بداغ بضم بای موحدہ و در آخر غین معجمہ نام شخصیکہ خدمت شمع و چراغ شاہ عباس داشت۔
شارغ بفتح رار مہملہ و غین معجمہ بمعنی دستار و این لفظ ترکیست از شرح خاقانی۔
شارف بکسر رار مہملہ شتر مادہ کہ پیر باشد از شرح نصاب و منتخب۔
شاہق بکسر سوم بمعنی بلند و بنای بلند و باصطلاح اطبا جنسے ست از اجناس نبض کہ در حرکت میل بہ بلندی داشتہ باشد یعنی اجزای آن در ارتفاع محسوس گردد و سبب آن شدت حاجت تبرد و ترویح از منتخب و کتب طبیہ۔
شارق بکسر رار مہملہ روشن و تابان و بمعنی آفتاب از منتخب۔
شاق بتشدید قاف بمعنی دشوار و کار دشوار از منتخب۔
شادی مرگ موتی کہ بسبب شادی بسیار کہ یکبارگی در طبیعت در آید پیدا میگردد و نام جانورے نیز ہست۔
شالنگ[1] بفتح لام و کاف فارسے اینچہ بعوض چیز فوت شدہ چیز دیگر از کسے بگیرند بہندی آنرا گھی گویند از مدار و در برہان چنین نوشتہ کہ شخصی کہ در عوض دیگر بجہت طلبی کہ از دیگرے دارد بگیرند بہندی آنرا اول گویند بواو مجہول و بمعنی برجستن پیادہ و شاطران و نوعی از گلیم کہ زیر فرش دوزند۔
شالہنگ بالام و ہای مفتوح و نون و کاف فارسی بمعنی مکر و حیلہ و گر و بعضے بمعنی ظلم و ستم و سرکش از جہانگیری و مؤید وغیرہ۔
شاک مرد با سلاح تمام یعنی سلحدار و سپاہی ماخوذ از شکہ کہ بمعنی سلاح ست و بمعنی شک کنندہ و گمان برندہ از صراح وغیرہ۔
شارک بفتح رار مہملہ و کاف عربی نام طائر سیاہ رنگ کہ بہندی مینا گویند از برہان۔
شاہد لعمرک بفتح لام و فتح میم مہملہ و ضم رار مہملہ کنایہ از سرور کائنات صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم از رشیدی۔
شاخل بضم و کسر خای معجمہ نام غلہ از برہان کہ آنرا بہندی آزہر گویند۔
شاغل بکسر غین معجمہ مانع و باز دارندہ از منتخب۔
شال نوعی از چادر با قسام الوان در کشمیر از موے دنبہ بافند چون دو شال را جمع کنند دوشالہ گویند۔
شاہ نحل بفتح نون و سکون حای مہملہ بمعنی پادشاہ زنبوران شہد و در زنبوران شہد یکے زنبور کلان باشد و ہر جا کہ او رود ہمہ در پس او روند و نیز لقب امیر المومنین علی کرم اللہ وجہہ چہ آنحضرت را یعسوب المومنین لقب ست و یعسوب پادشاہ زنبوران شہد را گویند۔
شاخ گل معروف ست و کنایہ از معشوق از مصطلحات۔
شاقول بقاف چیزیست از برنج و آہن و سنگ کہ بریسمان آویختہ معماران کجی و راستی دیوار معلوم کنند از مصطلحات۔
شاہ اسپرغم بمعنی ریحان کہ آنرا ناز بو گویند۔
شاہ قام لفظے ست کہ شطرنج بازان بوقت مات خوردن حریف گویند ظاہرا قام در اصل بفتح میم ست صیغہ ماضی یعنی شاہ باز ایستادہ از حرکت و رفتار خود اے مات شد۔
شام بمعنی طعام شام از مصطلحات و نام ملکی ست چرا کہ آن ملک بجانب مشامہ کعبہ یعنی بجانب یسار کعبہ واقع است چہ عرب کعبہ را شخصے قرار دادہ اند کہ رو بشرق ست۔
شاگرد فاستقم بحذف الف و کسر قاف کنایہ از سرور کائنات صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم از رشیدی بلحاظ فحوای آیت فَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ یعنی پس استوار باش چنانکہ امر کردہ شدہ تو۔
شایان لائق و سزاوار از برہان۔
شائیدن لائق بودن۔
شانیدن و شاندن بمعنی نشاندن و مخفف نشاندن از جہانگیرے۔
شایگان بمعنی فراخ و بمعنی لائق و سزاوار

[1] در اردو ڈانڈ گویند ۱۲

و هر چیز بهتر و خوب را نیز گویند که لائق شاه باشد چه در اصل شاهگان بود ها را بهمزه ملینه بدل کردند و نام گنجی از گنجهای خسرو پرویز بمعنی بیگار یعنی کار بی مزد چرا که این هم تعلق بشاه و حاکم دارد و نوعی از قافیهٔ معیوب چنانکه صیغهای اسم فاعل را که گریان و خندان باشد بالفظ زمان و فغان قافیه کنند یا آنکه یا و نون نسبت را با یا و نون که از ذات کلمه باشد قافیه آرند مانند سیمین و آهنین را باجبین و کمین یا الف و نون جمع را با الف و نون اصلی قافیه نمایند چنانکه دوستان و یاران را با زمان و کمان قافیه سازند و همچنین صفات حادثات و کائنات و امثال این چنین قافیه فقط یکجا آوردن درست باشد از برهان و سراج.

شادن بکسر دال مهمله بمعنی بچهٔ آهو از شرح نصاب.

شادروان بضم دال مهمله بساط و فرش و پرده و شامیانه و سائبان از بهار عجم و برهان و جهانگیری و در مؤید بفتح دال و در رشیدی ضبط حرکت نکرده و در سراج اللغات نیز بضم دال ست.

شارستان بمعنی شهرستان و شهر از برهان و در مدار بمعنی شهرستان و قصبهٔ بزرگ که اطرافش باغهای بسیار باشد تم کلامه و میتواند که بمعنی جائیکه گذرگاه آب باشد یا گذرگاه مردم چه در جهانگیری و برهان شار بمعنی راه فراخ و ریختن آب مسطور ست بعد از تحریر مقام از تالیفات بعض ثقات بثبوت پیوسته که شارستان جادهٔ که بشهر پیوسته باشد.

شاریدن آب ریختن از برهان و جهانگیری.

شاهین طائریست شکاری و چوب راست ترازو که بهر دو جانب آن هر دو پله آویزند از برهان و رشیدی و بایمعنی ثانی ترکی ست و بجای ها همزه نیز آمده و بعضی بمعنی زبانهٔ ترازو نیز نوشته اند و آن چیزی باشد که بوقت برداشتن ترازو در دست گیرند.

شاوران بواو نام شهریست از برهان و سراج.

شاه نشین نوعی از عمارت.

شام غریبان نام شهری ست سوای معنی معروف.

شابران بباے موحده نام شهر که آنرا شاوران نیز گویند از مؤید.

شادمان مرادف شاد و لفظ مان زائد ست چنانکه الف و نون در شادان و ظاهراً ازین عالم ست مسلمان که باندک تغیر و تحریف و تخفیف این صورت گرفته از خیابان.

شان در فارسی خانهٔ زنبوران که در آن عسل باشد و نوعی از پارچهٔ سفید و در عربی بمعنی شوکت و عظمت و بمعنی کار و حال و بمعنی حق چنانچه این آیت در شان اوست ای در حق اوست از برهان و لطائف و سراج و منتخب و رشیدی و سروری.

شاه ترکان افراسیاب.

شانه بین کنایه از فال گیر و این فال مخصوص بشانهٔ بز میباشد از بهار عجم و مؤلف را مسموع ست که در ولایت بر شانهٔ بز نقشے مینویسند و بحساب آن پے بمقصود برند.

شانه در آب گذاشتن کنایه از مهیای آرایش بودن از مصطلحات.

شاو در آخر واو بمعنے خالص چنانکه زرشاو بمعنی زر خالص کذا فی لطائف اللغات.

شاملو ملوّنه از قزلباش و قزلباش فرقه ایست مغلان ایران و در یکے از لغات ترکی نوشته که شاملو بمعنی شامی چرا که لفظ لو بضم لام و واو معروف در ترکی برای نسبت آید.

شاخ آهو کنایه از کمان از برهان و رشیدی.

شاتو بتای فوقانی در ترکی نردبان باشد از مصطلحات

شارقه بمعنی چیز روشن و روشنی آفتاب.

شاقه بتشدید قاف بمعنی دشوار از منتخب.

شاهنشاه پادشاه پادشاهان و این مخفف شاهان شاه ست از برهان نسخ.

شاطرزاده کنایه از خدمتگار چست و چالاک

شانہ حرف ثالث نون نام سلاح از فرہنگ سکندرنامہ و چیزیست معروف کہ بآن موی راست کنند و کتف مردم و بمعنی راچھ جولاہہ و بمعنی کوچ جولاہہ نیز آمدہ۔
شایستہ بروزن آہستہ بمعنی لائق و بہتر از برہان۔
شائبہ بکسر حرف سوم کہ ہمزہ است بمعنی آمیزش چیز بد در چیز بہتر و آلودگی از مراح و مدار۔
شاخسانہ بہر دو شین معجمہ قسمی از حیلہ و تہدید گدایان کہ شاخ گوسپند را بیک دست و شانۂ گوسپند را بدست دیگر گرفتہ آن ہر دو را بعنوانی باہم میمالند کہ صدای غریب ازان برمی آید تا مردم ازان متنفر شدہ زود چیزے بامید مہند از برہان و سراج اللغات و نیز در سراج اللغات نوشتہ کہ در ہندوستان بمعنی آوردن وجوہ و شقوق درامرے مستعمل ست۔
شارہ دستار منقش کہ در ہندی چیرہ گویند و نوعی از جامۂ باریک و رنگین از برہان۔
شادگونہ زن مطربہ از فرہنگ سکندرنامہ۔
شاہ چینی بجیم فارسی دیبای معروف و نوعی از حنا از برہان۔
شاکی شکایت دگر کنندہ۔
شاطی کنارۂ دریا و رود از شرح نصاب و منتخب۔
شاہین دزدی کم سنجیدن بچالاکی دست۔
شافعی بکسر فا اسم امام مذہب منسوب بشافع کہ جدش بود از مزیل و لب اللباب
شاخچہ بندی پیوند کردن درخت و بہتان و تہمت سازی و بمعنی لعبت بازی از رشیدی و برہان و سراج اللغات و مصطلحات۔
شانہ آویزی نوعی از تعذیب کہ آدمی را شانہ برسن بستہ می آویزند از چراغ ہدایت
شانہ گردانی عبارت از پشت گردانیدن ای روگردانی و اعراض کردن از مصطلحات و چراغ ہدایت۔
شاہی زریست مسکوک ایران کہ پنجاہ دینار ست از مصطلحات۔
شادخواری شراب خوردن بی مزاحمت غیر از مصطلحات۔
شامی بمعنی وقت شام۔
شانی بکسر نون بمعنی دشمن از صراح۔

فصل شین معجمہ مع بای موحدہ

شباب بفتح اول نام پردۂ از موسیقی و در عربی بمعنی جوانی و جوانان بایمعنی جمع شاب باشد و بکسر اول بمعنی نشاط اسپ و بضم اول و تشدید ثانی جوانان باین معنی ہم جمع شاب ست از منتخب و صراح۔
شبب بالفتح و تشدید دوائی مثل نمک کہ بہندی پھٹکری گویند و بمعنی جوانے و جوان شدن و آتش افروختن و بمعنی جنگ بلندی ہر چیز از منتخب و صراح و در کشف بمعنی پھٹکری بکسر اول ست۔
شبت بفتح اول و کسر ثانی و در آخر فوقانی نام ترہ کہ بہندی سویا گویند از بحر الجواہر۔
شبکات بفتح اول و دوم و سوم جالہای عمارت و دامہاے صیاد۔
شب برات باضافت شب پانزدہم ماہ شعبان کہ دران شب ملائکہ بحکم الٰہی حساب عمر و تقسیم رزق میکنند۔
شبح بفتحتین و در آخر حای مہملہ شخص و جسم و کالبد جمع آن اشباح از قاموس و منتخب و صاحب منتخب و مدار بالفتح نیز نوشتہ۔
شب نیمہ کردن یعنے درہم گریختن از مصطلحات۔
شب گرد بکاف فارسی مفتوح عسس و کوتوال۔
شبور بالفتح و تشدید بای موحدۂ مضموم بمعنی نفیری و نائی کہ از روئین سازند و این معرب شیپور ست از برہان و رسالۂ معربات۔
شبر بالکسر بمعنی وجب کہ آنرا بدست نیز گویند و آن مسافتی ست از سر ناخن خنصر تا سر ناخن ابہام انگشت بہندی آنرا بالشت نامند و نام شمر بن ذی الجوشن کہ قاتل امام مظلوم حسین رضی اللہ عنہ

بوده است از منتخب و برهان و مدار و کشف و مؤید و لطائف و صاحب منتخب نوشته که بالفتح و تشدید بای عربی مفتوح نام حضرت امام حسن رضی الله عنه و با بمعنی تخفیف با نیز آمده۔

شبیر بالفتح و تشدید بای عربی مکسور نام امام حسین رضی الله عنه از منتخب و در لطائف و برهان بهای فارسی نوشته و گفته که بلغت سریانی مصغر خوب ست۔

شبر و شبیر و مشبر اول بالفتح و تشدید بای مفتوح و ثانی بالفتح و تشدید بای مکسور و ثالث بر وزن محدث هر سه نام فرزندان هارون علیه السلام که حضرت رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم بدان نامها حسن و حسین و محسن را نخواندند از منتخب و در برهان و لطائف بهای فارسی ست۔

شبگیر بمعنی شب و بمعنی سحرگاه و آخر شب و سفر کردن و راهی شدن در شب پیش از سحر و بعد از نیم شب و نام مرغیکه در آخر شب آواز حزین کند از برهان و مصطلحات و در رشیدی و بهار عجم و بمعنی مردیکه آخر شب بعبادت برخیزد۔

شبیار بالفتح بمعنی دوائی ست تلخ که بهندی ایلوا گویند از جهانگیری و برهان و مؤید و در بحر الجواهر دوای مرکب مسهل که در آخر شب خورند۔

شب قدر باضافت در تعیین این اختلافست مگر نزد اکثر شب بست و هفتم رمضانست عبادت این شب برابر عبادت هزار ماه باشد۔

شب زنده دار بمعنی کسیکه تمام شب در عبادت بیدار ماند۔

شب افروز بمعنی زر لقبت کرمیش از نقره باشد از مصطلحات۔

شبا روز بمعنی شب و روز چرا که الف بمعنی واو عاطفه است و شبانروز بزیادت نون مخفف شبانه روز ست عرفی گوید

مصرعه شبانه روز زند شاطر سپهر شلنگ

شبدیز نام اسپ خسرو پرویز گویند که رنگ آن اسپ سیاه بود و شبدیز بمعنی شب رنگ ست چه دیز بیای مجهول و زای معجمه رنگ را گویند و نوشته اند که شبدیز از همه اسپان جهان چهار وجب بلندتر بود آنرا از روم آورده بودند از برهان و در رشیدی و سراج اللغات و سروری مسطور ست که شبدیز نام اسپ شیرین مرکب از لفظ شب و دیز که کلمه نسبت ست و این در اصل دیس بود سین مهمله را بزای معجمه بدل کردند و در لطائف نام لحنی از موسیقی۔

شب اندر روز نوعی از جامه ابریشمی که سیاه و سفید باشد از کشف و چهار شربت و مصطلحات۔

شب پوش جامه خواب و بمعنی کلاه نیز آمده۔

شباط بضم اول نام ماه رومیست که بهندی تقریبا پهاگن باشد از برهان و شرح نصاب و در صحاح بسین مهمله گفته۔

شبع بکسر اول و سکون موحده و عین مهمله سیری از طعام و غیره و این نقیض جوع ست از صراح۔

شب چراغ گوهری باشد قیمتی که بشب مانند چراغ روشنی دهد و گویند که گاو مانند جانوری در دریا میباشد بهنگام شب بجهت چریدن از آب بیرون می آید و این گوهر را از دهن بر آورده بر زمین می نهد و بروشنی آن میچرد و باز بدهان گرفته بدریا میرود و مردم بکمین نشسته آن گوهر را میربایند از برهان

شباک بالفتح و تشدید موحده و کاف عربی بمعنی سوراخ کننده۔

شب چک باضافت و فتح جیم فارسی و کاف عربی بمعنی شب برات که در آن چراغان و آتشبازی کنند از بهار عجم و سراج۔

شب آهنگ قصد کننده بوقت شب و نام ستاره روشن که در بعضی ایام بوقت شام تابان شود و در بعضی ایام از صبح طلوع کند و بمعنی بلبل از برهان و سراج اللغات و بعضی نوشته شب آهنگ ستاره که بوقت شام اول از همه ستارگان نمایان شود و آن معین نیست

وآنرا استارهٔ شب کش نیز گویند چنانکه در
شرح سکندرنامه از نواب مانی خان
وعلی شیری مگر سیف الله احمد آبادی ومحمد
شاه هر دو شارحان سکندرنامه شب
آهنگ را بمعنی شبانگاه نوشته وبعضی اهل لغت
بمعنی ستارهٔ شعری گفته اند وآن ستارهٔ روشن
ست که بعد جوزا برآید۔

شبرنگ نام اسپ سیاوش از
سراج اللغات۔

شب کوک گدائی باشد که شبها بر
درخت آمده سوال کند از برهان۔

شبک بالکسر دوک بادریسهٔ دوک
وبفتحتین دام صیاد از لطائف۔

شبل بالکسر بچهٔ شیر درنده از منتخب۔

شبم بفتحتین سرما و سرد شدن وبفتح شین
وکسر بای موحده بمعنی چیز سرد از منتخب و
شرح نصاب۔

شبنم رطوبتیست که از هوا بر درختان
مترشح شود ونام جامهٔ سفید وباریک ولطیف

شبان بضم اول بمعنی چوپان وکسیکه
نگهبانی مواشی در صحرا کند از برهان ومؤید
وکشف ودر سراج اللغات نوشته که شبان
بفتح اول وقیل بضم لیکن بفتح اقویست زیرا
که شبها نیز محافظت گوسپندان میکند والف
ونون درین لفظ برای نسبت ست وهم
در برهان نوشته که این لفظ بفتح نیز درست
ست وتشدید فقط بفتح ست وبضم اول
وتشدید بای موحده بمعنی جوانان در منتخب
لفظ عربی ست جمع شاب که بمعنی جوانست
از منتخب۔

شبان وادی ایمن کنایه از موسی
علیه السلام که ده سال شبانی حضرت
شعیب علیه السلام کرده آخر شعیب
بدختر خودش نام زد کرد از برهان
وغیره آن۔

شبگیر زدن آخر شب کوچ کردن
از چراغ هدایت۔

شب نشین شبها در مجلس نشستن وبمعنی
نشینندهٔ شبها از مصطلحات۔

شبخون بوقت شب پنهان بر دشمن تاختن
وبوقت شب قتل کردن فوج دشمن را و
در سکندرنامه همه جا بمعنی مطلق جنگ و
قتال آمده از برهان وشرح بدانکه ترکیب
این لفظ باضافت مقلوبیست ودر صورت
قلب کسرهٔ اضافت هیچ یکی از مضاف و
مضاف الیه نباشد ودر بعضی محل این لفظ
بسکون بای موحده موافق قیاس می
آید ودر بعضی محل این لفظ بخلاف قیاس
بضرورت نظم بزیادت اشباع کسرهٔ بای
موحده واقع میشود چنانچه باین طور در
در اشعار ثقات بسیار موجودست۔

شبستان خانه که شبها دران باشند
از سراج۔

شبعان بالفتح بمعنی پرشکم۔

شب رو بفتح را و زدیکه شبها برای دزدی
رفتن کار او باشد وبمعنی اهل الله که
بشب بیدار باشند۔

شبه بفتحتین وهای مختفی دانهٔ آبگینه
که بهندی پوت گویند از مدار ومؤید و
کشف وخیابان ودر برهان وسراج و
جهانگیری نوشته که نام سنگیست سیاه و
براق که سبک ونرم باشد مانند کهربا ودر
عربی بهای مظهر ملفوظ بمعنی برنج که آن
از ترکیب مس وجست حاصل شود وبهندی
آنرا پیتل گویند وبکسر اول وسکون موحده
بهر دو صورت بمعنی مثل ومانند ونظیر
از بحر الجواهر وکشف۔

شبکه بفتحات دام صیاد از منتخب ومؤید۔

شبانه بالفتح وتشدید ثانی وبعد الف
نون طائریست خوش آواز وبفتح اول
وتشدید موحده وحرف چهارم نیز بای
موحده بمعنی آتش افروزنده شرح سکندر
نامه از خان آرزو وسیف الله وغیرها۔

شبینه چیزیکه بران شب گذشته باشد
واز گذشتن شب رمزه یا رنگ آن تغیر شده
باشد بهندی آنرا باسی گویند۔

شبیه بروزن فصیح بمعنی نظیر ومشابه
ومانند ودر اصطلاح تصویریکه مطابق
شکل وصورت شخص معین کشیده باشند۔

شبلی رح بالکسر نام یکی از اولیای کامل۔

فصل شین معجمه مع بای فارسی

له وهای ملفوظ وبکسر اول وفتح موحده

شپش بضمتین و بای فارسی و هر دو شین معجمه کرم خُرد که در جامهٔ مردم پیدا میشود از برهان و مدار و بهار عجم و نیز در برهان نوشته که بکسرتین و بفتح اول و ضم ثانی هم آمده
شپلق بالفتح و لام نیز مفتوح بمعنے طپانچه از لغات ترکی۔
شپلیدن بالکسر بمعنی افشردن از جهانگیری و رشیدی و در برهان بالفتح۔

فصل شین معجمه مع تای فوقانی

شتا بکسر اول موسم سرما و زمستان۔
شتّی بالفتح و تشدید تای مفتوح و در آخر الف بصورت یا بمعنی پراگنده‌ها و این جمع شتیت ست که بمعنی پراگنده باشد و در استعمال از لفظ شتی بمعنی کثرت و بسیاری چیزی مراد میگیرد چرا که پراگندگی اعداد را کثرت و بسیاری لازم ست از منتخب و غیره
شتّانَ بَینَهُما بفتح اول و تشدید ثانے و فتح نون بمعنی بسیار فرق ست میان هر دو
شتر بضمتین ست و بروزن هنر حیوان معروف از برهان و مدار و بهار عجم و بفتح اول و سکون ثانی در فارسی بمعنی کناره و گوشه از برهان و نام قلعه بایران و در عربی شتر بالفتح بریدن و بفتحتین بُریده شدن و برگشتگی پلک از بالا و پایین و شگافتن پلک چشم زیرین و نوعی ست از تصرف عروض در بحر هزج که بدان تصرف مفاعیلن را مفاعلن سازند از منتخب۔

شتر غلط بضمتین و سکون لام نام داؤ از شرح گل کشتی۔
شتر مُرغ نوعی ست از مُرغ که در بعضے از اعضا مشابه بشتر باشد گویند که آن آتش هم میخورد۔
شتل بفتحتین آنچه که در قمار بازی حریف بُرده بعد از گرو بردن اندکی از زر حاصلهٔ خود حاضران مجلس قمار را بدهد از برهان و مدار و مصطلحات و این ترکی است۔
شتم بالفتح دشنام از منتخب و لطائف۔
شتلم بر سه حرف از اول مضموم بمعنی ظلم و تعدی از برهان۔
شترغو بکسر اول و ضم ثانی و غین معجمهٔ مضموم و واو معروف نام سازے است که مطربان نوازند لفظ ترکی است از لغات ترکی۔
شتر گربه هر چیز مخالف و نامناسب و نامشابه را گویند از برهان۔
شتر حجره هر آن دو شئے که باهم نامناسب و مخالف باشند و در چراغ هدایت بمعنی کلام بی نسبت۔
شتر دلی بضمتین بزدلی و نامردی که ضد بهادریست از رشیدی و برهان۔

فصل شین معجمه مع جیم عربی

شجاعت بفتح صحیح ست و بضم غلط قوتیست متوسط میان جبن و تهور از مزیل الاغلاط و منتخب و صراح۔
شجاع بهر سه حرکت اول و مشهور بضم شین بمعنی دلیر و بهادر و نوعے از مار بزرگ از منتخب و صراح۔
شجرهٔ کلیم درختیکه موسیٰ علیه السلام در وادی ایمن بجوالے کوه طور تجلی انوار حق تعالیٰ بران درخت مشاهده نموده بود و این را شجر طور و نخل طور نیز گویند
شجن بالفتح باز داشتن حاجت کسی را از کار و بمعنی راه وادی بسیار درخت و اندوه و اندوهگین شدن و غم و حاجت و شاخ درهم شده بشاخ دیگر و شعبه و شاخ از هر چیز از منتخب و لطائف مگر در لطائف بفتحتین ست بمعنی اندوه و حاجت و در سراج اللغات بفتحتین بمعنی سرمای سخت۔
شجعان بالکسر جمع شجاع۔
شجره بالفتح بمعنی درخت و بمعنی نسب نامه و آنچه مشائخان اسامی پیران خود بترتیب نوشته بمریدمیدهند۔

فصل شین معجمه مع حای مهمله

شحیح بفتح اول و کسر ثانی و حرف دوم و سوم هر دو حای حطی بمعنی بخیل و حریص از صراح و منتخب۔
شحّ بخیل از منتخب و صراح و لطائف
شحم حنظل بفتح حای مهمله و سکون نون و فتح ظای معجمه مغز ثمرهٔ حنظل و

آن دوائی است تلخ مسہل بلغم۔
شحم بالفتح پیہ کہ بعرف آنرا چربی گویند از منتخب۔
شحن بالفتح پُر کردن و راندن و دور کردن از منتخب و لطائف۔
شحون بالفتح قوی و بزرگ از لطائف
شحنہ بکسر اول و سکون حای ہملہ و فتح نون مردیکہ او را پادشاہ برای ضبط کارہا و سیاست مردم در شہر نصب کند بعرف آنرا کوتوال و حاکم گویند و این لفظ بالفتح غلط ست از قاموس و صراح و منتخب و مزیل الاغلاط و بہار عجم و صاحب خیابان گوید کہ شحنہ در مدار الافاضل بالفتحتین گروہے نگہبانان شہر و پارسیان بسکون حا استعمال نمایند۔
شحمہ بالفتح اندکے پیہ و چربی و در سرمہ گوشت دنبا گوشہ از منتخب۔

فصل شین معجمہ مع خای معجمہ

شخ بالفتح و خای معجمہ کوہ و زمین و این کوہ و زمین سخت و ہر چیز کہ محکم و سخت باشد مثل کمان وغیرہ و مخفف شاخ خواہ درخت خواہ شاخ گاو وغیرہ از برہان و رشیدی و بہار عجم مگر شخ بمعنی سخت ترکیبست۔
شخار بکسر اول چیزیست از قسم نمک کہ بہندی سجّی گویند و بالفتح و تشدید خا از کشف و مدار و در برہان بالفتح اول بروزن چہار۔
شخص بالفتح کالبد مردم و جز آن و بدن انسان وغیرہ از منتخب و یوسف بن مالغ در شرح نصاب نوشتہ کہ شخص ماخوذ از شخوص ست کہ بمعنے پدید آمدن چیزے ہست۔
شخول و شخیل و شخل ہر سہ لفظ بالفتح اول بمعنی صفیر و بانگ و فریاد و نعرہ و بناخن کندن و بمنقار گزیدن جانور گوشت را از لطائف۔
شخ کمان تیراندازی کہ کمان او بسیار سخت باشد و کشیدن کمان سخت دلیل بر قدرت و قوت بسیار ست
شخالیدن خلانیدن و خراشیدن از برہان۔
شخولیدن پژمردن و فریاد کردن از برہان۔
شخیدن بمعنی لغزیدن از برہان
شخودن ریش کردن بناخن از لطائف و در صراح بمعنی خراشیدن۔
شخودہ بناخن خراشیدہ۔

فصل شین معجمہ مع دال ہملہ

شد بالضم بمعنی رفت و گذشت و بالفتح و تشدید دال در عربی بمعنی استوار کردن و باصطلاح موسیقان نغمہ را بلند و پست کردن تا وقتیکہ موافق مدعا راست آید از برہان و منتخب و بعضی نوشتہ کہ بمعنی دراز کشیدن آواز و در جہانگیری بمعنی راست و بلند کردن نغمہ و مولانا یوسف کوسج در شرح اخلاق ناصری نوشتہ کہ شد استخراج نغمۂ واحد بسیطہ است و در چراغ ہدایت مسطور ست کہ باصطلاح فارسیان دراز کشیدن آواز و حروف ست لہذا شد کردن زمزمہ بمعنی دراز کشیدن زمزمہ است۔
شد و مد بہر دو دال ہملہ مشدد و لفظ عربیست فارسیان بمعنی شان و شوکت و تکلف استعمال نمایند از چراغ ہدایت
شدیار بالضم و سکون دال ہملہ و یای تحتانی و را ہملہ زمینے را گویند کہ برای زراعت بہ قلبہ رانی شگافتہ زیر و زبر کردہ باشند از مؤید و لطائف و کشف و برہان و در رشیدی بالکسر۔
شد مخالف بالفتح اول و کسر دال مشدد زیرا کہ مضافست بمعنی آواز بلند کہ بشد و مد تمام برای از جا در آوردن حریف برکشند۔
شدق بالفتحتین فراخ شدن کنج دہن و بالکسر کنج دہن از لطائف و صراح و منتخب۔
شد پہلوان بالفتح و باضافت آواز بلندست کہ کشتی گیر در اول کشتی گرفتن بر می کشند از مصطلحات۔
شدہ بالفتح بمعنی علم و نشان۔

شدیده باصطلاح علم قرارت حرفی است که صوتش از مخرج او بسته شود اگر اور ا ساکن خوانی آواز به قوت بر آید و آن همه هشت حرفست همزه و جیم و دال مهمله و کاف و قاف و طای مهمله و بای موحده و تای فوقانی از فصول اکبری و دیگر کتب۔

شد عراق بالفتح نام مقامی ست و هم صورتیکه پهلوانان عراق و لولیان آواز بلند دردناک در عالم مستی بر کشند و الفاظ آن بشیر یللم یللی باشد از شرح گلگشتی

فصل شین معجمه مع رای مهمله

شرا بکسر اول و مد خریدن و فروختن واین از لغات اضداد ست از صراح و منتخب۔

شری بفتح اول و ثانی و در آخر الف مقصوره بصورت یا بیشه و صحرای پر درخت و نقطهای سرخ برخارش که بر جلد بدن پدید آیند بهندی پتی گویند بالکسر از صراح و شرح نصاب و حدود الامراض

شرفا بضم اول و فتح رای مهمله جمع شریف

شرکا بضم اول و فتح ثانی جمع شریک۔

شرب بالکسر نصیب بهره از آب و بالضم نوشیدن و بالفتح در فارسی بمعنی کتان تنک و باریک از منتخب و رشیدی۔

شراب هرشی رقیق که نوشیده شود مگر اکثر مستعمل بمعنی می و خمر ست و باصطلاح الاطبا بمعنی شربت دوا چنانکه شراب بنفشه بمعنی شربت بنفشه۔

شربت بالضم مقدار یکبار خوردنی و آشامیدنی از آب و غیر آن و با بمعنی بفتح نیز آمده و بالفتح یکبار آشامیدن از منتخب و نیز شربت باصطلاح اطبا مقدار دوای خشک یا ترکه در یکبار خورده شود۔

شرت بالکسر و تشدید ثانی مفتوح و بمعنی بدی و بدشدن از شرح نصاب

شریعت بوی بزرگ جای آب در آمدن و کناره آبی که خلائق از انجا آب خورند و راه پیدا کرده خدا برای بندگان در دین محمدی بعبادات و معاملات از شرح نصاب و منتخب و صراح

شرج بفتح اول و سکون ثانی و هم عربی روان شدن آب از سنگستان و در دشت بمین و دروغ گفتن و بر یکدیگر چیدن و استوار بستن خریطه و بفتحتین کهکشان و فراخی وادی و شگاف کمان و بند خیمه و یک خایه از خایه دیگر بزرگ تر شدن از منتخب۔

شرح بفتح اول و سکون ثانی کشادن و بیان کردن و آشکار اکردن از منتخب

شرح تجرید شرحیست از علامه قوشچی بر تجرید که متن ست در علم عقائد شیعه از خواجه نصیر الدین طوسی۔

شراب الیهود بالضم معنی لغوی شراب خوردن یهود ست چون آن قوم از خوف مسلمانان شراب بر سبیل اختفا خورند بمعنی پنهان شراب خوردن مستعمل از مصطلحات و چراغ هدایت و مدار۔

شراب پشت دار شرابیکه ادویه مقویه انداخته کشند۔

شراب طهور بکسر بای موحده و فتح طای مهمله شراب پاک که در بهشت نصیب بهشتیان خواهد شد۔

شربت دینار شربت دوائی ست زرد رنگ مسهل دافع تبغض و دینار بزبان یونانی تخم کشوث را گویند چنانکه در منتخب اللغات ست چون تخم مذکور داخل این شربت ست لهذا شربت دینار نامیدند۔

شرر بفتحتین یکپاره آتش از صراح و مؤید

شرار بفتح پارهای آتش که بجهد از منتخب و صراح مگر در استعمال فارسیان بمعنی آتش پاره واحد۔

شرور بضمتین بدیها و شرارتها۔

شراب شیراز نوعی از شراب انگوری سرخ رنگ که بهتر از اقسام شرابهای ایران باشد۔

شرط بالضم باد موافق و نشانی و علاوه باد موافق را شرطا از همین جهت گویند که علامت روان شدن جهاز و دور شدن

طوفان ست از مدار و رشیدی و لطائف و سراج و در منتخب و صراح نوشته که شرط بالفتح لازم گردانیدن و لازم شدن چیزی در بیع و مانند آن و تعلیق کردن کاری را بکاری و نشتر زدن و عهد و پیمان و بفتحتین نشان و میر نورالله در شرح گلستان نوشته که شرط بفتح باد موافق و بضم نشتر زدن حجام

شراع بکسر اوّل و عین مهمله بادبان کشتی از شرح نصاب و صراح۔

شرح مطالع بفتح میم کتابی ست در علم منطق از ملا قطب الدین۔

شروف بالفتح و تشدید را و ضم میم بمعنی زبر و آن تخته باشد که بر هر دو سر آن دسته از چوب تعبیه کنند و بران گل و خاک کشند و در شرفنامه بمعنی منقل کذا فی الرشیدی۔

شریف هر شئے بزرگ قدر و مرد بزرگ قدر و نجیب و اصیل و بمعنی حاکم مکه معظمه که سید باشد از خیابان۔

شرح مواقف بفتح میم و کسر قاف شرحی ست از میر سید شریف بر مواقف که متن ست در علم عقائد و کلام از قاضی عضد

شراسیف بفتح اوّل و کسر سین مهمله سرهای استخوانهای پهلو که سوی شکم باشند و استخوانهای نرم که در پهلو باشند و این جمع شرسوفست که بالضم باشد از منتخب۔

شرف بفتحتین بمعنی بزرگی از مدار و مؤید و منتخب و شرف آفتاب در درجهٔ نوزدهم برج حمل ست در منزل بطین و شرف ماه در درجهٔ سوم برج ثور در منزل ثریا و عطارد را در سنبله و زهره را در حوت و مریخ را در جدی و مشتری را در سرطان و زحل را در میزان از شرح قران السعدین وغیره۔

شرق بالفتح بمعنی آفتاب و تابان و روشن و جای بر آمدن آفتاب از منتخب۔

شروق بضمتین بر آمدن آفتاب و شگافتن گوشت گوسپند و جز آن از منتخب و مجازاً بمعنی ظهور و روشنی۔

شرک بفتحتین بخشی بود از غلبهٔ خون و بمعنی حلقهای دام و بمعنی راه وسیع و بزرگ از برهان و لطائف۔

شراک بکسر اوّل دوال نعلین که بر عرض آن باشد از منتخب و در مدار بفتح۔

شرنگ بفتحتین و سکون نون و کاف فارسی خربزهٔ صحرائی که خوش رنگ و خوش شکل باشد لیکن بغایت تلخ مزه بود و بعربی آنرا حنظل گویند بهندی بهر بهندا و اندراین نامند از کشف و رشیدی و سراج و برهان۔

شروان بالکسر و دو واو نام شهر خاقانی

شروین بالفتح بر وزن پروین نام قلعه شروان ست از جهانگیری۔

شراب انداختن بمعنی شراب ساختن

شرطین بفتحات سه حرف اوّل تثنیهٔ شرط یعنی علامت و دو ستاره است در اوّل حمل و آن منزل اولین ست از منازل قمر از منتخب و در شرح قران السعدین نوشته که شرطین دو ستاره که بجای هر دو شاخ برج حمل واقع شده اند و آن تثنیهٔ شرط ست که بضم اوّل بمعنی اوّل هر چیز باشد۔

شرح کشاف خواندن کنایه از زیاده گوئی کردن و هرزه گوئی نمودن از چراغ هدایت و مصطلحات و بهار عجم۔

شریان بالکسر و حرف سوم یای تحتانی هر رگی جهنده و دران روح بنسبت خون زیاده میباشد از منتخب۔

شرائین بفتح رگهای جهنده این جمع شریان ست از منتخب۔

شرحه شرحه بالفتح و را و حای مهمله بمعنی پارچه پارچه از منتخب و لطائف۔

شرنجه بفتح اوّل و یای معروف و جیم عربی کمانی که از نی سازند۔

شرمه بالفتح بمعنی شرمنده و خجل۔

شرطیه کنایه از قضیهٔ شرطیه چنانچه ان کانت الشمس طالعة فالنهار موجود۔

شراب گذشته شراب بی مزه از کیفیت افتاده از مصطلحات۔

شره بفتحتین غالب شدن حرص از منتخب و مدار و کشف و صراح و مؤید و شرح

ولطائف و صاحب لطائف از حل لغات نقل کردہ کہ شرہ بکسر اول نشاط و تیزی و جوانی و حرص و در منتخب و صراح بفتح اول وکسر ثانی بمعنی حریص۔

شرطہ بالضم باد موافق مراد و نشانی و علامت از مدار و لطائف و رشیدی و سراج

شرفہ بالضم و حرف سوم فا در عربی بمعنی کنگرۂ عمارت و بالفتح در فارسی ہر آواز را گویند خصوصاً آواز پا از برہان و سروری از منتخب و لطائف۔

شرمندہ اسم فاعل از شرمیدن و در استعمال متاخرین بمعنی ممنون آید اگرچہ شرم اسم جامدست مگر فارسیان گاہے از اسم جامد ہم اشتقاق نمایند چنانکہ از دیر دیرید و بعضی از محققین کہ باشتقاق جامد قائل نیستند نوشتہ اند کہ شرمندہ بفتح میم ست و اصل شرم مند بودہ بقاعدۂ معروف میم اول را حذف کردند چنانکہ در زمین سفید بو بودہ و ہای مختفی در آخر برای تشبیہ آورند چنانکہ در لفظ دندانہ و زبانہ بمعنی مشابہ دندان و مشابہ زبان پس شرمندہ بفتح میم بمعنی شخصیکہ مشابہ بصاحب شرم باشد فافہم۔

شرعہ بالکسر و عین مہملہ رودۂ کمان و چلۂ کمان از شرح نصاب۔

شرزہ بالفتح خشمناک و مہیب و سہمناک و این لفظ اکثر در صفت شیر و پلنگ واقع شود از رشیدی و مؤید و کشف و برہان و سراج و بہار عجم۔

شرذمہ بکسر شین معجمہ و سکون را مہملہ وکسر ذال معجمہ بمعنی اندک از مردم و پارۂ از میوہ وغیرہ از منتخب۔

شرارہ بفتح آتش پارۂ واحد کہ بجہد از صراح و منتخب۔

شررہ بفتح اول و ثانی و ثالث یکپارۂ آتش کہ بجہد از صراح و این لفظ بہمین حرکات مذکورہ بمعنی جمع شریر نیز آمدہ چنانچہ خبثۃ جمع خبیث ست و این مستفاد ست از فصول اکبری۔

شربتی نام جامۂ ابریشمی باریک و لطیف و نازک و نام نوعی از شیرینی از سراج و رشیدی و در چراغ ہدایت شربتی نوعی از زردآلو تخمی ست سیاہ رنگ قریب بشکل و خاصیت تخم ریحان و نوعی از نگست۔

شراب زدگی کمال بیہوش شدن از نشۂ شراب۔

فصل شین معجمہ سین مہملہ

شست بالفتح نام عدد معروف کہ آنرا شصت بصاد مہملہ نویسند بجہت دفع التباس از معانی دیگر و آنہا اینست نیشتر حجام و تار ساز و حلقۂ زلف و بمعنی زنار و صیغۂ ماضی مخفف نشست و بمعنی گرفت سوفار نیز و قلابی کہ بدان ماہی شکار کنند و آن آہنی باشد سرکج و مضراب ساز و حلقہ کنند و نر انگشت از مدار و رشیدی و بہار عجم و چراغ ہدایت ولطائف و برہان و جہانگیری و گویند کہ گرفت سوفار تیر را از ان شست گویند کہ بوقت گرفتن تیر در کمان انگشتان بشکلی متمثل میشوند کہ در عقد انامل برای عدد شصت باشد۔

شست میر بالفتح تیرانداز کامل ہنر

شست گیر تیرانداز۔

شستک آلت چوبین کہ بالونان برای دفع حکہ بکار برند و بمعنی کیر و قضیب نیز آمدہ۔

شستری بالضم و حرف سوم تای فوقانی مفتوح نوعی از دیبای نفیس منسوب بشہر شستر۔

فصل شین معجمہ مع شین معجمہ

ششجہت بکسر جیم و فتح ہا بمعنی اطراف عالم کہ مشرق و مغرب و جنوب و شمال و تحت و فوق باشد۔

ششپیر حرف سوم بای فارسی مفتوح نوعی از گرز آہنی کہ سر آن شش پہلو دارد

ششدر کنایہ از جائیکہ رہائی از ان دشوار باشد و مجازاً بمعنی عاجز و حیران و متحیر نیز مستعمل و ششدر بحقیقت شش خانہ است کہ در بازی نرد میباشد چون ہر یکی از کعبتین تا شش نقش میدارد لہذا دو تختہ باشند کہ بر ہر یکے ازان دو از .دہ در منقوش میباشند این

طور کہ بہ یمین و یسار ہر تختہ شش شش میشوند و درمیان درہاے یمین و یسار اندکی فاصلہ میباشد پس ہرگاہ کہ مہرہ درمیان دری کہ در منتہای تختہ است بند گردد از شش خانہ جانب خود ہیچ خانہ رفتن تواند رہای آن بدون رہائی دادن حریف دیگر محال ست وگاہے از لفظ ششدر کنایہ باشد از شش جہات عالم۔

شش دانگ عیار کنایہ از کامل عیار و بمعنی ناقص عیار ہم آمدہ۔

شش روز ایام آفرینش عالم کما قال اللہ تعالیٰ اَللّٰہُ الَّذِیْ خَلَقَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ فِیْ سِتَّۃِ اَیَّامٍ ط

شُش بالضم نام عضویست درون سینہ کہ بہندی پھیپھڑا گویند۔

شش دانگ مراد از تمام چیزیست چراکہ شش دانگ را یکدینار میشود از قہستانی شرح مختصر فقہ۔

شش ارکان ستہ ضروری را گویند یعنی شش چیز کہ تا وقتیکہ انسان زندہ است بی انہا نباشد اول ہوا کہ محیط ابدانست دوم اکل و شرب سوم حرکت و سکون نفسانیہ مثل غضب و فرح و خوف و حزن و خجالت پنجم نوم و تیقظ یعنی نوم و بیدارے ششم استفراغ و احتباس استفراغ مثلاً خروج بول و غائط و جماع و فصد و حمام و احتباس عدم خروج چیزہاے مذکورہ است از بدن۔

شُش پستان بضم شین اول بمعنی نرم پستان و افتادہ پستان۔

شش خاتون شش ستارہ سیارہ سوای آفتاب۔

شش زمین کنایہ از ولایت روم از مؤید۔

شش ضربہ باصطلاح نرادان شش بازی را گویند کہ پیاپی از حریف برد و بعضی گویند کہ واو شش زدہ بازی از حریف برد۔

شش روزہ عبارت از عالم کہ از عرش تا فرش در شش روز ساختہ شدہ است۔

شش درہ محل ہلاک و کنایہ از عجز و تحیر و ابہام ست شش جہت مذکور۔

شش سری بمعنی زر خالص و تمام عیار را گویند کہ در خراسان بتی بود از طلای خالص کہ شش سر داشت اہل اسلام آنرا شکستہ چون زر آن نہایت خالص بود لہذا زر کامل عیار را شش سری تعبیر میکنند از برہان و دیگر کتب

فصل شین معجمہ مع طای مہملہ

شطحیات بالفتح و حای مکسور و یاے تحتانی مشدد باصطلاح صوفیہ چیزہای مخالف ظاہر شرع گفتن و کلمات خلاف شریعت بر زبان آوردن از منتخب و در کشف نوشتہ کلماتے کہ بوقت مستی و ذوق بی اختیار از بعضی و اصلین صادر شود چنانکہ گفتن منصور رح انا الحق و گفتن جنید رح لیس فی جبتی سوا اللہ و گفتن بایزید سبحانی ما اعظم شانی مشائخان این کلمات خلاف شرع را نہ رد کردہ اند نہ قبول منقول از معدن المعانی۔

شطرنج بالکسر از قاموس و مؤید و مدار و منتخب و بہار عجم و دیگر اہل لغت نیز بالکسر نوشتہ اند و بالفتح ضعیف گفتہ اند چراکہ معرب ست و وزن فعلل بالفتح در کلام عرب نیامدہ صاحب بہار عجم نوشتہ کہ این معرب سترنگ ست کہ لفظ فارسی ست بمعنی بیخیکہ بصورت آدمی باشد و لہذا آنرا مردم گیا نیز گویند چون اکثر مہرہای این بازے بنام انسان ست بمجاز این بازی را نیز سترنگ گفتہ اند و نیز صاحب بہار عجم نوشتہ کہ بعضی محققین چنین گفتہ کہ معرب چترانگ ست کہ لفظ ہندیست معرب از چتر کہ بمعنی عدد چہارست و انگ کہ بمعنی عضوست و بمجاز بمعنی رکن استعمال یافتہ لہذا چترانگ فوجی را گویند کہ چہار رکن داشتہ باشد و این بازی نیز چہار رکن دارد سوای شاہ و فرزین کہ فیل و اسپ و رخ و پیادہ است و بعضی معرب شدرنج کہ مرادف رفت رنج باشد و بعضی معرب صدرنگ گفتہ اند و رنگ بمعنی حیلہ و نام واضع شطرنج

حکیم لبجلاج ست بہر دو جیم تم کلامہ و بعضی
محققین نوشتہ اند کہ واضع شطرنج صصبہ
بن داہر بن فیلسوف ست و صاحب تبری
درجائی نوشتہ کہ شطرنج بمعنی اقسام علّہ کہ
بہم آمیزند پس ازین مستفاد میشود کہ شطرنج
معرب آن باشد و بمناسبت آمیزش اقسام
مہرہ ہای بازی معروف رانیز شطرنج میگفتہ
باشند و خان آرزو در سراج اللغات نوشتہ
کہ اگرچہ لفظ شطرنج را صاحب قاموس
بالکسر نوشتہ لیکن بالفتح ہم صحیح ست۔

شطر بالفتح و سکون ثانی بمعنی نصفے ہر شیٔ
و بمعنی جانب و طرف و جہت و نیمہ و پارہ از
چیزی از منتخب و صراح۔

شط بالفتح و تشدید طاے مہملہ رود و
کنارۂ دریا و جوے از شرح نصاب و صراح
و لطائف۔

شطط بفتحتین از اندازہ در گذشتن و
جور کردن از منتخب۔

شطل بفتحتین و طای مہملہ معرب شتل
چون جماعتی قمار بازند و کسیکہ درمیان ایشان
خالی نشستہ باشد پس قمار بازانی کہ از حریف
خود نقد ستانند چیزے بآن مرد کہ خالی نشستہ
است میدہند از کشف۔

شطل بفتحتین رسن دراز از منتخب و شرح
نصاب و صراح۔

شط مفلحات نام چشمہ۔

شطری بالفتح بمعنی یک نیمہ و مستعمل بمعنی
بعضے و اندکے۔

شطاحی بالفتح و تشدید طاے مہملہ و
حای مہملہ بے حیائی و شوخی از منتخب
وغیر آن۔

شطرنجی شطرنج باز و نوعی از فرش

فصل شین معجمہ مع ظای معجمہ

شظایا بالفتح اول و ظای معجمہ و حرف چہارم
یای تحتانی بمعنے دندانہای ہر چیز و پارہ و
ریشہاے ہر چیز این جمع شظیہ است از منتخب
و در لغات طب نوشتہ کہ شظایا بمعنے ریشہا
جسام مغز۔

فصل شین معجمہ مع عین مہملہ

شعب بالفتح بمعنے شگاف و غار و بالکسر
راہے کہ در کوہ باشد و بضم شین و فتح عین
جمع شعبہ است از منتخب و کشف و بحر الجواہر۔

شعاب بکسر اول راہہا کہ در کوہ
باشند و شگافہا و درزہا و این جمع شعب
ست از شرح مقامات حریری و منتخب

شعیب بضم شین معجمہ و فتح عین و یای
تحتانی و بای موحدہ نام پیغمبریست از منتخب

شعر بالفتح موی آدمی و غیرہ و نوعی از
جامۂ باریک ابریشمی و بعضے نوشتہ کہ آن
سیاہ رنگ میباشد و بالکسر بمعنے دریافتن
و دانستن و در اصطلاح سخن موزون
و مقفی کہ قائل قصد موزونی آن کردہ باشد
و نزد بعضے محققین قافیہ در شعر بودن شرط
نیست از مؤید و غیرہ و مولانا یوسف در
شرح نصاب نوشتہ کہ شعر بمعنی معرفت چیز
ہای باریک ست و حالا بنظم مخصوص شدہ
و اول کسیکہ در عربی شعر گفتہ یعرب بن
قحطان ست شعر اوش اینست شعر الناس
من اب وام ؛ خلیف جہل و طلیف علم ؛
تم کلامہ و بعضے از محققان نوشتہ کہ اول
کسیکہ در فارسی شعر گفتہ بہرام گور ست و
شعر اول اینست بیت منم آن پیل
دمان و منم آن شیر یلہ ؛ نام بہرام مرا و
پدرم بوجبلہ ؛ و بعضے نوشتہ کہ مصرعۂ ثانی
چنین ست و از معشوقۂ اوست در جواب او
مصرعہ نام بہرام ترا و پدرت بوجبلہ ؛
واللہ اعلم بالصواب۔

شعار بکسر اول جامۂ کہ زیر جامۂ دیگر
پوشند یعنی جامۂ کہ متصل بہ بدن باشد یا
جامۂ کہ بہ بدن چسپیدہ ماند مثل قبا و
ازار و کلاہ و آن جامۂ بالا را دثار
گویند مثل چادر و رضائی از کشف و
منتخب و صراح۔

شعور بضمتین دانستن و دریافتن
از منتخب و بحر الجواہر۔

شعائر عبادات و قربانیہا و احدش
شعیرہ۔

شعیر بروزن فقیر نام غلہ معروف کہ
بفارسی و ہندی آنرا جو گویند از منتخب
و مولانا یوسف بن مانع در شرح نصاب
نوشتہ کہ شعیر ماخوذ از شعر ست کہ بمعنے موی

باشد زیرا کہ جو مو بر سر دارد و گندم ندارد یا آنکہ کم دارد۔

شعبده باز بالفتح بازیگر کہ کارہا و بازیہای تعجب افزا اظہار کند۔

شعف بفتحتین و عین مہملہ شیفتہ گردانیدن دوستی کسی را و تمام گرفتن دوستی دل را از منتخب و صراح۔

شعریان بالکسر ہر دو شعری یعنی عبور و غمیصا یا شعری شامی و شعرے یمانی و این تثنیۂ شعری ست نہ جمع۔

شعبان چون درین ماه خیر کثیر منشعب میگردد و ارزاق عباد منشعب میشوند و تمامی امورات مقدرۂ عالم علیحده علیحده میشوند لہذا باین اسم مسمّیٰ گشت از کتابی معتبر نوشته شد۔

شعلین بالضم و لام مکسور منسوب بشعلہ یاد و نون برای نسبت ست چنانکہ زنگین و سیمین

شعبده بالفتح و بای موحده نیز مفتوح بروزن و ہر جہ بمعنی بازی کہ بسحر و فن کنند از کشف و مؤید و مدار۔

شعشعه بفتح ہر دو شین معجمہ و سکون عین مہملہ اوّل و فتح عین مہملہ دوم بمعنی روشنی آفتاب و بآب آمیختن شراب و بمعنی شراب نیز گفتہ اند از مدار و منتخب و کسانیکہ بیک عین نویسند خطاست و صاحب منتخب نوشتہ کہ بمعنی پرتو و روشنی آفتاب چنانکہ مشہور ست در کلام عرب نیامده۔

شعبه بالضم طائفہ از ہر چیز و بمعنی شاخ درخت و باصطلاح موسیقی بمعنی نغمہ ہای دیگر بر آورده شود چنانکہ شعبہ بست و چہار اند دو شعبہ از ہر مقام و مقام دوازده گانہ مشہور اند از کشف و مؤید وغیره۔

شعله بالضم درخش و زبانۂ آتش و بفتح خطاست از منتخب و مؤید و کشف و صراح

شعلۂ جواله بفتح جیم عربی و تشدید واو و تخفیف واو نیز بمعنی شعلہ کہ گرد بر گردد و بسیار گرنده باشد و آن چنان باشد کہ ہر دو سر نی مشعلہا بستہ گرد سر و دوش خود میگردانند بسرعت تمام و در ہندی آن را بنیٹھی گویند۔

شعله زاده کنایہ از ابلیس و شیطان از مصطلحات۔

شعبۂ رقص زرینه حرف ہشتم زای معجمہ و تحتانی مخفف نام شعبۂ از موسیقی از مصطلحات و چراغ ہدایت۔

شعری بالکسر و رای مہملہ مفتوح بروزن حربا مگر در استعمال فارسی رای مہملہ را مکسور کرده بروزن وہلی خوانند و آن ستارۂ روشن ست کہ بعد از جوزا بر آید چنانچہ در آخر زمستان سر شام بر فلک نمایان میشود و شعری دو ہستند یکی را شعرے عبور خوانند بفتح عین بواسطۂ آنکہ از مجره عبور کرده است و آن بسیار روشن ست و دیگری را شعری غمیصا نامند بضم غین معجمہ و فتح میم بجہت آنکہ گویا او خواہر سہیل ست کہ از وی دور افتاده بر وی میگرید کہ چشم او چرک آلوده شده یعنی کم روشنی دارد و آن روشن نیست و مشہور شعری عبور ست کہ آن را در ایام جاہلیت بعضی قریش بخدائی پرستش میکردند ہر جا کہ فقط شعری مذکور شود مراد شعری عبور باشد کہ بغایت روشن است و سوای شعری عبور و شعرے غمیصا مجازاً اطلاق شعری بر یک دو ستارۂ دیگر نیز کنند از منتخب و مؤید و بحر الجواہر وغیره۔

شعری شامی ستاره ایست کم روشنی کہ بطرف شمال طلوع میکند چون ملک شام بجانب شمال عرب واقع ست لہذا بشام نسبت کردند و در برجندی شرح بست بابی نوشتہ است کہ شعری شامی را شعری غمیصا نیز گویند۔

شعری یمانی ستاره ایست روشن کہ بطرف جنوب تابد چون یمن بطرف جنوب عرب واقع ست لہذا بیمن نسبت کردند و بعضے نوشتہ اند کہ غروب او بطرف یمن باشد و بعضے نوشتہ کہ شعرے یمانی سہیل را گویند و این خطاست چرا کہ از شرح تذکرۂ نصیر الدین طوسی و شرح چغمینی فارسی ہمین واضح میشود کہ سہیل سوای شعری یمانی ست و در برجندی شرح بست بابی نوشتہ کہ شعری یمانی را شعری عبور نیز گویند۔

فصل شین معجمه مع غین معجمه

شغب بالفتح و بفتحتین و غین معجمه شور و خروش و فتنه و فساد از بهار عجم و منتخب۔

شغاد بفتح و در آخر دال مهمله نام برادر رستم که رستم را بحیله در چاه انداخته کشت از برهان و سراج۔

شغ بالفتح و بالضم شاخ حیوان که از میان تهی باشد از برهان۔

شغاف بفتح غلاف قلب و پردهٔ دل و سویدای دل یا حجاب اندرون دل از منتخب و صراح۔

شغف بالفتح شدت محبت از بحر الجواهر و در کشف بفتحتین بغلاف دل رسیدن محبت و دوستی و در منتخب بالفتح رسیدن چیزی در پردهٔ دل و بفتحتین در آویختن چیزی بچیزی و شیفته گردانیدن و رسیدن دوستی بمیان دل از مهذب۔

شغال بفتح جانور معروف از مؤید و برهان

شغل بالضم و بضمتین و بالفتح و بفتحتین بهر چار وجه درست بمعنی کار و بی فرصتی و باز داشتن از منتخب۔

شغبه بالفتح پوست بعضی اندام که از کثرت کار کردن سخت و درشت و سیاه شود و مجازاً بمعنی ذلیل و خوار از شرح بوستان از عبد الواسع و بعضی شغبه را بمعنی فریفته نوشته اند۔

فصل شین معجمه مع فا

شفا بکسر اول و در آخر همزه صحت و تندرستی بعد از مرض و نام کتابے از بوعلی سینا که کتاب مذکور جامع جمیع علوم معقول ست مثل منطق و حکمت و طب و بفتح اول و بی همزه بمعنی آخر عمر و کناره و طرف هر چیز لیس به هر دو معنی اول بفتح خواندن خطا ست از بهار عجم و کشف ابن حاج و صراح و منتخب۔

شفقت بفتحتین مهربانی از منتخب و کشف و صاحب بهار عجم گوید که این لفظ را اکثر فارسیان بفتحات استعمال کرده اند اگرچه در عرف بسکون ثانی شهرت دارد و در خیابان نوشته که شفقت بتحریک و تخفیف بمعنی مهربانی چنانکه در صراح ست و تحقیق اینست که شفقت بفتحات در اصل لغت بمعنی ترس ست چون مهربان از آفات و بلیات دوست خود را ترسانده باشد مجازاً بمعنی مهربانی مستعمل شده۔

شفت بفتحتین بمعنی لب۔

شفاف بالفتح و تشدید چیزی لطیف که از پس آن چیز دیگر را توان دید چنانکه آب و شیشه و بلور و غیره۔

شف بالکسر و تشدید بمعنی افزونی و بمعنی کمی و این از لغات اضداد ست از شرح نصاب۔

شفاجرف بفتح شین و ضم جیم و را مهمله لب و کنارهٔ وادی و آبگیر چه شفا بالفتح بمعنی کناره و طرف و جرف بضمتین بمعنی وادی و تالاب و آبگیر۔

شفق بفتحتین سرخی شام و بامداد و بمعنی سرخی بامداد میرزا صاحب گوید بیت
تا چون شفق بدام رخت لاله گون شود ٭ بی باده مگذران چون شفق صبح و شام را ٭ باقر کاشی گوید بیت ریزد چسان بدامن مستان شراب سرخ ٭ زانگونه ریخت شفق در کنار صبح ٭ از بهار عجم۔

شفشاهنگ بفتح اول و بعده شین معجمه تختهٔ آهنگ که در آن سوراخها باشند بزرگ و باریک زرگران که تار طلا و نقره وغیره برای دراز کردن در آن سوراخها میکشند بهندی جنتر گویند از برهان۔

شفتین بفتح اول و ثانی و ثالث بمعنی هر دو لب۔

شفتالو میوهٔ معروف و نیز بمعنی بوسهٔ معشوق از رشیدی و بهار عجم و چهار شربت و برهان و مؤلف کتاب را شعریست که چهار نام میوه بصنعت ایهام در آن درج شده بیت زباغ حسن خوبانی که بی آبی مباد آنرا ٭ بجز شفتالو شیرین بهی دیگر نمی دارد ٭

شفاه بکسر اول لبها و این جمع شفت ست که در اصل شفهة بوده از صراح۔

شفره بالفتح آلتی ست کفش گران را که بدان چرم را قطع کنند بهندی اپنی گویند و بالضم پلک چشم که شره بروے رسید از منتخب۔

شفعہ بالضم ہمسایگی از منتخب و صراح۔

شفتہ بالفتح بروزن ہفتہ بیضہ مانندی باشد از ریسمان کہ بر دوک پیچیدہ شود از برہان۔

شفوی بفتحتین منسوب بشفت کہ بمعنی لب ست چون شفت در اصل شفہۃ بود ہا را در حالت نسبت بواو بدل کردہ شفوی گویند چنانکہ منسوب بشہر غزنہ را غزنوی گویند از منتخب و غیرہ و در صراح و ہم در منتخب نوشتہ کہ شفوی درست نباشد چنانکہ مشہور شدہ و صحیح شفہی ست و حروف شفوی با و فا و میم ست۔

شفتالوی آروی بالف ممدودہ قسمے از شفتالو۔

شفتالوی کاردی قسمے از شفتالوی نفیس۔

فصل شین معجمہ مع قاف

شق عصا بفتح اول و کسر قاف مشدد چرا کہ مضاف ست بمعنی مخالفت جماعۂ اسلام از قاموس و صراح و کنایہ از جنگ و جدال چرا از کثرت ضرب چوب و عصا شکستہ میشود۔

شقرت بالضم رنگیست کہ زردی مائل باندک سرخی باشد از مفرح القلوب و در بحر الجواہر نوشتہ کہ رنگیست میان سرخی و زردی و در منتخب نوشتہ کہ سرخی با سیاہی آمیختہ۔

شقاوت بفتح بدبختی از منتخب۔

شقر بفتح اول و کسر قاف و را و مہملہ لالہ کوہی از شرح نصاب و برہان۔

شقدار بالکسر حاکم دیہات و عامل پرگنات۔

شق نفس بالکسر مشقت نفسہا از لطائف۔

شق نقیض بالکسر و تشدید قاف اول مکسور بمعنی صورت و طور نقیض و نقیض رفع الشئے باشد چون انسان کہ اصل ست و لا انسان نقیض آن۔

شقائق نمط نوعی از جامہ و فرش کہ گلدار باشد از شرح ثقات۔

شقائق لالہ و این مفرد و جمع یکسان آید از بحر الجواہر و صراح و گاہے مجازاً بمعنے مطلق گلہا آید۔

شق بالفتح و تشدید قاف بمعنی شگاف و شگافتن و دشوار آمدن کار بر کسے و نام یک قلعہ از قلاع خیبر و بالکسر و تشدید بمعنی نیمۂ چیزی و پارۂ از چیزی و کرانہ کوہ و برادر و دوست از منتخب و صراح و لطائف۔

شقیق بمعنی برادر از شرح نصاب۔

شقاق بکسر یک طرف گرفتن و مخالفت و دشمنی کردن از منتخب و لطائف۔

شقائق نعمان نوعی از لالہ کہ بغایت سرخ باشد نعمان بالضم نام پادشاہ از عرب لالۂ مذکور را از کوہستان آوردہ بود و بعضے گفتہ کہ بادشاہ مسطور لالۂ موصوف را نہایت دوست داشت از منتخب و مدار و صاحب بحر الجواہر نوشتہ کہ نعمان بالضم بمعنی خون لہٰذا پس نسبت کردن لالہ را بخون بسبب سرخی آنست۔

شقہ بالضم و قاف مشدد پارچۂ جامہ و کاغذ و غیرہ و در منتخب بمعنی جامۂ پیش شگافتہ و پارچہ کہ بر سر علم بندند۔

شقشقہ بدو شین معجمۂ مفتوح و دو قاف بانگ کردن شتر۔

شقیقہ بدو قاف بمعنی جای نرم کہ میان گوش و پیشانی ست و بمعنی درد نیم سر از صراح۔

شقی بفتح بدبخت۔

فصل شین معجمہ مع کاف عربی

شکر یا بمعنی تنگ و آنکہ تنگے در پا داشتہ باشد از شرح قران السعدین و مصطلحات۔

شکوی بفتح و در آخر الف مقصورہ بصورت یای زائدہ چنانکہ در لفظ دعوی و بشری بمعنی گلہ کردن و گلہ از صراح و منتخب و شکوی بہاے ہوز نوشتن خطاست۔

شکیبا بکسرتین صبر کنندہ از برہان۔

شکرخواب خواب خوش و خواب سحر از برہان۔

شکرلب بمعنی معشوق و کسیکہ لبہا لے او شگفتہ باشد۔

شکیب بکسرتین و یاے مجہول بمعنی صبر و آرام و بفتح خطاست از مؤید و کشف و برہان و سراج و جہانگیری۔

شکرآب کنایہ از اندک رنجشے و کدورتی

ظاہری کہ درمیان دوستان و درمیان عاشق و معشوق واقع شود از چراغ ہدایت و رشیدی و برہان و بہار عجم و کشف۔

شگفت بکسرتین و کاف عربی بمعنی تعجب و بمعنی متعجب و عجیب و غریب بکسر اول و ضم کاف فارسی نیز آمده بمعنی از ہم کشودن غنچہ از برہان و مدار و مؤید و رشیدی و جہانگیری و در سراج نوشتہ کہ شگفت بکسرتین و کاف عربی بمعنی تعجب و بضمتین بمعنے واشدن گل و بہر دو معنی بکاف فارسی شہرت دارد و آنچہ بتحقیق پیوستہ تفاوت السنہ است بہر دو کاف صحیح ست

شکایت بکسر گلہ کردن۔

شکنج بکسر اول و فتح دوم بمعنی تاب و پیچ و بفتح اول و ضم کاف گرفتن عضو بناخن چنانکہ بدرد آید۔

شکل بدیہی الانتاج آنست کہ حد اوسط در صغری محمول باشد و در کبری موضوع بشرطیکہ صغری موجبہ باشد خواہ کلیہ خواہ جزئیہ و کبری کلیہ باشد خواہ موجبہ باشد خواہ سالبہ باشد بدانکہ شکل مرکب باشد از دو قضیہ یعنی جملہ است پس قضیہ اول را صغری گویند و قضیہ دوم را کبری نامند و لفظ مکرر کہ در آخر صغری و در وسط کبری واقع شود آنرا حد اوسط گویند چون حد اوسط را دور کنی از شکل نتیجہ حاصل آید و موضوع بمعنی مبتدا است و محمول بمعنی خبر و شکل بدیہی الانتاج شکل اول باشد از اشکال اربعہ مثال شکل اول یعنی شکل بدیہی الانتاج کل انسان حیوان و کل حیوان جسم و نتیجہ این کل انسان جسم مثال شکل ثانی کل انسان حیوان و لاشی من الحجر بحیوان و نتیجہ اینست لاشے من الانسان بحجر مثال شکل ثالث کل انسان حیوان و کل انسان ضاحک نتیجہ اینست بعض الحیوان ضاحک مثال شکل رابع کل انسان حیوان و کل ناطق انسان نتیجہ اش اینست بعض الحیوان ناطق۔

شکرخند بمعنی تبسم از برہان۔

شکر بالضم سپاس و ثنا گفتن منعم را بسبب حصول نعمت از وے و خان آرزو در خیابان نوشتہ کہ شکر فعلے ست کہ دلالت کند بر تعظیم منعم بسبب انعام او خواہ بزبان خواہ بقلب خواہ بارکان و جوارح یعنی دست و پا تم کلامہ و بالفتح و سکون کاف بمعنی فرج زن و در فارسی بفتحتین و تخفیف و تشدید کاف بمعنی شیرینی معروف و گاہی مجازاً بمعنے لب معشوق و لوسہ نیز آید و نام زن حمیلہ کہ خسرو بزعم شیرین در عقد آوردہ بود و بکسر اول و فتح کاف عربی بمعنی شکستہ و شکار کنندہ و بفتحتین کاف عربی و کاف فارسی نیز زنبور سیاہ کہ بہندی بھونرا گویند از برہان و منتخب و بحر الجواہر و کشف و لطائف و مصطلحات۔

شکار بمعنی قصد کشتن حیوان گاہ بمعنی حیوانیکہ کشتہ شدہ باشد از مصطلحات و بہار عجم۔

شکرریز آنچہ در شب عروسی بر سر عروس و داماد نثار کنند از برہان و سراج و بمعنے گفتہ کہ کنایہ از جلوہ کردنست چہ وقت جلوہ و نکاح بر سر عروس و داماد شکر ریزی کنند و بمعنے گریہ شادی نیز آمدہ

شکرخش بمعنی نمونہ از مصطلحات

شکرلنگ کسیکہ فی الجملہ لنگ باشد از مصطلحات۔

شکررنگ ناخوش و بیزار۔

شکستہ رنگ مراد از زرد رنگ

شکیل بکسرتین رسن اسپ و بمعنی مکر و فریب از برہان۔

شکال بکسر اول و کاف عربی ریسمانی کہ بر دست و پای اسپ و شتر شریر بندند و بمعنی مکر و حیلہ و بالفتح و تشدید کاف بسیار شکل کنندہ و ظریف از لطائف۔

شکارفیل آنرا گویند کہ ہمہ جانوران شکاری را یکبارگی برای گرفتن صید سر دہند

شکفتن بکسر اول و ضم کاف عربی کشودہ شدن غنچہ و بکاف فارسی نیز آمده از برہان

شکیفتن بکاف عربی و یاے مجہول بمعنی صبر کردن شرح بوستان از عبد الواسع۔

شکوہیدن بضمتین عظمت خویش اظہار کردن و ترسیدن از مؤید و لطائف و در جہانگیری بکسر بمعنے ترسیدن۔

شکردن بکسر بمعنے شکستن و شکار کردن از برهان۔

شکوخیدن بضمتین لغزیدن و افتادن از برهان۔

شکولیدن پراگنده کردن از برهان۔

شکنجیدن بکسر اوّل وضم ثانی گرفتن عضوی باشد بسر ناخن از لطائف۔

شکنجه کردن بکسر اوّل رنجانیدن و تنگ نمودن کسے را۔

شکستن بکسر از جهانگیری و در برهان بفتحتین۔

شکسته ناخن عبارت از بی قوت و بے استعداد۔

شکم خاریدن بهانه کردن و عذر آوردن از برهان۔

شکر در مجمر انداختن در بعض بلاد بجهت بخور و تعطیر محفل درمیان شکر پارهٔ عود آمیخته در مجمرے سازند تا دود عود دیر ماند۔

شکم در خویش دزدیدن کنایه از ترسیدن از مصطلحات۔

شکوه بضمتین و کاف عربی و واو مجهول بمعنی حشمت و بزرگی و مهابت و شان و شوکت و بکسر اوّل وضم دوم بمعنی ترس و بیم از برهان و مدار و کشف و لطائف۔

شکوفه بکسر اوّل و کاف عربی مضموم گل درخت میوه و مطلق غنچه و گل درختان و بمعنی قے که طعام غیر منهضم معده از دهان بیرون آید از برهان و جهانگیری و مصطلحات و در رشیدی و مؤید و بهار عجم بضمتین و در بودن کاف عربی اتفاق همایست۔

شکرانه بالضم و الف نون برای لیاقت۔

شکره بکسر اوّل و فتح کاف و فتح رائے مهمله مرغ شکاری که معروفست از برهان و سروری و مؤید۔

شکنجه بمعنی عذاب و نوعی از تعذیب و آلتی است مشهور مجلدان را از سروری و خیابان۔

شکنبه بکسر اوّل و فتح کاف و سکون نون و بائے موحده بمعنی معدهٔ حیوانات که بعد از خوردن آب و غذا در آن جمع میشود۔

شکم بنده حریص بسیار خوار۔

شکر بوره سنبوسه که درون آن از قند و مغز بادام شگوفته پر بود از سراج۔

شکر رنگی و شکر رنجی آزردگی و رنجشے که میان دوستان گاہے واقع شود۔

شکر تری شکر سفید این ایجاد فارسیان هند است از بهار عجم۔

شکل عروسی شکلیست برای اثبات این مطلوب که هر دو مربع ضلعین قائمه مساوی مربع وتر این قائمه باشد و این شکل را از آن عروسی نام کرده اند که عروس در لغت بمعنی کثرت مال ست پس این شکل نیز کثیر النفع ست مانند کثرت مال یا آنکه بحجلهٔ عروس این شکل مشابهت دارد چه محفه تشکل و چه باستتار انواع محاسن و آن شکل اینست۔

ط
ج مربع ضلع قائمه
ا
د مربع ضلع قائمه
ب
ح
ه
مربع
وتر
ل
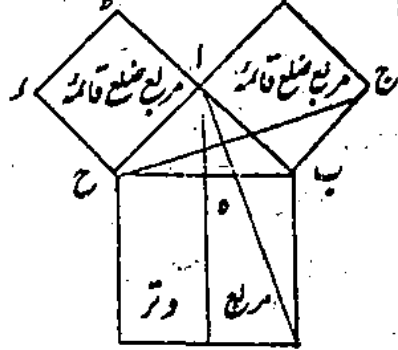
فصل شین معجمه مع کاف فارسی

شگر بفتحتین و کاف فارسی زنبور سیاه از مؤید و در برهان بکاف عربی چنانکه در سکندرنامه آمده **مصرعه** زپستان هر یک شکر خورده شیر۔

شگرف بکسر اوّل و فتح کاف فارسی زیبا و نیکو و عجیب و بمعنی بزرگ اگر در اشیا استعمال کنند بمعنی زیبا باشد و اگر در مردم استعمال کنند بمعنی صاحب شکوه و بزرگ باشد از مؤید و کشف و برهان و جهانگیری و لطائف و مدار و سراج و فرهنگ قوسی۔

شگال بکسر بمعنے شغال از برهان۔

شگن بضمتین فال گرفتن و این معرب لفظ سگن ست که بضم سین مهمله باشد مرکب از لفظ سو که بهندی نیک ست و گن بمعنی اثر۔

فصل شین معجمہ مع لام

شلیخا بفتح اوّل و یای معروف و خای معجمہ نام مردی کہ از اصحاب عیسیٰ علیہ السلام بود از مؤید و غیر آن۔

شلوار بالفتح بروزن ہموار بمعنی ازار و این مرکب ست از شل کہ بمعنی ران ست و لفظ وار کہ کلمۂ نسبت ست از بہار عجم و مزیل و سراج

شلف بالفتح زنِ فاحشہ از برہان۔

شلاق بالفتح و تشدید لام لفظ ترکی ست بزور دست زدن بر سر کسی از مصطلحات و در لغات ترکی کسی را بچوب زدن ست و در سراج اللغات بمعنی ضرب دست مجازاً بمعنی کوفت نیز مستعملست و در مصطلحات بمعنی شوخ و فتنہ انگیز نیز آمدہ۔

شلتاق بالفتح و حرف سوم تاے فوقانی در ترکی بمعنی جنگ و خرخشہ۔

شلتوک بفتح اوّل و سکون ثانی و ضم تای فوقانی و واو معروف و کاف عربی بمعنے شالی یعنی برنج کہ ہنوز در پوست باشد از برہان۔

شلنگ بفتحتین بسکون نون و کاف فارسی بر جستن از جائی بجائی از رشیدے و برہان و سراج و در کشف بکسر آمدہ۔

شلاک بالکسر و تشدید لام مکسور و کاف عربی آو از چیزے بندوق کہ بیکبارگی سر شود و این لفظ ترکیست از لغات ترکی نوشتہ شد از منتخب۔

شلیل بفتح اوّل و کسر لام و یای معروف نوعی از شفتالو از رشیدی و در جہانگیری نوشتہ کہ بکسر تین نام میوہ است کہ رنگ سرخ و سپید دارد و در برہان نوشتہ کہ میوہ ایست شبیہ بشفتالو و در سراج نوشتہ کہ نوعی از شفتالو کہ بعضے آن تمام سرخ باشد و بعربی نام جامہ ایست کہ در زیر زرہ پوشند کذا فی المنتخب۔

شل بالفتح بعربی کسیکہ دست و پای او حرکت نتواند کرد و بفارسی ہر چیز سست و نرم و بکسر اوّل نیزۂ کوچکے و بالضم و بالکسر نام میوہ کہ بہندی بیل گویند۔

شلائین بفتح بروزن سلاطین بمعنی شوخ و ناخوش و محکم و سخت در گیرندہ بچیزے از لغات ترکی و چراغ ہدایت و بہار عجم و در سراج نوشتہ کہ شلائین بروزن سلاطین شخصیکہ بسیار آرام کند و از منع باز نماند و مجازاً بمعنی عاشق آید۔

شلہ بضم اوّل و فتح لام مخففہ نوعی از طعام کہ برنج را در آب گوشت بطور بریسہ می پزند و نا واقفان این دیار آنرا شولہ گویند بواو مجہول فقیر مؤلف بعضی لغات را دیدہ کہ بالضم و تشدید لام گویند و آن برای معنی مذکور بر مکروہ و محض خطا چرا کہ شلہ بالضم و تشدید لام بمعنی لتۂ حیض آمدہ است و بمعنی فرج زن و بمعنی بت و بت پرست نیز بفتح اوّل و تشدید لام جای سرگین انداختن و بفتح و تخفیف لام بمعنی قصاص و این تحقیق از رشیدی و مؤید و مدار و برہان و جہانگیری ست و در سراج نوشتہ کہ شلہ بضم اوّل و فتح لام نوعی از طعام معروف و این کہ در ہندوستان شولہ بواو مجہول شہرت دارد اصل آن دیدہ نشدہ و بضم اوّل و تشدید لام فرج زنان و جای پلید بہا کہ در کوچہ باشد و لتۂ خون حیض بعضی باین معنی بفتح اوّل گفتہ اند و این قوی است۔

شلائینی شوخی و چسپیدگی بکارے

فصل شین معجمہ مع میم

شمولاً و استقلالاً کنایہ از کردن کاری بذات خود بی اتباع و رفاقت دیگران و شمولاً یعنی بالتبع و بہ پیروی دیگری بکاری در آمدن چنانچہ پادشاہی تابع پادشاہی شود جمیع امرای ہمراہش نیز مطیع آن پادشاہ غالب شوند و نصب لفظ شمول و استقلال بجہت آنکہ بر محل خود در ترکیب حال واقع شدہ است۔

شمات بضم اوّل و تشدید میم و در آخر تای فوقانی شاد شوندگان بمکروہی و غم کسے و این جمع شامت ست کہ بکسر میم اسم فاعل از شماتت باشد۔

شماتت بالفتح شاد شدن بر خرابی کسے از منتخب و صراح۔

شمبلیت بفتح اول و سکون میم و فتح بای موحده و کسر لام و یای معروف و تای فوقانی نام گلیست زرد رنگ و بمعنی تخم حلبه که بهندی میتهی گویند از برهان و شمبلید بروزن تمهید نیز آمده۔

شمبلید بالفتح و فتح بای موحده نام گلیست که زرد رنگ باشد و تخم حلبه و آن دانهاے زرد رنگ باشد که بهندی میتهی گویند از برهان و شمبلید بروزن تمهید نیز آمده۔

شمشاد بالکسر نام درختیست که بلند باشد و چوب آن نهایت محکمی دارد چون درخت خوشنما باشد لهذا آنرا از اقسام سرو دانند و بمعنی ریحان و مرزنگوش نیز و بفتح هم آمده از برهان و جهانگیری و صاحب رشیدی ضبط حرکت نکرده و گفته که نوعی از سرو باشد و بمعنی ریحان نیز و در موید و مدار بفتح و در سراج نوشته که شمشاد بکسر اول درختی ست که چوب آن در غایت سختی و صفا بود و در خت راست و موزون و برگهایش بسبب باریکی و هجوم بموی خوبان مشابهت دارد گاهے مراد از آن موے خط باشد که بر عذار خوبان پیدا شود و گاہے بزلف طره تشبیه کنند پس این همه مجاز خواهد بود و در تحفه بمعنی مرزنجوش گفته که آن را بهندی مروه خوانند۔

شمشیر مرکبست از شم که بمعنی ناخن باشد و بمعنی دم شیر نیز آمده چون آلهٔ مذکور یعنی تیغ مشابه بناخن شیر ست در شکل یا مشابه بدم شیر لهذا این اسم مسمّی گردید از بهار عجم و برهان و جهانگیری و رشیدی۔

شمر بفتحتین در فارسی حوض کوچک و تالاب و سر شیر که بهندی ملائی گویند از برهان و سراج و رشیدی و شمر بفتح اول و سکون ثانی در عربی بمعنی خرامیدن از منتخب و شمر بکسر اول و سکون میم نام شخصی علیه اللعنة که قاتل امام حسین رضی الله عنه بوده۔

شموس بفتح اول و در آخر سین مهمله سرکش و بدخو از سروری و منتخب و کشف و بضمتین جمع شمس که بمعنی آفتاب ست۔

شماس بالفتح و تشدید میم بهتر ترسایان که میان سر تراشد و در عبادت خانه نشیند از منتخب و در برهان نوشته که نام شخصی ست که دین آتش پرستی وضع کردهٔ اوست۔

شمع بفتحتین بمعنی موم از قاموس و در منتخب نوشته که بفتحتین بمعنی موم و بسکون میم چنانکه مشهور ست مولد ست یعنی بعد از اختلاط عرب و عجم بهم رسیده و صاحب بهار عجم گوید که در فارسی بسکون میم مستعمل است بمعنی چیزیکه از موم یا از پیه ساخته روشن میکنند و این مجاز ست از قبیل تسمیة الشئ باسم مادته و آنرا بالفارسی شماله گویند۔

شموع بضمتین جمع شمع ست۔

شمول بضمتین فرا گرفتن چیزی را و محیط شدن بر چیزی از منتخب و لطائف۔

شمل بفتح اول و سکون میم پریشانی و پراگنده و جمع شدن و فرا گرفتن از منتخب و صراح بدانکه این لفظ از لغات اضداد ست۔

شمال بفتح بادیکه از طرف قطب و نبات النعش وزد و بکسر دست چپ و بمعنی عادت و جانب قطب و نبات النعش را نیز مجازاً شمال بکسر گویند چراکه در اصل لغت شمال بمعنی دست چپ ست و این جانبے است که بطرف چپ کعبه منسوب ست چه عرب کعبه را شخص قرار داده اند که روے او بمشرق است و پشت او بمغرب بهمین سبب یمن را از رو بمعنی پشت کعبه مسمّی کرده اند و همچنین شام را از مشامه گرفته اند که دست چپ کعبه باشد از منتخب و صراح و لطائف و کنز و وجه تسمیه از شرح نصاب که از مولانا یوسف بن بالغ ست۔

شمائل بفتح اول و کسر همزه که حرف چهارم ست بمعنی خصلتها و عادتها و بمعنی شکل و بمعنی شاخهای نورسته درخت از صراح و منتخب و برهان و صاحب بهار عجم گوید که شمائل بمعنی خصائل ست مگر فارسیان بمعنی صورت و تقطیع و وضع استعمال کنند

شم بالفتح و تشدید در عربی بمعنی بوئیدن و بالضم و بسکون میم غیر مشدد در فارسی پاپوش و نعلین چرمی معنی اول از منتخب و معنی ثانی از سروری و جہانگیری و لطائف و صاحب رشیدی گوید که بالفتح با افزار چرمین یعنی پاپوش و بمعنی نفرت و بیہوشی و بمعنی ناخن و در برہان نوشته که شم بالفتح و در فارسی بمعنی فریب و نفرت و پریشانی و افغان و نوحه و ناخن دوم که بضم دال است و بعض شراح نوشته اند که شم بالضم نوعی از ابریشم که ناقص باشد و بمعنے نقطہای نیلے که زنان ہند بر رو و بازو نقش کنند و در سراج نوشته که شم بالفتح بمعنی ناخن و ازین ماخوذ ست شمشیر که در اصل بمعنی ناخن شیر ست و بالضم با افزار چرمین۔

شمیم باد و بوی خوش بر آمیخته و در صراح بمعنی بوئیدن۔

شمائم بفتح اول و کسر ہمزہ که حرف چہارم ست خوشبوہا که بوئیده شوند و این جمع شمیمه است نه جمع شمیم۔

شماسیان بالفتح و تشدید میم قومی ست که کافر باشند و در برہان و سراج نوشته بمعنی جماعه که بر دین آتش پرست باشند

شمعون بالفتح نام مردے و نام یکی از برادران یوسف علیه السلام که بقتل یوسف علیه السلام مشوره کرده بود و نام یکے از اصحاب عیسیٰ علیه السلام۔

شمع ایمن باضافت و فتح ہمزہ و فتح میم آنچه موسیٰ علیه السلام در وادی ایمن بر درختی تجلی نور حق تعالیٰ دیده بودند۔

شمن بفتحتین بت پرست از برہان و سراج۔

شمیدن بوئیدن و این از جملۂ لغات غریبه است که فارسیان دران تصرف کرده تصریف نموده اند از عالم طلبیدن و فہمیدن زیرا چه ماخوذ ست از شم بمعنی بوئیدن لیکن بعد نوشتن تحقیق پیوست که شمیدن بمعنی بو کردن نیامده بلکه باینمعنی ہم شنیدن بنون ست و بمیم تحریف از سراج مگر شمیدن در اصل فارسی بمعنی رمیدن و بیہوش شدن و پریشان شدن و ترسیدن آمده چنانکه در مؤید و جہانگیری ست۔

شمار بدست چپ کردن کنایه از شمار صدہا و ہزاران چراکه در حساب عقد انامل حساب مآت و الوف بدست چپ کنند و شمار احاد و عشرات بدست راست نمایند۔

شمیده بمعنی بیہوش و پریشان از مؤید و جہانگیرے وغیره۔

شمه بالفتح و تشدید در عربی بمعنی بوئے اندک و یکبار بوئیدن چیزی و بکسر اول و فتح میم در فارسی سر شیر که بہندی ترا ملائی گویند و برای معنی اول بالکسر خطا ست از مؤید و کشف و منتخب و برہان و جہانگیری و لطائف و در سراج نوشته که شمه بکسر اول و فتح میم بمعنی سر شیر و بالفتح و تشدید میم که بمعنی اندک مشہور ست لفظ عربی باشد ماخوذ از شم بمعنی بوئیدن مجازاً و در فارسی بمعنی اندک و کم مستعمل شده۔

شمسه بالفتح و حرف سوم سین مہمله بمعنی آبدان و بمعنی قرص زراندوده که در قبه یعنی کلس میباشد۔

شمسیه بفتح و سین مہمله مکسور و تشدید تحتانی نام رساله است در علم منطق۔

شمامه بالفتح بوی خوش که از چیزے بوئیده شود و بالفتح و تشدید میم نوعی از خربزه کوچک صحرائی خوشبودار که بفارسی دستنبو گویند و بہندی کچری و سیندھا نامند از منتخب و بعضی اہل لغت نوشته که شمامه دستنبو و آن گلوله باشد بصورت گوی مرکب از خوشبوہا که آنرا بدست گیرند و می بویند۔

شمامچه بفتح چیزی خوشبودار که بوئیده شود۔

شماسی بالفتح و تشدید میم در برہان و سراج نوشته که بمعنی شخصے ست که بر دین شماس باشد و شماس نام آتش پرست

ـــــــــــــــــــــــــــــــ

[1] بضم اول پا افزاری را گویند که زیر آن از چرم و بالائے آن از ریسمان باشد و آنرا بترکی چارق گویند ۱۲- از برہان۔

شماخی بفتح اوّل و کسر خای معجمه قصبه ایست قریب شروان از مؤید۔

شماغی بفتح و تشدید کسیکه شمع ریزد آری فارسیان اکثر یای حطی در آخر صیغه اسم فاعل زیاده کنند چنانکه قادی از مصطلحات۔

فصل شین معجمه مع نون

شنوا بفتحتین بمعنی شنونده و سمیع۔

شنا بکسر اوّل بمعنی شناوری و نام درزشی ایست که هندیان آنرا ڈنڈ گویند و آنرا شنو نیز نامند از شرح گل کشتی و مؤید و سراج و بدار و برهان۔

شنعت بالضم و شناعت بفتح هردو لفظ بمعنی زشتی و بدی و طعنه از بحر الجواهر و منتخب و صراح و در تاج بکسر۔

شنات بفتح بروزن قنات دشمن دارندگان و این جمع تکسیر شانی ست که مهموز لام باشد۔

شنبلید بالفتح و بای موحده نیز مفتوحه و یای معروف نام گلی ست که زرد رنگ باشد و بمعنی تخم حلبه و آن دانهای زرد رنگ باشند که تره آنرا پخته میخورند و بهندی میتهی گویند از مؤید و رشیدی و سروری و سراج و کشف و برهان و بدار و جهانگیری۔

شناساند متعدی شناسد و حید گوید

بیت شهرت بیدادِ او از ناتوانیهاے ماست ٭ پیش نا ساند بهر دم موی تیغ تیز را ٭ از چراغ هدایت و بهار عجم۔

شنقار بالضم و قاف و بجاے قاف غین معجمه هم آمده نام طائر شکاری سفید رنگ برابر عقاب لیکن در قوت از عقاب زیاده و بسیار کمیاب ست و این لفظ ترکی ست و در رسم الخط ترکی شونقار نویسند بزیادت واو علامت ضمۀ ماقبل از برهان۔

شنار بکسر اوّل بمعنی شناور و بمعنی شوم و نامبارک و خرابی و بمعنی ننگ و عار و در عربی بمعنی دشمن از لطائف۔

شنائع بدیها و زشتیها۔

شنیع بفتح بمعنی بد و زشت۔

شنجرف بفتح و جیم عربی مفتوح مبدل شنگرف و سنجرف بسین مهمله معرب آن۔

شنگ بالفتح و کاف فارسی و در اصل بمعنی دزد راهزن ست و بمجاز بمعشوق اطلاق کنند و بمعنی شوخ و ظریف از سراج و رشیدی و برهان۔

شنگول بروزن مقبول بمعنی شوخ و زیبا از برهان و سراج و رشیدی۔

شنگل بالفتح و کاف فارسی مضموم بمعنی شوخ و عیار و راهزن از برهان۔

شنیدن بفتح اول بمعنی سمع یعنے سخن را گوش کردن و بمعنی بوئیدن درین قول برهان و جهانگیری و مؤید و مدار و غیرها متفق اند و در شکرستان نیز نوشته که خراسانیان هر دو معنی بفتح خوانند و در مدار هر دو معنی بکسر نیز و در کشف بکسر تین بمعنی سمع و بفتح اوّل بمعنی بوئیدن مگر قول متفق علیه اقوی ست۔

شنفتن بفتح اوّل و ضم نون و سکون فا بمعنی شنیدن از رشیدی۔

شنقار شدن بضم اوّل بمعنی مردن سلاطین چغتائی استعمال کنند از چهار شربت۔

شن بالفتح و تشدید نون مشک آب که کهنه باشد از منتخب و شرح نصاب۔

شنو بکسر اوّل و فتح نون نام ورزشے است که هندیان آنرا ڈنڈ گویند از شرح گل کشتی۔

شنوسه بکسر اول و واو معروف و بعده سین مهمله بمعنی عطسه از رشیدی و در سروری و برهان بفتح اول آمده و در سراج بفتح هر دو شین معجمه نوشته و گفته که بسین مهمله نیز آمده۔

شناه بکسر اول بمعنی شناوری از مؤید و سراج و مدار و برهان۔

شنشه بکسر شین معجمهٔ اوّل و سکون نون اوّل و کسر شین معجمهٔ دوم و فتح نون دوم بمعنی خود طبیعت و عادت لیکن استعمال این لفظ بمعنی خوی بد ست از منتخب و شرح نصاب

شنزبه بفتح اوّل و سکون نون و فتح زاے معجمه و موحده و هاے مختفی نام گاوی ست که بر تزویر شغالی که بدمنه معروف و موسوم است فریفته شده با شیر جنگ کرده کشته شده۔

فصل شین معجمه مع واو

شوا بکسر بمعنی بریان از شرح نصاب

ودر برہان نوشتہ کہ درعربی بمعنی گوشت بریان ودرفارسی سختی پوست دست وپا بسبب بسیار کار کردن۔

شوری بالضم وواو معروف ودرآخر الف مقصورہ بصورت یا بمعنی مشورہ از منتخب

شوائب بکسر ہمزہ کہ حرف چہارم ست و بای موحدہ آمیزشہا وآمیختگیہا وآلودگیہا

شوربخت بمعنی بدبخت۔

شوات بفتح وضم اول وتای فوقانی سرخاب از برہان وجہانگیری ودر تحفۃ السعادۃ وسروری بمعنی چیزی کہ بعربی حبارے گویند وبعضی گویند کہ فیل مرغ۔

شوکت بالفتح خار وقوت وتیزی وشدت وہیبت از منتخب۔

شوخ بواو معروف وخای معجمہ بروزن نور بمعنی چرک بدن وریم اندام کہ بہندی میل گویند از رشیدی وکشف وبرہان وجہانگیری ودر سراج نوشتہ کہ بواو مجہول بیباک ودلیر و بمعنی جلد وچالاک وبمعنی چرک جامہ وغیرہ۔

شوامخ بکسر میم وخای معجمہ چیزہای بلند و بلندیہا این جمع شامخہ است مشتق از شموخ بمعنی بلند شدن۔

شوارد بفتح ورای مہملہ مکسور بمعنی رمندگان وپریشانیہا از کشف ودر ترجمہ مقامات حریری نوشتہ کہ شوارد در لغت جمع شاردہ است کہ بمعنی شترمادہ رمندہ وگریزندہ۔

شواہد جمع شاہد۔

شور بالضم فتنہ وغلغلہ وشہرت وآواز بلند وبمعنی عشق وجنون ودرآخر اسما بمعنی دارندہ وورزش کنندہ دہد چون سلحشور وبمعنی نمکین ونمک بالفتح درعربی بمعنی مشورہ و کنگاش کردن از فردوس اللغات۔

شورمور نوعی از مور کہ بغایت خرد باشد از شرح خاقانی۔

شوستر نام شہر از ایران ودر سراج اللغات نوشتہ کہ شوستر بروزن نوتر نام شہرے است از خوزستان کہ دیبای آنجا بخوبی مشہور ست۔

شورہ گز بفتح کاف فارسی وزای معجمہ نوعی از درخت گز کہ در زمین شور روید از رشیدی وبرہان۔

شونیز بواو ویای معروف وزای معجمہ تخمی ست سیاہ کہ بہندی کلونجی گویند از سراج۔

شوط بالفتح تگ وگشت از صراح۔

شواظ بضم اول وظای معجمہ بمعنی شعلۂ آتش از شروح نصاب۔

شوارع بکسر رای مہملہ وعین مہملہ راہہای بزرگ وراہہای راست از منتخب۔

شواہق بلندہا وبلندیہا این جمع شاہقہ است کہ ماخوذ از شہوق باشد وشہوق بفتحتین بمعنی بلند شدنست۔

شوارق روشنیہا وچیزہای روشن۔

شوک بالفتح بمعنی خار۔

شوال وجہ تسمیہ آنکہ درین ماہ عرب سیر وشکار میکردند واز خانہای خود بیرون میرفتند مشتق از شول کہ مصدر است بمعنی برداشتہ شدن۔

شواغل جمع شغل۔

شورغال کہ بمعنی روزینہ مشہور است این لفظ غلط ست چراکہ در کتب یافتہ نشدہ ودر مدار نوشتہ کہ سیورغال بضم سین مہملہ وضم یای تحتانی وواو معروف وغین معجمہ بمعنی مدد معاش ودر لغات ترکی بفتح اول وواو معدولہ وسکون رای مہملہ بمعنی انعام نوشتہ است۔

شوم بالضم مصدر ست بمعنی بدفالی وواو این لفظ بدل از ہمزہ است از صراح ومنتخب فارسیان بمعنی منحوس آرند مصدر را بمعنی اسم مفعول ودر محاورۂ اردو مجازاً بمعنی بخیل مستعمل میشود۔

شورچشم کسیکہ نظر او بچیز ہا ضرر رساند ومردم را بیمار کناید از شرح نصاب وسراج

شوراندن پریشان کردن۔

شوخگن بالضم وکاف فارسی مکسور بمعنی جامہ وبدن کہ پر چرک باشد بہندی آنرا میلا گویند از برہان وشروح نصاب

شوخ ترازو بمعنی دغل ماخوذ از سنگ کمتر بترازو داشتن از مصطلحات

شولہ بالفتح منزل نوزدہم از منازل قمر وآن دو ستارہ اند بر منتہای دم عقرب

بجای منش بغایت۔

شوشہ بالضم بمعنی توده و پشتۂ هر چیز و سلاک زر و نقره و آهن وغیره از کشف و برهان و سراج۔

شوریده شوریده و پریشان حال و مجازاً بمعنی دیوانه و عاشق۔

شوره چیزیست معروف مثل نمک و نام گیاهی ست و در سراج نوشته که شوره زمین نمناک و خاک شور و نوعی از درخت گز۔

شوهره بفتح اول و سوم و چهارم بمعنی سهره که گلها را برشته بسته بر سر عروس و داماد بندند۔

شورابه آب شور درین لفظ ها برای اسمیت ست چنانکه در سبزه و سفیده

شومی بواو معروف بمعنی نحوست اگرچه شوم مصدرست حاجت بیای مصدری ندارد لیکن فارسیان در آواخر لبعض مصادر عربی که در محاورهٔ خود بمعنی اسم فاعل و اسم مفعول مستعمل میکنند یای مصدری بطور فارسی زیاده میسازند چنانکه خلاص خلاصی و سلامت و سلامتی همچنین شوم و شومی۔

شوریشتی شوخ و شنگ ادائی از مصطلحات۔

شوی بالضم شوهر از برهان۔

فصل شین معجمه مع های هوز

شهروا بالفتح درم و دینار ناسره که خاص در یک شهر رایج باشد و این در اصل شهر روا بود و یک را را مطابق قاعدهٔ معروف حذف کردند و نیز آن درم ناسره که یکی از ملوک ظالم در ملک خود بزور رایج کرده بود و در ملک دیگران رواج نیافت از رشیدی و سراج و خیابان و برهان و مؤلف گوید ظاهراً بایمعنی در اصل شهر روا بود و در منتخب نوشته که نوعی ست از خرمهره کوچک باشد بقدر تخم خرما۔

شهدا بضم اول و فتح ثانی جمع شهید

شهر خدا ماه رجب ماه رجب را اصم گویند که بمعنی ناشنوا و کرست چراکه روز قیامت همه شهرها را یعنی ماهها را بگواهی دادن گناهان که مردم دران شهر کرده باشند طلب کنند همه شهور گواهی دهند مگر ماه رجب گواهی ندهد و گوید که من اصم بودم گواهی نتوانم داد یا آنکه رجب را ازان اصم گویند که دران آواز تیغ و تیر برنیاید و بانگ جدال شنیده نشود زیرا که آن از شهور حرام ست جنگ دران ممتنع بوده است از شرح قران السعدین

شهبار بفتح اول و سکون ثانی و حرف سوم بای موحده مؤنث اشهب بمعنی مادیان سفید و سیاه که سفیدی آن غالب باشد بر سیاهی آن از شرح خاقانی۔

شهلا بالفتح زن میش چشم از منتخب و نوعیست از نرگس که در گل آن بجای زردی سیاهی میباشد مشابه چشم انسان همان نرگس ست و آن قسم که زرد ست آنرا عبهر گویند و در سراج نوشته که شهلا بمعنی چشم سیاهی که مائل بسرخی باشد۔

شهاب بفتح نام رنگ سرخ معروف که در اصل شاه آب بود از برهان و جهانگیری و بکسر اول ستارهٔ روشن و بمعنی شعلهٔ آتش بلند شده و ستارهٔ مانند چیزیکه بشکل انار آتشبازی بر فلک دوان میشود و آن رجم شیاطین ست و نزد حکما آن دخان ارضی ست که بکرهٔ نار رسیده مشتعل میشود از مؤید و منتخب و صراح و مدار و لطائف و دیگر کتب و در لطائف و مدار نوشته که بفتح بمعنی بچهٔ سگ ست۔

شهلاب بالفتح نام ملکی ست که روباه آنجا دراز مو باشد از شرح خاقانی۔

شهب بضمتین کواکب روشن از منتخب۔

شهوت بالفتح آرزو و شوق نفس بطرف حصول لذت و منفعت از بحر الجواهر و سروری و رشیدی نوشته که شهوت بمعنی مطلق آرزو و خواهش خواه آرزوی طعام باشد خواه آرزوی جماع۔

شهامت بفتح بزرگی و توانائی و شادمانی و چستی و دلیری از منتخب و کنز۔

شهادت خبر درست و گواهی دادن

وکشتہ شدن برامر حق وبجلا وحاضر شدن وظاہر شدن وآگاہی قاطع وگواہی دادن بوحدانیت حق تعالے ورسالت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم وگاہی شہادت مراد از کلمۂ شہادت باشد از منتخب وتاج المصادر وصراح وغیرہا

شہر بند بمعنے حصار وبمعنی مقید ومحبوس وزندان۔

شہید بمعنی گواہ وکشتہ شدہ وبیگناہ یا درراہ خدا وآنکہ از علم او ہیچ غائب نباشد از منتخب ونام شاعرے۔

شہود بضمتین حاضر شدن وبمعنی حاضر شدگان وگواہان جمع شاہد از منتخب ودر لطائف نوشتہ کہ شہود در اصطلاح سالکان رویت حق ست کہ از مراتب کثرات وموہومات صوری عبور نمودہ بمقام توحید عیانی رسیدہ در صور جمیع موجودات مشاہدۂ حق نماید وغیریت دور شدہ ہر چہ بنید حق بنید۔

شہرود نام سازے مثل موسیقار از برہان ودر سراج نوشتہ کہ شہرود نام رودیست درعراق ونام سازی ست وتاریم کہ بر سازہا بندند۔

شہریور بفتح اول وکسر را ویاے مجہول وفتح وا ونام ماہ شمسی وآن مدت ماندن آفتاب ست در برج سنبلہ باندک تفاوت باگوار کہ ماہ ہندیست مطابقت دارد۔

شہر بمعنی ماہ کہ مدتی ست مشہور واین را از ان شہر گویند کہ چون مردم نظر میکنند بسوی ہلال پس شہرت میدہند آنرا از طیبے کہ بر کشاف نوشتہ شدہ وشہر کہ ترجمۂ مدینہ باشد فارسے ست۔

شہریار پادشاہ بزرگ عادل از برہان

شہوار ہر شئے بہتر وعمدہ کہ لائق پادشا باشد از برہان۔

شہور بضمتین ماہہا واین جمع شہر کہ بمعنے ماہ باشد۔

شہیر بمعنے مشہور از لطائف۔

شہادت مستور شہید شدن شخصے در شہر کہ قاتل آن معلوم نباشد پس در شریعت آنرا شہادت کامل ندانند احکام شہیدبران جاری نسازند کہ بہمین سبب آنرا غسل وکفن دہند الا شہدا را غسل وکفن ندہند۔

شہ نیمروز کنایہ از آدم صفی علیہ السلام وکنایہ از پیغمبر ما صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم وکنایہ از رستم بن زال ووجہ تسمیہ ہر سہ معنے در برہان مسطور ست۔

شہناز بالفتح وحرف ثالث نون وزای معجمہ نام نوائی از موسیقی از مصطلحات ودر لطائف بمعنی عروس نیز آمدہ وبعضے نوشتہ کہ نام خواہر جمشید ست کہ ضحاک آنرا بنکاح آوردہ۔

شہر سبز نام شہریست از توران نزدیک سمرقند از سراج۔

شہرتاش ہمسایہ وہم شہر

شہیق بفتح بمعنے آخرین آواز خر وزفیر آواز اولین خر کنافی المنتخب چہ در آواز خر دو قسم صوت میباشد یکے باریک دیگر ثقیل باریک را زفیر گویند وثقیل را شہیق۔

شہلان بالفتح نام کوہ از برہان شاید کہ بدل از سیلان باشد۔

شہربانو دختر یزدجرد بادشاہ ایران کہ در خلافت حضرت عمر رضی اللہ عنہ اسیر آمدہ بود وبنکاح امام حسین رضی اللہ عنہ درآمدہ امام زین العابدین رضی اللہ عنہ از و متولد شدند۔

شہبرہ بالفتح وبای موحدہ ورای مہملہ ہر دو مفتوح بمعنے پیرزن از شرح نصاب۔

شہرہ بالضم بمعنی سہرہ کہ از گلہا ترتیب دہند واین مسموع ست۔

شہ بالضم کلمہ ایست کہ در مقام نفرت وکراہیت استعمال کنند از برہان ولطائف

شہنشاہ بادشاہ عظیم الشان واین مخفف شاہان شاہ ست بحذف کردن دو الف از برہان وخیابان۔

شہلہ بالفتح ولام نیز مفتوح بمعنے پیرزن از شرح نصاب۔

شہوت کلبی علتی ست کہ ہر چند مورد اشتہا واشتہای طعام وحرص بر ماکولات ہمچنان باشد واین مرض را جوع الکلب نیز گویند۔

شہری مدینہ منورہ۔
شہنائی نام سازکہ آنرا سرنا گویند از برہان۔
شہیدی ترنجیکہ از اندرون سرخ برآید
شہی پادشاہی و بمعنی داماد و ہر چیز شیرین را نیز گویند و بمعنی حلوائی کہ از نشاستہ و تخم مرغ پزند از لطائف و در عربی بمعنے ہر چیز یکہ آرزو پیدا کند و مرغوب باشد۔
شہری بالفتح نوعے از سرود کہ بزبان پہلوی باشد از مصطلحات۔
شہوی بالفتح منسوب بشہوت بحذف فوقانی۔
شہوانی بالفتح منسوب بشہوت کہ بمعنے خواہش نفس و آرزوست بزیادت الف و نون چنانکہ نفسانی۔

فصل شین معجمہ مع یای تحتانی

شیدا بالفتح آشفتہ و دیوانہ از برہان و سراج۔
شیوا بیای مجہول فصیح و بلیغ از برہان و سراج۔
شیر خدا ترجمۂ اسد اللہ یکی از القاب حضرت علی کرم اللہ وجہہ۔
شیر بہا بیای معروف مراد از زر و قماش و زیور کہ از جانب داماد بخانۂ عروس برند بترکی ساچق و بہندی بری گویند از برہان و بہار عجم۔
شیب بالفتح در عربی بمعنے پیری و سفید موشدن و بالکسر یای معروف دوال باریک کہ بر دنبالۂ تازیانہ وصل کنند تا بوقت زدن آواز برآید و بالکسر یاے مجہول در فارسی مخفف نشیب از مؤید و منتخب و سراج۔
شیب و تیب ہر دو لفظ بیاے مجہول بمعنی سرگشتہ و مدہوش از برہان۔
شیر قلاب بیاے مجہول بضم قاف و تشدید لام آہنی کہ قلندران بر سر دوا لمر دوزند و آن اکثر بصورت شیر باشد بہندے بکسوا گویند از چراغ ہدایت
شیخوخت بالفتح و بعدہ خای معجمہ بمعنے پیری بعد از پنجاہ سالگی تا آخر عمر از منتخب
شیبت بالفتح پیری۔
شیشۂ ساعت نوعی از گھڑیال است و آن چنان باشد کہ سر دو شیشہ را باہم دہان ملاقی کردہ می بندند و سوراخے باریک دران گذارند و آن مقدار ریگ در شیشۂ اندازند کہ در عرصۂ یک گھڑی از شیشہ بشیشہ بریزد باز منقلب کنند تا ازان بدیگرے ریزد۔
شیر مست بیای معروف بچۂ بزو آہو وغیرہ کہ از بسیار خوردن شیر مادر خود مست گردد۔
شیر خشت بیای معروف و کسر خای معجمہ نام دوائی مسہل مشابہ بقند معرب شیر خشک بابدال کاف عربی بتای فوقانی از بہار عجم۔
شیث بالکسر و در آخر تای مثلثہ نام پیغمبر کہ پسر آدم علیہ السلام بود کسانیکہ در آخر این لفظ شین معجمہ نویسند محض خطا است۔
شیخ بالفتح بمعنے خواجہ و پیر از شرح نصاب
شید بالفتح بروزن قید بمعنی مکر و فریب و بالکسر و یای مجہول بمعنی روشنی و بمعنی آفتاب از برہان و بالکسر بیای معروف در عربی آنچہ دیوار را بدان اندایند مثل آہک و گچ و بالفتح گچ و جز آن اندودن دیوار از منتخب۔
شیاد بالفتح و تشدید یا مکار و فریب دہندہ
شیر گیر کسیکہ او را مستی نشۂ شراب متوسط باشد و بمعنی معزز و صاحب مرتبہ از بہار عجم و در برہان نوشتہ کہ بمعنے نیم مست ست و بمعنی مست نیز آمدہ و در لطائف نیز بمعنی نیم مست و در سراج نوشتہ کہ شیر گیر مرتبہ از مستی و در مصطلحات نوشتہ کسیکہ کیفش رسا باشد و از جا در نیاید و خودداری نماید۔
شیپور بالفتح و بای فارسی و عربی و واو معروف نام سازکہ در جنگ نوازند و آنرا نفیری گویند و نای رومی نیز گویند از رشیدی و برہان۔
شیر و شکر نوعی از جامۂ ابریشمی نفیس۔
شیوۂ بزاز عبارتست از آنکہ در فروختن اشیا خریداران را اول جنس ناقص نمودن

و بعد ازان جنس کامل و بهتر را بنظر خریدار نمایش دادن تا تمیز نیک و بد کرده قدردانی نماید و معمول بزازان همین ست که اول جامهٔ ناقص را می نمایند۔

شیشه باز کنایه از مکار و دغاباز را از برهان و فرقهٔ بازیگران رقاص که شیشه برسر گرفته رقص کنند۔

شیخ الرئیس لقب بوعلی سینا۔

شیاف ابیض بکسر اول نام دوای چشم ست مرکب از چند دوویه که سوزش و سرخی چشم را مفید بود جزو اعظم آن سفیدهٔ کاشغری ست۔

شیر غلط بیای مجهول و فتح غین معجمه و سکون لام نام داؤ از کشتی که چون حریف بر زمین بیندازد دست و پا و شکم خود را بطور بر زمین چسپانیدن که هر چند حریف زور کند پشت اینکس بزمین رساندن نتواند چه شیر اصلا به پشت نمیخوابد۔

شیوع بضمتین آشکارا شدن۔

شیر مرغ بیای معروف مراد از چیز عجیب و کمیاب و نادر۔

شیرین باف نوعی از جامهٔ لطیف که آنرا بالغلط سری صاف گویند و از بعضی اساتذه مسموع ست که بمعنی جامهٔ کهنه نهایت عفص باشد و نه نهایت تنگ بهندی آنرا میٹھا گویند۔

شیشه بر سنگ کنایه از شکسته و خراب۔

شیشاک بالکسر و یای معروف و حرف سوم شین معجمه و کاف عربی بمعنی بچهٔ گوسپند یکساله در باب چهار تاره و این لفظ ترکی ست از لطائف۔

شیشه دل نامرد۔

شیم بکسر اول و فتح ثانی عادتها و خوها و باین معنی جمع شیمه است و بالکسر و یای معروف نوعی از ماهی ست که درم دار باشد از منتخب و برهان و سراج۔

شیر اندام کسی ست که سینه فراخ و باریک کمر و بازو سطبر باشد از مصطلحات۔

شیر علم تصویر شیر که بر جامهٔ علم دوزند برای تفول غلبه و هیبت ناظرین۔

شیرین نام معشوقهٔ فرهاد و بمعنی عزیز و نایاب از مصطلحات۔

شین بالفتح در عربی بمعنی زشتی و عیب و این خلاف زین ست و در فارسی بالکسر و یای معروف بمعنی نشین چراکه مخفف نشین ست از منتخب و صراح و کشف و برهان و نام یکی از حروف تهجی و این حرف بتای فوقانی بدل شود چون نخش و نخت و بجیم عربی چون کاش و کاج و بجیم فارسی چون پاشان و پاچان و بسین مهمله چون شار و سار که نام طائر سیاه که بهندی مینا گویند و به غین معجمه چون شخ و غخ بمعنی جوال و بلام چون اسپ گوش و اسپغول تخم دوای که بگوش اسپ مشابه باشد و

بها چون پاشنگ و پاهنگ بیای فارسی خیارے که برای تخم نگاهدارند و شین مصدر و ماضی و مضارع و امر برای مهمله بدل شود چون از کاشتن کارد و از برداشتن بردارد و از گماشتن گمارد و از گشتن گردد و افادهٔ معنی نسبت نیز کند چون پوپش بمعنی هدهد باستدلال بانگ که پوپو کند و پوپ کاکل مرغان باشد و آن پر چند ست بالیده بر سر آنها و بالش تکیه که در قدیم از بال و پر مرغان میساختند و پرش بمعنی سیر شیر از جواهر الحروف۔

شیذمان بالفتح و ذال معجمه مضموم بمعنی گرگ درنده مطلق یا نوعی از گرگ۔

شیوا زبان بالکسر و یای مجهول فصیح و بلیغ و تیز زبان۔

شیر گردون برج اسد و بمعنی آفتاب از برهان۔

شیر شادروان تصویر شیر که بر فرش و پردهٔ در میکشند از مؤید۔

شیلان بالکسر و یای معروف و بیای مجهول نیز بمعنی سفره و خوان طعام و دسترخوان و مجازاً بمعنی طعام نیز آمده و نام میوه که آنرا عناب نیز گویند از برهان و سراج و رشیدی و بهار عجم و مؤید و کشف۔

شیون بالکسر یای مجهول نوحه و نالهٔ ماتم و در سراج بالفتح بمعنی نوحه و فریاد و بضمتین و واو معروف جمع شان و هم جمع

شین کہ بمعنی زشتی و عیب ست از رشیدی و برہان و کشف وغیره۔

شیر شستن بیای معروف حسرت خوردن

شیرک شدن دلیر و چیره شدن از مصطلحات۔

شیشه بر سر بازار شکستن افشای راز کردن از مصطلحات۔

شیر دادن بیای معروف و دال مهمله گوسپند وغیره را بغیر از شکنبه بالای شکنبه چیزی باشد شلل کند و از چراغ ہدایت۔

شیخکان بالفتح و کاف عربی جمع شیخک که تصغیر مع التحقیر شیخ ست۔

شیروان بالکسر بیای مجهول و واو نام شهریست از برہان و سراج۔

شیبان بالفتح و حرف سوم بای موحده نام ولی و نام قبیله از لطائف و در منتخب نوشته که نام دو قبیله است۔

شیبیدن بر وزن لیسیدن بمعنی از زیر و سر رشته آرد وغیره و مجاز بمعنی فریفته شدن

شیهه بالکسر بیای معروف آواز اسپ که بعربی صهیل گویند از برہان و سراج۔

شیمه بالکسر و یای معروف طبیعت و عادت و خوی از منتخب۔

شیفته عاشق و مدہوش از برہان۔

شیوه بیای مجهول ناز و کرشمه و طرز و روش و بمعنی ہنر و کمال از برہان۔

شیرویه بیای مجهول نام پسر خسرو پرویز و بمعنی شجاع و صاحب از برہان و سراج

شیعه قومی و گروہی علیحده که جمع شوند برای امر از مؤید و در منتخب بمعنی اتباع و انصار۔

شیرخانه بیای معروف بمعنی میخانه از مصطلحات۔

شیشه معروف و بمعنی آئینه نیز آمده صائب گوید بیت شیشه ہنوزش بروشنگر غربت برسان تا کجا میرسی کنے در ته زنگار وطن از مصطلحات۔

شیفتگی بیہوشی و حیرانی از برہان۔

شیر برفی در بعضی ملکهای سرد اطفال از برف شیر میسازند تا اسپان از دیدن آن رم خورند از چراغ ہدایت۔

شیشه بندی نوعی از صفرست که انگشتان بر دہان نهاده آواز کنند از مصطلحات۔

شیدی بالکسر و یای معروف لقب حبشیان از ینجهت ہر حبشی را شیدی گویند۔

شیلانچی داروغه باورچی خانه و بمعنی بر قصاب و این لفظ ترکی ست از لغات ترکی نوشته شد۔

شیرماہی بیای مجهول نوعی از ماہی بزرگ که از دندانش دسته ہای بیش قبض سازند از سروری و مدار۔

شیرین کاری کار را بوجه احسن سر انجام دادن۔

شیشه بازی فنی ست از رقاصی که رقاصان شیشه و صراحی پر از گلاب و آب بر سر گذارند و رقص آغاز کنند و با وصف حرکات رقص شیشه از سر نمی افتد و اگر کج میشود بحرکات اصول بر گردن و باز دگر نهد از نه؟ و بمعنی حقه بازی نیز آمده از مصطلحات و بمعنی آنچه که اطفال در شیشهای کوچک رنگ سرخ پر کرده بازی میکنند۔

شیعی بالکسر ہر دو یای معروف منسوب بشیعه علی ابن ابی طالب کرم الله وجهه از لب لالباب۔

شیخ نجدی لقب شیطانست زیرا که چون قریش برای قتل رسالت پناه صلی الله علیه و آله وسلم جمع شدند ناگاه شیطان بصورت پیری در آمد چون پرسیدند که کیستی گفت که من شیخم از ملک نجدی آیم و درین مشوره با شما شریکم از رشیدی و برہان۔

٭ ٭ ٭

تمام شد جلد اوّل

باب صاد مهمله

فصل صاد مهمله مع الف

صاحب جوز اعطار و چرا که جوزا خانه عطارد ست۔

صاحب بمعنی وزیر دیار و بمعنے مالک و یار
خداوند نیز مستعمل و این لفظ مقطوع الاضافت
ست یعنی کسرهٔ اضافت برین نمی آید مگر بندرت
چنانچه صاحب دل و صاحب قرآن و صاحب
غرض سعدی شیرازی فرماید **مصرع** نه صاحب
غرض تا سخن نشنوی :: از منتخب و بهار عجم
و برهان۔

صائب بکسر همزه که حرف سوم ست بمعنے
رسا و رسنده و تخلص شاعرے که محمد علی
نام داشت۔

صامت بکسر میم بمعنی خاموش و زر و سیم
و صاحب اموال و مال صامت کنایه از زر
و نقود وغیره و در مقابلهٔ مال ناطق که عبارتست
از کنیز و غلام و چارپایه از منتخب و دیگر کتب

صاروج بواو معروف و جیم عربی آهک آمیخته
بخاکستر و جز آن معرب سارو از منتخب و شرح

صالح بمعنے نیکوکار و نام پیغمبریست که بدعای
او ناقه از سنگ پیدا شده بود۔

صافی کشاد تیری که بوقت رها شدن
از شست صاف و آزاد بر آید و چنین تیر
کج نمیرود و نشانه خطا نمیکند۔

صاعد بکسر عین مهمله از پستی بسوے
بلندی رونده۔

صادر از جای بیرون آینده پس صادر و
وارد بمعنے رونده و آینده مستعمل ست شرح
نصاب از یوسف۔

صابر لقب ایوب علیه السلام۔

صاحب فراش بکسر فا کنایه از
مریض و بیمار چرا که بیمار اکثر بر فرش افتاده
میماند۔

صاع زمین پست و نام پیمانه ایست که
چهار مد باشد و هر مد یک رطل و ثلث رطل
باشد از شرح نصاب و منتخب و یکی از محققین
در رسالهٔ اوزان نوشته که صاع دو صد و سی
و چهار توله باشد۔

صائغ بکسر همزه که حرف سوم ست و غین
معجمه زرگر از کشف و منتخب۔

صالغ بکسر لام و غین معجمه گاو و گوسپند
شش ساله بدانکه سن گاو و گوسپند که از
شش سال گذشت نام ندارد از شرح
نصاب۔

صاف به تشدید فا صف کننده و بتخفیف
فا مخفف صافی ست بحذف یای تحتانی
ماخوذ از صفا و لفظ صاف در فارسی بمعنی
شراب صاف نیز مستعمل میشود۔

صارم بکسر را مهمله تیغ برنده مشتق از
صرم که بمعنی قطع ست از شروح نصاب

صائم بکسر همزه بمعنی روزه دار و نام
روز دوم از جمله شش روزه شکم از
منتخب و کتب طبیه۔

صاحبقران بکسر قاف آن مولود
که وقت افتادن نطفه پدرش در رحم
مادرش یا بوقت ولادت او قران علوی
باشد و برج قران در طالع بود و بعضے گویند
که در سال ولادت او زحل و مشتری
را قران عظمی باشد و این نوع قران
عظمی بعد از سالهای فراوان واقع می
شود و همچنین مولود را بادشاهی دیر بند
و این لفظ صاحب قران لقب امیر
تیمور است که پادشاه شش اقلیم بوده
است و ثانی صاحبقران یا صاحبقران
ثانی بمعنے پادشاهی که در رتبه امیر تیمور
رسیده باشد و از لفظ این چنین تا آخر
عبارت مؤلف است و تحقیقات
سابق از کشف و لطائف و مؤید و مدار
و از سکندری منقول است آنکه وقت
ولادت او زهره و مشتری را قران باشد

صاحب الزمان لقب حضرت امام
مهدی علیه السلام۔

صاع شان زکوة خوار یعنے فقیر
و محتاج که گندم یا جو در صدقهٔ عید الفطر
از مردمان غنی بستاند۔

صافن بکسر فا رگیست در ساق و
اسپے که بر سه پا و کنارهٔ سم پای چهارم
استاده شود و این چنین اسپ تیز رو باشد
از منتخب و کفایه وغیر آن۔

صائبه رسا و رسنده۔

صاعقه بکسر عین مهمله برقیکه از ابر بر
زمین افتد۔

صاحبی قسمی از انگور است و نام
جامهٔ ابریشمی مخطط از بهار عجم و چهار شربت

و مصطلحات -

صافی بمعنی صاف و بخشش اسم فاعل ماخوذ از صفا چنانکہ قاضی از قضا و راضی از رضا و صاف مخفف آنست و در استعمال فارسیان جامہ کہ دوا یا شراب یا بنگ بدان پالایند -

صابری بیای موحدہ نام شاعری

صابون سلطانی توزیع حاکم یعنے تقسیم نمودن حاکم چیزے برابر جماعتے -

فصل صاد مہملہ مع بای موحدہ

صبا بالفتح و قصر بادیکہ از طرف مشرق وزد یعنے گفتہ کہ باد مشرق کہ در ایام بہار وزد اول اصح ست و نام نغمہ از موسیقی و بکسر اول و مد میل کردن دل بچیزی و بازی کردن با کودکان و عاشقی و بکسر اول و بمد بمعنی کودکی و طفلی از لطائف و منتخب و شرح نصاب و صراح و ابن حاج -

صب بالفتح و تشدید با بمعنی ریختن و ریختہ شدن آب بمعنی عاشق از منتخب -

صبب بفتحتین زمین نشیب و عاشق شدن از منتخب -

صباحت بفتح خوبروئی و سفیدی رنگ انسان ضد ملاحت -

صبوح بفتح اول شرابی کہ بوقت بامداد خوردہ میشود و ضد غبوق کہ بوقت شام خورند از منتخب و کشف و بحر الجواہر و مؤید و نیز در مؤید و مدار نوشتہ کہ بفتحتین مصدر

اذان در وقت صبح -

صبیح خوبرو و سفید رنگ ضد ملیح کہ سبزہ رنگ و نمکین باشد -

صباح بفتح اول بامداد و بمعنی خوب و جمیل و بالفتح و تشدید بای موحدہ صاحب حسن و شعلۂ قندیل و نام مردے مزدور کہ آنرا حسن صباح نیز نامند از منتخب وغیرہ -

صبر بفتح اول و کسر ثانی ست و سکون ثانے جائز نیست مگر بضرورت شعری و آن عصارۂ تلخ ست از درختی کہ بہندی ایلوا گویند از منتخب و مزیل و کشف و بحر الجواہر و خان آرزو در خیابان نوشتہ کہ از صراح معلوم میشود کہ صبر بمعنی دوای تلخ بفتح اول و کسر دوم است اما از قاموس معلوم میشود کہ شعراے عرب بسکون دوم جائز داشتہ اند بنابر ضرورت در نظم و تصرف فارسیان نباشد کہ بسکون دوم میخوانند و لہذا در مدار نوشتہ کہ صبر بالفتح معروفست و نوعی از دوا و بعضی گویند کہ بمعنی دوای تلخ بکسر اول و سکون ثانی نیز جائز ست چہ ہر اسمی کہ بفتح اول و کسر ثانی باشد دران کسر و فتح اول و سکون ثانی نیز جائز ست چنانکہ در کتف کتف و کتف و در فخذ فخذ و فخذ و در کذب کذب و در کبد کبد و در معد معد -

صبار بالفتح و تشدید بسیار صبر کنندہ

صباح الخیر کلمہ ایست کہ ہنگام طلوع صبح معاشران با ہم گویند -

صبور بفتح اول و ضم ثانی صابر و شکیبا و کسی کہ جلدی نکند در انتقام از مؤید و بحر الجواہر -

صباغ الارض مراد از آفتاب چراکہ در جمادات و نباتات و حیوانات را رنگ از تاثیر آفتاب میرسد -

صباغ بالفتح و تشدید ثانی و غین معجمہ رنگریز از منتخب -

صبغ بالکسر و غین معجمہ بمعنی رنگ و در بحر الجواہر نوشتہ کہ صبغ بالفتح رنگ کردن -

صباغ فلک عبارت از ماہ ست از شرح خاقانی -

صبیان بالکسر کودکان این جمع صبی ست و بضم نیز آمدہ از منتخب -

صبیہ بفتح اول و کسر بای موحدہ و تشدید یای تحتانی مفتوح بمعنی دختر

صبغۃ اللہ بالکسر ملت و دین محمدی

صبرہ بالضم بمعنی جاش کہ تودہ غلہ وغیرہ باشد کہ ہنوز آنرا وزن نکردہ باشند از شرح نصاب و منتخب -

صبوری بفتح اول در کار تعجیل نکردن از منتخب -

صبوحی بفتح اول شراب بامداد از کشف و در مصطلحات بوقت صبح شراب خوردن -

صبی بفتح اول وکسر بای موحده وتشدید یای تحتانی بمعنی کودک که از شیر باز شده باشد وبکسر اول وفتح بای موحده ودر آخر الف بصورت یای تحتانی طفلی وکودکی از منتخب وشرح نصاب ۔

صبح آخرین وصبح دوم وصبح ثانی هر سه بمعنی صبح صادق ۔

فصل صاد مهمله مع حای مهمله

صحنا بالکسر بمعنی صحنات که مذکور خواهد شد ۔

صحاب بکسر جمع صاحب از منتخب وصراح ومزیل ۔

صحب بالفتح اسم جمع صاحب ست واصحاب جمع الجمع ست از منتخب وکشف ۔

صحابت بفتح اول وحرف چهارم بای موحده مفتوح یار شدن ویاری کردن از منتخب وصراح ومستعمل بمعنی مع وبکسر اول خطا ست ۔

صحنات بالکسر حرف سوم نون وبنجم فوقانی نام نانخورش که در ملک مصر سازند که ماهی فربه پاره پاره کرده سه روز بغیر نمک نگاهدارند وبعد ازان نمک وسماق وعرق لیمو درظرف کنند ودر آفتاب نگاهدارند وبخوبی حرکت دهند تا نمک ماهی آمیخته شود وبعد ازان استخوان اورا از گوشت جدا کرده میخورند از منتخب وبحر الجواهر ۔

صحت بالکسر حای مهمله مشدد ومفتوح بروزن همت بمعنی تندرستی که ضد بیماری است از منتخب وبهار عجم وکسانیکه صیحت گویند بزیادت یای تحتانی بعد صاد محض خطا وغلط صریح ۔

صح بالضم درست وتندرست از لطائف ۔

صحاح بفتح تندرستی وپاک شدن از عیب وتندرست وپاک از عیب وبالکسر تندرستان جمع صحیح وصحاح نام کتاب لغت عرب ست بعضی بفتح وبعضی بکسر گفته اند فتح افصح از منتخب ومزیل ۔

صحیح تندرست وپاک از عیب از منتخب وآنکه مردم از بی التفاتی بروزن نبی خوانند وحای دوم را تلفظ در نیارند محض خطاست ۔

صحیح نگار اخبار نویس ۔

صحرا نیوش بمعنی صحرا نورد از شرح قران السعدین ۔

صحاف بکسر اول کاسهای بزرگ وپهن از لطائف ودر منتخب جاهای جمع شدن آب وبالفتح وتشدید حا بمعنی مجلد کتاب ۔

صحف بضم اول وفتح ثانی وبضمتین نیز آمده چنانچه نظامی گوید مصرعه که از صحف پیشنیان درس گیر ؛ وهمچنین لفظ ظلمات ولفظ ارنی را بالسکون ثانی آورده اند

صحنک بالفتح طبق کوچک رکابی واین تصغیر صحن ست که بمعنی طبق بزرگ باشد ۔

صحن بالفتح طبق بزرگ وطشت فراخ وصحن خانه وزمین هموار از منتخب ولطائف وچراغ هدایت ۔

صحو بالفتح هوشیار شدن وهوشیاری از مستی وپاک بودن آسمان از ابر وغبار از منتخب ولطائف وباصطلاح صوفیه صحو بمعنی گم ونابود کردن اوصاف وعادات وسکر بمعنی استیلای سلطان حال وبعضی اینچنین گفته که صحو بمعنی عود کردن بطرف ترتیب افعال وفنا بمعنی سقوط اوصاف بشری ۔

صحیفه بمعنی کتاب ورساله از منتخب ۔

صحابه بفتح یاران ویاری نمودن از صراح ومنتخب ۔

صحت نامه قولست در علم موسیقی ساخته نصیر الدین طوسی از چراغ هدایت وبهار عجم ۔

صحاری بفتح جمع صحرا ۔

فصل صاد مهمله مع خای مهمله

صخره صما بفتح هر دو صاد مهمله وتشدید میم سنگی ست در بیت المقدس که در هوا معلق مانده چون یکبار زنی حامله را از خوف در زیر آن وضع حمل شده بود ولهذا اودیواری بزیر آن سنگ کشیده

اند و گویند کہ دیوار بان سنگ صول نیافته هنوز در هوا معلق ست۔

صخب بفتحتین و بای موحده بمعنے فغان و فریاد بوقت زجر کردن از شرح نصاب و صراح۔

صخر بالفتح سنگ بزرگ از منتخب۔

صخره بالفتح سنگ و سنگی ست در بیت المقدس و آنرا صخرهٔ صما نیز گویند بفتح صاد و تشدید میم از منتخب و لطائف و نام جنی ست از جنیان و در خیابان نوشته کہ نام دیو یست کہ به بدطلعتی شهرت دارد و انگشتری سلیمان علیه السلام برده بود۔

صخریه بالفتح سنگستان۔

فصل صاد مهمله مع دال مهمله

صدا بالفتح آواز کہ از گنبد و کوه و چاه وغیره باز آید و مطلق هر آواز را نیز گویند از برهان و منتخب۔

صدارت بالفتح بالانشینی از منتخب و کشف و نام منصبی ست کہ قریب وزارت باشد و بمعنی شروع و ابتدا کردن و بمعنے پیش رسانی

صدی ذات نام منصبی ست کہ صاحب آن منصب را دو لکهه دام مقرر باشد چون یک روپیه را چهل دام میباشند پس دو لکهه دام را پنجهزار روپیه میشوند

صدد بفتحتین و هر دو دال مهملتین نزدیکی و مقابله و برابری چیزی از منتخب و کشف و مجازاً بمعنی قصد نمودن و در شدن مستعمل۔

صدر خجند بضم خای معجمه و فتح جیم عربی لقب بزرگی ست صدر بالفتح بمعنے بالانشین و امیر ست و خجند نام شهری است در توران۔

صدید زرد آب کہ از زخم و جراحت بیرون آید از منتخب و بحر الجواهر۔

صد بالفتح عدد معروف لفظ فارسی در اصل بسین مهمله بود و قدما بجهت رفع اشتباه بکلمهٔ دیگر کہ سد باشد بمعنی حائل و مانع اسم عدد را بالصاد نوشتند۔

صدر بالفتح سینه و اول و بالای هر چیز و بمعنی پیشگاه خانه و ابتدا و بمعنی بالانشین و امیر صاحب منصب معروف و بازگشتن و بدر آمدن از جای از منتخب و لطائف و کشف۔

صدور بضمتین سینها و بالانشینان و مصدر نیز ست بمعنی از جای بیرون آمدن از شرح نصاب۔

صداع بضم اول و عین مهمله بمعنی درد سر و این ماخوذ از صدع ست کہ بمعنی شگافتن باشد از شرح نصاب و منتخب۔

صدغ بالضم و غین معجمه بمعنی جائیکه میان گوشهٔ ابرو و گوش ست و آنرا شقیقه نیز گویند و بمعنی موی پیچیده کہ آویخته باشند بران موضع از منتخب و بحر الجواهر

صدف بفتحتین معروفست و نوعی از پیالهٔ کوچک بجهت شراب خوری و سه ستاره است بشکل مثلث بر دور قطب کہ آنرا صدف قطب گویند از شرح خاقانی۔

صدق بالفتح و بالکسر راستی خلاف کذب و بعض گفته بالفتح راست گفتن و بالکسر راستی و بالفتح نیزهٔ راست و سخت و بالضم راست گویان و بضمتین جمع صدوق از منتخب۔

صادق راست گوینده از منتخب۔

صداق بکسر و بفتح بمعنے کابین و مهر زن از خیابان۔

صدیق بالکسر و تشدید دال بسیار راست گو و بغایت راست پندارندهٔ سخن کسی را و لقب حضرت ابوبکر رض چرا کہ بر نبوت و معراج حضرت صلی الله علیه و آله وسلم اول از همایان آوردند و بفتح اول و تخفیف دال مکسور بمعنی دوست و دوستان مفرد و جمع هر دو آمده از منتخب و لطائف وغیرهما۔

صدبرگ گلی ست زرد رنگ کہ بهندی گیندا گویند و بمعنی هر گلے کہ بہ نسبت دیگر اقسام خود برگ بسیار داشته باشد کہ در محاورهٔ دیار ما آنرا هزاره گویند از بهار عجم و چراغ هدایت۔

صدغتین بضم هر دو صدغه۔

صدره بالضم بمعنی سینه پوش و بمعنی کرتهٔ خُرد پیراهن نیم تنه وغیر آن۔

صدغه بالضم و غین معجمه جای نرم کرمیان گوشهٔ ابرو و گوش ست۔

صد و چهارده مراد از سورتهای قرآن که صد و چهارده است بالکه صد و چهارده قلب چهارده صد باشد مشهورست که در وجود آدمی هزار و چهار صد بند ست و هر بند برای فائدهٔ دیگرست۔

صدمه بالفتح یک نوبت کوفتن دو چیز باهم و آسیب سانیدن از منتخب۔

صدقه بفتح اول و ثانی و ثالث آنچه براه خدا بفقرا دهند و بسکون دال خطا ست از مزیل و منتخب و کشف۔

صدقهٔ جاریه مثل نهر و چاه و پل و مسجد وغیره که مثل آنیست۔

فصل صاد مهمله مع رای مهمله

صرافت بالفتح سره کردن و خالص بودن و گردانیدن۔

صرامت بفتح دلاوری و چالاکی و بریدن و قطع کردن از صراح و در مجمع اللغات بمعنی بزرگی۔

صرح بالفتح و حای مهمله قصر و کوشک بنای عالی و آشکارا کردن و بفتحتین خالص از هر چیز از منتخب و لطائف۔

صریح ظاهر و آشکارا۔

صراح بضم اول خالص هر چیز و خلاصه و نام کتاب لغت و بمعنی روشنائی از صراح و مؤید۔

صرد بضم اول و فتح ثانی مرغیست بزرگ سر که گنجشک را شکار کنند از منتخب و در ترجمهٔ شافیه نوشته که آنرا در فارسی درکاک و بهندی لٹورا گویند۔

صرح ممرد بضم میم و تشدید را قصر درخشان و ساده و هموار کنایه از فلک

صریر آواز قلم که بوقت نوشتن بر آید و بانگ ملخ و آواز نعلین بوقت رفتار و آواز در بوقت بستن و کشادن از منتخب و شرح نصاب و بحر الجواهر۔

صرصر بفتح هر دو صاد مهمله باد تند و باد سخت سرد از لطائف۔

صراط بکسر اول بمعنی راه راست و نام پلی ست که بر سر دوزخ باشد و آن از موی باریکتر ست و از شمشیر تیزتر از منتخب۔

صرع بالفتح افگندن بر زمین و نام مرضی که صاحب خود را بر زمین می افگند بهندی آنرا مرگی گویند نعوذ بالله منها معنی لغوی اول از منتخب۔

صرف بالکسر هر شئی خالص و شراب خالص که دران آب نیامیخته باشد از منتخب و بحر الجواهر و بالفتح سره کردن زر و سیم و گردانیدن و خرج کردن و لوبه و حیله و حادثه و گردش زمانه و بازگون کردن چیزی و نام علم معروف

صروف بضمتین حوادث۔

صرم بالفتح معرب چرم و بمعنی بریدن و قطع کردن از صراح و منتخب۔

صرمیه بفتح اول بمعنی عزیمت و قطع کردن کاری از منتخب۔

صرخه بالفتح و خای معجمه افغان و بانگ و عذاب از منتخب۔

صره بالضم و رای مهمله مشدد همیان از قاموس و کشف و خیابان و مؤید و صراح

صرفه بالفتح و فا ستاره است روشن و آن منزل دوازدهم ست از منازل قمر و بمعنی بخل و تنگی در خرج و بمعنی فائده و نفع و بمعنی حیله و مکر و بمعنی افزونی و بمعنی فضل و عدل و فرصت از سراج و منتخب و لطائف و چراغ هدایت۔

صرعی بالفتح بمعنی کسی که او را مرض صرع باشد۔

فصل صاد مهمله مع عین مهمله

صعب بالفتح دشوار و سرکش و بضم خطا است از منتخب و کشف و مؤید۔

صعاب بکسر اول دشوارها و این جمع صعب ست که بمعنی دشوار و سرکش باشد۔

صعوبت بضمتین دشواری از منتخب و کشف۔

صعید بفتح اول و کسر عین مهمله خاک

وردی زمین و شہری بوده در مصر یازده روز راه بطول از منتخب۔

صعود بضمتین ببالا رفتن و بالا برآمدن و بفتح اول بالا رونده و بلندی ضد ہبوط و عذاب از لطائف و بحر الجواہر۔

صعلوک بالضم و واو معروف بمعنی فقیر و درویش از منتخب و کشف۔

صعقه بالفتح و حرف سوم قاف بیہوشے از منتخب و لطائف۔

صعوه بالفتح در منتخب نوشته که مرغیست برابر کنجشک که سینه سُرخ دارد و در کشف و لطائف و مدار نوشته که طائریست معروف بہندی ممولا گویند۔

صعده بالفتح گورخران از صراح۔

فصل صاد مہملہ مع غین معجمه

صغری بالضم و در آخر الف مقصوره بصورت یا زن کوچکتر و ہر شیٔ مؤنث که کوچک باشد و در اصطلاح اہل منطق قضیۂ اول را گویند از ہر دو قضیۂ شکل چرا که آن مشتمل ست بر اصغر و اصغر موضوع نتیجه را گویند زیرا که موضوع نتیجه اکثر خاص میباشد و خاص بنسبت عام قلیل ست از روی افراد چنانکه کل انسان حیوان صغری ست و کل حیوان جسم کبری ست و نتیجۂ این ہر دو کل حیوان جسم پس لفظ انسان موضوع نتیجه است یعنی مبتدا آن و لفظ جسم محمول نتیجه است یعنی خبر آن و ظاہر ست که افراد انسان اصغر ست یعنی قلیل ست بنسبت جسم مطلق که اکبر ست یعنی کثیر ست در افراد زیرا که جسم جمادات و نباتات و حیوانات ہمه را شامل ست۔

صغیر بمعنی خُرد و کوچک۔

صغر بکسر اول و فتح غین معجمه خردی و کوچکی از کشف و مدار و مؤید و شرح نصاب۔

صغار بفتح خواری و ستم و کوچکے و بکسر خُردان بالمعنی جمع صغیر ست و ہم جمع صغریٰ ست چنانکه کرام جمع کریم و اناث بکسر جمع انثیٰ۔

صغر سن بکسر اول و فتح غین معجمه و کسر را و کسر سین مہمله و نون مضاف و مضاف الیه خُردی عمر و خُرد سالی۔

صغری موجبۂ کلیه کل انسان حیوانٌ کبری موجبۂ جزئیه بعض الحیوان کاتبٌ بدانکه از ترکیب چنین صغریٰ و کبریٰ شکل بدیہی الانتاج که شکل اول باشد حاصل نمی شود بلکه ہیچ یکی از اشکال اربعه صورت نه بندد چون این شکل را نعمت خان عالی از جانب قاضی اظہار کرده ازین سبب غلط آورده تا دلالت کند بر حماقت و بیعقلے قاضی۔

فصل صاد مہمله مع فا

صفا بفتح پاک و بیغش و بی کدورت شدن و نام کوهچه در مکۂ معظمه و کوهچۂ دیگر که مروه نام دارد نیز از انجاست و حاجیان درمیان صفا و مروه که تخمیناً دو صد قدم مسافت دارد سعی کنند ای می دوند و این دویدن یکی از لوازم حج ست از منتخب و کشف۔

صفرا بالفتح خلطےست زرد رنگ از اخلاط اربعه که بفارسی آنرا تلخه گویند و بہندی پت نامند و اخلاط اربعه اینست اول خون که مزاج آن گرم تر ست دوم بلغم و آن سرد تر ست سوم صفرا و آن بغایت گرم ست با خشکے چہارم سودا و رنگ آن سیاه ست و بخاصیت سرد و خشک گاہے صفرا بمعنی تلخی آید بمناسبت آنکه خلط صفرا تلخ میباشد و جوش و غلبۂ صفرا را خوردن ترشی فرو می نشاند و صفرا بمعنی ہر شیٔ زرد رنگ و بمعنی کمان که بآن تیرے اندازند نیز آمده از منتخب و شرح نصاب وغیره۔

صفورا بالفتح نام دختر شعیب علیه السلام که در نکاح موسیٰ علیه السلام بود از لطائف۔

صفوت بہر سه حرکت حرف اول و بسکون دوم و فتح واو برگزیدگی و خلاصه کردن و صاف شدن و بمعنی برگزیده و آنچه صاف باشد از تیرگی و غش از منتخب و قاموس و مدار و مؤید و کشف

وبحرالجواهر

صفرت بالضم زردی از مؤید وبحرالجواهر

صفت بکسر اول وفتح ثانی بیان کردن حال وعلامت ونشان چیزی وباصطلاح فرق میان وصف وصفت آنست که وصف کلمات مدح مادح راگویند وصفت خصائل که در ذات ممدوح باشد وباصطلاح صرف اسم فاعل واسم مفعول وصفت مشبه وافعل التفضیل۔

صفح بالفتح وحای مهمله بمعنے عفو کردن گناه ودرگذشتن از خطای کسے از منتخب وکشف۔

صفائح تختها وسنگهای پهن وپارهاے هر شئے که مثل کاغذ پهن باشند واین جمع صفحه است۔

صفدر بالفتح از هم درنده صف لشکر۔

صفار بالفتح وتشدید فا نام پادشاهی که در اوائل ظروف روئین میساخت۔

صفر بالکسر بمعنے تهی وخالی ومجازاً بمعنی خالی بودن از میان وبمعنی دائره کوچک باین شکل ٥ که در علم براے ده چند کردن عددی بطرف راست آن عدد مینویسند فی زماننا در عربی وفارسی بعوض آن دائره کوچک نقطه مینویسند مگر در هندی همون صفر نگارند ونیز صفر در اصطلاح اهل تقویم علامت ستاره زهره است ونیز صفر مذکور یعنی نقطه علامت برج حمل ست در تقویم بهمین جهت از لفظ صفر کنایه باشد برج حمل وبالضم بمعنی زردی وبمعنی روئین که بهندی کانسه گویند وبفتحتین نام ماه معروف واین ماخوذ ست از صفر بالکسر که بمعنی خالی است چراکه چون این ماه صفر بعد محرم واقع ست قبل از ظهور پیغمبر ما صلی الله علیه وآله وسلم قتال در ماه محرم حرام بود وازین سبب در ماه صفر مردم عرب براے قتال بیرفتند وخانها را خالی میگذاشتند لهذا این ماه را صفر نام کردند وبعضے نوشته اند که بوقت وضع کردن اسم این ماه موسم خزان وایام برگ ریز بود وبرگ درختان زرد میشدند لهذا این ماه را صفر نام کردند درین صورت ماخوذ از صفر بالضم ست که بمعنی زردی باشد از منتخب وکشف ولطائف وبحرالجواهر ورسالۂ نجوم که غایت معتبر ست واز بعضے کتب معتبرۀ دیگر۔

صفیر آواز طائران وآوازیکه برای طلب مرغان کنند واین معرب سپیل است از منتخب ولطائف وبحرالجواهر ورسالۂ معربات۔

صفع بالفتح سیلے زدن از لطائف۔

صفصاف بالفتح درخت بید از منتخب وکشف وبحرالجواهر

صفصف بفتح هر دو صاد مهمله زمین هموار از منتخب۔

صفیق پوست درشت ودر منتخب نوشته که بمعنی جامۂ سفت که تنگ بافته باشند وروی سخت که حیا نداشته باشد۔

صفاق بکسر اول پوستی که بر گرد رودها واحشا باشد واین یک پرده است از سه پردۀ شکم تا الفظ باشد از منتخب۔

صف نعال بکسر نون صف آخرین که بجانب بیرون باشد که اهل مجلس متصل آن نعلین از پا گذارند نعال جمع نعلست ونعل بمعنے پاپوش وکفش ست۔

صفاهان بکسر نام شهریست که آنرا اصفهان نیز گویند واین معرب سپاهان است ودر زمین آن کان سرمه است که سرمۀ آن نهایت خوب باشد ونام پردۀ از موسیقی که در آخر شب سرایند۔

صفوان بفتح اول وسکون ثانی سنگ هموار ونام مردیست که منافقان تهمت ام المومنین عائشه رض بدان نسبت کرده بودند از منتخب۔

صف بالضم وتشدید فا ایوان خانه ودالان از منتخب۔

صفوه بهر سه حرکت بمعنی خلاصه

صفقه بالفتح یکبار دست بر دست کسی زدن در بیعت وبیع از منتخب۔

صفیه بفتح اول وکسر فا وتشدید تحتانی نام یکی از ازواج مطهرات حضرت رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم۔

صفت مشبه نوعی از اسم فاعل است که

بروزن فاعل نباشد و بمعنی ثبوت باشد یعنے صفتے کہ در ذات موصوف خود دائم موجود باشد واین را صفت مشبہ ازان گویند کہ مشابہ بصیغۂ اسم فاعل ست در تذکیر و تانیث و تثنیہ و جمع بودن۔

صفویہ بفتح اول و ثانی و کسر واو و تشدید یای تحتانی منسوب بشاہ صفی کہ از اولاد ائمۂ اثنا عشر بودہ است شاہ تیمور بر کمال معنوی او اعتقاد تمام داشت شاہ اسمٰعیل نبیرۂ او بسلطنت اعلیٰ رسید شاہ طہماسپ و شاہ عباس و دیگر سلاطین متاخرین ایران از اولاد او ہستند۔

صفی برگزیدہ و دوست صافی و خالص ہر چیز و لقب آدم علیہ السلام از منتخب و نام مردے۔

صفوی بفتحتین منسوب بشاہ صفی کہ درویش صاحب کمال بود اولادش پادشاہ ایران شدند۔

فصل صاد مہملہ مع قاف

صقالت بکسر اول صیقل کردن۔

صقر بالفتح بمعنے چرغ کہ مرغ شکاری ست و ہر مرغیکہ شکار کند از بحر الجواہر و منتخب۔

صقال بالفتح و تشدید قاف مہرکش و صیقل کنندہ از لطائف و بکسر اول بروزن وصال زدودگی شمشیر و آئینہ از منتخب۔

صیقل زدودہ شدہ و روشن از منتخب۔

فصل صاد مہملہ مع کاف

صک بالفتح و تشدید کاف کوفتن و زدن و نامہ و قبالہ معرب چک از منتخب۔

صکاک بالفتح و تشدید ثانی کسے کہ قبالہای شرعی نویسد از کشف۔

فصل صاد مہملہ مع لام

صلا بفتح آواز دادن برائے طعام خورانیدن یا چیزے دادن و بکسر بمعنے بریان از مدار و لطائف و منتخب و در سراج نوشتہ کہ صلا بفتح آواز کردن بسوی کسے برای دادن چیزے خواہ طعام باشد خواہ غیر آن مگر در کتب معتبرۂ عربیہ بدین معنی دیدہ نشد

صلیب بادپروا بجیم بای موحدہ ہفتم دال ہشتم بای فارسی دہم واو چوب چہار گوشہ کہ در نابدانہا بجہت منع دخول حیوانات سازند از شرح خاقانی

صلب بالفتح بردار کردن و بالضم مہرہ ہای پشت یعنے استخوان پشت و بمعنے سخت از صراح و منتخب و کشف و بحر الجواہر و صاحب منتخب نوشتہ کہ برای معنی سخت بفتحتین نیز آمدہ

صلیب بفتح اول و کسر لام بمعنی سخت و بمعنے بردار نہادہ شدہ و چوبیست کہ ترسایان در زنار بندند و بفارسی آنرا چلیپا گویند و نوشتہ اند کہ این معرب چلیپ ست و شکلش این باشد وجہش آنکہ چون عیسیٰ علیہ السلام را بر آسمان بردند طرطوس نام شخصے را کہ ہم شکل عیسیٰ علیہ السلام بود بر دار کشیدند و بعد این واقعہ ترسایان آنرا عیسیٰ پنداشتہ شکل دار با عیسیٰ از چوب تراشیدہ در گلو آویختند و تعظیمش کردند و صلیب بمعنی آن خط چہار گوشہ کہ از تقاطع خط محور و معدل النہار در فلک عند الذہن فرض کردہ میشود و چہار ستارہ اند کہ در قرب نسر واقع شدہ اند از مدار و بحر الجواہر و کشف و منتخب۔

صلت بالفتح و بالضم و تشدید لام کشادہ پیشانی و چیز آشکارا و سخاوت از منتخب وغیرہ۔

صلات بکسر عطایا و انعامات۔

صلاحیت بتخفیف تحتانی بروزن کراہیت از منتخب۔

صلوات بہر سہ حرف اول مفتوح جمع صلوٰۃ فارسیان بسکون دوم از عالم ظلمات نیز آرند از چراغ ہدایت۔

صلابت بفتح سختی و سخت شدن از منتخب۔

صلوٰۃ دعا و آمرزش و رحمت و نماز از منتخب و در صراح نوشتہ کہ بمعنی نماز و دعا از بندہ و بمعنے رحمت از خدای تعالیٰ و بمعنی درود بر رسول و فرشتگان و در شرح نصاب نوشتہ کہ صلوٰۃ ماخوذ ست از صلا کہ بمعنی سرین ست چون نماز کنند در سجود سرین بر میدارد این فعل را صلوٰۃ

گفتند و بعضی معنی لغوی صلوٰۃ تحریک الصلوین نوشتہ اند یعنی جنبانیدن ہر دو سرین و معنے نماز منقول ست از بیضے۔

صلاح بفتح نیکی ضد فساد و بکسر آشتی و مصالح از منتخب۔

صلد بالفتح سخت و صاف از صراح۔

صلیبی خط کنایہ از خط چار گوشہ و در سکندر نامہ مراد از جریب مساحت۔

صلع بفتحتین و عین مہملہ موے پیش سر رفتن و بفارسی کل بودن و بہندی گنج گویند و صاحب این مرض را اصلع نامند۔

صلف بفتحتین بمعنی لاف زدن از منتخب و شرح نصاب۔

صلصل بر وزن بلبل بمعنی فاختہ و بقیۂ آب در حوض و موے پیشانی اسپ و نام موضع و نام آبے ست از مؤید و مدار و منتخب۔

صلصال بالفتح گل باریک آمیختہ و گل خشک و خام کہ چون انگشت بران زنند آواز بر آید کہ خمیر آدم علیہ السلام ازان بود از کشف و منتخب۔

صلیل آواز آہن و آواز ضرب شمشیر از منتخب وغیرہ۔

صلاصل بفتح صاد اول و کسر صاد ثانے بمعنے فاختہ ہا و موہا ئے پیشانی اسپ و قدحہا۔

صلح کل طریقہ امو حد انست کہ تمام مذاہب واحد دانستہ با مردمان مختلف المذاہب خصومت نداشتن و با دوست و دشمن بآشتے بسر بردن۔

صلۂ رحم بکسر اول و فتح را مہملہ و کسر حاے مہملہ محبت و سلوک داشتن با خویش و اقربا۔

صلصلہ بفتح ہر دو صاد مہملہ آواز زنجیر و آہن و جرس از شرح نصاب۔

صلبیہ بالضم و باے موحدہ مکسور و تشدید تحتانی نام پردۂ ہفتم از ہفت پردۂ چشم کہ اندرون ہمہ پردہا ست۔

صلایہ بکسر اول و حرف چہارم تحتانی سنگے کہ بدست گرفتہ دارو سایند و بمعنے سنگ پہن کہ بران دارو سایند از منتخب و بحر الجواہر۔

صلہ بکسر اول و فتح لام انعام و عطا دادن و بمعنے پیوستن و پیوند و خویشی از منتخب و صراح۔

صلیبی قوم نصاریٰ۔

فصل صاد مہملہ مع میم

صمار بالفتح و تشدید میم زن کردسنگ سخت از منتخب۔

صمت بالفتح و سکون میم و بضم اول غلط است بمعنے خاموشی از کشف و منتخب و مزیل۔

صموت بالضم خاموش بودن از منتخب۔

صمدیت بفتحتین و کسر دال مہملہ و تشدید یای تحتانی مفتوح بزرگی و بے نیازی و پاک شدن از عادات حیوانی۔

صماخ بکسر اول و در آخر خای معجمہ بمعنے سوراخ گوش از مؤید و کشف و بحر الجواہر و مدار و منتخب و در بحر الجواہر بمعنے سوراخ دیدہ نیز نوشتہ۔

صمد بفتحتین مہتر و بے نیاز و بلند و دائم و مردی کہ تشنہ و گرسنہ نباشد از منتخب و در نہایہ ابن اثیر جزری نوشتہ آنکہ قصد کردہ شود بسوی او در انجاح حوائج۔

صماد بکسر اول جاہای بلند و زمینہای درشت این جمع صمد ست کہ بفتح اول و سکون میم باشد و بفتح اول آنچہ میان تہی جوف دار باشد۔

صمغ بفتح اول و سکون میم چیزیست لزج کہ از بعض اشجار حاصل شود و بہندی گوند گویند و بفارسی ژد نامند بفتح زای فارسی و دال مہملہ از بحر الجواہر و مزیل و کشف و رشیدی و بالکسر و بفتحتین چنانکہ مشہور خطاست۔

صمیم خالص و خلوص و تہ دل و میانہ دل و بمعنی کر و ناشنوا کہ ادراک اصوات نکند از کشف و کنز و تاج و منتخب و صراح و بہار عجم و در بحر الجواہر نوشتہ کہ صمیم میان ہر چیز و خلاصۂ ہر چیز۔

صمصام بالفتح بمعنے شمشیر بران از منتخب

صمم بفتحتین کری گرانی گوش وناشنوائی از منتخب۔

صم وبکم بضم صاد وبضم بای موحدہ بمعنی کران وگنگان واین ہر دو لفظ جمع اصم و ابکم ست واستعمال جمع بجاے مفرد برای مبالغہ باشد در کثرت یا آنکہ فارسیان بعض جا صیغۂ جمع در مقام مفرد استعمال کنند چنانکہ حور کہ جمع حورا باشد از خیابان۔

فصل صاد مہملہ مع نون

صنعاء بفتح وبدون نون در آخر قصبہ ایست در یمن مگر در حالت نسبت نون در آخر خلاف قیاس زائد کردہ صنعانی گویند از مدار وبحر الجواہر وکشف ومؤید لب اللباب ومنتخب۔

صناعت بکسر اول پیشہ وکار از منتخب وکشف وصراح۔

صنعت بالفتح پیشہ وہنر از کشف و صراح ومنتخب ودر بہار عجم بالفتح وبالضم۔

صنج بالفتح وجیم معرب چنگ نام ساز معروف کہ آنرا بنوازند وبمعنی دو طبق روئین کہ آنرا بر یکدیگر میزنند ودرین صورت معرب جھانجھ باشد کہ لفظ ہندیست ہر کلمہ کہ دران صاد وجیم جمع میشود معرب باشد چراکہ صاد وجیم در کلمۂ عربی الاصل جمع نمی شود از صراح ومنتخب وشرح نصاب وغیرہ۔

صنادید بفتح مہتران وبزرگان واین جمع صندید ست از کشف۔

صنوبر درخت چلغوزہ کہ بہندی چیڑ گویند ودر مدار نوشتہ کہ صنوبر درخت چلغوزہ وسرو ناز را نیز گویند۔

صنع بالضم کار کردن وآفریدن و نکوئی کردن بر کسی از کشف ومدار ومنتخب وصراح۔

صنف بالکسر ہو النوع المتقید بالصفات العرضیۃ الکلیۃ از بحر الجواہر وبعضی باین وضع تصریح کنند کہ صنف بمعنی قسمے از اقسام ہر نوع از انواع موجودات چنانکہ حیوان جنس ست وانواع او بقر وفرس وجمل وانسان وغیرہ باشد پس چنانکہ اقسام جنس را انواع گویند ہمچنین اقسام نوع را صنف نامند چنانچہ اصناف نوع فرس ترکی وتازی ودکھنی وکوہی ست واصناف نوع انسان چینی ورومی و ہندی وحبشی وفرنگی۔

صنوف بضمتین جمع صنف۔

صندوق بالضم ہر لفظ کہ بر وزن فعلول آید بالضم باشد چنانکہ زنبور وعصفور وجمہور مگر صعفوق بالفتح در مؤید وخیابان نوشتہ کہ تحقیق آنست کہ صندوق بضم اول ست نہ بفتح چراکہ فعلول وفعلیل بفتح در کلام عرب نیامدہ مگر بفتح خواندن اینچنین الفاظ نوعی از تفریس است زیرا کہ فارسیان ہر لفظیکہ برین وزن آمدہ بفتح اول خوانند چنانکہ زنبور وجمہور وصندوق۔

صنادیق بفتح اول جمع صندوق

صنم بفتحتین بمعنی بت در محاورۂ فارسیان بمناسبت خوبی صورت بر معشوق اطلاق کنند۔

صنعان بالفتح نام بزرگی کہ ہفت صد مرید داشت وشیخ فرید الدین عطار ہم از مریدان اوست گویند کہ از بد دعاے حضرت غوث الاعظم بر دختر ترسا عاشق شدہ از اسلام در گذشت مگر بآخر ہدایت غیبی دست او گرفت از مؤید وکشف ومدار۔

صنان بضم اول بوے بغل وگندہ بغل از منتخب وشرح نصاب۔

صنوان بالکسر درختہاے خرما کہ از یک بیخ برآمدہ باشد ودو جوے از یک چشمہ وبرادران کہ از یک مادر ویک پدر باشند از منتخب۔

صندلی نوعی از تخت کوچک کہ بہندی چوکی گویند۔

فصل صاد مہملہ مع واو

صوم العذرا روزۂ حضرت مریم۔

صوب بالفتح طرف جانب از کشف ومدار ودر منتخب صوب بالفتح راستی کہ ضد خطا باشد وراست رفتن۔

صواب بالفتح راست ودرست کہ ضد خطا باشد وبمعنے راستی ودرستی از منتخب وغیر آن۔

صولت بالفتح حمله بردن از منتخب وغیره
آن و بمعنی رعب و هیبت مستعمل ۔
صور مرئیات بضم اول وفتح واو و
فتح میم و کسر همزه و تشدید تحتانی صورتهای
اشیا که دیده میشوند و بنظر می آیند ۔
صواب بمعنی صلاح و تجویز ۔
صور بالفتح شاخ حیوان که آنرا مینوازند
و آنچه اسرافیل روز محشر خواهد دمید یکبار
جهت میرانیدن و بار دیگر برای زنده کردن
و میان هر دو نفخه چهل سال مفاصله باشد
و صور بضم صاد و فتح واو بمعنی صورتهای
یعنی جمع صورتست ۔
صوامع بفتح اول و ثانی و کسر میم عبادت
خانهای ترسایان این جمع صومعه است
صوارف بمعنی حوادث و گردشهای
زمانه از منتخب مستفاد از معانی لفظ صرف
صوافن گاوان و اسپان و شتران
تیز رو که بر سه پا استند و فیل شترانی که
برای قربانی استاده باشند از لطائف ۔
صوف بالضم بمعنی پشم بعض حیوانات
و نوعی از جامهٔ گنده پشمی از بحر الجواهر و
در شرح نصاب موی دنبه و میش ۔
صواعق جمع صاعقه که بمعنی آتشی است
که از ابر بر زمین می افتد ۔
صوارم تیغهای برنده و تیز ۔
صوم مریم ع نوعی از روزه است که از
شب نیت کرده همه روز از کسی کلام نکنند
و این روزه حضرت مریم ست از شرح
خاقانی ۔
صولجان بالفتح و لام نیز مفتوح و
جیم عربی بمعنی چوگان و در اصل لغت صولجان
بمعنی عصای سرکج و خمیده مشتق از صلج
که بمعنی کجی ست کذا فی المنتخب چون چوگان
نیز سرکج میباشد لهذا چوگان را هم صولجان
گویند و صولجان معرب چوگان نیست
چنانکه اکثر اهل لغت گمان برده اند
اگر صولجان را معرب چوگان گویند
زیاده بودن لام را وجهی نباشد و تحقیق
اینست که چون چوگان که چوبی سرکج
باشد در اصل چول گان بوده مرکب از
چول که بفتح بمعنی خم و کجی ست و لفظ گان
برای نسبت پس چول گان را که اصل
لغت است معرب کرده صولجان گفتند
صون بفتح اول و سکون واو نگهبانی
صور عبد الرحمن بضم اول و فتح ثانی
کتابی ست در بیان اشکال بروج و
دیگر صورتهای آسمانی تالیف عبد الرحمن
صوفی که یکی از حکمای متاخرین بوده
است ۔
صور علمیه بضم اول و فتح واو باضافت
باصطلاح صوفیه آنچه موجود شده و موجود
خواهد شد چرا که اینهمه موجودات صورتهای
است که قبل از ظهور همه در علم حق سبحانه
ثابت بودند ۔
صومعه بالفتح و میم و عین نیز هر دو مفتوح
عبادتخانهٔ ترسایان و نصاری که سر آن
بلند و باریک سازند و مجازا عبادتخانهٔ
اهل اسلام را نیز گویند از منتخب وغیره
صوفیه نام جامهٔ صوفیان ۔
صورت بازی صورت خود را
بوضع و شکل دیگری ساختن بهندی
بهروپ گویند از مصطلحات ۔
صورت نوعی جوهر یست که چون
بجسم مطلق لاحق شود او را انواع علیحده
سازد یعنی صورت نوعی حقیقی ست که بدان
هر نوع را امتیاز و تفرقه از انواع دیگر
حاصل آید ۔
صوری بالضم و بواو معروف منسوب
بصورت ۔
صوفی پشمینه پوش زیرا که صوف پشم
را گویند و در اصطلاح فقرا صوفی آنرا
گویند که نگاه دارد دل خود را و صاف
دارد خاطر خود را از خیال غیر حق از
کشف و لطائف و در شرح معتبر از
شروح نوشته که صوفی منسوب بصوفه است
که قومی بود از اهل تجرد و در ایام جاهلیت
که خدمت کعبه میکردند و خدمت خلق
برای حق مینمودند پس اهل تصوف
منسوب بایشان شدند و صوفی بمعنی
مخلص نیز آمده است ۔

فصل صاد مهمله مع ها

صهبا بالفتح شراب انگوری از منتخب و بحرالجواهر و نیکر ناقص مؤلف بمعنی شرابی که مائل بسرخی باشد چرا که صهبا مؤنث اصهب ست و اصهب صفت مشبه از صهوبت ـ

صهیب رض بضم اول و فتح ثانی و سکون تحتانی و در آخر بای موحده نام یکی از اصحاب رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم که از روم آمده مشرف باسلام شده بودند گویند بنهایت فصاحت و شیرینی کلام داشتند از منتخب و غیره ـ

صهوبت بفتحتین و حرف چهارم موحده مفتوح بمعنی رنگ سرخ مائل بزردی و سفیدی و از صراح ظاهر میشود که رنگ سفید مائل بسرخی که درین دیار آنرا گلابی گویند و در بحرالجواهر نوشته که رنگ سرخ که در موی سر و ریش یعنی مردم باشد و در منتخب گفته که رنگ سرخ بتیرگی مائل و در مفرح القلوب نوشته که صهوبت رنگیست متوسط میان سرخی و زردی که مائل تر باشد بسفیدی ـ

صهریج بالکسر و جیم آواز آب و حوضی که در وآب جمع شود از منتخب و لطائف و صراح

صهر بالکسر بمعنی خسر یعنی پدر شوهر و پدر زن هر دو را صهر گویند و خویش شوهر و خویش زن و بمعنی شوی دختر و شوی خواهر از منتخب و شرح نصاب ـ

صهیل بفتح اول و یای معروف آواز اسپ از منتخب ـ

صهوده بالفتح میان پشت اسپ از صراح ـ

صه بالفتح و سکون ها اسم فعلست بمعنی امر یعنی خاموش باش از منتخب ـ

فصل صاد مهمله مع یای تحتانی

صیت بالکسر آوازه و ذکر خیر از منتخب و صراح ـ

صیانت بکسر اول نگهداشتن و نگاهبانی از منتخب ـ

صیرورت بالفتح بمعنی گردیدن و شدن ـ

صیاح بکسر اول و حای مهمله بمعنی آواز و نوحه و فغان از شرح نصاب و منتخب ـ

صید جانوریکه آنرا شکار کنند و هم بمعنی مصدر ست بمعنی شکار کردن از کشف و لطائف و منتخب و بحرالجواهر ـ

صیاغ بالفتح و تشدید تحتانی و غین معجمه زرگر از منتخب و کشف ـ

صیف بالفتح موسم تابستان بمعنی ایام گرما ـ

صیقل بفتح زداننده آئینه و تیغ و جز آن و تیز کننده و بمعنی آلت زدودن مجازست و بمعنی صیقل کردن نیز آمده از منتخب

صیام بکسر اول جمع صوم که بمعنی روزه است ـ

صید حرم وحشی که در سرزمین حرم باشد کشتن و شکار کردن آن حرام ست و اطلاق حرم برزمین حوالی مکه معظمه کنند باین حدود اربعه بطرف مشرق از مکه تا شش کروه و بجانب شمال دو از ده کروه و بسمت مغرب هژده کروه و بسوی جنوب بست و چهار کروه ـ

صیغه در لغت نوعی ریختن زر در قالب و خلقت و طریقه و اصل کذا فی المنتخب و الکشف و باصطلاح صرف هیئة حاصلة للکلمة باعتبار تقدیم الحروف و تاخیرها و حرکاتها و سکناتها و صیغه باصطلاح خاص بمعنی نکاح نیز آمده از مصطلحات ـ

صیحه بالفتح و حای مهمله بمعنی بانگ و آواز و فغان و عذاب از منتخب و لطائف و مؤید و کشف ـ

صیرفی بالفتح بمعنی صراف که درم و دینار را گردانیده سره را از ناسره دریابد و تصرف کننده در کارها و لقب خوشنویسی و تخلص شاعری از کشف و منتخب و صراح و لطائف و غیره

صیقلی سنگ فسان ـ

باب ضاد معجمہ

فصل ضاد معجمہ مع الف

ضاب درآخر بای موحدہ درختے تلخ مثل حنظل وزقوم۔

ضار بتشدید راء مہملہ ضرر رسانندہ۔

ضاجر بکسر جیم دلتنگ بے آرام از غم ومضطرب از منتخب وخیابان۔

ضاغط بکسر غین معجمہ وطای مہملہ نام درویست کہ صاحبش پندارد کہ آن عضورای افشرند از شرح نصاب۔

ضاغوط بضم غین معجمہ حالت ست کہ آدمی خفتہ می پندارد کہ کسی گلوی من می فشارد از شرح نصاب وبحر الجواہر۔

ضاحک بکسر حای مہملہ بمعنے خندان وخندہ کنندہ۔

ضال بتشدید لام بمعنی گمراہ از منتخب۔

ضالین بتشدید لام مکسور بمعنی گمراہان

ضان بمعنی میش وبمعنے بدبوی بدن آدمی از بحر الجواہر ومنتخب وشرح نصاب

ضابطہ بکسر بای موحدہ نگاہدارندہ ہر شئے را بجد خودش ومستعمل بمعنی قاعدہ ودستور۔

ضاری درپی صید دوندہ از صراح۔

فصل ضاد معجمہ مع بای موحدہ

ضب بالفتح وتشدید با بمعنے سوسمار کہ حیوانی ست آنرا بہندی گوہ گویند از شرح نصاب ومنتخب۔

ضباح بضم اول وبای موحدہ وحای مہملہ آواز روباہ از شرح نصاب

ضبع بفتح اول وضم ثانی وعین مہملہ بمعنے جانوریکہ آنرا کفتار گویند وبہندی ہنڈار نامند وبسکون ثانی بمعنے بازو وبغل از صراح ومنتخب وبحر الجواہر۔

فصل ضاد معجمہ مع جیم

ضجرت بالضم وسکون تنگدلی وبے آرامی از غم از کشف ودر منتخب بالفتح۔

ضجور بفتح اول وضم جیم وراء مہملہ بمعنے تنگدل ومضطرب وغمگین از کشف وبحر الجواہر۔

ضجر بفتح اول وکسر جیم تنگدل وغمگین

ضجیع درآخر عین مہملہ بروزن فعیل بمعنے ہمخوابہ وہم بستر از منتخب ولطائف

فصل ضاد معجمہ مع حای مہملہ

ضحک بکسر اول وسکون حای مہملہ بمعنے خندہ کہ بآواز باشد۔

ضحاک بالفتح وحای مہملہ مشدد بمعنی بسیار خندہ کنندہ ونام پادشاہ ظالم کہ درمیان شانۂ او جراحت پیدا شدہ دران مار پیدا گردیدہ بود کہ دماغ مردم غذای آن مار میشد وآخر ضحاک بدست فریدون گرفتار شدہ ولفظ ضحاک بمعنے نام پادشاہ مذکور معرب دہ آک ست یعنے خداوند دہ عیب ودہ عیبش اینست اوّل زشت روئی دوم کوتاہ قدی سوم بیدادگری چہارم دروغ گوئی پنجم بددلی ششم بیدینی ہفتم بسیار خواری ہشتم بے شرمی نہم بخیرے دہم بدزبانی از رشیدی وکشف وشرح نور اللہ ومنتخب وبعضے از ثقات نوشتہ کہ بوقت تولد دو دندان پیشین داشت چون مادر وپدرش عرب بودند از روے تفول ضحاک نام کردند بمعنے بسیار خندہ کنندہ واین قول عند العقل راجح ست۔

ضحل بالفتح وحای مہملہ آب اندک از منتخب وصراح۔

ضحیم بحای مہملہ کسیکہ کجی دردہان ویا بگردن یا در زنخدان او باشد از منتخب۔

ضحو بالفتح چاشتگاہ از منتخب ودر لطائف بمعنے روشن وآشکارا شدن وطعام چاشتگاہ خوردن۔

ضحکہ بالضم آنکہ مردم بروے خندند از منتخب۔

ضحوکہ بالضم آنچہ مردم را بخندہ آرد وآنکہ بروی مردمان خندند وبالفتح زن

ملہ بانیز آمدہ وبفتح اول وسکون

بسیار خندہ کنندہ وراہ فراخ۔

فصل ضاد معجمہ مع خای معجمہ

ضخامت بفتح وخای معجمہ بزرگ تن شدن وسطبر وسطبری از منتخب۔
ضخیم بزرگ جثہ وسطبر۔

فصل ضاد معجمہ مع دال مہملہ

ضد بالکسر خلاف وفرق درمیان ضد ونقیض آنست کہ نقیض نہ جمع شود نہ مرتفع شود مثلاً عدم ووجود وضدین جمع نمیشوند لیکن مرتفع شوند مثلاً سواد وبیاض از بحر الجواہر۔

فصل ضاد معجمہ مع راء مہملہ

ضراء بالفتح وراء مہملہ مشدد سختی وگزند از منتخب۔
ضرب بالفتح زدن وبیان کردن و آمیختن چیزے بہ چیزے وتیز رفتن وبمعنی مانند ومثل ونوع از ہر چیز ومعنی لفظ آخر شعر وآشکارا کردن وبفتحتین شہد سفید غلیظ از منتخب وکشف وبحر الجواہر۔
ضروب بضمتین بمعنی انواع واقسام از مہذب الاسماء۔
ضرب لازب بکسر زاے معجمہ بمعنی ضربیست کہ ہرچند بہ شود نشان آن بماند از خیابان۔
ضراب بکسر جستن نر بر مادہ وبکسے شمشیر زدن وبفتح اول وتشدید رای برزم سکہ زنندہ وزود زدن از منتخب ولطائف۔
ضربیت بفتح اول وکسر ثالث وچہارم باے موحدہ بمعنی خوئے و طبیعت از منتخب۔
ضراعت بفتح زاری وعجز از صراح ومنتخب ولطائف۔
ضرارت بفتح گزند رسانیدن ونابینا شدن از منتخب وکشف۔
ضرورت بفتح حاجت وبیچارگی از کشف ومنتخب وصراح۔
ضرب وقسمت ضرب بمعنی زدن عددی در عددی چنانچہ سہ را در پنج ضرب کردند پانزدہ شد وقسمت بمعنی تقسیم کردن عددی را بر عددے چنانچہ ہژدہ را بر شش تقسیم کردند بہرہ واحد سہ رسید۔
ضریح بحای مہملہ قبر ضرائح جمع آن از منتخب۔
ضرب الفتح نوعی از نواختن نوبت ونقارہ کہ در وقت فتح نوازند وآنرا شادیانہ گویند از چراغ ہدایت و رسالہ موسیقی۔
ضرب کسور ضرب کردن کسور اعداد عدد سالم کہ بہم میرسد واین نوع ضرب اعداد سالم مشکلست۔
ضریر نابینا کہ بینائی او رفتہ باشد و بیمار ولاغر از منتخب وبحر الجواہر۔
ضرار بکسر اول یکدیگر را ضرر رسانیدن ومسجد ضرار مسجدی بود کہ منافقان ساختہ بودند حق تعالی در ہدم آن امر فرمودہ از منتخب وصراح۔
ضر بالفتح والضم گزند وسختی وبدحالی ولاغری وزیان ونقصان وبالکسر وبالضم خواستن بر زن پیشین از منتخب و لطائف۔
ضرس بالکسر وسین مہملہ بمعنی دندان بزرگ یعنی دندان آسیا کہ بہندی داڑھ گویند از شرح نصاب ولطائف و بحر الجواہر۔
ضراط بضم اول بمعنی تیز یعنی ریحی کہ باد از شکم یا از سفل بر آید از مدار و کشف وصراح ومنتخب وبحر الجواہر۔
ضرع بالفتح وعین مہملہ پستان گاؤ وگوسپند ومانند آن وبفتحتین زاری وفروتنی ونام گیاہے ست از منتخب ولطائف وبحر الجواہر۔
ضریع بفتح گیاہیست کہ بر کنار آب روید بغایت بدمزہ کہ از سمیت آن ہیچ چارپایہ نزدیک وے نتواند شد از منتخب وبرہان۔
ضرزیک بکسر اول وکسر زای معجمہ ویای معروف نوعی از توپ۔
ضرب المثل زدن مثل یعنی آوردن مثل چیزے در کلام۔
ضرغام بالکسر شیر درندہ وبالفتح غلط است از مدار وبحر الجواہر ومنتخب۔

ضرام بکسر اوّل ہیزم باریک ریزہ کہ بدان آتش افروزند از شرح نصاب۔
ضروان نام دہی ست از لطائف۔
ضرتان بالفتح وتشدید را دو زن کہ در نکاح یک مرد باشد۔
ضربان بفتحتین وبای موحدہ طپیدن دل ونوعی از درد ست کہ شرائین بشدت تمام حرکت کنند بہندی لپک گویند از حدود الامراض وشرح نصاب۔
ضربہ بفتح اوّل وسکون ثانی وبای موحدہ پالنسہ کہ بدان قمارے بازند وآنرا قرعہ نیز گویند۔
ضرہ بالفتح وتشدید رای مہملہ بمعنی زنیکہ بر زنی آوردہ شود آنرا بہ فارسی انباغ گویند ووسنی نیز وبہندی سَوت وسَوکن گویند ہر کدام مرد دیگر را ضرہ باشد از منتخب۔
ضروری بفتح منسوب بضرورت بحذف تا۔
ضربی بفتحتین وکسر بای موحدہ منسوب بضرب کہ بمعنی شہد ست۔

فصل ضاد معجمہ مع عین مہملہ

ضعف بالکسر دو چندان وبالفتح بیہوشے ونقصان عقل وبالضم سستی وناتوانے بدن از مدار ومنتخب ومزیل۔
ضعاف بکسر جمع ضعیف از لطائف۔
ضعف التالیف آنچہ برخلاف محاورہ باشد چنانچہ درین مصرع بعضے گمان برند مصرعہ حکیمی سخن بر زبان آفرین چراکہ فصل میان اسم وامر کہ مفید معنی علت فلہ باشد درست نیست مثال دیگر مصرعہ ہمہ آرہرا وخون دل آشام ؛ ومصرعہ ثانی این بیت بیت درو مشوکن بہ یمن استنجا ؛ وا ز دست ڈوی یمن را

فصل ضاد معجمہ مع غین معجمہ

ضغط بالفتح افشردن وتنگ کردن از کشف ومنتخب۔
ضیغم گزندہ ودرندہ از منتخب۔
ضغن بالکسر وسکون ثانی بمعنی کینہ از منتخب وشرح نصاب ولطائف۔
ضغائن بفتح کینہا واحدش ضغینہ
ضغطہ بالفتح یکبار فشردن وبالضم سختی ومشقت وتنگی وفشارش از منتخب وبحر الجواہر
ضغینہ بروزن نگینہ بمعنی کینہ از منتخب وشرح نصاب۔

فصل ضاد معجمہ مع فا

ضفیر بفتح اول وفا وکسر ثانی موی سر کہ بافتہ باشند از کشف۔
ضفائر جمع ضفیرہ کہ بمعنی موی بافتہ است۔
ضفدع بالکسر ودال مہملہ نیز مکسورہ وعین مہملہ بمعنی غوک واین لفظ بفتح دال نیز آمدہ مگر ضعیف ست از صراح وبحر الجواہر ودر منتخب بحرکات ثلثہ ونام درمیست کہ مانند غوک در حلق پیدا شود۔
ضفادع بفتح غوکہا واین جمع ضفدع ست۔
ضفیرہ موی پیچیدہ وجمع کردہ بر سر از منتخب۔
ضفہ بالفتح وتشدید فا کنارۂ رود از شرح نصاب ودر منتخب بالکسر۔

فصل ضاد معجمہ مع لام

ضلالت بفتح گمراہی از منتخب۔
ضلت بکسر اوّل وتشدید لام گمراہی
ضلع بالکسر وسکون لام وبکسر اوّل وفتح لام از منتخب وبحر الجواہر وغیر آن وبعضی بفتح نیز گفتہ اند بمعنی استخوان پہلو
ضلال بفتح گمراہی از مؤید ولطائف

فصل ضاد معجمہ مع میم

ضماد بکسر اول داروی کہ بآب یا بچیز رقیق دیگر سرشتہ بر اندامے پہن کنند وآنرا بہندی لیپ گویند از منتخب ومؤید وکشف وبحر الجواہر۔
ضمور بضمتین ضعف ولاغری وبفتح اوّل وضم ثانی لاغر از بحر الجواہر۔
ضمیر بفتح اول اندیشہ وخاطر واندرون دل وآنچہ در دل گذرد ونہانی دراز از بحر الجواہر وکشف ومؤید ومنتخب وبضم اوّل وفتح میم نام غلام آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ واصحابہ وسلم۔
ضمائر جمع ضمیر۔

ضمن اللفظ صنعتے ست در علم شعر و آن چنان باشد که از میان لفظی لفظ دیگر مذکور سازند چنانچه درین بیت بیت تو بے نظیر جهانی و من نظر نکنم ٭ بجانبے که ندارد رخ تو تاب نظر ٭

ضم بالفتح و تشدید میم بمعنی پیوستن و فراہم آوردن چیزی را با چیزے و نام حرکت که آنرا پیش گویند مگر در کلمه مبنی از منتخب بدانکه حرکت پیش را ضم ازان نامند که بضم الشفتین یعنی فراہم آمدن ہر دو لب حاصل میشود از عبد الرحمن حاشیهٔ شرح ملا

ضیمران بالفتح و یای تحتانی مضموم بمعنے سپرغم که آنرا ریحان و نازبو نیز گویند از مؤید و کشف و لطائف و مدار و بضم اول و فتح میم و بفتح اول و ثالث بمعنی سپرغم که آنرا نازبو نیز گویند و در صراح ضومران نوشته بفتح اول و ضم میم۔

ضمین بفتح اول بمعنے ضامن۔

ضمن بالکسر و سکون میم اندرون از مؤید و کشف و لطائف۔

ضمان بالفتح پذیرفتارے از لطائف و در محاورهٔ این دیار آنرا ضامنے گویند۔

ضمیمه بمعنے چیزیکه آنرا با چیزے فراہم و جمع کرده باشند۔

فصل ضاد معجمه مع نون

ضنت بالکسر و تشدید نون بمعنے بخل و بخیلے از منتخب۔

ضنک بالفتح تنگ و تنگی در ہر چیز از منتخب و لطائف۔

ضنین بروزن فعیل بمعنی بخیل از منتخب۔

ضنی بفتح اوّل و کسر نون بمعنے لاغر از شرح نصاب۔

فصل ضاد معجمه مع واو

ضواحک چہار دندان که میان انیاب و اضراس واقع ست از منتخب و در بحر الجواہر نوشته که چہار دندان پیش۔

ضو بالفتح روشنی آفتاب۔

فصل ضاد معجمه مع یای تحتانی

ضیاء بالکسر روشنی آفتاب بدانکه ضیا از نور قوی ترست و نور از سنا قوی ترست از شرح نصاب۔

ضیاعات بکسر اول و عین مهمله زمینهای مزروعه۔

ضیر بالفتح گزند و نقصان از منتخب و لطائف اللغات۔

ضیق النفس تنگے دم و کوته دمے نام مرضی که بهندی دمّا گویند۔

ضیاع بکسر و عین مهمله و ہبا و زمینهای مزروعه جمع ضیعه بالفتح از منتخب و لطائف۔

ضیف بالفتح بمعنے مہمان و مہمانان مفرد و جمع ہر دو آمده از منتخب۔

ضیوف بضمتین مہمانان۔

ضیق بالکسر بمعنی تنگی و بالفتح و تشدید یای مکسور بمعنے تنگ از منتخب۔

ضیغم بفتح اوّل و سکون تحتانے و فتح غین معجمه گزنده و شیر درنده از منتخب۔

ضیم بالفتح نقصان کردن در حق کسے و ستم کردن و از مضرت نه اندیشیدن در انتقام۔

باب طای مهمله

فصل طای مهمله مع الف

طاطا سرپست کردن چنانکه در رکوع کنند از بحر الجواہر و غیرها۔

طاها نام سورهٔ قرآن و نام پیغمبر صلی الله علیه و آله وسلم چراکه اشارتست از یا طاہر۔

طاب بوی خوش از بحر الجواہر۔

طامات لاف و گزاف صوفیان در باب اظهار کشف و کرامات خود

وہرزہ گوئی از رشیدی و کشف و برہان و بہار عجم و مؤید و در سراج نوشتہ کہ طامات بمیم بروزن حاجات در اصل عربیست بتشدید میم و فارسیان بتخفیف استعمال کنند بمعنی اقوال پراگندہ و سخنان بی اصل و پریشان کہ بعضی صوفیان برای گرمی بازار خود گویند و در رشیدی نوشتہ کہ طامات جمع طامہ بتشدید میم بمعنی داہیہ و حادثۂ عظیم مگر در فارسی بتخفیف بمعنی سخنان بلند صوفیہ مستعمل شود

طاغوت بضم غین معجمہ و تای فوقانی نام بت و نام دیوی از لطائف۔

طالوت نام سرداری از بنی اسرائیل کہ سقا بود با جالوت نام کافر جنگ کردہ داؤد علیہ السلام کہ از سپاہیان طالوت بودند جالوت را کشتند طالوت وعدہ کہ از داؤد علیہ السلام کردہ بود از ان برگشت و دشمن گردید بعد مردن او داؤد علیہ السلام ملک راندند از منتخب و لطائف

طالح بکسر لام و حای مہملہ مرد بدکردار کہ ضد صالح باشد۔

طامح بکسر میم سرکش و بلند از منتخب۔

طافح بکسر فا و حای مہملہ بمعنی بدمست کہ پر شدہ باشد از شراب از کشف و بحر الجواہر

طاس بسین مہملہ در اصل فارسی تاس ست بتای قرشت فارسی زبانان عربی دان بطای حطی نویسند و رواج گرفت از علم الطیبین و طلا بمعنی طشت کلان و کاسۂ گھڑی و نیز نام زنار را از چراغ ہدایت و در منتخب نوشتہ ظرفی ست کہ در و آب و شراب خورند و ہیچ نگفتہ کہ معرب ست و در شرح نصاب نوشتہ کہ طاس از لغات مولد ست یعنی عربی نیست بلکہ ازان گرفتہ اند۔

طاقدیس بقاف و دال مہملہ و یاے معروف و سین مہملہ نام تخت خسرو پرویز کہ طول آن یک صد و ہفتاد ذراع و عرض آن یک صد و بست ذراع و مکلل بجواہر بود و در سراج تفصیل آن بسیار نوشتہ است تطویل پنداشتہ ننوشتم۔

طائر قدس و طاؤس عرش جبرئیل علیہ السلام۔

طالع بکسر لام بمعنی برآیندہ و صعود کنندہ و باصطلاح منجمان برجی کہ ہنگام ولادت یا وقت سوال چیزی از افق شرقی نمودار باشد و اثر ہر طالع از دوازدہ گانہ در نحوست و سعادت علیحدہ ست از منتخب۔

طائع فرمانبردار از منتخب۔

طارف بکسر را مہملہ مال کہ تازہ و نو و بہتر باشد شرح نصاب از یوسف بن یانع۔

طائف طواف کنندہ و خیال کہ در خواب نماید و نام ناحیہ است قریب مکہ در ملک حجاز بسبب آنکہ جبرئیل علیہ السلام آن ناحیہ را بدست گرفتہ گرد خانۂ خدا طواف نمودہ بود از منتخب وغیر آن۔

طابق بفتح بای موحدہ معرب تابہ و آن ظرف آہنی ست مدور کہ بر آن نان بپزند۔

طارق بکسر را مہملہ حادثۂ شدید و ستارہ کہ قریب بصبح طالع شود و ہر چہ کہ بشب ظاہر شود و کسیکہ بشب راہ رود ازین باعث دزد و ساحر را نیز طارق گویند از لطائف۔

طالق بکسر لام صاحب رہائی یعنی رہا از شرح نصاب۔

طاق بنای خمیدہ و محراب و نوعے از جامۂ پوشیدنی و آن فرجے و جبۂ پنبہ دار باشد و بمعنی تنہا و فرد کہ ضد جفت باشد و نام درختی از منتخب و صراح و برہان و شرح نصاب و در رسالۂ معربات نوشتہ کہ طاق بمعنی بنای خمیدہ و محراب معرب تاک ست و بمعنی فرد کہ ضد جفت باشد معرب تاست درین صورت قاف در آخر زیادہ کردہ اند۔

طاخک بفتح خای معجمہ تمر آزاد درخت از بحر الجواہر۔

طابق النعل بالنعل یعنے مطابق کنندۂ کفش با کفش یعنی قدم نہندہ

برقدم پیش رونده گان و بفتح بای موحده و فتح قاف بمعنی آنکه مطابق آمد کفش با کفش و باین معنی در جای استعمال کنند که این چیز بآن مطابق آمد مگر در بهار دانش در جای اول ست که سابق مذکور شد

طائل بکسر همزه بمعنی فائده از منتخب

طارم بفتح رای مهمله و ضم آن نیز بمعنی خانهٔ چوبین و خانهٔ بلند و بالاخانه و این لفظ معرب تارم ست از بحر الجواهر و بهار عجم و کشف و مدار و مؤید و در برهان بفتح رای مهمله فقط و در سراج بفتح و ضم را هر دو نوشته و در مصطلحات گفته که در حرکت رای طارم اختلافست بعضی مفتوح و بعضی مضموم آرند و سالک قزوینی مکسور آورده چرا که با لوالمکارم قافیه ساخته ـ

طالقان نام شهری از لطائف ـ

طاعون بضم عین مهمله ورمی بود که در خصیه یا پستان یا بغل یا بُن ران واقع شود از مادهٔ سمی که عضو را فاسد کند و قی و غثیان و غشی و خفقان همراه آن بود از کفایهٔ منصوری و در لطائف سامت و مرگ عام و در بحر الجواهر نو که بثره باشد کوچک تند با قلا سرخ یا سیاه با سوزش بسیار و در حدود الامراض مرقوم ست که بثره باشد بقدر کنار صحرائی یا کبودی و سوزش و تپ بالائی لازم او ست ـ

طاعن نیزه زننده و طعنه زننده از منتخب ـ

طاجن بفتح جیم عربی بمعنی تابه که چیزها بران بریان کنند از شرح نصاب ـ

طاؤس علوی آشیان کنایه از آتش ـ

طاحونه بضم حای مهمله و حرف پنجم نون بمعنی آسیا و طاحون نیز آمده از شرح نصاب ـ

طائر سدره جبرئیل علیه السلام از برهان ـ

طابه و طیبه هر دو نام مدینهٔ منوره از شرح نصاب ـ

طاقه یک عدد جامه از برهان و در شرح قران السعدین نوشته که چنانکه در اسپ راس و در فیل زنجیر آرند همچنین در جامه طاقه مستعمل کنند و طاقه بمعنی توانائی و یک تو رسن و پارهٔ سبزه ـ

طائفه بمعنی گروه مردم و پارهٔ از چیزی از منتخب ـ

طاری ظاهر شونده بر کسی ناگاه و فرود آینده از جائی از منتخب ـ

طاغی بکسر غین معجمه از حد درگذرنده و کسی که از حد طاعت و ادب درگذشته باشد و این ماخوذ از طغیانست و جائی در گلستان کنایه از فرعون ـ

طاقی بقاف نوعی از کلاه از برهان ـ

طامهٔ کبری بتشدید میم و ضم کاف و فتح را بمعنی قیامت ـ

طاهر تاقی بدو تای فوقانی بعلت اضافت یعنی باسقاط کسره که در میان این صفت و موصوف بود علم شخصی ست که طاهر نام داشت و الکن بود بجای قاف و کاف تا میگفت و او یکی از ملازمان میرزا مهدی که معشوق میر نجات بود از شرح گل کشتی ـ

طافی بکسر فا آنچه بر سر آب از سبکی و لطافت بالا بر آید ضد راسب و راسب آن چیزست که در آب و مثل آن ته نشین شود مانند دُرد ـ

طاس بازی نوعی از بازی بازیگران و آن چنان باشد که طاس را بهوا انداخته بر سر چوبی یا نی میگیرند و بران میگردانند و بعضی شعبده بازی نیز آمده و گاهی مراد از آن فریب باشد از چراغ هدایت ـ

طائی منسوب بطی که قبیله ایست در عرب که حاتم منسوب بآنست و در لفظ طی دو یاست اول مدغم دوم مدغم فیه چون یای نسبت که در عربی مشدد میباشد در آخر آن در آورند بجهت ثقالت اجتماع چهار یا از هر دو یای اصلی اول را با الف بدل کردند و ثانی را بهمزه فارسیان یای نسبت لفظ

عربی را نیز تخفیف خوانند۔

فصل طای مهمله مع بای موحده

طبا طبا بالفتح هر دو طای مهمله لقب اسمٰعیل بن ابراهیم بن حسن بن علی علیهم السلام زیرا که در زبان لکنت داشت و بجای قاف طامی گفت آورده اند که در ایام خرد سالی بروز عید والد بزرگوار او باو فرمود که چه نوع جامه برای تو مهیا کنم او گفت طبا طبا یعنی قبا قبا از آن روز اسمٰعیل را لقب طبا طبا مشهور گشت و اولاد او را سادات طبا طبائی گویند از منتخب وغیره۔

طبطاب بالفتح چوگانیست که سر آن مانند کفچه سازند و گوی در آن نهند و بر هوا افگنند چون بفرود آمدن رسد باز بطبطاب بر وزنند همچنین نگذارند و بفارسی آنرا تخته گوی بازی گویند از منتخب و صراح۔

طب بهر سه حرکت و تشدید با پیچشکی و نرمی و سحر از منتخب۔

طبابت بکسر پزشکی از کشف۔

طباشیر صبح کنایه از سفیدی صبح صادق از برهان۔

طبخ بالفتح و خای معجمه پختن و پزاندن۔

طبیخ آب چیز جوشانیده شده۔

طباخ بالفتح و تشدید بای موحده بمعنی پزنده طعام و بمعنی باورچی مستعمل۔

طبرزد بمعنی نبات معرب تبرزد چون بسیار سخت باشد گویا که اطراف آنرا به تبر تراشیده اند یا آنکه بسبب سختی به تبر شکسته میشود از منتخب و رسالهٔ معربات۔

طباق الاضداد بکسر اول موافق کردن چند چیز که ضد همدگر باشد یعنی در پی یکدیگر آوردن آنها۔

طباشیر معرب تباشیر و آن دوائی باشد سفید مائل بقدری کبودی بهندی بنسلوچن گویند از بحر الجواهر و منتخب۔

طبلک باز نقارهٔ کوچک باشد که بازداران و میرشکاران همراه خود دارند هرگاه که صید را بر زمین نشسته یا در آب شناور ببینند آن نقاره را میزنند تا از آواز آن صید از جای خود برخاسته به پرواز آید و ایشان باز را بران سر دهند و این از سراج مستفاد ست۔

طبس بفتحتین و سین مهمله نام شهر۔

طبع بالفتح سرشت مردم که بران آفریده شده و مهر نهادن بر نامه و سکه زدن بر سیم و زر و بمعنی نقش کردن از منتخب و لطائف۔

طباع بالفتح و تشدید با صاحب طبیعت ذکی و بمعنی کوزه گر نیز آمده و بکسر اول و تخفیف با سرشت و خوی مردم که زائل نشود از منتخب و بهار عجم و کشف و میر نور الله در شرح گلستان نوشته اند که طباع بکسر بمعنی طبیعت و سرشت مردم و طباع در جای استعمال نمایند که صاحب آنرا شعور باشد و طبیعت را در مقامی استعمال کنند که صاحبش را شعور نبوده باشد و طبع را در هر دو محل آرند کذا فی بعض المعتبرات و لفظ طباع بکسر اول جمع طبع و جمع طبیعت هم میتواند شد چنانکه بحار جمع بحر و صباح جمع صبح مستفاد از فصول اکبری و شافیه۔

طباق بکسر موافق کردن دو چیز را باهم و طبقها که بعضی بر بعضی باشند از منتخب۔

طبق بفتحتین موافق و برابر یعنی هر شئے که برابر آن شئ دیگر باشد از منتخب و نیز ظرف معروف و نام علتی ست که اسپ را پیدا میشود و آن ورمی ست که گرد ناف اسپ بهم رسد و در لطائف نوشته که بکسر اول و سکون بای بمعنی طریق و در دستور و در مصطلحات نوشته که طبق عملی ست که زنان حکه باهم کنند که صرف مالیدن و سائیدن عضو مخصوص ست با یکدیگر۔

طبل بفتح اول و سکون بای موحده نقارهٔ کلان و بفتحتین چنانکه شهرت دارد غلط ست۔

طبیدن بفتح اول و کسر بای فارسی مبدل طپیدن در اصل بمعنی گرم شدن است چون کمال گرمی را بیقراری لازم است لهذا مجازاً بمعنی غلطیدن می آید۔

طبل از زیر گلیم بر آمدن کنایه

ازظاهر شدن راز کسے۔

طبل در زیر گلیم بودن کنایه از پوشیده ماندن راز کسے۔

طبل خوردن رمیدن و خود را کناره کردن از مصطلحات۔

طبرخون بید سرخ از برهان و در مدار چوب بیست سرخ رنگ تلخ مزه و در مجموع اللغات و فردوس اللغات بمعنے صندل سرخ نوشته۔

طبانچه درین لفظ بجای طای فوقانی نوشتن صحیح باشد چرا که لفظ فارسی ست از مزیل و خان آرزو و در خیابان نوشته که طپانچه از مدار بیائے موحده معلوم میشود و فصحائے عراق بیای فارسی خوانند مؤلف گوید که طای مطلقه در فارسی نیامد و متاخرین بسبب اختلاط عرب و عجم که در بعض الفاظ تصرف گونه کرده اند برخی را بطاے مطبقه نوشته اند مثلاً طلا و طپیدن و طپانچه وغیره تم کلامه۔

طبله بالفتح صندوقچه کوچک۔

طبائع اربعه اول سرد تر دوم سرد خشک سوم گرم تر چهارم گرم خشک۔

طبعی بفتح اول و فتح بای موحده و کسر عین مهمله منسوب بطبیعت چرا که حرف ثالث را اگر یا باشد در حالت نسبت حذف کنند چنانچه مدنی منسوب بمدینه و همین حرکات نام فنے از فنون حکمت و به فتح اول و سکون ثانی نیز آمده درین صورت منسوب بطبع شد۔

طبقری بالفتح و قاف نیز مفتوح نام مقلمے و قیل طبیچه از کشف و برهان

طبی بالکسر و بالضم پستان چارپایه از منتخب و صراح۔

طبری بفتحتین کنایه از لب معشوق منسوب به طبرد رینجا مخفف طبرزد ست که بمعنی نبات باشد۔

فصل طای مهمله مع حای مهمله

طحلب بالضم و لام مفتوح و بای موحده سبزی که بر آب استاده جمع میشود و بهندی کائی گویند از منتخب۔

طحال بکسر اول سپرز و بضم اول بیماری که در سپرز باهم رسد از منتخب۔

طحن بفتح اول و سکون ثانی آرد کردن غله وغیره از منتخب۔

فصل طای مهمله مع رای مهمله

طرفا بالفتح و حرف سوم فا درخت گز که بهندی جهاؤ گویند۔

طروف بفتح اول و ضم ثانی بمعنے شادیها و بفتحتین شادیها از لطائف۔

طریقت راه و در اصطلاح سالکان تزکیه باطن و شریعت تزکیه ظاهرست و این معنی را خانصاحب عبدالکریم خان مغفور از منهاج تحقیق کرده اند۔

طراوت تازگی از منتخب و بمعنی تری

طراثیث بدو ثای مثلثه نام میوه از برهان۔

طرح بالفتح انداختن و دور کردن و قائم کردن بنای مکان و نمونه عمارت تو و بمعنی نقاشی و کناره گرفتن از کارے از لطائف و در منتخب و در چراغ هدایت بمعنی فروختن جنسے بزور بر رعایا و در خیابان نوشته که طرح رسمیت مقرر که حکام ظالم جنس خود را قیمت افزوده بر رعایا و زیر دستان دهند۔

طراح بالفتح و تشدید ثانی و حای مهمله بمعنی نقاش۔

طرد بالفتح بر وزن مرد و بفتحتین نیز بمعنی راندن و دور کردن و استعمالش اکثر در گریزانیدن هوام باشد مثل مگس و زنبور و موش و پشه و مار از منتخب و لطائف و مدار و کشف وغیره۔

طرفدار بفتحتین پادشاه عظیم الشان و حاکم سرحد نشین از رشیدی و برهان۔

طرار بالفتح و تشدید را بمعنی تیز زبان و دزد گره بر از برهان و خیابان و طرار ماخوذ ست از طر که بفتح و تشدید نیز کردن و بریدن باشد۔

طریر بروزن فقیر مرد خوبصورت و خوش لقا از منتخب۔

طرائر بفتح خوبصورتان و تیزهائے که تیر دران باشد۔

طر بالفتح وتشدید بمعنی تیز کردن پیکان وبریدن وشگافتن وبالضم بمعنی ہمہ و جمیع از منتخب و لطائف۔

طرر بضم طای وبہ فتح رای اول موے پیشانیہا وکرانہا ہر چیز و دادیہا و نقوش جامہ وکنارہای بام واین جمع طرہ ست از صراح ومنتخب و غیر آن۔

طراز بکسر نقش ونگار ہر چیز و نقش و علم جامہ و بمعنی سنجاف و بفتح نام شہرے حسن خیز از حدود ترکستان و بہر دو معنی معرب تراز ست از قاموس ولب لالباب ومدار و بہار عجم و برہان و زبدة الفوائد وابراہیمی۔

طرابلس بضم اول وبضم بای موحدہ وضم لام وسین مہملہ شہریست بشام و شہریست بمغرب این لفظ رومی ست و معنی آن بزبان رومی سہ شہرست از منتخب و در خیابان نوشتہ کہ طرابلس بفتح اول وضم بای موحدہ ولام بلدہ است از شام و بلدہ از مغرب و بعضے گویند کہ لفظ رومی ست بمعنی معمورہ چنانکہ در قاموس ست۔

طرطوس بفتح نام پہلوانی و نام دیہ پُر رونق۔

طرسیقوس بفتحتین وبہر دو واو معروف۔

طرسیقوس بضم اول وبہ نجم وسکون ثانی نام پادشاہے از نصاری و بعضے گویند حکیمے بود از نصاری از مؤید وغیرہ۔

طریف غریب ونادر ونو و تازہ از لطائف ومنتخب۔

طرائف چیزہای لطیف وخوش ومالہاے نو وتازہ۔

طرف بفتحتین کنارہ و بمعنی جانب و پارۂ از چیزی و حصہ و بفتح اول وسکون رای مہملہ بمعنی چشم وجنبانیدن چشم وجنبلہ پلک نگریستن و بمعنی گوشہ وکنارہ و باستعمال فارسی بمعنی کلیچۂ کمر کہ برای آرایش بندند و بمعنی بند زر ونقرہ کہ بر کمر بندند و بمعنی ساخت اسپ ہم آمدہ از بحر الجواہر و مدار و برہان وکشف ورشیدی و لطائف و منتخب و مؤید و باستعمال فارسی طرف بفتحتین بمعنی مقابل از مصطلحات و بہار عجم و در چراغ ہدایت نوشتہ کہ طرف بفتحتین لفظ عربیست مگر فارسیان بمعنی حریف استعمال کنند وگاہے بمعنی وقت آید چنانکہ طرف صبح وطرف شام نیز در مصطلحات نوشتہ کہ طرف بفتحتین بدون صلۂ لفظ بستن بمعنی فائدہ آمدہ است و بضم اول وفتح ثانی جمع طرفہ کہ بالضم بمعنی معشوق مستعمل میشود و طرف بالکسر بعربی بمعنی اسپ خوش اصل وگرانمایہ از کشف ومدار وشرح نصاب۔

طرق بالضم وبضمتین بمعنی راہہا این جمع طریق ست از مؤید ومنتخب و غیرہ۔

طریق راہ واین ماخوذ از طرق کہ بالفتح است بمعنی کوفتن چون پاے روندگان راہ را میکوبد لہذا راہ را طریق گفتند از شرح نصاب و بمعنی نخل نیز آمدہ و طریق باصطلاح رمل نام شکلی است از اشکال شانزدہ گانۂ رمل۔

طراق بالفتح آواز یکہ از زدن تازیانہ برآید۔

طربال بالکسر وحرف سوم باے موحدہ بمعنی منارہ بلند وہر بناے بلند وصومعۂ بلند از منتخب۔

طرفدار پنجم کنایہ از مریخ چہ فلک پنجم جای اوست از برہان وسراج۔

طرم بالکسر شہد فلیظ از منتخب وشرح نصاب۔

طرف بستن حاصل کردن وفائدہ ونفع برداشتن چہ طرف بمعنی کلیچۂ کمر است وبستن آن موجب زینت ست از رشیدی و برہان و بہار عجم وسراج و چہار شربت و وجہ تسمیہ کہ مذکور شد از رشیدی۔

طرفة العین بفتح طای مہملہ وسکون را یکبار برہم زدن پلک چشم از منتخب و مزیل وکسانیکہ بضم طای خوانند محض غلط۔

طرف شدن مقابل وحریف شدن از مصطلحات۔

طرف گرفتن حمایت کردن وگوشہ

نشینی از برهان وسراج -

طرح کردن وریختن وافشاندن بمعنی چیزی انداختن -

طرقوازن بفتح نقیب وچوبدار از برهان -

طرخان بالفتح نام پادشاه ترکستان وشخصیکه پادشاه خدمات خود او را معاف کرده باشد ونام ترهٔ خوردنی از برهان وسراج -

طرخون بفتح وخای معجمه درختیست که عاقرقرحا بیخ آنست از برهان ودر سراج نوشته که چوب بید سرخ ست واین معرب ست -

طریان بفتحتین حادث شدن ووارد شدن چیزیست در چیزی شرح نصاب از یوسف بن مانع -

طرقوا بفتح اول وتشدید رای مهملهٔ مکسور وضم قاف ودر آخر الف زائده غیر ملفوظ علامت واو جمع صیغهٔ امر حاضرست بمعنی راه دهید ویکسو شوید معمول ست که نقیبان در پیش سلاطین طرقوا طرقوا گویند -

طرفه بالفتح وحرف سوم فا یکبار چشم برهم زدن ونقطهٔ سرخی که در چشم پیدا شود از ضرب سقط ونام منزل نهم از منازل قمر وآن دو کوکب ست بمنزلهٔ دو چشم برج اسد از منتخب وکشف وبرهان وغیره وبالضم چیزی که خوش ومجازاً بمعنی معشوق -

طره بالضم وتشدید را بمعنی زلف وموی پیشانی وکنارهٔ هر چیز وعلاقهٔ منقش وبمعنی سقفیکه از چوب وخشت بر دروازها سازند وآنرا باران گریز گویند وبهندی چهجا نامند از منتخب وصراح وبهار عجم ومصطلحات وچراغ هدایت وبرهان -

طراوه بفتح اول وواو وجامهٔ رنگین که بر سر علم ونشان بندند ودر مؤید بجای واو دال مهمله نوشته -

طریده بفتح اول ویای معروف بمعنی حمله غالباً مشتق از طرد که بمعنی گریزانیدن هوام باشد از بهار عجم ومدار وخان آرزو ودر شرح سکندرنامه نوشته که طریده معرب ترید که بمعنی شورست ومؤلف گوید میتواند که طرید بکسر اول ویای مجهول ما از طراد باشد که بمعنی یک دیگر حمله آوردنست کذا فی المنتخب اگر از معنی اشتراک وتقابل تجرید کرده بمعنی حمله آوردن گویند مضایقه ندارد -

طرلق گشته یعنی شرمنده شده از شمسی مؤلف گوید که طرلق در اصل بمعنی کوفته ومضروب ست وخاطر آدم خجل وشرمنده نیز کوفته میباشد -

طریقه روش ومذهب ونزد منجمین مدت طی کردن قمر مسافت این پانزده درجه از نوزدهم درجهٔ میزان که محل هبوط شمس است تا سوم درجهٔ عقرب که محل هبوط قمرست

واین مدت را که تقریباً یک شبانه روز ودو پهر باشد طریقهٔ محترقه نامند ونزد بعضی منحوس ست -

طرفی بالفتح ویای مجهول بمعنی اندکی از خیابان -

طری بفتح اول وکسر ثانی وتشدید تحتانی بمعنی تازه ونو -

طراحی بالفتح وتشدید رای مهمله وحای مهمله بمعنی نقاشی مستفاد از لطائف -

فصل طای مهمله مع سین مهمله

طسوج بالفتح وتشدید سین مهمله وواو معروف وجیم عربی کرانه وناحیه وربع دانگ که مقدار دو حبه است معرب تسو از منتخب ودر رسالهٔ اوزان نوشته که طسوج سبت وچهارم حصهٔ هر چیز را گویند -

فصل طای مهمله مع شین معجمه

طشت معرب تشت معنی معروف است از سراج -

طشت گر وکاسه گر هر دو نام سازند یعنی سازنواز که در زمان سابق بوده

طشت کسی از بام افتادن رسوا شدن کسی وفاش شدن راز کسی از چهار شربت -

طشت وخایه نوعی از بازی که بیضهٔ مرغ را خالی کرده از شبنم یا سیماب پر کنند ودر طشت نهاده آفتاب گذارند

بیضه برقص مے آید و کنایه از آسمان و
زمین از برہان

فصل طای مهمله مع عین مهمله

طعم بالفتح مزه ولذت وبالضم خوردنی
یعنی طعام وطعمه مرغ از صراح و منتخب و
مؤید وکشف۔

طعان بکسر اوّل نیزه زدن و نیزه زنندگان
بایمعنی جمع طاعن ست۔

طعن بالفتح نیزه زدن وعیب گیری
کردن درکارکسی از منتخب و در قاموس بمعنے
سیر در رفتار نیز آمده ۔

طعمه بالضم خورش وروزی وبالفتح یکبار
چشیدن از منتخب وصراح و مؤید و مدار۔

طعنه بالفتح یکبار نیزه زدن وعیب جوئی
کردن از منتخب۔

فصل طای مهمله مع غین معجمه

طغرا بالضم نوعی از خط پیچیده حروف که
بآن خط بر فرمان پادشاہان القاب نویسند
ظاہرا این لفظ ترکی ست از بهار عجم و
برہان و در مناظرة الانشا نوشته که طغرا
خط سطری باشد بخط پیچیده که القاب
اسم سلطان باشد مثل السلطان الاعدل
الاعظم جلال الدین اکبر بادشاه غازی

طغماج بالفتح و در آخر جیم فارسی نام
ولایتی از ترکستان و این لفظ صحیح طمغاج
ست بتقدیم میم بر غین معجمه چنانکه در برہان
وسراج ست۔

طغرل بضم اوّل وسکون ثانی وکسر
راء مهمله نام پادشاه از پادشاہان سلجوق
وبضم اوّل وثالث بروزن بلبل جانوریست
شکاری طائر مثل باز و عقاب از برہان
وسراج و مدار و بهار عجم و در چهار شربت
نوشته که تغرل بتای فوقانی در ترکی بحری
راگویند که طائر شکاری معروفست مؤلف
گوید که طغرل بطا مبدل ہمین ست۔

طغان بضم نام یکی از پادشاہان
ترک و مخفف طغیان نیز آمده۔

طغیان بضم از حد در گذشتن از
منتخب ولطائف ومجازاً بمعنے افزونی
وکثرت و استعمال این در افزونی چیزهای
نامرغوب ست و این باعث گاہی
بمعنے ظلم و بے فرمانی آمده۔

طغرل شدن مردن سلاطین
چغتائیه از چهار شربت

طغان شاه بضم اول نام پادشاه
عظیم القدر از اولاد افراسیاب ۔

طغیانی بزیادت یای در آخر لفظ طغیان
ظاہرا درست نباشد چراکه طغیان خود مصدر
حاجت بیای مصدری ندارد دیگر آنکه گوئیم معمول
فارسیان ست که در آخر بعض مصادر یای
مصدری زائد کنند چنانچه فضول و فضولی و خلاص
وخلاصی وسلامت وسلامتی ۔

فصل طای مهمله مع فاے

طفل شب کنایه از ماه۔

طفولیت بفتح اوّل وتشدید یاے
تحتانی بمعنی کودکی وطفلے و این مصدر
جعلی ست بزیادت واو وبخلاف
القیاس ونظیر این رجولیت۔

طفیف قلیل وناتمام از منتخب۔

طفل بالکسر نوزاده از آدمی و حیوان
جمع و مفرد آمده از منتخب۔

طفیل بضم اول وفتح ثانی اسم شاعر
کوفی که ناخوانده در مجالس طعام میرفت
از منتخب ومجازاً ہر شخص که بدون طلب
ہمراه مردم مدعو بدعوت رود وگاہے
مقلدین یا در آخر زائد کرده طفیلی گویند
وگاہی لفظ طفیلی در محاوره فارسی مجازاً
بمعنے وسیله و ذریعه آید وگاہی یای طفیلی
مصدری باشد بمعنے طفیل شدن۔

طفل ہندو مردمک چشم از برہان

طفل چہل روزه کنایه از آدم
علیه السلام از آنکه در چہل روز طینت
او سرشته شد از سراج۔

طفره بفتح اوّل وسکون فا برجستن
وفرصت انداختن وفاصله که میان
کارے افتد از منتخب و کشف و صراح
ونزد اہل حکمت طفرة الزاویه عبارتست
از آنکه شئ صغیر اکبر گردد از شئ کبیر بے
آنکه مساوی کبیر شود وتعریش اینکه
زاویه که پیدا میشود فیما بین محیط دائره
وقطر آن اعظم باشد از جمیع زاویهای

حادہ کہ پیدا شود درمیان دو خط مستقیم و برہانش مذکورست در مقالۂ ثالثہ تحریر اقلیدس و قتیکہ اندک حرکت داویم نصف قطر را بجانبے باوجود ثابت ماندن سر دیگرش پس ازین حرکت آن زاویۂ حادہ کہ از ہر سہ اقسام زاویہ صغیر تر بود ناگاہ زاویۂ منفرجہ گردید کہ اکبر اقسام خود ست و نگشت در اثنای حرکت مذکورہ زاویۂ قائمہ کہ متوسط الحال بود در خردی و کلانی و این نیست مگر طفرہ کہ شئی صغیر با متوسط برابر نشدہ ناگاہ کبیر گردد و صورتش اینست۔
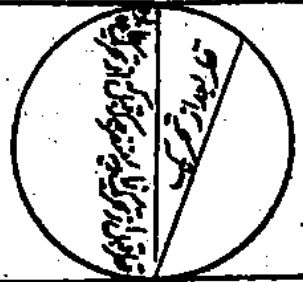
طفاوہ بضم اول و حرف چہارم واو بمعنی دائرہ کہ گرد آفتاب واقع شود و دائرہ گرد ماہ را ہالہ گویند از منتخب۔

فصل طای مہملہ مع قاف

طقطق بفتح اول آواز باہم زدن دو چیز سخت از لطائف۔

فصل طای مہملہ مع لام

طلا بالکسر دوای رقیق بر عضو بمالند و بمعنی زر سرخ و صاحب رشیدی نوشتہ کہ غالبا بلفظ طلا معرب تلا ست کہ لفظ ہندیست بکسر فوقانی و تشدید لام بمعنی زر و بمعنی طمع کردن و طمع نیز آمدہ است و در سراج نوشتہ کہ طلا بمعنی زر سرخ در اصل بتای قرشت بود بسبب اختلاط عجم و عرب بتای مطبقہ نوشتہ اند احتیاطا کہ مطلا بمعنی زر اندودہ استعمال کنند۔

طلوب بفتح اول بمعنی طالب از لطائف۔

طلاب بالضم و تشدید لام بر وزن جلاب جمع طالب۔

طلب بالضم و سکون لام و بای موحدہ معرب تلب بمعنی گروہ مردم از برہان و لطائف و سراج۔

طلعت بالفتح دیدار و دیدن روی از منتخب و صراح۔

طلاقت بفتح و حرف چہارم قاف بمعنی کشادگی زبان و تیز زبانی و تعلقہ از بحر الجواہر و کشف و منتخب۔

طلح بالفتح و حای مہملہ درختیست بزرگ خاردار در ریگستان و بمعنی شگوفہ خرما و بمعنی درخت موز کہ بہندی کیلا گویند از منتخب و شرح نصاب و مدار۔

طلای دست افشار نوعی از زر بیش قیمت کہ خسرو پرویز داشت مانند موم نرم بود چنانکہ در زر دست افشار صاحب جہانگیری و برہان نوشتہ۔

طلع بالفتح شگوفہ خرما از منتخب۔

طلوع برآمدن آفتاب ہر ستارہ و بمعنی مطلق برآمدن بر کوہ و جز آن از منتخب۔

طلاق بفتح رہا شدن زن از قید نکاح و بمعنی کشادگی و روانی و آزادگی و نشاط نیز آمدہ۔

طلق بفتح اول و سکون ثانی درد کہ زنان را بوقت زادن پیدا شود و آنرا دردزہ نیز گویند و نوعی از سنگ کہ سفید و براق و طبق بر طبق باشد آنرا ابرق نیز گویند و چون ابرق محلول را بر چیزے بمالند آتش آنچیز را نسوزد از منتخب و صراح وغیرہ و مجازا بمعنی شراب آید بمناسبت آنکہ ابرق محلول کہ مانند آب میشود اکسیر اعظم ست و شراب را نیز در فوائد قریب اکسیر دانند و ہمین جہت شراب را مطلق روان نیز گویند و در صدد الافاضل برای معنی دردزہ بفتحتین نوشتہ و بالکسر حلال و رہا شدہ و برآمدہ از چیزے چنانچہ در منتخب و صراح ست۔

طلق محلول آنچہ کیمیاگران بحکمت و ترکیبات ابرق را مثل آب میگردانند و این اکسیر اعظم ست۔

طل بالفتح و تشدید لام باران قطرہ ہای باریک و بمعنی شبنم از منتخب۔

طلل بفتحتین جسم و کالبد و تن و جثہ و نشانہای خانہای ویران اطلال جمع آن از منتخب و برہان۔

طلسم بکسرتین آنچہ خیالہای موہوم

بشکل عجیب در نظر می آرند و نیز شکلی و صورتی هیبت بر سر دفائن و خزائن تعبیه کنند از مؤید و مدار و بهار عجم و کشف و از بعض کتب در یافت شده که طلسم از اجزای ارضی و سماوی ساخته میشود یعنی از بعض ادویه و ساعات مخصوصه ست فقیر مؤلف گوید که ظاهراً طلسم لفظ یونانی است عربی نیست چه در تقدیر عربی بودن بکسرتین آمدن این لفظ وجهی ندارد چرا که این وزن در کلام عرب نیامده اگر عربی بودی بکسر اول و فتح ثانی بروزن قمطر آمدی۔

طلق حلال باردان صاحب مؤید نوشته که بفتح اول مجموع بمعنی شراب طلق بمعنی خالص و حلال بمعنی بیرون آمده و باردان بباے موحده صراحی۔ **باید دانست** که بمعنی هر دو لفظ اول کتب لغات معتبره گواهی نمیدهد و دیگر آنکه شراب را که حرمت آن منصوص ست حلال گفتن کفر ست فقیر مؤلف گوید که طلق مجازاً بمعنی شراب و طلق حلال عبارت از شراب مثلث که مباح ست و آن شیرهٔ انگور باشد که دو ثلث آن بجوشیدن بسوزد و یک ثلث بماند سکر نمی آرد و منافع آن قریب بخمر ست یا آنکه طلق بالکسر بمعنی آنچه بر آمده باشد از چیزے موصوف و حلال صفت آن پس مجموع صفت موصوف مضاف بسوی باردان بنون که مخفف انار دانه است یعنی آب حلال که بر آمده است از دانهاے انار یا آنکه حلال بالتخفیف را مخفف حلال بالتشدید گویند درست میتواند شد چرا که شراب کشاینده سُدَه ها و مسامات ست۔

طلجن بالفتح این لغت نصاب ست و در دیگر کتب دیده نشده است مگر در منتخب طاجن نوشته و معرب تابه گفته و نزد مؤلف تاجن معرب تابه نیست چه طاجن ماخوذ از طجن ست که بمعنی بریان کردن باشد ظاهراً طلجن از تحریف کاتبان است و صحیح طاجن باشد۔

طلبیدن بفتحتین ماخوذ از طلب که لفظ عربیست همچنین چند مصدر عربیست که از تصرف فارسیان تصریف آنها بطریق فارسی میکنند مثل فهمیدن از فهم و رقصیدن از رقص و طلبیدن از طلب و بلعیدن از بلع که بمعنی چیزی را بگلو فرو بردن است و غارتیدن از غارت از چراغ هدایت و خیابان و دیگر شرح محققین۔

طلیعه بفتح اول و کسر لام و عین مهمله فوجیکه بشب حفاظت لشکر و شهر کند و مقدمهٔ لشکر را نیز گویند ای فوجیکه پیش رو لشکر باشد تا از دشمن واقف شود از منتخب و کشف۔

طلایه بفتح و حرف چهارم یای تحتانی فوجیکه بشب حفاظت شهر و لشکر کند از منتخب و کشف و مردم اینجا که تلاوه گویند خطاست و صاحب بهار عجم و در رسالهٔ جواهر الحروف نوشته است طلایه که بمعنی فوج محافظ لشکر ست در اصل طلائع بود جمع طلیعه مگر فارسیان بمعنی مفرد استعمال کنند چنانچه بجای عجیب عجائب و بجاے ملک ملائک چنانچه سعدی گوید مصرعه

ملائک صورتی طاؤس زیبے؛ و مشائخ و امرا و اولیا همین حال دارد۔

طلبه بفتح هر سه حرف اول بمعنی طالبان و این جمع طالب ست۔

طلحه بالفتح درختے و نام یکی از اصحاب عشرهٔ مبشره۔

طلاق رجعی طلاقیکه بعد آن در میان مدت عدت رجوع کردن بزن بدون نکاح جائز باشد و آن یکبار یا دوبار لفظ طلاق گفتن ست بخلاف طلاق بائن که رجوع کردن دران بدون نکاح جائز نباشد و آن گفتن ست زن را اَنتِ بائنةٌ و آنچه در معنی این باشد و بخلاف طلاق مغلظه که دران تا زن منکوحهٔ شخص دیگر شده طلاق نیابد نکاح بآن زن شوهر اول را جائز نباشد و آن سه طلاق دادن ست۔

طلق روان گوهری کنایه از شراب انگوری۔

فصل طای مهمله مع میم

طمانیت بضم طای مهمله و کسر نون

اوّل و یاے معروف و فتح نون ثانی بمعنے سکون قلب و کسانیکه بفتح طا و بیک نون اوّل خوانند و نون ثانی راندانند خطاست از منتخب و مزیل و از فصول اکبری همین مبرهن ست مگر از صراح جواز حذف یک نون ظاهر میشود۔

طمث بالفتح و ثای مثلثه بمعنی خون حیض و حائض شدن و جماع از منتخب و لطائف۔

طمغاج بالفتح و در آخر جیم فارسی نام ولایتی ست از ترکستان از برهان و سراج۔

طمس بالفتح ناپدید کردن و دور شدن و در اصطلاح صوفیه ذهاب رسوم و عادات است بالکلیه در صفات حق تعالی و این انتهاے مرتبه است از لطائف و کشف و منتخب۔

طمّاع بالفتح و تشدید میم بسیار طمع کننده و بالضم و تشدید میم طمع کنندگان درین صورت جمع طامع ست۔

طمع بالفتح و بفتحتین امید و حرص از منتخب۔

طمطراق بضم هر دو طا بمعنی کر و فر و شان و تجمل از برهان و کشف و مدار و صاحب مؤید نوشته که طم بمعنی علوست و طراق بمعنی آوازهٔ خوشی و طمطراق ازین مرکب ست۔

طمع خام تمنای امریکه ممکن نباشد۔

طِم و رِم بالکسر و واو عاطفه و کسر رای مهمله دو کلمه است مرکب بمعنی مال بسیار از لطائف۔

طمانین آرام و آرامش از لطائف

طماقه و طماغه بضم اوّل هر دو یکیست با بدال قاف بغین بمعنی کلاه باز و چره وغیره و این لفظ ترکی ست۔

فصل طای مهمله مع نون

طناب بکسر ریسمان خیمه از بهار عجم و در مدار بفتح و کسر۔

طنب بفتحتین کجی نیزه و بضمتین طناب خیمه از صراح و مدار و منتخب۔

طنجیر بالکسر و جیم عربی مکسور بر وزن دیگر بمعنی پاتیله که آوند معروف ست از شرح لغاب۔

طنز ناز و سخریه و سخن برموز گفتن و طعنه از لطائف۔

طنّاز بالفتح و تشدید بسیار سخن برموز گوینده و ناز کننده و در رفتار بناز کننده و شوخ از لطائف و مدار۔

طنبک بالضم نوعی از دهل کوچک معرب تنبک از برهان و در سراج نوشته که تنبک بالضم دهلی باشد دم دراز که بازیگران وغیره در بغل گرفته نگاهدارند و این در اصل تباے قرشت بوده۔

طنگ بالفتح بمعنی صدا و آواز از لطائف۔

طنین بفتح اوّل بر وزن قرین آواز مگس و زنبور و پشه و بانگ گوش و آواز طاس و آواز طنبور از لطائف و منتخب۔

طنبور و طنبوره بالضم ساز معروف و این معرب تونبره است که بلغت هندی است بمعنی کدوی تلخ چون ساز مذکور در اصل از کدو ست لهذا باین اسم مسمی گشت از بهار عجم و مدار و در منتخب و رشیدی چنین نوشته که طنبوره معرب تنبوره است و تنبوره در اصل ذنب بره بود و بره آنست که در عرف آنرا دُنبه گویند چون ساز مذکور مشابه بدم بره است لهذا باین اسم مسمی گردید۔

طنطنه بفتح هر دو طای مهمله آواز طنبوره و رود و بربط و بمعنی کر و فر از لطائف و منتخب و برهان و بمعنی آواز نقاره و کوس نیز مستعمل شده زیرا که از هر دو نقاره یکی زیر باشد و دیگر بم پس آواز زیر را طنطنه نامند و آواز بم را دمدمه۔

فصل طای مهمله مع واو

طوبیٰ بالضم و بای موحده مفتوح مؤنث طیب بمعنی خوشبودارتر و پاکتر و گاهے بمعنی عیش خوش و بشارت و فرحت آید و نام درختی ست در بهشت که بهر خانه از اهل جنت شاخی از ان باشد و میوه‌های گوناگون و خوشبوها از ان حاصل آید و گاهے فارسیان براے این معنی طوبی بکسر باے موحده نیز خوانند از لطائف و منتخب وغیره۔

طور سینا بالضم و سین مهمله مفتوح کوهیست بشام که موسی علیه السلام را بران تجلی شده بود از منتخب۔

طوعاً و کرهاً بفتح طا و فتح کاف قدرے خوش و قدرے ناخوش از خیابان۔

طویت بفتح طا و کسر واو و تشدید یاے تحتانی مفتوح بمعنی پیچیدگی و نیت و اندیشه و جاه از منتخب و زبدة الفوائد۔

طوائح بفتح اول و کسر همزه که حرکت چهارم ست و حای مهمله حوادث و آفات و هلاکی از صراح۔

طود بالفتح و در آخر دال مهمله کوه کلان از صراح و منتخب۔

طور بالضم بمعنی مطلق کوه و بزبان سریانی نیز کوه را طور میگویند و آن کوه که موسی علیه السلام را تجلی بران شده بود آنرا طور سینا نام ست و فقط طور نیز استعمال کنند۔

طومایه دُر سلک مروارید۔

طومار بالضم نامه و صحیفه از منتخب و در کشف مکتوب دراز۔

طوامیر بفتح و میم مکسور جمع طومار۔

طوس بالضم معرب توس و آن شهریست در خراسان و نام شخصی از رساله معربات۔

طورسیقوس بضم اول و فتح واو و یا و واو ثانی هردو معروف و هردو سین مهمله و قاف زاهد نصرانی و حکیم ایشان و نزد بعضے نام پادشاهیست از لغار سی۔

طوالع بفتح جمع طالعه و نام کتابی ست

طوع بالفتح و عین مهمله رغبت و طاعت و انچه واجب نباشد بجا آوردن۔

طوغ بواو مجهول و غین معجمه لفظ ترکی است بمعنی نشان فوج و طای این مبدل از تای فوقانی ست۔

طوف بالفتح گرداگرد چیزے گردیدن از لطائف و بمعنی مطلق سیر و گشت نیز مے آید۔

طواف بفتح و تخفیف گرد چیزے گشتن و بالفتح و تشدید واو خادم که بنرمی و مهربانی خدمت کند و مرد بسیار طواف کننده از منتخب۔

طوق بالفتح وسع و طاقت و توانائی و گردن بند و حلقه و هر چیز که مدور باشد و گرد چیزی برآمده باشد از منتخب و صراح و در مصطلحات نوشته که طوق چیزیست از عالم علم که بشکل پنجه بران نصب کنند۔

طوارق بفتح اول و کسر را و مهمله حوادث که بشب از آسمان فرود می آیند و سختیهای زمانه جمع طارقه از منتخب و کشف۔

طوطک بواو معروف نام ساز۔

طویل دراز و نام بحریست از نوزده بحور اشعار و این بحر با شعار عرب تعلق دارد و شعر فارسی درین بحر کمیاب چرا که در فارسی مطبوع نیست اصل این بحر فعولن مفاعیلن ست چهار بار و مثالش بیت

دلارام ما را اگر بوعده وفا بودی ؛ نبودی مدعی کآخر تسلی بجا بودی ؛ و این بحر را ازین جهت طویل گویند که واضع علم عروض بخلاف این بحر بعض بحور مسدس وضع کرده بود و بعضے دیگر مثمن اند بسبب زحافات کوتاه هم میشوند مجزو در هم میگیرند یعنی یک رکن از آخر هر مصرعه می اندازند بخلاف این بحر که مثمن وضع کرده و مجزو در هم نمی آید و بعضے گویند که در ارکان بحر اوتاد مقدم اند بر اسباب و وتد طویل است بنسبت سبب و انچه تمام به بحر طویل شهرت دارد بحر رمل مثمن مخبونست که آنرا مضاعف کرده بر شانزده رکن بنا نمایند۔

طول امل کنایه از حرص دنیا۔

طوفان بالضم سیل غرق کننده و شدت باد تند و هر چیز که بسیار غالب باشد و همه را فرو گیرد از منتخب۔

طوطیه اول طاے حطی نوشتن غلط ست صحیح بتاے فوقانی باشد بر وزن تزکیه بمعنی گستردن و تمهید کردن و پی سپر فرمودن۔

طویله بیاے معروف مشتق از طول و آن رسنی دراز باشد که بدان پاے چند اسپان می بندند و مجازاً بمعنی مکان و عمارتے که دران اسپان را نگاه دارند و آن عمارت اکثر جا طویل باشد که دران چند اسپان را مقام باشد و کسانی که نقل

طویله را بیاے مجہول خوانند خطاست مگر آنکه این را از تصرف فارسیان دانند چنانکه موش و غوطه که هر دو لفظ بواو معروف ست و فارسیان بواو مجہول خوانند و طویله بمعنی سلک و رشته مروارید از بہار عجم و منتخب و لطائف و کشف و مؤید۔

طوی بالضم و واو معروف معرب توی که بتای فوقانی و واو مجہول ست در ترکی شادی عروسی را گویند کذا فی البرہان و مؤلف را از کتاب معتبر بثبوت رسید که طوی بضم طا و واو غیر ملفوظ که علامت ضمهٔ طا ست و سکون واو در ترکی شادی را گویند در اصل تبای قرشت ست مگر متاخرین این لفظ را بطا مبدل نموده اند و بضم طا و فتح واو و الف بصورت یا نام وادے است در شام که آنرا وادی ایمن نیز گویند از منتخب و بفتح طاے و فتح واو و الف بصورت یا بمعنی گرسنگی از شرح نصاب۔

طوطی معرب توطی از رشیدی و آن طائریست سبز که بعرف آنرا طوطا نامند و نیز توتی بہر دو تای فوقانی طائرے کوچک ست که در ایام رسیدن توت پیدا می آید و خوردن توت را دوست می دارد و این منسوب بتوت ست۔

فصل طای مہملہ مع ہا

طہماسپ بالفتح و سین مہمله ساکن چنانکه در فارسی لفظ با رسن و کارد و در آخر باے فارسی نام یکی از پادشاہان ایران که سخی و عادل بود از مدار و برہان و گویند که او جد شاه عباس بود و در سراج نوشته که طہماسپ نام پادشاه ایران ولد پسر شاه اسمعیل بن حیدر صفوی ست و او پادشاه دوم از سلاطین صفویه است۔

طہارت بالفتح پاک شدن از منتخب و بمعنی وضو و استنجا مستعمل۔

طہمورث نام پادشاہیست از انبائے ہوشنگ که شیطان را مرکب خود ساخته بود در اول و آخر این لفظ ثاے فوقانی خواہد بود از برہان و سراج۔

طہر بالضم پاک شدن از حیض و ایام پاکی که ضد ایام حیض باشد۔

طہور بفتح اول و ضم ثانی بمعنی پاک کننده و پاک۔

طہیر پاک کننده و پاک۔

طہران بالکسر معرب تہران که شہرے است در ایران۔

طٰهٰ یٰس ہر دو لفظ نام دو سورهٔ قرآن مجید و در حقیقت این ہر دو اسم مبارک آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم است طٰهٰ کنایه از یا طاہر است و یٰس اشارت ست باسم یا سید۔

فصل طای مہملہ مع یای تحتانی

طیب الادا کنایه است از خوش آواز و خوش گو از فردوس اللغات۔

طیب بالکسر و در آخر بای موحده بوی خوش و خوشی و پاک شدن و خوش طبعی از منتخب و کشف و بفتح اول و کسر یاے تحتانی مشدد بمعنی حلال و لذیذ و پاک

طیّب و مطیّب ہر دو بیاے تحتانی مشدد نام ہر دو پسران نبی صلی الله علیه و آله وسلم و در مردم نام ایشان طیب و طاہر مشہور است از منتخب و مزیل۔

طیّبات بالکسر خوش طبعیها و ظرافتها۔

طیبت بالکسر و حرف ثالث که باے موحده است مفتوح بمعنی مزاح و خوش طبعی و حلال شدن از منتخب۔

طینت بالکسر و حرف ثالث نون اندکے از گل و سرشت و خو از منتخب۔

طیہوج بالکسر و یاے معروف و ضم ہاے و جیم عربی معرب تیہو و آن مرغی باشد شبیه بکبک لیکن از کبک کوچک تر از برہان بعضے گویند که بہندی آنرا لوا نامند۔

طیر بالفتح مرغ و مرغان این لفظ جمع و مفرد ہر دو آمده است از منتخب و در شکرستان نوشته که طیر اسم جمع ست طیانا بر واحد نیز اطلاق کنند۔

طیّار بالفتح و یای تحتانی مشدد بمعنی پرواز کننده فارسیان مجازا بمعنی مہیا و آماده و مستعد استعمال کنند و تحقیق آنست

کراین لفظ دراصل اصطلاح قوشبیان یعنی میرشکار انست کرچون جانورشکاری ازکرزیرآمده مستعدوآماده پروازوشکار اندازی میشود گویند کراین جانورطیار شد چون بدینمعنی شهرت گرفته مجازاً هرشئے تهیا راطیار گویند وبتاے فوقانی نوشتن وفارسی بودن این لفظ محل تامل ست ازبهار عجم وچراغ هدایت وسراج فیقر مؤلف گوید کرتیار بتشدید بمعنے جلدرفتار وجهنده ومواخ ست چنانکه درمنتخب وصراح پس بمعنی درست وتهیا مجاز باشد ازمعنی لغوی وتفصیلش درباب تاے فوقانی نوشته ام۔

طی کشش روزه دازندهٔ طی ودروزهٔ طے چنان باشد کربعدسه روزطعام خورند اگرچه بوقت شام لبسه چهارقطرهٔ آب فطاری کنند

طیش بالفتح وشین معجمه سبکی وسبک شدن ورفتن عقل وخطا شدن تیراز نشانه ازمنتخب وصراح ودرخیابان مجازاً بمعنے غصه وبیدماغی ۔

طیف بالفتح خیال که درخواب نماید ازمنتخب ۔

طیران بفتحات هرسه حرف اوّل بمعنی پریدن وبسکون نیزآمده مگراصل اوّل ست ازمنتخب وبهارعجم۔

طی لسان بالفتح ویاے تحتانی مشدد مکسوره چراکه مضاف ست بسوے لسان بمعنی نوردیدن زبان مراد ازان خاموشی ست وگاهے کنایه ازاستعداد گفتن باشد ۔

طیلسان بالفتح وحرف لام بهرسه حرکت معرب تالسان نوعی ازرداوفوطه کرعربان وخطیبان وقاضیان بردوش اندازند ازصراح ومنتخب وبرهان ۔

طین بالکسر گل وخاک نمناک از شرح نصاب ۔

طیان بالفتح وتشدید یاے تحتانی بمعنی گرسنه وپیچیده وگلکار یعنے کلال ونام شاعربیهوده گو ازمنتخب وشرح خاقانی ۔

طیره بالفتح بمعنے خشم وغضب بالکسر خفت وسبکی وسنجالت وعیب ازخیابان وبرهان ورشیدی وبهارعجم وکشف ومنتخب وخان آرزو ودرسراج اللغات وشرح خاقانی نوشته کرطیره بیاے معروف بروزن خیره بمعنی غمناک وخجل نیزآمده وآنچه سروری گوید کراز بیت سعدیؒ سه دو چیز طیرهٔ عقل ست دم فروبستن؂ ازلغ بمعنی خجلت وآزردگی مستنبط میشود مؤلف گوید کر درعربی طیره بالفتح بمعنے خشم وغضب آمده چون دربیت مذکور درست نمیشود غایتش آنکه ازخشم مراد سبب خشم خواهد بود وطیره بکسراوّل وفتح تحتانی درا ر مهمله بمعنی فال بد ازمنتخب وصراح۔

طیّاره کنایه ازاسپ تیزرفتار واین مجاز ست ودربرهان نوشته کربمعنی کشتی وجهاز تیزرو۔

طیبه بفتح اوّل وسکون یاے تحتانی وفتح باے موحده اسم مدینهٔ منوره از صراح ومنتخب ۔

طی بفتح بروزن می نام قبیله ایست ازیمن که حاتم طائی منسوب بآنست وبالفتح وتشدید یا بمعنے گرسنگی و بمعنے نوردیدن ونوردچیزی ونام علتی که ازان موے حلقه دار میشود ازمنتخب ومؤیدولطائف وشمسی ودربهارعجم نوشته کرفارسیان این لفظ را اکثر بتخفیف هم استعمال کنند وقتیکه بمعنی نوردیدن باشد ۔

٭ ٭ ٭

باب ظاے معجمه

فصل ظای معجمه مع الف

ظاهر میدان عقب شهر وقصبه ... اسے حوالی شهر وقصبه ـ

فصل ظای معجمه مع بای موحده

ظبی بفتح اول و سکون بای موحده بمعنی آهو از منتخب۔

ظبا بکسر اول آهوان این جمع ظبی است از منتخب۔

فصل ظای معجمه مع رای مهمله

ظرفاء بضم اول و فتح رای مهمله و فا جمع ظریف از منتخب۔

ظرافت بفتح دانائی و زیرکی و خوش طبعی از منتخب۔

ظریف زیرک و دانا و خوش طبع از منتخب۔

ظراف بالفتح و تشدید را شخصی که بدرجهٔ کمال زیرک و خوش طبع باشد از منتخب۔

ظرف بالفتح زیرکی و آوند که دران چیز را نگاهدارند از منتخب و در مصطلحات نوشته که در محاورهٔ فارسی ظرف بمعنی حوصلا آرند تم کلام۔

فصل ظای معجمه مع عین مهمله

ظعن بالفتح و عین مهمله بمعنی کوچ کردن و رفتن از لطائف و منتخب۔

ظعین رونده و کوچ کننده از لطائف۔

ظعینه بعین مهمله زن منکوحه که در هودج باشد از صراح۔

فصل ظای معجمه مع فا

ظفر بفتحتین فیروزمندی و بالضم ناخن از منتخب اللغات۔

فصل ظای معجمه مع لام

ظلمت بالضم تاریکی از منتخب و در صراح بالضم و بضمتین۔

ظلمات بضمتین و این جمع ظلمت ست و در نظم بسبب ضرورت شعری بسکون لام نیز جایز داشته اند از مدار و بهار عجم و منتخب و مزیل۔

ظلیت بالکسر و تشدید لام و تشدید یای تحتانی بمعنی سایه شدن از شمسی۔

ظلف بالکسر سُم شگافته چون سُم گاو و گوسپند و آهو و مانند آن بخلاف سُم اسپ و خر و استر و غیر آن که آنرا حافره گویند و اظلاف جمع آن از منتخب و دیگر کتب معتبره۔

ظل بالکسر و تشدید لام سایه و خیال و نمونه و سایهٔ اول روز و فیُ بالفتح سایه آخر روز را گویند از منتخب۔

ظل ظلیل سایه که دائم ماند و سایهٔ کشیده و دراز و سایهٔ تمام و کامل از منتخب و صراح و مؤید و مدار۔

ظلال بفتح سایهٔ ابر و جای سایه دار و بکسر اول جمع ظل ست از منتخب و صراح۔

ظلم بالضم ستم و گذاشتن چیزی در غیر محل آن و بفتحتین تاریکی و تاریک شدن و بضم اول و فتح لام جمع ظلمت ست از منتخب و لطائف۔

ظلوم بفتح اول و ضم ثانی صیغهٔ مبالغه بمعنی سخت ظالم و لغایت ظلم کننده از کشف و لطائف۔

ظلام بفتح تاریکی اول شب و بکسر اول جمع ظلمت و بالفتح و تشدید لام بسیار ظلم کننده و سخت ظالم و بمعنی مطلق ظالم نیز می آید از کشف و صراح و منتخب و شمسی۔

ظل زمین کنایه از شب از برهان۔

ظل الله سایهٔ خدا و باصطلاح بادشاه را گویند چه سایه هر شئ مناسب او ست و حکایت می کند از ذات آن شخص بادشاه نیز همین حال دارد بذات الٰهی که انتظام مملکت بذات او ست چنانچه انتظام وجود ممکنات بوجود باری تعالیٰ از خیابان۔

ظلمات ثلاثه کنایه از سه تاریکی که یونس علیه السلام را پیش آمد یکی تاریکی شب دوم تاریکی شکم ماهی سوم تاریکی قعر دریا و بعضی گویند کنایه است از کدورت طبعی و هوای نفسانی و صفات حیوانی از برهان و در منتخب نوشته که ظلمت شکم مادر و مشیمه و پشت پدر۔

ظلمه بفتح اول و ثانی و ثالث بمعنی ظالمان و این جمع ظالم ست۔

ظله بالضم و تشدید لام سائبان و صفه و آنچه سایه کند و ابری که سایه افگند از منتخب و لطائف و صراح۔

ظلمانی بفتحتین تاریک و این منسوب ست بظلم که بفتحتین ست نه بضم بمعنی تاریک شدن و الف و نون ما قبل یای

نسبت در بعض محل زائد آرند چنانکہ در نورانی و حقانی و جسمانی۔

فصل ظای معجمہ مع میم

ظما بفتحتین تشنگی و تشنہ شدن و بالکسر دید تشنگان از لطائف و منتخب۔

فصل ظای معجمہ مع نون

ظنت بالکسر و تشدید نون بمعنی تہمت از صراح۔

ظنون بفتح اوّل بدگمان۔

ظن بالفتح و تشدید بمعنی گمان و بمعنی تغیرہ و بمعنے تہمت و در اصطلاح غلبۂ یکے از طرفین وقوع و لا وقوع از لطائف و منتخب و مدار الافاضل۔

فصل ظای معجمہ مع ہا

ظہار بکسر اوّل بمعنی ہم پشت شدن و گفتن مرد زن خود را کہ تو بر من پشت مادر منی باین گفتن مرد از زن حرام میشود تا کفارہ ندہد حلال نگردد از منتخب

ظہر بالضم ہنگام زوال و بالفتح بمعنی پشت و بمعنی یاری دہندہ و پشتی کنندہ این لفظ جمع و مفرد ہر دو آمدہ و بمعنی آنکہ پشت او درد کند از منتخب نام شاعری از فاریاب۔

ظہارہ بکسر اوّل بمعنی ابرۂ قبا و غیرہ از شرح نصاب۔

فصل ظای معجمہ مع یای تحتانی

ظئر بکسر اوّل و سکون ہمزہ و در آخر رای مہملہ دایہ کہ بچہ غیر را شیر دہد از منتخب و شرح نصاب چون ہمزہ درین لفظ یک گونہ صورت یای تحتانی دارد لہذا برای مبتدیان درینجا نوشت

باب عین مہملہ

فصل عین مہملہ مع الف

عاقرقرحا بکسر قاف اوّل و فتح قاف دوم و حای مہملہ نام دوائی معروف از مؤید۔

عاشورا و عاشور و عشورا روز دہم محرم الحرام از منتخب و صراح و در آنکہ لفظ عاشورا الف را بہا بدل کردہ عاشورہ نوشتن غلط ست۔

عالم آب نشۂ شراب عالم شراب و حالت مے نوشی از بہار عجم۔

عاریت بتشدید یاے تحتانی و تخفیف آن نیز آنچہ بدہند و بگیرند از منتخب و مؤید و در صراح نوشتہ کہ منسوب بسوی عار چرا کہ طلبیدن آن عار و ننگ ست۔

عاہت بمعنی آفت از منتخب و کشف۔

عاہات آفتہا و بختیہا از منتخب۔

عاطفت مہربانی کردن۔

عابث بکسر بای موحدہ و ثای مثلثہ بازی کنندہ از لطائف۔

عارج بکسر رای مہملہ بالا بر آیندہ۔

عالم برزخ مقام ارواح کہ ما بین موت و قیامت ست۔

عاد قومی کہ ہود علیہ السلام برسالت ایشان آمدند و ایشان از نسل عاد ابن سام بن نوح بودند از باعث نافرمانے حق بطوفان باد ہلاک شدند از منتخب وغیرہ

عاقد عہد کنندہ و گرہ زنندہ۔

عائد باز گردندہ و عود کنندہ از منتخب اللغات۔

عاذر بفتح ذال معجمہ نام مردے کہ بایمان مردہ بود عیسی علیہ السلام بعد از چہل سال او را زندہ کردہ مسلمان ساختہ بود

عاطر بکسر طای مہملہ بوی خوش دارندہ۔

عاقر بکسر قاف بمعنی عقیم و نازایندہ و درین مذکر و مؤنث برابر ست یعنی در تانیث تا نیارند۔

عابر بکسر بای موحدہ عبور کنندہ و در راہ گذر کنندہ۔

عامر آباد کنندہ و آباد و برین تقدیر عامر بمعنی معمور باشد چون دافق بمعنے مدفوق

نام مردی از منتخب۔

عار ننگ و عیب از مدار۔

عالم صغری و عالم صغیر هر دو یکی ست عبارت از انسان و جسم انسان چراکه هرچه درین عالم کبیر موجود ست نظیرش در انسان و جسم انسان نیز موجود باشد چنانچه روح پادشاه و عقل وزیر و حسد و بغض و قهر و رحم و حیا و حلم از بدان و نیکان ملک که سپاه او هستند و مغز آسمان و چشم و گوش و منخرین و دهان سبعه ستارهٔ سیاره و استخوان کوه و موی نباتات در گیاهی انهار علی هذا القیاس۔

عالم امر عالم ارواح و عالم ملائکه۔

عارض عرض دهندهٔ لشکر و شمار کنندهٔ لشکر یعنی بخشی فوج یا سالار فوج و آنچه لاحق شود بچیزے و رخساره و ابر پراگنده در افق و مطلق ابر نیز از منتخب و کشف و در لطائف نوشته که آنچه در محاورات است بمعنی رخسارهٔ عارض بفتح راست و برای معنی دیگر بکسر راء۔

عاطف مهربانی کننده و برگرداننده و اسپ ششم از جملهٔ ده اسپ که بدان گرو بسته دوانند از منتخب۔

عاکف بجائی مقیم شونده و در مسجد برای عبادت نشیننده از منتخب۔

عاشق و معشوق دو نگین متساوی اللون که در یک خانهٔ انگشتری باشند از چراغ هدایت۔

عاق سرکش با مادر و پدر از منتخب۔

عائق بکسر سوم که همزه است بمعنی مانع و بازدارنده و برگرداننده از منتخب

عاجل بکسر جیم شتاب کننده و آنچه شتاب باشد و بی مهلت گاهے مراد باشد ازین دنیا از منتخب و صراح وغیره

عاطل برهنه خالی از پیرایه و بیکار از منتخب۔

عالم مثال عالمیست لطیف تر نسبت این عالم اجسام هر چیز که درین عالم بنظر می آید نظیر آن دران عالم موجود ست۔

عائل بکسر همزه بمعنی درویش۔

عادل برابر کننده و دادگر بمعنی ضد فاسق که در شرع گواهی او معتبر باشد۔

عاذل بکسر ذال معجمه ملامت کننده از منتخب۔

عاصم بکسر صاد مهمله بازدارنده و نگاه دارنده و نام یکی از قرائے سبعه که حفص شاگرد اوست

عالم بکسر لام دانا و داننده و بفتح لام جهان و مخلوقات از منتخب و مؤید و بعضی از محققین نوشته اند که فاعل بفتح عین وزنیست که مفید معنی اسم آله میشود چنانچه خاتم بفتح تای فوقانی بمعنی ما یختم به پس عالم بفتح لام بمعنی ما یعلم به باشد چون از دیدن عجائبات جهان علم بر قدرت و ذات حق تعالے حاصل میشود لهذا جهان را عالم گویند و مجازاً بمعنے انواع مخلوقات آید و در محاورات فارسی و اردو بمعنی حالت و صورت نیز مستعمل میشود۔

عام بمعنی سال و بتشدید میم همه را فرا رسنده و ضد خاص از منتخب۔

عادیان کسانیکه منسوب بقوم عاد بودند

عامل دریا و کان کنایه از آفتاب از سراج۔

عامر و عامره آباد کننده و آباد و معمور از منتخب و کشف۔

عارفه زن شناسا و شکیبا از منتخب و بمعنی مهربانی نیز آمده۔

عاصفه بکسر صاد مهمله و فا باد تند و سخت از منتخب و کشف عواصف جمع آن۔

عانه بفتح نون زیر ناف۔

عارضی آنچه لاحق شود بچیزے۔

عادی هر چیز که عادت شود منسوب بعادت بحالت الحاق یای نسبت تای مصدر را از آخر افتاده و هم منسوب بقوم عاد که کافر بودند و بمعنی دشمن و بیداد کننده۔

عالم هیولانی عالم اجسام۔

عامری منسوب بقبیلهٔ بنی عامر۔

عاری بمعنی برهنه از منتخب۔

عامی در اصل بتشدید میم ست منسوب بعامه اما فارسیان حرف مشدد را اکثر مخفف سازند از خیابان۔

عاصی گنهگار و بیفرمان و باصطلاح اطبا معده که اکثر مسهل نه پذیرد و رگی که در فصد خون ندهد و ابر سیاه که بارش نکند۔

عائلی بکسر همزه که حرف سوم ست بمعنی درویشی از لطائف.

فصل عین مهمله مع بای موحده

عبا بفتح گلیم از مدار و کشف و در منتخب گفته نام پوشش ست.

عبد المطلب بضم میم و تشدید طا و کسر لام نام جد رسول الله صلی الله علیه و علی آله و اصحابه وسلم.

عب بالفتح و تشدید بای موحده پیے در پیے خوردن آب بدهان پری خوردن آب از منتخب.

عباب بضم سیل بزرگ و پری بسیار و بلندی آب و اول هر چیز از منتخب.

عبوست بضمتین ترش روئی.

عبودیت بضمتین بندگی از منتخب.

عبرت بالکسر بمعنی اندیشه و پند گرفتن از منتخب و مؤید و صراح و مؤلف گوید ظاهرا چون عبرت بالکسر بر وزن فعلة ست بالکسر برای حالت و نوع باشد پس معنی لغوی عبرت بنوع خاص عبور کردن طبیعت ست از غفلت بسوی آگاهے و آنچه اهل لغت بمعنی اندیشه و پند گرفتن نوشته اند مجاز ست

عبارت بکسر بیان کردن و تعبیر کردن.

عبد الله بن زیاد یکی از امرای یزید پلید ملعون گویند که او در احتساب خیلے تاکید داشت.

عبید بفتح اول و کسر موحده بمعنی بندها و غلامان و این جمع عبد نیست بلکه اسم جمع است که معنی جمع دارد و بضم اول و فتح موحده تصغیر عبد از فصول اکبری و منتخب و کشف.

عباد بکسر بندهای خدا از منتخب و بضم اول و تشدید موحده عبادت کنندگان و باین معنی جمع عابد ست.

عبیر نوعی از خوشبوهای خشک که بر جامه پاشند از سراج و در منتخب نوشته که نام خوشبوئیکه از صندل و گلاب و مشک سازند و در سراج و مؤید و کشف و هم در منتخب نوشته نوعی از خوشبوست با زعفران آمیخته ظاهرا قول سراج اللغات مطابق محاوره است.

عبهر بفتح اول و ثالث نرگس که درمیان آن زرد باشد بخلاف شهلا که سیاه باشد

عبور بضمتین گذاشتن از آب از منتخب و در استعمال بمعنی مطلق گذر کردن از راهی و بفتح اول بمعنی ستاره شعرے نیز آمده.

عبر بالفتح تعبیر خواب گفتن و بالضم بسیار از هر چیز و بمعنی گروه و بمعنی گرمی چشم و بالکسر باج که بوقت عبور دریا گیرند و بالضم و بالفتح کرانه جو و رودخانه و بکسر اول و فتح دوم عبرت گرفتن و اشک باریدن از منتخب و غیره.

عبد القادر نام یکی از استادان علم موسیقی.

عبس بالفتح و بفتحتین ترش روئی و بول و سرگین خشک و بالفتح نام شخصی از لطائف و منتخب.

عباس دوس بفتح دال و هر دو سین مهمله نام مردی که بلطائف و حیل مشهور بود چنانکه در جامع الحکایات قصه او مسطور ست و دوس قبیله است از یمن و ابن عباس از همان قبیله بود و در لطائف نوشته که عباس دبس بفتح دال و سکون موحده نام گدائے است که بسیار مکار و مضحک بود.

عبوس بضمتین و سین مهمله ترش روئے و نام بیماری که از ان جبینها پریشانی می افتد و بفتح اول ضم ثانی شخصیکه ترش رو باشد از منتخب و کشف.

عباس بالفتح و تشدید ثانی بمعنے شیر درنده از منتخب و نام عم پیغمبر خدا صلی الله علیه و علی آله و اصحابه وسلم که خلفای عباسیه منسوب باو هستند و نام فرزند حضرت علی کرم الله وجهه از زوجه دیگر که بعد وفات حضرت فاطمه رضی الله عنها نکاح آورده بودند

عبد المناف بفتح میم نام جد جد رسول الله صلی الله علیه و علی آله و اصحابه وسلم.

عبق بفتح اول و کسر ثانی و بای موحده بمعنی خوشبودار از شرح نصاب

عبد الملک بن مروان یکی از خلفای بغداد که بسیار ظالم بود.

عباسیان اولاد عباس عم رسول الله صلی الله علیه و علی آله و اصحابه وسلم.

عبد الرحمن نام یکی از ائمه علم هیئت که صور عبد الرحمن ازوست

عبد الجنه بکسر جیم و تشدید نون کابوس

از منتخب ـ

عبره بالکسر محصولات که از کشتی نشینان و جهاز نشینان گیرند و محصولات را بدار ے و بمعنی عبور نیز آمده و گاہے مجازاً بمعنی خراج ملک ہم آید از شرح و در شرح نصاب نوشته که عبره بالفتح بمعنی اشک چشم ـ

عبده بفتح اول و ثانی و ثالث جمع عابد که بمعنی پرستنده است و بالفتح و ضم دال و ضم ہا بمعنی بندۂ او و بعضے نوشته که عبده مخفف انا عبده است یعنی بندۂ ادیم ـ

عبقری بالفتح و قاف بمعنی جامۂ لطیف که عجیب و غریب باشد و بمعنی ہر چیزے که نفیس و بهتر باشد و این منسوب ست بعبقر و عبقر موضع ست در بادیۂ عرب که جن بسیار در انجا مانند عربان ہر چیز نفیس را که به بینند بعبقر نسبت کنند از شرح نصاب ـ

عباسی منسوب به عباس و رنگے سرخ بکبودی مائل و نیز کنایه از رنگ سیاه چرا که خلفای عباسیه لباس سیاه را مقبول خود ساخته بودند ـ

عبری و عبرانی بالکسر نام زبان اہل کنعان ـ

فصل عین مہملہ مع تای فوقانیے

عتیب بکسرتین و یای مجہول اما از عتاب بمعنی عتاب ـ

عتب بالفتح خشم گرفتن و بفتحتین فرجه میان سبابه و وسطے یا میان وسطی و بنصر از منتخب ـ

عتاب بکسر ملامت کردن و خشم گرفتن و ناز کردن و بالفتح و تشدید نام مردی شاعر از منتخب ـ

عتبات بفتحات آستانها و سختیها و امورات ناپسندیده ـ

عترت بالکسر حرف دوم و چهارم فوقانی خویشان و نزدیکان و فرزندان از منتخب و مدار و مؤید ـ

عتاد بکسر اول و در آخر دال مہملہ بمعنی طیاری و اسباب سفر مثل سواری و توشه و مشک آب و کاسه از شرح نصاب ـ

عتید حاضر و مهیا از لطائف ـ

عتق بالکسر آزادی و آزاد شدن از منتخب ـ

عتیق بروزن فعیل دیرینه و کهنه و آزاد شده و گرامی و برگزیده از منتخب ـ

عتاق بفتح آزاد شدن غلامان و کنیزان وغیره ـ

عتبیل بروزن فعیل تشنه از لطائف

عتل بضمتین و تشدید لام درشت آواز و ستمگار و نیزۂ سطبر از منتخب و لطائف

عتو بضمتین و تشدید واو سرکشی از منتخب ـ

عتبه بضم اول و سکون ثانی و فتح بای موحده نام مردی و بفتحات چوب پائین در که پا بران می نهند و سختی و نام شکلے از علم رمل از مدار و صراح و منتخب و زبدة الفوائد

عتی بالضم و بالکسر و تشدید یا از حد در گذشتن و تکبر نمودن و بغایت پیری رسیدن از منتخب ـ

عتابی بضم اول قسمی از خارا که جامۂ معروفست از شرح خاقانی ـ

فصل عین مہملہ مع ثای مثلثه

عثرت بکسر عین و سکون ثای لغزش و بسر در افتادن از منتخب ـ

عثرات بکسر اول و فتح ثانی و ثالث لغزشها و بسر در افتادگیها ـ

عثر بفتح اول و سکون ثانی در افتادن

عثار بکسر اول و رای مہملہ بمعنی در آمدن از لطائف و در منتخب عثاره بفتح بسر در افتادن ـ

فصل عین مہملہ مع جیم

عجب بضم اول و سکون ثانی تکبر و خودبینی و مرد متکبر از صراح و منتخب و مؤید ـ

عجاب بضم اول شگفت و تعجب از منتخب ـ

عجلت بالکسر شتابی از مدار و منتخب

عجالت بکسر اول بشتاب کردن و بضم چیزیکه بشتاب حاضر آورده شود از کشف ـ

عجادات بکسر اول و دال مہملہ بمعنی دانهاے انگور مستفاد از منتخب ـ

عجاج بفتح هر دو جیم بمعنی غبار و گرد از شرح نصاب۔

عجز بالفتح و بالکسر عاجز شدن و ناتوانی از مدار و بهار عجم و بحر الجواهر و منتخب و کشف و مؤید و بفتح اول و ضم جیم بمعنی سرین از کشف و در منتخب بایں معنی بالضم و سکون جیم نیز آمده۔

عجوز بفتح اول و بدون ها بمعنی پیرزن و عجوزه بها نوشتن خطاست چراکه در وزن فعول که بمعنی اسم فاعل باشد مذکر و مؤنث یکسانست از مدار و لطائف و صراح و مؤید و صحاح و بحر الجواهر و منتخب۔

عجائز زنان پیر جمع عجوز از کشف و منتخب

عجف بفتح اول و کسر جیم لاغر و بفتحتین لاغری از شرح نصاب و منتخب۔

عجاف بکسر اول لاغران از منتخب۔

عجول بفتح اول شتابنده و حیران از شمسی و لطائف۔

عجل بالکسر بچهٔ گاو که آنرا گوساله گویند و نام قبیلهٔ از عرب از منتخب۔

تعجیل بفتح اول باشتاب از قاموس

عجم بالفتح نقطه نهادن بر حرف و اعراب حروف و بالضم گنگ زبانان و باشندگان ملک عجم و بفتحتین بمعنی ملکی که غیر عرب باشد خصوصاً بمعنی ملک ایران و توران و مردم غیر عرب را نیز عجم گویند و حب دانهٔ خرما و انگور و دانهٔ هر چیز از منتخب و مؤید گویند که چون مردم دیگر بلاد و در ملک عرب رفتند و از باعث ناواقفی زبان عرب با عربان کما حقه مکالمه کردن نمیتوانستند و خاموش میماندند اهل عرب ایشان را عجم میگفتند یعنی گنگ و گنده زبان هستند۔

عجن بالفتح خمیر کردن۔

عجین یعنی خمیر از منتخب۔

عجاله بالضم و بکسر هر چه بشتاب حاضر آورده شود از منتخب و صراح۔

عجه بالضم و تشدید بمعنی خاگینه که از بیضهٔ ماکیان سازند از شرح نصاب و در منتخب بالفتح و تشدید۔

عجوه بالفتح خرمائی ست نیکو و بهتر در مدینهٔ منوره هر که هفت خرمای عجوه صباح بخورد از گزند زهر ایمن باشد۔

عجمی بفتحتین و بسکون جیم منسوب بسوی عجم از لب الالباب و در شرح خاقانی نوشته که عجمی مخفف اعجمی و اعجمی بمعنی گنده زبان و آنکه عربی زبان نباشد۔

فصل عین مهمله مع دال مهمله

عدا بکسر اول جمع عدو که بمعنی دشمن است بالکسر و در آخر همزه و دو مید را در پی یکدیگر زدن و انداختن از منتخب و صراح

عدت بالکسر و دال مشدده و بعده تای فوقانی بمعنی شمار و بمعنی ایام طلاق زنان که دران مدت شوهر نکنند برای مطلقه سه حیض یا سه ماه و برای بیوه چهار ماه و ده روز و عدت زنان حامله وضع حمل و لفظ عُدّت بالضم و دال مشدده بر وزن مدت بمعنی طیاری و آمادگی چیزی و ساخت و ساز که برای دفع حاجات باشد از صراح و کشف و بحر الجواهر و منتخب۔

عدات بضم اول و تخفیف دال و تای فوقانی جمع عادی که بمعنی دشمن و بیداد کننده و از حد درگذرنده است از منتخب و صراح۔

عد بالفتح و تشدید بمعنی شمردن از لطائف

عداد بکسر اول و در آخر دال بمعنی شمار از منتخب۔

عدید بمعنی نظیر و بمعنی شمار و شمرده شده و مراد بمعنی بسیار و فراوان آید از منتخب

عدول بضمتین برگشتن از راه و اعراض و درگذشتن و جمع عادل و بفتح اول و ضم ثانی گواه مقبول و مرد راست گو و بمعنا عادل از لطائف و غیره۔

عدیل هم سنگ و برابر در قدر و مرتبه از منتخب و در کشف هر دو جانب یکجا نشینند هر یکی مر دیگری را عدیل باشد۔

عدل بکسر اول و سکون ثانی بار یک طرف که بر پشت ستور بربندد و بفتح اول و سکون ثانی داد دهنده و مرد صالح که شایستهٔ گواهی باشد و بمعنی مانند و نظیر و برابر کردن چیزی را بچیزی و بمعنی داد و انصاف و دادگری را همین جهت عدل

گویند که ظالم را با مظلوم برابر کنند و با صطلاح نحویان عدل خروج اسم باشد از صیغهٔ اصلی خود بدون قاعده تفصیلش همین فصل مرقوم میشود۔

عدوان بضم اوّل و حرف سوم واو بمعنے دشمنی کردن و ستم و طغیان از لطائف و بمعنی دشمنان درینصورت جمع عادیست که بمعنی دشمن و بیدادکننده باشد۔

عدن بالفتح و سکون دال مہملہ اقامت و در جائے همیشه بودن و باغہاے بهشت که مردم همیشه دران خواهند بود و بعضے ثقات نوشته که چون عدن بمعنی استقامت ست بهشت را عدن همین سبب گویند که بهشتیان دائم در وے اقامت خواهند داشت و بفتحتین نام جزیره است در حدود یمن که مروارید خوب از انجا حاصل شود پس لفظ عدن را بفتحتین بمعنے بهشت آوردن خطا و بیجا۔

عدنان بالفتح نام یکی از اجداد رسول اللہ صلی اللہ علیه و آله و صحابه و سلم بغایت فصیح بودند و نسب عربان تا بعدنان بالاتفاق بثبوت میرسد۔

عدلین بفتح اوّل و سکون دال و فتح لام دو مرد صالح شایستهٔ گواهی۔

عدو بفتح اوّل و ضم دال و تشدید و تخفیف واو بمعنی دشمن از عمار و کشف و منتخب۔

عدوه بالضم کنارهٔ رود از شرح نصاب

عدة بالکسر و تشدید بمعنی گروه و شمار و مدتی که دران مدت زن مطلقه را با مرد دیگر نکاح جائز نباشد و آن سه ماه است از شرح نصاب و منتخب۔

عدل تقدیری بدانکه عدل با صطلاح نحویان خروج اسم باشد از صیغهٔ اصلی خود بدون قاعده و آن بر دو قسم ست تحقیقی که خروج آن از اصل محقق باشد و دلالت کند بر وی دلیل بدون منع صرف چون ثُلٰث و مَثْلَث که معدول ست از ثلثه ثلثه زیرا که چون یافتند اینها را غیر منصرف پس محتاج شدند بوجود سببین و یافتند دران وصف و آن بدون سبب دیگر سبب منع صرف نباشد و سبب دیگر دران موجود نبود پس دانسته شد اینکه درینها عدل گشت و دلالت میکند بر دلیل دیگر سوای منع صرف و آن اینست که چون معنی مکرر باشد لفظ هم مکرر باشد و درینجا معنی مکرر ست نه لفظ پس دانسته شد که اصل اینها لفظ مکرر باشد و آن ثلثه ثلثه است و تقدیرے که خروج اسم باشد از اصل متعذر و دلیل نباشد بر وی غیر منع صرف چون عمر که معدول ست از عامر چون یافته شد غیر منصرف و نمود در وی سببے غیر علمیت و آن کفایت نمی کند فقط در سبب منع صرف پس فرض کرده شد خروج او از عامر

فصل عین مہملہ مع ذال معجمہ

عذرا بالفتح بمعنے آشکارا و بمعنی دختر دوشیزه و زن بکر و نام معشوق که وامق بر عاشق بود و نام برج سنبله چراکه برج مذکور نیز بصورت دختریست که در دست او خوشهٔ گندم ست و نام منتهای قلعه بازی نرد از کشف و مدار و منتخب و مؤید و مدار و زبانی ثقات مسموع ست که دختر دوشیزه را عذرا از ان گویند که مجامعت با و تعذر تمام دارد یعنی دشوار ست۔

عذب بالفتح آب شیرین و خوش مزه و خوش گوار از بحر الجواهر و شرح نصاب و در منتخب خوردنی و نوشیدنی خوشگوار

عذوبت بفتح خوش مزگی آب و بمعنی شیرینی دیگر اشیای سوای آب مجاز ست از کشف و منتخب و دیگر شرح و رسائل۔

عذار بکسر زیر بناگوش که جایگاه خط ریش ست یعنی رخساره و دوال زین و رخسار اسپ و بضم خواندن خطا ست از مدار و کشف و مدار و منتخب و مؤید و بحر الجواهر

عذر بالضم بهانه و معذور داشتن از صراح۔

عذلوط بکسر اوّل و سکون ذال معجمه و فتح تحتانی و بسکون واو و طای مہمله کسیکه بجز و انزال بر انلقوه خارج شود از حدود الامراض و مراد مجازا گاهے بر مرض مذکور نیز اطلاق کنند۔

عذر لنگ بهانهٔ ضعیف و سست و بهانهٔ پوچ و ناسموع از سراج و چراغ هدایت و برہان۔

عذر زنان کنایه از حیض۔

عذاب الهون بضم ہای ہوز بمعنے عذاب خوارے۔

فصل عین مهمله مع رای مهمله

عرق النساء بکسر عین مهمله و فتح نون و سین مهمله و الف مقصوره نام رگیست که از سرین تا شتالنگ مده و علت زدی که در رگ مذکور بهم رسد آنرا نیز عرق النساء گویند و بهندی رانگهن نامند از مدار الافاضل و صراح و بحرالجواہر۔

عروة الوثقی بضم اول و ضم واو دوم و سکون ثای مثلثه و فتح قاف بمعنی دست آویز محکم و عروه که بمعنے رسن شهرت دارد خطاست۔

عرا بالفتح و قصر یعنی بدون همزه در آخر بمعنے درگاه ساحت سرای و بالمد کشاده که بیجاب و صحرای بی درخت و گیاه که هیچ چیز دران پنهان نتوان برد از صراح و منتخب و بکسر اول باصطلاح شطرنج بازان مهره که میان شاه خود و رخ حریف حائل سازند برای حفاظت شاه۔

عرفا بضم اول و فتح ثانی جمع عارف چنانکه علما و شعرا جمع عالم و شاعر۔

عروس عرب کعبهٔ معظمه از برہان و سراح۔

عروب بفتح اول و ضم ثانی و بای موحده زنیکه شوهرش اورا دوست دارد و زنی خنده رو و زنیکه او شوهر خود را دوست دارد مستفاد از منتخب و تفاسیر۔

عرب بفتحتین ملکیست معروف و بالضم و بفتحتین مردمان ملک عرب که باشندهٔ شهر باشند از صراح و منتخب و مرد عربی شهرباش از کشف۔

عرفات بفتحات نام جای استاده شدن حاجیان بروز عرفه که روز نهم است و آن صحرائیست فراخ بفاصلهٔ نه کروه از مکه حاجیان در انجا استاده شوند و لبیک و ادعیه خوانند و نماز ظهر و عصر در انجا گذارند و بمکه باز گردند از کشف و صراح وغیره۔

عرصات بفتحات جمع عرصه از کشف و در منتخب بمعنی قیامت۔

عرات بضم برهنگان جمع عاری۔

عرض حیات بخوبی و خوشی گذاشتن ایام زندگانی از مصطلحات۔

عرعر بفتح هر دو عین مهمله بروزن صرصر درختیست که قسمی از سرو باشد و آن سرو کوهیست از کشف و منتخب و برہان و مؤید و از ثقات مسموع ست که بهندی آنرا چیرها گویند که روغن چوب آن معروف ست۔

عرق بهار عرقیکه از گل نارنج و ترنج بطور گلاب کشند و بمعنی شراب نیز آورده اند۔

عرض عمر کنایه از لذت عمر۔

عرق ریز خادم و بمعنی خجلت و بهند نیز آمده۔

عروس بفتح اول زن نوکدخدا و مرد نوکدخدا مگر در عرف الطلاق این بیشتر بر زن کنند و بضمتین خواندن خطاست از مدار و کشف و منتخب و صراح و بهار عجم و مزیل و لطائف۔

عرائس بفتح اول و کسر همزه که حرف چهارم ست جمع عروس که بمعنی زن نوکدخدا باشد نه بمعنے مرد نوکدخدا چراکه جمعش عرس می آید بضمتین از منتخب۔

عرس بالکسر زن با شوهر و بالضم و بضمتین طعام عروسی و نکاح از منتخب و صراح و مجازاً بمعنے مجلس طعام فاتحهٔ بزرگان که بروز وفات بعد از سالی کنند چراکه رحلت از نمکدهٔ دنیا بمنزلهٔ شادی عروسی ست بحق عاشقان حق چنانکه سعدیؒ فرموده بیت عروسی بود نوبت ماتمت ٭ اگر نیک روزی بود خاتمت ٭

عرش تخت و سقف از شرح نصاب۔

عریش کازه و کلبه و هودج و فی بستی که

بران شاخهای انگور افتاده میماند از لطائف۔

عرض بالفتح ظاهر کردن چیزی را بر کسے و پهنائی و متاع و رخت خانه و بمعنی ملامت و لوائگی و بفتحتین چیزیکه قائم بچیز دیگر باشد۔ مثل رنگ جامه و حروف بر کاغذ پس جامه و کاغذ جواهر باشد چرا که بذات خود قائم ست و رنگ و حروف عرض چرا که قیام آن بوسیلهٔ جامه و کاغذ ست و بمعنی بیماری و رنجی که بسبب رنجی حادث شود چنانکه صداع که بسبب تپ حادث شود و تپ که بسبب رنجی پیدا گردد و لفظ عرض بالکسر بمعنی ناموس و آبرو و در نفس و جسد و بالضم بمعنی کرانه و جانب از منتخب و کشف و صراح و مدار و لطائف ۔

عروض بفتحتین ظهور و بمعنی عارض شدن و بفتح اول نام علمیست معروف که بدان اوزان بحور دریافته میشود و در وجه تسمیه این سیفی در رسالهٔ عروض بسیار وجوه نوشته منجملهٔ آن دو وجه اینست که خلیل بن احمد در مکهٔ مبارکه باین علم ملهم شده یکی از اسمای مکه عروض است این علم را باسم مکه خواند تیمناً یا آنکه عروض بمعنی معروض ست و این علم نیز معروض علیه شعراست که شعر را بران عرض میکنند تا موزون از ناموزون جدا شود و جزو اخیر مصرعهٔ اول هر بیت را نیز عروض گویند این لفظ را سالے رسائل عروض از کشف و منتخب نیز تحقیق نموده

چون تذکرهٔ عروض درمیان آمد برای خوشی طالبان قدرے بیانش ضروری مینماید حامداً و مصلیاً و مسلماً میگوید بندهٔ کمترین **غیاث الدین** که چون لبعض اوقات طالبان را به عروض حاجت می افتد لهذا از منهاج العروض که مستخرج ست از رسالهٔ ضیاء الدین خزرجی و حدائق السحر رشید وطواط و معیار الاشعار خواجه نصیر الدین طوسی و رسالهٔ سلمان ساوجی و هم از حدائق البلاغت و عروض سیفی و حدائق العجم محمد بن القیس و رسالهٔ شمس الدین فقیر و تشریح الحروف وغیره مقدمات ضروری انتخاب نموده شد اوّل باید دانست که شعر در لغت بمعنی دریافتن و دانستن ست و باصطلاح عبارتست از کلام موزون و مقفیٰ که بقصد متکلم صدور یابد و بعضی قافیه را داخل تعریف شعر نشمرده اند که رعایت قافیه برای تحقیق نفس شعر نیست بل امر عارضی ست و سکاکی در مفتاح همین قول را رجحان داده و نزد بعضے قصد متکلم نیز در شعر لازم نیست و این قول مردود ست اگر کلام موزون بتقیید واقع شود آنرا شعر نگویند چنانچه در قرآن مجید ثُمَّ أَقْرَرْتُمْ وَأَنْتُمْ تَشْهَدُونَ ثُمَّ أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ تَقْتُلُونَ ٥ باید دانست که موجد و مدون علم عروض خلیل بن

احمد ست که اوزان را از اشعار عرب تتبع نموده مقرر در پانزده بحر ساخته و ادعای حصر درین اوزان نمودن دور از کار ست و این بحور را در لفظے چند منتظم و مضبوط ساخته اند و آن الفاظ را اصول و افاعیل و تفاعیل گویند و ارکان نیز نامند آن ده است و نزد بعضے هشت و این افاعیل نزد اکثر از دو جزو ترکیب یافته سبب و وتد سبب در لغت ریسمان ست و در اصطلاح عروض کلمهٔ دو حرفی را گویند اگر حرف دوم آن ساکن باشد سبب خفیف نامند چون بر و سر و اگر هر دو متحرک باشد سبب ثقیل نامند چون همه و رمه و حرفها که در مثال این دو کلمه مینویسند محض برای اظهار حرکت ماقبل اوست و بتلفظ در نمی آید و وتد در لغت میخ را گویند و باصطلاح عروض کلمهٔ سه حرفیست اگر حرف آخرش ساکن باشد وتد مجموع نامند و بعضے وتد مقرون هم گویند مثل چمن و سمن و اگر حرف وسطش ساکن باشد وتد مفروق گویند مانند لاله و ژاله و های این نیز بجهت اظهار حرکت ماقبل ست و نزد بعضے بنای افاعیل بر سه رکن سبب و وتد و فاصله و فاصله در لغت بمعنی ستونست و باصطلاح فاصله نیز بر دو قسم ست صغری و کبری فاصلهٔ صغری کلمهٔ چهار حرفی که سه

حرف اولش متحرک بود چنانچه لفظ منها و فاصلهٔ کبری کلمهٔ پنج حرفی که چهار حرف اولش متحرک باشد چون سمکتش و بعضے از عروضیان پارسے گفته اند که سبب سه قسم ست خفیف و ثقیل و متوسط مثال سبب متوسط یک متحرک و دو ساکن چون کار و بار و وتد نیز بر سه قسم ست وتد مجموع و وتد مفروق و وتد کثرت مثال وتد کثرت و آن دو متحرک و دو ساکن باشد چون جهان و نهان و فاصله نیز سه قسم گفته اند صغری و کبری و عظمی پس عظمی پنج متحرک دارد و یک ساکن و مثال آن از پایهٔ اعتبار ساقط **فصل** بدانکه افاعیل عروض که ده است بعضے خماسی و بعضے سباعی لیکن خماسی از انها دو باشد فعولن و فاعلن هریکی مرکب از وتد مجموع و سبب خفیف و سباعی هشت ست مفاعیلن فاعلاتن مستفعلن هریک ازین سه مرکبست از یک وتد مجموع و دو سبب خفیف چهارم متفاعلن پنجم مفاعلتن هریکے ازین مرکبست از یک وتد مجموع و یک فاصلهٔ صغری ششم مس تفع لن هفتم فاع لاتن هشتم مفعولات بضم تا و هریک ازین مرکبست از دو سبب خفیف و یک وتد مفروق۔ **فصل** بدانکه بحور که از تکرار بعضے افاعیل یا از ترکیب بعضی به بعضے حاصل میشود همگی نوزده است اسامی آنها بلا ترتیب درین قطعه مجتمع قطعه رجز خفیف و رمل

منسرح دگر مجتث ۞ بسیط و وافر و کامل هزج طویل و مدید ۞ مشاکل و متقارب سریع و مقتضب ست ۞ مضارع و متدارک قریب نیز جدید ۞ و بعضے عروضیان پارسی یازده بحر دیگر استخراج کرده اند و بیان آنها در آخر همین رساله آورده خواهد شد و آن عریض و عمیق و صریح و کبیر و مزیل و قلیب و حمید و صغیر و اصم و سلیم و حمیم ست۔ **فصل** بدانکه اول خلیل بن احمد بنائے عروض برین پانزده بحر گذاشته بود طویل و مدید و بسیط و کامل و وافر و رمل و هزج و رجز و منسرح و مضارع و سریع و خفیف و مجتث و مقتضب و متقارب و بعد از و ابوالحسن اخفش بحر شانزدهم که مسمی به متدارک ست پیدا کرده و بعد از و بحر قریب و جدید و مشاکل از محدثات متاخرین ست۔ **فصل** بدانکه طویل و مدید و بسیط و وافر و کامل مخصوص عرب ست فارسیان درین پنج بحر شعر کمتر گفته اند و جدید و قریب و مشاکل مخصوص عجم و باقی یازده بحر مشترک در عرب و عجم و ازین بحور بعضی از تکرار یک رکن حاصل آید و بعضے از دو رکن انچه از یک رکن حاصل آید هزج و رجز و کامل و وافر و متقارب و متدارک است و انچه از دو رکن صورت میگیرد طویل و مدید و بسیط و سریع و خفیف و مجتث و منسرح و مضارع و

مقتضب ست بدانکه بیت در بحر طویل بچهار فعولن مفاعیلن تمام میشود و مدید از فاعلاتن فاعلن چهار بار و بسیط از مستفعلن فاعلن چهار بار و وافر از مفاعلتن هشت بار و کامل از هشت متفاعلن و هزج از هشت مفاعیلن و رجز از هشت مستفعلن و رمل از هشت فاعلاتن و سریع از مستفعلن مستفعلن مفعولات دو بار و منسرح از مستفعلن مفعولات چهار بار و خفیف از فاعلاتن مستفعلن فاعلاتن دو بار و مضارع از مفاعیلن فاعلاتن چهار بار و مقتضب از مفعولات مستفعلن چهار بار و مجتث از مستفعلن فاعلاتن چهار بار و متقارب از هشت فعولن و متدارک از هشت فاعلن و قریب از مفاعیلن مفاعیلن فاعلاتن دو بار و جدید از فاعلاتن مستفعلن دو بار و مشاکل از فاعلاتن مفاعیلن دو بار **فصل** اتم اجزای بیت هشت رکن است بر سبیل کثرت و آنرا مثمن گویند و الا بعضے از شعرا بعض بحور را بر شانزده رکن بنا کرده اند و بعضے بر سی و دو و بیتے که در و شش رکن باشد آنرا مسدس نامند و اگر بیت چهار رکن دارد آنرا مربع گویند مگر شعرای عجم بیشتر استعمال مثمن و مسدس کرده اند و استعمال مربع نهایت قلیل و مثلث و مثنی در فارسی هرگز نیامده مگر در علا

فصل رکن اوّل مصرعهٔ اوّل را صدر گویند و رکن آخر مصرعهٔ اوّل را عروض و رکن اوّل مصرعهٔ دوم را ابتدای مطلع و رکن آخر مصرعهٔ دوم را ضرب و عجز و هر رکن که درمیان این هر چهار ارکان باشد آنرا حشو نامند۔

فصل در کیفیت تقطیع بدانکه تقطیع در لغت پاره پاره کردن و باصطلاح عروض اجزای بیت هر بحر را باجزای افاعیل آن بحر که این بیت در آن ست برابر نمودن بوجهی که هر متحرک در برابر متحرک و هر ساکن در مقابلهٔ ساکن بیاید و اختلاف حرکات که ضمه و فتحه و کسره باشد اعتبار نیست چنانچه لفظ الٰهی بروزن فعولن و ثنا گفتن را بروزن مفاعیلن شمارند و در تقطیع حروف ملفوظه معتبرست نه مکتوبه الف ممدوده که در اوّل کلمه می آید بجای دو حروف شمارند و کسرهٔ اضافت جائیکه باشباع باشد حرف اعتبار نمایند چنانچه من شیدا را بروزن مفاعیلن دارند و حرف مشدد را بجای دو حرف شمارند و الف وصل را گاهی ساقط کنند و گاهی بحال دارند و اگر بعد از مده دو حرف ساکن واقع شود همچو گوشت و بیست و ساخت و مانند آن و درمیان مصرعه باشند اگر آن دو ساکن در برابر یک متحرک واقع شوند ساکن اول متحرک و اقع شود و ساکن دوم ساقط و اگر دو ساکن در برابر دو متحرک واقع شوند هر دو ساکن متحرک گردد چنانچه داو خواب و خورد و خوابه و خوش ساقط میگردد و واو عطف را گاهی بجای حرکت شمارند گاهی بجای حرف ساکن و های گریه و خنده گاهی ساقط و گاهی سلامت و نون ساکن بعد حرف مده اگر در وسط افتد ساقط میشود و اگر در آخر مصرعه افتد اکثر بحال ماند مگر تا که قبل از وی یک ساکن باشد چون درمیان بیت افتد متحرک محسوب میشود و اگر در آخر بیت واقع شود در حساب ساکن گردد چنانچه تای مست و پرست بدانکه در تقطیع دانستن اوزان بحور و ارکان آن واجب و ضرورست تا امتیاز تقطیع حقیقی و غیر حقیقی حاصل شود **مصرعه**

بنام جهاندار جان آفرین ؛ در بحر تقارب که حقیقی است این چنین تقطیع توانکرد بنام فعولن جهان دا فعولن رجان آ فعولن فرین فعول و در وزن غیر حقیقی نیز تقطیع کرده میشود بنام فعولن جهاندار مفاعیلن جان آفرین مستفعلن وزن آخر از اوزان هیچ یکے از بحور نیست ۔

فصل چون اوزان اصلی بحور سالم معلوم شد زحافات و علل هم باید دانست بعضے نوشته که زحف در لغت از اصل دور افتادن و باصطلاح تغیرات چند است که در اصول افاعیل واقع میشود و مدار تغیرات بر سه قسم ست به نقصان یا بافزایش یا به تسکین متحرکے و نزد بعضے زحاف بکسر در لغت رسیدن تیر نزدیک نشانه و باصطلاح متقدمین ارباب عروض مثل ضیاء الدین خزرجی و محب الدین ابهری و رشید وطواط مؤلف حدائق السحر و خواجهٔ نصیر الدین طوسی صاحب معیار الاشعار و سلمان ساوجی وغیرهم زحاف ساکن یا حذف کردن حرف آخر سبب خفیف یا ثقیل را گویند پس در صورت اینمعنی حرف اوّل و سوم و ششم افاعیل مزاحف نمیشود چراکه حرف اوّل و سوم و ششم نخستین حرف سبب یا وتد ست تغیرات این حرف را علل وغیره گویند و بعضے همه را زحاف نامند اسمای زحافات۔

اضمار بالکسر در لغت لاغر کردن اسپ و باصطلاح ساکن کردن تای متفاعلن است و نقل کنند بلفظ مستفعلن چراکه ضابطهٔ عروضیان ست اگر رکنے از زحاف یا علل غیر مانوس گردد بلفظ مانوس همون او بجایش نهند۔

خبن بالفتح در لغت پنهان کردن و نزد بعضے نوردیدن دامن و دوختن آن تا کوتاه شود و باصطلاح و اسقاط حرف دوم ساکن از رکن چنانکه از فاعلن فعلن بکسر عین شود و از فاعلاتن فعلاتن

بکسر عین گردد و در فاع لاتن منفصل خبن
نمی آید و در مستفعلن چون خبن کنند متفعلن
بماند مفاعلن بجایش نهند و از مفعولات
معولات ماند منقول به فعولات کنند و بعضے
مفاعیل بجایش نهند و مس تفع لن منفصل
نیز در خبن حکم مستفعلن متصل دارد و هر بحر که
ازین هر دو رکن خالی ست مخبون نمی گردد۔
قص بالفتح گردن شکستن درینجا اسقاط
حرف دوم متحرک از رکن چنانچه از متفاعلن
مفاعلن کنند و قص جز در بحر کامل نمی آید۔
طی بالفتح اسقاط حرف چهارم ساکن از
دو سبب خفیف که بی فاصله در اول رکن
واقع شود چنانچه از مستفعلن مستعلن بماند
پس مفتعلن بجای آن نهند و از مفعولات
مفعلات بماند پس فاعلات بضم تا بجایش
نهند و در مس تفع لن منفصل طے نمی آید و
طی در بحر بسیط و رجز و سریع و منسرح و
مقتضب وقوع می یابد و در بحر کامل نیز
می آید لیکن بشرط اضمار۔
عصب بفتح عین و سکون صاد مهملتین
فراهم کردن شاخهای درخت برای بریدن
و نزد بعضے خشک شدن آب دهن در
دهن و درینجا ساکن لام مفاعلتن را گویند
بجهت لفظ غیر مانوس مفاعیلن بجایش
نهند و عصب در غیر بحر وافر نے آید۔
قبض گرفتن به پنجه درینجا اسقاط حرف
پنجم ساکن ست چنانچه از رکن مفاعیلن
و فعولن در اول مفاعلن و در ثانی فعول
بضم لام میشود و این زحاف در بحر طویل
و هزج و متقارب و مضارع وقوع می یابد
عقل بالفتح بستن بازو و ساق شتر درینجا
اسقاط لام متحرک چنانچه از مفاعلتن
مفاعلن کنند و این به بحر وافر اختصاص
دارد۔
کف بالفتح بازداشتن درینجا اسقاط
حرف هفتم ساکن ست چنانچه از فاعلاتن
فاعلات بضم تا و از مفاعیلن مفاعیل
بضم لام کنند و این زحاف در بحر طویل و
مدید و هزج و رمل و خفیف و مجتث و مضارع
واقع میشود و زحافات مفرد همین هشت
ست۔
فصل زحافات مزدوجه یعنی مرکب
از دو زحاف۔
خبل بفتح خای معجمه و سکون بای
موحده دست و پا بریدن درینجا اجتماع
خبن و طے را گویند که بیان این هر دو
گذشت چنانچه از مستفعلن متعلن بماند فعلتن
بجاے آن نهند و در مفعولات معلات
بماند فعلات بجایش نهند و این خاص
بهمین دو رکن و در بحر منسرح وغیره آید
خزل بفتح خای معجمه و سکون زای
معجمه بریده شدن درینجا اجتماع اضمار
و طے است چنانچه از متفاعلن متفعلن
سازند و این مختص بهمین رکن ست و
این رکن مختص به بحر کامل۔
شکل بالفتح پای چهارپایه بر سن بستن
درینجا اجتماع خبن و کف و این خاص
در رکن فاعلاتن و مستفعلن آید چنانچه از
فاعلاتن فعلات بضم تا و از مستفعلن
متفعل بضم لام بماند مفاعیل بجایش نهند
و این در بحر خفیف و مدید و رمل و مجتث
افتد۔
نقص کم کردن درینجا اجتماع عصب
و کف چنانچه از مفاعلتن مفاعیل کنند
این مختص به بحر وافر ست قائم مقام
زحاف و آن تشعیث ست۔
تشعیث در لغت پراگنده شدن و
درینجا حذف یکی از دو حرف متحرک است
در وتد مجموع که در فاعلاتن باشد فا لاتن
بماند یا فاعاتن پس مفعولن بجای آن
نهند و این تغیر در بحر مدید و خفیف و رمل
و مجتث می آید و در مضارع نے آید۔
معاقبه در لغت از پی دیگر آمدن ست و
باصطلاح دو سبب خفیف را که در شعرے
مجتمع باشند از زحاف مامون و سلامت
داشتن ست جوازاً یا یکی ازانها را
وجوباً نگاهداشتن و این اجتماع هر دو سبب
خواه از روی وضع باشد در یک
رکنی چنانکه در مستفعلن و مفاعیلن خواه از
زحاف چنانچه متفاعلن از اضمار مستفعلن
شود و مفاعلتن از عصب مفاعیلن شود

خواه از اتصال یک رکن برکن دیگر مثلاً در بحر رمل فاعلاتن فاعلاتن سبب آخر رکن اول رکن ثانی را سالم داشته تن فا گوئی یا نون سبب اول لن را حذف کرده ت فاعلن کنی یا الف سبب ثانی را دور کرده تن ف خوانی این هر سه صورت معتبر معاقبه است وجائز نیست که ت ف گوئی چرا که تفعلا بحذف حرف دوم هر دو سبب مذکور منجر بفاصله کبری میشود و عروضیان این را ثقیل مے پندارند معاقبه در مدید و منسرح و رمل و وافر و هزج و خفیف و طویل و کامل و مجتث می آید و در کامل و وافر بشرطیکه مضمر و معصوب باشد

مراقبه در لغت با یکدیگر نگهبانی کردن و باصطلاح معاً حذف نکردن دو سبب خفیف مفاعیلن و مفعولات و مستفعلن را گویند در مشاکل و قریب و جدید مراقبه لازم ست و در سریع و منسرح غالب در بحر خفیف مراقبه جائز۔

مکانفه در لغت فرا گرفتن یکدیگر را و باصطلاح در سریع و منسرح و بسیط و رجز سه حال جائز داشتن ست یعنے درین بحور جائز ست که هر دو سبب خفیف را معاً سلامت دارند یا معاً حذف کنند یا یکی را سلامت و یکی را ساقط کنند بدانکه علل جمع علت و باصطلاح از اول یا از آخر رکن سوای زحافات مذکور چیزی کم کردن یا بیش نمودن ست پس از انجمله آنچه در آخر زیاده شود اینست۔

اذالت بکسر یعنی دامن دراز کردن و درینجا یک الف در وتد مجموع که در آخر رکن باشد زیاده کردنست پیش از ساکن چنانچه در متفاعلن متفاعلان و در فاعلن فاعلان و در مستفعلن مستفعلان و این در رجز و متدارک و بسیط و کامل و سریع و منسرح و مقتضب واقع میشود در عروض و ضرب بیشتر وقوع می یابد و در حشو کمتر و در صدر و ابتدا ممنوع۔

تسبیغ بسین مهله و غین معجمه تمام کردن است درینجا یک الف در آخر سبب خفیفی که در عروض و ضرب واقع باشد زیاده کردنست چنانچه در فعولن فعولان و در فاعلاتن فاعلاتان پس منقول شود بفاعلیان بدو یا و در مفاعیلن مفاعیلان و این در هزج و رمل و مضارع و متقارب و مدید و طویل و مجتث امکان وقوع دارد۔

ترفیل بفا دامن کشیدن و دراز کردن و درینجا بر وتد مجموع که در عروض و ضرب واقع شود سبب خفیف زائد کردنست چون متفاعلن را مرفل نمایند متفاعلن تن شود بمتفاعلاتن منقول گردد چون مستفعلن را مرفل کنند مستفعلن تن شود بمستفعلاتن منقول گردد و این در بحر عربی مختص به بحر کامل ست و در رجز نیز آید و آنچه اول افاعیل زیاده کنند۔

خزم بفتح خای معجمه و سکون زای معجمه حلقه در بینی شتر وغیره کردنست درینجا یک حرف یا دو حرف یا سه حرف یا چهار زیاده کردنست و در تقطیع شمار نمیکنند و آن مخصوص اشعار عرب باشد و قدما در فارسی بیک حرف آورده اند و متاخرین استعمال نکنند و از جمله علل آنچه از آخر افاعیل ساقط شود نه است

حذف در لغت انداختن و درینجا اسقاط سبب خفیف ست از آخر رکن پس در فعولن فعو و در فاعلاتن فاعلا و در مفاعیلن مفاعی بماند اول را بفعل بفتح عین و سکون لام و ثانی را بفاعلن و ثالث را بفعولن منقول میکنند و حذف می آید در رمل و طویل و متقارب و مجتث و مدید و هزج و خفیف

قطف بفتح قاف و سکون طای مهله بریدن خوشهٔ انگور وغیره درینجا اسقاط سبب خفیف ست از آخر و ماقبل آن ساکن کردن چنانچه از مفاعلتن مفاعل بسکون لام میماند فعولن بجایش نهند و این مختص به بحر وافر ست۔

قصر کوتاه کردن درینجا اسقاط حرف ساکن ست از سبب خفیفی که در آخر رکن باشد و ماقبل آن ساکن کردن چنانچه از فاعلاتن فاعلات بسکون تا پس فاعلان بجای آن نهند و از فعولن فعول بوقف لام و از مفاعیلن مفاعیل بوقف لام میماند۔

قطع بالفتح بریدن و درینجا اسقاط یک حرف ست از آخر وتد مجموع و ماقبل آنرا ساکن کردنست چنانچه از مستفعلن مستفعل بماند مفعولن بجایش نهند و از متفاعلن متفاعل

ماند فعلاتن بجاے آن نہند و از فاعلن فاعلن
بسکون لام ماند فعلن بسکون عین بجایش نہند و اذالہ
نصیر الدین طوسی و اتباعش قطع در فعلاتن نشست چنانچہ
که سبب خفیف از آخرش بنیدازند و از وتد مجموع
حرف ساکن را اسقاط نموده ماقبل او را
ساکن گردانند درین صورت نیز فاعل بسکون
لام بماند و منقول بفعلن میشود چنانچہ در فاعلن
گفته آید و این در بحر رجز و کامل و رمل و متدارک
و بسیط و مدید و سریع و خفیف و مجتث و مقتضب
وقوع یابد۔

حذذ بالفتح حای مہملہ دو ذال معجمہ کوتاہ
شدن است درینجا اسقاط وتد مجموع است از
آخر رکن پس در مستفعلن مستف و در فاعلن فاو
در متفاعلن متفا می ماند اول را بفعلن بسکون
عین و ثانی را بفع و ثالث را بفعلن بتحریک عین منقول
میسازند و این تغیر در بحر کامل و رجز و متدارک
بیشتر آید۔

صلم بالفتح گوش از بن بریدن درینجا اسقاط
وتد مفروق است از آخر رکن مفعولات و
درین صورت مفعو میماند و منقول بفعلن بسکون
العین میشود و این در بحر سریع و منسرح و
مقتضب مے آید۔

وقف و آن در لغت بمعنی استادن است
و درینجا ساکن کردن تای مفعولات بضم
تاے را گویند درین صورت منقول بمفعولان
میگردد و این تغیر در سه بحر بوقوع می آید
سریع و منسرح و مقتضب۔

کسف بسین مہملہ و آن در لغت بریدن
پاشنه شتر است و درینجا سقوط حرف ہفتم
چنانچہ از مفعولات مفعولا بماند مفعولن
بجایش آرند و قف و کسف در بحر سریع
و منسرح و مقتضب مے آید۔

بتر بالفتح بای موحده و سکون فوقانی بریدن
دم را گویند و از بیخ بر کندن درینجا اجتماع
ثلم و حذف در رکن مفعولن و اجتماع قطع و
حذف در فاعلاتن و اجتماع خرم و جب در
مفاعیلن چنانچہ در فعولن فع و در فاعلاتن
فعلن بدل از فاعل و در مفاعیلن فع بدل
از فا آرند و این بحر تقارب ہزج و رمل و
مضارع و مجتث و خفیف آید بعضے رکنی را که
در و بتر واقع شود ملقب با بتر کنند و بعضے مقطوع
و محذوف و بعضے اخرم و مجبوب مثل آن جملہ
علل انچہ از اول رکن ساقط شود ده تا
است۔

خرم بالفتح خای معجمہ و سکون رای مہملہ شگافتن
پرده بینی و درینجا اسقاط حرف اول از وتد
مجموع که در رکن اول آید و این تغیر اگر تنہا
در مفاعیلن باشد بنام خرم است یعنی خرم
گویند و آن ساقط کردن میم مفاعیلن
است فاعیلن ماند مفعولن بجایش آرند
و در ہزج و مضارع افتد والا در ہر موضعی
ملقب بلقب خاص میشود مثلاً اگر فعولن را
خرم تنہا کنند ثلم گویند و با قبض اثرم نامند
و قس علی ہذا۔

ثلم رخنه کردن و درینجا حرف اول از
رکن فعولن افگندن عولن بماند و بدل
آن فعلن آرند۔

ثرم بفتحتین ثای مثلثه و رای مہملہ شکسته
دندان پیش درینجا اجتماع خرم و قبض
در فعولن یعنی فا و نون آنرا ساقط کردن
عول میماند فاع بجایش نہند و اثرم می نامند
این ہر دو در طویل و متقارب افتد۔

شتر بفتحتین و شین معجمہ و تای فوقانی بریده
شدن و برگشتگی پلک درینجا اجتماع خرم
و قبض در مفاعیلن یعنی حرف اول و پنجم آنرا
ساقط کرده فاعلن کنند و اشتر نامند۔

خرب ویران شدن و درینجا اجتماع
خرم و کف در مفاعیلن یعنی بعد سقوط حرف
اول و ہفتم فاعیل بضم لام بماند مفعول
بضم لام بجایش نہند اشتر و اخرب ہر دو
در ہزج و مضارع افتند۔

عضب بضاد معجمہ شکسته شاخ و درینجا
آمدن خرم در مفاعلتن یعنی حرف اول
ساقط کنند و مفتعلن بجای فاعلتن آرند و
اعضب نامند مختص بوافر۔

قصم بفتحتین قاف و صاد مہملہ شکسته
دندان و درینجا اجتماع خرم و عصب بصاد
مہملہ در مفاعلتن یعنی حرف اول آنرا
ساقط کرده حرف پنجم را ساکن کنند فاعلتن
بسکون لام ماند مفعولن بجایش آرند و
اقصم نامند۔

جمم بفتحتین بے نیزه شدن مرد در جنگ اینجا اجتماع خرم و عقص در مفاعلتن یعنی حرف اول و پنجم را ساقط کنند فاعلتن بماند فاعلن بجای آن نهند و اجم گویند۔

عقص بفتح عین مهمله و سکون قاف پیچیدن موی کلاله در اینجا اجتماع خرم و نقص یعنی از مفاعلتن حرف اول و هفتم ساقط کردن و پنجم را ساکن نمودن چنانچه مفعول منقول از فاعلت شود و عقص نامند این چهار زحاف بحر وافر اند۔

رفع بمعنی برداشتن در اینجا اسقاط یک سبب خفیف ست از جزوی که در اول او دو سبب خفیف باشند چنانچه در مستفعلن فاعلن بدل از تفعلن آرند و در مفعولات مفعول بدل از عولات آرند در فع نامند در بحر منسرح و رجز مے آید۔

فصل مرکبات جدیده که متاخرین

بعد از خلیل بن احمد استخراج کرده اند۔

جبّ بفتح جیم و سکون موحده خصے کردن در اینجا دو سبب خفیف آخر مفاعیلن دور کردن یعنی چون از مفاعیلن عیلن دور کنند مفا باقی ماند بدلش فعل آرند۔

هتم بالفتح دندان از بن شکستن در اینجا اجتماع حذف و قصر چون مفاعیلن را لن از حذف و یا با حرکت ماقبل از قصر بیفتد مفاع بماند به فعول بدل کنند۔

زلل بفتحتین و زای معجمه بے گوشتی ران در اینجا اجتماع خرم و هتم چون از مفاعیلن میم و لن و یا با حرکت ماقبل دور شود فاع بماند و این هر سه یعنی جب و هتم و زلل در هزج و مضارع افتد۔

خلع بالفتح بیرون کردن جامه و در اینجا اجتماع خبن و قطع چون مستفعلن را خبن کنند مفاعلن شود و بعده از مفاعلن بقطع فعولن گردد و چون در فاعلن این هر دو عمل کنند فعل میگردد۔

جحف بفتح جیم و سکون حای مهمله نقصان کردن و در اینجا از فاعلاتن خبن کرده فعلاتن کنند و باز فعلا را که فاصله صغری ست ساقط کنند تن بماند فع بجایش نهند و مجحوف گویند۔

ربع بالفتح چهار شدن و در اینجا اجتماع خبن و قطع و بتر در فاعلاتن یعنی حذف نمودن الف فا و تن و الف علا پس فعل بسکون لام بماند و در رمل و مضارع آید۔

نحر گلو بریدن در اینجا اسقاط هر دو سبب تای مفعولات ست چون لا بماند فع بدلش آرند و منحور گویند و این بسریع و منسرح و مقتضب آید۔

جدع بفتح جیم و سکون دال مهمله بینی و گوش و دست بریدن در اینجا اسقاط هر دو سبب خفیف ست از مفعولات و اسکان تا است چون لات بماند فاع بجایش نهند و مجدوع نامند و این در بحر سریع و منسرح و مقتضب آید۔

فصل در فروع بعضی افاعیل بسیار

مستعمل۔

فروع مفاعیلن شانزده است اول مفاعیلان مسبغ دوم مفاعلن مقبوض سوم مفاعیل بضم لام مکفوف چهارم مفعولن اخرم پنجم مفعول بضم لام اخرب ششم فاعلن اشتر هفتم فعولن محذوف هشتم مفاعیل بوقف لام مقصور نهم فعول بوقف لام اهتم دهم فعل بفتح عین مجبوب یازدهم فاع ازل دوازدهم فع ابتر سیزدهم فاعلان مقبوض مسبغ چهاردهم مفعولان اخرم مسبغ پانزدهم فاعلان اشتر مسبغ شانزدهم فعولان محذوف مسبغ۔

فروع فاعلاتن سیزده است اول فاعلیان مسبغ دوم فعلاتن بکسر عین مخبون سوم فاعلات بضم تا مکفوف چهارم فعلات بکسر عین و ضم تا مشکول پنجم فاعلن محذوف ششم فاعلان مقصور هفتم فعلان بکسر عین مخبون مقصور هشتم فعلن بسکون ابتر و بعضی مقطوع و محذوف نامند نهم مفعولن مشعث دهم فعلان بسکون عین مقطوع مسبغ یازدهم فعل بفتحتین مربوع دوازدهم فع مجحوف سیزدهم فع مجحوف مسبغ۔

فروع مستفعلن نیز سیزده اول مستفعلان مذال دوم مفاعلن مخبون سوم مفاعلان مخبون مذال چهارم فعلن بسکون عین مخذوذ پنجم فع مخذوذ و محذوف ششم متفعلن بکسر عین مطوی مذال هشتم مفعول مقطوع نهم فعولن

مخنبع دہم فعلتن بفتح عین ولام مجنول یازدہم فاعلن مرفوع دوازدہم فاعلان مرفوع بذال سیزدہم مستفعلان مرفل۔

فروع مفعولات چهارده است اول مفاعیل بضم لام مخبون دوم مفاعیل بوقف لام مخبون موقوف سوم فاعلات بضم تا مطوی چهارم فاعلات بوقف تا مطوی موقوف پنجم فعلات بفتح عین وضم تا مجنول ششم فعلات بوقف تا مجنول موقوف هفتم مفعولان موقوف هشتم مفعولن مکسوف نهم فاعلن مطوی مکسوف دہم فعولن مخبون مکسوف یازدہم فعلن بسکون عین اصلم دوازدہم فاع مجدوع سیزدہم فع منحور چهاردہم مفعول بضم لام منهوک

فروع فعولن هشت ست اول فعولان مسبغ دوم فعول بضم لام مقبوض سوم فعول بوقف لام مقصور چهارم فعل بفتح عین وسکون لام محذوف پنجم فعلن بسکون عین اثلم ششم فعلان بسکون عین اثلم مسبغ هفتم فاع ازم هشتم فاع ابتر۔

فروع فاعلن پنج ست اول فعلن بکسر عین مخبون دوم فعلن بسکون عین مقطوع سوم فعل بفتح عین وبسکون لام مخبون مقطوع چهارم فع محذوذ پنجم فعلان مذال۔

فصل در انفکاک بحور و دوائر آنها باید دانست که بعضے از بحور منفک وعلحده از بعضے دیگر میشوند بسبب تکرار ارکان عشرهٔ مذکوره بتقدیم وتاخیر اسباب واوتاد وفواصل بعضے از بعضے صورت دیگر حاصل میشود وخلیل بن احمد ومتبعان او برای سهولیت تفهیم انفکاک بحور از یکدیگر پنج دائره وضع نموده برای هر دائره نامی مناسب مقرر کرده بود وبعده فارسیان یک دائره منتزعه افزوده همگی شش دائره مقرر کرده اند چنانچه بهمین تقدیم وتاخیر اجزای بحر طویل ومدید وبسیط از یک دائره مستخرج میشود مثلاً اگر فعولن مفاعیلن را چهار بار مدور بر خط دائره نویسی واز فعولن آغاز نمائی بحر طویل باشد واگر از لن لفظ فعولن آغاز کنی ولن مفاعیل فعو چهار بار بگوئی بروزن چهار فاعلاتن فاعلن میشود که بحر مدید ست واگر از عیلن شروع سازی وچهار بار گوئی عیلن فعولن مفا بروزن مستفعلن فاعلن میشود که بحر بسیط ست ونام این دائره مختلفه باشد باختلاف ارکان سباعی وخماسی وبحر وافر وکامل از یک دائره است چه اگر هشت مفاعلتن بر خط دائره نویسے واز مفا آغاز نمائی بحر وافر ست واز علتن آغاز کنی وعلتن مفا چهار بار گوئی بروزن چهار متفاعلن میشود که بحر کامل ست واین دائره را بنا بر الفت واتحاد ارکان مؤتلفه نامند هزج ورجز ورمل از یک دائره است زیرا که اگر مفاعیلن چهار بار بر خط دائره نویسی واز مفا آغاز کنی هزج ست واگر از عیلن آغاز کنی وعیلن مفا خوانی بروزن مستفعلن میشود که بحر رجز ست واگر از لن شروع کنی ولن مفاعی بگوئے بروزن فاعلاتن گردد که رمل ست ونام این دائره مجتلبه باشد بسبب جلب ارکان از دائره مختلفه وبحر منسرح ومضارع ومجتث ومقتضب از یک دائره بیرون آیند زیرا که اگر مفاعیل فاعلات مفاعیل فاعلات را یک یک ودو دو حرف جدا جدا بر خط دائره نویسی واز میم مفاعیل آغاز نمائی وبر تای فاعلات دوم تمام کنی بحر مضارع مثمن مکفوف ست واگر عیل آغاز کنی وگوئی عیل فاعلات مفاعیل فاع لات مفا بروزن فاعلات مفتعلن فاعلات مفتعلن میشود که بحر مقتضب مثمن مطوی است واگر از لام مفاعیل شروع نمائے وگوئی لفاعلات مفاعی بروزن مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلاتن میشود که بحر مجتث مثمن مخبون ست واگر از لات آغاز کنی وگوئی لات مفاعیل فاع لات مفاعیل فاع بروزن مفتعلن فاعلات مفتعلن فاعلات میشود که بحر منسرح مثمن مطوی است واین دائره را مشتبه گویند وجه تسمیه اشتباه مس تفع لن وفاع لاتن ست بمستفعلن وفاعلاتن متصل چه اول وثانی بمجتث وخفیف ومضارع تعلق دارد وثالث ورابع به بحور دیگر وسریع وجدید وقریب وخفیف ومشاکل از دائره منتزعه همه مسدس برمی آیند زیرا که مفتعلن مفتعلن

فاعلات را دو دو یک یک حرف جدا جدا بر خط دائره نویسی از مف آغاز نمائی و بر لات تمام سازی بحر سریع مطوی حاصل میشود اگر از فا ی مفتعلن شروع نمائی و گوئی از تعلن مف تعلن مف تعلن فاعلات مف بر وزن فعلاتن فعلاتن مفاعلن میشود که بحر جدید مخبونست اگر از علن مفتعلن آغاز نمائی و بگوئی علن مفت علن فاع لات مفت بر وزن مفاعیل مفاعیل فاعلات میشود که بحر قریب مکفوفست و اگر از تا ی مفتعلن دوم آغاز کنی و گوئی تعلن فاعلات مفتعلن مف بر وزن فعلاتن مفاعلن فعلاتن میشود که بحر خفیف مخبونست اگر از لات آغاز نمائی بگوئی فاعلات مف علن مفت علن فاع بر وزن فاعلات مفاعیل مفاعیل میشود که بحر مشاکل مکفوفست اما متقارب تنها یک دائره داشت و آنرا منفرده میگفتند ابو الحسن اخفش ازان بحر متدارک استخراج نموده متفقه نام نهاده باین طریق که چون فعولن مشتمل بر دائره نویسی از فعو آغاز کنی بحر متقارب است و اگر از لن آغاز نمائی و گوئی لن فعو بر وزن فاعلن میشود و آن بحر متدارک ست۔

فصل چون این همه معلوم شد اولی و انسب آنست که ابیاتی چند در نظیر اوزان مستعمل کثیر الوقوع هر بحر مع اوزان و افاعیل هر یکی نوشته شود تا بکمیت و کیفیت هر بحر حاصل آید۔

بحر طویل این بحر باشعار عرب تعلق دارد و شعر فارسی درین بحر کمیاب چرا که نزد فارسیان مطبوع نیست و طویل ازین جهت نام باشد که واضع علم عروض سوای این بحر بعض بحور را مسدس وضع کرده بود و بعض دیگر را که مثمن وضع کرده مجزو هم می آید یعنی یک رکن از هر مصرعه می اندازند بخلاف این بحر که مثمن وضع کرده و مجزو هم نمی آید۔

بحر طویل سالم از سلمان ساوجی۔

بیت باحسان توئی حاتم برفعت توئی کسری ٭ بفرمان توئی آصف ببرهان توئی عیسیٰ ٭ مثال دیگر **بیت** چه گویم نگارینا که بامن جفا کردی ٭ قرارم ز دل بردی ز صبرم جدا کردی ٭ فعولن مفاعیلن چهار بار و گاهی بعضے ارکان مقبوض محذوف مسبغ نیز می آید۔

بحر طویل عروض و ضرب مقبوض

از سعدیؒ **بیت** سری لطیف من یحلو بطلعته الدجی ٭ شگفت آمد از بختم که این دولت از کجا ٭ بر وزن فعولن مفاعیلن فعولن مفاعلن ٭ فعولن مفاعیلن فعولن مفاعلن ٭
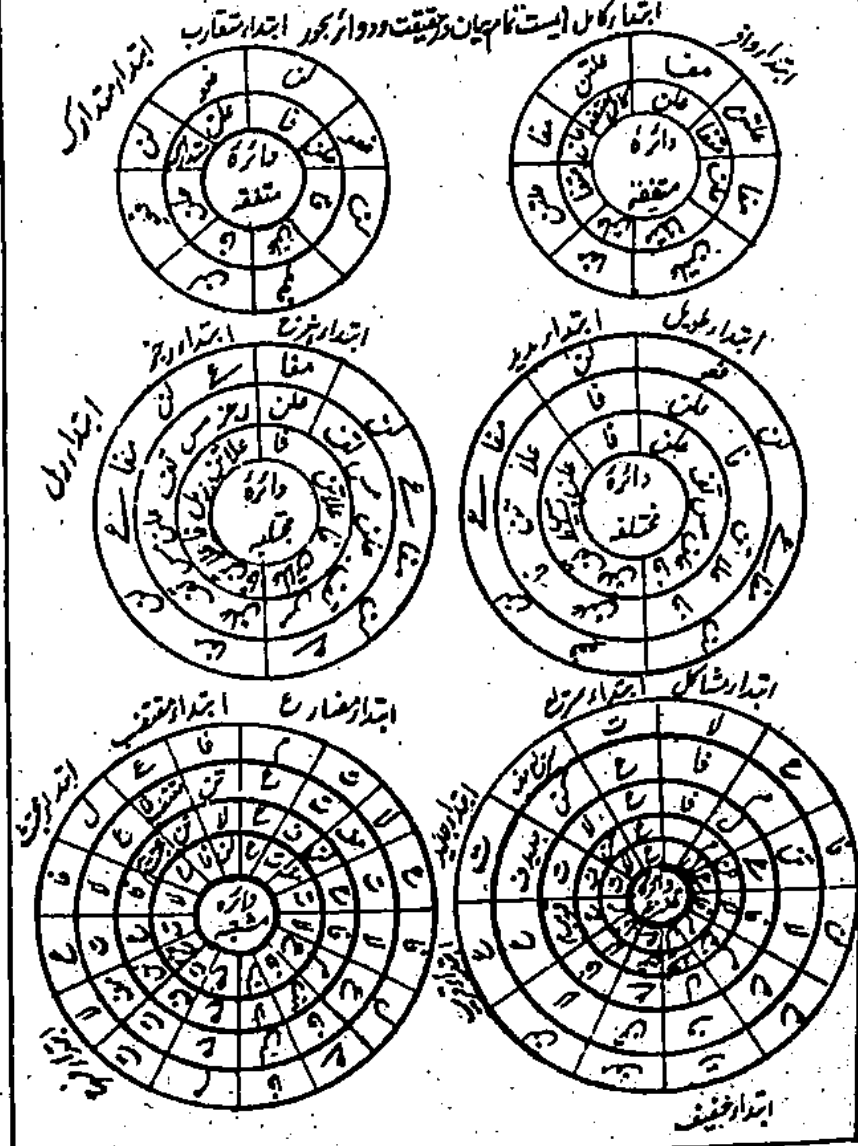
بحر مدید سالم این بحر را ازانجهت مدید گویند که مدید در لغت بمعنی کشیده است این بحر را نیز از بحر طویل کشیده اند وبعضے گویند که دو سبب در دو طرف ارکان سباعی او کشیده شده است از جامیؒ **بیت** دل زهجرت ای صنم خون خود را میخورد ؛ جان بدستت ای پسر جامهٔ تن میدرد ؛ فاعلاتن فاعلن چهار بار

بحر بسیط سالم بسیط در لغت گسترانیده است در ابتدای رکن سباعی از دو سبب گسترانیده شده یا آنکه در ابتدای ارکان او اسباب گسترانیده شده سباعی را دو سبب وخماسی را یک سبب از جامیؒ **بیت** چون خار وخس روز وشب افتاده ام در رهت ؛ باشد که بر حال من افتد نظر ناگهت مستفعلن فاعلن چهار بار مثال دیگر درهمین بحر از سیفی **بیت** ای باد صالت دلم شاد ان زدو بفلک ؛ هجر تو بر خاطر چون بر جراحت نمک ؛

بحر بسیط صدر وابتدای سالم وحشو وعروض وضرب مخبون از گلستان سعدیؒ **بیت** دانی که چه گفت مرا آن بلبل سحری تو خود چه آدمیی کز عشق بیخبری ؛ اشتر بشعر عرب در حالت است وطرب ؛ گر ذوق نیست ترا کژ طبع جانورے مستفعلن فعلن چهار بار۔

بحر وافر داز ازان گویند که درین بحر حرکات بسیار باشد چنانچه در هر رکن پنج متحرک است یا آنکه درین بحر اشعار عرب بسیار ست۔

بحر وافر مثمن سالم از سیفی **بیت** چو شد صنما که سوی کسی بچشم وفا نمی نگری ؛ ز رسم جفا نمیگذری طریق وفا نمی سپری مفاعلتن هشت بار۔

بحر وافر مربع از نصیر الدین طوسی **بیت** بدی چه کنی بجای کسے ؛ که او نکند بجای تو بد

بحر کامل مثمن سالم از جمال الدین حسین **بیت** بعنور قد دلکشی اگر اے صبا گذرے کنے ؛ بهوای جان حزین من دل خسته را خبری کنی ؛ متفاعلن هشت بار بحر کامل را کامل ازان نامند که همچنانکه در دائره وضع کرده اند همچنان تمام مستعمل ست

بحر کامل مثمن مضمر **بیت** صنما خیالت راچه شد که باندار والفتی ؛ نجلم زداغت کز وقابسم گذار ومنتی ؛

بحر کامل از سعدیؒ بلغ العلی بکماله کشف الدجی بجماله ؛ حسنت جمیع خصاله ؛ صلوا علیه وآله ؛ رکن صلوا علیٰ بروزن مستفعلن وباقی همه متفاعلن در بحر کامل اگر سالم مقابل مضمر یا بالعکس آید جائز ست در یک بیت۔

بحر هزج این بحر را هزج ازان گویند که هزج در لغت آواز یا ترنم خوش آینده است وعرب بیشتر اشعاری که بآواز خوش در سرودها میخوانند درین بحر ست واین بحر بسے وچهار وزن آمده است۔

هزج سالم از حافظؒ **بیت** الا یا ایها الساقی ادر کاسا وناولها ؛ که عشق آسان نمود اول ولی افتاد مشکلها ؛ مفاعیلن هشت بار درین وزن اگر بعضے سالم وبعضے مسبغ آرند جائز ست

هزج مثمن اخرب مکفوف مقصور از امام محمد غزالی رحمة الله علیه **بیت** شوری شد از خواب عدم دیده کشودیم ؛ دیدم که باقی ست شب فتنه غنودیم ؛ مفعول مفاعیل مفاعیل دوبار درین بحر اگر آخر یکے مفاعیل وآخر دیگر مفعولن باشد جائز چنانکه سعدیؒ گوید ؛ **بیت** ای مرغ سحر عشق ز پروانه بیاموز ؛ کان سوخته را جان شد وآواز نیامد ؛ مصرعهٔ اول مفعول مفاعیل مفاعیل مفاعیل ؛ ورکن آخر مصرعهٔ دوم فعولن واگر در حشو سالم واخرب آید جائز باشد چنانکه عرفی گوید ؎ جم مرتبه خان چنان کز اثر نطق ؛ چون گل همگی گوش کند چند اصم را ؛ بروزن مفعول مفاعیلن مفعول مفاعیل ؛ مفعول مفاعیل مفاعیل فعولن۔

هزج مثمن اخرب یعنی صدر وابتدا وحشو بعضے اخرب وباقی سالم از حافظؒ ؎ ای بادشه خوبان داد از غم تنهائی ؛

دل بتو بجان آمد وقت ست کہ باز آئی ؛ مفعول مفاعیل مفعول مفاعیلن دوبار

ہزج مثمن مقبوض از سیفی ؎ دلم بُرُون شد از غمت غمت ز دل برون نشد ؛ زبون شدم کہ بود کو ز دست غم زبون نشد ؛

ہزج مثمن مکفوف از جامی ؎ ترا لعل شکر ریز و مرا چشم گہر بار ؛ ترا خندہ بود خوی و مرا گریہ بود کار ؛ بروزن مفاعیل ہشت بار ؛

ہزج مثمن اشتر ناصر علی ؎ دیدن و ز خود رفتن طرز آشنائیہا ؛ پیش آن صنم بودن عالم جدائیہا ؛ بروزن فاعلن مفاعیلن چہار بار ؛

ہزج مجزو یعنی مسدس سالم از سلمان ؎ چو دید آن لولوِ لعل ترا لابرلا ؛ بلالالی در آمد لولولالا ؛ بروزن مفاعیلن شش بار

ہزج مسدس مقصور از جامی ؎ الٰہی غنچۂ امید بکشای ؛ گلے از روضۂ جاوید بنمای ؛ بروزن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیل ؛ نسخۂ یوسف زلیخا و شیرین خسرو نظامی و مثنوی ناصر علی و مثنوی غنیمت و مثنوی زلال درین وزن ست۔

ہزج مسدس اخرب مقبوض مکفوف از سلمان ؎ در دست بدست دوستان ؛ نور ست بچشم دشمنت نار ؛ بروزن مفعول مفاعلن مفاعیل ؛ بجای مفاعیل فعولن آوردن ہم درست ست و بدانکہ گاہے درین وزن حرف ساکن در مقابلۂ حرف متحرک واقع شود جائز باشد چنانکہ درین مصرعہ مصرعہ چون رخصتہای ابوحنیفہ ؛ تا ہی رخصت کہ ساکن ست در مقابلۂ متحرک واقع گشت و درین بیت فیضی بیت نقش ہمہ دید در مقابل ؛ اسکندر زآئینہ دمی از دل ؛ رای اسکندر کہ ساکن ست در مقابلۂ متحرک افتاد و مثنوی نل دمن و تحفۃ العراقین و لیلی مجنون نظامی بر ہمین وزن ست بدانکہ فصحای عجم اوزان رباعی کہ آنرا دوبیتی و ترانہ نیز گویند از ہمین بحر ہزج اختراع کردہ اند و آن ہمین بحر اختصاص دارد و بست و چہار وزن برای آن در دو شجرہ مقرر کردہ اند یکی شجرۂ اخرب کہ رکن اول آن مفعول باشد و دیگر شجرۂ اخرم کہ رکن اول آن مفعولن باشد و ہر یکے ازان ہر دو شجرہ دوازدہ وزن دارد و مجموع این اوزان از اجتماع مفاعیلن سالم و نہ قسم زحافات و دیگر ظاہر میگردد و آن زحافات اینست خرم و خرب و قبض و کف و ہتم و جب و شتر و بتر و زلل چون رکن مفاعیلن اخرم نمایند مفعولن شود و چون اخرب نمائی مفعول بضم لام شود و چون مقبوض نمائے مفاعلن گردد و چون مکفوف آرے مفاعیل بضم لام شود و چون مجبوب سازی فعلے بسکون لام گردد و چون اہتم نمائی فعول شود بوقف لام و چون جب را با خرم جمع کنی فع ماند و آنرا ابتر گویند و چون ہتم را با خرم جمع کنی فاع شود و آنرا ازل خوانند و چون اشتر نمائی فاعلن شود ہمچنانکہ در زحافات مفصل ذکر شد و اوزان شجرۂ اخرب اینست۔

اول مفعول مفاعلن مفاعیل فاع
دوم مفعول مفاعیل مفاعیلن فاع
سوم مفعول مفاعلن مفاعیل فعل
چہارم مفعول مفاعیلن مفعولن فاع
پنجم مفعول مفاعلن مفاعیلن فع
ششم مفعول مفاعیل مفاعیلن فع
ہفتم مفعول مفاعیلن مفعول فعول
ہشتم مفعول مفاعیلن فعولن فع۔
نہم مفعول مفاعیلن مفعول فعل۔
دہم مفعول مفاعیل مفاعیل فعول
یازدہم مفعول مفاعلن مفاعیل فعول
دوازدہم مفعول مفاعیل مفاعیل فعل

اوزان شجرۂ اخرم و آن اینست۔

اول مفعولن مفعولن مفعول فعول
دوم مفعولن مفعول مفاعیل فعولن
سوم مفعولن مفعولن مفعول فعل۔
چہارم مفعولن فاعلن مفاعیل فعول
پنجم مفعولن مفعولن مفعولن فاع
ششم مفعولن مفعول مفاعیلن فاع
ہفتم مفعولن مفعول مفاعیل فعل۔
ہشتم مفعولن فاعلن مفاعیلن فع۔

نهم مفعولن مفعولن مفعولن فع۔
دهم مفعول مفعول مفاعیلن فع۔
یازدهم مفعولن فاعلن مفاعیل فعل۔
دوازدهم مفعولن فاعلن مفاعیل فع و اجتماع هر چهار وزن از این اوزان بست و چهار مذکوره در یک رباعی جائز ست۔

هفتم **بحر رجز** و این را ازان رجز نامند که رجز بفتحتین در لغت اضطراب سرعت ست و عرب را اکثر اشعاری که در معرکها بمقام مفاخرت خود می‌خوانند درین بحر و در چنین اوقات آواز مضطرب و حرکات سریع میباشد ازینجهت بدین اسم مسمّی گردید و بعضے گویند که رجز بالفتح شتری را گویند که چون حرکت کند باز ساکن شود و درین بحر در اوّل ارکان دو سبب خفیف ست و بعد حرکتی سکون ازینجهت رجز نامیدند۔

رجز مثمن سالم از خسرو سه ای چهرهٔ زیبای تو رشک بتانِ آزری ✤ هر چند وصفت میکنم در حسن ز ان زیباتری ✤ وزنش مستفعلن هشت بار و بعض اُستادان رجز سالم را بر سی و دو رکن آورده اند از عبد الواسع جبلی سه یا صاحب الشیء الحذر ✤ زان سرو قد سیمبر کز عشق او گشتم سمر ✤ با کام خشک و چشم تر ✤ تشنه لب خسته جگر ✤ بر کنده جان افگنده سر ✤ کرده زغم زیر و زبر ✤ دنیا و دین و جان و تن ✤ آید بچشم هر نفس ✤ عالم ز عشقش چون قفس ✤ بی او مرا فریاد رس ✤ شبها خیال او بس ✤ تا چند باشم چون جرس ✤ بی او خروشان از هوس ✤ هرگز مبادا احوال کس ✤ در عشق چون احوال من ✤۔

رجز مثمن مطوی بیت می شگفد گل بچمنها ز نسیم سحری ✤ وه چه شود گر نفسے پهلوی ما باده خوری ✤ وزنش مفتعلن هشت بار۔

رجز مثمن مطوی مخبون از سعدیؒ سه آنکه نبات عارضش آب حیات میخورد ✤ در شکرش نگه کند هر که نبات میخورد ✤ وزنش مفتعلن مفاعلن چهار بار۔

رجز مثمن مخبون مطوی از جامیؒ سه فغان کنان هر سحری بکوی تو میگذرم ✤ چو نیست ره سوی توام بیام و دری نگرم ✤ بروزن مفاعلن مفتعلن چهار بار درین بحر اگر مفتعلن بجای مفاعلن آید مضائقه ندارد۔

رجز مثمن مطوی مخبون مقطوع از جامیؒ سه سرو نخوانمت که او نیست بدین عنانی ماه نگویمت که مه نیست بدین زیبائی ✤ وزن مفتعلن مفاعلن مفتعلن مفعولن ✤

رجز مسدس سالم بیت ساقے بعشرت کوش در دوران گل ✤ مگذار از کف جام تا پایان گل ✤ مستفعلن شش بار۔

رجز مسدس مخبون از جامیؒ سه کنونکه گردد از بهار خوش هوا ✤ فزون شود بهر دل اندر ش هوا ✤ بروزن مفاعلن شش بار۔

رجز مسدس مطوی بیت نیست مرا جز تو نگاری دگری ✤ می نکنی هیچ بکارم نظری ✤ وزنش مفتعلن شش بار۔

بحر رمل این را رمل ازان گویند که رمل در لغت حصیر بافتن ست چون ارکان این بحر را اندکی میان دو سبب ست و دو سبب در میان وتد گویا که اوتاد را در اسباب بافته اند چنانکه حصیر را بریسمان میبافند یا آنکه رمل نوعی از سرود ست و این برین وزن باشد یا آنکه از رملان ماخوذ کرده اند که نوعی از دویدن شتر ست بشتاب چون این بحر از کثرت اسباب خفیف بسرعت و شتاب خوانده میشود لهذا رمل نامیدند۔

رمل مثمن سالم بیت شکل دل بردن که تو داری نباشد دلبری را ✤ خواب بندیهای چشمت کم بود جادوگری را ✤ وزنش فاعلاتن هشت بار۔

رمل مثمن صدر و ابتدا سالم و حشو مخبون و عروض و ضرب مخبون مقصور از سلمان سه چشم دولت ز سواد کت گشت منیر ✤ باغ دانش ز سحاب کرمت هست نضیر ✤ بروزن فاعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلان۔

رمل مثمن صدر و ابتدا سالم و حشو مخبون و عروض و ضرب محذوف از سلمان سه آن کند قهر تو با ظلم که با گل دی ✤ آن کند لطف تو با عدل که با تن مے ✤ بروزن فاعلاتن فعلاتن فعلاتن فع۔

رمل مثمن مسبغ از سلمان سے تابکی گریم بزاری ہمچو ابر نو بہاران ؛ از سر اندوہ و حسرت در فراق گلعذاران ؛ فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلیان ۔

رمل مثمن یک رکن مشکول دیک سالم علی الترتیب از حافظ سے بملازمان سلطان کہ رساند این دعا را ؛ کہ بشکر پادشاہی ز نظر مران گدا را ؛ فعلات فاعلن فعلات فاعلاتن ۔

رمل مخبون مشعث از نصیر الدین طوسی سے چہ کنم ہرچہ کنم با تو ندارد سودم ؛ بجز آن حیلہ ندانم کہ از عشقت بگریزم ؛ فعلاتن فعلاتن فعلاتن مفعولن ۔

رمل مثمن صدر و ابتدا و حشوہا سالم و عروض و ضرب محذوف **بیت** ہر کرا بینم سخن با او ز ہر جا میکنم ؛ تا کند ذکر تو صد تقریب پیدا میکنم ؛ وزنش فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن ۔

رمل مثمن مشکول **بیت** قدری بخند و از رخ قمری نمای ما را ؛ سخنی بگوی و از لب شکری نمای ما را ؛ فعلات فاعلاتن فعلات فاعلاتن ۔

رمل مثمن صدر و ابتدا مخبون و حشو بعضے سالم و بعضے مخبون و عروض و ضرب سالم از سعدی رح سے نہ بر اشتری سوارم نہ چو اشتر زیر بارم ؛ نہ خداوند رعیت نہ غلام شہریارم ؛ غم موجود و پریشانی معدوم ندارم ؛ نفسے میزنم آسودہ و عمری میگزارم ؛ بروزن فعلاتن فاعلاتن فعلاتن فاعلاتن ؛ فعلاتن فعلاتن فعلاتن فاعلاتن ۔

رمل مثمن صدر و ابتدا سالم و حشوہا مخبون و عروض و ضرب مخبون محذوف از میر نجات سے بازدل بروز من پر فتنے باتدبیری ؛ شیر اندام تبے تو چہ گشتے گیری ؛ فاعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلن ؛ مثنوی گل کشتی میر نجات درین بحر ست و شعر مذکور ہم از انست ۔

رمل مثمن مخبون **بیت** شکرت راشدہ گرچہ سیہ مور مرتب ؛ مگسی نیز نخواہم کہ کند سایہ بران لب ؛ فعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلاتن ؛ بعضے رمل مخبون را بر شانزدہ رکن بنا کردہ اند و در عرف ناواقفان از غلطی بحر طویل گمان برند مثالش از عصمت اللہ بخاری سے رنگ رخسار و دُرِ گوش و خط و خد و قد و عارض و خالِ لبست ای سرو پریروے سمن بر ؛ شفق و کوکب شام و سحر و طوبیٰ و گلزار بہشت ست و ہلال و طرف چشمہ کوثر ؛ فعلاتن شانزدہ بار ۔

رمل مسدس سالم سیفی سے ای نگارین روی دلبر زانِ مائی ؛ رخ مکن پنہان چو اندر جانِ مائی ؛ فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن ۔

رمل مسدس محذوف **بیت** گفت زاہد از بہشتم دہ خبر ؛ گفتمش زنہار نامم دہ مبر ؛ فاعلاتن فاعلاتن فاعلن ؛ مثنوی حضرت مولانا جلال الدین رح رومی و منطق الطیر شیخ فرید الدین رح عطار و نان و حلوا بہاء الدین آملی در ہمین بحر ست

رمل مسدس مخبون مقصور سیفی سے شکرین لعل تو کانِ نمک ست ؛ گرچہ شکر نہ مکانِ نمک ست ؛ فاعلاتن فعلاتن فعلات ۔

رمل مسدس مخبون محذوف **بیت** محتشم زادہ پس نخوت و جاہ ؛ میخرامید ظریفانہ براہ ؛ فاعلاتن فعلاتن فعلن ؛ و برین وزن مثنویہا کم واقع شدہ اند ۔

بحر سریع چون درین بحر اسباب بیشتر اند از او تا د زود تر گفتہ میشود لہذا سریع نام کردند و این بحر را در فارسی ہمہ ارکان مطوی آرند و سالم نیامدہ مگر بتکلف ۔

بحر سریع مطوی موقوف سعدی رح سے وقت ضرورت چو نماند گریز ؛ دست بگیرد سر شمشیر تیز ؛ مفتعلن مفتعلن فاعلان درین وزن اگر مقطوع مقابل مطوی آرند جائز ست تقدیم و تاخیر شرط نیست چنانچہ نظامی فرمود **بیت** ہست کلید درِ گنج حکیم ؛ بسم اللہ الرحمٰن الرحیم ؛ بروزن مفتعلن مفتعلن فاعلان ؛ مفعولن مفعولن فاعلان درین وزن اگر عروض و ضرب مختلف

باشد جائز ست چنانکہ در آخر یک مصرعہ
فاعلن مطوی مکسوف و در آخر مصرعۂ دیگر
فاعلات مطوی موقوف درین بحر گاہے
حرف موقوف در مقابلۂ حرف متحرک واقع شود
جائز باشد چنانکہ خاقانی فرماید **بیت**
حلقۂ ارکم شود از زلفِ تو ؛ خاتمِ جم خواہی
تا دانِ آن ؛ یای خواہے موقوفست کہ بجاے
حرف متحرک افتادہ مصرعۂ اول بر وزن مفتعلن
مفتعلن فاعلن و ثانی بر وزن مفتعلن مفعولن
فاعلات ؛ و درین بحر ست قران السعدین
و مخزن اسرار و مطلع الانوار و درین وزن
اگر صدر و ابتدا سالم آید و حشو مطوے عروض
و ضرب موقوف جائز ست سلمان **بیت**
صورتِ اقبال ترا بر جبین ؛ اِنَّا فَتَحْنَا لَکَ
فَتْحًا مُّبِيْنًا ؛ مفتعلن مفتعلن فاعلان ؛
مستفعلن مفتعلن فاعلان ؛ سریع مطوی
مکسوف مجدوع از جامے **بیت** ای گل
رویت سنبل خیز ؛ زلف سیاہت آتش
بیز ؛ مفتعلن مفعولن فاع ؛ و درین وزن
اجتماع طی و کسف در حشو جائز ست
بحر منسرح منسرح در لغت بمعنی آسان
چون درین بحر سببہا مقدم اند بر اوتاد
آسان تر گفتہ میشود و سالم نیامدہ۔
منسرح مثمن مطوی موقوف سیفی سہ
آنکہ دلم صیدِ اوست میر شکار من ست ؛
دست بخونم نگار کردہ نگار من ست ؛ مفتعلن
فاعلان چہار و مفتعلن فاعلات و مفتعلن فاعلن
نیز درست ست و فاعلن مفتعلن فاعلن
اگر با آن جمع شود نیز جائز چنانکہ سعدیؒ
فرماید **بیت** پشت دوتای فلک راست
شد از خرمی ؛ تا چو تو فرزند زاد مادرِ ایام
منسرح مثمن مطوی و عروض ضرب
منحور سعدیؒ فرماید در گلستان **بیت**
دیدۂ اہل طمع بنعمتِ دنیا ؛ پُر نشود ہمچنانکہ
چاہ بشبنم ؛ مفتعلن فاعلات مفتعلن فع۔
منسرح مثمن اخرب سیفی **بیت** سیفی
گدازان شد در شہر آن پریرو ؛ تا روز ہا بے
دوران آید بجانب او ؛ مفعول فاعلاتن
دو بار۔
منسرح مسدس مطوی **بیت** شاہجہان
بادشا زمانہ کود ؛ کز کرمش خلق شادیانہ بود
مفتعلن فاعلات مفتعلن۔
منسرح مسدس اخرب مکفوف **بیت**
ای نازنین کہ ماہ منی امشب ؛ رحمے بکن
چون شاہ منی امشب ؛ مفعول فاعلات
مفاعیلن دو بار۔
بحر خفیف سبکترین بحور ست در
عربی مسدس آید فارسیان بندرت مثمن
ہم آوردہ اند۔
بحر خفیف مسدس صدر و ابتدا
سالم و باقی مخبون از جامیؒ **بیت**
سینہ ہا نو امیدہ یار نیامد ؛ تازہ شد باغ
و آن نگار نیامد ؛ فاعلاتن مفاعلن
فعلاتن۔
بحر خفیف صدر و ابتدا سالم و حشو
مخبون و باقی مقطوع و اگر عروض فعلن
آید و ضرب فعلات یا فعلان یا بالعکس
آید جائز ست سعدیؒ سہ کس نبیند
کہ تشنگانِ حجاز ؛ بر لبِ آب شور گرد
آیند ؛ و نسخۂ تمام حق و ما مقیمان و
ہفت پیکر نظامے و ہشت بہشت امیر
خسرو و حدیقۂ حکیم سنائی در ہمین بحر
بحر خفیف عروض و ضرب مثمن از
جامیؒ سہ وقتِ گل شد ہوائے گلشن دارم
ذوقِ جامِ مدامِ روشن دارم ؛ فاعلاتن
مفاعلن مفعولن۔
بحر مضارع چون مضارعت بمعنی
مشابہت ست این بحر را مضارع ازان
گویند کہ با بحر منسرح مشابہت دارد و
درین کہ جزو دوم این دو بحر وتد مفروق
دارد از دو جزو دوم مضارع فاع لاتن
ست مشتمل بر فاع و جزو دوم منسرح مفعولات
مشتمل بر لات و بعضے تا خلیل گفتہ کہ مشابہ
است بہ بحر ہزج درین کہ در ارکان
این ہر دو بحر اوتاد مقدم اند بر اسباب
مضارع مثمن مکفوف مقصور از جامیؒ
بیت خوش آن موسم بہار کہ بر طرف
لالہ زار ؛ نہد یار گلعذار بہ کف جامِ
خوش گوار ؛ مفاعیل فاعلات مفاعیل
فاعلات دو بار۔
مضارع مثمن اخرب عروض و ضرب

سالم از خسرو رح **بیت** خواهم که سیر بینم روی چو یاسمینش ؛ لیکن افتست چشمش سے ترسم از کمینش ؛ مفعول فاعلاتن مفعول فاعلاتن دوبار۔

مضارع مثمن اخرب مسبغ از جامی رح سے ای لعل نوش خندت کام شکر دہانان ؛ سر دہانت بیرون از فہم نکتہ دانان ؛ مفعول فاعلاتن مفعول فاعلاتن دوبار۔

مضارع مثمن اخرب محذوف از گلستان سعدی رح **بیت** دیدار مینمائی و پرہیز مے کنی بازار خویش و آتش ما تیز مے کنی ؛ مفعول فاعلاتن مفعول فاعلن ۔

مضارع مثمن اخرب مکفوف از عرفی سے ای مرتفع ز نسبت ذات تو شان علم ؛ کلک گہر فشان تو رطب اللسان علم ؛ مفعول فاعلات مفاعیل فاعلات دوبار

مضارع مسدس مکفوف عروض و ضرب محذوف از جامی رح سے خوشا جلوہ جمال تو دیدن ؛ خوشا میوہ وصال تو چیدن ؛ مفاعیل فاعلات فعولن دوبار

بحر مقتضب اقتضاب بریدن است این بحر را از بحر منسرح بریده اند چراکہ ارکان این هردو بحر یک ست و اختلاف ہمین در ترتیب ست ۔

مقتضب مثمن مطوی از سیفی سے بالبت چہ می طلبم بادہ نزد جان چہ بود ؛ بارخت چہ مے نگرم بندہ پیش خان چہ بود ؛ فاعلات مفتعلن فاعلات مفتعلن دو بار۔

مقتضب مطوی مقطوع از سیفی سے وقت را غنیمت دان آن قدر کہ بتوانی ؛ حاصل از حیات ای جان یکدم ست نادانی ؛ فاعلات مفعولن چہار بار و گاہی درین وزن در وسط مصرع یک حرف از تقطیع زائد افتد و این را مزحوف مروج گویند چنانکہ درین **بیت** می رست ایجادم نشئہ ازل دارم ؛ ہمچو دانہ انگور شیشہ در بغل دارم ؛ اے انگور زائد ست ۔

بحر مجتث اجتثاث از بیخ برکندن است مسدس این بحر را از خفیف برکندہ اند چراکہ الفاظ این هر دو یکی ست اینجا مستفعلن مقدم برہر دو فاعلاتن و در خفیف درمیان

مجتث مثمن مخبون از سیفی سے زدو رنیست میسر نظر بروی تو ما را ؛ چہ دولتست تعالی اللہ از قد تو قبا را ؛ مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلاتن دوبار۔

بحر مجتث مثمن مخبون مقصور از سیفی سے لبسکہ درد تو بر جان ناتوان منست ہلاک من طلبد ہر کہ مہربان منست ؛ مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلات دوبار وگاہے رکن آخر فعلاتن وگاہی فعلن و گاہے فعلان از حافظ رح سے غلام نرگس مست تو تاجداران اند ؛ خراب بادہ لعل تو ہوشیاران اند۔

بحر متقارب زیراکہ اوتاد با سباب او بہم نزدیک اند ۔

بحر متقارب مثمن سالم **بیت** ز شرم رخت لالہ را داغ بر دل ؛ ز رشک قدت سرو را پای در گل ؛ فعولن ہشت بار

متقارب مثمن مقصور یا محذوف از سلمان سے نہ چون نور رأیت بود آفتاب ؛ کہ این از خطا آید آن از صواب ؛ فعولن فعولن فعولن فعول یوسف زلیخا فردوسی و بوستان و سکندرنامہ و شاہ نامہ بر ہمین وزنست ۔

متقارب مثمن اثلم از حافظ رح سے من رند عاشق و آنگاہ توبہ ؛ استغفر اللہ استغفر اللہ فعلن فعولن فعلن فعولن دوبار

متقارب مثمن مقبوض اثلم از حافظ رح سے گرم بخوانی درم برانی ؛ دل حزین را بجای جانی ؛ فعولن فعلن چہار بار۔

متقارب اثرم مقصور از جامی رح سے ای شب زلفت غالیہ سای ؛ وی مہ رویت غالیہ پوش ؛ فعلن فعولن فاع فعول ۔

متقارب مسدس سالم از سیفی زدور جدائی چنانم ؛ کہ از زندگانی بجانم فعولن فعولن فعولن دو بار و بعضے تقارب اثلم را بر شاذ دہ رکن نہادہ اند از عصمت اللہ بخاری سے زہی دو چشمت بخون مردم ؛ کشادہ تیر و کشیدہ خنجر ؛ زہے جہاں صلیح دولت

خطِ سیاہت شب معنبر ؛ فعول فعلن ہشت بار و بعضے بجای فعول فعلن مفاعلاتن ہشت بار نوشتہ اند و احتمال بحور دیگر نمودہ اند و از شاعری درین وزن یک حرف از تقطیع زائد بستہ شدہ و این را از حرف غیر مرنج خوانند **مصرعہ** اگرچہ صد سال ز ہیجوری تہا بخاکِ رہت فتادہ باشم ؛ لام سال از تقطیع زائد ست و این قسم زیادت ممنوع باشد۔

بحر متدارک این را متدارک از ان گویند کہ تدارک در لغت دریافتن و پیوستن ست یکدیگر را اسباب این بحر دریافتہ است اوتاد این را یا آنکہ ابوالحسن اخفش این بحر را پیدا کردہ بہ بحرہای دیگر کہ خلیل بن احمد نمودہ بود بہ پیوست اصلش فاعلن ہشت بار۔

متدارک مثمن سالم از سیفی حسن ؛ لطف ترا بندہ شد مہر و مہ ؛ خط و خال ترا مشکِ چین خاک رہ ؛ فاعلن ہشت بار۔

متدارک مثمن مخبون از سلمان ؏ چو درخت نبود گل باغِ ارم ؛ چو قدرت نبود قد سرو چمن ؛ فعلن بحرکت عین ہشت بار و بعضے متدارک مخبون را بر شانزدہ رکن بنا کردہ اند چنانچہ **بیت** می و نغمہ مسلم چو حیلہ کہ قدح کش گردش سر نشود ؛ بجل ست سبکستی آن قدرت کہ دماغ جنون زدہ تر نشود ؛ وزنش فعلن بحرکت عین شانزدہ بار۔

متدارک مثمن مقطوع از جامی ؒ ؏ تا کی ما را در غم داری ؛ تا کی آری بر من خواری ؛ فعلن بسکون عین ہشت بار

متدارک مثمن مخبون مقطوع از جامی ؒ ؏ سنبل سیہ بر سمن مزن ؛ لشکر حبش بر ختن مزن ؛ فاعلن فعل و بعضے متدارک مقطوع را بر شانزدہ رکن بنا کردہ اند۔

بحر قریب مخصوص بہ فارسی ست، و قریب از ان گویند کہ با بحر مضارع قرب دارد یا آنکہ بعد از خلیل بن احمد مولانا یوسف نیشاپوری وضع کردہ۔

بحر قریب مسدس مکفوف **بیت** خداوند جہان بخش شاہ عادل ؛ شہنشاہ جوان بخت رای کامل ؛ مفاعیل مفاعیل فاعلاتن۔

بحر قریب مسدس اخرب مکفوف عروض و ضرب سالم از سیفی ؏ تا طبع رہی برقرار باشد ؛ مداح در شہریار باشد ؛ مفعول مفاعیل فاعلاتن۔

بحر قریب اخرب حشو اہتم عروض سالم و ضرب مسبغ نعمت خان در تماشا بہ قطعۂ نصاب گفتہ **بیت** سر فوج چو شد امیر بیگفت ؛ از علم لغت ہرانچہ بد یاد۔ مفعول فعول فاعلاتن و ضرب فاعلیان بیند و ہم۔

بحر جدید غریب ہم نامند زیرا کہ این بحر تازہ پیدا کردہ شدہ است بعد از خلیل بن احمد و ابوالحسن اگرچہ اصلش فاعلاتن فاعلاتن مستفعلن ست لیکن اکثر سالم نمی آید۔

بحر جدید مخبون از سیفی ؏ بہ تدرت گرچہ صنوبر کشد سری ؛ نبود چون قد سروت صنوبری فعلاتن فعلاتن مفاعلن

بحر مشاکل این بحر با بحر قریب مشاکلت دارد زیرا کہ ارکان ہر دو یکی ست از ینجا فاعلاتن مقدم بر ہر دو مفاعیلن و در قریب موخر اصلش فاعلاتن مفاعیلن مفاعیلن ست و سالم نمی آید و اکثر مسدس آمدہ مگر متاخرین مثمن نیز آوردہ اند۔

بحر مشاکل مثمن مکفوف از جامی ؒ ؏ خیز و طرف چمن گیر با حریف سمن روی ؛ گاہ سنبل تر چین و گاہ شاخ سمن بوی ؛ فاعلات مفاعیل فاعلات مفاعیل چون از بحور متفق علیہ جمہور فراغت شد بیان بحور مستحدث بموجب عدہ لازم آمد باید دانست کہ بعضے عروضیان از دائرۂ مختلفہ سوای طویل و مدید و بسیط دو بحر دیگر را کہ عریض و عمیق باشد انفکاک کردہ اند **عریض** را از جزو سوم دائرۂ مذکور ابتدا ساختہ اند مفاعیلن فعولن چہار بار **عمیق** را از جزو پنجم شروع نمودہ اند لن فعولن مفاعی کہ بر وزن فاعلن فاعلاتن میشود چہار بار چون اشعار

درین ہر دو بحر نیافتہ اند لہذا از درجۂ اعتبار
فرو افتادہ و بعضے از عروضیان پارسی مثل
بہرامی سرخسی و بزرجمہر قسیم و امثال ایشان
سوای دوائر مشتگانہ مذکورہ یک دائرہ دیگر کہ
منعکسہ بزعم خود پیدا کردہ اند و جملہ بحور آن
ہفت است صریم و کبیر و بدیل و صغیر و اصم و قلیب
و حمید و سلیم و حمیم ۔

بحر صریم مفاعیلن فاعلاتن فاعلاتن
دو بار

بحر کبیر مفعولات مفعولات مستفعلن
دو بار ۔

بحر بدیل مستفع لن مستفع لن
فاعلاتن دو بار ۔

بحر صغیر مستفعلن فاعلات مستفعلن دو بار

بحر اصم فاع لاتن مفاعیلن فاع لاتن
دو بار ۔

بحر قلیب فاع لاتن فاع لاتن
مفاعیلن دو بار ۔

بحر حمید مفعولات مستفعلن مفعولات دو بار

بحر سلیم مستفعلن مفعولات مفعولات دو بار

بحر حمیم فاع لاتن مستفعلن مستفعلن دو بار

چون بحور مستحدثۂ اخیرہ در بحور قدیمہ سابقہ
باعتبار توحد ارکان و اوزان بعضی بہ بعضے
مندرج اند و عند التامل تغایر کلی ندارند
لہذا بتفصیل اینہا ہیچ فائدہ ندانستہ بہمین
قدر اختصار افتاد ۔

تمام شد رسالۂ معراج العروض

عرف بفتح اول و سکون ثانی بوی
خوش و بالضم شناختگی و نکوئی و احسان
از منتخب ۔

عروق بضمتین رگہای بدن و بیخہای
درخت جمع عرق بالکسر ۔

عرق بفتحتین خوی اندام و آبیکہ از بخار
طبخ ادویہ حاصل کنند و بالکسر بمعنی رگ
بدن و بیخ درخت باریک از مؤید و منتخب
و بحر الجواہر و بفتح اول و سکون ثانی گوشت
از استخوان باز کردن و استخوانیکہ گوشت
ازوی باز کردہ باشند از منتخب ۔

عراق بکسر اول بدانکہ دو ہستند یکی
عراق عجم کہ خراسان و اصفہان داخل آنست
و دیگرے عراق عرب ملک آن از روی
دجلہ است و بغداد داخل آنست و عراق
در لغت بمعنی کنارۂ دریاست چون ہر دو
ملک مذکور بر کنارۂ دریا واقع شدہ است
لہذا عراق گویند عراق عجم بر کنارۂ رود
جیحون ست و عراق عرب بر کنارۂ دجلہ
فرات و عراق نام مقامی ست از موسیقی
کہ بوقت چاشت سرایند ۔

عراک بالکسر انبوہی کردن و بفتح اول
و تشدید را جہل سخت مالندہ و گوشمال
دہندہ و کارزار کنندہ از منتخب و صراح
و مصطلحات ۔

عروساک بفتح اول منجنیق کوچک
آن از آلات جنگ قلعہ گیری ست و لعبت
کہ دختران آن بازی کنند نام میوہ ایست
از قسم زرد آلو از مصطلحات و رشیدی
و برہان و بہار عجم و مدار و سراج ۔

عرض عام بفتحتین باصطلاح
منطقیان کلی ست کہ صادق می آید
بر کثیرین کہ مختلف باشند در حقیقت و جزو
افراد نباشد چنانکہ ماشی کہ صادق ست
انسان و فرس و بقر کہ مختلف اند در حقیقت
و جزو ایشان نیست ۔

عرم بفتح اول و کسر ثانی بمعنی رود خانہ
و سدی کہ پیش آب رود خانہ گرفتہ راہ
آب مسدود سازند از منتخب ۔

عرمرم بکسر عین و فتح ہر دو را بسکون
ہر دو میم بمعنی لشکر نوشتہ اند و بعضی گویند کہ
ترکیست و در بعضے اقسام ترکی عین مہملہ
ہم می آید واللہ اعلم بالصواب ۔

عروس عدن عبارت از ماہ از
برہان و سراج ۔

عرقچین نوعی از کلاہ کہ در زیر دستار
پوشند از مصطلحات و سراج و رشیدی
و برہان و بعضی بمعنی رومال ہم نوشتہ اند

عرجون بالضم و جیم مضموم چوب خوشۂ
خرما کہ بشکل داس خمیدہ می باشد ۔

عراقین تثنیۂ عراق ست چرا کہ عراق
دو اند یکی عراق عرب و دیگری عراق عجم
در منتخب نوشتہ کہ عراقین کوفہ و بصرہ نیز
باشد ۔

عرفان بالکسر فا بمعنی شناختن لیکن مستعمل بمعنی شناختن و معرفت حق تعالیٰ ست و بمعنی شرم و حیا نیز آمده کذا فی المصطلحات۔
عرق کردن خجالت کشیدن از مصطلحات
عرق ریختن شرمنده شدن و بمعنے سعی در کارے کردن۔
عرین بفتح اول بروزن قرین بمعنی بیشه و صحرای پر درخت و شیر را اکثر بآن نسبت کنند چنانچه گویند شیر عرین و بعضے که از ناواقفی بجای عین مہملہ غین معجمہ خوانند خطاست از کشف و شرح نصاب و منتخب۔
عرخو بالفتح و تشدید را و بضم خای معجمہ آواز گریه و سگ ہنگام خشم از لطائف۔
عرقیه بفتحتین و قاف مکسور و تشدید تحتانی رومال کوچک که بآن عرق پاک کنند از سراج۔
عروه بالضم گوشه ہر چیز و دسته ہر چیز و دسته کوزه و آفتابه و ہر چیز که مثل آن باشد که بدست میتوان گرفت و کسانیکه بمعنی رسن گویند در ہیچ کتاب دیده نشد ظاہراً خطاست و نام مردے که بر عفرا نام زنی عاشق بود از مؤید و مدار و منتخب و کشف۔
عریکه بروزن طریقه بمعنی طبیعت و بمعنی کوہان شتر از منتخب و کشف۔
عراضه بضم اول و ضاد معجمہ آنچه مسافر برای دوستان خود تحفه بیارد از شرح نصاب۔
عرضه بالفتح یکبار ظاہر کردن چیزے برکسی و در منتخب آشکارا کردن و عرض نمودن و بالضم ہمت و حیله و در میان انداخته شده و پیش آورده شده و آنچه پیش کشیده شود و بمعنی سپر نیز مستعمل ست۔
عربیه بضم اول نام قومی که موکل راه ہستند از شرح خاقانی۔
عرض گاه بفتح اول و سکون ثانی میدان شمار کردن سپاه۔
عراده بالفتح و رای مشدد و بعد الف دال مہملہ نوعی از آلات جنگ قلعه گیری و آن آلتی باشد کوچکتر از منجنیق که بدان سنگ بر سر خصم اندازند از منتخب و سراج و رشیدی و بہار عجم۔
عربده بفتح اول و فتح بای موحده بروزن و حرجه بمعنی بدخوئی و جنگجوئی از کشف و منتخب و بہار عجم و صحاح۔
عرفه بفتحات روز نہم ذیحجه چرا که روز استاده شدن حاجیان ست در مقام عرفات و بسکون ثانی خطاست از مدار و کشف و غیره فقیر مؤلف گوید عوام ہند که یک روز پیشتر شب برات و عید الفطر و نہم ماه محرم را نیز عرفه گویند خطاست۔
عرصه بالفتح میدان و بساط شطرنج از کشف۔
عروسی بالفتح شادی نکاح۔
عراقی تخلص شاعری۔
عرق مدنی بالکسر نام بیماری که بفارسی آنرا رشته نامند و بہندی نارو گویند۔
عرش ثانی عبارتست از کرسے که بران ہمه ستارگان ہستند۔
عرشی تخلص شاعری۔
عرض بیگی بکسر بای موحده و یای مجہول و کاف فارسی کسیکه سوال و حاجات مردم را بعرض پادشاه رساند۔
عرامی بفتح صحرای بی درخت و گیاه که از ہیچ چیز دران پناه نتوان برد از منتخب و بکسر اول باصطلاح شطرنج بازان مہره که میان شاه خود و رخ حریف حائل سازند برای حفاظت شاه از کشت و بعض مردم که بجای عرامی لفظ عراب گویند بزیادت بای موحده خطاست۔
عرگوزی بالضم و رای مہملہ مشدد و کاف فارسی مضموم و زای معجمہ بگوز سرگین برآوردن چه عر بالضم بمعنی سرگین است کذا فی اللطائف و در مصطلحات عرگوزی بفتح اول و تشدید را مہملہ بمعنی شور و غوغائی بی محل۔
عربی بفتحتین منسوب بعرب مردم از بی التفاتی بسکون را خوانند۔

فصل عین مہملہ مع زای معجمہ

عزا بالفتح صبر بر مصیبت و صبر کردن و دران استقامت ورزیدن و شکایت کردن و در عرف حال مجازاً بمعنی ماتم پرسی

ونسبت داشتن بکسی یا بچیزی از منتخب و صراح و مدار و کشف وغیره۔

عزّیٰ بالضم و تشدید زای معجمه و در آخر الف مقصوره بصورت یا مؤنث اعزه و نام بت ست و آن درختی بود که عرب آنرا می پرستیدند بحکم پیغمبر صلی الله علیه و آله و اصحابه وسلم خالد بن ولید آن درخت را بسوخت از منتخب و قاموس و فارسیان این لفظ را بتخفیف هم آورده اند۔

عزل و نصب لفظ اول بالفتح و لفظ ثانی بفتح اول و سکون صاد مهمله و در عجم بضم عین و فتح صاد خوانند و آن خطاست بمعنی تغیر و بحالی۔

عزب بفتحتین و بای موحده مرد مجرد که زن نداشته باشد از کشف و منتخب و بمعنی زن بی شوهر نیز آمده۔

عزلت بالضم جدا شدن از زن و فرزند و گوشه نشینی برای عبادت از کنز۔

عزیمت دل نهادگی و قصد و آهنگ و افسون از منتخب۔

عزمات بالفتح جمع عزم۔

عزهات بکسر اول و سکون زای معجمه و در آخر فوقانی بمعنی سست یعنی کسیکه قوت باه او زائل شده باشد از شرح نصاب۔

عزّ بالکسر و تشدید بمعنی عزت و ارجمندی که خلاف ذل باشد و بالفتح و تشدید بمعنی غلبه از کشف و مدار۔

عزیز ارجمند و مرغوب و کمیاب و غالب و لقب پادشاه مصر و بزمانهٔ قدیم وزیران مصر را عزیز لقب می بود از مؤید و کشف و لطائف و صراح و منتخب۔

عزّوجلّ بفتح اول و فتح زای معجمه مشدده و واو عاطفه و فتح جیم و تشدید لام مفتوح هر دو صیغهٔ ماضی ست بمعنی غالب شده و بزرگ شده و این ماضی برای دوام ست۔

عزرائیل نام فرشته که قابض ارواح ست۔

عزازیل نام شیطان۔

عزّال بالضم و تشدید زای و بمعنی تخفیف نام پردهٔ موسیقی که این شعبه است از زنگوله از کشف۔

عزل بالفتح بیکار کردن و جدا کردن و دور شدن از کنیزک و زن کسی را و بالضم خطاست از مدار و منتخب۔

عزم بالفتح اراده و قصد و آهنگ کردن و بالضم نیز آمده از منتخب و مدار و کشف

عزائم و افسونها و ادعیه که برای احضار جنیان و پریان خوانند و آیات قرآن مجید که برای شفای بیمار خوانند و فرائض خدا واجب کرده بر بندگان از منتخب و صراح و مصطلحات۔

عزو بالفتح نسبت کردن بچیزی و شکیبائی کردن بر مصیبت از صراح وغیره۔

فصل عین مهمله مع سین مهمله

عسی بفتحتین و در آخر الف مقصوره بصورت یا بمعنی قریب ست و نزدیک ست که چنین شود و بمعنی یقین و شاید هم آمده از لطائف و کشف و منتخب۔

عسرت بالضم دشواری از منتخب

عسجد بالفتح و جیم نیز مفتوح بمعنی زر و طلا و بمعنی جواهر چون دُر و یاقوت از منتخب و صحاح و مدار و شرح نصاب و کشف۔

عُسر بالضم و بضمتین دشواری و دشوار شدن کار و بفتح اول و کسر سین مهمله بمعنی دشوار و مشکل از شروح نصاب و منتخب۔

عسیر بفتح اول و کسر ثانی بمعنی دشوار از منتخب۔

عسکر بالفتح معرب لشکر کذا فی المغرب و صراح و در منتخب نوشته که عسکر بمعنی لشکر و بسیار از هر چیز و تاریکی شب و محله ایست بنیشاپور و نام سامره که دهی ست میان حرمین و از آن جاست امام علی نقی عسکری و امام حسن عسکری و عسکران عرفه و منا۔

عساکر بکسر کاف لشکرها جمع عسکر۔

عسار بالفتح درویشی و تنگدستی از شرح نصاب۔

عسعس بفتح اول و فتح عین دوم و سین دوم صیغهٔ ماضی از عسعسه که بمعنی تاریکی در آوردن شب ست از صراح۔

عسّ بالضم و تشدید قدح بزرگ

از صراح و منتخب۔

عسس بفتحتین کسیکه بمحافظت شهر شب گردد از منتخب و کشف و در لطائف نوشته که عسس جمع عاس ست که بمعنی شحنهٔ شب باشد و در فارسی بر مفرد اطلاق کنند۔

عسل بفتحتین بمعنی شهد۔

عسن بفتحتین و در آخر نون بمعنی پیه کهنه از صراح و منتخب و صحاح۔

عسقلان بفتح اول و فتح قاف نام شهریست بشام و نام رود نیز نوشته اند از منتخب و غیره۔

عسکری منسوب بعسکر که شهریست از خوزستان و اهواز میان بصره و فارس از تقویم البلدان و در منتخب نوشته که دهیست میان حرمین کنایه از امام علی نقی عسکری و امام حسن عسکری و نوعیست از شراب که از نیشکر سازند از مؤید و کشف وغیره۔

عسلی بفتحتین پارچه زرد که یهودان بجهت امتیاز بر دوش جامه دوزند از برهان و سراج۔

فصل عین مهمله مع شین معجمه

عشا بکسر اول تاریکی شب که وقت نماز شب ست و بفتح اول طعامی که بشب خورند و عشا بفتح اول و بای هوز بمعنی شبکوری از منتخب و مدار و کشف۔

عشب بالضم و بای موحده گیاه تر از منتخب۔

عشرت بالکسر صحبت و بفتح خطاست بمعنی خوشدلی و خوش زندگانی کردن باهم از بحر الجواهر و قاموس و صراح۔

عشرات بفتحتین جمع عشره که آن اعدادی گویند و دهای همه نه اند چنانچه ده و بست و سی و چهل و پنجاه و شصت و هفتاد و هشتاد و نود۔

عشیت بفتح اول و کسر شین معجمه و تشدید تحتانی و بعدهٔ تای فوقانی بمعنی شبانگاه۔

عشیر بروزن فقیر بمعنی کسیکه کسی بیک جا زندگانی کند و بمعنی خویشاوند و همسایه و بمعنی دهم حصه از چیزی از کشف و مؤید۔

عشائر بفتح اول و کسر همزه که حرف چهارم ست بمعنی خویشان و قبائل و این جمع عشیره است۔

عشر عشیر لفظ اول بالضم بروزن شکر و لفظ ثانی بروزن فقیر بمعنی حصهٔ دهم از دهم حصهٔ چیزی پس آن صدم حصه میشود از مجموعهٔ اول چنانکه عشر عشیر صد ده است و عشر ده یک است از مؤید و کشف وغیره۔

عشر بالفتح دهم حصه از چیزی گرفتن و بالضم دهم حصه از چیزی و بمعنی ده آیت قرآن مجید را گویند که در زمان قدیم رسم قاریان این بود که شاگرد خود را هر روز ده آیت سبق میدادند و بضم اول و فتح ثانی هر نباتی که شیر دهد خصوصاً درخت آک و بفتحتین عدد معروف که بفارسی آن را ده گویند ده زن چنانکه عشره ده مرد از منتخب و برهان و شمسی و دیگر کتب و شروح۔

عش بالضم و شین معجمه مشدد آشیانهٔ مرغ از لطائف۔

عشاق بالضم و شین مشدد جمع عاشق و نام مقامیست از دوازده مقام موسیقی که آن را دو گهری روز باقی مانده سرایند۔

عشوق بفتح اول و ضم ثانی بسیار عشق کننده و صاحب عشق۔

عشق بالکسر بسیار دوست داشتن چیزی از منتخب و نزد اطبا مرضی ست از قسم جنون که از دیدن صورت حسین پیدا میشود و عبد الرزاق شارح ظهوری از شرح اسباب و فتوحات الحکم نقل کرده است که عشق ماخوذ از عشقه و آن نباتیست که آن را البلاب گویند چون بر درختی بپیچد آن را خشک کند همین حالت عشق ست بر هر دلی که طاری شود صاحبش را خشک و زرد کند و در مصطلحات بمعنی سلام و وداع نیز نوشته چه اصطلاح آن را دانسته که بجای سلام علیک عشق الله گویند۔

عشیران بروزن فقیران نام شعبهٔ از بوسلیک که یکی از پرده های موسیقی است از کشف و مدار۔

عشق پیچان نباتی ست که بر درخت بپیچد گل آن سرخ باشد و در عرف آن را

عشق بیچہ گویند۔
عشر خوان طفل نوآموز قرآن خوان چرا کہ طفل را اول دہ آیت بطریق تبرک سبق دہند بمعنی قاری کلام اللہ شریف و مجازاً بمعنی معزول از رشیدی و در مصطلحات شخصیکہ بر گور مردہ قرآن خواند۔
عشوہ بہر سہ حرکت عین و سکون شین معجمہ کار پوشیدہ کردن از صراح و قاموس و در منتخب بہر سہ حرکت اول بمعنی آتش کہ در شب از دور دیدہ شود و در مدار و کشف و بہار عجم و مؤید عشوہ بالکسر بمعنی ناز و فریب حرکت معشوق کہ دل عاشق بدان فریفتہ شود و کسرہ افصح ست۔
عشیرہ خویشان و تبار و اہل خانہ از منتخب
عشرۂ کاملہ بالفتح دہ چیز کامل و کنایہ از دہ روزہ حاجیان کہ سہ روزہ در ایام حج دارند و ہفت بعد از حج و این حکم بر کسانی ست کہ قدرت قربانی ندارند۔
عشقہ بفتح اول و کسر ثانی و قاف بمعنی عشق پیچان از برہان۔
عشیقہ بمعنی معشوقہ۔
عشاری نام صنعت شعری۔

فصل عین مہملہ مع صاد مہملہ

عصا بالفتح چوبدستی و صیغہ ماضی از عصیان بمعنی بیفرمانی کردن و اشارہ باین آیت وَعَصَیٰ آدَمُ رَبَّهُ فَغَوَیٰ و باصطلاح آلت تناسل۔
عصب بفتحتین بمعنی پی و آن چیزی ست سفید کہ حس و حرکت و مضبوطی اعضا بدان ست و در منتخب و صراح نوشتہ کہ عصب بفتحتین بمعنی پیہا جمع عصبہ مؤلف گوید اینجا معلوم شد کہ اعصاب جمع الجمع عصب ست و در شرح نصاب از صحاح منقول ست کہ عصب بمعنی پی زرد ست نہ بمعنی پے سفید کہ آنرا عقب نامند۔
عصبیت بفتح اول و ثانی طرفداری و استواری و خویشاوندی۔
عصمت بالکسر باز داشتن خود را از گناہ و بالفتح خطاست از بحر الجواہر و مزیل و باصطلاح اطلاق این لفظ بر پاکی ست کہ از ابتداے وجود تا انتہاے عمر گناہ کبیرہ و صغیرہ ناکردہ باشد۔
عصبات بفتحتین جمع عصبہ بمعنی پسران و خویشاوندان نرینہ باشد از جانب پدر۔
عصات بضم اول و تخفیف صاد مہملہ و در آخر فوقانی جمع عاصی و بتشدید صاد خطاست چہ در اصل عصیۃ بود بر وزن فعلۃ بضم اول و فتح ثانی و ثالث یای متحرک ما قبل آن مفتوح آن یا را بالف بدل کردند عصات شد و بر ہمین قیاس قضات جمع قاضی و رُوات جمع راوی و وُلات جمع والی و غُزات جمع غازی غرضکہ ہر اسم فاعل کہ ناقص باشد جمع آن بر ہمین وزن آید از فصول اکبری و شافیہ۔
عصفر بضم اول و ضم فا گل کاجیرہ کہ بہندی کسنبھ گویند و جامہ کہ برنگ آن سرخ کردہ شود آنرا معصفر گویند و گل را گل معصفر گفتن چنانکہ مردم میگویند خطاست از قاموس و منتخب۔
عصار بالفتح و تشدید صاد روغنگر و بالضم خطاست از قاموس و منتخب و اسم ہر پیشہ در ہمین وزن باشد چنانکہ قصار و خیاط و ملاح و غیرہم از کشف و منتخب۔
عصافیر بالفتح جمع عصفور ست بمعنی کنجشکان
عصفور بالضم کنجشک و بالفتح خطاست
عصر بالفتح روزگار و زمانہ و بمعنی آخر روز و بمعنی افشردن از شمس و صراح۔
عصیر شیرۂ انگور و غیر آن و گاہے مجازاً بمعنی شراب انگوری۔
عصعص بضم ہر دو عین مہملہ و ہر دو صاد مہملہ بر وزن بلبل استخوان ما بین ہر دو سرین قریب از مقعد از منتخب و کتب طب ہمین مستفاد ست و در منتخب بفتح ہر دو عین نیز گفتہ۔
عصام بکسر اول و دال مشک آب کہ بدان مشک از آب بردارند از منتخب و صراح و در شرح نصاب بیدمشک نام مردے نیکو خصلت حاجب نعمان بن منذر بود۔
عصیان بالکسر مصدر ست و در اصل لغت بمعنی آن سخت شدن ست پس گناہ

راعصیان ازان نام کردند که آدمی ازگناه سخت دل میشود شرح نصاب از یوسف بن مالع۔

عصو بالفتح بعصا زدن از شرح نصاب

عصابه بکسر نوعی ازجامه که بدان سر بندند از مدار و کشف و بفتح خطاست۔

عصبه بفتحتین پی که حس و حرکت و پیوستگی مفاصل اندام بدانست جمع آن عصب و اعصاب می آید و هم عصبه بفتحتین پسران و خویشاوندان نرینه از جانب پدر و عصبه بالضم گروه مردان از ده تا چهل از صراح و منتخب۔

عصیده بروزن قصیده نوعی از حلوا است از منتخب۔

عصاره بضم اول ثفل چیزی که افشرده شود و بمعنی آنچه بفشاردن بیرون آید از آب و روغن و جز آن از منتخب و شرح نورالله۔

فصل عین مهمله مع ضاد معجمه

عضب بالفتح و ضاد معجمه ساکن و بای موحده در اصل بمعنی قطع و بمعنی تیغ مستعمل شده از شرح نصاب۔

عضبیت بالفتح و موحده مکسور و تشدید تحتانی تیززبانی۔

عضد بفتح اول و ضم ثانی بمعنی بازو و همین اصح است و بالفتح و بالضم و فتح اول و کسر ثانی و بفتحتین و این چهار وجه فرع است از منتخب و صحاح و صراح و بالفتح یاری

دادن و نام پادشاهی از پادشاهان شیراز۔

عض بالفتح و تشدید بدندان گزیدن از منتخب۔

عضرفوط بفتح عین و سکون ضاد معجمه و فتح رای مهمله و ضم فا و طای مهمله بفارسی آنرا کرباسو گویند از جاربردی و در منتخب جانوریست سفید و نرم که انگشت دختران را بدان تشبیه کنند۔

عضل بفتحتین گوشت پارها بالهم مرکب واحدش عضله از منتخب۔

عضو بالضم اندام و بالفتح خطاست از بحرالجواهر و مدار و کشف و صراح و منتخب

عضاده بضم اول و تخفیف ضاد معجمه و دال مهمله چوب طرف در که آنرا بازوی در گویند از منتخب و بکسر اول قطعه باشد مستطیل ملصق بر پشت اصطرلاب که آنرا بجهت احکام بگردش می آرند۔

فصل عین مهمله مع طای مهمله

عطای کبری کنایه از عمر طبعی که یکصد و بیست سال باشد۔

عطب بفتحتین و بای موحده بمعنی هلاک بعرف آنرا هلاکی گویند از منتخب و صراح و لطائف۔

عطلت بالضم بیکاری از صراح۔

عطالت بکسر بیکاری و معطلی مگر در لغات معتبره باینمعنی یافته نشده۔

عطارد بضم اول و کسر را ستاره معروف که بر فلک دوم تا بد و آن را دبیر فلک گویند علم و عقل بدو تعلق دارد و شرف او در سنبله و وبال او در قوس از صراح و قاموس و قزلباش و تقادیم و نام دوائی که آنرا سنبل رومی گویند و باصطلاح کیمیاگران بمعنی جیوه که یکی از فلزاتست از تحفة المومنین وغیره۔

عطر بالکسر خوشبو و بوی خوش و بالفتح خوشبو شدن و خوشبو کردن از قاموس و بحرالجواهر و مدار و کشف و منتخب و صراح۔

عطار خوشبو فروش و در محاوره مردم بمعنی دوافروش و این خالی از کراهت نیست از کشف۔

عطاس بضم اول بمعنی عطسه عارضه که عطسه آرد از منتخب و شرح نصاب۔

عطاش بالکسر تشنگان و بالضم بیماری تشنگی که هرچند آب خورده شود تشنگی نرود از منتخب۔

عطش بفتحتین تشنگی از صراح۔

عطف بالفتح گردانیدن و پیچیدن و میل کردن و مهربانی و سنجاف دامن جامه از بهار عجم و مؤید و بحرالجواهر و منتخب و مدار

عطل بفتحتین زن بی پیرایه از منتخب و بمعنی حرف بی نقطه مثل دال و سین و لام و میم

عطن بفتحتین جای آب خوردن شتران از شرح نصاب و در منتخب جای گاه گوسپندان نزدیک آب۔

عطشان بفتح اول و سکون ثانی و شین معجمه بمعنی تشنه و بمعنی تشنگی نیز آمده۔

عطوفه بفتح زن مهربان۔

عطر جهانگیری عطری که از گلاب گیرند۔ چون این عطر سابق نبود نورجهان بیگم در عهد شاه جهانگیر ایجاد نموده لهذا بعطر جهانگیری موسوم شده از چراغ ہدایت۔

فصل عین مهمله مع ظای معجمه

عظما بضم اول و فتح ثانی بمعنی بزرگان این جمع عظیم ست۔

عظمت بهر سه حرف اول مفتوح بمعنی بزرگی و قدر از قاموس و بحر الجواهر و کشف و صراح و منتخب و بسکون ظای معجمه بضم و فتح اول چنانکه مشهور ست خطا باشد۔

عظم بالفتح استخوان و بالضم بزرگی از مؤید و کشف و منتخب و بکسر اول و فتح ظای معجمه بمعنی کلانی ضد صغر۔

عظام بکسر بمعنی بزرگان و کلانان و این بمعنی جمع عظیم ست و بمعنی استخوانها درین صورت جمع عظم ست که بالفتح بمعنی استخوان باشد و بالضم و تشدید ظا و تخفیف آن بمعنی بزرگ از منتخب

فصل عین مهمله مع فا

عفرا بالفتح نام معشوقهٔ عروه۔

عفرنا بفتحتین و سکون را و مهمله و نون بمعنی شیر درنده از شرح نصاب۔

عفونت بفتحتین بدبوی و گنده شدن چیزی۔

عفریت بالکسر بمعنی دیو از منتخب و صراح۔

عفاریت بفتح بمعنی دیوان این جمع عفریت ست۔

عفت بالکسر و تشدید فا پرهیزگاری و پارسائی و بمعنی احتراز از محرمات خصوصاً از شهوت حرام از منتخب وغیره۔

عفص بفتح اول و سکون فا و صاد مهمله نام دوائی ست که آنرا مازو گویند و بفتح اول و کسر فا هر چیزی که مزهٔ آن تلخ و ترش یا گرفتگی دهن باشد از منتخب و صراح۔

عفاف بفتح پارسائی و پرهیزگاری از منتخب و صراح۔

عفیف مرد پارسا و پرهیزگار از حرام

عفعف بفتح هر دو عین مهمله آواز سگ

عفن بفتحتین گنده شدن هوا و گوشت و جز آن و بفتح اول و کسر فا بمعنی گنده و بدبو۔

عفو بفتح اول و سکون فا بر وزن سرو از خطا درگذشتن و ترک کردن عقوبت گناه در حالت قدرت از کشف و منتخب وغیره مگر در ابتدای باب چهارم بوستان لفظ عفو بفتح اول و ضم ثانی و تخفیف واو آمده است چنانچه مصرع عفو کردم از وی عملهای زشت ۞ و این نوع از تصرفات ست و بفتح اول و ضم فا و تشدید واو بسیار درگذرنده از گناه کسی۔

عفیفه زن پارسا و پرهیزگار از حرام

فصل عین مهمله مع قاف

عقول اولی کنایه از عقول عشره که حق تعالی اول از همه عالم آن ذوات فرشتگان را پیدا ساخت و این قول حکمای هند ست لفظ عقول که جمع ست بلفظ اولی که صیغهٔ مؤنث واحد ست صفت آورده چرا که جمع حکم مؤنث واحد دارد۔

عقب بفتح اول و کسر قاف و بای موحده بمعنی پاشنه و فرزند و فرزندزاده و بالضم و بضمتین پایان کار و عاقبت و بفتحتین پی که از ان چلهٔ کمان سازند و بفتح اول و سکون ثانی مصدر ست بمعنی پس چیزی در آمدن از منتخب و صراح و انوری برای معنی پس چیزی بفتحتین آورده است۔

عقاب بکسر اول عذاب نمودن و شکنجه کردن و بالضم مرغ شکاری سیاه و هر چیز بلند که بسیار بلند نباشد و سنگ رگ برآمده از کوه و مجازاً بمعنی بلندی مطلق نیز آمده و رشتهٔ کوچک که در سوراخ گوش کشند برای گوشواره و باصطلاح کیمیاگران بمعنی نوشادر از منتخب و صراح و شمسی و شرح سکندرنامه وغیره۔

عقرب بالفتح بمعنی کژدم و نام برج هشتم از بروج آسمان و آن بصورت کژدم ست و مجازاً بمعنی منحوس آید۔

عقارب بفتح اول و را مهمله مکسوره

جمع عقرب ست که بمعنی کژدم ست۔
عقیب پیرو وانچه پس باشد۔
عقبات بفتحات راههای دشوار و این جمع عقبه است۔
عقل مجرده یکی از عقول عشره۔
عقد بالفتح گره دادن و بمعنی پیمان نکاح و بیع کردن و بفتحتین گرفتگی زبان در سخن و بالکسر بمعنی سلک مروارید و گلوبند که آنرا بهندی هار گویند و بضم اول و فتح ثانی جمع عقده بالضم که بمعنی گره ست از مؤید و بهار عجم و منتخب و کشف و صراح۔
عقائد جمع عقیده که چیزی را حق دانسته در دل خود محکم گرفتن ست۔
عقاقیر بفتح اول و دو قاف و یای معروف و رای مهمله جمع عقار که بالضم و به قاف مشدد ست بمعنی ادویه که از قسم بیخ نباتات ست از بحر الجواهر و منتخب و صراح۔
عقر بالفتح و سکون قاف نازاینده شدن و عقیم شدن زن و پی کردن ستور را و باز داشتن از رفتن از منتخب و لطائف۔
عقیر نازاینده و نا امید از لطائف و منتخب
عقار بفتح آب و زمین زراعت و اراضی و ملک و قریه و بضم خرما بن و بمعنی متاع و اسباب و بضم اول شراب و می از منتخب و شرح نصاب و صراح و لطائف و کشف و مدار۔
عقور بفتح اول و ضم قاف بمعنی سگ گزنده از منتخب و شرح نصاب۔

عقد زفاف باضافت عبارت است از نکاح۔
عقعق بفتح هر دو عین مهمله طائرے ست سیاه و تیز پرواز و در منتخب نوشته که مرغیست سیاه و سفید که آنرا عکه و زاغ دشتی گویند
عقوق بضمتین نافرمانی پدر و مادر کردن از منتخب۔
عقیل بفتح اول و کسر قاف مرد زیرک و بسیار دانا و زانو بند شتر و نام پسر ابی طالب که داناتر بود به نسبت قریش۔
عقل بالفتح خرد و دانش و آن قوتی است نفس انسان را که بدان تمیز حقائق اشیا کند و آن را نفس ناطقه نیز گویند و مولانا یوسف بن مانع در شرح نصاب نوشته که عقل در اصل لغت مصدر ست بمعنی بند در پا بستن چون خرد و دانش مانع رفتن طبیعت میشود بسوی افعال ذمیمه لهذا خرد و دانش را عقل گویند و در اصطلاح حکما بمعنی ملک یعنی یک فرشته از ده فرشتگان که نزد ایشان معین هستند۔
عقول بفتح خردمند و بضمتین جمع عقل که بمعنی دانش ست و جمع عقل که بمعنی ملک و فرشته است چه نزد حکما مقرر ست که حق تعالی اول یک فرشته پیدا کرد پس آن یک فرشته دیگر و یک آسمان پیدا کرده بعده فرشته دوم یک فرشته و یک آسمان پیدا کرده بعده فرشته سوم یک فرشته و یک آسمان پیدا کرده بعده فرشته چهارم یک فرشته و یک آسمان پیدا کرده همچنین ده فرشته و نه آسمان پیدا شدند و همین ده فرشتگان را عقول عشره گویند و نزد اکثر حکما زیاده ازینها متحقق نیست۔
عقل فعال بفتح و تشدید عین مهمله بصیغه مبالغه عقل عاشر که فرشته دهم است و نزد حکما همه افراد عالم را همون پیدا کرده است و جبرئیل علیه السلام همین عقل فعال ست چنانچه در رشیدی مسطور ست۔
عقل اول فرشته اول که از وی نه فرشته دیگر پیدا شده و جوهر اول نیز آنرا گویند و در برهان نوشته که عقل اول نور محمدیست و هم کنایه از جبرئیل علیهما الصلوة والسلام
عقل کل کنایه از جبرئیل ع و کنایه از نور محمدی و گاهے کنایه از عرش اعظم باشد از برهان و رشیدی۔
عقال بکسر اول رسنی که بدان ساق شتر بندند یا پای دیگر ستوران بندند از بهار عجم و کشف۔
عقد انامل نوعی از اسباب شمار مستوفیان که باشکال بستن و کشادن انگشتان دست اسمای اعداد ملحوظ دارند و تفصیلش اینست که برای واحد خنصر دست راست فرو باید گرفت و جهت دو بنصر را با خنصر ضم کردن و برای سه وسطی را نیز چنانکه در عدد اشیا بین الناس مشهور و متعارفست

ولیکن درین سہ عقد باید کہ رؤس انامل بسیار نزدیک باصول اصابع باشد برای چہار خنصر را رفع باید کرد و بنصر و وسطی را معقود گذاشتن و برای پنج بنصر را نیز رفع کردن و بجہت شش وسطے را رفع کردہ فقط بنصر را فرو باید گرفت چنانچہ سر انملۂ آن بر وسط کف باشد و برای ہفت بنصر را ہم برداشتہ خنصر تنہا را عقد باید گرفت چنانکہ سر انگشت نیک مائل باشد بجانب بند دست یعنے قریب بمنتہائے کف بسوی ساعد و برای ہشت با بنصر ہمان باید کرد و برائے نہ با وسطی نیز ہمان باید کرد و باید کہ درین عقود ثلاثۂ اخیر سرہائے انگشتان بر طرف کف باشد تا مجموع ثلثۂ اول مشتبہ نگردد و برای دہ سر ناخن سبابۂ دست راست را باطن مفصل اول انملۂ ابہام یعنی سر انگشت باید نہاد چنانکہ فرجہ میان دو انگشت بحلقۂ مدور مشابہ باشد و برای بیست طرف عقد زیرین سبابہ کہ متصل وسطی ست بر پشت ناخن ابہام باید نہاد چنانچہ پنداری انملۂ ابہام را در میان اصول سبابہ و وسطی گرفتہ اند لیکن وسطی را در دلالت عدد بیست دخلی نباشد چہ او ضایع اوبرائے عقود احاد متغیر و متبدل گردد و اتصال ناخن ابہام بطرف عقد زیرین سبابہ بحال خود دلالت بر بیست کند و برای سی ابہام را قائم داشتہ سر انملۂ سبابہ بر طرف ناخن او باید نہاد چنانکہ وضع سبابہ با ابہام شبیہ باشد بصورت قوس در رودۂ آن و برای چہل ناخن انملۂ ابہام را بر ظہر عقد زیرین سبابہ باید نہاد چنانکہ میان ابہام و طرف کف ہیچ فرجہ نماند و برای پنجاہ سبابہ را قائم داشتہ ابہام را تمام خم باید کرد و بر کف باید نہاد محاذی سبابہ و برائے شصت ابہام را خم دادہ باطن عقدۂ دوم سبابہ را بر پشت ناخن ابہام باید نہاد و برای ہفتاد ابہام را قائم داشتہ باطن عقدۂ اول یا دوم سبابہ بر پشت ناخن ابہام باید نہاد چنانکہ پشت ناخن ابہام تمام مکشوف باشد و برای ہشتاد ابہام را منتصب گذاشتہ طرف انملۂ سبابہ را بر پشت مفصل انملۂ اولیٰ باید نہاد و برای نود سر ناخن سبابہ را بر باطن مفصل عقدۂ دوم ابہام باید نہاد و باید دانست کہ آنچہ در دست راست دلالت بر عقدی از عقود احاد کند از یکی تا نہ در دست چپ دلالت بر ہمان عقدے از عقود الوف کند از یک ہزار تا نہ ہزار و ہمچنین آنچہ در دست راست دلالت بر عقدے از عقود نہ گانۂ عشرات کند از دہ تا نود در دست چپ دلالت بر ہمان عقدی از عقود مآت کند از یک صد تا نہ صد بدانکہ باصابع ہر دو دست بدان صور ہژدہ گانۂ مذکور العدد را از یکی تا نہ ہزار و نہ صد و نود و نہ ضبط توانکرد و برای عقد دہ ہزار طرف انملۂ ابہام را متصل باید ساخت بطرف تمام انملۂ سبابہ چنانکہ سر ناخن ابہام برابر باشد و طرفش بطرف او۔

عقیم بمعنی نازاینده خواه مرد باشد خواه زن و درین لفظ مذکر و مؤنث برابر ست از منتخب و مرد عقیم آنست کہ نطفۂ او قابل زرع نباشد۔

عقاب افگن کنایہ از حلقہ بگوش یعنے مطیع و غلام چہ عقاب بمعنی رشتہ است کہ در سوراخ گوش کشند برای انداختن حلقہ از شرح خان آرزو۔

عقاب آسمان چند ستارہ است بصورت عقاب آنرا نسر طائر نیز گویند۔

عقابین بضم و بای موحدہ و یائے معروف خارہای آہنی از شرح سکندرنامہ و در مصطلحات بضم اول و فتح بای موحدہ دو چوب بلند کہ مجرمان را بدان بندند۔

عقیان بالکسر و حرف سوم یای تحتانی بمعنی زر کہ آنرا طلا نیز گویند از شرح نصاب۔

عقبان بالکسر و حرف سوم بای موحدہ جمع عقاب کہ بمعنی شکنجہ و عذاب ست و بالضم جمع عقاب کہ پرندۂ معروفست۔

عقد روان و عقد تمکین نکاح متعہ از مصطلحات۔

عقبہ بفتحات راہ دشوار در کوہ و جائے دشوار و مراد از امر سخت و عظیم نیز آمدہ از مدار و منتخب۔

عقدہ بالضم گرہ از منتخب۔

عقلہ بالضم بمعنی بند و نام شکلی ست مخصوص از اشکال رمل از منتخب۔

عقیله سردار قوم وبهترین هر چیز و برگزیده ترین از منتخب ولطائف وبمعنی رسن دیاسے بند۔

عقیقه بدو قاف بروزن فعیله ضیافت نام نهادن وموی سر دن طفل بروز هفتم از ولادت از شرح نصاب۔

عقوه بالفتح بمعنی میدان وصحن سرای از شرح نصاب

عقول عشره ده فرشتگان چه نزد اکثر حکما همگی ده فرشته اند اول حق تعالی یک فرشته پیدا کرده پس آن فرشته یک فرشته دیگر ویک آسمان پیدا کرد وبعده فرشته دوم یک فرشته ویک آسمان پیدا کرد همچنین ده فرشته ونه آسمان پیدا شدند وفرشته دهم هر عالم را بحکم حق تعالی پیدا کرد۔

عقیقونی نوعی از لعل که جوهر مشهور ست

عقل کلی همان عقل کل که مذکور شد۔

فصل عین مهمله مع کاف عربی

عکس وطرد یکی از صنائع شعرست که نصف مصرعه را الفاظ منقلب کرده مکرر آرند چنانچه درین مصرعه باده چه کنی نهان نهان چه کنی جام

عکس بالفتح بازگونه کردن وانچه در آب وآئینه امثال اشیا دیده میشود۔

عکاظ بضم اول وظاء معجمه نام بازاریست بین نخله وطائف۔

عکه بالفتح وتشدید کاف نوعی از کلاغ و آن ابلق بود از برهان ودر مؤید نوشته که مرغیست که آنرا عقعق نیز گویند۔

عکاشه بضم اول وشین معجمه عنکبوت از لطائف۔

عکس مستوی در اصطلاح منطق در قضیه حملیه آنست که موضوع را محمول سازند ومحمول را موضوع چون کل انسان حیوان عکس او چنین باشد بعض الحیوان انسان ودر شرطیه آنست که مقدم را تالی سازند وتالی را مقدم چون ان کانت الشمس طالعةٌ فالنهار موجودٌ عکس او چنین باشد کان النهار موجودًا فالشمس طالعةٌ۔

فصل عین مهمله مع لام

علا بضم اول وبه فتح نیز بلندی وبزرگی از صراح۔

علیا بالضم وحرف سوم یای تحتانی هر چیز که بلندتر باشد از دیگران واین تانیث اعلی است وانچه در گلستان حدیقهٔ علیا نویسند خطاست صحیح غلبا بالفتح غین معجمه وبای موحده است بمعنی باغیکه درختانش سر بهم بر آورده دارند چنانکه در صراح ست۔

علت اولی کنایه از عقل اول۔

علالا بالفتح شور وغوغا از لطائف و برهان ورشیدی۔

علت آفتاب مرکب بمعنی یرقان

علت بالکسر وتشدید لام بیماری ووجه وسبب چیزی از منتخب وصراح۔

علات بالفتح وتخفیف لام بمعنی سندان که بران آهن را نهاده می کوبند بهندی آنرا اهرن گویند از شرح نصاب۔

علت مشائخ بیماریست که از موت سوداوی در مقعد بعضی پیران خارشی پیدا میشود که مقتضی مفعولیت گردد نعوذ بالله منها

علم نظر علم مناظره که دران آداب بحث بیان کرده شود وبمعنی علم عقلی چنانچه منطق و حکمت از شرح قران السعدین وغیره۔

علاقه دستار بمعنی طرهٔ دستار از مصطلحات

علف بفتحتین خورش ستوران ودیگر بهائم از منتخب ودر برهان نوعی از گیاه۔

علاف بالفتح وتشدید لام بمعنی کاه فروش از منتخب وبمعنی کسیکه کاه ودانه دهد نیز آمده۔

علق بفتحتین خون بسته وکرم سیاه آبی که خون جلد بدن میمکد وآنرا بفارسی زلو بود بهندی جونک گویند وهر چیز که بچیزی در آویخته شود از منتخب۔

علوق بفتحتین در آویختن ودوست داشتن وبسته شدن خون زن در جسم بانطفه مرد در ابتدای ایام حمل۔

علل بکسر اول وفتح لام سببها وبیماریها جمع علت از منتخب۔

علیل بیمار از منتخب۔

علت اصل عقل اول۔

علی الحال کنایه از زود وشتاب۔

علت عالم کنایہ از عقل اوّل۔

علم بفتحتین رایت و نشان لشکر و بمعنی کوہ چون درین ہر دو وضوح و سطوح یافتہ میشود لہذا مجازاً بمعنے مشہور و معروف مستعمل میگردد و بمعنی نقش جامہ و بمعنی اسم خاص نفس و احدینی نامی کہ مرد یا زن وغیرہ بدان معروف باشد چنانچہ زید و زینب مکہ و جیحون و چلکے کہ در لب بالامی باشد و بالکسر آگاہ شدن و دانستن و دانش از منتخب و کشف۔

علم کلام عبارت از علمیست کہ دران علم مقدمات نقلی را بدلائل عقلی ثابت کنند و صاحبان این علم را متکلمین گویند از چہار شربت۔

علوم بضمتین جمع علم کہ بمعنی دانستن و دانش ست و جمع علمیکہ بمعنی دانستن ماہیت فن خاص ست و علوم مدونہ اینست علم صرف علم نحو علم لغت علم معانے علم بیان علم عروض علم قافیہ علم انشا علم رسم الخط علم معما علم مناظرہ علم قرارت علم تفسیر علم حدیث علم فقہ علم فرائض علم اصول علم کلام علم منطق علم حکمت و آن مشتملست بر بسیار علوم بعضے از انہا درینجا مذکور و بعضے نہ علم ہیا ٔت علم ہندسہ علم عدد علم طب علم فلاحت علم کیمیا علم نجوم علم موسیقی علم مناظر و مرایا علم جبر و مقابلہ علم جر اثقال علم رمل علم جفر علم طلسم علم قیافہ علم مساحت علم اصطرلاب علم محاضرات و آن لطیفہ گوئی و حاضر جوابی ست و علم تعبیر و علم تعویذات و علم تصوف و علم اخلاق و علم تواریخ وغیرہ۔

علام بالفتح و تشدید لام بمعنی داناتر و بسیار دانا۔

علی الرغم بفتح را ر مہلہ و سکون غین معجمہ مجازاً بمعنے برخلاف و برعکس چہ رغم بمعنی خاک آلودہ شدن و خوار گشتن است کذا فی المنتخب پس برخلاف و برعکس کردن کسی گویا کہ خاک آلودہ شدن و خوار گشتن اوست۔

علویان بفتحتین سادات و بضم و کسر اوّل و سکون لام ملائک و کواکب از رشیدی و برہان۔

علان بکسر اوّل و تشدید لام نام مردے دستکار و صناع و نام قلعہ نزدیک صنعاع از منتخب وغیرہ۔

علن بفتحتین بمعنی آشکارا شدن و آشکارا از صراح و شرح نصاب۔

علیین بالکسر و تشدید لام مکسور و دو یای تحتانی و نون غرفہای بہشت جمع علیہ و خانہای بلند بہشت و کتاب اعمال بندگان صالح از منتخب و مؤید و قیل علیین اسم مفرد ست یعنی بہشت و قیل آسمان ہشتم و قیل قائمہ العرش الیمنی و قیل سدرۃ المنتہے از شرح مقامات حریری و فردوس اللغات۔

علتین در مثنوی بمعنی نکان الآخرۃ و الاولی ست از لطائف۔

علم الیقین دانستن امری یا چیزے باشد بہ کمال یقین بکیفیت و ماہیت آن کہ اصلا بوی شک و شبہ دران نہ باشد بشرطیکہ حالیتکہ آنرا دیدہ نباشد و این قسم نخستین ست از سہ اقسام کہ علم الیقین و عین الیقین و حق الیقین باشد۔

علم شدن بفتحتین ظاہر شدن۔

علو بضمتین و تشدید واو بلندی از صراح و بالکسر و بالضم نیز و این لفظ را فارسیان گاہی بضمتین و تخفیف واو آرند درین صورت نوعی از تفریس باشد۔

علاوہ بکسر اوّل باریکہ بر سر باری نہند و ہر چیز کہ بالای چیز دیگر باشد و چیزیکہ بر سر چیزی زیادہ کنند بفارسی آنرا سربار گویند از منتخب و بحر الجواہر و صراح و بفتح خطاست۔

علانیہ بفتح اوّل و کسر نون و تخفیف یای تحتانی بمعنے آشکارا از منتخب و در صراح آشکارگی۔

علیقہ بفتح بمعنی توبرہ کہ بدہان اسپان بستہ دانہ میخورانند از شرح نصاب۔

علاقہ بفتح آویزش دل و مناسبت میان دو چیز و رابطہ معنوی باکسی داشتن مثل دوستی و دشمنی و نوکری و آنچہ بدان معیشت توانکرد و بکسر اوّل و جسم ظاہری کہ بستہ و آویزان باشد بچیزی مثل دوال تازیانہ و شمشیر و علاقہ زیور و پالکی وغیران از مدار و مؤید و منتخب و کشف و فرہنگ شیخ

ابراہیم۔

علیه بفتح اوّل و کسر لام و تحتانی مشدد بمعنی بلند از منتخب۔

علوفه بضمتین و فا بمعنے خوردنی و خوراک از کشف۔

علی الله شور و غوغا و فریاد از رشیدی

علاله بضم بقیهٔ شیر و باقی ہر چیز و بمعنی شے قلیل از شرح مقامات حریری و منتخب۔

علت تامه بتشدید میم سبب کامل۔

علی بفتح اوّل و کسر لام و تشدید تحتانی بمعنے بلند و نام حق تعالیٰ و نام خلیفهٔ چہارم کرم الله وجہه و نام پدر رضا قانی که نجاری میکرد و بفتح لام و در آخر الف بصورت یا حرفیست ترجمهٔ بر و در جائی مخفف علیک السلام نیز آمده

علوی بفتحتین بمعنی اولاد حضرت علی کرم الله وجہه و مصطلح آنست که علوی بفتحتین آنرا گویند که از اولاد حضرت علیؓ باشد مگر از اولاد حضرت فاطمه رضی الله عنہا نباشد و بضم اوّل و سکون لام و بکسر اوّل و سکون لام بمعنی ملک یعنی فرشته و کوکب از لب لباب برہان۔

علی قاپی ۔ بقاف و بای فارسی بمعنی دروازهٔ بلند چه در ترکی قاپی بمعنی دروازه است و علی قاپی کنایه از دروازهٔ ملوک و سلاطین ست از مصطلحات و در چراغ ہدایت نوشته که علی قاپی بقاف و بای فارسی مقامی ست در صفاہان که آستانهٔ امیر المؤمنین علی علیه التحیات مقرر کرده اند و آن حکم کعبه دارد که داخل آن ایمن ست از آفات

علم ریاضی علمیست که بحث کرده میشود در آن از اموری که فقط در وجود خارجی محتاج بسوی مادّه باشند چنانکه مقدار و عدد خاص که موجود در مادّه ایست و اصول این علم چہار ست علم ہندسه و علم عدد و علم نجوم و علم موسیقی و فروع آن چون علم مناظر و مرایا و علم جبر و مقابله و علم جر اثقال۔

علم حضوری بدانکه علم صورت حاصله نزد عقل را گویند و آن بر دو قسم ست یکی علم حصولی و دیگری علم حضوری علم حصولی علمی ست که بواسطهٔ حصول صورت در ذہن باشد و مراد از صورت مفہوم و ہیئت کلی ست یعنی تصور حیوان ناطق بی لحاظ اعراض جسمانی من حیث انه حیوان ناطق مثلاً اگر تصور انسان کنی فوراً بی لحاظ اعراض جسمانی در ذہن آید که حیوان ناطق ست و اگر تصور فرس یا حمار کنی ابتداءً ہم معلوم گردد که حیوان صاہل ست یا حیوان ناہق و ہیچ گونه تصور اعراض جسمانی نمی شود زیرا که قسم علم حاصل میشود بواسطهٔ حصول صورتی که در ذہن ست و قسم حضوری علمی ست که حصول صورت بذہن نمیشود بلکه بحضور شئے بلا واسطهٔ صورت باشد چنانچه علم نفس ناطقه به نفس خود و بصفات منضمهٔ خود اگر نفس ناطقه تصور نفس خود نماید بحصول صورت نمی تواند شد زیرا که اگر صورت نفس در نفس حاصل شود اجتماع المثلین لازم آید ہمچنین علم عقول بر نفسہای خود علم باری تعالیٰ بر نفس خویش و صفات خود و بر جمیع ممکنات بر مذہب بعضے علم حضوری ست که جمیع ممکنات نزد او سبحانه تعالیٰ موجود ست و محتاج بحصول صورت نیست۔

علامه و علامی ہر دو لفظ بفتح عین و تشدید بمعنی بسیار بسیار داننده و تا و یا در آخر این ہر دو لفظ برای تانیث و نسبت نیست بلکه ہر دو برای مبالغه و یا آنکه درین ہر واحد دو علامت مبالغه است مگر اطلاق این ہر دو لفظ بر حق تعالیٰ نکنند جہت شائبهٔ تای تانیث و یای نسبت از منتخب۔

علم لدنی بفتح لام و ضم دال و تشدید نون علمیکه کسی را از نزد سبحانه تعالیٰ محض بفیض فضل او حاصل شود و حال آنکه از استاد نیاموخته باشد لدن در اصل عربی بمعنے نزد ست۔

علت غائی عبارت از امریکه بدعای حصول چیزے مقصود اصلی از ساختن کارے باشد بدانکه علت یعنی سبب آن چیز را گویند که بدان توسل کنند برای حصول امرے دیگر و این علت که آنرا سبب نیز گویند بر چہار قسم ست اگر سبب

در مسبب داخل بود یا خارج اگر داخل بود
بالقوه آنرا علت مادی گویند بتشدید دال
چون نسبت چوب با سریر و اگر داخل بود
بالفعل آنرا علت صوری گویند چون صورت
سریر که مربع باشد یا مسدس و اگر خارج
بود و اگر آن سبب مسبب جدا ست آن را علت
فاعلی گویند چون نجار و اگر ایجاد برای نسبت
آنرا علت غائی گویند چون جلوس بر سریر
پس علت غائی در ظهور موخر از همه علتها
ست و در ذهن و تعقل از همه مقدم علت
غائی در اصل علت غایتی بود یعنی علتی که غایت
و منتهای جمیع علتهای اربعه ست تای فوقانی
را در حالت الحاق یای نسبت حذف کرده
غائی گفتند و بدانکه اطلاق علت غائی در
افعال حضرت حق سبحانه تعالی روا
نداریم چراکه حق تعالی در خلقت اشیا محتاج
بغرضی نیست این منفعتها که دیده میشود
بجهت اظهار صنائع خود آفریده است ۔

فصل عین مهمله مع میم

عما بالفتح و تخفیف میم گمراهی و نابینائی و بمعنی
ابر سطبر و غلیظ و بمعنی ابر تنک رقیق مانند
دود از منتخب وغیره ۔
عمیا بالفتح زن نابینا و هر چیز مونث که
نابینا باشد و در منتخب پوشیدگی و چیز پوشیده
عمارت بالکسر آبادی و آباد کردن از
منتخب و بمعنی مرمت نیز آمده ۔
عمادات بکسر اول و حرف چهارم دال
مهمله بمعنی ستونهای عمارت ۔
عمرانات بکسر اول آبادیها این جمع
عمران ست که بالکسر بمعنی آبادی باشد
از کشف و منتخب ۔
عمرو لیث بفتح اول و سکون میم
و واو زائده غیر ملفوظ و بفتح لام و تحتانی
و ثای مثلثه نام پادشاهی که بانی شیراز
بود و این نام مرکب ست از اسم معنه لقب
چراکه لیث بمعنی اسد ست و واو زائده
درین اسم برای علامت عمرو بالفتح است
تا که فرق ماند میان عمر بالضم از کشف و
مدار وغیره ۔
عمید پیشوای قوم از منتخب و صراح ۔
عمود بفتح اول و ضم ثانی بمعنی ستون
و چوب خیمه و گرز و شاهین ترازو و مهتر
قوم از منتخب و صحاح و مدار و کشف و باصطلاح
آلت تناسل و باصطلاح علم هندسه هر
خط که واقع میشود بر خطی باین وضع که ثابت
شود از ملاقات آن هر دو خط قائمه یا دو
قائمه پس هر یکے از آن دو خط عمود ست
بر دیگرے باین شکل ۔

عمود قائمه قائمه عمود

عماد بکسر اول بمعنی ستون و بناهای بلند
جمع عماده از منتخب و صراح و صحاح و
در کشف و منتخب نوشته است که این لفظ
بمعنی مفرد و جمع هر دو آمده ۔
عمد بفتح اول و سکون ثانی باختیار کار
کردن و قصد و آهنگ و بفتحتین و بضمتین
بمعنی ستونها جمع عمود از منتخب و صراح ۔
عمر بالفتح و ضم اول و سکون میم اسم للمدة
التی فیها عمارة البدن بالحیات یعنی لفظ
عمر اسم ست برای مدتی که در ان عمارت
ای آبادانی بدن میشود بسبب حیات
از طیبی شرح مشکوة و صراح و ضم و بالفتح
و سکون میم اسم شخصے درینصورت در آخر
این لفظ واو زائده نوشتن ضرورست
بدینصورت عمرو مگر این واو بخواندن نمی
آید چراکه برای فرق و امتیاز است از
لفظ عمر که بضم اول و فتح میم اسمی علحده
باشد و بر عکس نکردند چراکه بضم ثقیل
ست و بالفتح خفیف پس حرف زائده
نوشتن در خفیف مناسب دانسته و گاهے
عمر را بضم عین و فتح و تخفیف میم ست
فارسیان بضرورت نظم بتشدید میم آرند ۔
عمور بضمتین گوشت میان دندانها
و گوشت بنهای دندان از منتخب و
صراح ۔
عمش بفتحتین و شین معجمه ضعف بصر و
رفتن اشک اکثر اوقات بواسطه علتے
از منتخب ۔
عمر خاص لقب جرجیس پیغمبر که کافران
سه بار او را کشتند و باز زنده شده ۔
عمر عاص بفتح عین و صاد مهملتین نام صحابی
گویند که دوباره جوان شده یا جوانی ثانی

کنایه از اسلام از شرح خاقانی۔

عمق بفتحتین تگ چاه و حوض و دریا وغیره آنها و بالضم ژرف شدن از مؤید و منتخب۔

عمیق ژرف و بمعنی دور و دراز نیز آمده از منتخب۔

عمعق بفتح هر دو عین مهمله نام شاعر۔

عمال بضم اول و تشدید میم جمع عامل و آنچه بعضے عمالان نویسند خطاست چه صیغهٔ جمع را باز بطور فارسی جمع کردن چه حاجت و این را بر لفظ حوران قیاس نباید کرد چرا که عمالان در نظم ثقات واقع نشده و در نثر اعتبار نشاید۔

عمر خیام بضم عین و فتح میم و فتح خای معجمه و تشدید تحتانی نام شاعری که رباعیات او در بیان شراب بسیار ست۔

عم بالفتح و تشدید میم برادر پدر از منتخب

عموم بضمتین فرا گرفتن همه را از صراح۔

عمیم تمام و همه را فرا گیرنده از صراح و منتخب

عمائم بالفتح عین و کسر همزه که حرف چهارم است بمعنی دستارها این جمع عمامه است که بمعنے دستار باشد۔

عمان بضم نام شهریست بیمن بر کنارهٔ بحر اعظم یعنی دریای محیط لهذا دریای اعظم را بآن نسبت کرده دریای عمان گویند از کشف و منتخب و مؤید و کنز و تاج اللغات و عمان بالفتح و تشدید نام شهری ست از شام و جمع عم که بمعنی برادر پدر باشد اگرچه لفظ عربی است جمع آن اعمام می آید مگر گاهی فارسیان لفظ عربی را بطور الفاظ فارسی جمع کنند و نظیر آن لفظ ملکان است جمع ملک که بمعنی پادشاه باشد انوری گوید۔ مصرعه زده رگ بلکان خنگ برق و ابلق ؎ و برین قیاس ست لفظ غلامان از خیابان۔

عمران بالکسر آبادی و نام پدر موسیٰ علیه السلام و نام پدر حضرت مریم و نام ابوطالب عم حضرت رسول الله صلی الله علیه و آله و اصحابه وسلم از منتخب۔

عمو بالفتح گمراهی و خواری و فروتنی از منتخب و بفتح عین و ضم میم بمعنی برادر پدر درینصورت واو زائده بود در لفظ عم از چراغ هدایت و همچنین در لفظ خالو که در اصل خال بود بمعنی برادر مادر که درین زمانه بمعنے شوهر خاله مستعمل ست۔

عمل گیسو نوائیست از موسیقی که بهندی و هندوستان گویند از مصطلحات۔

عمامه بکسر اول و تخفیف میم اول بمعنی دستار از منتخب و مدار و سکندری و بحر الجواهر و کشف و قاموس و بهار عجم و بتشدید میم نیز آمده است۔

عمله بالکسر کار و عمل و بالفتح نیکی و بفتحتین کارکنندگان درینصورت جمع عامل ست از منتخب و مؤید۔

عملخانه دیوان خانه۔

عمه بالفتح و تشدید میم خواهر پدر و گروهے از مردم۔

عمده بالضم آنچه بروی اعتماد کرده شود از صراح و صحاح۔

عمره بالضم عبادتی ست حاجیان را و آن چنان باشد که احرام بسته از مکه بموضع تنعیم که بفاصله سه کروه است از مکه میروند و در آنجا چند رکعت نفل گذارده باز بمکه شریف آمده طواف خانهٔ کعبه مے کنند۔

عمادی بکسر اول نام شاعری۔

عماری بفتح و تشدید میم آنچه بر پشت پیل نهند و در ان نشینند و آن معروف است منسوب بعمار که نام واضع آنست و عماری بفتح و بتخفیف نیز آمده از کشف و سراج و مؤید و برهان و مجازاً بمعنے گردون و در تهته خواه اسپان کشند خواه نرگاوان و در مصطلحات عماری بتخفیف میم معروفست و در اصل عمل شتر ست و بمعنی تابوت نیز آمده۔

عمی بضم اول و سکون میم و یای تحتانی بمعنے کوران جمع اعمیٰ و بفتح اول و فتح میم و در آخر الف مقصوره بصورت یا بمعنے کوری و نابینائی۔

عمر طبیعی عبارت از عمر یک صد و بست سال ست بر اکثر حکما عمر نوع انسان

صد و بست سال باشد و کمی و بیشی آن بعوارض۔

فصل عین مهمله مع نون

عنا بالفتح رنج و مشقت از منتخب و صراح و کشف۔

عنقا بالفتح طائریست دراز گردن که نزد بعضے وجود فرضی دارد چرا که هیچکس آنرا ندیده است و عنقا آنرا بهمین جهت گویند که طویل العنق بوده باشد و بفارسی نام آن سیمرغ ست و در نفائس الفنون از تفاسیر مسطور ست که در زمین اصحاب الرس مرغی بس عظیم با چهار پا و ورد مانند آدمی و با پرهای الوان و با فراط درازی گردن پیدا شده بود هر جا که کودکی دیدی بردی آن قوم پیش حنظلة بن صفوان که پیغمبر ایشان بود رفته ازان شکایت کردند حنظله دعا کرد حق تعالی آن مرغ را در بعضے از جزائر انداخت و او دران جزائر فیل و اژدها را شکار کرده میخورد تم کلامه و نام سازیست و آن نیز گردن دراز دارد و نام نوائی از موسیقی و بمعنی سختی زمانه و لفظ عنقا بالضم غلط باشد چنانکه مشهور است از رشیدی و برهان و بهار عجم و کشف و سراج

عنقای مغرب بفتح اول و ضم میم و سکون غین معجمه و کسر راء مهمله مرغی بود بس عظیم و دراز گردن و مغرب از ینجهت گویند که طیور را فرو می برد و اطفال و دختران را نیز ربع میکرد از منتخب و بعضے نوشته اند که بفتح راء بمعنی نو و غریب آورده شده چون عنقا را حق تعالی بهیئت عجیب و غریب پیدا کرده بود از ینجهت مغرب گفتند و بعضی مغرب بمعنی مخفی و نابود نوشته اند۔

عندلیب بالفتح و دال نیز مفتوح بمعنے بلبل و با لکسر خطاست از منتخب و مؤید و مدار و کشف۔

عنب بکسر اول و فتح نون و موحده بمعنی انگور که میوه معروفست۔

عنان تاب اسپی که فقط باشارهٔ عنان بگردد از شرح سکندر نامه۔

عنایت بفتح و بکسر قصد کردن و اهتمام داشتن بچیزے از منتخب و در صراح رنج کشیدن بجهت کسی۔

عنکبوت نام کرم معروف و نام طبقه از طبقه های اصطرلاب که آن مشبک باشد

عنت بفتحتین و تای فوقانی گناه و فساد و هلاک از منتخب و لطائف۔

عنود بضمتین بر خلاف حق کارے کردن و ستیزه کردن و بفتح اول و ثانی بمعنے ستیزنده و گمراه از منتخب و لطائف اللغات۔

عنید ستیزنده و سرکش از منتخب۔

عناقید بفتح اول و کسر قاف جمع عنقود بالضم که بمعنی خوشهٔ انگور ست از منتخب۔

عنصر بضم اول و ثالث بمعنی اصل و بنیاد و نزد اطبا خاک و باد و آب و آتش از بحر الجواهر و کشف۔

عنبر خوشبوئیست معروف گویند آن سرگین جانور بحریست که بصورت گاو باشد بعضی گفته که منبع آن چشمه ایست در دریا و صحیح آنست که مومی ست خوشبو که در کوهستان هند و چین از زنبور عسل که انواع گیاه خوشبو میخورد بهم میرسد و سیل آنها بدریا مے برد و شست و شو میدهد و اکثر جانور بحری آنرا فرو می برد و نتواند که هضم کند آنرا بیندازد و ازانجهت بعضی گمان برند که سرگین آن جانور ست از بعضے ثقات مسموع شده که مگس عسل درمیان عنبر یافته اند و بآتش می گدازد و این نشان ظاهر ست که موم باشد و الله اعلم بالصواب از منتخب۔

عنبر و جواهر بواو عاطفه نام غلامان ست۔

عنان گردش کنایه از کاوه داون اسپ از شرح سکندر نامه۔

عنف بضم اول و سکون ثانی درشتی کردن و تندی و ستیزه نمودن از منتخب و صراح۔

عنیف بفتح اول درشت و تند و ستیزنده از صراح۔

عنق بضمتین گردن از منتخب و صراح و بحر الجواهر و مؤید و مدار و لیکن صاحب منتخب بضم اول و فتح ثانی نیز نوشته۔

عناق بالفتح بزغالهٔ ماده از شرح نصاب و منتخب و بعضی نوشته اند که از حین ولادت آن تا چهار ماهگی۔

عنادل بالفتح اول و کسر دال جمع عندلیب که بمعنی بلبل است بدانکه هر اسمی که پنج حرفی یا شش حرفی باشد در حالت جمع یک حرف یا دو حرف از آخر آن اسم ساقط میکنند چنانکه سفارج جمع سفرجل و عنادل جمع عندلیب

عنوان بالضم دیباچه و سرنامه و اول هر چیز و آنچه فهمیده شود از چیزی از منتخب و مدار و کشف و مؤید۔

عنفوان بضم اول و ضم فا بمعنی اول هر چیز و آغاز جوانی از منتخب و کشف و قاموس و مؤید و مدار۔

عنین بالکسر و تشدید نون مکسور جوانی که بر جماع قادر نباشد آنرا در عرف نامرد گویند از مدار و کشف و عنی بحذف نون آخر خطاست و بعضے گویند اگر عنی را منسوب بسوی عنه که مصدر است بحذف تا گفته شود صحیح باشد۔

عنبریان قومی است از عرب منسوب بعنبر که پدر قبیلهٔ از تمیم است این مستفاد از منتخب است۔

عنان بکسر اول لگام و معارضه و آنچه از آسمان ظاهر شود در وقت نظر کردن بدان از منتخب و در لطائف عنان بالفتح نواحی آسمان نوشته است و در سراج بالفتح بمعنے ابر نیز آمده۔

عنان دادن دوانیدن اسپ

عنان زنان رفتن کنایه از شتاب رفتن سوار۔

عنان بر عنان بمعنی برابر و همسر از برهان و سراج۔

عنان در دیدن کنایه از باز ماندن از سراج۔

عنان گران کردن بمعنی استادن سوار۔

عن بالفتح این لفظ را نحویان حرف گویند ترجمهٔ این در فارسی لفظ از باشد و استعمال عن در محل مجاوزت است یعنی از چیزی گذشتن یا صوری بود مانند رمیت سهما عن القوس که تجاوز تیرست از کمان یا معنوی کقوله تعالی فَلْيَحْذَرِ الَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِ از شرح نصاب مولانا یوسف بن مانع۔

عنبیه بکسر اول و فتح نون و کسر موحده و تشدید تحتانی نام طبقهٔ سوم از هفت طبقات چشم لون آن مختلف میباشد در بعضی اشخاص سیاه و در بعضی اشهل و در بعضے ازرق بود از کفایهٔ منصوری وغیره۔

عنبرچه و عنبرینه نوعی از زیور مثل دهکک دهکی که جوف آن بعنبر پر کنند و گرد آن مروارید آویزند از برهان و مصطلحات و سراج و در چراغ هدایت بمعنی شمامه۔

عنکبوتیه صفحهٔ بالائین اصطرلاب که مدار اکثر احکام اصطرلاب بر آنست و طبقهٔ چهارم از طبقات چشم و آن غشائے رقیق است مانند نسج عنکبوت۔

عنکبوتی صفحه باشد مشبک در اصطرلاب

عنصری تخلص شاعر قدیم۔

عنوشی اسباب شادی از جانب داماد و لائق آنست که درین لفظ بجائے عین الف نویسند۔

فصل عین مهمله مع واو

عوا بالفتح و تشدید بمعنی سگے که بانگ در دریا و بسیار کند و نام منزل سیزدهم از منازل قمر و آن پنج کواکب است بر سینهٔ سنبله و نام شکل پنجم از اشکال تلی و آن بصورت مرد استاده است و دستها کشیده و بدست راست عصا گرفته و کواکبش بست و دو و بالضم اول و تخفیف واو بانگ گرگ و سگ و شغال و روباه و آهو از منتخب و شرح نصاب وغیره۔

عوجا بالفتح و جیم بمعنی کمان تیر اندازے از شرح نصاب۔

عود الصلیب بالضم چوبیست از درخت خاص که ترسایان بدان صلیب سازند و چون آنرا در گلوے اطفال آویزند بخواب نترسد و صرع را بسیار

مفید از منتخب وغیره۔
عواقب پس آیندگان و آن چیزها که پس چیزی آیند و آنجا ہای کار۔
عورت بالفتح اندام شرم مردم و ہرچه از دیدن و نمودن آن شرم آید از منتخب وصراح و بمعنی زن که در عرف شهرت دارد مجاز ست و بمعنی رخنۂ صف لشکر و حصار که از ان بیم و ہراس باشد از منتخب و مجازاً بمعنی دشواری نیز آید۔
عورات بهر سه حرکت عین بمعنی عیبها۔
عوج بالضم و واو معروف و جیم نام مردی طویل القامت که در زمان آدم علیه السلام بوجود آمد تا زمان موسی علیه السلام زیست عمرش سه ہزار و پانصد سال شد طوفان نوح علیه السلام تا کمر او بود موسی علیه السلام عصای خود بر کعب او زد بیفتاد و بمرد و نام پدر او عوق بالضم ست و آنچه که در مردم عوج بن عنق مشهور شده خطا ست صحیح عوج بن عوق ست بکسر اول و فتح واو و بمعنی کجی از منتخب و لطائف و صراح
عوائد بفتح اول و کسر ہمزه که حرف چهارم ست باز گردندگان و سودها و منافع و فوائد و صلها و مهربانیها از منتخب و صراح و این جمع عائده است۔
عود بالفتح باز گشتن و بمعنی شتر پیر که نر باشد و بالضم و واو معروف بمعنی چوب مطلق از ہر درخت که باشد و نام چوبی است خاص که رنگش سیاه باشد چون در آتش سوزند بوهای خوش دهد بهندی اگر اگر گویند و نام سازی که آنرا بربط گویند از منتخب و صحاح و لطائف و شرح نصاب۔
عوذ بالفتح و ذال معجمه بمعنی پناه بردن از منتخب۔
عور بالضم و واو معروف بمعنی برهنه از کشف و لطائف و در منتخب بالفتح و مو بفتحتین یک چشم کور شدن و بالفتح و کسر واو بد باطن و بعضی نوشته که بالفتح مرضی باشد که در بن ناخن پیدا شود۔
عوز بفتحتین و زای معجمه نایافت و درویش شدن از منتخب و لطائف۔
عود سوز بمعنی مجمر۔
عوص بالفتح و صاد مهمله دشواری از کشف۔
عویص بصاد مهمله دشوار و مشکل از شرح نصاب
عوض بکسر اول و فتح واو و ضاد معجمه بمعنی بدل چیزی و مردم از بی اتفاقی عیوض گویند و آن غلط ست از منتخب و مدار و کشف و مؤید و بهار عجم۔
عوارض بالفتح جمع عارضه۔
عواصف بفتح اول و کسر صاد مهمله بمعنی بادهای سخت و تند از منتخب۔
عواطف مهربانیها از منتخب۔
عوارف شناسندگان و صابران و احسان کنندگان و خوشبوها استفاده از منتخب و مجازاً بمعنی بخششها نیز آمده۔
عوائق بفتح موانع و حوادث این جمع عائقه است که بمعنی مانع باشد مشتق از عوق بالفتح بمعنی باز داشتن و برگردانیدن ست از منتخب۔
عول بالفتح کسی را عیال خود ساختن و بسیار عیال شدن و بخشش و قسمت زیاده کردن و غلبه کردن و جور نمودن و نفقه دادن عیال را و آه از بر داشتن و گریه کردن و میل کردن و دشوار شدن کار و بفتح اول و کسر واو اعتماد و تکیه بر کسی از لطائف و منتخب۔
عویل بر وزن فعیل آواز گریه از منتخب۔
عوالم بفتح اول و کسر لام جمع عالم که بفتح لام باشد بمعنی جهان۔
عوام بتشدید میم جمع عامه که بتشدید میم که از عموم ماخوذ ست بمعنی ہمه مردم و بفتح اول و تشدید و تخفیف واو اسپ راهوار از صراح وغیره۔
عوان بفتح اول که با تو در میانه سال و بمعنی زنیکه او را شوهر باشد و بفتح و تشدید واو بمعنی سخت گیرنده و ظالم و زجر کننده و سرهنگ دیوان سلطان از منتخب و لطائف و مدار و کشف۔

عون بالفتح یاری و مددگاری از منتخب
عواره بالفتح و تشدید واو بمعنی بددل از شرح نصاب۔
عولصه بمعنی مشکل و دشوار۔
عوالی بفتح چیزهای بلند و این جمع عالیه است که بمعنی بلند باشد۔
عودی بضم رنگیست مشابه بچوب عود و آن رنگی باشد سیاه مائل باندک سفیدی و سرخی و نوعی از جامهٔ ابریشمی که رنگش سیاه باشد۔
عود قماری بضم قاف عودیکه از قمار آورده شود و قمار بضم اول نام شهریست در منتهای هند قریب دریاے شور بطرف جنوب کذافی البرهان و در سراج نوشته که قمار بالضم نام شهرے است از هند چون قاف در هندی نیست ظاهرا قمار بضم معرب کمار باشد چنانچه قند معرب کند و در منتخب و لطائف و بحر الجواهر و کشف بامعنی قمار را بفتح قاف نوشته است۔

فصل عین مهمله مع ها

عهد بالفتح زمانه و روزگار و پیمان و سوگند و زینهار از منتخب و لطائف۔
عهود بضمتین زمانها و پیمانها و سوگندها۔
عهر بالکسر و بالفتح و بفتحتین زنا کردن از منتخب
عهن بالکسر بمعنے پشم رنگین از منتخب و ابن حاجب۔

فصل عین مهمله مع یای تحتانی

عیشا بالفتح و شین معجمه قرارگاه بچه در رحم مادر و آن اسباب که بچه بدان در رحم موجود گردد از مؤید وغیره۔
عیادت بکسر اول بیمار پرسی از منتخب و مدار و کشف و صراح و مزیل و لطائف و بفتح دیده نشده ظاهرا خطا است۔
عین الحیوة چشمهٔ آب حیات۔
عید بالکسر روز جشن مسلمانان و این جشن را از آن عید گویند که عید بمعنے آن چیز که در آن عود کند فرح و شادی از شرح نشنی و در منتخب و صراح نوشته که عید بالکسر هرچه باز آید چون عید هرسال عود میکند لهذا عید گفتند۔
عیاذ بکسر اول و ذال معجمه بمعنی پناه و پناه گرفتن از مدار و کشف و منتخب۔
عیر بالفتح گورخر وحشی و بمعنی خرابی که در شهری باشد و رفتن اسپ بجولان کردن و بالکسر قافله و هر مرکبے که بدان غله آرند از منتخب۔
عیار بکسر اول چاشنی زر و سیم که آنرا بهندی بانگی گویند و بمعنی ترازوے زرسنج از مدار و مؤید و لطائف و در بهار عجم و منتخب بفتح بمعنی سنجیدن و چاشنی زر و سیم و بفتح اول و تشدید ثانی مرد بسیار آمد و رفت کننده و مرد بسیار حرکت ماخوذ از عیر بالفتح که بمعنی بهر سو رفتن اسپ ست بجولان۔
عین القطر بکسر قاف نام روغنے سیاه و بدبو که بر شتران خارش دار مالند و بعضے گویند چشمهٔ گوگرد که بمعنے مس گداخته از مؤید و منتخب و در شرح نصاب نوشته که عین القطر چشمهٔ مس گداخته که حق تعالی برای سلیمان علیه السلام روان کرده بود و در مدار نوشته که عین القطر روغن ست سیاه که بوی گنده دارد و بر شتران گرگین مالند و بعضے اہل تحقیق نوشته اند عین بمعنے چشمه و قطر که بمعنے روغن درخت چیرست۔
عین الهر بکسر ها و تشدید رای مهمله جوهر قیمتی که بچشم گربه مشابهت دارد و بهندی لهسینا نامند از چراغ هدایت۔
عین محیر بضم میم و فتح حای مهمله قسمی از عین که حرفست و این اصطلاح خوش نویسان است از چراغ هدایت۔
عین الثور ستاره ایست که آنرا دبران گویند اگر کسے بوقت طلوع آنرا ببیند کور شود و آن ستاره برج ثور را بجاے چشم واقع شده است۔
عیس بالکسر و سین مهمله شتران سپید که سپیدی شان بسرخی آمیخته باشد از منتخب و گاهی ازین لفظ قافله مراد باشد۔
عیش بالفتح خوش زندگانی کردن از منتخب و صراح۔
عیاش بالفتح و تشدید خوب زندگانی

کنندہ از منتخب ۔

عیص بالکسر و صاد مہملہ درخت بسیار پیچیدہ و انبوہ و نام پسر حضرت اسحق علیہ السلام کہ رومیان از اولاد اویند از منتخب و صراح ۔

عیوق بالفتح و تشدید تحتانی مضموم نام ستارہ ایست سرخ رنگ روشن ست در کنارہ راست کہکشان کہ پس ثریا برآید و پیش آن شود از منتخب و آنرا عیوق ازان گویند کہ او گویا نگہبان ثریاست مشتق از عوق بمعنی باز داشتن و نگہبان و باز دارندہ است از امور کردہ از برجندی شرح بیست بابی ۔

عین الدیک چشم خروس و آن دانہ است سرخ رنگ کہ سرش سیاہ باشد بہندی آنرا گھنگچی گویند ۔

عیال بکسر اول بمعنی زن و فرزندان و دیگر توابع از منتخب و لطائف و کشف و مدار و صراح و مزیل و بلفتح خطاست ۔

عین الکمال چشم زخم یعنی نظر کہ بچیز زیبا و خوش ضرر رساند ۔

عیون بضمتین چشمہا و بمعنی چشمہاے آب و نام کتاب حکمت از بوعلی سینا و بفتح اول بمعنی شور چشم یعنی کسیکہ نظرش ضرر رساند از صراح و منتخب و کشف و مزیل و منہاج و بفتح خطاست ۔

عیان بالکسر اول دیدن بچشم و بمعنی ظاہر مجاز ست از منتخب و صراح و کشف و مزیل و منہاج و بلفتح خطاست ۔

عین بالکسر زنان خوش چشم و این جمع عیناست کہ بمعنی زن خوش چشم است و بالفتح چشمۂ آب و آفتاب و زر و نقود و دینار و در شرح و مال و باران و ابریکہ از قبلہ آید و چشم و بہتر و برگزیدۂ ہر چیز و ذات ہر شی و برادر مادری و پدری و شخص و نفس و حقیقت ہر چیز و اہل خانہ و قوم و جاسوس و دیدبان و جاے روان شدن آب و دیدار و نظر کردن از منتخب و صراح و مؤید و کشف و معانی لفظ عین بسیار ست چنانچہ صاحب منتخب چہل و ہشت معنی نوشتہ و بعضے برین نیز زیادہ کردہ اند ۔

عین الیقین کیفیت و ماہیت چیزی را بیقین دریافتن بعد دیدن آن بچشم بدانکہ یقین را سہ مرتبہ است یکی علم الیقین کہ دانستن امری یا چیزے باشد بکمال تیقن کیفیت و ماہیت آن کہ اصلا بوی شک دران نباشد دوم عین الیقین و آن دیدن چیزیست بچشم خود مثلا دیدن آتش از دور و این بہ نسبت اول قوی ست سوم حق الیقین و آن داخل شدن ست در آن چیز یا خود آن چیز گردیدن یا دران محو شدن مثلا داخل شدن در آتش کہ از دور دیدہ میشود و سوختہ شدن دران و این یقین از یقین دوم نیز قوی ست و بعضی چنین مثال آوردہ اند کہ چنانچہ شخصے میداند کہ خوردن زہر میکشد این علم الیقین ست و اگر دید کہ روبروی او کسی زہر خورد و بمرد عین الیقین ست و اگر خود بخورد و در نزع افتاد این حق الیقین ست ۔

عیب بردن ظاہر کردن عیب از مصطلحات ۔

عیلہ بالفتح درویشی از منتخب ۔

عیبہ بالفتح و حرف سوم بای موحدہ بمعنی جامہ دان و آن صندوق مانند ظرفی باشد از چرم کہ دران رخت و سلاح و جامہ نگاہدارند از منتخب و شرح نصاب و در شرح خاقانی بمعنے جوشن نوشتہ ۔

عیقہ بالفتح و قاف بمعنی کنارۂ جوے و ساحل رود از منتخب ۔

عین اللہ بمعنے حفظ خدا ۔

فرد علے عینیہ عین اللہ چہ چشمان سیاہش
چہ مژگان سنان آسا چہ مردافگن نگاہستش ۔ از مدار ۔

عیسی نام پیغمبر معروف علیہ السلام معرب یسوع کہ لفظ سریانی ست از رسالۂ معربات ۔

عیناتی بالضم و حرف پنجم تاے فوقانی بمعنی حروف عینہای او در ترکی یای معروف

در آخر کلمہ برای ضمیر غائب آید ترجمہ او۔

عی بکسر اول و تشدید یا درماندگی در کار و درمانده شدن بسخن از منتخب۔

عین النبی نام چشمہ در مدینہ منورہ۔

باب غین معجمہ

فصل غین معجمہ مع الف

غا کما در آنحالت کہ غنیمت از زنده باشد۔

غاب بباء موحده بیشہہا و صحراہا خصوصا بیشہہائی کہ دران شیر ماند و این جمع غابہ است از منتخب و صراح۔

غابات بیشہہا و صحراہا۔

غائر فرو شونده و در نشیب فرو رونده و زمین پست۔

غاتفر بسکون تای فوقانی و بفتح فا و را مہملہ نام محلہ ایست از سمرقند از سراج و رشیدی و در لطائف نوشتہ نام شہر یست از ترکستان خوبان خیز و در برہان غاتفر بنون و قاف نام شہر یست از ترکستان اول اصح۔

غافر بکسر فا بمعنی پوشنده و بخشنده گناه از لطائف۔

غابر بکسر بای موحده پاینده و ہلاک شونده و ماضی و مستقبل لیکن بمعنی زمانہ استقبال بیشتر مستعمل از لطائف و در منتخب آینده و رونده۔

غائب باز شطرنج باز کامل کہ خود از حریف غائب نشستہ بواسطہ دیگری مہره بجا نہاده واندر بر حریف مات کند۔

غارس بکسر را مہملہ و سین مہملہ درخت نشاننده۔

غاشیہ بافان ریش کنایہ از مردمان مسخره۔

غائص بصاد مہملہ غوطہ زننده۔

غائط سرگین آدمی و تحقیق آنست کہ غائط در اصل بمعنی زمین پست و مغاک ست چون در صحرا مردم برای قضاے حاجت در زمین پست می نشستند لہذا کنایۃً سرگین آدمی را گویند و گاہے مجازاً بمعنے سرگین دیگر حیوانات از منتخب و کشف۔

غارتیدن تاراج کردن ماخوذ از غارت کہ لفظ عربیست از عالم طلبیدن و فہمیدن از سراج و رشیدی۔

غاریقون بضم قاف نام دوایے مسہل کہ اسہالش بجہت اخراج خلط بلغم مفید۔

غائلہ بکسر ثالث بمعنی شر و بدی و آفت و ناگاه گیرنده ماخوذ از غول کہ بالفتح بمعنے ناگاه گرفتن و ہلاک کردن و رنج و مشقت است از منتخب و صراح و مؤید و کشف و غیر آن۔

غاشیہ قیامت و بیماری اندرون و زین پوش اسپ و پالان از منتخب۔

غالیہ خوشبوی معروف و آن مرکب باشد از مشک و عنبر و کافور و دہن البان وغیره از منتخب۔

غازه بزای معجمہ گلگونہ و آن سرخی باشد کہ زنان بر روے مالند از برہان و سراج

غادیہ بدال مہملہ و یای تحتانی ابر کہ بامدادی پیدا شود و بامداد از لطائف و صراح

غاذیہ بذال معجمہ و یای تحتانی نام قوتی ست کہ در غذا تصرف کند و آنرا مشابہ جوہر بدن گرداند و متصل و ملصق باعضا نماید

غالی گران قیمت بمقابلہ کم بہا۔

غانی حرف سوم نون بمعنی بے نیاز و توانگر و بمعنے سرود کننده۔

غازی بعربی کشنده و قتل کننده کفار و بفارسی بمعنے دار باز و بازیگر کہ بہندی نٹ گویند از رشیدی و برہان۔

غائی منسوب بغایت کہ بمعنی نہایت چیزے ست۔

فصل غین معجمہ مع بای موحده

غبار بالفتح و المد بمعنی زمین مؤنث اغبر ست و گاہی در نظم ہمزه ساقط شود از کشف و منتخب و لطائف و شرح نصاب۔

غبیرا بضم اول و فتح موحده شراب گاورس و نام میوه که آنرا سنجد گویند از منتخب۔

غب بالکسر و تشدید موحده بمعنی یکروز در میان تپ آمدن و در هفته یکروز ملاقات کسی کردن از منتخب

غبغب بفتح هر دو غین معجمه گوشت آویخته زیر ذقن از منتخب و آن مردم پر گوشت را از لوازم خوبصورتیست۔

غبب بفتحتین گوشت آویخته زیر ذقن و آنرا طوق گلو نیز گویند و آن از لوازم حسن ست از منتخب۔

غباوت بفتح و چهارم واو کند ذهنی۔

غبن فاحش خسارهٔ صریح و بسیار در خرید جنس بنهجیکه دو شخص ماهر از دستور آن خرید و فروخت خسارهٔ زیاده از حد عادت دران تجویز نکنند۔

غبوق بفتح اول شراب شبانگاه و آخر روز از منتخب۔

غبن بفتحتین خطا واقع شدن در راے و تدبیر و بفتح اول و سکون ثانی زیان یافتن در خرید و فروخت با لفظ کشیدن مستعمل از شرح نصاب و بهار عجم و منتخب و کشف و مدار۔

غبین ضعیف راے از لطائف۔

غبیطه بالکسر و طای مهمله آرزو بردن بمال کسے بی آنکه زوال او خواهد از منتخب۔

غبی کند ذهن۔

فصل غین معجمه مع ثای مثلثه

غث بالفتح و تشدید لاغر و بمعنی فاسد و تباه شدن گوشت و هر چیز مجاز او گوشت گندیدن و ریم و خون از جراحت از صراح و منتخب

غثیان بفتحتین و ثای مثلثه شوریدن دل یعنی تقاضای طبیعت بر قی بی حرکت از منتخب و صراح۔

فصل غین معجمه مع جیم فارسے

غچک بکسر اول و فتح جیم فارسی و کاف عربی نام سازیکه بهندی سارنگی گویند از فرهنگ حکیم نور الدین و فرهنگ جهانگیری و سراج و بهار عجم و برهان سازیکه آنرا کمانچه گویند۔

فصل غین معجمه مع دال مهمله

غدا بالفتح و تخفیف دال بمعنی فردا روز و این در اصل غدوٌ بود از شرح نصاب

غدد بضم اول و فتح ثانی جمع غده که بضم و تشدید گره مانند چیزے سرخ که در گوشت یا پیه پیدا شود۔

غدر بالفتح بیوفائی از منتخب و صراح

غدیر بفتح اول و یای معروف و رای مهمله بمعنی تالاب که آب باران و سیل دران جمع شده ماند از منتخب و غیره۔

غدار بالفتح و تشدید دال بمعنی بسیار بیوفا از منتخب۔

غدق بفتحتین آب بسیار از منتخب و صراح۔

غدو بضمتین و تشدید واو بمعنی بامداد و بفتح اول و سکون دال بمعنی فردا از لطائف و منتخب و شرح نصاب۔

غدوه بالفتح میان فجر و طلوع آفتاب از منتخب۔

فصل غین معجمه مع ذال معجمه

غذی بکسرتین و یای مجهول اما از غذا از شرح خاقانی۔

فصل غین معجمه مع راء مهمله

غرا بالفتح و کسر اول و تخفیف راء مهمله بمعنے سریش که از ماهی بر آورند و هر چه چسپنده باشد و بالفتح و تشدید راء مهمله و هر چیز مؤنث که سفید و روشن باشد از منتخب و صراح و فردوس اللغات۔

غریب نادر و مسافر۔

غرقاب بالفتح و به قلب اضافت بمعنے آب عمیق۔

غرب بالفتح و سکون را فرو نشستن و بمعنی مغرب و بمعنی دلو کلان که بدان آب از چاه کشند و بمعنی ناسور و ورم بگوشهٔ چشم که بطرف بینی ست پیدا میشود و بفتحتین نام درختی که کبود رنگ باشد و بر لب رود خانها روید و بفارسی آنرا بید گویند از منتخب و شرح نصاب و در صراح بمعنی درخت سفید از نوشته و بفتحتین بمعنے غریب و نادر۔

غراب بضم در عربی زاغ را گویند و لنگان از کشتی دریا۔

غرامت بفتح تاوان زده شدن و پشیمانی

و عذاب از کشف و صراح۔

غریزت چہارم زای معجمہ بروزن فضیلت بمعنی سرشت و طبیعت از منتخب۔

غرث بالفتح و ثای مثلثہ گرسنگے از شرح نصاب۔

غرر بفتحتین روشنائی و خطر و گروش طلیکہ در بیع و جز آن کنند و بیع غائب یعنی بیع چیزیکہ در تصرف نباشد چون بیع ماہی در آب و مرغ در ہوا و جز آن و این منہی ست و بضم اول و فتح ثانے سپیدیہا و اول چیزہا و سپیدیہاے پیشانی و بہترہای ہر چیز و سردارہای قوم درین صورت جمع غرہ است و در غرر بمعنی مرواریدہاے بہتر و برگزیدہ از لطائف و مؤید و منتخب۔

غرغر بفتح ہر دو غین معجمہ چرخی کہ ریسمان را بران کشند از جہانگیری۔

غرار بکسر اول کمی و نقصان در ہر چیز و نادانی و تیزی شمشیر و طریقہ و طور و کاسد شدن بازار از لطائف و منتخب۔

غرور بضمتین مصدر ست بمعنی فریفتن و بفتح اول فریبندہ از لطائف و صراح۔

غر بالکسر و تشدید مرد غافل و ناآزمودہ کار و بالضم و تشدید بزرگان و مشاہیر و سفیدیہای پیشانی درینصورت جمع اغر ست و در فارسی بفتح و تخفیف بمعنی بددل وزن فاحشہ و تجبہ و بالضم مرضی ست کہ خصیہ از مقدار کلان شود و گاہی این مرض در پوست گلو پیدا میشود از لطائف و منتخب و شرح نصاب و جہانگیری۔

غرائر بہر دو رای مہملہ بمعنی جوالہاے جمع غرارہ و بمعنی خوہای نیک ضامنان و جوانان کار ناآزمودہ بایہمی جمع غریر و بمعنی نقصانہا و بمعنی روشہا و طرزہا و تیزیہای شمشیر و بمعنی نیزہ و تیرہا و مقدار مدتہای چیز و باین معنی جمع غرار ست از منتخب۔

غرس بالفتح درخت نشاندن و درخت در زمین نشاندہ شدہ از منتخب۔

غرش بضم اول و رای مہملہ مشدد مکسور آواز کردن و ہیبت از سراج۔

غرض بفتحتین و ضاد معجمہ بمعنی ہدف و نشانہ و مجازاً مطلب و مقصود و حاجت از شرح نصاب و کشف و مؤید و منتخب و قاموس و بہار عجم۔

غرف بضم اول و فتح ثانی جمع غرفہ معروف۔

غرق بفتحتین مصدر ست بمعنی تمام فرو رفتن در آب و از سر گذشتن آب و غیرہ و مشہور و مستعمل بسکون ست و بفتح اول و کسر را بمعنی غریق از کشف و قاموس و منتخب و بہار عجم۔

غرانیق جمع غرنوق کہ بمعنی جوان زیبا شکل ست و غرانیق العلا مراد از اصنام از لطائف و منتخب و غیرہما۔

غرچک بفتح اول و فتح جیم فارسی احمق و نادان از جہانگیری۔

غربال بالفتح مبدل کربال بکسر معرب آن و بعضی گویند کہ مبدل گربال ست و معرب نیست و بمعنی بردیزن از خیابان و در منتخب بالکسر معرب۔

غردل بالفتح و دال مہملہ مکسور بمعنی بددل کہ ضد شجاع باشد چرا کہ غر بالفتح تجبہ است از رشیدی و برہان۔

غرم بالضم تاوان و بفارسی بمعنی میش کوہی سعدی گوید مصرعہ پس از غرم و آہو گرفتن بہ پی ؛ از مؤید و رشیدی و شرح نصاب و برہان و سراج۔

غرام بالفتح حرص و عشق و شیفتگی و ہلاک و عذاب و کشف و منتخب و مدار۔

غریم تاوان زدہ از لطائف۔

غراب البین بضم اول و فتح بای موحدہ دوم زاغ سیاہ و دشتی کہ از شومی نشستن خود مباینت و مفارقت اندازد میان دوستان و اقربا و در صراح بمعنی زاغ ابلق یا زاغ سرخ منقار و بعضی گویند نوعی از زاغ کہ منقار و پاے او سرخ باشد عرب آنرا نحس دانند و گویند کہ اگر کسی از خانہ برآید و زاغ مذکور را ملاقی شود دلالت میکند بر فراق درمیان او و مطلوب چنانکہ در خیابان ست۔

غرق کشیدن تمام و کامل کشیدن از شرح قران السعدین۔

غَرّان بالفتح وتشدید راء شور کننده وآواز گران دهیب برآرنده۔

غَرین این لفظ در صفت شیر واقع میشود پس این لفظ را بالغین معجمه خواندن وبمعنی شور کننده فهمیدن محض خطاست صحیح بعین مهمله است بمعنی بیشه وصحرا که دران شیر ماند کذا فی المنتخب۔

غَرثان بالفتح وثای مثلثه گرسنه۔

غَرکوان شور کننده۔

غَرو بالفتح بروزن سرو بمعنی نی که ازان قلم سازند از برهان ودر شرح نصاب بفتحتین۔

غَرلو بکسرتین ویای مجهول شور وغوغا از مؤید وبرهان ومزیل۔

غَرفه بالفتح یکبار آب برداشتن بدست وبالکسر نوعی از برداشتن آب بدست وبضم بقدر یکمشت و بالاخانه برکنار بام از منتخب وکشف و از لطائف بمعنی دریچه نیز مستفاد میشود۔

غَرقه بالفتح بمعنی غریق چه در غرق هاء نسبت ست۔

غَرچه بالفتح وجیم فارسی مخنث ونادان وزبون از برهان۔

غَراره بفتح ناآزموده کار شدن و فریب خوردن وبکسر جوال از منتخب۔

غَرغره بفتح هر دو غین معجمه لفظ عربیست بمعنی گردانیدن آب در گلو فارسیان تفریس کرده غراره گویند۔

غریب زاده لولی زاده از مصطلحات۔

غُرّه بالضم وتشدید را سفیدی پیشانی اسپ بزرگتر از درم وسید قوم وبهتر از هر چیز واول روز ماه را که غره گویند بر وجه استعاره از پیشانی ماخوذ ست وغِرّه بالکسر وتشدید بمعنی فریفتگی از منتخب وکشف ومؤید ودر لطائف بالفتح وتشدید فریفته شدن وبکسر اول وتشدید فریفتگی وغافلی۔

غریزی بفتح اول ویای معروف وحرف چهارم زای معجمه بمعنی طبیعی چه غریزه بمعنی طبیعت است از کشف۔

غریبی دوری از خان ومان وتماشے است بسیار نفیس از مصطلحات۔

فصل غین معجمه مع زای معجمه

غَزا بفتح با دشمن دین جنگ کردن از صراح۔

غُزات بضم اول وزای معجمه مخفف وتای فوقانی جمع غازی که قائل کفار باشد بتشدید غلط ست۔

غزوات بفتحات جمع غزوه که معنی آن بیان خواهد شد۔

غزار بفتح اول ودر آخر رای مهمله ودر شرح خاقانی نوشته که بمعنی گرداگرد دیوار ودرون منزل ودر منتخب وصراح غزاره بزیادت تا بمعنی بسیاری وبسیار شدن شیر وآب میوه وجز آن۔

غُز بالضم قومی از ترکان که بزمان سلطان سنجر خراسان را غارت کردند۔

غزال بفتح آهو بره وبمعنی آفتاب نیز آرند از مدار وکشف ومؤید وبحر الجواهر ومنتخب وبهار عجم۔

غَزَل بفتحتین بازی کردن محبوب و حکایت کردن از جوانی وحدیث صحبت وعشق زنان وبالفتح رشتن وریسیدن وبمعنی رشته وریسمان ورسن آرند از مدار ومنتخب وصراح۔

غزنین وغزنی وغزنه بفتح اول وسکون ثانی هر سه یکے ست نام شهر مولد محمود غزنوی۔

غزاله بفتح بچه آهو که ماده باشد وبمعنی آفتاب وبکسر اول خطاست از منتخب

غزوه بالفتح جنگ مومنین با کفار بجهت اسلام بشرطیکه رسول علیه السلام یا امام موقت دران جنگ همراه باشد واگر جنگ مؤمنین با کفار بسرکردگی امام وقت باشد آنرا سریه گویند۔

غزالی بفتح اول وتخفیف ثانی منسوب بغزاله که قریه است از مضافات طوس مولد امام محمد غزالی رحمة الله علیه از لب الالباب وبعضی گویند که غزالے بتشدید زای معجمه منسوب بغزال که ریسمان فروش باشد چون ریسمان فروشی ایشان بود۔

را دوستی کمال بود لہذا باین نسبت شد باید دانست که این وجه محض خطاست۔

فصل غین معجمه مع زای فارسی

غژب بالضم وبای موحده دانهٔ انگور که نپخته وتازه باشد از برہان ورشیدی۔

غژ بالفتح امرست از غژیدن که بمعنی نشسته بسرین راه رفتن ست بطور اطفال از برہان ولطائف۔

غژم بالفتح دانهٔ انگور که نپخته وتازه باشد از برہان ورشیدی۔

غژیدن بالفتح نشسته بسرین راه رفتن بزور بازوی ودست از برہان۔

غژگاو بالفتح نوعی از گاو است که از دُم پرچم علم ومگس ران سازند وآن قسم گاو در کوہستان که مابین ختا وہندوستان ست بہم میرسد بہندی آنرا سری گای گویند بضم سین مہمله از صراح۔

فصل غین معجمه مع سین مہمله

غسق بفتحتین تاریکی اوّل شب از منتخب

غسّاق بالفتح وتشدید سین وتخفیف آن چیز سرد وگنده چون زرد آب وریم جراحت وجز آن از منتخب وشرح نصاب

غسک بفتحتین جانوریست کوچک گزنده بہندی کنکھل گویند از برہان۔

غسل بفتحتین وبضم اوّل وسکون ثانی شست وشوی تمام بدن وبالفتح بمعنی مطلق شستن ہر چیز که باشد وبالکسر آبیکه بدان شسته شود از منتخب وصراح۔

غسلین بالکسر آبیکه بدان جراحت یا چیز دیگر را شسته باشند وآنچیز که از بدن دوزخیان روان شود مثل خون وریم وزرد آب از صراح ومنتخب ومولانا رفیع الدین شاه دہلوی تغمده الله بغفرانه در رسالهٔ احوال قیامت نوشته اند که غسلین چشمه ایست در دوزخ که کثافتہا وآلودگیہای کفّاران دران جمع شود۔

غساله بالضم آبیکه بدان روی ودست شویند وہر آبیکه بعد شستن بجای افتد از منتخب۔

غسلخانه عبارت از حمام۔

فصل غین معجمه مع شین معجمه

غشا بکسر اوّل پوشش وپرده وغلاف وبمعنی پوست تنگ وباریک که بہندی جھلی گویند از منتخب ومدار ومؤید وبحر الجواہر وکشف۔

غش بالکسر وتشدید شین معجمه کدورت وبالفتح بمعنی ظاہر کردن خلاف آنچه دردل باشد وبمعنی خیانت کردن آمیزش چیزی کم بہا در زر ونقره ومشک وشراب وبمعنی بیہوشی وتیرگی ودر اصل غشی بیای تحتانی بود که لفظ عربی باشد فارسیان یا را از ان لفظ حذف کرده باللفظ کردن مستعمل کنند چنانچه گویند فلانی غش کرد از مؤید وتاج المصادر وبہار عجم وچراغ ہدایت ومنتخب ومدار وسکندری وفرہنگ حسینی وزبدة الفوائد مگر صاحب صراح نوشته که بالکسر خیانت کردن وصاحب کشف نوشته که بالفتح کدورت وبکسر عیب وخیانت ودر لطائف بالکسر بمعنی خیانت وکدورت وتشویش وبالفتح مصدر ست بمعنی خیانت کردن۔

غشیان بالکسر جماع کردن وبفتحتین بیہوش شدن از لطائف۔

غشاوه بکسر پرده از منتخب۔

غشی بالفتح بیہوش شدن وبیہوش گردانیدن وجماع کردن از لطائف ومنتخب۔

فصل غین معجمه مع صاد مہمله

غصب بفتح اول وسکون ثانی بستم گرفتن چیزی را از کسی وقہر کردن بر کسی از منتخب۔

غصص بضم اوّل وفتح صاد اوّل جمع غصّه از منتخب۔

غصن بالضم وصاد ونون شاخ درخت از منتخب۔

غصون بضمتین شاخہای درخت این جمع غصن است از منتخب ودر کتب طب بمعنی چینہا وشکنہا۔

غصّه بالضم وتشدید اندوه گلوگیر از منتخب وصراح اگرچه این لفظ در مردم بمعنی مطلق خشم وقہر مستعمل شده لیکن

تحقیق اینست که لفظ غصه مجازاً بمعنی خشمی است که آنرا از خوف کسی ضبط کرده باشد باین معنی معنی مجازی را بمعنی حقیقی مناسبتے باقی میماند لهذا فصحا اطلاق غصه بر حق تعالی جائز ندارند بلکه درین مقام لفظ قهر و غضب مستعمل مینمایند۔

فصل غین معجمه مع ضاد معجمه

غضوب بفتح اول وضم ثانی بسیار غضبناک و خشمگین۔

غضات بفتح بروزن حیات درختی صحرائی مانند کُنار که آتش چوب آن دیر ماند و این جمع غضاست از منتخب و برهان ظاهراً در استعمال فارسیان بمعنی واحد شهرت یافته چنانکه حور که جمع حوراست و بمعنی واحد شهرت گرفته۔

غضنفر بفتحتین و سکون نون و فتح فا بمعنی شیر درنده از منتخب و شرح نصاب۔

غضّ[1] بالفتح و تشدید ضاد چشم خوابانیدن و فرو داشتن آواز و تحمل کردن و برداشتن مکروه و نقصان کردن از منتخب۔

غضبان بفتح اول و سکون دوم صیغهٔ صفت مشبه از غضب بمعنی قهرناک و خشمناک از کنز و در استعمال فارسی بمعنی سنگے که از منجنیق بسوی قلعهٔ خصم اندازند از سراج اللغات و برهان و رشیدی۔

غضائری بفتح نام شاعری مداح یمین الدوله محمود سبکتگین۔

فصل غین معجمه مع طای مهمله

غطا بکسر اول و طای مهمله بمعنی پرده و پوشش از کشف و صراح و منتخب و لطائف۔

غطیط بدو طای مهمله بروزن غلیظ بمعنی آواز خرخر که از گلوی بعض مردم بحالت خواب کامل بر می آید از منتخب

غطریف بالکسر و رای مهمله مهتر و شریف و جوانمرد از منتخب۔

فصل غین معجمه مع فا

غفر بالفتح پوشیدن و آمرزیدن گناه و پنهان کردن و نام منزل پانزدهم از منازل قمر و آن سه کوکبست کج کج در میزان و بمعنی جماعت نیز از منتخب۔

غفیر بروزن فقیر بمعنی بسیار و جمع کر زیاده از ایشان نتوان دید و بمعنی پوشنده از منتخب و کشف۔

غفص بالفتح و صاد مهمله سند از ملک و سطبر و فربه از فردوس اللغات چون این لفظ در دیگر کتب معتبرهٔ لغات یافته نمیشود و ظاهر آدر اصل گبز بوده بمعنی بر سطبر و قوی چنانکه در برهانست موافق قاعده فارسی کاف فارسی را بغین معجمه و بای موحده را بفا و زای معجمه را بسین مهمله بدل کرده غفس کردند بعده سین مهمله را بدستور عربی و فارسی بصاد مهمله بدل نمودند

غفران بالضم آمرزش۔

فصل غین معجمه مع لام

غلباء بفتح اول و سکون لام و بای موحده و بعد الف همزه بمعنی موضعی که درختان آن بیکدیگر پیوسته و درهم و انبوه باشند و غلب بضم اول جمع آن و غلبا را بالضم اول خواندن محض غلط چرا که صیغهٔ مؤنث است از افعل فعلاء۔

غلا بالفتح بمعنی قحط و گران شدن نرخ غله و هر چیز از منتخب و صراح۔

غلات بالضم اول و تخفیف لام و تای فوقانی بمعنی از حد گذشتگان جمع غالی۔

غلبات بفتحات جمع غلبه

غلیواز بکسرتین و یای مجهول طایری معروف که آنرا زغن نیز گویند مرکبست از غلیو بمعنی سرگشتگی و این در ظاهرست و نوشته اند که آن سالی نر و سالی ماده باشد و بعضے گویند که در شش ماه این انقلاب میشود از کشف و غیره

غلس بفتحتین و سین مهمله تاریکی آخر شب از منتخب و لطائف۔

غلط بفتحتین خطا کردن در سخن و حساب و کتابت غلط بمعنی فاعل یعنی غلط کننده و بمعنی مفعول یعنی غلط کرده باشد نیز می آید و غلطی بزیادت یای تحتانی محاورهٔ

---

[1] صاحب صراح و منتخب معانی این لغت دیگر تحریر فرموده والله اعلم صاحب غیاث از کدام جا تسطیر نموده و تشدید ضاد اضافه کرده ۱۲ محمد عبدالعزیز عفاالله تعالی عنه مصحح۔

ناواقفانست وغلط بردوگونہ است غلط عوام وغلط عام پس غلط عام آنست چنانکہ لفظ منصب کہ بکسر صاد می آید وبفتح شہرت دارد وعامۂ شعرا بالتزام وترتیب قافیہ آرند وغلط عوام چنانکہ لفظ لغنات بمعنی شخصی کہ تعین گردیدہ باشد بطرفی یا کاری واین محاورۂ عوام ست از بہار عجم ومزیل ومنتخب۔

غلاظ بضم اول وظای معجمہ بمعنی سطبر ودرشت وبکسر اول جمع غلیظ از منتخب۔

غلیظ سطبر ودرشت ضد رقیق از منتخب وبمعنی ناپاک درخلائق شہرت عظیم گرفتہ ویافتہ نشد۔

غلظ بکسر اول وفتح لام سطبری وسطبر شدن از منتخب۔

غلق بالفتح دربستن وبفتحتین چوبیست کہ بدان دررا ببندند وبفارسی کلیدان گویند۔

غلطک مبدل غلتک نہ معرب بمعنی غلطیدن ویکبار از پہلو بہ پہلو گردیدن وپایۂ ارابہ کہ آن مدور وغلطان باشد از رشیدی وسراج وبرہان۔

غلول بضمتین خیانت کردن درغنیمت وآب روان درمیان درختان وبفتح اول طعامیکہ باندرون شکم پیر وناتوان زود گوارا شود از منتخب ولطائف۔

غل بالضم طوق آہنی وبند وتشنگی وبالکسر کینہ وخیانت وکدورت از بحر الجواہر ومدار ومؤید وکشف وصراح۔

غلیل تشنگی وتشنہ وکینہ از لطائف ومنتخب وغیرہما۔

غلل بفتحتین تشنگی وسوزش وبضمتین تشنگان واین جمع غلیل ست از منتخب وصراح۔

غلام بمعنی کودک مجازاً بمعنی نوکر وبندہ

غلیان بالفتح وحرف سوم یای تحتانی بمعنی جوشیدن وجوش از منتخب ومؤید ونیز لفظ غلیان بمعنی حقہ مستعمل چرا کہ آب حقہ بسبب کشیدن بجوش می آید وبعضی غین را بقاف بدل کردہ قلیان بکسر قاف خوانند وبعضی گویند غَلَیَان بفتحات لفظ عربی ست بمعنی جوش درین صورت بفتح اول باید وفارسیان بجہت تخفیف لام را ساکن کنند از چراغ ہدایت وبہار عجم۔

غلمان بالکسر جمع غلام واطلاق غلام برامرد میشود ودربہشت نیز مخلوقی بصورت امردان درخدمت اہل جنت خواہند بود اگرچہ لفظ غلمان صیغۂ جمع است مگر درفارسیان بمعنی مفرد مستعمل واین لفظ ازعالم حورست کہ جمع حورا است کہ بالفتح باشد ودرفارسی بمعنی مفرد مستعمل ست از چراغ ہدایت۔

غلتبان بالفتح وتای فوقانی وبای موحدہ نام شخصی باشد گردو در اکثر مردم بی حمیت ودیوث را غلتبان ازان گویند کہ چنانچہ آن سنگ در اختیار گردانندہ باشد آن شخص نیز محکوم زن خود باشد وغین را بقاف بدل کردہ قلتبان نیز گویند از جہانگیری

غلو بضمتین درلغت بمعنی دست بلند کردن آن قدر کہ توان بلند کرد از منتخب ودرلطائف بمعنی ہجوم وبمعنی ازحد درگذشتن نیز آمدہ وباصطلاح علم معانی نوعی از انواع مبالغہ وآن چنان باشد کہ مدعای متکلم بحسب عقل وعادت ہردو محال باشد چنانچہ نظامیؒ فرماید **بیت**

زسم ستوران دران پہن دشت ❊ زمین شش شد وآسمان گشت ہشت ❊

غلالہ بکسر جامۂ کوچک کہ درزیر جامہ یا زرہ پوشند از منتخب وکشف وصراح وبضم اول درفارسی بمعنی زلف معشوق از برہان وسراج۔

غلبہ بفتحات بمعنی زبردستی وزور از منتخب وکشف۔

غلولہ بضمتین وواو معروف بمعنی جوش وہجوم نوشتہ اند مگر درکتاب معتبر نظر درنیامدہ۔

غلمہ بفتح اول وسکون لام تیزی شہوت وبالکسر جمع غلام از منتخب۔

فصل غین معجمہ مع میم

غمر الردا بالفتح فروگرفتن چادر اندام

و باصطلاح جوانمرد و فراخ جود و مرد بسیار خیر عیب پوش از منتخب و مؤید و در شرح خاقانی بمعنی سخاوت زیرا که سخاوت فرو می پوشد عیوب صاحب خود را چنانکه چادر فرو می پوشد صاحب خود را مجازاً بمعنی کریم بسیار خیر از قبیل زید عدل .

غمرات بفتحتین سختیها و انبوهیهای مردم و بسیاری های آب از صراح .

غمد بالکسر نیام شمشیر و کارد از مؤید و مدار و منتخب و کشف و قاموس و صراح .

غمر بالفتح و سکون میم آب بسیار و فرو پوشیدن آب چیزی را و انبوهی و کینه کردن و تشنه شدن و جوانمرد و سخی و بالکسر کینه و تشنگی و بالضم نادان و کار نا آزموده و احمق از منتخب و لطائف و شرح نصاب .

غمار بضم اول و فتح اول و را مهمله بمعنی انبوهی و بسیاری از صحاح و صراح .

غمگسار بضم کاف فارسی بمعنی غمخوار چه گساردن بمعنی خوردن است از سراج

غمز بالفتح اشارت کردن بچشم و سخت افشردن و تهمت کردن و سخن چینی از لطائف .

غماز بالفتح و تشدید میم سخن چین و اشاره کننده بچشم و طعنه زننده از لطائف .

غمص بفتحتین و صاد مهمله بمعنی ژفک یعنی چرک چشم و پیخال چشم از شرح نصاب

غموص بفتح اول و صاد مهمله نام قلعه از قلاع خیبر از شرح نصاب .

غمض بالفتح و ضاد معجمه زمین پست و مغاک و پوشیده و دور از فهم بودن سخن و بالضم غنودن از منتخب و صراح

غموض بضمتین و ضاد معجمه مشکلات هر فن و پوشیدگیهای علم و هنر .

غمائم جمع غمامه که بمعنی ابر واحد است

غمام بفتح بمعنی ابر و سحاب از منتخب .

غم این لفظ عربیست بتشدید میم و در فارسی بتخفیف میم مستعمل میشود بدانکه در کلمهٔ مفرد فارسی الاصل حرف مشدد هیچ جا نیامده مگر بضرورت ادغام چنانکه شپرک دراصل شب پرک بود نام طائر معروف و فرخ که دراصل فررخ بود و بندرت در نظم واقع شده بعادت در نثر نیز مشدد خوانند چنانکه کره و پله اگر لفظ عربی که حرف آخرش مشدد باشد در فارسی بعنوان فارسی یعنی بدون الف و لام واقع شود آنرا هم در فارسی بتخفیف باید خواند چنانچه غم و هم که بمعنی اندوه است و قد و خد و دُر و حُر و غیر ذالک که همه ها مشدد هستند و در فارسی همه را مخفف باید خواند مگر در نظم بضرورت تشدید ظاهر کنند چنانچه

مصرعه تو آن دُر مکنون یکدانه ؛

اما در صورت ترکیب عربی الاسلوب اصل کلمه را رعایت کرده تشدید ظاهر کردن انسب و اولی است چون عوام الناس و خواص الملوک و حوائج بیت الله که دراصل عوامم و خواصص و حوائج بود این همه از رسالهٔ عبد الواسع وغیره نوشته شد .

غمدان عمارتی بود بسیار عالی در نیشاپور و کنایه باشد از دنیا از شرح خاقانی و برهان .

غمان بفتح غمناک از لطائف .

غمزه بابرو و چشم اشاره کردن معشوق و بمعنی افشردن نیز از منتخب و برهان .

غمجه بالضم و جیم عربی پس خوردهٔ آب اے جرعه از صراح .

فصل غین معجمه مع نون

غنا بکسر توانگری و بی نیازی و دولتمندی و بکسر اول و مد یعنی در آخر همزه بمعنی نغمه و سرود خوانی و بالفتح و المد سود و نفع و فائده و بالفتح و تشدید نون و در آخر همزه جائے انبوه چیزے چون قریهٔ غنا بمعنی دیه بسیار مردم و روضهٔ غنا بمعنی باغ بسیار درخت از صراح و شرح نصاب و منتخب و رسالهٔ ابن حاج .

غنچهٔ آب بمعنی حباب آب از صراح .

غنیت بضم اول و سکون نون و فتح تحتانی بمعنی مالداری و توانگری .

غنج بالفتح و جیم عربی کرشمه و ناز از مؤید و مدار و منتخب و در فرهنگے معتبر اعتدال حرکات معشوق و صاحب منتخب و صراح بالضم نوشته اند بمعنی کرشمه و ناز

ودر برہان غنج بالفتح بمعنی حرکت چشم وابرو
غند بالضم بمعنی پیچیدہ وفراہم آمدہ وجمع شدہ وبہم آمدہ از مؤید وکشف و سراج وجہانگیری۔
غنجار بالفتح گلگونہ از مؤید وبرہان۔
غنچک بالکسر بمعنی غیچک نام سازے است وبعضے کمانچہ را گویند۔
غنم بفتحتین بز وگوسفند از منتخب۔
غنائم مالہای غنیمت۔
غنچہ بالضم وجیم عربی گل ناشگفتہ دراصل گنجہ بود بضم کاف فارسی ماخوذ از گنجیدن چراکہ در ذات او گنجید گیست بجہت آنکہ برگ غنچہ در اندرون باہم مجتمع وگنجان میباشد لہذا چنین گفتہ کاف فارسی را بغین معجمہ بدل کردند برای فصاحت وقیل بجیم فارسی ست از بہار عجم ومؤید ومدار وبرہان و منقول از شرفنامہ وابراہیم شاہی۔
غنہ بالضم وتشدید نون آواز بینی وتحریر ست از موسیقی کہ در ہنگام غنا روسرائیدن بخیشوم بینی ودماغ ادا کنند از منتخب و شرح خاقانی۔

فصل غین معجمہ مع واو

غوایت گمراہی از منتخب۔
غوث بالفتح وثای مثلثہ فریادرس وفریاد از منتخب وصراح ونیز کی ازان دو تن کہ بین وبسیار قلب باشند از شمس۔
غوتچ بواو معروف وجیم فارسی قیش نر شاخ دار جنگی لفظ ترکی ست۔
غور بالفتح در عربی بمعنی عمق وقعر ہر چیز و زمین پست وفرورفتن وفائدہ رسانیدن وبالضم واو مجہول در فارسی نام ملکیست از عجم از منتخب وصراح وبرہان ولطائف
غوص بالفتح وصاد مہملہ در آب غوطہ زدن از منتخب۔
غوامض پوشیدگیہای کلام ومعنیہای باریک۔
غوک بواو مجہول جانوریست کہ در آب وزمین نمناک میباشد بعربی آنرا ضفدع گویند از جہانگیری ودر برہان غوک بر وزن دوک نوشتہ وبفتحتین مبدل گوک کہ بمعنی زمین گندہ وعمیق ست۔
غوائل بفتح اول وکسر ہمزہ کہ حرف چہارم ست بمعنی سختیہا وبدیہا وبلاہا واین جمع غائلہ است از کشف ومنتخب۔
غول بواو معروف در عربی نوعی از جن ودیو کہ در صحرا وکوہ میباشند بہر شکل کہ خواہند برمی آیند ونام ستارہ است کہ آنرا سر غول نیز گویند وبواو مجہول در فارسی بمعنی گوش وبمعنی انبوہ سپاہ از برہان ودر ترکی فوجی را گویند کہ سردار دران باشد۔
غوام بتشدید میم موہای سر کہ پیشانی وقفا را فرو گیرد مستفاد از منتخب وصراح
غوغائیان گلبن کنایہ از بلبلان
غوطہ بواو معروف نہ بواو مجہول چراکہ در لفظ عربی بواو مجہول نمی آرند بمعنی فرو شدن در آب نام شہریست۔
غورہ بواو مجہول انگورہای نارسیدہ کہ مزہ آن ترش میباشد از سراج۔
غوزہ بفتح اول وزای معجمہ پوستی کہ بالای پنبہ باشد وہنوز نہ ترقیدہ باشد واین لفظ دراصل گوزہ است مرکب از گوز کہ بفتح کاف فارسی بمعنی چارمغز باشد وہای نسبت کہ افادۂ معنی تشبیہ کند از سراج۔
غوانی جمع غانیہ بمعنی زنی کہ بشوی خود خوش باشد وبحسن خویش از زیور و آرایش بے نیاز بود از منتخب۔
غواشی پردہا وخیمہا وزین پوشہا و بیہوش کنندگان وبیماریہاے اندرو از منتخب۔
غوادی ابرہاے بامداد جمع غادیہ از صراح۔
غوچی بالفتح وجیم فارسی گوغرد یعنی بناک کوچک از برہان۔
غوی بفتح اول وکسر واو وتشدید یا بمعنی گمراہ از لطائف۔

فصل غین معجمہ مع یای تحتانی

غیبت بالفتح ضد حضور وبالکسر عیب کسی در قفای او گفتن۔
غیابت بفتح انچہ پوشد چیزی را او غائب

شدن و عمق دیگ چاه وغیره ـ

غیبوبت بالفتح و دو بای موحده ناپدید شدن از صراح و مجازاً بمعنی مفارقت نیز مستعمل شده ـ

غیث بالفتح و ثای مثلثه بمعنی باران که از ابر می بارد از منتخب و کشف و صراح ـ

غیاث بکسر اول و ثای مثلثه بمعنی فریادرسی و فریادرس و چیزیکه بدان مخلصی یابند از مؤید و لب اللباب و صراح و مدار و کشف و فردوس اللغات ـ

غیر بالفتح منفعت رسانیدن و آب خورانیدن باران زمین را و بمعنی جز و دیگر و مغایر از منتخب و صراح و لطائف ـ

غیر مکرر عبارت از شخصے اجنبی که سابق ازو ملاقات نشده باشد ـ

غیار بکسر پارچه زرد که یهودان بر جامه نزدیک دوش می دوزند تا معلوم شود که از قوم یهودست از منتخب و مؤید ـ

غیور بالفتح بر وزن غفور بمعنی بسیار غیرت کننده و رشک برنده از منتخب و شرح نصاب

غیژ بالکسر و یای مجهول و زای فارسی امر ست از غیژیدن که بمعنی نشسته بزور دست و سینه رفتن ست چنانکه اطفال بدست و پایان روند از لطائف ـ

غیض بالفتح کم شدن آب و مراد ازین آب اندک و مجازاً بمعنی بخشش اندک و در فردوس اللغات بمعنی صحرا و بیشه و در منتخب بالکسر بمعنی شگوفه ـ

غیظ بالفتح و ظای معجمه خشم سخت از منتخب و در لطائف خشم نهان از عجز ـ

غیر منصرف آنست که دران دو علت یا یک علت که قائم مقام آن دو علت باشد از نه علت منع صرف یافته شود و حکم آن نیامدن کسره و تنوین ست مگر بضرورت و آن نه علت مذکور اینست اول عدل چون عمر و ثلث دوم وصف چون احمر و اسود سوم تانیث چون حمراء و حبلی و طلحه و زینب چهارم و پنجم معرفه و عجمه چون ماه و جور و اسمعیل و ابراهیم ششم جمع یعنی وزن منتهی الجموع چون مساجد و صحائف و مصابیح و تماثیل هفتم ترکیب چون بعلبک هشتم الف و نون زائدتان چون عثمان و عطشان نهم وزن فعل چون شمر و احمد ـ

غیداق بالفتح نام موضعی از ترکستان از برهان و در شرح خاقانی غیلاق بلام نوشته نام موضعی در دشت قبچاق که تیر خوب در آنجا میشود ـ

غیل بالکسر و یای معروف بیشه و صحرا و نیستان و بالفتح شیر که زن در هنگام جماع یا هنگام آبستنی بطفل دهد و آن بغایت مضر ست در حق طفل و بمعنی آب روان بر زمین و نام آبیست که در پای کوه ابوقبیس روانست از منتخب و شرح خاقانی ـ

غیم باطل ابر ریزنده چه غیم بمعنی ابر و باطل بمعنی ریزنده از لطائف ـ

غیم بالفتح بمعنی میغ یعنی ابر که آسمان را بپوشد از لطائف و منتخب و شرح نصاب ـ

غیوم بضمتین جمع غیم ست ـ

غیلان بالفتح نام شاعر و بالکسر دیوان جمع غول ست از منتخب ـ

غین بالفتح بمعنی ابر و ابر که آسمان را بپوشد و بمعنی تشنگی و تیرگی از منتخب و لطائف و صراح و غین بمعنی بلبل بمناسبت آنکه بلبل را بفارسی هزار گویند بلحاظ هزار داستان بودن او و حرف غین نیز هزار عدد دارد پس بلبل را نیز بطریق تعمیه غین گفتندی نام یکی از حروف تهجی ست صاحب رشیدی گوید که این حرف در فارسی کم آمده گاهی بجیم عربی بدل شود چون مغلاغ و مغلاج[1] بمعنی ترکیبے آن گودال بازی ست مغ بمعنی گودال و لاغ بمعنی بازی و بجای جیم بدل شود چون چرغ و چرخ نام پرنده شکاری ست و بقاف چون آروغ و آروق و بجیم چون غلیغ و غلیچ خاریدن زیر بغل و پهلو تا خنده آید و بکاف چون کاغنه و کاونه بکاف عربی که بیست سرخ پر زهردار با نقطه های سیاه در فالیز با بهم رسد و بهاء چون اسپرغم و اسپرهم آید چون چرا و چراغ بمعنی چریدن ـ

---

[1] لغت در لفظ گودال یافته نشد شاید گوی باشد یعنی مغاک ۱۲ منیر لکهنوی ـ

غیضه بالفتح وضاد معجمه بیشه وجنگل از منتخب۔
غیبه بالفتح اوّل وحرف سوم بای موحده ترکش وجعبه و پارهای آهن که آنرا در بکتر وجوشن بکار برند از برهان۔
غیداقی بالفتح نوعی از تیر بغایت محکم که سنگ را می شکند واز شهر غیداق آرند که از ترکستان ست از برهان۔
غی بالفتح وتشدید یا گراهی از لطائف۔
غیر وقوفی ناشائستگی ونالایق وامری که بوجود نیامده باشد۔

❖ ❖ ❖

باب فا

فصل فا مع الف

فا بمعنی با چنانکه فاوگفت باوگفت از لطائف وغیره وحرف فا در مضارع بعض مصادر بیای تحتانی بدل شود بقلب مکانی چون از گرفتن گیرد و بواو چون از شنفتن شنود و ببای عربی چون از کوفتن کوبد واز یافتن یابد و بخای معجمه چون فلاذ وخلاده بمعنی سراسیمه وبغین معجمه چون فلیوو غلیوو وبکاف عربی چون فلاده وکلاده وبدال مهمله بمعنی مذکور وبها چون تفوو تهو بمعنی تف بالضم۔
فال طغرا فالیست که ابتدای صفحهٔ قرآن مجید بسم الله یا اسم حق تعالی برآید این مبارک ست از شرح خاقانی
فاخته ضرب نوعی از اصول که آنرا اصول فاخته ضرب نیز گویند۔
فاریاب معرب پاریاب آن شهریست در خراسان وحوالی بلخ وطن ظهیر فاریابی که شاعریست معروف از سراج ورسالهٔ معربات۔
فاراب شهریست در نواحی ترکستان آنطرف آب سیحون مولد معلم ثانی شیخ ابو نصر فارابی واین فاراب شهریست دیگر سوای فاریاب از سراج ومنتخب ولب اللباب وبرهان۔
فائت بکسر همزه که حرف سوم ست نیست شونده وفوت کننده۔
فالج بکسر لام وجیم عربی استرخاء وسستی نیمهٔ بدن آدمی در عرض بواسطهٔ خلط بلغمی که بدن از حرکت باز ماند از منتخب وبفتح لام نیز گفته اند۔
فالق الاصباح بکسر حرف هفتم شگافنده سپیده گاه از سیاهی شب وآن حق تعالی ست
فاسخ تباه وفاسد کننده وتباه وفاسد شونده وبرگردانندهٔ بیع وعزم از منتخب
فاقد بکسر قاف وسکون دال مهمله گم کننده ولفظ گم درینجا بالضم کاف فارسی ست از کشف ومدار۔
فؤاد بالضم اوّل وفتح دوم که همزه است بسبب ضمهٔ ماقبل خود بصورت واو نوشته شد بروزن مراد از منتخب بمعنی دل و در لطائف وشرح نصاب فواد بالضم اوّل بمعنی دل ودرد دل۔
فاردیگانهٔ زمان وجدا از منتخب۔
فانید بکسر نون وذال معجمه شکر سفید از منتخب۔
فاقد البصر نابینا۔
فاتر بکسر تای فوقانی سست وزبون وآب نیم گرم از منتخب ولطائف۔
فاجر بکسر جیم مرد بدکردار زانی از منتخب
فاکر بکسر کاف عربی اندیشه کننده درکاری
فار موشان واحدش فارة وبمعنی نافهٔ مشک از منتخب۔
فائز بکسر همزه که حرف سوم ست وزای معجمه بمعنی رسنده وزهای وفیروزی یابنده از منتخب۔
فارس بکسر رای مهمله بمعنی سوار اسپ وخداوند اسپ ونام ولایتی ست از ایران که چهار شهر دارد اوّل شیراز دوم صفاهان سوم کرمان چهارم یزد ودر رسالهٔ معربات نوشته که فارس بکسر را معرب پارس که بسکون راست ولایت معروف
فاس بسین مهمله تبر که بدان چوب وغیره

تراشند و شگافند از منتخب و شرح نصاب

فانوس دراصل بمعنی سخن چین ست و فانوس شمع را ازین جهت گویند که روشنی بیرون میدهد از منتخب۔

فاش بشین معجمه بمعنی آشکارا و ظاهر این مبدل پاش ست از سراج۔

فاپیش بمعنی فراپیش۔

فاحش بکسر حای مهمله از حد درگذرنده در بدی و هر بدی که از حد درگذرد از منتخب

فائض بکسر همزه که حرف سوم ست فیض دهنده۔

فاقع بکسر قاف و عین مهمله هر چیز که بسیار زرد و اصفر باشد۔

فاف زبان بسته و لکنت کننده در سخن از فردوس اللغات۔

فاروق فرق کننده میان حق و باطل و لقب حضرت عمرؓ و نام تریاقی ست که فرق میکند میان صحت و مرض از منتخب۔

فائق بکسر همزه که حرف سوم ست بهتر و برگزیده و افزون از منتخب و نام کتابی ست در علم حدیث از جار الله زمخشری صاحب تفسیر کشاف۔

فالق شگافنده و برآرنده چیزی از منتخب

فالق بکسر تای فوقانی شگافنده از منتخب۔

فاق سوفار تیر ظاهر آنلفظ ترکیست از چراغ هدایت و انچه از استاد این فن تیر اندازی مسموع شده اینست که فاق ریسمان خام که وسط چله کمان بعرض یک انگشت بپیچند تا سوفار بران بند کرده زه بکشند۔

فال بمعنی شگون و بلفظ زدن و دیدن و کشودن و گرفتن و جستن و برآوردن و بستن مستعمل از بهار عجم۔

فام رنگ و لون از سراج و در برهان بمعنی قرض و وام نیز نوشته۔

فاطن زیرک دانا از لطائف۔

فئتین بکسر اول و فتح همزه بمعنی دو گروه مردمان این تثنیه فئة است۔

فاخره گرانمایه و نیکو از هر چیز از منتخب و مراد از مال فاخره جواهرات باشد۔

فاره بفتح رای مهمله موش و بمعنی نافه مشک و بکسر رای مهمله و های ملفوظ بمعنی تیز رفتار و بمعنی زیرک از منتخب و شرح نصاب۔

فاژه بزای معجمه فارسی دهن دره که بهندی جمهائی گویند از سراج و در برهان بمعنی خمیازه نوشته۔

فئه بکسر فا و فتح همزه که حرف دوم ست و سکون ها که دراصل تا بوده در حالت وقف ها شده است فارسیان این چنین ها را اکثر جا مختفی خوانند پس لفظ فئه بمعنی گروه مردمانست از منتخب۔

فائحه و فائح بکسر همزه که حرف سوم ست و حای مهمله بوی خوش دهنده و بوی خوش ماخوذ از فوح که بمعنی دمیدن و بوی خوش آمده از منتخب و منقول از زبدة الفوائد۔

فاکهه بکسر کاف و فتح ها و در آخر تای فوقانی که آن نیز در حالت وقف ها شده است بمعنی میوه مثل انگور و خرما و سیب و انار وغیره و فواکه جمع آن۔

فاطمه بکسر طای مهمله زنی که بچه را از شیر گرفته باشد و نام جگرگوشه حضرت رسالت پناه صلی الله علیه و آله و اصحابه وسلم از منتخب۔

فاجتاروا الیه تضرع کنید بسوی او اجتیار تضرع کردن کذا فی الصراح از لطائف

فاتحه بکسر تای فوقانی بمعنی زنیکه کشاینده باشد مؤنث فاتح و نام سورتی که در اول قرآن مجید واقع ست چون افتتاح آغاز قرآن بدان میشود لهذا آنرا فاتحه گویند و چون سوره مذکور در اول قرآن مجید واقع ست لهذا فاتحه مجازاً بمعنی اول و آغاز چیزے باشد۔

فاخته بکسر خای معجمه لغت عربیست نام طائر معروف فارسیان بجای موقوف استعمال کنند۔

فاضله بزرگی افزون و بمعنی عطا۔

فاصله بصاد مهمله باصطلاح عروض دو قسم ست یکی صغری و آن کلمه چهار حرفی باشد چون جبلٌ بتنوین و دیگر فاصله

کبری و آن کلمۂ پنج حرفی باشد چون تکمۃ به تنوین۔

فارسی و پارسی هر دو یک ست نام زبانی معروف و این زبان به پارس پسر پهلو بن سام بن نوح علیه السلام منسوب است و این هفت گونه است یکی پارسی صرف که بلا د پارس که مطرح دار الملک آن بوده بدان سخن کنند دوم پهلوی که مردم رے و نهاوند و مضافات آن بدان تکلم کنند و این منسوب به پهلو ست و پهلو بفتح بای فارسی و فتح لام بمعنی شهر ست پس پهلو بمعنی شهریست چون در زمان سابق همین ری همدان و نهاوند و غیره شهر بودند لهذا این زبان را پهلوی گویند سوم دری که در درهای کوه روستا بدان ناطق بوده اند چون این زبان مخلو ز زبان دیگر نبود لهذا فصیح خوانند و این سه زبان متداول و متعارف نیست و چهار زبان دیگر که هروی و سکزی و زاولی و سغدی باشد متروک و مطروح ست هروی بفتحتین و سکزی بکسر سین مهمله و سکون کاف عربی و زای معجمه و زاولی بزای معجمه و ضم واو و سغدی بضم سین مهمله و سکون غین معجمه و در رسالۂ تاجی مرقوم ست که شیخ ابن حجر شارح صحیح بخاری گفته است که فارسی منسوب بفارس بن غامور بن یافث بن نوح علیه السلام ست و بعضی گویند منسوب ست به فارسیان که پسران پدام بن ارفخشد بن سام بن نوح اند چون پدام ده پسر بودند همه ایشان سوار بودند بزبان عرب فارس سوار را گویند ایشان بدین نام موسوم شدند و زبان ایشان بلقب ایشان بلقب منسوب شد۔

فانی فنا شونده و سخت پیر از شرح نصاب۔

فانوس خیال و فانوس خیالی فانوسی باشد که اندرون آن گرد شمع یا گرد چراغ هر چیزی یعنی حلقۂ تصاویر از کاغذ تراشیده وصل کنند و آن چیز را گردش آرند عکس تصاویر از بیرون فانوس با یک گونه لطف می نماید از سراج و برهان۔

فصل فا مع تای فوقانی

فتا بفتح مرد جوان و بمعنی شجاع و سخی نیز آمده۔

فتح الباب کشادگی کارها و آغاز موسم برسات از لطائف۔

فتوت بضمتین و تشدید واو مفتوحه بمعنی جوانمردی و مروت از مدار و منتخب و صراح و مؤید۔

فترت بالکسر بمعنی سستی و ضعف و زمان میان دو پیغمبر از منتخب و در صراح هر دو معنی بالفتح ست۔

فتات بفتح اول زن جوان از صراح

فترات بکسر اول و فتح دوم جمع فترت

فتح بالفتح بمعنی کشادن و کشایش و نام حرکت حروف که آنرا بفارسی زبر گویند و استعمال آن در مبنیات ست و این حرکت را فتح ازان گویند که بتلفظ آن دهن انفتاح می یابد و نام فنی ست از فنون کشتی و آن حریف را از پس آمده در میان کردست انداخته بالا کشیدن است از مصطلحات وغیره۔

فتوح بضمتین و حای مهمله کشایشها یعنی جمع فتح و بمعنی کشایش و شادی درین صورت مصدر ست۔

فتور بضمتین بمعنی سستی و سست شدن و مجازاً بمعنی خرابی از مدار و بحر الجواهر و لطائف و قاموس۔

فتر بالکسر و سکون تاو. را، مهمله فرجه میان سبابه و ابهام و فرجه بالضم و جیم عربی کشادگے و فرق میان دو چیز از شرح نصاب و منتخب۔

فتش بالفتح کاویدن و جستجو کردن از منتخب و صراح۔

فتق بالفتح کشادگی و شگافتن و نام بیماری که خصیه کلان شود از منتخب و کشف۔

فتراک بالکسر دوالی که بر زین و بسیار زین اسپ آویزند بجهت بستن شکار و غیره از سراج و مجمع الفرس و برهان۔

فتن بکسر اول و فتح ثانی لفظ عربیست بمعنی فتنها چرا که جمع فتنه است و بفتحتین بروزن چمن نام شهریست در گجرات معرب پتن از سراج و برهان و منتخب۔

فتنه بر چیزی شدن عاشق بر چیزی شدن از چیزی۔

فتیان بالکسر و حرف سوم یای تحتانی بمعنی مردان جوان از منتخب۔

فتان بالفتح و تشدید فوقانی فتنه انگیز از کشف و منتخب۔

فتادن بضم اول نه بکسر اول۔

فتنه عذاب و دیوانگی و باصطلاح بمعنی عاشق و فریفته و بمعنی معشوق هم آمده از منتخب و غیره۔

فتحه بالفتح حرکت زبر و استعمال این نزد بصریان در مبنی و معرب هر دو آمده۔

فتیله ماخوذ از فتل که بالفتح ست بمعنی تافتن و تابیدن و کسانیکه فلیته بتقدیم لام خوانند خطاست از بهار عجم و بعضی گویند اگر فلیته مشتق از فلتت بمعنی ناگاه گفته شود و معنی آن ناگاه گیرنده شعله ای جلد گیرنده شعله گویند درست باشد۔

فتاته بفتح اول و هر دو تای فوقانی بمعنی ریزه هر چیز از برهان و سراج۔

فتوی بالفتح و در آخر الف مقصوره بصورت یا حکم شرع از منتخب و کشف۔

فتی بفتح اول و فتح فوقانی و در آخر الف مقصوره بصورت یای تحتانی بمعنی مرد جوان از وقت بلوغ تا چهل سالگی و بمعنی سخی نیز آمده از شرح نصاب و در لطائف نوشته که بفتح جوان و جوانمرد و بالضم جوانان و بفتح و کسر ثانی و تشدید تحتانی مرد جوان و بالغ و دراز نیز نویسند و با مالہ نیز خوانند۔

فصل فا مع جیم عربی

فجاء بکسر و بضم اول و مد مفاجات و ناگاه گرفتن از لطائف و کشف و منتخب۔

فجیعت بروزن حقیقت درد و سخت و مصیبت از مهذب و صراح و منتخب۔

فجعت بالفتح دردمندی و مصیبت

فجاجت بکسر اول و هر دو جیم بمعنی خامی و ناپختگی از منتخب۔

فج بالفتح و تشدید جیم راه کشاده میان دو کوه از منتخب و صراح۔

فجور بضمتین برانگیخته شدن بر معاصی و زنا کردن و بفتح مرد بدکار از منتخب۔

فجار بالضم و تشدید جیم عربی جمع فاجر و بالفتح و تشدید بسیار بدکاری کننده از مدار

فجل بالضم و بضمتین ترب بالفتح و بفتحتین سست شدن و سطبر شدن از منتخب و در لطائف بکسر اول و فتح جیم سست و نامرد۔

فجفج و فجفجه بضم هر دو فاسخنی که در افواه افتد بطریق اخفا و سخن باهم آهسته گفتن و این معرب یا مبدل پچ پچ است از لطائف۔

فجره بفتح اول و ثانی و ثالث زناکاران و بدکاران و این جمع فاجر ست۔

فصل فا مع حای مهمله

فحوی و فحواء بالفتح و در آخر الف مقصوره و ممدوده هر دو آمده بمعنی مضمون و معانی از کشف و منتخب و رساله ابن حاجب۔

فحش بالضم و حای مهمله و شین معجمه از حد در گذشتن بدی از صراح و مؤید و مدار و منتخب۔

فحص بالفتح و صاد مهمله بمعنی پژوهیدن و کاویدن چیزی از شرح نصاب و منتخب۔

فحل بفتح اول و سکون ثانی بمعنی نر که ضد ماده باشد و ستاره سهیل از منتخب و لطائف۔

فحول بضمتین بمعنی مردان و نرهای حیوانات و این جمع فحل ست از منتخب و غیره۔

فحم بالفتح و بفتحتین بمعنی زگال و انگشت که بهندی کوئلا گویند از منتخب۔

فحاوی بفتح جمع فحوی که بمعنی مضمون و سخن ست۔

فصل فا مع خای معجمه

فخامت بفتح بزرگی و قدر و سطبری و بلندی از منتخب۔

فخت بالفتح و در آخر تای فوقانی بروزن تخت بمعنی روشنی ماه از شرح نصاب۔

فخ بالفتح بمعنی تله و آن نوعی از دام ست که بدان مرغان را شکار کنند از برهان و شرح نصاب۔

فخذ بالفتح و سکون ثانی و ذال معجمه و بفتح

اوّل وکسرِ ثانی بمعنی ران از منتخب و شرح نصاب۔

فخار بالفتح نازیدن وبکسر بسیار ناز کننده وبالفتح وتشدید خا سفال پخته وگل خشک

فخور بالضم نازیدن وبفتح اوّل وضم ثانی بسیار نازنده از منتخب ودر فردوس اللغات نازان ومتکبر وسرکش۔

فخم بزرگ قدر وہر چیز بزرگ از منتخب۔

فخر الدین نام عالم اجل ومحقق اکمل جامع معقول ومنقول واز تعداد مصنفاتش خامۂ دو زبان ملول وایشانرا امام فخر الدین رازی گویند۔

فخنزه بفتح ہر دو فا بر وزن مسخرۂ فلهٔ جو از سراج اللغات ورشیدی ولطائف ودر برہان بمعنی غلهٔ جو وسبوس آرد گندم

فخری بالفتح وخای معجمه وراء مہمله نوعی از انگور از کشف وبہار عجم وچہار شربت و فردوس اللغات۔

فصل فا مع دال مہمله

فدا بالکسر اوّل سربہا وسر خرید وآنچه فدا کرده شود وبمعنی مصدر ہم آمده۔

فدامت بالفتح درشتی وجفاکاری از منتخب۔

فدفد بفتح ہر دو فا بمعنی صحرا وزمین ہموار از لطائف ومنتخب۔

فدک بفتحتین نام دہی که پیغمبر صلی الله علیه وآله واصحابه وسلم درانجا باغ خرما داشتند از صراح ومؤید وغیره۔

فدان بالفتح وتشدید دال در صحاح نوشته آلت الثورین ودر منتخب گفته که ہر دو گاو باہم بندند در قلبه غرض که چیزیست بہندی آنرا جوا گویند که بر گردن ہر دو گاو قلبه وارا بنہند۔

فدیه بالکسر آنچیز که اسیر را بدان بخرند وبمعنی سربہا وصدقه از منتخب وصراح وغیره

فدوی بالکسر سربہا شونده وعوض کسی جان دہنده وقربان شونده از فردوس اللغات

فصل فا مع ذال معجمه

فذلک بفتح بر وزن مسالک اگرچه الف بسبب رسم الخط مکتوب نیست باصطلاح بمعنی باقی وبقیۂ چیزی از شرح خاقانی ودر مؤید نوشته که باصطلاح محاسبان وفر مد جمع حساب بعد تفصیل

فصل فا مع راء مہمله

فرا بفتح بر وزن سرا بمعنی پیش که بعربی قبل گویند وبمعنی نزدیک ودور وبالا نیز آمده واین کلمه ایست که گاہے زاید مے آید از سراج ودر عربی بمعنی گورخر از منتخب وشرح نصاب وفرا بالفتح وتشدید ثانی بمعنی پوستین دوز ولقب نحویست از منتخب۔

فربی بفتح اوّل وسکون راء وفتح باء ودر آخر الف مقصوره بصورت یا بمعنی فربه وکلان انوری آورده است از جہانگیری۔

فرادی بضم اوّل ودر آخر الف مقصوره بصورت یا بمعنی تنہا یان یعنی تنہا تنہا واین جمع فردست از منتخب وصحاح۔

فریب بکسرتین ویای مجہول عشوه ومکر ودغا وطلسم از برہان وکشف۔

فرس اصطرلاب چیزی باشد در وسط اصطرلاب قدرے مرتفع از سطح عنکبوت وقطب اصطرلاب را بدان استوار کنند وآن مشابه باشد بشکل سر اسپ۔

فراست بکسر اوّل بمعنی سرعت فہم وادراک وزیرکی ودانائی وقیافه وآن علمی ست که از صورت پی بسیرت برند وبفتح اوّل سواری اسپ کردن ودانائی در مقدمۂ اسپان واسپ شناختن از مزیل ومنتخب وبہار عجم۔

فروسیت وفروسکت سواری اسپ وشناختن اسپ از منتخب۔

فراہت بفتح زیرکی استادی و نیک رفتاری اسپ از منتخب۔

فرات بضم اوّل آب خوش وآب شیرین ونام رود نزدیک کوفه از منتخب وشرح نصاب۔

فرصت بالضم ودر منتخب نوشته که بمعنی نوبت چیزی ودر فردوس اللغات آرام یافتن ومہلت دادن وبعض

اہل لغت بمعنی موافقت روزگار نوشتہ
فرتوت بالفتح بمعنی پیر سخت سالخوردہ از لطائف و برہان و در سراج نوشتہ کہ بمعنی سالخوردہ و از کار رفتہ و این صفت پیر واقع میشود۔
فرت بالکسر تای فوقانی بمعنی شتابی و جلدی از بہار عجم۔
فرث بالفتح و ثای مثلثہ سرگین کہ در شکنبہ میباشد از لطائف و منتخب و لطائف بمعنی شگافتن و پارہ پارہ کردن جگر نیز نوشتہ
فرج بفتح اول و سکون ثانی و جیم عربی اندام نہانی زن و مرد و رخنہ و شگاف و در میان و شگافتن و کشادن و کشادگی میان دو چیز و واشدن اندوہ و بفتحتین بمعنی کشایش و آسائش و بمعنی واگشتے و مصارعت ظاہرا بمعنی اصطلاح عجمیاست و بضم اول و فتح را بمعنی شگافہا جمع فرجہ از منتخب و لطائف و صراح و شرح گلشنی۔
فروج بضمتین و جیم عربی شگافہا و اندامہای نہانی زن و مرد درینصورت جمع فرج ست و بضم اول و فتح اول و تشدید رای مہملہ مضموم و واو معروف بمعنی جوزہ مرغ خانگی جمع آن فراریج می آید از صراح و منتخب و شرح نصاب۔
فرخج بالفتح و خای معجمہ مفتوح و جیم عربی بمعنی زشت و در برہان و سراج نوشتہ کہ بفتحتین و خای معجمہ ساکن بمعنی نازیبا و زشت۔
فرح بفتحتین و حای مہملہ شادی و شادمانی و سرور و بفتح و کسر ثانی بمعنی شادان از منتخب۔
فرخ بفتح اول و سکون ثانی و خای معجمہ در عربی جوزہ مرغ خانگی و بچہ ہر مرغ و فراخ جمع آنست و بفتح اول و ضم رای مشدد در فارسی بمعنی مبارک و ہمایون و زیبا و فرخ درین صورت مرکبست از کلمہ فر کہ بمعنی زیبائی و شکوہ است و رخ کہ بمعنی چہرہ باشد و اصل فررخ بود بمعنی کسیکہ در روی او فر و زیبائی باشد دو حرف از یک جنس بہم آمدند ادغام کردند از منتخب و سراج و لطائف و برہان و صراح و شرح نصاب۔
فرفخ بفتح ہر دو فا و سکون رای مہملہ و خای معجمہ بمعنی ترہ خرفہ و این معرب پرپہن ست از منتخب و رسالہ معربات و شرح نصاب۔
فرسخ بالفتح و سین مہملہ مفتوح و خای معجمہ مقدار سہ میل و این معرب فرسنگ ست و میل چہار ہزار قدم اشتر راہوار ست از منتخب و لطائف و رسالہ معربات و در برہان نوشتہ کہ ہر میل چہار ہزار گز و ہر گز شش مشت و در سراج نوشتہ کہ میل چہار ہزار گز و ہر گز بست و چہار انگشت۔
فراخ معنی آن معروفست گاہی مجازا بمعنی بسیار آید از سراج۔
فراسخ بفتح اول و ثانی و کسر سین مہملہ جمع فرسخ۔
فرود بضمتین بمعنی زیر و تحت از کشف و در برہان بکسر اول و ضم ثانی۔
فرجد بالفتح و جیم عربی نیز مفتوح بر وزن ابجد بمعنی پدر جد از برہان و رشیدی و کشف
فرح آباد بحای مہملہ نام شہری در ایران
فرغند بالفتح و غین معجمہ مفتوح و سکون نون بمعنی اکاس بیل و آن نباتی ست کہ بر درختان خار دار پیچد از لطائف۔
فرصاد بکسر اول و صاد مہملہ توت کہ میوہ معروفست از برہان و مدار و مؤید و در منتخب و صحاح نوشتہ کہ بمعنی توت یا توت سرخ۔
فرقد بالفتح گوسالہ و ہر یکی از ان دو ستارہ کہ نزدیک قطب ست از منتخب و قاموس۔
فرند بکسرتین و سکون نون معرب پرند بمعنی شمشیر و بمعنی جوہر شمشیر و جامہ معروفست از منتخب و قاموس و صحاح و رسالہ معربات و در سراج بکسر اول و فتح ثانی۔
فرستند بکسرتین و تای فوقانی مفتوح صحیح باشد و فرسیند بجای آن غلط۔
فرزین بند آنست کہ فرزین تقویت پیادہ کہ پس او باشد مہرہ حریف را پیش آمدن ندہد چرا کہ اگر مہرہ حریف پیادہ را کشد فرزین انتقام او خواہد گرفت۔

فرزد بفتحتین و بضمتین و سکون زای معجمه گیاہے است که نهایت سبز باشد از برهان و مدار۔

فرزند بفتح اول و سوم پسر و دختر هر دو را گویند۔

فرائد جمع فریده که بمعنی مفرد و تنها است۔

فرس طنبور بمعنی خرک و آن چوبے یا استخوانی باشد که بر طنبور نصب کنند بهندی گهوڑچ گویند۔

فر بالفتح و تشدید در عربی بمعنی گریزنده و در فارسی بالفتح و تخفیف شان و شوکت و بمعنی نور و پرتو و در مؤید بمعنی زیبا و لفظ فرخ ازین مرکبست از سراج۔

فراخور بمعنی لائق و سزاوار از سراج۔

فرخار بالفتح و خای معجمه نام شهریست در ترکستان حسن خیز منسوب بخوبرویان از برهان و سراج و رشیدی و در مؤید و کشف بمعنی بتخانه نیز نوشته۔

فرار بکسر اول گریختن و رسیدن و بالفتح و تشدید را بسیار گریزنده از صراح و منتخب و کشف و بحر الجواهر و قاموس و مؤید و لطائف

فرجار بالکسر معرب پرکار زیرا که فعلال بفتح اول در کلام عرب غیر از رباعی مضاعف نیامده چنانکه خلخال و سلسال۔

فرفیر بروزن شبگیر بمعنی بنفشه که گل معروفست و در برهان نوشته که باین معنی عربی ست

فرفر بفتح هر دو فا بمعنی زود زود از جهانگیری۔

فرغر بفتح فا و فتح غین معجمه تالاب کوچک از برهان۔

فراز بفتح اول و در آخر زای معجمه بمعنے کشاده شده و بسته شده و بمعنی بالا که ضد نشیب ست و بمعنی نشیب نیز آمده و بمعنی فرود و زیر و بمعنی بر که بعربی علیٰ گویند چنانکه فراز چشم بمعنی بر چشم لیکن بدین معنی اسم نیست ز حرف و بمعنی پهن و کشاده و بمعنی عقب و بمعنی در آمده و فرازفته بمعنی قریب و نزدیک و بمعنی پیش که بعربی قبل گویند و روشن و بلند جمع فراهم و زاید نیز آید از سراج و برهان و جهانگیری و لطائف۔

فرز بالکسر و در آخر زای معجمه مخفف فرزین که مهره شطرنج ست و آن بمنزله وزیر بود و رفتار آن کج میباشد از برهان۔

فراویز بفتح یائے معروف سنجاف دامن جامه از برهان۔

فرابرز بفتح و بائے موحده مضموم و سکون رائے مهمله و بعده زای معجمه نام پهلوانی از سپهداران دارا از سراج۔

فریبرز را مالک فرابرد و نام پهلوانی و نام پادشاہے از شرح خاقانی۔

فرامرز بفتح و میم مضموم نام پسر رستم ابن زال از سراج۔

فرزو بضمتین تالش از برهان و بمعنی فرو و نیز آمده ظاهراً بدین معنی بذال معجمه باشد چراکه هر دال مهمله که قبل از و حرف علت باشد آنرا ذال معجمه خواندن هم رواست و فروز بفتح اول و سکون ثانی و کسر واو مخفف فراویز که بمعنی سنجاف جامه است۔

فرز بفتح اول و یای معروف گیاہے است خوشبودار که بهندی مرچیا گند گویند از برهان و شرح نصاب و بعض برای فارسی گفته۔

فریس بفتح اول و یای معروف و سین مهمله بعربی چنبری را گویند که از چوب سازند از صراح و چنبر درینجا بالفتح جیم فارسی و سکون نون و بائے موحده مفتوح از برهان۔

فرس بفتحتین و سین مهمله بمعنی اسپ و بالضم اهل بلاد فارس از منتخب و مزیل

فراس بالفتح شیر درنده و بفتح و تشدید رای بمعنے خادم اسپ۔

فردوس بکسر و دال مهمله مفتوح نام بهشت و بعضی گفته که طبقه اعلاے بهشت و بوستانی که آنچه در همه بوستانها بود در آن موجود باشد از درخت انگور و خرما و جز آن از منتخب و در برهان نوشته که بمعنے باغ انگورست و در رساله معربات نوشته که فردوس معرب پردوس کذا فی التاریخ البیهقی و در قاموس گوید که فردوس بستانیکه در و موجود بود آنچه در همه بساتین بود

دراصل عربیست یا رومی یا سریانی کہ بعربی نقل کردہ اند ونیز گفتہ کہ فردوسیہ بمعنی وسعت و فراخی ومنہ الفردوس تم کلامہ۔

فرادیس بفتح اول وکسر دال و یای معروف جمع فردوس از منتخب۔

فرنگیس بفتحتین وسکون نون وکسر کاف فارسی و یای مجهول وسین مهملہ نام دختر افراسیاب کہ در نکاح سیاوش بود کیخسرو پسر اوست از برہان وجهانگیری۔

فراست شناس قیافہ شناس وقیافہ علمیست کہ بدان از صورت سیرت شناختہ میشود۔

فروس بضمتین جمع فرس کہ بمعنی اسپ باشد۔

فریش بفتح فا و رای مهملہ مکسور و یای مجهول وشین معجمہ بمعنی تاخت و تاراج از سراج۔

فرش بالفتح بساط و بلفظ کردن و افگندن وانداختن وکشیدن مستعمل از بہار عجم۔

فراش بکسر اول جامۂ خواب وفرش و بساط و بفتح اول پروانہ کہ جانوریست معروف کہ بر شمع وچراغ میسوزد از کشف و شرح نصاب ومنتخب۔

فروکش فرود آیندہ در جائے و اقامت کنندہ بمکانی وبمعنی مصدر نیز آمدہ یعنے فرود آمدن در جایی۔

فرص بضم اول وفتح ثانی وصاد مهملہ جمع فرصت از شرح نصاب ودر منتخب بالفتح بمعنے بریدن ودریدن وشگافتن۔

فرض بالفتح تعیین کردن ووقت چیزے مشخص کردن وعطا دادن وانداز کردن وفرمودۂ وواجب کردۂ خدا و نوعی از خرما از منتخب وصراح۔

فرائض بکسر ہمزہ کہ حرف چهارم ست فرمودۂ خدا از نماز وروزہ وزکوۃ جمع فریضہ ونام علم تقسیم میراث از منتخب۔

فرط بالفتح بمعنی زیادتی وغلبہ از صراح و منتخب۔

فرع بالفتح بمعنی شاخ درخت از منتخب

فروع بضمتین شاخہا وباصطلاح اہل علم بمعنی علم فقہ۔

فروغ بضمتین بمعنی روشنی از جهانگیری ورشیدی ومؤید۔

فرق بالفتح جدا کردن وکشادن راہ میان موی سر وبالکسر رمۂ گوسپندان و بکسر اول وفتح ثانی گروہها جمع فرقہ از منتخب ودر لطائف نوشتہ کہ فرق بالفتح بمعنے سر کہ بعربی راس گویند وبمعنی کشادگی میان موی سر کہ در ہند مانگ گویند ودر برہان نوشتہ کہ بفتح اول وسکون ثانی بمعنی میان۔

فرزدق بفتحتین وسکون زای معجمہ وفتح دال مهملہ لقب شاعر مشہور از عرب

فریق گروہی کہ از قومی جدا شدہ بموضع دیگر روند از شرح نصاب ودر منتخب نوشتہ کہ فریق گروہ بیشتر از فرقہ۔

فروق بضمتین بمعنی فرق کردن و بہ فتح اول وضم ثانی فرق کنندہ از لطائف

فرسنگ بالفتح مقدار سہ میل وہر میل چهار ہزار گز وہر گز بقدر شش مشت از برہان ودر سراج نوشتہ کہ فرسنگ مقدار سہ میل وہر میل چهار ہزار گز وہر گز بست وچهار انگشت وبعضی دوازدہ ہزار ذرع وہر ذرع بست وچهار انگشت برہم نهادہ وہر انگشت شش جو شکم بر شکم نهادہ وسطرے ہر جو ہفت موے دم اسپ ودر منتخب نوشتہ کہ میل چهار ہزار قدم اشتر راہوار ست۔

فرنگ بفتحتین وکاف فارسی نام ملک معروف وکنایہ بمعنی صبح وسفید وپرنور از شرح گل کشتی۔

فرنجک بفتحتین وسکون نون وفتح جیم عربی وکاف عربی کابوس وآن سنگینی وگرانی باشد کہ در خواب بر مردم افتد از برہان وبعضی نوشتہ کہ نوعی از دیوست کہ بخواب مردم را زیر کند۔

فرہنگ عقل وادب واندازۂ ہر چیز نگاہداشتن وبمجاز بمعنی کتاب لغات فارسی چنانکہ فرہنگ جهانگیری وفرہنگ رشیدی از برہان وسراج ولطائف۔

فرگل بالفتح وکاف فارسی مضموم نوعی از پیراہن سرمائی از بہار عجم۔

فرجام بالفتح بمعنی انجام وانتہا و آخر

و نکوئی آخر کار از برہان و رشیدی و لطائف و بہار عجم و در سراج نوشتہ کہ ہمہ اہل لغت فرجام را بمعنی آخر کار و انتہا و مرادف انجام نوشتہ اند لیکن مرا بمعنی عاقبت معلوم میشود و بمعنی لائق پس نافرجام بمعنی بدعاقبت و بمعنی نالائق باشد۔

فرزان بالفتح علم و دانش از برہان۔

فروردین بالفتح و واو مفتوح و سکون رار مہملہ و کسر دال و یای معروف مدت ماندن آفتاب در برج حمل و آن سی و یک روز است و این ماہ سر سال باشد و اول ماہ از ہر سہ ماہ بہار ولایت ہمین ست و بہندی این ماہ را تقریباً بیساکھ گویند و روز نوزدہم ہر ماہ شمسی را نیز فروردین نام ست از رشیدی و برہان و سروری۔

فریفتن بکسرتین فریب دادن از کشف۔

فرامین جمع فرمان و این تصرف فارسی دانان عربی دانست کہ جمع لفظ فارسی را بطور عربی آوردہ اند از بہار عجم۔

فراوان بکسر بسیار از کشف۔

فروزان بفتحتین روشن از کشف و برہان۔

فرو کش شدن بمعنی ماندن و توقف کردن در جای و فرود آمدن از چراغ ہدایت و بہار عجم و رشیدی۔

فرستادن بکسرتین معروف ست مستعمل از برہان۔

فرزین بالفتح نام مہرۂ شطرنج لفظ فارسی است و بالکسر معرب آن نحو فعلیل و فعلول بفتح اول در لغت عرب نیامدہ لہٰذا فرزین را کہ بفتح اول لفظ فارسی ست در حالت تعریب بالکسر گویند و ہمچنین بر جیس از مؤید و مدار و منتخب و کشف و برہان و در خیابان نوشتہ کہ فرزین بالفتح نام مہرہ کہ وزیر شطرنج ست در اصل فرزان بود بمعنے عاقل لہٰذا فرزانہ بمعنے عاقل است بزیادت ہای محقق پس اطلاق این بر مہرۂ مذکور مجاز ابود زیرا کہ مہرۂ مذکور را وزیر دانند و وزیر عاقل بود و فرزین بالکسر معرب آنست۔

فرزین نہادان کنایہ از کج نہادان چرا کہ رفتار فرزین کج میباشد۔

فریدون بکسرتین نام پادشاہے عظیم الشان کہ او ضحاک را کشتہ پادشاہ شدہ بود از سروری و مدار۔

فراگرفتن آموختن و یاد گرفتن و معلوم کردن از چراغ ہدایت۔

فرس افگندن عاجز ساختن۔

فرمان رسیدن اجل مقدر رسیدن۔

فرو خوردن تحمل کردن۔

فرقان بالضم قرآن مجید و آنچہ جدا کنندہ حق از باطل باشد از لطائف و منتخب۔

فرقدان و فرقدین بفتح اول و سوم و چہارم نام دو ستارۂ نزدیک قطب شمالی کہ گرد اگرد قطب میگردند و مدام از شام تا صبح ظاہر باشند و غائب نمیشوند از صحاح وغیرہ۔

فرمودن معروفست و بمعنی آمدن و رفتن از مصطلحات۔

فرجہ جو بالضم فرصت جویندہ از لطائف۔

فرو بالفتح بروزن سرو بمعنی پوستین روباہ از منتخب۔

فرسودہ بالفتح چیزیکہ کہنہ و ریختہ شدہ باشد از برہان۔

فرغانہ بالفتح و غین معجمہ و نون نام ولایت است از ماوراء النہر مابین سمرقند و اندجان و نام شعبۂ از موسیقی و آن شعبۂ از نہاوند ست از سراج و برہان۔

فروزینہ بالضم آنچہ کہ بدان آتش افروزند از خار و خاشاک و بمعنی چقماق از سراج و برہان۔

فرّ بالفتح و تشدید رار مہملہ مفتوحہ بمعنی شان و شوکت و عظمت و بکسرتین و تخفیف رار مہملہ و ہای ملفوظ بروزن گرہ بمعنی زیادتی و غلبہ و سبقت و ظفر و بمعنی زیادہ و افزون و غالب و مظفر از سراج و کشف و بفتحتین و تخفیف بمعنی خوش منش از لطائف و در منتخب بفتحتین بمعنے سخت شاد شدن۔

فرزانہ بالفتح حکیم دانشمند و این منسوب است بہ فرزان کہ بمعنی دانش و حکمت ست از برہان و جہانگیری۔

فرزجه بالفتح وحرف سوم زای معجمه مفتوح وجیم عربی پارچه که از ادویه تر کرده در دُبر و یا قُبل نهند واین معرب پرچه است از بحر الجواهر و رسالهٔ معربات۔

فرمایه بکسر اوّل بمعنی بد اصل و بی هنر از مزیل وکشف و برهان۔

فرشته بکسرتین در اصل فرسته بود بسین مهمله اسم مفعول از فرستادن ست پس سین مهمله را بشین معجمه بدل کرده اند و فرشته ترجمهٔ ملک ست که ماخوذ از اُلوکه باشد که بمعنی فرستادن ست از برهان و مؤید و رشیدی وجهانگیری وبهار عجم و سراج اللغات و نیز در سراج نوشته که فرشته در اصل پرسته بفتحتین بمعنے عبادت کننده ماخوذ از پرستیدن

فروخته بکسر اوّل بیع کرده شده و روشن از برهان و مزیل۔

فرجه بالضم وجیم عربی کشادگی وانده که فرق که میان دو چیز باشد و شگاف چیزی و بفتحتین از تنگی و دشواری بیرون شدن از مدار و بحر الجواهر و کشف و صراح و شرح نصاب۔

فریسه بسین مهمله صیدی که شیر یا یوز یا سگ گردن او شکسته باشد و بمعنے باولی نیز آمده

فرهیخته بالفتح وهای مکسور و یای تحتانی وخای معجمه بمعنی ادب آموخته شده۔

فربه بفتح اوّل وکسر بای موحده معروف است و اطلاق این لفظ بر حیوانات می شود۔

فریه بالکسر و یای تحتانی دروغ و افترا از منتخب۔

فراه بفتح نام شهریست نزدیک سجستان و از انجاست ابو نصر فراهی صاحب نصاب الصبیان از منتخب و در شرح نصاب نوشته که شهریست نزدیک هرات۔

فرضه بالضم وضاد معجمه از بنا در مکانی را گویند که باج از مترددین و تجار می ستانند از شرح خاقانی و در صراح نوشته که دهانهٔ جوی وجای درآمدن کشتی از لب دریا

فریضه فرمودهٔ خدا از نماز و روزه از منتخب و صراح۔

فراشه بالفتح وتشدید را وشین معجمه بمعنی جاروب نوشته اند۔

فرغوده بالفتح وغین معجمه مضموم بمعنی سرشته و پیچیده از لطائف۔

فریفته بکسرتین و یای مجهول در اصل فریبنده بود بای موحده را بفا و دال را بفوقانی بدل کرده تحتانی ثانی بجهت تخفیف حذف کردند بمعنی فریب خورده و مجازاً بمعنی عاشق آید۔

فرفته مخفف فریفته۔

فرائض پنجگانه نماز پنجگانه یا ارکان ایمان که پنج ست چنانکه صوم و صلوٰة و حج و زکوٰة و یکبار خواندن کلمهٔ شهادت و نزد بعضے خمس که بسادات می دارند۔

فرخنده بفتح اوّل وضم و فتح خای معجمه هر دو درست ست از مدار و مؤید۔

فرّوجه بالفتح وتشدید رای مضموم وجیم عربی جوزهٔ مرغ یعنی بچهٔ ماکیان۔

فرفره بفتح هر دو فا چرم مدور که بدو سوراخ که کور کان در رشته کشیده بدو دست بچرخ آرند بهندی پهرکی گویند از جهانگیری

فرجی بالفتح وجیم عربی نوعی از قبای بی بند کشاده پیش یعنی تکمه افزایند و بیشتر بر فراز جامه پوشند از آئین اکبری۔

فرمی بفتح اوّل بادشاه نوشته و پر نور زیبا منسوب بفر و بکسرتین مخفف فرهی بمعنی افزون و غالب ست۔

فردمی بالفتح و دال مهمله و یای مجهول کلمهٔ مرکب ست یعنی یگانه و فرد بودے از حواشی مثنوی مولانا رومؒ۔

فصل فا مع زای معجمه

فزع اکبر بفتحتین کنایه از قیامت۔

فزع بفتحتین وعین مهمله بمعنی خوف و ترس و بیم و بفتح اوّل وکسر ثانی بمعنی ترسان از منتخب و صراح و بحر الجواهر و لطائف و شرح نصاب۔

فزودن بضمتین زیاده کردن از کشف۔

فزون بضمتین بمعنی افزون و قیل بفتح اوّل

فصل فا مع سین مهمله

فسحت بالضم فراخی و کشادگی مکان

از منتخب و صراح و مدار و مؤید۔
فسخ بالفتح و خای معجمه فساد کردن در رای
و نکرو باز گردانیدن بیع و نکاح و برگردانیدن
عزم از منتخب و در صراح بمعنی زائل کردن۔
فسار بکسر چیزیست از چرم که بر کله اسپ
باشد و بعضے آنرا تخته گویند و مخفف افسار
نیز که بمعنی رسن اسپ است از شرح نصاب و کشف
فسوس بکسر اول و واو مجهول بازی ظرافت
و سخریه و استهزاو بمعنی دریغ و حسرت و بواو
معروف نام وقیانوس از برهان و جهانگیری
و در رشیدی بضمتین است مخفف افسوس
بمعنی دریغ و استهزا۔
فستق بالضم و تای فوقانی مفتوح
معرب پسته و بضم تا نیز درست از منتخب
و رساله معربات و در کشف بکسر اول و
فتح فوقانی۔
فسوق بضمتین بمعنی فسق و بفتح اول و
ضم ثانی مرد که همیشه فسق کند از منتخب۔
فسق بالکسر ترک امر حق نمودن و کار بد
کردن از منتخب۔
فسکل بکسر اول و سوم نام اسپ دوم از دهم
و در منتخب نوشته که این نام اسپ دهم
ست۔
فستقم بفتح اول و کسر قاف اشارت ست
بآیهٔ کریمه فاستقم کما امرت یعنی پس استوار
باش ای محمد چنانکه امر کرده شده تو۔
فسردن بضمتین از سردی منجمد شدن
از سراج و برهان و سروری و مدار و مؤید
و جهانگیری و کشف۔
فسائیدن بهمزه و **فسانیدن**
بنون هر دو درست بفتح اول افسون
کردن و رام کردن از برهان
فسان بفتح نوعی از سنگ که بدان
کارد و شمشیر تیز کنند و بمعنی چیزی پهن و دراز
که آنرا بگردش آورده کارد و شمشیر تیز
کنند و بهندی سان گویند از برهان
و در مدار بکسر نیز آمده۔
فسون بضمتین بمعنی افسون از مدار
و مؤید و برهان و کشف گویند که افسون
آنرا گویند که در آن کلمات کفر نباشد
بخلاف سحر۔
فسیح بفتح بمعنی فراخ از شمسی۔
فسقه بفتحات ثلاثه بمعنی فاسقان و
این جمع فاسق است۔
فسده بفتحات ثلاثه فساد کنندگان و این
جمع فاسد است۔
فسانه بفتح مخفف افسانه بمعنی سرگذشت
و ماجرا و بمعنی حکایت بی اصل مجاز است
از سراج و برهان۔
فسانیده بفتح افسون گر۔
فستقی بالضم رنگیست سبز زردی
مائل مشابه برنگ مغز پسته و این معرب
پستئی ست۔

فصل فا مع شین معجمه

فشار بفتح بمعنی افشردن و باین معنی
بکسر نیز آمده از برهان و بهار عجم و جهانگیری
و بضم اول هذیان و بیهوده و دشنام و باین
معنی هم فارسی ست از لطائف وغیره۔
فشر بفتح هذیان و بیهوده از لطائف
فش بالفتح مرادف وش بمعنی مانند و بمعنی
شمله دستار و بمعنی موی یال اسپ از
مؤید و برهان و رشیدی و کشف و سراج۔
فشافش بفتح هر دو فا آواز تیغ بازان
و درهنگ و آواز تیر انداختن پی در پی
از برهان۔
فشردن بضمتین چیزی را مشت بزور
گرفتن یا بر چیزی پا نهاده زور کردن
از سراج و مؤید و مدار و کشف۔
فشاردن بکسر بمعنی افشردن و خلانیدن
از مؤید۔
فشاندن در کشف بکسر اول۔

فصل فا مع صاد مهمله

فصل الخطاب احادیث نبوی
صلی الله علیه و آله و اصحابه وسلم که فاصل
است میان حق و باطل یعنی جدا کننده
است حق را از باطل و هر کلامیکه فصیح و
روشن باشد و فرق کننده بود میان حق
و باطل از منتخب وغیره۔
فصل قریب باصطلاح منطق
آنکه نوع خود را از جمیع مشارکات در جنس
امتیاز دهد چون ناطق به نسبت انسان

فصاحت کشاده سخن شدن و تیز زبانی و خوشگوئی از منتخب باصطلاح علم معانی خالی بودن کلام ست از الفاظیکه زبان زد بلغا نباشد و از ضعف ترکیب کلمات یعنی تراکیب غیر مانوس و الفاظ ثقیل و درشت و اجتماع دو حرف از یک جنس که موجب ثقل ست چنانچه درین الفاظ جمع علم و صدق قول که دو عین و دو قاف جمع شدند و الفاظ غیر مانوس و لغات مشکل کذا فی مختصر المعانی و دیگر رسائل۔

فصد بالفتح رگ زدن و بستن و نوشتن خطاست از مؤید و منتخب و صحاح و بهار و بحر الجواهر۔

فصل بعید باصطلاح منطق آنکه نوع خود را از مشارکات در جنس فی الجمله امتیاز دهد چون حساس بنسبت انسان

فص بالفتح و تشدید بمعنی نگینه که بر انگشتری نشانند و بالکسر و بالضم نیز آمده از کشف۔

فصوص بضمتین و هر دو صاد مهمله بمعنی نگینها جمع فص ست و نام کتابی در علم تصوف از شیخ محی الدین بن عربی در بیان اسرار حقیقت الهیه۔

فصال بکسر اول مفارقت و از شیر باز داشتن کودک را و جمع فصیل و بالفتح و صاد مشدد بمعنی جدا کننده ترد گاهی مجازاً بمعنی دربان و پرده دار آید باصفت پرده دار واقع شود چرا که جدا کننده است یار

یا دهگان را از بیگانگان۔

فصیل بچهٔ شتر از شیر مادر جدا کرده شده و دیوار قلعه و عوام که سفیل گویند غلط است از منتخب و مدار و مؤید و کشف و منتهیٰ۔

فصل بالفتح یک موسم از چهار موسم سال و یک بخش از سخن و پاره از کلام و جدا کردن و جدا شدن و پرده و حجاب میان دو چیز و باز داشتن و بریدن از منتخب و مجازاً بمعنی قطع چیزی آید چنانچه فصل چوب بمعنی قطع چوب باصطلاح منطق چیزیست که تمیز دهد شئے را از مشارکات ذاتیه و واقع می شود در جواب ای شئی هو فی ذاته چنانچه ناطق که تمیز میدهد انسان را از دیگر حیوانات که شریک اند او را در حیوانیت

فصول چهارگانه زمستان تابستان ربیع خریف۔

فصلی بعد از حمد و صلوٰة می گوید **محمد غیاث الدین** مؤلف این کتاب که آنچه حقیقت تاریخات از آئین اکبری و رساله قاضی نجم الدین خان و دیگر رسائل و تقاویم نایجات و کتب تواریخ بوضوح پیوسته بسبیل اختصار مینیست تعریف تاریخ چنین کرده اند یَوْمٌ مَعْلُومٌ یُنْسَبُ اِلَیْهِ زَمَانٌ یَأْتِیْ عَلَیْهِ یعنی روز معین که ایام دیگر را بدو بازجویند بدانکه فصلی تاریخی ست از سال شمسی که بفصل تعلق دارد اما ماخذ آن تاریخ هجری قمری باشد و تفصیل این اجمال برین منوال است که در عهد جلال الدین اکبر بادشاه هرگاه که در دفاتر تحصیل خراج هندوستان طرز جدید سیاق میرزایان فارس قرار یافت بجهت حمیت اسلام تاریخ سنبت بکرماجیت که در دفاتر هند از قدیم معمول بود برآورده که سال هجری قمری که دران وقت بود مندرج ساختند لیکن چون مدار تحصیل خراج بر فصول شمسیه است لهذا تفاوت بسیار پیدا شدن گرفت ازین باعث بقول دیوان ٹوڈرمل و بقول میرزایان فارسی در انوقت که سنین هجری نهصد و هفتاد و یک بود و اتفاقاً دران ایام مبدائے سال هجری که غرهٔ محرم باشد با ایام ابتدائے فصل خریف و قرب زمان اعتدال لیل و نهار که نزد هندیان یازدهم درجهٔ سنبله است مطابق افتاد و از ان وقت سنین هجری را با تقدیر که گذشته بود فصلی نام نهاده آغاز سال از تحویل شمس سنبله که تقریباً ابتدائے ماه کوار و شروع هنگام درود زراعت فصل خریف باشد مقرر ساختند چون سال تاریخ هجری که قمری بود در دفاتر تحصیل خراج بسبب تعلق فصل بسال شمسی منتقل گردید و در دیگر مقامات سال تاریخ هجری بدوازده شهور قمری

بدستور سابق بحال ماند پس بمقابلۂ تعداد ایام ہر دو تاریخ در مدت دو سال و ہشت ماہ و شانزدہ روز و چہار گھڑی زیادت یک ماہ در شہور قمری پیدا گشت چراکہ سال شمسی سہ صد و شصت و پنج روز و ربع روز باشد و سال قمری سہ صد و پنجاہ و چہار روز و بست و دو گھڑی باشد و درینجا مراد از روز مجموع روز و شب ست کہ شصت گھڑی باشد پس ازینجا دریافت شد کہ سال قمری کوتاہ باشد از سال شمسی بدہ روز و پنجاہ و سہ گھڑی و ثلث پل و سال شمسی دراز باشد از سال قمری بہفت گھڑی کم یازدہ روز تقریبی و ہمین زیادت یک ماہ را ہندیان ماہ لوند گویند بعد انقضاے مدت صد سال فصلے شمسی زیادت سہ سال و چند روز بر صد سال ہجری قمری ظہور می آید چنانچہ در وثائق مکتوبۂ عہد نور الدین جہانگیر تفاوت ہجری و فصلی بدو سال ست و در ابتداے عہد عالمگیر اورنگ زیب تفاوت سہ سال چنانچہ در اخیر عہد اورنگ زیب میر محمد جعفر رومی براے امر واحد مطابق سنہ ہجری و فصلی دو تاریخ گفتہ تاریخ ہجری لفظ ظہیر است و تاریخ فصلی لفظ ظہور در میان این ہر دو تاریخ تفاوت مقدار چہار سال است و در قبالجات مرقومۂ زمانۂ محمد شاہی تفاوت پنج سال بنظر آمدہ و رفتہ رفتہ تا الیوم کہ یک ہزار و دو صد و چہل و دو ہجری است و یک ہزار و دو صد و سی و چہار فصلی تفاوت میان سنین ہر دو تاریخ بہشت سال رسید ہمچنین بزمانۂ آیندہ تفاوت در ترقی خواہد ماند در کتب اخبار مذکور ست کہ یکی از اہل کتاب بجناب امیر المومنین علی مرتضی کرم اللہ وجہہ آمدہ گفت کہ شما در کتاب خود میخوانید لَبِثُوْا فِیْ كَهْفِهِمْ ثَلٰثَ مِائَةٍ سِنِیْنَ وَازْدَادُوْا تِسْعًا یعنے درنگ کردند اصحاب کہف در غار خود ہا سہ صد سال و زیادہ کردہ اند مردم نہ سال دیگر و ما زیادہ بر سہ صد در کتاب خود نیافتہ ایم پس مخالفت میان ہر دو کتاب از چہ راہ ست حضرت امیر المومنین ؑ فرمودند سہ صد در کتاب شما بر حساب یونانیان است و در کتاب ما بحساب عرب سہ صد سال یونانیان سہ صد و نہ سال عرب میشوند کتابی متعجب شدہ اسلام آورد پس این قول حضرت امیر المومنین کرم اللہ وجہہ ہم اشعار برہمین معنی است کہ تفاوت شمسی و قمری در یک صد سال سہ سال تقریبی ست در سہ صد سال بنہ سال میرسد۔

بیان سال ہندیان و وجہ پدید آمدن ماہ ادھک کہ بعرف ماہ لوند گویند

بدانکہ نزد ہندیان سال چہارم قسم ست یکی سال نچھتر دوم سال مشتری سوم سال شمسی چہارم سال قمری بیان سال اول و ثانی کہ رائج نیست تطویل پنداشتہ ترک نمودہ بیان شہور و سال شمسی اینست کہ کرۂ فلک کہ دوازدہ حصہ تقسیم شدہ است و ہر حصہ را بعربی برج گویند و اسمای بروج دوازدہ گانہ اینست حمل ثور جوزا سرطان اسد سنبلہ میزان عقرب قوس جدی دلو حوت ہندیان برج را راس نامند و اسامی دوازدہ راس بطریق ترجمۂ بروج مذکور اینست میکھ برکھ متھن کرک سنگھ کنیان تلا برچھک دھن مکر کنبھ مین شمس بحرکت خاص خود کہ از مغرب بسوے مشرق ست سنا ہر یکی را از حمل و ثور و سرطان و اسد و سنبلہ در سی و یک روز طی مینماید و جوزا را بسی و دو روز ہر یکے را از میزان و عقرب و دلو و حوت بسی روز قطع میکند و قوس و جدی ہر یکے را به بست و نہ روز و چند ساعت طے می نماید و مدت ماندن آفتاب را بر جی ماہ شمسی میگویند پس یکی مدت دوازدہ شہور شمسی کہ مذکور شد سہ صد و شصت و پنج روز و پانزدہ و نیم گھڑی باشد و ابتدای این سال از سنکرات میکھ گیرند یعنی از تحویل حمل و شہور و سال قمری ہندیان اینست از وقتیکہ قرص قمر کمل شدہ شروع بانحطاط و نقصان کنند

از ہمان وقت ماہ قمری ایشان شروع می
شود و ہنگامیکہ قرص قمر کامل و مدوّر و تمام
گردد ماہ ایشان نیز تمام و کامل میشود و
آن روز اتمام ماہ را ایشان پورناشی گویند
و آن مطابق تاریخ پانزدہم ماہ ہلالی عربیست
روز دیگر آنکہ چہاردہم ماہ عربی باشد و قرص
قمر کہ شروع بہ نقصان و انحطاط کند ایشان
آنروز را پڑوا نامیدند و ابتدای ماہ قمری
ہندی از ہمین روز کنند و اسمای شہور
قمری ہندی اینست چیت بیساکھ جیٹھ
اساڑھ ساون بھادوں کوار کاتک
اگہن پوس ماگھ پھاگن در ہر سال شش
ماہ ازین شہور مذکور بطور شہور عرب سی
روزہ باشد و ہر یکے از شش ماہ باقی بست
و نہ روز و دو گھڑی و چہل پل باشد پس ہگی
مدت دوازدہ شہور قمری کہ مذکور شد سہ
صد و پنجاہ و چہار روز و بست و دو گھڑی
باشد چون دانستہ شد کہ سال شمسی کہ
بدوازدہ سنکرات تعلق دارد سہ صد و پنج روز
و پانزدہ و نیم گھڑی باشد و سال قمری ہندی
سہ صد و پنجاہ و چہار روز و بست و دو گھڑی
پس تفاوت این باشد کہ سال شمسی دہ
روز و پنجاہ و سہ و نیم گھڑی کلان باشد از
سال قمری لہذا از یک ہزار و چہار روز و
ہیزدہ گھڑی در دو سال و نہ ماہ شمسی مرکب
می شود ہمچنین از یک ہزار و چہار روز و نیم
گھڑی و دو سال و دو ماہ قمری ترکیب می
یابند چون در مقابلہ تعداد ایام شہور شمسی
شہور قمری را بسبب قلت تعداد ایام
خود در ہر سال شش و نیم گھڑی کم یا
زیادہ روز زائد می ماند ازین باعث در
مقابلہ مدت دو سال و نہ ماہ شمسی بسبب
اجتماع این زیادت چیزی کم یا زیادہ روز کہ در
قمری است در دو سال و دو ماہ قمری بہم میرسند
برای آنکہ شہور شمسی کلان ہستند و شہور
قمری کوچک ہمین جہت در سال سوم
قمری بعد ہر ماہی کہ ایام کسور مجتمع شدہ
مدت یک ماہ مکمل میشود آن مدت را
بالضرور باسم ہمان ماہ موسوم ساختہ
آن سال سوم را ہیزدہ ماہہ گیرند یعنی آن
زیادت یک ماہہ در ہمان دو سال و
نہ ماہ درج نمودہ از نظر می اندازند للحذ
بحساب ملحوظ اندازند تا سال قمری با سال
شمسی برابر ماند و آن ماہ
زائدہ را ادھک ماس
گویند بفتح ہمزہ و کسر دال و ہای خفی
و سکون کاف عربی و عامۂ خلائق لوند
نامند و این ماہ زائد از چیت تا کوار واقع
شود و سوای این ہفت ماہ در پنج ماہ
دیگر افزودہ نگردد اگر در سال سوم بنا بر
مطابق شہور شمسی و قمری و تدارک تفاوت
آنہا یک ماہ را مکرر نگیرند و زیادت ایام
شہور قمری را بہمان شہور قمری را بہمان
شہور قمری مندرجہ نسازند بالضرور ہر
ماہ ہندی بطور شہور عرب سر موسم دائر
سائر گردد گاہی اساڑھ در زمستان
آید و گاہی پوس در تابستان رسد و نزد
جمہور در دو سال و ہشت ماہ و پانزدہ
روز سی گھڑی زیادت یک ماہ فراہم
آید واللہ اعلم بالصواب۔

بیان تاریخ رومی بدانکہ اکثر
از تواریخ مبنی بر شہور شمسیہ اند چنانچہ
چند تاریخ متعارفہ بتقدیم اسمای
شہور آنہا مذکور میگردد و اسامی شہور
شہور تاریخ رومی کہ ابتدای آن از
مہرجان یعنی کاتک گیرند اینست تشرین
اول تشرین آخر کانون اول کانون
آخر شباط اذار نیسان ایار حزیران تموز
آب ایلول این سال رومیان سہ صد
و شصت و پنج روز و ربع روز ست و
ہر یک از تشرین آخر و نیسان و حزیران
و ایلول سی روز باشد و ہر یک از ماہہای
دیگر سی و یک روز الا شباط کہ بست و ہشت
روزہ است. آن ربع زائد کہ در مدت
چہار سال یک روز تمام میشود در ماہ شباط
افزایند و کبیسہ گویند مبدای این تاریخ
از عہد سکندر است کہ تا این زمان دو
ہزار یک صد و سی و ہشت سال شمسی
می شوند۔

بیان تاریخ انگریزی بدانکہ اسامی
مشہورۂ شہور تاریخ انگلشی اینست

جنوری فروری مارچ اپریل مئی جون
جولائی اگست ستمبر اکتوبر نومبر دسمبر سال
ایشان مانند سال رومیان است هر یک
از اپریل وجون وستمبر ونومبر راسی روزه و
هفت ماه دیگر راسوای فروری سی و یک و
فروری را بیست و
هشت روزه و فروری بیست و هشت روزه
تا سه سال اعتبار کنند و در سال چهارم
همان کسر ربع زائد را یک روز تمام گرفته در
آخر فروری افزایند و بیست و نه روز گیرند
وآن روز کبیسه باشد قاعده برائے دریافت
کبیسه اینست که سنه عیسوی را بر چهار
تقسیم نمایند اگر خارج القسمت صحیح بلا کسر
باشد آن سنه را سال کبیسه دانند اگر
یک باقی ماند سال اوّل از سه سال
بلا کبیسه بود و اگر دو ماند سال
دوم واگر سه ماند سال سوم و مبدائے این
تاریخ از زمان ولادت حضرت عیسیٰ علیه
السلام گرفته اند لهذا تاریخ عیسوی نیز
گویند و درین زمان یک هزار و هشت صد و
بیست و هفت سال است ازین تاریخ
و یکم ماه جنوری که سال ایشان ست بعد
ده روز از تحویل آفتاب در برج جدی
که شروع دی ماه فارسی از ان تحویل است
می شمارند شاعری شهور انگلشی و قاعده دریافت
کبیسه بنظم آورده اینست **نظم** جنوری
و فروری و مارچ و اپریل و مئی ٭ جون
و جولائی اگست و نیز ستمبر بدان ٭ هست
اکتوبر نومبر هم دسمبر آخرین ٭ از شهور سال
انگریزی بسان رومیان ٭ پس بود
اپریل و جون و نیز ستمبر دگر ٭ شد نومبر
این همه سی روزه باشد در میان ٭ فروری
دو کم بود لیکن بسال چار مین ٭ یک بر ین
افزا کبیسه بیست و نه گردد عیان ٭ هفت
باقی سی و یک روز ست گر قسمت کنی ٭
سالهای عیسوی بر چار تا اے هر بان ٭
بر نیاید کسر گر سال کبیسه شد همین ٭
در بر آید پس به ترک کسر کن تقسیم آن ٭
گر یکے ماند ز سال بی کبیسه اول ست ٭
در دو دوم در سه سوم سال باشد بیگمان ٭

بیان تاریخ فارسی یزدجرد

اسلامی شهور تاریخ فارسی که آن را
تاریخ یزدجردی نیز گویند اینست فروردین
اردی بهشت خرداد تیر مرداد شهر
یور مهر آبان آذر دی بهمن اسفندارمذ
سال ایشان در تعداد ایام برابر سال
رومیان است لیکن هر ماه راسی روزه
گیرند پنج روز زائد را در آخر اسفندارمذ
زیاده کنند وآن پنج روز را خمسه مسترقه
گویند وآن کسر ربع را متاخرین ترک
می نمایند و متقدمین در مدت یک صد
و بیست سال جمع کرده یک ماه تمام می
گرفتند و سال صد و بیستم را سیزده ماهه
مے ساختند و هر روز ماه را نیز نزد
فارسیان نامی مقرر است از جمله بهمن
اردی بهشت شهریور اسفندارمذ
خرداد مرداد دیباد آذر آبان خور ماه
تیر گوش دی مهر مهر سروش رشن فرور
دین بهرام رام باد دیبا دین دین
آزاد اشتاد آسمان زمیاد مار اسفند
ایران بهر ماه روزیکه نام با نام روز مطابق
افتد عید کنند و اسامی خمسه مسترقه اینست
اهنود اشنود سفندار و هشت هشتویس
مبدای این تاریخ از اول پادشاهی
یزدجرد ست که تا این وقت یکهزار و یک
صد و نود و شش سال گذشته و سر سال
درین تاریخ از تحویل آفتاب باول جز
برج حمل گیرند آن روز را نوروز نامند

بیان تاریخ جلالی اسامی

مشهوره تاریخ جلالی که آنرا تاریخ ملک
شاهی نیز گویند بعینه اسامی مشهوره یزد
جردی است لیکن بجهت تمیز اسامی
مشهور یزدجردی را بتقدیم مقید سازند
و سال این تاریخ سه صد و شصت و
پنج روز و پنج ساعت و چهل و نه دقیقه
اعتبار کنند و هر ماهی راسی روزه گیرند و
خمسه مسترقه را در آخر اسفندارمذ زیاده
کنند و در سال چهارم که یک روز از
کسر زائد جمع شود در آخر خمسه مسترقه افزایند
تا شش روز گردد آنرا کبیسه گویند و
مبدائے این تاریخ عهد جلال الدین ملک

شاه سلجوقی ست که تا این زمان هفتصد
و چهل و نه سال گذشته۔

بیان هر دو تاریخ هندی که سال یکی را سنبت و سال دیگری را ساکا گویند لسامی

شهور تاریخ هندی که سال آنرا سنبت گویند
اینست چیت بیساکه جیٹھ اساڑھ ساون
بھادون کوار کاتک اگھن پوس ماگھ پھاگن
و این تاریخ سنبت منسوب به راجه بکرماجیت
ست تا این وقت ازین تاریخ یکهزار و ہشتصد و
ہشتاد و چهار سال سپری شده هرگاه راجه
سالباہن بر راجه بکرماجیت بجنگ غالب آمد
سوای سنبت بکرماجیت تاریخ خود نیز مقرر
نمود و سال آنرا به ساکا موسوم ساخت
تا امروز از ساکا سال باہن یکهزار و هفتصد
و چهل و نه سال منقضی شده و ابتدای این
هر دو تاریخ از شروع ماه چیت که آفتاب
در برج حوت باشد گیرند بدانکه نزد منجمان
هند بروز یازدهم از تحویل آفتاب ببرج
حوت مساوات لیل و نهار ربیعی ثابت
باشد و حکماے هند شب و روز را شصت بخش
مساوی کنند و هر بخشے را گھڑی گویند و
هر گھڑی شصت پل باشد و هر پل شصت
بپل و هر بپل که بکسر بای عربی و فتح بای فارسی
ست مقدار شش نفس آدمی معتدل المزاج
بلا عروض دویدن و خشم وغیره باشد۔

بیان تاریخ هجری اسامی

شهور شهور قمری هلالی که در تاریخ مرتب
متداول میباشد اینست محرم صفر
ربیع الاول ربیع الآخر جمادی الاولی
جمادی الاخری رجب شعبان رمضان
شوال ذیقعده ذی الحجه چون عرب ابتدای
ماه از روز دوم رویت هلال گیرند آنرا
غره نامند و بروز رویت هلال منتهی نمایند
و آن روز را سلخ گویند در هر سال شش ماه
ازین شهور هلالی سی روزه باشند و شش
ماه بست و نه روزه پس تمامی مدت دوازده
شهور هلالی سه صد و پنجاه و چهار روز باشد
و مبدای این تاریخ هجری از زمان
هجرت حضرت پیغمبر خدا صلی الله علیه و
آله و اصحابه و سلم از مکه معظمه بمدینه منوره
است لهذا سال این تاریخ را سنه هجری
نامند و در وقت تحریر رساله هذا یکهزار
و دو صد و چهل و دو سال ست صاحب
عجائب البلدان آورده است که سبب
وضع تاریخ هجری آنست که موسی اشعری
که حاکم یمن بود در زمان خلافت حضرت
عمر رضی الله عنه نامه نوشت که از جانب
شما مکاتیب که بمن صدور می یابد تاریخش
معلوم نمیشود که کدام وقت نوشته شده
باید که بار دیگر اگر نامه بمن نگارند به تعیین
تاریخ آن باید پرداخت پس حضرت

عمر رضی الله عنه باصحاب پیغمبر علیه الصلوة
والسلام بجهت وضع تاریخ مشوره
نمودند بعضے گفتند که بنای تاریخ بر وفات
سرور کائنات صلی الله علیه و آله و اصحابه
و سلم باید نهاد که واقعه عظیم بود عمر رضی الله
عنه این را پسند نه کرد که مرا این امر بسبب
یاد وفات آنحضرت صلی الله علیه و آله
و اصحابه و سلم هر لحظه غمی تازه رو خواهد داد
و بعضے گفتند که بنای کار بر بعثت آن
سرور موجودات باید ساخت این معنی
را نیز نه پسندیدند که ازین اندوه و الم
زیاده خواهم کشید زیرا که در آن وقت بعلت
گرفتار بودم هرگاه که تاریخ کفر خودم یا
خواهد آمد لاشک به هموم خواهم کشید پس
این عقده مالاینحل مرقوم ساخته با امیر
المومنین علی مرتضی رضی الله عنه فرستادند
آنحضرت اشاره بهجرت فرمودند پس بنا
بر اشارت آنحضرت مبدا ے تاریخ از
هجرت نمودند چه هجرت ابتدای ظفر و
نصرت و قوت اسلام بود و از آنوقت روز
بروز دولت اسلام ترقی پذیرفت و هجرت
عبارت ست از تشریف بردن حضرت
خیر البشر از مکه معظمه بسبب ایذاے کفار
بسوے مدینه منوره بتاریخ بست و هفتم
صفر و داخل شدن بمدینه بدوازدهم
شهر ربیع الاول و این تجویز تاریخ
هجری بسال هفتدهم بوده است از هجرت

یعنی بوقت معین کردن تاریخ ہجری ہفده سال بر ہجرت گذشته بود چون آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ واصحابہ وسلم ارادهٔ ہجرت از ابتدای محرم پیش نہاد خاطر داشتند لهذا بهنگام وضع تاریخ ہجری ابتدای عزم معتبر داشته این تفاوت یکماه وبست وشش روزه را از نظر انداختند یا آنکه محرم شهر از شهور حرام بود ازین باعث ابتدا از محرم کردند۔

بیان تاریخ جلوسی

تاریخ جلوسی آنست که مبدای سال آن از تاریخ جلوس پادشاہی بر تخت سلطنت باشد شمار سنین این تاریخ تا حیات سلطان عهد مستعمل گردد و بعد رحلتش منقطع شود چنانکه بالفعل سال جلوسی پادشاه دین پناه معین الدین محمد اکبر ثانی بستم ست و ابتدای سال از تاریخ هفتم ماه رمضان ست۔

بیان تاریخ الٰہی

تاریخ الٰہی عبارتست از تاریخ جلوس جلال الدین اکبر پادشاه که به سوم ربیع الآخر سنه نهصد و شصت وسه ہجری اتفاق افتاده سال و ماه شمسی حقیقی ست کبیسه درین تاریخ نیست نام ماه ونام روزهای فارسی یعنی قدیمی یزدجردی را بحال خود گذاشت وشمار روزهای ماه از بست ونه تا سی وو باشد بموجب بیت مشهور بیت لا ولا لب لا و لا لاشش مه ست ٭ لل کط وکط لل شهور کوته ست ٭ دو روز لیسین را کسی ویکم وسی ودوم باشد بروز وشب مسمی ساخت بالفعل که سنه ہجری یکهزار و دوصد وچهل و دوست سنه تاریخ الٰہی دوصد هفتاد ویک ست۔

بیان تاریخ ترکی

این را تاریخ الیغور و تاریخ غازلم تیز گویند واسامی شهور تاریخ ترکی این ست آرام آی ای کندی آی اوچونج آی ترتنج آی بشنج آی التنج آی ایتنج آی سکزنج آی توقزنج آی اونتج آی اون برنج آی اون ایکنج آی سال ترکان بطور هندیان قمری باشد گاهی سی روزه وگاهی بست ونه روزه بسال سوم یکماه کبیسه بدستور اهل هند افزوده سال سوم را سیزده ماهه گیرند ونام ماه سیزدهم اینست سوا آی وابتدای سال از اجتماع شمس وقمر باشد که در برج دلو واقع شود وابتدای هر ماه از اجتماع گیرند اگر اجتماع پیش از نیمروز شود از همین روز ابتدای ماه کنند واگر بعد از نیمروز شود از روز دیگر ابتدا کنند بهمین جهت همیشه ماه ترکیه یک روز یا دو روز از ماه عربیه بیشتر بود ومبدای این تاریخ از ابتدای پادشاهی غازلم ست که تا این وقت چهار هزار ویکصد وبست سال ازین تاریخ سپری شده بود ابو ریحان گوید که ترکان ٭ عدد بر سالهای تا قصه رومی افزایند ودوازده قسمت کنند آنچه بماند از سال موش آغاز نهند وبهر حیوانی که رسد که سال وی باشد هر چند آغاز سال معلوم نگردد ولیکن ازین حساب لختی شناسائی بدست می افتد که کدام سال است ازین دور چه نام دارد سال اول سیچقان ییل یعنی سال موش سیچقان بکسر سین مهمله وسکون جیم فارسی وقاف بمعنے موش و ییل بدو یای تحتانی ثانی معروف بمعنی سال دوم اود ییل بضم اول وسکون واو ودال مهمله موقوف بمعنے سال گاو سوم پارس ییل بمعنے سال پلنگ چهارم توشقان ییل بفتح فوقانی وکسر او وسکون شین معجمه وقاف بمعنی سال خرگوش پنجم لوی ییل بلام وواو مجهول وکسر یای تحتانی اول بمعنی سال نهنگ ششم ییلان ییل بکسر یای تحتانی اول بمعنی سال مار هفتم یونت ییل بضم یای تحتانی وواو معدوله وسکون نون وتای فوقانی بمعنے سال اسپ هشتم قوی ییل بواو مجهول بمعنے سال گوسپند نهم بیچی ییل ببای عربی مکسور ویای معروف وجیم فارسی بمعنے سال بوزنه دهم تخاقو ییل بفتح تای فوقانی وخای معجمه وقاف مضموم بمعنے سال مرغ یازدهم ایت ییل بکسر

اول و یای معروف و تای فوقانی بمعنے سال
سگ دوازدہم تنگوز ییل بضم تای فوقانی
وسکون نون وضم کاف فارسی وزای
معجمہ ساکن بمعنے سال خوک۔
تاریخ آدم علیہ السلام ہفت
ہزار ویکصد وہفتاد سال شمسی از ابتدای
آدم تا اینایام گذشتہ۔
تاریخ طوفان سرآغاز از حادثۂ طوفان
گیرند سال شمسی حقیقی وماہ قمری ابتدای
سال از حمل گیرند تا این سال چہار ہزار
ونہ صد وبست وہشت سال گذشتہ۔
تاریخ بخت نصر آغازش از عنفوان
فرماندہی او سال شمسی سہ صد وشصت
وپنج روز ربع کسر ہر یک ماہ سی روزہ و
پنج روزہ در آخر افزایند دو ہزار و پانصد و
ہفتاد وسہ سال تا حال گذشتہ۔
تاریخ موسی علیہ السلام سہ ہزار
ویکصد وسی وہفت سال شمسی گذشتہ۔
تاریخ جدھشٹر بدانکہ بیشتر در ہندوستان
سنبت راجہ جدھشٹر رواج داشت راجہ
مذکور نزد ایشان در آغاز کلجگ حال بودہ
وتمام جہان را بر کشادہ تا این زمان از
سنبت ایالت او چہار ہزار ونہ صد وبست
وہشت سال شمسی گذشتہ۔
تاریخ ابراہیم علیہ السلام چہار ہزار
ودوصد ودہ سال گذشتہ۔
تاریخ داود علیہ السلام سہ ہزار
و پانصد وچہل ودو سال گذشتہ۔

تاریخ منجم مطابق قول اہل فارس
آغاز آن از ابتدای آفرینش گیرند گویند
کہ دران ہنگام ہمگی سیارہ در اول حمل
بودند سال شمسی باشد تا اکنون یک
لک وہشتاد وچہار ہزار ونہ صد وسہ سال
گذشتہ۔

تاریخ ابتدای عالم بقول حکمای ہند ۱۹۵۵۸۰۴۹۳۳
یعنی یک ارب ونود وپنج کرور وپنجاہ
وہشت لک وچہار ہزار ونہ صد وسی وسہ
سال شمسی گذشتہ وقول حکمای ہند آنست
کہ حق سبحانہ تعالی درین عالم فانی چہل
وسہ لک وبست ہزار سال شمسی را یک دور
آفریدہ ست مشتمل بر چہار قرن قرن اول
را ست جگ نام باشد مدت آن ۱۷۲۸۰۰۰
یعنی ہفدہ لک وبست وہشت ہزار سال
بودہ است قرن دوم را ترتیا نام باشد
مدت آن ۱۲۹۶۰۰۰ یعنی دوازدہ لک
ونود وشش ہزار سال بودہ است
قرن سوم را دواپر نام باشد مدت
آن ۸۶۴۰۰۰ یعنی ہشت لک وشصت
وچہار ہزار سال بودہ ست قرن چہارم
را کلجگ نام ست ابتدای آن ماگھ
بدی اماوس یعنی بست وہشتم ماہ کہ آفتاب
در حیدری بود واین زمان عمل اوست
مدت آن ۴۳۲۰۰۰ یعنی چہار لک وسی
ودو ہزار سال ست تا اکنون منجملہ مدت
کلجگ ۴۹۲۸ یعنی چہار ہزار ونہ صد و
بست وہشت سال گذشتہ ۴۲۷۰۷۲
یعنی چہار لک وبست وہفت ہزار وہفتاد
ودو سال باقی ماندہ اند ہرگاہ کہ باقی
کلجگ تمام خواہد شد دورۂ دیگر بترتیب گور
شروع خواہد گشت واللہ اعلم بالصواب

فصل فا مع ضاد معجمہ

فضا بالفتح وضاد معجمہ زمین فراخ وفراخی
زمین وکشادگی صحن خانہ ومیدان از
منتخب وبحر الجواہر ومزیل وکشف وصراح
وبکسر خطاست۔
فضلا بضم اول وفتح ثانی وثالث جمع
فاضل از منتخب۔
فضح بالفتح رسوائی۔
فضوح بضمتین وحای مہملہ رسوائی
از منتخب۔
فضول نفس بفتح اول ولام موقوف
وسکون فا کنایہ از ناصح وواعظ۔
فضل ربیع نام وزیر ہارون رشید
کہ بسخی ونیکوکار بود ونام حاجب علی
بن عبد اللہ کہ در فراست یگانۂ عصر بود
از مؤید۔
فضل بالفتح افزونی وزیادت وبخشش
وغلبہ کردن بکسی بالفضیلت ونام شاعر

از منتخب۔

فضائل افزونیها و هنرها و درجات بلند جمع فضیلت از منتخب و بعضی نوشته اند که فضائل نعمتهای باطن و فواضل نعمتهای ظاهر۔

فضیل بضم اول و فتح ثانی نام ولی کامل از لطائف۔

فضول مصدر ست بمعنی افزونی و هم جمع فضل بمعنے زیادتیها و افزونیها و بفتح اول و ضم ثانی بمعنے زیاده گو و کسی که بافعال غیر ضروری پردازد۔

فضاله چیدن بضم اول عبارت از باغبان که شاخهای زائد را می تراشد۔

فضله بالضم پس مانده خورد نیها و شاخهای که بعد از چیدن میوه قابل ثمر نباشد و نزد اطبا آنچه بعد از غذا سے بدن ثقل ماکولات از معده مثانه و دماغ وغیره خارج شود۔

فضاله بضم اول زیاده آمده از چیزے و آنچه زائد بر چیزے که باشد و بمعنی شاخهاے بموقع دیرگهای ریخته و بمعنی شاخهاے که ازان میوه چیده باشد و آینده را قابل گل و بار نباشد و بمعنی پس مانده طعام و فضله نیز نوشته اند و نام یکی از غلامان حضرت رسول الله صلی الله علیه و آله و اصحابه وسلم که باسیری آمده بود و در شرح نصاب بمعنے بفتح اول نوشته و در منتخب بضم۔

فضه بالکسر و تشدید ضاد معجمه بمعنے نقره از منتخب وغیره آن۔

فضائل اربعه اول حکمت دوم شجاعت سوم عفت چهارم عدالت بدانکه صفات اجناس این هر چهار فضیلت و بیان انواع اینها اینست حکمت را دو قسم ست یکی قوت نظریه و آن ادراک حقائق اشیاست بقدر طاقت بشری تا بشناختن حضرت واجب وجود که مطلوب حقیقی ست رسد دوم قوت عملی و آن قیام کردن ست بافعال نیکو تا باخلاق پسندیده نفس را عادت شود پس انواع حکمت چهارست اول ذکا که از بسیاری ادراک نفس ناطقه چنان قوی شود که استنباط نتائج از مقدمات بمجرد توجه تواند نمود دوم صفائی ذهن و آن ملکه استعداد استخراج مطلوب ست بی اضطراب و تشویش سوم حسن تعقل و آن صیانت از سهو و خطاست چهارم تحفظ و آن چنان ست که صور معقوله محسوسه را نیکو ضبط نماید تا در وقت احتیاج ملاحظه آن بآسانی رو نماید و شجاعت را که انبعاث قوت غضبی ست که نفس ناطقه را در مهالک و مخافت سست نماید شش انواع ست اول کبر نفس و آن قیام کردن نفس ناطقه است در کارهای بزرگ و راحت و مشقتے که در ضمن آن رو نماید التفات نمودن دوم علو همت که نفس ناطقه را در طلب ذکر جمیل و کمالات انسانی مکاره این جهان ملحوظ نظر اعتبار نباشد سوم حلم یعنی ثبات و استقامت و بهنگام غضب سبکساری و اضطراب نکردن در مشاهده امور نا ملائم چهارم تواضع یعنی خود را بر کسانیکه در جاه و فضیلت از و کمتر باشد مزیتی نشمرد اما بشرط اعتدال چنانکه قوت عاقله آن را پسندیده دارد تجسیم حمیت و آن حفظ احکام شریعت و محافظت حرمت خود و حرمت احباب خود باشد از امور نالائق ششم رقت یعنی نرم دلی و شفقت بر ابنائے جنس بر وجهی که مشاهده آلام و مکاره ایشان متغیر شود بی آنکه اضطرابی در احوال و اقوال پدید آید و عفت آنست که شهوت مطیع نفس ناطقه شود تا تصرف او بحسب اقتضای عقل باشد و انواع این هفت ست اول حیا که ملاحظه از افعال قبیحه و احتراز نمودن از الم پشیمانے و لحاظ استخفافے که در ضمن آن حاصل آید دوم حسن ایتدا یعنی راغب بودن در اکتساب فضائل و در دفع مکاره اقران حتی المقدور کوشش نمودن سوم صبر و آن ضبط کردن قواے نفسانی ست از لذات قبیحه از روی قدرت و اختیار و بعضے صبر را دو قسم گفته یکی صبر از مطلوب دوم صبر بر مطلوب چهارم قناعت و آن چنان بود که نفس کار ماکول و ملبوس را سهل فرا گرفته بهمان قدر که سد ضرورت او را کند از هر جنس

کہ باشد اقتصار نماید پنجم وقار وآن اطمینان نفس ست در تحصیل مطلوبات واحتراز از شتاب زدگی ششم خیریت وآن ملکت اکتساب مالست از مکانیت جمیله وسیرت پسندیده وصرف آن در وجوه لائق موافق شریعت وحکمت باشد هفتم سخاوت وآن ملکہ صرف کردن مال است بآسانی در مراعات مسکینان ومحتاجان بروجه اعتدال و ملاحظہ مصرف استحقاق وعدالت آنست کہ اینہمہ قوتہاے بایکدیگر اتفاق کنند وقوت ممیزه را امتثال نمایند تا اثرات انصاف در وظاہر شود وانواع عدالت پنج ست اوّل صداقت وآن دوستی صادق بر وجہیکہ ہرچہ در حق خود خواہند بر دوست پسند نمایند وآنچہ بر خود نہ پسندند بر دوست روا ندارند دوم وفا وآن جوانمردیست با طبقات بنی نوع خصوصا با قارب این را صلہ رحم گویند سوم تسلیم وآن چنان بود کہ باحکام الٰہی ونوامیس شرعی واوضاع نبوی رضا دہد وبحسن قبول تلقی نماید اگرچہ موافق طبع او نباشد چہارم عبادت وآن تعظیم الٰہی ست وبجا آوردن فرائض وواجبات پنجم توکل وآن چنان بود کہ درستی کار خود بخدا سپارد وتوکیل نعم الوکیل نموده خیالات سعی خود وتائید غیر بر طرف سازد۔

فضولی بضمتین بمعنی مصدر شائع است اما فضول بضم چون خود مصدر ست بودن یاے مصدری دران وجہی معقول ندارد مگر آنکہ ضابطۂ فارسیان چنان ست کہ گاہی در آخر کلمہ یا زیاده لاحق کنند خواه اسم جامد باشد یا مصدر یا فارسی باشد یا عربی چون ارمغان وارمغانی وفلان وفلانی وقربان وقربانی وجریان وجریانی وخلاص وخلاصی وسلامت وسلامتی از بہار عجم وخیابان ودر منتخب وشرح نور الله نوشتہ کہ فضولی بفتحتین بمعنے شخص صاحب فضول کہ بما لایعنی مشغول شود وزیاده سری کند تم کلامہا میتواند کہ فضولی بفتح اوّل ویای مصدری بمعنی کردن کار غیر ضروری باشد چہ فضول بفتح اوّل ویاے مصدری بمعنی کسی ست کہ با فعال غیر ضروری پردازد ودرین صورت بضم اوّل خواندن خطا ست۔

فصل فا مع طای مہملہ

فطننت بالکسر زیرکی ودانائی از کشف۔

فطانت بفتح زیرکی ودانائی از منتخب وکشف وصراح وقاموس۔

فطرت بالکسر آفرینش ودانائی وصدقۂ عید رمضان وآن دو آثار گندم باشد یا چہارم آثار جو سر آدمی خانہ زعنی از منتخب وکشف۔

فطر بالفتح شگافتن وآفریدن وروزه کشودن وبالکسر روزه کشائی وروزه کشایندگان مفرد وجمع ہر دو آمده از منتخب وکنز وقاموس۔

فطیر آرد سرشتہ ضد خمیر متعارف۔

فطس بفتحتین پہن بینی شدن وپہن بینی از لطائف۔

فطیس بالکسر وطاے مشدد ویاے معروف وسین مہملہ مطرقۂ بزرگ یعنی پتک کلان کہ بدان آہن رامی کوبند بہندی آنرا گھن گویند۔

فطرت اوّل پیدایش ارواح۔

فطام بکسر اوّل موقوف کردن شیر خوارگی کودک بعد عمر دو سالگی وبمعنے گسستگی بمفارقت از ہر چیز از لطائف ومنتخب۔

فطن بالکسر فتح ویا لضم وبضمتین و بفتحتین زیرک شدن وزیرکی وبفتح اوّل وکسر ثانی بمعنی زیرک ودانا از منتخب۔

فطری بالکسر خلقی وپیدائشی واین منسوب بفطرت ست۔

فصل فا مع ظای معجمہ

فظ بالفتح وتشدید بد خود سخت دل ودرشت سخن از منتخب۔

فظیع بمعنی شنیع وقبیح کہ در قبح از اندازه بگذرد از صراح ومنتخب۔

فصل فا مع عین مہملہ

فعل ناقص مثل کان وصار واصبح وفعل ناقص را ناقص ازان گویند

معنی آن بدون خبر فائدهٔ تام نمی بخشد بخلاف سائر افعال چنانچه گفته شود که کان زید معنی کان فائدهٔ تام نه بخشد تا وقتیکه قائماً مذکور نگردد۔

فعّال بالفتح و تشدید عین بمعنے بسیار کار کننده و بکسر اول و تخفیف عین جمع فعل که مقابلهٔ اسم و حرف باشد خواه فعل بمعنے کار باشد۔

فعل و انفعال هر دو لفظ بواو عاطفه فعل کار و کردار چنانچه حرکت نجار در بریدن چوب انفعال اثر پذیرفتن چنانچه بریده شدن چوب از بریدن نجار۔

فصل فا مع غین معجمه

فغفور بالفتح نام پادشاه چین در اصل فغبور بود بمعنی پسر بت چه فغ بالفتح بمعنی بت ست و بور بهای فارسی بمعنی پسر چون پدر و مادرش او را نذر بت کرده بودند بایں اسم مسمی گشت از رشیدی۔

فغ بالفتح بمعنی بت که بعربی صنم گویند از برهان و در سراج بالضم ست۔

فغاک بضم اول ابله و نادان از برهان و سراج و بعضے بمعنی حرامزاده نیز نوشته اند۔

فغان بضم اول بمعنی ناله و فریاد و این لفظ بکسر شهرت دارد مگر از لهجهٔ عراقیان بضم اول مسموع ست و فغان از ناله بلند تر باشد از چراغ هدایت و صاحب بهار عجم و جواهر الحروف نوشته که فغان در اصل بمعنے ناقوس ست زیرا که فغ بالضم بمعنے بت ست و الف و نون برای نسبت حالا بمعنی ناقوس متروک گشته و بمعنی ناله و فریاد مستعمل شده۔

فغانی تخلص شاعری۔

فصل فا مع فا

فف بالضم هر دو لب بهم پیچیده یکبار بزور دمیدن بهندی پهونک گویند از شمسی وغیره۔

فصل فا مع قاف

فقها بضم اول و فتح ثانی دانشمندان علم شریعت جمع فقیه۔

فقاهت بفتح دانشمندے و دریافتن و دانستن۔

فقّاح بالضم و تشدید قاف و حاے مهمله گل و شگوفهٔ هر چیز از منتخب۔

فقد بالفتح گم کردن و گم شدن از صراح و منتخب در نیجا هر دو لفظ گم بضم کاف فارسے ست۔

فقیر درویش که قوت و کفاف چند روزه عیال داشته باشد مسکین آنکه بسیار محتاج باشد و هیچ ندارد از منتخب۔

فقار بالفتح مهره های پشت از گردن تا کمر از منتخب۔

فقّاع بضم اول و عین مهمله بمعنی بوزه که از برنج سازند و نشه می آرد از بهار عجم و سراج و در بحر الجواهر نوشته که بمعنے شراب غیر مسکر و در لطائف بمعنی شیشه و حباب نیز و بعضے بمعنی پیاله و کوزه آورده اند و خان آرزو در شرح سکندر نامه بمعنی شربت نوشته و در منتخب قوم ست که بضم اول و تشدید قاف شرابی که از جو وغیر آن سازند۔

فقع بضم اول و فتح ثانی مخفف فقاع که نوعی از شراب ست و بفتحتین نوعے از سماروغ از برهان۔

فقید المثل بکسر میم بمثل و عدیم النظیر۔

فقع کشادن بمعنی تفاخر کردن و لاف زدن و تحسین نمودن از برهان و مؤید۔

فقدان بالضم و بالکسر گم شدن و گم کردن از منتخب و صحاح و کشف و در ینجا لفظ گم بضم کاف فارسی ست۔

فقه بالکسر و های ملفوظ دریافتن و دانستن و علم لیکن مخصوص شده بعلم معرفت احکام شریعت از منتخب و شرح نصاب۔

فقاه بفتح دانائی از شرح نصاب۔

فقیه بروزن فصیح بمعنی دانشمند و دانای علم شرع۔

فقره بالکسر استخوان مهرهٔ پشت و پارهٔ از نثر بمنزلهٔ مصرعهٔ بیت از منتخب۔

فصل فا مع کاف عربی

فکاهت بضم اول مزاح و مطایبه

یعنی خوش طبعی از منتخب۔

فکرت بالکسر اندیشہ از منتخب۔

فکر بالکسر اندیشہ و بالفتح نیز آمدہ و بکسر اول و فتح ثانی جمع فکرت از منتخب و شافیہ۔

فگار بکسر اول و کاف فارسی بمعنے مجروح و بمعنی جراحت ہر دو آمدہ از سراج و برہان و ازینجاست دلفگار بمعنی معشوق گمان برند غلط است۔ عاشق و کسانیکہ دلفگار بمعنی

فکیف بمعنی ترکیبی پس چگونہ از فردوس اللغات صاحب بہار عجم نوشتہ کہ فکیف برای استفہام حالت است کہ بجہت علو شان امرے و غرابت مرتبۂ آن دیدہ و دانستہ استفسار کردہ میشود و کاف کہ بعد شے آرند برای بیان وقت و حالت باشد چنانکہ در عبارت ابوالفضل یکے ازین روابط در التیام ملا کافی ست فکیف کہ اینہمہ دواعی جمع شدہ باشد۔

فک بالفتح و تشدید جدا کردن دو چیز بہم در شدہ از یکدیگر و خلاص نمودن و آزاد کردن و یکی از دو استخوان کہ دندان دران مرکوز اند زیرین را فک اسفل و بالائین را فک اعلی گویند بہندی جبڑا نامند از منتخب و لطائف و صراح۔

فگانہ بفتح و کاف فارسی و نون بچہ کہ پیش از ایام ولادت ساقط شود از سراج و برہان۔

فصل فا مع اللام

فلا بفتح بیابان از لطائف۔

فلونیا معجونیست مکیف کہ افیون و بذر البنج دران داخل کنند از مصطلحات

فلزات بکسرتین و تشدید زاے معجمہ و تای فوقانی جمع فلز ست کہ بکسرتین و تشدید زای معجمہ باشد ہر شئی کہ گداختہ شود در آتش و آن ہشت مشہور ست مثل آہن و ارزیز و مس و سیم و زر و اسرب و جست و سیماب در روئین اختلافست بعضی گویند کہ مرکبست و بعضی گویند کہ روئین دو قسم ست یکے کانی و آن کمیاب ست و دیگر مصنوعی و آن بسیار ست و متعارف و از ہمہ گران تر زر ست و از ہمہ سبکتر ارزیز و برنج و روئین از ترکیب جست و مس و ارزیز حاصل میشود از صراح و کشف و قاموس و بحر الجواہر و مدار و شروح نصاب وغیرہ۔

فلاحت بفتح و حای مہملہ کشاورزی از صراح۔

فلات بفتح و در آخر تای فوقانی بمعنے بیابان کہ خالی از آب و گیاہ باشد و صحراے فراخ از منتخب و شروح نصاب

فلاکت بفتح فلک زدگی و ناداری و گردش زمانہ از فردوس اللغات و این مصدر جعلیست وضع کردۂ متاخرین

فلاح بفتح و حای مہملہ رستگاری و فیروزی و بقا و ماندن در خیر و نیکی و بفتح و تشدید لام بمعنے کشاورز و برزگر از منتخب

فلز بکسرتین و تشدید زای معجمہ و بضمتین جواہر کانی کہ گداختہ میشود از منتخب۔

فلک اطلس عبارت از فلک الافلاک کہ آنرا در شرع عرش گویند چہ اطلس بمعنے درم بی سکہ است پس چنانکہ درم بی سکہ از نقوش سادہ میباشد ہمچنین فلک نہم کہ عرش باشد نیز از نقوش کواکب سادہ است۔

فلس بالفتح پول کہ از مس میباشد و جمع آن فلوس بضمتین ست اہل ہند بجای مفرد ہم لفظ جمع استعمال کنند و درین نظر ست از کشف۔

فلع بفتح فا و کسر لام و عین مہملہ بمعنے شگافندہ و بمعنی تبر بزرگ کہ بدان ہیزم شگافند و بکسر فا و فتح لام نیز آمدہ۔

فلق بالفتح شگافتن و بفتحتین سپیدۂ صبح صادق از کشف۔

فلک بضم اول و سکون لام بمعنی کشتی کہ بدان از دریا عبور نمایند و بعضے کشتیہا مفرد و جمع این لفظ بر یک وزن آمدہ و بفتحتین بمعنی آسمان افلاک و فلک بضمتین جمع آن از منتخب و صراح و در مصطلحات نوشتہ کہ فلک بفتحتین نام چوبیست کہ در ہر دو سرش سوراخ کنند و ریسمان از و بگذرانند معلمان و ہر دو پای طفل بازی

گوش افگنده تاب دهند تا مربوط شود آنگاه چوب زنند۔

فلک الافلاک عبارتست از فلک نهم که آن آسمان نهم آسمانهاست یعنی بالای همه افلاک و برهمه محیط است. و بلسان شرع آنرا عرش نامند بدانکه عالم همه یک کره است مرکزش مرکز زمین و افلاک همه زاید گرد یکدگر برآمده مانند پوستهای پیاز از آن و یکی فلک الافلاک ست که محیط شده است بجمیع افلاک و ابتدای آسمانها از فلک الافلاک ست و بفلک قمر منتهی شوند و در جوف فلک قمر کرهٔ آتش است و در جوف آن کرهٔ هوا و در جوف کرهٔ هوا کرهٔ آب ست و درمیان کرهٔ آب کرهٔ خاک ست و کرهٔ خاک و کرهٔ آب هر دو بمنزلهٔ یک کره اند چه آب کرهٔ خاک را که زمین باشد احاطهٔ تامه نکرده است بلکه ربعی از کرهٔ زمین از آب مکشوف ست و بدانکه دورهٔ کرهٔ زمین بست و چهار هزار کرده است و طول ربع مسکون از مشرق تا بمغرب دوازده هزار کرده و عرض شش هزار کرده و قطر زمین هفت هزار و شش صد و سی و پنج کرده و بعد مقعر فلک قمر از سطح زمین چهل هزار و شش صد و شصت و سه فرسنگ ست و بعد مقعر فلک شمس از زمین یک لکه و چهل و هفت هزار و ششصد و ده فرسنگ ست و بعد محدب فلک ثوابت که مقعر فلک الافلاک ست از روی زمین سی و هشت لکه و بست و سه هزار و شصت و سه فرسنگ ست و بعد محدب فلک الافلاک بجز خدای تعالی کسی نمیداند والله اعلم بالصواب برای تفهیم و تفریح طالبان شکل افلاک و کره های عناصر که مجموع عالم باشد نوشته می شود۔

فلک الافلاک که بلسان شرع عرش نامند

فلاسنگ بمعنی فلاخن و بیابان از لطائف۔

فلفل بضم هر دو فا و بکسر هر دو فا دوای معروف و آن دانهاے سیاه باشد معرب پلپل از منتخب و در بحر الجواهر فقط بضم هر دو فا نوشته۔

فلخودن بالفتح و خای معجمه پنبه را از پنبه دانه جدا کردن از برهان۔

فلخیدن بالفتح پنبه را محلوج کردن از برهان۔

فلیوان بالفتح بیهودگان و احمقان

فلاخن بفتح اول و فتح خای معجمه چرا که مخفف فلاخان ست بمعنی سنگ اندازی که از رسن دو تا سازند بهندی گوپهن گویند و فلاخن بضم خای معجمه چنانکه مشهور ست خطا باشد از ینجاست که بعض استادان بلفظ من و گلشن قافیه کرده انداز سراج و سروری و برهان

فلاخان بفتح بمعنی فلاخن از برهان

فلان بضم اول بمعنی شخص غیر معلوم این لفظ عربیست فارسیان یا در آخر آن زیاده کرده فلانی گویند چنانکه در قربانی کرده اند چه در اصل قربانست بمعنی قدیه از سراج و در منتخب و موید و کشف و مدار و مزیل نیز بضم اول ست و به فتح خطاست۔

فلسطین بکسر اول و فتح لام و سکون

سین مہملہ وکسر طای مہملہ نام ملکے است درشام از لب لالباب -

فلو بفتح اول وضم ثانی وتشدید واو بمعنی کرۂ اسپ وکرۂ خر یکسالہ کہ از شیر باز کردہ شدہ باشد از صراح -

فلیو بفتح اول وکسر لام ویای مجہول بمعنی بیہودہ وبیفایدہ از لطائف -

فلک ثابتہ بمعنی فلکی ست کہ کواکب ثابتہ یعنی کواکب غیر سیارہ بروے مرکوزاند وآن فلک ہشتم ست ودر شرع آنرا کرسی نامند وحکما آنرا فلک البروج گویند -

فلکہ بضم بادریسہ وآن چوبک مدور میان سوراخ بود کہ برستون نہند وقرص کوچک سوراخ دار کہ در دوک چرخہ میکنند از منتخب ومؤید -

فلذہ بالکسر وذال معجمہ بمعنے پارۂ جگر از منتخب

فلسفہ بالفتح حکیم ودانشمند شدن از منتخب وتیسیر نور اللہ نوشتہ کہ این مصدر ست جعلی از فیلاسوفا ماخوذ کردہ اند -

فلاسفہ بفتح اول وکسر سین مہملہ حکیمان ودانشمندان این جمع فلسفی ست کہ بمعنے حکیم باشد -

فلہ بضم اول وفتح لام مخفف شیر نخستین حیوان نو زادہ کہ چون بر آتش نہند منجمد وبستہ شود وبہندی آنرا کھیس وپیوسی گویند از کشف ورشیدی وسروری ودر برہان بالفتح وتشدید وتخفیف لام -

فلاطوسی نام حکیم از برہان وبعضے شارحان سکندر نامہ نوشتہ کہ فلاطوس نام پہلوانی بودہ است ودر کشف مسطور ست کہ قومیست نہایت دلاور ودر فرہنگ آمدہ کہ فلاطوس وزن یک درم را گویند -

فلونی معجونیست یکیف کہ افیون وبذر البنج دران داخل کنند از مصطلحات

فلس یونانی بمعنی خر مہرہ نوشتہ اند مگر در کتب لغت یافتہ نشدہ -

فلسفی بفتح اول وسکون ثانی وسین مہملہ وفا بمعنی حکیم ودانشمند واین منسوب ست بفلسفہ کہ بمعنی حکیم ودانشمند شدنست کذافی المنتخب -

فصل فا مع میم

فم بفتح وتخفیف میم بمعنی دہان از شرح نصاب ولطائف ودر منتخب بہر سہ حرکت بمعنی دہان وبتشدید میم نیز آمدہ -

فصل فا مع نون

فنا بکسر اول بمعنی حوالی ونواحی بمعنے گرداگرد خانہ وپیش سرای کہ فراخ وکشادہ باشد وبفتح اول سپری شدن ونیست بودن ونزد صوفیان زائل شدن تفرقہ وتمیز درمیان حدوث وقدم از منتخب ولطائف -

فنج بفتح اول وسکون نون وحای مہملہ سیر نشدن اسپ از آب یعنی کمتر نوشیدن از سیری از منتخب وشرح -

فند بالفتح دروغ وخطا وسستی رای از صحاح ومنتخب ودر استعمال فارسی بمعنے مکر چنانکہ در برہان ست -

فنجنوش بفتح اول وفتح جیم وضم نون ثانی وشین معجمہ ریم آہن مصنوعی از برہان

فندق بضم اول وضم دال میوۂ است ولایتی سرخ رنگ برابر کنار مشابہ بسر انگشتان آنرا بندق نیز گویند گاہی کنایہ ازان باشد لب معشوق وگاہی سر انگشت حنابستۂ معشوق در ہندوستان کہ تخم فندق از ولایت مے آید آنرا نیز فندق میگویند وبدوا بکار مے برند ولفظ فندق بمعنی گوی کہ بدان بازے کنند وبمعنی کاروانسرا کہ برراہ باشد ونام موضعی ست از منتخب وبحر الجواہر ومدار وبہار عجم وبرہان ودر لطائف بکسر اول وضم دال -

فنک بفتحتین وکاف عربی جانورے است پشمین سفید رنگ کہ از پوستش پوستین سازند وپوستش را نیز فنک گویند از صراح وبرہان -

فنجان بکسر اول وجیم عربی ودر آخر نون پیالۂ کوچک کہ دران قہوہ پر کنند واین ظاہرا معرب پنگانست کہ در فارسی بمعنی پیالہ باشد از مصطلحات -

فن خوردن دغا خوردن -

فندق بستن سر انگشتان بحنا رنگین کردن -

فن بالفتح وتشدید در عربی حال وگونه ونوع از هر چیز وراندن از منتخب ودر استعمال فارسی بتخفیف نون بمعنی هنر ودانش
فندق شکستن کنایه از بوسه دادن یعنی بوسه گرفتن از بهار عجم۔
فندق زدن آن باشد که دست چپ راست کنند وسر انگشت سبابهٔ دست راست بنوعی در مابین انگشت سبابه ووسطی دست چپ زنند که آواز برآید از بهار عجم وبرهان۔

فصل فا مع واو

فوحات بالفتح وحای مهمله بوهای خوش از منتخب وشمسی۔
فوات بالفتح بمعنی نیستی ودر گذاشتن از منتخب۔
فوت بالفتح درگذشتن اجوف واوی است ناقص این صیغه بست از صراح اگرچه این لفظ مصدر ست لیکن در عرف مردم بمعنی فایت مستعمل میشود۔
فوهات بالفتح دهنها جمع فوه که بمعنی دهان ست۔
فوج بالفتح وجیم عربی گروه وبالفظ کشیدن مستعمل ست از بهار عجم۔
فوائح بفتح اول وکسر همزه که حرف چهارم ست وحای مهمله چیزهای خوشبو دهنده وبوهای خوش از منتخب۔
فواد بالضم اول وفتح همزه که حرف دوم است وبسبب ضمهٔ ماقبل خود بصورت واو نوشته میشود بروزن مراد بمعنی دل وبمعنی درد دل کذا فی المنتخب وا للطائف وشرح النصاب وا لصراح ودر منتخب نوشته که فواد بالفتح وبواو بمعنی دل نادرست تم کلامه درینجا مکرر نوشته شد بنا بر سهولت یابجوینده بیابد۔
فولاد بالضم وواو معروف معرب پولاد از کشف وشرح نصاب۔
فور بالفتح ورای مهمله بمعنی هنگام وساعت وزود وبمعنی جوش خواه در دیگ باشد خواه در چشمه وجز آن از منتخب وکشف وبالضم وواو معروف بروزن نور نام پادشاه قنوج از برهان۔
فوز بالفتح وزای معجمه رستن ورسیدن بخوبی بمقصد وفیروزی از منتخب وکشف ودر لطائف نوشته که فوز بالضم معرب پوز که بمعنی بینی چهارپایان وچهرهٔ بهائم ست۔
فواق بالضم بروزن غراب بادیکه از سینه برآید زیرا که از قعر معده صعود میکند بطرف فوق بفارسی آنرا ابهک گویند بکسر هر دو ها وهر دو کاف عربی هچکی بهندی نامند از منتخب وقاموس وغرائب اللغات ودر منتخب نوشته که هم بمعنی حالتی که وقت نزع شخص را میشود۔
فواضل بخششهای بزرگ وعطاهای نیکو از منتخب وبعضی از محققین نوشته اند که فواضل جمع فاضله که صیغهٔ اسم فاعل باشد چون وصف فاعلیت امر متعدی ست لهذا استعمال فواضل در اوصاف متعدیه می باشد یعنی صفاتی که از فاعل بسوی مفعول منتقل تواند شد چنانچه عطا وعلم وهنر وادب و فضائل جمع فضیلت ست که صیغهٔ صفت مشبه باشد چون صفت مشبه از اوصاف لازم ذاتیه است لهذا استعمال فضائل در اوصاف لازمه می باشد یعنی در صفاتی که متعدی بسوی غیر نتواند شد چنانکه حسن وذکا وقوت وحیا واصالت وغیره۔
فواصل بکسر صاد مهمله کلمه های اواخر آیات قرآن مجید بمنزل قوافی در شعر از منتخب۔
فوفل بالضم وواو معروف وفتح فای دوم سپاری که با برگ تنبول میخورند واین معرب پوپل ست از منتخب وکشف ورسالهٔ معربات۔
فوم بالضم سیر که بهندی لهسن گویند وبمعنی گندم از شرح نصاب ومنتخب وبرهان۔
فوران بالفتح جوش وبالضم نام شهر قنوج از برهان۔
فوّاره بالضم وتخفیف سر جوش از بحر الجواهر وصاحب بهار عجم نوشته که این لفظ مستحدث فارسی زبانان عربی دان ست ازباده فور که بمعنی جوشیدن است اشتقاق

کرده اند تم کلامه و در سراج نوشته که فواره بالفتح و تشدید واو معروف ست بعضی گویند که ظاهرا صیغهٔ مبالغه است از فور بمعنی جوشیدن لیکن در عربی مستعمل نیست پس از تصرف فارسیان متعرب باشد و از قاموس بمعنی منبع آب دریافت میشود تم کلامه و در منتخب نوشته فوّاره بالضم اینچه در دیگ جوش کند و بالفتح و تشدید واو بسیار جوش کننده تم کلامه فقیر مؤلف گوید که فوّاره بضم اول و تخفیف پھوہارہ که لفظ هندی الاصل است منسوب به پھوہار که بهندی قطرات باریک را گویند و الف آخر را که بقاعدهٔ هندی برای نسبت بود بجهت تخفیف حذف کرده تای نقل که در اواخر الفاظ عربی برای نقل از معنی وصفی بمعنی اسمی می آید لاحق کردند و چنانکه تا در لفظ خلیفه و ذبیحه و کافیه و شافیه و تعریب لفظ هندی بسیار ست چنانکه قرنفل و اطریفل معرب کرن پھل و تری پھل۔

فوطه بالضم کمر بند و جامهٔ نادوخته و لنگ حمامی و بمعنی دستار و رومال نیز آمده و بمعنی زریکه رعایا داخل خزانه نماید در اصل فوته بتای فوقانی بوده و فوطه بطا تعرف ست از سراج و مؤید و مصطلحات و مدار و بهار عجم۔

فوه بالضم بوی خوش چنانکه در معرب و دیوان ست و صاحب تهذیب اللغات بالفتح نوشته از بحر الجواهر و بالفتح بر وزن نوع بمعنی دهان و افواه جمع آن از منتخب و بالضم و تشدید واو مفتوحه و های مختفی بمعنی چوبهای باریک مائل بسرخی باشد و جامه رابدان رنگ سرخ رزند بهندی آنرا مجیٹھ گویند از برهان و سراج

فواکه بالفتح اول و کسر کاف و های ملفوظ میوه ها و این جمع فاکهه است که بمعنی میوه باشد۔

فصل فا مع ها

فهرست بکسر اول و سوم آنچه تفصیل باشد در اعداد و ابواب فصول وغیره در ابتدای کتاب وغیر آنکه دران بطریق اجمال اسامی ابواب و فصول وغیره بیان کنند و بعربی آنرا فهرس گویند بحذف تای فوقانی درین صورت فهرس معرب اوست از برهان و سراج و در مؤید و رشیدی فهرست بالفتح نوشته۔

فهد بالفتح بمعنی یوز که جانور شکاری ست بهندی چیتا گویند از منتخب و شرح نصاب۔

فهرس بکسر اول و سوم معرب فهرست از سراج و رساله معربات وغیره۔

فصل فا مع یای تحتانی

فیفای بالفتح و حرف سوم نیز فاست بمعنی بیابان هموار از شرح نصاب و صراح

فیخا بالفتح جو شم جنبم از شرح خاقانی و در دیگر کتب لغت یافته نشد مگر در صراح و منتخب معنی فیخ مؤید معنی مذکور ست و در برهان فنجا بالفتح نون و جیم عربی خمیازه و قشعریره و با دیگر بوقت باریدن برف دزد۔

فیوحات بفتحتین و حای مهمله دمیدنهای بوی خوش و ارزانیهای بهار و فراخیهای بسیار و این جمع الجمع فیح ست که بالفتح بمعنی دمیدن بوی خوش باشد کذا فی المنتخب و جمع فیح فیوح ست۔

فیخذج بفتح اول و سکون تحتانی و ضم حای مهمله و فتح ذال معجمه و جیم عربی حالتی باشد مثل حالت تپ که خمیازه و فغازه و سرخی روی و چشم از آثار اوست این لفظ معرب بیهوده است از حدود الامراض۔

فید بالفتح نام قلعه الیست در راه مکه معظمه که فید نام شخصی آنرا بنا کرده از منتخب و در کشف و سروری و برهان نام موضعیست در راه مکه و در لب اللباب نام شهر در راه مکه و در منتخب و برهان بمعنی خرامیدن و لغع نیز آمده۔

فیل بند ترکیبی ست در بازی شطرنج که برای حفاظت شاه و دیگری مهرهای خود در پس پیل خود دو پیاده نهند تا این هر سه تقویت و تائید همدیگر نمایند و مهرهٔ حریف را باین طرف آمدن ندهند۔

فیروزمند درین لفظ کلمهٔ مند زائدست و بعضے محققین نوشتند که زائد نیست بلکه گاهی الحاق حرف نسبت اسم ملحق بود را معنی معدی کند پس درین صورت فیروزمند بمعنی فیروزی باشد و ازهمین قبیل ست مان در شادمان

فیروز بالکسر و یای معروف و بالفتح نیز معرب پیروز که بیای مجهول باشد بمعنی کامیاب چون یای مجهول در عربی نباشد در تعریب ما قبل آنرا گاهی مکسور و گاهی مفتوح خوانند و لهذا در قاموس ست که فیروزآباد بفتح و کسر نام شهر از سراج و رسالهٔ معربات۔

فیلقوس نام پدر سکندر و این مرکبست از لفظ فیلق که بمعنی لشکر ست و از لفظ اوس که بمعنی امیر ست حاصل آن امیر لشکر ست از کشف۔

فیلاقوس و فیلقوس نام حکیمی و نام پدر سکندر را از برهان۔

فیثاغورس بالفتح و غین معجمه مضموم نام حکیمی ست و این معرب پیتاگورس ست که بضم کاف فارسی و واو معدوله باشد از رسالهٔ معربات۔

فیض بالفتح و ضاد معجمه بسیار شدن آب رود چنانکه از اطراف بریزد و ریختن آب و خیر بسیار و فاش شدن خبر از منتخب و لطائف و مدار و شرح نصاب۔

فیلسوف بالفتح بمعنی حکیم و بمعنی تیرپا(؟) دوستدار علم و حکمت چه لفظ فیلسوف مرکبست از فیل که بزبان یونانی بمعنی محب و دوست باشد و از لفظ سوف که بمعنی علم و حکمت باشد و جمعش فلاسفه آید و فلسفی منسوب بآنست از بحر الجواهر و کشف و در برهان نوشته که فیلسوف مخفف فیلاسوف بمعنی دوستدار حکمت چه فیلا بالفتح بمعنی دوستدار و سوف بمعنی حکمت۔

فیصل بفتح فا و صاد مهمله حاکم و حکم که فیصل کند میان مقدمات حق و باطل فارسیان بمعنی انفصال استعمال کنند و این مجازست از بهار عجم و منتخب۔

فیل تل توده چیزیکه بقدر قامت فیل باشد۔

فیحن بالفتح و جیم مفتوح بمعنی سداب و آن گیاهی ست مثل پودینه از برهان و منتخب۔

فیروزهٔ کهن فیروزهٔ کهنه بهتر و خوش رنگ بیش قیمت باشد۔

فیضان بفتحات ثلاثه بمعنی ریخته شدن آب از بسیاری و جاری شدن آب و فاش شدن خبر از منتخب و کشف و بهار عجم بدانکه هر لفظے که برین وزن باشد از مصادر در و معنی حرکت و انتقال باشد پس آن لفظ بفتحات ثلاثه می باشد چنانچه حیوان و سیلان و جیران و میلان و غشیان و دوران و جولان و طیران و ثوران و هیجان و غیرهم مگر فارسیان بعضے را ازین الفاظ بسکون ثانی هم آورده اند از مزیل و غیر آن۔

فیل باران باران آخر برشگال آن بشدت باشد از مصطلحات۔

فیروزه بالکسر یای معروف معرب پیروزه که جوهریست سبز زنگاری رنگ و بفتح اول نیز آمده۔

فیلوله بالفتح و لام مضموم ضعف رای و تدبیر و خواب کردن بوقت عصر و آن سبب جنون ست از شرح نصاب۔

فیئه بکسر فا و فتح همزه که حرف دوم ست و حرف سوم های مختفی که در اصل یا بوده پس لفظ فیه بمعنی گروه مردمانست کذا فی المنتخب این لفظ درینجا بنابر مصلحتے مکرر نوشته شد۔

فی الجمله بمعنی من وجه و اندکی بمعنے حاصل سخن و مجمل کلام از شرح نور الله

فیروزهٔ بوسحاقی نوعی از فیروزهٔ خوب که کان آنرا ابواسحاق نام شخصی در نیشاپور پیدا نموده بود شرح سکندرنامه از خان آرزو و دیگر ثقات۔

فیروزهٔ حبابی فیروزه که بشکل حباب برانگیخته و گنبد دار باشد۔

فیٔ بالفتح سایهٔ هر شے پس از زوال یعنی سایهٔ هر چیز که بعد نصف النهار باشد و ظل سایه بیش از نیم روز از منتخب و لطائف

سوای معنی مذکوره بمعنی خراج و غنیمت و باز گذشتن و جماع و بکسر معروف است که در عربی یکی حروف جاره باشد و در فارسی ترجمهٔ آن لفظ در است۔

فیافی بفتح اول و فای دوم مکسور بیابانها و این جمع فیفاست از کنز۔

باب قاف

فصل قاف مع الف

قاقم انگشت نما قاقمی که موی دراز بقدر انگشت دست دراز دارد از شرح قران السعدین و بخاطر ناقص فقیر مؤلف میرسد که عبارت از پوست قاقمی باشد که مع دم آن باشد که بصورت انگشت پیدا باشد و بدم داشتن آن دلیل اصالت بوده باشد یا آنکه قاقم انگشت نما مراد از آن بهتر باشد چرا که چیز بهتر را با انگشت بنمایند۔

قاضی بیضا صاحب تفسیر بیضاوی و بیضا شهریست در فارس۔

قالب بفتح لام و بکسر لام هر دو درست بمعنی قالب خشت و کفش و چیزیکه بدان نقش چهینت برجامه کنند بهندی آنرا چهاپه گویند و بمعنی جسم و بدن از منتخب و مدار و خیابان و بحر الجواهر و چراغ هدایت۔

قاب در آخر بای موحده خوان طعام این لفظ ترکی ست از بهار عجم و در مصطلحات نوشته که قاب لفظ ترکی ست بمعنی آوند و ظرف چون طبق ظرف طعام ست آنرا قاب نیز گویند و بمعنی استخوان آرنج و پا باشد و در عربی قاب بمعنی مابین قبضهٔ کمان و خانهٔ کمان و مقدار چیزی کذا فی المنتخب و در چراغ هدایت نوشته که قاب بمعنی خانهٔ عینک و آئینه و استخوانها که بدان قمار بازند بهندی پالسه نامند۔

قامت بمعنی قد و اشارتست باین کلمات که بوقت استاده شدن امام و در تکبیر گویند قد قامت الصلوة۔

قانت بکسر نون فرمان برنده و دعا خواننده در نماز و خاموش از منتخب و لطائف

قاذورات بضم ذال معجمه پلیدیها و نجاست ها از منتخب۔

قاضی چرخ ستارهٔ مشتری که سعد اکبر است۔

قاعد نشسته و نشیننده و زنیکه از حیض و زادن باز مانده باشد از منتخب۔

قائد بکسر همزه که حرف سوم است عصاکش مردم کور و بمعنی لشکرکش و سردار فوج از منتخب۔

قاصد آهنگ کننده و راه راست رونده و چوب شکننده و گاهی در استعمال فارسی بمعنی مستعد قتل هم می آید۔

قار برای مهمله در ترکی برف را گویند و بعربی بمعنی قیر و آن مصنوع است سیاه لهذا نسبت این لفظ بچیزهای سفید و سیاه هر دو کنند از سراج و برهان و لغات ترکی و قار بمعنی قیر از منتخب نیز در عربی قار برای مشدده بمعنی قرار گیرنده که صیغهٔ اسم فاعل است از قرار۔

قاصر کوتاهی کننده از منتخب۔

قاطر در ترکی استر را گویند ظاهرا این لفظ بتای فوقانی بوده متاخرین بطا بدل کرده اند۔

قاتشگر در ترکی بمعنی آمیخته اند۔

قاسر بکسر سین مهمله جبر در بر کاری دارنده از صراح و منتخب۔

قاشور بضم شین معجمه اسپ یازدهم از شرح نصاب و در منتخب نوشته اسپ دهم از ده اسپ که پس همه اسپان دود آن را فسکل نیز گویند۔

قادر انداز و قدر انداز بمعنی تیرانداز کامل هنر بی خطا از رشیدی و بهار عجم و برهان و چراغ هدایت۔

قائم انداز شطرنج باز کامل و بنیظر مراد بمعنی غالب از بهار عجم و برهان۔

قاز بزای معجمه نام طائر معروف و این لفظ ترکی ست از سراج وغیره و آن ترکی از بط است۔

قاموس دریای عمیق و جای ژرف

ترین از دریا و میان دریا و نام کتابیست در لغت از مجد الدین بن یعقوب فیروز آبادی از منتخب و شرح نصاب از یوسف بن مانع۔

قابوس بباء موحده و سین مهمله نام پادشاهی معرب کاوس از منتخب و بعضی نوشته که نام حکیمی که پادشاه استرآباد بود۔

قاش لفظ ترکی ست بمعنی ابرو و بمعنی پاره دراز که از جانب طول میوه تراشیده باشند و بهندی پهانک گویند۔

قاص بتشدید صاد مهمله قصه خوان و واعظ و بریدن کسی آینده و خبر دهنده از منتخب و قاموس۔

قاصع شکننده و خوار گردانده از منتخب و صراح۔

قارع بعین مهمله فال زننده بقرعه و دستور گشتی کننده و کسیکه موی سر او بعلت ریخته باشد و قبول کننده مشورت و کسیکه باز ایستد از آنچه فرمایند از منتخب وغیره۔

قاع در آخر عین مهمله بمعنی زمین هموار و فراخ از کشف و منتخب۔

قاصرات الطرف زنانی که گوشه چشم بسوی غیر شوهر خود نگردانند۔

قاف نام کوه که گرداگرد عالم است و گفته اند که از زمرد ست از منتخب۔

قاطع طریق بمعنی قطاع الطریق که رهزن باشد۔

قاتق و قتق در ترکی بمعنی ترشی که در آشها کنند از سراج۔

قاشق بضم شین معجمه چمچه و این لفظ ترکی ست۔

قادر علی الاطلاق صاحب قدرت بر هر کاری۔

قاق لفظ ترکی ست بمعنی گوشت خشک کرده شده که آنرا بریان کرده میخورند و مجازاً بمعنی لاغر و نزار از برهان و در منتخب نوشته که بمعنی مرد بسیار دراز و در رساله معربات نوشته که قاق بمعنی قسمی ست از نان معرب کاک نیست بلکه تصرف فارسی زبانانست که میخواهند که بمخرج حرف زنند کاک را قاق گویند۔

قائل بکسر همزه گوینده و قیلوله کننده از منتخب و در عرف بمعنی اقرار کننده بر خطای خود۔

قابل پیش آینده و قبول کننده و سال آینده و سزاوار و پسندیده و ضامن از منتخب۔

قال مقال گفتگوی بسیار از چراغ هدایت۔

قاقم بضم قاف دوم جانوریست که پوستش بغایت سفید و ملائم باشد و از آن پوستین می سازند از برهان۔

قائم باصطلاح شطرنج بازان آنکه هر دو حریف برابر باشند از فردوس اللغات۔

قازغان بزاء و غین معجمتین دیگ مسین از لطائف و در غرائب اللغات نوشته که قزغان بمعنی ظرف آهنی که در آن روغن انداخته چیزی بریان نمایند آنرا کڑهائی گویند و این لفظ ترکی است۔

قاآن بر وزن سامان لفظ ترکی ست نام پادشاه بس عادل و سخی و عاقل پسر چنگیز خان و خاقان لقب پادشاه ترکستان و مجازاً هر پادشاه جلیل القدر را گویند از نفائس الفنون و رشیدی۔

قاطن بکسر طای مهمله مقیم۔

قاطنین مقیمان و باشندگان ضد مسافرین۔

قاب قوس مقدار دو کمان۔

قال کردن حرف زدن و نغمه خواندن۔

قانون این لفظ سریانی ست یا یونانی بمعنی اصل هر چیز و مسطر کتابت و مسطر جدول و نیز مقیاس هر شی یعنی آله اندازه کردن هر چیز و مجازاً بمعنی قاعده و دستور و نام کتاب بوعلی بن سینا در علم طب و نام سازی معروف و آن تخته باشد پهن با تارهای بسیار تا لفظ مقیاس هر شی از بحر الجواهر و صراح و قاموس و شرح تهذیب و باقی از جاهای دیگر و در برهان نوشته که قانون معرب کانون ست برای معالجه مذکور۔

قاش زین یعنی خنای زین۔

قائم ریختن مغلوب و عاجز شدن از برهان و بهار عجم۔

قارن بفتح را و مهملہ نام پهلوانے در زمانۂ رستم از برهان و نام پسر خان خانان نام عبد الرحیم۔

قاین برادر شوهر و برادر زن از لغات ترکی۔

قاقلتین هر دو الایچی سرخ و سفید۔

قالب تهی کردن بیهوش شدن و جان دادن از شرح الشعرا۔

قان بمعنی خون و این لفظ ترکیست از لغات ترکی نوشته شد۔

قافیۂ شائگان قافیۂ مشتمل بر ایطای جلی که حرف زائد را باصلی قافیه گردانند چنانکه دلبران و مرمان را با جان و زمان یا آهنین و رنگین را با نسرین و چین یا خندان و گریان را با کمان و مکان یا خوردن و خفتن را با گلشن و سوسن قافیه آرند و شائگان در فارسی کاریکه بحکم حاکم کنند بے مزد و منت بهندی بیگار گویند چون کار بیگار زشت و خراب باشد همچنین این قسم قوافی نیز بسبب بی اهتمامی و زشتی آن کار مشابهت دارد و لهذا این را نیز شائگان نام نهادند از رسائل قوافی نوشته شد۔

قافیه تنگ شدن عاجز شدن در گفتار و کردار از برهان و سراج۔

قاطعین مسافرین۔

قانتین بکسر نون و کسر تای فوقانی فرمان برندگان و دعا خوانندگان در نماز و خاموشان۔

قالین لفظ ترکی ست بمعنی غالیچه که فرش مشهورست۔

قاپو بضم بای فارسی لفظ ترکیست بمعنے دروازه و بضم بای عربی در ترکی بمعنی صحت فر۔

قاطبةً بکسر طای مهمله و فتح بای موحده و این لفظ دائما منصوب منون مے آید و معنے این لفظ قاطبةً تمام و همه است از مدار و شرح نصاب و بهار عجم وغیرها۔

قاب خانه قمارخانه چه قاب بباے موحده در اصل بمعنی استخوان ست که بدان قمار میبازند از چراغ هدایت۔

قاروره حقه بارد و نوعے از پیکان و بمعنی شیشه و نزد اطبا شیشۂ کوچک مدور که بصورت مثانه سازند و دران بول پر کنند و چون بول را نیز بدین نام خوانند پس این مجازا باشد به تسمیۂ حال باسم محل از بحر الجواهر و لطائف۔

قاقله بضم قاف دوم الایچی کلان که پوست آن سرخ مائل بتیرگی باشد از برهان۔

قاه قاه خنده بآواز از برهان۔

قابله بکسر بای موحده در اصل لغت بمعنے متکفل و ضامن ست مگر بمعنی دایه که بوقت تولد تدبیر و خدمت بچه و زچه کند از شرح نصاب یوسف بن مانع۔

قارعه حادثۂ زمانه و سختی و بمعنی قیامت از منتخب و لطائف۔

قاهره غالب چیره و زبردست و نام شهر در مصر از منتخب وغیره۔

قافیه در لغت از پی رونده است و این لفظ را از قفو گرفته اند و قفو بمعنی از پی رفتن ست چون بیشتر آنست که قافیه در پی باقی الفاظ بیت یا در پی اکثر آنها واقع میشود گویا از پی آنها میرود لهذا قافیه نام گردید و باصطلاح عبارت ست از مجموع آنچه تکرار یابد در الفاظ مشابهت الاواخر بالفظے متغایرة المعانی که واقع اندر در اواخر مصراع ها یا بیت ها از رسالۂ عطائی و دیگر رسائل قافیه۔

قاعده بکسر عین مهمله زن نشسته و بمعنی دستور و بنیاد از منتخب۔

قافله بکسر فا گروه از سفر باز گردنده ماخوذ از قفول که بمعنی از سفر باز گشتن ست کذا فی الصراح حالا برائے تفول خیر بمعنے گروه بسفر رونده نیز استعمال نمایند۔

قائمه بمعنی پایه از مؤید و باصطلاح علم هندسه آنرا گویند که خطی مستقیم را بر خطی مستقیم مفروش بنهجی نصب قائم کنند که از هر دو پهلوش دو زاویه برابر یکدیگر پیدا شوند پس هر یکے را ازین زاویتین زاویه قائمه گویند و هر یکے را از ان خط طکرا

بدانها زاویهٔ قائمه پیدا شود عمود نامند شکلش اینست۔

عمود
عمود عمود
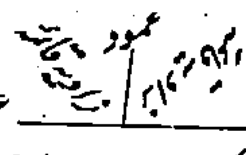
قانی بکسر نون بمعنی بسیار سرخ از شرح نصاب و منتخب و درین لفظ بسیار تردد ست ظاهراً توافق لسانین باشد میان عربی و ترکی۔

قاری خواننده از منتخب۔

قاسی سخت و سیاه دل از منتخب۔

قاصی بصاد مهمله نهایت رسنده از منتخب و بمعنی بعید و باشندهٔ راه دور مستعمل۔

قاضی حکم کننده و اداکننده۔

قاپی بکسر بای فارسی در ترکی دروازه را گویند۔

قالی نام قوم۔

قاپوچی ببای فارسی بمعنی دربان و این لفظ ترکی ست۔

فصل قاف مع بای موحده

قبا بفتح جامهٔ دوتهی معروف و بضم موضعیست نزدیک مدینهٔ منوره که مسجد قبا منسوب آنست از منتخب۔

قبعثری بفتحتین شتر بزرگ بار بسیار کشید و جانوریست در دریا و چیزی سخت بزرگ خلقت و نام شاعریست معروف بفصاحت از منتخب۔

قباچا قبای کوچک از برهان قاطع۔

قباب بکسر اول و دو بای موحده جمع قبه و بهندی قبه را کلس نامند و قباب بالضم چنانکه مشهور شده خطاست از کشف و منتخب۔

قبب بکسر قاف و فتح بای موحده اول جمع قبه۔

قبقاب بالفتح بدو قاف و بدو بای موحده نعلین چوبین و بمعنی دروغگوی و شتر مست آواز کننده و شیر غرنده و اندام فراخ زن و مهره است که بدان جاها را مهره کننده از منتخب۔

قباحت زشتی و بدی۔

قبج بالفتح و جیم عربی معرب کبک که طائر معروف ست از منتخب۔

قبح بالضم زشتی از منتخب۔

قبیح زشت و نازیبا۔

قبائح زشتیها۔

قبوح بفتح اول و ضم ثانی زشت و زبون از فردوس اللغات۔

قباد بالضم نام یکی از پادشاهان کیان و نام پدر نوشیروان و او از آل ساسان بود و نام معزالدین که پادشاه دهلی بوده است و هر پادشاه عظیم الشان را گویند از برهان و سراج و لطائف و در جواهر الحروف نوشته که در اصل این لفظ کواد بود زیرا که قاف در فارسی نمی آید۔

قبق انداز بفتحتین تیرانداز هدف زننده چه قبق بفتحتین در ترکی کدو را گویند و در زمانهٔ قدیم ترکان کدوی از چوب راز آویخته نشانه میزدند حالا بجای کدو طشت را میزنند۔

قبله گاه مجوس کنایه از آتش از برهان۔

قبس بالفتح و سکون ثانی و سین مهمله آتش گرفتن و بفتحتین پارهٔ آتش که زبانی و دود باشد از شرح نصاب و صراح۔

قبص بالفتح و صاد مهمله بسر انگشتان گرفتن چیزی و بفتحتین درد شکم و درد جگر و شادمانی و بزرگی و بفتح اول و کسر پادشاهان از منتخب۔

قبض بفتحتین درد گرفتگی شکم از بحر الجواهر و بفتح اول و سکون ثانی گرفتن و گرفتگی و در عروض نام زحاف و آن انداختن حرف پنجم ساکن ست چون در بحر هزج یای مفاعیلن بیفتد مفاعلن بماند و در بحر متقارب از فعولن نون بیفتد از فعول بماند بضم لام۔

قبچاق بالکسر نام دشتی ست میان توران و ترکستان که اتراک آنجا بسیار دلیر و مردم کش میباشند متاخرین از عالم تسمیة الحال باسم المحل باشندگان آنجا را نیز قبچاق گویند و مجازاً لفظ قبچاق بمعنی بیباک نیز می آید از برهان و لغات ترکی و شرح۔

قبول بفتح اول پذیرفتن و این وزن مصدر شاذ ست و بضمتین پیش آمدن از صراح و منتخب و بعضی کہ یاو تا در آخر افزوده قبولیت گویند غلط ست از مزیل و قبول در استعمال فارسی اکثر بمعنی مقبول آید۔

قبل بالضم فرج زن و بضمتین بمعنی گروه ہا و بمعنی ضد دُبر کہ بمعنی جانب پشت ست و بکسر قاف و فتح بای موحده بمعنی طرف و جہت و جانب و مجازاً بمعنی طریق ہم آمده و بفتح اول و سکون ثانی ضد بعد یعنی پیش و بفتحتین بلندی زمین از منتخب و کشف و بحر الجواہر

قبائل گروہہا جمع قبیلہ از منتخب۔

قبیل بذیر فتار د بمعنی گروه مردم از منتخب

قبة الاسلام بضم لقب شہر بخارا و در منتخب نوشتہ کہ لقب بصره است۔

قبا کردن چاک کردن جامہ و پیراہن از بہار عجم و چراغ ہدایت و جہانگیری و شرح

قبہ بالضم و تشدید بانباے گرد آورده چون گنبد و ہر چہ مثل آن باشد چون قبہ سرقبہ عمارت از منتخب و گاہی مراد ازان چتر و خیمہ و حقہ باشد و بمعنی کنگره و کلس نیز آید و در رسالہ معربات نوشتہ کہ معرب کپہ است و در شرح خاقانی بمعنی سواد شہر نوشتہ۔

قبرغہ بفتح قاف و ضم بای موحده و سکون را مہملہ و غین معجمہ ترکی ست بمعنی پہلوان و استخوان پہلو۔

قبالہ بفتح پذیرفتاری کردن و مجازاً بمعنے ضامنی نامہ و خط شرعی از منتخب و صراح و مؤید و کشف و مدار و مزیل و بکسر چنانکہ مشہور ست۔

قبلہ بالضم بوسہ و بالکسر کعبہ و جہتی کہ بدان رو کنند در نماز از منتخب و در شرح نصاب مولانا یوسف بن مانع نوشتہ کہ قبلہ در اصل لغت بمعنی یک نوع پیش کرده شده چہ فعلہ بالکسر براے نوع باشد و اگرچہ قبلہ مصدر ست مگر بمعنے مفعول مستعمل

قبیلہ گروہی و جماعتی را گویند کہ از اولاد یک پدر باشد از برہان۔

قبضہ بالفتح انچہ در مشت گیرند و دستہ چیزے و بالضم مقدار یکہ در مشت در آید و بقدر یک مشت از ہر چیزے از منتخب و مدار و صراح۔

قبره بالضم و تشدید باے موحده طائری ست خوش آواز و تاجی مثل ہدہد بسر دارد از شرح نصاب و در منتخب نوشتہ کہ چکاوک ست کہ آنرا پرستو نیز گویند عوام آنرا ابابیل نامند و در مؤید بمعنی سرخاب نوشتہ

قباق افگنی بفتح اول و ثانی و الف غیر ملفوظ و سکون قاف بمعنی ہدف زنی و آنچنان باشد کہ چوبی چہل یا پنجاه گز طویل در میدان استاده کرده و طشت مس یا نقره وغیره بالای چوب تعبیہ نمایند و سوران در عین دوانیدن اسپ تیر یا تفنگ بران طشت میزنند و در زمانہ قدیم سلاطین ترک بجای طشت کدوے طلائی یا نقرئی ازان چوب می آویختند چہ قبق بفتحتین و بفتح اول و ضم ثانی در ترکی کدو را گویند۔

قبولی قسمے از پلاؤ کہ برنج با دال نخود آمیختہ مے پزند۔

قبطی بالکسر و تای مہملہ منسوب بقبط کہ شخصی بود از نبیرگان نوح علیہ السلام و قبطیان کہ اہل مصر و تابعان فرعون بودند از اولاد اویند۔

قبضۂ بہرامی نوعی از گرفت قبضۂ کمان ست و آن چنان باشد کہ بخنصر و بنصر و وسطی قبضہ را گرفت نمایند و سبابہ و ابہام را حلقہ وار کرده چند تیر با آن میگیرند تا بوقت زود انگنی ہر بار حاجت بکشیدن تیر از ترکش نیفتد و این گرفت قبضۂ کمان منسوبست ببہرام کہ یکی از استادان فن تیر اندازی بوده است۔

فصل قاف مع تای فوقانی

قتلیٰ بفتح اول و سکون ثانی و فتح لام و در آخر الف مقصوره بمعنی مقتولان این جمع قتیل ست۔

قتق بفتح اول و کسر ثانی ماست و کشک و این ترکی ست بمعنی ترشی کہ در آش کنند و نان خورش سازند از برہان و سراج۔

قتیل بمعنی مقتول می آید یعنی کشتہ شده

خواه زن باشد خواه مرد از کشف و منتخب

قتال بکسر اول باهم جنگ و سلاح و کارزار کردن و بالفتح و تشدید تا بسیار کشنده و قتل کننده۔

قتام بفتح بمعنی گرد و غبار از منتخب و شرح نصاب۔

قتی بالضم و تشدید در ترکی صندوقچه را گویند۔

فصل قاف مع ثای مثلثه

قثا بالکسر و تشدید ثای مثلثه بمعنے خیار و دراز از منتخب و شرح نصاب۔

قثد بالفتح خوردن خیار و بالکسر شتر بزرگ کوهان از منتخب و بفتحتین بادرنگ آن از خیار کوچک باشد از منتخب و شرح نصاب و صحاح

فصل قاف مع جیم فارسی

قچ بالضم میش نر شاخدار جنگی از برهان و لطائف ظاهرا این لفظ ترکی است۔

فصل قاف مع حای مهمله

قح بالضم و تشدید بمعنی ساده و خالص و درشت و جفاکار از منتخب۔

قحف بالکسر کاسه سر یعنی استخوان دماغ از قاموس و صراح و کشف۔

قحطان بالفتح نام یکی از ابنای سام بن نوح علیه السلام۔

قحبه بالضم زن بدکار و فاحشه مشتق از قحاب که بالضم ست بمعنی سرفه و سعال چون فواحش عرب مردم را بآواز سرفه طلب می نمایند لهذا باین اسم موسوم شده۔

فصل قاف مع دال مهمله

قدمت بالکسر و قدامت بفتح دیرینه شدن و کهنگی۔

قدح بالفتح خوره گرفتن و شکستن و خوردن کرم چوب و دندان را و آتش زدن و عیب کردن و طعنه زدن در نسب کسی و آن ضد مدح باشد و بفتحتین کاسه بزرگ و بالکسر تیر بی پیکان و تیر قمار و آن دوازده تیر باشند که عرب بدان بازی کنند از صراح و مؤید و کشف و منتخب و لطائف۔

قد بالفتح و تشدید دال بدراز شگافتن و از بیخ بریدن و کوتاه کردن سخن و بریدن بیابان و بالا و قامت و تقطیع اعتدال و پوست بزغاله که از آن ظروف سازند از منتخب و بتخفیف دال نیز آمده

قدید بفتح بر وزن شدید بمعنے گوشتی که آن را در آفتاب خشک کرده نگاه دارند تا بوقت حاجت بریان کرده بخورند و یا رچهای آن گوشت را دراز و تنک می تراشند تا زود خشک شود از منتخب و برهان و کشف۔

قدر بالکسر بمعنے دیگ خواه مسین باشد خواه سفالین یا کلان باشد یا کوچک و بفتح اول و سکون دال عزت و بزرگی و بزرگ داشتن و اندازه چیزی و اندازه کردن و قسمت و روزی و توانگری و بے نیازی و طاقت و بفتحتین قضا و حکم و نهایت و اندازه چیزی و حکم کلی مجمل الهی در روز ازل و اندازه کرده خدای تعالی برای بنده و مراد تقدیر از منتخب و مدار و بهار عجم و در مصطلحات نوشته که قدر بفتحتین و بفتح اول و سکون ثانی برابر و مساهم و شریک نیز آمده و در خیابان نوشته که قدر بسکون دال و فتح آن هر دو صحیح است چنانکه در صراح آمده بمعنے اندازه کرده خدا برای بنده و بمعنے مطلق اندازه نیز آمده تم کلامه

قدر انداز تیرانداز بیخطا که تیرش بخطا نرود از چراغ هدایت و رشیدی و برهان۔

قدس بالضم و بضمتین پاکیزگی و پاک و نام کوهی از منتخب و در کشف و صراح بضمتین پاک و پاک شدن و بالضم و سکون ثانی نام کوهی در زمین نجد و کوهیست در زمین بیت المقدس۔

قدوس بالضم و تشدید بسیار پاک و نام از نامهای حق تعالی۔

قدر مشترک عبارتست از مفهوم کلی که در افراد خود مشترک باشد مانند وجود مطلق که ماهیتش مقداری ست مشترک در افراد موجودات مثل حیوان و انسان وغیره۔

قدر اوّل بدانکه جملهٔ کواکب معدوده که یک هزار و بست و پنج اند و از ینجا اشکال بروج و غیره مرکب شده اند هرگاه که مقادیر این ثوابت معدوده باعتبار کلانی و کوچکی مختلف ست پس شش قسم مقادیر قرار داده اند هر قسمی را قدر علیٰحده است تفاوت هر قدر یکی شش حصه است از یکدیگر پس کواکب قدر اول پانزده اند و کواکب قدر ثانی چهل و پنج و کواکب قدر ثالث دو صد و هشت و کواکب قدر رابع چهار صد و شصت و چهار و کواکب قدر خامس دو صد و هفده و کواکب قدر سادس چهل و هفت از شرح چغمنی فارسی

قدم بکسر اول و فتح دال دیرینه شدن و دیرینه و کهنگی و قدیم بودن و یکی از صفات حق تعالیٰ است از کشف و منتخب و صراح و بفتحتین بمعنی پای و هفتم حصه هر چیز که سایهٔ آن بگیرند و مسافت میان هر دو پای در رفتار۔

قدوم بضمتین مصدر ست بمعنی آمدن از جای و باز آمدن از سفر و بفتح اول و ضم دال بمعنی تیشهٔ نجاران از منتخب و شرح نصاب۔

قدرخان بفتحتین لقب پادشاه چین از برهان و بعضی گفته اند که لقب پادشاه ترکستان

قدکشیدن ظاهر و نمایان شدن۔

قدغن بالفتح و غین معجمه نیز مفتوح ظاهراً لفظ ترکیست و بمعنی تاکید و تقیید

قدردان بفتح قاف و سکون دال صحیح باشد بعضی مردم از بی التفاتی دال را نیز متحرک خوانند و این خطاست

قدسیان بالضم فرشتگان و صلحا و اولیاء الله۔

قدم بر سر چیزی نهادن بمعنی ترک آن چیز کردن از مصطلحات۔

قدوه بالکسر و الضم بمعنی پیشوا از منتخب و کشف۔

قدرمایه بفتحتین بمعنی اندک مقدار۔

قدوری بفتحتین منسوب به بیع قدور و این لفظ قدور جمع قدر بالکسر بمعنی دیگ سفالین وغیره از لب اللباب۔

قدمی در آخر این لفظ زیادت یا خطا باشد چنانکه در زیادتی و جدیدی۔

قدغنچی بمعنی تاکید کننده و بمعنی دربان و چوبدار و محصل از چراغ هدایت۔

فصل قاف مع ذال معجمه

قذیٰ بفتح اول و ثانی و در آخر الف مقصوره بصورت یا خاشاک در چشم افتادن و بمعنی خاشاک و بکسر اول خاک باریک از منتخب و قاموس۔

قذر بفتحتین پلیدی و نجاست و بفتح اول و کسر ذال معجمه پلید از منتخب و در لطائف بفتحتین۔

قذف بفتحتین سنگ انداختن و دشنام دادن و بزنا و بدی نسبت کردن و تنگ کردن و بفتحتین بیابان فراخ از منتخب و لطائف و شرح نصاب۔

قذعمل بضم اول و فتح ذال معجمه و سکون عین مهمله و کسر میم شتر فربه از جاربردی و ترجمهٔ شافیه از ملا سعد۔

قذال بفتح پس سر از دو طرف سر و دنبال گوش اسپ از منتخب و مؤید۔

فصل قاف مع رای مهمله

قردمانا بضم قاف و ضم دال گردیای صحرائی از برهان۔

قرنا د کرنا بفتح در اصل خرنا بود بمعنی نای بزرگ زیرا که خر بمعنی کلان می آید خای معجمه بقاف و کاف بدل میشود از جواهر الحروف۔

قربی بالضم و بای موحده مفتوحه و در آخر الف بصورت یا بمعنی نزدیکی و خویشی از منتخب۔

قرا بکسر اول مهمانی و بضم اول و مد جمع قریه و بالضم و تشدید را جمع قاری و بالفتح ترشخوان از منتخب و چون مرد خواستن آرام ده باشد لهذا مجازاً بمعنی گران جان نیز آمده و بفتح اول و تخفیف در ترکی رنگ سیاه را گویند

قرء بضم اول و سکون را و بعد آن همزه بمعنی طهر که ضد حیض ست و بمعنی حیض نیز آمده و این از لغات اضداد است از شرح نصاب و منتخب۔

قرطعب بکسر اول و سکون رای مهمله

در فتح طای مهمله وسکون عین مهمله وبای
موحده بمعنی شی قلیل از جار بردی۔
قراب بکسر اول وبای موحده نیام
تیغ وخنجر ویا یکدیگر یکجا شدن ونزدیکی از
منتخب وصراح وبعضی بمعنی جریب مساحت وشکنبای
آب نیز نوشته اند ودر مصطلحات نوشته که قراب
بکسر اول لغت ترکی ست بمعنی نیام تیغ و
مجد الدین علی قوشجی این لفظ را بهمین معنی
عربی نوشته پس توافق لسانین باشد۔
قرب بکسر اول وفتح ثانی وبای
موحده شکمهای آب جمع قربه از لطائف
قریب نام بحری از نوزده بحور اشعار
قرانات بکسر جمع الجمع قرن ست که مدت
سی سال باشد چه قرانات جمع قرانست
وقران بالکسر جمع قرن چون بحار جمع بحر
قرت بالضم وتای فوقانی حفرات خشک و
یکدم آب واین لفظ ترکی ست از فردوس
اللغات۔
قروت بضمتین ودر آخر فوقانی ودر ترکی
نیز بمعنی حفرات خشک شده از فردوس اللغات
قرارات خوراکها وعلوفهای سپاهیان
از شرح قران السعدین۔
قروت شدن صحبت برهم خوردن
صحبت از چهار شربت۔
قرارت بکسر اول بروزن هدایت بمعنی
خواندن ودر اصطلاح نام علم تجوید واز
مخارج برآوردن حروف واین لفظ بروزن

حکمت نیز آمده۔
قرح بفتح وحای مهمله آب صاف وخالص
هر چیز از منتخب وشرح نصاب۔
قرح بالفتح وحای مهمله زخم کردن وریشی
که بفساد منجر شود از شرح نصاب ومنتخب۔
قروح بضمتین جمع قرحه که بمعنی جراحت
ست از منتخب۔
قرد بالکسر دال مهمله بوزینه که آنرا کپی نیز
گویند از منتخب۔
قراد بضم اول ودال مهمله بمعنی کنه وآن
جانوریست که در بدن سگ اکثر باشد
در هندی چچڑی گویند۔
قریر خنکی چشم وخنک چشم یعنی شادمان
از لطائف۔
قراقر بفتح قاف اول وکسر قاف ثانی جمع قرقره
که بفتح هر دو قاف است بمعنی آواز بطن
که در اندرون شکم مفهوم ومسموع شود
از بحر الجواهر ومزیل۔
قر بالضم وتشدید رای مهمله بمعنی سرما که فصل
زمستان باشد سردی وبالفتح وتشدید
چیزی که سرد باشد از شرح نصاب۔
قرص مار نام دوای مرکب از مار
ودیگر ادویه که دافع زهر مار ست۔
قراسنقر بفتح اول وضم سین مهمله و
سکون نون وضم قاف لفظ ترکی ست
نام مرغ شکاری سیاه رنگ وگاهی کنایه
باشد از شب نام پادشاهی ونام غلامان

ترک نیز می باشد وآسنقر بمعنی سنقر سفید
وکنایه از روز۔
قرمز بکسر اول وسکون دوم وچهارم
که زای معجمه است وآن چیزی باشد که بدان
ریشم را سرخ رنگ زنند ودر حقیقت آن
جانوران باشند کوچک بقدر نخود که در
بیشه کلک ارمن پیدا می شوند آنرا خشک
کرده نگاهدارند بوقت حاجت جوش
داده رنگ سرخ حاصل نمایند ولفظ
قرمز معرب مخفف کرم زست چون
در اصل کرم ز بود یعنی کرمیکه بدان کز
را یعنی ریشم را رنگ بندند پس معرب
کردند قرمز شد بعده تخفیف کرده قاف
دوم را حذف کردند قرمز شد از سراج
ودر برهان بکسر اول وسوم بمعنی جانوران
کوچک که بدان ریشم را رنگ سرخ دهند
ودر چراغ هدایت بکسر اول وفتح میم۔
قربوس بفتح اول وضم بای موحده
بلندی پیش زین که آنرا حنای زین
گویند از برهان۔
قرناس بالضم بینی کوه از قاموس
ونیز نام دیوست۔
قرطبوس بکسر قاف وسکون را و
وفتح طای مهملتین وضم بای موحده بلای
عظیم وداهیه از جار بردی۔
قریض بفتح اول وکسر ثانی وضاد
معجمه بمعنی شعر یعنی کلام منظوم از منتخب

و بضم قاف و فتح را نام قبیله است از یهود از لطائف و صراح۔

قرب فرائض آنکه حق تعالی مانند سالک فاعل و مدرک باشد و بنده با قوای و اعضای و جوارح خود بمنزلهٔ آله وی شود از کشف و بعضی نوشته قرب فرائض بمعنی قرب حق که بنده را بسبب ادای فرائض حاصل شود۔

قرط بالضم و طای مهمله گوشواره از منتخب و کشف و صراح و در برهان نوشته که قرط بالضم آواز فرو بردن آب به گلو۔

قرواط بالکسر بعضے از شارحان سکندرنامه بمعنی کشتی و سفینه نوشته و بعضی نوشته اند که قرواط هفت اند چنانکه روس هفت اند و در مدار الافاضل و مؤید قرواط بمعنی خیک نوشته و آن مشک چرمین باشد آنرا پر باد کرده برآن نشسته از دریا عبور نمایند والله اعلم بالصواب۔

قرع بالفتح و عین مهمله کدوی که تر و سبز باشد و بمعنی کوفتن و زدن و بفتحتین ریختن موی سر بعلتی و بضم اول و فتح ثانی جمع قرعه که بدان فال زنند از شرح نصاب و منتخب و در حاشیه یکی از شارحان نصاب در ترجمه لفظ جمی گفته که قرع لفظ ترکی ست بمعنی چراگاه پس این چگونه درست باشد چرا که عین مهمله در ترکی نمی آید غالباً درین صورت قرغ باشد بفتحتین و غین معجمه که قرق و قورق مبدل اوست والله اعلم بالصواب۔

قراباغ بفتح شهریست در حد شرقی ایران

قرقف بفتح هر دو قاف بمعنی شراب و نام کتاب ترسایان در مذهب ایشان از منتخب و مؤید و شرح نصاب۔

قرناق و قرنق بالضم و حرف ثالث نون خدمتگار و کنیزک این لفظ ترکیست از لطائف۔

قرق بالفتح آواز ماکیان باین معنے لفظ عربیست کذا فی المنتخب و بالفتح در ترکی بمعنی دینه کذا فی المدار و بالضم نیز در ترکی بمعنی نگهبانی و در مصطلحات قرق بالضم بمعنی منع و باز داشتن و در چراغ هدایت قرق شدن بضمتین بمعنی منع شدن۔

قرتق بالضم معرب کرته یعنی پیرهن معروف

قرمساق بضم قاف و فتح را و سکون میم هر که زن خود بدیگران دهد لفظ ترکیست از لغات ترکی نوشته شده۔

قرنفل بفتحتین و ضم فا نام دوائیست معروف و این معرب کرن پهول ست و معنی آن در هندی گل گوش چرا که کرن در هندی گوش را گویند و پهول ترجمه گل ست چون اکثر زنان هند در سوراخ گوش گذارند لهذا باین اسم مسمی گشت از سراج و رشیدی۔

قراول بفتح اول و ضم واو لفظ ترکیست بمعنے کسیکه به بندوق شکار اندازد از بهار عجم و در چراغ هدایت شکار انداز برق انداز و در شمسی بمعنی پیش و لشکر و در لغات ترکی بمعنی شکار و فوجیکه برای تعین مکان جنگ معین شود و در مصطلحات فوجیکه پیش پیش رود و از سیاهی زدن یعنی نمودار شدن دشمن خبر دهد چه قراول در ترکی سیاهی را گویند۔

قرب نوافل مولانا عبدالرحمن نوشته اند که بندهٔ سالک فاعل و مدرک باشد و حق تعالی آلهٔ وی شود از کشف و نزد بعضے قرب حق تعالی که بنده را بسبب التزام نوافل حاصل شود۔

قرمل بکسر قاف و کسر میم شتر کرهٔ بختی از منتخب۔

قرام بکسر اول پردهٔ تنک و باریک و بمعنی پردهٔ رنگین و منقش نیز نوشته از کشف و منتخب و مدار۔

قرم بالفتح شتر نر و مهتر قوم از منتخب و شرح نصاب۔

قراقرم بفتح قاف اول و ضم قاف ثانی و ضم رای مهملهٔ ثانی لفظ ترکیست نام شهرے از ترکستان۔

قرن بفتح اول و سکون ثانی شاخ حیوان و گیسو و مدت طویل و در تعیین آن اختلاف ست صاحب قاموس نوشته که صد سال و در منتخب سی سال یا هشتاد سال یا صد سال و در برهان هشتاد

سال و بعضے گویند کہ سی سال ست و در صراح و کشف و غیرہ سی سال و فی زماننا ہمین مختار ست مگر انوری در شعر خود برای ہمین معنی بفتحتین آوردہ و در منتخب نام موضع و بفتحتین پدر قبیلہ ایست از یمن و اویس قرنی ازانجاست

قرین مصاحب و ہمنشین و یار از منتخب و بمعنی مثل و نظیر ہم آمدہ۔

قراطغان بفتح قاف و ضم طای مہملہ و غین معجمہ نام پادشاہ عراق۔

قراطغان شہ بیتمین صورت قراطغان شاہ کہ پادشاہ عراق بودہ کودکان برای بازی از پشم سازند۔

قرطین بالضم و طای مہملہ مفتوح دو گوشوارہ و حضرت حسنین رضی اللہ عنہما نیز مراد دارند از مدار و لطائف۔

قرص روئین بمعنی گھڑیال و این لفظ ساختہ ہندیان فارسی دان ست۔

قرون بضمتین جمع قرن بمعنی شاخہای حیوان و زمانہای طویل۔

قرائن بفتح اول و کسر ہمزہ کہ حرف چہارم ست جمع قرینہ از منتخب۔

قربان بالضم چیزیکہ در راہ خدا تعالےٰ تصدق کنند و بدان تقرب جویند بخدا از منتخب و قربان در محاورۂ فارسیان بمعنی کمان دان و آن دوالی باشد کہ در ترکش دوختہ حمائل دارند و در گردن اندازند بطوریکہ ترکش پیش دوش میماند و گاہی سواران کمان خود را دران دوال نگاہدارند قربان بالفتح بمعنی نزدیک شدن و نیز کنایہ از جماع باشد از منتخب و در لطائف و کشف و صراح باین معنی بالکسر ست۔

قران بکسر اول قرین شدن و اتصال چیزے بچیزے و حج و عمرہ باہم کردن و باصطلاح علم نجوم یکجا شدن دو کوکب از جملۂ ہفت کواکب سیارہ سوائے شمس در برجے بیک درجہ یا بیک دقیقہ قران زہرہ با مشتری و قران ماہ با زہرہ یا مشتری در حق مولود و برائے کردن ہر کار بغایت نیکوست و صاحب قران کسیکہ وقت ولادت او زہرہ و مشتری را قران باشد در برج قران در طالع او باشد و صاحب قران لقب امیر تیمور است کہ پادشاہ شش اقلیم بودہ است بدانکہ چون برج را سی حصہ کنند ہر حصہ را درجہ گویند و چون درجہ را شصت حصہ کنند ہر حصۂ آنرا دقیقہ نامند بدان کہ مجتمع شدن قمر را با شمس اجتماع نامند و مجتمع شدن یکے از خمسۂ متحیرہ را با شمس احتراق آن کوکب گویند و خمسۂ متحیرہ پنج کوکب سیارہ را نامند سوائے شمس و قمر و اینہا متحیرہ ازان گویند کہ گاہ گاہ این پنج کوکب را در سیر خود تحیر پیش شود یعنے در رفتار از پیش روی خود برگشتہ بسوی عقب روند و گاہی بر جاے خود وقوف نمایند۔

قرآن بالضم و مد الف کلام اللہ ست و آن صد و چہاردہ سورہ ست و شش ہزار و شش صد و شصت و شش آیت و پانصد و چہل رکوع و منجملہ آیات مذکورہ بقرات جار اللہ زمخشری صاحب کشاف در یک ہزار قصص ست و در یک ہزار مثل و در وعدہ یک ہزار و در وعید یک ہزار و در امر یک ہزار و در نہی یکہزار و بعدہ پانصد در حل و حرمت و یکصد در دعا و شصت و شش در ناسخ و منسوخ و لفظ قرآن مصدر ست بمعنے خواندن کہ مستعمل شدہ بمعنی مفعول۔

قرابہ بالفتح و تخفیف و تشدید را و بای موحدہ شیشۂ شراب و صراحی از کشف۔

قریحہ بفتح و حای مہملہ طبیعت آدمی از منتخب۔

قرہ بالضم و تشدید رای مہملہ بمعنی خنکی و سردی از صراح و کشف و مؤید و بعضے بمعنی راحت و روشنی نوشتہ اند مگر اول اصح و آنچہ در عرف مردم قرہ بمعنی مردمک چشم شہرت دارد غلط محض ست و مردم ازین مناسبت غافل اند کہ چشم را بسردی و خنکی موافقت تمام ست و در منتخب بمعنی روشنی چشم و در لطائف بمعنی روشنی چشم و خنکی۔

قرطہ بالضم گوشوارہ واحد از منتخب۔

قرقرہ بفتح ہر دو قاف نی کہ دران میل بہنگام کلاہ کردن میگردد از شرح خاقانی

قربہ بالکسر و بای موحدہ بمعنی مشک آب از منتخب۔

قراضہ بضم اول و ضاد معجمہ ریزۂ زر و سیم

از منتخب و در اصل لغت قراضه بضم اول ریزهٔ هر چیز که از مقراض قطع شده بر زمین افتد مگر بمعنی ریزهٔ زر مستعمل۔

قروتی شدن معامله برهم خوردن و صورت نگرفتن معامله از چراغ هدایت و مصطلحات۔

قرعه بالضم چوب پاره یا آنچه از برنج و روئین سازند که بدان فال گیرند و بالفتح کدوی از منتخب

قریه بالفتح ده و موضع۔

قرینه پیوسته شدن چیزی بچیزی مع مناسبت معنوی میان دو امر و مناسبت ظاهری میان دو چیز و آنچه در بعض بحور در وسط هر دو مصرعه بیت واحد دو لفظ قافیه دار واقع شونده۔

قرحه بالضم و حای مهمله ریش و جراحت از منتخب و صراح و در صدود الامراض بالفتح زخمی که دران ریم پیدا شده باشد۔

قرون خالیه بفتحتین و خای معجمه زمانهای گذشته از مدار۔

قرشی بضم قاف و فتح رای مهمله و کسر شین معجمه منسوب بطرف قریش که نام قبیله است معروف و پدر آن قبیله نضر بن کنانه از اجداد حضرت پیغمبر ما صلی الله علیه و آله و سلم و قریش در اصل تصغیر قرش ست و قرش بالفتح جانور عظیم الجثه است در دریا که بر تمامی جانوران بحری غالب باشد و بتقریب غلبه لقب قبیله مذکور مقرر شده از مزیل و شرح شافیه و لب الالباب و منتخب و غیره و در صراح قرشی بضم اول و فتح ثانی و قریشی بسلامت داشتن یا هر دو صورت درست نوشته لهذا خاقانی در تحفة العراقین قریشی آورده است۔

قرطی نوعی از پارچه که سبز و سیاه باشد ظاهرا منسوب بقرط که گندنا را گویند۔

قرمزی عبارت از سرخ رنگ ست منسوب به قرمز۔

قربانی درین لفظ یای تحتانی زائد ست چراکه ضابطهٔ فارسیان ست که گاهی در آخر کلمه یای زائده لاحق کنند چنانکه فلانی و فلان و فضولی و فضول و خلاصی و خلاص پس قربانی بمعنی آنکه در عید اضحی شتر یا گوسپند ذبح کنند۔

قروتی بفتحتین و تای فوقانی نام آشی ست که از جغرات خشک کنند۔

فصل قاف مع زای معجمه

قزح بضم اول و فتح ثانی و حای مهمله نام کوهی و نام فرشته موکل ابر۔

قزاگند بفتح قاف و فتح کاف فارسی و سکون نون جامه که از ابریشم خام آگنده کنند و در روز جنگ می پوشند تیغ بر ان کارگر نمی کند چه قز بمعنی ابریشم خام ست از رشیدی

قز بفتح قاف و سکون زای معجمه نوعی از ابریشم که کم بها باشد و این لفظ قز معرب کژ ست بفتح کاف عربی و سکون زای فارسی از رشیدی و سراج و کشف۔

قزلباش بکسرتین لفظ ترکیست بمعنی سرخ سر کنایه از سپاهی چه شاه اسمٰعیل صفوی ایجاد کرده که همه لشکر خود را تاج قرمزی که دوازده ترک داشت پوشانند چون قزل بمعنی سرخ ست و باش بمعنی سر از ان روز این لقب در ایران بر لشکریان ماند و از عدد ترک کلاه که دوازده اند عدد ائمه اثنا عشر علیهم السلام منظور داشت از سراج۔

قزاق بالفتح و تشدید زای معجمه در ترکی بمعنی رهزن از لغات ترکی۔

قزل بکسر اول و کسر زای معجمه سرخ و احمر این لفظ باین معنی ترکیست از مؤید و کشف و لغات ترکی و بفتحتین لفظ عربی بمعنی لنگی رفتن و بفتح اول و کسر ثانی بمعنی لنگ از منتخب و کشف۔

قزل ارسلان بکسر اول و ثانی و فتح الف و سین مهمله مرکبست از دو کلمه و این لفظ ترکی بمعنی شیر سرخ چه قزل بمعنی سرخ و ارسلان بمعنی شیر و قزل ارسلان لقب پادشاه است که ممدوح ظهیر فاریابی بود از کشف و غیر آن چون پادشاه مذکور لنگ بود میتواند که مرکب باشد از عربی و ترکی و درین صورت بفتح اول و کسر ثانی صحیح باشد چه در عربی قزل بفتح قاف و کسر زای معجمه بمعنی لنگ ست۔

قزغان بالفتح وغین معجمه پاتیلهٔ بزرگ از برهان۔

قزوین بالفتح وکسر زا و یای معروف نام شهریست از ایران در عراق عجم۔

فصل قاف مع سین مهمله

قسطا بالضم نام کتابی در احکام دین آتش پرستی که لوقا نام حکیم تصنیف نموده است از مؤید الفضلا

قساوت و قسوت بفتح اول و چهارم سخت دلی و سیاه دل شدن از منتخب۔

قسمت بالفتح حصه کردن و بالکسر اسم آن یعنی حصه از غیاث۔

قسر بالفتح بزور بر کاری برداشتن از منتخب و دور قسری و حرکت قسری بمعنی دور و حرکت چیزی که محرک آن دیگری باشد۔

قسطاس بالکسر و بالضم کپان یعنی ترازوی بزرگ بهندی آنرا تک گویند و این لفظ رومی ست از کشف قاموس و منتخب و برهان و مدار

قسیس بکسر اول و تشدید سین مکسور و سکون تحتانی و در آخر سین مهمله دانشمند و عالم دین نصاری معرب کشیش از مؤید و منتخب

قسط بالفتح و طای مهمله بیداد و جور کردن و بالکسر داد و عدل و بمعنی حصه و نصیب و پارهٔ از چیزی و بالضم نام چوبی ست که آن برای امراض برودت دوا باشد و آن دو قسم ست تلخ و شیرین بهندی تلخ آنرا کوٹ گویند بضم کاف عربی و تای هندی از منتخب و غیره۔

قسام بفتح و تشدید بخشنده و حصه دهنده سوگند بسیار خورنده۔

قسم بفتحتین سوگند و بکسر اول و سکون ثانی بهره و بخشش و صنف و بفتح اول و سکون ثانی بمعنی قسمت کردن و بخشش نمودن از منتخب و غیر آن۔

قسیم قسمت کننده اگرچه در منتخب نوشته که قسیم بمعنی قسمت کننده در لغت عرب نیامده مگر خان آرزو در خیابان توجیهات بسیار بمعنی قسمت کننده موجه ساخته او بمعنی شریک و هم بخشش و قسیم بمعنی خوبرو نیز آمده

قسطنطین بالضم بروزن پرتگین لفظ رومی ست نام پادشاه بانی شهر قسطنطنیه که الحال باستنبول در روم شهرت دارد و همان دار الملک روم ست از سراج۔

قسطنطنیه بضم اول و سکون ثانی و فتح طای مهمله اول و سکون نون و کسر طای ثانی و سکون تحتانی و کسر نون و تشدید تحتانی مفتوحه نام شهریست که آن دار الملک روم ست از لب اللباب و مؤید و قاموس و برهان۔

قسامه بفتح سوگند دادن پنجاه مردم را و آن چنان باشد که چون در قریه کسی کشته شود و اهل قریه گویند که قاتل آن ما را معلوم نیست پنجاه کس را از اهل قریه سوگند دهند از منتخب و شرح نصاب۔

قسیمه در نصاب بمعنی نافهٔ مشک نوشته۔

قسوه بالفتح سخت دل شدن از منتخب

قسوره بالفتح و واو و رای مهمله نیز هر دو مفتوح بمعنی شیر درنده از منتخب۔

قسطلانی بالفتح منسوب بطرف قسطله که نام شهریست و بالضم خطا باشد از غیاث۔

فصل قاف مع شین معجمه

قشیب بروزن نقیب بمعنی جامهٔ نو و چیز نو از شرح نصاب۔

قشر بالکسر پوست دانه و پوست درخت و میوه و پوست حیوان و جز آن غرض که هر پوست را قشر گویند از لطائف و منتخب

قشور بفتح اول و ضم ثانی دارویست که بر چهره مالند تا زنگ رو صاف شود و بضمتین پوستها جمع از منتخب۔

قش بالفتح و تشدید بعد از لاغری فربه شدن آدمی و ستور و نکویی یافتن ستور از منتخب و لطائف۔

قشف بالکسر متغیر شده و زنگ گردیده و بفتحتین سوختن روی از آفتاب و خشکی روی از درویشی و تنگی معاش از صراح و منتخب۔

قشلاق بالکسر جاهای گرم که در زمستان در آن بسر برند لفظ ترکی ست۔

قشون بضمتین این لفظ ترکیست در حقیقت بدون واو ست و او برای اظهار ضمه در ترکی می نویسند فارسیان اکثر قشون را بواو معروف خوانند بمعنی گروهی از فوج از سراج و لغات ترکی۔

قشقه بفتح هر دو قاف بمعنی نشانی که هندوان

پریشانی از صندل وغیره سازند از برلح۔

قشعریره بضم قاف و فتح شین معجمه و سکون عین مهمله و کسر رای مهمله و سکون تحتانی و فتح رای مهمله در ناگاه مو بر بدن خاستن از دیدن یا تصور مکروه۔

فصل قاف مع صاد مهمله

قصوی بضم و سکون ثانی و فتح واو و در آخر الف مقصوره بصورت یا بمعنی انتها و نهایت تر و پایان و دور تر و این صیغهٔ مونث اقصی ست از کشف وغیره۔

قصب بفتحتین نی و هرچه مانند نی باشد مثل نی قلم و جامهٔ باشد که از کتان و ابریشم بافند و بفتح اول و سکون ثانی بمعنے بریدن و قصاب ازین ست از منتخب و در خیابان نوشته که قصب بمعنی جامه معرب کسب ست و کسب بفتحتین و کاف عربی جامه است که در هند مشهور ست نوعی از پارچهاے ابریشمی۔

قصب الجیب بفتحتین قاف و صاد و جیم عربی بکسر و سکون تحتانی و بای موحده نوعی از خرما و گیاهی ست که اندک شیرینی دارد از خیابان و گویند که آن بیخ کاسنی ست که در قرب دریا روید و بعضے قصب الجب نوشته اند بضم جیم و تشدید بای موحده بمعنی چاه پس قصب الجب بمعنی نی که بصحرا در میان چاه ها ی کهنه میروید و بعضی قصب الجیب بفتح جیم گفته اند و آن پارهٔ کوچک از نی باشد که نامه بران نامها ی امرا در ان نهاده بکیسه جیب پنهان ساخته بمسافات بعید می برند و بعضے محققین قصب الحبیب نوشته اند بفتح حای مهمله و کسر بای موحده و سکون تحتانی بمعنی نیشکر درین صورت در فقرهٔ گلستان بجای نیشکر بلفظ شکر میتوان بدین طور قصب الحبیب حاشیش را همچو شکری می خورند

قصارت بفتح جامه شستن یعنے پیشهٔ گازری از منتخب۔

قصد بالفتح بمعنی آهنگ و بمعنی اعتدال هر چیز معتدل را قصد گویند و بمعنی راه راست رفتن و راستی راه از شرح نصاب و منتخب۔

قصار بالفتح و تشدید گازر از مدار۔

قصر بالفتح کوشک و کوتاهی و جامه شستن از منتخب۔

قصیر۔ کوتاه و کوتاهی کننده نام غلامے که بسیار با وفا بود۔

قصور بضمتین کوتاهی و عاجز شدن و فرو ماندن از چیزی و جمع قصر که بمعنی کوشک ست و کوشک خانهٔ بزرگ را گویند که از سنگ و خشت و جز آن سازند از منتخب و نام شهر از توابع لاهور۔

قصص بکسر قاف و فتح صاد مهمله اول جمع قصه و بفتحتین مصدر ست بمعنی حکایت کردن و نزد بعضے بمعنی قصه ها درین صورت اسم جمع قصه باشد نه جمع قصه۔

قص بالفتح و تشدید صاد بمعنے سینه یا استخوان آن از منتخب۔

قصب السبق بفتحتین قاف و صاد و بفتحتین سین مهمله و بای موحده گویند که بفاصلهٔ بعید یک نی بر زمین استاده میسازند و سواران از دور باتفاق یکدیگر بسوی آن نی یکبارگی اسپان می دوانند اول کسیکه از جملهٔ سواران سبقت نموده آن نی را از همه پیشتر بردارد در همه سواران معزز و ممتاز میگردد و از همه نقد مشروط میگیرد۔

قصیل غلهٔ جو نو دمیده و نارسیده که بلفظ ترکی خوید گویند از لطائف۔

قصد کردن ارادهٔ خون کسی کردن

قصب السبق بردن غالب آمدن و سبقت و پیش دستی کردن۔

قصابگان جمع قصاب ست بطور فارسی لیکن خلاف القیاس و گویند که نام قسمی از مرغابیست از شرح قران السعدین و درین صورتیکه بمعنی قسمے از مرغان باشد بکاف عربیست جمع قصابک غالباً کرکس باشد و در رشیدی نوشته که قصابک مرغیست نوا۔ تیز پرو خوش رفتار که بر لب آب نشیند۔

قصبه بفتحات شهر کوچک یا ده کلان و بمعنی نے و هرچه مثل نی باشد ذاتی گره و بسکون صاد خطاست از کشف و رشیدی و منتخب۔

قصب الذریره بفتح زای معجمه و کسر رای مهمله و یای معروف و رای مهمله

دیای معروف و رای مهمله دوای معروف که بهندی چراتیه گویند بکسر جیم فارسی۔

قصعه بالکسر کاسهٔ بزرگ از بحر الجواهر و درشرح نصاب بالفتح۔

قصیچه پارچه از قسم کتان۔

قصیده در لغت بمعنی مغز سطبر و غلیظ و در اصطلاح شعرا نظمی که هر دو مصرعهٔ بیت اول با مصرعهای ثانی ابیات دیگر هم قافیه باشد و دران مدح یا ذم یا وعظ یا حکایت یا امثال آن بیان شود و کمتر از پانزده بیت نباشد وجه تسمیه اینست که در قصیده معنی جلیله کثیره مندرج می گردد که در مذاق طبع مستقیم لذیذ آید۔

فصل قاف مع ضاد معجمه

قضا بالفتح حکم کردن و گذاردن واجب و ادا کردن و آفریدن و تمام کردن و بیان نمودن و بمعنی عبادتیکه وقت آن گذشته باشد و در شرح ثقات به نظر آمده که قضا آنست که حکم الٰهی در حق مخلوقات دفعة واقع شده و قدر آنکه بتدریج برطبق آن حکم اولین در عرصهٔ ظهور میرسد لهذا قضا امرست و قدر مامور و در لطائف چنین نوشته که فرق میان قضا و قدر آنست که قضا حکم ازلی در مرتبهٔ تفصیل و گاهی لفظ قضا بمعنی اتفاق و ارادهٔ حق نیز آمده چنانکه قضا را چنین شد۔

قضا را بمعنی از قضا چراکه درین محل کلمهٔ را بمعنی از باشد از رسالهٔ معتبره نوشته۔

قضیب بفتح اول و کسر ثانی و یای تحتانی و موحده شاخ درخت و مجازا ذکر مردان و جز آن از لطائف۔

قضات بضم اول و تخفیف ضاد معجمه و تای فوقانی جمع قاضی و باین معنی بتشدید ضاد معجمه خطاست همچنین هر اسم فاعل که ناقص باشد جمع آن بر همین وزن قضات آید بضم اول و تخفیف ثانی چنانکه رُوات جمع راوی و غزات جمع غازی و وُلات جمع والی۔

قضیهٔ منعکس در محاورهٔ عبارت از مقدمهٔ که بالعکس مدعا واقع شود و باصطلاح منطقیان آن باشد که گردانیده شود در دو جزو اول را ثانی و جزو ثانی را اول بر وجهیکه ایجاب و سلب و صدق اصل محفوظ باشد نه کلیت و جزئیت و کذب اصل چنانچه قضیهٔ منعکسه از کل انسان حیوان بعض الحیوان انسان می آید این را قضیهٔ منعکسه مستویه گویند۔

قضیم جو که ستور را دهند از شرح نصاب۔

قضبان بالضم و بالکسر و موحده شاخهای درخت این جمع قضیب ست که بمعنی شاخ درخت باشد از منتخب و خیابان۔

قضاعه بضم اول و عین مهمله حیوانیست بصورت سگ که در آب میماند و خایهٔ آنرا جند بیدستر گویند و نام قبیله ایست از عرب از شرح نصاب۔

قضیه بفتح اول و کسر ثانی و یای تحتانی مشدده بمعنی مطلوب در منتخب بمعنی حکم گذاردن و خبر و حکم و باصطلاح منطق مرکبی ست که احتمال دارد صدق و کذب را که باصطلاح نحو آنرا جملهٔ خبریه گویند چنانکه العالم حادث و زید قایم۔

قضیهٔ کلیه آنست که حکم کرده شود دران بر جمیع افراد موضوع مانند کل انسان حیوان۔

قضیهٔ مهمله آنست که نبود موضوع او شخص معین و نباشد دران بیان کلیت و جزئیت چنانچه الانسان حیوان۔

قضیهٔ جزئیه۔ آنست که حکم کرده شود دران بر بعض افراد موضوع مثل بعض الحیوان انسان۔

قضیهٔ انشائیه اگرچه نعمت خان در وقائع آورده است لیکن هیچ قضیهٔ منطقیه از قضایای منطقیه باین اسم موسوم نیست مگر آنکه از قضیهٔ انشائیه مراد از جملهٔ انشائیه باشد۔

فصل قاف مع طای مهمله

قطار بفتح مرغیست که بفارسی آن را سنگخوار گویند از منتخب و لطائف گویند که آواز کردن قطا در بیابان مسافران را دلیل باشد بر اینکه درینجا آب ست۔

قطعًا بالفتح بمعنی هرگز۔

قطاب بکسر اول جیب یعنی گریبان

جامه از منتخب و در آئین اکبری نوشته که بضم اوّل نوعی از سنبوسه است۔

قطب بضم میخ آهنی که آسیا بران میگرد و سید قوم و سالار که مدار کار بر و باشد و اصل هر چیز از منتخب و باصطلاح علم هیأت قطب یکی از ان دو نقطه است که محاذی یکدیگر هر دو پهلوی کره معین کنند که چون کره را حرکت دولابی دهند آن هر دو نقطه از جای خود تجاوز نکنند بخلاف دیگر اجزای کره چون هر دو قطب فلک الافلاک در جنوب و شمال عالم واقع شده اند و لقدرت الٰهی دو ستاره در محل هر قطب پیدا گشته اند آنها را نیز مجازاً قطب گویند چون ربع مسکون ربع شمالی ارض ست لهذا قطب شمالی در همه بلاد عالم مرئی میگردد و در بعض جزائر که قریب خط استوا واقع اند قطب جنوبی و شمالی هر دو مرئی میگردند و بعضے از رویت قطب جنوبی منکر اند و نیز لقب آن ولی که انتظام ملکی یا شهری در عالم معنوی بحکم الٰهی در قبضهٔ اقتدار او مفوض باشد۔

قطرب بالضم و رای مهمله نیز مضموم و بای موحده قسمی از جنون ست و قطرب در اصل اسم کرمی ست سیاه که بر روی آب بسرعت تمام تحرکات مختلفه غیر انتظام میرود و بمناسبت آن نام مرضی که نوعے از انواع جنون و دیوانگی ست صاحب این مرض در هیچ جا قرار نگیرد و از همه گریزان باشد از سدیدی و منتخب۔

قطعیت بریدگی و جدائی و دور شدن

قطرهٔ دزد کنایه از ابر و بعضے آفتاب را گویند از سراج و رشیدی۔

قطور بفتح چیز رقیق که در گوش یا بینی چکانند از منتخب۔

قطر بالفتح باران و بالکسر مس گداخته و بالضم کرانهٔ چیزی از منتخب و صراح و کشف و باصطلاح علم هندسه و هیأت خطی که در میان دائره کشند بنهجیکه آن خط بر مرکز دائره گذشته تنصیف دائره نماید بدانکه قطر هر شے مدور را مسافت دوران شئے تقریباً سوم حصه می باشد۔

قطار بکسر اوّل شتران برابر برابر شده و بر یک نسق رونده و چند اجسام که پهلوی همدیگر باشند و بفتح اوّل خطاست از منتخب و صراح و کشف و بهار عجم و در لطائف نوشته که قطار در عرف بمعنی ده شتر است و بالفعل در هند پنج شتر را قطار گویند و در مصطلحات نوشته که قطار بمعنی ده شتر فراهم آمده حالا اطلاق آن بر جمع هر چیز که باشد واقع میشود۔

قطمیر بالکسر پوست باریک بر تخم خرما میباشد یا نقطهٔ سفید که بر پشت تخم خرما میباشد یا شگاف تخم خرما یا ریشه که در میان شگاف تخم خرما باشد و گاهی کنایه بمعنی شئی قلیل و کوچک نیز می آید و قطمیر نام سگ اصحاب کهف ست از منتخب و صراح و کشف و شرح نصاب۔

قطاس بضم اوّل و سین مهمله معرب قوتاس لفظ ترکی ست بمعنے موی دم گاو کوهی که آنرا غجگاو گویند از برهان و غیر آن و از لغات ترکی نیز آمده۔

قط بالفتح و تشدید بریدن چیز سخت و از نیجا ست قط قلم و بالکسر گربهٔ نر که جانور معروف ست و بالفتح و بالضم و تشدید طا و تخفیف آن بمعنی هرگز و همیشه و این کلمه خاصه زمانه گذشته است و بالفتح و تشدید طا بمعنی بس نیز آمده و از نیجا ست فقط از منتخب

قطع بفتح بریدن و بایمعنی بزیادت ها نوشتن خطاست از بهار عجم۔

قطف بالفتح چیدن میوه و جز آن و خراشیدن و آهسته راه رفتن ستور و بالکسر بمعنی میوه و بار درخت که پخته باشد و بفتحتین نام تره ایست که آنرا اسفاناخ رومی و سرمق نیز گویند و بهندی بتهوه نامند از منتخب و شرح نصاب۔

قطوف بضمتین میوها جمع قطف ست از منتخب۔

قطاف بکسر و فتح وقت چیدن میوه و چیدن انگور از منتخب و در لطائف بمعنی کام هنگ نیز نوشته۔

قطائف چادرهاے پیچیده جمع قطیفه

و بمعنی لوزینه و نان لوزینه و رشته که از میدهٔ گندم سازند آن را رشتهٔ قطائف گویند از منتخب و در لطائف نوشته که حلوائیست نفیس۔

قطاع الطریق بضم اول و تشدید ثانی بمعنی رهزنان که مال مسافران را بغارت برند یا قتل کنند یا بفریب کشند

قسطاریق های دهوی جنگ یعنی شور و غوغا که بوقت جنگ امثال آن می برآید از لطائف۔

قطران بالکسر نام شاعری و نام شهری و نام روغنی باشد سیاه و بدبو که از درخت عرعر که سرد کوهی باشد میگیرند و آن را بر شتران خارش دار میمالند از برهان و در بحر الجواهر بمعنی روغن مذکور بالفتح ست و در منتخب بالفتح و بالکسر و مؤلف گوید ظاهرا آن روغن چیزیست

قطره زدن دویدن و سعی کردن و تیز رفتن از برهان و بهار عجم و سراج و در رشیدی و در مصطلحات نوشته که قطره کشیدن و کردن و فشاندن و برداشتن نیز بمعنی سعی کردن و دویدن آمده۔

قطره زن دونده و تیز رفتار از بهار عجم

قطن بالضم و بضمتین بمعنی پنبه و پنبه زار و بفتحتین استخوان میان هر دو سرین و پیشانی دم مرغ از منتخب۔

قطزن معروفست و حقیقت این لفظ ترکیب صادق می آید بر کار دیگر چون بر قسط اطلاق کنند مجاز باشد از بهار عجم و چراغ هدایت و مصطلحات۔

قطره بالفتح بمعنی زدیدن و پارهٔ آب که از جای چکیده از شمسی۔

قطیعه و قطیع گله گوسفندان و گاوان و اسپان و غیر آن از منتخب و شرح نصاب

قطامه بالفتح و تشدید زن بسیار شهوت ماخوذ از قطم که بمعنی شهوت ست از مصطلحات

قطعه بکسر اول و سکون ثانی پاره از هر چیز و در اصطلاح شعرا دو بیت یا زیاده مطلع دارد یا ندارد گویا که آن پارهٔ از غزل قصیده بریده شده است از مدار و کشف و بهار عجم و باین معنی بالفتح خطاست مگر بعضے فصحای متاخرین جائز هم داشته اند۔

قطابی بروزن گلابی مثل سنبوسه چیزیست که در روغن بریان نمایند و در فارسی بودن این لفظ نظرست از سراج۔

قطنی بضم قاف و سکون طاء و کسر نون کرباس بافته که از ریسمان پنبه باشد و بمعنی جامهٔ مشروع که تار آن از ریشم و پود آن از ریسمان پنبه باشد

فصل قاف مع عین مهمله

قعود بضمتین مطلق نشستن و نشستن بعد از خوابیدن و شتر جوان از منتخب

قعر بالفتح تک چاه و بن چاه و غیر آن و عمق چیزی از لطائف و غیره۔

قعل بالفتح شکاری را گویند که جانوران شکاری یکبارگی بر هند تا همه جانوران یکبارگی شکار کنند و تحقیق این لفظ در کتابی معتبر تحقیق نشده و قغل بکسر اول و ضم غین معجمه در ترکی خروس صحرائی را گویند و این از اهل لسان بثبوت پیوسته۔

قعده بالفتح نشستن و بالکسر نوعی از نشست و بالضم مرکبی که بران شبان سوار شوند و چیزیکه بران سوار شوند از منتخب و لطائف۔

قعقعه بفتح هر دو قاف و سکون عین مهمله اول آواز کاغذ و پوست خشک و آواز سلاح از منتخب۔

قعیده بفتح زنیکه همنشین شوهر خود باشد از شرح نصاب۔

قعلچی بفتحتین میر شکار۔

فصل قاف مع فا

قفا بفتح پس گردن و پس سر از منتخب و شرح نصاب مجازاً بمعنی مطلق پس و عقب و بمعنی وقت غیبت نیز و مشت دست که بر پس گردن کسی زنند۔

قفل ابجد نوعی از قفل ست که دران چند حلقه پهلو دار تعبیه و شده بر سر پهلوے حلقه ها چند حروف ابجد کنده باشند چون حروف پهلوی های حلقه بترتیب حروف ابجد با ضطع مرتب شوند قفل بکشاید و اگر حروف بر پهلو در هم باشند قفل هرگز کشاده نشود۔

قفار بفتح و راء مهمله نان بے نان خورش

وزمین خالی از آب و گیاه از منتخب و لطائف

قفر بالفتح زمین خالی از آب و گیاه و گرسنه ماندن و بفتحتین کم شدن مال واندک گوشت شدن از منتخب و لطائف۔

قفاهیر بفتح بمعنی صورت و روی نیکو از برهان و در نصاب قفا هیر بجای خطی نوشته اند و آنچه شارحان آنرا دو لفظ پنداشته در معنی آن تکلفات کرده اند ظاهراً اغلاط است و صاحب فردوس اللغات بجای خطی نوشته بمعنی روی دو خوشروی۔

قفیز بفتح اول و کسر ثانی و یای معروف و زای معجمه پیمانه ایست مقدار دوازده صاع و هر صاع هشت رطل باشد و رطل نیم آثار بود و از زمین مقدار یکصد و چهل و چهار گز شرعی از منتخب و در رساله معربات نوشته که قفیز معرب کفیز ست۔

قفل وسواس چیزی باشد از آهن که حلقهای آهنی دارد که بستن و کشادن آن خالی از اشکال نیست و اهل هند آنرا گورکه دهندا گویند از بهار عجم و سراج و رشیدی۔

قفس بفتحتین پنجرهٔ مرغان این لفظ بسین و صاد هر دو عربیست لیکن این قدر ست که استعمال این لفظ در فارسی بسین و صاد هر دو می شود و در عربی فقط بصاد از سراج و کشف وغیره۔

قفانبک بکسر قاف و فتح نون و سکون بای موحده و کسر کاف لفظ اول از مطلع قصیدهٔ امرء القیس که شاعر نامی بوده است در عرب و آن مطلع اینست۔

بیت قفا نبک من ذکری حبیب و منزل
بسقط اللوی بین الدخول وحومل ؎

و معنی بیت اینست که بایستید تا بگریم از یاد کردن حبیب و منزل حبیب نام آن سقط اللوی ست و آن واقع ست در میان دخول و حومل که بر دو نام مکان است۔

قفل بضم اول و سکون ثانی و بفتحتین نیز آمده بمعنی معروف ست از صراح و فصول اکبری۔

قفا خاریدن شرمنده شدن از چراغ هدایت۔

قفه بالضم و تشدید فاء بمعنی زمین بلند از صراح و از منتخب نیز بهمین مستفاد میشود مگر بمعنی بلند و جای بلند مستعمل و در مصطلحات قفه مینار بمعنی نشیمن که بالای مینار سازند۔

قفل رومی نوعی از قفل که بنهایت محکم باشد۔

فصل قاف مع قاف

ققنس بضم قاف و سکون قاف ثانی و ضم نون و سین مهمله که مخفف قوقنوس ست که لفظ یونانی باشد و بفتح نون غلط و آن مرغیست که موسیقی را از آواز او حکما استخراج کرده اند و عمرش هزار سال باشد و جفت ندارد و توالد و تناسل او باین طور میباشد که هرگاه پیر میگردد هیزم جمع کرده درمیان آن می نشیند و از منقار خود که بسیار سوراخ دارد آواز میکند از هر سوراخ منقارش سرودی علیحده برمی آید و سرودی که بهندی آنرا دیپک گویند نیز برمی آید و دران هیزم آتش افروخته میشود و آن مرغ سوخته خاکستر میگردد و بعضی نوشته که در منقارش سیصد و شصت سوراخ باشد چون موسم آید در هیزم نشسته سرود آغاز کند و از آواز خود مست گشته بال بر هم میزند چندانکه آتش از بال او می جهد و می سوزد پس بقدرت الهی باران بران خاکستر می بارد و دران خاکستر یک بیضه پیدا میشود باز همان جانور از آن بیضه بیرون می آید و بفارسی آنرا آتش زن گویند از کشف و برهان و مؤید و مدار و لطائف۔

فصل قاف مع لام

قلم دست و پا استخوان ساق و آرنج از مصطلحات۔

قلما بالفتح و تشدید لام بمعنی اندک از شرح نصاب۔

قلولا بفتح اول و ثانی بمعنی قاز که مرغ معروف ست از شرح نصاب و مولانا یوسف ابن النعم شارح نصاب بضم اول و فتح لام نوشته۔

قلار بفتح دشمنی و دشمن داشتن کسی را از منتخب و کشف و بضم بدون همزه بمعنی اسپیکه رنگش بادامی و از موی ایال تا دم او خط سیاه برپشتش باشد۔

قلیب بروزن فعیل در آخر بای موحده چاه یا چاه کهنه که خام باشد از منتخب و شرح نصاب۔

قلوب بکسر قاف و ضم لام و واو غیر ملفوظ و سکون بای موحده در ترکی بمعنی کرده که صیغهٔ ماضی ست از کردن با های رابطه

قلاب بالضم و تشدید لام خار آهنی خمیده حلقه مانند که چیزی بدان توان آویخت و بالفتح و تشدید لام گردانندهٔ زر ناسره یعنی دغاباز از لطائف۔

قلب بالفتح واژگون و برگردانیده شده و بمعنی دل و گویند که دل را قلب نام از آن شد که در سینه واژگون آویزان ست و نیز لفظ قلب بمعنی میان هر چیز و سیم و زر ناسره و غیر خالص و نام منزل هژدهم از منازل قمر و آن سه ستاره است ستارهٔ میانگی سرخ و بزرگ که بجای قلب عقرب واقع شده و بمعنی فوج میانه و وسط لشکر که بادشاه دران باشد و چهار فوج دیگر که جناح و ساقه و میمنه و میسره بود بیرون آن باشد از کشف و منتخب و لطائف۔

قلعهٔ گلاب بضم کاف فارسی نام قلعه ایست که بر کوه کیلو واقع ست از روزنامچه

را دران نگاهدارند از مصطلحات۔

قلت بضم و تای فوقانی ماش هندی از برهان و بکسر اول و تشدید لام کمی و کمیابی۔

قلم نیست حساب و پرسش نیست از مصطلحات۔

قلم دست کسیکه بقلم کار کند۔

قلیچ بکسرتین و یای معروف و جیم فارسی شمشیر از لغات ترکی و در مدار قلیچ بکسرتین و بدون یا و این لفظ ترکیست۔

قلاج بالضم و تشدید لام و جیم عربی بزور کشیدن چیزی مثل کشیدن کمان و مقدار درازی هر دو دست طغرا گوید **مصرعه** چون پنجه بقلاج زدی سوی کمان و لفظ قلاچ ترکی ست از چراغ هدایت و لغات ترکی و سراج۔

قلح بفتحتین و حای مهمله زردی دندان و چرک و آلودگی آن۔

قلائد بفتح اول و کسر همزه که حرف چهارم ست جمع قلاده۔

قلعه بغداد باصطلاح لوطیان شکم را گویند۔

قلم بند سازندهٔ موقلم که نقاشی بدان کنند و آنچه بقید تحریر آورده شده باشد

قلمکار نوعی از بافته که بنقوش الوان منقش باشد۔

قلندر در اصل کلندر بود بکاف عربی بمعنی کندهٔ ناتراشیده که در پس در اندازند تا زود کشاده نگردد و بس تغیر السنه بسبب اختلاف عرب و عجم قلندر بقاف شده و بعضی معرب گفته اند اول صحیح ست از خیابان و در جواهر الحروف نوشته که در اصل غلندر بغین معجمه بود۔

قلقطار بالضم و قاف ثانی مفتوح زاک که بهندی پهٹکری گویند از برهان

قلاوز بفتح اول و ضم واو و زای معجمه لفظ ترکیست بمعنی راه برو مقدمهٔ لشکر و سوارانی که محافظت لشکر کنند از برهان و سراج و لطائف و در لغات ترکی بضم قاف و کسر واو۔

قلیدس بضم قاف و فتح لام و سکون تحتانی و کسر دال مهمله و سین مهمله نام حکیم و نام کتاب او در اشکال علم هندسه این مخفف اقلیدس ست۔

قلس بالفتح و سین مهمله آنچه از گلو بیکدفعه برآید از طعام و آنچه بدو بار و سه بار آید آنرا قی گویند از منتخب و شرح

قلقاس بالضم بدو قاف و سین مهمله اروی که بیخی ست معروف که آنرا پخته نان خورش سازند از برهان۔

قلماش بالضم و شین معجمه بیهوده و هرزه ظاهرا باین معنی مخفف قل ما شئت یعنی بگو هرچه خواستی تو و در فرهنگی بمعنی متاع خانه مرقوم ساخته ظاهرا باین معنی

مزید قماش خواہد بود از لطائف۔

قلاش بالفتح و تشدید لام و شین معجمہ بےننگ و نام و مفلس و مرد بی خیر و مجرد و لوند و واین لفظ ترکی ست از برہان و مدار۔

قلوص بفتح اول و ضم ثانی و صاد مہملہ شتر مادہ جوان از منتخب و شرح نصاب۔

قلاع بکسر اول و عین مہملہ جمع قلعہ و بضم اول جوشش دہان کہ بیماری معروفست از منتخب۔

قلع بالفتح برکندن و نیز نام معدنی از زیر از منتخب۔

قلاق بالفتح نام ملکی ست از ترکستان و نام قومی از ترک۔

قلپاق ببای فارسی در ترکی کلاہ را گویند از مصطلحات۔

قلچاق بضم اول و بجیم فارسی در ترکی شتاق آہنی از مصطلحات۔

قلاق بضم اول لفظ ترکی بمعنی گوش از لغات ترکی۔

قلق بفتحتین بیقراری و بے آرامی و بفتح اول و کسر لام بی قرار و بی آرام و ترسان۔

قل بالضم در ترکی غلام را گویند و بعربی صیغہ امر بمعنی بگو۔

قلقل بضم ہر دو قاف آواز ریختن آب و شراب از شیشہ و صراحی و مجازاً بمعنی کلام و ہول و بمعنی حب قلقل و دوائیست مشابہ بفلفل گرد۔

قلل بضم اول و فتح ثانی سرہای کوہ جمع قلہ۔

قلزم بفتح اول و ضم زای معجمہ موضعی ست درمیان مصر و مکہ و اضافت بحر بطرف او کردہ میشود چرا کہ بر کنارہ بحر محیط واقع ست از قاموس و در رشیدی نوشتہ کہ رودی ست در حوالی خوارزم و در لطائف قلزم بضم اول و سوم دریا و چاہ بسیار آب و بفتح سوم نیز آمدہ و در عجائب المخلوقات ست کہ دریائیست کہ از ہند بر آید و قلزم او نام شہریست کہ بر کنار آن آباد ست بآن نام خوانند و فارسیان آن را قرزم نیز گویند تم کلامہ و در بہار عجم نوشتہ کہ فارسیان قلزم را بضم اول و فتح زای معجمہ میخوانند و در مؤید قلزم بمعنی دریا و چاہ عمیق بسیار آب نیز نوشتہ اند کہ قلزم ماخوذ از قلزمہ بمعنی آن ابتلاع ست یعنی فرو بردن چیزی بگلو چون دریاے مذکور بغایت عمیق ست لہذا قلزم گویند۔

قلم بالفتح بریدن و تراشیدن ناخن گرفتن و بفتحتین خامہ تراشیدہ شدہ و ہر چہ بریدہ و مقطوع باشد ماخوذ از قلم بالفتح کہ مذکور شد و بمعنی اندکی از موی سر کہ بہر دو جانب درمیان ابرو و گوش فرو گذاشتہ بمقراض می برند از بحر الجواہر و منتخب و شرح نصاب و یوسفی از بعض شروح و باصطلاح تصوف عقل اول را گویند۔

قلقان بالفتح و بدو قاف در ترکی سپر را گویند کہ بہندی ڈھال گویند۔

قلیان بالکسر حقہ تنباکو کشی و این در اصل غلیان بود بفتحتین کہ لفظ عربیست بمعنی جوشیدن فارسیان ترکی دان تصرف نمودہ بکسر اول و گاہی بفتح اول و سکون دوم بمعنی حقہ تنباکو کشی آرند بمناسبت آنکہ بوقت دم کشیدن آب دران می جوشد چنانکہ در حقہ آبگینہ دیدہ می شود۔

قلتبان بالفتح و حرف سوم لام فوقانی بے غیرت و دیوث یعنی کسیکہ بر احوال قبیح زن خود واقف گردد و چشم پوشی نماید و این مجازست در اصل قلتبان سنگے را گویند کہ بر در دراز باشد آنرا بر بام نو ساختہ می غلطانند تا ہموار و محکم گردد و شخص بغیرت و حیا را ازان قلتبان گویند کہ چنانکہ آن سنگ را در گردیدن اختیار نیست و اختیارش بدست گردانندہ است ہمچنین او نیز بحکوم زن خودست در اصل غلتبان بغین معجمہ بود و بجہت قرب مخرج بقاف بدل شدہ از برہان و رشیدی و لطائف جہانگیری۔

قلتین بضم قاف و تشدید لام مفتوح و فتح فوقانی بمعنے دو خم بزرگ و دران یک ہزار و دو صد رطل عراقی آب بگنجد پس بقدر ہمچنین دو خم آب در مذہب شافعی آنرا استعمال نجس نمی شود۔

قلم زن کنایه از نویسنده و بمعنے مصوّر نیز آمده از سراج۔

قلم پاک کن بضم کاف دوم پاک کننده قلم و آن پارچه پشمینه یا کرباس باشد که بدان قلم سیاهی آلود را پاک کنند۔

قلم درکشیدن کنایه از محو کردن از سراج

قلم بناخن شکستن بسزا رسانیدن

قلم درسیاهی نهادن یعنے رقم بدنجی کشیدن از رشیدی و بسزا رسانیدن

قلم بدم شمشیر افتادن دندانه دار شدن شمشیر و دمش برگشتن از مصطلحات۔

قلم و ملکے و ولایتی که دران نوشته قلم پادشاهی یا امیرے رود و مردم آنجا نوشته او را قبول نمایند و درین لفظ از ترکیب اسم و امر معنے اسم ظرف پیدا شده یعنی محل روان نمودن قلم کسے خلاصه معنی قلم رو ملک مطیع ست

قلّابه بضم قاف و تشدید لام خار آهنی خمدار که بدان شکار ماهی کنند ماخوذ از قلب بمعنی برگردانیدن۔

قلعهٔ قهقهه نام قلعهٔ در ایران از متعلقات آذربایجان که در استحکام ضرب المثل روزگار است۔

قلّه بالضم و تشدید لام سر کوه و بالای سر هر چیز و سبوی بزرگ از منتخب و بعضے نوشته خم آبیکه دران سه صد من آب گنجد و هر من دو رطل باشد و بالضم و تخفیف لام نوعی از الوان اسپ مائل بزردی باشد مثل رنگ بادام داز موی یال تا دُم او خط سیاه بر پشت باشد۔

قلیه بفتح اول و کسر دوم و تشدید تحتانی گوشت بریان کرده شده و با احتمال گوشتے که در روغن میان دیگ بریان کرده نان خورش از ان سازند از کشف و منتخب و بحر الجواهر۔

قلاده بکسر اول و دال مهمله گلوبند و گردن بند سگ و شتر از فردوس اللغات

قلبه بالضم و بای موحده چوبی دراز آهن زده که بدان بواسطه جفت گاو زمین را تنگا فند از برهان۔

قلنغه بفتحتین و سکون نون و غین معجمه لفظ ترکیست محاصره کردن و خوراک پیاده که برده بدستک میر و داز فرهنگے نوشته شد۔

قلنسه بفتحتین و سکون نون و سین مهمله کلاه ظاهراً این مخفف قلنسوه است از فردوس اللغات و غیره۔

قلعه بالفتح عمارت سنگین و حصار از کشف و مؤید و مدار و صراح و مزیل و در منتخب بالکسر

قلقله بفتح هر دو قاف جوش و بیقراری و جنبانیدن حرف ساکن در مخرجش باشدت و حروف قلقله پنج اند قاف و دال و طای مهملتین و بای موحده و جیم و بالضم آواز صراحی و شیشه بوقت بر آوردن شراب و مثل آن۔

قلعی بالفتح و کسر عین مهمله منسوب بقلعه که نام معدنیست که ارزیز خالص از ان بیخیزد از صراح۔

قللرآقاسی بضم اول در ترکی سردار غلامان قل غلام و لر بفتح لام و سکون رای مهمله حرف جمع و آقاسی سردار از مصطلحات۔

قلی و قل هر دو بالضم بمعنی غلام و بنده لفظ ترکی ست از مؤید و مدار۔

قل علی بالضم نام کبوتر باز از شمسی۔

قلیچی بالضم و لام مشدد مضموم و سکون قاف ثانی و جیم فارسی آنکه نوکر باشد مگر نوکر پادشاه نباشد از مدار و بمعنے خدمتگار نیز آمده۔

قلی بالفتح و سکون لام بر تابه بریان کردن چیزی از منتخب و بالکسر شخار که بهندی آنرا سجی گویند از مدار و بحر الجواهر و در مؤید و برهان قلی بکسرتین بمعنی شخار و بضم اول و کسر لام در ترکی بمعنی غلام۔

قلمی بفتحتین قسمے از برد که خطط باشد بخطوط راست۔

قلاوزی بفتح اول و ضم واو و کسر زای معجمه رهبری و پیش روی و مقدمهٔ لشکر بودن از رشیدی و سراج و برهان

قلابی بالفتح و تشدید لام و بای موحده ناسره فروشی و دغابازی۔

قلندری نوعی از خیمه۔

قلای بالفتح نوعی از اسپ مگر در کتابی معتبر یافته نشده ظاهرا همان ست که در بیان لفظ قله گذشت۔

فصل قاف مع میم

قما بالضم و تشدید میم کنیزک و نام دوائی که برای افزونی قوت باه بکار آید بهر دو معنی ترکی از لطائف وغیره۔

قمراء بفتح اول و سکون میم و بعد الف همزه بمعنی ماهتاب یعنی روشنی ماه از شرح نصاب

قماچ بضم اول و ضم فارسی نوعی از نانست و آنرا اکماج نیز گویند ظاهرا لفظ ترکی ست

قمح بفتح و حای حطی گندم و پست خشک خوردن از منتخب و در لطائف گندم و پست

قمار بکسر اول در عربی هر بازی که دران شرط گردانند و هر بازی که دران زر بشرط داده و گرفته شود و بضم اول نام شهریست در منتهای هندوستان قریب دریای شور بطرف جنوب که عود خوب در آنجا پیدا میشود از برهان و سراج و در بحر الجواهر و منتخب و کشف و لطائف نوشته اند که قمار بفتح اول نام موضعی ست از بلاد هند که عود آنجا بهتر باشد و نیز در سراج نوشته که چون قاف در هندی نیست ظاهرا قمار معرب کمار باشد که نام جائی در هند بوده باشد۔

قمر بفتحتین ماه و باصطلاح کیمیاگران نقره۔

قمطر بکسر اول و فتح میم و سکون طای حطی شتر فربه و مرد کوتاه و صندوقی که درو کتاب را نگاه دارند از منتخب و قاموس و بمعنی خریطه کتاب نیز نوشته اند۔

قماش بضم اول رخت و اسباب و جامه ابریشمی و متاع خانه و بمعنی جوهر و صفت نیز آمده از منتخب و کشف و صراح و مؤید و لطائف۔

قماط بکسر اول پارچه که طفل نوزاده را دران پیچید و بر بالای آن ریسمان بر پیچند مگر روی طفل کشاده دارند و این رسم ولایت ست و در هندوستان و این رسم را کمتر میشناسند و بفارسی آنرا غندک گویند بضم غین معجمه از منتخب و سروری و شمسی و بمعنی پارچه جامه که طفل نوزائیده بران بول و براز کند غلطست۔

قمع بالفتح و عین حطی کوفتن و زدن بر چیزی و شکستن و خوار گردانیدن از منتخب و صراح

قمل بالفتح و تخفیف میم شپش و بفتحتین شپش ناک شدن و شکم کلان شدن و بالضم و تشدید میم مفتوح بمعنی کنه و لخها و بدین معنی جمع قمله است از منتخب و در برهان بالضم و تخفیف میم شپش و تشدید میم کد و کنه جانوریست که در گوسپند و شتر و گاو می افتد و خون می مکد۔

قمقام بالفتح هر دو قاف کار و بزرگ از مؤید و صراح و در منتخب بالفتح دریا و بمعنی بهتر و نوعی از شپش آن کنه ریزه باشد

قمقم بکسر اول و فتح ثانی جمع قمه بمعنی سر هر چیز و مجازاً بلندیها۔

قم صیغه امر ست بمعنی برخیز و استاده شو و بالضم و تشدید میم نام شهریست در میان ساوه و اصفهان و بالفتح و تشدید میم جاروب کردن خانه را معنی دوم از لب اللباب و معنی سوم از منتخب۔

قمین بر وزن فعیل سزاوار و لائق از شرح نصاب۔

قمران و قمرین هر دو تثنیه قمر که عبارت از شمس و قمر ست بجهت تغلیب قمر زیراکه در محاوره عرب قمر مذکر ست و شمس مؤنث چنانکه مادر و پدر را والدین گویند و الدین

قمه بالضم و تشدید میم سر هر چیز و بلندی هر چیز و بمعنی گروه از منتخب وغیره۔ و در فردوس اللغات نوشته که قمه بمعنی کلس که بر سر گنبد نصب کنند و بفتحتین و تخفیف در ترکی نام سلاح ست و دهره که بکمر می بندند۔

قمرغه بفتح اول و ضم میم و سکون رای مهمله و فتح غین معجمه شکارگاه که امرا و سلاطین در احاطه کلان آهو و گوزن وغیره میگذارند از لغات ترکی نوشته شد۔

قمره بالفتح قمارخانه و قمار۔

قمقمه بضم هر دو قاف نام ظرفی ست که جبک که بفارسی آنرا کوزه گویند۔

قمحدوه بفتح اوّل و دوم و سکون حاے مهمله و ضم دال و فتح واو پس سرنعنی آدم خوابید که رو بسوی آسمان کند و مجاز اسری که بر زمین تلاقی گردد۔

قمامه بضم اوّل خار و خاشاک که از خانه روفته شود و گروه آدمی از منتخب و در شرح قصائد خاقانی نام شهر ملحدان۔

قمی بالضم و تشدید میم و تخفیف میم نیز آمده منسوب بقم که نام شهریست در ایران تخلص شاعری که ملک نام داشت و او یکے از ملازمان سلطان ابراهیم شاه عادل تخت نشین بیجاپور بود و دختر خود را بنکاح ظهوری داده بود

قمچی بالفتح و جیم فارسی در ترکی تازیانه را گویند۔

قماری بفتح قاف و کسر راء مهمله جمع قمری که طائر معروفست۔

فصل قاف مع نون

قنب بالکسر و تشدید نون مفتوح موحده درختی ست که برگش نشه آرد و بهندی بهنگ گویند۔

قندیل آب نوعی از قندیل آبگینهٔ بلوری که آنرا آب پر کرده و روغن بر آن انداخته فتیله آن میان آن روشن نمایند

قنات بالفتح کاریز و نیز و استخوان مهرهٔ پشت از منتخب و شرح نصاب و بمعنے پردهٔ کرباس قائم مقام دیوار باشد ترکیست۔

قناعت بالفتح راضی شدن باندک چیز از صراح و بهار عجم و مزیل خیابان و منتخب و شکرستان و در کشف بکسر نوشته۔

قنوت بضمتین فرمانبرداری و دعا خواندن و خاموشی از کشف و منتخب و نام دعائی معروف و کاریزها و مهرهای پشت از لطائف

قنوات بفتحتین کاریزها جمع قنات و معنی کاریز در بیان لفظ کاریز مسطور است

قند بالفتح شکر کذا فی المنتخب و در سراج نوشته که قند معرب کندست و لفظ کند مفرس کهنڈ ست که محاورهٔ اهل پنجاب باشد

قناد بالفتح و تشدید نون و دال مهمله قند ساز و حلوائی۔

قنفذ بالضم و سکون نون و ضم فا و دال معجمه و بفتح فا نیز آمده خارپشت و آن جانور خزنده که بر پشتش مثل دوک خارها باشد بهندی آنرا سیهی گویند از منتخب و لطائف

قند مکرّر قندیکه آنرا دوباره صاف کرده باشند و باین عمل بغایت مصفّی تر میشود و اکثر جا مراد از قند مکرّر زبان معشوق باشد از رشیدی۔

قنطار بالکسر یک پوست گاو پر زر و بعضے گفته اند که یک صد و بست رطل از طلا و نقره از منتخب و برهان۔

قنبر بالفتح و بای موحده نام غلام حضرت علی کرم الله وجهه۔

قنار بضم قاف چوبی یا آهنی طویل که قصابان گوسپند سلخ کرده بدان آویزند و قطعه قطعه فروشند از مصطلحات۔

قنطیر بکسر اماله قنطار۔

قندز بضم قاف و سکون نون و ضم دال مهمله و زای معجمه نام ولایتی ست قریب بظلمات و نام جانوری سیاه رنگ مشابه بسگ که در ترکستان میباشد از پوست آن پوستین سازند مجازاً پوست آنرا نیز قندز گویند از برهان و سراج و کشف نیز در سراج نوشته که بعضے گویند قندز سگ آبی ست غالباً لفظ ترکی ست و در لغات ترکی نوشته که قندز بالضم نام ولایتیست ما بین بلخ و بدخشان و جانوریست که پوست او بغایت گرم بود و خیه بید ستر خایهٔ اوست

قنص بالفتح شکار کردن و دام نهادن

قنوط بضمتین نا امید و نا امید شدن از منتخب و شرح نصاب و در لطائف بفتح اوّل و ضم ثانی نا امید۔

قنوع بضمتین قانع شدن از لطائف۔

قنع بکسر پردهٔ پوشش که بالای مقنعه باشد و بعضے بمعنی مقنعه گفته از منتخب۔

قنداق بالضم چوبیکه نال بندوق را در وی نشانند لفظ ترکیست از لطائف مردم هند از ناواقفی کنده گویند۔

قنق بضمتین مهمان و بفتح نون نیز آمده ظاهراً ترکی ست از لطائف۔

قندیل بکسر میم و بالفتح خطاست آن معروف که در آن چراغ می افروزند و نیز

چیزے باشد میان تهی که تیر با دران اندازند برائے کمال محافظت تیر از چراغ ہدایت و در رسالۂ معربات قندیل معرب کندیل بالفتح

قنوان بالکسر خوشہا از کشف و در منتخب نوشته که خوشہای خرمای تازه جمع قنوست و دو خوشۂ خرما و بدین معنی تثنیه است۔

قنوقن بالکسر در ترکی نیام کارد و شمشیر را گویند۔

قنو بالکسر خوشۂ خرما از منتخب و شرح نصاب

قنتوره بفتح اول و سکون نون و ضم فوقانی و را مہمله نوعی از جامۂ رنگین ست که دامنش کوتاه باشد بند بسیار دارد و ہم بمعنی چیزیست از سقرلات که بر جراب بندند تا گرد در جراب نرود از مصطلحات۔

قنینه بالکسر و بالضم سرپا یا از بحر الجواہر و مؤید و منتخب۔

قنینه بالکسر و نون مشدد و مکسور و بعده تحتانی ساکن و بعد آن نون و این لفظ بتخفیف نیز آمده آوندی که شراب دران پر کنند مثل شیشه و صراحی وغیره و قنانی جمع آن از بحر الجواہر و صراح۔

قنطره بالفتح پل که بر دریا بندند از منتخب و صراح و قاموس۔

قنادخانه جائیکه قند سازان در آنجا قند سازند و بہندی کھنڈسال گویند۔

فصل قاف مع واو

قوا بالضم اول جمع قوت در اصل قوو بود واو متحرک ما قبل او مفتوح آن واو را بالف بدل کردند قوا شد۔

قوبا بالضم و واو معروف و بائے موحده علتے ست که بر جلد بدن پدید آید بہندی داد گویند۔

قوس السماء عبارت از نصف فلک یا ربع مسکون وغیر آن چرا که چون تمام فلک مرئی و غیر مرئی بشکل دائره تصور کرده شود پس نصف آن یا ربع آن البته بصورت قوس باشد یا آنکه از قوس السماء قوس قزح مراد باشد۔

قوچاقلاشوب در ترکی بمعنے بغلگیری کرده۔

قورت بواو معروف و ضم را و مہمله و تای فوقانی جغرات خشک از لغات ترکی

قولنج بضم اول و فتح لام درد معروف که در روده قولون حادث شود و بکسر لام نیز آمده از منتخب بحر الجواہر و در حدود الامراض و در مؤید و مدار بکسر لام و در برہان نوشته که معرب کولنج که درد شکم باشد۔

قوچ بالضم و واو معروف و جیم فارسی میش نر شاخدار جنگی و قچ بحذف واو نیز آمده این لفظ ترکیست از برہان و سراج و خیابان۔

قول شارح مرکبی ست که محمول باشد بر معرف بفتح را او را فائده دہد تصور آن و قول بمعنی مرکب شارح شرح کننده و این مرکب شارح معرف میباشد بدین جہت قول شارح گویند چنانکه حیوان ناطق قول شارح ست که محمول باشد و لفظ انسان معرف مشروح۔

قوس قزح بضم قاف و فتح زای معجمه و حای مہمله کمان شکلی رنگین و ملون که در ہوای ابر ظاہر میشود و آنرا کمان رستم و کمان شیطان نیز گویند قوس قزح ازان گویند که قزح ماخوذ از قزحه بضم بمعنی زرد و سرخ و سبز یا آنکه بلند ست ماخوذ باشد از قزح بمعنی ارتفاع یا منسوب ست بقزح که نام فرشته ایست موکل بر ابر از منتخب و در لطائف از کنز آورده که قزح نام شیطان ست و ازینجا قوس قزح یعنی کمان شیطان فقیر مؤلف گوید ظاہراً بشیطان ازان منسوب کرده اند که چون شیطان نیز از جنس پوست و معمول است که ہر چیز که از مقدار خود کلان باشد بدو منسوب کنند و سبب ظہور قوس قزح اینست وقتیکه آفتاب قریب بافق مکشوف باشد و محاذی او از ابرے ترشح قطرات صغار ریا نبوه باشد پس آن ترشح قطرات صغار ریا نبوه باشد پس آن ترشح قطرات ذکور ابر دیگر بود که تا بافق کرده اوست ہمین شد باشد درین صورت از کنارۂ نصف اعلائے آفتاب عکس دران قطرات مترشحه مے افتد پس آن کسان را که ازان قطرات مترشحه بجانب آفتاب

آفتاب تند آفتاب پس پشت آن ستانست بکمال رنگ
ملون بنظر می آید و این وجه محض بفضل حق
سبحانه و تعالی فقیر مؤلف را در آئینهٔ فکر
ناقص خود منکشف شده چون در بعضے
کتب حکمت بدیدن باعث ظهور قوس
قزح اتفاق افتاد مطابق یافت الحمد لله
علی نعمائه و این فقیر درین عمر سی و شش
سال خود از عکس ماه آنکه از قوس قزح بوقت
شب دیده است مگر آن سفید بوده است

قواد بالفتح و تشدید واو و دال مهمله دلال
و بمعنے مرد بی غیرت و قلتبان از لطائف
و غیره ـ

قود بفتحتین و دال مهمله قصاص از منتخب و
صحاح و لطائف ـ

قواعد نام کتاب جمع قاعده ـ

قوس النهار عبارت از مقدار مسافت سیر
ظاهری شمس از افق مشرق تا افق مغربی
چرا که چون تمام فلک مرئی و غیر مرئی را بصورت
دائره فرض کنند نصف آن الضرور در شکل
قوس باشد پس نصف مرئی فلک را که سیر شمس
در روز باشد قوس النهار گفتند ـ

قور بواو مجهول در ترکی سلاح و آهن
را گویند ـ

قومس بالضم و واو معروف نام شهریست

قواس بالفتح و تشدید واو کمان ساز

قوش بالضم و واو معروف و شین معجمه
مرغ شکاری کذا فی المنتخب و غیر آن و در لغات
ترکی نوشته که قوش بضم قاف و واو معدوله
غیر ملفوظ و سکون شین معجمه بمعنی مرغ شکاری
مثل باز و چرغ و شکره و شاهین عموماً و بمعنی
باز خصوصاً ـ

قوارع حوادث زمانه و سختیها جمع قارعه

قورق بضم اول و سکون رای مهمله لفظ
ترکی ست مطابق قاعدهٔ ترکی واو علامت
ضمهٔ قاف ست پس قورق بر وزن لفظ
سرخ شد بمعنی ممنوع و منع کرده شده از
چراغ هدایت و بهار عجم و در مدار بمعنے
نگهبانی و در لغات ترکی که نهایت معتبر ست
چنین نوشته که قورق بضم قاف اول و واو
معدوله یعنی غیر ملفوظ و ضم رای مهمله و سکون
قاف بمعنی احاطه و در فرهنگے بمعنی شکارگاه
نوشته و یکی از اصحاب تحقیق نوشته که قورق
بضم قاف و واو معدوله غیر ملفوظ و ضم رای
مهمله بمعنے ممنوع و منع شده چنانچه اثر گوید
بیت قورق شد گفتگوی میدان نحو
که ساقی نامه شد از نسخها محو ٭ و در فرهنگے
بمعنے قید و بند نوشته ـ

قونشلق در ترکی بمعنی همسایگی ـ

قوافل جمع قافله ـ

قوال بفتح و تشدید واو مرد زبان آور رد
بسیار سخن و در عرف سرود گوی را گویند از
منتخب و لطائف ـ

قول بالفتح در عربی گفتار و در اصطلاح
موسیقان نوعی که از سرود که در آن عبارت
عربی نیز داخل باشد و در ترکی بضم اول
فوج در میان دا انبوه سپاه و نیز در لغات
ترکی قول بضم قاف و واو معدوله و سکون
لام بمعنی دست و بازوی و غلام و آنچه
در مردم متعارفست که بوقت عهد و پیمان
دست را بدست دیگری دهند و می گویند
که ما قول داویم و یا قول گرفتیم درین صورت
لفظ قول ترکی ست پس لفظ قول را بمعنی
بفتح خواندن و عربی دانستن خطاست ـ

قوی ییل بضم قاف و کسر همزه که بدل
از یای تحتانی ست بمعنی سال گوسپند چه
قوی بترکی گوسپند را گویند و ییل بمعنی
سال بدانکه نزد حکمای ترکستان دوره
دوازده سال معین ست و هر سال را
ازان بنام یکے از حیوانات منسوب کنند
و احکام آنها را از خوی آن جانوران
استنباط می نمایند و قوی ییل سال هشتم
ست از دوازده سال مذکوره و آن اینست
سیچقان ییل اود ییل پارس ییل تفشقان
ییل لوی ییل ییلان ییل یونت ییل
قوی ییل بیچی ییل تخاقو ییل ایت ییل
تنگوز ییل ـ

قوام بفتح راستی و عدل و بکسر اول
نظام و اصل چیزے از مؤید و منتخب و
کشف و لطائف و استادن و بقای چیزی

قوائم بفتح اول و کسر همزه که حرف
چهارم ست پایهای چیزی که قیام آن

چیزید است تمج قائمه و دست و پای آدمی
و بهائم از لطائف و کشف و فردوس اللغات
قویم بفتح اول و کسر دوم بمعنے راست و استوار
قوم بالفتح گروه مردان از شرح نصاب
یوسفی۔
قویمه بفتح اول و کسر واو هر چیز مونث
که راست و استوار باشد۔
قواره بضم اول پارچه هر چیز و پارچه
مدور که خیاط وقت تقطیع پیراهن از محل
گریبان برمی آرد و چیزیکه از اطراف آن
بریده شود از منتخب و مؤید۔
قوقه بضم قاف اول و فتح قاف دوم تکمه
کلاه و تکمه گریبان و امثال آن این
لفظ ترکی ست از رشیدی و برهان و شرح اللغات
قورمه بفتح اول و ضم واو و سکون را
مهمله بمعنی مطلق بریان خصوصاً گوشت بریان
از لغات ترکی۔
قوصره بفتح اول و صاد مهمله خریطه و جوال
خرما که از برگ خرما سازند از لطائف۔
قوه بضم و تشدید واو قوت و استعداد
و امکان۔
قوبیچی بالضم و هر دو قاف و جیم فارسی لفظ
ترکی ست بمعنی نوکر و خدمتگار از
مصطلحات وغیره۔
قوشچی بالضم میر شکار۔
قورچی بالضم سلاح دار و آهنگر ازیرا که
چه قور در ترکی سلاح را گویند در لغات ترکی
قورچی بمعنے اهتمام کننده دربار پادشاه
نوشته است۔
قورچی باشی سردار سلاحداران
و داروغه سلاح خانه این لفظ مرکب ست
از قور که سلاح و ادوات حرب را گویند
و چی علامت فاعلیت و باشی بمعنی سر
و حرف یای حرف اضافت ست۔
قورغی بضم قاف و واو و در ترکی طنابی
که گرد خیمه برای بند و بست بندند و حالا
مستعمل در بند و بست و ضبطی ست۔
قوی بضم قاف و واو معدوله و سکون
یا در ترکی گوسپند را گویند و بضم اول و
تشدید واو مکسور در عربی منسوب بقوه
بحذف تای فوقانی مصدری۔
قوای طبیعی تعلق آنها بجگر ست
و آن جاذبه و ماسکه و هاضمه و غاذیه و
دافعه و نامیه و مولده است۔
قوای حیوانی آنکه از دل منبعث شود
و مختص بحیوان باشد چون حرکت قلب
و نبض و قوتیکه حافظ حیات است و قوتیکه
بدان را از نقص نگاه میدارد و غضب و شهوت
و فرح از عوارض اوست۔
قوای نفسانی از دماغ منبعث شود
چون باصره و شامه و سامعه و ذائقه و
لامسه و حس مشترک و خیال و متفکره و
واهمه و حافظه۔

فصل قاف مع ها

قهبلس بالفتح و بای موحده نیز مفتوح
و کسر لام و سین مهمله بروزن جحمرش بمعنی
ذکر و قضیب مرد یا بزرگ و سطبر از ان عنبر
از شرح نصاب و منتخب۔
قهرمان بفتح اول و سکون ها و فتح را
مهمله معرب کهرمان بمعنی کارفرما از برهان و
در رساله معربات و منتخب بمعنی حکم با جلال
و قهر و بعضے محققین چنین نوشته اند که در
لفظ قهرمان کلمه مان از کلمات نسبت
ست یعنی منسوب بقهر که بمعنی غلبه است پس
قهرمان بمعنی حاکم باشد و مجازاً بمعنی حکومت
نیز آمده و بعضی محققین نوشته اند که قهرمان
بفتح اول و ثانی لفظ ترکی ست بمعنی کارفرما۔
قهستان بضم اول ملکی ست از خراسان
قهوه بالفتح تخمیست عفص مائل بسیاهی
که آن را بن گویند بضم بای موحده و
در بعضے بلاد آن را کوفته جوش داده آب
می نوشند و در شرح نصاب نوشته که قهوه بالفتح
شراب بجهت آنکه اشتها می آرد یعنی آرزو
ناکردن بطعام۔
قهقاه بفتح هر دو قاف خنده بسیار
باواز بلند و نام قلعه در ایران از توابع
ملک طوس از برهان وغیره۔

فصل قاف مع یای تحتانی

قیامت بکسر اول مصدر ست بمعنی
قائم شدن و قیامت معروف را قیامت
بهمین سبب گویند که در ان وقت مردگان

زنده شده قیام خواهند کرد و نیز لفظ قیامت در فارسی بمعنی نهایت و بسیار و کار عجیب مستعمل میشود چنانچه فلان طفل قیامت شوخ ست از بهار عجم و سراج ۔

قیادت بکسر اول قائد شدن یعنی رهبری نمودن و مجازاً بمعنی قرم ساقی و دلالی نیز آمده ۔

قیح بالفتح و حای مهمله ریم و آن خون متعفن ست که سفید مائل بزردی و غلیظ میگردد از شرح نصاب ۔

قید بند قلعه و حصار از کشف ۔

قیر بالکسر بروزن میر روغنی ست سیاه که بر شتران گرگین مالند و مبیعی ست سیاه و چسپنده که بر کشتی و جهاز مالند تا آب بدرزهای کشتی نرود از برهان و در بهار عجم بمعنی رال نوشته و در لطائف مثل برهان و در منتخب چیزی ست که بر کشتی و شتران مالند ۔

قیصر بالفتح لقب پادشاه روم ست هر یکه باشد بدانکه بزبان رومی قیصر آن طفل را گویند که مادرش پیش از انکه او را زاید خود بمیرد و شکم مادرش را بشگافند و آن فرزند برآید چون اول پادشاهان قیاصره که اغسطس نام داشت همچنین بوجود آمده بود بنا بر آن بدین اسم مسمی گشت از آن روز هر پادشاه روم را قیصر گویند از برهان ۔

قیصور بالفتح نام شهری ست بجانب شرقی دریای محیط که کافور خوب در آنجا پیدا میشود از برهان و سراج و نیز نام دیگر شهر ست که در کوهستان کابل واقع ست از برهان و سراج ۔

قیماز بالفتح و زای معجمه کنیز و خدمتگار از لطائف ۔

قیس بالفتح و سین مهمله نام مجنون که عاشق لیلی بود و نام جزیره ست و نیز مصورت معرب کیش ست از منتخب ۔

قیاس بکسر اول اندازه و اندازه گرفتن میان دو چیز و برابر گردانیدن در فکر یکی را با دیگری در حکمی از منتخب و مؤید و بهار عجم و کنز و کشف و صراح و باصطلاح منطقیان قولیست مرکب از دو جمله که لازم آید از وی نتیجه و این را باصطلاح منطق شکل نیز گویند ۔

قیقاوس بالفتح معرب کیکاوس و شکلیست بر فلک از اشکال شمالی بصورت مثلث بزرگ ۔

قیراط بالکسر و طای مهمله نیم دانگ چهار جو میانه باشد از منتخب و از الفاظ الادویه و معصومی و کتاب حکیم محمد شریف خان شاه جهان آبادی نیز همین ثبوت رسید که قیراط نیم دانگ ست که چهار جو میانه باشد و در شرح وقایه پنج جو و این هم باندک زیادتی قریب بآنست و در رکن الفقه وقنیه یکجو و در کشف نوشته که قیراط یک حبه و چهار خمس حبه و حبه یک جو باشد و قیل سه و نیم جو و در منتخب ست که صاحب قاموس نوشته که قیراط در هر شهر مختلف باشد در وزن غرضکه مختار اکثری قول منتخب ست که قیراط نیم دانگ ست ۔

قیاس مع الفارق قیاس کردن چیزی را بر چیزی بلا مناسبت و اشتراک میان هر دو ۔

قیماق بالفتح سرشیر که بهندی ملائی گویند از لغات ترکی ۔

قیفال بالکسر رگی معروف فارگی ست که کشادن آن بجهت گرفتن سرخی و گلوی مفید باشد بهمین سبب در عرف سیررگ گویند از منتخب ۔

قیل بالکسر نام بیابانی ست و کنایه از کلام و سخن و درین صورت مخفف قیل و قال ست که اول ماضی مجهول بمعنی گفته شد و ثانی معروف بمعنی گفت چون در کلام عرب خصوصاً کلام مباحثه باین دو لفظ بیشتر اتفاق می افتد از جهت مجازاً بمعنی کلام و سخن مستعمل میشود از لطائف و مؤید و مدار و بالفتح بمعنی پادشاه و اقیال جمع آن ۔

قیام بکسر قاف استادن از بحر الجواهر و صراح و کشف ۔

قیم بکسر اول و فتح ثانی قیمتها این جمع قیمت است و بالفتح قاف و تشدید یای

بکسور بمعنے برپا دارنده از منتخب۔

قیوم بفتح اوّل وضم تحتانی مشدد صیغۂ مبالغہ بمعنے بسیار قائم شونده ویکے از اسمای الٰہی۔

قیطون بالفتح انچه از نخ ابریشم بافند وآن را برزه دامن وگریبان جامه دوزند از مصطلحات واین ترکیب۔

قیروان بالفتح ورا مہملہ مضموم نام شہریست در منتہای ملک مغرب در نواحی افریقیہ از منتخب ولب اللباب ودر برہان ولطائف بالکسر یای معروف ورا مہملہ موقوف نیز در لطائف ومنتخب نوشته که معرب کاروانست

قیامت کردن کارہای عجیب وغریب کردن وزیاده از طاقت در کاری کمال نمودن از شرح الشعرا ودر برہان۔

قین بالفتح آہنگر یا یمعنی عربیست از شرح نصاب وبترکی زن منکوحه ونیام کارد وشمشیر۔

قیله بالکسر بمعنی قیلولا از لطائف ظاہراً بالفتح مخفف قیلولا باشد وبیای معروف نوعی از فتق که بزرگ شدن خایه باشد۔

قیصریه نام شہر۔

قیدافه بفتح قاف وحرف پنجم فا وبدال مہملہ وبعضے بذال معجمہ نیز نوشته اند نام نوشابه ملکہ ملک برع از رشیدی۔

قیلوله بالفتح وواو معروف خواب نیم روز ودر منتخب نوشته خواب چاشتگاه

قی بالفتح رد طعام ونام زمینیکه مسکن یعضے مغلان شده است از شرح قران السعدین

قیسی بالفتح قسمی از زردآلو از چہار شربت

قیچی بالفتح مقراض واین لفظ ترکیست از بہار عجم

قیروطی بالفتح دوا ومعروف بلغت یونانی موم روغن راگویند از برہان۔

قیاس اقترانی بدانکه قیاسیکی باصطلاح منطقیانست دو قسم ست اقترانی واستثنائی اقترانی آنست که در وی نتیجه بالفعل مذکور نباشد بلکه بالقوه بود یعنی ماده نتیجه در صغری وکبری موجود باشد مگر در ترتیب اجزای آن موجود نباشد چنانچه العالم متغیر وکل متغیر حادث پس نتیجه وی العالم حادث باشد واقترانی را اقترانی ازان گویند که اقتران ومقارنت با نتیجه است وبالفعل موجود نیست یعنی ہیئت حاصله نتیجه مذکور نیست بلکه ماده آن موجود ست واستثنائی آنست که در وے عین نتیجه یا نقیض وبالفعل مذکور باشد چنانکه انکان الشمس طالعة فالنہار موجود لکن الشمس طالعة پس نتیجه وی النہار موجود باشد بالفعل موجود ست بہیئت خود واگر چنین استثنا کنند انکان الشمس طالعة فالنہار موجود ولکن النہار لیس بموجود پس نتیجه وی الشمس لیست بطالعة باشد پس درینصورت در قیاس نقیض نتیجه موجود ست که عبارتست از الشمس طالعة۔

باب کاف عربی

فصل کاف عربی مع الف

کالا اسباب ورخت ومتاع که غیر حیوان باشد از برہان وسراج۔

کارکیا بکسر کاف دوم که کاف عربی است ویای تحتانی مقلوب لا اضافت یعنی کیای کار بمعنی خداوند کارہا که کارہا بدو متعلق باشند وآن عبارتست از پادشاه از سراج ولطائف ودر برہان بکاف دوم فارسی بمعنی وزیر نوشته وبعضی اہل لغت بمعنی کارفرما وکارپرداز نیز نوشته اند وبمعنی یک عنصر از اربع عناصر نیز در برہان ولطائف مرقوم ست۔

کاغذ حلوا کاغذیکه حلوا دران پیچید یعنی آن کاغذ بکار میگردد ولہذا ہر چیز ناکاره راگویند وبعضے گفته که نوعی از کاغذ ست بغایت نفیس۔

کاکا برادر کلان وبمعنے غلام قدیم که در خانه پیر شده باشد وبہندی نغانی برادر پدر راگویند از برہان۔

کاسب بکسر سین مہملہ کسب وپیشه کننده۔

کار آب باضافت شراب خوردن از مصطلحات۔

کاتب دانا ودبشی ترکه آنرا دبیر نیز گویند ونویسنده از منتخب۔

کارطلب کنایه از شجاع و بهادر ـ
کات نام شهری از خراسان که نزدیک
خوارزم واقع ست و نوعی از برنج و عصارهٔ
چوب درختی که با برگ تنبول خورند از جهانگیری
کافت تنفس وفا این صیغهٔ ماضی بمعنی
مصدر ست ـ
کاشت زراعت کردن و این ماضی
بمعنی مصدر ست از برهان ـ
کافر نعمت پوشندهٔ نعمت و ناسپاس
کاسات جمع کاسه که بمعنی پیاله است
کائنات موجودات و مخلوقات ـ
کاج بجیم عربی احوال و بمعنی کاش که کلمهٔ
تمنا و افسوس ست و باین معنی جیم مبدل
از شین ست و نام درختی از قسم صنوبر از
برهان و لطائف سوای این معنی بمعنی سیلی
نیز نوشته است که بر گردن مجرم زنند ـ
کاخ بخای معجمه قصر و کوشک از برهان
و در لطائف بمعنی باران نیز نوشته ـ
کاسد بکسر سین مهمله بیرواج یعنی متاع
و نقدی که از باعث نقصان آن
کسے برغبت نستاند ـ
کارنید عمل کننده و اطاعت کننده
از برهان ـ
کاردبرا بمهملهٔ موقوف نه بفتح آن و معنی
معروف ست ـ
کالبد بلام موقوف و ضم بای موحده قالب
هر چیز و بمعنی تن و بدن آدمی و دیگر حیوانات

و بفتح با نیز گفته اند از سراج و برهان ـ
کاغذباد باضافت و بے اضافت کاغذی
ست معروف که بر رشته بسته بهوا کشند
از مصطلحات ـ
کاد بدال مهمله حرص و شره از لطائف ـ
کائد بکسر همزه بمعنی مکار ـ
کارمند خدمتگار ـ
کاغذ معرب کاغذ که بدال مهمله است
و کاغذ معرب از کاغ که بمعنی بانگ باشد
و بدال مهمله که کلمهٔ نسبت ست از بهار عجم ـ
کافر بکسر فا بمعنی ساتر و پوشنده چون بیدین
دین حق را می پوشد و باسلام نمی گرود
کافر گفتند و فارسیان بفتح فا نیز استعمال
کنند چنانکه کافر را با خنجر قافیه سازند از
لطائف و مؤید و کشف و بهار عجم و منتخب و
نیز در همین کتب مذکور ست که کافر بمعنی
رود و بزرگ و کشاورز و شب تاریک و آنکه
بالاے زره جامه پوشند این همه مجاز
ست از معنی ساتر ـ
کاریگر مزید علیه کارگر ـ
کافور دوای خوشبو و سفید معروف
و نام چشمه است در بهشت از برهان
کافورخوار سرد و نامرد از برهان ـ
کالنجر بروزن بالین سر نام قلعه است
در هندوستان از سراج ـ
کاچار اسباب خانه از سراج و برهان
کاسهٔ فغفور پیالهٔ چینی ـ

کاغذ زر تمسک و قباله و هندوی و
برات وغیره از خیابان ـ
کارزار جنگ و مقابله چرا که آن محل
کثرت کار و حرکات مردم ست ـ
کاسر بکسر سین مهمله شکننده و نام دردیست
که صاحبش آن عضو را پندارد که می
شکند از شرح نصاب ـ
کامگر مخفف کامگار ـ
کاسه گر نام مطربے که واضع قول ست
و نام لحنی ست از شرح خاقانی ـ
کار بمعنی فعل ست و بمجاز صنعت و
پیشه و هنر و زراعت و کشت و امر و بمعنی
گاهی در اول و آخر اسمای معنی فاعل و
مفعول دهد چون جفاکار و میناکار و
بمعنی جدل چنانکه کارزار از سراج و برهان
کاشغر بفتح غین معجمه شهریست از
توران و در اقلیم پنجم ما بین توران و ترکستان
و چین
کاغذگیر پنجره و دریچه که بطلق و
کاغذ گرفته باشند از مصطلحات ـ
کارخیر باصطلاح فارسی دانان
هند نکاح دختر را گویند ـ
کازه بزای معجمه خانه که از نی و علف سازند
و مکانیکه شاخهای درخت بران گذارند
چنانکه مزارعان و شبانان در بیابانات
و صیادان وقت پنهان شدن برای
صید سازند و بمعنی صومعه که بر کوه سازند

مجازست از سراج ورشیدی وبرہان وکشف وجہانگیری وصاحب برہان بمعنی درخت صنوبر نیز نوشته وگفته که برای معنی درخت صنوبر بزای عربی وفارسی ہر دو آمده ولفظ گاز بکاف فارسی وزای عربی بمعنی دندان ومقراض که برای جامه وکاغذ بریدن باشد یا برای طلا ونقره قطع کردن یا برای گل گرفتن شمع که آنرا گلگیر نیز گویند وبمعنی علف وگیاه که بزبان ہندی آنرا گهاس گویند وہای مخلوط التلفظ را که بر غیر ہندی تلفظ آن دشوارست حذف کردند وتوافق این دو زبان بسیاراست کذا فی سراج اللغات والرشیدی واللطائف۔

کاریز بیای مجهول بر وزن فالیز جوی آب را گویند که مزارعان وباغبانان بمعنی در زیر زمین بکاوند که آب آن بالای زمین روان شود از برہان وسراج وزبانی بعض اہل ولایت۔

کاژ بزای فارسی احول وقسمی از صنوبر که آنرا صنوبر صغار گویند از برہان وجہانگیری ورشیدی ومؤید۔

کاس بسین مہمله نقاره وبمعنی خوک جانور معروفست ولعربی جام پر شراب وبمعنی مطلق جام نیز نوشته اند از برہان ومنتخب وشرح نصاب وصراح۔

کاوس پادشاہی بود عظیم الشان که رستم از نوکران او بود واو را کیکاوس نیز گویند وبعضی نوشته اند که او نمرود بود ودر اصل این لفظ بر وزن طاوس بود ودرین زمان برسم خط یک واو است مانند طاوس واو اول را بهمزه ملینه بدل کرده اند از جهت تخفیف از سراج۔

کابوس۔ بضم بای موحده وواو معروف وسین مہمله حالتی ست که مرد خفته را فرو میگیرد وآن چنان باشد که آدمی شکل مهیب یا ہنگامۀ آفتی در خواب دیده میترسد بہیئتی که بدن ہمه گران معلوم میشود وخروش کردن بآواز درست ہم نمیتواند واکثر بود این حالت را اطبا مقدمۀ صرع نوشته اند واین را ضاغوطه وبندلان نیز نامند وبفارسی سگاچه گویند از منتخب ولطائف وشرح نصاب وبعضی کابوس را بمعنی ابله ونادان نیز نوشته اند۔

کاورس نوعی از غله که بهندی چینا نامند وآن ریزه وباریک باشد از منتخب ومؤید وبعضی بمعنی غلۀ باجره نوشته اند لیکن اول اقوی است۔

کاویانی درفش علم فریدون منسوب بکاوه آہنگر وآن چرمی بود از پلنگ که کاوه بوقت کار کردن بر میان می بست فریدون بجنگ ضحاک آنرا بر علم بسته بود وبعد از فتح آنرا بجواہر مرصع کرده از برہان وسراج۔

کاش بشین معجمه کلمۀ آرزو وافسوس ونام شہر وبمعنی شیشه وآبگینه باین معنی مفرس کانچ ست که لفظ ہندی باشد به تبدیل جیم فارسی بشین معجمه از برہان وسراج۔

کاکل شمع دود دیگر بر سر شمع باشد۔

کاغ بغین معجمه آتش وبمعنی نشخوار چارپایان ونالۀ وفریاد وآواز زاغ ونام طائر از برہان

کاف مخفف شگاف ونام جزیره واین حرف برای چند معنی آید اول برای بیان وآن بعد اسمای صفت واسمای اشارت آید **مصرعه** گلی که یک درفش آبروی چمن ست ٭ وگاہی این کاف از پای توصیفی بفاصله افتد چنانکه **بیت**
وجودی دہد روشنائی بجمع ٭ که سوزیش در سینه باشد چو شمع ٭ وگاہی حذف ہم باشد مثال آن ٭ **بیت** ماه من گفتا مکن ہر سو نظر گفتم بچشم ٭ سوی این بین سوی دیگر گفتم بچشم ٭ وگاہی در آخر مصرعه ساکن ہم آید چنانچه **بیت**
نگردد دردمن به از دوا تا که نپرسی حال من ای آفت جان ٭ دوم برای معنی تعلیل که آن برای اظہار علت مدعا می آید وقائم مقام زیرا که بود مثال آن **مصرعه** جفا مکن که جفا رسم دلربائی نیست ٭ سوم کاف مفاجات واین را فجائیه نیز گویند وبمعنی ناگاه وہد چنانچه **بیت** لشکر اسلام چو آنجا رسید ٭

بو زمین تشنہ کہ دریا رسید ❊ چہارم کاف
نتیجہ و ترتب فائدہ و تفریعیہ نیز نامند چنانکہ
درین عبارت کہ چہل سال مشق کردم کہ
خط من شانی پیدا کرد مثال دیگر چنانچہ درین
مصرعہ **مصرعہ** ای بےخبر بکوش کہ صاحب
خبر شوی ❊ پنجم کاف عطف چنانکہ در ابتدای
مصرعۂ ثانی این بیت **بیت** ای بسا
اسپ تیز رو کہ بماند ❊ کہ خر لنگ جان بمنزل
برد ❊ ششم کاف ربط و آن اکثر برای
ربط میان دو جملہ و میان مبتدا و خبر واقع
شود مثال آن **بیت** گفتم کہ دلم گفت
کہ چون کنمش ❊ گفتم چشم گفت کہ چون
کنمش ❊ ہفتم کاف کدامیہ و این در محل
استفہام آید و استفہام سہ قسم ست انکاری
و تقریری و استخباری مثال انکاری ۔
بیت کہ میگوید کہ بر عزم سفر بست ❊
بقتلِ عاشق مسکین کمر بست ❊ مثال تقریری
بیت کہ بر فروز دہر بامداد مطلع صبح ❊
کہ بر فرازد ہر شب لقندِ صبح شفق ❊ مثال
استخباری **مصرعہ** فراق و ہجر کہ آورد
در جہان یارب ❊ و کاف استفہام در آخر
مصرع باشباع نیز می آید چنانچہ درین
بیت **بیت** گر سر قتل من مسکین بداری
راست گو ❊ جز تو کہ خصم جانِ عاشقانِ
زار کہ ❊ باید دانست کہ مردم ایران کاف
استفہام را باشباع کسرہ خوانند و ہندیان
مجہول ہشتم کاف تفضیل و آن معنی بلکہ دہد

چنانکہ **بیت** نہ من بران گلِ عارض
غزل سرایم و بس ❊ کہ عندلیب تو از ہر
طرف ہزارانند ❊ نہم برای تردید چنانچہ
حافظ فرماید **بیت** اگر تو زخم زنی بہ کہ
دیگری مرہم ❊ وگر تو زہر دہی بہ کہ دیگری
تریاک ❊ دہم کاف بمعنی از چنانکہ سعدی
گوید **قطعہ** ترکِ احسانِ خواجہ اولیٰ تر ❊
کاحتمالِ جفای بوّابان ❊ بتمنای گوشت
مردن بہ ❊ کہ تقاضای زشت قصابان ❊
یازدہم کاف بمعنی ہر کہ چنانکہ **بیت** دگر
کشور آباد بیند بخواب ❊ کہ دارد دل اہل
کشور خراب ❊ دوازدہم کاف تصغیر و
آن در آخر کلمہ آید و ما قبلش مفتوح باشد
چون مرغک و جولک و تنک سیزدہم کاف
برای تحقیر چون مردک چہاردہم کاف برای
تعظیم چنانچہ بہترک و خوشترک پانزدہم کاف
برای ترحم چون طفلک و ماک شانزدہم کاف
بمعنی تائید و آن مانند کاف تعلیل ست
و فرق میان ہر دو ہمین ست کہ ما بعد این
برای تائید ما قبلش باشد چنانکہ درین
بیت **بیت** محبت را پس از قطع محبت
لذتے باشد ❊ کہ شاخِ نخل پیوندی بر از
اول ثمر دارد ❊ ناصر علی گوید **بیت**
محبت کے رود گر استخوانم توتیا گردد ❊ کہ از
سائیدنِ صندل کجا نقصان رسد بو را
ہفدہم کاف تشبیہ و آن در فارسی معنی
چنانچہ دہد **بیت** چنان میخورد زنگی خام را

کہ زنگی خورد مغز بادام را ❊ و از ہمین
قسم ست کاف بمعنی ہیچو ❊ **بیت** نیست
در جنگ سلحدار کہ او ❊ نبود ہیچ وفادار
کہ او ❊ صاحب جواہر الحروف نوشتہ کہ
گاہی کاف تشبیہ در آخر کلمہ ساکن واقع
میشود چنانکہ تیرک بمعنی درد کہ مانند تیر سوال
دوز می خلد و خشتک بمعنی پارچہ چہار گوشہ
کہ زیر بغل جامہ و میان پائجامہ دوزند
چرا کہ مشابہ بخشت باشد و در عربی کاف
تشبیہ بر اول کلمات عرب مفتوح می آید
و آن کلمات را مجرور سازد چنانچہ درین
شعر **شعر** فَطُوبیٰ لِبَابٍ کَبَیْتِ الْعَتِیْقِ ❊
تَخِرُّ اِلَیْہِ مِنْ کُلِّ فَجٍّ عَمِیْقٍ ❊ ہیژدہم کاف
خطاب و آن در اواخر کلمات عربی مضاف
الیہ واقع شود چنانچہ کاف اللہ معک و
گاہے کاف خطاب مفعول واقع شود و
معنی ترا دہد چنانچہ حماک اللہ و جزاک اللہ
و گاہے کاف خطاب بمعنی خود آید چنانچہ
کما اثنیت علیٰ نفسک نوزدہم کاف فاعل
و آن در فارسی کمتر آید چنانچہ گوزک بمعنی
گوز کنندہ بستم کاف مفعول این ہم کم آید
چنانچہ پیچک بمعنی فلولۂ ابریشم وغیرہ کہ پیچیدہ
شدہ باشد و در جواہر الحروف بجای کاف
فاعل و کاف مفعول کاف نسبت نوشتہ
چون چوسک بواو معروف بمعنی کوزۂ لولہ دار
منسوب بچوشیدن کہ بمعنی مکیدن ست و
پردک بمعنی معز و چیستان منسوب بپردہ

بحذف ہای مختفی وکودک منسوب بکود کہ بمعنی فضلہ ونجاست ست بست[21] ویکم کاف زائد چنانکہ در لفظ جزکہ مولوی روم فرماید۔ **بیت** گر چنین بنماید وگہ ضد این ٭ جزکہ حیرانی نباشد کار دین ٭ جامی میفرماید ٭ **بیت** این ہمہ شور واضطراب چہ ٭ وین ہمہ ترک خورد وخواب چہ ٭ واز ہمین قسم کاف برای تکیۂ کلام چنانکہ در شرح اشعار نوشتہ مثالش از زلالی **بیت** نخواہم جان از وبا برگ گردد ٭ کہ می ترسم کہ شادی مرگ گردد ٭ درین بیت مقصود کاف ثانی در مصرع ثانی ست مثال دیگر در زیادت کاف مصرع چہارم این قطعہ ہاتفی **قطعہ** طرازندۂ داستان کہن ٭ چنین شد حلی بند بکر سخن ٭ کہ از فر اقبال شاہنشہی ٭ کہ از فتنہ شد آن ممالک تہی ٭ وزیادت کاف در اواخر بعضی اسمای ہم آید چنانکہ کفک بمعنی کف آب جز آن وزلو وزلوک ورکو ورکوک گاہی کاف بعد وقبل لفظ تا ہر دو صورت زائد باشد بست[22] وودوم کاف تقلیل چنانچہ درین بیت **بیت** مے لعل گون از لب سرنگون ٭ روان ہمچنان کز لب کشتہ خون ٭ بست[23] وسوم کاف تعریف ای بمعنی معرفہ وصفت چنانچہ سعدی فرماید **بیت** درین بوم حاتم شناسی مگر ٭ کہ فرخندہ خوئیست نیکو سیر ٭ بست[24] وچہارم کاف دعا چنانچہ سعدی رح فرماید **بیت** مرا حاجتی شانہ علاج واحد

کہ رحمت بر اخلاق حجاج باد ٭ بست[25] وپنجم کاف نفی واین را تفضیلیہ واستفہامیہ ہم گویند زیرا کہ معنی نفی وتفضیل واستفہام ہر سہ ازو مستفاد می شود **مصرعہ** جوی مشک بہتر کہ یک تودہ گل ٭ مثال دیگر **مصرعہ** خزینہ تہی بہ کہ مردم برنج ٭ مثال دیگر چنانچہ سعدی رح فرماید **بیت** شرف نفس بجود ست وکرامت بسجود ٭ ہر کہ این ہر دو ندارد عدمش بہ کہ وجود ٭ بست[26] وششم کاف صلہ بمعنی کسی مثالش درین عبارت ہر کہ با من دوست ست من دوست اویم یعنی ہر کسیکہ با من دوست ست بست[27] وہفتم کاف بمعنی اگر **بیت** چہ کم گردد کہ سوی عاشق زار ٭ کنی از لطف ای بدخو نگاہی بست[28] وہشتم کاف بمعنی ہر کہ یعنی شرطا چنانچہ **بیت** گفتہ بودی کہ بیایم کہ بجان آئی تو ٭ من بجان آمدم اکنون تو چرا می نائی ٭ بست[29] ونہم کاف بمعنی ہم چنانچہ درین بیت **بیت** اوحدی بوفای منت از کافر نیست ٭ گر ہمہ وحی بیاید کہ ترا باور نیست ٭ مثال دیگر **بیت** ہر سوختہ جانی کہ بکشمیر درآید ٭ گر مرغ کباب ست کہ با بال وپر آید ٭ سی[30] ام کاف بمعنی کس چنانچہ درین بیت **بیت** ہر کرا ہستی ازان نرگس جادو باشد ٭ اخر سوختہ اش دیدۂ آہو باشد ٭ سی[31] ویکم کاف معترضہ **بیت** چشم بد اندیش کہ برکند

باد ٭ عیب نماید ہنرش در نظر ٭ سی[32] ودوم کاف بمعنی قلت مثالش **بیت** اندک اندک بہم شود بسیار ٭ دانہ دانہ است غلہ در انبار ٭ سی[33] وسوم کاف بمعنی تامثال آن سخن زیادہ از حد خود نخواہم گفت کہ مردم عیب من کنند سی[34] وچہارم برای نسبت چنانکہ چوشک کوزۂ لولہ دار منسوب بچوشیدن کہ بمعنی مکیدن است وپردک بمعنی چیستان ولغز منسوب بہ پردہ بدانکہ این کاف عربی بالف بدل شود چون کالفتہ وآلفتہ وبلام چون تاوک تادل بمعنی گاؤ وخرجوان وکوج ولوچ بمعنی احول وبمیم چون نشک ونشم بفتح موحدہ بمعنی شبنم وبہا چون تارک وتارہ بمعنی فرق سر وچکاوک وچکاوہ نام پرندۂ وبجای معجمہ چون شاماکچہ وشاماچہ بمعنی سینہ بند زنان وبغین معجمہ چون گرز گاؤ وغرز گاؤ وکاف فارسی برای نسبت آید چون شنگ بمعنی شوخ وظریف مرکب از لفظ شن بمعنی ناز وکرشمہ ونیز در جواہر الحروف نوشتہ کہ کاف فارسی گاہی در غیر کلمۂ ذات الہا در حالت جمع زائد ہم آرند چنانچہ قمرگان بمعنی قمریان ودرین باب شعر میر معزی بسند آوردہ ونیز کاف فارسی تبدیل یابد بغین معجمہ چون گاؤ وغاو وگلولہ وغلولہ وبدال مہملہ چون آونگ وآوند واورنگ واورند بمعنی تخت وبالف چون گستاخ وستاخ وبہای عربی چون گلغونہ وبلغونہ وبجیم عربی چون گوال

وجوال بضم ولوا و جون گل وذول بالضم و
گراز و دراز بضم خوک ترد بیای تحتانی چون
زرگون و زریون ۔

کاشف پیدا کننده و برہنه کننده از منتخب
کاک در منتخب نوشته که نان تنک و کعک
معرب اوست و در سراج قرص نان روغنی ۔
کابک بضم بای موحده آشیانه مرغان
عموما و خانه کبوتران خصوصا از برہان ۔
کاچیک بجیم فارسی و کاف عربی استخوان
نوق سر از برہان و سروری ۔
کاواک خالی و بی مغز و ہر چیزی که میان
تہی باشد از برہان و سراج ۔
کاچال بجیم فارسی اسباب خانه از برہان
کابل بضم بای موحده نام شہری از بلاد
شمالی ہندوستان متصل ملک توران تا
لفظ شہری از برہان ست ۔
کامل نام بحریست از نوزده بحور اشعار ۔
کاکل بضم کاف دوم عربی موی میان سر
مردان و کودکان و موی گردن اسپ از
برہان و سراج و در چراغ ہدایت نوشته که
کاکل موی تارک سر لہذا تیری را که سر
گذار باشد تیر کاکل ربا گویند ۔
کافل بکسر فا ضامن از منتخب ۔
کاہل بکسر ہا سست و میان دو کتف
ستور از منتخب ۔
کام مراد و مقصود و بمعنی سقف حلق که بہندی
تالو گویند و بکاف فارسی قدم و بمعنی ده قریه
از لطائف و کام بکاف عربی بزبان ہندی
بمعنی شہوت و جماع است ۔

کام ناکام چار ناچار ۔
کاظم بظای معجمه خشم فرو خورنده و لقب
امام ہفتم موسی رضا بن جعفر صادق علیہما التحیة
از منتخب ۔
کالم بضم لام ضد باکره یعنی زنیکه بکارت
او رفته باشد از سراج و برہان و در رشیدی
زنیکه شوہر او مرده باشد یا او را طلاق داده
باشد و این لفظ فارسی ست ۔
کاه کہنه بباد دادن لاف زدن
از بہار عجم و رشیدی و در برہان لاف
زدن و فخر کردن و در سراج نوشته که حکایات
و سخنان زمانه گذشته بجہت عظم شان خود
گفتن و بعضی نوشته اند که کار بیفائده کردن
و بعضی نوشته که از آن خواری نمودن از ین
عبارت کاه کہنه بباد دادن اینہمه معانی
مرقومه مستفاد میشود تامل ۔
کار فرمودن بعمل آوردن و درج
نمودن ۔
کارد باستخوان رسیدن کنایه
از تنگ آمدن و قریب بہلاک شدن
از چہار شربت ۔
کابین بکسر بای موحده و یای معروف
زر که بہنگام نکاح بذمه مرد مقرر کنند بعربی
آنرا مہر گویند از برہان و سراج و رشیدی
و بعضی بمعنی مہر مؤجل نوشته اند ۔

کار بستن بعمل آوردن از شرح سکندر نامه
کار یکرو کردن قطع معامله و قطع
دوستی کردن ۔
کانون آتشدان مطلقا خواه کوره
آہنگران خواه گلخن خواه منقل و نام دو
ماه است بزبان رومی یکی کانون اول
که تقریبا بہندی پوس باشد دوم کانون
آخر که تقریبا بہندی ماگہ باشد از برہان
و منتخب و شرح نصاب ۔
کاسه لیسان حریصان و گدایان و
دون ہمتان از برہان ۔
کاسه در زیر آن نیم کاسه یافتن
فریب کسی ظاہر ساخته عجائبات مشاہده
نمودن ۔
کاسه بند کردن خوشامد نمودن
و طمع داشتن ۔
کاسه بر سر کسی شکستن رسوا کردن
کسی را از مصطلحات ۔
کاره بجان رسیدن قریب بہلاک
رسیدن ۔
کالیدن در ہم و پریشان شدن
و کوفتن و اصح آنست که بکاف فارسی
است از رشیدی ۔
کاویان بفتح واو و حرف چہارم یای
تحتانی بتقدیر معافست و حذف یای
نسبت یعنی درفش کاویانی منسوب بکاوه
آہنگر و آن پوست پلنگ بود که کاوه

بوقت کار کردن بر میان می بست چون بجنگ ضحاک فریدون آنرا برعلم بسته بوده مبارک افتاده لهذا آنرا بجواهر قیمتی مکلل نموده بود از شرح دیوان خاقانی ۔

کاروان قافله از برهان ۔

کافتن بمعنی شگافتن از سراج و برهان ۔

کاویدن کندیدن از سراج ۔

کاستن کم شدن گاهی بمعنی کم کردن نیز می آید از سراج ۔

کاہکشان و کہکشان چیزیست بشکل جاده در آسمان از ستارہای خرد و باہم آمیختہ کہ بشبہا گاہی بنظر می آید از سراج و گویند کہ کاہکشان را از آن کاہکشان گویند کہ آن مشابہ است بجائیکہ بر زمین از کاہ و خار کشیدن پیدا آید ۔

کافور خوردن کنایہ از عدم رجولیت یعنی نامرد شدن از سراج ۔

کائن بکسر ہمزه کہ حرف سوم ست موجود شونده از منتخب مشتق از کون بالفتح کہ بمعنی بودن و ہست شدن نیست و کائن بفتح کاف و فتح ہمزه و تشدید تحتانی مکسور و سکون نون و کائن بکسر ہمزه بروزن ضامن و کائی بفتح کاف و سکون ہمزه و یای تحتانی مکسور منون و کئی بفتح کاف و سکون تحتانی و ہمزه مکسور منون و کائی بالفتح کاف و سکون ہمزه این ہر پنج الفاظ در حقیقت گویا یک لفظ است بمعنی کم خبریہ و کم خبریہ بمعنی لفظ بسیار باشد چنانچہ کم رجل عندی یعنی بسیار مردانند نزدیک من پس معنی کائن رجل عندی ہمین ست و احتمال از کم استفہامیہ کرده است و معنی کم استفہامیہ لفظ چندست چنانچہ کم رجلاً عندک یعنی چند مرداند نزدیک تو کائن اصل ہمہ ست و باقی ہر چہار الفاظ مذکوره متنوعه شده اند از آن و لفظ کائن مرکب ست از کاف تشبیہ و لفظ ای استفہامیہ و تنوین آنرا عمداً بنون ظاہر نویسند کقولہ تعالیٰ و کاین من قریۃ از چہار شرح نصاب ۔

کاہن بکسر ہا فال گیرنده از آواز جانوران و ساحر و غیب گوی از لطائف و منتخب

کائن و من کان بکسر ہمزه کہ حرف سوم ست و واو عاطفه و فتح میم کنایہ از مخلوقات ۔

کامن بکسر میم پنہان و پوشیده شونده از لطائف و منتخب ۔

کاشان نام شہرے ۔

کاف ران شگافی کہ قریب بن رانست و این کنایہ از فرج ست از لطائف ۔

کاف و نون کنایہ از لفظ کن کہ کلمۂ عربیست بضم کاف صیغۂ امر بمعنی شو یعنی موجود شو از کان یکون اول حق تعالیٰ کن گفت قلم پیدا گردید بعده قلم بحکم الٰہی ہمہ اشیا پیدا کرد و قلم عبارت از عقل و حقیقت محمدیست از شرح زلیخا و غیر آن مستفاد از مرآة العارفین ۔

کاه و دہن گرفتن کنایہ از عجز و زنہار خواستن چہ زنہاری برگ کاه در دہن گرفته امان میخواہد و این رسم ہندوستان ست از مصطلحات ۔

کار کسی شدن مردن کسی از مصطلحات

کار کسی ساختن کشتن کسی را از مصطلحات ۔

کاسہ سرنگون مفلس نادار از مصطلحات

کاو کاو تجسس و تفحص از برہان و سراج و بعضی بمعنی کاوش و آواز دادن نیز نوشته

کالیو بیای مجہول سرگشتہ و حیران و دیوانہ و احمق از برہان و سراج ۔

کامرو بواو معروف نام ولایتے ست باقصای بنگالہ کہ ملک مشرقی ہندوستان ست ۔

کاوه نام آہنگریست کہ بر ضحاک خروج کرده فریدون را بر تخت نشانده بود و لفظ کاوه بمعنی شجاع ست بشرطیکہ ہا را زائده تصور نماید از سراج ۔

کالیوه بیای مجہول سرگشتہ و حیران و احمق و دیوانہ از برہان و سراج و رشیدی و کشف و سروری و جہانگیری و در لطائف بمعنی کم و ناشنوا نیز نوشته ۔

کالیده بیای معروف پریشان و درہم

از رشیدی و کشف۔

کامہ بمعنی کام و مقصود و مراد و نان خورشی است ترش مزہ از برہان و لطائف۔

کاشانہ خانہ کوچک و محقر از برہان سراج و لطائف و در بہار عجم و رشیدی نوشتہ کہ خانۂ زمستانی کہ دران شیشہا در تابد تا نہا برای روشنی وصل کردہ باشند مانند حمام چہ کاش بمعنی شیشہ است۔

کازہ برای معجمہ مغاکی کہ صیادان دران نشینند و بران شاخہای درخت گذارند تا صید او را نہ بیند و خانۂ مزارعان کہ از نے و علف سازند و بمعنی صومعہ کہ بر سر کوہ سازند مجاز ست و بمعنی ریسمانی کہ بر درخت وغیرہ آویزند و اکثر زنان و کودکان دران نشستہ در ہوا آیند و روند از سراج و برہان و لطائف و رشیدی و مؤید قیل برای معنی اخیر بکاف فارسی ست و زای عربی و برای باقی معنی اولین بکاف عربی و زاے فارسی ست۔

کابیشہ بکسر بای موحدہ و یای معروف و شین معجمہ گل معصفر کہ بہندی کسنبھہ گویند کذا از برہان۔

کاژیرہ و کاجیرہ اول براے فارسی مکسور و یای معروف و ثانی بجیم عربی گل عصفر کہ بہندی کسنبھہ گویند۔

کارنامہ مرقع تصاویر کہ نقاش برای اظہار کمال خود تیار سازد و بمعنی جنگنامہ و کتاب تواریخ و کتاب قوانین ریاست

بعدالت کہ آنرا کتاب آئین و دستور العمل نیز گویند از کشف ابراہیمی مؤید و مدار و برہان و سراج۔

کالہ متاع کہ آنرا کالا نیز گویند و کدوی شراب و بمعنی خربزۂ خام و زمینی کہ برای زراعت تیار ساختہ باشند از لطائف و مصطلحات۔

کاردست بستہ کار مشکل کہ از دست دیگران باسانی صورت نہ بندد از چراغ ہدایت و بہار عجم۔

کافہ بتشدید فا بمعنی ہمہ از منتخب و صاحب منزل الاغلاط نوشتہ کہ این لفظ در عربی مستعمل نشود مگر منون لیکن در فارسی بے تنوین آید۔

کارگاہ محل ساختن چیزہا خصوصا بافتن جامہ از سراج۔

کاورسہ ہر چیز ریزہ و باریک کہ در خردی مشابہ بکاورس باشد۔

کارطلبی بہادری و جنگجوئی۔

کافرماجرائی کافرماجرا شدن و کافرماجرا کسیکہ حال او مانند حال کافر باشد و بمعنی ظلم و بیداد مجاز ست از بہار عجم۔

کالیوگی سرگشتگی و حیرانی و دیوانگی۔

کارکیائی بکسر کاف دوم کہ کاف عربیست دریای تحتانی امیری و بادشاہی کارفرمائی و جہانبانی بتفصیل لفظ کارکیا گذشت۔

کاشی منسوب بکاشان کہ شہریست در ایران۔

کاخ مشتری برج حوت۔

کاتب وحی حضرت عثمان رضی اللہ عنہ از برہان۔

کادی بکسر دال مہملہ نباتی ست کہ گلش کمال خوشبو باشد و بہندی آنرا کیوڑا گویند از سراج و برہان۔

کاسہ بازی نوعی از رقص و بازی ست از عالم شیشہ بازی و طرحی بازی و تحقیق آنست کہ کاسہ باز کسے باشد کہ خرقہ می پوشد و از زیر خرقہ ظرفہا برمی آرد و در مصطلحات نوشتہ کہ دو کاسہ چینی پر از آب میکنند و کاسہ بازان واژگون شدہ کاسہا را بر پشت گذارند و تحریک سرین آنرا جنبانند و بدوش خود رسانند و قطرۂ آب از ان نمی ریزد و مجازا بمعنی مکاری و حیلہ گری آید۔

کاغذ شامی بغایت سفید و شفاف و نفیس باشد۔

کافی بس شوندہ کہ بدیگر حاجت نگذارد و ضمان کنندہ و مجازا بمعنی دانا و کارگذار کارندہ و دستکار و نام کتابے در علم فقہ و نام کتابی در علم نحو از منتخب و لطائف و در ہندی نام راگنی۔

کاوی بکسر واو بآتش داغ دہندہ بر عضو از منتخب۔

کاس مونی موی خوک چہ کاس بمعنے

خوک ست۔
کاشکے کلمۂ تمنا در اصل کاش کہ بود ہاے مختفی کہ در آخر کاف بیانی بود بسبب کسر کاف بیاے تحتانی بدل کردہ کاشکے نویسند از جواہر الحروف۔
کاراسی جانوریست کہ آواز خوش دارد و نام حکیم کہ پیش سلطان محمود احوال سلاطین ماضیہ می خواند از سراج۔
کاتبی بکسر تای فوقانی شاعرے بود عظیم القدر صاحب نسبت با وجود کمال شاعری در فن خوشنویسی مہارت تمام داشت و نوعی از ملبوسات۔
کاولی بمعنی لولی از مصطلحات۔

فصل کاف مع بای موحدہ

کبریا بالکسر بمعنی بزرگی از منتخب۔
کبراء بضم اول و فتح ثانی بزرگان و این جمع کبیر ست۔
کبوتر پریا بہر دو بای فارسی قسمی از کبوتر کہ پر برپا دارد و در پرواز ضعیف باشد از مصطلحات۔
کبری بضم اول و فتح راے و در آخر الف مقصورہ بشکل یا شئے مؤنث بزرگ تر و باصطلاح منطق جزو ثانی شکل و جزو ثانی را کبری ازان گویند کہ ہمیشہ کلیت در و ثابت باشد چنانچہ العالم متغیر و کل متغیر حادث پس العالم متغیر صغری ست و کل متغیر حادث کبری است و بعضی نوشتہ اند کہ قضیۂ ثانی را کبری ازان نامند کہ مشتمل ست بر اکبر و اکبر محمول نتیجہ را گویند زیرا کہ محمول نتیجہ اکثر عام باشد و عام نسبت بخاص اکبر ست یعنی کثیر ست در افراد چنانچہ کل انسان حیوان صغری ست و کل حیوان جسم کبری ست و نتیجہ این ہر دو کل انسان جسم پس لفظ انسان موضوع نتیجہ است و لفظ جسم محمول آن ظاہر ست کہ افراد جسم مطلق اکبر ست یعنی کثیر ست از افراد انسان زیرا کہ جسم جمادات و نباتات و حیوانات ہمہ را شامل ست۔
کبیب بر وزن نصیب بسر در آمدہ و برروی افتادہ از لطائف۔
کبت بالفتح خوار کردن و ہلاک کردن و برو افگندن از لطائف و صراح۔
کبریت بالکسر یاے معروف و تاے فوقانی گوگرد کہ بہندی گندھک گویند و بمعنے زر و نقرۂ خالص نیز از منتخب و لطائف۔
کبد بفتح اول و کسر ثانی و بسکون ثانی و دال مہملہ جگر کہ عضو رئیس ست در پہلوی راست و کباد جمع آن و بفتحتین سختی از شروح نصاب و صراح۔
کباد بضم اول درد جگر از شرح نصاب و صراح۔
کبود بفتح اول بر وزن حسود نیلگون از برہان۔
کباب تر عبارت از برف از شرح سکندر نامہ۔
کباب قندھار نوعی از کباب از چراغ ہدایت۔
کبریت احمر گوگرد سرخ کنایہ از اکسیر چرا کہ اکسیر ازو ساختہ میشود و آن جزو اعظم اکسیر طلاست و گوگرد سرخ بغایت کمیاب ست۔
کبر بالکسر بزرگی و بزرگ شدن و بکسر اول و فتح ثانی کلان سالی و پیری و بفتحتین میوہ است ترش مزہ دراز تر از شیاری کہ ازان اچار سازند و در ملک خراسان بسیار پیدا میشود از منتخب و لطائف و شروح نصاب۔
کبار بکسر اول بزرگان و این جمع کبیر ست و بالضم و تشدید موحدہ بسیار بزرگ و بمعنی بزرگان باین معنی جمع اکابر ست۔
کبائر گناہہاے بزرگ و این جمع کبیرہ است۔
کبس بالفتح و سین مہملہ بخاک انباشتن چاہ و جوی و سر بگریبان فرو بردن و بمعنی شبخون بردن و بفتحتین برپیشانی در مغاک افتادن و بسر پیش آمدن و بکسر خاکیکہ چاہ بدان انباشتہ میشود از لطائف و منتخب۔
کبش بالفتح و شین معجمہ گوسپند نر یعنی میش نر شاخدار جنگی از منتخب و لطائف۔
کبوتر دم بفتح دال مہملہ بوسہ خاطر خواہ

دلضم دال قلمی ست بطرز خاص تراشیده که مشابه بدُم کبوتر باشد از مصطلحات ۔

کرسن بکسر اول و فتح بای موحده وکسر رای مهمله وکسر سین مهمله و تشدید نون کلانی عمر و کلان سالی و پیری ۔

کباب در رسانیدن پختن کباب از مصطلحات ۔

کبوتر یاهو نوعی از کبوتر که آواز یاهو دهد از بهار عجم ۔

کبیسه بروزن بر لیسه در لغت چاه دوی بخاک انباشته و سر گریبان کشیده و باصطلاح یازده روز و پاؤ بالا از سال شمسی در مقابله قمری زائد می افتد و آنرا جمع کرده سال سوم قمری هندی را سیزده ماهه گیرند بهندی لوند نامند و هر زیادت ایام و ماه که در حساب سال دیگر اقوام افتد آنرا و رماهی درج نمایند ۔

کبیشه بضم کاف و فتح بای موحده و سکون تحتانی و شین معجمه نام غلام حضرت رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم ۔

کباده بالفتح کمان بسیار نرم و بمعنی لیزم که پهلوانان کشند و چله اش از آهن باشد از مصطلحات ۔

فصل کاف مع بای فارسی

کپنک بفتحتین کاف عربی و بای فارسی و فتح نون و کاف عربی نمدیکه مردم بینوا در زمستان بر دوش گیرند ۔

کپان بالفتح و بای فارسی مشدد ترازوی کلان که بدان هیزم و قماش وجز آن می سنجند و وزن کنند بهندی تک گویند از کشف و برهان و در سراج بتخفیف بای فارسی نیز آمده ۔

کپی بفتح اول و کسر بای فارسی و یای معروف میمون و بوزنه از لطائف و بهار جهانگیری و برهان و بعضی نوشته که ببای موحده بتشدید و تخفیف بمعنی بوزنه و آنچه بعضی بمعنی بوزنه سیاه نوشته اند اصلی ندارد ۔

فصل کاف مع تای فوقانی

کتاب بکسر اول نبشته و بمعنی نوشتن و اندازه و فرض کرده و آزاد کردن غلام و کنیزک بعوض مال ایشان و بالضم و تشدید نویسندگان و بمعنی مکتب و دبیرستان از منتخب و صراح و لطائف و کشف و بالضم و تخفیف نیز بمعنی مکتب آمده و یکی از ارباب تحقیق نوشته که کتاب بکسر اول یکی از مصادر باب تفعیل ست بمعنی نوشتن پس بمعنی مکتوب مستعمل بدین اعتبار که مقید بمعنی مفعول گرفته میشود و در خیابان نوشته که کتاب بالضم و تشدید نویسندگان چرا که این جمع تکسیر کاتب ست و بمعنی مکتب و دبیرستان و در قاموس است که صحیح بمعنی نویسندگان ست و بمعنی مکتب و دبیرستان چنانکه در صراح ست خطا ست و بعضی محققان نوشته که خطا نیست بلکه مجاز

کتب بضمتین جمع کتاب از منتخب ۔

کتائب بفتح اول و کسر همزه جمع کتیبه که بمعنی لشکرست ۔

کتیب بفتح اول و کسر ثانی بروزن نصیب نوشته شده و بکسرتین و یای مجهول اماله کتاب اماله آنرا گویند که حرکت ماقبل الف را بکسر میل دهند بطرزیکه الف بصورت یای مجهول پیدا شود در تلفظ و در کتابت نیز چنانچه کتاب و کتیب و رکاب و رکیب و حساب و حسیب و اقبال و اقبیل و در الفاظ فارسی نیز اماله میکنند چنانکه آزیر و آبید اماله آزار و آباد ۔

کت بالفتح لفظ هندیست بمعنی چارپائی و درین تعریس کرده اند از مصطلحات

کتر بفتح اول و کسر ثانی کوهان شتر از منتخب و صراح و شرح نصاب ۔

کتورمش بمعنی آورده ۔

کتف بفتح اول و کسر ثانی و این اصلست و بکسر اول و سکون ثانی و بفتح اول و سکون ثانی فرع آن بمعنی شانه مردم از مدار و کشف و صراح ۔

کتل بضم اول و فتح ثانی زمین بلند در صحرا از رشیدی ۔

کتم بالفتح پنهان داشتن و راز پوشیدن و مجازاً بمعنی پوشیدگی و پرده و بفتحتین گیاهیست که بدان خضاب کنند از منتخب و در لطائف بفتحتین گیاهی که غلط

کرده میشود بوسمه و در برهان نوشته که لفظ عربیست بالفتح بمعنی پوشیدن و اخفا و برگ نیل که ازان وسمه سازند و بفتحتین گیاهیست شبیه بوسمه که داخل بوسمه کنند۔

کتام بالفتح پنهان داشتن راز از لطائف۔

کتمان بالکسر پوشیدن راز و پوشیدگی و پوشیدن گواهی وغیر آن از لطائف۔

کتان بالفتح و تشدید و تخفیف فوقانی هر دو درست نوعی از جامهٔ باریک که از پوست گیاهی بافند و بمعنی تخمیست که روغن چراغ ازان حاصل کنند بهندی السی نامند از برهان و در شرح نوشته که کتان مخفف و مشدد جامه است معروف که شاعران پاره شدن آن بسبب نور ماه گفته و بعضی گویند که مکرر آزموده شده که این معنی را اصلی نیست تم کلامه و بعضی گویند که جامهٔ مذکور را از پوست ساق درخت کتان که تخم معروفست بافند چنانکه در شرح نصاب نوشته که در بعضی بلاد پوست ساق درخت کتان کشیده ریشه ریشه کرده مثل ریشم و پنبه ریسند و ازان جامه می بافند و آن جامه در مهتاب قوت ندارد۔

کتایون بفتح اول و ضم بای موحده بروزن فلاطون نام دختر قیصر روم که در نکاح گشتاسپ بود و اسفندیار ازو متولد شده از برهان و جهانگیری و مؤید۔

کتیبه بروزن نصیبه بمعنی لشکر و نام قلعه است از قلاع خیبر از منتخب۔

کتاره بالفتح لفظ هندیست که کٹاره بتای هندی و حذف ها مشهورست از برهان و بعضی بمعنی خنجر و شمشیر تیز نوشته و در رشیدی مسطورست که در اصل قتاله است و عربیست و اهل یمن چنین گویند

کتکه بالضم عصای کوچک و سطبر و این لفظ ترکیست۔

کتابه بکسر اول بروزن و ساده آنچه بخط جلی نسخ یا نستعلیق یا بخط طغرا بر مساجد و مقابر و دروازهٔ امرا نویسند و یا نقش کنند از برهان و مؤید و مدار و کشف۔

کتبه بفتح اول و سکون تای فوقانی و بای موحده مصدرست بروزن فعله بمعنی یکبار نوشتن فارسیان گاهی بمعنی مفعول و گاهی بمعنی مطلق نوشتن آرند و بفتحتین جمع کاتب۔

کتابی بالضم و تشدید یا منسوب بکتاب که بالضم و تشدید بمعنی مکتب و دبستان ست و بکسر اول و تخفیف فوقانی بمعنی کافر کتابی که دین منسوخ دارد۔

کتان مشقالی نوعی از کتان که آن نفیس باشد از شرح۔

فصل کاف مع ثای مثلثه

کثیب تودهٔ ریگ گرد آمده بلند شده از منتخب۔

کثب بضمتین و بای موحده توده های ریگ بلند شده۔

کثرت بسیار شدن و مجازاً بمعنی با انبوه مردم نشستن و بمعنی علایق دنیوی نیز باشد۔

کثرات جمع کثرت۔

کثافت بفتح ضد لطافت و سطبر و غلیظ شدن و فراهم شدن از منتخب وغیره۔

کثیر بسیار و وافر۔

کثیف سطبر و تیره ضد لطیف از لطائف و منتخب۔

کثبان بالضم خاک تودهٔ بلند از لطائف و در صراح ریگ دهای بلند و این جمع کثیب ست۔

فصل کاف مع جیم عربی و فارسی

کجا معروف و بمعنی هرجا نیز آمده از مصطلحات۔

کجمج بفتح کاف و فتح میم آنکه سخنش فصیح نباشد و زبانش بکلمات خوب جاری نباشد از رشیدی و سراج۔

کجواج بالفتح و هر دو جیم عربی بمعنی کج و نگون مرکبست از کلمهٔ کج و لفظ واج که مبدل بازست بمعنی نگون۔

کجدار و مریز عجائبات و احکامیکه بجا آوردن آن دشوار باشد۔

کجک آهن کج که فیلبانان در دست میدارند و چیزیست که طاس دقیق را بدان آویزند و بمعنی چیزیست که مردم ولایت

بر دور گریبان دوزند و چوبیکه دہل و کوس
را بدان نوازند از مصطلحات -
کچل بضم اول و فتح جیم فارسی بدرفتار
و خراب و این ہندیست -
کچکول کاسۂ گدایان از برہان -
کچم و کچیین بفتح کاف و کسر جیم عربی
بمعنی برگستوان و آن پوششی باشد که روز
جنگ بر اسپ اندازند بہندی پاکھر گویند و
این ترکیست از برہان و لغات ترکی -
کچہ گل کردن کنایہ از اظہار شدن و
فاش گردیدن راز نہانی و عیب پنہانی
باعتبار بازی کچہ که در دستہا پنہان کنند و
ہر گاہ اشارت بدان کنند و آنان برآید
بازی را آدمی برد از برہان و سراج و چار
شربت -
کجاوہ بفتح آنچہ بر پشت شتر بندند
و دو شخص دران مقابل یکدیگر نشینند از
برہان -
کچہ بفتحتین و تخفیف جیم فارسی انگشتری بے
نگین که خانہ نگین ہم نداشتہ باشد بہندی
آنرا چھلہ گویند از برہان و بہار عجم و شرح
و جہانگیری و رشیدی و سراج و بالضم و
تشدید جیم عربی چیزیست که طفلان پارہای
کرباس تہ در تہ سازند و بدان بازی کنند
از منتخب -

فصل کاف عربی مع حای مہملہ

کحل الجواہر سرمہ که دران مروارید ناسفتہ
و دیگر جواہرات انداختہ میسازند برای
روشنی چشم از کشف -
کحل بالضم سرمہ -
کحال بفتح اول و تشدید حا سرمہ کش
یعنی کسیکہ سرمہ و دوا بچشم مردم کشیدن
پیشۂ او باشد -
کحیل بفتح اول و کسر ثانی سرمہ دار و
کسیکہ سرمہ بچشم خود کشیدہ باشد -
کحلی بالضم سرمہ رنگ و نام جامہ ایست
سیاہ که بیشتر زنان ولایت پوشند از مؤید

فصل کاف مع خای معجمہ

کخ کخ بکسر ہر دو کاف کلمہ است که در محل
نفرت گویند و بمعنی آواز خندہ و بضم ہر دو
کاف آواز سرفہ از لطائف -
کخ بالضم نام گیاہیست که بدان بوریا
بافند و بمعنی کرم که در میوہ و غیرہ می افتد و
صورت مہیب که طفلان را می ترسانند
و بمعنی صورت زیبا که از چوب و غیرہ ترتیب
دادہ لباس رنگین پوشانند نیز آمدہ
و بالکسر مژہ تلخ و کلمۂ نفرت و باز داشتن
از برہان و شرح دیوان خاقانی -

فصل کاف مع دال مہملہ

کدخدا و کتخدا صاحب خانہ و بمعنی
لائق و سزاوار نیز از چراغ ہدایت -
کدخدا و کدبانو خدا مرد خانہ و بی بی
خانہ و باصطلاح منجمان دو اصل ست
که استخراج عمر مولودان کنند از سراج -
کد بالفتح خانہ و دہ از سراج و برہان -
کدر بفتح اول و کسر دال مہملہ تیرہ و مکدر
از شرح نصاب و بفتحتین بمعنی تیرگی و
تیرہ شدن و در فارسی بمعنی کادی که بہندی
کیواڑ گویند و آن گلیست معروف از
منتخب و برہان و سراج -
کدیور بکسرتین و یای مجہول مزارع
و دہقان و برزگر از مؤید و جہانگیری و در
سروری و برہان و مدار بفتح اول و در برہان
بمعنی صاحب خانہ نیز نوشتہ و در سراج بفتح
و یاے مجہول و فتح واو و راء مہملہ رسیدہ و خداوند
خانہ و مجازاً بمعنی زراعت کنندہ و باغبان
و تحقیق آنست که کدیور امالۂ کداور که مرکبست
از کد که بمعنی خانہ و دہ باشد و کلمۂ ور بمعنی صاحب
والف میان ہر دو کلمہ زائدست چنانکہ در چہرہ گاہ و کردگار
عرفی را با کلمۂ ور در ترکیب ہند الف و یا زائد کنند چنانچہ در دود و تاجدار
کدس بالضم و سین مہملہ خرمن ناکوفتہ
از شرح نصاب و صراح -
کدوی حجام کدوی باشد کوچک و
مدور که حجامان بعد استرہ زدن بر زخمہا
حجامت بچسپانند تا خون بکشد
کدام بالضم اول برای استفہام باشد و
اطلاق این بر ذوی العقول و غیر ذوی
العقول ہر دو آید -
کدہ بالفتح خانہ و دہ از سراج و برہان -
کدیرہ بمعنی مکدر و پوشیدہ نوشتہ اند

فصل کاف مع ذال معجمہ

کذب بالکسر در صراح و بفتح اول و کسر ثانی بمعنے دروغی یعنے چیزیکه بدروغ ساخته باشند و دروغ گو و بمعنی دروغ هم آمده از صراح و منتخب۔

کذاب بالکسر و تشدید ذال معجمه دروغ گفتن و بالفتح و تشدید ذال معجمه دروغ گو از منتخب۔

کذا و کذی بمعنی چنان و چنین و کنایه از دشنام۔

فصل کاف مع راء مهمله

کرا بکسر اول کرایه دادن و کرایه از منتخب

کردیا بالفتح و واو مکسور و تحتانی بر وزن اغنیا نوعی از زیره که مقوی معده است از برهان۔

کربلا مشهد حضرت امام حسین صلوات الله علیه ظاهر این لفظ در اصل کرب بلا بوده باشد بای اول را حذف کرده اند چراکه چون دو کلمه را ترکیب بهند و آخر کلمهٔ اول و اول کلمهٔ آخر از یک جنس باشد آخر کلمهٔ اول را حذف کنند۔

کری بفتح اول و ثانی و در آخر الف بصورت یا مرغ حباری که نر باشد و آغاز خواب از منتخب۔

کرب بالفتح اندوه که نفس باز گیرد و بی آرام کردن اندوه کسی را و بفتحتین بے آرام و اندوهگین شدن از منتخب و لطائف و بحر الجواهر و مدار۔

کروب بضمتین جمع کربت۔

کرنب بفتحتین و سکون نون و بای موحده کلم که آنرا کرم کله گویند از برهان و سراج و مدار و در منتخب بالفتح و نون مفتوح

کرسی اصطرلاب چیزیست بلند در اصطرلاب که عروهٔ اصطرلاب بدو بسته باشد۔

کربت بالضم اندوه از منتخب۔

کرت بفتح و تشدید را نوبت و بار چنانکه سه کرت بمعنی ۳ بار۔

کرات بالفتح و تشدید را بار ها جمع کرت و بضم کاف و تخفیف را جمع کره که بمعنی گوے باشد یا هر چه مثل گوے مدور باشد

کراهیت بفتح اول و کسر ها و تخفیف یای تحتانی ناپسندی از صراح و در خیابان نوشته که کراهیت بر وزن صلاحیت به تخفیف نه بتشدید ناپسند داشتن۔

کرخت بفتح اول و ثانی و سکون خای معجمه بمعنی عضو بیحس و بیحرکت و بمعنی سخت مستعمل از برهان۔

کروت نام ظرف آب۔

کرات بالضم و تشدید را و تای مثلثه گندنا از منتخب۔

کرخ بفتح اول و ثانی و خای معجمه دهی است قریب بغداد و قیل محله از بغداد و بفتحتین مخفف کرخت از لطائف و برهان و سراج۔

کرد بالفتح کار و عمل و بالکسر نیز همین معنی آید و بالضم طائفه است از صحرا نشینان و بمعنی قطع زمین که کنارها آنرا بلند ساخته در میانش زراعت کنند و آبگیر و بمعنی نشان از برهان و لطائف و رشیدی و سروری و جهانگیری۔

کرهٔ ناگشاد بضم اول بمعنی بچهٔ اسپ که هنوز سواری بران نه کرده باشند۔

کردار بالکسر طرز و روش از سراج و در جهانگیری و برهان کار و عمل و فعل و بعضے نوشته که کردار اگرچه بالکسر مشهور ست مگر قیاس میخواهد که بالفتح باشد چراکه چون بر لفظ ار که افادهٔ معنی مصدری کند صیغه ماضی را بیارند ماضی بمعنے مصدر شود چنانکه گفتار و رفتار و دیدار۔

کردگار بالکسر نام حق تعالیٰ و معنی لفظی این لفظ کنندهٔ طرز ست از سراج و در رشیدی نوشته که معنی ترکیبی این لفظ خداوندگار چه کرد بالفتح بمعنی کار و گار بمعنی خداوند۔

کر بالفتح ناشنوا یعنی کسیکه گوش او چیزی نشنود از برهان و سراج و بالفتح و تشدید را در عربی بمعنی باز گشتن و باز گردانیدن و حمله بردن و بالضم پیمانه است و آن دوازده وسق ست و هر وسقی شصت صاع و نام رود یست یکی در شروان که در زیر ملک برع هم گذرد

ودیگری در فارسی از منتخب و لطائف و برہان

کرّار بالفتح وتشدید را اول بازگردنده و بازگردانندہ وتکرار حملہ برندہ وازینجا است لقب حضرت علی کرم اللہ وجہہ زیراکہ آنحضرت در جنگ صف اعدا بار بار حملہ می بردند و ہیچ اندیشہ نمی کردند از منتخب و لطائف وغیرہما۔

کرور بضمتین بازگشتن دوا گردیدن از منتخب و غیر آن۔

کرور بالفتح ودال مہملہ نیز مفتوح زمین سخت وپشتہ پشتہ از برہان و مؤید۔

کرباس وبای موحدہ وسین مہملہ جامۂ سفید معروف از منتخب و مؤید و مدار و در سراج نوشتہ کہ این معرب کرپاس ست کہ بالفتح باشد و در رسالۂ معربات نیز نوشتہ کہ کرباس معرب کرپاس ست کہ بفتح اول و بای فارسی لفظ ہندی کتانی باشد بمعنی پنبہ ومجازاً بمعنی جامہ کہ از پنبہ ساختہ شود و در حالت تعریب اول را کسرہ ازان دادہ اند کہ وزن فعلال بفتح فا از غیر مضاعف در کلام عرب نیامدہ است۔

کراریس بفتح اول و یای معروف جزوہای کتاب وسیپارہ ہای قرآن مجید واین جمع کراسہ است کہ بضم وتشدید را باشد۔

کریاس بالکسر و یای تحتانی وسین مہملہ در کتب لغات عرب مثل صراح و قاموس بمعنی طہارت خانہ کہ بر بام ساختہ باشند وگرہ در منتخب بمعنی بالاخانہ و دری خانہ و در برہان وکشف و مدار و جہانگیری و مؤید بمعنی بالاخانہ و دربار پادشاہ وامرا۔

کرس بکسر اول وسکون را مہملہ وسین مہملہ سرگین باہم نشستہ از صراح و در خیابان نوشتہ کہ عجین کرس سرگینی باشد کہ بگل و آب آمیختہ کہگل سازند۔

کرگس بالفتح وکاف دوم فارسی مفتوح وسین مہملہ طائریست معروف مردار خوار کہ بہندی گِدھ گویند بکاف فارسی اکثر پراو در تیر بکار برند و مجازاً پرہای تیر را نیز کرگس گویند و کرگسان گردون دو ستارہ اند بصورت کرگس یکی را نسر طائر و دیگری را نسر واقع گویند از لطائف و غیر آن۔

کرفس بفتحتین وسکون فا وسین مہملہ دوائیست مانند اجوائن بوی آن ناخوش و تیز باشد و آن اجمود ولایتی است و از خواص او یکی اینست کہ کژدم گزیدہ اگر بخورد فی الحال بمیرد از منتخب و لطائف۔

کربس بالفتح چلپاسہ

کرفش بفتح اول وسکون ثانی و فتح فا و شین معجمہ چلپاسہ و آن جانوریست کہ در سقف خانہا باشد بہندی چھپکلی گویند از برہان وسراج۔

کرش بالفتح و بفتح اول وکسر را و شین معجمہ شکنبۂ ستور نشخوار زنندہ از منتخب۔

کراع بضم اول وعین مہملہ پاچۂ گوسپند وگاو و پاچہ بمعنی ساق حیوانات ست و بینی کوہ و گروہ اسپان ولفظیکہ بآن اسپان را فراہم آورند از منتخب۔

کرع بفتحتین آب باران استادہ و آب بدہان خوردن از جوی و باریک ساق شدن از منتخب و لطائف۔

کرگ بالفتح وکاف دوم فارسی مخفف کرگدن و آن جانوریست کہ بہندی گینڈا گویند از رشیدی وسراج و برہان و در بعض شرح سکندرنامہ نام ملکی از روس نوشتہ و بالفتح و ہر دو کاف عربی دہی ست متصل بکوہ لبنان کذا فی القاموس و در منتخب بفتحتین قلعہ است بنواحی بلغار و در برہان بفتحتین و ہر دو کاف عربی نام پرندہ است دم دراز کہ سیاہ وسفید باشد و بیشتر بر کنارہای آب نشیند و آنرا عقعق نیز گویند۔

کرناٹک بالفتح ونون وتای ہندی مفتوح وکاف عربی نام شہریست از ملک دکن۔

کرنگ بضم اول و فتح ثانی وسکون ثالث وکاف فارسی بروزن تفنگ اسپ سرخ رنگ از برہان و رشیدی وسروری و کشف۔

کردک بالضم و دال مہملہ مفتوح وکاف عربی بمعنی قوی ہیکل وبکسر اول بمعنی

وزبان آوردہ در فرہنگے دیدہ شدہ۔
کرم بفتح اول وسکون ثانی درخت انگور وبفتحتین مروت وسخاوت وعزیزی وبزرگواری از منتخب ولطائف وشرح نصاب ونیز در لطائف نوشتہ کہ کرم بالضم بمعنی غم واندوہ سخت۔
کرام بکسر اول بزرگان واین جمع کریم است
کروم درختان انگور وغمہا واندوہہا از لطائف۔
کرشم بکسر تین بمعنی کرشمہ از لطائف۔
کردہامم کردار ہاے من از حواشی مثنوی معنوی نوشتہ شد۔
کرکم بالضم ہر دو کاف عربی زعفران ازمدار
کرزم بفتح وحرف سوم زای معجمہ مضموم گیاہے باشد خوشبو از سروری ومدار وابراہیمی۔
کران بکسر اول ودر عربی نام ساز کہ آنرا بربط نیز گویند وبفتح اول ودر فارسی بمعنی کنارۂ چیزی وانتہای چیزے از کشف وبرہان ورشیدی ومدار۔
کرمان بالکسر نام شہریست از پارس از لطائف ودر مزیل نوشتہ کہ بفتح اول است وگاہی بالکسر آید فرش آنجا بغایت نفیس باشد وزیرۂ سیاہ از نواحی آن خوب بہم رسد۔
کرگن بفتح ہر دو کاف عربی غلہ سبز ونیم پختہ را گویند کہ بریان کنند خواہ نخود باشد خواہ گندم وجو از سراج وبرہان۔
کردستان بضم کاف وکسر دال ملکیست از ایران۔
کرگدن بفتح اول وسکون ثانی وفتح کاف فارسی وفتح دال مہملہ جانورے است شبیہ بگاومیش وفیل ودر جسم کوچک از فیل وکلان از گاومیش وپوست او بغایت سخت باشد ویک شاخ دارد بر پیشانی رستہ بہندی گینڈا گویند وآنچہ بعضی از اہل لغت نوشتہ کہ چند فیل را شکار کردہ میخورد وبچۂ آن خار دار باشد وبعد پنج سال متولد میشود ہمہ خرافات ست از برہان۔
کرانیدن وکراندن ہر دو متعدی کردنست وکنانیدن کہ در عوام مشہورست غلط باشد باین قاعدہ کہ ہر مصدر لازم را کہ متعدی سازند الف ونون ماقبل دن کہ علامت مصدر است آرند چنانچہ از گردیدن گردانیدن و اگر علامت مصدر تن باشد اول امر آن مصدر بر آورند وبعد آن الف ونون ویا زاید کردہ بدال ونون مصدر متعدی نمایند وگاہی یا را از آن حذف سازند چنانکہ از سوختن سوزانیدن وسوزاندن و از رسیدن رسانیدن ورساندن از نہر الفصاحت ونزد اکثری کنانیدن صحیح باشد بقاعدہ کہ در مصدر صاحب تن مذکور شد چہ نزد ایشان در متعدی کردن مصادر صاحب تن ودن قاعدہ واحدست چنانچہ از رمیدن رسانیدن وخواندن ورماندن ورسانیدن وخوانانیدن می آید۔
کراجیدن بجیم عربی فریاد کردن مرغ خانگی بوقت بیضہ نہادن از برہان
کرازیدن بضم وبکسر خرامیدن بہ ناز وبہ کاف فارسی نیز آمدہ از برہان
کردن سوای معنی معروف بمعنی شدن نیز آمدہ چنانچہ نور اللہ وخان آرزو در شرح گلستان بمقام باب پنجم نوشتہ اند
کرمن وارمن بواو عاطفہ مغرب ومشرق از سراج وقران السعدین۔
کرگسان گردون دو ستارہ بصورت کرگسی یکی را نسر طائر ودیگری را نسر واقع گویند
کروبیان بفتح وتشدید وتخفیف راے مضموم وواو معروف وبای موحدہ ویای تحتانی فرشتگان مقرب از برہان ولطائف
کرامت کردن دادن۔
کرو بکسر اول وفتح ثانی کشتی خورد کہ در دریا باشد از جہانگیری۔
کرباسو بالفتح وبای موحدہ وضم سین مہملہ بمعنی چلپاسہ کہ بہندی چھپکلی گویند از سراج۔
کراسہ بضم اول وفتح سین بمعنے قرآن مجید ومطلق کتاب از برہان ودر منتخب بالضم

وتشدید رای مهمله وتخفیف آن جزوی از کتاب پارهٔ از کلام الله این لفظ عربیت

کرانه بفتح اول و نون بمعنی کنارهٔ هر چیز از برهان ورشیدی۔

کرایه بکسر اول ویای تحتانی اجرت بارکردن اسپ وشتر وبهل واجرت نشستن خانه ودکان از برهان وبعضی بمعنی برابری وسزاواری نیز نوشته واین لفظ عربیت که فارسیان از جنس کلام خود میدانند۔

کراینده بکسر اول کرایه کننده از سراج واین اشتقاق از مصدر جعلی ست از عالم طلبیدن وفهیدن زیراکه لفظ کرایه عربیت۔

کرسنا بالفتح وسین مهمله ونون هر دو مفتوح غلهٔ است تیره رنگ طعم آن مابین عدس وماش ست از برهان وصاحب مصطفوی نوشته که بهندی آنرا مٹر گویند۔

کره بضم اول وتخفیف رای مهمله بمعنی گوی که بدان بازی کنند وهر چیز مدور وگرد که مثل گوی باشد وبضم وتشدید را بچهٔ اسپ وخر وبمعنی تازیانه وبضم اول وسکون دوم واظهار ها ناخوشی وسختی ورنج وبفتح اول وسکون ثانی جبر وناررضامندی وبفتح اول وکسر ثانی بر وزن خجل بمعنی کریه ونام مرغوب وبضمتین مخفف کروه که بهندی کوس گویند وبمعنی اسپ تازیانه وبمعنی کوس فارسی ست وباقی عربی از منتخب ولطائف وبرهان ومدار وچراغ هدایت۔

کروه بضمتین بهندی کوس گویند وآن چهار هزار گز مسافت زمین باشد ونزد بعضی سه هزار گز وهر گز دو ذرع وهر ذرع هشت گره از مؤید وسروری وبرهان وجهانگیری ودیگر کتب هیئت هندیان ویونانیان ورسائل مساحت وحساب اگرچه در کتب مذکوره در تعیین کروه اختلاف بسیارست مگر خلاصه همین ست که نوشتم۔

کرشمه بکسرتین اشارت بچشم وابرو از رهیا محجم وبرهان ومجمع الفرس ودر رشیدی وکشف بفتحتین۔

کرم پیله بکسر اول وکسر بای فارسی کرم ابریشم از لطائف۔

کرّانی بالضم وتشدید رای مهمله ذلّه مثلثهٔ گندناگون۔

کرملانی نوعی از لباس وقماش

کری بفتح ناشنوائی۔

کرکی بالضم وکاف دوم عربی مکسور بمعنی کلنگ که طائر معروفست از منتخب

کرپزی بالضم وبای فارسی مکسور مکاری وحیله گری وبمعنی شجاعت ودانائی هم آمده از کشف وبعضی محققان بضم کاف فارسی وبضم بای عربی نوشته وبیانش خواهد آمد ان شاء الله تعالی۔

کرّوبی بالفتح ورای مهمله مشدده مضموم وکسر بای موحده بمعنی فرشتهٔ مقرب ودر خیابان نوشته که کروبی قسمی ست از ملائکهٔ مقربه ودر قاموس ست الکروبی بتخفیف الرا ساوات الملائکه وبتشدید را نیز واقع شود۔

کرسی بالضم تخت کوچک وفلک هشتم وکرسی خط برابر وبمقام خود افتادن حروف در نوشتن وکرسی ایوان وخانه عبارت است از بلندی زمین ایوان وخانه از لطائف وچراغ هدایت۔

فصل کاف مع زای معجمه وفارسی

کزاز بضم کاف وهر دو زای معجمه دردی است که از سختی سرما در بندگاه گردن وسینه بسبب تشنج وانجا واعصاب پیدا میشود از بحر الجواهر وکشف وحدود الامراض

کز بالفتح وزای عربی بمعنی کج ونوعی از ابریشم کم قیمت که قز معرب آنست از برهان۔

کزلک بکسر اول وثالث وهر دو کاف عربی کارد کوچک از مؤید وبرهان وکشف ومدار وسروری مگر در جهانگیری بکاف فارسی مفتوح وکسر لام وکاف دوم عربی ودر سراج نوشته که بکاف عربیت وقیل بکاف فارسی بالفتح وکسر اول ولام مفتوح بمعنی مطلق کارد کوچک۔

کژک بفتح وزای فارسی آنکس که

فینبا نان بر سر فیل زنند۔

کژدم بالفتح کاف و زای عربی و فارسی هر دو درست و بکاف فارسی چنانکه گمان برند خطاست۔

کرزم بالفتح سبزه باشد که بر کنار حوض و لب جو روید از برهان۔

کژمژ زبان بفتح اول و ثالث و دوم و چهارم زای فارسی طفلی که زبانش بکلمات خوب جاری نباشد از رشیدی و در برهان بمعنی فیر نیز و در سراج نوشته که بمعنی کسیکه زبانش راست نگردد و لفظ کژ مبدل کج و مژ از توابع اوست۔

کژبره بالضم و بای موحده مضموم و رای مهمله مفتوح گشنیز سبز از برهان و شرح نصاب۔

کژده بفتحتین و زای فارسی گوشت پاره که در حلق آویزان باشد بهندی کوا نامند و بعضی کاگ گویند از غرائب اللغات و برهان و بمعنی کارد بزرگ خمدار که بدان گوشت قیمه کنند و در جامی بمعنی مزه بخت دیده شده۔

کژ زخمه بدعمل و دغاباز سراج۔

فصل کاف مع سین مهمله

کسا بکسر اول بمعنی گلیم که آنرا پوشند از منتخب۔

کسری بالکسر را مهمله مفتوح و در آخر الف بصورت یا لقب نوشیروان و در قاموس است که کسری معرب خسرو که بمعنی واسع الملک ست از سراج در رساله معربات و در خیابان نوشته که کسری معرب خسرو و لقب نوشیروان و لقب هر بادشاه فارس و مدائن لهذا جمع اکاسره می آید۔

کسنی بفتح اول و فتح نون و در آخر الف مقصوره بصورت یا نوعی از کاسنی صحرائی که تلخ باشد۔

کسب بالضم کنجاره روغن و آن ثفل روغن ست و بالفتح بمعنی حاصل کردن و مجازاً بمعنی هنر و پیشه از لطائف و منتخب وغیره۔

کسوت بالکسر جامه پوشیدنی از منتخب

کسالت بالفتح کاهل شدن از منتخب

کساد بفتح اول و دال مهمله ناروائی متاع و بی رواجی اشیا بعدم خریداری آن از منتخب و سراج و در سراج نوشته که کسادی بزیادت یا نیز آمده۔

کسر بفتح اول و سکون ثانی شکستن و شکستگی و حرکت زیر چراکه لفظ آن بانکسار لب بر این حاصل میشود و با لکسر و فتح سین پاره ها جمع کسره از منتخب وغیره۔

کسور بضمتین جمع کسر از منتخب و بیشتر استعمال این لفظ در پاره های اعداد آید چنانکه نصف و ثلث و ربع و خمس وغیره۔

کسیر شکسته شده۔

کس بالفتح بمعنی یار و رفیق در و تشریف و بمعنی مطلق آدمی نیز می آید از خیابان۔

کسوف بضمتین گرفتن آفتاب و ماه و بدحال شدن و در عرف کسوف در آفتاب و خسوف در ماه گویند از منتخب

کسیف پوشیده و بدحال و ترش رو از منتخب۔

کسل بفتحتین کاهلی و سستی از منتخب و بحر الجواهر و مؤید و مدار۔

کسال در حاشیه مثنوی این لفظ را بمعنی دو رو جدا نوشته است و در لطائف وغیره یافته نشد ظاهراً بالفتح بکاف فارسی باشد۔

کسیل بضم اول و رفع کردن و فرستادن از لطائف و مؤلف گوید که این لفظ بکاف فارسی نیز باشد۔

کسلان بالفتح کاهل و سست۔

کس و کو هر دو کاف عربی بمعنی اقربا در فقرا از مصطلحات۔

کسید نابره و متاع بی رواج از سراج و منتخب۔

کسمه بالفتح موی چند که عوض زلف آنرا متفرق کنند و خم داده بر رخساره آویزند از سراج و رشیدی و برهان و کشف۔

کسائی بکسر اول نام شخصی ست قاری و نحوی مشهور که او اکثر کسا یعنی گلیم می پوشید از منتخب۔

کستی بالفتح مخفف کاستی از برهان۔

کسی این لفظ برای نکره ذوی العقول

می آید چنانچه گوئی کسے درینجا نیست یعنی آدمی درینجا نیست و در غیر ذوی العقول استعمال این لفظ نباید ساخت و آنچه بعضے گویند که کسی حویلی و کسے خط و امثال اینها محض غلط است از نهر الفصاحت وغیر آن و در لفظ کسی یای اصلی نیست گاهی برای نکره باشد و گاهی برای وحدت و در مصطلحات نوشته که لفظ کسے سوای معنی معروف بمعنی ضمیر متکلم و مخاطب نیز آید مثال معنی اول از فطرت **بیت** از تن سرم جدا کن و از من جدا مباش ٭ بیرحم باش جان کسے بیوفا مباش ٭ مثال دوم اشرف گوید ٭ **بیت** بیا که بر سر راهت نگاهم از عینک ٭ بکف گرفته چراغ است در انتظار کسے۔

کستی بالضم و سین ماخوذ از کستن که بمعنے مالیدن است و بمعنی کوفتن نیز و مجازاً بمعنی آنکه دو شخص ایستاده باهم آویخته زور آزمائی کنند از برهان و جهانگیری و بهار عجم و مؤید

فصل کاف مع شین معجمه

کشکاب بالفتح آش جو که برای بیماران پزند از برهان۔

کشتاسپ نام پادشاه چون این لفظ بکاف فارسی ست لهذا تفصیل آن در کاف فارسی مسطور ست۔

کشت بالکسر زراعت و باصطلاح شطرنج بودن شاه دران خانه که اگر درانجا سوای شاه مهرهٔ دیگر باشد کشته شود۔

کشوث بضمتین و واو معروف و ثای مثلثه نام دوائیکه تخم آنرا بستانی دینار گویند و شربت دینار ازانست از برهان

کشاد بضم کاف عربی و فارسی صیغهٔ ماضی ست از کشادن و بمعنی فراخ و تیر از کمان رها کردن و بمعنی خوشی و فتح نیز آمده از برهان و رشیدی و در جواهر الحروف نوشته که لفظ کشاد را مردم فارسی بکاف فارسی و اهل ماوراء النهر بکاف عربی استعمال کنند

کشدار بکسرتین پاسبان و چوکیدار

کشم بکسر اول و فتح میم نام دیه ایست از ولایت ترشیز و بالفتح و بالکسر و میم مکسور مخفف کاشمیر که شهر معروفست از برهان

کشور بالفتح از جهانگیری و بهار عجم و در برهان و مؤید و کشف و مدار بالکسر ست بمعنی ملک و صاحب مدار نوشته که هر کشور از کشورهای هفتگانه بیکی از سبعهٔ سیاره تعلق دارد چنانکه هند متعلق بزحل ست و چین بمشتری و ترکستان بمریخ و خراسان بآفتاب و ماوراء النهر یعنی توران بزهره و روم بعطارد و بلخ بقمر۔

کشکنجیر بضم اول و سکون شین معجمه و فتح کاف عربی و سکون نون و جیم عربی مکسور و یای معروف و رای مهمله چیزیکه بدان دیوار قلعه می شکنند و بمعنی توپ مجاز ست و این مخفف کوشک انجیر ست و معنی ترکیبی این لفظ قلعه شگافست از جهانگیری و سراج و در مؤید بمعنی گوله نوشته۔

کشاورز بفتح اول و چهارم و در آخر زای معجمه مزارع و دهقان از مؤید و برهان و جهانگیری و رشیدی و کشف و صاحب مدار بکسر اول نوشته و بعضی گویند که در اصل کشت ورز بود تا را برای تخفیف حذف کردند و الف زیاده نمودند و صاحب جواهر الحروف وغیره نوشته که دراصل کشت آور بود تا را بجهت تخفیف حذف کردند و قاعده است که زای معجمه را در فارسی در آخر بعض الفاظ زائد هم می آرند۔

کشنیز بالضم تخم معروفست از مؤید و کشف

کش بالفتح بغل و سینه و کمر از رشیدی و برهان و در کشف بمعنی تهیگاه و در برهان نوشته که کش نام شهریست از ماوراء النهر و نزدیک به نخشب ابن مقنع هر شب ماهی از چاهے که در نواحی شهر کش واقع ست می برآورد۔

کشیش لفظ ترکی ست بفتح اول و یای دو شین معجمه بروزن حریص بمعنی پیشوا و معلم ترسایان و زاهد نصرانیان و بت پرستان از مؤید و کشف و برهان و چراغ هدایت و لغات ترکی و رشیدی۔

کشاف بالفتح و تشدید شین معجمه بسیار پیدا کننده و بسیار پرده کشاینده و نام تفسیر از جار الله زمخشری۔

کشف بالفتح برداشتن پرده از روی

چیزی وکشاده و برهنه کردن و بفتحتین جانوری
است که در آب ماند و آنرا باخه و سنگ پشت
گویند از لطائف و منتخب۔
کشک بالفتح و هر دو کاف عربی دوغ
خشک شده و بعضی گویند که بمعنی جو مقشر
و نام طعامیست مثل هریسه که از آرد گندم یا جو
و شیر گوسپند راست کنند از برهان و سراج
و بضم اول و فتح ثانی بمعنی قصر و ایوان چراکه
مخفف کوشک باشد و بکسر اول و ثانی و در ترکی
بمعنی پاسبانی از لغات ترکی نوشته شد۔
کشکول بروزن مقبول کاسهٔ بزرگ که
گدایان دارند از سراج و جهانگیری و برهان۔
کشخان بالفتح و خای معجمه قلتبان و
دیوث از برهان۔
کشیشان زاهدان نصاری تفصیلش در
کشیش گذشت۔
کشیدن بمعنی جماع نیز آمده از مصطلحات۔
کش زدن بالفتح دست در گردن
حریف زده زور کردن از چراغ هدایت
و در شرح گل کشتی بضم کاف ناگهان دست
در گردن حریف انداخته زور کرده بر زمین
زدن۔
کشادنامه بضم کاف عربی و فارسی فرمان
پادشاهی و پروانهٔ معافی و طلاق نامه از
برهان وغیره۔
کشته بالکسر بروزن رشته بمعنی آلو و شفتالو
و زردآلو و امثال آن که دانهٔ آنها بیرون
ساخته خشک کرده باشند از برهان و در
آئین اکبری نوشته که کشته بالکسر چیزیست
مرکب از عود و لوبان و صندل و لادن و مشک
و نبات و گلاب قرص بسته نگاه دارند در
سوختن بوی خوش دهد و بالضم بمعنی مقتول
و مجازاً بمعنی عاشق۔
کشنیزه غورهٔ انگور که در ابتدا برابر کشنیز
باشد۔
کشتی بالفتح سفینه که در دریا باشد و نوعی از
پیالهٔ شراب از برهان و مؤید و رشیدی و
سراج و نیز صاحب رشیدی نوشته که تحقیق
آنست که بالفتح کاف فارسی منسوب بگشت
و دیگر کشتی بالضم مصارعت و از روی تحقیق
این لفظ بدین معنی بسین مهمله است منسوب
بکستن که بمعنی کوفتن است چون دو کس باهم
کشتی گیرند یکی مردیگر را میخواهد که بر زمین بکوبد
از رشیدی و در جهانگیری و برهان و سروری
و بهار عجم نیز ملفوظ این بدین معنی بسین مهمله تحقیق
شده۔
کشیکچی بکسر اول و ثانی پاسبان۔

فصل کاف مع ظای معجمه

کظت بالکسر و تشدید ظای معجمه و تای فوقانی
پُری معده و پری مطلق از شرح نصاب۔
کظم بالفتح خشم فرو خوردن از منتخب۔
کظیم خشم فرو خورنده از منتخب۔

فصل کاف مع عین مهمله

کعب بالفتح و بای موحده شتالنگ
و بمعنی استخوان مربع که بدان بازی نرد
بازند معنی اول از منتخب و لطائف و باصطلاح
علم حساب مرتبهٔ سوم ست از منازل جذر
مقابا چنانچه مرتبهٔ اول را شی گویند و مرتبهٔ ثانی را مال
و مرتبهٔ ثالث را کعب چون شئ را در شئ
ضرب کنند مال گویند و چون مال را در
همان شئ ضرب کنند کعب نامند مثلاً عدد
سه را شئ فرض کردیم و چون سه را که شئ
باشد در سه ضرب کردیم نه حاصل شد و این
نوع حاصل ضرب را مال خوانند و چون
مال را که نه است باز در شئ که سه است ضرب
نمائی بست و هفت حاصل شود و این قسم
حاصل ضرب را که مرتبهٔ سوم ست کعب نامند
و نام پدر قبیلهٔ از عرب و نام بازی اطفال و
نام یکی از اصحاب یعنی کعب بن زهیر
که مداح حضرت رسول الله صلی الله علیه
و آله وسلم بود۔
کعوبت بفتحتین و حرف چهارم بای
موحده نحوست و دشواری از شمسی این
لفظ که در نامهٔ ابوالفضل آمده است بمعنی مذکور
مناسب مقام نمی نماید و نه موافق لغات
معتبره پس از سراج و قاموس وغیره بمعنی بلندی
و ترفع مفهوم میگردد و چون مرادف شماتت
واقع شده و شماتت بمعنی شاد شدن است بر رنج
دشمنان پس کعوبت هم بمعنی بلندی و ترفع
خود باشد بر مخالفان و غالب اینست که
کئوبت باشد بضم کاف و ضم همزه بمعنی شکستگی

وبمعانی چنانکه از قاموس و شرح ظاهر میشود و آنچه در نسخهای مال بعین یافته میشود و ناشی از تحریف کاتبان قدیم ست۔

کعیت بضم اول وفتح عین مهمله وسکون تحتانی وبعده فوقانی بلبل از صراح وشرح نصاب۔

کعاک بالفتح نوعی از نان روغنی وشیرین واین معرب کاک ست از شرح نصاب ورسالهٔ معربات ومؤید۔

کعب غزال و **کعب الغزال** نوعی از شکرپاره از برهان وبعضی گویند که آنرا بهندی بتاسه گویند۔

کعب گرگ پیکان استخوان شتالنگ گرگ که پیکان در پای خود بندند بخاصیت آن از رفتن مانده نشوند۔

کعبتین دو پانسه باشد کوچک از استخوان مربع شش پهلوی هریک پانسه از یک تا شش عدد نقش کنند وبدان نرد بازند از کشف وغیره۔

کعبه اسم بیت الله در اصل بمعنی مرتفع ست چون بنای کعبه از زمین مرتفع وبلندست لهذا کعبه نام کردند یا مرتفع ست از روی مراتب از شرح نصاب ودر صراح نوشته ازین که کعبه مربع وچهارگوشه است چه تکعیب بمعنی چهارگوشه کردنست وبمعنی پانسهٔ قماربازی هم آمده زیراکه پانسهٔ بازی نرد مربع وچهار گوشه باشد۔

کعب لنگری نام شخصی که بنهایت حریص خوردن وبدطمع بود۔

فصل کاف مع فا

کف الخضیب بالفتح وتشدید فای مضموم وفتح خای معجمه وکسر ضاد معجمه ویای معروف وبای موحده نام ستاره ایست سرخ رنگ بجانب شمال که چون بدائرهٔ نصف النهار رسد وقت اجابت دعاست وکف خضیب بدون الف ولام تعریف بمعنی دست رنگین از منتخب وغیرآن۔

کفالت بفتح ضامن شدن ومتعهد شدن از مدار وغیرآن۔

کفایت بکسر بس شدن وکافی شدن وسود گرفتن از منتخب وبکسر اول وحرف چهارم همزه مانند همدیگر شدن در قوم۔

کفات بضم اول جمع کافی بمعنی دانایان کارگذار۔

کفت بفتح کاف عربی بمعنی شگافت وترکاید واین صیغهٔ ماضی ست از کفتن از برهان۔

کفتار بالفتح جانوریست صحرائی درنده که بهندی هوندار گویند از لطائف وغیرآن وبعضی گویند بمعنی زن ساحره نیز ست که جگر مردم بنگاه خویش برآورده میخورد بهندی ڈائن نامند واصل اینست که کفتار درفارسی وڈائن درهندی نام همان درنده ایست که بیشتر سگ را شکار میکند چون زن ساحرهٔ مذکوره آن درنده را بسحر مسخر کرده سواری شود مجازاً زن ساحرهٔ جگرخوار را گویند۔

کفر بالضم ناگرویدن وناسپاسی وبالفتح بمعنی پوشیدن وکوزهٔ بزرگ از منتخب وصراح۔

کفور بضمتین ناسپاسی وبفتح اول وضم ثانی ناسپاسی کننده از نعمت از منتخب۔

کفلیز و **کفجلیز** بالفتح وجیم فارسی ویای معروف ودرهردو لفظ زای معجمه نام جانور آبی از قسم وزغ وبمعنی کفچه که دران سوراخ باشد از لطائف۔

کف بالفتح وتشدید پنجه وکف دست وبمعنی بازایستاده کردن کسی را ودوباره دوختن جامه را بریکدیگر ونابینا کردن وخرقه ولقمه وساقط کردن حرف هفتم رکن بحر چون نون فاعلاتن ومفاعلتن ودر فارسی بالفتح وتخفیف بمعنی کف دست ویا وبمعنی زبد چنانچه کف دریا وکف صابون وبمعنی سوختهٔ چقماق از منتخب ولطائف وصراح۔

کفاف بفتح اندازه وآنقدر معاش که کفایت کند ومستغنی سازد از طلب وآن روزی ومعاش وخرچ روزمره باشد از بحرالجواهر ومنتخب وکشف ولطائف وصراح وخیابان۔

کفک بفتحتین کف دست و بمعنی کف آب و کف صابون و کف شیر و امثال آن از شرح نصاب۔

کفل بفتحتین سرین آدمی و حیوان و بالکسر بہرہ و حصہ چیزی و آنکہ بر ستور نتواند نشست و گلیم کہ بر پشت ستور اندازند از منتخب و لطائف و برہان و بحر الجواہر و بہار عجم۔

کفیل متعہد و ذمہ دار و ضامن و قبول کنندۂ کاری بر خود از منتخب و غیر آن۔

کف دعا گرفتن دست بدعا برداشتن

کفتین بالکسر و تشدید فا و تای فوقانی مفتوح ہر دو پلہ ترازو۔

کفیدن بالفتح ترکیدن از برہان۔

کفانیدن ترکانیدن از برہان۔

کف کردن بمعنی خوردن از مصطلحات

کفن پارہ کردن شفا یافتن از بیماری و ضعف و نجات یافتن از آفت و مہلکہ۔

کفران بالضم ناسپاسی۔

کفن بفتحتین لفظ عربیست فارسیان گاہی تعریس کردہ کفن را بسکون فا آرند شفائی گوید **مصرعہ** از لتہ حیض خواہرت کفن کنند ۔۔

کفو بضمتین ہم جنس و ہم نسب و مانند و ہمتا و این لفظ بضم اول و سکون ثانی نیز آمدہ از صراح۔

کفچہ بالفتح چمچہ کلان و سرمار کہ بصورت کفچہ پہن می کنند۔

کفہ بالفتح و تشدید فا پلۂ ترازو و ہر چیز کہ مثل آن گرد باشد از منتخب و لطائف و مدار و مؤید و کشف و شرح و تاج اللغات نیز در لطائف نوشتہ کہ بضم و تشدید بمعنی حاشیہ پیراہن و بفتح و تخفیف در فارسی خوشۂ نیم کوفتہ و آنچہ در دو دانہ باشد۔

کفارہ بالفتح و تشدید فا پوشندۂ گناہان و آن بدل جنایت باشد مثلاً در شکستن قسم و خوردن روزہ معاوضۂ گناہ نماید و کفارۂ قسم یک بندہ آزاد کردن یا سہ روزہ داشتن یا دہ مسکین را طعام یا دہ مسکین را کسوت پوشانیدن و کفارۂ صوم دو ماہہ روزہ داشتن یا شصت مسکین را طعام از منتخب و کشف و فتاوی فیروز شاہی

کفیدہ بفتح اول بمعنی ترقیدہ و شگفتہ از کشف و فرہنگ حسینی و برہان و شرفی

کفرہ بفتح اول و ثانی و ثالث جمع کافر۔

کفشگی بالفتح و در آخر یای معروف و نام داو کشتی کہ چون حریف در پا بدر پیچ جای خودش در بند خصم نیست ناگاہ سر پا بر خصیہ اش زند تا معلق بر زمین آید از شرح گل کشتی۔

فصل کاف مع لام

کلا بالفتح و تشدید لام حرفست برای رد سخن پیشین حاصل معنی آن اینست کہ چنین نیست و گاہی برای مسلم داشتن سخن غیر باشد درین صورت اسم باشد بمعنی حق ست و بتخفیف لام بمعنی گیاہ تر از کشف و صراح و بکسر اول و تخفیف لفظی موضوع برای معنی تشبیہ و درین حالت بدون اضافت مستعمل نمیشود۔

کلیسا بکسر اول و ثانی و یای مجہول و سین مہملہ پرستشگاہ کفار از کشف و مؤید و مدار و برہان۔

کلبعو بالفتح عین مہملہ و تشدید واو سگ بسیار فریاد کنندہ و نام منزلی از منازل قمر و آن چہار ستارہ اند بصورت سگ آواز کنندہ۔

کلب بالفتح سگ و بفتح اول و کسر لام بمعنی دیوانہ و گزندہ از منتخب۔

کلاب بکسر اول جمع کلب بمعنی سگ باشد از منتخب۔

کلب کلب لفظ اول بفتح کاف و سکون لام و لفظ دوم بفتح کاف و کسر لام بمعنی سگ گزندہ و سگ دیوانہ از منتخب

کلوب بالضم و تشدید لام مضموم و بای موحدہ ابزار آہنگر کہ بدان آہن گرم را میگیرند از منتخب۔

کلوخ کوب آلتیست کہ زارعان بدان کلوخ کلان را کوبند و بشکنند از خیابان۔

کلک خسپ بفتحتین و کاف عربی و ضم خای معجمہ مفلس پریشان حال چہ کلک بمعنی گلخن ست از چراغ ہدایت

و بعضے بجای خسپ لفظ چسپ بفتح جیم فارسی نیز نوشته اند و کلک بمعنی خاکستر نیز مرقوم ساخته اند۔

کلات بفتح دیه و قریه و قلعهٔ بالای کوه و نام فنی از کشتی از چراغ هدایت وغیره۔

کلفت بفتحتین و سکون فا و بعدهٔ فوقانی بمعنی گنده و درشت و ناهموار از برهان و بهار عجم و بالضم و فتح فا کدورت و رنج و اندوه باین معنے عربیست از منتخب و صراح۔

کلالت بفتح مانده شدن و کند شدن و بے پدر و مادر شدن و بے فرزند شدن از منتخب۔

کلارة بکسر اول بر وزن و معنی حراست و حفاظت از منتخب۔

کلاوت بفتح اول و لون و فتح واو قومیت از مطربان و این لفظ هندیست۔

کلکج بجیم عربی ستیزه کننده۔

کلند بر وزن سمند آلتے آهنی که بدان زمین را برای زراعت بکاوند بهندی کسّی گویند از سروری و سراج و برهان۔

کلید بکسر تمین آنچه که بدان قفل بکشایند۔

کلهٔ قند بفتح کاف و تشدید لام کوزهٔ قند۔

کلب الجبار ستاره است بصورت کلب

کلوخ انداز سوراخها که در دیوار قلعه سازند که از میان آنها سنگ و کلوخ بر دشمنان اندازند و الخال از آنها بند و تنها جنگ میکنند و جشنے و عشرتے و شراب خواری که در هفتهٔ آخرین ماه شعبان کنند و بمعنے فلاخن نیز آمده از برهان و رشیدی و بهار عجم۔

کلس بکسر اول و سکون لام و سین مهمله لفظ عربیست بمعنی آهک سفید و چونه و آهکی که بدان عمارت سازند و بفتحتین و سین مهمله در هندی قبه را گویند که بر گنبد عماری و برج و مساجد و کنگره های عمارات نصب کنند۔

کلیاتِ خمس بدانکه در منطق پنج کلی است اول جنس چون حیوان دوم نوع چون انسان سوم فصل چون ناطق چهارم خاصه چون ضاحک پنجم عرض عام چون ماشی

کلاغ بضم و فتح زاغ دشتی از برهان۔

کلمرغ بالفتح نوعی ست از کرگس سرخ سر که بر سرش پر نباشد از سراج و برهان۔

کلف بفتحتین داغهای تیره که بر رخساره بعضے مردم پدید آید و بمعنی عشق از شرح نصاب منقول از کنز و مغرب و قاموس و در منتخب نوشته که بالفتح شیفته شدن بچیزے۔

کلمح البرق مثل درخشیدن برق یعنی بزودی تمام۔

کلک بالکسر هر نی میان خالی را عموماً و نے قلم را خصوصاً و بفتحتین بمعنی نشتر حجام و فصاد که بهندی آنرا پچهنه گویند و بمعنے شوم و نامبارک بلا و سختی و درد سر و بالفتح بمعنی رنگین و آغوش و بالضم بمعنی پشم نرم و دنبه از سراج و مصطلحات و برهان و لطائف

کلنگ بضمتین و لون و کاف فارسی دست افزاری ست که بدان زمین و دیوار کاوند و بضم اول و فتح لام پرندهٔ مشابه بسارس و نام سازاز برهان و شرح نصاب و در لغات ترکی برابی معنی اول بضم اول و فتح لام نوشته و گفته که به فارسی آنرا کلند نامند و در جواهر الحروف نوشته که بفتح اول و ثانی مبدل کلند زیراکه دال مهمله بکاف فارسی بدل میشود۔

کلال بفتح اول در عربی ماندگی اعضا و خیرگی و کندی و بضم اول در فارسی بمعنی کسیکه ظروف از گل سازد از منتخب و برهان۔

کل بالفتح کسیکه سر او بے مو باشد از جوشش سر باین معنی ترکیست و بالفتح و تشدید لام بمعنی گنگ و لال درین صورت لفظ عربیست و در منتخب بمعنی کند شدن زبان و بالضم و تشدید لام بمعنی همه و جمیع و در لطائف نوشته که این لفظ مفرد است که بمعنی جمع آید و در اصطلاح صوفیه کل واحد مطلق را گویند و کل اسم حق تعالی است باعتبار حضرت واحدیت و الهیت که جامع مجموع اسماء است۔

کلل بفتحتین پری چند از مرغ مخصوص که پادشاهان و جوانان بدستار و کلاه نهند و آنرا جیغه و کلغی نیز گویند از برهان و در عربی شگفتگی مرغزار با گلها مستفاد از صراح و بالکسر گنگی و بسته زبانی از لطائف۔

کلمل و کلکل بهر دو کاف مفتوح هرزه گوے از مصطلحات۔

کلکل بفتح هر دو کاف عربی و فتح میم و سکون هر دو لام شور و غوغا۔

کلیل بفتح کند و سست و مانده شده و خیره و گنگ از منتخب و سراج۔

کلام بفتح سخن گفتن و باصطلاح علم نحو لفظیست که متضمن باشد دو کلمه را یعنی مرکب باشد از دو اسم یا فعل و اسم که نسبت یکی بدیگرے باشد برین وجه که فائدهٔ تام دهد چنانچه زیدٌ قائمٌ و قام زیدٌ و کلام علمیست که دران مسائل نقلی را بدلائل عقلی ثابت کنند و متکلم دانندهٔ آن علم ست از منتخب و چهار شربت۔

کلام مستدام عبارتست از کلام الهی و وحی۔

کلم بالفتح خسته و مجروح کردن و بفتح اول و کسر لام نیز هما جمع کلمه از منتخب۔

کلوم بضمتین جراحتها از شرح نصاب۔

کلیم سخنگوی و هم سخن و مجروح و لقب موسی علیه السلام چراکه اکثر با حق تعالی کلام می کردند و تخلص شاعر۔

کلبتان و کلبتین بفتح اول و فتح بای موحده و فتح تای فوقانی آلیست آهنگران را که بدان آهن گرم را گرفته بدست دیگر از مطرقه می کوبند و آنرا انبر و ماشه نیز گویند و بمعنی گلگیر شمع نیز آمده از برهان و سراج و شرح نصاب ظاهرا این هر دو لفظ تثنیهٔ کلبه است که یک پره آنرا میگیند باشد۔

کلیتین بضم اول و فتح یای تحتانی و فتح تای فوقانی بر دو گرده و این تثنیهٔ کلیه است۔

کلیدان بفتح اول کندهٔ را گویند که بر پای دزدان و گنهگاران نهند و بکسر اول آلت بست و کشاد در باغ و در کوچه و قفل را نیز گویند از برهان و کشف و مؤید۔

کلاشکن بفتح نوعی از حلوا که بغایت سخت باشد از برهان۔

کلید افگندن در ولایت رسم ست که چون زنان آنجا بفال گوش متوجه شوند افسونی خاص بر کلید دمیده بر سر راه اندازند از مصطلحات۔

کله بر کله کسے زدن کنایه از دعوے برابری داشتن از مصطلحات۔

کلاغ گرفتن و کلاغ زدن طعنه زدن و استهزا کردن از مصطلحات

کلاه انداختن و کلاه بهوا انداختن و کلاه بر آسمان انداختن کنایه از کمال ذوق و شادمانی و خوشحالی از رشیدی و برهان و بهار عجم و شخصی کلاه انداختن بمعنی عاجزی کردن نیز نوشته۔

کلاه افگندن و کلاه برکشیدن مراد از تعظیم چراکه در بعضی ملکها برای تعظیم دیگری کلاه خود را از سر برگیرند چنانچه در اهل فرنگ معمول ست۔

کلاه گوشه شکستن فخر کردن۔

کلوخ خشک بر لب مالیدن کنایه از مخفی و پنهان داشتن امری از برهان

کلو بضمتین و واو مجهول بمعنی کلان تر و رئیس محله و بعضی بکسر اول خوانده اند از لطائف و بضمتین و واو معروف در عربی صیغهٔ جمع امر حاضر بمعنی بخورید درین صورت بعد واو الف زائد هم می نویسند برای علامت تمیز واو جمع از واو اصلی۔

کلمه بفتح اول و کسر لام و فتح میم بمعنی سخن از کشف و مدار و منتخب و در لطائف بمعنی یک سخن و نیز در منتخب نوشته که باصطلاح نحویان کلمه لفظیست مفرد که معنی داشته باشد و منطقیان کلمه فعل را گویند۔

کله بالکسر و تشدید لام اینچه مثل خیمهٔ کوچک از جامهٔ باریک و تنک بجهت منع پشه و مگس سازند از رشیدی و منتخب و برهان و بهار عجم و صاحب کشف و مؤید بمعنی خیمه و سایبان نوشته و کله بالضم و تخفیف لام و های ملفوظ معروفست که بر سر پوشند و بمعنی آلت تناسل و بمعنی حرکات جماع از مصطلحات و چراغ هدایت۔

کلته بالفتح و تای فوقانی بمعنی اندک و بمعنی دم بریده و کسیکه حرف بمخرج گفتن نتواند و چوبدست کوچک و سطر بهندی آنرا سونٹا و گنگه گویند از جهانگیری و کشف و برهان و در سراج نوشته که در اصل بمعنی بریده و مقطوع ست لهذا کلته دم بمعنی بریده دم و کلته پر بمعنی بریده پر

کلتہ زبان بمعنی گنگ و ہر شیئ ناقص را مجازاً کلتہ گویند۔

کلافہ بمعنی کلادہ ونخی ست از کشتی کہ ہر دو پاے خود بگردن حریف بند کردہ او را شل کلافہ بہ پیچند فای کلاف مبدل از واو ست در اصل کلاوہ بود از مصطلحات۔

کلیچہ بضم اوّل و کسر لام نان خمیری میدہ۔

کلاوہ و کلابہ بفتح در لفظ دوم بعد الف بای موحدہ ریسمانی کہ بر چنگلک تنند بہندی اٹیا گویند از برہان و سراج۔

کلاتہ بفتح و حرف چہارم تای فوقانی بمعنی دہ کوچک یعنی مزرعہ از برہان و شرح نصاب۔

کلیہ بضم اوّل و سکون لام و تخفیف تحتانی مفتوح گردہ کہ عضو درونی معروفست و بضم اوّل و تشدید لام مکسور و تشدید یای تحتانی بمعنی ہمگی و ہمہ بودن از منتخب و باصطلاح منطق مفہومی را گویند کہ منع نکند نفس تصور وقوع شرکت در وی چنانچہ مفہوم انسان کہ حیوان ناطق ست صادق می آید بر زید و بکر و خالد وغیرہم۔

کلیترہ بفتح اوّل و سکون لام و فتح بای فارسی و سکون تای فوقانی و را مہملہ بمعنی نادرست از کشف و مدار و سروری و در برہان و سراج بمعنی بیہودہ و بی معنی۔

کلمنبہ بضمتین و سکون نون و بای موحدہ کلیچہ کہ از حلوا و مغز بادام پر کنند از سراج۔

کلالہ بضم اوّل موے پیچیدہ و بمعنی زلف نیز آمدہ و این لفظ بکاف فارسی نیز آمدہ از برہان وغیر آن۔

کلبہ بالضم و بای موحدہ خانۂ کوچک و بمعنی گوشۂ دکان ہم آمدہ از برہان۔

کلاہ بضم اوّل معروفست و بمعنی تاج پادشاہی آمدہ از برہان۔

کلیلہ نام شغالی ست کہ قصۂ او در کتاب کلیلہ و دمنہ مسطور ست از لطائف۔

کلاپیسہ بفتح اوّل و بای فارسی مکسور و یای مجہول و سین مہملہ گشتن چشم باشد از حال خود چنانکہ سیاہی چشم نہان شود و بلذت بسیار شہوت یا بواسطۂ ضعف یا بجہت خشم و اعراض از لطائف۔

کلاسہ بکسر اوّل و سین مہملہ ماخوذ از کلس کہ بالکسر ست بمعنی چونہ و آہک و گچ چنانکہ در کنز آمدہ پس معنی کلاسہ آنچہ از چونہ ساختہ باشد چنانکہ حبالہ بمعنی دام کہ از حبل ساختہ میشود شرح گلستان از عبد الغنی و سراج و آنچہ بعض شارحان گلستان و بعض اہل لغت کلاسہ بضم اوّل نام موضع گفتہ اند ظاہر آخطاست چراکہ در مسجد تخصیص موضع دیگر گنجایش ندارد۔

کلامی منسوب بہ علم کلام و علم کلام عبارت از معرفت عقائد ست بادلہ عقلیہ مؤید نقل و گاہی مراد از کلامی شخصی کہ ذوق توحید عیانی نیافتہ باشد در راہ معرفت الٰہی بپاے استدلال رفتہ باشد از لطائف۔

کلک فرنگی نوعی از قلم کہ آنرا حاجت بدوات نباشد و آن چوبی میان تہی باشد و اندرون آن میلی از قسم آہن معدنی یا از اُسرب محکم کردہ می نہند کہ بوقت نوشتن میل مذکور بکاغذ سودہ حروف مائل بسیاہی ظاہر می گردند پادشاہان و اُمرایان اکثر بدان قلم بر عرائض مردم دستخط می نمایند۔

کلی جزئی باصطلاح منطق کلی آنست کہ مفہوم او از شرکت ابا نکند چنانچہ حیوان و جزئی آنست کہ مفہوم او ابا کند از شرکت چنانچہ زید و عمرو۔

فصل کاف عربی مع میم

کمثری بیانش در آخر ہمین فصل مسطور ست۔

کمخاب صاحب کشف گفتہ کہ بالکسر صحیح ست و در برہان نوشتہ کہ بالکسر و بالفتح ہر دو صحیح و در رشیدی نوشتہ کہ بالکسر صحیح نیست چراکہ خاب کم دارد و خواب بمعنی آنست کہ آنرا بہندی رواں گویند بضم یعنی پشم باریک۔

کمات بفتح و در آخر تای فوقانی سماعیٔ و آن چیزیست سفید بشکل بیضہ و بعضے بصورت چتر در ایام برسات از زمین روید و بضم کاف بمعنی دلاوران و سپاہیان این جمع کمی ست کہ بمعنی دلاور باشد از سراج و منتخب و این لفظ بہر دو معنی تباے مدوّر می نویسند۔

کمیت بضم اوّل و فتح میم و سکون

تحتانی بمعنی شراب لال انگوری که بسیاهی زند و آب سرخ رنگ که بسیاهی زند یا دم او سیاه باشد نام شاعری از عرب و بفتح اوّل و تشدید میم مکسور و تشدید تحتانی بمعنی چندی و مقدار چیزی که سنجیده شود یا پیموده شود یا شمرده شود شرح نصاب از یوسف بن مانع و برهان و رشیدی و منتخب و صراح وغیر آن ـ

کمند وحدت ریسمانی باشد از ابریشم وغیره که درویشان و صوفیان بوقت مراقبه گرد کمر و زانو پیچیده می نشینند از مصطلحات و بهار عجم و چراغ هدایت ـ

کمر وحدت بمعنی کمند وحدت از مصطلحات ـ

کماج بضم اوّل و جیم فارسی نوعی از نان ست که سطبر باشد و بمعنی باد ریسه خیمه و این لفظ ترکی ست از برهان و مصطلحات ـ

کمند در اصل خمند بود زیرا که معنی خم و پیچ و انعطاف در وی ظاهر ست از جواهر الحروف

کمر بند جا کرد بمعنی میان بند ـ

کماد بکسر اوّل و در آخر دال مهمله گرم کردن عضو بچیزی که آن چیز را اوّل از آتش گرم کرده باشند از کشف ـ

کمر بر کمر بمعنی بلندی بر بلندی چه کمر بمعنی بلندی هم آمده و بمعنی برابر برابر نیز آمده از سراج و کشف و برهان ـ

کمر بفتحتین معروفست یعنی میان و بمعنی میان بند که بهندی پټکه گویند و باین معنی مجازست و گرد میان کوه را نیز گویند از چراغ هدایت و سراج و در خیابان نوشته که کمر در اصل بمعنی میانست و بمعنی بندیکه بر کمر بندند مجاز اشهرت گرفته پس کمر بند را که بعضی غلط گویند محل نظرست ـ

کمیز بضم اوّل میم بر وزن گریز بمعنی بول و بکسر اوّل نیز آمده و بکاف فارسی نیز نوشته اند از برهان ـ

کمک بفتحتین اعانت و مدد گاری چه در کار و بازو چه در جنگ از لغات ترکی نوشته شد ـ

کمال تمام و تمام شدن و تخلص دو شاعر یکی از اصفهان و دیگر از خجند از منتخب و مؤید ـ

کمان رستم قوس قزح از مصطلحات

کم بالفتح و تخفیف میم در عربی بمعنی چند و بمعنی بسیار و بالضم و تخفیف میم ضمیر جمع مذکر مخاطب بمعنی شما و بالفتح و تشدید میم مقدار چیزی و بالضم و تشدید میم بمعنی آستین و بالکسر و تشدید غلاف شگوفه و اکمام جمع این هر دو از منتخب وغیره و لفظ کم بالفتح در فارسی نقیض اندکی هر دو اگر چه برای معنی تقلیل ست لیکن اکثر بمعنی نفی مطلق آید از جواهر الحروف

کمر بفتحتین نام تالاب در کشمیر ـ

کمین پنهان شدن در جایے بقصد دشمن یا شکار از برهان و در منتخب پنهان شونده در کارزار و جز آن و در سراج نوشته که کمین بر وزن نگین لفظ عربیست از ینجا است که صاحب قاموس بمعنی کسے آورده که بقصد کسی پنهان نشینند و کمین گاه جای شخص مذکور و کمین کردن مجازا بمعنی پنهان شدن بقصد کسی یا چیزی میتواند که کردن درینجا شدن باشد چنانکه سعدی فرماید **مصرعه** طبع ترا تا هوس نحو کرد ٭ و نیز مجازا بمعنی کمین گاه آمده چنانکه فلانی در کمین ست و در فارسی بمعنی چیز کم آمده

کمزن بالفتح و زای معجمه مفتوحه بمعنی کم همت نوشته اند و بعضی گفته که کمزن یعنی ذکرش کم کن یعنی ذکرش ترک کن ـ

کمان در اصل خمان بود بفتح خای معجمه منسوب بخم بتغیر السنه خا بکاف بدل شده از برهان ـ

کم چیزی گرفتن بفتح اوّل و اضافت ناشده و نابود انگاشتن بدانکه لفظ کم در مقام معدوم نفی مطلق استعمال کنند از مصطلحات ـ

کمند حلقه کردن مستعد صید و پیکار بودن ـ

کمان کسی کشیدن هم آورد او شدن و از عهدهٔ آن بر آمدن از مصطلحات

کمون بفتح و تشدید میم مضموم نام دوائیست که بهندی زیره گویند از منتخب و بحر الجواهر معجون کمونی ازین مرکب باشد

کمر باختن کمر شکستن و بے طاقت

ماندن از بیم و غم۔

کمر کشادن ترک کردن کار و فراخ کردن از برہان۔

کمان شیطان قوس قزح۔

کمان از طاق بلند آویختن از ظہور امر عظیم و کار عجیب تفاخر کردن معمول است که چون کسے فتح عظیم میکند کمان خود را از جای بلند می آویزد۔

کمانچه نام ساز ی معروف که مضراب آن کمان شکل چیزیست از برہان و سراج

کمانه کمان نجاران که برمه را بدان بگردش آرند از برہان۔

کمر کوه میان کوه از سراج۔

کمان جوله بجیم عربی و واو مجہول بمعنی قربان که کمان را دران گذارند چرا که جوله بمعنی ترکش ست چون قربان ہی ترکش بندند لہذا چنین گفته شد از سراج۔

کمان گروهه بضم کاف فارسی و ضم راء مهمله و واو مجہول کمانیکه دران غلوله نهاده رها کنند از برہان و بہندی آنرا غلیل گویند۔

کمثری بالضم و تشدید میم مفتوح و سکون ثای مثلثه و فتح راء مهمله و الف مقصوره بصورت یا نام میوه که آنرا بفارسی امرود گویند از منتخب و شرح نصاب۔

کمی بفتح کاف و کسر میم و تشدید یا بر وزن فعیل بمعنی دلاور و دلیر که با سلاح باشد از شرح نصاب و منتخب۔

کماہی بفتح اول و کسر ہا و فتح یا و در محاوره فارسی بسکون یا بمعنی چنانچه آن مقدمه ست۔

کماینبغی بمعنی چنانچه که سزاوار ست درین لفظ کاف حرف تشبیه و لفظ ما زائده چرا که بعد کاف تشبیه لفظ ما زائده آرند تا حرف جاره بر فعل نیاید و ینبغی صیغه مضارع از انبغا که ناقص یائی ست از باب انفعال بمعنی سزاوار شدن۔

فصل کاف عربی مع نون

کنده بالضم و ہای فارسی چوبی کلان و سنگین که سوراخی چند داشته باشد که پاے گنہگاران دران انداخته بند کنند۔

کنب بفتحتین ریسمانی ست که آنرا از پوست کتان سازند و آن نهایت محکم باشد و نوعی از خیار ست و بمعنی برگ و تخم بنگ و بعربی بمعنی چرک ست و پا از برہان۔

کنشت بضم اول و کسر نون و سکون شین معجمه و فوقانی بتخانه از مدار و کشف و جہانگیری و در رشیدی آتشکده نوشته و در برہان بهمان حرکات مذکوره بمعنی معبد یهود و در سراج نیز بهمان حرکات مذکوره بمعنی عبادت خانه کفار۔

کنیت بالضم و سکون نون و فتح تحتانی و تای فوقانی نامی که در اول آن لفظ اب باشد بنصب یا بجر یا برفع یا انضمام ام یا ابن یا بنت چون ابو الحسن و ابی بکر و ابا هریره و ام الکتاب و ام کلثوم و ابن حاجب و ابن السبیل و بنت الکرم بمعنی شراب انگوری و بنت الصدر بمعنی اندیشه و گاہی لفظ کنیت در فارسی بمعنی لقب هم مستعمل میشود۔

کنایت بکسر پوشیده سخن گفتن و سخن پوشیده و باصطلاح چیزی را بچیزی در ذہن تشبیه کرده اسم مشبه را مخفی داشته مشبه به مذکور ساختن مثال آن بیت

لولو از نرگس فرو بارید و گل را آب داد ٭ وز تگرگ روح پرور مالش عناب داد ٭

یعنی معشوق رنجیده شد و اشک از چشم فرو بارید رخساره را آب داد و از دندان روح پرور لب خود را مالش داد۔

کنجد بالضم و جیم عربی مفتوح تخمیست معروف که از آن روغن گیرند بہندی آنرا تل گویند بکسر تای فوقانی۔

کند بالفتح بمعنی شکر و قند معرب نیست و نام ولایتی از خجند و بترکی مطلق ده را گویند از سراج و در برہان بمعنی جراحت و ریش و بمعنی گریز و گریختن نیز آمده و در مصطلحات نوشته که باصطلاح تیر اندازان کششی که بعد کشیدن کمان در حالت کشاد تیر کنند۔

کنود بفتح اول و ضم نون و دال مهمله بمعنی ناسپاس و زمینیکه دروگیاه نروید

دوبفتحتین ناسپاسی از لطائف۔
کنگر بالضم وکاف دوم فارسی مضموم مخفف کنگرہ کہ بالای عمارت سازند از سراج۔
کندر بضم اول وسوم صمغ درختی ست مشابہ بمصطکی از منتخب
کنار بفتح کنارہ چیزی وگوشہ وطرف وبکسر بمعنی بغل وآغوش وبضم اول ثمری است خوش مزہ بہندی آنرا بیر گویند از برہان وصاحب رشیدی خلاف آن نوشتہ کہ بکسر گوشہ ہر چیز وطرف وبفتح بغل وصاحب کشف نیز بفتح بمعنی بغل گفتہ۔
کنداور بالضم دانا وحکیم وپہلوان از رشیدی۔
کندۂ در خیبر بفتح کنایہ از حضرت علی کرم اللہ وجہہ۔
کندپیر بضم کاف وسکون نون ودال مہملہ موقوف وکسر بای فارسی ویای معروف پیرزن سال خورد۔
کنز بالفتح وزای معجمہ گنج وخزانہ ونام کتاب درعلم فقہ ونام کتابی در لغت۔
کنوز بضمتین جمع کنز کہ معرب گنج ست
کنیز بفتح اول وکسر ثانی بمعنی زن مملوکہ ودر ستار زنان وبمعنی دختر بکر ودوشیزہ نیز آمدہ از برہان ودر جہانگیری بکسرتین۔
کناس بالفتح وتشدید نون وسین مہملہ آنکہ خاشاک خانۂ مردم روبد وآنرا بفارسی ہندوستان خاکروب ومجازاً بمعنی جلاد وگرگن

زنندہ نیز آمدہ وبکسر اول وتخفیف نون جای خواب کردن آہو وگوزن از سراج وغیرہ
کنائس بفتح کاف وکسر ہمزہ کہ حرف چہارم ست وسین مہملہ مساجد ومعابد ترسایان از کشف ومنتخب۔
کنگاش بالکسر نون خفی وکاف دوم فارسی وشین معجمہ مشورت وصلاح پرسی واین لفظ ترکیست از بہار عجم وسراج ومدار ومؤید وجہانگیری ولغات ترکی۔
کنگش بکسر کاف عربی وفتح کاف فارسی بمعنی مشورہ واین مخفف کنگاش ست
کنش بفتح اول وکسر نون وشین معجمہ بمعنی کینہ وبضم کاف وکسر نون بمعنی کردار وعمل از مصطلحات۔
کنف بفتحتین جانب وکنارہ وپناہ از منتخب ومؤید وکشف
کنیزک کاف آخر این لفظ جزو کلمہ نیست بلکہ برای تصغیر یا تحقیر۔
کنجشک بضم وکسر جیم طائر معروف ونام چوبیست در ساز ودر برہان ومزیل ومؤید این لفظ بضم کاف فارسی وکسر جیم ست ودر جہانگیری نیز بضم کاف فارسی وفتح جیم۔
کنگ بضم کاف ودوم فارسی فربہ وقوی ہیکل وخوشہ خرما وبالکسر بمعنی بجیاد زبان آور وبالفتح بمعنی بال مرغ وبازوی

الانسان وشاخ درخت وبضم کاف فارسی بمعنی الانسان بے زبان از لطائف۔
کنام بضم اول آرام گاہ بہائم وآشیانۂ مرغان صحرا وچراگاہ از سروری ولطائف وبرہان۔
کندلان بالضم ودال مہملہ نیز مضموم خیمۂ کلان وبزرگ کہ پیش دروازۂ پادشاہ استادہ کنند واین لفظ ترکیست از رشیدی وبرہان۔
کنان بفتح اول بمعنی کہنہ وبکسر بمعنی پوشش از شرح نصاب۔
کن بالکسر تشدید نون بمعنی پردہ وپوشش وبضم کاف در عربی صیغۂ امر بمعنی شو مشتق از کان یکون کوناً واشارت باشد بامر حق تعالی در روز ازل در باب پیدا شدن موجودات از منتخب وشرح نصاب وبکسر اول در ترکی بمعنے پس وعقب۔
کن مکن بمعنی امر ونہی کہ حکومت عبارت از انست از برہان۔
کنعان بالفتح نام پسر نوح علیہ السلام کہ کفر ورزیدہ بود ونام شہر یعقوب علیہ السلام ونام پدر نمرود از شرح خاقانی ومؤید وبرہان۔
کندہ شدن بالضم بند شدن۔
کندہ کردن بالضم نام داو از کشتی وآن پای خود را در پای حریف بند کرد

زدر بر سینهٔ حریف آورد نست از شرح۔

کندن بالفتح معروف ست و بمعنے دمیدن نیز آمده۔

کن فکان بضم کاف و فتح فا حاصل معنی این مجموع شو پس شد مراد از عالم موجودات۔

کن فیکون کنایه از عالم موجودات۔

کنون بضمتین بمعنی اکنون از برہان۔

کندو بضم خم بزرگ که از گل سازند و دران غله پر کنند از لطائف۔

کنایه بکسر اول و حرف چهارم یای تحتانی پوشیده سخن گفتن بطوریکه معنی آن صریح و ظاهر نباشد۔

کنانه بفتح اول و بدو نون کهنه و بکسر اول کیش تیر که آنرا ترکش گویند از منتخب و برہان و شرح نصاب۔

کنه بالضم و در آخر ہای ملفوظ در عربی بمعنی پایان چیزی و وقت کار و حقیقت چیزے و بضمتین و ہای مختفی در فارسی جانورے ست کوچک که بر سگ دیگر جانوران چسپد بعربی آنرا قراد گویند بضم قاف از برہان و سراج و منتخب و غیر آن۔

کنده بالضم ہر چوب سطبر و بزرگ و بمعنی چوبی کلان سوراخ دار که پای مجرمان بسوراخ داخل کرده بمیخ بند نمایند و نام فنی از کشتی و بالفتح بمعنے خندق معرب ہمین ست از برہان و لطائف از مصطلحات۔

کنیسه بکسرتین و یای معروف و سین مہمله معبد گبران و ترسایان از برہان و سراج۔

کناره بفتح معروف ست از برہان و جہانگیری و رشیدی۔

کنجاره بالضم و جیم عربی آنچه بعد از کشیدن روغن ثفل کنجد وغیره ماند از برہان۔

کناسه بضم اول و سین مہمله خاشاک و آنچه بجاروب از جای رُفته گرد از منتخب

کندوری بالفتح و دال مہمله مضموم سفره و دستر خوان طعام از برہان و لطائف و سراج۔

کنج کاوی بضم کاف عربی و جیم عربی و کاف عربی و واو بمعنی تفحص و تلاش و وقت و غور و امعان۔

کنده کاری ہر دو کاف عربی مفتوح نقشہا که بر روی چوب و سنگ و امثال آن کنند از مصطلحات۔

فصل کاف عربی مع واو

کوکب بفتح ہر دو کاف و بای موحده ستارهٔ روشن و بزرگ از منتخب۔

کولاب بواو مجہول بمعنی تالاب از برہان۔

کواعب بفتح اول و ثانی و کسر عین مہمله و بای موحده زنان نار پستان و این جمع کاعب ست از منتخب۔

کوداب بالضم و واو مجہول و دال مہمله و بای موحده آشے باشد که آنرا از شیرهٔ انگور پزند از برہان۔

کوچهٔ سلامت خندقی باشد بسیار کج و پر پیچ که اہل محاصره از میان مُوچال خود در پناه کچہالیش بقرب قلعهٔ غنیم میرسند۔

کوه رحمت نام کوہی ست قریب مکه که آنرا جبل الرحمة گویند۔

کوست بالضم بمعنی صدمه از برہان

کوسج بالفتح و سین مہمله نیز مفتوح و جیم عربی معرب کوسه که معنی آن در تحقیق کوسه مذکور است از برہان و رسالهٔ معربات

کوخ بضم و واو مجہول و خای معجمه خانهٔ که از نے و علف سازند و خانهٔ بی روزن و گیاہی که ازان حصیر بافند و بمعنی کرم چنانکه در فلان چیز کوخ افتاده از برہان و سراج و لطائف۔

کود بالضم و واو معروف و دال مہمله تودهٔ خرمن غله و تفسیر مجموعه ہم ست که در مقابلهٔ پراگنده باشد از برہان۔

کون و فساد بالفتح موجود شدن و تباه گردیدن۔

کوه زمرد مراد ازین شے محال۔

کوچه بند بمعنی محفوظ کوچه که بر در سر آن دروازه بنا کرده باشند که بوقت اندیشه آفتے آنہا را بند نمایند۔

کور بالفتح و را مہمله افزونی و پیچ دستار از صراح۔

کوکنار بالضم و واو مجہول و کاف عربی و نون غوزهٔ خشخاش مرکب از کوک که بمعنی

سرفه است وناز که ترجمهٔ رمان زیراکه بسرفه سفید ست از برهان وسراج۔

کورر بضم کاف وفتح رای مهملهٔ اول در ترکی بمعنی می بیند۔

کون خر بالضم نادان واحمق ومرد بی عقل از برهان ورشیدی ودر سراج نوشته که کون خر باضافت کنایه از مردم بے تمیز واحمق۔

کوته نظر ناعاقبت اندیش از برهان۔

کویر بروزن دلیر زمین بے آب وعلف از برهان ودر شرح نصاب بکاف فارسی بمعنے زمین هموار۔

کوتر بالفتح وتای فوقانی مفتوح بمعنی کبوتر

کوزهٔ قمار شخصیکه زر قمار بازان وام بدهد چون بتفاریق از ایشان باز بستاند در کوزه جمع مینماید۔

کوز بواو معروف وزای معجمه در عربی بمعنی کوزه و هر ظرف دسته دار از منتخب ودر فارسی بمعنی خمیده ودوتا شده وبمعنی پشت خمیده از برهان وسراج وبضم کاف وواو معدوله وسکون زای معجمه در ترکی چشم را گویند که ترجمهٔ عین ست از لغات ترکی۔

کوس بالضم وواو مجهول وسین مهمله نقارهٔ بزرگ وبمعنی کوفتن وآسیب وصدمه ونقاره را بمناسبت کوفتن کوس گویند وبمعنی صف لشکر وپردهٔ فوج وقطار ونوعی از بازی که مشابه شطرنج ست وبمعنی گوشهٔ عمامه وگلیم وپلاس نیز آمده وبمعنی ایما واشارت از برهان وسراج ورشیدی۔

کوش بالضم وواو مجهول وشین معجمه نام روز چهاردهم از هر ماه شمسی از برهان ومؤید ودر رشیدی باینمعنی بکاف فارسی ست۔

کورنش بضم کاف وسکون رای مهمله وواو غیر ملفوظ که بقاعدهٔ ترکی علامت ضمهٔ ماقبل ست وبضم نون وشین معجمه بمعنے خم شده سلام کردن وکسانیکه واو را ملفوظ کنند خطا ست از لغات ترکی۔

کوکلتاش برادر رضاعی از لغات ترکی لهذا برادر رضاعی پادشاه را کوکلتاش خان لقب باشد مؤلف گوید که برادر رضاعی درینجا مراد از پسر دایه نیست بلکه شخص دیگر باشد وکوکلتاش مرکب ست از کوکه وتاش ولام تحجیل زیبا که کوکه پسر دایه را گویند وتاش مبدل داش که کلمهٔ اشتراک ست چنانکه در فارسی لفظ هم پس کوکلتاش بمعنے هم کوکه باشد یعنی دو شخص که شیر یک دایه خورده باشند بالفعل در پسر آن دایه آن هر دو شخص را کوکه باشد وآن هر دو شخص باهم کوکلتاش باشند یعنی هم کوکه وآنچه کوکلتاش بمعنی پسر دایه گویند ظاهرا مجازا باشد که اورا در ترکی فقط کوکه نامند۔

کوف بواو معروف بوم که طایر منحوس است از فردوس اللغات۔

کوه محروق کوهیست در راه مکه۔

کوک بواو معروف وکاف عربی بمعنی آواز بسیار بلند وتخم کاهو که خوردنش خواب آرد وبواو مجهول هم آهنگ کردن سازی را با یکدیگر وموافق ساختن آوازهای تارها واصوات وبمعنی سرفه که آنرا بعربی سعال گویند وازین جهت غورهٔ خشخاش را کوکنار گویند که بسرفه مفید ست وبترکی بواو معروف بمعنی کبود ونیلگون از برهان وسراج وجهانگیری ورشیدی وبهار عجم وکوک بضم کاف وواو غیر ملفوظ وسکون کاف عربی در ترکی بیخ وریشهٔ درخت وبمعنی چاق وتندرست از لغات ترکی نوشته شد۔

کودک مرکب از کود که بمعنی فضله ونجاست است چون اطفال بهوش رسیدن اختیار احتیاط ندارند لهذا چنین گفتند واین تحقیق هرچند در ظاهر مکروه است لیکن بیان واقعی را چه چاره غلطش در عرف بر پسر امرد نابالغ اطلاق کنند از جواهر الحروف۔

کوینلک بضم کاف وواو غیر ملفوظ وسکون تحتانی وفتح لام در ترکی بمعنی پیراهن۔

کوچک بمعنی خرد ونام مقامیست از دوازده مقام موسیقی از چهار شعبه

کوشک بالضم وواو معدوله و

سکون شین معجمہ قصر و بنائے بلند از برہان و
بواو مجہول و فتح شین نیز آمدہ۔
کول بالضم و واو مجہول تالاب و مغاک
و بفتحتین پوستینے کہ از پوست میش بزرگ
دوزند و بمعنی گلیم کہنہ نوشتہ و در ہندی
بفتحتین بمعنی نیلوفر آفتابی کہ گلش سرخ باشد
و آنرا بہندی کمل نیز گویند از برہان و
سراج و رشیدی۔
کوچک ابدال باصطلاح قلندران
مریدنے را گویند کہ از دیگر مریدان صغیر و
خرد سال باشد از چراغ ہدایت و چار
شربت۔
کوتوال مفرس لفظ ہندی ست بمعنی
صاحب قلعہ چہ در اصل کوٹوال بود بتای
ثقیل ہندی۔
کوتل بواو معدولہ غیر ملفوظ و فتح تای
فوقانی مرکب سواری خاص این لفظ ترکی
ست از لغات ترکی۔
کوپال بالضم و واو معروف و بای فارسی
گرز آہنی از برہان و سروری و رشیدی۔
کواعب انجم بنات النعش۔
کوک شدن موافق شدن ساز
با سازی از بہار عجم۔
کوک کردن موافق کردن ساز
و موافق کردن آواز از برہان۔
کوکن بالضم بروزن مومن نام ولایتی
ست از ملک دکن کہ بر ساحل دریاے

شوم ست و در فارسی بمعنی جغد کہ طائر
منحوس ست و بمعنی دُلدُل از برہان و
رشیدی و سراج۔
کون بالفتح بمعنی بودن و ہست شدن
از منتخب و بمعنی دنیا و این جہان مستعمل
میشود و در شرح نصاب نوشتہ کہ کون
بالفتح مصدر ست بمعنی موجود شدن
چیزی و عالم موجودات را کون از آن
گویند کہ بعد از نابودن بود شد و در برہان
نوشتہ کہ در عربی چیزی حادث را
گویند یعنی سابق نبود و حالا پیدا کردہ
شد۔
کوہکن لقب فرہاد وزیرا کہ خسرو پرویز
بفریب وعدۂ وصل شیرین کوہ بی
ستون را از فرہاد کندانیدہ راہ ہموار
پیدا ساختہ بود از سراج۔
کون خاریدن پشیمان شدن
از سراج و برہان۔
کوردین بروزن پوستین جامۂ
پشمین و گلیم از برہان و جہانگیری و مؤید
کورگان بالضم و واو معروف و رای
مہملہ موقوف و کاف دوم فارسی آنکہ از
جانب مادر ہم پادشاہ زادہ باشد از
مدار و در لغات ترکی نوشتہ کہ شخصیکہ
نسبتش بسلاطین رسد و نسبت دامادے
ہم داشتہ باشد و در سروری بکاف
اول فارسی و کاف دوم عربی بمعنی

پادشاہی کہ دختر خاقان چین در حبالۂ
نکاح او باشد۔
کوالیدن بفتح و بضم بالیدن زراعت
وغیرہ از برہان۔
کوہ ماران تلی ست در کشمیر از مصطلحات
کوستن بروزن و بمعنی کوفتن از برہان
کودن بالفتح و دال مہملہ مفتوح اسپ
پالانی کہ بار برو نہند و بمعنی شخصیکہ تیز فہم و
زیرک نباشد مجاز ست از منتخب و
در مؤید اسپ گران رو و کم رفتار و در
خیابان از قاموس نقل کردہ کہ این لفظ
عربیست۔
کوہان بواو مجہول برآمدگی و بلندی
پشت شتر و بلندی شانۂ گاو۔
کوچہ دادن گذاشتن راہ برای
کسی تا بگذرد از چراغ ہدایت۔
کوچہ یافتن راہ یافتن کوچہ۔
کوچۂ خموشان قبرستان۔
کوری چشم فلان یعنی برغم فلان
از مصطلحات۔
کوچۂ نو محلۂ لولیان از مصطلحات۔
کوکو بضم ہر دو کاف عربی نوعی از پلاؤ
و نوعی از ماکولات کہ از بیضۂ مرغ سازند
از مصطلحات و در رشیدی آواز فاختہ۔
کو بالضم بواو معروف بمعنی کوچہ و بمعنی
محلہ و خانہ نیز آمدہ و کلمۂ ایست کہ برای
استفہام ذوی العقول نیز می آید چنانچہ

مصرعه کو دوستی که حال مرا پرسشی کند۔ در نفع کاف فارسی بمعنی مغاک ۔

کوره بالضم بواو معروف و را مهمله آتشدان آهنگران و مسگران و جائیکه خشت و گچ وامثال آن پزند لیکن بمعنی عربیت کما فی القاموس و نوشته اند که معرب باشد و نیز در عربی کوره بمعنی شهر و قصبه و آبادی و ناحیه و بواو مجهول در فارسی بمعنی حصه و بهره و پنجم حصه از ملک فارس از سراج و رشیدی و برهان و منتخب ملار و در بعضے فرہنگ نوشته که کوره بفتح کاف فارسی بمعنے ویران وجای خراب۔

کوکبه بفتح هر دو کاف و بای موحده در عربی بمعنی اختر کما فی القاموس بمعنی انبوه و جماعت نیز عربیت و مجازاً بمعنے فر و شکوه و حشمت و گوی میقل از سراج و کشف و در منتخب بمعنی بزرگی و ستاره و در برهان نوشته که چوبی باشد بلند و بیخ که از سر آن گوی فولادی صیقل آویزند و پیش سواری ملوک میبرند و آن از لوازم پادشاهیست و بمعنی انبوه مردم نیز آمده۔

کوهه بواو مجهول برآمدگی هر چیز و برآمدگی پشت گاو و شتر و مجازاً بمعنی دوش انسان نیز آمده از برهان و سراج و رشیدی و در برهان و سروری بمعنی حمله و نهیب نیز آمده۔

کوه پایه زمین دامن کوه از برهان و مصطلحات۔

کونسته بروزن گلدسته سوزن آدمی از برهان۔

کوزه بالضم گلے باشد سفید رنگ مشابه گل نسرین۔

کورگه بفتح اول و ضم واو و سکون رای مهمله و فتح کاف فارسی بمعنی نقاره این لفظ ترکیست بعضی محققان نوشته اند که در آخر این لفظ بجای ها الف باید نوشت و بخواندن ها باید خواند از سراج و رشیدی و در لغات ترکی بضم اول و فتح را و واو معدوله و فتح کاف فارسی بمعنی نقاره کلان نوشته۔

کوکه بالضم در ترکی برادر رضاعی۔

کوسه بواو مجهول کسیکه بعد از وقت برآمدن ریش موی ریش او نروئیده باشد از برهان۔

کوفته بمعنی آسیب رسیده و آزار کشیده و از محنت و سفر مانده شده و بمعنی گلوله قیمه گوشت و آنچه از وجه قلتبانی و دیوثی حاصل نموده شود از مصطلحات۔

کواکب صوره یک هزار و بست و پنج ستاره ثوابت اند که اهل هیأت از قواعد رصد آنها را معلوم کرده چهل و هشت صور که بر فلک مرتسم اند از آنها مرکبست از انجمله دوازده صور بر نهج منطقة البروج واقع اند که دوازده برج مشهوره عبارت از انست و بست و یک صور بجانب شمال منطقة البروج واقع شده و پانزده صور بجانب جنوب منطقة البروج و تفصیل کواکب و صور در فصل بای موحده مع سین مهمله مذکور شد باین عبارت بست و یک پیکر نورایوان شمالی۔

کوبیله بضم کاف و واو مجهول و بای فارسی حباب که در آب و هر شی رقیق پیدا میشود و شکوفه و قفل و موی فرق و کلاه از برهان

کوه بضم و تشدید واو مفتوحه روزنی که در دیوار گذارند از شرح نصاب۔

کوتاه پایچه کوتاه قامت و نام جانور چارپایه صحرائی از مصطلحات۔

کوچک دلی نازک دلی و بیرحم و ترحم نیز نوشته اند۔

کورمقری بضم میم کور مادرزاد از خیابان و دیگر تحقیقش در لفظ مقری خواهد آمد۔

فصل کاف عربی مع ها

کهربا کاهربا باشد زرد رنگ چون آنرا بر چرم سوده بکاه قریب کنند کاه را بخود می کشد۔

کهولت بفتحتین دو موشدن یعنے در ریش موی سیاه و سفید پیدا شدن از منتخب و کشف۔

کهبد بالضم و بای موحده مفتوح زاهد کوه نشین و بالکسر صراف و خزانه دار از برهان۔

کهر بفتحتین رنگی باشد مخصوص اسپ استرد آنرا کیت هم می گویند از رشیدی و برهان و در سراج نوشته که گمان دارم که این لفظ بکسر اوّل و فتح دوم باشد تم کلامه و بکسر کاف بهای مخلوط التلفظ و سکون را ء مهمله لفظ هندیست و آن صوتے باشد موسیقی دانان هند را که آواز بحجره می غلطانند۔

کهنه سوار سرآمد پهلوانان و نائب استاد کشتی گیران۔

کهف بفتح اوّل و سکون ثانی پناه و بمعنی غار از کشف و منتخب۔

کهول بفتح اوّل و ضم ثانی مردیکه در ریش او موهای سیاه و سفید باشند۔

کهل بالفتح مرد میانه سال یعنی نه جوان باشد و نه پیر بلکه میان جوانی و پیری باشد

کهین بکسر تین کوچک ترین از برهان و سراج

کهرشاد خوان بکسر کاف بهای مخلوط التلفظ نام مطربیکه منوّت کهر خوب ادا میکرد۔

کهکشان بالفتح سفیدی باشد طولانی که شبها مشابه راه در آسمان نماید از برهان مؤلف گوید که خصوصاً در اخیر موسم برسات از سر شام نمایان باشد یک سر آن بجنوب و سر دیگر بشمال و گاهی ازین وضع منحرف هم میباشد و این را کهکشان ازان گویند که مشابه بدان ست که کسی کاه را در رسن بسته بر زمین ریگ آلوده کشد و خطها ازان بر زمین پدید آیند۔

کهه بالفتح مخفف کاه و بالضم مخفف کوه و بالکسر بمعنے نوچک کم رتبه از سراج۔

کهنه بفتح اوّل و ثانی و فتح نون جمع کاهن که بمعنی غیب گوی و فال گیر باشد۔

کهینه بکسر تین بمعنے خرد و کوچک۔

کهنة فعله بضم کاف و کسر فا مکار و حیله کننده و تجربه کار۔

کهی بفتح اوّل و یای معروف قومی باشد علیحده که باطراف و جوانب قصبه برای لشکر خاص کاه و دانه و هیمه وغیره بیارد۔

فصل کاف عربی مع یای تحتانی

کیا بکسر اوّل بمعنی پهلوان و خداوند و پاکیزه از لطائف و برهان۔

کیپا بکسر کاف و یای معروف نوعے از طعام که روده باریک گوسپند را پاک کرده در جوف آن گوشت قیمه و دال نخود برنج و مصالح پر کرده در روغن می پزند از لغات ترکی نوشته شد۔

کیس فدا بیای معروف و سین مهمله آنکه مخالف بوقت هزیمت کیسهای زر انداخته بگریزد تا بزر مشغول شده تعاقب او نه کنند۔

کیاست بکسر اوّل و فتح سین مهمله زیرکی و دانائی از منتخب و مدار و کسانیکه بکاف فارسی خوانند محض غلط چرا که لفظ عربی است و در عربی کاف فارسی نمی آید

کیمخت معروف ست و ساآنانی در کاف فارسی آورده که اصل این گیو آموخت بود چه گیو قبتیکه در صحرای ترکستان پنهان می شد از پوست گورخر کیمخت ساخت و از و دیگران آموختند از چراغ هدایت۔

کیت و ذیت بفتح کاف و فتح ذال معجمه و فتح هر دو تای فوقانی معنی چنان و چنین۔

کینونت بالفتح و نون اوّل مضموم و نون دوم مفتوح بمعنے بودن و آفرینش و پیدائش از منتخب وغیره۔

کیفیت بالفتح و تشدید یای تحتانی دوم مفتوح چگونگی و حالت و مزه که حاصل باشد در چیزے و در فارسی به تخفیف نیز آمده۔

کیومرث نام پادشاهی ست که اوّل در جهان پادشاهی کرد و در جهانگیری و غیر آن نوشته که گیومرت بفتح کاف فارسی و تای فوقانی بمعنی زنده و گویا چه گیو بمعنے گویا و مرت بمعنی زنده و آنچه در متاخرین بکاف عربی و ثای مثلثه مشهور ست درست نباشد چرا که این اسم فارسی ست و در فارسی ثای مثلثه نیامده و خان آرزو در سراج و چراغ هدایت نوشته که گیومرت بکاف فارسی و فتح میم و تای فوقانی ست چه گیو قلب گوی ست بمعنی گوینده و مرت مبدل مردست که بدال مهمله باشد پس معنے ترکیبی

آن مرد گویا میشود ظاهرا پادشاه مذکور خوش کلام بوده وطاقت لسان خوب داشته باشد که بدین لقب ملقب گردید و در رساله معربات ملا عبدالرشید صاحب رشیدی و منتخب چنین نوشته که کیومرث بفتح کاف عربی و فتح میم و ثلثه مثلثه معرب گیومرت ست که بکسر کاف فارسی و فتح میم و ثلثه فوقانی باشد و معنی ترکیبی آن پیشوای زمین ست چه لفظ گیو بمعنی زمین ست و مرت بالفتح بمعنی سید و پیشوا و این کلمه زبان سریانی ست یا یونانی چنانچه گیومتر یا که بمعنی علم هندسه ست گیو بمعنی زمین و متر بمعنی اندازه و مرد و مارت بمعنی سید چنانچه مارت مریم گویند حضرت مریم را۔

کیقباد معنی لفظی آن عادل برحق است چه کی بمعنی عادل و قباد در اصل غباد بود بغین معجمه بمعنی برق عین را بقاف بدل کردند نام پادشاه عظیم الشان از ایران که کمال عیاش بود صد سال پادشاهی کرد از برهان و لقب معز الدین که پادشاه دهلی و ممدوح امیر خسرو بود۔

کید بالفتح در عربی بمعنی مکر و حیله و فریب و بد سگالی از صحاح و صراح و بالکسر یای مجهول مخفف کیدار که یکی از راجهای هند است که معاصر سکندر بود و نام ستاره منحوس که بهندی کیت نامند از برهان و شرح سکندر نامه از خان آرزو۔

کیاد بالفتح و تشدید تحتانی و دال مهمله مکار و بسیار حیله گر۔

کیفر بالفتح و فای مفتوح و رای مهمله پاداش و جزای عمل بد از کشف و بهار عجم و سروری و در برهان جزای نیکی و بدی و در سراج مکافات و سزای بدی۔

کینه توز بضم فوقانی و واو مجهول و زای معجمه کینه اندوز و بمعنی کینه کش۔

کیکاوس نام پادشاهی از ایران که رستم از رفیقان او بود و نام برادر معز الدین کیقباد سلطان دهلی۔

کیس بالفتح و تشدید یای تحتانی مکسوره و سین مهمله بمعنی زیرک و دانا از بحر الجواهر و مدار و منتخب و بالکسر بمعنی کیسه کما فی المنتخب۔

کیوس بضمتین جمع کاسه۔

کیلوس بروزن محبوس غذا که در معده طبخ اول یافته مثل آش جو میگردد از برهان وغیر آن۔

کیموس بروزن محبوس نام صورت غذا که در طبخ دوم در جگر پخته میشود و آن مثل آب صافی باشد از برهان و بعضی از اهل تحقیق چنین نوشته که کیموس آنچه طبخ می یابد در جگر و عروق آن بصورت رغوه باشد یعنی کف این لفظ سریانی ست۔

کیش بالکسر یای مجهول و شین معجمه بمعنی خوی و عادت و بمعنی ترکش که دران تیر گذارند و بمعنی دین و مذهب و نام شهر در جزیره بحر فارس و نوعی از کتان و نام جانوری که از و پوستین سازند و درخت شمشاد و لفظی ست که بوقت شطرنج بازی در محل خود گویند و مردمان این زمان بجای آن کشت گویند و این خطاست چه کیش صیغه امر ست بمعنی دور شو و در شطرنج نیز همین مرادست از برهان و رشیدی۔

کین سیاوش نام لحنی ست از موسیقی از مصنفات باربد از جهانگیری۔

کید قاطع بکسر اول و یای مجهول نام کوکبی منحوس و دم دار و آن قاطع اعمار ست ظاهرا مفرس کیت ست که بیای مجهول در هند نام ستاره منحوس ست۔

کیف بالفتح بمعنی چگونه و این اسم مبهم ست غیر متمکن و مبنی ست بر فتح و این برای پرسیدن احوال باشد از صراح و باصطلاح عرضی که قبول قسمت بالذات نکند چنانچه سواد و بیاض و بمعنی نشه و مستی و چیزیکه نشه و بیهوشی آرد مجازست از فردوس اللغات وغیره۔

کیف ما یتفق بهر طور که اتفاق می افتد۔

کیف ما اتفق بفتح کاف و فا و اسقاط هر دو الف در تلفظ بهر طور که اتفاق افتاد۔

کیگ بالفتح و هر دو کاف عربی کرمی ست گزنده و سرخ رنگ معروف از برهان۔

کیل بالفتح بمعنی پیمودن و پیمانه هر دو آمده از منتخب۔

کیال بالفتح و تشدید یا پیماینده و

چیزے را بہ پیمانہ پیمایش کنندہ۔
کیف و کم چگونہ و چند و باصطلاح کیف عبارت ست از عرضی کہ قبول قسمت بالذات نکند چنانچہ سواد و بیاض و کم عرضی ست کہ قبول قسمت بالذات کند چنانچہ خط و سطح و جسم و برائے تفہیم عام چنین تعریف ہم میتوان کرد کہ کیف حسی است کہ دریافت شدت و ضعف آن بتعقل تعلق دارد و بذات خود قسمت نپذیرد مگر بتابعت محل خود چنانچہ حرارت و برودت و طعمہا و بوہا و الوان و خوبی و زشتی و سمیت و تریاقیت اشیا و علم و جہل و جود و بخل و غیر آن در مردم و کم آنست کہ بذات خود قابل قسمت باشد و دریافت مقدارش بوزن یا عدد یا پیمایش تعلق دارد چنانچہ جمیع اشیائے ذی جسم۔
کیوان بالفتح نام ستارۂ زحل کہ بر فلک ہفتم ست و مجازاً فلک ہفتم را نیز گویند از سراج اللغات۔
کیان بفتح پادشاہان عظیم الشان و آن چہار پادشاہ بودہ اند کیکاؤس و کیخسرو و کیقباد و کی لہراسپ و در کیومرث تامل ست از برہان و رشیدی۔
کین بالفتح گوشت اندرون فرج زن از شرح نصاب۔
کیک در شلوار یا در موزہ افتادن بیقرار و مضطرب شدن از برہان۔
کیہان بالکسر بروزن ایشان بمعنے جہان و روزگار و دنیا و بفتح اول نیز آمدہ و بکاف فارسی ہم صحیح ست باعتبار تغیر لہجہ از برہان و سراج۔
کیفدان ذ بہ معجمات منشی و در مصطلحات نوشتہ کہ ظرفے باشد کہ خانہا متعدد دران باشد و حقہای کہ معاجین دران گذارند۔
کیلہ بالفتح پیمانہ۔
کی بالفتح و تخفیف بروزن مئی فارسی کلمہ ایست کہ برای استفہام زمان می آید و بمعنی شہنشاہ و بلند قدر و این نام را در بلندی و قدر از کیوان گرفتہ اند کہ بلندترین کواکب سیارہ است و کے بمعنی عادل و لطیف و اصیل ہم آمدہ است و در قدیم چہار پادشاہ را کے می گفتند کیکاؤس و کیخسرو و کیقباد و کے لہراسپ و لفظ کی بالفتح و تشدید یا در عربی بمعنے داغ کہ آہن را با آتش گرم کردہ بر عضو نہند از برہان و رشیدی و کشف و منتخب۔
کیانی بالفتح منسوب بہ کیان کہ جمع کی باشد پس کیانی بمعنے چیزیکہ لایق شاہان عظیم الشان باشد از خیابان۔
کیلوکہری نام دہے کہ قریب دہلی بود الحال درانجا مقبرہ ہمایون پادشاہ است۔

باب کاف فارسی

فصل کاف فارسی مع الف

گاو در ترکی ترجمۂ حرف با کہ برای الصاق و صلہ آید و ترجمۂ حرف را کہ حرف ربط ست و در بعضے جا افادۂ مفعولیت نیز می کند۔
گاد بدال مہملہ ماضی از گادن کہ بمعنے گائیدن و جماع کردنست۔
گاو عنبر جانوری باشد شبیہ بگاو کہ در دریا می ماند گویند کہ عنبر فضلۂ اوست و در اصطلاح گاو عنبر کنایہ از مالدار رفائدہ
گاوزور کسیکہ بہ ریاضت فنون کشتی در نہایت قوت باشد از مصطلحات۔
گاززوار بضم زای معجمہ و سکون رای مہملہ و واو نام داؤ از کشتی کہ آنرا در ہندی دھوبی پاٹ گویند و آن چنان بود کہ دست حریف کشیدہ سینہ و بازوی او را بر پشت خود آوردن و خود را خم

ساخته نکان داد نشست بنحویکه حریف از بالای پشتش از صدمهٔ تکان از جا در آمده روبروی او بر زمین افتد از شرح گلکشتی

گاوسر و گاوسار نام گرز فریدون چرا که سر آن گرز بصورت گاو بود از جهانگیری

گار براء مهمله لفظیست که بمعنی کننده می آید چون ستمگار و گنهگار و خدمتگار و بمعنی لائق آید چون رستگار ای لائق رستن و بمعنی سبب چون روزگار بمعنی سبب روز و شب یادگار بمعنی سبب بیاد آمدن کسی از جواهر الحروف۔

گاز بزای معجمه نوعی از مقراض و گلگیر شمع و بمعنی علف و گیاه که بهندی گهاس گویند که خوراک یعنی چارپایانست و بمعنی دندان ناب از رشیدی و برهان و جهانگیری و کشف و مؤید و در سراج نوشته که گاز بمعنی علف و گیاه که بهندی گهاس گویند بهای مخلوط التلفظ که بر غیر هندی تلفظ آن دشوارست آن ها را حذف کردند و سین مهمله را بزای معجمه بدل کردند و توافق درین دو زبان بسیارست از برهان۔

گاژ بزای فارسی جا و مقام از برهان۔

گاورس بفتح واو و سین مهمله از تقریر صاحب تحفة المؤمنین وغیره معلوم میشود که غله ایست بفارسی ارزن و بهندی پینا نامند و صاحب مصطفوی نوشته که آنرا بهندی باجرا گویند و جاورس معرب همین ست۔

گاوریش بمعنی احمق و مسخره و خام طبع از برهان۔

گال نام غله که بسیار ریزه باشد که آنرا گاورس نیز گویند از برهان و لطائف و از آئین اکبری وغیر آن دریافت شد که آنرا بهندی کنگنی گویند و نیز در برهان بمعنی مشغولی و فریب و مکر و بمعنی فریاد و غلغله و بمعنی دور و بعید و شغال و نوعی از عنکبوت و غوزهٔ پنبه و خروس و نوعی از گل۔

گام قدم و پا و مسافتی که بوقت رفتن میان هر دو پا واقع شود و بمعنی لجام اسپ از برهان و در خیابان بمعنی اسپی که راهی مخصوص معروف داشته باشد و در شرح شارح فاضل بمعنی اسپ سست رفتار۔

گاودم بضم دال مهمله قرنای که آنرا کرنای نیز گویند۔

گان لائق و سزاوار از برهان و این لفظ در آخر اعداد برای تعین تعداد آید چنانکه دوگان و سه گان و در بهار عجم نوشته که گان و گانه نیز مبهم اعدادست چنانکه جوز هشتگانه و بادام هشتگانه و دوگانه و چهارگانه از همین قیاس ست۔

گاوزادن میراث و نفع کثیر گرفتن و انتفاع کلی یافتن از رشیدی و بهار عجم و برهان۔

گاوگردون برج ثور۔

گاوکون احمق از برهان و مصطلحات

گاوسفالین کنایه از خم شراب از شرح خاقانی۔

گاوآهن آهنی باشد نوکدار که بر قلبه نصب کنند تا بران زمین شگافند از برهان۔

گاوزمین و گاوثری گاو یکه زمین بر پشت اوست و آن گاو بر پشت ماهی ست۔

گاو در خرمن کردن کار کسی پامال کردن و رسوا کردن و خراب و تباه ساختن۔

گائیدن جماع کردن۔

گاو بمعنی صراحی که آنرا بصورت گاو ساخته باشند از برهان۔

گازه بزای معجمه ریسمانی که از شاخ درخت یا از چوب سقف آویخته اطفال دران نشسته بهوا بجنبند بهندی جهولنا مندو بمعنی خانه که بر کنار فالیز سازند و بمعنی کمینگاه صیاد و صومعه که بر کوه باشد و باین معنی اخیر بکاف عربی هم آمده از برهان و رشیدی و جهانگیری۔

گاه بمعنی تخت پادشاهی و بمعنی وقت و جای و خیمه و بمعنی داو قمار از برهان و رشیدی۔

گاودوشه و گاودوش ظرفی باشد خاص که دران شیر گاو وغیره دوشند از جهانگیری۔

گانه لفظیست از الفاظ زائده وافادهٔ تکرار کند که در آخر هر یک از اعداد درآورند چنانکه عدد بے کم وزیاده مفهوم گردد از برهان و در خیابان نوشته که این لفظ در آخر اعداد برای التعداد آید چنانکه دوگانه وسه گانه وپنجگانه ویگانه که در اصل یک گانه بود برای رفع ثقالت کاف اول را حذف کردند یگانه باقی ماند۔

گاو بازی لاف وگزاف زدن نامرد در مقابلهٔ حریف از چراغ هدایت وغیره ودر برهان غلبه نمودن وخصم را سخنان تهدید گفتن۔

گاو پرواری یعنی گاو که آنرا در خانه سه ماه با ایام تابستان نگاهداشته وغذاے لائق داده فربه نموده باشند مطابق تحقیق رشیدی که در لفظ پروار نموده است۔

فصل کاف فارسی مع باے عربی و فارسے

گپ بفتح کاف فارسی وبای فارسی کلام وسخن بیهوده گفتن وبمعنی گزاف نیز آمده از رشیدی ودر لغات ترکی بمعنی صحبت واختلاط نیز نوشته[1]

گبر بفتح اول وسکون بای عربی آتش پرست از برهان۔

گبز بالفتح وزای معجمه قوی وستبر۔

گپی بکسر اول وکسر بای فارسی ویای معروف در ترکی ترجمهٔ لفظ مانند آید که حرف تشبیه است۔

فصل کاف فارسی مع دال مهمله

گد بالفتح مخفف گدیه از لطائف۔

گدیه بالکسر گدائی کردن از برهان۔

فصل کاف فارسی مع ذال معجمه

گذشت صیغهٔ ماضی ست وبمعنی راه وگذرگاه وبمعنی پس وبعد نیز آمده از رشیدی وغیر آن۔

گذر بضم اول وفتح ذال معجمه چنانکه از سراج اللغات ثابت می گردد بمعنی گذشتن وبمعنی راه وبمعنی راهے که بجهت عبور دریا معین باشد۔

گذارش ادا کردن واین لفظ بزای معجمه نوشتن هم درست ست از جهانگیری وبهار عجم وبرهان۔

گذاف بضم اول گفتار بیهوده از مؤید ودر سراج اللغات وبرهان گزاف بکسر اول وزای معجمه بروزن خلاف وقیل بضم بمعنی بیهوده ودر رشیدی بضم اول وزاے معجمه چیزے که به تخمینه وگمان گویند ومجازاً بمعنے هرزه وبیهوده وبمعنی بسیار وبیحساب نیز آمده۔

گذاردن ادا کردن وپیشکش نمودن از سراج اللغات وبرهان وبعضی محققان نوشته اند که گذاردن بذال معجمه بمعنی ترک کردن وبزای هوز بمعنی ادا کردن

گذاشتن بذال معجمه وزاے معجمه هر دو درست از جهانگیری وسراج۔

گذافه بضم اول وحرف چهارم فا هر چیز که بتخمین وگمان بود ودکیل ووزن نه کرده باشند از ینجهت بمعنی بسیار وبیحساب آید ومجازاً بمعنے هرزه وبیهوده از رشیدی ودر برهان بزای معجمه۔

گذاره آنچه از حد در گذرد از مصطلحات ودر چراغ هدایت بمعنی بیحد وبیحساب وکامل بسیار۔

فصل کاف فارسی مع راء مهمله

گرا بالفتح وتشدید راء مهمله بمعنی حجام وبمعنے غلام از لطائف ورشیدی۔

گریزپا غلام وکنیز که هر بار گریزد۔

گران رکاب بکسر اول وراء مهمله دوم مکسور مقابل سبک عنان وبمعنی متحمل وباتمکین وکسیکه در جنگ گاه ثابت قدم باشد واز حملهٔ خصم از جا نرود از سراج اللغات ورشیدی ومؤید وبرهان وبهار عجم۔

گران کردن رکاب بمعنی سوار شدن۔

گرفت بکسرتین ماضی از گرفتن واین صیغهٔ ماضی اکثر بمعنی مصدر می آید وبمعنی لاف وطعنه واعتراض ومواخذه هم آمده از برهان ومدار ودر خیابان نوشته که گرفت متعدی ولازم هر دو آید

[1] ودر منتخب النفائس فرموده که گپ بمعنی سخنان رنگین ظرافت آمیز بمعنے سخنان مطلق ۱۲ صعد

چنانچه گویند که آواز فلانی گرفت یعنی بند شد

گرنج بضم اول وکسر رای مهمله وسکون نون وجیم عربی برنج که از شالی گرفته میشود از برهان وشرح نصاب۔

گرگانج بضم اول وسکون نون غنه نام دارالملک ولایت خوارزم از برهان۔

گرج بالضم وجیم عربی نام ولایت که آنرا گرجستان نیز گویند و بالضم وکاف وجیم هر دو فارسی شوشه یعنی پارچه وقاش خربزه وهندوانه وغیره وبالفتح شگاف گریبان که تدبیرکه بکسر اول وفتح ثانی وجیم فارسی بمعنے گچ که در عمارت بکار آید از لطائف۔

گرد بالضم پهلوان ودلاور و بالفتح بمعنے شهر و نوعے از ابریشم نفیس و بمعنی آفتاب و بمعنے غم و بمعنے نفع از رشیدی ولطائف وبرهان۔

گربه بید نوعی از هفتده انواع بید۔

گرگ بند گرفتار گرگان وکنایه از زبون واسیر از برهان ورشیدی وشرح سکندرنامه از خان آرزو۔

گردباد بالکسر معروفست که بهندی بگوله نامند۔

گر بالفتح مرض خارش ونام رودے سرحد ملک غزان وکلمه است که بمعنی سازنده و کننده آید چون شیشه گر وحیله گر و بمعنی صاحب ودارنده آید چون خصومت گر وتوانگر واکثر استعمال این لفظ در چیزے کنند که جعل جاعل راتصرف در هست آن چیز باشد

چون شمشیرگر وآهنگر و زرگر مجازست زیرا که جعل جاعل را در ذوات زر وآهن هیچ دخلی نیست از جواهر الحروف ورشیدی ومؤید۔

گران سر متکبر از برهان۔

گرفتن خاطر رنجیدن خاطر از جهار شربت۔

گرد بر بالکسر دال موقوف وضم بای موحده برمه نجاران از رشیدی شرح نصاب

گردگر بفتح اول وضم ثانی وفتح کاف فارسی دوم بروزن کبوتر نامی ست از نامهاے حق تعالیٰ ومعنی آن مرادبخش است از رشیدی وبرهان۔

گرگر بفتح هر دو کاف فارسی نامی ست از نامهاے حق تعالیٰ ومعنی آن صانع الصنائع ست وبمعنی تخت پادشاهان نیز آمده از برهان۔

گرفتار معروف وبمعنی گرفتارے نیز آید از مصطلحات۔

گراز بضم اول ودر آخر زای معجمه خوک نر وبمناسبت دلیری وشجاعت آن بمعنی مرد بهادر ودلیر وشجاع آید ونیز بر مرد ظالم وستمگر اطلاق کنند از شرح اللغات وبرهان وکشف وسروری وجهانگیری ودر برهان بمعنی رفتار بناز کردن وبمعنے بیل آهنی که بدان زمین شگافند نیز آورده۔

گربز بالضم وبای موحده نیز مضموم بمعنی

مکار وحیله گر چراکه در اصل گرگ بز بود یعنی گرگ بصورت بز از رشیدی وبرهان وجهانگیری ومؤید۔

گرم خیز چالاک از برهان۔

گریز آنچه در قصائد از ابیات حالیه یا بهاریه وغیره بدون آوردن حرف فاصل یکبارگی بمدح ممدوح انتقال نمایند۔

گربهٔ روس گربهٔ خانگی چراکه در ایران اکثر گربهٔ روس می پرورند۔

گرس بالضم مخفف گرسنگی۔

گرایش بکسر اول میل ورغبت از برهان

گردبالش بالکسر ولام نیز مکسور بالش کوچک مدور که بوقت خواب زیر رخسار نهند بهندی گل تکیه گویند بفتح کاف فارسی ومیتوانند که گل تکیه بضم اول باشد مخفف گول تکیه ولفظ گردبالش بر همین دال است و بعضے اهل لغت قائل اند که ماقبل شین بالش کسر وفتح هر دو صحیح۔

گریغ بضم اول ویای مجهول وغین معجمه گریز وگریختن از برهان وشرح اللغات۔

گرفتن چراغ خاموش کردن چراغ۔

گردک بالکسر ودال مهمله مفتوح خیمه وحجله وچیستان که آنرا پهیلی گویند ونوعی از نان از لطائف۔

گرمک بالفتح باقلاے در آب جوشانیده ونوعی از خربزه در ابتدا پرسرده وآن سفید رنگ شیرین ومعطر باشد وتصغیر گرم هست

از برہان۔
گردن باریک ملائم و مطیع و منقاد۔
گران سنگ بکسر اول مرد با تمکین و وقار و بمعنی صابر و قانع از برہان و سراج۔
گرگ بالفتح و ہر دو کاف فارسی نام شہر۔
گرگرم بمعنی جلد و شتاب۔
گرگ مسیحا دم بالضم و حرف نہم دال مہملہ مفتوح کنایہ از صبح۔
گرفتم معروف ست و مجازاً بمعنی فرض کردم
گرزم بالضم و زای معجمہ مفتوح نام برادر اعیانی اسفندیار از برہان و بفتح کاف عربی و حرف سوم زای معجمہ مضموم گیاہے باشد خوشبو دار از سروری و مدار و ابراہیمی۔
گرسنہ چشم کنایہ از ممسک و بخیل و حریص و گدا از برہان۔
گران بکسر اول بمعنی ثقیل و سنگین کہ متابل سبک باشد و مندار زان و ہر چیز کہ قیمت بنسبت دیگر اشیاے زائد داشتہ باشد از برہان و بہار عجم و مدار و مؤید و نیز در شرح اللغا مسطور ست کہ بعضے این لفظ را بتغیر لہجہ بفتح نیز خواندہ اند و ہم نوشتہ کہ لفظ گران بمعنی شخص ناگوار و مکروہ طبع کہ وجود ش بر مردم گران باشد۔
گران جان مردم سخت جان و مرد بسیار نشست و کاہل و دیر از برہان۔
گردان بالضم پہلوان و دلاور از رشیدی و در برہان بفتح ست۔

گرگان بضم اول و ہر دو کاف فارسی نام شہر از ایران معرب آن جرجان باشد از برہان۔
گردنان بالضم پہلوانان و دلاوران و در رشیدی بالفتح۔
گرائیدن در مدار بکسر اول و در جہانگیری بفتح اول و در سراج و برہان بکسر اول مستفاد میشود بمعنی رغبت کردن و میل نمودن۔
گرستن بکسرتین مخفف گریستن از مؤید و برہان۔
گریبان بکسرتین و یاے مجہول مرکب است از لفظ گری بکسرتین و یای مجہول بمعنی گردن و عنق و کلمہ بان کہ بمعنی دارندہ و محافظ باشد از بہار عجم و رشیدی و جہانگیری و برہان مؤلف گوید کہ یاے مجہول را اگر معروف خوانند مضائقہ نہ باشد بلکہ فصیح نماید۔
گرالیستن بکسر اول میل و رغبت کردن از سراج۔
گرگین بالضم و حرف سوم کاف فارسی مکسور نام پہلوانے ایرانی و بالفتح صاحب مرض خارش از لطائف و سراج۔
گرم خون بمعنی بسیار دوست و محب از برہان۔
گرم جوشیدن بسیار محبت کردن و تپاک نمودن۔
گردون فلک و ارابہ کہ بہندی گاڑی

گویند و بمعنی رتھ و بہل نیز باشد کما فی بہار عجم و در خیابان نوشتہ گردون آسمان و ارابہ کہ بہندی گاڑی گویند و چرخی کہ یکے از اسباب جر ثقیل ست و مخفی نماند کہ گردون مرکب است از گرد بمعنی گردیدن و واو و نون کہ در اصل الف و نون بودہ پس گردون در اصل گردان باشد و تبدیل حروف علت بسیار ست۔
گرزمان بزاے معجمہ و میم بروزن پہلوان بمعنی فلک الافلاک از جہانگیری۔
گرازیدن بضم اول خرامیدن بناز از برہان و جہانگیری۔
گرازان بضم اول خرامان از برہان۔
گربہ کسی با نبان فروشدن کنایہ از کمال کامیابی او۔
گردمان نام موضع از شروان۔
گرد برآوردن پائمال کردن و ہلاک ساختن از برہان۔
گربہ گون بضم ہر دو کاف مکار و حیلہ گر و محیل از سراج و برہان۔
گرد برآمدن بالکسر بتلاش و تفحص گرد چیزے گردیدن۔
گردن خاریدن اظہار تفکر و تحیر از چہار شربت۔
گربۂ مشکین بالضم و میم مضموم و شین معجمہ نوعی از گربۂ صحرائی کہ بعربی زباد گویند بفتح زاے معجمہ و باے موحدہ و بیائش

درز باد گذشت۔

گردگان بالکسر میوه ایست که مثل بادام شکسته مغز آن میخورند آنرا جوز نیز گویند وچار مغز هم نامند وبهندی آنرا اکهروٹ خوانند۔

گربه درانبان مکر وحیله ومکار از لطائف۔

گرگن بضم هر دو کاف فارسی ملا سبزیان کرده شده از جهانگیری۔

گربه در بغل داشتن مکر وحیله کردن از مصطلحات۔

گره بباد زدن تکیه واعتماد برکار بے بقا کردن۔

گرده پوشیدن بالفتح مالیدن خاک زمین زورخانه بر بدن بهنگام کشتی۔

گردکردن با دال مفتوح ظهور کردن و گرد کردن ونیز بلند رفتن تیر ست از مصطلحات وبکسر اول بمعنی جمع کردن از چراغ هدایت

گرفتن بکسرتین سواے معنی معروف بریدن چون گرفتن شاخ وگرفتن ناخن وبمعنی بند کردن چنانچه در راه گرفتم ورخنه را گرفتم وبمعنی کندن چنانچه دندان گرفتن بمعنی دندان کندن وبمعنی فرض کردن و بمعنی شروع کردن از مصطلحات۔

گرو بکسر اول وفتح ثانی دواو بمعنی رهن و مجازاً بمعنے قید ومقید نیز آید از بهار عجم۔

گروهه بضمتین گولی بندوق وگلولهٔ کمان از جهانگیری۔

گران سایه کنایه از مردم عالی قدر وصاحب شکوه وتمکین از برهان وسراج

گرده بالفتح ودال مهمله خاکهٔ نقاشان وآن زغال سوده است که در پارچه بسته باشند وبرکاغذیکه دران نقشه گلها وتصویرات سوزنها زده باشند مالند تا ازان سوراخها طرح نقش برکاغذ دیگر نشیند وآن کاغذ سوزن زده را نیز گرده گویند۔

گرگینه بضم هر دو کاف فارسی بمعنی مطلق پوستین از برهان۔

گرمابه بالفتح وحرف پنجم باے موحده بمعنی حمام از سراج وبرهان۔

گردانیه بفتح دال مهمله ونون تحتانی نام پردهٔ از موسیقی۔

گریوه بفتح وکسر بمعنی پشته یعنی زمین بلند از مؤید وکشف وبرهان ودر جهانگیری فقط بفتح۔

گرسنه بضم اول وفتح ثانی وسکون سین مهمله کسیکه اورا اشتهاے طعام باشد وبضم اول وسکون ثانی وفتح سین نیز صحیح از بهار عجم ودر برهان ومزیل بضمتین۔

گرگ باران دیده بمعنی آزموده کار وگرم وسرد روزگار دیده از مصطلحات

گرزه بالضم وزاے معجمه مفتوح گونهٔ مار بزرگ وبمعنی هیب۔

گره بفتحتین بمعنے سبو درین لفظ نوعے از توافق لسانین ست وبکسرتین وهاے ملفوظ بمعنی عقده از مؤید وبرهان۔

گردکوه نام کوهی ست در نواحی رے از لطائف۔

گروه بضمتین جماعهٔ مردم از برهان و کشف۔

گرفته بکسرتین لاف وطعنه از مؤید و برهان وبهار عجم وجهانگیری۔

گردروی بالکسر تسبیحی باشد از مروارید که زنان بجهت آرایش بر گرد روے خود بندند از برهان ودر چراغ هدایت بمعنی آئینهٔ فولادی که مدور باشد۔

گرای بکسر اول میل ورغبت وخواهش وقصد وصیغهٔ امر هم ست با معانی مذکور از برهان۔

گرگ آشتی بنابر مصلحت خود بطریق فریب بظاهر با دشمن صلح کردن از برهان وغیر آن۔

گرم دماغی کنایه از تکبر باشد۔

گردنامی بالکسر از قسم بازیچهٔ اطفال است که آنرا بهندی لٹو گویند از نوادر الالفاظ۔

گرانجانی سستی وکاهلی۔

گرمجوشی محبت واختلاط کردن و تپاک نمودن۔

گرازی کنایه از جرأت ودلیری۔

گرسنه چشمی حرص وگدائی۔

فصل کاف فارسی مع زای معجمه

گز پا نام جانوریست که پایش دراز باشد

گزیت بفتح اول وکسر ثانی وسکون تحتانی خراج وزری که از کفار گیرند وانچه شهرت دارد بالکسر وفتح تحتانی ست ومعرب آن جزیه باشد از برہان۔

گزید بفتح اول ویاے معروف بمعنی باج وخراج وبمعنی جزیه که از کفار ستانند از سراج۔

گزند بفتحتین بروزن کمند بمعنی آفت وآسیب ورنج از برہان ورشیدی وسراج ودر مؤید دہم ودر برہان ومدار وابراہیمی وبہار عجم ومنتخب وجہانگیری بضم اول وفتح ثانی آورده اند۔

گزیر بضم اول چاره وعلاج از سراج اللغات وبرہان۔

گزار بضم اول نشتر حجام وفصاد ونقش باریک که نقاشان بدان تعین شکل نقوش وتصاویر سازند وامر گزاردن از برہان ورشیدی ومیر نور الله در شرح گلستان نوشته که گزارد وگزاردن بمعنی رہا کردن وادا کردن ودر مردم که بذال معجمه مشہور شده غلط محض ست بزای معجمه صحیح باشد۔

گزر بفتحتین زردک که بہندی گاجر گویند از برہان ودر برہان ومدار وکشف بکسر اول وفتح ثانی ودر مؤید بفتحتین وذال معجمه وگزر بضم اول وفتح زاے معجمه بمعنے راه از جہانگیری۔

گز بالفتح وزای معجمه درختی باشد که بیشتر درکنارہاے رود خانہا روید وبہندی جھاؤ گویند ونوعی از تیر بی پر وپیکان که ہر دو سر آن باریک ومیان او گنده وسطبر باشد از برہان ومؤید ورشیدی ومدار وجہانگیری۔

گزارش ادا کردن از برہان ومؤید ورشیدی ومدار وجہانگیری ولفظ گذارد وگذر وگذشتن از سراج اللغات بذال معجمه ثابت گردید۔

گزاف بکسر اول بروزن غلاف بیہوده وہرزه وبمعنی بیحساب وبیحد از برہان وسراج اللغات وجہانگیری وہم از برہان وسراج نوشته که این لفظ بضم اول نیز ست ومیر نور الله احراری در شرح گلستان نوشته که گزاف بضم اول نه بکسر اول لیکن در تعریب جزاف گویند بکسر برعایت وزن مصدر چنانچه قتال۔

گزلک بکسر اول وسوم کارد کوچک ونوعے از کارد قلم تراش که سر آن برگشته باشد ونباله اش باریک این لفظ بکاف عربی نیز صحیح ست از برہان ودر سراج بکاف عربی وبفتح اول وسوم نیز نوشته۔

گزم بالضم وسکون زای فارسی درخت سده را گویند که درخت پشه غالست وبعربی شجرة البق خوانند از برہان وسراج۔

گزم بفتح اول وسکون زاے عربی درخت گز که بہندی جھاؤ گویند از برہان وسراج ونوعی از درخت گز باشد مشابه بدرخت سرو وبالفتح وکاف عربی سبزه باشد که برکناره حوض ولب جوے روید از برہان۔

گزکردن بگز پیمودن۔

گزیدن بفتح نیش زدن وبدندان بزور گرفتن چنانکه کار کژدم ومار ست وبضم اول پسند نمودن واختیار کردن از برہان۔

گزین بضم اول منتخب وپسندیده از سراج وبہار عجم ودر بعض شروح ورسائل مسطور است که گزین صیغه امر ست از گزیدن بمعنی اسم مفعول۔

گزاردن بزاے ہوز ادا کردن از جہانگیری وبرہان ودر شرح بوستان از عبد الواسع مرقوم ست که گزاردن که بمعنی ادا کردن باشد بزای ہوز ست وگذاردن که بمعنی ترک کردن باشد بذال معجمه ومیر نور الله احراری در شرح گلستان نوشته که گذاردن بمعنی رہا کردن که در مردم بذال معجمه مشہور شده غلط است بزای معجمه صحیح باشد۔

گزه نوعی از تیر وپیکان باشد وچوبکه بدان نقاره نوازند۔

گزیده وگزیه ہر دو بفتح خراج وجزیه

و رشهت از رشیدی و لطائف و مؤید.

گز الهی عبارت از گز اکبری و آن چهل و یک انگشت ست.

گز بازی نوعی از رقص از بهار عجم.

فصل کاف فارسی مع سین مهمله

گستاخ دست بالضم چابکدست از برهان.

گستاخ بالضم شوخ و چالاک و بی ادب

گسار بضم بمعنی خورنده چنانکه غمگسار و میگسار از سراج اللغات و برهان و بعضے چنین نوشته که گسار بمعنی شکننده چیزیکه نرم باشد یا پیچیده شود و مگر شبر ملیکرامی بدو مرکب باشد و گاہے مجازاً بمعنے خورنده آید چراکه از خوردن چیز کم میگردد و از مقدار خود کمتر میشود چنانکه میگسار و غمگسار.

گسل بضم اول و کسر ثانی امر از گسیختن از برهان.

گسیل بضم اول و کسر ثانی و یاے مجهول بمعنے دفع کردن و رخص کردن از لطائف

گستهم بضم اول و فتح تاے فوقانی و فتح ها بروزن محترم نام پسر نوذر بن منوچهر و نام یکی از پهلوانان ایران از برهان.

گستردن بفتح و ضم اول و فتح تاے فوقانی پهن کردن و فرو چیدن از برهان و غیر آن.

گسستن بضم اول و فتح ثانی شکستن چیز نرم که پیچیده شود.

فصل کاف فارسی مع شین معجمه

گشتاسپ بضم اول و سکون شین معجمه و فتح فوقانی و الف و سین مهمله و بای موحده هر سه ساکن نام پادشاهی که پدر اسفندیار روئین تن بود از برهان و سراج.

گشت بالفتح سیر و گردیدن.

گشاد بضم اول و دال مهمله بمعنی فتح و ظفر و خوشی و بمعنی رها کردن تیر از شست از برهان و در جواهر الحروف نوشته که لفظ گشاد را مردم فارس بکاف فارسی و اهل ماوراء النهر بکاف عربی استعمال نمایند.

گشتر بالفتح خوشتر.

گشنیز بالکسر تخم معروف ست از مزیل و برهان و در عرف بفتح کاف عربی شهرت دارد.

گش بالفتح و شین معجمه خوب و خوش رفتار با ناز و تکبر از برهان و سراج اللغات و رشیدی و کشف.

گشن بفتحتین و در آخر نون بروزن چمن و بفتح اول و سکون ثانی نیز بمعنی بسیاری و انبوهی و گنجان از هر چیز که باشد و بضم اول و سکون ثانی بمعنے فحل و نر که مقابل ماده است و بمعنی طالب شدن و بار ور شدن ماده سائر حیوانات و بار ور شدن درخت خرما از مدار و کشف و مؤید و برهان و سراج و رشیدی و سروری منقول از آداب الفضلا و گویند که درخت خرما که بار نیارد از درخت خرماے دیگر که میوه دار باشد دو چار خرما گرفته درین درخت بی بری نهند بقدرت الٰهی آن درخت بے ثمر مثمر میگردد.

گشنی بالضم و نون مکسور بمعنی جفتی نر با ماده و بار ور کردن درخت خرما از برهان و غیر آن.

گشفتن بمعنے کردن شرح دیوان حافظ از بهلول.

فصل کاف فارسی مع لام

گل رعنا گل و رنگ آن گلی باشد از اندرون سرخ و بیرون زرد از بهار عجم.

گل و گلاب باصطلاح بعضے مینوشان کنایه از شراب.

گل مهتاب یا رچهاے مهتاب که از میان برگ درختان بر زمین می افتد و نام گلی که آنرا بهندی چاندنی گویند.

گل شگفت یعنے امر غریبے ظاهر شد.

گلگشت بالضم سیر جاهاے مرغوب

گل حکمت بکسر کاف و کسر لام و کسر حاے مهمله اینجه یا رچهاے کرباس گل رقیق آلوده کرده بر ظرف گلی یا شیشه وصل کنند تا بآتش ترقیده نشود.

گلاج بضم و جیم عربی قسمی از حلوا از برهان

گل تسبیح امام تسبیح از مصطلحات.

گل سرسبد کنایه از سرمایهٔ رونق و چیزیکه از امثال خود بهتر و معزز و ممتاز باشد چه معمول گلفروشان و باغبانان ست هر گلی که از جملهٔ گلها کلان و بهتر باشد آنرا بر سر سبدی که از گلها پُر باشد می نهند۔

گلقند معروف و کنایه از لب معشوق از مصطلحات۔

گلبند بالضم و بای موحدهٔ مفتوح و سکون نون نوعی از جامهای رنگین که بهندی باندهنو گویند۔

گلنار نوعی از انار ست که سوای گل ثمر ندارد مگر گل آن کلان و صد برگ میباشد برابر گل گلاب آنرا گلنار فارسی نیز گویند از برهان و سراج۔

گل ابر قطعهٔ ابر۔

گلشکر بمعنے گلقند۔

گلزار بزای هوز نوشتن صحیح ست و بذال معجمه محض غلط چراکه لفظ زار در کلمهٔ گلزار از عالم لاله زار و سبزه زار و کشت زار است و کلمهٔ زار برای کثرت و ظرفیت می آید۔

گلوسوز در چراغ هدایت بمعنی خوشنما و خوش آینده نوشته و در بهار عجم بمعنے شیرین آورده چراکه چیزے که بغایت شیرین باشد گلو را بسوزد لهذا شیرین را گلوسوز گفتند

وحسن گلوسوز یعنی شیرین عبارت ست از حسن صبیح در مقابلهٔ حسن ملیح که حسن سیاه و نمکین باشد۔

گل گز بالضم و کاف فارسی دوم مفتوح و زای معجمه رنگیست سرخ مائل باندک کبودے که در عرف آنرا عباسی نامند و آن رنگیست که مشابه بگل گز باشد و گز درختیست که بهندی جهاؤ گویند از رشیدی و سراج

گلریز نوعی از آتشبازی که بهندی پهلجهڑی گویند۔

گل نشاط کنایه از شراب از سراج اللغات

گل صد برگ بمعنی گل سرخ و گلنار فارسی نیز و نام گلی ست که زرد رنگ میباشد وآنرا بهندی گیندا گویند از بهار عجم۔

گلبانگ آواز قلندران و شاطران از سروری و چراغ هدایت لیکن بمعنی مطلق شور مردم که در وقت شادی میباشد مستعمل میشود و در برهان بمعنے آواز شاطران وآواز بلبل آورده و در فردوس اللغات بمعنی آواز خوش و مژدهٔ نیک۔

گل بالضم معروفست هر جا که لفظ گل بلا اضافت باسم درختی مذکور شود خاص گل سرخ مراد باشد که بعربی ورد گویند واگر مضاف باشد بسوی درختی دران صورت عام ست چنانچه گل سوسن گل نرگس و لفظ گل بمعنی اخگر آتش نیز ست و لفظ گل مجازاً بمعنی نتیجه نیز آمده و نیز بمعنی بهتر و خوب گل بالکسر خاک بآب آمیخته وگاهی بمعنی خاک منجمد و خشک شده نیز باشد از برهان و غیر آن۔

گل چشم سفیدی کوچک که بر سیاهی چشم پیدا آید۔

گلزار ابراهیم در تفاسیر منقول ست وقتیکه نمرود ابراهیم علیه السلام را در آتش انداخت آتش بحکم الٰهی سرد گردیده اقسام گلها درانجا شگفتند۔

گلیم کمترین جامهٔ پشمین معروف که از پشم میش بافند از بهار عجم۔

گلبام نام لحنی از لحنهای موسیقی۔

گلخن بالضم و خای معجمه مفتوح بمعنی آتشگاه و نوعے از آتشدان ست که دران برگ گرم غله بریان کنند و معنی ترکیبی این لفظ آتش خانه باشد چه گل بالضم بمعنی اخگر آتش ست وخن مخفف خانه از برهان و سراج و مدار و کشف و مؤید و مجازاً بمعنی جای انداختن خس و خاشاک نیز گفته اند و نزد فقیر مؤلف اصح اینست که گلخن مرکب باشد از گل که بضم کاف عربی در ترکی خاکستر را گویند چنانکه در بعضے لغات ترکی دیده شده و خن مخفف خانه درین صورت اطلاق این لفظ برای هر سه معنی که مذکور شد درست میشود و الا برای معنی اخیر که عرفی در قصیده آورده است قباحت پیدا خواهد شد۔

بیت عرفی
شاید از گلبن صفت در گلخن از فیض هوا
بر دمد از بیضهای عنکبوت انگور از بر تار گل ٭

گل کردن بالضم بمعنی ظاهر و نمودار

شدن و بمعنی خاموش کردن و روشن کردن
چراغ نیز آمده از برهان و مصطلحات و سراج و
بهار عجم و در مصطلحات نوشته که گل کردن در
موارد کلام اساتذه لازم دیده شده مگر
جلالای طباطبا در فقرهٔ که بتعریف چشمهٔ
درناک ست متعدی آورده یعنی بمعنی ظاهر
و نمودار کردن ۔

گل شدن ظاهر شدن از بهار عجم ۔

گلگون بمعنی سرخ رنگ و نام اسپ
شیرین که معشوقهٔ فرهاد و معشوقهٔ خسرو پرویز
بوده و مجازاً هر اسپ بهتر را گلگون گویند از
برهان و سراج و کشف ۔

گلبن بالضم و حرف سوم بای موحدهٔ
مضموم بمعنی درخت گل سرخ از برهان و
بفتح بای موحده خواندن خطاست ۔

گلفشان نوعی از آتشبازی که بهندی
پھلجھڑی گویند ۔

گل فرستادن و گل بچشمے فرستادن
کسی را برای مقابله خود طلبیدن از مصطلحات

گلشن جای گل و این مرکبست از
گل و شن که کلمهٔ نسبت ست از سراج ۔

گلستان بضم اول و کسر ثانی و سکون
سین مهمله و گاهی بضم اول و سکون ثانی
و کسر سین مهمله نیز می آید بمعنی معروف ست ۔

گلان بالضم قسمے از نان میده از سراج ۔

گل خواندن باصطلاح قماربازان
ولایت همه نقد خود را دریکبار بر دائو نهادن
چه وقتیکه همه نقد خود را یکبار بر داو می
نهند آنوقت لفظ گل بضم کاف فارسی
بزبان میرانند چنانچه قماربازان هند
درچنین حالت لفظ جل بضم جیم عربی
مخلوط التلفظ بها میگویند ۔

گلزمین باضافت و بلا اضافت بمعنی
قطعهٔ زمین خوب از مصطلحات ۔

گلچیدن معروف و بمعنی تماشا کردن
از مصطلحات ۔

گل میزان زهره چراکه میزان
خانهٔ زهره است ۔

گل خودرو در آخر واو مجهول یعنی
از گلهای نباتات متعارفه و غیر متعارفه
که بصحرا و حوالی باغ خود بخود روید مثل
لاله کوهی وغیره ۔

گل بیگانه گل خودرو و بعضی بمعنی
گل تو نوشته اند ۔

گل غنچه بمعنی گلگونه که بر رو مالند از
برهان ۔

گلگچه بالضم و حرف سوم کاف فارسی و
جیم عربی شادی که تا روز عقیقهٔ مولود کنند
از برهان ۔

گلگونه رنگیست که زنان بر رو مالند از
برهان و در کلی از کتب طبیه بنظر آمده که
گلگونه دوای مرکبست از سیند رو سفید
و شحم حنظل و روغن یاسمین که برای جلا و
صفای رنگ رو بر چهره مالند و لیداز
نیم سایهٔ آب گرم بشویند ۔

گل پیاده هر گلیکه بوتهٔ کوچک داشته
باشد مثل نرگس و لاله و سوسن و بنفشه
و نیز بمعنی گل خودرو از بهار عجم و رشیدی
و چراغ هدایت و مصطلحات و برهان ۔

گلاله بالکسر آلتی ست معماران را که بدان
گل و آب بر دیوار مالند بهندی آنرا کرنی
گویند ۔

گله بکسر اول و فتح ثانی بتخفیف شکایت
از بهار عجم و برهان ۔

گلاله بالضم اول موی مجعد و پیچیده و بمعنی
زلف از رشیدی و جهانگیری و برهان
و سراج و در سراج و برهان نوشته که این
لفظ بکاف عربی نیز آمده و در برهان
بمعنی قمیص نیز آورده ۔

گلکنده بضم اول و ضم کاف عربی و سکون
نون و دال مهمله مفرس و مخفف گول کنڈه
نام قلعه که بفاصلهٔ سه کروه از حیدرآباد
واقع ست ۔

گل کوزه گل سفید مشابه بگل نسرین
مگر قدرے از آن کلان باشد و در
خوشبو کم از سراج ۔

گلغونه بمعنی گلگونه ۔

گلستان زاده بمعنی گل و سبزه و بمعنی
واه زاده و کنیزک زاده از مصطلحات ۔

گلابه بکسر گل و لای و گل آب سرشته
که بدان دیوار اندایند ۔

گل آتشی گل که آنرا بهندی سداگلاب نامند و بعضے نوشته که همین گل سرخ ست که ازان گلاب گیرند از چراغ هدایت۔

گل جعفری گلے ست زرد رنگ۔

گل حبشی و گل همکاری بمعنی گل کشتی۔

گلاب طبری گلابیکه در طبرستان حاصل شود۔

گلنار فارسی قسمی از انار که گل آن صد برگ بغایت سرخی و کلانی بمقدار گل صد برگ باشد۔

گل کشتی گلے که پهلوانی بارادهٔ کشتی نزد پهلوانی دیگر فرستد و این رسم در ولایت شائع ست و نام مثنوی از میر نجات در اصطلاح کشتی از چهار شربت۔

گلشنے تخلص شاعری۔

گلالی بضم اوّل و کسر بائے موحده نوعی از شیشهٔ کوچک مدور و رنگین و منقش باشد و قسمے از امرود از مصطلحات۔

گلانی بضم اوّل و کسر نون گلفروش و باغبان۔

گلین گوی بالکسر کنایه از زمین از سراج اللغات و برهان۔

گل مشکی بالضم نام گلی که رنگش سیاه۔

فصل کاف فارسی مع میم

گمیز بکسر تین و یائے معروف و زائی میمه بول که در عرف آنرا پیشاب گویند از برهان و جهانگیری و مؤید۔

گم گم بضم هر دو کاف فارسی آواز کنیدن نقب از شرح۔

گمزن بالضم معدوم و خراب کننده و تاراک۔

گمان بمعنی شک۔

گمزده گمراه۔

گم گرفتن چیزی معدوم انگاشتن آنچیز را و قصد نه نمودن بآن چیز۔

گم بودگی بالضم هراسان شدن از شرح سکندرنامه۔

فصل کاف فارسی مع نون

گندنا بالفتح نوعی از سبزهٔ خوردنی مثل سیر از برهان۔

گنبد آب عبارت از حباب۔

گنج دیوار نسبت بمعنی گنجے که مثل دیوار بلند افتاده باشد و نام گنجیست که شخصے پسر صغیر داشت بوقت مردن مال خود را برای آن پسر در بنای دیوار نهاده بعد از مدتی چون دیوار قریب افتادن گشته بود حضرت خضرؑ برفاقت موسیٰ آن دیوار را شکسته باز درست ساخت تا مال یتیم از دست دیگران محفوظ ماند۔

گنج بالضم بمعنی گنجایش از لطائف و از برهان گنج بالفتح بمعنی مال کثیر بدانکه خسرو پرویز را هشت گنج بود اوّل گنج عروس که خود جمع کرده بود دوم گنج بادآورد سوم گنج دیبا خسروے چهارم گنج افراسیاب پنجم گنج سوخته و در ینجا لفظ سوخته بمعنے بخته است ششم گنج خضرا هفتم گنج شادآورد هشتم گنج بار۔

گنج بادآورد بفتح واو گنج دوم از هشت گنج خسرو پرویز و وجه تسمیه اش آنکه قیصر روم از خوف پرویز چند کشتی از زر سرخ پر کرده بجزیره میفرستاد و باد مخالف آن کشتیها را بسوی ملک پرویز آورد و پرویز آن مال را گرفت لهذا آن مال را گنج بادآورد نام کردند از برهان و رشیدی و مؤید و مدار و کشف و در چهار شربت نوشته که گنج بادآورد باصطلاح مال مفت را گویند۔

گنبد بالضم و بای موحدهٔ مفتوح و دال مهمله نوعی از عمارت مدور که معروفست و بمعنے جستن لیکن نوعی از جستن ست چنانچه بهار با جستن آهو و اسپ و کنایه از سرین نیز باشد از سراج و مصطلحات و برهان۔

گنبد چاربند عبارت از دنیا بملاحظه ارلبهٔ عناصر و بعضے آسمان را نیز گویند بملاحظه مشرق و مغرب و جنوب و شمال از سراج۔

گند بالفتح بوی بد و در هندی گنده بدال مخلوط التلفظ بها بمعنی مطلق بوی بهمین سبب عطار را گندهی گویند از خیابان۔

گندبیر بالضم و دال مهمله موقوف و کسر بای موحده و یای معروف و رای مهمله بمعنی زال و عجوز یعنی پیرزن سال خورده از برهان و رشیدی و در سراج اللغات نوشته که گنبیر

بفتح کاف فارسی میتواند که بضم کاف عربی یا بای فارسی باشد بمعنی کسیکه حافظ آتش کند بود و بمجاز بمعنی پیر خرف مستعمل شده لهذا قند فیر بقاف و فا معرب آن آمده است اگر بکاف فارسی میبود در تعریب بجیم بدل میشود فقیر مؤلف را نیز در قاموس بنظر آمده که قند فیر معرب گند پیر ست پس از قاعدهٔ تعریب یافت میشود که گند پیر بکاف عربی و بای فارسی ست۔

گنجور خزانه دار در اصل گنج در بود مرکب از گنج و کلمهٔ در که بمعنی دارنده و خداوند ست پس ماقبل واو را بجهت تخفیف تلفظ ضمه داده واو را ساکن کردند و همین حال ست رنجور و مزدور را از سراج وغیر آن۔

گنجشک بالضم و جیم عربی مکسور پرنده است مشهور از مؤید و برهان و مدار و در جهانگیری بفتح جیم مگر بودن کاف فارسی در اول باتفاق ست۔

گنبد گل بمعنی غنچهٔ گل و پیاله از برهان۔

گنگل بالفتح و سکون نون با غنه و فتح کاف فارسی سخره و هزل و ظرافت از لطائف۔

گندناگون کنایه از سبز رنگ مائل باندک سیاهی۔

گندیدن بوی بد دادن چیزے۔

گنج شایگان این نیز نام گنج باد آورد ست که مذکور شد چون شایگان بمعنی فراخ و لائق و سزا وار ست و هر چیز بهتر و خوب را نیز گویند که لائق شاه باشد چه شایگان در اصل شاهگان بود یعنی لائق شاه چون گنج باد آورد گنج فراوان و بهتر بود لهذا شایگان نیز نام کردند و کار زمیر وز را نیز شایگان گویند چون گنج باد آورد نیز بے محنت بدست افتاده بود لهذا گنج شایگان نام کردند از برهان وغیر آن۔

گنج روان کنایه از گنج قارون چرا که پیوسته در زیر زمین حرکت بسوی تحت میکند۔

گنج قارون امام فرا گفته که چهل تن کلید های کنوز قارون میکشیدند و هر کلید بمقدار انگشت بود و امام ثعلبی گفته که خزانهٔ قارون چهار صد هزار و چهل هزار انبان بود پُر از زر و نقره و بدعاے موسیٰ علیه السلام قارون و همه خزانهٔ او بزمین فرو رفته و تا قیامت بسوے اسفل روان خواهد ماند۔

گنبد ساختن کنایه از سرین خود برداشتن برای فعل بد از مصطلحات۔

گنجاره بالفتح بمعنے گلگونه از برهان۔

گنده بالضم در مقابلهٔ باریک چنانچه ریسمان و جامهٔ گنده و بمعنی گلولهٔ خمیر که برای نان بهر دو دست مدور میکنند از برهان۔

گنجه بالفتح نام شهر نظامی علیه الرحمة۔

گنجینه منسوب به گنج و جای گنج و مجازاً باطلاق ظرف بر مظروف بمعنے مال کثیر نیز مے آید۔

گنج گاو نام گنجیست از گنجهای جمشید و در زمانهٔ بهرام گور ظاهر شده بود گویند دهقانی زراعت را آب میداد ناگاه سوراخی در انجا بود که تمام آب دران سوراخ میرفت دهقان بهرام را خبر کرد مردمان بهرام گور آنجا را کندیدند عمارت وسیع ظاهر شد و دران عمارت گاومیشها از طلا ساخته بودند مرصع بجواهر قیمتی و گرد آنها دیگر شکلهاے وحوش و طیور را از زر و جواهر ساخته بودند بهرام گور آن گنج را گرفته بفقیران و محتاجان داد از رشیدی و برهان۔

گنج الهی قرآن مجید از سراج۔

گنده مغزی سخن تکبر گفتن از رشیدی۔

فصل کاف فارسی مع واو

گوارا بضم اول هر چیز که خوش مزه باشد و بطبیعت خوش آید و زود هضم بود و بفتح خطا ست از برهان و جهانگیری و مدار و بهار عجم و کشف و لطائف۔

گونیا بواو معروف و کسر نون و یاے تحتانی تختهٔ مثلث باشد مائل بطول که معماران و نجاران و ارندگی و راستی چوب و عمارت را بدان معلوم نمایند از منتهی اللغات و برهان۔

گویا بمعنی گوی الف در آخر زیاده است استعمال این لفظ اکثر بجهت تشبیه باشد۔

گوا بضم اول نه بفتح مخفف گواه از مدار و کشف و برهان۔

گوداب بواو مجهول ودال مهمله وبای موحده نام طعامی ست که از گوشت وبرنج ومغز نخود ومغز گردگان بپزند وآنرا بسرکه ودوشاب ترش کنند از برهان وسراج و نیز در سراج نوشته که بعضی بمعنی طعام زیربریا گفته و در شرحی نوشته که برنج را در جوف مرغ پر کرده بپزند۔

گوشت بفتحتین وشین معجمه وتای فوقانی نام یکی از شش آوازهٔ موسیقی وآن نوروز وماه وسلمک وگوشت وشهناز وگردانیه باشد از سراج وبرهان وچراغ هدایت۔

گوشت پیچ بمعنی گوشمال از سراج۔

گوگرد سرخ کنایه از اکسیر چراکه اکسیر ازو ساخته شود وآن جزو اعظم اکسیرست۔

گوگرد بضم وکاف دوم که فارسی ست مکسور دوائی ست معدنی که آنرا بهندی گندهک گویند از برهان۔

گوسفند بمعنی میش متابل بز چنانکه معز در عربی متابل ضانست کما یستفاد من القاموس والصراح وبعضی نوشته اند که اطلاق گوسفند بر میش وبز هر دو آمده از سراج۔

گوار بضم اول هر چیز خوردنی یا نوشیدنی که بغایت خوش مزه آید وزود هضم باشد بالفتح غلط است از برهان وجهانگیری وبهار عجم۔

گور بالضم وواو مجهول خر صحرائی که آنرا گورخر گویند واین مجازست یا بجهت تخفیف گورخر را گور فقط گفته اند و در رشیدی چنین نوشته که گور بفتح نام ملک قومی ست از برهمنان ونام ولایتی ست از بنگاله و بالضم بواو مجهول بمعنی قبر وبمعنی دشت هموار واز ینجاست که خر دشتی را گورخر گویند یعنی خر گور و در برهان بواو مجهول بمعنی عیش وعشرت وشراب وبمعنی صحرا و زمین هموار۔

گورخر بمعنی خر صحرائی چه گور بمعنی صحرا و زمین هموار و دشت ست از برهان۔

گوهر ذات شیء واصل هر چیز وجوهر معرب آنست خواه بمعنی یاقوت ولعل وغیره باشد خواه بمعنی جوهر شمشیر وغیره و در برهان گوهر بمعنی مروارید وبمعنی مطلق جواهر چنانچه لعل ویاقوت وزمرد والماس و غیر آن وبمعنی اصل ونژاد وذات وبمعنی فرزند وبمعنی صفات نهانی وعقل وفرهنگ۔

گویر بفتح اول ویای مجهول ورای مهمله در شرح نصاب بمعنی زمین هموار و در برهان بمعنی سراب که از دور آب مینماید وبمعنی صحرا۔

گوشیار بر وزن هوشیار لقب حکیمی که ابوالحسن نام داشت وشیخ ابو علی سینا شاگرد او بوده است از برهان و در رشیدی بکاف عربی نام حکیمی۔

گوشهٔ زنجیر بمعنی حلقهٔ زنجیر۔

گولیا بالضم وبای موحده بارسنگین۔

گوشت خر کنایه از چیزے که هیچ بکار نیاید۔

گودرز بالفتح ودال مهمله مفتوح نام پهلوانی از ایران ونام پادشاهی از برهان۔

گوز بفتحتین وزای معجمه مخفف گوزن و بفتح اول وسکون واو بمعنی گردگان وجوز معرب آنست وبواو مجهول بادیکه از راه پائین باواز برآید از برهان وبضم اول وواو غیر ملفوظ وسکون زای معجمه در ترکی چشم را گویند۔

گوارش بضم اول وکسر رای مهمله خوش مزگی وهضم طعام ونام دوائی مرکب ای هضم طعام بشرطیکه خوش مزه باشد وجوارش معرب آنست از برهان وسراج ومؤید ومدار وکشف۔

گوش بواو مجهول معروف ست ومخفف گوشه ونام روز چهاردهم از هر ماه شمسی از جهانگیری ورشیدی وسراج وبرهان۔

گوش تا گوش از بن سر تا آن سر۔

گوک بفتحتین و در آخر کاف عربی بمعنی خندق کوچک وبضم اول وواو غیر ملفوظ وسکون کاف فارسی دوم در ترکی آسمان ورنگ کبود را نیز گویند۔

گول بالضم وواو مجهول ابله ونادان واحمق وبمعنی مکر وفریب وبضم اول وواو غیر ملفوظ وسکون لام در ترکی بمعنی تالاب۔

گوچک بفتحتین بمعنی پشمینهٔ ماهوی آمیخته که درویشان ومحتاجان پوشند از برهان وسراج ومصطلحات وشرفی ورشیدی۔

گوال بضم اوّل بمعنی جوال وجوال معرب آنست از سراج۔

گور چشم نوعی از جامۂ حریر که دریافت آن بشکل چشم گورخران نقوش کنند چنانکه در هندوستان پارچۂ بلبل چشم رواج دارد از سراج وبرهان۔

گوزم بالضم وزای معجمه بمعنی چشم من چه در ترکی گوز بمعنی چشم ومیم برای متکلم واین لفظ بلهجۂ ازبکان بکاف عربیت وبلهجۂ قزلباشان بکاف فارسی از لطائف۔

گورگان بواو مجهول وهردو کاف فارسی بمعنی کسیکه لائق عیش وعشرت باشد چه گور بمعنی عیش وعشرت وشراب ست وگان بمعنی لائق وسزاوار از برهان ولقب شاه تیمور نیز از بعض کتب دریافت میشود وهر پادشاه جلیل القدر را گورگان گویند۔

گورخان لقب پادشاه خطا وختن از سراج

گوش کردن بمعنی شنیدن۔

گوش نالیدن بدون دعوی بکار عظیم مستعد شدن از شرح سکندرنامه۔

گوی گریبان تکمه که بر گریبان دوزند۔

گوزن بفتحتین وزای معجمه جانوریست وآن نوعی از گاو کوهی ست که بهر دو شاخش چند شاخ دیگر رسته باشد بهندی آنرا باره سنگها گویند از سراج وبرهان۔

گوی بردن فوقیت یافتن وزیادت کردن وغالب آمدن از برهان۔

گون بواو معروف بمعنی رنگ از سراج۔

گوهر خاتون نام زن سلطان سنجر۔

گوان بفتح بمعنی پهلوانان ودلاوران

گودبان بواو مجهول ودال مهمله وبای موحده بمعنی کوهان شتر وغیره از لطائف

گورکن بفتح کاف دوم عربی نام جانوری چارپایه بهندی بجّو گویند۔

گوالیدن بضم وبفتح بالیدن درخت ونمو کردن درخت وغیره از مؤید وبرهان

گوش دادن شنیدن۔

گوش ساغر مالیدن ساغر را بکف آورده می نوشی کردن۔

گو بفتح اوّل وسکون واو مغاک زمین ونشیب وبمعنی شجاع ومعتبر وبزرگ وبواو معروف بمعنی گوی که بچوگان بازی بآن کنند وبواو مجهول بمعنی گاو که بعربی بقر خوانند از برهان وسراج۔

گوده بواو معروف ودال مهمله لفظ ترکی است بمعنی بدن وتن از مصطلحات۔

گوشواره باصطلاح اهل دفتر وسط عرض ورق دفتر ست که عقد میزان آنجا نویسند وباصطلاح شعرا مطلع که بعد مقطع آرند ونام زیوریست که در گوش کنند از مصطلحات وغیر آن۔

گوی انگله بضم هردو کاف فارسی وفتح همزه وسکون نون تکمه وحلقه که بر گریبان وغیره دوزند گوی بمعنی تکمه وانگله بمعنے حلقه که دران تکمه گذارند از سراج وبرهان۔

گوساله بالضم وواو مجهول بچۀ گاو باشد وبمعنی بچۀ شتر وبچۀ فیل نیز وبمعنی مطلق بچه هم آمده چه گو بواو مجهول بمعنی خرد وکوچک آمده است پس گوساله بمعنی خرد ساله باشد وگو بواو مجهول بمعنی گاو هم نوشته اند وها برای نسبت باشد پس معنی گوساله گاو یکساله باشد از برهان ودر سراج چنین نوشته که گوساله بالفتح بچۀ گاو چه گو بالفتح مخفف گاوست وساله در اصل هاله بود چه هال بمعنے آرام وقرارست یعنی چیزیکه گاو بدان آرام میگیرد وآن بچۀ اوست۔

گونه بالضم رنگ ولون وطور ووضع واسلوب۔

گوپیازه طعامیست در مطبخ از برهان وبعضی نوشته که نام تره بدبو۔

گوگده بضم اوّل وواو غیر ملفوظ وسکون کاف فارسی وفتح دال در ترکی لفظ مرکبست بمعنی در آسمان چه گوگ بمعنی آسمان وده بهاے مختفی بمعنے در۔

گوچی بالفتح مغاک کوچک از برهان۔

گوش ماهی بمعنے صدف وپیاله از برهان وسراج۔

گوی صیغۂ خطابست از گفتن ومجازاً بمعنی تشبیه نیز آید از چراغ هدایت وبرای شک نیز می آید۔

گوتازی بفتح اوّل وتای فوقانی وزای

ہمہ لاف و دعوی بے حقیقت در غلبہ و زور بر حریف۔

فصل کاف فارسی مع ہاے ہوز

گھنبایت نام شہریست در دکن۔

گہ گیر بہر دو کاف فارسی اسپی کہ تن بسواری ندہد از مصطلحات۔

گہوارۂ دلو فنی ست از فنون کشتی کہ دو حریف یکدیگر را تکان دہند تا یکی دیگری را غافل کردہ بر زمین اندازد و گاہی کنایہ باشد از آدم بدطینت۔

گہوارہ بالفتح نوعی از چارپایی کہ برای راحت اطفال در ہوا آویزند۔

گہ بالفتح بمعنی جای و وقت و بمعنی صبح و بمعنی بوتہ زرگران کہ زر و نقرہ دران گدازند و بمعنی زود و شتاب و بمعنی کوچک نیز آمدہ از برہان و جہانگیری۔

فصل کاف فارسی مع یای تحتانی

گیا بکسر اول بمعنے گیاہ از برہان۔

گیبیا بالکسر یای معروف و بای فارسی قسمے از پلاو و در لغات ترکی بکاف عربی نوشتہ لہذا در فصل کاف عربی بتفصیل مرقوم شد۔

گیرا بیای معروف بمعنی گیرندہ۔

گیت بیای معروف و تای فوقانی بزبان ہندی نوعی از سرود ست مثل دہرپد۔

گیومرت بفتح میم نام پادشاہی کہ اول در جہان پادشاہی کردہ بیانش در فصل کاف عربی مع یای تحتانی گذشت۔

گیج بیای مجہول و جیم عربی پریشان و پراگندہ مغز ہی از لطائف و مصطلحات۔

گیر و دار فرماندہی و حکومت و حکمرانی و بمعنے جنگ نیز آمدہ از خیابان و برہان و میر نور اللہ در شرح گلستان نوشتہ کہ گیر و دار ہر دو صیغۂ امر ست یعنی این را بگیر و آن را نگاہدار و گاہ بمقام حکومت گفتہ میشود و کنایہ از کر و فر سلطنت و امیری۔

گیسو دار مولازادہ یعنی پسر غلام و بمعنی ستارۂ دُم دار از مؤید۔

گیرنگ بالکسر بر وزن نیرنگ نام قصبۂ از برہان۔

گیل بالکسر ملکیست کہ آنرا گیلان گویند۔

گین بیای معروف صاحب و خداوند و بمعنی پُر و مملو درین صورت مخفف آگین ست از رشیدی۔

گیہان بالفتح بمعنی روزگار و جہان از برہان و در سراج نوشتہ کہ گیہان بالکسر و قیل بالفتح بمعنی جہان و روزگار بکاف فارسی و عربی ہر دو صحیح ست باعتبار تغیر لہجہ و بعضے از محققین نوشتہ اند کہ گیہان بیای مجہول امالۂ گاہان ست منسوب بگاہ یعنی وقت و زمانہ چون اکثر اشیای عالم تعلق باوقات دارند لہذا بمعنے جہان آید۔

گیلان بالکسر نام ملکیست و نام دہیست نزدیک بغداد مولد حضرت شیخ عبد القادر رحمۃ اللہ علیہ و جیلان معرب آنست۔

گیسو بیای مجہول خان آرزو در سراج نوشتہ کہ قوسے گویند گیسو موی درازی کہ از ہر دو جانب دراز کشیدہ باشد چنانکہ در گلستان سیاہی گیسوان تافتہ و بعضے مرادف زلف نوشتہ و از اشعار متاخرین ظاہر میشود کہ گیسو غیر زلف ست قاسم مشہدی گوید **بیت** یکسر مو در سر لیلے و شان بیکار نیست ٭ آنچہ مے آید زیاد از زلف گیسو می شود ٭

گیو بالکسر یای مجہول نام پسر گودرز پہلوان ایرانے از برہان۔

گیسو بریدہ زن بیحیا۔

گیوہ نوعے از کفش نمدی۔

گیتی بالکسر عالم و دنیا از سراج۔

گیلی بالکسر ہر دو یای معروف منسوب بگیل کہ ملکی ست از طبرستان و گیلی کنایہ از اسپ بہتر چرا کہ اسپ آنجا خوب و بہتر باشد و گیلے قومی از مغلان نیز ست و قیل نام امیرے از امراے مغل۔

گیدنی ہر دو یای معروف مرکب از گید کہ بمعنی غلیواز ست و یای نسبت و غلیواز شش ماہ نر و شش ماہ مادہ میگردد لہذا بر مردے کہ رجولیت و غیرت ندارد اطلاق کنند از رسالۂ معتبرہ۔

باب لام

فصل لام مع الف

لالا بمعنی بنده و غلام و خدمت گار و بمعنے روشن و درخشان مگر استعمال این لفظ بمعنے روشن و درخشان اکثر با لفظ لولو می آید از بهار عجم و سراج و برهان و جهانگیری و مؤید۔

لابر بالفتح حرف نفی ست و بفارسی بمعنی پرده و تو کر آنرا ته نیز گویند و لابر لا بمعنے تو بر تو از مؤید و بمعنی مقراض ظاهراً بایمعنی کنایه است بمقراض بمشابهت شکل لا۔

لاریب بفتح را و یای مهمله بیشک و آنچه دران شک نباشد۔

لازب بکسر زای معجمه و بای موحده بمعنی چسپنده از کشف و صراح و ضربت لازب ضربی را گویند که نشان آن بعد به شدن باقی ماند۔

لاک پشت بکاف عربی باخه که بهندی کچھوا گویند و لاک بمعنی کاسهٔ چوبین ست از برهان۔

لات بتای فوقانی نام بتی که قوم شعیب علیه السلام او را می پرستیدند از شرح نصاب۔

لاهوت عالم ذات الٰهی ست که سالک را دران مقام فنافی الله حاصل میشود و مرتبهٔ صفات را جبروت و مرتبهٔ اسماء را ملکوت نامند از کشف و لطائف و بعضی گویند که لاهوت دراصل لاهو. لاهوست و حرف تا زائد و قانون عرب ست که چون کلمات متعلقه گویند چیزی حذف نمایند و چیزی زیاده کنند تا اهل زبان محروم از حقیقت آن باشند پس لاهو نفی ست یعنی نیست تجلی صفات مرطائفهٔ افراد را و لفظ هو که اسم ذات ست الا هو مگر تجلی ذات و حق اینست که لاهوت دراصل لغت مصدر ست بروزن فعلوت مشتق از لاه چنانکه رغبوت و رحموت و لاه دراصل لفظ الله است ماخوذ از لیه بمعنی پوشیدن و درپرده رفتن و هکذا فی الصراح۔

لائح بحای مهمله درخشان و پیدا شونده از منتخب و صراح۔

لاقح بکسر قاف و حای مهمله آبستن و آنچه نخل را بوی جفتی دهند و بادیکه ابر پیدا کند و درخت را بارور کند لواقح جمع آن از منتخب

لاخ بخای معجمه جای و مقام مگر بدون ترکیب گفته نمیشود همچون سنگلاخ بمعنی جائیکه دران سنگها باشد و دیولاخ بمعنی جای دیوان و لاخ بمعنی بسیاری و انبوه نیز می آید از سراج و برهان و سروری۔

لابد بضم بای موحده و تشدید دال مهمله بمعنی ناچار و ناگزیر و بالضرور مرکب از لا که حرف نفی ست و بد بمعنی چاره و عوض از منتخب

لاد بدال مهمله پدهٔ دیوار و نوعی از دیبا و نوعی از عطریات و بمعنی قلعه از برهان۔

لاغر بفتح غین معجمه بمعنے معروف ست از بهار عجم وغیره۔

لاتذر بفتح فوقانی و فتح ذال معجمه صیغهٔ نهی بمعنے مگذار۔

لاچار بمعنی ناگزیر مستعمل میشود و لیکن صحیح ناچار بنون ست چه ترکیب لفظ چار که فارسی ست با لفظ لا که کلمهٔ عربیست برای نفی با وجود موجود بودن نا که لفظ فارسی ست وجهی ندارد از بهار عجم۔

لاهنور نام شهر لاهور۔

لال شهباز درویشی که صاحب کمال بود است مگر اکثر قلندران باو اعتقاد تمام دارند و بوقت بنگ نوشی او را یاد میکنند۔

لاقیس بکسر قاف و یای معروف و سین مهمله نام دیوی که در نماز بخاطر وسوسه اندازد از سروری و مدار و کشف و صاحب رشیدی بجای قاف فا گفته و نوشته که بعضی کسان بجای فا قاف خوانند و در برهان بفا نوشته و گفته که بقاف نیز آمده و در سراج اللغات بقاف ست و از منتخب هم قاف مستفاد میشود۔

لاس بسین مهمله ابریشم فرومایه از برهان۔

لامساس بکسر میم اقتباس ست از آیهٔ کریمه فَاذْهَبْ فَاِنَّ لَکَ فِی الْحَیٰوۃِ اَنْ تَقُوْلَ لَا مِسَاسَ یعنی گفت موسیٰ علیه السلام

سامری گوساله ساز را که پس بر واز میان اَپس بدرستیکه هست ترا از عقوبت در زندگی که گوئی هر کرا که نزد تو آید که سودن مکن مرا یعنی دور شو از من چرا که هر که نزدیک شدی باو و او را و آن کس را تپ گرفتی از این بیم مردمان از وی و او از مردمان گریزان می بود از تفسیر

لاش بشین معجمه در ترکی تن مرده را گویند. و بعربی مخفف لاشئی که معدوم عبارت از آن ست ۔

لامع روشن و درخشان از منتخب ۔

لاذع بکسر ذال معجمه و عین مهمله سوزان و سوزنده از منتخب و غیر آن ۔

لاغ بغین معجمه هزل و ظرافت و خوش طبعی از برهان و لطائف ۔

لادغ بکسر دال مهمله و غین معجمه بمعنے گزنده و نام دردیست که پوست را میگزد و چنانکه مار و کژدم میگزد از منتخب و شرح نصاب و بعضے شارحان نصاب نوشته که بذال معجمه و عین مهمله نام دردیست که صاحبش پندارد که کسے از آتش میسوزد ۔

لاتکف بضم کاف و تشدید فا از باب نصر ینصر بمعنی باز ایستاده مشو و باز ایستاده مکن ۔

لاحق بکسر حای مهمله آنکه از پس آمده و اصل شود و آنچه از عقب بچیزی پیوند ۔

لالنگ بفتح لام ثانی و سکون نون و کاف فارسی بمعنی زله و پس خورده از لطائف ۔

لال در ترکی بمعنی گنگ یعنی زبان گرفته و بمعنی رنگ سرخ مشترک ست میان فارسی و هندی و لاله هم مرکب است از لال که بمعنی سرخ ست و ها که کلمه نسبت ست و جوهریست سرخ رنگ قیمتی که آن را لعل گویند و لعل معرب لال ست از بهار عجم و برهان و سراج ۔

لایعقل بفتح تحتانی و کسر قاف باستعمال فارسیان لام آخر بوقف خوانده میشود و صیغه مضارع منفی ست برای استمرار می آید و در صفت حیوان واقع میشود بجهت اظهار کمال نادانی او یعنی الحال هم بیعقل ست و در استقبال هم بیعقل خواهد ماند ۔

لاطائل بیفائده چه طائل بمعنے فائده است از منتخب ۔

لایزال دائم و بیزوال این صیغه مضارع منفی ست از باب خاف یخاف که برای استمرار در صفت حق تعالی واقع شود بجهت اظهار کمال بیزوالی او یعنی الحال هم بیزوال ست و در استقبال هم بیزوال خواهد ماند ۔

لالای چشم عبارت از مردمک چشم باعتبار سیاهی آن چرا که لالا غلام را گویند و غلام حبشی سیاه باشد ۔

لائم بکسر همزه که حرف سوم ست بمعنی ملامت کننده از صراح ۔

لایعلم بفتح لام دوم صیغه مضارع منفی ست و کیم این در محاوره فارسیان بوقف خوانده میشود و این برای استمرار می آید و صفت حیوان واقع میشود بجهت اظهار کمال نادانی او یعنی الحال هم نادان ست و در استقبال هم بیعلم و موصوف بنادانی خواهد ماند ۔

لام زرهها و یک زره را لامه گویند و نام حرف که زلف خوبان را بآن تشبیه کنند از منتخب و شرح خاقانی نوشته که در فارسی نوعی از کلاه نمدی که فقیران بر سر نهند و نیز حرف لام برای مهمله بدل شود و بکاف عربی نیز ۔

لئیم ناکس و بخیل از منتخب و صراح و بعضے نوشته که فرق در لئیم و بخیل آنست لئیم آنکه نخود میخورد و نه دیگرے را میدهد و بخیل آنکه خود میخورد و دیگری را نمی دهد ۔

لاجرم ناگزیر و بالضرور و لا علاج چه لا حرف نافیه است و جرم بفتحتین بمعنے علاج و گزیر و چاره ۔

لازم مقابل متعدی و آنکه در عرف لازمی میگویند بزیادت تحتانی غلط است چرا که لازم خود صیغه اسم فاعل است حاجت بیای فاعلیت ندارد و در متعدی یای اصلی ست مقابل لام کلمه زیرا که صیغه اسم فاعل ست از تعدی که بمعنے گذشتن چیزی باشد از یکے بدیگرے ۔

لانسلم بضم نون و فتح سین مهمله و کسر لام مشدد و میم بمعنے سلامت نمیداریم یعنی قبول نمیکنیم مگر در تلفظ فارسے ضم میم را تلفظ نمیکنند و میم را موقوف خوانند ۔

لانعم بفتح نون و فتح عین مهمله هر دو حرف ایجاب اند لا برای نفی و انکار بمعنے نے و نیست و نعم برای اثبات و اقرار بمعنے آرے و بلی۔
لالایان غلامان و خدمتگاران از جهانگیری و برهان۔
لائیدن سخن گفتن و لاف زدن و هرزه گوئی کردن از سراج و برهان۔
لاشکن نام کوهی ست از برهان۔
لان نام کوهے ست۔
لاچین در ترکی شاهین شکاری را گویند۔
لادن بفتح دال مهمله نام خوشبوئی که مثل دوشاب سیاه و رقیق باشد آنرا عنبر عسلی نیز گویند از برهان۔
لامان بمعنی فریب و دروغ از شرح خاقانی دانبوهے و بمعنی بیوفائی و وارست بمعنی یکبان و بمعنی مفاک از لطائف۔
لاکن کوهے ست از برهان۔
لاو در آخر واو گل سفید که بدان دیوار خانه سفید کنند از برهان۔
لابه بفتح بای موحده و بای مختفی بمعنے تملق و چاپلوسی و خوشامد و بمعنی فریب عجز و اخلاص مجاز ست از برهان و کشف و سراج۔
لانه بفتح نون و های مختفی بمعنی خانهٔ زنبور بی شهد و آشیانهٔ مرغان از برهان و کشف۔
لاغیه بکسر غین معجمه و تحتانی گیاهی ست شیر دار بسیار گرم و بعربی بمعنی باطل و زن بیهوده گو را گویند از برهان و منتخب۔

لاهره نوعی از صورت کشتی که بدان از دریا عبور کنند و این لفظ هندی ست۔
لاجرعه بضم جیم و سکون را مهمله یکبارگی همه نوشیدن آنچه در پیاله باشد بے آنکه دم گرفته اندک اندک نوشند۔
لاحقه بکسر حای مهمله آنکه از پس فراصل شده باشد و آن چیز که بعد اول در رسد ماخوذ از لحوق که بمعنے از دنبال چیزے پیوستن ست۔
لامحاله بفتح میم و های مهمله و در آخر تاے مصدریه که بحالت وقف ها شده است معنی لفظے آن این ست که نیست بازگردیدن و در اصل چنین ست لا محالة من هذا الامر یعنی نیست بازگردیدن ازین کار پس خلاصه معنی لامحاله بالضرور ست از ترجمهٔ مشکوة شریف و کسانیکه میم را مضموم خوانند و در آخر های ضمیر دانند غلط ورزند در سراج و منتخب نوشته که محاله بفتح میم بمعنی چاره و گریز و لامحاله بمعنے ناچار و ناگزیر۔
لامسه بکسر میم و سین مهمله قوتی ست در جلد بدن انسان که بسودن چیزے ادراک نرمی و سختی آن چیز میکند۔
لامه بمعنی زره که از حلقهاے آهنی سازند از منتخب و صراح۔
لاده بواو نام بازی اطفال که بهندی گلی ڈنڈا گویند از برهان۔
لادنه بدال و نون گیاهی ست که از لو

ساق آن رسن بافند بهندی سن گویند از برهان۔
لایه بیای تحتانی رزه دیوار و تای جامه و کاغذ که در عرف آنرا ته گویند۔
لازقه بکسر زای معجمه و قاف هر چیز که چسپنده باشد مثل سریش۔
لاله منسوب به لال بمعنی سرخ یا آنکه های زائده لاحق شده مثل شان و شانه و آن گلیست معروف که چند قسم میباشد لالهٔ کوهی و لالهٔ صحرائی و لالهٔ نعمانی و لالهٔ شقائق و لالهٔ دلسوخت و لالهٔ دلسوز و لالهٔ خطائی و لالهٔ خودروی و لالهٔ سفید و لالهٔ زرد و لالهٔ عباسی و لالهٔ پیکانی و لالهٔ مقراضی و لالهٔ دختری از برهان و مصطلحات و منقول از شرفنامه ظهیر الدین محمد بابر پادشاه در واقعات بابری نوشته که قریب پنجاه نوع لاله در بعضے از اطراف کابل بملاحظه آمده۔
لاشه بمعنی زبون و لاغر و ضعیف مطلق خواه انسان خواه حیوان و اکثر این لفظ صفت اسپ خر واقع میشود و بمعنی خرنیز آمده و مرده از آدمی و دیگر حیوانات از برهان و بهار عجم و کشف و خیابان و سروری و مدار و مؤید و جهانگیری۔
لاآلی بفتح اول و مد ثانی و کسر لام بر وزن بحالی بمعنی مرواریدهاے بزرگ و این جمع لؤلؤ است و بضم اول چنانکه مشهور شده خطا ست
لامانی بکسر نون زره پوشی از مؤید زیرا که

39/2

لام زره را گویند و در شرح دیوان خاقانی منسوب بغریب و دروغ ؛ در جهانگیری بمعنی گزاف۔

لانی بکسر نون منسوب بلان که نام کوهی ست از مضافات آذربیجان و تریاک لانی منسوب بآنست از لطائف۔

لابدی بضم بای موحده و تشدید دال آنچه که بالضرور باشد و از ان چاره نبود۔

لای گل تیره که در ته حوض و جوی آب باشد و بمعنی دُرد شراب و تای جامه و کاغذ و ریسمان چنانکه یک لای جامه و یک لای ریسمان و بعربی آنرا طاقه گویند و بمعنی گفتار و کلام و نوعی از بافته ابریشمی از برهان و سراج و رشیدی۔

لادوام ذاتی سلب کردن صفتی از شئ در وقتی از اوقات چنانکه کاتب متحرک الاصابع بالضرورة مادام کاتبا لا دائما ای لا شئ من الکاتب بمتحرک الاصابع بالفعل۔

لاابالی بضم حرف ثالث که همزه است صیغه متکلم واحد از مضارع بمعنی باک ندارم در فارسی بمعنی شخصی بی باک بی پروا مستعمل ست و بجای همزهٔ مضموم واو نوشتن و خواندن خطاست از مؤید و مدار و کشف۔

لااحصی بضم الف و سکون حای مهمله و کسر صاد مهمله اشارت ست بحدیث شریف نبوی صلی الله علیه و آله وسلم لَا اُحْصِیْ ثَنَاءً عَلَیْکَ اَنْتَ کَمَا اَثْنَیْتَ عَلٰی نَفْسِکَ یعنی شمار نتوانم کرد صفات را بر تو ای حق تعالی چنانکه تو صفت کردی

برذات خود۔

فصل لام مع بای موحده

لبا بکسر لام یعنی فله و آن شیر غلیظ ست که از وقت زادن حیوان تا سه روز میباشد بهندی کھیس گویند و پیوسی نیز نامند از شرح نصاب و منتخب۔

لب چرا آنچه از قسم نخود و میوه که مردم بوقت صحبت داشتن درمیان انداخته باهم میخورند از برهان۔

لب بالضم و تشدید بمعنی عقل و خالص هر چیز و مغز بادام و مثل آن از منتخب و کشف۔

لباب بضم اول و هردو بای موحده مغز و خالص هر چیز و نام کتاب از منتخب

لبوب بضمتین خلاصه های هر چیز و مغزهاے تخم بعضے درختان میوه۔

لبیب بر وزن نصیب عاقل و دانا از سروری و منتخب۔

لبلاب بالکسر هردو بای موحده نام گیاه که آنرا عشق پیچان گویند از برهان۔

لباسات بکسر اول کنایه از تملق و چاپلوسی و این جمع لباس ست چنانکه جمادات و نباتات جمع جماد و نبات۔

لبث بالفتح و در آخر ثای مثلثه بمعنی درنگ و دیر کردن از منتخب۔

لباد بضم اول و دال مهمله چوبیکه بر گردن گاو قلبه و گاو گردون نهند بهندی آنرا

جوا گویند بضم جیم و لباده بفتح اول بمعنی جامهٔ بارانی از نمد از سراج و لطائف و برهان۔

لبد بضم لام و بفتح بای موحده و دال مهمله مال بسیار و پرنهاده از شرح نصاب۔

لبید بفتح اول و یای معروف جوال خرد و نام شاعری مشهور از عرب از منتخب و لطائف۔

لبس بالضم و بالفتح پوشیدن جامه و بالکسر جامهٔ پوشش از صراح و منتخب۔

لب چش چاشنی که برای دریافت مزه چیزے کنند از مصطلحات۔

لبق بفتح اول و سکون ثانی زیرکی و هوشیاری و تملق و چرب زبانی و بفتح اول و کسر ثانی بمعنی زیرک هوشیار و چرب زبان از منتخب و صراح و لطائف و نیز در لطائف نوشته که بفتحتین لائق شدن و استاد شدن در کار۔

لبیک بالفتح و تشدید بای موحدهٔ مفتوح و سکون تحتانی یعنی ایستاده ام در خدمت تو ایستادنی و گاہے بعد لبیک لفظ سعدیک نیز مے آید و معنیش چنین باشد یارے میدهم یارے دادنی از منتخب و این کلمهٔ ایجاب ست هرگاه مخدومے خادمی را بطلب ندا کند خادم در جواب گوید لبیک و حاجیان نیز این لفظ در مقام عرفات بار بار میگویند

لبن بفتحتین شیر خوردنی و بفتح اول و کسر ثانی بمعنے خشتهای خام لبنة واحد آن از منتخب۔

لبان بفتح صمغے ست کہ آنرا کندر گویند از منتخب و برہان۔

لبون بفتح بمعنے شیردار و گاہی لبون بمعنے ابن اللبون و بنت اللبون نیز آمده و ابن اللبون و بنت اللبون بمعنی شتر بچہ دو سالہ کہ پا در سوم نہادہ باشد از شرح نصاب۔

لب بلب جستن بضم جیم کنایہ از بسیار جستن و از ہر کسی سراغ مقصود پرسیدن از مصطلحات۔

لب برچیدن فراہم آوردن لبہا برای گریہ و خندہ از مصطلحات۔

لب زدن خاموش شدن و ہم بمعنے گفتن بود این از قسم اضداد ست از مصطلحات

لب دا شتن و لب دندان داشتن لیاقت و شایستگی داشتن۔

لب گزیدن تاسف کردن و ندامت کردن و خشمگین شدن و شرم و حیا نمودن و بمعنے منع کردن۔

لب شیرین کردن تبسم کردن۔

لب نان باضافت کنارہ نان۔

لبنان بالضم و حرف ثالث نون نام کوہے ست در شام نزدیک جبل عامل کہ مسکن فقراست از منتخب و خیابان و برہان۔

لبیشہ بفتح اول و کسر ثانی و یای مجہول و شین معجمہ بر وزن ہمیشہ انالہ لباشہ و آن حلقہ ریسمان باشد کہ بر چوبی نصب کنند و لب بالای اسپ بد افعال را دران نہادہ تاب دہند تا عاجز شود و حرکت ناپسندیدہ نکند از سراج و رشیدی و برہان۔

لبنہ بکسر لام و سکون موحده و فتح نون خشت واحد و بمعنی اندکے برآمدگی مربع کہ بہر دو طرف عضادہ اصطرلاب باشد و سوراخ دران میباشد۔

لباچہ بفتح بمعنی فرجی و بالاپوش از سراج و برہان ظاہرا نوعی ست از قبا۔

لباس عباسی کنایہ از لباس سیاہ زیرا کہ از بعض تواریخ بثبوت میرسد کہ خلفاے عباسیہ سیاہ پوشی را شعار خود ساختہ بودند۔

فصل لام مع تای فوقانی

لت بالفتح زدن و کوفتن و در رشیدی کہ بمعنی لگد زدن نوشتہ ہندیست مخفف لات چون توافق درین دو زبان بسیار ست صحیح باشد و لت بمعنی پارہ نیز آمده چنانکہ گویند لت لت کردم یعنی پارہ پارہ کردم و لتہ کہ بمعنی پارہ جامہ مستعمل ست ازین ماخوذ باشد و لت بمعنی کتان کہ قماشی ست معروف و لت بمعنی شکم و ازین مرکب ست لت انبان از سراج اللغات و برہان۔

لت انبار و لت انبان بالفتح بمعنی بسیار خوار و شکم پرست مرکب از لت کہ بمعنی شکم ست و لت انبان کسیکہ شکم او مثل انبان باشد و انبان ظرف چرمین مثل مشک و میتوان گفت کہ مرکب از لت بالضم باشد کہ مخفف لوت ست و لوت بمعنی طعام لذیذ ست درینصورت لت انبان و لت انبار بضم اول بود از سراج و در جواہر الحروف نوشتہ کہ نون در آخر لت انبان در بدل راء مہملہ آمده است۔

فصل لام مع ثای مثلثہ

لثوم بفتحتین بوسیدن و بوسہ دادن چیزے را۔

لثہ بحرکات ثلثہ و تشدید ثای مثلثہ گوشت گرداگرد دندان از منتخب و شرح جزری ملا علی قاری و بالکسر نیز و اکثر ست۔

لثقہ بفتح لام و کسر ثای مثلثہ و فتح قاف نوعی از تپ بلغمی و بالکسر خطاست۔

فصل لام مع جیم عربی و فارسی

لجاجت بفتح مبالغہ کردن و ستیزہ کار کردن از کشف و صراح و منتخب۔

لجاج بفتح اول و ہر دو جیم عربی بمعنے ستیزہ از کشف و موید و صراح و مدار و منتخب۔

لجج بضم لام و فتح جیم اول جمع لجہ کہ بمعنے میان دریا و عمیق ترین موضع دریاست

لجوج بدو جیم بمعنے ستیزہ کنندہ۔

لجلاج بالفتح و ہر دو جیم عربی آنکہ در سخن زبانش درماندہ و سخن درست گفتن نتواند و نام واضع شطرنج و بعضے نوشتند نام شاطر شطرنج ست نہ اسم واضع و بعضے گویند نام شاطر شطرنج و مرشد قمار باز را

از کشف و منتخب و برهان و سراج و جهانگیری
و مؤید و رشیدی و بعضی که لحلاح گویند و جیم
اوّل را بحای حطی گمان برند و بعضی بجای جیم
اوّل یای تحتانی خوانند این هردو طور غلط محض

لچلچ بالضم و جیم فارسی برهنه و نام قومے است
که بزرگان ایشان سینه عریان مے داشتند
از مؤید

لچک بجیم فارسی و کاف عربی لفظ ترکی
ست بمعنی معجر و پاک مربع که دران تکلف
بکار برند از مصطلحات ۔

لجام بکسر معرب لگام از بهاجم و منتخب
و رشیدی ۔

لجین بضم اوّل بر وزن حسین بمعنے سیم
خالص از منتخب ۔

لچن بضم اوّل و فتح جیم فارسی زن قحبه و
در برهان بمعنی برهنه و عریان و مجازاً بمعنی
لولی ۔

لجه بضم و تشدید جیم عربی میان دریا و عمیق ترین
موضع دریا که ژرف از منتخب و لچه بالفتح و
تشدید جیم فارسی معرّس لچه که لفظ هندیست

لجی بضم لام و تشدید جیم عربی مکسور و یا دریای
ژرف و پرآب از منتخب ۔

فصل لام مع حای مهمله

لحا بالضم جمع لحیه بالکسر که بمعنے ریش مردانست

لحد بفتحتین نوعی از قبر از منتخب ۔

لحاظ بکسر ظای معجمه نگاه داشتن بچشم چیزی را و
بالفتح دنباله چشم از سراج و بحر الجواهر ۔

لحاف بکسر جامۂ پنبه دار شب خوابی و قرا
گند از منتخب ۔

لحوق بفتحتین بهم پیوستن دو چیز یا بیشتر
و بدنبال چیزی پیوستن از منتخب ۔

لحیان بالکسر شکلے از شانزده اشکال
رمل بدین صور ،، ، و در لغت مرد صاحب
ریش دراز ۔

لحن بالفتح و سکون ثانی آواز خوش که بنغمه
باشد و خوش خواندن قرآن و جز آن
و بمعنی خطائیکه در گفتن باشد و نوعے از قرائۃ
معیوب از سراج و منتخب و غیرآن ۔

لحظه مقدار یکبار نگاه کردن بگوشۂ چشم
از منتخب و لطائف ۔

لحیه بالکسر حرف ثالث یای تحتانی بمعنی
ریش که بر چهرهٔ مردان پیدا باشد ۔

لحمه بالضم طعمهٔ باز از شکار او و بمعنے پود
جامه که بتار بافند بهندی باناگویند از منتخب

لحقه بفتحات از پس رسندگان و از دنبال
پیوستگان این جمع لاحق ست ۔

فصل لام مع خای معجمه

لخت بالفتح گرز آهنی و بمعنی پارهٔ چیزی
و بمعنی اندکی از برهان و رشیدے ۔

لخ بالضم گیاهی ست که بدان بوریا بافند
و آن برکنارهٔ آبها روید از منتخب ۔

لخت در بمعنی تختهٔ دروازه ۔

لخاف بکسر لام بمعنی سنگهای سپید تنک
یعنے کم حجم از شرح نصاب و منتخب ۔

لخشیدن بالفتح لغزیدن از برهان ۔

لخشان بالفتح چیزی صاف که بران
دست و پا یا لغزد ۔

لخچه شعلهٔ آتش و اخگر از برهان ۔

لخشه بالفتح و شین معجمه شعلهٔ آتش و اخگر
از برهان

لخلخه بفتح هردو لام و هردو خای معجمه خوشبوی
چند که آنها را بهم آمیخته مے بویند از منتخب
و برهان ۔

فصل لام مع دال مهمله

لدّ بالضم جمع الدّ که بمعنی گرانه و ستیزنده
ترست و نام موضع بشام از لطائف ۔

لدغ بالفتح گزیدن مار و کژدم از منتخب
و سراج و ابن حاج نوشته آنکه بو خز خود نیش
زند مثل زنبور و کژدم گزیدن آنرا لدغ
و لسع گویند و آنکه بدندان گزد مثل سگ
و سباع و مار گزیدن آنرا نهش نامند ۔

لدیغ بفتح و غین معجمه مار گزیده ۔

لدغه بالفتح و سکون دال مهمله و غین معجمه
نیش زدن مار و کژدم از قاموس و منتخب

لدنی بفتح اوّل و ضم دال مهمله و نون مشدّد
مکسور آنچه کسے را بدون سعی او و کوشش
یعنی محض بفضل خویش از نزد خود حق تعالی
عطا فرموده باشد یا بدون تعلیم غیر از نزد
طبیعت و ذهن او باشد این منسوب ست
بلدن که بمعنے نزد ست ۔

فصل لام مع ذال معجمه

لذائذ بفتح اول وکسر ہمزہ کہ حرف چہارم ست جمع لذت مستفاد از شرح شافیہ۔

لذع بالفتح وذال معجمہ وعین مہملہ سوختن آتش کسے را وسوزش دادن کسی را از منتخب

لذاع بالفتح وتشدید ذال معجمہ سوزانندہ

فصل لام مع رای مہملہ

لر بالفتح ورای مہملہ در ترکی حرفی ست علامت جمع کہ چون بعد مفرد آید جمع گرداند چنانچہ اسپ لر یعنی بسیار اسپان از مدار وبرہان

ولر بالضم طائفہ از صحرائیان کہ از شیاطین وکنیزان سلیمان علیہ السلام بوجود آمدند و بمعنی روستائی ومرد احمق مستعمل از مصطلحات

فصل لام مع زای معجمہ

لزب بفتح اول وکسر زای معجمہ وبای موحدہ چسپندہ بچیزی از صراح۔

لزوجت بضمتین وجیم عربی مفتوح چسپیدگی از منتخب۔

لزج بفتح اول وکسر زای معجمہ وجیم ہر چیزی کہ چسپندہ باشد مثل سریش از منتخب و قاموس۔

فصل لام مع سین مہملہ

لسع بالفتح وسین مہملہ وعین مہملہ گزیدن لمعہ کژدم وغیرہ از کشف وصراح ومنتخب

لسان الحمل بفتح حای مہملہ ومیم گیاہی است برگش مشابہ بزبان برہ وتخمش را بفارسے بارتنگ گویند برای دفع اسہال نافع۔

لسان بکسر اول زبان وبفتح وتشدید سین مہملہ فصیح الکلام وتیز زبان۔

لسن بفتح اول وکسر سین مہملہ ودر آخر نون فصیح وزبان آور وبضمتین جمع آن یعنی فصیحان وزبان آوران وبضم اول وسکون ثانی جمع السن کہ بمعنے فصیح وزبان آور ست وبفتحتین فصاحت وزبان آوری از منتخب وغیر آن۔

فصل لام مع شین معجمہ

لشکری مرد سپاہی از شرح گلستان

فصل لام مع صاد مہملہ

لص بالکسر وتشدید صاد مہملہ دزد وسارق جمع آن لصوص از منتخب۔

فصل لام مع طای مہملہ

لطمات بفتحات طپانچہا۔

لطف بالضم نرمی وتازگی از صراح

لطیف نیکوکار وپاکیزہ ونرم از بہار عجم ومنتخب۔

لطائف الحیل بکسر حای مہملہ وفتح یای تحتانی نکوئیہای حیلہا وخوبیہای حیلہا

لطیم سیلے خوردہ ونام اسپ ہم از شرح نصاب

لطمہ بالفتح طپانچہ۔

لطیفہ نکوئی وچیز نیک ونازک از منتخب

لطائف ستہ بکسر سین مہملہ وتشدید تای فوقانی مقرر ست کہ سالک بمراتب علیا ومعرفت واصل نمیگردد تا این شش لطیفہ او را روشن نگردد اول لطیفۂ نفس ست محل آن ناف باشد دوم لطیفۂ قلب ست محل آن دل ست کہ جانب بیسار باشد سوم لطیفۂ روح ست کہ محل آن در سینہ جانب یمین چہارم لطیفۂ سر ست محل آن فم معدہ کہ ما بین یمین ویسار سینہ است پنجم لطیفۂ خفی ست کہ محل آن در پیشانی باشد ششم لطیفۂ اخفی ست محل آن قحف سر ست واینہا را اطوار ستہ نیز گویند۔

فصل لام مع ظای معجمہ

لظی بفتحتین وظای معجمہ نام دوزخ وآتش زبانہ زنندہ از منتخب ومؤید وکشف وصراح ومدار۔

فصل لام مع عین مہملہ

لعب بفتح لام وکسر عین مہملہ بمعنے بازی از منتخب ودر صراح بفتح لام و سکون عین وبہ فتح لام وکسر عین ہر دو طور نوشتہ۔

لعب مذاب بضم میم وذال معجمہ وموحدہ بمعنی لعل گداختہ واین کنایہ است از شراب سرخ انگوری از برہان۔

لعاب بضم اول آب دہن وآب ہر چیزی کہ غلظت وچسپیدگی دارد وبفتح اول وتشدید عین بازیگر۔

لعبت بالضم وبای موحدہ مفتوح چیزے کہ بآن بازی کنند وتصاویر جامہ کہ

دختران بازی کنند از منتخب و صراح و مؤید
لعوق بفتح داروی رقیق که لیسیده شود از منتخب و کشف۔
لعمرک بفتح اول و ثانی و ضم را جمله اشارت بدین آیه لعمرک انهم لفی سکرتهم یعمهون یعنی قسم بحیات تو ای محمد براستی که کفار قوم تو همچو قوم لوط در گمراهی خویش حیران و سرگردان اند۔
لعل بفتحتین و تشدید لام مفتوح حرف ترجی ست بمعنی امید چیزی که وصول آن ممکن باشد و گاہے بمعنی شاید آید از منتخب و لطائف و لعل بفتح اول و سکون ثانی معرب لال هر چیز سرخ عموماً و بمعنی جوهر سرخ قیمتی خصوصاً از رسالۂ معربات و در سراج نوشته که لال معرب لال ست که بهندی و فارسی مشترک شد یا تصرف فارسیان عربی دان ست و در بهار عجم گفته که لعل جوهری ست سرخ رنگ و این در اصل بالف بود که فارسیان معرب یعنی مینویسند میر صدر الدین محمد در جواهر نامه آورده است اینکه میگویند معدن لعل در بدخشان ست از متعارفات است زیرا که معدن آن مخفی بود تا در زمان خلافت اوائل عباسیه در ارض ختلان زلزلۂ عظیم پدید آمده و کوه سنگی شگافته شد و کان لعل پیدا گشت و لعل از شهر بدخشان نیز بلکه از معادن دیگر در بدخشان آورده میفروشند و بدان شهرت گرفته و لعل انواع میباشد رمانی و پیازی و تمری و لحمی و عنابی و بقمی و آدرسی و دود شابی و لعل پیکانی و لعل عقربی و لعل قطبی و آن نگینه دار بهن باشد۔
لعلین بمعنی سرخ و این منسوب به لعل که جوهرے ست معروف۔
لعل پیکانی لعلے که آنرا بشکل پیکان تراشیده باشند و زنان از آن گوشواره سازند از مصطلحات۔
لعل پیازی نوعی از کم رنگ۔
لعل بقمی قسمی از لعل که نگینه دار بهن باشد۔
لعل عقربی نوعی از لعل۔
لعلی بالفتح رنگیست سرخ که مصوران و نقاشان بکار برند۔

فصل لام مع غین معجمه

لغوب بضمتین رنجوری و درمانده شدن از منتخب و کنز و لطائف۔
لغت بضم اول و فتح غین معجمه زبان قوم را گویند هر زبانی که باشد و باصطلاح الفاظیکه معانی آن شهرت ندارد و لفظ لغت در اصل لغو بود واو متحرک ما قبل آن مفتوح آن واو را بالف بدل کردند بعده التقای ساکنین شد میان الف و تنوین الف را حذف کردند و عوض آن تا در جایش در آوردند لغت شد۔
لغات جمع سالم بحذف لام کلمه۔
لغز بضم لام و فتح غین معجمه و زای معجمه سوراخ موش دشتی و آن بغایت پیچدار باشد لهذا نام نوعی از کلام مبهم که بفارسی چیستان گویند۔
لغ بالکسر کلمه ایست که در ترکی افادۂ اثبات کند بمعنی هست از مدار۔
لغو بالفتح بیهوده گفتن و سخن باطل هر چه بکار نیاید و بالضم نوع سخن و زبان قومی از منتخب و صراح۔
لغونه بمعنی آرایش و گلگونه از مدار۔

فصل لام مع فا

لفت بالکسر و تای فوقانی بمعنی شلغم از منتخب۔
لفج بالفتح و جیم فارسی و قیل عربی در اصل بمعنی پاره گوشت بی استخوان مجازاً بمعنی لب سطبر آید و گاہے بمعنی مطلق لب آید از سراج و برهان و رشیدی و لطائف
لفاح بالضم تشدید فا و حا نوعی از بوییدنی چون بادنجان که زرد شود از صراح و منتخب و در تحفة المؤمنین نوشته که ثمر یبروح بجای بهله بیخ نباتی ست بصورت انسان که بفارسی مردم گیا گویند۔
لفظ بالفتح و ظای معجمه بیرون افگندن از دهان و سخن گفتن از منتخب و غیاث التحقیق و بعضی بمعنی مطلق انداختن نوشته اند۔
لف بالفتح و تشدید فا بمعنی در پیچیدن و لف النشر بمعنی در پیچیدن و پراگنده را۔
لفیف هر چیز پیچیده و در هم و دوست

و کلمه که دران دو حرف ملت باشد از منتخب
لفچن بالفتح و جیم فارسی را فتح و کسر بمعنی مرکه لب سطبر و بزرگ داشته باشد از سراج و برهان
لفچه بالفتح و جیم فارسی بمعنی کرپکال و گوشت بی استخوان از برهان و مؤید و رشیدی۔

فصل لام مع قاف

لقا بکسر اول و قاف بمعنی دیدار از سراج و مؤید و کشف و مدار و در سروری بفتح بمعنی جماع نوشته۔
لقب بفتحتین نامیکه دران معنی مدح یا ذم منظور باشد بخلاف عَلَم که دران هیچ معنی متبادر نباشد از لطائف۔
لقاح بکسر اول و در آخر حای مهمله آبستن و حامله شدن از منتخب۔
لقوماجس این لفظ را خان آرزو در شرح سکندرنامه لقوماجس تحریر کرده بفتح و لون و قاف و کسر جیم عربی و سین مهمله نام حکیم که پدر ارسطو بود۔
لقط بالفتح چیز افتاده را برداشتن و برچیدن از منتخب۔
لقیط بچه که در راه افتاده یافته باشند و آنرا از زمین برداشته باشد از شرح نصاب و منتخب۔
لق و دق لفظ اول و بفتح اول و لفظ دوم که تابع اول ست بفتح دال مهمله بمعنی زمین هموار و سخت که گیاه و درخت نداشته باشد و این در اصل لغ و دغ بغین معجمه بود

از سراج اللغات۔
لق بالفتح بی موصاف از لطائف۔
لقلق بفتح هر دو لام معرب لکلک که طائر آبی ست مار و ماهی را شکار کند۔
لقطه بالضم چیز افتاده که برداشته شود از زمین و برچیده شده از منتخب۔
لقیه بالضم ملاقات از لطائف۔
لقمهٔ خلیفه نوعی از حلوا ست که بغایت نفیس باشد از برهان۔

فصل لام مع کاف

لکنت بالضم گرفتگی زبان در هنگام سخن گفتن که بهندی هکلانا گویند۔
لک بالفتح و کاف عربی ابله و نادان و نیز عدد معروف که صد هزار باشد لیکن باین معنی هندیست زیرا که هندیان برای شمار تنها مقرر کرده اند چنانکه در کتب حساب مرقوم ست و نزد فارسیان و تازیان مرتبه مقرر نیست بغیر از یک و ده و صد و هزار و بمعنی چیزیکه مثل صمغ بر درخت کنار و غیره در هند منجمد میشود و نیز هندیست مگر آنکه تعریب کرده اند و بالضم بمعنی گنده و سطبر و ناتراشیده و لله که نه از سراج و در لغات ترکی نوشته که بالضم لک بمعنی سطبر و گنده ترکی ست و در برهان و لطائف بالضم بمعنی چیزیکه از رنگ سرخ گیرند۔
لکوک بضمتین جمع لک که معرب لک ست و آن بهندی نام عدد صد هزار است

لکلک طائر آبی ست۔
لگن بفتحتین و کاف فارسی طشت که دران دست شویند و ترکی چلابچی گویند و بمعنی شمعدان منقل نیز آمده از جهانگیری و مصطلحات و سراج و برهان۔
لکه بالضم و تشدید کاف عربی و های مختفی بمعنی داغ و پارچه از بهار عجم۔
لگنه بکسر لام و سکون کاف فارسی و نون از انگشتان پا تا بن ران و این قلب لنگ است۔
لکهنوتی در زمانهٔ سابق شهری بوده است در اقصای شرقیه ملک بنگاله و بمعنی نوشته که نام ملک گور که ولایتی ست از بنگاله

فصل لام مع میم

لما بفتح لام و تشدید میم بمعنی هرگاه و بمعنی الّا و یکی از حروف جازمه نافیه استغراقیه۔
لمعات بفتح اول و ثانی روشنیها و نام کتاب در علم حدیث۔
لمتر بفتح لام و سکون میم و ضم تای فوقانی و را مهمله فربه و قوی و گنده از لطائف۔
لمس بالفتح سودن چیزی را بدست یا بعضوی و بمعنی حاجت و بمعنی جماع از منتخب و لطائف۔
لموع بفتحتین درخشیدن و بمعنی روشنیها و تابشها باین معنی جمع لمعه است که بمعنی درخشیدن باشد۔
لم یزل همیشه و پاینده بی زوال و

عبارت از ذات حق تعالی ولم یزل در
اصل یزال بود چون لم جازم بر یزال در آوردند آخر
را جزم کردند الف لالتقای ساکنین افتاد۔

لم بالفتح وسکون میم حرف نفی وبکسر لام و
فتح میم بمعنی چرا فارسیان در محاورات خود بانجی
نیز میم را ساکن خوانند وبعضے سبب پرسی
وحجت واعتراض مستعمل نمایند ودر محاورہ
عربی در سورت الحاقہ ہای نسبت میم را
مشدد خوانند۔

لمعان بالفتح درخشیدن از صراح۔

لمحہ بالفتح درخشیدن برق ویکبار اندک دیدن
چیزے را از منتخب ومدار وکشف ومجازاً از زمانہ
اندک کہ بمقدار قلیل باشد۔

لمہ بکسر لام وتشدید میم موے کہ از بناگوش
گذشتہ باشد از منتخب۔

لمعہ بالفتح روشنی اندک وبالضم پارۂ از عضو
کہ خشک ماندہ باشد در وضو وغسل از منتخب۔

فصل لام مع نون

لنج بالضم وجیم عربی بمعنی لب بالفتح غرام
نیز از صراح وبرہان۔

لنگ کمر بکسر لام واضافت نام فنی از
فنون کشتی کہ پای خود را در پاے حریف
بند کردن وزور بر کرش آوردن
است تا بر زمین افتد از مصطلحات۔

لنگر چیزیست آہنی گران وزن کہ کشتی
را بدان بر جای خود نگاہ دارند وطعام کہ
بفقرو مساکین دہند وجای کہ در انجا طعام
بفقرا دہند از مصطلحات وغیر آن۔

لنگ سرکش بکسر فنی ست از
فنون کشتی وانچنان باشد کہ پای خود را
بعضوی از اعضاے حریف بند کردہ بزور
کشیدن ست۔

لنبک بالفتح لام وسکون نون کہ متلفظ
بمیم ست وفتح بای موحدہ وکاف عربی
نام سقای ملازم بہرام گور کہ در مروت و
مہمان نوازی شہرت تمام داشت از برہان۔

لنگ بالفتح آنکہ از رفتن نتواند و
بمعنے آلت تناسل ودر اثنای سفر مقام
در جای کردن وبالضم نیز لنگے وبالکسر بمعنی
ساق واز بیخ ران تا ناخن پا ودر ہندی
لنگ بالکسر بمعنے آلت تناسل از صراح
ومصطلحات وبرہان۔

لنگر انداختن قرار گرفتن ومقام کردن

لنگ برہ بر لنگ زدن گریختن
از مصطلحات وبرہان۔

لنگ برہ قسمی از آش ست کہ از
آرد گندم می سازند وبریان نہادہ مثل
رسن مے تابند وبریان کردہ در گوشت مے پزند

لنگ خاکی بکسر حریف را انجا کہ از لخت
پا بر پشتش زدن از مصطلحات۔

لنگری بالفتح نوعے از طشت بزرگ
ومنسوب بہ لنگر۔

لن ترانی ہرگز نخواہی دید مرا ومجازاً
بمعنے خودستائی باشد وبیانش در لفظ
ارنی گذشت۔

فصل لام مع واو

لوا بکسر اول علم فوج ونشان لشکر و
بفتح اول خطاست از بہار عجم ومؤید و
کشف وصراح ومدار۔

لوقا بواو معروف وقاف نام حکیمی یونانی
پدر قسطا وبعضے گویند کہ قسطا نام کتاب
ست از برہان۔

لوشا بواو معروف وشین معجمہ نام حکیم
از برہان ومؤید۔

لوح یا تختہ چوبے کہ جولاہہ با انگشتان
با محکم میگیرد از شرح نصاب۔

لوب بالضم وواو معروف وبای
موحدہ زمین سنگستان بے آب از
شرح نصاب۔

لواہب آتشہای شعلہ زن واین
جمع لاہب ست چنانکہ سواحل جمع ساحل

لوزیات بالفتح حلواے بادام۔

لوعات بالفتح وعین مہملہ سوزشہاے
دل در دوستی کسے از منتخب وصراح۔

لوعت بالفتح سوختن دوستی دل را
وسوزش دل از عشق از منتخب۔

لوت بواو معروف وتای فوقانی برہنہ
وبواو مجہول اقسام طعامہاے لذیذ و
بمعنے کوک مرد از برہان۔

لوت پوت اقسام طعامہاے
لذیذ از لطائف۔

لوث بالفتح و ثای مثلثه بمعنی آلودگی از منتخب۔

لوزینج معرب لوزینه۔

لوچ بالضم و بواو معروف و جیم فارسی بمعنی احول و بمعنی برهنه از رشیدی و در لغات ترکی بهر دو معنی مذکور بضم لام و واو غیر ملفوظ و سکون جیم فارسی نوشته ظاهرا همین اصح ست۔

لواعج بعین مهمله و جیم بمعنی سوزشها جمع لاعجه که بمعنی سوزنده است از صراح۔

لولهٔ پیچ هر قماشی که آنرا مثل مکتوب بپیچند چنانکه دارائی و اطلس و ساٹن۔

لوح بالفتح و حای مهمله هر چه پهن باشد از استخوان و چوب و سنگ وغیره و درخشیدن برق و پیدا شدن ستاره وجز آن و بالضم هوای میان زمین و آسمان یعنی جو و فضای میان زمین و آسمان ست از منتخب و شرح نصاب و صحاح۔

لوایح بالفتح روشنیها جمع لایحه و نام کتاب در تصوف از مدار و آنچه در ابیات [illegible] ظفر لوایح بمعنی جمع لوح مستفاد میشود در هیچ کتاب لغت و معرفت به ثبوت نمی رسد۔

لوخ بواو معروف و خای معجمه گیاهی ست که بر کناره آبها روید و بوریا ازان بافند۔

لورکند بواو مجهول و فتح کاف عربی مغاک که از سیل بر زمین پیدا میشود از برهان۔

لوید بفتح اول و یای مجهول بمعنی دیگ از رشیدی و در برهان دیگ پتیلهٔ سرکشاده۔

لور بالضم و بواو مجهول زمینی که سیلاب آنرا کنده باشد و کمان حلاج و نوعی از کشتی و سفینه از رشیدی و برهان۔

لوز بالفتح و زای معجمه بادام از منتخب۔

لوس بواو مجهول و سین مهمله تملق و چاپلوسی

لواش بفتح و شین معجمه در ترکی نان تنک و نرم از گندم از رشیدی و برهان و مدار۔

لوش بواو مجهول و شین معجمه بیخبر و بیهوش و بمعنی وحل و غلاف گل سیاه و بمعنی کج دهن و صاحب خدام نیز آمده از مؤید و برهان

لوط بالضم نام پیغمبر که زن او کافره بود و قوم او با امارد[1] مشغول شدند حق تعالی زمین شهر ایشان را منقلب ساخت و بر باقی ماندگان سنگ و آتش بارید۔

لواحظ بفتح اول و کسر حای مهمله و ظای معجمه و بنا الهای چشم از صراح۔

لوامع بفتح اول و کسر میم اشیای روشن و تابنده درخشان و این جمع لامع و لامع ست۔

لوک بالضم و واو مجهول و کاف عربی لوعی از شتر که بار می برد و آنکه بزانو و دست راه رود و بلور اطفال از شدت ضعف و سستی و بمعنی عاجزی و زبون از رشیدی و شرح [illegible]۔

لولاک اشارت ست بلولاک لما خلقت الافلاک یعنی اگر نمی بودی تو البته نه پیدا کردمی افلاک را و این حدیث قدسی ست و حدیث قدسی آنرا گویند که آنحضرت را بخواب یا وحی رسیده باشد۔

لوی ییل بواو مجهول سال نهنگ نزد ترکان مقرر ست۔

لول بواو مجهول بی شرم و بیحیا و بمعنی بیشرمی و بیحیائی از رشیدی و غیر آن و لوله آبریز که آنرا بهندی لوٹنی گویند۔

لوم بالفتح ملامت کردن از کشف و مدار و صراح و قاموس و بعضی بمعنی بخل نیز نوشته اند ظاهرا این مجاز باشد۔

لولوشم بالفتح هر دو لام و فتح شین معجمه بعض شارحان سکندرنامه نوشته که نام گلیست۔

لوح طلسم لوحی باشد که طریق کشادن طلسم بران تختهٔ تحریر کرده در میان طلسم تعبیه نمایند۔

لوکان بواو مجهول و کاف عربی آنکه بزانو و دست راه رونده باشد از رشیدی۔

لوریان بواو مجهول و رای مهمله و یای تحتانی قومی ست صحرانشین که اکثر ایشان راهزن باشند و بازیگری و کوچه سرائیدن نیز پیشه دارند و مهره های بلور نیز بازی کنند و بلوری کنایه از پیالهٔ بلور از برهان و شرح خاقانی۔

لوزینه بالفتح و زای معجمه حلوایی که دران مغز بادام انداخته باشند از برهان۔

[1] امارد جمع امرد ست ۱۲ عبده

لوحش الله بفتح لام و فتح حای حطی در اصل لااوحشه الله بود و معنی آن وحشت ندهد او را الله تعالی فارسیان در وقت تعظیم و استعجاب بمعنی خواهش و تحسین استعمال کنند چنانکه گویند بروی فلان صد لوحش الله ای صد آرزو و صد تحسین از بهار عجم و رشیدی۔

لوح ناخوانده علم لدنی و در بعض شرح مراد از کتب غیر مروج و در بعضے شرح کنایه از لوح محفوظ۔

لولیشه بفتح و یای معروف و شین معجمه ریسمانی که بوقت تخلبندی لب سپر بدان بندند از سروری و رشیدی۔

لواشه بکسر اول و شین معجمه نام فنے از فنون کشتی از چراغ هدایت۔

لولی معروف ست و این منسوب بلول ست که بمعنے بی‌شرمی و بیحیائی باشد از رشیدی

لوذعی بالفتح و ذال معجمه مفتوح و کسر عین مهمله بغایت زیرک و زود یابنده معانی از منتخب و شرح نصاب طرح۔

لوطی بواو معروف رند و کودک باز از چراغ هدایت و در مصطلحات بمعنی بیباک و نامقید که هندیان بانکا گویند۔

لوطی اللهی یعنی بانکه خدا بجهت عظم شان بانکار بخدا منسوب کرده اند۔

لوری نام طائفه است که بازیگری و طرب کنند و بکوچها پیشهٔ ایشان باشد از برهان۔

فصل لام مع های هوز

لهب بفتحتین و بای موحده شعلهٔ آتش۔

لهیب بفتح اول آتش شعله زن۔

لهراسپ بضم اول و سکون الف و سین مهمله نام پادشاهی ست از مؤید برهان

لهات بفتح و تای فوقانی بمعنی لهازه یعنی گوشت پاره که در حلق معلق باشد از بحر الجواهر و کشف۔

لهانور یکے از نامهاے شهر لاهور۔

لهز بالفتح و زای معجمه در آمیختن و مشت زدن بر سینه از منتخب لطائف۔

لهف بفتحتین دریغ خوردن و اندوهگین شدن از لطائف و صراح و منتخب۔

لهو بالفتح بازی و جماع کردن از منتخب۔

له بالفتح در ترکی ترجمهٔ با که برای معنی معیت آید و در اصل اله بود بکسر همزه۔

لهنه بالضم و حرف ثالث نون طعام ناشتا یعنی آنچه نهار خورند از کشف و در شرح مقامات حریری بمعنی طعام قلیل که بزودی پیش مهمان نهند تا بدان شغل کند قبل از غذای ضیافت۔

لهجه بالضم و جیم طعام ناشتا بمعنے نهاری و بالفتح زبان و محاوره و منع و تکلم آواز خوش و لغت۔

فصل لام مع یای تحتانی

لیلة الاسری شب معراج۔

لیلا معشوقهٔ قیس که بمجنون مشهور ست

لینت بالکسر یای معروف و فتح نون و بعده فوقانی بمعنی ملایمی و نرمی از کشف

لیت بفتح لام و سکون تحتانی و در فتح فوقانی کلمهٔ لیست که بوقت آرزوی چیزے گویند و بفارسی ترجمهٔ آن کاشکے باشد از منتخب و بعضے نوشته اند که لیت براے آرزوے چیزے که حصول آن ناممکن باشد بخلاف لعل که برای آرزوے چیزیست که حصول آن ممکن باشد۔

لیامت بکسر ملامت کردن از لوم بالفتح

لیث بالفتح و ثای مثلثه شیر درنده که آنرا اسد نیز گویند از منتخب۔

لیاذ بکسر اول و در آخر ذال معجمه بمعنی پناه گرفتن۔

لیلة البدر شب چهاردهم که در آن نور ماه بکمال میرسد۔

لیلة القدر بفتح قاف و سکون دال شبے ست در سال یکبار و در تعیین آن اختلاف روایات ست اکثر نزدیک اکثر شب بست و هفتم رمضان ست عبادت این شب بهتر از عبادات هزار ماه ست۔

لیوس بفتح لام و ضم تحتانے و سین مهمله بے عزت از شرح نصاب۔

لیثرغس بکسر اول و ضم ثای مثلثه و ضم غین معجمه سرسام بلغمی از حدود الامراض۔

لیغ بالکسر و غین معجمه بدل از لطائف

لیف بالکسر و یای معروف چیزے باشد که آنرا از پوست درخت خرما میسازند از

برہان و در کشف و منتخب ریشہ پوست درخت خرما و بعضے نوشتہ کہ چیز لیست نرم کہ از درخت خرما حاصل شود۔

لیام بکسر لام بخیلان این جمع لئیم است از سروری و مؤید۔

لیق بالکسر صوف دوات۔

لین بالکسر نرمی ضد خشونت از منتخب و حرف لین واو و الف و یاے تحتانی ساکن ماقبل مفتوح۔

لیسیدن خاییدن از برہان و در عرف چیزے را بانگشت یا زبان گرفتہ خوردن۔

لینہ بالکسر نیزہ درخت خرما از صراح و شرح نصاب

لیقہ بالکسر یای معروف صوف دوات کہ در سیاہی ترکنند از منتخب و برہان۔

لیلی بفتح لام و سکون تحتانی و کسر لام دیگر و یاے معروف و مجہول ہر دو صحیح ست نام معشوقۂ قیس و این اسم مفرس ست باین تصرف کہ لیلی باعتبار قاعدۂ عربی شاید کہ در اصل لیلاء باشد چہ مؤنث افعل صفتیکہ بمعنے لون و عیب شد غیر ہما داشتہ باشد بروزن فعلاء مے آید چون لون معشوقۂ مذکورہ سیاہ بود لہذا باین اسم مسمی شد فارسیان ہمزۂ آخر را اعتبار ندارند لیلا را بقاعدۂ امالۂ لیلی کردند بیاے مجہول چون نزد ایشان اکثر جا یاے مجہول را معروف خواندن افصح ست لہذا یاے آخر لیلی را معروف خواندند۔

لیالی بفتح جمع لیل ست بمعنی شبہا

⁂ ⁂ ⁂

باب میم

فصل میم مع الف

ما بدون ہمزہ حرف نفی ست بمعنی نیست و کلمۂ استفہام ست بمعنی چہ چیز ست و اسم موصول ست بمعنی انچہ از منتخب و کنز و ما باہمزہ بمعنی آب ست میاہ جمع آن از منتخب

مانا بمعنی شبیہ و نظیر و مانند شوندہ و بمعنی تحقیق و بمعنی شاہد و ہمانا یعنی پنداری و گوئی از رشیدی و برہان و خیابان۔

مؤدی بضم میم و فتح ہمزہ کہ بصورت واو ست و دال مہملہ مفتوح مشدد و الف مقصورہ بصورت یا بمعنے ادا کردہ شدہ و رسانیدہ شدہ و گاہی بمعنے مضمون و بمعنی نیز آید از منتخب و کشف و کنز۔

ماوی در آخر الف مقصورہ بصورت یا بمعنے بجای برگشتن یعنی خانۂ خود از منتخب۔

مانیا بکسر نون و بعدہ تحتانی نوعی از جنون است کہ صاحبش را خصلت درندگان باشد اکثر غضبناک بودن و قصد ایذاے مردم نمودن خاصیت او بود از کفایۂ منصوری

ماشرا بکسر شین معجمہ ورمے و موی بود کہ در سر و روی و پیشانی ظاہر شود و این لفظ سریانی ست از حدود الامراض و برہان و بہار عجم و غیر آن۔

مالیخولیا خلل دماغ و سودا و خیال خام و صحیح مالنخولیا بنون از برہان و بہار عجم و غیر انہا۔

ماخولیا بواو معروف مخفف مالنخولیا کہ بکسر لام و سکون نون و ضم خای معجمہ و واو معروف و کسر لام دوم و تحتانی بالف کشیدہ لغت یونانی ست بمعنی مرضی کہ در دماغ بہم رسد و ترجمۂ این خلط سیاہ بود چون مرض مذکور سوداوی ست لہذا باین نام خواندند از عالم تسمیۃ الشیٔ باسم مادتہ مالیخولیا بہ تحتانی بجای نون چنانکہ مشہور شدہ غلط ست از بہار عجم و خیابان و برہان و حدود الامراض نوشتہ کہ لفظ یونانی ست بعد لام اول نون ست و قبل یاے تحتانی و ہر دو لام مکسور ست در مشہور و در اصل لام اول مفتوح نوعے از جنون کہ در فکر فساد بہم رسد مگر صاحبش ایذا بکسے نمی رساند۔

ماجرا انچہ گذشتہ باشد و سرگذشت و احوال زمانۂ گذشتہ۔

ماہیثا بکسر میم دوم و یای معروف و ثای مثلثہ بلغت سریانی نام گیاہی ست بغایت بدمزہ و عصارۂ آن را نیز ماہیثا گویند

وبشین معجمه و مهمله خواندن و نوشتن خطاست از برہان۔

مار افسا افسون گر ماران از برہان و مجازاً بمعنی مطلق افسون گر نیز می آید۔

ماسوا بکسر سین مہملہ آنچہ سوای ذات باری تعالیٰ ست و آن ہمہ موجودات و مخلوقات ست۔

ماضی آنچہ گذشت و زمانۂ گذشتہ۔

مامن رضا یعنی جاے امن رضا این اشارتست بمشہد مقدس رضویہ کہ مزار امام علی موسی رضا در انجاست و این پیش بعضے حکم کعبہ دارد ہر گنہگار کہ در آنجا آید از باز خواست گناہ ایمن باشد از خیابان۔

مادر بخطا دشنام مشہور و مادر بخطا کہ حرمیت اہل بمقابلۂ آن کرسی نشین۔

مالبقا آنچہ از چیزے باقی ماندہ باشد و بمعنی پس خوردہ نیز مستعمل۔

مآب بمد ہمزہ جای بازگشتن از منتخب

مآرب بمد ہمزہ کہ بروزن مطالب ست بمعنے جاہای حاجت خواستن جمع مارب کہ اسم ظرفست و ہم مصدر میمی ماخوذ از ارب بالکسر کہ بمعنے حاجت ست از منتخب و منقول از زبدۃ الفوائد۔

ماہتاب و مہتاب بمعنی ماہ و پرتو ماہ ہر دو آمدہ و معنی دوم مشہور ست بمعنے اوّل خواجہ جمال الدین سلمان راست **بیت** ازین دقیق چہ حاصل سپہر را چو ازان ٭ و قرص مہر بر آید نہ گردہ مہتاب خواجہ نظامی فرماید **بیت** حریر رقاقی دو بہ ویزنی ٭ چو مہتاب تابندہ در روشنی از بہار عجم۔

ماہ نخشب ماہی کہ حکیم ابن عطا مشہور بابن مقنع بہ سحر و شعبدہ از سیماب و دیگر اشیا ساختہ بود آن ماہ تا مدت دو ماہ ہر شب از چاہی کہ در پائین کوہ سیام بود بر می آمد تا چہار فرسنگ نورش میرسد و نخشب بفتح نون و سکون خای معجمہ و بای موحدہ نام شہری ست در ملک ما وراء النہر از نخشب تا سمرقند سہ روزہ راہ است و ازان چاہ تا نخشب دو فرسنگ ست و ابن مقنع بضم میم و فتح قاف و تشدید نون مفتوح و عین مہملہ از رشیدی و برہان۔

ماہ در عقرب بوقت بودن ماہ در اخیر برج عقرب کردن کار نیک ممنوع ست

مات در اصطلاح شطرنج بازان گرفتار و مقید شدن شاہ شطرنج ظاہر لفظ مات در اصل صیغۂ ماضی خواہد بود بفتح تای فوقانی از موت حالا بکثرت استعمال تاے آنرا موقوف خوانند و بکسر اوّل و فتح ہمزہ بروزن صفت بمعنی صد کہ عدد معروفست و بکسر میم و مد ہمزہ بروزن سراط بمعنی صدہا از کنز۔

مائت حرف سوم ہمزۂ مکسور بمعنی میرندہ۔

مافات آنچہ فوت شدہ۔

ماقوت نوعی از حلوا از برہان۔

ماہیت بکسر ہا و تشدید تحتانی بمعنی حقیقت چیزے مستعمل بدانکہ این مصدر جعلیست تراشیدۂ اہل منطق و حکمت معنی لفظی لفظ ماہیت چیست این شدن باشد مرکب از مای موصولہ و ہی بکسر ہا و فتح یا ضمیر مؤنث واحد یا شدیاے مشدد و علامت جعل و تاے مصدری گویا ی لفظ ہی بجہت اجتماع یارات حذف شدہ است۔

ماء الحیوۃ آب حیات و باصطلاح مہوسان دوائیست مرکب از شہد و تنکار و روغن زرد کہ ہر فلز کشتہ آمیختہ آتش دہند آن فلز زندہ میگردد۔

مؤنت بفتح میم و ضم ہمزہ و سکون واو و فتح نون بروزن عذوبت بمعنی ما یحتاج معیشت چون نفقہ و کسوت و بمعنی محنت و رنج کشیدن از منتخب و کشف و کنز و مدار و در خیابان نوشتہ کہ مؤنت در اصل بمعنی بار و مشقت و در عرف بمعنی خرج۔

مؤالفت بضم میم و حرف ثانی ہمزہ مبدل بواو با کسی پیوستن و خوگر شدن از کنز۔

مواخات بضم میم و حرف ثانی ہمزہ بصورت واو و خای معجمہ با ہم برادری داشتن

ماست بروزن راست بمعنی جغرات از برہان۔

مابعد الطبیعۃ چیزیکہ سواے طبیعت ست یعنی علم الٰہی۔

ماج بجیم عربی بمعنی ماہ از برہان۔

مارج بکسر رای مهمله وجیم عربی آتش که دود نداشته باشد از منتخب و قاموس و نام پدر نوع جن چنانکه آدم نام پدر نوع انسان است۔

مارتیج پرچم و بعضے بمعنی پرچم علم لشکر نوشته وانچه مصوران شکلی بوضعی کشند که گویا چند مار باهم پیچیده اند۔

مایحتاج بضم یاے تحتانی در اصل ما یحتاج الیه بود یعنی آنچه حاجت کرده شود بسوے آن در استعمال لفظ الیه را که صلۂ آنست حذف نمایند۔

مائدہ مسیح آمدنی هر روز بوساطت ابر خوان بر عیسیٰ علیه السلام نازل میشد و دران ماهی بود می بریان بخار که روغن از و میچکید نزدیک سر آن نمک و متصل دم آن سرکه بر حوالی خوان انواع تره یا چیده و پنج گردۂ نان و بر یکے روغن زیتون و بر دیگری عسل و بر سوم روغن زرد بر چهارم پنیر بر پنجم قدید یعنی گوشت بریان از تفسیر حسینی۔

مالح بکسر لام و حاے مهمله شور و نمکین از کنز۔

مانح بکسر نون و حای مهمله معنی دهنده و کریم از منتخب و کنز۔

مح بحاے مهمله سفیدی تخم مرغ و مح بالضم و حای مهمله زردۂ بیضۂ مرغ را گویند از کنز۔

ماسخ بکسر سین مهمله و خای معجمه بمعنی تغذیه یعنی بیزه که بهندی بهیکا گویند از منتخب و تحفة المومنین۔

مانند بفتح نون حرف تشبیه از بهار عجم۔

ما اسفند بکسر همزه که حرف چهارم ست نام روز بست و نهم از هر ماه شمسی۔

ماست بند پنیر ساز۔

ماء الورد گلاب که عرق گل باشد۔

ماجد بکسر جیم مرد بزرگوار۔

ماخذ بفتح خای معجمه و ذال معجمه جاییکه چیزی را ازان گیرند۔

ماخوذ گرفته و گرفتار۔

ماهر بکسر ثالث استاد کار از منتخب و صراح

ماهور بواو معروف و راے مهمله نام شعبۂ موسیقی از برهان۔

مؤخر بضم میم و فتح همزه که بصورت واو ست و خاے معجمه مشدد و مفتوح و رای مهمله بمعنی در آخر آورده شده و نام منزل بست و هفتم از منازل قمر از منتخب۔

ماجور اجر داده شده و ثواب داده شده از منتخب۔

ماورا النهر مخفف ماورا النهر بمعنے آنچه آن روی رود باشد چون ملک توران از ایران آن روی رود جیحون واقع ست لهذا ملک توران را ایرانیان عربی دان ماورا النهر نامند

مادندر زن پدر که مادر غیر حقیقی این کس باشد۔

ماحضر بفتح حای مهمله و فتح ضاد معجمه آنچه که حاضر شده در فارسیان اسم طعام قلیل بے تکلف که موجود و حاضر باشد لهذا بلحاظ اسمیت یای تنکیر در آخر آورده ماحضری گویند والا یای تنکیر در آخر فعل ماضی چه معنے دارد بخلاف لفظ مادام که از جهت ما مصدریه اسمے شده است برای تعیین وقت چیزی برای چیزی لیکن چونکه نزد فارسیان مادام را اسمیت برای چیز معین مستعمل نشده است لهذا یاے تنکیر دران آوردن خطاست از بهار عجم و مصطلحات و خیابان۔

مآثر بمد همزه و کسر ثاے مثلثه آثار و نشانها نیک و کارهاے پسندیده از منتخب و کشف۔

مار مهره بضم میم دوم مهره باشد که از سر مار بیرون مے آرند و نیز بمعنی فاد زهر از برهان۔

مارنه سر بضم نون کنایه از فلک از برهان بلحاظ آنکه مجموع فلک نه طبق ست۔

ماثور بضم ثای مثلثه اثر پذیر شده و جزا داده شده در لغت عرب نیامده مگر فارسیان مے آرند صحیح بجاے آن متاثر ست و ادعیه ماثوره بمعنی ادعیه که از آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم و صحابه منقول ست از مدار و منتخب۔

مالک دینار لقب یکی از اولیا ر الله است روزی آن بزرگ در کشتی نشسته بود دیک دینار از ناخدا گم شد آن ناخدا بر آن بزرگ تهمت دزدی کرد آن بزرگ گریه بجناب الٰهی نمود ماهیان آن قدر دینار در کشتی ریختند که اگر آن ناخدا توبه از خطاے خود نمیکرد کشتی از بار دینار غرق شدے از شرح سکندرنامه۔

مایوس آن چیز که از و امید بریده شده باشد و بمعنی بے امید که آنرا در عرف ناامید

گویند و لفظ مایوس در لغت عرب نیامده مگر مستعمل فارسیان ست از بہار عجم۔

مانوس خوگر و خوکرده شده و بمعنی پسند و مرغوب۔

مادر آب و آتش بمعنی گریه کننده باسوز و گداز از برہان۔

ماه پیکر و رفش کنایه از شب یا آسمان۔

مالیدن گوش اے ہوشیار شدن۔

مائع بکسر ہمزه که حرف سوم ست و عین مہملہ ہر چیز که رقیق باشد مثل روغن و سرکه و شہد و مثله از مدار

ماه مقنع بضم میم و فتح قاف و فتح نون مشدد و عین مہملہ ہمان ماه نخشب که مذکور شد چرا که مقنع نام ہمدان حکیم ست که ماه از طلسم ساختہ بود و نورش تا چہار فرسنگ میرسید۔

ماغ بغین معجمه طائر لیست سیاه که اکثر بر آب نشیند و بمعنی میغ و بمعنی بخار که در ایام سرما گاه گاہی بوقت صبح می باشد بہندے کوہل گویند و لوحی از کبوتر و بمعنی ابلق نیز آمده از برہان و لطائف۔

ما زاغ اشارتست بآیه کریمه مَازَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغٰى یعنی آنحضرت در شب معراج در مقام قرب نگردانید چشم را بسوے دیگر اشیاء و تہ بے فرمانی کرد از حکم خدا تعالیٰ و زاغ صیغه ماضی ست از زیغ که بمعنے کجی و میل کردن ست۔

ماؤف بفتح میم و ضم ہمزه که حرف دوم ست و سکون واو بر وزن مقول بمعنی آفت رسیده شده از منتخب۔

مالوف خوگرفته شده و دوستی کرده شده

مایعرف بضم یای تحتانی بصیغه مجہول مراد متاع خانه و مالی که ته بساط کسے باشد از مصطلحات۔

ماق حرف دوم الف بمعنی گوشه چشم که بطرف بینی ست و ہمین لفظ بفتح میم و سکون ہمزه که بصورت الف ست نیز بمعنی گوشه چشم که بطرف بینی ست از شرح نصاب۔

مارق از دین بیرون رونده و گمراه از منتخب۔

ماصدق بفتح صاد و فتح دال مہملہ در اصل ماصدق علیه بود یعنی آنچه صادق شد بران در محاوره بمعنی مضمون و معنی مستعمل

مالایطاق بفتح تحتانی آنچه که در قدرت و طاقت کسی نباشد۔

مالک بکسر لام نام سوداگری که یوسف علیه السلام را از اخوان او خریده بود و نام فرشته که موکل دوزخ ست و بعضے گویند که دربان دوزخ ست۔

مامک بفتح میم دوم تصغیر مام که بمعنی مادر ست و این تصغیر برای ترحم باشد نه بمعنے تصغیر حقیقی و تصغیر تحقیری و در مخاطبات بوقت ترحم دختر را نیز گویند و نام بازیِ اطفال و آنرا سر مامک نیز نامند۔

مار ضحاک مارے که در شانہ ایشت ضحاک پیدا شده بود و ہمیشه مغز سر آدمی میخورد و نیز کنایه از سر زنجیر از رشیدی۔

مال معروفست مال را مال ازان گویند که طبع انسان مائل بسوے آن میباشد از مؤید و باصطلاح اہل حساب مال آنرا گویند که عددی را در نفس خودش ضرب کنند آنچه حاصل شود آنرا مال گویند چنانکه چہار را در چہار ضرب کردند شانزده حاصل شد پس این شانزده را مال گویند و مجذور نیز نامند و آن چہار را جذر خوانند لیکن این قدر در مال و مجذور فرق ست اول را در جبر و مقابله اطلاق کنند و ثانی را در عددیات۔

مآل بمد ہمزه بر وزن مقال جائے رجوع و جای بازگشت و بمعنی انجام کار مستعمل ست و این لفظ صیغه اسم ظرفست از اول که بر وزن قول ست بمعنے باز گردیدن۔

مالا مال اگرچه بمعنی بسیار و کثیر ست لیکن مجازاً بمعنی پر و مملو مستعمل مے شود و مؤلف گوید ہرچند که در کتب عربی و فارسی تلاش نموده مگر دریافت نشد که در ترکیب مالا مال لفظ مال برای کدام معنی ست آخرش بالقای غیبی چنان قریب صواب مینماید که درین ترکیب مال مصطلح اہل حساب ست که چون عددی را در نفس خودش ضرب کنند آنچه حاصل شود آنرا مال گویند پس

مالامال بالف اتصال بمعنی مالا مال باشد و ازین کثرت مال مفهوم شد و مثال کثرت مال اینست چنانچه پنج را در پنج ضرب کردیم بست و پنج حاصل شد و این مال ست پس این مال را که بست و پنج باشد در بست و پنج ضرب کردیم ششصد و بست و پنج حاصل شد چون ششصد و بست و پنج را ضرب کردیم سه لکهه و دو هزار و ششصد و بست و پنج بهم رسید علی هذا القیاس چون اجتماع مالها را کثرت لازم ست لهذا مالامال بمعنی وافر و فراوان باشد و فراوانی شے موجب پُری ظرفست ازین باعث مجاز آ بمعنے پُر و مملو آید این مجاز در مجاز ست و بعضے گویند درین ترکیب مال مخفف مالے است اسم فاعل از ملأ بهمزه اسم فاعل بسبب کسرهٔ ماقبل یا گردیده مالی شد بعده بکثرت استعمال یا افتاد چنانکه از لفظ صافی یا ساقط شده صاف ماند مال بمعنی پُر حاصل شد بعد ازان الف اتصال لاحق نمودند پس مالامال بمعنے پُر با پُر باشد و ازین کثرت پُری چیزے حاصل گشت۔

مامول امید داشته شده۔

ماکول خوردنی و آن چیز که خورده شود و خورده شده۔

مؤجل بضم میم و فتح همزه که بصورت واو ست و فتح جیم مشدد بر وزن منور بمعنے فرصت و مهلت داده شده از منتخب۔

ماؤل بضم میم و فتح همزه که بصورت الف ست و تشدید واو مفتوح بر وزن منور تاویل کرده شده و کلام از ظاهر بخلاف ظاهر گردانیده شده۔

مائل بکسر همزه که حرف سوم ست خمیده و میل کننده و خواهش کننده و شائق و نام جزو اعظم فلک قمر که دران حامل مرکز ست و در حامل تدویر و در تدویر قمر و بیانش در تحقیق لفظ تدویر گذشت۔

مالاینحل انچه قابل واشدن نیست

مآکل بالف ممدوده و کسر کاف جمع مأکل که مصدر میمی ست بمعنی خوردن و اطلاق این بر ماکول بطریق مجاز ست از قبیل اطلاق مصدر بر مفعول چنانچه خلق بمعنے مخلوق۔

ماقل و دل بفتح قاف و دال و تشدید هر دو لام کنایه از کلام قلیل که دلالت کند بر مراد و مدعای بسیار۔

مآثم بمد همزه که حرف دوم ست و کسر ثای مثلثه گناهها جمع مأثم که مصدر میمے ست بمعنی اثم۔

مام بمعنی مادر از برهان۔

مادام از افعال ناقصه است بمعنی تا وقتی بدانکه ما در لفظ مادام مصدریه است که فعل مدخول خود را بمعنی مصدر گرداند و مادام صیغهٔ فعل ست و در معنے اسم و احکام اسم برین جاریست چنانچه توقیت پس این لفظ مادام برای توقیت مضمون جملهٔ مدخول خود می آید و بمعنے مدام و همیشه نیز آمده چنانچه در تحفة العراقین مگر بمعنی الف اول زائده باشد

ماعون بضم عین مهمله بمعنی زکوٰة مال و انچه بدان معاونت جویند و اسباب خانه مثل دیگ و تابه و آتش و کلند و مثل آن از منتخب و شرح نصاب۔

ماژن دروغ گو از منتخب۔

مامون امن کرده شده و محفوظ و بے هراس و نام خلیفهٔ بغداد که پسر هارون رشید بود۔

مامن بفتح میم دوم بمعنی جای امن۔

مارن بکسر رای مهمله بمعنی سر بینی آن قدر که نرم باشد از منتخب و شرح نصاب۔

مافارقین سوم فا و پنجم قاف مکسور ولایتی ست از شرح خاقانی۔

ماءمعین بفتح میم دوم و کسر عین مهمله و یای معروف بمعنی آب روان که ظاهر و صاف باشد و معین صیغهٔ اسم مفعول است از عین چنانکه مبیع از بیع از منتخب و قاموس و صراح۔

مابون بضم بای موحده شخصے که بمرض علت اُبنه گرفتار باشد از لطائف۔

مازندران بفتح زای فارسی ملک طبرستان از توابع ایران در اقلیم چهارم و در زمانهٔ قدیم آن ملک مسکن دیوان بود از برهان و غیر آن۔

ماچین ملکیست در جنوب چین و شرقی

ہندوستان۔

ماکیان بکاف عربی لفظ مفرد ست بمعنی یک مرغ خانگی کہ مادہ باشد و نر آنرا خروس گویند از برہان۔

مادیان لفظ مفرد ست جمع نیست بمعنی یک اسپ مادہ و حاجت بالحاق لفظ اسپ ندارد پس اسپ مادیان گفتن غلط باشد و مادۂ دیگر حیوانات را مادیان نمی گویند خاص مادۂ اسپ را گویند ظاہر ہمین ست کہ مادیان تمام یک لفظ ست و می تواند کہ مزید علیہ ماد بود چون سالیان بمعنی سال از بہار عجم۔

مان بمعنی خانہ و اسباب و متاع و بمعنے ما باشد کہ ضمیر متکلم مع الغیر ست و بمعنی ما را و مرا نیز می آید و صیغۂ امر ست از ماندن بمعنے بگذار و بمعنی باش و بمان نیز آید و بمعنے شبیہ و نظیر و مانند از برہان و لطائف و خیابان۔

مائتین بکسر میم و فتح ہمزہ و فتح تاے فوقانی لفظ عربیست بمعنی دو صد چرا کہ تثنیۂ مائۃ است کہ بمعنی صد باشد و باصطلاح موسیقان عجم نام یکے از اصول موسیقی است از بہار عجم و چراغ ہدایت۔

مائین بکسر میم و کسر ہمزہ و سکون یاے تحتانی بمعنے صدہا این جمع مائۃ است بحذف تاي فوقاني۔

ماہ کنعان کنایہ از یوسف علیہ السلام

ماہیران بیاي معروف بمعنی ست مشابہ بزرد چوب کہ بدواي چشم بکار آید از مدار و برہان۔

ماہتاب بگز پیمودن کنایہ از کردن کار محال و حرکت لغو و بیفائدہ از بہار عجم و غیر آن۔

مؤتمن بضم میم و سکون ہمزہ کہ بصورت واو ست و فتح تاي فوقاني و فتح میم ثاني بمعنی معتمد و امین از منتخب و زبدۃ الفوائد۔

مادون ماسوا و بمعنی فروتر نیز آمدہ۔

ماشو بضم شین معجمہ غربال از مصطلحات۔

ماکو بضم کاف عربی و واو معروف آلتی ست آہنی جولاہگان را کہ بہندی آنرا نال گویند از کشف و لطائف و برہان۔

مائدہ بکسر حرف سوم کہ ہمزہ است بمعنی خوان پر از طعام و نعمت از کشف و کنز و مدار۔

ماشہ بفتح شین معجمہ آلتی ست آہنے آہنگران را کہ آہن گرم کردہ بدان میگیرند و گاہي چیز محکم را بدان بزور میکشند بہندے سنسی گویند و بمعنی توڑۂ بندوق کہ دران فتیلہ یعنی توڑہ نہادہ در باروت پیالۂ بندق آتش میرسانند از برہان و جہانگیری۔

ماہچہ آنچہ از زر و سیم بشکل مثل ماہ مدور ساختہ و صیقل زدہ بر سر علم فوج نصب کنند از برہان۔

ماہیچہ بکسر ہا و یاي معروف و جیم فارسي رشتہاے میدۂ گندم کہ پختہ با شیر و شکر میخورند بعربي اطریہ گویند از کشف۔

ماشورہ بضم شین معجمہ و واو معروف بمعنے نے پارۂ کوچک میان تہی کہ جولاہگان دارند و ریسمانی بران پیچیدہ در ماکو نہادہ میبافند و نیز بمعنی ریسمان خام کہ بر دوک پیچیدہ میشود و بہندی آنرا پنڈیا گویند و مطلق نل را ماشورہ گویند از بہار عجم و برہان و کشف۔

مأثورہ بضم ثاي مثلثہ جز ادادہ شدہ و ادعیۂ ماثورہ بمعنی ادعیہ کہ از آن حضرت و صحابہ منقول ست از منتخب و مدار۔

ماشطہ بکسر شین معجمہ بمعنی زنیکہ موی سر زنان را شانہ میکردہ باشد و عروس را آرایش کند و آنرا مشاطہ نیز گویند ماخوذ از مشط بالکسر کہ بمعنی شانہ است۔

ماسکہ بکسر سین مہملہ نام قوتی ست کہ نگاہدارد غذا را در معدہ از منتخب۔

مؤلدہ بضم میم و فتح ہمزہ کہ بصورت واو ست و تشدید لام مکسور قوتی ست کہ از خون تحصیل منی کند و آنرا مستعد قبول صورت انسان وغیرہ کند۔

ماجدہ بکسر جیم زن بزرگوار۔

ماہہ ماہی برماکہ بدان سوراخ کنند و بمعنے ماشہ کہ نام وزن ست از برہان۔

مادبہ بضم دال مہملہ و فتح باي موحدہ ضیافت

مانستہ مانند کردہ شدہ از لطائف۔

مارگزرہ بضم کاف فارسی و سکون راء مہملہ و فتح زاي معجمہ مار سیاہ کفچہ دار۔

ماریہ دایۂ مادر خواندہ از مؤید۔

مایه بمعنی اصل و ماده و بمعنی مقدار نیز آمده
از خیابان و در برهان نوشته که مایه بمعنی ماده
که ضد نر باشد و نام گاوی که فریدون را
شیر میداد و بمعنی دستگاه و سامان و بنیاد.
ماده بتشدید اصل هر چیز و سامان ترکیب
هر شئ که مدد باشد برای غیر خود بزیادت متصل بچیزی
از منتخب و زبدة الفوائد و در شرح بمعنی افزونی
پیوسته و لفظ ماده در خطوط مراسله گاهی بجای
لفظ باب و لفظ مقدمه مستعمل میشود چنانکه در ماده
سعی فلان و در ماده ارسال رسل و رسائل.
مارچوبه نام دوائیکه بعربی هلیون گویند
و در کشف نوشته که گیاهیست دافع زهر مار
و کژدم و هم گره بصورت مار بود.
ماضیه بمعنی گذشته.
مانی نقاشی بود در روم که بدروغ دعوی
نبوت میکرد و نقاشی را معجزه خود ساخته
خلائق را دعوت میکرد و کتاب ارژنگ او هم
تصنیف کرده از تحفة السعادت.
ماحی بکسر حای حطی محو کننده و نیست و نابود
کننده.
ماحضری بفتح حای حطی و فتح ضاد معجمه
و یای تنکیر مجهول بتصرف فارسیان طعام
قلیل بی تکلف که بوقت حاجت موجود
و حاضر باشد.
مالا یعنی آنچیز که مراد ندارد کسی از وی.
مالی پر کننده و پر شونده.
مادرانه آنچه پس چیزی باشد و بمعنی مابوا

نیز آید.
ماق بکسر قاف و تخفیف یا گوشه چشم که بطرف
بینی ست از شرح نصاب.
ماه جلالی عبارت از هر ماه شمسی منسوب است
بتاریخ جلال الدین ملکشاه سلجوقی و
بعضی ماه جلالی مراد از ماه فروردین دارند
چراکه آفتاب را شرف در آن ماه میباشد در
ابتدای دفتر دوم ابوالفضل ماه جلالی منسوب
بتاریخ جلال الدین محمد اکبر پادشاه که آن را
ماه الهی نیز گویند و ابتدای آن ماه از
تحویل آفتاب ست از برجی برجی.
ماری در ترکی بمعنی هلاکت.
ماکانی بکاف عربی و کسر نون نام شهری
و ماکان نام پادشاهی که شهر مذکور منسوب
باوست از شرح خاقانی.
مائی بمعنی آبی یعنی منسوب بآب مخفف
ماوراء النهری.
مارحمیری بکسر حای حطی و سکون میم و فتح
یای تحتانی کنایه از ضحاک چراکه ضحاک از
قبیله حمیر بود.
مالشگری بکسر لام و شین معجمه و کاف
فارسی ملاعبت با زنان از بهار عجم.
مازنی بکسر زای معجمه اسم نحوی ست که
منسوب بسوی مازن که قبیله است از تمیم
از لب الالباب.
ماه یمانی روی سرور کائنات صلی الله
علیه و آله و اصحابه و سلم از رشیدی.

فصل میم مع بای موحده

مبرا بالضم میم و فتح موحده و تشدید رای
مهمله بیزار شده و پاک کرده شده از منتخب و کنز.
مبتغا بضم میم و سکون موحده و فتح
فوقانی و غین معجمه خواسته شده و آرزو
از منتخب و کنز.
مبالا بالضم مخفف مبالات بمعنی باک داشتن
مباد بالفتح مخفف مبادست از لطائف
مبارا بالضم در اصل مبارات بود بمعنی
بیزاری زوجین از یکدیگر از لطائف.
مبدر بالفتح صیغه اسم ظرف از ثلاثی
مجرد بمعنی محل آغاز کردن و جای آشکارا
شدن و بالضم و دال مهمله مکسوره و بعد
همزه صیغه اسم فاعل از باب افعال بمعنی
آغاز کننده و آشکارا کننده و آفریننده و
بالضم و دال مهمله مفتوح صیغه اسم ظرف
از باب افعال بمعنی محل آغاز کردن و
جای آشکارا کردن و ازین لفظ در شعر
و منع مذکوره گاهی ذات حق تعالی مراد
باشد و در صورت ظرفیت بمعنی مطلع غزل
و قصیده نیز می آید.
مباسطت بالضم میم و فتح سین مهمله
با کسی فراخی و گستاخی ورزیدن و این عبارت از
دوستی ست.
مباعدت دوری و مفارقت.
مبتغیات بضم میم و سکون موحده
و فتح فوقانی و فتح غین معجمه و بعده تحتانی

بمعنے آرزو ہا از شمسی۔

مبردات بضم اول و فتح ثانی و تشدید را ء مہملہ مکسور سرد کنندگان و ادویہ سرد کہ مزاج را سردی بخشد از کنز و غیر آن۔

مبرات بضم میم و فتح موحدہ و تشدید را ء مہملہ ہر چیز مؤنث کہ پاک کردہ شدہ باشد۔

مبہوت حیران از کشف و مدار اسم مفعول از بہت کہ بضم اول بمعنی حیرت ست

مبالات بضم باک داشتن و اندیشہ کردن از کشف و صراح و سروری و منتخب و کنز۔

مبازرت بتقدیم را ء مہملہ مفتوحہ بر زاے معجمہ مفتوحہ بمعنے جنگ و کارزار از کشف و منتخب۔

مبادرت بفتح دال بیشی گرفتن و شتابی کردن و دلیری نمودن از کشف و منتخب و کنز۔

مباشرت بفتح شین معجمہ جماع کردن و بخود بکاری درشدن از کنز و منتخب و کشف۔

مبیت بفتح میم و کسر باے موحدہ و یاے معروف و فوقانی بمعنے شب گذراندن و جای شب گذراندن ماخوذ از بیات بفتح بر وزن فعال بمعنی شب کردن ست یا مشتق از بیتوتت کہ مصدر بمعنی شب گذراندن ست از مہذب و غیر آن۔

مبات بفتح شب گذراندن و جای شب گذراندن۔

مبانیت بفتح یای تحتانی کہ حرف چہارم

ست از ہمدگر جدا شدن از منتخب۔

مباہات بضم اول نازیدن و تفاخر کردن بچیزے از منتخب و کنز۔

مبت بالفتح عار و ننگ از لطائف۔

مبعوث در آخر ثای مثلثہ برانگیختہ شدہ یعنی پیدا کردہ شدہ از کنز۔

مبتہج شادان۔

مبہج بالضم و سکون بای موحدہ و کسر ہا و جیم و بضم میم و فتح موحدہ و تشدید ہای مکسور بمعنی خوش و شادمان کنندہ۔

مباح بضم حلال داشتہ شدہ و جائز داشتہ شدہ۔

مباد بفتح صحیح و بضم خطا نفی باد کہ برای دعا باشد۔

مبرد بالکسر سوہان و بضم میم و فتح با و راے مشدد مکسور سرد کنندہ و بفتح را مشدد نام نحوی ست ماہر فن نحو از منتخب۔

مبتر بضم اول و فتح موحدہ و فتح تاے فوقانی مشدد و دم بریدہ و بے فرزند و خراب و بمعنی دشمن نیز آمدہ۔

مبشر بضم میم و فتح بای موحدہ و کسر شین معجمہ مشدد خبر خوش رسانندہ۔

مبذر بضم میم و فتح با و ذال معجمہ مشدد مکسور اسراف کنندہ و بی محل و بی دریغ خرچ کنندہ از منتخب و کنز۔

مبرور نکوئی کردہ شدہ۔

مباشر بضم میم و کسر شین معجمہ اختیار کنندہ

و بخود بکاری درشوندہ و جماع کنندہ۔

مبرز بالفتح و تقدیم را ء مہملہ بر زای معجمہ مفتوحہ بمعنی پاخانہ از منتخب و بضم میم و فتح با و تشدید را ء مہملہ مکسور بمعنے ظاہر و روشن و بزرگ و نامور۔

مبارز بضم اول و تقدیم را ء مہملہ بر زاے معجمہ آنکہ با کسے بجنگ بیرون آید و آن سپاہی باشد و این صیغہ اسم فاعل ست از مبارزت کہ بمعنی بیرون آمدن باشد در جنگ بمقابلہ حریف از منتخب و شرح نصاب از یوسف

مپیش بفتح میم و بای فارسی و یای مجہول و شین معجمہ امالہ مپاش یعنی مریز۔

مبدءِ فیاض بضم میم و سکون موحدہ و کسر دال مہملہ و کسر ہمزہ بمعنے آغاز کنندہ بسیار فیض رسان و ازین مراد حق تعالی باشد۔

مبسوط فراخ کردہ شدہ و نام کتاب فقہ از کنز۔

مبدع بضم میم و دال مکسور از خود چیزے پیدا کنندہ از کشف۔

مبتدع بالضم و فوقانی مفتوح و کسر دال مہملہ بدعت کنندہ از لطائف۔

مبضع بکسر میم و فتح ضاد معجمہ نیشتر فصاد از منتخب و صراح۔

مبیع بفتح میم و کسر ثانی خریدہ شدہ و فروختہ شدہ از کشف۔

مبرقع بضم اول و فتح موحدہ و سکون را و فتح قاف و عین مہملہ نام نغمہ از موسیقی

از بہار عجم و چراغ ہدایت۔

مبلغ بالفتح جای رسیدن و مقام و بمعنے حد و نہایت و بمعنی مقدار و بمعنی اندک و بمعنی بسیار از مؤید و کشف و بہار عجم و مبلغ بروزن منقش بمعنی رسانیدہ شدہ و بکسر لام رسانندہ و مبلغ بضم میم و سکون موحدہ و فتح لام نیز بمعنے رسانیدہ شدہ صیغۂ اسم مفعول از ابلاغ ست و متفرع از بلوغ کہ بمعنے رسیدن و کامل شدن ست چنانچہ گویند کہ این کودک بالغ شدہ و در فارسی نیز ترجمۂ بلوغ کہ رسیدنست بمعنی کامل شدن بسیاری آید چنانچہ میگویند کہ این میوہ رسیدہ است ای پختہ و کامل شدہ است ہمچنین مبلغ نیز بمعنے کامل و جید ست و این لفظ اکثر در انشاے صفت زر نقد واقع میشود مگر این صفت قبل از موصوف می آید چنانچہ مبلغ دو روپیہ یعنی چنین روپیہا کہ سازندہ آنرا جید و کامل بصفات خودش ساختہ است و ناسرہ و غیر جید نیست و بعضے نوشتہ اند کہ مبلغ بفتح اول و سوم مصدر میمی ست کہ در صفت زر نقد بمعنے اسم مفعول واقع میشود۔

مبدرق بضم میم و فتح موحدہ و سکون دال مہملہ و کسر راے مہملہ بمعنے رہبر۔

مبارک بفتح را برکت کردہ شدہ و خجستہ و بزرگ کردہ شدہ از منتخب۔

مبال بفتح جای بول یعنی محل پیشاب کہ عبارت از فرج زن و قضیب مرد باشد۔

مباقل بفتح میم و کسر قاف مزرعہای ترہ چنانکہ کشت زار پیاز و سیر و بادنجان و شلجم و حلبہ یعنی میتھی۔

مبتذل بالضم و ذال معجمۂ مفتوح بمعنی ذلیل و خوار و بیقدر۔

مبطل بالضم و طای مہملۂ مکسور باطل کنندہ

مبل بضم میم و کسر ثانی ریزندہ و صحت یافتہ و تر کنندہ و اشکبار از لطائف۔

مبرم بالضم محکم و استوار از کشف۔

مبہم بالضم پوشیدہ و فروبستہ از منتخب۔

مبتسم بضم میم و سکون باے موحدہ و فتح تای فوقانی و کسر سین شگفتگی کنندہ و دندان سفید کنندہ۔

مبین بضم میم و کسر موحدہ آشکارا کنندہ و آشکارا شدہ و بضم میم و تشدید یاے تحتانی مکسور بیان کنندہ و بفتح تحتانی بیان کردہ شدہ از منتخب۔

مبرہن بضم میم و فتح موحدہ و سکون راے مہملہ و فتح ہا بحجتہای روشن و بدلائل قاطع ثابت کردہ شدہ۔

مبسوطہ فراخ و فراخی کردہ شدہ و چیز غیر مرکب۔

مبردہ بضم اول و فتح ثانی و تشدید راے مکسور چیزہای سرد کنندہ و سردی دہندہ

مبطخہ بالفتح و طای مہملہ و خاے معجمہ بمعنی فالیز خربزہ از لطائف۔

مبثوثہ بفتح میم و سکون موحدہ و دو ثای مثلثہ پراگندہ و پریشان از صراح و منتخب۔

مبادی عالیہ ملائک عقول عشرہ۔

مباہلہ ہمدیگر را لعنت کردن یعنے دعای بد کردن از منتخب و کنز۔

مبالغہ بضم میم و فتح لام سخت کوشیدگان در کاری و باصطلاح صفات محمودہ یا مذمومۂ شخصے بطریقے بیان کردن کہ مستبعد نماید یا محال اگر بعقل و عادت ممکن باشد مبالغۂ تبلیغ گویند و اگر بعقل ممکن و بعادت ناممکن باشد مبالغۂ اغراق خوانند و اگر بعقل و عادت ہر دو محال باشد مبالغۂ غلو نامند۔

مباہی بضم میم نازکنندہ و فخر کنندہ۔

مبقی بضم میم و کسر قاف باقی دارندہ چیزے و قائم و برپا دارندہ۔

مبادی بضم میم آشکارا کنندہ صیغۂ اسم فاعل از مبادات کہ بمعنے آشکارا کردن ست و بفتح میم جمع مبدء کہ صیغۂ اسم ظرف ست بمعنی جای آشکارا شدن۔

مبہی بتقدیم بای موحدہ بر یاے تحتانی پیدا کنندۂ قوت باہ و بدون یای تحتانی و تشدید یا غلط ست از مزیل بدانکہ مبہی منسوب بمبہیہ کہ صیغۂ اسم فاعل ست بروزن مصور از باب تفعیل ماخوذ از باہ بحذف یای تحتانی مکسور بقانونی کہ بیفتد یای مکسور از یای مشدد ماقبل او حروف صحیح باشد در وقت نسبت چون سیدی و نہیمی۔

مبنی بفتح میم و سکون بای موحدہ و کسر نون بنا کردہ شدہ و در اصطلاح صرفیان

لفظے کہ حرف آخرش ہمیشہ بر وضعیکہ ہست ثابت باشد و باختلاف عوامل متغیر نشود و بفتح میم و سکون با و فتح نون و در آخر الف بصورت یا بمعنے جاے بنانے چیزے۔

مبانی بفتح میم جاہای بنا و این جمع مبنی ست کہ بفتح میم و فتح نون بمعنی جای بناست گاہی بمعنی مضامین باشد و گاہی کنایہ از اعضا و اندام باشد۔

مبتنی بضم میم و سکون موحده و فتح فوقانی و کسر نون بنا کننده و بنا شونده و بفتح نون بنا کرده شده۔

مبخل بضم اول و خای معجمه بخیلی و بخل نسبت کرده شد۔

فصل میم مع تای فوقانی

متکا بالضم و تشدید تای مفتوح بمعنے تکیه گاه از کشف و مدار و متکاے ریسمانی عبارت ست از رسنی کہ از ریسمان پنبه یا پشم بافند و درویشان بوقت مراقبه گرداگرد کمر و ہر دو زانو بکشند آنرا اکمند وحدت نیز گویند بہندی سیلی نامند۔

متی بفتح میم و فتح تای بمعنی کی و چون و ہر گاه از کنز۔

متمنی بضم میم و فتح تا و فتح میم و نون مشدد مفتوح و در آخر الف بصورت یا بمعنے آرزو کرده شده از کنز۔

متبنی بضم میم و فتح تا و فتح بای موحده و نون مشدد مفتوح و در آخر الف بصورت یا بفرزندی گرفته شده یعنی شخصیکہ او را کسے بفرزندی گرفته پرورده باشد از شرح نصاب۔

متوفی بضم میم و فتح فوقانی و واو و تشدید فا وفات یافته شده اسم مفعول از توفی کہ تفعل ست۔

متاب بفتح باز گشتن و جای رجوع از منتخب۔

متراکب برہم نشسته از منتخب۔

متعاقب بضم میم و کسر قاف از پس ہمدیگر دونده و از پس دونده۔

متاعب بفتح میم و کسر عین مهمله رنجہا و ماندگیہا جمع تعب خلاف قیاس۔

متعذب بعین مهمله و ذال معجمه مشدد مکسور خوشگوار۔

متانت بفتح میم و فتح تا استوارے و محکمے از منتخب۔

متشابهات آیات مخفی المعنی از کنز۔

متممات بضم میم اول و میم دوم مشدد مکسور تمام کننده یا کامل کننده ہا۔

متمنیات بضم اول و فتح تای فوقانی و فتح میم و نون مشدد مفتوح آرزوہا و آرزو کرده شدہا۔

متیمنات برکتہا و چیزہای بابرکت۔

متعنت بضم میم و فتح تاے فوقانے و فتح عین و نون مشدد مکسور سہو و خطای کسے جوینده و عیب گیرنده از کنز۔

متحتمات بضم میم و فتح تا و فتح حای مهمله و تای فوقانی مشدد مکسور واجب شوندگان۔

متاع روی دست کنایه از متاع کم بہا کہ در بیرون دکانہا میدارند یا بر دست نهاده می فروشند از بہار عجم

متوج بضم میم و فتح تای فوقانی و واو مشدد و جیم بمعنے تاج نهاده شده۔

متفرج بفتح را مهمله مشدد و جاے سیر و تماشا۔

مترشح بکسر شین معجمه تراونده۔

متلطخ بتشدید طای مهمله مفتوح و خاے معجمه آلوده از صراح و منتخب۔

متعود بفتح عین مهمله و سکون و واو مشدد مکسور و در آخر دال مهمله بمعنے خو کرده و عادت کننده از منتخب۔

متضاد بضاد معجمه و دال مهمله مشدد بمعنی باہم مخالفت کننده۔

متمرد متنکر و بمعنی رونده نیز آمده۔

متعند بکسر نون مشدد بر وزن متنکر دشمن و بدخواه و عناد کننده۔

متعبد بکسر بای موحده مشدد عبادت کننده و بسیار عبادت کننده و بتکلف عبادت کننده۔

متصاعد بضم میم و کسر عین مهمله بالا برآینده و بر بلندی رونده۔

متمرد بکسر را مهمله بر وزن متولد بمعنے

سرکش و نافرمان و یغی از منتخب۔
متبلد بروزن متردد کند ذہن و احمق۔
مترصد امیدوار و چشم داشت دارندہ از صراح۔
متکسر بکسر سین مہملہ مشدد و مکسور شکنندہ بشکستہ شوندہ۔
متبحر بضم میم و فتح تای فوقانی و فتح بای موحدہ و حای مہملہ مکسور مرد بسیار علم از منتخب
متضرر بفتح را مشددۂ اول ضرر رسانیدہ شدہ و بکسر آن ضرر رساندہ۔
متشاعر خود را بزور شاعر گویندہ۔
متعسر دشوار۔
متعذر بکسر ذال معجمہ مشددہ دشوار از منتخب و کنز۔
متنفر رمندہ و نفرت کنندہ از کنز۔
متبادر بکسر دال مہملہ پیشی گیرندہ و بعجلت شتابندہ بسوی ذہن۔
متلبس جامہ پوشندہ و پنہان شوندہ و پوشیدہ۔
متعطش تشنہ۔
مترش بفتح را مہملہ مشدد و بصیغۂ اسم مفعول از باب تفعیل مرد ریش تراشندہ و این تصرف فارسی زبانان متعرب ست کہ از تراشیدن کہ کلمہ فارسی ست بطور عربی اشتقاق کردہ اند از بہار عجم۔
متفحص کاوندہ و جست و جو کنندہ مستفاد از منتخب۔

متخصص خصوصیت دارندہ۔
متعرض پیش آیندہ و سائل۔
متسلط بفتح لام مشدد و برگماشتہ شدہ و کسیکہ برو دست یافتہ باشند و بکسر لام بر کسے دست یابندہ و غلبہ کنندہ از منتخب و کنز۔
متساقط باہم فرو ریزندہ۔
متورع بکسر رای مہملہ مشدد پرہیزگار و پارسا از کنز۔
متوزع بکسر زای معجمہ مشدد پراگندہ و پریشان از منتخب و کنز۔
متاع ہرچہ ازو نفع گیرند از ملار۔
متفرع بکسر رای مہملہ مشدد و فرع چیزی شوندہ و از چیزے مثل شاخ بیرون آیندہ
متصدع بکسر دال مہملہ درد سر یابندہ و این لفظ بجاے مصدع بکسر دال کہ بمعنی درد سر دہندہ است آوردن خطاست چنانچہ بعضے در انشا نویسند کہ متصدع خدمت میشوم درین صورت مصدع باید نوشت۔
متسع یعنے فراخ شوندہ۔
متدرع زرہ پوش۔
متضرع زاری کنندہ۔
متبوع پیروی کردہ شدہ۔
متنوع بضم میم و فتح فوقانی و فتح نون و کسر واو مشددہ گوناگون شوندہ از صراح
متضعف بروزن متصرف بسیار ضعیف شوندہ چرا کہ باب تفعیل برای مبالغہ نیز می آید یا برای صیرورت۔

متکاثف غلیظ و ستبر شدن ضد متخلخل از منتخب۔
متصف بفتح صاد صفت کردہ شدہ از کنز۔
متلف بالضم و لام مکسور بمعنی تلف کنندہ و خراب و ضائع کنندہ۔
متحف بالضم و تشدید تای فوقانی مفتوح و کسر حای مہملہ تحفہ دہندہ و بفتح حای مہملہ تحفہ کردہ شدہ۔
متعفف بفتح عین مہملہ و کسر تشدید فای اول متقی و پارسا۔
متضائف باہمدیگر نسبت دارندہ۔
مترادف در پس یکدیگر سوار شوندہ و بمعنی پے در پے نیز مستعمل میشود و دو سہ لفظ کہ در معنی شریک باشند چنانچہ قلب و جنان و فؤاد کہ ہر سہ بمعنی دل ست۔
متلہف بروزن متصرف افسوس خورندہ و اندوہگین از منتخب۔
متعنف سرزنش کنندہ و درشت خوئی نمایندہ۔
متمزق بکسر زای معجمہ پارہ شوندہ از منتخب و صراح۔
متطرق بروزن متفرق راہ یابندہ و راہ پیدا کنندہ۔
متضائق باہم تنگی کنندہ۔
متعارک بعین مہملہ و کسر رای مہملہ مالندۂ گوش و گوشمال دہندہ و خراشندہ و محو

مندرس کننده و حاجت روائی کننده و کامیاب شونده و کارزار کننده و انبوه شونده از شرح منتخب۔

متکفل ضامن و متعهد از منتخب و کنز۔

متزلزل بفتح زای معجمه اول و کسر زای معجمه دوم لرزنده و جنبنده از کنز و منتخب۔

متخلل بکسر لام مشدد اول خلل انداز۔

متماثل بکسر ثای مثلثه مشابه و مانند همدیگر شونده۔

متفاول فال گیرنده این لفظ را بوا و نوشتن خطاست بجاے واو همزه نوشتن و خواندن صحیح باشد و باین شکل متفائل۔

متاهل صاحب اہل بیت و خداوند خانه و صاحب زن و فرزند۔

متمائل میل و خواهش کننده و در خم و چم شونده ماخوذ از تمایل بمعنے خمیدن۔

متداول بفتح واو از یکدیگر نوبت بنوبت گرفته شده و دست بدست گردانیده شده۔

مترسل بر وزن متحمل نامه فرستنده۔

متعال بضم بلند شونده در اصل متعالی بود اسم فاعل از تعالی که ناقص واوی است از تفاعل در حالت رفعی ضمه بر یا ثقیل بود ساقط کردند بعده اجتماع ساکنین شد میان یا و تنوین یا را حذف کردند و در آخر وقف کردند تنوین هم ساقط گردید متعال باقی ماند۔

متالم بکسر لام مشدد دردمند و دردناک از کنز۔

متلاطم بکسر طای مهمله بهمدیگر طپانچه زننده و بیکدیگر لطمه زننده و این لفظ اکثر در صفت دریاے شدید الموج واقع مے شود از منتخب۔

مترجم بضم میم و سکون رای مهمله و فتح جیم ترجمه کرده شده و از زبانی بزبانی دیگر بیان کرده شده و بکسر جیم ترجمه کننده۔

متبسم بکسر سین مهمله مشدده بمعنی آهسته خنده کننده که هیچ آوازش از دهن بیرون نیاید و بمعنی شگفته نیز مستعمل می شود از کنز۔

متراکم بکسر کاف برهم نشیننده و گرد آینده و کنایه از هجوم و انبوه کننده از کشف و منتخب و کنز۔

مترسم بکسر سین مهمله مشدد نوپسنده و رسم کننده و صاحب رسم۔

متظلم بکسر لام مشدد داد خواه۔

متسم بضم میم و تشدید تای فوقانی مفتوح و فتح سین مهمله داغ کرده شده و نشانی مخصوص کرده شده از صراح۔

متحتم بفتح حای مهمله و کسر تای فوقانی مشدد واجب و لازم از حتم بالفتح بمعنے استوار کردن از کنز و منتخب۔

متعلم بکسر لام مشدد تعلیم گیرنده یعنی تلمیذ و شاگرد از کشف۔

مترنم بکسر نون مشدد سراینده از منتخب۔

متیم بضم میم و فتح تای فوقانی و فتح یاے تحتانی مشدد مشتاق و دردمند از لطائف۔

متمم بکسر میم مشدد اول تمام کننده و کامل کننده۔

متنعم بناز و نعمت گذران کننده۔

متدین بفتح دال مهمله و کسر یاے تحتانی مشدد بمعنے دیندار۔

متن بفتح میم و سکون تای فوقانی بمعنی پشت و بمعنی استوار و جاے بلند و سخت و مجازاً بمعنے عبارت کتابے که شرح آن توان کرد بمعنی مذکوره بفتحتین خواندن خطاست که متن بفتحتین در فارسی صیغه نهی ست از تنیدن۔

متین بفتح استوار و محکم و یکے از اسمای رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم۔

متهاون بضم میم و کسر واو سستی کننده و در منتخب بمعنی خوار و حقیر داشته شده۔

متحصن بکسر صاد مهمله مشدد در حصار نشیننده و قلعه نشین۔

متألهین بضم میم و فتح فوقانی و فتح همزه و تشدید لام مکسور و کسر ها بمعنے پرستش حق کنندگان و عبادت کنندگان حق تعالیٰ و حکمای صاحب اسلام۔

متقن بالضم و قاف مفتوح استوار و محکم از شرح نصاب و منتخب۔

متبائن بکسر همزه از هم جدا شونده۔

متکون بکسر واو مشدده هست شونده و موجود شونده۔

متلون بکسر واو مشدد رنگ رنگ شونده

متمکن بکسر کاف مشدد مکان گیرنده و جاگیرنده و با صطلاح اسمی که در آخران اعرابهای مختلف پیدا آیند باختلاف عوامل۔

متکلمین صاحبان علم کلام علم کلام علمیست که دران مقدمات علم منقول را بدلائل عقلی ثابت کنند و عقائد را بادلهٔ عقلیه موید سازند۔

متنبه بفتح نون و بای موحدهٔ مشدد مکسور وہاے ملفوظ خبردار و آگاه۔

متداوله بواو مفتوحه از یکدیگر نوبت بنوبت گرفته شده و دست بدست گردانیده شده

متفقه بالضم و قاف مفتوح بمعنی استوار و محکم۔

متنوعه گوناگون شونده و نوع نوع شونده و اقسام اقسام شونده۔

متخیله خیال کرده شده و محل خیال که دماغ باشد و بکسر یاے تحتانی قوتیست در دماغ که ترکیب بعضی صور بعض معنی می کند و گاہی چیزہاے دیده و نادیده راست یا دروغ را نقش مے نماید۔

متاجره باہم تجارت کردن۔

متجبره بفتح جیم و کسر بای موحده فرقهٔ ظالمان و جماعت ظلم کنندگان۔

متضاده بدال مشدد مفتوح باہدیگر ضد کننده۔

متناہیه بپایان چیزے رسنده و بمنتهاے چیزے رسنده۔

متتالیه بدو تای فوقانی مفتوحه بمعنے پے درپے آینده و پس یکدیگر رونده ماخوذ از تلو بضمتین و تشدید واو بمعنی در پے کسے رفتن از منتخب۔

متدارکه دریابنده چیزے را که از دست رفته باشد۔

مته بفتح اول و ثانی بمعنے برمه که نجاران چوب را بدان سوراخ کنند۔

متعذبه خوردنی و نوشیدنی خوشگوار و عقوبت و عذاب کننده۔

متکی بالضم میم و تاے مشدد مفتوح و کسر کاف تکیه کننده۔

متناہی بپایان رسنده و بمنتها رسنده

متولی بر سر کار باشنده و دوستے دارنده از منتخب۔

متمنی آرزومند و بفتح نون مشدد آرزو کرده شده۔

متعدی تجاوز کننده از حد خود و باصطلاح علم صرف و نحو فعلی را گویند که معنی آن فعل از فاعل تجاوز کرده تعلق گیرد به مفعول و ضد آن لازم ست که معنی آن فقط بفاعل تمام شود و مفعول را نخواهد۔

متمشی بکسر شین معجمه جاری و روان شونده از منتخب۔

متواری بضم میم و فتح تای فوقانی و کسر را رحمله پوشیده شونده و پنهان شونده از کشف و انوری بسکون دوم بسته است

و این سکون نوعی از تفریس ست۔

متوازی بکسر زای معجمه باہم برابر شونده از منتخب۔

متساوی باہم برابر شونده۔

متصدی پیش آینده از تصدی که بمعنی پیش آمدن ست از منتخب و صراح و از پیش آینده درینجا مراد از پیشکار ست

متاذی بفتح سوم و ذال معجمه مشدد مکسور ایذا یابنده و آزرده شونده۔

متعالی بلند شونده اسم فاعل از تعالے که بکسر لام ست باب تفاعل از ناقص ماخوذ از علو۔

متوالی پیاپی شونده و پے درپے آینده

متلالی بضم میم و فتح تای فوقانی روشن و تابان اسم فاعل از تلالو که بر وزن تفعلل ست رباعی مزید ماخوذ از لولو که بمعنی مروارید ست و این قسم اشتقاق از جامد در کلام عرب مستعمل ست چنانچه اعرق بمعنی رسیده در عراق ماخوذ از عراق که جامد ست۔

متلقی بکسر قاف مشدد ملاقات کننده و بفتح قاف مشدد بمعنی ملاقات کرده شده۔

متجلی بفتح جیم و کسر لام مشدد روشن و آشکارا۔

متحلی بفتح حای مهمله و کسر لام مشدد زیور پوشنده و آراسته شونده۔

مترقی بکسر قاف مشدد افزون شونده

متراقی بقاف افسون خوان۔

متلاشی بکسر شین معجمه پریشان وخراب ومعدوم درین صورت ماخوذست از لاشے واین قسم اشتقاق از مرکبات بسیار آمده وانچه که در مردم متلاشی بمعنے تلاش وتلاشی کننده مشهورست محض غلط چراکه تلاش لفظ ترکیست واز الفاظ ترکی وفارسی بطور عربی اشتقاق کردن خطاست اگرچه بندرت بعضی فارسیان کرده اند النادر کالمعدوم۔

متمادی بضم میم وفتح فوقانیه وکسر دال بمعنے دراز۔

متغاثی فریادخواه که زبان زد بعضے مردم می شود محض غلط چراکه این را از ثلاثی مزید ناقص میدانند وحال آنکه مصدرے که بجهت آن معنی ست اجوف ست صحیح بجاے آن مستغاثی ست بمعنی داد خواه بدو وجه یکے آنکه مستغاث صیغهٔ اسم مفعول ست بمعنی کسیکه از وداد رسی خواهند چنانکه مستعان ویاے تحتانی در آخر براے نسبت ست یعنی منسوب بمستغاث وآن دادخواه باشد ودیگر آنکه مستغاث صیغهٔ مصدر میمی نیز میتواند شد چراکه مصدر میمی بروزن صیغهٔ اسم مفعول وظرف می آید ویاے تحتانی براے نسبت یعنی منسوب باستغاثه فافهم۔

متحظی بحاے مهمله وکسر ظاے معجمه مشدد بمعنے بهره در اسم فاعل از تحظی که تفعل ست مجردش حظوه بالکسر که ناقص واوی ست بمعنے بهره مندی از منتخب۔

فصل میم مع ثاے مثلثه

مثنیٰ بالضم وثاے مثلثه مفتوح وتشدید نون مفتوح دوبار کرده شده ودوم گردانیده شده از منتخب وکنز۔

مثویٰ بالفتح ودر آخر الف مقصوره بصورت یا جاے آرام وقرار از کشف وکنز ومنتخب

مثقب بالکسر وقاف مفتوح وباے موحده انچه بدان در چیزے سوراخ کنند بهندی آنرا برما گویند این صیغهٔ اسم آله است از ثقب که بالفتح ست بمعنے سوراخ کردن از منتخب۔

مثالب بکسر لام وباے موحده عیبها وزبونیها از منتخب۔

مثیب بضم اول وکسر ثانی پاداش دهنده وباعتدال مزاج باز آینده از منتخب

مثاب بفتح اول ودر آخر باے موحده جاے باز آمدن وجاے انبوه آب وجاے انبوه آدمیان وبضم راهی که در کوه باشد وبمعنی جزا وپاداش وثواب داده شده از لطائف ومنتخب۔

مثبت بضم اول وسکون ثاے مثلثه وفتح باے موحده نوشته شده وثابت کرده شده وبفتح ثاے مثلثه وباے موحده مشدد مفتوح برقرار داشته شده از منتخب۔

مثوبت بفتح میم وضم ثاے مثلثه وفتح موحده بمعنی جزاے نیکی۔

مثوبات عوضهاے نیکی وجزاے نیکی واین جمع مثوب ست بمعنی ثواب داده شده وثواب بمعنی مزد عبادت ست در آخرت از کشف وغیر آن۔

مثلث سه کرده شده وسه تا وسه گوشه ونام خوشبوی که قرصهاے آنرا سه گوشه میسازند وبعضے گویند که آن خوشبو را مثلث ازان گویند که از مشک وصندل وکافور مرکب سازند ونوعی از شراب که بعد صاف کردن سوم حصه خود مانده باشد وآنرا بفارسی سیکی نامند چه در اصل سه یکے بود وباصطلاح فقها نوعی از شراب وآن شیرهٔ انگور باشد که دو ثلث آن بجوشیدن بسوزد وثلث بماند مثلث وآن قریب بخمرست وباصطلاح اهل لغت بمعنی لفظے که براے یک معنی حرف اول آنرا هر سه حرکت که فتحه وضمه وکسره است خواندن صحیح باشد وگاهی کنایه از کلمه سه حرفی باشد چنانکه لفظ مهر وماه که هر یک سه حرف دارد وشکل دماغ انسان نیز مثلث ست چنانکه شکلش در فصل حاے مهمله مع الواو مرقوم شده ومثلث نام شکلے ست از اشکال علم تعویذات سه در سه که نه خانه دارد وآن به نسبت مربع موثر تر باشد وقوی از انصارے که لبسه خداقائل اند ونوعے از جلوس ادب ونام شکلے سه گوشه از اشکال علم هندسه از مدار وتحفة المومنین وبرهان ودیگر کتب لغت۔

مثالث بفتح میم وکسر لام سه تا وسه گاه کنایه باشد از ساز مطربان۔

مثمر بالضم وسکون ثاے مثلثه وکسر میم میوه دارنده ومیوه آورنده۔

مشرولیطوس بالفتح وراء مهمله مفتوح وکسر دال مهمله ویای معروف وطای مهمله و واو معروف وسین مهمله بزبان یونانی دوائی است معجون واین مخفف مشرودیلیطوس ست ۔

مشرطاس بالفتح وحرف چهارم دال مراد از طاس کلان که دران عربان ثرید میخورند وثرید پارهای نان در شوربا ترکرده شده را گویند ۔

مثلث متساوی الاضلاع شکلے ست سه گوشه از اشکال علم هندسه که هر سه خط مستقیم آن برابر باشد مثالش برحاشیه[1] نوشته میشود وکهت تیز مثلث متساوی الساقین ومثلث مختلف الاضلاع نیز برحاشیه نوشته میشود ۔

مثلثات الافلاک مراد از بروج افلاک ست چراکه منجمله دوازده بروج سه بروج آتشی اند حمل اسد قوس وسه برج بادی جوزا میزان دلو وسه برج خاکی ثور سنبله جدی وسه برج آبی سرطان عقرب حوت ۔

مثقال بالکسر نام وزنی ست که چهار ونیم ماشه باشد از کشف قرابادین محمد شریف خان شاهجهان آبادی اگرچه درین اختلاف بسیار کرده اند مگر قوی همین ست ۔

مثیل بکسرتین ویای مجهول امالهٔ مثال ۔

مثال بکسر اول شبیه ونظیر وتصویر وحکمنامهٔ قاضی وبمعنی مانند وفرمان پادشاهے وپروانه وسطلق حکم وعالم مثال عالمی ست فروتر از عالم ارواح وانچه درین عالم ظاهر ست مثل آن در عالم مثال ست وخواب که می بینند آنرا صور عالم مثالی گویند از چراغ هدایت وکشف ۔

مثل بالکسر بمعنے مانند وبفتحتین مانند وصفت وحال وداستان وقصه که مشهور شده باشد وقصه وحکایتی که برای ایضاح مطالب آرند از منتخب ودر شرح مثنوی نوشته که مثل بالکسر مساوی در جمیع صفات را گویند ومثال را مساوات در جمیع صفات شرط نیست

مثمن بضم میم وفتح ثای مثلثه وتشدید میم مفتوح هشت پهلو وهشت کرده شده وگاهے کنایه باشد از بهشت زیراکه بهشت نیز هشت اند ۔

مثلث نشان دیگران را باادب پیش خود نشانند ای دوزانو نشانند و ظاهر ست که در حالت دوزانو نشستن شکل مثلث ظاهر میشود ۔

مثلث آتشین کنایه از حمل واسد وقوس ۔

مثابت ومثابه بفتح اول وحرف چهارم بای موحده این لفظ برای تشبیه آید بمعنے مانند از کشف واین لفظ در حقیقت اسم ظرف ست مشتق از ثوب ثوبان که بمعنے بازگشت باشد مثل منزل که از نزول ست پس تجرید کرده بمعنی مطلق جای باشد وبمعنی صدر ومرتبه مستعمل شود ۔

مثاله بکسر میم فرمان پادشاهی ومنشور ۔

مثانه بفتح کیسه بول که در شکم میباشد ۔

مثله بضم میم وفتح لام گوش وبینی بریدن وعقوبت کردن از منتخب وصراح لیکن این مصدر بمعنی اسم مفعول مستعمل میشود چنانکه خلق بمعنی مخلوق ودر بعضے کتب بمعنے اعضا بریده شده وپوست برکنده وموے تن برکنده نوشته اند ۔

مثوبه بفتح میم وضم ثای مثلثه وچهارم بای موحده جزاے نیکی واجر عبادت در آخرت از صراح ۔

مثانی بفتح دوتا هاى وبمعنى سورهٔ فاتحه از ان که دوباره خوانده میشود در دو رکعت وبمعنی تمام قرآن مجید بسبب اقتران آیت رحمت وآیت عذاب از صراح وبعضے از محققان نوشته که مثانی جمع مثنی است که بفتح میم وسکون ثانی وفتح نون باشد معدول از اثنان بمعنی دو دو یا آنکه مثانی جمع مثنی باشد که بضم میم وفتح ثانی وتشدید نون مفتوح باشد بمعنے تثنیه کرده شده ۔

مثنوی منسوب بمثنی که بفتح میم وسکون ثای مثلثه وفتح نون والف مقصوره اسمی ست معدول از اثنین اثنین که ترجمه آن بفارسی دو دو باشد الف مقصوره

---

[1] مثال متساوی الاضلاع ونیز شکل متساوی الساقین ومختلف الاضلاع بمناسبت عبارت برحاشیه صفحهٔ هذا تحریر ست ملاحظه فرمائید ۱۲

مطابق قاعده در حالت الحاق یاے نسبت
براو بدل کردند چون در ابیات مثنوی در هر بیت
دو قافیه علحده باشد لهذا ابیات مختلف التوافی
را مثنوی نام کردند۔
مثلث بادی عبارت از جوزا و میزان
و دلو۔
مثلث خاکی عبارت از ثور و سنبله و جدی
مثلث آبی عبارت از سرطان و عقرب
و حوت۔

فصل میم مع جیم

مچلکا لفظ ترکی ست بمعنی عهدنامهٔ مجرمان۔
مجرا بالضم روان کردن و جای روان کردن
و روان کرده شده و بالفتح جای روان
شدن و جای جاری شدن و نام حرکت
روی از منتخب و کشف و شمس العلوم و برسم الخط
عربی در آخر این لفظ الف مقصوره بصورت
یا ست و باصطلاح بعضے متاخرین هندستان
ملاقات امرا و سلام و تسلیمات را گویند۔
مجتبیٰ بالضم و در آخر الف مقصوره بصورت یا
برگزیده شده از منتخب و کنز۔
مجسطی کتابیکه حل مسائل کتاب مسطے
نماید از برهان۔
مجازا بالضم مخفف مجازات بمعنی یکدیگر را
جزا دادن و بدل دادن و این تصرف فارسیان
ست چنانکه مواسات و مدارات را مواسا
و مدارا گویند از خیابان۔
مجز بالضم میم و فتح جیم و تشدید زاے معجمه
پاره پاره کرده شده و جزو جزو علحده
کرده شده۔
مجاذیب بالفتح کشیده شدگان و ربوده
شدگان و این جمع مجذوب ست از منتخب
مجیب بالضم جواب دهنده و قبول کننده
از منتخب۔
مجاب بالضم جواب داده شده و قبول
کرده شده از منتخب۔
مجتنب بالضم و نون مکسور از چیزے
دوری کننده از کنز۔
مجردات عبارت از عقول عشره و
نزد بعضی ارواح و ملائک۔
مجملات آیاتی که معنی آن محتاج بتفصیل
باشد۔
مجهورات نزد قاریان از جمله حروف
تهجی نوزده حرفست سواے ده حروف مهموسه
مجانبت بالضم اول و فتح نون و فتح
موحده از چیزی دور شدن و از کاری
یک سو شدن از منتخب۔
مجاعت بالفتح و عین مهمله و فوقانی
گرسنگی از منتخب۔
مجاملت نکوئی کردن از منتخب۔
مجانست بفتح نون همجنسی و هم قومی۔
مجاورت بالضم میم و فتح واو قرب و همسائگی
مجیئت بالفتح میم و کسر جیم و تشدید تحتانی
و بعده فوقانی بمعنے آمدن۔
مجالست بالضم میم و فتح لام همنشینی۔
مجابات بالضم میم سخنهاے جواب داده شده
مجازات بالضم پاداش دادن و جزا
دادن در نیکے و بدی از کنز و منتخب و کشف۔
مجتث بالضم میم و سکون جیم و فتح تای
فوقانی و تشدید تاے مثلثه بمعنی از بیخ برکنده
شده و نام بحریست از نوزده بحور شعر چراکه
اجتثاث از بیخ برکندن ست چون مسدس
این بحر راکه مستفعلن فاعلاتن ست از
بحر خفیف برکنده گرفته اند زیراکه در ارکان
این هر دو بحر اختلاف همین ست که درین
بحر مستفعلن مقدم ست بر دو فاعلاتن و
در خفیف درمیان ست و از مزاحفات
این بحر وزن اکثر آید مفاعلن فعلاتن
مفاعلن فعلات۔
مج بالفتح و تشدید جیم ماش که غله معروفست
از منتخب و در رساله معربات نوشته که مج
بالضم و تشدید جیم معرب منگ که بهندی
بمعنی ماش سبز ست۔
مجنح بر وزن مفرح صاحب جناح
یعنی صاحب بازو۔
مجتهد بالضم کوشش کننده و اجتهاد کننده و
راه صواب پیدا کننده۔
مجید بزرگوار و گرامی از صراح۔
مجمد بالضم میم و تشدید میم مفتوح چیز رقیق
که از سردی بسته شده باشد از لطائف
مجهود استطاعت و قدرت کرده شده
و کوشش کرده شده۔

مجعد بضم میم و فتح جیم و تشدید عین مفتوح موی مرغول۔
مجدد بکسر دال مهمله مشدد اول از سر نو کننده کاری و بفتح دال از سر نو پیدا کرده شده از منتخب
مجدود صاحب بخت در وزی و نام حکیم سنائی از منتخب۔
مجاهد بکافران کارزار کننده و کوشش کننده
مجد بفتح اول و سکون ثانی بزرگی و بزرگوار شدن و بضم میم و کسر جیم و تشدید دال کوشش کنندگان در کارے از منتخب و صراح۔
مجرد تنها و تارک دنیا و مرد بے زن و باصطلاح حکما چیزی از ممکنات که منزه از ماده بود چون عقول و نفوس که اہل شرع ملائکه و ارواح خوانند۔
مجمر بالکسر میم دوم مفتوح آنچه دران عود سوزند و زگال افروزند از کشف و بهار عجم و مؤید و مدار و قاموس و صراح و حل اللغات و در منتخب بالکسر بالضم نام شکل سیزدهم از پانزده اشکال جنوبی کواکبش هفت ست۔
مجیر بضم اول و کسر جیم بمعنی دستگیر و پناه دهنده از لطائف۔
مجدر بروزن منور آنکه آبله در آبله داشته باشد و مجازاً بمعنی منقش این صیغه اسم مفعول است از تجدیر ماخوذ از جدر بفتحتین که بمعنی نشان گزیدن شتر که بر گردن شتر و خر باشد کذا فی المنتخب و صراح۔
مجذور حرف ثالث ذال معجمه مضموم در اصطلاح حساب مضروبے که بضرب حاصل آید مثلاً دو را در دو ضرب کردند چهار حاصل شد این چهار را مجذور میگویند از مدار و منتخب
مجاور بکسر واو همسائگی کننده۔
مجبور بعد از شکستگی بسته شده و بزور بر کاری داشته شده از منتخب۔
مجتاز بالضم و تای فوقانی و زای معجمه گذشته شده و تجاوز کننده از منتخب۔
مجاز بفتح راه و جای گذشتن و ضد حقیقت و بمعنی کلمه که در غیر معنی حقیقی خود مستعمل شود و معنی موضوع حقیقی آن متروک نشده باشد بلکه در معنی موضوع و غیر موضوع له علاقه مشابهت یا ظرفیت یا سببیت و غیر آن متحقق باشد چنانچه خر در اصل بمعنی حیوان ناهق ست و بعلاقه مشابهت که حماقت باشد بر مرد احمق اطلاق کنند و علاقه ظرفیت چنانچه خوان خواستند یعنی طعام خواستند و علاقه سببیت چنانچه اطلاق شمس بر ضو و اطلاق کل بر جزو مثلاً انامل را اصابع گفتن چنانچه یَجْعَلُونَ اَصَابِعَهُمْ فِیْٓ اٰذَانِهِمْ و الدق جزو بر کل مثلاً تمام سورهٔ فاتحه را الحمد گفتن و اطلاق آلهٔ الشئ بر آن شئ مثلاً حروف و خطوط را قلم گفتن و کلام را زبان و تسمیه الشئ باسم مایؤل الیه مثل شیرهٔ انگور را شراب گفتن کقوله تعالیٰ اِنِّیْٓ اَرٰىنِیْٓ اَعْصِرُ خَمْرًا و تسمیه الشئ باسم ما کان چنانچه یتیم گفتن کسے را بعد بلوغ و تسمیة الشئ را باسم مادة چنانچه تیغ را آهن گفتن و علیٰ هذا القیاس چون بیان اقسام مجاز خالی از تطویل و تکلف نبود برای مثال آن بهمین قدر بسند نمود۔
مجوز بتشدید واو مکسوره روا دارنده کاری و بفتح واو تجویز کرده شده و روا داشته شده از منتخب وغیره۔
مجاهز بزای معجمه ساختگی کننده و اسباب دهنده
مجس بفتحتین و تشدید سین مهمله جای دست نهادن طبیب بر نبض بیمار از منتخب و در صراح بکسر میم و فتح جیم۔
مجلس بکسر لام جای نشستن و بفتح لام نشستن از منتخب۔
مجالس بفتح میم و کسر لام جمع مجلس۔
مجلس نویس حضور نویس یعنی واقعه نویس دربار بادشاهے۔
مجوس قوم آتش پرست که از تابعان زرتشت اند از برهان و در منتخب پرستندگان ماه و آفتاب و آتش مجوسی واحد آن و در قاموس و رساله معربات نوشته که مجوس معرب منجگوش یعنی صغیر الاذن چون واضع دین مجوس مرد خورد گوش بود لهذا چنین گفتند
مجصص گچ کرده شده از لطائف۔
مجامع بفتح میم اول و کسر میم ثانی جای‌های جمع شدن۔
مجداف بالکسر چوبی پهن سه پهلو که بر پهلو کشتی می بندند و کشتی را بآن میرانند بهندی آنرا پاته گویند از منتخب و شرح نصاب۔

مجوف بر وزن مشرف بمعنی چیزی که جوف کرده شده باشد واز اندرون خالی باشد
مجفف بضم میم وفتح جیم وفای اول مشدد مکسور خشک کننده از کنز۔
مجهول نادانسته شده ونوعی از فعل که فاعل آن معلوم نباشد۔
مجال بفتح جای جولان کردن که میدان باشد ومصدر میمی بمعنی جولان ومجازاً بمعنی قدرت وطاقت مستعمل از کشف ومنتخب۔
مجمل بفتح میم [illegible] فراهم آورده ودرهم کرده وآیهٔ کریمه که معنی آن محتاج به تفصیل باشد از منتخب۔
مجبول حرف سوم بای موحده مضموم آفریده شده وطبعی وجبلت کرده شده از منتخب۔
مجذوم کسیکه آنرا بیماری جذام باشد وآن علتی ست که خون فاسد شده اعضای صغار میریزد۔
مجزوم مقطوع وبریده شده وبمعنی یقین کرده شده۔
مجان بالفتح وتشدید جیم مفت وهرزه ورایگان از منتخب وشرح نصاب۔
مجون بضمتین بیباکی کردن وشوخی وهزل از منتخب۔
مجن بکسر میم وفتح جیم وتشدید نون سپر که پناه زخم تیغ وتبر ست از شرح۔
مجنون جنون زده ودیوانه ولقب قیس که عاشق لیلی بود از منتخب۔

مجانین بفتح دیوانگان واین جمع مجنون ست
مجمع البحرین جائی که دران دو دریا جمع شده باشند نام مقامی که موسی وخضر علیهما السلام دران ملاقات کرده اند وآن جائیست که آبهای دریای روم ودریای فارس جمع شده اند۔
مجزو بزای معجمه بحر مسدسی ست که در اصل وضع مثمن باشد آنرا مجزو گویند باعتبار دور کردن جزوی ازان۔
مجاهده رنج ومشقت وکوشش وبا کافران جنگ کردن از منتخب۔
مجنده بضم میم وفتح جیم ونون مشدد مفتوحه جمع کرده شده وجای جمع شدن از تجنید که بمعنی لشکر جمع کردن ست از منتخب ومدار ومجازاً بمعنی پامال چراگاه جای جمع شدن لشکر را پامالی ضرورست۔
مجمع علیه بضم میم اول وفتح میم دوم اجماع کرده شده بر آن یعنی متفق علیه۔
مجنه بکسر میم وفتح جیم وتشدید نون مفتوحه نام بازاری قریب بمکهٔ معظمه از شرح نصاب
مجاوبه بضم میم وفتح واو کسے را جواب دادن از منتخب وکنز۔
مجره بکسر میم وفتح جیم ورای مشدده مفتوحه کهکشان وآن خط سفید ست که بشب در آسمان دیده میشود از منتخب۔
مجسطی بکسر میم وفتح جیم وسکون سین مهمله وکسر طای مهمله نام کتابیست در علم ریاضی مشتمل بر دلائل واصول اشکال علم هندسه موجد آن بطلیموس ست ودر اصل نام علمی ست بهیئت افلاک وزمین ومقادیر حرکات وکمیت ابعاد واجرام وبزبان یونانی بمعنی ترتیب ست زیرا که این علم پیش از بطلیموس بدین ترتیب مبوّب وبعضی نوشته که از حکیم اقلیدس ست وبالفعل که مجسطی موجودست ترجمهٔ آن ست که نصیر الدین طوسی تحریر کرده
مجلی بضم میم وفتح جیم وتشدید لام مکسور روشن کننده ونام اسپ اول که از همه اسپان رهان پیشتر باشد ومعمول سواران عرب چنان بود که در میدان معارضه آمده گروها بسته بجهت امتحان همه اسپان را برابر ایستاده کرده یکبارگی بهم می تاختند هر اسپے که از همه اسپان پیش شود آنرا مجلی گویند وهر که عقب او باشد آنرا مصلی نامند از تصلیه که بمعنی سرین گرفتن ست نه نمازی را که مصلے گویند ازان جهت ست که در سجود سرین برمیدارد وچون اسپ دوم سر خود را در سرین اسپ اول نهاده مصلی گویند وهر که پس از مصلی باشد آنرا مسلی خوانند وازین ترتیب چهارم را تالی وپنجم را مرتاح بالکسر وعلی هذا القیاس تا ده ودوازده را نام ست وباقی را نیست چنانچه دوازدهم را که از همه پس باشد آنرا فسکل نامند وتا سکیت که اسپ دهم باشد همه اهل لغت متفق اند ودر صحت خاشور وفسکل که یازدهم ودوازدهم باشد شک کرده

انداز: شرح نصاب و بضم میم و فتح جیم ولام مشدد مفتوح جلا داده شده و روشن و آشکارا کرده شده و بفتح میم و سکون جیم و فتح لام صیغهٔ اسم ظرف بمعنی جاے زدودن و روشن و آشکارا کردن۔

مجازی بالفتح منسوب بمجاز یعنی غیر حقیقے و بضم میم جزا دہندہ و پاداش دہندہ و از کشف

مجالی بفتح میم و کسر لام جمع مجلی است کہ بفتح میم و فتح لام صیغهٔ اسم ظرفست بمعنی جای جلا کہ آئینہ باشد پس مجالی بمعنے آئینہاست و بمعنی جائے جلوہ۔

مجاری بفتح میم و راء مکسور جاہای جاری شدن چیزی و راہہاے روان شدن چیزے

مجی بفتح میم و کسر جیم بمعنے آمدن از شرح نصاب۔

فصل میم مع حای مہملہ

محابا بضم اول در اصل محابات ست کہ فارسیان بحذف تا استعمال کنند بمعنے در گذاشتن و مروت و اعانت و صلح و نگہداشت و لحاظ از منتخب و مزیل و کشف و بدار۔

محاکا بضم میم مخفف محاکات کہ بمعنے باہم سخن گفتن ست از منتخب۔

محذی بالکسر و ذال معجمہ مفتوح آلتی ست کہ بدان چرم و زنان چرم را قطع کنند بہندی رانپی گویند از شرح نصاب۔

محلی بضم میم و فتح حای مہملہ و فتح لام مشدد آراستہ شدہ و زیور دادہ شدہ و صفت کردہ شدہ و مجازاً بمعنے چہرہ آید از منتخب و مدار و کنز۔

محیا بضم اول و فتح حای مہملہ و تشدید یای تحتانی بمعنی چہرهٔ انسان و غیر آن و در آخر این لفظ الف مقصورہ بصورت یا ہم مے نویسند۔

محمد پسر یحیی امام محمد غزالی رحمۃ اللہ علیہ۔

محب بضم میم و کسر حای مہملہ دوست دارندہ

محراب بالکسر خانہ و صدر مجلس طاق درون مسجد کہ بطرف قبلہ باشد چون طاق مذکور آلۂ حرب شیطان ست لہذا محراب نام کردند۔

محسوب بشمار آوردہ شدہ۔

محلب بالکسر و لام مفتوح و باے موحدہ ظرفی باشد کہ شیر دران دوشند و نیز نام درختیست خوشبودار کہ تخم آن راحب المحلب گویند از منتخب و لطائف و برہان

محتسب نہی کنندہ از چیزہای کہ در شرع ممنوع باشد و بشمار آرندہ از منتخب۔

محتجب بضم میم و کسر جیم در پردہ شوندہ و پوشیدہ و پنہان شوندہ۔

محمدت بفتح میم و سکون حا و کسر میم ثانی و فتح دال ستایش از منتخب و صراح۔

محسنات بضم میم و فتح سین مہملہ جمع محسنہ آنچہ نیک داشتہ شدہ باشد و بمعنے نکوئیہا مستعمل۔

محاملت باہم بار برداشتن۔

محتجبات بالضم و جیم مکسور و بای موحدہ زنان پردہ نشین۔

محاربات بفتح را مہملہ جنگہا و کارزارہا

محاکمات بضم میم جمع محاکمہ کہ بمعنے رفع نمودن خصومت ست۔

محکمات بضم و کاف مفتوح آیات ظاہر المعنی یعنی آیاتے کہ معانی آن صریح باشد بریک وجہ۔

محاکات بضم میم باہم حکایت کردن از منتخب۔

محبت بفتح میم ست و آنچہ بضم مشہور است غلط چہ مصدر از ثلاثی مجرد بضم اول مستعمل نشدہ از تحقیقات میر نور اللہ احراری

محاذات بضم اول بروزن ملاقات مقابلہ و رو برو شدن و در برابر ہم شدن چیزی بچیزے دیگر از منتخب۔

محیات بضم میم و فتح حا و تشدید یا جماعت زندہ کردہ شدہ۔

محاضرات بضم میم و فتح ضاد معجمہ معلومات و یاد داشتہ شدہ ہا و سخنہای موافق حال و حکایات سلف مناسب مقام یعنی علم تواریخ و بمعنی حاضر شدنہا نیز آمدہ۔

محاورت بالضم پاسخ دادن۔

محاورات ہمکلامیہا۔

محمول بالمواطات باصطلاح منطق خبر بودن از شئے بلا واسطۂ کلمۂ دیگر یعنی بدون ترکیب کلمۂ دیگر چنانچہ ضارب

در زید ضارب ودیگر محمول بالاشتقاق باشد
واین محمول ست بواسطهٔ کلمهٔ دیگر چنانچه لفظ
مال ورزید ذو مال کہ محمول است بواسطهٔ ذو۔
مجامات بضم از کسے دفع کردن چیزے
را ونگاہداشتن از صراح۔
مجادلت طلب کردن وخواستن۔
محدث بضم میم وسکون حای مهمله و
کسر دال وثای مثلثه نو پیدا کننده وفتح
دال نو پیدا کرده شده وبے وضو گردیده و
بضم میم وفتح حا وتشدید دال مکسور دانندهٔ
علم حدیث واخبار نبوی صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم
محلوج بالفتح تو در آخر جیم عربی پنبهٔ از
دانه پاک کرده شده۔
مح بضم میم وتشدید حاے مهمله زردهٔ تخم
مرغ از کنز۔
محامد بفتح میم اول وکسر میم دوم ستایشها
وخصلتہاے نیک این جمع محمدت ست۔
محمود حمد کرده شده ونام پادشاہے ست
ونام فیلی ست از افیال ابرهه که بجهت بدم
کعبه آورده بود ونام شخصے که از مشاہیر سخن گویان
ایران بود ودر عہد اکبر در ہند آمده از منتخب
ومصطلحات۔
محمد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بن عبداللہ ابن
عبدالمطلب بن ہاشم بن عبد مناف ابن
قصی بن کلاب بن مرہ بن کعب بن لوی
بن غالب بن فہر بن مالک ابن نضر بن کنانه
بن خزیمه بن مدرکه ابن الیاس بن مضر بن
نزار بن معد ابن عدنان تا اینجا بالاجماع
ست وبعده مختلف فیه والنضر هو ابو قریش
قول الجمهور مطلب بضم میم بطای مشدد ومناف
بفتح میم قصی بصیغهٔ تصغیر کلاب بکسر مره بضم
وتشدید لوی تصغیر فهر بالکسر نضر بفتحتین خزیمه
صیغهٔ تصغیر مضر بضم میم وفتح معجمه نزار
بکسر معد بالکسر از کرمانی شرح صحیح بخاری
ومعنی لفظ محمد بسیار ستوده شده از منتخب
محور بالکسر و واو مفتوح صیغهٔ اسم آله از حور
بالفتح که بمعنی گردگشتن ست ومعنی تیر چرخ
که چرخ ودولاب بدان مے گردد ودر اصطلاح
ریاضی خطے ست موهوم که یک سر آن بقطب
شمالی ویک سر آن بقطب جنوبی پیوسته است
از کشف ومنتخب۔
محیر بضم میم وفتح حا وتشدید تحتانی مکسور نام پردهٔ
موسیقی موافق لوڑے هند از مدار وغیر آن و
بعضے گویند که پردهٔ حسینی ست۔
محل نظر مقام فکر وکنایه از جای اعتراض
محتکر بالضم وکاف عربی مکسور غله فروش
که بنیت گرانی غله را نگاہدارد۔
محرور گرم مزاج ولاغر از منتخب۔
محشور حشر کرده شده یعنی روز قیامت
برانگیخته شده۔
محضر بالفتح وضاد معجمه مفتوح سجل قاضی
وحضور وحاضر شدن وجای حاضر آمدن
ووقت حاضر آمدن ونیک محضر کسیکه غائب
را به نیکی یاد کند۔
محرر بضم میم وکسر را مهمله نویسنده وآزاد
کننده وفتح راے اول نوشته شده وآزاد
کرده شده از منتخب۔
محشر بالفتح وشین معجمه مکسور مطلق جاے
گرد آمدن مردم در روز قیامت واین لفظ
بفتح شین نیز آمده از صراح وقاموس ومنتخب
ودر ترجمهٔ مقامات حریری۔
محذور بضم ذال معجمه آنچه از ان ترسیده
شود از منتخب۔
محظور بطای معجمه حرام کرده شده ومنع
کرده شده از منتخب۔
محترز بالضم وراے مکسور احتراز کننده یعنی
پرہیزکننده وخویش را نگاه دارنده از لطائف
محبس بالفتح وسکون حای مهمله وکسر
موحده وسین مهمله جای حبس زندان۔
محسوس دانسته ودریافت شده یکی
از حواس خمسه ومعنی آشکارا از منتخب ولطائف
محروس نگاه داشته شده۔
محشوش بالفتح وهر دو شین معجمه سوخته
شده وآلوده شده ومکروه ماخوذ از حش
بالفتح وتشدید که بمعنے افروختن آتش و
چسپانیدن به تیر وبراز قضاے حاجت
است چنانکه در صراح وقاموس ومنتخب ست
محیص بروزن فعیل وبصاد مهمله گریختن
چیزے ورستگاری یافتن وخلاص گردیدن
از لطائف۔
محرص بضم میم وفتح حای مهمله وکسر را مهمله

مشدد و صاد مهمله در حرص دآرانداز نده و بفتح رای در حرص وآز انداخته شده ـ

محرض بضم میم و فتح حا و کسر را مشدد و ضاد معجمه در غلانند ه و کسے را بر جنگ انگیزنده و بفتح را در غلانیده شده و بر جنگ انگیخته شده ـ

محیض بروزن فعیل و بضاد معجمه حالت حیض از لطائف ـ

محض بالفتح و ضاد معجمه شیر خالص و هر چیز خالص از منتخب ـ

محیط در گیرنده و احاطه کننده و دریاے شور که تمام زمین را احاطه کرده است و نام کتاب از امام محمد در فقه از منتخب ـ

محظوظ بهره مند و بختور از منتخب ـ

محتظ بالضم بهره یاب و مجازاً بمعنے خوش و مسرور ـ

محفوف بر و فا گرد اگرد گرفته شده از منتخب

محذوف بریده شده و اسپ دم بریده از منتخب و مدار و باصطلاح عروض رکنی که از آخر آن سبب خفیف که دو حرف باشند انداخته باشند چون از مفاعیلن لن بیندازند مفاعی بماند فعولن بجاے آن نهند ـ

محرف بضم میم و فتح حا و تشدید را رهمله مفتوح برگردانیده شده از راستی یعنی کج و بکسر را برگرداننده از راستی یعنی کج کننده

محترف بالضم و را رهمله مکسور هم پیشه ـ

محترق بالضم و فتح تا و کسر را رهمله سوخته شونده و سوخته از منتخب ـ

محقق بضم میم و فتح حای مهمله و قاف اول مشدد مکسور تحقیق کننده و آنکه سخن را بدلیل ثابت کند و مدقق آنکه دلیل را بدلیل ثابت کند و باصطلاح صوفیه کسیکه بر حقیقت اشیا کما ینبغی منکشف گشته باشد و این معنی کسی را میسر ست که از حجت و برهان گذشته بمرتبه کشف الٰهی رسیده باشد و بعین العیان مشاهده نموده باشد که حقیقت همه اشیا حق ست و بغیر از وجود واحد مطلق موجودی دیگر نیست و موجودیت اشیای دیگری بجز اضافت بیش نیست از لطائف و در صورتیکه قاف اول را مشدد مفتوح خوانند بمعنی آنچیز که تحقیق شده باشد و نام غلطی از شش خط که ابن مقله آنرا وضع کرده است ـ

محقوق راست و درست کرده شده از لطائف ـ

محق بفتح میم و سکون حا باطل کردن و پاک کردن و کاهیدن و کاهانیدن و سوختن گرما چیزے را و بضم میم و کسر حا آنکه حق بجانب او باشد از منتخب و لطائف و بمعنی امر معقول

محاق بضم و بکسر و بفتح هر سه آمده کاستن ماه و ابتدای آن از شب پانزدهم باشد و بمعنی سه روز آخر ماه که دران ایام ماه ناپدید میشود از لطائف و منتخب و کشف و مدار

محرق بضم میم و سکون حا و کسر را سوزانند و بفتح را سوزانیده شده ـ

محک بفتحتین و بکسر اول و فتح حای مهمله نیز بمعنے سنگ زرکش که سیاه باشد بر آن آزمائش زر کنند از بهار عجم و مؤید و کشف و مدار

محراک بالکسر بسیار حرکت دهنده و بسیار افسوس کننده و یکے از نامهاے اسرافیل علیه السلام از لطائف ـ

محافل بفتح جمع محفل که بمعنے جای جمع شدن مردم ست ماخوذ از حفل بالفتح که بمعنے گرد آمدن ست از صراح ـ

محال بضم اول امر نابودنی که بودن آن ممکن نباشد و بفتح اول جاهای فرود آمدن و جاهای کشادن مستعمل میشود و بمعنے مطلق جای درین صورت جمع محل ست و محال بفتح در اصل محالل بود لام را در لام ادغام کردند محال شد و محال بکسر میم و تخفیف لام مکر و حیله از مؤید و کشف و مدار ـ

محلول حل کرده شده ـ

محتمل بضم و میم ثانی مفتوح احتمال کرده شده

محمل بالفتح و میم دوم مکسور کجاوه که بر شتر بندند و هودج و این صیغهٔ اسم ظرف ست از حمل بالفتح که بمعنے بار برداشتن ست ـ

محاول بضم گرد گردنده و حواله کننده ـ

محجل بضم میم و فتح حا و تشدید جیم مفتوح اسپ سرخ رنگ یا سیاه که هر چهار پاے او سفید باشد از منتخب ـ

محصل بضم میم و فتح حا و تشدید صاد مهمله مکسور تحصیل کننده و بسیار حاصل کننده و به تشدید صاد مفتوح حاصل کرده شده

و بفتح میم و سکون حای مهمله و فتح صاد مهمله جای حاصل شدن۔

محیل بضم میم و کسر حای مهمله و سکون تحتانی حیله گر۔

محول بروزن مصور بواو مکسور گردانندہ و حواله دہندہ و کنندہ و بفتح واو مشدد تغیر کردہ شدہ۔

محمول بمعنی مظنون یعنی گمان کردہ شدہ و بار بر داشته شدہ و باصطلاح منطقیان بمعنے خبر که در مقابله مبتدا است و این محمول مقابل موضوع میباشد و منطقیین مبتدا را موضوع گویند چنانچه الانسان حیوان پس انسان موضوع ست و حیوان محمول ست۔

محتوم واجب کردہ شدہ و حکم کردہ شدہ۔

محتشم بالضم و شین معجمه مکسور صاحب خدم و حشم۔

محرم بضم اول و فتح حا و راء مهمله مشدد مفتوح بصیغه اسم مفعول حرام کردہ شدہ و حرام داشته شدہ و نام ماہ چون درین ماہ در ایام جاهلیت قتال بر مردم حرام بودہ است لهذا ماہ مذکور باین اسم مسمی گردید از رساله نجوم و دیگر کتب و بضم میم و کسر را مخفف کسیکه احرام حج بسته و بمعنے در حرم رونده و بالفتح و را مفتوح آنکه در حرم راہ یابد و بای و نکاح حرام باشد و مجازاً بمعنی واقف کار نیز آید از کشف و صراح و مدار۔

محن بکسر میم و فتح حا جمع محنت و بالفتح و سکون حا بمعنی آزمودن از کشف و مدار۔

محزون بالفتح اندوهگین۔

محجن بالکسر و جیم مفتوح چوگان از شرح نصاب۔

محضرون بالضم حاضر شدگان از لطائف۔

محصن بالضم و صاد مهمله مکسور و بعدہ نون مردیکه زن کند از مدار و منتخب۔

محی الدین بضم میم و سکون حا و کسر یا و بضم میم و فتح حا و تشدید یای مکسور نیز صحیح۔

محاسن بفتح میم و کسر سین نکوئیها این جمع حسن ست خلاف قیاس و بمعنے ریش مردان نیز از صراح و منتخب۔

محو بفتح میم و سکون حا ستردن و زائل کردن و پاک کردن حروف و نقوش را از لوح و جز آن و نیز نام موضعی ست و سیاهی ماہ و باصطلاح صوفیان کم و نابود و زائل و معدوم شدن اوصاف و عادت بشری و فارسیان بمعنی شیفته و عاشق و دیوانه نیز مے آرند از لطائف و چراغ هدایت و غیر آن۔

محشو بفتح و شین معجمه مضموم و تشدید واو آگندہ و پر کردہ شدہ و مملو فارسیان بتخفیف نیز مے آرند۔

محبره بالفتح و حرف سوم بای موحدہ مفتوح و فتح را و ضم مهمله دوات از منتخب و در صراح بای معنی بالکسر ست و مجازاً بمعنے قلمدان نیز آمدہ۔

محفه بفتح اول و ثانی و تشدید فای مفتوحه و بکسر اول و باقی بدستور نیز بمعنے هودج مانند ... که کهاران بردوش برند از منتخب و مدار۔

محله بفتحتین و تشدید لام مفتوح جای فرود آمدن منزل و مقام مردم از مؤید و کشف و بضم خطا ست۔

محوطه بضم میم و فتح حای مهمله و تشدید واو مفتوح و طای مهمله جای احاطه کردن و جای نگاهداشتن و جای گرد آوردن و این صیغه اسم ظرف ست از باب تفعیل که در و حرف علت ست سوای لام کلمه تعلیل و تبدیل نمی پذیرد و بفتح میم و سکون حا غلط ست چه صحیح داشتن حرف علت در صیغه ظرف اجوف از ثلاثی مجرد بدون موانع ثابت نشدہ یا آنکه در اصل محوطه بودہ باشد بفتح میم و ضم حا و سکون واو از کثرت استعمال صله بای حذف شدہ فقط محوط بمعنے اسم ظرف مستعمل شدہ است۔

محرابگه عبارت از مسجد۔

محاربه با کسی جنگ و کارزار کردن۔

محاکمه بضم میم و فتح کاف نزد حاکم رفتن برای دفع خصومت و متصف شدہ و دفع خصومت نمودن از صراح۔

محکمه بالفتح جای حکم کردن قاضی۔

مجوبه زن پردہ نشین و چوبیکه در پس دروازه مے نهند از کشف۔

محیله بضم میم و کسر حا زن حیله کنندہ۔

محافه بضم چیزیست مانند هودج که زنان

دران سوار شوند بدانکه محافہ بضم میم بدون تشدید درست نباشد صحیح بتشدید فاست چراکه این صیغهٔ اسم ظرف مضاعفست از باب مفاعلہ مگر آنکه فارسیان اگر تخفیف خوانند جائز باشد۔

محجمه بالکسر حرف سوم جیم عربی مفتوح آلهٔ حجامت کردن وآن استره باشد کو چک بهندی پچهنه گویند یا شیشهٔ حجام یا کرفے حجام کردران خون می کشد وحجامت درینجا بمعنی استره زدن ست براے خون کشیدن وبمعنی کسب حجام عرفی نیز آمده۔

محتاله بالضم زن حیله گرد مکاره از کشف ومنتخب۔

محروسه نگاهبانی کرده شده وممالک محروسه کنایه از ملک خود ست چراکه اکثر آدمی چیز خود را حراست میکند ودر عرف کنایه از ملک پادشاهی

محاوره بضم میم وفتح واو بادیگر کلام کردن وپاسخ دادن یکدیگر را از صراح وکنز وغیر آن۔

محاصره بضم میم وفتح صاد از گرد اگرد بند کردن راه کسے از منتخب۔

محترفه بالضم وراء مهمله مکسور وفا پیشه وران وصنعت گران از کنز واین دراصل صیغهٔ اسم فاعل واحد مؤنث ست از باب افتعال که صفت واقع شده موصوف او مثل لفظ فرقه وجماعه همیشه محذوف میباشد ازین جهت اطلاق در معنے جمع مے نمایند چنانکه معتزله

محکیه بالفتح وکاف مکسور وتشدید تحتانی حکایت کرده شده۔

محکوم علیه ومحکوم به بیان هر دو درین ترکیب چنانچه زید قائم پس درینجا لفظ زید را محکوم علیه گویند ولفظ قائم را محکوم به نامند بدانکه لفظ هو در عربی ولفظ است در فارسی ولفظ استین در یونانی ولفظ هی در هندی براے نسبت حکمیه دلالت میکند

محموده بالفتح سقمونیا که دوائیست تلخ ومسهل براے صفرا وبلغم از تحفة المومنین وبرهان۔

محادثه باهم سخن گفتن۔

محتوی گرداگرد گیرنده ومحیط شونده از منتخب۔

محاذی بضم اول وکسر ذال معجمه مقابل وروبرو وبرابر شونده از منتخب مشتق از حذو بالفتح که بمعنے برابر کردن دو چیز ست۔

محی بضم میم وسکون حا زنده کننده دراصل محیی بود بروزن مکرم ضمه بر یا ثقیل بود انداختند یارا ساکن کردند اجتماع ساکنین شد میان یاے ثانی وتنوین یارا حذف نمودند محی ماند وبضم میم وفتح حا وتشدید یا نیز بمعنے زنده کننده واین دراصل محیی بوده ضمه بر یا دشوار بود انداختند باجتماع ساکنین یا حذف شد محی ماند درینصورت از باب تفعیل ست۔

محرابی نوعی از شمشیر وبمعنی مسجد نیز آمده۔

فصل میم مع خاى معجمه

مخلی بضم اول وفتح ثانی وفتح لام مشدد رها کرده شده وخالی کرده شده از کنز ومنتخب

مخاطب بضم میم وکسر طاے مهمله روبرو سخن گوینده وگاهے مراد ازان خشم وعتاب کننده باشد وبضم میم وفتح طا کسیکه باو سخن گفته شود وبمعنے نام ولقب کرده شده وگاهے مراد ازان خشم وعتاب کرده شده نیز باشد۔

مخلب بکسر میم وسکون خاى معجمه وفتح لام وباى موحده چنگال مرغ شکاری وچنگال شیر از منتخب وکنز۔

مخالب بفتح میم وکسر لام چنگالهاے جانوران شکاری مثل باز وجره وشیر وغیرها

مخرب بضم میم وفتح خاى معجمه وتشدید راى مهمله مکسور ویران کننده۔

مخضب بضاد معجمهٔ مشدد مفتوح رنگین کرده شده ووسمه بسته شده۔

مخاطبات بضم میم وفتح طاى مهمله باهم کلام کردنها وگاهے مراد ازان مراسلات ومکاتبات باشد۔

مخادعت بضم میم وفتح دال مهمله مکر وفریب دادن از منتخب۔

مخادعات بضم میم وفتح دال مهمله مکرها وفریبها از شمسی۔

مخدرات بضم میم وفتح خاى معجمه وفتح دال مهمله مشدد زنان پرده نشین ماخوذ

41/2

از حذر بالکسر که بمعنی پرده است و بکسر دال مهمله مشدده ادویه که بی خوابی و سستی اندام آرد از منتخب و صراح و کنز۔

مخالطت باکسی درآمیختن از منتخب و کنز۔

مخافت بفتح میم و فتح فا بمعنی خوف و ترسیدن از کنز و منتخب و این مصدر میمی ست از ثلاثی مجرد در اصل مخوفت بود واو متحرک ماقبل آن حرف صحیح ساکن حرکت واو نقل کرده بماقبل دادند واو در اصل متحرک بود ماقبل آن اکنون مفتوح گردید آن واو را بالف بدل کردند مخافت شد و بضم میم و کسر فا آهسته خوانده و بفتح فا آهسته خوانده شده۔

مخلات بالکسر توبره که بدانه پر کرده بدهان اسپ بندند از شرح نصاب۔

مخزونات بزای معجمه و نون کنایه از پوشیدگیها دارادهای مخفی۔

مخطورات فکرها و اندیشها و آن چیزها که بخاطر رسیده باشند و چیزهای که در آن خوف باشد۔

مخالفت بفتح لام نه بکسر لام۔

مخافتت بضم میم و فتح خای معجمه و دو تای فوقانی بر وزن مفاعلة آهسته خواندن از قاموس۔

مخفت بفتح میم صیغهٔ نهی ست از خفتن بر خلاف قیاس شرح عبدالواسع بر بوستان۔

مخنث بمعنی چیز یعنی کسیکه اورا بدرستکاری از رجولیت ساقط کرده باشند اسم مفعول از تخنیث که ماخوذ ست از خنث بالکسر که بمعنی سست و دوتاست چون از مرد رجولیت دور کرده شده چالاکی و استواری مردانه نمی باشد لهذا مخنث گفتند و خنث بمعنی مذکور در صراح مسطور ست۔

مخرج بفتح اول و سیوم جای بیرون آمدن و بضم میم و کسر را بیرون برآورنده۔

مخ بالضم و تشدید مغز سر و مغز استخوان و مجازاً خلاصهٔ هر چیز را گویند از منتخب و تحفة المومنین۔

مخضود بضاد معجمه درخت پاک کرده شده از خار از منتخب۔

مخلد بضم میم و فتح لام مشدد بمعنی همیشه

مخطور بهلاک نزدیک کرده شده و اندیشه و آنچه در دل گذرد۔

مخدر بضم میم و فتح خای معجمه و تشدید دال مهمله مکسور بی حس و سست کننده اندام و بمعنی در پرده نشاننده و بفتح دال مهمله مشدد بی حس و سست کرده شده و در پرده نشانیده شده

مخبر بالضم و بای موحده مکسور خبر دهنده و گاهی ازین لفظ چهرهٔ انسان نیز مراد باشد چرا که چهره از احوال باطن خبر میدهد و مخبر صادق عبارت از حضرت رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم۔

مخیر بضم و فتح خا و یای تحتانی مشدد و مفتوح اختیار داده شده و بکسر یای تحتانی مشدد اختیار کسی دهنده و مرد نیکوتر و بسیار خیر کننده و سخی۔

مخمر بر وزن منور سرشته شده و تیار از منتخب

مخمس پنج گوشه کرده شده و نوعی از نظم که معروفست و نام نوعی از اصول موسیقی که بهندی آنرا تال گویند و نزد عجم اصول هفده است چنانکه مخمس و ترکی و دو یک و دور ثقیل و خفیف و چهار ضرب و درفشان و ماتین و ضرب الفتح و اصول فاخته و جنبر و نیم ثقیل و از فرع و رمل و هزج۔

مخدوش خراشیده شده و خراش داشته شده از منتخب و مراد ازان مشوش کرده شده۔

مخروش خراشیده شده مشتق از خرش بالفتح که بمعنی خراشیدنست چنانکه در منتخب و قاموس واقع ست و درین لفظ نوعی از قبیل توافق لسانین ست در عربی و فارسی۔

مخلص بالضم و کسر لام اخلاص کننده و بضم میم و فتح لام خالص کرده شده و به فتح میم و فتح لام جای اخلاص و محل اتمام و هم مصدر میمی ست بمعنی رهائی و خلاصی و بر وزن منور بمعنی آزاد و رهانیده شده و پاک کرده شده و خلاصه کرده شده۔

مخیض بفتح میم و کسر خای معجمه و ضاد معجمه

ودوغ روغن گرفته شده از منتخب وشرح قصائد۔
مخاض بفتح میم وضاد معجمه درد زه یعنی دردیکه بوقت ولادت زنان را لاحق می شود وبمعنی شیرمادهٔ آبستن ودر نصاب مراد از مخاض ابن مخاض وابن مخاض شتر بچه که بسال دوم درآمده باشد واگر بچه ماده باشد بنت مخاض نامند وبمعنی درکاری درآمدن وجای درآمدن از منتخب وشرح نصاب
مخلط بضم میم وفتح خای معجمه وتشدید لام مکسور آمیخته کننده وفتح لام مشدد آمیخته شده از منتخب۔
مخلوط آمیخته شده۔
مخیط بکسر میم وسکون خای معجمه وفتح یاے تحتانی وطای مهمله سوزن وبرفتح میم وکسر دوم دوخته شده از لطائف
مختبط بالضم وتای فوقانی وکسر موحده وطای مهمله خواهندهٔ چیزی از کسے بی وسیله وسابقهٔ معرفتی ودر شب سوال کننده از جهت شرم وعار از منتخب۔
مخطط بضم میم وفتح طای مهملهٔ مشدد اول هرچه با خطوط باشد ومعشوق صاحب خط۔
مخبط بضم میم وفتح خای معجمه وبای موحدهٔ مشدد مفتوح درهم آمیخته وگاهی از آن مراد باشد معنی فاسد وتباه از لطائف وغیر آن۔
مخاط بضم میم ودر آخر طای مهمله آب بینی از کشف وبحر الجواهر ومنتخب۔

مخروط خراشیده شده وجسمیکه بشکل گرز یعنی زردک یک سر آن سطبر ویک سر آن باریک باشد۔
مخلع بضم میم وفتح خا وتشدید لام مفتوح وعین مهمله خلعت داده شده۔
مخلوع بیرون آورده شده وبرآورده شده۔
مخترع بالضم ورای مهمله مکسور اختراع کننده وکار نو بیرون آرنده از منتخب۔
مخادع بضم میم وکسر دال مکر وفریب کننده۔
مخلی بالطبع رها کرده شده بالطبیعت یعنی بلا تکلف وبے اندیشه۔
مخالف باصطلاح موسیقیان نام شعبهٔ مقام عراق ومخالف مرکب از پنج نغمه باشد وآنرا بوقت زوال می سرایند۔
مخلف بضم میم وفتح خای معجمه وتشدید لام واپس گذاشته شده وبضم میم وسکون خای معجمه وکسر لام شتری که از نه سالگی درگذشته باشد از صراح وغیره۔
مختلف بالضم ولام مکسور اختلاف کننده وکنایه از هندو چراکه هندوان باهم در اکثر مقدمات اختلاف دارند در مقابلهٔ متفق که عبارت از مسلمان ست ومختلف بالضم ولام مفتوح اختلاف کرده شده وبمعنی لفظے که دران اختلاف باشد که عربیت یا فارسی
مخوف بروزن مقول بمعنی ترسیده شده وخوفناک از منتخب وصراح وغیره وبعضے نوشته اند که خوف مصدر لازم ست بمعنے ترسیدن نه متعدی بمعنی ترسانیدن پس صیغهٔ اسم مفعول ازو آمدن محل تامل ست غالبا حرف جر درین لفظ مقدر باشد یعنی در تقدیر مخوف عنه باشد چنانکه لفظ مشترک از مصدر لازم ست در حقیقت مشترک فیه بود تم کلامهم ومخوف بروزن منور صیغهٔ اسم مفعول از تخویف ست درین صورت بکسر واو بمعنی ترساننده باشد۔
مخاوف بفتح میم وکسر واو جاهاے خوف از منتخب۔
مخراق بالکسر بمعنے دره که از کرباس بهم پیچیده وبکسے زنند از منتخب۔
مخرق بضم میم وفتح خای معجمه وتشدید رای مهمله مکسور پاره کننده واز هم درنده۔
مخنق بضم میم وسکون خای معجمه وفتح نون گلو گرفته شده۔
مخنوق گلو افشرده شده۔
مخذول خوار کرده شده از منتخب۔
مخاذیل جمع مخذول ست۔
مختل بالضم وتای فوقانی مفتوح وتشدید لام ودر فارسی به تخفیف لام مستعمل بمعنے خلل یافته شده۔
مخاخل بفتح هر دو خای معجمه چیزیکه اجزایش باهم خوب چسپان ومتصل نباشند۔
مختال بالضم متکبر از منتخب۔
مخائل بفتح میم وکسر همزه جمع مخیله که بمعنی

محل خیال ست و بمعنی آثار و علامات و جاهای خیال و گمان بردن از منتخب وغیره۔

مخادیم مخدومان و بزرگان و این جمع مخدوم ست۔

مخیم بضم میم و سکون خای معجمه و فتح یای تحتانی جای برپا کردن خیمه و بضم میم و فتح خای معجمه و تشدید یای تحتانی مفتوح بروزن معظم جای استاده کردن خیمه در صورت اول از باب افعال و در صورت ثانی از باب تفعیل و فتح اول خطاست چه هرگاه که از ثلاثی مجرد گرفته شود مخام باید نوشت چنانکه مقام و منام از منتخب و بهار عجم و صراح۔

مختصم بضم میم و کسر صاد مهمله خصومت کننده

مختوم مُهر کرده شده و مقفل و بند کرده شده از کشف۔

مختم بضم میم و فتح خا و تای فوقانی مشدد مفتوح مُهر کرده شده و مقفل۔

مخاتیم جمع مختوم ست و مختوم بمعنی مُهر کرده شده پس پیمانها را مخاتیم ازان نامند که مُهر پادشاه بر آنها میباشد از شرح نصاب۔

مخازن بفتح میم و کسر زای معجمه جمع مخزن که بمعنی جای نهادن خزانه است۔

مخزون در خزانه نهاده شده از منتخب

مخزان بالفتح نام معبد ترسایان که باسم بانی معروفست۔

مخطوبه زن خواستگاری کرده شده از منتخب۔

مخدره بضم میم و فتح خای معجمه و دال مهمله مشدده مفتوح زن پرده نشین ماخوذ از خدر بالکسر که بمعنی پرده است از صراح و منتخب۔

مخرقه بالفتح و قاف شرمندگی و تیرگی و بالکسر تیغ چوبین که بعضے قلندران دارند و نام آن بازی از لطائف و صراح و بعضے بمعنی خرقهٔ درویشان نوشته۔

مخیده بضم اول و کسر خای معجمه جنبیده و لغزیده و مجازاً بمعنے خراب کرده از برهان

مخاصمه باهم خصومت و دشمنی کردن۔

مخیله بضم میم و فتح خای معجمه و فتح یای تحتانی مشدد و مفتوح محل تخیل که دماغ باشد چرا که دماغ جای خیال ست و بضم میم و فتح دوم و تشدید تحتانی مکسور نام قوتی ست که آنرا خیال نیز گویند۔

مخمصه گرسنگی مفرط و سوزشے که از گرسنگی در سینه و شکم پیدا شود و مجازاً بمعنے غم عظیم اضطراب انگیز مستعمل از مدار و منتخب۔

مخمل دو خوابه نوعی از مخمل که هر دو طرف پشم دارد و رنگین و ملائم یکسان باشد۔

مخطی بالضم و طای مهمله مکسور کسیکه ارادهٔ صواب کند ولی قصداً از و خطا ظاهر گردد و خاطی کسیکه بارادهٔ خود خطا کند و ملهم

مخاطی بضم میم و کسر طای مهمله خطا کننده از باب مفاعلت و قسمی از بلغم که مشابه به آب بینی باشد۔

مخروطی باصطلاح علم اشکال هندسی چیزیکه یک سر آن مدور و پهن باشد و سر دیگر باریک بتدریج بود چنانکه شکل گزر باشد۔

مخلصی بفتح رهائی چه مخلص بالفتح مصدر میمی ست و زیادت یاے مصدرے بعد مصدر عربی از تصرف فارسیان ست چنانچه سلامت و سلامتی و فضول و فضولی۔

فصل میم مع دال مهمله

مداوا بضم میم دوا کردن و درمان کردن و این مخفف مداوات ست که بمعنی درمان کردن باشد چنانچه محابات و مواسات ست از کنز۔

مداوی بضم میم و در آخر الف بصورت یا صیغهٔ اسم مفعول دوا کرده و درمان کرده شده از کنز۔

مدارا بضم میم رعایت کردن و صلح و آشتی نمودن و این در اصل مدارات بود و در کلام فارسی گاهی تا ازین ے افتد و در عربی بتا مستعمل ست و همچنین محابا و مواسا از منتخب۔

مدی بفتح اول و ثانی و در آخر الف مقصوره بصورت یا بمعنے غایت و نهایت از منتخب۔

مدحت بالکسر ستایش از صراح و کشف

مداهنت بضم میم و فتح ها و فتح نون ظاهر کردن بخلاف آنچه در دل باشد از

قاموس و در منتخب بمعنی نفاق و دروغ گفتن و در صراح و مدار بمعنی چرب زبانی و خوشامد و در کنز بمعنی سستی کردن۔

مدرکات بالضم عقلها و دانشها۔

مداوات بضم اول دوا کردن و درمان نمودن۔

مداعبت مزاح و خوش طبعی باز کردن۔

مدارات بضم میم صلح و آشتی و رعایت کردن و بفتح میم خطهای سیر کواکب که حکما بر کرهٔ افلاک فرض کنند۔

مدعیات بضم میم و تشدید دال مهمله مفتوح و فتح عین مهمله جمع مدعا الف در حالت جمع بیا بدل شده۔

مدت عدت بکسر عین مهمله و تشدید دال مفتوح ایام بعد طلاق که دران عرصه زن شوهر نکند برای مطلقه سه حیض یا سه ماه و برای بیوه چهار ماه و ده روز و عدت زنان حامله وضع حمل۔

مدیح بر وزن فصیح ستائش۔

مدائح بفتح میم و کسر همزه که حرف چهارم است و حای مهمله ستایشها و این جمع مدیحه است۔

مداد بکسر میم سیاهی دوات از منتخب۔

مدید کشیده شده و دراز و نام بحری از عروض۔

مد بالفتح کشش و افزونی و درازی و نظر کردن بسوی چیزی و خطیکه بر الف نویسند و خطے دراز که در حساب نویسند از منتخب و بالضم و تشدید دال مهمله نام پیمانه و آن نزد اهل عراق دو رطل باشد از صراح۔

مدار جای دور و جای گردش از منتخب و بمعنے دائره و دوره و حلقه نیز آید۔

مدر بفتحتین کلوخ و گاہے کنایه باشد از زمین و بضم میم و کسر دال و تشدید را جاری کنندهٔ بول از منتخب۔

مدبر بضم میم و سکون دال و فتح بای موحده پشت داده شده یعنی کسیکه دولت و بخت او را پشت داده باشد ای برگشته باشد و بضم میم و فتح دال و تشدید بای موحده مکسور تدبیر کننده و صاحب تدبیر و بفتح بای موحدهٔ مشدد و پرورده شده و تدبیر کرده شده و بنده که از پس مرگ صاحب خود آزاد شود از منتخب۔

مدرار بالکسر بسیار آب ریزنده و ابر بسیار بارنده و بمعنی باران نیز آید از منتخب و صراح و شرح نصاب۔

مداروس بسین مهمله کهنه شده و ناپدید شده و بیرونق و خوانده شده۔

مدارس بکسر رای مهمله جاهای درس گفتن جمع مدرسه از منتخب۔

مدهوش بواو معروف بر وزن مسرور لفظ عربیست صیغهٔ اسم مفعول بمعنی متحیر و سرگشته و حیران از صراح و منتخب و آنچه فارسیان این لفظ را بواو مجهول بمعنی مست و بیهوش مے آرند نوعی از تفریس ست چنانکه خان آرزو در خیابان نوشته که مدهوش لفظ عربیست بواو معروف بمعنی تحیر ماخوذ از دهش فارسیان گاهی واو معروف لفظ عربی را مجهول خوانند چنانکه غوطه و مدهوش پس این نوعے از تفریس باشد و لفظ مدهوش که بمعنے متحیر ست فارسیان مجازاً بمعنے بیهوش استعمال کنند۔

مدقوق کوفته شده و لاغر و باریک کرده شده از لطائف۔

مدقق کار باریک کننده و نکتهای باریک پیدا کننده و در لطائف نوشته آنکه دلیل را بدلیل ثابت کند۔

مدرک بضم میم و سکون دال و کسر رای مهمله فهمنده و رسنده و دریابنده از لطائف و منتخب۔

مدخل بالفتح و خای معجمه نیز مفتوح دخل کردن و داخل شدن و جای دخل در صورت معنی اول مصدر میمی ست و در صورت معنی ثانی اسم ظرف و بضم اول و خای معجمه مکسور بمعنے بخیل و بفتح خا جائے دخل کردن و داخل کرده شده از مؤید و منتخب و کشف۔

مداخل بفتح میم و کسر خای معجمه جایهائے دخل بمعنی آمدنی زر مستعمل و باهم یافتن و درهم دوختن دو چیزی و حنای بوته دار که زنان رعنا بر دست و پا بندند اما کن و بیوت را نیز گویند از مصطلحات۔

مدبلبل نالهٔ بلبل۔

مدلل بضم میم و فتح دال و کسر لام مشدد

بدلیل ثابت کننده و بفتح لام مشدد بدلیل ثابت کرده شده۔

مدہل بضم میم اول و فتح میم دوم مشدد مکسور آنچه جراحت را از ریم پاک کرده فراہم آرد۔

مدلول باصطلاح اہل منطق معنی را گویند۔

مدعم بالکسر و عین مہملہ مفتوح نام غلام آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و باید دانست بفتح میم غلط از شرح نصاب۔

مدغم بالضم و غین معجمہ مفتوح حرفیکہ در حرف ہمجنس خود در آمده باشد و بمعنی پیوستہ و در ہم رفتہ و درج کرده و پوشیده نیز آمده و در اصل معنی ادغام لگام در دہان اسپ در آوردن ست از منتخب و صراح وغیره۔

مدام بضم شراب و بمعنی ہمیشہ داشتہ شده و اسم مفعول از ادامت از صراح و کشف و منتخب و مدار۔

مدلہم بضم میم و سکون دال و فتح لام و کسر ہا سخت سیاه و تاریک از شرح نصاب۔

مدینۃ السلام لقب کوفہ کہ دار الملک عراق عرب ست۔

مدین بفتح میم و سکون دال و فتح تحتانی نام شہریست بر کنار دریاے مغرب از برہان و لطائف۔

مدائن بفتح میم و کسر ہمزه جمع مدینہ و آن ہفت شہر بود کہ آبادان در حوالی بابل اکنون ہمہ خراب اند از برہان وغیر آن و در شرح دیوان خاقانی و منتخب نوشتہ کہ شہریست در عراق عرب تختگاه نوشیروان۔

مدہامتان بضم میم و سکون دال و فتح ہا و سکون میم مشدد و مفتوح و تای فوقانی باغ سبز و سیراب کہ از غایت سبزی بسیاہی زند از منتخب و بعضے بمعنی دو برگ سبز نوشتہ۔

مدن بفتحتین شہرہا این جمع مدینہ است کہ بمعنی شہر باشد۔

مدیون قرضدار از کشف و مدار۔

مدون بروزن ملون جمع کرده شده از مدار و منتخب۔

مده و لین مده بالفتح و تشدید دال باصطلاح صرفیان حرف علت ساکن کہ حرکت ماقبلش موافق آن باشد چنانکہ واو ساکن ماقبل مضموم و یای ساکن ماقبل مکسور و الف ساکن ماقبل مفتوح باشد و لین بالکسر حرف علت ساکن سوای الف کہ ماقبلش مفتوح باشد۔

مدینہ بمعنی مطلق شہر و نام شہر خاص کہ مرقد حضرت رسالت پناه صلی اللہ علیہ وسلم در انست و لفظ مدینہ ماخوذ ست از تمدن کہ بمعنے جمع شدن ست چون انواع محترفہ و انواع مردم در شہر جمع می شوند لہذا مدینہ میگویند۔

مدرسہ بالفتح و را مہملہ مکسور جاے درس و تدریس از مؤید۔

مده بالکسر تشدید دال ریم کہ از جراحت بدر می آید و بالفتح و تشدید باصطلاح صرفیان حرف علت ساکن کہ حرکت ماقبلش موافق آن باشد چنانچہ واو ساکن ماقبل مضموم از صراح وغیره۔

مدرکہ بضم میم و سکون دال و کسر را مہملہ قوتیست در انسان کہ ادراک حقائق اشیا کند و آن عقل ست و ذہن۔

مدنی بفتحتین و کسر نون باشنده شہر و منسوب بمدینہ از لفظ مدینہ در حالت نسبت یا و ہا حذف کرده شده است۔

فصل میم مع ذال معجمہ

مذکی بضم میم و فتح ذال معجمہ و تشدید کاف مفتوح گلو بریده شده و بسمل از منتخب و شرح نصاب۔

مذہب بالفتح بروزن مکتب جای رفتن و راه و مجاز بمعنی دین و آئین و بضم میم و فتح ذال و ہای مشدد و مفتوح زر اندوده کرده شده و بکسر ہای مشدد زر اندود کننده از منتخب و کنز۔

مذاب بضم میم و در آخر بای موحده گداختہ شده از کشف و برہان۔

مذہوب زرنگار و زر اندوده۔

مذنب بضم میم و سکون ذال معجمہ و کسر نون گناہگار از کنز۔

مذبذب بضم اول و فتح ذال اول و سکون موحده اول و فتح ذال معجمہ ثانی متردد و بریک حال و یک جا قرار نگرفتہ شده۔

مذلت بفتح اول وثانی وتشدید لام مفتوح خوار شدن۔

مذ بالضم درعربی بمعنی ابتدای زمان وآن زمان از منتخب و در فارسی بالضم و بالفتح بمعنے صاحب وخداوند واکثر مرکب مے آید ہمچو اسفندارمذ از برہان۔

مذکر بضم و فتح ذال معجمہ وکسر کاف مشدد یاد دہندہ وبفتح کاف بمعنی مرد و نر کہ ضد مادہ باشد از منتخب۔

مذکور اگرچہ درعربی صیغۂ اسم مفعول است فارسیان بمعنی ذکر نیز استعمال کنند از چراغ ہدایت۔

مذاق بفتح میم وتخفیف ذال معجمہ چشیدن وبمعنی چشیدن گاہ ومحل قوت ذائقہ کہ کام وزبان ست ومذاق صیغۂ اسم ظرفست از ذوق کہ بمعنی چشیدن است از منتخب و در مصطلحات نوشتہ کہ مذاق دراصل بمعنی ظرافت واظہار شوق پیش معشوق۔

مذموم بد وزشت وآنکہ او را بد گفتہ باشند از کشف ومنتخب۔

مذاق زدن بفتح عبارتست از ظاہر نمودن بی اختیاری شوق بوس وکنار وغیر آن کہ در محل رغبت وشہوت دست دہد از چراغ ہدایت۔

مذخورہ ذخیرہ کردہ شدہ۔

مذمومہ ہر چیز کہ بد وزشت باشد۔

مذکر سماعی مردیکہ مطیع زن خود باشد از مؤید وبرہان۔

مذی بفتح رطوبت ست کہ در غلبۂ شہوت ظاہر میشود از بحر الجواہر۔

فصل میم مع راء مہملہ

مرتجا بضم میم وسکون راء مہملہ وفتح فوقانی وجیم امید داشتہ شدہ از لطائف۔

مراء بکسر جدال وستیزہ کردن وخود نمائی از منتخب وغیر آن۔

مرعیٰ بفتح میم وسکون راء مہملہ وفتح عین مہملہ ودر آخر الف مقصورہ بصورت یا چراگاہ وبمعنی گیاہ سبز وچریدن از منتخب۔

مربیٰ بضم میم وفتح را وتشدید بای موحدہ مفتوح ودر آخر الف بصورت یا تربیت کردہ شدہ وپرورده شدہ وانچہ از قسم میوہ در قوام قند یا شکر پروزند۔

مرتضیٰ پسندیدہ از منتخب وکنز ولقب حضرت علی کرم اللہ وجہہ۔

مرضیٰ بالفتح وضاد معجمہ مفتوح ودر آخر الف بصورت یا بیماران این جمع مریض ست از منتخب وبضم میم وفتح را وتشدید ضاد معجمہ مفتوح بمعنے پسندیدہ۔

مرحبا این لفظ در عرب برای تعظیم مہمان گویند مرحب مصدر میمی ست بمعنی فراخ شدن والف علامت نصب ست چراکہ در ترکیب مفعول مطلق واقع شدہ بحذف فعل دراصل چنین بود رحبت لک لدار مرحبا یعنی فراخ شد برائے تو خانہ فراخ شدنی پس بجہت تخفیف فعل را مع متعلق حذف کردند ونصب را برائے دلالت حذف آن باقی گذاشتند مرحبا باقی ماند۔

مرایا بفتح اول وحرف چہارم یای تحتانی آئینہا این جمع مرآۃ ست خلاف قیاس ومرائی کہ موافق قیاس ست مستعمل نیست از صراح وغیر آن۔

مرغ عیسیٰ شپر وخفاش از برہان۔

مردم گیا بالفتح گیاہے باشد کہ بیخ آن شبیہ بسر آدمی میباشد وبعضے نوشتہ کہ بشکل تمام جسم آدمی ہم مادہ وہم نر بود وبر کنندۂ آن ہماندم بمیرد از برہان۔

مرغ مسیحا شپر وخفاش۔

مروا بضم وحرف سوم واو فال نیک از برہان ولطائف۔

مرغ قبلہ نما از مس شکلی خرد بصورت مرغ سازند بہر طرف کہ خواہند بگردانند لیکن سر آن مرغ بطرف قبلہ قرار میگیرد۔

مرکوب سواری کردہ شدہ۔

مرغوب پسندیدہ ومقبول وخواہش نمودہ شدہ۔

مرعوب بعین مہملہ ترسانیدہ شدہ۔

مرعب بالضم وعین مہملہ مکسور خائف وترسندہ۔

مرہوب صیغۂ اسم مفعول از رہب درست نباشد چراکہ رہب بالضم ترسیدن

لازم ست و صیغهٔ مفعول از لازم درست نباشد بجای آن مرعوب بعین مهمله صحیح باشد از رعب که بمعنی ترسانیدن است چنانکه در صراح۔

مرحب بالفتح و حای مهمله مفتوح فراخ شدن و جاے فراخ و فراخی سال از منتخب

مرطوب رطوبت ناک و فربه از منتخب

مراقب بضم میم و کسر قاف چشم دارنده یعنی امیدوار و ترسنده و مراقبه کننده و نگهبان۔

مرلوب بفتح بمعنی مخلوق از لطائف

مرسوب بته نشسته شده و دُرد هر چیز

مرکب بضم میم و فتح را و تشدید کاف مفتوح بر وزن منور سیاهی نوشتن که در دوات انداخته بدان کتابت کنند و بمعنی چیزے در چیزے نشانیده شده و ترکیب داده شده و بفتح میم و سکون را و فتح کاف آنچه بران سوار شوند از قسم مواشی و کشتی مگر اکثر بمعنی اسپ مستعمل و گاہے بمعنی کشتی و سفینه می آید از کشف و منتخب و صراح۔

مراکب بفتح میم و کسر کاف آن چیزہا که برآنها سوار شوند۔

مرتب راست و درست کرده شده و درجه بدرجه در مرتبه و مقام هر کدام آورده شده

مرتکب بالضم و کاف مکسور شروع کننده در کاری و سوار شونده و بعمل آورنده و گناه کننده از کنز و منتخب۔

مرتبهٔ اوّل حساب کنایه از آحاد است و آن از یک تا ده باشد۔

مرتبهٔ دوم حساب کنایه از عشرات است و آن از ده تا صد ست۔

مرابطات بضم میم باهم ربط و اشتها

مرافعت بضم میم و فتح فا و عین مهمله پیش بردن و سخن دعوی نزد حاکم بردن از منتخب و کنز و مدار۔

مرافعات عرض داشتها که بخدمت بزرگان نویسند۔

مراسلات مکتوبها که به مساویان نویسند

مرئیات بالفتح و همزهٔ مکسور و یای تحتانی مشدد چیزہاے که دیده میشوند۔

مرارت بفتح تلخی از مؤید و منتخب۔

مردشت نام جائے۔

مرابحت بفتح بای موحده و حاے مهمله بسود و منفعت بیع کردن از کنز اللغات

مراقبت بضم میم و فتح قاف و بای موحده چشم داشت و نگهبانی و حراست از منتخب و کنز۔

مراجعت بفتح جیم باز گشتن از منتخب

مراغبت خواهش و رغبت۔

مرافقت بفتح فا و قاف همراهی و رفاقت کردن از صراح۔

مرحمت بفتح میم و سکون را و فتح حای مهمله و فتح میم مهربانی نمودن۔

مروت بضمتین و تشدید واو مفتوح یه مردمی و مردی و این ماخوذ ست از مرء که بمعنی مرد باشد از مؤید و کشف و مزیل و صراح و بضم اوّل و فتح ثانی خطاست

مراعات بضم باهم چرا کردن و نگهداشتن و بگوشهٔ چشم نگریستن مجازاً بمعنی سلوک و رعایت از منتخب و غیره۔

مرامات بفتح مقاصد و مطالب

مرآة بالکسر و سکون رای مهمله و مد الف و تای فوقانی آئینه این صیغهٔ اسم آلهٔ است از رویت بمعنی اسباب دیدن این در اصل مرئیة بوده بر وزن مفعلة یای متحرک ماقبل مفتوح آن یا را بالف بدل کردند مرآة شد و کسانیکه مرآة بکسر میم و سکون را و فتح الف غیر ممدوده بر وزن مفعل گویند خطاست چراکه تاے این اصلی نیست که در مقام لام فعل افتد بلکه زائده است و مرآة بالفتح و الف غیر ممدوده مفتوح بمعنی زن از منتخب و بحر آن۔

مرکب زین پشت کنایه از شتر دو کوهان از شرح قران السعدین۔

مرقات بالکسر و حرف سوم قاف نردبان و زینه این لفظ را بتاے مدوره هم نویسند از صراح۔

مرغبات بضم اوّل و فتح دوم و تشدید غین معجمه مفتوح بمعنی چیزہاے پسندیده و مرغوب۔

مرکز مثلث کنایه از زمین باقیا

البعاد ثلاثه که طول و عرض و عمق دارد از شرح دیوان خاقانی۔

مرگ تیج نوعی از پیچ دستار و آن چنان باشد که یک پیچ از دستار تاب داده حلقه وار بطرف گوش و گردن مے آویزند و آنرا مرگ پیچ ازان نامند که دارندهٔ آن خود را از غایت شجاعت گرفتار مرگ میداند و این معمول بهادران است۔

مرج بفتحتین و جیم عربی آشفته شدن کار و فساد و تباهی مگر وقتیکه با لفظ هرج بهم آید بسکون را خوانند و هرج مرج هر دو لفظ را بسکون ثانی آرند و لفظ مرج بفتح میم و سکون را بمعنی چراگاه و زمین نیز آمده از منتخب و مدار و لطائف و صراح۔

مراح بفتح و حای مهمله رفتن و روان شدن و بمعنی جای راحت و آسایش و بالضم موضعی که شتران بسوی آن روند و آرام گیرند و بکسر میم نشاط و شادی از شرح مقامات حریری و منتخب و شرح نصاب۔

مروح بضم میم و فتح را مهمله و تشدید واو مکسور و حاے مهمله راحت و نشاط و آسایش دهنده و خوشبودار گردانشده و بفتح واو راحت و آسایش داده شده از منتخب و کنز۔

مرح بفتحتین و حای مهمله سخت شاد شدن و تکبر کردن و فاسد شدن از منتخب و لطائف۔

مربح بضم میم و فتح را مهمله و تشدید بای موحده مکسور و حای مهمله سود مند نفع بخش

مرابح بفتح منافع و سودها بمعنی مربح۔

مرجوح بمعنے مغلوب۔

مرتاح بالضم و بالکسر تای فوقانی و حاے مهمله صاحب راحت و نشاط و اسپ پنجم از ده اسپان که تفصیل آن در مجلی گذشت از منتخب و شرح نصاب۔

مرشح بفتح شین مشدد و چکیده شده و پسر

مرغ مسیح خفاش که بفارسی شپره نامند گویند که چون عیسے علیه السلام خواست که مرغی بسازد صورت مرغ مرتب ساخته نفس در دمید بقدرت حق تعالی زنده شد لیکن چون مقعدش را فراموش ساخته بود نمرد لبعد ازان حق تعالی مرغے بهمان صورت پیدا کرد۔

مرغ صبح بلبل و خروس۔

مرخ بالفتح و خای معجمه روغن مالیدن و نام درختے و چوب آتش زنه از لطائف و منتخب

مرکز چرخ کنایه از زمین۔

مرداد بالضم و هر دو دال مهمله نام ماه فارسی که مدت ماندن آفتاب ست در برج اسد و آن تقریبا بهندی بهادون باشد و نام روز هفتم از هر ماه شمسی از کشف و برهان و جهانگیری و در رشیدی بفتح۔

مرتد بضم میم و سکون را و فتح فوقانی و تشدید دال مهمله از اسلام و مسلمانی برگشته شده۔

مرمد بضم میم اول و فتح میم دوم رمد کرده شده و رمد بفتحتین درد و سرخی چشم را گویند از منتخب و لطائف۔

مردد بضم میم و فتح را مهمله و فتح دال مشدده اول باز گردانیده شده۔

مرید بفتح میم متمرد و سرکش و بیرون رونده از فرمان خداے تعالی و رانده شده و بضم میم اراده کننده از منتخب و لطائف و کشف۔

مرتقد بالضم و قاف مفتوح خوابگاه از لطائف۔

مرقد بالفتح و قاف نیز مفتوح خوابگاه صیغهٔ اسم ظرف از رقود که بمعنی خواب ست و مجازا قبر را گویند از کشف و منتخب۔

مربد بالکسر بای موحدهٔ مفتوح جاے نشانیدن شتر وغیره و بمعنی جائیکه خرما دران خشک کنند از منتخب و شرح نصاب

مرفد بالکسر فای مفتوح کاسهٔ بزرگ از شرح نصاب و منتخب۔

مرد بالفتح بے ریش شدن و از حد در گذشتن و بالضم جمع امرد و بفتحتین بدست مالیدن و در آب تر کردن و میوهٔ تازهٔ درخت اراک از منتخب و لطائف۔

مرصاد بالکسر صاد مهمله و دال راه فراخ از کشف و مؤید و لطائف۔

مرصد بالفتح جای نگاهداشتن و موضع چشم داشت و انتظار چیزے و مراصد جمع آن از منتخب۔

مرشد بالضم و شین معجمه مکسور راه راست نماینده از منتخب۔

مرصود چشم داشته شده و از رصد معلوم کرده شده و کواکب مرصوده در فصل کاف مع الواو مذکور شد۔

مرغ بیضهٔ فولاد تصویر مرغ که از آهن ساخته بر خود فولاد نصب کنند چرا که بیضه بمعنے خود فولادی ست کذا فی المنتخب۔

مراصد جمع مرصد۔

مریزاد یعنی در لغزش مباد۔

مرگ نو مبارکباد در محلے گویند که فتنهٔ تازه بر پا شود از مصطلحات۔

مرور بضمتین گذشتن و رفتن۔

مر بالضم و تشدید رای مهمله در عربی بمعنے تلخ و پدر قبیله است از عرب و صمغ درختے است که بهندی آنرا بول گویند و بالفتح ریسمان و کلند و بمعنے گذشتن و رفتن و در فارسی بالفتح و تخفیف بمعنی عدد پنجاه ازین سبب صد را دو مر گویند و گاہے مجازاً بمعنی شمار آید و گاہے بمعنی بیحد و بسیار باشد و این لفظ فائدهٔ معنی حصر کند و گاہی زائد هم آید برای تحسین کلام از منتخب و لطائف شرح نصاب۔

مریه مرد توانا و بازهره و رسن دراز سخت تافته از صراح و منتخب۔

مرغزار بفتح میم و سکون را و غین معجمه موقوف جاے را گویند که دران سبزه بسیار رسته باشد چه مرغ بالفتح نوعی از گیاه باشد که آنرا فرز دنیز گویند و بهندی دوب نامند بواو معروف و موحده از لطائف برهان۔

مرغ آتش خوار کبک و بعضی گفته که بمعنے سمندر۔

مرغ سحر بمعنی بلبل و بعضے گفته که خروس لیکن اول اقوی ست از برهان۔

مرغ نامه بر کبوتر و هدهد۔

مرغ زحل خوار کنایه از انگشتدان و مجمر از مؤید۔

مراعات النظیر رعایت کردن آن قسم الفاظ را که باهم مناسبت دارند یعنی اسمای چیزها را جمع نمودن که باهم مناسبت داشته باشد مثل گل و خار و بلبل و تیر و کیش و کمان و زه و قربان وغیره۔

مرکوز محکم نشانیده شده ماخوذ از رکز که بمعنی سر نیزه و جز آن در زمین فرو بردنست۔

مرجز بضم میم و فتح را و فتح جیم عربی مشدد و زای معجمه نوعی از شعر و باصطلاح اهل انشا قسمی از سه اقسام نثر که مرجز و مسجع و عاری ست پس مرجز نثری باشد که کلمات فقرتین اکثر جاها همه هم وزن باشند در تقابل یکدیگر بدون رعایت سجع **مثال** خیال ناظم بے تعلق قامت دلربائی ناموزونست و قیاس ناثر بے تمسک کاکل مومیائے نامربوط و علی هذا القیاس **مثال دیگر** از نثر مرجز عزیزی راست صرف اوقات بی فکر و کارساز و خرج انفاس بے ذکر قادر کردگار مفرت تمام و خسر کمال دارد عنایت قادر قدیر و عواطف واهب کریم نصیب حال

و قرین کار باد و این قسم نثر بسیار قلیل الاستعمال ست و مسجع عبارتیکه کلمات فقرتین یک دو جا یا زیاده در مقابلهٔ چنان واقع شوند که قافیه میتواند شد و عاری آنکه از شرائط مرجز و مسجع عارے بود لیکن با سلاست آن متانت هم باشد۔

مرز بالفتح و در آخر زای معجمه زمین و بعضے گفته که زمین آباد ان و قابل زراعت و بمعنی سرحد و بمعنی خیابان و بمعنی موش و بالضم سوراخ مقعد و بمعنی مجامعت نیز آمده از برهان و مدار و سرداری و لطائف و جهانگیری

مرغزه بفتح میم و سکون رای مهمله و فتح غین معجمه و زای معجمه نام موضعی در ولایت۔

مرکز میان چیزی و محل استاده کردن چیزی و نقطه که میان دائرهٔ پرکار میباشد در اصل این لفظ صیغه اسم ظرف از رکز بالفتح که بمعنی چیزی نوکدار مثل نیزه و جز آن در زمین فرو بردن ست پس نقطهٔ دائرهٔ پرکار را بهمین جهت مرکز گویند که آن جای ست که نوک یک پرهٔ پرکار را دران فرو برده پرهٔ دیگر دائره می کشند و مرکز خاک عبارتست از زمین یا وسط کرهٔ ارض۔

مرؤس بفتح میم و سکون را و ضم همزه و سکون واو و سین مهمله تابع و خادم و کنایه از رعیت۔

مرس بفتحتین و سین مهمله بمعنی رسنیکه

در گلوی اسپ و سگ و غیره بندند از چراغ
ہدایت و در برہان چنین نوشته که مرس بالفتح
نام میوه‌ی خوش و بعربی بدست مالیدن و
مکیدن طفل انگشت را و بفتحتین ملبیث کمال
و در منتخب نوشته که مرس بالفتح مرد بسیار ممارست
کننده و درمان کننده و تر کردن خرما در آب
و انگشت خائیدن کودک و دست بمندیل پاک
کردن درویش و خوی و بفتحتین بمعنے رسن و
رسن آویختن از دلو۔

مرزنجوش بفتح میم و سکون رای مهمله و فتح
زای معجمه و سکون نون و ضم جیم عربی و واو
معروف و شین معجمه معرب مرزنگوش و آن
نوعی از ریحان ست که خوشبو دار باشد و زلف
و خط معشوق را بدان تشبیه کنند بهندی دونه
گویند در اصل مرزه گوش بود چه مرزه معنی موش
ست چون برگش شبیه گوش موش باشد لهذا
باین اسم مسمی گشت از رشیدی و کشف و منتخب
و رساله معربات۔

مرتعش بضم میم و سکون را و فتح فوقانی و
کسر عین و شین معجمه رعشه دار و لرزان از لطائف

مرعش بالضم و عین مهمله و شین معجمه نوعی از
کبوتر که در هوا معلق میزند و حلقه میشود از
منتخب و بعضی نوشته که این نوع کبوتر اکثر نامه بر
باشد۔

مرعش بالفتح و غین معجمه مفتوح شهریست
در شام از منتخب۔

مرلش بفتح بمعنی ریش مکن ای زخمی و
مجروح مکن و مبدل مریز چرا که زای معجمه
بشین معجمه تبدیل میابد چنانکه در جواهر الحروف

مرشوش بهر دو شین معجمه چکیده شده
و پاشیده شده از آب و غیر آن از صراح۔

مرصوص بالفتح و هر دو صاد مهمله استوار
کرده شده و بنا بار زیر بر آورده شده از منتخب

مرتاض بضم میم و تای فوقانی و ضاد معجمه
ریاضت کننده و صاحب ریاضت و باصطلاح
اهل تصوف ریاضت بمعنی رام کردن نفس
سرکش ست و رنج کشیدن در عبادات و
علم و هنر از منتخب۔

مربض بفتح میم و سکون را و کسر بای
موحده و ضاد معجمه جای گوسپندان از
منتخب و شرح نصاب۔

مروض بفتح میم و ضم رای مهمله ریاضت
داده شده و رام نموده شده و در لطائف
بضم میم و فتح را و واو مشدد مفتوح ریاضت
داده شده و بواو مکسور ریاضت دهنده۔

مرض بفتحتین بیماری از منتخب۔

مرط بالکسر و طای مهمله گلیم از صوف و جز
آن از منتخب و در مهذب نوشته که نوعی از
چادر ست۔

مربط بالفتح و بای موحده مکسور جای
بستن خصوصاً مکان بستن حیوانات بالکسر
چیزیکه بدان چیزی را بندند از منتخب۔

مرتع بفتح میم و سکون را و فتح فوقانی و عین
مهمله چراگاه و سبزه زار که بهائم در آن چرند
و چراگاهیکه آب و علف در آن بسیار باشد
از کشف و منتخب و صراح۔

مراتع بفتح میم و کسر فوقانی چراگاههای
چهارپایان این جمع مرتع ست از منتخب

مرقع بضم میم و فتح را و تشدید قاف مفتوح
کتاب تصاویر و خرقه و دلق درویشان
چرا که این هر دو چیز رقعه رقعه و پاره پاره
بهم جمع کرده شده میباشد از کشف و غیر آن

مربع بفتح موحده مشدده هر چیز که چهار
گوشه باشد و هر چیز که عرض و طول آن برابر
باشد و نوعی از نشست امرا و سلاطین که
متعارف ست و نوعی از نقش تعویذ که شانزده
خانه دارد۔

مرابع بفتح میم و کسر موحده منزلها و مکانها

مرصع بفتح صاد مهمله مشدد اسم مفعول از
ترصیع ماده اش رصع بفتحتین بمعنے چسپیدن
بچیزی و در استعمال بمعنی آنچه که در آن
جواهرات بر نشانده باشند و بمعنی نظم و
نثری که الفاظش با مقابل خود هم وزن
و هم سجع باشد۔

مرصوع بمعنے مرصع۔

مرتفع بالضم و فای مکسور بلند شونده و بلند
و از بالای بیرون شونده و بفتح فا بر داشته
شده۔

مرجع بفتح میم و کسر جیم جای باز گشتن
از صراح۔

مرفوع بلند داشته شده و برداشته شده

و رفع کرده شده و حرکت رفع داده شده از منتخب و کنز۔
مروّع بضم اول و فتح سوم مشدد ترسانیده شده و نگاهداشته الروع الفزع از قاموس و لطائف۔
مرتبهٔ جمع الجمع مقام وحدت ظهور اوّل
مرغ بالفتح و عین معجمه نوعی از گیاه که با نوجهے روید بغایت سبز و نازک و بهندے دوب گویند و بعربی بمعنے غلطیدن ستور در علف و جز آن و بالضم بمعنی آفتاب و هر طائر که بال و پر و منقار دارد و نوعی از صراحی و بفتحتین در عربی آب دهن را گویند از رشیدی و منتخب و برهان و کشف و مدار و سروری و جهانگیری صاحب بهار عجم نوشته که خاص خروس را مرغ گفتن اصطلاح هندیا انست۔
مرادف بضم میم و کسر دال در پے کسے نشیننده و لفظیکه بلفظ دیگر در معنے شریک باشد۔
مروّق بضم میم و فتح رای و فتح واو مشدد صاف کرده شده و مصفا و شراب پالوده که اصلا غش دران نبود و بکسر را او رواق سازند یعنی معمار و کسیکه پرده بر سقف خانه بندد و بکسر اول و سکون دوم و فتح سوم در شگفت آوردن و خوشحال ساختن از لطائف و منتخب۔
مراق بکسر میم و تشدید قاف و در اصل نام پردهٔ غشائی ست که زیر جلد محسوس شکم ست و زیر آن صفاق و زیر آن پردهٔ ثرب ست که بر معده و جگر و طحال و امعا محیط ست چون مادهٔ سودا در معده یا طحال وغیره جمع شود نفخ در پردهٔ مراق واجب کند پس ابخره ازان مادهٔ سوداوی تصاعد کرده بدماغ رسیده باعث اختلال حواس و خیالات فاسده میشود و گاهے این مرض را که مالیخولیای مراقی همین ست فقط مراق نامند و بعضے نوشته که صاحب این مرض را بسبب تصاعد ابخرهٔ متکاثره گردن گنده و سطبر میشود و سوزش شانه هم لازم۔
مرفق بالکسر و فای مفتوح آرنج که بندگاه ساعد و بازو ست و بفتح میم نیز آمده از منتخب و صراح۔
مرق بفتحتین شوربا از منتخب و شرح نصاب۔
مراهق بضم میم و کسر ها کودکی که نزدیک بلوغ رسیده باشد از منتخب۔
مرافق بضم میم و کسر فا همراه و رفاقت کننده و بفتح میم و کسر فا بمعنے آرنجها و آن چیزها که بدان نفع یابند کذا فی الصراح۔
مرنمک بالضم نام سرود از شرح قران السعدین
مرده ریگ بالضم و یای مجهول و کاف فارسی ناچیز و فرومایه از چراغ هدایت و در لطائف و برهان بمعنی فرومایه و وامانده یعنی چیزها گویند که از مرده بازمانده باشد و آنرا بعربی میراث گویند مرده ری نیز آمده۔
مرغ زیرک مرغیست معروف که بدو پا از درخت آویزان شده بآواز بلند حق حق گوید و بمعنی طوطی نیز نوشته اند و بعضی مراد از ابلیس دارند و بعضی از هاروت و ماروت اراده نمایند از لطائف۔
مرغ شب آهنگ بمعنی بلبل۔
مرکز خاک کنایه از زمین یا میان اندرون زمین۔
مردمک سیاهی کوچک که درمیان سیاهی چشم میباشد و مردمک آنرا بهمین سبب گویند که صورتی کوچک بشکل آدمی دران مینماید و ازین جهت در عربی انسان العین گویند و بهمین جهت در هندی پتلی نامند اگرچه درین زمان پتلی در هندی سیاهی کلانرا گویند و آن سیاهی کوچک که در حقیقت پتلی همان ست آنرا تل نامند۔
مرجل بالکسر جیم عربی مفتوح بمعنی دیگ مسین بزرگ از کشف و منتخب۔
مرتجل بضم میم و فتح فوقانی و فتح جیم عربی شعر و خطبهٔ بدیهه گفته شده و لفظیکه از معنی بمعنے دیگری بی مناسبت نقل کرده شده باوجود لحاظ معنی اول از منتخب و دیگر کتب۔
مرغول بروزن مقبول پیچ و تاب و بمعنی موی پیچیده و آواز مرغان و نوعی از آواز خاص مطربان که با پیچیدگی باشد از بهار عجم و برهان و رشیدی و جهانگیری۔
مرسل بضم میم و فتح سین مهمله فرستاده شده و بمعنی نبی صاحب کتاب الله۔
مرسول این لفظ من حیث اللغت عرب صحیح نیست بجای لفظ مرسول لفظ مرسل بفتح سین مهمله بمعنی فرستاده شده استعمال باید

کرداز بهار عجم و لفظ مرسول بمعنی فرستاده شده در هیچ کتابی یافته نشده چراکه اسم فاعل و اسم مفعول از رسالت که مصدر ثلاثی مجرد ست درکلام عرب مستعمل نشده۔

مرفه الحال بضم میم و فتح رای مهمله و تشدید فای مفتوح و های مضموم و سکون لام آسوده حال و خوش معاش از مدار۔

مراحل بفتح میم و کسر حای مهمله و این جمع مرحله است از منتخب۔

مربع مستطیل جسم چهار گوشه درازے دارند چنانکه تقطیع کتاب باشد۔

مرسوم آئین کرده شده و نشان کرده شده وگاهی مراد از لفظ مرسوم درماهه و روزینه باشد چراکه هرچه امرا و سلاطین برای کسے معین کنند آنرا در دفتر خود نشان مے کنند لہٰذا مے نویسند۔

مراسم نشانها و آئینها از منتخب و غیره آن۔

مرجوم رانده شده و سنگسار کرده شده از منتخب و غیر آن۔

مرتسم بضم میم و کسر سین مهمله نقش گیرنده از منتخب

مرام بفتح مراد و مطلب مرام صیغهٔ اسم ظرف مشتق از روم بالفتح که بمعنے طلب و جستن و قصد ست از قاموس و منتخب و صراح۔

مردم بمعنے یک آدمی و بسیار آدمیان چرا که این لفظ را بمعنے مفرد و جمع هر دو را استعمال کنند و سیاهی چشم که محل بصر ست و مردمک تصغیر آنست از بهار عجم و رشیدی و مدار۔

مرخم بضم میم و فتح را و خای معجمه مشدد مشتق ترخیم گردانیده شده و کلمهٔ منادی که حرف آخر آن انداخته شده باشد بجهت تخفیف و نزد فارسیان هر کلمه که حرف آخرش انداخته شده باشد منادی بودن آن ضرور نیست

مراحم مهربانیها جمع مرحمت۔

مراهم مرهمها که بر زخم بندند۔

مرتهن بضم میم و فتح فوقانی و بکسر ها گرو دهنده و گرو گیرنده و میر نورالله در شرح گلستان نوشته که چون ارتهان بمعنے قبول نمودن رهن ست باید که مصدر لازم باشد پس صیغهٔ مفعول صورت نگیرد و صیغه اسم فاعل درین عبارت که شکار او مرتهن راست نمی آید مناسب درین محل مرهون ست مگر آنکه مرتهن بفتح های بحذف و ایصال مثل مشترک که اصلش مشترک فیه است مرتهن فیه ملاحظه نمایند حاصل آن همان مرهون میشود مگر چون صاحب هدایه لفظ ابتاع را که بمعنے قبول نمودن بیع ست متعدی استعمال نموده و کالای خریده را مبتاع بصیغهٔ مفعول آورده و همچنین اشترا را نیز متعدی آورده مشتری بفتح را بمعنی مبیع استعمال کرده پس مرتهن بصیغهٔ مفعول درست باشد۔

مرکن بکسر میم و سکون را و فتح کاف عربی بمعنے تغار رنگین از صراح و منتخب۔

مردان بضم میم و سکون را و بعده دال مهمله بمعنے کو و کان ساده رو این جمع امرد ست۔

مرهون گرو کرده شده۔

مرجان بالفتح مروارید خرد و لولو بمعنے مروارید کلان از تفسیر بحر مواج و صراح و قاموس و هیچ یکے ازین لغات عربی بمعنی جوهر سرخ رنگ که بهندی مونگا گویند ننوشته بلغات معتبرهٔ فارسی مثل فرهنگ جهانگیری و رشیدی هم یافته نشده مگر در برهان نوشته که مرجان در عربی بمعنے مروارید خرد ست و بمعنے جوهر سرخ رنگ نیز عربیست و در مدار بهر دو معنی آورده و در منتخب نوشته که مرجان مروارید خرد و بمعنی بسد نیز آمده ظاهرا باین معنی فارسی ست زیراکه در لغت عرب باین معنی یافته نشده تم کلامه و مسموع ست که مرجان بمعنی جوهر سرخ رنگ ست در آب دریاے شور مثل نباتات میروید چون از آب بیرون مے آرند سنگ می گردد و گاهی مثل چوب کرم خورده میشود و بیخ مرجان دراد ویه باربا بنظر آمده۔

مرزبان بالفتح و حرف سوم زای معجمه موقوف زمیندار و مالک زمین چراکه مرز در فارسی زمین را گویند و کنایه از حاکم و پادشاه و نگاهدارندهٔ سرحد و بضم زای معجمه معرب آنست از برهان و جهانگیری۔

مرغ سلیمان هدهد از برهان۔

مرغ مجنون مرغیکه در موی سر مجنون آشیانه کرده بود۔

مرغ زرین مرغیست برابر ماکیان مشابه بشکل دراج و اندکے بلطاؤس نیز مشابه۔

دارد و پر و بالش مانند زر درخشان و لمعان میدارد دگرلون او بسبزی مائل میباشد و کلغی نیز میدارد۔

مرغ آمین بالف ممدوده ستاره کف الخضیب زیراکه نزد منجمین مقررست که هر کس که وقت طلوع کف الخضیب دعا کند مستجاب شود و در مصطلحات نوشته که فرشته ایست که در هوا پرواز کند و همیشه آمین گوید هر دعائیکه بآمینش رسد مستجاب شود۔

مرغ شبخوان کنایه از بلبل چراکه اکثر در ایام بهار بوقت شب آواز میکند۔

مرو شاهجهان نام شهریست از خراسان۔

مرد میدان کنایه از حریف متقابل۔

مربع نشین چار زانو نشین چراکه طور نشستن امرا و سلاطین ست۔

مرگ نو در مصطلحات بمعنی فتنه تازه نوشته است و بعضے بمعنی عشق نوشته اند۔

مرجو بفتح و جیم مضموم و تشدید واو امید داشته شده از منتخب۔

مرغ حق گو مرغیست که شبها به پا از درخت آویزان شده آواز بلند حق حق گوید آنرا مرغ زیرک نیز گویند از برهان۔

مرو بالفتح بروزن سرو نام شهریست از خراسان و نام گیاهیست خوشبو دار از برهان۔

مره بالکسر و تشدید را صفرا که خلطی ست زرد رنگ تلخ مره از جملهٔ اخلاط چهارگانه و بمعنی قوت و توانائی عقل و بالفتح و تشدید بمعنی بسیار از منتخب و دارائح و کنز۔

مراره بفتح میم و هردو را، مهمله زهره هر حیوان که بهندی آنرا پته گویند از منتخب شرح نصاب۔

مرصوصه بهردو صاد مهمله بار زیرا استوار کرده شده۔

مرتبه بضم میم و فتح را و تشدید فوقانی مفتوح درست کرده شده و درجه بدرجه داشته شد۔

مرده بفتحات هر سه هر حرف اول در عربی بمعنی دیوان سرکش و متمردان و سرکشان این جمع مارد ست از منتخب و بفتح میم و سکون را در فارسی بمعنے شجاع و بهادر و بالضم معروف و مجازاً بمعنے عاشق آید۔

مرغوله بالفتح پیچ و تاب موی پیچیده و آواز مرغان و نوعے آواز خاص مطربان که با پیچیدگی باشد از بهار عجم و برهان و رشیدی جهانگیری۔

مروحه بالکسر و واو و حای مهمله هر دو مفتوح بادکش و باد وزن این صیغهٔ اسم آله است از روح که بالفتح باشد بمعنے آسایش و نسیم از مؤید و بهار عجم و منتخب۔

مرسله بالضم و سین مهمله و لام هر دو مفتوح فرستاده شده و آویخته کرده شده و زیوریست که زنان در گلو آویزند ظاهراً بهندی آنرا هار گویند از بهار عجم و کشف۔

مرسوله بمعنی فرستاده شده غلطست بجای آن صحیح مرسلاست بفتح سین زیراکه این از مصدر ارسال آمده است نه از رسالت از مزیل۔

مرضعه بالضم و ضاد معجمه مکسور و فتح عین مهمله زن شیر دهنده اطفال را یعنی دایه۔

مرحله بفتح میم و فتح حای مهمله منزلگاه و کوچگاه و منزل و بمعنے جای رخت و اسباب ماخوذ از رحل بالفتح بمعنی پالان شتر و رخت و اسباب ست و هم بمعنی پالان نهادن بر شتر و کوچ کردن از منتخب و کنز و بمعنی مقدار مسافت چهار فرسنگ نوعی از عمارت که بیرامون قلعهٔ جنگی ساخته و بران نشسته جنگ کنند۔

مراغه بفتح میم و غین معجمه نام شهر از ولایت آذربیجان در عربی بمعنے غلطیدن جانور نیز ست خواه طائر باشد خواه چارپایه و درین صورت اسم ظرفست از مروغ بالفتح بمعنے غلطیدن حیوان از قاموس و صراح و منتخب و بهار عجم و کشف و برهان۔

مراقبه بضم میم و فتح قاف امید داشتن و نگاهداشتن چیزی را و تراشیدن و گردن فرو انداختن و باصطلاح حضور دل ست باخدا و غیبت از ماسوا۔

مرصوده از رصد معلوم کرده شده بدانکه کواکب مرصوده یک هزار و بست و پنج ستاره ثوابت اند که اهل هیئت از قوانین رصد معلوم کرده اند و چهل و هشت صورکه بر فلک مرتسم ست از انها مرکب اند و تفصیل آن صور و فصل یای موحده مع سین مهمله مذکور شد۔

مرافعه دعوی پیش حاکم بردن۔

مروه بالفتح و واو مفتوح کوهی ست در مکهٔ معظمه از منتخب ـ

مرثیه بالفتح وکسر ثای مثلثه و فتح یای تحتانی صفت مرده از کشف و صراح و مدار و منتخب و بسین مهمله نوشتن و تشدید تحتانی خواندن خطاست ـ

مراتب ستّه باصطلاح صوفیان اول احدیت که اعتبار ذات فقط ست و بعالم غیب نیز مسمیٰ میگردد و بقول بعضے وحدت که مسمیٰ بتعین اول و برزخ کبریٰ و قابلیت محض میشود و ثانی واحدیت که اعتبار ذات ست باسماء و صفات تفصیلاً ثالث ارواح مجرده که عبارت از عقول عالیه و ارواح بشریه است رابع ملکوت که حاوی نفوس سماوی و بشریه است و آن را عالم مثال هم گویند خامس عالم ملک که کنایه از اجسام و اعراض باشد و بعالم شهادت نیز مسمیٰ میگردد و سادس عالم انسان کامل که محل جمیع مراتب ست ـ

مراتب چهارگانه شریعت و طریقت و معرفت و حقیقت ـ

مرغان اولی اجنحه بضم الف و کسر لام و فتح الف و سکون جیم و کسر نون و فتح حای مهمله طائران صاحب بازو و این کنایه ست از فرشتگان ـ

مرکبات امتزاجیه از یازده تا نوزده و غیر امتزاجیه از بیست و یک تا نه و نود ـ

مرتقی بالضم و قاف مکسور بلند کننده و بالا رونده

مروی بالفتح و واو مکسور روایت کرده شده

مرطی بالفتح اشتر لیکن در شرح نصاب یافته نشده ـ

مردم آبی نوعی از حیوان آبی است که بصورت انسان میباشد سفید پوست و بغایت نازک اندام ـ

مرتشی بالضم و شین معجمه مکسور رشوت ستاننده از منتخب ـ

مردمی مروت و رعایت ـ

مربی پرورش کننده و به فتح بای موحده و در آخر الف بصورت یا پرورده شده و آنچه از قسم میوه در شیرهٔ قند پرورده کنند ـ

مرضی بفتح اول و کسر سوم صیغهٔ اسم مفعول بمعنی پسندیده و بضم میم و فتح را و تشدید ضاد معجمه مفتوح و در آخر الف بصورت یا نیز بمعنی پسندیده ـ

مری بفتح میم و کسر راء مهمله و یاے مشدد بر وزن امیر چیزیست لحمی بصورت روده اندرون گلو که راه آب و طعام است و قصبهٔ ریه که منفذ دم ست بالای مری مذکور ست و بمعنی گوارا و بضم و بضم میم و تشدید را مهمله چیزیست که بفارسی آنرا آبکامه و بهندی کانجی نامند و آن آبے باشد که در آن غلهٔ مطبوخ انداخته ترش کنند و بکسرتین و یاے مجهول در فارسی کوشیدن و ستیزه و برابری کردن باکسے در مرتبه از منتخب و بحر الجواهر و کشف و برهان و صراح و لطائف و کنز و صراح ـ

مرتضوی بضم میم و فتح تا و فتح ضاد معجمه منسوب بمرتضی علی کرم الله وجهه هر لفظیکه در آخر آن الف مقصوره باشد چون یاے نسبت در آخر آن آرند الف را بواو بدل کنند در عربی یای نسبت را مشدد خوانند و در فارسی مخفف ـ

مراعی بضم میم و کسر عین مهمله رعایت کننده و نگهبانی کننده و چراننده و بفتح میم سبزه زارها که ستوران را در آن چرانند و بمعنے چرانیده شدگان و به معنے رعایتها نیز آمده ـ

مردی بکسر میم و کسر دال بمعنی غلط یعنی چوبے دراز که ملاحان کشتی را بدان رانند از منتخب ـ

مربع طولانی هر چیز چهار گوشه که طولش از عرض آن زیاده باشد ـ

مرئی بفتح میم و سکون را و کسر همزه بمعنی دیده شده این صیغهٔ اسم مفعول ست از رویت در اصل مَرْءُوْی بود بر وزن مفعول واو و یا در یک کلمه بهم آمدند واو را یا کردند و یا را ادغام ساختند و ماقبل یا را بکسر بدل کردند برای مناسبت یا مرئی شد ـ

مرائی بضم ریا کننده و خودنما و این صیغهٔ اسم فاعل ست از ریا که مصدر قبیل الوقوع از باب مفاعلة است در اصل مرائی بر وزن متقارب بود و ضمه بر یا ثقیل بود انداختند اهل عرب بجهت التقای ساکنین که

بیاء تنوین شدیا را حذف کنند فارسیان بجهت عدم استعمال تنوین حذف یا روا نمیدارند.

مرجان جنوبی قسمے از مرجان که از طرف جنوب در جزائر سراندیپ آید.

مرجان مرسوبی نوعی از مرجان که تیره رنگ و ناقص باشد.

مرکب تقییدی آن مرکب را گویند که صفت موصوف باشد چون رجل قائم یا مضاف الیه چون غلام زید درین هر دو صورت موصوف و مضاف مقید بصفت خود و مضاف الیه خود است.

مرطوبی شخصے فربه بلغمی مزاج که فربهی او بدون اسباب ظاهری باشد.

مراثی بفتح میم و کسر ثای مثلثه جمع مرثیه.

مرگی بالفتح و کاف فارسی بمعنی وبا از مصطلحات.

فصل میم مع زای معجمه

مزکی بضم میم و فتح زا و تشدید کاف مفتوح و در آخر الف بصورت یا زکوٰة داده شده و پاک کرده شده از منتخب.

مزایا بفتح اول و نیها جمع مزیت که بمعنے افزونی و فضیلت ست مجازاً بمعنے عطایا و انعامات مستعمل میشود.

مزیب بضم میم و فتح زای معجمه و تشدید تحتانی مفتوح و بای موحده زیب داده شده و این لفظ انشائی ست ماخوذ از زیب که کلمه فارسی ست از عالم مزلف و مشتشد و ملبب.

مزاحمت بفتح حای مهمله تنگی نمودن بر کسے از منتخب.

مزلت بفتح میم و کسر زای معجمه و تشدید لام لغزیدن و بفتح زای معجمه جای لغزیدن.

مزخرفات بضم میم و فتح دوم و سکون خای معجمه و فتح رای مهمله جمع مزخرف بمعنے دروغهای که مثل راست آراسته شده باشند از صراح وغیره.

مزیت بفتح میم و کسر زای معجمه و تشدید یای تحتانی مفتوح افزونی و زیادت و فضیلت از منتخب و مؤید و صراح و بضم میم و فتح زای معجمه و تشدید تحتانی روغن زیت مالیده شده و در بعض نسخ توقیعات کسری بجای این لفظ مزین نوشته است و همین اصح ست.

مزجات بالضم اندک بی اعتبار از کنز و میر نور الله در شرح گلستان نوشته که مزجات صیغهٔ اسم مفعول ست بتای تانیث از ازجا و تزجیه مثل اعلا و تعلیه بمعنی چیزی را بسهولت از جای بجاے بردن چون متاع قلیل بسهولت از جاے بجاے برده میشود لهذا متاع قلیل را لبضاعت مزجات گویند مؤلف گوید بر تقدیریکه از ازجا باشد که باب افعال ست در اصل مزجیة بود بر وزن مکرمة بالجهت فتح ماقبل الف گشته مزجات گردید چونکه لفظ بضاعت بسبب وجود تای مؤنث لفظی ست لهذا لفظ او را بمزجات که صیغهٔ مؤنث ست صفت آوردند.

مزاولت چیزی را با چیزی قرین کردن از کشف و در کنز در چیزی کوشیدن و در صراح رسیدن بکاری.

مزاحفات بضم میم و کسر حای مهمله و فتح فا بحوری که در آنها زحاف واقع شده باشد و زحاف بکسر اول باصطلاح عروض افتادن و ساقط شدن یک حرف یا دو حرف از رکن اصلی بحری یا زیاده شدن حرفی بر رکن اصلی.

مزگت بالکسر و کاف فارسی نیز مکسور و تای فوقانی بمعنی مسجد از جهانگیری.

مزدوج بالضم دال مهمله و واو مفتوح و جیم همقرین و بهم آمیخته شده و باصطلاح اهل بدیع بمعنی مثنوی.

مزاج بکسر آمیزش و باصطلاح اطبا کیفیتے که از آمیختن چیزها بهم رسد مثلاً رنگ سرخ که از آمیختن برگ تنبول و کتهه و چونه پیدا شود و سرشت و طبیعت انسان را بهمین سبب مزاج گویند که کیفیتی از امتزاج عناصر اربع بهم میرسد.

مزیج بکسر تین و یاے مجهول و جیم عربی امالهٔ مزاج.

مزج بالفتح و جیم آمیختن از منتخب.

مزاح بکسر میم و حرف دوم زای معجمه و در آخر حای مهمله با هم خوش طبعی کردن و بضم میم خوش طبعی از منتخب و در صراح بالضم و بالکسر مصدر است بمعنی لاغ و خوش طبعی کردن.

مزید بفتح زیادتی وافزونی وافزون کرده شده و در صورت معنی اول و دوم مصدر میمی ست و بمعنی سوم اسم مفعول ست از زاد یزید زیاده که اجوف یائی باشد مثل باع و بیع از منتخب و کشف۔

مزرد بضم میم و فتح زای معجمه و تشدید رار مهمله مفتوح زره پوش۔

مزاد بفتح و در آخر دال مهمله توشه دان و بضم میم زیاده کرده شده از لطائف۔

مزعفر بضم میم و فتح زای معجمه و سکون عین مهمله و فتح فا زعفرانی زرد رنگ ونوعی از پلاو شیرین که برنج آن بزعفران وغیره رنگ کنند۔

مزامیر بفتح میم اول نیهای که آنرا مینوازند جمع مزمار بالکسر که بمعنی نای ست از منتخب و در عرف جمیع ساز مطربان را گویند۔

مزدور بالضم مرکبست از لفظ مزد که بمعنی اجرت ست و کلمهٔ ور که بمعنی صاحب و خداوند ست بجهت رفع ثقل ماقبل واو را ضمه داده واو را ساکن کردند و بفتح میم که مشهور ست خطاست از برهان۔

مزور بروزن منور آنچه از قسم غذای برای تسلی بیمار پزند و طعام نرم که مریض را دهند و بکسر واو مکر و فریب کننده و دروغگو۔

مزمار بالکسر نی که آنرا مینوازند از منتخب و شرح نصاب۔

مزبر سخت و صلب از صراح۔

مزار بفتح جای زیارت اکثر اطلاق این لفظ بر قبر کنند از منتخب۔

مزمر بکسر میم اول و فتح میم دوم ساز عود که مینوازند از منتخب و در لطائف بمعنی بربط نیز نوشته که مخفف مزمار ست که بمعنی نای باشد۔

مز بالفتح و تشدید زای معجمه مکیدن و بالضم مزهٔ ترش و شیرین بهم آمیخته که آنرا بفارسی میخوش گویند و بالکسر بمعنی افزونی از منتخب و در خیابان نوشته که مز بالضم در عربی لذتی ست که از امتزاج ترشی و شیرینی بهم رسد۔

مزارع بضم میم و بکسر رای مهمله زراعت کننده و کشاورز و بفتح میم جمع مزرع که بمعنی جای کاشتن و دیه کوچک ست۔

مزاد کردن متاع نرخ متاع بالا کردن از مصطلحات۔

مزالف بفتح میم و کسر لام جاهای نبوده و جای جمع شدن از منتخب۔

مزاحف بضم میم و کسر حاے مهمله باصطلاح عروض رکن غیر سالم یعنی رکنے که دران تغیر شده باشد۔

مزلف بروزن منور معشوق صاحب زلف و نوخط و این تصرف فارسے زبانان متعرب است محمد اسحٰق شوکت گوید بیت

مزلف ست رخ خامه ام ز بخت سیاه ٭ سواد شام فراهم خط لب جام ست ٭ از بهار عجم و در مصطلحات بمعنی معشوق نوخط و در چراغ هدایت نوشته که مزلف لفظی ست صناعی فارسی زبانان متعرب که بطریق صیغهٔ عربی آورده اند ماخوذ از زلف که لفظ فارسی ست از عالم نزاکت که از لفظ نازک تراشیده اند۔

مزخرف بضم میم و فتح دوم و سکون خاء معجمه و فتح رار مهمله و فا آراسته بزر اندوده و دروغ که مثل راست آراسته کرده شده باشد از صراح و منتخب۔

مزالق بفتح میم و کسر لام جاے ها لغزیدن۔

مزدک بالفتح نام مردے در غایت فضاحت و ذکیاست در زمان پدر نوشیروان مذهب اباحت بعضی اشیا اختراع کرده چون نوشیروان بادشاه شد مزدک را با رفیقانش بقتل رسانید و این اسم بزای فارسی اصح است از برهان وغیره۔

مزال بضم لغزش و جای لغزش۔

مزیل بضم میم و کسر زای معجمه و تحتانی معروف دور کننده آثار چیزے۔

مزاحم بکسر حای مهمله تنگی بر کسی کننده و رنج رساننده و انبوهی کننده۔

مزدحم بضم میم و سکون زای زای معجمه و فتح دال مهمله و فتح حای مهمله از دحام کرده شده و بکسر حاے مهمله از دحام کننده و انبوهے کننده۔

مزمن بالضم و میم ثانی مکسور دیرینه و کهنه و بمعنی لنگ و بر جا مانده شونده و کسیکه دست و پایش از حرکت و رفتار باز مانده باشد از منتخب و تهذیب لطائف وغیره۔

مزین بضم میم و فتح زای معجمه و تشدید تحتانی مفتوح آراسته و بکسر تحتانی مشدده در محاوره بعضی عربان حال بمعنی حلاق که در عرف آنرا حجام گویند۔

مزن بالضم باران از منتخب و در شرح نصاب بمعنی ابر و در صراح بمعنی ابر سفید۔

مزیدن بفتح مکیدن از برهان۔

مزدلفه بضم میم و فتح دال مهمله و لام مفتوح و فا نام جائی بمکه معظمه۔

مزبله بالفتح و بای موحده و لام هردو مفتوح جای سرگین انداختن و جاے نجاست انداختن این اسم ظرفست ماخوذ از زبل بالکسر که بمعنی سرگین ست از منتخب و کشف۔

مزابله بفتح میم و کسر باے موحده جاے نجاست و جای سرگین انداختن این جمع مزبله است۔

مزدوج بالضم و دال مهمله و واو و جیم عربی مفتوح همقرین شده و بهم آمیخته شده از منتخب

مزاده بفتح توشه دان از صراح و کشف و منتخب و لطائف۔

مزلقه بالضم و لام مکسور و بعده قاف لغزش دهنده از منتخب۔

مزلفه بالضم و لام مکسور و فا نزدیک آورده شده و فراهم آورده شده و انبوه کرده شده از منتخب۔

مزفه نام یکی از آلات جولاهه۔

مزی بفتح مخفف مزید بمعنی زیادت افزونی از کنز وغیره۔

فصل میم مع زای فارسی

مژگان بالضم و بالکسر جمع مژه است گاهی مفرد استعمال شود و در اصل بفتح زاے فارسی ست مگر بسکون زا بیشتر مستعمل گردیده میسح کاشی گوید بیت ؎ چشمت بدامن مژگان برکباب دل ؛ آتش زده که بال سمندر شکسته است ؛ از مصطلحات۔

مژده بالضم و بالکسر بشارت و خبر خوش از برهان و کشف و مدار۔

مژدگانی بکاف فارسی چیزی و نقدیکه بمژده رسان دهند از مصطلحات۔

فصل میم مع سین مهمله

مسا روقت شام از منتخب و لطائف۔

مستثنیٰ بالضم و تای فوقانی مفتوح و سکون ثای مثلثه و فتح نون بیرون آورده شده و خاص کرده شده و جدا کرده شده صیغهٔ اسم مفعول ست از استثنا و اصل او ثنا بمعنی چیزی را ممتاز کردن و باصطلاح نحویان آن چیزیکه بیرون کرده شده باشد از حکم ماقبل بتقیید الا یا بانچه در معنی الا است از کنز و منتخب و میسر آن۔

مسیحا لقب حضرت عیسیٰ علیه السلام بدانکه در قرآن مجید لفظ مسیح واقع ست پس زیادت الف تصرف فارسیان باشد از بهار عجم و در رسالهٔ معربات نوشته که مسیحا معرب مشیحا ست که بشین و خای معجمه باشد بمعنی مبارک در زبان سریانی۔

مستوفا تمام گرفته شده و الف این لفظ را بصورت یا هم می نویسند۔

مسمیٰ بضم میم و فتح سین مهمله و میم ثانی مشدد و مفتوح نام کرده شده یعنی صاحب نام

مسبحان ملا اعلیٰ بضم میم و فتح سین مهمله و تشدید بای موحده مکسور و کسر نون و فتح میم و فتح لام و کسر همزه که بصورت الف ست و فتح الف و سکون عین و فتح لام و در آخر الف بصورت یا تسبیح کنندگان گروه برتر و این کنایه است از فرشتگان۔

مسجد اقصیٰ در آخر الف مقصوره بصورت یا اسم بیت المقدس که مسجدیست در شام۔

مسلوب بر وزن مغلوب ربوده شده از منتخب و کنز۔

مستوجب بضم میم و فتح تای فوقانی و کسر جیم سزاوار و لائق از کنز۔

مستطاب بالضم خوش آمده و پاک آمده و لذیذ اسم مفعول از استطابت ماخذ این طیب ست از منتخب و کشف و لطائف۔

مستحب دوست داشته شده از منتخب و لطائف و باصطلاح فقها آن فعل از عبادات که رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم ثواب آن بیان فرموده اندیا گاهی خود کرده باشند۔

مستجاب جواب داده شده از منتخب و مجازا بمعنی قبول کرده شده مستعمل۔

مستجیب اجابت کننده از لطائف

مستصعب بسکون صاد مهمله و کسر عای مهمله

صحبت دارنده از لطائف۔

مسیلمۂ کذاب بضم میم و فتح سین و سکون تحتانی و کسر لام نام کافری که بزمان رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم دعوی نبوت کرده بود۔

مستودعات بالضم و تای فوقانی مفتوح و سکون واو و فتح دال مهمله مین مهمله امانتها از منتخب و شمسی چیزهای امانت داشته شده۔

مسامحت بضم میم اول و فتح میم دوم و حای مهمله باهم کار آسان گرفتن و گاهی تجرید کرده بمعنی آسان کردن کار کسی و آشتی و آسانی کردن و سهل گرفتن و دیده چیزیرا سهل پنداشته توجه بآن نکردن مشتق از سمح بالفتح که بمعنی جوانمردی و آسان گرفتن است از منتخب و لطائف و کشف و مدار۔

مسألت بفتح میم و سکون سین و فتح همزه که بصورت الف ست و فتح لام بروزن منقبت بمعنی درخواستن اینچه که بعض مردم ناواقف بروزن متانت خوانند خطاست۔

مساهمت بضم میم و فتح ها بمعنی مشارکت از منتخب۔

مسالمت باهم صلح کردن و آشتی از صراح

مستعلیات حروفیکه خواندن آنها بآواز بلند بحنک اعلی برآرد و بعضی نوشته که سر زبان بکام رود و آن هفت حرفست صاد و ضاد و طا و ظا و غای معجمه و خین معجمه و قاف و حروف منخفضه سوای اینهاست۔

مساهلت بضم آسان گرفتن و سهل پنداشتن

از منتخب و مجازاً بمعنی سستی کردن نیز مستعمل۔

مست بالضم غم و اندوه و گله از برهان و بهار عجم۔

مسکرات بالضم و کاف عربی مکسور آن چیزها که نشه و مستی آرد مثل شراب و بنگ و امثال آن

مستلذات بالضم و لام مفتوح و ذال معجمه مشدد چیزهاے مرغوب که بدان لذت گیرند

مسافت بفتح دوری بیابان و این ماخوذست از سوف بالفتح که بمعنی بو گرفتن است چون راهبر در بیابان راه گم میکند خاک آنجا گرفته می بوید و معلوم میکند که در راه راست ست یا راه را گم کرده پس بکثرت استعمال نام دوری میان منازل و غیره شد از منتخب و صراح و کنز۔

مساحت بکسر میم پیمودن زمین از منتخب و کشف و صراح و بهار عجم و بحر الجواهر و لطائف و بفتح میم خطاست۔

مساعدت بضم میم و فتح سین و فتح عین مهمله یاری کردن از کنز۔

مسخنات بضم میم و فتح خای معجمه مشدد مکسور و نون گرم کنندگان از کنز۔

مسواة بالکسر پنجه باشد که بدان زمین زراعت راست کنند شرح نصاب۔

مسحات بالکسر و حای مهمله بیل که بآن از زمین گل کنند از منتخب و در شرح نصاب بمعنی بیلچه۔

مسارعت باهم شتابی و جلدی نمودن

مساومت حرف چهارم واو با کسی درنگ کردن در بیع برای گران فروختن و وقت نمودن در خریدن و فروختن از منتخب۔

مساوات بضم میم بروزن ملاقات برابری کردن و برابر آمدن از کشف و منتخب و کنز

مسکنت بالفتح و کاف مفتوح بروزن منفعلت مفلسی از شرح نصاب۔

مسئولات آن مقدمات که در واقعات موجود باشد و اکثر مردمان را بران اطلاع نباشد

مسکت بضم میم و کسر کاف خاموش کننده

مستنبطات بضم میم و سکون سین و فتح فوقانی و سکون نون و فتح موحده و طای مهمله و فوقانی جاهای بیرون آوردن چیزی و بیرون آورده شدها این جمع مستنبط است اسم ظرف و اسم مفعول است از استنباط و این ماخوذ از نبط که بمعنی آب برآمدن از زیر زمین و چاه است از صراح۔

مستغیث بغین معجمه و در آخر ثای مثلثه فریادخواه یعنی دادخواه از منتخب۔

مستحث بالضم و حای مهمله مکسور و تشدید ثای مثلثه برانگیزنده و بفتح حای مهمله برانگیخته شده از لطائف۔

مستغاث بالضم کسیکه ازو داد رسی خواهند۔

مستحدث بالضم و حای مهمله ساکن و فتح دال مهمله چیز نو پیدا کرده شده و بکسر دال مهمله

چیزی نو پیدا کننده از منتخب۔

مستخرج بکسر رای مہملہ بیرون آورندہ و بفتح را بیرون آوردہ شدہ۔

مسیح دوست و بسیار پیمایش کنندہ زمین بمناسبت این دو معنی لقب عیسیٰ علیہ السلام زیرا کہ آنحضرت دوست حق بودند و از باعث تجرد اکثر بسیر و گشت میبودند و بمعنی دروغگو و بمعنی آنکہ یک چشم و یک ابرو نداشتہ باشد بمناسبت این دو معنی لقب دجال نیز ست و بعضی گفتہ اند کہ لقب دجال مسیح ست بر وزن سکین و مسیح ست بر وزن سیح لقب عیسیٰ و مسیح بمعنی پارہ و نقرہ و زر بی سکہ کہ سکہ اش فرسودہ شدہ باشد از منتخب و لطائف۔

مسح بالفتح دست مالیدن و جماع کردن از منتخب۔

مساح بالفتح و تشدید سین بسیار پیمایش کنندۂ زمین از منتخب۔

مستملح بالضم نمکین۔

مسامح بالضم میم و کسر میم دوم آشتی کنندہ و در کاری باکسی آسانی کنندہ و دلیر کنندہ۔

مستراح بالضم و حای مہملہ جای آسایش و فراغت و جای راحت و مجازاً گاہی پائخانہ نیز مراد باشد چرا کہ آن ہم جای آسایش و فراغت ست و لفظ مستراح بالفتح مرکب ست از لفظ مست و لفظ راح کہ بمعنی مست شراب ست پس مستراح باضافت مست بسوی راح بمعنی مست شراب ست چنانکہ ملا نظامی در سکندرنامہ بمذمت دنیا گفتہ۔

مصرع کہ ہم مستراح ست و ہم مستراح

مستروح بالضم و رای مہملہ ساکن و واو مکسور آسودہ شوندہ و بوی خوش برندہ و بفتح واو جای آسایش در مصدر این کہ استرواح ست تعلیل نکردہ اند بر اصل خود گذاشتہ اند از صراح و کنز۔

مستقبح بقاف و موحدہ و حای مہملہ زشت و بد اسم فاعل از استقباح۔

مسطح بضم میم و فتح سین مہملہ و فتح طای مشدد و حای مہملہ پہن و گستردہ شدہ۔

مسلح بضم میم و فتح سین مہملہ و کسر لام مشدد و حای مہملہ سلاح دار و صاحب سلاح۔

مسخ بالفتح و خای معجمہ برگردانیدن صورت بصورتی دیگر کہ بدتر از صورت نخستین باشد و رفتن مزہ چیزی از منتخب و سیزدہ چیز ست کہ حق تعالیٰ بسبب افعال بد ممسوخ گردانیدہ اول فیل کہ مرد لوطی بود دوم خرس کہ کودکان را مخنث میکرد سوم خرگوش کہ زنی بود از حیض غسل نکردے چہارم کژدم کہ غماز بود پنجم سوسمار کہ غارتگر بود ششم خوک کہ خلاف امر پیغمبر شکار ماہی کردی ہفتم روباہ کہ دزد بود ہشتم فاختہ کہ زانی بود نہم زاغ کہ متکبر بود دہم فاختہ کہ سوگند دروغ خوردی یازدہم کنجشک کہ مال حرام میخورد دوازدہم موش زنی بود کہ باجرت نوحہ کردے سیزدہم بوم کہ تغیر مذہب خود کردہ بود و بعضے بیست و نہ نوشتہ واللہ اعلم بالصواب۔

مسلخ بفتح میم و فتح لام جائے پوست کشیدن چارپایان و گاہی مجازاً بمعنی ذبح کردن حیوانات۔

مسلوخ گوسپند و زپوست کندہ شدہ

مسیخ بیمزہ از صراح۔

مستمند بالضم اندوہگین و غمگین مجازاً بمعنی حاجتمند و این مرکب ست از مست بالضم کہ بمعنی غم و اندوہ باشد و کلمہ مند بمعنی صاحب و خداوند کذا فی البرہان و در خیابان نوشتہ کہ مستمند بالضم حاجتمند چہ مست بالضم بمعنی حاجت ست۔

مستبعد بکسر عین دوری خواہندہ و دور شمرندہ و بفتح عین دوری جستہ شدہ و دور شمردہ شدہ و بمعنی بعید و دشوار مستعمل میشود۔

مسد بفتحتین رشتۂ درخت و ریسمان لیف خرما و ریسمان پشم اشتر از منتخب۔

مستسعد بضم میم و سکون سین و فتح فوقانی و سکون سین مہملہ دوم و کسر عین مہملہ نیک بختی و سعادت جویندہ و یاری خواہندہ از منتخب۔

مستزاد بالضم و زای معجمہ زیادہ کردہ شدن و نوعی از شعر کہ در آخر ہر مصرعہ کلمۂ زیادہ از وزن آورند از لطائف۔

مسترد بالضم و رای مہملہ مفتوح و دال مہملہ مشدد باز پس دادہ شدہ و واپس دادہ شدہ از منتخب۔

مساعد بضم میم و کسر عین مہملہ یاری دہندہ

مسهد بروزن منور بیدار کرده شده۔

مسند بالفتح تکیه گاه و بالش بزرگ از منتخب و بهار عجم و لطائف و بالضم و نون مفتوح روزگار و زمانه و بسیر خوانده و حرامزاده و چیزیکه بآن تکیه داده باشند چیزے را و چیزیکه پشت بآن داده شود و کسیکه پناه باو برده شود و باصطلاح نحویان خبر راست و مبتدا را مسندالیه گویند و فعل نیز مسند میشود چنانکه در ضرب زید ضرب مسند است و زید مسندالیه۔

مستبد بالضم و بای موحده مکسور تنها بکاری استاده شونده از منتخب۔

مستجد بالضم و تای فوقانی مفتوح و کسر جیم ماخوذ از جدید ست از لطائف۔

مستند بالضم و تای فوقانی مفتوح و فتح نون چیزیکه بآن پشت داده شود و کسیکه پناه باو برده شود از منتخب و بکسر نون پشت بچیزی دهنده و پناه جوینده از لطائف۔

مستعد ساختگی و آمادگی چیزے دارنده از منتخب۔

مستعاد بالضم و تای فوقانی مفتوح و عین مهمله و دال مهمله سود و نفع گرفته شده و این صیغهٔ اسم مفعول است از استعاده که ماخوذ است از عائده که بمعنی سود و نفع باشد چنانکه در صراح است و نظیر این مستفاد است ماخوذ از فائده۔

مستفاد بالضم و فا و دال مهمله فائده گرفته شده و آنچه که بطریق فائده حاصل شده باشد۔

مسترشد بالضم و شین معجمه مکسور است روے خواهنده و رهنمائی طلب کننده و بمعنی مرید مستعمل۔

مسمرد بالکسر و رای مهمله مفتوح و دال مهمله آلتی ست آهنی که بدان در چرم سوراخ کنند از شرح نصاب۔

مستلذ بالضم و لام مکسور و ذال معجمه مشدد لذت گیرنده و مزه یاب۔

مسخر بضم میم و فتح سین مهمله و خای معجمه مشدد و مفتوح رام و فرمانبردار کرده شده و مطیع از منتخب۔

مستقر بالضم و قاف مفتوح و تشدید رای مهمله جای قرار و مستقرالخلافه در عهد اکبر بادشاه لقب بلدهٔ آگره بود۔

مستور پوشیده شده و پوشاننده این صیغهٔ اسم مفعول بمعنی اسم فاعل نیز آمده کما قال الله تعالی حجاباً مستوراً از منتخب۔

مستجیر بالضم و جیم مکسور پناه جوینده و زنهار خواهنده از منتخب و در لطائف بمعنی پناه و پناه دهنده نیز آورده۔

مستعار بعاریت گرفته شده اسم مفعول از استعاره ماخذ آن عور۔

مستعیر بالضم و عین مهمله مکسور عاریت خواهنده۔

مسمار بالکسر میخ آهنی از بهار عجم و مؤید۔

مستشار بالضم و حرف چهارم شین معجمه صیغهٔ اسم مفعول بمعنی مشورت کرده شده یا آنکه باو مشورت کنند و از و صلاح پرسند۔

مستنیر بالضم و کسر نون که حرف چهارم است طلب روشنی کننده و نور جوینده و بمعنی مطلق روشن نیز آمده۔

مستجار بضم آنکه طلب امن ازو کنند۔

مسیر بفتح اول و کسر ثانی مصدر میمی ست بمعنی رفتن و سیر کردن و صیغهٔ اسم ظرف ست بمعنی جای رفتار از منتخب و لطائف۔

مستبشر شاد شونده و مژده طلب کننده از منتخب۔

مستنکر بد و زشت۔

مستیسر بالضم و فوقانی مفتوح و کسر سین مهمله دوم آماده شونده از صراح۔

مستکبر بالضم و بای موحده مکسور گردن کش و متکبر و مغرور۔

مستمر بضم میم اول و کسر میم دوم و تشدید رای مهمله استوار و روان و پیوسته و دائم از منتخب

مستظهر بالضم و سکون ظای معجمه و کسر ها یاری خواهنده و قوی پشت شونده از منتخب

مسمر بضم اول و فتح سین و میم ثانی مشدد مفتوح میخهای آهن و نقره وغیره شده۔

مسکر بضم میم و سکون سین مهمله و کسر کاف هر چیز که نشه و مستی آرد۔

مستبصر بکسر صاد مهمله بینا دل شونده از لطائف۔

مستر بروزن معطر بمعنی پوشیده۔

مستنصر نام یکی از خلفای عباسیه

مستدیر بضم میم و کسر دال هر چه گرد باشد و مدور

مستفر بضم میم و فتح فا روشن و سفید از منتخب و غیره۔

مسجور بجیم پُر و مالا مال از آب از منتخب و صراح و کشف۔

مستتر بالضم و تای فوقانی اول مفتوح و فوقانی دوم مکسور پنهان و در پرده شونده و این لفظ بفتح تای فوقانی دوم خطا است چرا که استتار بمعنی در پرده شدن لازم نه متعدی و ظاهر است که صیغهٔ اسم مفعول از لازم نمی آید

مستشعر پنهان در دل خود ترسنده۔

مستخبر بضم و کسر بای موحده خبر جوینده۔

مساس بکسر میم و هر دو سین مهمله سودن بدست و جماع کردن از مدار و کشف۔

مس بالفتح و تشدید سین مهمله بدست مالیدن و سودن بدست و جماع کردن از منتخب و برهان۔

مستانس بضم میم و کسر نون الفت گیرنده و خوگیرنده منتخب۔

مسدس بضم میم و فتح سین و تشدید دال مهمله مفتوح شش پهلو و قسمی از اقسام شعر که بر هر بیت چهار مصرع افزوده باشد۔

مسقط الراس بالفتح و قاف مکسور و طای مهمله مولد و وطنی که در انجا تولد شود و مسقط بکسر قاف صیغهٔ اسم ظرف ست از قصر یقصر و خلاف القیاس بمعنی جای افتادن راس و راس بمعنی سر چون وقت ولادت اول سر مولود برزمین مے آید لهذا خصوصیت سر کرده تحقیق لفظ مسقط از جار بردی و سعدیه تفتازانی

متوحش وحشت جوینده۔

مستنبط بضم میم و سکون سین و فتح فوقانی و سکون نون و کسر موحده و طای مهمله بیرون آورنده آب و علم و مانند آن و بفتح بای موحده بیرون آورده شده و جای بیرون آوردن چیزے از منتخب۔

مستنباط این لفظ غلط ست بجای آن مستنبطات صحیح است که مذکور شد۔

مسمط بضم میم و فتح سین و تشدید میم دوم مفتوح و طای مهمله در رشته کشیده شده و سلک مروارید و در اصطلاح صنعت شعری ست که شاعر در سه مصراع یا بیشتر یک قافیه را رعایت کند و مصراع چهارم یا ما فوق آنرا بر حالت خود گذارد پس مربع و مخمس و مسدس و مسبع و مثمن و معشر از افراد مسمط است صیغهٔ اسم مفعول ست از تسمیط که بمعنی مروارید در رشته کشیدن باشد چون در صنعت مسمط در اواخر چند مصراع قوافی متماثل بهم می زند بمروارید در رشته کشیدن مناسبتی تمام دارد یا آنکه مسمط از ان گویند که تسمیط در لغت چیزی بفتراک زین بستن ست چون شاعر چند مصراع خرد را با بیت دیگری مربوط و منضم می کند گویا که چیزے بفتراک زین بستن ست۔

مسلط بضم میم و فتح سین و تشدید لام مکسور برگمارنده کسی را بر کسی و مجازاً بمعنی غالب و زور آورد و بفتح لام بمعنی شخصے که او را برکسی گماشته باشند و مجازاً بمعنی مغلوب

مستیقظ بضم میم و سکون سین و فتح فوقانی و سکون یای تحتانی و کسر قاف و ظای معجمه بیدار از منتخب۔

مسبع بضم میم و فتح سین و تشدید بای موحدهٔ مفتوح هفت بخش کرده شده و چیزی که هفت پهلو داشته باشد و نوعی از شعر که هر بند او هفت مصرعه داشته باشد۔

مسرع بضم میم و کسر رای مهمله شتاب کننده و پیک تیز رفتار۔

مستودع بالضم و فتح دال امانت گاه و بکسر دال امانت نگاه دارنده از منتخب

مسمع بالکسر گوش و بمعنی دستهٔ میانهٔ دلو از منتخب۔

مستدرع بدیع و عجیب شمرده شده۔

مسامع بفتح میم اول و کسر میم دوم گوشها

مستطیع بالضم صاحب استطاعت و صاحب قدرت۔

متتبع بالضم و تای فوقانی اول مفتوح و تای دوم ساکن و کسر بای موحده پیروی کننده

مستطاع بالضم فرمانبردار و مطیع از لطائف

متوسع بالضم و تای فوقانی مفتوح فراخ از لطائف

متساوی الاضلاع بضم چیزی مثلث یا مربع وغیره که همه گوشهای آن برابر باشد۔

مستجمع بضم میم و سکون سین و فتح فوقانی

وسکون جیم وکسر میم دوم جمع کننده وفراہم آرنده۔

مسجع بضم میم وفتح سین وتشدید جیم مفتوح سخن باقافیه ونام صنعتی که شاعر شعر را چهار حصه کند بعد رعایت سه سجع حصه چهارم را بر قافیه که بنای شعر بران نهاده است تمام کند چنانچه درین بیت حضرت شیخ مصلح الدین سعدی شیرازی

بیت باز آ و در چشم نشین ای دلستان نازنین کآشوب و فریاد از زمین تا آسمانم میرود و همچنین نثر در عبارت مسجع رعایت چند سجع در هر فقره نماید۔

مساغ بفتح میم و در آخر غین معجمه جای روانی چیزی وجای روان شدن وجواز از منتخب و در لطائف نوشته که ماخوذ از سوغ ست که بمعنی آسان بگلو فرو شدن شراب و طعام باشد

مستحیف بالضم وحای مهمله مکسوره ستم کننده از لطائف۔

مستخیف بالضم وخای معجمه مکسوره ترسنده و خوفناک از لطائف۔

مسرف بالضم و رای مهمله مکسوره بی اندازه خرچ کننده و بیجا خرچ کننده از لطائف و منتخب و کنز۔

مستغرق بالضم و رای مهمله مکسوره غرق شونده و همه را فرا رسنده و بتمام توانائی خود کاری کننده و کامل و بفتح را خواندن خطا ست از منتخب و مزیل۔

مساق بفتح جای راندن از لطائف و منتخب

مسبوق آنکه کسی یا چیزی برو سابق شده باشد و بمعنی گذشته از لطائف۔

مسترق بالضم و رای مهمله مفتوح و زر بیده شده از استراق و بضم میم و سکون ثانی و فتح فوقانی و فتح را و تشدید قاف بندگی گرفته شده و سر کرده شده از لطائف و منتخب

مستشرق بالضم وسکون سین و فتح فوقانی وسکون شین معجمه وکسر رای مهمله روشن و تابان از لطائف۔

مستوثق بضم میم وسکون سین و فتح فوقانی وکسر ثای مثلثه استوار سے گیرنده و استوار

مسلک بفتح میم و فتح لام راه و این صیغهٔ اسم ظرف ست از سلوک که بمعنی رفتن باشد از لطائف و منتخب۔

مسالک بفتح میم وکسر لام راهها و این جمع مسلک ست۔

مستهلک بضم میم وکسر لام هلاک شونده

مسکک نام سازی که بدهن نوازند از مدار

مسلوک رفته شده و در رفتن کرده شده

مستمسک بکسر سین مهمله دوم چنگ در زننده از منتخب۔

مسک بکسر معرب مشک که بضم و شین معجمه است و آن دوای خوشبو معروفست از منتخب۔

مستأصل بالضم و صاد مهمله مفتوح از بیخ برکنده شده از منتخب۔

مستأهل بضم میم وسکون سین مهمله و فتح فوقانی وسکون همزه وکسر ها سزاوار ولائق۔

مستذل بفتح ذال معجمه خوار و ذلیل داشته شده۔

مسال بفتح میم وتشدید لام جوالدوزها و این جمع مسلا است بمعنے سوزن کلان از لطائف۔

مستحیل بالضم وحای مهمله مکسوره محال و ناممکن و از جای بجای گردنده و حیله گر از منتخب و لطائف وغیره۔

مستمال بالضم بسوی خود میل داده شده و تسلی و دلاسا نموده شده از منتخب۔

مستقل بالضم و قاف مکسور و تشدید لام صاحب استقلال و محکم و پا برجا و تنها بکاری استاده شونده و بمعنی اندک شمار کننده از منتخب و لطائف و در مصطلحات نوشته که در استعمال فارسیان بمعنی زن منکوحه و دکانهای زیر خانه که مالک از کرایهٔ آن منتفع شود۔

مستقبل بالضم و بای موحده مکسور رو بچیزی آرنده و پیش آینده و زمانهٔ آینده که مقابل ماضی و حال ست و بفتح بای موحده باصطلاح مصوران تصویر دوچشمی که دو چشم و هر دو رخساره دارد و در مقابلهٔ نیمرخ که باصطلاح مصوران تصویر یک چشمی را گویند

مستعجل بالضم و جیم مکسور شتابنده و شتاب کننده از منتخب۔

مسیل بفتح میم وکسر سین مهمله وسکون

تحتانی جای روان شدن آب از منتخب.

مسجل بضم میم و فتح سین و تشدید جیم مفتوح سجل کرده شده و سجل بکسرتین و تشدید لام قباله با فهرست از منتخب و گاهی مجازاً بمعنی در و آراسته.

مستطیل بالضم و تای فوقانی مفتوح و کسر طای مهمله و سکون یای تحتانی جسم دراز و باصطلاح هندسه جسمی دراز که طول و عرضش برابر نباشد شکلش اینست [ ] از کشف و بهار عجم وغیر انها.

مسحل بالکسر و حای مهمله مفتوح گورخر از شرح نصاب.

مسئول بالفتح و همزهٔ مضموم و واو ساکن خواسته شده.

مسلول بالفتح و لام اول مضموم برکشیده شده و برآورده شده از منتخب و سیف مسلول بمعنی شمشیر برهنه که برکشیده شده باشد از نیام و نیز مسلول بمعنی کسیکه او را مرض سل باشد نعوذ بالله منها.

مستدل بالضم و دال مکسور و تشدید لام طلب دلیل کننده از لطائف.

مستبدل بالضم و کسر دال بدل کننده و بفتح دال بدل کرده شده از لطائف.

مسهل بضم میم و کسر ها دوائیکه شکم را جاری کند

مسلسل بضم میم و فتح هر دو سین مهمله بزنجیر بسته شده و باهم پیوند داده شده و آنچه از قسم منقش برد و در عماری وغیره دوزند از منتخب و چراغ هدایت.

مستهام بالضم سرگشته و حیران از صراح.

مسموم بالفتح کسیکه او زهر خورده باشد.

مساهم بالضم و کسر ها شریک و انباز.

مسام بالفتح سوراخهای بغایت باریک در تمامی جلد بدن آدمی وغیره زیر هر بن موی باشد و عرق و بخارات از انها دفع میشود و این لفظ در اصل مسامم بود جمع مسمم که صیغهٔ اسم ظرف باشد از سم که بالفتح بمعنی سوراخ است پس در صیغهٔ واحد و جمع میم را در میم ادغام کرده مسم و مسام ساختند مسم بفتح اول و ثانی و تشدید میم جمع آنست فارسیان بتخفیف میم خوانند.

مستقیم راست که نه کج باشد و بمعنی هرچه که راست استاده باشد.

مستخدم بضم میم و کسر دال خدمت خواهنده و بفتح دال کسیکه ازو خدمت خواهند.

مستدام بالضم همیشه و همیشگی خواهنده از منتخب و صراح.

مستلزم بکسر زای معجمه لزوم خواهنده و لازم گیرنده.

مسلم بضم میم و سکون سین و کسر لام آنکه اسلام دارد و بضم میم و فتح سین و تشدید لام مفتوح باور داشته شده و سلامت داشته شده و سپرده شده از منتخب.

مستنجم طلب روشنائی کننده و روشن از لطائف.

مستتم طلب تمامی کننده و تمام از لطائف.

مستشم بالکسر و کسر میم دوم بوینده.

مستهان بضم میم و سکون سین و فتح تای فوقانی ذلیل و خوار و سبک در نظر مردم

مستهجن بضم میم و سکون سین و فتح فوقانی و سکون ها و فتح جیم مکروه و زشت و عیب گرفته شده از صراح.

مستعان بالضم یاری خواسته شده یعنی کسیکه ازو استعانت کنند و یاری خواهند

مستعین بالضم اعانت خواهنده و مددجوینده.

مستبین بالضم میم و سکون سین و فتح فوقانی و کسر موحده و تحتانی واضح و روشن و ظاهر و آشکارا از لطائف.

مسن بکسر میم و فتح سین و تشدید نون نوعی از سنگ ست که بران کارد و شمشیر تیز کنند بفارسی فسان گویند و این غیر چرخ ست که بهندی سان گویند و بضم میم و کسر سین پیرسالخورده و بضم میم و فتح سین بمعنی صاحب سنان از منتخب و شرح نصاب وغیره.

مسکین بالکسر صیغهٔ مبالغه بروزن مفعیل بمعنی بسیار بیحرکت و بی قوت و در قاموس گفته کسیکه تنگدستی و فقر او را از حرکت و قوت بازداشته و اهل شرع مسکین کسی را گویند که هیچ ندارد و فقیر کسی را نامند که آنقدر مال نداشته باشد که زکوٰة بران واجب شود.

مساکین بفتح جمع مسکین.

مسکن بالفتح و کسر کاف خلاف قیاس

چرا که این صیغهٔ اسم ظرفست از باب نَصَرَ یَنصُرُ بمعنی جای سکونت و مقام و بعضی بفتح کاف نیز گفته اند موافق قیاس از چار بردی و منتخب وغیره و بضم میم و کسر کاف مشدد و تسکین دهنده و فرونشاننده۔

مسمن بضم اول و فتح میم دوم بر وزن محکم بمعنی فربه از روی خلقت و بر وزن معظم فربه کرده شده و بکسر میم دوم فربه کننده از منتخب

مسلمان اگرچه تحقیق لفظ مسلمان کما حقه دشوار مگر آنچه بتفتیش میسر شد این ست نوشته اند که مسلمان در اصل مسلم مان بود و مان بمعنی مانند یعنی مانند مسلم چنانچه آسمان مرکبست از لفظ آس و لفظ مان چون در فارسی حرف آخر لفظ اول و حرف اول لفظ آخر از یک جنس باشد یک را حذف کنند لهذا از مسلم مان یک میم را حذف کردند مسلمان شد برین تقدیر مرکب از لفظ عربی و فارسی ست و بعضی گویند که مسلمان جمع مسلم ست بطریق فارسی مثل مومنان جمع مومن لیکن بمعنی واحد مشهور ست چنانچه حور که جمع حوراست و بمعنی واحد شهرت گرفته و جمع آن حوران می آرند بهمین طور جمع مسلمان مسلمانان آرند ظاهراً هر دو توجیه مذکور کما حقه صادق نمی آیند چرا که بهر دو وجه سکون سین ثابت میشود و حال آنکه هیچ جا در اشعار متقدمین و متاخرین سین مسلمان بسکون واقع نشده بلکه همه جا مفتوح ست حق این ست که در لفظ مسلمان که بضم میم و فتح سین لفظ فارسی ست و لفظ مسلم که از عربست اتفاقاً ماده متحد افتاده چنانچه در غلط خلاف که اول بضمتین عربیست بمعنی دخل و ثانی فارسی و اسوار بالضم عربیست بمعنی بر اسپ نشیننده و اسوار بالفتح فارسی بمعنی فربت که مسلمان از اسلام ماخوذ باشد بلکه فارسی ست و مفردست نه مرکب و واحدست نه جمع والله اعلم بالصواب۔

مستحسن بضم میم و سکون سین و فتح فوقانی و سکون حای مهمله و فتح سین مهمله دوم و نون بمعنی نیکو شمرده شده و پسند نموده شده و بکسر سین دوم نیک پندارنده۔

مسئله بفتح میم و سکون سین و فتح همزه که حرف سوم ست و فتح لام در خواستن و پرسیدن چیزی را که از ان چیز مردم پرسند و در مردم پرسیده شود و محل پرسیدن در مقدمات عقلی و نقلی این لفظ بفتح اول و ثانی و فتح لام و بدون همزه نیز درست ست از منتخب و غیره و بعضی مردم که بسکون و بدون همزه خوانند خطا و غلط است

مستهٔ بفتح میم و سکون سین و کسر فوقانی و سکون های ملفوظ صیغه نهی است از تهیدن بمعنی مستیز یعنی ستیزه مکن از لطائف و بضم میم و سکون سین و فتح فوقانی در عربی طعمهٔ طیور شکاری مثل باز وغیره و شکره۔

مستحاضه بالضم زنیکه او را زیاده از ایام حیض خون آید۔

مسح یکشبه خمر و شاب۔

مسرجه بفتح میم و سکون سین و فتح رای مهمله و جیم چراغدان از کنز۔

مستمره بضم میم و سکون سین مهمله و فتح فوقانی و کسر میم و تشدید رای مهمله بمعنی روان و استوار و دائمی از منتخب۔

میسیچه بضم میم و کسر سین مهمله و یای معروف و جیم فارسی مخفف موسیچه و آن طایری ست سفید مشابه بقمری و بعضی صعوه را گویند از برهان و مدار۔

مستطاعه بالضم قدرت داشته شده و دسترس داشته شده۔

مسایره برابری گرفتن از صراح۔

مسوده بضم میم و سکون ثانی و فتح واو و تشدید دال بمعنی سیاه و مجازاً بمعنی نوشته و آنچه اول سرسری نوشته باشد تا بار دیگر آنرا بصفا و خوبی نویسند و این لفظ ماخوذ از اسوداد ست که بر وزن افعلال ست چرا که هر لفظیکه دران معنی لون باشد اکثر از باب افعلال می آید چنانکه احمرار و اخضرار و اصفرار و اسوداد و در کلام الله مجید نیز لفظ مسوده از باب افعلال واقع شده وَاِذَا بُشِّرَ اَحَدُهُمْ بِالْاُنْثٰى ظَلَّ وَجْهُهٗ مُسْوَدًّا وَّهُوَ كَظِيْمٌ و آنچه که بعض مسوده گویند بضم میم و فتح سین و تشدید واو خطا ست چرا که لفظ مسوده از باب تفعیل در کلام عرب مستعمل نشده بعضے محققان فرموده اند که اینهمه تقریر مذکور راست نمی آید چرا که مسوده بتشدید دال در کلام مجید بمعنی مطلق سیاه است نه بمعنی سیاه کرده شده و

یعنی نوشته شده پس مسوده بضم میم وتشدید واو درست باشد وفتح سین چراکه تسوید بمعنی نوشتن که مصدر آنست درکلام اکابر وثقات بسیار آمده اگرچه اسم مفعولش درکلام عرب نیامد وآنچه بعضی مسوده گویند بفتح میم وفتح سین و سکون واو محض غلط ست وآنکه بعضی مسوده بروزن مشغله گویند وآن نیز غلط ست۔

مست گذاره مست که مستی او از حد گذشته باشد۔

مستأنفه بضم اول وکسر نون از سرنو گیرند وآغاز کننده ورام وآهسته وبیکسو استاده شونده ومجازاً بمعنی جدا وعلحده نیز آمده از صراح ومنتخب وغیره۔

مسبحه بضم میم وفتح سین وکسر موحدهٔ مشدد وحای مهمله انگشت شهادت که آنرا سبابه نیز گویند از کشف۔

مستکره بضم میم وکسر رای مهمله وهای ملفوظ مکروه وناخوش وزشت داننده چیزی را۔

مسترخی بکسر خای معجمه سست وفروهشته شونده از منتخب۔

مستقصی بالضم وقاف وصاد مهمله بنهایت چیزی رسنده۔

مستولی بالضم وتای فوقانی مفتوح برکسی دست یابنده وغلبه کننده۔

مسی بضم میم وکسر سین وتشدید تحتانی بدکردار وبدافعال از کشف۔

مستحی بفتح میم وسکون سین وکسر حای مهمله نوعی از موزه که صلحا وامرا درپا کنند۔

مستضئ بالضم وضاد معجمهٔ مکسور روشنی گیرنده وروشنی خواهنده۔

مستوفی بالضم وتای فوقانی مفتوح و کسر فا تمام را فراگیرنده وسردفتر اهل دیوان که از دیگر محاسبان حساب گیرد از کشف وغیره

مستلقی بالضم وقاف مکسور برقفا خوابنده یعنی پشت به بستر کرده دست وپا دراز کننده

مستسقی بضم میم وکسر قاف آب خواهنده برای نوشیدن وصاحب مرض استسقا چون در بعض اقسام استسقا تشنگی بسیار باشد لهذا صاحبش را مستسقی گویند۔

مستدعی بکسر عین مهمله درخواست کننده ازکسند۔

مستوی بالضم برابر وهموار از لطائف۔

مساوی بضم میم برابر وبفتح جمع مسیه که بمعنی بدی وگناه است وکشف۔

مستکفی کفایت خواهنده در هر کار و نام خلیفهٔ بغداد۔

مستغاثی بالضم وغین معجمه وثای مثلثه بمعنی فریادی وداد خواه صحیح باشد وبدو وجه یکی آنکه مستغاث صیغهٔ اسم مفعول است بمعنی کسیکه ازو دادرسی خواهند وآن حاکم باشد یای تحتانی که در آخر لفظ مستغاثی ست برای نسبت باشد یعنی منسوب بمستغاث ومنسوب بمستغاث دادخواه باشد ووجه دیگر آنکه مستغاث صیغهٔ مصدر میمی باشد چراکه مصدر میمی بوزن صیغهٔ اسم مفعول وظرف می آید ویای تحتانی برای نسبت یعنی منسوب باستغاثه یا آنکه یای تحتانی برای فاعلیت باشد درین صورت مستغاثی بمعنی استغاثه کننده باشد چنانچه کسبی بمعنی کسب کننده باشد فافهم۔

مسلی بضم میم وفتح سین مهمله وتشدید لام مکسور ماخوذ از تسلیه که بمعنی غم از دل بردن ست بهمین مناسبت نام اسپ سوم است از ده اسپان که تفصیلش در مجلی گذشت و بکسر میم وتشدید لام مکسور نام دردی ست که صاحبش چنان پندارد که کسی سوزن کلان در بدنش میخلاند از شرح نصاب۔

مساعی بفتح میم وکسر عین مهمله دویدنها وشتاب کردنها جمع مسعاة که مصدر میمی است بمعنی سعی۔

مسترضی بضم میم وکسر ضاد معجمه رضاجو وخوشنودی خواهنده وبفتح ضاد معجمه راضی ورضامند۔

فصل میم مع شین معجمه

مشتها بالضم مرغوب در لطائف بمعنی آرزو

مشرب بفتح میم وفتح رای مهمله آشامیدن وجای آشامیدن از منتخب وبمعنی مذهب ودین وآئین مجاز ست بمناسبت انتقال معنوی ازدو بالکسر پیاله وکوزه۔

مشوب بفتح میم وضم شین معجمه وسکون واو وموحده بروزن مقول آمیخته شده ومخلوط از منتخب ولطائف وکشف۔

مشارب آشامید نہا و جاے ہا آشامیدن

مشاورت بضم میم و فتح واو مشورت کردن از منتخب۔

مشایعت بضم میم و فتح تحتانی و عین مہملہ مفتوح ہمراہی یاری کردن و پیروی نمود و چند قدم ہمراہ کسی رفتن براے رخصت از منتخب و کشف۔

مشاکلت بضم کاف ہمشکل بودن و مانند شدن از منتخب۔

مشتہیات بضم میم و سکون شین و فتح فوقانی و فتح ہا و بعدہ تحتانی اشیائکہ خوب آرزو داشتہ شدہا۔

مشکات بالکسر طاقی فراخ کہ دران چراغ و قندیل گذارند و در رسم الخط صحیح این لفظ مشکوٰۃ بواو و تا ہی بدو رسم مگر بخواندن الف خواندہ میشود و ہمین حال دارد لفظ صلوٰۃ و زکوٰۃ و حیوٰۃ درینجا بجہت افادۂ عام بالف و تاے راز نوشتہ شد از منتخب و کشف وغیرہ۔

مشرقات بضم میم و کسر را چیزہاے روشن و کنایہ از ستارگان۔

مشتوت بدو تای فوقانی پراگندہ و مجازاً تارہای جامہ قبل از بافتن۔

مشمومات عطریات و چیزہاے خوشبو کہ بوئیدہ شوند۔

مشتتت بضم میم و فتح شین معجمہ و تاے فوقانی مشدد و مفتوح و بعدہ فوقانی دیگر پریشان و پراگندہ و متردد۔

مشیت بفتح میم و کسر شین معجمہ و تشدید تحتانی مفتوح خواستن از منتخب و کنز مگر استعمال این لفظ مختص گشتہ بمعنی خواہش و مرضی حق تعالیٰ و در خیابان نوشتہ کہ مشیت ارادۂ الٰہی و پیش بعضی مشیت خاص است از ارادہ چنانچہ از امام جعفر صادق علیہ التحیات مرویست کہ از بعضے ارادتہای الٰہی انبیا و اولیا را خبر میشود بخلاف مشیت کہ از ان انبیا و اولیا را اطلاع نباشد۔

مشایخ بفتح میم و کسر ہمزہ کہ حرف چہارم ست پیران این جمع شیخ ست خلاف القیاس از منتخب و غیر آن و نیز بجاے دیگر در منتخب نوشتہ کہ مشایخ جمع مشیخہ است و مشیخہ جمع شیخ ست پس ازین ثابت شد کہ مشایخ جمع الجمع شیخ ست عجب کہ در عرف مشایخ را بر شخص واحد اطلاق کنند و براے جمع الف و نون زائد کردہ مشائخان گویند۔

مشک را کافور کرد یعنی موے سیاہ را سفید کرد از مؤید۔

مشہد بالفتح جای حاضر شدن و شہادتگاہ و قبرستان شہیدان و نام شہرے در ایران کہ بزمانۂ قدیم آنرا طوس میگفتند چون مزار شریف حضرت علی موسیٰ رضا علیہ السلام دران شہر واقع ست لہٰذا آنرا مشہد مقدس گویند۔

مشید بفتح میم و کسر شین معجمہ گچ کردہ شدہ و مجازاً بمعنے استوار و محکم کردہ شدہ و بضم میم و فتح شین و تشدید یاے مفتوح گچ و پزنہ محکم کردہ شدہ و بکسر یاے مشدد گچ و چونہ محکم کنندہ و این ماخوذ از شیدست کہ بفتح باشد بمعنے گچ و چونہ از منتخب۔

مشک بید نوعی از ہفتدہ انواع بید کہ گل آن خوشبو باشد آنچہ کہ بعض شارحان مشک بید بمعنی چوب سیاہ بستہ اند حال آنکہ چوب درخت مشک بید سیاہ نمی باشد غالباً بمناسبت لفظ مشک کہ سیاہ باشد چنین تجویز کردہ اند۔

مشعر بالضم و عین مہملہ مکسور خبر دہندہ و بالفتح و عین مہملہ مفتوح جای قربانی حج در مکہ و جای موی سر تراشیدن حاجیان و جاے عبادت از منتخب و صراح۔

مشاعر بفتح میم و کسر عین جاہاے عبادت حاجیان و جاہای قربانی کردن جمع مشعر و آنچہ مشاعر بمعنی راہہا شہرت گرفتہ در کتب لغات معتبرہ یافتہ نمیشود مگر بجای آن مشارع باشد بفتح میم و کسر را مہملہ بمعنے راہہا جمع مشرع کہ اسم ظرف باشد ماخوذ از شرع کہ بمعنے راہ کشادن ست۔

مششدر بروزن مکمل متحیر ماخوذ از ششدر و این تراشیدۂ فارسی زبانان عربی دان ست از بہار عجم۔

مشجر بروزن منور جامۂ کہ نقوش صورتہای درختان داشتہ باشد از منتخب

مشکور پسندیدہ و ستودہ از منتخب

مشار بضم اشارت کرده شده از مؤید۔
مشاهیر بالفتح جمع مشهور و مجازاً بمعنی بزرگان و ناموران۔
مشیر بضم میم و کسر شین معجمه صاحب مشورت از مؤید و مدار و در لطائف بمعنی مشورت کننده و اشارت کننده۔
مشتهر بکسر ہا شهرت دهنده و بفتح ہا شهرت داده شده۔
مشهر بروزن منور شهرت داده شده۔
مشمر بضم میم و فتح شین و تشدید میم مکسوره دامن بمیان برزننده برای دویدن و بفتح میم دوم عبارت از اسپ تیز رفتار مستعد دویدن از شرح خاقانی۔
مشوش بضم میم و فتح شین و تشدید واو اول و کسر واو پریشان کننده و بفتح واو پریشان کرده شده از منتخب۔
مشمش بکسر هر دو میم و سکون هر دو شین معجمه زردآلو آنرا خوبانی نیز گویند و آن میوه ایست شیرین از منتخب۔
مشت و درفش کنایه از امر پر دشوار از مصطلحات۔
مشط بالضم و بالکسر شانه که آنرا در موی وغیره کشند از منتخب و شرح نصاب۔
مشاع بضم میم و عین مهمله مشترک که تقسیم ناکرده شده و آشکارا و فاش کرده شده از لطائف و منتخب اکثر استعمال آن در زمین ست چنانکه در مدار نوشته که مشاع زمین مشترک که قسمت کرده شده نباشد۔
مشارع بفتح میم و کسر را مهمله بمعنی راهها جمع مشرع که اسم ظرف باشد ماخوذ از شرع که بمعنی راه کشادن ست۔
مشبع بضم میم و سکون شین و فتح بای موحده و عین مهمله سیر کرده شود و فتحه و ضمه و کسره آنقدر پر خوانده شده که الف از فتحه و واو از ضمه و یا از کسره پیدا شده باشد۔
مشعشع و مشعشعه بضم میم و فتح هر دو شین معجمه و هر دو عین مهمله روشن و شراب با آب آمیخته از صراح۔
مشاع بضم و سکون شین و تای فوقانی و عین مهمله آشکارا کرده شده و فاش کرده شده از منتخب۔
مشنع بضم میم و فتح شین و تشدید نون مفتوح و عین مهمله بد و زشت و ملامت کرده شده۔
مشرف بضم میم و سکون شین معجمه و کسر را مهمله بلند و بر بالا بلند شونده و خبردار و نویسنده که بالای نویسندگان متعین شود تا از خیانت ایشان خبردار بوده باشد و قریب و مستعد شدن ظهور امری از خیر یا شر از منتخب و شمسی لطائف و نیز در لطائف مسطور ست که بفتح اول و سوم بمعنی جای بلند و با اول مضموم و ثانی مفتوح بزرگی داده شد۔
مشعوف بعین مهمله شیفته و عاشق و محب از منتخب و صراح۔
مشغوف بغین معجمه کسیکه اندرون پرده دلش چیزی رسیده باشد از صراح و منتخب۔
مشاق بفتح میم و تشدید قاف تحقیقاً این جمع مشقت ست و بفتح میم و تشدید شین بسیار مشق کاری کننده۔
مشفق بضم میم و کسر فای مهربانی کننده و ترسنده بر کسی و مهربانی از منتخب و صراح۔
مشتق بضم اول و سکون دوم و فتح فوقانی و تشدید قاف و فارسیان بتخفیف هم آرند لفظی از لفظ گرفته شده از صراح۔
مشوق بضم میم و فتح شین و تشدید واو مکسور بآرزو درآورنده کسی را و بفتح واو مشدد به آرزو درآورده شده از منتخب و بفتح میم و ضم شین بروزن مقول بمعنی شائق و اگر مخفف مشتوق خوانده شود هم درست ست از لطائف۔
مشبک بضم میم و فتح شین و تشدید موحده مفتوح و کاف عربی هر شئی که در آن سوراخ سوراخ باشد بهندی آنرا جالی گویند۔
مشک بالضم و بالکسر هر دو طور صحیح ست چرا که اهل فارس بکسر میم و اهل و را النهر بضم میم خوانند و مسک بالکسر و سین مهمله معرب آنست از رشیدی و بهار عجم۔
مشتک بضم میم و فتح شین بروزن تفنگ نوعی از غله و بمعنی دزد و راهزن از برهان۔
مشترک باصطلاح اهل لغت لفظیکه دو یا زیاده از دو معنی دارد و آن لفظ را برای هر معنی وضع کرده باشند و علاقه از علاقها

مجاز دران یافته نشود چنانکه جاریه که بمعنی کنیز و آفتاب و کشتی ذا ز همین قبیل لفظ بین که برای بسیار معنی ست۔

مشاکل بضم میم و کسر کاف مانند شونده و ہمشکل شونده و نام بحریست از لوزده بحور عروض از منتخب وغیر آن۔

مشتمل بضم میم اول و کسر میم دوم گرد اگرد فرا گیرنده و بر بالای چیز محیط شونده از منتخب۔

مشتعل بضم میم و کسر عین مهمله شعله زن و سوزان بزبانه گشتی۔

مشتغل بضم میم و کسر غین معجمه مشغول شونده و بمعنی روی گردانده چنانچه درین بیت

بیت ز سودای جانان بجان مشتغل؛ بذکر حبیب از جهان مشتغل؛؛ در مصرعهٔ اول بمعنی مشغول شونده و در مصرعهٔ ثانی بمعنی روی گرداننده یعنی بسبب عشق معشوق بجان و دل مشغول اند ای از ته دل و صدق جان خواہان او ہستند و بیاد او از جهان روی گردانده اند لفظ اشتغال از باب افتعال ست که بتغیر صله معنی آن متغیر میشوند چنانکه لفظ رغبت که بمعنی خواہش ست چون صلهٔ آن عن آید بمعنی اعراض گردد چنانکه در حدیث مَنْ رَغِبَ عَنْ سُنَّتِیْ فَلَیْسَ مِنِّیْ ہمچنین لفظ اشتغال را ہرگاه بلفظ از که ترجمهٔ عن ست استعمال کنند بمعنی آن روی گردانیدن بود شرح بوستان از عبد الواسع۔

مشتمال بالضم ولاکی و مالشی که کشتی گیران بر بازوی خود ہا باہم مشتها زنند تا سخت گردد

مشمول از ہمه سو فرا گرفته شده و احاطه کرده شده از منتخب۔

مشام بفتح میم اول و تشدید میم دوم مگر در استعمال فارسی بتخفیف میم خوانده میشود محل قوت شامه که در منتهای بینی و مقدم دماغ ست در حقیقت این لفظ صیغهٔ جمع ست که بمعنی واحد استعمال یافته مشام در اصل مشامم بود جمع مشمم که صیغهٔ اسم ظرف ست از شم که مصدر ست بمعنی بوئیدن پس در صیغهٔ واحد و جمع میم را در میم ادغام کرده مشم و مشام ساختند۔

مشعر الحرام بالفتح میم و سکون شین و فتح عین و ضم راء مهمله یکی از جا ہای قربانی حج در مکهٔ معظمه و یکی از مقامهای عبادت از صراح چه شعیره قربانی حج را گویند۔

مشؤم بفتح میم و سکون شین و ضم ہمزه و سکون واو بروزن مقسوم بمعنی منحوس صحیح ست چه این صیغهٔ اسم مفعول ست از شام یشام شوما که مهموز العین باشد و مشوم بروزن مقول نیز جائز ست و آنچه که در عوام شهرت یافته که میشوم ست بفتح میم و سکون یای تحتانی و ضم شین و سکون واو غلط ست چنانکه صاحب ضو در تعریفکه باینمعنی اشارت نموده است و صاحب مزیل الاغلاط نیز ہمین تحقیق کرده و صاحب صراح نوشته که عامه میشوم گویند۔

مشعل وادی کلیم تجلی که موسی علیه السلام را در وادی ایمن در تاریکی ظاہر شده بود۔

مشعل کشان رسمیست از کفار راز بهار عجم گویند که ایشان مشعل را گشته بجای تاریک جامهٔ دختران انداخته بجندان پسران امر کنند که ہر یکی جامه بر دارد صاحب آن جامه در نکاح او باشد۔

مشائین بفتح میم و تشدید شین معجمه و کسر ہمزه که حرف چہارم ست جمع مشار که صیغهٔ نسبت ست مثل عدا دیا مبالغه مثل قتال چون یا بعد الف زائده واقع شد بہمزه بدل شد مشائی گردید چون بیا و نون جمع کردند مشائین طائفه است از حکما که در ادراک حقائق بیان اشیا مشی در رفتار بدلائل میکنند یعنی بدلائل و علامات بمقصود فائز میشوند۔

مشحون پر کرده شده از منتخب۔

مشت زن کشتی گیر چه معمول کشتی گیران ست که قبل کشتی بر دوش و بازوی خود مشت زنی کنند تا بدان سخت و استوار شود از خیابان۔

مشرقین بفتح قاف عبارت از مشرق و مغرب بدانکه مشرق و مغرب را دو مشرق گفتن بنا بر تغلیب ست و تغلیب آنرا گویند که یک شئ غالب را از دو شئ که باہم مقابل باشند غلبه داده اطلاق آن بر دیگری نموده ہمان اسم شئ غالب را تثنیه نمایند چنانکه مشرق و مغرب را مشرقین گویند بلحاظ شرافت

طلوع از مشرق و شمس قمر را قمرین گویند بلحاظ آنکه شمس در محاورهٔ عرب مونث سماعی ست و قمر مذکر پس مذکر از مونث غالب اشرف ست و والدین بلحاظ آنکه والد بہ نسبت والده غالب و اشرف ست چراکہ نسب پسر به پدر تعلق دارد یا آنکه مشرقین بجہت آن گویند که مشرق دو ہستند یکے مشرق صیفے که مطلع اطول الایام باشد دیگر مشرق ستوتے که مطلع اقصر الایام باشد پس بعد میان مشرق شتوی و صیفے بلحاظ درجات کرهٔ ارض سه ہزار و یکصد و سی و ہفت کروه باشد بالاشتباه والله اعلم بالصواب۔

مشک بر زخم افشاندن کنایه از تازه کردن زخم و ایذا رسانیدن چراکه زخم از مشک تباه میشود۔

مشک در شراب کردن کنایه از بیہوش کردن از چراغ ہدایت۔

مشاہره بضم میم و فتح ہا ماه بماه چیزے دادن و ماہیانه از منتخب و خیابان۔

مشاہده بضم میم و فتح ہا دیدن و باکسے در جایے حاضر بودن از منتخب و لطائف۔

مشوره بفتح میم و ضم شین و سکون واو صلاح پرسی و کنگاش و باین معنی بسکون شین و ضم واو نیز آمده از صراح و منتخب و قاموس و بفتح واو چنانکه مشہور ست بثبوت نمیرسد و این صاحب موافق وجه اول بتعلیل پسند نموده۔

مشرفه بضم میم و فتح شین و کسر را مشدده نامه و رساله که از طرف شخص اعلے باشد بسوے ادنی۔

مشرعه بالفتح جای آب خوردن از لطائف۔

مشافهه بفتح فا و بعده ہای ہوز و بعده تای فوقانی که بوقف ہا شده است بروزن مفاعله رو برو شدن و رو برو سخن گفتن از منتخب و کشف و کنز۔

مشربه بالکسر ظرفیکه از ان آب خورند از منتخب و لطائف۔

مشاعره بضم میم و فتح عین بروزن مفاعله باہم شعر خواندن۔

مشعره بالفتح جاے شعر خواندن از کشف۔

مشغله بالفتح و غین معجمه شور و غوغا و کار و کارہا از کشف و منتخب و شرح نصاب۔

مشیمه بفتح و یاے معروف پوست تنک که بر بچه وقت ولادت پیچیده میباشد و نام پردهٔ ششم از ہفت پردہاے چشم از کشف و منتخب و صراح وغیره۔

مشار الیه بضم میم و تنوین ضمه بر را مہمل کنایه از معتبر و ترجمهٔ این لفظ اشارت کرده شده بسوی و یعنی انگشت نما و در خیابان وغیره نوشته که چون شخصی عزت را مردم به یکدیگر باشاره می نمایند لہذا بمعنی کسیکه بجاه و جلال رسد که مردم بسوے او بانگشت اشاره کنند۔

مشعله بالفتح و بالکسر بمعنے مشعل از شمسی۔

مشاطه بالفتح و تشدید شین زن شانه کش که موی زنان را شانه کردن و عروس را آرایش دادن پیشهٔ او باشد و بالضم خطا است از منتخب و کشف و بہار عجم و بعضے نوشته که مشاطه در استعمال فارسیان بتخفیف نیز آمده اگرچه کم آمده و در عرف حال دلال را نیز گویند از خیابان و چراغ ہدایت۔

مشتری بالضم اکثر بمعنی خریدار و گاہے بمعنی فروشنده نیز و نام ستاره که بر فلک ششم ست اہل تنجیم آنرا سعد اکبر دانند و آنرا قاضی فلک نیز گویند بفارسی برجیس و بہندی برہسپت نامند خانهٔ او قوس و حوت و شرف او در سرطان و باصطلاح کیمیاگران و دہتوسان مشتری بمعنی ارزیز است که بہندی رانگ گویند۔

مشکوی بالضم و کاف عربی مضموم و واو مجہول بتخانه و مجازاً حرم سرا ے امرا و ملوک از سروری و برہان و جہانگیری و مؤید و کشف و در برہان بالفتح نیز گفته است۔

مشتی بیای مجہول کنایه از اندک مقدار و بمعنے جماعهٔ قلیل۔

مشقی تخته و کاغذ که بران مشق حروف کرده باشند۔

مشوی بالفتح و کسر واو بمعنی بریان از منتخب۔

مشی بفتح میم و سکون شین رفتن بپای از منتخب و شرح نصاب۔

مشتہی بالضم و حرف سوم تاے فوقانی

وبای مکسور خواهش کننده و آرزومند و بمعنی
اشتها پیدا کننده غلط است چرا که این متعدی
بیک مفعول است و برای معنی اشتها پیدا کنند
مشتهی صحیح باشد۔
مُشَهِّی بضم میم و فتح شین و تشدید های
مکسور صیغهٔ اسم فاعل است متعدی بدو مفعول
بمعنی آرزو دهنده یعنی اشتها پیدا کننده از
تشهیه که مصدر است از تفعیل و باب تفعیل از
ناقص بر وزن تفعله می آید۔

فصل میم مع صاد مهمله

مصلا بضم میم و تشدید لام مطلق جای
نماز و عیدگاه هر شهر خصوصاً عیدگاه شیراز که
آن جائیست بغایت خوش و خرم دیرگاه۔
مصطفیٰ برگزیده شده از منتخب و صاف
کرده شده ای منتفا از صفات ذمیمهٔ بشری
از فردوس اللغات وغیر آن۔
مصاب بضم میم مصیبت زده و رنج
رسیده شده۔
مصائب بفتح میم و کسر همزه که حرف
چهارم است و بای موحده مکروهات و شدائد
در بنجا از کنز بدانکه همزهٔ مصائب مبدل از
یاست خلاف القیاس کما فی زبدة الصرف۔
مَصَبّ بفتحتین و تشدید با جای
ریختن آب وغیره۔
مصاعب بفتح میم و کسر عین دشوارها
و جاهای دشوار۔
مُصِیب بضم میم و کسر صاد و تحتانی و
موحده نیک رسنده بتحقیق کاری یا چیزی
و صواب یابنده از کشف و لطائف۔
مصافات بضم میم و حرف چهارم
فا دوستی و اخلاص از منتخب و کشف و کنز
مصابرت بفتح موحده صبر کردن
از منتخب۔
مصفات بالکسر و حرف سوم فا آنچه
بآن چیزی را صاف کنند و بپالایند از طرح
مصمت بضم میم و سکون صاد و فتح
میم دوم و تای فوقانی آگنده میان خلاف
مجوف و بمعنی مندمل و زخمیکه از اندرون
پر شده و هر دو لب آن بهم آمده بشود۔
و بمعنی اسپ یک رنگ و بر وزن محسن بمعنی
خاموش کرده شده از منتخب و شرح نصاب
و کنز۔
مصارعت بضم میم و فتح رای مهمله
کشتی کردن و باهم یکدیگر را بر زمین کوفتن
از منتخب و کنز وغیر آن۔
مصلحت بفتح لام صلاح کار مقابل
مفسده از صراح و منتخب۔
مصاهرت بضم میم و فتح ها داماد کردن
و خسر کردن و این از هر دو جهت باشد
از صراح۔
مصادمت باهم آسیب و صدمه
رسانیدن۔
مصلح بضم میم و سکون صاد و کسر لام و حای
مهمله بصلاح و نکوئی آرنده۔
مصالح بکسر لام جمع مصلحت فارسیان
درین مقام مصلحت را بمعنی مصلح که صیغهٔ اسم
فاعل است استعمال نمایند چرا که مصالح را
بمعنی اسباب و سامان چیزی مستعمل کنند از
بهار عجم وغیره و در منتخب نوشته که مصالح بمعنی
چیزهای که بدان اصلاح چیزها دهند ضد
مفاسد و در چراغ هدایت مصالح بمعنی
ضروریات عمارت مثل چوب و خشت و گچ و آهک
نیز نوشته و عبد الواسع در شرح بوستان نوشته
که مصالح بفتح لام مقلوب ما صلح است از قسم
محاصل بمعنی ما حصل و همچنین مواجب بمعنی
ما وجب صیغهٔ جمع نیست و نزد مؤلف غالب
آنست که ما صلح در اصل ما صلح به باشد یعنی
آنچه مصلح باشد چیزی را و می‌تواند که مصالح
جمع مصلح باشد که بضم میم و کسر لام صیغهٔ اسم
فاعل است از اصلاح چنانکه مطافل و مشادن
جمع مطفل و مشدن۔
مصباح بالکسر و حای مهمله چراغ و بمعنی پیالهٔ
که دران صبوحی خورند و نام کتاب در نحو
از منتخب و کنز۔
مصابیح بفتح میم و کسر بای موحده و تحتانی
و حای مهمله جمع مصباح که بمعنی چراغ باشد
و نام کتابیست در علم حدیث۔
مصاعد بفتح میم و کسر عین مهمله جاهای بلند
مصعد بالفتح جای بالا برآمدن و بضم و
فتح صاد و کسر عین مهمله مشدد بر جای بلند
برآینده از منتخب۔

مصاید بفتح شکار اندازیہا جمع صید خلاف القیاس چنانکہ محاسن جمع حسن ست

مصرعہ تند مسرعۂ خوبی کہ بی فکر بفیض مبدء فیاض از غیب بزبان برسد از مصطلحات

مصدر بالفتح جای صادر شدن وجاے بازگشتن وجاے بیرون آمدن وکلمۂ کہ ازان افعال وصفات اشتقاق کنند وبضم میم وتشدید دال مفتوحہ مقدم داشتہ شدہ وصدر کردہ شدہ یعنے باوّل وابتدا آوردہ شدہ از منتخب

مصر بالکسر بمعنے ہر شہر کہ باشد ونام شہر خاص وصر بمعنی تیزی کہ ہر چیز آمدو وبمعنی شمشیر وحد میان دو چیز وبالضم وکسر صاد وتشدید را رہملہ برکاری استادہ شوندہ از منتخب و لطائف وبرہان۔

مصیر بفتح بازگشتن وجاے بازگشتن ماخوذ از صیر بالفتح کہ بمعنی گشتن ومیل کردن ست از کشف وشرح نصاب ومنتخب۔

مص بالفتح وتشدید صاد ومکیدن از منتخب

مصوص بفتح میم وضم صاد ودر آخر صاد مہملہ مرغ بریان کہ از ادویۂ گرم مثل کرفس وزیرہ وسداب پر کردہ ودر سرکہ پروردہ باشند از کشف ومنتخب۔

مصدع بضم میم وفتح صاد وکسر دال مشدد دردسر رسانندہ وجدا جدا کنندہ از منتخب

مصراع بالف و**مصرع** بدون الف ہر دو درست ست بمعنی یک تختۂ در کہ آنرا لنت در ودر طبقۂ در نیز گویند وبہندی کواڑ نامند وتنیمۂ بیت را ازان جہت مصرع خوانند کہ ہمچنانکہ از در دو طبقہ ہر کدام طبقہ راکہ خواہند باز وفراز توان کرد بے دیگرے تواند بود وچون ہر دو طبقہ راہم فراز کنند یک در باشد از بیت نیز ہر کدام مصرع راکہ خوانند بے دیگرے بیت تواند بود از منتخب وبہار عجم وعروض سیفی۔

مصرع بضم میم وفتح صاد وتشدید راء مہملہ مفتوح وعین مہملہ مصرع آوردہ شدہ۔

مصنع بالفتح ونون مفتوح وہم مضموم وعین مہملہ قلعہ وکاریز وآبگیر وحوض از منتخب وصراح۔

مصاقع بفتح میم وکسر قاف جمع مصقع بالکسر کہ بمعنی فصیح وبلیغ ست از منتخب۔

مصاف بفتح میم وتشدید فا جمع مصف کہ بفتحتین وتشدید فا اسم ظرف ست بمعنی جاے صف زدن اگرچہ معنی لفظ مصاف جاہاے صف زدن ست لیکن مجازاً بمعنے جنگ ومقام جنگ مستعمل مے شود وبعض غلط ست ولفظ عربی کہ حرف آخر آن مشدد باشد فارسیان بتخفیف خوانند چنانکہ در قند خندیس فای مصاف را ودر فارسی بتخفیف خواندن درست باشد از مثل لغات ومدار وخیابان

مصاحف بفتح میم وکسر حاے مہملہ جمع مصحف۔

مصحف بالضم وبالکسر چیزیکہ در صیفہا ورسالہا جمع کردہ شود از منتخب ولطائف گویند بمناسبت ہمین معنی مستعمل ست بمعنے قرآن مجید وبضم میم وفتح صاد وتشدید حاے مفتوح لفظے کہ بتغیر نقاط لفظ دیگر شود چون از عید عبد واز توشہ بوسہ۔

مصارف بفتح میم وکسر را جمع مصرف کہ بالفتح ست بمعنی محل صرف کردن۔

مصروف بازگردانیدہ شدہ۔

مصرف بفتح میم وکسر را اسم ظرف بمعنی جاے خرچ کردن وبضم میم وکسر را صیغہ اسم فاعل بمعنے صرف کنندہ۔

مصداق بالکسر آلۂ صدق ومجازاً آنچہ موافق چیزی باشد وبمعنی گواہ وگواہے نیز از منتخب وبمعنے دلیل راستی سخن وچیزیکہ آنرا مردم راست دارند از زبدۃ الفوائد وکشف۔

مصقول روشن وصاف کردہ شدہ۔

مصیقل بضم میم وفتح صاد وسکون یا وقاف مفتوح روشن کردہ شدہ واز زنگ وتیرگی پاک کردہ شدہ وبکسر قاف روشن کنندہ وصاف کنندہ از منتخب واین ثلاثی ست ملحق برباعی بزیادت یا۔

مصاقل بفتح میم وکسر قاف جمع مصقل است۔

مصون بفتح میم وضم صاد وسکون واو بر وزن مفعول بمعنی نگاہداشتہ شدہ ومحفوظ وکسانیکہ مصئون نویسند وخوانند بزیادت ہمزہ میان صاد وواو غلط محض ست۔

زیراکہ اجوف ست ماخوذ از صون نہ مہموز اللام۔

مصران بالکسر تثنیہٴ مصر کنایہ از کوفہ و بصرہ از شرح خاقانی۔

مصادرہ بضم تاوان جرم ستایندن و تاوان دادن از منتخب و کنز۔

مصطبہ بفتح میم و سکون صاد و فتح طای مہملہ و فتح بای موحدہ میخانہ از مدار و در قاموس نوشتہ کہ مسطبہ بالکسر میخانہ و بصاد مہملہ و بضاد معجمہ ہر دو آمدہ۔

مصوّرہ قوتیست کہ صادر شود از وی خطوط اعضاء و شکلہای آنہا یعنی این قوت باذن خالق ہر جزو منی را میپوشاند صورت عضوی بر وجہیکہ مقتضای نوع صاحب منی باشد پس اگر منی مختلط از دو نوع باشد حیوان متولد از ان با ہر دو نوع من وجہ مشابہت میکند چنانچہ بغل یعنی استر کہ ہم بشکل فرس میماند و ہم بشکل حمار۔

مصافحہ بضم میم و فتح فا و حای مہملہ دست ہمدیگر گرفتن بوقت ملاقات و این قائم مقام معانقہ است از منتخب و غیر آن۔

مصرعۂ ریختہ کنایہ از مصرع بہتر بے تکلف کہ بی محنت فکر موزون شدہ باشد از بہار عجم و چراغ ہدایت۔

مصرعۂ پیچیدہ عبارت از مصرعیکہ مضمونش دقیق باشد۔

مصرعۂ برجستہ مصرعۂ بہتر کہ بی تکلف و بی محنت فکر بفیض مبدء فیاض از غیب بخاطر رسد از مصطلحات۔

مصقلہ بالکسر آلتیست آہنی کہ بدان کارد و شمشیر و آئینۂ فولادی را از زنگ پاک نمایند و روشن کنند از کنز۔

مصلّی بضم میم و فتح صاد و کسر لام مشدد نماز گذارندہ و درود بر نبیؐ فرستندہ و نام اسپ دوم از دہ اسپان کہ از ہمہ مقدم باشد و از اول مؤخر و تفصیلش در تحقیق لفظ مجلی گذشتہ و بضم میم و فتح صاد و فتح لام مشدد نماز گاہ و جای نماز گذاردن و در اصطلاح فقہا بمعنے عیدگاہ ست و گویند کہ متصل شیراز یعنی عیدگاہ آنجا فضای نفس دارد چنانچہ سیرگاہ اکثر خلائق آنجاست۔

مصری منسوب بمصر و آنچہ کہ مردم نبات را مصری گویند غلط مگر بوجہی جائز ہم میگردد کہ سابق در ملک عرب نبات بہتر سوای مصر از ہند و غیرہ نمیرسید چون چیزے بملکی بسبب خوبی مخصوص باشد اسم آن ملک بیای نسبت و بدون یای نسبت اسم آن چیز میگردد چنانچہ ظرف چین را چینی و اسپ ترکستان را ترکی و نمک سانبھر را سانبھری و علیٰ ہذا القیاس۔

مصطکی بضم میم و سکون صاد و فتح طا و کاف عربی مفتوح و در آخر الف بصورت یا صمغیست زرد رنگ مگر بیا شہرت گرفتہ لہٰذا درینجا نوشتہ شد۔

مصطفوی بدانکہ این لفظ بزیادت واو خطاست چراکہ در لفظ مصطفی و مرتضی الف اگر خامس بود حذف کردہ یای نسبت می آرند درین صورت مصطفی و مرتضی ہر دو یای معروف صحیح بود و مرتضوی و مصطفوی بزیادت واو خطا باشد چنانکہ باکثر مقام در کلام خواص و عوام واقع ست مگر چون در تصانیف ثقات بسیار آمدہ است لہٰذا چندان محل تعرض نیست از جار بردی و دیگر کتب و رسائل۔

فصل میم مع ضاد معجمہ

مضی مامضی بفتح ہر سہ میم و فتح ہر دو ضاد معجمہ بمعنے گذشت آنچہ گذشت۔

مضاء بفتح روانی و درگذشتن از منتخب و غیر آن۔

مضراب بالکسر آنچہ بدان ساز را نوازند از کنز۔

مضاربت مال بکسی دادن برای تجارت کہ نفع آن بشرکت باشد از منتخب۔

مضاجعت باہم یکجا خفتن از کشف و کنز۔

مضادت بضم میم و تشدید دال مہملہ باہم ضد بودن و باکسی دشمن کردن۔

مضافات بضم متعلقات و منسوبات۔

مضاہات بضم میم بچیزے مانند شدن از منتخب۔

مضلّت بفتح میم و کسر ضاد معجمہ و تشدید لام مفتوح جای گمراہی و زمین کہ در و راہ

گم شود از صراح۔

مضجّج بضم میم وکسر ضاد معجمہ وتشدید جیم بانگ وناله کننده از لطائف ومنتخب۔

مضمر بالضم ومیم دوم مفتوح در دل داشته شده وپنهان وپوشیده ماخوذ از ضمیر بمناسبت آنکه ضمیر هر کسے پنهان باشد وبضم میم اول وفتح ثانی وتشدید میم دوم مفتوح اسپ تیز رفتار باریک میان وبمعنی اسپ فربه نیز آمده از منتخب وغیر آن۔

مضارّ بفتح میم وتشدید را ء مهمله جمع مضرت که بمعنی گزند ونقصان ست۔

مضمار بالکسر صیغه اسم آله از ضمر که بفتح ست وضمر در لغت بمعنی لاغری ست ومعمول عربان چنان ست که اول اسپان را فربه کنند وبعده بتدریج بمیدان میگردانند پس عرق از بدن اسپان جاری میشود وقدری ازین ریاضت لاغر میشوند وباین مناسبت مضمار میدان را گویند که دران اسپان را دوانند از شریشے شرح مقامات حریری ومؤید۔

مضامیر جمع مضمار ست که بمعنی میدان ریاضت اسپان باشد۔

مضطر بالضم وطای مهمله مفتوح ضرر رسیده شده ومجازاً بمعنی بی اختیار وبیچاره از منتخب وق این صیغه اسم مفعول باشد از اضطرار که از باب افتعال ست بدانکه هر مصدر یکه از باب افتعال باشد وفاء کلمه ضاد معجمه یا صاد مهمله واقع شود تاء افتعال را بطای مهمله بدل کنند چنانچه در اضطراب واضطرار واصطبار که در اصل اضتراب واضترار واصتبار بود۔

مضر بضم میم وفتح ضاد و را ء مهمله نام پدر قبیله از عرب وبضم میم وکسر ضاد وتشدید را ضرر رساننده وبفتح میم وفتح ضاد وتشدید را جاے گزند وجاے تنگی از منتخب۔

مضجع بالفتح وجیم مفتوح خوابگاه از کشف ومنتخب۔

مضاجع خوابگاهها۔

مضیع بضم میم وکسر ضاد معجمه ضائع کننده

مضارع بضم میم وکسر را ء مهمله شریک وشبیه از منتخب ومانند شونده از صراح ومضارع اسم فاعل ست از مضارعت که بمعنی مشابهت باشد وصیغه مضارع را مضارع ازان گویند که مشابهت دارد باسم فاعل در حرکات وسکنات وعدد حروف وصفت نکره چون رجل یضرب وضارب ودخول لام ابتدا چون انّ زیداً لیضرب ولضارب ومشابهت دارد باسم جنس در عموم وخصوص یعنی چنانچه اسم جنس اطلاق کرده میشود ومشترک میباشد درمیان افراد ومخصص میباشد بلام عهد چون الرجل همچنین مضارع مشترک میباشد میان حال واستقبال ومخصص میباشد بسین وسوف ولام مفتوح ودوم وجه اشتقاق مضارعت بمعنی مشابهت از ضرع آنست که گویا اسم فاعل ومضارع از زمانه که بمنزله ضرع واحد ست شیر میخورند پس هر دو اخوین رضاعی شدند وجه دیگر آنکه چون مضارعت در حقیقت ماخوذ ست از ضرع که بالفتح بمعنی پستان گاو وگوسپند ست پس مضارع بمعنی بچه باشد که با بچه دیگر از پستان حیوان واحد شیر خورد وگویا معنی حال واستقبال دو بچه اند که از لفظ واحد که بمنزله پستانست باهم شیر میخورند اسے بوجود می آیند درینجا مجازاً باطلاق ظرف بر مظروف لفظی را که معنی حال واستقبال ازان پیدا می آید مضارع نام کردند ومضارع نام بحریست از بحور اشعار وآن بحر را ازان مضارع نامیدند که مضارع بمعنی مشابه است واین بحر نیز به بحر منسرح مشابه است که دران جزو دوم هر یکے ازین دو بحر مشتمل ست بر وتد مفروق وبعضے نوشته اند که این مشابه است به بحر هزج درین معنے که در ارکان این هر دو بحر اوتاد مقدم اند بر اسباب۔

مضاف بضم میم منسوب ومتعلق۔

مضاعف بضم میم وفتح عین دوچند ودر اصطلاح صرف هر کلمه که در آخر آن دو حرف از یک جنس آیند۔

مضائق بفتح میم وکسر همزه که حرف چهارم است جاهاے تنگ از کنز۔

مضیق بفتح میم وکسر ضاد معجمه جاے تنگ از منتخب۔

مضحک بالفتح وحای مهمله مفتوح جاے خندیدن وچیزی وکسیکه بر وخندند

وبضم میم وکسر جا بخشنده وآزنده از منتخب وغیره۔

مضمحل بضم میم اول وفتح میم دوم وکسر حای مهمله وتشدید لام مکرر در فارسی تشدید لام خواندن ضرور نیست بمعنی نیست ومحو شونده وناچیز و سست از کشف ومنتخب وزبدة الفوائد۔

مضمون معنی لغوی آن درمیان گرفته شده ماخوذ از ضمن بالکسر۔

مضادّه بضم میم وتشدید دال مهمله باهم ضد بودن درین صورت مصدرست از باب مفاعله وبمعنی چیز مؤنث بایکدیگر ضد کننده وباین معنی صیغهٔ مؤنث اسم فاعل ست از باب مفاعله۔

مضلّه بفتح میم وکسر ضاد معجمه وتشدید لام جائے ضلالت وگمراہی۔

مضایقه بضم میم وفتح تحتانی نه بکسر آن همچنین هر لفظیکه بروزن مفاعله باشد حرف چهارم آن مفتوح باشد بعض مردم از بے اتفاقی مکسور خوانند چنانچه مباشرت و مطابقت ومخالفت ومطالعه ومعالجه و معانقه ومکالمه وملایمت وملاحظه ومناقشه ومراسله وقس علیٰ هذا البواقی۔

مضغه بالضم وغین معجمه گوشت پاره از صراح وآن مقدار چیزی که دریکبار خاییده شود۔

مضیٔ بالضم میم وکسر ضاد وتشدید تحتانی روشن شونده وروشن کننده اسم فاعل از اضاءت که لازم ومتعدی ست۔

مضاهی بضم میم بمعنی مانند ومشابه

فصل میم مع طای مهمله

مطایا بالفتح چهارپایان که بر پشت آنها سوار شوند مثل اسپ واشتر وغیر آن واین جمع مطیه است از منتخب وصراح۔

مطرّا بضم میم وفتح طای مهمله وتشدید رای مهمله تازه وتازگی کرده شده وگاهی مجازاً بمعنی مصفا وآبدار۔

مطا بفتح بمعنی پشت از شرح نصاب

مطبّ بفتح اول وثانی وتشدید موحده جائیکه طبیب دران نشسته معالجه مریضان نماید۔

مطیّب بضم میم وفتح طای وتشدید تحتانی مکسور بوی خوش دهنده وپاک شونده وبفتح تحتانی پاک وخوشبودار کرده شده۔

مطلب بالفتح جای طلب وبفتحات ثلاثه بهی از طلبیدن وبضم میم وتشدید طای مفتوح وکسر لام اسم ابن عبدالمناف جد رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم۔

مطنب بضم میم وکسر نون دراز سے دهنده وبسیار گو از منتخب۔

مطویات بفتح میم وسکون طا وکسر واو وتشدید تحتانی چیزهای پیچیده شده ومطویات ضمیر کنایه از ارادها۔

مطعومات خوردنیها وطعامها۔

مطرات بفتح میم وفتح طا بارانها جمع مطر که بمعنی باران ست۔

مطاوعت فرمانبرداری کردن از منتخب۔

مطارحات باهم سخن انداختنها وخوشامد وتملقها۔

مطمح جای بلند داشتن نظر از صراح ودر منتخب جای افتادن ومجازاً بمعنے جای طمع۔

مطرح بالفتح جای انداختن چیزی وکیسه وظرف صیادان که صید را گرفته دران نگاه دارند از منتخب وغیره۔

مطبخ بفتح بای موحده مفتوح جای پختن وبضم میم وکسر موحده پخت کنندهٔ طعام وآنرا در محاوره باورچی گویند۔

مطبوخ هر چیز که آنرا با تش پخته باشند خصوصاً دوای جوشانیده شده۔

مطرود بروزن مردود رانده شده از منتخب

مطرّد بالضم میم وتشدید طای مفتوح وکسر را مستقیم وبریک وتیره شونده وپی یکدیگر شونده وبکسر میم وسکون طا نیزه کوتاه که بدان وحوش را زنند وصید کنند از منتخب وصراح ودر شرح دیوان خاقانی جامه که درزیر جامه پوشند۔

مطر بفتحتین باران از منتخب وصراح ومؤید ومدار ودر شرح خاقانی مطر بکسر میم وفتح ثانی بمعنی تازگی نوشته۔

مطیر بروزن فعیل بارنده ماخوذ از مطر که بفتحتین بمعنی باران ست وبضم میم وفتح طا

وبای تحتانی مشدد مفتوح بمعنی خجلت ده دستور تصاویر طیور۔

مطار بالفتح پریدن وجای پریدن از لطائف۔

مطرز بضم میم بر وزن منور زینت داده شده وطراز کرده شده از منتخب۔

مطلس بضم میم وفتح طا ولام مشدد مفتوح وسین مهمله روپیه بے سکه ودرم ودینار نقش۔

مطلع بضم میم وتشدید طا وکسر لام خبر دهنده و بفتح لام خبر دار کرده شده وبفتح میم وکسر لام جای برآمدن کوکب ومجاز ابیت اول از غزل و قصیده که در هر دو مصراع قافیه داشته باشد۔

مطالع بفتح میم جمع مطلع ونام کتابی ست در علم منطق۔

مطموع طمع کرده شده۔

مطامع بالفتح جمع طمع ست که خلاف قیاس چنانکه محاسن جمع حسن۔

مطمع بفتح هر دو میم جای طمع داشتن چیزی

مطبوع خوش آینده ومرغوب طبع۔

مطاوع بضم میم وکسر واو وعین مهمله فرمانبردار کننده از منتخب۔

مطاع بضم اطاعت وفرمانبرداری کرده شده یعنی کسیکه مردم اطاعت او کرده باشند ومطیع او شوند۔

مطرف بضم میم وفتح طای مهمله وفتح رای مهمله مشدد بمعنی اسپیکه سر وی دم او سپید باشد یا سیاه ودیگر اعضا برنگ دیگر از صراح ومنتخب و نوعی از سجع وآن الفاظی ست که موافق باشد بحرف روی ومختلف بوزن واعداد حروف چون وقار واطوار وحال وجبال ودر شرح قران السعدین بمعنی مزین وپر زینت ماخوذ از طرف بفتحتین که بمعنی بند زر ونقره است که بر کمر بندند ومطرف بضم اول وفتح را چادر علم وغیره از صراح۔

مطاف بفتح میم جای گرداگرد گشتن وطواف کردن از منتخب۔

مطلق آزاد شده از قید وحصر وبی خصومت ورها کرده شده وآنکه آنرا قید نباشد از کشف ومنتخب۔

مطبق بضم میم وفتح طا وبای موحده مشدد مفتوح توبرتو کرده شده وسرپوش دار و نوعی از پارچه که از طرف خلخ آرند۔

مطوق بضم میم وفتح طا وتشدید واو مفتوح در طوق کرده شده۔

مطاعم بفتح میم وکسر عین مهمله خوردنیها وطعامها جمع مطعم که مصدر میمی ست بمعنی اسم مفعول۔

مطران بالفتح وبالکسر سرگروه نصاری وسرگروه وبهتر قوم کفار وگویند که مطران اکثر زنجیر براندام خود پیچیده دارد از قاموس وغیر آن۔

مطلق العنان آزاد وبی تعرض و گذاشته شده عنان۔

مطحن بالکسر وحای مهمله مفتوح آسیا از لطائف۔

مطعون بسنان نیزه زده شده و مجازا بمعنی عیب وخواری یاد دهانیده شد از منتخب وغیر آن۔

مطین بر وزن مزین گل اندوده شده

مطمئن بضم میم وسکون طا وفتح میم دوم وکسر همزه وبعده نون که در اصل مشدد ست آرمیده وسکون گیرنده۔

مطارحه بضم میم باکسی سخن گفتن ومجازا بمعنی مشوره نمودن وگاهی بمعنی خوشامد نیز مستعمل میشود۔

مطایبه بضم میم وفتح تحتانی وبای موحده باکسی خوش طبعی ومزاح کردن از منتخب وکشف۔

مطموره پنهان کرده شده مشتق از طمر بالفتح که بمعنی در زیر خاک کردن وپوشیده است ومطموره کنایه از نهانخانه وته خانه از شرح وزبدة الفوائد ومنتخب وکشف۔

مطیه بفتح میم وکسر طای مهمله وتشدید تحتانی بمعنی سواری ومرکب از منتخب وکشف۔

مطوعه بضم میم وتشدید واو مکسور وعین مهمله جماعتی جهاد کننده بے آنکه بر ایشان واجب باشد۔

مطالعه بضم میم وفتح لام بچیزی نگریستن برای وقوف یافتن بر آن از منتخب۔

مطهره بالکسر وسکون طا وفتح ها آفتابه وظرف آب که بدان وضو کنند۔

مطرقه بالکسر وفتح رای مهمله مفتوح وقاف

تپک و چکش آهنگران که بهندی هتوڑا گھن گویند از منتخب و کنز۔

مطالبه طلب نمودن و باز جستن۔

مطربه بضم میم و کسر راء مهمله و بای موحده زنیکه مردمان از شادی و طرب آرد۔

مطنجی بالفتح بادرچی۔

مطوی بالفتح و کسر واو در هم پیچیده شده از منتخب۔

مطاوی بفتح میم و کسر واو پیچید گیها و شکنها و نوردها جمع مطوی از منتخب وغیره۔

فصل میم مع ظای معجمه

مظاهرات بالضم کسی را پشتی دادن و حمایت کردن از کشف۔

مظفر فیروزمندی داده شده و نام پادشاه است

مظل بکسر میم و فتح ثانی و تشدید لام سایبان

مظالم بفتح میم و کسر لام ستمها این جمع مظلم است که بفتح میم و کسر لام بمعنی ستم باشد عدالت گاه و جاهای که دران ظلم ها از الناس امیر سازند

مظلم بضم میم و سکون ظای معجمه و کسر لام تاریک از منتخب و شرح نصاب بفتح میم و کسر لام جای تاریک۔

مظان بفتح اول و ظای معجمه و تشدید نون جاهای گمان بردن اگرچه این لفظ جمع است مگر گاهے بمعنی واحد هم می آید چنانکه لفظ مشام

مظنه بفتح و کسر ظای معجمه و تشدید نون موضع ظن یعنی جای گمان بردن از قاموس و مؤید و مدار و منتخب و کنز و صراح۔

مظله بکسر میم و فتح ظا و تشدید لام مفتوح بمعنی سائبان از صراح۔

مظلمه بفتح میم و سکون ظای معجمه و کسر لام ستم کردن و دادخواهی کردن از صراح و بضم میم و سکون ثانی و کسر لام تاریک۔

فصل میم مع عین مهمله

معما بضم میم و فتح عین مهمله و میم دوم مشدد و مفتوح پوشیده شده و کور نابینا کرده شده از کنز و منتخب و در لطائف نوشته که معما بمعنی مکان پوشیده و باصطلاح کلامیکه بوجه صحیح دال باشد بر اسمی بطریق رمز و ایما که پسند طبع سلیم باشد و در بعض کتب چنین نوشته که معما بمعنی بے دید و بے نظر و در اصطلاح کلامیکه دلالت کند بطریق رمز و ایما بر اسمی بطریق قلب یا تشبیه یا بحساب جمل یا بوجهے دیگر۔

معهذا بفتح اول و ثانی بمعنے با این یعنے با وجود این معنی۔

معزا بضم میم و فتح عین مهمله و فتح زای معجمه مشدده سوگوار و ماتم زده۔

معادا بضم میم و دال مهمله با کسی عداوت داشتن و چیزی پیاپی کردن و این مخفف معادات ست۔

معرا بضم میم و فتح عین و تشدید راء بمعنی برهنه۔

معی بکسر میم و فتح عین بمعنی روده که در شکم باشد از کنز و شرح نصاب۔

معاتب بضم میم و کسر تای فوقانی عتاب کننده و بفتح فوقانی عتاب کرده شده از کنز۔

معایب بفتح میم و کسر یای تحتانی عیبها و بدیها جمع معیب که مصدر میمی ست بمعنی عیب از صراح۔

معاقب بضم میم و کسر قاف عقوبت و عذاب کننده۔

معیب بضم میم و کسر عین بر وزن منیر عیب کننده و عیب دارد بفتح عیب۔

معجب بالضم و جیم مکسور و بعده موحده متکبر و خویشتن بین و خودپسند اسم فاعل از اعجاب که بمعنی خوبی خود دیدن و بخود نازیدن است از منتخب و کنز و صراح۔

معرب بضم میم و فتح عین و تشدید راء مهمله مفتوح از عجمی بعربی آورده شده و این نوعی از لغت ست که در اصل عجمی باشد و عرب دران تصرف کرده از جنس کلام خود ساخته باشند و بالضم و تخفیف راء مفتوح اعراب داده شده و اعراب حرکات حروف را گویند و باصطلاح نحو لفظیکه مختلف گردد آخر آن باختلاف عوامل۔

معقب بضم میم و فتح عین مهمله و تشدید قاف مکسور در پس افگنده۔

معذرت بفتح میم و سکون عین و کسر ذال معجمه عذر خواستن از صراح۔

معاندت باهم دشمنی و عناد کردن۔

معدلت بالفتح و دال مهمله مکسور عدل

وداد۔
معیت بفتح میم و کسر عین و تشدید تحتانی مفتوح ہمراہی و گاہی ازین لفظ اشارہ باشد باین آیت اِنَّ اللّٰهَ مَعَ الصَّابِرِيْنَ ٥
معیشت زندگانی ورزیستن و انچہ بآن زندگانی کنند از کنز و صراح۔
معاونت بفتح واو یاری کردن از صراح
معاشرت بضم میم و فتح شین معجمہ باہم زیست کردن و باکسے زندگانی نمودن از منتخب وغیر آن۔
معاودت بازگشتن از منتخب و غیر آن۔
معاقبت عذاب کردن یعنی زدن و بستن کسے را از منتخب و کنز۔
معاتبت عتاب کردن از منتخب و کنز۔
معظمات کلانہا۔
معضلات بضم اول و سکون دوم و کسر ضاد معجمہ بمعنی مشکلات۔
معاضدت یاری دادن و بازوی یکدیگر بودن۔
معونت بفتح میم و ضم عین و سکون واو و فتح نون یاری دادن از منتخب و صراح۔
معرفت بکسر راء مہملہ شناختن۔
معادات بالضم با یکدیگر عداوت کردن و باکسے دشمنی کردن۔
معراج بالکسر آلۂ عروج و آن نردبان ست از منتخب۔
معارج نردبانہا این جمع معراج ست از منتخب و صراح۔
معوج بضم میم و سکون عین مہملہ و واو مفتوح و جیم مشدد کج و ناراست از منتخب
معرج بالکسر نردبان و بالفتح محل بر شدن آن و بضم میم و فتح عین و فتح راء مہملہ مشدد و جیم جامہ است نفیس منقش و معرج گر بمعنے بافندۂ معرج و معرج گران فلک عبارت از قضا و قدر کہ کارخانہ داران افلاک اند از منتخب و مؤید و شرح سکندرنامہ و بعضی نوشتہ کہ عبارت ست از عقول عشرہ و آن دہ فرشتگان مقرب اند کہ باعتقاد حکما افلاک ساختۂ اوشان ست۔
معابد بفتح میم و کسر بای موحدہ عبادت خانہای کفار جمع معبد ست۔
معید بضم میم و کسر عین و سکون یای تحتانی اعادہ کنندہ و باربار کنندہ کارے از لطائف۔
معد بضم میم و کسر عین و تشدید دال آمادہ و تیار کنندہ و بفتح عین آمادہ و تیار کردہ شدہ۔
معدود شمار کردہ شدہ و چیز اندک۔
معتضد بالضم و ضاد معجمہ مکسور یاری گیرندہ از منتخب۔
معاقد بفتح میم و کسر قاف جاہای گرہ بستن و جاہاے ضمان و عہد کردن از منتخب۔
معبد بالفتح و بای موحدہ نیز مفتوح عبادت گاہ و جای پرستش نصاری از مؤید و بمعنی جاے عبادت مسلمانان نیز آید و بضم میم و فتح عین مہملہ و تشدید بای موحدۂ مفتوح عبادت کردہ شدہ۔
معدد بروزن منور خداوند شمار گردانیدہ شدہ و ساز و سامان دادہ شدہ از منتخب
معربد بضم میم و فتح عین مہملہ و سکون را و فتح موحدہ جنگجو و بدخو از منتخب۔
معاد بفتح جای عود بمعنی جای بازگشت و مجازاً عالم آخرت را گویند۔
معتمد بضم و میم ثانی مکسور اعتماد کنندہ بر کسی و بفتح میم دوم اعتماد کردہ شدہ برو۔
معاند بضم میم و کسر نون عناد کنندہ و دشمن۔
معہود بالفتح قدیم و کہنہ و پیمان کردہ شدہ
معتاد بالضم عادت گرفتہ شدہ و عادت گیرندہ از منتخب وغیرہ۔
معتدی بضم میم و سکون عین در اصل معتدی بود یا در حالت جری و رفعی ساقط شد بمعنی از حد درگذرندہ و سخت ستمگار۔
معاذ بفتح و در آخر ذال معجمہ جاے پناہ و پناہ دادن۔
معدل النہار بضم میم و فتح عین و تشدید دال مکسور و این دائرہ ایست کہ تنصیف فلک مینماید از مشرق بسوی مغرب و قطب شمالی این دائرہ محسوس و معروف ست و قطب جنوبی این دائرہ دیدہ نمیشود مگر بر زمین خط استوا و مایقرب منہ و این را

معدل النهار ازان گویند که چون سیر شمس برین دائره واقع میگردد لیل و نهار برابر میشود در جمیع نواحی تقریباً مگر در عرض تسعین برابر نمیشود و شمس را برین دائره اتفاق سیر در سال دو بار می افتد یکی در اول حمل و دیگر در آخر سنبله و در تحت این دائره در زمین محاذات دائرهٔ دیگر بر روی زمین فرض کنند بهیکه اگر دائرهٔ معدل النهار قاطع عالم شده زمین را هم قطع نماید پس زمین از جای که قطع شود همانجا خط استوا است۔

شکل دائرهٔ معدل النهار و منطقة البروج نوشته می شود

مقام طول النهار

دائرهٔ منطقة البروج
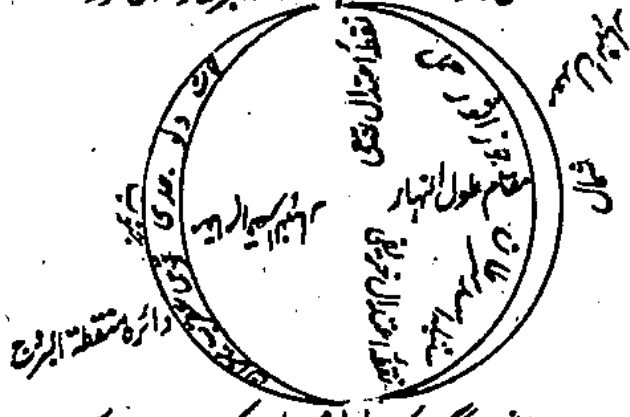
معیار بالکسر ترازوی زر سنج و سنگ محک از منتخب و کشف و شرح نصاب۔

معشر بفتح میم و سکون عین مهمله و فتح شین معجمه صیغهٔ اسم مکان ست از عشرت که برفق زندگانی کردن ست ازین جهت گروه دوستان و خویشان را معشر گویند شرح نصاب از مولانا یوسف بن مانع و منتخب و بضم میم و فتح عین و تشدید شین مفتوحه بمعنی ده گوشه۔

معاشر بفتح میم و کسر شین معجمه گروه‌ها و دوستان و بمعنی مطلق گروه نیز آمده این جمع معشر ست و بضم میم و کسر شین با کسی زندگانی کننده یعنی هم صحبت و رفیق۔

معسر بضم میم و سکون عین و سین مهمله مکسور تنگدست و درویش و بضم میم و فتح عین مهمله و سین مهمله مفتوح مشدد بمعنی دشوار از لطائف۔

معمار بالکسر بسیار عمارت کننده و این صیغهٔ مبالغه است چنانکه مِنعام بمعنی مرد بسیار بخشش چون عمارت بمعنی آبادی ست لهذا بنا را که بفتح و تشدید صیغهٔ نسبت ست بجهت تفول و یمن معمار گفتند و بعضی گویند که معمار صیغهٔ اسم آله است چون بنّا بالتشدید محکوم بانی یعنی حاکم بنا میشود مجازاً بر وا اطلاق آله کردند فافهم۔

معصفر بضم میم و فتح عین و سکون صاد مهمله و فتح فا و بعده را مهمله چیزیکه بگل کاجیره آنرا رنگ کرده باشند چه عصفر بضم اول و ثالث گل کاجیره است کذا فی بحر الجواهر و گل کاجیره را بهندی کسنبهه گویند و بعضی از استادان معصفر را که بر وزن معنبر ست بمعنی گل کاجیره بسته اند و فیه تامل از بهار عجم و منتخب و بضم میم و سکون عین و فتح صاد و فتح فا خاقانی بمعنی کاجیره آورده است۔

معشار بالکسر ده یک گرفتن از منتخب و کشف۔

معسکر بضم میم و فتح عین لشکرگاه از منتخب و مؤید و بفتح خواندن خطاست چراکه اسم ظرف رباعی بضم آید۔

معبر بالفتح و بای موحده نیز مفتوح بمعنی عبور و جای عبور و محل گذر و جای گذشتن از دریا و بالکسر بای موحده مفتوح کشتی وانچه بدان از دریا عبور کنند و بضم میم و فتح عین و بای موحده مشدد مفتوح تعبیر کرده شده و بکسر بای مشدد تعبیر کننده و بیان کننده از منتخب و لطائف۔

معابر بفتح میم و کسر بای موحده کشتیها که بدان از دریا عبور نمایند و گذرهای دریا که از آنجا مردم عبور کنند۔

معیر بضم میم و کسر عین و یای تحتانی بعاریت دهنده چیزی را۔

معاصر بضم میم و کسر صاد هم عهد و هم زمانه۔

معرکه‌گیر کشتی گیر و دیگر اهل بازی که در بازار مردم تماشائی را جمع کنند از بهار عجم۔

معجر بالکسر بمعنی مقنعه و روپوش زنان از منتخب و مزیل۔

معجز بضم میم و سکون عین و کسر جیم و زای معجمه عاجز کننده و خرق عادت و کرامات نبی۔

معز بفتح میم و سکون عین و زای معجمه بمعنی بز که حیوان معروف ست بهندی

آنرا اگری گویند از شرح نصاب۔

معکوس نگون سار۔

معانس بفتح میم وکسر نون وسین مهمله دختران دوشیزه وجوان چه این جمع معنس ست که مصدر میمی است بمعنی فاعل که مانس ماخوذ از عنس وعنوس که بمعنی دیر ماندن زن ست بعد بلوغ بخانه پدر بی شوی

معارس بسین مهمله منزلهاے فرود آمدن از صراح۔

معاش بالفتح زندگانی کردن وآنچه بآن زندگانی کنند وجاے زندگانی ونیز دنیا را گویند از لطائف۔

معایش بفتح میم وکسر یای تحتانی اسباب زندگانی جمع معیشت از منتخب۔

معشوش فراهم آورده شده وکسب کرده شده وپیراهن رقعه دوخته شده از منتخب ونیز نام صنعتی از شعر۔

معراض بالکسر وضاد معجمه تیر بی پر که آنرا بفارسی تیر گز گویند از منتخب وآن تیری باشد که هر دو سر آن باریک ومیانش ستبر چون رها شود محرف شده از مجمع و عرفان چند را شکار میکنند

معرض بالفتح وراى مهمله مکسور جاے ظاهر کردن چیزی وبفتح رای مهمله نیز درست از منتخب صراح۔

مع بفتح میم وفتح عین مهمله بمعنی با که لفظی ست بمعنی همراهی وهم بجا مدست از اسمای لازم الاضافت وآنچه بعضی مردم بجای مع معه بیاد با نویسند خطاست مگر آنکه آنرا ضمیر مذکر واحد داننده وبضم خوانند یا بوقف مظهر خوانند ز محقق۔

معرف بضم میم وفتح عین مهمله وتشدید رای مکسور تعریف کننده وشناخت کنانندہ وبمعنی کسیکه در مجلس سلاطین وامرا مردمان را بجای لائق هر کدام نشاند وتشخص باشد که چون کسی پیش سلاطین وامرا رود مجهول الحال باشد اوصاف ونسب او بیان کند تا درخور آن مراد عنایت بحال او شود وباصطلاح منطق چیزیکه موصل باشد بسوی مطلوب تصوری چنانکه حیوان ناطق موصل ست تصور انسان وبفتح را رامشدد شناخته شده وتعریف کرده شده۔

معروف شناخته شده ومشهور وبمعنے نکوئی ونام ولی الله وباصطلاح اهل صرف فعلیکه نسبت بفاعل داشته باشد ومجهول فعلی باشد که نسبت بمفعول دارد۔

معارف بفتح میم وکسر را شناسائی وجاهای شناختن وآشنایان واهل علم وفضل وناموران۔

معلف بکسر میم وسکون عین وفتح لام آخور اسپان وچیزیکه بدان اسپان را علف خورانند از شرح نصاب۔

معتکف بضم میم وکسر کاف در مسجد برای عبادت نشیننده واز چیزے باز ایستاده شونده از منتخب۔

معاف بضم میم دراصل معافی بود بوزن منادی صیغهٔ اسم مفعول از باب مفاعلت که مصدرش معافات بروزن مناجات ماخوذ از عفو پس دراستعمال فارسیان الف از آخر معافی که مقلوب ست از یا ساقط شده چنانکه در لفظ مصاف که دراصل مصافی بود وصیغهٔ اسم فاعل دراستعمال فارسی یا از آخر آن افتاد یا چنانکه لفظ متعال که دراصل متعالے بود یا از آخر آن در حالت وقف ساقط شد پس معاف بفتح میم چنانکه شهرت دارد غلط ست۔

معطوف پیچانیده شده۔

معترف بالضم وراء مکسور اقرار کننده۔

معلق بضم میم وفتح لام آویخته شده ومعلق زدن حرکت کردن دار بازان وبازیگران بوضعی که واژگون گشته بسرعت باز راست شدن چنانکه کبوتران کنند بهندی کلا گویند بفتح کاف عربی وبهندی بازی نیز گویند بهمین قسم نوعی از ورزش کشتی گیران ست۔

معوق بضم میم وفتح عین وتشدید واو مفتوح باز داشته شده ودر بند داشته شده ومجاز بمعنی مشکل ودشوار مستعمل۔

معلاق بالکسر آنچه بدان چیزی را درآویزند وخار آهنی که قصابان بدان گوشت را بیاویزند از منتخب وغیره۔

معارک بفتح میم وکسر رای مهمله جاهای جنگ ومیدانهای کارزار واین جمع معرکه است

از شرح نصاب۔

معلم الملائک لقب شیطان از جهار شربت۔

معول بفتح میم و ضم عین و سکون وا و بروزن مقول بمعنی اعتماد کرده شده صیغهٔ اسم مفعول از عول که بمعنی اعتماد و تکیه کردن ست کذا فی المنتخب و بفتح میم و سکون عین و فتح واو جای تکیه و اعتماد و جای استعانت و در خیابان معول بضم میم و فتح عین و تشدید واو مفتوح اعتماد کرده شده و هم بمعنی اعتماد کردن زیرا که بصیغهٔ اسم مفعول از تعویل مصدر میمی هم آمده و تعویل بمعنی اعتماد کردن ست و بکسر میم و سکون عین و فتح واو بمعنی کلنگ آهنی که بدان سنگ اشگافند کذا فی الکشف والمنتخب۔

معاقل بفتح میم و کسر قاف سر حدها و جاهای پناه و مکانهای قلب و مشکل قلعها۔

معامل بضم میم اول و کسر میم ثانی معامله کننده و در سکندرنامه کنایه از مشتاق و آرزومند چنانچه اکثر شارحین ثقات نوشته اند و بمعنی خرید و فروخت کننده۔

معضل بضم میم و سکون عین و کسر ضاد معجمه دشوار و مشکل کننده از منتخب۔

معقول بمعنی بسته شده و پناه برده شده و پسندیدهٔ عقل۔

معیل بضم میم و کسر عین شخصی که بسیار عیال دارد از منتخب۔

معطل بیکار مانده و فرو گذاشته از کشف و آنکه بثبوت ذات حق تعالی منکر باشد

معقل بضم میم و فتح قاف مشدد و شتری که بازو و ساقش برسنی باهم بسته باشند ماخوذ از عقال۔

معجل بضم میم و فتح عین و جیم مشدد مکسور شتاب کننده و پیشی گیرنده و بفتح جیم مشدد شتاب کرده شده و بی مهلت۔

معلول چیزی که آنرا علت و سببهای ضروری او ثابت کرده باشند و بمعنی بیمار خطاست زیرا که از علت که بمعنی بیماری ست صیغهٔ صفت علیل می آید نه معلول از قاموس و رسالهٔ ابن حاجب و منتخب لیکن باوصف این معنی در کلام بعض ثقات واقع شده۔

معلم اول کنایه از ارسطو از بهار عجم چرا که علم حکمت را اول ارسطو بقید کتابت آورده تعلیم نمود و قبل از ارسطو حکمای سابق حکمت را بشاگردان زبانی تعلیم مینمودند

معتل بالضم و تشدید لام صیغهٔ اسم فاعل از اعتلال بمعنی بیمار شونده و باصطلاح صرفیان فعلی یا اسمیکه در آن حرف علت باشد

معصم بکسر میم و سکون عین و فتح صاد مهمله جای دست برنجن یعنی ساعد از شکرستان و صراح۔

معجم بالضم و جیم مفتوح حروف ا ب ت ث الی آخره چرا که این ترکیب و ترتیب صنع عرب نیست بلکه وضع کردهٔ عجم است و بمعنی حروف نقطه دار از کشف و مؤید و صاحب دقائق الانشا نوشته که حروف منقوطه را از آنجهت معجم نامند که اعجام در لغت بمعنی ازالهٔ اشتباه ست چون بنقطه رفع اشتباه میشود لهذا حروف منقوطه را معجمه گویند و بعض جمیع حروف تهجی را معجم میخوانند چرا که چنانکه بنقطه دفع اشتباه میشود بعدم نقطه نیز ازالهٔ اشتباه میگردد و معجم بروزن معظم نوعی از لغات عرب و آن لفظی ست که در حقیقت عربی باشد مگر اهل عجم آنرا بسیار استعمال کنند و از جنس کلام خود دانند از شرح نصاب۔

معمم بضم میم و فتح عین و کسر میم مشدد صاحب عمامه و دستار۔

معزم بضم میم و فتح عین و کسر زای معجمهٔ مشدده عزیمت خوان و افسونگر و بفتح زای معجمه بمعنی افسون زده۔

معلوم کنایه از مال و زر و درم و دینار و بمعنی ذخیره از کشف و مدار و شرح گلستان و در خیابان نوشته که معلوم در فارسی بمعنی زر مستعمل ست بدان جهت که زر از نهایت شهرت که دارد احتیاج نام بردنش نیست چنانکه لفظ یقین بمعنی مرگ و بعضی بمعنی ذخیره نیز آمده۔

معالم بفتح میم و کسر لام عبارت ست از عالم و جهان چه معالم جمع معلم ست که بکسر میم و سکون عین صیغهٔ اسم آله است بمعنی

علامت چون این جهان همه دلالت ملابتها ست بر صانع خود لهذا جهان را عالم گفتند

معتصم بالضم وفتح تای فوقانی وکسر صاد مهمله چنگل زننده در چیزی برای استعانت ونجات وپناه گیرنده۔

معلم بضم میم وفتح لام نقشدار ومخطط ومنقش چه علم بالتحتین بمعنی نشان ونقش ست از منتخب و بضم میم وفتح عین وکسر لام مشدد آموزانند وناخدا وملاح جهاز را نیز گویند چرا که او ماهر احکام کشتی وجهاز باشد وبفتح لام تعلیم داده شده وآداب آموزانیده شده واکثر استعمال این لفظ در حیوانات ست چون سگ معلم وبوز معلم وطوطی معلم وعلی هذا القیاس۔

معصوم نگاهداشته شده وباز مانده شده از گناه از خیابان ومنتخب۔

معان بفتح میم جای یاری دادن ودر نصاب بمعنی مطلق جا گفته از شرح نصاب۔

معمعان بفتح هر دو میم وهر دو عین مهمله بمعنی شدت موسم گرما از شرح نصاب۔

معنون بضم میم وفتح عین وسکون نون وفتح واو عنوان کرده شده یعنی دیباچه کرده شده۔

معن بفتح میم وسکون عین مردی بود از عرب بغایت سخی وبلند همت از برهان۔

معلق کشیدن نوعی از ورزش کشتی که بر سر زمین گذاشته آنطرف غلطیدن باشد بهندی کلابازی گویند۔

معلق زدن واژگون گشته باز بسرعت راست شدن چنانکه کبوتران ودارابازان کنند۔

معلق زن دارباز وبازیگر ورقاص از برهان۔

معجون سرشته شده وخمیر کرده شده ودر اصطلاح اطبا ادویهٔ چند سائیده که بشهد یا قوام قند آمیخته باشد خواه خوش مزه باشد یا تلخ بخلاف جوارش که دران خوش مزه بودن شرط است۔

معین بفتح میم وکسر عین جاری روان از قاموس وشرح نصاب ومنتخب وکشف ومدار وصراح واین صیغهٔ اسم مفعول ست از عین وعیان چنانکه از بیع مبیع وبضم میم وکسر عین یاری دهنده وبضم میم وفتح عین ویای تحتانی مشدد مفتوح مخصوص ومقرر کرده شده از منتخب۔

معدن بالفتح ودال مهمله مکسور بمعنی کان از مزیل ومدار ومنتخب وکشف وبهار عجم وبحر الجواهر۔

معادن بفتح میم وکسر دال مهمله بمعنی کانها جمع معدن که بمعنی کان ست۔

معفو بفتح میم وسکون عین وضم فا وتشدید واو عفو کرده شده ومعاف نموده شده۔

معاهده بضم میم وفتح ها با یکدیگر عهد وپیمان بستن۔

معانقه باهم گردن مقارن ساختن وباهم بغلگیر شدن۔

معبله بالکسر وبای موحده پیکان دراز وپهن از شرح نصاب۔

معصره بکسر میم وسکون عین وفتح صاد مهمله آنچه چیزی را بآن افشرند وجای روغنگران وبضم میم وفتح عین وتشدید صاد مفتوح افشرده شده۔

معنی بیگانه معنی بهتر ولطیف عمده که پیش از وکسی نبسته باشد

معشوقه در آخر لفظ معشوقه نظر بقاعدهٔ عربیه تای تانیث ست لیکن بقانون فارسیان تای تانیث نیست این تائی ست که در اواخر اکثر الفاظ زیاده کنند چنانچه درین بیت سلیم **بیت** مفلس چو شدیم روبا وآوردیم ٭ معشوقهٔ روز بینوائیست خدا ٭ وهمین قسم در عیاره ورقیبه از مصطلحات وخیابان۔

معجزه بالضم وجیم مکسور عاجز کننده چون خرق عادتی از نبی صادر شود که از آوردن مثل آن خلق عاجز آید این را معجزه گویند وچون از ولی خرق عادتی پیدا گردد آنرا کرامت خوانند وچون خرق عادتی از کافر بظهور آید آنرا استدراج گویند۔

معزی الیه بفتح میم وسکون عین مهمله وکسر زای معجمه ویای تحتانی منسوب الیه وبضم میم وتشدید زای معجمه وبدون یای

تحتانی غلط است چه معزی بروزن مرضی صیغهٔ اسم مفعول ست از عزی یعزی عزا و عزار در لغت نسبت داشتن بکسی یا بچیزی کذافی المنتخب و الصراح۔

معاینه رو برو چیزی را دیدن از منتخب و باهم چشم چار شدن۔

معده بفتح میم و کسر عین عضو آدمی که طعام دران قرار یابد و هضم شود از منتخب و کشف و قاموس و صراح و مؤید و بکسر میم و سکون عین و بفتح میم و سکون ثانی نیز آمده است

معتوه بهای ملفوظ بروزن مفعول نادان دل شده و بیعقل و بیهوشی که گاهی بطور دیوانگان کلام کند و گاهی بوضع عاقلان از صراح و غیره آن۔

معرکه بفتح میم و سکون عین و کسر را و جهله جنگ گاه و جای کارزار و این صیغهٔ اسم ظرف ست از عرک که بمعنی مالیدن و گوشمال دادن و خراشیدن ست چون دلیران در کارزار همدیگر را بیمالند لهذا جنگ گاه را معرکه اسم شد از منتخب و شرح نصاب از یوسف بن مانع

معذبه بضم میم و فتح عین و تشدید ذال معجمه مکسوره و بای موحده شکنجه و عذاب کننده یعنی در رنج اندازنده۔

معامله بضم میم اول و فتح میم دوم باهم عمل کردن و کار کردن۔

معتد به بالضم شمار گرفته شده یعنی معتبر و قابل اعتبار۔

معاذ الله بفتح میم و فتح ذال معجمه معاذ مصدر میمی ست که در ترکیب مفعول مطلق فعل محذوف واقع شده و آن اعوذ باشد پس در اصل اعوذ معاذ الله بود یعنی پناه می خواهم پناه خواستن بخدای تعالیٰ۔

معتزله بضم میم و سکون عین و فتح فوقانی و فتح زای معجمه فرقه ایست که میگویند که بدنیا و آخرت دیدن حق تعالیٰ ممکن نیست و نیز میگویند که نیکی از خداست و بدی از نفس و مرتکب کبیره نه مومن ست نه کافر و اصل ابن عطا که مقدم این جماعت ست شاگرد شیخ حسن بصری بوده یک روز در مسجد با شاگردان دیگر این حکایت میکرد که مرتکبان کبائر نه مومن اند و نه کافر و اثبات منزلة بین المنزلتین میکرد شیخ این سخن بشنید و فرمود اِعْتَزَلَ مِنِّی یعنی جدا شده و دور شده از ما و ازین سخن این اسم معتزله بران فرقه ماند از لطائف۔

معنیٰ در آخر الف مقصوره بصورت یا و در استعمال فارسی بیاے معروف قصد کرده شده و جای قصد کردن و جای خواستن از مؤید و کنز و منتخب و کشف معنی در اصل معنوی بروزن مفعول بود واو را بیا بدل کرده بقاعده که چون واو و یا جمع شوند و اول ایشان ساکن واو را بیا بدل کنند پس یا در یا ادغام کردند و ضمهٔ نون را بکسره بدل کردند براے مناسبت یا بعدهٔ یای اول را برای تخفیف حذف نموده کسره را بفتح بدل کرده یا را بالف بدل نمودند معنی شد مگر بنوشتن بیا نویسند و فارسیان نظر بصورت مکتوبی معنی خوانند بکسر نون و اگر معنی را اسم ظرف گیر بدا اصلش بروزن مفعل باشد یای متحرک ماقبل مفتوح یای را بالف بدل کردند درین صورت تعلیل کمتر میشود

معانی بفتح جمع معنی ست و نام علمی است که شناخته میشود بآن احوال لفظ عربی و غیره بهیجیکه بسبب آن مطابق باشد لفظ مقتضای حال را و آنچه نگاهدارد از وقوع خطا در ادای معانی مطلوبه و آنچه باز دارد از سخت دشواری مضمون و بد اسلوبی عبارت و حاصل میشود بدان بلاغت کلام و آن منحصر میشود در هشت باب باب اول در احوال اسناد خبری ثانی در احوال مسند الیه بحذف آن و عدم حذف آن ثالث در احوال مسند بحذف و غیر حذف آن رابع در احوال متعلقات فعل چنانچه حذف مفعول و تقدیم آن بر فعل و غیر ذلک خامس در قصر بالفاظ استثنا و این از قسم حصر ست سادس دربیان انشا و انواع آن کثیر ست از انجمله تمنی و ترجی و استفهام و قسم و تعجب و امر و نهی و غیره سابع دربیان وصل و فصل چنانچه عطف بعضی جمله بر بعض و ترک آن ثامن در ایجاز یعنی آوردن کلام مختصر که حاوی معانی کثیره باشد بحذف مضاف و غیره

و در اطناب مساوات و آن برای ایضاح و تفصیل اجمال باشد و چون علم بیان و علم بدیع در تحت علم معانی مندرج میشود لهذا ذکر آن هر دو نیز درینجا مناسب دانست **بیان** علمیست که شناخته میشود بآن ایراد معانی در انحای مختلفه یکی دبیشی در وضوح دلالت و آن منحصر ست در سه باب باب اول در تشبیه باب دوم در مجاز و استعاره باب سوم در کنایه بدیع علمی ست که شناخته میشود بآن وجوه تحسین کلام بعد رعایت مطابقت کلام بمقتضای حال و بعد فصاحت دلالت الفاظ بر معنی و بدیع دو قسم ست لفظی و معنوی بیان بدیع لفظی و انواع آن بسیار ست منجمله آن ترصیع و تجنیس و مقلوب و رد العجز و التزام ما لا یلزم و این را اعنات نیز نامند و متلون و ذو قافیتین و توشیح و تعلیل و منقوط و مهمل و رقطا و خیفا و متقطع و موصل و تلمیع و مصحف متضمن اللغتین وغیره بیان بدیع معنوی و اصناف آن نیز بسیار ست از انجمله ایهام و محتمل الضدین و این را ذو الوجهین نیز نامند و تاکید المدح بما یشبه الذم و حسن التعلیل و تجاهل العارف و مبالغه و لف و النشر و سیاقة الاعداد و تنسیق الصفات و ارسال المثل و جمع مع التفریق و تلمیح و اعتراض من الکلام و التفات و مراعات النظیر و معما و لغز و تاریخ وغیره۔

معافی بضم میم و کسر فا صیغهٔ اسم فاعل بمعنی عفو کننده۔

معزی بضم میم و فتح عین و کسر زای معجمه مشدد تعزیت کننده و بکسر عین و یای نسبت منسوب بمعز که نام حق تعالی و نام یکی از سلاطین و معزی تخلص شاعریست از شعرای متقدمین ایران و معزی بالفتح بر وزن مرضی بمعنی منسوب۔

معطی بالضم و کسر طای مهمله عطا کننده از منتخب و صراح۔

معلم ثانی کنایه از ابونصر فارابی چراکه کتب حکمت یونانی را که ارسطو وغیره تحریر کرده اند اول ابونصر فارابی آنها را از یونانی بعربی مترجم نموده تعلیم کرد۔

معدنی نام جامه است سرخ رنگ از شرح قران السعدین۔

معتنی بضم میم و سکون عین و فتح فوقانی و کسر نون تیمار دارنده و اهتمام کننده۔

معالی بفتح بلندیها این جمع معلی است که بفتح میم و سکون عین و فتح لام مصدر میمی ست بمعنی علو۔

معروری بضم میم و سکون عین و فتح رای مهمله و سکون واو و کسر رای مهمله ثانی بر وزن مغشوش ست از باب افعیعال و اعروریت الفرس رکبته عریانا معرورے بمعنی راکب اسپ برهنه پشت از لطائف۔

فصل میم مع غین معجمه

مغرا بضم میم و فتح غین معجمه و تشدید رای مهمله شگفت و تعجب داشته شده و بسرش چسپانیده شده از منتخب و صراح۔

مغادرت با یکدیگر بیوفائی کردن۔

مغیث بضم میم و کسر ثانی در آخر ثای مثلثه فریادرس از منتخب۔

مغاث بضم میم و ثای مثلثه نام چوب دوای و آن پوس درخت صحرائی ست از برهان و منتخب۔

مغمد بضم میم و فتح غین معجمه و فتح میم مشدد پوشیده کرده شده و شمشیر بغلاف کرده شده۔

مغفر بکسر میم و فتح فا خود آهنی صیغهٔ اسم آلت است از غفر که بمعنی پوشیدن و پنهان کردن ست از کشف و بهار عجم۔

مغیر بضم میم و کسر غین معجمه غارت کننده و شتاب کننده از لطائف۔

مغبر بضم میم و غین معجمه ساکن و فتح بای موحده و تشدید رای مهمله غبار آلوده و تیره رنگ از منتخب۔

مغمز بضم میم و فتح غین معجمه و کسر میم مشدد و زای معجمه بچشم و ابرو اشاره کننده و غمازی کننده۔

مغموز در آخر زای معجمه متهم و معیوب از صراح۔

مغژ بفتح اول و ثانی و زای فارسی صیغهٔ نهی از غژیدن که بمعنی نشسته رفتن ست بطور اطفال۔

مغرس بالفتح و سکون غین معجمه و فتح را و بعده سین مهمله جای نشاندن

درخت و منتخب۔

مغشوش بہر دو شین معجمہ خیانت کردہ شدہ و آمیزش کردہ شدہ و ہر چیزیکہ غیر خالص باشد از لطائف و منتخب۔

مغص بالفتح و صاد مہملہ پیچش شکم و پیچش ناف و درد کردن رودہ از منتخب و لطائف۔

مغتبط بالضم و در آخر طای مہملہ بمعنے محسود از منتخب۔

مغبوط محسود۔

مغ بالفتح عمیق و ژرف و عمق و بمعنے رود خانہ و بالضم آتش پرست از برہان و لطائف۔

مغرف بالضم و را رہملہ مکسور کفگیر و دست آب گیرندہ از لطائف۔

مغلاق بالکسر قفل و قلاب کہ بدان در را بندند از منتخب۔

مغلق بضم میم و سکون غین معجمہ و فتح لام در بستہ شدہ و کلامیکہ در یافت معنی آن مشکل باشد از منتخب۔

مغلوق بالفتح در بستہ شدہ۔

مغاک بفتح لفظ فارسی ست معروف منسوب بمغ کہ بمعنی عمق ست و کلمۂ اک برای نسبت ست۔

مغلول طوق تعذیب در گردن انداختہ شدہ۔

مغزل بالکسر و زای معجمہ مفتوح و ک

مغول بضمتین و واو معدولہ و سکون لام قومی ست معروف در لغات ترکی نوشتہ کہ این لفظ ترکی ست بمعنی عمدہ فرقۂ ترک و بمعنی سادہ دل نیز از لغات ترکی و در بعضے از فرہنگہا بمعنی شریر نیز نوشتہ اند۔

مغسل بالضم و سین مہملہ غسل دہندہ و بفتح سین غسل دادہ شدہ۔

مغتنم بفتح نون غنیمت پنداشتہ شدہ و غنیمت گرفتہ شدہ۔

مغابن بفتح میم و کسر بای موحدہ بنہای ران از صراح۔

مغیلان بضم میم و یای معروف درخت ببول کہ بہندی کیکر نیز گویند در اصل ام غیلان بود کہ معنی آن مادر دیوان ست چہ ام بالضم و تشدید بمعنی مادر و غیلان بالکسر جمع غول و لفظام مجازاً برای مقارنت و مجاورت می آید ضمۂ الف را بمیم دادہ الف را بجہت تخفیف حذف کردند پس لفظ مغیلان مفرد ست و جمع مغیل نیست چنانکہ بعضی گمان برند از منتخب و بعض شرح گلستان و در برہان نوشتہ کہ مغیلان بروزن سلیمان نام درخت خار دار ست و در صراح و قاموس مرقوم ست کہ ام غیلان بضم اول و فتح غین معجمہ درخت سمرہ کہ آنرا طلح نیز گویند و آن درختان بزرگ اند خار دار در ریگستان عرب۔

مغبون حرف ثالث بای موحدہ معنی زیان رسیدہ شدہ از منتخب۔

مغز در سر کردن خاموش شدن از برہان۔

مغز تر کردن سخن گفتن۔

مغارہ بفتح میم غاریکہ در کوہ باشد از منتخب و کنز و بمعنی جای غارت کردن چراکہ اسم ظرف از غارت ہم درست میتوان شد از شرح نور اللہ۔

مغلقہ بالضم در بستہ شدہ و سخن مشکل۔

مغرفہ بالکسر حرف چہارم فا کفگیر و کفچہ از منتخب و کنز و شرح نصاب۔

مغلظہ بضم اول و فتح لام مشدد و ظای معجمہ سطبر و درشت از منتخب و در کنز بمعنی استوار کردہ شدہ۔

مغلطہ بالفتح و طای مہملہ جائیکہ مردم دران باشتباہ و غلطی افتند۔

مغبوطہ در فرہنگ کشایش نامہ بمعنے جعد کردہ شدہ نوشتہ و در کتب لغت یافتہ نشدہ مگر بمعنی حسد کردہ شدہ۔

مغرہ بالفتح گلیست سرخ رنگ کہ بہندی گیرو گویند بکسر کاف فارسی۔

مغربی اشرفی و درست زر بعضی نوشتہ کہ در ملک مغرب کان طلاست طلای آن سرخ و بہتر میباشد اشرفی از طلای آن کان ساختہ می آرند آنرا مغربی گویند در اصل درست مغربی بود چون چیزی بسبب خوبی بجائے خصوصیت دارد بجہت تخفیف نام آنچیز حذف کردہ یای نسبت بنام آنجا لاحق کردہ اسم آنچیز قرار دہند

چنانکه دبیقی که نوعی از جامهٔ ابریشمی باشد در اصل منسوب ست بدبیق که نام شهریست شیخ سعدیؒ فرماید **بیت** زشت باشد دبیقی و دیبا ٭ که بود بر عروس نازیبا ٭

مغنّی بضم میم و فتح ثانی و تشدید نون مکسور مطرب سرود گوینده و بضم میم و سکون ثانی و کسر نون بی نیاز گرداننده۔

مغرّی بالضم چسپنده و لزوجت پیدا کننده و در غلانندهٔ کسی را بر جنگ از صراح۔

مغتذی بالضم غذا یابنده از لطائف

مغزبی قسمی از حلواست که بغایت سفید باشد مغز پسته و بادام دران آمیخته قرصها بندند۔

فصل میم مع الفا

مفاجا بضم میم و حرف چهارم جیم عربی مخفف مفاجات یعنی ناگاه۔

مفاجات بضم میم و حرف چهارم جیم عربی ناگاه شدن۔

مفاخرت بضم میم و فتح خای معجمه با کسے فخر کردن و نازش کردن در بزرگی و هنر از منتخب۔

مفاوضت بواو و ضاد معجمه با هم باز گفتن و مشوره کردن و بیان کردن سخن بنرمی از صراح و غیر آن۔

مفاوضات بضم میم و فتح واو مکتوبات که اعلی با ادنی نوشته باشد و مراسلات مکتوباتی که بمساوی نوشته باشد۔

مفردات جمع مفرد که بمعنی تنهاست و در اصطلاح حروف تهجی که علحده علحده نویسند و اسامی اعداد از یک تا ده۔

مفترضات بالضم چیزهاے فرض کرده شده۔

مفلوج فالج زده۔

منفج بضم میم و سکون فا و کسر جیم اول خام و ناپخته دارند و این ضد منفج ست

مفرّح بضم میم و فتح فا و کسر رای مهمله مشدد و بعده حای مهمله فرحت دهنده و نام دوای مرکب که شیرین و خوش مزه و خوشبو و مقوی دل و جگر باشد از منتخب و غیر آن۔

مفضّح بضم میم و فتح فا و کسر ضاد معجمه مشدد و حای مهمله رسوا کننده۔

مفاتیح بفتح جمع مفتاح که بمعنی کلید ست

مفتاح بالکسر نام کتابی از سکاکی در علم معانی۔

مفسّخ بضم میم و فتح فا و سین مهمله مشدد مکسور و خای معجمه نام دردیست که صاحبش چنان می پندارد که آن عضو را پاره پاره میکنند از شرح نصاب۔

مفقود گم کرده شده و یافته نشده از منتخب

مفتقد بضم اول و قاف مفتوح گم کرده شده و نایافته شده و در لطائف بمعنی تفقد کرده شده یعنی باز پرس کرده شده

مفرد بضم اول و سکون فا باصطلاح بعضے فارسیان بندهٔ فرمانبردار از شرح گلگشتی۔

مفکّر بضم میم و فتح فا و کسر کاف مشدد فکر کننده۔

مفتقر بالضم و حرف چهارم که قاف ست مکسور بمعنی محتاج۔

مفخر بالفتح مصدر میمی ست بمعنی فخر و نازیدن بچیزی۔

مفرّ بفتح میم و فتح فا و تشدید رای مهمله اسم ظرف از فرار بمعنی جای گریختن یعنی جائیکه دران گریخته نشیند از آفت امن یابد و بمعنی راهی که از ان راه توان گریخت و بمعنی گریختن نیز آمده۔

مفطور پیدا کرده شده و شگافته شده از منتخب۔

مفروز در آخر زای معجمه جدا کرده شده از منتخب۔

مفاز بفتح و زای معجمه رسیدن گاه۔

مفاوز بفتح میم و کسر واو جاهاے رسیدن و منازل و مقامات و این جمع مفازه ست۔

مفرش بالفتح آنچه جامهٔ خواب و رخت دران نهند از منتخب و بمعنی بستر و فرش و جامهٔ خواب از کشف و بهار عجم و بمعنی جامه دان که آنرا از چرم سازند مثل صندوق از مؤید

مفروض فرض کرده شده۔

مفوّض بکسر واو کار بکسی واگذارنده و بفتح واو بکسی واگذاشته شده از منتخب۔

مفیض بضم میم و کسر فا فیض رساننده۔

مفرط بالضم و رای مهمله مکسور و طای مهمله از حد درگذرنده و مجازاً بمعنی کثیر و بسیار از کنز و منتخب و صراح۔

مفزع بفتح میم و سکون فا و فتح زای معجمه و عین مهمله پناه گاه از منتخب۔

مفرغ بفتح میم و سکون فا و فتح را مهمله و غین معجمه جای ریختن آب از صراح۔

مفروغ ریخته شده۔

مفرق بضم میم و فتح فا و کسر رای مهمله مشدد پراگنده کننده و بالفتح و رای مهمله مکسور بمعنی فرق و آن خطیست که ظاهر میشود از دو نیم کردن موی سر بهندی مانگ گویند از شرح نصاب۔

مفیق بضم میم و کسر فا بهوش آرنده و هوشیار از لطائف و غیر آن۔

مفلوک مبتلای فلاکت یعنی فلک زده و مفلس و تباه و این اسم مفعول از مصدر جعلیست

مفضل بضم میم و فتح فا و فتح ضاد معجمه مشدد افزون کرده شده و فوقیت داده شده و بکسر ضاد معجمه افزون و فوقیت دهنده و بضم میم و سکون فا و کسر ضاد معجمه نکوئی کننده و افزون کننده از منتخب۔

مفضول فضیلت داده شده۔

مفصل بفتح میم و سکون فا و کسر صاد مهمله بروزن منزل پیوندگاه اندام از بحر الجواهر و بضم میم بروزن منور تفصیل کرده شده و نام کتابی ست۔

مفاصل بفتح میم و کسر صاد مهمله پیوندگاههای اندام۔

مفتول پیچیده تار تافته خواه از ابریشم خواه از کلابتون۔

مفخم بضم میم و فتح فا و فتح خای معجمه مشدد بزرگ داشته شده از منتخب۔

مفتتن بضم اول و سکون دوم و هر دو تای فوقانی مفتوح فتنه انگیخته شده و در فتنه انداخته شده از لطائف۔

مفتون در فتنه انداخته شده و شیفته و عاشق از لطائف و منتخب۔

مفتنین فتنه اندازان۔

مفاوضه یکدیگر را سپردن و در صراح انبازی کردن و برابری کردن در کارے و در محاوره اهل انشا بمعنی خط و رساله مستعمل کنند و در خیابان نوشته که بمعنے انبازی کردن و مجازاً بمعنی جماع کردن نیز مستعمل شده شارح فاضل نوشته که چون معنی اصل مادهٔ این لفظ سپردن ست مفاوضه که بروزن مفاعله است بمعنی سپردن هر یکی خود را بدیگری و ازین کنایه بجماع واضحست

مفرغه بفتح میم و غین معجمه جای ریختن چیز رقیق از صراح و منتخب۔

مفرده بضم در لغت بمعنی تنها و در اصطلاح اهل دفتر جمع را گویند از جهت آنکه قرینه ندارد

مفازه بفتح میم و زای معجمه جای رهائی یافتن و جای فیروزی و تیمناً و تفولاً بمعنے بیابان نیز آید تا آسانی از و گذشته شود از منتخب و کنز و لطائف و غیر آنها۔

مفتری بالضم دروغ گوینده بر کسی و بهتان و تهمت نهنده بر کسی۔

مفضی بضم میم و کسر ضاد معجمه رساننده و مباشرت کننده از منتخب۔

فصل میم مع قاف

مقتدا بالضم کسیکه مردمان پیروی او نمایند

مقلیاثا بالفتح و لام مکسور و حرف ششم ثای مثلثه لغت سریانی ست بمعنی تخم تره تیزک که آنرا هالون گویند از برهان۔

مقتضب بضم میم و فتح ضاد معجمه بریده شده و نام بحر چون این بحر را از بحر منسرح بریده اند یعنی ارکان این دو بحر یکی ست اختلاف همین در ترتیب ست اصل منسرح مستفعلن مفعولات ست چهار بار یا آنکه مقتضب مفعولات مستفعلن چهار بار یا آنکه عروض و ضرب این بحر را گاهی قطع هم مینمایند می اندازند۔

مقیت بضم میم و کسر قاف و در آخر تای فوقانی توانا و روزی دهنده و نگاهدارنده و گواه و حاضر از منتخب و صراح۔

مقاومت بضم میم و فتح واو با کسی برابری کردن از کنز۔

مقدرت بفتح میم و کسر سوم قدرت و توانائی و توانگر بودن از لطائف و صراح

مقت بالفتح دشمنی۔

مقتنیات بالضم اسباب دنیوی ذخیره کرده شده۔

مقامات بفتح کنایه از مراتب و قواعد و حکایات عربیه چنانکه مقامات حریری و مقامات بدیعی و مقامات هندی و محاورات عربیه۔

مقاسات بالضم رنج کشیدن از منتخب و کنز۔

مقالت بفتح اوّل مصدر میمی ست بمعنی گفتار از کنز۔

مقبوح دور داشته شده از خیر از خیابان و دران منقول ست از قاموس و در صراح بمعنی زشت۔

مقصد بفتح میم و کسر صاد مهمله جای قصد و بفتح صاد مهمله چنانکه شهرت دارد درست نباشد چراکه قصد یقصد از ضرب یضرب آمده است کذا فی الصراح۔

مقاصد بفتح میم و کسر صاد نام کتاب در علم کلام۔

مقام محمود درجهٔ اعلیٰ از جنات و نام مقامی ست که آنحضرت در شب معراج آنجا رسیدند از لطائف و غیر آن۔

مقلّد بضم میم و فتح قاف و تشدید لام مکسور و دال مهمله عمل کننده بر قول کسی بغیر دلیل و مجازاً بمعنی نقال آید۔

مقعد بالفتح جای نشستن و مجازاً محل مخصوص که دبر باشد از مدار و کشف و بحر الجواهر و مؤید و منتخب۔

مقاعد بفتح میم و کسر عین جاهای نشستن

مقود بالکسر و واو مفتوح ریسمان و پالهنگ۔

مقالید بفتح میم جمع مقلید که بالکسر است بمعنی کلید و این معرب ست از منتخب۔

مقر بفتحتین و تشدید را جای قرار و آرام و بضم میم و کسر قاف و را مشدد اقرار کننده از منتخب۔

مقشر بروزن منور پوست دور کرده شده و این از تقشیر ست که بمعنی پوست دور کردن باشد و تقشیر از باب تفعیل ست که برای ازاله ماخذ می آید از منتخب و غیرها۔

مقامر بضم اوّل و کسر میم دوم قمارباز و حریف از مدار و کشف و مؤید و منتخب۔

مقطر بروزن منور قطره قطره چکانیده شده۔

مقور بروزن منور بمعنی قواره دار کرده شده از شرح خاقانی۔

مقعر بضم میم و فتح قاف و تشدید عین مفتوح جای عمیق و جای مغاک و سطح باطنی کره که مجوف باشد۔

مقولات عشر یک جوهر و نه عرض پس افراد جوهر پنج ست یکی جسم دوم هیولیٰ سوم صورت چهارم نفس ناطقه پنجم عقل یعنی ملائکه و نه عرض اینست اوّل کیف دوم کم سوم این چهارم متیٰ پنجم اضافت ششم وضع هفتم فعل هشتم انفعال نهم ملک بکسر میم و تفصیل اینهمه در فصل نون مع الهاء و در بیان لفظ عرض مذکور خواهد شد۔

مقاطر بضم میم و کسر طاهای چکانشده آب و مثل آن۔

مقصور کوتاه کرده شده و بمعنی منحصر و کفایت کرده شده و نشسته شده۔

مقادیر بفتح میم اندازها و این جمع مقدار ست۔

مقاهیر بفتح قهر کرده شدگان جمع مقهور۔

مقوقس بضم میم و فتح هر دو قاف و سین مهمله مرغی ست که طوق دارد و لقب حاکم مصر و اسکندریه که ترسا بود و بحضرت ایمان آورده و لقب هر که پادشاه مصر و اسکندریه باشد از منتخب و لطائف۔

مقیاس بالکسر اندازه و آنچه که بدان اندازه گیرند از منتخب و لطائف۔

مقتبس بضم میم و کسر موحده آتش گیرنده و روشنی گیرنده از لطائف و منتخب۔

مقوس بالکسر و واو مفتوح رسن اسپان و بضم میم و فتح قاف و تشدید واو مفتوح چیزیکه خمیده باشد مانند کمان از منتخب۔

مقناطیس بالکسر سنگ آهن ربا که بهندی چمک گویند بضم جیم فارسی و تشدید میم مفتوح از مدار و مؤید و کشف و در بحر الجواهر بالفتح و بجای قاف غین معجمه نیز آمده و در رسالهٔ معربات نوشته که مقناطیس معرب مکناطیس که لفظ یونانی ست۔

مقرنس بضم میم و فتح قاف و فتح نون عماریکه آنرا بصورت قرناس ساخته باشند

وقرناس بالضم بمعنی کوه ومراد از مقرنس عمارت بلند وبنای عالی از منتخب وبرهان وبمعنی منقش وبمعنی پایه که معماران بران نشینند هر دو غلط ست

مقدمة الجیش بضم میم وکسر دال مهمله لشکری که پیش فرستاده شده باشد وکسیکه از جماعت شجاعت پیشتر دلشکر باشد معنی اول از منتخب و در صراح بزرگ لشکر۔

مقیش بروزن مشوش تارهای نقره که آنرا پهن کرده باشند از بهار عجم ودرینجا مؤلف میگوید که این صیغهٔ اسم مفعول ست از باب تفعیل ماخوذ از قیش چون لفظ قیش در قاموس و صراح ومنتخب وغیره یافته نشده ظاهراً لفظ عربی نیست وفارسی هم نباشد چراکه قاف در فارسی نیاید فالبا قیش معرب کیس باشد که لفظ هندی ست بمعنی موی سر وتعریب از لفظ هندی بسیار آمده است چنانکه قرنفل معرب کردن پهل واطریفل معرب تری پهل پس ماده قیش را در باب تفعیل برده اسم مفعول ازان مقیش برآورده اند بروزن مشوش ودر حقیقت مقیش بمعنی چیزیست که بر اطرافش تارهای نقره وغیره تراشیده بطور موی سر دوخته باشند حالا بعضی بی پروایان هند بر تارهای نقره که بریده باشند اطلاق مقیش کنند چنانچه گل عصفر را گل معصفر گویند پس اینکه مقیش بضم میم وتشدید قاف مفتوح وسکون تحتانی شهرت دارد درست نباشد چراکه برین وزن صیغهٔ اسم مفعول از هیچ باب نیامده وسوای آن معمول چنانست که هرگاه اسم مفعول یا اسم فاعل از لفظ عجمی یا جامد ماخوذ نمایند اکثر از باب تفعیل میسازند

مقتنص بضم میم وسکون قاف وفتح فوقانی وکسر نون وصاد مهمله شکار کننده واسیر کننده وکسب کننده از منتخب ولطائف۔

مقص بکسر میم وفتح قاف وتشدید صاد مهمله رسنی که بآن هر دو دست چهارپایه بندند در وقت دوشیدن از منتخب۔

مقبض بالکسر وفتح بای موحده وصاد مهمله رسن که پیش پاسبان رہ کشیده دارند تا راست ایستند از صراح۔

مقط بکسر میم وفتح قاف وتشدید طای مهمله بمعنی قطازن وآنرا قط گیر نیز گویند۔

مقرط بضم میم وبفتح قاف وفتح رای مهمله مشدد وطای مهمله بگوشواره زینت داده شده۔

مقنع بروزن مطلع نام مردی که پسر او ابن مقنع کنیت داشت وعطا نام او بود وعطا بسحر وطلسم ماه از چاه برمی آورد که تمام شب وکش وغیره ازو روشن میشد وآن ماه را مقنع نیز گویند اگرچه ساخته ابن مقنع بود واین اطلاق ازان قبیل ست که گوئی منصور را بردار کردند چه آن کسیکه انا الحق گفت واورا بردار کردند حسین بن منصور نام داشت فقط از شرح قران السعدین۔

مقاطع بضم میم وکسر طا قطع کننده وچیزی را باجاره گیرنده وبفتح میم بمعنی جاهای اتمام وانتها۔

مقطع بالضم وطای مکسور قطع کننده معامله ودعاوی مردمان وبضم میم وفتح قاف وطای مشدد مفتوح بریده شده وچیزیکه زوائد را از اطرافش بریده آراسته وپیراسته کرده باشند وبکسر میم وسکون قاف وفتح طا بمعنی مقراض وبفتح میم محل انتها واتمام وآخر بیت غزل وقصیده وبمعنی قطع کردن نیز آمده ودرین صورت مصدر میمی ست۔

مقراضک فنی ست از کشتی وآن چنان باشد که هر دو پای خود را همچو مقراض در گردن حریف انداخته زور کردن از چراغ هدایت۔

مقال بفتح میم گفتگو این مصدر میمی ست

مقبل بضم میم وسکون قاف وکسر بای موحده قبول کنندهٔ فرمان حق ودیگری کننده وصاحب اقبال ودولت وبفتح بای موحده قبول کرده شده وروآورده شده وبضم میم وفتح قاف وتشدید بای موحده بوسیده شده۔

مقتل بالفتح جاییکه اگر درانجا زخم رسد بمیرد وزمینی که کسی دران قتل شده باشد معنی اول از لطائف۔

مقاتل بضم میم وکسر تای فوقانی مقاتله وکارزار کننده وبفتح تای فوقانی مقاتله وکارزار کرده شده۔

مقل بالفتح سخن چینی کردن وبد گفتن کسی را پیش کسی ونگریستن بچیزی وفرو بردن

آب غیر آن و بالضم صمغی ست معروف که بهندی گوگل گویند و میوهٔ درختی ست مانند کنار و
مقل بضم میم و کسر قاف و تشدید لام درویش و فقیر و اندک کننده از منتخب و لطائف و بفتحتین جمع مقال که بمعنی سخن ست و نیز در لطائف بمعنی گرز و گوپال نوشته۔
مقلقل بضم میم و هر دو قاف مفتوح بیقرار و بمعنے شراب نیز آمده۔
مقول بالکسر و واو مفتوح زبان از منتخب
مقیل بفتح نیمروز خفتن و چاشتگاه شراب خوردن از لطائف۔
مقام بضم میم و به فتح میم مصدر ست بمعنی استادن و هم بضم میم و فتح میم اسم ظرف ست بمعنی جاے استادن کذا فی الصراح و در مزیل نوشته که بفتح میم جای قیام و بضم میم مصدر بمعنی اقامت و در کشف مقام بفتح جای استادن و در اصطلاح موسیقی مقام پردهٔ سرود را گویند و آن دوازده اند اول راست دوم شباب سوم بوسلیک چهارم عشاق پنجم زیر بزرگ ششم زیر کوچک هفتم حجاز هشتم عراق نهم زنگله دهم عیسنی یازدهم رهاوی دوازدهم نوا از کشف و بهار عجم و رسالهٔ موسیقی مگر صاحب کشف بجای حجاز زنگلا با خرد نهادند آورده و بعضی بجای شباب صفاهان آورده اند و در لطائف نوشته که مقام در اصطلاح سالکان اقامت بنده است در عبادت در آغاز سلوک بدرجه که بآن توسل کرده است و شرط سالک آنست که از مقامی بمقامی دیگر ترقی کند تا از نو و نه مرتبهٔ تکوین درگذرد و بصدم مرتبهٔ تمکین مقام کند و مراد از تمکین زوال بشریت ست که آنرا مرتبهٔ فقر و فنا گویند۔
مقدم بفتح میم و سکون قاف و فتح دال آمدن از سفر یا از جای باز آمدن و هنگام قدم نهادن و جای قدم نهادن و بضم میم و کسر دال پیش رونده و دلیر و کنج چشم که بطرف بینی باشد و بضم و فتح قاف و تشدید دال مکسور پیش کننده و بفتح دال پیش کرده شده و نام منزل بست و ششم از منازل قمر و آن دو ستارهٔ روشن ست در برج دلو که بفاصلهٔ یک نیزه دیده میشود و در اصطلاح منطقیان جزو اول قضیهٔ شرطیه را مقدم نامند و جزو ثانی را تالی گویند چنانچه ان کانت الشمس طالعة فالنهار موجود جملهٔ اول که ان کانت الشمس طالعة باشد مقدم ست و جملهٔ ثانی که فالنهار موجود باشد تالی ست
مقسم بفتح اول و کسر سین مهمله جاے تقسیم از صراح۔
مقرم بضم میم و سکون قاف و کسر راء مهمله شتر نر از شرح نصاب۔
مقتحم بضم میم و سکون قاف و تاے فوقانی و حاے مهملهٔ مکسور اختیار کننده و غالب آمده و ظالم۔
مقحم بضم میم و سکون قاف و فتح حای مهمله در چیزی انداخته شده از منتخب۔
مقوم بکسر واو مشدد بر وزن مصور قیمت کننده و راست دارنده از کشف و منتخب
مقدم العین بضم میم و سکون قاف و کسر دال گوشهٔ چشم که بطرف بینی ست از شرح نصاب و صراح۔
مقصود کن و کان کنایه از ذات حضرت صلی الله علیه و آله و سلم۔
مقنن بضم میم و فتح قاف و نون اول مشدد مکسور قانون بر آرنده و قانون شناس اسم فاعل از تقنن که مصدر جعلی ست ماخوذ از قانون که لفظ رومی ست مستعمل در عربی۔
مقراض شتر گردن بضم شین معجمه و فتح کاف فارسی نوعی از مقراض که کج باشد از چراغ هدایت۔
مقبره بفتح میم و سکون قاف و فتح و ضم باى موحده گور مرده از کنز و صراح۔
مقلقله بضم میم و فتح هر دو قاف آواز صراحی و شیشه از فرهنگ۔
مقاسمه بالکسر سوگند خوردن و کسے را چیزی بخشیدن۔
مقلد بلیشیه مراد از نقال و رقاص و مغنیاگر
مقصوره بالفتح بمعنی حجرهٔ کوچک از قاموس و در کنز بمعنے تخت و حجله و در مدار و کشف جای استادن امام در مسجد۔
مقابله بضم میم و باے موحدهٔ مفتوح با همدیگر برابری کردن و با هم دیگر روبرو شدن و باصطلاح علم نجوم نظر ستاره بستارهٔ دیگر بفاصلهٔ نصف دور فلک که یکصد و هشتاد درجه

باشد یعنی شش برج مثلاً قمر در چهارم درجهٔ سرطان باشد و مشتری در پنجم درجهٔ جدی و این دلیل بر تمام دشمنی ست۔

مقدمه بضم میم و بکسر دال مشدد پیش رونده و آنچه پاره لشکر که پیش فرستند یا مطلبی که پیشتر گفته شود برای آسانی فهم مطالب دیگر از مدار و مؤید و منتخب و بفتح دال مشدد و اسم مفعول بمعنی پیش داده شده از منتخب و تخفیف دال خطا۔

مقنعه بالکسر چادر باریک که یک عرض باشد از کشف و منتخب و بحر الجواهر۔

مقراضه بالکسر نوعی از پیکان دوشاخه و نام حلوائیست از رشیدی و برهان و مصطلحات۔

مقرعه بالکسر چوبیکه بآن زنند و تازیانه و این صیغهٔ اسم آله است از قرع بالفتح که بمعنی کوفتن ست۔

مقله بالضم تمام کاسهٔ چشم با سفیدی و سیاهی و ابن مقله نام خوشنویس که هشش خط ایجاد کرده۔

مقارنه جمع شدن دو کوکب در یک برج از منتخب۔

مقایسه با کسی قیاس کردن از منتخب۔

مقری بضم میم و سکون قاف و کسر را مهمله خواننده و تعلیم کنندهٔ قرآن اطفال را و کور مقری عبارت از حافظ نابینا که کودکان را خواندن قرآن می آموزاند و بیشتر چنین حافظان نابینا که از ایام طفولیت نابینا میگردند در جوانی و پیری خود را گاهی در خواب بینا نمی بینند و شخصی که در جوانی و یا پیری نابینا میگردد همیشه خود را در خواب بینا می بیند۔

مقتدی بالضم و دال مهمله مکسور پیروی کننده و بفتح دال آنکه مردم پیروی او کنند یعنی پیشوا۔

مقتضی بالضم و کسر ضاد معجمه تقاضا کننده و بفتح ضاد معجمه و الف مقصوره تقاضا کرده شده از لطائف۔

منقضی بالفتح و ضاد معجمه مکسور گذارده شده و تمام کرده شده از منتخب و لطائف۔

مقتفی بالضم از عقب در آینده از لطائف

مقتنی بضم میم و سکون قاف و فتح فوقانی و کسر نون سرمایه دار و سرمایه دهنده از لطائف۔

مقنی بضم میم و سکون قاف و کسر نون کاریز کننده۔

مقدمهٔ نحو زمخشری نام کتاب در علم نحو از جار الله زمخشری صاحب تفسیر کشاف۔

مقراضی قسمی از حلوا۔

مقراض هندی مقراض هند که بهتر باشد و بعض گویند که نوعی از مقراض که برگ تنبول فروشان دارند که پان را آن پیرایش میکنند یا آنچه فوفل را آن ریزه ریزه کنند

فصل میم مع کاف

مکتسب بضم میم و سکون کاف و فتح فوقانی و کسر سین مهمله بسعی خود حاصل کننده چیز را و بفتح سین مهمله بسعی و طلب حاصل کرده شده و جای حاصل کردن چیز بسعی خود

مکب بضم میم و کسر کاف و تشدید بای موحده بررو در افتنده و بررو در اندازنده و بفتح کاف بررو انداخته شده مشتق از اکباب که بمعنی بررو افگندن و بررو افتادن ست لازم و متعدی هر دو آمده از منتخب و کنز و خیابان۔

مکوکب بضم میم و فتح هر دو کاف عربی و بای موحده ستاره دار کرده شده و آنچه از زر و نقره مسمار داشته باشد۔

مکعب بضم میم و فتح کاف و عین مهمله مشدد مفتوح و بای موحده چهارگوشه کرده شده و زنیکه نارپستان باشد۔

مکاسب بفتح میم و کسر سین مهمله کسبها و پیشها و این جمع کسب ست خلاف القیاس۔

مکروب اندوهناک از لطائف۔

مکاتب بضم میم و فتح تای فوقانی و موحده غلامی که برضای مالک خود قیمت خود را متکفل شود که از مزدوری خود بمالک خویش ادا نماید و آزاد گردد۔

مکونات بضم میم و فتح کاف و تشدید واو مفتوحه و نون و تای فوقانی بمعنی مخلوقات و موجودات۔

مکنت بضم میم بمعنی قدرت و توانگری از مدار و مؤید و منتخب و بالفتح بایمعنی

خطاست ۔

مکاوحت بضم میم و حرف پنجم حاء مهمله کوشیدن و دشمنی کردن و دشنام دادن از منتخب و کنز و صراح ۔

مکرمت بضم را و راء مهمله بزرگی و نوازش از کشف و صراح و مؤید ۔

مکاشحت بشین معجمه و حاء مهمله دشمنی کردن از کنز ۔

مکیدت بفتح میم و کسر کاف بداندیشی از منتخب و صراح ۔

مکانت بفتح پایگاه و مرتبه و عزت از صراح ۔

مکافات بضم میم باهم برابر شدن و برابر استادن و پاداش و سزای بد از منتخب و صراح و کنز و غیره آن و این در اصل مکافئة بود یای متحرک ماقبل او مفتوح آن را با الف بدل کردند مکافات گردید و این مصدر بمعنی حاصل بالمصدر مستعمل میشود ۔

مکث بالفتح و سکون کاف و ثای مثلثه درنگ کردن و انتظار نمودن و بالضم و بالکسر بمعنی درنگ از صراح و منتخب ۔

مکائد جمع مکیده بمعنی بدسگالی و بداندیشی از خیابان ۔

مکید بضم کیدکننده از لطائف ۔

مکثار بالکسر و ثای مثلثه کثیر الکلام و بسیار گو از شرح مقامات حریری ۔

مکسور شکسته و کسر داده شده یعنی حرکت زیر داده شده ۔

مکفر بضم میم و فتح کاف و تشدید فای مکسور کفاره دهنده و کافر خواننده کسی را از منتخب ۔

مکرر بار بار کرده شده و باصطلاح بمعنی خیر خوب ست ۔

مگس گیر بهر دو کاف فارسی عنکبوت

مکنوز گنج انباشته کرده شده و مجازاً بمعنی پنهان داشته باشد ۔

مکاس بضم میم و کاف عربی و سین مهمله توقف کردن صاحب کالا در بیع از مصطلحات

مکناس بالکسر و نون و سین مهمله جاروب و از لطائف ۔

مکیس بضم میم و کسر کاف و یای مجهول و سین مهمله املای مکاس در معامله نهایت طلب کردن و تنگی گرفتن در بیع از جهانگیری و کشف و منتخب و صاحب مؤید نوشته که مکیس بمعنی مرد باوقار در اصل این لفظ بثای مثلثه بود و فارسیان بسین مهمله نگارند و بعضی بمعنی نقصان و کمی نوشته اند و در برهان بمعنی نهایت تاکید و مبالغه کردن در کاری و بمعنی باج و خراج اول اصح ست ۔

مکتنس بالضم و تای فوقانی مفتوح و کسر نون و سین مهمله خس و خاشاک روبنده از لطائف ۔

مکتنف بالضم پناه جوینده و یکسو شونده از لطائف ۔

مکفوف در لغت پیراهن نوردیده و باصطلاح عروض رکن هفت حرفی که حرف هفتم ساکن را از آخر وانداخته باشند چون از مفاعیلن نون بیندازند مفاعیل ماند بضم لام ۔

مکوک بفتح میم و ضم کاف بمعنی ماکو بهندی نال گویند که جولاهه دارد ۔

مکبول حرف سوم بای موحده بندکرده شده و محبوس از منتخب ۔

مکلل بضم میم و فتح کاف و فتح لام مشدد بمعنی درخشان و ملمع کرده شده و تاج بر سر نهاده شده از منتخب ۔

مکحل بضم میم و تشدید حای مهمله بر وزن منور سرمه سا و بالضم و حای مفتوح بمعنی سرمه دان از منتخب ۔

مکحول بجای مهمله سرمه سا ۔

مکیل بفتح میم و کسر کاف و سکون تحتانی به پیمانه پیموده شده ۔

مکاییل بفتح میم جمع مکیال بالکسر بمعنی پیمانه است از شرح نصاب ۔

مکمل بضم میم و فتح کاف و تشدید میم مکسور تمام و کامل گرداننده و بفتح میم ثانی تمام و کامل گردانیده شده ۔

مکیال بالکسر پیمانه ۔

مکتتم بالضم و هر دو تای فوقانی مفتوح پوشیده از لطائف ۔

مکارم بفتح میم و کسر را و از شهادت بزرگواریها

واین جمع مکرمت ست۔

مکرِم بالضم و راء مهمله مکسور نوازنده و بخشش کننده و بضم میم و فتح کاف و تشدید راء مفتوح گرامی کرده شده و بزرگ داشته شده و بکسر را گرامی کننده۔

مکتوم پوشیده و کنایه از راز از منتخب۔

مکوّن بالضم میم و فتح کاف و تشدید واو مفتوح هست نموده شده و پیدا کرده شده۔

مکان جای بودن صیغهٔ اسم ظرف ست مشتق از کون بالفتح که بمعنی بودن ست و بمعنی مطلق جای مستعمل۔

مکنون پنهان داشته شده و این صیغهٔ اسم مفعول ست ماخوذ از کن بالفتح که بمعنی پوشیدن ست از کشف و منتخب و غیرهما چون گوهر قیمتی و خوش آب را بمحافظت پوشیده دارند لهذا مجازاً گوهر مکنون گوهر قیمتی و خوش آب را گویند۔

مکین مکان دارنده و صاحب مکان۔

مکمن بالفتح هر دو میم و سکون کاف جای پنهان شدن و کمینگاه صیغهٔ اسم ظرف از کمون که بفتحتین بمعنی پنهان شدن ست از منتخب۔

مکامن بالفتح میم اول و کسر میم ثانی جمع مکمن که بمعنی جای پوشیده شدن ست از منتخب۔

مکران بالفتح نام شهر۔

مگس ران بفتحتین و کاف فارسی بهندی مورچهل و چونری گویند که از پرهای دم طاوس و موی دم گاو کوهی سازند۔

مکتسبه بالضم کسب کرده شده و بمحنت حاصل کرده شده۔

مکرعه بفتح مشک آب از لطائف۔

مکابره بزرگی خود بر دیگری ثابت کردن و معارضه و غلبه و جنگ کردن با کسی از منتخب و کشف۔

مکنسه بکسر میم و سکون کاف و فتح نون و سین مهمله جاروب از صراح۔

مکتب خانه اگرچه عند التحقیق این ترکیب غلط ست چرا که لفظ مکتب که صیغهٔ اسم ظرف باشد بمعنی جای کتابت حاجت بلفظ خانه ندارد اگرچه بعض استادان بسبیل تجرید در شعر خود آورده اند چنانچه میرزا محمد علی صائب گوید

بیت تا مبادا آگاه از ذوق گرفتاری شوند
می کنم آزاد طفلان را ز مکتب خانها

مگر اولی همین ست که ازین قسم الفاظ اجتناب نمایند۔

مکلاوه بالضم لفظ هندیست بمعنی گونا که معمول هند دانست که اکثر عروس را بخانه آرند۔

مکاره بالفتح میم و تخفیف کاف و کسر راء مهمله و هاے ملفوظ بر وزن مساجد بمعنی مکرها یعنی رنج و سختیها و بالفتح میم و تشدید کاف و فتح راء و هاے مختفی زن بسیار مکر کننده۔

مکاتبه باهم دیگر نامه نوشتن و مجازاً نامه را نیز گویند و بنده را بمال او فروختن از منتخب۔

مکاشفه دشمنی آشکارا کردن و جنگ ملا کردن و ظاهر شدن اسرار و امور غیبی در دل ولی الله۔

مکتسی بالضم و سین مهمله مکسور پوشنده و گلیم در بر کشنده از اکتسا کذا فی المنتخب۔

مکاری بالضم میم خر بنده و کرایه دهنده یعنی کسیکه اسپ و شتر وغیره بکرایه دهد از منتخب و لطائف و مصطلحات۔

مکتسبی حاصل کرده شده چه مکتسب بضم میم و فتح سین مهمله مصدر میمی نیز ست بمعنی اکتساب و چون یاے نسبت بمصدر ملحق شود گاهی بمعنی مفعول می آید۔

مکفی بالضم و فای مکسور کفایت دهنده۔

مکتفی کافی و بسنده کننده بچیزی از صراح۔

مکافی بضم میم بمعنی مساوی و برابر از صراح۔

فصل میم مع لام

ملجا بالفتح و حرف چهارم همزه که بصورت الف ست بمعنی جای پناه ماخوذ از لجا که بمعنی پناه گرفتن ست۔

ملا بالفتح میم و در آخر الف بمعنی آشکارا و گاهی عبارت از انجمن و محفل و بالفتح میم و در آخر همزه بمعنی گروه مردم اشراف و بزرگ از کنز و منتخب و بضم میم و تشدید لام و بعد الف همزه صیغهٔ مبالغه بمعنی بسیار پر یعنی پر بسیار از علم ماخوذ از ملو که بمعنی پری ست چنانچه کبار بالضم و تشدید بمعنی بسیار بزرگ فارسیان این قسم الف ممدوده را مقصوره خوانند مگر در اضافت و وصفیت۔

ملتجا بالضم وجیم عربی جای پناه وپناه گرفتن از شرح نصاب ولطائف۔

ملتقی بضم اول وفتح قاف جاے بہم رسیدن دو چیز وجای وصل از منتخب۔

ملکا بفتح میم وسکون لام نام مردیکہ فقیہ ومجتہد ترسایان بوده است از مؤید۔

ملک بدانام شخصی۔

ملأ الاعلی بفتح میم وضم ہمزه کہ حرف سوم ست وسکون لام وفتح ہمزه وسکون عین وفتح لام ودرآخر الف بصورت یا گروه فرشتگان درعالم علوی چہ ملا بفتحتین بروزن فعل بمعنی گروه مردم اشراف واعلی بمعنی برتر صیغۂ اسم تفضیل۔

ملبب بضم میم وفتح لام وتشدید موحده مفتوحہ وبعده موحدهٔ دیگر بمعنی لبالب این لفظ از روے حقیقت غلط ست مگر جانبے نسبت دارد لہذا جائز باشد چرا کہ ظریفان بوقت ظرافت الفاظ فارسی را بوضع الفاظ عربی می تراشند چنانکہ مرغن بمعنی بسیار روغن دار ومششد بمعنی متحیر وبیخبر ومزلف بمعنی معشوق صاحب زلف از مزیل وغیره۔

ملتہب بضم میم وسکون لام وفتح فوقانی وکسر ہا وبای موحده شعلہ زن وآتش زبانہ کشنده وفروزان از منتخب ولطائف۔

ملاعب بفتح میم وکسر عین بازیہا۔

ملازمت بفتح زای معجمہ پیوستہ بودن بجائی یا نزد کسی از منتخب وکسانیکہ بذال معجمہ نویسند محض بیجا۔

ملاحت نمکینی ونوعی از لون آدمی کہ مائل بسیاہی باشد چون درین قسم رنگ یک گونہ تابشی ولمعان میباشد کہ طبیعت ادراک خوبی وکیفیت آنرا مطبوع ومرغوب میداند لہذا بلحاظ مرغوبیت آنرا بہ نمکینی صفت کردند فافہم۔

ملکت بضم پادشاہی از منتخب۔

ملکات بفتحتین میم وفتح لام جمع ملکہ وقوت حصول ہر شی ست در طبیعت۔

ملاست بفتح نرمی وصافی وہمواری از صراح۔

ملابست باہمدیگر مشابہت داشتن از منتخب۔

ملامست جماع کردن وبہمدیگر سائیدن از منتخب۔

ملبوسات جامہای کہ از ان لباس ساختہ شود وجامہای پوشیدنی۔

ملایمت بضم میم وفتح یای تحتانی سازواری ودو چیز را فراہم آوردن ومجازاً بمعنی نرمی از منتخب وصراح۔

ملتفت بضم میم وکسر فا برگشتہ بسوے کسی یا چیزی نگرنده از صراح۔

ملت بکسر میم وفتح لام مشدد ودر منتخب بمعنی دین ودر لطائف وشرح نصاب بمعنے گروه ودر صراح کیش وشریعت۔

ملکوت بفتحتین پادشاہی پروردگاری وتصرف در عالم فرشتگان وباصطلاح صوفیان عالم معنی کہ عالم ارواح ست از مدار وکشف وکنز وبعضی بمعنی عالم غیب نوشتہ ودر بعضی از رسائل تصوف مسطور ست کہ ملکوت مقام عبادت فرشتگان ست یعنی طاعت بی قصور وبی فتور حاصل شود چنانکہ مقام عباد ملائکہ است۔

ملوث بضم میم وفتح لام وتشدید واو مفتوحہ وثای مثلثہ آلوده از منتخب۔

ملیح نمکین ومجازاً مانند صبیح کہ سفید لون باشد از منتخب وکنز وغیرہما۔

ملح بضم میم وکسر لام وتشدید حای مہملہ مبالغہ کننده درکاری۔

ملاح کشتیبان واین ماخوذ ست از ملح بالفتح کہ بمعنی بہم زدن بال طپیدن مرغ ست از منتخب۔

ملواح بالکسر وحای مہملہ مرغیکہ بدام بندند تا آنرا دیده دیگر مرغان بیایند از شرری ومنتخب۔

ملاخ بفتح میم وخای معجمہ نام شہری از شرری ودر برہان نام جزیره۔

ملحد بضم میم وکسر حای مہملہ از راه حق برگردنده وفاسق وبیدین از منتخب۔

ملند بفتح اول ولام مضموم ونون ودال مہملہ صیغۂ نہی ست بمعنی لاف وگزاف مزن از لندیدن بالضم کہ بمعنی لاف وگزاف باشد از لطائف۔

ملتحد بالضم وحای مہملہ پناه گاه از لطائف وصراح۔

ملاذ بفتح جای پناه و بفتح اول و تشدید ذال معجمہ بمعنی چیز با لذید جمع ملذ بر وزن ہم ست و بفتح اول و تشدید لام دروغگو کہ گوید و نکند از کشف و منتخب۔

ملک عنبر بادشاہ عنبریان کہ قومی بود از عرب کہ در بعضی بلاد دکن تسلط داشتند۔

ملک نیمروز رستم چرا کہ او بادشاہ سیستان بود و ملک سیستان را نام نیمروز ست از برہان

ملبوس جامہ پوشیدنی مثل پیراہن و قبا و دستار و کلاہ وغیرہ۔

ملابس بفتح میم و کسر موحدہ و سین مہملہ جمع ملبس کہ بمعنی پوشش و لباس ست کما فی الصراح۔

ملتبس بالضم و بای موحدہ مفتوح پوشیدہ و اشتباہ کردہ شدہ۔

ملماس بالکسر در ابیات محققہ نصاب بمعنی قلم آوردہ و در دیگر کتب لغت یافتہ نشد۔

ملخص بضم میم و فتح لام و خای معجمہ مشدد مفتوح و صاد مہملہ پاک کردہ شدہ و خالص و خلاصہ کردہ شدہ از منتخب و شرح نصاب و بمعنی مختصر نیز آمدہ۔

ملاط بکسر میم و طای مہملہ گلی کہ بآن سنگ و خشتہای دیوار را وصل کنند از منتخب و شرح نصاب۔

ملتقط بضم میم و فتح قاف و طای مہملہ برچیدہ شدہ و رفو کردہ شدہ و برداشتہ شدہ و بکسر قاف برچینندہ و رفو کنندہ و بردارندہ از لطائف

ملحوظ بدنبالۂ چشم نگریستہ شدہ از صراح۔

ملمع روشن کردہ شدہ و درخشان کردہ شدہ و آنچہ بورق طلا روشن کنند و در اصطلاح صنعتیکہ یک مصرعہ عربی و یک مصرعہ فارسی یا بیتی عربی و بیتی فارسی داشتہ باشد۔

ملتاع بالضم و حرف ثالث تای فوقانی و عین مہملہ بمعنی سوزندہ و مجازاً بمعنی مشتاق و حریص۔

ملہوف اندوہگین و مظلوم از کشف و منتخب

ملق بفتح میم و کسر لام آنکہ بزبان چاپلوسی کند و در دل اخلاص نداشتہ باشد و بفتح محو کردن و دوست داشتن و چاپلوسی و بفتحتین زمین ہموار از لطائف و بعضی نوشتہ کہ بفتحتین آواز آب از خشت یا نداختن بر می آید۔

ملصق بضم میم و کسر صاد مہملہ درچسپندہ و بفتح صاد چسپیدہ شدہ از منتخب۔

ملحق بکسر حای مہملہ دررسندہ و دررسانندہ و دریابندہ و آنچہ با آخر چیزی پیوستہ شود از صراح و منتخب۔

ملک بفتحتین فرشتہ و آنچہ قائم شود با و کاری و بفتح میم و کسر لام بمعنی پادشاہ و بالکسر مالک چیزی شدن و آنچہ حق کسے بودہ و راہ راست و بیتی کہ از جامہ پوشی حاصل شود و گاہی مجازاً بمعنی جامہ آید و بالضم پادشاہ شدن از منتخب و در شرح اصطلاحات صوفیہ نوشتہ کہ ملک بالضم ماسوا راللہ از ممکنات موجودہ و مقدورہ و در اصطلاح صوفیہ از عالم شہادت عبارت ست چنانچہ ملکوت عالم غیب و جبروت عالم انوار قاہرہ و لاہوت عالم ذات حق و بعضی نوشتہ کہ ملک بفتح میم و کسر لام بزمانۂ قدیم امیر را نیز میگفتند۔

ملیک بفتح میم و کسر لام مالک و صاحب و نام حق تعالیٰ از لطائف۔

ملاک بکسر میم اصل چیزے و آنچہ چیزے بآن قائم باشد از منتخب۔

مُلّا جلال کتابی در منطق و این شرح تہذیب ست از مُلّا جلال۔

ملل بکسر میم و فتح لام اول جمع ملت کہ بمعنی دین و مذہب ست و اطلاق ملت بر دین حق و باطل ہر دو آمدہ و ملل و نحل بمعنی دینہا و مذہبہا چہ نحل جمع نحلہ است کہ بالکسر بمعنی مذہب سوای اسلام باشد کذا فی المنتخب

مل بضم میم شراب از لطائف و برہان۔

ملک الکلام بفتح میم و کسر لام لقب شخصیکہ ملک قمی نام داشت از مصاحبان ابراہیم عادل شاہ ممدوح ظہوری۔

ملثوم بالفتح و ثای مثلثہ بوسیدہ و بوسہ دادہ شدہ از منتخب۔

ملثم بضم میم و فتح لام و تشدید ثای مثلثہ مفتوح بوسیدہ شدہ۔

ملتئم بضم میم و سکون لام و فتح تای فوقانی و فتح ہمزہ زخمی کہ بہ شدہ ہرزہ و لب آن بہمدیگر پیوستہ شدہ باشد و بکسر ہمزہ التیام

و بوشگی دہندہ از صراح۔

ملتثم بضم میم و حرف چہارم ثای مثلثہ مفتوح جای بوسہ و بوسیدہ شدہ و بکسر ثای مثلثہ بوسندہ

ملحم بضم میم و سکون لام و فتح حای مہملہ نوعی از پارچہ ابریشمی کہ نہایت ملائم باشد از منتخب و مؤید۔

ملتزم بضم میم و فتح زای معجمہ موضعی است نزدیک رکن یمانی در محاذی کعبہ حاجتمندان در آنجا دعا میکنند و بکسر زای معجمہ بر خود لازم گیرندہ از منتخب۔

ملوم بفتح میم و ضم لام ملامت کردہ شدہ از منتخب و صراح۔

ملازم بضم میم و کسر زای معجمہ ہمیشہ باشندہ بجای یا نزد کسی از منتخب و بمناسبت ہمین معنی نوکر را گویند۔

ملام بفتح اول مصدر میمی ست بمعنی ملامت کردن و جای ملامت۔

ملہم بضم میم و سکون لام و کسر ہا الہام کنندہ یعنی در دل افگنندہ از جنس خیر و آن حق تعالی ست و بفتح ہا الہام کردہ شدہ۔

ملائم بضم میم و کسر ہمزہ کہ حرف چہارم است بمعنی نرم و فراہم آیندہ و بمعنی موافق و مناسب طبع۔

ملوین بفتح روز و شب از کشف و بحر الجواہر و مؤید و منتخب۔

ملک یمین بکسر میم در اصطلاح فقہ بمعنی کنیز و غلام چہ یمین در لغت بمعنی غلبہ است و غلام و کنیز از غلبہ اسلامی آیند حالا مجازاً غلام و کنیز زر خرید را نیز ملک یمین گویند۔

ملون بضم میم و فتح لام و تشدید واو مفتوح رنگ آمیزی کردہ شدہ و رنگارنگ کردہ شدہ

ملقن بالضم و قاف مفتوح تلقین کردہ شدہ و بکسر قاف تلقین کنندہ از لطائف

ملاعین بفتح میم و کسر عین جمع ملعون ست

ملآن بفتح میم و سکون لام و مد ہمزہ و نون بروزن فعلان بمعنی پر کنندہ و مجازاً بمعنی پُر از شرح نصاب۔

ملطیہ بفتح اول و ثانی و کسر طای مہملہ و تشدید یای تحتانی نام شہریست در روم کہ در ابتدای اسلام مسکن کفار بود و آنچہ در بعض النسخ گلستان ملیط بروزن قصیدہ نوشتہ است غلط ست از صراح و تقویم البلدان۔

ملتحمہ بضم میم و کسر حای مہملہ طبقہ اول برونی کہ ماس ہواست از ہفت طبقات چشم کہ عکس صور و اشکال کہ دیدہ می شود اول و ران می افتد۔

ملازہ بضم میم و فتح زای معجمہ گوشت پارۂ کہ اندرون حلق آویختہ میباشد بہندی آنرا کاگ گویند از برہان و در مدار بزای فارسی ست۔

ملاحظہ بضم میم و فتح حای مہملہ و ظای معجمہ گوشۂ چشم نگریستن از کشف۔

ملاطفہ با کسی نکوئی کردن و مجازاً مکتوب و مراسلہ را نیز گویند معنی اول از منتخب۔

ملکہ بفتحات ثلاثہ قوت حصول شئی در ذہن و قدرت کردن کاری کہ متمکن گردد بطبیعت کسی از منتخب و بحر الجواہر و بفتح میم و کسر لام زن بادشاہ۔

ملاعنہ بفتح میم و کسر عین جمع ملعون ست خلاف القیاس و بضم میم و فتح عین صیغۂ اسم مفعول از مفاعلہ و ہا در آخر برای تانیث ست چرا کہ این لفظ در صفت لفظ جمع واقع ست و لفظ جمع نزد نحویان حکم مؤنث دارد کہ در ابو الفضل افاغنۂ ملاعنہ است۔

ملازادہ نام کتابی در علم معانی ست و در اصل نام مصنف اوست و در اصطلاح کنایہ از آلت رجولیت۔

ملاحدہ بفتح میم و کسر حای مہملہ جمع ملحد این در اصل ملاحد بود تا یعنی ہا در آخر بجہت تاکید معنی جمع زیادہ کردہ چرا کہ گاہی در آخر صیغۂ جمع منتہی الجموع وغیرہ تا بجہت تاکید جمع زائدی آرند چنانچہ ملائک و ملائکہ و صیاقل و صیاقلہ جمع صیقل از شرح فصول اکبری۔

ملک شاہ نام پادشاہ عظیم الشان از سلجوقیان کہ نظام نام وزیری داشت کہ بسیار سخی و کریم الطبع بود۔

ملکات فاضلہ چہارگانہ حکمت و شجاعت و عفت و عدالت۔

ملکات ردیہ ہشتگانہ حسد و حرص و بخل و حرص و کذب و غضب و کبر و نسیان

ملکات فاضله خصلتهای خوب۔
ملحمه بالفتح و حای مهله جای جنگ عظیم و در صراح فتنه و جنگ بزرگ گویا ماخوذ از لحم ست چنانچه مسلخه از سلخ از لطائف۔
ملاعبه بضم میم و فتح عین مهله با کسی بازی کردن از منتخب۔
ملائکه فرشتگان جمع ملک ست در اصل ملائک بود ها بجهت تاکید معنی زیاده کرده اند چنانکه ملاحده جمع ملحد و صیاقله جمع صیقل۔
ملعقه بکسر و عین مهله مفتوح و بعده قاف چمچه و قاشق آهنی و باصطلاح اطبا نام وزن معین ست از معجونات و عسل چهار مثقال را ملعقه نامند و از دواهای دیگر یک مثقال را ملعقه گویند و مثقال چهار و نیم ماشه باشد و لفظ ملعقه بضم میم نیز نوشته اند و از منتخب بالکسر و از برهان بالفتح۔
ملک آوازه بلند آوازه۔
ملهی بضم میم و سکون لام غافل کننده و در بازی آرنده۔
ملاهی بفتح بازیها از کشف و منتخب۔
ملک قمی ملک الشعرای پای تخت سلطان عادل ابراهیم شاه تخت نشین بیجاپور که او دختر خود را بنظهوری داده بود۔
ملتوی بالضم پیچیده و پیچ در پیچ شونده و نوعی از حرکت جنبش که همچو ریسمان پیچیده محسوس شود۔
ملتانی در ولایت مطلق هندو را ملتانی گویند از چراغ هدایت۔
ملتجی بالضم پناه جوینده از لطائف۔
ملی بالضم و لام مکسور توانگر از لطائف۔

فصل میم مع میم

مملکت بفتح اول و سکون ثانی و ضم لام و فتح کاف مقام سلطنت و بمعنی پادشاهی و بفتح و کسر لام نیز آمده از قاموس و منتخب و کنز۔
ممات بفتح مرگ از کشف و کنز و ممات مصدر میمیست در اصل مموة بر وزن مفعل بود واو متحرک ماقبل آن حرف صحیح ساکن حرکت واو نقل کرده بماقبل دادند واو در اصل متحرک بود اکنون ماقبلش مفتوح گشت و آن واو را بالف بدل کردند ممات شد۔
مماثلت مانند شدن از منتخب۔
ممازجت آمیختگی و ارتباط۔
ممانعت بضم اول و فتح نون باز داشتن و منع کردن۔
ممراضیت بکسر میم اول و سکون ثانی و ضاد معجمه مکسور و تشدید تحتانی بسیار مریض شدن و مجازاً بمعنی غلطی۔
ممقوت بقاف و تای فوقانی بر وزن مفعول دشمن گرفته شده و مبغوض از مؤید و کنز و خیابان۔
ممایزت حرف پنجم زای معجمه جدا ساختن و تمیز کردن۔
ممارات بفتح گذشتها و ماجراها از لطائف و بضم اول با کسی رفتن و خصومت و عداوت و ستیزه کردن از منتخب۔
مماشات بضم اول و شین معجمه با کسی رفتن و همراهی کردن از منتخب۔
مماطلت بطای مهله دفع الوقت کردن و فرصت نمودن و پس انگندن کاری از منتخب
ممارست بضم اول و فتح رای مهله کوشیدن و تفحص کردن و تجربه نمودن و در کاری رنج نمودن و درمان کردن از مدار و صراح و منتخب و کنز و کشف و شرفی۔
ممزوج آمیخته شده و شرابیکه با گلاب یا دیگر عرقها در آمیخته باشند۔
ممتزج بالضم و زای معجمه مکسور آمیزنده و آمیخته شونده۔
مملوح در آخر حای مهله بمعنی نمکین و بمعنی دیده شده و درین صورت قلب ملموح ست۔
ممزح بضم میم اول و فتح میم دوم و فتح زای معجمه مشدد و حای مهله جامه ایست قیمتی از قسم کتان و بمعنی آب خانه از شرح دیوان خاقانی و در دیگر کتب معتبره یافته نشده۔
ماسخ بضم اول و کسر سین مهله و خای معجمه مسخ کننده یعنی برگرداننده صورت اصلی را بصورت زشت۔
ممتد کشیده شده و دراز شده از منتخب۔
ممهد بضم اول و فتح ثانی و های مشدده مفتوحه گسترده شده و نیکو کرده شده و بکسر ها گستراننده از منتخب۔
ممرد بضم اول و فتح میم دوم و در آخر دال مهله بر وزن منور بنای درخشان و ساده و هموار از منتخب۔

ممدّ بضم اول وکسر دوم وتشدید دال مددکننده از منتخب۔

ممدد بضم اول وفتح دوم وکسر دال مشدد اول نام دردیکه ازان عصب اندام کشیده میشود از شرح نصاب۔

ممکن الوجود آنست که نه وجودش ضروری ونه عدم آن ضروری بود وآن مخلوقاتست۔

ممر بفتحتین دراء مشدد راه وجای گذشتن و مجازاً بمعنی سبب نیز مستعمل ست از مدار ومؤید ومنتخب۔

ممطر بضم اول وسکون دوم وکسر طای مهمله بارندهٔ باران۔

ممیّز بضم اول وفتح ثانی وتشدید تحتانی مکسور وزای معجمه تمیز کننده وجداکننده خوب از زشت

مماس بضم اول وسین مهملهٔ مشدد وباهم ساییده شده وباهم ساینده وجای بهم سودن چه این اسم فاعل واسم مفعول واسم ظرفست از مفاعلة وماخذ این مس باشد بفتح وتشدید که مضاعف ست از منتخب۔

ممضوغ بضاد وغین معجمتین خاییده شده

ممالک بفتح مقامهای پادشاهی واین جمع مملکت ست از کشف ومنتخب۔

مملوک بنده از منتخب۔

ممالیک بفتح اول وکسر لام جمع مملوک است وآن غلام وکنیز ودیگر اشیا باشد۔

ممسک بالضم وسین مهملهٔ مکسور سنگ در زننده وبازدارنده از خروج وبمعنی بخیل از

صراح وکنز۔

مماثل بضم میم چیزی مانند شونده وبرابر از منتخب۔

مملّ بضم میم اول وکسر میم ثانی وتشدید لام ملول کننده۔

ممتحن بالضم وتای فوقانی وحای مهمله هر دو مفتوح آزموده شده از منتخب۔

ممنون بالفتح نعمت داده شده ومنت نهاده شده ونقصان کرده شده از لطائف۔

ممتهن بالضم خوار کرده شده ماخوذ از مهانت از لطائف۔

ممکن بالضم وکاف مکسور دست دهنده وپیدا شونده وگاهی بمعنی مخلوق وانسان نیز آید وبضم اول وفتح دوم وتشدید کاف مفتوح قائم وپابرجا کرده شده وبکسر کاف مشدد قائم وپابرجا کننده کسی را۔

مملوّ بفتح اول وسکون دوم وضمهٔ لام وتشدید واو پر کرده شده صیغهٔ اسم مفعول ست از ملاء واصل مملوء بود بر وزن مفعول پس همزه را بواو بدل کردند وواو را در واو واو ادغام کردند مملو شد وفارسیان بتخفیف هم آرند ونیز درست باشد بضم میم اول وسکون دوم وفتح لام بر وزن مکرم وزینت نیز صیغهٔ اسم مفعول ست از باب افعال ماخوذ از ملاء که بمعنی پر کردن باشد۔

مموّه بضم اول وفتح ثانی وتشدید واو مفتوح زراندوده وملمع کرده شده از منتخب و

دروغیکه بفریب آنرا مانند راست گردانیده باشند ونام صنعتی ست۔

ممسحه بالکسر وسین مهمله وحای مهمله مالیدنی چیزیکه بدان چیزدیگر را بمالند وبمعنی کلماله معماران مستعمل از شرح نصاب۔

ممسک الاعنه وممسک العنان
نام شکل دوازدهم از اشکال شمالی بصورت مرد استاده بیکدست تازیانه وبدست دیگر عنان اسپ کواکبش چهارده۔

ممضی بفتح میم اول وسکون میم ثانی وکسر ضاد معجمه وتشدید یا گذشته شده وروان کرده شده۔

ممتلی بالضم پر وآگنده واین اسم فاعل ست از امتلا۔

فصل میم مع نون

منا بکسر اول موضعی ست در مکهٔ معظمه که مقام بازارست وحاجیان در انجا قربانی کنند وبضم اول امیدها چراکه جمع منیه ست که بالضم بمعنی آرزو ومقصد باشد وبالفتح مقدار واندازه وبرابر دومن که در وزن سنجیدن مقررست وبمعنی منازل نیز آمده برین تقدیر مخفف منازل باشد از منتخب وغیر آن۔

منادی بضم میم وفتح دال ودر آخر الف مقصوره بصورت یا بمعنی آواز داده شده وخوانده شده ومرادف ندا نیز آمده از منتخب

منسار بکسر میم وسکون وسین مهمله عصا از کنز وشرح نصاب وصراح۔

منشار بفتح میم وسکون نون وفتح شین معجمه وبعده همزه بصورت الف وانچه که مردم بعد الف که درحقیقت همزه است همزه دیگر نویسند خطاست واگر نویسند بالای الف باید نوشت بجهت اشارهٔ ایمعنی که این الف نیست همزه است بمعنی جای پیدا شدن وجای بودن مگر درعرف بمعنی سبب مستعمل میشود۔

منقّیٰ بضم میم وفتح نون وتشدید قاف مفتوح ودرآخر الف بصورت یا پاک کرده شده وصاف کرده شده چنانچه مویز منقّیٰ وآمله منقّیٰ مویز میوهٔ معروفست که دردوا بکار آید منقّیٰ صفت آنست یعنی مویز کی آنرا از تخمش پاک صاف کرده باشند وبعض مردم که مویز را منقّیٰ گویند واز لفظ مویز غافل میشوند غلطی عظیم ست۔

منقلا بالکسر حرف سوم قاف فوج پیش یعنی هراول۔

منکوب خراب بدحال وسختی رسیده شده از منتخب وکشف وکنز۔

منتخب بالضم وخای معجمه مفتوح برگزیده شده واین صیغهٔ اسم مفعول ست از باب افتعال از کنز وکشف۔

منکب بالفتح وکاف مکسور کتف ودوش از صراح ومؤید ومنتخب وکنز ومدار۔

منجلاب بالفتح وجیم عربی مفتوح مغاکی باشد که آب حمام یا آب باورچیخانه وامثال آن دران جمع شود وظاهرست که آن نهایت تلزوه وبدبو باشد از برهان وجهانگیری ودر خیابان نوشته که صاحب بهار عجم گوید درترکیب این لفظ ظاهر آنست که مرکب باشد از منجل که اسم ظرف ست از نجل که بمعنی انداختن چیزیست ولفظ آب پس منجلاب بمعنی جای انداختن آب باشد۔

مناقب بفتح میم وکسر قاف اوصاف حمیده۔

منصب بفتح میم وکسر صاد مهمله جای برپاشدن ومجازاً بمعنی رتبه وعهدهٔ جلیل القدر که برای امرا از حضور پادشاه هندوستان مقرر گردد وبفتح صاد خطاست از مؤید وکشف ومزیلی از تحقیقات خان آرزو چنین تحقیق رسیده که لفظ منصب بفتح صاد شهرت دارد باقتضای ضابطهٔ تصریف بکسر صاد باید واین غلط عام ست نه غلط عوام بدانکه غلط بر دوگونه است یکی غلط عام چنانکه لفظ منصب که بکسر صاد ست وبفتح صاد گرفته شود چنانکه شعرای عامه بالغطالب وغبغب قافیه کرده اند دیگر غلط عوام چنانکه لفظ تعینات بمعنی شخص تعین کرده شده بطرفی وکاری واین استعمال عوام ست تم کلامه

منسکب بضم میم وسکون نون وفتح سین مهمله وکسر کاف آب ریزنده وگریه بسیار کننده از منتخب۔

مناب بفتح میم ودرآخر بای موحده جای ستادن ونیز بمعنی استادن بجای کسی از منتخب۔

منتسب بالضم وسین مهمله مکسور نسبت دارنده باکسی۔

مندوب بالفتح نفظی که در حالت مصیبت یا گریه بطریق نوحه تلفظ نموده شود۔

مناکب بفتح میم وکسر کاف دوشهاد کتفهای مردم۔

منقلب بضم میم وکسر لام برگردنده وواژگون شونده وباصطلاح منجمین قسمی از اقسام ثلاثهٔ بروج دوازده گانه باعتبار تاثیرات سعادت ونحوست درطالع برج منقلب گاه رراست ودرست نباید وبفتح لام مصدر میمیست بمعنی برگشتن وهم اسم ظرف بمعنی جای برگشتن وواژگون شدن وچون این از باب انفعال ست لهذا اسم مفعول ازین نمی آید از قاموس وغیر آن وانچه در منتخب بمعنی مفعول نوشته از تصرف کاتبان ست

منسحب بسین مهمله وجیم کشیده شونده از لطائف ومنتخب۔

مناکیب بفتح میم وکسر کاف خراب وبدحالان وسختی رسیدگان این جمع منکوب ست از منتخب۔

منوب بفتح میم وضم نون وسکون واو وبای موحده نیابت کرده شده۔

منشعب بالضم وشین معجمه مفتوح وکسر عین مهمله شاخ درشاخ شونده ونام کتابی ست درعلم صرف۔

مناسبت بفتح سین مهمله باهم نسبت داشتن از منتخب۔

منادمت بضم میم و فتح دال ہمنشینی از منتخب۔

منافرت باکسی نزد حاکم رفتن براے اثبات بزرگی حسب و نسب از منتخب و صراح۔

منعوت نعت کرده شده وصفت کرده شده۔

منافات بضم از ہم جدا شدن و نفی کردن و باہم ہر دیگری را نیست کردن چنانکہ نقیض و ضدیت کہ میان شب و روز و گرمی و سردی ست از کشف۔

منشآت بضم میم و سکون نون و فتح شین معجمہ و الف ممدوده و تاے فوقانی بر وزن مفعلات انشا کرده شده ہا و این جمع منشی است کہ بضم میم و سکون نون و شین معجمہ صیغۂ اسم مفعول باشد از انشا و مراد از منشآت مسودات و عبارات و تصنیفات ست۔

منیت بضم میم و سکون نون و فتح تحتانی آرزو و مقصود و بفتح میم و کسر نون و تشدید تحتانی مفتوح موت و مرگ از منتخب و مدار و بحر الجواہر و کنز۔

منقصت بفتح میم و سکون نون و کسر قاف و فتح صاد مہملہ نقصان و عیب از مہذب

منقضت بفتح میم و کسر قاف و ضاد معجمہ نقیض و شکستگی از شمسی۔

منحوت بحای مہملہ تراشیده شده از لطائف۔

منحت بالکسر حای مہملہ تیشہ درنده از شرح نصاب۔

منحات بالکسر حای مہملہ رندۂ نجاران از شرح نصاب۔

منامات بفتح بمعنی خوابہا۔

منبت بفتح میم و سکون نون و کسر موحده جای روئیدن و بضم میم و فتح نون و فتح موحدهٔ مشدد رویانیده شده و باصطلاح نقاشان و معماران نقشیکہ از زمین خود اندکی بلند باشد چنانکہ نقش سکہ بر روپیہ از کنز و غیر آن۔

منہیات بفتح میم و سکون نون و کسر ہا و تشدید تحتانی افعال بد کہ کردن آنہا در شرع منع کرده شده است۔

منات بفتح میم نام بتی در عرب کہ ہذیل و خزاعہ کہ ہر دو قبیلہ اند از عرب آنرا می پرستیدند از لطائف۔

منفعت بفتح میم و سکون نون و فتح فا و فتح عین مہملہ سود و مندی از صراح۔

منت بالکسر و تشدید نون مفتوح نکوئی و احسان کردن باکسی از منتخب و در صراح نوشتہ کہ منت نعمت دادن و بیان کردن نیکی خویش بر کسی و در بعض کتب نوشتہ کہ شمار کردن منعم نعمتہاے خود را بر نعمت داده شده و با نعمت بر کسی نہاده مرہون احسان خود داشتن و معترف شدن منعم علیہ نعمتہای منعم و صاحب بہار عجم نوشتہ کہ لفظ منت با لفظ داشتن و نہادن و برداشتن و نشستن و کشیدن و پذیرفتن مستعمل میگردد۔

مناکحت بضم میم و فتح کاف نکاح کردن از منتخب۔

منازعت بفتح میم و فتح زای باکسی در چیزی کوشیدن و باکسی در برآوردن حق خود کشاکش کردن و خصومت کردن از منتخب و لطائف۔

منقبت بفتح میم و سکون نون و فتح قاف ہنر و ستودگی و باصطلاح محامد و ثنای اہل بیت و اصحاب کبار رضوان اللہ تعالے علیہم اجمعین۔

مناظرات بضم میم و فتح ظای معجمہ باہم بحث کردنہا۔

منبعث بضم میم و سکون نون و فتح موحده و کسر عین مہملہ و ثای مثلثہ برانگیختہ شونده۔

منطقة البروج بالکسر دائره است کہ ہمہ دوازده بروج بر ہمین دائره واقع شده اند و این دائره بشکل منطقہ یعنی میان بند بر حوالی افلاک سبعہ برآمده است و این دائرۂ منطقة البروج دائرۂ معدل النہار را تقاطع نموده است حاصل چون شمس بہر دو نقطہ محل تقاطع رسد لیل و نہار در جمیع بقاع غیر ارض تسعین و مایقرب منہ برابر باشد و این دو محل تقاطع را دو نقطۂ اعتدال گویند و آن نقطہ کہ چون آفتاب از و گذرد شمالی شود وی را اعتدال ربیعی نامند و آن راس حمل است و نقطۂ دیگر کہ متقابل آنست

چون آفتاب ازو گذرد جنوبی شود آنرا اعتدال خریفی گویند و آن راس میزان ست و شمس دائما

برین دایره واقع میباشد شکل دایرهٔ منطقة البروج و دایرهٔ معدل النهار اینست۔

منسوج بالفتح و جیم عربی بافته شده و این ماخوذست از نسج که بمعنی بافتن ست و نیز قسمی از بافتهٔ ابریشمی از شرح بوستان۔

منتج بالضم و تای فوقانی مکسور نتیجه دهنده۔

مندرج درآمده در چیزی از منتخب۔

مندمج بضم اول و کسر میم درهم رفته و داخل شونده۔

منهج بفتح اول و سوم راه راست و راه کشاده از منتخب و صراح۔

مناهج بفتح میم و کسر ها راههای راست و این جمع منهج ست از منتخب و کنز۔

منهاج بالکسر راه راست و کشاده از کنز و منتخب و صراح۔

منتسج بضم میم و سکون نون و فتح فوقانی و فتح سین مهمله بافته شده۔

منج بالضم مگس سبز که گوشت را گنده کند و دام ابستم کرم اندازد۔

منضج بضم میم و سکون نون و کسر ضاد معجمه و جیم پخته کننده و پزندهٔ میوه و ریش و خلط و بادزه را از صراح۔

منقح بضم میم و فتح نون و فتح قاف مشدد و حای مهمله پاک کرده شده و صاف کرده شده و چیزی که از دروغ پاک باشد۔

منسرح بضم میم و سکون نون و فتح سین مهمله و کسر را مهمله و حای مهمله آسانی و روانی کرده شده و نام بحری چون در ارکان این بحر سببها مقدم اند بر وتد لهذا آسان تر گفته میشود و بعضی نوشته اند که انشراح از جامه بیرون آمدن ست این بحر هم در نقصان زحافات بحدی میرسد که بمقدار دو رکن خویش میرسد لهذا این اختصار را به بیرون آمدن از جامه تشبیه کردند۔

منفخ بالکسر حرف سوم فای مفتوحه و بعده خای معجمه دمهٔ آهنگران و آن پوست حیوان باشد که از آن باد بآتش میرسانند از منتخب و بضم میم و فتح نون و کسر فای مشدد ورم کننده و آنچه که باد در شکم بسیار پیدا کند۔

منسوخ نیست گردانیده شده و رد کرده شده۔

منتسخ بکسر سین مهمله نسخه گیرنده و نسخه خواننده و بفتح سین نسخه گرفته شده و بعضی بمعنی رد کرده شده نیز نوشته اند۔

مناخ بفتح محل خواب و جای آسودگی از لطائف۔

منفسخ بفا و سین مهمله فاسد و تباه۔

منقاد بالضم و قاف مهمله رام و مطیع و فرمانبردار و فروتنی کننده از منتخب و لطائف۔

منعقد بالضم و عین مهمله مفتوح و کسر قاف بسته شونده از منتخب۔

منسد بضم میم و سکون نون و فتح سین مهمله و تشدید دال بسته شونده۔

من یزید نوعی از بیع که هر که از دیگر خریداران قیمت زیاده دهد خرید نماید و بمعنی فروخت کالا و بمعنی بازار نیز نوشته اند۔

منشد بضم میم و سکون نون و کسر شین معجمه شعر خواننده۔

منضد بضم میم و فتح نون و فتح ضاد معجمه مشدد بر همدیگر چیده شده از منتخب۔

منجمد بالضم و فتح جیم و کسر میم دوم بسته و فسرده شونده چنانکه آب یا روغن وغیره

از سردی بسته گردد۔
منتقد بالضم و قاف مکسور نقد ستاننده و بفتح قاف سره کرده شده و پاک از لطائف۔
منفرد بضم میم و کسر رای مهمله تنها۔
مندد بضم میم و فتح نون و کسر دال مشدد اول پرده درنده که راز کسی فاش کند از شرح نصاب۔
منفذ بفتح میم و سکون نون و فتح فا و ذال معجمه جای درگذشتن و جای جاری شدن و از بمعنی راه مرادست۔
منقار بالکسر نول مرغ و آلت دانه چیدن و آلهٔ چوب کندن از شرح نصاب
منشار بالکسر و شین معجمه اره که بدان چوب را قطع کنند از منتخب۔
منذر بضم میم و سکون نون و کسر ذال معجمه ترساننده و یکی از اسمای پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم که آنحضرت نیز کفار را از عذاب دوزخ می ترسانیدند از شرح نصاب۔
منظر بالفتح و ظای معجمه مفتوح جای نظر بدانکه این لفظ گاهی بمعنی چشم باشد چراکه چشم محل خروج نظرست و جای پیدا شدن بصر و گاهی بمعنی چهره در می آید زیرا که چهره موضع واقع شدن نظرست چنانکه اکثر نظر بر چهره می افتد و گاهی بمعنی دریچه که بر سر بام وغیره باشد مستعمل میشود چراکه دریچه جاییست که در آنجا نشسته نظر باطراف میکنند اجمالاً از کشف و از تتبع کلام اساتذه معلوم شده۔

مناظر جمع منظر۔
منخر بکسر میم و سکون نون و فتح خای معجمه سوراخ بینی و بفتح میم و کسر خای معجمه نیز آمده از منتخب و غیر آن۔
منکر بالضم و کاف مفتوح بد و قبیح و ناشایسته و امر قبیح که هر که ببیند انکار کند و ناشرع و بمعنی ناشناخته شده و نام فرشته از دو فرشتگان که در گور سوال کنند و بالضم و کاف مکسور انکار کننده از مدار و کشف و مزیل و منتخب و لطائف
منجر بضم میم و سکون نون و فتح جیم کشیده شونده در اصل منجرر بود را در را ادغام یافت صیغهٔ اسم فاعل از انجرار که بر وزن انفعال ست ماخوذ از جر که بمعنی کشیدن است
منار بفتح چراغ دان و جای بلند که بران چراغ افروزند چراکه این صیغهٔ اسم ظرف است بمعنی جای نور و مجازاً جای بلند اذان گفتن و دو ستون که از خشت و یا سنگ بر یمین و شمال مساجد بنا کنند شاید که در زمانهٔ قدیم بران چراغ می افروخته باشند بهمین سبب آنرا منار گویند و درین زمان که آن را مینار گویند بزیادت تحتانی غلط محض ست از مزیل و منتخب و مؤید وغیره۔
منشور پراگنده شده و فرمان پادشاهی از منتخب و بعضی گویند بمعنی فرمان پادشاهی که بلطف و عنایت باشد۔
مناشیر بفتح فرمان های پادشاهی این جمع منشورست

منتشر بالضم پراگنده از منتخب۔
منبر بالکسر آلهٔ بلند شدن که جای خطیب باشد و این صیغهٔ اسم آله است از نبر که بمعنی برداشتن ست از صراح۔
منابر بفتح میم و کسر بای موحده جمع منبر
مندبور بفتح میم و سکون نون و ضم دال مهمله و ضم موحده و واو معروف مانده و پریشان حال از کثرت حرکت و رفتار۔
منوچهر بکسر میم و واو معروف مخفف مینوچهر ست بمعنی بهشت رو که نام نبیرهٔ ایرج از جانب دختر و ایرج پسر فریدون بود از برهان۔
مناصر بضم میم و کسر صاد یاری دهنده اسم فاعل از مناصرت و بفتح میم جاهای یاری دادن از لطائف۔
منکدر تیره از لطائف۔
منکسر بضم میم و کسر سین مهمله شکننده۔
منصور یاری داده شده و نام فقیر کامل مشهورست در تواریخ ابن خلکان مسطورست که نام ایشان حسین بود و نام پدر ایشان منصور باسم پدر خود معروف گشته اند ایشان را حلاج ازان گویند که روزی بر دکان حلاجی نشسته بودند حلاج را کاری فرمودند حلاج انکار کرد که من بکار خود مشغولم ایشان گفت که تو برو من عوض تو کار میکنم حلاج برای کردن کار ایشان رفت چون حلاج بعد اندک دیر باز آمد همه پنبهٔ دکان خود محلوج یافت متعجب گشته دید

ازان روز لقب ایشان حلاج مشهور شد

منثور بثای مثلثه درناسفته و بمعنی متفرق و پراگنده و کلامی که منظوم نباشد۔

مناخر بفتح میم و کسر خای معجمه جمع منخر که بکسر اول بمعنی سوراخ بینی ست۔

مناخیر بفتح میم جمع منخر که بالکسر بمعنی سوراخ بینی ست و مناخیر در کنایه از تختهٔ کم عرض که بر کنارهٔ یک تخت ملحق کنند تا تخت دیگر بوقت بستن دروازه بران قرار گیرد و آنرا بینی در گویند و مناخیر اگرچه صیغهٔ جمع ست لیکن در ترکیب بالفظ در بمعنی واحد مستعمل میشود

منحدر بالضم و حای مهمله مفتوح و کسر دال مهمله از بالا بزیر آینده از منتخب۔

منزجر بزای معجمه و جیم عربی باز مانده۔

منفطر بفا و طای مهمله شگافته شونده۔

من الاخیر بالفتح آن مقدار باریکه چون بر کشتی پر بار نهند کشتی غرق شود از لطائف

منتهز بضم میم و کسر ها و زای معجمه فرصت یابنده و غنیمت شمار کننده یعنی غنیمت دانند و جنبش دارنده۔

منغمس بالضم و غین معجمه و کسر میم دوم و سین مهمله بآب فرو رونده یعنی غریق از صراح و منتخب۔

مندرس بالضم و سکون نون و فتح دال مهمله و کسر رای مهمله و سین مهمله کهنه و فرسوده خصوصاً جامهٔ کهنه از منتخب و لطائف و غیر آن۔

منکوس بالفتح و سین مهمله نگونسار و سرنگون

از منتخب و لطائف۔

منطمس بالضم و طای مهمله و سین مهمله فرو نشیننده و نیست و محو شونده از لطائف

منگوس بالفتح و سکون نون و کاف فارسی و ضم لام نام شهری در هند که در نواحی آن فیل خوب بهتر پیدا میشود از رشیدی

منغوش بغا و شین معجمه بینه و پشم زده شده ای بگمان مذاقی از هم پاشیده شده

منقاش بالکسر و قاف و شین معجمه موچینه که بدان موی را از بدن بر کنند از منتخب و بمعنی نهرنی که بدان ناخن و حرف غلط را تراشند

منش بفتح میم و کسر نون خود طبیعت از مدار و برهان و کشف و جهانگیری و بهار عجم

منجوش ماهچهٔ علم ظاهراً مبدل منجوق است

منیوش بفتح میم و سکون نون و ضم تحتانی و شین معجمه صیغهٔ نهی ست از نیوشیدن بمعنی مشنو از برهان۔

مناص بفتح میم و صاد مهمله گریختن و باز پس شدن و نوتیش را باز کشیدن و گریزگاه از منتخب و صراح۔

منصوص بهر دو صاد مهمله بکمال تفحص بتحقیق رسانیده شده و آنچه از آیت صریح غیر محتاج بتاویل یا از حدیث صریح به ثبوت رسانیده شده باشد۔

منغص بضم میم و فتح نون و غین معجمه مشدد و مفتوح و صاد مهمله مکدر و تیره از صراح۔

منقرض بالضم و قاف و کسر را و ضاد معجمه بریده شونده۔

منخفض بالضم و خای معجمه و کسر فا و ضاد معجمه بنشیب افتاده و پست شونده۔

منقبض گرفته شونده و تنگ بسته شونده

مناقض بضم میم و کسر قاف شکننده و مخالف۔

مناط بفتح میم مصدر میمی ست بچیزی در آویختن و بمعنی درآویختگی و پیچیدگی مستعمل که حاصل بالمصدر ست و هم صیغهٔ اسم ظرف بمعنی جای درآویختن چیزی ماخوذ از نوط که بمعنی درآویختن ست و مجازاً گاهی بمعنی مطلب و مقصد نیز مستعمل میکنند از لطائف و منتخب و غیر آن۔

منوط بفتح میم و ضم نون وابسته و بچیزی درآویخته شده از منتخب۔

منخرط بضم میم و خای معجمه و کسر رای مهمله چیزیکه بسبب تراشیدن همه اطرافش صاف و مصفا شده باشد و مجازاً بمعنی آراسته و درست شونده و در مجموع اللغات منخرط بمعنی درمیان چیزی درآینده و در صراح درکشیده شونده در رشته۔

منبسط بضم میم و سین مهمله مکسور کشاده شونده و گسترده شونده و گاهی مجازاً بمعنی مسرور و خوشحال و انبساط آرنده آید۔

منیع بر وزن فعیل باز دارنده و مجازاً بمعنی محکم و استوار چرا که هر چیز استوار غیر را از مداخلت باز میدارد۔

مناع بالفتح و تشدید نون بسیار منع کننده۔
منقلع بکسر لام برکنده شونده۔
منوع بفتح میم و ضم نون باز دارنده و بسیار منع کننده از لطائف۔
منقنع بکسر نون دوم قناعت کننده از لطائف
منبع بفتح میم و سکون نون و فتح بای موحده چشمه و این صیغهٔ اسم ظرف ست از نبوع که بمعنے برآمدن آب ست از زمین۔
منابع بفتح میم و کسر بای موحده جمع منبع
منجع بضم میم و فتح جیم نیکو کار و جایگاه آب وگیاه از لطائف و صراح۔
منتطبع بالضم و طای مهمله و کسر موحده منقوش شونده از منتخب۔
منافع بفتح میم و کسر فا جمع منفعت۔
مندفع بضم اول و کسر فا دفع شونده۔
منازع بضم میم و کسر زای معجمه باکسے در چیزے واکوشنده۔
منتهی الجموع وزن جمعی که باز آن را جمع نتوان ساخت چنانچه وزن مفاعل و مفاعیل که این هر دو وزن را بار دیگر جمع کرده جمع الجمع می خوانند بخلاف دیگر اوزان جمع چنانچه اکالیب جمع اکلب و اکلب جمع کلب ست۔
منصبغ بضم میم و سکون نون و فتح صاد مهمله و کسر موحده و غین معجمه رنگین شونده۔
منیف بضم میم بر وزن مقیم پاک و در رنگ و بلند زیاده از منتخب۔

منزحف بفتح زای معجمه و کسر حای مهمله دور شونده از سمت معقولیت و دور شونده از وزن صحیح از شرح خاقانی۔
منکشف بکسر شین معجمه وا شونده و کشاده و برهنه شونده۔
منحرف خمیده و برگشته شونده۔
منعطف بکسر طای مهمله خم گیرنده و بر گردنده۔
منصرف بکسر رای مهمله از حالی بحالے گردنده و باصطلاح نحو اسمی که قبول کند کسره و تنوین را بخلاف غیر منصرف که کسره و تنوین را قبول نمیکند۔
منجنیق بفتح میم و سکون نون و فتح جیم و کسر نون دوم و یای معروف نوعی از فلاخن بزرگ که بر سر چوبی قوی تعبیه کنند و سنگهای کلان دران نهاده بر دیوار قلعه زده دیوار را می شکنند و این معرب من چه نیک ست و الا در خاص عربی جیم و قاف در هیچ کلمه نیامده است چون در زمانهٔ سابق آلۀ مذکور بجهت قلعه گیری کمال مفید بود لهذا افتخاراً باین اسم مسمی گشت بعد از ان معرب کرده از مدار و کشف و برهان و لب الالباب و مؤید و منتخب و غیره۔
منجوق بالفتح و جیم عربی مضموم ماهچه علم و چتر و آن چیزی باشد که از زر و سیم وغیره راست کرده بر سر علم لشکر وغیره می نهند و این لفظ معرب ست از مدار و مؤید و کشف و برهان و بعضے نوشته که طاسکے که بر سر علم نصب کنند۔
منشق بضم میم و سکون نون و فتح شین معجمه و تشدید قاف شگافته شونده و پاره شونده
منفق بضم میم و کسر فا نفقه دهنده از لطائف۔
منخرق دریده شونده۔
منطیق بالکسر و طای مهمله نیز مکسور و سکون یای تحتانی فصیح الکلام و نیک سخنگو از منتخب۔
منطق بالفتح و طای مهمله مکسور سخن گفتن و سخن و گفتار و نام علمی ست معروف و تعریفش این ست آلَةٌ قانُونِيَّةٌ تَعْصِمُ مُراعاتُها الذِّهْنَ عَنِ الخَطاءِ فِي الفِكْرِ و بالکسر و طای مهمله مفتوح میان بند و کمر بند و بضم میم و کسر طا گویا و کلام کننده از منتخب وغیر آن۔
منطوق سخن و کلام و بمعنے مضمون و معانی نیز آمده۔
منطبق بضم میم و کسر موحده بر هم نهاده شونده و مجازاً بمعنے برابر و موافق آینده
منفک بضم میم و سکون نون و فتح فا جدا گردنده از لطائف۔
منهتک بضم میم و سکون نون و فتح ها و کسر تای فوقانی پرده دریده شونده از لطائف
منهمک بالضم و میم دوم مکسور کوشنده در کاری و مبالغه کننده دران کار از منتخب

و صراح۔

مناسک بفتح میم و کسر سین مهمله جاهای عبادت حاجیان و مجاز ذکر محل و اراده حال یعنی افعال و اعمال حج چنانچه طواف کعبه و رمی الجمار و سعی میان صفا و مروه یعنی دویدن میان صفا و مروه و وقوف عرفات یعنی استادن در عرفات و قربانی و بستن احرام و غیر آن جمع منسک ست که بمعنی عبادتگاه حاجیان باشد۔

منسک بفتح میم و سکون نون و فتح سین مهمله عبادتگاه و جای قربانی حاجیان و این ماخوذ است از نسک بالضم که بمعنی عبادت کردن و قرآن خواندن و قربانی کردن است از منتخب۔

مندک بالفتح پاره پاره و در فرهنگ میر عضد الدوله بمعنی کساد و ناروائی متاع مرقوم ساخته از لطائف۔

منسلک بالضم و لام مکسور در آینده و در چیزی در سلک شونده از منتخب و منقول از زبدة الفوائد۔

منهلک خود را در هلاک اندازنده از لطائف

من ذلک بالکسر در لغت بمعنی از آنجمله و در اصطلاح اهل دفتر خرج را گویند۔

منهل بفتح میم و سکون نون و فتح ها چشمه در چراگاه و صحرا که مردم و بهائم از آن آب نوشند و این ماخوذ از نهل ست که بمعنی سیراب شدن باشد از منتخب و صراح و غیر آن۔

مناهل بفتح میم و کسر ها جمع منهل بمعنی چشمه باشد۔

منزل بفتح میم و کسر زای معجمه جای فرود آمدن لیکن اکثر بمعنی جای مستعمل ست که مسافران بجهت خواب و آرام دران فرود آیند و بمعنی مطلق خانه و مکان نیز مستعمل میشود و بضم میم و فتح زای معجمه فرود آورده شده و فرو فرستاده شده۔

منازل جمع منزل و منازل قمر نزد اهل تنجیم بست و هفت اند و هندیان منزل قمر را نچهتر گویند اول شرطین که بهندی اسونی گویند دوم بطین که بهندی بهرنی سوم ثریا بهندی کرتکا چهارم دبران بهندی روهنی پنجم هقعه بهندی مرگسرا ششم هنعه بهندی آردرا هفتم ذراع بهندی پنرپس هشتم نثره بهندی پکه نهم طرفه بهندی اشلیکها دهم جبهه بهندی مگها یازدهم زبره هندی پوربا دوازدهم صرفه هندی اوترا سیزدهم عوا هندی هست چهاردهم سماک هندی چترا پانزدهم غفره هندی سواتی شانزدهم زبانا هندی بساکها هفدهم اکلیل هندی انورادها هیزدهم قلب هندی جیشتها نوزدهم شوله هندی مول بستم نعائم هندی پوربا کهاڈ بست و یکم بلده هندی اوترا کهاڈ بست و دوم سعد ذابح هندی سرون بست و سوم بلع هندی دهنشٹا بست و چهارم اخبیه هندی ست بکها بست و پنجم سعود هندی پوربا بهادر بست و ششم مقدم هندی اترا بهادرپد بست و هفتم موخر هندی ریوتی بدانکه هر یکی از بروج دوازده گانه از دو منزل پاؤ بالا مرکب است۔

مندمل بضم میم اول و کسر میم دوم جراحتیکه گوشت فراهم آمده بسته باشد۔

منجل بالکسر و جیم عربی مفتوح داس که بدان زراعت و غیره درو کنند و بالفتح جای انداختن چیزی باشد از شرح نصاب و منتخب۔

منعل بضم میم و فتح نون و عین مهمله مشدد آنچه تشکیل نعل اسپ باشد و عین منعل کنایه از هلال۔

منحل بالضم و حای مهمله مفتوح و تشدید لام کشاده شونده از منتخب۔

منخل بکسر میم و فتح خای معجمه بیزن و غربال و بضم میم و ضم خای معجمه و بفتح خا افصح از منتخب و صراح۔

منقل بفتح میم و فتح قاف انگشتدان که آنرا مجمر نیز گویند از مدار و در کشف بضم اول و سوم۔

مندیل بکسر میم و دال مهمله دستار و دستارچه که بر میان بندند از کشف و مؤید و منتخب و بمعنی رومال و پارچه نادوخته نیز آورده اند

مندل بفتح میم و سکون نون و فتح دال مهمله دائره که افسونگران و عزائم خوانان گرد بگرد خود بر زمین کشند و بهزبان هندی نوعی از دهل که آنرا پکهاوج نیز گویند از

بربان دسر دری و مصطلحات ۔
منحول بالفتح و حای مهمله شعر دیگری کہ بی تغیر الفاظ و مضمون بنام خود خوانده باشد از منتخب و سر دری و صراح ۔
منوال چوبی باشد جولاہگان را کہ بر قدر جامه بافته میشود بران می پیچند و مجازاً بمعنی طور و دستور مستعمل کنند از منتخب و شرح مقامات حریری و در صراح بمعنی نوردیدن [illegible] کننده ۔
منال بفتح میم جای یافتن چیزی و محل حصول شی چنانچه اراضی ملک و جاگیر و باغ و مزرعه و دکان کہ اینهمه محل حصول مال دنیوی هستند از مؤید ۔
منبل بالفتح و حرف سوم بای موحده نیز مفتوح کاہل و سست و بد اعتقاد و بمعنی محل زخم و نام دوائی کہ بر زخمهای تازه استعمال کنند ۔
منفعل بضم میم و کسر عین مهمله شرمنده و اثر چیزی پذیرنده از منتخب ۔
منتقل بضم میم و کسر قاف از جای بجای برونده ۔
منام بفتح جای خفتن و خوابگاه از منتخب
منهوم حریص و گرسنه از لطائف و منتخب
منعم بضم میم و سکون نون و کسر عین مالدار و نعمت دهنده ۔
منعام بالکسر و عین مهمله بسیار بخشش کننده از منتخب و صراح ۔
منتسم بضم میم و سکون نون و فتح فوقانی و کسر سین مهمله نسیم گیرنده و مجازاً بمعنی بوی خوش گیرنده ۔
منهزم بضم میم و کسر زای معجمه از میان جنگ گریزنده و لشکر شکست خورده ۔
منهدم بضم میم و کسر دال مهمله ویران شونده و عمارات افتاده و از هم ریخته ۔
منسجم بسین مهمله و جیم آب و اشک روان شونده از منتخب و صراح ۔
منبلج بجیم مکسور روشن و تابان از لطائف
منخرم بخای معجمه بینی بریده و گوش سوراخ کرده شده از لطائف ۔
منتقم بضم میم و کسر قاف انتقام گیرنده و کینه کشنده از کسی ۔
منتظم بضم میم و کسر ظای معجمه راست و درست شونده از صراح و منتخب اگر چه از باب افتعال ست مگر متعدی نیامده ۔
منضم بفتح ضاد معجمه و تشدید میم پیوسته شونده و آمیخته شونده و فراهم آینده بچیزی
مناظم جاهای پیوستن و جاهای ترتیب و نظم ۔
منم بضم میم و کسر نون و تشدید میم سخن چینی کننده از لطائف ۔
منع کلیم کنایه از جواب لن ترانی ۔
منعدم بکسر دال نیست شونده و در بهار نوشته کہ بعضی گویند این لفظ غلط ست و صحیح معدوم و ظاهر آن است کہ انفعال قبول فعل میخواهد و عدم چیزی نیست کہ شی آنرا قبول کند و صاحب مزیل الاغلاط نوشته کہ انعدام لفظ غلط ست چرا کہ باب انفعال مختص بعلاج و تاثیر ست مگر استعمال آن بسیار ست ۔
منان بالفتح و تشدید نون اول بسیار نیکی کننده و نعمت دهنده و منت نهنده و یکی از اسمای حق تعالیٰ ۔
منون بفتح میم و ضم نون زمانه و مرگ و ریب المنون بمعنی حوادث روزگار از منتخب و بضم میم و فتح نون و فتح واو مشدد تنوین داده شده ۔
منن بکسر میم و فتح نون اول جمع منت از لطائف ۔
منتن بضم میم و سکون نون و کسر تای فوقانی گنده و بدبو از کشف ۔
منکبین بفتح میم و کسر کاف و فتح موحده هر دو کتف و این تثنیه منکب ست ۔
منگیدن بالفتح و کاف فارسی آهسته زیر لب سخن گفتن از لطائف ۔
منخرین بکسر میم و فتح خای معجمه و فتح رای مهمله هر دو سوراخ بینی ۔
من بالکسر بزبان عربی ترجمه لفظ از و بمعنی بر نیز آمده و بالفتح بمعنی کسی و آن کس و کیست و بمعنی برای جمع و مفرد هر دو آمده و بفتح میم و تشدید نون نعمت و منت نهادن و نقصان کردن و ترنگبین و ترنجبین و هر رطوبتی شیرین کہ بر برگ بعضی

درختان منجمد شود مثل بیدانگبین و شیرخشت و بمعنی ترنجبین که بر قوم موسیٰ علیه السلام باریده بود و نام وزن معین که دو رطل باشد و این من بیشتر مستعمل اطباست و من ہندی چہل سیر است و وزن سیر در ہر ملک مختلف باشد از منتخب و برہان و کشف و صراح و غیره و صاحب بہار عجم چنین نوشته که لفظ من در فارسی ضمیر متکلم واحد ست گاہے بصیغهٔ غائب ہم عائد سازند چنانچه در قصهٔ شاه و گدا مصرعه کاش من ہم کبوتری بودی ٭ و بمعنی نسبت ہم چنانچه دشمن بمعنے شخص منسوب بدش که مخفف دشت ست بمعنے زشت یعنے کسیکه در ذات او شر باشد و لفظ من بمعنی توده نیز آمده چنانچه خرمن بالفتح بمعنے تودهٔ کلان و سوراخی که در وسط شاہین تراز و سازند که رشته ازان گذرانند بوقت سنجیدن بدست گیرند و من را بمعنے مرا نیز آمده سامعانی ہمدانی گوید **بیت** بسکه عادت دل من را بمروت باشد ٭ نگزم گر بمه انگشت ندامت باشد ٭

منہیات بالضم خبر دہندگان در ینجا این لفظ بجہت بعضی مبتدیان نوشته شد۔

منصه بفتح میم و فتح نون و تشدید صاد مهمله مفتوح جای ظاہر شدن چیزی لہذا الجلا ہمین معنی بمعنے تخت یا سریر که عروس را بران نشانند جلوه دہند و او را بروا نما و دیگر ناظرین انجا نظر کنند مستعمل و این لفظ بکسر میم نیز آمده و بضم میم با تشدید نون غلط ست از منتخب زبدة الفوائد و مؤید و مدار و در صراح بکسر آله برداشتن یعنے تخت و سریر که بدان عروس را از دیگران ممتاز و بلند گردانند

منسفه بالکسر و سین مهمله و خا چیک و آن چوبی باشد پنجشاخه که خرمن کوفته را بدان می گردانند و آله علف افگندن و چیزیست که خرمن کوفته را بدان برباد دہند از شرح نصاب و منتخب و سروری و برہان۔

مناظره بضم میم و فتح زای معجمه با ہم نظر کردن (یعنی فکر کردن) در حقیقت و ماہیت چیزے و بمعنی با ہم بحث کردن مستعمل میشود و نام علمیکه دران قوانین مباحثه مندرج ست از منتخب و غیره۔

منطقه بالکسر و طای مهمله مفتوح و قاف میان بند که بہندی آنرا پٹکه گویند از کشف و کنز و منتخب و بحر الجواہر و منطقة البروج نام دائره است که بیانش در ہمین فصل گذشت

منکوحه زن نکاح کرده شده از کنز۔

منیژه بفتح میم و یای مجہول و زای فارسی نام دختر افراسیاب که بیژن نام پہلوان پسر گیو بر وعاشق بود از جہانگیری و برہان۔

مناره بفتح نشان که در راه از سنگ و خشت برپا کنند و در اصل لغت بمعنی چراغ پایه باشد ظاہر او جه تسمیه آن باشد که سابق برای راه یافتن مسافران چراغی بر مناره می افروختند زیرا که در بلاد عرب بشبہا میروند از خیابان۔

منطوقه کلام و سخن۔

مناصفه بضم میم و فتح صاد مهمله بدو نیم کردن چیزے را از منتخب کنز۔

منقله بضم میم و قاف بر وزن سنبله بمعنے مجمر از برہان۔

منوب عنه بفتح میم و ضم نون و تخفیف و او و تشدید یکسے که کارش نایب را داده باشد

منزلگاه مخفی نماند که منزل خود بمعنی جاے نزول ست لفظ گاه باوی بیکار مینماید لیکن جواب آنست که ترکیب منزلگاه بقلب اضافت است که در اصل گاه منزل بود و لفظ گاه بمعنی مطلق زمین یا مفید ظرفیت مطلقه و منزل بمعنی مکان خاص پس درین صورت اضافت عام بسوے خاص باشد و در کلام فصحا منزلگاه بسیار آمده است و منزل بالفتح کردن و گرفتن و بردن و افتادن مستعمل از بہار عجم۔

مناحه بفتح میم و حای مهمله مصدر میمی ست بمعنی ماتم کردن و نیز بمعنی جای نوحه و ماتم از شرح نصاب۔

منزه بضم میم و فتح نون و زای معجمه مشدد مفتوح پاک و دور گردانیده شده از زشتیها بکسر زای معجمه در اصطلاح صوفیه شخصے ست که ذات حق را بصفت تنزیه دانسته باشد و از حیثیت ظہور در مظاہره ندیده و ندانسته باشد از لطائف ـ

منافسه بضم میم و فتح فا بعده سین مهمله رغبت کردن در چیزی بطریق مساوات و معارضه کردن و حسد بردن از منتخب و صراح

منتبه بضم میم و سکون نون و فتح فوقانی و کسر موحده و ہای ملفوظ بمعنی آگاه از لطائف۔

مناقشه بضم میم و فتح قاف باہم برکندن و بیرون آوردن چیزی را بسوی خود و نزع کردن و باکسی دور و دراز گرفتن در چیزے۔

مناصله بصاد مہملہ باکسی برابری کردن در تیراندازی از منتخب و مجازاً بمعنی مسافت آمده۔

منکسره شکستہ شونده و فرقهٔ شکستہ حال۔

منصوبه چیزی برپا کرده شده و تدبیر کار و بازی شطرنج و نام بازی ہفتم از ہفت بازی نرد۔

مندفه بضم میم و بدال مہملہ و فای پنبہ ندف کرده و فراہم آورده که بہندی گالہ گویند از مصطلحات۔

منحنی بضم میم و حای مہملہ مفتوحہ و کسر نون ثانی خمیده و کوژپشت و مجازاً بمعنی ضعیف و ناتوان نیز استعمال کنند۔

منطوی بالضم نوردیده شونده و درہم پیچیده شونده۔

ملنسی بفتح میم سکون نون و کسر سین مہملہ و تشدید تحتانی فراموش کرده شده از کشف و منتخب وغیره۔

منقی بضم میم و فتح نون و تشدید قاف مکسور پاک صاف کننده از آلایش و بفتح قاف پاک کرده شده و آنچه که بعض مردم مویز را که میوهٔ معروف ست منقی نامند و لفظ منقی را صفت مویز نمیدانند غلطی عظیم ست و بیانش بتفصیل گذشت۔

منافی بضم میم نیست کننده و باطل کننده۔

منتفی نیست شونده۔

منفی بالفتح نیست کرده شده۔

منوی بالفتح و واو مکسور نیت کرده شده

مناہی بفتح افعال بازداشته شده یعنی افعالیکه در شرع ممنوع باشند و این جمع منہی ست که بفتح میم بمعنی بازداشته شده باشد از منتخب۔

منی بفتح میم و کسر نون و تشدید تحتانی در عربی بمعنے آب پشت و بتخفیف تحتانی در فارسی بمعنی تکبر و خودبینی مرکب از لفظ من و یای مصدری و بکسر میم و سکون نون و یای مجہول اما مِنیٰ که بازاری ست در مکهٔ معظمه که محل قربانی ست۔

منبلی بالفتح و حرف سوم بای موحده بد اعتقادی و منکری و کاہلی از برہان۔

منبی بضم میم و سکون نون و کسر موحده خبر دہنده از کشف و منتخب۔

منہی بضم میم و سکون نون و کسر ہا خبر دہنده از کشف و بفتح میم و سکون نون و کسر ہا نہی کرده شده و منع کرده شده و مجازاً بمعنی بد و زبون۔

منزوی بضم میم و زای معجمه مفتوحه بکسیو شونده از خلق و گوشه نشین از منتخب۔

منجلی روشن و آشکارا و از وطن بیرون رونده از منتخب۔

منطفی چراغ فرونشینده یا آتش و گرمی فرونشینده۔

منثنی بضم میم و سکون نون و ثای مثلثه و کسر نون دوم سرنگون و دوتا از لطائف۔

ملنشی آغاز کننده و از خود چیزی گوینده از منتخب۔

منادی بضم میم و کسر دال ندا دہنده که برای اظہار امر حاکم در شہر می گردد. و فارسیان بمعنی ندا استعمال کنند از کشف و منتخب و نیز صاحب منتخب نوشته که منادیٰ بضم میم و فتح دال صیغه اسم مفعول بمعنے خوانده شده یعنے ندا داده شده و بمعنے ندا نیز آمده برین تقدیر مصدر میمی ست یا آنکه در اصل منادات باشد تا را حذف کردند چنانکه در مدارا که در اصل مدارات بود و فارسیان منادی بکسر دال خوانند چنانکه موسیٰ و عیسیٰ و لیلیٰ و صاحب بہار عجم چنین نوشته که منادی آواز دہل که برای آگاہی مردم باشد با لفظ کشیدن و زدن مستعمل۔

فصل میم مع واو

مواسا بضم میم یاری کردن و رعایت و صلح کردن و غمخواری نمودن و این لفظ در اصل مواسات بود در استعمال فارسیان تای آخر افتاد و ہمچنین مدارا و محابا ہر دو لفظ بضم میم بمعنی مصالحه و نرمی در اصل مدارات

ومحابات بود ضابطۂ فارسیان ست که حرف تا از ناقص باب مفاعله حذف کنند بسبیل جواز از سراج و ماخ ومنتخب ومدار۔

موسیٰ در عربی استره که ازان موی سترا شد ونام پیغمبر معروف علیه السلام باین معنی لفظ موسی مرکبست از مو وسا که بزبان سریانی اول بمعنی تابوت وثانی بمعنی آب ست چون ایشانرا فرعون از دریای نیل در تابوت یافته بود لهذا باین اسم مسمی شدند معنی اول از منتخب ومعنی ثانی از رسالۂ عبدالواسع وتریشی در شرح مقامات حریری نوشته که بزبان قبطی مو بمعنی آبست وشین معجمه بمعنی شجر چون ایشانرا در آب قریب اشجار یافته بود لهذا موشا نام کردند بعده معرب کرده شین معجمه را بسین مهمله بدل ساختند وبطور اسمای ناقص یائی بیا نوشتند وبالف خواندند

مولیٰ بفتح میم وفتح لام آزاد کننده وغلام دیاری دهنده وبمعنی خداوند ومهتر وهمسایه ویار وغلام آزاد کرده شده از کنز ولطائف ومنتخب وصراح وشرح نصاب این لفظ مصدر میمیست که بمعنی اسم فاعل واسم مفعول مستعمل میشود ومیتواند که صیغۂ اسم مفعول باشد برین تقدیر در اصل مولوی بود بروزن مفعول واو ویا بهم آمدند اول ایشان ساکن آن واو را بیا بدل کرده یا را در یا ادغام نمودند وضمۂ لام را بکسره بدل ساختند برای مناسبت یا بعده یای اول برای تخفیف حذف کرده کسره را بفتح بدل کردند یای متحرک ما قبل آن مفتوح یا را بالف بدل ساختند مولیٰ شد مگر بکتابت بیا نویسند چنانچه اکثر نحویین در لفظ معنی همین تقریر بیان کرده اند وفارسیان گاهی مولیٰ بالف نویسند چنانکه ماجرا که در رسم الخط عربی ماجری نویسند۔

موصیٰ بضم میم وفتح واو وتشدید صاد مهملۂ مفتوح وصیت کرده شده وبضم میم وسکون واو وفتح صاد نیز درست۔

موفا بضم میم وفتح واو وتشدید فا وفا کرده شده ومجازاً بمعنی تمام وکامل نیز می آید۔

موتیٰ بالفتح وتای فوقانی مفتوح مردگان از کنز واین جمع میت ست۔

موش خرما جانوریست که بهندی گلهری گویند از چراغ هدایت۔

موجب بکسر جیم لازم کننده۔

مواجب بفتح میم وکسر جیم جمع موجَب بفتح جیم ست بمعنی لازم گردانیده شده ومقرر کرده شده از بیع وشل آن وآنچه گویند که مواجب او در سرکار چیست یعنی لازم گردانیده شده بمعاش او چیست یا مقرر داشته شده در بیع اوقات او چیست پس مواجب که جمع ست بمعنی واحد مستعمل میشود واز قسم حور و مشائخ هر دو جمع ست وبمعنی واحد مستعمل یا آنکه مواجب بفتح میم وفتح جیم مقلوب وجب ست بمعنی آنچه که لازم شد چنانکه ما حصل مقلوب ماحصل میتوان گفت که مواجب بضم میم وفتح جیم صیغۂ اسم مفعول باشد از باب مفاعله بمعنی لازم گردانیده شده ومقرر داشته شده واین وجه آخر بے تکلف ست فافهم۔

موکب بالفتح وکاف عربی مکسور وموحده گروه سواران که در سواری امیر خود باشند از کشف ومنتخب ودر برهان بفتح کاف بمعنی سپاه ولشکر ودر صراح نوعی از رفتار وجمع سواران ودر کنز بمعنی گروه سواران۔

مواکب بفتح میم وکسر کاف گروههای سواران ولشکرهای سواران۔

مؤدّب بضم میم وفتح همزه که بصورت واو ست وتشدید دال مکسور ادب دهنده وبفتح دال مشدد ادب داده شده۔

مواهب بفتح میم وکسر ها بخششها جمع موهبت۔

مواظبت بضم میم وفتح ظای معجمه وبای موحده دائم بر یک کار بودن وهمیشه کردن کاری ومداومت نمودن بر کاری از کشف ومنتخب وکنز۔

موالات بضم میم باکسی دوستی ویگانگی داشتن وپیے در پیے کردن کاری از کشف ومنتخب وکنز ومراح۔

مواسات بضم میم یاری کردن وبمال وتن باکسی غمخواری کردن از منتخب وصراح وکنز وکشف ولفظ مواسات مهموز الفا وناقص ست که همزه آن بواو مقلوب مکتوب شده مثال واوی نیست چنانکه بعضی

دیده میشود۔

مواصلت بضم میم و فتح صاد پیوستن از منتخب و صراح۔

موات بالفتح آنکه بیجان باشد و زمین خشک بی خداوند و بالضم مرگ از منتخب و صراح

مواخات بضم میم و حرف ثانی همزه بصورت واو و خای معجمه برادری کردن و برادر گرفتن کسی را از کشف و کنز۔

مودت بفتح میم و واو و فتح دال مهمله مشدد و دوست داشتن از صراح۔

موهبت بفتح میم و کسر ها و فتح موحده بخشش از کنز و صراح۔

مواطات بضم میم و طای مهمله بمعنی موافقت کردن از صراح و باصطلاح منطقیین حمل کردن چیزی بلا واسطه مر مبتدا را ای بدون انضمام کلمهٔ ذو و غیر آن چنانچه زید قائم بخلاف زید قیام که آن حمل صحیح نمیباشد مگر بواسطهٔ ذو ای زید ذو قیام۔

موعظت بالفتح و عین مهمله مکسوره پند دادن و پند از صراح۔

موازات بضم میم و زای معجمه مقابله و برابری۔

مؤنت بفتح میم و ضم همزه و سکون واو و فتح نون بار گرانی و لتعب از صراح و در منتخب نوشته که مایحتاج معیشت چون نفقه و توشهٔ سفر و رنج و محنت۔

موازرت بتقدیم زای معجمه بر رای مهمله وزارت و وزیری کردن و یاری دادن از منتخب۔

موادعت وداع کردن۔

مؤثرات بضم میم و فتح همزه که بصورت واو ست و تشدید ثانی مثلثه مکسوره تاثیر کننده و گاهی کنایه باشد از ستارگان۔

موامرت با کسی مشورت نمودن از منتخب

مواریث بفتح میم و در آخر ثای مثلثه جمع میراث۔

مورث بضم میم و کسر را میراث رساننده و بمجاز یا بتجرید بمعنی مطلق رساننده مگر بکتب معتبرهٔ لغات باینمعنی یافته نشده و از منتخب و قاموس دریافته میشود که مورث بضم میم و فتح واو و تشدید رای مهمله مکسوره باشد بمعنی برانگیزاننده و افروزنده و مشتعل کننده۔

مورسرج بواو معروف و فتح سین مهمله و فتح رای مهمله و جیم عربی معرب مورسره و آن خروج طبقهٔ علنبیه آن در ابتدا بقدر سر مور باشد از حدود الامراض

موشح بضم میم و فتح واو و فتح شین معجمه مشدد و حای مهمله زیور داده شده و آراسته صیغهٔ اسم مفعول از توشیح و توشیح در لغت وشاح در گردن انداختن ست و وشاح بضم و کسر حمائل و گلوبند مرصع را گویند که نوعی از زیور زنان ست و توشیح باصطلاح اهل بدیع نام صنعتی ست در شعر که اگر یک حرف از سر هر مصرع یا از سر هر بیت گرفته جمع کنند اسم شخصی یا معنی حاصل شود۔

مؤذن تسبیح امام تسبیح و مؤذن تسبیح فلک عبارت ست از آفتاب۔

مولد بفتح میم و کسر لام جای ولادت و وطن و زمان ولادت و بضم میم و فتح واو و کسر لام مشدد و زاینده و پیدا کننده و بفتح لام مشدد و شخصی عجمی که در عرب پرورش یافته باشد و بمعنی لفظ عجمی که عرب در کلام خود استعمال کنند و شخصی دو تخمه چنانچه پدرش از هند و مادرش از حبش باشد و نوعی از لغت عرب و آن لغتی است که در اصل موضوع نیست مگر از لغت اصلی گرفته اند از منتخب و مؤید و شرح نصاب۔

مورود به [illegible] موجود و درد کرده شده و وظیفه خوانی نموده شده۔

مولود زائیده شده و آن پسر و دختر باشد و بمعنی زمان زائیدن نیز آمده از منتخب

موالید بالفتح فرزندان و این جمع مولود است و گاهی از موالید موالید ثلاثه مراد باشد که نباتات و جمادات و حیوانات ست زیرا که این هر سه بچگان عناصر افلاک اند

موعد بفتح میم و کسر عین وقت وعده کردن و جای وعده کردن۔

مواعید بفتح میم و کسر عین جمع میعاد ست بمعنی وعده کردن و جای وعده و زمان وعده باشد۔

موعود وعده کرده شده۔

مودود دوست داشته شده۔

مواجید بفتح میم و کسر جیم حالتها و رقصها که

باستماع نغمہ صوفیان رامیباشد. واین جمع و بدست خلاف القیاس۔

موجد بضم میم و کسر جیم از خود پیدا کنندہ چیزی را۔

موبد بالضم و واو معروف و کسر موحدہ حکیم و دانشمند آتش پرستان از برہان و در مؤید و سروری و جہانگیری بفتح موحدہ و در رشیدی وغیرہ نوشتہ کہ موبد بمعنی پیر مغروش چہ مو در ترکی بمعنی درخت انگورست چون مغان درخت انگور را پرورش میفرمایند و از ان شراب سازند لہذا موبد گویند و لفظ بد بہ فتح بمعنی صاحب خداوندست و بعضی مو بمعنی پند و حکمت نوشتہ اند پس معنی ترکیبی آن خداوند حکمت باشد۔ بعربی بضم میم و فتح ہمزہ کہ بصورت واوست و تشدید موحدہ مفتوح بمعنی ہمیشہ ماخوذ از ابد۔

مواد بفتح میم و تشدید دال مگر فارسیان بتخفیف خوانند جمع مادہ کہ بمعنی اصل ہر چیز و زیادت متصلہ بچیز نیست۔

موائد بفتح میم و کسر ہمزہ کہ حرف چہارم ست جمع مائدہ کہ بمعنی خوان پر طعام باشد۔

مؤکد بضم میم و فتح واو و کسر کاف مشدد تاکید کنندہ و بفتح کاف تاکید کردہ شدہ و استوار

مورد بفتح میم و کسر رای مہملہ جای آب خوردن مردم و بہائم در صحرا و آب جو و محل فرود آمدن ہمچنین ہر اسم ظرف کہ از مثال واوی و یائی باشد مکسور العین آید چنانچہ مولد موضع و موعد و مورد و موقف و موقع و موسم و مولد و میسر و گاہی مصدر میمی باشد بمعنی ورود و بضم میم و فتح واو و فتح رای مہملہ مشدد بمعنی گلگون و سرخ رنگ مشابہ بگل و لفظ مورد در فارسی بضم و سکون واو معروف و سکون رای مہملہ نام درختیست کہ آنرا بعربی آس گویند برگش بغایت سبزی و طراوت باشد کذا فی البرہان۔

موفور بسیاری کردہ شدہ و تمام از شرح و منتخب۔

موسیقار بالضم نام سازیست کہ دران نے ہائے کوچک و بزرگ باندام مثلث باہم وصل کنند و نوشتہ اند کہ موسیقار نام پرندہ ایست کہ در منقار او سوراخہا بسیار باشد و از ان سوراخہا آوازہای گوناگون می برآید حکما علم موسیقی را از ان استخراج کردہ اند از برہان و مؤید و کشف۔

موثر بضم میم و واو معروف و کسر ثای مثلثہ ایثار کنندہ از لطائف و بضم میم و فتح ہمزہ کہ بصورت واو باشد و ثای مثلثہ مشدد مکسور تاثیر کنندہ۔

موسر بضم میم و واو معروف و کسر سین مہملہ توانگر از لطائف۔

موتمر بضم میم و واو معروف و تای فوقانی مفتوح و کسر میم دوم فرمانبردار و مشورت کنندہ از لطائف و منتخب۔

موخر بضم میم و سکون واو و کسر خای معجمہ گوشہ چشم بطرف گوش از شرح نصاب و بضم میم و فتح ہمزہ کہ بصورت واو باشد نام منزل بیست و ہفتم از منازل قمر و آن دو ستارہ است مثل مقدم در برج حوت

موفر بضم میم و فتح ثانی و تشدید فای مکسور زیادہ کنندہ و بفتح فا زیادہ کردہ شدہ و بسیار کردہ شدہ۔

موت احمر موت سخت از لطائف

موش کور و مشک کور قسمی از موش کہ بروز کور میباشد و بشب بینا۔

موجز بالضم و جیم عربی مفتوح و زای معجمہ کوتاہ و مختصر و نام کتابی در علم طب۔

موز بالفتح و زای معجمہ بر وزن جوز درخت کیلا کہ میوہ معروفست از برہان۔

موج خیز دریا چرا کہ در اصل بمعنی جاے خاستن موج ست زیرا کہ چون امر با اسم مرکب گردد پنج قسم معانی حاصل میشود چنانچہ معنے اسم فاعل از تیز رو و تیر انداز ظاہرست معنی اسم مفعول از خاک ریز و پارچہ بیز یعنے خاک ریختہ شدہ و از پارچہ بیختہ شدہ و معنے مصدر چنانچہ خونریز بمعنی خون ریختن معنے اسم ظرف چنانچہ موج خیز بمعنی جا خاستن موج کہ دریا و تالاب باشد و بمعنی اسم آلہ چون مگس ران کہ بہندی آنرا چنور گویند بنون غنہ۔

مویز بفتح و یای معروف قسمیست کلان از انگور کہ خشک کردہ نگاہ دارند مردم عام آنرا منقی گویند و بہندی داکھ نامند۔

مونس بضم میم و کسر نون و سین مهمله همدم و آرام دهنده از منتخب۔

مؤسس بضم میم و فتح همزه که بصورت واو ست و سین مهملهٔ اول مشدد مکسور استوار کننده

موحش بتشدید حای مهمله مکسور بر وزن مصور بمعنی رماننده و رمیدگی دهنده و بضم اول و سکون ثانی و کسر حای مهمله اندوهگین کننده از صراح و منتخب۔

مواعظ بفتح میم و کسر عین مهمله و ظای معجمه پندها و نصیحتها۔

موقع بفتح میم و قاف مکسور جای واقع شدن و جای افتادن از منتخب و بفتح قاف نیز آمده و بضم میم و فتح واو و تشدید قاف مفتوح توقیع کرده شده و نشان کرده شده۔

مواقع بفتح میم و کسر قاف جاها و محلها جمع موقع۔

موجع بضم میم و کسر جیم به رد آرنده و درد ناک از منتخب۔

مودع بضم میم و کسر دال مهمله پدرود کننده یعنی رخصت کننده و بفتح دال پدرود کرده شده

موزع بضم میم و فتح واو و تشدید زای معجمه مکسوره پراگنده کننده و تقسیم کننده از منتخب

موضع بالفتح و ضاد معجمهٔ مکسور جای نهادن چیزی و بمعنی مطلق جا مستعمل۔

مولع بضم میم و واو معروف و فتح لام و عین مهمله بصیغهٔ اسم مفعول بمعنی حریص گردانیده شده از منتخب و مدار و کشف و صراح۔

موضوع نهاده شده و ساخته شده و باصطلاح علمی بمعنی مقصودی که از ان در علمی بحث کنند در اصطلاح منطقیان بمعنی مبتدا که در مقابلهٔ خبر باشد و خبر که در مقابلهٔ مبتدا باشد آنرا محمول گویند چنانچه الانسان حیوانٌ پس انسان موضوع و حیوان محمول است

موی دماغ شخصی که مخل عیش و سبب بے دماغی باشد از بهار عجم و چراغ هدایت و مصطلحات و در چهار شربت بمعنی کسیکه زبدهٔ مصاحبان کسے باشد۔

موقف بفتح میم و سکون واو و کسر قاف جای استادن از صراح و جای استادن حاجیان و آن صحرائی ست لفاصلهٔ هفت کروه از مکه و حاجیان در آنجا شب باش شده از صبح تا آخر ظهر استاده باشند و آنرا عرفات نیز گویند۔

مواقف بفتح میم و کسر قاف جاهای استاده شدن این جمع موقف ست۔

مؤلف بضم میم و فتح همزه که بصورت واو ست و کسر لام مشدد والفت دهنده و جمع کنندهٔ چیزهای متفرق را با همدیگر و بفتح لام جمع کرده شده از منتخب۔

موظف بضم میم و فتح واو و ظای معجمهٔ مشدد مکسور وظیفه کننده و وظیفه دهنده و بفتح ظای معجمه وظیفه کرده شده و وظیفه داده شده۔

موصف بضم میم و فتح واو و فتح صاد مهملهٔ مشدد توصیف کرده شده۔

موقوف ایستاده کرده شده و باصطلاح صرف حرف اخیر لفظیکه از پیوستن مابعدش باز ایستاده کرده شده باشد باندا ختن حرکت او و باصطلاح عروض رکنی که حرف هفتم متحرکِ او را ساکن کرده باشند چنانچه تای مفعولات بوقف ساکن کنند۔

مؤتلف خوگرفته شونده و ساز آراینده از منتخب و صراح۔

موفق بضم میم و فتح واو و کسر فای مشدد توفیق ده۔

موثق بضم میم و فتح واو و کسر ثای مثلثهٔ مشدد و بمعنی استوار ماخذ آن وثوق از منتخب۔

مواثیق بفتح میم و کسر ثای مثلثه عهدها و استواریها و پیمانها و این جمع میثاق ست که بکسر اول بمعنی عهد و پیمان و استواری باشد

موق بضم اول و سکون واو گوشهٔ چشم بطرف بینی از شرح نصاب۔

مؤق بضم میم و سکون همزه که بصورت واو ست گوشهٔ چشم بطرف بینی از شرح نصاب۔

مؤتفک بضم میم و سکون همزه که بصورت واو ست و تای فوقانی و کسر فا برگرداننده و بازگرداننده از چیزی و در صراح نوشته که مؤتفکات شهرهای قوم لوط که برگردانیده شده است و بادهای که مختلف وزد از هر جهتی۔

موصل بفتح میم و سکون واو و کسر صاد مهمله نام شهری ست در عراق و نام جزیره و جای وصل و بضم میم و صاد مهمله مکسور بمعنی رسانندهٔ و بضم میم و فتح واو و صاد مهمله مشدد مفتوح وصل کرده شده و پیوند کرده شده از مؤید و کشف و مدار و منتخب و لب اللباب.

مورچال و مورچل بواو مجهول و جیم فارسی مفتوح مغاکی را گویند که بجهت گرفتن قلعها در اطراف آن کنند از برهان و اهل این دیار آنرا مورچا گویند.

مؤتّل بضم میم و فتح همزه که بصورت واو ست و کسر میم مشدد امید وار و نام اسپ بهتم که بقرینهٔ قافیه در بیت نصاب بمقام هشتم واقع شده است از شرح نصاب.

مؤجّل بضم میم و فتح همزه که بصورت واو ست و بفتح جیم مشدد فرصت داده شده و مهلت داده شده.

موکّل بضم میم و فتح واو و فتح کاف مشدد شخصیکه کار باو سپرد شده باشد و بکسر کاف سپارندهٔ کار بدیگری از لطائف.

مول بالضم معشوق زن و نار است حرامزاده و درنگ تاخیر و امر ست بمعنی باش و بمعنی توبه و بمعنی ناز و غمزه از برهان و لطائف.

موهم بضم میم و سکون واو و کسر ها در وهم و غلطی اندازنده.

موسوم نام نهاده شده و نشان کرده شده و بمعنی داغدار.

مولم بضم میم و سکون واو و کسر لام دردمند کننده و درد رسانده از صراح و منتخب.

مؤثّم بضم میم و فتح همزه و ثای مثلثه مشدد مفتوح گنهگار و مجرم از لطائف.

موسم بفتح میم و سکون واو و کسر سین مهمله هنگام چیزی و بفتح سین غلط ست از کشف و مؤید و صراح و مؤسّم بضم میم و فتح همزه که بصورت واو باشد و سین مهمله مشدد مفتوح بمعنی اسم کرده شده.

مو برآوردن زبان قلم بیکار ماندن قلم از نوشتن چه وقتیکه مو یا ریشه بزبان قلم می آید حرف درست نوشته نمیشود.

موطن بفتح میم و کسر طای مهمله جای وطن از کشف.

موازین بفتح جمع میزان ست.

مؤتمن بضم میم و سکون همزه که بصورت واو ست و فتح فوقانی و کسر میم امانت دار و این اسم فاعل ست از ایتمان بروزن افتعال ماخوذ از امانت.

موقن بضم میم و کسر قاف یقین کننده.

مؤذّن بضم میم و فتح همزه که بصورت واو و تشدید ذال معجمه مکسور بانگ نماز گوینده و بضم میم و سکون واو و کسر ذال معجمه اسم فاعل از باب افعال بمعنی آگاهی دهنده و بانگ نماز گوینده.

مویدن بواو مجهول گریستن و نوحه کردن.

مویان بالضم و یای تحتانی گریان و نوحه کننده.

مو بر تن تیغ کشیدن در کمال غضب و خشمناکی آمدن.

مو بکف برآمدن محال بودن کاری از رشیدی.

مو برآوردن زبان کنایه از امر محال بظهور آوردن.

مولو بضم اول و ثالث که لام باشد و هر دو واو معروف شاخ حیوان ست که آنرا جوگیان نوازند مثل ناقوس و آنرا بهندی سنگی گویند از کشف و برهان و در رشیدی نوشته که شاخ درخت ست که آنرا بجوف کرده مینوازند.

موسیچه بضم میم و واو معروف و کسر سین مهمله و یای معروف و جیم فارسی مرغلیست سفید برابر قمری از مدار و کشف و برهان و نیز در برهان نوشته که بعضے سعوه را موسیچه گویند.

موازنه بضم میم و زای معجمه مفتوح و نون با چیزی هموزن بودن از کشف و کنز.

موقنه بضم میم و واو معروف و کسر قاف و نون زن صاحب یقین از لطائف.

مودعه بضم میم و فتح دال و عین مهملتین سپرده شده از لطائف.

مواضعه بضاد معجمه و عین مهمله باهم شرکت کردن از منتخب.

مویه بالضم و واو مجهول و تحتانی. گریه و نوحه از مدار و سروری و کشف و برهان و رشیدی و مؤید۔

مومی الیه لفظ مومی بضم میم و واو معروف و بفتح میم دوم بر وزن موسیٰ صیغهٔ اسم مفعول ست از ایما پس معنی مومی الیه ایما و اشاره کرده شده بسوی دو کسانیکه بواو مجهول و بکسر میم ثانی و یای معروف خوانند غلط ست از مزیل و دیگر کتب صرف۔

مواجهه بضم میم و فتح جیم بر وزن مفاعله باهم رو برو شدن۔

موجه بضم میم و فتح واو و تشدید جیم مفتوح و هاے ملفوظ خوب و پسندیده و انچه بسوی او رو کرده شود از منتخب۔

موچینه بالضم و جیم فارسی مکسور و یای معروف آلتیست آهنی که ازان مو از بدن می چینند۔

موالید ثلاثه بفتح میم کنایه از نباتات و جمادات و حیوانات نباتات انچه که از زمین روید و بالیدگی دارد ای از قسم درختان باشد و جمادات آنچه که از قسم سنگ و گل باشد و حیوانات انچه که جاندار باشد و باراده خود جنبش و حرکت کند۔

موادعه یک دیگر را وداع کردن۔

موله بضم میم و فتح واو و کسر لام مشدد و هاے ملفوظ شیفته و عاشق و دیوانه از منتخب و مجازا نوعی از انواع درخت که آن را بید مجنون

نیز نامند۔

مواخذه بضم میم و فتح خای معجمه و ذال معجمه گرفت کردن۔

موئینه پوستین یعنی لباسیکه از پوست حیوانات پشمدار سازند۔

مورچانه بجیم فارسی و نون زنگاریکه در ذات آهن و در دو بصیقل دور و کم شود از خیابان و در جواهر الحروف نوشته که مور بمعنی معروف و چانه حرف نسبت مفید معنی تشبیه بمعنی زنگ آهن۔

مورچه نوعی از مور که بغایت خرد باشد و زنگ که در ذات آهن در رود۔

موریانه حرف چهارم تحتانی بر وزن و معنے مورچانه۔

مولوی بفتح میم و فتح لام منسوب بمولا که بمعنی خداوند ست بعد الحاق یای نسبت الفی که رابع بود بواو بدل شد زیرا که الف مقصوره در آخر کلمه سه حرفی و چهار حرفی بوقت نسبت بواو بدل می شود۔

مواشی بفتح جمع ماشیه که بمعنے ستور بسیار راه رونده است از صراح و اطلاق این لفظ بر مطلق چهار پایهاے بارکش نمایند۔

مؤدی بضم میم و فتح همزه که بصورت [illegible] ست و تشدید دال مهمله مکسور بمعنی رسانند

موری بضم رهگذر آب صحن خانه و این در فارسی و هندی مشترک ست از شرح قران السعدین و در برهان نوشته که موری

بمعنی رهگذر آب خانه و لولهٔ کوزه و نوعی از بافتهٔ ابریشمی و نام ولایت از ترکستان و بعضے نوشته که موری نوعی از آتش ست۔

موازی بضم میم متابل و محاذی [illegible]

موی بینی شخصیکه مکروه و مخل و سبب بیدماغی باشد از بهار عجم و چراغ هدایت و مصطلحات و در چهار شربت بمعنی کسیکه زبدهٔ مصاحبان و خلاصهٔ مقربان کسی باشد

موالی بفتح میم یاران و خداوندان جمع مولاست۔

موشک دوانی نوعی از آتشبازی اطفال که در هندوستان نیز متعارف ست و در مصطلحات نوشته که موشک دوانی کنایه از فتنه انگیزی و موشک از انواع مشهورهٔ آتشبازی ست۔

مومیائی چیزیست سیاه رنگ و آن دو قسم باشد یکی عملی دوم کانی عملی چنان باشد که طفلے سرخ رو و سرخ مو گرفته پرورش نمایند چون عمرش قریب بستے سال رسد کندوی سنگین راست کنند و آن کندو را شهد داده دیر پر کنند و آن جوان را دران کندو استاده کرده بند نموده تاریخش بران منگارند چون یک صد و بست سال منقضے گردد آنرا میکشایند هرچه ازان شهد آدمی دران کندو میماند همه مومیائی باشد براے اصلاح شکستگی هر عضو همان عضو آن شخص بکار برند و بعضے محققان چنین نوشته که مومیائی نام قریه است

از مضافات پارس و قریب آن در کوه تالاب است بعد از سالی دران چشمه جوش می آید بر کنارش و سومتی مانند موم منجمد میگردد و مردمان حاکم آنجا بران چشمه متعین اند و سومت را میگیرند و آنرا بآن قریه نسبت کرده مومیائی نامند از مدار و کشف و نیز صاحب کشف نوشته که بر آن چشمه غربالی از مس و یل کنند و بعد از سالی غربال را بر میدارند و دران چند درهم مومیائی یابند و صاحب برهان و رشیدی نوشته که در اصل موم آئین بود چرا که چون از کان بر می آرند مانند موم نرم باشد از کثرت استعمال تغیر داده مومیائی گفتند۔

موسیقی نام علم سرود و این لفظ سریانی است گاهے بحذف چهارم که یای تحتانی باشد استعمال کنند و موسق گویند از بهار عجم و مصطلحات و در زبان یونانی بمعنے لحن ست بدانکه ابتدای موسیقی بقول فخر الدین رازی از حکیم فیثاغورس تلمیذ سلیمان علیه السلام ست و نزد بعضے از حضرت داود علیه السلام و بعضے گویند که ققنس نام مرغیست از آوازش حکما استخراج علم موسیقی کرده اند و مطابق دوازده برج فلکی دوازده مقام کرده اند و شعبهای مقامات را موافق ساعات لیل و نهار بیست و چهار قرار داده اند و اسامی مقامات دوازده گانه اینست اول رهاوی دوم حسینی سوم راست چهارم حجاز پنجم بزرگ ششم کوچک هفتم عراق هشتم صفاهان نهم نوا دهم عشاق یازدهم زنگله دوازدهم بوسلیک هر مقام

دو شعبه دارد یکی از پستی آن مقام خیزد و دیگر از بلندی آن مقام پیدا شود و هر شعبه مرکب از چند نغمه باشد بدانکه شعبهای مقام رهاوی اول نوروز عرب آن مرکب از شش نغمه باشد و دیگر نوروز عجم و آن نیز مرکب از شش نغمه باشد شعبهای مقام حسینی اول دوگاه و آن مرکب از دو نغمه باشد دوم محیر و آن مرکب از هشت نغمه شعبهای مقام راست یکی پنجگاه و آن مرکب از پنج نغمه دوم مبرقع شعبهای مقام حجاز اول سه گاه و آن مرکب از سه نغمه دوم حصار و آن مرکب از هشت نغمه شعبهای مقام بزرگ اول همایون دوم نهفت شعبهای مقام کوچک اول رکب آن مرکب از شش نغمه دوم بیات و آن مرکب از پنج نغمه شعبهای مقام عراق اول مخالف و آن مرکب از پنج نغمه دوم مغلوب و آن مرکب از هشت نغمه شعبهای مقام نوا اول نوروز خارا و آن مرکب از پنج نغمه دوم ماهور و آن مرکب از شش نغمه شعبهای مقام صفاهان اول تبریز و آن مرکب از پنج نغمه دوم نشاپور و آن مرکب از شش نغمه شعبهای مقام عشاق اول زابل و آن مرکب از سه نغمه دوم اوج و آن مرکب از هشت نغمه شعبهای مقام زنگله اول چهارگاه و آن مرکب از چهار نغمه دوم غربال و آن مرکب از پنج نغمه شعبهای مقام بوسلیک اول عشیران و آن مرکب از ده نغمه دوم صبا و آن مرکب از پنج نغمه بدانکه از ترکیب دو دو مقام شش آهنگ ایجاد کرده اول سلمک آن از پستی صفاهان و بلندی زنگله خیزد دوم گردانیه و آن از پستی

عشاق و بلندی راست سوم نوروز و آن از بلندی حسینی و پستی بوسلیک چهارم گوشت و آن از پستی حجاز و بلندی نوا پنجم ماره و آن از پستی کوچک بلندی عراق ششم شهناز و آن از پستی بزرگ و بلندی رهاوی خیزد بدانکه گوشه جمله چهل و هشت ست از انجمله اینچه بتحقیق رسیده اینست اول بهار نشاط دوم غریب سوم سوار چهارم غمزه پنجم بیات ترک ششم سر فراز هفتم لبسته نگار هشتم بیات گردانیه نهم نهاوند دهم کرشمه یازدهم دلبر دوازدهم عرض اوج کمال سیزدهم نگار چهاردهم وصال پانزدهم شهری شانزدهم عشیران هفدهم خزال هژدهم عشرت انگیز نوزدهم بحر کمال الغرض اصل لبست دیگر اعتدال لبست و دوم گلستان بست و سوم تبریز کبیر لبست و چهارم حیرت لبست پنجم حالی لبست و ششم روح افزا لبست و هفتم معتدله لبست و هشتم معنوی لبست و نهم پهلوی و دیگر نغمات موسیقی لبسیار اند از انجمله اندکی نوشته میشوند باغ سیاوشان و باد نوروز و بانگ عنقا و بند شهریار و بهار لشکنه و بهمن و چغانه و دیر سال و پردهٔ زنبور و پردهٔ قمری و پردهٔ یاقوت و پنجهٔ کبک و بوستکان و تخت اردشیر و باردة و تیزی با خرز و خارکش و خانهٔ عنقا و خراسانی و خنیای بزرگ و خماخسروی و داد آفرید و دل انگیزان و دلیف و خوش در آج و رامشخوار و جامه دران و راه خسروانی و راه قلندر و راهگان و روح و روشن چراغ و زنگانه

دزیر بزرگان وزیر خرد وسیر بهار وسپهیدان
وسیوار تیر وشاد وباد وشباب وفانوس و
قول کاسه گر وقیصران وگنج فریدون ولینا
ونار شیرین ونار نوز وزدناقوسی ونخجیرگاه ونغمه
عنقا ولوای چکاوک ونوای خارکن ولوذ
وخردک ونوش لینا ولوشینه ونیم راست و
آرایش وآزاد دارد سرد ستان وسوای
این سی لحن ایجاد باربدی ست وآن در
کتب لغت مرقوم ست

اوقات سرائیدن مقامات

بدانکه وقت سرائیدن رهاوی از صبح صادق تا
طلوع بعد از ان وقت حسینی ست تا یکپاس
روز برآمده باز وقت عراق تا نیمروز پس ازان
وقت راست درعین نیمروز پس ازان وقت
کوچک تا یکپاس روز باقیمانده وبعده بوسلیک
وبعده وقت عشاق ست تا زردی آفتاب
شام ووقت زنگله تا یکپاس شب بعده وقت
حجاز بعده وقت بزرگ بعده در نیم شب وقت
نوا وبعده وقت صفاهان تا طلوع صبح صادق

بیان بحر اصول که در هند تال گویند

بدانکه تالها نزد عجم هفده است اول
مخمس دوم ترک ضرب سوم دویک چهارم دور
پنجم ثقیل ششم خفیف هفتم چهار ضرب هشتم در
افشان نهم ماتین دهم ضرب فتح یازدهم فاخته
ضرب که آنرا اصول فاخته نیز گویند دوازدهم
چنبر سیزدهم نیم ثقیل چهاردهم اوفر پانزدهم
ارصد شانزدهم رمل هفدهم برنشان

چون ازموسیقی فارسیان قدری بیان نموده شد بالضرور از راگ هندیان نیز اندکی نوشته میشود

باید دانست که الحان
وآواز را در اصطلاح اهل هند سُر بضم سین
مهمله گویند پس سرگم هفت اند اول کهرج
که آنرا سُر نیز گویند دوم رکهب سوم گندهار
چهارم مدهم پنجم پنچم بفتح بای فارسی وسکون
نون وجیم فارسی مفتوح ششم دهیوت بکسر
دال بهای مخلوط التلفظ ویای مجهول وفتح
واو وتای فوقانی هفتم نکهاد بکسر نون س ر
گ م پ د ن اشارت باین سُرهاست
بحرف اول اسامی اینها دال ویا مجموع
یک حرف ست واین هفت حروف را در عرف
هندیان سرگم گویند بدانکه نزد هندیان کلی
شش راگ ست وبهر راگ پنج راگنی متعلق
ست اسامی شش راگ اینست اول بهیرون
دوم مالکوس سوم هندول چهارم سری راگ
پنجم میگه راگ ششم دیپک بدانکه چون در
تعین راگنیها بهر راگ اختلاف بسیارست
لهذا اختلاف دو سه رسائل بیان کرده
میشود وانچه توافق راگنیها براگها نزد غلام
رضا مؤلف رساله اصول النغمات الآصفی
ودیگر متاخرین این فن ثابتست برینگونه
ست راگنیهای بهیرون اول بهیروی
دوم راگ کلی سوم گوجری چهارم کهت
پنجم کندهار ششم اساوری راگنیهای
مالکوس اول باگیسری دوم ٹوڈی سوم
دیسی چهارم سوها پنجم کهری ششم ملتانی
راگنیهای هندول اول پوربا دوم بسنت
سوم للت چهارم پنچم پنجم دهناسری ششم
مارو اراگنیهای سری راگ اول گوری
دوم پوربی سوم کوزا چهارم تردن پنجم
مالسری ششم جیت سری راگنیهای میگه
راگ اول مدماوت دوم گوند سوم سارنگ
چهارم بدهنس پنجم ساونت ششم سورٹھ
راگنیهای دیپک اول چهایانات دوم کهیر
سوم کلیان چهارم کدارا پنجم بهاگ ششم
ایمن وبعضی چنین تقسیم کرده اند راگنیهای
بهیرون اول بهیروی در سر درت وقت
صبح خوانند دوم بیراری ووقتش در سر درت
اواخر روز سوم مدمات وآنرا در سر درت
دراول روز خوانند ونزد بعضے در وسط
روز چهارم سندهوی در سر درت در اواخر
روز پنجم بنگال در سر درت در اواخر روز
خوانند راگنیهای مالکوس اول ٹوڈی آنرا
در سر درت بعد از یک پهر روز برآمده خوانند
دوم گوری آنرا در سر درت در اواخر روز
خوانند سوم کنگلی وآنرا کنکری نیز گویند آنرا
در سر درت وقت صبح خوانند چهارم گهنیا و
آنرا در سر درت بعد نصف شب خوانند
پنجم کوکب آنرا در سر درت در آخر شب خوانند
راگنیهای هندول نیز پنج ست اول رام
کری وآنرا رام کلی نیز گویند در بسنت رت

بوقت صبح خوانند دوم دیساکھ آنرا در بسنت
رت اوائل روز خوانند سوم للت در بسنت
رت وقت صبح خوانند چہارم بلاول و آنرا
براوری نیز گویند و در بسنت رت در اوائل
روز خوانند پنجم پٹ منجری آنرا در بسنت
رت در نصف شب خوانند راگنیهای دیپک
اول دھنسری آنرا در گریکھم رت در دوم پہر روز
خوانند دوم کامود آنرا در گریکھم رت در دوم
پہر شب خوانند سوم نٹ آنرا در گریکھم رت در
آخر روز خوانند چہارم کیدارا آنرا در گریکھم رت
در نصف شب خوانند پنجم کانہڑا آنرا در گریکھم
رت در پہر اول شب خوانند راگنیهای سری
راگ نیز پنجست اول مالسری آنرا در ہیم رت
در سوم پہر روز خوانند دوم ماروا برای ہیلہ
موقوف آن را در ہیم رت در اواخر روز خوانند
سوم دھناسری و آنرا در ہیم رت در اواخر روز
خوانند چہارم بسنت و آنرا در روزهای بسنت
در نصف روز خوانند پنجم اساوری و آنرا در
پہر روز برآمده خوانند راگنیهای میگھ راگ
پنجست اول ٹنگ آنرا در برسات در نصف
شب خوانند دوم ملار آنرا در برسات در
نصف شب خوانند فی زماننا در موسم برسات
بہر وقت خوانند سوم گوجری آنرا در برسات
در پہر اول روز خوانند چہارم بھوپالی آنرا
در برسات در پہر اول شب خوانند پنجم دیسکار
آنرا در برسات در اواخر شب در اوائل روز
خوانند **پترهای و بھارجاهای**

راگهای مذکوره پترهای بھیرون و
پرساکھ و للت و بہرکھ و مادھو و بلاول
و بنگال و بہاس و پنجم و بھاری جاهشتگانہ
پترهای مذکور سوما و بلاولی و سورٹھی و کنہارا
واندہی و بہل گوجری و پت منجری و برزی
پترهای مالکوس گندھار و سندھو و مکرد و تریکھن
و شہانا و سنگیت بلتہ و مالی گورا و کامودہ
بھارجاهای پترهای مذکور دھناسری و
مالسری و سکھرائی و درگا و گندھار و بھیم
پلاسی و کامودی پترهای ہنڈول بسنت
و مالوا و ماروا و کسل و بکھار و لنگ و صن و
ڈھول بھارجاهای پترهای مذکور لیلاوتی
و کیشرلی و جیتی و پوربی و باو راتی و ترون
و دیوگری و سرستی پترهای دیپک کستم ڈنگ
و نٹ و تاراین و بہر دوست و رہس نسکلا و
منکلاس ملک و اڑنا بھارجاهای پترهای
مذکور منگل گوجری و جیجاوندی و مالگوجری
و بھوپالی و منوہر و اہیری و ایمن و ہمیر
پترهای سری راگ سریرون و کولاہل و ساونت
و سنگرون و راگیسری و کھٹ راگ و بڈھنس
و دیسکار بھارجاهای پترهای مذکور ریجھا و دھنیاں
بیجی و کنبہ و سوہنی و سرود و کھیم و سرکھا و
سرستی پترهای میگھ راگ کلاتی و باگیسری
و سہانا و پوربا و کانہڑا و تلک داستنہ و سنگرا
بھرن بھارجاهای پترهای مذکور کرنات
دکاودی و کدمنات و بہاری و مانجہ و
پرپچ و پٹ منجری و سدھنات و بعضے چنین

نوشته اند که نزد هندیان شش راگ ست
و آنرا سودہ گویند و سی راگنی ست که آن
را سنگیرن نامند و چہل و ہشت پتر یعنے
پسران راگنی های آنرا سالنگ گویند باقی
همه بھارجاهاست آنرا سودہ سالنگ نامند
پس هر راگ را پنج پنج راگنی سنگیرن و
ہشت پتر سالنگ حاصل شدند سودہ.
سالنگ یعنی بھارجاها رشمار نیست باید دانست
که سنگیرن آن راگنیهاست که بروقت راگ
سرایند و سالنگ آنکه وقت معین ندارد
بدانکہ **اوّل راگ بھیرون ست**
فصلش کوار و کاتک وقتش از دو گھڑی شب
باقیمانده تا صبح ست پنج سنگیرن یعنی راگنیهای
وقتی او این ست یکی کھٹ راگنی دوم
رام کلی سوم دیوگندھار چہارم بہاس
پنجم بلاول و ہشت سالنگ یعنی راگنیهای
مختلف الاوقات او این ست یکی سوہو
دوم گھٹ سار سوم چوراسک چہارم
دیساکھ پنجم سنگیرن ششم سودہ ہفتم ہمیر
ہشتم بھیروی راگ **دوم مالکوس**
فصلش دو ماه اگھن و پوس وقتش از
طلوع تا یکپاس پنج راگنی وقتی وی این ست
یکی گوجری دوم بلاولی سوم ٹوڈی چہارم
مالسری پنجم اساوری و ہشت راگنی
مختلف الاوقات وی این است یکی الہیا
دوم بنگال سوم گندھاری چہارم کلیان
پنجم ایمن ششم بنگالی ہفتم پٹ منجری

ہشتم بیراٹھ **راگ سوم ہنڈول** فصلش
ماگھ و پھاگن وقتش از یکپاس روز برآمده تا قریب
دوپہر پنج راگنی وقتی ادا این ست یکی بسنت
دوم للت سوم بھیم پلاسی چہارم دلیگا پنجم
کمنیالی و ہشت راگنی مختلف الاوقات آنست
یکی پنجم دوم دھول سوم بدہنس چہارم بھوگلی
پنجم میام ششم جیت سری ہفتم برقع ہشتم
بھٹیار **راگ چہارم سری راگ** فصلش
جیٹ بیساکھ وقتش از یکپاس روز باقیمانده
تا شام پنج راگنی وقتی ادا این ست یکی بھاسر
دوم ٹنک سوم پوربی چہارم گوری پنجم کنگے
و ہشت راگنی مختلف الاوقات یکی سری دن
دوم مالی گورا سوم تردن چہارم راج ہنس
پنجم مروا ششم بچھرا ہفتم مالوا ہشتم کرنٹ بہار
راگ پنجم دیپک فصلش جیٹھ و اساڑھ
وقتش از دوپہر تا یکپاس روز باقی مانده پنج
راگنی وقتی ادا نیست یکی سارنگ دوم دیوگری
سوم گور سارنگ چہارم کافی پنجم نٹ ہشت
راگنی مختلف الاوقات ادا این ست یکی کیدارا
دوم منگل سوم کوکب چہارم بدھاده پنجم پورن
ششم بردی ہفتم کھاتج ہشتم کلاہنگی **راگ
ششم میگھہ ملار** فصلش ساون بھادوں
وقتش از نیم شب تا صبح کاذب در ہنگام بارش
باران از یکپاس روز گذشته تمام روز و شب
پنج راگنی وقتی ادانیست یکی ملہار دوم جھنجھوٹی
سوم کم کٹرا چہارم سورٹھ پنجم سنکرابھرن ہشت
راگنی مختلف الاوقات ادانیست یکی کموده
دوم اڑانہ سوم گونڈ چہارم بھاگ پنجم جھنجوٹی
ششم کلاپرین ہفتم سالونت ہشتم ملہاری
باقی سوده سالنگ یعنی بھار جا و این را
شمار نیست اسامی بعض ازان نوشته میشود
مادھو یا کی نیہہ کی مادھولی گوند کری ؛
اندجانی ؛ سوہنی ؛ اہیری ؛ تلنگی ؛ گوجری
ہرشی بسنتے کوکہرالا ؛ کاویلی ؛ بچھا اساکھ ؛
مارو ؛ بھٹور ؛ چندر ہاس ؛ کالنکا ۔ کرنائی
ہمال ۔ سادنی ۔ مادتی ۔ ننکی ۔ کانکنی ۔ کہر
رواڑی ۔ بھیم سنکرالا ۔ بیراری ۔ سانبھر ۔
سرسمان ۔ انندی ہو بھانک چندر ینب ۔ رودنے
پیندر گوس ۔ سرستی ۔ سکرائی ۔ بھوپالی کوشک
چھند مولر سندائی ۔ ادہنہار ۔ کودائی کودر ۔
کامودی ۔ کوترنک ۔ بربل وادریتی ۔ سیوتی ۔
کینہری ۔ اجوترینی لنک دہن کنہیا ۔ کہل چیلک
کوہنی ۔ گنجرنتی کنبہاری بانجیہ ۔ جنکم اہیری
کول رامان کنتہل ۔ کلنگ کوناکری ۔ کان پیلی
سس موده ساکر ساہنیری ۔ ویسکلی زنیک
مال ۔ سندھوی ۔ کلاتی لیلاوتی جیت بہاری
چینی تربیبی ۔ بنکھاری ۔ سیام کلی ۔ دیو کلی ۔
بہنکم ۔ بھبولا ۔ لوہائی ۔ کلکت ۔ دیادتی ۔ پویا
کن ساگر ۔ روپ منجری ۔ سندھو ۔ تہاری ۔
کہادومون ۔ غاره ۔ فردوست ۔ گت ۔ بگت
بادہی مال ساہی سالنگ ۔ مات ۔ اکبر ۔
مکت ۔ مالی کرنج سازگری ۔ نٹ راد تی ۔
ناگ دھن ۔ کٹری ۔ سورٹھی ۔ جالندھری
نٹ نرائن ۔ چتادرہی ۔ کومل ۔ مودریک
دھور یا آینده اقسام اینہا بسیارست سامے
دوازده تال کہ نزد ہندیان مقرر اند اول
جلد اکتالہ دوم تال ہولی کہ آنرا دھیماکہ
اکتالا نیز گویند سوم تال رو پک کہ آنرا دو
ضربہ نیز گویند چہارم جلد تتالا کہ آنرا تریلہ
گویند پنجم تال سہ ضربہ کہ بتوسط باشد و جلد
تتالا دوھیا تتالا ششم دھیما تتالا ہفتم تیوڑ
ہشتم سور فاختہ نہم چھتالا دہم چوتالا یازدہم
آرا چوتالا دوازدہم تال سواری کہ آنرا
پنگن نیز گویند۔

فصل میم مع را

مہر گیا بکسر اول و کاف فارسی مکسور و م
گیاہ کہ بعربی بیروح گویند و بہندی لکھمنی گویند
ہر کہ بیخ آنرا کہ بصورت انسان می باشد با خود
دارد ہمہ خلق بر وے مہربان باشند و او را ہمہ
مردم دوست دارند و بعضے گویند کہ مہر گیا
گل آفتاب پرست ست کہ آنرا سورج مکھی
گویند از برہان و مصطلحات ۔
مہنا بضم میم و فتح ہا و تشدید نون گوارا
و ملائم و خوش مزه از بہار عجم و منتخب ۔
مہره بضم میم و فتح ہا و تشدید را نیک پختہ
شده ای چیزیکہ در آب بگرمی آتش خوب
پختہ شده ملائم گردد از منتخب مؤید و
برہان و مدار ۔
مہلاً بفتحتین و تنوین مصدر ست کہ مفعول
مطلق واقع میشود و بحذف فعل و فاعل
بمعنے امر مستعمل میگردد ای امہل یعنے آہستہ

باش از شرح نصاب ۔

مهرشفا بالضم میم و کسر شین معجمه چیزیکه از چشم خوکان بر ریسمان دمیده گرهها زده در گلوی مریضان اندازند ۔

مهره تب مهره است که بالخاصیت دفع تب کند ۔

مهرب بفتح اول و سوم و بای موحده گریزگاه مهارب جمع آنست از لطائف ۔

مهردب گریخته ۔

مهیب بفتح میم و کسر ها مرد سهمناک که خوف و بیم از و بار و مردم از و ترسند از منتخب و شارح فاضل نیز در شرح گلستان نوشته که مهیب بفتح میم مثل مبیع ست و بضم میم که شهرت گرفته خطاست چرا که باب افعال ازین ماده مستعمل نشده است مؤلف گوید از هیبت که مصدر لازم ست مهیب بفتح میم صیغه اسم مفعول بدون تقدیر حرف جر درست نباشد پس مهیب در حقیقت مهیب منه است بمعنی ترسیده شده از و از صراح و قاموس نیز مؤید فتح میم ست ۔

مهذب بضم میم و فتح ها و کسر ذال معجمه مشدد و بای موحده پاک کننده از عیوب و بفتح ذال معجمه مشدد پاک کرده شده از عیوب و نام کتابیست در علم لغت عرب و تهذیب الاخلاق بمعنی خوش خلق و نیک خصلت از منتخب و کنز ۔

مهب بفتحتین و بای موحده مشدد جای هبوب یعنی جای وزیدن باد از مدار و منتخب

مهتاب معروف و این لفظ مقلوب ست که در اصل تاب مه بود پس اطلاق آن بر ماه درست نباشد لیکن آمده است چنانکه در لغت قدیمه نوشته شده و اضافت آن بهلال و ماه و بدر درست نباشد مگر آنکه بمعنی روشنی مجازاً گرفته آید چنانچه سعید اشرف گوید بیت فیض پیران چو ز جوان نبود ؛ مهتاب و هلال و بدر یکسان نبود ؛ لیکن این قسم اضافت در همین بیت دیده شده از چراغ هدایت ۔

مهارت بفتح میم و رای مهمله استادی از صراح و بحر الجواهر ۔

مهلت بالضم درنگ و آهستگی و فرصت از منتخب و صراح ۔

مهابت بفتح میم و فتح بای موحده لفظ عربی ست بیم و ترس و خشم و بزرگی از صراح فارسیان بمعنی شکوه و شان آرند از چراغ هدایت و بهار عجم ۔

مهیج بضم میم و کسر ها و بعده تحتانی و جیم برانگیزنده و غبار برانگیزنده و بهمین هر دو معنی بضم میم و فتح ها و تشدید یای تحتانی مکسور نیز آمده و اصل این مهیجست ۔

مهج بضم میم و فتح ها و جیم جمع مهجه که بمعنی جان و روح ست ۔

مهراج بالفتح لقب پادشاهان زنگ و قیاس میخواهد که لقب سلاطین سلف هند باشد ۔

مهند بضم میم و فتح ها و تشدید نون مفتوح شمشیر که ساخته هند باشد از صراح ۔

مهد بفتح میم و سکون ها گهواره و گستردن هر موضعیکه برای طفل مهیا سازند از صراح و منتخب و برهان ۔

مهاد بکسر میم بستر و بساط و فرش از منتخب و صراح بدانکه این لفظ مفرد ست و جمع مهد نیست ۔

مهره سفید ناقوس که بهندی سنکهه گویند

مهار بالکسر سخت بیهوده گو از منتخب ۔

مهذار بکسر میم و حرف سوم ذال معجمه بیهوده گو از صراح ۔

مهاجر بضم میم و کسر جیم مفارقت کننده از خانه و اقربا یعنی مسافر و کسیکه با رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم هجرت نموده باشد از مکه بسوی مدینه ۔

مهر بالکسر محبت و بمعنی آفتاب و نام ماه شمسی که آنرا بهندی کاتک گویند و نام روز شانزدهم از هر ماه شمسی و در مصرعه قران السعدین مصرعه آمده از مهر شده هم مهر ؛ کنایه از بهان کرده چه بهان در هندی کنایه آفتاب را گویند و مهر بالفتح در عربی بمعنی کابین و آن نقد و جنس باشد که بوقت عقد نکاح ذمه مرد مقرر کنند و بالضم معروفست در نیصورت بلفظ کردن و زدن و گذاشتن و بستن و نهادن مستعمل میشود و مهر چهار معنی اول از رشیدی و جهانگیری و برهان و باقی از بهار عجم ۔

مبهجة الاحجار بالضم کنایه از جواهرات مثل زمرد و لعل و یاقوت وغیره۔

مهار بکسر چوبے کوچک که در بینی اشتر کنند و ریسمان بدان بندند و در عرف بمعنی ریسمانیکه بدان چوب بندند از مزیل و منتخب و در برهان بفتحست و بضم میم خطاست۔

مهجور جدائی کرده شده و گذاشته شده و سخن پریشان و ناحق و منه قوله تعالیٰ اِتَّخَذُوْا هٰذَا الْقُرْاٰنَ مَهْجُوْرًا از منتخب و صراح۔

مهموز بزای معجمه بمعنی معیوب و عیب کرده شده و کلمه که یکے از حروف اصلی و همزه باشد از صراح و منتخب۔

مهماز بالکسر خار آهنی که بر پاشنه موزه سواران باشد و این صیغهٔ اسم آلست از همز که بمعنی فشردن و زدن ست از منتخب صراح۔

مهمیز بالکسر میم ثانی نیز مکسور و یای مجهول و زای معجمه میخ آهنی که بر پاشنهٔ موزهٔ سواران باشد و این در اصل مهماز بود بقاعدهٔ اماله الف را بیا بدل کردند از منتخب و مؤید و بهار عجم و مدار و کشف۔

مهرهٔ نماز قرصی باشد برابر کف دست از خاک شفا که بعضے از امامیه مذهبان در نماز سجده بران گذارند۔

مهم ساز کسیکه مشغول باشد با دلال زنان

مهندس بضم میم و فتح ها و سکون نون و سین مهمله اندازه گیرنده و کسیکه در علم هندسه و اشکال عالم باشد از مدار و منتخب۔

مهبط بفتح میم و سکون ها و کسر موحده و طای مهمله جاے فرود آمدن۔

مهجع بضم میم و کسر جیم و عین مهمله بخواب رونده و بفتح میم خوابگاه از لطائف۔

مهالک بفتح میم و کسر لام جاهای هلاک

مهلل بضم میم و فتح ها و لام اول مشدد مکسور تهلیل کننده یعنی کلمه لا اله الا الله خواننده۔

مهبل بفتح میم و سکون ها و کسر بای موحده دهان فرج زن از شرح نصاب۔

مهمل بضم اول و میم ثانی مفتوح فرو گذاشته شده یعنی متروک و بیکار از مدار و کشف۔

مهول بفتح میم و ضم ها ترسناک از لطائف

مهیل بفتح میم و کسر ها و سکون تحتانی جای خوف ماخوذ از هول و بمعنی فرو ریخته مشتق از هیل بالفتح که بمعنی فرو ریختن ست از صراح و منتخب۔

مهل بفتحتین آهستگی و درنگ و زمان و بالضم مس گداخته از صراح و بفتح میم و کسر ها در فارسی صیغهٔ نهی ست یعنی مگذار از هلیدن که بمعنی گذاشتن و رها کردن ست۔

مهلهل بفتح میم و فتح هر دو ها از هر داده شده و جامهٔ باریک و تنک و رقیق بافته شده از صراح۔

مهموم اندوهگین۔

مهام بفتح میم اول و تشدید میم آخر جمع مهم و این در اصل مهامم بود از مزیل و دیگر کتب قواعد عربیه۔

مهم در میان هم اندازنده و هم بالفتح و تشدید میم بمعنی اندوه ست پس مجازاً امر عظیم و کار دشوار را مهم گویند چرا که از دشوار طبیعت را اندوه و فکر می اندازد و کنایه از ضرور از بهار عجم و منتخب و صراح و کشف و خیابان

مه بر کوهان مرکب نام سرودست۔

مهان بضم میم اهانت کرده شده یعنی ذلیل و خوار از کشف و سروری و منتخب۔

مهین بکسر تین و یا و نون در آخر زائد در فارسی یعنی بزرگتر و بفتح میم و کسر ها و یای معروف در عربی بمعنی سست و ضعیف و مجازاً بمعنی حقیر و خوار و ماء مهین عبارت از آب منی از کشف و بضم میم خوار دارنده اسم فاعل از اهانت۔

مهیمن بضم میم و فتح ها و سکون تحتانی و کسر میم ثانی آنکه ایمن کند دیگری را از خوف و گواه صادق و این یکی از اسماے الهیست از صراح و مدار و در کشف بمعنی مهربان و در منتخب نگهبان و مهربان و محققین را در تحقیق مهیمن سه قول ست یکی آنکه اصلش مأامن ست اسم فاعل از آمن یؤمن ایماناً ماخوذ از امن با بقای همزه باب افعال در مضارع و اسم فاعل وغیره همزهٔ اول را بها بدل کردند و ثانی را بیا بخلاف قیاس چنانچه در صحاح و صراح مذکورست دوم آنکه اصلش مایمن ست بر وزن مفیعل اسم فاعل از ایمنه بر وزن فیعلة که ملحق ست

بدحرج بالحاق یا بعد فا پس ہمزہ را بہا بدل
کردند برخلاف قیاس و این قول مختار
مختار بیضاوی و مدارک وغیرہ است سوم
آنکہ اسم فاعل ست از ہیمنہ کہ بمعنی حفاظت
ملحق بدحرج و درینصورت ہا اصلی ست و یا برای
الحاق و این مختار صاحب شمس العلوم و
جلالین ست۔
مہرگان بالکسر و کاف فارسی نام ماہ خزان
و آن مدت ماندن آفتاب ست در برج
میزان۔
مہرجان بالفتح و رای مہملہ مفتوح معرب
مہرگان از منتخب۔
مہران بالفتح نام دوائی۔
مہمان بالکسر معروف و این مرکب از مہ کہ
بمعنی بزرگ ست و مان بمعنی خانہ و یا آنکہ لفظ
مان برای تشبیہ باشد یعنی بزرگ است در عزت
و لفظ مہان بمعنی مہمانی نیز آمدہ است از
بہار عجم و رشیدی و دیگر کتب۔
مہما امکن بفتح میم و سکون ہا و فتح حرف
پنجم و ششم بمعنی تا وقتیکہ ممکن باشد و مہما حرف
شرط ست و امکن کہ صیغہ ماضی ست فعل شرط
او ست۔
مہرہ چین بازیگر و حقہ باز۔
مہتاب بگز پیمودن کنایہ از کار محال کہ
سرانجامش ممکن نباشد۔
مہرہ لباس انداختن در چراغ ہدایت
نوشتہ کہ مہرہ لباس انداختن آنست کہ سابق
بر درگاہ سلاطین طاس ہفت جوش میگذاشتند
و در وقت انقضای ساعت مہرہ کہ بدان
آنہمہ بہی افتاد و آواز می برمی آمد و در عرف
حال بمعنی گوز زدن نیز مے آید۔
مہجو بفتح میم و سکون ہا و ضم جیم عربی و تشدید
واو ہجو کردہ شدہ۔
مہمہ بفتح ہر دو میم بیابان از شرح نصاب
و بضم میم اول و کسر ہا و تشدید میم دوم در انداز
اندازندہ و مجازاً بمعنی ضروری چہ آنکہ کار ضروری
آدمی را در اندوہ و غم مے اندازد۔
مہموسہ نوعی از حروف تہجی کہ بصوت نرم
و پست ادا شود و آن این ست سین
مہملہ و تای فوقانی و شین معجمہ و حای مہملہ و تای
مثلثہ و کاف عربی و خای معجمہ و صاد مہملہ و فا و
ہای ہوز و سوای اینہا ہمہ مجہورہ است
مہینہ بکسر اول و ثانی بزرگ۔
مہنہ بکسر میم و سکون ہا و بعدہ نون موضعیست
در خراسان مولد انوری۔
مہجہ بضم میم و سکون ہا و فتح جیم عربی بمعنی
جان و روح و خون میان دل و مجازاً بمعنی
خلاصہ ہر چیز از شرح نصاب و منتخب و کشف
مہچہ بالفتح و جیم فارسی مخفف ماہچہ و آن
چیزیست کہ بصورت ماہ مدور از زر و سیم
ساختہ و صیقل زدہ بر سر علم فوج نصب
کنند کذا فی البرہان۔
مہلکہ بفتح میم و کسر لام جای ہلاک کردن۔
مہرہ بالضم در فارسی معروف کہ بہندی
منکا گویند و در عربی بمعنی کرہ اسپ از منتخب و
مراح و بمعنی چہرہ اسپان و بفتحتین جمع ماہر کہ
بمعنی استاد ست۔
مہ بالفتح بمعنی مکن و این از اسمای افعال ست
بمعنی امر و در فارسی بالکسر بمعنی بزرگ و
سردار قوم و بالفتح مخفف ماہ۔
مہی بضم میم و فتح ہا و تشدید یای تحتانی
در عربی بمعنی آمادہ کنندہ و بکسرتین و تخفیف
تحتانی در فارسی بمعنی بزرگی و سرداری۔
مہربانی شفقت و نوعی از جامہ لطیف
از بہار عجم۔
مہتدی بضم میم و کسر دال ہدایت
کنندہ و بفتح دال ہدایت کردہ شدہ۔
مہتابی چیزی بمہتاب رسیدہ چنانچہ
کتان ماہتابی یعنی کتان ماہتاب رسیدہ
ای کتان شق گردیدہ و بمعنی زمین شکستہ و
عمارتی کوچک برلب حوض برای سیر مہتاب
سازند و نوعی معروف از آتشبازی از
مصطلحات۔
مہدی بالفتح ہدایت کردہ شدہ و بالضم
ہدایت کنندہ و رہنما۔

فصل میم مع یا

میرزا بیای معروف بیشتر از القاب
شہزادگان بود حالا بر سردار زادگان
استعمال کنند و در ایران بر سادات اطلاق
نمایند غالباً در اصل امیرزا بود کہ الف آن
از کثرت استعمال حذف شدہ چنانچہ در

بوجہل و بولہب معنی ترکیبی آن امیرزاده باشد برین تقدیر مرزا بحذف تحتانی چنانچه مشهورست درست نباشد مگر بعض استادان آورده اند چنانچه عبدالرزاق فیاض گوید **بیت** بدین وسیله که مرزا سعید ما تنها چه خوب کرد که فیاض رفت از دل ما ٭ و نیز یکی از شعرا گفته **بیت** مرزا بهر وقت جامهٔ زرتاری نیست از بهار عجم پیوسته سپهر سرباری نیست و چراغ بهاست

مینا بالکسر شیشهٔ شراب و نیز آبگینهٔ رنگین بدان برطلا و نقره نقاشی کنند و اکثر آن سبز باشد یا لاجوردی اگر سپید و سرخ نیز باشد و در مجمع الفرس نوشته که جوهریست سبز و بالفتح طائر معروف که سیاه رنگ باشد باین معنی لفظ هندیست از بهار عجم و برهان وغیر آن۔

میم کاتب کنایه از کور چشم از برهان و مدار۔

میر آب باغبان که آب رسانی درختان ذمهٔ او باشد و داروغهٔ گذر دریا که کشتیها باختیار او باشد۔

میزاب بالکسر و یای معروف و زای معجمه و بای موحده ناودان یعنی پرنالہ که راه بدر رود آب بام باشد و این معرب ست از شرح نصاب و صراح۔

میّت بفتح میم و تشدید یای مکسور و تای فوقانی بمعنی مرده و میت در اصل میوت بر وزن فیعل بود پس واو را بیا بدل کرده ادغام نمودند گاهی تخفیف کرده میت میگویند بفتح میم و سکون یا و درین مذکر و مونث برابرست از صراح۔

میمنت بفتح میم اول و فتح میم دوم و فتح نون برکت و سعادت از کنز و قاموس۔

میقات بالکسر بمعنی وقت و هنگام کار و وعده گاه و بمعنی آنجا که احرام حج در آنجا بندند و آن پنج اند ذوالحلیفه و ذات عرق و جحفه و قرن و یلملم از مؤید و صراح و مختصر فقه و میقات باسم موسی علیه السلام عبارت ست از وقت وعده و جای وعده که حق تعالی بموسیٰ در آن کلام کرده بود و موسیٰ سوال دیدار ساخت جواب لن ترانی رسید یعنی هرگز نخواهی دید مرا لیکن نگاه کن بسوی کوه که قوت تحمل از تو بیشتر دارد پس اگر کوه برقرار ماند در جای خود بهنگام تجلی من پس میتواند که تو نیز به بینی مرا پس آن هنگام که تجلی کرد حق تعالی بران کوه گردانید آن کوه را پاره پاره و بیفتاد موسیٰ بیهوش۔

میلاد بالکسر زمان ولادت از منتخب و نام شهری و نام پهلوانی ایرانی از برهان و مؤید۔

میعاد بالکسر بایکدیگر وعده کردن و جای وعده کردن زمان وعده از منتخب و صراح۔

میمند بفتح هر دو میم قصبه‌ایست از مضافات غزنین از سروری و رشیدی۔

میسّر بضم میم و فتح یا و تشدید سین مهمله مفتوح آسان کرده شده اسم مفعول از تیسیر ماخوذ از یسر بالضم که بمعنی آسانی ست و کسانیکه باین معنی بفتح میم گویند غلط ست و بفتح میم و سکون یا و کسر سین قمار باختن از منتخب و کشف و صراح۔

میزر بالفتح و حرف ثالث زای معجمه مفتوح ته بند و چادر از مدار و لطائف و کشف و در برهان نوشته که میزر بر وزن قیصر دستار و مندیلی که بر سر بندند و در منتخب و رشیدی و بالکسر و یای معروف بمعنی زیرجامه و شلوار ظاهر امیزر بالکسر بیای معروف عربیست و بالفتح فارسی ست چنانکه از صراح مفهوم میگردد۔

میسور بالفتح آسان و آسان شدن و یر مفعول مصدرست بر وزن مفعول از کشف و منتخب۔

میر بالکسر مخفف امیر۔

میر آخور داروغهٔ اصطبل۔

میر شبگیر کوتوال شهر که بوقت شب برای پاسبانی در کوچه و بازار گردد۔

میر بحر داروغهٔ گذر دریا۔

میز بالکسر و بیای مجهول و زای معجمه اسباب ضیافت و بمعنی کرسی که بران طعام نهاده میخورند از برهان و در مؤید بمعنی ضیافت۔

میخ دوز عدیم الحرکت۔

میشکوش نام غلام۔

میخوش بالفتح و خای معجمه مضموم و واو معدوله و شین معجمه مزهٔ ترش که در آن شیرینی هم باشد از برهان۔

میر آتش داروغهٔ توپخانه۔

میغ ابر سیاه و گاهی بمعنی مطلق سیاه مگر و تحقیق در مقابلهٔ باغ آید که بمعنی سفید ست از لطائف.

میثاق بالکسر یای تحتانی مثلثه عهد و پیمان و استواری از شرح نصاب و صراح و روز میثاق عبارت ست از روز ازل که ارواح بر ربوبیت حق اقرار آوردند که آیت اَلَسْتُ بِرَبِّکُمْ قَالُوْا بَلیٰ بیان آنست۔

میق بفتح میم و کسر یا بمعنی گریبان از شرح نصاب۔

میم مطوق بضم میم و فتح طا و تشدید واو مفتوح کنایه از الف کوفیان که عبارت از آلت مردی باشد از برهان و بعضی بمعنی میم حلقه دار نوشته۔

میزک شاشه از لطائف۔

میلک بالکسر یای معروف نام پارچه که از شهر نوشاد آرند۔

میل بالفتح در عربی خمیدن و خمیدگی و خمیدن و خواهش و توجه و بالکسر فارسی ست بمعنی آنچه که بدان سرمه در چشم کشند و منار که بجهت علامت فرسنگ در راه سازند و بمعنی کروه و آن چهار هزار ذراع ست و هر ذراع بست و چهار انگشت از منتخب و صراح و غیرها و یوسف بن مانع در شرح نصاب نوشته است که میل چهار هزار قدم باشد و میل بمعنی سیخ آهنی یا مسی که بر گنبد نصب کنند و در بهار عجم نوشته که میل ثلث فرسنگ ست که آنرا کروه گویند چون بر سر هر کروهی علامت برای تمام شدن کروه بصورت میل ساخته باشند مجازاً آن مسافت را نیز میل گویند و نیز لفظ میل بمعنی چوب وزن دار که بکار ورزش پهلوانان آید بهندی مگدر گویند۔

میکال و میکائیل نام فرشته که برزق رسانی مخلوقات مامور ست از صراح۔

میم این حرف در فارسی برای چند معنی آید **اوّل** برای ضمیر متکلم که فاعل باشد چون کرم و گفتم **دوم** برای نسبت آید چنانچه نیلم منسوب برنگ نیل و آن جوهری باشد قیمتی **سوم** بمعنی خود آید **بیت** گفتم که برم کلف زدیم ؛؛ اور بخت عبار غم بنویم **چهارم** میم بمعنی هستم آید چنانچه **مصرعه** ستم زغم عشق تو مستم ستم امی ست هستم **پنجم** بمعنی اضافت است بمعنی مضاف الیه چنانچه دلم و زبانم **ششم** بمعنی تعیین یای برای تعیین محل در اعداد چون چهارم و پنجم و هم واصل اینست که صاحب جواهر الحروف نوشته که میم در اواخر اعداد و افادهٔ فاعلیت کند چنانکه در یکم و دوم و سوم مانند آن ای ما قام به الوحدة و ما قام به الاثنینیة و علی هذا القیاس و در عربی واحد و ثانی و ثالث و مانند آن می آید و ماقبل این میم در لفظ دوم مفتوح میباشد بجهت رفع ثقالت اجتماع ضمات و در سائر اعداد مضموم و گاهی این میم در آخر عدد محذوف هم آید **هفتم** بمعنی تانیث چون خانم و بیگم **هشتم** میم زائد چنانچه بخانه خود دوم میرم بجای ام بمعنی چریدن **نهم** بمعنی نهی چنانچه مکن مگو و مدان **دهم** برای ضمیر متکلم که مفعول باشد و افادهٔ معنی لفظ مرا دهد چنانکه نظامی فرماید **مصرعه** بران دارم ای مصلحت خواه من ؛ یعنی بران دار مرا و میم گاهی بنون بدل شود چون کیم و کجین بمعنی برگستوان و دام و بان بمعنی رنگ و گاهی بجای معجمه بدل شود چون برم و برخ بالفتح بمعنی تالاب و بغین معجمه چون بیمانه و بیغانه و بقا چون مخیر و فخیر بمعنی خار بهیز و بها چون تارم و تاره بمعنی خانهٔ چوبین طارم معرب آنست و میم مصدر و ماضی و مضارع و امر و اسم فاعل بیای تحتانی بدل شود چون آید و بیا و آینده۔

مشوم بالفتح این لفظ غلط ست و صحیح مشؤم بفتح میم و سکون شین ست و تفصیلش در فصل جیم مع الشین مرقوم ست در آنجا باید دید۔

میمون بالفتح خجسته و مبارک و نام مردی و در فارسی بمعنی بوزنه از برهان و این لفظ را بمعنی مبارک کم استعمال باید کرد باحتمال معنی دیگر که مکروه ست۔

میان وسط چیزی و بهمین جهت بمعنی کمر مستعمل میشود زیراکه کمر در وسط بدن واقع شده است و بهمین سبب غلاف تیغ و غیره را گویند چراکه سلاح در میان آن میماند از بهار عجم۔

میلان بالفتح خمیدن و خواهش طبیعت از صراح۔

میامن بالفتح میم اول و کسر میم ثانی برکتها

وسعادتها و این جمع میمنت ست وانها جهای جانب راست جمع میمنه که بمعنی راست باشد۔

میزبان بالکسر یای مجهول زای معجمه کسیکه مهمان را طعام خوراند چه لفظ میز بمعنی اسباب ضیافت و کرسی طعام ست که زبان بمعنی دارند۔

میدان دادن جای خالی کردن برای کسی از روی تعظیم۔

میدان بالفتح بر وزن فعلان از مید بالفتح بمعنی جنبیدن پس اطلاق بر زمین فراخ بطریق مجاز باشد و میدان بکسر میم بر وزن میزان اسم آلہ باشد از ودن بفتح اول و سکون ثانی بمعنی لاغر ساختن چه چون سواری بر گشت زمین فراخ چارپایه را لاغر میکند لهذا میدان گفتند چنانچه مضمار از ضمر یا خوذ ست و ضمر بالضم و بضمتین بمعنی لاغر میان شدنست و بعضی نوشته اند که میدان بفتح فارسی و میدان بالکسر معرب آن از شرح گلستان از نور الله و باصطلاح جوهریان بمعنی عرض و طول یاقوت و زمرد وغیره۔

می در گریبان کردن بزور شراب دادن۔

میدان کشیدن خود را جمع کرده پس رفتن برای جستن از چراغ هدایت۔

میامین بفتح میم اول و کسر میم ثانی شگون مبارک و چیزهای مبارک این جمع میمون ست

میش بفتح میم و سکون یای تحتانی دروغ گفتن و دروغ از منتخب و بکسر میم و یای غیر ملفوظ و سکون نون در ترکی ضمیر متکلم مفرد

ترجمه لفظ من۔

میتین بکسر میم و یای مجهول بکسر فوقانی میخیست آهنی که بدان در سنگ شگاف انداز نداز برهان وغیره۔

میرزائی کشیدن ناز برداری کردن

میل در دیده یا در چشم کشیدن کسی را نابینا ساختن چرا که میل را گرم کرده در چشم کشیدن باعث کوری چشم ست۔

میگون بفتح و کاف فارسی رنگیست مائل بسرخی۔

مینو بکسر میم و یای معروف و ضم نون و واو معروف عالم علوی و بهشت و بعضی بمعنی فلک نوشته و نیز بمعنی آبگینه رنگین که بزیورها بکار برند که آنرا مینا نیز گویند و بمعنی زمرد از رشیدی و برهان و مدار و کشف و بهار عجم و در مؤید نوشته که گوهریست نفیس۔

میاه بکسر میم آبها جمع ماء که در اصل ماه بود بمعنی آب از کشف وغیر آن۔

میوه بالکسر و بالفتح هر دو آمده از شرح سکندرنامه از خان آرزو و بهار عجم و برهان

میمنه بالفتح طرف دست راست پادشاه و نام فوجیکه بطرف دست راست پادشاه یا امیر در وقت جنگ استاده باشد از کنز

میسره بالفتح توانگری و طرف دست چپ و نام فوجیکه بطرف دست چپ پادشاه در وقت جنگ ستاده باشد از کنز وغیره۔

میان خانه باصطلاح موسیقیان آواز متوسط راگویند از مصطلحات۔

میذنه بالکسر ذال معجمه و نون جای اذان گفتن از لطائف۔

میمونه نام فنی ست در کشتی از چراغ هدایت۔

میده بالفتح آرد یا ریزه نیز منقف مائده که بمعنی خوان پر طعام ست۔

میانجی قاصد و نیز بمعنی ایلچی گری ظاهراً مرکبست از میان و لفظ گی که بکاف فارسی کلمه نسبت ست پس کاف را بجیم بدل کرده چنین خوانده انداز بهار عجم و مصطلحات مؤلف گوید که چون لفظ میانه را بیا متصل کردند های مختفی بکاف فارسی بدل شده بجیم عربی مبدل گشت و یا آنکه مرکب باشد از میان و لفظ چی که کلمه ترکیست که برای معنی صاحب و خداوند وارنده است پس بجهت تخفیف جیم فارسی به جیم عربی بدل گشت۔

میل کلی بفتح میم و ضم کاف و تشدید لام دوم محل غایت بعد منطقة البروج از معدل النهار و مسافت آن بست و سه نیم درجه است۔

میرآخور باشی سردار کارکنان اصطبل پادشاهی

میمختی نوعی از جبه و خرقه درویشان که دو ته جامه سفید را بر تهای نیلی سطر جا بجا دوزند از برهان وغیر آن۔

میانداری دلالی و دورکاری و واسطه بودن و قلتبانی و قرمسانی و باصطلاح کشتی گیران دو کس که باهم کشتی گیرند آنها را از هم وا کردن و نگذاشتن که باهم زور کنند از مصطلحات۔

باب نون

فصل نون مع الف

نا حرف نفیست بر مشتقات وصفات کہ کنایہ از صیغۂ اسم فاعل و اسم مفعول ست داخل میگردد چنانچہ نابالغ و نامسموع و لفظ ہی بر اسمای غیر صفت کہ مصادر و اسمای جامد باشد داخل میشود چنانچہ بے علم و بے شعور و بے زر و در چند موضع برخلاف این قاعدہ مستعمل ست چنانکہ نامراد و ناہنجار و ناانصاف و ناتوان و نا امید و ناسپاس و ناامن و ناکام اما لفظ ناقبول وجہی دارد کہ قبول بمعنی مقبول در استعمال فارسی آمدہ است چنانچہ سلامت بمعنی سالم و لفظ ناقوت بمعنی بے قوت و نایاب و نادان بر ثبوت نرسد مگر آنکہ دان مخفف دانا باشد یا آنکہ دان بمعنی داننده آمدہ است پس میتواند کہ لفظ نابران داخل شدہ باشد و نظیر این لفظہا ساختہ نکنند و این چنین خلاف قاعدہ در کلام اساتذہ بسیار ست سعدی گوید **بیت** امید ہست پرستندگان مخلص را ٭ کہ نا امید نگردند از آستانۂ تو حافظ فرماید **بیت** حافظا از مشرب قسمت گلہ ناانصافی ست ٭ طبع چون آب و غزلہای روان مارا بس ٭

ناشتا بکسر شین معجمہ گرسنہ بودن یعنی ہنار ماندن از بامداد کہ چیزی نخوردہ باشد از کشف و مؤید و برہان۔

نان و حلوا نام کتاب آن نحوی مولوی روم از شیخ بہاء الدین آملی۔

نام خدا باضافت بمعنی قسم خدا از شرح الشعراء۔

ناخدا ملاح از برہان در اصل ناو خدا بود واو را حذف کردہ اند۔

نازا بزاے معجمہ مادۂ ہر حیوان کہ زائندہ نباشد۔

نان با مخفف نان بای کہ طباخ و خباز باشد۔

ناب در فارسی خالص و صاف و بی غش و بعربی شتر مادۂ پیر و دندان نشتر سباع کہ آنرا بفارسی دندان نیشک گویند و بہندی کچلی نامند و بعضے ہندیان کیلا نامند بیای معروف از منتخب و کشف و برہان و شرح نصاب و صراح۔

ناصب بر پا و قائم کنندہ و دشمن دارندہ و حرکت زبر دہندہ و رکر معرب۔

ناخن آفتاب آتش از مؤید۔

ناسوت عالم اجسام کہ دنیا و اینجہان باشد و گاہی مجازاً بمعنی شریعت و عبادت ظاہری

ناشرات بکسر شین معجمہ و راے مہملہ و فوقانی بادہا بے تند از منتخب۔

نابت بکسر بای موحدہ رویانندہ و رویندہ

ناخواست از اختیار از بہار عجم و در برہان بمعنے بے طلب و بے تلاش۔

ناداشت بمعنی مفلس

ناگرفت بمعنی ناگاہ از برہان۔

ناشناخت بمعنی ناشناختہ شدہ بدانکہ ناشناخت برخلاف قیاس واقع شدہ بجای بے شناخت از خیابان۔

ناگنج بکاف فارسی و جیم عربی ناگاہ از برہان۔

ناہج بکسر ہا و جیم عربی راہ روندہ و راہ فراخ پیدا کنندہ از صراح۔

نارنج معرب نارنگ از رسالۂ معربات۔

ناف پیچ درد پیچش ناف۔

ناضح بکسر ضاد معجمہ و حای مہملہ شتر آب کش از شرح نصاب و صراح۔

ناچخ بفتح جیم فارسی و سکون خاے معجمہ نیزۂ کوچک از سروری و رشیدی و برہان و کشف و در مؤید بضم جیم فارسی۔

ناسخ بکسر سین مہملہ نویسندہ و نیست کنندہ و رد کنندہ۔

ناگزرو بضم کاف فارسی و فتح زاے معجمہ بمعنی ضروری و ناگزیر۔

ناورد بفتح واو جنگ و جدل و تاختن از برہان

ناقد بکسر قاف نسرہ کنندہ درم و دینار۔

نامراد این لفظ غلط ست و صحیح بے مراد از مزیل الاغلاط از بہار عجم مستفاد میشود کہ اگرچہ این لفظ خلاف قاعدہ است لیکن چون نظائرش بسیار ست جائز باشد چنانچہ نا امید و ناسپاس و غیرہ

نامه سفید نهایت صالح و نیک افعال۔
نارد بفتح رای مهمله و سکون دال مهمله جانوریست که بر پوست حیوانات پیدا شود و خون بمکد از برهان
ناهد بکسر ها دختر نار پستان ای دختریکه پستانش نو بر آمده باشد از برهان و منتخب۔
ناهید بیای معروف ستارهٔ زهره که بر فلک سوم است و آنرا مطربهٔ فلک گویند از برهان۔
نافذ بکسر فا و ذال معجمه جاری شونده و این لفظ اکثر صفت امر و حکم واقع میشود از منتخب۔
ناگوار بضم کاف فارسی بدمزه و بد ذائقه و بطبیعت ناخوش آینده و ناهاضم و بفتح کاف فارسی خطاست از برهان۔
ناچار لاعلاج و لابد و بالضرور از برهان و بمعنی عاجز و برای اینمعنی لاچار گفتن صحیح نباشد چراکه چار کلمهٔ فارسی ست مخفف چاره پس نفی آن بلفظ لا که کلمهٔ عربیست درست نیست۔
ناهار کسیکه از صبح چیزی نخورده باشد در اصل ناآهار بود الف ممدوده را بجهت تخفیف حذف کرده لفظ آهار بمعنی خورش و طعام ست از رشیدی و بمعنی تشنه نیز آمده۔
ناگزیر ناچار و لاعلاج یعنی بالضرور۔
ناسور این لفظ بسین و صاد بهر دو وضع صحیح ست از بحر الجواهر و منتخب و کشف۔
ناصر یاری دهنده۔
ناظر نویسنده که بالای نویسندگان مقرر گردانید شود تا معاملهٔ ایشان را نظر کرده باشد از شمسی و بمعنی خواجه سرا نیز آمده۔

نافر رمنده و نفرت کننده و غایب از منتخب
ناهموار پر نشیب و فراز و بمعنی بی ادب و نالایق۔
ناقور بقاف نای بزرگ و صور از لطائف و منتخب۔
نادر شی قلیل و کمتر چراکه ندر در لغت بمعنی بر آمدن ست و شی قلیل نیز از حد کثرت بر آمده ست از شرح مقامات حریری و گاهی در بمعنی معدوم نیز می آید و در صراح نوشته که نادر اسم فاعل از ندر که بمعنی افتادن ست و بمعنی تنها و غریب شدن نیز آمده۔
ناطور بطای معجمه نگهبان۔
نار بمعنی انار که میوهٔ معروفست و بعربی آتش را گویند از برهان۔
ناموس اکبر قاعده و دستور بزرگ و شریعت چراکه در لغت حکما ناموس بمعنی تدبیر بسیار ست و لقب جبرئیل علیه السلام از اخلاق جلالی و دیگر کتب۔
ناشر پراگنده و فاش کننده و واکننده چیزی و خوشبو دهنده۔
ناشز بکسر شین معجمه و زای معجمه بلند نشیننده از صراح و منتخب۔
ناز بزای معجمه نورسته و درخت سرو و صنوبر و بمعنی بید مانعی و بی پروائی و استغنای معشوق و بمعنی فخر نیز آمده از برهان و بهار عجم و دلدار
ناموس عصمت و عفت و توقع حرمت از خلق داشتن و نیکنامی و تدبیر و سیاست

و ملائکه احکام الهی جبرئیل علیه السلام و قاعده و دستور و بانگ و صدا و صاحب راز و کاژهٔ صیاد و مکر و حیلهٔ پنهانی از برهان و منتخب و صراح وغیرها۔
ناکس بفتح کاف عربی فرومایه و نالائق و نااهل و بکسر کاف در عربی بمعنی نگونسار۔
ناخس بکسر خای معجمه و سین مهمله درد لیست که صاحبش پندارد که سوزن میخلانند۔
نارس بفتح رای مهمله میوهٔ خام و نارسید از چراغ هدایت۔
ناوس بر وزن طاوس در جهانگیری بمعنی آتشکده و در مؤید وغیره عبادت خانهٔ گفار۔
ناس اسم جنس ست بمعنی یک آدم و بمعنی آدمیان مفرد و جمع هر دو آمده۔
ناقوس خرمهرهٔ کلان که هنود و ترسایان وقت عبادت خود نوازند و در شرح گلگشتی نوشته که ناقوس عبارت از زنگ بزرگ ست که ترسایان در وسط کلیسا از سقف خانه آویزند و بروز یکشنبه از صبح تا وقتیکه مردم از نماز فارغ شوند نوازند۔
ناتراش ناهموار و بی ادب و سفله از برهان۔
ناونوش نغمهٔ نی شنیدن و شراب نوشیدن و حاصل معنی عشرت و طرب ست از بهار عجم و خیابان۔
ناخورش آنچه که نان بآن خورده شود

خواه آن چیز نمکین باشد خواه شیرین خواه ترش بہندی سالن گویند۔

ناعش بکسر عین مہملہ زندگانی بخشندہ النعش البتیار از قاموس۔

نامستحض بے تحقیق و نامعین و در مصطلحات نوشتہ کہ بمعنی کسی ست کہ بر یک وضع و یک حالت نباشد۔

ناقص کم شوندہ و باصطلاح صرفیان لفظیکہ حرف آخری از حروف اصلی آن حرف علت باشد۔

نافض بکسر فا و ضاد معجمہ افشانندہ یعنی جنبانندہ و تبی کہ بلرزہ آید از صراح و بحر الجواہر و کشف۔

ناحفاظ بکسر حای مہملہ و فا و ظای معجمہ بے شرم و فاسق و بی احتیاط از بہار عجم۔

ناصع بکسر صاد مہملہ و عین مہملہ خالص از منتخب و قاموس و کشف و صراح۔

نان کلاغ بضم کاف عربی و غین معجمہ گیاہیست کہ تخم آنرا بر نان پاشند آنرا زاغ دوست دارد بہمین جہت نان کلاغ نامند از رشیدی و بہار عجم و برہان۔

ناہق بکسر ہا خر از منتخب و شرح نصاب۔

ناسق بسین مہملہ انتظام و ترتیب کنندہ۔

نازک بضم زای معجمہ و معنی آن معروفست و فارسیان متعرب نزاکت را از لفظ نازک تراشیدہ اند و لفظ نزاکت در اشعار استادان بسیارست از بہار عجم و برہان۔

ناوک بفتح واو نوعی از تیر و آن کوچک تر باشد و ناوک در اصل مصغر ناو است و آن چوبی باشد مجوف میان خالی و بعضی گویند کہ ناوی باشد دراز آہنین کہ تیر را در ان گذاشتہ بوضع مخصوص بزہ کمان بند کردہ می اندازند و کمان آنرا کمان نخش گویند بکثرت استعمال تیر آنرا مجازاً ناوک نام شدہ و این مجاز ست باطلاق ظرف بر مظروف از بہار عجم و برہان و سروری و لطائف و مصطلحات۔

ناسک بکسر سین مہملہ عبادت کنندہ در راہ حق تعالی و قربانی کنندہ از منتخب و کشف۔

ناردانک آب انار و خلاصہ انار از لطائف۔

ناف خاک کنایہ از مکہ معظمہ از برہان و گاہی بمعنی مطلق زمین آید۔

ناک لفظیست کہ برای اتصاف موصوفے بصفتی در آخر کلمات آرند و بمعنی آلودہ و آغشتہ از برہان و در مدار و رشیدی بمعنی خداوند و صاحب آمدہ۔

نال آنچہ مانند رشتہ از میان قلم وقت تراشیدن بر می آید و بمعنی نیشکر و رودخانہ کوچک و نی میان تہی از منتخب و کشف و برہان و ظاہراً بمعنی اول مشترکست درمیان عربی و فارسی۔

ناعم بکسر عین مہملہ نام یکی از قلاع خیبر از شرح نصاب۔

نائم بکسر ہمزہ کہ حرف سوم ست خفتہ و خوابیدہ۔

ناتمام ناقص و نابالغ۔

ناملائم نامناسب و درشت و امر خراب و بد ناکام نامراد و بمعنی ناچار و بالضرور از برہان۔

نادم پشیمان۔

ناف عالم مکہ معظمہ۔

نامردم ناکس چہ مردم لفظیست کہ بر مفرد و جمع اطلاق کنند از مصطلحات۔

نافرجام کسیکہ نکوئی آخر کار نداشتہ باشد از عالم نامراد و ناہنجار از خیابان۔

ناف زمین کنایہ از مکہ معظمہ شاید کہ وجہش چنین باشد منقول ست کہ از بام کعبہ تا بیت المعمور کہ بر فلک چہارم باشد نوری مملوست کہ رابطہ ست میان آسمان و زمین چنانچہ جنین را در رحم مادر غذا بواسطہ ناف میرسد ہمچنین خیر و برکات سماوی از کعبہ باطراف و اکناف زمین میرسد لہذا کعبہ را ناف زمین گفتند پس مجازاً اسم مکہ شدہ و اگر مکہ در وسط کرہ ارض بودی بالضرور زیر وسط حقیقی خط استوا میبود و حال آنکہ از خط استوا بست درجہ بطرف شمال واقع ست و نیز در وسط ربع مسکون ہم نیست چراکہ در اقلیم دوم ست نہ چہارم۔

نارون بفتح واو قسمی از انار کہ آنرا گلنار فارسی گویند گلش کلان و صد برگ باشد بغایت انبوہی و نہایت سرخی و در مقدار برابر گل سرخ و نام درختی ست بغایت خوش اندام و پر برگ و سایہ دار از بہار عجم و برہان و جہانگیری و نیز صاحب بہار عجم نوشتہ کہ نارون بضم واو مبدل ناربن ست کہ

درخت انار باشد۔

نازنین مرکبست از ناز و لفظ ین که کلمهٔ نسبت ست از بهار عجم و صاحب کشف نوشته که نازنین بضم زای معجمه بمعنی نازک اندام ست۔

ناگزاران بضم کاف فارسی بمعنی ناگزیر و ضرور و لابد۔

ناتوان بی طاقت و این خلاف قیاس است بی توان باید اگر گوئی مخفف ناتوانا ست ظاهراً این قسم تخفیف درست نباشد چرا که الفیکه افادهٔ فاعلیت کند حذف نتوان کرد از چراغ هدایت و صاحب بهار عجم نوشته که این چند لفظ برعکس قاعده مستعمل ست چنانکه ناانصاف و ناامید و ناسپاس و ناتوان و نامراد و ناکام۔

ناتوان بین بمعنی حاسد زیرا که کسی را توانا دیدن نمی تواند۔

ناردان دانهٔ انار و در برهان نوشته که انار دانهٔ ترش۔

ناودان راه بدررو آب بام۔

ناربن بضم موحده درخت انار۔

ناییدن نحر کردن از برهان۔

ناییان نگهبان خار چرا که نای بمعنی خار آمده از فرهنگی نوشته شد۔

ناخن بدل زدن اثر کردن بدل و بیقرار کردن از چراغ هدایت و مصطلحات

ناف زدن قطع کردن ناف طفل نوزائیده

ناف بر سنگ زدن فراموش کردن و محو کردن از برهان۔

نان در روغن افتادن خاطرخواه کامیاب شدن و نفع یاب گشتن از چراغ هدایت

نازک خیالان عارفان و فکر کنندگان در صنائع حق تعالیٰ۔

ناسکان بکسر سین مهمله عبادت کنندگان

ناخن بسنگ آمدن کنایه از ملائم پیش آمدن۔

ناخن گذاشتن کنایه از کمال و بیم در عجز از چراغ هدایت۔

نا ترو ظاهراً بمعنی درخت چنار و بمعنی سرو نیز نوشته اند۔

ناتراشیده بی ادب از مصطلحات۔

نارسیده ناپخته و خام و نابالغ از برهان

ناخنه بضم خای معجمه و فتح نون دوم گوشتی باشد مائل بسفیدی مشابه بناخن که در کنج چشم پیدا شود اگر علاج آن نکنند سیاهی چشم را فرو پوشد و کور گرداند از برهان و کفایه۔

ناگزه لولهٔ آفتابه و نی میان خالی از برهان و نی پاره که میل ماکو از آن میگذرانند۔

نازله سختی و حوادث زمانه از منتخب۔

نائبه بکسر همزه که حرف سوم ست و بای موحدهٔ مفتوح حادثه و واقعه و تپ گرم از کشف و منتخب و زبدة الفوائد۔

ناله آواز بلندکه از سوز دل باشد و بمعنی مطلق آواز نیز آمده و بمعنی جوی خرد از بهار عجم و برهان و جهانگیری و کشف و مدار۔

نائحه بکسر همزه و حای مهمله گریه و ناله و مصیبت

ناصیه موی پیشانی از صراح و منتخب مگر در کتب فارسی بمعنی پیشانی مستعمل ست۔

نانخواه تخم گیاه است چون خوردن آن اشتهای طعام پیدا میکند نانخواه نام کردند بهندی اجوائن گویند در اصل نام این بهندی ان جاین بود ان بهندی غله را نامند و جواین بمعنی خوراننده نون اول را برای تخفیف حذف کرده اند۔

ناظوره بظای معجمه محبوبه و معشوقه۔

ناوه بواو بمعنی راه بدرو آب بام و آن اکثر از چوب بود یا سفال بهندی پرنالو در برهان نوشته که چوب کوتاه و میان خالی

نافله بکسر فا عطیه و بخشش غیر واجب و نماز سنت و عبادتیکه بر بنده واجب نباشد از صراح و منتخب۔

نابه ببای موحده شراب خالص از فرهنگی نوشته شد۔

نامیه قوتیست در جسم حیوانی و نباتی که جسم را در طول و عرض و عمق بالیدگی بخشد

ناسره بفتح سین مهمله غیر خالص و درم و دینار که عیبی در آن پیدا باشد و گاهی مجازاً بمعنی سخن بد آید و در ین کلمه نا برای نفی ست

ناحیه بکسر حای مهمله کرانهٔ ملک و طرفی از ولایت از صراح وغیره۔

نابهره بفتح بای موحده و سکون ها بمعنی بزرگ و عظیم و بمعنی فرومایه از رشیدی و برهان

ناجیه بکسر جیم و بعدهٔ تحتانی نجات یابنده و رستگار از حقوبت۔

ناف هفته روز شنبه۔

نازل منزله بمعنی قائم مقام۔

نابغه بباء موحده وغین معجمه نام شاعر مداح نعمان بن منذر۔

نائره آتش وشعله و بمعنی دشمنی وگزنده ودرمنده و بهمین مناسبت نام حرف آخر از حروف قافیه است گویا از میان حروف گریخته و رمیده کناره گرفته است از صراح و رسالهٔ عطائی۔

ناشی پیدا شونده و نوجوان از لطائف۔

ناسی بکسر سین مهمله فراموش کننده از لطائف۔

نامتناهی بی پایان و بی انتها۔

ناهی منع کننده و بازدارنده از کاری۔

ناداشتی مفلسی بی شرمی و بی اخلاصی از برهان۔

نای بمعنی نی که آنرا نوازند و بمعنی گلو و حلقوم از برهان و بمعنی کوچه نیز آمده و در شرح نصاب نوشته که بعربی بمعنی نزدیک کردن و دور کردن و این از لغات اضداد ست۔

نامی ترکی قرنی از برهان۔

نامی در فارسی بمعنی نامور و معزز و معروف و در عربی بمعنی بالنده و نمو کننده از برهان۔

ناجرمکی بفتح جیم عربی نام یکی از زاهدان ترسا از شرح خاقانی۔

ناجی بکسر جیم رستگار از عقوبت و نجات یابنده و صاحب راز۔

ناری جنی و پری و بمعنی دوزخی نیز آمده۔

ناشپاتی بشین معجمه و بای فارسی و تای فوقانی میوه است مشابه بامرود و در زردی۔

نار فارسی دانها باشد که بر جلد بدن پیدا شود و پر آب رقیق شدید الحرقة۔

نان بائی مخفف نان آبائی یعنی طباخ که نان آبا می فروشد۔

فصل نون مع بای موحده

نبا بفتح خبر از منتخب و کشف۔

نبات بفتح گیاه و هر سبزه و درخت که از زمین روید و نوعی از قند مصفا که بعض اهل هند آنرا مصری گویند۔

نبت بالفتح گیاه و رستن گیاه از منتخب

نبالت بفتح بزرگواری و آگاهی و مشهور شدن از منتخب۔

نبوت بضمتین و تشدید واو خبر دادن و پیغمبری۔

نباح بالضم و بکسر بانگ بغیر معتاد سگ و در عرف آنرا از سگ گویند از منتخب و کشف و صراح۔

نبرد بفتح اول و ثانی جنگ و جدال و قتال از برهان۔

نبذ بالفتح و ذال معجمه چیزی اندک پاره و بقیه چیزی و نبذی بزیادت یای وحدت بمعنی بعضی و اندکی از منتخب و بحر الجواهر و کشف و صراح۔

نبیذ شرابی که از خرما و جو وغیره سازند و در استعمال فارسی این لفظ بدال مهمله نیز صحیح باشد از منتخب و لطائف و صراح و بعضی بعضی چیزی نوشته که بهندی آنرا بوزه گویند۔

نبائر بفتح پسرزادگان جمع نبیره و این جمع بتصرف فارسیان عربی دانست که لفظ فارسی را بطور عربی جمع کنند چنانکه فرامین جمع فرمان و خوانین جمع خان آورده اند۔

نباش بالفتح و تشدید ثانی و شین معجمه کفن دزد و کفن کش از منتخب و صراح۔

نباض بفتح نون و تشدید موحده و ضاد معجمه نبض شناس و این مبالغه نیست بلکه صیغهٔ نسبت ست چنانکه عطار و حداد۔

نبع بالفتح بیرون آمدن آب از چشمه۔

نبق بالفتح بار درخت کنار نبقه واحد از منتخب۔

نبیل و نبیله بفتح و بای موحده و یای معروف بزرگ و دانا و نیکو و فربه از منتخب و لطائف۔

نبائل بزرگان و کارهای بزرگ و نکوبها و این جمع نبیله است۔

نبل بالفتح تیر انداختن و تیر و آگاهی از منتخب و در لطائف بمعنی فرا پیش کشیدن و بفتحتین بمعنی بزرگ و خرد و باین معنی از لغات اضداد ست کذا فی شرح النصاب و الصراح

نبه بالفتح و در آخر های ملفوظ آگاه شدن و بفتح اول و کسر ثانی و های ملفوظ نام غلام پیغمبر صلی الله علیه و آله وسلم که آزاد کرده بودند و را از منتخب و در شرح نصاب بضم نون و فتح با نام غلام مذکور۔

نبیره بروزن صغیره فرزندزاده عموماً فارسی ست وبمعنی پسرزاده خصوصاً وگاهی دخترزاده رانیز گویند از برهان ورشیدی وجهانگیری۔
نبله بالضم سنگ که بدان استنجا کنند از شرح نصاب۔
نبرده بفتحتین دلاور وبهادر واز سروری ولطائف وبرهان۔
نبیه درآخرهای ملفوظ بروزن فعیل آگاه وآگاهی دهنده از لطائف۔
نبیسه بیای معروف وبسین مهمله بفارسی دخترزاده وبعضی گویند که بمعنی پسرزاده نیز آمده ازبرهان ورشیدی۔
نبی فعیل ست بمعنی فاعل اگر مشتق از نبا ست که بمعنی خبر دادن باشد پس نبی بمعنی خبردهنده بود یا مشتق از نبو که بمعنی علو وارتفاع باشد چون مرتبه نبی از دیگر مخلوقات ارفع واعلیٰ ست نبی گفتند ونبی عام است خواه صاحب کتاب باشد یا نباشد ورسول خاص ست آنکه صاحب کتاب باشد از شرح نصاب ونبی بضم اول وکسر ثانی موحده ویای معروف بفارسی قرآن ومصحف وکلام الٰهی از رشیدی وبرهان ودر کشف بایمعنی بکسرتین نیز آمده۔
نبض ملتوی قسمی از حرکت نبض ست که مانند ریسمان پیچیده محسوس میشود واین دلالت بر سوء حال مریض کند۔

فصل نون مع تای فوقانی

نتائج زادگان جمع نتیجه از منتخب۔
نتائج وآثار موالید ثلاثه وحرارت وبرودت ورطوبت ویبوست۔
نتن بالفتح بوی بد از کشف وکنز۔
نتین بفتح نون وکسر تای فوقانی چیزی که دران بوی بد آید۔
نتو بفتحتین ارتفاع وبرآمدگی هر چیز۔
نتیجه بیرون آورده شده وتراشیده شده مشتق از نتج بالفتح که بمعنی تراشیدن وبیرون کردن ست وباصطلاح منطق قولیست که حاصل شود از امتزاج جزوهای صغریٰ وکبریٰ باندا ختن لفظ مکرر که آنرا حد اوسط گویند چنانچه از العالم متغیرٌ وکل متغیر حادثٌ العالم حادث حاصل میشود۔

فصل نون مع ثای مثلثه

نثا بفتح نون وثای مثلثه بمعنی خبر از شرح نصاب وصراح۔
نث بالفتح وتشدید فاش کردن از منتخب وکشف۔
نثار بالضم انچه بریزند از هر چیز از منتخب ودر کشف وصراح نوشته که نثار بکسر مصدر ست بمعنی افشاندن وپاشیدن از قسم نقد وجنس برفرق کسی بسبیل تصدق وبالضم انچه از زر وگوهر که پاشیده شود۔
نثر بالفتح پراگنده کردن وپراگنده وسخن پاشیده از مدار وبحر الجواهر وصراح۔
نثره بالفتح منزل هشتم از منازل قمر وآن دو ستاره است از قدر چهارم نزدیک یکدیگر در برج اسد از صراح وآئین اکبری ودر یکی از رسائل معتبره هیئت وتنجیم نوشته که نثره چون پاره ابر ست بر سینه سرطان درمیان چهار کوکب بشکل مربع منحرف۔

فصل نون مع جیم

نجبا بضم نون وفتح جیم وبای موحده بزرگواران وبرگزیدگان واین جمع نجیب ست از منتخب۔
نجویٰ بالفتح ودر آخر الف مقصوره بصورت یا بمعنی راز از شرح نصاب وصراح۔
نجیب مرد اصیل وشریف وبمعنی شتر گزیده ونیک رفتار از منتخب وصراح۔
نجائب بفتح شتران واین جمع نجیب ست که بمعنی شتر گزیده است از منتخب وسروری وصراح۔
نجابت بفتح اصالت وبزرگواری وگرامی شدن از کشف وصراح۔
نجاست بفتح پلیدی از کشف۔
نجدت بالفتح شجاعت ودلیری از صراح۔
نجات بفتح رستگاری از بهار عجم وکشف وقاموس وصراح۔
نجاح بفتح اول ودر آخر حای مهمله رستگاری وفیروزی وروای حاجت از مدار وکشف وصراح ومنتخب۔
نجح بالضم ودر آخر حای مهمله فیروزی وبرآمدن حاجت از صراح ومنتخب۔

نجد بالفتح زمین بلند خلاف غور و نام ملکی از عرب میان حجاز و عراق و میان بصره و مکهٔ معظمه که زمین آن بلندست بنسبت یمامه و حجاز و بمعنی آرایش خانه و غلبه کردن و شجاعت و رنج دیدن و بمعنی بیناه بمعنی خوشی و خرمی از منتخب و لب اللباب و شرح نصاب و قاموس و صراح۔

نجاد بکسر نون و دال مهمله بند شمشیر که بر دوش و سینه حمائل اندازند از صراح و منتخب۔

نجار بفتح نون و تشدید جیم درودگر۔

نجس بفتحتین بمعنی پلید شدن و پلید یا ناپاک و بمعنی دوم بفتح نون و کسر جیم نیز آمده از منتخب و صراح و مؤید۔

نجف بفتحتین نام شهریست که مرقد حضرت علی کرم الله وجهه درانست۔

نجاق بجیم فارسی نام سلاحیست از بهار عجم و چراغ هدایت۔

نجل بالفتح نسل و اولاد و فرزند و بمعنی انداختن چیزی را از منتخب و صراح۔

نجم بالفتح ستاره و هر گیاهی بی تنه که آنرا بهندی بیل گویند مثل درخت کدو و خیار و عشق پیچان وغیره و نام پروین که آنرا ثریا نیز گویند و بدین معنی الف و لام لازم آن باشد از منتخب۔

نجده بالفتح شجاعت و دلیری از صراح و مجازاً بمعنی شجاع و بمعنی سرود نیز نوشته۔

نجار شروان بکسر شین معجمه کنایه از امام خاقانی که شاعر معروفست چرا که پدر ایشان پیشهٔ نجاری میکرد۔

نجاشی بالفتح نام پادشاه حبشه از صراح

فصل نون مع حای مهمله

نحوست بضمتین از منتخب و کشف۔

نحافت بفتح لاغری و ناتوانی از منتخب و بحر الجواهر و صراح۔

نحت بالفتح تراشیدن از کشف۔

نحلت بالکسر کابین زن دادن بی عوض و بی طلبی پیدا کردن و دعوی کردن و قرض حسن و بخشش بی عوض و مذهب باطل از صراح و منتخب۔

نحر بالفتح شتر کشتن و بر سینه زخم زدن از منتخب و کشف و لطائف۔

نحریر بالکسر بر وزن دلگیر دانشمند و زیرک از کشف و منتخب۔

نحاریر بفتح دانشمندان و زیرکان این جمع نحریرست که بمعنی دانشمند باشد۔

نحاس بضم نون و سین مهمله مس که بهندی تانبا گویند و دود بی شعلهٔ آتش و بکسر نون سرشت و اصل و طبیعت از منتخب و صراح و شرح نصاب۔

نحیف لاغر و نزار و مرد عاجز از شرح نصاب و منتخب۔

نحسین فلک بفتح سین مهمله مراد از زحل و مریخ۔

نحول بضمتین لاغری و گداخته شدن از بحر الجواهر و لطائف و صراح۔

نحل بالفتح مگس انگبین و بکسر نون و فتح حا بمعنی مذهب درین صورت جمع نحلت ست که بمعنی مذهب باشد از منتخب و مدار و نیز صاحب منتخب نوشته که نحل بمعنی مذهبهای باطله

نحو بالفتح بمعنی سوی و راه و مانند و نام علمیکه اعراب کلام عرب بدان دانسته شود و قصد و آهنگ و اسلوب و برگردانیده از منتخب وغیره۔

نحله بالضم بخشش و عطا و صدقه و بالفتح کابین دادن زن بی طلب و زمیه رو احداز قاموس و صراح۔

نحی بالکسر و سکون حای مهمله مشک از پوست گوسپند سازند از شرح نصاب و در صراح مشک روغن۔

فصل نون مع خای معجمه

نخشب بالفتح و شین معجمه مفتوح و بای موحده نام شهر در ترکستان که حکیم ابن عطا که بمقنع شهرت دارد از چاهی که در نواحی آن شهرست بسحر و شعبده ماه بر می آورد که قریب چهار فرسنگ روشنی آن میرفت و باز در همان چاه پنهان میشد از برهان۔

نخل تابوت نوعی از آرایش ست که بر تابوت مردگان سازند و این رسم در ایران شایع بود حالا در هنود هم یافته میشود بشیر ملکیه میت پیر و سال خورد باشد ملا ثنائی تکلو گوید بیت گشتهٔ عشقم و آن نیست که در شهر کسی ٭ نخل تابوت مرا بیند و شیون نکند ٭

از چراغ ہدایت مصطلحات۔

نخوت بالکسر خای معجمه بزرگی وکبر از منتخب ومدار۔

نخ بالفتح تار ورشته خواه از ابریشم باشد خواه از جنس دیگر وصف لشکر وپلاس وگلیم از برہان۔

نخلهٔ بنی محمود نام موضعی ست مابین مکه وطائف از صراح ودر برہان نوشته که باغ خاصت دره راه مکهٔ معظمه۔

نخیر بکسرتین ویای معروف ورای مہمله آواز بینی از بحر الجواہر ونخیر بروزن نفیر در فارسی بمعنی زمینیکه تخم دران پاشند چون سبز شود ازانجا بجای دیگر نقل کنند وبمعنی مرد فرومایه وبمعنی کین کردن نیز آمده از برہان۔

نخچیر بالفتح وجیم فارسی شکار کردن وشکار کرده شده وجانور صحرائی مثل آہو وغیره وشکارگاه از برہان وبہار عجم ومؤید وبجیم عربی خطاست۔

نخل طور درختیکه موسیٰ علیه السلام را در وادی ایمن بحوالی کوه طور تجلی انوار حق تعالیٰ بران درخت مشاہده شده بود۔

نخاس بفتح نون وتشدید خای معجمه وسین مہمله بازاریکه دران غلامان واسپان ودیگر حیوانات فروخته شوند ونخاس باینمعنی مجاز است چه بحقیقت سوق النخاسین باشد زیرا که نخاس بصیغهٔ نسبت ست بمعنی برده فروش وبہائم فروش ماخوذ از نخس که بمعنی سرانگشتان بسی فشردن چون معمول بہائم فروشانست که برای دریافت فربہی یا لاغری ودریافت دیگر عیوب در جسم حیوانات جا بجا سرانگشتان میخلانند ومی افشرند لہذا نخاس گفتند۔

نخاع بضم وبفتح وبکسر حرام مغز یعنی مغز مہرہای پشت از منتخب وبحر الجواہر وصراح۔

نخع بالفتح وعین مہمله آب بینی از شرح نصاب وصراح۔

نخل بالفتح درخت خرما وبمعنی بیختن آرد وغیره از منتخب وصراح۔

نخیل بروزن دلیل درخت خرما ودرختہای خرما بر مفرد وجمع اطلاق این لفظ میشود وظاہراً جمع نیست بلکه اسم جمع ست از صراح وغیر آن۔

نخلهٔ بنی ہلال نام موضعی ست در راه مکهٔ معظمه وآن نخلستانیست از نخلستان بنی ہلال قبیله است از عرب۔

نخل ماتم نخل تابوت که مذکور شد۔

نخل مریم عبارت از نخلیکه چون حضرت مریم در زمان تولد حضرت عیسیٰ علیه السلام از درد زه بیقرار شده در صحرا زیر درخت خرما که خشک بود رفتند از برکت آن عفیفه درخت مذکور سبز شد۔

نخل موم درخت پر گل یا پر میوه که از موم الوان سازند۔

نخست ونخستین ہر دو بضمتین بمعنی اول از مدار وبرہان وکشف ومؤید ودر تشریح الحروف نوشته که یا ونون در آخر نخستین زائدست۔

نخل بن بضم موحده درخت خرما۔

نخجوان بفتح اول وحرف سوم جیم عربی نام شہریست۔

نخله بالفتح یک درخت خرما از صراح۔

نخاله سبوس یعنی آنچه که بعد بیختن آرد در غربال وغیره باقی ماند از صراح۔

نخودی نوعی از رنگ ست که مشابه برنگ نخود باشد۔

فصل نون مع دال مہمله

ندا بکسر آواز کردن وبفتح تری ونم از شرح نصاب۔

ندماء بضم اول وفتح دال مصاحبان این جمع ندیم ست از منتخب۔

ندب بفتحتین وموحده واو بہفت باشد در بازی نرد ودر عربی شرط وگرو قمار از رشیدی وبرہان ودر شرح خاقانی نوشته که ندب افزونی کردن بازی نرد ست چنانکه بازی چرب شود ومرتبهٔ ہفت رسد چون از ہفت بیازده رسد که نہایت افزونی بازی است گویند که قره برد وآنرا تمامی ندب نامند وآنکه پی در پی یازده ندب برد گویند که عذرا برد۔

ندب بالفتح گریستن بر مرده وخواندن محاسن او وبفتحتین نشان زخم از صراح ومنتخب۔

ندرت بالضم تنہائی ویکی وتنہا بودن از کشف ومنتخب۔

نداوت تری ونمناکی۔

ند بالکسر و تشدید مانند و همتا و نظیر و نام بتی نیز ست از لطائف و شرح نصاب و مدار -

ندید همتا و نظیر از لطائف و مدار

ندیر منفرد و تنها و غریب از مدار و منتخب -

ندم بفتحتین پشیمانی از منتخب و مدار -

ندیم همنشین امرا و سلاطین و پشیمان از مدار و منتخب -

ندمان بالفتح پشیمان از مدار -

ندبه بالضم و بای موحده مفتوح نوحه و شیون و اشعار تمامی خواندن از منتخب وغیره

فصل نون مع ذال معجمه

نذیر بفتح نون و کسر ذال معجمه بروزن زبر ترساننده و یکی از اسمای پیغمبر صلی الله علیه و آله وسلم از کشف و لطائف و منتخب و مدار -

نذر بفتح نون و سکون ذال معجمه پیمان و آنچه بر خود واجب گردانند مثل روزه و صدقه برای خدای تعالی و طعام فاتحه روح بزرگان و آنچه از نقد و جنس پیش امرا و سلاطین گذرانند ملاقات کنند و بفتح اول و ضم ثانی جمع آن و ترسانیدن و بفتحتین ترس و بیم از مدار و کشف و لطائف و شرح

فصل نون مع رای مهمله

نرگس شهلا بفتح شین معجمه نوعی از نرگس که بجای زردی دران سیاهی می باشد از مدار و در چراغ هدایت وغیره نوشته که نرگس شهلا نرگسی ست سفید مائل بسیاهی -

نرد بالفتح نام بازی ست در مقابله شطرنج و بمعنی تنه درخت نیز آمده از جهانگیری و برهان

نرگس بکسر کاف فارسی از مدار و برهان

نرجس بکسر جیم معرب نرگس از مدار -

نرگ بفتح نون و سکون رای مهمله و کاف فارسی حلقه زدن لشکر برای شکار و بمعنی زور خانه پهلوانان از شرح گل کشتی -

نرم نرم آهسته آهسته -

نریمان بفتح نون و یای معروف نام جد رستم از برهان -

نردبان بالفتح زینه -

نرگسی زدن چشمک زدن از چراغ هدایت -

نره دیو بمعنی دیو نر از برهان -

نره بفتحتین و تشدید و تخفیف هر دو آمده بمعنی آلت رجولیت که بعربی ذکر گویند و بمعنی شاخ درخت و بمعنی زشت چنانکه نرهٔ دیو از لطائف -

نرگسه بالفتح و کاف فارسی قبه که از سنگ یا چوب وغیره که بر سقف عمارات و دروازها بیسازند و بر گرد آن گلها نشانند از شرح خاقانی و در بعض از کتب نوشته که آنچه از عاج گلهای نرگس تراشیده بر سقف وغیره خاتم بندی کنند -

نرم آهنی عاجزی و زبونی -

نرگسی یعنی قلیهٔ نرگسی و آن چنان باشد که بیضهای مرغ را جوش داده پوست دور کرده در قیمه پیچیده می پزند و بوقت خوردن هر بیضه را از کارد دو نیم کرده می نهند زردی و سفیدی آن مشابه بگل نرگس بنماید و قسمی از پلاو و بمعنی اشاره کردن بچشم از عالم چشمک زدن و بمعنی طنز کردن و نام شاعری معروف از مصطلحات -

نرسی بالضم نام شاهزاده و بالفتح نیز نوشته چنانکه در جهانگیری -

فصل نون مع زای معجمه

نزاکت بفتح فارسیان اشتقاق این لفظ از لفظ نازک بطور الفاظ عربی کرده اند و حال آنکه فارسی ست و در عربی هیچ اصل ندارد از مزیل -

نزاهت بالفتح دور شدن از بدی و پاکی از عیب از کشف و مدار و منتخب -

نزهت بالضم دوری از عیب و ناخوشی و بی عیبی و پاکیزگی و نکوئی از کشف و مدار و لطائف و منتخب و در خیابان بمعنی خوشحالی

نزد بالفتح مخفف نزدیک از برهان و مزیل و صاحب مؤید از کشف نوشته که بالکسر است و قیل بالفتح -

نژاد بفتح و زای فارسی اصل و نسب از مدار و مؤید و کشف و در برهان بکسر -

نژند بفتح و کسر اول و زای فارسی مفتوح سرنگون و پست و خوار از لطائف و مؤید و کشف و زفان گویا و در برهان بفتح و کسر اول و فتح ثانی آمده و غمگین و بمعنی سرگشته و پست و خشمگین -

نزر بفتح اول و سکون دوم اندک و قلیل

از شرح نصاب و منتخب و کشف و صراح۔
نزار بفتح لاغر از رشیدی۔
نزع بالفتح کشیدن چیزی را از جای خودش و جان کندن از لطائف و منتخب و صراح۔
نزاع بکسر اول آرزومند شدن و آرزومندی و باهم کشاکش کردن بخصومت از منتخب و صراح۔
نزف بالفتح همه آب از چاه کشیدن و سست گردانیدن و رفتن خون و بمعنی جریان خون از حدود الامراض و صراح و منتخب و کنز۔
نزل بالضم ضیافت و چیزی که پیش مهمان گذارند از کشف و بهار عجم و منتخب و صراح۔
نژم بکسر نون و فتح زای فارسی بخاری که در هوای زمستان بصبح پیدا آید بهندی کهل از رشیدی و در جهانگیری بفتح و در برهان بکسر و فتح۔
نزاکت کردن اظهار نازک مزاجی خود کردن از چراغ هدایت۔
نژاده بفتح زای فارسی اصیل و نجیب از برهان و سروری و کشف۔
نزه بفتح اول و کسر زای عربی و های ملفوظ پاک از عیب مجازاً بمعنی تازه و خوب از لطائف۔
نزولی محل فرود آمدن سپاه و مردم و پادشاه وامیر۔

فصل نون مع سین مهمله

نسا بکسر اول زنان و این جمع امرأة است خلاف قیاس که از ماده مفرد خود نیست از صراح۔
نسیاً منسیاً بفتح نون و سکون سین مهمله و فتح میم و سکون نون دوم و کسر سین دوم و تشدید تحتانی بمعنی فراموش از یاد رفته یعنی کمال فراموش۔
نسیب بروزن نقیب شخص عالی نسب هم از لطائف۔
نسب بفتحتین نسل و نژاد از صراح و بکسر اول و فتح ثانی جمع نسبت۔
نسبت کنایه از مناسبت سرود یا دقت چه سرود و نغمه را با دقتی معین نسبتی ست یا آنکه نسبت بمعنی پرده سرود باشد چراکه هر پرده صورت میگیرد از نسبت و ترکیب آوازهای پست و بلند از شرح سیف الله احمد آبادی و خان آرزو۔
نسمات بفتحتین دمها و بوهای خوش۔
نسوة بکسر نون و فتح واو و تای فوقانی زنان این جمع امرأة است خلاف القیاس از صراح۔
نسیج بفتح نون و یای معروف و جیم عربی بافته و جامه و نوعی از حریر زربافته از کشف۔
نسائج جمع نسیجه که بمعنی جامه باشد و نوعی از حریر زربافته۔
نساج بالفتح و تشدید سین مهمله و جیم بافنده جامه۔
نسج بالفتح و جیم بافتن جامه و بافته۔
نسخ بالفتح و خای معجمه دور کردن و زائل کردن چیزی را بچیزی که بهتر از آن باشد و بمعنی کتاب نوشتن و نیز نام خطی ست از شش خط که اختراع کرده خواجه عماد الدین یاقوت مستعصمی است چون خواجه مذکور خط نسخ را اختراع کرده خطوط دیگر پیش آن منسوخ شدند بهمین سبب خط نسخ گویند از مؤید و منتخب و کشف و بضم اول و فتح ثانی جمع نسخه که کتاب باشد۔
نسق بند بفتحتین عامل ملک۔
نسر بالفتح کرگس و نام بتی ست۔
نشتر بالفتح مخفف نشترن۔
نسطور بالفتح نام مردی صاحب مذهب و مجتهد ترسایان از مؤید و کشف۔
نسر طائر شکل ست بر فلک بصورت کرگسی که پران باشد بجانب شمال از منطقة البروج و آنرا عقاب نیز گویند۔
نسناس بالفتح و دو نون و دو سین مهمله نوعی از حیوان که یک پای دارد از منتخب و کشف و صاحب حیات الحیوان نوشته که نسناس بالکسر نوعی از حیوانست که بصورت نصف آدمی باشد چنانکه یک گوش و یک دست و یک پای دارد و بطور مردم در عربی کلام کند و صاحب برهان نیز بالکسر نوشته است و در تواریخ بهجة العالم نوشته که نسناس در نواحی عدن و عمان

بسیارست وآن جانوری است مانند نصف انسان که یک دست ویک پا ویک چشم دارد ودست از سینه او باشد وبزبان عربی تکلم کند ومردم آنجا اورا صید کرده میخورند۔

نسر واقع ستاره ایست روشن بصورت کرگسی که از بالا بفرود آینده باشد وآن بجانب قطب جنوب ست از منتخب ودر برجندی شرح بست بابی نوشته که ستاره ایست روشن یا دوستارهٔ دیگر واین هر سه ستاره بر مثال مثلث کوچک واقع شده اند بجهت مشابهت او بکرگسی که بال بهم آورده باشد وآن دو ستاره بمنزلهٔ دو بال اوست۔

نسف بالفتح برکندن بنا وبفتحتین نام شهر از لطائف۔

نسق بفتحتین روش ودستور وترتیب دادن از بهار عجم ومؤید ومنتخب ومدار۔

نستعلیق نام خط معروف دراصل نسخ تعلیق بود چراکه این خط از خط نسخ وخط تعلیق استخراج کرده اند چون اسم خیلی متعذر گشت ودر اسم تخفیف ضرورست بجهت تخفیف خای معجمه را حذف نموده اند۔

نسک بفتح اول وسکون ثانی وکاف عربی نام غلهٔ عدس که بهندی آنرا مسور گویند وبالضم هر دفتر را نام باشد از دفاتر پازند واین هر دو معنی فارسی ست وبالضم در عربی بمعنی عبادت وقربانی وبضمتین قربانیها درین صورت جمع ست از لطائف وبرهان وصراح۔

نسیم باد نرم از مدار ومراح ومنتخب وچیزیکه بوی خوش دارد از خیابان۔

نسیان بالکسر فراموشی وفراموش کردن وبالفتح آنکه فراموشی برو غالب باشد از صراح

نسرین بالکسر نام گل سفید خوشبودار که بفارسی آنرا نسترن گویند وبهندی سیوتی نامند وبالفتح چنانکه مشهورست دیده نشده وبفتح اول وثالث تثنیهٔ نسر وآن دوستاره است هریک بصورت کرگس یکی را نسر طائر گویند ودیگری را نسر واقع از کشف وبحر الجواهر ولطائف وبرهان۔

نسترن بفتح اول وثالث ورابع لفظ فارسی ست وآن گلی ست خوشبودار که بعربی آنرا نسرین گویند وبهندی سیوتی نامند از برهان وبهار عجم ورشیدی۔

نسوان بالکسر زنان این جمع امرأة ست از مادهٔ مفرد نیست از صراح۔

نستعلیق حرف زدن الفاظ فصیح وبلیغ بی تکلف گفتن والفاظ به مخرج ادا کردن۔

نسو بفتح نون وضم ثانی وواو معروف نرم وهموار از برهان۔

نستعلیق گو کسیکه الفاظ فصیح وبلیغ بی تکلف گوید والفاظ بمخرج ادا کند۔

نسبت حکمیه علاقه که میان موضوع ومحمول بطریق اثبات یا نفی واقع باشد چنانچه العالم حادث وزید قائم وزید لیس بقائم والعالم لیس بقدیم چنانچه آوردن کلمهٔ است یا نیست در اواخر جملهای عبارت فارسی۔

نسیه بالکسر آنچه که نقد نباشد وبزمانهٔ بعید وعدهٔ ادای آن کرده باشند از منتخب ومؤید

نسخه بالضم نوشته شده از کشف۔

نسقچی بفتح اول وثانی وقاف وجیم فارسی چوبدار وانتظام کنندهٔ شهریان ولشکریان

نسطوری نام دانشمند ترسایان ودر برهان بمعنی ترسائی۔

فصل نون مع شین معجمه

نشا بفتح اول وسکون ثانی وهمزه اینکه بعد خط مستقیم خطی که منحنی نویسند همزه است واگر بالفرض نویسند بالای خط مستقیم نویسند تا اشارت شود که خط مستقیم درینجا الف نیست بلکه همزه است واین لفظ را بر وزن سرای گفتن غلط ست وبصورت نشو وشین هم خطاست بمعنی آفریدن ونو پیدا شدن ومجازاً بمعنی جهان وعالم مستعمل میشود۔

نشیب بکسرتین ویای مجهول پستی وزمین پست از کشف ومدار وبرهان ومؤید۔

نشدت بالکسر جست وجو کردن گم شده را از منتخب۔

نشکنج بالکسر وکاف عربی مضموم ونون وجیم عربی گرفتن گوشت کسی بدو سر انگشت یا بدو سر ناخن چنانکه بدرد آید از برهان

وجهانگیری ودر کشف بفتح اول وسوم۔

نشید بفتح اول وکسر شین معجمه ویای معروف شعرخواندن وآواز بلند کردن از منتخب وصراح ودر محاورهٔ فارسیان بکسر تین ویای مجهول بمعنی سرود وآواز خواندگی از لطائف ودر برهان ومدار بکسر تین ویای مجهول سرود وآواز خواندگی۔

نشتر بکسر مخفف نیشتر آلت فصد کردن از برهان وبهار عجم۔

نشر بالفتح بوی خوش ودوباره سبز شدن گیاه وبریدن چوب باره وگستردن وفاش کردن خبر ومجازاً بمعنی زندگی وبفتحتین پراگنده شدن وپراگنده وپراگندگان واحد وجمع یکسان آمده از منتخب وصراح۔

نشخوار بضم اول وخای معجمه بروزن دشوار آنچه گاو وشتر وگوسفند خوردهٔ خود را باز از معده بدهن آورده بخایند وفرو برند بهندی جگال گویند از برهان ظاهراً این لفظ ترکی باشد چراکه در لغات ترکی هم منظر آمده۔

نشوار بالکسر نشخوار۔

نشور بضمتین زنده شدن وصبح نشور مراد از صبح روز قیامت از صراح ومنتخب۔

نشاپور بکسر اول نام شهری در خراسان واصل این نشاپور ست چه نه بمعنی شهر ست وشاپور نام پادشاه ونشاپور نام شعبه از مقام نوا از برهان۔

نشز بالفتح وزای معجمه بلند نشستن وبلندی جستن وجای بلند وبفتحتین نیز آمده۔

نشوز بضمتین وزای معجمه ناسازگاری کردن زن با شوهر از منتخب۔

نشاط بالفتح خوشی وشادمانی وبکسر اول بمعنی غلط مگر بکسر اول جمع نشیط است که بمعنی شادمان باشد چنانکه کرام جمع کریم از کشف ومنتخب وبحر الجواهر وبهار عجم ومؤید ومزیل وصحاح

نشاف بالفتح وتشدید شین معجمه جالوب ودر خود کشنده وبفتح وتخفیف جنون ودیوانگی وخبط از لطائف۔

نشف بالفتح جذب کردن ودر خود کشیدن جامه عرق را وبفتحتین نوعی از سنگ سیاه که با خشونت باشد وبالکسر کاسهٔ سر وقدح چوبین از لطائف۔

نشوق بفتح آنچه از ادویهٔ رقیق در بینی اندازند

نشیم بکسر تین ویای مجهول ومعروف هر دو درست مخفف نشیمن بمعنی آشیانه وآرامگاه از برهان ورشیدی۔

نشیمن بکسر تین ویای مجهول وفتح میم خلوتخانه وآرامگاه وآشیانهٔ مرغان از جهانگیری وکشف وبرهان ومؤید وبهار عجم

نشاندن بفتح متعدی نشستن۔

نشاتین بالفتح وحرف ثالث همزهٔ مفتوح بصورت الف آنچه بالای خط مستقیم خط کج ومنحنی نوشته میشود اشارتست باینکه الف نیست بلکه همزه است غرضکه لفظ نشاتین بروزن کعبتین وفرقدین ست وآنکه بعض مردم بروزن امامین گویند محض غلط ست ومعنی نشاتین دنیا وآخرت ست۔

نشان علم فوج وفرمان شاهزاده۔

نشو بفتح نون وسکون شین معجمه پیدا شدن از لطائف وگاهی بمعنی روئیدن وبالیدن ست ونشو ونما هر دو لفظ بفتح نون ست وکسانیکه لفظ نما را بالضم نون خوانند غلط خوانند۔

نشاره بضم برادهٔ چوب عاج وغیرها از بحر الجواهر ومنتخب۔

نشاسته بفتح نه بکسر معروف ست چون در ساختن آن دردی مغز گندم در آب می نشانند بهمین سبب نشاسته گویند۔

نشره بالضم هدیه که برای طفلان نویسند وبمعنی تعویذ وافسون نیز آمده از منتخب وصراح ودر مدار بالفتح بمعنی شادی ختم قرآن ودر برهان بالفتح آنچه با زعفران وشنگرف بروز مکتب نشینی بر روی تختهٔ اطفال نویسند

نشه بفتح نون وشین معجمه مشدد بروزن پشه بیهوشی وکندی حواس که از خوردن شراب وبنگ وغیره پیدا شود وکسانیکه برای اینمعنی نشا بالف وهمزه نویسند غلط ست

نشگرده بالکسر وکاف فارسی مکسور ودال آلتی ست، آهنی که بدان کفش دوزان چرم را قطع کنند وبهندی راپی گویند از برهان۔

فصل نون مع صاد مهمله

نصاب بکسر نون آن مقدار مال که زکوة بران واجب شود اقل درجهٔ آن از نقره دو صد درم بود و از طلا بست مثقال و اکثر درجه آنرا حد معین نیست وزن درم شش دانق ست و دانق چهار طسوج و طسوج دو حبه و حبه دو جو و جو شش خردل و وزن مثقال بست قیراط و قیراط پنج برنج زکوة مال چهلم حصهٔ آن مال باشد بعد هر سال از شرح نصاب در کتب فارسی اکثر بمعنی مال و زر و سرمایه مستعمل می شود۔

نصب بالفتح برپا کردن و دشمن داشتن و حرکت زبر در کلمهٔ معرب چنانکه فتح در کلمه مبنی و بفتحتین بت و آنچه برپا کنند بهر پرستش و بدین معنی بضمتین و بر فتح اول و سکون ثانی نیز آمده از منتخب و صراح۔

نصفت هر سه حرف اول مفتوح داد و انصاف از صراح و منتخب و بکسر اول و سکون ثانی غلط چنانکه مشهور ست۔

نصرت بالضم یاری کردن و یاری دادن و بالفتح خطاست از کشف و منتخب و بهار عجم۔

نصوح بفتح و حای مهمله صاف و خالص و توبهٔ استوار که باز گناه هرگز نکند و نیز نام مردیکه در حمامها دلاکی میکرد و قصه توبه کردن او در مثنوی معنوی مشرح ست از لطائف

نصر بالفتح یاری دادن و بضم نون و فتح صاد و شد یاری دهندگان جمع ناصر و پدر قبیلهٔ از بنی اسد از منتخب۔

نصیر بفتح نون مددگار و نیز قبیله است از یهود از لطائف۔

نص بالفتح و تشدید صاد مهمله نیک پیدا کردن و رسیدن تا غایت آنرا و بلند کردن چیزی از صراح و منتخب و بمعنی آشکارا کردن از کشف و لطائف و باصطلاح علم اصول نوعی از آیات قرآنی که ظاهر و ممتاز گردانند ذکار متشابه را که این نیکوست و آن بد چنانچه قوله تعالی اَحَلَّ اللّٰهُ الْبَیْعَ وَحَرَّمَ الرِّبٰوا چراکه کفار می گفتند که بیع و ربا هر دو برابرست و گاهی اطلاق نص بر آیت ظاهر کنند که بوضاحت بر معنی مقصود دلالت داشته باشد بلکه فارسیان هر کلام صریح و بر ظاهر را نص گویند۔

نصوص آیات قرآن که معنی آنها صریح و آشکارا باشد۔

نصیف بفتح چادر نادوخته یعنی یک عرض باشد و نیمهٔ هر چیز و خادم از شرح نصاب

نصل بالفتح و سکون صاد پیکان تیر و نیزه و نصول بضمتین و نصال بکسر اول جمع آن از شرح نصاب۔

نصال بکسر پیکانها۔

نصب العین بالفتح مد نظر و منظور خاطر و مقابل چشم۔

نصرانی بالفتح عیسوی مذهب چراکه یکی از اسمای عیسی علیه السلام ناصری ست از آنکه مولد آنجناب قریهٔ ناصره بوده است از مضافات بیت المقدس در ولایت شام و این نسبت بحذف الف ست و زیادت الف و نون چنانکه در حقانی.

نصیری بضم نون و فتح صاد و سکون تحتانی نام طائفه است منسوب بنصیر که یکی از فدائیان حضرت علی کرم الله وجهه بود که آن حضرت را خدا میگفت و آنحضرت او را بقتل میرسانید و او از زنده میشد و قصهٔ حیات و ممات او مشهور ست از مصطلحات پس نصیری بمعنی فدوی جان نثار و راسخ الاعتقاد مستعمل ست۔

نصفی نوعی از پیالهٔ شراب از مدار و برهان و کشف و بهار عجم و سروری و ضبط حرکت کسی نکرده بخاطر مؤلف میگذرد که نصفی بالکسر یای معروف بمعنی آن پیالهٔ شراب خوری که کدوی خشک را دو نیم ساخته نصف اسفل را صاف کرده پیاله سازند و مجازاً هر پیاله را میگفته باشد۔

فصل نون مع ضاد معجمه

نضارت بفتح نون تازگی و آبداری از منتخب۔

نضرت بالفتح تازگی از منتخب۔

نضج بالضم و جیم رسیدن میوه و پختن هر چیز و پختن ریش و پختن ماده و خلط از صراح و باصطلاح اطبا لائق خروج شدن خلط بتغلیظ شدن رقیق یا ترقیق

شدن غلیظ۔

نضیج میوهٔ پخته و دل پخته و ماده پخته و هر چیز که پختگی آن از آتش نباشد۔

نضح بالفتح و حای مهمله آب کشیدن از صراح

نضار بضم نون زر و بمعنی طلا و خالص هر چیز از لطائف و صراح۔

نضیر تازه و آبدار و بمعنی زر و نیز نام قبیلهٔ از یهود از لطائف و منتخب۔

نضر بفتح اول و سکون ثانی زر و بمعنی تازه روئی از صراح و بفتحتین چیز خالص از لطائف

فصل نون مع طای مهمله

نطاة بفتح و طای مهمله و تای مدور نام قلعهٔ خیبر از شرح نصاب۔

نطع بالفتح بساط و فرش چرمین و پوستی که درویشان بر میان بندند از لطائف وغیره و در منتخب بالفتح و بفتحتین بساط۔

نطاق بکسر نون کمربند که بهندی پتکه گویند از بهار عجم و منتخب۔

نطق بضم نون و سکون طای سخن گفتن و بضمتین جمع نطاق که بمعنی میان بند است و بمعنی قوسی از فلک از منتخب

نطول بضمتین بر عضو ریختن آبی که بدوا ها جوشانیده باشند و بفتح اول و ضم ثانی بمعنی آن آب بدارو ها جوشانیده که بر عضو ریزند از صراح و منتخب۔

نطع پوشان کنایه از پهلوانان چراکه وقت کشتی تنبان از چرم می پوشند از مصطلحات

نطعی تنبان چرمی که استاد کشتی گیران پوشند از مصطلحات۔

نطلی این لفظ بنون و طای مهمله و تحتانی که بنام دوزخ شهرت دارد غلط ست و بلام و ظای معجمه مفتوح و الف مقصوره صحیحست

فصل نون مع ظای معجمه

نظام الدین اولیا رخان آرزو علیه الرحمه در جائی نوشته است که غالباً لقب ایشان نظام الاولیاست مردم هند نظام الدین رح اولیا گویند و اطلاق اولیا که جمع ولی ست بر یک فرد کنند۔

نظافت بالفتح پاکیزگی از کشف و مدار و منتخب۔

نظارت بفتح نظر کردن و نگریستن بچیزی از منتخب۔

نظر تثلیث بیانش در تثلیث گذشت۔

نظر بفتحتین نگاه و بمعنی فکر نیز آمده۔

نظر غلط انداز عبارتست از آنچنان نگاه معشوق که ماشقان از الغلطی اندازوای هر یکی چنان پندارد که خاص نگاه بسوی من کرده است۔

نظیف بفتح اول و کسر ظای معجمه پرزن شریف حلال و پاک و طاهر از کشف۔

نظر تنگ مرادف تنگ چشم۔

نظم بالفتح بهم پیوستن و سلک مروارید و کشیدن جواهر در رشته از بحر الجواهر و منتخب و صراح و مجازاً کلام موزون که در مقابلهٔ نثر باشد۔

نظّام بالفتح و تشدید ظای معجمه نام حکیمی از معتزله بود و آخر قائل اجزای غیر متناهیه بالفعل در جسم گردید و اعتقادش بر آنست که قطع مسافت نا محدود در زمان محدود متعذر است مگر بطفره و بکسر نون و تخفیف ظای معجمه رشتهٔ جواهر و آراستگی هر چیز و نام وزیر ملکشاه سلجوق که اسم تمام آن نظام الملک ست و بضم نون و تشدید ثانی جمع ناظم۔

نظم آرای شروان کنایه از خاقانی

نظر یافتن ترتیب یافتن و فیض پذیر شدن از مصطلحات۔

نظاره بفتح و تخفیف نگریستن بچیزی و فارسیان بایمعنی بتشدید هم استعمال کنند از بهار عجم و بالفتح و تشدید بمعنی نظر کنندگان از منتخب و صراح و قاموس۔

نظارت پیشه نگهبان و خواجه سرا۔

نظارگی بکاف فارسی بمعنی نظر کننده و قیاس مقتضی آن نیز هست که بمعنی مصدر باشد از بهار عجم۔

نظری بفتحتین و آن قسم اول ست از هر دو قسم حکمت و حکمت نظری را حکمت علمی نیز گویند و آن تصور حقائق موجودات باشد و قسم دوم حکمت عملی ست و اقسام نظری بسیار ست چنانچه هیئت و علم مناظره و مرایا و تشریح و علم معادن و نباتات وغیره۔

فصل نون مع عین مہملہ

نعماء بفتح اول وسکون ثانی ودر آخر ہمزہ نعمت واین اسم جنس ست نہ صیغۂ جمع چنانکہ بعضی گمان برند چراکہ فعلاء بفتح اول وسکون ثانی از اوزان جمع نیست از صراح وقاموس وبعضی شراح ومحشیان نوشتہ اند کہ این اسم جمع نعمت ست واسم جمع آنرا گویند کہ معنی جمع دارد وازاوزان جمع نباشد۔

نعل بہا مالیکہ فدیۂ ولایت خود بہ لشکر دشمن قوی دہند تا تاراج نہ کند۔

نعاب بالفتح وتشدید عین ودر آخر موحدہ بچۂ زاغ چنانچہ در دعاے داؤد علیہ السلام یارزاق النعاب فی عشہ از بحر الجواہر عش بضم عین وتشدید شین معجمہ آشیانہ وگویند کہ بچۂ زاغ را دہن سرخ پیدا شد مادر وپدرش آنرا آتش پنداشتہ میگریزند بحکم الٰہی پشہہا آنرا آتش پنداشتہ پروانہ وار در دہان بچہ می افتند وقوت آن ہمان می شود۔

نعیب بفتح اول ودر آخر موحدہ آواز زاغ از شرح نصاب۔

نعمت بالکسر دسترس مال وروزی وناز وآسائش ونکوئی وعطا از منتخب وبحر الجواہر وکشف وصراح۔

نعت بالفتح تعریف ووصف کردن از منتخب اگرچہ لفظ نعت بمعنی مطلق وصف است لیکن اکثر استعمال این لفظ بمعنی مطلق وستایش وثنای رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم آمدہ است وبمعنی صیغۂ اسم فاعل واسم مفعول وصیغۂ صفت مشبہ نیز می آید۔

نعوت بضمتین جمع نعت۔

نعاج بکسر اول ودر آخر جیم جمع نعجہ کہ بمعنی میش ست۔

نعاس بضم نون وسین مہملہ غنودگی و بخواب شدن از لطائف ومدار ومنتخب وکشف

نعش بالفتح وشین معجمہ جنازہ خواہ میت مسلمان باشد خواہ نامسلمان باشد وبنات النعش را نیز گویند کہ آن چند ستارہ اند مشہور۔

نعل در آتش بیقرار چہ ہرگاہ کسی را بمحبت خود بیقرار خواہند نام او بر نعل اسپ نوشتہ در آتش نہند وافسونی خوانند مطلب بمحبت طالب خود بیقرار میگردد وحاضر شدہ مطیع میشود از رشیدی ولطائف ودر برہان بمعنی اضطراب وبیقراری نوشتہ وہمین وجہ مذکور بیان ساختہ۔

نعوظ بضمتین وظای معجمہ استادگی ذکر از بحر الجواہر ومنتخب۔

نعناع و**نعنع** بالفتح ودر آخر عین مہملہ پودینہ از شرح نصاب۔

نعیق بروزن فریق بانگ زاغ از منتخب

نعال بکسر نون جمع نعل کہ بمعنی کفش ست ونعل اسپ۔

نعل بالفتح کفش وبمعنی آہنی کہ زیر پاشنۂ کفش تعبیہ کنند وچیزیست از چوب گندہ گران سنگ کہ کشتی گیران درکشیدہ بر سر ودوش گردانند وہم چیزیست از عالم ریسمان کہ بکار توپ کشی آید از مصطلحات۔

نعم البدل بکسر نون وسکون عین مہملہ وفتح میم وبفتحتین وبای موحدہ ودال مہملہ بمعنی بہتر بدل ونیک عوض نعم فعل مدح مبنی علی الفتح ولفظ بدل فاعل او ومخصوص بالمدح ہمان چیزیست کہ آنرا نعم البدل گویند دکشف۔

نعم بکسر نون وفتح عین مہملہ جمع نعمت و بفتحتین کلمۂ ایجاب وتصدیق بمعنی آری بلی ونیز بفتحتین بمعنی چہارپایہ مثل شتر وگاو وگوسپند وبالضم تازگی ونرمی ونکوئی وبکسر نون وسکون عین مہملہ وفتح میم فعل مدح مبنی بر فتح بمعنی نیک از منتخب ولطائف و سراج ومؤید۔

نعائم بفتح نام منزل بستم از منازل قمر و آن چہار ستارہ است بشکل مربع در برج قوس کہ بز حل نسبتی دارد از صراح وغیرہ وجمع نعامہ کہ شترمرغ باشد وآن پارہای آہن گرم آتشین رامیخورد۔

نعیم بہشت وبمعنی نعمت ونیکی ودسترس و مال وناز از کشف ومنتخب وصراح ومؤید۔

نعمان بالضم نام یکی از ملوک عرب کہ آنرا نعمان بن منذر گویند واو براے بہرام گور کوشکی خورنق نام از سمنار معمار تعمیر کراندہ بود ونیز نام امام اعظم ابوحنیفہ رحمۃ اللہ علیہ ونام مردیکہ نوشیروان اورا از زیر پای پیل انداختہ بود

و بالفتح نام رودخانه است از منتخب و کشف و سراج و لالهٔ نعمان و شقائق نعمان نوعیست از لاله که بغایت سرخ باشد گویند که آنرا نعمان پادشاه از کوهستان بشهر آورده بود و بعضی گویند نعمان آنرا بسیار دوست میداشت۔

نعل افگندن و نعل ریختن دویدن و ماندن اسپ از رفتار از لطائف۔

نعل در آتش نهادن کسی را بیقرار کردن از لطائف۔

نعل بر بدن داغ بصورت نعل بر بدن سوختن از مصطلحات۔

نعل واژگون بستن مردم را در جستجوی خود در شک انداخته بطرف خلاف مقصود سرگردان کردن۔

نعلین چوبین آنچه مثل کفش از چوب ساخته بوقت استنجا در منو در پا کنند۔

نعامه بفتح نون شترمرغ از شرح نصاب و منتخب و صراح۔

نعجه بالفتح و جیم میش از لطائف۔

فصل نون مع غین معجمه

نغمات بفتحات آوازهای خوش از کشف۔

نغمهای نیم رنگ نغمهای ناتمام۔

نغزک بالفتح و زای معجمه مفتوح چیزی خوب و لطیف و هر کار اندک که بخوبی باشد و نام میوهٔ هندی که آنرا انبه گویند از برهان و غیر آن ظاهر آنغزک نام انبه ایجاد هندیان فارسی دان است۔

نغل بفتح اول و کسر غین معجمه جای شب باشی چارپایان در صحرا و بمعنی سیراب شدن و در عربی بمعنی بدنست و کینه وری و بفتحتین تباه شدن از لطائف۔

نغول بفتح اول و واو مجهول و معروف نیز جائیکه در صحرا برای شب باشی گاوان و گوسپندان سازند و بضمتین بمعنی عمیق و ژرف و بمعنی دور و بعید و دراز و تمام و کامل و بکسر اول نردبان از لطائف۔

نغم بفتحتین جمع نغمه از منتخب۔

نغنغه بفتح هر دو غین معجمه آواز لطیف و نغمهٔ سرود از لطائف۔

نغوله بفتح اول و واو مجهول موی پیچیده که آنرا بهندی جوڑه گویند از بهار عجم و در جهانگیری و مجمع الفرس و برهان بمعنی زلف خوبان۔

نغولی بمعنی تعمق و غور از لطائف۔

فصل نون مع فا

نفس رُبا بفتحتین کلامیکه خواندن و تلفظ آن سهل باشد نه بدشواری۔

نفاست بفتح زچه شدن زن و حسد و بخیلی کردن و بمعنی خوبی و پسندیدگی و لطافت از منتخب و کشف و صراح۔

نفرت بالکسر نوعی رمیدگی از چیزی و بالفتح یکبار رمیدن و رمیدگی۔

نفحات بفتحات بوهای خوش۔

نفخات بفتح اول و ثانی و خای معجمه دمیدنهای باد جمع نفخه۔

نفت بالفتح و بعضی بالکسر نوشته قسمی از روغن که از زمین جوشد و بیان آن در لفظ نطای مهمله خواهد آمد از لطائف و مؤید و برهان و مدار۔

نفاثات بالفتح و تشدید فای و ثای مثلثه زنان در دمنده بر عقدهای و زنان ساحره۔

نفث بالفتح در دمیدن و فضلهٔ چیزی از دهان انداختن از منتخب و صراح۔

نفح بالفتح و حای مهمله دمیدن بوی خوش و وزیدن باد از لطائف و صراح۔

نفائح بفتح نون و کسر حرف چهارم که همزه است و حای مهمله بوهای خوش۔

نفخ بالفتح و خای معجمه دمیدن و پر باد شدن

نفوخ بفتح اول و ضم ثانی و خای معجمه داروی خشک که در بینی دمند۔

نفاد بفتح اول و بدال مهمله سپری شدن از صراح۔

نفاذ بفتح ذال معجمه گذشتن تیر از جای که بدان رسد و جاری شدن فرمان و نامه از منتخب و صراح و نام حرکت وصل و قتیکه حرف خروج با و پیوند و حرکت خروج و مزید را نیز نفاذ گویند۔

نفوذ بضمتین و ذال معجمه درگذشتن و جاری شدن فرمان و نامه و اثر کردن از منتخب و صراح۔

نفس الامر حقیقت کار و اصل معاملهٔ معنی

ثابت و محقق و کاردانی۔

نفیر فریاد و نالہ و آواز و بمعنی گریزنده و نفرت کننده و بمعنی گرامی۔

نفر بفتحتین گروه مردم از سه تا ده فارسیان بریک کس اطلاق کنند و بمعنی چاکر هم آمده از لطائف و منتخب و صراح و بهار عجم و مدار۔

نفور بفتح اول و ضم ثانی گریزنده و رمنده۔

نفاس بکسر ایام زچگی زن از قاموس و صراح و کشف و بحر الجواهر و منتخب و بمعنی خون ولادت۔

نفائس بفتح اول و کسر همزه که حرف چهارم باشد جمع نفیسه۔

نفس بفتحتین دَم و آن جذب نسیم ست از راه بینی یا دهان برای ترویح قلب و دفع بخارست باز بهمان راه و این هر دو حرکت بمعنی برآمدن و فرو رفتن دَم مجموع یک نفس باشد و جمع آن انفاس آید و نفس بفتح اول و سکون ثانی بمعنی جان و روح و حقیقت شی و هستی و عین هر چیز و درین صورت جمع آن نفوس و انفس باشد و نفس در اصطلاح تصوف سه قسم ست اگرچه در حقیقت همین یک روح ست مگر چون بهر صفتی که موصوف میگردد مناسب آن صفت موسوم میشود و آن سه قسم اینست اوّل نفس امّاره یعنی سخت امر کننده بطرف لذات و حظوظ فانی ممنوعه کما قال الله تعالیٰ اِنَّ النَّفْسَ لَاَمَّارَةٌ بِالسُّوْٓءِ دوّم نفس لوامه بمعنی بسیار ملامت کننده خود را بوقوع معاصی بهدایت نور دل و این نفس صلحا و اولیا را حاصل باشد ازین سبب الله تعالیٰ او را مقسم بقسم گردانیده لَآ اُقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ سوّم نفس مطمئنه و آن از صفات ذمیمه صاف شده باخلاق حمیده متصف گشته بقرب الٰهی فائز شده باطمینان میرسد لهذا باین خطاب مشرف ست یٰٓاَیَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِیْٓ اِلٰی رَبِّکِ رَاضِیَةً مَّرْضِیَّةً از کشف و نزد بعضی نفس چهار قسم ست سه قسم همان ست که مذکور شد و چهارم نفس ملهمه آنکه ارادات مختلفه ازان در دل راه یابد و در قاموس و صراح نفس بالفتح بمعنی روح و خون و تن و چشم زخم نیز آمده و در چراغ هدایت نوشته که نفس بمعنی آلت تناسل نیز مستعمل۔

نفوس بضمتین جانها و ارواح این جمع نفس ست که بفتح اول و سکون ثانی باشد بمعنی جان۔

نفیس چیزیکه قیمتی و گرانمایه و لطیف و پسندیده باشد از منتخب و صراح و در لطائف بمعنی مال و بخیل ست که از قاموس نقل کرده و در صراح نیز باین معنی یافته میشود۔

نفض بالفتح و ضاد معجمه افشاندن و جمع ناقض از بنجاست از منتخب و صراح۔

نفط بالکسر و بالفتح مگر بکسر افصح روغنی ست و آن دو قسم باشد سیاه و سفید بهتر سفید ست در ملک شیروان از زمین بیرون شود گاهی مجازاً بارود را نیز گویند و نفط معرب نفت ست از لطائف و منتخب و مؤید و مدار و در خیابان نوشته نفط بالکسر داروئی که حکما ساخته اند هر جا که اندازند آتش درگیرد۔

نفّاع بالفتح و تشدید ثانی و عین مهمله بسیار سود رساننده و بالضم جمع نافع۔

نفاغ بکسر نون و غین معجمه قدح بزرگ از برهان۔

نفاق بفتح روان و رواج یافتن متاع بند کساد و بالکسر دوروئی از منتخب و کشف۔

نفل بفتح اول و سکون فا عبادتیکه بر بنده واجب نباشد از کشف و منتخب و صراح۔

نفول دور و بعید و عمیق فهیدگی و غور از لطائف و برهان۔

نفس کل کنایه از عرش۔

نفی کردن دور کردن و نیست کردن و از شهر بدر کردن۔

نفرین بالکسر دعای بد از برهان۔

نفس گشادن بفتحتین کلام کردن۔

نفس سوختن بمعنی تنگ شدن دم از کثرت و رنج بردن و محنت کشیدن چنانکه بعد از دویدن و غوطه زدن حالتی طاری شود از بهار عجم و در چهار شربت نوشته که نفس سوختن کنایه از محنت۔

نفس راست کردن کنایه از توقف کردن و آرام گرفتن۔

نفس امّاره خواهش طبیعت انسان که بسوی لذات دنیوی باشد امّاره بفتح اول و تشدید میم صیغهٔ مبالغه است بمعنی بسیار امر کننده و

سخت حکم کننده۔

نفوس ثلاثه امّاره و لوّامه و مطمئنه یا آنکه کنایه از ارواح ثلاثه که روح حیوانی و روح نباتی و روح جمادی ست۔

نفوس قدسیه ذاتهای پاک ارواح ابرار و اخیار و ملائک۔

نفس ناطقه باصطلاح حکما روح و جان را گویند۔

نفقه بفتحات اوّل و ثانی و ثالث آنچه بعیال و اطفال خورش دهند از مدار۔

نفخه بالفتح و خای معجمه یکبار دمیدن از منتخب۔

نفحه بالفتح و حای مهمله بوی خوش۔

نفاجه بفتح نون و جیم عربی بمعنی رقعهٔ مربع زیر آستین و این معمول عربست از قاموس۔

نفطه بالکسر آبله از صراح و منتخب و شرح نصاب۔

نفس کلی هیئت مجموعی نفوس انواع موالید ثلاثه۔

نفس بهیمی جان حیوان چهارپایه و مراد ازین نفس اماره۔

نفس نباتی روحیکه در نباتات بمعنی سبزه و درختان می باشد۔

نفی بفتح اول و سکون ثانی راندن و دور کردن و دور شدن از صراح و بمعنی شهر بدر کردن چنانچه نورالله در شرح گلستان نوشته۔

فصل نون مع قاف

نقاوه بالضم پاکیزگی از لطائف۔

نقبا بضم نون و فتح قاف موحده جمع نقیب

نقره یا نام طائریست که رنگ پای آن سفید باشد۔

نقدا بمعنی بالفعل و فی الفور مستعمل۔

نقاب بکسر پرده که بر رخ آویزند یا بر چیز نفیس اندازند و بفتح نون بمعنی خطاست و بالفتح و تشدید قاف سوراخ کننده و نقب کننده از منتخب و صراح و مدار و مؤید و بهار عجم

نقطهٔ انتخاب نقطه که بر حاشیهٔ کتاب برای یادداشت محاذی بیت مطبوع و چیز پسندیده گذارند و باصطلاح صوفیه ذات بحت حق سبحانه تعالی۔

نقب بفتح اول و سکون ثانی سوراخ کردن دیوار و سوراخ بمعنی سرنگ نیز آمده از بهار عجم و منتخب و صراح۔

نقمت بالکسر عقوبت و کینه و عذاب از لطائف و منتخب و قاموس۔

نقابت بکسر ستودگی و بفتح ستودن از صراح۔

نقرات بالکسر فقرات سرود که آنرا می سرایند هندیان آنرا تک گویند بضم فوقانی و بعضی کرّ می نامند۔

نقاوت بالفتح پاکیزگی از صراح۔

نقل روح عمل بعضی از اهل ریاضت که روح خود را بجسم دیگری برند بشرطیکه آن جسم از جان خالی باشد و این عمل را خلع بدن نیز گویند۔

نقاد بالفتح و تشدید قاف بسیار سره کننده درم و دینار را از منتخب۔

نقد بالفتح آماده کردن و دادن و سره کردن درم و دینار از منتخب و صراح و بمعنی سیم و زر مسکوک گاهی مجازاً بمعنی دل و ذات آید و بمعنی فی الحال و بمعنی پس نیز آید۔

نقش زیاد در برهان نوشته که اسم بلا مسمّی و آنچه قابل دیدن نباشد تم کلامه و در لطائف وغیره نوشته که زیاد نام بازی دوم از هفت بازی نرد چراکه هر نقش که در کعبتین افتد هنگام باختن یکی از آن زیاد بازند و در شرح اللغات نوشته که در بازی مذکور در هر نقش یک خال زیاده کرده اند و تحقیق این در بیان لفظ خال زیاد مفصل مذکور شد همان اصح ست۔

نقار بکسر اول و رای مهمله کینه و عناد۔

نقیر اصل و چیست و چاپک خرد که بر پشت تخم خرما باشد و بمعنی خستهٔ خرما و رشته که در شگاف خرما باشد و ظرفی باشد از بیخ درخت که دران شراب نگاهدارند و بمعنی نادان و بمعنی حقیر و نقیر و قطمیر و از اندک و بیش مراد دارند و گاهی بلحاظ نسبت اندکی و بیشی کنایه از صغیر و کبیر باشد از لطائف و منتخب و کشف و مدار و دیگر کتب و نزد فقیر نقیر و قطمیر کنایه از جزئیات مقدمات و از مردم عوام که زود شناس نباشد۔

نقر بالفتح کوفتن از لطائف و منتخب بمعنی

دانه چیدن مرغ و در صراح بمعنی دانه چیدن مرغ و کندن چوب بصور ومیدن وعیب کردن

نقطهٔ جاگیر کنایه از زمین۔

نقطهٔ نوک ریز قطرهٔ کوچک بمقدار نقطه که از نوک قلم بر کاغذ ریخته شود۔

نقوماجس بفتح نون و واو معروف وکسر جیم وسین مهمله نام پدر ارسطو و استاد سکندر بود شرح سکندرنامه از خان آرزو۔

نقرس بالکسر و رای مهمله نیز مکسور نام دردیست که شدید باشد وخاص بانگشتان پای و شتالنگ پیدا میشود۔

نقش بالفتح جنسی از سرود قوالان که وضع کردهٔ خراسانیانست و بمعنی داو بازی نرد که بر وفق مراد آید و بمعنی لیاقت و سزاواری چنانکه شاعری فرموده **بیت** لباس زرکش شاهی چه نقشها دارد؛ تن برهنهٔ ما نقش بوریا دارد؛ از شرح دیوان خاقانی و مدار و تحفة السعادة۔

نقص بالفتح و صاد مهمله کمی وکم شدن وکم کردن و بالضم چنانچه مشهور شده خطاست از صراح و مزیل و منتخب و کشف و بهار عجم و میر نورالله در شرح گلستان نوشته که نقص بالفتح متعدی ست و نقصان لازم۔

نقض بالفتح شکستن از منتخب۔

نقیض در لغت بمعنی شکننده و باصطلاح منطق رفع شی یعنی نفی شی چنانکه کل انسان حیوان بنقیض الانسان لیس بحیوان این هر دو قضیه باهم نقیض اند باعتبار نفی و اثبات اول صادق ست و دیگر کاذب بدانکه میان نقیض و ضد فرق کرده اند نقیض آنکه نه جمع شود و نه معدوم چنانکه هست و نیست و حیات و ممات و ضد آنکه جمع نشود و هر دو معدوم گردند چنانکه سپید و سیاه ممکن نیست که جمع شود مگر میتواند که هر دو نباشند بلکه زرد باشد۔

نقط بضم نون و فتح قاف جمع نقطه۔

نقاط بکسر اول جمع نقطه و بضم نون محض خطاست چراکه وزن فعال بضم از اوزان جمع نیست از کشف و بهار عجم و منتخب۔

نقع بالفتح غبار و گرد از شرح نصاب و صراح

نقوع بفتح آنچه از قسم ادویه و میوه در آب ترکنند از کشف و منتخب و در بحر الجواهر آبیکه دران ادویه ترکرده باشند۔

نقیق بانگ خوک و ماکیان از صراح۔

نقطهٔ شک نقطه که برای یادداشت مقام بر حاشیهٔ کتاب محاذی لفظ مشکوک گذارند و باصطلاح صوفیه این جهان ظاهری را گویند۔

نقرهٔ خنگ بی اضافت اسپ سفید که رنگ آن مانند سیم روشن باشد و لفظ خنگ در فارسی بمعنی مطلق سفید ست چنانچه بت خنگ بمعنی بتی که سفید باشد از بهار عجم و چراغ هدایت۔

نقل بالفتح و سکون قاف از جائی بجائی بردن و از جائی بجای رفتن از لطائف و منتخب و در بحر الجواهر و منتخب نوشته که آنچه بعد شراب از قسم ترش و نمکین و کباب و غیره خورند آنرا نقل بضم اول گویند و در قاموس و مزیل نوشته که باین معنی بفتح نون صحیح ست و بضم نون چنانکه در عالم مشهور شده غلط ست و در صراح نوشته که نقل بالفتح از جای بجای بردن و بضم ما ینقل به علی الشراب۔

نقول بضمتین جمع نقل۔

نقطهٔ مقابل کنایه از همسرگاهی کنایه از حریف باشد از بهار عجم۔

نقطهٔ موهوم بمعنی نقطه که بآن قدر باریکی باشد که وجود آنرا وهم تصور کند و بظاهر محسوس نباشد و بعضی آنرا جزء لایتجزی و جوهر فرد نیز گویند از بهار عجم و دیگر کتب۔

نقطه ریختن کنایه از فال زدن رمل از مصطلحات۔

نقش زدن داو بردن از مصطلحات

نقش بدنشستن نقشیکه براد نه نشیند۔

نقش جهان باغیست در اصفهان۔

نقش برآب کشیدن کنایه از کار عبث کردن و ارتکاب امر بی ثبات۔

نقطهٔ سهو نقطه که بسهو بر حرف غیر منقوطه داده باشند و آن قابل حک باشد از بهار عجم۔

نقش قرینه مراد از نقش مقابل ای نقشیکه در مقابلهٔ نقش دیگر باشد هر دو باهم مطابق میباشند۔

نقاوه بضم نون برگزیده و خلاصه از صراح

ونتخب ومزیل و بفتح خطاست۔

نقلہ بفتحات اول ودوم وسوم نقل کنندگان واین جمع ناقل ست۔

نقرہ بالضم سیم گداختہ وبمعنے چابک خصوصًا چابک پس گردن انسان درمنتہای موی سرنام قریہ است از صراح وغیرہ۔

نقطۂ زرہ عبارت از سرمیخ کہ درحلقۂ زرہ وصل میکنند تا سرحلقہ کشادہ نگردد۔

نقطہ بالضم معروفست ودراصطلاح حکمت وہندسہ بمعنی منتہای خط از منتخب۔

نقبیہ بضم وحرف سوم موحدہ خارش کہ آن مرض باشد از یبوست وغلبۂ خون۔

نقیعہ بالفتح ویای تحتانی وعین مہملہ نام تحفت نیبا قدوم سفر از شرح نصاب وصراح۔

نقی بفتح اول وکسر قاف وتشدید یا پاک وخالص وبکسر اول وسکون قاف مغز واستخوان از منتخب ولطائف۔

نقصانی بمعنی نقصان درین لفظ یای تحتانی در آخر زائد رختہ چنانچہ در رسلامتی وخلاصی وغیرہ وتحقیق در شیدائی نیز زائد ست از خیابان۔

نقش عروسی سرود کہ در ہنگام شادی نکاح مخصوص است بہندی سہرہ گویند۔

فصل نون مع کاف

نکبا بالفتح وحرف ثالث بای موحدہ بادیکہ از سہ طرف وزد وآن لغایت بدست خصوصًا درحق جہاز از منتخب وغیرہ ودر شرح نصاب نوشتہ کہ نکبا بمعنی بادیکہ کج وزد یعنی از شرق بود نہ از مغرب ونہ از جنوب ونہ از شمال بلکہ از یک گوشہ از ہر چہار گوشہای میان این چہار طرف مذکورہ وزد مثلاً از میان جنوب ومشرق یا از میان مغرب وشمال علیٰ ہذا القیاس۔

نکلیسا بکسرتین وکاف فارسی ویای مجہول وسین مہملہ نام مطربیکہ نوکر خسرو پرویز بود از مدار وکشف وبرہان وابراہیمی وجہانگیری ومؤید وفقیر مؤلف گوید کہ اگرچہ اہل لغت یای مجہول نوشتہ اند مگر ہرگاہ کہ معروف خواندہ شود فصیح مینماید ومجہول را معروف خواندن جائز ست۔

نکبت بالفتح خواری در نج وخشکی از قاموس وصراح وکشف مگر در منتخب ومدار ومزیل بالکسر۔

نکہت بفتح اول وسکون کاف عربی بوی خوش وبوی دہان از منتخب وصراح وبکاف فارسی محض غلط چراکہ کاف فارسی در الفاظ عربی نمی آید ودر آخر کلمہ تای فوقانی ماقبل مفتوح در فارسی نمی آید مگر آنکہ نوعی از تفریس گفتہ شود۔

نکات بکسر جمع نکتہ از منتخب ومدار وبہار عجم ومزیل وبضم محض غلط چراکہ وزن فعال بضم از اوزان جمع نیست۔

نکابت بکسر اول وفتح موحدہ گزند بدشمن رسانیدن از منتخب۔

نکت بضم اول وفتح کاف جمع نکتہ وبہ فتح اول وسکون ثانی کاویدن زمین وسبر در افگندن از منتخب وصراح وقسمی از طعام۔

نکث بکسر اول وسکون کاف وثای مثلثہ تاب باز کردن از رسن وشکستن عہد از منتخب ومجازًا بمعنی مطلق شکستن وقطع آید۔

نگار بکسر نقش وبت کہ بعربی صنم گویند وبمعنی معشوق ومحبوب وبمعنی نقشیکہ از حنا بر دست وپای معشوقان کنند از برہان وکشف۔

نگین سوار نگینہ را گویند کہ در انگشتری یا زیور دیگر نشانیدہ باشند وغیر نشانیدہ را نگین پیادہ گویند از مصطلحات وبہار عجم۔

نکر بالضم وبضمتین ناسپاسی وناخوشی وشگفت ومجازًا بمعنی عذاب از لطائف۔

نکس بالضم وسین مہملہ باز گشتن بیماری یعنی عود کردن مرض وبالفتح سرنگون کردن ونگونسار افتادن از لطائف ومنتخب وصراح۔

نکوہش بکسر اول سرزنش وملامت از کشف ومدار ورشیدی وجہانگیری مگر در سروری وبرہان بفتح اول۔

نگین عاشق ومعشوق دو نگین مختلف اللون کہ دریک خانہ نشانیدہ باشند از بہار عجم۔

نگ بالفتح وکاف فارسی مخفف نگینہ۔

نکال بفتح عقوبت ورنج از لطائف ومنتخب وصراح ومدار۔

نکل بکسر نون وسکون کاف بند آہنی کہ برپای مجرمان نہند از منتخب وشرح نصاب وصراح۔

نکول بضمتین از سوگند خوردن باز ایستادن

وبددلی واعراض از لطائف۔

نگون بکسر نون وضم کاف فارسی خم شده از برہان ومؤید۔

نکوہیدن بکسر اول سرزنش وملامت کردن از مدار ومؤید ورشیدی وجہانگیری در برہان بفتح اول وبکسر اول نیز گفته۔

نگران بکسر نون وفتح کاف فارسی بیننده ومنتظر از برہان۔

نکته سخن پاکیزه که پوشیده باشد یعنی ہر کس آن را نداند وبمعنی نقطه نیز آمده از منتخب وبہار عجم۔

نکره بفتح اول وکسر ثانی ناشناسی وناشناختگی یعنی ضد معرفه از منتخب وکشف۔

نکوہیده بفتح اول ملامت کرده شده وبد وزشت از برہان ومزیل مگر در جہانگیری بکسر اول۔

نگار بسته بمعنی معشوق۔

نگار ارمنی مراد از شیرین که فرہاد برو عاشق بود۔

فصل نون مع میم

نما بفتح بالیدن وافزایش وبلند شدن از کشف ومؤید ومنتخب وصراح۔

نموذج بفتحتین وذال معجمه وجیم معرب نمونه از مزیل واز جاہای دیگر معلوم شد که معرب نموده است نه معرب نمونه فافہم وتامل۔

نمرود بالضم نام بادشاه کافر از مزیل۔

نمودن ونمود ہر دو لفظ بفتحتین معنی لفظ اول مشہور ست ومعنی لفظ دوم علامت ونشان چیزی وظاہر بمعنی رو[illegible] حولی و ظاہری وبمعنی جوش نیز آمده۔

نمر بفتح نون وکسر میم پلنگ که درنده مشہور ست از لطائف وشرح نصاب۔

نمیر بر وزن فقیر آب خوشگوار وشیرین از کشف وشرح نصاب۔

نماز بفتح پرستش وخدمتگاری ونیاز از برہان وجہانگیری وکشف۔

نمش مرضی ست از امراض جلد وآن قطع مستدیره باشد که گاه شود که ہمچو کلف پہن باشد وسبب آن دم سوداوی ست۔

نمک چش بمعنی نمک چشیدن

نمص بالفتح وصاد مہمله موی چیدن از منتخب۔

نمط بفتحتین وطای مہمله فرش وبساط رنگین وبساط شطرنج وروش ودستور از مدار ومنتخب وصراح وبمعنی پرده سفر نیز آمده۔

نمائق بفتح اول وکسر چہارم که ہمزه است جمع نمیقه که بمعنی مکتوب ست۔

نمارق جمع نمرقه که بمعنی بالش ست از منتخب۔

نمطہای تنگ پردہای دقیق از سرود از شرح سکندرنامه۔

نمل بفتح اول وسکون میم مور ونام مرضی ست که دانہای خرد بر اندام ظاہر شود از منتخب وصراح۔

نموم بفتح اول وضم ثانی بسیار غمازی کننده

نمام بالفتح وتشدید سخن چین وغماز ونام گیاہی خوشبودار از منتخب وصراح۔

نمیم بفتح غماز۔

نمکین بفتحتین منسوب به نمک ونه بسکون میم در اصطلاح بمعنی مسخره آمده۔

نمد زین نمده باشد که زیر زین بر پشت اسب نہند وآن را خوگیر نیز گویند از برہان

نمازی کردن پاک کردن وصاف نمودن۔

نم نداشتن مفلس ونادار بودن از مصطلحات

نمک خوردن ونمکدان شکستن نمک حرامی کردن از مصطلحات۔

نماز بردن پرستش کردن وعاجزی نمودن

نمایان بالضم نمودار شونده ومجازاً بمعنی کلان وبسیار چرا که ہرچه کلان وبسیار باشد بالضرور ظاہر ونمایان میشود۔

نمو بضمتین وتشدید واو بالیدن وافزایش از منتخب وکشف وصراح ودر فارسی بتخفیف ہم آید۔

نمیقه بر وزن فعیله نوشته شده ومکتوب مشتق از نمق که بمعنی نوشتن ست از صراح۔

نمرقه ونمرق ہر دو بالضم وراء مہمله بالش کوچک از منتخب ودر کشف بالفتح۔

نمونه بفتحتین نمودار کار از مدار ودر جواہر الحروف نوشته که نمونه در اصل نموده بود چرا که دال به نون بدل میشود۔

نمله بالفتح بثوری چند صفراوی بود که تبدیل بہن گشته بیکدیگر متصل شوند مائل بصفرت از کفایه منصوری۔

نمله چادر رسیده شوری باشد شبیه نگاور س و اصل آن سرخ و سر آن سفید از کفایهٔ منصوری

نمامی بالفتح و تشدید غمازی۔

فصل نون مع نون

ننگ بفتح نون و کاف فارسی در فارسی بمعنی شرم و بالکسر در ترکی ترجمهٔ لفظ را و برای اضافت نیز آید۔

ننگین معیوب و زشت از لطائف۔

فصل نون مع واو

نوا بفتح مطلق آواز و نام مقامی ست از دوازده مقام موسیقی و بمعنی سامان و اسباب توانگری و لشکر و سپاه و شکر و سپاس و فرزند و نبیره و پیشکش و نذرانه و بمعنی سازگاری و قوت و خوراک بمعنی گرفتاری و قید و بعوض کسی گیرا در قید نشاندن و نام طائفهٔ از مغلان و مخفف نواة که بعربی تخم خرما را گویند از برهان و کشف و لطائف و رشیدی و بهار عجم و چراغ هدایت۔

نوروز خارا بخای معجمه نام شعبهٔ از مقام نوا از برهان۔

نوش گیا گیاهیست که دفع سموم کند۔

نواب بالفتح تشدید واو بسیار نیابت کننده و بالضم و تشدید نیابت کنندگان جمع نائب۔

نوائب بفتح اول و کسر همزه که حرف چهارم ست و موحده مصیبتهای این جمع نائبه است از کشف۔

نوروز عرب نام شعبهٔ از رهاوی از بهار عجم و مؤید و چراغ هدایت۔

نوات بفتح خستهٔ خرما یعنی تخم خرما از منتخب

نواخت بمعنی موافق و مطابق و برابر و لائق از مصطلحات۔

نوابت بفتح اول و کسر بای موحده رستنیها و گیاهها۔

نوبت بالفتح وقت چیزی و بمعنی مصیبت و کرت و مرتبه از منتخب و در برهان بمعنی نقارهٔ و خیمه و پاس و محافظت۔

نوشت اول مضموم و ثانی مکسور و بکسرتین نیز تحریر نمودن و پیچیدن از جهانگیری۔

نوافج بفتح اول و کسر فا و در آخر جیم جمع نافج ست که بفتح فاست معرب نافه۔

نوند بفتحتین و سکون نون ثانی بمعنی اسپ تیز رفتار از سروری و کشف و برهان و مدار و رشیدی۔

نوشاد بالفتح و شین معجمه شهریست حسن خیز که نکورویان منسوب ست از جهانگیری و مدار و برهان و در کشف بالضم بواو مجهول

نوید بضم نون و کسر واو و یای مجهول خبر خوش از جهانگیری و برهان و لطائف و بهار عجم و مؤید بفتح نون و یای مجهول و آنچه در مردم بفتحتین مشهور شده خطاست۔

نورد بفتحتین پیچ و تاب بساط و فرش چوبی باشد جولاهه را بر قدر جامه که بافته میشود بران می پیچد و بمعنی برابر و جنگ و خصومت و بمعنی در خور و لائق و دامن پیراهن از برهان و جهانگیری و لطائف و در مؤید و مدار نوشته که نورد بمعنی پسندیده و جنگ و بساط و پیچیدن جامه و کنج و گوشه و سوراخ و در بعض شروح سکندرنامه نوشته که نورد عبارت از سوراخ روباه چراکه آن هم پیچ در پیچ میباشد۔

نوبر میوهٔ نورس و دختر نارپستان۔

نوزا بالفتح بروزن جور و نور بمعنی شگوفهٔ سفید و شگوفهٔ زرد از بحر الجواهر و صراح و منتخب و کشف۔

نوبهار نام آتشکده از برهان و در کشف نام بتخانه۔

نوکر بضم نون و واو مجهول بمعنی چاکر از سروری و کشف و برهان و بهار عجم و در رشیدی بفتح نوشته و گفته که ظاهرا این لفظ ترکیست۔

نوش آذر نام آتشکده۔

نوار بضم و فتح اول چیزی می باشد بطور رسن که بدان چارپائی بافند و بر خیمه دوزند و بکسر اول خطاست از مزیل و کشف۔

نوشادر بالضم واو مجهول و شین معجمه و ضم دال مهمله دوائی ست مشابه به نمک نوشش بمعنی تریاق ست و آدر بمعنی آتش یعنی تریاق ست که از میان آتش بهم میرسد از برهان و در جهانگیری بفتح دال۔

نوائر بفتح شعلهها این جمع نائره است که بمعنی شعله باشد۔

نوذر بفتح اول و فتح ذال معجمه نام پسر

منوچہر از جہانگیری۔

نوشہر نام قصبۂ ایست نزدیک شروان۔

نونیاز عاشق نو و طفل نومشق۔

نوز بالضم مخفف ہنوز از برہان۔

نوروز روز اول ماہ فروردین کہ رسیدن آفتاب ست بہ نقطۂ اول حمل از برہان و در مدآن نام پردۂ حسینی۔

نورس میوۂ نورسیدہ و ہر چیز تازہ و نام کتابی ست لبقوانین علم موسیقی از زبان ہندی کہ سلطان ابراہیم عادل شاہ ممدوح ظہوری تصنیف کردہ و در ہندی نورس نہ حالت ست کہ بنای اشعار ہندی بر آن باشد اول سنگار رس بکسر سین مہملہ و اخفای نون باغنہ و کاف فارسی و آن بیان آرایش و زیور و تعریف معشوق ست دوم ہاس رس و آن خوشی و طرب ست کہ بشنیدن ذکر مرغوب حاصل شود سوم کرنارس بفتح کاف عربی و ضم رای مہملہ و نون بالف کشیدہ و آن حالت افزونی غم و اندوہ کہ احتمال ہلاک دارد چہارم رودر رس بضم را و سکون دال و بعدہ رای مہملہ دیگر بر وزن شکر و آن حالت خشمگی و رنجش باشد پنجم بیر رس بکسر بای موحدہ و یای معروف و آن حالت شجاعت و زورمندی باشد ششم بھی رس بفتح بای موحدہ مخلوط التلفظ بہا و سکون تحتانی مجموع بر وزن لی و آن حالت خوف و ہیبت باشد ہفتم بی بھتس رس بکسر بای موحدہ و یای معروف و فتح موحدہ مخلوط التلفظ بہا و سکون تای فوقانی و سین مہملہ حالت اشکراہ از خبائث و نجاستہا باشد ہشتم ادبھت رس بفتح اول و سکون دال و ضم بای موحدۂ مخلوط التلفظ بہا و سکون تای فوقانی حالت استعجاب بدیدن اشیای عجیب حاصل شود نہم سانت رس بسین مہملہ بالف کشیدہ و نون و تای فوقانی ہر دو ساکن بر وزن کاریان و حدانیت ذات حق تعالیٰ و حقائق فقر و تجرد باشد۔

نوامیس جمع ناموس۔

نوش بواو مجہول شیرین و گوارا و آب حیات و بمعنی زندگی و فا و زہر و تریاق و شہد از لطائف و برہان و سروری و کشف۔

نوطا بالفتح آبہ بحقن از منتخب۔

نوخط چیز نوبر وی کار آمدہ و بمعنی معشوق خط نو دمیدہ از مصطلحات وغیرہ۔

نوع بالفتح گونہ و قسم و اہل منطق کلی را گویند کہ بر ذاتہای کہ حقیقت آنہا یکی باشد واقع شود چنانکہ انسان کہ بر زید و عمرو و خالد اطلاق کنند و فرس کہ ہر فرس را فرس میتوان گفت و بقر کہ ہر بقر را بقر اطلاق کنند۔

نوقاغ بالضم و فا و غین معجمہ نام شہریست از برہان۔

نوروز بزرگ نام نغمۂ از موسیقی از برہان۔

نول بالفتح و سکون واو در عربی عطا و بخشش و در فارسی بضم نون و واو مجہول منقار مرغان و نائزۂ مشربہ و کوزہ از لطائف و برہان۔

نوع سافل نوعی را گویند کہ تحت جمیع انواع باشد و تحت آن نوع دیگر نباشد اگرچہ صنف و اشخاص باشند چنانچہ انسان را نوع سافل گویند کہ تحت حیوان و جسم نامی و جسم مطلق ست کہ ہر یکی از ایشان نوع اضافی اند و مندرج اند تحت جوہر کہ جوہر را جنس عالی گویند۔

نواخل بفتح اول و کسر خای معجمہ جمع نخل خلاف قیاس۔

نوال بفتح عطا و بخشش از صراح۔

نون والقلم کنایہ از دنیا چراکہ دوات و قلم و نوشتن و خواندن ہمہ از لوازم دنیا و نام دنیا و نام سورۂ در سیپارۂ بست و نہم۔

نوم بالفتح خواب از صراح۔

نواختن بمراد رساندن و خوش کردن و بمعنی سرائیدن و از ساز و نقارہ آواز بر آوردن از برہان و زبدۃ الفوائد و باصطلاح کشتی گیران بر زمین زدن حریف را نواختن گویند از شرح گلکشتی۔

نوان بفتح خرامان و بمعنی جنبان و لرزان و کوز و خمیدہ و دوتا و کہنہ و لاغر و آگاہ و ہوشیار از برہان۔

نون مخفف کنون و تنۂ درخت و در عربی بمعنی ماہی و شمشیر و نام شہری و بمعنی دوات و سیاہی دوات و بمعنی شب چاہ زنخدان و حرف نون بحساب جمل یعنی ابجد پنجاہ عدد دارد از لطائف و صراح و کشف و برہان

و مؤید و جهانگیری و نیز حرف نون برای افادهٔ چند معنی آید اول معنی نفی کنند چون نکرد و نگفت دوم بمعنی تردید کلیم گوید **رباعی** اسپت که خانهٔ فزای تن اوست ؛ کوهی ست که لا زلزار در دامن اوست ؛ نی نی غلطم که آسمان دگرست در رنگ حنا شفق به پیراهن اوست ؛ سوم نون مصدر چنانچه در لفظ کردن و گفتن چهارم نون ربط که افادهٔ حکم کند چون خوش بمعنی خوش ست و دبیرن بمعنی دبیرست پنجم زائد چون پاداش و پاداشن ششم نون استفهام چنانچه سعدی گوید **بیت** ؛ ما را در جهان عهد و وفا بود و جفا کردی و بدعهدی نمودی ؛ هفتم نون نسبت چنانچه زرین منسوب به زر و برنجن منسوب به برنج و گاهی بمیم بدل شود چون بان و بام بمعنی پشت سقف خانه و بلام بدل شود چون نیلوفر و لیلوفر و چندن و چندل که صندل معرب آنست و بها چون برزن و برزه بمعنی موش۔

نوشیروان بضم نون و واو مجهول و کسر شین معجمه و یای معروف بمعنی شیرین جان نام پادشاه چون کمال عادل و خوشخو بود این لقب ملقب شد از مدار و کشف برهان و مؤید و در شرح مخزن چنین دیده شده که نوشیروان مرکب ست از لفظ نو بالفتح که ترجمهٔ جدید ست و شیر بمعنی اسد و لفظ وان حرف تشبیه یعنی مانند شیر جوان۔

نوئین بضم نون و واو مجهول بروزن روئین در اصل داماد را گویند و ترکان سلاطین را باین لفظ خطاب کنند و بمعنی امیر اعظم از برهان و کشف و مؤید و در رشیدی ضبط حرکت نکرده و بمعنی پادشاه زاده و امیر اعظم نوشته و در بهار عجم نوئین بفتح نون بروزن پروین مخفف نوآئین ست مرکب از لفظ نو بمعنی تازه و لفظ آئین بمعنی رسم و آرایش اگر در نوئین لفظ آئین را بمعنی آرایش گیرند نوئین بمعنی شخصی باشد که بطرز تازه آرایش جلوه گر شده باشد و بمناسبت خوبی آن اطلاق این لفظ بر داماد و امیر کنند و اگر لفظ آئین را بمعنی رسم منظور دارند نوآئین بمعنی پادشاهی یا امیری باشد که رسمهای نو ایجاد کند۔

نوبر کردن میوهٔ تازهٔ اول بار در آن فصل خوردن یا چیدن۔

نوربان بالفتح و رای مهمله نیز مفتوح چیزها گویند که کسی از جای فرستد و تحفه و سوغات و مزد و عطا و صلهٔ شعرا از برهان و کشف و سروری۔

نوآئین زیبا و آراسته از برهان۔

نوشتن بکسرتین کتابت کردن و بفتحتین بمعنی پیچیدن و نوردیدن از برهان و مدار و در جهانگیری بفتح اول و کسر ثانی بمعنی کتابت و بمعنی پیچیدن و نوردیدن۔

نوشین شیرین منسوب بنوش که بمعنی شهد باشد از برهان۔

نوازان بالفتح و زای معجمه نام پرده از موسیقی از شرح قران السعدین۔

نوشدارو تریاق و شراب یا زهر از برهان و آنچه در کتب طب مسطور ست نوشدارو معجونیست شیرین مزه مفرح قلب و مقوی معده و دوائیست که دفع جمیع آلام و جراحتها کند۔

نواخانه زندان از سروری و برهان۔

نوباوه بالفتح و ثالث بای موحده و حرف پنجم واو میوه که اول رسیده باشد یعنی میوهٔ تازه و نو رسیده و بمعنی مطلق تازه نیز می آید از کشف و رشیدی و سروری و بهار عجم و چراغ هدایت و جهانگیری و در لسان الشعرا و برهان بمعنی تحفه و یکی از ثقات در شرح بوستان نوشته که نوباوه بمعنی آنچه که باغبانان از گل و میوه و تره های سبزی بطرز مطبوع بهم چیده بخدمت ملوک و امرا برند۔

نوره بالضم آهک یعنی چونهٔ قلعی و مشهور بالضم ست از منتخب و در مصطلحات نوشته که نوره بضم اول و فتح دوم چیزیست که برای دور کردن موی بدن بکار برند آن آهک و زرنیخ بهم بیخته است و در برهان باین معنی بضم اول و سکون ثانی ست۔

نوای فاخته نوعی از هفتده تال موسیقیان که آن را اسور فاخته نیز گویند۔

نواله بکسر معروف ست از مؤید و کشف و در برهان بفتح۔

نوشابه بضم نون و واو مجهول نام ملکه که پادشاه ملک بردع بود با سکندر ملاقات کرد از جهانگیری۔

نوشته بکسرتین کتابت کرده شده از مزیل۔

نوکیسه نودولت از چراغ هدایت۔
نوشته بالفتح پادشاه نوجوان و نوداماد را نیز گویند و بالضم و واو مجهول بمعنی خوش و خرم از برهان نوشته۔
نوبرده بفتح موحده غلام نوخریده و برده بالفتح در ترکی غلام را گویند۔
نوحه بالفتح و حای مهمله گریه کردن بآواز و بیان مصیبت۔
نوچه بالفتح و جیم فارسی جوان نوخاسته از چراغ هدایت۔
نوبهاری نام نوائی از موسیقی و مدار و مؤید۔
نوی بفتح اول و کسر واو تازگی و بضم نون و کسر واو قرآن مجید و در عربی بفتح نون و در آخر الف مقصوره بصورت یا تخم خرما و غیر آن از منتخب و برهان و لطائف۔
نوادمی بفتح نون و کسر دال مهمله بهلول شارح دیوان حافظ نوشته که لفظ ترکی ست بمعنی ندیدی
نوروزی تحفه که بروز نوروز بخدمت شاه برند از شرح۔
نوبتی نقارچی و پاسبان و خیمه بزرگ و اسپ کوتل از برهان و بهار عجم۔
نوری بواو معروف طوطی سفید از چراغ هدایت و در مصطلحات نوشته که نوری جانوریست قرمز رنگ آتشی که تمام تنش چون منقار طوطی سرخ باشد لیکن و را بے طوطی ست و نیز قسمی ست از زرد آلود۔
نواخوانی سرود سرائیدن و در مصطلحات نوشته که نوا مقامی ست از سرود پس نواخوانی بمجاز سخن خوب و خوش را گویند و آنچه بطریق طنز و استهزا گفته شود۔
نورانی بالضم روشن منسوب بنور الف و نون زائده است چنانچه در حقانی و ربانی و بالفتح منسوب بنور که بفتح اول بمعنی شگوفه ست
نواصی جمع ناصیه که بمعنی موی پیشانی ست
نواحی بکسر حای مهمله کنارهای ملک و این جمع ناحیه است۔
نواهی جمع نهی یعنی آنچه که در شرع ممنوع باشد۔

فصل نون مع ها

نها بضم عقلها۔
نهیب بکسر تین و یای مجهول اماله نهاب است که لفظ عربی باشد بمعنی هیبت و ترس و بیم و عظمت و آواز مهیب و غارت و بفتح اول و کسر دوم نقیب بمعنی غارتگر از مدار و صراح و مؤید و کشف و منتخب و جهانگیری۔
نهاب بکسر اول غارت کردن و غنیمتها از صراح۔
نهب بالفتح غنیمت و غارت از صراح و منتخب و کنز۔
نهوکت بضمتین فرسودگی و لاغری از صراح و منتخب۔
نهمت بالفتح همت بستن و قصد و اراده کردن بر چیزی و حریص نمودن و بمعنی مراد از لطائف و کشف و صراح و منتخب و مدار و مؤید۔
نهضت بالضم و ضاد معجمه در منتخب و کشف بمعنی برخاستن و قصد کردن لیکن بمعنی کوچ مستعمل میشود۔
نهفت بکسر اول و ضم ثانی پنهان و نام شعبهٔ موسیقی از مقام بزرگ از برهان و رشیدی
نهج بالفتح راه راست و راه پیدا و راه کشاده از منتخب و صراح و کشف و کنز و بهار عجم و نیز صاحب بهار عجم نوشته که فارسیان بفتحتین نیز استعمال کرده اند چنانچه درویش واله هروی راست **بیت**
هرکسی بر نهجی رفت ره آسایش ؛ غنچه از راه دل تنگ و گل از روی کشاد ؛
نهاد بنیاد و خلقت از برهان۔
نهاوند بضم اول نام شهر از عراق عجم و نام پرده از موسیقی که به نیم شب سرایند و نهاوند بضم نون اصلش نوح آوند بوده حای حطی را بهای هوز بدل کردند و واو بجهت تخفیف حذف نمودند و لفظ آوند کلمه نسبت ست چون شهر مذکور بنا کردهٔ نوح علیه السلام ست لهذا نهاوند گویند یعنی منسوب بنوح و در اشتهات ضم نون قاموس و لب اللباب متفق اند و در مدار و برهان بکسر نون و در رشیدی نهاوند بکسر اول در اصل نه آوند بود یعنی شهرستان چه نه بالکسر بمعنی شهر و آوند بمعنی ظرف چون آن شهر عظیم بود بدین جهت آنرا آوند شهرها نام کردند۔
نهار بفتح اول کسیکه از بامداد چیزی نخورده باشد

در اصل نااہار بود چه آہار بمعنی خورش ست در عربی بمعنی روزه از برہان۔

نہی منکر بضم میم و فتح کاف عربی باز داشتن و منع کردن از ممنوعات شرعیه۔

نہاز بکسر اول و زای معجمه بز نر که ماده ہای گله را باز گرداند از شرح نصاب و در برہان نوشته که نہاز بضم اول گوسپند نر که پیش پیش گله رود۔

نہش بالفتح گزیدن مار و سگ و غیره و بدندان پیش گرفتن از منتخب و صراح۔

نہوض بفتحتین و ضاد معجمه کوچ کردن و روان شدن و حرکت کردن و برخاستن از صراح و غیر آن۔

نه عرض بدانکه موجود منقسم ست بدو قسم یکی واجب الوجود دوم ممکن الوجود پس واجب الوجود واجب بالذات ست که وجودش ضروری باشد باعتبار ذات و آن حق سبحانه تعالی که بسیط محض ست و مرکب از جنس فصل نیست و ممکن الوجود آنکه وجودش ضروری نبود و نه عدم آن ضروری بود و آن مخلوقات ست بدانکه ممکن الوجود بدو قسم ست یکی جوهر و آن عبارتست از ممکنی که قائم بذات خود باشد یعنی محتاج محل نباشد و عرض بخلاف آن افراد جوهر پنج ست یکی جسم و آن عبارتست از چیزیکه قابل ابعاد ثلثه بود و ابعاد ثلثه طول و عرض و عمق باشد دوم هیولی سوم صورت چهارم نفس ناطقه پنجم عقل که بلسان شرع آنرا ملک گویند یعنی فرشته و آن نزد حکمای مشائین منحصر اند در ده که آنرا عقول عشره گویند و نزد اشراقین و متکلمین غیر محصور اند و قسم دوم ممکن الوجود عرض ست و آن نه است اول کیف و آن باعتبار ذات خود مقتضی قسمت بود نه مقتضی عدم قسمت اگرچه بتابعت محل خود قسمت یا عدم قسمت قبول کند چنانچه سواد و بیاض و حرارت و برودت و غیر آن اگر بجسم عارض شوند منقسم گردند چون بنقطه عارض شوند اصلاً منقسم نگردند این کیف دو قسم ست یکی کیف جسمانی چنانکه بیان کردیم دیگر کیف نفسانی که بنفس ناطقه عارض شود چنانکه علم و جهل و جود و بخل و غیر آن دوم کم و آن عرضی ست که تعلقش موقوف بر تعقل غیر نبود و باعتبار ذات خود قابل قسمت باشد و آن دو قسم ست منفصل که در وی اجزای متمایز الوجود بالفعل موجود باشند چون عدد که مرکب از احاد و آن احاد در وی جدا جدا موجود باشند و متصل که قابل تقسیم بود لیکن اجزای متمایز الوجود در وی بالفعل موجود نباشند چنانکه امتداد چیزی که چند گز باشد سوم أین و آن هیئتی ست که عارض شود جسم را بسبب بودن آن در مکان چهارم متی و آن هیئتی ست که عارض شود جسم را بسبب بودن آن در زمان پنجم مضاف یعنی اضافت و آن عبارتست از نسبت میان دو چیز چنانچه وصف ابوت که نسبت ست میان أب و ابن ششم وضع و آن عبارت ست از هیئتی که حاصل شود در چیزی باعتبار نسبت وی بسوی امور داخلیه و خارجیه چنانکه هیئت قیام و قعود و استلقا که پشت بزمین ملصق کردن ست هفتم فعل و آن هیئتی ست غیر قار که حاصل شود در فاعل بطریق تجدد بسبب تاثیر کردن وی در منفعل چنانکه هیئتی که حاصل میشود در اره کش بوقت اره کشی هشتم انفعال و آن هیئتی غیر قار که حاصل شود در منفعل بطریق تجدد بسبب تاثیر کردن فاعل در ان بطریق مذکور چون هیئتی که حاصل میشود در چوب بوقت اره کشی بسبب قبول کردن وی اثر اره کشی نهم ملک بکسر میم که آنرا جده نیز گویند بکسر جیم و فتح دال مهمله مخففه و آن هیئتی ست که حاصل شود در جسم بسبب احاطه کردن امور خارجیه که انتقال کند بانتقال جسم از مکانی برابر ست که احاطه جمیع اجزای جسم کند یا بعض اجزای اورا چون هیئتیکه حاصل شود آدمی را از برقع پوشیدن یا از جبه یا از کلاه پوشیدن یا عمامه بستن این دو بیت که هر یکی جامع یک جوهر نه عرض ست نوشته میشود **بیت**

مردی دراز نیکو در شهر خویش امروز ؛ با خواسته نشسته از کرد خویش فروز

بیت

بدورت بسی عاشق دل شکسته ؛ بسیه کرده جامه بکنجی نشسته۔

نہیق بالفتح بانگ خر از منتخب و شرح نصاب

نہنگ بالفتح جانور آبی معروف از برہان

نہال بکسر درخت موزون نو رسته و بمعنی کامیاب مجاز ست و بمعنی بستر و توشک هم آمده است و بمعنی شکار نیز از برہان و بهار عجم۔

نہال ساختن بمعنی کاشتن۔

نہالین توشک و بمعنی لحاف نیز آمده۔

نهنبن بفتحتین وسکون نون وفتح موحده سرپوش دیگ از برهان وجهانگیری و رشیدی و در سروری بفتح اول وضم ثانی -
نهفتن بکسر نون وضم ثانی بمعنی معروف است از رشیدی ومؤید وبرهان ودر مؤید بفتحتین و در جهانگیری بکسرتین -
نهانخانه ته خانه از برهان -
نه بالفتح در ترکی بمعنی باکه ترجمهٔ حرف معیت ست
نهیه بضم نون وسکون ها وفتح تحتانی خرد و عقل از شرح نصاب وصراح -
نه سپرده بضم نون وسکون ها نوعی از قمار که بهندی آنرا نوتیری گویند -
نهیه بالضم وحرف سوم بای موحده غارت از لطائف ودر منتخب بانگ کردن -
نهی بالفتح وسکون ها بازداشتن ومنع کردن وبضم نون وفتح ها ودر آخر الف مقصوره بشکل یا عقلها وخردها واین جمع نهیه است از صراح و لطائف ومنتخب -
نهاری کنایه از طعام صبح ودر عرف نوعی از شوربای گوشت که بوقت صبح خورند -

فصل نون مع یای تحتانی

نیا بکسر جد یعنی پدر پدر وبمعنی پدر مادر نیز آمده وبمعنی برادر مادر که بهندی مامون گویند وبمعنی قدر ومنزلت از برهان ورشیدی ولطائف و کشف ومدار وزفان گویا -
نیاب بکسر اول ودر آخر موحده دندانهای که در میان دندان آسیا ودندان پیشین واقع شده اند واین جمع ناب ست چنانچه زیار جمع زار از لطائف وغیر آن -
نیرنجات بالفتح ورای مهمله مفتوح و سکون نون وجیم عربی سحرها وافسونها واین معرب نیرنگست بعد تعریف بالف وتا جمع کرده شده از لطائف وبهار عجم وکشف -
نیابت بکسر بجای کسی ایستادن از کشف ومنتخب -
نیارست بفتح نون بمعنی نتوانست از جهانگیری -
نی لیست حرف سوم بای موحده مفتوح هندی چهپّر -
نیمدست مسند کوچک از مدار وبهار عجم -
نیم است پردهٔ موسیقی از بهار عجم -
نیت بالکسر یای مشدد عزم واراده ودر فارسی به تخفیف هم آمده -
نیم سفت کنایه از ناتمام از برهان -
نیرنج بالفتح معرب نیرنگ -
نیم تاج نوعی از تاج ست که از دیبا بافند وبجواهر مرصع کنند از مصطلحات -
نیم رخ تصویر یک چشمی چراکه آن نصف چهره دارد -
نیله کبود قسمی ست از رنگ اسپان -
نیر بالفتح وتشدید تحتانی مکسور صیغهٔ مبالغه است بمعنی بسیار نور کننده بمناسبت کثرت نور آفتاب را گویند وگاهی نیر اصغر ماه را نامند از کشف ومدار وبکسر نون ویای معروف چوبیست که برگردن گاو نهند از شرح نصاب
نیلوفر دو قسم باشد آفتابی ومهتابی آفتابی سرخ باشد بوقت طلوع آفتاب شگفته میشود بهندی آنرا کول گویند ودیگر مهتابی آن دو نوع ست یکی سفید محض دیگر سفید مائل بکبودی واین هر دو نوع بوقت شام شگفته میشود ودر ادویه یونانیان همین بکار برند وخان آرزو در چراغ هدایت نوشته که نیلوفر سوای گل معروف که در آب روید گلیست دیگر که بیارهٔ آن بر درخت دیگر پیچد وآن نیلی باشد قاسم گون آبادی در شاهنامهٔ اسمعیل صفوی گوید **بیت** سپهر محکم بلند نیکبختان ٭ چو نیلوفر که پیچد بر درختان ٭ ودر رسالهٔ معربات نوشته که نیلوفر معرب نیلوپل ست -
نی عسکر مراد از قلم چراکه قلم عسکر منسوبست از اهواز خوب میباشد از شرح خاقانی
نیشاپور بالفتح نام شهریست در خراسان که معدن فیروزه در حدود آنست ونام شعبهٔ از موسیقی از برهان ودر کشف بالکسر ودر رشیدی وغیره نوشته که در اصل نه شاپور بود یعنی شهر شاپور چراکه در فارسی قدیم نه بالکسر شهر را گویند ودال هوز بیای تحتانی بدل شده -
نیک محضر بمعنی نیک حضرست یعنی حضور کما فی الصراح یعنی کسیکه او نیک حضور باشد از خیابان -
نیمکار صنعت گری را گویند که بدست فرا

دیگران کار کنند و آنچه اجرت یابد بمالک دست افراز حصه دهد۔
نیمبر نیست از کشتی از چراغ ہدایت۔
نیمروز ولایت سیستان و در عجائب البلدان مرقوم ست که حضرت سلیمان علیه السلام در آنجا رسید زمینی دید ندپر از آب دیوان را فرمود تا خاک پر کنند دیوان در نیمروز خاک پر کردند لهذا به نیمروز موسوم شد از رشیدی و برہان و در بعضی شروح چنین دیده شده که چون خسرو حبین بآنجا رسید آنرا بوقت نیمروز لشکرگاه کرد از آن روز باین اسم موسوم شد و بعضی گویند آن ملک را رستم در وقت نیمروز فتح کرده بود و نام پرده از موسیقی۔
نیاز بکسر حاجت از رشیدی و جہانگیری۔
نیریز بالکسر هر دو یای مجهول و در آخر زای معجم نام شعبه از پرده صفاہان و نام دہی ست از فارس از رشیدی و مدار و برہان و مؤید
نیایش بکسر اول زاری و ستایش و تحسین و دعا و آفرین از مدار و مؤید و زفان گویا از برہان و بعضی از محققین نوشته اند که نیایش در اصل نیازش بود زای معجمه بیای تحتانی تبدیل یافته و این تبدیل در جراهر الحروف نیز نوشته است۔
نیوش بکسر اول و واو مجهول صیغه امر به معنی بشنو اکثر باسم مرکب شده بمعنی اسم فاعل آید
نیش سوای معنی معروف بمعنی دندان دراز نوکدار که بهر دو جانب دہان سباع و خوک وغیره باشد۔

نیاق بکسر نون جمع ناقه۔
نیک بفتح اول و سکون ثانی جماع و نام حقیقی جماع در عربی همین ست و دیگر اسمای مشهوره مجازست و بکسر اول و یای مجهول در فارسی مرادف خوب بمعنی بسیار نیز آمده۔
نیرنگ بالکسر یای معروف مکر و فریب طلسم و سحر و افسون و مجازاً بمعنی عجائبات نیز آید و بمعنی نقشه تصویر که بزکال بر کاغذ طرح کنند از بہار عجم و جہانگیری و در کشف و مؤید و مدار بفتح و در برہان بکسر و بالفتح۔
نیم لنگ بالکسر و لام مکسور و کاف فارسی قربان کمان از بہار عجم و برہان و ابراہیمی۔
نیم رنگ رنگ باخته و ناقص و ناتمام از شرح الشعرا۔
نیلک نوعی از جامه ابریشمی۔
نیل بالفتح بروزن سیل بمعنی یافتن از کشف و لطائف و صراح و منتخب۔
نیال نام پادشاه و نام غلام سلطان سنجر۔
نیم ہلال کنایه از لب معشوق از برہان
نیام بکسر نون جمع نوم که بمعنی خواب باشد چنانچه صیام جمع صوم و هم جمع نائم که بمعنی خفته باشد چنانچه تجار بکسر جمع تاجر و در فارسی بمعنی غلاف کارد و شمشیر۔
نیر اعظم عبارت از آفتاب۔
نیلم بکسر نون و فتح لام جوہریست قیمتی نیلگون
نیلوفر ماتم سیه پوشان ماتم گل نیلوفر را از جهت سیه رنگی بر سر زنند از مصطلحات

نیاگان بکسر نون و کاف فارسی اجداد و این جمع نیاست خلاف قیاس چرا که کاف فارسی در جمع بدل از ہای مختفی می آید و حال آنکه در ینجا نبود از لطائف و رشیدی۔
نیرین بفتح نون و تشدید یای مکسور و فتح رای مهمله تثنیه نیر مراد از آفتاب و ماہتاب
نیران بالکسر و یای معروف جمع نار که بمعنی آتش ست چنانچه تیجان جمع تاج از شرح مقامات حریری۔
نیوشیدن بکسر اول و یای مجهول بمعنی شنیدن از برہان۔
نیدلان بفتح نون و ضم دال مهمله بر زن مردمان بمعنی گرانی که در خواب بر مردم افتد یا صورت مهیب در خواب نماید و آدمی از دیدن آن می ترسد بعربی کابوس گویند و در جہانگیری و برہان و رشیدی بضم دال و در منتخب طرح و بضم و فتح دال و این لفظ عربیست که در جہانگیری و رشیدی آورده اند۔
نی انبان نام سازیکه از نی و چرم سازند از بہار عجم و لطائف۔
نیسان بالفتح و سین مهمله نام ماه هفتم از ماہهای رومیان و آن مدت ماندن آفتاب در برج حمل از قطرات باران این ماه در صدف مروارید پیدا شود و باران این ماه را ابر نیسان گویند از برہان و شرح نصاب۔
نیین بفتح نون و کسر یای تحتانی اول و سکون یای دوم منسوب به نی یاد نون برای

نسبت ست چنانکه دریمین درزین دخانهٔ نین راہندی چپیرگویند که در ہندوستان رواج دارد از خیابان۔
نیمجان عاشق۔
نیم ته کردن از مکر جبله انداختن از مصطلحات
نیل کشیدن داغ گذاشتن۔
نیل بر زبان رفتن کنایه از شهرت امر غیر ممکن چراکه چون نیل سیاه شود امر دور از کار را شهرت دہند واین مثل مشهور ست در ایران دبت از مصطلحات۔
نیم کاسه درزیر کاسه داشتن کنایه از مکر وحیله از مصطلحات۔
نیکی کردن و بآب انداختن بے توقع عوض نیکی کردن۔
نی در ناخن کردن نوعی از تعذیب ست
نیرو بالکسر یای مجهول ودا وزور وقوت از مدار و برہان وکشف ومؤید ومزیل ودر جہانگیری بیای معروف ومؤلف گوید ظاہر ہمین فصیح است که یا دو او ہر دو معروف خوانده شود وفصحای ایران را معمول است که در اکثر جا بلکه ہمه جا مجهول را معروف میخوانند
نیم کله بکاف عربی نیم ساخته وناتمام۔
نیمکاره ناکام ونیم ساخته وناقص از برہان۔

نیمه بالکسر یای معروف نصف و بمعنے طرف وجانب۔
نیم خایه کنایه از فلک باعتبار آنکه کردی شکل ست وہمیشه نیم بنظر می آید ونیم از جانب مخفی می ماند
نیشه بالفتح نی کوچک میان تهی با چند سوراخ در اصل نیچه بود جیم فارسی را بشین معجمه بدل کردند وآنرا شبانان می نوازند۔
نیله جانوریست صحرائی کلان تر از گوزن که آنرا نیلگاو نیز گویند۔
نیفه بکسر و یای مجهول و فا بندکش زار که معروفست وبمعنی پوستین و بمعنی لقوه از لطائف وخان آرزو در شرح سکندرنامه نوشته که نیفه بمعنی پوستینی که از پوست حوالی ناف روباه سازند وآن بغایت نرم ولطیف باشد و در برہان نیفه بمعنی پوستینی که از پوست شکم روباه سازند وبمعنی لقوه نیز آمده مؤلف گوید که نیفه بمعنی بندکش ازار اما از نافه باشد یعنی چیزیکه نسبت بناف دارد چه حرف ہا در نافه برای نسبت ست بمعنی جهت نافهٔ مشک را نافه گویند که از ناف آہوی بر آید ہا برای نسبت بسیار آید چنانچه دسته و دنبه منسوب بدست ودم
نیزه بالفتح ترجمهٔ رمح از بہار عجم وبالکسر شهرت دارد ومؤلف گوید که در اصل بمعنی نی کوچک ست چراکه مرکبست از لفظ نی بالفتح که معروف باشد و لفظ یزه که برای تصغیر آید چنانکه در مشکیزه وناودیزه

پس از لفظ نیزه یک یا بجهت تخفیف حذف کرده اند۔
نی بالفتح معروف ست و بالکسر و یای مجهول کلمه ایست که برای نفی آید از برہان وبہار عجم وبکسر نون وتشدید تحتانی در عربی بمعنی خام چنانچه گوشت خام وہر چیز ناپخته وبکسر اول ویای معروف در ترکی بمعنی لفظ را که علامت مفعول باشد بمعنی عربی از منتخب وشرح نصاب
نیزهٔ خطی بفتح اول یا بکسر اول علی اختلاف القولین وفتح خای معجمه وتشدید طا بمعنی نیزه که بسیار راست باشد مثل خط جدول کتاب از برہان وبہار عجم ودر مصطلحات نیزهٔ خطی بکسر خای وتشدید طای مهمله بمعنی نیزه که منسوب بخط است وخط نام موضعی ست در یمامه که در انجا نیزه خوب پیدا میشود وبعضی گویند که در انجا از جای دیگر آورده میفروشند۔
نیم آدمی کنایه از مطلق زن زیرا که دو زن را در گواہی بمنزلهٔ یک مرد داشته ودر دیوان خاقانی کنایه از والدهٔ خاقانی است شرح۔

⁂ ⁂ ⁂ ⁂

باب واو

فصل واو مع الف

وانا رسیده وکشاده وجدا از برہان واشار

ازداو یلا۔
والا نوعی از جامهٔ ابریشمی باریک و بمعنی بزرگ

قدر منقول از کشف المعانی۔
واویلا بمعنی افسوس چه لفظ وا کلمهٔ ندبه

است و ندبه بالضم بمعنی نوحه و ماتم و ویل بمعنی افسوس و اندوه و در آخر الف برای مد صوت که در حالت ندبه در آخر الفاظ پیدا می کنند۔

واهی العرا بضم عین مهمله دست آویز است از لطائف۔

واجب دائم و همیشه و بمعنی لازم و سزاوار شونده و باصطلاح حکما آنکه در وجود و بقای خود محتاج غیر نباشد و آن حق تعالی است

واهب بکسر ها و بای موحده بخشنده۔

واقعه طلب مفسد و جنگجو۔

والی عقرب کنایه از ستاره مریخ چرا که برج عقرب خانه مریخ ست۔

وافی الحسب بفتح حای مهمله و فتح سین مهمله و بسکون سین نیز کسیکه در شرف مال و دین و علم و دیگر کمالات کامل باشد۔

واضع چار کتاب حق تعالی که توریت بر موسیٰ علیه السلام و زبور بر داؤد علیه السلام و انجیل بر عیسیٰ علیه السلام و قرآن بر محمد مصطفیٰ صلی الله علیه وآله وسلم نازل ساخت۔

واخواست محاسبه و مطالبه و باز خواست

وارث میراث گیرنده۔

واضح روشن و هویدا و بمعنی روشن و تابان از شرح نصاب۔

واسطة العقد بکسر سین مهمله و ضم تای فوقانی و بکسر عین مهمله و سکون قاف گوهر کلان و بیش قیمت که در وسط حقیق همه گوهرهای گلوبند و حمائل باشد و اینجا بمعنی امام تسبیح شهرت گرفته خطاست۔

وارد در آینده و بمعنی قاصد و پیک از شرح نصاب وغیره۔

وَاِنْ یَکَادُ اشارت بتمام آیت که برای دفع چشم زخم خوانند و آن اینست وَاِنْ یَکَادُ الَّذِیْنَ کَفَرُوْا لَیُزْلِقُوْنَكَ بِاَبْصَارِهِمْ لَمَّا سَمِعُوا الذِّکْرَ وَیَقُوْلُوْنَ اِنَّهٗ لَمَجْنُوْنٌ ه۔

وافد بکسر فا برسولی پیش کسی رونده و آنکه بر مرکب نجیب سوار شود از منتخب۔

واجب الوجود آنکه ذات او مقتضی وجود او باشد چنانچه ذات باری تعالی که ذات او در وجود محتاج غیر نیست۔

واماند بسکون نون باغنه بمعنی بقا و قیام و باقی ماندن از شرح سکندر نامه۔

وار بمعنی مانند و لائق و طرز و روش و دستور و کلمه نسبت چون سوگوار و تقصیروار۔

واشگرد بکسر شین معجمه نام شهر۔

واگیر بکاف فارسی در زشتیست پهلوانان را که یک دست بر دیوار نهاده بجانب آن دست بر سینه زور کنند تا سینه برآمده وسیع شود از چراغ هدایت

واسط بکسر سین مهمله نام شهریست در عراق عرب و واسط از آن نام کردند که میان بغداد و بصره واقع ست و در بیشه زمین آن قلم خوب بهم میرسد و سوای این چهار قریه دیگر نیز واسط نام دارند از لب اللباب و منتخب وغیره

وازع بزای معجمه و عین مهمله باز دارنده و سالار لشکر و حاکم و سلطان از منتخب۔

واضع نهنده چیزی در جای و بمعنی پیدا کننده و سازنده مستعمل۔

واقف ایستاده شونده و بمعنی داننده از منتخب و کشف۔

وامق بکسر میم دوست دارنده و نام مردیکه بر عذرا عاشق بود از لطائف و برهان۔

واق نگهدارنده یعنی شفیع و نام پرنده است

وابل بکسر موحده باران بزرگ قطره و نام قبیله است از عرب از منتخب و صراح و لب اللباب و شرح نصاب۔

وائل بکسر همزه که حرف سوم ست قبیله است از عرب و نام قریه از لب اللباب۔

وال در فارسی نوعی از ماهی فلوس دار و بعربی پناه برنده و پناه از جهانگیری و منتخب و رشیدی۔

وام قرض و بمعنی رنگ و لون نیز آمده از برهان

وارون برای مهمله مضموم در برهان و جهانگیری بمعنی باژگونه و نگون و معکوس و در بهار عجم بمعنی نامبارک۔

واژگون بضم زای فارسی نگون و نامبارک از بهار عجم و برهان و در خیابان نوشته که مخفف واژگون ست۔

والان بادیان که بهندی سونف گویند از برهان۔

وان شهریست از ولایت ترکان و حرف تشبیه بمعنی مانند و بمعنی دارنده نیز آمده از برهان۔

وادی ایمن عبارت از صحرائیکه موسی علیه السلام با زوجهٔ خود بوقت شب دران صحرا میرفتند اتفاقاً بسبب وضع حمل آن عفیفه جهت جوی آتش نمودند ناگاه از دور روشنی بنظر آمد چون قریب رفتند بر درختی نور یافتند در انجا بموسی علیه السلام از غیب ندا رسید و اولین معراج ایشان این بود و ایمن بفتح اول و سکون یا و فتح میم بمعنے صاحب جانب یمین میمنه صفت مشبه است ماخوذ از یمین که بمعنی دست راست ست چون وادی مذکور جانب دست راست موسی علیه السلام واقع بود لهذا وادی ایمن گفتند و بعضے نوشته که وادی مذکور جانب راست کوه طور واقع ست۔

واشدن شگفته شدن و بمعنی جدا شدن و از تکلیف بر آمدن از مصطلحات۔

واخوردن و برخوردن ملاقات کردن از بهار عجم۔

وارث تاج و نگین کنایه از شاهزاده۔

واقع شدن کنایه از دوچار شدن۔

واکشیدن دراز کشیدن و بزور و حیله چیزی از کسی حاصل کردن۔

والوسیدن بیای موحده و سین مهمله اعراض کردن۔

واکردن کشادن و فارغ نمودن۔

واسوختن باصطلاح شعرای ایران بیزار شدن و اعراض و روگردانی کردن از معشوق ظاهرا واسوخت شعرا از ینجاست از چراغ هدایت و سراج۔

واو این حرف در کتب فارسی بر چند قسم آید اول واو لزوم که میان لازم و ملزوم در آید چنانکه درین مصرع **مصرع** من و دست و دامان آل رسول ؐ و درین **بیت** ما و می و زاهدان و تقوی ٭ تا یار سر کدام دارد ٭ دوم واو استبعاد و آن میان مستبعد بکسر عین و مستبعد بفتح عین در آید چنانچه درمیان من و انکار در شعر حافظ رح **شعر** من و انکار شراب این چه حکایت باشد ٭ ظاهرا این قدرم عقل کفایت باشد ٭ مثال دیگر **بیت** از تو بیگرم و دل باد گری یار کنم ٭ ای بقربان تو صد دل من و این کار کنم ٭ سوم واو عطف و آن اگر درمیان دو مفرد واقع شود ساکن خوانند مفتوح نباید خواند چنانچه **ع** من و تو درمیان کاری نداریم ٭ خواه در نظم باشد خواه در نثر و اگر درمیان دو جمله واقع شود واو را مفتوح علیحده باید خواند و گاهی محذوف هم باشد صائب گوید **ع** بقدر هر سکون راحت بود بنگر مراتب را ٭ دویدن رفتن استادن نشستن خفتن و مردن ٭ و در بعض محل حذف واو عاطفه موجب مزید فصاحت و بلاغت باشد چنانکه **بیت** قربان شوم ترا که ندانسته هنوز ٭ اخلاص من محبت من اعتقاد من ٭ و میان اعداد واو عطف آوردن مخل فصاحت ست چنانچه درین مصرع **ع** بوسه گرفتم از لبش یک و سه چار و پنج شش ٭ چهارم واو تصغیر و آن در آخر اعلام و اسما واقع شود چنانچه پسرو بمعنی پسر کوچک و شیخو بمعنی شیخ کوچک پنجم واو قسمیه و آن جز در اول اسمای عربی در نیاید چنانچه واللیل و والشمس و والضحی و والله و واو قسم اسم مابعد خود را جر دهد یعنی حرف آخر آن اسم را کسره می دهد ششم واو زائد و آن آنست که در کلام احتیاج معنیش نباشد خصوصاً بر لفظ لیکن و مخففات او چنانچه ولیکن و ولی و ولیک سعدی رح گوید **ع** که ای نیک بخت این نه شکل من ست ٭ ولیکن قلم در کف دشمن ست ٭ هفتم واو بمعنی مع آید سعدی رح گوید **ع** پیری و صد عیب چنین گفته اند ٭ بعضی این را واو تسویه گویند یعنی پیری برابر صد عیب ست هشتم واو بمعنے تقابل فیضی گوید **بیت** عشق ست و هزار شعله در تاب ٭ عقل ست و هزار رخنه در آب ٭ و نزد بعضی این واو برای تسویه است و بعضے این را واو تشبیه گویند نهم واو نسبت چنانچه هندو و چاکو و نیکو و چپوکه نوعی از بافته پشمینه است و چرپت بمعنی پشم نرم ست و آلو بمعنی نیلوفر دهم واو حالیه شاعر گوید **بیت** واغم ز ناتوانی وافسوس نه کیست ٭ دندان نماند در دهن و لب گزید نیست ٭ یازدهم واو اشمام ضمه چنانچه در لفظ خوش و خود و خود این واو را معدوله نیز نامند دوازدهم واو بمعنی یا چنانچه سعدی رح گوید **بیت** گل همین پنج روز شش باشد ٭ وین گلستان همیشه خوش باشد

سیزدهم واو تخفیف یعنی از مخفف کردن لفظ او پیدا شود چنانچه درین بیت **بیت** دل متحیر که چه داند راه عقل درین کم که چه خواند واو

چهاردهم واو معدوله چنانچه در لفظ تو و چو و دو این واو را بیان ضمه هم گویند پانزدهم واو برای معاوضه چنانچه عرفی گفته **بیت** ز شوق کوی تو پا در گلم ز غمزه چه سود هزار جلوه گر آری و یک قدم رفتار به و باید دانست که واو گاهی بالف بدل میشود چون فروغ و فراغ بالضم بمعنی تاب و روشنی و کوس و کاس بمعنی نقاره بزرگ و بیای عربی بدل شود چون نوشته و نبشته و بیای فارسی چون دام و پام بمعنی رنگ بقا چون یاده و یافه و کلاده و کلافه و بدال مهمله چون کالیوه و کالیده بمعنی پریشان و بمیم چون موبز و ممیز و پهنین و برماسیدن بمعنی مس کردن چیزی را و بیای تحتانی چون هنوز و هنیز و انگور و انگیر و بشین معجمه چون خدیو و خدیش بمعنی خداوند۔

واقعه بکسر قاف و فتح عین مهمله خواب بمعنی جنگ و حادثه و سختی و زمان قیامت و مردن و حال کارزار از کشف و منتخب و مصطلحات۔

واله بکسر لام و های ملفوظ یعنی غیر مختفی لفظ عربیست صیغه اسم فاعل بمعنی شیفته و سرگشته در عشق و مفتون و بفتح لام باینمعنی غلط است از منتخب و مدار و صراح و کشف و لطائف و بفتح لام و های مختفی قسمی از حریر ابریشمی باریک زیبا انگیز و لطائف و برهان۔

واهله نام زن نوح علیه السلام از لطائف

واعیه بکسر عین مهمله و یای تحتانی حافظ و نگهبان و فریاد کننده از کشف و لطائف و صراح۔

وارسته بفتح رای مهمله آزاد و فارغ البال

واقصه بقاف و صاد مهمله نام منزلی است در راه مکه از صراح۔

وامانده بمعنی پس مانده و باقیمانده و پس خورده۔

واگویه بکاف فارسی و یای تحتانی گفته‌اند در چراغ هدایت واگویه بمعنی بازگفتن حرف شنیده را که بهندی چرچا گویند۔

واعجباه بمعنی ای تعجب این در مقام تاسف گویند الف و ها در آخر الفاظ در حالت ندبه بجهت مد صوت زائد کنند۔

واهیه حرف چهارم یای تحتانی ست از هم افتاده از کنز و منتخب و در موید بمعنی گره۔

واهمه قوتیست که ادراک معنی جزئیه کند که بمحسوسات تعلق دارد مثلاً صداقت و عداوت و بعضی محققان چنین نوشته اند که کار واهمه آنست که چیزهای دیده و نادیده راست یا دروغ نقش مینماید خواه آن چیزها در عالم صورت باشند خواه نباشند مثلاً هزار آفتاب بر آسمان توهم کنند و حال آنکه یکی بیش نیست و این قوت تابع عقل گردد بخلاف قوتهای دیگر چنانچه شخص در خانه تاریک تنها با مرده مجاور باشد هر چند عقل حکم کند مرده جماد ست از و ترس نباید گردد قوت واهمه وسوسه می دهد و خائف گرداند

والا نه بدانکه در مقام لفظ والا استعمال لفظ والانه غلط محض است چراکه درچنین مقام الا مرکبست از لفظ ان که کلمه شرطست و از لفظ لا که کلمه نفی ست پس باوجود لای نافیه لفظ نه که در فارسی برای نفی باشد هیچ حاجت ندارد

وایه حاجت و مراد مجازاً بمعنی مقدمه و بمعنی معتاد هر روزه مثل خوراک کوکنار و افیون از مصطلحات و چراغ هدایت۔

واشی بکسر شین معجمه دروغگو از منتخب و صراح

واهی بمعنی سست از مدار و صراح۔

وارستگی بفتح رای مهمله آزادگی و فارغبالی

وافی بکسر فا تمام و کامل۔

واقی بکسر قاف نگاهدارنده مشتق از وقایت که بمعنی حفاظت ست۔

واعی بکسر عین مهمله نگاهدارنده و یاد گیرنده از لطائف و صراح۔

والی دوست و حاکم و مالک و بمعنی خویش و قریب نیز آمده۔

وادی رودخانه و رهگذر آب سیل یعنی زمین نشیب هموار کم درخت که جای گذشتن آب سیل باشد و بمعنی صحرای مطلق نیز آمده و بمعنی مقدمه و معامله نیز مستعمل میشود از لطائف و شرح نصاب غیره۔

واجبی بجیم و بای عربی وظیفه و روزینه۔

وارفتگی مضمحل شدن و گداز یافتن از چراغ هدایت۔

واسوختگی بمعنی سوختگی۔

فصل واو مع بای موحده

وبر بفتح واو و سکون موحده و رای مهمله جانوریست شبیه گربه و بفتحتین بمعنی پشم شتر وغیره از صراح

وبص بفتح واو و کسر موحده و صاد مهمله بمعنی درخشیدن از صراح۔

وبال بمعنی گرانی و عذاب منقول از تاج اللغات بدانکه وبال آفتاب در دلو باشد و وبال قمر در جدی و وبال عطارد در قوس و حوت و زهره را در عقرب و حمل و مریخ را در میزان و ثور و مشتری را در جوزا و سنبله و زحل را در سرطان و اسد۔

فصل واو مع تای فوقانی

وتد بفتحتین میخ چوبین از منتخب و شرح نصاب و در لطائف و مدار و صراح و کشف و شرح نصاب دیگر بفتح واو و کسر فوقانی۔

وتر بالکسر بمعنی طاق که بمقابل جفت است و بفتحتین زه کمان و تار ساز از منتخب و صراح۔

وتیره راه و روش و نهاد و دستور از لطائف و صراح۔

فصل واو مع ثای مثلثه

وثاق بفتح و کسر بند و قید از منتخب و لطائف و مدار و کشف و صراح و همه اهل لغت درین متفق اند و برای معنی خانه و حرم سرای مختلف اند در لطائف وثاق بضم و کسر بمعنی خانه و در کشف بضم بمعنی خانه و در سروری و بهار عجم بفتح بمعنی خانه و در مدار باین معنی بکسر نوشته۔

وثوق بضمتین استواری و اعتماد از منتخب و تاج اللغات۔

وثیق استوار از صراح۔

وثن بفتحتین بت که از سنگ و دیگر اشیا سازند از منتخب و کشف و لطائف و صراح۔

وثیقه استواری عهد و پیمان و عهدنامه از منتخب و صراح۔

وثنی بفتحتین و کسر نون بت پرست۔

فصل واو مع جیم عربی

وجا بکسر خصی کردن و کشتن و بفتح ترس و اندوه و سیلی زدن از صراح۔

وجب بفتحتین و بای موحده لفظ عربیست بمعنی بدست که بهندی اورا بالشت گویند از مدار۔

وجوب بضمتین واجب شدن ملازم شدن و سزاوار شدن و مقرر شدن و تقاضا کردن ذات وجود خود را هستی خود را و ناممکن بودن عدم او از صراح وغیره و گاهی مراد از ان ذات حق تعالی باشد۔

وجنات بفتحات جمع وجنه که بمعنی رخساره آدمی باشد که بلند بر آمده باشد و موی ریش در انجا نروید و آن پهلوی بینی در زیر چشم میباشد آن موضع اگرچه جزو رخساره است لیکن مجازا رخساره را گفته شود از منتخب و کشف۔

وجاهت بفتح خوبروئی و روشناسی و عزت و بکسر واو خطاست از کشف و مزیل و صراح۔

وج بالفتح و تشدید جیم نام دوائیست که آنرا اگر ترکی گویند و نام شهریست بطائف از منتخب۔

وجد بالکسر توانا شدن و توانگر شدن و یافتن و بالفتح اندوهگین شدن و شیفته شدن از منتخب و لطائف و صراح و در عرف حالت ذوق و شوق که صوفیان سماع پسند را میشود۔

وجود بضمتین یافتن مطلوب و هستی از لطائف و منتخب و کشف و صراح و بمعنی جسم و بدن که در عرف مستعمل است در کتب لغت یافته نشد مگر اگر مجاز باشد چون زبان زد بعضی ثقات است ظاهرا درست باشد۔

وجار بکسر جای ماندن گفتار گرگ از شرح نصاب

وجور بفتح واو و ضم جیم داروی رقیق که در حلق ریزند از منتخب وغیره۔

وجیز برای معجمه بروزن فعیل کوتاه و مختصر از شرح نصاب۔

وجع بفتحتین درد از کشف۔

وجیع دردناک از منتخب۔

وجل بفتح واو و کسر جیم کسیکه از وهم ترسان باشد و بفتحتین مصدر است بمعنی ترسیدن از منتخب و لطائف و شرح نصاب۔

وجدان بالکسر گم شده را یافتن و دانستن و در یافتن از کشف و کنز و منتخب و صراح۔

وجه بالفتح روی و چهره و طریقه و طور و بمعنی ذات و حقیقت چیزی و آنچه بدان معاش کرده شود چنانچه زمین و مشاهره و بمعنی سوی و جانب از منتخب و مدار و کنز و صراح۔

وجهة بالکسر و های مفتوحه و در آخر این لفظ تای فوقانی است که در حالت وقف ها میشود

ودر صورت اضافت و صفیت بکسر متحرک شده باز نامیگرددو بر وزن فعلت میشود و لفظ وجهه بمعنی طرف و قبله و موضعی که رو بطرف آن کرده شود از منتخب و کشف۔

وجنه بهر سه حرکات واو و فتح نون موضع رخسار آدمی که بلند بر آمده است از منتخب۔

وجوه بضمتین جمع وجه که معنی آن مذکور شد۔

وجیه بر وزن فعیل مرد و شناس و خداوند جاه و مرد خوبصورت و هر چیز خوشنما از منتخب و صراح۔

فصل واو مع حاے مهمله

وحدت یگانه شدن و تنهائی و یکے بودن از منتخب۔

وحید یگانه و تنها۔

وحدة الوجود باصطلاح متصوفین موجودات را همه یکے وجود حق سبحانه تعالیٰ دانستن و وجود ماسوا را محض اعتبارات شمردن چنانچه موج و حباب و گرداب و قطره و ژاله را یک آب پنداشتن۔

وحش بفتح واو و بسکون حا وحشیان صحرا و این جمع وحشی ست و بفتح واو و کسر حا بمعنی زشت از لطائف۔

وحوش بضمتین جمع وحش و وحش جمع وحشی ست بمعنی جانوران صحرائی۔

وحل بفتحتین و حای مهمله گل ولاے و زمینیکه آب تیره شده باشد از منتخب و مدار و قاموس۔

وحدان بالضم جمع واحد۔

وحی منزل بضم میم و فتح زای معجمه عبارت از قرآن مجید۔

وحی بالفتح پیغام خدا و سخن نرم۔

وحدت نوعی واحد بودن از روی نوع چنانچه زید و عمرو و خالد و ولید را باهم وحدت نوعیست زیرا که ایشان همه انسان اند۔

وحشی جانور صحرائی رمنده از مردم و از جانب چپ و جانب بیرونی از بعض اندام در مقابله انسے که جانب درونی اندام را گویند مثلاً پشت دست را جانب وحشی گویند و کف دست را جانب انسے نامند از منتخب و کشف۔

وحدت ارادی واحد دانستن خدای تعالیٰ را یعنی مسلمان شدن باعتقاد خود و اراده خود از گفته انبیا و بعضی چنین نوشته که یکدل بودن مردمان باراده خود ها بلا جبار چنانچه تابعان انبیا را باشد۔

وحدت قهری واحد دانستن خداے تعالیٰ یعنی مسلمان شدن بقهر و غلبه سلاطین اسلام و بعضی چنین نوشته وحدتیکه مردمان را بقهر و غلبه کسی حاصل شود چنانچه نوکران سلاطین را که بظاهر بحکم متفق و متحد باشند و بباطن اتحادی ندارند۔

فصل واو مع خای معجمه

وخامت بفتح ناسازگاری و دشواری و گرانی از منتخب۔

وخ بالفتح مرادف واه واه۔

وخ وخ کلمه ایست که در وقت خوش آمدن چیزی گویند از مصطلحات۔

وخش بالفتح و شین معجمه نام شهریست از ولایت ختلان و بفتحتین نام مرضی ست که بهائم را باشد از لطائف و سروری و در لب اللباب گفته که شهریست در نواحی بلخ و در برهان بفتحتین نام بیماری ست که اسپ را در پای میشود و بالفتح نام شهرے از بدخشان

وخم بفتح اول و کسر ثانی ناگوار و ناسازگار از لطائف۔

وخیم بفتح اول و کسر خای معجمه و یای معروف دشوار و گران و بدگوار از منتخب و در کشف بمعنی بد و زشت۔

فصل واو مع دال مهمله

ودیعت امانت از منتخب۔

وداج بکسر اول و جیم عربی و بفتح اول نیز آمده بمعنی رگ گردن و آن دو رگست هر دو را و دجین و ودجان گویند۔

وِدود بفتح اول و ضم ثانی دوست از لطائف

وُد بالضم و تشدید دوستی و دانا و بالفتح و تشدید نام بت قوم نوح علیه السلام که بصورت مرد بود از شرح نصاب۔

وداع بالفتح پدرود کردن از منتخب و مدار و بهار عجم و کشف و صراح و مزیل و بکسر خواندن نوعی از تفریس باشد۔

ودع بفتحتین مهره سفید که از دریا بر آید بهندی سنکه گویند از منتخب و برهان۔

ودائع امانتها جمع ودیعت از منتخب۔

فصل واو مع رای مهمله

ورا بالفتح و مد بمعنی پس و عقب و جانب پس و بمعنی فرزند و بمعنی سواد و غیره و بالفتح و القصر یعنی بدون مد بمعنی مخلوقات از جن و انس و در فارسی مخفف اورا از لطائف ۔

وردمر بی بفتح واو و ضم میم و فتح موحدهٔ مشدد و در آخر الف بصوت یا بمعنی گلقند ۔

ورقا بالفتح و سکون را و قاف فاخته و کبوتر از منتخب و صراح ۔

ورنج بالفتح و خای معجمهٔ مفتوح و جیم عربی نان و بلیدا از برہان ۔

وریج بالفتح و تای فوقانی و یای معروف و جیم عربی نام طائری که بعربی آنرا سلوا و سمانی گویند از برہان ۔

ورد بالفتح گل سرخ که عرق آنرا گلاب گویند از منتخب و بکسر کار ہر روزهٔ دائمی و موضع آب خوردن و آب بگر داشتن از شرح نصاب ۔

ورود بفتحتین بجای اندر آمدن از شرح نصاب و صراح ۔

ورید بروزن جدید رگ گردن از منتخب و نزد اطبا ہر رگے که دران جہندگی و حرکت نباشد بخلاف شریان ۔

ورخس ورمیکه در بن ناخن پیدا شود ۔

ورع بالفتح پرہیز گاری و بفتح واو و کسر را پرہیزگار از منتخب ۔

وراق بالفتح و تشدید کاغذ برنده و مرد یکه دنیار و درم بسیار دارد و بمعنی نویسنده بتخفیف سبزی زمین از گیاه و لطائف و منتخب و مؤید ۔

ورق بفتحتین برگ درخت و کاغذ بریده و بفتح واو و کسر را درم نقره و سیم مسکوک و بعضی ست واو و سکون را کبوتران چه با بمعنی جمع ورقا که بفتح بمعنی کبوتر و فاخته باشد ۔

ورک بفتح واو و کسر را سرین و کفل و بسکون را نیز آمده از منتخب ۔

وردوک بروزن مردود و در آخر کاف عربی لفظ فارسی ست آنچه از کاه دانی ہرا ست کنند بہندی چھپر گویند از برہان و رشیدی

ورناک بالکسر حرف سوم نون نام چشمهٔ که در کشمیر ست ۔

ورل بفتحتین جانوریست شبیه بسقنقور و سوسمار از برہان ۔

ورق الخیال بنگ که بہندی بھنگ گویند

ورم بفتحتین آماس و داغ کردن از منتخب و مدار و کشف و صراح ۔

ورق خام بخای معجمه کاغذ اہل دفتر که حک و اصلاح دران واقع نشده باشد و از ان دیانت و خیانت این جماعت معلوم نشود ۔

ورق ریختن مات کردن و خراب کردن

ورخوردن ملاقی شدن ۔

ورق گردانیدن فعل عبث کردن و عیب بے علمی خود نہفتن و وضع قدیمی خود یکبارگی ترک نمودن ۔

ورطه بالفتح محل ہلاکی و زمینی که دران راه نباشد و مجازا بمعنی گرداب مستعمل و بکسر واو خطاست از منتخب و بحر الجواہر و لطائف و صراح و کشف ۔

ورثه بفتحات ثلاثه میراث یابندگان این جمع وارث ست از منتخب و مدار ۔

وری بفتح واو و کسر رای مهمله و یای مجهول اما آن را که بمعنی مخلوقات ست ۔

فصل واو مع زای معجمه

وزارت بکسر از صراح ۔

وزر بکسر گرانی و بار گران و پشتواره و بر داشتن بار بر پشت و بمعنی گناه و بمعنی سلاح و جمع آن اوزار از منتخب و لطائف و صراح ۔

وزیر آنکه بر داشتن بار کسی شریک باشد از منتخب ظاہرا چون وزیر در متقدمه بر داشتن بار سلطنت و ریاست با سلطان متفق میباشد لہذا باین لقب ملقب شده ۔

وزش بفتح اول و کسر ثانی وزیدگی باد این حاصل بالمصدر ست از وزیدن ۔

وزغ و **وزغ** بفتحتین و غین حربا از منتخب و در مدار و در جہانگیری و رشیدی بمعنی غوک نوشته اند و در برہان نوشته که نوعی از چلپاسه است و در صراح بمعنی جانوریست چون کرلیسه ۔

وزن بفتح اول و سکون ثانی از صراح و بفتحتین خطاست و در فارسی بمعنی عزت و وقار نیز مستعمل ست ۔

وزان بالفتح و تخفیف در فارسی بمعنی

روانست در عربی بالفتح وتشدید بسیار وزن کننده و بالضم وتشدید وزن کنندگان ۔
وزغه بفتحتین وغین معجمه حربا از منتخب و در مدار وجهانگیری ورشیدی بمعنی خوک نوشته اند و در برهان نوشته که نوعی از چلپاسه ست و در صراح نوشته که جانوریست چون کربسه ۔

فصل واو مع سین مهمله

وسطی بضم واو وسکون سین مهمله و در آخر الف بصورت یا بمعنی انگشت میانگی و این تانیث اوسط ست یعنی درمیان افتاده و در خنصر و بنصر نون زائده است بر بصر وخصر پس بصر دلالت بر وضوح وقوف میکند وخصر که بمعنی خردی و کوتاهی ست دلالت بر معنی عجز و کوتاهی میکند و این هر دو باعتبار قوت وضعف خود مسمی بدین اسم شدند شرح نصاب از یوسف بن مانع ۔
وستا بالفتح ستایش خدا از مدار و در سکندری نشنم ۔
وسعت بالضم فراخی از منتخب ۔
وساطت بالفتح درمیان شدن و واسطه و وسیله شدن از منتخب وکشف صراح ۔
وسمت بالفتح داغ کردن و مجازاً تهمت کردن از مدار ۔
وسیبت بالفتح نزدیکی و دست آویز از لطائف ۔
وسنج بالفتح وبفتحتین وخای معجمه چرک دریم که بهندی آنرا میل گویند وبمعنی ریمناک نیز آمده ۔

از منتخب صراح ومدار ولطائف وکشف ۔
وسائد بفتح واو وکسر همزه که حرف چهارم ست بالشها واین جمع وساده است ۔
وساوس بفتح واو اول وکسر واو ثانی جمع وسواس ۔
وسط بالفتح وسکون ثانی بمعنی درمیان ومیان هر چیز وبفتحتین چیزیکه میانه باشد یعنی متوسط بود در طول وقصر وفربهی ولاغری دیگر کیفیات از کشف ومنتخب صراح ولطائف و مدار و در شرح نصاب نوشته که بفتحتین بمعنی میانه که عبارت از میان حقیقی ومرکز باشد واسم چیزیست که درمیان واقع شود مثل انگشت وسطی وبفتح واو وسکون سین ظرف مبهم ست بمعنی درمیان ۔
وسائط بفتح اول وکسر همزه که حرف چهارم ست جمع واسطه وبمعنی وسیلها مستعمل از منتخب
وسیط بالفتح بروزن فعیل آنکه در نسب میانه نه و در محل رفیع باشد وکتابی ست در فقه از لطائف ومنتخب صراح ۔
وسع بالضم فراخی ودسترس وتوانائی از منتخب وکشف وصراح ۔
وسم بالفتح نشان کردن وعیب ونشان وداغ از لطائف وصراح ۔
وسیم بروزن فعیل بمعنی حسن او یعنی خوب صورت وجمیل ونشان کرده شده از صراح وغیره وبعضی نوشته که نام درخت ست که شاخ آن سیاه وسفید باشد ۔

وسن بفتحتین بوزن چمن خواب وغنودگی که مقدمه خواب ست از لطائف وبفتح واو وکسر سین ونون بمعنی خفته از شرح نصاب صراح ۔
وساده بکسر بالش وبالین از منتخب صراح ومدار وکشف ۔
وسمی بالفتح باران بزرگ قطره از شرح نصاب وباران اولین بهار از منتخب ۔
وسنی بفتح واو وسکون سین وکسر نون دو زن که یک شوهر داشته باشند هر یکی دیگری را وسنی باشد از برهان ۔

فصل واو مع شین معجمه

وشتا بالضم وتای فوقانی نام شرح زند کتاب دین آتش پرستان ست از برهان
وشات بضم واو وتخفیف شین وتای فوقانی سخن چینان وغمازان ودروغ گویندگان جمع واشی چنانکه قضات جمع قاضی ۔
وشت بالفتح خوب وخوش از لطائف
وشاح بکسر وبضم واو وشین معجمه وحای مهمله که بهندی هار گویند وبمعنی گلوبند از منتخب وصراح ۔
وش بالفتح خوب وخوش وسره بمعنی شبیه ونظیر ومانند ونام شهر از ترکستان ونوعی از بافته ابریشمی وشمله ودستار از برهان جهانگیری
وشق بفتحتین در عربی بار شتر را گویند و آن شصت صاع باشد از منتخب و در ترکی بفتحتین

نوعی از پوستین و آن در اصل جانوریست در
ترکستان برابر روباه سفید رنگ که داغهای سیاه
بر آن باشند از برهان و در لطائف نوشته که
بفتحتین نوعی از پوستین و بضمتین غلام ساده
رو ظاهراً بمعنی مخنث و شاق ست۔

وشاق بضم خدمتگار و غلام ساده رو.
این ترکی ست از لطائف و کشف و رشیدی و سراج و در برهان
بکسر اول بمعنی غلام ساده رو و بمعنی کنیز آمده۔

وسیک بفتح واو و کسر شین معجمه و یای معروف
و کاف عربی شتابی کنند و بمعنی پیک تیز رفتار
از صراح وغیره۔

وشل بفتحتین آب اندک از صراح۔

وشتن بالفتح رقص کردن از برهان۔

وشی بالفتح نوعی از جامهٔ ابریشمی منسوب بشهر
وش ست از مؤید و در منتخب بمعنی جامهٔ رنگین

فصل واو مع صاد مهمله

وصایا بالفتح جمع وصیت۔

وصب بفتحتین و بای موحده بیماری و
رنج از منتخب و شرح نصاب۔

وصلت بالضم پیوند و خویشی و پیوستگی و
بالفتح پارهٔ چیزی از منتخب۔

وصمت بالفتح عیب از بحر الجواهر و صراح۔

وصیت اندرز کردن عازم سفر یا شخصی
قریب الموت دوست خود را که بعد من چنان
و چنین باید کرد۔

وصید آستانه از لطائف و صراح۔

وصّال بالفتح و تشدید بسیار پیوند کننده
و بضم واو و تشدید جمع واصل و بکسر و تخفیف
پیوستن۔

وصله بالفتح پارهٔ جامه و کاغذ وغیره۔

وصی آنکه باو وصیت کرده باشد از منتخب و
نیز کنایه باشد از حضرت علی کرم اللہ وجہہ۔

فصل واو مع ضاد معجمه

وضع بالفتح نهادن از منتخب و بمعنی ترتیب و
بمعنی ساختن نیز مستعمل و بضم واو و سکون
ضاد معجمه بمعنی آن بچه که نطفه برای جسم او
در آخر ایام طهر نزدیک بحیض در رحم مادر رسته
شود و مضغه گردد و آن بچه ضعیف الخلقت باشد
از شرح نصاب و منتخب و صراح۔

وضیع بفتح واو و کسر ضاد معجمه و عین مهمله
بر وزن فعیل فرومایه و ناکس از منتخب و
کشف و صراح۔

وضو بضمتین مصدر ست بمعنی روشستن و
مجازاً بمعنی رو و دست و پاشستن برای
نماز و بفتح واو بمعنی آبیکه بدان وضو کنند از
منتخب و مدار و کشف و مزیل و شرح نصاب
از یوسف بن مانع۔

وضیمه بالفتح بر وزن مدینه ضیافت ماتم
از شرح نصاب و منتخب و کشف۔

وضاحت بالفتح و تشدید ثانی و حای
مهمله بسیار روشن و بمعنی روشن کننده۔

فصل واو مع طای مهمله

وطا بالفتح رفتن و پامال کردن و بکسر واو
و همزه در آخر باکسی موافقت کردن و جامه
که بر روی تخت وغیر آن بیندازند بمعنی بستر
نهالین و لباس از منتخب و لطائف وغیره

وطر بفتحتین حاجت از منتخب۔

وطواط بالفتح واو و طای مهمله پرستو که آنرا خطاف
نیز گویند و بهندی ابابیل نامند و لقب
شاعری بسبب کوتاهی و لاغری جسم او
بمعنی اول از منتخب۔

وطی بفتح واو و سکون طا بمعنی جماع و پامال
کردن از لطائف و صراح۔

فصل واو مع ظای معجمه

وظیفه چیزی که برای کسی هر روزه مقرر
شده باشد از منتخب و صراح۔

فصل واو مع عین مهمله

وعا بکسر واو و مد آوند و ظرف از کشف
و صراح۔

وعید وعده بد و این خاص در باب
شر و بدی مستعمل ست چنانچه کسی گوید که من
ترا فردا خواهم زد و مثل آن بخلاف وعده
که آن در خیر مستعمل است از بهار عجم و منتخب
و لطائف۔

وعود بضمتین جمع وعده۔

وعوع بفتح هر دو واو و سکون هر دو عین
مهمله آواز سگ از لطائف و در شرح نصاب
آواز شغال و گرگ۔

وعده نوید دادن در نیکی و خبر دادن در بدی
مگر اکثر در نیکی و خیر مستعمل ست از منتخب
و لطائف و بهار عجم۔

فصل واو مع غین معجمه

وغا بالفتح واو و غین معجمه جنگ و شور و غوغا و بکسر واو خطاست از صراح و کشف و منتخب۔

وغد بفتح اول و سکون غین معجمه کمینه و فرومایه و ناکس از منتخب و صراح۔

فصل واو مع فا

وفا بالفتح وعده بجا آوردن و بسر بردن دوستی و عهد سخن از منتخب و صراح۔

وفات بفتح مصدر ست از مجرد بزیادت تا و بمعنی مرگ از منتخب و غیاث۔

وفاقت بکسر موافقت و سازداری کردن

وفد بفتح واو و سکون فا برسولی و ایلچیگری پیش کسی رفتن و جمع وافد نیز آمده از منتخب

وفود بضمتین و در آخر دال مهمله جمع وفد ست و وفد بالفتح اسم جمع وافد ست و وافد بمعنی برسولی پیش کسی رونده و بمعنی آنکه بر مرکب نجیب سوار شود و قیس و فود که جمع الجمع وافد ست بمعنی رسولان و پیغام برندگان و سواران مرکب نجیب باشد از منتخب و صراح و بعضی بمعنی گروه و قبیله نوشته اند مگر در کتب معتبره لغات باین معنی دیده نشد۔

وفور بضمتین تمام شدن و بسیار شدن و بمعنی بسیاری مستعمل از منتخب و صراح و بفتح خطاست۔

وفاق بکسر واو سازگاری کردن از صراح و منتخب و بمعنی محبت و اتفاق مستعمل میشود۔

وفق بالفتح سازوار و موافق و لپسند از منتخب صراح و کشف و مدار۔

وفضه بضاد معجمه بروزن قبضه بمعنی ترکش از شرح نصاب۔

وفی بفتح واو و کسر فا و تشدید یا تمام و کامل از صراح۔

فصل واو مع قاف

وقاحت بفتح بیحیائی و بیشرمی و دلیری از منتخب و کشف و صراح و مدار و خیابان

وقایت بکسر نگهداشتن و پناه چیزی و هرچه بدان چیزی نگاه دارند و مقوای کتاب و نام کتابی در فقه از صراح و مدار و منتخب و کشف

وقیعت بفتح بمعنی ملامت و عیب گوئی از عقب مردم و غمازی از منتخب وغیره۔

وقعت بالفتح سختی و آسیب کارزار منتخب و صراح۔

وقیح در آخر حای مهمله بروزن فعیل بیشرم از لطائف۔

وقاد بفتح واو و تشدید قاف در آخر دال مهمله افروزنده و بسیار افروخته شونده۔

وقود بفتح واو و ضم قاف و در آخر دال مهمله هیزم و آنچه بدان آتش افروزند و بضمتین مصدر ست بمعنی آتش افروختن از منتخب۔

وقید بفتح واو و کسر قاف آنچه بدان آتش افروزند مثل هیزم و کاه از منتخب۔

وقار بفتح آرمیدگی و آهستگی و حلم و تمکین و گرانباری ماخوذ از وقر بالفتح بمعنی گرانبار شدن و شنوا از صراح و منتخب و کشف و مزیل و قاموس و بحر الجواهر و بکسر واو خواندن نوعی از تفریس ست

وقر بالکسر و سکون قاف باری که آنرا خر یا استر تواند برداشت و مقدار آن چهل صاع باشد و بالفتح و سکون قاف گرانی گوش و گران شدن و مجازا بمعنی حلم و تمکین از منتخب و صراح وغیره

وقاص بالفتح و تشدید قاف و صاد مهمله گردن شکننده از صراح و منتخب و در مدار و کشف بمعنی جنگجو و در شرح دیوان حافظ نوشته که نام یکی از اصحاب که در فن کمانداری و تیر اندازی مهارت تمام داشت۔

وقاع بکسر جماع و جنگ از لطائف و صراح

وقع بالفتح جای بلند از صراح و مجازا بمعنی اعتبار و عزت۔

وقائع بفتح رویدادها و حوادث و احوال و اخبار کارزارها جمع وقعه که بمعنی فتنه و قتل ست پس معانی اول مجاز باشد از معنی اخیر از صراح وغیره و کسانیکه جمع واقعه دانند خطا ست

وقوع بضمتین افتادن و فرود آمدن کذا از منتخب و مجازا بمعنی ظاهر شدن هر شی۔

وقیع بلند و رفیع ماخوذ از وقع که بمعنی جای بلند و سر کوه ست۔

وقف بفتح واو و سکون قاف ایستادن در جائی و ایستادن و توقف نمودن در کلام و دانستن و مطلع شدن و آنچه در ملک کسی نباشد و براه خدا آنرا گذاشته و در بعضی جا بمعنی مطلق عطا مستعمل میشود از صراح۔

وقوف بضمتین دانستن و آگاهی و بمعنی ایستادن از کشف و منتخب و صراح و لطائف

وقواق بالفتح نام جزیره است و در آنجا درختان باشند که ثمر آنها بصورت انسان باشد نر و ماده طول هر یک بقدر یکدست از مقام ناف چون بدرخت پیوسته بوقت شب گریه میکنند و سخن هم مینمایند و می جنبند و چون از درخت جدا کنند بمیرند و مجازاً آن درخت را نیز وقواق گویند از برهان و شرح خاقانی.

وقایه بکسر نگهداشتن و پناه چیزی و هر چه بدان چیزی را نگاهدارند و معنوی کتاب و نام کتابی در فقه از صراح و مدار و منتخب.

وقیه بضم واو و کسر قاف و تشدید تحتانی نام وزن مقرری و آن چهل درم باشد از لطائف

وقی بفتح اول و سکون ثانی نگهداشتن.

فصل واو مع کاف

وکالت بفتح و بکسر از منتخب و کشف و صراح

وکر بالفتح آشیانهٔ مرغ از منتخب و کشف و صراح و لطائف.

وکس بالفتح و سین مهمله نقصان و زیان از لطائف

وکاف بکسر پالان اسپ و خر از منتخب و صراح.

وکیره بفتح بر وزن فعیله ضیافت بنای خانهٔ نو از شرح نصاب و صراح.

فصل واو مع لام

ولا بکسر دوستی و محبت و بپایان کردن کاری و نزدیکی ایام و بفتح باران و میراث بندهٔ آزاد از کشف و منتخب و لطائف و کنز.

ولد الزنا زادهٔ حرام و در اصطلاح پردانها و کرمها و دیگر حشرات که در ایام برشکال پیدا میشوند و بطلوع ستاره سهیل بمیرند

ولات بضم واو و تخفیف لام و فوقانی جمع والی بمعنی حاکمان و دوستان و بتشدید لام خطاست همچنین قضات بتخفیف ضاد معجمه جمع قاضی.

ولادت بکسر زائیدن از منتخب و کشف

ولایت بکسر یک ملک پادشاه و زمین آبادان و متکفل کار کسی شدن و تصرف و دوستی و حکومت و امارت سلطان و تقرب بندهٔ نیک با خدای تعالیٰ و بفتح یاری دادن و صداقت از تفسیر جلالین و قاموس و مدار و مزیل و منتخب و بهار عجم و کشف و صراح.

ولوج بضمتین و جیم عربی در آمدن چیزی بچیزی از منتخب.

ولی عهد متصرف و حاکم وقت و باصطلاح بمعنی کسیکه پادشاه او را بجین حیات خود یا بوقت مرض برجای خویش نشانده مختار سلطنت گرداند.

ولود زنیکه فرزندان بسیار آرد.

ولید کودک و نام چند اشخاص از منتخب.

ولع بفتحتین و عین حرص و فریفتگی و بالضم بمعنی دروغ از کشف و منتخب و خیابان.

ولوع بضمتین حریص شدن و بفتح اول و ضم ثانی حریص از منتخب و صراح.

ولوغ بضمتین و غین معجمه آب خوردن سگ و دهن آب نهادن سگ بقصد خوردن

وله بفتحتین سرگشتگی و عشق و خشم و غضب از لطائف و منتخب.

ولوله بفتح هر دو واو وا ویلا گفتن از منتخب بمعنی جوش و خروش مستعمل ست و در برهان بمعنی آشوب و غوغا و در صراح بانگ و فریاد.

ولیه بفتح واو و کسر لام و تشدید یای تحتانی پالان خر و اسپ از شرح نصاب.

ولیمه بر وزن رقیمه بمعنی ضیافت عروسی یعنی ضیافت شادی کدخدائی از منتخب و کشف و صراح.

ولی دوست و صدیق و یاری دهنده و متصرف و صاحب خداوند و بندهٔ نیک مقرب جناب حق تعالیٰ و این لفظ مقطوع الاضافت می آید چنانکه ولیعهد و ولی نعمت از قاموس و بهار عجم.

فصل واو مع نون

ون بالفتح میوهٔ زیره که اندرون آن مغز کے باشد بهندی چرونجی گویند و کلمهٔ تشبیه است بمعنی مانند از جهانگیری.

وند بالفتح تره تیزک از جهانگیری.

ونی بفتح واو و سکون نون سستی کردن در کارها و ماندگی از صراح و شرح نصاب

فصل واو مع ها

وهاب بالفتح و تشدید ها و بای موحده بسیار بخشنده.

وهاج بالفتح و تشدید ها افروخته و فروزان و روشن و درخشنده از منتخب و کشف و مدار

وصراح۔

وهج بالفتح شعله زدن آتش و بفتحتین افروختگی وسوزش آتش از منتخب۔

وهاد بکسر واو و در آخر دال مهمله زمینهای پست ونشیب این جمع وهدا است از صراح۔

وهق بفتحتین کمند از شرح نصاب۔

وهم بالفتح رفتن دل بسوی چیزی بی قصد وگمان بردن از منتخب و صراح۔

وهن بالفتح بروزن صحن بمعنی سستی از منتخب و کشف و لطائف و مولانا یوسف ابن مالع در شرح نصاب نوشته که استعمال این لفظ در سست شدن اعضاست۔

وهده بالفتح زمین پست و نشیب هموار از شرح نصاب و صراح۔

وه بالفتح کلمه تعجب و تحسین و افسوس از خیابان

وهله بالفتح ترسیدن و ترس و نوبت و کرت از منتخب و صراح۔

وهمه بالفتح دردزه یعنی درد ولادت۔

وهبی بالفتح بخشیده شده و عطا کرده شده

وهی بالفتح سست شدن و استعمال این لفظ در چیزهای نرم کنند مثل سست شدن جامه از شرح نصاب یوسف بن مالع۔

فصل واو مع یای تحتانی

ویس بالکسر یای مجهول و سین مهمله نام معشوقه که رامین بر او عاشق بود و بالفتح در عربی کلمه استحقارست از لطائف و منتخب و برهان۔

ویح بفتح واو و سکون تحتانی و حای مهمله کلمه مدح و بمعنی زهی کلمه ترحم و تحسین و کلمه افسوس و کلمه تنبیه و کلمه زجر نیز ست۔

ویل بالفتح در عربی بمعنی وای باشد که کلمه افسوس ست و بمعنی عداوت و سختی و شور و فغان بر مصیبت و بمعنی هلاک و نام وادی ست در دوزخ از صراح و لطائف و منتخب و بهار عجم و در شرح نصاب نوشته که ویل در اصل وای بوده است بمعنی حزن لام را زیاده کرده اند و از اصل انگاشتند۔

ویران بالکسر یای معروف معنی آن معروفست از بهار عجم۔

❖ ❖ ❖

باب ها

فصل ها مع الف

ها در عربی اسم فعل امرست بمعنی بگیر از شرح نصاب و در فارسی حرف جمع و گاهی زائد نیز می آرند چنانچه آداب‌ها چه آداب جمع ادب ست حاجت بلفظ ها ندارد و حرف ها بر دو قسم ست اول های مظهر بضم میم و فتح ها یعنی خوب بتلفظ آید و آن در اول و اوسط و آخر کلمات آید چنانچه لفظ هر چند و همه و بهر و چهر و ماه و گواه دوم های مختفی و آن در آخر کلمات واقع شود و بتلفظ در نیاید و اکتفا بحرکت ماقبلش کنند و این های مختفی بر چند قسمست اول آنکه ملحق بفعل ماضی گردد و بجهت اشباع و اتمام حرکت و این ها زائد باشد برای فصاحت چون گفته و کرده و نشسته و برخاسته و این ها را بتلفظ آوردن فصاحت نیست و همچنین های آشکاره و خاره که بالف مبدل شده ست مستحسن التلفظ نباشد دوم های نسبت چنانچه زمانه منسوب بزمان و نوعی ست از های نسبت اگرچه آن در حقیقت های زائده است مگر اینقدر هست که اکثر بعد یا و نون نسبت ملحق شود چنانچه زرینه و پشمینه و سفالینه و کینه و نظائر این بسیارست و قسمی دیگر ست از های نسبت که بعد یا و نون نسبت واقع نشود و منسوب الیه را ماده صورت منسوب نباشد چون دسته یعنی آنچه از اجزای بعضی اشیا که بدست گرفته شود سوم های فاعل چنانچه هرکاره و ناکاره و گوینده و جوینده چهارم های مفعول و آن بعد صیغه واحد ماضی مطلق آید و معنی شده از و مستفاد شود چنانچه خریده و گزیده و چکیده و کشته و غیره پنجم های تسمیه و آن آنست که در اواخر اسما و افعال ملحق سازند و به نسبت اصل ماده علم قرار دهند چنانچه لاله و سبزه و زرده و نیله و سفیده و دیده و گرده و خاکه و پیمانه و نشانه و ریزه ششم های مقداریه و آن برای تعیین مقدار روز در آخر اسما آید چنانچه یک روزه و یکشبه و دوماهه و صدساله و ده مرده هفتم های وقف و آن در اواخر اسمای عربی در بدل تای قرشت گاهی در بدل کی

مصدریہ و گاہی در بدل تای تانیث و غیرہ آمدہ چنانچہ رحمت و رحمہ و دولت و دولہ و حکمت و حکمہ و عاقلہ و کاملہ و بالغہ و زاہدہ و حمیدہ و مستورہ و ہشتم ہای ضمیر مذکر مخفف ہو و آن در عبارت عربی آید چنانچہ دام اقبالہ و نوالہ و کمالہ و جلالہ و سلمہ و نہم ہای تشبیہ و آن در اواخر اسما بعد الف و نون جمع آید چون دوستانہ و حکیمانہ و عاشقانہ و ظریفانہ و شاہانہ و غریبانہ و کریمانہ و عاقلانہ و دیوانہ و دندانہ یعنی چیزیکہ مشابہ بدندان باشد و زبانہ بمعنے شعلہ زیراکہ مشابہت بزبان ست و گوشہ مشابہت بگوش زیراکہ گوش ہر دو کنارۂ روی ست نہ در وسط روی و دہم ہای حالیہ و آن بعد فعل ماضی و غیرہ آید و معنی حالت ازو مراد دارند چون خفتہ افتادہ بود و نشستہ میخورد و سوارہ میرفت یازدہم ہای عاطفہ کہ مرصلہ نیز نامند چنانچہ خوردہ رفت و کشیدہ برد و از طعام فراغت یافتہ سوار خواہم شد و بعضے این ہا را ہای تعقیبیہ نیز گویند و دوازدہم ہای باشد کہ در وسط کلمہ زاید آید چنانچہ رستم و رستہم نام پسر زال بن سام و زردست و زردہشت نام واضع دین آتش پرستی سیزدہم ہای آمیہ زیراکہ در آخر بعض اسما واقع میشود چون خامہ و آمہ بمعنی دوات و جامہ و غلہ و کلہ چہاردہم ہای مصدریہ چنانچہ زارہ بمعنی زاری و بدانکہ ہا گاہی بالف بدل شود چون زیچ و زایچ و بہای عربی چون کوہ و کوہ بکاف عربی و زاد مجہول بمعنی موج آب و بہای فارسی چون کوہ و کوپ و جبہ و جبا و بجیم عربی چون ناگاہ و ناگاج و ماہ و ماج و بخای معجمہ چون ہلاپوش بمعنی آشوب و غوغا و ہرخ و خرینہ و ہستو و خستو بمعنی مقر و معترف و بدال چون شنبہ و شنبد بمعنی اول روز ہفتہ و بسین مہملہ چون راہ و راس و بغین معجمہ چون ملہم و ملغم بوزن بمعنی مرہم و بفا چون تہ و تف بالضم و بکاف عربی چون پروانہ و پروانک جانوریکہ پیشاپیش شیر آواز کند و بلام چون چاہ و چال و بمیم چون باسرہ و باسرم بہای عربی و بسین و رای مہملتین زمینی کہ برای زراعت آراستہ باشد و بناہ و بنام و بواو نیز بدل شود و بیای چون راہگان و رایگان۔

ہہنا بفتح ہای اول و بعدہ الف در تلفظ نہ در کتابت و ضم ہای دوم و نون بالف کشیدہ بمعنی اینجا۔

ہائب بکسر ہمزہ کہ حرف سوم ست و بای موحدہ ترسندہ و بیمناک از شرح نصاب

ہارب بکسر رای مہملہ و موحدہ گریزندہ از لطائف و منتخب۔

ہادم اللذات بمعنی ویران کنندۂ لذتہا و این لقب ملک الموت ست یعنے فرشتہ کہ قابض ارواح ست۔

ہات بکسر تا اسم فعل بمعنی امر یعنی بخش و بیار از منتخب۔

ہاروت نام یکی از ان دو فرشتہ کہ در چاہ بابل آویختہ شدہ اند اگر کسی بر سر آن چاہ بطلب جادو رود و اورا تعلیم کنند از برہان

ہار بمعنی افتادہ و منہدم شوندہ از منتخب ہا رو در اصل ہائرست عین اورا کہ ہمزہ است در اصل واو بود حذف کردند خلاف قیاس مثل شاک نہ مقلوب ہائرست چنانکہ بعضی گمان بردہ اند زیراکہ اعراب او مثل اعراب صحیح ست نہ مثل قاضی از جاربردی لفظ ہار در ہندی بمعنے حمائل گلست و در فارسی نیز مستعمل میشود۔

ہاپور نام شہر قریب دہلی۔

ہابط بکسر بای موحدہ و طای مہملہ فرود آیندہ از شرح نصاب۔

ہاع بعین مہملہ بد دل و عزول از صراح۔

ہالع مرد بد دل و عزول از منتخب و صراح۔

ہاتف بکسر تای فوقانی آواز دہندہ و بہمین سبب بمعنی فرشتہ کہ از عالم غیب آواز دہد و این اسم فاعلست از ہتف کہ بمعنی آواز دادنست از کشف و منتخب و لطائف

ہای مشقق بضم میم و فتح شین معجمہ و تشدید قاف مفتوح کنایہ از ہای دوچشمی۔

ہال لفظ فارسی ست بمعنی الائچی سفید و قرار و آرام و میلہا کہ بجہت چوگان بازی بہر دو سر میدان از سنگ و گچ سازند از جہانگیری۔

ہاطل بکسر طای مہملہ ابر بسیار بارندہ از منتخب و لطائف۔

ہابیل نام فرزند آدم علیہ السلام کہ قابیل اورا کشت۔

ہائل بکسر ہمزہ کہ حرف سوم ست ہولناک

و تشدید و ترسانندہ مشتق از ہول۔
ہادم بکسر دال مہملہ شکست کنندہٴ عمارت و خراب و ویران کنندہ بنا۔
ہائم شیفتہ و سرگشتہ شوندہ در عشق سرگردان در غیر راہ راست و سخت تشنہ شوندہ از منتخب
ہاشم بکسر شین معجمہ نام پدر جد رسول اللہ صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم کہ کمال خوش خلق بودند۔
ہارون نام پیغمبر کہ برادر کلان موسیٰ علیہ السلام بود و برفاقت موسیٰ قیام داشتند و نام خلیفہٴ بغداد کہ او را ہارون رشید می گفتند نہایت صاحب مروت بود و بمعنی قاصد و پیک و نقیب و پاسبان نیز آمدہ است از کشف و برہان و شرح۔
ہامان نام کافر کہ وزیر فرعون بود از کشف و برہان و لطائف۔
ہاون بفتح واو چیزی باشد از چوب یا از آہن یا برنج کہ دران غلہ یا ادویہ میکوبند از بحر الجواہر و برہان و بہار عجم و در صراح نوشتہ کہ ہاون بفتح واو معرب ہاونست کہ لغت فارسی باشد جمع آن ہواوین مثل قانون و قوانین پس حذف کردند از ان واو ثانی را و فتح دادند واو اول را چراکہ در کلام عرب فاعل بفتح عین نیامدہ۔
ہاموں بواو معروف دشت کہ زمین او ہموار باشد از مہروری و لطائف و برہان۔
ہان بمعنی خبردار باش و این کلمہ تنبیہ است از برہان۔

ہامہ کاسہٴ سر و پیشانی و بہتر و بمعنی بوم و نیز جانور خزندہ از منتخب و کشف
ہائلہ ہولناک و ترسانندہ۔
ہالہ بفارسی آنرا خرمن ماہ گویند و آن دائرہ باشد کہ گاہ گاہ گرداگرد ماہ و آفتاب پیدا میشود و آن علامت باران باشد یعنی نوشتہ کہ ہالہٴ ماہ دلیل باران و ہالہٴ مہر دلیل مقاتلہ از منتخب و غیرہا و در فارسی بمعنی لون و رنگ و بمعنی قرار و آرام از برہان۔
ہاویہ نام دوزخ ہفتم و آن آخرین و اسفل طبقہ است از ہفت طبقات دوزخ از لطائف۔
ہالگاہ میدان چوگان بازی۔
ہارونی بمعنی قاصدی و نقیبی و پاسبانی۔
ہاروتی بمعنی ساحر و ساحری از فرہنگی نوشتہ شدہ۔
ہاشمی منسوب بہ ہاشم کہ جد عبد اللہ پدر عبد المطلب پسر عبد المناف بود۔
ہای ہای یعنی ہائی ہوز۔

فصل ہا مع بای موحدہ

ہبا بفتح غبار و گرد و ہوا کہ از روزن در آفتاب پیدا آید از منتخب و لطائف و صراح و مجازاً بمعنی حقیر و ذلیل و خوار و ناچیز۔
ہبوب بفتحتین و در آخر نیز موحدہ وزیدن باد از منتخب و صراح۔
ہبت بکسر اول و فتح بای موحدہ و در آخر فوقانی بخشیدن و بخشش۔
ہبط بفتح اول و سکون موحدہ فرود آوردن و نقصان کردن از منتخب۔
ہبوط بضمتین فرود آمدن از کشف و منتخب بدانکہ ہبوط کواکب ضد شرفست چون کوکب بمحل ہبوط رسد دلیل ست بر پستی احوال منسوبات آن کوکب و ہبوط آفتاب در میزان ست بدرجہٴ نوزدہم و ہبوط قمر در عقرب بدرجہٴ سوم در منزل زبانان۔
ہبل بضم اول و فتح موحدہ نام بتی کہ در کعبہ نہادہ بودند و بکسر اول و فتح موحدہ و تشدید لام بمعنی کاہل و گران تن از منتخب و صراح و قاموس۔
ہبہ بکسر اول و فتح موحدہ بخشیدن از منتخب و کنز۔
ہب لی بفتح ہا و کسر لام اشارت بہ تلمیح ست بدعای سلیمان علیہ السلام کہ گفت رَبِّ هَبْ لِي مُلْكًا لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ مِنْ بَعْدِي ای پروردگار ببخش مرا ملکی کہ سزاوار نیست ہیچکس را از پس من۔

فصل ہا مع تای فوقانی

ہتر بکسر اول و سکون ثانی سخن بیفایدہ و سختی زمانہ و مجازاً بمعنی غیبت و پردہ دری از منتخب و غیرہ۔
ہتاک بالفتح و تشدید فوقانی پردہ دری یعنی کسیکہ پردہ از راز مردم بیندازد از شرح نصاب۔

هتک بفتح اول وسکون تای فوقانی پرده دری از صراح ومنتخب۔
هتیه پور وهتیه پول هر دو کیست نام جای که در عهد شاه جهان پادشاه دو فیل مست برای سیاست یکی را بجانب راست ودیگر را بسوی چپ می بستند۔
هتنالچی کسیکه هتنال را سر دهد وهتنال لفظ هندیست بمعنی توپ کوچک که بر پشت پیل برند۔

فصل ها مع جیم

هجا بکسر وجیم هجو کردن ونکوهیدن و باعراب اداکردن حروف را از کشف و منتخب وطرح وحروف هجا کنایه از الف با تا ثا الخ۔
هجرت بالکسر گذاشتن وجدا شدن از خان ومان۔
هجعت بالفتح وعین مهمله مفتوح و فوقانی خواب وخفتن از شرح نصاب۔
هجود بضمتین بشب بیدار بودن و خفتن وبشب نماز کردن واین از لغات اضداد ست از کشف وصراح۔
هجر بالفتح مصدر ست بمعنی جدائی کردن وبالکسر اسم مصدر ست بمعنی جدائی از کشف ولطائف وصراح۔
هجیر بالکسر وتشدید جیم مکسور وتحتانی ورای مهمله خوی وعادت وهجیر بفتح ها وکسر جیم بزدن فیل گرای بمیز درو حوض فراخ از منتخب وشرح نصاب وصراح۔
هجوع بضمتین وعین مهمله خواب و آرام از کشف وصراح ومدار ومنتخب
هجل بالفتح زمین نشیب میان دو کوه از شرح نصاب وصراح ودر منتخب بفتحتین۔
هجو بفتح اول وسکون جیم مذمت کردن وبعض مردم از بی اتفاقی بفتح اول و ضم جیم خوانند غلط ست۔
هجمه بالفتح گله شتران که از چهل شتران زیاده باشند از شرح نصاب وصراح۔
هجری منسوب بهجرت رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم بحذف تای مصدری صاحب عجائب البلدان آورده است که سبب وضع تاریخ هجری آنست که ابی موسی اشعری که حاکم یمن بود در زمان خلافت حضرت عمر رضی الله عنه نامه نوشت که از جانب شما مکتوبهاے که بمن صدور مینمایند تاریخش معلوم نمیشود که کدام وقت نوشته شده باید که اگر باز دیگر نامه بنگارند تعیین تاریخ آن باید پرداخت پس خلیفه دوم باصحاب پیغمبر علیه الصلوٰة والسلام بجهت وضع تاریخ مشوره نمود بعضی گفتند که بنای تاریخ بر وفات سرور کائنات باید نهاد که واقعهٔ عظیم بود خلیفهٔ دوم این پسند نکرده که مرا ازین امر سبب یاد وفات آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم هر لحظه غمی تازه رو خواهد داد وبعضے گفتند که بنای کار بر بعثت آن سرور موجودات باید ساخت اینمعنی را نیز نه پسندیدند که ازین اندوه والم زیاده خواهم کشید زیرا که درانوقت بضلالت گرفتار بودم هرگاه که تاریخ کفر خودم یاد خواهد آمد شکنجه هموم کشیده خواهم شد پس این عقدهٔ مالاینحل مرقوم ساخته بحضرت علی مرتضی علیه السلام فرستادند آنحضرت اشارت بهجرت فرمودند پس بنابر اشارت آنحضرت مبدء تاریخ از هجرت نمودند چه هجرت ابتدای وقت ظفر ونصرت وقوت اسلام بود وازانوقت روز بروز دولت اسلام ترقی پذیرفت وهجرت عبارتست از آمدن خیر البشر از مکهٔ معظمه بسبب ایذای کفار بمدینهٔ منوره بتاریخ بست وهفتم صفر از مکه برآمده سه روز در غار توقف فرموده بغره ربیع الاول از غار روانه شده بتاریخ دوازدهم ربیع الاول بمدینه داخل شدند واین تجویز تاریخ هجری بسال هفتدهم بوده از هجرت یعنی بوقت معین کردن تاریخ هفتده سال بر هجرت گذشته بود چون آنحضرت اراده هجرت از ابتدا محرم پیش نهاد خاطر داشتند لهذا لوقت تاریخ ابتدای محرم معتبر داشتند این تفاوت یکماه وبست وشش روز از نظر انداختند یا آنکه محرم اشهر از شهور حرام بود ازین باعث ابتدا از محرم کردند۔

فصل ہا مع دال مہملہ

ہدا بضم اوّل راستی و راه راست از منتخب

ہدایا بالفتح جمع ہدیہ بمعنی تحفہا از منتخب۔

ہدات بضم ہا و تخفیف دال و تای فوقانی ہدایت کنندگان و این جمع ہادیست۔

ہدر بفتحتین مباح شدن خون ریختن کسی و باطل و ضائع و ناچیز شدن از کشف و صراح و لطائف و منتخب۔

ہدیر بانگ کبوتر و بانگ شتر از منتخب و صراح۔

ہداع بدال مہملہ بددل از کشف و در کتب لغت یافتہ نشده مگر ہذاع بکسر اوّل و ذال معجمہ عربی بمعنی مرد ضعیف و بددل در قاموس مسطورست۔

ہدم بالفتح ویران کردن و برافتادگی بنا و خرابی و بالکسر جامۂ کہنہ از منتخب و صراح و لطائف۔

ہدان بکسر بددل و احمق از منتخب و صراح۔

ہدن بالضم صلح از منتخب۔

ہده بالضم حق و فائده و بیہوده و بیہده از نجاست از رشیدی۔

ہدیہ بفتح اوّل و کسر دال و تشدید یای تحتانی بمعنی تحفہ و بسکون دال و فتح یای تحتانی نیز بکلام اساتذه مستعمل ست و باصطلاح قیمت قرآن مجید را گویند از منتخب و صراح و بہار عجم و کشف و مزیل و لطائف۔

ہدی بفتح اوّل و سکون دال شتر و گوسپند کہ بکعبہ برای قربانی فرستند از لطائف و منتخب و بضم ہا و فتح دال و در آخر الف بصورت یا بمعنی راستی و راه راست نمودن از صراح۔

فصل ہا مع ذال معجمہ

ہذیل بضم اوّل و فتح ذال معجمہ و سکون تحتانی نام قبیلہ ایست از عرب از لطائف

ہذیان بفتحتین و ذال معجمہ سخنہای بیہوده گفتن در بیہوشی مرض از منتخب و کشف و صاحب بہار عجم نوشتہ کہ این لفظ را فارسیان بسکون ثانی نیز استعمال کنند۔

فصل ہا مع رای مہملہ

ہرا بالفتح و تشدید رای مہملہ گلولہای زر و نقره مشابہ بہلیلہ کہ در ساخت زین اسپ بکار برند مجازاً بمعنی مطلق زیور و حمائل اسپ و بالضم و تشدید شور و فریاد و آواز ہیبت و بمعنی ترس و بیم و درخشیدن و بکسر اوّل و تخفیف را مخفف ہرات از جہانگیری و برہان۔

ہرب بفتحتین و بای موحده فرار کردن و گریختن و شدت حزن از مزیل و لطائف و صراح۔

ہرات بفتح از مزیل و صاحب بہار عجم نوشتہ کہ اگرچہ لفظ ہرات نام شہری کہ دار الملک خراسان ست بکسر شہرت دارد مگر فاضل چلپی در حواشی مطول ہرات را بفتح اوّل آورده تم کلامہ و در لب الالباب و برہان نیز بفتح ست

ہرہفت کنایہ از زینت زنان و آن ہفت آرایش ست مر زنان را و آن وسمہ و حنا و گلگونہ و سفیداب و زرک و غالیہ و سرمہ از برہان و بہار عجم ظاہرا این آرایش زنان ولایت ست و در بعضے فرہنگ چنین بنظر آمده و زبانی بعضے نیز مسموع شده کہ آرایش ہرہفت زنان ہندوستان اینست پوشاک و زیور و حنا و سرمہ و پان و مسی و آراستگی موے سر

ہرج بفتحتین و جیم عربی سرگشتگی شتر از منتخب و صراح۔[1]

ہر بالکسر و تشدید بعربی گربہ را گویند کہ حیوان معروفست و بالفتح و تخفیف در فارسی کلمۂ ایست کہ افاده معنی عموم کند و گاہی افاده معنی شرط کند چنانکہ گوئی ہر کہ اینجا آید او را اسلام کنم و آوردن این لفظ بصیغۂ جمع در کلام قدما شائع ست خصوصا در قصائد خاقانی و ہمچنین درین عبارت ابو الفضل کہ برآمدن بہر وجه مناسبے واند از بہار عجم و لفظ ہر بالفتح و تشدید بمعنی ساخت اسپ مثل زین و لگام از سروری۔

ہریر بروزن فقیر بانگ سگ از منتخب و کنز

[1] سختی گرما و بالفتح فقط ... کشوب

ہرگز بالفتح بمعنی ہیچ وقت و ہیچ زمان و ہمیشہ ولایزال از رشیدی و برہان۔

ہرموز نام جای قریب یزد۔

ہرمز بضم اول و سوم و در آخر زای معجمہ نام روز اول از ہر ماہ شمسی و نام ستارہ مشتری و نام پسر نوشیروان کہ پدر خسرو پرویز بود از جہانگیری۔

ہرماس بالکسر شیر درندہ از منتخب۔

ہرمس بکسر اول و سوم و سین مہملہ اسم ادریس پیغمبر علیہ السلام کہ ہم نبی و ہم پادشاہ و ہم حکیم بودند ریاضی را کہ حساب و ہندسہ و ہیأت و نجوم باشد پیدا کردہ از برہان و مدار مگر صاحب برہان این لفظ را بضم اول و سوم نوشتہ و گفتہ کہ دو حکیم دیگر ہرمس نام بودہ اند و صاحب جواہر الحروف نوشتہ کہ معرب ہرمزست کہ مخفف ہورمزست بمعنی مشتری۔

ہراول بکسر اول و ضم واو فوجیکہ از ہمہ پیش باشد از لغات ترکی۔

ہرقل بکسر ہا و کسر قاف لقب پادشاہ روم و آنرا عظیم الروم نیز گویند و این لفظ بکسر اول و فتح ثانی و سکون قاف نیز آمدہ است از منتخب و صراح۔

ہرم بفتحتین پیری و سخت پیر شدن و بفتح اول و کسر ثانی مرد پیر کہن سال از بحر الجواہر و کشف و منتخب و شرح نصاب و صراح و مدار۔

ہردم نام شہر و نام پہلوان از فرہنگی نوشتہ شدہ۔

ہرزشان مرزشان بمعنے بقعہ و مکان شان از فرہنگ مثنوی۔

ہرمان بفتحتین بنائیست در ملک مصر و آن دو گنبدست سنگین بغایت قدیم کہ حکما قبل از طوفان تعمیر کردہ اند و بعضی گویند کہ ادریس علیہ السلام ساختہ اند و آن از طوفان خراب نشدہ حضرت علی کرم اللہ وجہہ از صورت طلسمش کہ کرگسی ست پنجہ بہ را در پنجہ گرفتہ تاریخ بنایش معلوم نمودہ بنی الہرمان النسر فی السرطان ازین ظاہر میشود کہ تقریباً پنج ہزار سال پیشتر از آدم از جن بنا شدہ است چہ حالا نسر در جدی ست و نسر در دو ہزار سال یک برج طے میکند۔

ہرسہ دکن کنایہ از بیجاپور و حیدرآباد و دولت آباد۔

ہرو بالفتح و در آخر واو زدن بہرادہ و ہرادہ بکسر اول چوب دستی گندہ را گویند از شرح نصاب و صراح۔

ہراسہ بکسر اول صورتیکہ باغبان در باغ و فالیز برای محفوظ ماندن از طیور سازند از مصطلحات۔

ہرزہ بالفتح بیہودہ از مدار و بہار عجم۔

ہرآتشنہ بفتح اول و سکون ثانی و الف ممدودہ بمعنی ناچار و بفتح را چنانکہ بعضی گمان برند خطاست از جہانگیری و مؤید و برہان۔

ہراہ بکسر ہرات۔

ہرمسیہ بکسر اول و سوم و چہارم کہ سین مہملہ است و تشدید تحتانی منسوب بہرمس کہ نام ادریس علیہ السلام ست و نام حکیم۔

ہرہ بکسر و تشدید گربہ مادہ از شرح نصاب۔

ہرولہ بفتح اول و سکون ثانی و فتح واو نوعی از رفتار کہ آنرا پوبہ نیز گویند از لطائف۔

ہرلیسہ بسین مہملہ نوعی از آش ست کہ از گندم کوفتہ و گوشت و روغن و نمک و مصالح راست کنند از آئین اکبری۔

ہری بکسر تین نام شہریست در خراسان مشہور بہ ہرات از برہان و بعضی نوشتہ کہ ہرے بکسر تین بمعنی فرو ریختن گنج ست چون آن شہر را بسبب فرو ریختن گنج تعمیر کردہ اند لہذا باین اسم مسمی شد۔

ہرای بفتح و تشدید رای مہملہ ہلیلہ و گلولہای زر و نقرہ مشابہ بہلیلہ کہ در ساخت زین اسپ و یراق بکار برند و بالضم بمعنی ترس و خوف و در خشیدن و آواز مہیب و باین معنی بفتح اول درست ست و بالکسر بمعنی فرو ریختن از برہان و در بعضی شروح مجازاً بمعنی زین مرصع نیز نوشتہ و بمعنی گلولہ کہ در جرس و زنگلہ میباشد۔

ہردویکی بیای آخر معروف فنی ست در کشتی کہ یکدست از بالای دوش حریف گذرانیدہ بر پشت کمرش رسانیدہ و دست

دودم و میان ہر دو رانش آوردہ ہر دو دست خود را باہم منضم ساختہ بزور بر زمین زدنست از مصطلحات و شرح گل کشتی۔

ہرزہ درای بکسر و فتح دال مہملہ بیہودہ گو چہ درائیدن بمعنی آواز کردنست و جرس راہمین جہت درا گویند از خیابان۔

ہرزہ لای بیہودہ گو چرا کہ لائیدن بمعنی گفتن ست۔

ہروی بفتحتین منسوب بسوی ہرات کہ شہریست بخراسان و ہری بفتحتین نام قسمی از ہفت اقسام فارسی و ظاہراً این نیز منسوب بہرات است تا لفظ خراسان از لب الالباب و باقی از جای دیگر۔

فصل ہا مع زای معجمہ

ہزار آواز کنایہ از بلبل۔

ہزار جریب نام مقام کہ مسکن شیعیان ست در ایران از مصطلحات۔

ہزت بالفتح و تشدید زای معجمہ مفتوحہ جنبش و طرب۔

ہزیمت بالفتح شکست از منتخب۔

ہزج بفتحتین و جیم در لغت آواز با ترنم خوش آیندہ است و نام بحری از بحور شعر چون سرود ہای عرب اکثر این وزن ست لہذا این بحر بدین اسم مسمی گردید و وزنش ہشت بار مفاعیلن ست بلحاظ زحافات اصناف این بسیار ست۔

ہزار میخ نوعی از لباس فقرا کہ بر شتہای گندہ جا بجا دوزند۔

ہزد بفتحتین جانور آبی کہ آنرا بہندی ود گویند بواو مجہول و بترکی قند از جہانگیری۔

ہزار بلبل و نام بازی چہارم نرد از برہان و کشف و بہار عجم و در رشیدی نوشتہ کہ ہزار نوعی از بلبل ست۔

ہزبر بکسر اول و فتح ثانی کہ زای عربیست شیر درندہ از کشف و منتخب و مدار و صراح و بضم اول و زای فارسی چنانکہ بعض مردم گویند خطاست۔

ہزاہز بالفتح ہر دو ہا جنبش و گریختگی کہ از ترس خصم در لشکر افتد۔

ہزاع بکسر اول و عین مہملہ مرد ضعیف بد دل از قاموس و صراح۔

ہزال بضم اول لاغری از کشف و منتخب و صراح۔

ہزل بفتح اول و سکون ثانی سخن بیہودہ و مسخرگی و لاغر کردن از منتخب و صراح۔

ہزدہ ہزار عالم صاحب بصائر آوردہ است کہ در ہر ربعی از ارباع عالم از شرقی و غربی و جنوبی و شمالی چہار ہزار و پانصد عالم ست کہ مجموع ہزدہ ہزار باشد و در خلاصة المناقب از سید علی ہمدانی مذکور ست کہ عالم سہ صد و شصت ہزار باشد و بعضی گویند ہفتاد ہزار و بعضی ہژدہ عالم گویند چنانچہ عقلیہ و نوریہ و روحیہ و نفسیہ و طبعیہ و جسمیہ و عنصریہ و مثالیہ و خیالیہ و برزخیہ و حشریہ و جنانیہ و جہنمیہ و اعرافیہ و وردیہ و صوریہ و جمالیہ و کمالیہ مجموع این عوالم در دو عالم ظاہر و باطن کہ غیب و شہادت ست مندرج ست از لطائف و بعضی چنین نوشتہ کہ عالم عقول و عالم ارواح و عالم افلاک کہ نہ است و عالم عناصر کہ چہار ست و عالم موالید کہ سہ باشد مجموع ہزدہ میشود۔

ہزار داستان بلبل از برہان۔

ہزمان بالفتح مخفف ہر زمان از جہانگیری۔

ہزہ بالفتح و تخفیف و تشدید ضبانیدن و بالکسر جنبش سواران و غوغای نشاط از لطائف۔

ہزار پایہ کرمی ست معروف کہ در ہندی کنسلائی گویند۔

ہزینہ بر وزن و بمعنی خزینہ و بمعنی خرج و نفقۂ عیال و بمعنی ہمیشہ از برہان و رشیدی۔

ہزار خانہ شکنبۂ گوسپندان کہ آنرا چار خانہ نیز گویند۔

ہزاری نزد کشتی گیران کسیکہ ہر روز ہزار تختہ شلنگ نماید۔

فصل ہا مع شین معجمہ

ہشت بہشت یکی خلد دوم دار السلام سوم دار القرار۔ چہارم جنت عدن پنجم جنت الماوی ششم جنت النعیم ہفتم علیین ہشتم فردوس۔

ہشت بالکسر صیغۂ ماضی ست از ہشتن بمعنی گذاشتن۔

ہشت صفات معرفۃ اللہ وعلم و
شکر درہمہ حال ورضا بقسمت ازلی وصبر
بر بلا وقلت رزق وانتعظیم لامر اللہ والشفقۃ
علی خلق اللہ وعفت۔

ہشن بالفتح وتشدید شادان وکشادہ
رو از منتخب وغیرہ وبالضم در فارسی مخفف ہوش
ہشاش بالفتح وتشدید ہر دو شین معجمہ
خندان رو از صراح۔

ہشت وچہار چشم فلک کنایہ از
دوازدہ برج فلک۔

ہشتن بالکسر گذاشتن ورہا کردن
از برہان۔

فصل ہا مع ضاد معجمہ

ہضم بالفتح وضاد معجمہ شکستن چیزی و
شکستن طعام در معدہ از لطائف وصراح
ہضبہ بالفتح وبای موحدہ زمین بلند و
پشتہ از صراح ونصاب۔

فصل ہا مع طاے مہملہ

ہطلان بالفتح باران ضعیف کہ چند روز
متواتر بارد از صراح ومنتخب وغیرہ

فصل ہا مع فا

ہفت دریا اوّل دریای اخضر کہ عرض
آن پانصد فرسنگ باشد وجزائر آباد بسیار
دارد یکی از جزائر آن سراندیب ست بر جانب
مشرقی آن چین وبغربی آن یمن وشمالی
ہند وبجنوبی دریای محیط وطول این
بحر ہزار فرسنگ دوم دریای عمان بجانب
شرقی آن فارس وغربی آن قصبہ عمان
وبہمین سبب آنرا بحر عمان گویند وشمالی
آن عراق عرب وخوزستان وجنوبی بحر ہند
وطول این دریا یکصد ہفتاد فرسنگ سوم
دریای قلزم چہ قلزم شہریست کوچک بر کنارہ
دریا کہ دریا را بآن نام خوانند وآنرا بحر احمر
نیز گویند وطولش برابر ربع مسکون وعرضش
چہار صد وشصت فرسنگ چہارم دریای بربر
آن بحریست از بحر ہند وجزیرہ قنبلو از
بلاد فرنگ درین بحرست کہ در عہد خلفای
عباسیہ مسلمانان فتح کردند وطول این بحر یکہزار
دو سہ فرسنگ وعرضش متفاوت در بعضی محل
دو سہ فرسنگ نہایت پہنایش دو صد و
شصت فرسنگ پنجم دریای وقیانوس کہ
بلاد اقصاے ملک مغرب بساحل این
بحر منتہی میشود وجزائر خالدات درین بحرست
واتبای این از خط استوا بجانب مغرب
وچون این بحر بر شمالی وغربی ردمیہ فرنگ
ست بحر ظلمات نیز خوانند وران جا
آفتاب کمتر رسد بوقت نصف النہار
مثل صبح صادق روشنی بود وباقی بہمہ وقت
شب طول این بحر یک ہزار وسہ صدی
وشش فرسنگ ششم دریای قسطنطنیہ کہ آنرا
بحر الروم نیز گویند طولش از بحر رقان
کہ شعبۂ بحر محیط ست تا اقلیوہ سکندریہ یکہزار و
صد فرسنگ وعرضش از اسکندریہ تا دیار
فرنگ دو صد وشش فرسنگ ہفتم دریای
اسود کہ آنرا بحر ازاق نیز گویند چہ ازاق
موضعیست بر ساحلش بر جانب شرقی آن
طابان ست وآن حد ملک چنگیز خان
ست کہ بدست خپاق مشہورست وطول
این دریا یکہزار وسہ صد میل واز کعب الاحبار
رضی اللہ عنہ روایت ست کہ حق تعالی ہفت بحر
کہ بدین تفصیل آفریدہ اوّل بحر محیط کہ
آنرا انیطش نام باشد دوم بحر قیس سوم
بحر اصم چہارم بحر مظلم پنجم بحر ماس ششم
بحر ساکن ہفتم بحر باکی ازین بحرہا ہر یکی
بر دیگری محیط است کما قال اللہ تعالی
وَالْبَحْرُ يَمُدُّهُ مِنْ بَعْدِهِ سَبْعَةُ أَبْحُرٍ از
تذکرہ ومرآۃ الخیال مرقوم شدہ ودر برہان
نوشتہ کہ ہفت دریا اینست اوّل دریای
چین دوم دریای مغرب سوم دریای
روم چہارم بحر نیطش پنجم بحر طبریہ ششم
بحر جرجان ہفتم بحر خوارزم۔

ہفت قرا بضم قاف وتشدید را
اوّل نافع دوم ابوعمرو سوم ابن عامر
چہارم عاصم پنجم حمزہ ششم کسائی ہفتم
عبداللہ بن کثیر۔

ہفت بالضم دمی از شرب آب کہ
بترکی قرت وبعربی جرعہ نامند از برہان
ہفت ہشت کنایہ از گفتار خصومت
انگیز از مصلحات۔

ہفوت بالفتح لغزش وخطا کردن
ومجازاً بمعنی بیہودہ گوئی از منتخب وصراح

ہفت قرارت قرارت اوّل از نافع مدنیست قرارت دوم از عبد اللہ بن کثیر مکی قرارت سوم از ابو عمرو بصری قرأت چہارم از ابن عامر شامی قرارت پنجم از عاصم کوفی قرارت ششم از حمزہ کوفی قرارت ہفتم از علی کوفی ملقب بہ کسائی ۔

ہفتاد و دو ملت باید دانست کہ ہمگی ملتہا ہفتاد و سہ اند یکی ازان سنت و جماعت و ہفتاد و دو سوای آن بدانکہ در اصل شش گروہ اند رافضیہ خارجیہ جبریہ قدریہ جہمیہ مرجیہ و ہر گروہی از نہا دوازدہ فرقہ دارد

بیان فرقہای رافضیہ

علویہ کہ حضرت علی کرم اللہ وجہہ را نبی گویند ابدیہ علی را شریک دانند شیعیہ گویند ہر کہ حضرت علی را از جمیع صحابہ فرو دوست ترندارد کافرست اسحاقیہ گویند کہ نبوت ختم نشدہ است زیدیہ گویند در امامت نماز بجز اولاد علی دیگری را نشاید عباسیہ بجز عباس بن عبد المطلب کسی را امام ندانند امامیہ زمین را از امام خیب خالی ندانند و نماز نگذارند مگر پس بنی ہاشم ناریسیہ گویند کہ ہر کہ خود را بر دیگری فاضل داند کافرست تناسخیہ گویند چون جان از قالب بر آید رواست کہ در کالبد دیگری درآید لاعنیہ طلحہ و زبیر و عائشہ را لعنت کنند راجعیہ گویند کہ علی بار دیگر بدنیا خواہد آمد و حالا در ابر پنہان اند متربصیہ گویند کہ بجنگ پیش آمدن با پادشاہ ۔ مسلمان رواست

بیان فرقہای خارجیہ

ازرقیہ گویند کسی در خواب نکوئی نہ بیند زیرا کہ وحی منقطع شدہ است ریاضیہ گویند کہ ایمان قول صالح و عمل صالح و نیت و سنت است ثعلبیہ گویند کہ کارہای ما حاصل شدہ اند بجواب حق تعالیٰ نہ بتقدیر و خواہش او خازمیہ گویند کہ فرضیت و ایمان شناختہ نشدہ است خلفیہ گویند کہ گریختن از مقابلہ کفار کہ دو چند باشند کفرست کوزیہ گویند کہ بدن بدون بسیار مالش پاک نمیشود کنزیہ گویند کہ دادن زکوٰۃ فرض نیست معتزلہ گویند کہ شر تقدیر الٰہی نیست و نماز بامامت فاسق روا نیست و ایمان از کسب بندہ است و قرآن مخلوق ست و مردگان را از دعا و صدقہ نفع نمیرسد و معراج بیش از بیت المقدس نیست و کتاب و حساب و میزان ہیچ نیست و فرشتگان از مومنین افضل اند و رویت حق در قیامت نخواہد شد و کرامت اولیا ہیچ نیست و اہل جنت را خفتن و مردن ست و مقتول بموت خود نمی میرد و علامات قیامت مثل دجال وغیرہ ہیچ نیست میمونیہ گویند کہ ایمان بالغیب باطل ست محکمیہ گویند حق تعالیٰ را بر خلق حکم نیست سراجیہ گویند کہ احوال پیشینیان نہ حجت ست و انکار کردن بران واجب اخنسیہ گویند نمیرسد جزای عمل و اجر آن بہ بندہ

بیان فرقہای جبریہ

مضطریہ گویند کہ خیر و شر ہمہ از خداست و نیست بندہ را دران ہر دو اختیار افعالیہ گویند کہ برای بندہ فعل ست ولیکن بدون قدرت و اختیار معیہ گویند برای بندہ فعل و قدرت ست بغیر طاقت دادن حق تعالیٰ تارکیہ گویند کہ بعد از ایمان چیز دیگر فرض نیست بختیہ گویند ہر کہ ہست نصیب خود میخورد پس چیزی دادن کسی را ضرور نیست سمعیہ گویند کہ خیر آن خیرست کہ نفس بدان تسلی یابد کسائیہ گویند ثواب و عذاب زیادہ نمیشود بہ عمل حبیبیہ گویند کہ دوست ہرگز عذاب نہ کند دوست خود را خوفیہ گویند کہ دوست را فکریہ گویند کہ فکر در معرفت حق از عبادت بہترست حسینیہ ہرگز نترساند دوست گویند کہ در عالم قسمت نیست حجتیہ گویند کہ چون کارہا بتقدیر خداست بر بندہ ہیچ حجت نیست کہ بدان گرفتار شود ۔

بیان فرقہای قدریہ

کہ میگویند بندہ مختار بفعل خود ست در تمام امور بمدد حق تعالیٰ محتاج نیست احدیہ گویند کہ ما را بفرض اقرارست و بر سنت انکار ثنویہ گویند کہ نیکی از یزدان ست و بدی از اہرمن کیسانیہ گویند کہ افعال ما مخلوق ست یا نہ شیطانیہ گویند کہ شیطان را وجود نیست شرکیہ گویند کہ ایمان غیر مخلوق ست گاہ باشد و گاہ نباشد وہمیہ گویند کہ فعلہای ما را مکافات

نیست رویدیہ گویند کہ دنیا فانی نیست ناکثیہ
گویند کہ خروج بر امام جائز است متبریہ
گویند کہ توبۂ گنہگار قبول نیست قاسطیہ گویند
کہ کسب علم و مال و حکمت و ریاضت فرض
ست نظامیہ گویند حق تعالیٰ را شئی گفتن
رواست متوقفیہ گویند کہ نمیدانم شر مقدر ست
یا نہ **بیان فرقہای جہمیہ** کہ متفق اند
برینکہ ایمان بالقلب ست نہ زبان و منکر
عذاب قبر و سوال منکر و نکیر و حوض کوثر و ملک
الموت و کلام حق بموسیٰ علیہ السلام اند و اختلاف
دارند درمیان خود ہا معطلیہ گویند کہ اسمای
حق تعالیٰ و صفات او مخلوق اند مترابصیہ
گویند علم و قدرت و مشیت مخلوق اند و خلق
غیر مخلوق ست متراقبیہ گویند کہ حق تعالیٰ در
مکان ست واردیہ گویند ہر کہ در دوزخ
رود باز بیرون نخواہد آمد و مومن در دوزخ
نخواہد رفت حرقیہ گویند کہ اہل دوزخ چنان
سوزند کہ از ایشان یک اثر در دوزخ نماند
مخلوقیہ گویند کہ قرآن مجید و توریت و انجیل
و زبور مخلوق اند عبریہ گویند کہ محمد رسول اللہ
صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم مردی بود عاقل و
حکیم نہ رسول اللہ فانیہ گویند کہ جنت و دوزخ
ہر دو فنا خواہند شد زنادقیہ گویند کہ بود
معراج بروح نہ بتن و حق تعالیٰ مرئیست در
دنیا و عالم را قدیم گویند و قیامت را منکر
اند لفظیہ گویند قرآن کلام قاری ست کلام
الٰہی مگر معنی قرآن کلام الٰہی ست قبریہ منکر عذاب قبر اند واقفیہ
گویند کہ در مخلوقیت قرآن ما توقف ست **بیان فرقہای**
مرجیہ کہ برین متفق اند کہ پیغمبران برای
نظام کار عالم خوف و رجا مینمایند و گر نہ
حق تعالیٰ بی نیاز ست از عذاب کردن
بر بندگان تارکیہ گویند کہ ہیچ چیز دیگر بعد
ایمان فرض نیست شائیہ گویند ہر کہ گفت
لا الٰہ الا اللہ بکند ہر چہ خواہد ہیچ عذاب
نیست راجیہ گویند بندہ بطاعت مقبول
و بمعصیت عاصی نمیگردد شاکیہ شک وارند
در ایمان خود گویند کہ روح ایمان ست
بہیشیہ گویند کہ ایمان علم ست ہر کہ نداند جمیع
اوامر و نواہی پس آن کافر ست عملیہ گویند
کہ ایمان عمل ست منقوصیہ گویند ایمان
گاہی زیادہ میشود و گاہی کم مستثنیہ گویند
ما مومنان ہستیم ان شاء اللہ تعالیٰ اشرفیہ گویند
قیاس باطل ست صلاحیت دلیل ندارد
بدعیہ گویند اطاعت امیر واجب ست
اگرچہ امر کند بمعصیت مشبہیہ گویند حق
تعالیٰ آدم را بر صورت خود آفریدہ است
حشویہ گویند واجب و سنت و مستحب ہمہ واحد اند
و ابوالقاسم رازی ہفت فرقہ دیگر ہم از
ایشان بر آوردہ کرامیہ و دہریہ حالیہ
باطنیہ باحیہ براہمیہ اشعریہ و اسامی بعضی
از ایشان سوفسطائیہ و فلاسفہ و سمنیہ و
مجوسیہ ہم یافتہ شدہ۔

ہفت دوزخ گویند کہ دوزخ یکی
ست مگر طبقات ہفت دارد و اسامی ہفت
طبقات کہ ہر یکی دوزخ مشہور ست نیست
بلا قید ترتیب یکی سقر دوم سعیر سوم لظی
چہارم حطمہ پنجم جحیم ششم جہنم ہفتم ہاویہ
صاحب لطائف معنوی نوشتہ کہ ہاویہ
از ہمہ اسفل ست

ہفتاد و دو شاخ عبارت از ہفتاد
و دو ملت یا ہفتاد و دو درجہ کہ در وجود
آدمی باشد از کتابی نوشتہ شد۔

ہفت اختر عبارت از ہفت
ستارۂ سیارہ اول قمر کہ بفارسی ماہ گویند
و بہندی سوم نامند و جایش بفلک اول
دوم عطارد کہ بفارسی تیر گویند و بہندی
بدھ نامند و جایش بفلک دوم سوم زہرہ
کہ بفارسی ناہید بہندی سکر نامند جای
آن فلک سوم چہارم شمس کہ بفارسی خورشید
و بہندی آیت نامند و جای او بفلک چہارم
پنجم مریخ کہ بفارسی بہرام گویند و بہندی
منگل نامند و جای او بفلک پنجم ششم مشتری
کہ بفارسی برجیس گویند بہندی برسپت
نامند جای او بفلک ششم ہفتم زحل کہ بفارسی
کیوان گویند و بہندی سنیچر نامند جای او
بفلک ہفتم۔

ہفت کشور عبارت از ہفت
ملک کہ محل سلطنت کلان ہستند ظاہراً
آن چین و ترکستان و ہند و توران و
ایران و روم و شام و بعضی بجای ترکستان
فرنگ را شمار کنند بہتر آنست کہ ہفت کشور

مراد از ہفت اقلیم باشد کہ حکما ہفت حصہ ربع مسکون را قرار دادہ اند۔

ہفت پیر مراد از ہفت قاری کہ اسمای شان اینست اوّل نافع مدنی دوم عبد اللہ بن کثیر مکی سوم ابو عمرو بصری چہارم ابن عامر شامی پنجم عاصم کوفی ششم حمزہ کوفی ہفتم علی کوفی ملقب بہ کسائی۔

ہفت گیسو دار از جملہ چہل و ہشت صور فلکی ہفت صورت را گیسو دار گویند و آن حوا ذات الکرسی حامل راس الغول و ممسک الاعنہ و مرأت مسلسلہ و جبار کہ آنرا جوزا نیز گویند و سنبلہ باشد۔

ہفتخوان اسفندیار بیانش بعد ہفتخوان رستم مذکور خواہد شد۔

ہفت جوش ہفت فلزات بہم آمیختہ کہ آنرا اژدہات گویند و آن بغایت محکم باشد و آن ہفت فلز اینست یکی زر دوم نقرہ سوم مس چہارم جست پنجم آہن ششم اُسرب ہفتم ارزیز پوشیدہ نماند کہ فلزات ہمہ نہ اند ہفت مذکور شد ہشتم روی نہم سیماب روی کہ از کان بر می آید بغایت کمیاب ست و انچہ درین دیار متعارف ست روی جعلی ست مرکب از مس و ارزیز و برنج کہ بہندی پیتل نامند نیز مرکب ست از مس و جست و سیماب لیاقتی ندارد کہ بیکی از فلزات آمیختہ شدہ ظرفی یا مثل آن ساختہ شود تا لفظ ہم آمیختہ از بہار عجم و باقی از برہان و جہانگیری۔

ہفت خط خطوط سبعہ کہ در جام جمشید بود بدین ترتیب اوّل خط جور بفتح جیم و رای مہملہ است و این خط بر کنارۂ جام بود و بالای ہمہ خطوط دوم خط بغداد کہ زیر خط جور ست سوم خط بصرہ چہارم خط ازرق و این خط را خط سبز خط سیاہ و خط شب نیز گویند پنجم خط درشکر و این را خط اشک و خط خطیرہ نیز گویند ششم خط کاسہ گر ہفتم خط فرودینہ و این خط را خط مزدور ہم خوانند از بہار عجم و برہان و رشیدی۔

ہفت سبع سبع بر وزن ربع مراد از ہفت حصۂ قرآن مجید کہ آنرا ہفت منزل گویند بجہت آنکہ قاریان سلف در یک ہفتہ ختم قرآن مجید مقرر نمودہ اند چنانکہ تعیین سورتہا بحروف فمی بشوق کردہ اند و ترتیبش اینست اوّل روز از سورۂ فاتحہ شروع کنند دوم روز از سورۂ مائدہ سوم روز از سورۂ یونس چہارم روز از سورۂ بنی اسرائیل پنجم روز از سورۂ شعرا ششم روز از سورۂ والصافات ہفتم روز از سورۂ قاف و نزد بعضے بلحاظ معنی کلام اللہ ہفت قسم ست اوّل وعدہ دوم وعید سوم وعظ چہارم قصص پنجم امر ششم نہی ہفتم ادعیہ از شرح ثقات۔

ہفت اورنگ ہفت ستارۂ بنات النعش۔

ہفت رنگ سیاہ و سفید و سرخ و سبز و زرد و کبود و عباسی کہ آنرا گل گز و قرمزی گویند۔

ہفت ہیکل ہفت دعاست کہ در ہر روز ہفتہ یک دعا از و خوانند کہ موجب امن و سلامت باشد۔

ہفت امام امام اعظم ابو حنیفہؒ امام شافعیؒ امام مالکؒ امام احمد بن حنبلؒ امام ابو یوسفؒ امام محمدؒ امام زفرؒ۔

ہفت لای چشم ہفت پردہ چشم چہ لفظ لا بفارسی بمعنی تواست۔

ہفت پردۂ چشم یعنی ہفت طبقۂ چشم و آن ہفت طبقہ اینست اوّل طبقہ ملتحمہ کہ از ہمہ بیرون ست و مماس ہواست دوم طبقۂ قرنیہ سوم عنبیہ و لون آن مختلف باشد در اشخاص چہارم عنکبوتیہ پنجم شبکیہ ششم مشیمیہ ہفتم صلبیہ و مابین عنبیہ و عنکبوتیہ رطوبتی ست کہ بیضی نام دارد و مابین عنکبوتیہ و شبکیہ دو رطوبت اند یکی جلیدی و دیگری زجاجی از کتب طبیہ تقوم شد و از بہار عجم نیز۔

ہفت قلم کنایہ از ہفت خط معروف و آن ہفت اینست اوّل ثلث دوم محقق سوم توقیع چہارم ریحان پنجم رقاع ششم نسخ ہفتم تعلیق از بہار عجم و برہان۔

ہفت اندام کہ بظاہر اوّل سر دوم سینہ سوم پشت چہارم و پنجم ہر دو

دست ششم و هفتم هر دو پا بحسب باطن دماغ
و دل و جگر و سپرز و شش و زهره و معده و
بعضی بجای معده گرده نوشته اند از لطائف اللغات و
موافق تفسیر حسینی چشم و گوش و زبان و بطن و
فرج و دست و پا و نام رگی ست و آنرا همین
سبب هفت اندام گویند که بفصد آن خون
سر و سینه و پشت و دست و پا خارج شود

هفت اقلیم انچه از مفرح القلوب
و شرح چغمنی و شرح تذکره محقق طوسی و مرآة
الخیال و تقویم البلدان و دیگر کتب بثبوت
پیوسته اینست که زمین کروی شکل ست بصورت
گوی دو ربع جنوبی و یک ربع شمالی آن
در آب غرق ست و یک ربع شمالی مکشوف
و این را ربع مسکون گویند هفت اقلیم و
جز آن خرابها و جبال و درهمین محصور ست
حکما ارض ربع مسکون را از خط استوا نود
درجه تخمینه کرده اند و از انجمله سی درجه از
سمت قطب شمالی خارج نموده عرض اقالیم
سبعه را در شصت درجه یافته اند و عدم قابلیت
آبادی سی درجه مذکوره بنا بر غلبه برودت
ست که بسبب بعد آفتاب در انجاست
هفت اقلیم مانند هفت بساط مطول از مشرق
تا بمغرب در ربع مسکون واقع ست برابر
یک دیگر و خط استوا از جنوب عرض چین
شروع شده بر کنگ و ژر که از زمین چین ست و
مستقر شیاطین مشهور بر آمده و بر جزیره جکوث
گذشته بعد ازان بجزائر ارض ذهب و بر
جنوب سراندیپ و جزائر زنگ میرسد و بر شمال
جبال قمر گذشته و بر جنوب سیاهان مغرب
بر آمده بجزائر قیانوس منتهی شود اقلیم اول
اماکن که درو ست اینست جزیره و قواق
که آن در سر حد مشرق و بعضی بلاد چین مثل
زیتون و خانقوه و خانجو و خنسا و سیلی و جزیره
سراندیپ و دیگر جزائر هند و یمن و محابندر
و ثغره و سبا و حضرموت و عدن و مرسات
و شحره و ظفار و قلهات و زبید و شرجه و حلی و
جبله و صعده و مارت و ذمار و جرش و شرین
این هر هشت از یمن ست و ارم که بشداد
منسوب ست و بلاد زنگبار و معدن الذهب و
بلاد النوبه و قصبه عمان و حبشه و بربره و مکر و
رود نقله و بلد سنواهل و بلد شیلا و سقاله و
سلیمانه و سجابلسا و خانه و بر سیاه و رغاده این
هر سه نیز از سودان و زنج ست و جزیره
کرک و بعضی بلاد حجاز طول این اقلیم سه هزار
و بست و دو فرسنگ ست و عرض یکصد و
چهل و هفت فرسنگ و درین اقلیم بست کوه
و سی نهر و مردم این اقلیم سیاه رنگ باشند
طول نهار درین اقلیم دوازده ساعت و
ربع و میانه آن سیزده ساعت و نصف
اقلیم دوم اماکن که درین اقلیم ست اینست
توابع عمان و توابع یمن و یمامه و توابع حجاز
ست و تهامه و مکه مبارکه در ابتدای اقلیم
دوم ست و مدینه منوره قریب وسط دوم و
طائف و هجره و قید و تطیف و خبر و توابع
حبش و قیروان و بعضی بلاد افریقیه و بلاد صعید
و مصر مثل قفط و قوص و اخمیم و عیداب و سیوط
و سنجا و حلوان و اقصر و اسنه و بعضی بلاد ملک
مغرب مثل درعه و سوس و رودنت و مسیلا
و ولایت بحرین و جده و سقوطره و اکثر بلاد
هند مثل منصوره و دولت آباد که سابق دیوگیر
نام داشت و احمدنگر و پتن و چیلپور بندر و
ولایت تلنگانه و گلکنده یعنی حیدرآباد
که تختگاه تلنگانه است و بیدر محمدآباد و
گجرات و برهان پور که سر حد خاندیس ست
و کهنبایت و سورت و سومنات و ناگور
و صوبه برار و اجمیر شریف و بنارس و شریف
آباد و سالگام و سلیم آباد و کور و ستاره گانو
ونسری و بهت و جفت آباد و کور گات و باریک
آباد و جهانگیرآباد و اکبرنگر مسمی براج محل
و اڑیسه ولایتی ست میان حیدرآباد و
بنگاله و بهار و کوچ از توابع بنگاله و گور
گان صاحب شرح چغمنی فارسی و مرآت الخیال
دهلی را ازین اقلیم شمرده اند و صاحب
مفرح القلوب که از متاخرین و باشنده
دهلی ست دهلی را از اقلیم سوم نوشته طول
این اقلیم دو هزار و هشت صد و سی فرسنگ
ست و عرض یکصد و سی و نه فرسنگ و درین
اقلیم بست و هفت کوه و همین قدر انهار
و رنگ مردم میان سواد و سمرت یعنی گندم
گون مائل بسیاهی و درین اقلیم غایت
طول نهار سیزده ساعت و نصف و ربع

باشد اقلیم سوم اماکن که درین اقلیم باشند انیست
بیت المقدس وشام وفلسطین ولاتی ست
وسوس وبعضی بلاد افریقیه وتوابع قیروان و
طرابلس مغرب وبعضی بلاد ملک مغرب مثل اسقی که
درمنتهای ملک مغرب ست ملطه وفارس وقسطنطنیه
وسطیف وافریقیه کشوریست از ملک مغرب
بجانب مشرق سبیطله داخل افریقیه در ابتدای
ملک مغرب وسوسه از افریقیه وطرابلس از افریقیه
درشرقی قیروان ودمشق شهریست درشام و
بعلبک قریب دمشق ویافا ورمله وقیساریه وشوبک
وکرک واین هشت شهر نیز از شام ست واز بلاد
عراق عرب مثل حله ونهران واز بلاد کرمان
هرموز ویزد وسیر وزرنده وسیرجان ومدین و
ومیاط وطبریه ومداین وحلوان ونهروان
وافسلنجه وفسطاط وقاهره واسکندریه و
مصر وهرمان وعین الشمس وفراه وقیوم وبلبیس
والنفصا واشمونین ومنیه ابن خصیب و
منیف وقلزم شهریست برکناره بحر یمن ونسبت
داده میشود بدان دریا وتنیس این دو از
از نواحی مصر ست وارجان از بلاد فارس و
شیراز وبغداد وکوفه ونجف شهریست دو فرسنگ
بر از کوفه وتبوک واهواز وبصره وواسط ویزدها
نوه واصطخر وبیضا وکارون وعسکره وقادسیه
ودرومیه عراق عرب وبابل واصفهان وفیروزآباد
وشستر وکرمان وسجستان وکیج وبست ورخج
وخواش وخوزستان ودورق وبیهق وغزنین
وکابل ومیمند وقندهار وسند ودیال پور و

ملتان وکچه ومکران وولایت افغانان
وزابلستان وسیستان وپشاور ولاهور و
نگرکوت وسرهند وهانسی وحصار وتهانیسر
وپانی پت ودهلی وشاه جهان آباد ورامپور
مسمی مصطفی آباد وآگره معروف به اکبرآباد
ولکهنؤ واوده وبلگرام وکالپی ومتهرا وکشمیر
وشمال وترکستان ومغلم وبلاد چین وطول
این اقلیم دوهزار ودوصد وچهل وچهار فرسنگ
وعرض یکصد وشانزده فرسنگ ودرین اقلیم
سی وسه کوه وبست ودو نهر ورنگ مردم این
اقلیم اسمر ست یعنی گندم گون غایت طول
نهار درین اقلیم چارده ساعت ونصف
اقلیم چهارم اماکن که درو باشند این ست
طنجه در منتهای مغرب وافرنجه وجزیره تار
ودوس وقبرس وغرناطه ومالقه در جنوب
اندلس وانطاکیه وطرسوس وطرابلس شام
وحلب وحمص وحماه ومرعش وتلمسان وآمد
ونصیبین وتدمر وموصل وارمیه وسرمن رای
ودیلم والموت وتفرش وقم وقومس وکاشان
وسمنان واسترآباد وجرفادقان وقرخان
واسفراین وجرجان وطوس ونیشاپور و
جوین وجنوشان وترشیز وخبایا وقهستان
ولایتیست که طبس بر جنب از مضافات
اوست وتوران وزوزن وسرخس وفاریاب
وبسطام وناطل وقصر شیرین ودینور و
طالقان ونسا ولوقان وقاین وختلان
ووخش وشومان از بلاد ترک وخراسان ولایتی

ست وسیع ومرو شاهجان ومرورود ودهنه
ودشت خاوران وغور وبلخ ومیمنه واندخو
وترمذ وبدخشان وغرجستان وگردستان
وبادغیس وتوابع فارس ودامغان وشیراز
وقوشج واصفهان وعراق ومشهد وطهران
ودماوند وطبرستان وآمل واستمدار وساوه
وگیلان وقزوین وابهر وزنجان وشهرزور
وطارم واردستان ولایتیست متضمن پنجاه
ده وخواف وجام وتربت وسبزوار وتوابع
هرات وسلطان وزواره وسلطانیه وری
وهمدان ونهاوند وآذربیجان وتبریز و
از بعضی دیار بکر وروم واردبیل ومراغه
واردباد وخلخال وتبت وبعضی بلاد خطا
وختن وبلاد شمال وچین طول این اقلیم
دوهزار ودوصد وشصت وشش فرسنگ و
عرض نود ونه فرسنگ ودرین اقلیم بیست
وپنج کوه وبست ودو نهر ورنگ مردم
درمیان گندم گونی وسفیدی غایت
طول نهار درین اقلیم چارده ساعت
باشد ونصف وربع اقلیم پنجم اماکن که درو
باشند اینست هیکل الزهره واندلس و
بعضی بلاد روم مثل عموریه وقونیه واقسرائی
وقیصریه وسواس وملطیه وتوقات وارزل
وشروان ودسربر وبرذع وجرجانیه وزمخشر
وبخارا ونه وبعضی از پنجم ونزد بعضی از
چهارم وایلاق وقسطنطنیه یعنی استنبول که
تختگاه روم ست ویونان وعلیان وارث

وبعضی بلاد واندلس مثل اشبونہ کہ در غرب اندلس ست و مدینۂ ولید وطلیطلہ ومرسیہ و شاطبہ وطرطوسہ ولاردہ وطرگونہ واین ہشت شہر از اندلس ست وبرشلونہ در آخر اقلیم پنجم خارج از اندلس ست وداخل فرنگ و شماخی وقیا وشاش وطنفلہ وقلیج واران وسجستان و ارمینیہ وگرجستان وبیلقان وگنجہ وخوارزم وشمالی بلاد خراسان ما وراء النہر ولایتی ست شرقیش فرغانہ غربیش خوارزم وشمالیش تاشکند جنوبیش بلخ وسمرقند از معظم بلاد توران وکش ونسف یعنی نخشب واوس ونفلیش مرغشیان واندجان واسفرہ وخجند وحدود طراز وحدود کاشغر ووسط بلاد ترکستان طول این اقلیم یک ہزار و ہفتصد وہشتاد وہفت فرسنگ و عرضش ہشتاد وچہار فرسنگ درین اقلیم سی کوہ و پانزدہ نہر ولون مردم سفید بغایت طول نہار درین اقلیم پانزدہ ونصف ساعت اقلیم ششم اماکن کہ درو باشند اینست متقالیہ پنبلونہ ورا واثل ششم در شرق اندلس اربونہ در شرق اندلس متصل بہ بلاد فرنگ بردال و وبعضی بلاد ترکستان مثل جند وفاراب و

توابع بلاد روم ورومیہ وافرنجہ وسقسین وباب لابواب وخلان وسلیبوین وبلاد روس مثل آس والان ومردقان وبرطاس وخرزو بلاد فرنگ واسپیجاب وفرغار وجرس ومعظم بلاد ترکستان مثل الماغ وبیش ثانغ وقراقرم واکثر مردمان ایشان صحرائی اند وفاراب وطراز وختن وچگل وتاتار وخوز کیماک طول این اقلیم یک ہزار و پانصد و یازدہ فرسخ وعرض ہفتاد ویک فرسخ ودرین اقلیم دہ کوہ وچہل نہر ومردم این اقلیم سرخ رنگ وطول نہار پانزدہ ساعت ونیم ربع اقلیم ہفتم اماکن کہ درین اقلیم اند اینست جابلقا وبلاد متقالیہ وصقلاب وتوابع روس وتوابع فرنگ وہرقلہ وبلغار ودر جنوب این اقلیم بلاد ترکستان مثل خلخ وترخان وکنال ودیگر ترکان صحرانشین ودر مابین شمال و شرق این اقلیم دیار یاجوج وماجوج آنطرف سد سکندر ودرین اقلیم عمارت کمتر وبلغار شہریست درین اقلیم کہ در اوائل فصل گرما شفق درانجا غائب نمیشود کہ سفیدۂ صبح ظاہر میگردد وکوتاہی روز

در بلغار بچہار ساعت وشب بہ بست ساعت وباز برعکس میشود وطول این اقلیم یک ہزار ویک صد وسہ فرسخ وعرض شصت ویک فرسخ ودرین اقلیم دہ کوہ وچہل نہر ولون مردم این اقلیم سرخ ست مگر مائل بسفیدی وباید دانست کہ طول معمورۂ ربع مسکون از ساحل غربی بحر محیط تا ساحل شرقی آن نزد بطلیموس یک صد وہفتاد وہفت درجہ وعرض ہفتاد ودو درجہ واکثری از جزائر خالدات کہ در منتہای جانب غربی آبادی ربع مسکون ست تا گنگ دژ کہ در منتہای شرقی ست طول آبادی یک صد وہشتاد درجہ است وعرض از خط استوا کہ در منتہای جنوبی ست تا منتہای آبادی جانب شمال شصت وشش درجہ بدانکہ مقدار مسافت ہر درجہ ارضی شصت وشش ونیم میل باشد وشش صد وشصت وشش گز ودقیقۂ ارضی یک میل وچہار صد وچہل وچہار گز ومیل کروہ را گویند وکروہ چہار ہزار گز باشد۔

❁ ❁ ❁

اٹاک	طول یکصد وشش درجہ وپنج دقیقہ	عرض سی وسہ درجہ وبست وچہار دقیقہ	اقلیم سوم	ملک ہند
اجمیر	طول یکصد ویازدہ درجہ وپنج دقیقہ	عرض بست وپنج درجہ وپنجاہ دقیقہ	اقلیم دوم	ملک ہند
اُجین	طول یکصد ودوازدہ درجہ وسی دقیقہ	عرض بست ودو درجہ وپنجاہ وپنج دقیقہ	اقلیم دوم	مالوہ ملک ہند
احمدآباد	طول یک وہشت درجہ	عرض بست وسہ درجہ	اقلیم دوم	ملک ہند
اسکندریہ	طول شصت ویک درجہ	عرض سی درجہ	اقلیم سوم	ملک مصر

نام	طول	عرض	اقلیم	ملک
اصطرخ	طول ہشتاد و ہشت درجه	عرض سی درجه	اقلیم سوم	ملک فارس
اصفہان	طول ہشتاد و دو درجه و چہل دقیقه	عرض سی و سه درجه و پنجاه دقیقه	اقلیم چہارم	ملک ایران
آگره یعنی اکبرآباد	طول یکصد و دوازده درجه و چہل و پنج دقیقه	عرض بست و ہفت درجه	اقلیم سوم	ملک ہند
الٰه آباد	طول یکصد و شانزده درجه و پنجاه دقیقه	عرض بست و شش درجه و پنجاه و دو دقیقه	اقلیم سوم	ملک ہند
امروہه	طول یکصد و چہارده درجه و چہل و پنج دقیقه	عرض بست و ہشت درجه و چہل دقیقه	اقلیم سوم	ملک ہند
انطاکیه	طول ہفتاد و یک درجه و بست و شش دقیقه	عرض بست و پنج درجه و سی دقیقه	اقلیم چہارم	ملک شام
اورنگ آباد	طول یکصد و یازده درجه و سی دقیقه	عرض نوزده درجه و پنج دقیقه	اقلیم دوم	ملک ہند
اوده	طول یکصد و شانزده درجه و پنجاه و پنج دقیقه	عرض بست و سه درجه و چہل و پنج دقیقه	اقلیم سوم	ملک ہند
باب الابواب	طول ہشتاد و پنج درجه	عرض چہل و سه درجه	اقلیم پنجم	ملک ارمینیه
بابل	طول ہشتاد درجه	عرض سی و دو درجه	آخر اقلیم سوم	ملک عراق عرب
پانی پت	طول یکصد و سیزده درجه و بست و دو دقیقه	عرض بست و ہشت درجه و پانزده دقیقه	اقلیم سوم	ملک ہند
پٹنه	طول یکصد و نوزده درجه و دوازده دقیقه	عرض بست و شش درجه و چہل دقیقه	اقلیم سوم	ملک ہند
بخارا	طول نود و ہفت درجه	عرض سی درجه	اقلیم چہارم	ملک توران
بدخشان	طول ہشتاد و چہار درجه و بست و چہار دقیقه	عرض سی و چہار درجه و سی دقیقه	اقلیم چہارم	ملک توران
بدایون	طول یک صد و چہارده درجه	عرض بست و ہفت درجه و بست دقیقه	اقلیم سوم	ملک ہند
برہان پور	طول یک صد و ہشت درجه	عرض بست و دو درجه	اقلیم دوم	ملک دکن ہند
بسطام	طول یکصد و ده درجه و سی و پنج دقیقه	عرض سی و پنج درجه و ده دقیقه	اقلیم چہارم	ملک ایران
بست	طول یک صد درجه	عرض سی و سه درجه	اقلیم سوم	ملک ایران
بصره	طول ہشتاد و چہار درجه	عرض سی درجه	اقلیم سوم	ملک عراق عرب
بعلبک	طول ہفتاد درجه و چہل و پنج دقیقه	عرض سی و پنج درجه و پانزده دقیقه	اقلیم چہارم	ملک شام
بغداد	طول ہشتاد درجه	عرض سی و ہشت درجه	اقلیم سوم	ملک عراق عرب
بلخ	طول ہشتاد و ہفت درجه و پنج دقیقه	عرض سی و شش درجه و پنج دقیقه	اقلیم چہارم	ملک خراسان
بنارس	طول یکصد و ہفتده درجه	عرض بست و شش درجه	اقلیم دوم	ملک ہند
بھوپال	طول یکصد و یازده درجه	عرض بست و سه درجه	اقلیم دوم	ملک ہند دکن
بیجاپور	طول یکصد و پنج درجه و سی دقیقه	عرض ہفتده درجه و بست و دو دقیقه	اقلیم دوم	ملک ہند دکن
بیت المقدس	طول شصت و شش درجه	عرض سی و یک درجه	اقلیم سوم	ملک شام
پیشاور	طول یکصد و شش درجه و چہل دقیقه	عرض سی و یک درجه	اقلیم سوم	ملک ہند

تبریز	طول هشتاد و دو درجه	عرض سی و چهار درجه	اقلیم چهارم	ملک ایران
بتوک	طول پنجاه و سه درجه	عرض سی درجه	اقلیم دوم	ملک عرب
تبت	طول یکصد و ده درجه	عرض چهل درجه و پنج دقیقه	اقلیم چهارم	ملک هند
تلسان	طول بست و چهار درجه	عرض بست و سه درجه	اقلیم سوم	ملک مغرب
تهانیسر	طول یکصد و دوازده درجه و سی و سه دقیقه	عرض بست و نه درجه	اقلیم سوم	ملک هند
کٹھہ	طول هشتاد و دو درجه و سی دقیقه	عرض بست و پنج درجه و دو دقیقه	اقلیم دوم	ملک هند
جده	طول هفتاد و هفت درجه	عرض بست و یک درجه و پنج دقیقه	اقلیم دوم	ملک عرب
جرجان	طول نود درجه	عرض سی و هفت درجه	اقلیم چهارم	ملک ایران
جلال آباد	طول یکصد و پنج درجه و چهل دقیقه	عرض سی و چهار درجه	اقلیم سوم	ملک هند
جکوٹ	طول یکصد و هفتاد درجه و پنج دقیقه	عرض دو درجه	اقلیم اول	ملک جزائر سهند
جنه	طول نود و هفت درجه و ده دقیقه	عرض چهل و سه درجه و سی دقیقه	اقلیم پنجم	ملک ترکستان
جنوه	طول چهل و یک درجه و پنج دقیقه	عرض چهل و یک درجه و بست و دو دقیقه	اقلیم پنجم	ملک صنعاء
جونپور	طول یکصد و شانزده درجه و شش دقیقه	عرض بست و شش درجه و یازده دقیقه	اقلیم سوم	ملک هند
حجر	طول هفتاد و دو درجه	عرض بست و سه درجه	اقلیم دوم	ملک عرب
حلب	طول هفتاد و دو درجه و سی دقیقه	عرض سی و چهار درجه و پانزده دقیقه	اقلیم چهارم	ملک شام
حله	طول هفتاد و نه درجه	عرض سی و یک درجه و سی دقیقه	اقلیم سوم	ملک عراق عرب
حمص	طول هفتاد و پنج درجه	عرض سی و پنج درجه	اقلیم چهارم	ملک شام
حیدرآباد	طول یکصد و چهارده درجه و پنج دقیقه	عرض هیجده درجه و بست و دو دقیقه	اقلیم دوم	ملک دکن
خانقو	طول یکصد و شصت درجه و پنج دقیقه	عرض چهارده درجه و پنج دقیقه	اقلیم اول	ملک چین
خانجو	طول یکصد و شصت و دو درجه و پنج دقیقه	عرض چهارده درجه و پنج دقیقه	اقلیم اول	ملک چین
ختن	طول یکصد و شش درجه و پنج دقیقه	عرض چهل و دو درجه	اقلیم پنجم	ملک ترکستان
خجند	طول یکصد درجه و سی و پنج دقیقه	عرض چهل و یک درجه و پنجاه و پنج دقیقه	اقلیم پنجم	ملک ترکستان
خوارزم	طول نود و چهار درجه و پنج دقیقه	عرض چهل و دو درجه و چهل و پنج دقیقه	اقلیم پنجم	ملک ایران
دمیاط	طول شصت و سه درجه	عرض سی و یک درجه	اقلیم سوم	ملک مصر
دمشق	طول هفتاد درجه	عرض سی و هشت درجه	اقلیم سوم	ملک شام
دولت آباد	طول یکصد و یازده درجه و پنج دقیقه	عرض بست و دو درجه و سی دقیقه	اقلیم دوم	ملک دکن
دهلی	طول یکصد و دوازده درجه و هیجده دقیقه	عرض بست و هشت درجه و یازده دقیقه	اقلیم سوم	ملک هند

ڈھاکہ	طول یکصد و بست و دو درجہ و یازدہ دقیقہ	عرض بست و نہ درجہ و سی و پنج دقیقہ	اقلیم سوم	ملک بنگالہ
ذمار	طول ہفتاد و ہفت درجہ	عرض سیزدہ درجہ و سی دقیقہ	اقلیم اول	ملک یمن
رامپور	طول یکصد و چہاردہ درجہ و سی و شش دقیقہ	عرض بست و ہشت درجہ و چہل دقیقہ	اقلیم سوم	ملک ہند
راج محل	طول یکصد و بست و یک درجہ و پنج دقیقہ	عرض بست و پنج درجہ و پنجاہ و پنج دقیقہ	اقلیم سوم	ملک بنگالہ
رملہ	طول شصت و شش درجہ و پانزدہ دقیقہ	عرض سی درجہ و دہ دقیقہ	اقلیم سوم	ملک فلسطین شام
زبید	طول ہفتاد و چہار درجہ و بست دقیقہ	عرض یازدہ درجہ و سی و چہار دقیقہ	اقلیم اول	ملک یمن
سرونج	طول یکصد و چہاردہ درجہ و چہل و ہشت دقیقہ	عرض بست و چہار درجہ و چہل دقیقہ	اقلیم سوم	ملک ہند
سری نگر	طول یکصد و دوازدہ درجہ و پنجاہ و دو دقیقہ	عرض سی و سہ درجہ و دہ دقیقہ	اقلیم سوم	ملک ہند
سراندیپ	طول یکصد و سی درجہ و پنج دقیقہ	عرض دو درجہ و سی دقیقہ	اقلیم اول	جزیرۂ ہند
سرمن رائے	طول ہفتاد و نہ درجہ	عرض سی و یک درجہ	اقلیم سوم	ملک عراق عرب
سنبھل	طول یکصد و چہاردہ درجہ و بست و شش دقیقہ	عرض بست و ہشت درجہ و سی دقیقہ	اقلیم سوم	ملک ہند
سومنات	طول یکصد و ہفت درجہ	عرض بست و دو درجہ	اقلیم دوم	ملک دکن
سمرقند	طول نود و نہ درجہ	عرض چہل درجہ و پنج دقیقہ	اقلیم پنجم	ملک توران
سوس	طول چہل و پنج درجہ و سی دقیقہ	عرض بست و دو درجہ	اقلیم دوم	ملک مغرب
سہرند	طول یکصد و یازدہ درجہ و سی دقیقہ	عرض بست و نہ درجہ و سی دقیقہ	اقلیم سوم	ملک ہند
سیالکوٹ	طول یکصد و ہشت درجہ و سی و پنج دقیقہ	عرض سی و دو درجہ و چہار دقیقہ	اقلیم سوم	ملک ہند
سیوط	طول شصت و یک درجہ و چہل و پنج دقیقہ	عرض بست و ہفت درجہ و دہ دقیقہ	اقلیم سوم	ملک مصر
شیراز	طول ہشتاد و ہشت درجہ	عرض بست و نہ درجہ	اقلیم سوم	ملک فارس ایران
صنعار	طول ہفتاد و ہفت درجہ و چہاردہ دقیقہ	عرض چہاردہ درجہ و سی دقیقہ	اقلیم اول	ملک یمن
طائف	طول ہفتاد و شش درجہ و بست و دو دقیقہ	عرض بست و یک درجہ و سیزدہ دقیقہ	اقلیم دوم	ملک عرب
طرطوس	طول ہفتاد درجہ و پانزدہ دقیقہ	عرض سی و چہار درجہ و دہ دقیقہ	اقلیم سوم	ملک شام
طرابلس شام	طول شصت و نہ درجہ	عرض سی و ہشت درجہ	اقلیم چہارم	ملک شام
طرابلس مغرب	طول چہل درجہ	عرض سی و دو درجہ و سی دقیقہ	اقلیم سوم	ملک مغرب
طنجہ	طول سیزدہ درجہ	عرض سی و پنج درجہ	اقلیم چہارم	ملک مغرب
طوس	طول نود و دو درجہ	عرض سی و ہفت درجہ	اقلیم چہارم	ملک ایران و خراسان
عدن	طول ہفتاد و پنج درجہ	عرض دہ درجہ	اقلیم اول	ملک یمن
عسقلان	طول شصت و شش درجہ و سی دقیقہ	عرض سی و دو درجہ	اقلیم سوم	ملک شام

غزنه	طول یکصد و پنج درجه	عرض سی و سه درجه	اقلیم سوم	ملک ابلستان
فاریاب	طول نود و نه درجه و سی و پنج دقیقه	عرض سی و شش درجه و چهل و پنج دقیقه	اقلیم چهارم	ملک خراسان
فید	طول هفتاد و هشت درجه	عرض بست و شش درجه	اقلیم دوم	ملک عرب
قرس	طول شصت و شش درجه و چهارده دقیقه	عرض سی و شش درجه	اقلیم چهارم	ملک شام
قلیف	طول هفتاد و چهار درجه	عرض بست و پنج درجه	اقلیم دوم	ملک عرب
قلزم	طول شصت و چهار درجه	عرض سی و سه درجه و نه دقیقه	اقلیم سوم	ملک مصر
قنوج	طول یکصد و پانزده درجه و پانزده دقیقه	عرض بست و شش درجه و پنجاه و نه دقیقه	اقلیم سوم	ملک هند
قندهار	طول یکصد و شش درجه	عرض بست و هشت درجه و پنج دقیقه	اقلیم سوم	ملک هند
قیروان	طول چهل و یک درجه	عرض سی و یک درجه	اقلیم سوم	ملک مغرب
کابل	طول یک صد و پنج درجه و یازده دقیقه	عرض سی و یک درجه و بست دقیقه	اقلیم چهارم	ملک هند
کانگڑا	طول یکصد و ده درجه و سی و پنج دقیقه	عرض سی درجه و پنجاه دقیقه	اقلیم سوم	ملک پنجاب
کالپی	طول یکصد و پانزده درجه	عرض بست و پنج درجه و سی دقیقه	اقلیم سوم	ملک هند
گجرات	طول یکصد و هشت درجه و بست و هشت دقیقه	عرض بست و سه درجه	اقلیم دوم	ملک هند
کرانه	طول یکصد و سیزده درجه	عرض بست و هشت درجه و چهل دقیقه	اقلیم سوم	ملک هند
کشمیر	طول یکصد و هفت درجه و هشت دقیقه	عرض سی و سه درجه	اقلیم چهارم	ملک هند
کوفه	طول هفتاد و نه درجه	عرض سی و یک درجه	اقلیم سوم	ملک عراق عرب
گوالیر	طول یکصد و چهارده درجه	عرض بست و سه درجه و پنجاه و شش دقیقه	اقلیم دوم	ملک هند
لاهور	طول یکصد و نه درجه و بست و دو دقیقه	عرض سی و یک درجه و پنجاه دقیقه	اقلیم سوم	ملک پنجاب
لکھنؤ	طول یکصد و شانزده درجه و سیزده دقیقه	عرض بست و شش درجه و سی دقیقه	اقلیم سوم	ملک هند
لودھیانه	طول یکصد و ده درجه و چهل دقیقه	عرض بست و نه درجه و ده دقیقه	اقلیم سوم	ملک هند
مدینه	طول هفتاد و پنج درجه و بست و دو دقیقه	عرض بست و پنج درجه و هشت دقیقه	اقلیم دوم	ملک عرب
مدائن	طول هشتاد درجه	عرض سی و سه درجه	اقلیم سوم	ملک عراق عرب
مدین	طول شصت و هفت درجه	عرض بست و هشت درجه	اقلیم سوم	ملک عرب
مرعش	طول هفتاد و یک درجه و چهل دقیقه	عرض سی و شش درجه	اقلیم چهارم	ملک شام
مرو	طول نود و چهار درجه و چهل دقیقه	عرض سی و چهار درجه و سی دقیقه	اقلیم چهارم	ملک خراسان
مصر	طول شست و سه درجه	عرض سی درجه	اقلیم سوم	ملک مصر
مکه	طول هفتاد و هفت درجه و ده دقیقه	عرض بست و یک درجه و چهل دقیقه	اقلیم دوم	ملک عرب

مونگیر	طول یکصد و بست درجه و یازده دقیقه	عرض بست و شش درجه و شش دقیقه	اقلیم سوم	ملک هند
مندراس	طول نامعلوم	عرض سیزده درجه	اقلیم سوم	ملک هند
موصل	طول هفتاد و هفت درجه	عرض سی و شش درجه و سی دقیقه	اقلیم چهارم	ملک عراق عرب
نهروان	طول هفتاد و نه درجه و چهل و پنج دقیقه	عرض سی و دو درجه	اقلیم سوم	ملک عراق عرب
واسط	طول هشتاد و دو درجه	عرض سی و سه درجه	اقلیم سوم	ملک عراق عرب
هرات	طول نود و چهار درجه و بست و دو دقیقه	عرض سی و چهار درجه و سی دقیقه	اقلیم چهارم	ملک خراسان
هردوار	طول یکصد و سیزده درجه	عرض بست و نه درجه و چهل دقیقه	اقلیم سوم	ملک هند
همدان	طول هشتاد و سه درجه	عرض سی و پنج درجه	اقلیم چهارم	ملک عراق عجم
یمامه	طول هفتاد و هشت درجه	عرض بست و یک درجه	اقلیم دوم	ملک عرب

هفت مردان عبارت از رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم و خلفای اربعه و حسنین و بعضی نوشته که اشارت از اقطاب و اوتاد و نقبا و نجبا و ابدال و غوث و اخیار و بعضی گویند که مراد ازین اصحاب کهف اند که هفت مرد هستند و یکی سگ۔

هفت زمین صاحب جواهر التفسیر از تکملة القصص نقل کرده که زمین هفت اند نام اول زمکا دوم اخلده و آن مسکن عقارب جهنم ست سوم عرقه و آن محل عناکب دوزخ ست چهارم عربیا و آن آشیان بازان نیرانست پنجم هوملنا ششم سجین و دران دفتر اعمال فساق ست هفتم عجیبا و آن موضع ابلیس و اتباع اوست تم کلامه و بعضی نوشته اند که هفت زمین عبارت از هفت اقلیم ست۔

هفت خواهران کنایه از هفت کوکب بنات النعش۔

هفتخوان عبارت از هفت منزل راهیکه رستم ازان راه برای خلاص کیکاوس که دیوان او را بحوالی قلعهٔ مازندران قید کرده بودند و هفت روز رفته بود و در هر منزل آفتی پیش می آمد رستم آنرا دفع میکرد چنانچه در منزل اول رستم بخواب بود که شیری قصد رستم کرد رخش رستم آن شیر را کشت در منزل دوم اژدهائی پیدا شده آخر از دست رستم کشته شد در منزل سوم زن ساحره بفریب دادن رستم آمد آخر از دست رستم کشته شده در منزل چهارم اولاد نام دیوی با لشکر خود بجنگ آمد رستم لشکر او را قتل کرد اولاد بگریخت در منزل پنجم اولاد را گرفتار ساخت در منزل ششم ارژنگ نام دیوی بجنگ آمد بعد از کشتی بسیار رستم سر او را از تن برکند در منزل هفتم بسیار دیوان را کشت و بید نام سردار دیوان را مطیع کرد و بعد ازان با دیو سپید که سردار بسیار دیوان بود رستم کشتی کرده زیر ساخت و بخنجر سینهٔ او را چاک کرده و کاؤس را از بند رها کرده و شاه مازندران را بعد از جنگ بسیار کشته مظفر و منصور با یران باز آمد۔

هفتخوان اسفندیار عبارت ست از هفت منزل راه روئین دژ که دران هفت مهلکهٔ عظیم بود و اسفندیار برای رهائی خواهران خود بآن رفته بود چنانچه در منزل اول دو گرگ بودند خونخوار و در منزل دوم شیر و در منزل سوم اژدها و در منزل چهارم زن جادوگر و در منزل پنجم سیمرغ و در منزل ششم باد و باران و برف و رعد و ژاله و در منزل هفتم آب عمیق پیش آمد اسفندیار هر هفت بلا را دفع کرده سلامت بروئین دژ رسید و از هر عقبه که میگذشت خوان شکرانه می کشید چون اسفندیار بروئین دژ رسید بگرو

حیلہ و لشکر ارجاسپ شاہ را کہ او خواہران اسفندیار را در قلعہ قید کردہ بود شکست داد و شہر او را بتصرف آورد و ہر دو خواہران خود را از قید رہا کردہ با غنائم کثیر پیش پدر آورد۔

ہفت بالفتح معروف و بمعنی کسیکہ از بسیار راہ رفتن ماندہ شود از سروری۔

ہفت تنہ آرایش و زیور و اسباب عروسی و نہ دہ نیز گویند و میتواند کہ ہفت تنہ مراد از تار ہای ساز باشد چہ بر رباب و مثل آن نہ ہفت تار می بندند از شرح قران السعدین۔

ہفت گاہ عبارت از ہفت اقلیم۔

ہفت گنجینہ خان آرزو در شرح سکندر نامہ نوشتہ کہ ظاہرا رسم سلاطین ایران بود کہ ہفت خزانہ میداشتند یا آنکہ ہفت گنجینہ مراد از ہفت گونہ بخشش پادشاہان باشد و آن ہفت اینست اول نقود دوم جواہر سوم البسہ چہارم حیوانات پنجم اطعمہ ششم اراضی ہفتم باغات۔

ہفت کوہ اول کوہ قاف در کتاب معجم البلدان مسطور است کہ کوہ قاف بگرد عالم برآمدہ است بلندی او قریب فلک رسیدہ و جرمش از زمرد است و کبودی ہوا از عکس لون اوست دوم کوہ و ماوند بلندیش بمقدار صد جریب سوم کوہ سراندیپ و نقش قدم آدم علیہ السلام دران کوہ است از انگشت تا پاشنہ ہفتاد گز شمردہ اند و در عجائب المخلوقات آوردہ کہ بران نقش قدم ہر روز باران می بارد چہارم کوہ گلستان در نواحی طوس واقع است و طول این بسیار نوشتہ اند پنجم کوہ رن و آن کوہی بلند است از بلاد مغرب تخمینا ہزار فرسنگ ششم کوہ لزکیان آنرا جبل فتق نیز گویند و این کوہ کشیدہ شدہ است از ساحل بحر خزر نزدیک دربند جانب جنوب این کوہ وسعت عظیم دارد ہفتم کوہ چین و آن کوہ از حدود چین می آید میکشد بجانب مغرب تا حدود فرغانہ و کیش و سمرقند و متصل میشود بغرجستان و بدخشان و می پیوند بکوہ بلخ و غور غزنین و بسر زمین کابل و افغانستان در آید در نواحی پنجاب و کشمیر بگذرد و شاخی ازان تا حدود بسطام و دامغان رسد و بکوہ خاران پیوندد و متصل میشود بجبال موزنگ و آسام و سلہٹ و بملک بنگالہ و اوڑیسہ رسد و نادون و کمایون و سری نگر و الموڑہ و ہرنٹ و نیپال داخل ہمین کوہ است و این کوہ عظیم ترین کوہہاست بعد کوہ قاف و در ہند آنرا کوہ سوالک خوانند و سوای اینہا دو کوہ دیگر نوشتہ اند یکی جبل النور دوم جبل قمر از تذکرہ مرآۃ الخیال۔

فصل ہا مع قاف

ہقعہ بفتحتین و عین مہملہ نام منزل پنجم از منازل قمر و آن سہ ستارہ در جوزا بنزدیک یکدیگر گرد از منتخب۔

فصل ہا مع کاف

ہکذا بالفتح ہا کہ در تلفظ بعد آن الف است و فتح کاف و فتح ذال معجمہ بمعنی ہمچنین۔

ہکہک بضم ہر دو ہا و سکون ہر دو کاف عربی فواق کہ بہندی آنرا ہچکی گویند از برہان۔

فصل ہا مع لام

ہلا بالفتح کلمہ تنبیہ است بمعنی آگاہ باش از مدار و برہان و منتخب و مجمع الفرس۔

ہلب بالضم و بای موحدہ موی خوک از شرح و صراح۔

ہلک بالضم ہلاکی و نیستی از منتخب و بفتحتین در فارسی ہکہک فواق و بضم اول چرمیکہ آنرا مانند پلہ ترازو سازند و از سر چوب منجنیق آویزند و پارہ سنگ کردہ بجانب خصم اندازند از برہان۔

ہلاہل بفتح ہای اول و کسر ہای دوم نام زہر قاتل کہ ہیچ دوا و تریاق علاج پذیر نباشد از مدار و برہان و کشف رشیدی و مؤید و جہانگیری و در تحفۃ المومنین مسطور است کہ ہلاہل نام کوہیست در حدود چین بیخ نباتی در انجا بہم میرسد کہ آن زہر باشد نامش بنام کوہ او مشہور شدہ در خصوص اگر ہلاہل را بتقدیم لفظ زہر استعمال کنند اولی و انسب مینماید۔

ہل بالکسر قاقلہ صغار یعنی الایچی سفید و صیغہ امر است از ہلیدن بمعنی بگذار و گنجارہ کہ آن شخالہ کنجد و سرشف روغن گرفتہ باشد و بالضم بمعنی آغوش و بالفتح در عربی کلام استفہام

ست معنی آیا چنین باشد از لطائف و مصطلحات۔
ہلال بکسر اول ماہ نو تا سہ شب این ماخوذ از ہلل ست کہ بمعنی کمی و ضعیفی باشد از شرح نصاب از یوسف بن مانع و در اصطلاح فارسیان بمعنی تراش ناخن نیز آمدہ چرا کہ آن نیز بصورت ہلال باشد و ہم کنایہ از پیالہ۔
ہلال ہلال پارہ پارہ و لخت لخت۔
ہلُمّ بفتح ہا و ضم لام و تشدید میم مفتوح معنی بیا کہ بصیغۂ امر ست از آمدن۔
ہلُمہلم بفتحتین و ضم لام دوم نام بازی ست کہ اطفال شہر کرمان بازند۔
ہلیدن بکسرتین و یای معروف گذاشتن از برہان۔
ہلیون بکسر اول و فتح تحتانی گیاہی است کہ تخم آن را بدوا بکار برند از صراح۔
ہلاکو بضم اول لفظ ترکی ست در اصل ہولاکو خان ست بن تولی خان بن چنگیز خان و آن پادشاہی بود ظالم کہ در سنہ ششصد و پنجاہ و شش بغداد و دیگر امصار را قتل نمود از نفائس الفنون۔
ہلیسہ بفتح اول و کسر لام و یای معروف و سین مہملہ ستونی باشد کہ آنجا مردمان کشتی را بزور می آرند و بان ستون ریسمان پیچند و مردمان بجانب خود میکشند کہ تا بکنارہ برسد از فرہنگ شمسی و در مصطلحات نوشتہ کہ ہلیسہ چوبکی باشد پہن کہ کشتیہای کوچک را بدان رانند و ملاحان وقت راندن ہلیسہ ہلیسہ گویند۔
ہلیہ بالفتح چوبکی باشد پہن کہ کشتیہای کوچک را بدان رانند از مصطلحات۔
ہلی بکسرتین بمعنی بگذاری صیغۂ امر ست از ہلیدن با یای خطاب۔

فصل ہا مع میم

ہمانا بالفتح این لفظ برای ظن آید یعنی برای گمان غالب بمعنی پنداری و گویا و شاید از مدار و برہان و کشف و رشیدی وغیرہ و در قنیہ و آداب الفضلا بمعنی بالیقین و بالضم خطاست و در برہان نوشتہ کہ ہمانا مرکب ست از ہم کہ زائدہ نیز آید چنانکہ ہمچنان و ہمچنین و از لفظ مانا پس ہمانا نیز بمعنی پنداری باشد۔
ہما بضم اول مرغی ست کہ استخوان میخورد و بر سر ہر کہ سایۂ او افتد بدولت و سلطنت رسد و نام دختر بہمن کہ بشریعت زردشتی در نکاح بہمن بود و داراب از و متولد شد از جہانگیری وغیرہ۔
ہمتا بالفتح و حرف سوم فوقانی برابر و مثل و مانند۔
ہمت بالکسر و تشدید حزن و فکر و مجازاً ارادۂ بلند و قصد دل و اندازہ از بہار عجم و منتخب و کشف و صراح وغیرہ و مجازاً بمعنی دعا نیز مستعمل۔
ہمپا ہمراہ۔
ہم پشت مؤید و مددگار۔
ہمدست شریک و متفق و برابر و ہم قدرت از برہان۔
ہم آوردہ حریف جنگ و بمعنی بادے کہ پیل وغیرہ را دہند از فرہنگی و مصطلحات
ہمسر یعنی برابر و زوجۂ منکوحہ۔
ہمار بفتح اندازہ و حساب و ہمیشہ و در عربی بالفتح و تشدید بسیار گوید۔
ہمز بفتح و زای معجمہ بچشم اشارہ کردن و فشردن بر پنجہ و ضغطہ آوردن و عیب کردن و زدن و سوختن از صراح۔
ہمس بالفتح و سین مہملہ نرمی آواز و آواز نرم از منتخب و غیاث۔
ہمنفس رفیق و ہمکلام۔
ہم زلف شوہر خواہر زن۔
ہمسالک آنکہ آنرا بہندی سمدھی گویند
ہمتنگ موافق و برابر۔
ہمسنگ برابر و ہموزن۔
ہمال بالفتح بر وزن کمال بمعنی انبار و ہمتا از مدار و برہان و کشف و جہانگیری و در برہان مسطور ست کہ این لفظ بضم اول نیز آمدہ۔
ہم مقیل ہمخوابہ از لطائف۔
ہموم بضمتین اندوہہا و اندیشہا و این جمع ہم ست کہ بفتح ہا و تشدید میم بمعنی اندوہ باشد۔
ہمم بکسر ہا و فتح میم اول ہمتہا و قصدہا و این جمع ہمت ست۔
ہمام بالضم مہتر قوم و مرد بزرگ از مدار و لطائف

وکشف و در شرح نصاب نوشته که ہمام بمعنی مہتر قوم که بارای و تدبیر باشد و این ماخوذ از ہمت ست۔

ہم بالفتح و تشدید میم لفظ عربی ست بمعنی اندوه و بمعنی قصد کردن از کشف و منتخب و در شرح نصاب نوشته که بفتح اندوه و اندیشه و مصدر نیز آمده و بمعنی خواستن و قصد کردن و بالکسر و تشدید میم مرد سخت پیر که ضعیف باشد و در مفرح القلوب نوشته که ہم بالفتح حالتی ست که بیک لحظه خوف لاحق شود و بیک لحظه رجا پس ہم حالتی ست میان خوف و رجا و در صورت فتح اول و تخفیف میم لفظ فارسی ست مرادف نیز و صاحب بہار عجم نوشته که فرق در لفظ نیز و لفظ ہم آنست که آوردن لفظ ہم بر معطوف و معطوف علیه ہر دو صحیح باشد چنانکه گویند ہم نماز کردم و ہم روزه گرفتم بخلاف لفظ نیز که تنها بر معطوف آید و ایضاً لفظ ہم در مفردات آید چنانکه ہم زید را زدم و ہم عمرو را بخلاف لفظ نیز که جز در جمله نیاید چنانکه زید را زدم و نیز عمرو را اگر جملهٔ دوم بنا بر ضرورت در صورت مفرد باشد اصل در جمله خواہد بود و ایضاً لفظ ہم بر لفظی داخل میشود که آن لفظ محمول بموافق بر مدخول شود مثلاً ہمراز گویند و ہمین قسم ہمداستان و ہمراه و امثال آن غرضکه لفظ ہم از حروف عاطفه است و افادهٔ اشتراک فی الامر میکند چنانکه در امثلهٔ مذکوره و در چراغ ہدایت مسطور ست که لفظ ہم با لفظ نیز گاہی جمع میشود و گاہی تنها فقط زائد باشد۔

ہمگنان بفتح اول و سکون میم و کسر کاف فارسی و حرف چہارم نون بمعنی ہمه کسان و این جمع ہمگین ست بآوردن الف و نون جمع و حذف یای تحتانی و این لفظ در اصل بفتحتین بود بجہت توالی حرکات میم را برای تخفیف ساکن کرده اند چنانکه مژگان بسکون ثانی خوانند جمع مژه که بفتح ثانی باشد و لفظ ہمگین بفتحتین منسوب بلفظ ہمه بآوردن یا و نون نسبت چنانکه در سیمین و زرین و ہائی که در آخر لفظ ہمه بود بحالت نسبت بود بکاف فارسی بدل شده است و بعضی نوشته اند که ہمگنان جمع ہمگیست بجہت تخفیف تحتانی را حذف کرده اند و لون زائد آورده میم را ساکن کرده اند و نزد بعضی مخفف ہمگی اینانست بمعنی اینان ہمگی و بکاف عربی خواندن خطاست از بہار عجم و مدار و کشف و برہان و رشیدی و جہانگیری۔

ہمایون بضم مبارک و خجسته از برہان و این لفظ مرکب ست از ہما و کلمهٔ یون که برای نسبت آید۔

ہمیدون بیای مجہول بمعنی ہمچنین و اکنون از بہار عجم و جہانگیری و برہان و خیابان و در شرح سکندر نامه بمعنی ہمیدان نیز نوشته چراکه در لہجهٔ ایرانیان اکثر الف براو بدل میشود۔

ہمیان بالفتح و بفتحتین کیسهٔ زر و بالکسر معرب آن از بہار عجم و جہانگیری برہان و منتخب۔

ہمقران این لفظ درست آمده است مگر در لفظ ہمقرین لفظ ہم زائد زیراکه قرین صیغهٔ صفت مشبه است بمعنی یار و مصاحب نه بمعنی مصدر از بہار عجم۔

ہمان بفتح اول صحیحست و بضم اول خطاست چراکه در اصل ہم آن بود و این از لغات محققان مسموع ست و اشارتست بچیزیکه در خاطر ملحوظ باشد و مرادف لفظ دیگر ہم می آید۔

ہمدان بالفتح قبیله الیست از یمن و بفتحتین نام شہریست از ایران و ہمذان بفتح و ذال معجمه معرب آن از منتخب و خیابان۔

ہمداماں دو کس که دو خواہر بنکاح داشته باشند ہر یکی مر دیگری را ہمداماں باشد در محاورهٔ اہل زبان از بہار عجم و چراغ ہدایت۔

ہمداستان ہمکلام و ہم صحبت از برہان

ہمعنان ہمراه و برابر از برہان۔

ہمچو حرف تشبیه و بمعنی ہمچنین نیز آمده از چراغ ہدایت۔

ہمترازو متقابل و ہم قوت و برابر۔

ہمچوابه در آخر این لفظ ہا زائده است

ہماره بفتح اندازه و حساب و بمعنی ہمیشه زیراکه باین معنی مخفف ہمواره است از لطائف و برہان۔

هُهمه بانگ کردن شیر درنده از منتخب۔
همه برای احاطهٔ افراد و شمول اجزا می آید و جمع کردن آن با یای وحدت غرابتی دارد طالب کلیم گوید **مصرعه** کوتاه نشود همه شمی ز سوختن ٭ سعدی گوید **بیت** همه تخت و ملکی پذیرد زوال ٭ نماند بجز ملک ایزد تعالیٰ ٭ ولم آن اینست که همه را بمعنی هر استعمال کرده چرا که هرگاه کلمهٔ هر بر لفظ همه داخل میشود مرکب افادهٔ معنی هر یکی کند و فرق در میان لفظ هر و همه آنست که هر برای شمول افراد است من حیث المجموع و همه من حیث الافراد لهذا خبر هر دو مفرد و جمع واقع میشود چنانکه صاحب گوید **بیت** زهره کیست که عشاق ترا صید کند ٭ میشناسد همه کس بلبل بستان ترا ٭

همای بضم اول مرغ معروف که استخوان میخورد و بر سر هر کسی سایهٔ آن افتد بدولت و سلطنت میرسد و در آخر این لفظ یای تحتانی ضروری نیست گاهی می آید از برهان وغیره۔
همگی بفتحتین و کاف فارسی مزید علیه همه بمعنی تمامی و همه یا آنکه همگی مخفف همگین ست و همگین مرکب از همه و گین که حرف نسبت ست بر سبیل زیادت چنانکه لفظ مند در فیروزمند از بهار عجم و مدار و کشف۔
همراهی بمعنی برابری و مددی نیز آمده از مصطلحات

فصل ها مع نون

هند بالکسر دال مهمله و بای موحده تخم کاسنی از برهان و شرح نصاب۔
هنگفت بالفتح و کاف فارسی مضموم بمعنی غفص و سطبر و گنده از کشف و رشیدی و سروری۔
هندوی چرخ کنایه از ستارهٔ زحل از برهان۔
هند بالکسر نام زنی که قاتل امیر حمزه رض بوده است از منتخب وغیره۔
هنجاره بالفتح راه و جاده و مجازاً بمعنے طرز و روش و قاعده و رنگ و لون از بهار عجم و لطائف و برهان و جهانگیری و در مدار رکیست۔
هنگامه گیر هجوم کننده و بازیگر و شخصیکه بر سر کوچه هنگامه گرفته نشیند و بفریب تعویذات و ادویه مردم را جمع کند تا بچیزی از ایشان اخذ نماید شرح بوستان از میر عبد الواسع و برهان۔
هنوز بفتح اول و ضم نون و واو معروف بمعنی تا حال و تا اکنون و کسانیکه تا هنوز بزیادت لفظ تا گویند غلط ست چرا که فقط لفظ هنوز بمعنے تا موجود ست از مدار و برهان و کشف۔
هنگ بالفتح و کاف فارسی قصد و وقار و هوشیاری و زور و قوت و بمعنی شگاف و غار و قوم سپاه و فوج و ضربه و صدمه از لطائف و برهان۔
هنگام بمعنی وقت و بمعنی هنگامه و مجمع از برهان و رشیدی۔
هندوستان ملکی ست وسیع در اقلیم اوّل و دوم و سوم و قدری در چهارم و صاحب مرآة العالم آورده که طول ممالک محروسهٔ هندوستان از لاهری بندر متعلق ٹھٹھه تا تھانهٔ بندر اسال متعلقهٔ صوبهٔ بنگاله یکهزار و هفت صد و چهل کروه و عرض از سرحد تبت اقصای صوبهٔ کشمیر تا قلعهٔ شولاپور یکهزار و یکصد هفتاد و شش کروه و تحصیل هندوستان نه ارب و بست و چهار کرور و پنجاه لکه و شانزده هزار و هشتاد و دو صد دام است چون چهل چهل دام را یک روپیه میشود بحساب روپیه ها زر تحصیل هندستان بست و سه کرور و ده لکه و چهل و دو هزار و نهصد و هفت روپیه میشود در سنه پانصد و هشتاد و هشت هجری سلطان قطب الدین ایبک غلام سلطان معز الدین سام که او را سلطان شهاب الدین نیز خوانند اوّل از همه سلاطین اسلام هندوستان را فتح کرده و تفصیل صوبه های هندوستان اوّل صوبهٔ شاهجهان آباد دهلی طول آن یکصد و شصت و پنج کروه و عرض آن صد و چهل کروه حد غربی این صوبهٔ لدهیانه شرقی پلول و جنوبی ریواڑی و شمالی کوه کمایون دوم صوبهٔ مستقر الخلافه اکبرآباد عرف آگره طول این صوبه یکصد و هفتاد کروه و عرض آن صد کروه حد شرقی

این صوبهٔ گهاتم پور وشمالی دریای گنگ وجنوبی
چندپوری وغربی طول سوم صوبهٔ الهٰ آباد وطول
از جهولی جونپور تا کوه جنوبی صد وشصت کروه
عرض از گنذر دریای گنگ تا گهاتم پور صد وبست
کروه شرقی صوبهٔ بهار غربی صوبهٔ اکبرآباد شمالی
صوبهٔ اوده جنوبی باهوگذه چهارم صوبهٔ اوده
واوده شهری بود بزرگ بهندی آنرا اجودهیا
نامند وبهرایچ ولکهنؤ وخیرآباد وبلگرام داخل
این صوبه است طول این صوبه از سرکار
گورکهپور تا قنوج سی وپنج وصد کروه وعرض
از کوه شمالی تا سد هور تابع الهٰ آباد صد وپانزده
کروه پنجم صوبهٔ پتنه مشهور به عظیم آباد این صوبه
راصوبهٔ بهار نیز گویند طول این صوبه از گذهی
تا رهتاس صد وبست کروه وعرض از ترهت
تا شمالی کوه صد ده کروه شرق رویهٔ این صوبه
صوبهٔ بنگاله وغرب رویه الهٰ آباد وشمالی وجنوب
کوه بزرگ کاربهار وحاجی پور ومونگیر ششم
صوبهٔ بنگاله دار الامارت این صوبهٔ شهر ذهاکه
موسوم به جهانگیر نگر ست وسرکار بنگاله بر ساحل
دریای شور ست ونزدیک آن کامروپ که آنرا
کانورو گویند وپیوسته آن ولایت آشام قریبا
وسیع طول این صوبه از بندر چاتگام تا گذهی
چهار صد کروه وعرض از کوه شمالی تا پایان سرکار
بناون دو صد کروه شرق رویهٔ این صوبه دریای
شور وغرب صوبهٔ بهار ودر شمال ولایت کهنج
وجنوب اڑیسه سرکار تانده وفتح آباد وسلهٹ
وغیره وچیگانون وشریف آباد وسلیمان آباد

وگهوڑا گهات هفتم صوبهٔ اوڑیسه دو قلعهٔ
پخته دارد وطول این صوبه یکصد وهشت کروه
وعرض صد کروه هشتم صوبهٔ خجسته بنیاد اورنگ آباد
اول این شهر را نام دهارا نگری مشهور بود
بعد از ان بدیوگذه موسوم شده بود بعد
سلطان محمود فخر الدین دولت آباد نام کرد
اورنگ زیب عالمگیر نزدیک قلعهٔ مذکور اورنگ آباد
طرح کردند طولش صد وپنجاه کروه وعرضش
صد کروه نهم صوبهٔ برار وبرار ملکی ست میان
دو کوه طولش دو صد کروه وعرضش صد و
هشتاد کروه پونا داخل این صوبه است
دهم صوبهٔ خاندیس برهان پور دار الملک
این صوبه است طولش هفتاد وپنج کروه
وعرض او پنجاه کروه بجانب شرق این
صوبه برار ست وشمالی مالوه یازدهم صوبهٔ
مالوه دار الملک آن اوجین ست طولش
دو صد وچهل کروه عرضش دو صد وسی
کروه در شمالی این صوبه نرور وغربی گجرات
واجمیر دوازدهم صوبه دار الخیر اجمیر قلعهٔ چیتور
از توابع این صوبه است وحاکم این قلعه
رارانا گویند شهر سانبهر نزدیک شهر قدیم ست
بطول چهار کروه وعرض یک کروه آب
بغایت شور دورون غدیر بسیار قطعات
زمین بسان مزرعهٔ شمالی از ان اطراف
کناره بلند کنند وزمین را از کلند نرم کرده
از آب غدیر پری کنند پانزده شانزده روز
که زمین تمام آب را جذب میکند تمام قطعهٔ

زمین نمک آمود میشود وآنرا از کلند پاک کنند
برکناره می اندازند طول این صوبه از آسیر
تا بیکانیر وجیسلمیر صد وشصت وهشت کروه
وعرض از نهایت سرکار اجمیر تا بانسواڑه
صد وپنجاه کروه شرق رویهٔ او اکبرآباد و
غرب رویهٔ بالپور تابع ملتان وشمالی قصبات
شاهجهان آباد وجنوب گجرات احمدآباد
وسرکارهای این صوبهٔ چیتور واجمیر وجودهپور
وناگور وسروهی وبیکانیر سیزدهم صوبهٔ گجرات
سورت که بندر نامور ست وچند بندر دیگر
از توابع اوست وبهڑوچ داخل همین
ست از بندر رگهو کهتا بندر رامرا صد وبست
وپنج کروه طول دارد وهفتاد ودو کروه
عرض دارد جانب مشرقی این صوبه احمدآباد
ست شمالی کچه جنوبی وغربی دریای شور
چهاردهم صوبهٔ ٹهٹه درین صوبه از حدود
ملتان تا ولوچ وکچ ومکران شمال رویه
کوههای خارا بلند ومساکن قوم بلوچ وبعضی
افغانان وجانب جنوب از اوچ تا گجرات
کوههای ریگ بنگاه رئیس آنجا جیسلمیر ست
طول این صوبه از کچ ومکران دو صد و
پنجاه کروه وعرض از قصبهٔ بدهن تا بندر
لاهری صد کروه شرق رویهٔ این صوبه گجرات
احمدآباد وغرب رویه کچ ومکران شمالی بهکر
جنوب دریای شور سرکار چهاره دارد و
ٹهٹه وسیوستان ونصیر پور وامرکوٹ
پانزدهم صوبهٔ ملتان پاک پٹن وپالپور تابع

این صوبہ است چون از کثرت سیرابی آب
سیل جنگل انبوه بسیارست لہذا این دیار را
لکھی جنگل نیز گویند طول این صوبہ از فیروزپور
تا سیستان چہار صد کروه عرض از خطپور تا
جیسلمیر صد و بست و پنج کروه خاور رویہ سرکار سرہند
غرب رویہ کچ مکران شمال سورکوٹ جنوبی
اجمیر و سرکارہای این صوبہ ملتان ست و
دیپال پور و بھکر شانزدہم صوبہ دار السلطنت
لاہور لاہور شہریست بزرگ برکنار دریای
راوی و باغ شالامار بتقلید باغ کشمیر شاه
جہان بادشاه در قرب شہر لاہور احداث
فرموده است و پنج دریای ملک پنجاب
اینست اول ستلج دوم بیاه سوم راوی چہارم
چناب پنجم دریای بھٹ و مابین دریای بھٹ
و دریای سندھ لوناره دوآبہ مشہورست و
این دریای سندھ درمیان ہندوستان و
کابل و زابلستان حائل ست طول این
صوبہ از آب ستلج تا دریای سندھ صد و ہشتاد و سه
کروه و عرض از بھیره تا چوکھنڈی ہفت
کروه شرق رویہ سرہند و غرب ملتان شمال
کشمیر جنوب دیپال پور ہفدہم صوبہ کشمیر
درین صوبہ دوازده بیگھہ زمین ست که درا
زعفران روید سرکار بنگش داخل این صوبہ
است طول این صوبہ از خیبر تا دریای کشن
گنگ صد و بست کروه و عرض ہشتاد ہیژدہم
صوبہ کابل و این صوبہ چند تومان دارد یکی
از ان پیشاور ست طول این صوبہ از
اٹک بنارس تا ہندوکوه صد و پنجاه کروه
عرض از قراباغ قندھار تا حقان سرای
صد کروه شرق رویہ دریای سندھ
و غرب رویہ غور شمالی اندرآب و بدخشان
و ہندوکوه و جنوبی ویل داده نوزدہم
صوبہ قندھار طول این صوبہ سه صد کروه
و عرض دو صد و شصت کروه شرقی آن
سندھ شمالی غور و غرجستان و کابل و
غزنین میان شرق و شمال بیان بعد مسافت
بعضی بلاد ہندوستان بدان که از شاہجہان
آباد لاہور یکصد و پنج کروه جریب تا سرہند
پنجاه و دو کروه و از سرہند لاہور پنجاه و
سه کروه و از سرہند کانگڑه چہل و نگر
بجواڑه بست و پنج کروه و کانگڑا از بجواڑ
بست و چہار از لاہور اٹک شصت و دو کروه
از انجا پیشاور چہارده و نیم و از کابل
غزنین سی کروه و از لاہور ملتان ہفتاد
و از ملتان بھکر یکصد و شش از بھکر سوہان
پنجاه و پنج کروه و از ٹھٹھہ ہفتاد و پنج کروه
و از بھکر تا قندھار یکصد و ہفتاد و ہفت و از
لاہور کشمیر براه تیز پنجال ہفتاد و شش کروه
تا ٹھٹھہ سی و چہار کروه از انجا کشمیر چہل و
دو از شاہجہان آباد اکبر آباد براه راست چہل
و چہار کروه و از الہ آباد بنارس بست و نه
کروه و نصف از بنارس سہسرام بست و شش
کروه از انجا پٹنہ چہل و یک از انجا مونگیر سی
و ہفت از انجا گڈھی سی و یک از انجا اکبر نگر
عرف راج محل بست و دو کروه و از اکبر نگر
جہانگیر نگر عرف ڈھاکہ یکصد و شانزده کروه
از اکبر نگر اوڑیسہ یکصد و سی و سه کروه از
شاه جہان آباد اجمیر ہشتاد و یک کروه
و از شاه جہان آباد سورت براه برہان
پور سه صد و یازده کروه اکبر آباد چہل و
چہار کروه و از انجا برہان پور یکصد و
ہفتاد و ہفت کروه و از انجا سورت نود
کروه که جملگی سه صد و یازده باشد و از
شاہجہان آباد احمد آباد براه اجمیر دو صد و
پنجاه و سه کروه و از احمد آباد سورت پنجاه
و یک از شاه جہان آباد خضر آباد پنجاه و
دو و الہ آباد براه گڈھ مکتیسر یکصد و سی و
شش و لونگر چہل و سه از نوروز نگر مخلص پور
بست و یک کروه از مخلص پور کانگڑه
شصت و ہشت کروه و از شاہجہان آباد
الوپ نگر عرف سیولی ہشت کروه و خاص
شکارپور شش و نیم کروه و بالم پور چہار
کروه و تال پٹ پنج کروه و از اکبر آباد و
برہانپور یکصد و ہفتاد و ہشت گوالیار
بست و ہشت از انجا نربده پنجاه و یک
نیم و از انجا برہان پور چہل کروه و از
انجا اورنگ آباد صد و بست و یک کروه
و از شاه جہان آباد رنتھنپور نود و چہار
کروه اکبر آباد چہل و چہار کروه از اکبر آباد
اجمیر ہشتاد و چہار کروه ہنڈون بست
و ہفت و از انجا ٹونک سی و دو باقی اجمیر

از شاہ جہان آباد دہی دعار چہل و چہار کردہ
و مراد آباد چہل و حصار چہل و چہار و از اکبر آباد دہلی بست
و دو کردہ و از انجا رو پ بارش یازدہ و
از شاہ جہان آباد جونپور یک صد و ہفتاد و
شش کردہ از آباد یک صد و پنجاہ و پنج
و از انجا جونپور بست و یک از اکبر آباد فتح پور
ہشت کردہ و از اکبر آباد سوکر سیزدہ کردہ سورن بست
و چہار کردہ اٹاوہ بست و ہشت کردہ و از شاہجہان
آباد گورکھپور یکصد و شصت اکبر آباد چہل و چہار و از
انجا لکھنؤ شصت و ہشت و از انجا اودہ
بست و ہفت و از انجا گورکھپور بست و یک
و از شاہ جہان آباد قنوج نود و شش و
کرمانی بست و شش و از انجا انبالہ نوزدہ
و از انجا سرہند بست و از انجا دریای ستلج
گذر لودھیانہ نوزدہ و از انجا گذر گوندوال
نوزدہ و از انجا لاہور سی و ہفت و از شاہجہان
آباد حیدر آباد سہ صد و ہفتاد و یک و اورنگ آباد
دو صد و شصت و پنج و از انجا حیدر آباد یکصد و
شش لغدور پنجاہ و از انجا پنجاہ و شش
و از انجا شاہ جہان آباد بیجاپور سہ صد و پنجاہ
و ہفت اورنگ آباد دو صد و شصت و پنج و
از انجا بیجاپور نود و دو و احمد آباد بست و ہشت
و نربدہ بست و ہشت بیجاپور سی و پنج از
اورنگ آباد قلعہ شولاپور ہفتاد و دو کردہ قلعۂ
بدر یکصد و پنج و نیم قلعۂ اودہ گڑھ شصت و
سہ و از شاہ جہان آباد کشمیر براہ سو و نہ و دو صد
و از کشمیر تبت خرد شصت کردہ و از اورنگ آباد
قلعۂ کلیانی یکصد و بست کردہ و از شاہجہان
آباد بخارا چہار صد و چہل و ہفت کردہ تا
کابل دو صد و شصت و از انجا بلخ نود و
ہفت و از انجا بخارا ہشتاد و یک کردہ و
از شاہجہان آباد کابل دو صد و شصت قندھار
براہ کابل سہ صد و شصت و ہشت و از کابل قندھار
یکصد و شش و از کابل تا غزنین سی کردہ و از
کرا باغ یازدہ کردہ و از انجا قندھار سی کردہ
و از قندھار اصفہان چہار صد و شصت و ست تا قلعہ
بست و سی و یک کردہ و از انجا سبزوار پنجاہ و نہ و از انجا
ہرات پنجاہ و از انجا مشہد ہفتاد و پنج و از
انجا اصفہان دو صد و چہل و نہ و از شاہجہان
آباد حسن ابدال یکصد و ہفتاد و شش و
از حسن ابدال کوہاٹ سی و ہفت کردہ و از
شاہجہان آباد متھرا سی و یک نیم کردہ و ہانسی
یکصد و بست و نہ رہتاس خرد دو صد و بست کردہ
و خرم آباد یکصد و شانزدہ و از کشمیر تا پشاور
نود و ہفت کردہ حسن آباد ہفتاد و دو و از
انجا بست و پنج پشاور از گذر جہلم تا کابل
براہ اٹک یکصد و شانزدہ کردہ و از شاہ
جہان آباد تا راگڑھ یک دہ کردہ براہ
سرہند و از سوہان تا کابل سہ صد و پنج و
از گلشن آباد و اورنگ آباد شصت و چہار
کردہ و از اکبر آباد اجمیر یکصد و ہفتاد و سہ و از
دولت آباد تا بندر چول ہشتاد و یک کردہ
و از سانبھر تا برہانپور یکصد و نود و ہشت و
از برہانپور دولت آباد براہ ادین گڈھ
شصت و چہار و از شاہجہان آباد و آسیر دو صد
و ہفتدہ و از اکبر آباد و اوجین یکصد و بست
و شش و از شاہجہان آباد تا احمد آباد
دو صد و چہل و چہار از احمد آباد سورت یکصد و
بست و پنج و از شاہجہان آباد سہارنپور
سی و چہار و از سلطانپور مراد آباد یکصد و
بست و ہفت تا شاہجہان آباد ہفتاد و چہار
و از انجا مراد آباد چہل و سہ و از لاہور
شمس آباد یکصد و شصت و پنج و از شاہ
جہان آباد تا تھانہ بندر اہل ہشت صد و
نود و سہ و نیم کردہ جریبی و فی کردہ جریبی
کروہ رسمی یک یک کردہ و سہ ربع کردہ می باشد
و این بطرف مشرق و مغرب ست کہ بندر اہل
پانصد و ہشتاد و ہفت کردہ طرف مغرب
قراباغ ست نہصد و شش کردہ بطرف
تبت خرد از شاہ جہان آباد کہ سمت شمال
ست سہ صد و سی کردہ از شاہ جہان آباد
قلعۂ شولاپور کہ بطرف جنوب ست سہ صد
و چہل و دو کردہ نسبت طول و عرض
ممالک محروسۂ ہندوستان کہ نوشتہ آمد۔

ہندو زن زن ساحرہ از شرح سکندر نامہ۔

ہندوانہ افگندن کنایہ از نہایت ترس و بیم ہندوانہ تربز ست در ینجا کنایہ از پیل انگندہ حیوان کہ گرد و سخت و کلان باشد از چراغ ہدایت

ہندوانہ در کون کسی غلطانیدن

کنایه از بسیار تر سانیدن از چهار شربت۔

ہندو منسوب بہند درین لفظ واو برای نسبت ست واین نسبت خصوصیت بزد الهنو دارد ولفظ ہندو در محاورهٔ فارسیان بمعنی دزد وراہزن وغلام هم آید از خیابان۔

ہنیده بضم اول وفتح نون وسکون تحتانی ودال مهمله صد شتر وبمقدار صد عدد از منتخب وصراح۔

ہنعه بفتحتین بالفتح داغ پس گردن شتر ونام منزل ششم از منازل قمر در برج جوزا وآن پنج ستاره است بر دوش جوزا الطرفه جبه از کشف ومنتخب وصراح۔

ہندوانه بالکسر تربز که معروف ست

ہندسه بالفتح اندازه گرفتن واین معرب اندازه است بابدال ہمزه بها وحذف الف چون در کلام عرب دال وزای فاصله در کلمه جمع نمیشود ولهذا زا را بسین مهمله بدل کردند چنانکه شد از منتخب وصراح ودر حاشیهٔ تحریر اقلیدس نیز همچنین بنظر فقیر مؤلف درآمده وہندسه نام علمی ست که از آن معرفت اشکال ومقادیر اشیا حاصل میشود ورقم اعداد را گویند از مدار ومؤید وکشف ودر برهان این لفظ را بالکسر نوشته ودر بعضی فرہنگها این لفظ را بمعنی مکر وفریب نوشته اند۔

ہندوکوه نام کوهی که از کابل چهل کروه بیش ست از شمس۔

ہنگامه مجمع مردم وبمعنی وقت ہنگام نیز آمده از رشیدی۔

ہنی بفتح اول وکسر نون وتشدید یا بر وزن فعیل خوشگوار وگوارنده وہاضم از منتخب وکشف وصراح۔

ہندی کنایه از تیغ وشمشیر از برهان۔

ہنگامه بندی نموداری۔

فصل ہا مع واو

ہوا بالمد جوف فلک یعنی فرقیکه میان آسمان وزمین ست وبمعنی خالی وباد ساکن که در جوف هر مکان باشد وبالقصر بمعنی آرزو واشتیاق ومیل نفس اماره وبی فرزندی مادر از مدار ولطائف وصراح وکشف وترجمهٔ حریری وآنچه در مردم ہوا بجای لفظ باد مستعمل میشود خلاف محاورهٔ اہل علم ست ولفظ ہوا باصطلاح سازنوازان بمعنی گرمی وگرم نمودن ساز از آتش۔

ہویت بضم اول وکسر واو وتشدید تحتانی مفتوحه وبعده فوقانی مرتبهٔ وحدت ذات باری تعالی ولاهوت از کشف۔

ہودج بالفتح ودال مهمله مفتوح وجیم عربی کجاوه که دران زنان سوار شوند عماری شتر از منتخب وکشف۔

ہوادج بفتح اول وکسر دال عماریهای شتر که دران زنان می نشینند جمع ہودج ست۔

ہوج بالفتح وبفتحتین نادانی وشتابی از منتخب

ہود بالضم بواو معروف نام پیغمبریست علیه السلام که بدعای او بر قوم عاد طوفان باد آمده بود ونام سورهٔ قرآن شریف وبمعنی توبه کردن وبمعنی بازگشتن از لطائف وصراح۔

ہورمز بفتح اول وواو معروف وضم میم وسکون زای معجمه ستاره که مشتری از جهانگیری ومؤید۔

ہور بالضم وبواو مجهول در فارسی بمعنی آفتاب گویند که نام ستاره نیز ست که بعد از هزار سال طالع میگردد از کشف ودر خیابان نوشته که ہور بمعنی آفتاب ست وظاهرا ہور در اصل سور باشد بسین مهمله وواو معروف چنانکه در زبان کتابی اهل ہند ست وسین مهمله بها در هر دو زبان بدل میشود وکثرت توافق این هر دو زبان بیش از حد ست۔

ہواجس بفتح اول وجیم عربی مکسور وسین مهمله خطرات شیطانی که در دل گذرند واین جمع ہاجسه است وہاجسه بمعنی چیزیکه در دل گذرد از منتخب وکشف ودر شمسی نوشته که ماخوذ از ہجس ست وہجس بمعنی آواز نرم که شنیده شود وبفهم نیاید پس ازین وسواس مراد باشد ومعنی ہجس در صراح نیز همین ست۔

ہوس بفتحتین وسین مهمله نوعی از جنون از صراح وقاموس ودر منتخب بمعنی دیوانه شدن وباصطلاح فارسیان بمعنی آرزو وشوق چیزی وعشق خام وناقص۔

ہوش بواو مجہول زیرکی و بمعنی جان و بمعنی مرگ و ہلاک از رشیدی و برہان۔

ہول بالفتح ترسانیدن از منتخب و لطائف و صراح و بمعنی خوف و بیم و در شرح نصاب نوشته که نیز لفظ ہول بالفتح بمعنی گوی که بدان طفلان بازی کنند۔

ہوی اوّل بالضم و باصطلاح کشتی گیران بمعنی بار اول از مصطلحات۔

ہوام بفتح اوّل و ثانی و تشدید میم بروزن مشام بمعنی حشرات الارض مثل مار و کژدم و راسو و مور و ہر خزنده و گزنده و این جمع ہامه است از منتخب و کشف و لطائف۔

ہون بالفتح در عربی بمعنی آرام و آہستگی و وقار و نرمی و سبکی و در فارسی زمین زراعت که پر کلوخ باشد و بالضم در عربی بمعنی خواری و بی عزتی و در فارسی کلمهٔ تاکید و کلمهٔ اشکراه از منتخب و صراح و برہان و لطائف و نیز در برہان نوشته که نوعی از دینار ست که در ملک دکن رائج ست فقیر مؤلف گوید که بایمعنی بضم ہا و سکون نون و واو غیر ملفوظ لفظ ہندی ست و ہون اپتراکی قسمے از ہون ست که واضع آن اپتراکی نام راجه شده باشد واللہ اعلم بالصواب۔

ہوان بالفتح خواری و بیعزتی از منتخب و صراح و مؤید۔

ہواگرفتن پرواز کردن از مصطلحات

ہوائی شدن پرواز نمودن و گم شدن

ہوایافتن تصرف کردن ہوا در مزاج از مصطلحات۔

ہو بالضم و واو معروف بمعنی خوف از برہان و اسم ذات باریتعالی و باصطلاح لوطیان ایران آواز یکه کشتی گیران برای گرمی ہنگامه دفعةً بر کشند۔

ہوو بفتح اوّل و ضم واو و سکون واو دیگر بروزن سبو بمعنی انباغ یعنی ہر یکی از آن دو زن که در نکاح یک مرد باشند و در برہان بلغتین۔

ہواله بفتح و تشدید واو ہولناک۔

ہوا خوردن باده کنایه از زائل شدن کیفیت شراب چه تصرف ہوا مزیل نشهٔ شراب ست از مصطلحات۔

ہوائی محبّ عاشق و دوست و آرزومند و لوالہوس و پریشان و باجی که سوای مقرری بخزانهٔ سلاطین رسد از مصطلحات و قسمی از آتشبازی۔

ہولگی بفتح اول و کسر لام و کسر کاف فارسی و یای معروف بمعنی ترسانیده شده و ہراسان و مجازاً بمعنی مضطرب این منسوب ست بہوله که بالفتح باشد که بمعنی یکبار ترسانیدن چه وزن فعله بالفتح برای مرت باشد پس بحالت الحاق یای نسبت ہای ہوز موافق قاعدهٔ فارسی بکاف فارسی بدل شده چنانچه در بردگی۔

فصل ہا مع یای تحتانی

ہیجا بفتح کارزار و جنگ از کشف و منتخب

ہیولا ماده ہر شئی ماہیت ہر چیز و اصل ہر شئی و حکما چنین تعریف کنند که جوہریست که محل باشد صورت صورت جسمی را و جوہر اوّل را نیز گویند و نزد صوفیه دو قسم ست یکی روحانی که آنرا روح اعظم نامند دوم جسمانی که آنرا الطبیعت کل خوانند و متکلمان حقائق اشیا نام کنند و بعضی نوشته که ہیولی مخفف مرکب ہیئت اولی ست بمعنی اصل شئی۔

ہیمیا بالکسر یای معروف علم طلسم ست

ہیہات بعید شد و این اسم فعل ست یعنی اسمیکه معنی فعل ماضی دارد و آنکه در مقام تاسف ہیہات ہیہات گویند معنی آن چنان باشد یعنی بعید شدم از مقصود از منتخب و مدار و کشف و فارسیان بمعنی تحیر و تعجب استعمال کنند۔

ہیات بروزن غیرت ساخته شدن و صورت و شکل و تہیئه زینجاست و نام علمی ست که بدان اشکال افلاک و مساحت کرهٔ ارض دریافته میشود و ہیات بالف ممدوده بروزن خیرات جمع ہیات ست از کشف و غیر آن

ہیلاج بیای معروف در عربی حسابی است منجمان را که بدان دلیل عمر را شناسند و مجازاً آنرا بچه مولود را نیز گویند از مؤید و شروح۔

هیج بالفتح وجیم عربی غبار و بمعنی برانگیخته شدن و بتشدید تحتانی مکسور بروزن سید بمعنی برانگیزنده از منتخب۔
هیربد بالکسر یای معروف و بضم بای موحده خادم آتشکده چرا که هیر بمعنی آتش ست و بد بمعنی صاحب خداوند و سروری و برهان۔
هیز بالکسر و زای معجمه مخنث از برهان و جهانگیری۔
هیکس ناقص از مصطلحات۔
هیاکل بفتح اول و فتح کاف جمع هیکل۔
هیکل بالفتح جثه بزرگ و اسپ و از جسم و شکوه و عظمت و بنای بلند و بتخانه و صورت و شکل و حمائل و تعویذ از منتخب و کشف و برهان و مدار و صراح۔
هیل بالکسر و یای معروف دوائی که بهندی آنرا الایچی سفید نامند ظاهر اً این معرب هیل ست که بیای مجهول باشد و بعربی قاقلهٔ صغار

گویند از منتخب و برهان۔
هیولای اوّل کنایه از جوهر اول
هیکل الروم نام بتخانه که در روم بوده است
هیم بالفتح سرگشتگی و بالکسر تشنه و در فارسی بیای مجهول بمعنی هیزم سوختنی۔
هیزم بالفتح و زای معجمه مضموم چوب خشک سوختنی از بهار عجم و خان آرزو در شرح سکندرنامه نوشته که بلغت کردستان نعمت را گویند درین صورت مخفف هیزدم۔
هیصم بالفتح و صاد مهمله مفتوح شیر درنده از منتخب و صراح و قاموس۔
هیچمدان نادان و بی علم۔
هیون بفتح اول و واو معروف شتر و اسپ دوانی مدار و کشف و برهان و جهانگیری و رشیدی۔
هیجان بالفتح و بفتحتین برانگیخته شدن از مؤید و کشف و منتخب و صراح۔
هیین بالکسر سیلاب بمعنی اینک بگذار و شتاب و

آگاه باش و کلمهٔ زجر از مدار۔
هیمان بالفتح سرگشتگی و حیرانی از صراح و منتخب۔
هیاسه بالکسر بمعنی دوال۔
هیمه بالکسر و یای مجهول هیزم سوختنی و بالفتح نیز آمده از برهان
هیله بالکسر و یای مجهول مخفف هلیله از شرح خاقانی۔
هی بالفتح بزبان دری و هندی بمعنی هست و کلمهٔ تنبیه است که برای آگاه کردن گویند و گاهی در مقام تحسین آید و بمعنی افسوس و زجر نیز آمده از لطائف و برهان۔
هیولانی منسوب به هیولا که مادهٔ هر شی را گویند و در حالت نسبت نون زائد هم می آرند چنانکه در حقانی و ربانی و روحانی الف و نون زائده است۔
هی مری لفظ ترکی ست از الفاظ بارگیر که ترکان در مخاطبات خود آرند از لطائف۔

❁ ❁ ❁

باب یای تحتانی

فصل یا مع الف

یا در فارسی از حروف عاطفه و افادهٔ تردید کند گاهی بر معطوف علیه و معطوف هر دو آید سعدی فرماید بیت یا مکن با پیلبانان دوستی یا بنا کن خانهٔ در خورد پیل ❁ درین صورت در حول[1] دوم مثبت باشد و گاهی واو عاطفه نیز با در جمع شود خصوصاً در اشعار قدما و در عربی برای ندا آید از بهار عجم و چراغ هدایت و بدانکه حرف یا بر دو قسم ست معروف و مجهول معروف بر چند قسم ست نسبتی و خطابی و مصدری و لیاقتی و تکلمی و فاعلی و مفعولی و تشبیهی و برای مبالغه اول یای نسبت چنانچه حجازی و هندی و رومی و لاجوردی و آبی و روغنی و هجری و جلوسی و چون یای نسبت بعد الف و واو واقع شود همزهٔ مکسور زائده قبل از یا آرند بجهت دفع اجتماع ساکنین چون طلائی و کهربائی و مینائی و صفائی روی و سیاهی موی و گاهی الف را که آخر اسم باشد حذف کنند و درین همزهٔ زائده نیارند چنانچه بخارا و بخاری و اگر یای نسبت بعد از های مختفی در آید درین صورت گاهی آنرا در تلفظ بهمزهٔ مکسوره بدل کنند و یا را در کتابت دخل ندهند و علامت همزه بالای آنها نویسند چنانچه جامهٔ پستهٔ و شکل بیضهٔ و گاهی

[1] یکی منفی و

یاسلامت مانند چون سرمستی و همین حال ست
یای خطاب را چنانچه گفتی و هفتی و کردی و بندهٔ
و شرمندهٔ چون بکلمه که در آخر آن الف یا واو
یاے تحتانی باشد یای نسبت ملحق کنند آن
الف و واو و یا را بواو بدل کنند چون موسیٰ
و موسوی و عیسیٰ و عیسوی و دنیا و دنیوی و
سامانه و سامانوی و هند و هندوی و گنجه و گنجوی
و دهلی و دهلوی و گاهی های آخر در حالت نسبت
حذف نمایند چنانچه کروکی و بنگاله و بنگالی و
گاهی آخر کلمه را بوقت الحاق یای نسبت
بکاف فارسی بدل کنند چون خانه و خانگی و
پرده و پردگی و بیگانه و بیگانگی و گاهی الف و
نون زائده قبل از یای نسبت در آرند چنانچه
ربانی و حقانی و نفسانی و ظلمانی و جسمانی و نورانی
و چون در کلمه حرف ثالث یاے تحتانی باشد در
حالت الحاق یای نسبت آن یا را گاهی حذف
نمایند چون مدنی منسوب بمدینه و قرشی
منسوب به قریش و حنفی منسوب به حنیفه یعنی
ابوحنیفه و گاهی قبل یای نسبت حرف زای
معجمه زیاده آرند چون رازی و مروزی منسوب
بری و مرو دوم یای خطاب و آن بعد اسما و
افعال آید و در آخر افعال معنی تو دهد چنانچه گفتی و میخواهی[1]
برگرفتی بروی و هرگاه بعد اسما آید معنی هستی
از و مستفاد میشود چنانچه هنوز طفلی یعنی طفل
هستی و مرد تیز هوشی یعنی تیز هوش هستی سوم
یای مصدری و آن بعد اسما آید چنانچه تری
و تازگی و پاکی و رسوائی و دانائی و بینوائی و
ساده لوحی و شکستگی و اندوهگینی و یای
مصدری با مصدر عربی نیز لاحق میشود
و نزد بعضی صحیح و نزد بعضی غلط لیکن در
اصل صحت ندارد چون سلامتی و خلاصی
و صفائی چهارم یای لیاقت و آن در اواخر
مصادر آید چنانچه خوردنی و کشتنی و رفتنی و
گذاشتنی یعنی لائق خوردن و لائق کشتن
و لائق رفتن و لائق گذاشتن پنجم یای متکلم
و این تقلید عربیان ست و در آخر اسما و
القاب آید چنانچه الٰهی و مخدومی و استاذی
و اعتقادی و قبله گاهی یعنی ای الٰه من و استاد
من و مخدوم من و اعتقاد من و قبله گاه
من صائب گوید **بیت** نویسد نور چشمی
آفتاب آن صفحهٔ رو را ٭ مه نو قبله گاهی
خواند آن محراب ابرو را ٭ ششم یای فاعل
و آن بعد اسما آید و معنی کننده دهد چنانچه کسبی
کفایتی و غوغائی و فریبی و وسواسی یعنی کسب
کننده و کفایت کننده و غوغا کننده و فریب
کننده و وسواس کننده گر بمعنی این یا بیای
نسبت قریب ست هفتم یای مفعول چنانچه
مهری و سندی و انتخابی یعنی مهر کرده شده
و سند کرده شده و انتخاب کرده شده و سند
کرده شده و انتخاب کرده شده و این نیز
بیای نسبت قریب ست هشتم یای تشبیهی
گوید **بیت** زاغ بفر تو همائی کند ٭ سر که
رسد پیش تو پائی کند ٭ و این یای بیای
مصدری قریب ست نهم یای مبالغه چنانچه
علامی و فهامی ثانی یای مجهول و آن نیز
بر چند قسم ست چنانچه یای وحدت و یای
توصیف و یای تنکیر و یای تخصیص شرط و جزا
و تمنا و استمرار و اظهار اضافت و تعظیم و تحقیر
و زائده و یای مقدار و قافیه و جمع **اول**
یای وحدت و آن معنی یکی دهد و همیشه
مجهول و ملحق با نکره گردد و اصلا بمعرفه ملحق
نشود چون پادشاهی و درمی و گدائی و
نگاهی و اگر بعد های مختفی آید بهمزه بدل
گردد سعدی گوید **ع** یکم روز بر بندهٔ دل
بسوخت **دوم** یای توصیفی و این را یای
اشارت و یای ایمائی نیز گویند و کاف
بیان برای صله بعد آن آید خواه متصل چنانچه
درین **مصرع** یا وصلی که دل از هجر خبر دارد
نبود ٭ خواه کاف بفاصله آید چنانچه درین
بیت قاتلی خون مرا ریخت که در روز جزا ٭
نظر از ناز بهنگامهٔ محشر نکند ٭ مثال یای
توصیفی بعد ها در مصرعهٔ اول و یای زائده
در مصرعهٔ ثانی ع خوش بنده که باشد
منظور ایزد پاک ٭ بر بنده که دارد این
قدر در زمانه ٭ **سوم** یای تنکیر از و معنی
اطلاق مستفاد میشود و تعیین نباشد
چنانچه درین **مصرع** در خرابات مغان
نیست چون شیدائی ٭ **چهارم** یای تخصیص و
از و بجانب خاص در ذهن ایما نماید **بیت**
من و از دور تماشائی گلستان کسی ٭ بنه نگاهی
شد خرسند ز بستان کسی ٭ و درین مصرعها

[1] و خواهی

سازآباد غدایا دل ویرانی را ⁂ **نهم** یای شرط
وجزا و آن گاهی بعد شرط وجزا هر دو آید
چنانچه درین **بیت** گرام وزبودی خداوند
جاه ⁂ نکردی خود از کبر دوری نگاه ⁂ **ششم**
یای تمنا که در مقام حسرت در آخر صیغهٔ ماضی
ملحق سازند چنانچه درین **بیت** چه بودی
که پایم درین کار گل ⁂ بکنجی فرو رفتی از کام
دل ⁂ **هفتم** یای استمرار و آن در آخر صیغهٔ
ماضی در آید و از و معنی دوام مستفاد شود چنانچه
درین ابیات **ابیات** گرفتی کمر بند زور
آزمای ⁂ وگر کوه بودی بکندی ز جای ⁂
نخوردی که خاطر برآسایدش ⁂ نهادی که فردا
بکار آیدش ⁂ **هشتم** یای اظهار اضافت و
آن بعد الف و واو ساکن آید چنانچه درین
جای او و پای او و روی او و موی او
نهم یای تعظیم چنانچه درین **بیت** بزدل
نگفر دوش مجلس آرائی ⁂ سهی قدی سمن
اندام ماه سیمائی ⁂ **دهم** یای تحقیر بمعنی اند
و استخفاف و حقارت آید چنانکه درین
بیت حافظ شیرازی سه یار دارد و سر صید
دل حافظ یاران ⁂ شاهبازی بشکار
مگسی می آید درین بیت یای شاهبازی
برای تعظیم ست و یای مگسی برای تحقیر **یازدهم**
یای زائد و آن بعد الف و واو آید بحیثیکه اگر
دور کنند در معنی خلل نیاید چنانکه خدای
و همای و بوی و جوی **مصرع**
خدای راست مسلم بزرگی و الطاف ⁂
و درین مصرع **مصرع** هماری بسر
مرغان از آن شرف دارد ⁂ و نیز یای زائده
باشد که در آخر بعضی اسمای عربی و فارسی
ملحق شود چنانکه نور بان و نوربانی و ارمغان
و ارمغانی و فلان و فلانی و همیان و همیانی
و قربان و قربانی و زیادت و زیادتی و
فضول و فضولی و انتظار و انتظاری و حضور
و حضوری و غلط و غلطی و قحط و قحطی و خلاص
و خلاصی و نقصان و نقصانی و در جواهر الحروف
برای اینهمه الفاظ سند شعر استاد مسطور ست
دوازدهم یای جمع چون یای آمدیم و
کردیم و رفتیم **سیزدهم** یای مقدار چنانچه
درین **بیت** سخن را بار خاطر بود کوهی ⁂
نبودش حاجی صاحب شکوهی ⁂ **چهاردهم**
یای ملحق با حرف رابط گردد چون دانستی
بمعنی دانا است و شیدا استی بمعنی شیدا است
پانزدهم یای وقایه و این در منادی و
حرف ندا واسطه باشد و اصلی نباشد چنانکه
در لفظ خدایا بخلاف ساقیا و حرف یا گاهی
بدال بدل شود چون رویینگ و دنگ و
بلام چون نای و نال بمعنی نی و تهیا چون
رویینده در دهنده بمعنی نشو و نما کننده از
جواهر الحروف۔
یاسا بسین مهمله ترکی ماتم را گویند از برهان
و مجازاً بمعنی قتل مستعمل و در لغات ترکی بمعنی
قتل و غارت و قصاص نوشته۔
یارا قوت و توانائی و طاقت از برهان۔
یااسفی بفتح همزه که حرف سوم ست و فتح
سین مهمله و فتح فا و در آخر الف بصورت
یا بمعنی وا اسفی افسوس اسف بفتحتین اندوه و غم
و لفظ یا در اول و الف در آخر هر دو برای
ندا صورت کنایه از فریاد و آه و بجای تعجب
تحیر نیز آید از کشف و لطائف۔
یاقوت نام خوشنویس که غلام معتصم بالله
بود و معتصم بالله یکی از خلفای عباسیه بوده
است و یاقوت جوهریست معروف و آن
چهار نوع ست سرخ و زرد و کبود و سفید
و یاقوت سرخ هفت لون باشد بهرمانی
و رمانی و ارغوانی و وردی و عمری و خلی و
لحمی و بعضی کبدی یعنی جگری نیز نوشته اند
از جواهر نامه مرقوم شد و یاقوت نوعی از پلاؤ
ست که برنج آن سرخ باشد و نام جزیره
یاسج بفتح سین مهمله و جیم عربی تیر پیکان
دار از برهان و در فرهنگی معتبر بمعنی پیکان
دوکارده نوشته و بعضی بمعنی نیزه نوشته
اند و گاهی مراد ازین آه مظلومان باشد
یافوخ بضم فا و در آخر خای معجمه سر که
در حالت شیرخوارگی متحرک باشد بهندی
تالو نامند از صراح وغیره۔
یاد چنانکه بمعنی مصدر آید بمعنی دل و خاطر
نیز می آید چنانکه گویند فلان چیز از یاد من
رفت از چراغ هدایت۔
یادبود بمعنی یادگار۔
یادگار نشان از برهان و مجازاً بمعنی فرزند

نیز می آید و در چراغ ہدایت نوشته که یادگاری بیای نسبت نیز بمعنے یادگار آید۔

یار غار کنایه از یار صادق چرا که پیغمبر علیه الصلوٰة والسلام وقتیکه از کفار اراده ہجرت بر آمدند براه در میان غاری سه روز متواری بودند حضرت صدیق رضی همراه بودند ازینجهت یار غار کنایه از یار صادق ست۔

یازده در کنایه از یازده منفذ و مجری که در بدن ست اول و دوم ہر دو سوراخ گوش سوم و چہارم ہر دو سوراخ بینی پنجم و ششم ہر دو مجرای چشم ہفتم و ہشتم دہان که مشتمل بر دو منفذ ست یکی راه آب و طعام که آنرا مری گویند دوم را تنفس که بقصبه ریه تعلق دارد نہم و دہم راه بول که مشتمل بر دو مجری ست یکی سوراخ برای رفتن بول و دیگری راه انزال منی یازدہم منفذ براز و بعضی چہار دیگر برین افزوده در بدن پانزده در قرار داده اند یکے سوراخ کام و دہن که از دماغ بسوی حلق میرسد دوم ناف که راه قوت جنین ست سوم و چہارم منافذ ہر دو پستان

یاور بفتح واو مددگار این لفظ در اصل یار ور بود بتقدیم رای مہمله بر واو که مزید علیه یار ست بعده قلب مکانی کردند میان راو واو یا در شد از بہار عجم مؤلف گوید که شاید در اصل یاری ور باشد که بجہت تخفیف را و یا را حذف کردند۔

یاقوت میدان واو حرف یازدہم دال مہمله یاقوت که مہین باشد و سطر آن مستوی و ہموار بود۔

یار مددگار مخفف یارا که بمعنی طاقت است

یادر بفتح دال روز دوازدہم از ہر ماه شمسی از برہان۔

یامشلر بفتح یا و سکون تای فوقانی و الف غیر ملفوظ و کسر میم و سکون شین معجمه و فتح لام و رای مہمله در ترکی بمعنی داخل شده اند۔

یاس در فارسی مخفف یاسمن و در عربی بمعنی ناامیدی از برہان۔

یابس بکسر بای موحده و سین مہمله خشک و خشکی کننده۔

یای معکوس یای کلان که طویل باشد بجانب دست راست کاتب۔

یانع بکسر نون و بعده عین مہمله میوه رسیده و پخته از منتخب و کشف و لطائف و صراح۔

یاغ بغین معجمه در ترکی بمعنے روغن از لغات ترکی نوشته شد۔

یارق بضم رای مہمله روشن و سفید این لفظ ترکی ست۔

یال گردن که ترجمه عنق ست و بمعنی موی گردن اسپ باین معنی مجاز ست از بہار عجم و کشف و جہانگیری و برہان و رشیدی و سروری و مدار و از لغات ترکی دریافت شد که این لفظ ترکی ست۔

یال کوپال بضم کاف عربی و واو معروف و بای فارسی مرکب بمعنی شان و شوکت و تن و توش از چراغ ہدایت۔

یاودل بواو عاطفه اسم دو حرف ست حرف یا بشکلیکه در مفردات مینویسند در تقویم علامت برج دلو ست و ہم علامت مشتری و دال علامت برج اسد ست و ہم علامت عطارد۔

یاوگیان گمرہان

یاسین نام یکی از سورتہاے قرآن مجید که در ابتدای آن ثنای رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم مذکور ست و نزد بعضے یاسین یکے از اسماے آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم نیز نوشته اند که یا حرف ندا و سین کنایه از لفظ سید از تفسیر حسینی وغیره و در بیضاوی مسطور است که سین مخفف انیسین که تصغیر انسان ست و تصغیر در ینجا براے تعظیم باشد۔

یاختن بخای معجمه دست بقصد کاری دراز کردن و بیرون کشیدن و ظاہر کردن از کشف و رشید و برہان

یازدن و یازیدن ہر دو بزاے معجمه دست درازی کردن و بقصد کاری دست دراز کردن و بالیدن از کشف و مدار و برہان۔

یازان حمله کردن و دست دراز کنان از لطائف۔

یاسمین گلیست خوشبو و آن دو قسم ست سفید و دیگری زرد و بہندی ہر دو قسم را چنبیلی گویند از الفاظ الادویه و تحفة المؤمنین و در منتخب نوشته که گلیست زرد و خوشبو و

در برهان نوشته که یاسمین و یاسمن و یاسمون هر واحد بمعنی گل معروف و آن سفید و زرد و کبود میباشد۔

یارستن بفتح رای مهمله طاقت داشتن از برهان و مدار۔

یاهو بواو معروف نوعی از کبوتر که آواز یاهو از دهان آن برآید۔

یالو ترکی ست بمعنی اسپ بارکش۔

یارنامه بالفتح بمعنی کارنیک از برهان۔

یاوه گم و ناپدید و هرزه و بیهوده از برهان و این لفظ ترکی ست

یانه بزیادت الف رسم الخط ترکی و بفتح نون در ترکی بمعنی طرف و جانب۔

یاقه بقاف در ترکی گریبان جامه را گویند۔

یافه بفا گم شده و مفقود و سخنان بیهوده و لوح از لطائف و برهان و جهانگیری۔

یازنده بقصد کاری دست دراز کننده۔

یاسه بسین مهمله آرزو و بمعنی حکم و قانون و سیاست از لطائف و برهان۔

یاره بفتح رای مهمله زیوریست که بران آرایش ساعد کنند بهندی آنرا کنگن گویند از کشف و رشیدی و برهان و سروری۔

یارگی بکاف فارسی قدرت و توانائی از برهان۔

یارفروشی کنایه از تحسین و تعریف کردن یار از برهان و مصطلحات۔

یاوگی بواو و کاف فارسی گم شدن و هرزه گوئی از برهان۔

یای در ترکی کمان تیراندازی و موسم تابستان از لغات ترکی۔

یاغی بکسر غین معجمه دشمن و بمعنی بیفرمان از لغات ترکی۔

یافه درای بیهوده گو۔

یافتن بازی فریب خوردن۔

یابشری یا حرف نداست و بشری بمعنے بشارت منادی یعنی ای بشارت بیا که این وقت تست یا ندا برای تعجب یعنے ای عجب بشارت ست یا آنکه بشری نام یار آزنده یوسف علیه السلام ست از چاه که منادی واقع شده هذا ملخص المدارک و جامع البیان و بحر مواج۔

یاقوت رمانی بضم رای مهمله و تشدید میم نوعی از یاقوت که رنگش مشابه برنگ دانهٔ انار باشد

یاقوت گرگانی بهر دو کاف فارسی نوعی از یاقوت که معدن آن در نواحی شهر گرگان واقع ست و گرگان شهریست در عراق عجم که معرب آن جرجان ست۔

یاقوت جگری نوعی از یاقوت که رنگ سرخش مائل بسیاهی باشد مشابه برنگ جگر

فصل یای تحتانی مع بای موحده

یباب بفتح بمعنے خراب از منتخب و صراح

یبوست بضمتین خشکی از منتخب۔

یبروح بالفتح و واو معروف و حای مهمله بیخ لفاح که بفارسی مردم گیاه و بهندی لکهمنی گویند از الفاظ الادویه و منتخب و قاموس

یبس بالضم خشک شدن از منتخب۔

یبروح الصنم بحای مهمله بمعنی مردم گیاه و آن بیخ گیاهی ست که شبیه بمرد و زن بهم پیوسته دستها بر همدیگر حایل کرده و پاها درهم محکم ساخته نر را پای راست بر پای چپ ماده افتاده باشد ماده را برعکس آن هر که او را کنده از زمین جدا کند بمیرد از شرح خاقانی۔

یپنلو بفتح اوّل و فتح بای فارسی و سکون نون و ضم لام متاعیکه از شهر و ده اسباب و غله و غیره برای فروختن بدانجا آرند بهندی آنرا منڈی و گنج گویند از لطائف و در برهان بتقدیم نون ست بر بای فارسی و در رشیدی بمعنی قافله و متاع۔

فصل یای تحتانی مع تای فوقانی

یتوع بفتح اوّل و ضم فوقانی و واو معروف و عین مهمله هر درخت که شیردار باشد مثل زقوم و انجیر و عشر بمعنی آگ از کشف و منتخب و برهان و الفاظ الادویه۔

یتمش بفتح اول و سکون فوقانی و کسر میم و سکون شین معجمه در ترکی بمعنی رسیدن و رسیده و مش بکسر میم بجای علامت مفعول۔

یتورمش بفتح یا و ضم تای فوقانی و واو غیر ملفوظه و سکون رای مهمله و کسر میم و سکون شین معجمه در ترکی بمعنی رسانیده۔

یتاق بفتح پاسبان یعنی چوکی دهنده از بهار عجم وکشف وبرهان ورشیدی۔

یتیم طفل بی پدر وگاهی بمعنی بے مادر باشد وطفلیکه مادر و پدر هردو ندارد دیتیم الطرفین گویند وکسانیکه آنرا یتیم دیسیر گویند غلط است از مدار وغیره وبمعنی غلام ودزد وعیار آورده در صراح بمعنی ستور بی مادر وجوهر بی نظیر وطفل بی پدر۔

یتن بالفتح بچه که برعکس معمول تولد شود یعنے اول پایهای بیرون آیند از شرح نصاب وصراح

یتاقی پاسبانی از سروری وبرهان۔

فصل یای تحتانی مع ثای مثلثه

یثرب بفتح اول وسکون دوم وکسر رای مهمله وبعده بای موحده نام مدینه منوره از کشف ومؤید وصراح ومنتخب۔

فصل یای تحتانی مع حای مهمله

یحیی بالفتح نام پیغمبریست علیه السلام ونام مردیکه بغایت سخی وجواد بوده است۔

یحمور بالفتح وواو معروف ورای مهمله گورخر از شرح نصاب۔

یحموم بالفتح دود سیاه از منتخب وشرح نصاب وصراح۔

فصل یای تحتانی مع خای معجمه

یخ در بهشت نوعی از حلوا از برهان

یخلیج بتحتانی مفتوح وخای معجمه در آخر جیم فارسی لفظ رومی ست بمعنے تصویر حضرت عیسے علیه السلام که بر دیوارهاے معابد نصاری میباشد آنرا میشویند وآب آنرا بتبرک میگیرند۔

یخ بالفتح فرق میان برف ویخ آنست که برف مثل غبار می بارد ویخ چون موم گداخته بر کوه ودشت قطره قطره میچکد و مثل سنگ سفید میگردد۔

یخدان صندوق اطعمه وحلویات از مصطلحات۔

یخ خوردن سرد مهری کردن وافسرده دلی از شرحی۔

یخچه ژاله از برهان۔

یخشی بفتح اول وسکون خای معجمه وکسر شین معجمه ویای معروف خوب ونیک و ومبارک وبهتر از کتاب ترکی نوشته شد۔

یخنی بفتح وکسر نون ذخیره یعنی آنچه بازنهند از مال یا طعام که بوقت حاجت بکار آید از سروری ولطائف وکشف وصاحب برهان نوشته که یخنی بمعنے پخته ومطبوخ وذخیره وآن هر چیزیکه از اسباب وغله نگاهدارند که بوقت حاجت بکار آید وگوشت پخته شده۔

فصل یای تحتانی مع دال مهمله

ید بیضا دست روشن وسفید که دست موسی علیه السلام باشد که بآتش سوخته شده بود حق تعالی آنرا العوض آن معجزه ایشان کرده که هرگاه در بغل خویش دست را ضم کرده می برآوردند مثل آفتاب روشن بنظر آمدی ومجازاً بمعنی کرامات وخرق عادات۔

ید طولی بفتح اول وکسر دال مهمله وواو معروف وفتح لام هر دو لفظ موصوف وصفت بمعنی دست دراز تر واین کنایه است از مهارت وکمال بصنائع وهنرها که بدست تعلق دارد۔

ید بالفتح وتخفیف دال دست ونعمت ودولت ونیکی وملک ومنت وقدرت وقوت وخواری از منتخب وشرح نصاب۔

ید بیضا نمودن معجزه وکرامات نمودن چون موسی علیه السلام دست در گریبان خود کرده می برآوردند روشن چون پنجه خورشید ظاهر میشد۔

فصل یای تحتانی مع رای مهمله

یرغا بالفتح وغین معجمه راهوار وتیز رو وبمعنی یلغار تیز نوشته از لطائف۔

یرت بالضم وتای فوقانی منزل را گویند از رساله ترکی نوشته شد۔

یراش بضم وشین معجمه نهضت وتوجه از لطائف۔

یرلیغ بکسر اول ولام مکسور ویای معروف وغین معجمه فرمان پادشاهی لفظ ترکی ست از کشف وبهار عجم۔

یراق بفتح اسلحه سپاه مثل شمشیر وسپر وتیر وکمان وغیره وگاهی بمعنی مطلق سامان واسباب ومصالح هر چیز آید از لغات ترکی ومدار ومصطلحات۔

یرقان بفتحات زردی چشم وبدن از منتخب ودر صدود الامراض بسکون ثانی نیز جائز داشته ودر چراغ هدایت نوشته که

در اشعار استادان بسکون دوم نیز آمده درین
صورت لفظ ارنی و لفظ حرکت را که هر دو متحرک
اند بسکون دوم نیز توان خواند۔
یرملون لفظیست که درین لفظ برای
یادداشت قاعدهٔ قرأت شش حروف را
جمع کرده اند هرگاه که بعد نون ساکن و نون
تنوین یکی از حروف یرملون واقع شود آن
نون را از جنس آن حروف گردانیده باهم
ادغام کنند باغنه مگر در لام و را غنه نکنند چنانچه
مِنْ یَّوْمٍ وَمِنْ رَّحِیْمٍ وَمِنْ مَّآءٍ وَمِنْ لَّبَنٍ وَ
مِنْ وَّالٍ وَمِنْ نُّوْرٍ وَخَیْرًا یَّرَهٗ وَخَیْرٌ مِّنْ شَرِّکَةٍ
یرغو بالفتح و ضم غین معجمه و واو معروف بمعنی
سیاست از رسالهٔ ترکی۔
یراعه بفتحتین و عین مهمله مفتوح نی قلم و کرم شب
تاب و مرد بد دل از منتخب و شرح نصاب۔
یره بفتحتین در ترکی بمعنی زمین از لغات
ترکی نوشته شده۔

فصل یای تحتانی مع زای معجمه

یزکدار سردار فوج طلیعه۔
یزدجرد بفتح و جیم عربی مضموم نام پادشاهی
که پسرزادهٔ نوشیروان عادل بود از برهان۔
یزک بفتحتین و زای معجمه و کاف عربی محافظان
لشکر و مقدمهٔ لشکر که آنرا قراول نیز گویند و آن
جمعی از سواران است که از لشکر خود پیش روند تا
از فوج دشمن خبردار باشند و فوج طلیعه که
بهندوستان آنرا تلاوه گویند و بمعنی مطلق فوج
نیز آمده از بهار عجم و کشف و رشیدی و سروری

و جهانگیری۔
یزدان بالفتح یکی از اسمای حق تعالی است
در فارسی چه فارسیان قبل از اسلام دو خدا
میدانستند یکی یزدان و آنرا فاعل خیر میگفتند
و دیگر اهرمن که آنرا فاعل شر میگفتند از برهان
یزنه بالفتح و زای معجمه و نون در ترکی شوهر
خواهر از رشیدی و لغات ترکی و برهان۔
یزدی منسوب به یزد که بالفتح و دال مهمله
نام شهریست از توابع شیراز۔

فصل یای تحتانی مع سین مهمله

یسارت توانگری از مدار و منتخب۔
یسار بفتح توانگری و ثروت و دست چپ
از منتخب و کشف و صراح۔
یسر بالضم و بضمتین آسان شدن و
آسانی و بفتح اول و کسر سین بمعنی آسان
از منتخب و صراح و لطائف۔
یسیر بروزن فقیر اندک و بمعنی آسان از
کشف و منتخب و صراح۔
یساق بفتح بهم و تیاری جنگ و بمعنی دیوان
و دربار از لغات ترکی۔
یساول بفتح اول و ضم واو لفظ ترکی
است بمعنی سیر توزک و نقیب و چوبدار۔
یسل بفتحتین و **یسال** بفتح هر دو لفظ بمعنی
پرهٔ فوج از مصطلحات۔

فصل یای تحتانی مع شین معجمه

یشب بالفتح و در آخر بای موحده نام
سنگی قیمتی که مائل بسبزی باشد از کشف و
و منتخب و برهان۔
یشک بفتح اول و سکون ثانی و کاف
عربی دندان بزرگ شتر و فیل و گرگ و
اسپ و سگ که بعربی ناب و بهندی کچلی و
کیلا گویند و بیلی معروف از رشیدی
و سروری و برهان۔
یشم بالفتح معرب یشب نام سنگی قیمتی که مائل
بسبزی باشد از کشف و منتخب و برهان۔

فصل یای تحتانی مع عین مهمله

یعقوب کبک نر و نام نبی که پدر یوسف
بود و این لفظ عربی نیست عبرانی است
و نام امام ابو یوسف رح که شاگرد امام اعظم ابو حنیفه
بود و نام مرنبی امام و مجتهد مذهب نصاری
از کشف و برهان و صراح و غیر آن۔
یعسوب بروزن یعقوب بمعنی امیر
زنبوران شهد و آن زنبور نر باشد کلان
تر از تمامی زنبوران شهد هر جا که او رود همه
زنبوران شهد تابع باشند و مجازاً بمعنی
سرگروه قوم و یعسوب المؤمنین لقب مرتضی
علی رضی الله عنه زیرا که در هنگام خلافت
آنحضرت تمامی مومنین و صادقین در هر مراتب
و پیران آنجناب بودند۔
یعوق بفتح اول و ضم عین مهمله نام بتی
است از بتان قوم نوح علیه السلام که بصورت
اسپی بود از شرح نصاب و منتخب۔
یعنی صیغهٔ واحد مذکر غائب فعل مضارع
معلوم بمعنی میخواهد و قصد میکند و مصدر

آن عنایت است که بمعنی قصد کردن ست
چنانچه در منتخب۔

فصل یای تحتانی مع غین معجمه

یغما بالفتح وغین معجمه غارت وتاراج ونام شهری
از ترکستان که بخوبرویان منسوب است از کشف و
برهان۔

یغوث بفتح اول وغین معجمه وثای مثلثه
نام بتی ست که بصورت شیر بود از شرح نصاب

یغمائی غارت کرده شده ومنسوب به یغما
که شهریست از ترکستان۔

فصل یای تحتانی مع فا

یفاع بفتح وعین مهمله زمین بلند از شرح
نصاب ومراح ومنتخب۔

یفن بفتحتین پیر مرد فرتوت از شرح نصاب
ومراح۔

فصل یای تحتانی مع قاف

یقلمش بفتح یا وسکون قاف وفتح لام وکسر
میم وسکون شین معجمه در ترکی بمعنی خوش آمد اند

یقین بی شبهه وبمعنی مرگ نیز آمده از منتخب وبعضی
اهل تحقیق تعریف یقین چنین کرده اند که یقین
چیزیست که زائل نشود به تشکیک مشکک وشک
آنست که مساوی الطرفین باشد در وجود و
عدم والا طرف راجح را ظن نامند وطرف
مرجوح را وهم گویند ودر مراح نوشته که گاهی
از یقین عبارت ظن باشد واز ظن یقین نیز لکه
یقین سه مراتب دارد اول علم الیقین دوم عین الیقین
سوم حق الیقین علم الیقین دانستن امری را
چیزی باشد باقوال ثقات یا بطریق تواتر
که اصلا شک وشبهه در آن نباشد وعین
الیقین آنست که چیزی را بچشم خود دیده باشد یا آن
آن یقین حاصل کرده باشد وحق الیقین
آنست که کیفیت ماهیت چیزی را کما ینبغی
بجمیع حواس دریافته باشد واین قسم اعلی
ترین اقسام یقین ست۔

یقظ بفتح یا وکسر قاف وضم قاف هر دو آمده
وظای معجمه بیدار که ضد خفته است از صراح

یقظان بالفتح بیدار از صراح۔

یقطین بالفتح وطای مهمله مکسوره درخت
کدو هر درختی که بر زمین پهن شود مثل خیار
وخربزه وغیره از منتخب۔

یقظه بفتحات وحرف ثالث ظای معجمه
بیداری که ضد خواب ست از منتخب ومؤید
وبحر الجواهر وکشف۔

فصل یای تحتانی مع کاف

یک رقیب کنایه از حق تعالی۔

یکدست یکسان از چراغ هدایت۔

یک جهت متفق۔

یک صدی ذات بدانکه منصب یک
صدی ذات را دو لکه دام مقرر باشد چون
یک روپیه را چهل دام باشد پس دو لکه دام
را پنج هزار روپیه میشوند۔

یکتار کنایه از اندک۔

یک چشمه کار کار خوب آراسته از مصطلحات

یک بغل کنایه از مقدار بسیار از چراغ
هدایت۔

یک چشم مرکب بمعنی آفتاب از شرح سکندر نامه
از سیف الله احمد آبادی وخان آرزو۔

یک قلم همه وبالکل۔

یگان کسان ومردمان ما معین اصل
یک گان بوده است کاف عربی را بجهت
تخفیف حذف نموده اند۔

یکران بفتح اول وسکون کاف فارسی
اسپ اشقر یعنی سرخ رنگ که موی یال و
دم او سفید باشد از مدار وشرفنامه وکشف
ودر سروری بکاف فارسی بمعنی اسپیکه رنگ
آن میان زردی وسرخی باشد مؤلف
گوید که ظاهر از این تقریر سمند مفهوم میشود
ودر جهانگیری بکاف عربی اسپ خوب و
سرآمد ودر برهان نوشته که بکاف عربی اسپ
اصیل وخوب را گویند ونیز نوشته که بعضی
گویند اسپیکه اشقر رنگ باشد بشرطیکه موی
یال ودم سفید دارد ونیز نوشته که بعضی گویند
بمعنی اسپیکه بوقت استادن سه پا استاده شود
ویک پای پسین را قدری کوتاه ساخته
کناره سم را بر زمین نهد واینچنین اسپ
بسیار تیز رو باشد ودر رشیدی بمعنی اسپ
بهتر وگران قیمت گر قید کاف عربی وفارسی
نکرده وبعضی نوشته اند که بمعنی مطلق اسپ
هم مستعمل میشود۔

یکی خوردن از صولت کسی خود را پس
گرفتن وحیران وسراسیمه شدن از مصطلحات۔

یک خانه گشتن کمان مراد از انکه یک خانهٔ کمان غالب و خانه دیگر مغلوب آید این کنج شود از شرح قران السعدین۔

یک رو کردن قطع کردن بالکلیه از مصطلحات۔

یک پشت ناخن کنایه از مقدار قلیل

یک طرف افتادن مقابل شدن و طرف شدن۔

یک جلو بکسر جیم عربی و فتح لام تیز رو از مصطلحات۔

یک رو مخلص صادق و بی نفاق که در حضور و غیبت نیک گوید۔

یگانه در اصل یک گانه بود چنانکه دوگانه و سه گانه۔

یک له متفق و شمارع۔

یک ندانه یکسان از مصطلحات۔

یکی مزید علیه یک ست و معنی هر دو برابرست فرقی ندارد مگر در بعض محل فرق آن طبع سلیم میداند از بهار عجم۔

یک کابی حرف ششم یای موحده بمد شدن در کاری و شتابی از رشیدی و در برهان بمعنی اسپ کوتل و بمعنی مستعد کاری شدن

یک چشمی بیک نظر همه نیک و بد را دیدن از شرح سکندر نامه۔

یک تهی بفتح فوقانی جامهٔ یک تو چنانچه در ایام گرما پوشند۔

یکرنگی بی نفاق از برهان۔

فصل یای تحتانی مع لام

یلدا بالفتح شب تاریک و دراز شبی ست که در آخرین درجه قوس واقع شود یعنی در منتهای ماه آذر که بهندی پوس گویند واقع شود و آن شب دراز تر از همه شبهای سال ست و آنرا نحس گرفته اند از برهان و مدار و صاحب کشف زرفان گویا نقل کرده که شب یازدهم که آفتاب در جدی باشد یعنی شب یازدهم ماه دی که آنرا بهندی ماه گویند و آنچه مؤلف را از علم تنجیم تحقیق شده آنست که روزیکه آفتاب یازدهم درجه برج قوس طی نماید کوتاه تر از همه روزهای سال همان روز ست و دراز تر از همه شبهای سال شب آن روز ست و این اتفاق در عشرهٔ دوم آذر ماه می افتد و آذر مطابق پوس باشد باندک تفاوت۔

یلسب مردیکه بلوازم ازدواج عمل نماید از شرح قصائد خاقانی۔

یلوج بفتحتین و ضم واو و جیم عربی بمعنی پیغمبر از رسالهٔ ترکی و مدار۔

یلغار بالفتح ترکی ست بمعنی دویدن بر فوج دشمن در اصل ایلغار بود چون در ترکی هر یکی را از حرکات ثلاثه بشکل مناسب هر یکی از حروف علت نویسند الف اول فتح یای تحتانی ست و الف دوم فتح غین معجمه پس ایلغار برین تحقیق در تلفظ بوزن نیمرو باشد گاهی در کتابت الف اول را نمی نویسند۔

یلدگز بفتح اول و سکون ثانی و ضم دال مهمله و فتح کاف فارسی و زای معجمه نام پدر قزل ارسلان۔

یلمق بالفتح و میم مفتوح معرب یلمه بمعنی قبا از منتخب۔

یلاق بالفتح نام پادشاه ترک از شرح خاقانی۔

یل بالفتح پهلوان و شجاع و آزاد از سروری و برهان و بالضم در ترکی راه را گویند از لغات ترکی۔

یلمان خوابانیدن تیغ از مصطلحات۔

یلمه بفتحتین و بای موحده نوعی از زره که از پوست بعضی حیوانات سازند از شرح نصاب و صراح۔

یله بفتحتین رها شده و سر داده شده و گذاشته شده و آزاد و بمعنی دوان و تازان و زن فاحشه از برهان و رشیدی۔

یلمه بالضم آنچه در تغاری بحیوانات خورانند لفظ ترکی ست از شرح گلکشتی۔

یللی بفتح اول و تشدید لام اول و کسر لام دوم و یای مجهول کلمه الیست که جوانان در هنگام نشاط گویند از مصطلحات۔

یلچی بالضم راهبر و پیک گذریان و گدای راه نشین چه یل بالضم در ترکی نام راه و چی بمعنی دارنده از برهان۔

فصل یای تحتانی مع میم

یماک بفتح اول وکاف عربی نام پادشاهست ونام غلام قیصر روم از مؤید وغیره -

یمک بفتحتین نام شهریست حسن خیز ونام پادشاهست از برهان -

یمام بالفتح کبوتر صحرائی از کنز -

یم بالفتح وتشدید میم دریا از منتخب ودر استعمال فارسی بتخفیف هم می آید -

یمان بفتح منسوب بیمن که ملکیست بطرف جنوب هند مائل بمغرب از کشف ومنتخب

یمن بالضم خجسته شدن وبرکت ومبارکی وبفتحتین ملکیست معروف در اقلیم اول ودوم چون آن ملک بجانب یمین کعبه است لهذا یمن گفتند چه اهل عرب کعبه را شخصے قرار داده اند که روبسوے مشرق ست وپشت او بمغرب از صراح وشرح نصاب از یوسف بن مانع -

یمین بفتح دست راست وطرف دست راست وبمعنی سوگند وتوانائی وقوت ومنزلت نیکو از منتخب وکشف ولطائف -

یمکن بضم اول وسکون میم وکسر کاف وضم نون صیغهٔ مضارع معروف بمعنی امکان میدارد ماخوذ از امکان مگر فارسیان در در محاورات خود نون یمکن را موقوف ای ساکن میخوانند -

یمه بکسر یا وفتح میم بمعنی خوراک واین لفظ ترکی ست از لغات ترکی نوشته شد وکسانیکه ایمه واران را بمعنی روزینه داران فهمند نویسند خطاست اصح یمه داران ست

یمانی منسوب بیمن که نام ملکیست معروف بجانب یمین کعبه از طیبی شرح مشکوٰة شریف والف در لفظ یمانی عوض یکی از یای مشدده است پس گفته نمیشود یمانی بالف وتشدید یا تا جمع نشود عوض ومعوض مگر یمانی بتخفیف تحتانی یا یمنی بتشدید یا -

فصل یای تحتانی مع نون

ینگا بالفتح وکاف فارسی زن برادر زن عم وبمعنی کدبانو وبمعنی مشاطه نیز آمده از لطائف -

ینبوع بالفتح چشمهٔ بزرگ از کشف ومنتخب ولطائف

ینابیع بفتح ویای تحتانی معروف وعین مهمله چشمهای بزرگ آب این جمع ینبوع ست از منتخب -

ینک آئین وروش ونام جزیره -

ینیلو بفتح یا وفتح نون وسکون یای فارسی وضم لام کاروان وقافله وبازاریکه دران از هر طرف اجناس آورده فروشند از برهان ودر لطائف بتقدیم یای فارسی بر نون -

فصل یای تحتانی مع واو

یوم الحساب روز قیامت که مدت پنجاه هزار سال باشد -

یواقیت بفتح جمع یاقوت -

یوح بواو معروف وحای مهمله آفتاب از منتخب وقاموس وکشف ومدار -

یوم التناد روز قیامت چراکه یکی دیگر را دران روز ندا خواهد داد که بفریاد من برس وکسی نخواهد رسید از لطائف ولفظ تناد در اصل تنادی بود مصدر از باب تفاعل یا از آخر بجهت وقف ساقط شده است -

یوم النشور روز رستخیز چه نشور بمعنی زنده شدن ست از صراح -

یور بضم یا وواو غیر ملفوظ وفتح رای مهمله اول در ترکی بمعنی بیان میکند -

یوم الباحور حرف ششم بای موحده وهشتم حای مهمله بمعنی روز بحران وتعداد وتعیین آن نزد اکثر اطبا چنین ست که از روز ابتدای مرض بروز چهارم اقتدیا هفتم یا نهم یا یازدهم وچهاردهم وهفدهم وبیستم وبست ویکم وبست وچهارم وبست وهفتم -

یوز بواو معروف وزای معجمه درنده که آهو را صید کند وخوردن پنیر را بسیار دوست دارد وبهندی چیتا گویند وبمعنی جستن وتلاش کردن ودریوزه ازینجا است ودر ترکی لفظ یوز بمعنی صد باشد که نام عدد معروفست از لطائف وخیابان وغیره -

یونس بالضم وهرسه حرکات نون مگر ضم نون افصح ست اسم نبی علیه السلام که ماهی ایشانرا فرو برده بود از قاموس وصراح -

یواش بضم اول وشین معجمه اسپ کوتل واسپ نرم رفتار وریاضت داده که لائق سواری بزرگان باشد واین ترکی ست از لطائف۔

یورش بضم یا وواو غیر ملفوظ وضم رای مهمله وشین معجمه لفظ ترکی ست بمعنی بر دشمن دویدن سواری کردن برهم به تعجیل وکوچ کردن ازمدار ولطائف ولغات ترکی۔

یورغ بالضم وغین معجمه واو مجهول چوبیکه که برگردن گاو قلبه نهند بهندی جوا نامند از لطائف۔

یونت ییل بضم یا وواو معدوله که علامت ضم یای ست وسکون نون وفوقانی وکسر تحتانی وسکون تحتانی دیگر بمعنی سال اسپ است از رساله ترکی نوشته شد۔

یونان بالفتح مگر مشهور به ضمه وآن ملکی ست در اقلیم پنجم داخل روم که بنام یونان بن یافث ابن نوح آباد شده از لب الالباب۔

یوزیدن طلب نمودن وجستن۔

یویه بواو مجهول وحرف ثالث یای تحتانی قصد وعزم۔

یورتگه بضم اول وواو معدوله وسکون رای مهمله وفتح فوقانی وکاف فارسی جای بودن وخانه وبعض بمعنی جای چوکی نوشته از لطائف۔

یوزه بواو معروف وزای معجمه تنه درخت از مؤید۔

یوفی بواو معروف وفای مکسور بیهوده گو از لطائف

یولچی بضم یا واو معدوله وسکون لام وکسر جیم فارسی محافظ راه وراهدار از لغات ترکی چه یول بالضم در ترکی راه وچی بمعنی دارنده وبمعنی گدائی که سر راه مردم نشینند وسوال کنند

یونی بواو معروف ودر آخر یای وحدت یون بواو معروف بمعنی دانگ ست از شرح خاقانی۔

یوزباشی سردار صد کس از لغات ترکی نوشته۔

فصل یای تحتانی مع های هوز

یهودا بفتح نام برادر کلان یوسف علیه السلام ونام مردی دیگر۔

یهود جمع یهودی بمعنی جهودان امت موسیٰ علیه السلام از لطائف ومنتخب۔

فصل یای تحتانی مع یای تحتانی

ییلاق جای سرد هوا دار که بفصل تابستان دران باشند واین ترکی ست از مصطلحات ورشیدی۔

ییل بروزن فیل بمعنی سال از لغات ترکی نوشته شد۔

ییلان بروزن فیلان لفظ مفرد ست بمعنی مار از لغات ترکی۔

٭ ٭ ٭ ٭ ٭

تمام شد غیاث اللغات

خاتمة الطبع

الحمد لله رب العالمین والصلوٰة والسلام علی صفوة خلقه محمد وعلیٰ آله واصحابه اجمعین۔ امّا بعد کتاب فوائد نصاب یعنی غیاث اللغات بتصحیح وتنقیح از نسخ متعدده بنابر نظر افادهٔ طلبهٔ اساتذه وبجهت تسهیل درس وتدریس کتب مروجه وحسب خواهش ارباب شوق واصحاب ذوق حسب ایمای۔

بماه جولائی ۱۹۹۷ء مطابق ماه ربیع الاول ۱۴۱۸ھ طبع شده نظارت افزای نظارگیان وکحل البصر دیدهٔ مشتاقان گردید۔
اکنون امید از ناظرین با مروت آن ست که هرگاه ازین تمتعی بردارند مالکان مطبع وکارپردازان وکاتب ومصحح را از دعای نیک خود محروم نگذارند۔ اللهم اغفر لکاتبه ولمصححه ولناظره ولقارئه۔ آمین!

مکمّل فارسی ڈکشنری

غیاث اللغات

مع

منتخب اللغات۔ و چراغِ ہدایت

جدید ترتیب میں جملہ صفحات ۱۴۱۶ پر مشتمل جلی قلم میں

اِمتیازی ایڈیشن

تالیف: مولانا محمد غیاث الدین۔ بسال ۱۲۴۲ھ

مع اضافات مفیدہ: مختصر اللغات من تصنیف مولوی جعفر

قدیمی کتب خانہ۔ مقابل آرام باغ۔ کراچی

بسم الله الرحمن الرحیم

ستایش وسپاس مالک الملکی کہ تذکار آلاء حصاء نعمای بی نہایش وتعداد سوابق فیض ولواحق عطایش در دایرهٔ حصر گنجد و خرد خرده دان بمیزان دریافت بسنجد و اگر فی المثل آب انهار مداد وشاخ وبرگ اشجار کاغذ وقلم شود وافراد بشر واصناف ملک تا ابد بر صحیفهٔ روزگار و جریدهٔ لیل ونهار ثبت کنند۔ هنوز حرفی ازان کتاب برخی ازان حساب نتوانند نگاشت وقطرهٔ ازان دریا وذرهٔ ازان صحرا نتوانند برداشت بکدام زبان وبیان ادا توان نمود کنگرهٔ قصر کبریای جلالش رفیع تر ازان ست که کمند آرای خواص واوهام عوام بانجا توانند رسید وفضای میدای کمالش وسیع تر ازانست که مرغان اولی اجنحهٔ نفوس فلکی وعقول ملکی ببال افکار وجناح اندیشهای ناهنجار در انجا رخت بسر منزلی توانند کشید عقل درین شاه راه جگر خونست ووهم درین حیرتگاه دگرگون سبحان الله جائیکه حبیب او وراز دان لی مع الله بعجز اعتراف نماید وزبان بکلمهٔ لا احصی کشاید هرزه درایان کوی نادانی وبی سروپایان بادیه حیرانی را جز خاموشی چه مجال وگنجایش کردن زهی خیال محال آرای حادث را با قدیم چه کار وممکن را با واجب چه شمار مخلوق را با خالق چه نسبت مملوک را با مالک چه مناسبت آلودهٔ لوث امکان را از مقدس مطلق چه آگاهی ومحبوس زاویهٔ عدم را با وجود بحت چه همراهی ۞ **مثنوی** دل زکجا وین پروبال از کجا ۞ من که وتعظیم جلال از کجا ۞ وهم سبکپای بسی ره نوشت ۞ هم زدرش دست تهی بازگشت ۞ پایهٔ سخن را که دراز ست دست ۞ سنگ سراپردهٔ او سر شکست ۞ پرورش آموختگان ازل ۞ مشکل این حرف نکردند حل ۞ کز ازلش علم چه دریاست این ۞ تا ابدش ملک چه صحراست این ۞ غایت سعی عقل دوربین ونهایت ذهن ذهین درین مقام استدلال ست از اثر بمؤثر واز سبب بمسبب وانتقال از علت بمعلوم واز محسوس بمبدای معقول وچون عقل درین راه باریک وتاریک حیران وسراسیمه است چراغ شرع بدستش داده از صفات خود وانچه اورا بآن توان شناخت آگاه گردانید وانبیاء را که طبیبان ارواح انسانی اند فرستاده از افعال واقوال انچه موجب قرب واتصال بحضرت ذو الجلال باشد امر فرموده واز انچه موجب حرمان ازان آستان وسبب تلوث بالواث امکان باشد نهی نموده نخست آدم خاکی را در تعلیم خانهٔ وعلم آدم مؤدب ومهذب ساخته خلعت نبوت وتشریف سلطنت پوشانید وسلسلهٔ انتظام مهام عالم را بدین دو امر مربوط گردانیده چون حفظ صورت ومعنی وضبط ظاهر وباطن از نوع بشر معتذر وجمع میان این دو رتبه از اغلب افراد انسانی متعذر بود واکثر اوقات جمعی را به نبوت وجمعی را به سلطنت مشرف ساخت وبعد از انقطاع سلسلهٔ رسالت وانقراض دور نبوت پادشاهان ذوی الاقتدار وسلاطین عالی مقدار بترویج

امر خلافت و ترتیب حکم سلطنت مقرر داشته بتائید عقل و شرع مؤید گردانید و بسیف قاطع و رای ساطع محکم داشته کارگاه معنی و صورت
و بارگاه وحدت و کثرت را آرایش داد تا جمهور انام و کافهٔ اهل اسلام تحصیل منافع و مصالح نشأ معاش نموده مستعد تکمیل امور معاد شوند
فَسُبْحَانَ الَّذِیْ بِیَدِهٖ مَلَکُوْتُ کُلِّ شَیْءٍ وَّاِلَیْهِ تُرْجَعُوْنَ و درود و سعادت درود بر برگزیدهٔ مکرم که آفریدگار عالم ثنای او گفته و نامش قرین
نام خود داشته و او را خاتم رسل و بهترین انبیا گردانیده و دین او را ناسخ جمیع ملل و ادیان ساخته و باصحاب اخیار و اهل بیت اطهار
از مهاجرین و انصار مؤید گردانیده و به بشارت اظهار دین مبین و استیلای مؤمنین بر مشرکین اعلام اسلام و الویهٔ شریعت آن خیر الانام
تا قیام قیامت برافراشت بکدام استعداد و استحقاق مرقوم توان داشت زهی والی ولایت نبوت و ولایت که نوای لَآ اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ
صدای پنج نوبت اوست - و آوازهٔ محمد رسول الله طنطنهٔ کوس دولت او - نه آن والیی که گاهی فرمان عزل بنامش صادر گردد - و نه
آن سلطانی که از قلت سپاه ضعف پذیرد و از کثرت غوغا هزیمت گیرد و قهرمانیکه بسیف قاطع برهان فرقان سر دعوی گردن کشان فصحای
عرب را بمعارضهٔ خردترین سوره از سور قرآن گردن پندار بلغای مکه و بطحا در کمند کشیده فصیحی که حدیث انا افصح او را سزاست -
بلیغی که کلمهٔ اوتیت جوامع الکلم او را روا - کاملی که قبای کلموا الناس علی قدر عقولهم بر قامت او راست و دعوی انا سید ولد آدم ولا فخر او را
بجاست - بلند رتبه که تنزیل احکام و آیات جهت کفایت مصالح و غایات مخصوص بذات اوست و ختم رسالت و اختتام دعوت خاصهٔ بعثت
او - ستوده صفاتی که عظم شان آیهٔ بلند پایه وَاِنَّکَ لَعَلٰی خُلُقٍ عَظِیْمٍ در شان او جامع جمیع فو الشها و قسم الهی در کتاب مجید لعمرک بعمر شریفش مهر
زبان ستایشها **نظم** شمهٔ ز مسند صفت اختران ٭ ختم رسل خاتم پیغمبران ٭ احمد مرسل که خرد خاک اوست ٭ هر دو جهان
بستهٔ فتراک اوست ٭ امی گویا بزبان فصیح ٭ از الف آدم و میم مسیح ٭ همچو الف راست بعهد و وفا ٭ اول و آخر شده بر انبیا ٭
بود درین گنبد فیروزه خشت ٭ تازه ترنجی ز سرای بهشت ٭ رسم ترنج است که در روزگار ٭ پیش دهد میوه پس آرد بهار ٭ اَللّٰهُمَّ
صل علی محمد و علی آله الاطهار و صحبه الاخیار صلوة لا تنقضی بانقضاء الشهور و الاعوام و لا تنقطع بانقطاع الدهور و الایام و سلم علیه و علیهم تسلیما
کثیرا کثیرا - دعا و ثنای پادشاه اسلام خلد الله ظلاله علی مفارق الانام و ابد ملکه الی یوم القیام حق جل شانه در کتاب مجید بعد از اطاعت
خود و اطاعت رسول بر حق اطاعت اولی الامر بر کافهٔ اهل اسلام بلکه بر جمهور انام واجب و لازم گردانیده و متابعت الشان در
اعلای دین محمدی و شریعت احمدی مفترض و واجب شمرده - بنا بران بر هر طبقهٔ از طبقات زمان و بر هر طائفهٔ از طوائف دوران لازم
که پادشاه وقت و سلطان زمان خود را که در سایهٔ حمایتش از تاب آفتاب حوادث آسوده اند بظاهر و باطن انقیاد و اطاعت نمایند -
و در جهر و سر دعا و ثنای او گویند الحمد لله و المنة که این ایام سعادت فرجام به وجود پادشاهی زیب و زینت یافته که قدوهٔ سلاطین
روزگار است و صفوهٔ خواقین نامدار - کعبهٔ آمال و امانی و قبلهٔ اصحاب فضل و ارباب معانی است دین پروری که تا پاس شریعت غرا و
ملت بیضا در دفع مناهی و رفع ملاهی آتش رخسار غیرتش افروخته لاله از بادهٔ ارغوانی و ساغر دوست کامی جز داغ سیاه روئی
بهره ندیده - و تا عموم احسان و خصوص اکرامش خاص و عام را در حلقهٔ بندگی در آورده سرو و سوسن از آزادی ثمره نچیده - نرگس
بتهمت آنکه شوخ چشم و بیباکست از بیم سیاستش مژگان ریخته و برگ بید بقصد مخالفانش خنجر برگ بید آهیخته حکم ماضیش در امضای
امور بمرتبه ایست که در حال مستقبل احوال را ماضی سازد و بساط افلاک عرصهٔ خاک را از مهرهٔ انجم و نقش مردم چون رقعهٔ شطرنج
بپرداز و بازد تیهو و شیر و آهو از خوف خلاف حکمش با هم همآشیانه و همکنام و از ضیاع زمان و احوال جهان از امن معدلتش چون نبض تندرستان

در آرام در عهد دولتش حکایت ملکشاه و سنجر ماضی و در دور انصافش مدعی و مخاصم بر خود شاهد و قاضی دریادلی که خجل نهار دریا بار دستش
در قحط سال آخر الزمان آبی بکشت زار جهان داده و نتیجه مردی و مردمی از خاندان فتوت و دودمان مروتش زاده کف دریا
کفش با وجود توام بلکه جودی ست مجسم گوهر گردون صدفش چون روح مقدس بلکه روحی ست اقدس - جنبش بحر محیط در جنب
تلاطم بحر همتش جلوهٔ سرابی گنبد گردون با وسعت و رفعت قصر دولتش گنبدهٔ حباب طبعش اگر باد بهاری و ابر آذری را تعلیم کند چمن آرای
قطرهٔ شبنم لولوی عمانی و دانهٔ انار یاقوت رمانی گردد و فروغ رایش اگر آفتاب را پرتوی بخشد سنگ سیاه لعل بدخشانی و خاک تیره
طلائی کانی شود و ماه اگر کسب نور از رایش کردی - از کلفت کلف و ظلمت خسوف و کدورت محاق ایمن بودی - هر طرف چمنی که از عطر خلقش
سخنی گذرد - گلستان از خجالت در خوی گلاب فرو رود - افلاس قلاش در عهدش از معامله فهمی و کاردانی صاحب عقل معاش و
دولت و سعادت با خدمت کیمیا خاصیتش خواجه تاش هر نماز و نیازی که نه بر سمت محراب پیش طاق درگاهش کنند چون سجدهٔ بت
مردود - و هر مرادی که نه از منسوبان بارگاهش جویند چون کبریت احمر و اکسیر اعظم مفقود و مدار تدبیر اگر نه بر گرد مرکز دولتش دور میکرد
از چرخ بیفتادی - و ممثل اگر نه در امتثال مثال امرش منطقه می بست از بطن عدم نزادی قطب فلک که بثبات ذاتی و سکون اصلی
مشهورست نزد عزم راسخ و جزم ثابتش نقطه ایست موهوم و نسبت قطره به محیط ساحت ابعاد اجرام بسیط و حل مالاینحل افلاک
که معرکهٔ امتحان اهل ادراکست پیش ذهن ثاقب و فکر صائبش امریست معلوم آفتاب جهان تاب که روشن کنندهٔ عالم اجسام و باتفاق
ارباب اشراق نوردهندهٔ اجرام ست در آسمان ضمیر انورش کوکبی ست منخسف و خط محور که بقول اختر شناسان هفت کشور باستقامت
و استوا مذکورست پیش رای غیب نمایش قوسی ست از جادهٔ سداد و صواب منحرف انوار نیزه و آثار طریقه از سعادت اولیا و تقوا و
امدادش نشانی و شوکت سکندر و حشمت سلیمان از بزم و رزمش داستانی - روز هیجا که آفتاب وار از مطلع جلال و مشرق اقبال
تن تنها بقصد دشمن خاکسار به معرکهٔ کارزار آشکار شود - خصم تیره درون چون شب تار روی ادبار به مغرب زوال نهد و لشکر نحوست
اثرش چون انجم در شعشعهٔ دلو نیر اعظم محو و معدوم گردد زهی عظمت و جلال و خهی دولت و اقبال ع لشکری در یک قبا و کشوری
در یک بدن - بشمشیر هندیش هندوئیست حسابدان که بضرب مفرد و مرکب عدد اعدا را از قسمت قطعی حاصل تنصیف و تضعیف
بر تختهٔ خاک ظاهر سازد و شارحی ست حاذق مدقق که بعلم تشریح متن مخالفان را شرحه شرحه کند طبیبی ست مزاج شناس که آب دمش بدم
آبی شدهٔ مستسقیان عناد کشاید هلالی ست که چون در شب ظلام برای انتقام از افق نیام طالع شود عدوی نافرجام را علامت
روز قیامت باشد اگرچه دیدن هلال دیوانگان را سودا افزاید - این هلال بعکس آن سودای خام پختگی تمام از کاسهٔ سر خصم بی مغز
دور نماید - ابریست سراسر آب لیکن آتش بار - برقیست تمام ضیا اما صاعقه دار کمانش پیریست گوژه پشت که تیرش چون نصیحت روشندلان
از غایت تاثیر در دل اعدا جای گیرست جنگی ست بزم رزم را که هر دم ترانهٔ فتح و نصرت بر اولیای دولت قاهره میخواند و آن هر گوشه
آوازهٔ بگوش هوش میرساند چون هلال عید - سرمایهٔ صد نشاط جدید چون قوس قزح دلیل باران رحمت و چون قوس النهار مدار
آفتاب سعادت تیرش اژدهائیست که باشتیاق لقای دشمن از غایت شغف دهان باز کرده - بلکه برای استقبال وصالش پر برآورده
گاهی که شهنشاه کواکب سپاه چون آفتاب جهان تاب بخانهٔ کمان در آید - روز عمر بدخواه کوتاه و شب اندوهش دراز گردد اگرچه تیر را در قوس
وبال ست اما اینجا صد شرف و جلال ست - رمحش که سرو جویبار دولت و ستون بنای سلطنت ست چون عصای کلیم الله اسباب

غرور دشمن بی نور را بیکدم منعدم و متلاشی سازد۔ و کفرهٔ فجره را چون سحرهٔ فرعون بے عون بحلقهٔ ایمان و دائرهٔ اطاعت آرد سماک
رامح ازین رو کہ آن رمح منسوب بر سماک اعزل تقدم دارد۔ رایتش ہر جا بزبان سنان سورهٔ فتح برخواند فتح کار ہا پدید آید علم شیر
پیکرش ہر گاه نمایان شود خصم روباه صفت راه گریز پیماید **مثنوی** اگر رزم رنگین از حسامش ؛ و گر بزم ست مشکین از کلامش ؛
مہ نو حلقه در گوش رکابش ؛ یکے از نیزه داران آفتابش ؛ سنانش چون علم سازد سر انگشت ؛ شود تسبیح ساز از مہرهٔ پشت ؛ بکین
چرخ اگر رخ بر فروزد ؛ نگہ در چشم مہر و مہ بسوزد ؛ زہی شہنشاه۔ سلیمان جاه۔ احمد علم۔ ادریس علم۔ یحییٰ حیا۔ یوسف لقا۔ خضر قدم
مسیحا دم۔ خلیل مقام۔ کلیم کلام۔ فرشته خصال۔ دریا نوال۔ بسملهٔ مصحف جہان طرازی ؛ شیر بیشهٔ معارک و مغازی ابوالمظفر شہاب الدین
محمد صاحبقران ثانی **شاه جہان** بادشاه غازی خلد الله ظلاله و ابد جلاله **مثنوی** سرور شاہان بتوانا تری ؛ نامور دہر بدانا تری ؛
یکدله شش طرف و ہفت خوان ؛ مرکز نه دائره شاه جہان ؛ دین فلک دولت او اختر ست ؛ ملک صدف خاک درش گوہر ست ؛
چتر بدر دانش ہمائی کند ؛ سر ز رہش دعوی پائی کند ؛ جام تجارا که کفش ساقی ست ؛ باقی باد اکه ہمین باقی ست ؛ و از حسن اتفاقات
این دولت عالیه آنکه تاریخ ولادت سراسر سعادتش صاحبقران ثانی میشود بعد از رفع حروف احاد و جامع اوراق این تاریخ
شریف را چنین در سلک کشیده **نظم** شاهنشه زمانه دانشور یگانه ؛ اسکندر نخستین صاحب قران ثانی ؛ دین پرور معظم شاه جہان که
باشد ؛ از جبہه اش ہویدا فرجہان ستانی ؛ روزی که عالم پیر از مقدمش جوان شد ؛ می تافت از جبینش نور خدایگانی ؛ از چار دنه
نیاید دیگر جواد خدیوی ؛ کامد قرین حکمش تائید آسمانی ؛ از چار ده گذر کن تا عقل بر تو خواند ؛ تاریخ مولدش را صاحبقران ثانی ؛
و این دلیلی ست لائح و حجتی ست واضح بر اینکه رتبهٔ صاحبقران ثانی نزدیک بدرجهٔ طالع این پادشاه ظل الله بوده و باستحقاق ذاتی و
استعداد فطری ملقب باین لقب گردیده و تاریخ جلوس ہمایونش که ضمیر راقم این حروف بدان ملہم شده و به نظم در آورده **نظم** برشد
بر تخت باقبال و بخت ؛ شاه جہان ثانی صاحبقران ؛ آن شه دین پرور کز فیض او ؛ گشت جہان غیرت باغ جنان ؛ باغ جہان
خرم و سر سبز شد ؛ از کرم پادشه کامران ؛ خضر و لقا یوسف مصر وجود ؛ عالم پیر از نظر او جوان ؛ آمده تاریخ دہ بیست و یکمینت
شاه جہان باشد و شاه جہان ؛ دلالت تمام دارد بدانکه در ازل از جامه خانهٔ غیب خلعت شاه جہانی باین پادشاه دین پناه
حواله شده بود درین زمان سعادت عنوان جلوهٔ ظہور نموده و از آنجا که این پادشاه دین پناه در اظہار شعار شرع محمدی جازم سنت
و در استیصال اعدای دین احمدی عازم حق تعالیٰ به یمن این صدق نیت و حسن عقیدت چہار پسر سعادت ثمر کرامتش نموده
که ہر چہار چون چار یار سید الابرار انبیل این پادشاه کامگارند۔ ہر چہار چون چہار عنصر ضروری الوجود و چون چہار فصل مطلوب
مقصود و چون چہار مرتبهٔ اعداد ناگزیر عالم و چون دو چشم و دو گوش مایهٔ سرور بنی آدم ہر چہار مرکز دائرهٔ دولت و قطب آسمان
ابہت و بدر ذروهٔ عظمت و خورشید اوج سعادت **بیت** ہر چار چہار رکن تمکین ؛ بل چار حد و د کعبهٔ دین ؛ نخستین شاه
زادهٔ کامگار ؛ مظہر لطف آفریدگار ؛ عنوان صحیفهٔ دولت دیباچهٔ کتاب کرامت۔ مردم چشم مردمی و مردم پروری۔ سویدای
دل مردی و دلاوری۔ انیس بزم و رزم شہنشاہی۔ محرم اسرار ظل الٰہی دین پرور دانش پژوه سلطان داراشکوه۔ دوم
شاہزادهٔ عالی مقدار آرایش ایوان خلافت پیرایش گلستان جلالت۔ شمع شبستان دانائی فروغ دیدهٔ بینائی دولت و اقبال
مطلع سلطان شاه شجاع سوم شاہزادهٔ گردون وقار منظور الطاف الٰہی۔ زیب اورنگ شاہی ؛ سعادت نصاب دولت نصیب

قبیلہا جمع حے۔
احفا بالکسر در سوال مبالغہ کردن و ریش را اصلاح کردن و بروت را بسیار گرفتن و پابرہنہ گردانیدن۔
احلا بالکسر شیرین کردن۔
احتظا بالکسر و بظای معجمہ بہرہ مند شدن
احتما خود را از چیزی نگاہداشتن۔
احتوا گرد گرفتن و جمع کردن۔
احلی بالفتح شیرین تر۔
احری بالفتح سزاوار تر۔
احوی بالفتح سیاہ و گیاہے کہ بسیاہی زند و گردیدہ تر۔
اخا بالکسر با کسے برادری کردن مصدرست از اخی یا خی در اصل خای بودہ یا را ہمزہ کردند قال الشاعر ع دعوی لاخار علی الخار کثیرۃ۔ و آخار بالمد جمع اخ نیز آمدہ و برین تقدیر ہمزۂ آخرش منقلوب ست از واو۔
اخفا پنہان کردن و آشکار کردن۔
اخزا بزای معجمہ خوار کردن و رسوا شدن و ہلاک کردن۔
اختصا خایہ کشیدن۔
اخلا خالی کردن۔
اخطا خطا کردن و خطا گرفتن بر کسے۔
ادّعا بالکسر و تشدید دال دعوی کردن و آرزو کردن و اعتراف نمودن۔
ادنا بالکسر نزدیک آوردن۔
ادفا بالکسر گرم ساختن۔

ادلا بالکسر فرو گذاشتن و انداختن کار بکسے و کشیدن و فرو ہشتن۔
ادا بالفتح رسانیدن و رسانیدنی و این صیغۂ مصدر نیست اما بمعنے مصدر می آید چون نبات بمعنی رویانیدن و رستنی و عطا بمعنی دادن و دہش و کلام و بیان بمعنے سخن کردن و سخن و بیان کردن و بیان کردہ و بعضے ادّا را کہ بمعنے مصدر مے آید بکسر اول و تشدید دال خواندہ اند از ادی یودی تادیۃ و اداءً چون کذب یکذب تکذیبا و کذّابا و غالبا مصدر از ناقص برین وزن نیامدہ و اگر آمدہ باشد مخصوص ازین باب مصدر برین وزن مسموع نشدہ و اسم بمعنے مصدر شائع ست پس احتیاج باین تکلیف نیست و آداد ر عرف فقہا عبادتی را گویند کہ در وقت خود واقع شود و قضا عبادتی کہ بعد از گذشتن وقت کردہ شود
ادنی بالفتح نزدیک تر و زبون تر و بر تقدیر اول از دنو بود بر تقدیر ثانی از دنائت ست۔
ادہی بالفتح زیرک تر در امور معاش و مکر دہ تر و دشوار تر۔
اذی بالفتحتین رنجہ کردن و رنجہ شدن و رنجش و چیزی کہ آزار دہد و فی الحدیث ادناہا اماطۃ الاذی عن الطریق یعنے ادنی شعبۂ ایمان دور کردن چیزی است از راہ کہ خلق اللہ را آزار دہد۔

اذرا بالکسر ریختن اشک و بردن باد چیزی را و انداختن تخم در زمین و انداختن ستور کسے را۔
اذکی بالفتح زیرک تر۔
ارجا بالکسر واپس داشتن و در حبس کردن و بالفتح کنارہا جمع رجا بی ہمزہ بمعنے کنار۔
ارخا بخای معجمہ فرو گذاشتن و سخت دویدن اسپ۔
ارسا ثابت کردن۔
اروا سیراب کردن۔
اردا بالکسر تباہ کردن یاری کردن یا رشدن کسے را
ارزا بالفتح مصیبتہا
ارتدا ردا بر دوش افگندن۔
ارتشا رشوت گرفتن۔
ارتضا پسندیدن و خوشنود شدن
ارتقا بالا رفتن۔
آرا بالمد فکرہا جمع رای۔
اریحا بالفتح نام شہریست کہ در شام حضرت یوشع علیہ السلام فتح کرد۔
ارعوا بالکسر کشیدہ شدن از جہل و نیکو برگشتن ازان۔
ازدرا حقیر بودن۔
ازا بالکسر برابر شدن چیزی با چیزی مصدرست از وازی یوازی در اصل وزا بودہ واو را ہمزہ کردند و بمعنی مقابل و برابر نیز آمدہ۔

ازرا معیوب کردن کسے را و پوشیدن چیزے برکسی و سستی کردن درکاری۔

ازکی بالفتح پاکتر۔

اسی بفتحتین اندوہگین کردن و علاج کردن و درمان و علاج۔

اسما بالکسر نام کردن و بالفتح نامہا اسمادات و اسامے بتشدید یا و تخفیف آن جمع الجمع و ز صاحب حسن و نام زنی ست کہ در عرب بحسن معروف بوده و اسما بر تقدیر اول جمع اسم ست کہ در اصل سمو بوده و الف اول زائد و ثانی مقلوب از واوست و بر تقدیر ثانی و ثا مفرد ست ماخوذ از وسامة بمعنے حسن و ہمزۂ اول مقلوب ست از واو و ہمزۂ ممدوده در آخر زائد ست۔

اسرا بالکسر بشب رفتن۔

استوا راست شدن و آہنگ کردن و بچیزے دست یافتن و برابر شدن و بکمال جوانی رسیدن۔

استیفا تمام فرا گرفتن۔

استیلا دست یافتن۔

استفتا فتوی خواستن۔

استنجا پاک کردن خود را از نجاست و شتافتن و رہائی خواستن۔

استرخا سست شدن و فروگذاشته شدن

استهدا ہدیہ خواستن و طلب راه نمودن

استقرا گرد کردن آب جز آن و پیروی و جستجوی بسیار کردن و قریہ قریہ گشتن۔

استقصا تمام در گرفتن و بنہایت چیزی رسیدن۔

استرضا خوشنودی خواستن۔

اسدا احسان کردن یقال اسدی الیہ ای احسن۔

استدعا خواندن و درخواست کردن

استحیا زندگی خواستن و شرم داشتن۔

استسقا آب خواستن و مرضی ست مشہور۔

استحلا شیرین آمدن بذائقہ۔

استلقا بر پشت افتادن۔

استثنا بیرون کردن و در اصطلاح نحویان بیرون کردن چیزی را از حکم ماقبل بکلمۂ الا و آنچہ در معنی الاست و گفتن کلمۂ انشاء اللہ تعالی را نیز استثنا گویند۔

استهوا سرگشتہ کردن۔

استغنا بے نیاز شدن۔

استبرا پاکی خواستن۔

استمرا گوارا شدن۔

استہزا اسخریہ کردن۔

اسنی بالفتح بلندتر و روشن‌تر در تقدیر اول از سناست بے ہمزه و بر ثانے از سنا باہمزه۔

اشترا خریدن و فروختن اما بمعنے اول شائع ست چنانچہ شرا بمعنے ثانی۔

اشتکا گلہ کردن و نالیدن از کسے۔

اشتہا آرزو کردن۔

اشفا واقف شدن بر چیزی و بکنارۂ چیزی رسیدن و بخشیدن چیزے بکسے کہ بآن شفا یابد و شفا یافتن و سبب شفا گردانیدن مر چیزے را۔

اشفی بالکسر درفش و بالفتح شفا دہندہ تر

اشقا بقاف بدبخت گردانیدن و رنج آوردن۔

اشقیا بالفتح بدبختان جمع شقی۔

اشقی بدبخت تر۔

اشہی بالفتح آرزو آورنده تر۔

اشیا چیزہا جمع شیٔ یا بمعنے جمع شیٔ سے اختلاف الاقوال۔

اصغا بالکسر گوش داشتن۔

اصطفا برگزیدن۔

اصفی بالفتح صافی تر۔

اصفیا بالفتح برگزیدگان جمع صفی۔

اصما تمام گزیدن اسپ شکار را برابر خود کشتن لقوله علیہ الصلوٰة والسلام کُلْ مَا اَصْمَیْتَ وَدَعْ مَا اَنْمَیْتَ۔

اطرا بالکسر نہایت کردن در ستایش۔

اطفا کشتن آتش و چراغ۔

اطغا گمراه کردن و از حد بردن۔

اعیا مانده شدن و مانده کردن و دشوار شدن کار بر کسی۔

اعما بالکسر کور کردن چنانچہ رسول اللہ فرمود حُبُّكَ الشَّیْءَ یُعْمِی وَیُصِمُّ یعنے حب تو چیزے را کور کرمی گرداند ترا۔

اعتدا ، از حد درگذشتن و بیداد کردن
اعتنا تیمار داشتن و اہتمام کردن۔
اعبا بالفتح گرانیہا و بارہا۔
اعترا رسانیدن و درگرفتن۔
اعتزا ابزای معجمہ خود را بکسی نسبت کردن۔
اعتلا بلند شدن و بزرگوار شدن و غالب شدن و برزبر چیزی شدن۔
اعلا بلند کردن و برجای بلند برآمدن و بزرگوار کردن۔
اعشیٰ بالفتح شب کور و نام شاعریست و صاحب قاموس گوید اعشیٰ نام دہ شاعر است از دہ قبیلۂ عرب۔
اعفا بالکسر از گناہ درگذشتن۔
اعلیٰ بالفتح بلندتر۔
اغرا بالکسر انگیختن و برغلانیدن۔
اغنا توانگر کردن کسے را و بے نیاز کردن و فائدہ دادن۔
اغنیٰ بالفتح بے نیازتر۔
اغما بالکسر بیہوش گردانیدن۔
اغوا گمراہ کردن۔
افتا فتویٰ دادن۔
افشا فاش و آشکارا کردن۔
افنا نیست کردن۔
افضا رسانیدن و بصحرا رفتن و راز خود بکسے گفتن و کف دست بر زمین نہادن در وقت سجود و با زن مباشرت کردن و ہر دو راہ زن را یکی کردن۔
افترا دروغ گفتن بر کسی۔

اقصا بالکسر و بقاف دور کردن و بپایان رسانیدن و بالفتح کنارہا جمع قصوی بالضم بمعنی طرف۔
اقرا بالکسر حائض شدن زن و از حیض پاک شدن و قرآن وغیرہ خوانانیدن و بالفتح جمع قرء بالفتح والضم کہ بمعنے حیض و طہر ہر دو آمدہ است و قروء بر وزن خروج نیز جمع قرء است صاحب قاموس گوید کہ اقراء در حیض استعمال یافتہ و قروء در طہر۔
اقسا سخت کردن دل۔
اقعا بضم داشتن سگ چنانچہ ہر دو دست او قائم باشد و بکون نشستن آدمی چنانچہ ہر دو ساق او قائم باشد و ہر دو طرف برابر و ہر دو پاشنہ نہادن در میان دو سجدہ و این ہر سہ منہی ست در نماز علی اختلاف الاقوال۔
اقوا بالکسر خالی شدن منزل و محتاج و درویش گردانیدن و مختلف کردن قافیہ بحرکات و نقصان حرفی از عروض شعر و در منزل خالی فرود آمدن و مسافرت کردن و بے توشہ شدن و خالی شدن شکم از طعام و بسیار مال شدن و بے مال شدن۔
اقتدا پیروی کردن و پس امام نماز کردن
اقتفا از پے رفتن و برگزیدن۔
اقتنا سرمایہ گرفتن و کسب کردن و گرفتن چیزی و نگاہداشتن آن برائے خوردن و تجارت۔

اقنیٰ بالفتح سرمایہ دارتر۔
اقصیٰ بالفتح دورتر و نہایت رسندہ تر
اقضیٰ بضاد معجمہ حکم کنندہ تر۔
اقلیما بالکسر بے ہمزہ دختر آدم علیہ السلام و چرک زر و سیم کہ وقت گداختن بالا آید۔
اکترا بکرایہ دادن۔
اکتسا پوشیدن۔
اکفا نس شدن و برگردانیدن و نگون کردن ظرف آب و مانند آن۔
اکتوا داغ کردن۔
اکفاء بالفتح ہمسران و مانند آن جمع کفو بالضم و بالکسر نوعی از عیوب قافیہ کہ بعضے ابیات را حرف ردے دیگر باشد و بعضے را دیگر و کج کردن ظرف را تا آنچہ در وی باشد بریزد و خم دادن کمان را و بالفتح و کسر کاف و تشدید فا ضع کنندگان جمع کافہ بتشدید فا۔
الجا بالکسر نگاہ داشتن از بدی اندختن کار خود را بخدا۔
الغا بالکسر و بغین معجمہ افگندن و باطل کردن۔
الفا بالکسر بفا یافتن۔
القا افگندن۔
الہا مشغول کردن و در دہن آسیا غلہ بار کردن۔
التجا پناہ آوردن۔
التحا بحای حطی ریش برآوردن۔
التقا بہم رسیدن و بکدیگر را دیدن۔

التوا پیچیدن۔
آلا بالمد نعمتہا جمع الی بالفتح والکسر فتح لام و سکون آن جمع الو بالفتح وسکون لام۔
الا حرف تنبیہ بالکسر وتشدید لام حرف استثنا و بالفتح وتشدید لام حرف تحضیض۔
امرا بالکسر گوارا شدن طعام و بالضم فتح میم جمع امیر۔
امرا بالفتح گوارا تر و بالکسر مرد۔
امعا بالفتح رودہا جمع معی بالکسر۔
امسا شبانگاہ کردن و گردیدن از حالی۔
امضا بگذرانیدن و روان کردن۔
املا فرو گذاشتن و مہلت دادن و از یاد چیزی نوشتن و پر گردانیدن۔
امتلا پر شدن۔
امترا در شک افتادن۔
انبا بالکسر خبر دادن و بالفتح خبرہا جمع نبا کہ بوزن و معنی خبر ست۔
انتحا بالکسر مخصوص گردانیدن کسی را بر از گوی۔
انجلا واشدن غم و ابر و مانند آن و از خانہ و وطن بیرون رفتن۔
انحنا خمیدہ شدن۔
انزوا یکسو شدن از خلق و فراہم آمدن۔
انتفا نیست شدن۔
انطوا در نوردیدہ شدن۔
انبغا سزاوار شدن و خواستہ شدن۔
انطفا مردن چراغ و آتش۔

انقضا بسر آمدن مدت۔
انتما بہ کسے نسبت یافتن۔
انتہا بپایان رسانیدن و بہ چیزی رسیدن و باز ایستادن۔
انہا بالکسر خبر دادن۔
انما افزون کردن و دور از نظر شکاری شکار کشتہ شدن۔
انسا فراموش گردانیدن۔
انشا آفریدن و آغاز کردن و از خود چیزی گفتن۔
انا بالکسر ظرف آنیہ بالمد جمع اوانی جمع الجمع۔
انا بالکسر بے ہمزہ دریافتن و وقت چیزی رسیدن قال اللہ تعالیٰ غیر ناظرین اناہ۔
انثی بالضم مادہ اناث بالکسر جمع۔
اولی بالفتح صواب تر و سزاوار تر و بمعنی وای نیز آمدہ کقولہ تعالیٰ اولی لک فاولی و بالضم بمعنی نخستین مؤنث اول۔
اہوا بالکسر قصد کردن و انداختن و اشارہ کردن و دوست داشتن و بالفتح آرزوہای نفس جمع ہوا
اہدا ہدیہ فرستادن و قربانی بمکہ بردن۔
اہتدا راہ راست یافتن۔
اہرا در سختی سرما افتادن و بد گفتن و گوشت را نیک پختن۔
اہنی بالفتح گوارا تر و خوش آیندہ تر۔
ایذا آزردن۔
ایرا آتش زدن و از آتش زنہ آتش

بیرون آوردن۔
ایصا اندرز کردن و وصی گردانیدن
ایطا بالکسر مکرر کردن قافیہ در شعر و پامال فرمودن کسے را۔
ایفا بالکسر بعہد وفا کردن و تمام دادن و مشرف شدن بر چیزی و تمام کردن۔
ایلا بخشیدن و نزدیک کردن و نزدیک شدن و سوگند خوردن و بمعنی اخیر یا از ہمزہ مقلوب ست و بمعنی سابق از ولا و مبدل ست و آیلا و در شرع سوگند خوردن مرد ست از زن کہ نزدیکی او نکند و حکم این سوگند چنانست کہ این مرد را مدت چہار ماہ فرصت ست اگر رجوع درین مدت با زن کرد و کفارہ داد حق تعالیٰ از سر تقصیر او درگذرد و زن برو حلال شود و اگر درین مدت کہ قدرت بازگشت و رجوع داشت بزن رجوع نکرد پس عزم طلاق و قصد جدائی داشت و بانقضای مدت چہار ماہ طلاق بائن افتاد و نکاح مرتفع شد و این مختار حنفیہ است و شافعیہ و مالکیہ و حنبلیہ گویند کہ مرد را چہار ماہ فرصت ست و زن را نمی رسد کہ درین مدت مطالبہ با شوہر کند و بعد از گذشتن چہار ماہ اگر مرد کفارت سوگند دادہ بزن رجوع نمود حق تعالیٰ بکرم خود گناہ او می بخشد اگر رجوع نکرد زن او را پیش قاضی میبرد تا شوہر او رجوع میکند یا طلاق می دہد حق تعالیٰ

این حکم را در سورهٔ بقر چنین بیان کرده۔
لِلَّذِيْنَ يُؤْلُوْنَ مِنْ نِّسَآئِهِمْ تَرَبُّصُ اَرْبَعَةِ اَشْهُرٍ فَاِنْ فَآءُوْ فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ وَاِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ فَاِنَّ اللّٰهَ سَمِيْعٌ عَلِيْمٌ۔

ایما اشارت کردن۔

ایوا بالکسر جا دادن۔

اینما بفتح الف و نون یعنی هرجا۔

ایامی بالفتح زنان بی مرد۔

ایلیا بالکسر و بغیر همزه نام شهر قدس خلیل علیه السلام۔

فصل الالف مع الباء

آب بالمد نام یکی از ماه های رومی که بغایت گرم می شود۔

اباب بالفتح آمادگی سفر کردن۔

اب بالفتح پدر و به فتح اول و تشدید با چراگاه و علف و آنچه از زمین روید و آرزومندی وطن و شهریست بیمن و بالکسر دهیست بیمن

اتراب بالکسر توانگر شدن و خاک آلوده شدن و خاک بر چیزی فشاندن و بالفتح هم سالان و دوستان جمع ترب بالکسر۔

اتعاب بالکسر در تعب انداختن و مانده کردن۔

اجناب بالکسر جنب شدن و در باد جنوب در آمدن۔

اجتناب دور شدن و جنب شدن

اجرب بالفتح گرگین۔

احباب بالکسر دوست داشتن و برگزیدن و مانده شدن شتر و دانه بر آوردن کشت و بالفتح دوستان جمع حب۔

احتساب نهی کردن از چیزهای که در شرع ممنوع باشد و بشمار آوردن و چشم مزد داشتن از کسے۔

احزاب بالفتح گروهها جمع حزب بالکسر۔

احقاب بالفتح سالهای هشتاد هشتاد و زمانهای دراز پیے در پیے جمع حقب بالضم

اخطب بالفتح آنکه نیکوتر خطبه خواند و خربزهٔ تلخ که آنرا حنظل گویند و خری که بر پشت او خط سیاه باشد یا بسبزی مائل بود و مرغی ست که آنرا شقراق و اخیل نیز گویند۔

ادب بفتحتین طور پسندیده و فرهنگ و دانش و به مهمانی خواندن و شگفت و نگاهداشت حد هر چیزی آداب بالمد جمع و علم عربی را علم ادب از آن گویند که بدان نگاهداشته می شود خود را از خلل در کلام عربی از روے لفظ یا کتابت و آن دوازده قسم ست علم لغت و علم صرف و علم اشتقاق و علم نحو و علم معانی و علم بیان و علم عروض و علم قافیه و این هشت اصول اند و علم رسم الخط و علم قرض الشعر و آن علمی ست که امتیاز کرده میشود بدان میان شعری که سالم از عیوب ست و غیر سالم از عیوب و علم انشای نثر از خطب و رسائل و علم محاضرات یعنی علم تواریخ و مانند آن و این چهار فروع اند

ادیب خداوند ادب و ادب آموزنده ادبا بضم اول و فتح ثانی جمع۔

اِدآب بکسر همزهٔ اول و مد همزهٔ ثانی در تعب و رنج انداختن۔

اذناب بالکسر گناه کردن و بالفتح دمها جمع ذنب بفتحتین۔

ارب بالکسر عضو و حاجت و عقل و دین و فرج و شر و بدی و بفتحتین حاجتمند شدن و زیرک شدن و افتادن اعضا و سخت شدن روزگار۔

اریب بالفتح و ارب بفتح اول و کسر ثانی دانا۔

ارنب بالفتح خرگوش ماده باشد یا نر و ارنبه خرگوش ماده و بعضے گفته اند ارنب ماده است و خزز بر وزن زفر مذکر و نوعی ست از زیور و نام زنی ست و پشتهٔ ریگ و گیاهی ست۔

ارتیاب بالکسر در شک افتادن۔

ارتقاب چشم داشتن۔

ارتکاب گناه کردن و شروع بکاری نمودن و سوار شدن بر چیزی۔

اِرْدَبّ بالکسر و فتح دال و تشدید با پیمانه ایست بزرگ بمصر و بعضے گفته اند که بیست و چهار صاع ست یا شش ویبه است و هر ویبه بیست و چهار مد یا بیست و دو مد و نیز کاریز آب بزرگ یا دیگ ها بالوعهٔ وسیع که از سفال و خشت و بزرگ ساخته باشند

اسغاب بالکسر گرسنه شدن و بالفتح گرسنگیها جمع سغب بفتحتین۔
اسهاب بالکسر بسیار گفتن و در بیابان رفتن و بیش رفتن اسپ و رفتن هوش از گزیدن مار۔
استجلاب بسوی خود کشیدن۔
استرهاب ترسانیدن۔
استکتاب طلب نوشتن چیزی کردن
استیجاب سزاوار شدن۔
استیعاب از بیخ برکندن و همه را فراگرفتن۔
استصواب صواب شمردن۔
استحباب دوست داشتن و نیکو شمردن چیزی را۔
استصحاب طلب صحبت چیزے کردن و باقی داشتن چیزی بر حالی که پیشتر داشته۔
اسباب بالفتح رسنها و چیزها که بدان بچیزهای دگر پیوسته شود و پیوندها و خویشیها و اسباب السموات اطراف آن و درهای آن و راههای آن که از انجا بالا روند۔
اسلوب بالضم گونه و روش و راه گرد گردن شیر و زنده و اسالیب کلام یعنی انواع کلام
اشب بالفتح عیب و ملامت کردن و در آمیختن چیزی بچیزی۔
اشهب بالفتح چیزی سیاه و سفید که سفیدی او غالب باشد و ازین جا گویند عنبر اشهب و فرس اشهب یعنی سرخنگ و یوم اشهب روز سرد۔
اشعب بالفتح آنکه سر دنا ے او از یک دیگر دور باشد و نام مردی ست مشهور بطمع و مثل ست لاتکن اشعب فتتعب یعنی اشعب طماع مباش تا در تعب و رنج نیفتے و در بعضے کتب لغت بثای مثلثه بجای بای موحده تصحیح یافته و آن غلطت۔
اشراب بالکسر آمیختن و اعلام کردن و دعوی کردن کارے بر کسے که نکرده باشد و در دل انداختن و خوردن جامهٔ رنگ را و خورانیدن رنگ جامه را و رنگی که برنگ دیگر آمیخته باشد۔
اضراب بالکسر رو گردانیدن و مقیم شدن بیکجا و سر فرو افگندن و نر بر ماده انداختن و بالفتح مانندها جمع ضرب بالفتح بمعنے مانند۔
اضطراب خلل یافتن کار و پریشان شدن و جنبیدن۔
اطراب بالکسر بشادی در آوردن
اطناب بالکسر دراز کردن سخن و بسیار گفتن و بالفتح جمع طنب بضمتین بمعنے طناب
اطیب بالفتح خوشبوتر و پاک تر۔
اعجاب در عجب و خویشتن بینی انداختن و تکبر کردن و چیزے عجیب آوردن۔
اعراب بالکسر بیان کردن و سخن باعراب گفتن و معرب کردن عجمی و فحش گفتن و بالفتح عربان صحرا نشین۔
اعقاب بالکسر پاداش دادن و از پی در آوردن و بالفتح فرزندان که از پس پدر باشند و پاشنها جمع عقب بفتح اول و کسر ثانی۔
اعصاب بالفتح پی ها جمع عصب بفتحتین
اغتراب بغربت شدن و از غیر اقارب خود زن خواستن۔
اغراب چیزی غریب آوردن و غریب شدن و دیر کردن مشک را۔
اغرب بالفتح غریب تر و عجیب تر۔
اغتیاب بد گفتن کسی را بعد از وی
انکباب بالکسر بر رو افتادن و بر رو انگندن لازم و متعدی است۔
اکواب بالفتح کوزهای بی دسته و بے لوله۔
اکتساب حاصل کردن چیزی بسعی خود و ورزیدن و گرد آوردن۔
التعاب بالکسر بازی کردن۔
التهاب افروخته شدن و زبانه کشیدن آتش۔
الباب بالکسر مقیم شدن و بالفتح عقلها جمع لب بالضم و تشدید با۔
الب بالفتح گرد کردن و راندن شتر۔
القاب بالفتح نامها که دلالت بر مدح یا ذم کند۔
انتجاب بجیم برگزیدن۔
انتخاب بخای معجمه برون کشیدن نخبه

ودر گزیدن۔
انحداب کوز پشت شدن
انجذاب کشیده شدن وتیز رفتن۔
انتساب نسبت داشتن بکسی۔
انتصاب برپای خاستن ودشمن داشتن
انسحاب کشیده شدن
انقلاب واگردیدن۔
انصباب ریخته شدن۔
انتهاب غارت کردن۔
انصاب بالفتح ربتها وبتها که کفار آن را برپای داشتند ونمی پرستیدند جمع نصب
انیاب بالفتح دندانهای نیش۔
انساب بالفتح نسبها۔
انابیب بالفتح وانبوب بالضم بندهای نی هر دو جمع انبوبه است۔
اوب بالفتح بازگشتن وکرایه وسرعت وابر وباد۔
اوّاب بالفتح وتشدید واو تسبیح کننده وبازگردنده بجانب حق۔
اهاب بالکسر پوست دباغت ناکرده یا پوست مطلق۔
اهدب بالفتح دراز مژگان
ایاب بالکسر بازگشتن وبوطن رفتن۔

فصل الالف مع التاء

اباحت حلال کردن وجائز داشتن۔
اباحیه به تشدید یا جماعت ملحد که همه چیز مباح دانند۔

اباوة واباره بالکسر هلاک کردن۔
ابرة نیش کژدم وهر نیشی که باشد وسوزن وطرف باریک فراع دست۔
ابالت بالکسر وتشدید با گروه وپشته هیزم ابابیل جمع۔
ابلة بالکسر عداوت وبالضم آفت مرض وبالفتح وبفتحتین گرانی وناگواری وگناه وبالفتح وکسر با مطلوب حاجت وفرزند مبارک وبضمتین وتشدید لام خرمائی که میان وسنگ خرد کنند وبران شیر دوشند وپاره از خرما وقبیله وباران وموضعی ست بر بصره که یکی از چهار بهشت دنیاست منها شیبان ابن فروخ الابلی۔
ابهت بالضم وتشدید بای مفتوح بزرگی
ابانت روشن کردن وروشن گفتن وجدا کردن۔
ابنة بالکسر دختر وبالضم گرهی که در چوب می باشد وعلتی ست که آنرا علت پشت وعلت مشائخ گویند وصاحبش را ابون گویند
اثرة بفتحتین واثارة بالفتح بقیه چیزی که مانده باشد۔
اثفیة بالضم وکسر فا وتشدید یا دیگپایه
اثبات بالکسر قرار دادن ونوشتن وبالفتح معتمدان وثبات وارندگان در کار جمع ثبت۔
اثابت پاداش دادن وباعتدال مزاج باز آمدن۔

اثارة بالکسر گرد برانگیختن وبرخیزانیدن وزمین را تخم زدن برای زراعت وابر آوردن باد۔
اجّانة بالکسر وتشدید جیم مرتبان سفالین که دران سرکه وذوشاب وجز آن کنند اجاجین جمع وانجانة نیز آمده که بجای یک جیم نون باشد۔
اجارة آوردن وپناه دادن۔
اجابة جواب دادن۔
اجادة نیک کردن ونیک گفتن وروان کردن۔
اجارة زنهار دادن وبه فریاد رسیدن ورهانیدن ومزد دادن خانه وجز آن
اجرة بالضم مزد کار۔
اجازة بزای معجمه روا داشتن وفرو گذاشتن وصله دادن وبریدن مسافت وازپس افگندن وگذاشتن جای گذرانیدن ودستوری دادن وتمام کردن مصراعی که کسی دیگر گفته باشد ویک قافیه طا ویکی دال آوردن۔
اجالة بالکسر گردانیدن وجولان دادن۔
اجنحة بفتح همزه وکسر نون بالهای مرغان وبازوهای آدمیان جمع جناح بالفتح۔
اجنة بفتح همزه وکسر جیم وتشدید نون بچهائیکه در شکم مادر باشند ودر گور کرده ها جمع

جنین دعوام اجنداو جمع جن استعمال کنند وآن غلط است۔
احاطة گرد فرو گرفتن ودانستن۔
احالة بالکسر حواله کردن وام وحیلت کردن ومحال گفتن وبرپشت اسپ جستن ویکسان شدن۔
احارة بالکسر درای مهل جواب بازدادن
اخنة بالکسر وفتح نون کینه داشتن وخشم گرفتن۔
احدوثة بالضم افسانه۔
اخباة بالکسر فروتنی کردن وآرام گرفتن دل۔
اخبیة بفتح همزه وکسر با وفتح یا خیمهای پشمین ومنزلیست از منازل قمر جمع ومفرد هر دو آمده۔
اخاضة بالکسر بآب درآوردن ستور را
اخوة بضمتین وتشدید واو برادری وبکسر اول وسکون خا وتخفیف واو برادران وصاحب مجمع البیان گوید اخوة برادران که از یک درو یک پدر نباشند واخوان برادران یک مادری ویک پدری۔
اخیت بالضم خواهر ومانند آن۔
ادرة بالضم علتیست که در خایه پیدا شود بواسطه نزول باد ورطوبت در کیسه خایه۔
ادارة بالکسر گردانیدن وگرد کردن۔
ادانة بالکسر دام دادن وبوعده چیزی فروختن وجزا دادن۔

اداوة بالکسر مطهرهٔ آب۔
ادمة بالضم رنگ گندم گون ورنگ سپید که در شتر باشد وپیشوا ودستاویز و بفتحتین باطن پوست۔
اداة بالفتح آلهٔ حصول چیزی وادوات جمع
اذابة بالکسر گدازیدن۔
اذاعة بالکسر آشکارا کردن وپراگنده کردن وپاشیدن بول وتمام آشامیدن حوض وکوزه۔
اذاقة بالکسر چشانیدن۔
ارابة کسی را گمان افگندن وشک آوردن
اراحة آسودن وآسایش دادن وبشبانگاه آوردن ستور وشب چرانیدن چاروا وگندیده شدن ومردن وحق بمستحق رسانیدن ونفس کشیدن وبوی چیزی دریافتن۔
ارارة نمودن وشناسانیدن۔
ارادة خواستن
اراقة ریختن آب ومانند آن۔
اریکة بالفتح تخت۔
ارجوحة بالضم ریسمان که هر دو سر آن بدرختی یا جای بندند وکودکان دران میان نشینند واز ین طرف بدان طرف کشند۔
ارضة بفتحتین کرمیست چوب خوار
ارتیحة بفتح الف ویای اول وسکون را وکسر حا وتشدید یای ثانی خوشحالی که

رود بدر برای عطا دادن۔
ازاحة وازالة دور کردن۔
ازمة بالفتح وکسر زا وتشدید میم مهارها جمع زمام۔
اسامة بالکسر چرانیدن وبالضم شیر درنده ونام یکی از صحابهٔ رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم۔
اسالة روان کردن۔
اسارة بدی کردن۔
استجابة قبول کردن وجواب گفتن۔
استعانة یاری خواستن وزهار پاک کردن۔
استغاثة بغین معجمه وثای مثلثه فریاد خواستن۔
استعادة بازگفتن سخن وباز آمدن وباز کردن خواستن۔
استعاذة بذال معجمه وداشت خواستن وپناه خواستن۔
استفادة فائده گرفتن۔
استجارة بجیم زنهار خواستن۔
استخارة بخای معجمه بهتری خواستن۔
استدارة گرد شدن۔
استزارة طلب زیارت کردن
استشارة طلب مشورت کردن وکنگاش کردن وفربه شدن۔
استطارة پراگنده وفاش شدن وپرانیدن۔

استعارة بعاریت خواستن۔
استنارة روشن شدن۔
استجازة برای معجزه عطا خواستن و آب خواستن۔
استفاضة خبر خواستن و پراگنده شدن وفاش شدن۔
استحاضة دائم خون روان شدن زن بواسطهٔ مرضی۔
استفاقة بهوش آمدن۔
استحالة محال شمردن و محال شدن و ازحال بگردیدن۔
استطالة گردن کشی کردن و دراز شدن
استمالة بسوی خود میل دادن کسے را بسخن خوش۔
استقامة راست شدن و راست ایستادن۔
استکانة فروتنی کردن و زاری کردن و گردن نهادن۔
اسوة بالضم والکسر پیشوا و مقتدا و خصلتے که بدان اقتدا کرده شود قال اللہ تعالےٰ لَقَدْ کَانَ لَکُمْ فِیْ رَسُوْلِ اللّٰهِ اُسْوَةٌ حَسَنَةٌ۔
اسطارة بالکسر و اسطورة بالضم سخن باطل و افسانه و اساطیر جمع۔
اسطوانة بالضم ستون اساطین جمع
اسکفة بضم اول و ثالث و تشدید فا چوب پائین آستانه که مردم بران پا نهند و چوب بالارا ساکف گویند۔
اساکفة بالفتح کفش گران و صنعتکاران جمع اسکاف بالکسر۔
اساورة دست برنجها و سواران اسپان ونام قومی ست از عجم در بصره۔
اسفنجة بکسر همزه و فتح فا و سکون نون و فتح جیم چیزی ست که آن آب بگیرد و در دوات کنند و آنرا ابر کهن و ابر مرده خوانند و گویند حیوانی دریائی ست زیرا که چون دست برو نهند خود را در کشد و چون بمیرد آب آن را بساحل اندازد۔
اسلة بفتحتین سر نیزه و سر زبان و سر مرفق۔
اسکرجة و اسکرة بالضم ظرفی که مقدار پنج مثقال آب گیرد۔
است بالکسر مقعد و حلقهٔ دبر۔
اشتات بالکسر پراگنده کردن و بالفتح چیزهاے پراگنده جمع شتیت۔
اشادة بالکسر بلند کردن بام و برافراشتن بنا و شناسانیدن و آواز بلند خواندن۔
اشارة بالکسر رمز گفتن در رمز فرمان
اشاعة آشکارا کردن و پراگنده کردن و بول پاشیدن و انداختن و تجشا کردن و باز گردانیدن۔
اصابة رسیدن و یافتن و خواستن و صواب گفتن۔
اضاعة ازبهر انداختن و بسیار شدن ضیاع۔
اضحیة بالضم گوسفندی که روز عید اضحیٰ قربان کرده شود۔
اضحوکة بالضم آنچه مردم را بخنده آرد
اضاءة روشن کردن و روشن شدن
اضافة مهمانی کردن و میل دادن و مضاف کردن کلمه بکلمه و ترسیدن و حذر کردن و افزون کردن بر چیزے و نسبت کردن و گرد فرو گرفتن و ملجا کردن و کسے را بکاری واگذاشتن کار خود را بجدا و پناه دادن۔
اطاعة فرمان بردن و رسیده شدن میوهٔ درخت۔
اطاحة هلاک کردن و انداختن۔
اطابة خوش کردن و خوشبو گردانیدن و استنجا کردن۔
اعاذة بذال معجمه در پناه گرفتن۔
اعارة عاریت دادن۔
اعالة بسیار عیال شدن و درویش شدن و فرائض را کم کردن و تحشیش کردن میراث۔
اعانة یاری دادن۔
اعناة بالکسر هلاک کردن و در کاری افگندن که از آن بیرون شدن میسر نباشد۔
اغاثة بفریاد رسیدن و باران دادن
اغارة غارت کردن و بلغور یعنی بزمین

نشیب رفتن و سخت شناختن و بر نشیب رفتن و
فرو بستن چشم در مغاک و نیک تابیدن ریسمان۔
اغلوطة بالضم مسئلہ کہ بدان کسی را در غلط
اندازند۔
افادة فائدہ دادن۔
افاضة بسیار کردن و فرو ریزانیدن
آب و خبر رسانیدن و گفتگو کردن و در
حدیثی و قصہ شروع کردن و بازگردیدن
و بر کردن ظرف و ریختن اشک و آب خود
ریختن و بیکبار روان شدن مردم از عرفات
افارة فیروز گردانیدن۔
افاقة بہوش آمدن۔
آفة آسیب و زحمت و بفارسی آگفت
گویند آفات جمع۔
اقالة فسخ بیع کردن و در گذشتن از گناه
اقامة ایستادن و برپا کردن و برپا داشتن
در است کردن و مداومت
کردن و اقامت نماز و حق چیزی گذاردن
اکمة بفتحتین زمین پشتہ بلند کرن۔
اکاسرة بالفتح جمع کسری بالکسر و بالفتح را
معرب خسرو و کسری لقب نوشیروان و
اولاد او۔
اکنة بالفتح و کسر کاف و تشدید نون پردہا
جمع کن بالکسر و تشدید نون۔
البتة قطعا و جزما مصدر مرة است از
برای تاکید و مبالغہ یعنی یکبار بریدن و لام
لام تعریف است و صیغہ تبتہ است۔

الفة بالضم خوگر شدن۔
الانة بالکسر نرم کردن۔
الیة بالفتح دنبہ گوسفند و کنارہ مقعد آدمی
و گوشت پنج انگشت بزرگ و گوشت بن
ران۔
آلة بالمد حالت و جنازہ و چیزی کہ سبب
حصول چیزی شود و چوبہ کہ خیمہ و الاجوق
بدان برپا کنند۔
امانة آنچہ بکسی سپارند و امین بودن
امارة بالکسر امیر شدن و امیری و بالفتح
نشان و علامت و وقت و ہنگام وعدہ
امارات جمع و بالفتح و تشدید میم امر کنندہ
و نفس امارہ یعنی امر کنندہ بہ بدی۔
امرة بالکسر امیری۔
امرأة بالکسر و فتح الثالث زن۔
امت بالفتح کج شدن و سرا شیب
و سرا بالا شدن و اندازہ کردن و وقت
چیزی پدید کردن و زمین دشتہای خرد و ناہموار
امامة بالکسر پیشوائی کردن و پیش نمازی
کردن و بالضم نام زنی ست۔
امة بفتحتین کنیز و بضم اول و تشدید میم
گروہی از انسان و دیگر حیوان و پیغمبران
انبیا و مردے کہ جامع خیر و مقتدای
مردم باشد و دین و وقت و مدت
و قد و قامت و مادر و فرد و ممتاز در
دین و بالکسر و تشدید میم نعمت و طریق و
دین۔

امنیة بالفتح و تشدید یا ایمنی و بالضم و تشدید
دروغ آرزو و مراد و کتاب خواندن امانی جمع۔
اماتة میرانیدن و فرزند مردہ شدن
اماطة دور کردن و سوزانیدن۔
امالة میل دادن۔
انبات رویدن و رویانیدن۔
انصات خاموش بودن۔
انابة بازگردیدن بسوی خدای تعالی
و بازگشتن از کارہای بد۔
انارة روشن کردن و روشن شدن
و جامہ را علم کردن و شگوفہ آوردن
درخت۔
اناخة بالکسر و خای معجمہ خوابانیدن شتر
انانیة بالفتح منی و خویشتن بینی۔
اناة بالفتح آہستگی وزن آہستہ۔
آنیة بالمد کسر نون ظروف جمع انا و
چیزی بغایت گرم۔
انفحة بکسر الف و فتح فا و کسر آن و
تخفیف حای مہملہ و تشدید آن پنیر مایہ
و صاحب قاموس گوید چیزیست زرد کہ از
شکم بزغالہ شیر خوارہ کہ ہنوز کاہ و دانہ
نخوردہ باشد بیرون آرند و در صوف
و غیر آن میفشرند و چون غلیظ شود
نگاہدارند و بکار برند و ہرگاہ کہ آن بزغالہ
شیر خوارہ کاہ و دانہ خورد آن انفحہ را
کرش گویند پس تفسیر صاحب صراح انفحہ را
بکرش خطاست و معرب گوید اشکرشت

الانفحه یعنی انفحه کرش شده وصاحب صراح گوید انفحه شکنبهٔ برهٔ وبزغاله که هنوز علف نخورده باشد وازین کلمات ظاهر شد که انفحه شیردان ست که بعد از خوردن علف جای سرگین میشود نه پنیر مایه که در شیردان از شیر بهم میرسد پس اطلاق انفحه بر پنیر مایه چنانچه مشهور و در کتب اطبا مسطور ست از قبیل اطلاق محل ست واراده حال چنانچه سقمونیا گیاهی ست که عصارهٔ مسهل او در کتب طب بر عصارهٔ آن اطلاق کرده اند و غالباً لفظی علیحده در کلام عرب برای این معانی نیافته اند۔

الفه بالفتح ننگ عار۔

انمله بفتح اول وکسر میم سر انگشت انامل جمع وصاحب قاموس گوید انمله به نه حرکت الف وبه سه حرکت میم آمده وبرین تقدیر انمله به نه گردش توان خواند اما مشهور اول ست

انبوبه بالضم بند نی۔

انافه بالکسر زیاده شدن وبلند شدن۔

انطاکیه بالفتح والکسر وسکون النون وکسر الکاف وفتح یای مخفف شهریست عظیم در ملک روم دور آن دوازده میل است ومشتمل ست بر پنج ده وچشمه بسیار۔

اوقیه بالضم مقدار ده درم وپنج سبع درم وازحدیث مستفاد میشود که اوقیه چهل درم ست چه مضمون حدیث اینست که در پنج اوقیه زکاة واجب میشود وباتفاق زکوة واجب نمی شود الا بدویست درم۔

اوعیه بالفتح ظرفها جمع وعا بالکسر۔

اوراجه بالفتح دفتر مال خراج ومانند آن معرب اواره بالفتح۔

اولاة بالضم وبواو غیر ملفوظ خداوندان واین صیغه برای مونث ست چنانچه اولو بالضم وبواو غیر ملفوظ برای مذکر۔

اهبه بالضم ساز ویراق وزین اسپ

اهانه بالکسر خوار کردن۔

ایاله بالکسر سیاست کردن ونگاهداشتن

فصل الالف مع الثاء

اث بالفتح وتشدید ثا بسیار شدن وانبوه شدن گیاه۔

اثاث بالفتح بسیار شدن وانبوه شدن گیاه درخت ومتاع خانه واحدش اثاثه۔

اجداث بالفتح قبرها جمع جدث بفتحتین

احداث بالکسر نو پیدا کردن وحدث کردن وحدیث کردن وبالفتح مردم نوخاسته وچیزهای نو پیدا شده وشکننده های وضو جمع حدث بفتحتین۔

احادیث خبرها وافسانها بمعنی اول جمع حدیث وبمعنی ثانی جمع احدوثه است۔

ارث بالکسر میراث بردن ومیراث واصل وکار قدیم که بوراثت بدیگری رسد وخاکستر وبقیهٔ چیزی وبالفتح افروختن آتش وبرانگیختن فتنه میان قومی وبالضم خارشتت

استحداث چیزی نو پیدا کردن ونو آوردن۔

اشعث بالفتح آشفته موی وگرد آلوده موی۔

اضغاث بالفتح دستهای گیاه خشک وتر باهم آمیخته جمع ضغث بالکسر اضغاث احلام خوابهای پریشان که تعبیر درست ندارد وجهت غلط۔

اکتراث باک داشتن از کسی۔

انبعاث برانگیخته شدن۔

انتکاث عهد شکستن وتاب باز کردن ریسمان وباز گشتن۔

انتشاث پراگنده شدن۔

اناث بالکسر اناث بضمتین مادها هر دو جمع انثی بمعنی ماده۔

انیث آهن نرم۔

ایناث بالکسر بتقدیم یا بر نون ماده زادن۔

فصل الالف مع الجیم

ابلج بالفتح روشن وآشکارا ودرخشان وشخص کشاده ابرو۔

ابرج بالفتح چشم سخت سفید وسیاه ونیکو چشم

ابرنج بالکسر چوبی که بآن مسکه از ماست جدا کنند وآنرا ممخضه بکسر میم وفتح خای معجمه نیز گویند وبفارسی شیر زنه اش گویند۔

ابتهاج بالکسر شاد شدن۔

انزج بالضم وتشدید جیم معرب ترنج۔
اجوج بالضم تلخ شدن وبالفتح روشن۔
اجاج بالضم تلخ بالکسر شبیهای گرما جمع اجه است بالضم۔
اجیج بالفتح زبانه زدن آتش۔
احواج نیازمند کردن۔
احتیاج نیازمند شدن۔
احوج بالفتح نیازمندتر۔
اختلاج جستن عضو وربودن وکشیدن وبجا از شغل گرفتن۔
اخراج بیرون کردن۔
ادلاج بتخفیف دال اول شب رفتن و بتشدید دال آخر شب رفتن۔
ادراج بالکسر درهم پیچیدن وبالفتح لاہا
ادعج بالفتح سیاه چشم۔
ادماج بالکسر درآوردن چیزی از چیزی
ارج وارتج بفتحتین برانگیخته شدن بوی خوش بوی خوش دادن دواروی خوشبوکه در طعام کنند وهرچیز خوشبو وارج بالفتح قدر واقتباس وانوباگویند وارجمند وابن فارسی ست۔
ارتجاج جنبیدن ولرزیدن۔
ازدواج قرین وجفت شدن باهم
ازعاج جنبانیدن وبرخیزانیدن و حریص گردانیدن وبگناه دلالت کردن کسے را۔
ازج بالفتح وتشدید جیم باریک ودراز ابرو وکشاده ابرو وجانور فراخ گام وبالتخفیف نوعی از بنا که بطرز پیش طاق خمیده می سازند آزاج وآزج بالمد جمع۔
ازواج بالفتح جفتها وصنفها وجنسها۔
استدراج اندک اندک نزدیک گردانیدن بعذاب فرادادن دادن نعمت درحال معصیت۔
اسفنج بالکسر همین اسفنجه که مذکور شد۔
استخراج ازخود چیزی بیرون آوردن دیرون آوردن خواستن۔
استعلاج سخت شدن پوست وطلب علاج کردن۔
استمزاج مزاج دانی کردن۔
اشج بالفتح وتشدید جیم شکسته سر۔
اشرج بالفتح آنکه یک خایه ندارد۔
اعوجاج بالکسر کج شدن۔
اعرج بالفتح لنگ۔
اعوج کج۔
افواج بالفتح گروهها جمع فوج۔
الهاج بالکسر حریص شدن شتربچه بخوردن شیرناقه۔
الهیجاج بالکسر غلیظ وبسته شدن شیر
امشاج بالفتح آبها وخونهای بهم آمیخته جمع مشیج۔
املج بالمد معرب آمله وصاحب قاموس بغیر مد بروزن افضل آورده۔
امتزاج آمیخته شدن چیزی بچیزی
انبج بالفتح معرب انبه۔
انموذج بالضم معرب نمونه وصاحب قاموس گوید صحیح نموذج ست بحذف الف وفتح نون۔
اوداج رگها جمع ودج بفتحتین۔
اوج طرف بالای چیزی معرب اوگ که کلمه هندیست چنانچه مولانا عبدالعلی برجندی درحاشیه شرح چغمینی گفته وبعضے گفته اند معرب اوجه است واین انسب وشهر ست
اهوج احمق شتاب کار بزرگ جثه دراز بالا۔
ایارج بالکسر وفتح الراء معجونیست مسهل مشهور معرب ایاره یعنی دوای الهی یا لحجه واحد۔
ایذج بالکسر شهریست از شهرهای فارس معرب ایک ازانجاست قاضی عضدالدین صاحب مواقف وشارح مختصر منتهی۔

فصل الالف مع الحاء

ابطح رفتن گاه آب وسیل که دران سنگریزه بسیار باشد وزمین فراخ بسیار هموار اباطح جمع۔
ابراح بزرگ گردانیدن وبشگفت انگندن وبسختی افگندن۔
اتضاح بالکسر وتشدید تا روشن شدن
اجتراح اکتساب کردن۔
اجلح بالفتح آن که ازدوسوی سر او موی ریخته باشد۔

احّ بالفتح وتشدید الحا سرفه کردن۔
ارتیاح بالکسر شاد شدن۔
استصباح چراغ فراگرفتن۔
استفتاح یاری خواستن وکشودن۔
استرواح راحت یافتن وبو گرفتن۔
اشباح بالفتح شخصها وکالبدها۔
اشاح بالکسر والضم حمائل وزلور که زنان
درگردن اندازند در اصل وشاح بوده۔
اصباح بالکسر گشتن از حالی بحالی ودر صباح
رفتن وبامداد کردن وبامدادها جمع صبح۔
اصبح خوبروشیر درنده وسرخ رنگ ونام
ملکی از ملوک یمن که از اجداد امام مالک رح
ست وتازیانهای اصبحی بدان منسوبست۔
اصح درست تر۔
اصفاح بالکسر سائل را رد کردن وپهن
کردن چیزی ومیل دادن لقوله علیه الصلوٰة
والسلام قلب المؤمن مصفح علی الحق یعنے دل
مؤمن مائل کرده شده است بحق۔
اصلاح بصلاح آوردن۔
اصطباح بامداد شراب خوردن۔
اصطلاح باهم دیگر صلح کردن وبه صلاح
آوردن کار وپیشه وچیزے قرار دادن
اطراح انداختن۔
افلاح فیروزی یافتن ورستن وباقی ماندن۔
افصاح تازی زبان وفصیح زبان شدن
وآمدن عید ترسایان وروشن شدن صبح
وخالص شدن شیر از فضله۔

افتتاح کشودن وآغاز کردن۔
افتضاح رسوا شدن۔
افطح بالفتح پهن سر۔
افلح آنکه لب زیرین او شگافته باشد۔
اقتراح بے اندیشه سخن گفتن وخواستن
چیزی بے تامل وفکر۔
افراح بفتح اول شادیها وبالکسر شاد کردن
وگرانبار کردن قرض کسی را۔
اکسح لنگ وزمن۔
الحاح مبالغه کردن در کاری وایستادن
ابر ودائم باریدن۔
الواح چیزهای پهن از استخوان وچوب
وغیر آن ونام کتابی ست در حکمت تصنیف
شیخ مقتول والواح السلاح چیزهاے
که لائح باشند از سلاح چون شمشیر وسر
نیزه۔
القاح بهره دادن وباردار ورآبستن
گردانیدن۔
املح کبود رنگ ونمکین تر۔
انجاح روا کردن وروا شدن حاجت
انفساح فراخ شدن وکشاده دل
شدن۔
انشراح کشاده شدن دل۔
انتصاح نصیحت پذرفتن۔
انتضاح بغا معجمه پاشیده شدن
آب ومانند آن۔
اوضح روشن تر۔

ایضاح روشن وآشکارا کردن۔

فصل الالف مع الخاء

اخّ بالفتح برادر وبه تشدید خا کلمهٔ افسوس
وپلیدی بمعنی برادر نیز آمده وبالکسر از
نشاندن شتر وبمعنے پندار نیز آمده وبمعنے
مرادف کخ بکسر کاف وخای معجمه است۔
ابطاخ بالکسر بسیار شدن خربزه
در زمین۔
اتساخ بالکسر وتشدید تا چرکین شدن
اسفاناخ بالکسر تره ایست معروف
معرب اسپناخ بالخاء المعجمة وبالجیم۔
استنساخ نسخه گرفتن خواستن۔
اصلخ بالفتح مرد کل وبسیار سرخ۔
انتساخ نسخه گرفتن۔
انتفاخ باد گرفتن وآماسیده شدن۔
انفساخ تباه شدن وازهم رفتن۔
انسلاخ بیرون شدن چیزی وگذشتن
ماه۔

فصل الالف مع الدال

ابد بفتحتین همیشه وزمانه که نهایت ندارد
وفرزند یکساله آباد بالمد جمع وخشم گرفتن
ورمیدن وبکسرتین کنیزک وماده خر وزن
بسیار زاینده۔
ابراد بالکسر در خنکی کاری کردن وشتاب
رسول فرستادن وآب خنک دادن
ابعاد دور کردن۔
ابعد دورتر وخائن۔

ایلاد بالکسر خداوند مال کہنہ شدن۔
اتحاد بالکسر و تشدید تا یکی شدن و یگانگی داشتن۔
اتقاد بالکسر و تشدید تا برافروختہ شدن آتش
اثمد بکسر الف و میم سنگ سرمہ و بفتح ہر دو جائی است و بضم نیز آمدہ۔
اجتہاد جہد کردن و راہ صواب جستن
اجرد صحرای بے گیاہ و مرد بے موی۔
اجلد زمین سخت۔
احقاد بالکسر بر کینہ آوردن کسے را و بالفتح کینہا۔
احفاد بالفتح نبیرگان و خادمان۔
احد بضمتین کوہی ست نزدیک مدینہ و بفتحتین یکے و کسے و یکم و روز یکشنبہ و یگانہ و بامعنے حق تعالیٰ را احد گویند و بتشدید دال تیز تر۔
احمد ستودہ تر۔
احماد بستائش رسیدن و کردن کارے کہ موجب ستائش گردد و یافتن کسی را محمود و ستودہ و پسندیدن فعل مذہب کسی را و آشکارا کردن آن بر قوم و کردن کاری پسندیدہ و ستودہ پیش کسے۔
اخلاد بالکسر میل کردن و لازم شدن و جاودان کردن۔
اخماد فرونشاندن آتش۔
اخدود بالضم شگاف زمین بدرازی
اد بالکسر و بالفتح و تشدید دال عجب و شگفت و کار شنیع و حادثہ زماد و بلاد بالضم غلبہ و قوت۔
ادد بضم اول و فتح ثانی و بضمتین پدر قبیلہ ایست۔
ارشاد راہ بحق نمودن۔
ارصاد بالکسر چشم داشتن و نگہبان در راہ و بالفتح جمع رصد۔
ارتداد برگشتن از مسلمانی و جز آن
ارتعاد لرزیدن۔
ارتیاد جستن و طلب کردن جاے نرم از جہت بول کردن قال علیہ الصلوٰۃ والسلام اذا بال احدکم فلیرتد لبولہ مکاناً لینًا او نحو ذا۔
ارمد بالفتح خاکستر گون و خداوند درد چشم۔
ازہاد رغبت بخواہش کردن و اندک مال شدن و درویش شدن قال علیہ الصلوٰۃ والسلام افضل الناس مومن مزہد۔
ازدیاد زیادہ شدن۔
ازدراد بگلو فرو بردن۔
ازد بالفتح پدر قبیلہ ایست و در یمن کہ قبیلہ را ایدان میخوانند۔
اسد بفتحتین شیر نام برجی ست و پدر قبیلہ ایست کہ قبیلہ را آن می خوانند ترسیدن و مدہوش شدن از دیدن شیر و خشم گرفتن و شیر می نمودن۔
اسد آباد نام شہریست نزدیک ہمدان و دیہی ست بہ نیشاپور۔
اسود بالفتح سیاہ و مار سیاہ و کنجشک و مرد بزرگ تر و عرب قال علیہ الصلوٰۃ والسلام الی الاسود والاحمر ؕ و الاسودان آب و خرما و مار و کژدم و صاحب قاموس گوید اسود مار سیاہ باشد و صاحب صراح گوید اسود مار بزرگ سیاہ۔
اسعاد بالکسر یاری دادن و نیک بخت کردن۔
اسناد بالکسر پشت بہ چیزی دادن و تکیہ دادن چیزی را بچیزی و بنا ہ بکسے بردن و حاضر گردانیدن و نسبت کردن حدیث بکسے و بالفتح جمع سند بفتحتین و سند چیزی کہ بآن تکیہ کنند۔
استناد پشت بچیزی دادن و پناہ بکسے بردن۔
استسعاد بالکسر نیکبختی جستن نیک بخت شمردن و یاری خواستن۔
استعداد ساختہ و آمادہ شدن از برای کار۔
استبعاد دور شدن و دوری جستن و دور شمردن۔
استشہاد گواہی خواستن و حاضر آمدن و شہید شدن۔
استطراد طلب راندن چیزی کردن برای فریب دشمن و ہزیمت دادن خود را

برای فریب دشمن۔
استعباد به بندگی گرفتن۔
استبداد تنها بکاری ایستادن و متفرد بکاری شدن۔
استرداد طلب بازپس وادن چیزی کردن۔
استمداد مدد خواستن۔
استیقاد آتش افروختن۔
استحداد چیزی را تیز کردن و موی زهار را تراشیدن۔
اشهاد بالکسر گواه گردانیدن و حاضر گردانیدن و منی و مذی از مرد جدا شدن و بالفتح جمع شاهد۔
اشتداد سخت شدن و سخت کردن و سخت گرفتن و دویدن۔
اشد بفتحتین و تشدید دال سخت تر و بضم شین منتهی و قوت چیزی قال الله تعالے حَتّٰی اِذَا بَلَغَ اَشُدَّهٗ یعنی قوته و آن مابین هژده سالگی و سی سالگی۔
اصطیاد شکار کردن۔
اصفاد بالکسر بخشیدن چیزی و بند سخت برنهادن و بالفتح بخششها و بندها۔
اطراد بالکسر و تشدید طا راست شدن کار و پی یکدیگر شدن و بالتخفیف راندن فرمودن۔
اعتضاد در بازوی خود کردن چیزی را و یاری گرفتن از کسی۔

اعتماد کار بکسی بازگذاشتن و تکیه کردن بر چیزی و قصد کردن۔
اعتیاد باز آمدن و عادت گرفتن۔
اعتقاد در دل گرفتن و قرار دادن در دل و سخت و محکم شدن چیزی۔
اعتداد بشمار آوردن و شمرده شدن و عدت داشتن زن۔
اعتباد کسی را بنده خود کردن۔
اعداد بالکسر ساختن و آماده کردن و بالفتح جمع عدد۔
افراد بالکسر تنها کردن و بالفتح جمع فرد
افتقاد گم کردن و نایافتن۔
اقتصاد میانه رفتن در هر چیز و در راه راست رفتن۔
اقلید بالکسر معرب کلید۔
الحاد میل کردن و مجادله کردن و گور را لحد ساختن و فلا نگاه داشتن تا گران شود و شرک نمودن در حرم و از دین حق برگشتن و در لحد نهادن و در حرم قتال کردن۔
التحاد میل کردن و پناه بردن و از دین برگشتن۔
الد بفتحتین و تشدید دال مرد سخت خصومت
امداد بالکسر مدد کردن و مداد در دوات کردن و بکسر قلم و مداد دادن بکسی و ریم آوردن جراحت و آب دادن چیزی را و بالفتح جمع مد و جمع مد بالضم و آن پیمانه ایست۔

امتداد کشیده شدن و بلند بالا شدن و افزون شدن آب۔
امد بفتحتین غایت مدت و نهایت عمر و دورترین جا و غضب۔
آمد بالمد و کسر میم بسیار خیر یا بسیار شر و کشتی پر و شهری ست نزدیک بدیار بکر که الحال آنرا قره حمید گویند و از انجاست سیف الدین آمدی صاحب حکم الاحکام
امرد جوان بی ریش و شاخ درخت بی برگ و اسپی که میان زهار و ناف او یا گرد گرد شکم او موی نباشد امارد و مرد بالضم جمع
امجد بزرگ تر ا ماجد و امجاد بزرگان
انسداد بسته شدن۔
انقیاد رام شدن و فروتنی نمودن و کشیده شدن۔
انتقاد نقد ستاندن۔
انقد نقد تر و خارپشت و برین تقدیر علم جنس ست چنانچه اسامه علم جنس ست شیر را۔
انکد شوم و نامبارک۔
انداد بالفتح همتایان۔
اود بالفتح برنج آوردن و گران بار کردن و خشم کردن و کج گردانیدن و نزدیک بغروب رسیدن آفتاب و نام مردیست و بفتحتین کجی۔
اوحد یگانه۔
اوتاد میخها جمع وتد۔

اوراد دعاہای کہ دائم بوقت خوانند۔
اولاد فرزندان۔
اوابد وحشیان وقافیہای مشہورہ ومتعارف
ایدا بالفتح سخت شدن وقوت وازین ماخوذ
ست تائید وبہ تنوین وکسر دال وشتہا جمع
ایاد بالکسر خاک گرداگرد حوض وخیمہ ودیختہ
ریگ ومیمنہ ومیسرہ وبسیاری شتران وچیزی
کہ محکم کردہ شود با وچیزے دیردہ وکوہ ومحکم و
قبیلہ از معد بتشدید دال وفتح میم۔
ایصاد بالکسر پردہ بررو ی چیزی افگندن
ودربستن قال اللہ تعالی انہا علیہم موصدۃ
ایراد فرود آوردن وچیزی برکسے وارد
کردن۔
ایجاد در وجود آوردن وتوانگر گردانیدن
ایعاد وعدہ دادن وترسیدن و
ترسانیدن۔
ایقاد آتش فروختن۔

فصل الالف مع الذال

اتخاذ بالکسر وتشدید تای مکسورہ فرا
گرفتن۔
اجنذ اذ واحتذ اذ بریدن۔
اخذ بالفتح گرفتن وشروع کردن ورفتن
وبفتحتین درد چشم وبفتح اول وکسر ثانی آنکہ درد
چشم دارد وبفتحتین ناگواری شتر بچہ از شیر۔
اخیذ اسیری گرفتہ شدہ۔
اخاذ بالکسر پارۂ از آب سیل کہ در جای
ماندہ باشد وزمینی کہ جہت خود یا جہت
پادشاہ گرفتہ باشند وآبگیری کہ در بیابان باشد
اذ۔ بکسر الف وسکون ذال زمانے و
برای آنکہ۔
استحواذ غالب شدن ودست یافتن
استنقاذ رہانیدن۔
استلذاذ مزہ یافتن وخوش شدن
التذاذ مزہ یافتن۔
انفاذ روان کردن وروان شدن
وفرستادن وشمشیر وخنجر بر چیزی بگذرانیدن
انقاذ بقاف رہانیدن۔
انتباذ بگوشہ رفتن۔

فصل الالف مع الراء

ابرار بالکسر غلبہ کردن وبلند شدن بر
کسی وسوگند راست کردن وقبول کردن
حق تعالی پرہیز کسی را ودر بیابان سیر کردن
وبالفتح نیکوکاران جمع بار وبریہ بتشدید را
ابر بالفتح نیش زدن کژدم ونیش وادن
سگ را در طعام ودرخت خرما را گشن
دادن وبالکسر جمع ابرۃ کہ معنی آن
گذشت۔
ابار بکسر گشن درخت خرما۔
ابہر بفتح اول وفتح ہا خانۂ کمان ورگ
دل کہ بہ پشت پیوستہ است وبفتح الف و
با وسکون ہا شہریست وصاحب قاموس
گوید ابہر پشت رگیست در پشت ورگ
گردن وہفت اندام وجانب کوتاہ از پر
وگیاہ خشک وزمین پاک ونیکو کہ سیل بران
بلند نشود وپشت موضع گرفتن کمان و
شہریست بزرگ میان قزوین وزنجان
وشہریست بنواحی اصفہان معرب
بہر یعنی مار الرحی وکوہیست بہ حجاز انتہی
ومشہور آنست کہ ابہر بمعنی شہرست بہ
فتح ہاست وسائر معنے بسکون ہاست۔
ابتر دم بریدہ وبی فرزند ومار یست کشندہ
زبان کار وانچہ عروہ ندارد از توشہ دان
وہر چیزی کہ منقطع از خیر باشد وبیت
چہارم از مثمن متقارب لقب مغیرہ بن
سعید کہ بتریہ بالضم کہ جماعہ از زیدیہ اند بدان
منسوب اند۔
ابخر بخای معجمہ گندہ دہن۔
ابحر بضم حای مہملہ دریاہا۔
ابزار وابازیر توابلے کہ در طعام میکنند
ابکار بالکسر بامداد کردن وشب گیر رفتن
وشتاب نمودن واول روز وبالفتح دختران
دوشیزہ وبیکبار برندہا ہر دو جمع بکرست
وفی الحدیث فی مناقب علی رض کانت ضربات
علی رض ابکارا اذا اعتلی قد واذا اعترض
قط یعنی زخمہای علی بن ابی طالب یکبار
برندہ اند اگر بر سر زند تمام بطول می شگافد
واگر بر پہلو زند سراسر بعرض مے شگافد۔
ابصار بالکسر دیدن ودیدہ در کردن
وبینا ور وشن شدن وبالفتح دیدہا و
بینائیہا جمع بصر۔
ابتکار نوبادہ چیزی فرا گرفتن وبامداد ول

چیزی رسیدن و بامداد کردن و بامداد از جای رفتن۔
اترد بالضم چاوش و پیادهٔ کوتوال و کودک رسیده ببلوغ۔
اترار بالضم شهریست در ترکستان امیر کبیر حضرت صاحبقرانی انار الله برهانه در انجا ازین عالم فانی رحلت نمودند و بعضی گفته اند که فاراب که مولد ابونصر فارابی ست همین ست و بالکسر انداختن دست را بزخم شمشیر و دور انداختن کسی را از جای خود و انداختن کودک چوب خرد را بچوب دراز و آن بازی طفلانست۔
اثر بالفتح جوهر شمشیر و نقل کردن سخن و بالکسر نشان و پس چیزی و خلاصهٔ مسکه و بفتحتین نشان و نشان زخم و سنت رسول الله صلی الله علیه وسلم آثار جمع و شروع کردن در کاری و عزم کردن و بالضم و بضمتین آبرو و نشان جراحت که بعد از به شدن ماند۔
اثیر بالفتح خالص و برگزیده۔
اثمار بالکسر میوه دار شدن و میوه آوردن درخت و بالفتح میوها۔
اجر بالفتح مزد دادن و مزدور بودن و استخوان شکسته پیوستن و مزد کار و مهر زن اجر به تنوین حرف آخر بچهای سگ جمع جرو۔
اجیر مزدور۔
آجر بالمد و ضم جیم خشت پخته و بفتح جیم با در اسمعیل علیه السلام مرادف هاجر۔
اجهر آنکه در روز چیزی نه بیند۔
اجدر سزاوارتر۔
اجبار کسی را بر چیزی جبر کردن۔
اجترار کشیدن و نشخوار کردن شتر و چریدن۔
احرار آزادگان و احرار البقول ترهای که خام خورده شوند۔
احبار بالفتح عالمها و دانشمندان و احبار یهود علمای ایشان۔
احور آنکه سیاهی چشم او بسیار سیاه باشد و سپیدی او بسیار سپید باشد و نام مشتری
احمر سرخ و عجم و موت احمر موت سخت و قتل۔
احضار حاضر کردن و دویدن اسپ
احصار شمردن و در حصار کردن و دوا داشتن و از حج باز ماندن۔
احتکار نگاهداشتن غلّه و خوردنی برای گرانی۔
احتضار شهری شدن و حاضر شدن مرگ و دویدن اسپ حاضر آمدن۔
احتقار خوار شدن و خوار شمردن
احتجار حجره ساختن۔
احجار بالفتح سنگها جمع حجر۔
اختصار کوتاه کردن و نزدیکترین راه رفتن۔
اخیار بالفتح نیکوتران و نیکان۔
اخضرار سبز شدن۔
اخضر سبز و سیاه و اسپ تیره رنگ که بفارسی آنرا دیزه گویند و آدم گندم گون
اخبار بالکسر دادن و بالفتح جمع خبر۔
اخطار بالکسر خود را در خطر انداختن و بالفتح بلاها و قدرها و منزلتها۔
اخسار بالکسر کاستن و زیان یافتن
آخر بالمد و کسر خا پسین و همچنین آخر بالمد و فتح خا پسی دیگر
اختیار برگزیدن و بخواهش خود دل برکاری بستن۔
اختبار بباے موحده آزمودن۔
اختفار عهد شکستن۔
ادبار بالکسر پشت دادن و از پس درآمدن و پشت ستور ریش کردن و ریسمان چنان تابیدن که دست تابنده بسوی سینه نیاید بلکه ببالا رود و بالفتح جمع دبر بضمتین یعنی پس و از پس آینده۔
ادخار خرد و خوار گردانیدن۔
ادوار گردشها۔
ادرار بالکسر ریختن باران تند و بول کردن پیاپی و پیوسته کردن بخشش و روان شدن شیر۔
ادّخار بالکسر و تشدید دال مهمله یخنی کردن یعنی ذخیره کردن۔
ادّکار بالکسر و تشدید دال مهمله بیاد آوردن و پند گرفتن۔
اذکار بالکسر و بذال معجمه یاد دادن

و پسر زادن و بالفتح یادکردنها۔
اذخر بالکسر گیاهیست خوشبو۔
آذار بالمد ماه ششم از ماههای رومی۔
اذفر بالفتح تیزبوی۔
اذر بالفتح یاری کردن و نیرو و قوت و ضعف و احاطه کردن و پشت و بالضم جای بستن ازار و بالکسر اصل هر چیز۔
آزر بالمد پدر یا عم خلیل الرحمن علیه السلام و ظاهر قرآن دلالت میکند که نام پدر ابراهیم علیه السلام ست و اهل تواریخ گفته اند که آزر عم ابراهیم ع است و نام پدرش تارح ست و در عرب بسیار ست که عم را پدر گویند احتمال دارد که آب در قرآن بمعنی عم باشد بنابرین قول اهل تواریخ مخالف نص کتاب نیست
ازرار بالکسر تکمه ساختن و تکمه بر جامه دوختن و بالفتح تکمها۔
ازهر سپید روی از کرم و جوانمردی و روشن تر و ماه و گاو نر وحشی۔
ازهار بالکسر روشن کردن چراغ و شگوفه آوردن درخت گیاه و بالفتح شگوفها و همچنین ازاهیر جمع ازهار۔
ازار بالکسر چادری که بر میان بندند و شلوار و زن و پوشیدنی و عفت و بیش۔
ازجار ترسانیدن و بانگ بر کسی زدن و باز داشتن۔
استعار افروخته شدن آتش و برانگیخته شدن۔

استبصار بینا شدن۔
استجمار یعنی فرا بوی داشتن که از کجا می آید و طلب آمدن باد کردن که از کدام طرف می آید قال علیه السلام اذا اراد احدکم البول فلیستمر الریح۔
استثفار بستن زن چیزی در وسط خود و بعد از آن خرقه پهن بر موضع مخصوص کردن برای رفتن خون حیض۔
استحسار مانده شدن۔
اسرار بالکسر پنهان کردن و آشکارا کردن و رسانیدن سخن به کسی و بالفتح نهانها و خطهائی که بر کف دست باشد
اسارير خطها که بر پیشانی باشد۔
اسر بالفتح همه آفرینش و آبگینه و اسیر کردن و آفریدن و بد دوال بستن پالان
اسار بالکسر دوال۔
اسیر بالفتح بندی۔
استکثار بسیار خواستن و بسیار انگاشتن و بسیار یافتن چیز۔
استکبار گردن کشی کردن۔
استفسار پرسیدن و طلب بیان کردن۔
استظهار یاری خواستن و یاد گرفتن و پشت پناه شدن و قوی پشت شدن و از بر خواندن۔
استنصار یاری خواستن۔
استعمار آبادانی خواستن و زندگانی کردن۔
استغفار آمرزش خواستن۔
استدبار از پس فرا گرفتن و آخر کار اندیشیدن
استقرار آرام گرفتن و ثابت شدن
استمرار استوار شدن و روان شدن و پیوسته رفتن۔
استسرار پنهان شدن ماه۔
استبشار شاد شدن و طلب مژده رساندن۔
استتار در پرده شدن۔
استطار نوشتن قال الله تعالی وَكُلُّ صَغِيرٍ وَكَبِيرٍ مُسْتَطَرٌ
استشعار پنهان داشتن ترس در دل
استنثار بالکسر بتا و نون و ثای مثلثه افشاندن بینی۔
اسوار بالفتح دست برنجن اساور جمع و اسوار جمع سور بمعنی پاره شهر نیز آمده۔
اساطیر افسانها و سخنها و نوشتهای باطل جمع اسطورة بالضم یا اسطارة بالکسر۔
اسعار بالکسر نرخ کردن و بالفتح نرخها جمع سعر بالکسر۔
اسمار بالفتح افسانها جمع سمر۔
اسمر گندم گون۔
اسکار مست گردانیدن۔
اسفار بالکسر روشن شدن و بروشنی نماز صبح کردن و بالفتح سفرها و کتابها۔

استار بالفتح پردہا و بالکسر چہار عدد از
ہر چیز و چہار مثقال و نیم و بعضے گفتہ اند
ذہ درم سنگ باشد و شش درم و نیم نیز
گفتہ اند۔
اشتہار شہرت دادن و شہرت یافتن
اشہر بفتح الف و ہا مشہور تر و بضم ہا ماہہا
جمع شہر۔
اشعر شاعر تر و واقف تر و موی گرداگرد
سم ستور و آنکہ بدن او پرمو باشد و نام
شاعریست و قبیلہ ایست از قبائل سبا
ازان قبیلہ است ابو موسی اشعری و ابو الحسن
اشعری رض۔
اشعار بالکسر خون آلودہ کردن کوہان
شتر کہ بمکہ فرستند از برای قربانی و آگاہ
کردن و مشہور ساختن و ترس در دل انداختن
و جامہ اندرونی پوشانیدن و عضو پر گشتن
و مو برآوردن عضو لقولہ علیہ السلام زکوٰۃ
الجنین زکوٰۃ امہ اذا اشعر یعنی وقتی کہ مو بر
آوردہ باشد و برآی کارد و شمشیر شعیرہ کردن
یعنی پارۂ آہن در دنبالۂ غلاف کارد و شمشیر
کردن تا او را محکم نگاہ دارد و بالفتح لغتہا و موہا
بر تقدیر اول جمع شعر ست بالکسر بر تقدیر
ثانی جمع شعر ست بالفتح۔
اشقر سرخ و سپید و اسپ یال و دم
سرخ و شتر سرخ موی۔
اشتر بالفتح آنکہ پلک چشم او باز گردیدہ باشد
و لقب مالک بن حارث نخعی از خواص
اصحاب حضرت امیر المومنین علی رض کہ در بعضی
جنگہا شمشیری بہ پلک چشم او رسیدہ بود
و تحقیق آنست کہ در اصل خلقت موی
مژگان بالای او گردیدہ بود۔
اشبار بالفتح جمع شبر یعنی وجب آنرا
بالشت نیز گویند۔
اشر بفتح اول و کسر ثانی متکبر و از حد
در گذشتہ و بسیار شادی کنندہ و بفتحتین بسیار
شادی کردن و بفتحتین و تشدید را بسیار
بدکار۔
اشرار بالفتح بدان و بدتران۔
اشمخرار دراز شدن و بلند شدن۔
اصفر زرد و بمعنے سیاہ نیز آمدہ و خالی
تر و مرغ آواز کنندہ تر و نام پسر روم
بن عیص بن اسحق کہ رومیان از اولاد
او یند۔
اصفار بالکسر تہیدست و محتاج
شدن و بالفتح جمع صفر بالکسر۔
اصطبار بالکسر شکیبائی کردن۔
اصر بالکسر عہد و بار و گناہ و بالفتح شکستن
و میل دادن و بند کردن و باز داشتن
اصفرار بالکسر زرد شدن۔
اضمار بالکسر در دل داشتن و لاغر کردن
و ضمیر در کلام آوردن۔
اضرار گزند رسانیدن زن را و شے
بہم رسیدن و زن بر سر زن آوردن
و سخت و تنگ شدن و بدندان گرفتن
و لجام خائیدن اسپ و شتاب نمودن و دویدن
اضطرار بیچارہ شدن و بیچارہ کردن
اطوار بالفتح نوعہا و حالہا و بارہا قال
اللہ تعالی خلقکم اطوارا ای نطفۃ
ثم علقۃ ثم مضغۃ۔
اطہار بالکسر پاک کردن و بالفتح
پاکیہا و پاکان۔
اطہر بالفتح پاکتر۔
اطرار ناز کردن و روان شدن و
غضب کردن در غیر محل۔
اظہار در وقت نماز پیشین شدن و
غالب گردانیدن و پیدا کردن۔
اظفار بالکسر ظفر دادن و بالفتح ناخنہا
و فیروزیہا بر تقدیر اول جمع ظفر بالضم و
بر تقدیر ثانی جمع ظفر بفتحتین و میوہہای
بزرگ و ستارہای خرد۔
اظفر دراز ناخن۔
اعتبار بالکسر پند گرفتن و بعبرت نگاہ
کردن و باندیشہ از پی چیزی رفتن و چیزیرا
نیک انگاشتن۔
اعتذار عذر خواستن و بکارت بردن
اعتصار پناہ بچیزی بردن و فشردن
و بیرون کردن مال از دست کسے و باز
داشتن مال از کسے۔
اعتسار ستم بر کاری داشتن و تا دادن
کار در وقت تنگدستی گرفتن و ستم و قہر کردن
اعتوار بالکسر بدست گرفتن چیزی۔

اعتمار عمره کردن و زیارت کردن و قصد کردن و دستار بر سر پیچیدن۔

اعصار بالکسر بالغ شدن دختر و نزدیک شدن ابر بباریدن و گردباد و باد شدید و بادی که ابر برانگیزد و باد گرد و غبار آمیخته و باد گرم و آتشین و بالفتح زمانها۔

اعسار بالکسر درویش شدن۔

اعسر دشوارتر۔

اعور یک چشم و زاغ و آنکه به مطلوب خود نرسد و زبون و کردی از هر چیز و ضعیف و کند فهم و سخن و بیجر و راهبر که راهبری خوب نکند و کتاب کهنه و آنکه تازیانه نداد و آنکه برادر از مادر و پدر نداشته باشد و آنچه نشان نداشته باشد۔

اعشار بالکسر خلاف ده و یکی شدن و ده تن شدن و بالفتح ده یکها و ده آیتها و نصیب های قمار و از شتر آن کشته و قوادم بر مرغ و دیگ تنه اعشار و یک ده پاره شده جمع عشر بالضم۔

اعمار بالکسر بخشیدن چیزی بکسی برین وجه که تا عمر من باشد یا عمر تو آن چیز حق تو باشد و بالفتح عمرها۔

اعذار بالکسر عذر آوردن و ختنه کردن و طعام ختنه پختن برای گروهی و سرگین ناک شدن خانه و بسیار عیب و گناه شدن و دفسار نهادن بر مرکب زدن یا جراحت کردن کسی را و مبالغه کردن در کار و بهلاک نزدیک شدن و بالفتح عذرها۔

اغبر بالفتح گرد آلود۔

اغبرار گرد آلوده شدن۔

اغترار بتای مثناة فریفته شدن و ناگه گرفتن۔

اغر بالفتح و تشدید را سپید و سپید پیشانی و شریف و مشهور۔

اغیار بیگانگان۔

افتخار نازیدن۔

افتقار درویش و محتاج شدن۔

افجار بالکسر در وقت فجر شدن۔

افطار روزه کشادن۔

افرار گریزانیدن بسبب کار که کرده که بدو پیش آرد و شگافتن سر کسی به شمشیر۔

اقفار بالکسر بصحرا بیرون شدن و خالی شدن جای و بی نان و خورش شدن طعام۔

اقبار بگور کردن فرمودن و از اهل دفن گردانیدن۔

اقتار بالکسر و بتای مثناة درویش شدن و تنگ گردانیدن۔

اقرار ثابت کردن بر خود چیزی را و آرام دادن و خنک گردانیدن و بقرار آوردن کار را۔

اقطار و اقتار بالفتح کنارها۔

اقصار بالکسر بچگان کوتاه قد زادن کما قیل ان الطویلة قد تقصر و ان القصیرة قد تطیل و صاحب صحاح این قول را حدیث گمان برده و آن خطاست۔

اقتصار بر چیزی ایستادن و کوتاه کردن و پی کسی رفتن۔

اقتدار توانا شدن و در دیگ چیزی پختن۔

اقتسار بزور کسی را بر کاری داشتن۔

اقمر سفید۔

اقمار بالکسر روشن شدن و در مهتاب گشتن و سرما خوردن پیش از رسیدن سرما و بالفتح قمرها یعنی محبوبان۔

اقشعرار موی براندام برخاستن و دانهها بر پوست اعضا بر آمدن از سرما یا از لرزه یا از ترس۔

اقذار بالفتح پلیدیها۔

اکفار بالکسر کافر گردانیدن و کسی را کافر خواندن چنانکه گفته اند لا نکفر اهل القبلة و تکفیر بدین معنی روایت نشده اگرچه از روی قیاس درست است و در کلام فارسی استعمال یافته چنانکه صاحب معرب بدان تصریح نموده و در قاموس نیز بدین معنی نیاورده۔

اکثار بالکسر بسیار گفتن و بسیار کردن و بسیار مال شدن و بسیار مال گردانیدن و شگوفه کردن درخت خرما۔

اکدر تیره رنگ۔

اکثر بسیار تر۔

اکبر بزرگ تر اکابر جمع۔

اکار بالفتح وتشدید کاف چاوکن وزرگر۔
اکر بضم اول وفتح ثانی کرہا جمع اکرہ بالضم بمعنے کرہ۔
امر بالفتح کار وواقعہ وحادثہ امور جمع و فرمودن وفرمان اوامر جمع وبفتحتین نشانہای سنگ کہ در بیابان باشد جمع امرہ بفتحتین وتشدید را بالفتح تر وشکنبہ ورودہا کہ دران سرگین باشد وگویند ہذا امر لنفس الامر ای فی نفسہ یعنی این چیز ثابت وواقع ست در حد ذاتہ بی اعتبار معتبر پس ضمیر حذف کردہ بجای لی و لفظ امر آوردند واین دلالت میکند کہ امر بمعنی شی مطلق نیز می آید وبحث امور عامہ نیز دلالت میکند کہ امر بمعنی شی مطلق می آید وبالکسر عجیب وشگفتہ وبفتح اول وکسر میم بسیار
امیر بادشاہ وکار فرما۔
آمر بالمد وکسر میم فرمایندہ۔
امطار بالکسر باران باریدن وبالفتح بارانہا۔
امصار بالفتح شہرہای کلان جمع مصر
امتصار بالکسر دوشیدن ناقہ وجزبہ سرانگشتان۔
انذار ترسانیدن وترسیدن وآگاہ کردن وآگاہانیدن ورسانیدن۔
انظار بکسر مہلت دادن وبالفتح نظرہا
انکار باور نداشتن ونشناختن وناشناسا ونا پسندیدہ داشتن۔
انتشار پراگندہ شدن وبرخاستن

تقضیب وآماسیدن پا ودست چارپا
انتصار داد ستاندن وکینہ کشیدن وباز داشتن مکروہ۔
انتظار چشم داشتن۔
انزجار روز دہ شدن وباز راندہ شدن
انعصار فشردہ شدن۔
انفجار بدر آمدن آب۔
انفطار شگفتہ شدن۔
انحسار شکستہ شدن۔
انہمار ریزانیدن آب جز آن وریزان شدن۔
انجرار کشیدہ شدن ومجرور شدن حرف۔
انجبار بالکسر بستہ شدن شکستہ وبفتح اول وضم سوم گیاہی ست کثیر النفع کہ ازو شربت سازند۔
انحصار کوتاہ شدن۔
انعفار خاک آلودہ شدن۔
انمار بالفتح پلنگان ونام قبیلہ ایست۔
انتہار جوی برکندن وبانگ زدن
انکر زشت تر۔
انوار روشنی ہا وشگوفہ ہا بر تقدیر اول جمع نور بالضم وبر تقدیر ثانی جمع نور بالفتح
انصار یاری کنندگان۔
انہار بالکسر روان کردن آب جز آن وفراخ کردن گذرگاہ آب مانند آن و روز کردن وزخم فراخ زدن بنیزہ و

بالفتح جویہا۔
انبار بالفتح غلہا وارتفاعات بسیار کہ یکجا جمع شدہ باشد وخانہ سوداگر کہ درو متاع بر یکدیگر چیدہ باشند جمع نیز بالکسر و دہی ست بر بلخ از انجاست محمد بن علی الانباری وشہریست بعراق۔
اندر جای خرمن انادر جمع شہریست در شام ونادر تر۔
اوتار زہ ہای کمان وتارہای ساز وچیزہای طاق بر تقدیر اول وثانی جمع وتر بفتحتین وبر تقدیر ثالث جمع وتر ست بالکسر۔
اوزار گناہہا وسلاحہا۔
اوقار بعر وارہا۔
آوار بالضم گرمی آتش وگرمی آفتاب وگرمی تشنگی۔
اہجار فحش گفتن۔
اہدار باطل ومباح کردن خون وباطل کردن حق۔
اہذار بسیار گفتن۔
اہرار بفریاد درآوردن سگ را۔
ایتار بالکسر نماز وتر کردن وطاق گردانیدن وزہ بر کمان کردن۔
ایسار توانگر شدن۔
ایثار برگزیدن۔
ایتزار ازار پوشیدن۔
ایتمار بالکسر بایکدیگر مشورت کردن وکار سازی

کردن و فرمان بردن۔
ایقار گران بار کردن۔
ایغار گرم گردانیدن از خشم کسی را و جوشانیدن شیر و آب ضامن شدن خراج را و تمام ستاندن خراج و زمین دادن پادشاه کسے بیخراج۔
ایر بالفتح تخفیف بالکسر باد گرم ماخوذ ست از ازار بالضم و باد شمال و بدین معنی بفتح نیز آمده۔

فصل الالف مع الزاء

ابراز بیرون آوردن۔
ابریز بالکسر خالص از زر و نقره۔
ابرویز بفتح الف و واو و کسر آن وابرواز نام پادشاهی ست معروف از پادشاهان عجم معرب پرویز۔
ابوز بالضم برجستن آهو بره در دویدن۔
اجهاز شتاب کشتن و مجروح نمودن۔
اجلواز بسرعت رفتن۔
اجتیاز بگذشتن۔
اجزاز بدرویدن کشت فرمودن و بریدن آمدن پشم۔
احراز استوار کردن و جمع کردن۔
احتراز پرهیز کردن و خود را نگاه داشتن
احتیاز جمع شدن۔
احتجاز بحجاز رفتن و فوطه بر میان بستن
احتزاز بریدن۔
احتفاز بر سر پای نشستن و فراهم آمدن و خویشتن را در چیدن و فی الحدیث عن علی
اذا صلت المرأة فلتحتفز ای تتضام اذا جلست وقعدت ولا تخوی کما یخوی الرجل
اختباز نان پختن و سخت راندن۔
ارتجاز از بحر رجز شعر خواندن و شعر گفتن۔
ارتماز پریشان حال شدن از زخم و طپیدن و اضطراب کردن۔
ارز بضمتین و تشدید آخر برنج و بفتح اول نیز آمده۔
ارتزاز استوار شدن چیزی در چیزے و بجائے نمودن و در نشستن تیر بر نشانه۔
ارتکاز گوشهٔ کمان بر زمین نهادن برائے برخاستن و تکیه کردن۔
ارکاز بگنج و کان رسیدن و یافتن مال پنهان۔
ارجز بالفتح شتری که پایش یا سرش بلرزد بوقت برخاستن۔
اروز بضم استوار شدن درخت و جز آن در زمین و خود را در هم کشیدن و گرفته شدن به بخل و ثابت شدن و قوی شدن و سرد شدن شب۔
از بفتح اول و تشدید زا فراهم آوردن و بگناه دلالت کردن و از جا جنبانیدن و آمیختن و جوش کردن دیگ و افروختن آتش۔
ازیز بروزن عزیز آواز کردن رعد و آواز جوش دیگ و جوشیدن دیگ و اضطراب
کردن رگ و درد کردن زخم و ریش و جماع کردن و دوشیدن سخت ناقه را و ریختن آب و جوشانیدن آن۔
استفزاز سبک گردانیدن کسے را و لغزانیدن۔
استنجاز بنون بعد از تا طلب حاجت روائی کردن۔
استیفاز بر سر پا نشستن۔
استحزاز بهر دو زای معجمه بدرود آمدن کشت۔
اشمئزاز رمیده شدن و گرفته شدن
اضزاز بهر دو زای معجمه لجام گزیدن اسپ۔
اعجاز بالکسر عاجز ساختن و عاجز یافتن و در گذشتن چیزی از کسے و بالفتح سرینها
اعواز درویش و محتاج شدن و حاجتمند گردانیدن و دشوار شدن کار۔
اعتزاز عزیز شدن۔
اعزاز گرامی داشتن و قوی کردن و تنگ شدن سوراخ پستان شتر ماده و دشوار برداشتن گاو بار او بزمین سخت رسیدن و بزرگ آمدن غم بکسے۔
اعجز بالفتح بزرگ ترین و عاجزتر۔
اعز عزیزتر۔
اعتناز بیک سو شدن و دور شدن از جای بجای۔
اغتماز بعین معجمه کار کسے را عیب کردن

اغماز عیب کردن و کم حرمت کردن و شکستن گرما و دست نهادن بر پهلوی گوسفند تا فربهی و لاغری او معلوم شود۔
افراز جدا کردن چیزی از چیزی۔
افزاز ترسانیدن و جنبانیدن و سبک داشتن۔
اکتناز آگنده شدن استخوان به مغز و تن بگوشت و خوشه بدانه و مانند آن و جمع شدن در یک شدن۔
اکواز بالفتح کوزها۔
الغاز بالکسر چیستان گفتن و بالفتح چیستانها
الواز بالفتح بادامها۔
الز بالفتح لازم شدن چیزی بچیزی و به فتحتین اضطراب کردن۔
امتیاز جدا شدن۔
انتهاز فرصت یافتن و فرصت غنیمت شمردن و فرصت چشم داشتن۔
انباز بالفتح لقبها جمع نبز بفتحتین و انباز به فارسی شریک را گویند۔
انجاز بالکسر وفا کردن وعده و روا کردن حاجت۔
انشاز از جای برداشتن و بلند نشاندن و استخوانها بجای خود گذاشتن و بعضے را به بعضے دیگر ترکیب دادن قال الله تعالیٰ کیف ننشزها۔
انفاز بالفتح تیر بر سر ناخن گردانیدن۔
اوز بکسر اول و فتح واو و تشدید زا ابط مرغابی۔
اوفاز شتابها۔
اهتزاز جنبیدن و درخشیدن ستاره بوقت فرو شدن و جنبیدن مرکب و شتر بآواز حدی۔
ایجاز کوتاه کردن سخن۔
ایعاز اشارت کردن و فرمان دادن و پیش آمدن بکاری۔

فصل الالف مع السین

ابس بالفتح بکسی درشتی کردن و شکستن و خوار شدن۔
ابلاس ناامید شدن و بریده حجت شدن و غمگین شدن۔
ابلیس ناامید از رحمت و نام شیطان
ابساس رها کردن ستور را به بس بس گفتن تا او را وقت دوشیدن۔
ابوقبیس کوهی ست بر گرد در اصل نام آهنگری ست از بنی مذحج که اول در آن کوه خانه ساخت و این کوه بنام او مشهور گشت و نیز قلعه ایست از اعمال حلب۔
ابوقابوس کنیت نعمان بن منذر ست
اجراس آواز کردن منقار مرغ در وقت چیزی خوردن و آواز کردن مرغ بوقت تیز گذشتن و آواز زیور و آواز کردن حادی در حدی تا شتر را ورود آواز نرم کردن۔
اجلاس نشاندن۔
اجناس بالفتح گونها۔
احتراس خود را از چیزی نگاهداشتن و در شب گوسفند دزدیدن۔
احراس بجای مقیم بودن۔
احساس دیدن و یافتن و دانستن و تیمار چاروا کردن و یال اسپ را شانه کردن
احرس بالفتح آنکه از هیچ کس نترسد و دلیر۔
احباس وقف کردن چیزی و در بند نگاهداشتن و بستن اسپ را جای در راه خدا
احتباس باز داشتن و باز داشته شدن و باز ایستادن بول۔
احمس جای سخت و مرد دلیر در جنگ و در دین۔
اختلاس ربودن۔
اخراس گنگ کردن۔
اخناس پس بردن و پس داشتن و پس چیزی پنهان کردن۔
اخساس خوار و زبون گردانیدن و خوار و زبون یافتن کسے را۔
اخرس بالفتح گنگ و ابن اخرس شیر است و جبل اخرس کوه بے صدا۔
اخس بتشدید سین زبون تر۔
ارتماس در آب غوطه خوردن۔
ارتکاس بازگشتن بچیزی که از وی خلاص یافته باشد۔
ارتجاس بهم بانگ کردن ابر۔

ارکاس باز گردانیدن۔
ارس بالکسر بیخ و اصل نیک۔
اریس بالفتح و کسر رای مخفف و بکسر و تشدید رابزرگر و بیر اریس چاہی ست بمدینہ۔
اروس روشن و صاف و صیقل زدہ۔
استقواس کوز پشت شدن۔
استیناس خوگرفتن بچیزے۔
اساس بالفتح بنیاد و اسس بضمتین جمع
اسس بفتحتین بنیاد و آساس بالمد جمع۔
آس بالمد درخت مورد و گویند عصای موسیٰ از ان درخت بود و بقیہ خاکستر در آتشدان و بقیہ عسل کہ در خانہ مگس انگبین باشد و نشانہای سرد گور و ہر نشانے خفی
اس ہر سہ حرکت و تشدید سین و مشہور ضم ست بنیاد و اصل ہر چیز۔
اشماس آفتاب تاک شدن روز۔
اشوس شجاع و آنکہ بگوشہ چشم نگرد از تکبر۔
اطلس سرخ بسیاہی مائل و گرگ تیرہ یعنے سرخ تیرہ رنگ و نوعے از جامہا و جامہ سادہ و کہنہ و درم بے سکہ۔
اعتساس گردیدن از برای دزد و بدکار
اعراس بالکسر داماد شدن و عروس شدن و سور کردن و جماع کردن و در آخر شب فرود آمدن و بالفتح زمان تازہ شوہری کردہ جمع عرس بالکسر۔
اعتماس بر آب فرو رفتن۔

افلاس تنگدست شدن۔
افتراس استخوان گردن شکستن و کشتن و بہ نشان دریافتن چیزیرا و سوار شدن
افراس بالفتح اسپان۔
افطس بالفتح پہن بینی۔
افسوس بالضم شہر دقیانوس۔
اقعس بالفتح اسپی کہ پس او بلند تر از پیش باشد و شتر کہ سر و گردن او بسوی پشت مائل باشد و شب دراز و مردیکہ پشت او درون رفتہ باشد و سینہ اش بیرون آمدہ باشد و نام کوہی ست۔
اقلیدس بالضم نام مؤلف کتاب اصل مشہور در ہندسہ و بعضی گفتہ اند کہ اقلیدس بزیادت واو نیز آمدہ است و مشہور بغیر واو ست۔
اقباس آتش دادن و علم آموختن کسے
اقتباس علم آموختن از کسے و آتش فرا گرفتن و فائدہ گرفتن۔
اقتیاس قیاس کردن و پیروی کردن
اقماس بہ آب فرو بردن۔
اقعاس توانگر و بے نیاز شدن و پر گفتن۔
اکیاس بالفتح زیرکان و کیسہا۔
الباس جامہ پوشانیدن۔
التباس پوشیدہ شدن و آمیختہ شدن
التماس درخواستن۔
امساس بدست سودن چیزیرا و سایانیدن۔
امتراس ستیزہ کردن و کاویدن و خود را بچیزی خاریدن۔
املس ہموار و درست پشت۔
املیس بالکسر بیابان خشک در مان
املیسی منسوب بآن۔
امس دی و وقت نزدیک قال اللہ تعالیٰ کان لم تغن بالامس۔
انکاس سرنگون کردن و گردانیدن
انتکاس سرنگون شدن۔
انفس بفتح اول و ثالث گرامی ترین چیزہا و بضم ثالث جمع نفس۔
انبر بارس بفتح اول و ثالث زرشک این کلمہ رومی ست و امبر باریس بمیم نیز آمدہ
انیس ہمدم و خوگرفتہ۔
انس بالکسر مردمان و ہمچنین اناس و بالضم خوگرفتن و آرام گرفتن بچیزی و بفتحتین مردم قبیلہ کہ یکجا مقیم باشند و نام صحابی رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم و خوگرفتن۔
آنس بالمد و فتح نون خوگیرندہ و بکسر نون انس گیرندہ
اندراس نابود و کہنہ شدن۔
انبجاس بیرون آمدن آب اندک اندک و تراویدن آن و انفجار بیرون آمدن آب بشدت و کثرت قال اللہ تعالیٰ فانبجست منہ اثنتا عشرۃ عینا و در سورۂ دیگر می فرماید فانفجرت

؎ نام آنکتاب ست و آن غلط ست واو قلیدس

منه اثنتا عشرة عینا جمع میان این دو آیه برین وجه نموده اند که اول از ان سنگ اندک اندک می تراوید و بعد از ان بسیار شد و بشدت می آمد و از هر طرفی از چهار طرفش سه جوی آب روان شد۔

انطماس ناپدید شدن.

انغماس به آب فرو رفتن و فرو رفتن ستاره

اندساس پنهان شدن در خاک۔

انتهاس گوشت بدندان گرفتن۔

انجاس بالکسر پلید کردن و بالفتح پلیدها

انقاس بالفتح و بقاف مداوها

انفاس بالکسر راغب کردن کسے را در برگزیده و نفیس شدن و بالفتح و بها جمع نفس

انماس پنهان شدن۔

اوطاس بالفتح نام جائی ست۔

اوس بالفتح گرگ و پدر قبیلهٔ از یمن و عطا دادن و عوض دادن از چیزی۔

اویس بالضم گرگک مصغر اوس و نام بزرگی ست مشهور و تحقیق آنست که اویس اگر چه بصورت صیغهٔ تصغیر ست اما بمعنی تصغیر مراد نیست و بمعنے گرگ ست مرادف اوس۔

اوجس بالفتح جیم چیزے اندک و بالضم روزگار و همیشه و هرگز۔

اهلاس سست شدن و سست خندیدن و راز گفتن۔

اهوس هوسناک۔

اهیس دلیر۔

ایجاس در دل گرفتن ترس قال الله تعالیٰ فَاَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً۔

ایناس خو گرفتن و دانستن و شنیدن و دیدن۔

ایراس زرد شدن برگ درخت و رسناک شدن و وس گیاهیست که در یمن میباشد و بدان رنگ زرد میدهند جامه را۔

ایاس بالکسر نومید شدن۔

ایس بالفتح نومید شدن و آن مقلوب یاس ست و بمعنے بودن و وجود نیز آمده خلاف لیس۔

آیس بالمد و کسر یا نومید و مایوس و بمعنے نومید استعمال در کلام عرب نیامده چه این باب متعدی نیامده۔

ایباس نومید کردن۔

فصل الالف مع الشین

ابرش بالفتح اسپی که بر اعضای او نقطها باشد برنگ مخالف رنگ اعضا و لقب جذیمة ابن مالک آن ابرص بود و بواسطهٔ مهابت او بجای ابرص برش میگفتند۔

ابو براقش مرغیست رنگارنگ و بلون

اجهاش برای گریستن آماده شدن و زاری کردن کسے۔

اجشاش کوفتن و کوفتن فرمودن

اجش به فتحتین و تشدید شین مرد درشت آواز۔

اجرش نیم کوفته۔

احشاش خشک یافتن زن بچه در شکم و خشک شدن دست و طلب کردن حشیش و جمع کردن آن۔

احتشاش گرد آوردن و جستن گیاه

احتواش رمانیدن صید را و در میان گرفتن چیزی را۔

احتماش بر افروختن از خشم و جنگ کردن و دو خروس باهم و همچنین استحماش

احمش بالفتح باریک ساق۔

احرش بالفتح سوسمار و دینار درست و نیز

احناش بالفتح و بالنون شکارها و مارها۔

احبوش بالضم مردم از هر جنس و از قبیلهای متفرق۔

اختراش همدیگر را خراشیدن۔

اخفش خرد چشم و ضعیف بصر که بیک در تاریکی بهتر بیند که بروشنائی و لقب سه کس از ائمهٔ نحو یکے اخفش کبیر استاد سیبویه دوم اخفش وسط معاصر سیبویه سوم اخفش صغیر شاگرد سیبویه۔

ادهاش حیران کردن۔

ارشاش خرد باریدن باران و خون و اشک چکانیدن۔

ارعاش لرزانیدن۔

ارتعاش لرزیدن۔

ارتهاش سم بریک دیگر زدن ستور

و مجروح شدن آن در رفتن۔
ارتیاش نیکو شدن حال۔
ارش بالفتح اختلاف و خصومت و برانگیختن فتنه و جنگ و دیت جراحت و بعضیین مقدار نوذست آدمی که برابر قامت آدمی ست و بدین معنی فارسیست۔
آرش بالمد و کسر الرا کوهیست و نام پهلوانی ست مشهور در عجم که به حکمت تیری ساخته بود که از شهر آمل که انداخت بمرو رسید و درمیان مسافت بسیار ست۔
استیحاش ناخوش شدن و رمیدن و غمگین شدن و گرسنه شدن۔
استغشاش کسے را خائن و غدار است شمردن۔
اشاش بالفتح شادی کردن۔
اطروش بالضم کر۔
اعطاش تشنه گردانیدن۔
اعشاش بمنزل دیگران فرود آمدن تا جای بر ایشان تنگ شود و از اینجا کوچ کنند
اعتشاش طعام اندک برای عیال یا برای فروخت آوردن۔
اعمش آنکه از چشم او آب میرود بجهت بیماری و لقب عالمی مشهور که او را سلیمان ابن مهران گویند۔
اغطاش تاریک کردن و تاریک شدن شب و تاریک کردن چشم۔
اغطش ضعیف چشم۔

افحاش ناسزا و بیهوده گفتن۔
افراش بازایستادن و غیبت کسی کردن و گستردن۔
افتراش دو ذراع دست بر زمین گستردن و گسترده شدن و سپردن۔
اقراش کوشیدن بقصد کسی و عیب بدگوئی کردن۔
اکماش همه سرهای پستان ماده شتر بستن۔
امتراش بربودن و ستاندن۔
امحاش سوختن آتش گرما چیزیرا۔
امتحاش سوخته شدن۔
انفاش شب بچرا گذاشتن گوسفند و اسپ بی شبان۔
انتفاش شب بچرا گذاشتن چارپای بی شبان و از تن برخاسته شدن موی۔
انتقاش موی بسته شدن و خار از تن بیرون کردن و دست بر زمین زدن شتر تا سنگ یا خاریکه در دست او باشد بیرون افتد و برکند مو بموچنه۔
انتعاش بلند شدن و نیکو شدن و برخاستن۔
انکماش شتافتن۔
انتیاش بیائے دو نقطه ستدن و گرفتن چیزیرا۔
انتئاش بهمزه پس ماندن۔
اوباش مردم فرومایه و درآمیخته از هر طائفه۔
اوخاش زبونان و فرومایها۔
اوجاش گرسنگان۔
ایخاش فرومایه و زبون گشتن و باز گردانیدن سهام بر بایه و آن تیردان سهام قداح ست۔
ایحاش اندوهگین کردن و رمانیدن و بے توشه شدن و گرسنه شدن و بے گیاه و مردم یافتن زمین و شهر را۔
ایباش روانیدن۔

فصل الالف مع الصاد

ابرص پیس و سام ابرص وزغ بزرگ باشد که بپارسی آنرا آفتاب پرست و حربا گویند و تحقیق آن ست که آن را بزمژه گویند و بغایت قتال ست۔
آتراص محکم و استوار گردانیدن و برابر کردن۔
اجّاص بالکسر و تشدید جیم آلو و این معرب ست چه در کلام عرب جیم و صاد جمع نمیشود۔
احصاص حصه دادن۔
احوص تنگ چشم و نام کسی ست۔
احاوص تنگ چشمان و فرزندان کسی که مسمی بود باحوص۔
احصّ بحای مهمله و تشدید صاد شوم و بے خیر و آنکه موی سرش ریخته باشد بعلت خاصه که از آن موی سرمی ریزد۔

اخلاص پاک و خالص کردن دوستی و عبادت و طاعت بے ریا و سمعه کردن و دین بے ریا داشتن۔
اختصاص وابسته و خاص شدن بیک چیز و خاص گردانیدن۔
اخمص باریک میان و میان کف پای که بر زمین نیاید۔
ارخاص ارزان کردن۔
ارقاص برجهانیدن و ببازی داشتن کودک را بدویدن و دوانیدن شتر را۔
ارتخاص ارزان خریدن۔
استخلاص رهائی جستن و خالی کردن۔
استرخاص ارزان شمردن و ارزان خریدن۔
استقصاص طلب قصاص کردن۔
اشخاص بالکسر فرستادن چیزی را و بیرون کردن کسی را و بردن و رسیدن بوقت سفر و گذشتن تیر از بالای نشانه و غیبت کسے کردن و بالفتح شخصها۔
اعتیاص دشوار شدن کار بر کسی و بار ناگرفتن میش و ناقه و جز آن و بی طاقت شدن مادیان یا شتر ماده از جماع۔
اعواص دشوار کردن کار بر خصم۔
اغصاص در گلو گیرانیدن۔
اغتصاص غم و غصه خوردن و در گلو گرفتن۔
اخمص بیس۔

افراص وقت کاری یافتن۔
افتراص وقت چیزی را چشم داشتن۔
افتحاص کاویدن و پرسیدن۔
افحوص بالضم خفتن گاه مرغ سنگخوار۔
اقتصاص جدا کردن چیزی از چیزی و بیرون کشیدن۔
افصاص بیرون گرفتن چیزی را و همچنین استفصاص۔
اقتناص بنون شکار کردن و کسب کردن۔
اقتصاص روایت کردن سخن و از پی رفتن۔
اقصاص کشنده را کشتن و آبستن شدن گوسپند و از اسپ مانند آن و برگ نزدیک گردانیدن کسی را از بسیاری زدن۔
اقعاص چیزی را در حال کشتن بر جای خود۔
اقلاص فربه شدن شتر در تابستان و کوهان شتر پیدا شدن۔
التحاص بیچاره کردن کسے را در کارے۔
امغاص بدر آوردن درد و در پیچش آوردن۔
امتصاص مکیدن۔
امصاص کسے را برمکیدن داشتن۔
انتقاص کم کردن و کم شدن۔
اندلاص از دست لغزیدن چیزے و افتادن۔
انقص کمتر و عیبناک تر۔
اوقص کوتاه گردن و چوب بزرا شکسته و مالی افزونی نصاب که بر آن افزونی زکوة واجب نشود
ایقاص کوتاه گردانیدن گردن را
ایباص درخشیدن زمین به پیدا شدن گیاه و درخشیدن آتش۔

فصل الالف مع الضاد

ابض بالفتح بستن سر دست شتر بر بازو تا دست از زمین بردارد و کشیده شدن عرق النسا و بالضم روزگار آباض بالمد و جمع۔
ابیضاض سپید شدن۔
ابغاض دشمن داشتن۔
ابیض سپید و شمشیر۔
اباض بالکسر ریسمان که بآن دست شتر بر بازو بندند تا دست از زمین بر ندارد و بالضم نام جائی و بالکسر و تشدید با نام شخصی و اباضیه گروهی از خوارج منسوب بدان
اجهاض غالب کردن و رانیدن و شتابیدن و بچه افگندن شتر۔
احراض بیمار و لاغر گردانیدن عشق کسے را و پدر را خلف فرزند شدن و بالفتح مردم ضعیف که کار زار نتوانند کرد۔
احیاض بجای موحده تیر از آماج درگذرانیدن و حق کسی باطل کردن و آب چاه کشیدن چنانچه در ان پیچ آب نماند

احمض ترش مزه۔
اخفاض زن را ختنه کردن و رفتن نرم و تن آسانی کردن۔
اخاض بالکسر آب درآوردن ستور را
ادحاض باطل کردن حجت و جز آن و مغلوب کردن و قرعه نداختن و لغزانیدن و گردانیدن آفتاب بمغرب از وسط سما۔
ارتماض سوخته شدن از درد و اندوه و تباه شدن جگر و دل و غیر آن و تافته کردن کسے را۔
ارتیاض سختی پذیرفتن و رام شدن بتعلیم۔
ارکاض جنبیدن بچه در شکم مادر و بزرگ شدن بچه در شکم مادر و جنین (از تکاض) و اضطراب کردن در کاے۔
ارماض سوزانیدن ریگ گرم چیزی را و سوزانیدن اندوه و درد و غضب کسے را
ارض بالفتح زمین و هر جای پست و دست و پای ستور و لرزه و زکام و خوردن کرم (ارضه) چوب را و بفتحتین تباه شدن جراحت و ریم ناک شدن۔
اراض بالکسر بساط سطبر که از موی یا از پشم بافند۔
اریض بروزن عریض سزاوار خیر و متواضع و پاک و حیوان فربه۔
استیفاض بشتاب رفتن و راندن و شتابانیدن۔

استحواض جمع شدن آب در حوض۔
اض بالفتح و تشدید ضاد مضطر کردن و بالکسر اصل۔
اضاض بالکسر پناه گاه۔
اعراض بالکسر روی از چیزے گردانیدن و آشکارا شدن و پهن کردن و بچه پهن زادن و خایه بزغاله کندن و دست دادن نکوئی و راست ایستادن شکار تیر انداختن را و بطول و عرض زمین رفتن و بالفتح بیماریها و چیزهای نو پیدا شده و چیزهای که بخود قائم نباشد و شهرها و دیهاے حجاز و جسد های مردم۔
اعتراض برپهنا ایستادن و حائل شدن پیش چیزی و سرکشی کردن اسپ بوقت کشیدن و بر شتر توسن سوار شدن و پیش آمدن چیزے را بقصد وی و عرض دادن لشکریان خود را و از میانهای ماه آغاز کردن۔ کاریرا و غیبت و عیب کردن کسے را و مانع شدن۔
اعتیاض عوض گرفتن۔
اعضاض بشمشیر زدن کسی را و در خار دوار خوردن شتر و خار ناک شدن زمین و گزانیدن و خداوند شتران خوار شدن۔
اغماض چشم پوشیدن و آسان گرفتن در معامله و باریک کردن دم شمشیر۔
اغراض بالکسر تنگ دل کردن و تنگ بر شتر بستن و بالفتح غرضها۔
اغتماض غنودن۔
افراض عطا دادن و بحد نصاب رسیدن مال و مواشی در عدد۔
افتراض واجب کردن۔
اقراض قرض دادن۔
اقتراض دام گرفتن۔
اقباض دستهٔ چیزی ساختن۔
امحاض خالص کردن و نیامیختن چیزے۔
امتخاض شیر خالص بچیزی نیامیخته خوردن۔
امراض بالکسر بیمار کردن و نزدیک شدن به فکر صواب و آفت بمال رسیدن و خداوند مال آفت رسیده شدن و بالفتح بیماریها۔
امضاض سوزانیدن اندوه و جراحت کسی را و بدرد آوردن۔
امتضاض سوخته شدن و سوخته گردانیدن۔
انهاض برانگیختن و برخیزانیدن
انتهاض برخاستن۔
انتفاض بفا افشانده شدن۔
انتقاض شکسته شدن عهد و جز آن و ویران شدن بنا و باز شدن ریسمان از تاب۔
انخفاض کسره یافتن کلمه و افتاده

شدن و در نشیب افتادن۔
انقباض گرفته شدن۔
انقراض بریده شدن و بآخر رسیدن مدت۔
انفضاض شکسته شدن و پراگنده شدن۔
انقضاض بقاف افتادن بنا و تباه شدن و فرود آمدن چیزی بر چیزی و فرود آمدن مرغ از هوا و رفتن ستاره۔
انهضاض شکسته شدن۔
انقاض گران کردن بار پشت او را و بانگ کردن چوزهٔ زاغ و بچهٔ شتر و عقاب و هر مرغی و نیز انقاض آواز شتران خردسال و بمعنی اول ست قوله تعالیٰ انقض ظهرک۔
اوفاض بالفتح و بفا شتابندگان گروهای مردم درآمیخته جمع و مفرد هر دو آمده و منه فی الحدیث انه امر بصدقة ان توضع فی الاوفاض
ایقاض شتابانیدن و برخیزانیدن۔
ایماض نرم جستن برق و دزدیده نگاه کردن چیزی را۔
ایض بالفتح گشتن و بازگشتن۔

فصل الالف مع الطاء

ابط بالکسر و بکسرتین بغل۔
ابساط بالکسر با بچه باز گذاشتن شتر ماده و بالفتح شتران ماده که بچه رها کرده باشند و جمع بسیط ست بالکسر۔
احباط باطل کردن۔
احتیاط استوار کردن و گرد فرو گرفتن و گرد چیزی برآمدن و بهوش کاری کردن
احط فرو افتاده تر۔
احوط فرو گیرنده تر۔
اختلاط آمیختن و شوریده و تباه شدن عقل
اختباط خواستن چیزی از کسی بی وسیله و سابقهٔ معرفت و در شب سوال کردن از جهت شرم و عار۔
اخترا ط شمشیر از نیام برکشیدن۔
اخلاط بالفتح گروهای مختلف و نام بهیست و داروهای خوشبو و خلطهای بدن۔
ارتباط بستن۔
ارقط انچه برو نقشهای سیاه و سفید باشد
اسخاط بخشم آوردن و ناخوشنود کردن۔
اسعاط دارو در بینی کردن و نیز بر سینه زدن۔
اسباط بالفتح فرزندان فرزند و گروهها فرزندان یعقوب ع و اسباط در فرزندان یعقوب ع چون قبائل ست در فرزندان اسمعیل ع
استنباط بیرون آوردن آب و علم و مانند آن۔
اسماط بالفتح شلوارهای بی پنبه و کفشهای یک لخت و یکتوا۔
اسواط بالفتح تازیانها۔
اسقاط بالکسر انداختن بچه و خطا کردن در سخن و بالفتح رختها و متاعهای زبون جمع سقط بفتحتین۔
اشتطاط ستم کردن و از حد درگذشتن و دور رفتن ستور بچرا و شتافتن بطلب چیزی
اشتراط شرط کردن۔
اشراط بالکسر نشان کردن شتر و گوسفند بجهت فروختن و آماده کردن خویشتن را بکاری و بالفتح نشانها و زبون ترین قوم و بزرگان و مالها از لون۔
اشواط بالفتح گشتهای و طاف بالبیت سبعة اشواط یعنی هفت گشت طواف کرد
اطیط آواز کردن پالان شتر و زین و آواز کردن شتر از گرانی بار و آواز کردن اندرون شکم و آواز کردن درخت خرما۔
اعتباط بالکسر شتر کشتن بی علتی و مرضی۔
اغلاط بالکسر در غلط افگندن و بالفتح غلطها۔
اغالیط غلطها و چیزهای که بدان کسی را در غلط اندازند۔
اغتباط شاد شدن در رشک بردن بر نیکوئی حال کسی تا او را مثل آن حال شود۔
افراط از حد درگذشتن و از حد درگذرانیدن و تاخیر کردن و شتاب کردن و گذاشتن و فراموش کردن و شتابانیدن و پیش فرستادن و پر کردن توشه دان از توشه و حوض از آب۔

اقفط بالفتح ماست ساختن و بالکسر کشتین
کیشک کہ آنرا پنیر گویند۔
اقحاط در قحط افتادن و باران واگرفتن۔
اقساط عدل کردن۔
اقتعاط دستار بستن بی تحت الحنک و
فی الحدیث نہی عن الاقتعاط وامر بالتلحی و
تلحی پیچ دستار زیر زنخ درآوردن۔
اقسط عادل تر۔
التقاط برچیدن و ناگاہ بر سر چیزے
رسیدن بی سبب۔
التیاط پیوستن و چسپیدن۔
امتخاط بینی پاک کردن و شمشیر از نیام
برکشیدن واز دست کسے ربودن چیزیرا۔
امتشاط موی را شانہ کردن۔
امرط و امعط و املط ریختہ موی
وآنکہ موے ریش او کم باشد وامرط تیرے بے پر
دو زرد۔
انبساط گستاخی کردن وکشادہ روشدن
وگستردہ شدن۔
انحطاط بالکسر افتادن و شتابیدن وفرود
آمدن نرخ ہر چیزے۔
اوسط میانہ و میانہ تر و نیک تر و فاضل تر
اہباط فرو فرستادن۔

فصل الالف مع الظاء

اتعاظ بتشدید تا پند گرفتن۔
استحفاظ یاد گرفتن خواستن و نگہداشتن
استیقاظ بیدار شدن۔
استغلاظ سطبر شدن و سطبر شمردن
چیزیرا و ترک گفتن آن بسبب سطبری۔
اغلاظ درشت گفتن و جامۂ درشت
خریدن۔
احتفاظ خشم گرفتن۔
الحاظ بالکسر بگوشۂ چشم نگریستن و بالفتح
نظر ہاے گوشۂ چشم۔
ایقاظ بالکسر گرد و غبار برانگیختن و بیدار
گردانیدن و آگاہ کردن و در پے کسے
رفتن و بالفتح بیدار کردن۔

فصل الالف مع العین

اتباع بالفتح پیروان و بالکسر در پی رفتن
و در پی فرستادن و رسیدن و رسانیدن
و در سخن دو لفظ پے یکدیگر آوردن کہ یک
سجع باشد و لفظ ثانی معنی غیر از تاکید لفظ
اول نداشتہ باشد چون حسن بسن
وقبیح شقیح۔
اتباع بالکسر وتشدید تای مکسور پیروی
کردن۔
ابداع نو آوردن و بطرز نو شعر گفتن
و ماندہ شدن شتر در سواری و کند شدن
مرکب در رفتار۔
ابضاع چیزیرا سرمایہ کردن و سیراب
گردانیدن و سوال را جواب شافی گفتن
ابلاع چیزیرا در حلق کسی فرو بردن
ابتداع چیزی نو آوردن۔
ابتلاع بگلو فرو بردن۔
ابتیاع خریدن۔
ابقع جانور سیاہ و سفید و غراب ابقع یعنی
زاغ پیسہ۔
اتراع پر کردن۔
اتلاع گردن برافراشتن آہو از جائے خود
اتساع بالکسر وتشدید تاے مکسورہ
فراخ شدن۔
اجزاع بر ناشکیبائی و زاری داشتن۔
اجماع اتفاق کردن و فراہم آوردن
و عزم کردن و ہمہ پستان مادہ شتر را
بستن و دو شیدن و در عرف شرع اجماع
اتفاق جمیع علماء یکزمان ست بر حکمی از
احکام شرعی و اتفاق چنین در ہر عصری البتہ
حق باشد لقولہ علیہ السلام لاتجتمع امتی علی
الضلالۃ + اما اینچنین اتفاق در زمانہ صحابہ
و تابعین واقع می شد بعد از ان بواسطہ
انتشار علماء در بلاد معلوم نیست کہ بحصول
پیوستہ باشد۔
اجتماع فراہم آمدن و ساز گاری نمودن
و بحد مردی رسیدن۔
اجدع گوش بریدہ و بینی بریدہ و
دست بریدہ و لب بریدہ۔
اخداع پنہان کردن و در خزانہ کردن
اختداع فریفتن و فریفتہ شدن۔
اخدع رگیست در پشت و فریبندہ تر
اخضع فروتن و پست گردن عرب گوید
فرس اخضع و ظلیم اخضع یعنی اسپ پست

گردن وشتر مرغ پست گردن -
انضاع وانخشاع واخناع بنون
فروتن گردانیدن -
اختشاع واختضاع فروتنی کردن -
اختلاع واخریدن زن خود را بمهر و
جز آن -
اختراع شگافتن ونو بر دن آوردن و
سخنی دروغ بافتن -
اختزاع بریدن -
ارتاع چرانیدن وروانیدن باران
علف را -
ارباع بالکسر در بهار رفتن ودر بهار چرانیدن
وچهار شدن وتپ ربع آمدن ودندان
رباعیه انداختن ودر سن پیری کسی را
فرزند شدن ودر خانه بهارئے منزل کردن و
بالفتح منزلها وچهار حصها -
ارتباع در بهاره بجائے بودن وگیاه
بهاری چریدن ستور وگراندام شدن
وودبهره شدن چیزے وسنگ برافراشتن
وسخت دویدن شتر -
اربع چهار عدد وچهار زن چنانکه اربعة
چهار مرد وبضم با سرا با جمع ربع بالفتح -
ارتجاع شتر فروختن وبه بهای آن
چیزے خریدن وبخشیده باز ستاندن
دوا گردانیدن -
ارتداع آلوده شدن واز کاری باز
ایستادن واثر گرفتن از رنگ بوی چیزی

ارضاع شیر دادن -
ارتضاع شیر خوردن -
ارتفاع بلند شدن واز جای برآمدن
ارتاع ترسیدن -
اروع بالفتح خوبروئی وبه شگفت آرنده
کسے را از غایت حسن وکمال خود -
ارفع بلندتر -
ازماع برای مجمع عزم کاری کردن
ودل بر کاری نهادن ودویدن خرگوش
اسباع فروگذاشتن وهفت شدن و
گوشت سبع بخورد کسے دادن وکودک
را بدایه دادن وصاحب درسبع شدن
وبگرگ دادن گوسپند را وبیکار گذاشتن
بنده را -
اسراع شتافتن وصاحب ستور تیز
رو شدن -
اسماع بالکسر شنوانیدن ودشنام
دادن وسمع ساختن یعنی گوشه ساختن دلو را
وسرود گفتن وبالفتح گوشها -
استماع گوش داشتن -
استبشاع ناخوش آمدن وناخوش
وبدمزه شمردن -
استبضاع چیزے را سرمایه کردن -
استتباع پیروی کردن خواستن -
استرجاع داده واپس گرفتن ودوا
گرفتن خواستن وبازگشتن خواستن وانا
لله وانا الیه راجعون گفتن -

استنقاع سیراب کردن ودر آب
خیسانیدن دارو ومیوه وجز آن و
ایستادن آب در جای وگرد آمدن آب
وبلند شدن آواز وچشمه فرود آمدن و
غسل کردن -
استشفاع شفاعت خواستن -
استطلاع طلب دیده دری کردن
وطلب آگاهی -
استمتاع - برخوردن از چیزی -
استیداع بیای مثناة تحتانیه چیزی
بامانت بکسی دادن وامانت نهادن -
استبداع چیزی بدیع ونو شمردن
استیساع فراخ شدن -
استرضاع طلب شیر دادن فرزند کردن
اسجاع بالفتح واسجع سخنهای با قافیه
وآوازهای کبوتران وشتران هر دو جمع سجع
اسروع بالضم نقش وخطے که بر کمان می
باشد وگیاهی که از بیخ درخت وشاخ که
تا از بن درخت روید وکرمک سرخ که در ریگ
می باشد در میان پوست وچون از پوست
بیرون آید پرواز شود وبر دو گفته اند کرمی
ست سرخ سر وتن سفید که در ریگ میباشد
وبدان تشبیه کنند انگشتان زنان را -
اسالیع جمع -
اسبوع بالضم هفته وهفت بار اسابیع
جمع -
اسطع بالفتح دراز گردن وبلندتر -

اشراع درکشادن خانه را بسوی راه ونیزه برکسے راست کردن۔
اشباع سیر کردن ورنگ سیر خورانیدن جامه را۔
اشماع درخشیدن چراغ۔
اشعاع پاشیدن شتر بول را و خوشه بیرون آوردن کشت و پراگنده شدن شعاع آفتاب و خار برآوردن خوشه۔
اشیاع بالفتح پیروان و یاران و مانند آن و مقدارها۔
اشجع دلیرتر و بن انگشت که برکف دست پیوسته است و نام قبیله ایست و یک نوع مار است و پردسبک سر و نادان و شیر درنده۔
اشنع زشت تر و زشت افعل تفضیل و افعل صفت ست۔
اصطناع نکوئی کردن و برگزیده قوله تعالیٰ واصطنعتک لنفسی۔
اصلع بالفتح آنکه موی پیش سر نداشته باشد
اصمع بالفتح خرد گوش و تیز خاطر و دل آگاه و شمشیر تیز و رونده به بلند ترین جا و حیران و گیاهی که برش ظاهر شود و هنوز نشگافته باشد و پدر نازک لقب جد ابو سعید عبدالملک مشهور باصمعی۔
اصبع بکسر اول و فتح ثالث انگشت و نشانهٔ نیک اصابع جمع و نزد صاحب قاموس جمیع بهر سه حرکت همزه و بهر سه حرکت باست بنا برین اصبع بنه روش توان خواند اما مشهور اول است۔
اضطباع ردا از زیر بغل راست بدر آوردن و بر دوش چپ انداختن۔
اضطلاع قوی شدن در کاری۔
اضطجاع بر پهلو خفتن۔
اضلاع میل دادن و گرانبار شدن و بالفتح استخوانهای پهلو۔
اضراع شیر فرود آوردن گوسپند پیش از زائیدن و خوار و زار کردن۔
اضجاع بر پهلو خوابانیدن و فتحه را سوے کسره میل دادن۔
اطلاع بالکسر و سکون الطاء دیده در گردانیدن و وقوف دادن کسے را برسر خود دقتی کردن آدمی و شگوفه کردن درخت خرما و تیر از سر آماج گذرانیدن و بتشدید الطاء دیده در شدن و بر بالاے چیزے برآمدن۔
اطماع در طمع انداختن۔
اطباع بالفتح مهرها و سرشتها و چوبها بر تقدیر اول جمع طبع ست بفتحتین و بر تقدیر ثانی جمع طبع ست بالفتح و بر تقدیر ثالث جمع طبع ست بالکسر بمعنی رودخانه است۔
افزاع بزای معجمه ترسانیدن و به فریاد کسے رسیدن۔
افرع بالفتح بسیار موی۔
افظاع بفا و ظاء معجمه دشوار و شنیع آمدن کار۔
اقطاع بالکسر چیزی را از خود بریدن و بکسے دادن و اجازت دادن ببریدن و بالفتح پیکانهاے خرد و اطراف زمین۔
اقراع قرعه انداختن و بهترین مال بکسی دادن و بگشتی دادن گشن را و بسوے راستی بازگشتن نرم شدن و عنان کشیدن ستور را تا باز ایستد و باز داشتن و مشورت قبول ناکردن کسے۔
اقلاع کشتی را بادبان کردن و باز ایستادن چیزے و باز ایستادن تپ و باز داشتن از کاری لازم و متعدی قوله تعالیٰ ویاسماء اقلعی۔
اقماع خوار و شکسته گردانیدن۔
اقناع خرسند گردانیدن و خوشنود کردن و سر و چشم وردی بسوی چیزی کردن و سر بر داشتن و میل دادن ظرف را تا آنچه در دست بریزد و میل دادن چیزے را بسوی چیزے و دست بدعا بر داشتن و گردن دراز کردن شتر برای آب خوردن و گردانیدن ستور را بسوی چراگاه۔
اقتراع برگزیدن و قرعه زدن۔
اقتطاع پاره از چیزے بدر کردن
اقتلاع برکندن۔
اقطع بریده دست۔
اقرع کل یعنے آنکه موی سر ندارد و نوعی ست از مار و نام شخصے است۔
التیاع آرزومند شدن و سوخته شدن

دل از اندوه عشق۔
التماع درخشیدن وگونه روی بگردانیدن
دربودن وهم چنین ست التماع۔
امتاع نفع گرفتن از مال وبرخوردار کردن
کسے را از حیات وبے نیاز شدن۔
امتناع واایستادن وقوی واستوار
گشتن۔
انتقاع درآغشتن وخیسانیدن ویلرب
گردانیدن وپروردن وگرد وغبار برانگیختن
ودرپے آواز کسے رفتن وایستادن آب
بجائی وهمچنین استنقاع۔
انتجاع گیاه وآب جستن ونزدکسے رفتن
ازبرای طلب نیکوئی۔
انتزاع بیرون کشیدن وبرکندن و
برکنده شدن لازم ومتعدی۔
انتفاع سود گرفتن۔
انخداع فریفته شدن۔
انخراع براه‌ها شگافته شدن وبیرون
آمدن عضو از جای خود۔
انخزاع بزای معجمه بریده شدن۔
انخلاع برکنده شدن۔
اندفاع دور شدن وبازداشته شدن
درشتاب رفتن اسپ وشتاب کردن درسخن۔
انصداع شگافته شدن۔
انطباع نقش شدن چیزے درچیزی
انقطاع بریده شدن۔
انقلاع برکنده شدن۔

انقماع ذلیل وخوار شدن۔
انواع بالفتح گونها۔
انزع آنکه موی هردو جانب پیشانی او
رفته باشد وفی الاثر ابوبکر اقرع وعمر اصلع و
علی انزع۔
اوجاع دردها۔
اوسع فراخ تر۔
اوضاع حالها۔
اوزاع گروه‌هاے آدمیان وهم طائفه
از قبیلهٔ همدان واوزاعی از آن طائفه است
اهراع لرزیدن از خشم وترس وتب و
ترسانیدن وشتافتن قوله تعالیٰ وَجَآءَهٗ
قَوْمُهٗ يُهْرَعُوْنَ اِلَيْهِ۔
ایداع امانت دادن وامانت نهادن
ایلاع سخت حریص کردن ومولع بفتح
اللام حریص۔
اینـاع رسیده شدن میوه۔
ایفاع بلند شدن وبحد مردی رسیدن
کودک۔
ایجاع بدرد آوردن۔
ایزاع دردل انداختن وبازداشتن
وبرغلانیدن وبرانگیزانیدن ودر قید
نگاه داشتن وبمعنی اول ست قول حق
تعالیٰ رَبِّ اَوْزِعْنِیْٓ اَنْ اَشْكُرَ نِعْمَتَكَ
وبمعنی آخر ست قوله تعالیٰ فَهُمْ يُوْزَعُوْنَ
ایساع توانگر شدن وتمام فرارسیدن
وفراخ گردانیدن نعمت برکسے وتوانا

شدن واز نجاست قوله حق تعالےٰ
وَاِنَّا لَمُوْسِعُوْنَ ای لقادرون۔
ایضاع زبون گردانیدن وبد آمدن
وشتابانیدن وزیان زده شدن مردم
در تجارت۔
ایقاع بجنگ درانداختن ومبالغه
کردن درکارزار وخیب خون آوردن
وواقع کردن الحان سرود بنوعی که میان
آنها فاصله بریک نهج باشد۔

فصل الالف مع الغین

ابلاغ رسانیدن۔
ارساغ بفتح سربندهاے دست۔
اسباغ بباے موحده تمام کردن و
زره فراخ پوشیدن وتمام آوردن وضو۔
استفراغ تمام توانائی خود را بکارے
صرف کردن وتهی شدن بدن از فضلات
خواستن وتهی کردن بدن از افزونیها۔
استصماغ صمغ از درخت بیرون آوردن
اصبغ بالفتح اسپے که طرف دم او سپید باشد
واسپے که پیشانی او سپید باشد ومرغے که
دم او سفید باشد ونام یکے از خواص اصحاب
علیؓ بن ابی طالب اورا اصبغ بن بناته
گویند۔
اصباغ بالفتح رنگها۔
اصداغ بالفتح موهای بناگوش ومیان
چشمها وگوشها وموها که برین مواضع باشد
جمع صدغ بالضم۔

افراغ ریختن آب وخون وجز آن وریختن حلقهٔ آهن وطلا ونقره در قالب وخالی کردن ظرف را وواکردن چیزی را۔

امراغ ریختن آب دهن وبسیار ناصواب گفتن ونرم کردن خمیر را وتنگ کردن از بسیاری آب۔

اندباغ دباغت یافتن پوست۔

فصل الالف مع الفاء

اتحاف تحفه دادن۔

اتراف نعمت بسیار دادن وگمراه گردانیدن نعمت کسے را وبمعنی اول ست قوله تعالی وَاَتْرَفْنٰاهُمْ فِی الْحَیٰوةِ الدُّنْیٰا وبمعنی ثانی ست قوله تعالی اَمَرْنٰا مُتْرَفِیْهٰا۔

املاف نیست کردن۔

اتصاف صفت کردن وبصفتے موصوف شدن۔

اجلاف بالفتح مردم فرومایه وستمگار۔

اجوف میان تهی۔

احصاف استوار کردن ودویدن واستوار تافتن رسن را۔

اجحاف نقصان کردن وکار بر کسے تنگ گرفتن وبردن چیزے ونزدیک شدن۔

احنف کج پای کہ سرہای پای او بسوی یکدیگر باشد وآن کہ ہر دو انگشت بزرگ پای او خمیده باشد ونام تابعی بزرگیست معروف

احتراف صاحب پیشه شدن۔

احلاف بالکسر سوگند دادن وبالفتح ہم عہدان وقومی از قبیلهٔ ثقیف۔

احقاف بالفتح ریگ پشتہای کج شده ومیل کرده ودیار عاد قال اللہ تعالی اِذْ اَنْذَرَ قَوْمَهٗ بِالْاَحْقٰافِ۔

اخراف بالکسر لاغر گردانیدن ستور را ونیکو حال شدن وافزایش کردن مال ومال بسیار و بالفتح طرفہا وجانبہا وشتران مادهٔ لاغر۔

اخلاف بالکسر دست بشمشیر بردن ودوباره شدن درخت ووعده خلاف کردن وخلاف یافتن وعده را وآب کشیدن ولوی دہن متغیر شدن ونیکو کردن جامهٔ کہنه را وچیزی رفته را بدل آوردن واخلف اللہ علیک گفتن کسے را کہ مال از وی رفته باشد یعنی بدہد خدا تعالی ترا آنچه از تو رفته باشد واگر پسر یا برادر مرده باشد خلف اللہ علیک بغیر الف یعنی حق تعالی خلیفه باشد از کسی از تو رفته وبالفتح پس ماندگان وسرہای پستان

اخفاف بالکسر سبک بازگشتن وسبک حال شدن وبفتح موزہا وسمہای شتر۔

اختلاف ناموافقت کردن وپیش کسے آمد وشد کردن وبہم در رفتن ونوعی کم رفتن

اختطاف ربودن۔

اخیف آنکه یک چشمش سیاه باشد ویکے کبود۔

اخیاف انواع آدمیان وبرادرانی کہ از یک مادر باشند وپدران مختلف۔

ادناف لاغر کردن ولاغر شدن وبیمار گران شدن وبیمار کردن ونزدیک شدن بمرگ از مفارقت محبوب ونزدیک شدن آفتاب بغروب۔

ارجاف بالکسر چیزہای دروغ افگندن ودر چیزی شروع کردن وبالفتح چیزہای دروغ اراجیف جمع۔

ارداف از پی در آمدن واز پی در آوردن وکسی را عقب خود سوار کردن

ارعاف خون از بینی در آوردن وشتابیدن وپر کردن مشک را۔

ارہاف باریک وتیز کردن دم تیغ

ارتداف از پس کسے در آمدن ودر پس کسی سوار شدن۔

ارساف راندن با قید شتر را۔

ارتشاف مکیدن۔

ازلاف نزدیک آوردن وفراہم آوردن۔

ازحاف مانده شدن ومانده کردن

ازراف شتاب رفتن وبرفلانیدن وبرانگیزانیدن۔

ازہاف سخن دروغ آوردن وبرون وافگندن ستور کسی را۔

ازدہاف شتافتن وشتابانیدن وبعنف در شدن۔

ازدلاف نزدیک شدن وپیش شدن وگرد آمدن۔

ازوفاف زن بخانه آوردن وزن بخانه شوهر فرستادن وهمچنین ازفاف ازف بفتحتین وازوف بالضم نزدیک آمدن وشتاب نمودن

اسداف تاریک شدن شب وروشن شدن صبح وروشن کردن چراغ وکشودن در تا خانه روشن شود وفراگذاشتن مقنعه و پرده۔

اسراف بی اندازه خرج کردن وبه گزاف کاری کردن۔

اسعاف حاجت روا کردن۔

اسلاف بالکسر پیش فرستادن وچیزی به بیع سلم دادن وبالفتح پیشینیان۔

استحصاف استوار شدن وتنگ شدن روزگار برکسی۔

استحلاف طلب کردن سوگند وسوگند دادن۔

استخلاف بجای خود کسی را خلیفه کردن وآب برکشیدن۔

استرداف ازپی خود سوار کردن خویشتن

استشراف برداشتن ازبرای نگریستن بچیزی ودست برابر نهادن تا آفتاب بر چشم نتابد وچیزی را نیکو مشاهده توان کرد وپیش چشم کردن ستور وبال کسی۔

استصراف گردانیدن خواستن۔

استضعاف ضعیف یافتن۔

استطراف طرفه شمردن ونو گرفتن۔

استعطاف مهربانی خواستن ودل بدست آوردن۔

استنظاف پاک شمردن وهمه را ستاندن

استنکاف ننگ داشتن ازچیزی۔

استخفاف سبک شمردن وخوار داشتن وسبک گردانیدن۔

استهداف نشانه شدن ونشانه کردن خود را وراست شدن وبلند شدن۔

استعفاف پرهیزگاری کردن وباز ایستادن ازخواستن حرام۔

استیناف ازسر گرفتن چیزی را وآغاز کردن۔

اسیف بالفتح وکسر سین بنده وتابع ومزدور وخشمناک واندوهگین وضعیف ولاغر که همیشه لاغر وضعیف باشد ومطلق فربه نشود۔

اسف بفتح اول وکسر دوم غضبناک و به فتحتین اندوه سخت واندوهگین شدن و خشمناک شدن۔

اساف بالکسر نسبینه که در وگیاه نروید و نام بتی ست که در ایام جاهلیت بر کوه صفا نصب کرده بودند وگویند اساف مردی بود که با نائله نام زنی در کعبه زنا کرده حق تعالی هردو را مسخ کرد وسنگ شدند وعرب اساف را بر کوه صفا آوردند ونائله را بر مروه بجهت عبرت خلائق بعد ازان عوام آنرا پرستش کردن گرفتند۔

اسقف بفتح اول وثالث مرد دراز خمیده وبضم اول وثالث وتشدید فا عالم وپیشوای ترسایان وقاضی دین ایشان واو فوق قسیس ست ودون مطران۔

اسیاف بالفتح شمشیرها وکنارهای دریا بمعنی اول جمع سیف است بفتح سین وبمعنی دوم جمع سیف بالکسر۔

اسکاف بالکسر کفش گر وصنعت گر وصاحب قاموس گوید اسکف بالفتح واسکاف بالکسر واسکوف بالضم موزه دوز یا آنکه اسکف موزه دوز باشد واسکاف درودگر وهر صانعی که بآلات آهنی کار کند۔

اشراف بالکسر ایستادن برسر چیزی وواقف شدن چیزی را واز بالا بزیر نگریستن وبلند شدن وبر بالای بلندی شدن و بالفتح بزرگان وجاهای بلند۔

اشتیاف سر بلند برداشتن ونگریستن وبه برق نگه کردن۔

اصطفاف صف بستن۔

اصناف گروهها۔

اصف بفتحتین کبر وآن میوه ایست که ازان اچار سازند۔

آصف بالمد نام وزیر حضرت سلیمان علیه السلام ست که بیک طرفة العین تخت بلقیس را از دو ماه راه آورده بود۔

اضیاف بالفتح مهمانان۔

اضعاف بالکسر ضعیف ساختن ودو چند کردن وخداوند افزونی شدن وبالفتح

مانند باد و برابر باد میان های سطور کتاب و
جز آن که آنرا تضاعیف نیز گویند۔

اطراف بالکسر نو و خوش آینده آوردن و اطلاع یافتن بر چیزی و بالفتح کنارها و اطراف الرجل پدر و برادران و اعمام و سائر خویشان و بالکسر و تشدید طا چیزی نو گرفتن از مال و هر چه باشد۔

اظراف بالکسر پسران ظریف زادن۔

اعفاف پرهیزگار گردانیدن۔

اعتراف اقرار کردن و صبر کردن و رسیدن خبر و شناختن۔

اعتلاف علف خوردن۔

اعتکاف در مسجد توقف کردن برای عبادت و باز ایستادن از چیزی۔

اعتساف بیراه رفتن۔

اعجف بالفتح لاغر۔

اعرف اسپ یال دار و شناخته تر و شناسنده تر۔

اعراف بالکسر دراز شدن عرف یعنی یال و بالفتح نوعیست از درختهای خرما و پشته‌های ریگ بلند و یالهای اسپان و تاج خروسان و منزلهاست میان بهشت و دوزخ و گویند سوریست میان بهشت و دوزخ و تحقیق آنست که اعراف اعالی سوریست که حجاب شده میان دوزخ و بهشت تشبیه داده شد آن اعالی بیالهای اسپان و یا تاجهای خروسان چه اعراف در اصل جمع عرفست و عرف یال اسپ و تاج خروس را گویند چنانکه بیضاوی گفته و ازین تحقیق ظاهر میشود که اعراف کنگرهای آن سور باشد که حجاب بهشت و دوزخ ست نه منازل مقرره که جمعی همیشه در آنها باشند چنانکه مشهورست

اعطاف بالفتح پهلوها و دوشها۔

اغلاف بالکسر در غلاف کردن و غلاف چیزی کردن۔

اغلف ختنه ناکرده و عیش فراخ و هر چه در غلاف باشد و آنکه چیزیرا حفظ نکند۔

اغتراف آب برداشتن بدست۔

اُف بالضم و تشدید فا کلمه ایست که در وقت تنگدلی و زجر گویند۔

اقراف بد اصل شدن و تهمت و عیب کردن و نزدیک شدن۔

اقتراف ورزیدن و کسب کردن۔

اقطاف نزدیک شدن میوه چیدن

اقلف ختنه ناکرده۔

اکشف آنکه از دو طرف سر او موی رفته باشد یا موی نباشد و آنکه بی سپر جنگ کند۔

اکاف بالکسر و بضم پالان و بالفتح و تشدید کاف پالان گر۔

اکتاف دوشها و شانها و ذو الاکتاف پادشاهی بود که هنگام غضب استخوان شانهٔ مردم بیرون میکرد یا آنکه دوشهای بزرگ داشت۔

اکناف بالکسر در پناه خود آوردن و یاری دادن و بالفتح پناهگاه و جوانب۔

اکتناف گرد چیزی در آمدن۔

الحاف مبالغه و لجاج کردن۔

الطاف بالکسر لطف نمودن بالفتح نوازشها۔

التحاف چادر بسر گرفتن و خود را بجامه پوشیدن۔

التفاف خود را در جامه پیچیدن و بسیار شدن گیاه۔

الف بالفتح هزار دادن و هزار آلاف و الوف جمع و بالکسر خوگر شدن و دوستی و یار و دوست و بفتحتین خو گرفتن و دوستی گرفتن۔

الیف یار و دوست و همخو۔

آلف بالمد و کسر لام خوگیرنده و هزار دهنده۔

الفاف بالفتح درهم پیچیدها و درختان بهم در پیچیده۔

الطف خوبتر و نازک تر۔

انزاف همه آب چاه بر کشیدن و در سر یافتن و درد سر دادن و مست شدن و مست کردن و بدین معنی ست قوله تعالی لایصدعون عنها ولا ینزفون۔ بفتح زا و انزف القوم وقتی گویند که بآخر رسد شراب و آب چاه ایشان و ازینجا خوانده اند و لاینزفون بکسر زا یعنی بآخر نرسد شراب ایشان

اضاف بالکسر داد دادن و راستی کردن

و بہ نیمہ رسیدن و بالفتح میانہ سالان و نیمہا

انصف بالفتح داد دہندہ تر۔

انتصاف نیمہ شدن و داد یافتن و مقنعہ بر سر انداختن۔

انخساف پوشیدہ شدن و گرفتہ شدن ماہ و آفتاب۔

انکساف گرفتہ شدن ماہ و آفتاب و در عرف انخساف گرفتن ماہ و انکساف گرفتن آفتاب را گویند۔

انحراف خم شدن و میل کردہ شدن و برگشتن۔

انصراف بازگشتن۔

انعطاف خم گرفتن و برگردیدن۔

انکشاف وا شدن۔

انف بالفتح بینی و دل ہر چیز و پارہ کوہ کہ پیش آمدہ باشد و سخت ترین چیز و پیشواے قوم و بربینی رسیدن چیزی و بلند آمدن بینی و بیکسو ایستادن و بفتحتین ننگ و عار داشتن و بضمتین چراگاہی کہ نچریدہ باشند و کاسہ کہ از وے آب نخوردہ باشند و چیزی نو و مستانف۔

آنف بالمد و کسر نون اول وقت و آرام و آہستہ و سابق و آنکہ بینی او درد کند۔

اوف بالفتح زحمت و آفت رسیدن۔

اوقاف ملکہای کہ بر فقرا و مساجد و مزارات وقف کردہ باشند۔

ایجاف راندن ستور بشتاب و کار بستن بر چیزی قال اللہ تعالیٰ فما اوجفتم و در دل گرفتن قولہ تعالیٰ فاوجف فی نفسہ خیفۃ موسیٰ۔

ایلاف خو گرفتن و ہزار کردن و ہزار شدن و الفت دادن قال اللہ تعالیٰ لایلاف قریش ایلافہم یعنے ہلاک کردم اصحاب فیل را تا الفت دہم قریش را بمکہ۔

ایتلاف خو گرفتہ شدن و سازوار آمدن باہم۔

ایتناف از نو گرفتن و از سر گرفتن کارے۔

فصل الالف مع القاف

اباق بالکسر گریختن بندہ۔

آبق بالمد و کسر باگریزندہ۔

ابریق کوزۂ با لولہ و با دستہ و این معرب آبریز ست اباریق جمع و شمشیر بسیار درخشندہ۔

ابرق خاک با سنگ و ریگ و گل درآمیختہ

ابراق برق افتادن برکسی و بر داشتن ناقہ دم را براے آبستنی و ریختن آب برروغن زیت۔

ابلق سیاہ و سپید و نام قلعہ ایست۔

اتساق بالکسر و تشدید تا فراہم آمدن و تمام شدن کقولہ تعالیٰ والقمر اذا اتسق و ترتیب دادن۔

اتفاق باہمدیگر موافقت کردن و بموجب کاری واقع شدن و یکی شدن

احداق بالکسر گرد چیزی درآمدن و بالفتح سیاہیہای چشم جمع حدقہ بفتحتین

احراق سوزانیدن۔

احتراق سوختہ شدن و باصطلاح اہل نجوم احتراق نہان شدن کوکب سیار غیر ماہ زیر شعاع آفتاب نوری گویند ازان طائفہ کہ نشناسند معنی احتراق ازاحراق)۔

احقح ازار دراز تر و چارپائی کہ پاے بجای دست نہد در رفتار۔

احقاق واجب گردانیدن و برحق داشتن و بحقیقت دانستن۔

احمق بے عقل۔

احراق حیران گردانیدن۔

اخلاق بالکسر کہنہ کردن و کہنہ شدن و کہنہ پوشانیدن و بالفتح جامہای کہنہ و خوہا بر تقدیر اول جمع خلق بفتحتین و بر تقدیر ثانی جمع خلق بالضم۔

اختراق سخت وزیدن باد و بافتن دروغ و دریدہ شدن۔

اختلاق بافتن دروغ و معتدل شدن و تمام خلقت شدن و از نو کاری کردن و خوی گرفتن و خوشبو شدن

اختناق گلو گرفتن۔

اخرق نادان و دریدہ گوش۔

اخلق خوش خلق و ہموار و غیر مجوف

ادہاق پر کردن و ریختن۔

ادقاق باریک کردن و نیکو گفتن

وآرد نرم کردن وہمچنین تدقیق۔

ارشاق تیز نگہ کردن وگردن دراز کردن آہو۔

ارہاق رسانیدن بحد بلوغ یا بچیزی دیگر وتاخیر کردن نماز را بوقت نماز دیگر وتکلیف کردن وشتابانیدن وبر دشواری داشتن ودشوار کردن۔

ارقاق تنگ کردن وبندہ گردانیدن ونیکو کردن سخن را۔

ارتفاق بر مرفق تکیہ کردن وبر مرفقہ یعنے نازبالش تکیہ کردن قولہ تعالی حَسُنَتْ مُرْتَفَقًا۔

ارق بفتحتین بیخواب شدن وبتشدید قاف باریکتر وشفاف۔

ازرق کبود چشم وچیزی صاف۔

ازلاق لغزانیدن وستردن موی وبچہ افگندن ناقہ۔

ازہاق ہلاک کردن۔

اسحاق دور کردن وکہنہ شدن جامہ وسائیدہ شدن وخشک شدن پستان از شیر وبر سینہ وشکم چسپیدن آن ونام پیغامبریست واین اسم عجمی ست کہ عرب در کلام خود آوردہ اند واسحاق بمعنی مصدری منصرف ست وبمعنی اسمی غیر منصرف واگر بمعنی اسمی نیز اعتبار نقل از معنی مصدری کنند منصرف باید خواند چرا کہ عجمی نخواہد بود۔

استیاق راندن۔

استراق دزدیدہ گوش فرا داشتن۔

استباق بیشی گرفتن وبا یکدیگر تیر انداختن

استرزاق روزی خواستن۔

استطلاق رفتن شکم۔

استغراق ہمہ را فرا گرفتن وبہ تمام توانائی خود کاری کردن وغرقہ شدن۔

استلحاق دعوی فرزند کردن۔

استنشاق آب وہوا بہ بینی کشیدن۔

استنطاق سخن گفتن خواستن واز کسے سخن بیرون کشیدن۔

استیساق فراہم آمدن وتمام شدن وراست شدن۔

استیثاق استواری خواستن واستوار کردن۔

استیفاق توفیق خواستن۔

استحقاق سزاوار شدن۔

استرقاق تنگ شدن وبندگی گرفتن

استدقاق باریک شدن۔

استبرق بالکسر دیبای سطبر معرب استبرہ

اسبق بالفتح پیشتر

اشراق روشن شدن ودرخشیدن

اشفاق مہربانی کردن وترسیدن۔

اشتیاق آرزومند شدن۔

اشتقاق گرفتن کلمہ از کلمہ ونیمہ گرفتن وبرنرم وجز آن شگافتن وسخن را بچپ وراست بردن در خصومت بیقصد وبہ چپ وراست رفتن دران حال۔

اشق بالضم وفتح شین مشدد صمغ درختی ست کہ مانند ست بجنا از روی شکل وبفتحتین وتشدید قاف دشوار تر۔

اشدق فراخ دہن۔

اصداق کابین زن کردن۔

اصعاق میرانیدن وبیہوش کردن۔

اصفاق در فراز کردن وفراز آمدن مردم در کاری وگوسپند را یکبار دوشیدن

اصطفاق بہم واکوفتن وجنبیدن درخت از باد وابریشم از زخمہ وآواز دادن چیزی۔

اضیق تنگتر۔

اطراق بعاریت دادن بز نر برائے گشنی وخاموش بودن وسر در پیش افگندن ورفتن شتران در پے یکدیگر وفراز آمدن۔

اطلاق از بند رہا کردن وروان کردن وکشادن وگفتن وشکم راندن۔

اعتاق آزاد کردن۔

اعراق بیخ دار شدن وبیخ بزمین فرو بردن درخت وبہ عراق رفتن وآب اندک در شراب آمیختن۔

اعلاق در چیزی آویختن وناخن در چیزی فرو بردن وچیزی را علاقہ کردن

اعناق بالکسر فراخ رفتن وگردن بند در گردن کردن وبر گردن بند ساختن وبالفتح گردنہا وبزرگان قوم۔

اعتناق دست بگردن ہمدیگر کردن

وبچیزی بسته شدن۔
اعتباق بازداشتن۔
اعنق بالفتح درازگردن وچیزی کہ بلند باشد وسگے کہ درگردن او علاقہ باشد۔
اغراق غرق کردن ومبالغہ کردن وکمان سخت کشیدن۔
اغلاق دربستن۔
افق بالفتح رفتن وبغایت کریم شدن وپوست را دباغت کردن وبضمتین کرانہ وآسمان وہر کرانہ کہ باشد۔
افتراق ازہمدیگر جدا شدن۔
افیق بفتح ہمزہ وبکسر فا پوستے کہ دباغت او تمام نشدہ باشد۔
افلاق بالکسر چیزی عجیب آوردن۔
اقلاق بالکسر بے آرام کردن۔
الق بالفتح دیوانہ کردن ودروغ گفتن وبالکسر گرگ وبالکسر وفتح لام مشدد درخشندہ
الاق بالکسر دروغ گفتن وبرقے کہ بدروغ درخشد وباران وباد نباشد وبالضم کوہی است بصحرا وبالفتح وتشدید لام دروغ گو
الحاق دررسانیدن ودررسیدن وبآخر چیزی پیوستن وپیروی کردن وچیزی پیوستن بچیزے وبچیزے وابستن ودررسیدن۔
الزاق والساق والصاق بچیزی چسپیدن وچسپانیدن۔
التزاق والتساق والتصاق بچیزے چسپیدن۔
املاق درویش شدن ودرویشے۔
امہق بالفتح سخت سپید۔
انق بفتحتین شاد شدن وبغایت خوش شدن
انیق بفتح ہمزہ وکسر نون خوب وعجیب۔
انطاق بسخن در آوردن۔
انفاق خرج کردن چیزیرا وبرواج رسیدن بازار مردم ودرویش شدن وآخر شدن مال۔ قال اللہ تعالی خشیۃ الانفاق۔
انسحاق سائیدہ شدن۔
انخراق دریدہ شدن۔
اندفاق ریختہ شدن وبرجستن آب ومانند آن۔
انطلاق رفتن۔
انفلاق شگافتہ شدن۔
انملاق دوستی نمودن وچاپلوسی نمودن وہموار شدن وخلاصی یافتن۔
انسیاق روان شدن۔
اندقاق کوفتہ شدن۔
انشقاق شگافتہ شدن۔
انفتاق واشدن وابروشگافتہ شدن
اوق بالفتح گران شدن بوزن وگرانی
اورق خاکستر رنگ وسالی کہ باران وردنبارد۔
اوفق موافق تر۔
ایثاق استوار بستن واستوار کردن بند واستوار گرفتن۔
ایراق برگ آوردن درخت۔

فصل الالف مع الکاف

احتباک ازار برمیان بستن واستوار کردن چیزے وفراہم بستن پشت وساق خود بلنگوطہ یعنی لنگ وپشت وساق برہم کشیدہ نشستن۔
احتناک استوار شدن وخوردن ملخ گیاہ را وآزمودن وازبن برکندن وغالب شدن ورسن دردہن اسپ وشتر بستن وبفارسی آن رسن را لویشہ ولبشہ گویند قولہ تعالی لاحتنکن ذریتہ
احتکاف خویشتن را بچیزی درمالیدن وکاویدن باکسی۔
ادراک بالکسر دریافتن بچیزی ورسیدن میوہ وجز آن۔
ادارک بالکسر وتشدید دال مفتوح ورای مہملہ مضمومہ بہمدیگر رسیدن دراصل تدارک بود وقال اللہ تعالی حتی اذا اداركوا فيها جميعا۔
اروک بالضم فرونشستن امام حجت
اریک بالفتح نام وادی ست۔
ارک بالفتح خوردن شتر درخت ارک ومقیم بودن بجای وبفتحتین بیماری شتر از خوردن اراک وبضمتین نام موضعی ست۔
اراک بالفتح نام درختیست شورکہ از آن مسواک سازند وپارۂ زمین وموضعی ست

بعرفه و کوهی ست مر هذیل را۔
ارائک تختهای آراسته جمع اریکه است
اسلاک درآوردن چیزی در چیزی
استیاک مسواک کردن۔
استدراک طلب دریافت چیزی کردن
استمساک چنگ درزدن۔
استهلاک نیست کردن۔
اشواک بالکسر پرخار شدن درخت وغیره آن و بالفتح خارها جمع شوک بالفتح۔
اشراک شریک آوردن باخدا و انباز کردن باکسی و بالفتح انبازان جمع شریک۔
اشتراک انبازی کردن۔
اشتباک بهم دررفتن۔
اصطکاک بهم واکوفتن۔
اضحاک خندانیدن۔
اعتراک جمع شدن۔
افتکاک جدا شدن۔
افک بالفتح برگردانیدن و بازگردانیدن از چیزی قوله تعالی اجئتنا لتافکنا عن آلهتنا و بچیزی نیکی نارسیدن و بالکسر دروغ گفتن و دروغ بستن و دروغ۔
افاک دروغها۔
افاک بالفتح وتشدید فا دروغگو۔
الوک بالضم پیغام رسانیدن و پیغام
امساک واایستادن و نگهداشتن و چنگ درزدن و بازداشتن۔
امتساک چنگ درزدن۔

امتکاک مکیدن۔
املاک بالکسر زن دادن و خداوند چیزی کردن و نیک سرشتن آرد و بالفتح ملکها و پادشاهان جمع ملک و ملک جمع ملک یعنی فرشته نیز گویند۔
آنک بالمد والضم لون اسرب و قلعی و برین وزن در عربی اسمی دیگر مفرد غیر آشد بضم شین وتشدید دال نیامده چرا که این صیغه از بناهای جمع ست چون اکلب وانجم۔
انهاک ضعیف و لاغر کردن و عقوبت کردن۔
انتهاک حرمت کسی بردن۔
انسلاک درآمدن چیزی در چیزی۔
انهماک کوشیدن در کار و مبالغه کردن دران۔
انهتاک دریده شدن پرده۔
انفکاک ازهم جدا شدن و آزاد شدن۔
اولئک یعنی ایشان۔
اهلاک بالکسر هلاک کردن۔
ایک بالفتح بیشه۔

فصل الالف مع اللام

ابجال بجیل بالفتح کسی را و بجیل شدن و به بجیلی نسبت کردن۔
ابسال بخواری گذاشتن و گرو کردن و به گرو دادن و حرام کردن و بسلامت داشتن و بهلاک سپردن کسی را قوله تعالی ان تبسل نفس بما کسبت۔
ابطال بالکسر باطل کردن و بالفتح دلیران۔
ابتذال صرف کردن چیزی و بسیار بکار داشتن جامه و غیر آن و درباختن و نگاه نا داشتن چیزی را۔
ابتهال زاری کردن و لعنت نمودن و اخلاص ورزیدن در دعا۔
اباطیل باطلها۔
ابول بالضم وتشدید با ابیل و ابال بالکسر وتشدید با گروه ابابیل جمع قال الله تعالی طیراً ابابیل۔
ابل بکسرتین شتران واحد ندارد و یعنی جمع است آبال بالمد جمع۔
ابول بالضم بطلب پسند کردن شتر از آب و بازماندن مرد از مجامعت و تابل بجنبین۔
ابهل بضم همزه و ها تخم سرو و صاحب قاموس گوید ابهل بالفتح بار درختی ست بزرگ برگ آن به برگ درخت گز ماند و بارش بسیار کنار و آن به برگ درخت عرعر نیست چنانکه جوهری توهم کرده است
ابدال بالکسر بدل کردن و بالفتح بدلها و گروهی از بندگان که حق تعالی زمین را بوجود ایشان قائم دارد و ایشان هفتاد نفر اند چهل نفر در شام می باشند و سی نفر در جاهای دیگر که از ایشان چون

بپیر دیگرے از مردم جای او بگیرد۔
اتکال بہ تشدید تا اعتماد کردن۔
اتبال فانے کردن و فاسد و بیمار کردن دوستی کسی را دشمن داشتن۔
اتصال پیوستہ شدن۔
اثقال بالکسر گران کردن بوزن گران شدن و گرانبار شدن ۔ و گرانبار کردن و بالفتح اسباب و رختہا و بارہاے گران اثقال الارض گنجہای زمین و جسد مرد ہا قولہ تعالے وَاَخْرَجَتِ الْاَرْضُ اَثْقَالَهَا۔
اثل بالفتح شورہ گز۔
اثیل بوزن و بمعنی اصیل۔
اجل بالفتح گناہ کردن و برانگیختن و بمعنے برای نیز آمدہ چنانکہ گویند من اجلک یعنے از بہر تو و بالکسر مادہ گاو دشتی و درد گرفتن گردن از ناہمواری بالین و دردناک شدن گردن و بفتحتین نہایت زمان عمر و مدت و مہلت و وقت ادای قرض۔
آجال بالمد جمع و بفتحتین و تشدید لام بزرگ تر و ہمچنین اجلل بہر دو لام۔
آجل بالمد و کسر جیم آن جہان و ہر چہ با مہلت باشد و ضد آن عاجل بہر دو معنی بیاید۔
اجزال بالکسر بسیار دادن۔
اجمال بالکسر جملہ کردن حساب و جمع کردن چیزے و نیکوئی کردن و نیکو کردن کار و پیہ گداختن و بسیار شدن شتر و بالفتح شتران نر جمع جمل بفتحتین۔

اجفال دویدن شتر مرغ و گریختن بشتاب شتاب کردن و بردن باد چیزے را
اجمل نیکوتر۔
احبال آبستن کردن۔
احتبال صید کردن بدام۔
احلال فرود آوردن و حلال کردن و در ماہہای حرام از حرم بیرون آمدن و از احرام بیرون آمدن و سزاوار عقوبت شدن و در آمدن شیر در پستان گوسپند پیش از زائیدن۔
احتیال حیلہ ساختن و حوالہ پذیرفتن
احوال بالفتح حالہا۔
احلیل بالکسر سوراخ پستان و سوراخ قضیب۔
احمال بالکسر یاری دادن بہ برداشتن و بالفتح بارہا۔
احول حیلہ کنندہ و کج چشم کہ آنرا بفارسی کاژ و براے فارسی گویند و آنچہ مشہورست کہ احول فطرۃً یکی را دو می بیند غلط است مگر آنکہ بناد ریافتہ شود اما احول کہ بتکلف چشم را کج کند اکثر اوقات یکے را دو بیند۔
احتمال برداشتن و باردار شدن و بار نہادن و حملہ بردن و ناملائم از کسی برداشتن و از منزل رفتن۔
اخضال تر کردن۔
اخمال گمنام کردن۔
اخلال محتاج کردن و محتاج شدن و زیان رسانیدن و بار تباہ آوردن نخل و گذاشتن مردم جای خود را و گیاہ شیرین دادن شتر را۔
اختیال گردن کشی کردن و خیال کردن۔
اختبال کم کردن و نقصان عضوی کردن۔
اختزال بریدہ شدن و از میان بردن و تنہا شدن۔
اختلال زبان شدن و بہم داد ریختن دنیا از مند گشتن و لاغر شدن۔
اخطل بالفتح آنکہ گوش سست شدہ و آویختہ باشد از گرما و لقب شاعری ست مشہور در عرب۔
اخیل خادم دارد نام مرغیست کہ خال بسیار بر بال و پر دارد و آنرا شقراق نیز گویند۔
ادمال بگردانیدن جراحت و پوست بر سر آوردن جراحت۔
ادلال ناز و کرشمہ کردن و حملہ بردن۔
ادخال در آوردن و بتشدید دال در رفتن بچیزی۔
اذبال پژمردہ کردن و کاہل گردانیدن و لاغر کردن۔
اذہال غافل کردن۔
اذلال خوار کردن۔
اذیال بالفتح دامنہا و اواخر قوم۔

ارتجال بے اندیشہ چیزی گفتن۔
ارتحال چیزیرا از جائی برداشتن و بجائی رفتن۔
ارسال فرستادن و فروگذاشتن و سماحب شیر شدن از مواشی خود۔
ارذال بالکسر فرومایہ کردن و بالفتح فرومایگان
اراذل زبونان و ناکسان۔
ارذل زبون تر و ناکس تر و ارذل العمر در کلام مجید واقعست یعنی زبون ترین عمر کہ زمان پیریست۔
ارغل و اغرل ہر دو بغین معجمہ در اہل آنکہ اورا ختنہ نکردہ باشند و اغرل عیش فراخ را نیز گویند۔
ارمل بے توشہ و مسکین و گوسپندیکہ چہار دست و پاے او سپید باشد و مرد بے زن و سال کم باران ارامل جمع۔
ارجل مرد بزرگ پای و اسپے کہ یکپای او سپید باشد الوری گوید سا شہب روز کند ادہم شب را ارجل۔
ارقال بسرعت رفتن۔
اربل بکسر ہمزہ و کسر بای موحدہ شہریست نزدیک موصل از انجاست علی بن محمد بن عیسے صاحب کشف الغمہ۔
ازلال لغزانیدن و نیکوئی کردن و بخشیدن۔
ازل بالفتح تنگ شدن و باز داشتن و عیب کردن و بہ تنگی و سختی افتادن و بالکسر تنگی و شدت و دروغ و تعیین زمانی کہ آنرا ابتدا نباشد و آزل بتشدید لام آنکہ ران و سرین لاغر باشد۔
ازمیل بالکسر نشکردہ کفشگرن کہ بدان چرم را می برند و آہن پارہ کہ در طرف نیزہ گنبد برای صید کردن گاو و مطرقہ مرد استوار در ضعیف۔
اسبال بالکسر فروگذاشتن شلوار و غیر آن و باریدن باران و ریختن اشک و بر آوردن زرع خوشہ را و بالفتح بارانہا و خوشہا دلوہا۔
اسمال بالکسر کہنہ شدن جامہ و صلح دادن میان دو کس و پاک کردن حوض از گل ولای و اصلاح کردن کار مردم و بالفتح جامہای کہنہ۔
اسدال بالکسر فروگذاشتن و بالفتح پردہا و جامہا کہ بر ہودج اندازند۔
اسہال شکم راندن و بہ زمین نرم رسیدن۔
اسجال پر آب کردن چیزے و بخشیدن و مباح کردن۔
اسلال دزدیدن و علت سل آوردن و شمشیر کشیدن و رشوت دادن۔
استلال برکشیدن شمشیر از نیام۔
استبدال بدل گرفتن۔
استرجال پیادہ شدن خواستن۔
استجہال نادان شمردن۔
استرسال خوگر شدن و گستاخ شدن و گستاخے کردن و فروہشتن موی سر و غیر آن۔
استسہال آسان شدن و آسان داشتن۔
استعجال شتافتن و شتاب کردن خواستن
استعمال طلب کار کردن۔
استقبال پیش باز رفتن در و بہ چیزی آوردن و پیش آمدن۔
استکمال تمام کردن و تمام شدن خواستن
استمہال مہلت خواستن و انتظار کشیدن
استنزال فرود آمدن۔
استیصال از بن برکندن و موی کسی را بموی خود بستن خواستن بر تقدیر اول یا در اصل ہمزہ بود و بر تقدیر ثانی واو بود۔
استحلال حلال خواستن۔
استدلال دلیل خواستن و دلیل آوردن۔
استزلال لغزانیدن و لغزیدن خواستن قال اللہ تعالی فاستزلہما الشیطان[1]۔
استذلال خوار کردن و خوار شمردن۔
استظلال سایہ گرفتن۔
استغلال غلہ گرفتن و غلہ آوردن خواستن و برکشانیدن غلہ داشتن۔

[1] در قران مجید فازلہما الشیطن است از مستنسخ سہو شدہ ۱۲

استقلال اندک شمردن و تنها بکاری ایستادن و از جای بجای رفتن و بلند گردیدن درخت بر گرفتن۔

استهلال ماه نو دیدن و بانگ کردن کودک در وقت زادن و باریدن اول باران و بلند کردن حاج آواز را در وقت لبیک گفتن و بیرون آمدن شمشیر از نیام۔

اسقیل بالکسر عنصل یعنی پیاز دشتی۔

اسافل پائین تران و زبون تران و شتران خرد۔

اسرائیل بالکسر نام یعقوب علیه السلام و معنی آن بزبان سریانی برگزیدهٔ خدا و بعضی گفته اند بندهٔ خدا۔

اسمٰعیل ع نام پسر حضرت ابراهیم ع و اوست ذبیح بر قول صحیح نه اسحٰق چنانکه جمعی بران رفته اند و نام پسر بزرگ امام جعفر صادق علیه السلام و شیعهٔ اسماعیلیه خود را بدو منسوب دارند و معنی اسماعیل بزبان سریانی فرمانبردار خدا۔

اسل بفتحتین درخت بلند خاردار و نیز دهر خار و راز۔

اشبال بالکسر مهربانی کردن و بچه زادن شیر درنده و صبر کردن زن شوهر مرده بر فرزندان خود که دیگر شوهر نکند و بالفتح بچه های شیر جمع شبل بالکسر۔

اشکال بالکسر دشوار شدن و رسیدن خرما و انگور و بالفتح صورتها و مانندها۔

اشتعال افروخته شدن آتش و آشکارا شدن سپیدی در موی۔

اشتغال بکاری در شدن۔

اشتمال گرد فرو گرفتن و جامه در بر گرفتن و بالای چیزی بر آمدن۔

اشکل سرخ چشم و سرخ به سپیدی آمیخته و درخت کنار کوهی و گوسپندی گاه سپید و شبیه تر و خوش صورت تر و پوشیده تر و دشوار تر۔

اشهل میش چشم۔

اشغل مشغول تر۔

اشل بفتحتین آنکه دست او خشک شده یا رفته باشد۔

اصل بیخ و نسب اصول جمع و حسب چنانکه عرب گوید لیس له اصل و لا فصل یعنی نیست او را حسب و زبان فصیح۔

اصیل شبانگاه و آن بعد از وقت عصر است تا فرو رفتن آفتاب و خداوند نسب و محکم بیخ دار۔

اصائل بالفتح و اصل بضمتین و آصال بالمد جمع و بیش بین و ثابت رای و هلاک و موت و شهری ست باندلس۔

اصطبل بالکسر و بفتح طا طویله و جای ایستادن دواب و این لغت اهل شام است۔

اضلال گمراه گردانیدن و گم کردن و دفن کردن مرده۔

اضمحلال نیست شدن۔

اضل گمراه۔

اطلال بالکسر مشرف شدن بر چیزی و باطل کردن خون و بالفتح نشانهای سرا و جاهای خراب شده و بدنها۔

اطریفل بالکسر و بفتح معجونیست مرکب از هلیله و بلیله و آمله معرب تریفل یعنی سه میوه و بحذف الف و کسر طا نیز آمده انوری گوید۔ ع سازی طریفلی ز کنند دلگوا پری

اظلال بالکسر سایه افگندن و سایه دار شدن و نزدیک آمدن بچیزی و بالفتح سایه ها۔

اعوال به آواز بلند گریستن۔

اعجال شتابانیدن۔

اعمال بالکسر کار فرمودن و در کار آوردن و بالفتح کارها۔

اعتدال راست شدن و میانه شدن۔

اعتزال یکسو شدن۔

اعتقال بند کردن و بسته شدن و پای گوسپند در میان پا گرفتن بوقت کشتن و نیزه در میان پا گرفتن۔

اعتمال کار کردن۔

اعتلال بیمار شدن و بهانه آوردن و باز داشتن کسی را از کاری و علت و سبب آوردن برای چیزی۔

اعدل داد دهنده تر راست تر و میانه تر۔

اعزل مرد بی سلاح و ابر بی باران و اسپ کج دم و سماک اعزل ستاره ایست که

تنها واقع ست بخلاف سماک رامح کز نزد او دو ستاره والیست که آن ستاره را نیزهٔ او گویند۔

اعقل خردمندتر و ستوری که پایش کج شده باشد چنانکه هر دو زانوی او در رفتن بهم خورد۔

اعلال بیمار کردن۔

اغفال بیخبر گردانیدن و فرو گذاشتن

اغلال بالکسر کینه داشتن و خیانت کردن در غنیمت و تشنگی بغایت رسیدن و طعام آوردن برای عیال و روانیدن زمین گیاه را که او را اغال خوانند و تیز نگریستن و بند بر کسی نهادن و غله آوردن زمین و بالفتح غلهای آهنین که بر گردن مردم نهند و آبهای روان که در میان درختان رود۔

اغتسال شستن۔

اغتیال ناگاه کشتن و فربه و سطبر شدن کودک۔

افول بالضم فرو رفتن ستاره و ناپدید شدن

افضال بالکسر نیکوئی کردن و افزون کردن و آوردن و بالفتح بخششها و افزونیها

افعال کارها۔

افضل افزونتر افاضل جمع و لقب حکیم خاقانی چنانچه میگوید بیت آزادان را نبی افضل زانرو آزادی دو حرف اول به

افکل لرزه۔

اقفال بالکسر قفل کردن و خشک کردن و باز گردانیدن و باز داشتن لشکر را از رفتن و بالفتح قفلها۔

اقلال اندک کردن و بی چیز و درویش شدن و برداشتن۔

اقتتال باهم دیگر کارزار کردن و کشتن دیوا عشق کسی را۔

اقبال ضمان کسی را قبول کردن و رو بچیزی آوردن و پیش آمدن و چیزی پیش کسی داشتن و سعادت مند شدن و روی کسی بچیزی گردانیدن۔

اقل کمتر۔

اکسال انزال ناکردن در مجامعت۔

اکمال تمام کردن۔

اکلال مانده کردن و خداوند ستوران مانده شدن و صاحب خویشان محتاج شدن۔

اکفال بالکسر ضامن و پذیرندهٔ تعهد کردن

اکلیل بالکسر تاج و چیزی مانند سربند که مزین بجواهر کنند اکالیل جمع و منزلیست از منازل قمر و آن چهار ستاره است صف کشیده۔

اکمل کامل تر۔

اکتیال بالکسر کیل پیموده ستاندن

آکل بالمد و کسر کاف خورنده و سلطان و ماکول خورده شده و رعیت۔

اکیل بالفتح خورنده و خورده شده و هم کاسه۔

اکول بالفتح بسیار خورنده۔

اکتحال سرمه در چشم کردن۔

اکحل۔ بالفتح آنکه جای رستن پلک چشم او سیاه باشد و سرمه در چشم کرده و رگی ست در دست میان قیفال و اسلیم که قصد آن میکنند و آن را رگ هفت اندام گویند۔

ال بالکسر و تشدید لام خدای تعالی و پیمان و امان و خویشی و سوگند و نالیدن در وقت مصیبت و کینه و دشمنی و موضعی ست و کان زر و فاش شدن و درخشیدن و خسته کردن بنیزه و شتافتن اسپ۔

الیل بالفتح ناله و الیل الماء آواز آب الیل بروزن افعل شب بسیار تاریک و بعضی گفته اند شب سخت دراز و تاریک و همچنین لائل۔

آل بالمد پیروان و اهل خانهٔ شخص و فرزندان و اهل دین و سراب که آنرا بفارسی نمائش آب گویند یا سرابی که در اول و آخر روز دیده میشود و از دور بصورت سواران در می آید و چوب کوه و اطراف کوه و ستونها که خیمه بدان استاده کنند و بمعنی جمع آلت ست۔

امل بفتحتین امید داشتن و امید آمال جمع۔

امحال خشک سال رسیدن و در قحط

افتادن.

امهال فرصت ومهلت دادن.

املال بالکسر از بر چیزی نوشتن مرادف املاء وملول کردن واقرار کردن.

امتثال فرمانبرداری نمودن.

امثل فاضل تر وبرگزیده اماثل جمع.

امثال بالکسر قصاص کردن ومثله کردن یعنی بینی وگوش بریدن وبالفتح داستانهای مشهور وصفتها ومانندها جمع مثل ومثل.

امیل بی شمشیر وآنکه بر پشت اسپ راست نتواند نشست ومیل کننده تر.

امل بالمد وضم میم شهریست در طبرستان از انجاست محمد بن جریر طبری وشهریست بیک میل از آب جیحون که عوام آنرا آمو گویند وآن خطاست وصواب آمل ست.

انزال بالکسر فرو فرستادن وفرود آوردن وترتیب دادن وبالفتح چیزهای که برای مهمانان وفرود آیندگان آماده کنند از طعام وجز آن جمع نزل بالضم.

انتقال از جای بجای رفتن.

انتحال سخن کسی بر خود بستن وخود را به مذهبی بستن.

انتخال بجای معجمه برگزیدن.

اندمال به شدن جراحت.

انفعال شرمنده شدن واثر پذیرفتن.

انفصال جدا شدن.

انسجال ریخته شدن.

انجلال گشاده شدن.

انخزال رفتار با گرانی وکاهلی.

انهلال ریختن باران.

انسلال از میان چیزی بیرون آمدن.

انامل سرهای انگشتان.

انفال بالفتح غنیمتها که از کفار گیرند جمع نفل بفتحتین.

انکال بالفتح بندها.

اول بالفتح وایال بالکسر باز گشتن وبصلاح آوردن وسیاست کردن واول بتشدید واو نخستین وآغاز.

اوعال بالفتح پشتهای زمین وبزهای کوهی ومردم توی جمع وعل.

اہل بالفتح سزاوار شدن وانس گرفتن وکدخدا شدن وسزاوار وکسان ومردم خانه.

اہمال فرو گذاشتن.

اہلال ماه نو دیدن وبلند گفتن حاج لبیک را وآواز بلند گفتن نام خدا در وقت ذبح کردن.

اہوال بالفتح ترسها.

ایصال رسانیدن.

ایکال خورانیدن طعام وسخن چینی کردن.

ایل بالکسر نام خدای تعالی واز نیجاست جبرئیل ومیکائیل یعنی بندهای خدا ونام کوهیست وبالکسر وتشدید یا شهریست.

ایلول بالفتح نام دوازدهم ماه رومی ست.

فصل الالف مع المیم

ابرام استوار کردن وبستوه آوردن وملول کردن وجامه را از ریسمان دو تا بافتن ورسن دو تا تافتن.

ابتسام نرم خندیدن.

ابریسیم بالفتح والکسر وضم سین مهملہ وفتح آن معرب ابریشم.

ابکم گنگ.

ابہام بالکسر پوشیده گذاشتن ودر بستن وانگشت بزرگ که آنرا بفارسی انگشت نر گویند.

اتہام بالکسر گرمای سخت رفتن وناموافق شمردن هوا وبموضع تهامه رفتن وبتشدید تا تہمت نهادن.

اتسام بالکسر وتشدید تای مکسوره خود را بچیزی نشان کردن وبچیزی نشان مند شدن.

اتمام تمام کردن.

اثم بالفتح گناه کردن وبالکسر گناه وشراب وقمار.

اثام بالفتح وادیست در دوزخ وپاداش گناه وبدین معنی بکسر نیز آمده همچنین ماثم.

آثم بالمد وکسر ثای مثلثه واثیم گناهگار.

اجذم بریده دست.

اجزم بریده شده.

اجم بفتحتین بستوه آمدن از خوردن یکنوع طعام وموضعی ست بشام ونیستانها ودرختان

بسیار و بضمتین قلعه و نام قلعه الیست بمدینه و هر خانه که مسطح و چهار گوشه باشد و بفتحتین و تشدید میم گوسپند بی شاخ و مرد بی نیزه۔

اجثام باز داشتن و نزدیک بهلاک رسانیدن

اجمام آسایش دادن ستور را برای سواری و نزدیک شدن کار۔

اجرام بالکسر گناه کردن و بالفتح تنها جمع جرم بالکسر۔

اجسام بالفتح تنها و اکثر استعمال اجرام در لطیف و استعمال اجسام در کثیف میباشد۔

احجام بالکسر باز داشتن و باز گردیدن۔

احتجام حجامت کردن۔

احرام نومید کردن و در حرم شدن و بحرمت شدن و احرام بستن و احرام کردن و در ماههای حرام در آمدن و آن ذو القعده و ذو الحجه و محرم و رجب ست۔

احکام بالکسر استوار کردن و باز داشتن سفیه را از سفاهت و بالفتح حکمها و احکام الاحکام کتابیست در اصول فقه تصنیف سیف الدین آمدی۔

احمام تب دادن و غمناک کردن و نزدیک شدن و حاضر شدن و بی آرام کردن کار کسی را و تب زده شدن مردم و گرم شدن زمین و جای آب گرم و سرد شستن و آب را گرم کردن و سیاه گردانیدن۔

احتدام سخت گرم شدن و سخت سرخ شدن و افروخته شدن آتش و در داد غضب

احترام حرمت داشتن۔

احتزام بزای معجمه میان بستن۔

احتشام شرم داشتن و خداوند خدم و حشم شدن۔

احشام بالکسر خجل کردن و آزاد کردن و بغضب آوردن کسی را و بالفتح چاکران و غلامان۔

احتلام خواب دیدن و جماع کردن در خواب یا انزال منی بخواب و بمعنی مطلق انزال نیز آمده

احلام بالفتح خوابها و بردباریها و عقلها جمع حلم بالضم بمعنی اول و جمع حلم بالکسر بمعنی ثانی و ثالث۔

اخدام خادم دادن کسی را و خدمت فرمودن کسی را۔

اخترام بریدن و از بیخ بر کندن و ربودن و گرفتن مرگ کسی را۔

اختتام پایان بردن کاری۔

اختصام جدل کردن با کسی۔

اخرم گوش سوراخ کرده و آنکه میانه دو سوراخ بینی او را بریده باشند و لقب بادشاه روم است و نام کوهیست۔

اخزم بزای معجمه مار نر و نام کوهی ست به مدینه و نام جد حاتم طائی که با پدر خود عاق بود بعد از مردن او پسران اش با جد خود نافرمانی و عقوق نمودند و مجروح و خون آلوده ساختند و پدر در این معنی این شعر گفت

شعر ان بنی زملونی بالدم شنشنة اعرفها

من اخزم ﴿ یعنی بدرستی که فرزندان من مرا بخون آغشتند و این عادتی ست که میدانم از اخزم یعنی از پدر ایشان و مصرع اخیر مثل شد در آنچه پسران عمل بسیرت پدر کنند در نیکی و بدی۔

ادغام فرو گرفتن سر ماو گرما کسی را و سیاه کردن روی کسی و خوردن چیزی بی خاییدن تا کسی دیگر در خوردن سبقت نکند و لگام در دهن اسپ کردن و حرفی را در حرفی در آوردن۔

ادغم بالفتح سیاه چرده و سیاه بینی و آن که از بینی سخن کند۔

ادهم سیاه و ستور سیاه رنگ و نام شخصی ست و اثر و نشان نو و کهنه و بند آهن و اکثر اهل لغت به مطلق بند تفسیر کرده اند و ظاهر آن ست که مخصوص به آهن باشد۔

ادم بالفتح نان خورش کردن و الفت و سازگاری کردن و بفتحتین کور و نوعی ست از خرما و نام موضعی ست۔

ادام بالکسر نان خورش و سازگار و چاهیست به یک منزل از مکه و نام زنی ست و بالفتح نام موضعی ست۔

ادیم بالفتح پوست یا پوست سرخ یا پوست دباغت کرده و طعام با نان خورش و نام اسپی ست و موضعی ست ببلاد هذیل و ادیم الارض روی زمین و ادیم السما ظاهر آن و ادیم النهار روشنی روز یا اکثر

آن وادیم یعنی اول چاشت۔
آدم بالمد گندم گون و ابوالبشر علیہ السلام را آدم برای آن گویند کہ صاحب ادمہ یعنی گندم گون بود یا آنکہ خاک جودش از ادیم زمین بود یا آنکہ صاحب دمہ بودہ است بالفتح یعنے سزا وار الامت یا آنکہ صاحب دم ست یعنی الفت و اصح آن ست کہ آدم اسم عجمی و موافقت این نام بمعنی از اتفاقات ست۔
ارتام رشتہ بر انگشت بستن بجہت یاد کردن چیزے۔
ارغام خوار کردن و بخاک رسانیدن بینی۔
ارتسام فرمان بردن و نقش گرفتن چیزی در چیزی دیگر گفتن و دعا کردن
ارتکام برہمدیگر نشستن چیزہا و گرد آمدن و ہم چنین ست تراکم۔
ارم بالفتح بدندان گرفتن و سخت تافتن رسن را خوردن تمام آنچہ برخوان باشد و نرم کردن و سخت بستن و بالضم موضعی ست در طبرستان و بفتحتین یکسکس و نشان و علم کہ در بیابان بجہت شناختن راہ برپا کنند و بکسر اول و فتح دوم نام شہر عاد و نام پدر عاد یا نام مادر عاد یا نام قبیلۂ عاد و ارم ذات العماد دمشق ست یا اسکندریہ یا موضعی ست بفارس و بالضم و تشدید رای مفتوحہ دندانہا و اطراف انگشتان و سنگ ریزہ۔
آرام بالمد نشانہا و گورہائے قبیلۂ عاد و آہوان سپید و برین تقدیر آرام قلب ارآم ست بالفتح و مد ہمزۂ ثانی و مفردش ریم بالکسر و سکون ہمزہ۔
ارقم مار سیاہ و قبیلہ ایست از بنی تغلب
ارقام بالفتح خطہا۔
ارحام بالفتح زہدانہا و خویشان۔
ازم بالفتح گزیدن و باز ایستادن از چیزے و لازم شدن بچیزے و سخت تافتن رسن را و پرہیز کردن و خشک سال شدن و در بستن و محافظت کردن چیزے را و فراہم آمدن و بریدن بدندان و بکار ردو باز داشتن خود را از خوردن طعام بالاے طعام و بفتحتین موضعی است نزدیک ہوازن و ناحیہ ایست بسیراف۔
ازلام بالفتح تیرہای قمار بے پر کہ در جاہلیت بدان بازی میکردند و بدین گرو شتران خریدہ گوشت آن بر فقرا قسمت می کردند و آن را از ابواب کرم و سماحت دانستہ بدان فخرہی نمودند و ہر کہ در ان بازے داخل نمی شد آنرا بخیل و لئیم میگفتند و حق تعالی در کلام مجید ازان نہی فرمودہ
ازکام بالکسر زکام دادن۔
ازدحام بالکسر انبوہے کردن۔
اسقام بالکسر بیمار کردن و بالفتح بیماریہا
اسلام مسلمان شدن و فرو گذاشتن و گردن نہادن و بیع سلم کردن یعنی بہا پیش از رسیدن غلہ و میوہ دادن کار بکسے سپردن و در صلح در آمدن۔
استسلام گردن نہادن و پیش دادن بہا و بسودن سنگ بلب یا بدست خوشتر بر آوردن کشت۔
استلام بسودن سنگ بدست یا بلب
اسیلم بالضم و فتح سین و سکون یا رگے ست میان انگشت خنصر و بنصر۔
اسلم سالم تر۔
اسہام بالکسر قرعہ انداختن در میان خود۔
استہام قرعہ زدن۔
اسنام بالکسر بلند شدن دود و زبانہ زدن آتش۔
استبہام پوشیدہ شدن سخن و عاجز شدن در سخن۔
استحکام استوار شدن۔
استعجام عاجز شدن در سخن۔
استحصام چنگ در زدن و ایستادن و شک را دوال ساختن و ملازم رفیق و یار خود بودن۔
استعظام بزرگ شمردن و بزرگ کردن و اکثرے از چیزے گرفتن۔
استعلام آگہے خواستن و خبر رسیدن
استخدام خدمت خواستن از کسے و باصطلاح ارباب معانی و بیان آوردن کلمہ ایست بیک معنی و خواستن معنے دیگر بضمیرے کہ بدو راجع کنند خواہ آن معنے

دیگر حقیقی باشد خواه مجازی و این را از قسم محسنات بلاغت دانند۔

استحمام خود را بآب گرم شستن و عرق کردن خواستن۔

استشمام طلب بو کردن و بوی یافتن از چیزی۔

استغنام غنیمت داشتن و غنیمت جستن

استفهام فهمیدگی چیزی خواستن۔

استقدام پیش شدن و در پیش شدن خواستن۔

اسحم بالفتح سیاه۔

اسم بالکسر و بالضم نشان و علامت چیزی و باصطلاح نحویان اسم را بر پنج معنی اطلاق کنند اول نام که مقابل لقب و کنیت باشد دوم لفظی که معنی صفتی نداشته باشد و بدین معنی مقابل صفت باشد سوم لفظی که معنی ظرف نداشته باشد و بدین معنی مقابل ظرف ست چهارم لفظی که بمعنی حاصل مصدر باشد و آن را در برابر مصدر استعمال کنند پنجم کلمه که بذات خود بی انضمام کلمه دیگر بر معنی دلالت کند و به یکی از زمان ماضی و حال و استقبال مقارن نباشد و بدین معنی مقابل فعل و حرف باشد اسما جمع و اسماوات و اسامی بتشدید یا و تخفیف آن جمع الجمع۔

اشحام بالکسر پیه خورانیدن و خداوند پیه شدن۔

استخام بخار معده فاسد شدن و متغیر شدن

شیر و طعام۔

اشمام بویانیدن و حرف ساکن را بوی ضم یا کسر دادن به طرزی که شنیده نشود و حرکت لب دیده شود و پیچیدن راست برگشتن و سر را بلند کرده رفتن۔

اشم بفتحتین و تشدید میم بلند بینی و پیشوا و خداوند شرم و ننگ۔

اصطلام از بن بر کندن۔

اصرام بالکسر درویش شدن و وقت بریدن خرما شدن و بالفتح پوستهلو چرمها جمع صرم معرب چرم۔

اصمام بالکسر کر کردن و کر شدن و کر یافتن کسی را۔

اصم بفتحتین و تشدید میم کر و سنگ سخت و ماری که در وی افسون اثر نکند و مردی که در وی امید بهی نباشد و از هوای نفس باز داشته نشود و حاتم اصم نام بزرگی ست و شهر الله الاصم ماه رجب زیرا که در وی قتال حرام بود و آواز داد و خواه و آواز سلاح شنیده نمیشد۔

اصنام بالفتح بتها۔

اضم بالکسر و فتح ضاد معجمه نام کوهی ست و زمینی که در مدینه معظمه واقع شده و بفتحتین کینه و حسد و خشم کردن۔

اضرام آتش فروزانیدن۔

اضطرام زبانه زدن آتش۔

اطعام طعام دادن۔

اطم بالضم خشم کردن و بضمتین حصار سنگین و قصر و خانه چهار گوشه مسطح۔

اطام بالضم و الکسر بند شدن شاش۔

اظلام بالکسر تاریک شدن و در تاریکی در آمدن و ستم کشیدن و درخشیدن دندان

اعتام بالکسر بوقت نماز خفتن در آمدن و رفتن در آن وقت و درنگ کردن و باز ماندن از چیزی و باز داشتن کسی را از چیزی بعد از در آمدن در آن و گذشتن پاره از شب۔

اعدام نیست کردن و نیافتن چیزی و منع کردن کسی را۔

اعظام بزرگ کردن و بزرگ داشتن

اعصام بند ساختن مشک را و بر زین یا پالان شتر چیزی ساختن که سوار دست بروی زند تا نیفتد و دست بدان زدن از بیم افتادن۔

اعتصام چنگ در زدن و باز ایستادن از گناه و بمعنی اعصام نیز آمده۔

اعلام بالکسر آگاه گردانیدن نشان کردن و در جامه علم بافتن و بالفتح کوهها و بیرقها جمع علم بفتحتین۔

اعمام بالکسر خداوند عم بسیار شدن و بالفتح برادران پدر جمع عم بالفتح و تشدید میم۔

اعتمام عمامه بر سر بستن۔

اعم فراگیرنده تر همه را۔

اعوام بالفتح سالها۔
اعجام بالکسر نقطہ کردن حرف را و عجمی کردن سخن را و حروف المعجم حروف خطے کہ اکثرش نقطہ دارست و آن خط عربی ست۔
اعجم آنکہ سخن فصیح نگوید اگرچہ از عرب باشد و آنکہ بر سخن قادر نباشد۔
اعصم زاغے کہ نول بالاے او سپید باشد و آہوی دو رنگ کہ در دستش یا ہر دو دست او سفیدی باشد و دیگر اعضای او سیاہ یا سرخ باشد۔
اعلم دا اتر و آنکہ لب بالای او شگافتہ باشد
اغرام ہلاک کردن و حریص شدن و تاوان زدہ کردن و زیان کار گردانیدن۔
اغلام غلام بازگی کردن و تیز شہوت شدن
اغمام ابرناک شدن آسمان۔
اغتنام غنیمت گرفتن از کفار و غنیمت شمردن
افحام خاموش گردانیدن بحجت و فرو ماندہ یافتن از سخن کسی را۔
افخام بجای معجمہ بزرگ گردانیدن۔
افدام بسوراخ لولوئی بریق پارچہ و پنبہ نہادن تا آب صاف بیرون آید و سیر کردن رنگ سرخ جامہ را۔
افعام پر کردن۔
افہام فہمانیدن۔
اقام بالکسر برپا داشتن۔
اقحام اندوختن چیز بیا در چیزی۔

سه بزرگوہی ۱۲

اقتحام در آمدن در چیزی و حقیر داشتن و پنہان شدن ستارہ۔
اقدام در کاری پیش کسی گرفتن و دلیری کردن و فراپیش شدن و پیش کردن۔
اقدم پیشتر۔
اقسام بالکسر سوگند خوردن و بالفتح بخشہا و سوگندہا۔
اقتسام بخش کردن و سوگند خوردن
اقلیم و **اقلام** بالکسر بخشے از ہفت بخش زمین اقالیم جمع و موضعی ست بمصر۔
اقلام بالفتح تیرہاے قمار و قلمہا یا قلمہا تراشیدہ یعنی خامہا۔
اقنوم بالضم اصل ہر چیز اقانیم جمع و اقانیم ثلث باصطلاح ترسایان وجود و حیات و علم ست و آنرا اب و ابن و روح القدس نیز گویند۔
اقوم راست و درست تر۔
اقصم آنکہ نیمۂ دندان او شکستہ باشد و آنکہ یک شاخ او شکستہ باشد۔
اکرام گرامی کردن و بزرگ داشتن و نواختن و بخشش کردن و فرزند کریم زادن۔
اکرم گرامی تر و بخشندہ تر۔
اکتم بتای دو نقطہ بزرگ شکم و سیر نوشیدہ
اکثم بثای مثلثہ فراخ شکم و سیر و دراہ فراخ و شتر فربہ و یحیی بن اکثم قاضی دانشمند معروفست۔
اکشم بشین معجمہ اقصم خلقت و ناقص حسب

الم بفتحتین زمین پشتہای بلند۔
اکمام بالکسر غلاف شگوفہ برآوردن درخت و جامہ را آستین کردن و بالفتح آستینہا و غلافہا و شگوفہا۔
الجام لگام براسپ کردن۔
الحام گوشت خورانیدن و گوشت دار و فربہ شدن و گوشت گرفتن ستور و پود گرفتن جامہ را و سر جراحت استوار کردن و کشش کردن بجنگ۔
التحام بہ شدن جراحت و پیوستہ شدن جنگ۔
الزام لازم کردن و کاری بر گردن کسی انداختن۔
التزام بر خود لازم کردن و بر گردن گرفتن کارے را۔
الہام در دل افگندن و آنچہ در دل افگند خداے تعالیٰ خیر باشد یا شر اما اکثر استعمال او در خیر باشد۔
الم بفتحتین درد کردن و درد و آلام جمع
الیم دردناک۔
المام فرود آمدن و گناہ صغیرہ کردن و نزدیک بہ بلوغ شدن۔
التقام لقمہ کردن و فرو بردن چیزی را
التثام دہن بستن بہ لثام یعنی دہان بند و بوسہ دادن۔
التیام با ہمدیگر پیوستہ شدن و بہم آمدن و استوار کردن سر زخم را۔

ام بالفتح وتشدید میم آہنگ کردن وسر شکستن چنانچہ نزدیک بدماغ رسد و با و رسیدن و امامت کردن و بالضم اصل ہر چیزی و مادر و ماغ وام القریٰ مکہ وام الطریق راہ بزرگ وام الدماغ وام الراس پوست مغز سر وام الکتاب لوح محفوظ و سورۂ فاتحہ و آیات محکم کہ اصل آیات دیگر باشند وام الخبائث شراب وام القوم سردار قوم وام الجیش علم لشکر وام النجوم کاہکشان وام البیض شتر مرغ۔

ام بالفتح وسکون میم حرف عطف ست بمعنی یا برائے تردید۔

امم بفتحتین نزدیک شدن واندک چیز وچیزے کہ نہ نزدیک باشد ونہ دور وبالضم وفتح میم گروہہا وقامتہا۔

امام بالفتح پیش وبالکسر پیشوا وپیشوایان وراہ وراہنما وبہری کنندہ وبجانب قبلہ و وترکرانہ زمین وکتاب سماوی ولوح محفوظ ومنظر خوب رشتہ معماران کہ بآن بنا راست کنند بفارسی آنرا اترہ گویند وصاحب قاموس گوید چوبیکہ بآن بنا راست کنند۔

انتظام راست شدن ودر رشتہ کشیدہ شدن۔

انتقام کینہ کشیدن از کسے۔

انثلام وانخرام رخنہ شدن۔

انجذام بجیم وذال معجمہ بریدہ شدن

انحطام وانحصام بحا وصاد مہملتین شکستہ شدن۔

انسجام بہ جیم روان شدن اشک و آب۔

انصرام بریدہ شدن۔

انفصام بفا شکستہ شدن چیزے چنانچہ از ہم جدا نشود۔

انقصام بقاف شکستہ شدن چنانچہ ازہم جدا نشود۔

انہدام ویران شدن۔

انقحام بزور در آمدن۔

انہضام گوارا شدن۔

انضمام فراہم آمدن۔

انہمام گداختہ شدن۔

انہزام شکستہ شدن لشکر۔

انقسام بخش کردہ شدن۔

انعام بالکسر نعمت دادن ونازک کردن وچشم روشن گردانیدن وزیادہ شدن وبالفتح چہار پایان جمع نعم بفتحتین واکثر اطلاق آن بر شتر باشد انعیم جمع الجمع والنعام گاہے مفرد نیز می آید چنانچہ صاحب کشاف از سیبویہ نقل کردہ وبدین آیت استدلال نمودہ۔ وَإِنَّ لَكُمْ فِي الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً نُسْقِيكُمْ مِمَّا فِي بُطُونِهِ ای فی بطون الانعام۔ اما احتمال دارد کہ انعام در آیت بمعنی جمع باشد وضمیر بطونہ را جع باشد بنعم کہ از انعام مفہوم میگردد چنانچہ درین قول کہ از فوعات ہوما اشتمل علی علم الفاعلیۃ۔ گفتہ اند ضمیر ہو راجع ست بمرفوع کہ مرفوعات دلالت بران میکند چنانچہ گفتہ اند در قول حق تعالیٰ اِعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ ای ضمیر ہو راجع است بعدل کہ از اعدلوا مفہوم میشود۔

انجم ستارہا۔

انام بالفتح جمیع آفریدگان یا جن و انس و بہ مد نیز آمدہ۔

انیم نیز بایمعنی ست۔

اوام بالضم تشنگی یا حرارت آن ودود و دوگردش سر درد وساز۔

اہرام بالکسر سخت پیر کردن وبالفتح بناہای قدیم جمع ہرم بفتحتین۔

اہمام غمناک کردن وبے آرام کردن کار کسے را۔

اہتمام غمخوارگی کردن۔

اہم بفتحتین وتشدید میم ضرور تر۔

ایہام در غلط وگمان انداختن وترک کردن چیزے وباصطلاح ارباب معانی آوردن کلمہ ایست کہ دو معنی داشتہ باشد یکی قریب یکی بعید وارادہ کردن معنی بعید از ان کلمہ نہ قریب۔

ایلام درد مند کردن وبہ طعام عروسی کسی را بردن بر تقدیر اول یا از ہمزہ مبدل ست وبر تقدیر ثانی از واو۔

ایتمام اقتدا کردن بکسی۔

ایتام بالفتح بے پدران نابالغ از انسان وبے مادران از حیوان وبے

مانند از جواہر جمع تیمیم۔

ایم بالفتح بے زن بودن مرد و بے شوہر بودن زن و بالفتح و کسر یای مشدد مرد بے زن و زن بے شوہر جمع اول ایامی و جمع ثانی ایائم و مار یست سفید باریک۔

ایام بالفتح و تشدید یا روزہا و مراد بایام معلومات کہ در قرآن واقع ست دہ روز اول ماہ ذی الحجہ است و مراد بایام معدودات ایام تشریق[ف] و آن پنج روز ست روز پیش از اضحیٰ و روز اضحیٰ و سہ روز پس از روز اضحیٰ

فصل الالف مع النون

ابن تہمت کردن بچیزی و بالکسر پسر و بہ فتح اول و کسر ثانی طعام و شراب غلیظ و بطر و بضمتین دشمنی و عیب و کینہ و گرہہا کہ در چوب پیدا شود ابن یامین پسر یعقوب علیہ السلام و صاحب قاموس گوید صحیح بن یامین ست بحذف الف بوزن اسرافیل چنانچہ در باب یا می آید۔

ابزن بہر سہ حرکت الف و فتح زا حوضی کہ دران غسل کنند و گاہی آنرا از مس و سفال و مانند آن سازند و آب را با ادویہ گرم کردہ دران ریزند و بیماران را بدان غسل دہند و اطبا آنرا ابزان گویند معرب آبزن بالمد۔

ابان بالکسر و تشدید با ہنگام و اول چیزی و وقت۔

ابردان صبح و شام۔

ابیضان شیر و آب و دو رگیست در پستان شتر۔

اتقان استوار کردن۔

اترزان بالکسر و تشدید تای مکسور سنجیدہ شدن۔

اتان بالفتح مادہ خران بضمتین جمع و آب خور سر چاہ و پایہ ہو دج و سنگ زرگ سر چاہ۔

اتن بالفتح و اتوان بالضم مقیم بودن بجای و ثابت شدن۔

اتون بالفتح و تشدید تا و بہ تخفیف نیز آمدہ تنور گچ پزدان پزد صاحب سراج گوید آتشدان آہنین۔

اتیان بالکسر آمدن۔

اثخان بسیار کشتن و غالب شدن و سست کردن حرارت کسی را قولہ تعالیٰ اذا اثخنتموہم فشدوا الوثاق۔

اثمان بالکسر ہشت عدو شدن خداوند شتران ثمن شدن یعنی شتران را ہشت روز یکنوبت آب یابند و بہا کردن متاع را و بالفتح قیمتہا۔

اجوفان شکم و فرج۔

اجفان پلکہای چشم۔

اجن بالفتح برگشتن مزہ آب و ہمچنین اجون بضم و کوفتن قصار جامہ را۔

آجن بالمد کہ جیم آب متغیر شدہ مزہ و رنگ۔

احن بالفتح کینہ داشتن و خشم گرفتن۔

احزان بالکسر اندوہگین کردن و بالفتح اندوہہا۔

احسان نیکوئی کردن و نیکو دانستن چیزیرا۔

احصان زن خواستن مرد و شوہر کردن زن و بار دار شدن زن و پارسا شدن و استوار کردن و حصار کردن۔

احتضان درکنار گرفتن۔

احضان بالفتح کنارہا۔

احتقان حقنہ کردن۔

احتفان بالفا گرفتن و از بیخ بر کندن درخت۔

احیان وقتہا۔

اختتان ختنہ کردن۔

اختزان مال بخزینہ نہادن۔

اخدان بالفتح دوستان و معشوقان۔

اخبثان بول و غائط۔

اختان بالفتح دامادان۔

اخیان ناراستی و خیانت کردن۔

ادہان بالکسر پوشیدن و خیانت کردن و نفاق کردن و دروغ گفتن و خوار شدن قال اللہ تعالیٰ فبہذا الحدیث انتم مدہنون و بالفتح روغنہا و بالکسر و تشدید دال

[ف] ایام تشریق سہ روز ست بعد از روز عید اضحیٰ چنانکہ در کتب معتبرہ مرقوم ست نہ پنج روز چنانکہ مصنف گفتہ ۱۲۔

بچوب شدن و روغن مالیدن ۔
ادمان پیوسته شراب خوردن ۔
ادیان بالفتح دینها قول قتاده است که
ادیان شش ست یکی دین رحمٰن ست و باقی
دینهای شیطان دین رحمٰن دین اسلام ست
و ادیان شیطانی پنج ست یکی دین صابئین
ست که از پرستندگان ملائکه اند خوانندگان
زبور تو جهان قبله دوم دین مجوس که پرستندگان
آفتاب بلو آتش اند سوم دین مشرکین که بت پرستانند
چهارم دین یهود که قوم موسیٰ علیه السلام اند
پنجم دین نصاریٰ که قوم عیسیٰ علیه السلام اند
اذن بالضم گوش و دسته هر چیز و کوهی و
بالکسر دستوری دادن و گوش داشتن و
بفتحتین گوش و مرد سخن شنو و بالکسر و فتح ذال
و سکون نون حرفیست بمعنی گناه ۔
اذان بالفتح بانگ نماز و آگاه کردن
و خبر بگوش رسانیدن و گوش بچیزی داشتن
قوله تعالیٰ واذنت لربها وحقت یعنی گوش
داشت امر پروردگار را و واجب ست او را
که گوش دارد امر حق را ۔
اذین بالفتح بانگ نماز و ضامن و جائی
که از هر طرف بانگ نماز در انجا شنوده شود
و مؤذن ۔
آذن بالمد و فتح ذال دراز گوش و بکسر
ذال دربان ۔
آذریون معرب آذرگون و آن گلے
ست زرد که در میان او خال سیاهی ست

و در قدیم اہل فرس آنرا تعظیم میداشتند ۔
اذعان گردن نهادن و فروتنی
نمودن و خوار شدن ۔ و شتافتن با طاعت
کسے ۔
اذقان بالفتح زنخدانها ۔
اذهان بالفتح جمع ذهن یعنے تیزی خاطر و
یادداشت ۔
ارسان بالکسر سخت بستن رسن و بالفتح
رسنها ۔
ارصان استوار کردن ۔
ارتهان گرو گرفتن ۔
ارزن نوع درختیست که از چوب آن عصا گیرند
و دشت ارزن نام موضعی است سه فرسنگ از شیراز
ارعن بالفتح نادان و سست و رعنا
مؤنث آن ۔
ارکان بالفتح جوانب قوی تر از جوانب دیگر
اردان بالکسر آستین کردن جامه را و بالفتح
آستینها جمع ردن بالضم ۔
ازمان بالکسر دیرینه شدن و برجای
مانده شدن و بالفتح وقتها و نام زنی ست
مشهور بحسن و جمال در عرب ۔
ازهران آفتاب و ماه ۔
اسون بالضم مزه و بوی گردانیدن و
دنگ کردن و بهانه جستن که یکی خوی و روش
پدر گرفتن پسر ۔
اسن بفتح اول و کسر سین و آسن بالمد
آبی که مزه و بوی گردانیده باشد بفتحتین

خلق و بفتحتین و تشدید نون سالدارتر ۔
اسنان بالکسر بسیار سال شدن و بالفتح
دندانها و بالضم دهی ست بهرات ۔
اسمان بالکسر خداوند ستور فربه شدن
فربه کردن ۔
اسمن فربه تر ۔
اسکان آرام دادن و بی حرکت
ساختن حرف را ۔
استسمان فربه شدن خواستن و روغن
خواستن ۔
استحسان نیکو شمردن ۔
استرهان بگرو ستاندن خواستن ۔
استعلان آشکارا کردن ۔
استیمان امان خواستن ۔
اساطین ستونها جمع اسطوانه ۔
اسفراین بکسر همزه و یا شهریست بخراسان
اسارون بالفتح ذادهٔ دشتیست ۔
اسودان خرما و آب و مار و عقرب ۔
اسمران گندم و آب ۔
اشنان بالضم و الکسر گیاهیست شور که
چون آنرا بسوزند چندگاه در زمین گذارند
از ان اشخار شود که از ان صابون سازند
و بدان آب صاف کنند ۔
اصنان تکبر کردن و گنده بغل شدن
و بر شدن از خشم ۔
اضغان بالفتح و لغضا د جمع کینها ۔
اطیبان خوردن و جماع کردن ۔

اطمینان آرام گرفتہ شدن۔
اعلان بالکسر آشکارا کردن و بالفتح چیزی ہای آشکارا۔
اعین بفتح اوّل و ثالث فراخ چشم و نام مردیست و بضم ثالث چشمان۔
اعیان بزرگان و چشمان و اشیاء و ذوات موجوده در خارج۔
اعوان یاران و یاوران۔
اعطان بالفتح خفتن گاہہای شتر در کنار آب جمع عطن بفتحتین۔
اغن بفتحتین و تشدید نون آنکہ سخن بہ بینی کند۔
اغصان بالفتح شاخہای تخم درخت۔
افنان بالکسر گوناگون آوردن و بالفتح شاخہای درخت جمع فنن۔
افن بالفتح دوشیدن ناقہ بغیر وقت خوردن شتر بچہ تمام شیر کہ در پستان ناقہ است و فاسد کردن طعام و ضعیف را و عقل گردانیدن خدای تعالی کسی را و بفتحتین کم شدن شیر ناقہ و پوسیدہ شدن چار مغز۔
افین ضعیف رای و عقل و ہمچنین ماقون و شتر بچہ۔
افیون بالفتح شیرۂ خشخاش سیاہ۔
افانین شاخہای درخت و انواع سخن۔
اقحوان بالضم بابونہ۔
اقران بالفتح ہمسران و بالکسر بر داشتن نیزہ و نزدیک آمدن آنکہ دل سرکند بسیار شدن خون در رگ و توانائی و قوت دادن۔

اقرن بالفتح پیوستہ ابرو۔
اکنان بالکسر در دل نہان داشتن و بالفتح نہان خانہا و پوششہا کہ تن را بپوشد و نگاہدارد از گرمی و سردی۔
الوان رنگہا۔
الحان بالکسر خوش خواندن قرآن و خوشخوانی کردن و بالفتح آوازہا۔
الیاسین یعنی الیاس پیغامبر و پیروان او و بعضی گفتہ اند کہ الیاسین لغتے است در الیاس چون میکائیل در میکال۔ قال اللہ تعالی سلامٌ علی الیاسین و بعضی قرا آدرین آیت آل یاسین ۔۔ الف ۔ خواندہ اند یعنے آل محمد علیہ الصلوٰۃ والسلام و بعضے گفتہ اند یاسین از اجداد الیاس بودہ و آن انسب ست بدو جہ سابق۔
الآن بفتح الف اول و ثانی اکنون
الکن بالفتح آنکہ ہنگام سخن کردن زبانش گیرد۔
امن بالفتح بی ہراس شدن۔
امان ایمن بودن و بمعنی زینہار۔
آمن بالمد و کسر میم ایمن شوندہ۔
امین امانتدار و قوی و کسی کہ بر او اعتماد کنند و از وی ایمن باشند و بی ترس شدہ و اسمی ست از اسمای حق تعالی و لقب پیغمبر علیہ الصلوٰۃ والسلام پیش از نبوت بدان مشہور بود و نیز امین کلمہ ایست
اموں بالفتح شتر استوار۔

آمین بالمد کلمہ ایست کہ در اجابت دعا استعمال کنند یعنی قبول کن دعا را و ہمچنین بلا تشدید میم قصد کنندگان۔
امتحان آزمودن و تامل کردن در سخن و روشن کردن فراخ کردن حق تعالی دل را بایمان۔
امکان دست دادن و بیضہ در زیر سوسمار و ملخ نہادن و بیضہ در زیر خود گرفتن سوسمار و ملخ و مانند آن۔
امعان دور رفتن اسپ در دویدن و روان شدن و روان کردن آب و در رفتن در کارے و سیراب شدن زمین و گیاہ و رسیدن آن بحد کمال و حق را از من و حق کسے را اقرار کردن بسیار شدن مال و کم شدن مال و پنہان شدن سوسمار در تہ سوراخ خود۔
امتنان نعمت دادن و منت نہادن
امتہان بذل کردن چیزے و خوار و ضعیف داشتن و خوار و ضعیف شدن
انین بالفتح و **انان** بالضم نالہ و نالیدن
انان بالفتح و تشدید نون مرد بسیار نالہ کنندہ۔
ان بالفتح و تشدید نون بودن و نالہ کردن و بالفتح و بالکسر و فتح نون مشدد کلمہ ایست کہ برای تحقیق کلام آرند و گاہی بمعنی نعم یعنی آری نیز می آرند۔
آن بالمد اندک زمان۔

آن بالمد وتنوین وکسر آخر در یابنده وبغایت گرم۔
انحن بالفتح کوز پشت۔
اون بالفتح تن آسانی وآرام ونرمی آہسته رفتن ووداع ورفتار آہسته۔
اوان بالفتح والکسر ہنگام وبالکسر صفۂ بزرگ
اوثان بالفتح بتہا جمع وثن۔
اہون بالفتح آسان تر۔
اہان بالکسر تنۂ درخت بریده وشاخہای درخت۔
این بالفتح وقت آمدن وماندہ شدن و حیران شدن ووقت بالفتح وفتح نون آل باشد از جاومکان۔
ایوان بالکسر صفۂ بزرگ اوادین جمع و درفارسی بفتح الف استعمال کنند ظاہرا در اصل فارسی ست کہ معرب کرده اند۔
ایقان بیگمان شدن۔
ایہان سست کردن۔
ایذان آگاه کردن۔
ایمان بالکسر گرویدن وامین گردانیدن وامان دادن وبالفتح سوگندہا وقوتہا۔
ایمن بفتح وفتح میم طرف راست وسوگند وموضعیست کہ وادی ایمن ورا نجا است۔
ام ایمن نام دایۂ حضرت رسالت پناہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم۔
ایمن بکسر الف ومیم بی ترس واین اماله آمن ست واستعمال فارسیان است۔

تازیان۔
ایتمان امین داشتن کسے را۔
ایان بالفتح وبالکسر وتشدید یا سوالست از زمان چیزی۔

فصل الالف مع الواو

آلو بالفتح بادبیاری شدید ومرگ وراه و بخشش۔
الو بالفتح وبضمتین وتشدید واو تقصیر کردن وترک کردن وتوانستن۔
الو بضمتین وسکون واو خداوندان جمع ذو از غیر لفظ۔
او بالفتح حرف تردیدست بمعنی یا وبمعنی بلکہ نیز آمده است۔

فصل الالف مع الہاء

ابہ بالفتح وفتحتین دریافتن چیزی یا فراموش کردن وباز یاد چیزی آوردن۔
ابرقوه بفتحتین شہریست بفارس معرب ابرکوه۔
ابلہ نادان وسلیم القلب بلہ بالضم جمع۔
اتجاه بالکسر وتشدید تا متوجہ شدن۔
اجبہ بفتح اول وبای موحده بزرگ پیشانی وشیر درنده۔
ارجاه بالکسر پس انداختن کارے از وقت خود۔
استکراه ناخوش داشتن چیزی۔
اشتباه مانند شدن چیزی بچیزی وپوشیده شدن چیزی برکسے۔

اشباه بالکسر مانند کردن وبالفتح مانندان جمع شبہ بالکسر۔
افواه بالفتح دہنہا جمع فوه وچیزہای خوشبو کہ بدان بوی خوش را اصلاح دہند ونیکو سازند چنانکہ توابل چیزی کہ بدان طعام را خوشبو کنند چون کشنیز وجز آن افادیہ جمع وصاحب قاموس گوید افواه توابل یا آنچہ بدان بوے خوش را اصلاح کنند واقسام شگوفہ وانواع ہر چیز واحدش فوه افادیہ جمع الجمع۔
اکراه بزور برکاری داشتن۔
اکناه واکتناه رسیدن کنہ چیزی را۔
الہ بفتحتین سرگشتہ شدن وجزع زاری بسیار کردن برکسے۔
آلہ بالکسر وبا الف غیر مکتوب بعد لام پرستیده شده۔
اللہ نام ذات حق تعالیٰ ودیگر اسماء نامہاے صفاتے اند۔
امہ بفتحتین فراموش وفراموش کردن
انتباه بیدار شدن۔
اوه بالفتح نالہ کردن وشکوه نمودن
اواه بالفتح وتشدید واو نرم دل ومرد مومن وفقیہ۔
ایہ بالکسر کلمۂ در وقت باز داشتن از چیزے گویند یعنے بس کن۔

فصل الالف مع الیاء

آبی بالمد سرکشی کننده۔

ابی بالفتح وتشدید یای دو نقطه سرکشی۔
اثافی بالفتح دیگ پایها۔
اجنبی بتشدید یا بیگانه۔
ادانی نزدیکان۔
اری بالفتح کینه ور شدن وعسل کردن زنبور وعسل داری السحاب باران۔
آسی بالمد غمناک وپشیمان وطبیب۔
اسی بالفتح همزه وکسر سین وتشدید یا محزون داثر ونشانهٔ سرا۔
اعجمی آنکه تازی زبان نباشد۔

آعادی دشمنان۔
آغانی بتشدید یا جمع اغنیه بالضم وتشدید یا وآن نوعی ست از سرود۔
اقاصی دوران۔
امانی بتشدید یا ومعنی آن گذشت۔
امی بالضم وتشدید میم ویا آنکه نوشتن نداند یا آنکه بر خلقت مادر باشد که کتاب نخوانده باشد۔
انسی بالکسر آدمی وروی کمان که بطرف کماندار باشد وطرف چپ هر چیزی واصمعی گوید طرف راست هر چیزی وگفته است که از هر دو عضو انسان چون دو ساعد ودو قدم هر جزو با انسان دارد انسی است وهر چه پشت با انسان دارد وحشی ست۔
اوانی ظرفها۔
اواقی جمع اوقیه وآن گذشت۔
ایدی وایادی دستها ونعمتها اما اول بمعنی دست بسیار استعمال شده وثانی بمعنی نعمت وایچه در قرآن واقع ست که ولما سقط فی ایدیهم معنی آن پشیمان شدند۔

باب الباء

باقلا بهمزه وتشدید لام وبی همزه معروف وآن را فول بغانیز گویند۔
باخمرا بالفتح خادرا ر مهمله نام موضعیست۔
باحورا سختی گرمای تموز وآن بیست روز می باشد۔
بحیرا بالضم نام راهبی ست که در راه شام بانتظار لقای جمال پیغامبر آخر الزمان صلی الله علیه وآله وسلم صومعه ساخته بود چون ابو طالب حضرت را بسفر شام همراه برد بشرف ملاقات بهره ور گشت۔
باساء بالفتح **وبوساء** بهمزه وبالضم سختی۔
ببغاء بالفتح طوطی وبتشدید بای دوم نیز آمده۔
تبراء بریده دم وبی فرزند وبی خیر وخطبه ورساله که در ابتدای آن حمد خدا ونعت رسول نباشد۔
بداء بالفتح آغاز کردن۔
بدا بالفتح ظاهر شدن ورسیدن بخاطر کسی رای خلاف رای اول۔
بدلاء بالضم وفتح دال طائفه از بندگان حق تعالی وایشان هفت نفر اند غیر ابدال چه ابدال هفتاد نفر اند چون یکی از ایشان بمیرد دیگری از سائر مردم جای او گیرد۔
بذاء بالفتح وذال معجمه فحش گفتن۔
براء بالضم از بیماری به شدن وبالفتح آفریدن واز بیماری به شدن ورستن از چیزی۔
براء بالفتح بیزار شونده ونام چند صحابی ست وبالضم وبالکسر بیزار شوندگان جمع بری وأول هر ماه وآخر هر ماه۔
برایا خلائق۔
برجاء بالضم سختی درنج۔
بشری بالضم مژده۔
بصری بالضم موضعیست در شام۔
بطوء بالضم درنگ کردن وآهستگی نقیض سرعت۔
بطحاء بالفتح رفتن گاه فراخ آب سیل که دران سنگریزها باشد ووادی مکه۔
بغاء بالکسر زنا کردن وبالفتح خواستن۔
بقاء ماندن وفانی نشدن۔
بکاء بالضم وهمزه در آخر گریه به آواز وبی همزه اشک ریختن۔
بلاء بالکسر کهنه شدن وبالفتح آزمودن وآشکارا کردن ونعمت دادن ومکروه رسانیدن۔

بلی بالکسر پوشیده شدن و بالفتح بمعنی آری
بلوی بالفتح آزمائش و محنت۔
بنا بالکسر خانه و برآوردن خانه وزن بخانه آوردن و نیز
اعراب بودن کلمه و بالفتح و تشدید نون معمار
بوار بالفتح بازگشتن و اقرار کردن و برابر
شدن و برابر یکسان و جای دادن۔
بوریا و باریا آنچه از گیاه بافند برای
گستردن و صاحب قاموس گوید بوریا حصیر
بافته و گفته که حصیر آنچه بافته شود از هر چیز۔
بهار بالفتح خوبی و زیبائی۔
بیضا بالفتح آفتاب وزن سپید پوست
و نام شهریست در فارس و چهار دهی ست
در مصر و خانه ایست در بصره که زندانخانه
عبدالله بن زیاد بوده و انبان و دیگ و گندم
و سختی۔
بیدا صحرا که در ان درخت و گیاه نباشد
و نام موضعیست میان مکه و مدینه۔

فصل الباء مع الباء

باب در و شهریست بحلب و کوهیست بخیبر
باب در حساب و کتاب نهایت چیزی و ابتدای
چیزی باشد و باب الابواب سر حدیست
بملک خزر۔
بواب بالفتح و تشدید واو دربان۔

فصل الباء مع التاء

بارحة شب گذشته۔
باصره قوت بینائی۔
بازغة طلوع کننده و زنی ست از نسل
عاد که بهدایت یوسف ع بمرتبه معرفت الٰهی
رسید۔
باسقات دراز شدها۔
بالوعة چاهی سر تنگ که در و آب باران
و آب خانه و آب مبرز سر دهند۔
باکویت نام شهریست بعجم و باکو شهریست
نزدیک شیروان خاقانی گوید + باکویه اش
باج خواهد + خرزان دری و دروه گرازا
باقعة سختی۔
بارقة شمشیرها و صاحب صراح گوید بارقه
شمشیر۔
بادیه صحرا خلاف حضر۔
بت بالفتح و تشدید تا بریدن۔
بتة و البتة یکبار بریدن و الف لام
زائد است۔
بتات بالفتح بریده و توشه و رخت خانه
و طیلسان خز و صوف و باین معنی اخرجت
نیز آمده۔
بثرة بالضم آبله و دانه خرد که بر بدن برآید
بجیلة بروزن قبیله قبیله ایست از یمن
ازانجاست عبدالله بن جریر بجلی بالفتحتین۔
بحبوحة بضم میان و میان سرا۔
بحت بالفتح خالص و صرف و خالص
کردن۔
بخت بالضم شتران قوی و بزرگ که
در خراسان میباشند سختی یکی و بالفتح بهره
و نصیب۔
بدائة آغاز کردن و آغاز۔
بدعة بالکسر چیزی نو در دین پیدا کردن
و چیزی نو که در دین پیدا شود۔
بداهة بالفتح بی اندیشه سخن گفتن۔
بدیهة سخن بی اندیشه و بے اندیشه گفتن
بدنة بفتحتین شتر قربانی۔
بدرة بالفتح پوست بزغاله که ازوی مشک
سازند برای شیر و روغن و غیر آن و همیان
هزار درم یا ده هزار درم یا هفت هزار دینار
بذرقة بالفتح و سکون ذال معجمه و فتح را راهبر
که میذرق بضم میم و کسر را راهبر و در فارسی
بدرقه بدال مهمله بمعنی راهبر مستعمل ست و صاحب
مغرب گوید بدرقه بدال مهمله جماعتی که راهبر
قافله و نگاهبان باشند و این عربی اصل
نیست بلکه مولدست۔
براعة بالفتح تمام شدن و زیاده امثال
خود در هنر شدن۔
برکة بالضم مرغان آبی سپید بزرگ آنرا
برکی تو گویند و بالکسر حوض آب سینه یا
بیرون سینه و برک بالفتح درون سینه و
بفتحتین مالیدن و افزون شدن۔
براءة بالفتح بیزار شدن از عیب و دوام
مانند آن و بالضم تراشه چوب که در وقت
تراشیدن جدا شود۔
برودة بالضم سردی۔
برادة بالضم سونش آهن و مانند آن
که در وقت سوهان کردن همیفتد۔

بردة بالضم جامهٔ مخطط و ناگواری و بدہضمی بفتحتین نیز آمده۔

برمة بالضم دیگ سنگین۔

برہة بالضم و بالفتح نیز آمده زمان دراز یا پاره از زمان۔

برقة بالفتح دہشت و ذوالبرقة لقب علی بن ابی طالب کرم اللہ وجہہ کہ در روز حنین عباس رض ایشان را بدان آواز کرد و نیز دہیت از قم۔

بریة بالفتح و تشدید یا خلق۔

بررة بفتحتین نیکوکاران۔

بزدة بالفتح دہی ست از اعمال نسف و نسبت بدان بزدوی و بزدوے ست از انجاست فخرالاسلام بزدوی صاحب اصول فقہ حنفی۔

بسطة بالفتح فراخ شدن۔

بسملة بالفتح بسم اللہ الرحمن الرحیم گفتن۔

بسالة بالفتح دلیری نمودن۔

بساتة بالفتح معرب بزاز۔

بشارت بالکسر مژده دادن و مژدگانی و ہر دو معنی بالضم نیز آمده۔

بشاشة بالفتح کشاده روی و خوش طبع شدن۔

بشاعة بالفتح گلوگیر شدن طعام بے مزه و ناخوش شدن۔

بشرة بفتحتین ظاہر پوست آدمی و حیوانات و گیاه کہ از زمین برآمده باشد۔

بصرة بالفتح سنگ سفید نرم و نام شہریست

بصارة بینائی۔

بصیرة بینائی و یقین و زیرکی و حجت و عبرت و گواه و خون بکر دانند کہ از خون کہ بر رسیدن تیر بہ شکاریان راه برند بصائر جمع و بسیار بینا و برین تقدیر تا برای مبالغہ است کقولہ تعالی بل الانسان علی نفسہ بصیرة۔

بضاعة بالکسر سرمایہ کہ بدان تجارت کنند و نیز بضاعة بالضم و بالکسر جاہیست در مدینہ مشرفہ۔

بضعة بالفتح پاره گوشت۔

بطنة بالکسر امتلاء و بزرگی شکم و مثل ست البطنة تذہب الفطنة۔

بطالة بالفتح معطل و بیکار شدن و بالکسر دلیر شدن۔

بطانة دوست درونی داشتن۔

بطانة بالکسر کاسہ چشم و پارچہ کاغذ یا کرباس کہ دران قیمت جامہ نویسند و بطاقہ بجامہ وصل کنند۔

بعرة بالفتح سرگین شتر۔

بعلة بالفتح زن۔

بعولة بالضم شوہران۔

بعثرة برانگیختن۔

بعوضة بالفتح پشہ خرد۔

بغتة بالفتح ناگاه۔

بغیة بالضم و بالکسر حاجت و مراد۔

بقعة بالضم زمین کہ محدود و ممیز باشد از زمین دیگر۔

بقیة بالفتح و تشدید یا بازمانده قال اللہ تعالی بقیة اللہ خیر لکم۔ یعنی آنچہ حق تعالی باقی داشتہ برای شما از آنکہ احرام نکرده است بہتر است برای شما۔

باقیة بازماندن و چیزی بازمانده۔

باقیات بازماندہا و باقیات صالحات صلوٰۃ خمس است و سبحان اللہ والحمد للہ و لا الہ الا اللہ واللہ اکبر و مطلق عمل صالح نیز گفتہ اند۔

بقرة گاو نر یا ماده و تای وے تای وحدت ست نہ تای تانیث۔

باکورة نوباده۔

بکرة بالضم بامداد و بالفتح چوب گرد کہ درمیان چرخ و دولاب می باشد و شتر ماده جوان۔

بکارة بالفتح دوشیزگی و بالفتح والکسر شتران جوان۔

بکة بالفتح و تشدید کاف مکہ معظمہ۔

بلة بالفتح و تشدید لام تر شدن و بالکسر تری و نمناکی۔

بلکفة بالفتح بلاکیفیت بودن۔

بلادة بالفتح کند ذہن شدن۔

بلاہة بالفتح نادانی و نادان بودن۔

بلاغة تیز زبانی و رسیدن بمرتبہ کمال در ادای کلام۔

بلغة بالضم آنچہ کفایت کند در معاش۔

بلیه سختی و رنج۔
بلدة بالفتح شهر بلاد جمع و پارهٔ زمین و یکی از منازل ماه و آن شش ستاره است از برج قوس دسینه و کشادگی میان دو ابرو و بدین معنی بالضم با نیز آمده و صاحب قاموس گوید بلده پارهٔ از آسمان خالی از کواکب میان سعد ذابح و نعائم که ماه درانجا نازل میشود و گاهی ازانجا میل کند و نزول بالبلده نماید آن شش کوکب ست مستدیر مانند کمان۔
بلبلة بفتح هر دو با اختلاط زبانها و پراگندگی فکرها و تمام دهرهٔ سیاه و شدت اندوه و وسواسها و بالضم هر دو باکوزهٔ که لوله اش پهلوی او باشد و بمعنی زبان۔
بنانة بالفتح انگشت۔
بنوة بضمتین و تشدید واو پسری۔
بنیة بالضم والکسر بنا کرده شده و بفتح با و کسر نون و تشدید یا کعبهٔ شریفه فعیله است بمعنی مفعول یعنی مبنی چنانکه بیت نیز گویند زیراکه فردکامل بنا بیت ست۔
بنات جمع بنت ای دختران و لعبتان که دختران بآن بازی میکنند۔
بهت بالفتح و بالضم ناگاه گرفتن و دروغ بستن برکسی و دروغ گفتن و حیران کردن و حیرانی۔
بهاجة بالفتح شاد شدن و خوب و نیکو شدن۔
بهجة بالفتح خوبی۔

بهیمة چارپا اگرچه بحری باشد یا ذیحیات که تمیز و عقل نداشته باشد۔
بهمة بالفتح بره و بزغاله و بالضم دلیر و کار سخت و لشکر۔
بیتوتة شب گذرانیدن۔
بینونة بالفتح جدائی کردن۔
بیت بالفتح خانه که از پشم و گل و جز آن سازند بیوت و ابیات جمع و شرف و مرد شریف و زن کردن و عیال مرد و کعبه و گور و دو مصراع از شعر و جمع این ابیات ست نه بیوت۔
بیات بالفتح شب کردن و در شب کاری کردن و شب خون و نام شهریست نزدیک واسط۔
بینة بالفتح و کسر یای مشدد حجت روشن و آشکارا۔
بیعة بالفتح عهد بستن و بالکسر صومعهٔ ترسایان۔
بیضة بالکسر زمین سپید هموار و بالفتح تخم مرغ و خود آهنی و خایه و میان هر چیز و میان سرا و شهر و بعضم شهریست و بدین معنی بکسر نیز آمده۔

فصل الباء مع الثاء

بث بالفتح و تشدید ثا پراگنده و فاش کردن خبر و برانگیختن غبار و آشکار کردن راز و حال و اندوه سخت۔
بحث بالفتح کاویدن سخن و زمین۔

برث بالفتح زمین نرم۔
برغوث بالضم کیک براغیث جمع و شهریست بروم۔
بعث بالفتح برانگیختن و فرستادن و بیدار کردن و لشکر و بدین معنی بفتحتین نیز آمده بعوث جمع و بالکسر متهجدی که خواب نکند۔
بعاث بالضم موضعیست نزدیک مدینه که درانجا میان اوس و خزرج جنگی عظیم واقع شده بود و بکسر و فتح عین معجمه نیز آمده و آن روز جنگ را یوم بعاث گویند۔
بغاث بالفتح مرغیست تیره رنگ که مردار می خورد۔
بواعث برانگیزندگان۔
بوث بالفتح کاویدن و بیرون آوردن

فصل الباء مع الجیم

بابونج بفتح نون معرب بابونه۔
باذروج بفتح ذال معجمه نوعیست از ریحان کوهی که بر دامن کوه میروید و بعضی گفته اند ترا لیست۔
بج بالفتح و تشدید جیم شگافتن ریش و نیزه زدن و فربه کردن گیاه حیوان چرنده را۔
برج بالضم باره و کوشک و یکی از دوازده بخش فلک ثوابت بروج و ابراج جمع و نام شاعریست و بفتحتین سپیدی چشم که احاطه کرده باشد سیاهی چشم را۔
بروج بفتح اول و ثالث بنده که بغارت آورده باشند معرب برده و دهیست به شیراز۔

برنج بکسر اول وفتح دوم ونون ساکن داروئیست معروف مسهل بلغم معرب برنگ بکسر با۔

بزرج بضم اول وثانی معرب بزرگ۔

بسفانج بالفتح ریشهٔ گیاهی است که داخل آن چیزیست مانند پسته زمخت وشیرین

بسیارداخ ثمر درختیست معرب از بسیار دانه۔

بعج بالفتح شگافتن شکم وانداختن در غم و اندوه۔

بلوج بالضم درخشیدن۔

بلج بفتحتین روشن شدن صبح وکشاده شدن میان دو ابرو۔

بنج بالکسر اصل وبالفتح گیاهیست که تخم آنرا بزرالبنج گویند وبفارسی اجوائن خراسانی خوانند۔

بوسنج بالضم شهریست بهرات که الحال آنرا کوشنج گویند معرب پشنگ است ودهیست بترمذ

بهیج نیکو وشادمان۔

بهرج بالفتح ناسره وزبون۔

بهرانج بیدمشک معرب بهرام۔

فصل البار مع الحار

بجح بفتح با وجیم شاد شدن۔

بدح بالفتح زدن بعصا وجز آن وناگاه پیش آوردن کاریرا وشگافتن وبریدن و فروماندن ستور از گرانی بار۔

بداح بالفتح زمین فراخ۔

بذح بالفتح شگافتن۔

برح بالفتح سختی وگزند، وموضعیست بیمن۔

بارح باد گرم بوارح جمع وشکاری که از جانب راست صیاد بسوی چپ گذرد خلاف سانح۔

بروح رفتن آهو از جانب راست بسوی چپ ضد سنوح وعرب بروح را بد میدانند وسنوح را نیک۔

براح بالفتح زمین کشاده بیکشت و درخت وکار روشن ورای بد وروشن وآشکار شدن کار ودور شدن ونیست شدن وسخت ودشوار شدن۔

بطح بالفتح بر روی افگندن۔

بلح بفتحتین غورهٔ خرما وعرب آنچه اولاً از خرما ظاهر شود آنرا طلع بالکسر گویند بعد ازان خلال بکسر خای معجمه بعد ازان بلح بعد ازان بسر بعد ازان رطب بعد ازان تمر۔

بلدح بالفتح وادیست نزدیک مکه وکوهیست براه جده۔

بوح بالفتح آشکار کردن وآشکارا شدن راز وبالضم اصل وابروا ندام زن جماع ونفس ودرهم شدگی کار ونامی از نامهای آفتاب۔

فصل البار مع الخار

بخ بالفتح وتشدید خای پسندیده شدن و بزرگ شدن کار وکلمه ایست که در وقت تحسین گویند وبفارسی خه گویند۔

بخ بخ بالفتح وسکون خا وتشدید خا وتنوین آن کلمه ایست که هنگام پسند کردن چیزی گویند۔

بلخ مردی عظیم الشان۔

بذخ بفتحتین وذال معجمه گردن کشی کردن

برخ بالفتح افزون شدن ونمود کردن وقهر کردن وپشت وگردن شکستن وزرخ ارزان۔

برزخ حائل وواقع میان دو چیز واز زمان مرگ تا زمان قیامت وبرزخ الایمان ما بین اول الایمان وآخر آن وما بین شک ویقین۔

برخ بفتحتین برآمدگی سینه ودرآمدگی پشت۔

بطیخ بالکسر وتشدید طا خربزه وصاحب قاموس گوید هرچه بر روی زمین پهن شود۔

بلخ بالفتح شهریست مشهور وبالکسر والفتح متکبر وبفتحتین تکبر کردن۔

بوخ بالفتح ساکن شدن غضب وآتش وماندہ شدن مرد وتغیر یافتن گوشت و بالضم درهم شدگی۔

فصل البار مع الدال

بجود بالضم مقیم بودن۔

بجاد بالکسر گلیم مخطط۔
بد بالفتح وتشدید دال پریشان کردن وبالضم چاره وعوض ومعرب بت ولابد بمعنی ناچار وناگزیر۔
برد بالفتح سرد گشتن وسرد کردن وثابت شدن ودارو در چشم کردن وبسوهان سائیدن وهمیشه بودن وخفتن سرما وخواب منه وقوله تعالی لایذوقون فیها بردا۔ وبالضم جامهٔ مخطط وبال ملخ برود جمع وبفتحتین تگرگ وبکسر راء تگرگ بارنده۔
برود بالضم خفتن ومردن وبالفتح خنک و هرچه خنک کند چیزی را و داروی چشم ودارو سرد سائیده۔
برید بالفتح رسته دره هرچیزی ترتیب و درسولی که بجای فرستند وترتیب داده شد ومقدار دوازده میل یا دو فرسخ و استری که بهر دوازده میل برای سواری نامه بران سلطان گذارند ودم آنرا برند بجهت نشان وبرین تقدیر برید معرب بریده دم است وجانوریست که پیش پیش شیر میرود ولفارسی آنرا پروانه وسیاه گوش گویند۔
بارد سرد وثابت وعیش بارد عیش خوش
بروجرد بالضم وراء وکسر جیم شهریست معروف نزدیک همدان ۔
بعد بالضم دوری ودور شدن وهلاک شدن ومردن وبالفتح هنوز وپس چیزی۔
بعید دور۔

باعد دور شونده وبعد بفتحتین جمع ۔
بلد بفتحتین شهر بلدان بالضم جمع ودختر مرغ ونشان ابلاد جمع وکف دست وسینه وگور وسرا وکشادگی میان ابروها ۔
بلید بالفتح کند ذهن۔
بند بالفتح علم بزرگ وحیلها که بکار برند و پیاده که به فرزین بند کنند وهر شیرهٔ که مست کند ونام موضعیست۔
بوارد کشندگان وچیزهای سرد۔
بید بالفتح غیر وبالکسر بیابانها جمع بیدا بالفتح۔
بیود بالضم وبید بالفتح هلاک شدن وبریده شدن ورفتن۔

فصل الباء مع الذال

بذ بالفتح وتشدید ذال غلبه کردن وشهریست میان اران وآذربایجان واز زیر آن نهری عظیم جاری ست که هر صاحب تپ کهنه دران غسل کند شفا یابد۔
بسذ بالفتح وسین مشدد مرجان معرب بسد بدال مهمله۔

فصل الباء مع الراء

بار بتشدید را نیکوکار۔
بئر بالکسر وسکون همزه چاه۔
بارة بالفتح وسکون همزه چاه کندن وذخیره نهادن۔

ببر بالفتح درنده ایست معروف از قسم شیر ببور جمع۔
بتر بالفتح بریدن وبیخ برکندن وبفتحتین بریده دم شدن وبی فرزند شدن و بی خیر شدن۔
باتر شمشیر برنده۔
بثر بالفتح بسیار وکم زمین سنگلاخ وریگ چسپیده برزمین وآبلهٔ کوچک از تن برید وبرآمدن آبله۔
بثور بالضم برآمدن آبله وآبلهای کوچک جمع بثر۔
بجر بالضم بدی وکار بزرگ وشگفت وبفتحها وبفتحتین بیرون آمدگی ناف وسطبری ته ناف
بحر بالفتح دریا وجوی بزرگ ومرد صاحب کرم واسپ فراخ گام وعمق زهدان وآب دهن ومار بحری یعنی آب شور وشگافتن و گوش دریدن وبفتحتین سراسیمه شدن از بیم وسیراب نشدن ولونی از بیماری شتر
باحر نادان وخون خالص ودروغ گو وفضولی۔
باحوراء وشدت گرمای تموز ویوم باحوری یعنی روز بحران ۔
بحتر بالضم کوتاه کرد اندام وپدر قبیله ایست از طی۔
بخر بالفتح بخار برآوردن دیگ وجز آن وبفتحتین گندگی دهن وهر چیزی که رائحهٔ او تند باشد۔

بخار بالضم تفی که از چیزی نمناک وگرم آید۔
بخور بالفتح آنچه بدان بوی دهند و بخور مریم گیاهیست که آن را بفارسی چنگ مریم و پنجه مریم گویند۔
بدار بالکسر بر یکدیگر پیشی گرفتن۔
بدور بالضم شتافتن بسوی چیزی۔
بدر بالفتح ماه تمام و پیشوای قوم و غلام و کودک شتابنده بهر کار و طبق و نام موضعی ست یا نام چاهی ست که بدر بن قریش کنده بود و در حوالی آن میان حضرت رسالت پناه صلی الله علیه وآله وسلم و لشکر کفار جنگ واقع شد و نیز بدر بمعنی بدره آمد و بیان آن گذشت۔
بذر بالفتح تخم کاشتن و تخمی که از و غله حاصل شود مانند برنج و گندم و ماش و گیاهی که تازه بر آمده باشد و بر آمدن گیاه از زمین۔
بر بالضم و تشدید را گندم و بالفتح بیابان و نیکوکار و راستگو و بسیار خیر و نامی ست از نامهای حق تعالی و بار به تشدید را بمعنی بر آمده ابرار و بررة بفتحتین جمع و بالکسر نیکی و بمعنی راستی و طاعت و قبول کردن حج و طاعت و خوشنود داشتن مادر و پدر و راندن گوسپند و بدین معنی بفتح با نیز آمده و دل و موش و بچه روباه و مثل عرب ست که فلان لایعرف هرا من بر یعنی نمی شناسد گربه را از موش یا بچه گربه را از روباه یا خواندن گوسپند را از راندن یا بدی را از نیکی۔

بربر بفتح هر دو با نام گروهیست در مغرب زمین و نام گروهی دیگر در حبش بالضم بسیار آواز کننده و بالکسر خواندن گوسپند۔
بربار بالفتح شیر و آواز کننده بخشم ـ
بزر بالفتح بعصا زدن و توابل در دیگ کردن و فرزند و آب بینی و تخمی که از و تره و توابل حاصل شود و ابزار و ابازیر جمع۔
بسر بالفتح تازه از هر چیز و جوان و آب باران تازه باریده و خرما که هنوز پخته و رطب نشده باشد و بالفتح خراشیده شدن زریش پیش از نضج و بیوقت حاجت خواستن و دراننبیدن خرمای بسر آمیختن و کشن دادن درخت خرما را پیش از وقت و کشتی کردن زریش از رغبت ماده و نوشیدن شیر از نخیک پیش از آنکه راست شود و دران و پیش از آنکه مسکه آن بر آید و خواستن قرض پیش از وقت موجود و آب سرد و ابتدای هر چیز۔
بسور بالضم روی ترش کردن۔
باسور مرضی است معروف که در مقعد و درون بینی پیدا میشود و بواسیر جمع۔
بشر بالفتح خوردن ملخ گیاه را و مباشرت کردن و مژده دادن و گرفتن برد ستر را چنانکه بشره ظاهر شود و بالکسر نام مردی ست روایتی کشاده روی و نام کوهی ست بجزیره و نام آیتست و تعبیر از تغلب ظاهر بیست و بشر و بالفتح... غیر آن مرادف بشره۔
بشیر مژده آورد خوبرد۔

بصر بالفتح بریدن و کنارهٔ دو چرم باهم پیوند دادن و بالضم کناره و سطبری و پری هر چیز و پنبه و پوست و چرم و بدین معنی بفتح نیز آمده و سنگ درست و بدین معنی بهر سه حرکت آمده و بضم با و فتح صاد موضعیست و به فتحتین بینائی و دانائی و دیدن و دانسته دانچه در دل خطور کند۔
بصائر بینائی و حجتهای روشن۔
بصیر بینا و دانا۔
بوصیر دهی ست بمصر و از انجاست صاحب قصیدهٔ برده و گیاهی ست۔
بطر بالفتح شگافتن زخم و بالکسر باطل و بد شدن خون و بدین معنی بطا بی معجمه نیز آمده است و به فتحتین سرگشتگی و دهشت و حیرت و نافرمانی نمودن بواسطه نعمت و سخت شاد شدن و کراهیت داشتن چیزی را که کراهیت نه داشته باشد۔
بظر بالفتح بلندی میان دو لب فرج و بظارة اکشفته بلندی میان لب بالا که اندکی دراز شود و آن مرد را ابظر خوانند۔
بعیر بالفتح و الکسر شتر خواه نر و خواه ماده و بعضی گفته اند هر چه بار بردار بود۔
بعر بالفتح سرگین شتر و گوسپند و سرگین افگندن آن۔
بغور بالضم فرو رفتن پر دین و بر انگیختن باران و دلیل بودن آن بر باریدن باران
بغر بالفتح آب خوردن شتر و سیراب نشدن

ازان و بفتحتین بیاری تشنگی شتر بدانکه دران بیرود آب بدکه تشنگی افزاید چند بار او دفعهٔ بحت از باران و بدین معنی بسکون غین نیز آمده۔

بغشور بالفتح شهریست میان هرات و مرو غش معرب کوشور یعنی حضر ملج و منسوب بدانجا را البغوی گویند و محی السنة بغوی صاحب مصابیح و شرح السنة از انجاست۔

بقر بالفتح شگافتن و فراخ کردن و ماندن و شکفت داشتن سگ بدیدن گاو و کند شدن چشم مرد از دیدن و نظر کردن به هر موضع آب از زمین و بفتحتین گاو یکی یا بسیار ماده یا نر بقره واحد۔

باقر گاوان باشبانان و مرد بسیار علم و بسیار مال و شیر درنده و رگیست در گوشهٔ چشم و لقب ابوجعفر محمد بن علی بن الحسین علیهم السلام بجهت تبحر او در علم۔

بقار بالفتح و تشدید قاف صاحب گاو و نام وادی ست و موضعی ست بر لب عالج که در انجا جنیان بسیار باشند و آهنگر و بازیچه ایست کودکان عرب را۔

بقیر گاوان و جامه که بشگافند و بے آستین بپوشند و دختر ماده که از برائے بر آوردن بچه شکم او شگافته باشند و هر چه آن را بشگافند۔

بکر بالکسر دوشیزه و زن و ناقه که یک شکم بیش نزاده باشد و بچهٔ نخستین که پس از وی هنوز دیگر نزاده باشد و اول هر چیز و هر کاری که مانند آن پیشتر نشده باشد و گاوی که بار برنداشته باشد و زخم برنده و کشنده ابکار جمع و بالفتح شتران جوان یا شتر بچه و نام قبیله ایست و بفتحتین بامداد و پگاه و بیوه خهای ب کش و بالفتح و کسر کاف مرد پگاه خیز۔

بکور بالضم پگاه برخاستن و بامداد کردن و بامداد در رفتن۔

باکور باران اول و زود رس از هر چیز و اکوره میوهٔ نورس و بفارسی آنرا نوباده گویند۔

بلور بالکسر و فتح لام مشدد و جوهریست معروف و نام یکی از بادشاهان بزرگان بادشاهان هند که آن را بلغار بلورگ نیز گویند و بمعنی بالفتح با ضم لام مشدد و نیز آمده۔

بلغر بالضم شهریست بسیار سرد و سیر از جهة شمال که عامه آن را بلغار گویند۔

بلعنبر بالفتح مخفف بنو العنبر و عنبر پدر قبیله ایست از بنی تمیم۔

بندر بالفتح کنار دریا که جای بستن کشتی باشد۔

بندار بالضم تاجری که متاع نگاهدارد که تا بقیمت گران بفروشد و آن که خرید فروخت جواهر می نموده باشد۔

بنصر بالکسر انگشت دومین پهلوی انگشت کوچک بناصر جمع۔

بور بالفتح آزمودن و کاسد شدن بازار و هلاک شدن و بمعنی جمع بائر ست و بالضم هلاک شده و فاسد گشته که در وی چیزی نباشد جمع و مفرد و هر دو آمده۔

بوار بالفتح هلاک و کاسد شدن متاع و میوه۔

بهر هلاک و نگونساری و شگفت نمودن و غلبه کردن و روشن شدن و تکلیف کردن زیاده از حد طاقت و زیاده و فائق شدن بر کسی و گرفته شدن نفس و بالضم زمین فراخ و شهر و میان وادی و تنگی نفس از بیماری ماندگی۔

بهار بالفتح گلے ست خوشبوی زرد که آن را عین البقر گویند و بفارسی گاو چشم خوانند و هر چیز نیکو و روشن و وی ست بمرد و بالضم بت و در سقو ماهی ایست سفید و بنبه و لا بهرا آورده و آلتی ست از آلات وزن و آن مقدار یکصد رطل یا چهار صد یا ششصد یا هزار رطل است و متاع ست دریا و نیست مانند ابریق و بالکسر ولایتی از ولایات هند۔

باهر روشن و غالب و رگے ست در سر و نام کتابے ست در لغت۔

بیزار بالکسر معرب بازار بیازرة جمع

بیدر بالفتح خرمن گاه۔

بیطار و بیطر بالفتح علاج کننده چهارپایان

بیار بالکسر شهرے ست میان بیهق و بسطام

فصل الباء مع الزاء

باز جانور شکاری معروف که آن را بادی نیز

گویند بزان بالکسر بزات بالضم جمع۔
بازر آشکار و بیرون آمده۔
بروز بالضم بیرون و آشکارا شدن۔
براز بالکسر مرادف مبارزت یعنی با کسی بجنگ از میان صف بیرون آمدن و نیز فائطه و بالفتح زمین فراخ و کشاده۔
برز بالفتح پرهیزگار و زیرک که بعقل و رای او اعتماد باشد و بالضم دهی ست بمرو۔
بز بالفتح و تشدید زا جامه و متاع خانه و سلاح در بودن۔
براز بالفتح و تشدید زا جامه فروش۔
برز بفتحتین ربودن بقهر و پهلوی غلبه کردن
بزباز بالفتح جوان سبک رفتار و چابک در سفر۔
بغز بالفتح و سکون غین معجمه زدن بپا یا عصا و نشاط و بازی کردن شتر۔
بهز بالفتح دور کردن و دست یا پا بر سینه کسے زدن۔

فصل الباء مع السین

بأس بالفتح و سکون همزه عذاب و سختی و سخت شدن در جنگ۔
بؤس بالضم و سکون همزه سختی۔
بئیس بروزن رئیس سخت و شیر درنده و مرد دلیر۔
بائس سخت حاجتمند و بدحال شده از احتیاج۔

باذغیس بسکون ذال معجمه و کسر غین معجمه دهی ست بهرات۔
بجس بالفتح و سکون جیم راندن آب و روان شدن آب و شگافتن ریش و دشنام دادن۔
بخس بالفتح و سکون خای معجمه کم و اندک و زمینی که بی آب دادن بروید و کم کردن حق کسے۔
برس بالفتح محکم بودن بر عزم خود و بالکسر پنبه یا چیزیست شبیه به پنبه و دهی ست میان کوفه و دجله و ماهر بودن راهبر در راه نمائی و بدین معنی بفتح نیز آمده۔
برنس بالضم کلاه دراز که ترسایان بپوشند۔
برجیس بالکسر شتر ماده بسیار شیر و ستاره مشتری و گویند ستاره دیگر معرب برجیس بالفتح۔
برجاس بالضم و با جیم نشانه که در هوا بر سر نیزه و مانند آن گذارند و سنگے که در میان چاه افگنند تا چشمهای آب از ان بگشایند و آب آنرا شیرین و خوش کند سعدی گوید بمعنی اول بیت کسان مرد راه خدا بوده اند ٭ که برجاس تیر بلا بوده اند
بس بالفتح و تشدید سین نرم راندن و پریشان کردن ستور و راندن شتر و سر دادن آب در میان شهرها و طلب نمودن و کوشش کردن و طعام پسته خوردن

و آن طعامیست که از آرد و پنیر و روغن سازند و گربه شهری و قبیله ایست از عجم و بمعنے بس که در فارسی مستعمل ست نیز آمده
بسوس بالفتح شتر ماده که تا کلمه بس بس نگویند شیر ندهد و نام زنی ست از بنی اسرائیل که شوهرش را سه دعا مستجاب شده بود بشومت و حماقت آن زن هر سه دعاے او بی موقع ضائع و بدر شد و نیز نام زنی ست که بواسطهٔ او جنگ عظیم میان دو قبیله واقع شد و ازینجهت میان عرب بشومت ضرب المثل گشت چنانچه گویند هذا اشأم من حرب بسوس۔
بسبس بفتح هر دو با بیابان خشک بسابس جمع و بسابس بمعنی سخنهای باطل نیز آمده۔
بطلیموس بفتح با و لام و تقدیم یا بر میم نام حکیم یونانی صاحب کتاب مجسطی و نام پادشاه یونان و بعضی بتقدیم میم بر یا گفته اند
بلس بفتحتین مردیکه خیر و میوه ایست مانند انجیر و بضمتین عدس و نام کوهیست در جوالها که از کاه آگنده باشند و چون کسی را عقوبت نمایند بروی تشهیر کنند و ندا فرمایند۔
بلقیس بالکسر ملکهٔ ملک سبا و زوجه حضرت سلیمان علیه السلام۔
بلاس بالفتح گلیم معرب پلاس۔
بوس بالفتح بوسه دادن معرب بوسه۔

بهس بالفتح دلیری۔
بیهس بالفتح شیر و مرد دلیر و زن خوش رفتار و نام مردیست که در کینه گرفتن از دشمن ضرب المثل عرب ست۔

فصل الباء مع الشین

بارش بالفتح و سکون همزه گرفتن اندختن کسے را۔
برخاش بالکسر شور و غوغا و درآویختن باهم۔
برش بفتحتین نشانهای خرد و مخالف رنگ است سپیدی که بر ناخن ظاهر شود و فرس ابرش اسپی که خالها دارد و آنرا الفارسی زخش گویند۔
براقش نام سگی ست۔
برقش نام مرغیست خرد۔
بش بالفتح و تشدید شین ....
.... بر تشدید شین اول مرد خندہ روی۔
بطش بالفتح سخت گرفتن و حمله کردن
بوش بالفتح مردم درهم آمیخته او باش جمع بتقدیم واو بر با بخلاف قیاس۔
بهش بالفتح شاد شدن و دست دراز کردن بچیزے و فراهم آمدن گرو هی آماده گریه یا خنده شدن و میوهٔ مقل تر و بلاد بش حجاز باشد زیرا که میوهٔ مقل در و بسیار میشود۔

بیش بالکسر دارو ییست بر اه بیامه که بیشه بیش رست و گیاهی است مانند زنجبیل که سم قاتل ست۔

فصل الباء مع الصاد

بخص بالفتح گوشت بن انگشتان و گوشت سم شتر و گوشت پاره که در چشم خانه دید ورویدن آن۔
برص بفتحتین پیسے و پیس شدن۔
بصیص درخش و درخشیدن۔
بوص بالضم میوهٔ درختیست و بالفتح پیشی کردن و تقدم نمودن و شتافتن و پوشیدن و گریختن و رفتار سخت و محنت و سرین زن و رنگ و بدن و دو معنی لغیر با نیز آمده
بیص بالفتح و الکسر سختی و تنگی و عرب گوید وقعوا فی حیص بیص بفتح و کسر اول هر دو و بکسر و فتح آخر هر دو و فتح اول و کسر آخر یعنی درافتادن در جنگ و غوغا۔

فصل الباء مع الضاد

برض بالفتح اندک اندک دادن۔
بروض بالضم اندک بیرون آمدن آب از چشمه۔
بض بالفتح و تشدید ضاد مرد تنگ پوست و آگنده گوشت و اندک اندک رفتن آب۔
بعض بالفتح پارهٔ چیزی۔
بعوض بالفتح پشه۔

بغض بالضم دشمنی۔
بیاض سپیدی۔
بیض بالفتح خایه کردن مرغ و سخت شدن گرما و آماسیدن دست اسپ و تخمهای اسپ تخمهای مرغ جمع بیضه و بالکسر شمشیر از زنان سپید جمع بیضا و ایام البیض روزهای شبهای روشن در اصل ایام اللیالی البیض ست و این روزهای سیزدهم و پانزدهم باشد

فصل الباء مع الطاء

بربط سازیست معروف که آنرا عود نیز گویند معرب بربط بکسر را یعنی سینهٔ بط زیرا که شبیه است بدان۔
بسط بالفتح فراخی و گستردن و عذر پذیرفتن و دست دراز کردن و فراخ شدن جا بر مردم و زیارت کردن کسی را در فضل و هنر و بالکسر و الضم ناقه که او را با بچه گذارند و بالکسر دست کشاده۔
بساط بالفتح زمین فراخ و هموار و بالکسر گستردنے چون حصیر و قالی و بستر۔
بسیط جای فراخ و گسترده شده و نام بحر سوم از بحور عروض و وزن آن هشت بار مستفعلن فاعلن۔
باسط فراخ کننده و گسترنده و نام خدای تعالیٰ و آب دور از چراگاه۔
بط بالفتح و تشدید طاء شگافتن ریش و کیسه و نام مرغیست معروف۔

لطیط شگفت و دروغ۔

بلاط بالفتح زمین مستوی بسیار و سنگهاکه در سرا فرش کرده شود و هر زمینی که بدان فرش کرده شود یا آجر و یا بسنگ و دهی ست بدمشق از آنجاست مسلم بن علی محدث و قصبی ست باندلس و موضعیست بمدینه ما بین مسجد و بازار که بسنگها فرش کرده شده است و بلده ایست میان مرعش و انطاکیه که خراب ست و موضعی است به قسطنطنیه که زندان اسیران سیف الدوله بود و دهی ست بحلب و روی زمین۔

فصل الباء مع الظاء

بهظ بالفتح رنش کردن و بالضاد معجمه نیز آمده۔

فصل الباء مع العین

بتع بالکسر شراب مرد دراز و نبیذ عسل که اشتداد کند و جوش زند و بدین معنی بکسر با و بفتح تا نیز آمده و بفتحتین دراز گردن شدن اسپ۔

بجلع بالکسر ریگیست درشت۔

بخع بالفتح کشتن خود را از خشم و اندوه و بالکسر اقرار کردن بحق و گردن نهادن برای حق و بخوع بالضم نیز بدین معنی آمده۔

باخع کشنده و مبالغه کننده و در کشتن اقرار کننده۔

بدع بالکسر نو پیدا شده بالکسر و فتح دال چیزهای نو پیدا شده جمع بدعة۔

بدیع نو پیدا کننده و نو پیدا شده و مشک نو درستی که شرع در یافتن آن کرده باشند و مرد فربه۔

بذع بفتحتین ترس و خوف۔

برع بالضم و براعت بالفتح افزون شدن در فضل و دانش از اقران۔

بارع فائق و افزون از همسران۔

برقع بضم با و قاف و فتح هر دو و ضم با و فتح قاف روپوش زنان و ستور و بکسر با و قاف نام هفتم آسمان یا اول و بضم هر دو نیز آمده۔

بزیع بالفتح و بزاع۔

بزاع بالضم مرد ظریف۔

بشع بفتحتین و بشاعت بدمزه شدن طعام در دهن و بفتح با و کسر شین طعام بدمزه گلوگیر و مرد بدخلق و بدذات و ترش روی۔

بصع بالفتح فراهم آوردن و روان شدن آب و سوراخ مشک که آب از آنجا بیرون رود و فاصله میان سبابه و وسطی بالکسر پارهٔ از شب۔

بضع بالفتح پارهای گوشت بضعة بالفتح واحد و پاره کردن گوشت و شگافتن جراحت و سیراب شدن و بریدن و جماع کردن و زن کردن و ستوه آمدن از کسی و بیان کردن سخن و بالضم جماع و عقد و نکاح و کابین و طلاق و فرج زن و بالکسر پارهٔ از شب و از سه تا نه و بالکسر و فتح ضاد پارهای گوشت۔

بضیع جزیرهٔ که در بحر باشد و شریک گوشت و خوی روان شدن از آدمی و ستور۔

باضع شمشیر برنده و جزیره ایست بساحل یمن۔

بقاع بالکسر جمع بقعه یعنی پارهٔ زمین که از زمینهای دیگر ممتاز باشد۔

بقع بالفتح سخت گفتن و بهتان کردن کسی را و بجای رفتن و بفتحتین دورنگی در مرغان و سگان بلق همچنانکه بلق در سائر حیوانات۔

بقیع موضعی که در وی هر نوع درخت باشد و بقیع الغرقد گورستان مدینه که درخت غرقد بسیار دارد۔

بلقع بالفتح زمین خالی بلاقع جمع۔

بلع بالفتح فرو بردن و سعد بلع بضم با و فتح لام منزلی ست از منازل قمر و آن دو ستاره ایست یکی روشن بزرگ و دیگر خفی خرد و آنکه روشن ست گویا از کمال روشنی فرو می برد آن دیگر را و بعضی گویند که در حین طلوع آن زمین آب طوفان را بحکم الٰهی بلع کرد از آن جهت آن منزل را سعد بلع گویند و بلع بمعنی سوراخ چرخ دولاب نیز آمده۔

بوع بالفتح پیمودن بباع یعنی بمقدار کشش هر دو دست پیمودن و گام فراخ نهادن اسپ در دویدن و بالفتح و الضم مقدار دراز کردن هر دو دست و شرف و کرم و بدین ده معنی باع نیز آمده است

بیع بالفتح فروختن و خریدن اما اکثر استعمال بیع در فروختن ست چنانکه شرا در معنی ثانی و بالکسر و فتح یا معبد تخانهای ترسایان جمع بیعة بالکسر۔

فصل البار مع الغین

بزوغ بالضم بر آمدن آفتاب و دندان و نشتر زدن حجام و بیطار۔

بازغ طلوع کننده۔

بلوغ بالضم رسیدگی و رسیدن و نزدیک شدن برسیدگی و بحد مردی رسیدن کودک

بلاغ بالفتح رسانیدن و رسانده شدن و بس شدن و بالکسر مبالغه کردن۔

بالغ نیکو رسیده و جوان بحد مردی رسیده

بلیغ تیز زبان۔

فصل البار مع القاف

باشق بفتح شین معجمه جانوریست شکاری معرب باشه۔

باذق بکسر و فتح ذال معجمه شیرهٔ انگور که اندکی بجوشانند و نگاه دارند تا مستی آرد معرب باده و باذق تاکید معنی باذق ست

برق بالفتح درخشیدن برق بر آمدن کوکب و ترسانیدن و آراسته شدن زن و بفتحتین خیره شدن چشم و درد کردن شکم گوسفند از خوردن بروقه و آن گیاهیست و بچهٔ گوسفند معرب بره۔

براق بالضم مرکبی که حضرت رسالت پناه صلی اللّٰه علیه و آله و سلم شب معراج بران سوار شدند و آن کلان تر از خر و خورد تر از اشتر بود۔

بریق و برق درخشیدن و روشنی که از ابر جهد بفارسی آنرا درخش گویند و آنچه از برق در لوامی ابر پراگنده شود آنرا خفو گویند و آنچه درازی درخشد و ابر بالشکافد آن را عقیقه خوانند۔

بروق بالضم درخشیدن و درختیست ضعیف که چون ابر پیدا شود سبز گردد واحدش بروقه۔

بارق ابر با برق و نام پدر قبیله ایست در یمن و جائیست نزدیک کوفه۔

بزق و بسق و بصق هرسه بالفتح خیو افگندن۔

بزاق و بساق و بصاق بالضم خیو چون بر آید و مادام که در دهان ست ریق گویند و بصاق و بزاق نیز نوعیست از درخت خرما۔

بسوق بالضم بالیدن و دراز شدن درخت۔

باسق دراز و بالیده و میوه ایست خوشبوی زرد و دهی ست به از بغداد

بطریق بالکسر سرهنگ مرد مبارز و متکبر و حیله گر و مرغ فربه و سرداری از سرداران روم که ده هزار مرد جنگی تحت حکم اوست و فروتر از ان طرخان ست که پنجهزار کس در حکم اوست و فروتر ازان تومش بفتح اول و ثالث که دویست کس بفرمان اوست بطارقه جمع۔

بق بالفتح و تشدید قاف پشه۔

بلق بالفتح تمام کشادن در و بفتحتین سیاه سفید بودن ستور۔

بندق بالضم غلولهٔ گلین که اندازند و میوه معروف که آنرا فندق گویند و حب الکنز گویند که کمان گروهه باشد۔

بورق بالضم چیزیست مانند نمک معرب بوره و بهندی آنرا سجلون گویند بهترین آن بورهٔ ارمنی ست که آنرا نطرون خوانند۔

بوق بالفتح سختی و مصیبت و بالضم طبل و دروغ و کسی که راز نپوشد و چیزی که در دو باد دمند و بنوازند۔

بوائق سختها و سختیها۔

بهق بفتحتین سپیدی تنک که بر پوست آدمی پدید آید بواسطهٔ ازدیاد بلغم یا سیاهی که بواسطهٔ غلبهٔ سودا بر بدن ظاهر شود و اول او را بهق سفید و ثانی را بهق سیاه

گویند و قسم اول مشهورتر ست معرب
بهک۔

بیهق بالفتح اول وثالث شهریست نزدیک
نیشاپور وگویند که بیهق معرب بیهه است و موضعی بر
زمین قومس۔

بندق بالفتح معرب پیاده۔

فصل البا مع الکاف

بتک بالفتح بریدن وگرفتن چیزی را
وکشیدن۔

باتک برنده۔

برمک لقب جعفر جد یحیی بن خالد اولاد
او را برامکه گویند۔

بروک بالضم خفتن شتر۔

بزرک بالضم بازاء اکلان معرب بزرگ
لقب نظام الملک وزیر۔

بعلبک نام شهریست بشام قوم الیاس
علیه السلام در آنجا بتی بعل نام را می
پرستیدندی۔

بک بالفتح وتشدید کاف کوفتن و دریدن
وانبوهی کردن۔

بنک بالضم بیخ وخالص هر چیز وساعتی
از شب وعطریست معروف۔

بوک بالفتح جستن خر بر ماده وزمین
کاویدن بچوب تا آب پدید آید و فربه شدن
شتر وشتابه شدن کار بر کسی۔

فصل البا مع اللام

بابل بکسر بای دوم شهریست نزدیک کوفه
که سحر وشراب را بدان نسبت دهند
والحال خراب ست۔

بال دل وتن آسانی وحال وماهی
بزرگ ومردی که در زمین زراعت باد
اعتماد کرده شود وفراخی عیش۔

بتل بالفتح جدا کردن وبریدن۔

بتول بالفتح دوشیزه وجدا شده از
مردان وبریده از دنیا ونهالی که از بن
درخت برآمده باشد واز آن درخت
مستغنی شده ولقب مریم وفاطمة الزهرا
زیرا که ممتاز بودند از نسان زمان بسبب
فضل ودین وبریده بودند از دنیا

بخل بالضم والفتح وبفتحتین وبضمتین
زفت شدن۔

بخیل زفت وممسک۔

بدل بالکسر موضع چیزی ومرد شریف
وکریم وبفتحتین هر چه بجای چیزی دیگر
شود ودرد بتها وپایها ومفاصل۔

بدیل بدل چیزی ابدال جمع ونام حکیم
خاقانی چنانکه خود میگوید خورجه درست
سجدهٔ جانیم پس من نبدیل بوالعلایم
وتحقیق ابدال وبدلا مذکور شد۔

بدال بالفتح وتشدید دال ودهها فروشنده
غله وطعام وعامه آن را بقال گویند۔

بذل بالفتح دادن ودر باختن۔

باذل بخشنده۔

بزل بالفتح سنبی وشکافتن وسوراخ
شدن ظرف شراب وغیر آن وصاف کردن
شراب بالنصرام رسانیدن کار وبرآمدن
نیشتر برآوردن شتر وبزول بالضم نیز
بهمین معنی ست۔

بازل شتری که در سال نهم در آید دندان
که در آن وقت برآید۔

بسل بالفتح حرام وحلال وتعجیل کردن و
سختی وبختن بر پریدن وگرفتن چیز اندک
واندک چیز وملامت کردن وآب معصفر
وحنا ومرد کریه منظر۔

باسل دلیر وشیر۔

بسیل زشت روی۔

بصل بفتحتین پیاز وخود آهنین۔

بطل بالفتح ناچیز وضائع شدن۔
وهمچنین بطلان وبطول بالضم وبفتحتین
دلیر ابطال جمع۔

باطل ناچیز وناحق وشیطان۔

بطال بالفتح وتشدید طا بغایت بیکار
وبغایت دلیر۔

بعل بالفتح زمین بلند که یکبار در سال
در وباران بارد وهر درختی وزراعتی
که او را آب ندهند تا آب باران سیرابش
کند ونام بت قوم الیاس علیه السلام و
نام پادشاهی از پادشاهان وصاحب ومالک
چیزی وشوهر بعال بالکسر وبعولة بالضم جمع
وبالکسر حیران وپریشان شدن چنانکه

نتوان دانست که چه باید کرد۔

بعال بالکسر بازی کردن با زن و خلع کردن و جمع بعل و بالفتح زمینی ست نزدیک عسفان و بالضم کوهیست۔

بغل بالفتح استر بغال بالکسر جمع و درم بغلی بالفتح نام ضرابی ست از عجم که درهم شرعی را سکه زد بنابرین آنرا درهم بغلی گویند۔

بغال بالفتح و تشدید غین استربان۔

بقل تره و سبزی و ریش برآوردن کودک و دندان نشتر برآمدن ستور و روئیدن زمین گیاه را۔

باقل نام مردیست ضرب المثل بنادانی و بے زبانی و نام پدر قبیله ایست۔

بقال بالفتح و تشدید قاف تره فروش و عامه غله فروش را گویند۔

بکل بالفتح آرد و لیست با روغن سرشتن

بکال بالکسر پدر قبیله ایست از حمیر۔

بلل بفتحتین تری و بکسر اول و فتح لام تریها جمع بلّة۔

بلال بالکسر آب چیزیکه آن ترکنند گلو را و نام مؤذن رسول الله صلے الله علیه و آله وسلم۔

بل بالفتح و تشدید لام به شدن از بیماری و ترکردن و صلهٔ رحم نمودن و بالکسر مباح

بل بالفتح و سکون لام کلمه ایست که دلالت کند بر ترقی چیزی یا در اعراض و اضراب از چیزی استعمال کنند۔

بلبل بالضم هزار دستان و مرد سبک و چابک در سفر و یا در هر کار و لولهٔ کوزه۔

بلبال بالکسر سخت غمناک شدن و بالفتح شدت و اندوه و وسوسه و گرگ را هم گویند۔

بول بالفتح شاش کردن و شاش و فرزند و عدد بسیار و شگفته شدن۔

بوال بالضم مرضی ست که شاش بسیار می آرد۔

بهل بالفتح نفرین کردن و چیزی اندک و گذاشتن۔

باهل بیکار گردنده و شبان بے عصا و ناقهٔ بے مهار و بی پالان۔

بهلول بالضم با و لام مرد خندان و پیشوای قوم که جامع نیکیها باشد و نام عارفی ست معروف۔

بیل بالکسر ناحیه ایست ببلخ و دهی ست بسرخس۔

فصل الباء مع المیم

بذم بالضم و سکون ذال معجمه رای و حزم و در کار قوت برداشت۔

برم بفتحتین ملال و دل تنگی و ستوه آمدن از کسی و کسی که با قران خود در قمار داخل نمیشود و میوه ایست و دانهٔ انگور که بسیار کوچک باشد۔

بریم رسن سرخ و سفید که زن بر بازو و یا بر میان بندد و هر چه که دو رنگ مختلف داشته باشد و اشک به سرمه آمیخته و لشکر

براجم بالفتح و کسر جیم بندهای انگشتان و نام گروهیست از تمیم اولاد حنظلة بن مالک۔

برسام بالکسر ورمی ست که نزدیک پهلوی چپ پیدا میشود و صاحبش هذیان گوید و آنرا شوصه و ذات الجنب نیز گویند معرب برسام بالفتح یعنی بیماری سینه۔

بزم بالفتح بدندان پیش گزیدن و به انگشت سبابه و ابهام دوشیدن شتر و در لودن جامه۔

بسم بالفتح نرم خندیدن و خندهٔ نرم۔

بسام بالفتح و تشدید سین بسیار تبسم کننده و نام شخصی ست۔

بسطام بالکسر نام مردیست و نام شهریست مولد شیخ عارف ابویزید و بدین معنی بالفتح نیز آمده۔

بشم بفتحتین ناگوار شدن طعام و ستوه آمدن از چیزی۔

بشام بالفتح درختیست خوشبو که از شاخ آن مسواک سازند و به برگ آن موی را خضاب کنند۔

بصم بالضم میان انگشت خنصر و بنصر و عتب و بفتحتین میان بنصر و وسطی و رتب بفتحتین میان وسطی و سبابه و فتر بالکسر

میان سبابه و ابهام و شبر میان ابهام و خنصر و فوت بدراز میان هر دو انگشتے۔

بسطم بالضم و بفتحتین جته الخنصر او یا درخت آن۔

بقم بالفتح و تشدید قاف و در فارسی بتخفیف آمده چوب درختی ست که برگ آن به برگ درخت بادام می ماند و ساقش سرخ ست بطبیخ آن رنگ کنند و بضم با و تشدید قاف مفتوح درخت تاتوره۔

بکم بالضم جمع ابکم یعنے گنگ و بفتحتین گنگ شدن

بلعوم و بلعم بضم مجرای طعام۔

بلعم بفتح با و عین بهمله مرد بسیار خوار و سخت فرو برنده و بلع کننده طعام و نام شخصی ست مشهور از علمای زمان حضرت موسی علیه السلام که آنرا بلعام نیز گویند و شهریست بنواحی روم و قبیله ایست و برین تقدیر مخفف بنو العم باشد۔

بلغم خلطی از چهار خلط۔

بم بالفتح و تشدید تار سطبر از تارهای ساز و شهریست از کرمان و بالضم یعنے بوم آمده است

بوم بالضم مرغیست شوم که آنرا جغد گویند۔

بهم بالضم سواران و لشکرها و کسانیکه هیچ چیز نداشته باشند و بفتحتین ستورهای خرد چون بره و بزغاله۔

بهائم حیوانات غیر ذوی العقول۔

بهم بالفتح آلت ورد دگران که بفارسی آنرا کردیر گویند و سرمه حل کرده شده۔

فصل البار مع النون

بان درختیست که قد خوبان را بدان تشبیه کنند و از دانه اش روغن گیرند که بسیار نافع و خوشبو ست و آنرا دهن البان گویند و دهی ست بمصر و نیشاپور

بحران بالضم تغیرے عظیم در بیماری که بیمار را بسوی صحت یا هلاک کشد و این لفظ در اصل یونانی ست۔

بحرین شهریست معروف بحرانی منسوب ست بدان۔

بدن بالضم جمع بدنه بفتحتین و بدنه شتر و گاؤ قربانی که بمکه برند و بالفتح والضم فربهی و آگندگی گوشت و بفتحتین تن و جسد غیر سر و مرد مسن و زره کوتاه ابدان جمع و نسب بحسب مرد۔

بدین و بادن مرد جسیم۔

باذان بذال معجمه نام مردیست از اهل فارس که از قبل خسرو پرویز حاکم یمن بود و بمعجزهٔ حضرت رسالت پناه مسلمان شد۔

برهان بالضم حجت روشن و دلیل قاطع۔

برثن بضم با و ثای مثلثه نام قبیله ایست و کف پای انگشتان و چنگال جانور درنده و بعضی گفته اند که برثن انگشتان و مخلب چنگال ست۔

برذون بالکسر و فتح ذال ستور و نوعی از اسپان و تحقیق آنست که برذون اسپی ست که مادر و پدرش عربی نباشد یا یکی ازان عربی نباشد و گاهی بمعنی اول استعمال کنند و آنکه مادرش عربی نباشد[1] معرف گویند بر وزن محسن و عربی را عتیق گویند و بالجمله بمعنی اعم و اخص استعمال یافته اما بمعنی مطلق ستور چنانکه در صحاح ست محل تامل ست و در رسامی نیز بمعنے اسپی گفته که مادر او عربی نباشد و بفارسی ماجچی تعبیر آن نموده و شیخ ابوجعفر طوسی نیز بماجچی تعبیر نموده۔

بردین بالکسر آب خوره از پوست و شگوفه خرما۔

بستان بالضم معرب بوستان بساتین جمع۔

بطحان بالضم موضعیست بقرب مدینه و ابن اثیر بفتح نیز آورده۔

بطن بالفتح شکم و قبیله فرود و زمین مغاک و جانب درازی پر مرغ و درون چیز بطنان بالضم جمع و درون چیزے شناختن و بر شکم زدن و بفتحتین کلان شکم شدن و بیماری شکم و بفتح اول و کسر ثانی مرد شکم پرست که از خوردن سیر نگردد و بالدار و متکبر و بضمتین دانه ایست مانند عدس۔

بطان بالکسر تنگ بالان ستور۔

بطین بالفتح و کسر طا مرد بزرگ شکم

[1] سه بعین گویند و آنکه پدرش عربی نباشد

وددور و لقب شخصے ست و بالضم و فتح طا نام
شاعریست و منزل دوم از منازل قمر و آن
سه کوکب ست خرد بر شکل دیگ پایهای
که بر بطن حمل واقع شده۔

باطن درون چیزے و چیزے پنهان و
شاسنده درون چیزها و نامی ست از
نامهای حق تعالیٰ۔

بطلان بالضم تباه شدن و ضائع شدن۔

بلسان بفتحتین درختیست کوچک مانند
درخت حنا که کم دیده الا بموضع عین شمس مصر

بنان بالفتح انگشتان یا سرهای انگشتان
واحدش بنانه و بنان بمعنی منفرد نیز آمده
و کوهیست و بالضم موضعیست و بالکسر بوهای
خوش و ناخوش۔

بنیان بضم دیوار کردن و دیوار گرد چیزی
برآوردن و بعضی گفته اند بنیان و بنیا صفا

بنیامین بروزن اسرافیل پسر یعقوب
علیه السلام و ابن یامین چنانچه مشهور شده
غلط است۔

بوران بالضم دختر حسن بن سهیل زوجه
مامون و بورانیه طعامیست معروف منسوب
بدان کذا فی القاموس و تاریخ ابن خلکان
اما شیخ در شفا آورده که بورانیه منسوب بوران
دخت بنت پرویز ست۔

بوقلمون نوعی از جامهای ملک روم
که هر ساعت برنگے نماید و آنرا ابو قلمون نیز
گویند۔

بون بالفتح فضل و فزونی و بالضم
مسافت میان دو چیز و بفتح نیز آمده
و شهریست بیمن　　و دهی ست
بهرات۔

بوان بالضم والکسر ستون خیمه و معرب
بوان بالفتح و تشدید واو موضعیست در
فارس که از جمله چهار بهشت دنیا شمرده اند

بهمن بالفتح گیاهیست شبیه به بیخ ترب
مانند کجی دارد و آن دو قسم ست سرخ
و سفید و نام پادشاهیست معروف و نام
ماهی از ماههای فارسیان و نام روزی
از روزهای آن ماه۔

بهتان بالضم دروغ بستن و دروغ۔

بیان بالفتح سخن روشن و پیدا گفتن
و سخن واضح و آشکارا۔

بین بالفتح میان و دوری و جدا شدن
و غراب البین زاغ بیشه یا سرخ منقار و
پا و آن زاغ دلیل فراق ست و بالکسر
ناحیه و فاصله میان دو زمین و مقدار
مد نظر و موضعیست و بفتح اول و تشدید
یای مکسوره روشن۔

بیلقان بالفتح شهری است نزدیک در
بند از انجاست مجیر بیلقانی شاعر مشهور

بیلمان بروزن بیلقان موضعی است
بیمن یا بهند از انجاست شمشیر بیلمانی۔

فصل الباء مع الواو

باو بالفتح و سکون همزه فخر و تکبر کردن۔

بدو بالفتح بیابان و در بیابان بودن
و پدید آمدن و بهمین معنی ست بدو بضمتین
و تشدید واو۔

بزو بالفتح گردنکشی کردن و قهر کردن
و سخت گرفتن۔

بلو بالفتح آزمودن۔

بو بالفتح و تشدید واو پوست بچه شتر که
پر از کاه کنند و شتر ماده را که بچه اش مرده
باشد بآن تسلی داده شیر بدوشند و بچه شتر
خاکستر و نادان۔

بهو بالفتح خوابگاه فراخ که برای گاو
سازند و زمین فراخ و میان سینه یا
فرجه میان دو پستان و آرامگاه طفل از
زن حامله و خانه پیش که در پیش خانهای
دیگر ساخته باشند و صاحب صراح گوید بهو
خانه در پیش سرا که جداگانه باشد۔

فصل الباء مع الهاء

باه جماع۔

بده بالفتح ناگاه و بے اندیشه آمدن

بله بالضم جمع ابله یعنی نادان و بفتحتین
نادان شدن و بمعنی بگذار نیز آمده۔

بوه بالضم مرغیست مانند بوم و جانوری
شکاری که آنرا چرغ گویند و مرد نادان

بهک بالفتح لعن و نفرین کردن۔

بویه بضم با و فتح واو نام پادشاهیست

از اولاد بهرام گور کنیتش ابوشجاع که سلاطین دیالمه از نسل او بند و فرزندان او را آل بویه گویند و بسکون واو و فتح یا نیز گفته اند

فصل الباء مع الیاء

باقلانی باقلا فروش ولقب دانشمندیست مشهور۔

بانی بنا کننده۔

بادی آغاز کننده و آفریننده و مرد صحرائی و اول چیز و بادی الرای یعنی اول فکر۔

باقی جاوید باشنده و نامیست از نامهای حق تعالی۔

باکی گرینده۔

بالی کهنه۔

بختی بالضم شتر قومی بزرگ که از جانب خراسان آرند۔

بدی بالفتح وکسر دال و تشدید یا آفریده شده و نخستین و چاهی که در اسلام کنده باشد

بذی بالفتح با ذال معجمه مرد فاحش۔

بری بالفتح خاک تراشیدن و لاغر کردن شتر از بسیاری سفر۔

باری پیدا کننده از خاک۔

بردی بالضم نوعی از خرمای نیکو و بالفتح گیاهی است که از شاخ و برگ آن بوریا بافند و آن را بفارسی لخ گویند۔

برنی بالفتح نوعی از خرما معرب برنیک یعنی میوهٔ نیکو و خوب منسوب بقصبهٔ برن از آن جاست ضیای برنی مؤلف تاریخ فیروز شاهی۔

بغی بالفتح ستم کردن و بزرگ شدن و از حق برگشتن و گردن کشی کردن و دروغ گفتن و خرامیدن و شتافتن و نظر کردن بچیزی و چشم داشتن و بالفتح و تشدید یا کنیزک و زن فاجره۔

باغی خواهنده و ستم کننده۔

* * * * *

باب التاء

فصل التاء مع الالف

تبرء بیزار شدن۔

تبوء جای گرفتن۔

تتری بالفتح یکیک پس یک دیگر در اصل وتری بود ماخوذ از وتر است۔

تقوی بالفتح و تقاة بالضم پرهیزگاری

تکافؤ با همدیگر برابر شدن۔

تلقاء بالکسر دیدار و جانب۔

توکؤ تکیه کردن۔

تواطؤ باهمدیگر موافقت کردن۔

تواء بالفتح هلاک شدن۔

توضؤ دست و رو شستن و رسیدن غلام و دختر بحد بلوغ۔

توتیا بالضم سنگ سرمه و این معربست

تهیؤ آماده شدن برای کاری۔

تیهاء و تیها بالفتح بیابان که مردم دران حیران و سرگردان شوند۔

فصل التاء مع الباء

تادیب ادب دادن۔

تادب ادب یافتن۔

تاویب تسبیح کردن و در روز رفتن

تانیب سرزنش کردن۔

تاهب ساخته و آماده شدن۔

تبویب باب باب کردن۔

تب بالفتح و تشدید با۔

تباب هلاک شدن و زیانکار شدن

تثریب سرزنش کردن۔

تثویب باز گردیدن و مزد دادن و خواندن بسوی نماز و در بانگ صبح دوبار الصلوة خیر من النوم گفتن۔

تجاذب یک دیگر را کشیدن۔

تجنب دور شدن۔

تجوب بالفتح گروهی از قبیلهٔ حمیر از آن قبیله است ابن ملجم تجوبی قاتل علی بن ابی طالب رضی الله تعالی عنه۔

تجیب بالضم والفتح گروهی از قبیلهٔ کنده از آن گروه است کنانة بن بشر تجیبی قاتل عثمان رض بن عفان۔

تحابب بہ تشدید با یکدیگر را دوست داشتن۔
تحارب با ہمدیگر جنگ کردن۔
تخریب ویران کردن۔
تدریب عادت کردن و مواظب شدن بر کاری۔
تذہیب زراندود کردن۔
تذبذب جنبیدن۔
تذنیب دنبالہ کردن چیزی را۔
ترب بالضم خاک و بالفتح خاک آلودہ شدن و درویش شدن و زبان زدہ شدن بالکسر ہم سال کسے و ہم سال بودن باکسی۔
تراب بالضم تربت و تیرب بالفتح خاک۔
ترائب بالفتح استخوانہای سینہ جمع تریبہ است۔
ترتیب راست کردن و رتبہ ہر چیز و گذاشتن ہر چیز در مرتبۂ خود۔
ترجیب بزرگ داشتن و شکوہ داشتن و کشتن قربانی در ماہ رجب بنا کردن دکان و دیوار یا ستون نہادن زیر درخت پربار تا نیفتد۔
ترحیب مرحبا گفتن۔
ترطیب تر گردانیدن و رطب خورانیدن
ترغیب در رغبت و خواہش انداختن کسی را۔
ترقب چشم داشتن۔
ترکیب نشاندن چیزی در چیزے دیگر و نہادن چیزے بر دیگر چیزے کہ با چیز دیگر وصل کنند آنرا نیز ترکیب گویند یعنی چون نگین در خاتم۔
ترکب چیزی در چیزی نشستن۔
ترہیب ترسانیدن۔
ترہب عبادت کردن و ترسیدن۔
تسبب سبب ساختن۔
تسحب ناز کردن۔
تشبیب صفت محبوب کردن و غزل گفتن در بیان عشق خود۔
تصلب سخت و محکم شدن۔
تصلیب بردار کردن و صلیب ساختن و سنت گردانیدن۔
تصویب درست داشتن چیزے را و راست گوے گفتن کسے را و فرود آوردن سر۔
تصوب فرود آمدن از بالا بنشیب۔
تضریب بر انگیختن و برغلانیدن کسی را کمال گوید در ہر سخن کہ باشد از تیر راست تیر تضریبکی چو پیکان پیوند آن کسی۔
تعجیب در شگفت انداختن۔
تعجب در شگفت افتادن۔
تعذیب شکنجہ کردن۔
تعریب بریدن شاخہای خرما و سخن عجمی را عربی کردن و پاک کردن سخن از خطا و سخن گفتن از جانب کسے و رد کردن سخن درشت نمودن کار بر کسے۔
تعقیب چیزی را در پس چیزی کردن و درنگ کردن و نشستن بعد از نماز برای خواندن اوراد و وا پس نگریستن و متردد شدن در جستجوی چیزی۔
تعقب از پس درآمدن و جستن بدیہا و زلتہای کسی را و عاقبت خود بہ خیر یافتن۔
تعاقب از پس ہمدیگر درآمدن۔
تعصیب از گرسنگی ہلاک کردن و سرداری کردن۔
تعصب عصابہ بر سر بستن و حمایت کردن و یاری دادن۔
تعب بفتحتین رنج و ماندگی و رنج کشیدن و ماندہ شدن۔
تغیب غائب شدن۔
تغییب غائب گردانیدن۔
تغریب از شہر بیرون کردن و دور کردن و بجانب مغرب رفتن۔
تغلیب چیرہ کردن کسے را۔
تغلب چیرہ شدن۔
تغلب بفتح تا و سکون غین و کسر لام پدر قبیلہ ایست و چون کسی را نسبت بدان قبیلہ تغلبے گویند بفتح لام۔
تقریب نزدیک گردانیدن و قربان کردن و نوعیست از دویدن اسپ آن برداشتن و نہادن ہر دو دست است یکبار در میان دویدن۔
تقرب نزدیک شدن و نزدیکی جستن

تقارب باہمدیگر نزدیک شدن ونام بحریست از بحرہاے شعر۔
تقلیب برگردانیدن۔
تقلب بسیار گردیدن وتصرف درکارہا کردن بخواہش خود۔
تکذیب دروغگو ساختن کسی را وانکار کردن چیزیرا۔
تکعیب چہار گوشہ کردن ونار پستان شدن۔
تلقیب لقب دادن۔
تلقب لقب یافتن۔
تلہب زبانہ کشیدن آتش۔
تناسب باہمدیگر پیوند شدن۔
تناوب بنوبت کار کردن۔
توب وتوبہ بالفتح بازگشتن از گناہ و توفیق توبہ دادن وبرگشتن حق تعالی از قہر وعذاب۔
تائب بازگردندہ از عذاب۔
تواب بالفتح وتشدید وا وتوبہ کنندہ وتوبہ پذیرندہ۔
تولب بالفتح تا ولام خرکرہ۔
تہذیب بریدن وپاک کردن واصلاح نمودن ودور کردن لیف از درخت خرما وتیز رفتن وتیز سخن گفتن۔

فصل التاء مع التاء

تارۃ یکبار۔
تادیۃ رسانیدن۔
تؤدۃ بالضم وفتح ہمزہ ودال آہستگی وتانی۔
تبت بضم تا وتشدید بای مفتوح و مشہور بکسر باست ملکیست جانب شرق نزدیک کشمیر کہ مشک را بدان نسبت دہند
تابوت صندوقچی کہ چیزہا دران نگاہدارند ومردہ را دران گذارند۔
تبصرہ بینا کردن۔
تبقیہ باقی گذاشتن۔
تبعۃ بفتح تا وکسر با عاقبت بد وآنچہ درو گناہ باشد۔
تباعۃ بالفتح پیروی کردن۔
تبخیت گفتن سخن بے دانش ویقین بمحض بخت واتفاق۔
تبکیت سرزنش کردن وغالب شدن بحجت۔
تثبیت برقرار داشتن۔
تثبت برقرار بودن۔
تثنیۃ دوتا کردن۔
تجارۃ بالکسر بازرگانی کردن وبازرگانی
تجربۃ آزمودن۔
تجزیۃ پارہ پارہ کردن۔
تحلۃ بالفتح وکسر حا وتشدید لام راست کردن سوگند۔
تحلیہ شیرین کردن وزیور بستن وکسی را صفت کردن۔
تحشیہ پر کردن درون چیزے وحاشیہ کردن وحاشیہ نوشتن۔
تحیۃ سلام گفتن ودیرگاہ ماندن وپادشاہ گردانیدن۔
تحت بالفتح جہت زیر مقابل فوق
تخت بخای معجمہ ظرفی کہ دران رخت نگاہدارند وبدین معنی عربیست وتخت کہ بمعنی سریرست فارسیست۔
تخمۃ بضم اول وفتح ثانی ناگواری وناگوار شدن طعام۔
تخطیۃ خطا بر کسی گرفتن وبخطا منسوب کردن۔
تخلیۃ رہا کردن وخالی کردن۔
تخافت پنہان گفتن۔
تدسیۃ تباہ کردن وگمراہ کردن کسی را
تذکرۃ یاد دادن وآنچہ بدان یاد کردہ شود وحاجت ویادگار۔
تذکیۃ گلو بریدن وتیز کردن آتش
ترۃ بکسر اول وفتح دوم کینہ داشتن دراصل وتر بودہ چون عدۃ وعد۔
تربیۃ پرورش کردن۔
ترویۃ سیراب کردن ودر کاری اندیشہ کردن وسخن کسی بر کسی خواندن۔
تربۃ بالضم خاک ودہیست مشہور از خراسان۔
ترجمۃ بالفتح وضم جیم بیان کردن زبانی بزبانی دیگر وزبانی کہ بیان زبان دیگر شود

ترعة بالضم رود و رود پایهٔ نردبان و مرغزار و دهانه جویهای خرد و جای آب خوردن مردم از حوض و ہی ست بشام و مصر۔
ترکة بالفتح زن میانه قد و مال میراث و خود آہنین و بیضه شتر مرغ و مرغان دیگر بعد از برآمدن بچه ازان و بالضم نام شخصی ست و بفتح تا و کسر را چیز باز مانده و مال مرده و بفتحتین بازگزارندگان جمع تارک۔
تریکة زنی که شوهر نکند و مرغزاری که ناچریده مانده باشد و خود آہنین و بیضه شتر مرغ و مرغان دیگر۔
ترہات بالضم و تشدید را چیزهای باطل جمع ترہة۔
ترقوة بالفتح و ضم قاف استخوان میان گردن و دوش و بعضی گفته اند چنبر گردن ترائی جمع۔
تزکیة زکوٰة دادن و پاک کردن و ستودن۔
تسلیة دل خوشی دادن و از دل کسی اندوه بردن۔
تسمیة نام کردن۔
تسویة راست کردن و برابر کردن۔
تسمیت بسین مهمله و شین معجمه دعا کردن عطسه زننده را و نام خدا بر چیزی بردن و دعا کردن کسی را بخیر۔
تشتیت پراگنده کردن۔
تشتت پراگنده شدن۔
تصدیة دست بر دست زدن۔
تعبیة آراستن لشکر و آماده کردن و ترتیب دادن لشکر زاد در جای خود۔
تعدیة گذرانیدن و فعل لازم را متعدی کردن۔
تعریة برهنه کردن۔
تعزیة صبر فرمودن و پرسش نمودن خویشان مرده را۔
تعضیة پاره پاره و پراگنده کردن و در حدیث ست که لا تعضیة فی المیراث مراد ازان جدا کردن چیزے ست که جهت ورثه زیان باشد مثل کارد و شمشیر و حیوان و مانند آن
تعمیة کور کردن و پوشیدن چیزے را
تعنت خطا و گناه کسی جستن۔
تغذیة خورش دادن و پروردن و روان شدن خون رگ بریدن و روان شدن بول شتر۔
تغطیة و تغشیة پوشانیدن۔
تفتت ریزه ریزه شدن۔
تفاوت بهر سه حرکت واو دوری میان دو چیز و دور شدن از یکدیگر و بمعنے عیب نیز آمده قال الله تعالیٰ ما تریٰ فی خلق الرحمٰن من تفاوت۔
تقویة نیرو دادن۔
تقدمة پیش کردن و در پیش شدن۔
تلاوة بالکسر خواندن قرآن و غیر آن و بالضم باقی مانده از وام و غیر آن۔
تلبیة لبیک گفتن در جواب۔
تلقیة چیزے پیش کسی آوردن۔
تلامذة بالفتح شاگردان جمع تلمیذ بکسر
تمشیة روان کردن کار و کارگذاری نمودن۔
تمتمة بهر دو تاے مفتوح زبان پیچیدن بگفتن حرف تا و تکرار نمودن آن۔
تمیمة مهرهٔ سیاه و سفید که در گردن اطفال آویزند و صاحب صراح گوید طومار و تعویذ تمائم و تمیم جمع۔
تنحیة بجیم رهانیدن و بر بالاے زمین افگندن و بمعنی است قوله تعالیٰ ننجیک ببدنک۔
تنحیة بحای مهمله دور کردن۔
تنقیة پاک کردن۔
تنمیة افزون کردن و بلند کردن آتش و بسیار کردن هیمه دران تا زیاده شود و آشکارا کردن سخن بوجه سخن چینی۔
توبة از گناه باز گشتن۔
توقیة تعیین وقت نمودن۔
توصیة اندرز و وصیت کردن۔
تولیة والی گردانیدن و عمل دادن بکسی و پشت بچیزی کردن۔
توریة پوشانیدن و آتش از آتش زنه بیرون آوردن و ارادهٔ چیزی کردن و غیر آن ظاهر کردن۔
توطیة گستردن و پے سپر فرمودن۔
توت بالضم درختی ست معروف که از برگ آن کرم ابریشم پرورند و آنرا الفارسی

تود گویند۔
تهنیة آمادگی کردن۔
تهمة بضم تا و فتح ها و مشهور بسکون ست گمان بد بردن و گمان بد۔
تهنیة مبارکباد گفتن و گوارانیدن۔
تهلکة بهر سه حرکت لام نیست شدن و مردن۔
تهافت بریکدیگر افتادن و نام کتابی ست تصنیف غزالی در رد حکما که آنرا تهافت الفلاسفة گویند انوری گوید کتاب تهافت کلاه سرخسی۔
تهامة بالکسر زمینی ست در ملک عرب که معظم دران واقع ست۔

فصل التاء مع الثاء

تاریث برفلانیدن و انگیختن و آتش افروختن۔
تثلیث سه گوشه کردن و سه بخش کردن و باصطلاح منجمین واقع شدن ستاره الیت بچهارم برج که ثلث فلک ست از ستارهٔ دیگر و این نظر سعد ست۔
تراث بالضم میراث۔
تشنیت چنگ در زدن۔
تفث بفتحتین بروت ناخن گرفتن و موی زهار تراشیدن و پاک کردن بدن از چرک و غیر آن در روزهای حج۔
تلویث آلوده کردن۔
تلبث و **تمکث** درنگ کردن۔
توریث وارث گردانیدن و افروختن آتش۔
توارث از همدیگر میراث گرفتن۔
توث بالضم درخت توت و دهیست برود دهی است باسفرائن و بنوشیخ۔

فصل التاء مع الجیم

تاج افسر تیجان بالکسر جمع۔
تبرج خود را آراستن۔
تبلج روشن شدن۔
تخریج بیرون آوردن و برساختن
تدریج پایه پایه چیزی را بسوی چیزی بردن۔
تدرج مرتبه مرتبه سوی چیزی رفتن
تدحرج گردیدن۔
ترویج روانی دادن متاع و درم را۔
ترنج معروف و آنرا ترنج نیز گویند۔
تزویج مرد را زن دادن و زن را شوهر و جفت کردن و قرین کردن۔
تزوج زن کردن و شوهر کردن۔
تعویج کج کردن۔
تفریج کشایش دادن و از دشواری و غم بیرون آوردن۔
تفرج کشایش یافتن و از تنگی و دشواری بیرون شدن۔
تلجلج در سخن گفتن متردد شدن۔
تهییج برانگیختن و آماس دادن۔
تهیج برخاستن باد و غبار و مانند آن و آماسیدن۔

فصل التاء مع الحاء

تبجح شاد شدن۔
تدبیح پشت راست داشتن و سر فرود آوردن چنانکه زیرتر از پشت باشد۔
ترح بالفتح فقر و بفتحتین اندوه و سستی و بفتح اول و کسر ثانی مرد اندک خیر۔
تارح بفتح را پدر ابراهیم علیه السلام بقول نسابه و جمهور مورخین و آزر عم ابراهیم علیه السلام ست مولانا شرف الدین علی در ظفرنامه بجای معجمه تصحیح نموده و گفته تارخ ست از تارخ ماخوذ است و صحیح بجای مهمله است
ترجیح افزونی دادن و افزون کردن۔
ترجح افزون شدن و میل کردن از یک طرف و معنی از جوه پیشتر گذشت
ترشیح اندک اندک شیر دادن مادر فرزند را اول تا آنگاه که بمکیدن قوت یابد
ترشح تراویدن و قوی شدن شتر بچه در رفتار با مادر۔
ترویح راحت دادن و خوشبو گردانیدن و به خوابگاه باز آوردن ستور را شبانگاه
تروح دوباره برگ بر آوردن درخت و بوی چیزی گرفتن آب و شبانگاه سیر کردن و راحت یافتن۔
تسطیح پهن کردن۔

تسبیح پاکی کردن و بپاکی خدا را یاد کردن و سبحان الله گفتن۔
تسریح چرانیدن و رها کردن زن و رسان کردن شوهر و کشودن موی و گذاشتن آن۔
تسلیح سلاح پوشیدن۔
تشریح نیک بیان کردن و آشکارا کردن و شرحه شرحه کردن گوشت۔
تصبیح بامداد بخیر گفتن و آمدن هنگام صبح۔
تصریح خالص و روشن گفتن و آشکار کردن و آشکار شدن۔
تصفیح دست برهم زدن و پهن گردانیدن۔
تصفح صفحه صفحه نگریستن و در کاری نظر کردن۔
تصلفح دست یکدیگر را گرفتن۔
تفاح بالضم و تشدید فا سیب۔
تفریح شاد کردن۔
تقبیح زشت کردن۔
تلقیح گشن دادن خرما را و مادیان را۔
تلمیح نگاه سبک بچیزی کردن و باصطلاح اهل معانی اشارت کردن در کلام بقصه یا باصطلاح نجوم و ریاضی و عربیه و مانند آن۔
تلویح سوختن و گردانیدن آفتاب و آتش رنگ روی را و گرم گردانیدن و رنگ دادن جامه را و درخشان کردن و اشارت کردن و نام کتابے ست در اصول فقه تصنیف مولانا سعد الدین تفتازانی۔
تمدح ستودن و تکلف کردن در ستایش خود و افتخار نمودن۔
تمليح نمک کردن و چیزی نمکین آوردن۔
تمساح بالکسر نهنگ۔
تمازح بیکدیگر مزاح کردن۔
تنقیح پاک کردن درخت از شاخ ریزه و سخن از حرف رکیک و مغز بیرون کردن از استخوان۔
توضیح روشن و پیدا کردن و کتابیست معروف۔
توشیح حمائل در گردن کسی کردن و آرایش دادن۔
توشح حمائل در گردن خود کردن و پوشیدن۔

فصل التاء مع الخاء

تدبیخ پشت خم دادن و سر زیر افگندن مرادف تدبیح ست که گذشت۔
تلطیخ آلوده کردن۔
تلطخ آلوده شدن۔
تمریخ روغن و مانند آن مالیدن۔
تناسخ زائل شدن و بآخر رسیدن قرنی بعد قرنی دیگر و آمدن زمانی بعد از زمانی دیگر و مردن وارثان مرده بعد از وارثان دیگر پیش از قسمت میراث و بدین معنی ست مناسخه و تناسخ در عرف زائل شدن روح از قالبی و در آمدن بقالبے دیگر۔
تنوخ بالفتح قبیله ایست بیمن۔
توبیخ تهدید و سرزنش کردن۔
توریخ و **تاریخ** وقت چیزے پدید آمدن۔
توسیخ چرکین شدن۔
توسیخ چرکین کردن۔

فصل التاء مع الدال

تابید جاوید کردن۔
تائید نیرو دادن و توانا گردانیدن۔
تبرید خنک گردانیدن۔
تبعید دور کردن۔
تباعد از همدیگر دور شدن۔
تجرید برهنه کردن زمین از نبات و جز آن و شمشیر از نیام بیرون کشیدن و پیراستن درخت و پوست کندن و موی از پوست دور کردن و سوال کردن چیزی از کسی و ندادن یا دادن بکراهت۔
تجرد برهنه شدن و کوشش کردن در کارے۔
تجلید کتاب را جلد کردن و پوست باز کردن۔
تجلد جلد کردن و خود را جلد نمودن
تجنید لشکر جمع کردن۔
تجدید نو کردن و پستان شتر بریدن
تجدد نو شدن و رفتن و خشک شدن شیر در پستان۔
تجوید نیکو کردن۔
تحمید نیک ستودن و پے در پے ستودن
تحدید تیز کردن و حد چیزے آشکارا کردن۔

تجاسد بر یک دیگر رشک بردن۔
تخلید جاوید کردن و دست برنجن در دست کردن۔
تردید و ترداد گردانیدن چیزی را۔
تردد آمد و شد کردن و گردیدن۔
تزہد زہد نمودن و عبادت کردن۔
تزود توشہ برگرفتن۔
تزاید افزون شدن۔
تسوید سیاہ کردن و مہتر کردن کسی را۔
تسدید راست گردانیدن و توفیق راستی یافتن۔
تشدید استوار کردن و حرف را مشدد ساختن و بر کسی سختی کردن۔
تشدد سخت شدن۔
تشہد اشہد ان لا الہ الا اللہ گفتن در نماز و نشستن آن مقدار۔
تشبید برافراشتن بنا۔
تصعید برآمدن برجاے بلند و بر برآمدن درد دوای و گداختن۔
تصعد بالا رفتن و دشوار آمدن چیزی۔
تضمید خرقہ در کو بر سر بستن و دارو بر جراحت بستن۔
تعقید پوشیدہ سخن گفتن چنانچہ نیک نتوان دریافت و بسیار گرہ زدن و پوشانیدن چیزے تا غلیظ شود۔
تعاقد با ہمدیگر گرہ بستن و پیمان بستن۔
تعبد بندگی گرفتن و خوار کردن۔

تعدید خداوند شمار کردن چیزی را و چیزی را ساز و سامان خود کردن۔
تعمد بقصد کاری کردن۔
تعوید خو کردن و پیر شدن شتر۔
تعود خوگر شدن۔
تعہد تیمار داشتن و تازہ کردن۔
تعاہد با ہمدیگر عہد کردن و ضامن شدن۔
تغمد غریق رحمت کردن حق تعالی بندہ را و گناہ و عیب جز آن پوشیدن و پر کردن ظرف۔
تفرید یگانہ کردن و گوشہ گرفتن و خلوت گزیدن جہت رعایت امر و نہی و فقیہ و دانا شدن۔
تفرد یگانہ شدن۔
تفقد جستن گم شدہ و پرسش نمودن چیزے ہنگام نبودن آن۔
تفنید نکوہیدن و کسی را بضعف رای و دروغ نسبت کردن۔
تقعید باز داشتن از حاجت و باز ماندن از کار خود و ایستادن بکاری۔
تقاعد باز ایستادن از کاری۔
تقلید حمائل و جز آن در گردن کسی انداختن و کار در عہدۂ کسی کردن و شمشیر حمائل کردن و چیزے در گردن ستور قربانی آویختن بجہت علامت۔
تقلد بر گردن خود کاری گرفتن و گردن بند در گردن خود کردن۔

تقیید بند کردن و نقطہ زدن کتاب را
تقید بند شدن در چیزے۔ مقید شدن
تکمید گرم کردن موضع درد بر کوی گرم و غیر آن۔
تلبید برہم نشستن۔
تلد بالفتح اقامت کردن بجای و بالضم بچہ عقاب۔
تلود بالضم کہنہ شدن و قدیمی شدن مال
تلید و تلد بفتحتین آنکہ در عجم زادہ باشد و بعرب پروردہ شدہ۔
تالد بکسر لام مال کہنہ نقیض طارف و ستوری کہ پیش صاحبش زادہ یا نتاج دادہ باشد و ہمچنین تلد بالفتح و بالضم و بفتحتین و تلاد بالکسر و تلید۔
تمجید بزرگی نسبت کردن۔
تمدید کشیدن۔
تمدد کشیدہ شدن و دراز کشیدن مرد۔
تمرید ہموار و یکسان کردن و تابان و درخشان کردن بنا و برگ دور کردن از درخت۔
تمرد سرکشی کردن و رسیدن بنافرمانی بجائی کہ از نوع خود بیرون رود۔
تمہید گسترانیدن و ہموار نیکو کردن کار و گستردن عذر و قبول کردن آن۔
تمہد جای گرفتن و دست یافتن بر چیزے
تنجید آراستن خانہ و آزمودن۔
تناد بفتح و تخفیف دال مکسور ندا کردن

یکدیگر را در اصل تنادی بوده بتشدید دال پراگنده شدن و از هم دیگر رمیدن یوم التناد که در قرآن واقع ست بهر دو روش خوانده اند

تندید آشکارا کردن و پرده دریدن و چیزے زشت شنوانیدن و عیب کسی فاش کردن۔

تنقید بر سر هم نهادن متاع۔

توحد یکتا شدن و نگاه داشتن حق تعالیٰ کسی را و نیدا ختن کار او را بغیر۔

توحید یکے گردانیدن و خدائے عز وجل را یکے دانستن۔

تودد بسیار دوست داشتن۔

توسد بالش کردن چیزے را و ملازم و بعد شدن بچیزے و خوار کردن و بزیر انداختن چیزے را۔

توسید بالش گردانیدن برائے کسے۔

تواعد وعده دادن یکدیگر را۔

توعد سرزنش کردن و ترسانیدن۔

توقد افروخته شدن آتش۔

توکید و تاکید استوار کردن و زین و پالان بر پشت ستور کردن۔

توکد و تاکد استوار شدن۔

تولید زایانیدن و پرورش کردن و از گوسفند بچه گرفتن و چیزے را از اصل بدر آوردن و غیر عربی در کلام عرب استعمال کردن۔

توالد از یک دیگر زادن و بسیار شدن فرزند۔

تولد پیدا آمدن چیزے از چیزے و زادن۔

توارد باهم یکجا فرود آمدن۔

تهدید و تهدد ترسانیدن۔

تهجد شب خفتن و شب بیدار داشتن۔

تهنید تیز کردن شمشیر و نسبت کردن آن بهند و تقصیر کردن در کار ری و دشنام دادن۔

تهود یهود شدن و توبه کردن و عمل نیک کردن۔

فصل التار مع الذال

تشحیذ تیز کردن کارد و شمشیر و جز آن۔

تعویذ پناه دادن و در پناه آوردن۔

تعوذ پناه گرفتن و اعوذ بالله گفتن۔

تلمذ شاگردی کردن۔

تلمیذ بالکسر شاگرد و تلامذه جمع و ظاهرا فارسی است و عربی فصیح نیست و لهذا صاحب قاموس نیاورده اما تحقیق آنست که معرب تلمیذ ست بالفتح۔

تلذذ مزهٔ خوش یافتن۔

تنفیذ روان کردن فرمان و نامه۔

فصل التار مع الرار

تاثیر نشان گذاشتن در چیزے۔

تاثر نشان ماندن در چیزے و پس چیزی رفتن۔

تاخیر پس گذاشتن۔

تاخر پس ماندن۔

تبحر و تبقر بسیار علم و بسیار مال شدن۔

تبختر خرامیدن۔

تبخیر بخار کردن چیزے۔

تبذیر پراگنده کردن و پریشان ساختن و پدید آمدن گیاه زمین و بی اندازه خرج کردن۔

تبذر زرد شدن و تغیر یافتن آب۔

تبادر شتافتن و پیشے گرفتن بر یکدیگر در کاری۔

تبشیر مژده دادن۔

تباشیر مژده را و اوائل بامداد و اوائل هر چیز و راه ها که بر زمین باشد از اثر باد۔

تبصر بینا شدن و تامل کردن و بینا گردانیدن

تبکیر بامداد کردن و بامداد رفتن و شتاب کردن۔

تبر بالفتح شکستن و هلاک کردن و بالکسر طلا و نقره یا ریزهٔ طلا و نقره پیش از آن که یگداز چون گداختند ذهب و فضه گویند و بعضے گفته اند تبر زر خالص بے سکه و چون سکه زنند عین گویند۔

تبار بالفتح هلاک و تبار که بمعنے اولاد آمده فارسی ست۔

تتر بفتحتین گروهیست که بلاد ایشان ببلاد ترک متصل ست و آنرا تتار و تاتار نیز گویند۔

تثویر برانگیختن جنگ و فتنه و گرد و بحث کردن از علم و احکام قرآن۔

تجر بالفتح و تجارت بالکسر بازارگانی و بازارگانی کردن۔
تاجر بازرگان و شراب فروش و ماهر در کاری
تجار بالضم و تشدید جیم و بالکسر و بتخفیف جیم جمع و تاجر و تاجره بمعنی شتر ماده که خریداران در خرید آن رغبت کنند نیز آمده و آن ضد کاسدات۔
تجدیر جدری بر آوردن۔
تجبیر شکسته بستن و نیکو کردن حال کسے و بے نیاز ساختن فقیر را۔
تجبر گردن کشی کردن و رستن گیاه بعد از خوردن آن و سبز شدن و برگ بر آوردن درخت و خوب شدن حال بیمار و رسیدن شخصے بمال خود۔
تجاسر دلیری کردن بر چیزے۔
تحذیر ترسانیدن۔
تحییر سرگشته کردن۔
تحیر سرگشته شدن و گرد برگشتن آب۔
تحریر نقش خط بر گرفتن و بنده آزاد کردن و فرزند را نامزد خدمت مسجد کردن و کلام را پاک کردن از زواید و حشو۔
تحسر مانده شدن و افسوس خوردن۔
تحسیر خوار داشتن و در حسرت انداختن و آزرده کردن۔
تحاور با همدیگر گفتگو کردن و جواب گفتن
تخدیر در پرده نشاندن زن و کرخت کردن و خوابانیدن عضو۔
تخسیر هلاک کردن۔

تحقیر شرمنده کردن و نگاه داشتن کسی را۔
تخمیر سرشتن و شراب نوشانیدن و شرم داشتن و پوشانیدن۔
تخییر اختیار دادن۔
تدبیر پایان کار اندیشیدن و بنده را بعد مرگ خود آزاد گردانیدن و حدیث روایت کردن۔
تدبر پس کار اندیشیدن۔
تدثر پوشیدن دثار یعنی جامهٔ بالای بدن نر بر ماده و بر جستن مرد بر پشت اسپ۔
تدویر گرد گردانیدن چیزی و فلک کوچک میان فلک دیگر۔
تدمیر هلاک کردن و هلاک افگندن بر کسی و چشم دور کردن صیاد از کاژه تا شکار بوی او را نشناسد۔
تذکیر یاد دادن و پند دادن۔
تذکر یاد کردن و بیاد آمدن۔
تر بالفتح و تشدید را جدا شدن و بریده شدن و بریدن و بالضم اصل و رشته که معمار بآن اندازهٔ بنا گیرد۔
ترور بالضم دور افتادن از جای خود و بیرون افتادن دانهٔ خرما از پوست۔
تزحیر و **تزحر** کشاده شدن شکم بسختی و پیچش شکم چنانکه خود میرفته باشد۔
تزمیر نی نواختن۔
تزویر دروغ ظاهر کردن۔
تزاور میل کردن و انحراف نمودن۔

تسحیر جادوئی کردن کسی را۔
تسحر سحور کردن۔
تستر پوشیده شدن۔
تستر بضم تای اول و فتح تای دوم شهریست مشهور از انجاست سهیل بن عبدالله تستری و بآنجا اول باره ایست که بعد از طوفان نوح گذاشته اند و ششتر بهر دو شین خطا است چنانکه صاحب قاموس گفته و میتواند بود که ششتر فارسی باشد و تستر عربی و در فارسی آنرا شوشتر نیز گویند۔
تسخیر و **تسخر** رام کردن و بی مزد کار فرمودن۔
تسطیر چیزهای باطل آوردن و نوشتن و تالیف نمودن۔
تسعیر نرخ نهادن و آتش افروختن۔
تسمیر میخ زدن و تنک رقیق کردن۔
تسیر بآب وگذاشتن۔
تسویر باره و درست کردن کسی را۔
تسور باره و درست خود کردن و بر دیوار بر آمدن۔
تسییر بیرون کردن از شهر و جامهٔ مخطط یافتن و جل از پشت ستور بر گرفتن۔
تشجیر نقش کردن بصورت درخت و ازینجاست جامهٔ مشجر۔
تشاجر نزاع کردن دو کس باهم۔
تشاعر خود را شاعر وانمودن۔
تشمیر دامن بر میان زدن و چست شدن

درکارے کشتی وغیرآن روان کردن۔

تشمر مہیا شدن برائے کار۔

تشنیع عیب کردن ورسوا شدن وعیب شنوانیدن۔

تشاور باہمدیگر کنگاش کردن۔

تشویر خجل کردن وبرہنہ کردن عورت را واشارت کردن وخجالت وشرمساری کشیدن

تشور خجل شدن۔

تشہیر آشکارا کردن وشمشیر از نیام برکشیدن وبمردم وانمودن۔

تصدیر درگذاشتن اسپ بدویدن از اسپان دیگر وسرنامہ نوشتن ودرپیشگاہ مجلس نشاندن کسی را وپیش بند بستور بستن ومقدم گردانیدن

تصدر درپیش گاہ نشستن وپیشگاہ برپا کردن برائے نشستن۔

تصعیر رخسار کج کردن از کبر قال اللہ تعالیٰ ولا تصعر خدک۔

تصغیر کوچک کردن ومصغر ساختن کلمہ یعنے حرف اول را ضم دادن ودوم را فتح وبعد از حرف دوم یا آوردن چون رجیل تصغیر رجل وکلمہ مصغر را نیز تصغیر گویند واین نوع درکلام عرب ہست ودرفارسی کاف در آخر آوردن چون ناوک تصغیر نام یا جیم ویا در آخر آوردن چون کوچہ وباغچہ۔

تصویر صورت کردن وآفریدن صورتے کہ از چوب وگل وجز آن سازند ویا بدیوار وغیر آن نگارند تصاویر جمع۔

تصور دردل خود صورت چیزے بستن ومیل کردن ونزدیک شدن بافتادن۔

تصییر گردانیدن چیزے از حال بحال۔

تضجر دل تنگ واندوہناک شدن۔

تضرر گزند وآسیب یافتن ورنجور شدن

تضمیر دانہ وکاہ معتاد دادن اسپ را بعد از فربہ شدن۔

تضافر بضاد معجمہ وتظاہر بظاے معجمہ بہم پشت شدن ویک دیگر را یاری دادن۔

تطہیر پاک کردن۔

تطہر پاک شدن وسروتن شستن وخود را باز داشتن از گناہ۔

تطیر فال بد گرفتن ودر اصل تطیر فال گرفتن بمرغست وآنرا غراب ہنال بدمیدانند۔

تطییر پرانیدن۔

تعبیر بیان خواب کردن وخبر دادن از مراد آن وسخن از کسے یا از دل خود گفتن ویک بار سنجیدن درم ودینار بعد از آنکہ بتفاریق سنجیدہ باشد۔

تعذر دشوار شدن کار وبعذرہ یعنی بسرگین آلودہ شدن وناپدید شدن نشان ودیس عذر وحجت افتادن۔

تعذیر تقصیر کردن وبعذرہ یعنی بسرگین آلودن چیزے را وعذر آوردن وموے عذار برآمدن کودک را وناپدید کردن نشان سرا وطعام جہت ختنہ وبنای خانہ پختن وبسوی آن خواندن مردم را وزخم کردن گوش شتر از برای نشان۔

تعزیر بزرگ داشتن ویاری دادن وزدن کمتر از حد شرعی یا سخت زدن وگران بار کردن حاکم آن مقدار کہ مصلحت وقت اقتضا کند۔

تعسر دشوار شدن۔

تعطر خوشبو شدن۔

تعطیر خوشبو گردانیدن۔

تعمیر زندگانی دراز کردن وعمر دراز خواستن وبعمر دراز متصف کردن وآباد ساختن۔

تعییر سرزنش کردن۔

تغییر از حال خود گردانیدن۔

تغیر از حال خود گشتن۔

تغایر غیر ہمدیگر شدن۔

تغریر مغرور کردن خود را ونفس را ہلاک ساختن وپر کردن مشک قصد کردن طائر بپریدن۔

تغزیر گذاشتن یک دوشیدن میان دو دوشیدن ناقہ۔

تفجیر آب روان کردن۔

تفجر آب روان شدن۔

تفاخر باہمدیگر نازیدن۔

تفسیر پیدا کردن معنی وآشکارا کردن چیز پوشیدہ۔

تفطیر روزہ کسے کشودن۔

تفکیر وتفکر اندیشہ کردن۔

تقتیر تنگی کردن در نفقۂ عیال۔
تقدیر اندازہ کردن و تنگ کردن و تامل کردن و ہموار کردن چیزے۔
تقریر برقرار دادن و باقرار درآوردن۔
تقرر قرار گرفتن۔
تقشیر پوست باز کردن از چوب و درخت و میوہ و مانند آن۔
تقصیر کوفتن جامہ و کوتاہ کردن مو و نماز و سستی و کوتاہی کردن در کارے و گردن بند کہ آن را قلادہ گویند و تقصار بالکسر نیز بدین معنے آمدہ تقاصیر جمع۔
تقطیر انداختن بگوشہ و قطرہ چکانیدن و قطار کردن شتر را۔
تقاطر بپائی قطرہ چکیدن۔
تکبیر بزرگ شمردن و بہ بزرگی یاد کردن و خدا را بہ بزرگی یاد کردن و اللہ اکبر گفتن۔
تکبر بزرگی نمودن و گردن کشی کردن۔
تکثیر بسیار کردن۔
تکثر بسیار شدن۔
تکاثر بال بسیار فخر نمودن۔
تکریر و تکرار بار بار گردانیدن۔
تکرر بار بار باز آمدن چیزے۔
تکسیر بسیار شکستن۔
تکسر شکستہ شدن۔
تکفیر سر فرود آوردن و دست بر سینہ گذاشتن برای کسے چنانکہ رسم گبران ست و کفارت دادن و کافر خواندن و پوشیدن و دور کردن گناہان و صاحب مغرب گفتہ کہ تکفیر بمعنی کافر خواندن روایت نشدہ و صاحب قاموس نیز نیاوردہ امادر کتب بسیار استعمال کردہ اند۔
تکویر دستار بر سر پیچیدن و انداختن و افزودن و فراہم آوردن متاع و سخت بستن آن و درآوردن چیزے در چیزے۔
تکور دامن برچیدن و افتادن و چکیدن و درپیچیدہ شدن۔
تمر بالفتح خرما تمرۃ واحد۔
تامر خداوند خرما۔
تمار بالفتح و تشدید خرما فروش۔
تامور کسی و خون و چیزی و دل و نفس۔
تنور بالفتح و تشدید نون چیزے کہ در وے نان پزند و روے زمین و جائی کہ از آن آب برآید و محل جمع آمدن آب و وادی کوہ و دیست۔
تنفر رمیدن۔
تنفیر رمانیدن۔
تنقیر کاویدن چیزے و بانگ کردن مرغ۔
تنکیر ناشناسا گردانیدن و از حال نیک گردانیدن بسوے حال بد۔
تنویر روشن شدن و روشن کردن و شگوفہ آوردن درخت و ظاہر شدن نور صبح و مشتبہ شدن کار بر کسے۔
تنور رمیدن آتش و نورہ مالیدن بر خود۔
توفیر تمام کردن حق کسے را و بسیار کردن۔
توفر بسیار شدن۔
توقیر بزرگ داشتن و تعظیم شمردن و آزمودن۔
توقر حرمت نگاہداشتن۔
تواتر بیاپے شدن و بہ فاصلہ شدن۔
تور بالفتح میانجی قوم و ظرفیست کہ در آن آب خورند۔
تہویر افگندن دیوار و جز آن۔
تہور فرو دریدن و افتادن در چیزے بہ بی باکی و رفتن شب و گذشتن بیشتر شب و بیشتر زمستان و شکستن سرما و تپ گرفتن مردم را۔
تیسیر سوی چپ رفتن و آسان کردن و توفیق دادن و بسیار شیر دار شدن گوسپند۔
تیسر آسان شدن۔
تیاسر با ہم دیگر آسان گرفتن مرادف تساہل و میل کردن بجہت چپ و اختیار کردن طرف چپ۔
تیار بالفتح و تشدید یا موج دریا و چیزے کہ نیک روان و جہندہ باشد و عرق تیار یعنے رگ مواج۔

فصل التاء مع الزاء

تبرز بصحرا برآمدن و بحاجت گاہ بیرون شدن و آشکار شدن۔
تبریز بالفتح آشکار کردن و بیان نمودن و بالفتح و الکسر شہریست معروف۔
تجویز روا داشتن و روا گردانیدن۔
تجوز گذشتن و بہ مجاز سخن گفتن و سبک گذاردن نماز و عفو کردن۔

تجاوز درگذشتن و درگذاشتن گناه۔
تجهیز ساختن اسباب عروس و مسافر و مرده و دوانیدن اسپ برکسی۔
تجهز آماده شدن کاری را۔
تحرز پرهیز کردن و خویش را نگاه داشتن۔
تحیز در پیچیدن تحیز یعنی بگوشه رفتن۔
تمییز جدا کردن۔
تمیز و امتیاز جدا شدن۔
تنابز بهمدیگر را لقب نهادن۔
تنجیز روائی دادن۔
تنجز روائی خواستن۔
توز بالضم اصل و طبیعت و خلق و درختی ست که پوست آنرا بر کمان پیچند و بالای آن روغن دهنده و صمغی ست۔

فصل التاء مع السین

تاسیس بنیاد نهادن و الف که در قافیه میان او و حرف روی یک حرف باشد و تاسیس در عرف آوردن کلمه ایست که افاده معنی تازه کند غیر معنی کلمه اول و بمعنی مقابل تاکید باشد و لهذا گفته اند التاسیس خیر من التاکید۔
تجسس بجیم و تحسس بحای مهمله جست و جو کردن و خبر پرسیدن۔
تخمیس پنج کردن و پنج گوشه کردن۔
تدریس درس گفتن کتاب۔
تدلیس پوشیدن عیب کالا بر خریدار۔
تدلس چرکین شدن۔
تدنیس چرکین کردن۔
ترس بالضم سپر تراس بالکسر و تروس بالضم جمع۔
تراس بالفتح و تشدید را اسپر ساز۔
ترمس بالضم بار درختیست یا باقلای مصری ست و آبی ست از قبیله بنی اسد۔
تسدیس شش گوشه کردن و شش کردن و واقع شدن ستاره برج دوم از برج ستاره دیگر۔
تفریس مجرب و محکم گردانیدن جنگ و سفر مرد را و ناهموار کردن و دندانه دار ساختن چیزی را۔
تعس بالفتح هلاک شدن و بسر درآمدن و افتادن و پست شدن و بدی و دوری۔
تعریس در آخر شب فرود آمدن۔
تغلیس در تاریکی آخر شب رفتن۔
تفلیس بالفتح با فلاس نسبت کردن و حکم کردن قاضی با فلاس کسی نام قصبه ایست از گرجستان که آباد کرده نوشاپه است و بالکسر نیز آمده۔
تفرس دریافتن چیزی در اول نظر بعلامت و آثار۔
تقدیس پاک کردن۔
تقلیس دف زدن و خوشخوانی کردن و استقبال ملوک کردن ببازی و طرب وقت قدوم۔
تلبیس درآمیختن و پنهان داشتن مکر و عیب از کسی۔
تلبس جامه پوشیدن۔
تمجس مغ شدن۔
تمجیس مغ گردانیدن و در حدیث آمده فابواه یمجسانه۔
تنجس پلید شدن۔
تنجیس پلید گردانیدن و تنجیس نام پلیدیست و استخوانهای مرده های دیگر چیزها که آنرا بر کسی که از جن ترسیده باشد بربندند تا شفا یابد۔
تنکیس سرنگون کردن۔
تنفس دم زدن و دمیدن و روشن شدن صبح و برآمدن روز و بلند شدن آب دریا بموج و شگافتن کمان۔
تنفیس رهائی دادن از غم و آسایش دادن۔
تورس زنگ کردن چیزی را بورس و آن گیاهیست که رنگش زرد بود مانند اسپرک۔
توس بالضم طبیعت و عادت و اصل۔
تهویس سخت هوسناک گردانیدن۔
تیس بالفتح بز نر و آهوی نر و بفارسی نراکر و نهاز گویند۔

فصل التاء مع الشین

تالش بکسر لام شهریست در گیلان و طائفه ایست در سرحد گیلان۔

تبشش شاد وگشاده روے شدن ۔
تحریش وتهریش وتوریش برغلانیدن وفساد انداختن میان مردم ودرهم انداختن سگان را ۔
ترش بالفتح وفتحتین سبک شدن وبدخو شدن
تشویش پریشان وآشفته کردن ۔
تشوش پریشان شدن ۔
تعشیش آشیان ساختن مرغ وکم شاخ وبرگ شدن درخت وباریک شدن آن و پنهان داشتن نان درگوشه وخشک شدن نان ۔
تعیش اسباب معیشت ساختن ۔
تفتیش کاویدن ونیک جست وجو کردن ۔
تناجش زیاده کردن در قیمت بے اراده خریدن تا دیگری بآن بها بخرد ودر حدیث ست کہ لاتناجشوا ۔
تناوش دست یازیدن وگرفتن چیزے را ۔
توحش خشک شدن زمین وتهی شدن شکم از طعام ورمیده شدن وخالی شدن جا

فصل التاء مع الصاد

تحریص در شفقت وآز انداختن ۔
تخلیص پاک کردن ورهانیدن ۔
تخلص رهیدن ۔
تربص بچشم داشتن ۔
ترخیص دستوری دادن ۔
ترخص آسانی کردن ورخصت یافتن ۔
ترصیص استوار کردن وبقلعی وارزیز گرفتن چیزے را ودر و بند بستن زن ۔
تراص بتشدید صاد بیکدیگر چسپیدن مردم در صف ۔
تفحص بازکاویدن ۔
تقاص بتشدید صاد از همدیگر قصاص گرفتن ۔
تلخیص بیان کردن وآشکارا کردن وپاک گردانیدن ۔
تمحیص آزمودن وکم کردن وپاک کردن
تنغیص تیره گردانیدن عیش را ۔
تنصیص ظاهر کردن چیزے ۔
تنقیص کم کردن ۔

فصل التاء مع الضاد

تبعیض حصه حصه کردن ۔
تبعض حصه حصه شدن ۔
تبغیض دشمن گردانیدن کسے را بکسے
تباغض یکدیگر را دشمن داشتن ۔
تحریض برغلانیدن وگرم گردانیدن کسے را بر چیزے ۔
تحضیض برانگیختن وبرغلانیدن ۔
تعریض بکنایه سخن گفتن وپهن کردن چیزی وفروختن کالا بکالا وخورانیدن راه آورد وپیش آوردن کسی را بر کاری وخداوند عارضه شدن وچیزے را پهنائے چیزی کردن ودرهم نوشتن کتاب را چنانکه نیک نتوان خواند وبهم خوش کردن گوشت
تعرض پیش آمدن کسی را وکج شدن و چپ وراست رفتن ستور برکوه از دشواری
تعارض یکدیگر را پیش آمدن ۔
تعویض عوض دادن وعوض کردن
تغمیض چشم فرو خوابانیدن وباریک معنی کردن سخن را وآسان گرفتن در معامله ۔
تغییض کم کردن وباز داشتن اشک ودر بیشه قرار گرفتن شیر
تفویض باز گذاشتن کار بکسے وزن دادن کسے را بے کابین ۔
تقویض شکستن خانه وبرکندن خیمه ۔
تمخیض درد زه گرفتن زن را وماست جدا کردن از روغن ۔
تمحیض خالص کردن ۔
تمریض سستی کردن در کارے ونیک خدمت کردن بیمار را ۔
تمارض خود را بیمار نمودن بے مرضے ۔
تناقض ضد همدیگر شدن ۔

فصل التاء مع الطاء

تابط در بغل گرفتن چیزے را ورداء از زیر دست راست بر دوش چپ انداختن ۔
تثبیط بتای مثلثه مشغول کردن وباز داشتن از کارے ۔
تثبط باز ایستادن ۔

تخبط برگزاف وبے راہ رفتن ودیوانہ کردن دیو مردم را قال اللہ تعالیٰ یتخبطہ الشیطان من المس۔

تخلط جامہ را غلط بافتن وخط را نیک نوشتن۔

تسلیط برگماشتن کسے را برکسے۔

تسلط برکسے دست یافتن۔

تسمیط برفتراک زین چیزی بستن وشعر گفتن بر وجہی کہ چہار قافیہ متماثل در ہر بیتی آوردہ شود چنانکہ سعدی گوید شعر در رفتن جان از بدن گویند ہر نوعے سخن ٭ من خود بچشم خویشتن دیدم کہ جانم میرود۔

تساقط برہمدیگر افتادن۔

تغلیط در غلط انداختن وکسے را بالغلط منسوب کردن۔

تفریط تقصیر کردن وفراموش کردن وضایع کردن وترک کردن وگذاشتن از کسے ودور کردن نابایست از کسی۔

تمخط بینی پاک کردن۔

تنشط شادی نمودن وبنشاط رفتن۔

تنشیط بنشاط آوردن۔

توسیط درمیان آوردن چیزے وبریدن چیزے بدو نیم۔

توسط میانجی کردن۔

فصل التاء مع الظاء

تحفیظ۔ یاد دادن۔

تحفظ ہوشیار وبیدار بودن ویک یک یاد گرفتن۔

تغلیظ درشتی کردن۔

تغیظ خشم کردن۔

تلفظ سخن گفتن۔

تیقظ بیدار شدن۔

فصل التاء مع العین

تابع پیرو وجیسے کہ ہمراہ آدمی باشد وپے او ہر جا رود وتوابع جمع۔

تبع بفتحتین پیروی کردن وپیرو وپیروان واحد وجمع ہر دو آمدہ وبالضم وتشدید بای مفتوح لقب پادشاہان یمن تبابعہ جمع وسایر در منتخب ست۔

تباع بالکسر پیروی عمل کسے کردن وپے یکدیگر رفتن در عمل۔

تبیع آنکہ ترا بر وے مال باشد وپیرو وبچہ گاو یکسالہ کہ پس مادر میرود ویارے کنندہ وکینہ کش۔

تباع بالکسر جمع۔

تبایع باہمدیگر بیع کردن وبیعت کردن۔

تبرع بخشیدن چیزے وکردن کارے کہ واجب نباشد۔

تتبع در چیزے رفتن بطلب آن۔

تتابع پیاپی شدن۔

تجریع فرو خورانیدن خشم وجز آن۔

تجرع جرعہ جرعہ خوردن۔

تجمیع نیک جمع کردن وبنماز جمعہ رفتن۔

تجمع فراہم آمدن۔

تجویع گرسنہ داشتن بقصد۔

تخشع و **تخضع** فروتنی کردن۔

تدافع ہمدیگر را دور کردن۔

ترفع بلندی نمودن۔

ترعرع بالیدن کودک۔

تربیع چہار گوشہ کردن چیزیرا ونظر کردن کوکب از برج سوم کہ ربع فلک ست بکوکب دیگرے را۔

ترع بفتحتین حوض وکوزہ پر وپر شدن ظرف وحوض وشتافتن بسوی چیزی وبالضم وفتح راجمع ترعہ ومعنی آن گذشت۔

تراجع بازگشتن۔

ترجیع شہادتین در بانگ نماز دوبارہ گفتن چنانکہ مذہب شافعیست وآواز گردانیدن در حلق وباز گردانیدن ستور وستہار را در رفتن وداده را باز گرفتن ودر مصیبت انا للہ وانا الیہ راجعون گفتن وبدین دو معنی آمدہ استرجاع۔

ترصیع نشاندن جواہر بچیزے وسخن را بخش بخش کردن ہر بخش را با مقابل خود در وزن وردی برابر۔

تزعزع جنبیدن۔

تسبیع ہفت عدد کردن۔

تسجیع سخن باسجع گفتن۔

تسع بالفتح نہ یک گرفتن ونہ کردن ونہم شدن

وبالضم نیک وبفتحتین نیز آمده وہمچنین تسع بالکسر مدت تشنگی شتران ونہ زن چنانکہ تسعہ نہ مرد وبالضم وفتح سین سہ شب از ماہ یعنی ہفتم وہشتم ونہم۔
تاسع نہ کنندہ ونہم برتقدیر اول تاسع الثمانیۃ وتاسع التسعۃ توان گفت وبرتقدیر ثانی تاسع الثمانیۃ توان گفت وہمچنین ست ثانی وثالث وغیرآن۔
تسمع گوش نہادن بسوے کسے۔
تسمیع تشہیر کردن وتشنیع کردن وبرداشتن گناہے از کسے ونشر کردن ذکرے وشنوانیدن آواز کسے را۔
تشفیع شفاعت دادن کسے وپذیرفتن شفاعت کسی۔
تشفع شفاعت کردن۔
تشنیع زشت گفتن برکسے وزشت شمردن چیزے را وبستوہ آمدن وخواستن در جہیدن
تشییع پس مسافر وپس جنازہ رفتن وبآتش سوختن وفروزانیدن آتش را۔
تشیع دعوی مذہب شیعہ کردن وخود را شیعی نمودن۔
تصدیع جدا جدا کردن ودرد سر رسانیدن
تصدع پراگندہ شدن۔
تصریع افگندن قافیہ آوردن در مصراع اول از بیت۔
تصنع روش نیکو کردن از خود وآراستن خود را۔

تضجیع تقصیر کردن در کارے ونزدیک شدن آفتاب بفرو شدن۔
تضجع استادن از کارے ومقیم بودن بجائے۔
تضرع زاری کردن۔
تضعضع فرو نشستن بنا وافتادن وفروتنی کردن۔
تضوع وتضیع جنبیدن نافہ مشک ودمیدن بوے آن۔
تضییع واضاعت بسیار ضیعت یعنی بسیار زمین وملک شدن وبے تیمار گذاشتن
تطوع توانائی نمودن از خود وانچہ واجب نباشد بجا آوردن۔
تطویع آسان کردن کارے را برکسے وتوانا کردن کسی را برکاری۔
تفجع دردمند شدن۔
تفجیع دردمند کردن ومصیبت زدہ کردن
تفریع فرود آمدن از کوہ وبرآمدن باد کوہ ودر بہ چیزے فرع بیرون کردن۔
تفرع از چیزے فرع بیرون آمدن۔
تفزیع ترسانیدن وبی بیم کردن۔
تقریع درشتی کردن وسرزنش کردن۔
تقلع برگشتن از پہلو بپہلو۔
تقطیع پارہ پارہ کردن وگذشتن اسپ دوندہ از اسپان دیگر ووزن کردن شعر باجزاے عروض۔

تقطع بخش بخش شدن وبخش بخش کردن
تکریع وضو کردن۔
تمتیع دراز کردن وبرخورداری دادن۔
تمتع برخورداری دادن وبرخورداری یافتن وبے نیاز شدن از کسے۔
تنازع دشمنی وخصومت کردن باہم۔
تنویع نوع نوع کردن۔
توجع دردمند نمودن ومرثیہ گفتن مردہ را
تودیع پدرود کردن وآمادہ کردن نزد آبے گشتی ودر جامہ دان گذاشتن جامہ۔
توزیع پراگندہ کردن وبخش کردن چیزے را برای کسے۔
توزع بخش گرفتن وپراگندہ شدن۔
توسیع فراخ کردن چیزے را۔
توسع فراخی کردن وفراخ نشستن در مجلس۔
تواضع فروتنی کردن۔
توقیع نشانیکہ در نامہ کنندہ ونشان کردن مکتوب را وبشت ریش کردن ستور را وگمان بردن وتیز کردن شمشیر ومانند آن بر فسان۔
توقع چشم داشتن۔
تہوع بزور قے کردن۔

فصل التاء مع الغین

تبلیغ رسانیدن ودست بعنان دراز کردن۔

تسویغ روا داشتن و روا کردن عطا را۔
تفریغ فارغ گردانیدن و ریختن آب خالی کردن ظرف۔
تفرغ فارغ شدن بجهت کارے۔
تمرغ در خاک غلطیدن و انداختن لعاب از دہان۔

فصل التاء مع الفاء

تاسف اندوه خوردن۔
تالیف سازگارے دادن دو چیز را باہم و ہموار تمام کردن۔
تالف سازگاری یافتن کسے را با کسے۔
تجویف میان تہی کردن۔
تجفیف خشک کردن و برپشت اسپ انداختن نمد زین و برگستوان و آنچه خوی اسپ را بدان پاک کنند۔
تجفاف بالکسر برگستوان که بہم جل گویند
تجانف میل کردن۔
تحریف گردانیدن سخن از موضع خود و محرف تراشیدن قلم را۔
تحلیف سوگند دادن۔
تحالف با ہمدیگر سوگند خوردن۔
تخفیف سبک کردن۔
تخلیف واپس گذاشتن و یک پستان ناقه را تمام دوشیدن۔
تخالف با ہمدیگر خلاف کردن۔
تخلف واپس ماندن۔

تخویف ترسانیدن۔
تخوف ترسیدن و کم کردن۔
ترف بالفتح تازگی از نعمت و آسایش۔
تردیف پس خود سوار کردن کسی را۔
ترادف در پس یکدیگر نشستن۔
تزییف زبون ناسره کردن درم را۔
تسلف بہا پیش گرفتن۔
تسویف تاخیر کردن۔
تشریف بزرگ گردانیدن و بزرگ داشتن
تصحیف خطا کردن در نوشتن۔
تصریف سخت گردانیدن چیز را و شراب صرف خوردن و تصرف دادن کسی را۔
تصرف درست در کاری کردن۔
تصلف لاف زدن۔
تصنیف جدا کردن بعضی از بعضے و گونه گونه کردن چیزیرا۔
تضعیف دو چندان کردن و افزون کردن و ناتوان کردن و منسوب بناتوانی کردن
تضایف با ہمدیگر ہم نسبت شدن و ہم پہلو شدن و تنگ شدن رودخانه۔
تطریف بر کرانه لشکر زدن و باز گردانیدن خصم را در حرب۔
تطفیف کم پیمودن۔
تظرف زیرکی نمودن۔
تعریف شناسا کردن و آگاه نمودن و گمشده جستن و خوشبو گردانیدن و اسم نکره را معرفه گردانیدن و ایستادن بعرفات

تعرف معرفت جستن۔
تعارف یکدیگر را شناختن۔
تعسف بیراه رفتن۔
تعطف ردا بر دوش افگندن و مہربانی کردن۔
تعفف پارسائی نمودن و باقی شیر را که در پستان مانده باشد دوشیدن و خوردن
تعنیف سرزنش کردن و درشتی نمودن
تقشف به قوت اندک و جامه درشت و چرکین بسر بردن۔
تکاثف سطبر و غلیظ شدن
تکلیف باندازه طاقت کار فرمودن کسے را۔
تکلف بخود گرفتن کاری بے فرمودن و رنج برخود نهادن و از خود چیزی نمودن که آن نباشد۔
تلف بفتحتین ہلاک شدن۔
تلفیف نیک در پیچیدن۔
تلطف نرمی نمودن و مہربانی کردن
تلقیف زود سخن بزبان کسے دادن
تلقف زود فرا گرفتن چیزے را۔
تلہف دریغ و افسوس خوردن و اندوه نمودن۔
تنصیف دونیم کردن و معجر بر سر کسی انگندن۔
تنظف پاکے نمودن و پاکی جستن۔
تنظیف پاک کردن۔

توصیف نیک صفت کردن۔

توظیف وظیفه کردن۔

توقف وا ایستادن و درنگ کردن و چشم داشتن۔

توقیف بوقف ایستادن، و رنج دوا قف گردانیدن کسے را بر چیزے و دست برکن در دست کردن۔

فصل التاء مع القاف

تارق بیدار کردن۔

تالق درخشیدن۔

تئق بفتح تا و کسر ہمزه پر شده از غضب۔

تبریق چشم نیکو کشادن و تیز نگریستن۔

تحدیق تیز نگریستن۔

تحذیق بذال معجمه دعوی زیرکی کردن۔

تحریق نیک سوختن و سوزانیدن

تحقیق درست وراست کردن۔

تحقق درست شدن۔

تحلیق نیک ستردن و بلند تر رفتن مرغ در هوا و بشکل حلقه داغ کردن ستور را۔

تحلق حلقه نشستن مردم۔

تخریق نیک دریدن۔

تخلق در دروغ بافتن و خوی گرفتن و خوشبوی شدن۔

تخلیق مالیدن بوی خوش و زعفران ببدن و درست خلقت گردانیدن چیزیرا۔

تدقیق باریک کردن و نیکو گفتن و آرد نرم کردن۔

تدنیق نیک نگریستن در کاری و استقصا کردن و نزدیک شدن آفتاب بغروب و فرو شدن چشم بمغاک و سست نگریستن۔

تذلیق تیز کردن طرف و کنار هر چیزی۔

ترقیق نیک کردن و بنده کردن و نیکو کردن سخن را۔

ترویق فرو هشتن شب تاریکی را و پالودن شراب را و پرده در سقف خانه کشیدن چنانکه سقف پوشیده شود۔

تریاق بالکسر معجونیست معروف که آن را تریاق فاروق و تریاک گویند و بفارسی پاد زهر خوانند۔

تزویق آراستن و درست کردن کتاب و نقش کردن بسیاب بمعنی نقش کردن مطلق نیز آمده از جهت هر چیز منقش را مزوق بفتح واو گویند و نقاش را مزوق بکسر واو۔

تسایق بر یکدیگر پیشی گرفتن۔

تشریق سوی مشرق رفتن و قدید کردن گوشت۔

تشقیق سخن را نیکو بیرون آوردن و هیزم و جز آن شگافتن۔

تشقق شگافته شدن۔

تشویق آرزو در آوردن کسے را۔

تشوق آرزومندی نمودن۔

تصدیق راستگوئی داشتن و صدقه گرفتن

تصدق صدقه کردن۔

تصادق با یکدیگر راست شدن در دوستی و سخن۔

تصفیق دست برهم زدن و جنبانیدن باد درخت را و شراب از ظرفے بظرفے کردن و ستور را از چرا گاهی بچرا گاہے گردانیدن

تضییق تنگ کردن و تنگ گرفتن برکسی۔

تضیق تنگ شدن۔

تضایق بر همدیگر تنگ شدن و در یکجا نگنجیدن۔

تطبیق دست در میان دو ران نهادن در رکوع چنانکه مذهب ابن مسعود رض است و بر پیوند رسیدن شمشیر بوقت زدن و جدا شدن آن و سم بر سم نهادن اسپ در رفتن و دویدن

تطابق اتفاق کردن۔

تطبق تو بر تو شدن۔

تطرق راه کردن۔

تطلیق رها کردن زن۔

تطویق طوق در گردن کسی کردن و تکلف کردن بچیزے و توانا کردن و فرمانبردار گردانیدن۔

تطوق طوق در گردن خود کردن۔

تعلیق در آویختن چیزیرا۔

تعلق بچیزی در آویختن۔

تعمیق مغاک کردن و دور اندیشیدن در کار۔

تعمق بکنه چیزی رسیدن۔

تعویق باز داشتن۔

تعوق بازایستادن۔
تعلیق دربستن۔
تفریق پراگنده کردن۔
تفرق پراگنده شدن۔
تفسیق فاسق خواندن۔
تفوق برتری نمودن وشیر خوردن شتربچه
تلاحق بهمدیگر پیوستن۔
تلفیق بهم آوردن دو درز یا دو سخن۔
تلاق بالفتح بهمدیگر ملاقات کردن در اصل
تلاقی بوده ویوم التلاق روز قیامت ست۔
تمزیق سخت دریدن۔
تمزق دریده شدن۔
تملق چاپلوسی کردن۔
تنسیق نظم وترتیب دادن۔
تنمیق آراستن کتاب بکتابت۔
توق بالفتح آرزومند شدن۔
توثیق استوار کردن ومعتمد داشتن۔
توفیق دست دادن ومدد کردن کسی را
بکارے۔
توافق باهم یکی شدن۔

فصل التاء مع الکاف

تبرک مبارک شمردن۔
تبارک بلند شدن وپاک گشتن وزیاده
شدن۔
تبتیک بریدن قال الله تعالی فلیبتکن
آذان الانعام۔

تبوک بالفتح نام موضعیست که در انجا حضرت
رسالت پناه صلی الله علیه وآله وسلم بجنگ کفار
رفته بودند۔
تحریک جنبانیدن۔
تحرک جنبیدن۔
تدارک دریافتن چیزی رفته را ودرسیدن
آخر قومی باول آن۔
تدلک خود را مالیدن۔
ترک بالفتح گذاشتن وخودهای آهنی جمع
ترکه بالضم گروهیست از اولاد یافث بن نوح
علیه السلام که در مشرق زمین میباشند۔
تشبیک در همدیگر کردن انگشتان وغیر
آن۔
تشریک انباز کردن کسی را وشراک
بستن نعلین را۔
تشکیک در شک انداختن۔
تشکک در شک افتادن۔
تشویک پستان دختر بر آمدن ودندان
نشتر بر آمدن شتر را وموی بر آمدن بعد
از ستردن وخار بر سر دیوار نهادن۔
تعریک گوشمال دادن ومالیدن چیزے
تفکیک جدا کردن دو چیز از یکدیگر
تفلیک گرد شدن پستان دختر و
دهان بند ساختن از موی پشم شتربچه را
تا شیر نخورد۔
تمسک چنگ در زدن۔
تماسک خویشتن را نگاهداشتن۔

تملیک خداوند چیزی گردانیدن کسی را
تملک خداوند چیزی شدن۔
تمالک باختیار خود بودن ومالک
نفس خود شدن۔
تنسک عبادت کردن۔
تورک بریک طرف سرین نشستن وطرف
سرین چپ را برپای راست گذاشتن۔
تهتک رسوا شدن وپردهٔ کسے دریده
شدن۔
تهالک افتادن بر چیزے وخرامیدن
در رفتار۔
تهوک متحیر شدن وافتادن در چیزی
بے باکانه مرادف تهورست۔

فصل التاء مع اللام

تاثیل با اصل کردن واستوار کردن
تاثل گرفتن اصل مال وچاه کندن
تاجیل مهلت دادن وعلاج کردن
درزگردن۔
تامل اندیشه کردن۔
تامیل امید داشتن۔
تاویل وتاول بیان کردن آنچه
سخن باز باز گردد وتعبیر خواب گردانیدن
کلام از ظاهر بخلاف ظاهر۔
تاهل زن خواستن وباهل شدن۔
تبتل وتبتیل از دنیا بریدن برای خدا
تبجیل بزرگ داشتن وتعظیم کردن۔

تبدیل بدل کردن چیزی بچیزی۔
تبدل عوض کردن این بآن قال اللہ تعالیٰ۔ ومن یتبدل الکفر بالایمان۔
تبادل باہم معاوضہ کردن۔
تبذل درباختن ونگاہداشتن چیزیرا۔
تبزل شگافتن۔
تبل بالفتح کینہ ودشمنی داشتن وفنا کردن وبہوش بردن وبیمار کردن وحوائج درریگ کردن۔
تابل بکسر باء وفتح آن خوائج وابزار طعام توابل جمع۔
تثقل گرانبار شدن۔
تثقیل گرانبار گردانیدن۔
تجادل باہمدیگر جدال کردن۔
تجہیل بناوانی منسوب کردن۔
تجاہل خود را نادان نمودن۔
تجمل آرائش وخوبی نمودن وپیہ گداختہ خوردن۔
تجمیل آراستن۔
تحجیل سپیدی دست وپای ستور وحجلہ ساختن برای زن ودر حجلہ درآمدن ودر آوردن زن را۔
تحصیل جمع کردن وخلاصہ چیزی آوردن
تحلیل حلال گردانیدن وبجائے فرود آوردن ونکاح کردن مطلقہ ثلثہ را کہ برای زوج اول حلال شود۔
تحمل ازجای برداشتن چیزیرا وبار برداشتن ور خود درنج ومشقت نہادن۔
تحمیل کسی را برداشتن فرمودن۔
تحویل برگشتن وبرگردانیدن۔
تحول برگشتن ازجای بجای۔
تخجیل شرمندہ کردن۔
تخلیل سرکردن وانگشتان درمیان یکدیگر آوردن وانگشتان درمحاسن بوقت وضو کردن وخلال کردن۔
تخلل خلال کردن ودندان وسیری شدن چیزی وباران بیکجاے مخصوص باریدن ودرمیان قوم شدن۔
تخبیل کسے را درخیال انداختن۔
تخیل درخیال آوردن۔
تخلخل جدا شدن اجزای چیزی از یکدیگر ضد تکاثف۔
تخول تیمار داشتن۔
تخویل دادن وملک گردانیدن چیزیرا بکسے۔
تداخل بہم درشدن۔
تدلل ناز کردن۔
تداول ازیک دیگر گرفتن چیزیرا بنوبت۔
تذلیل نرم گردانیدن وراست کردن خوشہای خرما وفروگذاشتن۔
تذلل فروتنی نمودن۔
تذییل چیزیرا دامن چیزے کردن۔
ترتیل ہموار وآرمیدہ وپیدا خواندن وسخن را بنظم وتالیف خوب دادن۔
ترجیل فروگذاشتن۔
ترجل پیادہ رفتن وبرآمدن روز وبجاہ فرو شدن۔
ترحیل کوچ فرمودن کسے را۔
ترحل کوچ کردن۔
ترحال بالکسر رفتن۔
ترسل آہستگی کردن ونامہ را از خود انشا کردن۔
ترمیل بخون آلودہ کردن۔
تزمیل درجامہ پیچیدن۔
تسجیل قبالہ وتمسک نوشتن قاضی
تناسل بیرون آمدن میان مردم۔
تسلسل پیوستہ شدن وروان شدن آب درگلو۔
تسہیل آسان کردن۔
تساہل آسان فراگرفتن۔
تسویل آراستن کاسے۔
تشکل صورت گرفتن چیزے ونیم رس شدن انگور۔
تشکیل صورت دادن۔
تشاکل بہدیگر مانند شدن۔
تضلیل منسوب کردن بہ گراہی۔
تطفیل میل کردن آفتاب بغروب وطفیلے گردانیدن۔
تطفل طفیلی شدن۔
تطویل دراز کردن ومہلت دادن۔

تطاول گردن کشی و تکبر کردن و گردن دراز کردن بوقت نگریستن ۔
تطول منت نهادن و افزونی کردن بر کسے
تظلیل بسایه انداختن ۔
تعجیل و تعجل برانگیختن و شتاب فرمودن و پیشے گرفتن ۔
تعدیل راست کردن و شایسته گواهی گردانیدن ۔
تعادل بایکدیگر برابر شدن ۔
تعطیل خالی گذاشتن ۔
تعطل بیکار ماندن ۔
تعلل مشغول شدن بکارے و بہانہ جستن و از نفاس برآمدن زن ۔
تعلیل مشغول کردن کسے را بچیزے و سبب نهادن چیزے را و علت زائل کردن و پیاپی خوردن آب و پیاپی چیدن میوه ۔
تعمیل عمل دادن ۔
تعمل از خود کاری گرفتن ۔
تعویل بار برکسی نهادن و یاری خواستن و ساختن سایبان تا از باران بدو پناه ورزند
تغافل و تغفل خود را غافل نمودن ۔
تغفیل بغفلت نسبت کردن ۔
تفل بالفتح خیو انگندن و صاحب صراح گوید انگندن چیزے را از دهان و اول آن رق است بعد ازان تفث ست و بعد ازان تفخ ست و از انجاست تفل الراے یعنی افسونگر افسون را دمید ۔

تفال بالضم خیو ۔
تفاؤل فال نیک گرفتن ضد تطیر ۔
تفصیل پیدا کردن و فصل فصل کردن کتاب را و عضو عضو کردن قصاب گوسپند را
تفضیل افزون کردن و برگزیدن کسی را بر کسی و حکم کردن بفضل کسی ۔
تفضل نیکوئی کردن و افزونی جستن بر اقران خود و یکجامه بی آستین پوشیدن زن در خانه از برای کار ۔
تفاضل از همدیگر فزون آمدن ۔
تقبیل بوسه دادن ۔
تقبل پذیرفتن ۔
تقابل باهمدیگر روبرو شدن ۔
تقلیل کم کردن و کم نمودن ۔
تقویل برکسی سخن دعوی کردن ۔
تقاول باکسی گفت و شنود کردن ۔
تکحیل سرمه در چشم کسے کشیدن ۔
تکحل سرمه در چشم خود کردن ۔
تکاسل خود را کاهل نمودن ۔
تکفل ضامن و متعهد چیزی شدن ۔
تکفیل تعهد فرمودن کسی را ۔
تکلیل تاج بر سر کسے نهادن و درخشیدن و بددل شدن در جنگ و کوشش کردن در کار
تکمیل تمام گردانیدن ۔
تکامل تمام شدن ۔
تکاهل خود را کاهل نمودن ۔
تل بالفتح و تشدید لام پشته ریگ و توده خاک تلال بالکسر جمع ۔

تنبول بالفتح **و تانبول و تامول** برگ سبز لیست در هند که با فوفل و کات و کلس خورند بهندی آنرا پان گویند مفرح و مقوی دل ست ۔
تمثال بالفتح مثال آوردن و بالکسر پیکر نگاشته تماثیل جمع ۔
تمثیل صورت چیزی نمودن ۔
تمثل مثل زدن و بر مثال چیزی شدن
تماثل از بیماری به شدن و مانند همدیگر شدن
تمحل مکر و حیله نمودن ۔
تمویل مالدار گردانیدن ۔
تمول مالدار شدن ۔
تمهل درنگ کردن ۔
تمهیل فرصت دادن ۔
تمایل میل کردن ۔
تنزل بدرنگ فرود آمدن ۔
تنزیل فرو فرستادن و ترتیب دادن ۔
تناسل از یکدیگر زادن ۔
تنعل نعل پوشیدن ۔
تنفل نفل گزاردن ۔
تنفیل غنیمت دادن ۔
تناول فراگرفتن ۔
توسل نزدیکے جستن بچیزے و ودودی کردن ۔
توصل پیوند جستن بچیزے ۔
توکیل وکیل گردانیدن و کار را بکسی

گذاشتن
توکل اعتماد بر کسے کردن۔
توغل دور در شدن و آمدن و رفتن۔
توابل ابزار و حوائج که در طعام کنند۔
تهلل درخشیدن برق و روی از شادی و روان شدن آب۔
تهلیل لا اله الا الله گفتن و باز پس گشتن و بد دل شدن۔
تهویل ترسانیدن۔

فصل التاء مع المیم

تأثیم بگناه نسبت کردن۔
تأثم خود را گناهگار دانستن و از گناهان باز ایستادن۔
تألم درد یافتن۔
تبرم ستوه آمدن و ملول شدن۔
تبسم آهسته خندیدن۔
تتمیم تمام کردن۔
تجسیم بجسم نسبت کردن۔
تجشم برگزیدن کسی را از میان قومی و قصد کردن بچیزی و تن آور شدن و بکاری بزرگ پیش شدن و بر بلندی ریگ و کوه بر شدن۔
تجشیم رنج و مشقت کشیدن۔
تخمم کاجب شدن و ریختن نان ریزه و جز آن از خوان و خوردن چیزیکه گوارا نشود در دهان و فال خیر زدن و آرزوے خیر و نیکوئی کردن برائے کسے۔

تحریم حرام کردن و احرام بستن و تمام دباغت ناکردن پوست را۔
تحکیم حکم کردن کسے در میان دو خصم و باز داشتن ستور را از آنچه خواهد بلگام۔
تحاکم باهم نزدیک حاکم شدن۔
تحکم حکومت نمودن بر کسی۔
تحلم بتکلف بردباری نمودن و فربه شدن سوسمار و جز آن۔
تحلیم بردباری کردن و بحلم منسوب کردن کسی را۔
تختم انگشتری در انگشت کردن۔
تخاصم باهمدیگر خصومت کردن۔
تخم بالفتح نشانه و حد میان دو زمین تخوم و تخم بضمتین جمع و تخم بسکون خاء جمع نیز آمده
ترحم بخشودن و مهربانی کردن۔
ترخیم نرم گردانیدن و انداختن حرف آخر کلمه منادی۔
ترقیم نوشتن و جامه را مخطط کردن۔
تراکم برهم نشستن و گرد آمدن۔
ترمیم مرمت کردن چیزی را۔
ترنم سرائیدن۔
تزاحم انبوه شدن۔
تسلیم رهانیدن و سپردن و گردن نهادن بحکم و سلام کردن۔
تسالم باهمدیگر صلح کردن۔
تسنیم بر کردن ظرف و خریشه و کوهان دار کردن چیزی را و برآمدن بالای چیزے و

چشمهٔ آبیست در بهشت و بالائے غرفهای بهشت جاریست
تسنم بر بالای چیزی شدن و بر سنام چیزی شدن۔
تسویم غارت کردن و حاکم کردن کسی را در مال تا هر چه خواهد بکند و رها کردن ستور را بچرا و نشان کردن۔
تساهم باهم قرعه زدن۔
تشاءم فال بد زدن و بملک شام خود را نسبت کردن۔
تشاتم یکدیگر را دشنام دادن۔
تصادم و مصادمت باهم کوفتن و برزدن۔
تصرم بریده شدن۔
تصریم بریدن۔
تضریم افروختن۔
تضرم افروخته شدن آتش و خشم گرفتن۔
تظلم فریاد کردن و نالیدن از بیداد کسے۔
تعجیم کتاب را نقطه کردن و عربی را بعجمی بیامیختن۔
تعظیم و اعظام بزرگ کردن و بزرگ داشتن۔
تعظم بزرگی نمودن۔
تعلیم کسے را آموختن۔
تعلم از کسی آموختن و آگاه کردن کسی را۔
تعمیم عمامه پوشانیدن و بهتر کردن کسی را و کف بر سر آوردن شیر و عام و شامل گردانیدن۔

چیزیرا۔
تعمیم عم خواندن کسے را و عمامہ بر سر بستن۔
تغریم تاوان زدہ کردن کسے را۔
تفحیم بجائے ہلا سیاہ گردانیدن کسے را۔
تفخیم بجای معجز بزرگ داشتن و حرف را تمام نکردن۔
تفہیم دریا بانیدن۔
تفہم اندک اندک دریافتن۔
تقدیم پیش کردن و پیش فرستادن و پیش شدن۔
تقدم پیش شدن۔
تقسیم بخش کردن و پراگندہ کردن و نیکو کردن۔
تقسم پراگندہ شدن۔
تقاسم باہم سوگند خوردن و مال بخش کردن
تقلیم ناخن چیدن و چیزے بریدن۔
تقویم قیمت کردن و راست کردن۔
تقوم راست شدن۔
تقاوم با یکدیگر برابر ایستادن و متقابل شدن
تکریم گرامی کردن و فرزند کریم زادن۔
تکلیم سخن گفتن و زخم کردن۔
تکلم سخن گفتن۔
تلثیم بوسہ دادن۔
تلازم یکدیگر را لازم شدن۔
تلاطم با ہمدیگر طپانچہ زدن و بر یکدیگر زدن موجہای دریا۔
تمتام بالفتح آنکہ در سخن کردن لغلغا بسیار گوید خاقانی گوید ۔ تمتام ناتمام سخن بود ناتمام۔

تمیم سخت و قبیلہ ایست و درست خلقت و مہرہا کہ برای چشم زخم در گردن کودکان بندند جمع تیمات۔
تمام درست و درست شدن۔
تمام درست و کامل۔
تنجیم ستارہ شناسی و وقت شناسی کردن و اندک اندک گذاردن وام و پارہ پارہ کردن چیزیرا۔
تندم پشیمانی نمودن۔
تنسم نفس زدن و دم بخود کشیدن و دریافتن نسیم۔
تنظیم برشتہ کشیدن جواہر و سخن را وزن و ترتیب دادن۔
تنعیم بناز و نعمت کسی را پروردن و موضعیست بر سہ میل یا چہار میل از مکہ معظمہ۔
تنعم بناز و نعمت پرورده شدن۔
تنویم در خواب کردن و خوابانیدن۔
تورم آماس شدن و بینی بر باد کردن
توسیم بموسم حاضر شدن و بسیار داغ کردن۔
توسم بفراست یافتن و جستن علفے کہ در باران نخستین روید۔
توہم گمان بردن۔
توام بالفتح آ وہمزہ برنج جوڑا و نام تیریست از دہ تیر قمار کہ عرب بدان بازی کنند و بچہ کہ با بچہ دیگر از یک شکم در یکوقت زادہ باشد و ہر دو را توامان گویند۔

توام بالضم شہریست بر بیت فرنجے از قصبہ عمان و موضعیست بحرین۔
تومم بالضم مروارید و بعضی گفتہ اند مہرہا کہ آن را از نقرہ سازند مانند مروارید و یکی ست بالطاکید۔
تہم بالفتح بدبو شدن روغن و گوشت و بفتحتین شدت گرما و ایستادن باد و بضم و فتح تہمتہا۔
تیم بالفتح بندہ و تیم اللہ و تیم اللات و تیم قریش ہر سہ نام قبیلہ ایست۔
تہشم شکستہ شدن۔
تہکم استہزا و فسوس و تکبر کردن و پشیمان شدن بر چیزے گذشتہ۔
تیمم قصد کردن و بخاک طہارت کردن و در شرع عبارتست از دست زدن بخاک و مسح کردن بخاک روی و ہر دو دست را بنیت عبادت بدل وضو و غسل۔

فصل التاء مع النون

تابین عیب گفتن بروے کسے و پس چیزی رفتن و مرثیہ گفتن و ستایش کردن کسی را بعد از مردن و فصد کردن رگ تا خون ازو گرفتہ و بریان کردہ بخورند۔
تاذین گوشہ ساختن نعلین را و گوش مالیدن کودک را و دستوری دادن کسی را بکاری و بسیار آگاہانیدن و بانگ نماز گفتن۔

تأذن آگاه کردن کسی را۔
تأمین آمین گفتن۔
تبن بالفتح کاه بخورد چارپا دادن و بالکسر کاه و بالفتح نیز آمده و بهتر جوانمرد و بزرگوار و گرگ کاسه بزرگ که بیست کس را سیراب کند آنگاه صحن بالفتح نزدیک بآن آنگاه عس بالضم و تشدید سین مهمله اندازه سه تن یا چهار تن آنگاه قدح اندازه دو تن آنگاه غمر بالفتح اندازه یک مرد و بفتحتین زیرک شدن و بفتح تا و کسر با زیرک باریک نظر۔
تبان بالفتح و تشدید با کاه فروش و بالضم شلوار کوچک که ستر عورت مغلظه کند۔
تبدن پیر و ناتوان شدن۔
تبطین جامه را آستر کردن و شمشیر زیر گرفتن و تنگ برگرفتن ستور را و خاصه و محرم کردن کسی را و همچنین ست ابطان۔
تبطن کسی را در زیر خود گرفتن۔
تبیین پیدا شدن و پیدا کردن۔
تبین آشکارا شدن۔
تباین جدا شدن و بریدن از یکدیگر۔
تبیان بالکسر و بفتح نیز آمده بسیار واضح و آشکارا کردن۔
تثمین هشت گوشه کردن۔
تحزین اندوهگین کردن و بآواز نرم حزین خواندن۔
تحزن اندوهگین شدن۔
تحسین آراستن و نیکو کردن و به نیکوئی نسبت کردن۔
تحصین باره برآوردن گرد شهر۔
تحصن در حصار شدن۔
تخمین بگمان و قیاس سخن گفتن۔
تخوین بخیانت منسوب کردن۔
تخون تیمار داشتن و کم کردن حق کسے
تدخین دود کردن۔
تدهین چرب کردن۔
تدهن چرب شدن و مالیدن روغن خود را۔
تدوین جمع کردن و تالیف نمودن
تدین دین دار شدن۔
ترجمان بضم اول و سوم و فتح هر دو و فتح اول و ضم سوم بیان کننده زبان کسے که آنرا کلمچی و زبان دان گویند۔
ترقین رقم کردن و نزدیک هم نوشتن سطرهای کتاب و نقطه و اعراب کردن و آرایش دادن کتاب را و خضاب کردن بحنا و سیاه کردن موضعی از دفتر حساب تا گمان نشود که اینجا را سفید گذاشته اند برای نوشتن حساب و صاحب نفائس الفنون گوید خط کشیدن بر حساب نوشته تا ظاهر شود که آن نوشته در حساب آمده بود و بعد از آن گردانیده شد۔
تزئین آراستن۔
تزین آراسته شدن۔
تسخین گرم کردن و کفشی که در پا کنند
تسکین آرام دادن۔
تسمین فربه کردن و روغن بخورد کسی دادن و خشک کردن۔
تسنن متغیر شدن۔
تضمین پذیرانیدن و ضامن گردانیدن کسی را و در پناه خود آوردن و در آوردن شعر مشهور دیگری در شعر خویش۔
تضمن پذیرفتن و فراهم گرفتن لفظ معنی را و چیزی را در ضمن گرفتن۔
تطامن آرام گرفتن۔
تطیین بگل اندودن۔
تعاون یکدیگر را یاری دادن۔
تعیین مخصوص کردن چیزی از میان چیزها و آب در مشک نو ریختن تا درزهای آن بگیرد و سوراخ کردن مروارید و بر دوی کسے بدیهای او را گفتن۔
تعین بچشم کردن چیزی را و لازم شدن بر چیزے معین۔
تغابن یکدیگر را در زیان افگندن و یوم التغابن روز قیامت باشد۔
تفتین در فتنه افگندن۔
تفنن گونه گونه شدن۔
تکلان بالضم اعتماد۔
تکوین هست کردن۔
تکون هست شدن و بودن۔
تلوین گوناگون کردن۔
تلون گوناگون شدن۔

تلقین فهمانیدن وسخن فرازبان کسے دادن
تلیین نرم کردن۔
تمرین نرم کردن وخوگر ساختن۔
تمرّن نرم شدن وعادت کردن بچیزی۔
تمکین پابرجای کردن کسے را۔
تمکّن جاگرفتن۔
تمسکن مسکین شدن۔
تنوین نون ساکن کہ درآخر کلمہ میخوانند و نون ساکن درآخر کلمہ آوردن۔
تنین بالکسر وتشدید نون ماریست بزرگ آنچہ درآسمان از تقاطع منطقہ فلک جوزہر مائل بصورت ماربزرگ کہ یک طرفش راراس گویند وطرف دیگر را ذنب بہم رسیدہ آنرا تنین گویند وصاحب قاموس گوید تنین سفیدی ست درآسمان کہ تنہ اش درشش برج ست ودمش دربرج ہفتم وسیر میکند چون کوکب سیارہ وآنرا بفارسی ہشتنبر گویند وقول جوہری کہ موضعیت درآسمان غلط ست۔
تون بالضم شہریست درخراسان نزدیک قاین۔
توازن برابر وہم سنگ شدن دو چیزے۔
توطن وطن گرفتن ودل برچیزی نہادن۔
توطین آرام دادن۔
توہین سست کردن چیزیرا۔
توامان دو بچہ کہ یکبار از یک شکم زایند تثنیہ توام ست۔
توقان بالفتح آرزومند شدن۔

تہجین زشت ومعیوب گردانیدن و ہجین کردن وہجین آنست کہ مادر او کنیز باشد وپدر آزاد۔
تہوین آسان وسبک کردن برکسے
تہاون خوار وحقیر داشتن۔
تیمن خویش را بیمن منسوب کردن و بابرکت شدن۔
تیامن بطرف راست میل کردن۔
تین بالکسر انجیر وکوہی ست ومسجدیست بشام وکوہیست بغطفان ونام دمشق ست

فصل التاء مع الواو

تلو بالکسر بلند وپسپرد چیزی وبچہ شتر کہ از شیر بریدہ باشند وبس مادر رود وبچہ خر ویز غال وبفتحتین وتشدید واو ودرپے کسی رفتن۔
تو بالفتح وتشدید واو تنہا وطاق ورسنے کہ یک لا تابند وبنالے برآوردہ شدہ و فارغ از کارہا۔

فصل التاء مع الہاء

تالہ پرستش حق کردن۔
تاوہ آہ کشیدن۔
تبلہ ابلہ ونادان شدن۔
تبالہ خود را ابلہ نمودن۔
تجاہ بہر سو حرکت طرف رو، وجانب وجہہ۔

ترہ وترہنہ بالضم وتشدید را باطل و راہی کوچک کہ از راہ بزرگ بیرون آید معرب ترہات جمع وبمعنی سختی وباد وابزیر آمدہ۔
ترفیہ آسایش دادن وخوشوقت گردانیدن
تسفیہ نادان وسفیہ خواندن ونادان وسفیہ کردن۔
تسفہ جنبانیدن باد درخت را وشنوانیدن وتندی ونادانی کردن وفریب دادن از مال۔
تسنہ سال گذرانیدن وتنگ سالی کشیدن وگرہ بستن وتغیر یافتن نان و شراب وجز آن۔
تشبیہ مانند کردن چیزیرا بچیزے۔
تشبہ مانند شدن۔
تشابہ بہم دیگر مانند شدن۔
تشویہ زشت کردن روی وجز آن و چشم رسانیدن چیزیرا۔
تفہ بالفتح سیاہ گوش وبفتحتین اندک زبون شدن وبالفتح وکسر فا بے مزہ۔
تافہ چیز حقیر واندک۔
تفقہ نیک دانستن ودانشمند شدن۔
تفکہ شگفت نمودن وپشیمان شدن ولذت گرفتن از چیزے۔
تفوہ سخن گفتن۔
تلہ بفتحتین تلف شدن وحیران وزار شدن۔

تمویه چیزی را زر اندود و نقره اندود کردن و تلبیس کردن و بسیار شدن آب دیگ و خبر دادن بغیر آنچه سوال از ان بود و ریختن ابر باران بسیار۔

تمه بفتحتین تباه شدن و بوی گردانیدن طعام و شیر و گوشت۔

تنبیه بیدار کردن و واقف نمودن بر چیزی۔

تنبه بیدار و هوشیار شدن۔

تنزیه دور کردن و پاک کردن از چیزهای زشت۔

تنزه دور شدن و برآمدن بسیر باغ و سبزه زار و صاحب قاموس گوید استعمال تنزه درین معنی غلط فاحش ست۔

تنویه بلند کردن و خواندن بچیزی۔

تنوه بلند شدن۔

توجیه گردانیدن روی را بسوی چیزی و فرستادن و شرف و قدر دادن و نیک بیان کردن۔

توجه روی بچیزی آوردن و تقاضای حاجت رفتن۔

تولیه شیفته گردانیدن و جدا کردن مادر از فرزند۔

تیه بالکسر بیابان و لاف زدن و تکبر کردن و گمراه و حیران شدن۔

تائه گمراه و حیران۔

فصل التاء مع الیاء

تاتی حاصل شدن و مهیا شدن کار و نرمی کردن و از پیش رو آمدن کسی را برای احسان او۔

تاخی برادر گرفتن و طلب نمودن چیزی۔

تادی رسیدن بچیزی۔

تاذی آزرده شدن۔

تاسی پیروی کردن و صبر نمودن۔

تالی پیرو و اسپ چهارم از ده اسپ که عرب بشرط گرو می تازند۔

تباهی بایکدیگر فخر نمودن و معارضه نمودن۔

تجافی یکسو شدن و دور شدن از چیزی۔

تجلی روشن و آشکارا شدن و جلوه کردن۔

تحدی معارضه کردن و پیش خواندن خصم را و غلبه جستن برو۔

تحری قصد کردن چیزی شایسته و سزاوار کردن و صواب جستن و درنگ کردن۔

تحاشی یکسو شدن۔

تحلی زیور پوشیدن و آراسته شدن و شیرین یافتن چیزی را۔

تحامی پرهیز کردن و نگاه داشتن۔

تحنی خمیده شدن و پیچیدن دست و پا۔

تخطی درگذشتن۔

تخلی خالی شدن و فارغ شدن۔

تداعی یکدیگر را خواندن و پیش آمدن دشمن و افتادن دیوارهای خانه۔

تدلی در آویختن بدرخت و جز آن و سخت نزدیک شدن و فرو هشته شدن۔

تدنی اندک اندک نزدیک شدن۔

تداوی درمان کردن۔

ترائی یکدیگر را دیدن و نمودار شدن بچیزی و بسوی خود دیدن در آئینه۔

ترجی امید داشتن۔

تراخی تاخیر کردن و دیر باریدن باران۔

تردی ردا بر دوش افگندن و هلاک شدن و از جای بلند افتادن۔

تراضی از همدیگر خوشنود شدن۔

ترقی بالا بر شدن۔

تراقی چنبرهای گردنها جمع ترقوة است۔

ترامی بهم دیگر سنگ زدن و تیر انداختن و تاخیر کردن کار۔

تزکی زکوة دادن و صدقه دادن و پاک گرفتن۔

تزی لباس پوشیدن۔

تسری سریه گرفتن کنیزک را۔

تسلی خورسند شدن۔

تساوی برابر شدن دو چیز۔

تشفی شفا جستن و دل خوش شدن از کسی و از غضب کینه رستن۔

تشکی شکوه کردن۔

تشهی آرزو کردن۔

تصدی پیش آمدن۔

تضحی ضحی کردن و طعام چاشت خوردن

تعدی از حد درگذشتن۔
تعشّی طعام شام خوردن۔
تعادی باهمدیگر دشمنی کردن وفاسد شدن ودورتر شدن میان گروه۔
تعالی بلند شدن۔
تعامی خود را کور نمودن۔
تغذی طعام صبح خوردن۔
تغشّی پوشیدن وجماع کردن۔
تغطی پوشیدن۔
تغنی سرائیدن وبی نیازی نمودن۔
تفصّی از تنگی ودشواری بیرون آمدن۔
تفانی بهم فانی شدن۔
تفادی یکدیگر را و اخر بدن۔
تقاضی خواهش نمودن۔
تقوی توانا شدن۔

تکنی کنیت یافتن۔
تکافی باهم برابر شدن۔
تلظی زبانه زدن آتش۔
تلافی یکدیگر را دریافتن۔
تلقی پیش رفتن بملاقات۔
تلاقی باهم رسیدن وهمدیگر را دیدن۔
تلاشی نیست شدن۔
تلهی بازی کردن۔
تمادی به نهایت چیزی رسیدن۔
تمشی رفتن وکار گذاردن۔
تمنی آرزو کردن۔
تماری باهم جدال کردن وشک نمودن در چیزی۔
تناجی باهم دیگر راز گفتن۔
تنادی باهم دیگر آواز دادن وباهم در انجمن نشستن۔
تنافی همدیگر را نیست کردن۔

تنحی دور شدن۔
تناهی بپایان چیزی رسیدن وباز داشتن از چیزی وباز ایستادن وایستادن آب جائی موضعی که آب باهای صحراها در آن جا جمع شود جمع تهنیة است۔
توفی تمام بستاندن وجان گرفتن۔
توقی پرهیز کردن وخود را نگاه داشتن از چیزی۔
توخی جستن وقصد کردن۔
تولی برگشتن ودوست داشتن وحکومت [illegible] وبکار کسی قیام نمودن۔
توالی پیاپی شدن۔
توازی باهم برابر شدن۔
توانی سستی کردن وتقصیر نمودن۔
تهجی هجی کردن۔
تهادی یکدیگر را هدیه فرستادن وخرامان رفتن زن وآهسته رفتن از ناتوانی یا از مستی۔

باب الثاء

فصل الثاء مع الالف

ثری خاک نمناک۔
ثرا توانگر شدن۔
ثریا پروین وآن منزلیست از منازل قمر ونام زنی ست۔
ثکلی بالفتح زنی که فرزندش مرده باشد۔
ثلاثا بالفتح روز سه شنبه وسوق الثلاثا نام بازاریست در بغداد که روز سه شنبه را انجا خرید وفروخت میشد۔
ثنایا چهار دندان پیشین وراههای سر بالا در کوه که گذشتن از آن دشوار باشد مفردش ثنیه
ثنا بالفتح ستایش کردن وستایش وبالکسر میان خانه ورسنی که زانوی شتر را بدان بندند۔
ثوا مقیم شدن بجای وفرود آمدن بجای۔
ثوبا بالضم وفتح الواو والمد خمیازه۔

فصل الثاء مع الباء

ثأب بالفتح وسکون همزه خمیازه کشیدن وبفتحتین در همین معنی ست۔
ثرب بالفتح پیه تنک که بالای شکنبه وروده باشد سرزنش کردن کسی را بر کار بد وجامه کشیدن از بیمار۔
ثعب بالفتح روان کردن آب وبفتحتین آب راه وادی۔
ثعلب روباه ونام مردی وطرف نیزه که در سوراخ سنان کنند وجای بیرون آمدن آب باران که در موضع خشک کردن خرما سازند وداء الثعلب بیماریست که موی ریزاند وحیة الثعلب نیز هست بغایت بهی مقوی جماع۔
ثغب بالفتح [illegible] زدن وگلو بریدن وبفتحتین

گداختن یخ و چشمہ کہ در سایہ کوہ باشد۔
ثقب بالفتح سوراخ و سوراخ کردن و بالضم و بضمتین سوراخہا جمع ثقبۃ۔
ثاقب شتر مادہ بسیار شیر و نجم ثاقب ستارہ بلند و روشن بر ستارہای دیگر یا نام زحل ست
ثلب بالفتح عیب کردن و نقصان کردن و رخنہ کردن و راندن و برگردانیدن و بالکسر شتر پیر کہ دندانش ریختہ باشد و مرد پیر ضعیف و بالفتح اول و کسر ثانی نیز رخنہ دار و بفتحتین گزنگی و چرک۔
ثوب جامہ ثیاب و اثواب جمع و باز آمدن و گرد آمدن مردم و جمع آمدن آب در حوض و پر شدن حوض و یا نزدیک بہ پر شدن۔
ثواب بالفتح مزد و مزد دادن و شہد و مگس شہد و بالفتح و تشدید واو جامہ فروش و جامہ دار۔
ثیب بالفتح و کسر یای مشدد عزب بیوہ
ثائب باد سخت کہ در اول باران وزد۔

فصل الثاء مع التاء

ثبات بالفتح و **ثبوت** بالضم برجای بودن و قرار گرفتن و بالکسر دوالی کہ پالان بدان استوار کنند و بالضم و روی کہ آدمی را از حرکت باز دارد۔
ثبت بالفتح قرار دادن و نوشتن حجت و مرد معتمد ثابت دل و ثابت زبان وقت خصومت۔
ثابت ایستادہ برقرار۔
ثبۃ بالضم گروہ۔
ثروۃ بالفتح بسیاری مال و بسیاری مردم
ثغرۃ بالضم مغاک بالای سینہ مابین دو استخوان چنبر گردن و ناحیۂ زمین و طریق نرم و ہموار و مغاک گردن شتر کہ در انجا نیزہ زنند برای قربانی و مغاک بالای سینہ فرس۔
ثفنۃ بفتح ثا و کسر فا زانوی شتر و ہر اندام او کہ وقت نشستن بر زمین برسد چون بیخ سینہ و بیخ ران و مانند آن ثفنات جمع و ذو الثفنات لقب امام زین العابدین علیہ السلام و لقب علی بن عبد اللہ بن عباس زیرا کہ پانصد درخت زیتون داشت زیر ہر درخت پانصد رکعت نماز ہر روز میکرد و لقب عبد اللہ ابن وہب رئیس خوارج زیرا کہ طول سجود در زانوہای او اثر کردہ بود۔
ثقبۃ بالضم سوراخ۔
ثقابۃ بالفتح افروختہ شدن آتش۔
ثقفۃ بالکسر استوار شدن و مرد معتمد ثقات بالکسر جمع۔
ثقافۃ بالفتح زیرک شدن و استوار شدن و چست شدن۔
ثلۃ بالضم و تشدید لام گروہ و مردم بسیار و بالفتح صوف آمیختہ با موی و پشم شتر و خاک کہ از چاہ بر آرند۔
ثلمۃ بالضم رخنہ۔
ثمانیۃ بالفتح ہشت۔
ثنیۃ بالفتح و تشدید یا عقبہ سر بالا کہ ڈھلوان از آن توان گذشت۔

فصل الثاء مع الثاء

ثلث بالضم و بضمتین سوم بخش از چیزی و بالفتح سہ یک ستاندن و سوم شدن و سہ کردن چیزی را۔
ثلاث بالفتح سہ و بالضم سہ سہ۔
ثالث سہ کنندہ و سوم و بمعنی اول ثالث ثلثہ و ثالث اثنین توان گفت و بمعنی ثانی ثالث اثنین نتوان گفت۔

فصل الثاء مع الجیم

ثج بالفتح و تشدید جیم ریختن آب و خون و روان شدن آب و خون و روان شدن خون قربانی و ہمچنین ست ثجیج۔
ثجاج بالفتح و تشدید جیم فرو ریزندہ و روان شوندہ۔
ثلج بالفتح برف و باریدن آن و بفتحتین خنک شدن دل و آرمیدن از کسی۔
ثلوج بالضم برف باریدن و آرمیدن

فصل الثاء مع الدال

ثاد بفتحتین نم و سرما۔
ثرد بالفتح نان در کاسہ شکستن و اشکنہ کردن و باران ضعیف و گیاہی است و بہ

فتحتین شگافتگی لب۔
ثرید اشکنہ۔
ثمد بالفتح و بفتحتین آب اندک۔
ثمود نام قبیلہ ایست کہ حق تعالی صالح علیہ السلام را بر ایشان فرستاد۔

فصل الثاء مع الراء

ثأر بالفتح و سکون ہمزہ خون و طلب خون کردن و کشندہ۔
ثائر کینہ کشندہ۔
ثبر بالفتح باز داشتن چیزی و راندن۔
ثبور بالضم ہلاک و ہلاک کردن کسی را۔
ثغر بالفتح و الضم دندان یا دندان پیشین و سرحد ملک کفار و جاے ترس از رخنہای شہر و رخنہ زدن و رخنہ بستن و دندان شکستن۔
ثفر بفتحتین پاردم۔
ثمر بفتحتین بر درخت و انواع مال و سیم و زر و فرزند و بفتح ثا و کسر میم مال بسیار۔
ثمیر مسکہ کہ ظاہر شود بر ماست پیش از جمع شدن و شیر کہ مسکہ آن بر نیامدہ باشد و شیری کہ مسکہ آن بر آمدہ باشد۔
ثور بالفتح گاو نر و پدر قبیلہ ایست از بنی مضر کہ سفیان ثوری از انست و نام کوہیست[1] از مکہ و نام برجیست از برجہای آسمان و نیز گوئی قوم و سبزی کہ بر آب بندد و آنرا طحلب خوانند۔

[1] ہندی گری ۱۲ یعنی آن کوہ کہ شب ہجرت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بغار آن مخفی شدند و نیز کوہیست خرد بمدینہ محاذی کوہ احد ۱۲ [2] ہندی کائی ۱۲

عوک گویند و سفیدی کہ در زیر ناخن شود و احمق و مرد نادان و برخاستن گرد و جز آن و برآمدن خمیہ و برجستن طلع و جز آن و ظاہر شدن خون۔

فصل الثاء مع الطاء

ثبط بالفتح باز داشتن از کارے۔
ثرط بالفتح سریش کردن و بالفتح سریش کنندگان۔

فصل الثاء مع العین

ثلع بالفتح سر شکستن۔

فصل الثاء مع الغین

ثلغ بالفتح سر شکستن۔

فصل الثاء مع الفاء

ثقف بالفتح دریافتن و دانستن و گرفتن و بفتحتین زیرک ماہر شدن و چست شدن
ثقیف نام پدر قبیلہ ایست و سرکہ بسیار تیز و تند و بدین معنے بالکسر و تشدید قاف نیز آمدہ است۔

فصل الثاء مع القاف

ثفروق شیرہ خرما۔

فصل الثاء مع اللام

ثؤلول بالضم و سکون ہمزہ سر پستان و بثرہ کوچک سخت کہ بر بدن پیدا شود و بہ فارسی آنرا زخ گویند ثآلیل بمد ہمزہ جمع۔
ثفل بالضم دردے کہ بتہ نشیند و بفتح اول و کسر دوم کسے کہ آنرا خورد۔
ثفال بالکسر ابریق و بالفتح شتران گران رفتار و بالضم سنگ زیرین دستاس و بدین معنے بکسر نیز آمدہ۔
ثقل بالکسر گرانی و بار و گنج زمین و مردہ و گناہ و اثقال جمع و بالفتح بر سنجیدن چیزے بر چیزے در وزن و گوسپند را در واکرن بجہت سنجیدن گوشت و بالکسر و فتح قاف گران شدن و بفتحتین متاع مسافر و حشم او و ہر چیزی نفیس نگاہ داشتنی قال علیہ الصلوۃ والسلام انی تارک فیکم الثقلین۔
ثقیل مرد گران و گران بوزن۔
ثقال بالفتح زن فربہ و گران سرین دارمیدہ و آہستہ و شتر آہستہ رفتار۔
ثکل بالضم و بفتحتین مردن و ہلاک شدن و گم شدن دوست کسے و بی فرزند شدن و گم کردن مادر فرزند را۔
ثل بالفتح و تشدید لام خاک در چاہ کردن و درم و زر ریختن در توبرہ و سرگین انداختن چارپا و ویران کردن و گفتہ اند ثل اللہ عرشہ یعنے ویران کند خدای تعالی ملک و را و بیسر اندا ورا۔

[2] لغۃ ہندی مستر ۱۲

ثلل بفتحتین ہلاک شدن و ہلاک کردن و افتادن دندانہا۔
ثمل بفتحتین مست شدن و بکسر میم نیز آمده و بجای مقیم شدن و درنگ کردن و تاخیر کردن
ثمال بالکسر فریادرس مردم و کارگذار و کف کہ بر سر آب و شیر پیدا شود جمع ثمالہ است و بالضم زہر کشنده۔

فصل الثاء مع المیم

ثم زود برگزیدن از چیزی۔
ثرم بفتحتین شکستن دندان از بیخ یا دندان پیش و نام کوہیست۔
ثغام بالفتح و غین معجمہ گیاہیست کہ آنرا بفارسی درمنہ گویند۔
ثکم بالفتح لازم شدن بکاری و مقیم شدن بجائی و پیروی کردن اثر کسے را و بفتحتین میانہ راه۔
ثلم بالفتح رخنہ کردن و بفتحتین رخنہ شدن و کنارہای وادی و موضعیست۔
ثم بالفتح و تشدید میم نیکو کردن چیزی را و فراہم آوردن و بالضم و تشدید میم مفتوح پس

ازان و بالفتح آنجا۔
ثمام بالضم گیاہیست خرد و گونہ بند ہذا علی طرف الثمام یعنی این چیز لیست کہ دست بدان میرسد و این مثل ست در چیزی کہ سہل المأخذ باشد۔
ثوم بالضم سیر و قبضہ شمشیر۔

فصل الثاء مع النون

ثخن بالکسر و فتح خا محکم و سطبر۔
ثخین بالفتح محکم و سطبر۔
ثعبان بالضم اثر و او مر آب ہای بیابان
ثقلان بفتحتین انس و جن۔
ثمن بالضم ہشت یک و بالکسر تشنگی ہشت روز تشنہ و بالفتح ہشتم شدن و ہشت یک گرفتن و بہا کردن متاع را و بفتحتین بہا۔
ثمین ہشت یک و گران قیمت۔
ثمانین ہشتاد و شہرے ست بنا کرده نوح علیہ السلام چہ وقتی کہ از کشتی بر آمد با او ہشتاد کس بودہ و دار الثمانین مرض ہشتاد سالگی کہ علاج آن دشوار است شاعر گوید سہ زلیخی کہ خبر زند دار الثمانین و تلافیش مشکل بود بر پزشک۔

ثوبان بالفتح باز گشتن و نام مولائے حضرت رسالت پناہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم۔
ثوران بفتحتین برخاستن گرد و غزان و جوش زدن خون۔
ثہلان بالفتح کوہی است خاقانی گوید جودی و حری و قاف و ثہلان

فصل الثاء مع الواو

ثرو بالفتح بسیار گردانیدن و زیادہ کردن مال و غیر آن۔

فصل الثاء مع الیاء

ثلاثی بالفتح پستان۔
ثلاثی بالضم کلمہ سہ حرفی۔
ثنی بالفتح دوتا کردن و دوم شدن و بالکسر شکن چیزے و طاقہ آن و مثانی جمع و بفتح و کسر نون و تشدید یا گاو و گوسپند دو سالہ کہ یا دوم سوم گذاشتہ باشد و اسپی کہ باد چہارم گذاشتہ باشد و شترے کہ باد ششم گذاشتہ باشد
ثنائی بالضم دو حرفی۔

باب الجیم

فصل الجیم مع الالف

جو جو بضم ہر دو جیم و سکون ہمزه سینہ مرغ و سینہ کشتی۔
جبو ر بالفتح واپس ایستادن و بالفتح

آمدن و بیرون آمدن مکروه داشتن و سر در کشیدن از کسی سمار وغ و پشہ خاک تنگ کزو آب جمع شود۔
جبار بالضم و تشدید با بدل و نوعی ست

جنیر بادشہر لیست بخوزستان و دہی است بہراه و بدین معنی بے ہمزه نیز آمده۔
جدوی بالفتح بخشش و فائده۔
جربا ء بالفتح آسمان و زن گرگین و زمین

قحط رسیده و دختر صاحب نمک۔

جرز بالضم پاره و بالفتح نام مردی و بخشش کردن و پاره پاره کردن و پسند کردن و بیچیزی و بفتحتین قناعت کردن شتر از آب بعلف۔

جرز بالفتح پاداش۔

جسار بالضم درشت و سخت شدن دست از کار۔

جشاء بالضم والمد آروغ۔

جشو بفتحتین برآمدن دل از ترس یا از اندوه و برهم زدن ازقی و بیرون رفتن از شهری بشهری و کمان سبک و چوب سبک۔

جفا بالفتح انداختن کسی را بر زمین و ریختن دیگ و کاسه و کف افگندن دیگ و خاشاک بر کنار انداختن آب و بستن و روکشادن درواز و بیخ برکندن گیاه۔

جفاء بالضم والمد کف و خاشاک که آنرا سیل آورد و دو چیز باطل و کشتی خالی۔

جفا بالفتح و بی همزه ستم کردن و از جای دور شدن و گران شدن بر کسی و بریدن از کسی۔

جلاء بالفتح و بالمد زدودن و از خان و مان بیرون کردن و چیزی روشن و آشکارا و بالکسر سرمه یا سرمه ایست مخصوص و بالفتح و بی مد بی مو بودن پیش سر یا نصف سر۔

جمادی بالضم و فتح دال نام دو ماه است از ماههای عربی یکی را جمادی الاولی گویند و دیگری را جمادی الآخره۔

جماء بالفتح و تشدید میم گوسپند بی شاخ و جمع کثیر از مردم و جز آن۔

جوی بفتحتین اندوه و سوز دل و آب گنده و درازی مرض و دروی ست در سینه

جوزا نام زنی و گوسپند سیاه و سپید میان و برجی ست از بروج آسمان و صورتی است از صور جنوبی بصورت مردی قائم بدو کرسی منطقه بسته و شمشیری پیش انداخته و بدینمعنی حافظ شیرازی گوید جوز سحر نهاد حمائل برابرم و حمائل عبارت از آن شمشیر است و جوزای مشهور حمائل ندارد بلکه بصورت دو مردی عریان نیز هم دیگر در برآمده از این جهت او را توامان نیز گویند۔

فصل الجیم مع الباء

جب بالفتح و تشدید با بریدن و غلبه کردن و خایه کندن و آبستن کردن خرما را و بالضم چاه بسیار آب و عمیق۔

جباب بالفتح قرا ختن و بالکسر بریدن قضیب و غالب شدن بر کسی و بالضم قحط و چیز زبون ساقط و کفک شیر شتر۔

جدب بالفتح تنگ سالی و عیب کردن

جباذب دروغگوی۔

جذب بالفتح کشیدن و ربودن و کم شدن شیر شتر و خشک شدن شیر پستان و آب دهن و باز کردن کره اسپ از شیر و بفتحتین پیه درخت خرما۔

جذاب بالکسر کشیدن چیزی از یکدیگر و نزاع کردن با همدیگر و پیه درخت خرما و شتر مادهٔ کم شیر۔

جاذب رمانیده و کشنده و شتر مادهٔ کم شیر۔

جرب بفتحتین گر و گرگین شدن و زنگ گرفتن شمشیر۔

جریب چهار قفیز و قفیز یک صد و چهل و چهار گز شت و پیمانه غله است و آن دوازده صاع است۔

جراب بالفتح والکسر انبان و توشه دان و درون چاه و فراخی آن و پوست خایه و بالضم کشتی خالی و آب بیت بکه۔

جزب بالکسر بهره و بالضم [illegible]۔

جشیب طعام غلیظ یا بی نان خورش و هر چیز درشت غلیظ ناگوار۔

جشب بالفتح غلیظ شدن طعام و آرد کردن و درشت روی و حقیر کردن چیزی را و بکسر شین مرادف جشیب مذکور و بسکون شین نیز آمده بدینمعنی۔

جعاب بالکسر ترکشهای تیر جمع جعبه است۔

جعب بالفتح برگردانیدن و فراهم آوردن و انداختن۔

جلب بالفتح و بفتحتین برانگیختن و برکشیدن و گوسپند و برده و شتر و جز آن از جای بجای بردن بجهت فروختن و پوست

برآوردن جراحت وبیامدن صدقه تا نشند درمیان قوم در نشستن او بموضعی وکس فرستادن تا صدقه را پیش او آورند و بانگ زدن اسپ را وقت دوانیدن تا در گذر رود و بالضم والکسر ابر تنک بی باران وچوب پالان۔

جلباب بالکسر چادر وقمیص ومعجر بالاپوش زنان جلابیب جمع۔

جلاب بالفتح وتشدید لام کشنده اسپ وشتر دبرده وجز آن از جائی بجای بجهت فروختن و بالضم وتشدید لام معرب گلاب ودهی ست وجوی آبیست اما جلاب بمعنے شربت وقند وشربت واکه بمریض دهند در کتب معتبره لغت عرب یافته نشد ظاهرا فارسی باشد۔

جنب بالفتح پهلو وقبیله ایست از یمن و کرانه وآنچه در قرآن آمده است وَالصَّاحِبِ بِالْجَنْبِ۔ بمعنی یاری که مصاحب باشد در سفر و بضمتین مرد غریب دور وبیگانه وآنکه جنابت داشته باشد وبه فتح اول وکسر نون آنکه از راه بیک طرف رود از ترس نهان و بفتحتین لنگیدن وبه پهلو چسپیدن شش شتر از غایت تشنگی وکشیدن اسپی را بسوی اسپ خود وقت گرو بستن که اگر اسپ وی سستی کند بران سوار گردد۔

جناب بالفتح درگاه وگرداگرد در سرای وکناره وپالان شتر کوهی ست ونام شخصیست و بالضم درد پهلو و بالکسر دور شدن از اهل خود وریسمانی که در گردن چارپا کنند وبکشند۔

جنوب بالفتح باد دست راست کسی که رو بطرف مشرق داشته باشد وطرف دست راست آن شخص۔

جانب غریب وطن وطرف وکناره وآنچه درقرآن آمده است وما کنت بجانب الغربی مراد ازان جانب کوه طور است که میقات موسیٰ علیه السلام بوده۔

جنائب اسپانی که در پیش کشند جمع جنیبه است۔

جنیب فرمان بردار وغریب خرمائی است نیکو۔

جواب بالفتح پاسخ وبکسر آخر حوضهای بزرگ۔ قال الله تعالیٰ وجفان کالجواب دراصل جوابی بود جمع جابیه یا را از جهت خفت حذف کردند۔

جوب بالفتح دریدن وبریدن ومسافت قطع کردن ودلو بزرگ وپیراهن زن وسپر و آتش دان۔

جورب چیزی که بپا می پوشند وآن را جواربه گویند۔

جوذاب بالضم وذال معجمه طعامی که از شکر وبرنج وگوشت بپزند۔

جیب بالفتح سینه ودل وگریبان پیراهن بالکسر نام موضعیست در شام۔

فصل الجیم مع التاء

جارحه دست ودیگر عضو آدمی وجراحت کننده وجانور شکاری جوارح جمع۔

جارودیه گروهی از زیدیه منسوب بجارود بن ابی زیاد۔

جائزه صله وبخشش۔

جامده ایستاده وافسرده۔

جاریه آفتاب وکشتی وکنیزک ودختر وروان شونده ونعمتی از جانب خدا۔

جاثیه بزانو نشسته۔

جابیه حوض آب گرداگرد چاه۔

جبایه بالکسر گرد کردن مال خراج وآب

جبت بالکسر بت وکاهن وساحر وسحر وهرچه غیر خدای تعالیٰ پرستیده شود۔

جبروت بفتحتین تکبر۔

جبیره چوبهای که بر عضو شکسته بندند ودست برنجن۔

جبریه بفتحتین جماعه که میگویند بنده را در کار اختیار نیست وبسکون یا چنانکه مشهور شده غلط است یا آنکه صواب سکون باست وفتح با جهت مناسبت قدریه است

جبانه بالفتح وتشدید با دشت وصحرا۔

جبته بالضم وتشدید با جامه ایست معروف وسوراخ سنان که سر نیزه در آن کنند و پیوند ساق در آن۔

جبهه پیشانی وآن میان دو ابرو تا ناصیه وجماعه مردم واسپان ومنزلی است از منازل قمر وآن ستاره چندست که بر پیشانی اسد واقع شده۔

جبابره گردن کشان جمع جبار۔

جبلة بالفتح روی عیب قوت و بکسر جیم و با و تشدید لام خلقت و طبیعت و گرد و بسیاری از هر چیز و آفریدگان۔
جثة بالضم و تشدید ثا تن مردم و غیر آن و بالکسر[1]
جدیلة خوی و قبیلہ و کرانہ نام زنی است کہ مادر قبیلہ است۔
جادة بتشدید دال راه بزرگ و شعار آن۔
جدة بالکسر توانا شدن و توانگر شدن و بالکسر و تشدید دال نوی و نو شدن و نام شہریست مشہور بر کنار دریا و قلادهٔ سگ و بالضم خط پشت خر کہ مخالف رنگ او باشد بالفتح مادر مادر و مادر پدر۔
جدالة بالفتح زمین ریگناک و غورهٔ خرما و مورچهٔ خرد۔
جذوة بہر سہ حرکت پارهٔ از آتش۔
جرأة بالضم دلیری نمودن۔
جرة بالفتح و تشدید را یکبار کشیدن و خرچه و سبو و نان۔
جرار بالکسر جمع بالکسر یکنوع کشیدن و آنچہ شتر از گلو بر دن آورد تا نشخوار کند و بالضم چوبے کہ بر سر او دام نہند و در میان ریسمان کشند و بدان آہو گیرند و نوع باز لیست۔
جزمرة بالفتح اول و ثالث فرہنگے و بازندگی و متقابل آن بلاہت است و وسط ہر دو حکمت چنانچہ در علم اخلاق بیین شده۔

[1] ہندی جنگالی۔

جریرة و **جریمة** گناه و جرائر و جرائم جمع
جرارة بالفتح و تشدید را لشکر گران و نوعیست از کژدم کہ دم بر زمین میکشد و آن کژدم در زمین اہواز بسیار میباشد و گویند کہ مسافر را نمیزند و این از غرائب ست۔
جرادة بالفتح ملخ۔
جریدة تنہا و شاخ درخت بے برگ۔
جرعة بالضم مقدار یک آشامیدن از آب و شراب و جز آن و بالفتح یکبار آشامیدن و بفتحتین ریگ پاک روینده گیاه و ریگ ہموار کہ ہیچ بروی نہ روید۔
جراحت بالکسر ریش و زخم۔
جرثومة بالضم اصل۔
جزالة بالفتح تمام شدن و محکم شدن ضد رکاکت۔
جزارة بالضم دستہ درفش و غیر آن۔
جزیة بالکسر آنچہ بر کفار ذمی در سالی مقرر دارند معرب گزیت۔
جسارة بالفتح دلیر شدن۔
جسامة بالفتح بزرگ جثہ شدن۔
جعالة بالکسر آنچہ برای ساختن کاری و مہمی برای کسی مقرر دارند و آن در شرع جائز ست و رشوت نیست بلکہ مزد آن کار است
جعبة بالفتح کیش تیر۔
جفو بالفتح ستم و بدی کردن۔
جفنة بالفتح کاسهٔ چوبین و مرد کریم و چاه خرد و قبیلہ ایست از یمن جفان بالکسر و جفنات بفتحتین جمع۔
جلبة بالضم پوست جراحت کہ خشک شده باشد و سختی روزگار و پوست خام کہ بر بالای زین کشند۔
جلدة تازیانہ زدن۔
جلالة بزرگ شدن و بزرگی و بضم جیم شتر مادهٔ بزرگ و بفتح جیم و تشدید لام گاو سرگین خوار۔
جلة بالکسر و تشدید لام بزرگان و پیشوایان و بالضم ظرفی کہ از برگ خرما سازند و در و خرما کنند و بالفتح سرگین و بالضم و الکسر نیز آمده۔
جلوة بالفتح نمودن و عرض کردن خود را بر کسی۔
جلیة بہ تشدید یا امر روشن و آشکار۔
جمهرة بالفتح جمع کردن و نام کتابی ست در لغت تصنیف ابن درید۔
جمرة بالفتح سنگ ریزه و ریش کہ بر عضو بر آید و آنرا آتشک گویند و اخگر آتش و سنگ انداختن در حج سہ مرتبہ و قبیلہ کہ باہم متفق باشند و باگروہی دیگر نیامیزند و لقب زمین و گمان اہل عرب روم آنست کہ پیش از بہار سہ جمره از بالا بجانب زمین آید جمرهٔ اول در آب اثر کند و برودت آن کم کند و جمرهٔ دوم در زمین اثر کند و جمرهٔ سوم در اشجار اثر کند تا آنرا در حرکت آرد و گویند باین جمرها شکم زمین گرم شود و از وے بخار بر آید لہٰذا گوید۔ ہم جمره بر آورد فرو برد نفس را۔

جملة بالضم همه۔
جمجمة بضم هر دو جیم کلهٔ سر و قدح چوبین و چاه در شورستان۔
جمازة بالفتح و تشدید میم شتر تیزرو۔
جمعة بالضم و بفتحتین روز آدینه و گیشتا از خرما و جز آن۔
جمة بالضم والتشدید تمامی موی سر و انبوه آن و بالفتح جایی که آب در و گرد آید و جماعهٔ انبوه۔
جناية بالفتح غریب شدن و جنب شدن و درمیان بیگانگان فرود آمدن۔
جنبة بفتحتین پهلو و کناره کردن۔
جنازة بالفتح تخته که مرده را بران بردارند و بالکسر مرده و عکس این نیز گفته اند۔
جنة بالکسر و تشدید نون دیوانگی و جنیان و بالضم سپر۔
جناية بالکسر گناه کردن۔
جودة بالضم نیک رفتن اسپ بالفتح نیکی۔
جونة بالضم طبلهٔ عطار۔
جهارة بلند آواز شدن۔
جهرة بالفتح آشکارا شدن۔
جهالة نادان شدن۔
جهلة بفتحتین نادان جمع جاهل۔
جهبذة بالکسر نقاد جهبذ جهابذه جمع۔
جهينة بالضم و فتح ها قبیله ایست۔
جيفة بالکسر مردار بو گرفته۔

فصل الجيم مع الثاء

جاث بالفتح و سکون همزه بر پا رفتن بستور و ترسانیدن کسی را۔
جث بالفتح و تشدید ثا از بن برکندن۔
جدث بفتحتین گور اجداث جمع۔

فصل الجيم مع الجيم

جرج بالفتح زمین درشت سنگناک و جنبان شدن انگشتری در انگشت۔
جريج بالضم و فتح را نام رود یست۔

فصل الجيم مع الحاء

جدح بالفتح پشت تر کردن بآب۔
جرح بالفتح خسته کردن و طعن کردن در گواهی و عدالت کسی و کسب کردن و بالضم خستگی و زخم جروح جمع۔
جراح بالکسر زخمها جمع جراحت بالکسر۔
جزح بالفتح و سکون زای معجمه بریدن و گذشتن بحاجت و کار خود و عطای بزرگ دادن و عطا کردن بی مشورت کسی و در آمدن آهو و رجای خود و زدن درخت را تا برگ او بریزد و بریدن پارهٔ از مال خود و عطا و بفتحتین و کسر را جوان زیرک صاحب نظر۔
جلح بالفتح سرهای درخت خوردن ستور و بز و باز کردن از درخت و بالضم و تشدید لام و فتح گاوی که شاخ ندارد و بفتحتین ریختن موی پیش سر و اندکی آنرا نزع گویند بفتحتین بعد از آن جلح بعد از آن صلع۔

جموح بالضم سرکشی و توسنی کردن اسپ و سرکشی کردن زن با شوهر و رفتن پیش خویشان خود بی رخصت شوهر و شتافتن و سرعت نمودن بچیزی بالفتح اسپ سرکش۔
جماح بالکسر سرکشی کردن اسپ و بالضم و تشدید میم تیر بی پیکان۔
جنوح بالضم میل کردن و میل دادن کسی را۔
جنح بالفتح بال جنبانیدن مرغ و بالکسر جانب و ناحیه و کتف و پارهٔ از شب و بدین معنی بالضم نیز آمده۔
جناح بالضم گناه و بالفتح بال مرغ و بازو و بغل و جانب و نواحی شی و کتف و پارهٔ از چیزی و باین معنی بالضم نیز آمده۔
جوانح استخوانهای پهلو نزدیک سینه۔
جوارح اعضای آدمی که بدان کسب کنند و جانوران شکاری و جراحت کنندگان۔
جوح بالفتح از بیخ برکندن۔

فصل الجيم مع الدال

جارود مرد شوم بدفال و نام یکی از صحابهٔ رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم۔
جحد و جحود بالفتح والضم و بفتحتین بالضم انکار کردن بدانستگی و بمعنی تنگی نیز آمده۔
جد بالکسر و تشدید دال درستی و کوشش در کاری و بالفتح پدر پدر و پدر مادر و بهره و

وکنار جود بی نیازی و توانگری و عظمت و بزرگی و بزرگ آمدن در چشم و بریدن جامه و جز آن بعد از بافتن و تمام شدن و بالضم چاه در میان علف زار۔

جدد بفتحتین زمین است و هموار و بضمتین راها جمع جدة بالضم۔

جدّاد بالضم و تشدید دال جامهای کهنه و فرجهای خرد و کوهای خرد و هر چیز که بعضی اجزای او در بعضی دیگر پیچیده و درهم رفته باشد از شتهای شاخهای درخت و بالفتح و تشدید دال شراب فروش و شراب گر۔

جدید نو و جامه که بعد از بافتن جولاهه بر برده و روی زمین و برگ جوی ست پیامه و جدیدان یعنی روز و شب۔

جرد بالفتح پسر و بقیهٔ مال و فرزند و تقنیب پوست وا کردن و از پوست مو را دور کردن و سوال کردن کسی از کسی و ندادن آنکس او را یا دادن بکراهیت و برهنه کردن کسی را و تخم از پنبه جدا کردن و بالضم زمین هموار بی گیاه و چیزهای بی مو جمع اجرد و بفتحتین بی شدن و صحرائی که در وگیاه نباشد و شهریست از شهرهای یمن تیم و جبی است در چارپایان۔

جرید تمام و شاخ درخت خرما و شاخی که شاخ و پوست از آن جدا کرده باشند۔

جراد بالفتح ملخ و نام کوهیست۔

جسد بفتحتین جسم آدمی و جن و ملائکه و زعفران و گوساله بنی اسرائیل و خون خشک۔

جعد بالفتح موی مرغول و سرزم گرم اندام وکریم و جعد الیدین و جعد الاصابع بخیل باشد۔

جلد بالفتح سخت شدن و چست شدن و تازیانه زدن چنانکه بر پوست خورد و چست و چالاک از هر چیز و اکراه کردن بر کاری و گزیدن مار و جماع کردن بازنی و بالکسر پوست حیوان و بفتحتین پوست بچهٔ شتر که پر کاه کنند تا ناقه بچهٔ خود تصور کرده بدان آرام گیرد و شیر دهد و زمین سخت و هموار و بزی که بچه اش از وقت زادن بمیرد و مادهٔ شتران و گوسفندان که بچه و شیر نداشته باشد و شتران کلان که خرد را آنها نباشد۔

جلید نمی که بر زمین افتد و ببندد۔

جلاد بالکسر با کسی شمشیر زدن و درخت خرمای بزرگ محکم و شتر مادهٔ بسیار شیر و بالفتح و تشدید لام پوست کشنده۔

جلود بالفتح نام دهیست از افریقیه و بالضم پوستها جمع جلد۔

جلمد بالفتح و **جلمود** بالضم سنگ سخت و مرد سخت۔

جمود بالضم افسرده شدن و بالفتح چشم بی گریه۔

جمد بالفتح بستن و افسرده شدن آب و بفتحتین یخ و افسردها جمع جامد و بالضم و بضمتین و بفتحتین زمین بلند۔

جماد زمینی که در و باران نبارد و سالی که بی باران باشد و چیزی که او را نشو و نما نباشد و مادهٔ شتر که شیر ندارد و بخیل و نوعیست از جامد و بدین معنی بکسر نیز آمده۔

جامد چیز افسرده و کلمه که از و اشتقاق کلمه دیگر نتوان کرد و زر و سیم و مانند آن که آنرا مال صامت گویند ضد مال ناطق یعنی چارپایان۔

جند بالضم لشکر و مددگاران و شهر و طائفه از خلق سر خود و تنها جنود جمع و بالفتح شهریست بر کنار سیحون و بفتحتین زمین درشت و سخت و سنگ ست گل مانند و شهریست بیمن۔

جود بالفتح نیکو و چیزهای نیک و بارانهای بسیار و بدین معنی جمع جاد ست چون صاحب و صحب و نیک باریدن باران و جوانمردی کردن و بدین معنی جمع جواد است و بالضم دراز گردنان و بدین معنی جمع اجید است۔

جواد جوانمرد۔

جهد بالفتح والضم توانائی و کوشش و رنج

جهاد بالکسر با کفار کارزار کردن و بالفتح زمین درشت که در وگیاه نباشد۔

جید بالکسر گردن یا جای گردن بند کردن و بفتحتین درازی و باریکی گردن و خوبی گردن و بالفتح و تشدید یای مکسوره نیکو۔

فصل الجیم مع الذال

جبذ بالفتح کشیدن۔

جذ بالفتح و تشدید ذال بریدن و شکستن و بسرعت رفتن۔

جذاذ بهر سه حرکت پاره و ریزه از هر چیز

وشم افصح ست.

جرذ بفتحتین آماس پای ستور و بضم جیم قوی است از موش.

فصل الجیم مع الراء

جار همسایه و نگهبان و زنهار خواهنده و شریک در تجارت و شوهر زن و آنکه او را پناه دهند از ظلم کسی.

جبر بالفتح شکسته بستن و نیکو کردن حال کسی را و بدی و نیکی کار از حق تعالی دانستن و بزور بر کاری داشتن کسی را و پادشاه و بنده و مرد شجاع و فقیر.

جبور بالضم درست شدن شکسته.

جابر شکسته بند و نام صحابی ست و نان.

جبار بالضم به روعرب گویند دم جبار یعنی به روفی الحدیث المعدن جبار یعنی مزدوری که کان میکند اگر در زیر آن بمیرد مستاجر را دیت لازم نیاید و نام روز سه شنبه قدیم و بالفتح و تشدید بالکبر کننده و مرد گردن کش و اسمیت از اسمای خدای تعالی و معنی آن شکسته را بها و بدینمعنی از اسمای جلالی است و شکسته را درست کننده و بدینمعنی از اسمای جمالی و درختی ست که دست باو نرسد و ناقه جباره شتر ماده فربه.

جحر بالفتح فرورفتن چشم در کاسه خود و در آمدن سوسمار در سوراخ و بلند شدن آفتاب و نباریدن باران و بهار و از خیر باز ماندن و پس ایستادن و بالضم سوراخ حیوانات.

جحر بفتحتین فراخ شدن درون چاه و تغیر یافتن گوشت و تهی بودن شکم و بکسر غای معجمه بسیار خوار و بیدل.

جدر بالفتح گیاهی ست که در ریگ میشود و بالضم دیوار جدران بالضم جمع و بفتحتین نشان گزیدن که بر گردن شتر و خر باشد و آبلها که در بدن پیدا می شود و بدینمعنی جمع جدرة است و نام دهی است بشام که شراب جدری بدان منسوب و قبیله ایست از بنی ازد و ظاهر شدن گیاه از زمین و سزاوار شدن و بدین دو معنی جدر بالضم آمده.

جدیر بالفتح سزوار و جار دیواری و جدیرة خطیره از سنگ بر آوردن.

جدار بالکسر دیوار جدر بضمتین جمع.

جذر بالفتح از بیخ برکندن و بریدن و اصل هر چیزی و بدینمعنی بکسر نیز آمده و در اصطلاح حساب جذر عددی که در نفس خود مضرب کنند و حاصل ضرب را مال مجذور گویند.

جذمور بالضم و **جذمار** بالکسر اصل هر چیزی و اول آن و پاره شاخ که بعد از بریدن شاخ بر درخت مانده باشد جذامیر جمع و جذامیر یعنی همه و تمام نیز می آید.

جر بالفتح و تشدید را کشیدن و گناه کردن و زیر دادن کلمه را و حرکت زیر و دامن کوه و خم بزرگ و سفالها و سبوها جمع جرة است

جریر رسن افسار شتر چنانکه عذار حیوانات دیگر را و نام شاعری ست مشهور و نام پدر قبیله ایست که از صحابه رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم بود و او را جریر بجلی گویند منسوب به قبیله بجیله.

جرار بتشدید را رکشنده و لشکر بسیار.

جرجر بکسر هر دو جیم نخود و بعضی گویند باقلا.

جرجیر بالکسر تره تیزک.

جزر بالفتح بریدن و شتر کشتن و پوست از وی باز کردن و میوه باز کردن از درخت و باز گشتن آب دریا و کم شدن آن خلاف مد و حرف را در خواندن مد ندادن و بفتحتین گوشتی که بسلاخ خورند و گوسپند و زردک معرب گزر.

جزور بالضم شتر کشتن.

جزار بالفتح و تشدید زا شتر کش.

جسر بالفتح شتر بزرگ و پل و بدینمعنی بکسر نیز آمده و جسور بالضم و جسر بضمتین جمع و مرد دلیر دراز و همچنین جسور بالضم و شتر دراز و جیم و قبیله ایست از بنی قضاعه و نام مهر ست.

جشر بالفتح بر آوردن چارپا از برای چرا کردن و بفتحتین چارپایانی که در مقام خود می چرند و شب بخانه نمی آیند.

جعر بالفتح سرگین مرغ شکاری و سرگین انداختن آن.

جعبر بفتح جیم و سکون عین و فتح بای موحده کوتاه و نام مردی است و نام قبیله ایست

جعفر جوی خرد و جوی بزرگ و فراخ و شتر ماده

بسیار شیر دہد و قبیلہ ایست از بنی عامر۔
جفر بالفتح برہ بزغالہ چار ماہہ باآنکہ گاہ و دانہ می خوردہ باشد و چاہ نابرآوردہ ناساختہ و چاہ ایست بکر و نام علمی ست معروف۔
جفور بالضم از گشتن باز ماندن فحل از بسیاری جماع و فراخ شدن تہی گاہ بزغالہ و از شیر باز شدن۔
جلفار و جلفر بالضم دہی است بمرد معرب گلبر و بالضم و تشدید لام مفتوح شہریست بخراج عمان و مشہور بہ تخفیف لام ست۔
جلنار بالضم و تشدید لام مفتوح گل انار معرب گلنار و مشہور بتخفیف لام ست۔
جمر بالفتح انگرہای آتش جمرۃ واحد۔
جمار بالکسر سنگریزہ انداختن در حج و بالضم و تشدید میم مغز میانۂ درخت خرما کہ آنرا شحم النخل گویند۔
جمہور بالضم ریگ تودہ بلند و گروہ بزرگ از مردم و اکثر ہر جنس جماہیر جمع۔
جور بالفتح میل کردن از راستی در راہ و ستم کردن در حکم بر کسی بالضم نام شہر فیروزآباد و محلہ ایست بہ نیشاپور و بالضم و فتح واو محلہ ایست بہ اصفہان۔
جوار بالکسر و بالضم ہمسایگی و اعتکاف نشستن و بالفتح آب بسیار عمیق و کشتیہا مخفف جواری و بالفتح و تشدید واو بزرگ۔
جوذر بالفتح و کسر ذال معجمہ بچہ گاو دشتی۔
جوہر سنگ قیمتی معرب گوہر و چیزی کہ بذات خود قائم باشد ضد عرض جواہر جمع۔
جہر بالفتح آشکارا کردن و چاہ را پاک کردن و آواز بلند کردن در خواندن و نادانستہ براہے شدن و بامداد بناگاہی نزدیک کسی شدن و درشخ کردن و رشک بزرگ دیدن و نمایان یافتن کسی را و بسیار دیدن لشکر را و بالضم شکل و ہیئت و حسن منظر و بفتحتین روز کور شدن۔
جہیر صاحب حسن و شیر بے آب۔
جہار بالکسر و بالفتح آشکار شدن و بالکسر نام بتی ست کہ قبیلۂ ہوازن می پرستندند۔
جائر ستم کنندہ و آنکہ از راہ حق میل کند براہ باطل۔
جیار بالفتح و تشدید یا گچ کہ بدان خانہ سپید میکنند و گرمی سینہ و دل از خشم و گرسنگی

فصل الجیم مع الزاء

جرز بالفتح بریدن و بالضم معرب گرز و بالکسر لباس زنان از موی شتر و پوست بز و بالضم و بضمتین زمین بے گیاہ و بفتحتین سال قحط و سطبری تن و سینہ و گوشت پشت شتر۔
جراز بالضم شمشیر برندہ و بالفتح گیاہی است۔
جربز بضم جیم و با فریبندۂ خبیث۔
جرموز بالضم حوض خرد و خانۂ خرد و چاہ و اعضا و ابن جرموز نام کشندۂ زبیر بن العوام۔
جز بالفتح و تشدید زا بریدن موی و پشم و درودن گندم و خرما و جز آن۔
جزاز بالفتح و الکسر درو کردن و بالضم آنچہ از چرم و غیر آن بعد از بریدن بماند۔
جلوز بالکسر و تشدید لام مفتوح چلغوزہ۔
جلواز بالکسر پیادۂ کوتوال۔
جمز بالفتح نوعی ست از رفتار شتاب۔
جماز بالفتح و تشدید میم شتر تیز رفتار۔
جوز بالفتح میان چیزی و گردگان معرب گوز۔
جواز بالفتح روائی و روان شدن آبی کہ ستور و کشت را دہند و آب دادن و گذشتن از جای و بالضم تشنگی۔
جائز روا و گذرندہ و آنکہ گذر کند تشنہ بر کوہے و تیر چوب کہ میان دو دیوار گذارند۔
جوائز عطایا و تحفہا۔
جہاز بالفتح و الکسر رخت عروس و مسافر و کفن مردہ و آنچہ بدان محتاج باشند و بالفتح آنچہ بر شتر باشد و اندام زن۔

فصل الجیم مع السین

جاورس معرب گاورس[1]۔
جاموس معرب گاومیش۔
جبس بالکسر بددل و لئیم و فاسق۔
جلمیس قبیلہ ایست۔
جرس بالفتح آہستہ آواز کردن و آواز خوردن مگس انگبین چیزیرا و سخن گفتن و ترنم کردن

[1] گاورس بہ ہندی چینا ۱۲

و پارهٔ از شب و آواز نرم و بدین معنی بکسر نیز آمده و بالکسر اصل چیزی و بفتحتین زنگلهٔ بزرگ که برگردن چارپا بندند و به فارسی درا گویند۔

جرجیس نام پیغامبری ست که بانواع عقوبت او را میکشتند و باز بامر الٰهی زنده میشد و اُمت را دعوت میکرد۔

جس بالفتح و تشدید سین تفحص کردن و بدست سودن و نبض گرفتن۔

جاسوس جستجو کنندهٔ احوال جواسیس جمع

جساس بالفتح و تشدید سین بسیار تجسس کننده و نام خرد جال و بدین معنی جساسه بتای دو نقطه نیز آمده۔

جلوس بالضم نشستن و نشینندگان برین تقدیر جمع جالس ست۔

جلیس همنشین۔

جموس بالضم بسته شدن روغن و پیه و آب۔

جنس ۔بالکسر نوع از چیزی که در و اقسام چیزها باشد و بفتحتین لبستن آب مانند آن۔

جوس بالفتح در میان سراها در خانها گشتن و پرسش و جست و جو نمودن از چیزها قال الله تعالیٰ فَجَاسُوْا خِلَالَ الدِّيَارِ۔

فصل الجیم مع الشین

جأش بالفتح و سکون همزه سینهٔ انسان و طپیدن و جوش دل و سر از ترس و اضطراب

جحمرش بفتح جیم و میم و کسر را زن بسیار پیر و زن قبیح و خرگوش شیر دهنده بچه را و افعی درشت پوست جحامر جمع۔

جحش بالفتح و بفتحتین خراشیدن پوست و خر کره و کرهٔ اسپ جفا و درشتی و غضب و نام صحابیست۔

جحیش طرف و ناحیه و مرد دور باشنده و خود رای و متکبر۔

جرش بالفتح نیم کوفته کردن نمک و حبوب و شانه کردن سر را۔

جریش نمک و حبوب نیم کوفته۔

جش بالفتح و تشدید شین کوفتن و شکستن و زدن بعصا و آرد کردن گندم و جز آن بآسیا و پاک کردن چاه۔

جشیش سویق و گندم درشت آس کرده که از ان آش پزند و گاهی گوشت و خرما نیز دران کنند۔

جمش بالفتح ستردن موی و آواز باریک و دوشیدن بسر انگشتان و بازی و عشق زدن بکسی۔

جوش بالفتح سینه و اکثر شب از اول یا از آخر و میانهٔ شب و زره و کر انسان و موضعیست و جوشیدن دیگ و شوریدن دل و برآب شدن رود و بالضم سینهٔ انسان و بالفتح نیز آمده و قبیله ایست۔

جهش بالفتح زاریدن بکسی و آماده شدن بگریستن

جیش لشکر۔

فصل الجیم مع الصاد

جالص بفتح لام و سکون آن شهریست بمغرب که ورای آن شهری دیگر نیست و آنرا جابلصا نیز گویند۔

جص بالفتح و الکسر و تشدید صاد معرب گچ۔

جصاص بالفتح و تشدید صاد گچ گر و لقب فقیهی ست حنفی۔

فصل الجیم مع الضاد

جرض بفتحتین آب دهان ناشتا و فرو خوردن آب دهان۔

جیض بالفتح برگشتن از چیزے۔

فصل الجیم مع الطاء

جلط ۔ بالفتح شمشیر برکشیدن از نیام۔

فصل الجیم مع الظاء

جحوظ بالضم بیرون افتادن و بزرگ شدن حدقهٔ چشم۔

جاحظ آنکه حدقهٔ چشم او بیرون برآمده باشد و نام عالمی ست مشهور۔

جظ ۔ بالفتح و تشدید ظا راندن و انداختن و مرد فربه خرامنده۔

جواظ بالفتح و تشدید واو مرد سطبر و خرامنده و متکبر۔

فصل الجیم مع العین

جدع بینی و گوش و دست بریدن و بند کردن

و بزندان داشتن و بفتحتین بد غذا شدن کودک و بد کردن غذای کودک را۔

جذع بالفتح ستور را بے علف باز داشتن و دو شتر را در یک رسن بستن و بالکسر تنۂ درخت و بالای خانہ جزوع جمع و نام مردے است و بفتحتین آنچہ بسال سوم در آمده باشد از گاو و اسپ و بسال پنجم در آمده باشد از شتر و بسال دوم در آمده باشد از گوسپند و باصطلاح فقہا بز کہ بیشتر سال برو گذشتہ باشد و سالی کہ در وی ستور دندان پیشتر بیفگند و ہنوز دندان دیگر برنیاورده باشد و جوان نو و تازه۔

جرع بالفتح اندک اندک خوردن آب مانند آن و بالضم و فتح را جمع جرعۃ۔

جزع بالفتح ببپنا بریدن مسافت وادی و زمین را و مہرۂ یمنی سیاه و سپید کہ چشم را در سیاہی و سپیدی بدان تشبیہ کنند و بکسر نیز آمده و بالکسر خم وادی و میان آن و منتہای آن و دو پہلو ست یکے بجانب راست طائف و دیگر بجانب چپ او و بالضم چوب میان دولاب و بہ فتح نیز آمده و رنگے ست زرد و بفتحتین ناشکیبائی کردن

جزوع بالفتح ناشکیبا و زاری کننده۔

جشع بالفتح غالب بودن حرص و سخت آرزومند شدن۔

جلع بالفتح بے شرم شدن و کشاده شدن دندانہای پیشین و جامہ بیرون کردن و در وی کشاده بودن زن بہر جا۔

جمع بالفتح ہمہ و گروه مردم و نخل بسیار بار و نام مزدلفہ و گرد آوردن و اسم واحد را جمع کردن و بالضم مشت دست فراہم آورده۔

جماع بالکسر اکثر چیزے جماع کردن و دیگ زرگ و جماع الاثم خوردن شراب باشد اثم بمعنی شراب آمده پس جماع الاثم تناول کردن شراب باشد خاقانی گوید۔ ع برو نخست طہارت کن از جماع الاثم ؎

جمیع فراہم کرده شده و فراہم آمدگان لشکر و قبیلہ گرد آمده و بالضم و تشدید میم مردم در آمیختہ از قبائل بسیار۔

جوامع غلہا کہ در گردن گناہگاران کنند جمع جامعۃ۔

جامع گرد آرنده و چارپا کہ قابل رسن و پالان شود و ناده خری کہ اول بار آبستن شود و شتری کہ چار سال برو گذشتہ باشد۔

جوع بالضم گرسنگی و گرسنہ شدن۔

فصل الجیم مع الفاء

جأف بالفتح و سکون ہمزه افگندن و ترسانیدن۔

جحف بالفتح بردن و نقصان کردن۔

جحاف بالضم سیل کہ زمین را بکاود و ہر چہ باشد ببرد و روان شدن شکم از ہیضہ۔

جدوف بالضم پریدن مرغ۔

جدف بفتحتین کور و شراب کہ ظرف او سر کشاده باشد و گیاہی ست در یمن کہ خوردن وی تشنگی بشکند۔

جذف بالفتح پریدن و شتافتن و رفتن۔

جرف بالفتح کاویدن زمین و بہ بیل خاک و گل برکشیدن و بالضم و بضمتین جائے کہ آب در رو جمع شود بفارسی آبگیر گویند و بفتحتین داغ سرین ستور۔

جراف بالضم والکسر پیمانہ و بالفتح و تشدید را مردی کہ ہمہ طعام را خورد۔

جزف بالفتح آسان گرفتن کار را۔

جزاف بہر سہ حرکت و ضم افصح ست تخمین و قیاس کردن در بیع و شراء و جز آن و چیزی کہ تخمین کنند معرب گزاف و بالضم و تشدید زا صیاد۔

جعف بالفتح افگندن و بر زمین زدن کسی را و برکندن۔

جف بالفتح و تشدید جماعۂ مردم یا عدد بسیار و بالضم نیز آمده و ہمچنین جفۃ و بالضم دلو عظیم و پوست شگوفۂ خرما و ظرفے از پوست کہ سر بند نه دارد و جدا خشیده و مشک کہنہ کہ نصف او بہ بُرند و مانند دلو سازند و بیخ خرما کہ کافتہ شود و شیخ کلان سال و ہر چیز مجوف و بالکسر سلخ چہارپان۔

جفجف بفتح ہر دو جیم زمین بلند کہ غلیظ و سیر نباشد و باد سخت و ہامون فراخ و زمین نشیب و بسیار گو و آواز لشکر در رفتار۔

جفاف بالفتح و جفوف بالضم خشک شدن۔

جفیف گیاه خشک۔

جاف بتشدید فا چیز خشک۔

جلف بالفتح ریزیدن گل وجز آن وبریدن وبرکندن وبالکسر جفاکننده وخم تهی وحیوان پوست کنده وشکم دریده وهرچه میان تهی باشد

جنف بفتحتین میل کردن۔

جوف بالفتح زمین پست وشکم واندرون چیزے ودرگذرانیدن وبفتحتین فراخ شدن ودرون خالی شدن۔

فصل الجیم مع القاف

جابلق بفتح با شهریست بمشرق کوراء آن شهری دیگر نیست وهمچنین جابلص شهریست بمغرب۔

جلاهق بالضم وبکسر ها غلوک ریسمان بردوک پیچیده وجولاهه وغلولا کرمی اندازند وصاحب صراح گوید کمان گروهه باشد۔

جاثلیق بفتح ثای مثلثه رئیس ترسایان دربلاد اسلام واو زیر دست بطریق انطاکیه است وبعد از جاثلیق مطران ست وبعد ازان اسقف وبعد ازان قسیس وبعد ازان شماس

جوزق بفتح جیم وزا غوزهٔ پنبه ومانند آن معرب گوزه ودهی ست بهرات وناحیه ایست بنیشاپور۔

جوالق بکسر جیم ولام وضم جیم وفتح لام معرب گوال جوالق بفتح جیم وکسر لام جمع۔

جوق بالفتح گروه مردم۔

جوسق بالفتح قصر معرب کوشک ودهی ست بری

ونهروان وخانهٔ معتضد بالله عباسی در بغداد

فصل الجیم مع اللام

جبل بالفتح آفریدن وبفتحتین کوه وپیشوای قوم ودانای ایشان ونام مردی ست وبکسرتین وتشدید لام جماعهٔ مردم قال الله تعالی اضل منکم جبلاً کثیراً وبدین معنی بالضم وبضمتین وبکسرتین وبه تخفیف لام نیز آمده۔

جبرئیل بالکسر والفتح وجبرئیل وجبرائیل نام فرشتهٔ معروف۔

جثل بالفتح موی انبوه ودرخت انبوه

ججل بالفتح انداختن۔

جدل بالفتح محکم تافتن رسن را وقوی ومحکم شدن وبرزمین انداختن استخوان دست وپا وسائر اندام وبکسر نیز آمده جدل بفتحتین جمع وبفتحتین خصومت کردن وقادر بودن برخصومت۔

جدال بالکسر باکسی خصومت کردن وبالفتح غورهای خرما وستا لها که سخت شده وزمینهای سخت جمع جداله است بالفتح۔

جدیل بالفتح مهاری که از چرم بافند وشکیل از چرم بود در گردن شتر کنند وحمائل که در گردن اندازند۔

جدول بالفتح والکسر جوی خرد جداول جمع۔

جذل بالکسر بیخ وتنهٔ درخت وبفتحتین شادی وشادمان کردن۔

جرل بفتحتین جای درشت وسخت وسنگلاخ وهمچنین جرول بضم جیم وفتح واو۔

جزل بالفتح بریدن وهیزم خشک سطبر وسخن درشت ومحکم وچیز بسیار ومرد کریم بسیار عطا ودانای درست رای وآواز کبوتر وبفتحتین ریش کوهان شتر که از پالان بهم رسد۔

جزیل پر وبسیار۔

جعل بالفتح کردن وگردانیدن ونام نهادن وآفریدن وبیان کردن ودرختهای خرد خرما وبالضم پیسے مزد ورشوت وبضم اول وفتح ثانی مرد سیاه وبدشکل ولجوج وجانوری ست سیاه که همیشه در سرگین باشد واز بوی خوش متاذی شود چنانکه بمیرد وبفتحتین گواهی ودرپی وستیزه۔

جعال بالکسر دستمال دیگ که آن دیگ را از سر آتش بردارند۔

جفل بالکسر سرگین فیل وبالفتح ابری بی آب وموزه وپوست دور کردن وگل از زمین کشیدن وسرگین انداختن فیل وگوشت دور کردن از استخوان وانداختن دریا ماهی را بر کنار وحرکت دادن وراندن باد ابر را وشتر مرغ را ودویدن شتر مرغ وانداختن کسے را وژولیدن موی۔

جفال بالضم هرچه آب سیل آورد وکف فیروسر جوش دیگ وصوف بسیار وهرچه بسیار باشد۔

جل بالفتح وتشدید لام سرگین ستور وچیدن واو دهان جلول جمع وبالضم پوشش ستور جلال

مشه بهندی الیل گویند ۱۲

بالکسر جمع وگل یاسمین و هر گلے که باشد سرخ یا زرد و یا سپید معرب گل و بسیارے از هر چیز و بالکسر باریک گلیمها و بساطها و جامها۔

جلال بالفتح بزرگی و بالضم بزرگ و بتشدید لام نیز آمده و بالکسر جلهاے چارپان جمع جل و بتشدید لام راهی ست از نجد بسوی مکه۔

جلیل بزرگ و گیاهی ست که آن را ثمام نیز گویند و قومی ست در یمن۔

جلاجل زنگهاے خرد که بر چرم دوزند و در گردن اسپ و غیر آن کنند جمع جلجل بضم هر دو جیم و نیز جلجل نام موضعی ست۔

جلاجل بالضم و **جلجل** سبک رو و چست و چالاک در کار۔

جمل بالفتح پیه گداختن و بالضم نام زنے ست و بالضم و بضمتین و بفتحتین و بضم اول و فتح ثانی با تخفیف و تشدید آن رسن کشتی و بعضی گفته اند که بدین معنی ست قوله تعالیٰ حتی یلج الجمل فی سم الخیاط و بفتحتین شتر نر و سکون میم نیز آمده و بدر قبیله و درخت خرما و ماهی ست که درازی آن سی گز هست و بضم جیم و فتح میم جملها و به تشدید میم حساب ابجد و به تخفیف نیز آمده چنانکه مشهور ست۔

جامل گله شتر یا خداوندان شتر بانان و اساب آن و قبیلهٔ بزرگ۔

جمال بالفتح خوب شدن و خوبی صورت و سیرت و بالکسر اشتران و بالضم خوبصورت و خوش سیرت و بدین معنی بتشدید میم نیز آمده و بالفتح و تشدید میم شتربانان۔

جمیل نیکو و پیه گداختن و بضم و فتح میم مرغے است و نام زنی ست۔

جمول بالفتح پیه گداز نده۔

جندل بالفتح و به کسر دال و فتح آن سنگ و بالضم و فتح جیم و فتح نون و کسر دال سنگلاخ۔

جول بالفتح گرد بر گردیدن و گرد بر گشتن در کارزار۔

جهل بالفتح نادانی و نادانستن۔

جهول بالفتح سخت نادان

جیل بالکسر گروهی از آدمیان و دهیست نزدیک بغداد۔

فصل الجیم مع المیم

جثم بالفتح و **جثوم** بالضم سینه بر زمین نهادن مرغ و مردم و گذشتن نیمهٔ شب و بلند شدن کشت از زمین و گرد آوردن خاکستر و خاک و گل۔

جثام بالضم و **جاثوم** کابوس و مرد ار متحمل و بردبار۔

جحم بالفتح افروختن آتش۔

جحیم یکے از نامهاے دوزخ و آتش بسیار قوی و بلند و هر آتش بزرگ در مغاک افروخته باشند۔

جذم بالکسر بیخ و اصل چیزے و بالفتح بریدن و بریده دست شدن و بیماری جذام پیدا کردن۔

جذام بالضم علتے ست معروف و نام قبیله ایست۔

جرسام بالکسر علت برسام۔

جرهم بضم جیم و ها قبیله ایست از یمن که در حوالی مکه فرود آمده بودند و حضرت اسمعیل علیه السلام را کد خدا کردند و معمورے مکهٔ معظمه از ایشان شد۔

جرم بالضم گناه و بالفتح کسب کردن و بریدن و گرفتن و سزاوار شدن و گناه کردن و معرب گرم و زمین بسیار گرم و قبیله ایست و بالکسر تن و کوتاه آواز شدن و بفتحتین گزیر و لاجرم یعنی ناگزیر و ناچار۔

جرائم گناهان۔

جزم بالفتح بریدن و عاجز و بیدل شدن و ساکن کردن حرف را و بهگذار ست کردن و عزم کردن کسے بر کاری چنانکه از آن برنگردد و خاموش شدن و پر کردن مشک و بریدن خرما و برابر کردن حروف در نوشتن و قلم را غیر محرف تراشیدن و بالکسر بهره و نصیب۔

جسیم بالکسر تن و هر چیز عظیم خلقت۔

جسیم (؟) زمین بلند۔

جشم بالفتح رنج و مشقت کشیدن و بفتحتین گرانی۔

جشم بفتحتین طمع دار شدن و سخت آرزومند شدن مردم بگوشت و شتر بشور گیاه

بے اشتہا شدن بطعام۔

جلم بالفتح بریدن و بالکسر پیہ زدودہ بز۔

جمم بالفتح و تشدید میم چیز بسیار و آب گرد آمدہ در چاہ و نام پادشاہی ست و بالکسر شیطان و بالضم صدفیست۔

جموم بالضم بسیار شدن آب در چاہ و بالفتح چاہ بسیار آب و اسپے کہ ہر زمان رفتار دیگر آرد و نزدیک آمدن وقت۔

جمام بالفتح آسودگی اسپ بعد از ماندگی و بالضم و الکسر آب منی کہ فحل را از ترک جماع حاصل شود و ہر سہ حرکت پر شدن و لبالب شدن ظرف و پیمانہ۔

جمم بفتحتین بے نیزہ شدن مرد در جنگ بے شاخ شدن گوسپند و بے کنگرہ شدن عمارت

جہم بالفتح روی را ترش کردن برکسی زود و مرد ترش رو و عاجز و ناتوان و شیر درندہ و نام شخصے ست کہ او را جہم ابن صفوان گویند۔

جہام بالفتح ابر بے آب۔

جہنم چاہ عمیق و نام دوزخ۔

جیم حرف مشہور و شتران تیز شہوت و دیبا۔

فصل الجیم مع النون

جاثمین بر سینہ خفتگان و بر جاے ماندگان و بے حس و حرکت شدگان۔

جبن بالضم بد دل شدن و بد دلی نیز بدین معنی بضمتین و تشدید نون و تخفیف نیز آمدہ۔

جبان بالفتح بد دل و بہ تشدید با بد دل و صحرا و گورستان و زمین ہموار کردہ و گیاہیست خوب روید

جبین دو طرف جبہہ از دو جانب و ابرو و جبینہا دو ابرو باشد چنانکہ گذشت۔

جثمان و جسمان ہر دو بالضم تن۔

جرون بالضم عادت کردن بکارے و نرم شدن جامہ و زرہ و آرد کردن دانہ

جرن بالضم سنگ میان خالی برای آب کہ از آن وضو سازند و جائے کہ خرما خشک کنند

جرین نیز بدین معنے آمدہ۔

جفن بالفتح پلک چشم و شاخ درخت رز و نوعیست از انگور و درختی ست خوشبو و موضعیست بطائف و نیام شمشیر و بایں معنے بکسر نیز آمدہ۔

جلجلان بضم ہر دو جیم نقطہ میانہ دل کہ آن را سویدا گویند و کنجد کہ ہنوز نہ دروبدہ باشند و دانہ کشنیز و کشنیز را نیز گویند۔

جمان بالضم مروارید و مہر ہاے سیمین کہ بشکل مروارید سازند۔

جنون بالضم دیوانہ شدن و پوشیدن و دراز شدن و انبوہ شدن درخت و گیاہ بسیار شدن و آواز مگس و تاریکی شب۔

جن بالفتح و تشدید نون پوشیدن و دفن کردن مردہ و شب گردیدن مردم و بالکسر و تشدید نون اول چیز و شگوفہ گیاہ و پری و گویند کہ نوعی از ملائکہ است۔

جنان بالفتح در آمدن و تاریک شدن شب و دل و جامہ و اول شب و اکثرے از مردم و بالکسر باغہا و جنیان و سپرہا و بمعنی اول جمع جنۃ و بمعنی ثانی جمع جان و بمعنے ثالث جمع جنۃ بالضم۔

جنین بالفتح در گور کردہ شدہ و بچہ کہ در شکم مادر باشد و ہر چیز پنہان۔

جنن بفتحتین گور و مردہ و کفن و بضمتین جنون و بالضم اول و فتح ثانی سپرہا جمع جنۃ بالضم۔

جولان بفتحتین گردگشتن و گردیدن در کارزار و بسکون واو کوہی ست در شام۔

جوعان بالفتح گرسنہ۔

جوشن بالفتح زرہ و میانہ شب یا اول شب و سینہ و ذی الجوشن نام صحابیست پدر شمر داد و در عرب اول کسی ست کہ جوشن پوشیدہ بود یا آنکہ او را کسرے جوشن دادہ بود یا آنکہ سینہ اش برآمدگی داشت۔

جون بالفتح گیاہی ست کہ از غایت سبزے بسیاہی زند و بمعنے سیاہ و سفید و سرخ ہر سہ آمدہ و اسپ و شتر سخت سیاہ و بمعنے روز نیز آمدہ و نام آبے ست مشہور بہند۔

جیحون بالفتح آبیست میان خراسان و ماوراء النہر نزدیک بلخ۔

جیحان بالفتح شہریست در شام۔

جیرون بالفتح موضعی ست بدمشق و گویند دروازہ ایست بدمشق۔

جیران بالکسر ہمسایگان و نگہبانان جمع جار و دہی ست باصفہان۔

فصل الجیم مع الواو

جثو بهر سه حرکت سنگ توده و بضمتین و تشدید واو بزانو نشستن۔

جدو بالفتح از کسی فائده خواستن۔

جرو بهر سه حرکت هرچه خرد باشد از خربزه و خیار و حنظل و مانند آن و بچهٔ سگ و بچهٔ شتر و بچه‌ها هر درنده۔

جو بالفتح و تشدید واو میان زمین و آسمان و هوای آن و زمین نشیب۔

جلو بالفتح پراگنده شدن و جلاوطن شدن

فصل الجیم مع الهاء

جاه قدر و منزلت۔

جبه بالفتح بر پیشانی زدن و کسے را از چیزے باز داشتن و نا پسند برروی کسے آوردن و بی دلو و ظرف بآب آمدن و بفتحتین بزرگ پیشانی شدن۔

جباه بالکسر پیشانی ها و اسپان و گروهها ے مردم۔

جله بفتحتین برهنه شدن پیش سر از موے۔

جوه بالفتح بنا خوشی بر روی کسے در آمدن۔

فصل الجیم مع الیاء

جانی گناهگار و چیننده میوه۔

جافی جور کننده و قرار ناگیرنده بجاے خود۔

جاری روان۔

جثی بکسرتین و بضم جیم نیز آمده و تشدید یا بهر دو زانو نشستن و یا ایستادن بسر انگشتان پائے و بضم و الکسر زانو نشینندگان۔

جدری بالضم آبله۔

جدی بالفتح بزغالهٔ نر و برجے ست از بروج آسمان و ستاره ایست نزدیک قطب شمالی که عرب آنرا جدی الفرقد گویند و فارسیان ستارهٔ قطب و اهل ریاضی این ستاره را جهت امتیاز از برج جدی بضم جیم و فتح دال و تشدید یا خوانند۔

جری بالکسر و تشدید را و یای حطی مار ماهی باشد و بزبان دتی حرف تای دو نقطه چینه دان مرغ

جلی بالفتح و تشدید یا روشن و آشکارا۔

جنی بالفتح چیدن بالفتح و نون و تشدید یا چیده و بکسر و تشدید نون و یا یک جنی از جنیان منسوب بجن یا گناه

جواری کنیزها و کنیزکان۔

جهوری بالفتح بلند آواز۔

باب الحاء

فصل الحاء مع الالف

حاشا دور باد و پاک باد و گیاهے است و حاش لله پاکیست خدارا۔

حبا بالکسر دهش و بخشش۔

حباری بالضم مرغیست که آنرا بفارسی تغدری گویند۔

حبلی بالضم آبستن۔

حتی بالفتح و تشدید تا بمعنے تا۔

حجی بالکسر عقل و زیرکے و بالفتح کرانهٔ چیزی و حبابها که از باران بر آب پدید آید حجاة واحد۔

حدی بالضم راندن شتر بنغمه۔

حذا بالکسر برابر کردن چیزے و نعل و سم اشتر و اسپ و جز آن و برابر در جهت۔

حری بالضم و حراء بالکسر کوهی ست به مکه که حضرت رسالت پناه صلی الله علیه و آله وسلم پیش از نبوت چند روز در غار آن بعبادت مشغول بودند۔

حرباء بالکسر جانوریست که همیشه روی بآفتاب مے دارد و متلون میشود بانواع الوان در شعاع آفتاب و آنرا بفارسی آفتاب پرست گویند و میخ زره یا سر میخ که در حلقهٔ زره کنند و پشت یا گوشت پشت۔

حزوی بالضم موضعیست۔

حسنی بالضم نیکوئی و زن نیکو و بهشت۔

حسا بالمد و القصر شوربا که بیاشامند۔

حشاء بالفتح و المد آنچه در شکم باشد از دل و جگر و سپرز و گرده۔

حصی بفتحتین سنگریزها حصاة واحد۔

حصباء بالفتح سنگریزه۔

حضاء بالفتح سیراب شدن۔

حطاء بالفتح افگندن و جماع کردن و تیز دادن و کف دست بر کسی زدن و کف برآوردن دیگ۔

حمار بفتحتین گل سیاه متغیر شده و خویشان شوی چون پدر و برادر و بالکسر و الفتح و سکون میم نیز آمده۔

حمقی بالضم نادانان و بعضے گفته اند که حمقی نادانان در کار آخرت هر چند که در کار دنیا غافل نباشند و ابله بالعکس آن مثل ست که لولا الحمقی لخربت الدنیا۔

حمرا سال سخت و زن سرخ رنگ۔

حمیرا بالضم تصغیر حمرا و لقب ام المومنین عائشه رضی الله عنها و گویند که حمرة بمعنی سفیدی نیز آمده و ایشان را حمیرا از آن گویند که ایشان سفید رنگ بودند۔

حمی بالکسر نیچه قرق کنند و مرغزار قرق کرده و بالضم و تشدید میم تپ۔

حلفا بالفتح گیاهے ست که بفارسی لخ و دوخ گویند و همچنین حلف بفتحتین۔

حنا بالکسر و تشدید نون برگ معروف که چیزها را بدان رنگ کنند و در فارسی بتخفیف مستعمل ست۔

حنفا بالضم و فتح نون میل کنندگان بحق۔

حورا بالفتح زن سفید پوست و سفیدۀ سیاه چشم که سفیدی و سیاهیش بکمال باشد۔

حواری بالضم نان سفید و آرد و طعام سفید و بتشدید واو نیز آمده۔

حوایا رودها و چیزیهاکه بر روده باشد جمع حاویه و حاویا۔

حیا شرم داشتن و فرج ماده شتر و جز آن

حیا بالفتح و بے همزه باران و فراخی سال بهمزه نیز آمده۔

حیاری بالفتح سرگشتگان جمع حیران۔

حیثما هر جا۔

فصل الحاء مع الباء

حب بالضم و التشدید دوستی و خم و بالفتح دانه و حب الغمام ژاله باشد۔

حبیب دوست محب و محبوب هر دو را گویند۔

حباب بالکسر دوستی کردن باکسے و دوستی و بالضم دوستی و مار و دیو و گنبدۀ آب که بر آب ظاهر شود و بسیاری از آب و ریگ و بمعنی صاحب قاموس بفتح حا آورده۔

حبب بفتحتین گنبدۀ آب و سیرابی دندان۔

حباحب بضم حای اول و کسر حای ثانی کرم شب افروز و نام مردی بخیل که از ترس مهمانان آتش را در شب بسیار روشن نمیکرد۔

حجاب بالکسر پرده و جای روان شدن و گذشتن نفس و بالضم و تشدید جیم دربانان و ایلچیان۔

حجب بالفتح باز داشتن و پوشیدن و کم کردن حصۀ وارث یا محروم کردن وارث از حصه و بضمتین پردها جمع حجاب۔

حاجب باز دارنده و پرده دار و ابرو و پرخشندۀ چیزے حواجب جمع و حواجب الشمس کرانهای آفتاب۔

حدب بالفتح مهربانی کردن و بفتحتین بر آمدن پشت و فرو رفتن سینه و شکم و پشتۀ ریگ و زمین بلند و نشیب بلند شدن آب و نشان چیزے که بر پوست ظاهر شود و گیاهے است۔

حرب بالفتح کارزار و نام مردلیست و دشمن جنگی و بفتحتین خشمگین شدن و گرفتن مال کسی و شگوفۀ خرما۔

حزب بالکسر گروه مردم و پارۀ از هر چیزی و سلاح و یاران و نوبت آب احزاب جمع و نیز احزاب جمعی از کفار که متفق شده بجنگ حضرت رسالت پناه صلی الله علیه و آله وسلم آمده بودند و بالفتح رسیدن چیزی بکسے و سخت شدن و دشوار شدن چیزے بر کسی و فشردن و را احزاب الرجل لشکر مرد و یاران او که با او متفق باشند و یوم الاحزاب واقعۀ قوم نوح و عاد و ثمود و غیرهم که حق تعالی ایشان را خراب و هلاک کرد۔

حسب بالفتح شمردن و بس و بالکسر بدیرها و مزدکارها و برین تقدیر جمع حسبة است بالکسر و بفتحتین شمرده شده و اندازه و شمار چیزے و بزرگی مرد از روے نسب و فخر به پدران یا از روی مال و دین و شرف و بمعنی بسکون نیز آمده۔

حساب بالکسر و بالضم شمردن و شمار و بس شونده۔

حسیب شمرنده و انتقام کشنده و بس شونده۔

حصب بالفتح سنگریزه انداختن و رفتن در زمین و فرو زمینه و هیزم انداختن در آتش و بفتحتین سنگ و حصبه بر آوردن و هیزم و آنچه بدان آتش افروزند و آنچه در آتش اندازند و برگشتن زه کمان و بفتح حا و کسر صاد شیرے که کف ازو بر نیاید از سردی۔

حاصب باد سخت که خاک و سنگریزه بردارد و ابر یکه برف و تگرگ بارد۔

حضب بالکسر و الضم آواز کمان و بالفتح ماریست و بلند کردن آتش و انداختن هیزم بر آن و بالکسر کنارهٔ کوه و بفتحتین هیزم و هرچه در آتش اندازند تا افروخته شود۔

حطب بالفتح هیزم جمع کردن و برای کسے هیزم آوردن و بالکسر مرد خشک و لاغر و بفتحتین هیزم۔

حاطب جمع کنندهٔ هیزم و نام مردی و حاطب اللیل کسیکه رطب و یابس از هیزم و گیاه در شب درهم چیند و آنکه سخن رطب و یابس درهم گوید۔

حظوب بالضم و بظاء معجمه فربه شدن و پر شدن شکم۔

حظب بفتحتین فربه شدن و پر شکم و به کسر ظا کوتاه بزرگ شکم و بضمتین و تشدید با مرد درشت جفا کار بخیل تندخو و بفتح اول و کسر ظا و تشدید با سریع الغضب۔

حقب بالفتح دشوار شدن بول شتر از سختی رسن تنگ و بضم و ضمتین هشتاد سال و زیاده ازین نیز گفته اند و بضمتین روزگار احقاب جمع و بفتحتین تنگ پالان شتر۔

حقاب بالکسر میان بند زنان و کوهیست۔

حلب بالفتح و بفتحتین شیر دوشیدن و بفتحتین شیر دوشیده۔

حلوب بالفتح مادهٔ شتر دوشیدن۔

حلیب شیر تازه دوشیده و شراب خرما۔

حلاب بالکسر دوشیدن و ظرفے که در وی شیر دوشند۔

حوشب بالفتح پیوند سر دست ستور و ستور تهیگاه بر آمده و آماس کرده و خرگوش در و باه و بچه گاو و نام مردیست۔

حوءب بروزن کوکب وادی فراخ و موضعیست و یا آبیست در راه بصره که در حین خروج ام المومنین عائشه رض بسوی بصره سگان در آنجا فریاد کردند و ام المومنین آواز سگان شنیده از آمدن پشیمان شد از جهت یاد آمدن حدیثی که پیغامبر صلی الله علیه و آله وسلم شنیده بود آخر باغوای بعضے مردم باز گشت و واقع شد آنچه واقع شد۔

حوب بالضم گناه و هلاک و بلا و بیماری و بالفتح گناه کردن و بانگ به شتر زدن تا براه رود و مادر و پدر و دختر و خواهر و درد و مسکنت و حاجت و اندوه و وحشت و بدین دو معنی بضم نیز آمده۔

فصل الحاء مع التاء

حانوت دکان شراب فروش و هر دکان که باشد و بمعنے شراب فروش نیز آمده۔

حالت کیفیت و آنچه آدمی بر آن بوده باشد و در اصطلاح حالت و کیفیت غیر راسخ۔

حبة بالفتح و تشدید با دانه و نصف تسو یعنی هشتم حصهٔ دانگ و پارهٔ از چیزی حبة القلب نقطهٔ دل که آنرا سویدا گویند و بالکسر تخمهای دشتی که ازو ریاحین و گیاه ذره روید و بالضم دوستی و تخم انگور۔

حبوة بالضم و الکسر رفتن کودک بکون و دستها گرد زانو حلقه کرده نشستن بر سرین۔

حبیکة بالفتح راه و شکن آب و زره و موی حبک بضمتین و حبائک جمع۔

حبالة بالکسر دام و بتشدید لام هنگام و زمان بچیزے در رفتن۔

حبلة بالضم درخت انگور و بیخ آن و بفتحتین بچه که در شکم ماده شتر باشد و انگور که هنوز نرسیده باشد و حبل الحبلة نتاج نتاج را گویند۔

حت بالفتح و التشدید ریختن برگ از درخت و خراشیدن منی خشک از جامه و شتابانیدن و اسپ تیز رفتار و شتر مرغ تیز رو و مرد نیک و آزاده و ملخ مرده و خرما که بشاخ نچسپیده باشد و نام شمشیریست و بالضم بیست تر کرده و درهم زده و قبیله ایست۔

حدة بالکسر تنها و یگانه بودن و ازینجا گویند علی حدة یعنی به تنهائی و خودسری و به تشدید دال تیزی و تندی نمودن۔

حداءة بالکسر و فتح دال و همزه بر وزن عنبه موش گیر و زغن۔

حداثة بالفتح نو شدن و تازگی و نوی و اول چیزی۔

حدقة بفتحتین سیاهی چشم۔

حدیقة باغ که درخت خرما و غیر آن داشته باشد و گرداگرد او دیوار باشد و هم نام موضعیست بنواحی مدینهٔ مشرفه و حدیقة الرحمن باغ مسیلمهٔ کذاب و چون نزدیک او کشته شد به حدیقة الموت موسوم گشت۔

حدیبیة بضم حا و فتح دال و سکون یای اول و کسر با و تخفیف یای دوم و به تشدید نیز آمده موضعیست نزدیک مکه که حضرت رسالت پناه صلی الله علیه و آله وسلم در آنجا با قریش صلح کرده بودند۔

حذاقة بالفتح ماهر شدن در چیزی۔

حرة بالفتح و تشدید را تشنه شدن و زمین سنگلاخ و بالکسر تشنگی و بالضم زن آزاده و کنیز آزاده و ابر بسیار باران و شتر مادهٔ بسیار شیر و ریگ بی گل و شب زفاف که در آن شوهر بکارت زائل نتواند کرد و جای گردیدن گوشواره از بناگوش۔

حریرة حساء از شیر و آرد و یا شیر و روغن می پزند۔

حرافة بالفتح تیز طعم شدن۔

حرفة بالکسر بی بهره شدن و پیشه ور شدن و پیشه و تیزی طعم۔

حرقة بالضم سوزش۔

حراقة بالضم سوخته و آلت نفط اندازی و کشتی که در وی نفط اندازی کنند و عامه به تشدید را خوانند و صاحب قاموس گوید حراقات به تشدید را مواضع عیاران و قلابان و کشتی چند در بصره که در آنجا آلات نفط اندازی مهیا شد۔

حربة بالفتح آلت حرب و چوب دستی و تازیانه و بالضم جوال و توشه دان شبان۔

حرمة بالکسر نومیدی و غلبهٔ شهوت و جماع و بالضم و بضمتین آنچه کردن او و شکستن حرمت او روا نباشد و ناشایستگی و عهد و پیمان و ترس و بهرهٔ چیزی و بفتحتین گشنی خواه شدن میش و بز و جز آن۔

حزمة بالضم پشتهٔ هیزم و علف و دستهٔ کاغذ و جز آن۔

حزامة بالفتح هوشیار و آگاه شدن در کار۔

حزازة بالفتح و هر دو زای معجمه سوزش دل از خشم و جز آن۔

حزة بالضم و تشدید زا نیفهٔ ازار و پارهٔ گوشت بدرازی بریده۔

حسرة افسوس و پشیمانی۔

حاسة به تشدید سین قوتی که دریابد چیزی را چون سامعه و باصره۔

حاشیة کناره و شتران جوان خرد سال و خدمتگاران و مردم فرومایه۔

حشمة بالکسر شرم و حیا و غضب و انقباض و شنوانیدن بکسی چیزی را که بدو خشم آید و انم زن و خویشی و مهار شتر و بفتحتین خدمتگاران و تابعان و بسکون شین نیز آمده۔

حشاشة بالضم بقیهٔ جان و رمقی که در دم مردن مانده باشد۔

حصانة بالفتح استوار و محکم شدن۔

حصبة بالفتح زمین سنگریزه و بالفتح و الضم و بفتحتین دانهای سرخ باریک سوزنده که از اندام مردم برآید بفارسی آنرا سرخچه گویند۔

حصحصة بالفتح هر دو حا پیدا شدن حق از باطل و جنبانیدن چیزی تا استوار شود و جنبیدن شتر از بار گران وقت برخاستن و شتافتن۔

حصة بالکسر و تشدید صاد بهره و بخش۔

حضانة بالکسر در کنار گرفتن کودک را و پرورش دادن او را و زیر بال گرفتن مرغ جوزه را و بیضه را و بالفتح دور کردن کسی را از کاری و سر خود کار کردن بی دیگری۔

حضرة بالفتح نزدیکی و درگاه و حضور و بدین معنی بکسر و ضم و بفتحتین حاضران جمع حاضر

حاضرة شهر و ده خلاف صحرا و بادیه۔

حضیرة جای خرما و گروه مردم چهار یا پنج یا هفت یا هشت یا ده که بغزا روند و مقدمهٔ لشکر و ریم و زرد آب که با بچه بیرون آید از رحم بعد از برطرف شدن خون نفاس۔

حضرموت بفتحتین و ضم میم و فتح آن شهریست و قبیله ایست۔

حطیئة بالضم و فتح طا و سکون یا و فتح همزه

مرد زشت و کوتاه و نام شاعریست مشهور۔
حطة بالکسر و تشدید طاء و رکردن گناه و گفته اند که اسم فعل ست بمعنی دور کن از گناهان و نام ماه رمضان ست۔
حطمة بالفتح و الضم سال سخت و بالکسر چیز خشک شکسته و ریزه شده و بفتحتین کلان سال شدن ستور و بالضم و فتح طا آتش قوی و نام دوزخ یا دور آن و گله بزرگ از شتر و غنم و شبانی که بر حیوانات رحم نکند و مرد پرخوار۔
حظیرة جای که خرما خشک کنند و محوطه از چوب و نے و خاریست که از برائے حیوانات سازند
حفتة بالضم پری کیشت و مغاک سوراخ و بالفتح نیز آمده و صاحب صراح گوید که حفتة مقدار و دمشت از طعام و جز آن و چیز اندک
حفاية بالکسر برهنه پا رفتن و گیاه از زمین کندن۔
حفاوة بالفتح و بالکسر و حفایه آشکارا کردن شادی و بسیار سوال کردن از چیزے۔
حفدة بفتحتین نبیرگان و دختران و پدر زنان و خادمان و یاران۔
حفرة بالضم مغاکے و گوے که زمان بکنند۔
حافة بتخفیف فا کنار چیزے و حاجت و سختی و حافتا الوادی دو کرانه آب۔
حافرة اول هر چیز و حالت اصلی و خلقت اولی که بر آن آفریده شده۔
حقة بالضم و تشدید قاف ظرفے از چوب و جز آن که در وے مروارید و لعل و مانند آن کنند و بلا و سختی و بدین معنی بالفتح نیز آمده و بالکسر شتر بچه سه ساله که پا در چهارم گذاشته باشد و بالفتح چیزے ثابت و درست و راست و حقیقت چیزے
حاقة بتشدید قاف واقعه ثابته که البته واقع شود و قیامت و میان چیزے۔
حقوة بالفتح میان بستن گاه۔
حقبة بالضم هشتاد سال۔
حقارة بالفتح خوار و زبون شدن۔
حکومت داوری۔
حکمة بالکسر دانش و دانستن حقیقت هر چیزی و صاحب قاموس گوید حکمت عدل و حلم و علم و نبوت و حکم آن و قرآن و انجیل و شیخ رئیس در بعضے رسائل گوید حکمت درست گفتاری و راست کرداری و بفتحتین دهنهٔ لگام اسپ و قدر و منزلت و سوره محکم غیر منسوخ و پیش رو و پیش سر و زنخ گوسپند۔
حکة بالفتح و تشدید کاف خارش۔
حکاکة بالضم سوزش و ریزه هر چیز۔
حکرة بالضم غله که برائے گرانی و قحط نگاه دارند
حکایة بالکسر سخن نقل کردن و مانند شدن
حلیلة زن کسی و زن فرود آینده بجائی
حلة بضم برد یمنی و جامه که استر داشته باشد یا ازار و ردا و تنها ازار و ردا را حله نگویند و بالکسر گروهی که بجائے آب فرود آیند و نوع فرود آمدن و چند خانه دار و مجلس و جمع شدنگاه مردم و نام شهریست و هیئت و بالفتح محله ایست و زنبیل بزرگ که از لیف سازند و موضعیست بشام حلة الشیء جهت و قصد آن چیز و بدین معنی بکسر نیز آمده۔
حلبة بالضم تره ایست معروف و بالفتح اسپانی که بجهت دوانیدن از هر جا جمع کنند و صاحب کنز گوید میدانی که در ان اسپ تازند و بفتحتین شیر دوشندگان جمع حالب۔
حلیة بالضم و الکسر زیور که از جواهر و طلا و نقره و مانند آن سازند و بالکسر خلقت و صورت و صفت چیزے۔
حلقة بالفتح حلقهٔ زره و ظرفی که خالی کرده باشند از چیزے و داغ ستور و پرے حوض آب و دائره مردم و حلقهٔ در و بفتحتین سر تراشان جمع حالق۔
حلفة بالفتح سوگند۔
حلمة بفتحتین سر پستان و درخت سعدان و گیاهیست و کنهٔ بزرگ که میست که در پوست گوسپند افتد۔
حلتیت بالکسر انگوزه و آن صمغ انجدانست بالفتح و ضم جیم و ذال معجمه۔
حمیة و **حموة** بالکسر پرهیز کردن بیمار از چیز که او را زیان دارد و چیزے که نگاه داشته شود و بالفتح و تشدید یا غیرت و ننگ
حمایة و **حراسة** بالکسر نگاهبانی کردن۔
حامیة مردی یا جمعی که حمایت مردم خود کنند و دیگ پایه و سنگها که گرد اگر چاه نهند و چیزی که بغایت گرم باشد و عین حامیه چشمه

ایست در بحر مغرب که آفتاب در وقت غروب
پنداشند که در آنجا فرو می رود ۔
حموضه بالضم ترشی ۔
حماسته بالفتح دلیر شدن و دیوان ابوتمام
که آنچه از اشعار عرب در شجاعت دلیران عرب
گفته اند دران جمع نموده اند ۔
حمامة بالفتح کبوتر و هر مرغ طوق دار ۔
حممة بالضم حا زهره کژدم و بتشدید میم گرمائے
سخت و سیاهی ۔
حمزة بالفتح تره تیز که از تیزی زبان را گزد
و شیر درنده و نام عم حضرت رسول الله صلی الله
علیه وآله وسلم سید الشهدا روا بو حمزه کنیت
انس بن مالک که بواسطه تره تیز که چیدن حضرت
او را این کنیت دادند ۔
حمازة بالفتح سختی و سخت شدن ۔
حملة بالفتح آهنگ کردن بجنگ و باز گردیدن
بر دشمن برای زدن و راندن و بالکسر بمعنی
رفتن از جای بجای و بفتحتین بردارندگان
جمع حامل ۔
حمالة بالکسر دوال شمشیر حمائل جمع نام ایسی و
بالفتح آنچه برداشته شود از دیت و تاوان
و بالفتح و تشدید میم زن بارکش ۔
حمولة بالفتح ستور بارکش و بالضم بار که بر ستور
نهند ۔
حاملات زنان آبستن و بردارندگان
و ابرها که بردارندگان آب اند قال الله تعالی
والحاملات وقرا ۔

حماقة بالفتح نادان شدن و کاسد شدن
بازار ۔
حنطة بالکسر گندم ۔
حنجرة بالفتح حلقوم ۔
حنة بالفتح و تشدید نون زوجه و بانگ شتر
و مادر مریم علیها السلام و بالکسر دیوانگی و
بالفتح نیز آمده ۔
حنیة بفتح حا و کسر نون و تشدید یا کمان
که بدان تیر اندازند حنے بتشدید یا جمع ۔
حنانة بالفتح و تشدید نون زنے که بر فرزندان
شوهر گذشته مهربانی کند و از مال شوهر حال
بد ایشان دهد و کمان که در وقت تیر انداختن
آواز کند ۔
حولقة و حوقلة بالفتح لا حول ولا قوة
الا بالله گفتن ۔
حوصلة چینه دان مرغ ۔
حوضة بفتح حا ناحیة و میان مملکت طرف
بیضه است و طبیعت و اندام زن و وادی
ست در حجاز ۔
حومة بالفتح کارزار بزرگ و معظم هر چیزے
حوبة بالضم گناه و مردی که از وی خسته
آید و عیال ضعیف حال و اندوه و درویشی
حوت بالفتح گردیدن جوان و پریدن
مرغ گرد چیزے و بالضم نام ماهی است
و نام برجی ست ۔
حیاکة بالکسر جامه بافتن ۔
حاکة جامه بافان جمع حائک ست و بتشدید

کاف و ندان ۔
حیلة بالکسر بهانه ۔
حیعلة بالفتح حی علی الصلوة و حی علی
الفلاح گفتن ۔
حیرة بالفتح سرگشته شدن و بالکسر محله ایست
به نیشاپور و شهریست نزدیک کوفه و نسبت بآن
حیری و حاری گویند و دهی است بفارس
و شهریست نزدیک عانه و حیرتان یعنی حیره و
کوفه و عانه دهی است بر کنار فرات ۔
حیة بالفتح و تشدید یا مار و کژدم دراز ۔
حیاصة بالکسر دوالی که تنگ اسپ بدان
استوار کنند در اصل حواصة بود و حیاصة
بمعنی تنگ گرفتن دو چیز نیز آمده ۔
حیطة بالفتح گرد گرفتن و بالکسر دیوار گرد
چیزے بر آوردن ۔

فصل الحار مع الثار

حث بالفتح و تشدید ثا بر انگیختن و بالضم
کاه ریزه و ریگ درشت خشک و نان خشک
و لیست بآب تر نکرده و نیامیخته ۔
حدوث بالضم نو پیدا شدن چیزے ۔
حدیث خبر و چیز نو و مرد اندک سال ۔
حدث آنچه پیش پادشاهان قصه و
افسانه خوانند و مرد بسیار سخن و بدین معنی
بالضم نیز آمده و بفتحتین بیلے وضو شدن و پیدا
کردن ۔
حرث بالفتح کاشتن و بصلاح آوردن

زمین و جمع کردن مال و کسب کردن و فروختن آتش و سوار شدن بر پشت ستور و راندن آن چنانکه لاغر شود و دانشمند شدن و جست و جو نمودن چیزے در کشت و راہے که پامال ستوران باشد۔

حارث بزرگ و جمع کنندهٔ چیزے و شیر درنده و نام شخصے ست۔

حراث بالفتح سوراخ گوشهٔ کمان که در آن زه کنند و بالکسر تیرے که هنوز تمام نه تراشیده باشند و بالفتح و تشدیدًا برزگر۔

حنث بالفتح و الکسر گناه و شکستن سوگند و میل کردن از حق به باطل و عکس آن۔

حانث سوگند شکننده۔

حیث بالفتح و الکسر کلمه الیست که برائے مکان وضع کرده اند و من حیث یعنے از اینجا و ازین جهت۔

فصل الحاء مع الجیم

حاج جمع حاجت و بتشدید جیم حج کننده و جمع حاجی چون روم که جمع رومے ست۔

حج بالفتح و تشدید جیم آهنگ کردن بچیزے و بحجت غالب شدن بر کسے و قصد طواف کعبه کردن به نیت عبادت و بجا آوردن آن و بسیار آمد و رفت کردن پیش کسے و میل بجراحت کردن و فرو بردن۔

حجاج بالکسر حجت آوردن بر یکدیگر و بالفتح و الکسر کنارهٔ استخوان ابرو و بالفتح و تشدید جیم بسیار حجت آورنده و لقب ظالم مشهور که آن را حجاج بن یوسف ثقفی گویند و بالضم حج کنندگان۔

حجیج و **حواج** حج کنندگان۔

حجج بفتحتین راهی که کنده باشند و بضم حا و فتح جیم اول حجتها۔

حدج بالفتح بار و کجاوه بر شتر سخت بستن و به چیزے تیز نگریستن و تیر و جز آن بکسے انداختن و کسے را تهمت کردن و بالکسر بار و محفهٔ زنان و بفتحتین حنظل و خربزه مادام که تازه باشد۔

حرج بالکسر گناه و گوشت ماهی و بهرهٔ سگ از گوشت شکاری و بفتحتین تنگی و تنگ شدن و گناه و شتر مادهٔ دراز بار یک و چهار چوب باهم بسته که مرده بر وی نهند و حیره شدن چشم و حرام شدن چیزے و جای تنگ بسیار درخت و بدین معنے بکسر را نیز آمده۔

حلج بالفتح پنبه از تخم جدا کردن و سیر کردن و رفتن و نان را گرد و پهن کردن و دا کردن خروس بالها را۔

حلیج پنبه که از تخم جدا کرده باشند و همچنین محلوج۔

حلاج بالفتح و تشدید لام پنبه از تخم جدا کننده و لقب حسین بن منصور بیضاوی که انا الحق می گفت۔

حنج بالفتح میل دادن و تابیدن ریسمان را و ساکن شدن و پنهان کردن و سرعت نمودن و پیچیده گفتن سخن را و بالکسر اصل چیزے و دل و میانه هر چیز۔

حوج بالفتح ملامت و محتاج و نیازمند شدن۔

فصل الحاء مع الدال

حتد بالفتح مقیم شدن بجائی و بضمتین چشمه که آبش منقطع نشود و جوهر و اصل چیزے و بفتح اول و کسر ثانی خالص و اصل هر چیز۔

حد بالفتح و تشدید دال حائل میان دو چیز و نهایت و کنار چیزے و تیزی هر چیز و تندی و غضب مردم و باز دارنده و باز داشتن و اندازه کردن و اندازه کردهٔ حق تعالے فرمودهٔ خود را و ادب کردن گناهگار تا بار دیگر گناه نکند و حرام کردن و جدا کردن چیزی را از چیزے۔

حدید تیز و آهن۔

حداد بالکسر چیزهائے تیز و جامهای سیاه و کبود که در ماتم پوشند و جامهٔ ماتم پوشیدن و جمع حدید نیز آمده و بالفتح و تشدید دال دربان و زندان بان و آهنگر۔

حرد بالفتح آهنگ کردن و باز داشتن و غضب کردن و بدین معنی بفتح را نیز آمده و بالکسر پارهٔ از کوهان شتر و بفتحتین دردیست که در دست و پای شتر هم میرسد و خشک میگردد اعصاب آن بواسطهٔ زانو بند و گران شدن زره بر مرد چنانکه قادر نشود بر راه رفتن۔

حرود بالضم دور شدن و تنها منزل کردن۔

حرید دور و تنہا د ماہی قدید۔
حسد بفتحتین بدخواہے۔
حسود بالضم بدخواستن و تمنا کردن نعمت و فضیلت کسے را بازائل شدن از ان و بالفتح بدخواہ کسے۔
حشد بالفتح فراہم آوردن و یاری دادن و جمع شدن برای کارے و تمام برآمدن کشت۔
حصاد بالفتح درودن۔
حصد درودن و بفتحتین گیاہ خشک شدہ و سخت تافتن رسن و استوار و محکم کردن صناعت زرہ بافتن و زرہ بافتن و رسن بافتن نیز و جز آن ساختن و گیاہے است و ہر گیاہے کہ خشک باشد۔
حصید درو یدہ شدہ۔
حفد بالفتح بخدمت شتاب نمودن و شتاب کردن و چست بودن در کاری و بفتحتین یاران و خدمتگاران جمع حافد۔
حقد بالکسر کینہ و بالفتح کینہ در دل گرفتن و بدین معنے بکسر نیز آمدہ و منتظر فرصت کینہ گرفتن بودن و دنبار یدن باران و نیامدن چیزے از کان۔
حقود بالفتح مرد بسیار کینہ۔
حمد ستودن و ستایش۔
حمید ستودہ۔
حید بالفتح میل کردن و گرہ شاخ گوزن و جز آن و برآمدگی کوہ و ہر چہ بلند شدہ باشد از کنارہ چیزے۔
حید بالکسر و فتح یا جمع و بفتحتین طعام۔
حیود بالضم میل کردن و برآمد گیہای کوہ و گرہ ہائے شاخ گوزن جمع حید بالفتح۔

فصل الحاء مع الذال

حاذ پشت و نام درختی ست و حاذ المتن موضع انداختن نمد زین بر پشت ستور و خفیف الحاذ یعنے اندک مال و اندک عیال و فی الحدیث خفیف الحاذ من لا اہل لہ ولا مال۔
حذ بالفتح و تشدید دال بسرعت رفتن و از ہم بریدن۔
حذذ بفتحتین کوتاہی و بکی دم شتر و جز آن و نوعی ست از تصرفات عروض و آن حذف وتد مجموع از متفاعلن و فعلن گذاشتن بجائے مستفا۔
حنذ بالفتح بریان کردن گوسپند و جز آن در مغاکی و بالای آن سنگہای گرم گذاشتن تا پختہ شود و جہیز کردن و دوانیدن اسپ یک دو تگ و بعد از آن جل بران انداختن در آفتاب تا عرق کند و سوختن گرمی آفتاب مسافر را و بفتحتین دہی ست نزدیک مدینہ مشرفہ و نام آبی ست بنی سارا۔
حنیذ گوسفند و گاو بریان کردہ کہ بعد از بریان کردن ہنوز آب از وے چکیدہ باشد و اسپ عرق کردہ بعد از دوانیدن و آب گرم و عسل خوشبو و نوعی ست از روغن۔
حوذ بالفتح سخت راندن و نگہبانی کردن چیزے را۔
حواذ بالکسر دوری۔

فصل الحاء مع الراء

حبر بالکسر سیاہی دوات و خوبی و نشان یا نشان نعمت و رغبت و زردی کہ بر سفیدے دندان آمیختہ باشد و صورت و زنگ و دانشمند و نیکوکار و بدین دو معنے بفتح نیز آمدہ و احبار و حبور جمع و بالفتح آراستن سخن و جامہ و جز آن و سیاہی در دوات کردن و شاد گردانیدن و شاد شدن و حبور بالضم نیز باین معنے آمدہ و بفتحتین نشان و زرد شدن دندان تازہ شدن جراحت و بفتح اول و کسر ثانی نازک و تازہ و نوعی ست از برد یمنی
حبیر۔ برد منقش و جامہ نو۔
حتر بالفتح اندک دادن و استوار کردن و سخت بستن کالا۔
حتار نیز نگریستن و خورانیدن طعام و بسیاری خوردن و مہمانی کردن بجہت بنای نو و پیوند در آوردن بدامن خیمہ و خرگاہ و پوشیدن طعام و جز آن و آنچہ از زمین بلند برآمدہ باشد و چیز اندک و بدین دو معنی بکسر نیز آمدہ و بالکسر عطای اندک و آنچہ بہ خیمہ وصل کنند چون از زمین بلند باشد
حثر بفتحتین آبلہ سرخ برآمدن در چشم و جوشیدن دو شاب و آبلہ دمیدن بر پوست

وغلیظ وسطبر شدن چیزی و فراخ شدن
چیزی وبمعنے دزدی نیز آمده -
حجر بہر سہ حرکت بازداشتن کسے را از تصرف
در چیزے وکنار مردم وحرام ومشہور درین
ہر سہ معنی کسر ست وبالفتح سنگ ومناد پاکی رنگ گردا
گرد چشم وشہر یمامہ وچند موضع دیگر ست واطراف
خانہ وبدین معنے جمع حجرہ است بالفتح وبالضم
حرام وباز داشت ونام مردیست کہ اورا حجر
کندی گویند وبالکسر عقل ودیوار کعبہ از جانب
شمال اندرون حطیم ومنازل ثمود وبلاد ایشان
در نواحی شام ووادیان وبفتحتین سنگ وبضمتین
نام مردے کہ اورا حجر بن النعمان گویند وہیم
وزر وریگ وشہرے ست عظیم بر کوہ اندلس -
حاجر بازدارندہ وزمین بلند کہ میان او
پست باشد وکنار وادی کہ آب را نگاہ دارد
از روانی -
حدر بالفتح از بالا بزیر آوردن وشتاب
کردن وآماس کردن پوست را وآماس
شدن پوست از زدن چوب وبافتن رشتۂ
دستار در دادن وراندن دارد شکم را وگرد گرفتن
چیزی را وفربہ وسطبر شدن وبفتحتین جای کہ
از انجا فرود آیند وجاری شدن اشک از
چشم -
حدور بالضم فرود آمدن بنشیب بالفتح
جای نشیب -
حذر بالکسر وبفتحتین پرہیز کردن وآمادہ
شدن وبیدار بودن وبفتح اول وکسر ثانی
وضم آن مرد بیدار -
حذافیر سرہا وکنارہای چیزی جمع حذفور
بالضم وحذفار بالکسر وحذفور بمعنی شریف
وجمع کثیر نیز آمدہ وعرب گوید + اعطاہ
الدنیا بحذافیرہا + داد اورا دنیا بتمام
حر بالفتح وتشدید را گرما وگرم شدن وزمین
سنگلاخ وبالضم مرد آزاد وبندۂ آزاد
شدہ وبرگزیدۂ ہر چیز وکبوتر بچہ وبازبچہ و
آہو برہ واسپ نیکو وکار نیکو وچرغ وباز
حر الوجہ رخسار وحر الرمل میان تودۂ ریگ
حرور بالضم گرما وبالفتح باد گرم کہ بشب
وزد وسموم باد گرم کہ بروز وزد وگرمی آفتاب
وآتش -
حریر جامۂ ابریشمین ومرد گرم شدہ از غضب
وجز آن -
حرر بالفتح اندازہ کردن وتخمین نمودن
کشت ومیوہ را وترش شدن شیر وشراب
حازر شیر ونبیذ ترش -
حسر بالفتح ماندہ کردن وبرہنہ وآشکارا
کردن وپوست از شاخ جدا کردن وماندن
شتر چنانکہ ماندہ شود وجاروب کردن خانہ
وافسوس خوردن وبفتحتین افسوس خوردن -
حسور بالضم ماندہ شدن وفروماندن و
خیرہ شدن چشم از دیدن وآشکارا شدن -
حسیر افسوس ودریغ خورندہ وماندہ شدہ -
حاسر برہنہ وآنکہ خود وزرہ وسپر در
جنگ نداشتہ باشد -
حشر بالفتح سنان باریک وگوش باریک
وپر تیر کہ باریک باشد ولطیف وباریک شدن
نوک نیزہ وتیر وجز آن وگرد کردن وبرانگیختن
وراندن وہلاک کردن سال قحط ستور و
مال مردم را
حاشر یکے از نامہای پیغامبر علیہ السلام -
حصر بالفتح تنگ گرفتن بر کسے وباز داشتن
از سفر وغیر آن وگرد گرفتن کسے را وپالان
بستن شتر را وبالضم بستہ شدن شکم وبفتحتین
تنگدل شدن وبستہ شدن در سخن گفتن و
خواندن وعاجز شدن از چیزی وبخیل بودن
حصیر تنگدل وبخیل بوریا وہر چیزی کہ بافتہ
شود وپہلو وپادشاہ وزندان ومجلس وراہ
دآب وصف مردم وجز آن ورودی زمین
وجوہر شمشیر یا دو طرف آن وکوہیست در عرب
حصور بالفتح شتر مادہ کہ سوراخ پستانش
تنگ باشد ومردی میل بزن نکند وتنگدل
وبخیل -
حصار بالکسر قلعہ ومحاصرہ کردن کسے را
در جنگ وبالشے کہ در زیر پالان شتر نہند -
حضور بالضم حاضر شدن وحاضران و
بالفتح نام شہریست در یمن وکوہے است و
قبیلہ ایست -
حضار بالفتح والکسر مقیم شدن وبالضم
دردیست کہ شتر را پیدا میشود وبالکسر شتران
نیکو وبالفتح وکسر حرف آخر نام ستارہ ایست
حاضر مقیم وقبیلۂ عظیم -

حضاجر بالفتح و کسر جیم کفتار و بزرگ شکمان جمع حضجر بکسر اول و فتح دوم
حطر بالفتح جماع کردن و زدن کمان را و بستن و تراشیدن
شتر چیزی را و بر زمین انداختن نرانرہ -
حظر بالفتح حرام کردن چیزی را و باز داشتن از چیزی
و جمع کردن چیزی -
حفر بالفتح زمین کندن و لاغر کردن و تباہ شدن
بن دندان و پاک کردن و مجامعت کردن با تحت
و افتادن دندان شیر کودک را و بفتحتین خاکی
کہ از زمین کندن بیرون آید و چاه فراخ و
زردی کہ بر بیخ دندان برآید و بدین دو معنی
بسکون وسط نیز آمده -
حفیر گور کنده شده -
حافر سم ستور و کننده چاه و جز آن -
حقر بالفتح خرد شمردن کسی را -
حقیر خوار و خرد -
حکر بالفتح ستم کردن و بد زندگانی کردن و روغن
کہ با عسل آمیخته طفل را خورانند و کاسه خرد
و چیز اندک بدین دو معنی بضم نیز آمده و بفتحتین
غله کہ نگاه دارند تا وقت گرانی بفروشند و لجاج
کردن و سر خود شدن و آب جمع شده -
حمار بالکسر خر و نام مردی از عاد کہ کافر شده بود
و هر کہ کافر شدی او را بکشتی و ذو الحمار اسود
عنسی کہ در زمان حضرت رسالت پناه علیه
السلام دعوی نبوت کرده بود و بالفتح و تشدید
میم خر بنده -
حمر بالفتح چیزهای سرخ جمع احمر و بضمتین جمع
حمار و بفتحتین ناگوار شدن ستور از جو و جز آن
و دوال بیراستن و پوست باز گردانیدن
گوسپند را و بضم اول و فتح ثانی تمر هندی -
حمیر بالکسر سکون میم و فتح یا قبیله ایست از
قبائل سبا و بالفتح و کسر میم جمع حمار و دوال
بند زین -
حور بالفتح بازگشتن و کم شدن و باز کردن
دستار و حیران شدن و قعر و تنگ چیزی و
بالضم هلاک و نقصان و سپید و سیاه چشمان
جمع احور و حورا و در فارسی مفرد استعمال یابد و
بفتحتین سپید شدن چیزی و سخت سفید و سیاه
شدن چشم و گرد و مدور بودن کاسه چشم چنانکه
چشم آهو است و پوستی کہ بالای سله کشند -
حیدر بالفتح شیر درنده و لقب امیر المؤمنین
علی کرم الله وجهه -
حائر سرگشته و لاغر و گرداب موضعی ست کہ
در انجا مشهد امام حسین علیه السلام واقع ست
حیر بالفتح سرگشته شدن -

فصل الحاء مع الزاء

حجز بالفتح دور کردن و باز داشتن و در میان
دو چیز در آمدن و نشاندن شتر و بستن رسن
در دو پای و میان او تا علاج زخم پشت
او کرده شود و بالکسر و الضم اصل و خویشان نزدیک
و کناره و جانب و بفتحتین گلو بریدن و بیماری
است کہ در معده میشود -
حجاز بالکسر مکه و مدینه و طائف و شهرهای
دیگر کہ میان زمین نجد و غور واقع شده و ریسمانی
کہ بپای دیگر شتر بندند تا علاج زخم او کرده
شود و هر ریسمانی کہ جامه را بدان بالا بندند
حرز بالکسر جای استوار و تعویذ و بالفتح
نگاه داشتن و بسیار شدن پرهیزگاری کسی
و بفتحتین چیزی کہ بر دگر و بند نهند آنرا حظر نیز
گویند و گردگان تراشیده کہ طفلان بدان
بازی می کنند و حرز حریز جای نیک استوار
حرائز شترانی کہ از نفاست نتوان فروخت
حز بالفتح و تشدید زا بریدن و اندازه کردن
و افزون شدن در شرف و کرم و وقت و
هنگام و مرد درشت کلام -
حزاز بالکسر نهایت کردن درکاری و درد و
سوزش دل از خشم و جز آن و بدین معنی
بفتح حا و تشدید را نیز آمده -
حفز بالفتح خلاندن چیزی از پس پشت
و نیزه زدن و راندن و شتاب کردن درکاری
و مجامعت کردن لهذا بفتحتین نهایت و هنگام
در رسیدن چیزی را -
حمز بالفتح تیز مزه شدن و زبان گزیدن و
شراب و گیاه و جز آن و تیز کردن چیزی -
حوز بالفتح فراهم آوردن و جمع کردن چیزی
و نرم راندن و سخت راندن و نرم رفتن و
نام چند موضعی ست -
حیز بالفتح سخت راندن و آهسته راندن و بالفتح
و تشدید یای مکسوره کرانه هر چیز و مکان و به
تخفیف یا و سکون آن نیز آمده احیاز جمع -

فصل الحاء مع السین

حبس بالفتح بازداشتن و دلیر شدن و کوه عظیم و موضعی ست و بالکسر سقایه و سنگ یا چوب که بر گذر آب نهند بجهت جمع شدن آب تا ستور بخورد۔

حدس بالفتح گمان بردن و تخمین کردن و گمان سخن گفتن و زود دریافتن چیزی و بی راهبر براه رفتن و کارد در سینه شتر زدن و پایمال کردن و شتاب رفتن و انداختن کسے را و تیر زدن و بفتحتین نام قومیست که در عهد سلیمان علیه السلام بوده اند۔

حرس بالفتح نگاهبانی کردن و همچنین حراست بالکسر و دزدیدن و بفتحتین نگاهبان درگاه و زمانه دراز حراس بالضم و تشدید را جمع۔

حارس پاسبان۔

حس بالفتح و تشدید سین کشتن و حیله کردن و آتش بچوبی گردانیدن و سوختن سرما گیاه را و گوشت بر آتش انداختن تا پزد و آتش بالای کماج گستردن و از بیخ برکندن و خاریدن ستور بشانهٔ ستور خار و افشاندن گرد و خاک از ان بشانهٔ ستور خار کشیدن سرملخ را و بالکسر دانستن و آگاه شدن و دریافتن و تنگدلی نمودن برکسے و حرکت کردن و آواز نرم کردن و مهربان شدن و یقین کردن بچیزے و درد که زنان را بعد از وضع حمل حادث شود و سرما که گیاه را بسوزد و آواز نرم و بدین معنی آمده است حسیس۔

حساس بالفتح و تشدید سین نیک در یابنده

حواس بتشدید سین قوتهای دریافت جمع حاسه و آن سمع ست و بصر و شم و ذوق و لمس و حواس الارض سرما و تگرگ باد و ملخ و ستور چرنده۔

حلس بالفتح عهد و پیمان و بالکسر بزرگ از مردم و چهارم تیر قمار و نمد زین که زیر پالان بر پشت شتر اندازند و گلیم سطبر که زیر فرشهای فاخر افگنند و بدین معنی بفتحتین نیز آمده و بفتح اول و کسر ثانی دلیر و حریص و بفتحتین بودن موضع نمد زیر پالان از شتر مخالف رنگ شتر۔

حمس بفتحتین سخت و محکم بودن در دین و دلیر بودن در جنگ و بفتح اول و کسر ثانی دلیر در جنگ و درشت در دین همچنین احمس۔

حلس بفتحتین ثابت بودن و ایستادن درمیان معرکه از روی شجاعت و بضمتین پرهیزگاران۔

حوس بالفتح گرد سر گشتن در شب بطلب چیزی مرادف جوس بجیم چنانکه گذشت۔

حیلس بالفتح درآویختن و خرمائی که بروغن و شیر درآمیزند و بسرشند و استخوان از ان دور کنند۔

فصل الحاء مع الشین

حاش پاکی و دوری از عیب بدی و حاش لله یعنے پاکی ست مر خدای را۔

حبش و حبشه بفتحتین گروهے ست از سیاهان۔

حبیش بالضم و فتح یا و سکون یا نام شخصی ست۔

حرش بالفتح سوسمار شکار کردن و خراشیدن و برغلانیدن و برانگیختن کسی را بر چیزی و بضمتین درشت شدن پوست و بفتح اول و کسر ثانی کسیکه لشب نخوابد از گرسنگی و جز آن

حریش بالفتح هزار پا و کرگدن و قبیله ایست از بنی عامر۔

حش بالفتح و تشدید شین افروختن آتش و علف دادن ستور را و گیاه درویدن و خشک شدن بچه در شکم و شل شدن دست و درخت خرمای کوتاه که او را آب نرسیده باشد و بالضم بچه که در شکم مادر خشک شود و بمیرد و بستان و جای قضای حاجت بیرون شهر و بدین معنی بفتح و کسر نیز آمده و حش کوکب دو دختر طلحه و موضعی ست بیرون مدینه۔

حشیش گیاه خشک۔

حفش بالفتح راندن و روان شدن و گرد آمدن سیل از هر جهت بیکجاے و جمع شدن مردم پی در پی و خوش رفتن اسپ و بالکسر دودکدان و خانهٔ بسیار کوچک و چیز کهنه و سوده و ظروف و متاع کهنه۔

حمش بالفتح بخشم آوردن کسے را و خشم کردن و بفتحتین باریک شدن ساق۔

حوش بالفتح گرداگرد صید درآمدن تا بدامگاه آید و بآب گرد آوردن ستور را۔

حیش بالفتح ترسیدن و ترسانیدن و شتافتن۔

فصل الحاء مع الصاد

حرص بالفتح شگافتن و بالکسر سخت آرزومند شدن۔

حص بالفتح و تشدید صاد بہ شتاب رفتن و سخت دویدن و ستردن موی و بالضم اسپرک و زعفران۔

حصاص بالضم تیز رفتن و تیز دادن۔

حفص بالفتح جمع کردن و آرمیدن و چیزیرا از دست انداختن و زنبیل چرمی و بچہ شیر درندہ و ابوحفص کنیت امیر المومنین عمر رض کہ حضرت پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم بدان کنیت ایشان رامی خواندند و بفتحتین تخم کنار و جز آن۔

حمص بالفتح و الکسر نام شہریست و فرونشستن آماس جراحت و ساکن شدن از جوحہ و آوردن خاشاک از چشم و ہمچنین۔

حموص و حمص بالضم و بالکسر و تشدید میم مفتوح و مکسورہ نخود۔

حوص بالفتح دوختن و تنگی کردن میان دو چیز و بالضم آنانکہ گوشۂ چشم ایشان تنگ باشد جمع احوص و بفتحتین تنگ شدن گوشۂ چشم۔

حیص بالفتح برستن و یکسو شدن از راہ و معنے حیص در فصل باگذشت۔

فصل الحاء مع الضاد

حبض بفتحتین جنبیدن و آواز زہ کمان و افتادن تیر پیش تیرانداز و کم شدن آب چاہ و باطل کردن حق کسی را۔

حرض بفتحتین بیماری و فساد عقل و کنار و طرۂ جامہ و شہریست بین و مرد بیمار از عشق و اندوہ گداختہ و مشرف بر مردن آنکہ سلاح نگیرد و کارزار نکند و مرد افتادہ کہ قدرت برخاستن نداشتہ باشد و آنکہ ازو امید خیر نباشد و بفتح اول و کسر ثانی مرد بیمار فاسد رای و عقل و بضمتین اشنان۔

حراض بالفتح و تشدید راء آنکہ پزد اشنان سوزندہ بجہت شخار۔

حض بالفتح و تشدید ضاد بر انگیختن کسی را بر طعام و بر جنگ و جز آن۔

حضیض پستی زمین و دامن کوہ۔

حضض بضمتین و بالضم و فتح ثانی عصارۂ گیاہیست و آن دو قسمست عربی و ہندی و بہترین آن عربیست کہ آنرا حضض مکی گویند۔

حفض بالفتح خم دادن چوب را و انداختن از دست و بفتحتین رخت و قماش خانہ کہ برای بار کردن مہیا کنند و شتری کہ قماش بروے بار کنند۔

حمض بالفتح پاک شدن زمین و ترش شدن چیزی و خورانیدن شورہ و گیاہ ستور را و مزاح کردن و بالفتح و بفتحتین آنچہ تلخ و شور مزہ باشد از گیاہ و خلہ آنچہ شیرین مزہ باشد از گیاہ حموض جمع۔

حماض بالضم و تشدید میم ترہ الیست ترش مزہ کہ آنرا بفارسی ترشہ گویند و ترشی درون ترنج و نارنج را نیز گویند۔

حموض بالضم شور گیاہ خوردن ستور۔

حوض بالفتح جائی کہ برای آب در زمین سازند و حوض ساختن۔

حیض بالفتح خون حیض آمدن زن را و حائض زنی کہ بحد حیض رسیدہ باشد و حائضہ آنکہ او را حیض آمدہ باشد۔

فصل الحاء مع الطاء

حبط بالفتح باطل شدن ثواب و عمل و ہمچنین۔

حبوط بالضم و بفتحتین تازہ شدن جراحت و شکم در آمدن و درد کردن شکم ستور را از خوردن گیاہ و نشان جراحت و زخم تازیانہ بعد از بہ شدن۔

حط بالفتح و تشدید طا فرود آوردن بہ نشیب و فرود آمدن بمنزل و زہ برگرفتن از کمان و کوفتن با روزین و صیقل دادن و نقش کردن چرم را۔

حلط بالفتح خشم کردن و لجاج نمودن و شتافتن۔

حنوط بالفتح خوشبوئیہا در آمیختہ کہ از برای مردہ سازند و ہمچنین حناط بالکسر۔

حناط بالفتح و تشدید نون گندم فروش و خوشبوئے فروش۔

حنط بالفتح رنگ کردن ادیم را۔
حوط بالفتح نگاہداشتن وگرد آوردن۔
حائط دیوار وبستان۔

فصل الحاء مع الظاء

حظ بالفتح وتشدید ظا بہرہ وبخت وبہرہ مند وبابخت شدن۔
حظیظ بابہرہ وبابخت۔
حفظ بالکسر نگاہداشتن ویاد گرفتن۔
حفیظ نگہبان ونامی ست از نامہای خدای تعالی یعنی آنکہ از علم او چیزے غائب نیست۔
حافظ یادگیرندہ ونگاہ دارندہ وحفظ وحفاظ جمع۔
حفاظ بالکسر عار وحمیت ومواظبت کردن ودور گردانیدن از بدیہا خود را۔

فصل الحاء مع الفاء

حتف بالفتح مرگ حتوف بالضم جمع وگویند مات فلان حتف انفہ یعنی بمرگ خود مرد چہ زعم عرب آنست کہ ہر کہ بمرگ خود بمیرد روح او از بینی بیرون می آید۔
جحف بفتحتین سپرہا وسپرہا کہ از پوست چرم باشد وچوب وپے نداشتہ باشد واحدش حجفۃ۔
حذف بالفتح انداختن وبعصا زدن خرگوش وغیر آن ویا رہ از سر وجز آن بریدن ودور کردن حرفی از کلمہ واز موی چیزے گرفتن ودرسانیدن جائزہ وصلہ بکسی ونزدیک گام نہادن وسلام سبک ومختصر دادن وبفتحتین گوسپندان سیاہ خرد ومرغابیہا کوچک نام مرغیست۔
حرشف بفتح حا وشین پشیزہ ماہی ومرغان خرد وہر چیز خرد ومیخہا وجز آن کہ سلاح رابدان آرایش دہند وپیران وناتوانان وگیاہی ست خاردار آن را بفارسی کنگر گویند وبالضم زمین درشت وبدین معنی ست حرشفۃ بالضم۔
حرف بالفتح کرانہ وتیزی ہر چیز وتیغ کوہ وحرف تہجی وغیر آن وشتر مادہ میان باریک استوار وشتر مادہ لاغر وناقہ بزرگ جثہ وکسب کردن وگردانیدن چیزی را وسر کشیدن چشم را وبالضم تخم ترہ تیزک کہ آنرا حب الرشاد نیز گویند وبکسر حا وفتح را صناعتہا وپیشہا جمع حرفۃ وقول حق تعالی ومن الناس من یعبد اللہ علی حرف یعنی کسان ہستند کہ حق تعالی را عبادت کنند بر یکوجہ واآنوقت خوش حال ست نہ وقت محنت ورنج فی الحدیث القرآن نزل علی سبعۃ احرف + قرآن نازل شدہ است بر ہفت لغت یعنے بزبان ہفت قبیلۂ عرب یا بر ہفت قرآت۔
حریف ہم پیشہ وہم کار وبکسر حا وتشدید را تیز مزہ وگزندہ زبان۔
حسف بالفتح پاک کردن خرما از خرماے زبون وبفتحتین چیزے کہ بدست پاک کنند اورا۔
حشف بالفتح بار آوردن نخل ونان خشک وبفتحتین خرماے زبون وتباہ وپستان فرسودہ۔
حشیف جامۂ کہنہ۔
حصف بالفتح استوار کردن ودرسانیدن ودور کردن وبفتحتین کز خشک وخشک شدن پوست
حصیف استوار ومحکم وکامل راے ودرخت خرد واستوار۔
حف بالفتح وتشدید فا گرد چیزے درآمدن وخدمت کردن ومہربانی کردن وپاک ساده کردن سر وروی را از موی وخشک شدن گیاہ در زمین وگرفتن بروت وپیراستن ریش وخشک شدن موی سر از بے روغنی وشنیدن آواز اسپ وقت دوانیدن وآواز کردن بال مرغ در پریدن۔
حفوف بالضم خشک بودن سر از دیر نا مالیدن روغن وخشک بودن گیاہ زمین ورفتن شنوائی بتمام وگرفتن موے سر وبروت بتمام۔
حفیف شنیدن آواز اسپ وقت پہن کردن وآواز مار کہ از پوست آن برآید وفحیح آن کہ از دہان او برآید وآواز مرغ ودرخت۔
حقاف بالکسر جانب ونشان وموے گرداگرد سر۔

حقف بالکسر تودهٔ ریگ کج شده احقاف جمع۔

حلف بالکسر سوگند و عهد و دوستی که یار خود را سوگند دهد تا با عهد نشکند و بالفتح و بالکسر و بفتح اول و کسر ثانی سوگند خوردن و بفتحتین گیاهیست که آنرا احلفا و لخ نیز گویند۔

حلیف هم عهد و هم سوگند و تیز زبان۔

حنف بفتحتین راست بودن در دین و میل کردن بحق و کج بودن پاچنانکه سرهای پا بسوی یکدیگر میل کنند یا آنکه بر پشت پا راه رفتن۔

حنیف راست در دین مائل بحق و ثابت بران و آنکه بر ملت ابراهیم علیه السلام باشد۔

حوف بالفتح ازار چرمین که زنان حائض و کودکان پوشند و چیزیست مانند هودج۔

حیف بالفتح جور و ستم کردن۔

فصل الحاء مع القاف

حاق بتشدید قاف میان چیزی۔

حبق بالفتح تازیانه و رسن و چوب خرما زدن و تیز دادن و بفتحتین پودنه۔

حدق بالفتح گرد فرو گرفتن و نظر بچیزے کردن و وا کردن مرده چشم را و رسیدن چیزے بچشم کسے و بفتحتین سیاهی دیدها واحد حدقه و بمعنی بادنجان نیز آمده۔

حدائق باغهای پر درخت که دیوار داشته باشد۔

حذق بالکسر زیرکی و همچنین حذاقة و بالفتح استاد و زیرک شدن در کار نیکو دریافتن کودک خواندن را و گزیدن تیزی و ترشی زبان را و بریدن بداس و مانند آن چیزے را۔

حاذق زیرک استاد در کار۔

حرق بالفتح سوختن و سائیدن دندان بر همدیگر از خشم و سودن چیزے بچیزے و بالکسر شاخ خرما که درخت خرما را بدان گشنی دهند و بفتحتین آتش یا زبانهٔ آتش و سوختگی جامه از کوفتن گازر و بفتح اول و کسر ثانی مردی که اعضای او ترقیده باشد و ابر سخت برق۔

حراق بالضم آب بسیار شوره و اسپ نیک دونده و به تشدید را و تخفیف آن سوخته و همچنین حراقه بتشدید و تخفیف اما بعضے گفته اند که تشدید در حراقه غلطست۔

حریق سوزش و سوخته شده۔

حزق بالکسر گروه مردم و مرغان و جز آن و بالفتح برسن بستن سخت و فشردن و کشیدن اعصاب را۔

حق ثابت و سزاوار و درست و راست و واجب و راستی و کاریکه البته واقع شود و نامیست از نامهای خدای تعالی و راست کردن سخن و درست کردن وعده۔

حقیق ثابت و سزاوار۔

حلق بالفتح نامی گلو و تراشیدن موے زیر گلو زدن و بالکسر مال بسیار و انگشتری پادشاه و بالضم شکل و بفتحتین پوست رفتن و سرخ شدن قضیب اسپ از گشنی کردن و جمع حلقه است و برین تقدیر بکسر اول و فتح ثانی نیز آمده۔

حمق بالضم شراب و نادانی و بدین معنی بضمتین نیز آمده و بفتح اول و کسر ثانی مرد سبک ریش۔

حماق بالضم و بالفتح آبلهٔ که بر اندام آدمی برآید۔

حملوق بالضم و حملاق بالکسر و الضم باطن پلک چشم حمالیق جمع۔

حنق بفتحتین خشم و خشم گرفتن۔

حوق بالفتح روفتن خانه و مالیدن اعضاے و هموار کردن چیزی دگرگو گرفتن و گروه بسیار و بالضم گرداگرد سر قضیب۔

حیق بالفتح گرد گرفتن و فرود آمدن و قرار گرفتن و واجب شدن چیزے بر کسی و لازم شدن کسے بکاری و آنچه فرو گیرد انسان را از کارهاے بد۔

فصل الحاء مع الکاف

حبک نیکو یافتن جامه را و استوار و نیکو کردن هر چیزی و بریدن و گردن زدن۔

حباک بالکسر راه در ریگ توده و شکن آب و شکن زره و موی جعد همچنین حبیکه و حبک

بفتحتین جمع۔

حتک بالفتح شتاب رفتن وگام خرد نهادن وتراشیدن وبفتحتین پرهای گردن شتر مرغ۔

حرک بالفتح جنبیدن وبفتح اول وکسر ثانی جوان چست وزیرک۔

حراک بالفتح جنبش۔

حارک بکسر را منتهای مابین دو دوش۔

حریک عنین وکسیکه ضعیف باشد تهی گاه او ووقت رفتار او ظاهر شود۔

حزک استوار کردن چیزے وفشردن و برزن محکم بستن۔

حسک بفتحتین خار مغیلان وآنچه از آهن سازند چون خار مغیلان در راه لشکر خصم اندازند وکینه ودشمنی۔

حشک بسیار شدن شیر در پستان وبسیار شدن بار درخت خرما وجمع شدن مردم۔

حک بالکسر وتشدید کاف شک وبالفتح سودن چیزے بچیزی وخلیدن چیزی در دل۔

حلک بفتحتین سیاهی سخت۔

حالک سخت سیاه۔

حمک بفتحتین مورچها وشپشها وهرچه ریزه باشد از هر چیز۔

حنک بالفتح بکام کودک مالیدن خرما و جزآن ورسن در دهن ستور کردن ودر یافتن و استوار ونجسته کردن تجربه کسے را بجهت کلان سالی وبفتحتین کام وزیر زنخ ومنقار مرغ وجماعه که بطلب آب وگیاه بجائی روند تا آنجا دواب بچرانند وپشتهای کوچک بلند که سنگریزهای آن نرم وسفید باشد ووادی ست بمین۔

حوک بالفتح جامه بافتن وخرقه وریحان دکوهی ست که آنرا بادروج گویند۔

حائک جامه باف۔

حبک بالفتح خرامیدن وآهسته رفتن وکار کردن سخن در دل وشمشیر وزر زخم گاه وبریدن کارد چیز یرا وجامه بافتن۔

فصل الحاء مع اللام

حال گل سیاه وحالت وزمانی که در وی باشد ومیان پشت اسپ وگردونچه کودک وپشتواره وخاکستر گرم وبه تشدید لام فرود آینده۔

حبل بالفتح رسن وعهد وامان وپیوستگی ریگ توده دراز کشیده وپے ورگ گردن ورگ بازو وگرانی وسختی وحادثه ووصال وبفتحتین پری شکم وغضب ودرخت خرما وانگور و بسکون با نیز آمده حبل الورید رگیست در گردن وحبل انذراع رگیست در دست

حجل بالفتح والکسر بند کردن وبرجسته جسته رفتن در راه ورفتن کلاغ وخلخال وکبک نر وبفتحتین کبک وشتر کره۔

حدل بالفتح میل کردن بستم وگردن کج شدن وبالکسر بستن گاه ازار وبضمتین پسنے وبفتحتین نظر کردن بگوشه چشم۔

حذل بضم پیراهن وازار وبالفتح صمغی که ازین درخت بیرون آید وبفتحتین افتادن مژه وتوصیت از حبوب که از ان نان می پزند۔

حرمل بالفتح دانه سپند۔

حزقیل بالکسر نام پیغامبری است وبحذف یا نیز آمده۔

حسل بالفتح سخت راندن ومیوه کنار که سبز باشد وبالکسر بچه سوسمار وقتی که از بیضه برآید۔

حشل بالفتح ارذل وزبون حقیر وزبون کردن چیز یرا۔

حاصل بقیه چیزے ونقد چیزے۔

حصول بالضم ثابت وباقی ماندن چیزے

حصل بالفتح وبفتحتین غوره خرما که سخت باشد وآنچه مانده باشد در خرمن از گندم وجو وجزآن وهمچنین حصاله بالضم۔

حطل بالکسر گرگ احطال جمع۔

حظل بالفتح وسکون ظای معجمه باز داشتن از تصرف وحرکت وبفتح اول وکسر ثانی مرد سخت گیرنده با اهل خود۔

حفل بالفتح پاک داشتن وگرد آمدن گروه وجمع شدن شیر وآب۔

حقل بالفتح زمین پاک داشتن که در ان زراعت نیکو شود وزراعتی که برگ آن بسیار وانبوه باشد۔

حل بالفتح وتشدید لام روغن کنجد وگشادن

گره وفرود آمدن و حلال شدن وواجب شدن وبیرون آمدن زن از عدت بالکسر از احرام وحرم بیرون آمدن وآن که از احرام وحرم بیرون آمده باشد وبرطرف وکفارت سوگند دادن واستثنا کردن دران وبالضم جمع احل واحل اسپے که پایش سست وزبون بود در رفتار۔

حلال بالفتح چیزی مباح وبیرون آمدن از حرم واحرام ومرد بیرون آمده از حرم و احرام وبالفتح وتشدید لام بسیار کشاینده گره وفرو شده روغن کنجد۔

حلول بالضم فرود آمدن ورسیدن وعدهٔ چیزے ورسیدن قربانی بموضع قربان شدن وواجب شدن وبسر آمدن عدت زن وفرود آیندگان جمع حالست۔

حلائل زنان نکاحی جمع حلیلہ است

حلل بفتحتین سستے پے ستور وبضم اول وفتح ثانی جمع حله ومعنے آن گذشت۔

حلیل شوهر وهم منزل وهمسایه۔

حلاحل بالضم مهتر وبزرگ قوم۔

حمل بالکسر بار که بر پشت یا بر سر کشند وبالفتح بر درخت وبار شکم وبارے که بر گردن بردارند وبرداشتن وباردار شدن وبار بر نهادن وحمله بردن بر کسی وبر ستور نشاندن کسی را وبفتحتین بره ونام برجیست وابر بسیار آب

حمیل کودکی که از ملک کفار بکودکی برداشته در ملک اسلام آورده باشند وگیاه خشک وخس آن که آب بسیار آورده باشد وضامن

وپسر خوانده۔

حمائل دوال شمشیر وآنچه در بر وا زند

حمول بالفتح بسیار برد بار ومتحمل وستوریکه بران بار توان کرد وبالضم هودج های شتران که بر آنها هودج نباشد واحدش حمل بالفتح والکسر

حنبل مرد کوتاه وپوستین کهنه وموزه کهنه ودریا ومرد بزرگ شکم وجد امام احمد رضی الله تعالی عنه۔

حنظل بالکسر ثمر گیاهے است مانند خربزه خرد که بغایت تلخ بود آنرا خربزهٔ ابوجهل گویند۔

حومل بفتح اول هر چیز وابر سیاه بسیار باران وسیل که آب صاف داشته باشد و موضعیست ونام زنی ست که ماده سگ را بروز گرسنه میداشت وآن ماده سگ شب پاس او میداشت تا آنکه دم خود را از غایت گرسنگی بخورد واین مثل شد عرب گویند فلان اجوع من کلبة حومل۔

حول بالفتح سال وتوانائے وگرد اگرد چیزی واز حال بر گشتن ویک ساله شدن کودک وگذشتن یک سال بر خانه وبرگشتن کمان از حال اول وکج گشتن آن وبالضم آبستن شدن شتر ماده وشتر ماده ای که آبستن نباشد وبکسر اول وفتح ثانی برگشتن ورفتن از جائی بجائی وبفتحتین احول شدن

حودل بالضم برجستن بر ستور ودر نشستن واز عهد بر گشتن۔

حوصل مرغیست سفید بسیار خوار وچینه دانهای مرغان جمع حوصله۔

حیال بالکسر آبستن شدن ناقه از فحل بعد از گشن دادن وبرگشتن گونه روی ومانع شدن میان دو چیز وبحال دیگر گشتن وجنبیدن ومقابل چیزی۔

حیل بالفتح قوت وآبی که در میان وادی جمع شود وحول نیز بدین معنی آمده است و بکسر اول وفتح یا جمع حیله۔

فصل الحاء مع المیم

حام پسر نوح علیه السلام که پدر سیاهان ست وبه تنوین میم که در قرآن شریف آمده است شترے باشد که ده بچه از پشت او پیدا شده باشد وآن چنان شتر را در زمان جاهلیت از رها دندی و گوشت آن حرام دانستندی ومیگفتندی قد حمی ظهره حمایت کرده است اشتر پشت خود را در اصل حامی بوده است۔

حتم بالفتح استوار کردن ومحکم کردن و واجب کردن کار بر کسے۔

حاتم بکسر تا قاضی وزاغ سیاه وزاغ سرخ پا ومنقار که آنرا غراب البین گویند وجوانمرد معروف پسر عبدالله بن سعد الطائی ومشهور بفتح تا شده۔

حتم بالفتح دادن ونرم ورام کردن۔

جحم بالفتح کرانه وبیرون آمدنے هر چیز وبجامت کردن ومکیدن وبازداشتن وبرآمدن پستان۔

حجام بالکسر چیزی بر دهان شتر بستن تا نگزد وبالفتح وتشدید جیم خون کشنده۔

حدم بالفتح وبفتحتین گرمی سخت وسوختن آتش

حذم بالفتح بریدن وشتاب خواندن وشتاب رفتن وجزآن وبفتح اول وکسر ثانی برنده وبمچنین حذیم۔

حذام بالفتح وکسر میم زنیست قال الشاعر اذاقالت حذام فصدقوها + فان القول ما قالت حذام۔

حرم بالضم احرام گرفتن وحرام شدن وبالکسر بمعنی حرام وبفتحتین گرداگرد خانه کعبه واندرون سرا وحرمین یعنے مکه ومدینه وبضمتین احرام بستگان وحرمت داشتگان واشهر حرم چهار ماه که جنگ دران حرام بوده وآن محرم ورجب وذوالقعده وذوالحجه است۔

حرام بالفتح ناشایسته وناروا ومردی که احرام بسته باشد۔

حریم گرداگرد خانه وچاه وجزآن وآنچه نسبت بخانه وچاه داشته باشد از حقوق و چیزے که حرام باشد ودست بدان نتوان کرد وجامهٔ که محرم پوشیده باشد وجامهٔ که محرم دور کرده باشد ودیگر نپوشد ومحلے ایست به بغداد ودهیست بیمامه وچیزی که آنرا حمایت نمایند وجنگ کنند بران۔

حزم بالفتح استواری واستوار کردن۔ تنگ بر ستور وهوشیاری وآگاهی درکار وفراهم آوردن کار خویش را وزمین وادی وبفتحتین درسینه ماندن چیزی ودرآمدگی تهی گاه اسپ وبضم اول وفتح دوم رسنهای هیزم وعلف وجزآن جمع حزمة۔

حزام بالکسر تنگ ستور ودست بند طفل به گهواره۔

حسم بالفتح بریدن وبازایستادن خون وجزآن وداغ کردن وبضمتین موضعیست

حسام بالضم شمشیر تیز وتیزی دوم شمشیر۔

حسوم بالضم پی درپے وبمعنی شوم نیز آمده۔

حشم بالفتح بخشم آوردن کسی را وخجل کردن وخشم نمودن وبفتحتین چاکران وخدمتگاران که برای او غضب نمایند وجنگ کنند بادگران۔

حصم بالفتح شکستن وتیز دادن۔

حصرم بکسر اول وثالث غورهای ناپخته و غورهٔ انگور ومرد بخیل وترش روی وتندخوی

حطم بالفتح شکستن وسخت پیره شدن اسپ۔

حطیم شکسته واسپ شکسته وزبون حال از پیری وسنگ کعبه یا مابین رکن وزمزم ومقام یا از مقام تا در کعبه جانب مغرب که در آنجا ناودان کعبه است وگویند که درزمان ابراهیم علیه السلام داخل کعبه بود ودر جاهلیت آنرا خارج کرده دیوار دیگر از اندرون واوند وآن دیوار نیز باقی ست ومردم بجهت احتیاط بیرون آن طواف کنند ومحاذی دیوار اندرونی نماز گذارند عبدالله بن زبیر چون از ام المومنین عائشه رض شنیده بود که حضرت رسالت پناه صلی الله علیه وسلم میفرمودند که این دیوار داخل خانهٔ کعبه بود وبواسطهٔ قرب زمان جاهلیت داخل کردن آن باعث فتنه و فساد ست ودر هنگام حکومت خود به مکهٔ معظمه آن دیوار را داخل کعبه کرد چون حجاج بر عبدالله استیلا یافت وخانهٔ کعبه بواسطهٔ جنگ و انداختن توپ وسنگ از هم ریخته بود باز بطریق جاهلیت که در وقت حضرت بهمان نسق مانده بود بنا نمود الحال همان بنای حجاج باقی ست۔

حطام بالضم خرد وشکسته شده وریزه هر چیزی واندک مال دنیوی۔

حکم بالضم فرمان وفرمان دادن ودانستن وحکم کردن میان مردم ومحکم واستوار کار شدن وبالفتح باز داشتن وحکمه لگام دردهن اسپ انداختن وبفتحتین میانجی وحکم کننده ومیر ونام شخصی ست وقبیله ایست از یمن وبکسر اول وفتح ثانی حکمتها۔

حکیم دانا وراست کار واستوار وحاکم وخداوند حکمت۔

حلم بالکسر آهستگی وبردباری ودر غضب شدن وآهستگی نمودن در عقوبت کسے وبالضم وبضمتین خواب دیدن وانچه در

خواب دیده شود و بفتحتین تباه شدن پوست و کرم افتادن دران۔

حلیم شتر فربه و مرد دیر غضب۔

حلام بالضم و تشدید لام بره و بزغاله که از شکم گوسپند و بز بیرون آید و گوسپند ریزه۔

حم بالفتح خویش شوهر و خویش زن و پدر شوهر و پدر زن و بتشدید میم گرم کردن و گرم شدن و گداختن و تپ و قصد کردن و شتاب نمودن و تپ گرفتن و دنبه گداخته و چشمهٔ گرم و گزیر و چاره و بدین معنی بضم نیز آمده۔

حمیم آب گرم و باران که در موسم گرما بارد و عرق و خویش و گرمای تابستان۔

حمام بالفتح کبوتر و قمری و هر مرغی که طوق دارد و بالکسر مرگ و بالضم تپ شتر تپ گرفته و بالفتح و تشدید میم گرمابه۔

حمم بفتحتین گرم شدن و بالضم خاکستر و انگشت و هر چه سوخته باشد۔

حنتم بالفتح کوزهٔ سبز و ابرهای سیاه۔

حوجم بالفتح حا و جیم گل سرخ که ازان گلاب کشند حوجمة واحد۔

حیزوم میانهٔ سینهٔ ستور که محل بستن تنگ بود و بفتحتین حزیم و نام اسپ حضرت جبرئیل علیه السلام۔

حوم بالفتح گرداگرد چیزی و گرد چیزی گشتن مرغ و جز آن و گله انبوه از شتر۔

فصل الحاء مع النون

حبن بالفتح غضبناک شدن و درخت خربزه زهره و بالکسر میمون و دنبل و بیماری که بدان بدن آماس کند و بفتحتین علت استسقا۔

حتن بالفتح سخت شدن گرما و مانند و قرین و برابر و بکسر نیز آمده و بفتحتین کنارهای کوه۔

حجن بالفتح خم کردن و باز داشتن و باز گردانیدن و کشیدن چیزی به چوگان و بفتحتین کجی و خمیدگی و کهنه و بدین معنی بکسر جیم نیز آمده۔

حجون بالفتح دور رود راز و مرد کاهل و کوهیست بمکه که گورستان و خانها دارد۔

حدثان بالکسر ابتدای چیزی و بالضم جوانان و بفتحتین حادثه۔

حرمان بالکسر نومیدی۔

حرن بالفتح توسنی و توسن شدن و کم و زیاده نکردن بیع و بنیه اندانی کردن۔

حرون بالضم توسنی کردن و بالفتح توسن سرکش و نخجیری که بالای کوه باشد۔

حران بالفتح و تشدید را شهریست در شام مولد زردشت و منسوب بدان را حرمانی گویند نه حرانی۔

حزن بالفتح زمین درشت و سخت و شهری از عرب و قبیله ایست از غسان و اندوهگین کردن کسی را و بالضم اندوهگین کردن و اندوه و بدین معنی بفتحتین نیز آمده و بالفتح و کسر زا غمگین و بدین معنی ست حزین و عام الحزن سالی که دران خدیجه رض و ابو طالب فوت شدند۔

حسن بالضم خوبی و نیکوئی محاسن جمع و بفتحتین خوب و نیکو۔

حسین بالضم خوبک تصغیر حسن و بالفتح و کسر سین خوب صاحب حسن و حسن و حسین نام دو کوهی است و دو قبیله ایست از بنی طی و هر دو نام سبط رسول الله صلی الله علیه وسلم۔

حسان بالکسر خوبان و بالضم خوب و بدین معنی بتشدید سین نیز آمده است و بالفتح و تشدید سین بسیار خوب صاحب درک تقدیر اول از حسن ست و بر ثانی از حس و نام مداح حضرت رسالت پناه صلی الله علیه وسلم که آنرا حسان بن ثابت انصاری رض گویند۔

حسبان بالکسر پنداشتن و بالضم عذاب تلخ و تیرهای ناوک و شمار و بعضی گفته اند که حسبان جمع حساب است۔

حصن بالکسر جای پناه و هر موضع استوار که اندرون آن نتوان رسید و سلاح و هلاک و بالضم عفت و پارسائی زن و بالفتح در پرده شدن و پرهیزگار شدن زن و بکسر و ضم نیز آمده۔

حصین بالفتح محکم و استوار و بالضم و فتح صاد نام مردیست۔

حصان بالفتح زن پارسا و زن شوهردار

وبالکسر اسپ نر یا اسپ نیکو کہ نسل آن نگاه داشته شود۔

حصن بالکسر زیر بغل وکنار چیزے وخانهٔ کفتار احضان جمع وبالفتح در کنار گرفتن مادر بچه را وزیر بال گرفتن ماکیان چوزه وبیضه را وبفتحتین حاج وکوہے ست در نجد وقبیله ایست از بنے تغلب۔

حضان بالکسر بزرگ بودن یک پستان از پستان دیگر۔

حفن بالفتح بمشت گرفتن چیزے را واندک چیز دادن وبفتحتین وقت رفتن ہر دو پا بر گشتن چنانکه گرد بر خیزد بسبب آن۔

حفان بالفتح وتشدید فا بچہائے شتر مرغ واحدش حفانة وخادمان وظرف پر وپیمانهٔ مالا مال۔

حقن بالفتح باز داشتن وشیر در مشک ریختن تا ماست شود ومسکه آن بر آید ونگاہداشتن بول ومانند آن وخون کسے نگاہداشتن واز کشتن خلاص نمودن۔

حاقن آنکه بول آمده را نگاہدارد۔

حمار قبان بکسر حا وفتح قاف ویای مشدد ملخ سبز۔

حلان بالضم وتشدید لام بره وبز غالہ که از شکم مادر بر آورده باشند بره وبز غاله خرد۔

حلوان بالضم چیزیکه برشوت دہند واجرت دلال واجرت فال گوئی ومہر زن وشیرین شدن چیزے۔

حلزون بفتحتین کرمی ست که در چراگاه شتر که دران شوره گیاه روید می باشد۔

حنین بالفتح وکسر نون آرزو مندی و بسیار گریه وشادی ونالۂ شتر ماده که از بچه جدا شود وبالضم وفتح نون نام کفش گری است از اہل حیره ونام علامه ایست که کتب یونانی را بالعربی ترجمه کرد ونام موضعیست میان مکه وطائف که درانجا کفار بحضرت رسول اللہ صلی اللہ علیه وسلم جنگ کردند واول لشکر اسلام بہزیمت رفت آخر فتح وفیروزی یافت

حنان بالفتح بخشودن ومہربانی کردن وروزی وبرکت ووقار وہیبت وشتر دمان وبالفتح وتشدید نون بخشانیده وآرزو کنندهٔ چیزی ونامیست از نامہای حق تعالیٰ وراه پیدا وآشکارا۔

حن بالکسر وتشدید نون قبیلا ایست از جنیان وبالضم پدر قبیلا ایست۔

حین بالفتح ہنگام آمدن ونزدیک شدن وقت وہلاک شدن وبالکسر ہنگام ومدت ششماه وچہل سال وہفت سال وصبح وشام وروز قیامت۔

حومان بالفتح گرد چیزی گردیدن مرغ وغیر آن۔

حیطان بکسر دیوارہا جمع حائط۔

حیتان بالکسر جمع حوت یعنی ماہی۔

حیران بالفتح گرشته

حیوان بفتحتین زنده بودن وزندگان

فصل الحاء مع الواو

حبو بالفتح بکون رفتن کودک رفتن مرد بر دو دست وشکم ونزدیک شدن وبلند بر آمدن وبخشیدن وبر زمین آمدن تیر نخست بار وبعد ازان بر ہدف رسیدن وحمایت کردن وباز داشتن۔

حتو بالفتح سخت دویدن۔

حثو بالفتح خاک پاشیدن واندک چیزی دادن۔

حجو بالفتح اقامت کردن وگمان بردن و راندن باد کشتی را ونگاہداشتن راز۔

حدو بالفتح راندن شتر بنغمه وآواز وتابع وپس آمدن شب روز۔

حذو بالفتح برابر کردن دو چیز باہم وبرابر چیزے بودن ونشستن وزبان گزیدن بتیزی سرکه وجز آن ودوست بریدن کارد۔

حسو بالفتح آشامیدن مرغ آب را ونوشیدن شوربا وجز آن اندک اندک۔

حشو بالفتح آن گند وچیزے که بالش وجز آن بدان آگنده کنند وشتران خرد وسخن زیاده۔

حقو بالفتح پہلو وازار وبستن گاه ازار ورسیدن چیزے به پہلو وموضع درشت بلند شده از سیل۔

حلو بالضم چیز شیرین وبالفتح شیرین شدن وبالکسر موزه ایست کوچک۔

حمو بالفتح پدر زن وبرادر زن وعم زن

وخویش زن ویدر مرد و خویش مرد۔
حنو بالکسر و بالفتح کجے وخمای زمین وجانب
چیزی و بالفتح خم کردن وکج کردن و بفتحتین
وتشدید واو مهربانی کردن وآرزومند شدن

فصل الحاء مع الیاء

حامی نگاه دارنده بعنایت وکرم وشتری
کرده بچه از پشت او حاصل شده باشد۔
حافی ۔ برهنه پا وقاضی۔

حاوی گرد کننده وگرد گیرنده۔
حالی بزیور آراسته۔
حاکی حکایت کننده۔
حری بالفتح وتشدید یا سزاوار۔
حفی بالفتح وتشدید یا مهربان ودانا وسوال کنندهٔ بالحاح۔
حلی بالفتح زیور کردن وزیور وبالضم وفتح لام جمع آن وبضم حا وتشدید یا زیور وجمع حلیة بالکسر

حواری بالفتح وتشدید یا گازر وسپید پوست وباری دهنده۔
حی بالفتح وتشدید یا زنده وقبیله واندام زن وده وزندگی وجمع کردن وگرد فرو گرفتن واسم فعل است بمعنی بیاید۔
حی علی الصلوٰة یعنے بیا بر نماز۔
حیری بالکسر وتشدید یا منسوب بشهر حیره وبمعنے همیشه نیز آمده۔

✤ ✤ ✤

باب الخاء

فصل الخاء مع الالف

خبا بالفتح پنهان کردن وپنهان کرده وباران وگیاه وبالکسر ومد همزه خیمه۔
ختا بالفتح بازداشتن از کاری وفریب دادن دربودن چیزے۔
خجا بالفتح نکاح کردن وزدن۔
خذا بالفتح فروتنی کردن۔
خرا بالضم پلیدی۔
خسا بالفتح راندن سگ را ورفتن سگ۔
خسو بفتحتین خیره شدن چشم۔
خضرا بالفتح سبزه وگیاه سبز وخشک که در آهن غرق باشد وآسمان وخضراء الدمن سبزه که از میان سرگین وخاکروبه برآمده باشد وفی الحدیث ایاکم وخضراء الدمن یعنے نگاه دارید خود را از زن باجمال که بدنژاد وبد اصل بوده باشد که هرچه از سرگین وخاکروبه رویدآن را اثری نباشد۔

خطا بالفتح گناه کردن وبالکسر گناه وبفتحتین ناراست وناصواب وبدین معنی بمد همزه نیز آمده است
خفاء بالمد پنهان شدن۔
خلا بالقصر خالی وتنها شدن وفسوس داشتن وگرد آمدن در خلوت باکسے۔
خلاء بالفتح والمد آبدست خانه وجای خالی۔
خلطاء بالضم وفتح لام انبازان جمع خلیط۔
خلشی بالضم آنکه علامت مرد وزن هردو داشته باشد۔
خنا بالفتح والقصر سخن فحش وبیهوده۔
خنفسا بالضم کرمی ست گنده بوکه از رائحه خوش متاذی شود وبفارسی آنرا خبزدو گویند۔
خوی بالکسر وبفتح واو خالی شدن۔
خیلا ۔ بالضم وفتح یا تکبر کردن وپنداشتن۔

فصل الخاء مع الباء

خائب نومید۔
خب بالفتح والکسر وتشدید با مرد فریبنده وگربز وفریفتن وگربزی نمودن وپشته ریگ
خبب بفتحتین موج زدن دریا وگاه برین پا وگاه بران پای استادن اسپ یا برداشتن پای راست ودست راست وبرداشتن پای چپ ودست چپ۔
خبیب بالضم وفتح با یکے از اصحاب رسول الله صلی الله علیه وسلم۔
خذب بالفتح بریدن وزدن شمشیر ودروغ گفتن وگزیدن وبفتحتین نادانی ودرازی وکبر خاد وفتح ذال وتشدید با شتر مرغ۔
خراب ویران وویران شدن۔
خرنوب بالضم وخرّوب بالفتح وتشدید را درختی ست بیابانی خاردار که میوه اش مانند سیب می شود۔

خشب بالفتح آمیختن چیزے بچیزے و پاک کردن چیزے از چیزے و تراشیدن تیر بار اول و شعر گفتن بهر نوع که آید و زدودن شمشیر و جز آن و زنگ گرفتن آن و بفتحتین چوب۔

خشیب شمشیر زدوده و زنگ گرفته و تیر تراشیده بار اول و چیز زبون و پاک کرده۔

خصب بالکسر بسیاری گیاه و فراخی عیش و شهر آباد و بالضم کنار چیزی و بالفتح شگوفه خرما و درخت خرمائی بسیار بار و بهمین معنے استخصاب بالکسر۔

خضب بالفتح رنگ کردن۔

خضاب بالکسر چیزی که بدان مو را رنگ کنند و کف خضیب دست رنگین و ستاره ایست که چون بنصف النهار رسد وقت استجابت دعا است۔

خطب بالفتح کار و حال و بالکسر مرد زن خواهنده و زنی که خواستگاری کرده شود و اورا و کلمه خاطب در وقت نکاح گوید و بدین معنی بضم نیز آمده و بالضم والفتح جمع خطبه۔

خطاب بالکسر با کسے سخن رو برو گفتن و فصل الخطاب حکم بگواه یا سوگند کردن یا دانش بسیار در حکم و قضا و یا گفتن اما بعد در خطبه۔

خاطب مرد زن خواهنده و بدین معنے است خطیب۔

خلب بالکسر ناخن و پرده دل و ترب و برگ انگور و بالفتح خراشیدن بناخن و بریدن و پاره کردن چیزی و ربودن هوش کسے

وگزیدن و فریب دادن و بالضم و بضمتین لیف خرما و مغز درخت خرما و لاے و گل سیاه چسپنده رسن تافته و بالضم و تشدید لام مفتوح ابرے که در وباران نباشد۔

فصل الخاء مع التاء

خاصة چیزے که مخصوص چیزے باشد۔

خالصة خاصه دنیا منخته از چیزے۔

خاصیت طبیعت و خوی و اثر۔

خاتمة پایان چیزی۔

خاصرة تهی گاه۔

خلوتیة خم که در و سرکه و دوشاب و جز آن کنند۔

خالفة مرد بسیار خلاف و بی خیر و ستون خیمه و خرگاه۔

خافضة فرود آرنده و زنی که ختنه زنان کند۔

خاویة افتاده و خالی۔

خافیة پنهان شده و شاخ خرما که نزدیک تنه درخت باشد۔

خبرة بالکسر آزمایش و دانستگی و بالضم بهره از گوشت و جز آن و دانستن چیزے

خثورة بالضم غلیظ شدن آب و ماست شدن شیر و مقیم شدن بجای و آمیختن بچیزی۔

خجالة شرمنده شدن و بسیار گیاه شدن زمین لیکن در مغرب گفته که خجالت از خطاے عامه است صواب خجلت بالفتح و خجل بفتحتین

خدرة بالضم شب تاریک و ابر سیاه و عقاب

و قبیله ایست از انصار از ان قبیله ست ابو سعید خدری رض۔

خدعة بالفتح والضم فریب و بفتحتین نیز آمده و بالضم آنکه مردم او را فریبند و بالضم و فتح دال آنکه مردم را فریبد۔

خدیعة مکر و فریب نوعی از طعام یا گوشت ریزه۔

خدشة بالفتح خراش چیزی۔

خدمة بالکسر چاکری کردن و بفتحتین دوالے که بر دست و پای شتر بندند۔

خرازة بالفتح و تشدید رای اول آب آواز کننده۔

خریطة ظرفی ست از پوست و جز آن

خرفة بالضم پرهین که آنرا البقلة الحمقاء نیز گویند و آنچه چیده شود از میوه۔

خرافات بالضم افسانها و حکایت ها غریب عجیب که از ان خنده آید۔

خرافة بالضم نام مردی بر عمه زده که چیزها عجیب از پریان همی گفت و عرب هر سخن که باور ندارند گویند هذا حدیث خرافة۔

خرقة بالکسر جامه که از پارها دوخته باشند

خریدة زن شرمگین و دختر بکر و دُر ناسفته

خرزة بفتحتین مهره و فقرهٔ استخوان پشت و خرزات الملک جواهر تاج و رسم چنان بود که هر سال پادشاهان جوهرے قیمتی بر تاج می نشاندند تا عدد سالهاے پادشاهی

باآن معلوم شود۔

خزاعة بالضم پاره که از چیزی بریده شود و قبیله ایست از قوم بنی ازد که از قوم خود جدا شده بمکه اقامت نموده اند۔

خزعة بالفتح لنگے در کیپا و بالکسر پاره از گوشت و بالضم و فتح زا مرد باز ایستاده از کارها

خزانة بالفتح خزینه دارے و گنجینه و فتح خا غلط است خزائن جمع۔

خساسة بالفتح ناکس و زبون شدن۔

خسارة بالفتح ہلاکی و گمراہی و زیان۔

خشیة بالفتح ترسیدن۔

خشونة بالضم درشت شدن۔

خشفة بالضم پشته ہموار۔

خصوصیت بالضم والفتح خاص کردن چیزے بچیزے۔

خصاصة بالفتح درویشی و احتیاج و سوراخ در پرویزن و سوراخ برقعه و مانند آن و فرجهای دیگ پایه و بالضم انچه بعد از چیدن در درخت انگور ماند۔

خصلة بالفتح خوی نیک و بمعنی خوی بد نیز آمده و بالضم موی در هم پیچیده و مجتمع شده۔

خضرة بالضم سبزی و خضرة در اسپ و شتر رنگ تیره را نیز گویند یعنی مائل به تیرگی و در آدمی رنگ گندم گون۔

خضخضة بفتح هر دو خا جلق زدن۔

خطبة بالضم کلام خطیب در ستایش خداوند و نعت پیغامبر صلی الله علیه وسلم و موعظت خلق باشد و بالکسر زن خواستن۔

خطابة بالفتح خطبه کردن۔

خطة بالکسر زمینی که برای بنا و عمارت گرد او خط کشیده حد پیدا کرده باشند و بالضم کار و حال و قصه و خصلت و حاجت و مقصد و خط و نام بزے بد شکل که در عرب مشهور ست و بازیچه ایست عرب را۔

خطوة بالفتح یکبار گام نهادن و بالضم گام خطوات بفتحتین جمع۔

خطیئة گناه۔

خفاجة بالفتح قبیله ایست از بنی عامر که اکثر آن راه زنند خاقانی گوید + از خفاجه بسر راه معونت بنید۔

خفارة بالضم والکسر بعهد وفا کردن و عهد و پیمان و همچنین خفرة۔

خفیة بالضم پنهانی و بالفتح و تشدید یا پنهان شده۔

خفت بالفتح آهسته گفتن۔

خفوت ساکن شدن۔

خفات بالضم نجار مردن۔

خلابة بالفتح فریفتن بزبان۔

خلافة بالکسر بجای کسے بودن در کاری و بجای کسے خلیفه کردن کسے را و پے کسے آمدن۔

خلیفة قائم مقام کسے و از پس کسے آینده

خلفة بالکسر پیچ یک دیگر آمدن و شدن و پی یکدیگر آمده و بالفتح علفی که بعد از علف خورده شده روید و علفے که بتابستان روید و میوه دیره و بالضم عیب و نادانی۔

خلقة بالکسر آفرینش۔

خلیقة آفریدگان و طبیعت۔

خلعت بالکسر جامهٔ دوخته که کسے را پوشانند و بالضم مال گزیده و انچه بوی زن را خلع کرده شود۔

خلاعة بالفتح از فرمان پدر و مادر بیرون شدن و فرزند گذاشته شدن و بے سامان و پریشان شدن فسق و فجور کردن۔

خلة بالفتح و تشدید لام خو و حاجت و درویشی درخنه و می ترش و شتر بچه و بالضم علف شیرین و دوست و دوستی و بالکسر پوشش نیام و پوشش کمان و انچه در میان دندان ماند

خلدة بالضم گوشواره قال الله تعالے ولدان مخلدون یعنے گوشواره در گوش کودکان۔

خلاصة بالضم گزیده هر چیزے و همچنین خلاص بالکسر

خلسة بالضم ربودگی و گیاه خشک و تر و موی سیاه و سپید بهم آمیخته و بالفتح یکبار ربودن۔

خلطة بالضم انبازی و بالکسر آمیزش و معاشرت کردن باکسی۔

خلوة تهی شدن و تنها بودن و جای خالی۔

خلیّة بالفتح و تشدید یا ستوره رها کرده و زن طلاق داده و ناقه که بر بچهٔ دیگر رحم آورده و شیر دهد و خانهٔ زنبور که درو عسل کنند و کشتی بزرگ.
خُمرة بالضم سجادهٔ کوچک از برگ خرما بافته و گلگونه و مایهٔ خمیر و غیر آن و ظرفی که در آن خمیر و غیر آن کنند.
خمسة بفتح مرد چنانکه خمس پنج زن و بمعنی پنج انگشت نیز گویند خاقانی گوید + ز خمسهٔ من بسبع الوان.
خیبة بالفتح بے بهره و نا امید شدن.
خیرة بالفتح زن نیک و نیکو کار و بالکسر فتح یا برگزیدگی.
خیاطة بالکسر رشته دوختن.
خیفة بالکسر ترس.
خیانة دغلی و ناراستی.
خیمة بالفتح خانه که از کرباس یا از پلاس سازند.

فصل الخاء مع الثاء

خبث بالضم پلید شدن و بدکسی گفتن و ناخوش شدن و خبث الحدید چرک آهن که در وقت گداختن آهن از کوه بیرون آید و آن را بفارسی ریم آهن گویند و بفتحتین پلیدے و بضم خا و فتح با پلیدی و همچنین خبیث خبث بضمتین جمع.
خباث بالفتح و کسر تا از زن خبیث خبائث پلیدیها و زنان خبیث.
خنث بالفتح سست شدن و دوتا شدن و سست و دوتا.

فصل الخاء مع الجیم

خداج بالفتح زادن پیش از وقت ولادت و نقص ناتمام و فی الحدیث کل صلوٰة لا تقرأ فیها بامّ القرآن فهی خداج.
خدیج بچه که پیش از وقت ولادت زاده باشد هر چند که تمام خلقت باشد و مخدج بضم میم و فتح دال بچهٔ که ناقص خلقت باشد هر چند که مدت حمل تمام شده باشد.
خروج بالضم برآمدن و بیرون رفتن.
خرج بالفتح بیرون شده و آمد خلاف دخل یعنی در آمد و ابر سیاه که در آسمان پیدا شود و رودی که گذرگاهش نباشد و نام جائیست بیمامه و بالضم بار دان که آن را خرجین نیز گویند و بفتحتین سیاه و سفید شدن و رنگ سیاه و سفید در هم و بلج.
خراج بالفتح باج و بالضم دنبلی و ریشی که در بدن پیدا شود.
خرتج بازیست عرب را.
خارج بیرون و بیرون رونده خارجی آنکه بنفس خود ماهر شود نی اصالت و گروهی باشند که ایشان را بنو الخارجیه گویند.
خوارج جماعهٔ که بر امیر المومنین علی بن ابی طالب علیه السلام خروج کردند.
خزرج بفتح اول و ثالث باد جنوب و نام قبیله ایست از انصار در مدینه و قبیله بزرگ بوده اند یکے را اوس و دیگر را خزرج میگفتند و این اوس و خزرج دو مرد اند که هر دو قبیله را بدانها نسبت میدهند و مادر هر دو قبیله نام داشت.
خجخ بالفتح لرزیدن پای شتر پیش از برخاستن جهت تعجیل و کج شدن پای و لرزیدن چیزے.
خلوج بالضم جستن چشم و دیگر اعضا و بالفتح ابر پراگنده و ماده شتر که بچهٔ او را از شیر گرفته باشد.
خلج بالفتح کشیدن در بون و بیرون کردن و بچشم و ابرو اشارت کردن و مشغول کردن و بچه را از شیر باز گرفتن و از جیب در راست تیر زدن و بالضم گروهے از عرب و کشتیهای خرد و بفتحتین درد استخوان از ماندگی کار و در فنا و دریدن چشم و جز آن.
خلیج بالفتح شاخی از دریا و جوی و کرانهٔ جوی و رسن و کاسهٔ بزرگ خلج بضمتین جمع.
خلنج بفتحتین و سکون نون معرب خدنگ که خدنگ درخت گزست.

فصل الخاء مع الدال

خدّ بالفتح و تشدید دال رخساره و راه و شگاف زمین بدرازی و شگافتن زمین را.
خدد بالضم و فتح دال شگافها که در زمین کنند بدرازی جمع خدمت بالضم و تشدید دال.
خداد بالفتح داغ بر رخسار.

خرامد زنان شرگین و دُور های ناسفته۔
خضد بالفتح خار و پوست از درخت باز کردن و سخت خوردن و خائیدن چیزی چیزی که بتازگی وتری پیچیدن و خم کردن چوب را و بفتحتین انچه از درخت باز کنند۔
خضاد بالفتح درخت نرم بے خار۔
خفد بالفتح شتاب رفتن۔
خفود بالفتح ناقه که بچه افگند پیش از ان که صورت او پیدا آید۔
خلد بالضم همیشگی و همیشه بودن و بهشت و موش کور که در روز نه بیند و نوعی از چکاوک و بدین معنی بفتح نیز آمده و دست برنجن و گوشواره و بفتحتین دل و نفس۔
خلود بالضم همیشه بودن۔
خالد جاوداں و لازم غیر منفک از چیزی از جهت خدای تعالی را خالد نتوان گفت۔
خمود بالضم مردن و فرو نشستن آتش و بالفتح و تشدید جائیکه آتش دران نگاه دارند۔
خود بالفتح زن نازک جوان و صاحب حسن
خید بالکسر گیاه تازه معرب خوید۔

فصل الخاء مع الذال

خنذ و خنذید بالکسر سر کوه بلند و مرد و هیچ و این از اضداد است۔
خناذید اسپان تیز و تند رو۔
خرذ آمد شد کردن۔
خرلوذ نام یکے از محدث لغوی۔

فصل الخاء مع الراء

خبیر بالفتح توشه دان بزرگ و ماده شتر کلبیار شیر دهد و بدین معنی بکسر نیز آمده و بالضم دانستن و آزمودن و بفتحتین آگاهی و سختی که بدان اعلام کنند و درخت کنار رستن در زمین۔
خبار بالفتح زمین نرم سوراخ ناک۔
جبیر آگاه و کشاورزی و گیاه و پشم و کف دهان شتر۔
خابور گیاهی ست و چشمه الیست و موضعی ست۔
ختر بالفتح فریفتن۔
ختار بالفتح و تشدید تا فریبنده۔
خدر بالکسر پرده و بیشه شیر و بفتحتین خوابیدگے دست اندام و گرانی چشم بجهت چیزی که بدان رسد و باران و تاریکی شب و کاهلی۔
خادر مرد سست و کاهل و شیر در بیشه۔
خریر جای هموار ست میان دو بلندے و آواز کردن آب و باد و عقاب و آواز خفته و همچنین ست خرخره۔
خرور بالضم افتادن و آواز کردن خفته۔
خر بالفتح و تشدید را افتادن یا از بالا بپائین افتادن و شگافتن و مردن و بالضم دهان آسیا و تاریست گرد و زنخ گوش۔
خزر بالفتح نظر کردن بگوشه چشم و بفتحتین تنگی چشم و خردی آن و گروهے ست از مردم۔
خسر بالفتح نقصان کردن و بالفتح و بفتحتین و بالکسر و بالضم زیان کردن۔
خسار بالفتح هلاکی و گراهی و زیان۔

خصر بالفتح میان مردم و میان کف پا و مابین سوفار و پر تیر و راه میان بالا و پائین در ریگ و بفتحتین سرما و سرما یافتن و سرد شدن روز و بفتح اول و کسر ثانی سرد۔
خضار بالفتح شیر آب بسیار آمیخته و تره نورسیده۔
خضیر درخت خرما که غوره او سبز بریزد۔
خضر بالکسر نام پیغامبریست مشهور و بفتح خا و کسر ضاد شاخ سبز و کشت و تره و نام پیغامبر مذکور و بفتحتین تازگی و سبزی۔
خطر بالفتح دم زدن شتر وقتی که مست باشد و جنبیدن نیزه و اهتزاز کردن و بالکسر گیاهیست که بدان خضاب کنند یا وسمه باشد و شیر یا آب و شتران بسیار و بفتحتین بهلاک نزدیک شدن و انچه بدان گرو بندند و قدر و منزلت۔
خطور بالضم گذاشتن اندیشه بدل و بلند قدر شدن۔
خاطر آنچه در دل گذرد و مرد خرامنده و دل را نیز گویند۔
خطیر مرد با قدر و منزلت بلند۔
خفر بالفتح بدرقه و نگاهبان شدن و زینهار و امان دادن و بفتحتین شرم و شرمگین شدن
خفیر بدرقه و زنهار و امان دهنده۔
خمر بالفتح خمیر کردن و مایه کردن در خمیر و نهان داشتن گواهی و شرم داشتن و شراب انگوری یا مطلق شراب مست کننده و اول مختار حنفیه است ثانی مختار شافعیه است و صاحب قاموس

گویند اصح ست که مطلق باشد چه زمانی که آیت تحریم خمر در مدینه نازل شد شراب انگوری در مدینه نبود بلکه شراب خرما بود و بفتحتین آنچه بپوشد چیزی را مانند درخت یا سقف یا کوه و وادی و ریگ توده و مانند آن و انبوهی مردم و پنهان شدن.

خمار بالضم بقیهٔ مستی که در سر ماند و بمعنی انبوهی نیز آمده و بالکسر معجر زنان و ذو الخمار عوف بن ربیع صاحب دو نیزه که در خمار زن خود با اعدا جنگ کرد و بسیاری را نیزه زد و چون کسی را از نیزه زدگان می پرسیدند که نیزه ترا که زد میگفت ذو الخمار زد پس بدین لقب مشهور گشت.

خمیر بالفتح مایهٔ آرد و چیز پوشیده و بالکسر و تشدید میم مکسوره آنکه دائم خمر خورد.

خنجر بالفتح کارد بزرگ که آنرا دشنه گویند خناجر جمع و ناقهٔ بسیار شیر و بمعنی اول بکسر نیز آمده.

خنزیر بالکسر خوک و نام جاییست خنازیر جمع و نیز غنا زیر ریشی ست که در گردن و گلو بر آید.

خنصر بالکسر و کسر صاد و فتح آن انگشت کوچک خناصر جمع.

خور بالفتح بر رفتن ستور زدن و زمین پست و شاخی از دریا و جای ریختن آب در بحر و بضمتین سستی.

خوور بالضم شکستن خر ما و گرما و ضعف و شکست آوردن مردم.

خوار بالضم بانگ گاو و گوسپند و آهو و آواز تیر و بالفتح و تشدید واو سست و ارض خوارة زمین سست و نرم و ناقهٔ خوارة شتر مادهٔ بسیار شیر.

خیر بالفتح نیکو و نیکوئی و نیکوتر و مال یا مال بسیار و بالکسر کرم و بزرگواری و اصل و شهر و قصبه ایست بقاموس و بالفتح و تشدید یای مکسوره مرد بسیار نیکوکار.

خیار بالکسر برگزیدن و برگزیدگان و نیکان و رنگ.

خیار شنبر درختی ست معروف که آن را خیار چنبر گویند.

فصل الخاء مع الزاء

خبز بالضم نان و بالفتح نان پختن و نان دادن و سخت راندن و دست زدن شتر بر زمین و بفتحتین ریگ جای ست.

خباز بالفتح و تشدید با نان پز و نام گیاهی است.

خرز بالفتح دوختن موزه و کفش و مشک و جز آن و بالضم درزهای مشک و موزه و جز آن و بفتحتین مهرها و خرزات الملک جواهر تاج پادشاه و بیان آن در فصل تا از این باب گذشت.

خراز بالفتح و تشدید را مشک دوز و موزه دوز و جز آن.

خز بالفتح و تشدید را جامه ایست معروف و خارها بر دیوار پرچین کردن تا بر دیوار نتوان رفت و به نیزه و تیر بر دوختن و همچنین است اختزاز.

خوز بالضم دشمنی کردن و بالضم گروهیست از مردم و ملک خوزستان.

فصل الخاء مع السین

خرس بالفتح خم و بالضم طعام مهمانی ولادت و جمع اخرس یعنی لال و بفتحتین لال شدن و لالی.

خراس بالفتح و تشدید را خم گر یعنی آنکه خم و سبو سازد و بتخفیف را آسیائی که ستور گرداند بمعنی فارسیست.

خس بالفتح و تشدید سین تره ایست که آنرا بفارسی کوک کاهو گویند و کم کردن و خسیس شدن و بالضم نام مردیست.

خسیس بالفتح فرومایه و ناکس و چیزی دون.

خلس بالفتح ربودن.

خلیس آمیخته.

خمس بالضم یک از پنج یک بالفتح پنج عدد و پنج زن چنانکه خمسة پنج مرد و پنج یک گرفتن و پنج شدن و پنج گردانیدن و پنجم شدن و بالکسر یک نوبت آب بر شتران بهر پنج روز و شتری که بهر پنج روز یک نوبت آب خورد آن را نیز خمس گویند و نوعی ست از جامهای برد و نام شخصی ست.

خامس پنج کننده و پنجم و بر تقدیر اول خامس الخمسة و خامس الاربعة توان گفت و بر تقدیر ثانی خامس الخمسة توان گفت و خامس الاربعة

نتوان گفت۔
خمیس روز پنجشنبه و پنج یک جامه که درازی او پنج گز باشد و لشکری که پنج فوج داشته باشد و آن مقدمه و قلب و میمنه و میسره و ساقه است و بدین ترتیب ست در ترکی هراول و قول و جرنغار و برنغار و چنداول۔
خنس بفتحتین واپس رفتن بینی و بالضم و تشدید نون مفتوح کواکب سیاره و بعضی گویند پنج کواکب سیاره بغیر آفتاب و ماه که آنرا خمسهٔ متحیره گویند۔
خنوس بالضم پس ماندن و پس چیزی آن شدن
خناس بالفتح و تشدید نون دیو سرکشنده و واپس رونده۔
خندریس بفتح خا و دال و کسر را شراب و گندم کهنه۔
خوس بالفتح بیوفائی کردن و خیانت نمودن و کاسد شدن۔
خیس بالکسر درخت انبوه و بیشهٔ شیر و بالفتح بوی گرفتن مردار و کاسد شدن چیزی و غدر کردن بکسی۔

فصل الخاء مع الشین

خدش بالفتح خراشیدن و پوست باز کردن و مانند آن۔
خرش بالفتح خراشیدن و کسب کردن برای عیال و طلب رزق۔
خشخاش کو کنار و مردم باسلاح و زره۔
خشاش بالکسر چوبی که در بینی شتر کنند و حشرات زمین و جوال و کنار چیزی و مردی که حکش روان باشد بدین معنی بفتح و ضم نیز آمده۔
خفش بفتحتین ضعف بصر و خردی چشم از روی خلقت از بیماری و در تاریکی چیزی دیدن و در روشنائی ندیدن و خرد بودن پیش کوهان شتر۔
خفاش بالضم و تشدید فا شپره و در قاموس خفاش را بوطواط بیان کرده و در وطواط گفته که وطواط خفاش باشد۔
خمش بالفتح خراشیدن و طپانچه زدن و بریدن عضوی و زدن کسی را۔
خموش بالضم خراشیدن و بالفتح پشه
خوش بالفتح تهیگاه و سرین مردم و نیزه زدن و نکاح کردن و گرفتن و بالضم دهی ست باسفرائن۔
خیش بالفتح جامه ایست که تارهای سطبر دارد و تنگ می بافند و آن قسم کتان ست۔

فصل الخاء مع الصاد

خبص بالفتح آمیخته و خرما در روغن بهم کردن۔
خبیص طعامی که از روغن و خرما سازند و بهیست بکرمان۔
خرص بالفتح تخمین کردن میوه بر درخت و کشت در زمین و گمان بردن و دروغ گفتن و بالکسر تخمین و حصه از تخمین و بالضم سنان و چوب نیزه و نخل پیراسته از برگ و شاخ و چوبی که در مشک بر پهنا بندند و حلقه از زر و نقره و حلقهٔ گوشواره و چیز اندک و بدین دو معنی بکسر نیز آمده و بالکسر شتر قوی و نیزهٔ باریک معرب خرس و بفتحتین گرسنه شدن۔
خراص بالفتح و تشدید را دروغ گو و تخمین کننده۔
خص بالضم و تشدید صاد خانهٔ نی و تواره و دکان شراب و شراب نیک و بالکسر ناقص و بالفتح خاص کردن و همچنین خصوص بالضم
خالص ساده و نیامیخته به چیزی و هر چیز سفید و جوی ایست شرقی بغداد و بر کنار آن قصبه ایست که آنرا نیز خالص گویند۔
خلص بفتحتین درختی ست مانند انگور که خوشبو ست و بدرخت دیگر آویخته بلند شود و دانه ایست مانند عقیق و حرکت کردن استخوان درمیان گوشت و بالکسر دوست خلصا جمع
خلاص بالفتح رهائی و رستن و بالکسر گزیدهٔ هر چیزی و نشان چیزی و نقره و طلای بی غش و سره و مسکه و بالضم و تشدید لام رخنه های خانه۔
خلوص بالضم ساده و پاک شدن و رسیدن بکسی و دردی که در ته چیزی مانده باشد۔
خمص بالفتح باریک کردن گرسنگی را۔
خموص بالضم فرو نشستن آماس۔

خمیص لاغر میان و شکم.

خوص بالفتح فرو رفتن چشم بمغاک و بالضم برگ خرما و جز آن که از آن بوریا و زنبیل بافند.

خواص بالفتح و تشدید واو زنبیل باف و فروشنده برگ خرما و به تخفیف واو و تشدید صاد جمع خاصه.

خبیص بالفتح پیرایه اندک سیاهی که بدان نویسند و بمعنی بکسر نیز آمده و غل ابریشم دامی که گربه و آهو را بدان خفه کنند.

فصل الخاء مع الضاد

خضخض بفتحتین طعام زنگار رنگ مهره‌ای سفید که طفلان را پوشانند.

خضیض جای نمناک شده از کثرت باران.

خفض بالفتح تن آسانی و نیش و نرم رفتن و ختنه کردن دختر را و فرو داشتن آواز و اندازه کردن و آسان کردن کار و انداختن کسی را از مرتبه خود و کلمه را کسره دادن و بجای مقیم شدن.

خافض فرود آرنده و کسره دهنده و نامی است از نامهای خدای تعالی و معنی آن خوار کننده جباران.

خوض بالفتح در آب شدن و اسپ را بآب در آوردن و به سخن در آمدن و جنبانیدن شمشیر در جایی که زده باشند و شراب آمیختن و بکاری یا سخنی در شدن.

فصل الخاء مع الطاء

خبط بالفتح دست و پا زدن ستور و بچوب ریختن برگ درخت و انعام کردن بر کسی بی معرفتی و وسیلتی و داغ نهادن بر سرین ستور و پس رفتن شیطان و دست رسانیدن به کسی و به فتحتین برگی که از درخت افتد.

خباط بالکسر داغ سرین ستور و بالضم دیوانگی.

خرط بالفتح چوب تراشیدن و دست بالیدن بر شاخ تا برگها و بریز دور انداختن دارویی مسهل شکم را و دراز کردن آهن را چون عمود و جز آن و بفتحتین علتی که بدان شیر از پستان بسته و ماست شده آید.

خراط بالفتح و تشدید را تراشنده چوب و غیر آن.

خط بالفتح و تشدید طا نوشته و نوشتن و خط کشیدن بجهت فال و جز آن و شگافتن گرد او راه و راز و موضعیست در یمامه و جای بستن کشتیها در بحرین که در آنجا نیزه خوب می آرند و میفروشند و نیزه خطی منسوب است بدان و بالضم کوهیست در گرد راه فراخ و بالکسر زمینی که باران در و نباریده باشد.

خلط بالفتح آمیختن و بالکسر داد و هر چیز که با چیز دیگر آمیخته شود و کمانی و تیری که چوب آن در اصل کج بوده باشد و یکی از اخلاط اربعه و بوی خوش که با خوشبوی دیگر آمیخته باشند.

خلیط کاد و پست بهم آمیخته بجهت علف ستور و نبید از خرما و زبیب یا انگور و رطب بهم آمیخته و آخر کار و انباز و شریک در حقوق ملک و شوهر و ابن عم و جماعتی که کار ایشان یکی باشد و آمیزش کننده با کسی و گل آمیخته با کاه.

خلاط بالکسر شوریدن عقل و آمیزش از زیاده و اختلاط شتران و مردم و مواشی با یک دیگر.

خمط نوعی از اراک که میوه کوچک ارد و آن میوه را نیز گویند و شیر ترش و هر چیز ترش و هر چیز تلخ و درخت خار دار و بریان کردن گوشت و شیر و مشک کردن تا ترش شود.

خمیط بریان قلیه پوست چنانکه سمیط بریان با پوست و شیری که بوی متغیر شده باشد.

خوط بالضم شاخ نازک و مرد جسیم چالاک خوش سیرت و دهی است به بلخ.

خیط بالفتح رشته و در رشته کشیدن و رشته سفید در گردن که آنرا نخاع و حرام مغز گویند و بالکسر دوختن و خیط باطل یعنی سراب و ذرات هوا که از روزن خانه ظاهر شوند و لقب مروان بن الحکم بواسطه آنکه دراز و بسیار حرکت بود و خیط اسود سیاهی شب و خیط ابیض روشنائی صبح.

خیاط بالکسر سوزن و بالفتح و تشدید

یادورزے ۔

فصل الخاء مع العین

خبع بالفتح پنہان کردن و بجای مقیم شدن ودرآمدن ۔
ختع بالفتح رفتن راہبر ہمراہ قومی وشتافتن وگریختن ۔
خدع بالفتح والکسر فریفتن و بسوراخ در شدن سوسمار وخشک شدن آب دہان وکاسد شدن بازار وبازایستادن از عطا ورنگ رنگ شدن وناقص شدن ۔
خادع فریبنده ۔
خداع بالکسر فریب دادن کسی را و بالفتح وتشدید دال سخت فریبنده ومتلون وناقص ناسره ۔
خذع بالفتح بریدن وریزه کردن گوشت ۔
خرع بالفتح شگافتن وبفتحتین سستی در چیزی وشکستن وجدا شدن شاخهای درخت خرما
خراع بالضم دیوانگی شتر ۔
خروع بالکسر وفتح واو مثال الخیر وهرچه دو باشد از گیاه وبسبب سستی ساق آن ۔
خرع بفتحتین تکلف کردن از رفیقان وبخش کردن چیزی را ۔
خشوع بالضم فروتنی کردن وفروخوابانیدن چشم ونزدیک شدن ستاره بغروب ۔
خاشع فروتنی کننده وجای ویران ودگرگون شده که در انجا خانه نماند ۔
خضوع بالضم فروتنی کردن ومیل کردن ستاره بغروب وبعضی گفته اند که خضوع تواضع وسکنت است وخشوع بلند نکردن آواز وبرنداشتن چشم ست وآن فزع وخوف قلب ست ۔
خلع بالفتح بیرون کردن جامه وموزه و نعل وخلعت دادن وزن رها کردن شوهر بمالی که بستاند ومعزول کردن از عمل و خار برآوردن خوشه وبزرگ شدن ابرو که از جهت بلوغ وبالضم طلاق زن بمالی که این وجز آن ۔
خالع رطب نیک پخته وزن رهاگشته از شوی وشوی رهاگشته از زن بمالی که وهرو شتر که برنتواند جستن وتوسنی کردن او چون برو سوار شوند ۔
خلیع صیاد وقمارباز که واو نیاید وغول وگرگ ومردم پریشان روی وبیفرمان ۔
خماع بالضم جنبیدن در رفتار ۔
خمع بالکسر دزد وگرگ ۔
خنوع بالضم نرم کردن وفروتنی کردن ۔
خانع بدگمان وبدکار ۔

فصل الخاء مع الفاء

خدف بالفتح بشتاب رفتن وگام نزدیک نهادن وانداختن آسمان برف را وبریدن جامه وزیر سکان کشتی وبالکسر وفتح دال پاره پاره پیراهن ۔
خذف بالفتح انداختن سنگریزه وخسته خرما وجز آن بدو انگشت یا به فلاخن ۔
خذروف بالضم چرم پارهٔ گرد که کودکان دران ریسمان کنند وبدو دست بکشند تا آواز کند ومرد چالاک در جنگ که گوشتش چیزی که از آن جدا شده باشد وبرق درخشنده در ابر که از ابر جدا شود وگلی که طفلان خمیر کرده مانند شکر سازند وبدان بازی کنند و هر چیزی که پراگنده شود از چیزی ۔
خرف بالفتح میوه چیدن وبفتحتین تباه شدن عقل از کلان سالی وبفتح خاء وکسر را مرد تباه عقل وکلان سال ۔
خروف بالفتح بره وکرهٔ اسپ شش وهفت ماه ۔
خارف نگاهبان خرما ۔
خراف بالفتح والکسر وقت میوه چیدن ۔
خریف پائیز واین سه ماه است میان تابستان وزمستان که دران میوه چیده می شود وباران این فصل را نیز خریف گویند
خرائف نخلها که خرما از وی باز کرده باشند
خزف بالفتح بدست وپا راه رفتن وبفتحتین سفال وسبو وهرچه از خاک سازند وبر پزند ۔
خسوف بالضم بزمین فرو شدن وگرفته شدن ماه چنانکه کسوف گرفته شدن آفتاب وبعضی گفته اند که کسوف گرفتن تمام آفتاب وخسوف گرفتن بعض وبمعنی اول بشین معجمه نیز آمده ۔

خسف بالفتح فرو بردن زمین کسی را و بخاک رفتن چشم و چشم کندن و دوریدن و دریده شدن و کم شدن و کمی و لاغر شدن و بیرون آمدن از بیماری و کندن چاه در سنگ لاخ که آب ازان منقطع نشود و آن چاه را خسیف گویند

خشف بالفتح جنبیدن و دریافتن و بشنگ سر کوفتن و آواز آمدن از برف که بروی راه روند۔

خصف بالفتح نعل دوختن و نعل را پاره زدن و چیزی را بچیزی پیوند دادن و چسپانیدن و نعل چند لخت و هر لخت آنرا خصفه گویند۔

خصیف خاکستر و نعل دوخته و شیر تازه است آمیخته و چیز دو رنگ۔

خصاف بالفتح و تشدید صاد نعل دوز و دروغ گو و لقب دانشمندیست از علمای مذهب حنفی۔

خضف بالفتح طعام خوردن و تیز دادن و بفتحتین خربزهای خرد یا کلان۔

خطف بالفتح ربودن و خیره کردن برق بینائی را و در دیده شنیدن دیو گفته ملک را

خاطف رباینده و برقی که چشم را خیره کند و گرگ و خاطف ظله مرغی ست که چون سایه خود را در آب بیند پیش آید که سایه خود را از آب برباید و آنرا ملاعب ظله نیز گویند۔

خطاف بالضم و تشدید طا آهن کج که بر دو سر محور دولاب در آن بیا شد و بدان میگرد و مرغیست که کوچک سیاه که آنرا بفارسی پرستو گویند و عوام ابابیل خوانند و نام اسپی و بالفتح دیو و نام اسپی ست دیگر غیر اول۔

خطیف شتر تیز رو و آردی که در آن شیر کنند بپزند و لقاشق خورند۔

خف بالکسر و تشدید فا سبک و گروه اندک و بالضم موزه و کف پای شتر و شتر مرغ و کف پای آدمی که بزمین میرسد و زمین درشت و شتر پیر۔

خفوف بالضم سبک شدن و زود دی رفتن و اندک شدن۔

خفاف بالضم سبک و نام مردی و بالکسر موزها و سبکان و سبکیاران و بالفتح و تشدید فا موزه دوز و لقب دانشمندیست از علمای مذهب حنفی۔

خفیف سبک و نام بحریست از بحرهای عروض۔

خلف بالفتح پس و قرنی بعد قرنی و سخن تباه و خطا و کوتاه ترین استخوان پهلو و دم تیر یا سر آن و تیر بزرگ و سر استره و پس هنده و فرزند بد نسل و مرد بیخیر و جمعی که از قبیله رفته باشد و جمعی که حاضر باشند و آب کشیدن و تقی کردن و بالکسر پستان ستور و مردم و چیز مختلف و مرد لجوج و گیاهی که بتابستان روید و بفتحتین پس آینده و فرزند نیک و بفتح اول و کسر ثانی شتر ماده ای آبستن۔

خلاف بالکسر مخالفت و ناسازگاری کردن و درخت بید۔

خلوف بالضم بوی گرفتن دهان و مزه و بوی گردانیدن طعام و تباه شدن کسی و آب برکشیدن و جامه کهنه بیرون کردن و نو پوشیدن و پس ماندگان و رفتگان و قبیله که ازایشان هیچکس نماند۔

خلیف راه میان دو کوه۔

خالف آب کشنده و پس مانده و مرد بی خیر۔

خلائف پس آیندگان و پادشاهان۔

خناف بالکسر سستی سر بند دست شتر و سر پیچیدن شتر از مهار۔

خنیف کتان سفید۔

خوف بالفتح ترسیدن و کشتن کسی را و دانستن و ادیم سرخ۔

خواف بالفتح ناحیه ایست به نیشاپور و بانگ مردم۔

خیف بالفتح ترسیدن و خوف آوردن و جای بلندتر از رود آب و فروتر از کوه و هر بلندی و پستی که در کنار کوهی باشد و پوست پستان و موضعیست در جبل اسود و پس کوه ابو قبیس و مسجد خیف مسجدیست در منا که در موضع خیف واقع شده و بفتحتین کبود شدن یک چشم و سیاه شدن چشم دیگر و فراخ شدن پوست پستان و فراخ شدن غلاف قضیب شتر و اخیاف برادران مادری و هر دو مختلف۔

فصل الخاء مع القاف

خدرنق بفتح خا و دال و لون عنکبوت یا بزرگ از ان و بمعنی قعنیب نیز آمده۔

خذق بالفتح بیخال انداختن مرغ و زدن چیزی سر تیز بستور تا بشتاب راه رود و بیخال مرغ

خرق بالفتح دریدن و بریدن مسافت و جامه و دروغ گفتن و وزیدن باد و زمین خالی و فراخ و سوراخ و گیاهی ست مانند قسط و موضعی ست به نیشاپور و بالضم گولی و نادانی و بالکسر جوانمرد و ظریف و بفتحتین شرمنده و تیز شدن و درست و درشتی و نا ملایم بودن و گول و نادان شدن در کار و نادان و احمق و بدین معنے بکسر را نیز آمده۔

خربق بفتح خای و بای موحده گیاهی ست بغایت مسهل و مغثی و خربق سپید استعمال کنند و سیاه کشنده است۔

خرباق بالکسر نام صحابیست۔

خرنق بکسر خا و نون بچه خرگوش و نام زنی است شاعره۔

خزق بالفتح نیزه زدن و تیر بهدف رسیدن

خازق سنان و تیر بهدف رسیده۔

خفق بالفتح جنبیدن علم و طپیدن دل و جنبیدن سراب و لرزیدن برق و باد و سر جنبانیدن از غلبه خواب و بدره زدن بر چیزی که پهن باشد و بال زدن مرغ در پریدن

خفوق بالضم غروب کردن ستاره و سر جنبانیدن از غلبه خواب و رفتن اکثر شب و پریدن مرغ۔

خفیق آواز رفتن اسپ و آواز وزیدن باد۔

خلق بالفتح اندازه کردن پیش از بریدن و آفریدن و دروغ بافتن و چیزی سلفتن و نرم و هموار کردن و آفریده شدن و آفرینش و بالضم و بضمتین خوی و عادت و مروت و دین و بفتحتین کهنه شدن جامه و بدین معنی بکسر لام نیز آمده اخلاق و خلقان بالضم جمع۔

خلیق سزاوار و خوگر نده و مرد تمام خلقت و مستوی الاعضاء۔

خلاق بالکسر نوعی ست از خوشبوی و بالفتح نصیب و بهره تمام از خوبی و بتشدید لام نامی ست از نامهای خدای تعالی و معنی آن بسیار آفریننده۔

خلوق بالفتح نوعی از بوی خوش۔

خالق آفریننده۔

خناق بالضم بیماری خفه و گلو گرفتگی و جای خفه کردن از گلو و بالکسر یکدیگر را خفه کردن و رسنی که در گلو کرده بدان خفه کنند۔

خنق بالفتح خفه کردن از گلو و بکسر نون شخصے که او را خفه کرده شود و همچنین خنیق و مخنوق۔

خورنق بفتح خا و واو و نون قصر بهرام گور که لغمان بن منذر بنا فرموده بود۔

خوق بالفتح حلقه گوشواره و بفتحتین فراخ شدن چیزی۔

خیوق بکسر خا و فتح واو شهری ست بخوارزم معرب خیوه از انجاست شیخ نجم الدین کبری۔

فصل الخاء مع الکاف

خرک بالفتح لجاج کردن۔

خارک بفتح را جزیره ایست به بحر فارس۔

خشک بالضم لقب اسحق بن عبدالله نیشاپوری محدث۔

خاشک بسکون شین و هیست در کران۔

فصل الخاء مع اللام

خال برادر مادر و علم لشکر و نقطه سیاه که بر اندام باشد و نشان شتر نر سیاه و ابر بے باران و برق و کبر و جامۂ نازک نوعے جامه است از برد و جوانمرد ضعیف دل و تن و مرد خالی از علاقه محبت و مبرا از تهمت و اسپ و شتر فربه و لنگی ستور و لگام اسپ و جامه که مرده را بدان پوشند و صاحب ملازم و گیاهی ست۔

خبل بالفتح دست و پا بریدن و رفتن سین تا از کلمه مستفعلن در بحر بسیط و باز داشتن و دور کردن و قرض دادن و عاریت خواستن و انچه زیاده دهند بر انچه وبرداشتن باز شتر که کرده باشد و تباهی و فساد اعضا و فالج و بدین دو معنی

بفتحتین نیز آمده و بفتحتین دیوانه و دیوانگی و تباه
شدن قوائم ستور و در غیاث توشه دادن و خشک
خبال بالفتح تباهی گمراهی و هلاک و رنج و ماندگی
و زیر کشند و زرد آبهٔ اهل دوزخ و نام اسپی ست۔
ختل بالفتح فریفتن و پنهان شدن گرگ برای
شکار و بالکسر سوراخ خرگوش و بالضم و تشدید
تای مفتوح شهریست با وراء النهر۔
خجل بالفتح شرم و حیا داشتن و شادی نمودن
و مدهوش و خاموش ماندن و رفتن شتر در گل و گران
شدن بار باران و دراز و انبوه شدن گیاه و
پوشیده شدن کار برکسی و بخل کردن و سستی نمودن
از طلب روزی و کاهلی و فساد بسیار و پاره شدن
دامن پیراهن و بالفتح و کسر دوم جامهٔ کهنه و فراخ
و دراز و گیاه بلند و مرد شرمگین و زمین پرگیاه
خدل پر و آگندگی ساق و بازو۔
خذل بالفتح فروگذاشتن و خوار کردن و
یاری ندادن و باز ماندن آهو ماده از راه
و ایستادن او بر بچهٔ خود۔
خردل بالفتح دانه ایست معروف تیزمزه که آنرا
بهندی رائی گویند۔
خزعبیل بضم خا و فتح زای معجمه و سکون
عین مهمله و کسر با ناحق و باطل و بحذف یا
نیز آمده۔
خزعبل بالفتح ژاژ و سخنان عجیب۔
خصل بالفتح آنچه بوی گرو بندند در تیراندازی
و چیزی آن و شاخهای درخت که درهم رفته
و فرو هشته باشند و بریدن چیزی و زیاده
شدن بر کسی۔
خصال بالکسر و خصائل بالفتح خوهای نیک و
گاهے در خوی بد نیز استعمال کنند۔
خطل بالضم گوسفندان و سگان که گوش
های ایشان سست افتاده باشد از سختی
گرما و بفتحتین سستی و سبکی و شتاب و تباه گفتن
سخن از بسیاری و درازی و اضطراب در آب
و نیزه و خرامیدن و گردن پیچیدن و ابن
خطل نام کافریست که برای خلاص خود دست
به پردهٔ کعبه زده بود تا حضرت اورا نکشند آخر
حضرت امر به کشتن او فرمود و بفتح اول و
کسر ثانی احمق و شتاب کار در جواب و زود عطا
و تیری که بهدف نخورد و جامه که درشت و [illegible]
باشد و دام صیاد و طرف خیمه و جامه که از
درازی بر زمین میکشد۔
خلل بالکسر و الضم دوست و بالفتح درویش
شدن و شگافتن زبان شتر بچه تا شیر نمکد و
لاغر شدن و هر کشاده درمیان دو چیز و مرد
ضعیف و نحیف و مختل و جامهٔ کهنه و رگیست
در گردن و پشت و لاغر و فربه و مرغ اندک
و چیز ترش و شتر بچه و خیر و خوبی و فضل و
شرف و شگاف جامه۔
خلل بفتحتین کشادگی و رخنه و تباهی کار
خلبیل درویش و بدحال و دوست
صادق۔
خلال بالکسر دوستی کردن و سخت
درهم پیچیدن و میان چیزی و چوبی که میان در
خلال بند و چوب دندان و دوستان و خصلتها
و عادتها و درختها درین سه معنی جمع خلة است
و بالفتح غوزهٔ خرما که سبز گره شده باشد و
چون اندکے کلان شود بلح گویند و بالفتح
و تشدید لام سرکه فروش۔
خلخال پای برنجن آنرا خلخل بضم هر دو
خا نیز گویند شهریست با آذربایجان
نزدیک سلطانیه۔
خمول بالضم گمنام بودن۔
خامل گمنام و بے قدر که او را کسے
نشناسد و یاد نکنند۔
خمل بالفتح ریشهٔ جامه و بالکسر و الضم
دوست صاف و خالص۔
خمال بالضم دوست خالص و دردیست
که در مفاصل و قوائم حیوان بهم رسد
و از آن می لنگد۔
خمیل طعام نرم و ابر انبوه و جامهای
ریشهدار و درزه نازک۔
خول بفتحتین حشم و خدم و آنچه حق تعالیٰ
دهد از نعمت و در لغت خائل واحد خائل
یعنی نگاه دارنده چیزی و بمعنی خواسته
نیز آمده۔
خیل بالفتح سواران و اسپان۔
خیال بالفتح پندار و شخصی و صورتی که در
خواب دیده شود یا در بیداری تخیل کرده شود
و جامهٔ سیاه که در کشت زار بر چوبے بندند تا
وحوش و طیور او را انسان خیال کرده برمنا

درمیني ست بني تغلب را و گیاهي ست و نیز
گروه اسپان ۔

فصل الخاء مع المیم

ختم بالفتح مهر کردن و تمام خواندن قرآن
شریف و بآخر رسانیدن چیزي و بفتحتین
چیز مهر کرده شده ۔
ختام بالکسر گلے و مومي که بران مهر کنند ۔
خاتم ختم کننده و بالفتح و کسر انگشتري و جز آن
که بدان مهر کنند و همچنین ختیام و خاتام و خواتیم
جمع و خاتم النبیین بکسر و فتح تا پیغامبر ما صلے الله
علیه و آله وسلم ۔
خثم بفتحتین پهنائي بیني و سطبري آن ۔
خدم بفتحتین چاکران و غلامان خادم واحد
خذم بالفتح بریده شدن و زدن از بریدن چنگال
دست شدن و بفتحتین رفتار تیز و بالفتح اول
و کسر دوم شمشیر برنده و جوانمرد ۔
خرم بالفتح دوزنا نه کردن موزه را و شگافتن پرهٔ
بیني و بریدن و کم کردن و برگشتن و سوراخ
کردن و بیني کوه و خرم در شعر رفتن فا از فعولن
و میم از مفاعلن و بالضم و تشدید را مفتوح
عیش خوش و تازه و این معرب ست ۔
خرطوم بالضم بیني یا سر بیني و شراب زود مست
کننده ۔
خراطیم مهتران قوم ۔
خزم بالفتح شک کردن و در سوراخ بیني شتر
حلقه کردن و بیخ در کشیدن لیخ ساده و بفتحتین
درختے که از پوست آن رسن بافند ۔
خشم بالفتح شکستن خیشوم یعنے بن بیني و به
فتحتین بد بو شدن گوشت و بزرگ و فراخ
شدن بیني و بد بو شدن بیني بواسطه علتے
که دران پیدا شود ۔
خشام بالضم افتادن بن بیني کسے و مرد
بزرگ بیني و کوه بزرگ بیني و لقب مردیست
و شیر درنده و بالفتح و تشدید شین مرد بسیار
بزرگ بیني ۔
خصم بالفتح جدل و خصومت کردن و
جدل و خصومت کننده و بالضم گوشهٔ جوال
و جامه دان و جز آن و جانب و طرف چیزي
خصیم دشمن و هم خصومت ۔
خصام بالکسر جدل کردن با کسي جدل
کنندگان جمع خصیم ۔
خضم بالفتح بهمه دهان خوردن و بالضم و فتح
ضاد مشدد مرد بسیار عطا و شتر کلان سال
خطم بالفتح مهار کردن شتر را و بر بیني زدن
شتر را تا خطام دران کنند و اطراف چرم
دوختن و زه بر کمان کردن و مهر کردن براي
سخن بکسے تا فراموش نه کند و منقار مرغ و
سر بیني و پیش دهن ستور که آنرا بالفارسي پوز
گویند و کار بزرگ و موضعي ست ۔
خطام بالکسر مهار ۔
خلم بالکسر دوست و مصاحب و خانهٔ آهو
پیه و روده بز ۔
خم بالفتح و تشدید میم گنده شدن گوشت
و روفتن و پاک کردن چاه و خانه و دوشیدن
شتر ماده و بالضم قفص ماکیان و جاییست
در مکه و غدیر خم موضعیست بجحفه میان مکه و
مدینه زادهما الله عزا و شرفا ۔
خیشوم بالفتح بن بیني ۔
خیم بالکسر خو و طبیعت و بالفتح ترسیدن و
بددلي کردن و برگشتن مکر و کید بصاحب
آن و باز داشتن و خانها که از شاخ درخت
یا چوب و گاه سازند براي گرما در صحرا و بدین
معني بکسر و فتح یا نیز آمده جمع خیمه است ۔
خیام بالکسر خیمها و بالفتح و تشدید یا خیمه دوز ۔

فصل الخاء مع النون

خاقان پادشاه ترکان ۔
خان کاروان سرا و دکان و صاحب
دکان را نیز گویند ۔
خافقین بکسر فا و فتح قاف مشرق و مغرب
خبن بالفتح در نوشتن و پیچیدن کنار جامه
و جز آن و دوختن آن تا کوتاه شود و نهان
کردن طعام روز سختي و دور کردن حرف
دوم در عروض ۔
ختن بالفتح ختنه کردن و بفتحتین داماد و پدر
زن و برادر زن و هر که از طرف زن باشد
و ختنه مادر زن و بالضم و فتح تا شهریست معروف
ختان بالکسر ختنه و جاي بریدن قضیب
و جاي بریدن اندام زن ۔
ختون بالضم داماد شدن ۔

خدن بالکسر و خدین بالفتح دوست و معشوق
خذلان بالکسر فروگذاشتن و یاری و مدد نه کردن۔
خراطین بالفتح کرمهای سرخ دراز که در زمین نمناک می باشد۔
خرقان بالفتح و سکون را و فتح را خطا ست دهیست به بسطام از آنجاست شیخ ابو الحسن خرقانی و بالفتح و تشدید را دهیست به همدان۔
خزن بالفتح مال در گنجینه نهادن و پنهان داشتن راز و گنده شدن گوشت و بدین معنی به فتحتین نیز آمده۔
خسران بالضم زیان۔
خشن بالفتح و کسر شین درشت و مرضیست۔
خشین بالضم و فتح شین قبیلهٔ ایست از ابو ثعلبه خشینی۔
خصین بالفتح و کسر صاد تبر خرد۔
خفقان بفتحتین طپیدن دل و جستن باد و جنبیدن سراب و علم و مانند آن۔
خمن بالفتح به گمان و حدس در چیزی سخن گفتن و به فتحتین گندگی۔

خمان بالفتح و تشدید میم نیزه ضعیف و مردم دون۔
خن بالفتح و تشدید نون بریدن شاخ و گرفتن مال۔
خون بالفتح ناراستی و بیوفائی کردن و ضعف و سستی در نظر۔
خوان بالضم و الکسر هر چه در طعام نهند و بخورند معرب خوان خون بالضم جمع و اخوان بالفتح نیز بمعنی خوان آمده و بالفتح و تشدید واو بسیار خیانت کننده و بالضم و الفتح و تشدید واو شهر ربیع الاول۔
خیزران بالفتح و ضم زا درختی است ریشه دار که از ریشهٔ آن حصیر و جز آن می بافند و از چوب آن دسته چابک و جز آن کنند بهندی بیت گویند ۱۲۔

فصل الخاء مع الواو

خرو بالفتح سرگین انداختن و بالکسر سرگین
خزو بالفتح قهر و سیاست۔
خطو بالفتح گام نهادن۔
خلو بالفتح تهی شدن و خلوت کردن و افسوس داشتن و بالکسر خالی و بالضم و تشدید واو خالی شدن

فصل الخاء مع الیاء

خبی بالفتح پنهان۔
خثی بالفتح سرگین انداختن گاو و بالکسر سرگین گاو
خزی بالکسر در بلیه و شهرت افتادن و رسوا و خوار شدن۔
خشی بالفتح ترسیدن۔
خطمی بالکسر و الفتح گیاهی ست معروف۔
خطی بفتح خا و کسر طا و تشدید یا گام زننده۔
خطی نیزه منسوب موضع خط۔
خفی بالفتح پنهان کردن و آشکارا کردن و برآوردن باران موش را از سوراخ و ضعیف درخشیدن برق و خفو نیز بدین معنی آمده و بالفتح و کسر فا و تشدید یا پنهان۔
خلی بالفتح و تشدید یا خالی و بی غم۔
خماسی بالضم کلمهٔ پنج حرفی۔
خوافی بالفتح و تشدید یا پرهای پنهان یا بال مرغ نزدیک بغل و آن ده پر باشد و شاخهای نزدیک تنهٔ درخت و جنبان که در تن آدمی پنهان باشند و پنهان شدها جمع خافیه است و هر چیز منسوب بشهر خواف۔

باب الدّال

فصل الدال مع الالف

داماء دریا و به تشدید میم سوراخ موش۔
دبا بالفتح ملخ کوچک مورچه و بالضم و تشدید با کدو۔
دجی بالضم تاریکی۔

درا بالفتح باز داشتن و دفع کردن۔
دعاء بالضم خواستن حاجت از خدا تعالی
دعجاء بالفتح چشم سیاه فراخ۔
دفلی بالکسر درخت خوزهره۔
دماء بالکسر خونها۔

دواء بهر سه حرکت و مشهور فتح ست چیزی که آن درمان کرده شود و بی همزه بمعنی بیماریست۔
دهی و دهاء بالفتح زیرکی و جودت فکر۔

فصل الدال مع الباء

داب بالفتح وسکون همزه و بفتحتین رنج کشیدن وکوشش در کار وعادت وکار و سخت راندن ستور وراندن چیزرا از پیش خود۔

دب بالفتح وتشدید با نرم رفتن وسرایت کردن شراب وبیماری در جسم وکهنگی در جامه وبالضم خرس ودب اصغر ودب اکبر نبات النعش صغری ونبات النعش کبری وچون مطلق دب اطلاق کنند نبات النعش کبری باشد۔

دبب نرم رفتن۔

دلوب بالفتح مار عمیق وچیز فربه۔

دحب بالفتح از داشتن ومجامعت کردن

درب بالفتح در فراخ کوچه ومحله وعادت کردن ورفتن گاه تنگ در کوه۔

دعب بالفتح مزاح کردن ومجامعت کردن وباز داشتن۔

دعاب بالفتح وتشدید بمعنی مزاح وبازی کننده۔

دلب بالضم درخت چنار۔

دولاب بالفتح والضم چرخی که بآن آب کشند معرب دول آب ست جمع دوالیب

دواب بتشدید با جنبندگان۔

فصل الدال مع التاء

داهیة کار بزرگ وسختی وبلا۔

دابة بتشدید با جنبنده وغالب استعمال او در حیوانیست که بران سوار شوند ودابة الارض از علامات قیامت ست یا اول علامات وآن حیوانی ست که کوه صفا شگافته در مکه بیرون آید وحال آنکه مردم دران وقت به منای رفته باشند وگویند سه جا ظاهر شود سه بار وبا او خاتم سلیمان ع وعصای موسی ع باشد ومومن را بعصا زند وبخاتم مهر کند بر روی کافر پس نقش پیشود دران که این کافرست

دائرة خط گرد وهزیمت وگردش زمانه۔

داعیة خواهش وآوا ناسپاس در جنگ و تیرهٔ شهری که در بستان باشد وشهر دیگر را بخود کشد۔

دارة سرای وخرمن ماه۔

داجنة باران پیوسته وگوسپند وکبوتر که اهلی باشد۔

داحضة حجت باطل یعنی لغزانده۔

داحة نقشی که برای کودکان بر لوح کنند تا تسلی شود وبدان بازی کنند وازینجا گفته اند الدنیا داحة۔

دباغة چرم را پاک کردن۔

دبدبة آواز وهر آوازی که چون آواز رسیدن سم ستور باشد بر زمین سخت۔

دبة بالضم وتشدید با راه وطریقت وحال وبالفتح وتشدید با ظرف روغن وتودهٔ ریگ وزمین هموار ودرکدو۔

دبرة بالکسر خلاف قبله وبالفتح عاقبت هر چیزی وهزیمت در جنگ ونقیض دولت وپاره از زمین کاشته شده که آنرا بهندی کیاری گویند وبفتحتین ریش شدن ستور۔

دجلة بالکسر والفتح نهر بغداد ودجیل بالضم وفتح جیم شاخه ست ازان۔

دحیة بالکسر سردار لشکر ونام صحابی ست که بغایت صاحب حسن بود وجبرئیل علیه السلام اکثر بصورت ادمی آمد وبدین معنی بالفتح نیز آمده۔

دخنة بالضم ارزن۔

دراسة بالکسر سبق گفتن۔

دراتة بالضم عادت وخوی ودلیری بر جنگ ودر هر کاری۔

دریة بتشدید یا حیوانی که صیاد در پس پنهان شود تا شکار را تیر زند وحلقه که بر جوب بیاویزند تا نیزه بازان او را بنیزه بربایند

درجة بفتحتین پایه وپایگاه درجات جمع وبالضم وفتح را نردبان۔

دراجة بالضم وتشدید را طائر مشهور۔

درکة بالکسر حلقهٔ زه کمان که بر گوشهٔ کمان بندند ودوالی که زه کمان وتنگ اسپ بندند وبفتحتین تنه چیزی ودرکات النار منازل دوزخ۔

درقة بفتحتین سپر

درة بالضم وتشدید را مروارید بزرگ وبالکسر دره که بادمی زنند وخون وبسیاری شیر وروانی آن وروانی بازار وریزندگی باران۔

دراعة بالضم و تشدید را جامه ایست و اکثر جامهٔ صوف را گویند۔
دست بالفتح و سکون سین مهمله دشت و دستهٔ اوراق و دستهٔ جامه و صدر خانه۔
دسیعة عطیهٔ کلان و طبیعت و کاسه و مائدهٔ خوب و توانائی۔
دشت بشین معجمه صحرا و شهریست میان اربل و تبریز و دهی ست باصفهان و دشت ارزن موضعیست بمسافت سی فرسخ از شیراز۔
دعابة بالضم مزاح و ظرافت۔
دعوت بالفتح خواندن بسوی طعام و جنگ کسی را و بالکسر دعوی نسبی کردن۔
دفعة بالفتح یکبار و بالضم باران که بیکبار آید
دفة بالفتح و تشدید فا پهلوی چیزی یا روے آن و دفتا المصحف دو طرف آن۔
دافة بتشدید فا لشکری که بسوی دشمن حرکت کند۔
دقة بالکسر و تشدید قاف باریکی و باریک شدن و خساست ضد عظیه و بالضم خاک نرم که باد آنرا بپرد از زمین و توابل کوفته و نمک با توابل آمیخته
دقیقة چیز باریک گویند و باصطلاح نجوم یک جزو از شصت جزو درجه۔
دقاقة بالضم آنچه از برنج و جز آن کوبند
دکة بالفتح و تشدید کاف دکان و زمین ریگی هموار و کوفتن و جز و کردن۔
دلالة بالفتح راه نمودن و بالکسر و الفتح دلالی کردن۔

دمعة بالفتح قطرهٔ اشک۔
دمنة بالکسر سرگین بر هم گذشته و پشک و سواد مردم و نشان سرا و موضع نزدیک سرا۔
دنارت بالفتح نکے وز بونے۔
دوات بالفتح انچه در و سیاهی کنند آنرا محبره نیز گویند
دوحة بالفتح درخت بزرگ و دوح جمع۔
دولة بالفتح گردش زمانه بنیکی و ظفر و اقبال بسوی کسے و نیز دولت چیزی که دست بدست گردد و بالضم نوبت و غنیمت و غلبه در جنگ و بعضی گفته اند دولة بالضم در مال و امر آخرت و بالفتح در جنگ و در کار دنیا و بعضی بعکس گفته اند۔
دهشة بالفتح حیرت و سراسیمگی۔
دهمة بالضم سیاهی۔
دیة بالکسر و فتح یا خون بها دادن و خون بها
دیمة بالکسر همیشه و بارانی که پیاپے ببارد۔
دیکة بالکسر خروس۔

فصل الدال مع الثاء

دأث بالفتح و سکون همزه خوردن۔
دث بالفتح و تشدید ثا باران ضعیف۔
دعث بالفتح اول بیماری و بالکسر بقیهٔ آب۔
دلهاث بالکسر شیر درنده و مرد دلیر۔
دمث بالفتح نرمی و هموار ی و بالفتح و کسر میم جای نرم در ریگ ناک۔
دیوث بالفتح و تشدید یا قواد و بے غیرت و بی حمیت۔

فصل الدال مع الجیم

داج بتشدید جیم شب بسیار تاریک و مکاریان و سوداگران و مددگاران و تابعان حاج قال صلی الله علیه وسلم هؤلاء الداج ولیسوا بالحاج۔
دجج بفتحتین تاریکی و سختی و همچنین دجی بالضم
دجج نرم رفتن۔
دجاج بالفتح و الکسر ماکیان و خروس را نیز گویند و جاجتیکے۔
دروج بالضم و درجان رفتن و گذشتن و مردن گروهی و نسل نگذاشتن و یکسان گذشتن بر شتر ماده و نزادن آن۔
درج بالفتح پیچیدن چیزی در چیزی و کاغذ و طومار نوشته شکن نامه و بالضم صندوقچه و طبله که پیرایه جواهر دران نهند و بفتحتین راهها و پایهای نردبان۔
دراج بالضم و تشدید را مرغیست معروف و نام موضعیست۔
دستیج پاره معرب دستینه۔
دعج بفتحتین فراخ و نیک سیاه شدن سیاهی چشم۔
دلج بفتحتین و دلجه بالضم رفتن در اول شب۔
دموج بالضم در آمدن و استوار شدن بجای۔

دواج بالضم بالاپوش وبتشدید واو نیز آمده۔
دہنج بالفتح دال ونون وسکون ہا وفتح آن
جوہری است مانند زمرد کہ بفارسی آزاد مہند
فرنگ گویند معرب دہنہ۔
دہانج بالضم وکسر نون شتر دوکوہان۔
دیزج بالفتح معرب دیزه بالکسر یعنی تیره رنگ
بسبزی مائل از اسپ وجز آن۔
دیباج بالکسر معرب دیبا دیابیج ودیابج بیای
دو نقطه وبای موحده جمع۔

فصل الدال مع الحاء

دح بالفتح وتشدید حا پنہان کردن چیزی
در زمین۔
دحداح بالفتح فراخ وزمین نشیب
وابوالدحداح نام صحابی ست۔
دلوح بالضم پیاده رفتن با بار گران بر پشت

فصل الدال مع الخاء

دخ بالفتح والضم وتشدید خا دود۔
دسخ بفتحتین فربہی۔
دمخ بالفتح کوہی ست وبلند شدن وشکستن
دانخ بالفتح شب نہ گرم نہ سرد۔
دماخ بالضم بازیچہ ایست عرب را وبالکسر
چند کوہی بہ نجد۔
دوخ بالفتح خوار شدن ومستولی وغالب
بر شہر ہا۔

فصل الدال مع الدال

داود نام پیغامبریست واین لفظ سریانی
ست۔
دد بالفتح لہو وبازی دو وزن بزیادتی نون
نیز آمده۔
درد بفتحتین بے دندان شدن۔
درید بضم دال وفتح را نام مردیست تصغیر
درد یعنی بی دندان واین درید دانشمندی
ست مشہور استاد مبرد صاحب کتاب جمہرة اللغة
دعد بالفتح نام زنی است مشہور بہ حسن
در عرب۔
دنباوند کوہی ست بکرمان وماه دماوند
وگویند کوہی ست بلند بنواحی رے۔
دود بالضم کرمہا وہمچنین دیدان بالکسر
واحدش دودة۔

فصل الدال مع الراء

دار سرا وخانہ وشہر وقبیلہ جمع اول ادور
بالفتح وضم واو وجمع ثانی دیار وجمع ثالث دور
دبر بالفتح گروه مگس عسل وزنبور وتختہای ملخ و
مال بسیار وپاره زمین کہ درمیان دریا واقع
شود وبدین معنی بکسر نیز آمده وپس چیزی ومرگ
وگذاشتن تیر از ہدف وحمی الدبر عاصم بن
ثابت انصاری کہ زنبوران بعد از کشتہ
شدن حمایت او کردند ونہ گذاشتند کہ
مشرکان با او دست رسانند تا آنکہ سیل
او را بجای برد ومسلمانان یافتہ او را دفن
کردند وبہ ضم وبضمتین پشت مقعد وپس ہر چیز
ودبر اللیل والشہر آخر شب وآخر ماه وبفتحتین
ریش پشت ستور۔
دبور بالضم بیرون آمدن تیر از ہدف و
رفتن وبردن وپس رفتن وروایت از
کسے کردن بعد از مردن بیانو دبور زده
شدن وبالفتح باد پس پشت یعنی بادی کہ
از مغرب بطرف مشرق وزد خلاف صبا
واز این جہت صبا را قبول گویند۔
دابر پس رو پشت برگرده وتیر بردن
جستہ از ہدف وآخر وبقیہ چیزے واصل۔
دبیر رشتہ کہ در وقت تابیدن آن دست
بطرف بالا برده شود وقبیل آنکہ در تابیدن
آن دست بطرف سینہ آورده شود۔
دبار بالفتح ہلاک وبالضم نام روز چہارشنبہ
وبالکسر باره یعنی یک دائره زمین کہ بہندی
کیاری گویند وگذشتن وقت۔
دثر بالفتح مال بسیار وبفتحتین چرک جامہ و
جز آن۔
دثور بالضم ناپدید شدن نشان ووزد وفراموش
شدن وازیاد رفتن چیزی وبالفتح مرد گمنام
وخواب ناک۔
داثر ہلاک شونده وغافل۔
دثار بالکسر جامہ کہ بر بالای جامہ دیگر پوشند
وآن جامہ زیرین را شعار گویند۔
دجر بہر سہ حرکت لوبیا وبفتحتین حیران
شدن ومست شدن۔
دحر بالفتح راندن ودور کردن وباز

داشتن گاؤ و گوسپند و جز آن و همچنین دور
بالضم۔
دخر بالفتح خوار و ذلیل شدن و همچنین دخور بالضم۔
در بالضم مروارید بزرگ و بالفتح شیر گاؤ و غنیمت
و نیکوئی و کار نیکو و ازین جا گویند للہ درہ
یعنی خدا می راست خوبی و نیکوئی او و باریدن
باران و بسیار شدن شیر و باران و جز آن
دریر اسپ تیز رو۔
درور بالفتح ناقہ بسیار شیر۔
دسر بالفتح نیزہ زدن و باز داشتن و دور
کردن و جماع کردن و محکم کردن کشتی را۔
دسار بالکسر میخ و رسنی کہ کشتی را بآن محکم
کنند دسر بضمتین جمع۔
دستور بالضم نسخۂ جامع کل حساب کہ نسخہای
دیگر از آن بردارند معرب دستور بالفتح۔
دعر بالضم کرم است کہ چوب را میخورد و نام
پدر مالک خزاعی کہ یوسف علیہ السلام را
از چاہ برآوردہ بود و دنبال معجمہ خطا است
و بفتحتین دود کردن چوب در آتش و تباہ شدن
چیزی و تباہی۔
دغر بالفتح بوی بغل و بفتحتین افتادن کرم در
طعام و گندگی و غواری و سختی۔
دفتر بالفتح و الکسر کتاب جامع اوراق حساب۔
دمار بالفتح ہلاک۔
دوار بالضم گردش سر از علت و نام بتی است
و باین معنی بالفتح نیز آمدہ و بالفتح و تشدید واو
بسیار دور کنندہ۔

دور بالفتح گرد گشتن۔
دوائر گرد گردندگان و سختی ہا و گردش ہای
زمانہ و خطہای گرد جمع دائرہ است۔
دہر روزگار ہمیشہ و فرود آمدن عادت
و ہمت و فی الحدیث لاتسبوا الدہر فان اللہ
ہو الدہر یعنی دشنام مدہید دہر را بدرستیکہ
خدای تعالی ہمان دہر است و چون بعضے
از اعراب دہریہ را گمان بود کہ ہر حادثہ کہ
نازل میشود منزل آن حادثہ زمانہ است
پس دہر را دشنام دادندی حضرت رسالت
پناہ صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم فرمودہ کہ منزل
این حادثہ را دشنام مدہید کہ آن منزل بہ
حقیقت خدا است کہ آنرا دہر پنداشتہ اید۔
دیر بالفتح کلیسہای ترسایان و دیرانی صاحب
دیر و منسوب بدان۔
دیار بالفتح و تشدید یا گردندہ و اطلاق
آن بر یک کس کنند و صاحب دیر را نیز گویند
دیجور بالفتح شب تاریک دیاجیر جمع۔
دینار معروف در اصل دنّار بودہ بتشدید
نون برای آنکہ جمع او دنانیر است۔
دینور بالکسر و فتح نون و واو شہری است
مشہور۔

فصل الدال مع الزاء

درز بالفتح کنارہای جامہ کہ بہم دوزند و
نعیم دنیا و لذات آن۔
دعز بالفتح دفع کردن و جماع کردن۔

دہلیز بالکسر ما بین دروازہ و اندرون سرا
معرب دہلیز بالفتح دہالیز جمع۔

فصل الدال مع السین

دبس بالکسر و بکسرتین دوشاب و شیرۂ خرما
و عسل و بالفتح ہر چیزی سیاہ و بالکسر جماعۃ
بسیار از مردم۔
دبوس بالفتح و تشدید باگرز معرب دبوس
بغیر تشدید۔
دحس بالفتح بدی افگندن در میان
گروہی و دست ہا در پوست گوسپند کردن در
وقت پوست کندن و پر کردن چیزی را و لغزیدن
و پنہان کردن سخن و پوشیدن بدی۔
دخس بفتحتین آماس شدن سم ستور و بالضم
و فتح خا جانوریست دریائی بصورت مشک کہ
غرق شدگان را از غرق شدن برہاند و محبت
بسیار با آدمی دارد و آنرا دلفین ہم گویند
دروس بالضم ناپدید شدن نشان و
ناپدید کردن و حائض شدن زن۔
درس بالفتح حائض شدن و کہنہ شدن
جامہ و کہنہ کردن جامہ و خواندن کتاب و
مجامعت کردن بزن و کوفتن گندم در خرمن
و گرگین شدن شتر و قطران مالیدن بران
و راہ پنہان و بالکسر دم شتر و جامۂ کہنہ۔
دس بالفتح با تشدید سین قطران مالیدن
شتر را و پوشیدن چیزی و نہادن کردن
چیزی زیر چیزی۔

دسیس بالفتح پوشیده داشتن کر و حیله و گنده بغل که آنرا بدبار و نتوان علاج کرد۔
دعس بالفتح پر کردن ظرف و سخت پامال کردن چیزی و نشان نیزه زدن بجائی و راه بسیار نشان و بالکسر مثله۔
دلس بفتحتین تاریکی و علف بسیار برگ۔
دمس بالفتح سخت تاریک شدن شب و پنهان کردن در خاک و پوشیده داشتن چیزی۔
دموس بالضم تاریک شدن شب۔
دنس بفتحتین چرک و چرکناک شدن۔
دوس بالفتح خرمن کوفتن و پامال کردن چیزی را و روشن کردن آئینه و جز آن بمصقل
دهس بالفتح جای نرم که ریگ باشد و نه خاک و گیاهی که رنگ سبزی بر و غالب باشد۔
دیماس بالکسر حمام و زیر زمین و گلخن و زندان حجاج بن یوسف۔

فصل الدال مع الشین

دبش بالفتح خوردن و بفتحتین متاع زبون خانه۔
دهش بالفتح حیران کردن و بفتحتین متحیر شدن

فصل الدال مع الصاد

دهص بالکسر مثنیه دیوار و در به بالا تر از بیخ و بنیاد باشد و بنیاد را دهص بالکسر گویند و بالفتح شاخ فتن و بفتحتین تنگی ابرو و موی سر۔

فصل الدال مع الضاد

دحض بالکسر جای لغزان و بفتحتین لغزیدن پای و گشتن آفتاب۔
دحوض بالضم باطل شدن حجت۔

فصل الدال مع الطاء

دأط بالفتح و سکون همزه خفه کردن گلو و پر کردن و مشک۔
دلنط بالفتح زدن و سوختن۔

فصل الدال مع العین

درع بالکسر زره و پیراهن زن و بالضم و فتح راء شب ثالث دهم و یازدهم و دوازدهم از ماه که اول شب سیاه و باقی شب سفید باشد
دارع بکسر راء صاحب زره و آنکه زره پوشد۔
دسع بالفتح دفع کردن و برآوردن شتر نشخوار از شکم بدهان۔
دع بالفتح و تشدید عین سوختن و دفع کردن و راندن۔
دعداع بالکسر جنبانیدن پیمانه تا بیشتر در و گنجد و پر کردن ظرف و بانگ کردن بزرا و دعدع گفتن کسی را که افتاده باشد یعنی برخیز و بیان و باهستگی دویدن مردم و همچنین دعدعة
دقع بالفتح چیزی بکسی دادن و دور کردن و باز داشتن۔
دفاع بالکسر فرست کردن و درنگ و اهمال کردن در ادای حق کسی و دور کردن چیزی از کسی و همچنین مدافعة۔
دقع بفتحتین برخاک افتادن از خواری و درویشی و راضی شدن باندک معیشت و ناگواری شدن شتر همه را از شیر۔
دکع بالفتح نوع بیماری افتادن در شتران و اسپان۔
دکاع بالضم نوع بیماریست که در شتران و اسپان می افتد۔
دلع بالفتح بیرون آمدن زبان از دهان و بیرون کردن آن۔
دمع بالفتح و بفتحتین سرشک و سرشک ریختن و بفتحتین نشان بر رخسار۔
دنع بفتحتین خواری و بکسر نون مرد ناکس و بیخیر۔

فصل الدال مع الغین

دبغ بالفتح و دباغت بالکسر پیراستن پوست و پاک کردن آن و رنگ سبز دادن جامه را
دباغ بالکسر پیراستن پوست و آنچه بوی پوست را پیراید و بالفتح و تشدید باء آنکه پوست را پیراید۔
دماغ بالکسر مغز سر۔
دمغ بالفتح شکستن چنانچه بمغز رسد۔

فصل الدال مع الفاء

دف بالفتح و تشدید فاء پهلو از هر چیز و پاره ای آن و سازیست معروف و بالضم افصح است
دلیف آهسته رفتن و رفتار پیران و پیشین

آمدن لشکر۔ در حرب و ہمچنین دلف بالفتح و بفتحتین
دالف تیری کہ نزدیک نشانہ افتد و از جائیکہ افتادہ باشد دور شود دو گام نزدیک نہندہ بسبب بار گران کہ برداشتہ باشد۔
دلف بفتحتین بیماری لازم۔
دوف بالفتح تر کردن دارو بآب و سودن و ترک کردن مشک را۔

فصل الدال مع القاف

دانق بکسر نون نادان و آدمی و دزد و ستور لاغر و زبون و فتح نون و کسر آن و داناق شش یک درم و آن مقدار ہشت جو میانہ است معرب دانگ و دانیق جمع وازو یا دیا بواسطۂ اشباع ست بر تقدیریکہ جمع دانق باشد و بر تقدیریکہ جمع داناق باشد مبدل از الف ست و دم نقی لقب ابو جعفر خلیفۂ ثانی از خلفای آل عباس برای آنکہ یک دانق در خراج افزودہ بود۔
دحق بالفتح دور کردن و زائیدن و انداختن رحم آب منی را و قبول نکردن آن را۔
دحیق دور۔
درق بالفتح و بفتحتین سپرہا کہ از پوست سازند جمع درقۃ۔
دعق بالفتح سپردن و کوفتہ کردن راہ و بر انگیختن و رمانیدن۔
دفق بالفتح ریختن آب۔
دافق ریزندہ آب ماء دافق یعنی آب ریختہ شدہ اسم فاعل ست بمعنی مفعول۔
دق بالفتح و تشدید قاف کوفتن و آرد کردن و بالکسر باریک و اندک۔
دقیق آرد و باریک و چیز اندک۔
دقاق بالضم باریک و اندک و بالفتح و تشدید قاف کوبندۂ چیزی و قصار کہ جامہ را میکوبد و آرد فروش و لقب شیخ ابو علی کہ از مشاہیر اولیاست زیرا کہ آرد فروش بود۔
دلق بفتحتین جانوریست کہ از پوست او پوستین سازند معرب دلہ۔
دموق بالضم در آمدن بر کسے بی دستوری و در آمدن صیاد در کازہ و شکستن و ندانہا۔
دمق بفتحتین معرب دمہ یعنی باد و برف
دمشق بکسر اول و فتح میم و کسر آن شہری ست مشہور پای تخت ملک شام بنا کردہ دمشاق بن نمرود و ناقۂ دمشق شتر مادہ تیز رفتار۔
دروق بفتح دال و را پیمانۂ شراب و حوض پر آب۔
دہق بفتحتین شکنجہ کردن و شکستن و بریدن۔
دہاق بالکسر پر و مالا مال و ہمچنین دلہق

فصل الدال مع الکاف

درک بالفتح دریافتن و بفتحتین رسن پارہ کہ بر گوشۂ دلو بندند و طبقۂ دوزخ و طبقات دوزخ را درکات گویند چنانکہ منازل بہشت را درجات و آنچہ در پی چیزی پدید آید از عوارض یقال علیہ ضمان الدرک و بسکون را درین دو معنی نیز آمدہ اما فتح را را فصاحت
دراک بالفتح و تشدید را نیک در یابندہ۔
دک بالفتح و تشدید کاف کوفتن و خرد کردن و ہموار کردن و زمین کوفتہ و ہموار کردن و بالضم کوہ و راہ ہموار اسپان پہن پشت و مادۂ شتران بی کوہان۔
دلک بالفتح بدست مالیدن و مالش دادن و ادب کردن کسی را۔
دلوک بالضم گشتن آفتاب از بالای فرق و فرو شدن آفتاب و بالفتح آنچہ بر تن مالند چون خطمی و روغن و چیز ہای خوشبو۔
دلیک خاکی کہ باد بر داشتہ برد و طعامی از مسکہ و خرما سازند۔
دہک بالفتح آس کردن و شکستن و سپردن زمین و نزدیکی کردن بزن و بفتحتین دہی ست بشیراز و دہی ست بہ واسطہ۔
دیک بالکسر خروس و گاہے بر ماکیان نیز اطلاق کنند دیوک بالضم جمع۔

فصل الدال مع اللام

دال بالفتح و سکون ہمزہ آہستہ رفتن و نرم دویدن و بالضم و کسر ہمزہ جانوریست چون راسو و گرگ و روباہ و قبیلہ ایست از کنانہ از ان قبیلہ است ابو الاسود دئلی و بالکسر و فتح ہمزہ قبیلہ ایست دیگر و بعضے گفتہ

اصح آنست کہ ابو الاسود ازین قبیلہ است۔

دبل بالفتح گرد آوردن و اصلاح کردن زمین بسرگین و مانند آن و بپای زدن کسی را بعصا و بالکسر سختی۔

دلول بالضم نیز دادن زمین را و پیراستن هر چیز و جوئهای خرد و بالفتح بلا و زنی کہ فرزندش مرده باشد۔

دبال بالضم سرگین و مانند آن۔

دحل بالفتح قطران مالیدن اندامهای شتر را و دروغ گفتن۔

دجال بالفتح و تشدید جیم طلا و جوهر شمشیر و بسیار دروغ گوینده و گروه بزرگ و لقب کذاب مشهور کہ در آخر زمان پیدا خواهد شد۔

دخول در آمدن و بالفتح نام موضعی ست

دخل بالفتح در آمدن چیزی نقیض خرج و بفتحتین تباه شدن عقل و تن مکر و غدر نمودن و عیب کردن در حسب و درختان انبوه و گروهی کہ خود را بہ طائفہ نسبت کنند و از ایشان نباشند۔

داخل درون و اندرون در آینده ضد خارج۔

دخیل آنکہ در کار کسے دخل داشتہ باشد و شخصے کہ در طائفہ در آید و از ایشان نباشد و کلمہ کہ در کلام عرب آورده میشود و از ان نباشد۔

دخال بالکسر شتر آب خورده را میان دو شتر تشنہ در آوردن در آب خور۔

دعبل بکسر دال و بای موحدی و سکون عین مهملہ شتر مادهٔ پیر و نام شاعرے است خزاعی کہ مذهب تشیع داشت۔

دغل بفتحتین تباه شدن و تباهی و درختان انبوه۔

دفل بالکسر درخت خرزهره۔

دقل بفتحتین نخل پربار و تیر کشتی و خرمای زبون۔

دل بالفتح و تشدید لام تازه کردن۔

دلیل راه و راه نما۔

دال بتشدید لام راه نماینده و دلالت کننده بر چیزی۔

دلال بالفتح راه و بہ تشدید لام اول بسیار راه نماینده و شخصے کہ میان بائع و مشتری سودا راست کند۔

دلدل بالضم هر دو دال خار پشت بزرگ و نوعی ست از جانوران و نام استر سفید بسیاهی مائل کہ حاکم اسکندریہ بحضرت پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم فرستاد و امیر المومنین علی بن ابی طالب رض بدان سوار می شد۔

دمل بالفتح نیز و دادن زمین را و اصلاح کردن چیزی و بالضم و تشدید میم مفتوح لوے از ریشها کہ بر تن آدمی بر آید۔

دمال بالفتح سرگین و خرمای لو گرفتہ۔

فصل الدال مع المیم

دحم بالفتح و سکون حای مهملہ دور کردن و سخت سوختن۔

درم بفتحتین پوشیدن گوشت شتالنگ پای را۔

درهم و درهام بالکسر معرب درم و وزن آن شش دانگ ست و دانگ دو قیراط و قیراط دو طسوج ست و طسوج دو جو میانہ است و ده درم شرعی هفت مثقال باشد و درم شرعی را درهم بغلی نیز گویند زیرا کہ راس البغل نام ضرابی ست از عجم کہ آنرا سکہ زد و قدر آن درم در پهنا بقدر میان کف دست میباشد۔

دارم بالفتح نام پدر قبیلہ ایست از تمیم و درختیست۔

دسم بالفتح استوار بستن گوش جراحت و سر شیشہ و اندک تر کردن باران زمین را و ناپدید کردن نشانہ و بستن در و بفتحتین چربی و چرب شدن و فتح دال و کسر سین چرب۔

دسام بالکسر آنچہ جراحت را بدان استوار کنند و آنچہ در گوش کنند و سر شیشہ و کوزه را بآن بندند۔

دعام بالکسر ستون خیمہ و خانہ و دعامہ واحد۔

دم بالفتح خون و بتشدید میم طلا کردن خیمہ

دوم بالفتح همیشہ بودن و آرمیدن و درختیست کہ از و میوهٔ مقل پیدا شود و آن میوه را مقل مکی گویند و نیز درخت کنار۔

دوام بالفتح همیشگی و بالضم گردش سر کہ آنرا دوار نیز گویند۔

دائم همیشه وآرمیده۔
دهم بالفتح عدد بسیار از هر چیز و فراگرفتن ابنوہ
دیلم بفتح دال ولام طائفه معروف و نحی و بلاو دشمنان وگروه و دراج نر و جمع شدن نگاه و بعو دکنه نزدیک حوضها و خوابگاه اشتران و فیروز بن دیلم نام صحابی ست وآن غیر فیروز دیلمی ست که اسود عیسی را که در زمان حضرت دعوی نبوت کرده بود کشت۔

فصل الدال مع النون

دبران بفتحتین منزلی ست از منازل قمر و آن پنج ستاره و یک ستاره روشن ستاره از ان میان آنرا عین الثور گویند۔
دجن بالفتح پوشیدن ابر آسمان را و باران بسیار۔
دجان بالضم ابر تاریک بے باران۔
داجن بز و غیر آن که بجائی الفت و انس گرفته باشد۔
دجون بالضم مقیم بودن بجائے۔
دحن بفتحتین فربه پشت و کلان شکم شدن و بفتح دال وکسر حا فربه پشت و کلان شکم و گوز خبیث۔
دخن بالفتح دود بر آمدن و بالضم کاورس یا دانه ایست از کاورس کوچک تر و بفتحتین دود و کینه و کجی خلق و جوهر شمشیر و تغیر عقل و دین و حسب
دخان بالضم دود۔
دوش بفتحتین بازی۔

دوان مرد بیفائده و شمشیر کند و شمشیر تیز۔
درن بفتحتین چرک و نام کوهی ست۔
دفن بالفتح درخاک پنهان کردن و بالکسر موضعی ست۔
دفین درخاک نهان کرده شده و گنج زیر زمین و چاه و حوض و چشمه که بخاک انباشته باشد و دار دفین بیماری که معلوم نباشد۔
دکن بفتحتین بسیاهی مائل شدن رنگ۔
دکان بالضم و تشدید کاف دکان که بر وی نشینند و آنرا حانوت نیز گویند دکاکین جمع
دلفین بالضم ماهی ست دریای شور بصورت مشک پر آب که آدمی را بمرتبه دوست میدارد که غریق را برداشته بکنار رساند۔
دمن بالکسر سرگین و بفتحتین جمع دمن بالکسر و آثار خانه و سواد مردم و جاهای نزدیک بخانها و بر تقدیر جمع دمنه است بالکسر
دمان بالفتح خاکستر و سرگین۔
دمامین بفتح دال وکسر میم و دم دهی ست بمصر۔
دامان دهی است در عراق که سیب در آنجا بسیار میشود۔
دن بالفتح و تشدید نون خم و صاحب قاموس گوید دن خم بزرگ یا خم دراز که بر زمین نتواند ایستاد تا زمین را گو نکنند۔
دنان بالکسر جمع۔
دون بالضم زیر خلاف فوق و پیش و پس و حقیر و اندک و نزدیک و نزد و غیر و خسیس و دهی

ست بر نیشابور و دونک یعنی بگیر او را۔
دوران بفتحتین گرد گردیدن۔
دمن بالفتح دوری کردن و بدن را روغن مالیدن و اندکی تر کردن باران زمین را و زدن کسی را به عصا و بالضم روغن و قبیله ایست از یمن و اندک باران که روی زمین تر کند۔
دهان بالکسر پوست سرخ و دردی روغن زیتون و روغنها و بارانهای نرم که روی زمین را تر کند و بدین دو معنی جمع دهن ست۔
دهدرین بضم هر دو دال و تشدید را مفتوح باطل و دروغ یا اسم فعل ست بمعنی بطل و عرب گوید (دهدرین سعد القین) یعنی باطل شد سعد آهنگر چه مردم در قحط سال افتاده بودند که او را کار نمی فرمودند یا آنکه دعوی کرده بود که من سعد نام دارم بعد از ان ظاهر شد که دروغ گفته بود پس گفتند که دهدرین سعد القین یعنی دروغ و باطل شد سعد گفتن آهنگر خود را۔
دهقان بالکسر و الضم کشاورز و رئیس ولایت و قوی تصرف در کارها و این لفظ در اصل فارسی دهگان ست معرب کرده اند
دین بالفتح چیزیکه حاضر نباشد و مرگ و وامی که در و تعین وقت باشد و اگر در و وقت معین نباشد آنرا قرض گویند دیون جمع و دام خواستن و وام دادن و بالکسر پاداش دادن و رام شدن و گردن نهادن و نرم کردن و رام

گردانیدن وکسی را بزور بر چیزی داشتن وغالب ومستعلی شدن ومالک پادشاه شدن وخوار گردانیدن وگناه کردن وخواری وپرهیزگاری وبیماری وکیش وسیرت وعادت وعبادت درکار وشان وشمار وحکم وباران دائم یا باران نرم۔

دیّان بالفتح وتشدید یا پاداش دهنده وقهر کنند وقضا کننده وحکم کننده وحساب کننده۔

دیوان بالکسر وبافتحه نیز آمده جمع شدن گاه دفترها وکتاب محاسبه کردن وحساب مردم نویسند وکتاب شعر دواوین جمع۔

دیدن بفتح هر دو دال عادت۔

دیدان بالکسر کرمها جمع دودة وبالفتح عادت

فصل الدال مع الواو

دجوّ بالفتح وبضمتین وتشدید واو تاریک شدن شب۔

دحو بالفتح گستردن وبزرگ شدن شکم د

اندک دست ویا برداشتن اسپ در رفتن۔

دسهو بالفتح کم شدن وپنهان شدن۔

دلو بالفتح کوزه که بآن آب از چاه کشند ونام برجی ست وسختی وبلا ونشانه که بر اعضای شتر باشد وبالضم وتشدید واو برکشیدن دلو ونرم راندن وباکسے نرمی ومدارا کردن وحاضر کردن حجت ومتوسل شدن بچیزی ومرافعهٔ مال کردن پیش حاکم۔

دنوّ بضم دال ونون وتشدید واو نزدیک شدن۔

دوّ بالفتح وتشدید واو بیابان۔

فصل الدال مع الیاء

داری دانده وخداوند نعمت وکسے که یکجا مقیم باشد وخوشبوی عطر فروش وبدین معنی منسوب ست بدارین وآن فرضه ایست در بحرین که از هند بدانجا مشک آرند۔

دارصینی معرب دارچینی۔

داهی زیرک درست رای وچیز منکر۔

دانی ودنی ناکس ونزدیک بمعنی اول از دنارت ست وبمعنی ثانی از دنو۔

دری بالفتح دانستن وفریفتن وبالکسر وبالضم وتشدید را وتخفیف یا کوکب درخشنده وبضم دال وتشدید را ویا نیز آمده یعنی کوکب چون در صفا ودرخشندگی دراری جمع۔

دواعی خواهشها وباعث ها۔

دواهی سختیها وبلاها۔

دویّ بالفتح وتشدید یا آواز کردن گوش ومگس ومرغ وباد وآواز مگس وباد وگوش ومرغ ودرخت۔

دهی بالفتح زیرک شدن وبالفتح وتشدید یا زیرک۔

دهری بالضم پیر سالخورده وبالفتح آن که قائل بقدم زمان هست وبدین معنی بضم دال نیز آمده۔

❁ ❁ ❁ ❁

باب الذال

فصل الذال مع الالف

ذرا بالفتح آفریدن وافشاندن تخم وذرا النار گروهے که آفریده شدند برای آتش ودوزخ وبفتحتین سپیدی موی وپیری۔

ذری بفتحتین پناه وپرده وستر وآنچه برباد داده شود وسرشک ریخته از چشم وبالضم جمع ذروة۔

ذکا بالفتح زبانه کشیدن آتش وزیرک شدن وزود دریافتن چیزی را دلوی دادن مشک وبضم آفتاب وابن الذکا یعنی صبح۔

ذکری بالکسر یاد آوردن ویاد کردن وپند دادن وپند۔

فصل الذال مع الباء

ذأب بالفتح وسکون همزه مذمت کردن وبالفتح وبالالف عیب۔

ذئب بالکسر وسکون گرگ وبیا نیز آمده ذیاب بالکسر جمع ودواء الذیب گرسنگی که دوا نتوان کرد وبنو الذیب قبیله ایست واظفار الذیب چند کوکبی ست خرد بصورت ناخنهای گرگ۔

ذب بالفتح وتشدید باگاه دشتی دور کردن وبازداشتن ومنزد دلبودن و یکجا قرار نگرفتن وخشک شدن جسم در آخر گرما وخشک شدن لب از تشنگی ولاغر شدن ۔

ذباب بالضم مگس عسل وکوهی ست نزدیک مدینه ذلقعله سیاه درون حدقه سپید وذباب العین مردمک چشم ذباب السیف دم شمشیر ۔

ذرب بالفتح نشگرده گفتگاران وتیز شدن چیزی وتیز وبالکسر بهره و مانند آن که در گردن آدمی یا حیوان باشد وبیماری که در جگر بهم رسد وبالضم چیزهای تیز وبفتحتین تباه شدن معده وشکم رفتن چنانکه گاهی رود وگاهی باز ایستد وبیهوده گفتن و دوا پذیرفتن وبفتح اول وکسر ثانی تیز زبان ۔

ذعلب بکسر ذال ولام ناقه تیز رو ۔

ذنب بالفتح گناه وذنوب جمع وبفتحتین دم اذناب جمع ودنباله چشم وذنب الفرس کوکبی ست شبیه بدم فرس وذنب الثعلب وذنب الخیل دو گیاهی ست واذناب الناس پیروان مردم وعوام ایشان ۔

ذناب بالکسر دنباله هر چیزی ورسنی که دم شتر بآن بندند ۔

ذانب پس کسی رونده ۔

ذنوب بالفتح اسپ دراز دم وبهره و دلو پر آب یا مطلق دلو وروز بسیار شر و گوشت پشت وقبر ۔

ذوب بالفتح عسل وگداختن وسخت شدن گرمی آفتاب وهمیشه خوردن عسل ونادان شدن بعد از دانش وثابت وواجب شدن حق برکسی ۔

ذوائب گیسوها وموهای پیش سر وبلندترین وبهترین چیزها جمع ذوابه است بالضم

ذهاب بالفتح وذهوب بالضم گذشتن ورفتن ۔

ذهب بفتحتین رفتن وگذشتن وخیره شدن چشم ورفتن هوش از دیدن زر در کان وزر وپیمانه ایست اهل یمن را وزرده تخم مرغ ۔

فصل الذال مع التاء

ذائقه قوتی که بدان مزه چیزها دریابند وآن برظاهر زبان باشد ۔

ذات حقیقت چیزی وخداوند ونیز بمعنی مونث ذو باشد ۔

ذاریات بادها که چیزها را ببرد ۔

ذبحه بالضم والکسر والفتح وبضم ذال وفتح باء دردیست که در رگ گلو از بسیاری خون پیدا میشود وبدترین خناقهاست ۔

ذبیحه چارپایه گلو بریده وچارپایه که برای کشتن باشد ۔

ذبذبه بالفتح هر دو ذال دو دل کردن کسی را در کاری وجنبیدن چیزها که آویخته باشد وزهوا ۔

ذباله بالضم وتشدید باء وتخفیف آن فتیله ۔

ذخیره بالفتح آنچه نگاه داشته شود وبفارسی آنرا بنجی گویند ۔

ذروه بالضم والکسر بالای هر چیزی وبالائی کوهان ۔

ذریه بالضم والکسر وتشدید را وباء نسل آدمی وجن وذریات وذراری جمع ۔

ذریعه وسیله ودست آویز واسپ شتری که صیاد در پس آن پنهان بجهت کردن تیر صید را ۔

ذره بالضم وفتح را غله ایست معروف که آنرا جواری گویند وبالفتح وتشدید را مورچه ودر وزن صد ذره مقدار یک جو باشد ۔

ذکاة بروزن صلاة گلو بریدن وذبح کردن ۔

ذکیه بالضم آنچه بوی آتش خورند یعنی فروزینه ۔

ذلة بالکسر وتشدید لام خواری ۔

ذلاقه بالفتح تیز زبانی وفصاحت وتیز زبان وفصیح شدن ۔

ذمه بالکسر وتشدید میم عهد وامان واهل ذمه اهل کتاب که بعهد وامان در دار اسلام در آیند وبالفتح چاهی که آب اندک داشته باشد ۔

ذنابه بالضم پیرو ودنباله چیزی وبالکسر خویشی ونزدیکان ونام موضعی ست ۔

ذوابه بالضم موی پیشانی وجای رستن موی پیشانی وبهترین وبالاترین چیزی ۔

فصل الذال مع الحاء

ذبح بالفتح گلو بریدن وشگافتن وکشودن وبالکسر جاریا یکہ ذبح کردہ شود قولہ تعالیٰ وَفَدَیْنَاہُ بِذِبْحٍ عَظِیْمٍ ہ وبدین معنی بکسر اول وفتح ثانی نیز آمدہ۔
ذبیح گلو بریدہ وانچہ برای گلو بریدن آمادہ باشد ولقب اسمٰعیل علیہ السلام۔
ذابح گلو بریدہ وسعد ذابح منزلیست از منازل قمر وآن ستارہ ایست کہ میان آنہا دوری بقدر یک ذراع است وطرف یکی ازینہا کوکبی ست خرد کہ آنرا گویا می خواہد کہ ذبح کند۔
ذراح بالفتح شیر آب آمیختہ وبالضم وتشدید راکرمی ست پرندہ سرخ باخالہای سیاہ بغایت زہرناک وبدین معنی ست ذروح بالضم و تشدید را وذراریح جمع۔
ذرح بالفتح ذراریح در طعام کردن۔
ذریح بالفتح شبیہا ونیہا ونام فحلی ست معروف از شتران کہ شتران خوب را بدو نسبت کنند ونام پدر قبیلہ ایست۔

فصل الذال مع الراء

ذأر بالفتح وسکون ہمزہ دلیری کردن و رمیدن وکراہت داشتن چیزی را وعادت کردن بچیزی۔
ذبر بالفتح نوشتن ونقطہ کردن و زود خواندن وآہستہ خواندن ودانستن چیزی وصحیفہ ذابر استوار دانش۔

ذخر بالضم چیزی نگاہداشتن ونگاہداشتہ شدہ برای وقتی۔
ذخائر نگاہداشتہ شدہ برای روزی جمع ذخیرہ
ذر بالفتح وتشدید را دانہ افشاندن بر زمین ونمک مانند آن بر چیزی افشاندن ومورچہا وبدین معنی جمع ذرۃ است ونام مردی ست والو ذر کنیت صحابی ست۔
ذرور بالضم برآمدن آفتاب ودمیدن گیاہ وبالفتح دارو ے کہ بر چیزی افشانند
ذعر بالفتح ترسانیدن وبالضم ترس وبہ فتحتین دہشت وبالضم وفتح عین چیزی کہ ازان ترسیدہ شود۔
ذفر بفتحتین بوے تیز خوش وناخوش وبوی تیز آمدن وبوی بغل وگیاہ بدبو ومشک اذفر مشک تیز بوی وروضۃ ذفرۃ مرغزار بویا۔
ذکر بالکسر آوازہ وثنا ویاد آوردن ویاد کردن بزبان وبالضم یاد کردن وبفتحتین ایر نرینہ جمع وزلیعنی خلاف مادہ ذکور جمع و پولاد وشمشیر آبدار وذکور البقل ترہ کہ درماز وسطبر شود۔
ذکیر نیک یاد گیرندہ۔
ذاکر یاد کنندہ۔
ذمر بالفتح برانگیختن بجنگ بانگ کردن شتر وبالکسر دلیر وزیرک بسیار یاری کنندہ و ہمچنین ذمیر وذمر بفتح اول وکسر ثانی۔
ذمار بالکسر زینہار وعہد وانچہ سزاوار

ست نگاہداشت آن بر مرد۔

فصل الذال مع العین

ذرع بالفتح گز کردن جامہ وغلبہ کردن قی ودراز شدن دست وچست شدن وبفتحتین طمع بچہ گاو دشتی وشتر مادہ کہ صیاد پس آن پنہان شود تا صید را تیر زند۔
ذراع بالفتح زنی کہ سبک ریسد وبالکسر بازو از آرنج تا انگشتان ودر حیوانات از پاچہ بالاتر را ذراع گویند وگزی کہ بادو چیز بارا پیمایند وذراع ران شتر وبن نیزہ وقبیلہ ایست ونام منزلی است از منازل قمر وآن ستارہ ایست چند کہ بر ذراع برج اسد واقع شدہ اند ومرد رحب الذراع والذرع خوش خلق۔
ذروع بالفتح اسپ وشتر سبک بسیار فراخ گام وہمچنین ذریع۔
ذوع بالفتح حاجتمند شدن۔
ذیع بالفتح فاش وپراگندہ شدن چیزے
ذائع فاش وشائع۔

فصل الذال مع الفاء

ذأف بالفتح وسکون ہمزہ زود مردن۔
ذروف بالضم اشک از چشم رفتن۔
ذرف بالفتح روان شدن اشک و روان شدن آب۔
ذعف بالفتح زہر کسی را خورانیدن

وزہر در طعام کردن وزہر۔
ذعاف بالضم زہر قاتل وموت۔
ذواف بالضم مرگ زود آینده۔
ذَفَف بفتحتین ذَفّ بالفتح وتشدید فا۔
ذفاف بالکسر خسته زخمی ومجروح گشتن ودرکاری شتاب کردن۔
ذفاف بالضم زود وسبک وبالکسر والفتح زہر قاتل وآب اندک۔
ذفوف وذفیف زود وسبک۔
ذلف بفتحتین خردی وراستی تیغ بینی۔
ذوارف آبہائے روان۔

فصل الذال مع القاف

ذرق بالضم اسپی ست دشتی وبالفتح سرگین مرغ وسرگین انداختن مرغ۔
ذعق بالفتح فریاد کردن۔
ذلق بفتحتین تیز زبان شدن وبے آرام شدن وبدین دو معنی بالفتح نیز آمده وتیز کردن کارد وبالفتح ناتوان کردن روزه کسی را وسنجال انداختن مرغ وطرف زبان وسنان وکنار وتیزی ہر چیزی وبدین دو معنی بضم اول وفتح دوم وبضمتین نیز آمده۔
ذلیق بالفتح وکسر لام تیز زبان وسنان تیز
ذولق بالفتح کنار زبان وسنان۔
ذوق وذواق ومذاق بالفتح چشیدن وآزمودن مزۀ چیزے۔

فصل الذال مع اللام

ذال بالفتح وسکون ہمزه نرم رفتن وشتاب رفتن۔
ذبول بالضم وذبل بالفتح گوش ماہی وپوست سنگ پشت واستخوان ماہی کہ ازان دست برنجن وشانه سازند۔
ذحل بالضم ظلم وجور۔
ذحل بالفتح کینه ودشمنی۔
ذل بالضم وتشدید لام خواری وخوار شدن وبالکسر نرمی ورام شدن۔
ذلیل خوار اذلة واذلاء جمع۔
ذلول بالفتح رام ذلل بضمتین جمع۔
ذوالکفل بکسر کاف نام پیغامبریست وبعضی گفته اند که شخصی بود که متکفل کار وخدمت پیغامبری شده بود۔
ذہل بالفتح فراموش کردن وغافل شدن وبضمتین۔
ذہول بالضم درختی است ونام قبیله ایست
ذاہل غافل۔
ذیل بالفتح دامن بر زمین کشیدن ودامن وآخر ہر چیز از جامه وازار وہر چه بر زمین کشیده شود وذیل الریح آنچه زمین را برد باد ازباد۔
ذیال به تشدید یاد
ذائل اسپ دراز دم۔

فصل الذال مع الميم

ذام بالفتح وسکون ہمزه عیب کردن وخوار شمردن وبد گفتن وراندن۔
ذم بالفتح وتشدید میم نکوہیدن وبد گفتن وبالکسر بسیار لاغر۔
ذمیم نکوہیده وآب ناخوش ودانه که برو پیدا شود وآب بینی وبول وچیزی چون بیضۀ مور که از مسام بیرون آید۔
ذمام بالکسر حرمت وحق وچاہہای اندک آب بدین معنی جمع ذمة است بالفتح
ذیم وذام بالفتح عیب۔

فصل الذال مع النون

ذبیان بالضم والکسر قبیله ایست ازان قبیله است نابغۀ ذبیانی شاعر مشہور در عرب مادح نعمان بن منذر۔
ذقن بالفتح بزر زنخ زدن ودر حلق زدن وبالکسر پیر سال خورده وبفتحتین زنخدان۔
ذاقن زیر زنخ وسر گلو۔
ذکران بالضم نران جمع ذکر به فتحتین۔
ذہن بالکسر زیرکی وتیزے خاطر ویاد داشتن وقوت درک وبالضم نام قبیله ایست

فصل الذال مع اليار

ذکی زیرک۔
ذمی بالکسر وتشدید میم اہل کتاب که زینہاری باشند منسوب بذمه یعنی عہد وپیمان۔

باب الراء

فصل الراء مع الالف

رُویا بالضم وسکون ہمزہ خواب دیدن وانچہ در خواب بینند۔
ربا بالکسر زیادت شدن ونشو ونما کردن وزیادتی گرفتن در دام و بیع۔
رثا بالکسر مرثیہ گفتن مردہ را و محاسن او را شمردن در شعر و جز آن۔
رجا بالفتح امیدوار شدن وکنار چیزے و بمد نیز آمدہ۔
رُجعیٰ بالضم بازگشتن۔
رحیٰ بالفتح آسیا۔
رُحضا بالضم وفتح حا عرق تپ۔
رخا بالفتح فراخی عیش و بالضم باد نرم۔
ردی بالفتح ہلاک شدن۔
ردا بالکسر چادرے کہ بر دوش گیرند۔
ردء بالکسر یار۔
رزایا مصیبتہا۔
رزء بالضم مصیبت۔
رشا بالکسر رسن ومنزلیست از منازل قمر و بالفتح و بفتحتین آہو برہ۔
رشیٰ بالضم والکسر جمع رشوت۔
رضیٰ بالفتح خوشنودی و ضامن و محب ولقب علی بن موسیٰؑ۔
رضویٰ بالفتح کوہیست بہ مدینہ۔
رعشا زن خویشتن آرا۔

راعنا یعنی مراعات کن ما را اصحابہؓ این معنی قصد کردہ بحضرت پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم خطاب میکردند و یہود اندک تغیر دادہ راعینا میخواندند یعنی شبان ما حق تعالیٰ صحابہؓ را نہی کرد کہ دیگر بار باین کلمہ خطاب نکنند بلکہ اُنظُرنا گویند۔
رعایا بالفتح محکومان و نگہداشتہ شدگان۔
رعاء بالکسر شبانان۔
رعیٰ گیاہ۔
رغاء بالضم آواز کردن و آواز شتر و شتر مرغ و کفتار۔
رفاء بالکسر اتفاق نمودن و پیوند نمودن
رفوء بالضم نیکو کردن دریدگی جامہ را و پیوستن بر چیزے۔
رقوء بالضم ایستادن اشک خون و بہ ضمتین ایستادن اشک انچہ بر جراحت نہند تا خون ایستد۔
رقشاء بالفتح ماریست و چیزے کہ شتر مست از گلو بر آرد و آنرا شقشقہ نیز گویند۔
رمضاء بالفتح ریگ گرم کہ چون پای بران نہند بسوزد۔
رداء بالضم دیدار و خوبی منظر و بالفتح میرانی و بالکسر سیراب شدگان و رسنی کہ متاع بر شتر بدان بندند ارویۃ جمع۔
رہاء بالفتح زمین فراخ و بالفتح و بالضم قبیلہ

ایست رہاوی منسوب بدان و بالکسر کوچہای بازار کہ آب باران ازان روان شود۔
ریاء بالکسر کار بر دیدگے مردم کردن۔

فصل الراء مع الباء

راب بالفتح وسکون ہمزہ پیوند کردن و دوختن چیزے۔
رب بالفتح وتشدید با خداوند و پروردگار و برادر بزرگ و بدین معنی بعضے گفتہ اند قول حق تعالیٰ فَاذْهَبْ أَنْتَ وَرَبُّكَ أی أنْتَ وَهَارُونَ۔ ارباب جمع و پروردن و نیکو کردن و تمام کردن و فراہم آوردن و افزون کردن و صلاح آوردن و لازم شدن و اقامت کردن و خداوند شدن و بالضم آب انگور و بہی و انار و مانند آن کہ بپزند تا غلیظ و انگشت پیچ شود رُبوب جمع و بالضم وفتح بای مشدد بسیار اندک۔
ربیب پسر زن و پروردہ۔
ربائب دختران زن و دایہا و بزہا کہ در خانہ پروردہ باشند و بزای بادہ کہ در خانہ نگاہدارند برای شیر۔
رباب بالفتح ابر سپید و نام زنی است جمیلہ معشوقہ و رعد و ساز معروف کہ مینوازند و موضعی ست بمکہ و کوہی است بمدینہ و بالضم موضعی ست و بالکسر زیان و عشور و پنج قبیلہ

الیست از عرب که یکجا شده اند۔
ربب بفتحتین آب بسیار و خوش۔
ربرب بفتح هر دو رارمهٔ گاو دشتی۔
رتوب بالضم ثابت و ساکن شدن۔
راتب ثابت و بیکجا ایستاده و قرار گرفته
رتب بفتحتین سختی و میانهٔ انگشت وسطی و سبابه
و زمین بلند و برآمده و سنگهاکه بعضے از ان بلند
تر از بعضی دیگر باشد۔
رجب بفتحتین ترسیدن و بزرگ داشتن و
نام ماهی ست ارجاب جمع و ارجاب بمعنی رُدها
هم آمده اما مفردش یافته نشده۔
رحب بالضم وسعت و فراخی و بالفتح فراخ
و بفتحتین الوهیلے مساجد و خانهای و زمینهای
فراخ جمع رحبه است و نام پدر قبیله الیست
از قبائل همدان۔
رحیب بسیار خوار و رحیب الصدر یعنی فراخ
سینه و رحائب النجوم فراخهای اطراف زمین
رزب بالفتح لازم شدن بچیزے و نگاه
داشتن۔
رسوب بالضم ته نشستن چیزی و فرو رفتن
چشم بمغاک و دُردی آب و بول که در ته ظرف
نشیند و بالفتح شمشیر که فرو رود بزخم۔
راسب ته نشیننده و مرد گرانبار و جبل
راسب کوه ثابت و بنو راسب قبیله الیست
رصب بفتحتین میانهٔ سبابه و وسطی۔
رضب بالفتح مکیدن آب دهن۔
رضاب بالضم آب دهن و ریزهای شکر

و پارچهای برف و تگرگ و شکر و کف و
عسل و شبنمی که بر درخت باشد۔
راضب نوعی از درخت کنار و باران
به یکبار فرو ریخته۔
رطب بالفتح تر و شاخ نازک و پر نازک
مرغ و مانند آن و بالضم و بضمتین گیاه و درخت
سبز و بالضم و فتح طا خرمای تر۔
رعب بالضم و بضمتین ترس و ترسانیدن
رغب بالفتح و الضم و بفتحتین خواهش کردن
و آز کردن و بسیار خوردن۔
رغاب بالفتح زمین نرم۔
رغائب عطاهای بسیار و چیزهای
مرغوب جمع رغیبه۔
رغیب حریص۔
رقوب بالضم چشم داشتن و بالفتح زنی یا
مردی که او را بچه نزید و زنی که چشم بر مرگ
شوهر دارد بجهت میراث و شتری که نزدیک
بر حوض آب خوردن نیاید بجهت انبوهی۔
رقیب نگهبان و چشم دارنده و نگهدارنده
و موکل و یکی از نامهای خدای عز و جل و
منزلی از منازل قمر یا ستاره که چون او
طالع شود مقابل او غروب کند و تیر سوم از
تیرهای قمار۔
رکوب بالضم سوار شدن و بالفتح هر دو بپا
سواری کننده و ستوری که سزاوار سواری
باشد۔
راکب راکب جمع از دانچه بر تنهٔ نخل برآید

از شاخ و آن را رکوب نیز گویند و در اکثر
لغت عرب راکب سوار اشتر را گویند و
فارس سوار اسپ را گویند۔
رکب بالفتح شتر سواران و اسپ سواران را
از عدد ده افزون و بر زانو زدن و بضمتین
زانوها و بفتحتین زهار و موی زهار۔
رکاب بالکسر شتران سواری و چیزی
که بر زین بندند تا پای در ان نهند و بالضم
و تشدید کاف سواران۔
روب بالفتح ماست شدن شیر و شوریده
شدن عقل و بالضم و هیبت به بلخ۔
رهب بالضم ترسیدن و بالفتح شتر مادهٔ
لاغر و پیکان باریک و بفتحتین آستین۔
راهب پارسا و عابد ترسایان۔
ریب بالفتح گردش زمانه و حاجت و
شک و ریب المنون حوادث روزگار۔

فصل الراء مع التاء

رأفة و **رحمة** مهربانی کردن۔
رایة علم رایات جمع۔
رؤیة بالضم و سکون و همزه دیدن و
دانستن۔
رائحة بوی و هر چیز اندک روائح جمع۔
راحت کف دست و آسایش۔
رؤبة بالضم و سکون همزه قطعه که بدان
درست کرده شود ظرف شکسته را و رؤبة
بن عجاج شاعری ست مشهور و به واو نیز آمده

راجفة لرزنده و دمیدن صور بار اول
رادفة در پی آینده و دمیدن صور بار دوم
راویة بسیار روایت کننده شعر و غیر آن
و مشک آب شتر و استر و جز آن که بران آب
کشند۔
رابیة زمین بلند و افزوده و زائده۔
رافضة گروهے از لشکر که سردار خود را گذاشته
باشند و جمعی از شیعه که زید بن علی رض را گذاشته
بودند تا شهید شد۔
راسیة استوار۔
رابطة لشکری پاره جا که از پیش دشمن نگریزد
و گویا ایشان را بچیزے بسته اند و آنچه بآن چیزے
را بچیزے بندند۔
ربوة زمین پشتهٔ بلند۔
ربقة بالکسر حلقهٔ از رسن که در گردن ستور
بندند و آن رسن را ربق بالکسر گویند۔
ربذة بالکسر خرقهٔ حائض و مردے خیر و سر
بند شیشه و هر چیز بلند و پشم زنگین که از
گوش و گردن شتر و جز آن بیاویزند و بدین
معنی بالفتحتین نیز آمده و بفتحتین پشم پاره که به
آن قطران مالند بر شتر و رکوی که زن گر پیرایه
را بآن جلا دهد و بکسر نیز آمده و نام جائی نزدیک
مدینه که مرقد ابوذر غفاری رض است و دستار پاره و
سختی۔
ربیبة دختر زن و بز در خانه پرورده برای
شیر و دایهٔ پرورنده۔
ربیعة خود آهنین و سنگے که بر دارند و بدان
زور آزمایند و پدر قبیلهٔ الیست و نام مردیست
رباعیة بر وزن ثمانیة یکے از چهار دندان
که میانهٔ ثنایا و انیاب ست رباعیات جمع۔
ربعة بالفتح مرد و زن میانه قد و چهار خانه
و طبلهٔ عطار و بفتحتین سخت ترین دویدن شتر
و نام قبیلهٔ الیست از بنی اسد۔
رتمة بفتحتین رشته که بر انگشت بندند بجهت
یاد کردن چیزے و آنرا رتیمه نیز گویند۔
رتبة بالضم پایه و منزلت و بفتحتین زمین
بلند و بر آمده و سختی۔
رتة بالضم و تشدید تا درماندن بسخن۔
رت بالفتح و تشدید تا مهتر و خوک رتوت
جمع۔
رثاثة بالفتح کهنه و سوده شدن و بد شکل
شدن۔
رثة بالکسر رخت کهنهٔ خانه و زن نادان
و مردم فرومایهٔ ضعیف۔
رجفة بالفتح لرزهٔ زمین و جز آن۔
رجعة بالفتح باز گشتن به دنیا بعد از مرگ
و جواب نامه و جز آن و باز آمدن و باز
گشتن مرد بسوے زن مطلقه و بدین معنی بکسر
نیز آمده اما فتح افصح ست۔
رجلة و رجولیة بالضم مرد بودن و مردے
و سواری و کلان پائی۔
رجلة بالفتح زن مرد مانند و ترهٔ خرفه
رحبة بالفتح ساحت مسجد و زمین فراخ۔
رحلة بالکسر کوچ کردن و بالضم مقصد و
آنچه بسوے آن رفته شود از هر جا۔
راحلة ستور بارکش و شتر سواری۔
رحالة بالکسر زین چرمین که بجهت تاختن
بر ستور نهند و دروے چوب نباشد۔
رخصة بالضم دستورے و آسانی و ارزانی
رخمة بفتحتین مرغیست مانند کرگس و آنرا
نوق هم گویند۔
رخامة بالفتح نرم شدن و بالضم سنگ
نرم و سفید۔
ردة بالکسر و تشدید دال مرتد شدن و پر
شیر شدن پستان پیش از زائیدن و بالفتح
فاسد و زبون شدن۔
رذالة بالفتح ناکس و فرومایه شدن۔
رزانة بالفتح آهسته و آرمیده شدن و گران
بار شدن۔
رزیة بالفتح و تشدید یا مصیبت۔
رزمة بالفتح و الکسر بستهٔ جامه و جز آن۔
رسالة بالکسر پیغام بردن۔
رسیلة مکتوب۔
رشحة آب از جای تراوش کند و بجای
چکیدن۔
رشاقة بالفتح نیکو قد شدن۔
رشاشة بالفتح آب و خون که بجائی چکد و
ترشح کند۔
رشوة بالضم و الکسر چیزی که بکسی دهند تا
کارسازی ناحق کند۔
رصانة بالفتح استوار و محکم شدن۔

رضاعة بالفتح والکسر شیر خوردن۔
رطوبة بالضم تر شدن و تری۔
رعونة بالضم خویشتن آرا شدن و نادان و احمق شدن و نرم و سست شدن۔
رعایة بالکسر نگاهداشت چیزے کردن۔
رعدة بالکسر لرزه۔
رعشة بالفتح لرزیدن و لرزه۔
رعاة بالضم شبانان و نگاهبانان۔
رغبة بالفتح خواهش نمودن۔
رفقة بالکسر و الضم و الفتح همراهان۔
رفاقة بالفتح همراهی کردن۔
رفعة بالکسر بلندی قدر و بلند قدر شدن۔
رفادة بالکسر آنچه از پس قربوس زین نهند و پارچه که بر جراحت بندند و مالی که قریش بهر جهت حاجیان بیرون آرند۔
رفاتة بالضم ریزه ریزه۔
رفاعة بالفتح چیزے که زنان بر سرین بندند تا فربه نماید و بالفتح و الضم بلندی و بلند آواز شدن و بالکسر نام مردیست۔
رفاهة و رفاهیة بالفتح آسان و فراخ عیش شدن۔
رقعة بالضم پارهٔ جامه و پارهٔ کاغذ که بران چیزے نویسند۔
رقیة بالضم افسون و سحر و بالضم و فتح قاف و تشدید یا نام دختر رسالت پناه صلی اللہ علیه و سلم و بالکسر و تشدید قاف مکسوره و یای تحتانی بندگی۔

رقبة بالکسر چشم داشت و نگاهبانی و بالضم مغاکی که برای صید کردن پلنگ بکنند و به فتحتین گردن و بنده۔
رقابة بالفتح چشم داشتن و انتظار بردن و حراست نمودن۔
رقة بالکسر و تشدید قاف تنک شدن چیزے و مهربان شدن و بالفتح هر زمینے که نزدیک آب رود باشد و وقت مد آب بران گذرد و شهریست بر کنار فرات۔
رکبة بالضم زانو۔
رکیة بالفتح و تشدید یای دو نقطه چاه۔
رکاکة بالفتح سست و ضعیف شدن و آنکه بر اهل خانهٔ خود غیرت ندارد و ایشان را از و ترسی نباشد و فی الحدیث انه صلی اللہ علیه و سلم لعن الرکاکة و به تشدید کاف نیز گفته اند
رکانة بالفتح آرمیدن و نام پهلوانیست که به حضرت رسول اللہ صلی اللہ علیه و سلم کشتی گرفته بود و گردبسته بود آخر او را حضرت بر انداخت و او مسلمان شد۔
رکوة بالفتح حوض بزرگ و کوزه و کشتی خرد و بدین معنی بهر سه حرکت آمده۔
رمایة بالکسر تیراندازی کردن۔
رمیة بالفتح یکبار تیر انداختن۔
رمة بالضم و تشدید میم رسن کهنه و بالکسر و الفتح استخوان بوسیده و لوسیدن استخوان۔
رماعة بالفتح و تشدید میم مقعد و تارک سر
روضة بالفتح مرغزار و مقدار نیمه پشنگ از آب۔
رویة بالفتح و تشدید یای دو نقطه فکر و تامل کردن۔
روبة بالضم و بای موحده عقل و پارهٔ از شب و پارهٔ از گوشت و حاجت و بقیهٔ شیر یا مایه که در شیر کنند تا ماست شود و آب منی نر یا منی که در رحم ماده قرار گیرد و نام شاعریست و آنچه بدان زندگانی توان کرد۔
روایة بالکسر نقل کردن سخن و آب بر کشیدن
رهبة بالفتح ترسیدن۔
رهوة بالفتح جای بلند و موضعی از محله که از ان آب باران روان شود۔
ریاسة بالکسر مهترے۔
ریاضة بالکسر توسن را رام کردن و رنج کشیدن۔
ریبة بالکسر تهمت و آنچه به شک افگند۔

فصل الراء مع الثاء

ربث بالفتح باز داشتن حاجت و عمل غیره۔
ربائث چیزهائیکه باز دارند از کار خیر و فی الحدیث اذا کان یوم الجمعة بعث ابلیس جنوده الی الناس فاخذوا علیهم بالربائث
رث بالفتح و تشدید ثا کهنه رثاث بالکسر جمع
رثیث مجروح۔
رعاث بالکسر گوشواره و ناع۔
رعث بالفتح و به فتحتین پشم و صوف رنگین

کاز هو وح آویزند۔
رغوث بالفتح وغین معجمه زن شیر دارد میش باشیر۔
رفث بفتحتین جماع وسخن زشت وسخن بازنان درجماع۔
رمث بالکسر چراگاه شتر از شوره گیاه ونام درختے ست ومرد کهنه وجامه ناتوان پشت وبالفتح اصلاح کردن وبدست چیزے سودن وبفتحتین چوبے چند که برهم بندند ودر دریا بران سوار شوند وخوردن شتر شوره گیاه را وبجوز شدن ازان وبقیه شیر در پستان
روث بالفتح سرگینها ورثه واحد سرگین انداختن۔
ریث بالفتح درنگ کردن وپدر قبیله از قیس واندازه چیزے وبالفتح وتشدید یای مکسوره درنگ کننده وکاهل۔

فصل الراء مع الجیم

رتج بالفتح بستن در وبفتحتین در بزرگ بسته که درو در کوچک باشد وهمچنین رتاج بالکسر نام کعبه۔
رج بالفتح وتشدید جیم جنبانیدن وجنبیدن وباز داشتن۔
رجاج بالفتح شتران وگوسپندان لاغر ومردم ضعیف۔
رسج بالفتح اضطراب کردن وپیاپے درخشیدن برق۔

رانج بکسر نون جوز هندی وخرمای یابس
رواج بالفتح روائی۔
رہج بفتحتین گرد وشور وغوغا وابر بی باران۔
رائج روان۔
رازیانج بالفتح معرب رازیانه۔

فصل الراء مع الحاء

راح شاد شدن وشراب وکفهای دست وبدین معنی جمع راحه ست۔
ربح بالفتح سود کردن وبالکسر سود وبفتحتین سود شتران واسپان که برای فروختن بیارند وبه معنی بچهای خرد وبالضم وفتح باء شتر بچه وبزغاله ومرغیست۔
رباح بالکسر فروختن چیزے وبه سود وفائده بکسی دادن وبالفتح سود ونام چند کس ست وقلعه ایست باندلس وجوهری گوید رباح جانوریست چون گربه که کافور از وی گیرند وکافور رباحی بدان منسوب ست واین غلط است چه کافور صمغ درختی ست وبالضم وتشدید باکهنه فروبزغاله وشتر بچه۔
رابح بکسر با سود کننده۔
رجوح ورجحان بالضم چربیدن ترازو وجز آن۔
رجاح بالفتح زن بزرگ سرین۔
راجح چربنده وزن بزرگ سرین۔
رحح بفتح راء وحای مهمله فراخی سم وبه

بضمتین کاسهای فراخ۔
رحراح بالفتح فراخ۔
ردح بالفتح شقه دامن خیمه پس خیمه در آوردن وگرداگرد خانه را در گل گرفتن وبفتحتین زمانه دراز۔
رداح بالفتح زن گران سرین وکاسه بزرگ ولشکر گران سیر ردح بضمتین جمع ورداح بمعنی فتنه ای عظیم نیز آمده ومنه قول علی ان من ورائکم امورا متماحلة ردحا۔
رزح بالفتح فرو افتادن شتر ماده از لاغری وزدن نیزه کسی را۔
رشح بالفتح خوی کردن وتراویدن آب وبخشیدن۔
رشیح عرق وگیاهیست۔
رضح بالفتح شکستن وریزه کردن سنگ وخسته خرما ومانند آن وبالضم ریزه سنگ وخسته خرما۔
رکح بالضم کرانه کوه وبینی آن ومیان سرا۔
رکوح بالضم میل کردن وآرام گرفتن بچیزی۔
رمح بالفتح نیزه زدن ولگد زدن حیوان وبالضم نیزه ارماح ورماح بالکسر جمع۔
رماح بالفتح وتشدید میم نیزه گر ونام مردیست۔
رامح نیزه دار ونیزه زن وسماک رامح ستاره ایست که نزدیک او ستاره دیگر هست

آن رانیزهٔ او گویند وسماک دیگر ستارهٔ نزدیک
منازلهٔ آنرا اعزل گویند یعنی بی سلاح و ثور
رامح گاوی که هر دو شاخ داشته باشد۔
رنح بالفتح گردش سر از مستی وجز آن۔
روح بالفتح آسایش و نسیم و رحمت و بالضم
جان و قرآن و وحی و جبرئیل و عیسی علیه السلام و نبوت
و حکم خدا و ملکیست که رو می او چون روی انسان
ست و تن او چون تن ملائک ست و بفتحتین
فراخ نهادن پیش پایها از یکدیگر در گام زدن
چنانکه پاشنها نزدیک باشند باهم۔
رواح بالفتح شبانگاه شدن و شبانگاه کردن
و شبانگاه بسر کردن و شبانگاه یا از زوال آفتاب
تا شب۔
روائح بوها و بازآمدن های شبانگاه۔
ریح بالکسر باد و بوی و قوت و غلبه و رحمت
و نصرت و دولت و چیز پاک و روزی که در نیاید
تند نزد۔
ریاح بالفتح شراب و شبانگاه و بالکسر نام
پدر قبیله ایست و جمع ریح۔

فصل الرار مع الخار

رتخ بالضم تنک شدن خمیر و مقیم شدن بجای
و تکلف کردن از چیزی۔
رخ بالضم گیاهیست تازه و مرغیست بزرگ
کرگدن را بر می دارد و یکی از مهرهای شطرنج
و منزلیست از منازل نیشاپور و بالفتح و تشدید
خا پایمال کردن و آمیختن شراب با آب۔

رخاخ بالفتح زمین نرم و عیش فراخ۔
رسوخ بالضم استوار و پا بر جا بودن
و رفتن آب چشمه و رفتن تری باران در
زمین۔
راسخ استوار و پا بر جا۔
رضخ بالفتح شکستن سنگ ریزها و اندک بخشیدن
و سنگ بر کسی زدن۔
رمخ بالکسر درختان انبوه و مجمع۔
رنخ بالفتح سست شدن و دور بودن
دوران از یکدیگر چندان که بهم نیایند و
بالکسر موضعیست بخراسان و ناحیه ایست بنیشاپور۔

فصل الرار مع الدال

رثد بالفتح بر همدیگر نهادن رخت و بفتحتین
متاع چیده و همچنین رثید و مردم ناتوان۔
رد بالفتح و تشدید دال بازگردانیدن و باز
گشتن و باز آوردن و چیزی که بود فاسد۔
رشاد بالفتح به سامان بودن و به راه بودن
و حب الرشاد تره تیزک۔
رشید راه راست یابنده و راه راست
نماینده و نامیست از نامهای خدای تعالی
رشد بالضم و بفتحتین براه شدن۔
رصد بالفتح و بفتحتین چشم داشتن و گیاه
و باران اندک ارصاد جمع و نظر کنندگان
و خبر گیرندگان مردم بر سر راه و درین تقدیر
جمع راصد ست۔
رعد بالفتح آواز ابر و آواز کردن ابر و

گویند آواز فرشته ایست که ابر می راند
و آراسته و نیکو شدن زن و ترسانیدن
و تهدید نمودن و نیز نام مردیست که عاشق
زنی بوده رباب نام سلمان گوید؎ رعد
چون رعد از هوا نالد به سودای رباب ؛
باد چون وامق فدای غنچهٔ عذرا شود ؛
رغد بفتحتین عیش خوش و فراخ۔
رفد بالفتح عطا کردن و یاری دادن و
بالکسر بخشش و کاسهٔ بزرگ و بالفتح نیز آمده
روافد چوبهای سقف۔
رقد بالفتح خواب کردن۔
رقاد بالضم در خواب شدن و خواب یا
خواب شب۔
رقود بالضم خواب کردن و خواب کنندگان
و بمعنی اخیر جمع راقد۔
راقود خم بزرگ دراز بقیر اندوده و ماهی ست کوچک
رکود ۔ رکو بالضم ایستادن آب و
باد و کشتی و آفتاب به نصف النهار و راست
ایستادن ترازو و ایستادن روز و آرام گرفتن
مردم و بالفتح کاسهٔ پر شیر ماده که همیشه شیر دهد
و شیرش منقطع نشود۔
راکد آرام گیرنده و ثابت بجای خود۔
رماد بالفتح خاکستر رمد بفتحتین درد چشم و درد
کردن آن و بفتح اول و کسر میم آب متغیر شده
رند بالفتح درختیست خوشبو و درخت آس
و عود را نیز گویند۔
رود بالفتح آب و علف جستن و رفتن آمدن

رائد آنکه اورا برای آب و علف فرستند و دستهٔ دستاس۔

فصل الراء مع الراء

رارور بر بالفتح والکسر مغز تنک استخوان و تباه شده وگداخته از لاغری۔

فصل الراء مع الزاء

راز سردار معماران مفرد رازة۔
رجز بالکسر والضم پلیدی و عبادت بت و عذاب وشرک وبفتحتین نوعی از شعر کوتاه وزن آن شش بار مستفعلن وخلیل گوید رجز داخل شعر نیست بلکه آن نصف بیت یا ثلث بیت ست و به بحر رجز شعر گفتن و بیماری ست از بیماریهای شتر۔
رز بالفتح وتشدید زاء در زمین چیزی چست واستوار کردن و زرفین بر در نهادن ودم فرو بردن ملخ در زمین بجهت بیضه نهادن وبالضم برنج که آنرا ارزیز گویند۔
رزیز گیاهی ست که بآن رنگ کنند واین غیر رزیر ست۔
رکز بالفتح نیزه وجز آن در زمین فرو بردن وبالکسر آواز نرم ومرد دانا۔
رکاز بالفتح مال پنهان کرده در زمین وآنچه در کان بهم رسد۔
رمز بالفتح به لب وابرو وچشم وجز آن اشارت کردن وبالضم وبفتحتین نیز آمده۔

راموز دریا واصل ونمونهٔ چیزی۔
روز بالفتح آزمودن ودر حرفت خود لبودن واصلاح نمودن آن۔
رهز بالفتح جنبیدن۔

فصل الراء مع السین

راس بالفتح سر وسردرد وسروران بالای چیزی وبر سر زدن وراس المال سرمایهٔ تجارت۔
رئیس مهتر۔
رآس بالفتح وتشدید همزه ممدوده کله فروش وعامه رواس گویند۔
ربس بالفتح بدست زدن وشکنجه کردن
رجس بالکسر پلیدی وعفونت وخشم وگناه وکار بد وبالفتح آواز بلند کردن وآواز ابر وبانگ شتر وهر آواز بلند۔
ردس بالفتح انداختن سنگ ودیوار وجز آن کسی وکوفتن وخرد کردن زمین بچیزی سخت ودر رفتن بجائی۔
رسیس چیز ثابت واستوار ومرد زیرک ودانا وابتدائی دوستی وتپ وچیزی که درست نباشد۔
رس بالفتح وتشدید سین ابتدائی چیز وابتدای تپ ومحبت وچاه به سنگ برآورده وچیزی که درست نباشد ونام چاه بقیهٔ قبیلهٔ ثمود که پیغامبر خود را تکذیب نمودند ودر آن چاهش پنهان کردند واصحاب الرس عبارت از ایشان ست

واصلاح کردن وافساد کردن میان جمعی وچاه کندن ودر گور کردن وپنهان کردن چیزی وباخود سخن گفتن واندیشه کردن و دانستن حال وکار کسی۔
رعس بالفتح لرزیدن وافشاندن وراه آهسته رفتن از ماندگی وضعف۔
رغس بالفتح بالیدن ونکوئی کردن و افزونی در برکت ونعمت۔
رفس بالفتح بپای زدن۔
رکس بالفتح برگردانیدن وباژگون کردن وبالکسر پلیدی ومردم بسیار۔
رمس بالفتح خاک گور ودفن کردن مرده ولوشیدن چیزی وسنگ انداختن۔
روامس بادها که راه وپی را ناپدید کنند
روس بالفتح خرامیدن وبرداشتن سیل گیاه را وبالضم طائفه که شهرهای ایشان بملک صقلاب پیوسته است۔
رهس بالفتح سخت پایمال کردن۔
ریس بالفتح خرامیدن وضبط کردن و غالب ومستولی شدن۔

فصل الراء مع الشین

رشش بفتحتین بیاضی که در ناخن جوانان پیدا شود۔
رش بالفتح وتشدید شین چکیدن آب واشک وخون وجز آن وباران اندک۔
رشاش بالفتح ورشاشه بالفتح آب وخون

بجائی چکیدن۔

برغش بفتحتین لرزیدن۔

رفش بالفتح کوفتن و خوردن و بیل کہ بآن خاک بر دارند و بالضم نیز آمده۔

رقش بالفتح نقش کردن۔

رمش بالفتح چریدن گوسپند چیز اندک و سنگ و جز آن انداختن و دست بسودن و گرفتن بسرہای انگشتان و طاقۂ ریحان و جز آن و بفتحتین پرمرغ و سرخی کہ در پلک چشم پیدا شود و آب چشم تیر رفته باشد۔

روش بالفتح خوردن بسیار و خوردن اندک۔

رواهش رگہای ظاہر کف و رگہای درون بازو۔

راهش رگیست درون بازو و در اہشان دو رگ بازو۔

ریش بالفتح پر نہادن بر تیر و نیکو کردن حال کسی و نفع رساندن و پوشانیدن و خورانیدن کسی را و بالکسر پر مرغ و جامۂ فاخر و فراخی در معاش ریاش بالکسر جمع۔

رائش آنکہ میان رشوت دہندہ و رشوت ستانندہ میانجی باشد و فی الحدیث لعن اللّٰه المرتشی والرائش۔

فصل الراء مع الصاد

ربص بالفتح چشم داشتن بہ نیکی یا بدی۔

رخص بالضم ارزانی و ارزان شدن و بالفتح نازک و نرم۔

رخیص ارزان و جامۂ نازک۔

رص بالفتح و تشدید صاد استوار کردن و بہم چسپانیدن دو چیز را و برابر کردن ماکیان بیضہ را بمنقار۔

رصاص بالفتح ارزیز و آن دو قسم است سفید کہ آنرا قلعی گویند و سیاہ کہ آنرا سرب گویند۔

رعص بالفتح کم کردن و جنبیدن و رلودن و حرکت دادن۔

رقص بالفتح پای کوفتن و درخشیدن سراب و جوشیدن شراب۔

رمص بالفتح درست کردن شکستہ را و تسلی دادن مصیبت زدہ را و نیکو کردن حال کسی را و اصلاح کردن میان دو کس و بنجال انداختن مرغ و زائیدن ستور درندہ و کسب کردن و بفتحتین چرک سفید کہ در کنج چشم گرد آید و آنچہ روان شود آنرا غمص بفتحتین گویند۔

رہص بالکسر بیخ و بنیاد و چینۂ زیرین دیوار و گلی کہ بآن چینہ دیوار برآورند و بالفتح سودہ شدن سم ستور و آب برآوردن آن و سخت فشردن و سخت گرفتن بتقاضا و شتافتن۔

رواهص سنگہای برہم دیگر چیدہ۔

فصل الراء مع الضاد

ربض بالفتح میانہ چیزی و اساس بنا و بفتحتین رسن پالان و رودہا یا غیر دل آنچہ در شکم باشد و دیوار گرد شہر و کرانہ و خوابگاہ گوسفند و قوتیکہ بسندہ و رسندہ باشد و مال و خانہ و خدم و اہل خانہ از زن و خواہر و مادر و بریہا در جوع کنند و بدان دل خوش شوند و بدین معنی بالضم و بفتحتین نیز آمده۔

ربوض بالضم باز ماندن نماز گشتی و بزانو در آمدن گاؤ و گوسفند و اسپ چنانکہ برک برای شتر و جثوم برای مرغ و بالفتح درخت بزرگ و فراخ و زنجیر کلان و زرہ فراخ۔

رحض بالفتح شستن دست و جامہ و جز آن و عرق کردن تپ زدہ۔

رض بالفتح و تشدید ضاد کوفتن و خرد و ریزہ کردن و خرما کہ بکوبند و برنہند۔

رضیض دانہای خرما کوفتہ۔

رضاض بالضم ریزہای چیزی۔

رضاض بالفتح سنگ ریزہ کہ زیر پای کوفتہ شود و مرد و ستور بسیار گوشت و قطرہای خرد باران۔

رفض بالفتح و بفتحتین گذاشتن چیزی و بچرا گذاشتن ستور و آب اندک۔

رفوض بالفتح بچرا شدن ستور۔

رفوض الارض باقی ماندہ ربع و ثلث زمین کہ باز ندارند از زمین و گیاہ پراگندہ و دور از یکدیگر۔

رکض بالفتح جنبانیدن وحرکت دادن پای وبرانگیختن اسپ را وپای زدن برای تاختن وبال جنبانیدن مرغ در پریدن۔

رمض بالفتح بالیوست پختن گوسپند را که معاً بر سنگ ریزه ریگ تفسیده وباریک وتیز کردن دم کارد وجز آن وسوختن پا از گرمی زمین وبر گرما چریدن گوسپند وسوختن جگر ودرون آن وبیمار شدن از ان۔

رمیض پیکان وکارد تیز وهرچه تیز باشد

روض بالفتح رام کردن ورام کردن دمرغزار وهمچنین ریاض روضة واحد۔

روافض لشکری که سردار خود را بگذارند ورافضة گروهی از ان وفرقه از شیعه که بزید بن علی بیعت کردند بعد از ان گفتند که از شیخین تبرا کن تا با تو همراهی کنیم زید انکار نمود وگفت چگونه تبرا کنم از ایشان که وزیر ومعاون جد من بودند پس ایشان او را رفض کردند وگذاشتند تا آنکه حجاج ایشان را شهید کرد۔

رائض سوار کار رام کننده اسپ توسن

فصل الراء مع الطاء

ربط بالفتح بستن۔

رباط بالکسر نگاهداشتن سرحد دشمن وپیوسته بودن دران جا وآنچه بدو ستور ومشک وجز آن بندند وپنج سر اسپ یا بیشتر که بسته باشند برای تهیه وانتظار نماز بردن بعد از نماز دیگر۔

ربیط ستور که او را ببندند ولقب مردی وغوره خرمای تر نهاده در آب وخرمای خشک که در انبان کنند وآب بران ریزند وراهب وزاهد وحکیم که اعراض از دنیا کرده باشد وبدین معنی ست رابط ورو ابط الجاش در بیط الجاش مرد دلیر که نگریزد۔

رلوط بالضم ثابت ولازم داشتن نشستن را۔

روط بالفتح پناه بردن وحشی بجای بلند وبالضم نهر معرب رود۔

رهط بالفتح گروه مردان کم از ده یا از سه تا ده وقوم وقبیله کسی به فتحتین نیز آمده وپوست پاره چون میزر که از میان بشگافند تا دران راه توان رفتن وزنان حائض وکودکان بر میان بندند وپوستی که از وی دوال کشند

رباط بالکسر متاع خانه۔

ریط بالفتح چادرهای یک لخت که زنان بر سر افگنند واحد ریطة۔

فصل الراء مع الظاء

رعظ بالفتح جای نشانیدن پیکان از تیر۔

فصل الراء مع العین

ربع بالضم چهار یک چیزی وبضمتین نیز آمده وآلتی ست منجمان را از قبیل اسطرلاب که بدان ارتفاع آفتاب گیرند وساعت وعملهای دیگر معلوم کنند آنرا ربعی وربع مجیب بضم میم وفتح جیم وتشدید یا نیز گویند وبالکسر تب دوروزه درمیان چنانکه از روز نوبت تا روز نوبت دیگر چهار روز باشد ونوبت چهارم روز آب خوردن شتر ونام مردی ست وبالفتح سرا ومحله وچهار تو بافتن زره وجز آن وبهر چهار روز یک نوبت آب یافتن شتر وبار بر شتر نهادن بمربعه وآن چوبیست که بار را بر وی اندازند ودو کس بردارند وبر سر نهند وباز ایستادن وخود را باز کشیدن از کاری وچهارم قوم شدن وچهار یک غنیمت شدن وسنگ برداشتن وبجهت ورزش قوت وآزمایش زور وآن سنگ را ربیعه گویند وبالضم وفتح با شتر بچه که در بهار زاید وآن اول نتاج ست۔

ربیع فصل بهار وباران بهار وجوی خرد ونام مردے وحصه از آب که برزمین برسد وچهارم حصه چیزے۔

رباع بالضم چار چهار وبالفتح دندان رباعیه یعنی دندان شیر افگندن۔

رابع چهارم وچهار کننده۔

رتع بالفتح ورتوع بالضم چریدن ستور وخوردن وآشامیدن در فراخی وارزانی۔

رتع بفتحتین حرص وطمع سخت۔

رجوع بازگشتن۔

رجع بالفتح بازگردانیدن وجواب دادن

ودست و پا برداشتن ستور در وقت گام زدن و فروختن ناقه و به بهای آن دیگری خریدن مانند آن و آن دیگر را راجعه و رجیعه گویند و باران بعد باران و منفعت و گیاه بهار و سرگین ستور و زمینے کہ از آن سیل مے گذشته باشد۔

رجیع کلامی کہ گردانیدہ شود بسوی صاحبش و ہر چہ رد کردہ شود و سرگین ستور و نشخوار چار واو شتر لاغر و شترے کہ از سفر ماندہ باشد و باز گردیدہ سفر دیگر رود۔

راجع زنی کہ بعد از مردن شوی پیش خویشان خود رود و ستوریکہ دُم بردارد و بول چنان اندازد کہ آبستن نماید و چنان نباشد۔

روع بالفتح باز ایستادن از چیزے و مالیدن بجائی و شمہ از بوی خوش و اثر خون و زعفران

رسع بفتحتین علتی ست کہ در پلک چشم پیدا میشود۔

رصع بالفتح چسپیدن به چیزی۔

رضاع بالفتح والکسر شیر مکیدن بچہ۔

رضیع ہمشیر و طفل شیر خوار۔

راضع آنانکہ شیر شتر و بز بہ مکد و نمی دوشند تا آواز دوشیدن کسی نہ شنود۔

رعراع بالفتح جوان زیبا و معتدل اندام

رعاع بالکسر مردم ناجنبندہ و ناکس۔

رفع بالفتح برداشتن و حرکت پیش دادن کلمہ را و قصہ حال خود پیش حاکم بردن و برداشتن غلہ درودہ و بہ خرمن گاہ آوردن و مبالغہ کردن ستور در رفتار رفتن و راندن و نزدیک گردانیدن چیزے را بچیزے۔

رفیع شریف و بلند و بلند آواز۔

رفاع بالفتح والکسر آگندہ شدن خوشہ از دانہا۔

رافع بردارندہ و برق بلند و ناقہ کہ فلہ را به پستان درکشد و بیرون نیاورد۔

رقیع آسمان دنیا ارقعہ جمع و مرد ناداں

رقاع بالکسر پارہا و نوشتہای موجز کہ بجای فرستند و نام خطی ست۔

رکوع بالضم پست خم کردن و نماز کردن و محتاج شدن و بر رو افتادن۔

رمع بالفتح و در معان بفتحتین جنبیدن سر بینی از غضب و بدست اشارت کردن و اشک روان شدن و شتافتن۔

ردع بالفتح ترسیدن و ترسانیدن و بشگفت آوردن و بالضم عقل و دل۔

ریع بالفتح بالیدن و افزون شدن و باز گشتن و نیکو بر آمدن نان از تنور و طعام از دیگ و غلے کہ از کشت حاصل شود و فزونی دامن زرہ و آستین زرہ و فزونی ہر چیز و اول ہر چیز و بالکسر والفتح زمین بلند و راہ مطلق یا راہ کشادہ کہ در میان کوہ باشد۔

رائع خوش آیندہ و اسپ نیک۔

فصل الراء مع الغین

ربغ بفتحتین فراخی عیش و مقیم شدن بجائی و بالفتح و کسر باء بدکار و نا مقید۔

رسغ بالضم و بضمتین پیوند سر دست و پای شتر و بفتحتین سستی دست و دست و پایے شتر۔

رفغ بالفتح فراخی عیش و ارزانی و ناحیہ و زمین نرم و زمین بسیار خاک و چرک ناخن و ہر چرک کہ در پیوندگاہہای بدن جمع شود و بیخ ران و جمع شدنگاہ چرک و خاک و طعام و جوئے کہ نرم باشد و مشک تنگ پوست و بالضم بغل گاہ و ما حول اندام مخصوص ان

روغ بالفتح پنہان رفتن روباہ و جز آن بسوے چیزے و جستن صید و میل کردن در و آوردن بچیزے و بہانہ جستن۔

فصل الراء مع الفاء

رأف و **رأفت** سخت بخشودن و مہربان شدن۔

رؤف بسیار مہربان۔

رجف بالفتح سخت جنبیدن زمین و جز آن۔

رجاف بالفتح و تشدید جیم دریای موج زن و روز قیامت و حشر و نوعی ست از رفتار۔

راجف تپ لرزہ۔

رخف بالفتح مسکہ تنک و نوعی ست از زنگ و خمیر کردن۔

ردوف بالکسر در پی هم در آمدن و پس سوار نشیننده و هر چه پس چیزی و تابع چیزی بود و کوکبه است نزدیک نسر واقع و حرف علت ساکن که بیفاصله پیش از حرف روی واقع شود و روز و شب و سرین و جای نشستن پادشاه در جاهلیت رسم چنان بود که مرد نشستن پادشاه شدی و از طرف راست او نشستی و با وی یک جا خوردی و آشامیدی و در هر کار دوم او بودی و از مال غنیمت چهار یک گرفتی۔

ردیف آنکه پس سوار نشیند و کوکبی است نزدیک نسر واقع غیر کوکب اول و ستاره که طالع شود از مشرق چون مقابل او غروب کند و ستاره که نظر داشته باشد به ستاره طالع و کلمه مستقبل مکرر که بعد از قافیه آرند۔

رسف بالفتح رفتار با بند پا و رفتن مانند رفتن آن۔

رشف بالفتح مکیدن و بفتحتین بقیه آب که در حوض لا تند باشد و شتر آنرا به بن بمکد

رصف بالفتح لایق و سزاوار شدن و سنگها بر هم دیگر نهادن در بنای خانه و پی بر تیر زدن و پا بر پا گذاشتن و بفتحتین سنگ ها که بهم دیگر چیده باشند در بنا واحد رصفة۔

رصیف محکم و استوار۔

رضف بالفتح داغ کردن به سنگ تفسان و بسنگ گرم بریان کردن و چیزی پختن و سنگ های تفسیده که شیر بران جوشانند رضفة واحد

رعف بالفتح خون بر آمدن از بینی و در گذشتن و پیش شدن اسپ و در آمدن بدر خانه و روان شدن خون۔

رعاف بالضم خون بینی و رفتن آن۔

راعف اسپ پیش شونده و طرف بینی و بینی کوه۔

رغف بالفتح فراهم آوردن خمیر و گل تا است بمالند و خوراندن آرد و تخم و جز آن شتر را

رغیف نان گرده۔

رف بالفتح و تشدید فا بسیار خوردن و بوسه دادن زن را به کنارهای لب و نیکوئی کردن به کسی و درخشیدن رنگ چیزی و مکیدن و گستردن مرغ بالها و گرد فرا رفتن و گله گاو و درمه گوسپند و شتران بزرگ و طاقی که بر در عمارت کرده باشند و بفارسی آنرا برارهٔ خانه گویند۔

رفیف درخشیدن و جامهٔ نرم۔

رفرف طاق در عمارت و جامه های سبز که از آن بساطها و فرش سازند و دامن های خرگاه و کناره های زره که آویزان باشند و زیادتی بساط و فرش و هر چیز که زیاده آید و پیچیده و شکسته شود و رفرفه واحد و نام ماهی است و درختی است که در مین میشود و بالش و خیمه و درخت نازک و نام مقام اسرافیل علیه السلام۔

رفراف بالفتح شتر مرغی و مرغی دیگر است که آنرا خاطف ظله نیز گویند و تحقیق آن گذشت۔

زنف بالفتح و بفتحتین بید مشک صحرائی

رهف بالفتح تنگ و تیز کردن دم شمشیر و همچنین ست ارهاف و بفتحتین باریک و لطیف شدن۔

روف بالفتح ساکن بودن۔

ریف بالکسر زمین با کشت و علف و ارزانی و فراخی در خوردنی و پوشیدنی و هر جا که آب و سبزه نزدیک باشد و بالفتح در آمدن در آن زمین و چریدن ستور در آن زمین

فصل الراء مع القاف

ربق بالکسر رسنی که حلقها دارد و در آن چارپایان بندند و هر حلقه آنرا ربقه گویند رباق و ارباق جمع و بالفتح در ربقه کشیدن

رتق بالفتح بستن و بسته و بفتحتین بسته شدن سوراخ زن و بکارت زائل ناشدن۔

رتاق بالکسر دو جامه کناره ها بهم بسته۔

رحیق شراب خالص و صافی یا بهتر و خوشبوتر و همچنین رحاق و لونیست از خوشبو۔

رزق بالفتح روزی دادن و بالکسر روزی و مرسوم و باران و آنچه بدان نفع گرفته شود

رستاق و **رسداق** و **رزداق** بالضم معرب روستا رساتیق جمع۔

رشق بالفتح تیر و جز آن انداختن و بالکسر تیراندازی و نوعی از تیر انداختن و آواز قلم و بدین معنی بالفتح نیز آمده و بفتحتین کمان نیکو که تیر از آن زود گذرد۔

رشیق نیکو قدم وزیبا اندام۔
رفق بالکسر نرمی کردن ونرمی ولطف وآنچه بدان استعانت گیرند وبالفتح نفع رسانیدن بکسے وزدن آرنج کسی را وبستن بازوی شتر که مباد ابسوی خانهٔ اصلی بگریزد ودور راه آهسته رود وبفتحتین برتافتگی آرنج وگردیدگی مرفق از پهلو وآب چراگاه که آسان ازان حاجت ومطلب حاصل شود وبیماری سرپستان ماده شتر بواسطهٔ بدوشیدن۔
رفاق بالکسر رسنے که بدان بازوی شتر بندند ویاران هم سفر۔
رفیق همراه درسفر واحد وجمع آمده ومرد نادان۔
رق بالکسر وتشدید قاف بندگی وچیزے تنک وزمین نرم وگیاهی ست خاردارد وبالفتح پوست آهو وبکسر نیز آمده ونامه خوانان وروشن قال الله تعالی فِی رَقٍّ مَّنْشُورٍ وبا سنگ پشت بزرگ یا جانور دیگری ست آبی وبالضم وبالفتح آب تنک در دریا ووادی۔
رقیق بنده وتنک ونرم واحد وجمع آمده۔
رقاق بالفتح زمین هموار که روی آن نرم باشد وروز گرم وبالضم نان تنک۔
رقق بفتحتین سستی وناتوانی وکمی چیزی وزمین هموار نرم۔
رمق بالفتح سبک نگریستن وبفتحتین بقیهٔ جان وگله گوسپند معرب رمه وبالفتح وکسر میم آنچه بدان سد رمق کنند وبفتحتین فقر که بقدر سد رمق داشته باشند وبالضم وتشدید میم مفتوح ضعیف وناتوان۔
رنق بالفتح وبفتح اول وکسر نون وبفتحتین آب تیره وعیش مکدر وبالفتح وبفتحتین تیره شدن آب وجز آن۔
رونق آب کارد وآب تیغ وخوبی وچیزے
روق بالفتح شاخ وپارهٔ از شب واول عمر وجوانی واول هر چیز ودوستی خالص وپرده وجای صیاد وکاشانه وخیمه وچیزے صاف از آب وجز آن وعزم وآهنگ مرد برکاری وبدل از چیزی وجثهٔ چیزے وخوش آمدن وبشگفت آوردن کسی را وافزون آمدن وصاف شدن شراب ومانند آن وبفتحتین دندان پیش بالائین دراز شدن از فرودین۔
رواق بالکسر وبالضم خانه که بر یک ستون ساخته باشند وسقف خانه وپرده که درکشیده باشد از سقف خانه واول شب وابر۔
راوق بالفتح آنچه بدان شراب وجز آن صاف کنند وآخر الفارسی پالونهٔ شراب گویند وظرفی که دران شراب صاف کنند۔
رهق بفتحتین برنشستن گرد بر چیزی وفرو پوشیدن کلاه او ودرگرفتن ورسیدن ونزدیک شدن بچیزی وخود را بر حرام وفساد داشتن وستم وظلم کردن وسفاهت وطغیان نمودن وبرداشتن وشتافتن ودروغ گفتن۔
ریق بالکسر آب دهن وبالفتح روان شدن آب بر روی زمین ودرخشیدن سراب وبالفتح وتشدید یای مکسوره اول هر چیز واول جوانی ومردی که ناآشنا باشد وبمعنی اول بتخفیف یا نیز آمده۔
ریوق بالضم جان دادن۔
رایق نیکو وشگفت آورنده وخالص هر چیز وهرچه ناشتا بخورند وبنوشند وآنکه چیزی در دست او نباشد وناشتا بود۔

فصل الراء مع الکاف

ربک بالفتح درآمیختن روغن وجز آن ونیکو کردن اشکنه وانداختن کسے را در گل ولای۔
رتک بالفتح نزدیک نهادن شتر گام را۔
رارک بالفتح وتشدید کاف دست را باگردن بهم درغل کردن وگناه بر گردن کسے لازم کردن وانداختن چیزے بر چیزے ودست بر چیزے مالیدن تا حجم او معلوم شود وبا زن جماع کردن وتنگ شدن چیزی وبالکسر وبالفتح باران نرم ریزه۔
رکیک سست وضعیف وآنکه بر اهل خانهٔ خود غیرت ندارد۔
رموک بالضم اقامت کردن بجای۔
رمک بفتحتین مادیانها که برای نتاج نگه دارند

سه وبهتر هر چیز

واحدش رکیک و مرد ضعیف و ناتوان۔

رامک بکسر میم تخمے ست خوشبو سیاه که بمشک بیامیزند و آنرا اشک زمین گویند و بفتح میم نیز آمده و مردے که بیک جا مقیم باشد و از آن جدا نشود۔

فصل الراء مع اللام

رأل بالفتح و سکون همزه بچه شترمرغ۔

رئبال بالکسر و سکون همزه شیر درنده۔

ربل بالفتح نوعی از درخت که بعد از گذشتن وقت برگ و بار بیرون آورده و بفتحتین گیاهی ست بغایت سبز که با زهر گز ندگی مارست۔

رتل بفتحتین خوبی نظم و ترتیب چیزی و سفیدی دندان و بسیاری آب آن و سخن نیکو و هموار و نیکو از هر چیز و بدین و معنی بکسر تا نیز آمده و کشادگی میان دندانها۔

رجل بالکسر پای و عهد و زمان و گروه ملخ انبوه و گوشه کمان و رجل الطائر آهنی است که بدان داغ کنند و بالفتح بند بر پا نهادن و بفتحتین پیاده شدن و گذاشتن ستور را با بچه بچراگاه و گذاشتن بچه با مادر تا میراد خود شیر بمکد و بالفتح راء و ضم جیم مرد کیه بحد بلوغ رسیده و جوان شده باشد و بکسر جیم موی فرو هشته خلاف جعد۔

راجل پیاده۔

رجال بالکسر مردان و پیادها بر تقدیر اول جمع رجل ست و بر تقدیر ثانی جمع رجلان۔

رحل بالفتح درخت و اسباب و مسکن و منزل و پالان شتر و پالان نهادن بر شتر و کوچ کردن۔

رحیل کوچ و ستور قوی در رفتار۔

رحول بالفتح ستور قابل سواری و بار و همچنین راحله۔

راحیل نام مادر یوسف علیه السلام۔

رخل بالکسر و بالفتح و کسر خا بز ماده رخال بالکسر و الضم جمع۔

رذل و **ارذل** و **رذال** و **رذیل** ناکس و فرومایه و زبون و بد از هر چیز۔

رسل بالفتح رفتار نرم و موی فرو هشته و شتر آهسته رو و بالکسر نرمی و آهستگی و بفتحتین گله از شتر و گوسپند و جز آن۔

رسول بالفتح پیغامبرے و فرستاده و پیغامبر و پیغامبران جمع و مفرد آمده۔

رسیل نامه بر و آنکه در تیر انداختن و جز آن شریک و موافق با کسی باشد و هم پیغام۔

رطل بالفتح نیم من و آن دوازده اوقیه است و اوقیه چهل درم ست و بکسر نیز آمده و مرد سست و نرم و جوان نحیف نزدیک بلوغ و آنکه استخوانش قوت نگرفته باشد۔

رعل بالفتح سخت زدن نیزه و بینی کوه و جامهٔ مرد و موضعی ست و پاره از گوش بریده از گوسپند و ناقه که آویزان باشد و بالکسر درخت خرمای تر و قبیله ایست از بنی سلیم و بالضم گوسپندان و ناقها که گوش بریده و آنها آویزان باشند جمع رعلاء۔

رغل بالضم گیاهی ست یا سرمق ست که آنرا اسفناج رومی نیز گویند و بالفتح خوردن بزغاله و جز آن شیر مادر بی آنکه رها کرده باشند۔

رغال بالفتح گروه و ابو رغال بکسر را مردے بود از ثمود و پدر قبیلهٔ ثقیف که از عذاب ثمود بواسطهٔ پناه گرفتن بحرم امین بود چون از آنجا برآمد بهمان عذاب واصل جهنم شد و حضرت رسول در راه طائف قرار داو را به صحابه نمود و بعضے گویند ابو رغال مردی بود که رهنمائی لشکر حبشه شد برای خراب کردن کعبه و نارسیده در راه مرد و بعضے گویند مردی بود عشار ظالم۔

رفل بالفتح خرامیدن و دامن کشان رفتن و بالکسر نادان و گول و خرامنده و متبختر۔

رقل بالفتح نخلهای بلند واحد رقلة۔

رکل بالفتح بیک پای لگد زدن و پاشنه بزدن اسپ را تا بدود۔

رمل بالفتح ریگ و نام علمی ست پیدا کرده دانیال پیغمبر که جبرئیل آنرا بر ریگ نقطه چند نمود و ریگ در طعام کردن با دو خیزران و حصیر بافتن و آراستن و زینت دادن تخت و بساط را بجواهر و مانند آن و بخون آلودن و زنبیک بافتن و همچنین ترمیل و بفتحتین باران اندک و اندک باران شدن سال و دویدن و پویه رفتن و زیادتی

و از دُنی در چیزی و خطهائیکه بر پایهٔ گاوِ
دشتی مخالف رنگ اعضای دیگر باشد و نام
بحر بیت از عروض و آن چهار بار فاعلاتن
باشد۔
روال بالضم آبِ دهان۔
رهل بالفتح سست و جنبان شدن
گوشت و آرمیدن و ورم کردن آن بغیر
بیماری۔

فصل الراء مع المیم

رئم بالکسر و سکون همزه آهوی سفید خالص
آرام بمد همزهٔ اول و آرآم بمد همزهٔ ثانی جمع
و بالفتح بچهٔ شتر و پوست شتر بچهٔ آگنده بکاه
که برای تسلی شتر ماده سازند و دوست داشتن
و الفت نمودن و به شدن و فراهم آمدن
جراحت و محبت کردن ناقه بر بچه و بران
پوست آگنده و پیوند دادن و بسر پشم استوا
کردن۔
رتم بالفتح شکستن بینی و جز آن۔
رثم بالفتح شکستن بینی و خون آلوده کردن
بوی خوش بینی و آلودن (و طلا کردن) بدان و سفیدی
طرف بینی و لب بالائین اسپ و بفتحتین گیاهیست
رجم بالفتح سنگ زدن و سنگسار کردن و
نفرین و عیب و تهمت نمودن و گمان بردن
و گمان سخن گفتن و راندن و ترک کردن
و دشنام دادن و چیزی که بدان سنگسار کرده
و رانده شود و رجوم جمع و سنگ بسیار بر گور نهادن
تا نخر پشته شود و بفتحتین گور و چاه و تنور و
بضمتین ستارها که بدان رانده شود شیاطین
و سنگها که بر قبر گذارند۔
رجیم رانده و سنگسار شده۔
رحم بالفتح و الضم بخشودن و مهربانی نمودن
و بالفتح و کسر حاء و سکون آن جای کودک
در شکم که آنرا زهدان گویند یا پرده که دران
طفل باشد و آنرا مشیمه گویند اول درست
ترست و قرابت و خویشی یا اصل قرابت
و اسباب آن و ظاهر آنست که رحم آن
خویشی باشد که از جانب رحم بهم رسیده
باشد و ذو الارحام خویشان که در رحم شریک
باشند۔
رحیم نرم دل و بخشاینده و بخشنده و
اسمی ست از اسمای حق تعالی۔
رخم بفتحتین شیر غلیظ شده و مهربانی و
دوستی و نرمی و موضعے است میان شام
و نجد و شعب کوهی ست بمکه و مرغی ست
مردار خوار که آنرا بفارسی کرگس گویند واحد
رخمه۔
رخام بالضم سنگ سفید نرم و نام
موضعیست۔
رخیم نرم و آواز و سخن نرم و سلیس۔
ردم بالفتح بستن در و بر آوردن رخنه
و سد بر آورده شده و سد یا جنیح و مانند
و آنچه از دیوار منهدم بیفتد و مردی که
در وی خیر نباشد و تیز دادن و بدین دو معنی
است رُدام بالضم
رذیم جامهٔ کهنه۔
رذم بالفتح پر شدن ظرف آب۔
رذوم بالفتح کاسهٔ دلبریز و روان شونده
از هر چیز۔
رزم بالفتح گرد کردن و شتر بر زمین ماندن
از لاغری و ایچنین را رزم و بالضم اول و فتح
دوم ثابت و قائم بر زمین و شیر درنده۔
رزام بالضم بر زمین ماندن شتر و مالک
پدر قبیله از تمیم۔
رزیم بانگ شتر۔
رسم بالفتح نشان و آئین و در زمین نهان
کردن چیزے و ویران کردن باران خانها
را و نشان گذاشتن در زمین شتر ماده از
قوت رفتار و بفتحتین رفتار سبک۔
رشم بالفتح مهر کردن انبار را و
بفتحتین علف که نخستین بر آید و بوی بردن
بطعام و زیر باران رفتن۔
روشم بالفتح بلا دنحتی و بمعنا لیفے مهرے که
بر چوب کرده باشد بجهت انبار غله و ظروف
و جز آن و به سین مهمله نیز آمده و نشان و
آئین۔
رطم بالفتح در گل افگندن چیزی را۔
رطوم بالفتح مرد احمق و زن فراخ اندام
رغام بالفتح خاک۔
رغم بهر سه حرکت خاک و خاک آلوده شدن
و مکروه داشتن و دشوار و خوار شدن۔

رقم بالفتح نوشتن و مهر کردن و نقط کردن حرف را و مخطط بافتن جامه را و جامه مخطط و نوعیست از جامه یمنی و بفتحتین خط و نوشته و سختی زمانه۔

رقیم نبشته و لوحے کہ نامہا و قصهٔ اصحاب کهف بر آنجا نوشته بود یا کوه یا وادی یا ده یا سگ اصحاب کهف۔

رکم بالفتح برهمدیگر نشاندن چیزها را و بفتحتین ابر برهم نشسته۔

رکام بالضم ریگ توده برهم نشسته۔

رم بالفتح و تشدید میم خوردن و نیکو کردن و اصلاح نمودن چیزے را و بدین معنی ست مرمت و بالضم و بالفتح گزیر و چاره و بالکسر خاک نمناک و مغز استخوان و آنچه آب بردارد و خاشاک ریزه که بر روی زمین باشد و عرب گوید جاء بالطم والرم بمعنی تر و خشک یا بخاک و آب یا بدریا و صحرا یا بمال بسیار۔

رنم بفتحتین آواز کردن و بفتحتین زنان مغنیه و ترنم آواز گردانیدن۔

روم بالفتح جستن و حرکت پنهان و خفیف دادن حرف را چنانکه شنیده شود و اشمام آنکه شنیده نشود و نرمهٔ گوش و بدین معنے بالضم نیز آمده و بالضم نام پسر عیص بن اسحق و طایفهٔ مشهور که از اولاد روم بن عیص بن اسحق اند و رومے یکے چون زنج و زنجے۔

رهام بالفتح گوسپند لاغر و بالضم مرغی که شکار نکنند و شمار بسیار و بالکسر بارانهائے نرم و ضعیف که دائم بارد و همچنین رهم بالکسر و فتح ها

هر دو جمع رهمة بالکسر۔

رهیم بالکسر آهوی سپید و بالفتح دور شدن و افزونی و زیادتی استخوانی بعد از قسمت گوشت شتر مانده باشد و کور و پایهٔ نردبان و یک ساعت دراز و آخر روز تا تاریک شدن شب و بهم آمدن شگاف زخم وقت به شدن۔

فصل الراء مع النون

رتن بالفتح آمیختن پیه بخمیر و بفتحتین نام مردے از اهل هند که بعد شش صد سال ظاهر شد و دعوی صحبت حضرت پیغامبر نمود و احادیث روایت نمود و اهل حدیث او را مسلم و مقبول نداشتند و شیخ علاء الدوله سمنانی و جمعے دیگر او را قبول کردند و گویند شانهٔ حضرت پیغامبر علیه السلام داشت و او را ابو الرضا بابا رتن هندی گویند

رتان بالفتح باران پیاپے۔

رجن بالفتح باز ایستادن ستور از چرا باز داشتن ستور از چرا با آخور علف دادن۔

رجون بالضم اقامت کردن بجای۔

راجن خوگر و الفت گرفته۔

رجحان بالضم میل کردن و چربیدن ترازو و مانند آن بیک طرف و افزون آمدن۔

رجفان بفتحتین سخت جنبیدن۔

رجعان بالضم جواب سخن باز دادن و آبهائے سیل که در آبگیرها استاده شده و

بمعنی جمع رجع ست۔

ردن بالضم ترنز که آنرا تراز گویند و بن آستین اردان جمع و بالفتح برهم تافتن و برهم نشاندن و آواز کوفتن سلاح بر یکدیگر و بفتحتین ریسمان و خز و آب تنک که از رحم با بچه بیرون آید۔

رزن بالفتح جاے بلند که آب میان آن تواند ایستاد و بدست گرفتن چیزے تا گرانی و سبکی آن معلوم شود و بالکسر کنار

رزین آهسته و آرمیده و گران و چیز گران مایه با سبک۔

رسن بالفتح برسن بستن و بفتحتین ریسمانے که بآن چیز را بندند۔

راسن بفتح سین گیاهی ست مانند سیر که آنرا سیر شامی گویند و صاحب قاموس گوید گیاهی ست خوشبو مفرح و مقوی قلب که اکثر امراض را نفع دهد و آنرا العربی قضیں گویند بفتحتین و راسن فارسیت

راشن بکسر شین معجمه ناخوانده بمهمانی آینده که آنرا طفیلے گویند و مقیم بجائے و آنچه بشاگرد استاد کار دهد بفارسی آنرا شاگردانه گویند۔

رشن بالفتح ناخوانده در آمدن سگ و سر در ظرف انداختن او۔

روشن بالفتح روزن و همچنین روزنه بالضم و آن معرب روزن ست۔

رصن بالفتح تمام کردن و دشنام دادن

وغالب آمدن لشناخت چیزے۔
رصین استوار و مہربان بکسی و دردناک و صاحب الم۔
رضوان بالکسر والضم خوشنود شدن و پسندیدن۔
رعن بالفتح سست کردن و بیہوش ساختن و درد سر دادن آفتاب کسے را و بفتحتین سستی و نادانی و خودآرائی ہمچنین رعونت۔
رعن بالفتح گوش دادن و قبول کردن سخن کسے و خوردن و نوشیدن و طمع کردن بچیزے۔
رقون بالفتح و **رقان** بالکسر حنا و زعفران۔
رکون بالضم میل کردن بچیزے و ساکن و آرمیده شدن۔
رکن بالضم جانب قوی تر چیزے۔
رکین محکم و استوار و مرد آہستہ و آرمیدہ
رکبان بالضم سواران جمع راکب۔
رمان بالضم و تشدید میم انار۔
رون بالضم سختی۔
رومان بالضم شہریست بطرستان و محلہ ایست بری و دیہے ست بحلب و نام ملکے ست از ملائکہ قبر۔
رہن بالفتح گرو و گرو دادن۔
رہون بالضم ہمیشہ و ثابت بودن۔
راہن ثابت و دائم و گرو کنندہ و لاغر از شتر و مردم۔
رہین بالفتح گرو کردہ شد۔
رہان بالکسر گروہا و گرو بستن بتاختن اسپ و ایام الرہان آن روزہا کہ عرب دران اسپ بگرو تازند۔
رہبان بالضم ترسیدن و عابدان و ترسایان جمع راہب۔
رین بالفتح مہر کردن و زنگ و چرک گرفتن و غالب شدن گناہ برکسے و خبیث و دور نفس گشتن و بالکسر افتادن در چیزے کہ بر آمدن ازان میسر نباشد۔
ریحان بالفتح روزی و فرزند و برگ کشت و عصف ساق آن قال اللہ تعالیٰ والحب ذو العصف والریحان گیاہے است خوشبو کہ آنرا شاہ اسپرغم گویند و ہر گیاہ خوشبو را نیز گویند ریاحین جمع
ریعان بالفتح اول و بہترین ہر چیز و ریعان الشباب اول جوانی۔

فصل الراء مع الواو

ربو بالیدن و افزون شدن و بر بلندی بر آمدن و نفس تنگ شدن و ربو النفس تنگ شدن دم دویدن
رتو بالفتح استوار بستن و سست کردن و دل را قوی کردن و بسر اشارت نمودن
رحو بالفتح آسیا ساختن و آسیا گردانیدن و حلقہ شدن مار۔
رخو بہر سہ حرکت و مشہور ازان کسر نرم و سست از ہر چیزے و مرضی ست
رسو بالفتح بفتحتین و تشدید واو استوار و ثابت شدن و ایستادن۔
رعو بہر سہ حرکت نیک گشتن از نادانی و کشیدن خود را ازان۔
رفو بالفتح جامہ را اصلاح کردن و آرمیدہ کردن کسے را۔
رہو بالفتح پاے کشادہ براہ نہادن و آہستہ رفتن و ساکن و آہستہ و زمین بلند و زمین پست و کوچہ و راہ و محلہ کہ آب باران ازان روان شود و زن فراخ اندام و مرد و کلنگ

فصل الراء مع الہاء

رفہ بالفتح سیر خوردن شتر آب و علف و تن آسان شدن و ہمچنین رفوہ بالضم و بالکسر تن آسانی۔
رافہ و **رفیہ** ہر دو بکسر فا تن آسان و فراخ عیش۔

فصل الراء مع الیاء

رای اندیشہ و تدبیر۔
ربانی بالفتح و تشدید با دربی بالکسر و تشدید با خداشناس۔
رباعی بالضم کلمہ چہار حرفی و شعریست چہار مصرعی و بالفتح اسپ و گاو چہار سالہ کہ یا در سال پنجم نہادہ باشد و گوسپند سہ سالہ کہ پا در چہارم نہادہ باشد و شتر شش سالہ کہ پا در ہفتم نہادہ باشد۔
رثی بالفتح بر مردہ گریستن و محاسن او را شمردن و شعر دران گفتن۔
راجی امید دار شوندہ۔

راسي ثابت و استوار۔
راشي رشوت دہندہ۔
راضي خوشنود شوندہ۔
رضي بالفتح وتشدید یا پسندیدہ کہ از ان دیگری خوشنود شود۔
رعي بالفتح چریدن وچرانیدن ونگاہبانی کردن وبالکسر گیاہ کہ ستور آنرا چرد۔
راعي نگہبان وحاکم ووالی وشبان۔
راقي افسون کنندہ۔
رمي انداختن وزیادہ کردن وتیر انداختن و زیادہ کردن وتیر انداختن وتہمت نمودن۔
رامي تیر اندازندہ وتہمت نمایندہ۔
روحاني بالضم آنچہ منسوب بہ روح از متولد روح باشد وبالفتح آنچہ منسوب بر روح یعنے نسیم باشد وجائی کہ میگویند این چیز روحانی ست از قبیلۂ جان فاز متولد نسیم ست در لطافت وپاکیزگی وبالضم وفتح راہر دو خواندہ اند۔
راوي روایت کنندہ وسیراب شوندہ۔
روي بالفتح وتشدید یا حرف قافیہ کہ مدار قافیہ بران باشد وابر بزرگ قطرہ وسیراب شدہ۔
ري بالفتح والکسر وتشدید یا سیراب شدن۔

باب الزاء

فصل الزاء مع الالف

زبانا بالضم وبے ہمزہ منزلی ست از منازل قمر وصاحب قاموس وصراح گوید زبانیان بالضم دو کوکبی ست روشن کہ منزل قمر ست وآنرا زبانیا العقرب گویند یعنی دو شاخ عقرب و مشہور و مستعمل اول ست اما در لغت یافتہ نشدہ است۔
زبي بالضم وفتح با زمین پشتہای بلند کہ آب سیل بر آن نرسد جمع زبیة بالضم ست ومثل ست بلغ السیل الزبی یعنی مشکل ودشوار شد کار انوری گوید مصرع چہ کنی نقش تخیل بلغ السیل زبا۔
زبعري بالکسر وفتح با وسکون عین وفتح را مہملتین مرد بدخلق ومردی کہ روی وابروی او پر مو باشد۔
زباء بالفتح وتشدید با زنی کہ اندام او پر مو باشد وحادثہ سخت ونام زنی ست کہ پادشاہ جزیرہ بود وانتقام پدر از دشمن کشید موی زہار نتراشید خاقانی گوید ع از کفایت کہ ای زبا دیدہ ام۔
زرقاء بالفتح نام زنی ست کبود چشم از قبیلۂ جدیس کہ سوار را از سہ روزہ راہ میدید ونام آن یمامہ است ازینجہت زرقاء یمامہ گویند خاقانی گوید ع چشم زرقا کشیدہ کحل عیب۔
زکاء بالفتح افزون شدن وبالیدن۔
زلفي بالضم مرتبہ ومنزلت ونزدیکی۔
زناء بالکسر وہمزہ وبی ہمزہ جماع غیر حلال کردن وبالفتح کوتاہ وتنگ بہم آمدہ وباز دارندۂ بول وجاء فی الحدیث نہی ان یصلی الرجل وہو زناء وزناء بالفتح وتشدید نون بسیار زنا کنندہ۔
زوفا بروزن طوبی گیاہی ست کثیر النفع کہ در کوہستان شہر مقدس بسیار می باشد۔
زوراء بالفتح پیالہ زرف وتدرح وظرف نقرہ ومقام دور وکمان دوحیلہ وشہر بغداد ودجلۂ امیر المؤمنین عثمان در مدینہ کہ بالای آن اذان می گفتند وموضعی ست در مدینہ نزدیک مسجد ونام بازاری ست در مدینہ
زوایا کنجہا جمع زاویہ۔
زہراء بالفتح زن سپیدروی ودرخشندہ روی وماده گاو وحشی ولقب سیدة النساء فاطمة الزہراء رضی اللہ تعالی عنہا۔

فصل الزاء مع الباء

زبب بالتحریک دراز شدن وبسیار شدن وبسیار موی شدن روی شتر و نزدیک بغروب شدن آفتاب۔
زب بالضم وتشدید با قضیب وریش یا پیش ریش وبینی را نیز گویند۔
زباب بالفتح موشان بزرگ کہ چیزے نشنوند زبابة واحد وبالفتح والتشدید بافروشندۂ مویز۔
زبيب مویز وانجیر خشک کردہ۔
زرب بالفتح کاژہ صیاد وجای گاہ گوسپند

وبکسر نیز آمده ـ
زرنب بالفتح گیاهی ست خوشبو زعفران یا خوشبوی دیگرست ـ
زعب بالفتح بریدن و پر کردن ظرف و جز آن و دور کردن ـ
زغب بفتحتین موی زرد چوزهٔ مرغ و میوهای کوچک و نرم ـ
زقب بفتح درآوردن چیزی در سوراخ و بفتحتین راه تنگ و نزدیکی ـ

فصل الزاء مع التاء

زاویة کنج و فراهم آرنده ـ
زاجرة رانندگان و بازدارندگان و مراد بزاجرة که در قرآن مجید واقع ست فرشتگانند
زبرة بالضم آهن پارهٔ و کتف مرد و دو ستاره روشن بر دوش برج اسد که منزل قمرست و موی انبوه که بر دوش شیر درنده و جز آن باشد ـ
زبدة بالضم مسکه و خلاصهٔ هر چیز ـ
زبیده بالضم نام زن هارون رشید ـ
زبنیة بکسر اول و ثالث جن و آدمی سرکش و سخت و شرطی یعنی چاودش و نام مالک دوزخ ست زبانیة جمع ـ
زجاجة بالضم آبگینه ـ
زجرة بالفتح فغان سخت و آواز صور ـ
زحزحة بالفتح دور کردن و راندن ـ
زحلوقة بالضم جای لغزان سر نشیب که کودکان در کنار دریا سازند و بران لغزانند و بازی کنند و بفارسی آنرا چیچله گویند بفتح هر دو جیم فارسی و بای موحده ـ
زحمت بالفتح رنج و انبوه ـ
زخرفة بالفتح آراستن دروغ و هر چه باشد و تلبیس کردن و تمویه کردن ـ
زرافة بالضم و بالفتح حیوانی ست که بنواحی مصر باشد بفارسی آنرا اشتر گاو پلنگ گویند چه گردنش بگردن شتر میماند و سرش بسر گاو و نقش برنگ پلنگ و گروه مردم و بر تشدید را نیز آمده ـ
زفت بالفتح پر کردن و خشم کردن و بالکسر قیر که بکشتی و ظروف مالند تا آب در نه آید و بهر زبان نرود آنرا قار نیز گویند یا چیزیست مانند قیر که از زمین پیدا میشود و بالضم بخیل و بدین معنی فارسی ست ـ
زقة بالضم و تشدید قاف دانه که طائر از گلو برآورده در دهن بچه اندازد و داروی که بشیر مادر آمیخته در دهن طفل کنند و مرغی ست کوچک ـ
زکت بالفتح پر کردن مشک و جز آن ـ
زکوة بالفتح بخشی از مال که در راه خدا صرف کنند ـ
زکیة و زاکیة بالفتح پاک ـ
زلفة بالضم درجه و منزلت و نزدیکی و پارهٔ از اول شب و بفتحتین حوض پر آب و کاسه و خم سبز رنگ و دشت هموار و زمین درشت سنگلاخ ـ
زلة بالکسر و تشدید لام لغزش و سنگ املس لغزان و بالضم ضیق نفس و بالفتح سره و ساعت و بالضم نیز آمده و اسباب وزین پر غله و طعام عروسی و گاه دانچه از طعام کسی برداشته شود و این لغت عراق عرب ست ـ
زلزلة جنبانیدن و لرزانیدن ـ
زمانة روزگار و آفتی ست که در حیوانات پیدا میشود و افگار شدن ـ
زمرة بالضم گروه ـ
زمارة بالکسر نی نواختن و بالفتح و تشدید میم زن زناکننده و نی که آنرا نوازند و قلادهٔ سگ ـ
زمزمة بالفتح سخن گفتن مجوس در وقت طعام خوردن و آواز کردن رعد و آواز رعد و بکسر گروه آدمیان ـ
زناتة بالکسر قبیلهٔ ایست در مغرب زمین از ان جاست زناتی منجم در رمال مشهور
زندقة بی دینی و ملحد شدن و از راه شرع سر پیچیدن ـ
زنادقة بالفتح ملاحده و بدین جمع زندیق ـ
زورة بالفتح دور شدن و یکبار زیارت کردن و دوری ـ
زولقة بالفتح نام جهتریست از جنیان و گرد باد ـ

زهرة بالفتح خوبی و آرایش و تازگی دنیا و بالضم سپیدی و حسن و نام قبیله ایست از قریش و شگوفه زرد شده و شگوفهٔ سفید را نور گویند و بدین معنی بفتح اول نیز آمده و بالضم و فتح ها ستارهٔ ناهید و شگوفهٔ زرد و بسکون ها نیز آمده و موضعے ست بمدینه۔

زهادت بالفتح پرهیزگار شدن و عبادت کردن۔

زیتونة بالفتح درخت زیتون و موضعے ست بشام۔

زیت بالفتح روغن درخت زیتون و روغن زیتون در طعام کردن۔

زیارت دریافتن مقام متبرک یا شخص متبرک را۔

زیادة افزونی و افزون شدن۔

زینة بالکسر آرایش و آنچه بادو چیزی را آرایش کنند مثل لباس خوب و زیور و مانند آن و یوم الزینة روز عیدست۔

فصل الزاء مع الجیم

زاج معرب زاک صاحب قاموس گوید نمکے ست۔

زبرج بکسر اول و ثالث زر و زینت از جواهر و قماش و آرایش و ابر اندک که سرخی داشته باشد۔

زج بالضم و تشدید جیم سر آهن بن نیزه زجاج بالکسر جمع و شتر مرغهای که گام فراخ و دور نهند جمع ازج و یکا نهلیے تیرو بالفتح نیزه زدن و تیر انداختن و جهیدن شتر مرغ۔

زجاج بهر سه حرکت و مشهور از آن حرکت ضم ست شیشه بالفتح و تشدید جیم شیشه گر و لقب دانشمندی ست نحوی و زجاجی فروشنده شیشه۔

زجج بفتحتین باریکی ابرو و درازی آن و گام فراخ نهادن۔

زلج بالفتح لغزیدن و جاے لغزان و بدین معنے بفتح لام نیز آمده۔

زمج بالفتح پر کردن و بفتحتین خشم گرفتن و بالضم و تشدید میم مفتوح مرغ ست که بفارسی آنرا دو برادران گویند زیرا که چون از گرفتن شکار عاجز شود از برادر خود اعانت طلبد و صاحب صحاح گوید بفارسی آنرا ده برادران گویند و آن خطاست۔

زنج و زانج و زنج بالفتح و الکسر زنگیان معرب زنگ زنجے واحد زنوج جمع و بفتحتین تشنه شدن یا پیچیده شدن رودها از غایت تشنگی چنانچه نتوان آب خورد۔

زوج بالفتح جفت ضد فرد و شوهر و زن و قرین و پوششی که بر هودج افگنند

زنج بالفتح برغلانیدن و فساد انداختن میان دو کس و بالکسر رشته که بنایان طرح عمارت بآن کنند و علمی ست که اصل مدار حساب نجوم ست و استخراج تقویم و استنباط احکام از ان کنند۔

فصل الزاء مع الحاء

زح بالفتح و تشدید حا دور کردن۔

زمح بالضم و تشدید میم مفتوح مرد کوتاه بالا و زشت روی و فرومایه۔

زحزح بالفتح دور شدن و رفتن۔

فصل الزاء مع الخاء

زخ بالفتح و تشدید خا در انداختن و سخت راندن حدی کننده شتر را و برجستن و خشم گرفتن و درخشیدن و بدین معنی ست زخیخ۔

زرنیخ بالکسر دهی ست بصعید مصر و سنگ معروف و آن سه قسم ست سفید و سرخ و زرد و معرب زرنیخ بالفتح۔

زلخ بالفتح جای لغزان و تیر پرتابی انداختن و نیزه زدن و بفتحتین فربه شدن

زمخ بالفتح بلند شدن و تکبر کردن۔

زنخ بفتحتین متغیر شدن مزه گردانیدن روغن و طعام و بالفتح و کسر نون روغن گنده و جز آن۔

زحخ بالفتح دور شدن و جور و ظلم کردن۔

فصل الزاء مع الدال

زاد بالفتح و سکون همزه ترسانیدن و بالفتح و الف ساکن توشهٔ راه۔

زبار بالضم اندک دادن و مسکه خورانیدن و ماست در مشک جنبانیدن تا مسکه آن برآید وکف کردن دهن و جز آن و بالضم سرشیر و کف دهان شتر و بفتحتین کف آب و سیم و زر وکف دهان شتر۔

زبید بالفتح وکسر با شهریست بیمن و بضم زا و فتح با قبیله ایست از بنی مذحج زباد بالفتح خوشبوئے است معروف که از گربهٔ صحرائی گیرند و بالضم و تشدید با شیرے که از آن نفع نتوان گرفت و گیاهی ست۔

زبرجد جوهری ست معروف سبز رنگ۔

زرد بالفتح فرو بردن لقمه و خفه کردن و زره یافتن و در بعضے گرم انداختن حلقهائے زره و بفتحتین زره بافته۔

زراد بالکسر ریسمانے که در گلوی شتر کنند تا نشخوار بیرون نیاید و بالفتح و تشدید را زره گر۔

زرود بالفتح موضعی ست بی آب در راه مکه سعدی گوید ع چه غم دارد ز تشنگان زرود۔

زراوند داروئی ست معروف آن دو قسم ست مدحرج و طویل یعنے گرد و دراز و موضعی ست نزدیک مدینه۔

زرنیاد بفتحتین داروے ست۔

زعد بالفتح سخت بانگ کردن شتر و فشردن گلو و فشاردن مشک تا مسکه از دهن آن بیرون آید۔

زعید فشرده و مسکه بیرون آورده از مشک

زند بالفتح بند دست و چوب بالائین یا آهن آتش زنه و زندهٔ سنگ یا چوب زیرین چقماق زناد و ازناد جمع و نیز زند شهریست بخارا۔

زندرود رودیست باصفهان معرب زنده رود۔

زود بالفتح توشه کردن۔

زهد بالفتح بریدن درخت خرما و تخمین کردن خرما و غله و قدر و کفایت و بالضم رغبت گردانیدن از چیزی و نخواستن چیزے و بفتحتین زکوٰة۔

زهید اندک خوار و وادی تنگ و تنگ خلق زاهد تنگ خلق او آنکه رغبت و خواهش دنیا ندارد۔

زهاد بالفتح زمین خشک و ترقیده که باندک باران سیل از آن روان نشود۔

زید بالفتح نام مردیست و افزون شدن و افزون کردن۔

زیاد بالکسر افزون و نام مردے و زیادت افزون شدن۔

فصل الزاء مع الذال

زمرذ معرب زمرد که آن را زبرجد گویند و بعضے گفته اند زبرجد غیر زمرد ست۔

فصل الزاء مع الراء

زبر بالفتح بانگ کردن و بانگ برزدن و باز داشتن و راندن و برآوردن گرداگرد چاه بسنگ و سنگ انداختن و نوشتن و عقل و سبک و توانا و محکم و سخت و بضمتین حرف اول اسمای تهجی ست سوائے آن حرف که در تلفظ می آید بنیه است و بالکسر کتاب زبور بالضم جمع و بضمتین و بالضم و فتح با کتابها و صحیفها و آهن پارها و دیارهای هر چیز۔

زبور بالفتح نوشته و کتاب و کتابے که بر داؤد علیه السلام نازل شده و بالضم نوشته ها و کتابها۔

زبیر بالفتح و کسر با نوشته شده و سختی و بلاد نام کوهی ست که حق تعالی با موسی علیه السلام در آن جا سخن گفت و نام مردیست و بالضم و فتح با نام صحابی ست۔

زجر بالفتح بازداشتن و راندن شتر و جز آن و بمرغ فال گرفتن و انداختن ناقه آنچه در شکم او باشد۔

زحیر آواز و نفسے که بنالش باشد و نفس سخت بر آوردن و کشاده شدن شکم و پیچش شکم چنانچه خون می نشسته باشد۔

زحار بالضم و زحیر دردیست که شتر را بشود

زحر بالضم و بفتح حا همچنین۔

زخر بالفتح پر شدن دریا از آب و پر کردن چیزے را و بالیدن و انبوه شدن گیاه

زخار بالفتح و تشدید خا دریائے مالامال که آب از ساحلش بگذرد و همچنین زاخر۔

زر بالکسر و تشدید را گوی گریبان ازرار جمع و نام قریه ایست که آنرا زرند این جیبن گویند و بالفتح گوی گریبان بستن و راندن و گزیدن و آکندن و برکندن موی و تنگ شدن چشم و نام مردیست۔

زریر گیاهی ست زرد که بدان رنگ کنند و مردیست سبک و زیرک و برافروخته شدن و سرخ شدن چشم۔

زرزور بالضم هر دو زا مرغیست که آنرا بفارسی سار گویند۔

زعرور بالضم نوعی از میوه ها و بعضے گفته اند کنار ست۔

زعر بالفتح کم موی شدن و زمین کم علف۔

زعر بالفتح غضب کردن و کثرت و افراط هر چیز۔

زفر بالفتح نفس بخود کشیدن و بعد از ان بر آوردن و بازداشتن و آب خوراندن و شنیدن آواز افروختن آتش و بالکسر بار و مشک و رخت و اسباب مسافر و گروه و بضم اول و فتح فا شیر و مرد دلیر و دریا و جوے بسیار آب و بخشش بسیار و آنکه بار بردار د و شتر جسیم و لشکر و بدین معنی ست زافره و زافره بمعنی گروه نیز آمده۔

زفیر بالفتح دم بخود کشیدن و بعد از ان بلند کردن و سختی و بلا و بانگ اول خر و شهیق آخر آن۔

زکر بالفتح پر کردن۔

زمر بالفتح نای نواختن و پر کردن مشک و فاش و آشکار کردن سخن و برغلانیدن کسے را بر کسے و بفتحتین کم موئے و کم مروت شدن و بالفتح و کسر میم اندک موی و کم مروت و خوبرو و بالضم و فتح میم گروه هائے پراگنده و متفرق از مردم و جز آن جمع زمره و بکسرتین و تشدید را سخت و شدید۔

زمار بالکسر بانگ شتر مرغ و بالفتح و تشدید میم نے نواز و همچنین زامر۔

زمیر کوتاه و کودک صاحب جمال۔

زمخشر بفتحتین دهی ست بخوارزم مولد صاحب کشاف۔

زمهریر سختی سرما و بمعنی قمر نیز آمده۔

زنر بالفتح پر کردن و زنار پوشانیدن کسے را۔

زنار بالضم و تشدید نون ریسمانی که نصاری و مجوس و سائر کفار بر میان بندند۔

زنانیر جمع زنار و سنگریزها و مگسهائے کوچک و نام زمینی ست۔

زنبور بالضم قسم مگسیست معروف بنیات گزنده می باشد زنابیر جمع۔

زنجفر بالضم شنگرف۔

زنجیر بالکسر آوازی که از زدن ابهام بر سبابه و وسطی بدر آید۔

زنجار بالکسر معرب زنگار و شهریست۔

زور بالفتح زیارت کردن و میان سینه یا بالای سینه یا جایے که استخوانهاے سینه همدیگر رسیده اند و شاخ خرما که برگ در نیاورده باشد و عقل و بدین معنی بضم نیز آمده و زیارت کنندگان جمع و مفرد آمده و بالضم دروغ و شرک و هر چه آنرا بغیر خدا پرستند و چیز باطل و عیدهای نصاری و یهود و رئیس و بهتر قوم و بدین معنی بفتح نیز آمده و مجلس سرود و قوت و توانائی و بدین معنے مشترک ست میان فارسی و عربی و نهریست که در دجله مے ریزد و درای و عقل و خوبی و لذت طعام نرمی و پاکیزگی و صفائے جامه و نام پسر ضحاک که بلده زوره بنا کرده اوست و میل کنندگان و کج شدگان جمع ازور و بفتحتین میل کردن و کج شدن و بیک جانب نگریستن و از دو سر سینه اسپ یکی بیرون و یکے درون آمدن۔

زهور بالضم روشن شدن چراغ و کوکب و آتش و بالا گرفتن آن۔

زاهر روشن و بلند۔

زائر زیارت کننده زوار و زور بالضم و تشدید واو مفتوح جمع۔

فصل الزاء مع العین

زرع بالفتح رویانیدن و کاشتن و کشت۔

زلع بفتحتین تباه شدن جراحت و شگافته شدن دست و پا و شگاف کف دست و پا۔

زمع بفتحتین مردم فرومایه و دهشت خوردن و دلیے خود شدن۔

زمیع شتابنده و مرد مبارز و دلیر و نیکورای۔

زوع بالفتح مهار شتر و عنان اسپ جنبانیدن تا بسیار رود۔
زیلع بالفتح شهریست بکنار بحر حبشه و مهره ایست خرد و سفید که مانند خستهٔ خرما شگاف دارد و آنرا زو یا برے آید و آنرا بفارسی شهره خوانند۔

فصل الزاء مع العین

زاغ کلاغ کوچک که اندک سفیدی دارد
زلوغ بالضم بر آمدن آفتاب و بلند شدن آتش و بهر دو معنی بعین مهمله نیز آمده۔
زوغ بالفتح میل کردن و مائل گردانیدن و کشیدن ناقه بمهار۔
زیغ بالفتح میل کردن و کند شدن بینائی و گردیدن آفتاب و میل کردن از حق و شک نمودن از چیزے۔

فصل الزاء مع الفاء

زحف بالفتح لشکر رونده بسوی دشمن و رفتن کودک بزانو و بشکم رفتن حیوان۔
زاحف تیرے که نزدیک بهدف بر زمین افتد بعد ازان بر هدف رسد و حیوانے که بشکم راه رود و حیوانات در رفتن چهار قسم اند انسانے که بپا رود و طائر که ببال پرد و زاحف که بشکم رود و سابح که شنا کند و این چهار قسم را چهار صف حیوان گویند خاقانی گوید: چهار صف حیوان با خواص عور آمیخته اند۔
زحاف بالکسر افتادن و ساقط شدن در شعر حرفی میان دو حرف پس نزدیک میشود یک حرف ازان دو حرف با دیگر و آن شعر را مزاحف بالفتح حا خوانند۔
زخرف بالضم زر و هر چه آراسته و آبدار باشد و کمال خوبی چیزے و خوبی کلام بدروغ و مبالغه۔
زخارف کشتیها و زخارف الدنیا آرایش آن و زخارف الماء راه ورد های آب و زخارف الارض گیاهی رنگارنگ نیز زخارف پرندها که چون مگس بر آب باشند۔
زخف بالفتح فخر و تکبر کردن۔
زرف بالفتح شتاب رفتن ناقه و آهسته رفتن مرد و بفتحتین تازه شدن جراحت بعد از به شدن۔
زعف بالفتح کشتن کسے را چنانکه همانجا بمیرد۔
زعاف بالضم زهر فی الحال کشنده و مرگ ناگاه و بهمین معنی ست زؤاف بمد همزه۔
زف بالکسر و تشدید فا پرهای ریزه شتر مرغ و هر مرغے که باشد و بالفتح باد وزیدن و شتاب رفتن عروس بخانهٔ شوهر فرستادن و بدین معنے است زفاف بالکسر۔
زفیف بالفتح و زفوف بالضم شتاب و شتاب رفتن و درخشیدن برق و گشادن مرغ بالها۔
زلف بالفتح نزدیکی و منزلت و پاره از شب ساعات اول شب زلف بالضم و فتح لام جمع و بالکسر مرغزار و بضمتین پاره شب جمع و مفرد آمده و بفتحتین نزدیک و درجه و حوض های پر یا حوض پر جمع و مفرد آمده
زوف بالفتح واکردن مرغ بال بهر دست رفتن۔
زهف بالفتح سبک شدن و سبک ساختن۔
زهوف بالضم خوار شدن و نزدیک شدن و دروغ گفتن و هلاک شدن۔
زیف بالکسر زر ناسره و ناروا و بالفتح خرامیدن و دم کشیدن کبوتر بر زمین و گرد ماده گشتن و بانگ کردن و ناروا شدن درم حمیت غش۔

فصل الزاء مع القاف

زلق بالفتح موی ریش کندن و آمیختن چیزے بچیزے و بند کردن کسی را۔
زرق بالفتح بمزراق زدن یعنی نیزه کوتاه و پس انداختن شتر پالان را و سرگین انداختن مرغ و گردیدن چشم چنانکه سپیدی او ظاهر شود و چکانیدن دارو بجائے و نابینا شدن و بالضم کبود چشمان و نابینایان کقوله تعالی یومئذ زرقا و ریگ تودها و سنانهای نیزه و پیکان و آبهاے صاف ازرق جمع و بفتحتین کبود چشم شدن و کبودی چشم و صاف شدن آب و جز آن

وبالضم وتشدید رام غیبت سکاری وصاحب
صحاح وصراح گوید زرق باز سفید معرب
جر داست وصاحب دستور گوید باشه بخرد
زراریق جمع خاقانی گوید- چون زرقے
که گوشت زاحشا برافگند-
زعق بالفتح بانگ و فریاد کردن وبفتحتین ترسیدن
وبیهوش شدن درحالت نشاط-
زعاق بالضم آب شور که نتوان خورد-
زق بالفتح وتشدید قاف دانه خورانیدن
مرغ چوزه را بدان وپیچال انداختن مرغ
وبالضم شراب بالکسر مشک-
زقاق بالضم کوچه وبالفتح آنکه طعام در دہن
داشته باشد وآب خورد وبالکسر مشکها جمع زق
زلق بالفتح سر تراشیدن وبفتحتین جای
نهموار وبے گیاه که قدم دران بلغزد و
لغزیدن وبچه افگندن ناقه وموی ستردن
وبالفتح وکسر لام مرد زود خشم وآنکه پیش از
او خال ازال کند-
زلیق بچه افگنده وموی سترده وبالضم
وتشدید لام مفتوح نوعی از شفتالوست بے
ریشه که آنرا شفتالو تنگ گویند-
زمق بالفتح کندن ریش وکشودن قفل
زناق بالضم زیر کام وہر عصب که در پوست
باشد وبالکسر حلق وجای گلوبند زنان-
زنق بفتحتین حلقه زناق معرب زنخ
ست وسر پیکان وبضمتین عقلهای تمام غیر
ناقص-

زنیق محکم واستوار-
زنبق بفتح اول وثالث گلیست خوشبو
معروف معرب زنباست ومزنا کوردهن
یاسمین انوری گوید * زکاوعنبر سارا ز
یاسمین زنبق-
زندیق بالکسر ثنوی که قائل دو صانع است و
ازان ہر دو نور وظلمت ویزدان واہر
من تعبیر کنند وآنکه ایمان بحق تعالی وآخرت
نداشته باشد وآنکه ایمان ظاہر کند ودر باطن
کافر باشد وبعضے گفته اند معرب زن دین
یعنی آنکه دین زنان دارد وصحیح معنے اول ست
ومعرب زندیست یعنی آنکه اعتقاد بزند کتاب
زردشت که قائل یزدان واہرمن بوده-
زورق بالفتح کشتی خرد-
زہوق بالضم آگنده شدن استخوان از
مغز ویر شدن مغز وبرآمدن جان و
پیش شدن اسپ از اسپان دیگر وپیش
شدن کسے ونیست شدن وہلاک شدن
وگذشتن تیر از نشانه وبالفتح نیست شونده
ورونده وچاه بسیار عمیق-
زاہق نیست شونده ورونده وچارپای
بسیار فربه وبسیار لاغر وآب بسیار روان
ومرد گریخته وچیز خشک-
زہق بالفتح پیش شدن کسے وبفتحتین زیر
پست امون وبفتح زا وکسر ہا سبک وجلد
وچابک-
زیبق بالکسر جیوه یعنی سیماب-

زیق بالکسر گریبان وحلقه الیست بنیشابور
وتمام مردے ست-

فصل الزا مع الکاف

زحک بالفتح مانده شدن وبجای
مقیم گشتن واز چیزے دور شدن-
زرک بفتحتین بدخو شدن-
زک بالفتح وتشدید کاف نزدیک بہم
گام نہادن از ناتوانی ولاغری وبالضم بچه
فاخته-
زکیک رفتار وگام تنگ بہم نزدیک
نہاده-
زوک بالفتح رفتار کلاغ وجنبانیدن
دوشہا در رفتن وخرامیدن وبالضم دہے
ست بیمن-
زہک بالفتح سخت جستن باد چنانکه زمین
را بردید وکوفتن میان دو سنگ-

فصل الزا مع اللام

زبل بالکسر سرگین وبالفتح قوت وصلاح
دادن زمین را به سرگین-
زبیل بالفتح وکسر زا وتشدید بازبیل
باشد وزبیل مصحف سرگین برآمده-
زابل برفتح با وکسر آن مرد کوتاه-
زجل بالفتح انداختن وفرستادن کبوتر
نامه بر وبازداشتن ونیزه زدن وبالضم
گروہای مردم وبفتحتین بازی وبانگ کردن

دکسے را بہ شادی درآوردن وآواز سحاب

زحل بالفتح زائل شدن ووامذہ شدن وبالضم وفتح حا آنکہ از کار دور باشد ونام ستارہ ایست مشہور وغلام زحل نجمی ست۔

زعل بفتحتین نشاط وکسر عین سخت گرسنہ وشادمان۔

زغل بالفتح یکبارہ ریختن وانداختن شیر دادن مادر طفل را۔

زل بالفتح وتشدید لام و**زلل** بفتحتین و **زلیل** لغزیدن زبان در سخن وپاے در گل وزلل بمعنی نقصان وکجی در ترازو وجای لغزش نیز آمدہ وہمچنین زل بالضم۔

زلزال بالکسر لرزانیدن وجنبانیدن وبالفتح لرزہ وجنبش زلازل جمع۔

زلول بالضم کم شدن درم در وزن و زود گذشتن ونعمت دادن وعطا کردن چیزے۔

زلال بالضم آب خوش۔

زمل بالفتح دویدن چنانکہ میل بیک جانب داشتہ وبالکسر ردیف وہمچنین زمیل۔

زنجبیل معروف وشراب وچشمہ ایست در بہشت۔

زنبیل بالکسر معرب زنبیل بالفتح۔

زندفیل فیل بزرگ معرب زندبیل۔

زول بالفتح شگفت ومرد سبک ظریف کہ شگفت نماید ومرد دلیر وچرخ شکارے

زوال بالفتح برگشتن از حالے بحالے ودور شدن از جائے ونیست شدن وتشدید واو آنکہ در رفتن بسیار حرکت کند وصاحب قاموس گوید بدین معنے صحیح بکاف ست وبہ لام غلط ست۔

زیل بالفتح دور کردن وپارہ پارہ کردن وجدا کردن وبہ فتحتین دوری کانہا از یکدیگر۔

فصل الزاء مع المیم

زحم **زحام** بالکسر انبوہے کردن وتنگ کردن۔

زخم بالفتح دور کردن وبفتحتین کندہ شدن گوشت۔

زرقم بالفتح بسیار کبود چشم۔

زرم بالفتح از میان شاش کسے را بر جنبانیدن وبریدہ شدن سخن وبالفتح وکسر را مرد خوار اندک جماعت ومرد تنگ خو وبخیل۔

زعم بہر سہ حرکت ومشہور از آن ضم ست گفتن حق وناحق ودروغ گفتن وسخن گفتن کہ دران تردد باشد وبران اعتماد نباشد وبالفتح ضامن شدن وبفتحتین طمع داشتن۔

زعیم ضامن وپیشوا ورئیس قوم وآنکہ از جانب ایشان سخن کند۔

زعوم بالضم فروماندگی در سخن وبالفتح آنکہ بسخن درماند۔

زقوم بالفتح وتشدید قاف طعامی کہ در ثنای خرما ومسکہ باشد ودرختی است معروف کہ در صحرا ایشود وشیر کشندہ دارد ودرختی ست در دوزخ کہ خورش اہل نار خواہد بود۔

زقم بالفتح خوردن لقمہ ونوشیدن چیزی۔

زکام بالضم بیرون آمدن فضلات سر ودماغ از راہ بینی ونزلہ برآمدن فضلات از راہ دہن۔

زلم بالفتح پر کردن ظرف وکم کردن عطا وبریدن بینی وخطا کردن وبہ فتحتین تیر قمار کہ در جاہلیت بدان بازی میکردند وتیری کہ پر نداشتہ باشد وسم چارپایا یس سم وکوہی ست بشہر زرود گیاہیست کہ تخم وشگوفہ ندارد۔

زمام بالکسر مہار کوسی کہ در چوب بینی شتر کنند وزمام النعل دوالے کہ در سر نعلین اندازند۔

زم بالفتح وتشدید میم سخت واستوار کردن وپر کردن مشک وپر کردن وبرداشتن شتر سر را ومہار کردن شتر را ودوال کردن نعلین را وبالضم موضعی ست۔

زمزم بالفتح چاہی ست نزدیک کعبہ وآب زمزم یعنی آب بسیار وبالکسر دہی ست بخوزستان وبکسر ہر دو زا گروہ آدمیان وشتران بزرگ سال۔

زنیم بالضم وفتح نون نام پدر ساریہ۔ صحابی کہ حضرت عمرؓ او را ابنہاوند فرستادہ بود ودر خطبہ او را آواز کرد واو دریافت دند

شنید و بشنیدن آواز از مکر دشمن آگاه شد و بالفتح و کسر لون کسے کہ منسوب بہ قومی باشد و از ان نباشد و خوانده شده بنام دیگرے و لئیم مشهور بہ خساست و لئیمی۔
زہم بالفتح پیہ و لبوے بد و بہ فتحتین چرب شدن در ہم گرفتن و بہ فتح اول و کسر ثانی فربہ بسیار پیہ۔

فصل الزاء مع النون

زاکان قبیلہ ایست از عرب کہ ساکن قزوین شده بودند و از ان قبیلہ ایست عبید زاکانے
زبن بالفتح باز داشتن و فروختن خرما بر درخت و لگد انداختن شتر و بالکسر حاجت و بہ فتحتین ناحیہ و جامہ کہ باندازه خانہ ببرند چون جملہ۔
زبون بالفتح شتر لگدزن و جنگ سخت کہ مردم را باز دارد و دور کند از جنگ کردن
زبانیان بالضم دو شاخ کژدم و جز آن و دو ستاره ایست بر دو شاخ برج عقرب و آن منزل قمر ست۔
زبرقان بکسر اول و راء ماه و مرد اندک

ریش و لقب حصین بن بدر صحابی۔
زجن بالفتح و سکون جیم درنگ کردن۔
زرجون بہ فتحتین شراب معرب زرگون و رنگیست سرخ و درخت انگور۔
زرفین بالضم و الکسر حلقہ و زنجیر در معرب زرفین بالفتح۔
زعفران معروف و زعفرانیہ و ہیست بہ ہمدان۔
زفن بالفتح پای کوفتن و بالکسر سائبان کہ بالا سطح خانہ زنند تا از حرارت و تری شبنم ایمن باشد و شاخ خرما از برگ جدا کرده کہ باہم دیگر ضم کنند۔
زقان بالکسر و تشدید قاف جنگہا و کوچہاے بازار و محلہ بمعنی اول جمع زق ست بکسر اول و تشدید قاف و بمعنے ثانی جمع زقان ست بالضم۔
زکن بہ فتحتین دانستن و دریافتن و ظن غالب بجز گرفتن
زمن بہ فتحتین روزگار و وقت و ہمچنین زمان و بمعنے آفت نیز آمده و بہ فتح اول و کسر میم مرد بر جا مانده و مبتلا شده آفت و کوفت رسیده
زن بالفتح و تشدید نون خشک شدن پے و گمان نیک یا بد بہ کسے بردن و بالکسر باش۔

زون بالضم بت و ہر چہ آنرا بیارایند و بہ خدائے پرستند و مرد کوتاه و بہ فتح نیز آمده و موضعی کہ در انجا بتان جمع کنند و آرایش دہند
زین بالفتح آراستن۔
زیتون درخت معروف و نام مردیست و مسجدیست در دمشق و شہریست بچین و دہیست ببصره و کوہستانیست بشام۔

فصل الزاء مع الواو

زہو بالفتح دیدار نیک و منظر خوب و گیاه تازه و شگوفہ گیاه و باطل و دروغ و غوره خرماے رنگ گرفتہ و تکبر کردن و سبک خوار شمردن و رنگ گرفتن غوره خرما و نازیدن و جنبانیدن باد درخت را و بلند شدن درخت خرما و بستان شیر دار شدن پیش از وقت زائیدن۔

فصل الزاء مع الیاء

زرابی بالفتح و تشدید یا نہالیہا و گستردنیہا و زربی بالکسر واحد قال اللہ تعالیٰ وَزَرَابِيُّ مَبْثُوثَةٌ ۔
زکی پاک۔
زی بالفتح و تشدید یا فراہم آوردن و بالکسر حالت و لباس

باب السین

فصل السین مع الالف

سبا شراب خریدن براے فروختن و بہ فتحتین شہر بلقیس و لقب مردی کہ عامہ قبائل یمن از نسل او رسیده و بمد نیز آمده و نام پدر عبد اللہ کہ سبائیہ کہ غلاة شیعہ اند منسوب اند باو و بالکسر

و مد ہمزه شراب و بالفتح و تشدید باء شراب فروش۔
سبی و سبا بالکسر اسیر گرفتن و شراب از جائے بجای بردن و دل بردن معشوق از عاشق۔

سبایا اسیر گرفتہ شدہا۔
سجایا بالفتح خویہا جمع سجیتہ۔
سخا بالفتح دہای جملہ چیزی کہ بر نام چیند و مشہور بہ جیم است و بالکسر و مد آخر گیاہیست خاردار کہ زنبور عسل آنرا خورد۔

سخنا وسخنہ ہر دو بالفتح وسکون خا وحرکت آن ہیئت ونرمی وتازگی بشرہ وتازگی رنگ
سخا جوان مردی وشہریست بمصر۔
سدی بالضم والفتح گذاشتہ ومہمل کردہ شدہ وتار جامہ خلاف پود مفرد وجمع آمدہ۔
سدرۃ المنتہی بالکسر درخت کناریست در آسمان ہفتم کہ منتہای اعمال مردم نہایت رسیدن علم خلق است۔
سرایا فوجہای لشکر کہ بجائے فرستند جمع سریہ
سری بالضم شب رفتن۔
سرا بالفتح درختیست کہ از وے کمان سازند و بتشدید را بسیار در شب سیر کنندہ وشادی ونفع خلاف ضرا۔
سامری بتشدید را۔
سر من رای بضم سین ورا مشدد ودر فتح ہر دو وبہ فتح اول وضم ثانی شہریست معروف بنا کردہ معتصم در اول بنا کردن او را ساء من رای گفتندی چون تمام شد و پسند مردم افتاد او را سر من رای گفتند۔
سقمونیا بالضم گیاہیست کہ رطوبت آن مسہل صفرا است ودر کتب طب آن رطوبت را سقمونیا گویند وبفارسی آنرا محمودہ خوانند۔
سقا بالکسر مشکے کہ در آب یا شیر کنند وبالفتح وتشدید قاف آب دہندہ ونام مرغیست کہ در زیر گلو آب نگاہ میدارد۔
سقیا بالضم بہرہ از آب قال اللہ تعالٰے نَاقَةَ اللّٰهِ وَسُقْيَاهَا۔
سکنی بالضم ساکن شدن بجای۔
سکاری بالضم والفتح مستان۔
سلوی بالفتح مرغیست کہ آنرا اسمانی بروزن حباری نیز گویند وبفارسی آنرا بودنہ خوانند۔
سلمی نام زنی ست معروف بحسن و یکے از دو کوہ قبیلۂ طے قبیلہ ایست از بنی دارم۔
سلامی بالضم استخوانہای انگشت دست و پا مفرد وجمع آمدہ۔
سما آسمان وسقف خانہ وسائبان وابر وباران وپشت اسپ وگیاہ ونام اسپی ست
سنا بالفتح روشنی وگیاہیست آنرا سنای مکی گویند وبمعنی بلندی آمدہ ولوعی ست از جامۂ حریر ووادی ست بنجد ودختر اسماء ابن صلت کہ حضرت پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم آنرا نکاح کرد وپیشتر ازانکہ حضرت باو نزدیکی کند مرد وبالمد بلندی وازین ماخوذ ست ستدۂ سنیہ وسنائی شاعری بود در عرب خوش کلام کہ بعد از حکیم سنای مشہور بودہ۔
سوء بالفتح اندوہگین کردن وبد کردن وبالضم اندوہ وبدی وآتش وبرص وہر آفتے کہ باشد۔
سوآی بروزن حبلی بد کردن وبدی وآتش۔
سوی بالکسر والضم غیرہ برابری ومیان چیزی۔
سوا بالفتح برابری وبرابر وغیرہ ومیان وقلۂ کوہ ومیان روز۔
سودا سیاہ خلطیست از اخلاط اربعہ وکار بد ونام شہریست وموضعی ست نزدیک مدینہ وحبۃ السودا سیاہ دانہ است۔
سویدا بالضم نقطۂ سیاہ کہ در دل است
سہا بالضم نام ستارہ ایست باریک در بنات النعش کبری وصاحب قاموس گوید در بنات النعش صغری است وصواب اول است۔
سیما بالمد والقصر نشان وعلامت وبالکسر وتشدید یای مفتوحہ خاصہ۔
سیبنا جد شیخ ابو علی وبالمد قسم سنگے ست وطور سینا بالفتح والکسر بہمزہ وغیر ہمزہ کوہیست بشام وآنرا طور سینین نیز گویند۔
سیمیا علمی ست کہ بدان چیزہای موہوم در نظر آرند۔

فصل السین مع الباء

ساب بالفتح وسکون ہمزہ خفہ کردن چنانکہ بمیرد وسیراب شدن وفراخ کردن مشک وتنگ یا ظرفے چرمین کہ در ان مشک نہند۔
سب بالفتح وتشدید با دشنام دادن وبریدن ونیزہ زدن وبالکسر دستار ومعجر وسن وجامۂ کتان تنک وہر پارچۂ تنک وبسیار دشنام

دہندہ۔
سبب بفتحتین رسن و ہر چہ بدان بدیگری پیوستہ شود و پیوند خویشی و سبب در شعر یک حرف ساکن و یک حرف متحرک اسباب جمع۔
سبیب موی پیشانی و بال دم و موی کجیده۔
سبسب بفتح ہر دو سین بیابان و زمین ہموار و دور۔
سحب بالفتح کشیدن و بسیار خوردن و بسیار آشامیدن۔
سحاب بالفتح ابر سحائب و سحب بضمتین جمع۔
سخاب بالکسر گردن بند کہ از قرنفل و مانند آن درو کنند و جواہر درو نباشد سخب بضمتین جمع۔
سذاب بالفتح و بذال معجمہ معرب سداب بدال مہملہ و آن گیاہیست معروف کہ آنرا فیجن ہم گویند۔
سرب بالفتح شتران و سائر چرندگان و راہ و روش و سینہ و دہرہ و بالکسر گروہ زنان و گلہ آہوان و مرغان و جز آن و راہ و دل و نفس و بفتحتین آبیکہ از مشک روان شود و روان شدن و چکیدن آب از مشک و مسکن جانوران وحشی و مغاک زیر زمین و کاریز و گیاہیست۔
سراب بالفتح آنچہ در نیم روز گرما بر زمین شورہ چون آب بنماید و آن را نمایش آب گویند و نام شتر مادہ زن بسوس نام کہ بہ تشاؤم در عرب ضرب المثل ست و ازین جہت گویند فلان اشاءم من سراب۔
سروب بالضم بریک جہت رفتن و بیرون برآمدن۔
سارب بریک جہت روندہ و در زمین روندہ۔
سرداب بالکسر خانہ زیر زمین معرب سرد آبہ۔
سرانديب شہریست معروف بہند۔
سغب بالفتح گرسنہ شدن و تشنہ شدن و بہ فتحتین گرسنہ شدن و گرسنگی۔
سقب بالفتح شتر بچہ نر و ستون خیمہ و ہر چیز دراز و بہ فتحتین نزدیک شدن و منزل نزدیک۔
سکب بالفتح ریختن آب و ریختہ شدہ و نوعی از جامہا و مرد دراز و آب ہمیشہ ریزان و اسپ نیک و مرد سبک روح و اول اسپی کہ حضرت پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم مالک آن شدند و بہ فتحتین نوعی ست از درخت خوشبو و لالۂ شقائق النعمان۔
سلب بالفتح ربودن و رفتار سبک شتاب و بہ فتحتین ربودن و پوشیدن جامۂ ماتم و ربودہ شدہ از مقتول خواہ لباس و سلاح و دواب خواہ غیر آن فعل بمعنی مفعول ست و گیاہیست و درختیست دراز و پوست درختی ست بہ یمن کہ ازوی رسن ہا بندند و پوست حیوان و بہ فتح اول و کسر لام دراز و چست و سبک۔
سلیب ربودہ شدہ و مرد ہوش رفتہ۔
سلاب بالکسر جامۂ ماتم۔
سلوب بالفتح زنے و ناقہ کہ بچہ ناتمام افگند۔
سہب بالفتح صحرا و اسپ فراخ گام و بالضم زمین ہموار۔
سیب بالفتح بخشش و احسان و موی دم اسپ و روان شدن آب و شتاب رفتن چارپا و بالکسر رفتن گاہ آب و جوئے ست بہ خوارزم و بصرہ۔

فصل السین مع التاء

سات بالفتح و سکون ہمزہ خفہ کردن چنانکہ بمیرد۔
سادة پیشوایان و مہتران جمع سائد بمعنی سید سادات جمع الجمع۔
سبحلة بالفتح سبحان اللہ گفتن۔
سبت بالفتح آرامش و روزگار و روز شنبہ و نوعی از رفتار شتر و موی کشادہ رہا کردن و ستردن موی سر و گردن و عبادت کردن یہودان روز شنبہ و احمد سبتی پسر ہارون رشید کہ قطب وقت بود او را سبتی ازان گفتندی کہ شش روز بعبادت حق تعالی مشغول بود و در روز شنبہ کسب کردہ قوت حلال بجہت معیشت حاصل کردے و بالکسر چرمہای گاو دباغت کردہ برای کفش و نعلین و بالضم گیاہیست مانند

خطمی و بالفتح نیز آمده۔
سبات بالضم خواب وراحت قال اللہ تعالی۔ وجعلنا نومکم سباتا۔ ومرضی ست کہ خواب وبیہوشی آرد وروزگار۔
سبروت بالفتح زمین خشک بے گیاہ و چیزے اندک ومرد درویش۔
سبرت بالفتح بامداد وخنک سبرات بفتحتین جمع وشہر نسبت بعرب ونام چند صحابی۔
سباحت بالفتح والکسر شناوری کردن۔
سبحۃ بالضم مہرا کہ در وی تسبیح آن گیرند ونماز نافلہ وذکر حق تعالی وبالفتح لباس بری واسپ حضرت پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم واسپ جعفر طیار رضی اللہ عنہ وسبحۃ اللہ بالضم جلال وبزرگی حق تعالے۔
سبحات بضمتین مواضع سجود وسبحات وجہ اللہ انوار جلال حق تعالی۔
سبوحۃ بالفتح مکہ معظمہ وبعضی گفتہ اند کہ وادیست در عرفات۔
سابحات کشتیہا یا نجوم یا ارواح مومنین قال اللہ تعالی والسابحات سبحا۔
سبخۃ بالفتح وبفتحتین وبخای معجمہ شورہ زمین۔
سبقۃ بالفتح پیشی گرفتن۔
سباطۃ بالضم آنچہ از خانہ روفتہ بیرون خانہ انداز ند۔
سبیکۃ بالفتح پارۂ نقرہ وزر گداختہ۔
سبعۃ بالفتح ہفت مرد وماده شتر ونام مردی وبفتحتین جمع سابع۔

سبیعۃ بالضم وفتح با نام زنی ست صحابیہ۔
سابغۃ تمت تمام وزرہ فراخ۔
سبلۃ بفتحتین بروت سبال جمع۔
سترۃ بالضم پوشش وآنچہ بدان از چیزے خود را پوشیدہ شود۔
ستارۃ پوشش ونام کوہی ست۔
ست بالکسر وتشدید تا شش زن۔
ستۃ شش مرواصل آن سدس ست بالکسر سین را تا بدل کردند ودال را در تا ادغام کردند وبالفتح کلام زشت وعیب وستی بالکسر لقب زنان ست چنانکہ خاتون واین در اصل سیدتی بودہ بکثرت استعمال ستی شدہ وبعضے گفتہ اند معنیش ای ست جہات من حکیم انوری گوید۔ گویند ستی زنی عفیفہ است۔
سجیۃ بالفتح وتشدید یا خو وعادت
سجیحۃ بوزن کریمۃ سرشت وعادت ومثال چیزے۔
سجدۃ بالکسر فروتنی وسر بزمین نہادگی وبالفتح نیز گفتہ اند وسورۃ السجدۃ بالفتح نام سورۃ الست۔
سجادۃ بالفتح وتشدید جیم جای نماز ونشان سجدہ در پیشانی وبعضے گفتہ اند نشان سجدہ در زمین۔
سحت بالضم وبضمتین حرام وکسب بد کہ مرتکب ننگ وعار شود چون کناسی وربا خوارگی ورشوت وبالفتح گوشت از استخوان جدا کردن۔

ساحۃ کشادگی وفضای خانہ وسرا وناحیہ۔
سحنۃ بالفتح ہیئت وبشرۂ مردم۔
سحرۃ بالضم وسحر بفتحتین جمع ساحر۔
سخت بالضم آنچہ از شکم چارپا بیرون آید وبالفتح وتشدید واین لفظ بدین معنی چنانکہ در فارسی مستعمل ست در کلام عرب نیز آمدہ۔
سخرۃ بالضم آنکہ بروے استہزا وافسوس کنند وبالضم وفتح خا آنکہ برکسے استہزا کند ونیز سخرۃ بالضم کسے کہ بیگار گرفتہ شود وبالفتح بیگار گرفتن۔
سخلۃ بالفتح برہ وبزغالہ نوزادہ۔
سخریۃ بالضم وتشدید یا فسوس وتمسخر۔
سخیمۃ کینہ۔
سخافۃ بالفتح تنگ بودن وتنگی وکم خردی نمودن۔
سخفۃ بالفتح تنگی ولاغری از گرسنگی وبالضم والفتح تنگی عقل۔
سخونۃ بالضم گرمی۔
سدرۃ بالکسر درخت کنار وسدرۃ المنتہی درخت کنار ست در آسمان ہفتم وتحقیق معنی آن گذشت۔
سدانۃ بالکسر خدمت کعبہ وبت خانہ کردن۔
سدنۃ بفتحتین خادمان کعبہ وبت خانہ جمع سادن۔

سدّة بالضم وتشدید دال درگاه ودرسر وطاق سربسته بر در خانه که در انجا نشینند تا چیز فروشند وبیاری که بدان منفذ بینی بند شود ونفس نتواند زد واطبا خلطی که در مجاری غذا ومیان رگها ومفاصل واقع شود آنرا ساره گویند وسدی لقب دانشمندیست که معجز زنان در سدهٔ مسجد کوفه می فروخت۔

سرّة بالضم وتشدید را موضعی که از ان ناف ببرند۔

سریّة بالفتح وتشدید یا فوج از لشکر از پنج کس تا سه صد وچهار کس وبالضم وتشدید را ویا کنیزکی که برای او خانه بسازند واز وتمتع گیرند منسوب است بسر بالکسر یعنی جماع وضم سین از تغیرات نسبت ست۔

سریرة راز وانچه پنهان کرده شود۔

سرعة بالضم شتاب کردن وبعضی گفته اند سرعه شتاب کردن بکاری در اول وقت و آن محمود ست وعجلة شتاب کردن پیش از وقت وآن مذموم ست که قیل العجلة من الشیطان والتانی من الرحمٰن۔

سرقة بکسر را دزدی کردن۔

سرادقات بالضم سراپردها۔

سرایة بالکسر رفتن در شب ودرگذشتن از چیزی بچیزی ودر رفتن بچیزی۔

ساریة ستون وابر شب بچیزی در همه جای روند ونام مردیست که او را فاروق رضی الله عنه بر سر نهادند فرستاده بود چون از مکر دشمن غافل بود نزدیک شد که لشکر اسلام شکست یابد فاروق رض بر سر منبر مدینه آمعنی را دریافته بساریه آواز کرد او بحکم الٰهی آن آواز شنید وآگاه شد وشکست بر لشکر کفار افتاد۔

سطوة بالکسر سخت گرفتن وحمله بردن۔

سعایة بالکسر غمازی کردن ویارهٔ از قیمت گذاشتن مکاتب را بجهت آزادی وزکوٰة وصدقات ستدن۔

سعاة بالضم زکوٰة ستانان۔

سعادة نیکبخت شدن۔

ساعدة شیر درنده ونام مردے وبنو ساعدة قومی ست از انصار که سقیفهٔ بنی ساعده بدیشان منسوبیست۔

سعلاة بالکسر غول۔

ساعة اندک زمان وزمان حال وقیامت یا وقتی که درو قیامت قائم شود وهلاک شوندگان وساعت باصطلاح ارباب نجوم دو گهڑی نیم ساعت باشد۔

سعة بالفتح والکسر فراخی وگنجایش وتوانگری ودسترس وطاقت وتوانائی

سفرة بالضم توشه دان وزاد مسافر وسفرة بحر بین وبه فتحتین نویسندگان۔

سفارة بالضم خاک روبه وبالکسر میانجی نمودن وصلح کردن وپیغام بردن بجائی وآهنی یا چرمی که در بینی شتر کنند بجائے دهنهٔ اسپ۔

سفتجة بالفتح مال دادن کسے بکسے تا در شهر مال را برساند وبالضم آن مال را گویند که سلامت برسانند معرب سفته۔

سفت بالفتح بسیار نوشیدن شراب وآب جز آن وسیراب نشدن ازان وبالکسر قیر وبالفتح وکسر فا طعام بے برکت

سفالة بالفتح ناکسے وفرودی وپستی وبدین معنی بالضم والکسر نیز آمده۔

سفلة بالکسر مردم فرومایه وبه فتح سین وکسر فا نیز آمده جمع ست نه مفرد وعوام مفرد استعمال کنند وبفتح سین وکسر فا قوام ستور۔

سفاهة بالفتح بے خردی وسبکی نمودن

سفینة کشتی ونام مولای حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم۔

سفانة بالفتح کشتی بانی وبه تشدید فا مروارید بزرگ ونام دختر حاتم طائیست

سقیطة بالفتح لغزیدن وافتادن۔

ساقة دنبالهٔ لشکر۔

سقایة بالکسر آب دادن وظرفی که درو آب خورند۔

سقیفة صفهٔ پوشیده وتخته کشتی وتخته پهن از چوب مانند لوح وسقیفهٔ بنی ساعده صفه بوده که انصار در آنجا برای مهمی ومصلحتی مجمع میشدند وبعد از فوت حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم در انجا جمع شده تواستند

به سعد بن عبادہؓ بیعت نمایند چون مهاجرا
خبر شد انصار را بحجت و دلیل ملزم ساختند
آخر انصار و مهاجر بحضرت ابی بکرؓ بیعت
نمودند و آنچه عوام میگویند که سقیفه لستبند یعنی
دروغ گفتند در کتب لغت یافته نشده
وظاهر ماخذش آنست که چون عرب ای
چیزهای بیهوده در سقیفه جمع می شدند و
انصار بے دلیل سعد بن عبادہؓ در سقیفه آمد
خواستند که بیعت نمایند باین مناسبت
میتوان از سقیفه دروغ اراده کردن آنکه
بیعت بحضرت ابی بکر رضی الله عنه باطل بود
چنانکه بعضے بد مذهبان گمان برده اند۔

سکت بالفتح و **سکوت** بالضم خاموش
شدن و فرو نشستن غضب۔

سکیت بالضم و فتح کاف اسپ پازپسین
در تاختن از ده اسپ و آنرا فسکل
نیز گویند و بکسر سین و تشدید کاف بکسر مرد
بسیار خموش۔

سکتة بالفتح مرضی ست که حس و حرکت
دران باطل شود و مریض چنان نماید که
مرده است و بالضم آنچه بدان خاموش
کنند و باز دارند طفل را۔

سکرانة بالفتح زن مست۔

سکرة بالفتح بیهوشی و سختی مرگ و سختی اندوه

سکنة بالفتح موضعی از گردن که سر بدان
متصل ست و مسکن و سکون و راستی و استقامت
و به فتحتین جمع ساکن۔

سکینة بالفتح آرام و آهستگی و بدین معنی بکسر
و تشدید کاف نیز آمده و چیزیکه بدان آرام
گیرند و نام چیزیست که در تابوت بنی اسرائیل
بود سرش چون سر گربه و دو پا از زبرجد یاقوت
و بالضم و فتح کاف دختر امام حسینؓ
و نام صحابیست و پشه نمرود و ماده خر و بالفتح
و تشدید کاف نام علی بن حسین بن سکینه۔

سکة بالکسر و تشدید کاف کوچه محله و بازار
او رسته و درخت خرما در راه هموار و آهنے
که بدان مهر زنند و آهن گاو زراعت۔

سلت بالفتح کشیدن روده و جز آن
بدست و بینی بریدن و بانگشت پاک کردن
کاسه و بریدن چیزے و زدن کسے را و
اندا ختن غائط و بالضم جو یا نوعی از ان
یا جو ترش مزه۔

سلة بالفتح و تشدید لام برکشیدن دم
شمشیر و کارد از نیام و دزدی و تنگ اسپ
و ظرفے که طعام و جامه و میوه در وے نهند

سلالة بالضم آنچه بیرون کشیده شود از
چیزے و نطفه۔

سلسلة بالکسر زنجیر آهن و جز آن
و سلسلة البرق آنچه بر پهنای ابر پیدا آید
و بالفتح پیوند دادن چیزے بچیزے و قطعه
دراز از کوهان شتر و بکسر نیز آمده۔

سلاطة بالفتح دراز دستی و دراز زبانے
و قهر۔

سلیطة زن دراز زبان۔

سلطة بضم برگماشتگی و تسلط و بالکسر
تیر دراز باریک۔

سلعة بالکسر رخت و کالا و آنچه بدان
سودا و معامله کنند و گرهی که بر تن ظاهر
شود و گرهی که بر گردن و سر بهم رسد
و بدین معنی بفتح نیز آمده۔

سالفة کناره گردن و دوش و پیشانی

سلفة بالضم ناشتا شکن۔

سلوة بالفتح خورسندی و تسلی۔

سلیقة سرشت و طبیعت و نشان رسن
و تنگ بر پهلوی ستور۔

سلیخة بالفتح دارو ئیست که او را بهندی
کهیلا کهیلی گویند۔

سلاسة بالفتح نرم و آسان و هموار
شدن۔

سمة بالکسر و فتح میم نشان و داغ۔

سمت بالفتح راه و روش نیکو و چیدن
و گمان رفتن و راه راست یافتن و
آهنگ چیزی کردن و صورت و هیئت
مردم نیک۔

سماحة بالفتح جوانمردی۔

سماجة بجیم زشتی و ترشی و زشت
شدن۔

سامعة قوت شنوائی۔

سمعة بالضم شنوانیدن عمل خود را بکسے
چنانکه ریا نمودن عمل خود را بکسے۔

سمرة بالضم رنگ گندم گون و گندم گون

شدن و بالفتح و ضم میم درخت خاردار که
در بیابان بسیار شد۔
سامرة وهیست میان حرمین و قومیست
از یهود که در بعضی احکام یهود مخالف باشند
از ان قبیله است سامری۔
سآمة بالفتح و مد همزه ملول شدن
و بستوه آمدن۔
سامّة به تشدید میم خاصة ضد عامة و جانور
زهردار۔
سنة بالفتح سال و بالکسر مقدمهٔ خواب یعنی
نعاس و بالضم و تشدید نون راه و روش و
عادت و نوعی از خرمای مدینه و بالکسر دندانهٔ
چیزے۔
سنبلة بالضم خوشهٔ سنابل جمع و نام برجیست
سندرة بالفتح پیمانهٔ بزرگے نام درختیست
و شتافتن و نام زنے ست که درشت و تمام
بیهوده بمردمے داد۔
سورة بالضم شرف و منزلت و پاره از
قرآن و بالفتح تیزی غضب و تیزی شراب و تیزی
تپ و سطوت سلطان۔
سواسیة بالفتح و کسر سین ثانی یکسان و برابر
شدگان جمع سواء۔
سوءة بالفتح عورت زن و مرد و چیزے
زشت و کار بد و رسوائی۔
سوّیة بالفتح و تشدید یا برابری و برابر
و مانند زین چیزیست که در دکاه و چیز
آن کنند و بر شتر و خر نهند و بران سوار
شوند و بالضم و فتح واو و تشدید یا نام زنے
ست۔
ساهرة زمین یا روی زمین و چشمهٔ روان
و بیابان و زمین شام و کوهیست به قدس
و دوزخ و زمین آنکه در قیامت که حق تعالی
پیدا خواهد کرد۔
سهولة بالضم نرمی و آسانی۔
سهوة بالفتح شتر ماده و سنگ بزرگ و
طاقے که دران چیزی گذارند و خزینه و
خانه خرد و حجرهٔ تنگ۔
سیادت بالکسر پیشوائی۔
سیاست بالکسر پاس داشتن ملک
و حکم راندن بر رعیت۔
سیرة بالکسر عادت و طریقه و هیئت و
نوعے از سیر و خوردنے که او جای برای
عیال آرند۔
سیّارة بالفتح و تشدید یا کاروان و بسیار
سیر کننده۔
سیّئة بالفتح و تشدید یا بعد از ان همزهٔ
مفتوح بدی و گناه صغیره۔
سائمة چارپایان که بیرون چرند۔
سائبة رها کرده و بندهٔ آزاد نموده
و شتر ماده که وی ده بچهٔ ماده بزاید و او را در
جاهلیت رها میکردند و سوار نمی شدند و
شیر او نمیخوردند الا مهمان یا بچهٔ آن و چون
می مرد زنان و مردان او را میخوردند
و بچهٔ دهم او را گوش شگافته آزاد میکردند
و آنرا بحیره گویند و حق تعالی در کتاب
مجید از ان نهی نموده چنانچه فرموده است
ما جعل الله من بحیرة و لا سائبة۔
سائحات زنان روزه دار و سیر کنندگان
سیاحة بالکسر سیر کردن و رفتن در زمین
و جائی که بدان عادت گرفته باشند۔

فصل السین مع الجیم

ساج سنگیست و بدان شمشیر را صیقل
کنند و دندان را جلا دهند و طیلسان سبز
و سیاه و درختیست معروف معرب ساک۔
سازج معرب ساده و شاخ درختیست
چند که بر روی آب بود و بیخ ندارد۔
سبج به فتحتین معرب شبه۔
سبیج پیراهن بے آستین۔
سجاج بالفتح شیر بسیار آب که بآب رقیق
شده باشد۔
سجسج بفتح هر دو سین زمین هموار و درخت
و نه نرم و ما بین طلوع آفتاب و طلوع صبح
در روز نه گرم و نه سرد فی الحدیث الجنة
هواءها سجسج۔
سحج بالفتح خراشیدن و پوست باز کردن
و بیماری که از خراش و ده بهم رسد۔
سدرج بالفتح گمان بردن بچیزی۔
سرّاج بالفتح و تشدید دال کذاب۔
سرج بالفتح زین و بافتن زن موی را و
نیکو و شدن۔

سراج بالکسر چراغ و آفتاب و بالفتح و تشدید را زین فروش و زین ساز۔
سرتج بالضم و فتح را نام آهنگریست که شمشیر سریجی بدان منسوبست۔
سلج بالفتح فرو بردن لقمه و بالضم و تشدید لام گیاهیست که شتر میخورد۔
سمج بالضم و فتح سین و کسر میم زشت و قبیح سماج بالکسر جمع۔
سمیج زشت و شیر حرب که مزهٔ آن گشته باشد۔
سناج بالفتح و تشدید نون اثر دود چراغ در دیوار۔
سونج بالفتح و سوانج بالضم آهسته رفتن و نیز هر دو نام دو موضعی ست۔

فصل السین مع الحاء

سبح بالفتح شنا کردن و تصرف کردن در معاش و پرداختن یا مور معاش و فارغ بودن و آمد و رفت کردن و نیک رفتن اسپ۔
سابح اسپ نیک دونده و مرد شنا کننده۔
سبوح بالفتح شنا کننده و اسپ نیک دونده و نام اسپی ست و بالضم و الفتح و تشدید با بسیار پاک و نامیست از نامهای حق تعالی۔
سبح بالضم میان راه و دراز و بار یک شدن مرد باعتدال و اندازه و مقدار و بفتحتین رفتار نرم و هموار۔
سجاح بالضم هوا و بالفتح و کسر آخر نام زنیست که در زمان حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم دعوی نبوت کرد آخر مسیلمه کذاب که در یمن دعوی نبوت میکرد او را بخواست و در عوض مهر تکلیف نماز خفتن و صبح از تابعان خود برداشت۔
سح بالفتح و تشدید حا ریختن آب و روان شدن آب از بالا بزیر و تازیانه و جز آن زدن و بسیار فربه شدن۔
سدح بالفتح افگندن بر روی یا بقفا و گستردن چیزی بر روی زمین و ذبح کردن۔
سرح بالفتح ستور چرنده و چریدن و چرانیدن و بچا گذاشتن و درختان بزرگ و بلند و هر درختی که خار ندارد۔
سراح بالفتح طلاق و رهائی زن۔
سطح بالفتح بام خانه و بالای هر چیز و گستردن و انداختن کسی را بر زمین و به پهلو خوابانیدن۔
سطیح بالفتح و کسر طا کشته شده و مرد بر قفا افتاده که از ناتوانی و بیماری زود نتواند برخاست و نام کاهنی ست از قبیلهٔ بنی ذئب که در غیر سر استخوان در بدن نداشت و توشه دان و بمعنی سطیحه تا نیز آمده و نام قلعه ایست از قلاع خیبر۔
سطاح بالضم و تشدید طا گیاهیست
سفح بالفتح نام موضعیست و کنار دامن کوه و ریختن آب و خون و جز آن و روان شدن اشک و روان کردن آن و سنگهای بزرگ۔
سفاح بالکسر زنا کردن و بالفتح و تشدید فا مرد بسیار عطا و فصیح قادر بر سخن و خونریز و لقب عبدالله ابن محمد اول خلیفه از خلفای بنی عباس و رئیس و بهتر قوم عرب
سفیح گلیم درشت و تیری از تیرهای قمار که نصیب ندارد و جوال۔
سلاح بالکسر ساز و آلت حرب یا آنچه تیز و برنده باشد مانند شمشیر و جز آن و بالضم سرگین ستور و آدمی و بالفتح موضعیست نزدیک خیبر۔
سلح بالفتح غائط کردن و چیزی را سلاح کسی گردانیدن و سرگین آدمی و ستور و بالضم نام آبی ست و بکسر سین و فتح لام آلت حرب و بفتحتین نام آبی ست و بالضم و فتح لام بچهٔ کبک۔
سلیح بالفتح نام قبیله از یمن۔
سماح بالفتح جوانمردی
سمح بالفتح جوانمرد شدن و جوانمرد۔
سانح و سنیح صیدی که از سوی راست بسوی چپ تیرانداز در آید و این صید را مبارک دانند و بارح را که ضد این ست شوم گویند و نیز سانح چیزی که ظاهر شود

کسے را۔
سنح بالضم یمن و برکت و موضعیست نزدیک مدینہ و بالفتح ظاہر شدن چیزی و برگشتن از رائی و بآسانی آمدن شعری۔
سنوح بالضم از سوی راست بسوی چپ در آمدن۔
سیح بالفتح روان شدن آب و برگشتن سایہ و آب روان ظاہر و نوعے از برد و گلیم مخطط۔
سیاح بالفتح و تشدید یا بسیار سیر کنندہ۔
سائح روزہ دار و ملازم مسجد برای عبادت۔

فصل السین مع الخاء

سبخ بالفتح خواب سخت و فراغ۔
سبیخ بنبہ و صوف و جز آن پیچیدہ و یکجا کردہ برای رشتن و برافتادہ از مرغ و پنبہ کہ پیچیدہ باشد برای آنکہ دارو در آن بمالند۔
سبخ بالفتح و تشدید خادم بر زمین بردن ملخ تا تخم نہد۔
سنخاخ بالفتح زمین نرم سنگریزہ و موضعیست بماورا النہر۔
سلخ بالفتح پوست باز کردن و کشیدن جامہ و جز آن و گذشتن و آخر شدن ماہ و گذرانیدن ماہ و در آخر ماہ شدن و آخر ماہ و پوست بز و مار کہ از بز و مار جدا کنند و بفتحتین ریسمانے کہ در دوک پیچیدہ باشد۔
سلاخ بالفتح و تشدید لام پوست کنندہ۔
سالخ نوعی از مار و کرمی کہ پوست شتر را جدا کند۔
سمخ بالفتح رسیدن چیزی بسوراخ گوش و دمیدن و ظاہر شدن کشت۔
سماخ بالکسر سوراخ گوش مرادف صماخ۔
سنخ بالکسر بیخ و اصل ہر چیزی و جای رستن دندان و روغن گندہ و تیزی و شدت نبیذ و دہیست بخراسان و بفتحتین تغیر یافتن و گندہ گردانیدن روغن و طعام۔
سنوخ بالضم پای برجای شدن در علم
سوخ بالفتح قوائم چارپا در زمین فرو رفتن و نشستن چیزی و فرو رفتن در زمین و بالضم دہیست
رسیخ بالفتح ثابت و راسخ شدن۔

فصل السین مع الدال

سأد بالفتح و سکون ہمزہ و بفتحتین خفہ کردن و خوردن آب۔
سبد بالفتح موتراشیدن و بالکسر گرگ و سختی و بلا و بفتحتین موی اندک و اندک ہر چیز و عرب گوید ما لہ سبد ولا لبد یعنی او را اندک نہ بخشی و بالضم و فتح باز یاد جانورے کہ حوض را بدان بہ بندند تا آب تیرہ نشود و موضعی است نزدیک مکہ و طائف و مرغے نرم پر کہ باندک آب پر ہائے او در ہم و آمیختہ شود و بالفتح و کسر با القیہ گیا۔
سجود بالضم سر بر زمین نہادن و فروتنی کردن۔
سجد بالضم و تشدید جیم مفتوح سجدہ کنندگان جمع ساجد و دراہم اسجاد بالفتح دراہمی کہ بر آنہا صور اصنام بودہ کہ آنرا سجدہ میکردند و بعضے گفتہ اند کہ اسجاد عبارت از یہود و نصاری ست و بکسر الف نیز آمدہ۔
سخد بالفتح و سکون خای معجمہ گرم و بالضم ب زرد و غلیظ کہ با بچہ از رحم بر آید۔
سد بالفتح و تشدید دال عیب چون گنگے و کری و جز آن و حائل و مانع میان دو چیز کہ مردم ساختہ باشند و باز داشت و استوار و درست کردن رخنہ و راست و استوار شدن چیزی و بالضم ابر و کوہ میان دو چیز حائل و مانع کہ پیدا کردہ حق باشد۔
سداد بالفتح درستی و راستی کردار و گفتار و بالضم بیماریست کہ دران منفذ بینی بستہ شود و نفس نتوان زد و آنرا مد نیز گویند و بالکسر چیزیکہ بدان رخنہ و سر شیشہ بہ بندند و آن قدر چیز کہ رفع احتیاج بدان شود و شیر کہ در پستان ناقہ خشک شود۔
سدید راست و درست محکم و استوار۔
سدد بفتحتین راستی و درستی و بضمتین چشمہای باز کہ خوب نہ بیند یا چشمہای سفید کہ بدان نتوان دید و بالضم و فتح دال جمع سدۃ۔
سرد بالفتح درز مشک و ادیم دوختن و زرہ بافتن و سوراخ کردن و مسلسل گفتن و پے در پے و نیکو راندن سخن و پیاپے نگاہداشتن روزہ۔
سرور رود دہیست بہمدان۔
سرمد ہمیشہ و دائم و شب دراز و موضعی ست از اعمال حلب۔
سعد بالفتح نیک بختی و نیک بخت کردن و نیک بخت و نام مردے و بالضم تخمے است

خوشبو کہ آنرا مشک زمین گویند ولبیک و سعدیک یعنی استادہ ام در خدمت تو استادنی دیاری میدہم یاری دادنے بعد از یارے دادنے

سعود بالضم نیک بخت شدن و نیک بختان جمع سعد۔

سعید نیک بخت۔

ساعد بازوی مردم و بال مرغ سواعد جمع و نیز سواعد مجاری آب سوی جوی و دریا مجاری مغز سوی استخوان۔

سغد بالضم بستانے چند خرم و دلکش و مکانی پر درخت میوہ دار بہ سمرقند۔

سفاد بالکسر بر جستن نر بر مادہ۔

سفود بالضم و تشدید باسیخ کباب کہ آنرا باب زن گویند۔

سمود بالضم سر بلند داشتن از تکبر و بالا شدن و گوشیدن ستور در رفتن و بازی کردن۔

سماد بالفتح سرگین بخاکستر آمیختہ کہ زمین را بدان بینمایند۔

سمند بالفتح اسپ معروف این در اصل فارسی ست

سند بالفتح شہریست بملک باجہ و بالکسر نام ملکی ست و نام مردم آن ملک سندی و احد و جوئی است بزرگ بہندوناجیہ ایست باندلس و شہریست بمغرب و سندی بفارسی حرامزادہ و قافیہ معیوب و بفتحتین تکیہ گاہ و آنچہ پشت بوی گذارند و دامن کوہ و بلند چیزی۔

سنو و بالضم پشت دادن بر چیزی۔

سناذ بالکسر شتر مادہ قوی بیکرد و اختلاف حرف روف یعنے حرف ماقبل حرف روی بحرکت و غیر آن در شعر بفارسی آنرا سند گویند۔

سود بالضم پیشوائی و چیزہای سیاہ جمع اسود

سؤدد بالضم و سکون ہمزہ و فتح دال پیشوائے

سواد بالفتح سیاہی رنگ و شخصی کہ از دور چون سیاہی بنظر آید و مال بسیار و حواشی مدد بسیار از ہر چیز و اکثر مردم و دانۂ دل کہ آنرا سویدا گویند و دہہای شہر و بالکسر نہانی گفتن و نہان داشتن و بالضم بیماریست کہ گوسپندان را میشود۔

سہاد بالضم بیداری۔

سہد بفتحتین بیدار شدن و بضمتین کمخواب

سید بالکسر گرگ و شیر درندہ و بالفتح و تشدید یای مکسورہ پیشوا و بزرگان سال و بدین معنی بالکسر و فتح یا نیز آمدہ۔

سائد بمعنے سید یعنی پیشوا یا آنکہ مادون سید باشد

فصل السین مع الذال

سمیذ بالفتح نان سفید و بدال مہملہ نیز آمدہ۔

فصل السین مع الراء

سیؤر بالضم و سکون ہمزہ پس خوردہ و پس ماندہ

سائر باقی و ہمہ و دیر کنندہ۔

سبر بالکسر دشمنی کردن و دشنام دادن و بالفتح میل بجراحت در جز آن فرو بردن تا غور آن معلوم شود و آزمودن و شکل و صورت و جمال و رنگ و اصل چیزے و بدین معنی بکسر نیز آمدہ۔

سبار بالکسر میلے کہ بآن عمق جراحت معلوم کنند و آنرا مسبار نیز گویند۔

سابور نام پادشاہے ست معرب شاپور و شہری ست بہ فارس و نام شخصے ست۔

ستر بالفتح پوشیدن و بالکسر پردہ و پوشش استار و ستور جمع و خوف و حیا و بفتحتین سپر۔

ستیر پوشیدہ شدہ و پرہیز گار۔

ساتر پوشندہ۔

ستار بالکسر پردہ و نام کوہیست و نام جائے ست و بالفتح و تشدید تا بسیار پوشندہ و نامے از نامہای حق تعالٰی۔

سابور نام یکے از سحرۂ فرعون کہ بحضرت موسٰی ایمان آوردند۔

سجر بالفتح گرم کردن تنور و پر کردن جوی از آب و ریختن آب در گلوی کسے و نالیدن شتر مادہ و بفتحتین سرخی کہ بسفیدی چشم آمیختہ باشد۔

سجیر دوست برگزیدہ۔

سجور بالضم نالیدن شتر مادہ کہ از بچہ جدا شود و بالفتح آنچہ تنور را بدان گرم کنند۔

ساجر جائیکہ آب سیل او را پر کردہ باشد و آبیست بہ یمامہ۔

ساجور چوبے کہ بر گردن سگ بندند و صاحب صراح گوید ساجور نام جائیست و چوبے کہ بر گردن سگ بندند تا بوقت نمو از دیوار زر رفتو اندر آمد۔

ع۔ بہندی گر موتھا گویند ۱۲

سحر بالکسر افسون وجادو کردن ودانستن وفریفتن وبیمار کردن وهر چیزیکه دریافت آن لطیف وباریک باشد وبالضم اول وبالفتح والضم وبه فتحتین شش وبالای شکم که به حلقوم شش پیوسته است وبه فتحتین زمان پیش از صبح وسپیدی که بالای سیاهی ظاهر شود وطرف هر چیز اسحار جمع۔
سحور بالفتح طعام سحری۔
سخر بالفتح وبه فتحتین وضمتین فسوس کردن۔
سدر بالکسر درخت کنار سدرة واحد وبه فتحتین حیران شدن وخیرگی چشم از گرما وسرما وبالفتح وکسر دال سراسیمه وآنکه چشم او خیره گی کند و دریا۔
سادر سراسیمه وآنکه باک ندارد از چیزی وبے غم کند۔
سدیر بالفتح نام جمعیت بناحیه حیره ونام قصری ست معرب سه دیر وزمینی است بمین که بردیمنی از انجا آرند وموضعی ست به مصر وبالضم فتح دال دشتی ست میان بصره وکوفه وآبے ست بحجاز ونام مشیعیست۔
سر بالکسر وتشدید راز وانچه پوشیده شود و اندام زن وجماع وابرو زنا . ونکاح واول ماه یا وسط یا آخر آن واصل نیک و زمین نیک وقعر ومیان چیزے وبهترین وبرگزیده نسب ومیان وادی وبهترین جای دران و خط کف دست وبالضم وهی ست بری و شادی وناف وسره موضع ناف وبالفتح مرد نیکو ونیکی کننده وشادی کننده۔
سرر به فتحتین کاواکی وبضم اول وبفتح دوم جمع سره وموضعی ست نزدیک مکه که درانجا درختی ست که زیر آن هفتاد پیغمبر را ناف بریده اند وبکسر سین نیز گفته اند وبه ضمتین تختها جمع سریر واطراف ساقهای گیاه۔
سرور بالضم شادی واطراف گلها۔
سریر تخت وقرارگاه سر از گردن وملک وپادشاهی ونعمت ووسعت عیش۔
سرار بالفتح والکسر آخرین شب از ماه ویوست سماروغ وگل وخاک که بروی چسپیده باشد وخط کف دست وپیشانی اسرار جمع اساریر جمع الجمع۔
سرائر نهانها جمع سریرة۔
سرسور بالضم زیرک داناکه در هر کار دخل نماید
سطر بالفتح خط کشیدن ونوشتن ورشته وصف از هر چیز چون رشته درخت ومسطور کتاب وجز آن اسطر وسطور واسطار جمع اساطیر جمع الجمع وبدین معانی بالفتح طا نیز آمده وبه شمشیر وکارد بریدن ونیز اساطیر سخنهای بیهوده که نظام نداشته باشد جمع اسطورة
ساطر قصاب۔
ساطور کارد وخنجر که بدان چیزی برید شود۔
سعر بالفتح افروختن آتش وگرم شدن جنگ وبالکسر نرخ چیزها وبالضم گرمی وحرارت آتش وگرسنگی وهمچنین سعار بالضم ودیوانگی ودویدن شتر وبفتحتین عذاب ورنج وبالفتح اول وکسر عین دیوانه۔
ساعور تنور وآتش وسرآمد طبیبان ترسایان۔
سعیر آتش افروخته وزبانه آتش سوزان وبالضم وفتح عین نام بتی ست نام صحابیست
سعتر بالفتح گیاهی ست که آنرا بالفارسی آویش گویند ودر کتب طب به صاد نویسند تا به شعیر مشتبه نشود۔
سغر بالفتح دور کردن ونیست کردن چیزی
سفر بالکسر نبشته وکتاب اسفار جمع وبالفتح نبشتن وروی کشادن زن وخانه روفتن وبفتحتین قطع کردن مسافت وسپیدی روز بعد از غروب آفتاب۔
سفیر رسول ونامه آور۔
سفار بالکسر میانجی نمودن وصلح کردن و تفاوت کردن وآهنی یا چرمی که در سر شتر کنند بجای دهنه اسپ۔
سافر به سفر رونده وزن روی کشاده واسپ کم گوشت۔
سقر بالفتح سوختن آفتاب روی را وچرغ شکاری وبفتحتین دوزخ وکوهی ست بمکه
سکر بالضم مستی ومست شدن وبالفتح بستن آب وبه فتحتین مست شدن ونبیذ خرما وشراب وهر چه مست کننده باشد وسرکه وطعام وپری شکم وغضب بالضم وتشدید کاف مفتوح معرب شکر۔
سکار بالفتح وتشدید کاف نبیذ فروش۔

سکیر بالکسر و تشدید کاف بکسیر همیشه مست
سمر بفتحتین افسانه و افسانه خواندن و حدیث شب و سایهٔ ماه و دهر۔
سمیر بالفتح افسانه گو و افسانه گویندگان مفرد و جمع آمده۔
سامر افسانه گوی۔
سمار بالفتح شیر تنک بآب آمیخته و نام جای ست
سمسار بالکسر آنکه میان بائع و مشتری سودا راست کند و آن را دلال نیز گویند و آنکه پیغام برد و واسطه باشد میان دو کس
سمندر جانوری است که پوست او را آتش نسوزد و آن را سمیدر نیز گویند بیای دو نقطه
سنجار بالکسر شهری ست مشهور سه روزه راه از موصل که مولد سلطان سنجر ذوبی ست نه مصر۔
سنمار بکسر سین و نون و تشدید میم ماه و مرد که شب نخوابد و دزد و نام معماری ست که قصر خورنق برای نعمان بن امرء القیس نزدیک کوفه بنا کرده چون تمام شد او را از بالای قصر بزیر انداخت و هلاک کرد تا مثل آن برای دیگری نسازد یا غلام عربی بود که چون برای او خانه تمام کرد و بسیار مستحکم ساخت ظاهر کرد که درین میان سنگیست که اگر بیفتد خانه تمام ویران می شود و صاحبش از بیم آن او را هلاک کرد۔
سنور بالفتح و ضم نون مشدد گربه و خفتان از دوال چرم بافته و هر سلاحے که باشد و بالکسر و فتح نون مفتوح گره و پیشوا و استخوان فقرهٔ
گردن و بیخ دم۔
سور بالضم بارهٔ شهر و هر رده از بنا و ضیافت و این فارسی ست که حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم بدان تکلم نموده و سورهای قرآن جمع سورة و بالضم و فتح واو نیز جمع سورة است۔
سوار بالکسر و بالضم دست برنجن اسورة جمع اساورة جمع الجمع و بالفتح و تشدید واو شیر درنده و نام چند کس است۔
سهر بفتحتین بیداری و بیدار بودن۔
سیلسنبر بکسر سین اول و فتح سین ثانی ریحانیست که آن را تمام نیز گویند۔
سیر بالفتح دوال چرم سیور جمع و رفتن و راندن۔

فصل السین مع السین

سجس بفتحتین آب رنگ گردانیده۔
سجیس همیشه مکدر و متغیر۔
سجاس بالکسر شهری ست میان همدان و ابهر
سدس بالضم و بضمتین شش یک و بالکسر شش روز یک نوبت آب دادن شتر را و بالفتح شش یک مال شدن و بفتحتین دندان هشت سالگی شتر۔
سدیس شش یک و شتر شش ساله و بز شش ساله و ازار شش گزی۔
سدوس بالفتح نام پدر قبیله ایست که بیست و یک پسر داشت و نام مردے
و بالضم طیلسان سبز نیلی و بفتح نیز آمده و نام مردی طائی۔
سادس ششم و شش کننده۔
سرخس بفتح شهریست عظیم بخراسان
سرس بالفتح و کسر را و سریس عنین و حیز و کسے که او را فرزند نشود و ناتوان و مرد زیرک که آنچه در دست او باشد نگاه دارد و ضائع نکند۔
سلس بالفتح گوشواره و رشته که مهرهای سپید در او کنند و کنیزان بپوشند و بفتحتین نرمی و همواری بالفتح و کسر لام نرم و هموار و لام
سلیس روان و هموار۔
سلاس بالضم بیهوشی۔
سلماس بفتحتین شهریست باذربیجان
سندس بالضم نوعی از دیبای تنک و نازک
سندروس صمغی ست زرد مانند کهربا که کمان را بدان رنگ کنند و این فارسی ست
سوس بالضم طبیعت و اصل و کرمی که در ابریشم و صوف می افتد و آزادلوچه گویند و درختیست که در ریشهٔ بیخ آن اندکی شیرینی ست و در شاخ آن تلخی و شهریست باهواز بنا کردهٔ سوس بن سام بن نوح که در آنجا قبر دانیال[۱] پیغامبر ست و بارهٔ سوس شهر اول بارهٔ ایست که بعد از طوفان بنا شد و شهریست دیگر بمغرب روم و بالفتح کرم در طعام افتادن و بفتحتین افتادن کرم در صوف و ابریشم و جز آن۔

[۱] و ششم شد

سیواس بالکسر شهریست بروم -
سواس بالضم بیماریست که در گردن اسپ
بشود و بالفتح کوهیست و موضعیست -
سائس سیاست کننده -

فصل السین مع الطاء

سبط بالفتح موی که جعد نباشد و فروهشته بود
وکسر با فتح آن نیز آمده و سبط الجسم مرد خوش
قد و راست قد و سبط الیدین جوانمرد و بالکسر
فرزند فرزند و طائفه از فرزندان یعقوب
و اسباط از بنی اسرائیل چون قبائل از
عرب و بفتحتین فروهشته شدن موی گیاهی
ست سبطه واحد و بالفتح و کسر با درازی -
ساباط سقف میان دو دیوار که زیر آن
راه بود و شهریست بما وراء النهر و موضعیست
به مدائن -
سباط بالفتح تپ و بالضم ماه رومیست پیش
از ماه آذار و به شین معجمه نیز آمده -
سجلاط بکسر سین و جیم یاسمین و صوفی که
بر هودج زنان آویزند و جامه کتان و
بزیادتی نون بعد از سین نام موضعیست و
قسم ریحانی است -
سحط بالفتح زود گلو بریدن و در غضب آوردن
طعام کسی را و گذاشتن بچه با مادر -
سخط بالضم و بضمتین و بفتحتین خشم گرفتن و ناخوشنود شدن
سرط بفتحتین فرو بردن لقمه و جز آن و آسان
و نرم راه رفتن -

سرطراط بکسرتین و فتحتین پالوده -
سعوط بالضم دارو به بینی ریختن و بالفتح
داروی که به بینی ریزند -
سعیط دردی شراب بوی خوش از شراب
و جز آن و تیزی و همچنین سعاط بالفتح -
سفط به فتح سین و فا ل جوال و جامه دان
اسفاط جمع -
سفیط جوان مرد و خوش نفس -
سقوط بالضم افتادن و افتادن بچه
ناتمام از شکم -
ساقط بر زمین افتاده و ناکس -
سقط بالکسر بچه ناتمام از شکم افتاده و شراره
که از چقماق جهد و توده ریگ و لغزیدن و
بسر در آمدن و سست شدن اسپ از
دویدن و به وقت سخن گفتن بگری خاموش
بودن و غوره خرما که بر زمین افتد و بدین معنی
بالفتح و ضم نیز آمده و کناره ابر که به زمین
نزدیک نماید و دامن خیمه و بال مرغ و به
فتحتین آنچه افتاده باشد از چیزی و متاع
زبون و سهو و غلط در حساب نوشتن و شعر
گفتن و کار زشت و فضیحت و آنچه در دو چیز نبود
سقاط بالکسر خطا در حساب گفتن و نوشتن
و ناکس فرومایه و کسان و فرومایگان جمع سقط
و بالضم آنچه از چیزی بیفتد و بالفتح و تشدید
قاف سقط فروش و شمشیر گذار و برنده که
پیش از مقطوع بر زمین افتد و بدین معنی به
تخفیف قاف نیز آمده -

سقیط برف و ژاله و شبنم که بر زمین افتد
و مرد ناقص عقل -
سقلاط بوزن و معنی سجلاط ست و بیان
آن گذشت -
سلط بالفتح سخت و زبان دراز و دراز
زبان و موضعیست بشام -
سلیط شدید و زبان دراز و مرد دراز
زبان و فصیح تیز زبان و روغن زیت و کنجد -
سمط بالکسر رشته که مروارید و شبه و جز آن
داشته باشد و سلک عام است و قلاده دراز تر
از گلوبند و زهی که سوار بر کفل اسپ بیاویزد
دو دوال زین و جامه که استر نداشته باشد و
مرد زیرک سبک و چالاک و بالفتح دور کردن
موی بره و بزغاله بآب گرم برای بریان
کردن و آویختن چیزی و تیز کردن کارد و دور رفتن
حلاوت شیر و مزه نگردانیدن و خاموش
بودن مرد و مرد سبک در رده خشت پخته و
بره و بزغاله و بالضم جامه ایست از صوف -
سمیط مرد سبک کمال در رده خشت پخته
و بره و بزغاله با پوست بریان کرده و نعل
یک لخت و ازار بی نیفه -
سامط شیر حلاوت رفته و مزه نگردانیده
سموط بالضم رشتهای مروارید و مزه
نگردانیدن شیر و حلاوت رفتن آن -
سماط بالکسر رشته و صف و دستار خوان
که بروی طعام کشند و ما بین کنارهای وادی
و طریق و ترتیب چیزی و سماطین دو رسته

از درخت مردم ۔
سنوط بالفتح و**سناط** بالضم والکسر کوسہ بے ریش یا آنکہ مو بر ذقن داشتہ باشد و نیز سنوط داروئی ست معروف ۔
سبناط بالضم دہی ست بمصر ۔
سوط بالفتح بہرہ و نصیب و شدت و تازیانہ و بتازیانہ زدن و آمیختن چیزے بہ چیزے
سیبوط بالضم دہی ست بمصر

فصل السین مع العین

سبع بالضم ہفت یک و بالکسر پنج روز آب خوردن شتر و ہفتم روز باب آوردن و بالفتح ہفت زن و ہفتم شدن و ہفت تو تافتن رسن و ہفت یک رنگ گرفتن و دشنام دادن و عیب گفتن و گزیدن و دزدی کردن و افگندن و دریدن درندہ چارپا را و بہ فتح و ضم با و فتح و سکون آن حیوان درندہ زیرا کہ اکثر اوقات بعد از ہفت ماہ زاید و بہ فارسی آنرا دد گویند سباع بالکسر جمع وادی السباع و ذات السباع ہر دو موضعی ست ۔
سابع ہفتم و ہفت کنندہ ۔
سبیع بالفتح و کسر با ہفت یک و پدر قبیلۂ ایست از قبیلۂ ہمدان و بالضم و فتح با نام مردیست ۔
سجع بالفتح بانگ کردن کبوتر و قمری و آواز کردن شتر مادہ و سخن با قافیہ ۔
ساجع سخن با قافیہ گوئیندہ و راست ایستندہ و میانہ در کلام و جز آن ۔
سدع بالفتح کوفتن چیزے بچیزے ۔
سرع بالفتح شاخ درخت رز و بہ فتحتین و بالکسر و فتح را شتافتن و سرعت بالضم شتاب
سریع شتابندہ ۔
سطوع بالضم و **سطیع** بالفتح بلند شدن گرد و بوی و بلند شدن برق و صبح و شعاع و سطیع بمعنے صبح و چیزی دراز نیز آمدہ ۔
ساطع بلند ۔
سطع بالفتح دست بر دست زدن و بہ فتحتین آوازی کہ از دست بر دست زدن بر آید و درازی گردن ۔
سطاع بالکسر داغ کردن شترے بہ دراز و ستون خانہ و شتر دراز زفرہ ۔
سفع بالفتح موی پیشانی گرفتن و کشیدن و سوختن آتش و باد سموم روی را و رنگ گردانیدن آن و بال زدن مرغ مر دیگر را و طپانچہ زدن و زدن چیزے و نشان کردن چیزے را
سوافع سوختگیہای باد سموم ۔
سقع بالضم ناحیہ و تہ چاہ و گرداگرد آن و بانگ کردن خروس در رفتن و وزدن و خوردن طعام از جای خود ۔
سقاع بالکسر رو بند و خرقہ کہ بر معجر پوشند تا گرد آلود نشود و چیزی کہ بینی ناقہ را بدان استوار کنند و این ہر دو لغت بہ صاد نیز آمدہ
سکع بالفتح رفتن و بی راہ رفتن و سراسیمہ شدن
سلع بالکسر کوہ و میل کردن و بہ فتح نیز آمدہ و
بالفتح کوہیست بمدینہ و شگافت پای و بہ فتحتین درختی ست و شگافتن پای و زمیست از صبر و ترہ ایست بد مزہ و بمعنی برص نیز آمدہ ۔
سمع بالفتح پند و شنودن و شنوائی و گوش مفرد و جمع آمدہ اسماع و اسمع جمع و اسامع جمع الجمع و سمع الکیان کتابیست در حکمت کہ پادشاہان با خود داشتندی و تحقیق آن خواہد آمد در بیان کیان و بالکسر بچۂ گرگ از کفتار و نام نیک و شنیدن و بعضے گفتہ اند کہ سمع بالفتح شنودن و بالکسر شنوائی و بہ فتحتین و کسر سین پدر قبیلہ ایست از حمیر ۔
سماع بالفتح شنودن و بہ تشدید میم بسیار شنوندہ و جاسوس ۔
سمیع شنوندہ و شنوانندہ ۔
سنیع خوب و نیکو ۔
سنوع بالضم و **سناعت** بالفتح خوب شدن
سنع بہ فتحتین جمال ۔
سوع بالفتح بیکار ماندن و پارۂ از شب ۔
سواع بالضم نام بت قوم نوح و پارۂ از شب ۔
سائع ضائع ۔
سیوع بالضم رفتن آب بہر طرف ۔
سیاع بالفتح سپے کہ در خیک نبات مالند و درختی ست و کاہ گل بدین معنی بہ کسر نیز آمدہ و بعضے گفتہ اند سیاع بالکسر گل مالہ و بالفتح کاہ گل ۔
سیع بالفتح جاری شدن آب بر زمین و

آب جاری بر زمین۔

فصل السین مع الغین

سبوغ بالضم تمام و فراخ شدن نعمت۔
سابغ تمام۔
سلوغ بالضم دندان شش سالگی افگندن گاو و گوسفند۔
سالغ گاو و گوسفند شش سالہ۔
سوغ بالفتح آسان بگلو فرو شدن شراب و فرو بردن آن در دان شدن چیزی مرکسی را و بچہ کہ با بچہ دیگر چنان باشد کہ دیگرے در میان نزادہ باشد۔
سواغ بالکسر آنچہ فرو برد چیزے را کہ در گلو ماندہ باشد۔

فصل السین مع الفاء

ساف بالفتح والالف چینۂ دیوار و بہ ہمزۂ ساکن و بہ فتحتین ترقیدن دست و شگافتن گرداگرد ناخن و پراگندہ شدن لیف خرما و بفتحتین برگ خرما و موی دم۔
سجف بالفتح و الکسر پردہ فرو داشتن و سخت و تاریک شدن شب و پردہ و بہ فتحتین باریکی میان و لاغری شکم۔
سجاف بالکسر پردہ یا آنکہ سجف دو پردہ کہ بر در آویزند و درمیان آنہا فرجہ باشد و ہر پارچۂ آنرا سجاف گویند۔
سحف بالفتح دور کردن موا از پوست و تمام شدن پیہ از پشت و سوختن چیزی و بردن باد ابر را۔
سحوف بالفتح بز و شتر مادہ کہ پیہ پشت او بر داشتہ باشد۔
سحاف بالضم بیماری سل۔
سخف بالفتح تنگ عیش شدن و بالضم و الفتح تنگ عقل و کم ظرف شدن و ہمچنین است[1]
سخیف مرد سبک و تنگ ظرف و جامۂ اندک ریسمان تنک بافتہ۔
سدف بہ فتحتین تاریکی و روشنائی کہ شب در آمدن آن و صبح در آمدن آن و روشنائی صبح در آمیختن با تاریکی۔
سدیف پیہ کوہان شتر۔
سرف بالفتح خوردن سرفہ برگ درخت را و سرفہ بالضم کرمی ست سفید کہ از زیرہاے چوب خانہ کبا زدو دران در آید و بمیرد و بہ فتحتین غافل کردن و خطا کردن و فزونی کردن در خرج مال و جاہ و خیرگی عقل و خود کردن و حرص بچیزی و ریختن آب از اطراف حوض و بہ ضمتین چیزی سفید مانند ابریشم سفید و بالفتح و کسر را نادان و خطا کنندہ۔
سرعوف بالضم نازک و سبک گوشت و اسپ دراز۔
سعف بالفتح متاع و بہ فتحتین شاخ خرما یا برگ آن و ترکیدن و شگافتن گرداگرد ناخن و جہاز عروس بیماریست چون گر کہ در لب ہای شتر پیدا میشود و موی ناشرہ اور ابریزاند۔
سف بالفتح و تشدید فا بوریا از برگ خرما بافتن و معجون نکردہ خوردن دارو و بر زمین رفتن مرغ۔
سفوف بالفتح دارو ئیست کہ آرد کردہ و بیختہ کہ بر کف دست بخورند و معجون نہ کنند۔
سفاف بالفتح زبون و روی از ہر چیز و کار حقیر و خاک نرم و تنک آردی کہ وقت بیختن چون غبار بالا رود۔
سقف بالفتح آسمانہ خانہ سقف بہ ضمتین و سقوف جمع و آسمان و ریش دراز فرو ہشتہ و پوشیدن خانہ و بالضم و الفتح موضعی ست و بہ فتحتین دراز و کوژ شدن شتر مرغ و جز آن۔
سکاف بالکسر و تشدید کاف و اسکاف بالکسر موزہ دوز و کفش گر۔
سلف بالفتح ہموار کردن زمین بمالہ و برگردانیدن زمین برای زراعت و انبان بزرگ و چرمی کہ خوب باغت نکردہ باشند و بالکسر شوی خواہر زن و بہ فتحتین در گذشتن و پیش شدن و پیشینگان و پدران گذشتہ و بیع سلم کہ دران بہا پیش از گرفتن مبیع دہند و بالضم و فتح لام بچۂ کبک۔
سالف و سلوف بالفتح رفتہ و متور آب پیش روندہ۔
سلاف بالضم آنچہ از انگور چکد پیش از فشاردن و شراب و ہر چہ فشاردہ شود و بالضم و تشدید لام پیشینگان۔
سنف بالفتح رسن بر سینۂ شتر بستن

---

[1] وتمام جائی کہ واسراف بے اندازہ خرچ کردن ۱۲

وبالکسر برگ درخت مرغ وآن درختی ست
که چوب او چون برگ دیگرے سایه آتش
ازان برآید۔
سناف بالکسر پیش سینه شتر درسن که بر سینه
شتر بندند۔
سوالف گذشتها جمع سالفة۔
سوف بالفتح بوی کردن وصبر کردن
وہلاک شدن وبالضم زمین نرم وسوف به
فتح سین وفا سر انجام وزود باشد واین حرفی
ست که بر فعل مستقبل مے آید۔
سواف بالفتح نیابود ہلاک شدن و
بیماری ستور ومرگے مردم وبالضم نیز آمده۔
سهف بالفتح اضطراب کردن کشته ودر
خون غلطیدن در وقت نزع وبفتحتین سخت
تشنه شدن۔
سیراف بالکسر شہریست بفارس۔
سیف بالفتح شمشیر زدن وموی دُم
اسپ وماہی وبکسر نیز آمده وبالکسر کنار
دریا وکنار وادی ولیف خرما که در بن شاخہا که
نخل چسپیده باشد مانند ریشه۔
سالف مرد باشمشیر۔
سیاف بالفتح وتشدید یا مرد شمشیر زن۔

فصل السین مع القاف

ساق معروف وتنه درخت۔
سبق بالفتح پیش شدن ودر گذشتن اسپ
از اسپان دیگر وبفتحتین آنچه بدان گرو بندند
دراسپ دوانیدن وتیر انداختن وجز آن
سباق بالکسر بیکدیگر پیشی کردن در دویدن
وبالفتح وتشدید با بسیار پیشی کننده۔
ستوق بالفتح والضم وتشدید تا درم نار وا
وقلب معرب سه تو ویعضے ستوقه بزیادتی ها نیز
گفته اند۔
سحق بالفتح جامه کهنه وسودن وآہسته رفتن
ومحو کردن باد نشان زمین را وبالضم و
بضمتین دوری ودور شدن ودراز شدن نخل
سحیق دور۔
سحوق بالضم نخل دراز۔
سذق بفتحتین وذال معجمه شب دوازدہم ماه
بہمن که مغان دران آتش افروزند وجشن
کنند معرب سده ووجه تسمیهٔ آن بر سده در
فرہنگ جہانگیری وسروری مسطور ست۔
سرادق بالضم سراپرده وآنچه بالای
صحن خانه کشند سرادقات جمع۔
سرمق بالفتح گیاہی ست که بسیار نافع
مرض استسقا ست وآنرا اسفاناخ رومی
گویند وشہریست با صطخر۔
سرق بفتحتین پارچه ہای حریره ودزدی
کردن وبدین معنی به سکون را وکسران نیز آمده
سارق دزدی کننده۔
سفق بالفتح دراز کردن۔
سفیق جامه سخت بافته ومرد شوخ بد
سلق بالکسر گرگ نر وچقندر وبالفتح بزبان
آزردن وچرب کردن به روغن مشک وانبان
را وجوشانیدن ونیم پخته کردن سبزی
وبیضه را بآب گرم وبر قفا افگندن کسی را و
گوسفند پوست بریان کردن وگوشته جوال
درہم دیگر افگندن وسخن سخت ونشان
ریش وپشت ستور که نیکو شده باشد وبه
فتحتین دشت ہموار۔
سلوق بالفتح دہی ست بہ یمن که زره
دران خوب میشود۔
سلاق بالضم جوشش دہان وبن
دندان وجوشش اعضا وعلتی که بچشم طاری
شود ولک را غلیظ کند ومژگان بریزد وآن
که در بیخ زبان ظاہر میشود۔
سلیق شاخ وبرگ که از درخت بریزد۔
سموق بالضم بلند ودراز شدن وبالفتح
دانهٔ ترش مزه معروف که آنرا اسماق گویند
سماق بالضم دروغ محض وہر چیز خالص
وبالضم وتشدید میوه ایست ترش مزه معروف
وآنرا اتم گویند۔
سمیق چوبے که بر گردن گاو زراعت بندند
وبدان شیار کنند وآن چوب را یوغ گویند۔
سمحاق بالکسر پوست تنک بالای استخوان سر
سنبوق بالضم کشتی خرد معرب سنبک۔
سنق بفتحتین ناگوار شدن۔
سوق بالفتح راندن ودست پیمان زدن
بر سوی عروس از ستور وجز آن وبر ساق
زدن وبالضم بازار وساقہا جمع ساق باشد
وسوق الحرب بزرگی جنگ وبفتحتین نیکو شدن

ساق دور از شدن آن و بالضم و فتح واو مردم فرومایه در عایا جمع سوقہ است -
سویق آرد گندم و جو بریان کرده که آنرا ستو[1] گویند و شراب -
سوذق بالفتح و ذال معجمه سوار یعنی دست برنجن و دستیانه -
سواق بالضم و تشدید واو دراز ساق و شکوفهٔ خرما -
سائق از پس راننده چنانکه قائد از پیش کشنده
سیاق بالکسر راندن و جان کندن -

فصل السین مع الکاف

سبک بالفتح گداختن زر و نقره -
سبائک پارچهای زر و سیم گداخته جمع سبیکه
سباک بالفتح و تشدید باگدازنده سیم و زر
سدک بالفتح و بفتحتین لازم شدن بچیزی و بالفتح و کسر دال حریص بچیزے و چالاک شدن بکارے و نیزه زدن و لازم بچیزے -
سفک بالفتح ریختن خون و بسیار گفتن سخن
سفاک بالفتح و تشدید فا خونریز و بلیغ و قادر بر سخن -
سک بالفتح و تشدید کاف حلقهٔ آهن و میخ و زره تنگ حلقه و چاه تنگ و بالضم آید و میخ دوز کردن در آهن و از بن بر کندن گوش و رفتن شکم و بالضم سوراخ کژدم و عنکبوت و جز آن و نوعی ست از خوشبوئی را ه بسته -

سکک بفتحتین خردی گوش چنانکه بلند و ظاهر نباشد و کری و ناشنوائی و بکسر سین کوچها جمع سکه -
سکاک بالکسر مسمارها و حلقهای آهن و بالضم هوای میان زمین و آسمان و جای پرواز تیر و بالفتح و تشدید کاف آهنگر -
سکاسک بالضم پدر قبیله از یمن -
سلک بالکسر رشته و بالفتح کشیدن چیزے به چیزی و بالضم و فتح لام بچهٔ کبک -
سلیک بالضم و فتح لام نام مردی ست -
سلوک بالضم راه رفتن و در آمدن بجای و رشتها جمع سلک -
سالک راهرو -
سمک بالفتح بلند گردانیدن چیزی و بالا بردن سقف خانه و بلندی چیزی خلاف عمق و بفتحتین ماهی -
سموک بالضم بلند شدن -
سماک بالکسر چیزی که بدان بلند کرده شود چیزی سمک بفتحتین جمع و نام دو ستاره است که یکے را سماک اعزل و دیگری را سماک رامح گویند و آن هر دو منزلهٔ دو پای برج اسد است -
سنبک بضم سین و با کناره سم ستور سنابک جمع و زمین سخت کم نفع و نوعی از دویدن و اول باران -
سوک بالفتح مالیدن چیزے و مسواک کردن
سواک بالکسر مسواک و بالفتح رفتار ضعیف

عرفی گوید سه آسمان در رفاقت عرش شد بتواضع کند به چرخ سواک -
سهک بالفتح سائیدن و بردن باد خاک را و بفتحتین بوی ماهی گوشت و زنگ آهن
سیک بالفتح رفتن ستور -

فصل السین مع اللام

سؤل بالضم و سکون همزه خواسته شده
سؤال بالضم و فتح همزه خواستن -
سبل بفتحتین باران و خوشه و آشوب و سرخی که در چشم پیدا میشود و نام اسپی نیکو در عرب
سبیل راه و سبیل الله جهاد و هر چه حق تعالی بدان امر کرده از خیرات و ابن السبیل مسافر
سبحل بالکسر و فتح با و سکون حای حطی زن فربه و شتر و سوسمار فربه -
سجل بالفتح دلو بزرگ یا آب و ریختن آب از دلو و بکسرتین و تشدید لام قباله یا مهر و نویسنده و نام کاتب پیغمبر و نام فرشته ایست -
سجال بالکسر دلوها جمع سجل و فخر کردن باهم در آب خوردن نهادن و راندن و جز آن -
سجیل بالکسر و تشدید جیم مکسوره معرب سنگ گل و سجیل که در قرآن واقع ست سنگریزه چند بوده از گل که با آتش دوزخ پخته شده بود و اسمای گروهی که بر سر کعبه آمده بودند و بران مکتوب بوده -
سجنجل بکسر سین و فتح هر دو جیم آئینه و این کلمه

[1] هندی ستو ۱۲

دراصل رومی ست و درکلام عرب استعمال یافته -
سحل بالفتح رسن تافتن و بسودن درم و نقد کردن و زدن چنانکه پوست برخیزد و کشادن باد روی زمین را از غبار و خاشاک و جامۂ سپید از پنبه و سیم نقد سپید و بفتحتین نیز آمده -
سحول بالضم و الفتح موضعی ست به یمن که جامۂ خوب دران میشود -
ساحل کرانۂ دریا -
سخل بالفتح و **سخال** بالکسر نر و بزغاله های نوزاده جمع سخله بالفتح و نیز سخال نام موضعی ست
سدل بالفتح فروهشتن جامه و پرده و موی و بالکسر رشته از در و جواهر که بر سینه فروهشته باشد سدول جمع و بالضم و الکسر پرده و بفتحتین میل کردن -
سدیل پردۂ محمل و پرده که پیش حجره کشند
سربال بالکسر پیراهن یا هرچه پوشیده شود
سراویل شلوار و زیر جامه -
سطل بالفتح طاس دسته دار و مرد دراز
سعال بالضم سرفه و سرفه کردن -
سغل بالفتح و کسر غین معجمه مرد بد خوی بد خوار و مضطرب بی آرام و صغیر الجثه -
سفرجل بفتح سین و فا و جیم میوه بهی که آنرا آبی نیز گویند -
سفل بالکسر و الضم و **سفول** بالضم و **سفال** بالفتح فرودی و پستی نقیض علو -
سافل فرود و پست نقیض عالی -

سل بالفتح و تشدید لام کشیدن چیزی و برآوردن به نرمی و کشیدن کارد و شمشیر و جز آن و بالکسر و الضم قرحه ایست که در شش بهم رسد و همچنین سلال بالضم -
سلیل شمشیر از نیام بیرون کرده و فرزند و شتر بچه نو زاده و وادی فراخ پر درخت -
سلول بالفتح نام مادر عبد الله بن ابی منافق و نام قبیله ایست از هوازن که قبیله راهیان می خوانند -
سلسل و **سلسال** بالفتح آب شیرین خوشگوار و سرد و صاف -
سلسبیل چیز نرم و خوشگوار و شراب و چشمه ایست در بهشت -
سلاسل زنجیرها و برقهای پیوسته واری بیک دیگر پیوند شده و ریگ بیک دیگر چسپیده و سخت شده و ذات السلاسل موضعی ست که سال هشتم از هجرت حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم لشکری به سرداری عمرو رض و عاص رض در انجا به جنگ فرستاده بود
سمندل مرغی ست معروف که آن را آتش نسوزد -
سمول بالضم کهنه شدن جامه -
سمل بالفتح چشم کسی بیرون کردن و صلح کردن میان دو کس و پاک کردن حوض از گل و لای و بفتحتین جامۂ کهنه و آب ای اندک و گل و لای که در ته حوض و ظرف مانده باشد جمع سمله -

سائل سعی کننده در صلاح کار و اصلاح امر معیشت -
سمال بالفتح کرمی که در آب باشد و به تشدید میم نام پدر قبیله ایست -
سنبل گیاهی ست خوشبو که آنرا سنبل الطیب خوانند و سنبل رومی ناردین باشد و بالفتح نام دو شهر ایست در روم -
سنابل خوشها جمع سنبله و ابو السنابل کنیت صحابیست -
سوال بالضم خواستن و بجای واو همزه نیز آمده -
سول بفتحتین سستی زیر ناف -
سهل بالفتح زمین نرم و هر چیز نرم و آسان و نام شخصی ست -
سهیل بالضم ستاره ایست مشهور و قلعه ایست باندلس و نام شخصی ست -
سیل بالفتح آب بسیار که روان باشد و روان شدن آب و خون و جز آن -
سائل پرسنده و خواهنده و روان شونده
سیال بالفتح موضعیست بحجاز و درختی ست خاردار و گیاهی است که خار سپید دارد چون آنرا بکشند شیر سپید ازان برآید سیاله واحد و بتشدید یا بسیار روان -

فصل السین مع المیم

سام پسر نوح علیه السلام و مرگ و زر و نقره که در کهای زر در کان سامه واحد

خیز روان و گواهی ست و بتشدید میم زهر دهنده و زهر در طعام کننده و سام ابرص جانوریست زهر دار که کرفش و غیر مرده گویند۔

سائم بالفتح و سکون همزه بستوه آمدن و ملول شدن۔

سجم بالفتح روان کردن اشک و بفتحتین آب روان و اشک و برگ بید۔

سجوم بالضم روان شدن اشک و همچنین سجام بالکسر و بالفتح چشم اشک ریزنده۔

سحم بفتحتین سیاهی و همچنین سحمة و سحام بالضم و درختیست و آهن و بفتحتین مطرقهای آهنگران۔

سخم بفتحتین سیاهی۔

سدم بفتحتین پشیمانی با اندوه و خشم با اندوه و حرص بچیزی و زمی که شهوتش غالب شده باشد و همچنین صدوم و بالفتح و کسر دال مرد سخت شیفته و بضم آگنده شده از آب۔

سذوم بالفتح و ذال معجمه شهر قوم لوط که قاضی آن بربی ذانتی و ناحق معروف بود۔

سرم بالفتح راندن سگ و بالضم ذهاب رود که مخرج ثقل ست و بفتحتین درد مقعد۔

ساسم درختی ست که از آن کمان سازند و بعضے گفته اند آبنوس ست۔

سطام بالکسر تیزی تیغ و آنچه بدان سر شیشه بسته شود۔

سقام بالفتح بیماری و بالکسر بیماران جمع سقیم و بالضم و الفتح وادی ست۔

سقم بالضم و بفتحتین بیماری۔

سلم بالفتح دلو که یک طرف حلقه دارد چنانکه دلو سقایان و نام مردیست و گزیدن مار و باغت چرم به پوست درخت سلم کردن و فارغ شدن از ساختن دلو و محکم کردن آن و بالکسر آشتی کردن و آشتی کننده و بالفتح نیز آمده و سلام کردن و اسلام آوردن و به فتحتین پیش دادن بها و گردن نهادن و درختی ست خار دار و بالضم و تشدید لام مفتوح نردبان و وسیله بسوی چیزی۔

سلام بالفتح گردن نهادن و سلام گفتن و تحیت و بے گزندگی و پاکی از عیبها و نامی از نامهای خدای تعالیٰ و درختی است و بدین معنی بکسر نیز آمده و دار السلام بهشت و مدینة السلام بغداد و نهر السلام دجله و بالضم موضعیست و بالکسر آبی ست و سنگها جمع سلمة و بالفتح و تشدید لام نام مردی ست۔

سالم رهنده از آفت و عیب و نام مردیست و پوست میان بینی و چشم۔

سلیم ساده و درست و مار گزیده و بضم سین و فتح لام نام قبیله ایست۔

سلجم بالفتح دراز و تیر دراز پیکان و شلغم بدین معنی بکسر شین معجمه نیز آمده۔

سلالم بالضم و کسر لام قلعه ایست به خیبر۔

سلتم بکسر سین و اغول و سختی و قطاس ماده شتری که هیچ دندانش نمانده باشد۔

سم بالفتح و تشدید میم زهر دادن و زهر در طعام کردن و قصد کردن و صلح کردن میان دو کس و سر قاروره استوار کردن و اصلاح کردن چیزی و سوراخ و زهر و بدین دو معنی بکسر و ضم نیز آمده و چیزے سفید مانند ذره سفید که از دریا بیرون آید و نام دو رگی ست در بینی اسپ و سم الخیاط سوراخ سوزن و سم الفار مرگ موش که آنرا عوام سنکهیا فار گویند و سم الحمار خرزهره۔

سموم بالفتح باد گرم کشنده و بالضم زهرها و سوراخها جمع سم۔

سمسم بکسر هر دو سین کنجد و نام ریگی ست و بفتح هر دو سین روباه و بالضم و الکسر مورچهای سرخ همسه واحد۔

سمسام بالفتح چالاک و سبک۔

سنام بالفتح کوهان و سنام الارض میان زمین و درختهای زمین۔

سنم بالفتح و کسر نون گیاه بلند که شکوفه و بر آن باشد و شتر بزرگ کوهان و بفتحتین بزرگ کوهان شدن شتر۔

سوم بالفتح گران فروختن و وقت نمودن در فروختن و خریدن۔

سهم بالفتح تیر و تیر چوب که در سقف خانه کنند و تیر که بدان قرعه زنند و فال گیرند و سهام بالکسر جمع و بهره و نصیب و سهمان بالضم جمع و نام قبیله ایست و گرد اگرد خانه و مقدار شش گز در مساحات و معاملات مردم و سنگ در خانه که برای شکار شیر سازند۔

سهام بالضم تاریکی و تغیر روی و بالکسر وادی ست در یمن و بالفتح گرمی و سموم و

شدت حرارت تابستان قتارها مانند تار عنکبوت که در گرما میان هوا ظاهر شود۔
سهیم بالفتح و کسر ها خداوند بهره و حصه و شریک۔
سهوم بالضم ترش روی و بالفتح عقاب پرنده۔

فصل السین مع النون

سبحان بالضم پاکی کردن و به پاکی خواندن خدا را
سجن بالکسر زندان و بازداشت و بالفتح بازداشتن و در زندان کردن۔
سجان بالفتح و تشدید جیم زندان بان۔
سجین بالفتح زندان کرده شده و بالکسر و تشدید جیم دائم و شدید و موضعی ست که در وی نامهای فجار و کفار بود و وادی است در جهنم و زمینی ست در طبقهٔ هفتم زمین۔
سحن بالفتح جمع کنیز
سحبان بالفتح نام مردیست که بر هر چه میگذشت آنرا تخمین می کرد و به گمان و قیاس در آن چیزے می گفت و نام فصیحے ست که به فصاحت و بلاغت ضرب المثل ست و آنرا سحبان وائل گویند و وائل قبیله ایست و بالضم زری بوده است در عرب که شتر ماده را بدان کشتی میداده اند
سخن بالضم گرم۔
سخین آب گرم۔
سخون بالفتح شوربای گرم کرده۔
سدین و سدن بفتحتین پیه و خون و صوف و پرده۔

سادن خادم کعبه و بتخانه۔
سرجین و سرقین بالکسر معرب سرگین
سرطان بفتحتین خرچنگ و نام برجی ست و دو ریست سوداوی و چون آن ورم بزرگ شود بواسطهٔ عروق سرخ و سبز مشابه شود بپایهای خرچنگ و علتی ست که در سر بند دستهای چارپا شود و تیز رود بزرگ لقمه کنند
سریان بفتحتین رفتن چیزی در جمیع اجزای چیزے۔
سرحان بالکسر گرگ و شیر درنده و نام سگی ست
سروان بالفتح دهی ست به سیستان۔
سعن بالفتح و سکون عین مهمله چربی و پیه گوشت و بالضم خیک خشک که از نیمه اش ببرند و در نیمه اش ببندند کسی ازند گاهی بآن آب نوشند و زند چون دلو و گاهے ریسمان و بیه دران کنند۔
سفن بالفتح پوست باز کردن از درخت و جز آن و خاک رفتن باد از زمین و بفتحتین تیشه و چوب تراشے یا هر چه بدان چیزی تراشند و پوست درشت ماهی و نهنگ که بر قبضهٔ شمشیر بکار کنند و بضمتین کشتیها و همچنین سفائن هر دو جمع سفینه۔
سفان بالفتح و تشدید فا خداوند کشتی و موضعی ست۔
سفون بالفتح باد خاکروب۔
سوافن بادهای خاکروب جمع سافنه۔
سفین بالفتح موضعی ست به شرق۔
سکون بالضم آرمیدن و بالفتح قبیله ایست از یمن

سکان بالضم و تشدید کاف دنبالهٔ کشتی و ساکنان و باشندگان بجایی و بالفتح و تشدید کاف کارد گر و همچنین سکاکین۔
سکین بالضم و فتح کاف قبیله ایست از عرب و خر چالاک و چست و بالکسر و تشدید کاف مکسور کارد۔
سکن بالفتح اهل خانه و بفتحتین آتش و هر چه بوی آرام گیرند چون زن و فرزند و جز آن و نام مرد یست و رحمت و برکت۔
سلطان بالضم والی و حجت و قدرت و بضم لام نیز آمده۔
سلوان بالضم تسلی شدن و دارویی ست که بغمگین دهند تا فرح یابد یا آبیست که باو بنوشانند تا شاد شود یا خاک گور مرده کردر آب کرده بخورد عاشق دهند تا عشق او زائل شود و وادی بنی سلیم و چشمه ایست در قدس۔
سمن بالفتح روغن و روغن کردن در طعام و بالکسر و فتح میم فربه شدن۔
سمین و سامن فربه۔
سمان بالکسر فربهان و بالفتح و تشدید میم روغن فروش۔
سامین دهی ست به همدان۔
سامان دهی ست بری و محله ایست باصفهان و نام مردیست که ملوک سامانیان بدان منسوب اند۔
سن بالکسر و تشدید نون دندان و سال و مقدار عمر و گاو وحشی و کوهی ست بمدینه و

64
2

موضعی ست بری و شهری ست بر کنارہ دجلہ و دندانہ قلم و دراز شدن شاخ چارپا و بسیار خوردن و بالفتح سنان در نیزہ کردن و مسواک کردن و سخت راندن شتر و بیان کردن چیزی و گل را سفال ساختن و نیزہ زدن کسی را و گزیدن و شکستن دندان کسی و نیک آمیدن و بجا فرستادن و صورت چیزے کردن و مغلوب کردن و آب بر روی ریختن و خاک بر زمین ریختن و بلند کردن و تیز کردن و جلا دادن تیغ و جز آن و گندہ و بدبو شدن چیزے۔

سلنون بالفتح دارویی کہ بر دندان مالند۔

سنان بالکسر فسان و سر نیزہ و سر عصا و تیزی ہر چیزے۔

سنن بفتحتین نشتران تیز رو و روش و طریق و بضمتین و بکسر سین و ضم آن و بفتح نون نیز آمدہ و بضم و فتح نون جمع سنت یعنی سیرت و عادتہا۔

سنین بالفتح آنچہ از سنگ و آہن در وقت سائیدن بیفتد و بالکسر سالہا جمع سنۃ۔

سوسن بالفتح گلی ست معروف و آن دو قسم ست سفید کہ آنرا آزاد گویند و کبود کہ آنرا آسمانگون گویند۔

سنین درختی ست واحد سینۃ و طور سینین و طور سینا کوہی ست بشام۔

سیحان بالفتح نہری ست بزرگ در شام و نہری ست دیگر به بصرہ کہ آنرا سامین نیز گویند۔

سیحون بالفتح نہری ست بماوراء النہر و نہری ست بہند۔

سیروان بہ کسر سین و فتح را قصبہ ایست در موضعی ست بہ فارس و موضعی ست نزدیک ری۔

فصل السین مع الواو

ساو بالفتح و سکون ہمزہ و طن و نیت و دور شدن غم و کشش چیزے۔

سجو بضمتین و تشدید واو آرمیدن و دائم شدن و نالہ کشیدن ناقہ۔

سخو بالفتح برای آتش جا واکردن تا آتش افروختہ شود۔

سدو بالفتح دست دراز کردن بچیزی و گام فراخ نہادن ستور۔

سرو بالفتح درخت معروف سروۃ واحد و بالکسر شہری ست قریب دمیاط و دہی ست بہ بلخ۔

سطو بالفتح دست در رحم ناقہ کردن برائے تا آب نحل را بیرون کشد و دور نہادن اسپ گام را و بسیار شدن آب و سخت گرفتن و حملہ بردن و قہر کردن و سطوۃ یکبار حملہ بردن۔

سعو بالکسر ساعتی از شب۔

سلو بالفتح و بضمتین و تشدید واو خورسند شدن و زائل شدن اندوہ و فراموش گردیدن۔

سمو بالکسر بلند و بضمتین و تشدید واو بلند شدن۔

سہو بالفتح فراموش کردن و غافل شدن و دل بسوی چیزی رفتن و آرمیدن۔

فصل السین مع الہاء

سہہ بفتحتین رفتن عقل از پیری و خرف شدن۔

ستہ بالفتح و بہ فتحتین مقعد۔

سفاہ سفہ بفتحتین سبکی و نادانی۔

سفیہ نادان و سبک عقل۔

سموہ بالضم رفتن ستور چنانکہ ماندہ نشود۔

سنہ بفتحتین سال۔

فصل السین مع الیاء

سبی بالفتح اسیر کردن و اسیر کردہ شدہ۔

سابری بہ کسر بای موحدہ نوعی از جامہای گران مایہ و باریک بہترین خرما۔

سامری نام مردی ست کہ بحکمت گوسالہ از طلا ساخت و جمعی کثیر را بہ عبادت آن خواند و گمراہ کرد و موسیٰ علیہ السلام بر وی دعا کرد تا بمرض مبتلا گرفتار شد و مردم او را از شہر بیرون کردند و صاحب قاموس گوید گبری بود از کرمان یا آنکہ از اکابر بنی اسرائیل ست منسوب بموضع سامرہ کہ از موضع بنی اسرائیل ست۔

سباعی بالضم مرد سخت اندام درست و کلمہ ہفت حرفی۔

ساحی بکسر حای مہملہ دریائے آرمیدہ و ظرف پر۔

سجزی بالفتح و الکسر منسوب بہ سجستان معرب سگزی و این کلمہ بے یای نسبت استعمال نشدہ۔

سحی بالفتح بہ بیل گل را از زمین کشیدن۔

سخی جوانمرد۔

سادی ششم مرادف سادس۔

سدی بالضم و تشدید دال و یا لقب مردی دانشمند کہ بر سدہ مسجد کوفہ معجون

می فروخت۔
سری بالفتح درشب رفتن و بالفتح و تشدید یا مہتر و مرد بزرگ وآرد جوی خرد و سری سقطی نام بزرگی ست معروف۔
ساری در رونده بہمہ اجزای چیزی
سریجی بضم سین و فتح را شمشیر خوب منسوب بہ سریج آہنگر۔
سعی بالفتح کوشیدن و قصد کردن و کار و کسب کردن و دویدن و شتاب کردن و رفتن و خراج و باج گرفتن۔
ساعی والی بر قوی و کاری مہ باج ستان و آنکہ کاری بر کسی فگند و سخن چین و عیب جوی و رئیس یہود و نصاری۔
سقی بالفتح آب دادن و فراہم آمدن زرد آب در شکم و عیب کردن و بالکسر آبی کہ دادہ شود بہ کسے و زراعت آب دادہ و پوستی کہ دران آب زرد باشد۔
ساقی شراب و آب دہندہ۔
سامی بلند۔
سمی بالفتح و تشدید یا ہمنام و مانند۔
سنی بالفتح و تشدید یا بلند و روشن۔
ساہی غافل و فراموش کنندہ

❖ ❖ ❖

❖ ❖

باب الشین

فصل الشین مع الالف

شتا بالکسر زمستان۔
شتی بالفتح و تشدید تا پراگندہ جمع شتیت
شرا۔ بالکسر و الفتح خریدن و فروختن۔
شری بفتحتین گوشہ زمین و مال زبون و مال نیک و بیشہ شیر۔
شرفاء بالفتح گوش دراز و آنچہ گوش او دراز و بیرون باشد خلاف شکاء بہ تشدید کاف چنانکہ گفتہ اند کل شکاء بیض و کل شرفاء تلد یعنی ہرچہ گوش او اندرون باشد تخم میدہد و ہرچہ گوش او برآمدہ باشد بچہ می زاید و بضم شین و فتح را بزرگان جمع شریف
شرقاء بالفتح ستور گوش شگافتہ
شرکاء بالضم و فتح را انبازان جمع شریک
شطاء بالفتح خوشہ و برگ کشت و نہال کشت و نہال درخت۔
شاطی بکسر طا و ہمزہ در آخر کنارہ دریا و جوی۔
شعری بالکسر دو ستارۂ روشن کہ بعد از جوزا برآید یکی را شعرای عبور خوانند و دیگر را شعرای غمیصا و مشہور شعرای عبور ست و ابو کبشہ جد مادری حضرت رسول اللہ صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم او در جاہلیت پرستیدی و با قریش دیگر در پرستش اصنام مخالفت نمودی از این جہت حضرت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم را قریش بعد از ظہور اسلام ابن ابی کبشہ گفتندی یعنی مخالف ست در پرستش اصنام۔
شعراء بالفتح نوعی از شفتالو و زمین پر درخت و پوستین و مگس کبود و سرخ کہ بر شتر و خر و سگ افتد و چیز منکر و درشت و سختی و بلای عظیم و شتہ و بالضم و فتح عین جمع شاعر۔
شقاء بالکسر دوا و تندرستی و بالفتح لب ہمزہ کنارہ و طرف ہر چیز۔
شفعاء بضم شین و فتح فا درخواست کنندگان گناہ مردم و شفاعت کنندگان در شرع۔
شقاء بالکسر بدبخت شدن و بدبخت شدہ بہ ہمزہ و بہ غیر ہمزہ آمدہ۔
شکوی بالفتح گلہ کردن۔
شلاء بالفتح و تشدید لام دست خشک شدہ
شانی بہ کسر نون و ہمزہ در آخر دشمن دارندہ قال اللہ تعالی اِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْاَبْتَرُ۔
شوری بالضم مشورت۔
شوہاء بالفتح زن بدشکل و زشت رو و زن خوب رو و اسپ نیک رو و فراخ دہن و بینی و کوچک دہن۔
شہلا بالفتح اسپ و اشتر کہ سپید پشم و سیاہی غالب باشد و در آخر زن کہ گویند جنگ
شہباء بالفتح زن میش چشم۔

شُبُری بالفتح چیز اشیا جمع یا اسم جمع۔
شُبَیْی بالضم والکسر و فتح یا چیز کی تصغیر شیئ و شُوَی بالضم چنانکه مشهور خطاست۔

فصل الشین مع الباء

شُؤبوب بالضم و سکون همزه یک دفعه باران و طرف هر چیز شآبیب بالفتح و مد همزه جمع۔
شَباب مردجوان۔
شَباب بالفتح جوانی و جوانان و اول هر چیز و بالکسر نشاط و دو دست برداشتن اسپ از روی نشاط و چیزے که بدان افروخته شود آتش و بالضم و تشدید با جوانان و همچنین شبّان بالضم و تشدید با هر سه جمع شاب۔
شَبّ بالفتح و تشدید با برافروختن آتش و جنگ و بلندی هر چیز و جوان شدن فرس و سفیدی که آنرا بهندی پهتکری گویند و بهترینش یمنی ست که آنرا شب یمانی خوانند۔
شُبُوب بالضم برافروختن آتش و گرم شدن کارزار و بالفتح آنچه بوی آتش افروزند و بیک کنند و بدی کنند و اسپی که هر دو دست دراز۔
شِجاب بالکسر سربند شیشه و چوبے چند ایستاده که بران جامه نهند۔
شَجْب بالفتح اندوهگین شدن و هلاک شدن و هلاک کردن و اندوهگین کردن و مشغول کردن و بفتح جیم نیز آمده و استوار کردن سر شیشه به شجاب و حاجت و اندوه و ستون خانه و مشک خشک که در سنگریزها حرکت دهند و شتران را بدان بخوانند و نام پدر قبیله ایست و مشکی که نیمه اش ببرند و نیمه دیگر دیش دلو سازند و به فتحتین اندوه و رنجی که به سبب مرض یا قتال رسد و بضمتین سر چوب که راعی دلو را بدان آویزند۔
شُجُوب۔ بالضم هلاک شدن و ستونهای خانه جمع شجب۔
شُحُوب بالضم لاغر شدن و دگرگون شدن از لاغری و گرسنگی و سفر و زمین را کندن به بیل۔
شَخْب بالفتح خون و بیک کشیدن پستان شیر فرود آمدن و بالضم آنچه بیک کشیدن پستان فرود آید از شیر وقت دوشیدن بفتحتین قلعه ایست۔
شِخاب بالکسر شیر وقتیکه دوشیده شود۔
شَذْب بالفتح و ذال معجمه راندن و بفتحتین شاخهای پراگنده درخت که آنرا ببرند شذبه واحد و متاع خانه از قماش و غیر آن و پوست شاخهای بریدن و پوست دور کردن۔
شاذِب۔ دور شونده از جای خود۔
شِرْب بالکسر حصه از آب و بالفتح آشامندگان جمع شارب و بهر سه حرکت آشامیدن و خوردن آب و مانند آن و بعضے گفته اند که بالفتح مصدر است و بالضم و الکسر اسم است یعنی آشامیدنی و بفتحتین جمعهای گرد درختان که در شبستان ازان آب خورند و سبز و تازه باشند و بسیار خوردن آب۔
شارِب بردت و آب خورنده۔
شَراب آشامیدنی و خوردنی از مائعات۔
شُزُوب بضم و زای معجمه باریک شدن اسپ۔
شازِب درشت و خشک و لاغر۔
شَصَب بالکسر سختی و قحط۔
شُصُوب بالضم سخت شدن عیش۔
شاصِب سخت۔
شَعْب بالفتح شگاف و درز و فراهم آوردن درز و شگاف و جدا کردن از هم و بهم پیوستن و اصلاح کردن و افساد کردن و شگافتن و پراگنده شدن و نام گروهی است به یمن و شعبی دانشمند مشهور ازان گروه ست و قبیله بزرگ و گفته اند اول شعب بعد ازان قبیله بعد ازان فصیله بعد ازان عماره بالکسر بعد ازان بطن بعد ازان فخذ و بالکسر دره کوه و راهی که در کوه باشد و جای روان شدن آب در زمین و نشان شتر شعاب بالکسر جمع و بفتحتین دور بودن شاخهای چارپا از همدیگر و دور بودن دو دوش از یکدیگر و بضم شین و فتح عین گردن اسپ و یال و سر اسپ و هر چه ازان بلند افتد و گروهها جمع شعبه است و شعب ارنج دو در دو و پا باشد۔
شُعَیب۔ بالضم توشه دان و نام پیغامبر ستیان و مشک کهنه۔

شغب بالفتح و بفتحتین برانگیختن فتنه و فساد و بتازی و بفتحتین نام زنی ست.
شقف بالفتح والکسر زمین پست و جای زرد آمدن میان دو کوه و بالکسر شگاف کوه و سوراخ در زمین و کوه که مرغان دران آشیان کنند.
شنب بفتحتین تیزی و خوبی دندان
شوارب. رگهای چند در حلق و مجاری آب در گردن و موهای بروت.
شوب. بالفتح آمیختن و شیر باد عرب گوید + ما عنده شوب ولا روب نیست نزد او شور باد نه شیر ماست شده.
شهب بالفتح سفیدی بر سیاهی چیزی غالب آمدن و کوهی که بالائی او برف باشد و بالضم موضعی ست و بفتحتین سپیدی بر سیاهی غالب آمدن و بضمتین کواکب روشن و سه شب از آخر ماه.
شهاب بالفتح شیری که دو حصه اش آب باشد و بالکسر شعله از آتش بلند شده و مرد گذرنده در کار.
شیب بالفتح موی سفید و سفیدی موی و بالکسر دوال تازیانه و کوهی ست و آواز کب های شتر بوقت آب خوردن.

فصل الشین مع التاء

شبعة بالضم مقدار سیری یکبار از طعام
شباعة بالضم آنچه بعد از سیر شدن بماند و
نام زمزم.
شبکة بفتحتین دام صیاد.
شبهة بالضم پوشیده و مشتبه شده.
شبت بکسرتین و تشدید تا تره معروف که آنرا شود گویند.
شت بالفتح و تشدید تا دور.
شتات بالفتح پراگنده شدن.
شتیت پراگنده و دندان کشاده شتی جمع
شجاعة بالفتح دلیر شدن و پر دلی نمودن در کارزار و در جای خوف.
شجعة بالفتح والکسر و بفتحتین دلیران.
شجة بالفتح و تشدید جیم جراحت و شکستگی سر
شجنة بهر سه حرکت و فتح نون نام مردی و رگها و شاخهای درخت درهم شده و شجنة رحم قرابت و خویشی نزدیک بغایت پیوسته و فی الحدیث + الرحم شجنة من الله یعنی رحم ماخوذ ست از رحمن و قرابتی ست بخدا.
شحنة بالکسر دشمنی در اندن و طائفه از اسپان که جائی بسته باشند برای جهاد و گاه و دانه که شبانروز برای چارپا بس شود و مردی که برای ضبط کارها و سیاست مردم در شهر پادشاه نصب کند.
شحمة بالفتح اندک پیه و چربی و شحمة الاذن نرمهٔ گوش و شحمة الارض سمارغ.
شحامة بالفتح فربه شدن.
شخت بالفتح لاغر و باریک شدن.
شدة بالکسر و تشدید دال سختی و بالفتح
یکبار حمله بردن.
شربة بالضم مقدار یک خوردنی آب یعنی آشامیدنی از آب و جز آن و سرخی رود موضعی ست و به فتح نیز آمده و بالفتح یکبار آشامیدن و درخت خرما که از دانه روید و بالضم و فتح را مرد بسیار آشامنده و بفتحتین بسیار آشامیدن و حوض خرد گرداگرد نخل که او را سیراب دارد و تشنگی و شدت حرارت و به تشدید با زمین بسیار گیاه که دران درخت نباشد و موضعی ست و طرز و طریق.
شرکة بالکسر انباز شدن و بفتحتین دام صیاد
شرشرة بالفتح هر دو شین معجمه شکافتن و پاره کردن چوب و جز آن و کرانه شرار شرجمع
شرة بالکسر و تشدید را حرص و نشاط جوانی و بد شدن.
شرارة بالفتح بد شدن و پارهٔ آتش که به جهد و همچنین شررة.
شرفة بالضم کنگره و شرفة المال گزیده ترین مال
شرعة بالکسر راه و بعضے گفته اند راه ظاهر و مستقیم و آنچه شرع کرده حق تعالی برای بندگان و دام مرغ سنگ خوار و رود ساز و زه کمان و به فتح نیز آمده.
شریعة راه ظاهر و راست و شرع و دین حق تعالی که برای بندگان کرده و آب خور.
شرقة بالفتح جای نشستن در آفتاب و جانب مشرق و آفتاب و وقتیکه روشن شود

عہ ہندی سوبا ۱۲

وازمشرق برآید وبالضم اندوه و به فتحتین نشانی که بدان نشان کنند بر گوش شگافته را
شرقیة بالفتح وتشدید یا موضع مشرق رو قوله تعالیٰ من شجرة مبارکة زیتونة لاشرقیة ولاغربیة یعنی نه مشرق روست ونه مغرب رو یعنی نه همیشه در آفتاب ست نه همیشه درسایه واین چنین درخت تازه تر ومیوه اش پخته تر وپاکیزه میشود وبعضی گفته اند یعنی در ملک شام ست که نه مشرقی ونه مغربی ست بلکه درمیان واقع شده اما معنی اول اصح ست۔
شراسة بالفتح بدخلق وبدخوشدن۔
شرذمة بالکسر جمعی اندک از مردم وپاره ازمیوه ی وجزآن۔
شرحة بالفتح پاره گوشت بدراز بریده۔
شریجة سبدی که ازبرگ خرما بافند ودران خربزه وجزآن بردارند وپی پاشنه که بدان پربه تیر می چسپانند وخانه کبوتر که از نی میسازند وکمان که ازچوب شریج راست کنند وآن چوبیست که چون شگافند دوپاره شود وچوب خم شود ونشکند۔
شریطة تعلیق چیزی به چیزی وپیمان وشرط ورسن از پوست خرما بافته۔
شرطة بالضم چاوش وپیادهٔ کوتوال۔
شنظیة بالفتح وتشدید یا پارهٔ هرچیزی ودندانهٔ کوه وجزآن۔
شعلة بالضم درخش وزبانهٔ آتش۔

شعوذة بالفتح شین وواو وذال معجمه معرب شعبده۔
شعیرة یک دانهٔ جو ودنبالهٔ کارد وشمشیر وجزآن وقربانی حج وعبادت وآنچه بروُ نشانی باشد۔
شعبة بالضم پیوند کاسه وظرف وگروهی وطائفه ازهرچیز وجدائی۔
شعشعة آب آمیختن شراب را وخلط کردن چیزی به چیزی واندک ماندن ازماه وبه معنی پرتو آفتاب چنانکه مشهورست درکلام عرب نیامده۔
شفاعة خواهش کردن۔
شفعة بالضم همسایگی خانه وزمین۔
شفت بالفتح لب تخفیف الشفة کم سول وبنت الشفة سخن شفاه بالکسر جمع۔
شافة بالفتح وسکون همزه ریش که درپا برآید وآنرا بغیر داغ علاج نباشد۔
شفرة بالضم پلک چشم که مژه بروی میر وبالفتح کارد ونشکردهٔ کفشگران وتیزی شمشیر ونادم۔
شفقة بالفتح مهربانی۔
شقرة بالضم سرخی باسیاهی آمیخته۔
شقاوة وشقوة بالفتح بدبختی۔
شقة بالضم وتشدید قاف جامهٔ پیش شگافته خلاف جبه وسفر ودرد ودوری وناحیه ومشقت وبدین سه معنی بکسر نیز آمده وبالکسر پارهٔ از لوح وعصا وجامه وغیرآن۔

شقیقة یکطرف سر وبرق که درافق منتشر شود ومرضی ست وباران بزرگ قطره ودرد نیم سر ونام جدهٔ نعمان بن منذر وکشادگی میان دو کوه از ریگ درونی علف باشد شقائق جمع۔
شقشقة بفتح هردو شین بانگ کردن شتر نر وگنجشک وشگافتن هیزم وسخن خوب راندن وبالکسر نخچه شتر مانند شش از کام بوقت مستی بیرون آرد وخطبهٔ شقشقیه خطبه منسوب بعلی رض ابن ابی طالب که چون حضرت امیرالمؤمنین پارهٔ ازان خوانده مردی برخاست وسوال مسئله کرد حضرت بجواب آن مشغول شد ودیگر برسرآن خطبه نرفت ابن عباس رض گفت کاشکی این خطبه را باتمام میرسانیدی حضرت فرمود هیهات تلک شقشقة هدرت ثم قرت این شقشقه بود که آواز کرد وباز بجای خود قرار گرفت یعنی از سرحال سخنی چند برزبان آمد ودران اختیاری نبوده۔
شکلة بالضم سرخی وسپیدی چشم۔
شاکلة خوی وخرد وتهیگاه وردش وراه وناحیه وسپیدی بناگوش۔
شکاسة بالفتح بدخوشدن۔
شکایة بالکسر گله وشکوه۔
شکیمة دهنهٔ لگام وگوشهٔ دیگ وطبیعت ودرشتی۔
شماتت۔ بالفتح شاد شدن بکروهی که

به کسی رسد.
شماتت شادی کننده بگرد بر کسی.
شمة بالفتح وتشدید میم یکبار بوی کردن و بوی اندک.
شامة نشان سیاه در بدن و زمین و شتر ماده سیاه و بوی دهن و بالفتح وتشدید میم قوت بوکردن.
شأمة بالفتح و سکون همزه و بهمزه شومی.
شمامة بالفتح بوی خوش که بوی کرده شود.
شناعة بالفتح زشت شدن و زشتی.
شنعة بالضم زشتی.
شناءة دشمنی.
شنشنة بکسر هر دو شین عادت و طبیعت
شهامة بالفتح بزرگ شدن دل و روان شدن حکم و هیبت و توانا شدن و شادمان شدن.
شهقة بالفتح نعره زدن.
شهادة خبر درست و گواهی راست و شهید شدن.
شهرة بالضم آشکارا کردن و شمشیر برکشیدن از نیام.
شوصة بالفتح ورم و باد که در پهلو و اضلاع پیدا شود و آنرا ذات الجنب نیز گویند.
شوکة بالفتح خار و قوت و سلاح و تیزی آن و شدت هیبت کارزار و جراحت و دشمن و سرخی که بر بدن ظاهر شود و شوکة العقرب نیش کژدم و شوکة الحائک چیزیست

که جولاهه بدان روی جامه را هموار کند.
شولة بالفتح دم کژدم که بر داشته باشد و دو ستاره که بر دم برج عقرب واقع شده و آن منزل قمرست و نام زنے ست
شیمة بالکسر طبیعت بهمزه نیز آمده.
شائبة آمیزش و آلودگی شوائب جمع
شیخوخة بالفتح از پنجاه سالگی تا هشتاد سالگی یا تا آخر عمر.
شیخة بالفتح ریگیست سفید ببلاد بنی سعد و بنی حنظله و بالکسر جمع شیخ.
شیبة بالفتح موی سفید و سفیدی موی و پیری و بالکسر نشان و رنگ غیر از رنگ اصل چیزے
شیعة بالکسر اتباع و انصار و گروه علحده و سر خود و غالب شده است در عرف این اسم بر جمعی که دوست دارند علی رضی ابن ابی طالب و فرزندان او را و مشایعت و متابعت ایشان کنند در واحد و کثیر استعمال یافته

فصل الشین مع الثاء

شبث بالکسر و الیست و بالفتح چنگ در زدن و در آویختن از چیزے و بالفتح و کسر با چنگ در زننده و بفتحتین عنکبوت و کرمی ست که پایهای بسیار دارد و نام مردی ست
شث بالفتح وتشدید گیاهی ست خوشبو تلخ مزه که بدان دباغت کنند و مگس انگبین و شکستگی سر کوه که مانند کنگره نماید.
شرث بالفتح نعلین کهنه و بفتحتین

سطبری پشت دست و شگافتن آن.
شرنبث بر وزن غضنفر سطبری دست و پا و شیر درنده و مرد نادان.
شعث بفتحتین ژولیده و گرد آلوده مو شدن و پراگندگی کار و عرب گویند لم الله شعثک یعنی حق تعالی جمع کند کار پریشان و پراگنده ترا.
شیث بالکسر نام پیغمبریست ابن آدم ع

فصل الشین مع الجیم

شأج بالفتح و سکون همزه بس افگندن کار را.
شاهدانج تخم کنب که آنرا حبة الخضرا گویند معرب شاهدانه.
شاهترج گیاهیست معروف معرب شاهتره.
شج بالفتح وتشدید جیم سر شکستن و شگافتن کشتی و جز آن آب دریا را و قطع کردن راه بیابان و آمیختن شراب بآب.
شجیج مرد سر شکسته و میخ سر شکسته.
شجاج بالضم بانگ کردن زاغ و شتر مرغ و شتر و بالکسر شکستگیهای سر جمع شجة بالفتح و یکدیگر را سر شکستن و بالفتح وتشدید جیم کره خر و ازین جهت استر را بنات الشحاج گویند.
شرج بالفتح مجای روان شدن آب از سنگستان بر زمین نرم و وادی است

بہمین وتام آبیست وبانند وگونہ وگروہ نشاندن وفراہم آوردن وودروغ گفتن وبرکیک یگرچیدن وخرہ کردن خشتہا راوا ستوار بستن خریطہ وبفتحتین کہکشان وفراخے وادی وشگاف کمان وشدخیمہ یک خایہ از خایہ دیگر بزرگ ترشدن۔

شطرنج بالکسر بازیست معروف وبسین مہملہ نیز آمدہ۔

شفارنج بالضم طبقے کہ درو پیالہا نگذارند معرب پیشیاہ۔

شمج بالفتح آمیختن وشتاب نمودن ودور دور بکندہ زدن جامہ را۔

شمارج بالفتح چیزے کہ بعد از خوردن انگور از دہان بیندازند وبمعنی چیز نیز آمدہ۔

شنج بفتحتین درکشیدن ودرہم شدن پوست۔

فصل الشین مع الحاء

شبح بفتحتین کالبد وسواد شخص کہ از دور بہ نظر آید وبہ سکون با نیز آمدہ۔

شح بہر سہ حرکت وتشدید حا ومشہور بالضم ست حرص وبخل۔

شحیح بخیل وحریص۔

شحشح بالفتح ہردو شین بیابان فراخ وملازم ہر چیز۔ وبدین معنی ست شمشلح وبدخلق وخطیب بلیغ وشجاع وغیور وبدین معنی ست شمشاح ونیز شمشاح زنے کہ گویا مردیست در قوت۔

شدح بالفتح فربہ شدن۔

شرح بالفتح بیان کردن وآشکارا کردن وبریدن وکشادن ودانستن وکشادہ کردن چیزیرا وبکارت گرفتن

شریح پارہ گوشت وہمچنین شرحہ وبالضم وفتح را نام قاضیست معروف۔

شبارح نگاہبان زراعت از مرغان

شطح بالفتح بیحیائی کردن ودر اصطلاح صوفیہ چیزہائے مخالف ظاہر شرع گفتن

شطاح بالفتح وتشدید طا بیحیا ودر اصطلاح صوفیہ کسے کہ مخالف ظاہر شرع سخن گوید واین ہر دو صیغہ در کتب معتبرہ لغت یافتہ نشدہ وظاہر ست کہ فارسی ہم نیست اما بر زبانہا مذکور ودر کلام عرب مشہور ست۔

شقیح بہ قاف زشت مرادف قبیح۔

شیح بالکسر گیاہی ست کہ آنرا بہ فارسی درمنہ گویند ونیز دیست یعنی مرد بجد در کارہا۔

فصل الشین مع الخاء

شخ بالفتح آواز دوشیدن شیر۔

شدخ بالفتح شکستن چیز نرمی ومیل کردن وپہن شدن ودراز شدن وسپیدی پیشانی وبہ فتحتین بچہ کہ ناتمام از شکم بیفتد۔

شرخ بالفتح بیخ ورشیہ وطرف برآمدہ از چیزے واول جوانی واول کار وشاخ ہر سالہ شتر وتیغے کہ ہنوز ادرا بند ودستہ نکردہ باشند وآب ندادہ باشند وہمزاد ومانند وجوانان جمع شارخ وجوانان شدن وبرآمدن دندان شتر۔

شلخ بالفتح اصل ونسل مرد ونطفہ واندام زن

شالخ بفتح لام جد ابراہیم علیہ السلام۔

شمخ بالفتح بلند شدن وتکبر کردن ونام پدر قبیلہ ایست۔

شامخ بکسر میم مرد متکبر وچیز بلند۔

شماخ بالفتح وتشدید میم نام چند شاعریست

شموخ بالضم بلند شدن وتکبر کردن وبالفتح بیابان دور۔

شمراخ بالکسر شاخ بر وانگور وخرما باشد وسر کوہ وسپیدی پیشانی اسپ تا لب او رسیدہ باشد وطرف بالای ابر۔

شیخ بالفتح پیر وخواجہ وآنکہ سن پیری دروظاہر شود یا آنکہ از پنجاہ سال گذشتہ باشد وبہ ہشتاد نرسیدہ یا بہ آخر عمر مشیخہ ومشایخ وشیخہ بالکسر جمع۔

فصل الشین مع الدال

شد بالفتح وتشدید دال دویدن وبلند برآمدن آفتاب استوار کردن خیر ودانن

شدید سخت ودلیر وبخیل وشیر درندہ ونام مردیست وبالضم وفتح دال نام شاعریست

شداد بالکسر چیزہای استوار ومحکم جمع شدید وبالفتح وتشدید دال نام پادشاہی کافر مشہور کہ بعد از شدید برادر خود پادشاہ شد ومنا کت تازی خواہر زادہ او بود۔

شرود بالضم و شراد بالکسر رمیدن و قافیه شرود بالفتح قافیهٔ مشهور و منتشر در جاها۔
شرد بفتحتین و بضمتین رمندگان جمع شارد و شرود بالفتح۔
شکد بالضم عطا و شکد بالفتح عطا کردن۔
شهد بالفتح شاهدان و انگبین و بالضم نیز آمده و بعضے گفته اند شهد عسل با موم۔
شهود بالضم حاضر شدن و حاضر شدگان و گواهان جمع شاهد۔
شهید بالفتح و الکسر گواه و این در شهادت و کشته در راه خدا و آنکه از علم او هیچ چیز غائب نباشد و نامیست از نامهائے خدای تعالی۔
شاهد۔ گواه و نامیست از نامهای پیغمبر ما صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم و زبان و ملک و روز جمعه و پروین و نیک رفتن اسپ که شاهد باشد بر خوبی اسپ و آنچه از شکم مادر همراه بچه بیرون آید مانند آب بینی و صلوة شاهد نماز مغرب و مشهور روز جمعه یا روز عرفه یا روز قیامت۔
شید بالکسر آنچه دیوار بدان اندایند از آهک و گچ و جز آن و بالفتح گچ و جز آن اندودن دیوار۔

فصل الشین مع الذال

شبذ بفتحتین دهیست با بیورد۔
شحذ بالفتح تیز کردن کارد و شمشیر و مانند آن و تافتن گرسنگی شکم را و راندن کسی و چشم زدن چیزے را و سخت راندن و غضب کردن و ستم کردن و الحاح کردن در سوال۔
شحاذ بالفتح و تشدید حا تیز کننده شمشیر و کارد و الحاح کننده در سوال که عوام آن را شحات گویند۔
شذ بالفتح و تشدید ذال تنها شدن و برآمدن از میان قوم و همچنین شذوذ۔
شذوذ بالضم پراگنده و یک یک شدن و پراگندگان۔
شاذ بتشدید ذال جدا شده و تنها مانده۔
شقذ۔ بالکسر و سکون قاف بچه حربا و بفتحتین چشم زدن چیزی را و دور شدن و رفتن و بکسر قاف آنکه در خواب نشود و چشم زننده چیزی را۔
شمذ بالفتح و شماذ بالکسر آبستن شدن ناقه و دم بر داشتن آن۔

فصل الشین مع الراء

شبر بالکسر وجب که آن را بدست نیز گویند و بالفتح وجب کردن و بخشیدن و عطا کردن و گشتن بجهت گشتی دادن و شمشیر دادن و نکاح کردن و عمر و بکسر نیز آمده و دوال چرم و بفتحتین عطا و نیکی و چیزی که ترسایان دهند و قسم قربانی شبر بالفتح و تشدید بای مفتوح و شبیر بالفتح و کسر بای مشبر بر وزن محدث هر سه نام فرزندان هارون علیه السلام که حضرت بدان نامها حسن و حسین و محسن را میخواندند۔
شتر بالفتح بریدن و نام مردیست و بفتحتین بریده شدن و برگشتگی پلک چشم از بالا و پائین یا شگافتن پلک زیرین یا فرو هشتن پلک زیرین و نام قلعه ایست بایران میان برج و گنجه و نیز عیست از تصرف عروض در بحر هزج که بدان تصرف مفاعیلن را فاعلن سازند۔
شجر بالفتح باز گردانیدن و دور کردن و به تیر زدن و خانه را ستون دادن و خلاف افتادن میان گروهے و جامه و جز آن بر مشجر یعنی بر چوب سه پایه افگندن و کشادن دهن و لگام زدن چارپا را برائے باز داشتن و دهان باز کردن او و شگاف دهن و کارے که دران خلاف و نزاع واقع شود و بالضم کرانها و بفتحتین درخت یعنی آنچه ساق دارد از رستنی و آنچه ساق ندارد آن را نجم گویند۔
شجیر مردم و شتر بیگانه و نیز قداح بیگانه در آورده در میان قداح خود و زمین پر درخت۔
شجار بالکسر چوبے که پایهٔ تخت بدان محکم کنند و چوب بالاے چاه و دواخ اشتر و چوبے که در دهان بزغاله کنند تا شیر نخورد

وموضعی ست۔
شجر بالفتح کشادن دہان و کنار دریا میان عمان و عدن و بکسر نیز آمده۔
شخیر بانگ کردن خران بینی و بانگ کردن از حلق یا از بینی و آواز اسپ و ہمچنین شخر و بالکسر و تشدید خا بسیار آواز کننده از بینی
شذر بالفتح و سکون ذال معجمہ ریزهٔ زر که از معدن چیده شود و مروارید ہای ریزه شذرة واحد۔
شر بالفتح و بالضم و تشدید را بدی بد و بالضم عیب چیزے که کراہت آید از ان و بالفتح ابلیس و بت و فقر و عیب کردن و گستردن جامہ و گوشت و پنیر نہادن بہ آفتاب تا خشک شود۔
شریر بد و کنار دریا و درختی ست که در دریا روید و بالکسر و تشدید را بسیار بد
شراشر نفس و محبت و اثقال و جمیع بدن جمع شرشرة و موضعی است۔
شرار بالفتح پارہای آتش شرارة واحد
شزر بالفتح بدنبال چشم نگریستن از غضب یا از تکبر و چپ و راست نگریستن و چپ و راست نیزه زدن و چشم رسانیدن کسے را و گردانیدن آسیا بہ سوے دست راست و تافتن ریسمان از چپ براست و باز گونه تافتن ریسمان یعنے بر بالا تابیدن چنانکه از بالا تافته بسوے شکم آید۔
شصر بالفتح دور او کرد رفتن چیزے
دوختن چشم باز تو گرفته و شاخ زدن گاو و نیزه زدن و بفتحتین آہو بره که بشاخ زدن برسد یا آنکه یکماه از وگذشته باشد
شطر بالفتح نیمه و پاره از چیزے و جہت و طرف و قصد کردن و دو پستان پیش یا پس از چہار پستان شتر و گاو و گوسفند دوشیدن و دو نیمه کردن چیزی را۔
شطیر دور و نزدیک۔
شاطر شوخ و بیباک و آنکه مانده کند و برنج آرد اہل خود را به بدخوئی و خبث۔
شعر بالکسر سخن موزون مقفے و دانستن و بالفتح چیره شدن بشعر بر کسی و موی خیر و غیره و بفتحتین شعرة واحد اشعار و شعور جمع۔
شاعر شعر گوی و دریابنده و داننده۔
شعار بالکسر جامہ که زیر جامهٔ دیگر پوشند و آن جامهٔ بالا را دثار گویند و نشان اہل حرب که یک دیگر را بدان شناسند و بالفتح درخت۔
شعائر عبادتہا و قربانی ہای حج و چیزہا که بر آنہا نشان باشد جمع شعیرة یا شعارة
شعیر بالفتح جو۔
شعور بالضم دریافتن و دانستن۔
شغر بالفتح و شغور بالضم پای برداشتن سگ بوقت شاشیدن و خالی ماندن شہر از مردم و بیرون کردن کسے را از جای
شغار بالکسر به مبادلہ نکاح کردن دو کس باذختر یا خواہر یک دیگر بے مہر و آن
نکاح در ایام جاہلیت بود و در اسلام حرام گشت۔
شفر بالفتح والضم و شفیر بالفتح طرف و ناحیه ہر چیز و محل بر آمدن موہے مژه و شفر الرحم و شافر الرحم کرانه آن۔
شقور بالضم حاجت و کار مہم۔
شکر بالفتح اندام زن و بالضم سپاس داشتن و ثنا گفتن منعم را بسبب نعمت و بفتحتین پر شیر شدن پستان و از بن درخت روئیدن شاخ۔
شکیر شاخی که از بن درخت روید و موی زہار
شاکر سپاس دارنده۔
شکور بالضم سپاس داشتن و سپاس از ندگان جمع شاکر و بالفتح ثنا کننده و جزا دہنده در مقابل آن و نامے ست از نامہای خدائے تعالی و بسیار شکر گذارنده و ستور ماندک علف بسند کننده و اندک پذیرنده۔
شمر بالفتح خرامیدن و رفتن۔
شمیر تیز رو۔
شناتر بالفتح انگشتان و گوشوار ہا و دو شناتر نام پادشاہے است از پادشاہان یمن
شنار بالفتح عار و عیب کار شنیع۔
شور بالفتح انگبین چیدن و عرض کردن ستور به فروختن۔
شوار بالفتح رخت خانه و اندام زن و متعد مرد و ہیات و لباس۔
شہر بالفتح آشکارا کردن و شمشیر برکشیدن

ازنیام و ہلال و قمر وقتیکہ نزدیک کمال رسد
ودانا و ماہ یعنے دوازدہم حصۂ سال۔
شہور بالضم جمع۔
شہیر مشہور۔
شہرزور نام شہریست بناکردۂ زور بن
ضحاک ازانجاست شمس الدین محمد شہرزوری
صاحب تاریخ الحکماء۔
شیار بالکسر روز شنبہ۔

فصل الشین مع الزاء

شأز بالفتح وسکون ہمزہ بے آرام شدن
و درشت و سخت شدن و بلند شدن۔
شخز بالفتح وسکون خای معجمہ اضطراب
کردن و رنج و مشقت کشیدن و پراہی
کردن میان گروہے۔
شرز بالفتح درشتی کردن و دشواری و
سختی نمودن و بریدن۔
شکز بالفتح خراشیدن بانگشت و آزردن
بزبان و نیزہ زدن و جماع کردن۔
شمز بالفتح نفرت نمودن از چیز مکروہ۔
شیراز بالکسر ماست کہ آب ازان برآوردہ
باشند شواریز جمع و نام شہریست معروف بنا
کردۂ شیراز بن طہمورث۔
شیز بالکسر چوب سیاہ کہ ازان کاسۂ سازند
و بعضے گفتہ اند آبنوس ست و ناحیہ ایست
باذربیجان۔
شنیز و **شونیز** سیاہ دانہ و شونیز گورستانی
ست بہ بغداد۔

فصل الشین مع السین

شأس بالفتح وسکون ہمزہ درشت
و بفتحتین درشت شدن۔
شحس بالفتح وسکون حای مہملہ درختی ست
شخس بالفتح وسکون خای معجمہ اضطراب و
اختلاف کردن۔
شرس بالفتح بدخو و درشت و ہمچنین شریس
و بالکسر شورہ گز و بفتحتین بدخو شدن۔
شکس بالفتح محاق یعنے یک روز و دو
روز آخر ماہ و بالفتح و ضم کاف و سکون
آن دشوار خو شکس بالضم جمع و بالفتح و کسر
کاف بخیل۔
شمس آفتاب و نوعی از گردن بند و بتی
بودہ است در قدیم و چشمہ ایست و پدر قبیلہ
ایست کہ آن قبیلہ را عبد شمس مے خوانند و
آفتاب ناک شدن روز و دشمنی پدید کردن
شماس بالکسر نیز باین معنے آمدہ۔
شموس بالفتح شراب و اسپ سرکش و مرد
بدخو و بالضم سرکشی کردن و سواری ندادن
اسپ و ہمچنین شماس بالفتح۔
شماس بالفتح و تشدید میم بہتر ترسایان
کہ میان سر تراشد و در عبادت خانہ نشیند
شوس بفتحتین بگوشۂ چشم نگریستن از
تکبر یا از خشم۔

فصل الشین مع الشین

شاش شہریست باوراء النہر۔
شوش بالضم موضعی ست و قلعہ ایست
نزدیک بمرحل۔

فصل الشین مع الصاد

شبص بفتحتین خشونت و بہم در
آمدن درختان۔
شحص بالفتح و بفتحتین و حای مہملہ استواری
کہ از شیر باز ایستد و اصلا شیر ندہد و آنکہ ز
برون کشیدہ باشند و آنکہ بار دار نشود مفرد
و جمع ہر دو آمدہ۔
شخص بالفتح کالبد مردم و جز آن و نمونہ
چیزے کہ از دور دیدہ شود و تناور شدن
شخیص جسیم و تناور۔
شخوص بالضم بلند بر آمدن و چشم باز
ماندن و از شہرے بشہرے رفتن و کندن غم
و آماسیدن زخم و بلند شدن تیر از نشانہ
و بر آمدن ستارہ و بلند شدن کلمہ از دہان
و بے آرام شدن۔
شاخص مرد چشم کشادہ داشتہ و
تیرے کہ از بالاے نشانہ بگذرد و بلند بر آمدہ
از ہر چیز۔
شص بالکسر و تشدید صاد آہن سرکج کہ
بدان ماہی را شکار کنند بفارسی قلاب
ماہی و شست گویند و بفتح نیز آمدہ و
دزد استاد و ماہر در دزدی کہ ہر چہ ببیند
بدزدد و کم شیر شدن ناقہ و گوسپند و

دشوار شدن معیشت۔
شقص بالکسر حصه و نصیب و پارهٔ از زمین و از هر چیز۔
شقیص شریک و اسپ نیک رفتار و اندکی از بسیار۔
شوص بالفتح شستن و نیک پاکیزه کردن و مسواک کردن و بدست مالیدن و درد دندان و شکم و چیزے را بدست ایستاده کردن و راکست کردن و پا زدن بچه در شکم مادر۔
شیص بالکسر خرمای که هنوز استخوانش سخت نشده باشد و خرمای زبون و درد دندان و شکم و نوعی از ماهی و ابو الشیص شاعریست از خزاعه۔

فصل الشین مع الطاء

شباط بالضم نام ماه رومیست و به سین نیز آمده چنانچه گذشت۔
شحط بالفتح و سکون حای مهمله و شحوط بالضم دور شدن۔
شرط بالفتح لازم گردانیدن و لازم شدن چیزی در بیع و مانند آن و نشتر زدن و عهد و پیمان و بالضم پیادگان شحنهٔ شهر واحد شرطه و شرطی بفتحتین نشان و دستور و کوچک و مال زبون و مرد بزرگوار و اشراط جمع و اشراط الساعة نشانهای قیامت۔

شط بالفتح و تشدید طا دور شدن و کرانه رود و جوی و کرانه کوهان شتر
شطوط بالضم دور شدن و جمع شط و بالفتح ناقه بزرگ کوهان۔
شطاط بالفتح و الکسر دوری و راستی قامت
شطط بفتحتین از اندازه درگذشتن در هر چیز و جور کردن۔
شمط بالفتح در آمیختن چیزی بچیزی و بفتحتین سپیدی موی بسیاهی در آمیخته و توابل و بالکسر و فتح اول و سکون میم نیز آمده۔
شمیط آمیخته و صبح و فرزندان که بعضے ایشان پسر باشد و بعضے دختر و گرگ سیاه و سفید و گیاه که پاره اش سبز و پاره اش خشک باشد۔
شماطیط مردم متفرق و پراگنده و جامهٔ کهنه و پاره شده۔
شوط بالفتح تگ و گشت و شوط یک تگ و سبعة اشواط یعنی هفت گشت۔
شیط بالفتح هلاک شدن و تمام سمت کرده شدن شتر تا آنکه نصیبے از وی نماند و آمیختن خون چیزے و باطل شدن خون و سوختن روغن و جوشانیدن روغن و سوختن دیگ و چسپیدن آنچه در دست بر دیگ۔

فصل الشین مع الظاء

شواظ بالضم و الکسر زبانهٔ آتش۔

فصل الشین مع العین

شبع بالفتح سیری و سیر شدن از طعام و بالکسر آن قدر طعام که سیر کند و بالکسر و فتح با سیری و متعدا سیر کنی طعام
شبیع جامه بسیار ریسمان و مرد بسیار عقل و در سن بسیار موی۔
شبدع بالکسر دال و فتح آن زبان و کژدم و سختی و بلا۔
شتع بفتحتین و تای دو نقطه نالیدن و زاری کردن از مرض و گرسنگی۔
شجاع بهر سه حرکت و مشهور ضم شین ست دلیر و پردل و بالکسر و الضم مار یا مار نر یا مار خرد یا نوعی ست از مار و بالکسر دلیران۔
شجع بفتحتین سبک برداشتن ستور دست و پای را در رفتن و بضمتین زنهار درخت و لگامهای چوبین که در جاهلیت مے ساختند و بالفتح و بکسر جیم ستورے که دست و پا را سبک دارد و نیز دلیر۔
شرع بالضم بکاری در آمدن۔
شرع بالفتح راه راست نهادن و درخانه بر راه کشادن و بآب در آمدن شتر و پوست کندن و راست شدن نیز و بسیار بلند کردن چیزے را و راه راست که حق تعالی پیدا کرده برای بندگان دیدان امر نموده و بالکسر ده

کمان درود و ساز و شراک نعل و نام موضعی ست
شراع بالکسر حلیه که بر کمان بسته باشند و بادبان کشتی و گردن شتر و زهها ی کمان و تارهای ساز جمع شرعة و بالضم نام مردیست که نیزها و سر نیزها خوب میساخت و رمح شراعی بدان منسوب ست۔
شارع راه بزرگ و پیدا کننده راه دین و عالم و عامل ربانی که تعلیم دین بمردم کند
شسع بالکسر دوال نعل و بالفتح دوال کردن نعل را۔
شعاع بالضم روشنائی آفتاب و بالفتح پراگندن و پراگنده شدن خون و جز آن و رای پریشان و همت پراگنده و مرد پریشان رای و دانهای خوشه و شیر بآب بسیار آمیخته۔
شعشاع بالفتح مرد پریشان و دراز و نیکو اندام۔
شفع بالفتح جفت و روز اضحی و جفت کردن و خواهش کردن چیزی را و بچه شدن در شکم ناقه و میشی که بچه در پس خود دارد۔
شفیع خواهش گر و در خواهنده گناه مردم و خداوند شفعه در بیع۔
شافع شفاعت کننده و ناقه و جز با بچه که در شکم او بچه دیگر باشد و جد امام شافعی رح و نیز بزی ست که به جفت جفت بچه ماده را آبستن گرداند۔
شقع بالفتح عیب کردن کسے را و بدان

خوردن آب از ظرف۔
شکع به فتحتین دردمند شدن و خشمناک شدن و بسیار دانه شدن کشت و بسیار نالیدن و بالفتح و کسر کاف بخیل لئیم و مرد دردناک۔
شمع بالفتح بازی کردن و به فتحتین موم و سکون میم چنانچه مشهورست مولدست یعنی بعد از اختلاط عرب بغیر هم رسیده و اصل لغت فتح میم ست۔
شماع به تشدید میم موم ریز۔
شموع بالضم بازی کردن و بالفتح زن بازی کننده و خندنده۔
شنع بالضم زشت شمردن۔
شنوع بالضم زشتی و قباحت۔
شنیع زشت۔
شوع بالضم درخت بان یا ثمر آن و بفتحتین پراگنده شدن موی سر و درشتی آن چنانکه مانند خار گردد۔
شیع بالفتح آشکار شدن و فاش شدن و همچنین شیوع و مقدار و اندازه چیزے و پس از چیزے و بچه شیر درنده۔
شیاع بالکسر ریزه هیزم که بدان آتش افروزند و بالفتح نیز آمده و نے شبان و خواندن شبان رمه پس مانده را و آواز کردن آن۔
شائع فاش و آشکار و حصه آمیخته به حصه ها ی دیگر و قسمت نکرده شده و آن

را مشاع نیز گویند۔

فصل الشین مع الفاء

شرسوف بالضم سر استخوان پهلو که سوی شکم باشد و شراسیف جمع و استخوان نرم که در پهلو باشد و شتر بسته شده و بلا هوا و سختی
شرف بالفتح غالب شدن بر کسی به بزرگی و به فتحتین بلند و جای بلند و بزرگی و علو حسب یا بزرگی که از جهت پدران باشد و کوهان شتر و تازیانه و مشرف شدن بر چیزے از خیر و شر و بالضم و فتح را کنگرها و بالهای پسندیده جمع شرفه است۔
شریف مرد بزرگ قدر و شرفا و اشراف جمع۔
شارف شتر ماده کلان سال و تیر کهنه
شاروف معرب جاروب و نام کوهیست۔
شریاف بالکسر برگ کشت که دراز و انبوه شده باشد بیا و نون هر دو آمده
شسوف بالضم خشک شدن از لاغری
شاسف خشک شده۔
شطف بالفتح رفتن و دور شدن۔
شظف بالفتح دور کردن و بر آوردن خصیه گوسپند و پاره از عصا و بالکسر تان خشک و چوب خرد مانند میخ و بالفتح و کسر ظا بدخو و سخت کارزار کننده و به

فتحتین درآمدن تیر میان پوست وگوشت
وتنگی وسختی وتنگ عیشی۔
شظاف بالکسر دوری و بالفتح تنگی وسختی
وتنگ عیشی۔
شظیف درخت خشک از بے آبی۔
شعف بفتحتین بسیار وشیفته گردانیدن
دوستی کسی را وتمام گرفتن دوستی دل را
وقطران مالیدن شتر را وسر کوهان شتر و
پوست درختیست و بیماریست که شتر ماده را
میشود ومیمیرد۔
شعاف بالفتح دیوانگی وبالکسر موی
سرکه سرخ باشد۔
شغف بالفتح رسیدن چیزی به پردهٔ
دل او بفتحتین درآویختن چیزے به چیزے
شغاف بالفتح غلاف وپردهٔ دل و
سویدای دل یا حجاب اندرون دل
و بالفتح والضم درد دل وبیماریست که زیر
استخوان پهلو از طرف راست پیدا می‌شود
شف بالفتح والکسر وتشدید فا جامهٔ تنک
و غرمونی وسود ونقصان و بالفتح نزار کردن
غم تن را وتنک وباریک بودن جامه و
زائد شدن وناقص شدن۔
شفوف بالضم لاغر شدن۔
شفیف گزیدن سرما کسے را وتنک بودن
جامه چنانکه مانع نظر نشود وباد لنے که با
سردی باشد وباد سرد وشدت گرمی
آفتاب و چیز اندک بدین معنی است شفف
شفاف بالفتح وتشدید فا چیز تنک که
از پس آن چیز دیگر توان دید۔
شقف بالفتح سفال مطلق یا سفال
شکسته۔
شقیف نام چهار موضعیست۔
شنقدف بالضم محفه ایست معروف
به مجاز۔
شنف بالفتح والضم گوشواره که بالای
گوش آویزند وانچه در زیر گوش آویزند
آنرا قرط گویند شنوف جمع ونظر کردن
به چیزے از روی اعتراض وتعجب وبفتحتین
دشمن وناپسندیده داشتن وانکار نمودن
چیزے را۔
شوف بالفتح زدودن دینار وجز آن
وآراسته کردن دختر وطلا کردن شتر به
قطران ومیل که بدان زمین زراعت
را هموار سازند۔
شیاف بالکسر داروے چند که یک جا
کرده در چشم وجز آن کنند۔

فصل الشین مع القاف

شبق بفتحتین بسیار آرزومند شدن
به جماع۔
شدق بالکسر والفتح کنج دهن وعرض
وکنارهٔ وادی وبفتحتین فراخ شدن
کنج دهان۔
شرق بالفتح آفتاب و تابان وروشن
شدن وبرآمدن آفتاب وجای برآمدن
آفتاب وروشنی که از سوراخ دریچانه در
درافتد وبکسر نیز آمده وگوش گوسپند
شگافتن وبفتحتین شگافته شدن گوش ستور
بدراز گوش شگافه ستور واندوه وغصه ناک شدن وگرفته شدن گلو
ماندن چیزی گوشتی که چربی نداشته باشد ونزدیک
شدن آفتاب به غروب وضعیف شدن
روشنی آن وسرخ شدن چشم بخون
شروق بالضم برآمدن آفتاب وشگافتن
گوش گوسپند وجز آن۔
شارق آفتاب ونام بتی ست که در
ایام جاهلیت بوده ولقب شخصی ست۔
شرناق بالکسر ونون گوشت سرخی
که در کنار چشم ظاهر شود۔
شفق بالفتح مهربان شدن وبفتحتین
سرخی افق بعد از غروب آفتاب وتباه
وزبون از هر چیزی۔
شفیق مهربان۔
شق بالفتح وتشدید قاف شگاف
وصبح وشگافتن وبرآمدن دندان ودشوار
آمدن کار بر کسی وچشم باز ماندن مرده و
جدا شدن از قوم ودر رنج انداختن
کسے را وپراگنده کردن وبالکسر نیمه چیزی
وبالفتح نیز آمده وکرانه چیزی برادر ودوست ونام کاهنے
است که در زمان کسری بوده ونوعی
ست از جن وموضعیست به خیبر ورنجے
وشدت وهر دو بفتح نیز آمده وپاره

از چوب و تخته۔
شقیق برادر و بچه گاو که قوی شود و هر
چیز که دو نیمه شود و هر نیمه را شقیق گویند
شقاق بالکسر یک طرف گرفتن و مخالفت
و دشمنی کردن و بالضم شگاف و جهت سستو
شاق بتشدید قاف کار دشوار و مرنج
کشنده۔
شقائق جمع شقیقه و معنی آن گذشت
و نوع لاله ایست که آن را شقائق النعمان
گویند بجهت آنکه نعمان بن منذر به صحرائی
میگذشت که دران لاله بسیار بود و چون
بغایت خوب در نظرش آمد فرمود که حمایت
آن کنند و محافظت نمایند۔
شقراق بالکسر مرغی است که نشانهای
سرخ و سبز و سپید دارد و ازین جهت او را
اخیل گویند۔
شنق بالفتح ایستاده کردن شتر را
بکشیدن مهار به وقتیکه بران سوار باشند
و بستن مشک را برسن و بدست گرفتن رسن
و بستن سر اسپ و شتر بدرخت یا بمیخ و
جز آن و بفتحتین مال میان دو نصاب از
زکوٰة که آن معاف ست و مال کم از دیت
شناق بالکسر دراز و رشته که سر خیک را
بدان بندند و بالفتح گرفتن زکوٰة چیزی
از میان دو نصاب و منه الحدیث ولا شناق
یعنی جایز نیست شناق۔
شوق بالفتح آرزو مند گردانیدن و میل
کردن نفس به چیزی و اشتیاق آرزو مند
شدن و بالضم عاشقان و مشتاقان
جمع اشوق۔
شهیق آخرین آواز خر و زفیر اول آن
شهوق بالضم بلند شدن۔
شاهق کوه بلند و بنای بلند و مانند آن
و نبض که در حرکت میل به بلندی داشته
باشد و دو شاهق کسی که غضبش سخت باشد
شهاق بالضم گردیدن گریه در سینه و
نام کوهی ست۔
شیق بالکسر سر کوه و کرانه چیزی و موی
دم اسپ و کوه دراز و نوعی از ماهی ست
و موضعیست و بالفتح و تشدید یا کلنگ و شقاق

فصل الشین مع الکاف

شبک بالفتح در آمیختن به یکدیگر چیزها
در یک دیگر در آوردن۔
شابک راه در آمیخته به راهای دیگر و مشتبه
شده برراه رو و شیر چنگال خود در یکدیگر
باز افگنده۔
شباک بالکسر راهها جمع شبکه۔
شرک بالکسر انباز شدن و اعتقاد انباز
به خدای بی انباز نعوذ بالله و شریک کسی
و بفتحتین دام صید و میانه راه و راه آشکار
و بزرگ که بر کسی مخفی نباشد و صنعتی بجا ت
شریک انباز اشراک و شرکا جمع۔
شراک بالکسر دوال نعلین که بر عرض آن
باشد و دو دوال دیگر که بر طول آن
می باشد هر کدام را قبال بالکسر گویند۔
شرائک زنانی که انباز یک دیگر باشند
جمع شریکه۔
شک بالفتح و تشدید کاف گمان خلاف
یقین و گمان کردن و لنگیدن شتر و
چسپیدن به چیزی و دوائی ست کشنده
موش۔
شکوک بالفتح ناقه بسیار موی که لاغری
و فربهی او پیدا نباشد و بسیار شک کننده
و بالضم گمانها جمع شک۔
شاک بتشدید کاف گمان برنده۔
شوک بالفتح خار و قوت تیزی نمودن
و خلیدن خار و خلانیدن خار و در میان
خارها افتادن و پیدا آمدن پستان
دختر و دندان شتر بر آمدن شتر ماده و بر آمدن
پرهای مرغ و سخت و درشت شدن برد
جوان و برآمدن موی سر بعد از تراشیدن
شائک درخت خاردار و شائک السلاح
و شاکی السلاح تیز سلاح و قوی سلاح

فصل الشین مع اللام

شبل بالکسر بچه شیر که شکار تواند کرد
اشبال و شبال جمع۔
شبول بالضم پرورده شدن و جوان
شدن در نعمت و بچهای شیر درنده جمع شبل
شاذل بکسر ذال معجمه نام قصبه ست و شاذله

دہی ست در مغرب زمین ازانجاست ابوالحسن
شاذلی رح کہ طائفہ شاذلیہ بدان منسوب اند
شعل بفتحتین سپیدی دم اسپ و سپیدی
ناصیہ و پس گردن اسپ و ہمچنین شعلہ و بفتحتین جمع شعل
شغل بالضم والفتح و بضمتین و فتحتین کار و
ناپروائی ضد فراغ اشغال و شغول جمع و
بالفتح والضم مانع شدن و باز داشتن و مشغول
کردن کار کسے را۔
شقاقل بالفتح والضم قاف ثانی زردک
دشتی و بہترین آن شقاقل مصری ست
شاقول چوبی کہ زرگران بصرہ دارند و
دران آہن خمیدہ می کنند و در کتب ہیئت
اہل ہند سنگے را گویند کہ بہ ریسمان آویزان
بیاویزند تا ہمواری زمین بدان معلوم کنند
شقل بالفتح مجامعت کردن و سنجیدن
دینار و درم۔
شکل بالفتح مانند و بکسر نیز آمدہ و ایضاً لائق
و شائستہ و موافق کسی باشد و صورت
چیزی اشکال و شکول جمع و پای چار پای
بستن و حرف را اعراب دادن چنانکہ
اشکال ازان بر طرف شود و بالفتح والکسر
ناز و کرشمہ زنان و بفتحتین پدر قبیلہ ایست
و تہی گاہ و سپید بودن گوسپند و سرخ و سفید
بودن چشم و جز آن۔
شکال بالکسر پای بند اسپ و جز آن
و رسن کہ بر پالان شتر بندند تا پالان پس
نرود و اسپی کہ سہ پای او سفید بود و یکی
برنگ دیگر یا برعکس آن۔
شاکل سپیدی بنا گوش۔
شلل بالفتح و تشدید لام راندن و دوختن
و خشک کردن جامہ و خشک شدن دست
یا رفتن آن از کار۔
شلال بالکسر پراگندگان۔
شلل بفتحتین داغ سیاہ بر جامہ کہ بشستن
نرود و راندن چیزی و تباہ و خشک
شدن دست۔
شلیل پیراہن کہ در زیر زرہ پوشند و
زرہ کوتاہ و پلاس کہ بر پشت شتر پوشند
زیر پالان و مجرای آب در وادی۔
شلشل بضم ہر دو شین مرد سبک و تیز دست
و باران و خون کہ پیے در پی چکد۔
شمول بالضم فرا گرفتن چیزی را و ہمہ
رسیدن و بسوی دست چپ بر گشتن
باد و وزیدن آن بر کسی و بالفتح شراب یا شراب
سرد شدہ۔
شامل فرا گیرندہ۔
شمل بالفتح پراگندہ و جمع شدہ و فرا
گرفتن و گذاشتن شراب را و شمال باد سرد
شود و بفتحتین فرا گرفتن و آبستن شدن
ناقہ از گشنی دیگری و رسیدن خیر یا شر
بکسی و اندک از ہر چیزی۔
شمال بالکسر دست چپ و خو و طبع و کیسہ
در و پستان گوسپند کنند و غلاف خوشہ نخل و نوعی
و بالفتح بادی کہ از میان مشرق و بنات النعش وزد
شمائل جمع و تہا دوست ہای چپ۔
شول بالفتح بر داشتن ناقہ دم را و
بر داشتہ شدن دم و چیز سبک و تغیر
آب در مشک و آب اندک در دلو۔
شوال ماہ عید فطر و دہی ست بمصر۔
شواکل روشہا و طرزہا جمع شاکلہ۔
شہل بفتحتین میش چشم بودن۔
شائل شتر مادہ کہ دم بر دارد بجہت لقاح

فصل الشین مع المیم

شام ملکی ست معروف بنا کردہ سام
بن نوح کہ عرب آنرا سام بسین مہملہ
گویند و بزبان سریانی بشین معجمہ ست
شؤم بالضم و سکون ہمزہ بد فالی نقیض
یمن۔
شمم بفتحتین بلند سر شدن و بکسر
باچیز سرد۔
شبام بالفتح گیاہی ست و بالکسر چوبی ست
کہ در دہان بزغالہ کنند تا شیر نخورد و قبیلہ
ایست و موضعی ست بشام۔
شبرم بضم شین و را کوتاہ و شمیل درختی
ست خاردار و گیاہی ست کہ دانہ اش
مانند عدس ست و بیخش سطبر و شیر دارست
و شیر آن مسہل کشندہ است۔
شتم بالفتح دشنام دادن۔
شتیم زشت رو و شیر رندہ ترش رو۔
شحم بالفتح پیہ و بفتحتین پیہ خوردن و بالفتح

ویکسر جاپیہ خوار وانگور کم آب ۔
شحم فربہ ۔
شحام بالفتح وتشدید جاپیہ فروش ۔
شخم بالفتح فاسد وتباہ شدن طعام وجز آن
شرم بالفتح درختی ست میان دریا و شاخ
ازان وشگافتن چیزے و بریدن ما بین
دو طرف بینی گیاہ بلند کہ سر آن خوردہ شود
و بمیانش حاجت نباشد و بفتحتین شگاف بینی
شکم بالضم پاداش عطا کردن و عطا و بالفتح
جزا دادن ۔
شلجم معرب شلغم ۔
شلم بفتحتین وفتح وتشدید لام بیت المقدس ۔
شم بالفتح وتشدید میم بوئیدن ونیکوئی
شدن و بالضم چیز ہای بلند جمع اشم ۔
شمیم بوئیدن و بوی و چیز بلند ۔
شمم بفتحتین دوری و نزدیکی و بلندی کوہ
و بلندی و راستی بینی و خوبی آن ۔
شمام بالفتح وتشدید میم خربزہ ایست
خورد کہ خطوط سرخ و زرد و سبز دارد و بفارسی
آن را دستنبو گویند ۔
شوم بالضم چیزہاے سیاہ ۔
شہیم بالفتح جلد و تیز فہم و اسپ تیز رفتار
و توانا و بلیغوا ای نافذ الحکم ۔
شاہ سپرم و شاہ سفرم ریحان
شیم بالفتح شمشیر در نیام کردن و کشیدن
شمشیر و نگریستن بامید باران در برق و
جز آن و بالکسر ماہی ست و بفتحتین پرنیے

کہ آنرا نہ کندہ باشد و بر صلابت سختی ماند
باشد و بالکسر وفتح یا الطبیعتہا و خاکہا کہ از
زمین بکنند جمع شیمۃ ۔

فصل الشین مع النون

شان بالفتح وسکون ہمزہ کار وحال
و مجرائے آب اشک از سر بسوی چشم شئون
جمع و رگے از زمین در کوہ کہ در ان نخل و
جز آن نشاندہ شود و باک نداشتن و آگاہ
نہ شدن از چیزی و قصد کردن بچیزی ۔
شبان بالضم وتشدید با جوانان جمع شاب
شتن بالفتح بافتن ۔
شتان بالفتح وتشدید تا اسم فعل ست
بمعنے بعد یعنی دور شد ۔
شثن بالفتح درشت انگشتان و بفتحتین
درشت و سخت شدن دست ۔
شجن بالفتح باز داشتن حاجت کسی را
از کار روا اندوہگین کردن و راہ و وادی یا راہ
در اعلای وادی شجون بالضم جمع و بفتحتین
اندوہگین شدن و اندوہ و غم و حاجت
و شاخ درہم شدہ بشاخ دیگر و شعبہ و شاخ
از ہر چیز شجون جمع وفی المثل الحدیث
ذو شجون یعنی خداوند شاخہا و راہ ہاست
انوری گوید ؎ ذو شجون شد حدیث زلام
تفقہ چرخ ازرق زراق ؎
شجعان بالضم والکسر دلیران و ماران
کشندہ جمع شجاع کہ مذکور شد ۔

شحن بالفتح پر کردن و راندن و بستن
و دور کردن ۔
شدون بالضم قوت گرفتن آہو برہ
و جز آن و بے نیاز شدن از مادر ۔
شدن بفتحتین درختی ست کہ شکوفہ
آن بیاسمین ماند ۔
شریان بالکسر رگے کہ در دروح
میباشد شرائین جمع ۔
شرطین بالفتح ہر سہ حرف اول تثنیہ شرط
یعنی علامت و دو ستارہ ایست در اول
حمل و آن منزلیست از منازل قمر ۔
شزن بالفتح شگاف در سنگ سخت و
بفتحتین شہری است بہ طبرستان ۔
شزن بالفتح و بضمتین استخوان کعب
شتالنگ کہ بدان بازی کنند و آنرا چیل
گویند و بفتحتین نشاط کردن و سخت ماندہ شدن
از جفا و شدت و درشتی زمین و دوری
و کرانہ و ناحیہ و بضمتین نیز آمدہ ۔
شطن بالفتح بر ریسمان بربستن و مخالفت
کردن از قصد و در آمدن بہ زمینی و بہ
فتحتین رسن دراز یا رسن مطلق اشطان جمع
شاطن خبیث بدکار ۔
شطون بالضم دور شدن و بالفتح
چاہ عمیق یا چاہے کہ بالایش فراخ باشد
و تہش تنگ ۔
شعن بفتحتین و عین مہملہ آنچہ از برگ گیاہ
ریزد بعد از خشک شدن ۔

شَفن بالفتح زیرک و دانا و همچنین بکسر فا در قیب و حافظ میراث و انتظار کشیدن و بالضم و فتح فا سخت تیز نگرنده۔

شَفون بالضم بگوشهٔ چشم نگریستن و بالفتح بگوشهٔ چشم تیز نگرنده و همچنین شافن۔
شَقن بالفتح کم کردن عطا و چیز اندک و همچنین بکسر قاف۔
شَمن بفتحتین دیست با ستر آباد و بفارسی شمن بت پرست را گویند و شمونه شهریست باندلس۔
شَن بالفتح و تشدید نون پاشیدن و پراگنده کردن و ریختن لشکر بجایی از هر طرف و مشک خرد و کهنه دریده شنان بالکسر جمع۔
شَنشِین قطرات و شیری که ریزان آب ریزند۔
شَنان بالفتح دشمنی و بالضم آب سرد و آب پاشیده و چکیده از مشک و از درخت و بالکسر وادیست به شام۔
شَنآن بالفتح و مد همزه دشمن داشتن۔
شَنون بالفتح فربه و لاغر۔
شَوکران بالفتح و شیکران بالفتح گیاهیست کشنده و بعضی سیکران بسین مهمله و ضم کاف نیز گفته اند۔
شاهین مرغ شکاری معروف و عمود ترازو۔
شَیبان بالفتح روزی که در و ابر باشد و نام دو قبیلهٔ الست هر کدام را شیبان گویند۔

شَیطان بالفتح دیو و هر متمرد و سرکش را از جن و انس و جانور را شیطان گویند و مار و داغی که بر ران شتر به دراز کشند و روش الشیاطین گیاهی است و شیطان الطاق لقب محمد بن نعمان امامی که در قلعهٔ طاق طبرستان ساکن بوده و اهل سنت او را بدین لقب میخوانند و امامیه او را مومن الطاق گویند۔
شَین بالفتح عیب و زشتی و عیب کردن ضد زین و بالکسر اسم حرفیست از حروف هجا۔

فصل الشین مع الواو

شَأو بالفتح نهایت و پایان و تیه هر چیز و زنبیل و پیشی گرفتن و درگذشتن و کشیدن خاک از چاه و خاک کشیده شدن از چاه و مهار ناقه۔
شَجو بالفتح حاجت و اندوه و اندوهگین کردن و شاد کردن۔
شَحو بالفتح دهن باز کردن و باز شدن و گام زدن اسپ۔
شَدو بالفتح راندن و شعر خواندن بآواز و ترنم کردن دو و بیت خواندن و تعلیم گرفتن پاره از آداب و آهنگ چیزی کردن و مانند کردن چیزی با چیزی۔
شَذو بالفتح مشک یا بوی آن یا رنگ آن۔
شَصو بالفتح وا شدن چشم و بلند شدن ابر و پر شدن مشک۔

شَطو بالفتح جانب و ناحیه۔
شَقو بالفتح و سکون قاف بدبخت شدن۔
شَکو بالفتح شکایت کردن۔
شِلو بالکسر عضو و تن از هر چیزی اشلاء جمع و بالفتح سیر کردن و بلند کردن چیزی را۔
شَمو بالفتح بلند شدن کار کسی۔

فصل الشین مع الهاء

شِبه بالکسر مانند و همچنین شبیه اشباه و مشابه بر وزن محاسن جمع و بفتحتین مانند و مانند بودن و برنج و کوزه شبه بالفتح و بفتحتین کوزهٔ برنجین۔
شَده بالفتح شگافتن و مجروح کردن و سرمدهوش کردن و بالضم و بفتحتین دهشت و
شَره بفتحتین غالب شدن حرص و اکبر را حریص۔
شَغه بالفتح مشغول کردن و الحاح کردن در سوال۔
شِفاه بالکسر لبها جمع شفة که در اصل شفهة بوده و منسوب بدان شفهی ست نه شفوی چنانچه مشهور ست و میتوان گفت که شفوی از تغیرات نسبت باشد چنانکه منسوب شهر غزنه را غزنوی گویند و حروف شفهی با و فا و میم ست۔
شَوه بالفتح زشت شدن روی و بفتحتین درازی گردن و کوتاهی آن۔
شَیه بالفتح چشم زدن کسی را۔

فصل الشین مع الیاء

شادی بالکسر رامنده وآنکه بعضی از آداب آموخته باشد و باواز خواننده۔

شرطی بالضم پیادهٔ کوتوال و سرهنگ شحنه

باب الصّاد

فصل الصّاد مع الالف

صبا بالکسر کودکی و بالفتح بادی که از جانب مشرق وزد و بالفتح و مد ہمزہ بازی کردن باکودکان۔

صبور بالفتح و به ضمتین برآمدن دندان کودک و دندان نشتر شتر بچه و از دینی بدینی شدن

صابی از دینی بدینی شونده صابون جمع و ایشان از اہل کتاب اند۔

صحرا زمین ہموار نه نرم نه درشت و زمین فراخ که گیاه نداشته باشد صحاری بفتح را و کسر آن جمع۔

صحنا بالکسر به ہمزه و غیر ہمزه نان خورشی که از ماہے در مصر بسازند و آنرا ماہیانه گویند و آنرا چنان سازند که ماہی فربه پاره پاره کرده و سه روز بغیر نمک نگاه دارند و بعد ازان به نمک در ظرفی کنند و در آفتاب نگاه دارند و بچوب حرکت دہند تا نمک و ماہی آمیخته شود و بعد ازان استخوانها و از گوشت جدا کرده میخورند۔

صدا بالفتح زنگ آہن و مس و زنگ گرفتن و بالضم قبیلا ایست بیمن۔

صدا بروزن حمرا بز مادهٔ سرخ و جز آن که بسیاہی زند و لشکری که بروز نگ آہن نشسته باشد و چاہی ست یا چشمه ایست که آب آن بسیار شیرین است و بهتر ازان آب در عرب یافته نشده۔

صدا بفتحتین مرد لطیف جسم۔

صدی بفتحتین بوم نر و آواز کوه و گنبد و جز آن و مرد لطیف تن و تن مرده و میان سر و دماغ و تشنگی۔

صرعی بالفتح انداختگان جمع صریع۔

صعدا بالضم و فتح عین دم مرد که دراز کشیده شود و مشقت۔

صغری بالفتح خردان جمع صغیر و بالضم خردتر تانیث اصغر۔

صفا بالفتح پاک و بغش شدن و سنگ سخت بزرگ و نام کوہی ست۔

صفرا خلطے ست از اخلاط اربعه که آنرا تلخه خوانند و زرد و زن زرد رنگ و ملخ که خالی از تخم باشد و نام گیاہی ست که برگ آن ببرگ ہو ماند و نام اسپی ست و وادیست میان دو حرم و نام دختر بزرگ حضرت شعیب علیه السلام که در خانهٔ حضرت موسی علیه السلام بود۔

صفورا و صفوریا نام دختر کوچک حضرت شعیب و صاحب قاموس گفته که این دختر در خانهٔ موسی بود و مشہور ہمین ست اما از احادیث ظاہر میشود که دختر بزرگ در خانهٔ او بود۔

صفایا برگزیدها و غنائم که پیش از قسمت سردار برائے خود اختیار کنند۔

صلا بالکسر بریان۔

صلعا بالفتح واقعه و امر مشہور و بلا و سختی و زمین ریگ که دران گیاه نباشد و درخت خاردار که سرہای شاخ او ریخته باشد۔

صلیعا بالضم عورت مردم که مکشوف باشد و سختی و بلا۔

صما بالفتح و تشدید میم زن کر و سختی زمانه و سنگ سخت۔

صنعا بالفتح قصبه ایست در یمن بسیار آب و بسیار درخت و نسبت بدان صنعانی بنون گویند بخلاف قیاس۔

صہبا بالفتح شراب افشرده از انگور سفید و نام موضعی ست در خیبر۔

صیدا بالفتح زمین درشت و شہری ست بکنار بحر شام و نام چاہی ست خوش آب که آنرا صدا نیز گویند و نام زنے که ذوالرمه شاعر عاشق او بوده و نوع سنگی

ست که از آن دیگ سازند۔

فصل الصّاد مع البار

صب بالفتح وتشدید با ریختن و ریخته شدن آب آب ریزان و عاشق و بالضم آنچه ریخته شود از طعام و جز آن۔

صبب بفتحتین عاشق شدن و زمین نشیب و ریگ منحدر شده از بالا بپائین و منحدر شدن جوی آب۔

صبیب عصفر و برف و خون و عرق و درختی ست مانند سداب و سنا و آب برگ کنجد و عصارهٔ برگ حنا و عصارهٔ التم و رنگیست سرخ و آب ریخته شده و شهد خوب و طرف شمشیر و موضعیست و بدین معنی بضم صاد و فتح با نیز گفته اند۔

صاحب یار صحاب بالکسر و صحب بالفتح جمع اصحاب جمع الجمع و نیز قبیلہ الیست۔

صخب بفتحتین بانگ و فریاد۔

صخاب بتشدید خا بانگ و فریاد کننده

صرب بالفتح و بفتحتین شیر ترش و صمغی ست سرخ و شیری که در مشک نگاه دارند و جمع کردن شیر در مشک تا ترش شود و نگاهداشتن بول و بستن شکم کودک از روان شدن تا فربه شود و بالضم شیرهای ترش جمع صریب و بالکسر خانهای اندک از اعراب ضعیف و ناتوان

صعب بالفتح دشوار و تند و سرکش و تیز و تند

صغب بالفتح خرد سر از مردم و غیر آن

صقب بالفتح دراز از هر چیزی و بچه شتر ماده و ستون خانه یا ستون دراز میان خانه و زمینی که نزدیک و متصل بخانهٔ کسی باشد و زدن کسی را بتمام مشقت دست و بلند کردن بنا و جز آن و جمع کردن و آواز کردن مرغ و زدن بر چیزی خشک و صلب و بفتحتین نزدیک شدن و دور شدن۔

صقلاب بالفتح نام شهریست سرسبز بطرف شمال و بالکسر بسیار خوار و خر سفید و خر سرخ و شتر بسیار خوار۔

صلب بالضم سخت و قوت و حسب و استخوان پشت و زمین و درشت سنگلاخ و موضعی ست و بالفتح بر دار کردن و سخت آمدن تپ و دائم شدن و نه گذاشتن آن و از استخوان چربی بر آوردن و دو چوب بصورت صلیب کردن بر دلو و بریان کردن گوشت و بفتحتین سخت و چربی استخوان و بالضم و تشدید لام سخت و سنگ فسان

صلیب سخت و بر دار کرده شده و چربی استخوان و چیزی ست که ترسایان دارند بدین شکل + به فارسی آنرا چلیپا گویند و صلب بضمتین و صلبان بالضم جمع و داغیست که بر ران شتر نهند و علم دراز و چهار ستاره ایست پس نسر طائر واقع شده نه پس نسر واقع چنانکه صاحب صحاح گفته و عود الصلیب چوبیست که بستن و بو کردن آن مصروع را نافع بود و آنرا در گردن طفلان کنند بزبان روم آنرا فاوانیا گویند و بالضم و فتح لام موضعیست و کوهی ست۔

صالب تپ گرم بالرزه خلاف نافض

صناب بالکسر دراز پشت و شکم و نوعی ست از نانخورش که از خردل و مویز سازند و صنابی اسپ کمیت یا اشقر۔

صوب بالفتح فرود آمدن باران و راستی ضد خطا و ریختن و راست و میانه رفتن و نیز قبیلہ ایست۔

صواب راست ضد خطا۔

صائب راست و میانه رونده۔

صهب بفتحتین سرخی یا رنگ تیره مائل بسرخی چون رنگ اسپ کمیت۔

صهیب بالضم نام یکی از کبار صحابه رسول الله صلی الله علیه وسلم که از روم آمده به شرف اسلام مشرف شد۔

صیب بالفتح رسیدن به چیزی و بالفتح و تشدید یای مکسور ابر بارنده۔

صیهب بالفتح شدت گرما و روز گرم و مرد دراز و سنگ سخت و جای سخت و زمین هموار در سنگها و هر جا که آفتاب گرم بران تابد چنانکه گوشت بریان توان کرد۔

فصل الصّاد مع التار

صاخة بتشدید تا آواز سخت که گوش را کر کند و قیامت۔

صبابة بالضم بقیهٔ آب در ظرف و بالفتح

گرمی و سوزش عشق و دل تنگی از عشق و شوق و نام دیوانیست که اشعار عاشقے و محبت در انجا جمع کرده اند چنانکه حماسه در بیان شجاعت و لیسان۔
صبرة بالضم انبار غلہ نا پیموده و نا سنجیده و بالفتح بول و سرگین و پشک که در وقت برهمدیگر افتد و میان فصل زمستان و شهریست بمغرب۔
صباحة بالفتح خوبی و جمال۔
صبحة بالضم وقت چاشت و بفتح نیز آمده و انچه در وقت چاشت بیاشامند۔
صبغة بالکسر رنگ و دین و ملت و صبغة اللہ فطرتی که بآن امر کرده حق تعالیٰ به محمد علیہ السلام و امت او۔
صبة بالضم و تشدید با گلہ از اسپ و مه از شتر و بز از بین ده تا چهل و بقیه آب در ظرف و پارهٔ از هر چیز۔
صبوة بالفتح آرزومند شدن و میل کردن و نادانی و وقت جوانی۔
صت بالفتح و تشدید کوفتن۔
صحبة بالضم یاری۔
صحابة بالفتح یار شدن و یاران۔
صحة بالکسر تندرست شدن و پاک شدن از عیب۔
صحارة بالکسر بمعنی صحار گذشته۔
صحیفة کتاب۔
صخرة بفتح و بضمتین سنگ بزرگ۔

صدارة بالفتح بالانشین شدن۔
صداقة بالفتح دوستی۔
صدقة بالضم و بالفتح و ضم دال دست پیمان و کابین و بفتحتین انچه بدرویش داده شود در راه خدا۔
صدرة بالضم سرسینه و پیراهن خرد که سینه را بپوشد۔
صدمة بالفتح یک نوبت به همدیگر کوفتن و آسیب رسانیدن۔
صدحة بالضم و بالفتح و بفتحتین مهرهٔ که زنان بدان افسون کنند مردان را۔
صرصرة بالفتح بانگ کردن باز و باشه
صرة بالکسر و تشدید را سرما و شدت سرما و آواز فریاد و بالفتح بانگ و فریاد و جماعهٔ مردم و سختی و اندوه و گرما و بالضم همیان
صرورة آنکه گرد زن نگردد و حج نگذارد
صرخة بالفتح عوضهٔ سرا و بجای معجمه فغان کردن و بانگ عذاب۔
صریمة عزیمت و قطع کردن کاری و پارهٔ از تودهٔ ریگ و پارهٔ از شب۔
صرمة بالکسر گلهٔ شتر از بست تا سی یا چهل تا پنجاه و پارهٔ از ابر و نام مردیست
صرفة بالفتح ستاره ایست روشن و آن منزل قمر ست پس منزل زهره که وقت طلوع آن سرما میرود و میگردد و افزونی و گردانیدن چیزی۔
صرعة بالکسر نوعی از افتادن و بالضم

و فتح را نیک زمین اندازنده۔
صعقة بالفتح بیهوش شدن۔
صاعقة مرگ و عذاب مهلک و بانگ عذاب و تازیانه که در دست ملک برآتست و بدان میراند به حکم الهی ابر را و آتشی که از آسمان می افتد۔
صعوبة بالضم دشواری۔
صعوة بالفتح مرغیست کوچک سرخ سینه بقدر گنجشک۔
صعصعة بالفتح پراگنده ساختن و جنبانیدن و صدا کردن و پدر قبیلہ ایست از هوازن
صغانة بالفتح سازیست معروف معرب چغانه۔
صافنات اسپان که بر سه پا و سم چهارم ایستاده شوند۔
صافات بتشدید فا صف زدگان و مراد از آن در قرآن فرشتگانند که در درگاه الهی صف زده ایستاده اند برای حکم۔
صفرة بالضم زردی و سیاهی و موضعی است به یمامه و بالفتح گرسنگی و گرسنه۔
صفوة بهر سه حرکت برگزیده و انچه صاف باشد از تیرگی و غش۔
صفة بالکسر بیان کردن حال و نشان چیزی و نشان و علامت چیزے
صفات جمع و بالضم و تشدید فا ایوان خانه که بالا پوشیده باشند و اهل الصفة

جمعی از غوییان اہل اسلام خانہ نداشتند و در موضعی از مسجد کہ بالایش پوشیدہ بودند میگذراندند۔
صفحہ بالفتح یک جانب ورق و روی چیزی و صفحۃ الوجہ بشرۂ روی۔
صفیحہ شمشیر پہنا و روی سنگ پہن و ہر چیزی کہ پہن باشد۔
صفاقہ بالفتح صفت بافتن جامہ۔
صفقہ بالفتح یک بار دست زدن در بیع
صقالبہ بالفتح مردم ملک صقلاب جمع صقلابی باشد۔
صاقورۃ اندرون کاسۂ سر و آسمان سوم
صقعہ بالضم سپیدی میان سر از جانور و چارپا۔
صالحہ نیکی و اعمال نیک و زن با صلاح و نام کوہے در دمشق کہ از آن جبل صالحہ خوانند و در آنجاست قبر شیخ محی الدین بن العربی۔
صالحیہ بتشدید یا محلہ ایست بہ بغداد و دہی ست بہ بغداد و بدمشق و بہ مصر۔
صلابۃ بالفتح سخت شدن۔
صلایۃ بالفتح و تشدید لام و تخفیف آن و یای دو تقطہ سنگی کہ بدست گیرند و بدان دارو سایند و سنگ پہن کہ بر سر آن دارو بسایند
صلعہ بفتحتین آن قدر سر کل کہ در آن مو نروید۔
صلوٰۃ دعا و رحمت و آمرزش خواستن و نماز صلوات جمع و نیز صلوات عبادتخانہ‌ہای یہودان و اصل آن بعبرانیہ صلوتا۔
صلاحیہ بالفتح و تخفیف یا بروزن کراہیت نیکو بودن و نیکوکار بودن۔
صلت بالفتح کشادہ پیشانی و چیز آشکار و ہموار و شمشیر زدودہ و برندہ و کارد بزرگ و بالضم نیز آمدہ و مرد برآوردہ کارہا و حاجتہا و نام مردیست و بالکسر دزد و بالفتح و بالضم بشمشیر زدن و ریختن آنچہ در جام باشد و تاختن اسپ۔
صلہ پیوستن و عطا دادن و پیوند خویشی
صمت بالفتح و صموت و صمات بالضم خاموش بودن۔
صموت بالفتح زرہ گران و شمشیر بران و نام اسپی ست۔
صامت خاموش و شیر بستہ و زر و سیم چنانکہ ناطق چہارپا از اموال مقدار ابیست
صمۃ بالکسر و تشدید میم دلیر و مار۔
صنعۃ بالفتح کار و پیشہ کردن و صنعۃ الفرس تیمار کردن اسپ۔
صناعۃ بالکسر پیشہ و بالفتح و تشدید نون چوبی کہ در سر آب کنند تا آب نگاہدارد۔
صنیعہ نیکوئی و ہنر۔
صولۃ بالفتح حملہ کردن۔
صورۃ پیکر و نقش و نمونۂ چیزی۔
صوفۃ بالضم اندکی از پشم و پدر قبیلہ ایست از بنی مضر۔
صوت بالفتح آواز و آواز کردن۔
صومعۃ بالفتح عبادت خانۂ ترسایان کہ سر آن باریک و بلند سازند و عقاب و کلاہ دراز و بلند و باریک کردن ہنا۔
صیانۃ بالکسر نگاہداشتن۔
صیرورۃ بالفتح گردیدن از جای بجای
صیصیۃ بکسر ہر دو صاد و سکون یای اول و فتح یای ثانی خار چنگال خروس و قلعہ و گوشک بدن را نیز مجازاً گویند و آنچہ بدان پناہ بردہ شود و شاخ گاو و آہو و آلت جولاہان کہ بدان تار و پود جامہ را ہموار و درست سازند و آنرا شوکۃ الحائک نیز گویند و شبان کہ تیمار چارپایان خوب کند۔
صیدلہ بالفتح خوشبوی فروختن۔
صیادلۃ خوشبوی فروشان جمع صیدلانی ست۔
صیاغۃ بالکسر زرگری۔
صیغۃ بالکسر نوعی ریختن در قالب و کلمہ کہ متصرف باشد و چارہ نبود و در اصل صوغۃ بود ماخوذ از صوغ و خلقت و طریقت و اصل
صیت آوازہ و ذکر خیر۔
صیحۃ بالفتح بانگ و عذاب۔

فصل الصاد مع الجیم

صج بالفتح و تشدید جیم آواز زدن آہن بریک دیگر۔

سلہ ز کا پنی گنجا ۱۲۔

صاروج آهک آمیخته با خاکستر و جز آن معرب سارو.

صلج بالفتح گداختن و زدن و به فتحتین کری و به ضمتین دراهم درست و سره و بالضم و تشدید لام بیلهٔ عطاران معرب سله.

صنج به فتحتین قندیلها واحد صنجة و این کلمه مست

صنج بالفتح دو طبق روئین که بیک دیگر می زنند و سازیست معروف معرب چنگ و صنجة المیزان سنگ ترازو و به فتحتین کاسها که از چوب سیاه میسازند.

صهریج بالکسر حوضی که در وی آب جمع شود.

فصل الصاد مع الحاء

صبح بالضم بامداد یا اول روز و ام الصبح مکة و به فتحتین درخشندگی آهن.

صبوح بالفتح شراب بامداد.

صباح بالفتح بامداد شدن و بامداد و خوب و جمیل و به تشدید با صاحب حسن و شعله و قندیل و نام مردیست.

صبیح خوب و جمیل.

صحیح تندرست و پاک از عیب و راه سخت و درست.

صحاح بالفتح تندرست شدن و پاک شدن از عیب و تندرست و پاک از عیب مرادف صحیح و بالکسر تندرستان جمع صحیح و صحاح که نام کتاب لغت عربیست بعضی به فتح و بعضی بکسر گفته اند و فتح اصح ست.

صحصوح و صحصح بر دو به ضم صاد دین آنکه تتبع دقائق امور کند و بداند و ضبط کند.

صحاصح بفتح صاد اول و کسر صاد ثانی ترهات و ترهات صحاصح باضافت یعنی باطل.

صحصاح و صحصح بالفتح زمین هموار.

صدح بالفتح بلندی و آواز بلند کردن مرغ و آواز کردن مرد به سرود و بانگ کردن زاغ و خروس و به فتحتین علم و جای خالی و پشته در ریگ و دو سنگلاخ و میوه ایست سرخ تر از عناب و سنگی است و پهن و چیز سیاه.

صرح بالفتح قصر و هر بنائی که عالی باشد و نام قصر بخت نصر نزدیک بابل و آشکارا کردن چیزی و خالص شدن سره و به فتحتین خالص از هر چیزی چو شیر و روغن رگرفته و مرد پاکیزه نسب او بدیگری نیامیخته باشد.

صراح بالفتح والضم خالص و بالضم والکسر رو برو شدن و بالضم رو برو شدگی و شرابی که آب نیامیخته باشد.

صفح بالفتح کرانه هر چیزی و پهلوی آدمی و دامن کوه و پهنائی روی و شمشیر و بالضم نیز آمده صفاح بالکسر جمع و نام مردی از قبیله بنی کلب و درگذشتن از گناه و روی گردانیدن و سائل را رد کردن و شتر را بر حوض گذرانیدن و دلو نشاندن شراب و آب و پهن گردانیدن چیزی را و ورق مصحف و کتاب دیدن و نظر کردن در کاری و ترک کردن چیزی.

صفائح تختهای در و شمشیرهای پهن و سنگهای پهن و تنگها و شتران بزرگ کوهان.

صفاح بالکسر جمع صفح و بالضم و تشدید فا سنگ پهناور.

صفوح بالفتح کریم و عفو کننده و زن ترک کننده و رو گردانده از شوهر و بالضم کم شدن شیر ناقه.

صفیح آسمان و روی هر چیز عریض.

صلوح بالضم نیکو شدن.

صلاح بالفتح نیکی ضد فساد و نام مکه معظمه و بالکسر باهم آشتی کردن و همچنین مصالحه.

صلح بالضم آشتی و بالکسر مرد نیکو و نام شهریست.

صمح بالفتح گداختن تابستان دماغ را از گرمی و زدن به تازیانه.

صماح بالضم خوی گنده و بوی بغل و داغ.

صوح بالفتح شگافتن و بالفتح والضم دیوار رود خانه و پائین کوه یا روی آن که چون دیوار قائم باشد.

صواح بالضم نیز خوی اسپ و شیری که آب بسیار داشته باشد و شگوفه نخل و زمین بلند.

صیح بالفتح آواز بلند کردن.

صیاح بالکسر آواز بلند و بالکسر والضم سخت آواز کردن و بالفتح و تشدید یا بوی خوش و شهد و نام مردیست.

فصل الصّاد مع الخاء

صخ بالفتح و تشدید خا کر ساختن آواز گوش را و زدن چیزی سخت بر چیزے که میان خالی نباشد و آواز سنگ و همچنین صیخ۔
صرخ بالضم آواز سخت و بالفتح و تشدید را طاد رس۔
صریخ و صارخ فریاد رس و فریاد خواه و نیز صارخ بمعنی خروس آمده و صریخ بمعنی آواز نیز آمده۔
صلخ به فتحتین کر شدن چنانکه هیچ نتواند شنید و کر گین شدن۔
صلوخ بالفتح سختی و هلاک کننده با شلخ
صماخ بالکسر گوش و سوراخ گوش نه آنکه از آن به سین نیز آمده و بالضم نام آبیست
صمخ بالفتح چیزے بسوراخ گوش رسانیدن و سخت تافتن آفتاب روی کسے زدن چشم کسے را به تمام دست و بالکسر چیزی خشک که در سر پستان بر یافته میشود بعد از ولادت و چون آن شگافته شود و شیر روان گردد۔

فصل الصاد مع الدال

صاد روی مس یا نوعی از آن و رگیست میان دو چشم شتر که از آن بیماری عارض میشود و حرف معروف۔
صخد بالفتح سوختن آفتاب چیزی را و آواز کردن مرغ خرد و بانگ موش کور و به فتحتین سخت گرم شدن آتش۔
صخود بالضم شنیدن و گوش دادن بچیزے و بالفتح سخت از سنگ و جز آن۔
صد بالفتح و تشدید دال باز داشتن و برگردانیدن۔
صدود بالضم روی گردانیدن و بالفتح بسیار گرداننده و آنچه بسیار بمالند و در چشم کشند۔
صدد به فتحتین نزدیکی و مقابل برابر چیزی
صدید زرد آب جراحت و آب گرم که جوشانده شود و غلیظ گردد۔
صداد بالکسر پرده که زن را بدان پوشند و بالضم و تشدید دال مار و جانوریست یا سام ابرص راه به سوی آب۔
صرد بالفتح ساده و خالص و معرب سرد و جای بلند از کوه و میخے که سر نیزه را بدان در نیزه محکم کنند و لشکر عظیم و به فتح را نیز آمده و به فتحتین برد و سرما یافتن و زخم شدن موضع زین و بالضم و فتح را مرغیست بزرگ سر که گنجشک را صید کند و سپیدی پشت اسپ بعد از به شدن جراحت۔
صراد بالضم و تشدید را ابر تنک بے باران۔
صعود بالضم بالا بر آمدن و بالفتح بلندی ضد هبوط و عقبه دشوار و کوهے ست بدوزخ و ناقه که بچه ناقص خلقت بزاید۔
صعید خاک یا روی زمین صعدات جمع و راه کوه و شهری است بمصر یا نزد روز راه بیطول و موضعیست نزدیک وادی القری که در آنجا مسجد پیغامبر علیه السلام۔
صعد بالضم نام موضعیست و به فتحتین عذاب سخت و بالفتح و کسر عین بلند شونده و همچنین صاعد۔
صغد بالضم موضعی ست به سمرقند که باغها دلکش دارد و آنرا از جمله چهار بهشت شمرده اند و موضعی ست به بخارا۔
صفد بالفتح بند کردن و محکم بستن و به فتحتین بخشش و بند و شهری ست به شام از انجاست صلاح الدین صفدی
صفاد بالکسر دوال و بند و غل که اسیر را بدان ببندند۔
صلد بالفتح و الکسر سخت و هموار از سنگ و جز آن و اسپی که خوی نکند و دست زدن اسپ بر زمین در دویدن و بر آمدن بالا کوه و آواز کردن دندان وقت بهم زدن
صلود بالضم آواز کردن چقماق بے جستن آتش و بالفتح سخت و هموار و اسپی که خوی نکند و تنهادگی که دیر بجوش آید و ناقه که کم شیر و مرغے که از ترس بالای کوه رود۔
صمد بالفتح آهنگ کردن و بستن سر شیشه و زن و جای بلند درشت و تاثیر سوختگی آفتاب در روی و به فتحتین قهر و آنکه

آهنگ با و کنند در مهمات و حاجات وپے
نیاز و بلند و دائم و سعت یعنی میانه پر و مرکز
تشنه و گرسنه تشود و در جنگ گروہے که پیشه
ندارند و نه چیزے دارند که بدان معیشت کنند
صماد بالکسر سربند شیشه و جلاد و زننده
وخرقه و منديلے که زیر دستار به پیچند و یکی
دیگر را تازیانه زدن و شمشیر زدن۔
صنديد بالکسر مهتر پردل و باران بزرگ
قطره و گرانبار و جوان مرد شریف و بیخ دخت
یا نیز آمده و باد و سرمای سخت غالب کسے
صناديد بجمع ها و بلاها و مهتران و گروہے از لشکر
صهد بالفتح سوختن گرمی آفتاب۔
صهود بالفتح بیم و تنا در۔
صيد بالفتح شکار و شکار کردن و بالکسر
بفتحتين بیماریست که شتر را میشود و بفتحتين
سربلند داشتن از کبر۔
صیود بالفتح شکار کننده و بتشدید یا تیز
راست رونده۔

فصل الصاد مع الراء

صبر بالفتح شکیبائی کردن و بند کردن کسے
را و چیزے ندادن تا بمیرد و حبس کردن
و سوگند خوردن و بالضم و بالکسر کرانه و ناحیه
چیزے و ابر سفید و بالکسر قبیله از غسان
و بالضم و بضمتين زمین سنگریزه و بفتحتين
شتر و بالفتح و کسر با عصاره درختیست تلخ
و سکون با جائز نیست مگر در ضرورت شعر
وکوہے است مشرف به شهر تعز۔
صبير کفیل که آنرا بفارسی پذرفتار گویند
و سردار قوم و کوه و ابر سپید بر هم نشسته
که نبارد۔
صبار بالکسر راستی و صبر کردن باهم و با
درختیست ترش و بالضم و تشدید با و تخفیف
آن تمر هندی۔
صبور بالفتح بردباری که تعجیل به عقوبت
نه کند و شکیبا و نامیست از نامهائے
خدائے تعالی۔
صحر بالفتح پختن و رسیدن گرمی آفتاب
به دماغ و بالضم نام زنیست که برایا احسان
او عقوبت کردند۔
صخر بالفتح سنگ بزرگ صخور جمع صخرة یکے
و نام برادر خنساء که زنے بود شاعره۔
صدر بالفتح سینه و اول و بالائی هر چیز
و آنچه روبروی کسے باشد و طرف بارگیر
تیر و بالانشین و پیشگاه خیمه و طلاکه از هر
چیز و بازگشتن و بفتحتين بازگشت از آب
بازگشت از حج و روز چهارم از روزهای
قربانی و نام جمعی که از حج برگردند۔
صدار بالکسر پیراهن خرد و داغ که
بر سینه شتر نهند بجهت نشان و پیش
بند ستور و بالضم موضعیست نزدیک مدینه
صادر باز گردنده و راه بازگشت از آب
صر بالکسر و تشدید را سرما و سختی سرما و باد
سخت آواز و سخت سرد و همچنین صرصر و بالضم
رسیدن سرما بگیاه و بالفتح بستن سر پستان
و بانگ کردن و بستن سر پستان ناقه و
گوش راست داشتن اسپ و خر۔
صریر بانگ در و قلم و ملخ و بانگ کردن
ایشان۔
صرار بالکسر بند سر پستان شتر ماده و نام
کوهیست و موضعیست به مدینه و جا
اے بلند و بالفتح وادیست بحجاز۔
صرصر باد سخت و جانوریست و شتران
عظیم۔
صعر بفتحتين رخسار کج کردن از کبر و کجی
در روے یا در یک لب و بیماریست در شتر
که گردن او را کج کند و خردی سر فخود و فیل
صعرور بالضم صمغ رقیق که در هم به پیچند یا
صعتر همان سعتر که گذشت۔
صغر بالفتح خردان و بالضم خواری و ستم و
بفتحتين خوار شدن و بالکسر و فتح غین خردی
خلاف کبر۔
صغیر خرد۔
صغار بالکسر خردان و بالضم خرد و بالفتح
خواری و ستم۔
صاغر خوار و راضی بخواری و ستم۔
صفر بالضم روی و چیزهای خالی و چیز
های زرد جمع اصفر و بالکسر تهی دائره خرد
که اهل حساب بجهت حفظ مرتبه عددی
می نویسند و به سه حرکت نیز گفته اند و به
فتحتين خالی شدن و ماه پس از محرم و بیماری

شکم کہ رنگ وی زرد کند و بیسا نداختن ماه محرم تا ماه صفر و مار شکم کہ باستخوانهای پہلو می چسپد و میگزد و یا کرمے ست دراز کہ در شکم میباشد و گرسنگی و عقل و اعتقاد۔

صفیر بانگ مرغ و بانگ کردن مرغ و مانند آن

صافر ہر مرغی کہ شکار نہ کند و یکتن۔

صفار بالفتح گیاه خشک و بالضم آواز مرغ و کرم شکم و آب زرد کہ در شکم جمع شود و بعضے بہ تشدید فا گفتہ اند و بالفتح و تشدید فا و بخی لیث صفار نام پادشاہی ست کہ در اوائل صفار بوده و صفریہ بالضم و الکسر طائفہ از خوارج منسوب بعبد اللہ بن صفار

صنفر بالفتح چرخ و ہر مرغے کہ شکار کند از باز و شاہین و شیر ترش و دوشاب و شکستن ہیزم و سنگ و جز آن بہ صاقور یعنی کلنگ و تبرزگ و گرم تافتن آفتاب و بفتحتین آبیکہ در حوض بماند و دران سگ و روباه بشاشند و بالفتح و کسر قاف خرما کہ از وی دوشاب سازند و بالضم و تشدید قاف دیوث۔

صقار بالفتح و تشدید قاف سخن چین و بسیار لعنت کننده و کافر و دوشاف فروش

صمر بالفتح بخل کردن و منع نمودن و ہمچنین صمور و روان شدن آب تا بالا پایان و گندگی و بوی مشک تازه و بوی گوشت و بالکسر جای جمع شدن آب و بالضم آب ظرف و پری آن۔

صنار بالکسر و تخفیف نون و تشدید آن معرب چنار و تخفیف نون افصح ست و سر دوک۔

صور بالضم شاخ حیوان کہ میزنند و بیکر را جمع صورة و آنچہ اسرافیل علیہ السلام روز محشر بدمد جہت میرانیدن و زنده کردن خلق و نام شہریست بہ کنار دریای شام کہ مولد اقلیدس صاحب اصول ہندسہ است و بالفتح نخل خرما و فراہم آمده و قلعہ ایست نزدیک بہ ماردین و میان جوی و بیخ نخل و کج کردن و میل دادن چیزی را بہ جہتے و گردانیدن و بریدن و جدا کردن قال اللہ تعالی فَصُرْهُنَّ إِلَيْكَ و بفتحتین کجی۔

صوار بالکسر و الضم پیہ گاو و میران بالکسر جمع و بوی خوش و آنکہ از مشک۔

صہر بالکسر خسر و خویش شوی را نیز گویند و شوی دختر کسے و شوی خواہر کسے و اصہار اہل خانہ زن و اہل خانہ مرد و بالفتح چیز گرم و گداختن و تافتن آفتاب و داغ کسی و چرب کردن سر بہ پیہ و مغز و جز آن۔

صیر بالفتح گشتن و تیل دادن و ہمچنین صیرورة و بالکسر پایان و بازگشت و طعامیست کہ از ماہی سازند و آن صحناست کہ گذشت و شگاف در و بالکسر و فتح یا خطیرہای گوسپند و گاو جمع صیرة بالکسر۔

فصل الصاد مع الصاد

صیص بالکسر خرما کہ دانہ اش سخت نہ شود و دانہ حنظل بے مغز۔

فصل الصاد مع الطاء

صراط بالکسر راه و سراط و زراط بہ سین و زا نیز آمده و پلی ست کہ بر سر دوزخ باشد و صفت آن در حدیث مسطور ست کہ از موی باریک تر و از شمشیر تیز تر و بالضم شمشیر دراز۔

فصل الصاد مع العین

صاع زمین پست و چوگان و جائے کہ جاروب کنند و دران بازی کنند و جای رسیدن سینہ شتر مرغ بر زمین وقتیکہ او را بر زمین افگنند و پیمانہ ایست و آن چہار مد ست ہر مدی دو مشت دست آدم مستوی الخلقت چون دست را کشیده دارد۔

صبع بالفتح اشارت کردن بانگشت و دلالت کردن کسی را بانگشت سوی کسی و انگشت بر کنار کوزه نہادن و از طرف دیگر آب در ان کوزه ریختن۔

صتع بہ فتحتین گردش و سختی و محکمی تارک شتر مرغ۔

صدع بالفتح شگافتن چیزی را چنان کہ دو پاره شود یا آنکہ شگافد و جدا شود و آہنگ کردن بسوی کسی جہت کرم او و رسانیدن کار بموقع خود و بریدن بیابان

و پیدا کردن چیزی را و سخن حق آشکار گفتن
و جدائی در چیزی و شگاف در چیزی سخت
و مردسک گوشت و بفتح دال نیز آمده و
گیاه. بالکسر جماعتی از مردم و پارهٔ از چیزی
و بفتحتین جوان و قوی از آهو و بز کوهی
و شتر تا نُه ساله آن و بسکون دال نیز آمده و میانه
درازی و کوتاهی و جوانی و پیری و چیزهای
دیگر و زنگ آهن.

صُداع بالضم درد سر.

صُدوع بالضم کُسِیل کردن و برگشتن
از چیزی و دو گروه کردن گوسپندان را.

صَدیع صبح و پارهٔ نو در جامهٔ کهنه و گلهٔ خُرد
در رمهٔ گوسپند.

صَرع بالفتح افگندن بر زمین و بکسر نیز آمده
و شعر را دو مصراع گردانیدن و در خانه را دو
طاق گردانیدن و بیماریست معروف و گونه و نوع
از هر چیزی و مانند و مجلسی رسن و هر دو معنی
بکسر نیز آمده.

صِراع بالکسر باهم کشتی گرفتن و همچنین
مصارعة.

صَریع آنکه اقران خود را انداز و افگند
و افتاده و تازیانه و کمان ناتراشیده و چوب
بر درخت خشک شده.

صعصع متفرق و پراگنده.

صَفع بالفتح طپانچه زدن و مشت زدن
بر قفای کسی.

صَقع بالفتح سیلی زدن یا بر سر کسی زدن
و بانگ کردن خروس و گریستن و بر زمین
انداختن و رفتن و از راه میل کردن یا از
راه خیر و کرم گردیدن و بفتح قاف نیز آمده
و شبنم افتادن بر زمین و بیهوش کردن
و بالضم کرانه و گوشهٔ زمین و بفتحتین فرو
ریختن چاه و افتادن کنارهای آن و بیهوش
شدن و سفید شدن میان سر اسپ و مرغ
و جز آن و اندوه که نفس را گیرد و تاسه و
ملامت آرد از شدت گرمی.

صقیع شبنم که شبهای سرما بر زمین افتد
مانند برف و نوعیست از زنبور.

صِقلاع بالکسر خرقه که بالای معجر افگنند تا معجر
چرکین نشود و روی بند و آنچه ناقه را بدان
بینی بندند و داغ پس گردن شتر و آهنی
که بجای دهنه لجام کنند.

صَلع بفتحتین موی پیش سر رفتن و موی
ریختگی پیش سر و بالضم و تشدید لام مفتوح
زمین که در آن گیاه نروید و سنگهای بزرگ
پهن و همچنین صلاع بالضم و تشدید لام
هر دو جمع صلاعة.

صَمع بالفتح زدن بعصا و گشتن بر گرد آهی
و سخن ایشان را درمانده کردن و صمع الکعوب
سگان کشتالنگهای ایشان خرد باشد
و بالکسر گوشهای خرد و خرد گوشان و بفتحتین
در سخن خطا کردن و بی باک سر چیزی
سوار شدن.

صُنع بالضم نیکوئی کردن با کسی یا بدی کردن
و احسان و پیدایش حق تعالی و بالکسر
صنع و آنچه ساخته شود و از سفره و غیر
آن و درزی و ریانی و جامه و دستار و
جای گرد آمدن آب و باران و موضعیست
و بالفتح کریست یا طائریست.

صَنیع بالفتح اسپ نیکو تیمار کرده شده
و تعهد داشته شده و شمشیر زدوده و تیز کرده
و احسان و کار و پیدا کرده حق تعالی و در مثل
صنع الیدین بالکسر و بفتحتین و صنیع الیدین
و صناع الیدین بالفتح چرب دست و
و پیشه خود.

صُنّاع پیشه ور صناع بالضم و تشدید نون
جمع.

صَوع بالفتح پراگنده و جدا کردن و بمعنی
پیمودن و ترسانیدن و پیمانه ایست که آنرا
صواع گویند و بالضم نیز آمده.

صُواع بالکسر و الضم جام بزرگ که بدان
شراب خورند و پیمانه ایست معروف که آنرا
صاع گویند و بعضے گفته اند صواع پیمانه ایست
غیر صاع.

فصل الصاد مع الغین

صَبغ بالفتح رنگ کردن و دست در آب فرو
بردن و بالکسر رنگ اصباغ جمع و نانخورش
صباغ جمع.

صُبوغ بالضم پر شدن پستان از شیر
و خوش رنگ شدن آن و اشارت کردن

به کسی۔
صباغ بالکسر نان خورش یا آنچه بدان رنگ کرده شود و بالفتح وتشدید بای رنگ رز۔
صدغ بالفتح دوش بدوش برابر رفتن با کسی کشتن مورچه و گردانیدن از کاری و بالضم میان چشم و گوش و موی پیچیده آویخته بر آنجا
صداغ بالکسر نشانی که بر صدغ باشد۔
صلوغ بالضم دندان شش سالگی افگندن گاو و گوسپند۔
صمغ بالفتح شلم درخت یعنی شیره که از میان درخت چکد چون صبر و بهترین آن صمغ ست که او را صمغ عربی خوانند و آن شلم درخت قرظ است نه صمغ درخت طلح چنانکه صاحب صحاح گفته است۔
صوغ بالفتح در بوته ریختن گداخته را و در زمین نشستن آب و گوارا شدن آب و آفریدن و آماده کردن چیزے را بر نمونه درست و برابر و همزاد۔
صواغ بالضم ریختن چیزی در کالبد و بالفتح و تشدید واو زرگر و تراشنده دروغ۔
صائغ و **صیاغ** بتشدید یا زرگر۔
صیغ بالکسر ناحیه ایست به خراسان و بالکسر و فتح یا جمع صیغه و معنی آن گذشت و بالفتح و تشدید یای مکسوره در صنعت گوی که دروغ را بیارآید۔

فصل الصاد مع الفاء

صحف بضم و فتح حا و ضم آن و

صحائف کتابها و جمع صحیفه۔
صحاف بالکسر جایهای جمع شدن آب و بالفتح وتشدید حا کتاب فروش۔
صدف بالفتح روی گردانیدن و گردانیدن کسے را و بازگشتن و میل کردن و به فتحتین آنچه در و مروارید باشد و آن مشهور ست و هر چه بلند از دیوار و مانند آن و جای استخوان بازو از دوش و دهی ست نزدیک قیروان و راهای نزدیک سمها دور نهادن پای اسپ بیرون میل کردن سم ستور و کرانه و نهایت کوه و جای تمام شدن آن و به ضمتین و به ضم اول و فتح ثانی و فتح اول و ضم ثانی نیز آمده و بالضم و فتحه دال مرغیست یا درنده ایست و بالفتح و کسر دال قبیله ایست کوچک از قبیله کنده۔
صدوف بالضم بازگشتن و میل کردن و بالفتح زنی که بسوے کسی رو کند و باز گرداند
صرف بالکسر سرخی که شراک نعل بدان رنگ کنند و خالص از هر چیز و بالفتح توبه و حیله و حادثه و گردش زمانه و شب و روز و نام علمی ست مشهور و گردانیدن و زیادتی کردن در سخن از اندازه و گون کردن چیزی را و بیش کردن درهم و دینار و زیادتی بعضے الالحان بر بعضے۔
صراف بالفتح و تشدید را سره کننده سیم و زر و همچنین صیرفی و داننده علم صرف را نیز گویند۔

صریف آواز چرخ دلو و بانگ دندان شتر و سیم خالص و شیر تازه دوشیده۔
صروف بالضم گردش های روزگار و دنیا و همچنین شراب ناب و آرزومند شدن ماده سگ و ماده شتر و همچنین صراف بالکسر و بالفتح شتر ماده که دندان بر یک دیگر زند۔
صعف بالکسر رغبت که یک نوعیست از شراب اهل یمن که از عسل و انگور سازند
صف بالفتح و تشدید قار رسته و قطار و به قطار ایستادن و گوشت در سیخ کشیدن و صفه ساختن زمین را و راست کردن شتر قوائم خود را و دوشیدن شیر شتر ماده در دو قدح و سه قدح و باز کردن و گشاده داشتن مرغ بالهای خود و دهی ست بمصر
صفوف بالضم جمع صف و بالفتح ناقه که چند قدح شیر دهد به یک دوشیدن۔
صفیف گوشت به سیخ درکشیده و بر آتش گذاشته جهت بریان کردن و گوشت که در آفتاب اندازند تا خشک شود۔
صفف بفتحتین آنچه زیر زره پوشند و بالضم جمع صیفه۔
صفصاف بالفتح درخت بید۔
صفصف به فتح هر دو صاد زمین هموار۔
صاف به تشدید فا صف کشنده و به تخفیف فا مخفف صافی ست۔
صلف به فتحتین لاف زدن و از اندازه بیرون رفتن و بے بهره شدن زن از شوی

و سخن کردن به کلامی که مخاطب را ناپسند آید و خود را ستایش کردن به چیزی که نباشد و کم برکت شدن طعام و بالفتح و کسر لام طعام بی مزه و ظرفی که آب کم گیرد و ظرف گران و ابر بسیار رعد کم باران و لاف زننده و خودستاینده۔

صلیف کرانهٔ گردن و پهنای گردن و چوب که بر جانب پالان شتر باشد که بدو محمل را بندند و هر دو چوب را صلیفان گویند۔

صنف بالفتح والکسر گونه و نوع اصناف و صنوف جمع و بالکسر صنفه و بالضم شتر مرغان که از سالق آنها پوست رفته باشد جمع اصنف و بالفتح موضعیست که عود صنفی بدان منسوب است و آن زبون ترین عودهاست و بهترین آن قماریست و میانه قاقلی و درختهاکه دو نوع باشد خشک و تر۔

صوف بالضم پشم گوسپند و پوست گردن و موهای آویخته بر گردن و رسنی که در گردن چارپایان کنند و بالفتح بیکسو شدن و به یکسو رفتن تیر از نشانه و رد و گردانیدن۔

صیف بالفتح زمان گرما و فصل تابستان و در تابستان بجای اقامت کردن و بالفتح و تشدید یای مکسوره باران تابستان و به تخفیف یا و سکون آن نیز آمده و بیکسو افتادن تیر بلند از هدف۔

صیرف بالفتح مرد حیله گر و تصرف کننده در کارها۔

فصل الصّاد مع القاف

صدق بالفتح والکسر راستی خلاف کذب و ثنا و نام نیک و بعضی گفته اند بالفتح راست گفتن و بالکسر راستی و بالفتح نیزهٔ راست و سخت و مرد راست کامل از هر چیزی و بالضم راست گویان و بضمتین جمع صدوق۔

صداق بالفتح والکسر پیمان و کابین۔

صادق راست گوینده۔

صدوق بالفتح بسیار راست گو۔

صدیق بالفتح دوست و دوستان مفرد و جمع آمده و مذکر و مؤنث استعمال یافته و بالکسر و تشدید دال بسیار راست گو و لقب خلیفهٔ اول رض است۔

صعفوق بالفتح لئیم و دهی ست به یمامه۔

صعق بالفتح بیهوش شدن و مردن و انداختن آسمان صاعقه و بیهوش کردن صاعقه کسی را و نام شخصی ست لیکن الف و لام لازم جزو آن شده و به فتحتین سختی آواز و بالفتح و کسر عین سخت آواز کسی که متوقع صاعقه باشد و بالضم و فتح عین موضعیست۔

صفق بالکسر چوب یک طرف در و بالفتح دست بر همدیگر زدن تا آواز برآید و دست بر دست کسی زدن در بیع و بیعت و بازگردانیدن و رد کردن و در فراز کردن و باز کردن و تار عود و رباب جنبانیدن و گردانیدن و چشم پوشیدن و هر دو بال جنبانیدن مرغ چنانکه آواز برآید و زدن و حرکت دادن باد درخت را و پیاله پر کردن و شمشیر زدن کسی را و کرانهٔ چیزی و بالضم و به فتحتین نیز آمده و جانب کوه یا روی کوه و طرف گردن و رخساره است و آب زرد که از چرم نو که بر وی آب ریخته باشند برآید و به فتحتین نیز آمده و به فتحتین آبی که از مشک نو بوی گرفته و زرد شده باشد۔

صفیق جامهٔ سخت که تنگ بافته باشند و روی سخت که حیا نداشته باشد۔

صفوق بالفتح کوه بلند که بران نتوان رفت و کمان نرم و سنگ بزرگ و سخت که هموار و بلند باشد۔

صفاق بالکسر پوست تنک زیر پوست که بسط که بر روی موی روید و پوستی که بر گرد درون احشا باشد و بالفتح و تشدید فا مرد بسیار سفر و بسیار تصرف در تجارت۔

صلق بالفتح سخت آواز کردن و به صدا زدن و خوابانیدن زن و بدان جماع کردن و واقعهٔ منکر گروهی را واقع شدن و گرمی آفتاب به کسی رسیدن و به فتحتین زمین هموار۔

صلالق گوشتهای بریان و نانهای تنک جمع صلیقه۔

صلیبق شهریست بواسط و چیز هموار۔

صندوق بالضم و بالفتح نیز آمده جایی که از چوب یا چرم سازند و در آن چیزها گذارند

وبزای معجمه و به سین مهمله نیز آمده صناولیق جمع

صنق بفتحتین شدت بوی بغل و بالفتح وکسر نون چیز بسیار گنده۔

صوق بالفتح راندن و بالضم بازار و موضعیست نزدیک مدینه۔

صواعق آتشهاکه از آسمان افتد جمع صاعقه۔

صیق بالکسر گرد که حائل شود چیزی را و بلندشدن و پیچیدن و غلیظ شدن آن و آواز و عرق و بوی گندهٔ چار پا صیق بالکسر و فتح یا جمع و گنجشک و قبیله ایست از عرب

صیدق بفتح صاد و دال امین و ستارهٔ قطب۔

فصل الصاد مع الکاف

صاک بفتحتین عرق کردن چنانکه از و بوی بد ظاهر شود و بسته شدن خون و چسپیدن۔

صعلوک بالضم محتاج و درویش صعالیک جمع سعدی گوید ؎ من و چند صعلوک میرالورد ٭ بر فتیم قاصد بدیدار مرد ٭

صک بالفتح و تشدید کاف کوفتن و سخت زدن و در بستن و گرایش کردن و نام قباله معرب چک صکوک جمع۔

صکاک بالکسر قباله‌ها و بالضم هوا و بالفتح و تشدید کاف قباله نویس۔

صلیک ضعیف و ناتوان۔

صوک بفتح اول هر چیز و جنبش و چسپیدن زعفران و خوشبوئی و بوی خوش گرفتن جامه و اندام و جز آن۔

صیک بالفتح چسپیدن بوی خوش به جامه و جز آن۔

فصل الصاد مع اللام

صحل بفتحتین و حای مهمله گلو گرفتگی و درشتی و خشونت سینه۔

صعل بالفتح باریک سر و گردن از مردم و شتر مرغ و نخل و چیز دراز و خرچشم در مور ریخته و بفتحتین باریکی سر و گردن۔

صقل بالضم تهی گاه و پهلو و چارپای سنگ و بالفتح زدودن شمشیر و آئینه و لاغر کردن ناقه و زدن به عصا و بالفتح و کسر قاف مختلف رفتار و اسپ سبک گوشت

صقال بالکسر زدودگی شمشیر و آئینه و شکم و تهیگاه و نگاه داشت و تیمار اسپ۔

صقیل زدوده شده۔

صلصل بضم هر دو صاد بقیهٔ آب در حوض و بقیهٔ روغن و زیت و موی پیشانی اسپ و سفیدی موی یال اسپ و قدح یا قدح خرد و نام مرغیست و بعضے گفته اند که آن فاخته است و شبان ماهر در شبانی و موضعیست براه مدینه و نام آبی ست نزدیک به یمامه۔

صلصال گل باریک آمیخته در گل خشک خام که هرگاه انگشت بر وزنند از غایت خشکی آواز ازان برآید و چون پزند آنرا فخار گویند۔

صلیل آواز کردن دریا و آواز کردن آهن و آواز بے که از شکم تشنه که روده اش از تشنگی خشک شده باشد برآید و خشک شدن مشک۔

صلول بالضم گنده شدن گوشت و بمزه شدن آب۔

صنّل بالکسر و تشدید لام مار خرد زرد که افسون نپذیرد و بلا و سختی و شمشیر تیز و بالفتح صاف کردن شراب۔

صمل بالفتح زدن بعصا و درشت و سخت شدن چیزی و همچنین صمول و سیراب نشدن درخت و درشت ماندن آن از خشکی و باز ماندن از طعام۔

صامل و صمیل خشک۔

صندل شتر خرد و بزرگ و سخت سر و چوبے است خوشبوے و آن دو قسمست سفید و سرخ معرب چندل و یوم الصندل نام روزے ست که دران روز جنگ عظیم واقع شده بود میان عرب۔

صول بالفتح زیادتی کردن و برجستن و حمله کردن و بالضم نام موضعی ست۔

صائل حمله کننده۔

صهیل آواز اسپ۔

صهال بالضم آواز اسپ و بالفتح و تشدید ها

صهل بالفتح گلو گرفتگی و درشتی آواز

وبہ فتحتین تیزی آواز یا گرفتگی۔

صیاہل شتری کہ دست وبا زند۔

صیقل بالفتح زداینده آئینہ وجز آن وتیز کنندۂ شمشیر صیاقل وصیاقلہ جمع صاحب کنز اللغات گوید صیقل بمعنی آلت زدودن وصیقل کردن نیز آمده وتحقیق آنست کہ صیقل صیغہ صفت ست بمعنی زداینده زنگ لیکن آلت زدودن را نیز بہ مجاز زداینده زنگ توان گفت چنانکہ کارد را قاطع گویند وازین جہت صیقل کننده را صیقلے نیز گویند وصیاقلہ نیز مے باید کہ جمع صیقلے باشد نہ صیقل

صیال بالکسر بریکدیگر حملہ کردن۔

فصل الصاد مع المیم

صأم بالفتح وسکون ہمزه دلالت کردن کسے را بر کسے وبہ فتحتین بسیار خوردن آب

صائم تشنہ۔

صتم بالفتح درشت وسخت وبفتح تا نیز آمده ومردی کہ بہ پیری نزدیک رسیده باشد وچیز تمام وصتم بالضم جمع۔

صدم بالفتح کوفتن وزدن چیزی سخت بہ چیز سخت ورسیدن بہ چیزی وبازداشتن

صدام بالکسر بیماریست کہ در سر ستور میشود وعوام بضم صاد گویند واین سماع نشده اگرچہ قیاس ہمین ست۔

صرم بالفتح معرب چرم وبریدن وسخن را قطع کردن وبریدن درخت خرما وجز آن از بن وبالضم بریدگی وکوتاہے وگروہے جماعۂ مردم وخانہای مجتمع ویکجا وموزۂ نعل دار

صرام بالضم سختی وبلا وجنگ باقیمانده خیر کہ بار دیگر دو شیده شود ومرد قوی بر بریدن وبالفتح والکسر بزمای درخت بریده وہنگام رسیدگی بریدن بار نخل وبالفتح وتشدید را چرم گر۔

صارم شمشیر برنده ومرد دلیر کہ در کارہا برنده باشد۔

صرقم بالفتح شمشیر برنده ومرد قوی در برندگی۔

صریم صبح وشب وپاره از شب وچوبے کہ در دہن بزغالہ کنند تا شیر نخورد وزمین سیاه کہ دران چیزی نروید وموضعی ونام مردی ست ودریده وبریده شده وپارۂ از تودۂ ریگ۔

صکم بالفتح زدن وبازداشتن وسخت کوفتن۔

صلم بالفتح گوش از بن بریدن۔

صلدام بکسر دال وصاد شیر درنده وچار پا کہ جاورش صلب شدید باشد وہر چیز صلب وسخت وبکسر گاؤ۔

صمصام بالفتح تیغ بران کہ باز نگردد ونام شمشیری ست۔

صمصم بکسر ہر دو صاد مرد زشت وکوتاه ومرد دلیر بر آورنده کار وغیره وسط ومیان قوم وبہ فتح ہر دو صاد بخیل۔

صمیم خالص ومغز چیزی واصل چیزی واستخوان کہ بدان قوام اعضاست وشدت گرمی وسردی وپوست خشک بالای تخم مرغ ومرد خالص جمع ومفرد آمده

صمم بہ فتحتین کری وگرانی گوش وبالکسر وفتح میم مردان دلیر وشیران درنده ومار ہاے نر جمع صمۃ۔

صم بالفتح وتشدید میم ناشنودن وبالضم ناشنوندگان وسنگہای سخت ہر دو جمع اصم وبالکسر مرد دلیر وشیر درنده۔

صمام بالکسر چیزی کہ بدان سر شیشہ بہ بندند۔

صنم بہ فتحتین گندگی بوی وبت وصاحب قاموس گوید بمعنی معرب شمن ست واین محل تامل ست چہ شمن در فارسی بت پرست را گویند نہ بت را وبہ فتحہا دکسر ون مرد گنده بوی۔

صوم بالفتح روزه وروزه دار وروزه داران جمع ومفرد آمده ودرخت کلیسا ترسان وسرگین شتر مرغ وایستادن باد وخاموش بودن واز طعام وآب وجماع خود را باز داشتن وایستادن بیکار وایستادن ستور بے علف وسرگین افگندن شتر مرغ وراست ایستادن روز وقت نصف النہار۔

صائم روزه دار وروزه داران جمع ومفرد آمده۔

ع دیکھو سراج صفحہ ۸۱ لغت صائم ۱۲

صیام بالکسر روزه داشتن و روزه داران جمع صائم۔

فصل الصاد مع النون

صبن بالفتح باز داشتن و منع کردن نیکی و هدیه از کسے و راست کردن مقامر کعبتین در کف خود بعد از ان انداختن آن۔

صابون معروف و این لفظ در اکثر لغت مشترک واقع شده و نام دیگر شکنشیند۔

صبیان بالکسر کودکان جمع صبی و بالضم نیز آمده۔

صحن بالفتح نیکو کردن و صلح کردن میان قوم و زدن و طبق بزرگ و دادن چیزی در طبق و میان خانه و آلت روئین مانند طبق که بر طبق دیگر زنند و بنوازند و آنرا صنج گویند و هر دو طبق را صحنان گویند۔

صغانیان شهریست بماوراء النهر نزدیک حصار شادمان معرب چغانیان و نسبت بدان صغانی و صاغانی گویند و ازانجا است امام حسن بن محمد صاحب کتاب مشارق۔

صفن بالضم سفره و ظرفی از چرم که در وی آب کنند و وضو سازند و انبان شبان و شتربان که زاد و اسباب خود دران نهند و بالفتح پوست خایهٔ مردم و جز آن و به فتح فا نیز آمده و زر روی و شقشقهٔ شتر و به فتحتین از گیاه آنچه در و خوشه باشد و خانهٔ که زنبور و مانند آن ترتیب دهد برای خود۔

صفین بالکسر و تشدید فای مکسور موضعیست نزدیک موضع رقه بر کنار آب فرات که دران جا جنگ عظیم میان امیر المومنین علی رضی الله عنه و معاویه واقع شده و چون این واقعه در غرهٔ صفر بد واقع شده بود لهذا سفر در صفر بد و نامبارک میدانند و ازان احتراز میکنند۔

صفون بالضم اسپ سه پا استاده و سر سم پای چهارم بر زمین نهادن و برابر داشتن مرد هر دو قدم و زدن آن به زمین۔

صافن رگ ساق و اسپی که بر سر پا و کنارهٔ سم چهار ایستد۔

صفوان بالفتح سنگ هموار و نام مردیست که منافقان تهمت ام المومنین عایشه رضی الله عنها بدان نسبت کرده بودند خاقانی گوید ؎

این سویدای دل من که حجر اسعد ماست ؏
صافی از تهمت صفوان بخراسان یابم ؏

صن بالکسر و تشدید نون بول گورزن و اول ایام عجوز و زنبیل سر پوشیده که دران نان گذارند۔

صنان بالضم بوی بغل۔

صنوان بالکسر برادران مادری و پدری و درختهای که از یک بیخ باهم برآمده باشند و بالضم نیز آمده جمع صنو است بالکسر و الضم۔

صنوین و صنوان بکسر صاد و نون آخر دو چاه و دو جوی که نزدیک یکدیگر باشند و آب هر دو از یک چشمه باشد و دو درخت خرما که از یک بیخ برآمده باشند تثنیهٔ صنو است۔

صولجان بفتح صاد و لام معرب چوگان۔

صون بالفتح نگاه داشتن و بر طرف سم استادن اسپ جهت سودگی سم از بی نعلی۔

صوان بهر سه حرکت جامه دان و تخته که دران رخت نگاه دارند و همچنین صیان بهر سه حرکت و صوان بمعنی غلاف کمان نیز آمده و بالفتح و تشدید واو نوعیست از سنگ صوانة واحد۔

صیحان بالفتح نام گوسپند که در مدینه بود و بپهلوی آن درخت خرما بوده که خرمای نفیس داشت و آن را خرمای صیحانی گویند و به فتحتین بانگ کردن۔

صین بالکسر ملکیست در زمین شرق از بلاد ترکیه معرب چین و موضعیست بکوفه و با اسکندریه۔

فصل الصاد مع الواو

صبو بالفتح و بضمتین و تشدید واو نادانی و بی خردی و جوانی و میل کردن بکودکی و وزیدن باد صبا۔

صحو بالفتح هشیاری و هوشیار شدن از مستی و دور شدن ابر و گذاشتن چیز باطل۔

صعو بالفتح مرغیست کوچک مانند گنجشک۔

صغو بالفتح میل کردن و مائل شدن یک طرف چیزی و مائل شدن آفتاب به غروب

صفو بالفتح صفا و عدم تیرگی و صاف و بیغش
صنو بالکسر و الضم برادر مادری و پدری و ابن عم و شاخ درخت که با شاخ دیگر از یک تنه برآمده باشد و بالفتح آب اندک که میان دو کوه باشد یا سنگے که میان دو کوه باشد۔

فصل الصاد مع الهاء

صه بالفتح و سکون ها اسم فعل است بمعنی امر یعنی خاموش۔

فصل الصاد مع الیاء

صبی بالفتح و تشدید یا کودک که از شیر باز نشده باشد و مردمک چشم و استخوان پائین زیر گوش و تیزی شمشیر و جز آن و سردار قوم و طرف استخوان لحیه۔
صابی میل کننده از دینی بدینی۔
صاحی هشیار و روز بی ابر۔
صلی بالفتح بریان کردن و باتش در آوردن و در دست باتش گرم کردن و فریب دادن۔
صفی برگزیده و دوست صافی و از غنیمت آنچه سردار پیش از قسمت برای خود اختیار کند و خالص هر چیز و ناقه بسیار شیر۔
صافی صاف و بیغش۔
صیرفی صراف۔
صیحانی بالفتح نوعیست از خرمای مدینه و وجه تسمیه آن در فصل نون گذشت۔
صیاصی بالفتح جمع صیصیه و بیان آن در فصل ها گذشت

باب الضاد

فصل الضاد مع الالف

ضیزی بالکسر و سکون همزه و بیا بدل همزه نیز آمده قسمت ناقص۔
ضئضئی بکسر هر دو ضاد و سکون همزهٔ اول اصل و معدن و کثرت نسل و برکت آن۔
ضحی بالضم چاشت گاه۔
ضحاء بالفتح و المد چاشت بلند و طعام چاشت
ضحیاء بالفتح مادیان سفید نام اسپے ست۔
ضراء بالفتح و تشدید را سختی و گزند۔
ضنی بفتح ضاد و نون لاغری۔
ضنوء بالفتح بسیار بچه شدن زن و بسیار شدن مال و بالکسر اصل و جایگاه و بالفتح و الکسر فرزند۔
ضوء بالفتح و الضم روشنی و همچنین ضیاء و ضواء بالکسر
ضواء بالفتح و ضوء بالفتح روشن شدن
ضهیاء بالفتح درختی است و زنے که اورا حیض نیاید و زنے که او را شیر نباشد۔
ضیاء بالکسر روشنی و همچنین ضوا بالفتح و الضم

فصل الضاد مع الباء

ضب بالفتح و تشدید با بر زمین چسپیدن و آگنده و پر گوشت شدن بغل و روان شدن خون و آب دهن و به تمام کف دوشیدن و شامل بودن به چیزی و خاموش بودن و بسیار شدن سوسمار در جائی و سوسمار و خشم و کینه و بکسر نیز آمده و آماس آرنج و سم شتر و بیماری که در سینهٔ شترے شود و بیماری که در لب میشود و بدان از لب خون روان میشود و شگوفه خرما ضباب جمع۔
ضبیب روان شدن و آب و خون
ضبب بفتحتین در دسم و سینه پیدا کردن شتر
ضباب بالفتح ابرهای تنک و تر یعنی که مانند شبنم افتد ضبابة واحد۔
ضرب بالفتح زدن و بیان کردن و آمیختن چیزے بچیزے و تیز رفتن و خوابانیدن و شناکردن و رفتن در زمین بطلب روزی و مانند آن و مردے که در کار برابر باشد و سبک گوشت و باران سبک و مانند و نوع از هر چیز و عسل سفید به فتح را مشهورتر است و آخر بیت شعر۔
ضریب مانند۔
ضراب بالکسر با کسے شمشیر زدن و برجستن نر بر ماده۔
ضارب زمین پست پر درخت و شب تاریک و شتر ماده که دوشنده را لگد زند و زمین فراخ در وادی و زننده و رونده

فصل الضاد مع التاء

ضبابة ابر تنک که چون شبنم روی زمین را بپوشد۔
ضبنة بالفتح و تشدید با نام مردی و آهن مسمار
ضبجرة بالفتح دل تنگی۔
ضجعة بالفتح خواب و بالضم سستی در رای و بالفتح نیز آمده و بیماری در پهلو خوابیده شده و بالکسر نوعی از خوابیدن بپهلو و هیئت اضطجاع و به فتحتین بپهلو خوابیدن و بالضم و فتح جیم بسیار خسپنده و ملازم خانه که از خانه هرگز بیرون نیاید۔
ضجة بالفتح و تشدید جیم بانگ۔
ضحوة بالفتح چاشت گاه۔
ضحکة بالفتح یکبارگی خندیدن و بالضم آنکه مردمان برو خندند و بالضم و فتح حا بسیار خندنده بر مردم۔
ضاحکة زن خندنده و دندان که در وقت خندیدن ظاهر شود۔
ضخامة بالفتح بزرگ جثه و سطبر شدن۔
ضرارة بالفتح نابینا شدن۔
ضراعة بالفتح خواری و زاری نمودن
ضریبة طبیعت و چیزی زده شده بشمشیر و پارهٔ از پنبه و پشم درست کرده برای رشتن
ضرة بالفتح و تشدید را زنی که بر زنی آورده شود و آن را اتباع و دسنی گویند و بر کدام ضرهٔ دیگر گویند و مال بسیار و گوشت بن انگشت نر و پوست باطن کف و پستان و بیخ پستان و سختی حال و ایذا و یک سنگ آسیا و هر دو سنگ را ضرتان گویند و پارهٔ از مال و اسپان و شتران۔
ضرورة بالفتح حاجت۔
ضراوة بالفتح خوگر شدن و عادت کردن
ضعة بالفتح نهادن چیزی فرومایه شدن
ضغطة یکبار فشردن و ضغطة القبر فشار گور و بالضم سختی و مشقت و تنگی و فشارش۔
ضغاطة بالفتح ستبر و ضعیف عقل شدن
ضغینة بالفتح کینه۔
ضفیرة موی پیچیده و جمع کرده بر سر۔
ضفوة بالفتح بسیاری و تمامی۔
ضفة بالکسر و تشدید فا کناره جوی و دریا۔
ضلالة بالفتح گمراهی۔
ضالة به تشدید لام چیزی گم شده۔
ضلاعة بالفتح قوی بازو و قوی پهلو شدن
ضمادة بالکسر پارچه که بر جراحت بالای دارو بندند۔
ضنة بالکسر و تشدید نون نخل و نام یک قبیله ایست۔
ضهوة بالفتح برکهٔ آب۔
ضیقة بالکسر و بالفتح تنگدستی و درویشی و بدحالی ضیق جمع و منزلی است از منازل قمر و نیز است میان طائف و حنین۔
ضیافة بالکسر مهمانی نزد کسی آمدن۔
ضیعة بالفتح ضائع و هلاک شدن و آب زمین که درو غله شود و تجارت و حرفت پیشه

فصل الضاد مع الثاء

ضبث بالفتح بکف و پنجه گرفتن چیزی
ضغث بالفتح آمیختن سخن و جز آن و بدست مالیدن کوهان شتر و بالکسر مشتی از گیاه خشک و تر بهم آمیخته اضغاث جمع و اضغاث احلام خوابهای پریشان که تعبیرش درست نباشد۔

فصل الضاد مع الجیم

ضج بالفتح و تشدید جیم و ضجیج بانگ کردن
ضجاج بالفتح بانگ و پوست و علاج و بهره ایست و بالکسر به یکدیگر بانگ کردن
ضجوج و ضجیج بالفتح شتر ماده که بوقت دوشیدن و بار کردن فریاد کند۔
ضرج بالفتح شگافتن و اندوختن و آلودن
ضریج سخت۔
ضارج موضعی است۔
ضمج بالفتح جانوری است گنده بوی و به فتحتین هیجان علت ابنه و علتی است دیگر
ضوج بالفتح خم وادی اضواج جمع و میل کردن تیر از هدف و فراخ شدن۔
ضیج بالفتح و ضیجان میل کردن و عدول نمودن۔

فصل الصاد مع الحاء

ضح آواز نفس اسپ در وقت دویدن و شنوانیدن اسپ آواز نفس خود را و نوعی از رفتار اسپ گردانیدن آتش و آفتاب

گونہ چیزی را اندک و بغایت و بالکسر
خاکستر و بعضی بالفتح نیز خواندہ اند۔
ضباح بالضم بانگ روباہ و موضعی۔
ضحضاح بالفتح تابان ذنیک و آب
و اندک کہ تا کعبین و نیمہ ساق برآید
و چیز بسیار۔
ضح بالکسر و تشدید حا آفتاب و روشنی آن و
زمین صحرا کہ گیاہ نداشتہ باشد و آفتاب
بران تابد۔
ضرح بالفتح دور کردن و جرح کردن
گواہی کسے و دور کردن آن از خود و راہ ئی
دادن و گور کندن برائے میت و بفتحتین
مرد فاسد نیت و درد و لگد زدن چارپا۔
ضراح بالکسر لگد زدن و بالضم بیت المعمور
کہ قبلۂ ملائک است در آسمان چہارم۔
ضریح دور و گو ریا مغاکے کہ درمیان
گور سازند برای مردہ و لحد آنست کہ
دریک طرف گور سازند۔
ضروح بالفتح ستور لگدزن و اسپ
دست و پا زنندہ و کمان سخت کہ تیر را
سخت جہاند۔
ضیح بالفتح شیر آب آمیختن و عسل و مقل
کہ پختہ و رسیدہ باشد و شیر تنک باب
آمیختہ و بالکسر مرادف ضح کہ معنی آن مذکور شد
ضیلح بالفتح شیر تنک با آب آمیختہ
و بہ تشدید یا نام مردے ست۔

فصل الضاد مع الخاء

ضخ بالفتح و تشدید خا اشک و چکیدن
آب دیر شاشیدن۔
ضمخ آلودن تن بہ بوی خوش چنانکہ می
چکیدہ باشد۔

فصل الضاد مع الدال

ضاد حرف تہجی کہ مخصوص لغت عرب
ست در لغات دیگر اصلا نیآمدہ۔
ضأد بالفتح و سکون ہمزہ خصومت کردن
و اندام زدن۔
ضؤد بالضم و بضمتین زکام۔
ضؤاد بالضم و مد ہمزہ زکام شدن۔
ضبد بالفتح آمیختن تر و خشک با ہم و غوغہ
خرما و بفتحتین خشم۔
ضد بالفتح و تشدید دال پر کردن مشک
و جز آن و غالب شدن در خصومت بر
کسے و باز گردانیدن چیزی را از کسے و
بالکسر مانند و مخالف جمع و مفرد آمدہ۔
ضدید مانند و مخالف۔
ضغد بالفتح گلو فشردن و خفہ کردن۔
ضفد بالفتح زدن کسے را بہ کف دست۔
ضمد بالفتح عصا بر سر زدن کسے را و مرہم
بر جراحت بستن و دو دوست گرفتن
زن و برابری کردن با کسے در چیزی و بالفتح
میم نیز آمدہ و خشک و تر و فربہ و لاغر و گوسپند
خوب و زبون و بالکسر دوست و بفتحتین
خشک شدن و کینہ گرفتن و بقیہ حق کسے
از دین و دیت۔
ضماد بالکسر بستن چیزی بر جراحت و
چیزی کہ بر جراحت بندند و درختی است کہ
آنرا عرفج نیز خوانند۔
ضہد بالفتح قہر کردن۔

فصل الضاد مع الراء

ضبر بالفتح گروہ غازیان و چہار مغز و
انار دشتی و درخت چہار مغز دشتی و
بکسر با نیز آمدہ و پوست کہ بالای چوبہا
کشند و در پناہ آن مردان بہ قلعہ نزدیک
شوند و جنگ کنند و جوز لوبا و دستارہ
کردن کتاب را و بہم نشاندن و سنگ
و جز آن و بالکسر بغل و بکسرتین و تشدید
را اسپ جہندہ و شیر درندہ۔
ضبار بالضم و تشدید با درختی ست
شبیہ بہ درخت بلوط و بالفتح نام سگی ست۔
ضبور بالفتح شیر درندہ۔
ضجر بالفتح جائے تنگ و بکسر جیم نیز آمدہ
و بفتحتین دل تنگی و بے آرامی از غم و
طپیدن دل و بانگ کردن شتر مادہ
در وقت دوشیدن و بکسر جیم دل تنگ
ضجور بالفتح دل تنگ و شتر مادہ بانگ
کنندہ وقت دوشیدن۔
ضر بالفتح و بالضم و تشدید را گزند و بعضی
گفتہ اند بالفتح گزند رسانیدن و بالضم گزند
و سختی و بدحالی و لاغری و نقصان و نام آبی

است بالضم والکسر زن خواستن برزن پیشین۔
ضرر بفتحتین گزند و تنگی و تنگ کرانهٔ غار۔
ضریر آنکه بینائی او رفته باشد و بیمار و لاغر و آنکه با و ضرر رسیده باشد و کرانهٔ وادی و نفس تقبیهٔ و صبر و رشک و غیرت در شکیبا دستور ساکن و لقب دانشمندیست که جد صاحب کتاب ضریری ست و آن شخص را نیز ضریری گویند۔
ضرار بالکسر یکدیگر را ضرر رسانیدن و نام چند صحابی و مسجد ضرار مسجدیست که منافقان ساخته بودند و حق تعالیٰ بهدم آن امر کرد چنانکه در قرآن واقع ست۔
ضفر بالفتح دویدن و در هم جستن و موی بافتن و رسن تافتن و تنگ ستور بافتن و انداختن علف در دهان ستور و رسنی که بدان شتر را بندند و ریگ توده جمع شده و بناهی سنگ که بی گچ و گل ساخته باشند و جمع کردن و پیچیدن موی۔
ضبغر کنارهٔ دریا و کوهیست به شام۔
ضمر بالفتح مرد هموار شکم لطیف بدن نازک اندام و اسپی که ابروانش باریک باشند و بالضم و بضمتین لاغری و چسپیدن شکم به پشت۔
ضامر باریک اندام۔
ضیمر بالفتح نهان و درون دل و شهریست بیمان و بالضم و فتح میم کوهیست به شام و موضعیست بدمشق۔
ضمار بالکسر مال رفته که امید برگشتن آن نباشد و دام و وعده که امید از ان نتوان داشت و مکان و زمان آن معلوم نباشد
ضور بالفتح گرسنگی سخت و بالضم ابر سیاه و گزند و رسانیدن۔
ضهر بالفتح سنگ پشت و بالای کوه۔
ضیر بالفتح گزند۔

فصل الضاد مع الزاء

ضاز بالفتح و سکون همزه کم کردن حق کسی و جور کردن۔
ضمز بالفتح سخن ناگفتن و خاموش بودن و چسپیدن به چیزی۔
ضامز خاموش و آهسته و شتری که شقشقه از دهان بیرون نیاورد۔
ضوز بالفتح خائیدن خرما و جور کردن در حکم۔
ضیز مرادف ضاز که گذشت۔

فصل الضاد مع السین

ضبس بفتحتین دشوار خو شدن و بلید شدن و بکسر با دشوار خو و بلید۔
ضرس بالکسر دندان اضراس و ضروس جمع و بسیار ایستادن در نماز و دمنه و چراگاه شتر و سنگ که آن چاه را بگیرند و کشیده درشت و باران اندک ضروس جمع و بالفتح سخت گزیدن و بدندان نرمی و سختی چوب آزمودن و سخت شدن روزگار بر کسی و خاموش بودن تا شب و بفتحتین کندی و کند شدن دندان از ترشی و بالفتح و کسر را بدخو و غضبناک از گرسنگی۔
ضروس بالفتح گزنده و مادهٔ شتر که در نو زادن بگزد و بالضم سنگ هایی گرداگرد سر چاه۔
ضریس چاه سنگ بر آورده و مهره استخوانهای پشت و سخت گرسنه۔
ضغبوس بالضم خیار و بادرنگ و مرد زبون
ضمس بالفتح جاویدن خفیه و پنهان
ضبوس بالفتح خوردن طعام
ضهس گزیدن به پیش دهان۔

فصل الضاد مع الطاء

ضاط بفتحتین جنبانیدن گرد و دوش و تن۔
ضبط بالفتح نگاه داشتن به حزم و هوش و بفتحتین بهر دو دست کار کردن و از اینجا گویند اضبط کسی را که بهر دو دست کار برابر کند۔
ضابط نگاه دارنده بحزم و آگاهی۔
ضرط بالفتح و کسر را تیز دادن و بفتحتین سبکی ریش و تنگی ابرو۔
ضراط بالضم تیز دادن و تیز و بالفتح و تشدید را تیز دهنده۔

ضعط بالفتح گلو بریدن۔
ضغط بالفتح فشردن و تنگ کردن بدیوار و جز آن سخت مالیدن و بالضم تنگی و اکراه و سختی۔
ضاغط نگاهبان و مسلف و امین بر چیزی و کشادگی و شگافته شدن بغل شتر و ستور از بسیاری گوشت و فشارنده۔
ضغیط چاه کنده در پهلوی چاه خوش آب که آنرا هم لوناک و بدمزه گرداند و سست رای و ضعیف عقل۔
ضاغوط کالوس که آنرا عبد الجنة نیز خوانند

فصل الضاد مع العین

ضبع بالفتح بازو یا میان بازو یا بغل و راه راد و بخش کردن و بخشیدن ازان به کسے دیگر دادن و جور کردن و دست دراز کردن برای زدن و برای دعا کردن و دست به شمشیر دراز کردن و دراز کردن ستور بازوها را در رفتار و میل کردن باشتی و تمتسک کردن بچیزی و سخت رفتن شتر و حرکت دادن بازو را بالضم ناحیه و بر سر حرکت نیز آمده و بالفتح ضم باسال قحط و مونثیت و کفتار و سکون با نیز آمده۔
ضبوع بالضم و **ضبعان** بفتحتین دراز کردن ستور بازوها در رفتار۔
ضباع بالکسر شاره بسیار یا این بنات النعش و کفتارها۔

ضجع بر پهلو خفتن و پهلو بر زمین نهادن و چیزی ست که بدان جا مها لسویند و نام گیاهیست و بالکسر و فتح جیم موضعی ست
ضجوع بالضم پهلو بر زمین نهادن و قبیلة الیبت از بنی عامر و بالفتح شکلے از گرانی آن بردارنده میل کند و راست نتواند رفت و زمین فراخی است مر قبیلهٔ بنی بکر را و دلو فراخ و زن مخالف شوهر و ضعیف رای و ابر آهسته رو و از بسیاری آب و شتر مادهٔ که بکنار می چرد۔
ضجیع هم خوابه۔
ضاجع وادیست و نادان و ستارهٔ مائل بغروب۔
ضرع بالفتح پستان شتر ماده و گاو و گوسفند و مانند آن یا آنکه ضرع مخصوص بقر و غنم است و لستیان شتر ماده را خلف گویند و بالکسر مانند و استواری رسن و به فتحتین سست و ناتوان ذکره آب که قوت دویدن نداشته باشد و چیز خرده خرد سال و خوار و فروتن شدن و بالفتح و کسر را خوار و زبون و ضعیف۔
ضارع نزار و ضعیف و خرد از هر چیز و خرد سال۔
ضروع بالضم و نزدیک شدن حیوان وزنده به چیزے و فرو رفتن آفتاب و نزدیک شدن بغروب۔
ضریع گیاهیست که از غایت بدمزگی

وسیت او چارپا نزدیک آن نتواند شد آنرا شبرق نیز گویند یا ضریع خشک آن را و شبرق تازه آنرا گویند یا گیاهیست که بالای آب گنده میروید یا گیاهی ست که دریا آنرا بیرون انداز دیا چیزی ست در دوزخ گرم تر از آتش و تلخ تر از صبر و گنده تر از جیفه و آن طعام اهل دوزخ خواهد بود۔
ضعضاع و **ضعضع** بفتح هر دو ضاد سست و ضعیف از هر چیزے و مرد ضعیف رای و سست در کار۔
ضفدع بکسر ضاد و دال و فتح هر دو آن و بضم ضاد و فتح دال و بکسر ضاد و فتح دال وزغ که آنرا غوک و چغز نیز گویند و بکسر ضاد و دال استخوانی ست که در میان سم فرس میباشد۔
ضلع بالفتح میل کردن و جور کردن وزدن در پهلوی کسے و میل و دوستی و بالکسر استخوان پهلو و به فتح لام نیز آمده ضلوع و اضلاع جمع و به فتحتین کج شدن در خلقت و کج شدن شمشیر و جز آن و به سکون لام نیز آمده و توانائی و برداشتن بار گران و گرانی دام و بالکسر و فتح لام کوهی ست اخر د جدا گانه و موضعی ست بطائف و چوبیکه دران کجی باشد چون استخوان پهلو۔
ضالع میل کننده و جور کننده۔
ضلیع کج و سخت بازو و آنکه استخوانهای

پہلوی او سخت محکم باشد و اسپ تمام خلقت سطبر سُرین بسیار غضب بزرگ میان و فراخ دہان و بزرگ دندان و کمان کہ در چوب آن کجی باشد۔

ضوع بالفتح جنبانیدن و بے آرام کردن و ترسانیدن و راندن و لاغر کردن سفر چارپا را و طعم دادن مرغ بچہ را و جنبانیدن باد شاخ را و جنبیدن مشک و جز آن و دمیدن و منتشر شدن بوی آن و ہمچنین دمیدن بوے بد را نیز گویند و بالضم و کسر و فتح واو مرغیست از مرغان شب یا مرغیست کہ آنرا کردان نیز گویند یا بوم نر یا مرغیست سیاہ مانند غراب کہ خوش بر گو باشد و بعضی گفتہ اند کہ نوعی ست از وزغ کہ ہمہ شب بانگ کند و آنرا چو کلک خوانند

ضواع بالضم بانگ مرغ منوع۔

ضواجع جمع مناجع و شیتہا و موضع ست۔

ضیع بالفتح والکسر ضائع و ہلاک شدن و بالکسر و فتح یا جمع ضیعۃ و معنی آن گذشت

ضیاع بالفتح ہلاک شدن و عیال و آنکہ اعتقاد نداشتہ باشد و نوعی است از بوی خوش و بالکسر جمع ضائع و ضیعۃ۔

فصل الضاد مع الفاء

ضعف بالفتح والضم سستی و ناتوانی خلاف قوت یا آنکہ بالفتح سستی رای و نقصان عقل و بالضم ناتوانی و سستی بدن و بالکسر مانند و دو برابر چیزے و زیادہ بر چیزے و بہ فتحتین جاہہای دو تا کردہ شدہ۔

ضعیف سست و ناتوان و نابینا

ضفف بہ فتحتین کثرت عیال و کثرت دستہا بر طعام و خوردن طعام با مردم و تنگی حال و حاجت و شتاب و انبوہی کردن مردم بر آب و نزدیک پر شدن پیمانہ۔

ضفف بالفتح و تشدید فا دوشیدن ناقہ بہمہ کف دست۔

ضفوف بالفتح شتر مادہ بسیار شیر کہ نتوان دوشید الا بتمام کف دست و بالضم جانوریست گزندہ۔

ضیف بالفتح مہمان و مہمانان مفرد و جمع آمدہ و مہمان داشتن کسے را و نزدیک شدن آفتاب بغروب و بہ یک سو رفتن تیر از نشانہ و فرود آمدن غم بر کسے و بالکسر پہلو۔

فصل الضاد مع القاف

ضیق بالکسر والفتح تنگ و تنگی و تنگ شدن و بالکسر تنگے و بعضی گفتہ اند کہ بالفتح تنگے و تنگ در دل و سینہ و بالکسر تنگے در خانہ و جامہ و جز آن و بالفتح و تشدید یای مکسور بخیل و تنگ۔

فصل الضاد مع الکاف

ضحک بالکسر والفتح و بکسرتین و بہ فتح اول و کسر دوم خندیدن و بالفتح شگوفہ و برف و سکہ و عسل و شگفت و دندان سفید و میان راہ و بہ فتحتین حائض شدن زن و شگفتہ آمدن چیزے و ترسیدن و درخشیدن برق از ابر و آواز کردن بوزینہ۔

ضاحک خندیدہ و ابر و برق و سنگ سخت سفید کہ در کوہ نمایان باشد

ضحوک بالفتح بسیار خندہ و راہ آشکارہ و فراخ۔

ضحاک بالفتح و تشدید حا بسیار خندہ و راہ روشن و آشکار و پادشاہی از عرب خواہر زادہ شداد کہ روی زمین را بگرفت و بمعنی معرب دہ آگ ست یعنی دہ عیب بود بدین لقب ملقب شد عرب دہ آگ را بتغیر دادہ ضحاک کردند و صاحب قاموس گوید در ش جنیہ بود و ملحق بہ جن شد۔

ضریک فقیر بدحال و محتاج و نابینا و زمن و کرگس نر و نادان ضرائک جمع۔

ضراک بالضم شیر درندہ و درشت غلیظ۔

ضواحک دندانہائے کہ وقت خندیدن ظاہر گردد یا چہار دندان کہ میان انیاب و اضراس ست۔

ضنک بالفتح و تشدید کاف فشردن

وتنگ کردن۔
ضنک بالفتح تنگ وتنگی در هر چیز
ضناک بالفتح زن آگنده گوشت وبالضم زکام وبالکسر استوار خلقت ودرخت بزرگ وگران کفل۔
ضبنک حبش تنگ وضعیف رای وضعیف تن۔

فصل الضاد مع اللام

ضبکل بروزن خلیل نزار۔
ضال به تخفیف لام درخت کنار دشتی وبه تشدید لام گمراه۔
ضحل بالفتح آب اندک۔
ضلال بالفتح گمراهی وضائع ماندن وهلاک شدن وگم شدن ومغلوب شدن کقوله تعالی اِنَّ اَبَانَا لَفِیْ ضَلٰلٍ مُّبِیْنٍ یعنی پدر ما مغلوب ست در محبت یوسف وبرادرا و قال الله تعالی فَعَلْتُهَا اِذًا وَّاَنَا مِنَ الضَّآلِّیْنَ یعنی از مغلوبان در تعصب دین بودم۔
ضلل به فتحتین گمراهی وآب جاری زیر سنگ که آفتاب بران نتابد یا جاری میان درختان۔
ضلول بالفتح گمراه
ضلیل گمراه ولقب امراء القیس وبالکسر وتشدید لام بسیار گمراه۔
ضل بالضم وتشدید لام ضل بن ضل بکسر هر دو فساد وضم آن فرورونده در گمراهی وآنکه پدر او را نشناسد وآنکه در دو چیز نباشد۔
ضهل بالفتح آب اندک وبازگشتن بسوی کسے بوجه مقابله ومغالبه۔
ضهول بالضم کم شیر شدن شتر ماده ودرزد اندک وتنگ شدن شراب وبسوے کسی بازگشتن وباطل کردن وناقص کردن حق کسے وبالفتح چاه اندک آب وناقه ودرزکم شیر۔

فصل الضاد مع المیم

ضجم به فتحتین کجی در دهان وگردن۔
ضخم بالفتح سطبر از هر چیز وبه فتح خا نیز آمده وسطبر شدن وراه فراخ۔
ضخام بالفتح بزرگ جثه وبزرگ چیز۔
ضرام بالکسر هیزم ریزه که بآن آتش افروزند وبه فارسی آنرا فروزینه خوانند۔
ضریم سوخته۔
ضرم بالضم والکسر درختی است خوشبو که ثمره اش چون بلوط وشگوفه اش چون شگوفه خرما وبعضی گفته اند که بیونانی آنرا اسطوخودوس گویند وبالفتح سخت شدن حرارت چیزی وسخت شدن گرسنگی وافروختن آتش وسخت غضبناک شدن وبالفتح وکسر را گرسنه وبچه عقاب واسپ تیز رفتار وبه فتحتین چیزهای نیم سوخته ضرمة واحد۔
ضرغام بالکسر وضرغم بالفتح شیر درنده
ضغم بالفتح گزیدن یا گزیدن چیزی که به دریدن نرسد۔
ضم بالفتح وتشدید میم فراهم آوردن چیزے بچیزے وحرکت پیش در کلمه یعنی وبالکسر بلاے سخت وبعضی آنرا به صاد مهمله تصحیح نموده اند۔
ضمام بالکسر وضم چیزے که بدان چیزها را بهم فراهم کنند چون رشته وجز آن۔
ضمضام بالفتح چیزیکه بر چیز دیگر مشتمل باشد۔
ضیم بالفتح نقصان کردن حق کسی وستم کردن وبالکسر کنار وناحیه کوه وموضعی ست
ضیغم بالفتح گزنده وشیر درنده۔

فصل الضاد مع النون

ضارن بالفتح میش وبالکسر مشک بزرگ از پوست میش۔
ضائن میش نر جمع ضائن بالفتح وبه فتحتین۔
ضبن بالکسر ما بین تهیگاه وبغل که آنرا فارسی کش گویند واول جنب ابط ست بعد از ان ضبن ست وبعد از ان خضن ست وابخه کندن آن مانده کند گروہے را وبالفتح آب شگافته وروان شده که در وے زیادتی نباشد وبکسر بانیز آمده وبه فتحتین نقصان۔

ضبعان بالکسر کفتار نر ضبعانه ماده و به فتحتین دراز کردن ستور بازو ها را در رفتار
ضجن به فتحتین کوهی ست۔
ضحن به فتحتین شهریست۔
ضغن بالکسر کینه و لغل شتر و کنار و شوی و میل و به فتحتین کینه گرفتن و میل کردن و آرمیدن۔
ضاعن اسپے کہ تانہ زنے نیکو نرود۔
ضفن بالفتح دست انداختن شتر و سرگین انداختن و بار کردن بر شتر و آمدن و نشستن بگروهی و پا زدن بر سرین کسے و جمع کردن پستان ناقه برای دوشیدن و قضا کردن حاجت کسی و نکاح کردن زن

ضمران بالفتح واد یست به نجد و درختی ست باریک و بالضم نام سگے ست۔
ضمان بالفتح پذیرفتن و کفیل شدن و برجا ماندگی
ضامن و ضمین پذیرفتار و کفیل۔
ضمن بالکسر شکن و نور و کتاب و جز آن و به فتحتین برجا ماندگی و برجا ماندن و بالفتح و کسر میم عاشق و برجا مانده و مبتلا شده بمرض
ضن بالکسر و تشدید نون بخیلے کردن
ضنین بخیل۔
ضومران و ضیمران بالفتح و ضم میم نوعیست از ریحان دشتی و ریحان فارسی
ضیزن بالفتح نگاهبان و معتمد و اولاد

و عیال مرد و شریکان او و آنکه پدر را مزاحمت در باب زن رساند و باز زن پدر ریکی باشد و آنکه بر سر چاه هنگام آب خوردن زحمت دهد و انبوهی کند و بت
ضیون بالفتح و سکون یا و فتح واو گربهٔ نر۔
ضینین بالکسر کوهی است عظیم به صنعاء یمن۔

فصل الضاد مع الواو

ضحو بالفتح هنگام چاشت۔

باب الطاء

فصل الطاء مع الالف

طاطار بر وزن سلسال زمین پست که بر کرد ران باشد نمایان و پوشیده ماند
طباطبا لقب اسمٰعیل بن ابراهیم بن الحسن بن علی رضوان اللہ علیهم زیرا که قاف را طا میگفت یا آنکه قبای باو داد بود و بلبس گفت طباطبا یعنی قبا قبا۔
طرفا بالفتح درخت گز۔
طر بالفتح **و طرو** به ضمتین آمدن از جائے۔
طسا بالفتح و به فتحتین ناگوار شدن

طعام و دل زدن از روغن و چربی۔
طغوی بالفتح از حد در گذشتن۔
طفو به ضمتین فرو مردن آتش و چراغ۔
طلا بالکسر قطران و هر چه آن را بمالند و شراب و دشنام و کسی که آزا مے بخ خواند و رسنی که بدان پای بره بندند و بالضم خون و پوست تنک که بالای خون باشد و به ضم و تشدید لام نیز آمده و بالفتح و بے همزه شخص به قطران اندوده و مرد سخت بیمار و بچه آهو و گاو و گوسپند و هر ستور که سم او شگافته باشد

و شوخ بستن دست و پا و قطران مالیدن و بالکسر لذت و بالضم گردنها یا بیخ گردنها جمع طلیته بالضم۔
طنو بالکسر باقی جان و منزل و بساط و میل و هوای چیزے و زمین روشن و سپید مرغزار و بقیهٔ آب در حوض و به فتحتین چسپیدن سپر ز شتر به پهلوی آن۔
طوی بالضم و الکسر وادیست در شام که آن را وادی مقدس وادی ایمن گویند
طوبی بالضم خوشی و خوبی و نام درختی ست در بهشت و خوشتر و پاک تانیث اطیب و

و چیزهای پاک جمع طیبة۔
طیئی بر وزن سیدی قبیلهٔ الیست از
یمن طائی منسوب بدان بر خلاف قیاس
و قیاس طیئی باشد یای ثانی حذف نموده
و یای اول که ساکن بود بالف بدل کردند

فصل الطاء مع الباء

طاب پاک لذیذ و بوی خوش۔
طبیب پزشک یعنی آنکه علاج بدن و
جان کند و ماهر و استاد در کار۔
طب بکسر حرکت پزشکی و علاج جسم و جان و
نرمی و سحر و بالکسر شهوت و ارادهٔ کار و عادت
و جادوی کردن و بالفتح دانا و ماهر بکار و
بالضم نیز حاذق در کار جامع و پوشیدن درز های
مشک و دوال۔
طبطاب بالفتح چوبی است پهن که بدان
وی بازند و بفارسی آن را تختهٔ گوی بازی
گویند و مرغیست که گوش دراز دارد۔
طحاب بالکسر موضعی ست۔
طحلب بضم طا و لام و فتح آن و بکسر طا
و لام سبزی که بر آب ایستاده جمع شود و آن را
بفارسی جامهٔ غوک و جل وزغ گویند۔
طراب بفتحتین خفت و نشاط و شادی و
حزن و حرکت و شوق و بالفتح و کسر را نام
اسپ رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم۔
طرطب بضم هر دو طا و فتح طا و دوم نیز آنکه
پستان کلان افتاده۔

طلب بفتحتین جستن و دور شدن
و بالضم و تشدید لام مفتوح جویندگان
و همچنین طلاب بالضم و تشدید لام هر دو
جمع طالب۔
طالب جوینده۔
طنب بفتحتین طناب خیمه و جز آن
و بیخ اطناب جمع و دوالی که بحلقهٔ کمان
وصل کنند و بیخ درخت و پی و تن و به
فتحتین کجی نیزه و درازی پشت و درازی
هر دو پای اسپ و استر خاصه آن معیوب است
طوب بالضم خشت پخته بلغت اهل مصر
طیب بالکسر بوی خوش و بالفتح لذیذ
و پاک شدن چیزی و پاک و بالفتح و تشدید
یای مکسور پاک و حلال و لذیذ خلاف
خبیث۔
طیاب بالکسر درخت خرمائیست
در بصره و بالفتح و تشدید یا بسیار پاک و
خوب۔

فصل الطاء مع التاء

طارة دور رفتن ستور بچراگاه و لای
و گل۔
طاطاة بر وزن زلزلة سر در پیش
افگندن و اسراف کردن در مال۔
طاتة خرد خرما۔
طاقة توانائی۔
طاغیة پادشاه روم و جبار و متکبر و صاعقه
و از حد در گذشتگی و صیحهٔ عذاب۔
طالوت نام مردیست از بنی اسرائیل
که سقا بوده و حق تعالی او را سردار بنی
اسرائیل کرده بر سر جالوت کافر فرستاد
تا آنکه داؤد علیه السلام که از جملهٔ لشکر
او بوده او را بکشت و انتقام بنی اسرائیل
بگرفت چنانکه در قرآن مجید مذکور است۔
طاغوت بضم غین معجمه بت و دیو و
کاهن و شیطان و هر که بسر دار و مقتدای
گمراهان باشد و بت و هر چه غیر خدا از پرستند
ماخوذ است از طغیان و در اصل طغیوت
بوده بر وزن فعلوت بفتحتین بعد از آن قلب نموده طیغوت
کردند بقاعدهٔ صرفی یا بالف مبدل شد
طاحونة آسیا و بعضی آسیاخانه را نیز
گویند۔
طارقة تخت خرد و خویشان و نزدیکان
طارمة خانه از چوب معرب تارم۔
طائفة پارهٔ از چیزی و گروهی از
مردم دو کس یا یک کس و ما فوق آن
یا از یکی تا هزار۔
طاقیة سطح و جایی که خرما نگاه دارند تا خشک
کنند و سنگ بزرگ در زمین ریگ
طائلة عداوت و فضل و قدرت و توانگری
و فراخی۔
طامة بتشدید میم سختی و بلا و قیامت۔
طابخة حادثهٔ هلاک کننده و مرد هلاک شده
طباخة بالضم سر جوش دیگ و بالکسر حرفت

آتش بزی۔

طبۃ بالفتح زیرکی۔

طبطابۃ ہمان طبطاب کہ مذکور شد۔

طبطبۃ بفتح ہر دو طا آواز آب و آواز موج زدن سیل۔

طبابۃ بالکسر دوالی کہ در زہای مشک بوی گیرند و دوزند ہمچنین طبۃ بالضم جامہ دراز و زمین دراز و پوست چیزی و ہمچنین طبۃ بالکسر۔

طرشۃ بالفتح لای و آب غلیظ و چربی بالای جغرات و فراخی عیش و سبزی کہ بر سر آب پیدا شود و آنرا جامۂ غوک خوانند۔

طرادت تازگی۔

طرۃ بالضم و تشدید را موی پیشانی و علم جامہ و کرانۂ جامہ و وادی و کرانہ ہر چیز و توشہ دان و طرتان دو خط بر پشت خر دگاو دشتی۔

طرفۃ بالضم نو و شگفت و نام شخصی ست و بالفتح یکبارہ چشم برہم زدن و چیزے بر چشم زدن کہ آب ازان روان شود و نقطۂ سرخ کہ در چشم پیدا شود از زخم و نام ستارہ ایست و نام چند شاعر ست و نام صحابیست کہ بینی او در جنگ افتادہ بود و چون از نقرہ ساخت بینی او گندہ شد حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وصحابہ وسلم او را رخصت داد کہ از طلا سازد۔

طریدۃ تنۂ درخت کج شدہ و بے برگ و بے شاخ ماندہ و آنرا عرجون نیز گویند و شکار و کاروان شتر۔

طریقۃ روش و مذہب و نخل بسیار بلند و نہالے دراز کہ از ابریشم و جز آن بافتہ باشند و برگزیدگان و اشراف قوم و بالکسر و تشدید راسستی و ناتوانی۔

طرقۃ بالضم خطی کہ بر کمان باشد۔

طرق بالضم و فتح الرا جمع و صفت و خود تارکی و طمع و سنگہا کہ بعضے بر بعضے چسپند۔

طست بالفتح و سین مہملہ طشت و آن در اصل طس بالفتح و تشدید سین بودہ۔

طعمۃ بالضم خورش و وجہ کسب و بالکسر روش در خوردن و بالفتح یک بار چشیدن۔

طعنۃ بالفتح یک بار نیزہ زدن و طعن و عیب کردن۔

طفرۃ بالفتح بر جستن۔

طفاوۃ بالضم دائرہ گرد آفتاب گرد ماہ و اکثر استعمال آن در دائرہ کہ گرد ماہ باشد ہالہ گویند و کفی کہ بالای دیگ ظاہر شود و گروہی ست از قبیلۂ قیس عیلان۔

طفیۃ بالضم برگ درخت مقل و ماری است خبیث کہ بر پشت او دو خط سپید باشند۔

طلاقۃ بالفتح کشادہ روی و کشادہ زبان شدن۔

طلعۃ بالفتح دیدار و دیدن روی و بالضم و فتح لام بسیار واقف بر چیزے و زن بسیار خویشتن نمایندہ و نہان شوندہ۔

طلیعۃ گروہی کہ پیش فرستند تا از دشمن واقف شود و آن را طلایہ گویند۔

طلاوۃ بہر سہ حرکت خوبی و بہجت و قبول و پذیرائی دل و سحر۔

طلیۃ و طلاوۃ ہر دو بالضم طلا کردن۔

طلبۃ بفتحتین جویندگان جمع طالب بفتح طا و کسر لام مطلوب و طلبۃ الطلبۃ نام کتابی ست۔

طلقۃ بالفتح یک بار طلاق دادن۔

طلحۃ بالفتح درختیست و نام مردی ست

طماعۃ و طماعیۃ بالفتح و تخفیف یا طمع داشتن۔

طمانینۃ بالضم و کسر نون اول و سکون یا آرام۔

طنطنۃ بفتح ہر دو طا حکایت و آواز طنبور و مانند آن۔

طنجنۃ بالفتح و سکون نون و فتح جیم تابہ بریان کردن گوشت و مطنجنۃ ازین ماخوذ ست۔

طنجۃ بالفتح شہریست بہ کنار بحر مغرب۔

طنفسۃ بہر سہ حرکت طا و فا و بہ کسر طا و فتح فا و بہ عکس آن بساط و جامۂ طنافس جمع و مصلائے مانند حصیر کہ از برگ خرما بافند۔

طویلۃ رسنی کہ پای چار پایان بندند و رسنی کہ پاے چار پا بہ یک طرف آن بندند و سرش دہند تا بچرد و بہ معنی رشتہ مروارید نیز آمدہ۔

طویۃ بالفتح و تشدید یا ضمیر و نیت و چاہ۔

طہارۃ پاک شدن۔

طینۃ بالکسر اندکی و گل و سرشت و خو و طیۃ بالکسر و تشدید یا نور و سپیدگی نامہ و ضمیر و نیت موضعی کہ قصد آن داشتہ باشند۔

طیبۃ بالکسر پاک و حلال شدن و خوش طبعی و بالفتح و الکسر مدینۂ مشرفہ حضرت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم۔
طیرۃ بالفتح خفت و سبکی و دہی ست بہ دمشق و بالکسر و فتح یا فال بد۔

فصل الطاء مع الثاء

طث بالفتح و تشدید ثا بازی است کودکان را و آن چنان است کہ چوبی مدوری اندازند و از ہم می ربایند و آن چوب را مطثہ گویند۔
طہمورث بہا و مشہور پادشاہی بود ست نام پادشاہی ست از پادشاہان فرس کہ ہفت صد سال پادشاہی کرد۔
طرثوث بالضم گیاہی ست کہ آنرا میخورند
طریثیث دہی ست بہ نیشاپور۔
طرث بالفتح نگاہ کردن وہی بنائے کہ تازہ باشد
طرموث بالضم جاہل۔
طمث بالفتح بکارت بردن و دست بچیزی رسانیدن و حائض شدن زن و چرکین شدن و فاسد شدن چیزی۔
طامث زن حائض۔

فصل الطاء مع الجیم

طلیج بالفتح نادان بودن و محکم شدن و آن در زدن بر چیزی میان خالی چون سر و مانند آن۔
طسوج بالفتح و تشدید سین کرانہ و ناحیہ و در ربع دانگ کہ مقدار دو حبہ است معرب تسو طساسیج جمع۔
طیہوج بالفتح معرب تیہو۔

فصل الطاء مع الحاء

طح بالفتح و تشدید حا کوفتن چیزی را بپاشنہ پای مالیدن۔
طحطاح بالفتح شکستن و پریشان کردن و ہمچنین طحطحۃ۔
طرح بالفتح انداختن و دور کردن و بالکسر انداختہ شدہ و ہمچنین طریح و بہ تحتین بنیاد جا۔
طرفح بالفتح کمانی کہ سخت بلند کردہ و کشیدہ شود برائے انداختن تیر و نخلی کہ شاخہای دراز داشتہ باشد۔
طراح بالضم دور۔
طرماح بکسرتین و تشدید میم عالی النسب مشہور و بلند و ممتاز در کار و نام عدی بن حاتم کہ از یاران حضرت علی رضی بن ابیطالب پیش معاویہ برد و مناظرہ او بمعاویہ رضی مشہور ست و نام پسر حکیم کہ شاعر بود۔
طفح بالفتح و **طفوح** بالضم لبالب و پر شدن ظرف۔
طافح مست گداز و پر شدہ از شراب۔
طلح بالفتح درختی ست بزرگ خاردار در ریگستان طلحۃ یکی و شگوفۂ خرما و درخت کیلہ و خالی شکم از طعام و بالکسر ستور ماندہ شدہ و بہ فتحتین درد شکم ستور از خوردن درخت طلح و نعمت و موضعی ست۔
طلاح بالفتح تباہی و فساد و ضد صلاح و بالکسر درختان بزرگ۔
طالح بدکار خلاف صالح۔
طموح بالضم بلند شدن۔
طامح بلند۔
طماح بالکسر جماع و سرکشی کردن و بالفتح و تشدید میم شرہ و حرص و نام مردی ست۔
طوح بالفتح ہلاک شدن یا مشرف بر ہلاک شدن و سرگردان و حیران شدن و در زمین افتادن و رفتن۔
طوائح حوادث و وقائع کہ ہلاک کنندہ باشند۔

فصل الطاء مع الخاء

طبخ بالفتح پختن۔
طبیخ شراب نیم جوشیدہ و چیزی جوشانیدہ شدہ و پختہ و خشت پختہ و بالکسر و تشدید با خربزہ مرادف بطیخ۔
طلخ تپ گرم سخت۔
طباخ بالفتح و الضم قوت و فربہی و استواری و بالفتح و تشدید با پزندہ۔
طخ بالفتح و تشدید خا انداختن و دور کردن و جماع کردن۔
طلخ بالفتح پلیدہ و سیاہ کردن و آلودن بہ پلیدی و ضائع کردن نوشتہ۔
طخ بالفتح تکبر کردن۔

طسخ بالفتح دل گرفتن از چیزی و خورش ناگوار شدن۔
طوخ بالفتح تہمت کردن بچیزے بد از گفتار و کردار و بالضم نام چہار دہ موضعی است از مصر۔
طلخ بالفتح آلوده کردن کسی را بچیزے بد و آلوده شدن و تکبر کردن و فرو رفتن در باطل و بالکسر حکایت خنده۔

فصل الطاء مع الدال

طرد بالفتح و به فتحتین راندن و دور کردن و جمع کردن شتران از اطراف و نواحی و به فتحتین شکار کردن و بالفتح و کسر را آبے که در آنجا چارپایان غوطه خورند و فرو نشینند۔
طرید رانده شده و شاخ خرما کج شده و بے برگ مانده و روز دراز۔
طراد بالکسر بر یکدیگر حمله آوردن و نیزه الیست کوتاه و بالفتح و تشدید را کشتی کوچک تیز رو و جای فراخ و روی چیزے ہموار کشاده و بالضم و تشدید را موضعی ست۔
طود بالفتح کوه یا کوه بزرگ و توده بلند از ریگ و نام کوہی ست مشرف به عرفه شہر لسیت بصعید مصر۔

فصل الطاء مع الذال

طبرزد نوعی ست از شکر معرب تبرزد و تبرزد از آن گویند که از غایت سختی گویا نواحی اطراف او را به تبر تراشیده اند۔

طبند بالفتح دہی ست بمصر۔

فصل الطاء مع الراء

طر بالفتح بر جستن و پنهان شدن و بالکسر یک کنج خانه۔
طباشیر داروئیست سفید مفرح دل که در میان نے میان خالی که او را بهندی بانس گویند میباشد یا آنکه آن دارو خاکستر بیخ آن نے ست۔
طرش بالفتح گروہے از قبیله از دو لبسته تندن۔
طحر بالفتح بیرون انداختن چشم و چشمه خاشاک را از خود۔
طحور بالفتح چشم و چشمه بیرون اندازنده خاشاک را و شتابنده و کمان تیر دور اندازنده۔
طرور بالضم دمیدن گیاه و سبلت کودک و تیز کردن کارد۔
طر بالفتح و تشدید را تیز کردن و بریدن و شگافتن و گل اندودن حوض را و سخت راندن شتر و گرد آوردن ستور لو قبت راندن از دو جانب و افتادن دست بزخم شمشیر و بریدن غلانیدن ربودن و طپانچه زدن و افتادن و بالضم بهر و جمیع۔
طرار بالفتح و تشدید را کیسه بر۔
طریر بالفتح مرد خوش منظر و خوبصورت و روشن و چیزی آن که تیز باشد۔
طرطور بالضم دراز باریک و نوعی از کلاه یران ہیات و بز کوہی ناتوان۔
طعر بالفتح نکاح کردن و جبر کردن قاضی کسے را بر حکم۔
طغر بالفتح دفع کردن و بالضم و فتح غین مرغے ست۔
طفر بالفتح و طفور بالضم بلند بر جستن و جری باشیر۔
طمر بالفتح در زیر خاک کردن و پوشیدن و جستن ببالا یا بپائین و آماس کردن زخم و پر کردن مطمره یعنی تہ خانه از طعام و جز آن و بالکسر جامه کہنه و گلیم کہنه غیر صوف و به فتحتین آماسیدن دست و به کسرتین و تشدید را اسپ تازی و آماده جستن و دویدن و گرد اندام و دراز باد و بالضم و تشدید میم اصل۔
طمور بالضم جستن و رفتن و دیر کردن در زمین۔
طامر گیاہی ست و کیک و طامر بن طامر آنکه او را و پدر او را ندانند و نه شناسند۔
طمار بالفتح بر جستن و به فتح را و کسر آن جاے بلند و بلاد سختی۔
طنبور بالضم و **طنبار** بالکسر سازی ست معروف معرب دنبه یعنی ذنب که بجهت شباهت آن بدم بره۔
طبرخ بالکسر آنکه و این در اصل فارسی ست معرب تبرخ بالفتح۔
طور بالفتح یک بار اطوار جمع و آنچه برطرف چیزی یا مقابل چیزی باشد و فاصله میان دو چیز و اندازه و گرد دیدن گرد چیزے و بالضم کوه و فنای خانه و کوہی ست نزدیک ایله که آنرا طور سینین گویند و کوہی ست بشام و بعضے

آن را طور سینا گویند و کوهی ست به قدس که طرف راست مسجد اقصیٰ و کوهی دیگر از طرف قبله که در آنجا قبر هارون علیه السلام ست۔

طوار بالفتح و بالکسر فراخی و درازی خانه۔

طومار بالضم نامه و صحیفه طوامیر جمع۔

طهر بالضم پاکی از حیض و جز آن۔

طاهر پاک۔

طهور بالفتح پاک شدن و چیزی که بدان پاک کرده شود و پاک کننده چیزی۔

طیفور بالفتح مرغی ست خرد و نام بایزید بسطامی۔

طائر پرنده و کردار و دماغ و آنچه بدان فال نیک یا بد گیرند و خط طیر و طیور جمع و اطیار جمع الجمع۔

طیر به فتح مرغان و مرغ مفرد و جمع آمده۔

طیار بالفتح و تشدید یا بسیار پرنده و تیز فهم و آورده که از لقب جعفر بن ابی طالب ای آنکه در بهشت با ملائکه طیران میکنند و نیز طیار بمعنی فتان آمده آنانکه بمعنی تجارتی ست۔

فصل الطاء مع الزاء

طز بالکسر جانب کوه و دشت دو کوهان و بالفتح جماع کردن و بدی هر چیزی۔

طحز بالفتح و بجای مهمله کنایه از جماع ست۔

طخز بالکسر دروغ۔

طراز بالکسر علم جامه معرب تریز و موضعی ست که در آن جامهای خوب می بافند و بساط و جامه که برای پادشاهان بافند و محله ایست بمرو و اصفهان و شهریست بما وراء النهر و به فتح نیز آمده۔

طرز بالفتح هیئت چیزی و نو و نهاد و به فتحتین

خوش خلق شدن بعد از بدخوئی و لباس فاخره پوشیدن۔

طنز بالفتح فسوس و سخریه و فسوس کردن۔

طناز بالفتح و تشدید نون فسوس و سخریه کننده

فصل الطاء مع السین

طاؤس مرغیست معروف و مرد خوب و صاحب جمال به لغت شام و نقره و زمین سبز که هر قسم گیاه داشته باشد و نام شخصی ست۔

طاس ظرفی که در و آب و شراب خورند۔

طرس بکسر طاء و از فتح طاء و را دروغگو۔

طبس بالفتح سیاه از هر چیز و بالکسر گرگ و بفتحتین شهریست به خراسان۔

طبلس دریای بسیار آب۔

طحس بالفتح جماع کردن به زن۔

طحش بالکسر اصل و نهایت هر چیزی۔

طرس بالکسر کاغذ و صحیفه و کاغذی که نوشته او محو کرده باز نبشته باشند۔

طرسوس به فتحتین نام شهریست که ارمنیان داشته اند آخر در حکم اهل اسلام آمد و سکون را نیز آمده الا در شعر۔

طرابلس بالضم و ضم باء و لام نام شهریست به شام و شهری است به مغرب یا آنکه شهر شام را اطرابلس بزیادتی همزه گویند و بعضی گفته اند که این کلمه رومی ست و معنی آن بزبان رومی سه شهر۔

طرموس بالضم کماج۔

طس بالفتح و تشدید سین طشت طسوس و طساس بالکسر جمع۔

طساس بالفتح و تشدید سین سازنده طشت۔

طعس بالفتح و بعین مهمله جماع کردن بزن۔

طغرس بالکسر و بغین معجمه شیر گوارا۔

طفس بالکسر و به فتحتین چرک تن و جامه و بالفتح و کسر فا چرکین و پلید۔

طفوس بالضم مردن۔

طلس بالفتح محو کردن و طیلسان سیاه آوردن چیزی چنانکه هست از فتق بینائی و ماندن کشتی از دندان و بالکسر کهنه و رنگی که به سیاهی زند از غایت سرخی و همان چرک که مذکور شد و چرک جامه و پوست ران شتر که موی او رفته باشد و گرگی که موی او ریخته باشد۔

طرس بالکسر و **طرموس** بالضم دروغگو۔

طموس بالضم ناپدید شدن و کهنه شدن و محو گردیدن۔

طمس بالفتح ناپدید کردن و نشان چیزی دور کردن و نظر دور کردن و دور شدن و هلاک کردن۔

طمیس نابینا۔

طنفس بالکسر بد و زبون۔

طوس بالفتح ماه و خوبی رو و تازگی آن بعد از بیماری و زیره و پای مالیدن و بالضم دوام و شهریست معروف و داروی است که جهت حفظ آشامیده شود۔

طواس بالفتح موضعی ست و شبی از شبهای محاق۔

طویس بالضم و فتح واو نام مخنثی ست که در مدینه بود و اول او را طاؤس میگفتند چون علامت مخنثان در وی ظاهر شد او را طویس گفتند و او میگفت که ای اهل مدینه منتظر خروج دجال باشید مادام که من در میان

شما ہشتم و چون بمیرم ہر آئینہ از خوف این طیبه
دامان باشید زیرا که مادر من درمیان زنان
انصار نامی کردی و چون مرا بزاد حضرت
رسول علیه السلام وفات کرد و روزی که مرا از
شیر باز گردانیده خلیفۂ اول فوت شد و روزی
که بحد بلوغ رسیدم خلیفۂ ثانی کشته شد و روزی که
کتخدا شدم خلیفۂ ثالث کشته شد و روزی که
در خانۂ من فرزند شد خلیفۂ چہارم کشته گردید
پس کیست مثل من و ازین جہت در عرب
بشومت ضرب المثل گشته چنانچه میگویند
اشأم من طویس و مزی ازین حکایت خاقانی
در شعر خود آورده **شعر** در غیبت من آید پیدا
حسود مر آری * چون زادن مخنث در مرگ
پیغمبر * و کنیت او ابو عبدالنعیم ست چنانکه
صاحب قاموس گفته است و صاحب صراح
گوید نام او عبدالنعیم ست و این اصح است
چنانچه شعرے که از طویس نقل کرده بران دلالت
دارد شعر انی عبدالنعیم انا طاؤس الجحیم

فصل الطاء مع الشین

طبش بالفتح مردم و بمعنین طمش۔
طحش بالفتح تاریک شدن چشم۔
طرش بالفتح کرے سبک و بفتحتین کری کر شدن
طشش بالفتح و تشدید شین۔
وطشیش بالفتح باران ریزه و باریدن۔
طشاش بالفتح و بالضم بیماری است
مانند زکام۔

طفش بالفتح نکاح و پلیدی۔
طوش سبکی عقل۔
طہش بالفتح برہم زدن کاری و درہم شدن
و مرد در کار و برہم زدن آن بدست خود۔
طیش بالفتح سبکی و سبک شدن و رفتن
عقل و خطا شدن و گذشتن تیر از نشانه۔
طیاش بالفتح و تشدید یا سبک آن
قصد یک چیز نداشته باشد و سرگردان
و حیران باشد۔

فصل الطاء مع الطاء

طاط مرد سخت خصومت و دلیر و دراز و شتر
نر که برای گشتی مست شده باشد۔
طرط بفتحتین نادانی و تنکی موی مژگان
و بکسر را نادان۔
طوط مار و پنبه و مرد دراز بالا و باشه و
شپره و خرد و ریزه و مرد شدید الخصومته و
دلیر و شتر مست و بیقرار برای گشتن۔
طیط بالکسر نادان و دراز۔
طیوط بالضم سختی و برانگیخته شدن نر در
وقت گشتی۔

فصل الطاء مع العین

طبع بالفتح سرشت مردم که بر آن آفریده شده
و نمونه و نوع از رنگی در قالب و مهر کردن
سیم و زر و مهر نهادن بر نامه و دیگر و مانند
آن و ساختن شمشیر و درم و ساختن سبو
از گل و پر کردن مشک و جز آن و دو و داد شدن
بر رفتن از دن و بالکسر جای روان شدن
آب و پری پیمانه و مشک جوی آب و
نام جوئی و زنگ و چرک و بمعنی فتح
با نیز آمده و عیب و زشتی و بفتحتین زنگ
شمشیر و جز آن و زنگ گرفتن آن و چرکین
شدن و کاهل شدن و بالفتح و کسر با دون همت
طباع بالکسر سرشت مردم که زائل نشود
و بالفتح و تشدید با کوزه گر و شمشیر گر۔
طابع بکسر با سرشت مهر زننده و
بفتح با انگشتری و مهر چه بدان مهر کنند و
الست زاغ که بدان چارپایان صدقات
را نشان کنند و کسر با نیز آمده۔
طسع نکاح کردن و رفتن در شهرها۔
طلوع بالضم بر آمدن آفتاب و جز آن
و دانستن و آشکارا شدن و آمدن پیش
کسے و غائب شدن و بر آمدن دندان کودک
و بر آمدن شکوفه خرما و رسیدن بزمین
و بر آمدن بر کوه و جز آن۔
طلع بالفتح اندازه و مقدار شکوفه و بفتحتین
که از درخت خرما بر آید و بالکسر از ها الملاح
و وقوف بر چیزی و دیدار و ناحیه و کرانه
و جائیکه آفتاب از آنجا بر آید و در بدین
دو معنی بفتح نیز آمده و زمین پست و
زمین که بشتهای خاک دارد و مار۔
طلاع بالکسر پرے چیزی طلیع بالضم جمع
و بالفتح و تشدید لام آنکه اراده کارهای

بزرگ کنند و مرکب امور عظیم گردد و کارهای
آزموده باشد۔

طالع بکسر لام برآینده و صبح کاذب و تیزی
کو درای نشانه افتد و ماه نو و باصطلاح
منجمین طالع برج و درجه که هنگام ولادت
یا وقت سوال چیزی از افق نمودار باشد
داول را طالع ولادت و ثانی را طالع مسئله
گویند۔

طلائع پیش روان لشکر که برای خبر
گرفتن دشمن پیشتر روان شوند جمع طلیعة۔

طمع بالفتح و بفتحتین امید و امید داشتن
و حرص و بفتحتین مرسوم سپاه و علوفه لشکر
و بالفتح و کسر میم و ضم آن مرد حریص و
طامع۔

طماع بالفتح و تشدید میم بسیار حریص۔

طوع بالفتح فرمان بردن و فراخ شدن
علف در چراگاه و منقاد و فرمان برنده
طوع العنان اسپ نرم عنان۔

طالع فرمانبردار۔

فصل الطاء مع الفاء

طخف بالفتح غم و هم کردل را فرو گیرد
و ماست۔

طخاف بالفتح ابر بلند و بجای طهلا نیز
آمده و بالکسر و الفتح ابر تنک که آسمان ورای
آن توان دید۔

طرف بالفتح چشم و چشمان مفرد و جمع آمده
و نگریستن و دو ستاره ایست که
آنرا عین الاسد خوانند آن منزلی
ست از منازل قمر و باز گردانیدن
و چشم بر هم زدن و طپانچه زدن و جوانمرد
و کریم و نهایت هر چیز و سوی طرف
قومیت و زمین و بالکسر کریم الطرفین
از انسان و غیر آن بر تقدیر اول جمع
اطراف و بر تقدیر ثانی جمع طروف آمده
است و اسپ گرامی و نجیب از طرف
مادر و پدر یا نجیب که مثل آن در نتاج
صاحب اسپ نبوده و مال نو و بالضم
نیز آمده و گیاهی که هنوز در غلاف باشد
و آن که میان او و جد بزرگ او پدران
بسیار گذشته باشند و بفتحتین کرانه و
گروهی از چیزی و مرد کریم الاطراف جمع
و اطراف الرجل پدر و برادران و اعمام
و خویشان و اطراف بدن دست و
پا و سر و اطراف زمین اشراف و علماء
اطراف الغدار نوعی ست از انگور
و بفتح و کسر را مردی که بیک زن و بیک
دوست و رفیق قرار ندهد و ثابت
نباشد و شتری که از چراگاهی بچراگاهی
رود و بسکون را نیز آمده و آنکه میان
او و جد او پدران بسیار گذشته باشند
و نام موضعی ست سی و شش میل از
مدینه مشرفه۔

طریف و طارف مال نو و مردی
که میان او و جد بزرگ او پدران
بسیار گذشته باشند و میوه و چیزهای
که غریب و نادر بود۔

طراف بالکسر خیمه از ادیم و آنچه از
اطراف کشت گرفته شود و شرف و بزرگی
و بالفتح و تشدید را نام مردی است۔

طفیف اندک و ناتمام۔

طف بالفتح و تشدید فا پری پیمانه تا
اطراف پیمانه و آنچه در پیمانه ماند بعد از
دست کشیدن بر سر آن و موضعی ست
نزدیک کوفه و زمین بلند از زمین عرب
و کرانه دریا و جانب پهلو۔

طفاف بالفتح و الکسر سیاهی
شب و پری پیمانه تا لبهای آن و آنچه
در پیمانه بماند بعد از دست کشیدن
بر آن و بالضم سر ظرف و آنچه زیادت
آید از پیمانه و بالفتح و تشدید فا ظرفی
که تا لبها رسیده باشد و اسپی که سبک و
جلد بود۔

طفطاف کرانهای درخت۔

طلف بالفتح و بفتحتین هدر و باطل
و بفتحتین دهش و بخشش و آسان از
چیزی و زیاده و فاضل از چیزی۔

طنف بالفتح و الضم و بفتحتین و به
ضمتین گردن و آنچه از گردن بلندی
بر آمدگی داشته باشد و کرانهای دیوار که
به خشت فرو کوفته باشند پوشش در

سرای که از بنا بیش آمده باشد و از بالای در گذشته باشد و به فتحتین پوستها و ولاها و سرکوه و تهمت و بهتان و بالفتح و کسر نون کم خورد متهم ۔

طوف بالفتح گرد چیزے گشتن و پشم کردن گوسپند و مشکے چند که با دوران و مند و با یک دیگر استوار بسته چنانکه به صورت سطح استوار و هموار شود بران سوار شوند و از آب بگذرند و غائط و رفتن بیرون برای قضای حاجت ۔

طواف بالفتح گرد چیزے گشتن و بالفتح و تشدید واو خادم که به نرمی و مهربانی خدمت کند و نام مردیست بسیار طواف کننده ۔

طوارف چشمان و خیمه که دامن او برداشته شود و تا بیرون نظر کرده شود ۔

طهف بالفتح و به فتح گیاهی ست زبون و بالکسر پاره از هر چیز ۔

طهاف بالفتح ابر بلند ۔

طائف عسس و گاوے که متصل بطرف خرمن باشد و خانه کمان و طواف کنندہ و خیال که در خواب به نماید و نام شهرے چند از قبیلهٔ ثقیف در وادی زیبا که در وقت طوفان بر آب میگردید ند یا جبرئیل علیه السلام این شهرها را بدست گرفته گرد خانهٔ خدا طواف نموده بود یا آنکه این شهرها به شام بودند حق تعالی بدعای ابراهیم از انجا کشده و بر آورده بر زمین حجاز آورده ۔

طیف بالفتح غضب و دیوانگی و خیال که در خواب به نماید و آمدن خیال در خواب

فصل الطاء مع القاف

طاق بنای که خمیده و کج سازند چون محراب و نوعی از جامها و طیلسان یا الطیلسان سبز و شهری است به سجستان و قلعه ایست به طبرستان که در آنجا ساکن بود الطاق محمد بن النعمان امامی که او را اهل سنت شیطان الطاق و امامیه مومن الطاق گویند و یکتا از نعل و ریحان و جز آن و بیرون آمدگی کوه و چاه و میان سر دو چوب از کشتی ۔

طابق به فتح با و کسر آن خشت بزرگ پخته و عضوی یا نیمهٔ از بزه و ظرفے که دران نان و جز آن پزند معرب تابه ۔

طبق بالکسر سمه پشم که بآن مرغان را شکار کنند و بار درختیست و هر چیز که به چسپد و ساعتی که از روز و گروه مردم و ملخ و بالفتح چسپیدن دست به پهلو و به فتحتین ته و طبقهٔ چیزے و پردهٔ هر چیز و آنچه مساوی و برابر چیزی باشد و روی زمین و آنچه بر و طعام خورند و قرنی از زمان یا بیست سال و مردم ملخ بسیار یا گروهی از آن و نرو استخوان تنگ که میان دو پیوند استخوان باشد و باران عام و اکثری از شب و روز و پشت اندام زن و بین یکدیگر زاده از بره و کودک حال کقوله تعالیٰ لَتَرْكَبُنَّ طَبَقًا عَنْ طَبَقٍ یعنی سوار خواهید شد روز قیامت بحالی از حالی دیگر و بنت الطبق سنگ پشت و بنات الطبق سختیها و بلاهای زمانه ۔

طباق بالکسر موافق کردن دو چیز را باهم و طبقاتی که بعضی بر بعضی باشند قال الله تعالیٰ خَلَقَ سَبْعَ سَمٰوٰتٍ طِبَاقًا ه و بالضم و تشدید یا درختی ست که در کوهستان مکهٔ معظمه میشود و نافع سموم و امراض دیگر ۔

طراق راه و نخلهای بسیار بلند واحد طریقه

طارق شب آینده و ستاره صبح و بعضی طارق زحل را گفته اند و زنی و شتر ماده که بحد اشتهای نر و شوهر رسیده باشد نام پسر امیه بن عبد الشمس که بنات طارق که در عرب بحسن ضرب المثل شده اند بدان منسوب اند ۔

طروق بالضم بشب آمدن و گشنی کردن نر به ماده

طرائق جامهٔ کهنه و اشراف و اقران قوم و گروهی از ان قال الله تعالیٰ كُنَّا طَرَائِقَ قِدَدًا ه ای فرقًا مختلفة ۔

طرق بالفتح زدن یا زدن به مطرقه و شکستن و سنگریزه زدن کاهن برای فال و جدا کردن پشم و چوب زدن بران تا از هم جدا شود و گشنی گرفتن نر به ماده و به شب آمدن و آمیختن کاهن پنبه و پشم در وقت فال زدن و آب منی نر و سستی عقل و رای و آبی که دران ستوران

در آیند و بول کنند و نری در جماع
قوی باشد و آواز نغمهٔ ساز عود
و جز آن و بالکسر قوت و فربهی و پیه
و بالضم و بضمتین راهها جمع طریق و
بفتحتین نور و و بسکون ششکی و سستی و
زانوی شتر و کجی ساق آن و بلودن
پرهای مرغ بالای پرهای دیگر و بول
کردن ستور در آب ایستاده و دو آهاک
صیاد و نشانهای پای شتر پی یکدیگر و دو
برین در دو معنی جمع طرقه است بفتحتین
و آبگیرهای بیابان و نام آبیست و
بالضم و فتح را خطها و نقشها که یکسان باشند
جمع طرقه بالضم۔

طراق بالکسر آهنی که پهن کرده شود
بعد از آن گرد ساخته خود و مانند آن
از آن سازند و دوالی که بدان نعل
دوزند و چرم نعل و پارهٔ از نعل که
بر موزه زنند و بریدن از پوست
بمقدار سپر و آن را بر سپر چسپانیدن و بالضم
و تشدید را کاهنان۔

طسق بالفتح پیمانه ایست و خراجی
که بر زمین مقرر کنند و بکسر طا که اهل بغداد
بدان تکلم میکنند غلط است۔

طفق بالفتح و طفوق بالضم
نزدیک شدن و شروع کردن در
چیزی و بفتحتین نزدیک شدن و
شروع کردن و به موضعی ماندن و بد
انجا مقیم شدن۔

طق بالفتح آواز سنگ و بالکسر آواز
وزغ که بر کنارهٔ جوی کنند۔

طلق بالفتح آهو و سگ شکاری
و ناقهٔ رها کردهٔ روز و شب معتدل و دو
روزه که در حین زادن زنان را پیدا
میشود و سنگی ست سفید براق که آن
را ابرک گویند معرب تلک و چون بر
چیزی بمالند آتش آن را نسوزد و اگر
حل گردد و مانند آب شود اکسیر باشد
چنانکه گفته اند من حل الطلق استغنی عن
الخلق و بالکسر نیز آمده و بعضی گفته اند
که افصح فتح لام ست اگرچه مشهور سکون
لام ست و بالکسر حلال و رها شده و برآمده
از چیزی و زوده و پالان شتر شبرم
که گیاهیست شیردار و تاتل با گیاهیست
که در رنگها بکار دارند و نصیب و تنگ ستور
و بالضم و بالفتح آنکه بند نداشته باشد و به
ضمتین شتر ناقه بی پای بند و بضمتین
تنگ اسپ که بند از پوست خام و هر دو
دست یک بار آب بردن شتر و نصیب
و حصه و طلق الوجه بهر سه حرکت و فتح
و کسر لام طلیق الوجه کشاده روی خندان
و طلق الیدین بالفتح و بضمتین کشاده
دست و جوان مرد و طلق اللسان و
و بالفتح و الکسر و طلیق اللسان کشاده
زبان و فصیح لسان طلق بالفتح و کسر لام
زبان تیز۔

طلاق رها شدن زن از قید
نکاح۔

طالق زن رها شده از قید و ناقه
و بز رها کرده بچرا طلق بالضم و تشدید
لام مفتوح جمع۔

طلیق رها شده از بند و رها
کرده۔

طوق بالفتح وسع طاقت و توانائی
و گردن بند و چنبر و حلقه و هر چه مدور بود
باشد و گرد چیزی در آمده باشد۔

طوارق زنان کاهنه و حوادث زمانه
که بشب فرود آید۔

فصل الطاء مع اللام

طبل نقاره که میزنند و آن را یک
طرف پوست میگیرند و گاهی دو طرف
نیز میگیرند طبال و طبول جمع و آفریدگان
و مردم و خراج جائز یمنی و مصری که در آن
صورت طبل پیدا باشد۔

طبال بالفتح و تشدید با نقاره زن۔

طحال بالکسر سپرز و نام سنگیست و
موضعی ست و بالضم بیماری است که در سپرز
بهم میرسد۔

طحل بالفتح رسیدن چیزی به سپرز و بفتح
حا نیز آمده و بفتحتین تیره رنگ شدن و آماس
کردن سپرز و تباه شدن و پیه گرفتن آب

وتیره رنگ و خاکستری رنگ شدن و بالفتح و کسر حا غضبناک و پر ملو۔

طِرْبال بالکسر مناره و علامتی که بنا کنند و هر بنائے عالی و هر پاره از کوه و سنگ بلند و بزرگ که از کوه پیش آمده و برآمده باشد و دیوار دراز بلند و جبهه بالائین دیوار و طرابیل اسم صومعهای ملک شام۔

طَسْل بالفتح درخشیدن و جنبیدن سراب و جریان صحرا و آب روان بر روی زمین۔

طعل قدح کردن در نسب کسے ۔

طاعل تیر راست۔

طَفْل بالفتح نازک و تازه از هر چیزے و بالکسر خرد از چیز یا نوزاده از مردم و حیوان جمع و مفرد آمده و در آمدن تاریکی شب و میل کردن آفتاب به غروب و اما آفتاب و به سرخی مائل شدن آن به وقت غروب و به فتحتین آخر روز بعد از نماز دیگر و هنگام چاشت و تاریکی و رسیدن خاک و گرد خانه را۔

طُفَیل بالفتح و کسر فا آب تیره و درد که در حوض بماند و کوهی ست بمکه و بالضم و به فتح فا شاعر کوفی که ناخوانده به مهمانی می رفت و او را طفیل الاعراس و طفیل العرائس گفتندی و طفیلی نسبت بدان ۔

طُفال بالضم و الفتح گل خشک ۔

طَلّ بالفتح و تشدید لام باران ریزه و ضعیف و تری شبنم

طِلال بالکسر و **طَلَل** بالکسر و فتح لام جمع و چیزی خیزیب شگفت آرنده از خوبی آب و تیر و غیر آن و شیر و رنده و مرد کلان سال و جشته و بکسر نیز آمده و کم شدن شیر ناقه و به ضم نیز آمده کم کردن حق کسے را و سخت راندن شتر و تر شدن زمین از شبنم و تر کردن شبنم زمین را و باطل و بدر کردن خون و بالضم اثر و خون

طَلَل به فتحتین شخص هر چیزے و نشانه خانه و سرائے ویران شده که بجا مانده باشد اطلال و طلول جمع ۔

طلیل کینه و حصیرے که از برگ خرما و جز آن بافته باشند۔

طَمْل بالفتح خلق عالم و آفریدگان و سخت راندن ستور و بافتن حصیر و رشتها دراز کردن و سبز رنگ کردن جامه و پهن کردن نان به مطلمه و آن بالکسر چوبیست که بدان نان پهن کنند و آلوده شدن تیر بخون و آلوده شدن هر چیز بخون یا بروغن یا به قیر و بالکسر مرد بدکار که از بد کردن باک ندارد و آب تیره و جامه سبز رنگ و گلیم سیاه و هر چیز سیاه و گرد و بند نادان و لئیم و دزد بدکار و جامه کهنه و گرگ تیره رنگ که رنگش به سیاهی مائل باشد۔

طِمْیل بالفتح و کسر میم مجهول بزغاله نر و ماده و حصیر دلائے حوض و پیکان پهن و گردن بند و بالضم و فتح میم برهنه از جامها۔

طنبل و طنبول بالفتح هر دو دهی ست به مصر۔

طُول بالضم درازی و دراز شدن و بالفتح منت نهادن و فزونی کردن بر کسے و غالب آمدن در فضل و منت و فراخی و توانگری و قدرت و به فتحتین درازی در لب بالائین شتر و بالکسر و فتح واو رسنی که بدان پائے چارپا بندند و رسن دراز که ستور را بدان بندند و سر دهند که بچرد و بالضم و تشدید واو مرغے آبی ست دراز پا۔

طویل دراز طیال و طوال بالکسر جمع نام بحریست از بحور شعر۔

طَوال بالفتح درنگ و عمر و بالضم دراز و بالضم و تشدید واو بسیار دراز۔

طَهَل بالفتح و به فتحتین بدبو شدن آب بالضم و کسر ها آب بدبو و همچنین طاهل۔

طَهْمَل بالفتح جسم زشت خلقت و وزن نازک و چیزی که چون بدو دست رسانند حجم نداشته باشد۔

طَیْل بالفتح سراب و باد یا باد سخت و غبار و شب تاریک و بسیار از هر چیز۔

فصل الطاء مع المیم

طَخْم بالفتح و خای معجمه تکبر کردن۔

طُخُوم بالضم حدود و اطراف زمین مرادف تخوم

طرام بالکسر و بالفتح مسکه و عسل و بالضم کانون آتش و درختی ست و بفتحتین روان شدن شهد شانه.

طریم بالکسر و فتح الیاء ابر سطبر و عسل.

طسم بالفتح قبیله از عاد و ناپدید شدن راه و جز آن و ناپدید کردن و بفتحتین ناگوار شدن و گرد و غبار و تاریکی.

طسوم بالضم ناپدید شدن.

طعام گندم و هر چیز خوردنی اطعمه جمع.

طعم بالفتح خوردن و چشیدن و اشتهای طعام و آنچه بدان اشتها شود و مزه طعام و شراب از حلاوت و مرارت و بالضم خوردنی و بالفتح و کسر عین خورنده و چشنده و آنکه در خورش حال خوش داشته باشد و همچنین طاعم.

طغام بالفتح مردم فرومایه و مرغان زبون.

طغم بفتحتین دریا و آب بسیار.

طلم بالضم خوانی که بران نان بگسترند و بفتحتین چرک دندان که از نا کردن مسواک بهم رسد.

طم بالفتح و تشدید میم بسیار شدن آب و پر کردن ظرف و به سنگ گرفتن چاه و بسیار شدن چیزی و بریدن مو و گره زدن و تافتن مو و بر درخت بر آمدن مرغ و بدین معانی آمده طموم و سبک شدن و به روی زمین برفتن و بالکسر آب و گیاهی که بر آب بود و آب او را بیرون انداز و دریا و عدد بسیار و زیرک و شگفت و آنچه از و شگفت آید و شتر مرغ و اسپ نیک تیز رو.

طمیم سبک شدن و نرم دویدن و اسپ نیک تیز رو.

طمطام بالفتح میان دریا.

طمطم بکسر هر دو طا مرد غیر فصیح که زبانش درست نباشد.

طیم بالفتح مجبول بودن و مخلوق شدن بر چیزی و نیک بودن کار کسی.

فصل الطاء مع النون

طبن بهر سه حرکت جمع کثیر و بفتحتین نیز آمده و بالضم طنبور با عود و بالفتح و بفتحتین زیرک شدن و زیرکی و بالفتح مردم و آتش را پوشیدن تا نمیرد و بالفتح و کسر با زیرک و بالضم و فتح با بازیچه ایست و چیغه که بلند ازند و بدان که سبها و درندها شکار کنند و بالکسر و فتح با زیرکیها جمع طبنه بالکسر.

طابن زیرک.

طابون جاییکه آتش نگاهدارند تا نمیرد.

طاجن و **طیجن** بفتح جیم معرب تابه.

طجن بالفتح بریان کردن.

طحن بالفتح آرد کردن و گزو شدن مار و بالکسر آرد و بالضم و فتح حا که تاه و جانوریست خرد.

طحون بالفتح مقدار صد از خشم و لشکر عظیم و جنگ و شتر بسیار.

طحان بالفتح و تشدید حا آسیابان.

طرن بالضم جامه خز.

طرخان بالفتح رئیس شریف طراخنه جمع و این لغت در اصل خراسانیست.

طرخون بالفتح گیاهیست معروف که بیخ آن شبیه او عاقر قرحاست.

طعن بالفتح نیزه زدن و قدح و عیب کردن در کسی و در بیابان رفتن و در شب سیر کردن و عنان کشیدن اسپ را تا تیز رود.

طعین نیزه زده شده و طعن کرده و همچنین مطعون.

طاعن نیزه زننده و طعن کننده.

طاعون وبا و مرگ طواعین جمع.

طغن بالفتح مرگ و بند.

طغیان بالضم و الکسر از حد در گذشتن و همچنین طغوان بالضم.

طالقان بالفتح نام شهریست میان بلخ و مرو و شهریست میان قزوین و مرد از انجاست صاحب اسمعیل بن عباد.

طمن بالفتح ساکن و آرمیده و همچنین مطمئن طلون بالضم جمع.

طمین بالکسر و تشدید میم شهریست بروم.

طنین بانگ مگس و آواز طشت و طاس و آواز گوش و مانند آن.

طن بالفتح و تشدید نون رطب سرخ بسیار شیرین و مردن و آواز کردن مگس و طشت و گوش و جز آن و بالضم بدن انسان و غیر آن و سر بار میان دو تنگ بار و دسته نی و پشته هیمه طنه واحد.

طواحن دندانهای بزرگ پس که طعام بدان سائیده شود و آن را به فارسی سیا دندان گویند.

طوفان بالفتح گرد چیزی گشتن و بالضم باران سخت و آب که از زمین برآید و همه را غرق کند و مردن و کشتن و سیل غرق کننده و هر چیز که بسیار و غالب باشد و همه را فرا گیرد.

طهران بالکسر دهی ست باصفهان ودهی است بری۔
طین بالکسر گل۔
طیان بالفتح وتشدید یا گلکار وگرسنه۔
طیران بفتحتین پریدن۔
طیلسان بالفتح وبهرسه حرکت لام ومشهور فتح ست چادریست که بر دوش می اندازند معرب تالسان وطیلس به حذف الف ونون نیز آمده طیالسة جمع وطیلسان ملکیست بزرگ در نواحی دیلم

فصل الطاء مع الواو

طبو بالفتح خواندن۔
طحو بالفتح بگستردن و بدراز کشیدن ورفتن و دور شدن وهلاک شدن و بپهلوی چپ خفتن و بر روی انداختن کسی را۔
طرو آمدن از جای دور۔
طفو بالفتح و بالضم وتشدید واو بر سر آب برآمدن چیزی و برگ بالای درخت ظاهر شدن وسخت دویدن آهو وسبک رفتن آن برروی زمین و مردن و داخل شدن در کاری۔
طلو بالفتح آهوبره که نوزاده باشد و بالفتح وتشدید واو انتظار و وزنگ۔
طمو بالفتح دراز شدن گیاه وبرآمدن رود وپر شدن آب دریا۔
طهو بالفتح و بالضم وتشدید واو گوشت پختن وبریان کردن ورفتن وکار کردن۔

فصل الطاء مع الیاء

طبی بالکسر والضم پستان بهائم وسباع۔
طری به تشدید یا تازه۔
طاری فرود آینده ازجای وظاهر شونده بر کسے ناگاه۔
طریانی چیزے که دانسته نشود که از کجا آمد۔
طاغی از حد در گذرنده۔
طفیلی آنکه ناخوانده به مهمانی رود منسوب طفیل وبیان آن گذشت۔
طمی همان طمو که گذشت۔
طامی آب بسیار که از کنار در گذرد و دریائے پر۔
طاهی طباخ۔
طی به تشدید یا پیچیدن ونوردیدن ونیت موضعی که قصد آن دارند۔
طاوی پیچیده وگرسنه۔

❖ ❖ ❖ ❖ ❖
❖ ❖ ❖ ❖

باب الظاء

فصل الظاء مع الالف

ظباء بالکسر آهوان جمع ظبی۔
ظرفاء بالضم وفتح راء زیرکان جمع ظریف۔
ظرباء بالفتح جانوریست چون گربه که بوی گنده دارد
ظلماء بالفتح شب تاریک وتاریکی۔
ظمئ بالکسر همزه در آخر تشنگی ومدت میان دو آب خوردن شتر۔
ظماء بفتحتین تشنه شدن۔
ظماء بالکسر تشنگان جمع ظمآن۔

فصل الظاء مع الباء

ظأب بالفتح وسکون همزه بانگ وفریاد وکد خدا شدن وستم کردن وآواز بز نر هنگام مست شدن وکسی که خواهر زن کسی در خانه داشته باشد وآن از اسلاف آن کس میگویند وبمعنی بالفتح نیز آمده۔
ظبنطاب بفتح هر دو ظا دردوعیب آید که در پلک چشم میشود۔
ظرب بالفتح وکسر را کوه فراخ یا کوه خرد و زمین لیشته که بلند برآمده باشد ظراب جمع وبفتحتین وتشدید با کوتاه سطبر پر گوشت۔
ظنب بالکسر بیخ درخت۔
ظنبوب بالضم نهایت ساق از قدم ونهایت استخوان ساق واستخوان ساق ومیخ که در سوراخ نیزه که در آنجا سنان را پیوند کنند زده باشند۔

فصل الظاء مع التاء

ظبیة بالفتح آهوے ماده وفرج زن وفرج غیر آن وانبان خرد وخم ولوے۔
ظبة بالضم وفتح با سر دنباله تیر وسر شمشیر وسنان۔

ظرافة بالفتح زیرک شدن۔
ظعینة بروزن سفینة هودج وزنی که در هودج باشد ظعائن واظعان وظعن بضمتین جمع۔
ظفرة بالفتح فاخته۔
ظلمة بالضم تاریکی ظلمات بالضم وفتح لام و سکون آن جمع وظلمات ثلثة ظلمت شکم ورحم ومشیمه وبعضی گفته اند ظلمت شکم ورحم وپشت۔
ظلة بالضم وتشدید لام سایه بانی یعنی آنچه سایه کند وهرچه بدان از حرارت وبرودت پناه برند چون صفه وجزآن وابری که سایه افگند۔
ظهارة بالکسر ابره وروی جامه خلاف بطانة وبالفتح قوی پشت شدن۔
ظهیرة نیم روز گرم۔
ظاهرة چشم بیرون آمده وچشمه که آب و نیم روز خورند وآب درآوردن شتر در وقت نیم روز وشتر ماده قوی پشت۔
ظهرة بالکسر یاری گروه بفتحتین رخت ومتاع خانه ومردم خانه۔

فصل الظاء مع الراء

ظأر بالفتح وسکون همزه دایه گرفتن برای طفل ومهربان شدن۔
ظئر بالکسر وسکون همزه دایه از حیوان وانسان که جهت طفل گیرند ومهربان بر طفل دیگری وستون که در پهلوی دیوار کنند ونیز جانب خانه۔
ظأر بالکسر وهمزه پیچیده شتر ماده بستن بغمامه و آن خرقه ایست که بر بینی شتر بندند تا بوی بچه دیگر را اندانند۔
ظوار بالضم مد همزه دیگ پایه۔
ظر بالکسر وتشدید را اظر بفتحتین سنگ یا سنگ مدور وتیز۔
ظفر بالضم ناخن وگوشه کمان بالاتر از فوار کمان که دران سر حلیه گردد ومیزنند وناخنه چشم وقلموا لیست ویکی بالفتح دیدن کسے را وبه بفتحتین زمین هموار علف ناک وناخنه شدن در چشم وفیروز شدن۔
ظفار بالفتح وکسر را موضعیست در یمن که عود خوب وجزع خوب بدان منسوب ست وقلعه ایست به صنعاء وقلعه ایست بشام وقلعه ایست در یمن وبوی خوش که آنرا اظفار نیز گویند واتبا اظفار الطیب گویند وبه فارسی آنرا ناخن بو گویند وبهندی نکه۔
ظهر بالضم هنگام زوال وصلوة الظهر نماز پیشین وبالفتح پشت وستوران سواری و جانب کوتاه از پر مرغ ظهران بالضم جمع وراه دشت ومال بسیار ونوعی ست وفخر کردن به چیزی وزمین بلند ودرشت ولفظ قرآن خلاف بطن که تاویل آن است ودر حدیث وجز چیزیکه آشکار باشد وبفتحتین درد پشت۔
ظهیر هم پشت ویاری ده جمع ومفرد آمده وآنکه پشت او درد کند۔
ظهار بالضم جانب کوتاه پر مرغ وبالکسر پشت وموافق شدن وگفتن مرد زن را که تو بر من همچو پشت مادر منی وباین گفتن زن بر وی حرام میشود تا کفاره ندهد حلال نگردد
ظبا بالفتح ظاهر سنگستان۔
ظاهر پیدا خلاف باطن ونامی ست از نامهای حق تعالی وچیز زائل۔
ظهور بالضم پیدا شدن وچیره شدن و بر بام برآمدن۔
ظواهر بلندی های زمین ونباتهاے زمین وقریش الظواهر آنکه بمکه فرود آمدند۔

فصل الظاء مع العین

ظلع بالفتح لنگیدن شتر در رفتار وتنگ آمدن جا از زمین بر بسیاری مردم وتهمت زده شدن وبالضم وفتح لام کوهیست بنی سلیم را۔
ظالع میل کننده وتهمت زده وستور لنگ وسگی که در شب خواب نکند۔
ظلاع بالضم بیماری است که در پای ستور بهم رسد

فصل الظاء مع الفاء

ظرف بالفتح زیرکی وزیرک شدن وآوند که در ان چیزی گذارند۔
ظریف زیرک وخوش طبع۔
ظراف بالضم وتشدید را وتخفیف آن زیرک
ظلف بالفتح وتشدید فا بستن وفراهم آوردن پاهای شتر وگرانی پیوسته وزندگانی ناخوش۔
ظلف بالکسر سم شگافته چون سم گاو وگوسپند ومانند آن وحاجت ومتابعت

در رفتار و جز آن و بالفتح باطل و خون بدرو به فتح لام نیز آمده و برهم زدن و بالضم و به فتحتین چیزهای سخت و شدت معیشت و به فتحتین و به فتح اول و کسر دوم جای بلند از آب و گل.

ظلیف بدحال و خوار و جای درشت ناهموار و کار سخت و دشوار و سختی و هیچ کردن و چیز رایگان.

فصل الظاء مع اللام

ظل بالکسر و تشدید لام سایه و خیال و نمونه جن و جز آن و پاره از شب اول و جوانی و تند گرما و ابریکه آفتاب را بپوشد و پناه و تاریکی شب یا آنکه ظل سایهٔ اول روز باشد و فیء سایهٔ آخر روز ظلال و اظلال جمع و بمعنی بهشت نیز آمده.

ظلیل سایهٔ دائم و جای سایه دار و آنچه سایه انداز دو خیمه و امواج دریا.

ظلال بالفتح سایهٔ ابر و جای سایه دار.

ظلل بالضم و فتح لام سایه بانها و ابرها که سایه کنند و به فتحتین آب زیر درختان که آفتاب بران نتابد.

ظلول بالضم سایه کردن.

فصل الظاء مع المیم

ظلم بالضم و الفتح ستم کردن و سخت زیاده شدن آب چنانکه از کنار دریا درگذرد و کم کردن حق کسی و گذاشتن چیزی در غیر محل و کندن زمین بغیر موضع کندن و کشتن شتر بغیر بیماری و خوردن شتر از مشک پیش از آنکه ماست شود و کشش کردن خر به ماده و بالفتح آب و صفا و سپیدی دندان و برف و اول هر چیز و به فتحتین تاریک شدن شب و شخص و کوه و بالکسر و فتح لام وادیست.

ظلام بالفتح تاریکی اول شب.

ظلیم شتر مرغ نر و ستم کرده شده و شیری که ماست نشده باشد و خورده شود و خاکی که از چاه رفته باشند.

ظالم ستمگر.

فصل الظاء مع النون

ظربان بالکسر و الفتح و به فتح ظا و کسر را، جانوریست مانند گربه بغایت بدبو و چون در جامه بگوزد بوی آن نرود تا کهنه شدن.

ظعن بالفتح و به فتح سیر کردن و رفتن بجائی.

ظاعن مسافر.

ظعائن هودجها و زنانی که در هودج نشینند.

ظعون بالفتح شتری که بران بار نهند و بکار برند و هودج بران کنند.

ظعان بالکسر رسنی که بار و هودج بدان بندند.

ظمآن بالفتح و مد همزه تشنه.

ظنون بالفتح مرد بدگمان و مرد ضعیف و کم حیله و چاه که معلوم نشود که آب دران هست یا نه و چاه کم آب و وامی که معلوم نشود که صاحبش ادا کرده یا نه کرده.

ظن بالفتح و تشدید نون تهمت نهادن و گمان بدون یقین دانستن و گمان و یقین.

ظنین تهمت نهاده شده.

ظنان به تشدید نون مرد بدگمان و تهمت نهنده.

ظهران بالضم طرفهای کوتاه ترین پر تیر.

ظیان بالفتح و تشدید یا یاسمین دشتی و انگبین و گیاهی ست که برگ آن پوستها را دباغت کنند.

فصل الظاء مع الیاء

ظبی بالفتح آهو.

ظهری بالکسر شتر آماده برای حاجت و کاری پس پشت انداخته و فراموش کرده.
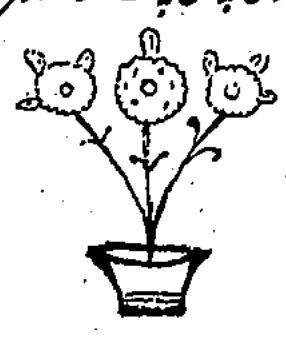
باب العین

فصل العین مع الالف

عبار بالضم بار و گرانی از هر چیز و تنگی بار و مانند و بالفتح نیز آمده و به فتح روشنی آفتاب و آماده کردن کاری و ساختن و آمیختن بوی خوش و ساختگی و آمادگی لشکر کردن و باک داشتن.

عبایر بالفتح و المد پوششی است پشمین معروف

کرا آنرا چوب پوشند نادان گران وناگوار۔
عتبیٰ بالضم خوشنودی و رضا۔
عجمار بالفتح گنگ بی زبان۔
عدویٰ بالفتح آنچه سرایت کند از کر و جز آن و تباهی و فساد کردن و بالضم ستم کردن۔
عدیٰ بالکسر ناحیه و بیگانگان و مسافران و هر چوبے که میان دو چوب باشد و سنگ تنک که بدان چیز را بپوشند و بالضم و الکسر دشمنان
عدار بالفتح دراز و پهنائی هر چیزی و دوری و شغلے که ترا از چیزی باز دارد و سنگ تنک که بدان چیز را بپوشند و بالکسر وصید را در پیچ یکدیگر زدن و انداختن۔
عذریٰ بالضم معذور داشتن و عذر خواستن
عذرا بالفتح زن دوشیزه عذاری بالفتح و فتح را و کسر آن جمع و دُرِ سوراخ نکرده و برج سنبله یا جوزا و مدینه مشرفه و موضعے ست نزدیک دمشق و دیہے ست به شام۔
عرا بالفتح صحرای بے درخت و گیاه که هیچ چیز دران نتواند پناه برد۔
عریٰ بالکسر ناحیه و آنکه اهتمام بکاری نداشته باشد۔
عرباء بالفتح عرب خالص۔
عرایا بالفتح درختهای خرما که بعاریت بشخصے محتاج داده شود تا میوه از برای خود صرف نماید۔
عرفا بالضم و فتح را شناسندگان جمع عارف
عزا بالفتح صبر کردن و دران استقامت

دور زیدن و شکایت کردن۔
عزیٰ بالضم و تشدید زا مؤنث اعز و بمعنی عزیز نیز آمده و نام بتی ست و آن درختے بود که قبیله غطفان او را پرستیدندی نزدیک آن خانه ساخته بودند حضرت پیغمبر علیه السلام خالد بن ولید رضی را فرستاد که آن خانه را شکست و آن درخت را سوخت۔
عسیٰ بفتحتین یعنی امید نزدیک ست که چنین شود۔
عشا بالکسر اول تاریکی و از مغرب تا نماز خفتن یا از زوال آفتاب تا طلوع فجر و عشائین نماز مغرب و خفتن و بالفتح طعام وقت خفتن و بی بصر و شب کوری و روز کوری را نیز گویند
عشوا بالفتح ناقه که پیش خود را نه بیند بتاریکی
عشورا و عاشورا روز دهم محرم یا نهم
عشرا بالضم و فتح شین ناقه ده ماهه آبستن
عصا بالفتح چوبی که بدست گیرند و نام اسپی ست و جماعتی از اهل اسلام و شق العصا مخالفت با اهل اسلام و مجتمع زنان و استخوان ساق۔
عطا دادن و بخشیدن و دهش و بخشش۔
عطایا بخششها جمع عطیة۔
عفا بالفتح هلاک شدن و ناپیدا شدن نشان و خاک و سفیدی بر حدقه چشم و بالکسر پُر شدن مرغ که بسیار شده باشد و موی دراز۔
عقبیٰ بالضم آن سرا و جزای کردار بس چیزی
عقلا بالضم و فتح قاف خردمندان۔
علما بالفتح زنے که لب بالائین او شگافته باشد و بالضم و فتح لام دانایان۔
علار بالفتح بلندی و نام مردی است و موضعی ست به مدینه۔
علیا بالفتح آسمان و سر کوه و جای بلند و هر چیز که بلند باشد از چیزی کار و کردار عالی
علییٰ بالضم بلندتر تانیث اعلیٰ۔
علیٰ بالضم چیزهای بلند و شهریست بناحیه وادی القریٰ و موضعی ست بدیار غطفان۔
عمیٰ بفتحتین رفتن بینائی چشم و دل۔
عما گمراهی و ستیزه و ابر بلند و ابر سطبر و غلیظ و ابر تنک ابر بارنده و ابر سیاه و ابر سفید و ابری که باران او ریخته باشد۔
عمیا پوسیدگی و چیز پوشیده
عنقا زن دراز گردن و سیمرغ و سختی و بلا
عنا بالفتح رنج و مشقت۔
عوا بالضم بانگ سگ و گرگ و شغال و روباه و آهو و بالفتح و تشدید واو سگے که فریاد بسیار کند و بے همزه نیز آمده دمقعد و منزلی ست از منازل قمر و آن پنج یا چهار کوکب ست و شتر پیر۔
عینا زن خوب چشم و ماده گاو وحشی و سبزه و خشکی که نزدیک بپاره شدن باشد۔
عیا درد بی درمان و مانده شدن از کار و دراز شدن گیاه۔

فصل العین مع البا

عب بالفتح و تشدید با پے در پے خوردن و بدهان بی مزی خوردن آب و بالضم آستین۔

عباب بالضم رگ زخت خرما و معظم سیل
و برمی و بسیاری و بلندی آب و اول هر چیز و بالفتح
و کسر بای آخر بر وزن قطام نام است به معنی امر
یعنی بدهان برمی آب بخور۔
عبعب بالفتح هر دو عین جامه صوف و پشم شتر
و جامه فراخ و کسوف نرم و مرد دراز و بزرگ و بت
و نام بتی ست و نام مردیست۔
عبعاب مرد دراز۔
عتب بفتحتین حب کاکنج و عنب الثعلب و بفتحتین
آبهای منزل فوق بعضی جهان۔
عتب بالفتح خشم گرفتن و ملامت کردن و
بالکسر بسیار عتاب کننده و بفتحتین میان انگشت
سبابه و وسطی یا میان وسطی و بنصر و سختی و کار
ناپسندیده و فساد و چوبها که بر روی ساز عود
بعرض گذارند و از آنجا تارها بجانب سر عود
بکشند و درشتی و سطرهای زمین و آستانه جمع عتبة
عتاب بالکسر ملامت کردن و خشم گرفتن و
ناز کردن و بالفتح و تشدید تا نام مردیست۔
عتیب بالفتح پدر قبیله از یمن۔
عجب بالفتح بیخ دم و ته دیگ و پایان و آخر کار
عجوب جمع و قبیله ایست و بالضم خویشتن بینی و تکبر
و مردمی که شگفت آید او را نشست و برخاست
کردن با زنان و شگفت آید زنان را نشست و
برخاست با او و بفتحتین و کسر نیز آمده و شگفت و
غریب آمدن چیزی اعجاب جمع و بدین معنی به
فتحتین نیز آمده چنانکه مشهور است۔
عجیب کار شگفت و چیز غریب و بدیع عجائب جمع

عجاب بالضم شگفت و به تشدید جیم بسیار
شگفت۔
علاب بالفتح ریگ تنگ یا طرف تنگ از ریگ
عدوب بالفتح ریگ بسیار۔
عذب بالفتح خوردنی و نوشیدنی و خوش
و گوارا و نخوردن چیزی از غایت تشنگی و باز
داشتن و دور کردن و گذاشتن و درختی ست
و بفتحتین خاشاک آنچه از رحم پس از زادن
فرزند برآید و درختی ست و رشته که بدان ترازو
بردارند و طرف هر چیز و طرف قضیب شتر و کو
آویزان پس پالان شتر واحدش عذبة و بالفتح
و کسر ذال معجمه آبی که سبزی بر سرش جمع شود و آنرا
جامه خوک گویند۔
عاذب و عذوب بالفتح ستور ایستاده
که از غایت تشنگی آب و علف نخورد و آنکه
میان او و آسمان پرده و حائل نباشد۔
عذیب بالضم نام آبی ست۔
عذاب بالفتح شکنجه کردن و بالفتح و تشدید
ذال نام اسپی ست۔
عرب بالفتح نشاط و به فتح را نیز آمده و تازه
شدن ریش و جراحت و بالکسر گیاه خشک
و بفتحتین تباه شدن معده و آب بسیار
صافی و بکسر را نیز آمده و ناحیه ایست بمدینه
و باقی ماندن نشان جراحت بعد از به شدن
و بالضم و بفتحتین مردم تازی یا مردم تازی که
در شهر باشند و اعراب آنانکه در بادیه ساکن
باشند و عرب عاربه و عرباء عرب خالص و فصیح۔

عروب بالفتح زنیکه شوهر را دوست می
دارد و خنده روی باشد و زنیکه شوهر او را
دوست دارد و عرب بضمتین جمع۔
عریب بالضم و فتح را تصغیر عرب بالفتح و
کسر را نام مردی و نام اسپی است۔
عراب بالکسر اسپان و شتران تازی
خلاف بردون و بختی۔
عرقوب بالضم پی سطبر بالای پاشنه انسان
و پی هر دو پای ستور که میان زانو و در هر دو
دست او باشد و کجی و پیچیدگی وادی و ساق
مرغ سنگخوار که آن مرغ را قطار گویند و
راه تنگ در کوه و بینی کوه و کار بزرگ و دشوار
و دانستن و شناختن حجت و دلیل و حیله و بهانه
و نام اسپی ست و نام مردیست از عمالقه که به
دروغ و خلف وعده در عرب مشهور است
و از جهت وعده های ناراست را مواعید عرقوب
گویند و خلف وعده او با برادر مشهور است
و در کتب مسطور۔
عزب بفتحتین مرد بی زن عزبة زن بی
شوهر عزاب بالضم جمع هر دو۔
عازب آب و گیاه دور دست و کوهی ست
عسب بالفتح کرایه دادن فحل جهت گشنی
و بر جستن نر بر ماده و آب منی نر و نسل و اولاد او۔
عسیب استخوان دم یا جای رستن موی
دم و ظاهر قدم و پر دراز و شاخ خرما باریک
و راست که برگ از وی دور کرده باشند یا آنکه برگ
نیاورده باشد یا آنکه بر وی برگ برآمده باشد

آن را سعف گویند و سگاف کوه و نام مردی
عباب بالکسر موضعی ست نزدیک مرمظلہ
عشب بالضم گیاه تر و بفتحتین خشک شدن
و عیال عشب عیالی که دران خرد نباشند۔
عاشب شهر گیاه ناک و شتر گیاه خوار۔
عصب بالفتح عصابه بر بستن و پیچیدن
و داغ کردن و استوار بستن و فراهم کردن
شاخهای درخت بعد از ان چیزی زدن تا
برگهای آن بریزد و سخت بستن خلیهای بز تر
و گوسفند تا بی کشیدن بیفتد و نوعی از جامهٔ
برد و سحاب سرخ که در قحط سال پیدا می شود و
سرخ شدن کنارهٔ آسمان و سخت بستن را
نهای شتر ماده تا شیر بسیار دهد و چرکین شدن
دندان از غبار و مانند آن و گرد گشتن بچیزی
و رسیدن و گرفتن و قبض کردن چیزی را و خشک
شدن آب در دهن و لازم شدن بچیزی و
ساکن کردن لام مفاعلتن در بحر وافر و نقل
کردن آن بسوی مفاعیلن و بسیاری
شدن گوشت و بفتحتین پیها جمع عصبه و برگزیده
های قوم و درخت لبلاب بدین معنی بفتح و ضم
نیز آمده۔
عصیب شکش با روده‌ها در پیچیده و بریان کرده
عضب بالفتح بریدن و دشنام دادن و
شکسته شاخ گردانیدن بز را و شمشیر زدن و نیزه
زدن و گرفتن و برگشتن و ضعیف و زمن کردن
کسی را و شمشیر و مرد تیز زبان و جوان سبک سر بچه
گاو که شاخ او دمیده باشد و بفتحتین شکسته شاخ

شدن گوسپند و بریده گوش شدن ناقه۔
عضوب و **عضوبه** بالضم تیز زبان شدن
عطب بالضم و بضمتین پنبه و بالفتح نرمی
و تازگی و همچنین عطوب و بفتحتین هلاک شدن
و هلاک کردن۔
عظب بالفتح جنبانیدن مرغ دم
خود را بشتاب و لازم شدن بچیزی و صبر
کردن بران و همچنین عظوب و بر حال خود اقامت
نمودن و ایستادن و خشک پوست و سطبر
شدن دست در کار و بفتحتین فربه شدن۔
عقب بالفتح رفتار و روش ستور بعد از
رفتار نخستین و فرزند و فرزند زاده و فره بر کمان
تافتن از پی و پی بر چیزی پیچیدن و پس
چیزی آمدن و نایب کسی شدن و بر پاشنه
زدن و بالضم و بضمتین پایان کار و بفتحت
و بفتحتین پی که از ان چلهٔ کمان و دوال
ساز سازند و بالفتح و کسر قاف فرزند و فرزند
زاده و پاشنه۔
عاقب هر چه پس چیزی آید و آن که نیابت
پیشوا و سردار قوم کند بعد از وی و کسیکه تا پیش
کسی باشد در خیر و نامی از نامهای حضرت
رسول ص زیرا که آخر همه انبیا ع بوده۔
عقاب بالکسر شکنجه کردن و بالضم مرغ
شکاری سیاه معروف و سنگ برآمده در میان
چاه که دلو را بدرد و سنگ نرم و رگ برآمده از ظرف
کوه مانند نردبان و جوی آب که از انجا آب
به حوض رود و بهشتی که بر ان آب دهند المستند

و آب خوراند و پشته خاک و هر چیز بلند که
بسیار بلند نباشد و رایت حضرت رسول
و چیزیست که در قوائم چار پایان بر می آید
و ستاره چند بصورت عقاب که آنرا عقاب
آسمان گویند و نسیان کوچک در سوراخ
حلقه گوشوار کنند۔
عقرب کژدم و دوال نعل و دوالی که
بدان پاو دم چارپا و زین استوار کنند
و برجی ست در آسمان و نام اسپی ست۔
عقارب جمع عقرب و سخن چینیها و سختیها
و شدت سردی سرما۔
عکب بالفتح گرد و غبار و سیک و شادی
و سختی در رفتار و بفتحتین سطبری لب و وقن
و نزدیکی انگشتان پا و بالکسر و فتح کاف و تشدید
با کوتاه جسم و سرکش و متمرد از جن و انس و امکر ماده
او شوهر دیگر داشته باشد و نام زندان
بان نعمان بن منذر۔
عاکب جمع انبوه۔
عکاب بالضم دود و بالفتح گرد۔
عکوب بالضم انبوه شدن و ایستادن
و جوشیدن دیگ و جمع عاکب نیز آمده و
بالفتح گرد و غبار۔
علب بالفتح نشان و نشان کردن و
استوار کردن قبضهٔ شمشیر به پی گردن شتر
و سخت شدن گوشت و بالکسر مردی که امید
چیزی از ان نتوان داشت و جاییکه اگر
همیشه باران دران نبارد چیزی نروید و بالفتح

نیز آمده و جای رستن درخت کنار علوب جمع
و بفتحتین نوعی از بیماری شتر که در اعصاب
گردن میشود و سختی و درشتی و تغیر بوی گوشت
بعد از اشتداد آن و رخنه دم شمشیر و بالفتح و کسر
لام چیزی سخت و درشت و سوسمار و بز کوهی
و جز آن که پیر باشد۔
عنب بالکسر و فتح نون انگور و شراب۔
عنّاب بالضم بزرگ بینی و کوهی ست در
راه مکه و تشنگی فرج و وادی ست و نام اسپی است
و کوه خرد و سیاه و کوه دراز گرد و بالضم و تشدید
نون میوه ایست مانند کنار که آنرا سنجد جیلان
گویند و بالفتح و تشدید نون انگور فروش و نام
مردی ست۔
عندلیب بالفتح هزار دستان عنادل جمع
عیب و عاب آهو ضد هنر و فرهنگ و
عیبناک شدن و عیب کردن و مشک
ماست دار شدن۔
عائب عیب کننده و عیبناک و شیر ماست شده
عیهب بالفتح ناتوان از طلب حاجت و مرد گران
ناگوار و گلیم بسیار پشم۔

فصل العین مع التاء

عاهة آفت عاهات جمع۔
عادة خو عادات جمع و فی المثل عادات السادات
سادات العادات یعنی خصلتهای بزرگان
و پیشوایان پیشوای خصلتهاست۔
عاریة بتشدید یا و تخفیف آن آنچه بستانند و
بگیرند تا نفع گرفته شود از آن عواری بالتشدید
و التخفیف جمع۔
عامرة آباد کننده و معمور و آباد۔
عائدة بازگردنده و سود و نفع و احسان
و صله و مهربانی۔
عاطفة مهر و خویشی عواطف جمع۔
عاقلة خویشان که دیت بر ایشان قسمت
کنند و قوتی که بدان چیزها را دریابند و زن خردمند
عاصفة باد سخت عاصفات جمع۔
عاقبة آخر و پایان چیزی و فرزند۔
عاجلة این جهان و بی مهلت خلاف آجله
عارضة حاجت عوارض جمع و رنج و بیماری
عبودیة بالضم بندگی۔
عبادة بالکسر بندگی کردن و پرستیدن
عبارة بالکسر بیان کردن و تعبیر کردن
سخن و تعبیر کردن خواب۔
عبرة بالکسر پند و پند گرفتن و بالفتح اشک باریدن
و گرمی سوزش چشم۔
عتة بالفتح و تشدید تا سخن بتکرار گفتن
و باز گردانیدن و الحاح کردن در سوال چیزی
عاتکة بکسر تا کمان کهنه و نام زنی است و نام
نه زن از جدات حضرت رسول الله صلی
الله علیه وسلم۔
عاتیة از حد درگذرنده و سرکشی کننده۔
عترة بالکسر نائل و گردن بند که بمشک و عود
و عنبر بسرشند و بیامیزند و خویشان نزدیکان
و فرزندان و پاره از مشک و درختی خرد که آن
را مرزنجوش گویند۔
عتبة بالضم نام مردیست و بفتحتین چوب
پایین که بران پا میگذارند و بعضی گفته اند چوب
بالای در و سختی و امر ناپسندیده و گریه۔
عتمة بفتحتین وقت نماز خفتن و مقدار
غیبت شفق از شب و باقی شیر که بعد از دوشیدن
ستور در پستان فرود آید۔
عتاقة بالفتح آزاد شدن۔
عثرة بالکسر لغزیدگی و بسر در افتادگی۔
عجوزة بالفتح زن پیر عاجز و ناتوان و فصیح
عجوز ست بغیر تا۔
عجة بالفتح و تشدید جیم خاگینه۔
عجمة بالضم عجمی بودن و بفتحتین درخت خرما
که از تخم رسته باشد و سنگ سخت۔
عجلة بالکسر شتاب و شتاب و دولاب عجال و
عجل بالکسر و فتح جیم جمع و نوعیست از گیاه
و موضعی است و بفتحتین آلتی که آنرا گاو میکشد
و دولاب و چرخ بزرگ و چوب استوار و محکم
که بران بار بردارند و چوب پهلوی سر چاه
که بدان دلو را آویزند و گل ولای و دهی است
بیمن و شتاب۔
عجالة بالضم و الکسر هرچه بشتاب حاضر آورده
شود و شیری که شبان در چراگاه بشتاب دوشد
عجوة بالفتح خرمائیست نیکو در مدینه و حضرت
رسول فرموده که هر که هفت خرمای عجوه
صباح بخورد از گزند و آسیب زهر ایمن شود
عدالة بالفتح شایسته گواهی شدن و داد

بودن ولو ستدن وبرابری۔

عداوة بالفتح دشمنی وبالضم جای دور۔

عدة بالضم وتشدید دال ساز وساخت وآمادگی وبالکسر شمار۔

عدوة بالفتح کنار جوی وبالضم جای دور وبالکسر جای بلند۔

عذوبة بالفتح گوارا شدن آب خوش وشیرین بودن آب۔

عذرة بالضم درد گلو از غلبهٔ خون وموی پیشانی اسپ عذر بفتحتین جمع وقبیلهٔ ایست از یمن وستارگان کاهکشان ودوشیزگی۔

عذرة بالفتح وکسر ذال سرگین مردم وستور۔

عروبة بالضم تازی زبان شدن۔

عربیة بفتحتین وتشدید یا لغت تازی۔

عربدة بدخوئی وجنگ جوئی۔

عرادة بالفتح ملخ ماده ونام چند اسپ ونام مردیست وبالفتح وتشدید را آلت جنگ خرد تر از منجنیق وذراعی است نزدیک نصیبین۔

عرصة بالفتح کشادگی میان خانه۔

عرصات قیامت۔

عریة بالفتح وتشدید یا درخت خرما که بر او خورده باشند وآنچه از خرما در وقت فروختن درخت خرما نگاهدارند ونه فروشند برای خوردن عرایا جمع۔

عروة بالضم دستهٔ دلو وکوزه وجز آن وانگوی ابرین که دران تکمه کنند۔

عراضة بالفتح پهناور شدن وبالضم راه آورد از طعام وجز آن۔

عرضة بالضم همت حیله وفن کشتی گرفتن ودر میان انداخته شده که هر کس او را متعرض شود ودر پیش کشند وبالفتح آشکار کردن وعرض نمودن۔

عریضة معروض داشته وعرض کرده شده۔

عریکة طبیعت ونخوت وکوهان شتر یا بقیهٔ کوهان۔

عرافة شناسا شدن ومهتر سلوک شدن۔

عراقة بالفتح والقاف اصیل وبزرگوار بودن۔

عزبة وعزوبة بلی زنی وبی شوهری ودور شدن ودور رفتن ستور بچراگاه۔

عزیمة دل نهادگی وقصد وفریضهٔ خدا۔

عزباة بالکسر مائل از زنان واز ملاهی زنی که پیر شده باشد ومائل باشد بکودکی۔

عزازة بالفتح عزیز شدن وگرامی شدن ودشوار شدن وکمیاب شدن ودرشت شدن وقوی کردن۔

عزة بالکسر وتشدید زا ومیمی قوت وچیرگی ونام زنی که آهو زاده۔

عسکرة بالفتح سختی ولشکری شدن۔

عسرة بالضم دشواری وهمچنین عسارة بالفتح۔

عسیلة بالضم وفتح سین لذت جماع وآب منی۔

عسالة بالکسر موضع عسل وبالفتح وتشدید سین زنبور عسل وخانهٔ عسل۔

عشرة بالکسر صحبت داشتن وخوش زندگانی کردن وبفتحتین ده عدد۔

عشیرة قبیله وتبار وخویشان وسعد عشیره قبیلهٔ ایست از یمن۔

عشاوة شب کوری وروزکوری۔

عشوة بالضم وبالکسر آتشی که شب دیده شود از دور وتیرگی تاریکی شدن یا آنکه دانسته شود وبالفتح نیز آمده وبالفتح تاریکی یا میان اول شب تا چهارم حصهٔ شب۔

عصمة بالکسر باز داشتن ونگاهداشتن از گناه وخوف کسی را وبالضم گردن ست وحمائل وسپیدی بازوی آهو ومانند آن۔

عصبة بالضم مردان واسپان ومرغان از بیست تا چهل مرادف عصابه وبفتحتین آنکه وارث کسی شوند ونسبت پدری وپسری به او نداشته باشند ودر فرائض عصبه هر کسی که خویش کسی باشد واو را حصهٔ معین وفریضه معلوم نه باشد وبعد از اهل فرائض هرچه بماند آنرا بگیرد وقوم کسی برای تعصب درو بند ونصرت کنند۔

عصابة بالکسر آنچه بدان سر وجز آن بسته شود ودستار را نیز گویند وگروهی از مردم واسپان ومرغان۔

عصارة بالضم ثفل چیزی فشرده که وآبی که از فشرده بچکد۔

عصیدة نوعی از حلوائی است۔

عضادة بالضم چوبی که آن را بازوی در گویند وبالکسر داغی که بر بازوی ستور کشند۔

عضة بالکسر جزو وبخش۔

عظة بالکسر پند وپند دادن۔

عظمة بفتحتین بزرگی قدر ونخوت وتکبر عظموت مرادف آن۔

عفة بالکسر وتشدید فا پرهیزگاری وپارسا شدن وبالضم بقیهٔ شیر در پستان وعجوزه وماهی سفید

خردگزه برنج دهد و بالفتح زن پارسا۔
عفافة بالفتح پارسا شدن و بالضم بقیهٔ شیر در پستان بعد از پر شدن۔
عفریت بالکسر دیو خبیث ستیزنده و نعابت رسنده و زیرک در کار۔
عقبة بالضم نوبت و بدل و عوض و چیزے از خوردنی که در دیگ عاریتی به خداوند دیگ فرستند و اثر و هیأة خوبی و جمال و جز آن و بالکسر نیز آمده و بفتحتین جای برآمدن دشوار از کوه که به دشواری ازان بالا توان رفت
عقدة بالضم گره و حکومت و تعرف بر ملکی و آب بسیار و زمین و جای درخت نخلستان
عقرة بالفتح و الضم نازایندگی۔
عقة بالکسر و تشدید قاف موی مولود۔
عقیقة موی مولود و برقی که در میان ابر درخشد و تیری که سوی آسمان پرتاب کنند و گوسپند و جز آن که در هفتهٔ نخست بجهت مولود قربان کنند و پشم بز و گوسفند که برای مولود قربان کنند۔
عقیلة زن مستورهٔ کریمه و شتر گرامی و سید قوم و بهترین هر چیز و مروارید۔
عقلة بالضم بند و نام شکلے ست از اشکال رمل بدین صورت ⁘ ۔
عکة بالضم و تشدید کاف ظرف روغن و جز آن و ریگ توده گرم که آفتاب بر تابیده باشد و زمینی که تر شده آبستن را و جایگاه آبستنی ظاهر شود و سختی گرما و بالفتح نام موضعیست۔

عکرمة بکسر عین و را کبوتر ماده و پدر قبیله و نام صحابی ست۔
علامة بالفتح نشان و بتشدید لام بسیار دانا
علقة بالضم آویزش و قوت روز گذار قدر چیزے اندک و بالکسر جامهٔ کودک نوزاده و پیراهن آستین و جامهٔ نفیس و درختی ست که بدان دباغت کنند و بفتحتین پارهٔ از خون بسته۔
علاة بالفتح سندان و سنگی که بران قروت گدازند تا خشک شود۔
علاقة بالفتح آویزش و خصومت و دوستی لازم بدل و به کسر نیز آمده و قوتی که بدان روز بگذرانند و بالفتح و الکسر آنچه بر دم در آویزد و بعضے گفته اند که علاقه بالفتح آویزش و دوستی و جز آن و بالکسر علاقة تازیانه و مانند آن۔
علاقیة بر وزن ثمانیه آنکه چنگ در زند بچیزی که ازان دست باز ندارد۔
علیقة ستوری که همراه کسی فرستند تا خوراک و بار یاران بیارد و خوراک ستور۔
علوفة بالضم علف و خورش چارپا۔
علانیة آشکارا کردن۔
علقمة بالفتح نام مردیست دانشمند تابعی و شهر یست بمغرب۔
علاوة بالضم بلندے و بالکسر بالای سر و گردن و میان دو تنگ بار و هر چیز که بر سر چیز زیاده کنند و آنرا به فارسی سرباری گویند۔
علالة بالضم بهانه و لقیهٔ شیر و باقی هر چیز
علة بالکسر و تشدید لام بیماری و دو سبب

چیزی و بالفتح زنی که بر زن دیگر آورده شود علات جمع و بنو العلات فرزندان از زنان متعدده۔
علیة بالفتح و تشدید یا بلند و بالکسر و تشدید لام و یا غرفهٔ بهشت و جز آن و چیزی علت چیزی بودن۔
عمدة بالضم آنچه بران اعتماد کرده شود۔
عملة بالکسر کار و عمل و بالفتح نیکی و بفتحتین کارکنان که بدست خود کار کنند۔
عمرة بالضم زیارت یکے از ارکان حج و ازفاف زن هم در خانهٔ زن و عروس آنرا گویند که زن را بخانهٔ خویش آورند و بالفتح هر چه بر سر کشند و پوشند چون کلاه و دستار و جز آن
عمارة بالکسر آبادانی و آباد کردن و نام قبیله ایست و بالفتح هر چه بر سر گذارند چون دستار و کلاه و تاج و جز آن و بالضم نام مردی ست
عمامة بالکسر خود و مغفر و دستار و هر چه بر سر پیچند
عنوة بالفتح قهر و دوستی۔
عنایة بالکسر و الفتح قصد کردن و اهتمام داشتن به چیزی۔
عنت بفتحتین گناه و زنا و در کاری دشوار افتادن و فساد و هلاک۔
عورة بالفتح اندام شرم مردم و هر چه از دیدن و نمودن آن شرم آید و رخنهٔ صف لشکر و حصار که ازان بیم و هراس باشد۔
عودة بالفتح بازگشتن۔
عوذة بذال معجمه پناه خواستن۔

عهدة بالضم نوشته بیع وشرا ونوشته سوگند و تیمارداری ودرستی وضعف در بخت وعقل۔
عیشة بالکسر زندگانی۔
عیقة بالفتح کنار جوی۔
عیبة بالفتح زنبیل چرمین وجامه دان که دران جامه ورخت کنند وجای سر ومحل راز
عیلة بالفتح درویشی۔
عیافة بالکسر وفتح فا به مرغ فال گرفتن۔
عیادة بالکسر بیمار پرسیدن۔

فصل العین مع الثاء

عبث بالفتح آمیختن وطعام عبیثة ساختن وآن طعامیست که بپزند ودران ملخ کنند یا پنیر خشک باشد با دارو های دیگر آمیخته وبالکسر بازی کردن وبفتحتین بازی وبی فائده۔
عبیث بالفتح یمانی ست بالکسر وتشدید با موی عنکبوت یا کرم کننده
عث بالفتح وتشدید ثا کرم در پشم افتادن والحاح کردن در چیزی وگزیدن مار۔
عثعث بفتح هر دو عین پشته توده ریگ که در وگیاه نباشد وزمین نرم وکوهی ست بمدینه
علث بالفتح آمیختن وفراهم کردن ومشک را وباعنت کردن وآتش برآمدن از چقماق و دهی ست به بغداد بطرف شرقی دجله که وقف علویان ست وبفتحتین سختی جنگ وهمیشه بودن در آن
علیث نان گندم وجو۔
عیث بالفتح زیان وتباهی رساندن گرگ در رمه وزیان وتباهی۔

فصل العین مع الجیم

عاج استخوان فیل وناد که بیاض خواب او نرم باشد وسرگین وبکسر جیم کلمه که بدان شتر را رانند وبتشدید جیم راه پر ومسلے۔
عج وعجیج بالفتح وتشدید جیم آواز برداشتن و بهوا گرفتن گرد۔
عجاج بالفتح گرد ودود ونادان وبالفتح وتشدید جیم اول بانگ وآواز کننده از هر چیز چون نهر آب وباد وکمان وجز آن وشاعریست معروف ابن آزوبة شاعر۔
عروج بالضم برآمدن وبالا بر شدن ورسیدن چیزی بپای وبواسطه آن لنگیدن۔
عرج بفتح اول وکسر را شتری که راست نه شاشد وبالفتح شهریست وموضعیست قبیله هذیل را ومنزلیست براه مکه وگله شتر وبفتحتین لنگ شدن ولنگی که در اصل خلقت باشد وفرو رفتن آفتاب ومائل شدن آن بغروب۔
عرنج کار نا استوار۔
عرفج درختی ست۔
عزج بالفتح دفع کردن ونکاح کردن وبرگردانیدن زمین به بیل۔
عسج بالفتح دراز کردن ستور گردن را در رفتار
عسلج بالضم شاخ درخت نازک نرم وسبز که اول بر آمده باشد وهمچنین عسلوج بالضم عسالج جمع وبه فتح اول وثانی وتشدید لام طعام پاکیزه ونرم ودهی است به بحرین۔

عفج بالفتح زدن بعصا وجز آن وجماع کردن وبالکسر وبفتحتین وبفتح اول وکسر فا روده که مر دواب وسباع که طعام بعد از استقرار به معده بدان منتقل شود۔
علج بالفتح غالب وعلاج شدن بر کسی وبالکسر خر وحشی فربه وگبر که هیچ دین ندارد ونان سطبر سوخته علوج واعلاج جمع وبفتحتین درختهای خرد خرما وبفتح عین وکسر لام وبالضم وفتح لام سخت شدید
عالج موضع ریگ ست بادیه ودشتی که علوان خورد وآن گیاهی ست۔
علاج بالکسر درمان کردن واستعمال آلات وجوارح کردن وستیزه کردن در علاج بکسے۔
عمج بشتاب رفتن وشنا کردن وبفتحتین وبالضم وتشدید میم مفتوح مار۔
عموج بالفتح ترجمه پیچان رونده وشنا کننده۔
عنج بالفتح کشیدن سوار مهار شتر را وآن نوع ریاضتی ست که بدان شتر را رام میشود وبفتحتین کشیدگی مهار شتر۔
عناج بالکسر رسن دلو بزرگ که در مابین آن بسته بگوشهای دلو محکم کنند ودر دوخت و کار واصل کار۔
عوج بالضم مقیم بودن ومقیم کردن کسی را وکشیدن مهار شتر سپیایکی وخم دادن گردن شتر را به کشیدن مهار وایستادن وبرگشتن وبالضم نام مردیست معروف که در زمان آدم ع بوجود آمد وتا زمان موسی ع زنده بود ونام پدر او عوق بالضم عنق ست وآنچه مشهور شده که عوج بن

عنق است خطاست صحیح عوج بن عوق
است و بفتحتین کج شدن و بالکسر و فتح واو کجی
و بعضے گفته اند بفتحتین کجی در بالای چیزی ایستاده
بیون دیوار و درخت و مانند آن و بالکسر و فتح
نا و کجی در دین و در معیشت و رای۔
عواج بالفتح و تشدید واو عاج فروش۔
عوسج بالفتح نوع خاریست و نام اسپی ست
عواسج قبیله ایست۔
عوهج بالفتح دراز گردن از آهو و شتر ماده
و شتر مرغ و مانند آن۔

فصل العین مع الخاء

عخ بالضم درختی ست که بدان و برگ آن
تداوی کنند و شتر آن را چرد و در کتب علم معانی
و بیان به تقدیم خاء بر عین واقع ست و آن غلط
ست و بعضی گفته اند که هر دو درست نیست
بلکه آن درخت را خعخع گویند۔

فصل العین مع الدال

عاد قبیله ایست که هود برسالت ایشان
آمد و ایشان از نسل عاد بن ارم بن سام بن
نوح بودند و مردم را نیز عاد خوانند و عادی یعنی
چیزی قدیم و منسوب به قبیله عاد و چیزی که عادت شود
عبد بنده و انسان خواه آزاد باشد خواه
بنده عبید و عباد جمع و گیاهی ست خوشبو و سیکان
کوتاه بیون کوهی ست بنی اسد را و نیز کوهی
دیگر ست و موضعی ست ببلاد طی و بفتحتین خشم
و غضب و عار و خارش و گر سخت و اندوه
و ملامت نفس و حرص و انکار چیزی۔
عبادید گروهی از مردم و اسپان بهر سو رونده
و راههای دور و شتابهای موضعی است۔
عباد بالکسر بندهای خدا و قبیله چند که در
حیره بر نصرانیه اجماع و اتفاق نموده بودند
فتح عین چنانچه صاحب صحاح گفته خطاست و بالضم
و تشدید با پرستندگان خدا و صاحب بن عباد
وزیر معروف به فصاحت و بلاغت۔
عبید بالضم و فتح بالتصغیر عبد نام مردی
اسپی ست و بالفتح و کسر با بندگان و غلامان
عابد پرستنده و خشم گیرنده و عار دارنده و منه
قوله تعالی وَأَنَا أَوَّلُ الْعَابِدِينَ ۔
عبود بالفتح و تشدید بای مضموم نام غلامی
سیاه که اول به بهشت خواهد رفت برای آنکه
به پیغامبری که او را امت در چاه انداخته بود و آب
آورده بود و پنهان از قوم خود خبر آن پیغامبر
میگرفت۔
عتاد بالفتح آماده کردن و ساخت و آمادگی
و ساز راه و قدح بزرگ۔
عتید بالفتح و کسر تا حاضر و آماده و نام شاعری
ست و بالضم و فتح تا موضعیست۔
عتد بفتحتین و بکسر تا اسپ مهیا و آماده برای
رفتار و استوار و محکم و تمام خلقت۔
عتود بالفتح بزغاله یکساله و درخت کنار و درخت
طلح و عتود بوزن درم وادیست۔
عجد بالضم مویز دانه انگور یا میوه ایست
مانند مویز و بالفتح دانه مویز یا زبون ترین
آن و بفتحتین عریان۔
عد بالفتح و تشدید دال شمردن و بالکسر آبی
که ماده داشته باشد و منقطع نشود چون آب
چشمه و مانند آن و کثرت و بسیاری در چیزی
و چاه قدیم و نظیر کسی۔
عدد بفتحتین شمار و شمرده شده و بکسر اول و فتح
دوم پیدا شدن اثر زهر در سالی۔
عدید شمار و شمرده و نظیر۔
عداد بالکسر بخشش و شمار و نالهٔ زه کمان
و پیدا شدن اثر درد گزیدگی مار بعد از
سالی و ارتشی و شمه از دیوانگی و هنگام مرگ
عرد بالضم بلند شدن گیاه و برآمدن
دندان۔
عرد بالفتح سخت و محکم و راست ایستاده و خر
انگیز و نظر کرده و جای پیوند کردن۔
عراد بالفتح گیاهی ست و هر گیاهی که در دشت
باشد و بالفتح و تشدید را نام اسپی ست و نام
مردی است محدث۔
عسد بالفتح بر کردن و سخت تافتن رسن و جماع کردن
عسجد بالفتح زر و جواهر چون در و یاقوت و
شتر بزرگ و عسجدیه نام اسپی است و نام موضعی و
بچه‌های بزرگ و شتران که زر بران بار کنند و
شتران سواری ملوک و شتران که برای نعمان
بن منذر بسیار استندی۔
عشد بالفتح فراهم آوردن۔
عصد بالفتح پیچیدن و جماع کردن و کسی

رابزور برکاری داشتن۔
عصو بالضم مردن۔
عاصد شتری که بوقت مردن گردن بپیچد۔
عصید بالکسر و فتح الیا ربا بون یعنی آنکه علت مشانح دارد۔
عضد بالفتح یاری دادن و برباز و زدن و بریدن درخت و معضد آن آلتی است و آلیدن از درد بازو و بالفتح والضم والکسر و بالفتح و ضم ضاد و کسر آن و بضمتین بازو و ناحیه و بالضم معبر و بفتحتین دردیست که در بازوی شتر بشود و درخت بریده شده و بالفتح و کسر ضاد کسی که نزدیک بکنار حوض باشد و آنکه از درد بازو بنالد۔
عضید درخت خرما که دست بدان رسد و جیاره آنکه دست لوی نرسد۔
عاضد رونده بسوی چارپا و شتری که بگیرد بازوی ناقه که نخواهد۔
عضاد بالفتح زن و مرد کوتاه بالا و سطبر بازو و بالکسر دست برنجن۔
عطارد بالضم نام ستاره ایست و نام پدر گروهی از بنی تمیم که آن گروه را بآن میخوانند و نام مردی ست که در وقت حضرت رسول اللہ صلی اللہ علیه و آله و سلم جامه درخت می فروخت۔
عقد بالفتح برابر کردن هر دو پا و برجستن از جا بغیر دویدن کبوتر یا مرغیست مانند کبوتر۔
عقد بالفتح بستن و گره دادن و غلیظ و انگشت پیچ شدن بالیه و حساب کردن و گرفتن بسوی چیزی در آوردن و ضمان و عهد و شتر قوی پشت و بالکسر گردن بند رشته مروارید و بفتحتین گره گرفتن ریسمان و زبان قبیله ایست بیمن و بالفتح و کسر قاف گره گرفته از ریسمان و زبان و جز آن و ریگ توده بسته و برهم نشسته و بدین معنی بفتح قاف نیز آمده و شتر کوتاه صابر در کار و بر داشتن بار و بالضم و فتح قاف گره ها جمع عقدة۔
عاقد ناقه که دم خود را گره کند و آن علامت بستن ست و گرد اگرد چاه و عهد کننده و گره زننده۔
عکد بالفتح میان چیزی قادر کردن برزی و مضطر ساختن بچیزی و بفتحتین فربه شدن شتر و سوسمار و بالفتح و کسر کاف درختان خشک که بعضی آن بر بالای بعضی باشد۔
عکاد بالفتح کوهی ست نزدیک زبید که اهل آن بر اصل فصاحت باقی مانده و از لغت فصیحه خود تغییر نکرده اند۔
علد بالفتح پی کردن و چیزی سخت و استوار و سختی و استواری۔
عمود بالفتح ستون خانه و پیشوای قوم و رگ میان جگر و رگ شکم که تا ناف آمده و میان دو طرف سنان و مرد اندوهگین بسیار اندوه و دو پاره از استخوان مرغ و خط در علم۔
عماد بالکسر بناهای بلند جمع عمادة و ستونها۔
عمد بالفتح آهنگ کردن و قصد نمودن ضد خطا و بر پا کردن ستون و لاغر کردن و درد کردن و گران کردن و شکستن بیماری و عشق کسی را و انداختن و زدن عمود کسی را و زدن بروی شکم کسی را و اندوهگین کردن و بفتحتین نمناک و تر شدن خاک و کوفته شدن اندرون کوهان شتر و خشم گرفتن و لازم شدن بچیزی و بضمتین و بفتحتین ستونها جمع عمود و بالفتح و کسر میم خاک تر شده و مرد بسیار احسان و شتری که اندرون کوهانش کوفته باشد و بیرون درست بود
عامد آهنگ کننده و قصد نماینده۔
عمید پیشوای قوم و شکسته شده از عشق و بیماری
عنجد بالفتح والضم مویز یا نوعیست از مویز یا مویز سیاه زبون۔
عنود بالضم بر خلاف حق کاری کردن و رد کردن دانسته حق را و ستیزه کردن بباطل و میل کردن و روان شدن عرق چنانکه نه ایستد و چریدن ناقه تنها و بالفتح ابر بسیار باران و ناقه که تنها در ناحیه بچرد و عند بضمتین جمع۔
عناد بالکسر ستیزه کردن۔
عاند ستیزه کننده و شتری که از راه میل کند
عنید ستیزنده۔
عند بهر سه حرکت ناحیه و نزد و بالکسر نیزه زدن از چپ و راست و بفتحتین جانب کرانه۔
عنقود بالفتح و **عنقاد** بالکسر خوشهٔ انگور و خوشهٔ میوه اراک و جز آن عناقید جمع۔
عود بالفتح باز گشتن و گردانیدن و رد کردن و مریض را پرسیدن و خو کردن بچیزی و بازگردندگان جمع عاید و راه دیرینه و کهتری و سرداری قدیم و شتر بزرگ کلان سال و نام اسپی و بالضم چوب و عیدان جمع و سازی ست مشهور که

آزار بسیار گویند و نوعیست خوشبو که آنرا بهندی
اگر گویند و خوشبوییست که بدان بخور کنند و
استخوان که در بیخ زبان باشد۔
عواد بالفتح و تشدید واو عود نواز۔
عهد بالفتح زمان و زنهار و سوگند و پیمان و
اندرز و وصیت و امان و نگاهداشت و منزلی که
همیشه بوی باز می گردند از هر کجا که رفته باشند و
باران پس از باران اول و حیا و رعایت حرمت
و ملاقی شدن و شناختن و دانستن و وفا بچیزی
کردن و خدا را واحد دانستن و بالفتح و کسر آنکه
تعهد ولایت و کارها کند۔
عهید اسم پیمان و هم زمان و کهنه و دیرینه۔
عید بالکسر هرچه باز آید از اندیشه و بیماری و
اندوه و مانند آن و روز جشن مسلمانان و درختی
است کوهی و محلی ست معروف و در عرب اشتران
نجیب از نسل اویند۔
عیاد بالکسر بیمار پرسی کردن و بزیادتی تا نیز
آمده چنانکه مشهور ست۔

فصل العین مع الذال

عوذ بالفتح پناه بردن و بالضم نو زایندگان
از اسپ و شتر و گوسپند و آهو جمع عائذ و بفتحتین
پناه و ملجا و کراهیت و مردم سفله و دو رنگ بالضم
و تشدید واو مفتوح گیاه در بن خار رسته یا بجایی
دشوار که ستور بوی نرسد و گوشت که با استخوان
چسبیده باشد و مرغ پناه برنده بجایی۔
عواذ بالفتح گریه داشتن۔

عیاذ بالکسر پناه بردن و پناه و ملجا و مرغی
بر کوه و جز آن پناه برد۔
عائذ نو زاینده از اسپ و شتر و جز آن و بیا برند

فصل العین مع الراء

عبر بالفتح بیان کردن خواب و خبر دادن از
حقیقت و مآل آن و باندیشه خواندن بی آواز
و بالضم بسیار از هر چیز و گروه و گرمی چشم و قبیله
ایست و زن فرزند مرده و ابرها که بشتاب
روند و عقاب بالکسر آنچه بر غربی کنار فرات
تا بیابان عرب گیرند از بلخ و قبیله ایست و بالضم
و بالفتح کرانه جوی و رود و خانه و بهر سه حرکت شتر و
بارکش که پیوسته در سفر باشد۔
عبیر خوشبوییست معروف که از صندل و گل و
گلاب و مشک سازند و بعضی گفته اند خوشبوی
ست با زعفران را آمیخته و بعضی تنها زعفران گفته اند
عبور بالضم گذشتن از آب و بالفتح نو سال از
بز و گوسپند و مرد ختنه ناکرده۔
عابر رهگذری و بفتح با نام پسرزاده سام
بن نوح علیه السلام۔
عبقر بالفتح موضعی ست منسوبان را در عرب
هرچه از مردم و جامه و فرش و جز آن که
در غایت حسن و لطافت بود بدان موضع
نسبت کنند و بعضی گفته اند دهیست که دران
جامه و فرش خوب میشود۔
عبهر بالفتح بوستان افروز و نرگس و یاسمین
و مرد آگنده گوشت و بزرگ و نازک و دراز اندام

عتر بالکسر اصل و گیاهی است از ادویه یا
درختی ست کوچک و بت و هر چارپا که کشته شود
بنام خدا و بزی که برای بتان می کشند و قبیله
ایست و دسته بیل و غیر آن و چوبی که در
زمین به پهنا پیوند میکنند که چاه کننده بران
پای خود را نگاهدارد و تکیه کند و هذیان و بالفتح
لرزیدن و جنبیدن نیزه و جز آن و بر خاستن
ابرو و بضمتین فروج برآمده و بفتحتین شدت و قوت
عتار بالفتح و تشدید تا دلیر و اسپ توانا و جای
درشت که بر آن انس نباشد۔
عثار بالفتح بسر در افتادن ۔
عاثور مهلکه و سختی و بدی و چاهی که از جهت
شیر درنده و جز آن میکنند تا صید کنند ۔
عثور بالضم مطلع و دیده ور شدن۔
عثر بالفتح دیده ور شدن و دروغ گفتن
و شهریست به یمن و بالضم عقاب و دروغ و بفتحتین
نیز آمده و بالفتح و تشدید ثا جایی است که دران
شیران می باشند۔
عثیر خاک و غبار و نشان مخفی ۔
عجر بالفتح دم برداشتن اسپ در دویدن و به
شتاب رفتن اسپ و به شمشیر آهنگ کردن
بر کسی و گردن تافتن و بالضم و الکسر غلیظ و بفتحتین
سطبر و فربه شدن و برآمدگی هر چیزی و به ضم جیم
و کسر آن سطبر و فربه ۔
عجیر نامرد و بزای معجمه نیز آمده ۔
عذر بالضم بهانه و معذور داشتن و بالفتح
فسار نهادن و لگام کردن بر ستور و ختنه

کردن و بسیار خبیث گناه شدن و طعام خفتن کردن و زدن بر پشت کسی چنانکه نشان در آن شود و سرگین بسیار شدن در خانه۔

عذار بالکسر فسار و خط ریش از هر دو جانب و نشان فسار بر روی ستور و طعامی که برای بنا کردن و ختنه کردن و هر چیز که نو بهم رسانده شود و بپزند

عاذر نشان جراحت و رگ و خون استحاضه و غائط آدمی۔

عاذور بدی فساد و درفش که به جای باز زنند تا راه رود۔

عر بالفتح و تشدید راء گرگین شدن و بالضم قروحی که در گردن شتر بهم رسیده شود و بیماری ست که موی شتر بریزاند و جوان و گویی ست بعدن۔

عرار بالکسر و بالفتح بانگ کردن شتر مرغ نر و نام مرد و بالفتح گلے ست خوشبو که آنرا گاو چشم و بهار خوانند و نام گاوی ست که با کحل تمام گاو جنگ کرده و باهمدیگر چنان سر زدند که هر دو مردند و این مثل شد میان دو حریف که برابر شوند قصاص و واد نیست۔

عرر به فتحتین کوچکی کوهان شتر۔

عرعر۔ درختی ست از قسم سرو و این در اصل فارسی ست و نام موضعی ست۔

عزر بالفتح ملامت کردن و منع کردن و نکاح کردن و تدبیر و برکاری داشتن و واقف گردانیدن بر ابواب دین و فرائض و احکام و قیمت گیاه و رده

عزور بالفتح بدخو و دلوث۔

عزیز نام پیغمبر یست۔

عازر به فتح زا مردی که بدعای عیسیٰ زنده شد

عسر بالضم و بضمتین دشواری و دشوار شدن کار و بالکسر قبیله ایست از جن و بالفتح نیز آمده

عسیر دشوار و ناقه که رام نشده باشد۔

عسکر لشکر و بسیار از هر چیز و این فارسی ست و تاریکی شب و محله ایست به نیشاپور و به مصر دهی ست به خوزستان و نام سامره است و از آنجاست امام علی نقی عسکری و امام حسن عسکری و عسکران عرفه و منا۔

عشر بالفتح ده یک و بالکسر میان دو نوبت آب شتر و آن هشت روز باشد زیرا که چون روز اول و دهم آب دهند ما بین هشت روز باشد و پاره از دیگ که ده پاره شده باشد و بالضم و فتح شین درختی ست تلخ کشنده شتر مرا به سایه خود خوان که نخل سبز سیه و منظلا ایست که عشر عشیر آن عشر ست به وبفتحتین ده زن چنانکه عشره ده مرد

عشار بالضم ده ده و بالکسر شتر ماده ای آبستن ده ماهه جمع عشرا بالضم و فتح شین و بالفتح و تشدید ده یک گیرنده۔

عاشر ده یک گیرنده و ده کننده و دهم۔

عشیر ده یک نزدیک و دوست و شوهر زن و معاشر و هم صحبت و دهم حصه قفیز از زمین و آواز کفتار۔

عاشور دهم روز محرم یا نهم روز و آن را عاشور و عاشورا نیز خوانند۔

عصر بهر سه حرکت و بضمتین روزگار و روز و شب و آخر روز تا سرخ شدن آفتاب و بفتحتین نیز آمده و باران و با مداد و قوم و خویشان و بند کردن و باز داشتن و بخشیدن و بالفتح نماز دیگر و فشردن انگور و جز آن و پناه یافتن و رستن و بفتحتین ملجا و پناه و گرد و غبار۔

عصیر شیرهٔ انگور و جز آن و هر چه افشرده باشد

عصار بالفتح گرد سخت و بالفتح و تشدید صاد روغن کش۔

عصفر بالضم گیاهی ست معروف که جامه بآن رنگ کنند و گوشت را بهر آگردانند و تخم آن را قرطم گویند۔

عصفور بالضم کنجشک و میخ و پارهٔ از مغز سر و چوب هودج که سر چوبهای دیگر در آن بند کنند و چوبهای پالان که سرهای آنها را سخت بدان محکم کنند و جای برآمدن موی ناصیه و استخوان برآمدن پیشانی اسپ و میخ کشتی و پادشاه و پیشوا۔

عصافیر جمع عصفور و درختی ست که صورت کنجشکان دارد و در فارس بسیار ست و آن را عرب من رآنی مثلے نیز خوانند و لسان العصافیر درختی ست که آنرا بالفارسی هرگویند و آن بار را تخم اهر و بزبان کنجشک گویند و بهندی اندر جو خوانند و عصافیر المنذر شتران نجیب که نعمان بن منذر داشت۔

عصمور بالضم دولاب و دلو عصامیر جمع۔

عضر بالفتح فاش کردن بختی و گروهی ست از یمن

عاضر مانع۔

عطر بالفتح خوشبوی شدن و بالکسر خوشبوی۔

عطار بالفتح و تشدید طا خوشبوئی فروش۔

عاطر دوست دارندهٔ بوی خوش -
عطر بفتحتین گریزداشتن از چیزی پرکردن و درشک....
عفر بالفتح خاک آلود کردن و در خاک غلطانیدن
و بالضم شب سیزدهم و چهاردهم و پانزدهم از ماه و مرد پلید و درشت و سخت و بالکسر خوک نر و مرد خبیث
شریر و بفتحتین روی خاک به سکون فا نیز آمده و اول آبی که کشت را دهند تا رطب ماند
لعاب عنکبوت که در تابستان ظاهر شود و آنرا مخاط یعنی آب بینی شیطان گویند و بضمتین زمان با مدت یک ماه -
عفیر گوشت در آفتاب خشک کرده ولیست بشیبر یعنی نا پخته و نان بی نان خورش و زنیکه بهمسایه چیزی ندهد -
عفار بالفتح درختی که از وی آتش گیرند گشن دادن و پیراستن درخت خرما و بمعنی ست میان مکه و طائف و نان بی نان خورش ولیست بی شیرینی و بالفتح و تشدید فا گشنی دهنده نخل
عقر بالفتح کوشک و بنای بلند یا بنای ویران شده و بالضم نیز آمده و ابر سپید با بری که آفتاب و حوالی آنرا بپوشد و فرجه و میان دو چیز و منزل و مابین پایهای خوان نام جائیست نزدیک کوفه و بنیاد و اصل چیزی و خسته و مجروح کردن و پشت ریش کردن ستور را و ریش شدن و پی کردن ستور را و باز داشتن از زادن و بالضم کابین زن و زری که بوطی شبهه واجب شود و نازاینده شدن زن و محله عقور و به فتح نیز آمده و پس حوض و جای خوردن آب از حوض و معظم
آتش و جمع شدن گاه آن و میانه خانه و بنیاد آن و به فتح نیز آمده و طعمه و بهترین گیا و بهترین ابیات قصیده و بیضة العقر خایه خروس که در سالی یکبار بعضی خروسان میدهند و بیضه که زنان بکر را بدان آزمایند و اول تخم یا آخر تخم یا میان و عطیه و تحفه که یکبار اتفاق افتد از جای که امید نباشد و این لفظ را در حال ندرت استعمال کنند اعقار جمع و بفتحتین لرزیدن پایها از دهشت و بضم و فتح قاف زین و پالان که پشت ستور را ریش کند و از آسیب سواری نگاه ندارد -
عقور بالفتح سگ گزنده و گرگ گزنده و جز آن
عقار بالضم می و نوعی از جامهٔ سرخ و رنگین و بالفتح آب و زمین و درخت خرما و درخت و اسباب خانه و دنه زادن و بالفتح و تشدید قاف گیاه یا بیخ گیاه که بهای دارو بکار برند و بالضم نیز آمده و گیاهی که چارپا را ریش کند بمعنی بالفتح و بی تشدید قاف نیز آمده عقاقیر جمع -
عاقر ریگ تودهٔ بلند که در انجا چیزی نروید و نازاینده و مردی که او را فرزند نشود -
عقیر نازاد و مرغی که پرهای او را آفت رسیده باشد و از آن سبب پریدن نتواند -
عکر بالفتح میل کردن بجای و بازگشتن بجنگ و باز گردانیدن شتر خداوند خود را بالحاح و طن خود و بالکسر اصل هر چیز و بیخ زبان و بفتحتین دردی زیت و شراب و دردی آب که در تک حوض مانده باشد و دردی ناک سپس روغن و گلهای شتران از پنجاه تا صد و بعضی گفته از پنجاه
تا شصت یا هفتاد و زیاده از ده یا از صد و بسکون کاف نیز آمده جمع عکرة بفتحتین و زنگ شمشیر و بالفتح و کسر کاف آب تیره و دردی ناک از شراب و روغن و جز آن -
عکور بالضم برگشتن -
عکار بالفتح و تشدید کاف برگردنده بجنگ و دیدر قبیله ایست -
عمر بالفتح و بالضم و بضمتین زندگانی و زیستن اعمار جمع و بالضم مسجد و معبد ترسایان و جهودان و بالفتح دین و به فتح میم نیز آمده و گوشت میان دندان و گوشت بیخ دندان
و بالضم نیز آمده عمور جمع و نام مردی و آن را بواو نویسند در حال رفع و جر تا فرق شود میان عمر و عمرو و در حال نصب نویسند چه بواسطهٔ زیادتی الف که علامت تنوین ست در غیر منصرف نیاید فرق حاصل ست و بفتحتین مندیلی که زن اصیل سر خود را بدان پوشد و کوهی ست که از آنجا بوی مکه معظمه می آید و بالضم و فتح میم نام حضرت فاروق و غیر آن جمع عمره و معنی آن گذشت و بالضم و تشدید میم موضعی ست نزدیک واسط -
عامر آباد کننده و آباد و برین تقدیر عامر بمعنی معمور باشد چون دافق بمعنی مدفوق و نام مردیست و بنی عامر قبیله ایست -
عمار بالفتح و تشدید میم بسیار عمارت کننده و نام مردیست و مرد بسیار نماز و روزه و قوی در ایمان و ثابت در کار و حلیم و بردبار ——

درسخن و مردی کہ اہلِ خانہ و یاران خود را جمع کند
بر آداب رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم و قائم
نماز و روزه و قوی در ایمان ثابت در کار حلیم و
بُردبار در سخن و مردی کہ اہل خانہ و یاران خود
را جمع کند بر آداب رسول اللہ صلی اللہ علیہ
وسلم و قائم باشد بر امر و نہی تمام مُردن و بالضم
عمارت کنندگان و عمار البیت باشندگان خانہ
عَمیر جای معمور و جامہ سفت و محکم بافتہ و بالضم
و فتح میم موضعی ست نزدیک مکہ و نام مردیست
و تصغیر عمرو عمرو۔
عنصر بضم عین و صاد و فتح مہملتین اصل و
حسب و سختی و بلا و حاجت و آہنگ۔
عنقر بفتح قاف و ضم آن بیخ نے و ہر چہ اول
ازان بروید و تا نہ باشد و میان درخت خرما
د لخ یا لخ سفید کہ ازان بوریا بافند و اصل
مرد و اولاد و دہقان۔
عنتر بالفتح و الضم و فتح تا مگس بزرگ و او را
خرمگس گویند و نام مردیست۔
عنبر قبیلہ از تمیم و بلعنبر بالفتح فرزندان او مخفف
بنو العنبر ست چنانچہ بلحارث مخفف بنو الحارث و ماہی
کہ در دریائے شور می باشد و زعفران و اسپر
سپر کہ از پوست آن ماہی سازند و خوشبوئیست
معروف گویند آن سرگین جانور بحری ست
و بعضی گفتہ اند منبع و چشمہ ایست در دریا و صحیح
آنست کہ مومی ست خوشبو کہ در کوہستان
ہند و چین از زنبور عسل کہ انواع گیاہ خوشبو
می خورد و بہم میرسد و سیل آن را بہ دریا می برد

و شست و شوئی دہد و اکثر جانور بحری
آن را فرو برد و نتواند کہ ہضم کند آن را بیندازد
و ازین جہت بعضے گمان بردہ اند کہ سرگین
آن جانور ست و از بعضے ثقات استماع افتاده
کہ مگس عسل در میان عنبر یافتہ اند و این نشانے
ظاہر ست کہ موم باشد و در وقت آتش گذشتن
چون موم می گدازد و اللہ اعلم۔
عَوَر بالفتح و بہ فتحتین یک چشم شدن و رفتن
بینائی یک چشم و بالفتح و کسر وا و بدباطن۔
عوار بہ سہ حرکت عیب و شگاف و دریدگی جامہ
و بالضم و تشدید واو پرستو و خاشاک کہ در چشم
افتد و کسے کہ بینائی را ندارد و ناتوان و بددل
عواویر جمع۔
عویر بالضم و فتح واو نام جائی و خصلت نکوهیده
عوائر گروہہای پراگندہ از ملخ۔
عہر بالفتح و بالکسر و بہ فتحتین زنا کردن۔
عیر بالکسر قافلہ شتران کہ غلہ بران بار کنند
و ہر مرکبے کہ غلہ آورد و بالفتح خر اہلی و بیشتر در
گورخر استعمال کنند نام کوہی ست بہ مدینہ و استخوان
کہ میان آن بر آمدگی داشتہ باشد و ہر چہ کہ بلند
باشد در چیز ہموار و چوبی کہ در بشین ہودج وضع
کنند تا درست دراز شود پلک چشم و گوشہ
چشم و ہر چہ داخل چشم باشد و بلندی گوش و بلندی
پشت پای و بلندی میان پیکان و تیزی
سر کتف و کوہ و وادی ست کہ در قدیم آباد بود و
الحال خراب ست و لقب کافری است کہ کفران
نعمای الہی کردہ بود و تہہ قوم و پادشاه طین

و میان پشت و خط سفید میان برگ و رعیت
چون کبوتر و رفتن اسپ بجز آن و سیر کردن
و بیک گوشہ شدن ناقہ بطلب فحل و بہر سو
رفتن اسپ بچرا کردن۔
عیار بالفتح سنجیدن و چاشنی زر و سیم گرفتن
و بالفتح و تشدید یا مرد بسیار آمد و رفت کنندہ و
مرد بسیار حرکت و شتر بسیار جولان و بسیار حرکت
و نام اسپی ست۔

فصل العین مع الزای

عجز بالفتح ناتوانی و بہر سہ حرکت و بالفتح
و کسر جیم و ضم آن سرین و پس ہر چیز۔
عجوز بالفتح ضعیف پیر شدن زن و بالفتح زن
پیر عامہ عجوزہ بزیادتی تا گویند عجائز و عجز
جمع و ریگ تودہ و ایام العجوز ایام سرمای
سخت و آن ہفت روز ست نزدیک عرب و بعضے
ہفت روز نیز گفتہ اند۔
عجیز آنکہ قادر نباشد بر جماع۔
عز بالکسر و تشدید زا ارجمندی ضد ذل و
بالفتح غلبہ کردن و باران سخت و بہ کسر نیز گفتہ اند
عزیز کمیاب و آرزومند و قادر و غالب و گرامی
عزوز بالضم تنگ پستان شدن ناقہ و ہمچنین
عزاز بالکسر و بالفتح ناقہ تنگ پستان۔
عزاز بالفتح زمین سخت۔
عفز گردگان و آن میوہ ایست معروف
و بازی کردن مرد با زن و خوابانیدن شتر
عقز نزدیک پا نہادن و آہستہ رفتن موجہ

و مانند آن۔
عکز بالفتح تکیه کردن بر عصا و نیزه بر زمین زدن و راه یافتن به چیزی و بالکسر بد خوی بخیل و مشوم۔
علز بفتحتین بی آرامی و سبکی و بیتابی که مریض و حریص اسیر را بهم میرسد و بالفتح و کسر لام دردمند بی آرام که خواب نکند۔
عنز بالفتح بز ماده و آهوی ماده و جز آن و نام اسپی و نام شتر است و پشته و قبیله از هوازن و عقاب ماده و ماهی ست بزرگ و نرخیست آبی و کرکس ماده و حباری ماده که آنرا تغدری خوانند و نام زنی ست از قبیله طسم که آنرا در میان هودج کرده با سیری برده بودند و عدل کردن و زدن به عنزه و آن نیزه ایست خرد۔
عوز بالفتح دانهٔ انگور و بالضم نام مردیست و به فتحتین حاجت و درویش شدن و نایافت شدن۔

فصل العین مع السین

عبدوس بالضم والفتح نام مردیست۔
عبوس بالضم ترش شدن و ترشروئی و بالفتح ترش رو و گربه و شیر درنده۔
عباس بالفتح و تشدید باء و عابس ترشرو و شیر درنده۔
علبس بالفتح ترش شدن و گیاهی ست که آنرا اسیسبز نیز گویند و کوهی است و آبی به نجد و محله ایست به کوفه و پدر قبیله که از قیس عیلان و به فتحتین شاش و سرگین خشک شده و بر دم شتر چسپیده و خشک شدن و بستن حرکت دست و
اندام ها و نام مردیست۔
عجس بالفتح باز داشتن کسی را از حاجت و گرفتن به پنجه چیزی را و میل نمودن ناقه از راه و بالفتح و به سه حرکت جیم قبضهٔ کمان و پاره از میان شب یا آخر شب۔
عجوس بالفتح ابر گران و باران پیاپی بزان
عدس بالفتح رفتن در زمین و سخت پایمال کردن و حدس نمودن و چرانیدن شتر و استر و بانگ بر زدن استر و به فتحتین دانه ایست معروف که آنرا در فرس نسک گویند و به هندی مسور خوانند و شیره ایست که بر بدن برآید و آن کشنده است و بالضم و فتح دال نام مردی
عروس بالفتح زن و مرد که ندا جمع اول عرائس و جمع ثانی عرس و قبیله ایست به یمن و نام مردیست و از اینجاست مثل عرب لا عطر بعد عروس
عرس بالضم و به ضمتین طعام عروسی و نکاح کردن و بالکسر زن با شوی و ماده شتر یا نر اعراس جمع و ابن عرس جانوری ست که آنرا راسو گویند و بالفتح بستن گردن شتر بر بازوی او و عدول کردن از چیزی و ستون میان خیمه و دیوار کوچک بیرون قلعه و به ضم نیز آمده و دیوار میان دو دیوار خانهٔ زمستانی تا خانه گرم باشد و به فتحتین دهشت داشتن و ملازم بودن و سخت شاد بودن و بالفتح و کسر را شیر درنده و مدهوش و ملازم به چیزی۔
عراس بالکسر رسن که گردن و بازوی شتر بدان بندند۔
عس بالفتح و تشدید سین شب گردیدن به پاسبانی و در آمدن خبر و تنها چریدن شتر و شیر نه دادن او به پیش مردم و اندک چرا یافتن گرد هی را و بالضم قدح بزرگ و تقبیب عساس بالکسر جمع و جید و جهد۔
عساس بتشدید شین گردنده گرد شهر عسس و عسیس جمع چون خادم و خدم و حاج و حجیج۔
عسوس بالفتح ناقه که پیش مردم شیر ندهد و جوینده صید و کسب مرد اندک خیر۔
عطس بالفتح عطسه دادن و مردن و دمیدن صبح۔
عاطس صبح و آهو که پیش رو آید و عرب بدان فال گیرند و عطسه زننده۔
عطاس بالضم عطسه۔
عاطوس چیزی که بدان عطسه آید و جانور که آن را بفال بد گیرند۔
عفس بالفتح باز داشتن و سخت راندن شتر و جز آن و زدن به پای بر سرین و کشیدن بسوی زمین و مالیدن سخت و مالیدن چرم
عفاس بالکسر فساد۔
عکس بالفتح باز گونه کردن و برگردانیدن سخن و مهار شتر بر دست شتر بستن و شیر ریختن بر خوردنی۔
عکاس بالکسر رسن که بدان مهار شتر بر دست او بندند۔
عکیس شیری که بر شوربا و دیگر خوردنی ریزند

ونوعی از طعام که از شیر کرده سازند و شاخ رز که باز گونه در زمین بسوی مکان دیگر نشانند۔

علس بالفتح آشامیدن و چشیدن و نوعی است از مورچه و آنچه خورده و آشامیده شود و بفتحتین کنهٔ بزرگ و بالضم مردی و نوعی از گندم که دو گانه در یک غلاف باشد۔

علاس و علوس بالضم چیزی از طعام۔

عماس بالفتح جنگ سخت و شب و روز سخت تاریک و کار بی سر و پای که راهی بآن نتوان برد و همچنین عمیس و عموس بمعنی بی راه رفته نیز آمده

عمس بالفتح خویشتن را در کاری نادان ساختن و در سخن گفتن و پنهان کردن و تجاهل کردن در چیزی۔

عمیس بالضم و فتح میم نام مردی۔

عمواس بالفتح و الکسر نام جائی است در شام که در اسلام اول در آنجا طاعون عظیم پیدا شده بود

عنس بالفتح شتر مادهٔ سخت محکم و عقاب و پدر قبیلهٔ از یمن از آن قبیله است اسود عنسی که در زمان حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم دعوی نبوت کرده و در شب وفات حضرت کشته شد۔

عنوس بالضم و **عناس** بالکسر و برماندن دختر بعد از بلوغ در خانه بی شوی چنانکه از حد دوشیزگی بیرون رود۔

عانس دختری که در خانه دیر ماند و مردی که بی زن مدتی دیر ماند و شتر فربه تمام اعضا۔

عنیس بالفتح مردی معروف۔

عوس بالفتح شب گرد چیزی گشتن و گرد گردیدن گرگ و ربودن چیزی خوردنی و نگاهبانی مال کردن و بالضم نوعی از گوسپند و بفتحتین در آمدن دو طرف دهن باندرون وقت خنده و جز آن۔

عیس بالفتح آب گشنی و گشنی کردن و بالکسر شتران سفید که او به سرخی آمیخته باشد۔

فصل العین مع الشین

عرش بالفتح عرش حق تعالی و کیفیت آن و بیان حد آن در شرع جائز نیست و گویند یاقوتی ست سرخ که از نور حق تعالی درخشان ست و تخت و سقف خانه و عز و جاه و قوام و درستی کار و جانب قوی چیزی و خیمه و خانه که بران سایه سازند و رئیس و سردار قوم و مدبر الشان و چهار کوکب خرد که پیش منزل عوا اند آنرا عرش سماک گویند و سرین شیر درنده و جنازه و چوبی که بدان کنارهای چاه گیرند بعد از آنکه به سنگ گرفته باشند و بلندی و بر آمدگی پشت قدم و سایه بان که از نی سازند و چوبی که آب دهنده بران ایستد و آب خوراند و آشیانهٔ مرغ و بر آوردن بنا و بجای مقیم شدن و به سنگ گرفتن چاه و در زنخ گردن زدن و لازم شدن و عدل کردن از چیزی و بالضم گوشت یک طرف گردن و عرشان گوشت هر دو طرف۔

عریش هودج زن و کرانه و خانه که از برگ درخت و گیاه سازند برای سایه و نام شهری ست بمصر که اکنون خراب ست

عسّ بالفتح و تشدید سین مرز کم گوشت و چیزی اندک کم کردن خیر و خیر اندک و طلب کردن و فراهم آوردن و کسب کردن و زدن در رقعه دوختن پیراهن را و لازم شدن مرغ آشیانهٔ خود و بالضم آشیانهٔ مرغ که از ریزهای چوب شاخ درخت سازد و دگر آشیانه که در دیوار سازد و آنچه کلاغی خانه که در زمین سازد و نام شاعری ست و حی کسی۔

عطش بفتحتین تشنه شدن و تشنگی و بالفتح و کسر طا تشنه و بفتح طا نیز آمده و بکسر و ضم طا آن جای کم آب۔

عطاش بالکسر تشنگان و بالضم بیماری تشنگی که هر چند آب خورده شود تشنگی نرود

عقش بالفتح جمع کردن۔

عقش بالفتح فراهم آوردن مال و ختم دادن چوب و میوهٔ درخت اراک و اطراف شاخهای انگور و تره ایست و بدین معنی به فتح قاف نیز آمده۔

عکش پیچیده شدن در هم نشستن و موی پیچیده و انبوه شدن گیاه و موی پیچیده و مهربان شدن بر کسی حمله کردن و بافتن عنکبوت و فراهم آوردن چیزی و گرد گرفتن سگان بگاو و استوار کردن بند کسی۔

عکاش بالضم و تشدید کاف عنکبوت یا عنکبوت نر یا خانهٔ عنکبوت و نام کوهی است

و بالفتح نام مردی۔
عمش بالفتح زیستن و زدن بی قصد چیز موافق و بفتحتین ضعف بصر و رفتن اشک اکثر اوقات بواسطۂ علتی۔
عنش بفتحتین خم دادن چیزی را و از بیخ برکندن و ثابت داشتن و تیز راندن و از پیش خود راندن۔
عیش بالفتح زندگانی و زندگانی کردن و بالکسر نام مردی۔
عیاش بالفتح و تشدید یا خوب زندگانی کننده و نام مردی ست۔

فصل العین مع الصاد

عرص بالفتح همواره با رعد و برق بودن ابر و بی آرام شدن شتر و بفتحتین شاد شدن و تغیر یافتن بوی خانه و گیاه از تری و جنبیدن برق
عراص بالکسر ابر با برق و رعد و برق درخشنده و نیزۂ لرزان و شمشیر۔
عصعص بضم و فتح هر دو میان استخوان بیخ دم که آنرا دو مغزه خوانند و مراند که عیر۔
عص بالضم و تشدید صاد اصل و بیخ چیزی و بالفتح سخت و محکم شدن۔
عفص بالفتح مازو و بعضی گفته اند درخت بلوط ست که یک سالی بلوط کند و یک سال مازو و سر ظرف به پوست پاره بستن و خم کردن و برکندن دوست را بپیچیدن و بفتحتین پیچیدگی و کجی در بینی و بالفتح و کسر فا چیزی که بمزه زمخت باشد
عفاص بالکسر پوست پاره که سر ظرف بان بندند و ظرفی که دران چرم و خرقه و آنچه از راه یافته شود نگاه دارند۔
عقص بالفتح تافتن و پیچیدن موی گلاکردن آن و بفتحتین بخیل و بدخو شدن و بالفتح و کسر قاف بدخلق و بخیل و ریگ بستہ سخت که در وراه نباشد۔
عقاص بالکسر موهای پیچیده و گره زده رشته که اطراف گیسوها بدان استوار کنند۔
عکص باز گردانیدن و بفتحتین بدخو شدن و حرون شدن چارپا۔
عمص بالفتح نوعیست از طعام و بالفتح و کسر میم حریص بخوردن چیز ترش۔
عوص بفتحتین دشوار شدن و سخت شدن چیزی و پیچانیدن کار بر خصم۔
عویص شعری که استخراج معنی ازان دشوار باشد و سخن غریب و دشوار و بلای سخت و کار دشوار و زمین سخت و جای بلند و نقص قوت و حرکت۔
عیص بالکسر درخت بسیار درهم پیچیده و اصل و نام پسر حضرت اسحق که رومیان از اولاد اویند۔

فصل العین مع الضاد

عرض بالفتح رخت و متاع و بفتح را نیز آمده و هر چیز غیر از زر و سیم باشد عروض جمع و در دی کوه و گردا گرد آنرا افق خوانند و طلع بسیار دکوه و کنارۂ کوه و کوهی ست به فارس و فراخی و پهنا و وادی و سر گردن کج کرده رفتن است در دویدن و لشکر و بکسر نیز آمده و دیوانگی و مردن آدمی بغیر بیماری و ساعتی از شب و ابر پیدا شدن و پیدا کردن و در عوض حق کسی چیزی دادن و رسیدن آفتی بستور و عرض کردن چیزی را بر کسی برای فروختن و پیش داشتن نامه و نوشته و عرض داشتن سخن و جز آن و عرضه دادن لشکر را و پیش آمدن ناخوشی و تب بمدینه و مکه رفتن و پیش آوردن و نشان کردن بر سرین ستور و بالکسر جسد و نفس و هر موضع از بدن که عرق کند و بوی عرق بدن خوش و ناخوش و ناموس و آنچه نگاهداشته شود از عیب دعا را از خود و از پدران و خویشان و آنچه بدان فخر کرده شود و از حسب و شرف و نام وادی ست به یمامه لشکر و وادی که در و درخت و آب بسیار باشد و درخت اراک و درخت گز و جانب وادی و شهر و ابر بزرگ و ملخ بسیار و مردی که مردم را به باطل پیش آید و بالضم شهری ست به شام و روی کوه و جانب و ناحیه و کرانه و میان دریا و جوی اکثر سخن و اکثر مردم و رفتاریست که در اسپان پسند کنند و در شتران ناپسند و بفتحتین بیماری دگر نکرد عارض آدمی میشود و مال دنیا و غنیمت و مالی که جنس باشد نه نقد و آنرا اخواسته گویند و طمع

بطه هندی کیسلا ۱۲

آنچه دوام نداشته باشد و هر چه قائم بغیر باشد
عریض بهن و بزغاله یک ساله که بجهت گشن و در بانگ و حرکت آمده باشد۔
عروض بالضم عارض شدن و جمع عرض و بالفتح ناقه که ریاضت نیافته و رام نشده باشد و معنی و فحوای سخن و جزو اخیر مصراع اول از شعر و علمی ست که میزان شعر موزون و ناموزون ست و راه کوه و نام مکه و مدینه و نواحی حوالی آن و شتر که خار خورد از بی علفی و کرانه چیزی و حاجت که در هنگام یسری کسی را پیش آید و بسیار بهر چیز و ابر و خوردنی و بز و گوسپند که او را خار پیش آید پس بخورد آنرا و نام اسپی است۔
عارض عرض دهنده لشکر و سالار لشکر و آنچه لاحق چیزی شود و کناره رخسار یعنی جای برآمدن ریش از روی و ابر پراگنده در افق و دندان بعد از ثنایا و شتر ماده بیمار و پیر و صفحه گردن و چوب بالای در که بدان در میگردد و عطا
عراض بالکسر دور شدن از کسی و برگشتن و مکافات کردن کسی با آنچه دیگری کند با او و مقابله کردن کتاب را با کتاب دیگر و کرانها و نواحی شدن و پیش آمدن بکسی در راه و پیش آوردن ناقه را بفحل بجهت گشنی و بدین معانیست معارضه و داغ یا خط بر پهنای سرین ستور و بالضم بهن و عریض۔
عض بالفتح و تشدید ضاد گزیدن و زیرک و داهی شدن و بالضم نوعی از علف ستور چون دانه خرمای کوفته و کنجاره و جز آن و بالکسر رسا و زیرک و درخت خاردار و سخت و زنده و توانا بر سفر۔
عضوض بالفتح چیزی که گزیده شود و خورده شود و سخت گزنده و چاه دور و تنگ و تنگ و بسیار آب۔
عضاض بالفتح چیزی که گزیده شود و خورده شود و گزیدگی و بلای سخت و زبان سخت و درخت سطبر و بالکسر گزیدن اسپ کسی را۔
عضیض ملازم شدن کسی را۔
عوارض دندانها بعد از ثنایا و بیماریها و بالضم کوهی ست در دیار طی گور حاتم در آنجاست۔
عوض بالفتح بدل شدن و بدل دادن و بالضم و الفتح و بهر سه حرکت آخر بمعنی هرگز و این مخصوص مستقبل منفی ست چنانکه قط خاصه ماضی منفی ست و بالکسر و فتح واو بدل چیزی۔

فصل العین مع الطاء

عبط بالفتح گشتن چارپا بغیر علت و بیماری و غائب شدن کسی و کندن در زمین موضعی که پیشتر نکنده باشند و افترا کردن و در جنگ افگندن خود را بی سبب و غائب و برانگیختن خاک و روان کردن عرق تا آنکه روان شود و خون آلوده کردن پستان و شگافتن جامه و جز آن و شگافته شدن و رسیدن سختی و دریافتن سختی کسی را بغیر سبب۔
عبیط گوشت و خون تازه و چارپای کشته بغیر سبب بهانه و شگافته شده۔
عرفط بالضم درختی ست خاردار صحرائی۔
عضرفوط بفتح عین و راو ضم فا جانوری سفید و نرم که انگشتان دختران را بدان تشبیه دهند یا جانوریست مانند سام ابرص۔
عط بالفتح و تشدید طا شگافتن جامه بطول یا بعرض و غالب شدن و بسوی زمین انداختن کسی را۔
عطاط بالفتح دلیر جسیم و شیر درنده۔
علاط بالکسر کرانه گردن و طوق کبوتر و رسن گردن شتر و داغ بر پهنای گردن شتر
علط بالفتح داغ کردن بر گردن شتر و بدی کسی را یاد کردن و به تیر زدن و بالضم گردن بند و حمائل و بضمتین ناقه بی داغ و بی مهار۔
عوط بالفتح بار گرفتن ناقه سال سخت۔
عبط بفتحتین درازی گردن۔

فصل العین مع الظاء

عظ بالفتح و تشدید ظاء به زمین چسپیدن۔
عظاظ بالکسر شدت جنگ و مشقت کشیدن و سخت دشنام دادن۔
عکظ بالفتح باز داشتن و عزل کردن و قهر کردن و رد کردن فخر او را با او۔
عکاظ بالضم بازاری ست در صحرای ناحیه مکه میان نخله و طائف که در جاهلیت غره ماه ذی القعده آنجا خرید و فروخت شدی و تا بیست روز باقی ماندی و قبائل از هر طرف

بدانجا آمده اشعار خواندندی و مفاخرت آباو اجداد بر یکدیگر نمودندی و در اسلام برطرف شده و ادیم عکاظی منسوب ست بدان۔

فصل العین مع الفاء

عنزیف بالکسر عتروف بالضم مرد دلیر کار گذار خبیث فاجر ستمگار سخت و شتر سخت و استوار۔
عتف بالفتح کندن موی و جز آن و بالکسر پاره از شب۔
عجف بالفتح خود را باز داشتن از طعام تا گرسنه بخورد و صبر کردن بر رنج بیمار و قیام بکار او نمودن و برداشت کردن از کسے و گرفت نکردن و بالضم و الکسر لاغری ستور و به فتحتین لاغر شدن و تنگ شدن سر پیکان و سنان۔
عجاف بالکسر لاغران و پیکانهای تنگ و خطل در روزگار و بالضم نوعی از خرما۔
عدف بالفتح عطای اندک و خوردن و اندکی از علف و بالکسر پاره از شب و گروهی از مردم و پاره از چیزی و از ده تا پنجاه مرد و بالضم جمع عدوف یعنی آنچه توان چشید و به فتحتین خاشاک که در چشم افتد۔
عداف بالضم چیز اندک بجمیع این معانی بذال معجمه نیز آمده۔
عذاف بالضم زهر قاتل۔
عرف بالکسر صبر و شکیب و بالفتح بوی خوش و ناخوش و اکثر استعمال آن در بوی خوش می باشد و اقرار کردن بگناه و جزا دادن و تاج سر خروس بریدن و اعراض کردن از چیزے و گیاهی ست و قرحه در میان کف دست پیدا شده و بالضم شناختگی و نیکوئی و احسان و آنچه بخشند و بذل کنند و موج دریا و اعراف و موی بال اسپ و بضم را نیز آمده و موضعی ست و نام شخصی ست و ریگ توده و جای بلند و بضم را نیز آمده و نوعیست از درخت خرما و درخت خرمائی ست به بحرین و درخت ترنج و صبر کنندگان جمع عرف و اسپان و ماران بال دار جمع اعراف و کفتارها و شتران که بر گردن موی بسیار داشته باشند جمع عرفا و بعضے پس بعضے آینده و منه المرسلات عرفا۔
عراف بالفتح و تشدید را بسیار شناسنده و کاهن و طبیب۔
عروف بالفتح صبور و بسیار شناسنده۔
عارف شناسنده و شکیبا۔
عریف بالفتح شناسنده و بالکسر و تشدید را بسیار شناسنده و رئیس و سردار قوم و نقیب۔
عزوف بالضم روی برتافتن از چیزی و دل سرد شدن۔
عزف بالفتح مداومت کردن در خوردن و آشامیدن و بالضم کبوتر پرنده۔
عزیف و عزف آواز جن که شب در بیابانها شنیده میشود۔
عزاف بالفتح و تشدید زا ابری که آواز رعد از آن آید و نام قبیله ایست و ریگی ست بنی سعد را و کوهی ست بر دوازده میل از مدینه۔
عازف سرود گوی و نوازنده ساز و موضعی۔
عسف بالفتح بے راه رفتن و از راه راست میل کردن و بیداد کردن و سلطان و به جد گرفتن کسے را و چریدن ستور گیاه را و کفایت کردن کار کسے را و برای کسے کاری کردن و مشرف شدن شتر بر مرگ و از اسط غده و نفس برزدن چنانکه گلو از می جنبیده باشد و مرگ و قدح بزرگ۔
عسوف بالفتح بے راه و ستمگار۔
عاسف ناقه نزدیک آمده بمرگ و دم سخت جنباند۔
عسیف مزدور و بنده که او را بر کارها داشته شود۔
عساف بالضم لرزیدن گلوی شتر از نفس بشتاب وقت مردن۔
عصف بالفتح برگ کشت نارسیده و بعضے کشت و سخت وزیدن باد و کسب کردن و بشتاب رفتن و هلاک کردن و بردن باد و کارزار کسی را و گردیدن شتر گرد حوض آب و نیز عصف کشتی که دانه او خورده شود و کاه او مانده باشد یا برگے که دانه از آن خورده شود۔
عاصف باد سخت و تیز میل کننده از بدی و هر چه مائل باشد از چیزی و روزی که در آن باد سخت وزد و شتر ماده و شتر مرغ تیز رو۔
عصوف بالضم سخت وزیدن باد و بالفتح باد سخت جهنده۔
عطف بالفتح میل کردن و خم دادن چوب را و دو تا کردن بالش را و سخن را به سخن باز گردانیدن و میل دادن و مهربانی کردن

و بازگشتن بر چیزی و حمله کردن و بالکسر جانب و طرف هر چیز و میان راه و قبضهٔ کمان و زیر بغل و بالضم جمع عاطف و بفتحتین درازی پلکهای چشم

عطیف زن فرمانبردار و ملایم که کبر نداشته باشد و بالضم و فتح طا نام مردی ست ۔

عطوف بالفتح مهربان و ناقه که بر بچهٔ خود مهربان باشد و دام صیاد که دران چوب خمیده باشد و تیری که بر تیرهای دیگر بپیچد تا بواسطهٔ آن تیرها برآید چنانکه بازی عرب ست و آثار ۔

عاطف مهربانی کننده و برگردانندهٔ و اسپ و چشم از جلدهٔ اسپ بدان گرو بندند و آهوی که گردن خود را کج کند وقت نشستن در جای خود ۔

عطاف بالکسر رداء و ازار و شمشیر و نام سگی ست و بالفتح و تشدید طا تیری که به تیرهای دیگر در قمار عرب بپیچد تا تیری که مقصود ست برآرند یا تیری که زیان دارد و نه نفع یا تیری که چند بار در خریطهٔ تیرها بگردانند ۔

عف بالفتح و تشدید فا و عفه بالکسر پارسائی و باز ایستادن از حرام ۔

عفاف بالفتح پارسائی و بالکسر و ارد ۔

عفیف پارسا ۔

عفف بالفتح خم دادن چیزی را و روباه ۔

عقاف بالضم بیماری که قوائم ستور کج کند

علف بالفتح باز داشتن و بکسر کاف موی جعد

عکوف بالضم بر چیزی مقیم بودن و روی به چیزی گشتن و در مسجد برای عبادت نشستن و رعایت کردن و اصلاح نمودن و لیس شدن ۔

عاکف بجای مقیم شونده و گرد چیزی گردنده و در مسجد برای عبادت نشیننده ۔

علف بالفتح بسیار آشامیدن و کاه و دانه دادن چارپا را و بالکسر بسیار خوار و درختی است در یمن که برگ آن برگ انگور ماند و آن را خشک کرده در گوشت بپزند و بضم و به ضمتین جمع علوفه یعنی آنچه چارپا خورد و به فتحتین خورش ستور و جز آن و بالضم و تشدید لام مضموم میوهٔ درخت طلح که آن را اشتر خورد و شبیه است به باقلای تر و تازه ۔

علاف بالکسر نام مردی از قضاعه که پالانهای علافیه بدان منسوب ست و بالفتح و تشدید لام علف فروش و نام دانشمندی ست معتزلی ۔

عنف بهر سه حرکات و مشهور از ان ضم ست درشتی خلاف رفق و درشتی نمودن ۔

عنیف بالفتح سخن درشت و رفتار درشت و آنکه سواری اسپان به نرمی و ملایمت نکند

عوف بالفتح حال و کار و قضیب و مهمان و بخت و بهره و مرغ است و خروس و شیر درنده و کوسی است و گرگ و رعایت و نگهداری عیال کردن و گیاهی ست خوشبو و نام مردی ست و نام بتی ست و گردیدن مرغ گرداب و جیفه و جز آن ۔

عواف بالضم آنچه شیر درنده در شب بیابد و بخورد و هر چیزی که یافته شود ۔

عیف بالفتح مکروه و ناخوش داشتن طعام و شراب و جز آن را و ناحیای مرغ بگفتن بیان کردن و بیان جاهای افتادن او و عرب بدان فال نیک و بد گیرند ۔

عیاف بالکسر ناخوش داشتن طعام و جز آن و عیافه ناخوش داشتن و بالفتح بازیچه ایست عرب را ۔

عائف آنکه فال گیرد به مرغ و جز آن ۔

عیوف بالفتح شتر تشنه که آب را بوی کند و نخورد و نام زنی ست ۔

فصل العین مع القاف

عبق بفتحتین بوی خوش و چسپیدن بوی خوش به بدن و جامه و بجای مقیم شدن و به چیزی حریص شدن و نام مردی ست و بالفتح و کسر با مردی که اندک خوشبو بمالد و مدتی بوی آن بماند ۔

عتق بالکسر کرم و جمال و نجابت و شرف و آزادی و آزاد مردی و آزاد شدن یا آنکه بکسر آزادی و بفتح آزاد شدن و درگذشتن اسپ از دیگر اسپان و بالکسر و بفتحتین درختی ست که از ان کمان سازند و بالضم جمع عتیق و عاتق و بالفتح کهنه شدن و پیر شدن و گزیدن و بصلاح آوردن مال و بصلاح آمدن مال و پیشی گرفتن اسپ و نیک شدن بشره بعد از کشیدن رنج و تعب

عتاق بالفتح آزاد شدن و بالکسر مرغان شکار و اسپان نجیب ۔

عاتق دوش یا جای ردا از دوش و آزاد شده و شراب کهنه و مشک فراخ و زن جوان نورسیده و زنی که هنوز شوهر نکرده باشد و زن میانه سال و کمان کهنه و بچهٔ مرغ که هنگام پریدن آن آمده باشد و سر خود شده باشد و بچهٔ مرغ سنگ خوار و بچهٔ کبوتر که هنوز ناتوان باشد و مستحکم نشده و دیرین کهنه از چیزهای غیر جلدار چون شراب و خرما عواتق جمع۔

عتیق آزاد شده و دیرینه از هر چیز و گرامی و آزاده و گزیده و اسپ نیکو و هر چیز نیکو و جمیل و شراب و آب خرما و شیر و لقب حضرت ابوبکر صدیق رضی زیرا که جمیل و نیکو رو بوده یا آنکه حضرت رسالت پناه صلی الله علیه و آله وسلم در شان او فرموده انت عتیق من النار یعنی تو از آتش دوزخ آزادی یا آنکه مادرش بدین لقب خوانده و بیت عتیق کعبهٔ شریف زیرا که اول خانه ایست که بنا شده یا ایمن بوده از غرق طوفان یا از ویران کردن حبشه و از ظلم جبابره یا آنکه کسی مالک او نبوده۔

عدق بالفتح فراهم آوردن و به فتحتین دست در حوض کردن برای جستن چیزی و گمان بردن به چیزی و رسانیدن فکر بچیزی که بدان یقین نداشته باشد۔

عذق بالفتح و سکون ذال معجمه درخت خرما با بار و بریدن شاخهای خرما و به خلاف رنگ گوسپند نشیبی بر وی بستن به جهت علامت و آن ترمد و ظاهر شدن بار گیاه از خرد و بدی کسی را متهم کردن و به چیزی نسبت دادن و بالکسر خوشهٔ خرما و خوشهٔ انگور و حصاری است بمدینه و هر شاخی که بشاخها دیگر داشته باشد و بکسر اول و فتح ذال و به فتحتین موضعی است بسیار آب و درخت کنار و بالفتح و کسر ذال مرد دانا در کار و خوشبوی که بوی او تیز باشد۔

عرق بالفتح گوشت استخوان باز کردن و استخوانی که گوشت از وی باز کرده باشند و راهی که مردم نشناشند و بالکسر ریشهٔ درخت و رگ بدن و نهال نشاندن و کشت کردن در زمین غیر تا آن زمین را متصرف و مالک شود و اصل هر چیز و زمین شوره که چیزی دران نروید و کوه سخت که بالای آن نتوان رفت مگر بدشواری و کوه خرد و حسبه موضعی ست و نیز خوردنی قسم آج بسیار و زمین شوره که دران درخت گز روید و جای بلند و ذات عرق موضعی ست که اهل عراق از انجا احرام بندند و به فتحتین خوی اندام آدمی و سائر حیوان و گاهی به مجاز ترشح از مسام غیر حیوان را نیز عرق گویند چون ترشح کوزه و مانند آن و رسته بنا و صف اسپان و مرغان و هر چیز صف زده باشد و زنبیل از برگ خرما بافته و بالفتح و کسر را انیر که مزهٔ او فاسد شده باشد و به ضمتین جمع عراق یعنی کنار دریا۔

عراق بالضم استخوان که گوشت او خورده باشند و همچنین عرق بالفتح عراق بالکسر جمع و بالضم نیز آمده و بعضی گفته اند عرق استخوان با گوشت و عراق استخوان بی گوشت یا عرق و عراق استخوان بی گوشت با گوشت و نطفه و باران بسیار و بالکسر جانب کرانهٔ مرغ و نام آبی ست و کنار آب و کنار دریا و مشک آب و ملک معروف از عبادان تا موصل از روی طول و از قادسیه تا حلوان از روی عرض زیرا که بر کنار دجله و فرات واقع شده و عراقین کوفه و بصره باشد۔

عروق بالضم رفتن در زمین و جمع عرق و عروق الصفر زرد چوبه و عروق الحمر روناس و عروق البیض گیاهی ست که زنان برای فربهی خورند۔

عرق بالفتح شگافتن زمین و شتاب کردن و دویدن و خیر را باز داشتن و مبالغه نمودن و بسیاری کردن در زدن و به فتحتین پیوستن به چیزی و به ضمتین بدخویان و بالفتح و کسر را بدخو۔

عسق بالفتح پیچیده شدن و بدخلق و تنگ خو گشتن و به فتحتین حریص شدن و بر چسپیدن و الحاح کردن در طلب چیزی و به ضمتین آنانکه بر قرض داران خود شدت نمایند۔

عشق بالکسر و الفتح زیاده از حد دوست داشتن یا چشم پوشیدگی از عیوب محبوب یا بیماری ست سوداوی که بر دماغ کسی غالب شود از دیدن صورت کسی و به فتحتین بسیار دوست داشتن و پیوستن به چیزی۔

عاشق بسیار دوست دارنده عشاق جمع۔

عشیق بالکسر و تشدید شین مکسور بسیار دوستدارنده۔

عفق بالفتح غائب شدن و بسیار گشتن گرد آب و خر تیز دادن و بسیار تازیانه زدن و اندکی خفتن و کار استوار کردن و شتر بسیار به آب رفتن و فراهم آوردن و از کاری باز داشتن و

منع کردن وزدن باو چیزی را و بضمتین مگس

عقیق مهره ایست سرخ و مخلوط معروف که از جانب یمن آرند و وادی و هر جای آب سیل آن را به شگافد و نشیب سازد و موضعی ست بمدینه و یمامه و نجد و طائف و تهامه و موی مولود از انسان و حیوان که باز کنند۔

عقوق بالضم نافرمانی پدر و مادر کردن و ایشان را آزردن و بالفتح باردار و گاهی غیر باردار نیز گویند بلای تفاؤل۔

عاق سرکش با مادر و پدر و عقق بالضم و فتح قاف جمع۔

عق بالفتح و تشدید قاف شگافتن و از مولود قربان کردن و موی طفل ستردن و تیر بجانب آسمان انداختن و بالکسر حفره عمیق۔

عقاق بالضم آب تلخ و بالفتح و الکسر بار شکم و بار که بر پشت بردارند و بالفتح عقوق و سرکشی و بالکسر ستوران آبستن و آنچه از بن انگور و خرما بر آید

عقائق جمع عقیق و شمشیرهای درخشان۔

عقعق بفتح هر دو عین مرغیست سیاه و سفید که آوازش به لفظ عق می ماند و آنرا عکه و زاغ دشتی گویند۔

علق بالکسر چیز نفیس گرانمایه و انبان و بدین دو معنی بفتح نیز آمده و شراب یا شراب کهنه و جامه نیکو و پشیز شمشیر و بالفتح در آویختن محبت و جز آن و باز گرفتن زن و در آویختن آهو در دام و خوردن شتر سرهای درخت خاردار و در کام چسپیدن زلو ستور را بوقت آب خوردن و آویزش و آن قدر از علف روزگذار باشد ستور را و گروه بسیار و بفتحتین خون یا خون غلیظ و خون بسته و علقه پاره از آن و کرم سیاه آبی که خون از جلد آدمی مکد و آن را زلو گویند و هر چه که به چیزی در آویزد و گل که به دست چسپد و محبت و خصومت لازم که دفع نشود و هر گیاهی که چارپا آنرا فرو برد۔

علاق بالفتح راه و دولاب کش و دلو و محور آن و رسنی که به دولاب آویخته بود و محبت و هوا۔

علوق بالضم در آویختن و دوست داشتن و آنچه بدان چیزی آویزند و بالفتح غول و سختی و بلا و مرگ و هر چه شتر آن را چرد و درختی است که ناقه های ده ماهه آبستن آنرا خورند و هر چه بروم در آویزد و ناقه که او را بر بچه غیر خود مهربان سازند تا شیر دهد و دروغی کند و بشناسد و فیرند بدوا و را دور کند و زنی که غیر شیر خود را دوست ندارد و ناقه که با آنرا الفت نکند و بچه نخواهد و زنی که غیر فرزند خود را شیر دهد و شیر انگ

علائق در آویزندگان۔

علیق بالفتح جو و کاه اسپ و بالضم و تشدید لام مفتوح گیاهی ست که به درخت می آویزد و منافع آن گیاه بسیار است۔

عمق بالفتح و الضم و بضمتین تگ چاه و مانند آن و کناره بیابان که دور باشد از دیدن و بالضم تدفق و عمیق شدن چیزی و بالفتح به تعمق نظر کردن در چیزی و خرمای نارسیده که در روغن پرورند تا خشک شود و دو وادی است بطائف و موضعی و شهری و قلعه ایست و بالضم و فتح میم منزلی ست در راه مکه نزدیک ذات عرق و بضمتین نیز آمده و بعضی گفته اند که بضمتین غلط است و بفتحتین حق کسی در چیزی۔

عمیق ژرف و چاه دور تگ و راه دور دراز

عملیق و عملاق هر دو بالکسر پسر لاوذ بن ارم بن سام ابن نوح ع۔

عمالیق و عمالقه گروهی از اولاد عملیق که در بلاد منتشر شدند۔

عنق بالضم و بضمتین و بالضم و فتح نون گردن و گروه مردم و سواران قوم و میل کنندگان و بایئن شکنبه و پاره از زمان و روزگار گذشته و قدیم و آنچه نزد عوام مشهور است که عنق نام مادر عوج ست خطا است و صواب عوج بن عوق ست و عوق پدر او ست و بفتحتین نوع رفتار ست شتر را و درازی گردن۔

عناق بالکسر دست در گردن یکدیگر کردن و بالفتح بزغاله ماده و عنوق بالضم جمع و سختی و بلا و کار سخت و دشوار و اسب خوش گردن و نام جانوریست که آنرا سیاه گوش گویند و ستاره میانه از بنات النعش و زکوٰة دو ساله و نام اسپی ست و موضعی است و وادی

عنیق گردن و دست در گردن کسی کننده

عوهق بالفتح دراز و نام شتریست که شتران نجیب از نسل او ست و نیز گاوی که رنگش سیاه باشد و پرستوی کوهی و کلاغ سیاه و لاجورد

یار نگی ست مشابه لاجورد و رنگی ست کبود بسیاهی مائل و شتر سیاه رنگ و عیوقین دو ستاره ایست پهلوی فرقدین۔

عولق بالفتح غول ماده و سگ حریص و گرگ و گرسنگی و طویل العولق یعنی دراز دم۔

عوق بالفتح باز داشتن و برگردانیدن و دور بند کردن و مردی که در وی خیر نباشد و بضم نیز آمده و مردی که مردم را از خیر باز دارد و بالضم نیز آمده و مردی که مردم را از خیر باز دارد و بضم عوق و بالفتح و الضم و فتح واو ح کسر واو باز دارنده مانع و به فتحتین گرسنگی و گروهی ست از بنی عبد القیس۔

عوائق موانع و حوادث روزگار۔

عائق باز دارنده و مانع۔

عیوق بالفتح و تشدید یا ستاره ایست سرخ رنگ روشن در کنار راست کاهکشان که پس ثریا بر آید و پیش آن شود۔

عیق بالفتح باز داشتن و بهره از آب و بالکسر کلمه زجر ست۔

فصل العین مع الکاف

عبک بالفتح آمیختن چیزی به چیزی

عتک بالفتح باز گردیدن در جنگ و حمله کردن اسپ بپای گزیدن و چسپیدن بوی خوش و سرخ شدن بول و سرگین بران شتر و آن و ترش شدن نبیذ و شیر و میل کردن بجائی و کهنه شدن کمان و روزگار و کوه بست

عتوک بالضم تنها رفتن بجائی و اقدام به سوی گنج

زوغ نمودن و به بدی یا نیکی پیش آمدن کسی را و بر شوهر خود نافرمانی کردن زن و کهنه شدن کمان۔

عاتک کریم و رنگ خالص مرد لجوج و باز گردنده از حالی به حالی و نبیذ صافی ازرد

عتیک رود نهایت گرم و گروهی از قبیله

عثک به فتحتین و به ضمتین و بالضم و فتح ثا ریشهای درخت خرما۔

عدک بالفتح زدن صوف به مطرقه

عرک بالفتح مالیدن و گوشمال دادن و خراشیدن چیزی چنانکه آن چیز محو و مندرس شود و خوردن چاروا گیاه را و حائض شدن زن و به فتحتین حاجت روائی و کامیابی شتر از خوردن درخت خاردار و کارزار کردن و آواز کشیدن و ماهی گیران واحد عرکی و بالفتح و کسر را آواز و مرد سخت در کارزار و اندازه مردان در جنگ۔

عراک بالکسر انبوهی کردن و نام مردیست تابعی و بالفتح و تشدید را نیک مالنده و گوشمال دهنده و کارزار کننده۔

عروک بالضم حائض شدن زن و بالفتح ناقه بسیار موکه لاغری و فربهی او پیدا نباشد۔

عسک بالفتح لازم شدن و چسپیدن۔

عفک بالفتح و به فتحتین سخت گول و نادان شدن و بالفتح و کسر فا سخت نادان۔

عک بالفتح و تشدید کاف باز داشتن از حاجت و اسهال و مماطله کردن حق کسی را دو و باز و سه بار گفتن سخن را و بتازیانه زدن

و کرر کردن بدی با کسی و در بند کردن و به حجت غالب شدن و قهر کردن بر کسی و باز گردانیدن چیزی و بیان کردن سخن و نام مردیست که او را عک بن عدنان نبائے مشکته بن عبد الله بن ازد و صاحب صحاح عک بن عدنان برادر معد نبون پنداشته و آن خطاست۔

علک بالفتح جاویدن صمغ و مانند آن و خائیدن اسپ لگام را و به کسر نیز گفته اند و هر چه لزج و چسپنده باشد و به فتحتین درختی ست در حجاز و آنرا علاک بالضم والکسر نیز گویند و نیز علاک آنچه خائیده شود و لزج باشد و بالفتح و کسر لام طعام متین و سخت و همچنین علک

عنک بالفتح بسته شدن و سطبر و غلیظ شدن شیر و لبته و سخت شدن ریگ و نافرمانی کردن زن و رفتن و سیر نمودن در زمین و برگشتن و حمله کردن اسپ و بستن در و ریگ و خون سخت سرخ شدن و شیر کردن شتر دیگر و بدین معانی آمده عنوک بسیار از هر چیز و در خانه خام موضعی ست و بالضم تودهای ریگ سخت شده جمع عینک و بالکسر اصل چیز و به فتحتین نیز آمده و سوم حصه آخر شب یا اول شب یا پاره شب و بدین معنی به سه حرکت آمده و بالضم و فتح نون دهی ست به بحرین۔

عانک ریگ توده بسته و سخت شده۔

عوک بالفتح مهربان شدن و باز گشتن و در آوردن به چیزی و باز گشتن زن به سوی خانه

دخوردن او آنچه دران خانه باشد و اول
عوک و بوک یعنی اول چیز و بفتحتین جنبش حرکت

فصل العین مع اللام

عبل بالفتح سطبر و بکسر با نیز آمده و عبل
الذراعین سطبر بازو و تافتن رسن و برگ درخت
تراشیدن و پیکان در تیر کردن و برگ افتادن
از درخت و برآمدن آن از درخت و باز داشتن
و باز گردانیدن و بریدن و بردن چیزی و
بفتحتین هر برگی که پیچیده و ناکشاده باشد چون
برگ درخت گز و برگ تاک و برگ افتاده از درخت
و برگ آمده و ریشه تافته و ثمر درخت ارطی که سطبر
گردد و قابل دباغت چرم شود۔

عبال بالفتح نوعی از گیاهای کوهی که چون
ساق آن سطبر و استوار شود از آن عصا
سازند و بعضی گفته اند که عصای موسیٰ از آن بود
و بالکسر سنگهای سفید سطبر جمع عبلاء چون
بطحاء و بطاح۔

عتل بالفتح سخت کشیدن چیزی را و بردن و اشتن
و شتافتن بیدی و بدی شتابنده و بضمتین
و تشدید لام بسیار خوار و درشت و ستمگار و
سخت گوی و نیزه سطبر۔

عتیل مزدوری که باجرت گرفته باشند خادم

عثکول بالضم و **عثکال** بالکسر خوشهٔ خرما

عجل بالکسر گوساله و نام قبیله ایست و بالضم
چیزی که شتاب بیاید آنرا و بفتحتین سرعت و
شتاب کل و بالفتح و کسر جیم و ضم آن شتابنده

عجول بالفتح نیک شتابنده و ناقه بچه گم
کرده و بتشدید جیم گوساله عجاجیل جمع۔

عدل بالفتح داد و داد دهنده و مرد صالح
و شایسته گواهی و داد دادن و برابر کردن
چیزی به چیزی و مانند و نظیر و فدیه و فریضه
و برابر موی و راستی و پاداش دادن و یونس
و نام مردیست بسیار کشنده و بیرحم و ستمگار
و بالکسر مانند و یک طرف بار که آنرا بفارسی لنگه
گویند و بعضی گفته اند که عدل بالفتح مانند چیزی
که نه از جنس او باشد و بالکسر مانند چیزی از
جنس او باشد۔

عدیل هم تنگ و هم سنگ و برابر در قدر و مرتبه

عدول برگشتن از راه و میل کردن و رجوع
ترک کردن و از گشتی باز ماندن فحل۔

عادل داد دهنده و مشرک که غیر حق تعالی را
برابر و شریک سازد۔

عذل بالفتح نکوهیدن و ملامت کردن
و بفتحتین نکوهش و ملامت و بضمتین روزهای
سخت گرم۔

عاذل ملامت کننده و رگ خون استحاضه
و نام آبیست و موضعیست و نام شعبان یا شوال
در جاهلیت۔

عذال بالفتح و تشدید ذال سخت ملامت
گر و بالضم و تشدید ذال ملامت کنندگان
جمع عاذل۔

عزل بالفتح بیکار کردن کسی را و جدا کردن
و دور شدن از کنیزک وقت زن و نخواستن فرزند
ازان و بالضم بی سلاحان جمع اعزل و به
ضمتین بی سلاح و بفتحتین بی سلاح شدن

عسل بالفتح طعام با انگبین سرشتن
و مدح و ثنای خوب کردن بر کسی و نکاح کردن
و سخت جنبیدن نیزه و سخت دویدن و سر
جنبانیدن اسپ و گرگ و جنبانیدن باد
آب را چنانکه موج زند و حرکت کند و شتافتن
راه نماد در بیابان و ناقه تیز رفتار و منحنی ستن
و بالکسر قبیله ایست از جن و بنو عسل قبیله
ایست و بفتحتین چشیدن طعام و شیرین
و خوش آیند ساختن حق تعالی کسی را بسوی
خلق و حباب یا شبی که آب روان شود و
انگبین و آن لعاب مگس است و بعضی گفته
اند که آن بخاری است که صعود میکند و در میان
هوا نضج می یابد و آب میشود و غلیظ میگردد
و مانند شبنم بر شگوفها و درختان می افتد و
آن را مگس عسل می چیند و در خانه خود نگاه میدارد
و گاهی بی چیدن مگس نیز از غار و جز آن مردم
می چینند و آنرا ترنجبین و شیرخشت گویند۔

عاسل عسل گیرنده و نیزه سخت جنبنده
و بجنبیدن عسال۔

عسیل مرد سخت زننده و زود گردانند
دست راست در زدن و جاروب عطار
و پر مرغ که غالیه را بدان از جای جدا کنند
و شتر فحل عسل و عسل بضمتین جمع عسل بمعنی مردمان
نیکوکار نیز آمده جمع عاسل

عصل بفتحتین چیزی کج در وده و پیچی استخوان

ومُغزه که گرگ وکجی بیخ دُم اسپ درختی ست که بخوردن آن فضلهٔ شتر را شکم روان شود و کجی دندان۔

عصال بالکسر کج وتیر کج شده وموضعی ست

عصل بالضم جمع اعصل یعنی کج ساق ودلاز محکم

عضل بالفتح باز داشتن بیوه از شوهر کردن وتنگ شدن کار بر کسی ودشوار شدن کار وبالکسر بسیار زشت وبالضم وبضم اول وفتح دوم مخففها وبلاها واحد عضلة بالضم وبه فتحتین موضعے ست بباديه که پشه بسیار دارد وبه فتح نیز گفته اند وبدر قبیله ایست وکلاک موش وبهاکه گوشت سطبر دار باشد واحد عضلة وضلادند عضل شدن بالفتح وکسر ضاد مردی که بهای با گوشت سطبر دراسته باشد

عضال بالضم کار دشوار وبیماری سخت۔

عطل بالضم وبه ضمتین مرد بی زر ومال وبی ادب وکمان بے زه وبیخوش وبفتحتین اسپ وشتر که داغ نداشته باشد ومردی که سلاح ندارد وزنی بی پیرایه اعطال جمع وبه فتحتین بزرگ جثه شدن وبے پیرایه شدن زن وتخش گردن وقامت وخوشهٔ خرما۔

عاطل خالی از پیرایه۔

عظل بالفتح سوار شدن بعضے از سگان بر بعضے وبه ضمتین آنانکه علت مشلنخ دارند۔

عظال بالکسر نوعبست از تصرف در قوافی شعر وسوار شدن سگ ملخ بعضے بر بعضے وبهیجه برجستن ایشان بر ماده۔

عقل دست زدن به میان پای گوسفند بجهت دانستن گرانی وسبکی آن وبه فتحتین بسیاری پیه میان دو پای بز نر وگاو نر وخطے که میان مقعد وقضیب باشد پیه خصیه وگوسپند ونواحی آن۔

عقل بالفتح خرد ودانش وتمیز میان نیکی وبدی وخیر وشر وگفته اند قوتی ست نفس را که بدان تمیز اشیا کند واغراض ومصالح بداند واعاله آن وقت ختنه کردن طفل ست تا بوقت بلوغ قوت میگیرد ودیت وجامهٔ سرخ مخطط وقلعه ودل وپناه وبستن بازو وساق شتر بهم وبستن دارو شکم را ودریافتن ودیت دادن کشته را وگذاشتن قصاص را بدیت واز جهت کسی دیت تاوان پذیرفتن وادا کردن وبالا رفتن آهو ونیم روز ایستادن سایه وبجای پناه بردن وساقط کردن یا از مفاعیلن وبه فتحتین کوفته شدن زانو وپیچیدگی وبر آختگی پای شتر وبه ضمتین جمع عقال۔

عقول بالضم ببالای کوه رفتن آهو وپناه بردن بجائی وجمع عقل وبالفتح داروی که شکم را به بندد۔

عاقل خردمند وآهوی بالای کوه رونده ونام کوهی ست۔

عقال بالکسر رسنی که بدان بازو وساق شتر بهم بندند وصدقه وزکوٰة یک ساله ومردی شریف که چون اسیر میشد چند صد شتر فدیه داده میاند ونام مردیست وبالضم وتشدید قاف لنگی ستور

عاقول معظم آب دریا وموج آن وخم وادی وجوی زمینی که راه دران نتوان یافت وگیاهی است وکار پوشیده ومشتبه عواقیل جمع ودیر عاقول شهریست به نهروان وبه مغرب ودهی ست بموصل وعاقولا نام کوفه است در توریت۔

عقیل بالفتح وکسر قاف نام پسر ابی طالب که دانا تر بود به نسب قریش ووقائع ایام ایشان ونام صحابی دیگرست وبالضم وفتح قاف دهی ست به خوزستان ونام مردیست وپدر قبیله ایست۔

عقنقل بالفتح وبه فتح هر دو قاف وادی بزرگ فراخ وریگ توده برهم نشسته وحوصلهٔ سوسمار وشمشیر وقدح۔

عکل بالفتح رخت برهم نهادن وچیدن وباز داشتن وبد بند کردن ودور ودریافتن ودُردی روغن وچرک در چراغدان جمع شدن وراندن شتر بازوی آن وبرای خود چیزی گفتن درکاری وپوشیده شدن کار وانداختن کوشش کردن درکاری ومردن وبالکسر والضم لئیم اعکال جمع وبالضم پدر قبیله ایست۔

عکال بالکسر رسنی که بدان دست وپای شتر بندند ونام مردیست۔

عل بالفتح وتشدید لام مرد لاغر وپیر وریزه اندام وکلان سال ونحیف از هر چیز وآنکه بسیار زیارت زنان کند وبز نر وفربه وکهنه وفربه و

نحیف بدن و بیمار شدن و مبالغه کردن در زدن و دوم بار خوردن آب و دو بار خوردن آب
علل به فتحتین دو بار خوردن آب و دوم بار خوردن و نهل به فتحتین بار اول خوردن آب و دوباره خورانیدن و بالکسر و فتح لام بیماریها و سببها جمع علت۔
علیل بیمار و معلول به معنی بیمار چنانکه مشهور ست و بر زبانها مذکور ست در کلام عرب نیامده
عمل به فتحتین نام مردی و کار کردن و کار و پیوسته درخشیدن و اعراب دادن عامل اسم و بالفتح و کسر میم کارگذار و عمل دار۔
عمول بالفتح بسیار کار کننده۔
عندل بالفتح شتر بزرگ سر و درازد۔
عنادل جمع عندلیب۔
عنصل به ضم عین و صاد پیاز دشتی که آنرا پیاز ترکس و پیاز موش گویند۔
عویل آواز گریه۔
عول بالفتح جور کردن و میل نمودن از حق و کم و زیاده شدن ترازو و میل کردن آن و دشوار شدن کار و غالب شدن بر کسی و متهم داشتن کسی را و افزون شدن و بالا رفتن و زیاده کردن و برآوردن سهام فرائض میراث در حساب و نقصان در مال میراث و بسیار عیال شدن و قوت و نفقه دادن عیال را و آواز برداشتن بگریه و آنکه عیال کسی باشد و یاری بر کسی جویند و قوت و نفقه عیال و به فتحتین آواز بگریه و بالکسر و فتح و او اعتماد و تکیه بر کسی و یاری و استعانت۔

عوال بالضم قبیلهٔ الیست و نام موضعیست و بالفتح و تشدید واو نام مردیست۔
عاہل پادشاه بزرگ و زنی که شوی ندارد۔
عیال بالکسر اولاد و زن و آنکه تکفل و تعهد حال ایشان و مؤنت ایشان باید نمود و نفقه باید داد۔
عیہل بالفتح ناقهٔ تیز رو۔
عیل بالفتح خرامان رفتن اسپ و مرو جز آن و در ویش شدن و سیر کردن و گردیدن و بالفتح و تشدید یا مرد خرامان و اسپ خوش خرام و به فتحتین عرض کردن سخن خود بر کسی که نمی خواهد و میل شنیدن ندارد۔
عائل درویش۔
عیول بالضم درویشی و بالفتح و الضم سیر کردن و گردیدن۔

فصل العین مع المیم

عام سال و به تشدید میم همه را فرارسنده و مردم عام ضد خاص۔
عیام بالفتح درماندگی گران و بالضم آب بسیار
عتم بالفتح و درنگ و تاخیر کردن و باز داشتن از کاری و باز داشته شدن و گذشتن پاره از شب و دوشیدن شیر در وقت نماز خفتن و موی کندن و در وقت نماز خفتن رفتن یا آوردن و فرستادن چیزی دران وقت و بالضم نام مردیست و نام اسپی ست و بالضم و به ضمتین زیتون دشتی۔

عتوم بالفتح ناقه که در وقت نماز خفتن شیر دهد۔
عاتم درنگ کننده۔
عثم بالفتح کج بستن استخوان شکسته و کج بسته شدن آن و سست دوختن و تعهد کردن را و استخوان شکسته یا استخوان دست شکسته که درست نه بسته باشند۔
عجم بالفتح استخوان بیخ دم که آنرا عجب و عصعص نیز خوانند و بالضم نیز آمده و شتران خرد سال عجوم جمع و دندان فرو بردن به چوب و جز آن بجهت دانستن سختی و سستی آن و گزیدن و خاویدن بر جهت خوردن یا از برای امتحان زیارت کردن کسی را و جنبانیدن شمشیر برای آزمودن و نقطه نهادن بر حرف و بالضم کند زبانان و لالان از حیوان و انسان جمع اعجم و بالضم و به فتحتین مردم غیر عرب و به فتحتین حبه و دانه خرما و انگور و دانه هر چیز
عجام بالضم دانه هر چیز و بالفتح و تشدید جیم شیر دیر پستو۔
عدم بالضم و بضمتین و به فتحتین نیستی و درویشی و گم کردن و منع کردن و بضم اول و کسر دال نیز درویش و محتاج۔
عدیم درویش و نیست شده و نادان و دیوانه۔
عدام بالفتح نوعی از رطب که در مدینه میباشد
عذم بالفتح خوردن و گزیدن اسپ و جز آن به سختی و درشتی کردن و دشنام دادن زن

شوهر را از خود دفع کردن و بالفتح و کسر ذال سخت گزنده و بفتحتین وادی ست بیمن یا گیاهی و ست

عذام بالفتح و تشدید ذال کیکه مردم را میگزد و بالضم تشدید ذال درختی ست خاردار بیابانی۔

عرم بالفتح استخوان خاییدن و درخت خاییدن ستور و بالفتح و کسر را دو خانه و سری که پیش کوه خانه گرفته باشند و باران سخت و کلاکموش نر و بفتحتین گوشت و سیاهی به سپیدی آمیخته۔

عرام بالضم خاییدگی درخت و استخوان و شوخی و ناز کودک و بسیاری لشکر و آمادگی و استواری آن و استخوان درخت که گوشت و پوست آن جدا کرده باشند۔

عزم بالفتح والضم عزیمت و آهنگ کردن و دل نهادن بر چیزی و بر جادهٔ راه رفتن و قسم دادن کسی را و اولو العزم یعنی خداوندان عزم و اولو العزم از پیغمبران آنانند که دل نهادند و ایستادند در امر خدای تعالی بر آنچه عهد کرده بودند و گفته اند که آن چهار تن بوده اند حضرت نوح و ابراهیم و موسیٰ و محمد علیهم السلام و بعضی گفته اند اولو العزم آنانکه جد و ثبات داشتند در کار او و صبر بر بلا داذی و گفته اند که آن شش تن بودند حضرت نوح و ابراهیم و اسحق و یعقوب و یوسف و ایوب و موسیٰ و داود و عیسیٰ علیهم السلام۔

عزائم افسونها و آیات قرآن که برای شفای بیماران خوانند و فرایض خدا که واجب کرده بر بندگان۔

عزیم دشمن سخت۔

عزوم و عوزم بالفتح ناقهٔ کلان سال و زن عجوز

عسم بالفتح طمع داشتن و درآمدن درمیان جنگ و صف کارزار بی باک و کسب کردن و جهد نمودن و بفتحتین خشک شدن بند دست و قدم و کج شدن آن۔

عشم بفتحتین نان خشک۔

عصم بالفتح در زیدن و کسب کردن و باز داشتن و چنگ در زدن و نگاه داشتن و بالضم قلعه ایست و کوهست و بالضم و بضمتین اثر حنا و خضاب و جز آن و باقی مانده و بقیهٔ هر چیز و بالکسر و فتح صاد گردن بندها جمع عصمة بالکسر والضم و عصمتها جمع عصمة۔

عصیم خوی و چرک و بول که بر ران شتر خشک شود و بقیهٔ هر چیز و اثر حنا و خضاب و جز آن که باقی مانده باشد۔

عصام بالکسر دوال مشک که بدان مشک را بر دارند و رسن دلو و مطهره و عروه و کوزه و مشربه و طرف باریک دم و نام حاجب لغمان بن منذر

عاصم باز دارنده و نگاهدارنده و موضعی ست ببلاد هذیل۔

عصوم بالفتح بسیار خوار۔

عضم بالفتح سراماج و بیل گندم پاک کن و قبضهٔ کمان و بالضم و مغزه شتر۔

عضوم بالفتح بسیار خوار مرادف عصوم مذکور

عطم بالضم صوف جدا کرده و از هم وا کرده و بضمتین هلاک شدگان و واحدش عطیم و عاطم۔

عظم بالفتح استخوان یا استخوان که بر وی گوشت باشد و بزرگ شدن و بالضم بزرگی و بیشتری چیزی و بدین معنی بفتح نیز آمده و بالکسر و فتح ظا بزرگی خلاف صغر۔

عظیم بزرگ۔

عظام بالکسر استخوانها و بزرگان جمع عظم و عظیم و بالفتح موضعی ست بشام و بالضم و تشدید ظا و تخفیف آن بزرگ۔

عقم بالفتح والضم نازاییدگی و بالفتح و الکسر نوعی از زنگ و نگار و بالضم گلیم سرخ و هر جامه که سرخ باشد و بضمتین جمع عقیم۔

عقام بالضم والفتح نازاینده و جنگ سخت و روز سخت و مرد بدخو و بیماری دشوار و ناقهٔ جوان استوار۔

عقیم نازاینده از مرد و زن و باد و روز قیامت و جنگ سخت۔

عکم بالفتح بار استوار بستن و بپشت مرد نهادن و برگشتن از زیارت کسی و بر کسی برگشتن و حمله آوردن و از دشنام کسی پس ایستادن و فربه شدن شتر و بر برداشتن آن اندرون پهلو و انتظار بردن و بالکسر تنگ بار و ردا و پنجه بدان بار بندند و سیاطی که زن در آن ذخیرهٔ خود گذارد۔

عکوم بالفتح گردنده و بالضم جمع عکم بالکسر

عکمه بالضم و فتح کاف نام مردی۔

عکام بالکسر آنچه بدان بار بندند۔

علم بالکسر آگاه شدن و دانستن و دانش و

ر بالفتح شگافتن لب بالا و نشان کردن و به فتحتین شگاف لب بالا یا یک طرف آن و کوه یا کوه دراز و نشان و رقم جامه که کار زر وغیر آن بر جامه کنند و رایت و آنچه بر نیزه به بندند و پیشوای قوم و نشان و نام که مرد بدان معروف بود۔
عالم داننده و بفتح لام آفریدگان بتمامی و آنچه درمیان فلک الافلاک باشد۔
علیم دانا و بالضم و فتح لام نام مردیست۔
علام بالضم چرغ و حناء و بتشدید لام نیز آمده و بالفتح و تشدید لام بسیار دانا و عارف بنسبهای مردم و بالضم و تشدید لام بسیار دانا و عارف بنسب و حنا که بدان رنگ کنند و علامه و علامی بسیار بسیار دانا و تا و یا برای تانیث و نسبت نیست بلکه برای مبالغه است و یا آنکه دو بار زین دو صیغه مبالغه شده بر حق تعالی اطلاق نکنند جهت شائبه تانیث و نسبت۔
علقم به فتح عین و قاف حنظل و درخت تلخ مزه و هر چه تلخ باشد۔
علجوم بالضم و فتح نر و آب بسیار و موج دریا و تاریکی شب و شتر استوار و شتر گزنده و کندوا هو و شتر مرغ و گوسپند و نر کوهی و گاو و بیر بط نر و دم تعلب و شتر۔
علجم به فتح عین و جیم دراز۔
علکوم بالضم شتر سخت و استوار۔
علکم بوزن علجم نام مردی است۔
عم بالفتح و تشدید میم برادر پدر و گروهی از مردم۔
عمیم تمام و دراز و همه را فراگیرنده و انبوه بسیار و عمم بفتحتین جمع۔

عموم بالضم همه را فرا گرفتن۔
عمائم دستارها و خودها و هر چه بر سر پیچند جمع عمامه۔
عمم بفتحتین بسیاری و انبوهی و بزرگی جثه و خلقت در مردم و غیر آن و هر چیز تام و شامل و مردم عام۔
عندم بالفتح بقم یا خون سیاوشان۔
عنم بفتحتین درختی ست در زمین حجاز که بارش سرخ رنگ باشد و تشبیه میکنند بدان انگشت خضاب کرده را و اطراف خرنوب شامی و نوعی از وزغ۔
عوم بالفتح شنا کردن و کشتی و رفتار شتر و بالضم و فتح واو کرمهای سیاه که بر آب شنا کنند جمع عومه بالضم۔
عوام بالضم موضعی ست و بالفتح و تشدید واو اسپ خوش رفتار که پنداری شنا میکند و نام پدر زبیر صحابی۔
عویم بالضم و فتح واو نام مردیست۔
عیم بالفتح آرزوی شیر شدن و تشنه شدن۔
عیام بالفتح روز۔

فصل العین مع النون

عبادان بالفتح و تشدید با جزیره ایست که باو دو شعبه از دجله محیط است و بحر فارس میرسند و ورای آن جزیره آبادانی نیست۔
عبن بالفتح سطبری و درشتی تن و بضمتین مردم فربه طبع و بفتحتین و تشدید نون کرکس و شتر بزرگ و سطبر۔

عتن بالفتح بزندان بردن بشدت و سختی و آزردن قرضدار را و بضمتین مردم سخت۔
عثن بالکسر نوعی از بزرگ درخت خرما که شتر چرد و اصلاح کننده و رعایت کننده شتران و پشم و بفتحتین بت کوچک و دود و خوشبو شدن جامه و بالفتح و کسر ثا طعام فاسد و بی مزه بواسطه آمیختن دود بدان۔
عثان بالضم غبار و دود و موضعی ست و دود کردن آتش و بدین معنی ست عثون۔
عجین خمیر و مخنث۔
عجن بالفتح خمیر کردن و سرشتن هر چیز و دست زدن شتر بر زمین در رفتن و بر زمین تکیه کردن بوقت برخاستن از ضعف و پیری و بفتحتین فربه شدن و آماس میان فرج و دبر ناقه و بالفتح و کسر جیم فربه و شتر فربه و محکم و گوشت۔
عاجن ناقه که در شکم او بچه قرار نگیرد۔
عجان بالکسر گردن و مقعد و زیر ذقن و میان خصیه و ذکر و بالفتح تشدید جیم گول و نادان۔
عدن بالفتح اقامت کردن و در جای همیشه بودن و جنات عدن باغهای بهشت که مردم همیشه در آن خواهند بود و کندن سنگ و بریدن درخت به تبر و جز آن و لازم و مقیم بودن شتر بر خوردن درخت خار دار و بفتحتین جزیره ایست در یمن۔
عادن شتر بر یک جای باشنده از علف۔
عدان بالفتح کرانه جوی و ساحل دریا و مدت

هفت سال و موضعی است۔

عدنان بالفتح نام یکی از اجداد حضرت رسول الله صلی الله علیه و آله و اصحابه وسلم که به فصاحت مشهور بود۔

عدوان بالضم و الکسر ستم و ظلم کردن بر کسی و باز گردانیدن و برجستن و از حد در گذشتن و ترک کردن و به فتحتین دویدن و باز گردانیدن و دشمنی سخت و قرض از حد در گذشته۔

عرفان بالکسر شناختن۔

عرنین بکسر اول هر چیز و بهتر قوم و بن بینی نزدیک ابرو یا بینی یا استخوان سخت بینی۔

عرین بالفتح بیشهٔ شیر درنده و جای بودن کفتار و گرگ و مار و سوختان و گوشت و گروهی از تمیم و آواز فاخته و فنای خانه و شهر و غار و خانهٔ سوسمار۔

عران بالکسر چوب بینی شتر و بیماری که در آخر پای چارپا میشود و بدان موریزد و شگاف درد دست و پای و سختی و صلابت که در سر بند پای اسپ پیدا شود و دوری و خانهای دور و چوب میان چرخهٔ دولاب کارزار کردن و خوابگاه کفتار و شاخ و مسمار و دود۔

عرمان بالکسر کوهی ست۔

عرکن بالکسر بوی چیزی پخته و به فتحتین چوب در بینی شتر کردن و بیماری ست که در پای چارپا میشود و موریزد و شگاف دست و پای چارپا و ریش کردن و شگافتی باشد ستور و بوی چیز پخته و دود و درختی ست که بدان پوست را دباغت کنند و گوشت پخته و بالفتح و کسر اکسی لازم باشد به قمار تا اعداد از شتران قمار بجو رانند و نام اسپی ست۔

عرجون بالضم چوب خرمای یا چوبی که کج شده و خشک گشته و شاخهای او بریده باشند و گیاهی ست۔

عسن درازی با چونی با موی و سپیدی رنگ و موضعی ست و بالکسر مانند و نظیر و پیه بهر سه حرکت آمده و بالضم فربهی و به ضمتین و به فتحتین گوارید آب علف در شکم ستور و بالفتح و کسر سین چارپای بااندک علف بسند کننده۔

عسقلان بالفتح شهریست به ساحل دریای شام و عسقلان الراس طرف بالای سر۔

عشن بالفتح گفتن چیزی به رای خواست خود۔

عطن بالفتح پوست را در شوره نهادن به جهت دباغت تا موی از وی بریزد و به فتحتین پیراسته شدن پوست و خوابگاه شتر گرد حوض و آرام گاه گوسفند نزدیک آب رحب العطن بسیار مال و فراخ بازو و گشاده پا۔

عطان بالکسر سرگین و نمک که در پوست کنند تا گنده نشود۔

عطون بالضم سیراب شدن ناقه و فراخت دادن ناقه را بعد از خوراندن آب و بار دیگر نمودن آب و فرو خفتن شتر۔

عفن بالفتح بالای کوه رفتن و تغییر دادن و بدمزه گردانیدن گوشت و غیر آن و به فتحتین گنده شدن هوا و گوشت و غیر آن۔

عفان بالفتح و تشدید فا نام مردیست اگر ماخوذ از عفن ست و نون اصلی است منصرف ست و اگر از عفة است و نون زائد ست غیر منصرف۔

عقیان بالکسر زر۔

عقنون بالکسر بحریست از باد زیر عرش که دران ملائکه باد اند و با ایشان نیزهای باد ست و ناظر اند به عرش و تسبیح ایشان سبحان الله ربنا الاعلیٰ۔

عکان بالکسر گردن۔

عکن بالضم و فتح کاف نوردها و شکنهای شکم از فربهی جمع عکنة بالضم۔

علن به فتحتین و علون بالضم و علانیه بالفتح آشکارا کردن۔

علان بالکسر باهم آشکارا و پیدا کردن و قلعه ایست نزدیک صنعا۔

علوان بالضم اول کتاب۔

علیین بالکسر و تشدید لام مکسور و یای مکسور مشدد غرفهای بهشت جمع علیة و کتاب اعمال نیکان۔

عمران بالکسر نام پدر موسیٰ و نام پدر مریم و نام ابوطالب عم پیغامبر آنحضرت صلی الله علیه و آله و اصحابه وسلم و بالفتح عمرو بن جابر و عمرو ابن نذر و دو گوشت پاره آویخته بر کام و بالضم و فتح میم ابوبکر رض و عمر رض یا عمر رض و عمر ابن عبد العزیز رض۔

عمن بالفتح مقیم شدن بجای و به ضمتین باشندگان و مقیم گشتگان بجای۔

عمان بالضم شهریست به یمن و بالفتح و تشدید میم شهریست به شام۔

عنوان و عنیان بالضم و بالکسر دیباچهٔ کتاب و نشان آن و اول چیزی و آنچه پیدا شود

دلیل گیرند بر چیزی و آنچه فهمیده و دریافته شود از چیزی۔

عنون بالضم پیش آمدن و پیش رو ظاهر شدن و بالفتح ستور پیش رو در رفتار۔

عن بالفتح و تشدید نون ظاهر شدن چیزی پیش رو و پیش آمدن و بالضم قبیله ایست و موضعی ست و بالفتح و سکون نون حرفی ست بمعنی از و طرف ست بمعنی جانب۔

عنن بفتحتین پیش روی و پیش آمدگی۔

عنین بالفتح آنکه قادر نباشد بر نگاهداشتن باد شکم و بالکسر و تشدید نون نامرد و آنکه قادر نباشد بر نزدیکی کردن با زنان۔

عنان بالکسر دوال لگام و پیش روی و پیش آمدگی و معارضه و مقابله و تقسیم شدن در بیع و شراء بلکه و طرف خانه و آنچه از آسمان ظاهر شد در وقت نظر کردن بدان و رگ پشت و عنانان دو رگ و بالفتح ابر پاره که آب نگاهدارد و دو واویست و بالفتح و تشدید نون در رنگ کنند در خم۔

عنفوان بالضم اول هر چیز و عنفوان الشباب و النبات اول جوانی و اول گیاه۔

عون بالفتح یار و پشتیبان جمع و مفرد آمده و یاری کردن و یاری و بفتحتین میانه سال شدن

عوان بالفتح جنگی که یکبار در آن کارزار کرده شود و زنی که او را شوهر باشد و میانه سال از گاو و زن و از هر چیزی عون بالضم جمع و شهریست بساحل دریای یمن و زمین که باران در آن بارید باشد

عهن بالکسر پشم یا پشم رنگارنگ عهون بالضم جمع و بالفتح مقیم شدن بجای و برآمدن از جای و کوشش کردن در کاری و بشتاب دویدن مراد کسی و خشک شدن برگ درخت خرما۔

عاهن محتاج و مال نو و حاضر و مقیم و ثابت و یک دم و سست و کاهل و شاخ درخت که نزدیک تنه باشد و عهار چه آدمی و رگ رحم ناقه عواهن جمع

عین بالفتح چشم اعیان و اعین و عیون جمع و اهل شهر و اهل خانه و چشم رسانیدن بچیزی و چیزی بچشم رسانیدن و آدمی و یک کس و قریه ایست بهذیل و موضعی ست ببلاد هذیل و دهی ست بشام زیر کوه لکام و دهی ست بیمن و روان شدن آب و چرمی که در میان زه کمان علو کنند و در آن غلوله انداخته بیندازند و گروه و مال و حاضر از هر چیزی و حرفی ست مشهور و گزیده هر چیزی [illegible] باشد و دیده بان و جاسوس و دینار و زر و ذات و نفس هر چیز و حقیقت و ذات و قبله و پیشوا و ابری که از جانب قبله پیدا شود یا از جانب قبله عراق یا از طرف دست قبله عراق نمایان شود و آفتاب و شعاع آفتاب و مرغیست و انگور و اکثر قوم و اکثر مال و جای بیختن آب کاریز و باران چند روزه که بر طرف نشود و جای روان شدن آب چاه و دیدار مرد و کجی و میل در ترازو و ناحیه و چشمه آب و نصف دانگ از هفت دینار و نظر کردن و مغاک و چابک زا و برادر پدری و مادری و ذوالعین قتاده صحابی که حضرت رسالت پناه صلی الله علیه و آله و اصحابه و سلم چشم او را بعد از آنکه بیرون آمده بود باز بجای خود گذاشت و بدان چشم بهتر از چشم دیگر می دید و عین شمس دهی ست بمصر که در آنجا درخت بلسان می شود و بالکسر گاو وحشی و زنان که سیاهی و سفیدی چشم ایشان بکمال بود جمع عیناء و بفتحتین خوب چشم شدن۔

عیون بالفتح بسیار چشم زننده عین بالکسر و بضمتین جمع و بالضم جمع عین و نام کتابی ست در حکمت تصنیف شیخ ابو علی [illegible] گوید بیت
ای سرای محامد غرض محامد تست * عیون غیر عیون را فسانه دان و فسون * و نام شهریست باندلس و دهی ست به بحرین و عیون البقر انگور سیاه گرد و آلوی سیاه۔

عینین بفتح عین و نون و سکون هر دو یا دهی ست به بحرین و بالکسر و بالفتح کوهی ست نزدیک بأحد که بران شیطان لعین ایستاده آواز درانداخت که محمد صلی الله علیه و آله و اصحابه و سلم کشته شد۔

عیان بالکسر دیدن بچشم و آهن ماج و آهنی که در قلبه گاو زراعت کنند برای تیار کردن زمین

فصل العین مع الواو

عتو بضمتین و تشدید واو تکبر و گردن کشی کردن و از حد درگذشتن و بغایت پیری رسیدن۔

عثو بالضم تباهی و فساد کردن۔

عجو بالفتح شیر خورانیدن کودک را۔

عدو بالفتح دویدن و ستم کردن بر کسی و گردیدن و رکاری و برجستن بر چیزی و درگذشتن از چیزی و ترک کردن و بالفتح و ضم دال و تشدید واو دشمن جمع و مفرد آمده و در مذکر و مونث استعمال یافته و تشدید واو ستم کردن و از حد درگذشتن.

عرو بالفتح نزدیک کسی آمدن جهت طلب چیزی.

عزو بالفتح چیزی را بر چیزی نسبت کردن.

عسو بالفتح کلان سال شدن و سطبر شدن گیاه و سخت شدن سیاهی شب و بمعنی موم نیز آمده.

عشو بالفتح دیدن آتش به شب از دور و قصد آن نمودن و طعام شب خورانیدن کسی را و در وقت عشا چیزی خوردن و بالکسر قدح شیر که هنگام رفتن گوسفند به صحرا یا بعد از آن آشامیده شود.

عصو بالفتح بستن زخم به چیزی و جمع کردن گروهی را بر خیر و شر و به عصا زدن.

عضو بالفتح پاره پاره کردن و بالضم و الکسر گوشت بسیار با استخوان و جزو بدن که به فارسی آن را اندام گویند.

عطو بالفتح بدست گرفتن و غالب شدن و سر و هر دو دست برداشتن و به سه حرکت و بالفتح و تشدید واو آهو که سوی درخت گردن دراز کند تا از وی بچرد.

عظو بالفتح غمگین کردن و زهر نوشانیدن و از خیر باز گردانیدن و دشنام دادن و دلبیت کردن.

عفو بالفتح درگذاشتن از گناه و اعراض نمودن از تعقیب کسے و ترک عقوبت کردن و محو کردن نشان چیزی و بزرگترین و بهترین مال و برگزیده و نیکوترین چیزی و افزونی و احسان و عطا و آب افزودن و زمینی و تهی که در وی اثر عمارت و زراعت نبود و خر کره و بایمعنی به هر سه حرکت آره و مرد درگذرنده از گناه کسے و نخوردن شتر چراگاه را و موی شتر بسیار و دراز شدن چنانکه متعدد او را بپوشد و در دانش زیاده شدن و پوشیدن گیاه زمینی را و بریدن شیم و آب در یافتن چیزی که او را تیره کند و بالفتح و ضم فا و تشدید واو بسیار درگذرنده از گناه.

عقو چاه کندن و بلند شدن علم و مکروه داشتن چیزے را.

علو به سه حرکت بلندی و بضمتین و تشدید واو بلند شدن.

عمو بالفتح گمراهی و خواری و فروتنی.

عنو بالفتح اسیر گشتن و فروتنی نمودن و ظاهر کردن زمین گیاه را و آمدن سگ و بوییدن چیزی را و دشوار شدن کاری و نازل شدن امری بر کسی و نگاه نه داشتن مشک آب را از جهت بسیاری و ناحیهٔ آسمان و یک کس از گروهی که از قبائل مختلف جمع شده باشند.

عنو بالکسر کره و شتر.

فصل العین مع الهاء

عته بالفتح و الضم و به فتحتین کم عقل شدن و حریص شدن به دانستن چیزی و حریص شدن بر آرزو کسی و حکایت کردن سخن کسے.

علیه دل شده و بے عقل و همچنین معتوه.

عضه بالفتح و به فتحتین دروغ و بهتان و سحر آوردن و بالفتح و کسر ضاد درخت کلان و درخت خاردار و دروغ و بهتان و سحر.

عاضه ساحر و ماری که چون کسے را بگزد در دم آن کس بمیرد.

عله به فتحتین سرگشته و مدهوش شدن و در ملامت افتاده و افتادن در زحمت خمار و گرسنه شدن و فرو رفتن در چیزی و آمدن و رفتن از روی ترس و بیم.

عمه بالفتح سرگشته و حیران شدن و به فتحتین سرگشتگی و حیرانی در راه و نه دانستن حجت و دلیل و دور بودن.

فصل العین مع الیاء

عاتی از حد درگذرنده و سرکش و متکبر.

عادی دشمن و از حد درگذرنده و بیداد کننده.

عاری برهنه.

عاسی پیر کلان سال.

عاصی رگے که خون از و باز نایستد و گناهگار.

عافی از سر گناه درگذرنده و دراز ریش.

عالی و علی بلند.

عانی اسیر و خون روان.

عبقری بالفتح بساطهای گران مایه و هر چیز که

نفیس باشد و تحقیق آن در عبقر گذشت۔
عتی بالضم والکسر و تشدید یا از حد گذشتن و بغایت پیری رسیدن۔
عدی بالفتح و تشدید یا دونده و گروهی که برای کارزار آماده باشند و نام قبیلهٔ الیست و نام پسر

حاتم طائی که از اصحاب رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم و از خواص علی بن ابی طالب رضی الله عنه بوده۔
عریی بالفتح و کسر را برهنه و تهی۔
عشی بالفتح و تشدید یا آخر روز و بالکسر طعام خفتن

عصی بالفتح نافرمانی کردن۔
عمی بالضم کوران۔
عیی بالکسر و تشدید یا درماندگی و درمانده شدن بر سخن خلاف بیان و راه نبردن بر چیزی و عاجز شدن از استحکام چیزی و بالفتح نام برادر عدنان

باب الغین

فصل الغین مع الالف

غبرا زمین و کلنگ ده و زمین لب بار درخت و نام اسپی ست و درختیست که میوهٔ آن را غبیرا گویند۔
غبیرا بالضم شراب گاورس و میوه ایست که آنرا سنجد گویند و درخت آن را غبرا گویند و بعضی به عکس گفته اند۔
غثا بالضم و تخفیف ثای مثلثه و تشدید آن گیاه به آب آورده و کف آب هلاک شده و ورق پوسیدهٔ درخت که با کف سیل آمیخته باشد۔
غدا بالفتح طعام چاشت خلاف عشا و به تشدید دال نام مردی۔
غذا بالکسر خوردنی که بدان نشو و نمای تن و قوام بدن ست و گیاهای گوسفند و بز و بدین معنی جمع غذی بروزن غنی ست۔
غذاری بی همزه بول شتر نر۔
غبار بالضم و فتح را مسافران۔
غرما بالضم و فتح را قرض داران و قرض خواهان۔
غرا بالکسر سریش و کسی که بپا برماند آشته باشد۔
غرا بالفتح و بی همزه هرچه طلا کنند و هرچه سپید باشد و سریش که از ماهی برآورند و بچه گاو و بچه هر چیز و لاغر۔
غزا بالفتح رفتن بر جنگ کفار۔
غشا بالکسر پرده و غلاف زین و شمشیر و جز آن۔
غضا بالفتح جمع غضاة و آن درختی ست صحرائی مانند درخت کنار۔
غطا بالکسر آنچه بدان پوشیده شود چیزی۔
غلا بالفتح گران شدن نرخ کالا و ماهی ست کوتاه و آنکه تیر را دور اندازد و تیری که در رفتن بلند شود و دور رود۔
غمیصا بضم غین و فتح میم یکی از دو ستارهٔ شعری۔
غما بالفتح آنکه بی هوش گردد مفرد و جمع آمده و آنچه اسپ را به پوشانند تا عرق کنند و بالکسر سقف خانه و جز آن که بالای خانه کنند۔
غنا بالفتح فائده و سود و بی نیازی و کفت و بالکسر سرود۔
غنی بالکسر توانگری و بی نیازی۔
غوغا بالفتح ملخ و مردم بسیار و در آمیخته و مردم فرومایه و همچنین غاغه۔

فصل الغین مع البا

غاب بیشهٔ شیر جمع غابه۔
غب بالکسر و تشدید با عاقبت و پایان چیزی و به آب آمدن شتر یک روز و تشنه بودن یک روز و در هفته یک بار زیارت کسی کردن و یک روز تپ آمدن و یک روز نیامدن و هر که یک روز آید و یک روز نیاید و بالفتح یک روز در میان آب خوردن چهارپا و بالضم دریای موج زن از ساحل به گذرد و به صحرا ریزد و زمین نشیب
غبغب بفتح هر دو غین بتی ست و کوهچه ایست بمنا و گوشت آویخته زیر ذقن که آنرا طوق گلو نیز گویند و بدین معنی ست غبب بفتحتین
غبیب بالضم و فتح با و سکون یا موضعی ست به مدینه و ناحیه ایست بیمامه۔
غرب بالفتح دلو بزرگ و ظرف که در آن آب کنند و تیزی تیغ و زبان و تیزی هر چیز و تیزی رفتار اسپ یا اول رفتار و اسپ تیز رو و جای فرو شدن آفتاب و ماه و جز آن و رفتن و دور شدن و اول چیز و کنار آن و تیزی و رگیست در چشم که همیشه آب از آن

روان باشد و نه ایستد چون ناسور و اشک و جای روان شدن اشک و روان شدن اشک از چشم و آبله که در چشم میباشد و بسیاری آب دهان و درختی است در عرب بزرگ خاردار و در آب خورانیدن و بیش چشم و پس آن و فراق و دوری و بالضم برآمدن از وطن و دور رفتن از جای خود و بفتحتین درختی ست که آنرا بفارسی بد گویند و شراب زر و نقره و جام نقره و قدح و بیماریست که گوسپند و بز را میشود و آبی که از دلو چکد میان حوض و چاه و کبودی چشم اسپ و بوی آب و گل و

سهم غرب بطریق اضافت و بطریق صفت تیری که اندازنده آن معلوم نباشد و بضمتین غریب نام موضعی ست و بالضم و تشدید را مفتوح کوهی ست به شام۔

غروب بالضم فرو شدن آفتاب و ماه و جز آن و مجاری اشک و تیزی های دندان و آبداری آن و بدین دو معنی جمع غرب ست۔

غارب میان کوهان و گردن شتر و میان دو دوش آن از گردن غوارب جمع و غوارب الماء یعنی تیزی های موجهای آب۔

غراب بالضم زاغ غربان بالکسر جمع و تیزی تیر و تیغ و برف و لقب مردیست و کوهی ست و موضعی ست بدمشق و نام اسپی ست و پس گردن و سر و طرف استخوان سرین اسپ و شتر و جز آن که بطرف استخوان ران پیوسته است و هر دو طرف را غرابان گویند و رجل الغراب چیزیست که بر پستان ناقه بندند تا شتر بچه شیر نخورد و گیاهی ست کثیر النفع که آن را بزبان بربر اطریلال گویند و برای ازاله بهق و برص مجرب است۔

غریب دور و بیگانه و مسافر و هر چه نادر الوجود۔

غربیب بالفتح سخت سیاه غرابیب جمع و بالکسر نوعی ست از انگور غربیب۔

غصب بالفتح بستم گرفتن چیزی را و قهر کردن بر کسی و به سختی و شدت دور کردن موی و پشم از پوست۔

غضب بالفتح گاو و شیر و چیز بسیار سرخ و سرخ غلیظ و سنگ سخت و بفتحتین خشم گرفتن۔

غضوب بالفتح بسیار غضبناک از انسان و مار بدکشنده و زن و شتر ماده ترش روی و نام زنی ست۔

غضاب بالکسر و الضم خاشاک که در چشم می افتد و بیماریست و آبلها که بر بدن برآید و بالکسر موضعیست۔

غلب بالضم باغهای بسیار درخت که درختانش بیک دیگر پیوسته و در هم شده باشند و بالفتح و بفتحتین سطبر گردن شدن و بالفتح و کسر لام مرد چیره و سطبر گردن و بفتحتین غلبه۔

غلاب بالفتح نام مرد یست و نام زنی ست در بیت تقدیر یعنی ست بر کش بالفتح و تشدید لام مرد بسیار غلبه۔

غالب چیره و زبردست و نام مردیست و موضعی ست پائین مصر۔

غهب بفتحتین غفلت و بے آگهی و فراموشی و بی قصدی۔

غیهب بالفتح تاریکی و شب و اسپ و جز آن که سخت سیاه باشد و مرد غافل و گران و ناگوار و کند فهم و پوشش بسیار پشم۔

غیب بالفتح ناپدید شدن و زمین پست و شک و گمان و پیه و چربی و بفتحتین و بالضم و تشدید یای مفتوح ناپدید شدگان جمع غائب۔

فصل الغین مع التار

غادیة ابری که بامداد برآید یا باران بامداد غادیات و غوادی جمع۔

غائلة شر و بدی و گزند۔

غارة تاراج و اسپان غارت کننده۔

غاغة گروهها پراگنده و انبوه در هم و درآمیخته از هر طائفه۔

غانیة زنی که به حسن و جوانی بے نیاز باشد از زیور و زینت یا بے نیاز باشد شوهر از مرد دیگر و زن جوان عفیفه و مستوره که خواهش جفت نداشته باشد خواه شوهر داشته باشد خواه نباشد۔

غایة نهایت چیزی و رایت و علم۔

غابة ببای موحده بیشه و نام جای ست بحجاز و زمین نشیب۔

غاشیة قیامت و آتش دوزخ و بیماری که در اندرون شود و چرمی که بالای دسته شمشیر پوشانند و سائلان و زیارت کنندگان و دوستان که پیش کسے آیند و آهنی که بالای چوب پس پالان میباشد و بیهوش کننده و پوشاننده۔

غالیة خوشبوئی است معروف مرکب از مشک

وشکر وعنبر وکافور ودهن البان۔
غباوة بالفتح بی فهم وکند ذهن شدن۔
غبطة بالفتح والکسر آرزو بردن بحال کسی بی آنکه زوال او خواهند به خلاف حسد۔
غبرة بالضم تیرگی وبفتحتین گرد وغبار وزمین بسیار درخت۔
غبیثة بر وزن بریثة مسکه وپنیر بهم آمیخته۔
غثاثة بالفتح و**غثوثة** بالضم لاغر شدن۔
غدة بالضم وتشدید دال گوشت پاره مانند گره که در گوشت میباشد وهر پاره سخت که در عصب بهم رسد۔
غدوة بالضم میان طلوع فجر وآفتاب۔
غداوة بالفتح بامداد۔
غرة بالکسر وتشدید را فریفتگی وکار نا آزمودگی وبضم اول ماه وسید قوم وسپیدی پیشانی اسب وبزرگتر از درمی وادل وبهتر از هر چیز وغلام وکنیز۔
غریزة سرشت وطبیعت۔
غرارة بالفتح نا آزموده ونا تجربه کار شدن وفریب خوردن وبالکسر جوال غرائر جمع وصاحب صراح گوید گمان برم که بدین معنی فارسی باشد۔
غرغرة بفتح هر دو غین آمد وشد کردن آواز در گلو وجان در حلق وآب گردانیدن آواز زنگله در گلو گرفتگی باشد وآواز دیگ در وقت جوش وشکستن استخوان بینی وسر شیشه وچینه دان وبضم نیز آمده وحکایت آواز شبان۔
غرامة بالفتح تاوان وتاوان زده شدن وانچه ادای آن لازم باشد۔

غربة بالضم دور شدن از وطن وشهر خود
غرفة بالفتح یکبار آب داشتن بدست وبالکسر نوعی ست از برداشتن آب بمشت وبالضم کمشت آب بالاخانه برکنار بام که آنرا بفارسی پرواره گویند غرفات بالضم وسکون راوضم آن جمع۔
غربلة بالفتح بغربال بیختن وبریدن وکشتن
غزارة بالفتح بسیاری وبسیار شدن شیر وآب میوه وجز آن۔
غزالة بالفتح آفتاب وآهو بره ماده وغزالة الضحی اول چاشت۔
غزة بالفتح وتشدید زا شهری است در حد شام نزدیک فلسطین مدفن هاشم جد حضرت رسول الله صلی الله علیه وآله واصحابه وسلم ومولد امام شافعی رح
غسالة بالضم آبی که بدان روی ودست شویند وآب مستعمل وهر آبی که بعد از شستن بجا آید
غشاوة بالکسر پرده وبالفتح وبالضم نیز آمده۔
غصة بالضم وتشدید صاد اندوه گلوگیر۔
غضارة بالفتح گل چسپنده ونعمت وفراخی عیش وارزانی ومرغ سنگ خوار ونام قبیله ایست
غضاضة بالفتح و**غضوضة** بالضم تازگی وتازه شدن۔
غفارة بالکسر ابری که بالای کوه ایستاده باشد وپوست پاره که در سوراخ گوشه کمان کنند وسر زه دران اندازند وسراغوج که زنان زیر مقنعه کنند بجهت وقایه چرک وروغن وجز آن۔

غلظة و**غلاظة** بالکسر سطبری ودرشتی وغلظة بالفتح وضم نیز آمده۔
غلة بالفتح وتشدید لام در آمد هر چیز از حبوب ونقود وجز آن واکثر استعمال آن در حبوب ست وبالضم تشنگی وسوزش درون وپیراهن زیر زره۔
غلالة بالکسر پیراهن که زیر زره وجامه پوشند
غلمة بالضم تیز شهوت شدن وبالفتح تیزی شهوت وغلبه آن وبالکسر کودکان نزدیک بلوغ رسیده جمع غلام۔
غلوة بالفتح مقدار یک تیر انداز۔
غلط بفتحتین سهو وغلط کردن۔
غلبة بفتحتین چیره وزبردست شدن۔
غلغلة بفتح هر دو غین شتاب رفتن وموضعی ست وبضم هر دو غین شور وغوغا وبدین معنی فارسی ست۔
غمة بالضم وتشدید میم اندوه وکار پوشیده وته دریا وتنگ هر چیز۔
غمامة بالفتح ابر سفید وبالکسر خریطه پوز ستور تا نخورد
غموضة بالضم پست افتادن زمین وپنهان شدن وسخن از فهمیدن دور شدن۔
غمرة بالفتح سختی وانبوهی مردم وبسیار آب وبالکسر تشنگی۔
غمارة بالفتح انبوه شدن مردم وبسیار شدن آب
غمزة بزای معجمه بچشم وابرو اشاره کردن وسخت فشردن۔
غنة بالضم وتشدید نون آواز بینی۔

غنیمة مالی که از کفار بزور بدست آیند و مرادف مغتنم۔

غوایة گمراهی۔

غیابة آنچه پوشد چیزی را و غالب شدن و تگ چاه و وادی و غیابات الجب اطراف چاه که آدمی دران پنهان شود۔

غیبة بالفتح ناپدید شدن و بالکسر بدگوئی پس مردم و کار نیک یا بد و اکثر در بد استعمال کنند۔

غیضة بالفتح بیشه و جنگل۔

غیرة بالفتح رشک بردن و بالکسر رشک و دیت

فصل الغین مع الثاء

غافث نام دارو ئیست۔

غبث بالفتح مسکه و پنیر بهم آمیختن۔

غث بالفتح و تشدید ثا لاغر و فاسد و تباه شدن چیزی و رفتن ریم و خون از جراحت و بدین معنے آمده غثیث۔

غرث بالفتح گرسنه شدن و به فتحتین گرسنگی۔

غراث بالکسر گرسنگان۔

غلث بالفتح آمیختن و آتش برنیامدن از آتش زنه

غلیث جو و گندم بهم آمیخته و هر چیز آمیخته

غوث بالفتح فریاد و فریاد رس و قبیله از یمن۔

غواث بالضم فریاد و فریاد رس۔

غیاث بالکسر فریاد رسی و فریاد رسنده۔

غیث بالفتح باران و باریدن و نام اسپ۔

فصل الغین مع الجیم

غنج بالفتح فرو خوردن ابر آب را۔

غلج هموار و یکسان رفتن اسپ۔

غمج فرو خوردن آب۔

غنج بالضم و بضمتین کرشمه و ناز و به فتحتین کرشمه و ناز کردن زن مر شوهر را۔

غوج بالفتح دوتا شدن و خمیده شدن در سیر غوج اللبان یعنی اسپ فراخ سینه۔

فصل الغین مع الدال

غدد بالضم و فتح دال گره های گوشت جمع غدة و به فتحتین مرگی و طاعون شتران۔

غرد بالکسر و الفتح نوعی از سماروغ و نیز بانگ کردن مرغ و بالفتح نام مرغی که متوکل عباسی در سرمن رائے ساخته و به فتحتین گردانیدن آواز در گلو و آواز طرب انگیز بلند کردن و نوعی از سماروغ و همچنین غراد بالفتح۔

غرقد بالفتح درختی ست بزرگ که بعضے آنرا عوسج نیز گویند و سفیدی تخم مرغ بالائی زرده و بقیع الغرقد گورستان مدینه که دران درخت غرقد بسیار می باشد۔

غمد بالکسر نیام کارد و شمشیر غماد و غمود جمع و غمد بالفتح در غلاف کردن شمشیر و جز آن و پوشیدن عیب کسے و بلند شدن آب چاه و بسیار شاخ شدن درخت غرقد چنانکه غارهای او نه نماید و رفتن آب چاه و به فتحتین بسیار شدن آب چاه و کم شدن آب آن۔

غامد کشتی پر و چاه که آب آن بجوشد و بر جهد و پدر قبیله ایست۔

غید به فتحتین کج شدن و مائل کردن آن و نازک و نرم شدن اندام۔

فصل الغین مع الذال

غذ بالفتح و تشدید ذال ریم کردن جراحت و روان شدن آن از زخم۔

غاذ به تشدید ذال رگی ست در چشم که همیشه چرک ازان روان شود و نه ایستد۔

غلیذ بمعنے غلیظ۔

غانذ بکسر نون گلو و جای برآمدن آواز۔

فصل الغین مع الراء

غار شگاف کوه که بخانه مانند باشد و شگاف عمیق که در کوه بسوی پستی و زمین رفته باشد و سوراخی که جانور صحرائی دران ماوا کنند و لشکر و جمع کثیر از مردم و برگ درخت انگور و درون دهن و نام مردیست و پیمانه ایست اهل نسق را و آن لفظ فیز ست و رشک و بدین معنی مرادف غیرت ست و درختی ست بزرگ کثیر النفع که پاز هر گزیدگی مار ست و روغن آن بغایت نافع است و غاران فرج و دهن و دو استخوان که چشم دران میباشد۔

غائر زمین پست و فرو رفته از هر چیز۔

غبر بالضم بقیه شیر در پستان و بقیه خون حیض و بقیه هر چیز و بالکسر کینه و پوست بر آوردن و فراهم آوردن جراحت و بعد ازان شگافته و تباه شدن و بیماری که در درون شکم پیدا شود

ونام آبی ست و داهیة الغبر بلائے بزرگ
که مانند آن یافته نشود و آن که اول عناد
کند وبعد ازان برگردد ازان و اقرار کند به
گفتهٔ دیگری و بالفتح و به کسر با جراحتی که بو
برآورده به شود و بعد ازان به شگافد و تباه
شود و بالضم و فتح با نام مردیست و نوعی از
ماهی ست و غبر الحوض و غبر اللیل بالضم و تشدید
بالقیهٔ آب حوض و بقیهٔ شب روندگان آیندگان
و باقی ماندگان جمع غابر۔
غبور بالضم باقی ماندن و مکث کردن و در
گذشتن و آمدن۔
غابر آینده و رونده و باقیمانده و نام مردیست۔
غبار بالضم گرد و نام مردی ست۔
غبش بالضم مرد فرومایه۔
غدر بالفتح بیوفائی کردن و آب چشمه خوردن
و بالضم بیوفا و به فتحتین جاهائے درشت سنگناک
که جانور دران سوراخ نتوان کرد و سوراخهای
گذاره در زمین و تاریک شدن شب و آشامیدن
آب باران و سیر شدن گوسپند در چراگاه در
اول رستن گیاه و بسیار شدن زمین سنگناک
در جائی و پس ماندن ناقه از شتر و رجل ثبت الغدر
مردی که در جنگ و جدال و جز آن ثابت و
قائم باشد و بالضم و فتح دال شهریست بیمن۔
غادر بے وفا۔
غدور بالفتح و غدار به تشدید دال بسیار
بے وفا۔
غدیر پارهٔ از آب که از سیل باز مانده و در جائے
فراهم آمده باشد و شمشیر و نام مردیست و وادیست
بدیار مصر و بالکسر و تشدید دال بسیار بیوفا۔
غدائر گیسوهای تافته جمع غدیرة۔
غر بالفتح و تشدید را فریفتن و دانه که مرغ
در دهن بچه انداز و شگاف زمین و جوی
باریک در زمین و شکن جامه و تو در پوست
و موضعی ست به بادیه و تیزی شمشیر و بالکسر مرد
کار نا آزموده و ناتجربه کار و بالضم مرغیست
که در آب میباشد و چیزهائے باطل جمع غار
و سپید پیشانیهای و بزرگان و مشاهیر جمع اغر
غرور بالضم فریفتن و فریب و شکن های جامه
و جز آن جمع غر که مذکور شد و بالفتح فریبندهٔ دنیا
و شیطان و آنچه بدان غرغره کنند از ادویه۔
غریر نوی نیک ضامن و جوان کارآزموده
غرز به فتحتین خط و گره و شرطی که در بیع و جز آن
کنند و بالضم و فتح زا جمع غرزة و معنی آن گذشت
غرار بالکسر نقصان در هر چیز و کم شدن و
نقصان و کمی کردن در رکوع و سجود و کمی کردن
در سلام و روش و طرز و نمونه و اندکی از خواب
و غیر آن و شتاب و تیزی شمشیر و نیزه و تیر و
جز آن و چیزی که بدان تیرهای دیگر راست
سازند و مقدار و مدت چیزی و کم شدن
شیر و کاسد شدن بازار و خورش دادن
مرغ بچه را و بالضم کوهی است به تهامه۔
غرغر بالکسر گیاهی ست و ماکیان وحشی و
ماکیان حبش۔
غزیر بسیار از هر چیز و باران بسیار و چاه
و چشمه بسیار آب و چشم بسیار اشک۔
غسر بالفتح سختی و دشواری کردن بر قرض داران
و حمله کردن شتر بر ناقه بغیر شهوت و پوشیده
و مشتبه شدن کاری و بالفتح و کسر کار پوشیده و
مشتبه و به فتحتین آنچه با واز چوب و خس در چشم افکند
غضار بالفتح گل چسپنده و بالضم نام کوهی است
غضور بر وزن جعفر گل چسپنده و درختی
ست و نام آبی ست قبیلهٔ طے را و به فتحتین و
تشدید واو شیر درنده۔
غضیر سبز و نازک از هر چیز
غاضر پوست نیکو پیراسته و دباغت کرده و
بیگاه رونده در طلب کار و حوائج خود۔
غضر بالفتح برگشتن از چیزی و باز داشتن
و منع کردن کسی را و بریدن چیزے را و به کسی معنی دور
شدن و از برای کسے پارهٔ از مال او بریدن
و به فتحتین ارزانی شدن بعد از تنگی و گرانی۔
غضنفر شیر درنده و مرد سطبر جثه و مرد درشت
غفر بالفتح پوشیدن و آمرزیدن گناه و در آوردن
و پنهان کردن متاع در ظرف خود و تازه شدن
جراحت و باز گردانیدن بیماری و پوشیدن
موی سفید به خضاب و بدین معنی به فتح فا نیز آمده
و یکی از منازل ماه و آن سه کوکب ست خرد در
میزان و چیزی است مانند جوال و موی زرد
ساق و پیشانی زن و به فتح فا نیز آمده و بالضم
بزغاله کوهی قلعه الیست بیمن و بالکسر بچه
گاو و جانوری ست خرد و به فتحتین گیاههای
خرد و موی هر دو طرف ریش و ریزه بر آوردن جامه

غافر پوشنده و آمرزنده۔
غفور بسیار بخشاینده غفر بضمتین جمع و نامیست از نامهای حق تعالیٰ۔
غفیر بالضم و فتح فا نام مردیست و بالفتح و کسر فا خود آهنی که تمام سر را بپوشد و جم غفیر بفتح جیم و تشدید میم جمعے کثیر که روے زمین را بپوشند یا جمعے که ماورای ایشان نتوان دید و جما غفیر نیز گویند۔
غفار بالکسر قبیله ایست از ان قبیله است ابوذر و بالضم موی زرد ساق و پیشانی و موی گردن و قفا و موی سر دو جانب ریش و بالفتح و تشدید فا بسیار پوشنده و آمرزنده و نامی ست از نامهای حق تعالیٰ۔
غمر بالفتح آب بسیار و فرو گرفتن و بالا شدن آب به بسیاری و انبوهی و کینه کردن و تشنه شدن و بفتح میم تیز آمده و جوان فراخ خوی و اسپ نیکو و دریای بسیار آب و جامه تمام و جمع کننده مردم و نادان و کار نا آزموده و به هر سه حرکت نیز خوانده اند و اغمار جمع غمر البرد و غمر الخلق و فراخ جادر و فراخ خود و جوانمرد و بسیار خیر و بالضم و عزا و بالکسر کینه و تشنگی و بفتحتین جمع کننده و یک جا آمده مردم و مرد نا آزموده کار و بوی گوشت گندیده و چربی که بدست چسپد و کینه و چربی گرفتن دست و کینه کردن و بالضم و فتح را سختیها جمع غمرة و قدح کوچک۔
غامر زمین خراب و زمین که زیر آب مانده باشد خلاف عامر و کسی که خود را در سختی و انبوهی افگند

غمیر گیاه سبز که در زیر گیاه خشک آمده باشد
غنجار بالضم لقب محمد بن احمد البخاری صاحب تاریخ بخارا۔
غندر بالضم و فتح دال و ضم آن فربه و سطبر نازک و مبرم الحاح کننده و لقب دیست۔
غور بالفتح قعر و تگ هر چیزی و زمین پست و زمین تهامه نزدیکی یمن و آب فرو رفته در زمین و فرو رفتن آب و فرو رفتن چشم بمغاک و بزمین خور شدن و فرو شدن آفتاب و گرم شدن روز و منفعت رسانیدن و بالضم ناحیه الیست به ملک عجم و پیمانه الیست اهل خوارزم را که بدان زمین را پیمایند و آن مقدار دوازده فرسخ ست۔
غویر بالضم و فتح واو نام آبی ست قبیله بنی کلب را و غار خرد۔
غیر بالفتح منفعت رسانیدن و باران دادن و آب خورانیدن و باران زمین را و بمعنی جز و دیگر و مغایره آمده۔
غیور بالفتح بسیار رشک برنده بر اهل خانه خود و جز آن۔
غیار بالکسر غیر یک دیگر شدن و مبادله کردن و علامت اهل کتاب چون زنار و پاره جامه زرد که بر جامه نزد یک بدوش دوزند و جز آن۔

فصل الغین مع الزاء

غرز بالفتح رکاب چرمین که بر پالان نهند و سوزن زدن و بسوزن دوختن و کم شدن شیر ناقه و

پای در رکاب گذاشتن و اطاعت سلطان کردن بعد از عصیان و دم فرو بردن ملخ در زمین برای تخم دادن و شاخی که در شاخهای درخت انگور بدرد زند تا بآن پیوند و غرز جمع و بفتحتین نوعی از گیاه تمام که گیاه آن بگیاهی ذخر می ماند
غریز بالضم و فتح را نام آبی ست۔
غراز بالفتح موضعی ست۔
غارز ناقه کم شیر و ملخ که دم بر زمین فرو برده باشد برای تخم دادن۔
غز بالضم و تشدید زا کنج دهن و گروهی از ترکان که در وقت سلطان سنجر در خراسان خروج کردند و سلطان را در بند داشتند و مدتی حکومت در آنجا نمودند و فتنه عظیم در خراسان روداد۔
غمز بالفتح بچشم و ابرو و مژگان اشاره کردن و غمازی کسی کردن و عیب کسی را آشکارا کردن و انگشت بچیزی فرو بردن و فشردن و لنگیدن چارپا و کشیدن آن و دست بر پشت گوسپند نهادن تا لاغری و فربهی آن معلوم شود و به فتحتین مال زبون و مرد ضعیف۔
غموز بالفتح ناقه که بر کوهان آن دست نهند برای دانستن فربهی و لاغری مرادف عروک و شکوک
غماز بالفتح و تشدید میم عیب جوی و خبر مردم برنده پیش کسے۔
غوز بالفتح آهنگ و قصد و آهنگ کردن۔

فصل الغین مع السین

غلبس بالفتح نام ناقه ایست و به فتحتین خاکستر
گون و تیره رنگ شدن۔
غبیس بالضم و فتح با هرگز همیشه۔
غرس بالفتح درخت نشاندن و درخت در
زمین نشانده شده اغراس و غراس جمع و بیر
غرس چاهی ست بمدینه و وادی الغرس وادی
ست نزدیک فدک و بالکسر آب غلیظ مانند آب
بینی که با بچه بیرون آید از رحم و پوست تنک
بر بچه شتر و جز آن وقت زائیدن باشد اغراس
جمع و زانع سیاه۔
غراس بالفتح آنچه به وقت خوردن دارو آن
خورنده دارو ریزد و بالکسر وقت نهال نشاندن
و نهالی نشانده شده۔
غرلیس هیچی که او را خوانده شود و برای ترشیدن
بکلمه غرس غرس۔
غس بالضم و تشدید سین ضعیف و لئیم و ناکس
و بالفتح در شهرها در آمدن و گذشتن و عیب
کردن و کشتی در آب فرو بردن و راندن گربه
و کلمه غس گفتن او را۔
غساس بالضم بیماری ست که شتر را منشود
غسلیس رطب و تباه و زبون۔
غطرس و غطریس بالکسر مرد ستمگار و متکبر
غطس بالفتح آب فرو رفتن و فرو بردن و به
دهان آب خوردن از ظرف۔
غطوس بالفتح مرد دلیر و قدم پیش گذارنده
در سختی و جنگ۔
غلس به فتحتین تاریکی آخر شب۔

غمس بالفتح در آب فرو بردن و فرو رفتن
ستاره۔
غموس بالفتح سوگند دروغ دانسته که
سوگند خورنده را در گناه غوطه دهد یا در آتش
فرو برد و سوگندی که بدان مال غیر و حق کسے
ضائع شود و کار سخت و زخم گذاره و ناقه
که بار شکم او تا وقت زادن پیدا نباشد۔
غمیس بالفتح گیاه که زمین را به پوشد و
رهگذر کوچک آب میان تره زار و بقیه
پر درخت و گیاه و شب تاریک و تاریکی چیزی
که بر مردم ظاهر و آشکار نه باشد و بالضم و فتح
میم نام حوضی ست۔

فصل الغین مع الشین

غبش به فتحتین بقیه شب و تاریکی آخر شب۔
غرش بالفتح میوه درختی ست۔
غش بالفتح و تشدید شین خیانت کردن
و خیر خواهی خالص بے غرض نکردن و ظاهر
کردن خلاف آنچه در دل باشد و رجل غش
مرد بزرگ ناف و بالکسر خیانت و عدم خیرخواهی
و کینه و بد دروی و خبث باطنی و بالضم منافق
و خیانت کننده و بدخواه۔
غشش به فتحتین تیرگی۔
غشاش بالکسر و بالفتح شتاب و بکسر اول تاریکی
و آخر آن و چیزی اندک۔
غطش بالفتح تاریک شدن شب و آهسته
و نرم رفتن از بیماری و پیری و به فتحتین ضعف بصر

غمش بالفتح تاریک شدن چشم از گرسنگی
و تشنگی و بعضے گفته اند که به عین مهمله ضعف
بصر که ذاتی باشد و به غین معجمه ضعف بصر که
عارض شود۔

فصل الغین مع الصاد

غبص به فتحتین بسیار شدن چرک چشم۔
غصص به فتحتین بگلو در ماندن طعام و
جز آن و بالضم و فتح صاد جمع غصه و معنی
آن گذشت۔
غمص بالفتح و به فتحتین خرد و حقیر شمردن
و سستی کردن در حق کسے و عیب کردن و
شکر نعمت نکردن و به فتحتین روان شدن
چرک از چشم۔
غموص بالفتح سوگند دروغ و نام قلعه ایست
از هفت قلعه خیبر که حضرت پیغامبر صلی الله
علیه و سلم از کفار گرفته و نام ستاره ایست و
آن شعری غمیصا است که دیده نمی شود و
شعری عبور که ستاره دیگر ست دیده میشود۔
غوص بالفتح در آب فرو شدن و ناگاه
بر چیزی فرود آمدن۔
غواص بالفتح و تشدید واو بدریا فرو
شونده برائے طلب مروارید۔
غائص آب فرو رونده۔

فصل الغین مع الضاد

غرض بالفتح تنگ و پیش بند شتر بستن

وا از شیر باز کردن بزغاله را پیش از وقت و
پر کردن ظرف را از آب و کم کردن آن از پری
و نیمه کردن ظرف تازه چیدن میوه و تازه
بریدن و پشیبدن و تنگ پالان شتر مرادف
غرضک بالضم و بالکسر تازه شدن چیزی و بفتحتین
نشانه تیر و خواست و قصد و دل تنگ و ملول شدن
و ستوه آمدن و آزرده مند شدن و ترسیدن۔
غریض تازه و آب باران و نوباده و شگوفه
و هر چیز سفید تازه باشد۔
غض بالفتح و تشدید ضاد چشم فرا بابیدن و
فرو داشتن آواز و تحمل کردن و بر داشتن مکره
و نقصان کردن و از قدر کسے کم کردن و بفتحتین
غضاض بالکسر جیانی و چیزی تازه و بچه گاو
نو زائیده و شگوفه نازک۔
غضیض تازه و شگوفه نازک۔
غضاض بالفتح و الضم میان بینی۔
غامض زمین پست و مغاک و مرد سست
از جمله کردن و کلام پوشیده و دور از فهم گمنام خوار
غموض بالضم پست و مغاک شدن زمین
و پوشیده و غیر واضح بودن سخن۔
غمض بالفتح زمین پست و مغاک غموض جمع
و سر کردن و رفتن در زمین و شمشیر در گوشت
پنهان شدن و بالضم غنودن۔
غماض بالفتح و الکسر غنودن۔
غیض بالفتح کم شدن آب و بزمین فرو رفتن
و فرو بردن آب و کم شدن و بزرگان و بچه
ناتمام خلقت که از شکم افتد و بالکسر شگوفه۔

فصل الغین مع الطاء

غبط بالفتح دست بر ذنب و تهیگاه گوسپند
نهادن که فربه است یا لاغر و بالکسر نیکوئی حال
و شادی و آرزو بردن بحال کسی بی آنکه زوال
آن خواهند از آن۔
غبیط زمین هموار و نام وادی ست و پالان
شتر که بر وی هودج بندند غبط بضمتین جمع
غط بالفتح و تشدید طا غوطه دادن بآب و
غریدن و آواز کردن شتر۔
غطیط نعره کردن شتر و آواز خرخر کردن
خفته و کشته شده و خفه کرده۔
غطاط بالفتح مرغ سنگ خوار یا نوعی ست
از آن که پشت و شکم او تیره رنگ ست و
اندرون بالهای سیاه و بضم اول صبح یا بقیه
سیاهی شب و سحر۔
غلط بفتحتین خطا کردن در سخن و حساب و
جز آن و بعضے گفته اند غلط لطا خطا در سخن
و غلت بتای دو نقطه خطا در حساب۔
غمط بالفتح خوار داشتن کسی را و شکر صحت
و عافیت نکردن و خوار داشتن و شکر بجا نا
و رد نعمت را و کشتن چارپا را و آب بسیار
بجرعه خوردن و زمین پست مغاک۔
غوط بالفتح فرو شدن در چیزی و در آمدن
چیزی در چیزی و کندن زمین پست مغاک غوط
بالضم جمع۔
غائط زمین فراخ پست و مغاک بمجاز
و کنایه سرگین را نیز گویند اما اکثر در سرگین آدمی
استعمال یافته۔

فصل الغین مع الظاء

غلظ بالفتح زمین درشت و ناهموار و بالکسر و
فتح لام سطبری و سطبر شدن۔
غلیظ و غلاظ بالضم سطبر و درشت غلاظ
بالکسر جمع۔
غنظ بالفتح اندوه سخت و غم دائم و بفتح نون
نیز آمده و مشرف شدن بر مرگ و در محنت
انداختن کار کسی را۔
غیظ بالفتح بخشم آوردن و خشم یا خشم سخت
یا تیزی خشم و اول آن و نام مردیست۔

فصل الغین مع الفاء

غاف درختی ست که میوه تلخ دارد۔
غداف بالضم زاغ سیاه و کرکس بسیار
پر و موی دراز و بال سیاه و مرغ و نام مردیست
غادف کشتیبان۔
غادوف چوبے که بهر طرف کشتی بندند
و حرکت دهند تا کشتی روان شود و آن را
بال کشتی گویند۔
غدف بالفتح بسیار کردن در بخشش و
بفتحتین نعمت و ارزانی و فراخی۔
غرف بالفتح درختی ست که پوست را بدان
پیرایند و بفتح را نیز آمده و پوست پیراستن بدان
درخت و بریدن موی پیشانی و بریدن هرچه
باشد و بمشت آب گرفتن و بفتحتین بیمار شدن

۹۰ قیمت کالا و کم شدن

شتر از خوردن درخت غرف و گیاه تمام یا تمام سبز و تازه و بالضم و فتح را غرفه و معنی آن گذشت۔

غراف بالکسر جمع غرفه و پیمانه ایست بزرگ

غریف نی و بیشه و درخت انبوه در هم از هر جنس۔

غسف بفتحتین تاریکی۔

غضروف و غرضوف بالضم سر استخوانهای پهلو و سر استخوان شانه و اندرون بالای گوشت و هر استخوان نرم که خورده شود۔

غضنف بالفتح شکستن بچوب و دست انداختن سگ گوش را و شکستن آن و بفتح ضاد نیز آمده بالضم مرغ سنگخوار سیاه و بفتحتین بیک شدن شب و شکستی گوش و درختی است بهند به درخت خرما ماند۔

غاضف نیکوحال۔

غطریف بالکسر مهتر و شریف و جوان مرد و مگس و بچه باز۔

غطف بفتحتین فراخی چشم و درازی مژگان

غف بالفتح و تشدید آنچه خشک شود از برگ درخت تر۔

غلاف بالکسر پوشش آئینه و شمشیر و شیشه و جز آن۔

غلف بالفتح غالیه کردن موی ریش و موی سر را و در غلاف کردن چیزی را و درختی ست مانند درخت غرف و بالضم و بضمتین جمع غلاف و بفتحتین ختنه ناکردن و فراخی عیش و فراخی سال

غنیف گروه مرغان۔

غیاف بالفتح و تشدید یا آنکه ریش او بسیار دراز و کلان باشد۔

فصل الغین مع القاف

غاق مرغیست آبی و کلاغ و بکسر قاف حکایت آواز کلاغ۔

غبوق بالفتح شراب شبانگاه و آخر روز

غدق بفتحتین آب بسیار۔

غرق بفتحتین از سر گذشتن آب و مشهور بسکون راست و بکسر را مردی که آب از سرش گذشته

غارق و غریق مردی که آب از سر او گذشته باشد۔

غرنیق بالضم و **غرنوق** بضم غین و نون و بکسر غین و فتح نون مرغیست آبی سیاه دراز گردن و بعضی گفته اند کلنگ است یا شبیه بدان و جوان سپید رنگ نیکو و نازک اندام و نام بت و غرنوق موی پیچیده و بهم تافته را نیز گویند غرانیق جمع۔

غسق بالفتح تاریک شدن چشم و اشک ریختن و سخت سیاه شدن شب و بفتح سین نیز آمده و چکیدن باران از سحاب و ریختن شیر از پستان و بفتحتین تاریکی اول شب و چیزی از خوردنی زبون چون ارزن و جز آن۔

غاسق ماه و شب و پروین و قضیب۔

غساق بالفتح و تشدید سین و تخفیف آن چیزی سرگنده چون زرداب و جز آن

غشق بالفتح زدن بر چیزی نرم چون گوشت و مانند آن۔

غفق بالفتح آواز کسی جستن و بسیار کسی را تنبازیانه زدن و هر ساعت آب اندر دادن شتر و بر یک دیگر سوار شدن خر بر ماده و برگشتن و هجوم کردن بر چیزی و باران که سخت بلند شود

غافق بکسر فا قلعه ایست باندلس۔

غق بالفتح و تشدید قاف جوشیدن دیگ و شنیدن آواز آن و آواز کردن چرغ و آواز آب چون از جای فراخ بجای تنگ روان شود و حکایت آواز کلاغ چون آوازش گنده شود و بالکسر حکایت آواز جوش دیگ۔

غلفق بروزن جعفر جامه غوک و گیاهی ست که برگ آن پهن ست و در آب میباشد و عیش نرم و کمان نرم و لیف خرما و برگ انگور که بر درخت باشد۔

غلق بالفتح دربستن و در رفتن در زمین به کراهیت و بستگی و مرد و شتر پیر لاغر یا سرخ رنگ و بضمتین دربسته و بفتحتین چیزی که بدان دررا بندند و آن را مغلاق نیز گویند و به فارسی کلیدان خوانند و مستحق و مالک شدن گرو ستاننده گرو را و آن وقتی ست که زر گرو بهنگام وعده نه دهند و ریش شدن پشت شتر چنانکه به نشود و بالفتح و کسر لام مرد بسته و مشکل۔

غلاق بالفتح موضعی ست و به تشدید لام

نام مرویست۔
غمق بفتحتین نم گرفتن بالای زمین وبکسر میم تره وگیاه که از کثرت تری بوی ناک تباه گردد
غمق بالفتح وکسر باشتہ دراز۔
غمیق بالفتح شتر دراز ونشاط ودیوانگی۔

فصل العین مع اللام

غرل بالفتح وکسر را نیزه دراز ومرد نرم اندام وسست خلقت۔
غربال بالکسر ویزن ومرد سخن چین وبمعنی دف نیز آمده۔
غزال بالفتح آهوبره که به حرکت ورفتار آمده باشد وآفتاب وشعاع آفتاب ودم الغزال گیاهی ست که بدان رنگ سرخ کنند وکعب الغزال قسم شکری است سفید وبالفتح وتشدید زا ریسمان فروش
غزل بالفتح رشتن وریسمان وبفتحتین حدیث زنان وحدیث عشق ایشان کردن وسخنی که در وصف زنان وعشق ایشان گفته آید وسست شدن وبازایستادن سگ از بیم آهوبره بعد ازان که پی او دویده وبدان رسیده باشد و بالفتح وکسر زا مردی که حدیث زنان وعشق و ایشان کند۔
غسل بالفتح شستن وزدن کسی را چنانکه اورا در رو کند وبسیار جماع کردن بازن وبسیار سوار شدن نر برماده وبالکسر نری که بسیار جماع کند وموضعی ست وبالضم وبفتحتین شست وشوی تمام بدن وسر شستن وبالکسر والضم آبی که بدان شسته شود وچیزی سرشستنی چون خطمی وگل زرد ومانند آن
غسول بالفتح وتخفیف سین وتشدید آن آبی که بدان چیزی شسته شود ودست شوید سرشو چون خطمی واذخر وجز آن۔
غسیل شسته شده وغسیل الملائکه لقب حنظله بن عامر الراهب در روز احد شهید شده چون جنب از خانه برآمده بود ملائکه او را غسل دادند
غطل بالفتح تمام دود ودر گرفتن آسمان او وبفتحتین پوشیدن تاریکی شب جهان را۔
غفول بالضم بیخبر شدن وفراموش کردن از چیزی وگذاشتن چیزی وبالفتح ناقه بی خبر ومرد بسیار بیخبر۔
غفل بالضم آنکه امید خیر وبیم شر ازو نه باشد وتیر قمار که نشان وعلامت نصیب نداشته باشد وهر چیز که علامت ندارد وزمین که در وی اثر عمارت نباشد وستور بے داغ ومرد بے تجربه وآنکه از تیر قمار نصیب ندارد وتاوان نیز ندارد وآنکه حسب ندارد وشعری که قائلش مجهول وسرگین شتر وبفتحتین بیخبری وفراموشی از چیزی مرادف غفلت وفراخی عیش۔
غافل بی خبر وگول۔
غل بالکسر وتشدید لام کینه وکینه داشتن وبالفتح درآمدن ودرآوردن وبالضم بندی که بر گردن نهند وتشنگی وشدت آن وسوزش درون
غلیل کینه وتشنگی وشدت آن وسوزش درون ودانه خرمای نرم کوفته بجهت ستور
غلل بفتحتین تشنگی وسوزش۔
غلول بالضم خیانت کردن در غنیمت وبالفتح طعامی که در اندرون شکم پیر وناتوان رود وگوارا شود۔
غال بتشدید لام زمین پست ودرخت ناک وجای رستن درخت سلم وطلح وگیاهی ست
غمل بالفتح تباه کردن چرم وپوست را خورش داده وپیچیده بجای نهادن تا نرم شود وموازان بریزد وخرما ومیوه نیم رس جای گذاشتن تا برسد وپوشیدن کسی تا عرق کند واصلاح کردن چیزی را وبعضے انگور بربعضے دیگر چیدن وبرهم نشستن پاره گیاه بر پاره دیگر وموضعی ست وبفتحتین تباهی چرم وتباه شدن آن از بستن عصابه۔
غول بالفتح ناگاه گرفتن وناگاه ربودن وهلاک کردن وکشتن ودرد سر ومستی ودوری بیابان ورنج ومشقت وزمین پست ودرختان طلح وخاک بسیار وموضعی ست وبالضم هلاک وسختی وبلا وهر چه ناگاه فرو گیرد وهر چه بدان عقل زائل شود ومار ونرگس ودیوی که خود را رنگا رنگ در نظرها نماید ودیوی که مردم را خورد وشیطان وساحر۔
غوائل سختیها وبدیها وبلاها۔
غیل بالکسر بیشه ونیستان ودرختان درهم وادی که در آن آب باشد وبالفتح شیری که زن در هنگام جماع کردن به طفل بدهد وآن لغایت مضر است وبازوی سطبر پرگوشت

وکودک فربه و بزرگ و آب روان بر روی زمین
که در کشتیها رود و خشکی که بر چیزی کشند و نام آبی
است که در پای کوه ابوقبیس روان ست که از زنان
دران رخت بشویند و سر وادی که دران
به چشمها روان ست و آنچه بظاهر نزدیک پیدا
میشود و در واقع دور باشد و نام چند موضعیست
و علم جامه و جامهٔ فراخ ۔

فصل الغین مع المیم

غتم بالفتح بسیاری گرما که نفس را گیرد ۔
غثم بالفتح پارهٔ از مال نیکو دادن بکسی و
بالضم نان ریزه که خورده شود ۔
غذم بالفتح از مال نیکو پاره دادن و خوردن
چیزی به دشواری و سختی و حرص و به فتحتین گیاهی
ست و بالضم و فتح ذال معجمه گیاهی دیگرست ۔
غرام بالفتح بدی دائم و پیوسته و شیفتگی و حرص
بر چیزی و هلاک و عذاب ۔
غریم وامدار و قرض خواه ۔
غرم بالضم تاوان و آنچه ادای او لازم باشد
مرادف غرامت است ۔
غسم بالفتح تاریک شدن شب و به فتحتین سیاهی
شب و آمیختگی ظلمت و بالضم و فتح سین پارها
غشم بالفتح ستم و وادی است
و به فتحتین همه جا قطران مالیدن شتر را
و هیزم چیدن در شب ۔
غطلم و غطمطم به فتح غین و هر دو طا بحر عظیم ۔
غلام بالضم کودک که خطش دمیده باشد و بعضے گفته
اند از وقت زادن تا رسیدن بجوانی غلمان
و اغلمه جمع و پیر دو مویه ۔
غلم بالفتح و کسر لام تیز شهوت ۔
غلیم بالضم و فتح لام تصغیر غلام و نام مردی
است و بالکسر و تشدید لام مکسور بسیار تیز شهوت
غم بالفتح و تشدید میم اندوه و درد و شب بسیار
گرم نفس گیرنده و غمگین کردن و پوز خر را بغمام
بستن یعنی پوزبند و فرو پوشیدن و ابرناک شدن هوا
غموم بالضم جمع غم و ستارهای خرد پوشیده ۔
غمم به فتحتین فرو گرفتن موی پیشانی و قفا را
غمیم علف تر در میان گیاه خشک مانده و مخلوط
شده و شیر گرم غلیظ و ماست شده و کراع الغمیم
وادیست میان مکه و مدینه بدو مرحله از مکه و بالضم
و فتح میم وادی ست بدیار حنظله ۔
غمام بالفتح ابر یا ابر سفید و نام شمشیر جعفر طیار
و نام اسپی ست و بالضم زکام ۔
غنم بالفتح پدر گروهی ست از قبیله تغلب و
بالضم غنیمت گرفتن و بالفتح و به فتحتین نیز آمده و
به فتحتین بز و گوسپند ۔
غنام بالفتح شتری ست و بالفتح و تشدید نون
نام دو صحابی ست ۔
غنیم بالضم و فتح نون نام مردیست ۔
غیم بالفتح ابر و تشنگی و گرمی درون چشم و بیماری
که شتر را میشود ۔
غیلم بالفتح منبع آب چاه و دختر پر شهوت رسیده
و وزغ و سنگ پشت نر و موضعیست ۔
غہیم بالفتح تاریکی ۔

فصل الغین مع النون

غبن بالفتح فریفتن و زیان رسانیدن
و نقصان آوردن در خرید و فروخت و جز
آن و فراموشی و به فتحتین نقصان در رای
و عقل و ضعیف رای شدن و فراموش کردن
و غافل کردن ۔
غبین ضعیف رای ۔
غابن سست در کار ۔
غثیان به فتحتین بر هم زدگی و شوریدگی دل
غدن به فتحتین نعمت و نرمی و خواب و مقدمهٔ
خواب و مقدمهٔ خواب و سستی ۔
غرن به فتحتین رغبت و خرچنگ و عقاب
یا مرغی است مانند عقاب و بالفتح و کسر را مرد ضعیف
غران بالضم موضعیست ۔
غسن بالفتح خاییدن و بالضم ناتوان غسن
بالضم و فتح سین جمع ۔
غسان بالکسر نوشیتے که ملفلان نوشند
و بالضم تہ دل و بالفتح و تشدید سین تیز جوانی
و پدر قبیله ایست از یمن که ملوک غسان
از اولاد او بیند و نام زنی ست و نام آبی ست
که گروهے از قبیلهٔ ازد بران فرود آمدند
و بدیشان منسوب گشت ۔
غسقان به فتحتین زرد آب رفتن از جراحت
غسلین بالکسر آبے که بعد از شستن
چیزی و استعمال نمودن بجای افتد مراد از
غسالهٔ عرقی و زرد آبے که از تن اهل نار روان

سله در صراح بکسر اول و فتح ثانی ست ۱۲ عبده

شود مرادف غساق و سخت گرم و درختی است

در دوزخ۔

غشن بالفتح زدن بعصا و شمشیر۔

غصن بالضم شاخ درخت خرد باشد یا بزرگ

و غصنة بالضم شاخ خرد اغصان و غصون جمع

و نام مردیست و بالفتح بریدن و گرفتن چیزے را

و از حاجت باز داشتن کسی را۔

غضن بالفتح باز داشتن و دربند کردن و

بالفتح و بفتحتین آژنگ و چین پوست و شکن زره و جامه

غطفان بفتحتین گروهی ست از قبیلهٔ قیس

غلیان بفتحتین جوشیدن۔

غلمان بالکسر جمع غلام و معنی آن گذشت

غمن بالفتح پوست بز را در چیزی نهادن

تا موی وی بریزد و میوهٔ نارسیده بجائے گذاشتن

تا برسد و بر کسی جامه انداختن تا عرق کند مراد

فعل چنانکه گذشت۔

غمدان بالضم نام قصریست در یمن که رنگ

سرخ و سفید و زرد و سبز و غیر آن نقش کرده

اند و درمیان آن قصری دیگر بنا نموده اند که

که هفت سقف دارد و میان هر دو سقف

چهل ستون ست۔

غیسان بالفتح تیزی جوانی۔

غیلن بالفتح ابر و تشنگی و تیرگی و حرف معلوم

و بالکسر موضعی ست بسیار گیاه۔

غیلان بالفتح نام شاعری ست معروف

که او را ذی الرمه گویند و بالکسر جمع غول و ام

غیلان درختی ست خاردار صحرائی مانند

درخت کنار و آن را مغیلان نیز گویند۔

فصل الغین مع الواو

غدو بضمتین و تشدید واو بامداد کردن یا بامداد

جمع غدوة نقیض رواح۔

غرو بالفتح شگفت داشتن و به سریش چسپانیدن

چیزی و سریش بجای نهادن۔

غزو بالفتح اراده و قصد کردن و به جنگ و

تاراج کسی رفتن۔

غسو بضمتین و تشدید واو تاریک شدن شب

غطو بالفتح و بضمتین و تشدید واو تاریک شدن شب و

بلند شدن آب و پوشیدن چیزی را۔

غفو بالفتح زدن نشئه کیند و بالفتح و بضمتین و تشدید واو

خواب کردن و شنا کردن۔

غلو بالفتح گذشتن از چیزی به قدر تیر پرتاب و بالفتح

و بضمتین دست بلند کردن آنقدر که توان بلند کرد

فصل الغین مع الیاء

غازی غزا کننده۔

غالی گران و از حد در گذرنده۔

غاوی گمراه۔

غبی کودن و نازیرک۔

غشی بالفتح شوریدن دل۔

غربی رنگیست سرخ و نبیذ خرما و چیزے

که منسوب بغرب باشد۔

غشی بالفتح بیهوش شدن و بیهوش گردانیدن

و پوشیدن و تازیانه زدن و جماع کردن و باز ن

و بعود کسی آمدن۔

غلی بالفتح جوشیدن دیگ و جز آن۔

غنی مالدار و بی نیاز و گروهی ست از قبیله

غطفان۔

غوانی جمع غانیة و معنی آن گذشت۔

غواشی بر در جمع غاشیة و معنی آن نیز گذشت

غوی بتشدید یا گمراه۔

غی بالفتح و تشدید یا گمراه شدن و گمراهی و

نومیدی و وادی ست در جهنم۔

باب الفاء

فصل الفاء مع الالف

فتاء بالفتح جوان شدن و جوان مرد شدن

فتی جوان و جوان مرد و صاحب کرم۔

فتوی بالفتح و فتیا بالضم انچه بدان حکم

کند فقیه در مسئله۔

فناء بالفتح نیست و زایل شدن و شکستن

و آتش فرو نشاندن لا تفتؤ یعنی مدام و همیشه

قال الله تعالی تفتؤ تذکر یوسف و درین

آیت لا محذوف ست ای لا تفتؤا۔

فثا بالفتح فرو نشاندن خشم و شکستن تیزی

آن و شکسته شدن گرما و شکستن خصم را

بسخن و دم بر افتادن بر کسی جوشیدن آن شیر

وکف کردن آن۔
فجاءة ناگاه گرفتن کسی را و ہجوم کردن بر کسی
فجی بروزن فتی دوری دو ران و میان دو زانو و میان دو ساق و میان دو پای شتر
فجوة شگاف زمین فراخ و مکان که زه از آن دور باشد۔
فحشاء بالفتح کار بد و زنا۔
فحوا و فحوی معنی سخن و مضمون آن۔
فحا بفتحتین دیگ افزار چون پیاز و سیر و گشنیز و زیره و مانند آن و بکسر نیز آمده۔
فداء بالکسر آنچه بدان اسیر خود را خلاص کند و آن را سربها گویند و خلاص کردن و خریدن خود را بمال و ہمچنین فدا بالفتح والکسر و بالفتح ہنبار غله و پاره خوردنی از قسم جو و خرما و حجم چیزی
فراء بالکسر پوستینها جمع فروة و بالفتح گورخر بالکسر جمع وکل الصید فی جوف الفراء یعنی ہمه شکار در میان گورخر ست و این مثل ست در آنچه چیزی مشتمل بر چیزهای دیگر باشد و بالفتح و تشدید را پوستین دوز و لقب نحوی ست مشهور و لقب محی السنة صاحب مصابیح و شرح السنة
فرا بفتحتین گورخر و جزیره الیست۔
فرادی بالضم تنهایان و جدا گانگان جمع فرد
فری بفتحتین دروغ دریافتن و متحیر شدن و مدهوش گشتن۔
فساء بالضم بادی که از کسی جدا گردد و آواز برنیاید و بفارسی آن را تس گویند و بالفتح و بی همزه شهریست بفارس از آن جاست ابو علی نحوی فسوی معرب پسا

فشاء بالفتح تناسل و توالد مواشی و بسیاری آن
فضاء بالفتح فراخ بودن مکان و در ہمیان نکردن ورم و ساحت خانه و زمین فراخ و موضعیست و مدینه و بالکسر آبی که بر زمین روان باشد و بروزن فتی ساحت سرا و چیزی آمیخته
فضلی بالضم زیاده تر تانیث افضل۔
فضلاء بالضم و فتح ضاد جمع فاضل۔
فقور بالفتح کور کردن چشم کندن و پوستی که با بچه بیرون آید از رحم۔
فناء بالفتح نیست شدن و نیست شدن بالکسر پیش خانه که فراخ و گشاده باشد و گرداگرد خانه و بالفتح و بی همزه سنگ کوره کرا و راعنب الثعلب خوانند و کوهی ست به نجد۔
فوضی بالفتح گروه برابر و یکسان که رئیس و سر آن ندارند نباشد و مردم پراگنده و درہم و آمیخته باہم و کاری که در میان گروهی مشترک باشد۔
فیء بالفتح و سکون یا و ہمزه در آخر باز گشتن و پاره از زمان و خراج و غنیمت و بعضی گفته اند غنیمت آنست که بجنگ از کفار گرفته شود و فیء آنست که بی جنگ بدست آید و سایه وقت زوال و بعضی گفته اند فیء سایه نیمروز و ظل سایه پیش از نیمروز افیاء و فیوء جمع۔

فصل الفاء مع الباء

فاراب ناحیه الیست آن طرف آب سیحون مولد ابو نصر فارابی و بعضی گفته اند فاراب بلده اترار ستست۔
فاریاب و فریاب بالکسر دهی ست به بلخ
فراب بالفتح دهی ست نزدیک سمرقند و بالضم و تشدید را دهی ست باصفهان۔
فرقب بضم فا و قاف موضعی ست که پارچه خوب در آن میشود و بجای فا قاف نیز آمده و ثرقب بثای مثلثه نیز آمده۔
فرنب بالکسر و فتح نون موش و بچه موش که از یربوع حاصل شده باشد و یربوع موشی ست بزرگ جثه۔
فریاب بالکسر دهی ست به خراسان که آنرا فاریاب نیز گویند۔

فصل الفاء مع التاء

فاقه درویشی و حاجت۔
فاتحه اول چیزی و سوره حمد۔
فایده آنچه از دانش و مال گرفته و داده شود
فاضله مؤنث فاضل وزن صاحب فضل و فواضل جمع
فاحشه کار زشت و زن زنا کننده و گناه سخت زشت و قبیح و هر چه که در شرع منهی ست
فاقره حادثه و ازل کار۔
فاصله آخر و تمامی آیه و مهره بزرگ میان دو مهره خرد در رشته کشیده و سه حرف متحرک پیش از حرف ساکن چون ضربت و آن را فاصله صغری گویند یا چهار حرف متحرک پیش از ساکن و آنرا فاصله کبری گویند و نفقه که فرق کند میان کفر و ایمان او و ثواب او منفصله مرتبه زیاده است بر

صدقۂ دیگر۔
فارۃ موش و نافۂ مشک۔
فاطمۃ زنی کہ بچہ را از شیر باز گرفتہ باشد نام دختر حضرت رسول اللہ صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم۔
فاغیۃ شگوفۂ حنا یا آنکہ شاخ حنا در زمین واژگون کارند و شگوفہ کہ ازان بہم رسد بغایت خوشبو بود آن را فاغیہ گویند۔
فئۃ بکسر فا و ہمزہ گروہ۔
فتوۃ بضمتین و تشدید واو جوانمری۔
فتیۃ بالکسر و فتح یا جوانان جمع فتی و بالفتح و تشدید یا زن جوان۔
فت بالفتح و تشدید تا ریزہ ریزہ کردن نان
فتات بالفتح زن جوان۔
فترۃ بالفتح سستی و زمان میان دو پیغامبر علیہ السلام است کہ چون آنرا بپائے بالند سستی در اعضا بہم رسد۔
فتنۃ بالکسر آزمایش و حیرت و گمراہی و کفر و رسوائی و عذاب و گداختن زر و نقرہ و گمراہ کردن و دیوانہ شدن مردم در راہ ہائے خود
فجاءۃ بالضم ناگاہ۔
فجاجۃ بالفتح خامی۔
فجوجۃ بالفتح شگاف میان دو کوہ و جز آن و زمین فراخ و ساحت خانہ۔
فجیعۃ درد سخت و مصیبت۔
فخامۃ بالفتح سطبری و بلندی و بزرگی۔
فدیۃ بالکسر آنچہ اسیران را بدان بخرند۔
فدامۃ بالفتح و فدومۃ بضمتین درشت و جفاکار شدن و درشتی و جفا۔
فراسۃ بالفتح سوارکار شدن و سواری کردن و دانستن و بالکسر دانائی و شناخت بہ نشان و نظر۔
فروسۃ و **فروسیۃ** سواری و اسپ شناسی
فرستہ بالفتح بادی کہ در گردن و پشت نشیند و پشت را خم کند۔
فرسیۃ شکار کہ شیر آنرا گردن شکستہ باشد۔
فرصۃ بالفتح بادی کہ پشت را کوزہ و خمیدہ کند و بالضم نوبت چیزی و نوبت آب بہرہ از آن و علتی کہ خمیدگی پشت از وی بہم رسد و پرای کار و بالکسر خرقہ کہ زن حائض خود را بدان پاک کند۔
فریصۃ گوشت شانہ ستور و آدم و رگ گلو
فرجۃ بالضم شگاف و کشادگی و بالفتح کشودن۔
فریضۃ فرمودہ خدای تعالیٰ از نماز و روزہ
فرضۃ بالضم دہانہ جوی و جای برآمدن کشتی از آب دریا و دہان دوات و سوراخ کہ سر چوب دران پیدا شد۔
فرحۃ بالفتح شادی و خرمی۔
فرقۃ بالکسر شگاف و گروہی از مردم و فریق زیادہ ازان و بالضم جدائی۔
فریۃ بالکسر دروغ و افترا۔
فروۃ بالضم پوست سر و پوستین و نام مردی و علف خشک۔
فرارۃ بہ سہ حرکت واکردن دندان چارپا تا سال او معلوم شود و فی المثل عینہ فرارۃ یعنی شخص او و منظر او بی نیاز می کند از واکردن دندان۔
فراہۃ زیرکی و استاد شدن و نیک رفتن اسپ و نام شہریست بہ سجستان کہ الحال آنرا فراہ گویند از انجاست ابو نصر فراہی صاحب نصاب الصبیان۔
فراغۃ بالفتح پرداختہ شدن از کاری و بالضم آب منی۔
فرات بالضم آب خوش و رودخانہ ایست نزدیک کوفہ۔
فراشۃ بالفتح پروانہ و گل خشک شدہ بعد از رفتن آب از زمین۔
فرزۃ بالکسر پارۂ از چیزی جدا کردن و بضم نوبت و فرصت و راہ میان تودۂ ریگ
فسحۃ بالضم فراخی۔
فصاحۃ بالفتح گشادہ سخن شدن و تیز زبان شدن۔
فصیلۃ ہمہ خویشان نزدیک۔
فضیحۃ رسوائی۔
فضۃ بالکسر و تشدید ضاد نقرہ۔
فضیلۃ افزونی و زیادتی خلاف نقیصہ و بمعنی درجۂ بلند۔
فضلۃ بالضم آنچہ زیادہ ماندہ باشد۔
فضالۃ بالضم زیادہ ماندہ از چیزی و نام مولای حضرت رسول اللہ صلی اللہ علیہ و آلہ و اصحابہ وسلم
فطرۃ بالکسر آفرینش و دین و اسلام و صدقہ

وزکوٰة عید روزه۔
فطنة بالکسر زیرکی وحذاقت۔
فطانة بالفتح زیرک شدن وهمچنین فطوة بالضم وفطانة۔
فظاعة بالفتح قباحت۔
فظاظة بالفتح درشتی وغلظت۔
فقاهة بالفتح دانشمند شدن ودریافتن ودانستن۔
فقرة بالکسر استخوان مهرهٔ پشت وزیوری که بصورت استخوان مهرهٔ پشت سازند و پارهٔ از نثر بمنزلهٔ مصراع بیت۔
فکاهة بالفتح خوش طبع شدن وبالضم خوش طبعی۔
فکرة اندیشه۔
فکة بالفتح وتشدید کاف سستی وناتوانی ونادان شدن وستارگان گرد آمده ودایرهٔ شکسته پس سماک رامح که آن راکوه کان عرب قصعة المساکین خوانند۔
فلاة بالفتح بیابانی خالی از آب وگیاه وصحرای فراخ۔
فلذة بالکسر پارهٔ جگر۔
فلسفة بالفتح حکیم ودانشمند شدن۔
فلکة بالفتح چرخهٔ ریسمان وپارهٔ زمین گرد وریگ تودهٔ گرد وچوبک گرد میان سوراخ که در میان دوک چرخ میکنند وچوب گرد که ستون خیمه را بدان می گذارند۔
فلاحة بالکسر برزگری وکشاورزی۔

فلتة بالفتح کار بی اندیشه وناگاهی۔
فوت بالفتح نیست شدن ورفتن چیزی۔
فوات بالفتح نیستی۔
فوة بروزن قوة روناس که آن را روین در دونگ نیز خوانند۔
فوارة بالضم آنچه در دیگ جوش کند وبالفتح وتشدید واو بسیار جوش زننده۔
فیلة وفیلولة خطا شدن رای وضعیف شدن آن۔

فصل الفای مع الثای

فث بالفتح وتشدید ثا درخت حنظل و گیاهی ست که از دانهٔ آن در سال قحط نان بپزند وبخورند۔
فحث بالفتح تفحص کردن وبکسر حا هزار خانهٔ شکنبه۔
فرث بالفتح سرگین در شکنبه فروث جمع ودل برهم زدن زنان آبستن وشگافتن جوال خرما وپراگنده شدن آنچه در وی ست وزدن آدمی را چنانکه جگرش پاره پاره شود۔

فصل الفای مع الجیم

فالوذج بفتح ذال معجمه معرب پالوده اما فصیح نیست ودر اصل کلام عرب نیامده بلکه فالوذق وفالوذ آمده۔
فاثج بکسر ثای مثلثه ناقهٔ باردار وفربه وناقهٔ فربه که باردار نباشد۔

فتج بالفتح کم کردن وشکستن آن بگرمابه بسرد۔
فج بالفتح وتشدید جیم راه کشاده میان دو کوه فجاج جمع وبالکسر خام وناپخته دهندوانه که آن را بطیخ شامی گویند۔
فجج بفتحتین میان هر دو پا کشاده داشتن در رفتار وجدا ودور بودن زه کمان از قبضه۔
فرج بالفتح عورت واندام مخصوص ورخنه وشگاف وجای ترس وبیم ومیان هر دو پای است وشهریست بموصل ودوا شدن اندوه ودوا شدن عورت وجز آن وبالضم شهریست بفارس وبالکسر آنکه راز پنهان ندارد وکفتیر کمانی که از چله جدا ودور باشد وآنکه راز پنهان ندارد وبضمتین کشایش وهمیشه کشاده عورت بودن وبهم نرسیدن وبهم پیوسته نشدن الیتین آدمی بواسطهٔ کلانی آنها وبالضم وفتح را شگافها جمع فرجه۔
فروج بالفتح کمانی که هر دو خانهٔ او کشاده باشد وبالضم جمع فرج وبالفتح وتشدید را ابرین کوچک وقبایی که از پس سر شگافته باشد وجوزهٔ ماکیان وبالضم نیز آمده۔
فارج کمانی که هر دو خانه اش کشاده باشد وناقه که بواسطهٔ شهوت الیتین او کشاده باشد ونر را در او شمن وکروه دارد۔
فنج بالکسر لون نوعی از تناهای فستر وموضعی است بهلا دوطے۔
فشج پاچها از هم دور نهادن در رفتن۔
فلج بالفتح نام موضعی ست وپیروزی ورستگاری

یافتن و قسمت کردن و دو نیم کردن و زمین شگافتن به جهت زراعت و خراج و جزیه مقرر کردن و بالکسر پیمانه ایست معروف و نیمهٔ چیزی و بدین معنی بالفتح نیز آمده و بالضم فیروزی و رستگاری و به فتحتین جوی خرد و کشادگی و دندانهای پیش و کشادگی و دوری میان دو قدم۔

فالج بکسر لام شتر دو کوهانه و تیری که به نشانه رسد و استرخای و سستی نیمهٔ بدن آدمی به واسطهٔ غلط بلغمی که بدان از حرکت باز ماند و آن را فلج گویند و پیمانه ایست که آن را فلج نیز گویند و نام مردیست۔

فلوج بالضم و تشدید لام کاتب و نام موضعی است۔

فنج به فتحتین معرب فنک و بضمتین پا ها کشاده داشتن۔

فنزج نوعی از رقص اهل عجم که بعضی دستهای بعضی گرفته رقص کنند و آن را اینجه گویند۔

فودنج معرب پودنه۔

فونج بالفتح گروه مردم و جز آن و دمیدن بوی مشک و سرد شدن روز۔

فهرج به فتح فا و را شهریست به اصطخر بر کنار بیابان معرب فهره۔

فیهج بوزن صیقل شراب و پیمانهٔ شراب و آنچه بدان شراب صاف کنند۔

فیج بالفتح معرب پیک یعنی شاطر و گروه مردم و زمین پست و نشیب۔

فصل الفای مع الحای

فتح بالفتح کشادن و کشایش و نصرت و آب روان از چشمه و جز آن و مفتوح کردن دار الحرب و میوه ایست مشابه حبة الخضراء و اول بارانی که در بهار بارد و حکم کردن میان دو کس و بضمتین در فراخ کشاده و شیشهٔ فراخ سر و شیشه که غلاف و بندی که در سرش گذارند نداشته باشد۔

فاتح فتح کننده و قضا کننده۔

فتاح بالفتح و تشدید تا حکم کننده و نامی ست از نامهای حق تعالی و نام مرغیست۔

فتوح بالفتح اول باران بهار و ناقه که سوراخ پستانش فراخ باشد و بالضم کشایشها جمع فتح۔

فجح بالضم و سکون جیم قبیله ایست۔

فجوح بالفتح نام پدران قبیله ایست۔

فحیح بالفتح و کسر حای اول آواز افعی که از دهان وی آید و کشش آوازی که از پوست آن آید چون بجای بساید۔

فحفلح بالفتح نام جوی ست در بهشت۔

فدح بالفتح گران بار کردن وام کسی را

فادح گران بار و دشوار۔

فرح به فتحتین شادی و سرور و شادمانی کردن و بالفتح و کسر را شادان۔

فسح بضمتین و **فسیح** کشاده و فراخ۔

فسیح بالفتح دور دور گام نهادن۔

فشح کشادن میان دو پا و عدول کردن از چیزی۔

فتلح بالفتح گفتار۔

فصح بالفتح کشاده سخن و درست زبان شدن و آشکارا و واضح سخن گفتن و همچنین فصاحت و بالکسر عید ترسان۔

فصیح سخن درست و روان و زبان درست و کشاده و مرد تیز زبان و درست سخن۔

فضح بالفتح آشکارا کردن عیب بدی کسی و به فتحتین سفیدی به نهایت و سفیدی چشم که سرخی داشته باشد و تیرگی که برنگ غبار باشد۔

فضوح بالفتح و **فضاح** بالکسر فضیحت و رسوائی۔

فضائح رسوائیها۔

فضیح رسوا و آنکه مال خود را خوب نگاه ندارد۔

فطح بالفتح پهن کردن و بعصا زدن و انداختن زن بچه را و تراشیدن و پهن ساختن چوب را و به فتحتین پهنائی سر و بینی و آبستن شدن نخل۔

فطوح بالفتح ناقهٔ بزرگ شکم۔

فقاح بالکسر جمع فقحه و فقحه حلقهٔ مقعد و بالضم و تشدید قاف گل و شگوفهٔ اذخر و شگوفهٔ هر چیز۔

فقح بالفتح چشم باز کردن بچهٔ سگ و شگوفه دار شدن گیاه و بر حلقهٔ مقعد زدن۔

فلح بالفتح شگافتن و کردن و زیاده کردن در قیمت تا کسی بدان بها بخرد و شگاف

فلوح بالضم جمع و به فتحتین رستگاری و پیروزی مرادف فلاح و شگاف در لب زیرین۔

فلاح بالفتح رستگاری و پیروزی و بقا و ماندن در خیر و نیکی و طعام سحری و نام مردی ست و بالفتح و تشدید لام کشاورز و برزگر
فنح آشامیدن اسپ آب را کمتر از سیری
فوح بالفتح دمیدن و منتشر شدن بوی مشک هر بوی خوش و بعضے گفته اند هر بوی که باشد بوی خوش یا بوی بد و جوش زدن دیگ و دمیدن خون و جوش زدن زخم از خون۔
فیح بالفتح دمیدن بوی خوش و ارزانی فصل بهار و فراخی و ارزانی در بلاد و بفتحتین فراخ شدن
فیلح بالفتح و کسر حا غارت و بالفتح و تشدید یا دریای فراخ۔

فصل الفاء مع الخاء

فتخ بالفتح سست کردن انگشتان پای بوقت نشستن و بفتحتین سستی و نرمی اندامها و پهن و نرم شدن کف دست و قدم۔
فخ بالفتح و تشدید خا دام شکار فخاخ بالکسر فخوخ بالضم جمع و صنعیست به مکه و سستی در بیرود یا دبرین معنی فخ به فتحتین نیز آمده و دمیدن بوی و آواز مرد خوابنده و بدین معنی است فخ و فخیخ مرادف نخیخ نیز آمده و معنی آن گذشت
فدخ بالفتح بسنگ شکستن سر را۔
فرسخ مقدار سه میل معرب فرسنگ میل چهار هزار قدم اشتر را هموار۔
فرفخ بفتح هر دو فا خرفه معرب پرپهن و معنی آن در اصل عریض الجناح ست یعنی عریض پر۔
فرخ بالفتح جوزه مرغ و بچه حیوان و شاخ نو برآمده از گیاه افراخ و فروخ جمع و کشتی که آماده برآمدن از تخم شده باشد و نزدیک ست که خوشه خوشه شود و مرغزار و رانده شده و مقدم سر و نام مرد و بفتحتین ترس و بیم زائل شدن۔
فسخ بالفتح سست و ناتوان شدن و نادانستن و تباهی و فساد کردن در رای و ویران کردن و باز گردانیدن بیع و نکاح و بر گردانیدن عزم و پراگنده کردن و منفصل دست از جای خود و دور شدن و انداختن جامه و جز آن و فراموش کردن قرآن و مرد ضعیف عقل و ضعیف بدن و آنکه به حاجت و مطلب خود نرسد و اصلاح کار خود نه کند و بفتحتین تباه و فاسد شدن
فشخ بالفتح ستم کردن و زدن سر با دست
فصخ بالفتح زیان کردن در بیع۔
فضخ بالفتح سر شکستن و شکستن چیزی میان خالی و چشم کندن و جستن و برآمدن آب از دلو و جز آن۔
فضیخ شراب غوره خرما و شیره انگور و شیری که آب بر وی غالب و زیاده باشد۔
فضوخ بالفتح شرابی که مست کند خورنده را
فنخ بالفتح غالب شدن و قهر کردن و خوار داشتن۔
فوخ و فیخ باد بیرون شدن از آدمی و ستور با بانگ و دمیدن بوی مرادف فوح و بلند شدن باد وقتی که آواز داشته باشد یا آنکه آواز نه داشته باشد۔

فصل الفاء مع الدال

فاد بالفتح و سکون همزه نان در خاکستر گرم کردن و گوشت در آتش بریان کردن و رسیدن درد و جز آن بدل و بد دل کردن خوف و ترس کسی را و بفتحتین درد کردن دل و نالیدن از آن۔
فواد بالضم و همزه اصل افئده بر وزن اشلة جمع و فواد بالفتح و با واو بمعنی دل نادرست۔
فدید بالفتح آواز یا آواز سخت یا آواز دویدن گوسپند و جز آن۔
فداد بالفتح و تشدید دال سخت آواز کننده و درشت در کلام و متکبر و صاحب صد شتر تا هزار۔
فدفد بضم هر دو فا بلند آواز و درشت در سخن و بفتح هر دو فا صحرا و زمین سخت و درشت و زمین هموار۔
فرد بالفتح تنها و طاق ضد زوج و افراد و فرادی جمع۔
فرید یگانه و در بزرگ و هر جوهر نفیس که یگانه باشد فرائد جمع۔
فارد یگانه و جدا و آهوی ماده که از گله

جدا شده باشد و شکر سفید نیکو و کوهی ست به نجد

فصاد بالکسر توت یا توت سرخ یا میوهٔ توت درختی ست سرخ۔

فصد بالکسر دانهٔ مویز یا دانهٔ انگور۔

فرقد بالفتح بچهٔ گاو و یکی از دو ستاره که نزدیک قطب اند و بدان راه را شناسند و هر دو را فرقدان گویند و نام موضعی ست به بخارا۔

فرند بکسر فا و را شمشیر و جوهر شمشیر و زینت آن و آن را فرند نیز گویند و جامه ایست معروف معرب پرند و دانهٔ انار و بکسر فا و نون توابل و ابزار که در دیگ کنند۔

فرهد بالضم درشت و شتاب زده و بچهٔ شیر درنده و کودک فربه و زیبا و بالفتح فا نیز آمده۔

فرهود بالضم معنی فرهد و بچهٔ بز کوهی و نام پدر گروهی ست از نجد که خلیل بن احمد عروضی از آن گروه است۔

فرهاد بالفتح نام مردیست معروف۔

فرهاد جرد دهی ست بمرو۔

فساد بالفتح تباهی و تباه شدن ضد صلاح و گرفتن مال بظلم و تعدی و کشیدن۔

فاسد تباه۔

فصد بالفتح رگ زدن و عطا برای کسی جاری و روان کردن و اقطاع نمودن۔

فصید فصد کرده شده و خون در روده بریان کرده و آن را در جاهلیت برای مهمان داشتندی۔

فصّاد بالفتح و تشدید صاد رگ زن۔

فقد بالفتح گم کردن و همچنین فقدان بالکسر والضم و گیاهی است و بعضی گفته اند دانهٔ گیاهی است که آن را پنج انگشت گویند و شرابی که از مویز یا از عسل سازند۔

فاقد زنی که شوی یا پسر گم کرده باشد و نایابندهٔ چیزی۔

فند بالکسر کوه بزرگ یا پارهٔ از کوه بدر رازو و به فتح نیز آمده و کوهی ست میان حرمین شریفین و نام مردی ست و لقب شاعری ست و زمین که باران بدان نرسیده باشد و شاخ درخت و گروه جمع و فراهم آمده و نوع و گونه و به فتحتین دروغ و خطا و سستی در رای و گفتار و نقصان عقل از پیری یا از بیماری۔

فود بالفتح یک جانب سر و بسیاری از موی سر نزدیک به گوش و جوال یک طرف بار که آن را لنگه بار خوانند و آمیختن و مردن۔

فواد بالفتح دل مرادف فؤاد۔

فهد بالفتح یوز فهود جمع و مانند شدن به یوز در خواب کردن و دراز کشیدن و ابن فهد نام فقیه است از فقهای امامیه و به فتحتین خواب کردن و تغافل کردن از چیزی و به کسر تمین و به فتح اول مرد شبیه به فهد در خواب و سستی۔

فید بالفتح خرامیدن و مردن و رفتن مال و ثابت و بجا ماندن مال برای کسی چیسا شدن و سائیدن و زعفران سوده و موی دراز که بر یوز اسپ برآید و قلعه ایست براه مکه که فید نام شخصی آن را بنا کرده۔

فیّاد بالفتح و تشدید یا مرد خرامنده و لوم زر

فصل الفاء مع الذال

فابیذ نوعیست از حلوا معرب پانید بدال مهمله و بعضی گفته اند شکری ست سپید و سطبر۔

فالوذ فالوذق معرب پالوده و فالوذج به جیم درست نیست و در اصل کلام عرب نیامده۔

فخذ بالفتح ران و به کسر خا نیز آمده و بر ران زدن و چیزی بر ران رسیدن و قبیلهٔ خرد از خویشان و برادران در عرب قبیلهٔ بزرگ را شعب گویند بعد از آن قبیله بعد از آن عماره بعد از آن بطن بعد از آن فخذ۔

فذ بالفتح و تشدید ذال تنها و یگانه افذاذ و فذوذ جمع و تیر اول از تیرهای قمار عرب و چیزهای پراگنده و سخت راندن۔

فلذ بالفتح بخشیدن چیزی بی مهلت و تاخیر و بی وعده و بسیار کردن عطا یا دادن پارهٔ از آن و بالکسر جگر شتر افلاذ جمع و بالکسر و فتح لام پاره های جگر و گوشت و پاره های طلا و نقره و جز آن جمع فلذة بالکسر۔

فولاذ بالضم معرب پولاد و همچنین فالوذ۔

فصل الفاء مع الراء

فار بالفتح و سکون همزه زمین کندن و دفن کردن و موشان واحدش فارة و بادیکه در بازوی ستور گرد آید دستور را لنگ کند و بوی خوش که از شتر آید چون گل خوشبوی خورده باشد آن را فارة الابل گویند و نافهٔ مشک و بعضی گفته اند صواب آنست که بدین

دو معنی بالف باشد۔

فار بالفتح و سکون الف گوشت که درمیان پیوند اعضا باشد و بدان اعضا را التیام بود۔

فتور بالضم نرم شدن بعد از سختی و ساکن شدن بعد از تیزی و سستی آوردن در کاری و نرم شدن و سست شدن مفاصل۔

فتر بالکسر فرجهٔ میان انگشت سبابه و ابهام و بالفتح نام زنی است و فرونشستن گرمی آب و بالضم سفره از برگ خرما که بران آرد و بیزند و به فتحتین سستی و ناتوانی و گوشت میان مفاصل که بدان اعضا پیوند یافته اند و مقدار معلوم از خوردنی۔

فتار بالفتح بمعنی فتور و بالضم ابتدای نشاة۔

فاتر سست و آب نیم گرم و چشم که نظرش تیز نباشد۔

فاثور بثای مثلثه طشت و جز آن از رخام یا فضه یا طلا و ظرفی که دران شراب جز آن کنند و قرص آفتاب و موضعی ست و جماعتی که بسر حد فرستند پس دشمن برائے خبر گرفتن و جاسوس و منزلی ست۔

فجر بالفتح آب روان کردن و سفیدهٔ صبح و آن سرخی آفتاب ست در سیاهی شب و برانگیخته شدن بر معاصی۔

فجور بالضم میل کردن از حق و میل کردن از دین و جز آن و از بیماری به شدن و کند شدن بینائی و دروغ گفتن و بی فرمانی و تباهی کردن و ضائع کردن نماز و برانگیخته شدن بر معاصی و زنا کردن و بالفتح مرد بدکار۔

فاجر کار بد کننده و مالدار و ساحر۔

فجار بالفتح و کسر را فجور و زن فاجره و بالکسر روزی از روزها که میان قریش و قبیلهٔ قیس حرب افتاده بود و بالضم و تشدید جیم بدکاران۔

فخر بالفتح و به فتحتین نازیدن به چیزی و همچنین افتخار و به فتحتین ننگ داشتن۔

فخور بالضم نازیدن و بالفتح بسیار نازنده و ناقهٔ بزرگ پستان و کم شیر و پستان سطبر تنگ سوراخ کم شیر و درخت خرمای بزرگ تنه و سطبر برگ و اسپ بزرگ دراز قضیب۔

فاخر گران مایه و نیکو از هر چیز و غورهٔ خرمای کلان و بیدانه۔

فخیر فخر کننده با کسے و زبون و مغلوب شده در فخر و بالکسر و تشدید خای مکسوره بسیار نازنده۔

فخار بالفتح نازیدن و بالفتح و تشدید خا سفال یا سبو۔

فادر بز کوهی کلان سال و آسوده بر کوه و بز کوهی جوان و درست خلقت و ناقهٔ که جدا شده باشد از شتران فدر بالضم به ضمتین جمع۔

فدور بالضم باز ایستادن گشن از گشنے

فدر بالفتح باز ایستادن نر از جماع و به فتحتین بز کوهی جوان و به فتح اول و کسر ال مادان در چوب که زود شکند و به ضمتین و تشدید را تقره و کودک فربه یا به بلوغ نزدیک رسیده۔

فرار بالکسر گریختن و ترسیدن و بالضم بچهٔ میش و بز و بچهٔ گاو دشتی و به هر سه حرکت وا کردن دندان چارپا تا سال او معلوم شود و بالفتح و تشدید را بسیار گریزنده۔

فر بالفتح و تشدید را دندان ستور وا کردن و دیدن تا سال او معلوم شود و باز کاویدن و تفتیش کردن از کاری و گریزنده و گریزندگان جمع و مفر آمده۔

فریر و فرور بالفتح بمعنی فرار بالضم که مذکور شد و نیز فریر دهان و موضع گرفتن رگ در شناختن اسپ و نیز فرور بالفتح زن گریزنده از مرد۔

فرفور بالضم و **فرفر** نام مرغی ست۔

فرفار بالفتح مرد سبک و بسیار رو آنکه همه چیز را بشکند۔

فزر بالکسر لقب مردی از قبیلهٔ بنی تمیم و بالفتح پوشیدن و کهنه شدن جامه و شگافتن و عصا زدن بر پشت که پی سینه یا پشت کسی بر آمدن و اصل چیزی و رمهٔ گوسپند از ده تا چهل و از سه تا ده و نام مردیست و مانند غده چیزی است که نزدیک به زهار آدمی پیدا میشود و به فتحتین کوز پشت شدن و بالکسر و فتح زا شگافها۔

فازر راه فراخ و مورچهٔ سیاه که در وی سرخی باشد۔

فسر بالفتح پیدا کردن معنی سخن و وا کردن چیز پوشیده مرادف تفسیر و نظر کردن طبیب بول بیمار را۔

فشار بالفتح هذیان واین فارسی ست۔
فطر بالفتح شگافتن وآفریدن وآغاز کردن کاری وپیدا کردن چیزی که مانند آن نبوده ودر نشوون روزه وا روو بالکسر انگور که سر شگافته شود وروزه کشای وروزه کشاینده وروزه کشایندگان مفرد وجمع آمده وبالضم وبضمتین سماروغ سپید بزرگ کشنده است وچیزی از زیادتی شیر وقت دوشیدن برآمدن دندان شتر ودوشیدن شیر بانگشت سبابه وابهام یا باطراف انگشتان وآرد خمیر ناشده پختن۔
فطور بالفتح آنچه بدان افطار کنند۔
فطیر آرد نارسیده وناخاسته ضد خمیر وچیزی که شتاب کرده شود از رسیدن بدان وسختی وبلا وبالضم وفتح طا نام مردیست ونام اسپی ست
فطار بالضم شمشیری که دران شگاف ورخنه باشد ونیزه۔
فغر بالفتح کشادن دهان وکشاده شدن آن وگلی که شگفته باشد۔
فقر بالفتح وبالضم احتیاج ودرویشی بالفتح بریدن بینی شتر چنانکه باستخوان رسد تارام شود وکندن زمین وسوراخ کردن مهره برای رشته کشیدن وبالضم جانب بالضم وفتح قاف جمع وبالکسر وفتح قاف استخوانهای مهره پشت جمع فقره وبالکسر وبالفتح وکسر قاف درویش که احتیاج پشت او شکسته باشد
فقیر درویش که قوت یک روزه وکفاف عیال داشته باشد ومسکین آنکه هیچ نداشته باشد یا فقیر آنکه فی الجمله محتاج باشد ومسکین آنکه بسیار محتاج باشد یا فقیر آنست که زمین باشد وپیشه نداشته باشد ومسکین پیشه دربا اما چیزی بهم نرساند که کفاف او شود ومرد پشت شکسته وآب راه کاریزه جوی گرداگرد نهال۔
فقار بالفتح استخوانهای مهره پشت از گردن تا کمر ببیت از قصیده خاقانی ست و ذو الفقار بفتح فا شمشیر عاص بن منبه که روز بدر کشته شد وآن شمشیر بحضرت رسول الله صلی الله علیه وآله واصحابه وسلم منتقل شد واز حضرت بامیر المومنین علی بن ابی طالب رض منتقل شد ولقب مردیست۔
فکر بالکسر اندیشه واندیشه کردن وبه فتح فا نیز آمده وبالفتح والکسر حاجت۔
فکیر بسیار اندیشه۔
فور بالفتح جوشیدن دیگ وچشمه وجز آن و دمیدن ومنتشر شدن بوی مشک وموضعی است به یمامه وبالضم نیز آمده وشهریست بر کنار دریای هند معرب پور وبالضم نام مردیست وآهوبره جمع فائر۔
فهر بالکسر سنگی که بدان جوز وغیر آن سایند وسنگی که مشت دست را پر کند وپدر قبیله ایست از قریش وبالفتح وبه فتحتین جماع کردن با زنی بی انزال وبا دیگری انزال کردن وآن در شرع منهی ست وبالضم مدر جهودان که روز عید دران جمع شوند یا نام روزی ست که دران طعام وشراب خورند وجشن کنند معرب پهر بالضم وآن عبرانی ست
فهیر نوعی از طعام با آرد وشیر۔

فصل الفاء مع الزاء

فحز بالفتح وبه حای حطی تکبر کردن۔
فخز بالفتح وبه خای معجمه تکبر کردن وزیاده شدن واحسان کردن۔
فرز بالفتح زمین هموار ونشیب جدا کردن چیزی از چیزی وبالکسر راه در زمین بلند و توده ریگ۔
فارز زبان فصیح وکلام روشن وواضح۔
فز بالفتح وتشدید زا امیل کردن وتنها شدن وترسیدن آهو وکسی را از جای خود کندن ومردسبک وبچه گاو دشتی وبالضم محله ایست به نیشاپور۔
فزیز تر شدن وروان شدن خون از جراحت
فلز بکسرتین وتشدید زا وبضمتین وکسر فا وفتح لام جواهر کانی که گداخته گردد یا جواهر مطلق یا مس سپید که از ان دیگها سازند یا ریم آهن یا سنگ مرد درشت ومرد بخیل و رسیمان وجز آن بهر وکسی بپیچه که شمشیر بدان آزمایند۔
فوز بالفتح رستن وفیروزی یافتن ورسیدن به خوبی وهلاک شدن۔
فیروز نام صحابی ست که اسود عنسی را که دعوی نبوت ورزیده بود بکشت واو

یا فیروز دیلمی گویند و فیروزآباد بالفتح و بکسر فا نیز آمده شهریست بفارس مولد صاحب قاموس و دهیست در فارس نزدیک مرو دشت و قلعه ایست محکم به آذربیجان و دهیست بظاهر هرات و دهیست نزدیک بکرمان و شهریست بهند۔

فصل الفاء مع السین

فأس بالفتح و سکون همزه تیر فؤس جمع و شگافتن و تبر زدن و آهن دراز قائم که در دهنه لجام میباشد و طرف قفای سر که بر گردن پیوسته است و شهری است عظیم به مغرب و بکثرت استعمال بالالف میخوانند۔

فجس بالفتح تکبر و تهر کردن۔

فحس بالفتح بدهان و زبان گرفتن و لیسیدن آب و جز آن۔

فردوس بالکسر و فتح دال وادیها که دران اقسام گیاه روید و بستانیکه آنچه در همه بستان باشد دران موجود بود از درخت انگور و خرما و جز آن و نام روضه ایست نزدیک یمامه از بنی یربوع و آبی ست از بنی تمیم نزدیک به کوفه و قلعه ایست به قزوین نام بهشت و بعضے گفته اند طبقه اعلای بهشت و بضم فا و دال آنچه برائے مهمان آماده سازند و در وقت فرود آمدن پیش او کشند۔

فرادیس جمع فردوس و موضعی ست نزدیک بدمشق و نزدیک بحلب۔

فرس بفتحتین اسپ نر یا ماده افراس و فروس جمع و بالکسر گیاهی است و بالضم مردم ملک فارس و بالفتح افگندن شیر درنده شکاری را و فرو کوفتن و شکستن استخوان گردن و کشتن و همیشه خوردن فرس گیاه را و چرانیدن و نگاهداشتن اسپ۔

فرس چیزی که از چوب سازند و کشته شده و نام مردیست۔

فارس سوار اسپ خداوند اسپ فوارس جمع و ملکی ست معروف که آنرا پارس گویند یا مردم آن ملک آنرا فرس نیز گویند۔

فراس بالفتح خرمائی ست سیاه و شیر درنده و ابو فراس بکسر فا کنیت فرزدق ست و شیر درنده و کنیت ربیعه بن کعب رضی صحابی پیغامبر صلی اللہ علیہ و آلہ و اصحابہ و سلم۔

فرائس جمع فریسه و معنی آن گذشت۔

فرناس بالکسر سطبر گردن و رئیس دهقانان و شیر درنده و مرد سخت دلیر و همچنین فرانس و نام مردی است۔

فرطاس بالکسر عریض و پهن۔

فرطس بفتح فا و طا دهی ست به بغداد۔

فیس ضعیف عقل و ضعیف بدن۔

فسفاس بفتح هر دو فا بسیار نادان و گیاهی ست بسیار بدبو و شمشیر کند۔

فطس بالفتح حب درخت آس و پوست پاک کرده و مهره افسون که بدان کسے را بگیرند و رام کنند و پهن کردن آهن و گفتن سخن کسی را بر روی و بفتحتین پهن بینی شدن۔

فطیس بالکسر و تشدید طای مکسور مطرقه بزرگ۔

فطوس بالضم مردن۔

فقوس بالضم مردن و شکستن بیضه مرغ و برآوردن آنچه دران است و تباه کردن و کشتن حیوان و بموی کسی را بزیر کشیدن و بالفتح و تشدید قاف هندوانه۔

فقعس بالفتح نام پدر قبیله ایست از بنی اسد و نام مردی است

فلحس بالفتح حریص و سگ و خرس پیر و نام مردی است از بنی شیبان که چون حصه غنیمت او را میدادند حصه زن را میخواست بعد ازان حصه ناقه خود می خواست۔

فلحاس بالکسر زشت و سمج۔

فلس بالفتح پشیز یعنے درم زبون فلوس جمع و بالکسر نام بتی است قبیله طے را و بفتحتین در نیافتن چیزی را فلاس بالفتح و تشدید لام پشیز فروش۔

فنس بفتحتین فقر و درویشی۔

فانوس سخن چین و فانوس شمع را ازین جهت گویند که روشنی بیرون میدهد۔

فنطاس بالکسر حوضی که در کشتی باشد و آب دست شوی مستعمل دران جمع شود و ظرفی که از تختهای چوب سازند و آب خوردن دران پر دارند و قدحے که آب خوردن ا[illegible]

قسمت کنند.

فنطیس بالکسر مرد پهن بینی و ناکس از طرف ولادت خود و قضیب.

فهرس بالکسر نوشته که دران نوشته های ابواب و فصول کتاب جمع کنند معرب فهرست.

فصل الفاء مع الشین

فتش بالفتح بحث و جستجو کردن و کاویدن.

فحش بالفتح شگاف و زخم کردن و فراخ کردن چیزی.

فحش بالضم از حد گذشتن بدی و سخن زشت گفتن و در جواب از اندازه گذشتن.

فاحش بسیار بخیل و بسیار غالب هر بدی که از حد گذرد و مرد زشت سخن و زشت کار.

فحاش بالفتح و تشدید حا بسیار زشت سخن و زشت کار.

فخش بالفتح ضائع کردن کاری.

فدش بالفتح ریش کردن سر.

فرش بالفتح بساط گستردن و کشت که برگ او پهن و گسترده شود و فضای فراخ و شتران خرد و موضعی که دران گیاه بسیار بود و زمینی که خرد از درخت و هیزم و گیاه و گاو و گوسفند و آنچه برای ذبح کردن بکار آید و گستردن و پراگندن و فراخ کردن کاری را و اندکی فراخ شدن و هموار شدن سم ستور و دروغ گفتن و نام وادی است که پیغامبر صلی الله علیه و آله و اصحابه و سلم بدانجا فرود آمده بود.

فراش بالفتح پروانهٔ چراغ فراشه مفرد و گل خشک شده بر زمین بعد از رفتن آب و حبابهای شراب و نبیذ و قطرهای عرق و دو رگی ست سبز زیر زبان و دود آهن پاره است که بدان دهنه را به لگام پیوند کنند و بالکسر گستردنی از قالی و حصیر و جز آن و زن و گستردن و کار فراخ کردن بر کسی و آشیانهٔ مرغ و جای بودن زبان در زنگ و آن و بالفتح و تشدید را بساط و فرش انداز نده.

فریش ستوران بعد از نتاج دادن به هفت شب آن بهترین وقت بار کردن است بران و ناقه که نوزاده باشد.

فش بالفتح و تشدید شین بیرون شدن باد از مشک و بشتاب دوشیدن شیر از ناقه و آروغ دادن و سخن جلفی کردن و تیزی و زودی کردن و سفله و نادان و بار درشتی ست و پلاس مسطر و تنک و ریسمان و جای جمع شدن آب و بالضم نام مردی است.

فشوش بالفتح ناقهٔ پراگنده پستان و پلاس سطر و مردی که بچیز باطل نازد.

فقش بالفتح شکستن تخم مرغ بدست خود.

فیش بالفتح و سکون یای تحتانی سوار شدن خر نر بر ماده و نازکردن و تکبر کردن و دیدن کسی آنچه پیش او نه باشد و سر قضیب.

فصل الفاء مع الصاد

فحص بالفتح کاویدن از چیزی و تفتیش کردن و ترگردانیدن باران خاک را و شتافتن و دندان پیش کودک جنبیدن و آشیانه ساختن مرغ سنگخوار در زمین و موضعی که در آنجا مسکنت کنند و نام چند موضعی ست در مغرب زمین.

فرص بالفتح بریدن و شگافتن و دریدن و رسیدن زخم برگ گلو.

فریص شریک آب و رگ های گردن فریصه واحد و گوشت میان پهلو و گوشت شانه که همیشه می لرزد فرائص جمع.

فراص بالکسر سخت و زشت سرخ و نام مردیست و بالفتح و تشدید را پدر گروهی ست از قبیلهٔ باهله.

فص بالفتح و تشدید صاد نگین و بکسر و ضم نیز آمده فصوص جمع و پیوند استخوان مفصل و قطع کار و حدقهٔ چشم و دانهٔ زشت متقل.

فصاص بالفتح و تشدید صاد نگین گر و نام مردی ست.

فصیص بالفتح ترشدن و روان شدن تری زخم و جدا کردن چیزی از چیزی و بیرون کشیدن و آواز کردن ملخ و گریستن کودک بگریهٔ ضعیف و خسته پاک که گویا او را روغن داده اند.

فقص بالفتح شکستن تخم مرغ.

فقیص آهنی که در آلات زراعت کردن کنند.

فقوص بالفتح و تشدید قاف خربزهٔ خام

فیص بالفتح رفتن وزائل شدن۔

فصل الفاء مع الضاد

فحض بالفتح وحای مہملہ شگافتن چیزی چون خیار وخربزہ۔

فرض بالفتح تعیین کردن ودو قسمت چیزی مشخص کردن ومرسوم کردن وعطا دادن واندازہ کردن وبریدن وفرمودہ وواجب کردہ خدای تعالیٰ ونوعی از خرما وسوفار یعنی سوراخ گوشۂ کمان وجز آن وسپر وچوبی از چوب ہای خانہ وجامہ وعطای مرسوم ومقرر وجای آتش زدن از آتش زنہ وتیر قمار۔

فروض بالضم پیر شدن گاو وجز آن۔

فارض گاو پیر وہر چہ کلان وبزرگ جثہ باشد

فراض بالکسر جمع فرض وآتش زنہ وہا

بوی واندکی از لباس۔

فریض تیر وکمان سوفار کردہ۔

فرایض فرمودہای خدای تعالیٰ از نماز وروزہ وزکوٰۃ جمع فریضہ وعلم قسمت میراث

فض بالفتح وتشدید ضاد شکستن چیزی چنانکہ از ہم جدا شود وشکستن مہر نامہ۔

فضاض بالضم شکستہ وریزہ وہمچنین فضفض بفتحتین وبالفتح وتشدید ضاد سیم گداختہ نیست

فضیض آب خوش روان وشگوفہ کہ اول ظاہر شود وہر چیز متفرق وپراگندہ۔

فضفاض بفتح ہر دو فا پیراہن فراخ

فیض بالفتح رود نیل وہر رود وفاش شدن خبر وآشکارا شدن راز وبسیار شدن چیزی ولبالب رفتن رود وبسیار شدن آب چنانکہ از اطراف بریزد ومردن وبرآمدن جان واسپ تیز رو وچیزی بسیار

فیاض جوی پرآب وجوانمرد بسیار بخشش وآب بسیار چنانکہ از اطراف بریزد۔

فیوض بالضم جمع فیض وبسیار شدن آب چنان کہ روان شود ومردن وبرآمدن جان

فصل الفاء مع الطاء

فرط بالفتح تقصیر کردن در کاری وضائع کردن وفوت کردن آن وزیادتی کردن وغالب شدن در سخن بر کسی ومردن فرزندان کسی در کوچکی وپیش فرستادن رسول بسوی کسی وآبستن نہ شدن نخل تا آنکہ نزدیک بزمان شگوفہ آن وپیش دستی کردن وپیش رفتن باب برگروہی برای اصلاح حوض ودلو تا گاہ بلاشت آن وشتاب کردن بر کسی ودر گذشتن در کاری وزمان ووقت آمدن پیش کسی بعد از مدتی وآن مدت زیادہ بر پانزدہ روز وکمتر از سہ روز نہ باشد وزیادتی وغلبہ وکوہ خرد یا سر پشتۂ ریگ ونشان راست کہ بآن راہ توان یافت وراہی یا موضعی ست بہ تہامہ وبفتحتین کسی کہ برای آب پیش رود یا اسباب آب خور از دلو ورسن وپاک کردن چاہ مفرد وجمع آمدہ وآبی کہ بر آب ہای دیگر پیش ومقدم باشد تا ہر کہ پیشتر آید او را باشد ہر کاری وثوابی کہ پیش فرستادہ شود وہر طفلی کہ پیش از بلوغ بمیرد وبضمتین ستم کردن واز حد در گذرانیدن وکاری کہ در وی از گذرانیدہ شود وکار گذاشتہ وماندہ وپشتہ وبلند واسپ تیز رو ودر گذرندہ اسپان دیگر

فارط پیش روندہ بآب **فراط** بالضم وتشدید را جمع وستارۂ از دو ستارہ کہ پیش بنات النعش واقع اند وہر دو را فارطان گویند وفراط القطا پیش روندگان مرغ سنگ خوار سوی وادی وآب۔

فروط بالضم پیش آمدن وسبقت نمودن در کار

فراط بالکسر پیش دستی کردن وپیشتر سخن کردن وآبی کہ ہر کہ پیش آید از قبیلۂ او را باشد۔

فسطاط بالضم شہرستان مصر کہنہ کہ عمرو عاص او را بنا کردہ بود وخیمہ وخرگاہ بزرگ وسراپردہ وجماعۂ انبوہ از اہل شہر۔

فسیط آن چہ از ناخن برگیرند وببرند از ناخن

فلط بالفتح مدہوش وحیران شدن از تحیر وبفتحتین ناگاہ۔

فلاط بالکسر ناگاہ بکسی سخن خوب کردن۔

فصل الفاء مع الظاء

فظ بالفتح وتشدید ظاء بدخو وسخت دل ودرشت سخن وآب شکنبہ کہ بیفشرند ودر بیابان بواسطہ نیافتن آب خورند وفشردن شکنبہ وکشیدن آب از آن۔

فظاظہ بفتحتین بدخو شدن ودرشت سخن

شدن وهمچنین فطاطا۔
فطیط آب منی مرد یا زن۔
فوظ و فیظ هر دو بالفتح مردن و برآمدن جان و دادن جان۔

فصل الفا مع العین

فجع بالفتح دردمند کردن و مصیبت زده کردن و بردن چیزی که پیش او عزیز و گرامی باشد و نیست کردن۔
فاجع مصیبت زده و کلاغ سیاه که آنرا غراب البین گویند۔
فدع بفتحتین کجی پیوند دست و پای چنانکه کف دست و قدم برگردد و رفتار بر پشت قدم و بلندی میان قدم۔
فرع بالفتح بلندی و بالای هر چیز و بهتر و سر لشکر قوم و مال و منفعت آماده و موی تمام و شاخ درخت و کمان که از شاخ درخت سازند و کمان که از شاخ شگافته نباشد و عصا بر سر زدن و برتر شدن از قوم خود به بزرگی و جمال و لگام زدن اسپ را تا باز ایستد و باز داشتن و مجرای آب به سوی شعب کوه و بالضم نام آبی ست و موضعی ست نزدیک بعرفات و جانب مدینه مشرفه و مردم که موی سر بسیار داشته باشند جمع افرع ضد اصلع و بفتحتین اول نتیجه ناقه و گوسپند که عرب برای بتان خود می کشتند فرع بفتحتین جمع و نام موضعی ست میان بصره و کوفه و بسیار موی شدن و تمام موی سر شدن و ریش و بدین معنی بسکون را نیز آمده مفرد و فرعة و چرمی که در مشک زیاده کنند۔
فزع بالفتح و بالکسر و بفتحتین ترسیدن و فریاد رسیدن و فریاد خواستن و پناه جستن و بفتحتین ترس و بیم۔
فصع بالفتح فشاردن رطب بدرآوردن از پوست و مالیدن چیزی به انگشت تا نرم شود و عطا کردن چیزی و واگردانیدن کودک غلاف سر قضیب چنانچه حشفه بیرون آید و دستار از سر وا کردن و ظاهر کردن چار پا یا از شکم را و باز نهان کردن۔
فظیع چیز شنیع و قبیح که در قبح از اندازه بگذرد و آب خوش و گوارا۔
فظع بفتحتین عظیم پنداشتن کاری را چنان که طاقت برداشت آن نباشد و پر شدن ظرف و تنگ آمدن از کاری۔
فقع بالفتح والکسر سماروغ سفید و نرم و سخت دویدن و بالفتح وزدی کردن و تیز دادن و سخت زرد و خالص شدن و بالیده شدن و بحد بلوغ رسیدن کودک و مردن از گرما و بالضم چیزهای بسیار سفید جمع افقع۔
فقوع بالضم سخت زرد شدن و زرد خالص شدن۔
فاقع بسیار زرد۔
فقاع بالضم والفتح مرد سرخ رنگ و همچنین فقفع و بالضم و تشدید قاف شرابی که از جو و غیر آن سازند و می خورند و گیاهی که چون خشک شود سخت گردد مانند شاخهای جاریان شود و بالفتح و تشدید قاف سخت خبیث۔
فقاقیع حبابهای آب۔
فلع بالفتح سر پیش انداختن از اندوه و غضب و در رفتن بجای۔
فلع بالفتح شگافتن و بریدن و شگاف قدم و جز آن و به کسر نیز آمده۔
فلوع بالضم جمع فلع و بالفتح شمشیر برنده۔
فنع بفتحتین فزون شدن و بسیار شدن مال و خیر و کرم و افزونی و تیزی بوی مشک و ذکر خیر و بکسر نون مال بسیار و افزون شونده و همچنین فنیع۔
فوع بالفتح دمیدن بوی خوش۔
فیع بالفتح ابتدای کار۔

فصل الفا مع الغین

فتغ بالفتح مالیدن چنانکه شکسته شود۔
فثغ بشکستن۔
فدغ بالفتح شگافتن چیزی یا شگافتن چیزی کاواک و گوارا کردن طعام و بفتحتین پیچیدگی قدم۔
فرغ بالفتح ریختن آب راه و بالکسر [illegible] از کاری بد و ضایع و به فتح نیز آمده و بفتحتین ریخته شدن آب و جای برآمدن آب از دهن دلو و دو ستاره روشن که بعد میان ایشان بحسب رویت یک نیزه است و بعضی گفته اند به قدر پنج ذراع ست و آن

هر دو ستاره دو منزل ست از منازل قمر یکی
را فرغ مقدم و یکی را فرغ موخر خوانند۔
فراغ بالفتح پرداختن از کاری و بالکسر دهن
دلو و ظرفی که دران دوشاب باشد و اسپ
فراخ گام و یک تنگ یا روحوض فراخ و بزرگ که
از چرم سازند و ناقه بسیار شیر و کمانی که تیرش
تیز رود و کاسهٔ بزرگ که نتوان برداشت و پیکان
پهن۔
فروغ بالضم پرداختن از کاری و دهن های دلو
جمع فرغ۔
فریغ اسپ فراخ گام و زخم فراخ و زمین هموار
فشغ بالفتح از بالا فرو گرفتن و بتازیانه زیر کردن
کسی را و بالا شدن و پوشیدن چیزی را۔
فشاغ بالضم پارهٔ از چرم که مشک را بدان
دوزند و گیاهی ست که بر درخت بپیچد و درخت
را خشک گرداند و بدین معنی به تشدید شین نیز
آمده و بالکسر کسل و سستی۔

فصل الفاء مع الفاء

فوف بالفتح شاخ گاو و بالضم سپیدی که
بر ناخن پیدا آید و پوست تنک دانهٔ خرما و
هر پوست که باشد و سپیدی مغز دانهٔ خرما
و نوعی از برد یمنی و پوستی که بر سویدای دل
باشد و چیزی اندک۔
فیف بالفتح زمین هموار و صحرائی که دران
آب نه باشد و در لطینی که بادهای مختلف دران
وزد و موضعیست۔

فصل الفاء مع القاف

فتق بالفتح شگافتن و شگافتن نافهٔ مشک
و پراگنده و مختلف شدن گروهی و نزاع
و جنگ فتادن میان مردم و نشان و
صبح و به فتح تا نیز آمده و موضعی که دران باران
نباریده باشد بگرداگرد آن باریده باشد و
بالفتح که در خصیه پیدا آید و بفتحتین کشاده شدن
اندام زن و فراخی و ارزانی شدن و سال
فاتق شگافنده۔
فتیق مرد تیز زبان و شتری که از فربهی کشاده
و فراخ شده باشد و صبح روشن و پیکان دو شاخ
فروزق بفتحتین نان تنک در میان تنور
فرو افتند و نان ریزها و پاره از آرد خمیر کرده و
لقب همام بن غالب شاعر مشهور۔
فرق بالفتح جدا کردن و کشادن راه میان
موی سر که آن را فرق سر نیز گویند و پیمانه ایست
اهل مدینه را و آن مقدار سه صاع ست یا مقدار
شانزده رطل و به فتح را نیز آمده و بعضی گفته
اند فتح را افصح ست از سکون را و بالکسر رمه
گوسفند و آهو و گاو و جز آن و کوه و پشته و موج
و کشادگی و شگاف میان چیز شگافته و
پارهٔ چیز و بالضم جدائی و قرآن و به فتحتین ترسیدن
و صبح یا سپیدهٔ صبح و در میان موج در آمدن
و دوری میان دو چیز و میان دو سم شتر
بر آمدگی و بلندی یک ران اسپ از ران دیگر
و جدائی و دوری دندانهای پیشین از یک
دیگر و جدا شدن تاج خروس از یک دیگر
و دور بودن موهای ناصیه و موهای ریش از
یک دیگر و بالفتح و کسر را گیاه خرد و پراگنده که
زمین را بپوشد و ترسنده و بالکسر و فتح را
گروههای مردم جمع فرقه۔
فریق گروه بیشتر از فرقه و صحرائی است
نزدیک بحرین و به ضم و فتح را صحرائی است
نزدیک به تهامه۔
فارق جدا کننده و شتر ماده و مادهٔ خر و
زن که درد زه پیدا کرده باشد و ابر جدا شده
از ابرها۔
فاروق فرق کننده میان دو چیز و لقب
حضرت عمر زیرا که فرق میکرد میان حق و
باطل یا آنکه ظاهر کرده بود اسلام به مکه در
حال ضعف اسلام پس فرق کرد میان
کفر و اسلام و تریاق فاروق تریاقی ست
بهترین تریاقها و نیکوترین معاجین و
مرکبات زیرا که فرق می کند میان مرض و صحت
فراق بالکسر از هم دیگر جدا شدن و بالفتح
و الکسر جدائی۔
فروق بضم رمیدن و رجستن ناقه و مادهٔ
خر از درد زه و نام موضعی ست و بالفتح موضعی
ست و لقب شهر قسطنطنیه۔
فرانق بالضم شیر درنده و جانوری ست
که پیش پیش شیر فریاد می کند و می ترساند
و آن را سیاه گوش گویند معرب پروانگ
و پروانه و آنکه راه بر لشکر باشد و آنکه نامه بر
سلطان را راه نماید۔

فسق بالکسر بیرون آمدن بنده از فرمان و رطب از پوست و ترک امر حق نمودن و بیرون آمدن از راه راست و کار بد کردن و همچنین فسوق بالضم و فتح سین مرد پیوسته فسق و همچنین فسیق بالکسر و التشدید سین۔

فستق بالضم و فتح تا و ضم آن معرب پسته۔

غشق بالفتح شکستن و نوعی از خوردن و سختی و بسیار شدن دنیای کس و به فتحتین نشاط و حرص و خوش دلی و پراگنده شدن نفس و گریختن و دویدن و دوری میان دو شاخ و دوری میان اول نلـے گلو و آخر آن۔

فلق بالفتح شگافتن و بالکسر شگاف هر چیز و به فتح نیز آمده فلوق جمع و سختی و بلا و کار شگفت و چوبی که او را شگافند برای کمان و هر پاره آن را فلق گویند و به فتحتین صبح و سپیده دم که آن را عمود صبح گویند و آفریدگان و دوزخ یا چاهی ست در دوزخ و زمین پست میان دو پشتهٔ زمین و فضای کشاده میان دو ریگ توده و کنده چوبین زندانیان که سوراخ بسیار دارد به قدر فراخی ساق و مردم را قفلها دران ساق پای انداز ند و بند کنند و آنچه از شیر ته کاسه بماند و شگاف کوه و شیری که از ترشی بریده شود و دهی ست یمن و بالکسر و فتح لام دهی ست به نیشاپور۔

فالق شگافنده و برآورنده چیزی از چیزی و آفریننده و نام موضعی ست و نخلی که خوشگوده او شگافته شود و بار او ظاهر شود و فالق الحب برآرنده برگ از دانه و فالق الاصباح شگافنده سپیدهٔ صبح از سیاهی شب۔

فلاق بضم شیر سیر شده و همچنین فلوق بالفتح و بالکسر غلیظ شدن و ترش شدن شیر چنانکه بریده شود و بالضم و الکسر تخم مرغ که شگافته شود و بچه از آن برآید۔

فلیق بالفتح کار شگفت و دهی است به طائف و رگی است در گردن و درآنجا زود و مغاکی ست پیش حلقوم شتر و بالضم و تشدید لام مفتوح نوعی ست از شفتالو که شگافته۔

فندق بضم فا و دال میوه ایست معروف که آن را بندق نیز گویند و کاروان سرا که بر سر راه باشد و نام موضعی است۔

فنداق بالضم صحیفهٔ حساب۔

فنیق شتر نیکو که بران سوار نشوند و آزار نرسانند و عزیز دارند۔

فنبق به ضمتین شتر مادهٔ فربه و زن به نعمت پرورده۔

فوق بالضم سوفار تیر و سپیدی ناخن و راه اول که از انجا آمده باشند و مر غیست و نوعی از کلام و اندام زن و جانب زبان و جای زه از تیر و فوق الذکر سر قضیب و بالفتح بالا و دربر نقیض تحت و فرمون آمدن و بلند شدن بر دیگران۔

فواق بالضم بازآمدن باد از سینه و برآمدن روح یا نزدیک شدن بآن و جمع شدن شیر در پستان ناقه و بادیکه از سینه برآید و حلقی که در وقت نزع شخص را پیدا میشود و مقدار زمان میان دو دوشیدن که ساعتی مے مکانند شتر بچه را تا شیر فرود آید یا زمان میان دست رساندن به پستان و کشادن از آن و به فتح نیز آمده۔

فهق بالفتح پر شدن ظرف چنانکه از سر بیرون ریزد و به فتح ها نیز آمده و رسیدن چیزی به فهقه یعنی با استخوان گردن۔

فهیق بالفتح فراخ و کشاده از هر چیز و شتر مادهٔ نیکو و برگزیده۔

فائق افزون و زیاده بر کسی و برگزیده از هر چیز و موضع پیوند سر و گردن۔

فیلق به فتح فا و لام لشکر فیالق جمع و مرد بزرگ۔

فیق بالفتح آواز ماکیان و بالکسر کوه قاف که گرد دنیا محیط ست و مرد دراز و موضعی است و شیر که میان دو دوشیدن در پستان جمع شود و به فتح ها نیز آمده جمع فیقة بالکسر

فصل الفا مع الکاف

فتک بهر سه حرکت ناگاه گرفتن و ناگاه کشتن و ترکب کاری عظیم شدن و هنر کردن و دلیر شدن و همچنین فتوک فرصت یافتن و کشتن یا زخم زدن کسی را و الحاح کردن در کاری۔

فاتک دلیر و صاحب جرأت فتاک بالضم و التشدید تا جمع۔

فدک بفتحتین دہی ست بخیبر۔
فدیک بالضم وفتح دال نام موضعی ست
فرک بالفتح مالیدن جامہ وخوشہ ودشمن داشتن یا دشمن داشتن زن شوی را وشوی زن را ہمچنین فروک بالضم وبالکسر دشمنی یا دشمنی زن با شوی ودشمنی شوی با زن وبفتح نیز آمده ونام دہی است وبفتحتین سستی بن گوش وسست شدن آن ودہی ست باصفہان وبکسر وفتح را موضعیست وبالفتح وکسر را چیزی کہ پوست او مالیده وپاک کرده شده۔
فارک و فروک بالفتح زنی کہ شوی را دشمن دارد۔
فریک دانہ وخوردنی کہ آن را مالیده وپاک کرده باشند ودر روغن وجز آن آمیختہ باشند
فکّ بالفتح وتشدید کاف جدا کردن دو چیز بہم در شده از یک دیگر وخلاص کردن اسیر را ووارد در دہان کردن کودک را واز گردیدن آوردن گردشده را وآزاد کردن بنده را وہمچنین فکوک ویکے از دو طرف زنخ بالائین را فک اعلیٰ وزیرین را فک اسفل خوانند وپیر فرتوت شدن ودست واکردن از آنچہ در دست باشد۔
فاکّ بہ تشدید کاف پیر فرتوت ونادان
فکاک بالفتح والکسر آنچہ گرو را بدان بیرون آرند وخلاص شدن اسیر از بند۔
فکک بفتحتین کشاده شدن پیوند دوش از ضعف وسستی وشکستہ شدن طرف زقن وآماسیده شدن قدم۔
فلک بالضم کشتی وکشتیہا مفرد وجمع آمده وبفتحتین آسمان افلاک وفلک بضمتین جمع وچرخہ ریسمان ومعظم وگرد از ہر چیزی وموج بحر وآبے کہ بباد واو را بہ حرکت آرد وریگ توده گرد وپاره زمین گرد وبلند برآمده واحد فلکہ بالفتح۔
فنوک بالضم ستیزه کردن ومقیم بودن بجای ودور آمدن در کاری ودروغ گفتن
فنک بالفتح شگفت وبفتح نون نیز آمده وتعدی وستیزه وغلبہ ودروغ وبالکسر دہانہ وپاره از شب وبالضم نیز آمده وپیوستہ خوردن طعامی ومکروه داشتن آن وبفتحتین نوعی جانور کہ آن را بہ فارسی دلہ گویند واز پوست آن پوستین سازند وآن پوستین نیکوترین پوستینہا ست وموافق بجمیع مزاجہا معتدل ست ودیجاز آن را نیز فنگ گویند ودہی ست بہ سمرقند وقلعہ ایست۔

فصل الفاء مع اللام

فأل بہ سکون ہمزه شگون نیک وگاہے در شگون بد نیز استعمال کنند۔
فال بالف ودہی ست بہ فارس معرب پال از آنجاست قطب الدین فالی مؤلف تقریب وغیر آن وشہریست بہ خوزستان وبعضے گفتہ اند کہ آن فالہ است۔
فئال بالکسر ومد ہمزه نوعی از بازی ست وآن چیزی است کہ در خاک پنہان کنند وبعد از آن خاک را قسمت کنند تا آنکہ در حصہ خاک یک کس آن چیز یافتہ شود۔
فتل بالفتح تافتن وبرگردانیدن وبہ فتحتین دوری میان آرنج وپہلوی شتر
فتیل بالفتح چیزی تافتہ شده وریسن باریک از لیف خرما ورشتہ کہ در دانہ خرما وچرک میان انگشتان۔
فجل بالضم وبضمتین ترب بالفتح وبفتحتین سست شدن وسطبر شدن۔
فحل بالفتح نر ونر در میان مادہا رہا کردن وستاره سہیل ونام مردیست وحصیر کہ از ریشہ درخت خرما بافند فحول بالضم جمع وموضعیست در شام وبالکسر وبالفتح نام چند موضع ست وفحل فحیل نر اصیل ونجیب
فحال بالکسر جمع فحل وبالضم وتشدید حا درخت خرمای نر کہ بر نہ دارد۔
فرعل بالضم بچہ کفتار۔
فسل بالفتح مرد ناکس بے مروت فسول وافسال جمع وشاخہای درخت انگور کہ برای نہال باشد واز شیر باز داشتن کودک با کنداوان۔
فسیل نہال۔

عــہ بدال مہملہ وفتحتین وتخفیف ہر دو آمده ۱۲

فسکل بالکسر کاف مرد کاہل و ناکس و بکسر فا و کاف و ضم ہر دو اسپی کہ در میدان پس ہمہ آید و عرب دہ اسپ کہ شرط کردہ در میدان تا زند نامہای ایشان بترتیب اینست مجلی و مصلی و مسلی ہر سہ بر وزن مفرج و تالی و عاطف و مرتاح بالضم و موئل و حظی و لطیم و سکیت بضم و فتح کاف کہ آنرا فسکل و فاسکول نیز گویند۔

فشل بالفتح ناتوان و سست شدن و مرد ترسندہ و بددل و بالکسر معروح و چیزی کہ زن در زیر خود انداز د در بهود و بفتحتین بددل و ترسندہ شدن۔

فصل یک موسم از چہار موسم سال و یک بخش از سخن و جز آن فصول جمع و جدا کردن و جدا شدن و پردہ و حجاب میان دو چیز و پیوند استخوان از بدن و محل پیوند اعضا و سخن راست و ظاہر و حکم درست و فاصل میان حق و باطل و از شیر باز کردن کودک و باز داشتن و بریدن و تغیر یکہ در قافیہ بیت واقع شود و آن اسقاط یک حرف متحرک یا زیادہ است و مانند آن میان بیت جائز نیست و فصل الخطاب کلامی کہ فصیح و روشن باشد و فرق کنندہ بود میان حق و باطل و کلمۂ اما بعد و کلام مختصر نظام البینۃ علی المدعی والیمین علی من انکر۔

فصال بالکسر باز داشت کودک از شیر و جمع فصیل۔

فاصل فرق کنندہ میان دو چیز۔

فصیل دیوار بیرون حصار یا بیرون سور شہر و شتر بچۂ از شیر باز کردہ و از مادر جدا کردہ۔

فصول بالضم بر آمدن از شہر و جمع فصل

فضل افزونی و ہمچنین فضیلت و افزون شدن و بخشش کردن و غلبہ کردن بر کسی بفضیلت و بضمتین زن یا مرد کہ جامۂ زیرین و بی آستین در خانہ بپوشد برای کار کردن

فاضل افزون آیندہ و مرد دانا و صاحب فضل۔

فضائل افزونیہا و ہنرہا و درجات بلند جمع فضیلت۔

فضول بالضم زیادتیہا افزونیہا جمع فضل و فضولی آنکہ بہ مالا یعنی مشغول شود و زیادہ سری کند۔

فضال بالکسر غلبہ جستن در فضل بر کسی و جدال کردن دران و بضم و تشدید ضاد مرد بسیار فضل۔

فعل بالفتح کردن و بالکسر کار و کردار و حرکت و جنبش آدمی و فرج شتر مادہ و فرج ہر مادہ کہ باشد۔

فعال بالفتح کار نیک و سخاوت و مروت یا ہر کاری کہ باشد نیک یا بد و بالکسر کردارہا و کارہا جمع فعل و باہم دیگر کار کردن و دستہ تبر و تیشہ فعل بضمتین جمع و بالفتح و تشدید عین بسیار کار کنندہ و نامیست از نامہای حق تعالی و عقل فعال یعنی عقل عاشر۔

فل بفتح و تشدید لام رخنہ روی کارد و دندانۂ دم شمشیر فلول جمع و ہزیمت کردن لشکر را و شکستن قومی کہ از جنگ منہزم شدہ باشد مفرد و جمع آمدہ و بالکسر زمین خشک کہ در وی گیاہ نباشد و باران نبارد۔

فلیل درخت انبوہ و دندان نیشتر کہ رخنہ شدہ باشد۔

فل بالضم و تخفیف لام مخفف فلان۔

فلفل بکسر ہر دو فا و ضم ہر دو معرب پلپل و آن دو قسم ست گرد و دراز و گرد نیز دو قسم ست سیاہ و سفید و بضم ہر دو فا خدمتگار زیرک و دار فلفل درخت فلفل در اول بار آوردن۔

فوفل بالضم و الفتح معروف و درخت آن مانند درخت نارجیل ست۔

فول بالضم باقلا و دانہ ایست مانند نخود و نخود را نیز گفتہ اند۔

فوال بالفتح و تشدید واو باقلا فروش

فوصل او اخر آیات قرآن بمنزلۂ قوافی در شعر

فواضل بخششہای بزرگ و عطاہای نیکو

فیل بالکسر معرب پیل و خسیس گران فیول و افیال جمع و بالفتح و بالکسر سست رای

فیال بالفتح و تشدید یا پیل بان

و صاحب بیل -

فائل رگ ران و گوشت کنارهٔ سرین

فیصل بالفتح حاکم و حکم که فیصل کند میان حق و باطل و بمعنی حاکم را فیصلی نیز گویند -

فصل الفاء مع المیم

فأم بالفتح و سکون همزه سیراب شدن و پر کردن شتر دهان را از گیاه -

فئام بالکسر و مد همزه گروه مردم و گلیم و چادر که بر هودج کشند و عامه بیا خوانند نه بهمزه فؤم بضمتین جمع -

فحم بالفتح خاموش شدن چنانکه جواب نتوان دادن و آب ساکن کردن باشد و به فتح و به فتحتین انگشت[1] فحمه یکی و اول شب یا سیاهی شب -

فاحم سخت سیاه و گوسپند آواز کننده -

فحیم انگشت و سخت سیاه -

فحوم بالضم سیاه رنگ شدن و گریستن کودک چنانکه بیهوش شود و بدین دو معنی است

فحام بالضم روان شدن آب چاه -

فخم بزرگ قدر و هر چیز بزرگ -

فدم بالفتح درماندگی و گرانی و سستی زبان و کم فهمی و مرد نادان و درشت و جفا کننده و چیز سرخ و سیر رنگ آنکه سرخی او بسیار نه باشد فدام جمع و بر دهن فدام گذاشتن و دهن کوزه به فدام بستن -

فدام بالکسر و بالضم و تشدید دال دهن بند مجوس که بر دهان خود می بستند وقت آب خوردن و آنچه برای صاف کردن آب و شراب بر دهن کوزه و ظرف گذارند ...

فرزم بضم فا و زا اکندهٔ موزه دوز -

فرطوم بضم فا بینی موزه -

فصم بالفتح شکستن چیزی چنانکه جدا نشود و گسستگی و بریدن و ویران شدن خانه -

فطام بالفتح جدائی و بریدگی کودک از شیر

فطیم کودک از شیر باز شده و باز داشته از عادت فطم بضمتین جمع -

فاطم ناقه که شتر بچهٔ یکساله از وی باز کنند

فطم بالفتح باز کردن کودک را از شیر و بریدن کوه و جز آن و باز داشتن از عادت -

فعم بالفتح آگنده و پر کردن بینی از بوی خوش و درختیست یا گلیست -

فغم بالفتح بستن و کشادن بوی خوش سوراخ بینی را و بوسه دادن زن را و شیر خوردن بزغاله و به فتحتین مقیم شدن بجای و لازم شدن بدان و حریص شدن بچیزی -

فقم بالفتح و الضم زنخ یا یکطرف زنخ و به فتح آنچه به جنبش زبان از میان دندان بیرون آید و به فتحتین پر شدن و دندانهای پیش بالائین بیرون آمدن و بسیار خوشحال شدن و مال بسیار شدن و کم شدن و به ضمتین دهان و بالفتح و کسر قاف مرد دانا که در سخن بر خصمان غالب شود -

فقیم بالضم و فتح قاف و سکون یا گروهی از قبیلهٔ بنی کنانه -

فم بر سه حرکت و بفتح ها به تشدید میم نیز آمده -

فوم بالضم سیر و نخود و گندم و نان و دانه که از آن نان پزند و گروه ...

فهم بالفتح دانستن و دریافتن و به فتح ها نیز آمده و پدر قبیله ایست و بالفتح و کسر ها زود و نیک دریابنده -

فیم بالفتح مرد سخت فیوم جمع -

فیوم بالفتح و تشدید شهری در مصر -

فیلم بالفتح فا و لام مرد بزرگ و مرد بد دل و چاه فراخ گوشه و نطع و بسیاری از لشکر -

فصل الفاء مع النون

فاران نام کوهی ست که در توریت مذکور است -

فتون بالضم آزمودن و به فتنه افگندن و شگفت آوردن از چیزی -

فتن بالفتح سوختن و آزمودن از چیزی و گونه و حال و به کسر و فتح تا جمع فتنه و معنی آن گذشت -

فتان بالکسر غلاف از چرم و پوست که درون بالای می کنند و به فتح و تشدید تا دو شیطان و فتنه انگیز و زرگر و پیشه ور -

فتین نقره بآتش در آورده و سبو -

فاتن گمراه کننده و شیطان -

فتیان جوانان و جوان مردان و به فتحتین دو جوان و شب و روز -

[1] انگشت یعنی کوئلہ ۱۲

فدن بفتحتین رنگیست سرخ و قصر بزرگ و بلند ترین۔
فدین بضم و فتح دال دہی ست۔
فدان بالفتح و تشدید دال و تخفیف آن گاو یا دو گاو کہ باہم بندند برای قلبہ راندن و کاشتن و آلہ قلبہ رانی کہ بر گاو بندند برای قلبہ رانی فداوین بہ تشدید دال جمع و بمعنی خدادین بہ تشدید دال گذشت در فداد۔
فرفیون بفتح و کسر فای دوم دارویست معروف۔
فرن بالضم جای نان پختن کہ در زمین کنند و آن غیر تنورست و نانی کہ دران پزند آنرا فرنی گویند و نیز فرنی بمعنے مرد درشت غلیظ و سگ فربہ آمدہ۔
فران بالفتح نام آبیست و بالفتح و تشدید را شہری وسیع در مغرب زمین۔
فرین بالضم و فتح را دہیست بشام و بکسر و تشدید رای مکسورہ موضعیست۔
فرزان بالکسر معرب فرزین فرزانہ و فرازین جمع
فرقدان دو ستارہ ایست نزدیک قطب۔
فرقان بالضم قرآن و ہر چہ بدان فرق کنند میان حق و باطل و سحر و صبح و توریت و شگافتہ شدن دریا و یوم الفرقان روز بدر۔
فرسن بکسر فا و سین سم شتر۔
فراسن بضم فا و فتح را و کسر سین خیر۔
فرجون بکسر فا و فتح جیم پشت خار ستور۔
فراسیون بالفتح گندنای کوہی۔

فرعون بالکسر نہنگ و لقب ولید بن مصعب کہ معاصر موسیٰ بودہ و لقب ہر کہ پادشاہ مصر بود و ہر کہ سرکش و متمرد باشد بعضے گفتہ اند نام پدر خضر بالیسار و۔
فشن بالضم دہیست بمصر۔
فاشان دہیست بمرو۔
فطن بہر سہ حرکت و بفتحتین و بضمتین زیرک شدن و زیرکی و بالفتح و کسر طا زیرک و دانا و بر وزن عدل و عضد نیز آمدہ و ہمچنین فاطن و فطین و فطون بالفتح و فطن بالضم جمع۔
فقدان بالکسر و الضم گم کردن۔
فلان و فلانہ کنایہ از آدمی و با الف و لام کنایہ از بہائم و گاہی یکی را فل و ود و فلان را فلون و جمع را افلون۔
فن بالفتح و تشدید نون حال و گونہ و نوع از چیزی و راندن۔
فنن بفتحتین شاخ افنان جمع افانین جمع الجمع
فوران جوشیدن۔
فیضان بفتحتین مردن و ریختہ شدن آب از بسیاری و فاش شدن خبر
فیجن و بالفتح سداب۔

فصل الفاء مع الواو

فاؤ بالفتح و سکون ہمزہ زدن و شگافتن سر بزخم شمشیر و شگافتن ہر چیز و شگاف و میان دو کوہ۔
فجو بالفتح دور بودن زہ از کمان۔

فرو بالفتح پوستین پوشیدن و پوستین۔
فسو بالفتح گوز دادن و لقب گروہی از قبیلہ عبد القیس۔
فشو بالفتح و بضمتین و تشدید واو فاش و آشکار شدن خبر و منتشر شدن و بوی چیزی
فصو بالفتح فراخ شدن شدن مکان و در ہمیان نگردن درم۔
فطو بالفتح سخت راندن۔
فغو بالفتح و غین معجمہ شگوفہ حنا و ہمچنین فاغیہ
فقو پیس کسی رفتن و موضعیست۔
فلو از شیر بگردن کودک و کرہ اسپ و بہ شمشیر زدن و مسافر شدن و عاقل شدن بعد از نادانی و بہ ضمتین و تشدید واو خر کرہ و کرہ اسپ کہ از شیر باز کردہ باشند یا آنکہ یکسالہ شدہ باشد۔
فہو بالفتح سہو کردن۔

فصل الفاء مع الہاء

فارہ مرد زیرک۔
فرہ بفتحتین سخت شاد شدن و شہریست معروف نزدیک سجستان اما صحیح آنست کہ آن فراہ است بر وزن صحابہ و بہ فتح و کسر را مرد سخت شاد فرہین و فارہین جمع۔
فقہ دریافتن و دانستن چیزی و علم دین و شریعت و بہ فتح و کسر قاف دانشمند و تیز فہم
فکہ بفتحتین خوش طبع و ظریف شدن سخت شاد شدن۔
فاکہ و فکہ بالفتح و کسر کاف شادمان و خوش

طبع وظریف۔

فواکہ میوہا جمع فاکہۃ وبعضی گفتہ اند خرما وانگور وانار را باشد واین خطاست۔

فوہ بالفتح وفاہ دہان افواہ جمع وبہ فتحتین فراخ دہان شدن وبالضم وتشدید واو مفتوح رودرنگ کہ آنرا روناس نیز گویند۔

فصل الفاء مع الباء

فری بالفتح شگافتن چیزی ودروغ گفتن وبالفتح وتشدید یا دروغ گفتہ شدہ وازخود ساختہ شدہ۔

⁂ ⁂ ⁂

باب القاف

فصل القاف مع الالف

قباء جامۂ دولائی معروف وبغیر ہمزہ گیاہیست وخم کردن چیزی وبالضم وبہ ہمزہ موضعیست نزدیک مدینہ وبے ہمزہ نیز آمدہ وموضعیست میان مکہ وبصرہ وبغیر ہمزہ شہریست بہ فرغانہ۔

قبیطی بالضم حلوائیست معروف وآنرا قبیط وقباط بالضم وتشدید با نیز گویند۔

قبعثری بالفتح شتر بزرگ وشتر بچہ لاغر وجانوریست در دریا وچیزی سخت بزرگ خلقت ونام عربی کہ معروف بہ فصاحت ست وگویند در فصل انگور باجمعے از ظرفای شعرا باغی درآمد ذکر حجاج درمیان آمد قبعثری گفت اللہم سود وجہہ واقطع عنقہ واسقنی من دمہ۔ بار خدایا سیاہ کن روی اورا وببر گردن اورا وازخون او بیاشام مرا چون این خبر بہ حجاج رسید در حال بہ احضار او امر کرد چون پیش حجاج آمد وغضب وتہدید اورا دید بدیہہ گفت چون رسیدن انگور نزدیک بود از روے شوق وآرزو از حق تعالی درخواستم کہ انگور بہ پزد وبرسد وسیاہ شود تا از شیرۂ او بیاشامم ودشمنان از روی عداوت بہ لوئی دیگر عرض نمود نہ چون حجاج بعد از گفت وگوی بسیار با کمال فصاحت از جواب عاجز ماند از روی غضب گفت لاحملنک علی الادہم ہر آئینہ ترا سوار خواہم کرد بر بند آہن قبعثری آن را بر معنی اسپ سیاہ حمل نمودہ در جواب گفت مثل الامیر یحمل علی الاشہب والادہم یعنی مثل امیر راسزاوارست کہ بر اشہب وادہم سوار کند باز حجاج گفت اردت حدیدا از ادہم حدید ارادہ شدہ است قبعثری باز حدیدا بمعنی دیگر حمل کردہ در جواب گفت ان یکون حدیدا خیر من آن یکون بلیدا۔ ادہم کہ تیز رو باشد بہتر از آن است کہ کندرو بود حجاج از کمال فصاحت وسرعت جواب او درماندہ از سر تقصیر او درگذشت۔

قتلی کشتگان جمع قتیل۔

قثا بالفتح والکسر وتشدید ثا خیار دراز کہ از درازی وباریکی گاہے خم میشود ووقت خیار کوچک آن را خیار بادرنگ گویند۔

قذی بالفتح خاشاک کہ در چشم وشراب وغیر آن افتد وخون وآب غلیظ کہ از رحم شتر ماده وقت پیش از زادن وپس از زادن افتد وبالکسر خاک باریک۔

قربی بالضم خویشی ونزدیکی وخویش ونزدیک شدن۔

قری بالکسر مہمانی ومہمانی کردن وبالضم دہہا جمع قریہ۔

قراء بالفتح مہمانی کردن وبالضم وتشدید را قرآن خوانان جمع قاری وعبادت کنندہ وپارسا وبدین معنی مفردست وبالفتح وتشدید را خوش خوان۔

قرء بالفتح وزیدن باد بہ وقت خود وقرار گرفتن آب منی در رحم ناقہ وباز برگشتن ونزدیک شدن وپس شدن وبرگردیدن وعبادت کردن وآبستن شدن ناقہ وجمع کردن وفراہم آوردن وزادن حاملہ وسپری شدن حیض ووقت پاکی زن وحیض وطہر میان دو حیض وبدین دو معنی بالضم نیز آمدہ ووقت دقافیہا اقراء وقروء جمع وبعضے گفتہ اند قرء کہ بمعنے حیض ست جمع آن اقراء ست وبمعنی طہر جمع آن قروء ست۔

قصاری بالضم پایان ونہایت چیزی

قضاء بالفتح خوردن وگندہ شدن وبوی

گرفتن شک و افتادن و سرخ شدن چشم و تباه شدن آن و کهنه شدن رسن و پاره شدن آن بالفتح و مد همزه و بغیر همزه حکم کردن و گذاردن واجب تمام کردن و آفریدن و بیان کردن و عبادتی که وقتش گذشته باشد و بہ تشدید ضاد زرهٔ محکم۔
قضلی با حکمها و خبرها جمع قضیه۔
قطا بالفتح مرغ سنگ خوار۔
قفا پس گردن۔
قلی بالکسر و **قلاء** بالفتح دشمن داشتن کسی را۔
قمو بالفتح فربه شدن ستور و خوار شدن۔
قمرا بالفتح شعاع ماه و مرغیست و شب ماهتاب۔
قی بالفتح برانداختن چیزی از گلو۔

فصل القاف مع البار

قأب بالفتح و سکون همزه طعام و آب خوردن و آشامیدن یا تمام خوردن آشامیدن۔
قاب بالفتح و بالف مابین قبضهٔ کمان و خانهٔ کمان و مقدار چیزی همچنین قیب بالکسر۔
قبوب بالضم فریاد و غوغا کردن در خصومت و جنگ و پژمرده شدن گوشت و پوست خرما و خشک شدن ریش و جراحت۔
قبقب بفتح هر دو قاف شکم و بالکسر صدفی ست دریائی۔
قب بالفتح و تشدید با شنیدن آواز دندان برهم زدن و شتر درنده و شتر نر و آواز کردن دندان شیر که برهم نهند یکی زنند و همچنین قبیب و خشک شدن گیاه و بریدن و برگشتن از مردم و شتر و پاره‌ها که درون جیب پیراهن کنند و سوراخی که دران محور دولاب می‌گردد و یا سوراخ میان بکرهٔ دلو و یا چوبی که درمیان بکرهٔ دلو می‌باشد و رئیس و پادشاه و خلیفه و مابین دو الیه یا دو سرین و بالکسر استخوان برآمده از پشت میان دو الیه و شیخ قوم و بالضم زنان باریک میان جمع قبار بالفتح و تشدید با۔
قبب بفتحتین باریک میان و بالضم و فتح با جمع قبه۔
قباب بالضم قلعه ایست بمدینه و شمشیر تیز بران و ملخی بزرگ و فربه و بالکسر موضعیست بسمرقند و محله ایست به نیشاپور و موضعیست دررهگذر حاجیان بموه و ہی ست مابین مصر و بعقوبا و نوع ماهی ست و جمع قبه و بفتح و تشدید با شیر درنده و موضعی ست بآذربیجان۔
قبقاب بفتح هر دو قاف دروغ گوی و شتر مست آواز کننده و اندام فراخ زن و نعلین چوبی و مهره ایست که بدان جاها مهره کنند و بسیار گوی و آواز دندان نر و همچنین قبقبه۔
قتب بالکسر روده و آلات و ساز و ساخت گاو آب کش اقتاب جمع و بعضی گفته اند که اقتاب آنچه از پیه و جز آن گرد روده و شکم پیچیده است و در دو ها را قتب گویند و بالفتح خوراندن روده و پیه بریان و بفتحتین پالان یا پالان خرد بقدر کوهان شتر و بسکون تا نیز آمده و بالفتح و کسر تا تنگ خوی و دزد و عفب
قحب بالفتح کلان سال و عجوز و سرفه کردن و آنکه او را سرفه گیرد۔
قحاب بالضم سرفهٔ اسپ و شتر و مردم۔
قرب بالضم نزدیکی و نزدیک شدن و موضعی ست و بالفتح در آوردن شمشیر در غلاف و ساختن غلاف برای شمشیر و بالضم و بضمتین کرد و تهیگاه تا نالیدن یا از دو دیگر و شبانروزی فرود آمدن فرود افگندن آب بالکسر و فتح را مشکها جمع قربه۔
قراب بالکسر با یکدیگر نزدیک شدن و نیام شمشیر یا ظرفی که شمشیر با نیام دران کنند و در داشتن یا برای جماع و بالفتح نزدیکی۔
قارب کشتی خرد که پهلوی کشتی بزرگ دارند برای برآوردن ستور و آنکه شب طلب آب کند و قارب الصخره نام طمائی ست معروف که بطمع نوشته که بر سنگ دید که زیر این سنگ زرست چندان سر بر سنگ زد که بمرد پس بدین لقب مشهور شد۔
قریب نزدیک و ماهی نمک زده تا ادام کرده باشد و بالضم و فتح را نام مردیست و لقب پدر اصمعی و لقب رئیس خوارج۔
قرطعب بالکسر و فتح طا چیزی بسیار کم
قرب بالفتح جماع بسیار و به فتحتین سختی و درشتی و سخت شدن۔
قازب سوداگر حریص۔

قسب بالفتح چیزی درشت و سخت و خرمای خشک که در دهان ریزه شود و روان شدن آب.

قسوب بالضم سخت شدن.

قسیب رفتار آب و آواز آن.

قشب بالفتح آمیختن و زهر دادن و مکروه رسانیدن و تباه کردن و آلودن بچیزی و کسب نیکنامی و بدنامی کردن و دروغ گفتن و سرزنش کردن و جلا دادن شمشیر و زائل کردن هوش و بالکسر نفس و نام مردیست و گیاهیست و مردِ بی خیر و زنگ شمشیر و جز آن و زهر و بمعنی به فتحتین نیز آمده.

قشیب شمشیر تیز زدوده و زنگ رسیده و نو و کهنه و قصریست به یمن.

قصب بالفتح بریدن و باز داشتن شتر از آب پیش از سیراب شدن و بالضم تیغیت و زدوده اقصاب جمع و به فتحتین نی و هر گیاهی که میان خالی و گره دار باشد و ماشوره و هر چیز که مانند آن میان کاواک باشد چون استخوان و آنچه از نقره و برنج میان کاوا سازند و استخوان انگشت و گلو و مخرج نفس و رگهای شش و مجرای آب چشمه و مجرای اشک و جامهٔ نازک از کتان و مروارید آبدار و زبرجد خوش آب مرصع به یاقوت و تیغهای گره گره و انبوهٔ ها جواهر و فی الحدیث بشر خدیجة ببیت فی الجنة من قصب.

قصاب بالضم و تشدید صاد جمع قصابه یعنی نای و برنج نی و بالفتح نای زن و پرنده

گوشت و زدوده و همچنین قاصب و قاصب بمعنی رعد آواز کننده نیز آمده.

قضب بالفتح بتازیانه و چوب زدن و بریدن و هر درختی که بلند و بسیار شاخ باشد و شاخهائی که بریده شود برائے ساختن تیر و کمان و درختی ست که از ان کمان سازند و گیاهی ست.

قضیب شاخ درخت و ناقهٔ که رام نا شده و ابر و شمشیر نازک و شمشیر تیز و تازیانه و کمانیکه از شاخ درخت سازند و وادی است به یمن و یمامه و نام مردیست.

قاضب شمشیر تیز قواضب جمع.

قطب بالفتح و درهم کشیدن رو و چین افگندن میان دو ابرو و ترش شدن و بریدن و جمع کردن و آمیختن شراب بآب و درغضب آوردن و پر کردن ظرف و یک گوشهٔ جوال در گوشهٔ دیگر کردن و پیچیدن آن و جمع شدن گروهی و میان دو گروه کدورت افگندن و بهر سه حرکت میخ که آسیا بران میگردد و بالضم ستاره ایست که قبلهٔ مسجد بران بنا کنند و سید قوم و سپه سالار که مدار کار بر و باشد و مدار و اصل هر چیز.

قطوب بالضم روی ترش کردن و درهم کشیدن و بالفتح ترش رو و شیر درنده.

قطاب بالکسر آمیختگی و گریبان جامه.

قطرب بالضم زرد موش و کرگ میی ریخته و جاهل و بد دل و سفیه و مخنث و نوعی

از مالیخولیا و سگان خرد و جنیان خرد و مرغیست و جانوریست که تمام دن حرکت میباشد و بعضے گفته اند که آن کرمی ست سیاه که بر روی آب در حرکت میباشد و لقب دانشمندیست نحوی شاگرد سیبویه که همیشه در طلب علم میبود.

قعب بالفتح کاسهٔ چوبین بزرگ یا قدحی که یک کس را سیراب کند.

قلب بالفتح دل و خرد و خالص هر چیزی و میانهٔ لشکر و منزلیست از منازل قمر و آن ستاره ایست بزرگ که بر قلب عقرب واقع شده و برگردانیدن و باژگونه کردن جامه و جز آن و بر دل زدن و چیزی بدل رسیدن و مغز درخت خرما بیرون کشیدن و برانیدن و سرخ شدن غورهٔ خرما و بالضم دست برنجن و دستینه و مار سفید مغز درخت خرما یا نیکو ترین برگ آن و بدین معنی بالفتح والکسر نیز آمده و بالضم و تشدید لام مفتوح مرد حیله گر داناه برگردانیدن کارها و به فتحتین برگشتگی لب.

قلیب چاه یا چاه کهنه گرد ناگرفته بسنگ و جز آن.

قالب به کسر لام گردانده و داژگون کننده و غورهٔ خرما سرخ گشته و بزی که رنگ او خلاف رنگ مادر باشد و به فتح لام کالبد کفش و خشت و زر و نقره و جز آن و به کسر لام نیز آمده.

قلاب بالضم کوهی ست و درد دل و بیماری تشنه شتر علی الفور.

قنب بالضم غلاف قضیب چارپایان یا چارپائیے که سم دارد چون اسپ جز آن و مادیان بزرگ
قنیب ابر و جماعهٔ مردم۔
قوب بالفتح زمین کندن و شگافتن مرغ بیضهٔ خود را و بضم چوزه۔
قهب بالفتح سفید به تیرگی مائل و کوه بزرگ و شتر کلان سال۔

فصل القاف مع التاء

قافلة کاروان و از سفر باز گردنده۔
قابلة زن شایسته و زنی که بچه زایاند و زنی که بچه را پرورش کند و شب گذشته و شب آینده
قافیة پس سر و در پی آینده و کلمهٔ آخر که شعر بی آن درست نباشد۔
قاطبة همه۔
قاعدة بنیاد و زن نشسته۔
قاذورة بدخلق و پلیدی قاذورات جمع
قارعة حادثهٔ زمانه و سختی و کوبنده چیزی و قیامت۔
قانت فرمان برنده و دعا خواننده در نماز و خاموش۔
قارورة شیشه و هرچه در آن شراب و غیر آن قرار گیرد و حدقهٔ چشم و بول مریض که پیش طبیب برند۔
قیلیلة زمان قیلوله۔
قبلة بالضم بوسه و بالکسر کعبه و جهتی که بدان نماز روکنند و رکنار و بالفتح چوبک و میان سوراخ که

در دوک چرخ کنند۔
قبرة بضم قاف و فتح بای مشدده۔
قنبرة بالنون مرغ چکاوک که آنرا پرستو نیز گویند و عوام آنرا ابابیل نامند۔
قبضة بالفتح یک کف دست و بالضم دسته چیزی و بدست گرفته شده مقدار یک مشت از چیزی۔
قبة بالضم و تشدید با بنای گرد بر آورده چون گنبد و هرچه مثل گنبد سازند چون قبهٔ سپر و قبهٔ عماری و مانند آن قباب بالکسر جمع و قبة الاسلام لقب قبة الشاة بالکسر هزار خانهٔ شکنبه۔
قبیعة بند شمشیر و کارد و سوراخ و بینی خوک
قبالة بالفتح ضامن شدن و باد قبول یعنی باد صبا آمدن و بالکسر دایگی کردن۔
قترة به فتحتین غبار و نشانهٔ سیاهی۔
قتات بالفتح و تشدید تا سخن چین و دروغ گو۔
قت بالفتح و تشدید تا سلیت بریدن و سخن چینی کردن و دروغ گفتن و خوشبو ساختن روغن بریحان۔
قحبة فاسده و زن از درو و زن بدکار و بعضی گفته اند که بدین معنی عربی نیست۔
قدرة توانا شدن و توانگر شدن۔
قدوة بالکسر و الضم پیشوا۔
قرحة بالضم ریش و جراحت۔
قریحة اول آبی که از چاه بر آید و اول هر چیز و طبیعت آدمی و گزین مال۔

قربة بالضم خویشی و نزدیکی و نزدیک شدن و بالکسر مشک قرب بروزن عنب جمع۔
قریة بالفتح ده و شهر۔
قرعة بالضم چوب پاره و جز آن که بدان فال گیرند و بالفتح کدوی تر۔
قرطة بالضم گوشوار۔
قرقسة بالفتح حیوان را خواندن۔
قرقرة بالفتح آواز کردن شکم و نیک خندیدن و آواز گردانیدن۔
قرمطة مخزو و نزدیک بهم نهادن گام رفتن
قراضة بالضم ریزهٔ زر و سیم۔
قراءة بالکسر خواندن۔
قرة بالضم و تشدید را روشنی چشم
قسوة و قساوة بالفتح سخت دل شدن و سیاه دل شدن۔
قسورة بالفتح شیر درنده۔
قسمة بالکسر بخشش و به فتح قاف و کسر سین و فتح آن حسن۔
قسامة بالفتح حسن و صلح میان کفار و مسلمانان قسامات جمع و جماعه که بر چیزی قسم خورند و آن را بگیرند تا گواه آرند و نیز چون در قریه کسی کشته شود و اهل قریه گویند که کشندهٔ آن ما را معلوم نیست پنجاه کس را از اهل قریه سوگند دهند۔
قشدة و قلدة هر دو بالکسر تفل مسکه چون آن را صاف کنند بفارسی دوسغ گویند۔
قصاعة بالفتح خرد و ریزه بر آمدن کودکی

کلان نشود۔
قصبة بفتحتین شهر و ده و نی و استخوان و هر چیزی که مجوف باشد مانند گوشواره و غیره که از طلا و نقره سازند۔
قصارة بالفتح شستن جامه۔
قضامة به ضاد معجمه خشک شدن و لاغر شدن۔
قضية حکم گذاردن و خبر و حکم۔
قضاعة بالضم بدر گروهی از مین و سگ آبی۔
قطیعة بالفتح رمه گاو و گوسفند و غیر آن۔
قطیفة جامه مخمل معروف۔
قعقعة بالفتح آواز کردن سلاح و کاغذ و پوست خشک۔
قعدة بالکسر نوعی از نشست و مقداری از مکان که نشیننده دران مقدار نشیند و به فتح نیز آمده و آخرین فرزند و بالضم مرکبی که شبان بران سوار شود و در هر کاری و خری که بر آن سوار شوند و تدبین و پالان و به ضم قاف و فتح عین بسیار نشیننده۔
قلة بالضم چوبی خرد که کودکان بآن بازی کنند به چوب دراز و بالضم و تشدید لام سبوی بزرگ و قلتین یعنی دو سبوی آب و آن مقدار آب کثیر ست پیش امام شافعی رح و بالای سر هر چیزی و کوهان شتر و سر کوه و قبضهٔ تیغ و بالکسر کمی خلاف کثرت و لرزه و بالفتح به شدن و برخاستن از بیماری و رستن بیرون از فقر۔

قلعة ابر پاره و خانه که از سنگ ساخته باشد۔
قلنسوة بفتحتین و ضم سین کلاه۔
قلقلة بالفتح آواز کردن و جنبانیدن۔
قلفة بالضم سر ذکر ختنه ناکرده و بالفتح ختنه ناکرده شدن۔
قمة بالضم و تشدید میم سر هر چیز و گروه۔
قمامة بالضم خار و خاشاک که از خانه روفته شود و گروه آدمی۔
قمقمة بضم هر دو قاف ظرفی ست معروف۔
قنوت بالضم فرمانبرداری کردن و دعا خواندن و ایستادن و خاموش شدن در نماز۔
قنطرة بالفتح نیک بستن پل و تمام کردن و پل بزرگ و بنای بلند۔
قنات کاریز و نیزه و استخوان مهرهٔ پشت
قنیة بالکسر سرمایه۔
قناعة بالفتح راضی شدن باندک چیز۔
قنینة بر وزن سکینه ظرفی که دران شراب کنند۔
قنانة بالکسر نسبت بر دستای عراق عرب
قنة بالضم و تشدید نون سر کوه و بالای چیزی و بالکسر تار ریسمان نواروی است که آنرا به فارسی بیرزد گویند۔
قوة زور و نیرو و یکتا راز ریسمان۔
قوت بالضم خوردنی۔
قومة بالفتح یکبار استادن و یکبار برخاستن
قومرة بالفتح و تشدید را و تخفیف آن نیز از نیل خرما و کنایه از زن است۔

قوارة بالضم پارچه گرد که از گریبان پیراهن و غیر آن برون آرند و هر چه گرد بریده شود از پارچه و غیر آن یا خاص ست به پوست و چیزی که بریده شود از اطراف چیزی و چیزی که از اطراف آن بریده شود و موضعی ست به بصره و مدینه۔
قاهرة شهر قدیم بدیار مصر۔
قیلولة و قائلة خواب کردن چاشتگاه
قبینة بالفتح کنیزک۔
قیعة بالکسر بیابان ها و جایها که گیاه و درخت دران نروید جمع قاع۔

فصل القاف مع الجیم

قبج بالفتح معروف کبک قبجة واحد۔
قنوج بالکسر و تشدید نون مفتوح شهری است معروف بهند که سلطان محمود غازی آنرا فتح نمود
قولنج بالضم و فتح لام بیماری است معروف که در روده بهم میرسد و به فتح و ضم قاف و کسر لام نیز آمده۔

فصل القاف مع الحاء

قبح بالضم زشتی و زشت شدن نقیض حسن و به فتح نیز آمده۔
قبیح زشت و کرانهٔ استخوان بازو به آرنج پیوسته یا پیوند ساق و ران۔
قباح بالفتح زشت بودن و کنار رفتار رنج

و پیوند ساق در آن و بالضم و تشدید یا آخر

قحّ بالضم و تشدید حا ساده و بی آمیزو خالص و تنکی و بدی و درشت و جفاکار از مردم و غیر آن و خربزهٔ خام۔

قدح بالکسر تیر ناتمام تراشیده و بیکان و پر نکرده و تیر قمار و آن دوازده تیرست که عرب بدان بازی کنند قداح بالکسر جمع و بالفتح شوربا بکفگیر برداشتن و آتش زدن و طعنه کردن در نسب کسی و خوردن کرم دندان و چوب را و آب تباه شده را از چشمه بیرون کردن و چوب تیر را شگافتن تا پیکان در آن کنند و فرو رفتن چشم و به علف بستن اسپ را بعد از آن که خوید داده باشند مرادف تضمیر و خوره که در درخت و دندان افتد و شگاف چوب مرادف قادح و قادحه بمعنی طعنه زننده نیز آمده و بحتین کاسهٔ بزرگ و خرد و یا کاسه که دو کس را سیر آب کند اقداح جمع

قدمح شوربا یا آنچه در ته دیگ ماند و به مشقت آنرا به قاشق برداشته شود۔

قدوح بالفتح چاهی که بدست از وی آب گرفته شود۔

قداح بالکسر سنگ و آهن آتش زنه و بالفتح و تشدید دال کاسه فروش و تیر تراش و اطراف گیاه تازه۔

قرح بالفتح ریش کردن و خسته کردن و رشیبا بیرون آمدن و بسوختن پیش آمدن و ریشی که لبنساد منجر شود و گرسنگی سخت که بسیار بکشد و

بالضم نام وادی است و اول بر بیرون شب در سر ماه و زخم رسانیدن و پوشیدن زره که بدن را مجروح کند یا آنکه بالفتح جراحت سلاح باشد و بالضم درد آن و به فتحتین ریش بر آمدن و بر آمدگی آبله کودک

قروح بالضم جمع قرحه و پیدا شدن حمل ناقه را و تمام دندان شدن ستور چون اسپ و استر و مانند آن۔

قریح ریش و چیز خالص۔

قراح بالفتح خالص از هر چیز و آبی که با آن نیامیخته باشد و روی است و جز آن و زمینی که آب و درخت داشته باشد یا زمینی که از برای زراعت و نهال نشاندن باشد و بالضم دهی ست و شمشیر قطیف۔

قزح بالکسر تخم پیاز و دیگ افزار و سرگین مار و بالفتح توابل در دیگ کردن و بلند شدن شعر و جز آن و بول انداختن سگ و بالضم قزح نام کوهیست بمزدلفه و ملکیست موکل ابر و نام پادشاهی است از پادشاهان عجم و قوس قزح کمان رنگین که در هوا ظاهر شود و آن را کمان رستم و کمان شیطان گویند و آن را قوس قزح جهت آن گویند که قزح ماخوذ ست از قزحه بالضم بمعنی راه زرد و سرخ و سبز یا آنکه بلند ست ماخوذ از قزح ست بمعنی ارتفاع یا منسوب ست به ملک موکل ابر یا منسوب ست به پادشاهی از پادشاهان عجم۔

قزاح بالضم بیماریست که بگوسفندان می رسد۔

قلح بالکسر جامهٔ سرگین و بالفتح خر کلان سال و بفتحتین زردی دندان و زرد شدن آن مرادف قلاح بالفتح۔

قمح بالفتح گندم و بست خشک خوردن چنانکه دوای خشک خورند۔

قموح بالضم سر بالا آوردن شتر بعد از خوردن و گذاشتن آب را۔

قماح بالکسر و بالضم دو ماه سرمای سخت۔

قنح بالفتح خم دادن چیزی را مانند چوگان و جز آن و کلید راست کردن برای در و سیر شدن شتر و سر برداشتن از آب به جهت سیرابی و زور داشتن بر خوردن آب۔

قنلح بالضم و تشدید نون کلید راز و چوب

قوح بالفتح ریم و چرک شدن در زخم و خانه را جاروب کردن و موضعی ست نزدیک مدینه

قیح بالفتح زرد آب و ریم شدن در زخم

فصل القاف مع الخاء

قلخ بانگ کردن گشن و زدن چیز خشک بر چیز خشک کندن درخت مرادف تقلیخ و خر کلان سال و زمین ست میان حاجی۔

قلاخ بالضم موضعی ست به یمن و نام شاعری

قوخ بالفتح تباه شدن اندرون یا اسطه بیماری

فصل القاف مع الدال

قتد بہ فتحتین چوب پالان ونالیدن شتر
وخوردن درخت قتاد۔
قتاد بالفتح درختی ست سخت خاردار۔
قثد بالفتح خوردن خیار و بہ فتحتین بادرنگ
بعضے گفتہ اند چیزی ست شبیہ بہ خیار یا نوعی
از آن وبالکسر شتر بزرگ کوہان۔
قد بالفتح وتشدید دال بہ دراز شگافتن و
دراز بریدن واز بیخ بریدن وکوتاہ کردن
سخن وبریدن بیابان وبالا وقامت وتقطیع
واعتدال و پوست بزغالہ کہ از آن ظرف سازند
قداد بالکسر جمع وبالکسر دوال کہ از چرم غیر مدبوغ
بہ دراز ببرند تازیانہ وظرفی کہ از پوست سازند
وراہ وجماعہ مردم کہ ہر کدام بہ ہوای خود بخود
باشد وبالضم ماہی ست در دریای شور وبالفتح
وتخفیف دال حرفیست بمعنی تحقیق وتقلیل و
بمعنی بس نیز آمدہ۔
قدید گوشت خشک کردہ گوشتے کہ بہ دراز
بریدہ باشند وجامہ کہنہ وبالضم وفتح دال نام
آبی ست در حجاز۔
قداد بالضم دردیست کہ در شکم بہم رسد وبالفتح
خارپشت وموش کلان وحشی۔
قدد بکسر قاف وفتح دال راہ ہای مختلف
جماعت مردم جمع قدة۔
قر وبالکسر لوزنہ کہ آنرا کپّی نیز گویند وبالفتح
گرد کردن وکسب کردن وگرد کردن روغن
در مشک وچیزی کوتاہ وبہ فتحتین خاموش شدن
از روی عجز وجعد شدن موی وبرہم چسپیدن
پشم وخمد شدن وپشم برہم چسپیدہ وخمد
شدہ وپشم زبون وشاخ خرما کہ برگ آن
دور کردہ باشند وخرد شدن دندان وفنا
شدن مزہ مصطکی ومانند آن وبالفتح و
کسر ابر برہم نشستہ ویکجا شدہ وبالضم و
فتح را موضعی ست۔
قراد بالضم کنہ وسر پستان وسر قضیب اسپ
قصد بالفتح آہنگ کردن وراستی راہ
وراہ راست رفتن وشکستن چوب میانہ
رفتن ومیانہ بودن در ہر چیزی وصلہ دادن
شاعر را برای قصیدہ ومردیکہ نہ فربہ باشد و
نہ لاغر وبالضم وبالکسر وفتح صاد پارہ ہا از چیز
شکستہ جمع قصدہ بالکسر وبہ فتح وکسر صاد چیز
شکستہ۔
قصید شکستہ ومغز سطبر وپوست خشک
پارہ از شعر زیادہ از ہفت بیت واحدش قصیدہ
قاصد آہنگ کنندہ ونزدیک ومیانہ
وآسان۔
قعود بالضم نشستن یا نشستن از برخاستن
وجلوس نشستن از خوابیدن وبالفتح شتر
جوان کہ تخت دربار برداری وسواری
آمدہ باشد۔
قعید ہمنشین وملخ کہ پر راست نکردہ باشد و
وحشی کہ از پس پشت آدمی درآید ضد نطیح۔
قاعد نشستہ وزنی کہ از حیض مر زائیدن
باز ماندہ باشد ونخلے کہ دست بوی رسد۔
قفد بالفتح نوعی از دستار بستن وبہ فتحتین
بر سر انگشتان پای رفتن وبر سم رفتن ستور
ومیل کردن سم ستور ودست ستور
بجانب راست۔
قلد بالفتح تافتن رسن وجز آن وبالکسر
یک روز نوبت آب در چہار روز۔
قلید رسن تافتہ وہمچنین مقلود۔
قلائد بالفتح شتران قلادہ در گردن کہ
از پوست درخت وجز آن برای قربانی
وچیزہا کہ در گردن شتر کنند برای قربانی
قند بالفتح شکر۔
قناد بالفتح وتشدید نون شکرریز وحلوائی
قود بالفتح از پیش کشیدن ستور وجز آن
وبالضم اسپان وبہ فتحتین کشندہ را کشتن
بہ قصاص ودرازی گردن وپشت۔
قؤود بالفتح اسپ رام شدہ بہ کشیدن۔
قواعد زنان پیر از زادن باز ماندہ وستونہا
وبنیادہا جمع قاعدہ۔
قائد عصاکش ولشکرکش واز پیش
کشندہ ستور وجز آن چنانکہ سائق از
پس رانندہ وبینی کوہ ودر زمین پشتہ دراز وکوہ
کہ بر روی زمین باشد وجوئی کہ بر گاو و زراعت
بند وستارہ اول از بنات النعش
صغری۔
قہد بالفتح سفید وتیرہ رنگ نوعی از
میش وآنکہ شاخ ندارد وبچہ گاو وگوسفند
وبالکسر پیر کلان سال وبہ فتحتین موضعی ست
قید بالکسر متعدا مرادف قاد وبالفتح بند قیود

واقیاد جمع ونام اسپی و دوال که سرهای پالان بهم فرازگیرد و دوال شمشیر و قید الفرس داغی که بر گردن شتر نهند و قید الاوابد اسپی که وحش را بدویدن دریابد وقید الاسنان گوشت بیخ دندان که آن را لثه گویند۔

فصل القاف مع الذال

قباذ بالضم پدر نوشیروان۔
قذذ بضم قاف وفتح ذال پرهای تیر جمع قذة بالضم۔
قذ بالفتح وتشدید ذال تیر را پر کردن۔
قنفذ بضم قاف وفا وفتح فا نیز آمده خار پشت وپس گوشت شتر و جاییکه گیاه دران بسیار وانبوه روید وتودهٔ ریگ ودرخت که درمیان ریگ باشد۔

فصل القاف مع الراء

قار قیر وشتران وپاگلهٔ بزرگ ازان و درختیست تلخ ودیهی ست بمدینهٔ مشرفه۔
قبر بالفتح گور قبور جمع ودر گور کردن وبالضم وفتح بای مخفف ومشدد مرغیست معروف واحدش قبرة وآن را در فارسی چکاوک گویند۔
قتر بالضم وبفتحتین کرانه وکنارهٔ پیاده وبالکسر نوعی از پیکان که برای تیر هدف سازند وپالی که بدان هدف زنند وبالفتح لوی بریانی بر آمدن وتنگ عیشی ونفقه بر عیال تنگ کردن وبفتحتین گرد وغبار واحدش قترة وبالفتح وکسر تا متکبر۔
قتور بالضم تنگ عیشی ونفقه بر عیال تنگ کردن وبالفتح کم بخیل وتنگ کنندهٔ بر عیال۔
قتار بالضم لوی بریانی ولوی عود ولوی دیگ۔
قتیر سرهای میخ زره وپیری یا اول پیری۔
قدر بالفتح اندازهٔ چیزی واندازه کردن ودر دیگ چیزی پختن وتنگ کردن وتوانا شدن وبزرگ داشتن وقسمت وزر وتوانگری وبی نیازی وطاقت وبالکسر دیگ وبفتحتین قضا وحکم ونهایت واندازهٔ چیزی وطاقت وبسکون دال نیز آمده واندازه کردهٔ خدای تعالی بر بنده مرادف تقدیر وکوتاهی کردن وبالضم وفتح دال توانائیها جمع قدرة۔
قدیر وقادر توانا وآنچه پخته شود در دیگ وهر دو نام از نامهای الهی ست۔
قدار بالضم میانه قد ومرد پزنده وشتر کش وطباخ وخوان سالار ونام مردی که ناقهٔ صالح را پی کرده بوده واورا ابن سالف گویند۔ بار بزرگ بالفتح موضعی ست۔
قذر بفتحتین پلیدی وبالفتح وکسر ذال پلید۔
قذور بالفتح زنی که از پلیدیها دور باشد وناقه که از شتران بر کناره نشیند۔
قرور بالضم خشک شدن چشم وبالفتح آب سرد۔
قریر آنکه چشم او خشک شده باشد از جهت شادی۔
قر بالضم سردی یا سردی فصل سرما وبالفتح هودج وجز آن که دران سوار شوند وآب سرد ریختن وشکن ولوز وجامه۔
قرار بالفتح آرام۔
قرقور بالضم کشتی دراز وبزرگ۔
قسر بالفتح بستم برکاری داشتن وگروهی از قبیلهٔ بجیله۔
قاسر بزور بکاری راننده۔
قشر بالکسر پوست درخت وحیوان وجز آن ویردهٔ چیزی خلقی باشد یا عارضی وهر چه پوشیدنی باشد وبالضم والکسر ماهی ست مقدار یک شبر بالفتح کوهیست وشوم واشق کسی را وپوست باز کردن از درخت وحیوان وجز آن وبالفتح والکسر شین میوه وجز آن که بسیار پوست باشد۔
قشیر بالضم وفتح شین پدر قبیله ایست از هوازن۔
قاشور سال قحط که از غایت قحط هر چیز را پوست بر کند وشوم وبدفال واسپ دهم از ده اسپ پس همه اسپان دود وآن را قاشر وفسکل نیز گویند۔
قشور بالفتح داروئی ست که بر روی مالند تا روی صاف شود وبالضم پوستها جمع قشر وبفتح قاف وواو وسکون شین زنی که اورا حیض نیاید۔
قاشر پوست باز کننده ونام فحلی ست از شتران که در عرب بشومی مثل ست

قنثار عصای درشت و مرد دراز ریش۔

قصر بالفتح کوشک یعنی خانۂ بزرگ که از سنگ و جز آن سازند و کوتاهی و باز داشتن و شبانگاه کردن و پرده فرو هشتن و کوتاه کردن و کوتاه شدن و استادن بجای و آرات و درنه گذشتن و بسند کردن به چیزی و جامه شستن و گازری کردن و آمیزش تاریکی بروشنایی و کوتاه گذاردن نماز و کم کردن موی و مقصور کردن کلمه خلاف مد و به فتحتین بیخهای درخت خرما و جز آن و باز ماندهٔ آن و بن گردن های مردم و شتران جمع قصرة و خشکی که در بیخ گردن بهم میرسد و خشک شدن گردن و درد کردن آن و بالکسر و فتح صاد کوتاهی خلاف طول۔

قصیر کوتاه و اسبی که از عزیزی پیش خود بسته دارند و بچرا نگذارند و قصیر النسب آنکه پدرش معروف بود و در شناختن او احتیاج بذکر جد نباشد و بالضم و فتح را شهریست بکنار دریای یمن از طرف زمین مصر و دیهیست بدمشق و جزیره ایست کوچک مقام ابدال۔

قصور بالضم عاجز و فرو ماندن از چیزی و شبانگاه شدن و فرود نشستن و ساکن شدن و درود عقب بنا رسیدن به چیزی و گذاشتن آن جمع قصر۔

قصار بالضم پایان و غایت چیزی و بالفتح پارچهٔ آهن و چوب و بالکسر داغ بیخ گردن و کوتاهی موی و جز آن و جمع قصر و بالفتح و تشدید صاد گازر۔

قاصر کوتاهی کننده و آب سرد۔

قطر بالفتح باران قطار جمع قطرة واحد و چکیدن آب و جز آن و چکانیدن و بر یک نسق به قطار رفتن شتران و موضعی است میان واسط و بصره و دیهی است میان شیراز و کرمان و بالکسر مس گداخته یا نوعی از آن و نوعی از جامهای برد و بالضم کرانه اقطار جمع و چوب عود و جز آن که از وی بخور سازند و به اصطلاح ریاضیین خطی که از مرکز دائره گذرد و به فتحتین وزن و حساب کردن و پیمودن یک تنگ بار از غله و خرما باقی را وزن ناکردن و بدان حساب گرفتن و شهریست میان قطیف و عمان که ثیاب قطریه بالکسر و شتران قطریات به فتحتین بدان منسوب است۔

قطور بالفتح آنچه در بینی و گوش و جز آن چکانند و بالضم رفتن و شتافتن و سخت انداختن کسی را و جامه دوختن و گرفتن چیزی را و روان شدن و چکیدن آب و جز آن۔

قطار بالکسر شتران قطار شده و بر یک نسق رونده۔

قطمیر بالکسر نام سگ اصحاب کهف و پوست تنک که بر دانهٔ خرما یا نقطهٔ سپید که بر پشت دانهٔ خرما بود و خرما از آن روید یا شگاف دانهٔ خرما یا رشته که در میان شگاف بود مرادف قطمار بالکسر۔

قعر بالفتح تک چیزی و از بیخ کاویدن چیزی و به قعر و عمق چیزی رسیدن و آشامیدن آنچه در کاسه بود و خوردن اشکنه از ته و بریدن نخل از بیخ و انداختن کسی و ناتمام انداختن زن بچه را و کاسه۔

قعیر دور تک۔

قعور بالفتح دور تک و بالفتح و تشدید عین چاه عمیق۔

قفر بالفتح زمین خالی از آب و گیاه و نان خورش و از پی کسی گرفتن و گرسنه و شکم خالی ماندن و بچهٔ گاوی که از مادر جدا کنند برای زراعت کردن و به فتحتین گم شدن مال و بی نان خورش شدن طعام و بالفتح و کسر فا کم موی و گرگ و بیابان بی آب و گیاه۔

قفار بالفتح پیست نیا میخته لشکر و جز آن و نان بی نانخورش۔

قفیر بالفتح طعام بی نانخورش و زنبیل و ظرف بزرگ از برگ خرما که خرما دران کنند و دیهیست براه شام۔

قفور بالفتح و تشدید فای مضموم غلاف شگوفه نخل و گیاهیست۔

قمطریر به فتح قاف و طا روز سخت و همچنین قماطر بالضم۔

قمطر بالکسر و فتح میم و سکون طا شتر قوی و فربه و مرد کوتاه و صندوقی که دران کتاب نگاه دارند و ظرفی که دران شکر و مانند آن کنند و قمطرة تانیث آمده۔

قمر بالفتح غالب شدن در قمار برکسے وزن کردن و بالضم چیزهای روشن و سفید جمع اقمر و جمع قمری نیز آمده چون روم و رومی و موضعی ست آن طرف ملک زنگبار، و جبال قمر کوه‌ها چندست از آن موضع بطرف جنوب که منبع آب نیل ست و بفتحتین خیره شدن چشم از دیدن برف و از نگریستن سپیدی و سیر شدن شتر از گیاه و آب و بیدار شدن در مهتاب و ظلمت بعد از آن و بنو قمر گروهی است و سوختگی مشک که از تابش مهتاب بدان رسد و ماه بعد از سه شب هلال گویند۔

قمیر هم باز می حریف بالضم و فتح میم تصغیر قمر و بنو قمیر گروهی ست۔

قمار بالکسر نرد کردن باهم به گرو و باختن و باختن چیزی بگرو و بالفتح موضعی از بلاد هند که عود قماری بدان منسوب ست۔

قنبر نام مولای حضرت علی بن ابی طالب رضی اللہ عنہ۔

قنابیر بالکسر گیاهی ست۔

قنتر بفتح قاف و تای کوتاه و بشای مثلثه نیز آمده

قنذفر بوزن زنجبیل عجوز معرب گنده پیر۔

قنطر بالکسر سختی و بلا و مرغی ست خاکستر رنگ۔

قنطار بالکسر یک پوست گاو پر زر و گفته اند که آن مقدار هزار دینارست و از معاذ بن جبل منقول ست که قنطار یک هزار و دویست اوقیه است و اوقیه هفت و نیم مثقال ست و بعضے گفته اند یک صد و بیست رطل یا صد رطل از طلا و نقره و مقدار چهل اوقیه از طلا یا هزار و دویست دینار یا هفتاد هزار دینار یا هشتاد هزار درم۔

قور بالفتح بر سرهای پا رفتن تا کسی آواز پای نشنود و فریب دادن شکار را و پاره چیزی گرد از میان چیزی بریدن و ختنه کردن زن را و رسن نیکو و داهیه و بنیه و تو۔

قهر بالفتح چیره و غالب شدن۔

قهار بالفتح و تشدید ها بسیار چیره و غالب و نامی ست از نامهای حق تعالی۔

قیر بالکسر قار چیزی ست که بکشتیها و خمها و شتران مالند و بعضے گفته اند که این زفت است و بیان آن گذشت۔

قیور بالفتح و تشدید یا مجهول النسب۔

قیار بالفتح و تشدید یا صاحب قیر و قیر فروش و نام مردی ست و نام شتر شاعری ست یا اسپ آن و نام دهی ست۔

فصل القاف مع الزاء

قز بالکسر کوتاه و بخیل۔

قحز بالفتح برجستن و بے آرام شدن و بیسازدن و انداختن کسی را۔

قحوز بالضم افتادن و نیز انداختن چنانکه پیش دست افتد۔

قحاز بالضم بیماری گوسپنده و سرفه شتر

قربز بالضم معرب گربز۔

قرمز بالکسر رنگی ست سرخ که از کرمی که در بیشهٔ ملک ارمن می باشد فشرده و جوشانده میسازند۔

قرز بالفتح گرفتن خاک بانگشتان و بریدن و پشتهٔ خاک و زمین درشت و بالضم روغن دان حجام۔

قز بالفتح و تشدید زا ابریشم و برجستن و وال تنگ و گرفته شدن و اباکردن از چیزے و بالضم دوری از چرک و آلودگی و به سه حرکت مردیکه از آلودگیها دوری کند۔

قزاز بالفتح مار بزرگ و مارهای کوتاه و بالفتح و تشدید را ابریشم فروش و بالضم و تشدید را دوری کننده از معاصی و معائب

قززہ بفتحتین مردیکه دور از عیوب۔

قعز بالفتح پر کردن چیزی را از و آب و جز آن و آشامیدن آنچه در ظرف باشد۔

قفز بالفتح برجستن مرادف قفوز و مردن

قفیز پیمانه ایست مقدار دوازده صاع و از زمین مقدار یک صد و چهل و چهار گز شرعی۔

قفاز بالضم و تشدید فا دستانه که دزنان پنبه کنند و زنان در دست پوشند یا زیورے ست که برای دست و پای سازند و آن نیز ست در پیم دیگر زنده که بران باز شکاری نشیند

قاز بالفتح نوعی از آشامیدن ست و زدن و انداختن و شادی کردن و برجستن و تنگ شدن و مرد سبک و ناتوان و کاویدن زمین بعصا

قمز بالفتح جمع کردن و گرفتن چیزی باطراف انگشتان و بفتحتین چیزی زبون بی قیمت و مرد ناکس بی خیر۔

قمن بالکسر کوچک۔

قوز بالفتح ریگ تودهٔ بلند و ریگ پشتهٔ گرد و

قهز بالفتح برجستن و جامه ایست از صوف سرخ و بدین معنی بکسر نیز آمده۔

قهندز بضم قاف و ها و دال نام چهار موضع ست معرب کهنه دز۔

فصل القاف مع السین

قبرس بالضم نوعی از مس ست نیکوترین مسها و جزیره ایست عظیم بروم۔

قبس بالفتح آتش گرفتن و دانش از کسی استفاده نمودن و بالکسر اصل و بیخ چیزی و بفتحتین پارهٔ آتش که از آتش بسیار گرفته شود و زود و گشنی کردن و آبستن نمودن گشن و بالفتح و کسر بازی که زود گشن و آبستنی کند ماده را مرادف قبیس۔

قابس بکسر با شهریست بمغرب۔

قابوس مرد نیکوروی و پاکیزه لون و نام پادشاهی ست معرب کاوس و ابو قابوس کنیت نعمان بن منذر۔

قبیس بالضم و فتح با تصغیر قبس نام مردی است و ابو قبیس نام کوهیست و این کوه را امین نیز گویند زیرا که حجر اسود را دران امانت گذاشته بود و نام مردی آهنگر که نخست دران کوه خانه کرد و نام قلعه ایست از حلب۔

قدس بالضم و بضمتین پاکی و پاک شدن و کوهی است عظیم بنجد و بیت مقدس نام شهر قدس خلیل و نام جبرئیل ع و روح القدس نیز گویند و قدس اسود و قدس ابیض نام دو کوهیست و بفتحتین سطل و طاس و شهریست نزدیک حمص و بضمتین و بالضم و فتح دال کاسهٔ بزرگ۔

قدیس مروارید۔

قداس بالضم نام مرویست دهره که بقدر مروارید از نقره سازند و سنگی که در چاه ریختن آب از حوض نصب کنند و بدین معنی بالفتح و تشدید دال نیز آمده و سنگی که در حوض شتران اندازند تا آب میان ایشان بقسمت رسد۔

قادس کشتی بزرگ و جزیره ایست باندلس و قصبه ایست بهرات۔

قدوس بالفتح مرد پیش آینده و کسی که ترش رو و بالضم و تشدید دال بسیار پاک و مبارک نامی است از نامهای حق تعالی و بفتح نیز آمده۔

قربوس بفتحتین پیش کوههٔ زین اسپ نیز گویند و هر دو کوههٔ زین را قربوسان گویند و سکون را نیامده و الا بضرورت شعر و فارسیان بسکون را استعمال کنند۔

قرس بالفتح سرمای سخت و چیزی سرد و سخت سرد شدن سرما و فسردن آب و بالکسر شتهای خرد و بفتحتین افسرده و بسته شده و بسته شدن و فسردن و سخت شدن سرما۔

قارس و قریس سرمای سخت و چیزی کهنه وافسرده و بسته شده۔

قرطاس بهر سه حرکت و مشهور کسرست کاغذ و قراطیس جمع و بالکسر نشانه و شتر گندم گون و دختر سفید رنگ دراز قامت و روی هر چیز و ناقهٔ جوان و برد مصری۔

قرطس بالفتح وهی است قبه مصر و کاغذ و بدین معنی بالکسر نیز آمده۔

قرناس بالضم و الکسر بینی کوه۔

قس بهر سه حرکت و تشدید سین جستن چیزی قدر پی آن شدن و سخن چینی کردن و تنها چرا کردن ستور و بالفتح صاحب شتران که از شتران خود جدا نشود و رئیس و بهتر ترسایان در علم و همچنین قسیس بالکسر و تشدید سین و نام شهریست بزمین مصر که دران جامه خوب می شود و بالضم نام مردیست موحد بلیغ در زمان جاهلیت که آنرا قیس بن ساعده نیز گویند۔

قسوس بالفتح ناقه که تنها چرا کند۔

قساس بالضم معدن آهن ست بارمینیه که از آهن آن شمشیر خوب می شود و نام کوهی ست۔

قسطاس بالضم و الکسر ترازو یا راست ترین ترازو یا ترازوی عدل و این لغت در اصل رومی ست و بصاد نیز آمده۔

قعس بالفتح شراب و بوی ناک و بفتحتین برآمدن

سینه دو، آمدن پشت ضد حدب بفتحتین

قفس بالفتح مردن و بستن دست و پای آهوی کسی را گرفتن و کشیدن چیزی از کسی و گرفتن کسی را از روی غضب مرادف قفوس و بالضم طائفه ایست بکرمان مانند کردان و بفتحتین بلند شدن سر بینی۔

قلس بالفتح رسن سطبر کشتی که از لیف خرما و برگ آن و جز آن می سازند و آنچه از گلو یک دفعه برآید از طعام پری دهن یا کم تر و آنچه بد و بار یا سه بار آید آن را قے گویند و رقص یا سرود و سرود نیکو و بسیار آشامیدن نبید و غثیان و برهم زدگی دل و انداختن جوی آب را و جام شراب را از غایت پری۔

قلاس بالفتح و تشدید لام دریای موج زن و مالامال۔

قلیس بالفتح بخیل و بالکسر و تشدید لام کلیسا که ابرهه در صنعاء یمن ساخته بود و حکم کرد که هر سال مردم بدانجا بیایند آخر مردی از عرب در آنجا طهارت کرد چون ابرهه خبردار شد با نتقام آن لشکری آراسته با فیل محمود نام و فیلان دیگر متوجه ویران کردن کعبه شد حق به برکت قرب ولادت حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم و حرمت کعبه لشکری از مرغان فرستاد که و مار ازگار ایشان برآورد چنانچه قرآن مجید بآن ناطق ست و آن سال را عام الفیل گویند و دران سال تولد حضرت رسالت پناه صلی الله علیه وسلم شده۔

قمس بالفتح غوطه خوردن در آب و غوطه دادن و اضطراب کردن بچه در شکم و بالضم و تشدید میم مفتوح مرد شریف۔

قماس بالفتح و تشدید میم غواص۔

قاموس دریا و جای ژرف ترین از دریا و آب بسیار از دریا و نام کتابی ست معروف در لغت از محمد بن یعقوب فیروزآبادی۔

قموس بالفتح چاهی که از کثرت آب دلوها دران پنهان شوند۔

قنس بالفتح اصل و بالکسر نیز آمده و بالکسر بالای سر و به فتحتین قے اندک گیاهی ست خوشبو کشیر النفع که بفارسی فراراس گویند

قومس بالفتح سردار و آب بسیار از دریا و بالضم و فتح میم ناحیه ایست بزرگ نزدیک خراسان و ملکیست باندلس۔

قونس بالضم و فتح نون سر خود آهن و استخوان برآمده میان هر دو گوش اسپ و جادهٔ راه۔

قوس بالضم صومعهٔ ترسایان و غارهٔ صیاد و راندان سگ و دا و لیست بالفتح کمان و گزی که آن مساحت کنند و آنچه از خرما در ته ظرف خرما بماند و نام برجی ست و سبقت کردن و اندازه کردن چیزی به چیزی و قاب قوسین مقدار دو کمان عربی یا مقدار دو گز و به فتحتین خمیدگی پشت و خمیده شدن پشت و بالفتح و کسر واو ریگ تودهٔ بلند و زمانه و شتر مرادف آقوس۔

قهبلس بکسر لام بر وزن محرنشش قهبیب مرد یا زن بزرگ و سطبر و پیش خرد و زن ضخیم و سفید که کدورت بران ظاهر باشد۔

قیس بالکسر مقدار و اندازه و همچنین قیاس و بالفتح اندازه گرفتن چیزی را و اندازه کردن چیزی بچیزی و پدر قبیله ایست از بنی مضر که آن را قیس غیلان به فتح غین گویند و نام دو پدر از دو قبیلهٔ طی و نام مجنون عامری عاشق لیلی و شهری ست بمصر که بنام بانی آن موسوم شده و جزیره ایست به بحر عمان معرب کیش۔

قیاس بالکسر اندازه گرفتن میان دو چیز در برابری کردن یکی در قیاس و جمع قوس نیز آمده۔

فصل القاف مع الشین

قرش بالفتح کسب کردن و گرد آوردن و پیوند دادن چیزی را بچیزی۔

قریش تصغیر قرش و آن جانوری ست دریائی که جمیع جانوران از ان بترسند و شتر سوار و نام قبیله ایست معروف و پدر آن قبیله نضر بن کنانه است از اجداد حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم و نام مردیست که صاحب قافلهٔ عرب بود۔

قش بالفتح و تشدید شین بعد از لاغری فربه و نیکو شدن آدمی و ستور و فربه و نیکو یافتن ستور و آدمی را بعد از لاغری خوردن

ازینجا وازانجا وچیدن وخوردن آنچه بران دست یافته شود از طعام برخوان وجمع کردن چیزی وبشتاب دوشیدن ناقه را وبه دست چک کردن چیزی را چنانکه تراشیده شود ودر فتن رفتار لاغران وناتوانان وخرماهای زبون ودلو بزرگ.

قثیش بالفتح چیزی چیده شده از زمین که آنرا نقاط گویند.

قعش بالفتح جمع کردن وویران کردن خانه وجز آن وگردانیدن سر چوب سوی خود وجای سواری مانند هودج قعوش جمع.

قفش بالفتح معرب کفش وگرفتن وجمع کردن وافتادن وزدن بعصا وشمشیر وبه شتاب دوشیدن وبه شتاب انداختن آنچه در پستان باشد وبسیار جمع کردن وبه فتحتین دزدان.

قلاش بالفتح کوچک گرفته وتنگدل شده وبه تشدید لام کلمهٔ فارسی ست.

قمش بالفتح جمع کردن وآنچه بر روی زمین باشد از چیزهای ریزه ریزه وخرد شده.

قماش بالضم متاع ورخت خانه وچیزهای ریزه ریزه وخرد شده ومردم سفله وناکس وچیزهای زبون.

قوش بالضم مرد ریزه اندام وخرد جثه معرب کوچک ودر ترکی بمعنی جانور شکاری آمده.

فصل القاف مع الصاد

قبص بالفتح بسر انگشتان گرفتن چیزی را و بازداشتن از آب خوردن پیش از سیراب شدن وجستن ز برباده وبند در شلوار کردن وکشیدن آنرا وبالکسر عدد بسیار از مردم و اصل وجمع شدن گاه وریگ بسیار وبه فتح نیز آمده وبه فتحتین درد شکم ودرد جگر و درد گرفتن از خوردن خرما به نهار وبهم آمدن وبسته شدن رحم ناقه وشادمانی وبزرگی.

تارک سر وبزرگ شدن تارک سر بالفتح و کسر یا دشاهان وآنکه از خوردن خرما درد گیرد.

قحص بالفتح به شتاب گذشتن وجاروب کردن خانه وبه پای زدن کسی را ودویدن

قرص بالفتح گزیدن کیک وگرفتن گوشت آدمی بسر انگشت وبریدن وگرفتن وقرص کردن از خمیر وبالضم نان ودهی ست بزمین غسان.

قارص کرمی ست مانند پشه وشیری که زبان گزد یا شیر ترش که بران شیر تازه بسیار بدوشند تا ترشی او برود.

قریص نوعی از نان خورش.

قص بالفتح وتشدید صاد بر پی کسی رفتن وخبر دادن وبه مردن رسانیدن کسی را بجون وبه مردن رسیدن وبریدن موی و پشم وبریدن پر مرغ وپیدا شدن آبستنی گوسفند واسپ وسینه یا سر سینه یا میان سینه یا استخوان آن قصاص بالکسر جمع وآنچه از پشم بز وگوسفند بریده شود.

قصص به فتحتین مرادف قص به جمیع معانی که مذکور شد وقصه بکسر قاف وفتح صاد جمع قصه ومعانی آن گذشت.

قصاص بالکسر کشنده را بعوض کشته کشتن وآنچه داده باشند باز ستاندن وبالضم موی پیشانی وکوهی ست وبالفتح درختی ست که مگس شهد آنرا بخورد واز آن شهد حاصل شود وبه هر سه حرکت نهایت رستنگاه موی از پیش سر یا از قفا وسر پیوند هر دو بیرین وبالضم وتشدید صاد قصه خوانان.

قاص به تشدید صاد قصه خوان وبر پی کسی آینده وخبر دهنده.

قعص بالفتح مردن برجای خود بی حرکت وجنبش از آن جا.

قعاص بالضم بیماری گوسپند که در حال بکشد

قفص بالفتح در قفس کردن ودست و پا بستن آهو را ونزدیک شدن پاره چیزی به پارهٔ دیگر وبلند شدن وبلند برآمدن وبالضم کوهی ست بکرمان ودهی ست به بغداد وبه فتحتین آنچه مرغ وحشی دران کنند وظرفیست که دران گندم کرده به خرمن برند ونشاط وسبکی و حرارت گلو وترشی معده از خوردن آب بر خرما.

قفاص بالضم بز کوهی وبیماری ست که در حیوانات بهم میرسد وقوائم آنها خشک میسازد.

قلوص بالضم برجستن چیزی ودرآمدن

سایه و برآمدن آب در چاه و بالفتح شتر مادهٔ
جوان و شتر مادهٔ که بران سوار توان شد و
شتر مادهٔ دراز پا و دست و بچهٔ مادهٔ شترمرغ
قمص بالفتح برجستن اسپ و جز آن و برداشتن
اسپ و جز آن هر دو دست خود یکبار و گذاشتن
یکبار و حرکت دادن و برجهانیدن دریا
کشتی را به موج و به فتحتین پشه‌های کوچک و مگسهای
کوچک که بالای آب ایستاده می‌باشند و ملخی که
از بیضه برآمده باشد۔
قماص بالضم و بالکسر حرکت دادن موج دریا
کشتی را و برداشتن اسپ و جز آن هر دو دست
بر زمین گذاشتن و چون این عادت شود آن
را قماص بالضم گویند و بالکسر جهندگی و اضطراب
و بی‌آرامی۔
قموص بالفتح چارپا که زیر سوار به جهد و هر
دو دست بردارد و شیر درنده و آنکه مضطرب و
بیقرار باشد و کوهی ست به خیبر و بران قلعه ایست
و آن قلعه را نیز قموص گویند۔
قمیص چارپا که زیر سوار به جهد و شیره و
غلاف دل و پیراهن و بعضی گفته‌اند که قمیص
پیراهن پنبه‌ای اگر از صوف باشد آنرا قمیص نگویند
قنص بالکسر اصل و بیخ و بالفتح شکار کردن
و به فتحتین شکار و بنو قنص پسران معد بن عدنان
قنبص بالفتح شکار۔
قانص شکار کننده۔
قوانص چینه‌دانهای مرغان جمع قانصة
قوص بالضم قصبه ایست به صعید مصر که در دیار
مصر بعد از شهر فسطاط از آن فراخ‌تر و بزرگ
تر شهری و قصبهٔ نیست و هیت دیگر۔
قیص بالفتح افتادن دندان از بیخ و حرکت
و جنبش شکم۔

فصل القاف مع الضاد

قبض بالفتح گرفتن به پنجه و گرفتگی خلاف بسط
و به شتاب رفتن مرغ و به شتاب راندن و
میرانیدن و به فتحتین آنچه از اموال مردم
گرفته میشود و بالضم تشدید بای مفتوح حیوانکی
ست مانند کشف۔
قابض تیز رو و تیز راننده و مرغ پرنده۔
قبیض تیز رو۔
قرض بالفتح وام دادن و پاداش دادن
و بریدن و شعر گفتن و مردن یا نزدیک شدن
به مردن و میل کردن به یمین و یسار و میل
کردن از جای و هر چه پیش فرستاده آید از
نیکی و بدی و بکسر نیز آمده و آنچه داده شود
برای ادای قرض۔
قریض شعر و نشخوار شتر که از گلو برآرد۔
قض بالفتح و تشدید ضاد سنگ ریزه
ناک شدن طعام و سنگ ریزه در کاواکی
دندان ماندن و بکارت زائل کردن و
سوراخ کردن مروارید۔
قضض به فتحتین سنگ ریزهٔ خرد و خاکی
که بر فرش افتاده باشد و به کسر ضاد طعام
سنگریزه ناک۔
قضیض سنگریزهٔ بزرگ۔
قضاض بکسر سنگها که بعضی از آن بر
بعضی چیده شود۔
قعض بالفتح منبانیدن چوب را و
چوب خم داده۔
قوض بالفتح ویران کردن بنا۔
قیض بالفتح شگافتن و شگافته شدن
و مانند و عوض و پوست خشک بیرون
بیضه یا آنچه از بیضه برآید از بچه و آب۔

فصل القاف مع الطاء

قبط بالفتح جمع کردن و فراهم آوردن
و بالکسر اهل مصر که آبا و اجداد ایشان در
مصر بوده‌اند بخلاف سبط که از اولاد یعقوب
علیه السلام در آنجا نشو و نما یافتند و
ثیاب قبطیه بالضم کتان باریک سفید و آن
که به قبط منسوب ست و بکسر نیز آمده۔
قحط بالفتح خشک سال و سخت زدن و ایستادن
باران و بالضم گیاهی ست۔
قحوط بالضم باز ایستادن باران۔
قرط بالضم گوشوار قرطه واحد و شعلهٔ آتش
و گیاهی ست مانند سپست و نام مرغی ست
و نام شمشیری است و بالکسر قسمی ست از
گندنا که آنرا کراث مائده گویند۔
قراط بالکسر گوشوارها جمع قرط و چراغ و
شعلهٔ چراغ۔
قرطاط بالضم و بالکسر نمد زین و جل شتر که بالان

بزیر او نهند۔

قسط بالفتح بیداد و جور کردن و پراگنده و جدا کردن و بالکسر داد و عدل عادل و حصه و نصیب و پاره از چیزی و اندازه و روزی و ترازو و بالضم چوبی است که برای بیمار بیار نافع ست و آن دو قسم ست هندی و عربی و به فتحتین خشکی در گردن بهم میرسد و راستی پای و استخوانهای ساق چارپا و راست شدن آن و آن عیب ست و پیمانه ایست به مقدار نصف صاع که گاهی بدان وضو کنند و آن شش یک فرق باشد به فتحتین فرق پیمانه ایست نیز و منه الحدیث ان النساء من اسفه السفهاء الا صاحبة القسط والسراج یعنی زنان بسیار ناقص عقل اند مگر آنکه آب وضو آرد و چراغ در دست گیرد برای شوهر و خدمت کند۔

قسوط بالضم جور کردن و از ناحق برگشتن و پراگنده و جدا کردن۔

قاسط بیدادگر و جابر و نام پدر قبیله ایست و بمعنی دادگر نیز آمده۔

قشط بالفتح پوست کندن و آشکارا کردن و پوستی که از چیزی دور کرده شود۔

قط به فتح و تشدید طا موی کوتاه و جعد۔ بریدن یا بریدن چیزی سخت یا پهنا بریدن و ازین جاست قط قلم و فی الحدیث کان علیؑ اذا اعتلی قد و اذا اعترض قط و گران شدن نرخ و بالکسر نصیب و بهره و قباله و کتاب محاسبه و نامه قطوط جمع و گربه نر قطاط جمع و بالفتح و بالضم و تشدید طا و تخفیف آن هرگز و همیشه و این کلمه خاصه به زمان گذشته است و بالفتح و تخفیف طا بمعنی بس نیز آمده و ازین جاست فقط۔

قطوط قط زدن قلم۔

قطط به فتحتین موی کوتاه و پیچیده و جعد و پیچیده شدن موی۔

قاطط موهای دراز و بلند۔

قعط بالفتح سخت و تنگ گرفتن بر قرضدار و تنگ گرفتن و استوار بستن و بدولی و انداختن و سخت بانگ کردن و سخت راندن مرکب را و آشکار کردن و راندن و دور کردن و بستن دستار و خوار و مهان شدن۔

قعاط بالکسر و الفتح سخت راننده چارپا۔

قفط بالکسر شهریست بصعید مصر که وقف کرده شده است به علویان از زمان حضرت علی رضی الله۔

قلاط بالضم اولاد جن و شیاطین و همچنین قلط به فتحتین و بالکسر قلعه ایست میان قزوین و خلخال۔

قمط بالفتح دست و پای طفل بستن و در گهواره کردن و دست و پای اسیر بستن و دست و پای گوسفند بستن به جهت کشتن و کشتی و جماع کردن و گرفتن و چشیدن و قطران مالیدن شتر و بالکسر رسنی که دست و پای گوسفند بآن بندند برای کشتن و رسنی که بدان دست و پای کسی بندند۔

قماط بالکسر ریسمانی که بدان دست و پای اسیر و گوسفند بندند و خرقه که دست و پای کودک بآن بندند و در گهواره خوابانند

قمیط بالفتح سال تمام و درست۔

قنوط بالضم نومید شدن و بکسر نون نومید و همچنین قانط۔

قنیط بالضم و فتح نون مشدد نوعی است از گیاه که زنب منتحر مغلظ۔

قوط بالفتح رمه گوسفند یا مقدار صد تا ازان و بالضم دهی ست به بلخ و نام مردی ست محدث۔

قواط بالفتح و تشدید واو شبان رمه گوسفند

قراط بالکسر دانگ اصل آن قراط بالکسر و تشدید راست بهت مثل دنار و دینار زیرا که جمع آن قراریط است مثل دنانیر و صاحب قاموس گوید قیراط و قراط بالکسر حسب شهرها در وزن مختلف می گردد به مکه ربع و سدس دینار و در عراق نصف عشر دینار ست

فصل القاف مع الظاء

قرظ به فتحتین برگ درخت سلم که بدان پوست دباغت کنند یا ثمریست که آنرا بیفشرند و شیره آن بگیرند و آنرا اقاقیا گویند دادیم قرظی و کبش قرظی یعنی ادیم یمنی و قوچ یمنی که در یمن قرظ بسیار می باشد۔

قارظ چیننده قرظ۔

قراظ بالفتح و تشدید را فروشنده آن۔

قیظ بالفتح گرمای تابستان و میان آن از طلوع ثریا تا طلوع سهیل و سخت گرم شدن روز و مقیم شدن بجای۔

فصل القاف مع العین

قاع زمین هموار قیعان و اقواع جمع قیعه واحد و بعضی گفته اند که قیعه نیز جمع قاع است

قبوع بالضم سر درکشیدن خارپشت و سر در گریبان کشیدن و در زمین رفتن و سیه نمودن و بینی فشاندن خوک و غیر آن و تیره شدن روی از ملالت و جدا شدن از یاران۔

قبع بالفتح بینی فشاندن خوک و جز آن و بانگ چیزی و آواز فیل و سر فرو کردن و سجود و بالضم آبلها که بر بدن برآید۔

قبلع بالکسر بینی فشاندن و بالضم بینی فشانی و مرد نادان و پیمانه البیت بزرگ و لقب مردی که آن پیمانه را وضع کرده و بالفتح و تشدید با خوک بددل۔

قمع بفتحتین کرمهای سرخ که چوب را خورند

قبوع بالضم خوار شدن۔

قمع بالضم آبلها که بر تن برآید۔

قدع بالفتح عنان زدن اسپ را و باز داشتن کسی را از کسی و بفتحتین ضعیف شدن چشم و کم سخن و شرمگین شدن زن و بد چشم شدن اسپ و نزدیک شدن سال۔

قدوع بالفتح اسپی که حاجت آید او را بعنان زدن تا باز ایستد و مرد ذلیل۔

قذع بالفتح فحش گفتن و بد گفتن و دشنام دادن و بفتحتین فحش و پلیدی و دشنام۔

قرع بالفتح کدو یا کدوی تره فال زدن بقرعه و غالب شدن بقرعه و کوفتن در زدن عصا بر سر و تمام خوردن آنچه در کاسه باشد چنانکه لب کاسه بر پیشانی خورد و کشتی کردن ستور و بفتحتین ریختن موی سر لعلتی و قبول کردن مشورت را و باز ایستادن از آنچه فرماید و خالی شدن درگاه از مردم و قدم

قراع بالکسر گشتنی کردن فحل و بیکدیگر قرعه زدن و شمشیر زدن۔

قریع حریف و مانند و برگزیده و مهتر و شتر نر و شتر کره آبله برآمده۔

قزوع بالضم سبک شدن و بشتاب رفتن آهو در گریختن۔

قزع بفتحتین پارهای ابر تنک قزعة واحد و شتران خرد و جای ستردن سر کودک را۔

قشع بالفتح پوستهای خشک و خانه که از پوست سازند و دور کردن باد ابر را و پراگنده کردن

قصاع بالکسر کاسهای بزرگ۔

قصع بالفتح فرو خوردن مردم جرعه آب را و شتر نشخوار را و نیکو نرم خاییدن شتر نشخوار را و میان دو ناخن سپش کشتن و تشنگی نشاندن آب خوار و حقیر داشتن و بر سر بکف دست زدن و ریزه و خرد ماندن کودک که نبالد و بزرگ نشود۔

قصیع کودکی که ریزه و خرد باشد و کلان نشود

قطع بالفتح بریدن و خفه کردن حلق را و بالضم پیاپی نفس زدگی افتادن بر کسی دماسه که از فربهی باشد و بالکسر تاریکی آخر شب و گلیم خرد که بر پالان شتر اندازند برای سواری و پیکان خرد و کوتاه که در تیر نشانند و بالکسر و فتح طا پارها جمع قطعه۔

قاطع برنده و شیر ترش و بریده۔

قطاع بالفتح و الکسر انگور و خرما بریدن و جز آن و بالفتح ایستاده شدن و بریده شدن آب و رفتن مرغ از سردسیر گرم سیر یا عکس آن و بالضم و تشدید طا پرندگان و قطاع الطریق راه زنان۔

قطیع رمه گوسپند و گاو و تازیانه و آن که از ضعف یا فربهی نتواند برخاست۔

قطوع بالضم گذشتن از جوی و بریده شدن و ایستادن آبها و سپری شدن آب چاه و رفتن مرغان وحشی از سردسیر بگرم سیر یا عکس آن و همچنین قطاع بالفتح۔

قعقاع بالکسر آواز سلاح و رفتن در زمین مرادف قعقعه و بالفتح نام مردی و راه از یمامه بکوفه و راه دشوار و خرمای خشک و تب لرزه۔

قفع بالفتح در کشیده شدن دست و پای و جز آن و بالضم آنان که انگشتان او در گشته باشند جمع افقع۔

قلع بالفتح توشه دان شبان و نام معدنی که از وی ارزیز خالص خیزد و قلعی منسوب بآن

دبرکندن واز منصب کسی را انداختن و بالکسر بادبان کشتی و بفتحتین سست پای شدن در کشتی و پارهای بزرگ ابر جمع قلعه و بکسر لام سست پای و بی آرام۔

قلاع بالکسر بادبانها کشتی و قلعها و بالضم گل تراشیده و خاک رواشده که سمار و غ در زیر او بر آمده باشد و نوعی از بیماری ستور و علتی است که در دهن پیدا شود و دهن از ان میجو شد و اکثر طفلان را عارض می شود و بالضم و تشدید لام سیر هنگ عمل دار و عوان۔

قمع بالفتح به عمود زدن و شکستن و قهر کردن و خوار گردانیدن و به عود زدن پشم و پنبه را و بالکسر و نبالهٔ خرما و دنبالهٔ هر میوه که بمیوه پیوسته است و بفتحتین سر کوهان شتر و دانه که مانند آبله بر پلک چشم بر می آید و سطبری که در یک انوی اسپ باشد و مگس کبود و بزرگ و ظرف سر تنگ که در ان روغن میریزند و قلاف۔

قنوع بالضم خواستن و خواری و نیاز نمودن در سوال و پسند کردن و رضا نمودن و میل کردن ستور به چراگاه و خوابگاه و بالفتح بسیار قانع و راضی۔

قانع بسند کننده به چیزی و خوار و الحاح کننده در سوال۔

قناع بالکسر سرده و پوشش که بر بالای مقنعه باشد و طبق از برگ خرما و بعضی گفته اند قناع مرادف مقنعه است۔

قنع بالفتح بار کردن و به طرفی میل کردن و بالکسر طبقی از برگ خرما۔

قوع بالفتح بر جستن نر بر ماده و همچنین قباع بالکسر

فصل القاف مع الفاء

قاف حرفی معروف و کوه گرداگرد زمین و گفته اند که آن از زمرد است و هیچ کوهی نیست که از وی در ان رگی نیست و قفاف الرقبة پوست گردن یا جز دموی آویخته گردن نر۔

قحف بالکسر کاسهٔ سر و قدح چوبین و بالفتح بر کاسهٔ سر زدن و آب خوردن بکاسهٔ چوبین و خوردن و آشامیدن آنچه در کاسه باشد۔

قحاف بالضم سیلی که همه چیز را ببرد و همچنین قعاف و جحاف۔

قاحف باران سخت۔

قذف بالفتح سنگ انداختن و قی کردن و دشنام دادن بزنا و بدی نسبت کردن کسی را و بفتحتین و بضمتین بیابان فراخ و دور انداز نده مردم و منزل دور و بالضم و فتح دال کنگرها و جمع قذفة بالضم۔

قذاف بالکسر تیزی رفتار۔

قرف بالکسر پوست چیزی و قرف بالضم نان سوخته به تنور مانده و بالفتح ظرف از پوست دباغت کرده شتر و گاو که در ان قلیه بتوابل پخته نگاه دارند و پوست باز کردن و تهمت کردن و عیب کردن و کسب بدی یا نیکی کردن و سر جراحت و ریش تازه کردن

قراف بالکسر آمیزش کردن بگناه و جز آن جماع کردن

قرطف بالفتح چیزی در پیچیده و جامهٔ مخمل که آنرا قطیفه گویند۔

قرقف بفتح هر دو قاف شراب و نام شهر کتاب ترسایان در سه اقوام۔

قشف بالکسر آنکه متغیر شده در رنگ رو و گردیده باشد از درویشی یا از آفتاب و بفتحتین متغیر شدن روی از آفتاب و متغیر شدن روی از درویشی و تنگی معاش۔

قصف بالفتح شکستن باد کشتی را و شکستن هر چیزی و دستک زدن و بازی کردن و سخت غریدن رعد و بفتحتین پوشیده و زود شکن شدن درخت۔

قاصف شکننده و باد سخت و رعد سخت آواز۔

قصیف غریدن رعد و آنچه بریزد از درخت و بانگ شتر و مرد زود شکن۔

قضف بفتحتین تنگی و باریکی۔

قضیف نحیف و لاغر۔

قطف بالفتح بریدن خوشهٔ انگور و چیدن میوه و خراشیدن و آهسته براه رفتن ستور و بالکسر میوه و بفتحتین گیاهی است که برگهای او پهن میباشد و آنرا اسفناخ رومی و سرق گویند۔

قطوف بالضم خراشیدگیها و میوها جمع قطف و بالفتح ستور تنگ گام آهسته رو۔

قطیف موضعیست به بحرین۔

قطاف بالکسر وقت درودن و چیدن انگور

قطائف چادرهای پیچیده جمع قطیفه و حلواهای محلی دلوزینه و نان لوزینه و رشته که از خمیر سازند و آن را رشته قطائف گویند و عرب آن را کنافه گویند و قطائف نه گویند۔

قُعاف بالضم سیل که همه از چیز را ببرد۔

قاعف باران درشت۔

قعف بالفتح از بن برکندن درخت را و خوردن آنچه در کاسه باشد مرادف قحف

قفّ بالفتح و تشدید فا تره و سبزی خشک شده و زمین بلند قفاف بالکسر جمع۔

قفوف بالضم خشک شدن جامه شسته و علف و خاستن موی بر اندام از ترس چرا آن دیسم و زدیدن میان انگشتان۔

قفاف بالفتح و تشدید فا سیم و زر۔

قفیف گیاه خشک۔

قلف بالفتح بریدن قلفه یعنی غلاف سر آیره و خراشیدن درخت و گل سرخم بر داشتن و پیوند کردن تختهای کشتی و در قیر گرفتن درزهای آن۔

قلیف غلاف خرما۔

قنف به تحتین خردی گوش و درشتی آن و سپیدی گردن اسپ۔

قنیف گروه مردم و ابر بسیار آب و پاره از شب۔

قناف بالضم کلان بینی و انبوه و دراز ریش و در قنیف که ضخیم باشد۔

قواصف مردم بسیار و انبوه که از کثرت انبوهی گویا بعضی مر بعضی را می شکنند۔

قوف بالضم بالای گوش و قوف الرقبة موی آویخته گردن بزو بالفتح پی شناختن و پی بردن۔

قائف پی شناس۔

فصل القاف مع القاف

قاق مرد بسیار دراز۔

قرلق بالضم و فتح با دکان بقال معرب کربه یعنی کلبه۔

قرطق بالضم پوششی ست معروف معرب کرته

قرق بالفتح آواز ماکیان و بالکسر بیخ و اصل زبون و عادت و خردان از مردم و بازی و آن چنان ست که بر زمین لبست و چهار خط برکشند و دران سنگ ریزها گذارند و طفلان بیازند و آن مشهورست و بالفتح و بکسر را فتح آن جای هموار و به فتحتین بیسر کردن در زمین هموار دور بیابان۔

قلق به فتحتین اضطراب و بی آرامی۔

قوق بالضم مرد بسیار دراز و مرغی ست آبی دراز گردن و اندام زن و بالفتح نام پادشاهی است از پادشاهان روم که دنانیر قوقیه بدان منسوب ست و آواز کردن ماکیان وقت مست شدن و طلب کردن خروس۔

قیق بالکسر نادان و سبک عقل و کوه قاف و بالفتح آواز ماکیان۔

فصل القاف مع اللام

قبل بالفتح زمان پیش از زمان چیزی نقیض بعد و بالضم و به ضمتین پیش چیزی اندام پیش نقیض دبر و اول چیزی و پایین کوه و به ضمتین گروهها جمع قبیل و به فتحتین بلندی زمین که پیش باشد و در آمدگی هر دو پای و بیرون آمدگی پاشنه و بی اندیشه و استفسار سخن گفتن و میل کردن سر شاخ گاو و گوسپند بطرف روی و برابر کردن و روی وا کردن و احول چشم شدن و آشامیدن شراب را چنانکه از سر او فرو ریزد و چوبها که گرد میان سوراخ که در دوک کنند مهره که بر گردن اسپ بندند به جهت چشم زخم و جهت افسون و عیان و پیش روی و به معنی بکسر قاف نیز آمده و بالکسر و فتح با نزد و جانب و طاقت۔

قبول بالضم پیش آمدن و وزیدن باد صبا و دلو را بچاه انداختن و بالفتح پذیرفتن و باد صبا و زنی که بچه زن بر میگیرد و می پرورد۔

قبیل پذیرفتار و گروه مردم زیاده از سه گروه چون روم و زنگ و عرب قبل به ضمتین جمع و رشته که در هنگام تافتن او دست بطرف سینه در روی آورده شود و دا انکار شناسند قوم خلاف و بر دلیقیت برابر و پیش و زنی که بچه بعورت حامله بر میگیرد در وقت ولادت

قبائل گروهها جمع قبیله و پارهای کله سر و آن چهار استخوان باشد۔

قبال بالکسر دوالی که بر طول نعلین دوزند

و آن دوتا باشد و شراک دوالی که بر عرض زنند.
قابل پذیرنده و سال آینده و سزاوار و پسندیده و ضامن.
قتل بالفتح کشتن و نیکو دانستن چیزی را و آمیختن شراب و بالکسر دشمن و مانند اقتال جمع.
قتیل کشته شده زن باشد یا مرد.
قتال بالکسر با هم کشش کردن و کارزار نمودن و بالفتح تن و جسد.
قحول بالضم خشک شدن.
قحل بالکسر پیر سال خورده و بالفتح و کسر حای مهمله و سکون آن پیر لوست بر استخوان خشک شده و بفتحتین خشک اندام شدن و بدحال شدن.
قحال بالضم بیماری گوسپند.
قذال بالفتح پس سر از دو طرف سر و بناگوش اسپ.
قذل بالفتح جور کردن و در پس سر زدن.
قذعمل بضم قاف و فتح ذال شتر جسیم و فربه.
قرمل بالفتح درخت بی خار و بکسر قاف و میم شتر کره بختی.
قرامل شتران دو کوهان و موی بند زنان.
قزل بفتحتین لنگی زشت.
قصل بالکسر و صاد مهمله ضعیف و فرومایه.
قفل بالضم معروف و بالفتح آنچه خشک شود از درخت و بفتحتین باز گشتن از سفر و از جای.
قفیل درخت خشک و گیاهی ست.
قفول بالضم از سفر باز گشتن و خشک شدن.
قفال بالفتح و تشدید فا قفل گر و نام عالمی از علمای مذهب امام شافعی رح.
قلیل اندک جمع و مفرد آمده و کوتاه و لاغر.
قل بالضم و الکسر تشدید لام کمی و بالکسر لرزه و دانهٔ خرما که تنها روید و زبون و ضعیف بهمه.
قلال بالضم اندک و بالکسر سبوها و بلندی هر چیز هر دو جمع قله و نیز قلال چوبهای استاده کرده شده برای تاک انگور و برای سایه کردن چیزی.
قلقل بضم هر دو قاف اسپ و مرد سبک و بکسر هر دو قاف گیاهی ست که تخم سیاه دارد و از غایت سختی کوفته نمیشود و منه المثل دقک حب القلقل.
قلقال بالکسر بانگ کردن و بجنبانیدن و همچنین قلقله و بالفتح جنبش.
قمل بالفتح سپش و بفتحتین سپش شدن و شکم کلان شدن و بالضم و تشدید میم مفتوح کنه و امثال آنها و بدین معنی جمع قمله است.
قنقل بفتح هر دو قاف پیمانهٔ بزرگ و نام تاج کسری.
قندیل بالکسر معروف قنادیل جمع و بالفتح کلان سر و دراز و همچنین قندل بالفتح.
قوافل اسپان باریک میان و گروهها از سفر باز گردنده جمع قافله و قومی از خزر رنج.
قودل بالفتح گویا.
قول بالفتح گفتن و گفتار و بالضم و تشدید واو گویندگان جمع قائل و بالفتح و بفتحتین گویندگان.
قوال بتشدید واو مرد زبان آور و بسیار سخن.
قائل گوینده و قیلوله کننده.
قبال بالکسر نام کوهی ست بلند در بادیه.
قیفال بالکسر رگ سر است که برای بیماری چشم فصد کنند.
قیل بالفتح نام مردی و بهتر و قیلوله کنندگان و نیم روز شراب خوردن و ملک و پادشاه بلغت یمن و لقب پادشاهان یمن اقیال جمع و قیل و قال گفتار نیک و بد و خوب و زشت.

فصل القاف مع المیم

قتام بالفتح غبار.
قاتم سیاه مرادف اقتم.
قتوم بالضم بلند شدن غبار.
قثم بالفتح پارهٔ از مال بکسی دادن و بالضم و فتح ثا بسیار عطا و جامع نیکوییها و خیرات و نام پسر حضرت عباس رض و یکی از نامهای گفتار.
قثام بالفتح ماده گفتار و کنیز و غنیمت بسیار.
قحم بالفتح پیر فرتوت و بالضم جای هلاک و سال سخت و قحط و تنگی و قحم الطریق دشوارهای راه و دویدن بیابان و نزدیک شدن بر چیزی.
قحوم بالضم ناگاه خویشتن را در کاری افگندن بی اندیشه و در آمدن در چیزی.
قدوم بالضم از سفر باز آمدن و از جای آمدن و بالفتح تیشه و بسیار اقدام کننده نام موضعی ست که ابراهیم ع در آنجا ختنه خود کرده بود و به تشدید دال نیز آمده و قلعهٔ ایست بیمن و دهی ست بحلب و کوهیست به مدینه

قدام بالفتح نام اسپی ست و بالضم دیرینه و کهنه و پادشاه و سردر و مقدم بر مردم از روی شرف و به فتح نیز آمده و بالضم و تشدید دال پیش چیزی و بازآیندگان از سفر و از جای۔

قادم از سفر آینده و قادم الانسان سر آدمی

قدم بالضم پیش آمدن و بفتحتین پیش رفتن و بالکسر و فتح دال دیرینه و کهنه شدن و کهنگی و بفتحتین پای پیش پای و اثر و سابقه کار و عمل از خیر و شر و گروهی از اشرار و اخیار که حق تعالی به دوزخ و بهشت پیش فرستد و منه الحدیث حتی یضع رب العزة فیها قدمه و قدم صدق نشانه نیک و سابقه خیر و بالفتح و کسر دال بسیار اقدام کننده بر کاری و بالضم و فتح دال گروهی ست به یمن و موضعی ست۔

قدیم کهنه و دیرینه و بالکسر و تشدید دال مکسوره پادشاه و سردار و پیشوای مردم از روی شرف

قرطم به کسر قاف و طا و ضم هر دو آن تخم عصفر

قرام بالکسر پرده رنگین و منقش از صوف یا پرتنک یا پرده سرخ۔

قرم بالفتح شتر نر یا شتری که هنوز گشنی نه کرده باشد و مهتر و بالضم درختی است مثل خیار از ردی سطبری و سپیدی که در میان دریا روید و بفتحتین سخت آرزومند گوشت شدن۔

قزم بفتحتین فرومایگی و فرومایگان مفرد و جمع آمده

قزام بالکسر فرومایگان ــ

قسم بالفتح بخش کردن و اندازه کردن و نوبت میان زنان نگاهداشتن و بالکسر بهره و بخش چیزی و بفتحتین سوگند۔

قسام بالفتح خوبی و همچنین قسامه و به تشدید سین بخش کننده۔

قسیم خوبرو و جمیل و هم بخش کسی و ضد چیزی و قسیم بمعنی قسمت کننده در لغت عربی نیامده

قصم بالفتح شکستن و بفتحتین شکستگی دندان و بالفتح و کسر صاد زود شکننده و بالضم و فتح صاد آنکه سر چیز بلند پاره پاره کند۔

قضم بالفتح خوردن ستور علف و جو را و خائیدن و خوردن چیزی خرده و ریزه که به کرانهای دندان کفایت شود و شکستگی۔

قضیم پوست سپید که در آن چیزی نوشته شود و علف ستور و جو۔

قطم بالفتح گزیدن و چشیدن و بفتحتین تیزی شهوت و آرزوی گوشت و بالضم و کسر طا آرزومند گوشت و آرزومند جماع۔

قطام بالفتح نام زنی ست۔

قعم بفتحتین کجی بینی۔

قلم بالفتح ناخن گرفتن و بفتحتین خامه تراشیده و تیر قمار و کارد و خنجر و شمشیر و هرچه بدان چیزی ببرند۔

قلام بالکسر جمع قلم و بالضم و تشدید لام نوعی از ستوره گیاه۔

قلزم به ضم قاف و زا شهریست میان مصر و مکه نزدیک کوه طور و سوی آن مضاف ست بحر قلزم۔

قم بالفتح و تشدید میم جاروب کردن خانه

قمام بالضم خاکروبه قمامه واحد و ار القمامه جایی که خاشاک و سرگین اندازند۔

قمیم تره خشک۔

قمقام بالفتح دریا و مهتر و عدد بسیار و کنه ریزه و نوعی از پیش۔

قماقم بضم هر دو قاف مهتر با خیر۔

قنم بفتحتین بوی روغن و جز آن گرفتن دست و بوی گرفتن مشک و تباه و فاسد شدن مغز جار

قوم بالفتح گروه مردان و گاهی زنان را به تبعیت و تغلیب مردان داخل کنند اقوام جمع اقاوم جمع الجمع۔

قوام بالفتح راستی و بالای مردم مرادف قامت و بالکسر نظام چیزی و مدار و اصل چیزی که بدان قائم باشد آن چیز و بالضم بیماری که در قوائم ستور پیدا شود۔

قیم بالکسر و فتح یا جمع قیمت و به فتح و تشدید یای مکسوره نگاهدارنده و برپای دارنده چیزی و نامیست از نامهای حق تعالی۔

قیوم و **قیام** به فتح و تشدید یا بسیار نگاهدارنده و برپای دارنده و هم نامیست از نامهای حق تعالی۔

فصل القاف مع النون

قاسان به سین شهریست معروف که در تقسیم مذکور میشود و به شین معجمه نیز آمده و شهری است بماوراء النهر و ناحیه ایست باصفهان که بقاسان مشهور۔

قانون اصل هر چیزی قوانین جمع و این کلمه در اصل رومیست بمعنی مسطر۔

قبون بالضم زفتن۔

قبان بالفتح و تشدید با و تخفیف آن ترازوی یک کفه معرب کپان و حمار قبان جانوریست خرد و صاحب صراح گوید ملخ سبز۔

قتین کم خوار و اندک طعام زن باشد یا مرد و کهنه۔

قرن بالکسر هم سر و هم دست و شجاعت و کشتی و هنر و کارزار و بالفتح شاخ و گیسو و کوه خرد تنها و جدا و تنگ اسپ و روزگار و زمانه و مدت سی سال یا هشتاد یا صد و بیست سال یا صد سال و این درست تر است چه پیغامبر صلی الله علیه و سلم طفلی را گفت عش قرناً و آن طفل صد سال بزیست و یک طرف هودج و گیسوی سر و کناره آفتاب که نخست از افق ظاهر شود و مناره یک طرف چاه که بران چوب دولاب کنند و هر دو مناره را قرنان گویند و موضعیست نزدیک طائف که میقات اهل نجد است و آن را قرن المنازل گویند و بستن دو ستور را باهم و سم پای اسپ جای دست افتادن و رفتن و پیوستن چیزی به چیزی و به فتحتین کیش تیر از چرم و شمشیر و تیر و پیکان و رسنی که دو شتر را باهم بدان بندند و شتر پیوسته با شتر دیگر و پدر قبیله ایست از یمن و از ان قبیله است اویس قرنی و پیوسته ابرو شدن و پیوسته شدن ابرو۔

قرین یار و هم پیوند۔

قران به کسر مقارن شدن چیزی به چیزی و بهم آوردن حج و عمره و بهم آمدن دو ستاره در برجی به یک درجه و دو خرما را باهم خوردن و یک جفت تیر برابر و تیرها که تراشیده یک کس باشد و رسنی که دو ستور دران بهم بسته باشند۔

قرون بالضم جمع قرن و بالفتح ناقه که شیر گرد آورد در پستان میان دو دوشیدن و ستور نخوی کننده و سم پای بر جای دست نهند و رفتن شتر که زانوها بهم نهد چون خسپد و ناقه که دو پستان پیش و دو پس را بهم نزدیک آرنده و دو خرما باهم خورنده۔

قرائن پیوسته شدها به چیزی جمع قرینه بالفتح۔

قارون ابن عم موسیٰ که بواسطه سیر ادب با موسیٰ الحق تعالیٰ او را به زمین فرو برد۔

قرطبان بالفتح دیوث۔

قارن مرد با تیر و شمشیر و آنکه حج و عمره باهم گذارد و بالفتح زار نام پسر کاوه آهن گر۔

قرآن بالضم و مد همزه خواندن و جمع کردن و کلام الٰهی که بر پیغامبر ما صلی الله علیه و سلم فرود آمده و آن را به فارسی نبی گویند۔

قربان بالضم چیزی که در راه خدای تعالیٰ تصدق کنند و بدان تقرب جویند به خدای تعالیٰ و همنشین و خاصه ملک و به فتح نیز آمده و بالکسر نزدیک شدن و نیز کنایه از جلع باشد و بالفتح قدحی که نزدیک پر شدن باشد۔

قضبان بالضم و الکسر شاخها جمع قضیب۔

قطران بالکسر و الفتح و کسر طا داروی است سیاه که بر شتری مالند و گویند آن روغن درخت عرعر است۔

قطون بالضم اقامت کردن بجای۔

قاطن مقیم قطان بالضم و تشدید طا جمع

قطین مقیم و چاکران۔

قطن بالضم و بضمتین پنبه و پنبه زار و به فتحتین میان دوران مرغ و استخوان میان هر دو سرین و بیخ دم مرغ و کوهیست۔

قعین بالضم و فتح عین مهمله گروهی از بنی اسد۔

قفن بالفتح گوسپند را از قفا ذبح کردن و به فتحتین و تشدید نون موضع قفا۔

قفان بالفتح و تشدید فا معرب کپان۔

قلون به ضم قاف و لام جمع قله به تخفیف لام و معنی آن گذشت۔

قلتبان دیوث و بی حمیت و بیغیرت و قرطبان نیز آمده۔

قمقمان به ضم هر دو قاف دریای عظیم و عدد بسیار

قمین سزاوار۔

قنوان بالکسر خوشهای خرمای تازه جمع قنوست و دو خوشه خرمای و به معنی تثنیه قنوست۔

قن بالکسر و تشدید نون بنده که پدر و مادر او بنده باشد جمع و مفرد آمده و در عرف فقها بنده که در رقیت کامل باشد ضد مدبر و مکاتب و قن القمیص بالضم آستین پیرهن

قنان بالفتح کوہی ست در بنی اسد و بالضم
پوی بغل و آستین پیراہن۔
قنقن بکسر ہر دو قاف نوعی ست از موش
دشتی و راه نمای و آب شناس در صحرا۔
قہرمان قائم بکارہای کسی خزانه دار و وکیل
و نگاہدارنده آنچه در تحت تصرف اوست
و این لفظ در اصل فارسی ست و صاحب
قاموس ذکر نه کرده و در نہایه آورده است۔
قین بنده و قریه الیست بیمن و آہنگر و
آہنگری و نیکو کردن چیزی و فراہم آوردن
شگاف ظرف۔
قنیان بالکسر کنیزگان سرودگو جمع قینة۔
قیعان بالکسر زمینہای ہموار جمع قاع
قیروان بفتح قاف و ضم را معرب کاروان
و شہری ست به مغرب۔

فصل القاف مع الواو

قسو بالفتح ستم کردن حرف را۔
قتو بالفتح خدمت کردن۔
قدو بالفتح خوشبو و بامزه شدن گوشت
قرو بالفتح بزرگ شدن پوست خصیه و قدح
چوبین و کاسه که سگ در آن آب خورد و بن
درخت که آنرا کاواک کنند و در وی نبیذ ریزند
و چوبی که عصار بدان چیزہا را افشرده روغن گیرد
قلو بالکسر شتر چیست رفتار و بالفتح گندم و
گوشت و مانند آن بر تابه بریان کردن و
پیش رفتن و بازی کردن به قله و قلہ بالضم و
تخفیف لام چوبکی ست که آنرا بچوب دیگر
دور می اندازند و آن چوب را مقلا گویند
و بعضی ہر دو چوب را قله گویند۔
قنو بالکسر خوشه خرما۔

فصل القاف مع الهاء

قاه فرمانبرداری و اطاعت۔
قمه بالفتح بآب فرو رفتن و برآمدن و سر
برداشتن شتر از آب خوردن۔
قامه شتر سر در ہوا دارنده قمة بالضم و تشدید
میم مفتوح جمع۔
قوه بالضم شیر مزه گردانیده۔

فصل القاف مع الیاء

قذی بالفتح خوشبو کردن طعام و گوشت را
قذی بالفتح بیرون انداختن خاشاک
قاری خواننده۔
قسی بالکسر و تشدید یا کمانہا جمع قوس۔
قاسی سخت دل۔
قساسی بالفتح و تشدید یا شمشیر منسوب
بقساس و آن معدنے است آنرا معادن آہن
قاصی بنہایت رسنده۔
قاضی گذارنده وام و جز آن و توانا و
حاکم و زور مند۔
قفی بالفتح و تشدید یا چیزی پسندیده از طعام
که برای مہمانی نگاہدارند و مہمان عزیز۔
قلی بالفتح بر تابه بریان کردن چیزی را
و نیز قلیا که از آن صابون سازند۔
قانی سرخ۔
قیروطی بالکسر موم روغن۔

❖ ❖ ❖ ❖ ❖
❖ ❖ ❖ ❖
❖ ❖ ❖ ❖
❖ ❖ ❖

باب الکاف

فصل الکاف مع الالف

کلا یعنی ہمچنین۔
کری به فتحتین خوابی که زبا شد و آغاز خواب
کردن و ابتدای خواب۔
کراء بالکسر کرایه دادن و کرایه۔
کسا به فتحتین جامه پوشیدن ماضی او کسی
و مضارع یکسی از باب علم یعلم۔
کفاء بالکسر و المد جزا دادن و مانند ہمسر گشتن
کفاء بالفتح بر روی در افگندن و باز گردانیدن
کلاء بالفتح گیاه خوردن و پاسبانی نمودن
و تبا زبانه زدن و پیل افتادن دام و بسیار
شدن گیاه در زمین و گردانیدن نگاه
در چیزی و به پایان رسیدن عمر و به فتحتین
گیاه و با گیاه شدن زمین۔
کلاء بالکسر و المد پاسبانی کردن و بالفتح و تشدید

لام جای بستن کشتی که آن را خور گویند و کنارهٔ جوی و موضعیست در بصره که کشتی گاه ست۔

کلور بروزن قبول مرد سخت چشم که خواب غالب نشود بر چشم او۔

کالی بکسر لام نسیه ضد نقد۔

کلی بضم کاف و فتح لام گردها جمع کلیة بالضم

کمثری بضم کاف و میم مشدد میوهٔ امرود

کیمیا صنعت زرسازی۔

فصل الکاف مع الباء

کئیب بروزن غریب محزون و شکسته از غم و بد حالی۔

کب بالفتح و تشدید با بروی افگندن و گلوله کردن از ریسمان۔

کبکب بفتح هر دو کاف نام کوهی ست۔

کباب بالضم ریگ پشتهٔ انبوه شده و برهم نشسته و بالفتح گوشت بدراز ا بریده برای بریان کردن۔

کتاب بالکسر نوشته و نامه کتب بالضم و بضمتین جمع و حکم خدا و اندازه و فرض کرده و واجب گردانیدن و تقدیر کردن و نوشتن و آواز کردن بندهٔ بمال و برین وجه که ترقی نوشته شود که درین مدت این قدر زر بر قسطها رساند اگر برساند آزاد شود و اگر از ادای آن بتمام عاجز شد غلام ست و پاره زر که داده از خواجه باز خواست ندارد و بالضم و تشدید تا نویسندگان و تیر خرد سرگرد که نو آموزندگان اندازند و بدان کودکان تیراندازی آموزند و مکتب و دبیرستان کتاتیب جمع و درین معنی بتخفیف تا نیز آمده

کتائب لشکرها جمع کتیبه۔

کاتب دانا و منشی نثر که آنرا دبیر گویند و نویسنده

کتب بالفتح فراهم آوردن و حکم کردن و گرد کردن و بستن دوزز مشک و دوختن و دانستن و آماده کردن و دانایان جمع کاتب

کثب بالفتح گرد کردن و بتحتین نزدیکی۔

کثیب تودهٔ ریگ گرد آمده و بلند شده۔

کذب بالکسر و بالفتح و کسر ذال دروغ گفتن و دروغ و بالفتح واجب شدن و درنگ کردن۔

کذاب بالکسر و تشدید ذال دروغ گفتن و بالفتح بسیار دروغ گو۔

کذوب بالفتح بسیار دروغ گو کذب بضمتین جمع۔

کرنب بفتح کاف و نون تره ایست که آنرا کلم رومی گویند۔

کرب بالفتح اندوه که نفس باز گیرد و رسن دلو و بی آرام کردن اندوه کسی را و نزدیک شدن آفتاب بغروب و آتش بمردن و با گران قریب نهادن و رسن تافتن و تنگ کردن بند بر بندی و شوریدن خاک برای کاشتن و بتحتین بی آرام و اندوهگین شدن و بیخهای شاخ درخت خرما مفرد و جمع آمده

کسب ورزیدن و گرد آوردن و طلب روزی و جز آن کردن و بالضم کنجارهٔ روغن

کساب بالفتح نام سگی ست۔

کعب بالفتح شتالنگ که آنرا قاب پای گویند و پارهٔ روغن و گره بند های نی کعوب جمع و نام دو پدر قبیله که یکی را کعب بن کلاب و دیگری را کعب بن ربیعه گویند۔

کاعب نار پستان و همچنین کعاب بالفتح کواعب جمع۔

کعوب بضم نار پستان شدن دختر و شتالنگها جمع کعب۔

کلب بالفتح دوال بر شکسته دوختن و سگ و یک دانهٔ جو و بند شمشیر و قلاب آهنین که مسافر توشه دان از روی در آویزد بر پالان و ستاره ایست که آنرا کلب الجبار گویند و دوال دو طرف توشه دان و گردهی۔

کلب الفرس خط میان پشت اسپ آنرا خطاره پشت گویند و بتحتین سخت شدن سرما و دیوانه شدن سگ و جز آن و سختی سرما و دیوانگی ستور و بدی حرص بچیزی بالفتح و کسر لام سگ و جز آن که دیوانه باشد۔

کلاب بالکسر سگان جمع کلب و نام پدر قبیله از قریش که آنرا کلاب ابن مره گویند و نام پدر قبیله از هوازن که آنرا کلاب بن ربیعه گویند و بالضم نام آبی ست و بالضم و تشدید لام آهنی که بر پاشنهٔ موزه کنند برای راندن اسپ آنرا مهماز گویند و بالفتح سگبان۔

کلوب بالضم و تشدید لام انبورهٔ آهنگران و همچنین کلاب بالضم و تشدید لام کلالیب جمع۔
کلیب بالضم و فتح لام تصغیر کلب و نام مردی که آنرا کلیب بن وائل گویند۔
کنب به فتحتین ثبوخ گرفتن دست یا آبله که در دست شود از کار و گیاهی ست معروف که ازان رسن سازند۔
کناب بالکسر خوشهٔ خرما۔
کوب بالضم کوزهٔ بی دسته و لوله اکواب جمع۔
کوکب ستارهٔ روشن و بزرگ هر چیزی و گل مرغزار و درخشندگی آهن و کودکی که نزدیک بلوغ رسیده باشد و آب بسیار۔
کواسب جوارح و اعضا که بآن چیزی کسب کنند۔
کواکب بالضم کوهی است معروف۔
کهب به فتحتین سرخ خالص رنگ شدن شتر۔

فصل الکاف مع التاء

کیتة کم آمدن سال۔
کبکبة به ضم هر دو کاف گروه اسپان و بفتح هر دو کاف نگونسار کردن و بر روی افگندن۔
کبابة بالفتح نام داروئی ست که آنرا کباب چینی گویند و از طعام کنند برای خوشبوی۔
کآبة بالفتح و مد همزه بد حال و پریشان حال شدن۔
کبریت بالکسر گوگرد و زر و نقرهٔ خالص۔
کتابة بالکسر نوشتن۔
کتیبة بروزن صحیفه لشکر و نام قلعه ایست از قلعهای خیبر۔

کثافة و **کثاثة** ستبر شدن و فراهم شدن۔
کثرة بسیار شدن۔
کاذبة دروغ زن و دروغ گوی۔
کدنة بالکسر پیه و گوشت که در فربهی و زیادتی از آن تعریف کنند۔
کراسة بالضم و تشدید را مهمله و تخفیف آن جزوی از کتاب و پارهٔ از کلام الله۔
کرامة طبقی که بر سر چاه نهند و سرپوشی که بدان سر خم بپوشند و نوازش و بزرگواری کرامات جمع۔
کربة بالضم اندوه۔
کرة بالضم گوی و بالفتح و تشدید را نوبت و دولت و رجعت۔
کزبرة بالضم کشنیز۔
کسوة بالکسر جامه پوشانیدن و جامه درخت پوشیدنی۔
کسیرة بالضم و فتح سین نان پاره۔
کسالة بالفتح کاهل شدن۔
کظامة بالکسر حلقهٔ سر چوب ترازو و کاریزها درو کنند و چاهی که بر چاه دیگر راه داشته باشد و پی که در سر تیر پیچیده باشند۔
کاظمة موضعیست در بادیه بدو فرسخی بصره۔
کعت بالفتح کوتاه۔
کعیت بضم کاف و فتح عین مهمله بلبل۔
کفاية بالکسر بس شدن و بسنده گرفتن۔
کفالة بالفتح ضامن شدن۔
کفارة بالفتح و تشدید فا پوشانندهٔ گناهان و چیزی که برای جبر گناهی دهند۔

کافة و به تشدید فا همه و بازدارنده۔
کفة بالکسر و تشدید فا دام و گوشت بن دندان و پایهٔ ترازو و خط گرد مانند دائره که بر دست نقش کرده باشند و هر چیز مستدیر و مغاکی که دران آب جمع شود و بالضم چیز دراز و حاشیهٔ پیراهن۔
کفات بالکسر جمع کردن گاه و جمع کردن گاهها و بدین معنی جمع کفه ست۔
کلالة بالفتح مانده شدن و گنده شدن و بی پدر و بی مادر و بی فرزند شدن و کسی بمیرد و پدر و پسر نگذارد۔
کلارة بوزن بمعنی حراسة۔
کلفة بالضم رنج و مصیبت و زنگ سرخ۔
کلمة سخن و قصیده و قصه و شهادتین و باصطلاح نحویین کلمه لفظیست مفرد که معنی داشته باشد و باصطلاح منطقیین کلمه فعل را گویند۔
کلة بالکسر و تشدید لام حالت و کیفیت و پردهٔ باریک که بدان از پشه خود را نگاهداشته شود و پشم سرخ که بسر هودج کنند و بالفتح تحجر کند و بالضم تاخیر کردن و همه زمان مونث کل۔
کلیة بالضم گرده و دایره زیر ترکیب ابرو و بابین خانهٔ کمان و دسته و پوستی که در زیر دسته مشک آبکشی باشد و به تشدید لام و یا همگی۔
کمیة بالفتح و تشدید میم چه و چندی۔
کمیت بالضم و فتح میم اسپ سرخ و شراب

ونام شاعریست۔
کماۃ بالفتح سمارروغ۔
کنیسۃ کلیسهای ترسایان۔
کناسۃ بالضم آنچه به جاروب رفته باشد۔
کنیۃ بالضم نامی که در اوّل آن اب یا ام یا ابن باشد چون ابوالمعالی وام کلثوم وابن حاجب
کنۃ بالفتح وتشدید نون منکوحهٔ پسر وبالضم صفه که در پیش خانه باشد یا بر بالای در سرا باشد
کنایۃ بالکسر سخن پوشیده وپوشیده سخن گفتن۔
کنانۃ بالکسر کیش تیر وقبیله ایست۔
کوبۃ بالضم نرد وطبل خرد۔
کورۃ بالضم گوشه وشهر وجای آتش۔
کوفۃ بالضم ریگ سرخ وشهریست معروف۔
کوکبۃ درخشندگی وبزرگی وشگوفه وستاره۔
کوۃ بالضم والفتح وتشدید واو سوراخ دیوار خواه آنطرف دیوار رسیده باشد یا نه وبعضی گفته اند دریچه خانه۔
کهولۃ بالضم دو مویه شدن۔
کهانۃ بالفتح خبر غیب گفتن وفال زدن۔
کیاسۃ بالکسر زیرکی وزیرک شدن۔
کیفیۃ چگونگی۔
کینونۃ بودن مرادف کون۔

فصل الکاف مع الثاء

کباث بالفتح میوهٔ اراک که نیک پخته باشد وآنچه نرسیده باشد آن را برر گویند۔
کیث بالفتح بدبوی وفاسد شدن گوشت

کث بالفتح وتشدید ثا مرد انبوه ریش وبالضم گروه بسیار۔
کرث بالفتح درد دشواری وغم واندوه انداختن کسی را۔
کراث بالضم درختیست بزرگ در جبال طائف وتره ایست که آنرا مار چوبه ویلبون خوانند ودر قلیه کنند وبالضم والفتح وتشدید را گندنا
کشوث بالفتح گیاهیست بی بیخ که بر درخت پیچد

فصل الکاف مع الجیم

کاکنج بفتح کاف ونون گیاهیست که آنرا عروسک در پرده گویند وصاحب قاموس گوید که صمغ درختی است کوبه کوهستان هرات روید
کج بالفتح وتشدید جیم بازی کردن بگجه وکجه بالضم وتشدید جیم چیزیست که طفلان از پارهای کرباس مدور سازند ومیدان بازی کنند
کرج بفتحتین شهریست وقریه ایست به دینور وبالضم وفتح را مشدد معرب گره
کستیج بالضم رشته سطبر که اهل کتاب بالای جامه وزیر زناری بندند معرب کستی۔
کلج بفتحتین جوان مرد ودلیر۔
کوسج بالفتح معرب کوسه وبالضم نیز آمده وماهیست که بینی او به اره می ماند وناقص دندان دستور کندرو۔

فصل الکاف مع الحاء

کبح بالفتح عنان باز کشیدن ستور را تا از

رفتن باز ایستد وشمشیر زدن وباز گردانیدن کسی را از کاری وحاجتی وبالضم نوعی از زرد سیاه که از کشک وقت فشردن روان شود وآن زبون ترین قروتهاست۔
کشح بالفتح خوردن وسیر شدن وخاک انداختن باد بر کسی وجامه بر کشیدن باد از کسی۔
کح بالضم وتشدید حا خالص وخالص۔
کادح کارکننده وکوشش کننده۔
کدح بالفتح ورزیدن وکاری کردن از برای خود خیر باشد یا شر وکوشش نمودن ورنج کشیدن در پی چیزی وآن خراشیدن وتباه کردن آن یا روی خود کاری کردن که زشت ومعیوب نماید وبرای خیال خود کسب کردن۔
کسح بالفتح خانه روفتن ورفتن باد زمین را چنانکه خاک از آن برداشته شود وبالتحریک وبفتحتین زمن ولنگ شدن ودست و پای از کار ماندن۔
کساح بالضم بیماریست که شتر را میشود۔
کسیح تاجر ودر جای مانده۔
کشح بالفتح از کمر تا استخوان پهلو وبه فارسی آنرا تهیگاه گویند ودشمنی پنهان داشتن و پراگنده کردن گروهی را ودر آوردن چاروا یا دم را درمیان دو پای وخانه رفتن

سله یعنی دو موی سیاه وسفید پیدا شود ۱۲

وجماع کردن بازن وازآب دور کردن و بہ فتحتین درد پہلو۔
کشاح بالکسر داغ پہلو۔
کاشح دشمنی کہ دشمنی در دل دارد و ظاہر نکند۔
کشوح بالفتح نام شمشیر است از ہفت شمشیر کہ بلقیس برای حضرت سلیمان علیہ السلام فرستادہ بود۔
کفح بالفتح رو باروی شمشیر زدن و بوسہ دادن و بہ عصا زدن وکشیدن عنان چارپا و جز آن چیزی دور کردن و خجل شدن و بیدل شدن۔
تکفیح ۔ کفو شوہر زن و ہم خوابہ مہمان کہ ناگاہ رسد۔
کلوح بالضم روی ترش کردن۔
کلح ترش روی۔
کلاح بالضم روی ترش کردن و سال قحط و روزگار سخت۔
کمح لگام کشیدن ستور را۔

فصل الکاف مع الخاء

کامخ بہ فتح میم چیزیست ترش مزہ کہ آنرا بہ فارسی آلکامہ گویند معرب کامہ و صاحب کنز گوید آنرا اچار نیز گویند۔
کمخ بالفتح پوست بیرون کردن و تکبر نمودن
کماخ بالضم کبر و عظمت و بالفتح تہمت بزرگ
کوخ بالضم خانہ نے کہ روزن نداشتہ باشد اکواخ جمع۔

فصل الکاف مع الدال

کوود بروزن قبول عقبہ دشوار۔
کبد بالفتح رسیدن چیزی بہ جگر و بر جگر زدن و بہ انگشت دوشیدن و چیزی را بہ دندان شکستن و بہ کاف و کسر با و سکون آن جگر اکباد جمع و کبد السماء میانہ آسمان و کبد القوس قبضہ آن و بہ فتحتین سختی۔
کباد بالضم درد جگر کنند و بہ فتحتین نام ستارہ ایست و میان کتف و پشت و بدین معنی بہ کسر نیز آمدہ۔
کد بہ فتح و تشدید دال رنج و سختی کار و اشارت کردن بانگشت و رنج و تعب دادن۔
کدید زمین کوفتہ۔
کدود بالفتح چاہ دشوار آب مرد رنج کش
کداد بالضم نام نخلہ ایست۔
کرد بالفتح گردن و این در اصل فارسیست در اندن و بالضم نام گروہی ست اکراد جمع
کردید بالکسر آنچہ در کرانہای جلہ بماند از خرما کرارید جمع۔
کساد بالفتح ناروائی متاع و جز آن۔
کاسد و **کسید** متاع و بازار بے رواج۔
کلد بہ فتحتین جای درشت بی سنگ۔
کمد بالفتح اندوہ نہانی و بہ فتحتین اندوہگین شدن و بالفتح و کسر میم اندوہگین و ہمچنین کمید
کماد بالکسر گرم کردن عضو بہ پارچہ گرم یا بہ حبوب یا بہ سبوس گرم و ہم چنین تکمید۔
کنود ۔ بالضم ناسپاسی کردن و بالفتح زمین کہ از وی چیزی نہ روید و مرد ناسپاس و کافر نعمت۔
کند بالفتح بریدن۔
کنعد بالفتح نوعیست از ماہی۔
کود بالفتح نزدیک آمدن کار و بہ شدن باز داشتن۔
کید بالفتح بد اندیشیدن و قے کردن و درمان کردن و بانگ کردن کلاغ و دویدن آن و حائض شدن زن و کارزار نمودن۔

فصل الکاف مع الراء

کبر بالکسر بزرگی و بزرگ شدن و ہم چنین کبر و بالکسر و فتح با کلان سال شدن و کلان سالی و بہ فتحتین میوہ ایست معروف از آن اچار سازند و بالضم و فتح با جمع کبری۔
کابر و **کبیر** بزرگ۔
کبار بالفتح بزرگ شدن و بالکسر بزرگان جمع کبیر و بضم بزرگ و بالضم و تشدید با بسیار بزرگ۔
کتر بالفتح والکسر کوہان۔
کثر بالضم چیرہ شدن بر کسی بسیاری چیزی و بالضم والکسر بسیار و بہ فتحتین بہ در خت خرما
کثیر و **کاثر** بسیار و ہمچنین کثار بالضم۔
کدر بہ فتحتین تیرگی و تیرہ شدن و درختی است خوشبو کہ بہندی آنرا کیوڑا گویند و شربت آن نافع جذام و جدری و حصبہ و دیگر امراض سوداویست و آن شراب را شراب کدر گویند انوری گوید **مصرع**
با حرقتش آتش چو شراب کدر آمد ؛

وبکسر دال وسکون آن تیره۔
کر بالفتح وتشدید را باز گشتن و باز گردانیدن ورسن که بر درخت بیا دیزند و بدان بالا روند ورسن پالان ورسن بادبان کرور جمع و آبی که زمین ریگستان بخود کشیده باشد و بضم نیز آمده و بالضم پیمانه ایست و آن دوازده وسق ست و هر وسقی شصت صاع و هفت هزار وصد رطل نیز گفته اند۔
کرور بالضم واگردیدن و جمع کر نیز آمده۔
کریر آواز گلوی خفه کرده و آواز کردن آن
کرار بتشدید را باز گردانیده و گردنده و تیکرار حمله برنده و لقب حضرت علیؑ۔
کسر بالفتح شکستن و برفراهم آوردن نغ وقت فرود آمدن و بالکسر شقه فرود ین خیمه و استخوان که بران گوشت کم باشد و استخوان بازو جانب آرنج و بسه فتح نیز آمده و حرکت زیر دادن و حرکت زیر و شکستگی و بالکسر و فتح سین پاره ها جمع کسره۔
کسور بالفتح زمین بلند و پست و بالضم جمع کسر
کسار بالضم هیزم ریزه۔
کسیر شکسته۔
کاسر شکننده و عقاب۔
کشر بالفتح دندان سفید کردن شتر و تبسم کردن مردم
کنظر بالفتح چوبک گوشه کمان و میان چیز گردن
کفر بالضم ناگرویدن و ناسپاسی کردن و بالفتح پوشیدن و کوزه بزرگ۔
کفور بالضم ناسپاسی کردن و همچنین کفران

و بالفتح بسیار ناسپاس و ناگرونده۔
کافور غلاف غوره خرما و طلعی که اول بر درخت خرما باشد و داروی ست خوشبو معروف و نام چشمه ایست در بهشت۔
کافر پوشاننده و ناگرونده و ناسپاس و آنکه بالای جامه پوشیده باشد و دریای بزرگ و جوی بزرگ و برزگر و شب تاریک کفار جمع۔
کثر بالفتح غلبه کردن بر کسی به بزرگی قبیله
کندر بضم کاف و دال داروی است معروف و آن شیره درختی ست و مرد کوتاه قد و درشت و خر بزرگ۔
کور بالفتح گشتن وافزونی و پیچ دستار و پیچیدن آن و دشتر وگاو و بسیار و بعضی گفته اند مقدار صد یا پنجاه و نعوذ باللہ من الحور بعد الکور یعنی پناه می بریم بخدا از نقصان بعد از زیادتی و از کمی بعد از بسیاری و بالضم کوره آهن گر و خانه زنبور و پالان با ساز و ساختگی آن واحد کوره۔
کوثر بالفتح مرد بسیار خیر و گرد و غبار بسیار و مرد بخشنده و جوی است در بهشت و حوض کوثر بیرون بهشت در موقف که منبع آن کوثر ست۔
کهر بالفتح بر آمدن روز و بانگ زدن و قهر کردن۔
کیر بالکسر دم آهنگران که آنرا منفخ گویند و نام کوهی ست۔

فصل الکاف مع الزاء

کرز بالضم خرجین کرزه بالکسر جمع و نام مردیست
و بالضم وتشدید را ناکس و بخیل و مرد استاد و حاذق و بازی که بسته باشند تا کریز کند یعنی پر ما بریزد و چرغ و بازی که یک سال دوم در آمده باشد۔
کراز بالضم خشک شدن گردن از سختی سرما و شیشه یا کوزه سر تنگ و به زو معنی تشدید را نیز آمده و بالکسر گوسپند بزرگ که خرجین شبانان بر دارد و بالضم و تشدید را نیز آمده۔
کز بالفتح وتشدید زا تنگ کردن و تنگ گرفتن کار بر کسی و خشک شدن از سرما و مرد تندخو و درمخت و گرفته و گرانیدن بخیل و بالضم مردم تندخوی۔
کنز بالفتح گنج نهادن و گنج نهاده کنوز جمع
کناز بالفتح اوان خرما و بالکسر دختر آگنده گو۔
کوز بالضم کوزه کیزان و اکواز جمع و نام مردی ست و بالفتح گرد کردن و نوشیدن آب بکوزه۔

فصل الکاف مع السین

کاس بالفتح خوک این عربی فصیح نیست بلکه فارسی ست و آنرا بعضی عرب در کلام آورده اند و کاس به همزه شراب و جام شراب و بمعنی مطلق جام نیز آمده کؤوس جمع۔
کبس بالکسر بخاک انباشتن چاه و جوی و سر به گریبان کشیدن۔
کابوس آنچه بشب مرد خفته را فرو گیرد و این مقدمه صرع ست۔

کباس بالضم بزرگ سر۔
کدس بالفتح به شتاب رفتن ستور گران بار و بالضم خرمن۔
کداس بالضم علف ستور ودادن آن۔
کاوس فلے که بعلف دادن گیرند و آهو را از کوه فرود آید و آنرا شوم دانند۔
کرس بالکسر سرگین بر هم نشسته و اصل هر چیز
کرباس بالکسر جامه که از ریسمان سفید بافند معرب کرپاس بالفتح کرابیسی منسوب بدان۔
کریاس بالکسر و یای دو نقطه بالا جای خانه و درخانه
کردوس بالضم گله بزرگ از اسپان و استخوانهای مفاصل که دو گانه باشد چون دو کتف و زانوها و گرده شکر و استخوان فقره میان هر دو شانه۔
کرفس به ضم کاف وفا و سکون راینه و فتح کاف و را و سکون فا تره الیست مانند اجوائن بهندی اجمود گویند و از خواصش یکی آنست کژدم گزیده چون بخورد فی الحال بمیرد۔
کسیس نبیذ خرما و گوشت که بر سنگ تفسان خشک کنند و بکوبند از جهت زاد سفر۔
کلس بالکسر صاروج۔
کناس بالکسر خوابگاه آهو و پنهان شدن ادوات و بالفتح و تشدید نون خاکروب۔
کندس بضم کاف و دال ریشهای گیاهی ست اندرونش زرد و بیرونش سیاه است قی آرنده و شکم راننده و زائل کننده بهق ست و چون بسایند و در بینی دهند عطسه آرد و چشم را روشن کند و بشین معجمه نیز آمده اما به سین مهمله فصیح تر است۔
کنس بالفتح خانه روفتن و بالضم و تشدید نون سبعهٔ سیاره و بعضی گفته اند خمسهٔ متحیره
کنائس معبد ترسایان جمع کنیسه۔
کوس بالفتح سر زیر کردن و بر سه پای رفتن ستور و بالضم طبل معرب کوس۔
کهمس بالفتح کوتاه و پدر قبیله ایست از عرب
کیس بالفتح زیرکی و زیرک شدن و بالکسر کیسه و بالفتح و تشدید یا زیرک۔

فصل الکاف مع الشین

کبش بالفتح گوسپند نر و مهتر و صاحب لشکر کباش بالکسر جمع۔
کدش بالفتح خراشیدن و رنج کشیدن در طلب روزی به جهت عیال و عطا یافتن از کسی و سخت راندن ستور۔
کرش بالفتح و به فتح کاف و کسر را شکنبه ستور نشخوار زننده چون معده مردم و فرزندان خرد و عیال مردم۔
کشیش آواز پوست افعی چنانکه فحیح آواز دهن تنفس او و اول آواز شتر۔
کمش بالفتح مرد سبک و کافی۔
کندش بضم کاف و دال مرغ عقعق نر داروئی ست که آنرا کندر گویند۔
کنش تافتن پارچها و نرم کردن مسواک درشت۔

فصل الکاف مع الصاد

کریص پنیر و صاحب قاموس گوید پنیری که بالبعضے سبزیها خورند نه مطلق پنیر چنانچه جوهری گمان برده۔
کصیص لرزه و پیچیدن بر خود۔

فصل الکاف مع الضاد

کراض آب فحل که ماده از رحم بیرون اندازد و چیزها و لورد که از رحم گرفته بالضم و ...

فصل الکاف مع الطاء

کشط بالفتح پوست کندن و جل از پشت ستور برگرفتن و برهنه کردن و پرده برداشتن

فصل الکاف مع الظاء

کظ بالفتح و تشدید ظا رنجانیدن و در اندوه انداختن و تخمه پیدا کردن۔
کظاظ بالکسر از حد گذرانیدن و دشمنی و عداوت بایکدیگر و رجل کظاظ مرد سخت و دشوار۔
کنظ بالفتح دشوار آمدن کار بر کسی۔

فصل الکاف مع العین

کتیع لیئم و سال و جز آن که تمام باشد۔
کتع بالضم و فتح تا بچه روباه و مرد لیئم کتعان بالکسر جمع۔

کثوع بالضم روان شدن ستور و قیماغ گرفتن از شیر و جغرات۔
کرع بفتحتین آب باران استاده و باریک ساق شدن و بدهان آب خوردن۔
کروع بالضم آب بدهان خوردن از جوی و جز آن۔
کراع بالضم پارچه گوسپند و گاو و جز آن و طرف چیزی و بینی کوه و گروه اسپان و نقطی ست که بآن اسپان را فراهم آرند۔
کرسوع بالضم استخوان پیوند سر دست از طرف خنصر که آن را زند اسفل گویند۔
کسع بالفتح سپیدی گرد اگرد پاشنه اسپ و آن موهای آویزان باشد که بر سر دست و پای اسپ خر باشد بالای سم و آب سرد زدن پستان ناقه تا شیر باز گرداند و بفتحتین گرهے ست از یمن۔
کلع بفتحتین شگافتگی و چرک پای و شکن و ظرف که چرک بسته باشد۔
کمع بالکسر هم خوابه و همچنین کمیع۔
کنوع گرفتگی و منقبض شدن و نزدیک آمدن کار و میل غروب کردن ستاره و نرمی و فروتنی کردن۔
کنع بفتحتین بر گرفتن انگشتان۔
کوع بالفتح استخوان بند دست بطرف انگشت ابهام که آن را زند اعلی گویند و همچنین کاع و بر ساق دست رفتن سنگ در ریگ از گرما۔
کیع بالفتح ترسیدن از چیزی۔

فصل الکاف مع الفاء

کاف حرف معروف و بتشدید فا باز دارنده و شتر دندان سوده شده از پیری۔
کتف بالفتح آهسته رفتن و دو کرانه پالان بر یک دیگر بستن و دو دست را در پس بستن و بلند شدن سر شانه و نوعی براه رفتن و بالکسر شانه و بالفتح و کسر تا نیز آمده و بفتحتین پهن شدن شانه و پهن شانه و نوع علتی ست که در شانه پیدا شود و لنگی ستور از درد کتف۔
کتاف بالکسر رسنی که بدان دست را در پس بندند۔
کتیف سطر۔
کرسف بضم کاف و سین پنبه و لیقه دوات۔
کسف بالفتح بریدن عرقوب شتر و پی کردن آن و پاره کردن جامه و پوشیدن ستاره و جز آن و بالکسر پارهای چیزی جمع و مفرد آمده و بالکسر و فتح سین جمع کسفة بالکسر یعنی پارهٔ چیزی۔
کسوف بالضم گرفتن آفتاب و ماه و بدحال شدن و ترش روی شدن و بخیل شدن و در عرف کسوف در آفتاب گویند و خسوف در ماه۔
کاسف پوشنده و بدحال و ترش روی
کشف بالفتح کشاده و برهنه کردن و بفتحتین موهای گردیده مانند دائره و پیچیده شدن دم اسپ۔
کاشف پیدا کننده و برهنه کننده۔

کشوف بالفتح ناقهٔ آبستن۔
کشاف بالکسر آبستن شدن ناقه و بالفتح و تشدید شین بسیار پیدا کننده و نام تفسیر ست معروف۔
کف بالفتح و تشدید فا پنجه و باز ایستادن و باز ایستاده کردن کسی را و دوباره دوختن جامه را بر یک دیگر و نابینا شدن و خرقه و نعمت و ساقط کردن حرف هفتم از کلمه وقتی که ساکن باشد چون نون فاعلاتن و مفاعیلن و کف الذئب و کف الاسد و کف مریم نام گیاهاست و بیان کف الخضیب گذشت۔
کفوف بالضم تمام سوده و کوتاه شدن دندان شتر از پیری۔
کفاف بالفتح مانند و اندازهٔ چیزی و روزی در روزگار و هر چه کفایت شود و مستغنی سازد از طلب فی الحدیث اللهم ارزق آل محمد کفافا و بالکسر قرار گرفتن هر چیزے۔
کلف بالفتح حریص و شیفته شدن به چیزی و بفتحتین کنجدهٔ روی یعنی رنگ میان سیاهی و سرخی که بر روی ظاهر شود و سیاهی روی ماه۔
کنف بالفتح قرار گرفتن چیزی را در نگاه داشتن و یاری کردن و بر گردیدن و برای شتر خطیره ساختن از شاخ و درخت و

له در منتهی الارب بالکسر ست ۱۲ عبده

بالکسر ظرفی است که شان دران ادوات و آلات نگاهدارد و بفتحتین کرانه و جانب و پناه و بال مرغ اکناف جمع کنیف بالفتح نهانخانه و پوشیده و سپر و جای خلا و طهارت و حظیره شتر که از درخت و شاخ سازند و بالضم و فتح نون ظرف که جایست که دران چیزی نگاهدارند تصغیر کنف بالکسر و لقب ابن مسعود رضی که فاروق رضی او را بدان ملقب کرد و فی الحدیث کنیف ملا علما۔

کهف غار و پناه کهوف جمع۔

کیف چگونه۔

فصل الکاف مع الکاف

کرک بفتحتین دهیست متصل بکوه لبنان و قلعه البیت به نواحی بلقا و بالفتح و به کسر را بچیزی سرخ و صاحب قاموس گوید کرک بمعنی ده ابیکون راست و آن خطاست۔

کرمازک تخم درخت کز که آن را حب الاصل گویند

کشنک بالفتح نامالشیعر

کعک بالفتح نان تنک معرب کاک۔

فصل الکاف مع اللام

کبل بالفتح بند سطر و بند کردن و محبوس داشتن و بفتحتین پوستین کوتاه۔

کحال بالفتح و تشدید حا آنکه در علاج چشم حاذق باشد۔

کحل بالفتح سال قحط و سختی سال قحط رسیدن کسی و سرمه در چشم کشیدن و بالضم سرمه و مال بسیار و بفتحتین سیاه رنگ و سرمه گون شدن چشم۔

کرابال بالکسر گوی چوبین که نداف بدان پنبه و پشم را زند۔

کسل بفتحتین کاهلی۔

کفل بالکسر بهره و حصه و چیزی آنکه بر ستور نتوانند نشست و گلیم که گرد کوهان شتر پیچند تا نگردد و بران توان سوار شد و بالفتح پیوسته روزه داشتن و ضامن شدن و بفتحتین سرین۔

کافل ضامن و کافل الصوم صائم الصوم

کفیل ضامن و قبول کننده کاری که بخود

کل بالفتح و تشدید لام گرانی و بار گران و عیال مرد کلول جمع و یتیم و آنکه پدر و مادر نباشد و نه فرزند و مانده شدن و خیره شدن چشم و کند شدن زبان و بالضم همه چیز جمع۔

کلال بالفتح ماندگی و خیرگی چشم۔

کلول بالضم کند شدن شمشیر و زبان و خیره شدن چشم۔

کلیل چیزی کند از زبان و چشم و شمشیر و جز آن۔

کمال بالفتح تمام و تمام شدن۔

کامل چیز تمام و نام اسپی ست۔

کهل بالفتح مرد میانه سال و کهله زن میانه سال۔

کاهل سست و میان دو کتف ستور و پدر قبیله از بنی اسد۔

کیل پیمودن و پیمانه۔

کیال بالفتح و تشدید یا پیماینده و لقب شخصی احمق ست که همیشه خاک را می پیمود۔

کیول بالفتح و تشدید یا آخر صف در کارزار

فصل الکاف مع المیم

کتم بالفتح پنهان داشتن و راز پوشیدن و بفتحتین گیاهی است که بدان خضاب کنند

کتوم بالفتح کمان سوفار ناکرده و ناقه که وقت برنشستن بانگ نکند۔

کظم بالفتح باز داشتن از کاری و بفتحتین فراخ اشکم و بسیار شکم شدن۔

کدام بالفتح گزیدن۔

کرم بالفتح به کرم غلبه نمودن بر کسی و درخت انگور و قلاده و بفتحتین جوانمردی و مردی و عزیزی و بزرگوار و گران مایه شدن و بخشیده شدن۔

کریم بخشنده و جوانمرد و از گناه درگذرنده

کرام بالفتح کریم و بالکسر جمع کریم و لقب ابو عبد الله که در وقت سلطان محمود مذهبی اختراع نمود و از هر مذهبی چیزی اخذ کرد و طائفه کرامیه بدان منسوب اند و بالفتح و تشدید را بسیار کریم۔

کزم بالفتح بدندان شکستن و بفتحتین کوتاهی و سطبری لب اسپ و خر و کوتاه بینی و انگشتان

کزوم بالفتح ناقه که دندانش نمانده باشد از پیری۔
کسم بالفتح بدست مالیدن و پاک کردن چیز خشک را۔
کشم بالفتح بینی از تن بریدن و بفتحتین نقصان
کظم بالفتح خشم فرو خوردن۔
کظیم خشم فرو خورنده و خشم فرو خورده شده۔
کظوم بالضم خاموش بودن و از نشخوار باز استادن شتر۔
کاظم خشم فرو خورنده و لقب امام موسی بن جعفر رضہ ست۔
کعم بالفتح پوز شتر بستن و سر ظرف بستن و بوسه دادن۔
کعام پوز بند شتر۔
کلم بالفتح خسته کردن و بالفتح و کسر لام سخنها جمع کلمه
کلام سخن گفتن و سخن بالکسر و تشدید لام سخن گفتن
کلوم بالضم و کلام بالکسر خستگیها۔
کلثوم بالضم پر گوشت روی و رخسار۔
کلیم هم سخن با کسی و جراحت کرده شده۔
کم بالفتح چند و بسیار و بالضم شمار و بالضم و تشدید میم آستین اکمام جمع و بالکسر غلاف شگوفه و بالفتح مقدار چیزی و آستین کردن جامه را و دهن شتر بستن تا نگزد و سر خم یا پوشیدن۔
کمام بالکسر آنچه دهان شتر بدان بندند تا نگزد
کمکام بالفتح گرد اندام۔
کوم بالفتح بر جستن اسپ بر جز آن بر مادیان و بالضم کلان از شتر۔
کهام بالفتح تیغ کند و زبان کند و اسپ کند۔

کهیم کلان سال و همچنین کهام۔

فصل الکاف مع النون

کبن در پیچیدگی لب بود و دوم باره بخیه زدن و دوختن لب دلو و در پیچیدن آن و باز گشتن از چیزی و ناپیدا کردن چیزی را و فربه شدن۔
کبان بالضم بیماری شتر و بالفتح و تشدید باشتر بیمار۔
کتن بالفتح چسپیدن اثر سبزگیاه در پوز شتر و بفتحتین چرک و دود گرفتگی خانه۔
کتان بالفتح و تشدید تا معروف و جامهٔ آن معتدل ست در حرارت و برودت و بالضم کرم ست
کدن بالکسر نهالین که زن در هودج زیر خود نهند کدون جمع و هاون چرمین۔
کران بالکسر بربط و بعضے گفته اند چنگ و موضعی ست به بادیه و بالضم شهریست نزدیک دارالجرد یا نزدیک سیراف و بالفتح و تشدید نام محله ایست باصفهان و شهریست نزدیک تبت و قلعه ایست به مغرب۔
کروان بفتحتین قریه ایست به طوس و کبک مطلق و صاحب صراح گوید مرغی ست که آنرا چهار چشم نیز گویند و به فارسی شود خوانند کراوین و کراوان جمع۔
کفن بالفتح رشتن صوف و جز آن و به فتحتین جامهٔ مرده۔
کفران بالضم ناسپاسی۔

کمون بالضم پنهان شدن و بالفتح تخم که آلیستے خود پنهان دارد و بالفتح و تشدید میم زیره۔
کامن پنهان۔
کمین پنهان شونده در کارزار و جز آن
کن بالکسر و تشدید نون پوشش اکنان و اکنه جمع و بالفتح پوشیدن و پنهان داشتن چیزی۔
کانون آتشدان و دو ماه از ماههای رومی یکی را کانون الاول و دیگری را کانون الآخر گویند
کودن اسپ پالانی که بار برو نهند و شخصے که زیرک و تیز فهم نباشد۔
کوقان بالضم پناه و نام شهر کوفه۔
کون بالفتح بودن و هست شدن و هم چنین کینونة۔
کاهن فال گوی کهان بالضم و تشدید ها و کهنه بفتحتین جمع و نام دو قبیله ایست۔
کین بالفتح گوشت اندرون اندام زن
کنان بالفتح تیمارداری کردن نام شخصی ست
کیان بالکسر جمع کائن و سمع الکیان نام کتابی ست در علم طبیعی و معنی آن شنیدن احوال موجودات ست۔
کائن موجود و باشنده۔

فصل الکاف مع الواو

کبو بالفتح آب از کوزه ریختن و سر در کردن و راندن اسپ و رفتن خار و خاشاک و بر

ومثل آن ودر خاکستر پوشیدن آتش۔
کنو کنایہ سخن گفتن وکنیت کردن کسے را۔

فصل الکاف مع الہاء

کرہ بالفتح رنج وسختے وبالضم ناخوشی نامائے
کمہ بفتحتین کور مادرزاد شدن۔
کنہ بالضم پایان چیزی ودقت کار۔

فصل الکاف مع الیاء

کاذی بذال معجمہ درختی ست خوشبو کہ آنرا کدر نیز گویند ودر ہند بسیار می باشد و بہندی آنرا کیوڑا گویند وشراب کاذی برای جذام وجدری ومانند آن بسیار نافع وقالع مادۂ آن مرضہا ست وآن شراب را شراب کدر نیز گویند۔
کرکی بالضم کلنگ۔
کروبی بالفتح وتشدید را فرشتہ مقرب و تخفیف آن اصح است۔

کرسی بالضم تخت کوچک بفارسی آنرا صندلے گویند۔
کرابیسی کرباس فروش۔
کسائی نام شخصے است قاری نحوی مشہور کہ اکثر کسائی پوشید۔
کافی بس شوندہ وضمان کنندہ۔
کمی دلیر۔
کاوی داغ کنندہ
کی بالفتح وتشدید یا مشدد داغ کردن وگزیدن وتیز نگریستن۔

باب اللام

فصل اللام مع الالف

لبا بروزن عنب فلا وآن شیریست کہ بہندی پیوسی گویند بعد از زادن بچہ حیوان دوشند
لظی بفتحتین دوزخ وآتش زبانہ زنندہ۔
لقا بالکسر دیدن ورسیدن وکارزار کردن
لؤلؤ بضم ہر دو لام مروارید بزرگ مروارید کلان بزرگ جنس است لؤلؤۃ یکی مفرد آن وابو لؤلؤ غلام مغیرہ شعبہ قاتل حضرت عمر رض۔
لوا بالکسر علم الویہ جمع الویات جمع الجمع۔
لوبیا دانہ ایست خرد ز دیگ باقلا کہ آنرا سیاہ چشمک گویند۔
لاوی نخستی ونام پسر یعقوب ست۔

فصل اللام مع الباء

لبلاب گیاہی ست کہ بر درختان می پیچید آنرا عشق پیچان گویند۔

لباب بالضم خالص ہر چیزی۔
لب بالضم وتشدید با عاقل شدن وتر شدن درخت وخالص ہر چیز ومغز بادام وجز آن لبوب جمع وعقل ودل الباب جمع وبالفتح برابر شدن وزدن شمشیر بموضعے از گردن کہ مقتل ست وبالکسر ردی کہ ملازم کاری باشد۔
لبیب عاقل۔
لبب بفتحتین حال ودوال زیر شکم اسپ کہ یکسرش بتنگ بستہ باشند ودیگرش بسینہ بند وموضع کہ بند بران نہند وریگ تنک ولبسیاری از ریگ۔
لت ولتوب استوار وپای برجائے بودن وچسپیدن۔
لاتب پا برجای واستوار وچسپندہ۔
لجب بالفتح بانگ فریاد وراہ فراخ وہمچنین لاجب۔

لزوب بالضم ثابت شدن واستادن وچسپیدن بچیزے۔
لازب لازم وثابت وچیزی چسپندہ
لسب بالفتح زدن وگزیدن وفراہم آوردن وچسپیدن بچیزی ولیسیدن عسل
لصب استوار شدن شمشیر در نیام چنانکہ نتوان کشید وچسپیدن پوست بر استخوان از لاغری وبالکسر تنگے جای کوہ وآنکہ چیزے بکسے نہ دہد۔
لعب بالفتح رفتن آب دہن بفتح لام وکسر عین بازی کردن۔
لاعب بازی کنندہ۔
لعاب بالضم آب دہن وآب غلیظ کہ از دارو ہی خیسانیدہ برآید مثل لعاب بذر قطونا ولعاب النحل عسل ولعاب الشمس مانند تارہا کہ در شدت گرما پیدا میشود۔

لغوب بالضم وغین معجمه مانده شدن و رنجور شدن۔
لغب بالفتح به فساد آوردن وتباهی فگندن میان قوم و پر تباه زرد ریزهٔ مرغ و همچنین لغاب بالضم۔
لقب بفتحتین نامی که دلالت بر مدح یا ذم کند و به فارسی آنرا بازنام گویند۔
لوب سنگستان لوبة واحد و همچنین لابه و لابة
لهب بفتحتین آتشنه شدن و هار زبانهٔ آتش وغبار بالا رفته و بالکسر شگافتهٔ کوه و درهٔ سنگ که درمیان دو کوه باشد۔
لهاب بالضم ولهیب بالفتح زبانه زدن آتش و افروختن آتش۔

فصل اللام مع التاء

لباتة بالفتح خردمند شدن۔
لبیتة نام جامه البیت وزن حامله۔
لبة بالفتح وتشدید بای موحده کنارهٔ گردن کشتن گاه است۔
لبثة بالکسر خشت وشتر وگوسفند شیر دار۔
لبدة بالکسر موی یا پشم جمع شده وموی پشت و شانهٔ شیر درنده۔
لابة ولوبة سنگستان۔
لت بالفتح وتشدید تا ترکردن لیت و مانند آن و استوار بستن به چیزی چسپانیدن
لثة بالکسر تشدید ثای مثلثه گوشت گرد گرد دندان۔

لجاجة بالفتح ستیزه کردن۔
لجلجة به فتح هر دو لام لقمه در دهن گردانیدن و شوریده سخن گفتن و سخن در دهان گردانیدن چنانچه ظاهر شود۔
لجة بالضم وتشدید جیم میان دریا و دورترین موضع دریا و دریای ژرف و بالفتح آواز و غوغا
لحظة یکبار نگاه کردن بگوشهٔ چشم۔
لحیة بالکسر موی ریش و لحیة التیس نام گیاهیست
لحمة بالضم و الفتح طعمهٔ باز از شکار و پود جامه که تار می بافند و خویشی۔
لخلخة خوشبوی چند که یکجا کنند بویند
لذة بالفتح وتشدید ذال مزه و شراب
لذاذة خوش مزه یافتن۔
لزوجة چسپندگی۔
لصوصیة بالضم وتشدید یا دزدی کردن
لطافت باریک و نیک شدن و نازک و کوچک شدن
لطیفة نیکوئی و چیز نیک۔
لاعیة به کسر عین مهمله و فتح یای حطی درختیست از قسم زقوم که شیر سوزنده و قتال وارد
لعبة بالفتح یکبار بازی کردن و بالکسر یک نوع بازی کردن و بالضم بازی چون نرد و شطرنج۔
لعنة بالفتح تفرین و بالضم آنکه او را مردم لعنت کنند و بالضم و فتح عین آنکه مردم را لعنت کند۔
لغة به ضم لام و فتح غین اصوات و کلمات که مردم از اغراض خود بدان تعبیر کنند لغات و لغون جمع۔
لاغیة به غین معجمه سخن باطل وزن بیهوده گوی۔
لافظة دریا و نر ماده و آسیا و خروس
لفاظة بالضم آنچه از دهن انداخته شود
لفت بالفتح گردانیدن و پیچانیدن و بالکسر نگاه کردن و میل کردن و شلغم و نیمهٔ چیزی۔
لقاعة بالضم وتشدید قاف مرد بسیار لوی و حاضر جواب
لقلقة به فتح هر دو لام سخت آواز کردن مرغ لقلق که آن را به پارسی لکلک گویند
لقوة بالفتح علتیست که روی آدمی را کج می کند و معلول به علت لقوه گردانیدن و مادهٔ شتری که زود آبستن شود و عقاب ماده
لقحة بالکسر شتر مادهٔ دوشا۔
لقطة بالضم چیزی انداخته شده که بر چیده شود تا ضایع نگردد و وقت پیدا شدن صاحبش باو رسد۔
لقیطة بالفتح طفلیکه از راه بردارند و بپرورند۔
لقاطة بالضم چیز زبون و بی قیمت۔
لمحة بالفتح درخشیدن برق و یکبار اندک دیدن چیزی را۔
لمزة بالضم و فتح میم و زای معجمه عیب کننده
لمعة بالفتح روشنی و بالضم گروه آدمیان

وسپیدی که بر سر باشد پارهٔ از گیاه که خشک
شده وسپید شده باشد وپارهٔ از عضو که
خشک ماند وقت وضو وغسل۔
لمة بالفتح وتشدید میم چیزی اندک دیوانگی
وزمانه وبالکسر موی که از نرمهٔ گوش گذشته باشد
لامة زره۔
لوت بالفتح نه پرسید چیزی سخن گفتن وگردانیدن
وبازداشتن۔
لوعة بالفتح سوختن ودوستی کسی را۔
لواطة بالکسر اغلام کردن واز راه پس رفتن
زن یا مرد۔
لومة بالفتح ملامت کردن۔
لوامة بتشدید واو سخت ملامت کننده۔
لواحة به تشدید واو سخت رنگ وی
گرداننده وسیاه کننده۔
لوحة بالضم روغن تازه۔
لوزة بالفتح وبزای معجمه گوشت پاره است
که در درون دهن بر سر حلقوم که مجرای
طعام است پیدا باشد۔
لیت بالفتح باز گردانیدن وبازداشتن
وبالکسر دوسوی گردن وهر دو طرف را لیتان گویند
ونقصان کردن ولیت به فتح تای کلمه ایست
که در وقت آرزوی چیزی گویند وبفارسی
آن کاشکی باشد۔
لیقة ولفافة بالکسر آنچه بر چیزی پیچند
لیقة صوف ومانند آن که در دوات
کنند وچیزی سیاه که در کحل کنند وبفتح لام
در دوات کردن وهمچنین لیق۔

فصل اللام مع الثاء

لبث ولباث درنگ کردن۔
لابث درنگ کننده۔
لوث بالفتح دستار پیچیدن وآلوده کردن
ولوا ماده قوی شدن وپناه گرفتن وگرد
گشتن وبه فتحتین سستی۔
لهث بالفتح تشنه شدن وهمچنین
لهاث وزبان بیرون آوردن سگ از
تشنگی وماندگی۔
لیث بالفتح شیر درنده وعنکبوت که مگس
را میگیرد وبالکسر گیاه انبوه۔

فصل اللام مع الجیم

لجاج بالفتح ستیزه کردن۔
لجج بالفتح وتشدید جیم آواز کردن وکشتی
میان لجه درآمدن وستیزه کردن وبالضم آب
بسیار ودور رفتن موضع دریا وشمشیر۔
لجاج به فتح آنکه زبانش در سخن درماند
وسخن درست نه گوید وشطرنجی مشهور که
بد دو رملم شطرنج مثل زنند واین همان
قولی مشهورست که از اعاظم ندمای خلفای
عباسیه بوده وعامه آنرا لیلاج گویند۔
لجج بالفتح استوار شدن شمشیر در نیام ودر
چیزی بسته شدن وچسپیدن وکارد
وجز آن در غلاف کردن وجای تنگ
هر چه تنگ باشد۔
لزج بالفتح چسپیدن وبالفتح وکسر زا
چیز چسپنده چون سریشم وجز آن۔
لعج بالفتح خلیدن چیزی که در دل رسانید
وبه درد آوردن۔
لمج بالفتح به کنج دهان خوردن۔
لماج بالفتح چیزی اندک که خورده شود
لهج به فتحتین شیفتگی کردن وحریص شدن
وبرغلانیدن۔

فصل اللام مع الحاء

لتح به فتحتین گرسنگی
لطح بالفتح یک کف دست بر پشت زدن
کسی را نرم نرم وبر زمین زدن چیزی را
لفح بالفتح سوختن گرما آتش وسموم وبه
شمشیر زدن۔
لفاح بالضم وتشدید فا نوعی از بادنجان
چون بادنجان که زرد شود۔
لقح به فتحتین آبستن شدن وهمچنین لقاح
لاقح آبستن وآنچه نخل را بوی گشنی دهند
لقوح بالفتح شتر ماده که از زادن او
دو ماه یا سه ماه گذشته باشد ولبوا ازان
اد الیبون گویند لقاح جمع۔
لواقح آبستنان جمع لاقح وآبستن
کنندگان وبدین معنی جمع ملقح است
لمح بالفتح نگریستن ودویدن به نظر سبک
لوح بالضم هوا میان زمین وآسمان

وبالفتح شانهٔ آدمی وجز آن و بهرهٔ پهن باشد از استخوان و چوب تخته و دویدن و رنگ بگونه گردانیدن سفر مردم او تشنه شدن و درخشیدن برق و پیدا شدن شاره و جز آن

لیاح بالکسر سپید گاو دشتی۔

فصل اللام مع الخاء

لطخ بالفتح آلودن و در بدی انداختن و به بدی متهم کردن۔

لطوخ بالفتح داروی که به چیزی مالند۔

فصل اللام مع الدال

لبد بالضم بسیار از مال وجز آن و مردم انبوه و آنکه به سفر نرود و از جای خود دور نشود و آخرین کرکس از کرکسهای لقمان عاد و بالکسر نمد و موی انبوه میان دو دوش و بفتحتین پشم و ملق و سینه گرفتن شتر از بسیار خوردن گیاه۔

لبید جوال خرد و نام شاعری ست معروف۔

لحد بالفتح شگاف کرانهٔ گور و شگافتن یک کرانهٔ گور و بالضم نیز آمده۔

لدد بفتحتین سخت خصومت شدن و خصومت شام۔

لد بالفتح و تشدید دال جدال خصومت کردن و بالضم جدل کنندگان۔

لدود بالفتح جدل کننده و همچنین الد به تشدید دال۔

لدید کرانهٔ وادی و کرانهٔ گردن و دارو که در کرانهٔ دهان ریزند و بدین معنی ست لدود بالفتح۔

لسد بالفتح شیر مکیدن بچه بچه و لیسیدن عسل و بفتح سین نیز آمده۔

لغد بالضم و غین معجمه گوشت کرانهٔ گردن و بالفتح به راه است آوردن ستور و جز آن

لکد بفتحتین چرک چسپیدن بجای۔

لهید ستور مانده شده۔

لهد بالفتح گرانی بار و دفع کردن و لاغر کردن چارپا و گران شدن بار چیزی و سوختن بخواری۔

فصل اللام مع الذال

لجذ بالفتح خواستن چیزی بعد از آن که یک بار داده باشند و لیسیدن سگ ظرف را و خرد کردن ستور گیاه را۔

لذیذ خوش مزه۔

لواذ بالکسر به یکدیگر پناه گرفتن و کرانهٔ وادی الواذ جمع۔

لیاذ بالکسر پناه گرفتن۔

فصل اللام مع الزاء

لبز بالفتح لکد زدن اشتر۔

لجز بالفتح چسپیدن و لغزیدن۔

لحز بالفتح مرد بخیل تنگ خوی۔

لز بالفتح و تشدید زا سخت کردن و بر چسپانیدن۔

لغز بالضم و فتح غین معجمه چیستان و سوراخ موش کلان دشتی۔

لکز بالفتح لکد زدن بر سینه۔

لمز بالفتح عیب کردن و اشارت چشم کردن و زدن و سوختن۔

لماز بالفتح و تشدید میم عیب کننده و به چشم اشارت کننده۔

لهز بالفتح در آمیختن و در میان قوم شدن و آمیختن سپیدی موی با سیاهی و مشت و نیزه بر سینه زدن و بسر بر زدن شتر بچه و بر پستان مادر را بر وقت مکیدن۔

لوز بالفتح بادام لوزة یکی۔

فصل اللام مع السین

لبس بالضم پوشیدن جامه و بالفتح پوشانیدن و کار بر کسی آمیختن و تاریکی به روشنائی و بالکسر جامه و پوشش۔

لباس بالکسر جامه و پوشش و لباس الرجل زن و لباس المرأة مرد و لباس التقوی شرم و جامهٔ درشت و سطبر۔

لبوس بالفتح زره و پوشش۔

لحس لیسیدن۔

لدیس ناقهٔ آگنده گوشت۔

لس بالفتح و تشدید سین خوردن ستور علف را۔

لساس بالضم علف نورسته۔

لطس بالفتح کوفتن سخت به پای سپردن
لعس بالضم سیاه لبان که لب ایشان از غایت سرخی بسیاهی زند جمع العس و بفتحتین سرخی لب که بسیاهی زند۔
لفس بالفتح عیب کردن و بفتحتین شوریدن دل و تباه شدن و فتح اول و کسر قاف مردم را لقب نهنده و افسوس کننده و بدی اندازنده میان مردم۔
لاقس عیب کننده
لمس بالفتح سودن و جماع کردن
لماس بالضم حاجت۔
لوس بالفتح چشیدن۔
لواس بالفتح چشیدنی۔
لووس چشیده۔
لهس بالفتح لیسیدن۔
لیس بالفتح فعل ماضی ست یعنی نیست
لیاس بالکسر دلوث بے غیرت۔

فصل اللام مع الصاد

لحاص بالفتح سختی و بلاز اندر آویختن به چیزے۔
لحیص تنگ۔
لخص بفتحتین گوشت گرفتن چشم و پستان بسیار گوشت که شیر ازوی به دشواری بیرون آید و بکسر خا نیز آمده۔
لص بالکسر تشدید صاد دزد لصوص جمع۔
لصص بفتحتین و نداننها دشانها هم نزدیک

لوص بالفتح گردانیدن چیزی بچیزی که می خواهد۔

فصل اللام مع الضاد

لضلاض بالفتح زیرک۔

فصل اللام مع الطاء

لط بالفتح و تشدید طا حمائل لطاط بالکسر جمع چسپیدن بچیزی و لازم بودن بکاری منکر شدن حق کسی را و پرده فروهشتن دُم به میان ران در آوردن شتر۔
لطط بفتحتین افتادن دندان و خرده شدن و ماندن بنهای دندان۔
لعط بالفتح چیزی را با چیزی برابر کردن و برابری کردن با چیزی۔
لغط بفتحتین بانگ و شورش۔
لغاط بالضم کوهیست۔
لقط از زمین برگرفتن دوانه چیدن و سخن چیدن و بفتحتین برداشته و برچیده و لقط المعدن ریزهای زر که یافته شود و لقط السنبل خوشه برچیده۔
لقیط بچۂ افگنده و جزآن که روارها او را
لوط بالفتح برچسپیدن و بگل درگرفتن و اندودن حوض را و گل قوم لوط کردن و رواکه بر دوش کننده بالضم نام پیغمبر یست۔
لیط بالفتح چسپیدن و بالکسر پوست نے واحد لیطة۔

فصل اللام مع الظاء

لحظ بالفتح نگریستن بگوشۂ چشم۔
لحاظ بالفتح گوشۂ چشم
لفظ بیرون انگندن از دهان و سخن گفتن
لمظ زبان گرد دهان در آوردن بعد از طعام و آب لیسیدن۔
لماظ بالفتح چیزی اندک۔

فصل اللام مع العین

لذع بالفتح سوختن آتش کسی را و سوزش دادن کسے را۔
لسع گزیدن مار و کژدم۔
لطع لیسیدن در پیش پای زدن پس لسے و بفتحتین سپیدی درون لبها و آن بیشتر در مردم سیاه بود و در ریختن دندان مردم چنانچه بنها ماند۔
لعاع بالضم گیاه نازک در اول رستن۔
لعلع بالفتح هر دو لام نام کوہے ست و سراب
لفاع بالکسر چادر۔
لفع بالفتح چشم زدن۔
لکع بالفتح چرک چسپیدن بر اندام و گزیدن مار و کژدم و بسر زدن بچه پستان مادر را وقت مکیدن و بالضم و فتح کاف لئیم و خوار و بنده لفش و همچنین لکاع بالفتح۔
لمع بالفتح روشن شدن و درخشیدن۔
لوع بالفتح سوزش عشق۔

لیغ بالفتح ترسیدن و بددل شدن۔

فصل اللام مع الغین

لثغ بالفتح حرف را را لام و سین را ثا گفتن
لدغ بالفتح گزیدن مار و کژدم و طعنه زدن
لدیغ مار گزیده۔
لاوع گزیده و نام مرضی ست۔

فصل اللام مع الفاء

لجف بفتحتین دیوار چیم میانهٔ وادی و مغاکی که بر کرانهٔ چاه باشد۔
لحاف بالکسر قزآگند یعنی جامهٔ که از پنبه و قزآگنده باشد۔
لخاف سنگهای سفید تنک۔
لخف بالفتح مسکه و تنک زدن سخت
لصف بالفتح خیار و کبر و نوعی از خرما۔
لصاف بالفتح موضعی ست از بنی تمیم
لطف بالضم نرمی و نازکی در کار و کردار و هدیه و مهربانی کردن و یاری کردن و نگهبانی و حمایت کردن و بفتحتین هدیه و احسان و نیکوئی
لطیف لغایت نیکوکار و یاری کننده و بغایت نازک۔
لطائف نیکوئیها و چیزهای نازک جمع لطیفة۔
لف بالفتح و تشدید فا در پیچیدن و بالکسر درخت پیچیده به درخت دیگر الفاف جمع و مجتمع و فراهم آمده و جاهی در کلام درنگ کننده در سخن و گران سنگ آهسته و جایی انبوه بسیار مردم۔
لفیف گروه مردم پراگنده از هر جای و چیز پیچیده و در هم و دوست و کلمهٔ که دو حرف ازان حرف علت باشد۔
لفاف بالکسر جامهٔ بردنی که بر مرده پیچند
لفف بالفتح سبک گرفتن چیزی را و چیز سبک و بفتحتین افتادن دیوار و فرو ریختن حوض و فراخ شدن کرانهای آن۔
لهف بفتحتین دریغ خوردن و اندوهگین شدن۔
لهیف بیچاره و در مرغ خورنده۔
لیف بالکسر پوست درخت خرما لیفة واحد۔

فصل اللام مع القاف

لبق بالفتح و لبیق مرد زیرک هشیار و چرب سخن۔
لثق بفتحتین و شبا هی مثلثه تری و تر شدن
لحاق بالفتح در رسیدن و دریافتن
لحوق بالضم بهم شدن دو چیز یا بیشتر و بدنبال چیزی پیوستن
لحق بفتحتین آنچه به سابق خود ملحق میشود و انجیر و خرما که از اول در رسد و آنچه بدهان بردارند و آنچه بدنبال چیزی پیوسته باشد
لاحق به دنبال کرسنده و نام اسپ معاویه رضه بن ابی سفیان رضه۔
لزوق بالضم بر چسپیدن و همچنین لسوق و لصوق۔
لصق بفتحتین بر چسپیدن شش بر تهیگاه از تشنگی و همچنین لسق به فتحتین۔
لعق بالفتح لیسیدن و لعق الاصبع کنایه است از مردن۔
لعوق بالفتح وانده و جز آن که لیسیده شود
لفق بالفتح فراهم آوردن درز جامه بدوختن و بالکسر کنارهٔ درز۔
لق بالفتح و تشدید قاف بر چشم زدن
لقلق بفتح هر دو لام زبان و مرغ لکلک
لقلاق مرغ لکلک و آواز آن۔
لمق بالفتح پاک کردن و چشم مالیدن۔
لماق چیزی اندک۔
لواحق پیوستها بدنبال چیزی۔
لواق بالفتح چیزی اندک۔
لهق بالفتح سپید شدن و بفتحتین سپیده سپید شدن و بکسر ها سپید۔
لهاق سفید و گاو سپید۔
لیق چسپیدن سیاهی بر دوات و بر چسپانیدن و نیک گردن و اصلاح دادن سیاهی و جز آن۔

فصل اللام مع الکاف

لبک بالفتح آمیختن و کار آمیخته و درهم آمیختن پست یا انگبین و جز آن۔

عه بفتحتین میوه است ۱۲۔

لحک بالفتح در آوردن چیزے در چیزے و چسپیدن بہم ۔
لک بالفتح و تشدید کاف زدن و کوفتن و چیزیست سرخ کہ بآن پوست را رنگ کنند و بالکسر نخالہ و ثفل لاک باشد کہ آن دستہ چیز و مانند آن بر چیزی وصل کنند ۔
لوک بالفتح خائیدن ۔

فصل اللام مع اللام

لعل بفتحتین و تشدید لام امید و شاید
لیل شب بچہ مرغے ست کہ آنرا کردان گویند

فصل اللام مع المیم

لاجرم یعنے ناچار ۔
لام بالفتح و سکون ہمزہ تیر را پر نہادن و بہم آوردن جراحت و زرہ ہا لامتہ مفرد و بالف نیز خوانده اند و بالضم ناکس و بخیل بودن و بالکسر صلاح و اتفاق میان دو کس و یا بدل ہمزہ نیز آمده ۔
لئیم ناکس و بخیل ۔
لوآم بالضم و مد ہمزہ پرہائے راست کردہ تیر ۔
لتم بالفتح بر سینہ زدن ۔
لثم بالفتح بوسہ دادن و دہان بند بر دہان نہادن و کوفتن شتر سنگ را بسم و شکستن و خون آلودہ کردن سنگ سم شتر را ۔
لاثم بوسہ دہندہ و آنکہ دہان بند دارد لثم بالضم جمع ۔
لثام بالکسر دہان بند ۔
لجام بالکسر معرب لگام و آنچہ زنان بوقت حیض بندند ۔
لحم بالفتح گوشت و لحمہ پارہ ازان لحام و لحوم و لحمان بالضم جمع گوشت خوراندن و گوشت از استخوان باز کردن و آرزومند گوشت شدن و پیوند آبگینہ و چینی و جز آن کردن و کشتن و بالفتح و کسر حا آرزومند گوشت
لاحم گوشت خوراننده و خداوند گوشت
لحام بالفتح و تشدید حا گوشت فروش ۔
لحیم کشتہ شدہ و گوشت ناک ۔
لخم بالفتح گروہی ست از یمن و بالضم نوعیست از ماہی ۔
لدم بالفتح آواز سنگ و جز آن کہ بر زمین افتد و پارہ زدن جامہ و موزہ را و زدن و کوبیدن را بدست زدن تا بیہوش شود و مضطرب کردن و دست بر سینہ زدن زنان در نوحہ
لدام بالکسر پارہ زدن جامہ و موزہ را ۔
لدیم جامہ پارہ زدہ ۔
لادم پارہ زننده ۔
لدم بفتحتین جمع لادم و محرمان و خویشان
لزم بفتحتین لازم بودن بچیزی و شگفت نمودن بچیزی کسی را ۔
لزوم بالضم ملازم بودن بچیزی ۔
لزام بالفتح و کسر میم نام زنی کہ لازم باشد بکسے ۔
لازم آنچہ ہمیشہ باشد بر چیزی ۔
لطم بالفتح طپانچہ زدن ۔
لطام بالکسر بر یکدیگر طپانچہ زدن ۔
لطیم بالفتح اسپ سفیدروی و آنکہ یک طرف روی او سفید باشد و آنکہ پدر و مادر او مردہ باشد و شتر بچہ کہ سہیل دیدہ باشد و اسپ ہم ازدہ اسپ دیگر دانند ۔
لغام بالضم کف دہان شتر و بالکسر روی
لعم بالفتح خبر دادن کسی را بچیزی کہ یقین او نباشد ۔
لقم بالفتح و بالضم راہ رابستن و بفتحتین میانہ راہ
لکم بالفتح مشت زدن ۔
لکام بالضم نام کوہی ست در شام کہ اولیاء اللہ در آنجا میشوند ۔
لم بالفتح و سکون میم حرف نفی و بالکسر فتح میم یعنی چرا و بالفتح و تشدید میم جمع آوردن و نیکو کردن و اصلاح نمودن و عرب گویند لم اللہ شعثہ جمع کند حق تعالی پراگندگی او را و خوردن بخش خود و بخش یاران و خویشان خود و گناہ صغیرہ کردن ۔
لمم بفتحتین زلت و نزدیکی بہ گناہ و گناہ صغیرہ و نوعے از جنون ۔
لوم بالفتح نکوہیدن و سرزنش کردن ۔
لہم بالفتح فرو بردن و خوردن و بفتحتین التہام و تلہم ۔
لہیم سختی ۔
لہوم بالفتح و لہام بالضم لشکر بسیار ۔

لهازم استخوانهای زیر نرمهٔ گوش جمع لهزمه
لائم ملامت کننده -

فصل اللام مع النون

لبن بالفتح شیر خورانیدن و بزدن بعصا و انداختن و بالکسر خشتهای خام لبنة واحد و بفتحتین شیر لبان جمع و درد کردن گردن از بالش و شیردار شدن میش و ناقه و بالفتح و کسر خشت لبنة واحد چون کلمة و کلم -
لبنان بالضم نام کوهی است معروف نزدیک جبل عامل -
لبین پرورده شده -
لابن شیر خوراننده و خداوند شیر -
لبان بالفتح سینه یا میان سینه و بالضم کندر و بالکسر شیر دادن عرب گوید هو اخوه بلبان امه و لا یقال بلبن امه و ظاهر از منیع لبان که مشهور شد بدین معنی ست -
لبون بالفتح شیردار لبن بالضم و الکسر جمع و ابن اللبون و بنت اللبون بچهٔ دو ساله به سه سال در آمده -
لجون بالضم گران رفتن ناقه و بالفتح ناقه گران گرفتار -
لجین بالضم و فتح جیم نقره و بالفتح و کسر جیم برگ از شاخ افتاده -
لحن بالفتح خطا کردن در اعراب و آواز گردانیدن و آواز الحان و لحون جمع و خوش خواندن قرآن و جز آن و میل کردن و خطا کردن در سخن گفتن چیزی و غیر آن اراده کردن و بفتحتین زیرکی و زیرک شدن -
لخن بفتحتین گنده گون شدن مشک -
لدن بالفتح و ضم دال نیزهٔ نرم و هر چه نرم باشد و بمعنی نزد و مرادف عند نیز آمده -
لزن بالفتح سختی عیش و تنگی و بفتحتین گرد آمدن قوم بر سر چاه به جهت آب انبوهی کردن در هر کاری -
لسان زبان و سخن و لغت قومی و زبانه ترازو السن و السنة جمع و لسان الصدق ثنای نیک و راست و لسان العصا فراور درخت اهر که بفارسی آترا زبان گنجشک گویند و لسان الثور و لسان الحمل هر دو نام گیاهی و لسان القوم کلمه چین و سخن گذار -
لسن بالکسر لغت و روزمرهٔ قومی و بالفتح بزبان گرفتن کسی را و بالضم زبان آوران جمع السن و بفتحتین زبان آوری و فصاحت و بکسر سین زبان آور و فصیح -
لعن بالفتح راندن و دور کردن از نیکی و رحمت و نفرین کردن -
لعین نفرین کرده شده و از رحمت رانده شده و مفرد و جمع آمده و مسخ کرده شده و گرگ رنده و صورتیکه در پالیزها و مزارع برپا کنند به جهت وحوش و طیور و آن را مترس نیز گویند -
لعان بالکسر یکدیگر را لعنت کردن و نفرین نمودن و در شرع لعان آنست که شوهر زن را متهم بزنا کند و گواه در میان نباشد و زن مرافعه پیش قاضی برد و قاضی حکم کند که شوهر چهار بار شهادت دهد که درین قول صادق ست و لعنت خدا برو اگر کاذب باشد بعد از آن زن نیز چهار بار شهادت دهد که شوهرش درین قول کاذب ست و غضب خدای تعالی بران با د اگر شوهرش درین قول صادق باشد بعد از آن قاضی در میان ایشان تفریق کند و قرآن مجید بدین معنی ناطق ست و بالفتح و تشدید عین بسیار نفرین و لعنت کننده -
لقن بالفتح فهمیدن و دریافتن و گرفتن سخن از کسی و بالفتح و کسر قاف زود دریابنده -
لکن بفتحتین درماندگی به سخن مرادف لکنت و به فارسی شمعدان را گویند و بکسر کاف کند زبان مرادف الکن -
لکن بالف ملفوظ بعد از لام و کسر کاف و تخفیف نون و تشدید آن حرفیست که برای تدارک چیزی آرند به فارسی ما و لیکن گویند -
لن بالفتح و سکون نون حرف نفی که بر مستقبل داخل می شود و معنی آن هرگز -
لون بالفتح گونه و رنگ چون زردی و سرخی و مانند آن و لونیست از خرمای زبون -
لین بالکسر نرمی ضد خشونت و بالفتح و تخفیف

با تشدید یا و کسر آن نرم و تنه خرما و بالکسر جمع
لبان بالفتح تن آسانی و فراغت و بالکسر نرمی
کردن باهم و بالفتح و تشدید یا پیچیدن -

فصل اللام مع الواو

لحو بالفتح و سکون حای مهمله پوست از چوب
باز کردن و زشت گردانیدن و دور کردن
چیزی را از چیزی -
لغو بالفتح بیهوده گفتن و بانگ کردن سگ
و باطل و سوگند که بقصد دل نباشد و بچه شتر
که از غایت خوردی لائق نباشد که خون بها
دهند -
لقو بالفتح معلول به علت لقوه گردیدن
لهو بالفتح بازی کردن و برگشتن از
چیزی و جماع کردن و زن و فرزند و چیزی
که از عمل خیر باز دارد و جماع را هم گویند
و لهو الحدیث افسانها و حکایت و سرود
و غنا و مانند آن -

فصل اللام مع الهاء

لاه خدای تعالیٰ -
لیه بالفتح در پرده رفتن -

فصل اللام مع الیاء

لآلی بفتح اول مرواریدهای بزرگ
لجی بالضم و تشدید جیم و یا دریای ژرف
پرآب -
لحیانی بالکسر و بزرگ ریش -
لوذعی بالفتح مرد لغایت زیرک -
لاهی غافل شونده بازی کننده -
لی بالفتح و تشدید یا گردانیدن و تافتن
و پیچانیدن چیزی و گردانیدن زبان
در گواهی و غیر آن و مدافعت کردن در دام
و دوم جنبانیدن و ریسمان تابیدن و
روی واپس کرده نگه کردن -

باب المیم

فصل المیم مع الالف

ماوی جای برگشتن
مودی بالضم و فتح همزه و تشدید دال
اداکرده شده و رسانیده شده
ماه آب میاه جمع -
ما یک همزه حرف نفی است و کلمه استفهام و اسم
موصول و بترتیب معنی او نیست و چه چیز است
و آنچه -
مبتغی خواسته شده -
مبتلی آزموده شده و در بلا افتاده شده
مبرا پاک گردانیده شده -
متبنی پسر خوانده -
متمنی آرزو کرده شده -
متی کی و بر وقت
مثوی بالفتح جای آرام و قرار -
مثنی دو دو و بالضم و تشدید ثای مفتوح
دو تا کرده شده -
مثلی بالضم افزون تر تانیث مثل -
مجری بالضم روان کردن و روان کرده
شده و بالفتح جای روان شدن -
مجزی بالضم و تشدید را پاره پاره کرده شده
مجلی بالضم و تشدید لام آشکار و روشن
کرده شده -
محیٰ بالفتح زیستن و بالضم و فتح حا و یای
مشدد جای زیستن و روی انسان و جز
آن -
محشی آنچه بر کناره او چیزی نوشته شود
یا ساخته شود -
محلی بالضم و تشدید لام زینت داده شده
و صفت کرده شده -
مخنو پنهان کرده -
مخلی وا گذاشته شده و خالی کرده شده -
مدارا و محابا و مواسا بالضم رعایت
کردن و صلح و آشتی نمودن در کلام فارسی
تا از انها افتاده و در عربی بتا مستعمل است
مدعی بالضم و تشدید دال دعوی کرده
شده و آرزو داشته شده -
مدی بفتحتین غایت و نهایت و بالضم کاردها
جمع مدیه بالضم -

مدری بالکسر شاخ گاو و گوسپند که بدان شانه کنند و گاهی از آهن نیز سازند۔
مذری بالکسر چوبی که بدان خرمن جو گندم پاک کنند۔
مذا بالکسر زن و مرد بیگانه را هم جمع کردن و تنها گذاشتن ایشان را۔
مرا بالکسر جدال و ستیزه کردن۔
مرعی بالفتح جای چریدن و چراگاه و گیاه تر
مرضی بالفتح بیماران جمع مریض۔
مری بالضم و همزه در آخر بروزن مقیم معده که به حلق پیوسته است و آن مجرای طعام ست و اما صاحب قاموس بروزن امیر آورده و بالفتح گوارا شده۔
مرسی بالضم ثابت کردن و ثابت کرده شده و جای ثابت کردن۔
مربی بالضم و تشدید با پرورده شده و تربیت کرده شده۔
مرتضی پسندیده۔
مزایا افزونیها۔
مسری بالفتح شب رفتن۔
مسا بالفتح شام۔
مصطفی برگزیده شده۔
مضا بالفتح روان شدن۔
مضئی بالضم بروزن مزمل روشن کننده۔
مطایا شتران سواری۔
معنی بالفتح قصد کرده شده و آنچه از لفظ فهمیده شود۔

معا بالکسر جوی آب که از بلندی فرود آید و روده۔
مغنی بالفتح منزل و مقام و جای معیشت مردم مغانی جمع۔
معلی بالضم و تشدید لام بلند گردانیده شده۔
معمی پوشیده شده و کور کرده شده۔
مقتدی پیشوا که پیروی آن کرده شود
مقروی خوانده شده۔
مقتضی تقاضا کرده و خواسته شده۔
مکا بالضم صفیر مرغ و جز آن۔
مکلا بروزن معظم خرد دریا و کنار جوی
ملو بالکسر پری
ملا بفتحتین و مد همزه صحرا و آشکارا و بے همزه گروه و مردم اشراف و بزرگ و خلق و خوی
ملجا بالفتح و ملتجا بالضم پناه گاه۔
ملتقی بالضم جای رسیدن دو چیز۔
ملقی انداخته شده۔
منبی بالضم خبر دهنده۔
منادی بضم خوانده شده و ندا کرده شده و مرادف ندا نیز آمده و برین تقدیر مصدر میمی ست یا در اصل مناوة بود تا واحد نموده اند چون ملار و موا سا و فارسیان منادی به کسر دال به طریق اماله خوانند و چون موسیٰ و عیسیٰ چنانکه قاعدهٔ ایشان
منایا بالفتح مرگهای جمع منیة۔
منی بالکسر معنی ست در مکه و بالضم امیدها جمع منیة است و بالفتح مقدار و اندازه و برابر دو من که در وزن و سنجیدن متعارفست و بمعنی منازل نیز می آید و برین تقدیر مخفف منازل ست۔
موسیٰ استره و نام پیغامبریست۔
مومیا بالضم داروی معروف۔
موتی بالفتح مردگان۔
مولی بالفتح آزاد کرده و سزاوار تر و پسر عم و یار و دوست و همسایه و هم عهد۔
موشی بالضم و تشدید شین جامهٔ نیک نقش کرده۔
مهدی بالضم هدیه کرده شده و بالکسر آنچه بر وی هدیه نهند و نزد کسے برند چون طبق و مانند آن۔
مهدا بالکسر بسیار هدیه دهنده۔
مهنا گوارا شده و مبارک کرده شده۔
مهرا بالضم و فتح ها و تشدید را پخته شده۔
مهیا آماده و ساخته شده۔
مها بالفتح گاوان وحشی و بلورها جمع مهاة و بزیادتی همزه در آخر عیبی که در قدح و کاسه پیدا شود۔

فصل المیم مع الباء

مآب بمد همزه جای بازگشتن۔
مآرب به مد همزه حاجتها۔
متاب بالفتح بازگشتن و جای بازگشتن
مثالب عیبها و زلوبها۔

مثاب بالضم پاداش داده شده۔
مثقب بالکسر آنچه بدان چیزیرا سوراخ کنند۔
مجذوب کشیده شده و ربوده شده۔
مجیب بالضم جواب دهنده۔
مجاب بالضم جواب داده شده۔
مجرب بالضم و بکسر راے مشدد آزماینده و بفتح را آزموده شده۔
محلب بکسر آنچه شیر در وی دوشند۔
محراب بالکسر بالاخانه و صدر مجلس و طاق درون مسجد که بطرف قبله باشد۔
مخلب بالکسر چنگال مرغ و ذخیره که با آن غله و علف درروند۔
مذهب بالفتح راه و جای رفتن و بالضم طلا و طلا اندوده شده و بالضم و تشدید های مفتوح زر اندود کرده شده۔
مذاب بالضم گداخته شده۔
مرحب بالفتح فراخ شدن و فراخی سال و جای فراخ۔
مرکب آنچه بران سوار شود مراکب جمع و همچنین مرکوب۔
مزراب بالکسر ناودان و کشتی دراز۔
مرطوب رطوبت ناک چیزی تر۔
مراقب بالضم و بکسر قاف چشم دارنده و ترسنده۔
مستحب بالضم و تشدید با برگزیده و دوست داشته شده۔
مستجاب جواب داده شده۔
مستطاب پاک آمده و خوش آمده۔

مسکوب آب روان کرده شده بروی زمین۔
مسلوب ربوده شده۔
مشیب بالفتح پیر شدن و سفید شدن موی۔
مشرب آشامیدن و جای آشامیدن مشارب جمع۔
مشروب آشامیده شده۔
مشوب آمیخته شده۔
مصائب کارهای ناخوش و حالهای ناخوش۔
مصیب رسنده و جواب گوینده۔
مصاحب بالضم هم صحبت۔
مصعب بالضم و فتح عین شتر گش و نام مردیست۔
مصلب بالضم و فتح لام مشدد جامه که نقش صلیب داشته باشد۔
مصحوب همراه کرده شده۔
مضرب بالفتح زدن و رفتن و جای زدن و بالکسر آله زدن۔
مضروب زده شده۔
مضراب بالکسر زخمه که بدان ساز نوازند و آله زدن و مرد بسیار زننده۔
مطرب بالضم و کسر را بنشاط درآرنده۔
مطیب بالضم و تشدید یای مکسوره بوی خوش کننده و پاک کننده چیزی و بالفتح پاک و خوشبو کرده شده۔
معجب بالضم و کسر جیم خوش آینده و در عجب و خودی اندازنده۔
معرب بالضم و کسر را بیان کننده و اعراب دهنده و فحش گوینده و بفتح را اعراب داده شده و آشکار و بالضم و فتح عین و تشدید را مفتوح از عجمی بعربی آورده شده۔
معذب بالضم و تشدید ذال مکسوره عذاب کننده و بفتح ذال عذاب کرده شده۔
معقب بالضم و تشدید قاف مکسوره از پس آینده۔
مغیب بالفتح غائب شدن و غائب شده و بضم میم و تشدید یای مفتوح غائب کرده شده۔
مغرب بالفتح و کسر را جای فرو رفتن آفتاب و جز آن و بضم میم و کسر را دور رونده و چیزی غریب آورنده۔
متشعب پراگنده شده۔
مناقب هنرها و راههای تنگ کوه۔
مناب بالفتح استادن بجای کسے و جای استادن۔
منکب بالفتح و کسر کاف دوش آدمی و مهتر و بن بازو و کتف و زمین بلند و چهارم پر مرغ بعد از قوادم مناکب جمع۔
منصب بالفتح مرتبه و مقام و اصل و بالضم و تشدید با ریخته شده۔
منکوب بدحال و سختی رسیده۔
منصوب برپای داشته شده و حرکت نصب داده شده۔
منیب بالضم بازگردنده بسوے حق تعالی۔
منسوب نسبت کرده شده۔

منیتخب و منتجب بجای دجیم برگزیده۔
منقلب بالضم وکسر لام واگردنده وبفتح لام جای واگردیدن وواگردیده شده۔
موکب بالفتح وکسر کاف گروه سواران۔
مواہب بخششہا وجاہہای خرد آبگیر۔
موجب بالضم وکسر جیم واجب کننده وبفتح جیم واجب کرده شده۔
مواظب بالضم برکاری دائم ایستاده۔
مہیب بالفتح مرد سہمناک کہ خوف وترس از وبارد ومردم از و ترسند۔
مہب بالفتح وتشدید با جای وزیدن باد۔
مہذب بالضم وفتح ہا وذال معجمہ مشدد پاک کرده شده وبکسر ذال پاک کننده۔
مہرب بالفتح گریختن وجای گریز۔
مہلب بالضم وفتح ہا ولام مشدد نام شاعری ست مشہور۔
میزاب بالکسر ناودان۔

فصل المیم مع التار

درین فصل لغات مصدر مفاعلۃ ولغات دیگر از ہم جدا آورده شده ودر ہر قسم حرف پیش از آنہم رعایت کرده شده۔
مواخاۃ باکسے برادری کردن۔
مباراۃ باکسے معارضہ کردن۔
مبالاۃ باک وانديشہ داشتن از چیزی۔
مباہاۃ نازیدن بہ چیزی۔
مجاراۃ باکسے رفتن وباکسی بچیزی دا راندن
مجازاۃ پاداش دادن۔
محاذاۃ برابر ہم واقع شدن۔
محاباۃ فروگذاشت کردن وباکسے معارضہ کردن در بخشش۔
محاشاۃ استثنا کردن واز چیزے پرہیز بدن۔
محاکاۃ حکایت کردن۔
مداراۃ آشتے ومدارا کردن۔
مراعاۃ باہم چرا کردن ونگاہداشتن وگوش فراداشتن وبگوشہ چشم نگریستن۔
مساعاۃ باکسے بشتاب رفتن وبا کنیزک کسے زنا کردن وزنا کردن کنیزک باکسے۔
مساواۃ برابر کردن وبرابر آمدن۔
مصافاۃ باکسے دوستی با اخلاص داشتن۔
مضاہاۃ بہ چیزی مانند شدن وشبیہ بودن بہ چیزی۔
معاداۃ باکسے دشمنی کردن وچیزی پیاپی کردن۔
معاطاۃ چیزی بہ کسی دادن وخدمت کسے کردن۔
مغالاۃ گران خریدن وتیر دور انداختن
مقاساۃ ومعاناۃ ومضاناۃ رنج کشیدن۔
مکافاۃ پاداش دادن۔
ملاقاۃ ہمدیگر را دیدن وبہ چیزی رسیدن
مماراۃ باکسے راکاویدن در خصومت وعداوت کردن وستیزه کردن۔
مماشاۃ باکسے رفتن۔
مناداۃ یکدیگر را ندا کردن۔
مواساۃ یاری کردن وبمال وتن باکسے غمخوارگی کردن۔
مواطاۃ باکسی موافقت کردن۔
موافاۃ وفا کردن۔
مواتاۃ باکسی دوستی داشتن وپیاپی کاری کردن وپیاپی بچیزی کردن۔
مہاجاۃ ہمدیگر را ہجو کردن۔
مجاذبۃ بایکدیگر چیزی را کشیدن وبایکدیگر نزاع کردن در کشیدن چیزی۔
مجانبۃ از چیزی دور شدن۔
محاورۃ کسے را جواب دادن۔
محاربۃ باکسی جنگ کردن۔
محاسبۃ باکسی شمار کردن۔
مخاطبۃ باکسے سخن وحکایت کردن۔
ملاعبۃ باکسی بازی کردن۔
مراقبۃ چیزی از کسی چشم داشتن واز کسے ترسیدن۔
مشاغبۃ باکسی بدی کردن۔
مشاربۃ باکسے شراب خوردن۔
مصاقبۃ ومقاربۃ باکسے نزدیکی نمودن ونزدیک شدن بچیزی۔
مضاربۃ شمشیر زدن ومال باکسے دادن برای تجارت کہ نفع آن بشرکت باشد۔

مطایبة باکسی خوش طبعی ومزاح کردن۔
معاتبة باکسی عتاب کردن۔
معاقبة باکسی عقوبت کردن وپی دیگری درآمدن وغنیمت یافتن۔
مغاضبة باکسی خشم کردن۔
مغالبة غلبه جستن برکسی۔
مکاتبة بهمدیگر نامه نوشتن وبنده را بالعوض مال آزاد کردن۔
مناسبة باکسی خویشی داشتن وبهم دیگر ماندن وشبیه یک دیگر بودن۔
مناصبة باکسی دشمنی وجنگ آشکارا کردن
مناوبة بجای همدیگر ایستادن۔
مواثبة باکسی برجستن برای جنگ وجز آن۔
مواظبة ومواکظة ومواصبة دائم برکاری ایستادن۔
مخافتة آهسته چیزی خواندن وآهسته سخن گفتن۔
مباحتة خالص گردانیدن۔
مباحثة بایکدیگر کاویدن وتفحص کردن۔
محادثة حدیث گفتن وجلا دادن کارد وشمشیر را۔
معالجة درمان کردن۔
ممازجة بهم آمیختن۔
مزاوجة چیزی را به چیزی جفت وقرین نمودن۔
مراوحة گاه برین پای وگاه بران پا ایستادن وگاه این کار وگاه آن کار کردن۔

مرابحة بسود بیع کردن۔
مسامحة باکسی آسان کار فراهم گرفتن وفرو گذاردن ونرمی کردن بکسی۔
مسانحة از طرف راست درآمدن شکار وغیر آن۔
مصافحة دست همدگر گرفتن۔
مصالحة آشتی کردن۔
مطارحة باکسی سخن درافگندن۔
مفاتحة چیزی آغاز کردن وبایکدیگر درباز کشیدن وگشودن وباهمدیگر نزد حاکم آمدن
مکافحة باکسی روبرو جنگ کردن وکسی را بوسه دادن ومباشر کاری وبهی شدن
مکاوحة باچیزی واکوشیدن وباکسی کارزار دشمنی کردن ودشنام دادن۔
مناکحة نکاح کردن۔
مباعدة از کسی دور شدن وکسی را دور کردن۔
مجاهدة باکافران کارزار کردن وکوشش کردن۔
محاسدة باکسی حسد کردن۔
مساندة مخالفت افگندن میان قافیهای شعر۔
مشاهدة دیدن وباکسی در جلسه حاضر بودن۔
مطاردة باکسی حمله بردن۔
معاودة بازگشتن۔

معاضدة باکسی یار ومصاحب بودن
معاقدة ومعاهدة باکسی عهد ومیثاق کردن۔
معاندة باکسی ستیزه کردن وباکسی برابری کردن وجدائی کردن۔
مکابدة رنج چیزی کشیدن۔
مناشدة کسی را سوگند دادن وباکسی شعر خواندن۔
مواعدة باکسی وعده کردن۔
ملاودة به یک دیگر پناه گرفتن۔
منابذة باکسی جنگ کردن ودشمنی آشکار نمودن۔
جهابذة شناختن۔
موامرة باکسی مشورت کردن۔
مبادرة پیش گرفتن وپیش پیش رفتن۔
مباورة جماع کردن وبه خود بکاری شدن
مباکرة بامداد کردن وبامداد کاری کردن
مجاهرة باکسی روبرو جنگ کردن وباکسی دشمنی آشکارا کردن وبه آواز بلند چیزی خواندن ودشنام دادن وبلند سخن گفتن
مجاورة همسایگی کردن ودر مسجد مجاور شدن ودر زینهار وامان کسی را دادن
محاصرة کسی را در حصار کردن۔
مخاطرة در خطره افگندن کسی را وباکسی گرو بستن چیزی
مخامرة آمیختن وثابت شدن در مکان ونهان شدن در موضعی۔
مسافرة سفر کردن۔

مسامرة باکسے افسانہ گفتن۔
مساترة چیزی راپوشانیدن۔
مساهرة باکسے بیدار بودن وبیداری
مشاجرة بکسے خلاف کردن۔
مشاهرة ماہ بماہ چیزے دادن۔
مشاورة باکسے کنکاش کردن یہ مصلحت نمودن۔
مشاعرة باکسی دریک جامہ خسپیدن وبا همدیگر شعر خواندن وباهمدیگر معارضہ کردن در شعر خواندن یا در شعر گفتن۔
مصابرة در کارها صبر کردن وباکسے معارضہ کردن در صبر۔
مصادرة تاوان جرم ستاندن وباز رفتن۔
مصاهرة باکسی خویشی کردن بہ زن دادن یا بزن کردن۔
مصافرة بکسے یار بودن۔
مظاهرة باکسے هم پشت بودن ودو جامہ درهم پوشیدن وبازن ظهار کردن یعنی زن را گفتن کہ پشت تو همچو پشت مادر من است واین طلاق ست کہ قبل از ورود شرع شریف بوده است وبعد از ورود شرع این حرام شده وبکفارت ساقط میشود وطلاق نیست۔
معاشرة باکسے زندگانی کردن۔
معاقرة پیوستہ خمر خوردن وپیوستہ متصل کاری بودن وملازم شدن چیزی را

وباکسے نزد حاکم رفتن برائے اظهار فخر وبزرگی حسب۔
مغادرة ترک کردن کقولہ تعالیٰ لا یغادر صغیرة ولا کبیرة۔
مفاخرة باکسے فخر ونازش کردن در بزرگے وهنر۔
مکابرة باکسے معارضہ کردن بہ بسیاری وغلبہ کردن بہ کسے در بسیاری۔
مناظرة باهم نگریستن در چیزی وباهم بحث کردن در چیزی ونظیر آوردن چیزی را۔
منافرة باکسے نزد حاکم رفتن برای اثبات بزرگی وحسب۔
مناکرة باکسے معارضہ کردن در زیرکی وکارزار کردن۔
متواترة پیاپے روزه داشتن ویک روز یا دو روزه کشودن واول یک زانو را خود بر زمین نهادن شتر در وقت نشستن وبعد از ان زانوی دیگر بر زمین نهادن۔
موازرة وزیری کردن ویاری دادن
میاسرة باکسی آسان گرفتن وکسی را بسوی چپ بردن۔
مهاجرة از کسے جدا شدن واز جای خود دور شدن واز مکہ معظمہ بمدینہ طیبہ رفتن۔
مبارزة باکسی برای جنگ بیرون رفتن وباکسی جنگ وکارزار کردن۔

مجاوزة از یکدیگر گذشتن۔
معاجزة کار بکسی واگذاشتن وپیش گرفتن در کاری واز پیش رفتن کسی چنانکہ دیگر باو نرسید۔
مناهرة فرصت چشم داشتن وبچیزی نزدیک شدن۔
موانسة باکسے انس گرفتن۔
مجالسة باکسی نشستن۔
مجانسة شبیہ بکسی بودن در شکل وصورت۔
مخالسة از کسی چیزی ربودن۔
مدارسة بکسی درس وتعلیم گفتن۔
مقایسة باکسی قیاس کردن۔
مکایسة باکسی بزیرکی معارضہ کردن۔
ملابسة باطن کسے دانستن وباهمدگر شباهت داشتن بکاری ودر رفتن۔
ملامسة جماع کردن وبهم دیگر سائیدن
ممارسة باکسے واکوشیدن واز کاری رنج بردن ودرمان کردن۔
مماکسة مکاس کردن در بیع یعنی تشویش کردن۔
منافسة بکسی را حسد بردن در چیزی وباکسی معارضہ کردن در رغبت چیزی۔
مخادشة ومخارشة ومخامشة ومجاحشة خراشیدن ومجاحشة بمعنی بازداشتن از چیزی هم آمده است۔
مناقشة باکسے قصد وداد گرفتن در چیزی و

و در حساب۔

مخالصه با کسی دوستی پاک به اخلاص داشتن

مراکضه با کسی اسپ تاختن۔

معارضه با کسی برابری کردن و از چیزی برگردیدن۔

مناهضه با کسے بجنگ و غوغا برخاستن۔

مناقضه سخن کسی را شکافتن و رفع آن کردن و نقیض یکدیگر گفتن۔

مخالطه با کسے آمیختن۔

مرابطه بجای ترس و گذرگاه دشمن مقیم شدن و بر جهاد با کفار ایستادن و اسپ بستن در راه خدای تعالیٰ برای جهاد با کفار لقوله تعالیٰ وصابروا ورابطوا۔

مغالطه کسے را در غلط انداختن۔

محافظه نگه داشتن و نگهبان بودن چیزی را و بمعنی ننگ و عار داشتن هم آمده۔

ملاحظه بگوشهٔ چشم نگریستن۔

مباضعه مجامعت کردن۔

مبایعه با کسے خرید و فروخت کردن و عهد و میثاق بستن۔

متابعه پیروی کردن و بپایان کاری کردن و محکم کردن کاری۔

مجامعه جماع کردن و اجماع کردن بر چیزی

مخادعه فریب دادن۔

مخالعه رها کردن زن را در مقابل مهر که زن به بخشد۔

مدافعه باز داشتن و با کسی دسر از کشیدن

کاری را و دفع الوقت کردن۔

مرابعه با کسی بار بر چارپائے نهادن۔

مراجعه باز گشتن و زن را بخانه آوردن و بعد از آن که طلاق داده باشد و را و با کسے سخن را گردانیدن۔

مراضعه فرزند شیرخواره را به دایه دادن۔

مرافعه سخن نزد حاکم بردن۔

مزارعه زمین را بکسی دادن برائے زراعت۔

مسارعه شتافتن و شتابانیدن۔

مسافحه همدیگر را کشیدن و بر همدیگر حمله بردن

مشایعه با کسی یاری کردن و پیروی نمودن و گوسپند را آواز کردن و خواندن و چند قدم همراه کسی رفتن۔

مصارعه همدیگر کشتی گرفتن۔

مصانعه رشوت دادن و مدارا کردن و آسان گرفتن کار۔

مضارعه بچیزی شبیه بودن و شریک بودن۔

مضاجعه و مکامعه با کسے خفتن و نیز مکامعه خفتن مرد با مرد بے ستر و آن منهی ست۔

مطالعه بچیزی نگریستن برای وقوف یافتن بر آن و واقف گردانیدن کسے را بر چیزے۔

مطاوعه فرمانبرداری کردن۔

مقارعه با کسے قرعه زدن و شمشیر زدن

مقاطعه با کسی بریدن چیزی را۔

ممانعه یکدیگر را از چیزی باز داشتن۔

منازعه با کسے در چیزی واکوشیدن و نزاع نمودن۔

مواضعه با همدیگر بر کاری قرار دادن و با همدیگر گرو کردن و باهم شرکت کردن۔

مواقعه کارزار کردن و جماع کردن و باهم در جائی افتادن۔

مبالغه در چیزی غلو کردن و سخت کوشیدن در کار۔

محالفه با کسی عهد کردن و سوگند خوردن

محارفه به میل غور جراحت معلوم کردن

مخالفه با کسے خلاف کردن۔

مرادفه کسے را در پی نشاندن و بر داشتن چارپایه نشین خود را و برنشستن ملخ زبر باد

مشارفه با کسے تفاخر کردن به حسب و بزرگی و بر چیزی مطلع شدن کسے۔

مصادفه یافتن۔

مصارفه با کسے به مزد معامله کردن۔

مضاعفه یکے را دو کردن تا افزون کردن

مقارفه جماع کردن و آمیختن به چیزی

ملاطفه با کسی نکوئی کردن۔

مناصفه بدو نیم کردن۔

مواصفه با کسی چیزی بیع کردن به صفت آن نه به مشاهده و حضور آن۔

مواقفه با کسے در جنگ ایستادن و با کسے در معامله یکجا ایستادن۔

مرافقة با کسی همراهی کردن و یاری کردن۔
مراهقة نزدیک به بلوغ رسیدن زن یا مرد۔
مسابقة با کسے پیشے گرفتن در دویدن۔
مسارقة دزدیده به چیزی نگریستن۔
مصادقة باهم دگر دوستی با اخلاص داشتن و باهم راست بودن۔
مضایقة تنگ فرا گرفتن۔
مطابقة فراهم آوردن دو چیز یکے باهم پشتی کردن و برابر آمدن۔
معانقة دست در گردن همدگر کردن۔
مفارقة جدائی کردن از یکدگر۔
منافقة دو روئی کردن موش صحرائی در سوراخ رفتن۔
موابقة درکار استواری کردن و عهد بستن
موافقة با کسے هم کار بودن و هم پشت شدن و لائق آمدن۔
مبارکة برکت کردن۔
مدارکة پیاپی کردن۔
مشارکة با کسے انبازی کردن۔
مضاحکة باهمدگر خندیدن۔
معارکة کارزار کردن و همدیگر را مالیدن در جنگ۔
مبادلة با کسے چیزی بچیزی بدل کردن۔
مباهلة همدیگر را نفرین کردن۔
مجادلة با کسے کاویدن و خصومت کردن
مجاملة با کسی نکوئی کردن۔
مجاهلة با کسی سبکی و نادانی کردن۔

مداخلة درکاری یا درجائی خود را گنجانیدن۔
مراسلة با کسی کتابت نوشتن و پیغام فرستادن۔
مساهلة آسان گرفتن۔
مشاکلة مانند و هم شکل شدن۔
معادلة با چیزی برابر آمدن و برابر کردن۔
مغازلة با محبوب خود بازی کردن و باهم غزل گفتن۔
مفاصلة از همدیگر جدا شدن۔
مفاضلة باهمدیگر برابری کردن در فضل و هنر و دعوی افزونی کردن۔
مقابلة باهمدیگر برابری کردن و رو برو کردن و برابر شدن و نعلین را دوال کردن سلایای دران کنند و کریم النسب شدن از جانب مادر و پدر و پارهٔ گوش گوسفند بریدن چنانکه ازهم جدا نشود و ازینجا گویند شاة مقابلة
مقاتلة کارزار کردن و کشتن بدین معنے است قوله تعالی قاتلهم الله۔
مکاهلة تاخیر کردن و منع کردن۔
مماحلة با کسے مکر و حیله کردن۔
مماطلة دفع الوقت کردن و فرصت نمودن و دور و دراز کشیدن کاری۔
مماثلة بچیزی مانند شدن۔
مناهلة و مناضلة با کسے برابری کردن در تیر اندازی۔

مواصلة پیوستن و پیوسته کاری کردن
محاکمة نزد حاکم رفتن برای دفع خصومت
مخاصمة با کسی دشمنی کردن۔
مزاحمة تنگی نمودن برکسے۔
مسالمة با کسے آشتی کردن۔
مشاتمة بیکدیگر دشنام دادن۔
مصادمة دو چیز را باهم دیگر کوفتن چنانکه صدا بر آید۔
مصارمة از همدیگر بریدن۔
معالمة با کسے به علم معارضه کردن۔
مقاسمة با کسے سوگند خوردن و با کسے چیزی قسمت کردن و بخشیدن۔
مکاتمة چیزی از کسی پوشیدن۔
مکالمة با کسے سخن گفتن و جواب دادن۔
ملازمة پیوسته بودن بجائی یا بنزد کسے
ملائمة دو چیز را فراهم آوردن۔
منادمة با کسے ندیمی کردن۔
مباینة از همدیگر جدا شدن۔
مخادنة با کسے دوستی داشتن باخلاص
مخاشنة با کسی درشتی کردن۔
مداهنة بپوشیدن و خیانت و نفاق کردن و دروغ گفتن۔
مداینة بکسے قرض دادن و چیزی به دام بکسے فروختن۔
مراهنة بکسے گرو بستن۔
مزابنة خرمای بر درخت بود و خرمای چیدهٔ سنجیده بکسے فروختن و این منهی عنه شرعا

معاینة باکسی بنقد معامله کردن و روبرو بچیزی را دیدن۔

مقارنة باهمدیگر نزدیک شدن و نزدیک گردانیدن و جمع شدن دو کوکب در یک برج بیک درجه و دقیقه۔

ملاعنة یک دیگر را لعنت و نفرین کردن

مهاونة باهمدیگر آشتی کردن۔

موازنة باکسے هموزن آمدن و باهم چیزے سنجیدن۔

میامنة بدیار یمین رفتن و کسے را بسوی راست بردن۔

مسانهة چیزی بیکسال بکسے دادن و بیکسال نه دادن و درخت خرما یکسال بار آوردن و یکسال نیاوردن۔

مسافهة باکسے نادانی و سبکی کردن و درآب داشتن مشک و جز آن و هر دم ازان آب خوردن۔

مشافهة باکسے روبرو سخن گفتن۔

مشابهة و **مشاکهة** بچیزی شبیه بودن و مشاکهة بمعنے نزدیک کردن نیز آمده والله اعلم۔

باب التاء من غیر باب المفاعلة

مؤتفکات برگردندگان و شهرهای قوم لوط و بادهای وزیدن گاه شان مختلف باشد۔

متجاورات همسایگان همدیگر۔

محصنات بتشدید صاد و بتخفیف آن زنان پرهیزگار و مستوره و زنان شوهر کرده

مخدرات و **مقصورات** زنان در پرده شده یعنی مستورات۔

مرهفات شمشیرها و تیغهای باریک کرده شده

مرآة زن۔

مرآة بالکسر و بمد همزه آئینه۔

مرماة پیکان گرد و سم گاو و گوسپند و تیر و نشانه۔

مستشزرات بلند شدها و بلند کرده شده ها بصیغه فاعل و مفعول آمده و نیز سر بالا تافته شدها و تا فتها فاعل و مفعول آمده عام از آنکه مو باشد یا رسن و غیر آن اما در شعر امرؤ القیس ؎ غدائره مستشزرات الی العلی ؎ مراد موست و درین شعر فاعل و مفعول هر دو خوانده اند یعنی استشزر ای ارتفع و استشزره ای رفعه تعدی و لا یتعدی

مسحاة بالکسر بیلے که بآن گل از زمین بر کنند

مشکات بالکسر روزنه فراخ که در و چراغ و قندیل گذارند۔

مصلات بالکسر مرد حیت۔

مصحاة بالکسر نام ظرفیست۔

مصفاة بالکسر آنچه بآن چیزی را صاف کنند و بپالایند و کفگیر و در بالاے بینی استخوانی است شبیه به کفگیر آن را نیز گویند

مصراة بالضم و فتح صاد و تشدید را گوسفندی که مدتی نه دوشند تا شیر در پستانش جمع شود و گوسفندی که سر پستان او ببندند تا شیر جمع شود۔

معصرات بضم میم و کسر صاد ابرها که نزدیک باریدن باشند۔

معروشات بنا کرده شدها و بلند برداشته شدها و مسقف کرده شدها و حصه کرده شدها۔

معقبات بضم میم و فتح عین و کسر قاف مشدد فرشتگان روز و شب که از عقب یک دیگر آیند و شتران ماده که در پس شتران جمع شده باشند که در حوض به انتظار آب خوردن دیگران۔

معضلات بوزن و معنی مشکلات۔

مفضاة زنی که هر دو اندامش یکے شده باشد از غایت مباشرت و کثرت مجامعت

ممات مرگ و مرگها۔

منشآت بالضم و مد همزه بلند برداشتهای و کشتیهای بادبان بلند کرده شده۔

مناة نام بتی ست۔

منساة و **منساة** بالفتح و الکسر عصا۔

موات بالفتح آنچه بے جان باشد و زمین بے خداوند۔

موریات آتش زنندگان و آتش آورندگان از سنگ و اسپانے که سمها بر سنگ زنند و ازان آتش بر جهد۔

مهاة بالفتح گاو وحشی و سنگ بلور و آفتاب

و بالضم آب منی که در رحم ناقه مانده باشد۔
ماهیات ماهیات جمع ماهیة و ماهیة را بدانند
متربة بالفتح درویشی و درویش و محتاج شدن
مثلبة بالفتح عیب ضد منقبت۔
مثوبة مزد طاعت۔
مثابة بالفتح بازگشتن گاه و منزل و دامگاه صیاد
مثبت بالضم و کسر با و فتح با ثابت کرده شده با و پسند و باز دارنده و ثابت کننده و بالضم و تشدید با بر جای دارنده
مجدبة بالضم سال قحط و سال تنگ معیشت
مرتبة پایگاه و ایستادن گاه و سر کوه و نشان که در کوه و صحرا کرده باشند۔
مزربة بالکسر و فتح زای معجمه و تخفیف با کلوخ کوب و به تشدید با نیز گفته اند اول درست تر ست به ازربة بتشدید با است چون همزه به میم بدل شود با مخفف گردد۔
مسربة بالفتح و ضم را موئی که مانند خط از سینه تا ناف بر آمده باشد و بفتح را چراگاه۔
مسغبة بالفتح گرسنگی و گرسنه شدن۔
مسبت بالضم و کسر با داخل در روز سبت و آنکه حرکت نکند۔
مسبوت مرده و بیهوش و آنکه علت سبات داشته باشد و معنی سبات گذشت۔
مسطبة و مصطبة بالفتح و بالکسر دکانی که بران نشینند و شائع شده در دکانی که در میخانه بران نشینند و شراب خورند بسین و بصاد هر دو آمده۔

مشربة بالکسر ظرفی که ازان آب خورند و بالفتح کشت آب و بالاخانه و کنار آب و جای آب خوردن۔
مصابة بالفتح و **مصیبة** بالضم کردهی که به آدمی رسد۔
مقربة خویشی۔
منقبة هنر و آنجا که بیطار نشتر گذارد از عضو چارپا و در راه تنگ و بالکسر راه کوه۔
موتة بالکسر موضعیست که دران جعفر طیار و زید بن حارثه شهید شدند و غزوهٔ موته مشهور ست و بهمزه نیز آمده۔
مائة صد۔
میت بالفتح مرده و زمین خراب۔
ملتوثة پراگنده شده۔
مجمجة بفتح هر دو جیم سخن ناپیدا گفتن و حرف بی نقطه و اعراب نوشتن و سخن در دهن گردانیدن۔
محجة بالفتح و تشدید جیم راه راست۔
مسرجة چراغدان۔
مهجة بالضم جان و دل و خون۔
مروحة بالکسر بادزن و بالفتح وزیدن گاه باد۔
مسلحة بالفتح جای ترس و گذرگاه دشمن و مردم باسلاح۔
مساحة بالکسر زمین پیمودن۔
مصلحة صلاح کار ضد مفسدة۔
مندوحة وسعت و فسحت۔

مناحة ماتم یقال کذا فی مناحة فلان۔
منحت بالکسر تیشه و بعضے رنده را نیز گفته اند۔
منحة بالکسر بخشش۔
مشیخة پیران جمع شیخ ست مشایخ جمع الجمع و صاحب قاموس گوید که مشایخ نیز جمع شیخ ست۔
مائدة خوانیکه بران طعام نهند و تا دام که بران طعام باشد مائده گویند۔
موصدة طبق بر سر افگنده و در بسته۔
موءودة دختری که زنده در گور کرده باشند۔
محمدة بفتح میم اول و کسر میم ثانی خصلت نیک و ستایش۔
مدة بالضم و تشدید دال پارهٔ از زمان و مدادی که بر قلم گرفته باشد و بالکسر ریم جراحت و بالفتح یکبار مدد گرفتن۔
مادة به تشدید دال اصل ترکیب چیزی و زیادت متصل بچیزے۔
مردة بفتحتین دیوان سرکش۔
مردودة زن طلاق داده شده و استره که بآن سر تراشند۔
مزادة بالفتح خیک توشه دان۔
معدة بالکسر و بالفتح و کسر عین عضو معروف آدمی که دران طعام قرار گیرد و هضم شود۔
مفسدة بالفتح تباهی کار۔
موقدة بالضم و فتح قاف آتش افروخته شده
موجدة بالفتح و کسر جیم و فتح آن خشم گرفتن

مسندة بالضم وتشدید نون مفتوح دیوار افراشته شده ۔
مشیدة بالضم وتشدید یا بہ گچ برآوردہ و بلند کردہ شدہ ۔
مجرة بالکسر کہکشان ۔
محبرة بالفتح دوات کہ در وی مداد کنند ۔
مرارة بالفتح زہرہ وتلخی وگویند زہرہ ہر ذی روح دارد الا شتر وشترمرغ ۔
مرة بالکسر صفرا وقوت وکمال وعقل و بالفتح یکبار و بالضم نام شخصی ست وابو مرة کنیت شیطان ست ۔
مسرة شادی و آنچہ در وی سر دراز خود گویند مثل مکتوب و بالکسر آلہ راز و آن ماشورہ باشد کہ یک سر وی در دہان گویند و دیگر سر در گوش شنوندہ باشد ۔
مشورة بضم شین و سکون آن صلاح کاری اندیشیدن ۔
مضرة بفتح میم وضاد وتشدید را ضرر ۔
مضیرة بالفتح شوربای کہ در ان ماست پختہ ۔
معرة بالفتح وتشدید را گناہ و امر قبیح و مکروہ و شر و جز و نام شہریست ۔
مغارة بالفتح غاریکہ در کوہ باشد ۔
مغرة بالفتح و بہ فتحتین گلیست سرخ کہ بآن درویشان جامہ را رنگ کنند و بالضم و بہ فتحتین رنگیکہ بسیار سرخ نباشد و برنگ آن گل باشد و بہ فتحتین مادران نیکو یا باران سبک نرم و نام موضعیست بہ شام ۔

مقطرة کندہ چوبین کہ در پای محبوسان و مقیدان می نہند و مجمری کہ در و خوشبوی سوزند ۔
مقنطرة قنطار افزون کردہ شدہ کقولہ تعالی والقناطیر المقنطرة من الذہب والفضة
منارة بالفتح جای بلند کہ مقام اذان گفتن مؤذن باشد و چراغ پایہ و میل بلند را منارہ گویند بواسطہ آنکہ علامت ست برای راہ وغیر آن ۔
میسرة بفتح میم و سین طرف دست چپ و توانگری و بدین معنی بضم سین نیز آمدہ ۔
میرة بالکسر طعامیکہ برای عیال یا برای فروختن از جای آرند ۔
مفازة بیابان و رہیدن گاہ و فیروزی یافتن گاہ ۔
ملازة با داستان ۔
محسة بکسر میم و حاد وتشدید سین شانہ کہ بر دم یال اسپ زنند ۔
مدرسة درس گفتن گاہ ۔
محششة بالفتح وتشدید شین مقعد آدمی ۔
معیشة زندگانی و آنچہ بدان زندگانی کنند ۔
مخمصة گرسنگی و گرسنہ شدن ۔
مصمصة بصاد مہملہ آب بہ یک طرف دہن گردانیدن ۔
مضمضة بہ تمام دہان آب گردانیدن ۔
منصة بالفتح وتشدید صاد مہملہ عروس و بالکسر جای بلند کہ عروس را بران نشانند وجلوہ دہند ۔

مشاطة بالضم موی کہ از شانہ کردن افتادہ باشد و بالفتح وتشدید شین زنی کہ شانہ کند گیسوی کسی را و کسی کہ عروس آراید و ہمچنین ماشطہ ۔
منفعة بالضم آنچہ از و فائدہ گیرند و کابین زن
مجاعة بالفتح گرسنگی و گرسنہ شدن و مسخرگی کردن و بمعنی اول اجوف ست و بمعنی ثانی صحیح ست ۔
مربعة بالفتح چوبی کہ در زیر بار کنند و دو کس آنرا بردارند و بر پشت چارپا نہند ۔
مقنعة بالکسر معجر ۔
منعة بالفتح و بہ فتحتین باز داشتن و ارجمند شدن و عزیزی و باز دارندگان و بدین معنی جمع مانع باشد ۔
میعة بالکسر خرامی و اول رفتار اسپ و اول روز و نام صمغ درختی است کہ در روم می باشد و آن دو قسم ست یابسہ و سائلہ میعہ سائلہ را بہندی سیلارس گویند ۔
مراغة بالفتح دہی ست بآذربیجان و شہریست بہ بنی یربوع و جای غلطیدن شتران و لقب مادر جریر شاعر کہ در مراغہ شتران متولد شد یا آنکہ فرزدق اورا بدین لقب ملقب گردانید یعنی مراغہ مروان ست ۔
مضغة بالضم پارہ گوشت ۔
مجرفة بالکسر بیلیکہ بدان چیزہا اندازند و برگیرند
محففة بالکسر وتشدید فا مانند ہودج چیزیست

کردران بیماران وبزرگان نشینند۔
مخرفه راه وبستان میوه دار۔
مخافه ترسیدن۔
مسافه دوری وبیابان واین صیغه ماخوذ ست از سوف بمعنی بوی کردن زیرا که چون راهبر به بیابانی رسد خاک بگیرد وبو کند تا معلوم نماید برراه است یا راه گم کرده پس بکثرت استعمال نام بُعد ودوری میان منازل شده۔
مضاعفه زره که دوحلقه درہم بافته باشد
مغرفه بالکسر کفگیر۔
ملحفه بالکسر چادری که بربستر اندازند۔
مهفهفه بالضم وفتح ہر دو ہا زن لاغرمیان
مسفه بروزن کمنته آلتی که بدان بنا کنده شود ودست بغیر آن نیاید۔
مخنقه بالکسر قلاده وگردن بند۔
مدقه بالکسر وتشدید قاف جامکوب وہاون وسته وسنگی که بدان چیزہا سایند وہرچه بدان چیزی سائیده شود۔
مرفقه بالکسر بالش۔
مطرقه بالکسر چوبی که بآن پنبه وپشم زنند تا واشود ودیگ وچکش آہنگران ونعل بندان
ملعقه بالکسر چمچه وقاشق۔
منطقه کمربند۔
ماسکه قوت نگاه دارنده۔
مسکه بالضم آنچه بدان تمسک جویند وبقیه چیزی ونفع وچاه سخت گل وبالفتح روغن تازه وبه فتحتین دست برنجن غیر نقره وبالضم وفتح سین بخیل۔
مسکت بالضم وکسر کاف خاموش کننده
مضحکه بالفتح آنکه بر وخندند۔
ملکه بالضم پادشاہی وبه فتحتین ملک ساخته شده ومحز ساخته درخاطر ودستی وکردار اطوار یا ملوک وانچه راسخ ومتمکن گردد درطبیعت کسی خلاف حالت۔
مملکه قیام مقام پادشاہی۔
مثلکه بالضم گوش وبینی وجز آن بریدن وعقوبت کردن۔
مجلته بالفتح وتشدید لام نامه وکتاب۔
محلته منزل ومقام مردم۔
محالته بالفتح چرخ بزرگ که بآن آب از چاه کشند وبهر شش مکر وحیله وچاره وگریز ولا محاله ناچار وناگزیر۔
مرحلته منزل۔
مزبلته آب ریز۔
مسئلته درخواستن وپرسیدن وچیزی که ازان پرسیده شود۔
مسلته بالکسر وفتح سین وتشدید لام جوال دوز۔
مشعلته معروف وآن را مشعل نیز گویند
مشغلته کاروبار۔
مصلت بالکسر و**منصلت** مرد چست وچالاک۔
مصقلته بالکسر آلتی که بدان شمشیر وکارد یا کنند و بالفتح نام مردیست۔
معبلته بالکسر پیکان۔
مقلته بالفتح سنگی که بدان آب بخش کنند وآن سنگریزه باشد که آنرا در ظرفی انداخته بران آب ریزند تا اینکه آن سنگریزه غرق شود پس بہر یک آن مقدار آب بخش کنند واین در وقت کمی آب می کنند و بالضم نام کاسه چشم با سفیدی وسیاہی وابن مقله نام مردیست خطاط که بتاریخ سه صد وده ہجری از خط معقلی وکوفی وغیر آن شش خط اختراع نموده برای ہر حرفی طرز خاص قرار داد واسامی آن این ست ثلث وتوقیع ومحقق ونسخ وریحان ورقاع بعد ازان بمرور ایام استادان دو خط دیگر یکی تعلیق از رقاع وتوقیع دوم نستعلیق از نسخ وتعلیق استنباط نمودند شاعر گوید۔ شعر
محقق ست که گر ابن مقله زنده شود ؛ تراشه قلمش را بمقله بردارد ؛
مقاله گفتار وگفتن۔
مکحله سرمه دان۔
مله بالکسر دین و بالفتح خاکستر گرم وخاک گرم
ملیله گرمی تپ۔
منزله فرود آمدن گاه وپایگاه۔
مهله بالضم درنگ وآہستگی۔
محجمه بالکسر آله حجامت کردن۔
محکمه جای حکم کردن۔
مستوشمه زنی که بردست خود نقش شود فرماید۔

مسومة بالضم وتشدید واو چرانیده شده ونشان کرده شده۔
مسیلمة بتصغیر نام مردی کذاب که دعوی پیغامبری میکرد۔
مشیمة پرده که در وی بچه می باشد و با بچه از شکم بیرون می آید۔
مصمت بالضم آگنده میان خلاف مجوف واسپ یکرنگ ودری که بسته باشد وبالضم وتشدید میم مفتوح خاموش کرده شده۔
مقدمة بکسر دال مشدد پیش رونده و پیش کننده مقدمة الجیش لشکر پیش فرستاده وبفتح دال پیش داشته شده۔
ملحمة بالفتح کارزار وجنگ گاه عظیم۔
ملامة عتاب ورسوائی۔
ملمة بالضم وکسر لام وتشدید میم مفتوح حادثه دنیا ومحنت سخت۔
مؤنة بالضم احتیاج معیشت چون نفقه وتوشه سفر ورنج ومحنت۔
مائنة بالفتح وکسر همزه وتشدید نون جای یقین وثبوت چیزی۔
متانة استواری واستوار شدن وانجیر ستان
مثانة جای جمع شدن بول آدمی وحیوانات
محفقة بالکسر آله سحقه کردن۔
محنة بلیه وآزمایش۔
مدینة شهر کلیه ونام جای هجرت رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم واصحابه رضی الله عنهم
مرانة بالفتح نرمی ونرم شدن وعادت کردن بکاری وسخت شدن ونام موضعی است ونام ماده شتری ست۔
مزینة بالضم وفتح زا قبیله ایست از قبائل بنی تمیم۔
مسحنة بالکسر آنچه بدان سنگ را شکنند
مسخنة بالکسر وخای معجمه نوع دیگی ست
مطنجنة گوشتی که بتابه بریان کنند۔
مظنة بالفتح وکسر ظا وتشدید نون جای گمان بردن۔
معونة بالفتح یاری دادن۔
مغنة ۔ بالفتح چیزی اندک وچیزی بیجای
معرکة جای انبوهی لشکر ومردم۔
مکانة جای وجاگیر شدن۔
مکنة بالضم قدرت وتوانگری و بالکسر تخم سوسمار۔
منة بالضم وتشدید نون قوت ضعیف و بالکسر نکوئی واحسان کردن بکسی۔
موضونة به جواهر آراسته وزره دوحلقه بافته۔
مروة بر فتح کوهی است درمکه معظمه و سنگ سفید درخشنده۔
مروأة بضمتین ومروة بضمتین و تشدید واو مردمی ماخوذ از مرست۔
مسبوت علت سبات داشته شده ومعنے سبات گذشت ومرده وبیهوش۔
ملکوت پادشاهی وتصرف در چیزی و عالم ملکوت عالم ارواح وعالم ملک عالم اجسام۔
موات بالضم مرگ و بالفتح چیزی که روح نداشته باشد وزمینی که مالک نداشته باشد
موت مرگ۔
موقوت وقت کرده شده۔
متردیة آنچه از جای بلند افتد وبمیرد
مدیة بالضم کارد۔
مریة بالکسر شک وگمان۔
مرثیة شعر که برای مرده گویند واوصاف او شمارند۔
مزیة بتشدید یا افزونی۔
ماشیة رونده وشتر ماده بسیار بچه وزن بسیار فرزندان ومال ناطق یعنی گاو وگوسفند وجز آن۔
مطیة بالفتح وتشدید یا شتر سواری۔
مقیت بالضم توانا وگواه ونگهدارنده وروزی دهنده۔
ممیت بالضم میراننده۔
منیة بالضم امید وآرزو ودر وزنهای آبستن شدن ماده شتران وآن ابتدای زمان رفتن نر بر او باشد تا پانزده روز و بالفتح وتشدید یا مرگ منایا جمع۔
ماهیة حقیقت چیزی۔
میت بالفتح مرده وهمچنین میت بالفتح وکسر یای مشدد وبعضے گفته اند میت بسکون یا آنکه مرده باشد ومیت بتشدید یا آنکه نزدیک بمردن باشد۔

فصل المیم مع الثاء

مبحث کاویدن مباحث جمع۔
مث بالفتح وتشدید ثا دست به مندیل یاگیاه مالیدن تا پاک شود وسبلت مالیدن و دست رسانیدن به چیزی وتراویدن مشک آسوده به روغن وجز آن۔
مثلث بالفتح سه سه وتار سوم از چهار تار ساز و بالضم وتشدید لام مفتوح سه کرده شده وسه گوشه وسه یک کرده شده وشیره انگور وجز آن که دو بخش آن بجوشیدن رفته باشد ویک بخش مانده باشد ولقب ادریس پیغمبر علیه السلام چه ایشان حکمت وهم نبوت وهم سلطنت داشتند ولهذا ایشان را هرمس مثلث گویند۔
مجتث بالضم وسکون جیم وفتح تا وتشدید ثا از بیخ برکنده واز بیخ برکنده وبحری ست در وزن مستفعلن فاعلاتن مستفعلن فاعلاتن وچون بعضی اجزای او را تغیر دهند مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلاتن شود۔
مرث بالفتح مالیدن وسودن وچیزی در آب گذاشتن تا بگدازد ولیسیدن طفل انگشت را۔
مستغیث فریاد خواه۔
مغث بالفتح عیب ناک کردن وبی آبرو کردن کسی را ومالیدن دارو وخیسانیدن آن در آب وزدن کسی را زدنی که سخت نباشد وبالکسر مرد کشتی گیرنده واندازنده کسی را۔
مغاث بالضم داروی است وآن پوست بیخ انار صحرائی ست۔
مغیث بالضم فریادرس وبالفتح گیاهی که باران بر وی برسد واو را بر زمین اندازد وهمچنین مغوث۔
مکث بالفتح درنگ کردن وانتظار کشیدن ودرنگ وآهستگی وبالضم نیز آمده۔
ملث بالفتح بچرب زبانی کسی را از کاری بازداشتن وبزبان وعده دادن وبدان وفا نمودن ووقت آمیختگی تاریک شب بروشنی آفتاب۔
موث بالفتح سودن چیزی در آب وخیسانیدن وتر کردن۔
موروث به میراث گرفته شده۔
میراث از مرده باقی مانده۔

فصل المیم مع الجیم

مأج بالفتح وسکون همزه آب شور وتلخ۔
مثلوج برف زده ومثلوج الفؤاد افسرده دل۔
مج بالفتح وتشدید جیم ماش وانداختن تر وخیو از دهن انداختن هرچه باشد وچکیدن نقط از قلم۔
ماج بتشدید جیم پیری که خیو از دهن آدمی رفته باشد واز غایت پیری نتواند نگاه داشت ومرد نادان وناقه که آب از دهن آن می رفته باشد۔
مجلوج بالضم خیو انداخته شده وباران وعسل وعصاره هر چیز۔
محج بالفتح جنبانیدن دلو تا پر شود وجماع کردن۔
مدارج راهها۔
مذحج بفتح میم وسکون ذال معجمه وکسر حا پدر قبیله ایست از یمن۔
مرج بالفتح چراگاه مروج جمع وبچرا گذاشتن ستور وگذاشتن دو چیز را باهم قال الله تعالیٰ مَرَجَ الْبَحْرَیْنِ وانداختن ناقه بچه را بعد از آن که خون بسته شده باشد ومرج الخط موضعی است بخراسان ومرج راهط موضعی ست بشام ویوم المرج روز جنگ وبتحتین جنبیدن خاتم در انگشت ودر آمیختن ودرهم شدن وآشفته شدن کار ودین وازین جاست هرج مرج وبجهت مناسبت هرج مرج را بسکون را نیز خوانده اند۔
مریج آمیخته ودرهم شده۔
مارج شعله آتش که دود نداشته باشد۔
مزج بالفتح انگبین وآمیختن شراب وجز آن وبکسر وفتح زا وتشدید جیم نیزه کوتاه۔
مزاج بالکسر آمیختن چیزی به چیزی وکیفیتی که از آمیختن چیزها باهم رسد وآنچه شراب را بدان آمیزند وسرشتی وکیفیتی که

از امتزاج چهار عنصر بهم رسد۔
مزواج بالکسر زنی کہ بسیار شوہر کند۔
مزعاج بالکسر زنی کہ یکجا قرار نہ گیرد۔
مشج بالفتح آمیختن۔
مشیج آمیختہ و آب و خون بہم آمیختہ امشاج جمع و نطفہ امشاج آب مرد و زن بہم آمیختہ۔
معراج بالکسر نردبان معارج جمع و منہ لیلۃ المعراج۔
معرج بالفتح والکسر نردبان و محل برآمدن و بالضم و تشدید رای مفتوح جامہ ایست لنقش۔
مغج بالفتح بشتاب رفتن و سر زدن بچہ شتر پستان مادر را۔
معوج بالفتح و ضم عین اسپ خرد باد تیز رو و بالضم و فتح واو و تشدید جیم کج و ناراست۔
مفرج بروزن محسن ماکیان جوزہ دار و بروزن محدث دور کنندہ اندوہ و بروزن مجشانہ زیرا کہ فرحبار دارد۔
ملج بالفتح بلب گرفتن کودک پستان را و مکیدن شیر را۔
مالج بفتح لام چیزی کہ معماران بدان گل را بر دیوار مالند معرب مالہ۔
منزعج جنبیدہ و از جای برخاستہ۔
مندمج در ہم رفتہ۔
مندرج در آمدہ در چیزی۔
منہاج بالکسر راہ راست و ہمچنین منہج بالفتح و نام کتابی ست مناہج جمع۔
منعرج میل کردن گاہ و وادی بہ طرف راست

یا چپ۔
موزج معرب موزہ۔
موج بالفتح حرکت و اضطراب کردن و برآمدن آب بیالا و برآمدگی آب و پارۂ آب کہ در حرکت باشد امواج جمع۔
مواج بالفتح و تشدید واو بسیار موج زن۔
ماہج شیر تنک غیر غلیظ۔
مہج بالضم و فتح ہا جمع مہجہ و معنی آن گذشت۔

فصل المیم مع الحاء

متح بالفتح آب کشیدن از چاہ و جز آن و بلند شدن روز و دراز شدن چیزی و دراز کشیدن و انداختن شاش و پاد و جز آن و رہا کردن۔
ماتح آب کشندہ۔
متوح بالفتح آب کشندہ و چاہی کہ از آن آب بدست توان کشید بے دلو و عقبہ دور۔
مجدح بالکسر چوبی ست سہ پہلو کہ بدان لیست را آغشتہ کنند و ترسا زند و ستارہ ایست و بضم میم و فتح جیم و دال مشدد مفتوح شرابی کہ آمیختہ و مخلوط باشد بہ چیزی۔
مجداح بالکسر کنار دریا۔
مجدوح خون قصد کردہ شتر کہ در قحط ایام جاہلیت میخوردند۔
مح بالفتح و تشدید حا جامۂ کہنہ و کہنہ شدن جامہ و بالضم زردۂ بیضہ۔
مجاح بالفتح و تشدید حا آنکہ بسخن دل

خوش کند کسی را۔
مدح ستودن و ستایش و ہمچنین مدیح۔
مدّاح بسیار ستایش کنندہ۔
مدح بفتحتین بہم سودن دوران در رفتن۔
مرح بفتحتین سخت شاد شدن۔
مریح بالکسر و تشدید را سخت شاد و ہمچنین مرح بالکسر۔
مراح بالکسر شادی و چشم بسیار اشک و بالفتح جای راحت و آسایش و مراح الارواح کتابی است در علم صرف۔
مرفح بالفتح شادمان۔
مرتاح بالضم صاحب راحت و نشاط و اسپ پنجم از دہ اسپ۔
مزرح بالکسر چوبی کہ در زیر انگور گذارند و درخت کرم را از زمین بردارند۔
مزح بالفتح خوش طبعی و ظرافت کردن۔
مزاح بالضم خوش طبعی و زائل کردہ شدہ اسم مفعول از ازاحت و بالفتح و تشدید زا بسیار مزاح کنندہ و بالکسر با ہمدیگر خوش طبعی کردن۔
مزحزح بالضم و فتح زای اول و کسر دوم دور کنندہ۔
مسح بالفتح دست مالیدن و مسح سر و موزہ کردن و جماع کردن و بہ شمشیر بریدن و بالکسر پلاس امساح و مسوح جمع و بفتحتین ہر دو ران بہم سائیدن۔
مسوح بالفتح داروی کہ بہ چیزی مالند۔
ماسح دست بہ چیزی رسانندہ و شتری کہ

آرنج او بسیار بخون آلوده شود۔
مساح بالفتح وتشدید سین بسیار پیماینده زمین۔
مسیح دوست دلبیار مساحت کننده و دروغ گوی و پاره نقره وزر بے سکه که سکه اش سائیده باشد و عرق و آنکه یک چشم و یک ابرو ندارد و لقب عیسی علیہ السلام و لقب دجال و مسیح بروزن سکیت است و مسیح بروزن صحیح لقب عیسی علیہ السلام
مسطح بالکسر ستون خیمه و زمین هموار و بالفتح موضعی که خرما یا گندم دران اندازند تا خشک شود۔
مستراح بالضم متوضی و جای آسایش و فراغت
مستریح طلب راحت کننده۔
مسلح گذرگاهها و جایهای ترس و خوف دشمن۔
مشروح روشن کرده شده۔
مشرح بالضم وتشدید رای مکسوره شرح کننده و به فتح را شرح کرده شده۔
مصوح بالضم رفتن و کهنه شدن جامه و زنگ گردانیدن شگوفه و کوتاه شدن سایه و منقطع شدن و سپری شدن و ناپدید شدن و در خاک رفتن۔
مصباح بالکسر چراغ و پیاله که در وی صبوحی خورند و شتر ماده که صباح خسپد چون آفتاب بلند تر شود بچرا رود۔
مصالح چیزها که بدان صلاح چیزها شود مفرد مصلحت ضد مفاسد۔
مضح بالفتح عیب کردن و آبروی کسے بردن۔

مطرح جای انداختن چیزی مطارح جمع۔
مطمح جای افتادن نظر۔
مفرح بالضم وکسر رای مشدد فرحت دهنده و دارویی مقوی دل۔
مفتاح بالکسر کلید مفاتیح جمع۔
مفتح بالکسر کلید و بالفتح خزانه مفاتح جمع۔
مفراح بالکسر بسیار شادی کننده۔
مقلح زشتیها۔
ملح بالکسر نمک و خیر خوارگی و پیه و شور و شیر شتر در طعام مرموز کرده و بالفتح شیر دادن بچه را و شوره خورانیدن شتر را و نمک در طعام کردن و نمک بر خوردن چیزی دادن و بهره و بال طپیدن مرغ و ملاح ازینجا ماخوذ ست و به تحتین آماس پاشنه اسپ و بالضم و فتح لام سخنهای خوش و نمکین جمع ملحة بالضم و بالضم وکسر لام و حای مشدد الحاح کننده۔
ملیح نمک سود و نمکین و چاه شوره و بالضم و فتح لام گروهی ست از قبیله خزاعه۔
ملاح بالکسر جمع ملیح و بالضم نمکین و بالفتح و تشدید لام شوره گیاه۔
ملوح بالضم شور شدن۔
مالح شور۔
ملواح بالکسر چارپایی که زود تشنه شود و مرغی که بدام بندند برای صید مرغان و آنرا به فارسی پای دام گویند۔
ملحاح بالکسر پالان شتر که دوش شتر را

یکرد و سخت الحاح و مبالغه کننده۔
منح بالفتح دادن۔
مناح بالفتح نوحه کردن۔
منیح تیر قمار که نصیب ندارد۔
منوح بالفتح شتر ماده که بارمستان شیر دهد و همچنین مانح۔
منقح بالضم و فتح نون و قاف مشدد پاک کرده شده و بکسر قاف پاک کننده۔
مانح بخشنده۔
میح بالفتح دادن و خواستن و خرامان رفتن و مسواک کردن و شفاعت کسی کردن نزد سلطان۔

فصل المیم مع الخاء

مخ بالضم وتشدید خا مغز استخوان و مخه پاره ازان و دماغ و خالص چیزی۔
مدخ بالفتح بزرگ شدن۔
مرخ بالفتح مالیدن روغن و جز آن و درخت و چوب زیرین آتش زنه که آنرا زند اسفل گویند و چوب بالا را عفار بفتح عین مهمله زند اعلی گویند۔
مریخ بالکسر وتشدید را نام ستاره است مشهور در فلک پنجم که به فارسی آنرا بهرام گویند و تیر چهار پر و نشانه۔
مسخ برگردانیدن صورت به صورتی بدتر از صورت نخستین و رفتن مزه چیزی۔
مسیخ رفتن بی نمک و گوشت بی مزه و هر چه

بی مزه باشد۔
مشایخ پیران جمع شیخ۔
مصطرخ بالضم فریاد رسنده۔
مطبخ بالفتح جای پختن و بالکسر ظرف پختن و آنچه
پختن و بضم میم و فتح طا و کسر بای مشدد
اول بچهٔ سوسمار و جوان آگنده گوشت۔
ملخ بالفتح رفتار سخت و دور رفتن و سخت رفتن و گران
کشی کردن و در کار باطل در شدن و کشیدن
دندان و جز آن۔
ملیخ گوشت بی مزه۔
منفخ و منفاخ بالکسر دم آهنگران۔
منتاخ بالکسر آنچه بآن موی بر کنند۔

فصل المیم مع الدال

ماد بالفتح و سکون همزه گیاه نرم و نازک و
جنبیدن گیاه و شاخ از غایت نازکی و سیرابی
مبرد بالکسر سوهان و بالضم و فتح رای مشدد سرد
کرده شده و نام نحوی ست مشهور و بکسر را
سرد کننده۔
مجد بالفتح بزرگی و بزرگوار شدن و علف دادن
چارپا را چنانکه سیر شود و غلبه کردن بر کسی به
بزرگی و نام مادر قبیله ایست بنو مجد بدو منسوب اند
مجدود صاحب بخت و روزی و نام حکیم
سنائی غزنوی۔
مجود بالضم به سیری و فراخی رسیدن شتر
مجید بزرگوار و گرامی و همچنین ماجد۔
مجرد بالضم و تشدید رای مفتوح برهنه کرده
شده و بکسر را برهنه کننده۔
مجدد بالضم و تشدید دال مکسور نو کننده و
به فتح دال نو کرده شده۔
محتد به فتح میم و کسر تای مثناة فوقانیه
مقام و اصل و جای ماندن و بودن۔
محید به فتح میم و کسر حا و سکون یا بر گردیدن
و جای بر گردیدن۔
محامد ستایشها و خصلتهای نیک۔
محمود ستوده و نام فیلی است که ابرهه
او را بر سر کعبه آورده بود۔
محمد بسیار ستوده شده۔
محصد بالکسر داس که بآن علف درووند۔
محفود مخدوم۔
محدد بالضم و کسر دال مشدد تیز کننده و حد
کننده و به فتح دال تیز کرده شده و حد کرده شده
مخضود درخت پاک کرده شده از خار۔
مد بالفتح کشش و آب خیز و آب سیل بسیار
و افزونی آب خلاف جذر و کشیدن و مداد و در
دوات کردن و در گرامر فرو گذاشتن و هم آر دیر
آب افشانده و بیشتر دادن و دراز شدن چیزی
و مهلت دادن و انداختن نظر بسوی چیزی
و خطی که بر الف نویسند و در اصطلاح اهل سیاق
چیزی که بالای حساب نویسند و مد النهار
بلندی روز و وقت چاشتگاه و مد البصر رسیدن
گاه نظر و بالضم پیمانه ایست و آن دو رطل ست
یا یک رطل و ثلث یا پری دو کف آدمی مستوی
الخلقة چون هر دو کف را دراز دارد و پر سازد
از چیزی و صاحب قاموس گوید تجربه کردم
به تحقیق پری دو کف را موافق آن پیمانه
یافتم امداد جمع۔
مدد به فتحتین یاوری و یاور۔
مدید کشیده شده و دراز و بحر دوم از بحور
عروض و آبی که آرد یا کنجد یا جو بر آن پاشند
و به خورد شتر دهند و موضعی ست نزدیک مکه و
گیاهی ست۔
مدمد به فتح هر دو میم برای آب رسن۔
مداد بالکسر سیاهی که بدان نویسند و سرگین
و روغن چراغ و مدد و طریقه۔
مرد بالفتح بی ریش شدن و از حد در گذشتن
و بالضم بی ریشان جمع امرد و به فتحتین درختیست بالیدن
و در آب خیسانیدن و تر کردن چیزی را
و نرم کردن و میوهٔ تازه اراک و به فتحتین و
تشدید دال گردانیدن و قبول نه کردن۔
مرید بالفتح متمرد و سرکش و بیرون رونده
از فرمان خدای تعالی مردة به فتحتین جمع
و خرما به شیر تر کرده و نام قفل و نام قلعه ایست
و بالضم ارادهٔ چیزی کننده و بکسر و تشدید
را بسیار سرکش۔
مراد بالضم پدر قبیله از یمن و اراده کرده
شده و بالفتح کردن۔
مرود بالکسر میل و تیر چرخ و آهن دهنه
لجام۔
مرشد بالفتح راه راست مراشد جمع و بالضم

عـه بفتح اول و سکون دوم و کسر سوم ۱۲

وکسر شین راه راست نماینده۔
مربد بکسر میم و فتح با جای نشاندن شتر و غیر آن و جاییکه خرما را خشک کنند۔
مرصد بالفتح جای نگاهداشت و موضع چشم داشت و انتظار چیزی مراصد جمع۔
مرصاد بالکسر راه که دران انتظار کسی کنند۔
مزید افزون و افزون کرده شده۔
مزاد بالفتح افزون کردن و توشه دان مزادة واحد۔
مزود بالکسر آنچه دران توشه کنند۔
مسد بالفتح نیک تابیدن ریسمان و قوی خلقت گردانیدن و فتحتین ریشه درخت خرما و ریسمان لیف خرما و برگ خرما و ریسمان خشتر و پوست شتر۔
مساد بالکسر خیک انگبین۔
مسجد بالفتح و کسر جیم و بفتح نیز آمده عبادتگاه و بفتح جیم پیشانی و جای سجده دادن۔
مستعد ساختگی و آمادگی چیزی کننده۔
مساجد جمع مسجد اعضای هفت گانه۔
مسند بالفتح تکیه گاه و بالضم روزگار و لیسر خوانند و خطیست که قبیله حمیر مینویسند و بالضم و تشدید نون مفتوح برافراشته شده۔
مشهد جای حاضر شدن ملائک و شهادتگاه۔
مشهود آنچه بران گواه شوند و روز عرفه۔
مشید بالفتح گچ کرده شده و استوار و محکم کرده شده و بالضم و فتح شین و تشدید یای مفتوح برپیچ افراشته و بلند کرده شده۔

مصاد بالفتح بالای کوه۔
مصد بالفتح مکیدن و خوردن آب دهان و شیر پستان و جماع کردن۔
مطرد بالکسر نیزهٔ کوتاه که بدان صید کنند و بالضم و فتح طای مشدد و کسر را مستقیم و بریک وتیره۔
مطرود رانده شده۔
معهد بالفتح عهدگاه و منزل و ماوای مردم۔
معهود قرارداده شده و دانسته شده۔
معید بالفتح عبادت گاه و بالکسر بیلچه که بآن خاک بردارند و بالضم و تشدید بای مفتوح راه نرم و هموار و رام و شخص زبون گشته و مرد اکرام نموده۔
معاد بالفتح بازگشت و عالم آخرت۔
معد بالفتح رفتن و سیر کردن و بزودی ربودن چیزی و تازه کاو تر و نازک و دونده و چست و چالاک و تیزه و شتاب و بفتحتین و تشدید دال نام مردی از اجداد رسول الله صلی الله علیه و سلم و گوشت زیر شانه و جای پای سوار و بالضم و کسر عین آماده و بفتح عین آماده کرده شده۔
معدود شمرده شده و چیز اندک۔
معربد بالضم و فتح عین و بای موحده جنگجوی و بدخوی۔
معضد بالکسر بازوبند و داس که بدان درخت و گیاه برند و بالضم و تشدید ضاد مفتوح جامه که علم بر بازو دارد و شتری که بر بازوی او داغ کرده باشند و بکسر ضاد خرمای نا پخته که پختگی در طبیعت در یک جانب او نمایان شود۔
معضاد بالکسر بازوبند و خنجری که قصاب بدان استخوان ببرد و دوال و جز آن که در بازو کنند و خنجری که در بریدن درختان بکار آید۔
معقد جای بستن و پیوند دادن و بالضم و فتح قاف مشدد بسیار بسته شده و سخن سربسته و غامض۔
معاهد بالضم ذمی و هم عهد و پیمان و همچنین معاقد و بالفتح مواضع عهد۔
معد بالفتح بناز پروردن و نازک گردانیدن و بسیار خوردن آب و شیر خورانیدن کودک را و شیر خوردن بچهٔ شتر و موی پیشانی اسپ کندن تا موی سفید بدر آید و شیر ترش و صمغ سرخ و بسیار نازک و بادنجان و سپیدی پیشانی اسپ که از موی کندن شده باشد۔
مفقود یافته نشده۔
مقتصد میانه رونده و حد وسط نگاهدارنده۔
مقود بالکسر ریسمان که در لجام و مهار بندند و آن را بفارسی پالهنگ و کتل کش گویند۔
مقعد بالفتح نشستن و نشستگاه و در دو بالضم لنگ و پستان دختر که نو برآمده باشد۔
مقلید و **مقلاد** بالکسر کلید مقالید جمع۔
مقلد بالفتح موضع حمائل کردن شمشیر از دوش و بالضم و تشدید لام مکسور پیرو و به فتح لام اسپی و شتری که نشانی هدی علامت قربانی بر گردن آن بسته باشند۔

مقعد بالفتح دہی ست بشام وشراب مقعدی کازعسل سازند منسوب ست بدان۔
مقنّد بالضم وتشدید نون مفتوح لیست شکر آمیخته وہمچنین منقود۔
ملود بالضم استادن ومقیم بودن بجائے و بالفتح ناقۂ کہ شیرا وکم نشود۔
مکاد بالفتح مدخواستن۔
ملد بفتحتین تازگی ودرخشندگی روی۔
ملتحد بالضم وفتح تا وحا پناه گاه۔
ملحد بالضم وکسر حا ازراه حق برگردنده وناحق بیدین۔
ملبد بالضم وفتح لام وبای مشدد برہم گشته
ممرد بالضم وتشدید رای مفتوح بنای درخشان وساده وبلند وہموار۔
ممهد گزده شده ونیکو کرده شده وہموار
ممدد کشیده شده۔
ممتد بالضم وفتح تا وتشدید دال کشیده ودراز شده۔
ممد بالضم وکسر میم وتشدید دال مدد دہنده
منفرد تنہا۔
منعقد بسته شده۔
منضود برہم دیگر چیده وہمچنین منضد بالضم وفتح نون وضاد مشدد۔
منددد بالضم وفتح نون وکسر دال مشدد پرده درنده وعیب آشکارا کننده۔
مودود دوست داشته شده۔
موعد بفتح میم وکسر عین زمان وعده وجای وعده کردن وجای وعده۔
مولد بکسر لام زمان ولادت وجای ولادت
مولود زائیده شدن وبمعنی زمان زائیدن نیز آمده۔
مورد بالفتح وکسر را جای آب خوردن و آب خورد ومحل فرود آمدن۔
مهد گهواره وگستردن وزمین وهر موضعی که برای کودک مہیا وہموار سازند۔
مهاد بالکسر بستر وبساط وفرش۔
میعاد بالکسر وعده کردن بایکدیگر وزمان وعده وموضع وعده۔
میلاد بالکسر زمان ولادت۔
مید بالفتح جنبیدن وحرکت کردن و خرامیدن ومیل کردن وطعام دادن وخوردنی آوردن برای عیال یا برای کسے دیگر وبمعنے غیر نیز آمده مرادف بید۔

فصل المیم مع الذال

مجذوذ بریده شده۔
مشوذ بالکسر بوزن منبر دستار مشاوذ جمع وہمچنین مشواذ بالکسر مشاوید جمع۔
مشحذ بالکسر سنگے که بآن تیغ وکارد تیز کنند
معوذ بالضم وکسر واو مشدد تعویذ فروش
معاذ جای پناه وپناه دادن۔
ملذ بالفتح دروغ گفتن ونیزه زدن و دراز کردن اسپ دست خود را در دویدن
ملاذ بالفتح پناه گاه وبه تشدید لام دروغ گوی که گوید ونکند وبه تخفیف لام وتشدید ذال چیزهای لذیذ جمع ملذذ۔
مذ و**منذ** بالضم ابتدای زمان۔
میبذ بالفتح وکسر با شہریست نزدیک یزد وازانجاست قاضی میر حسین میبذی ومشہور در فارسی دال مہملہ است۔

فصل المیم مع الرا

مأر بالفتح وسکون ہمزه دشمنے کردن وفساد انگیختن۔
مآثر بالفتح وہمزه آثار ونشانہای نیک وکارہاے پسندیده۔
مأبور متہم درامر دین وجز آن۔
مأثور نقل کرده شده۔
مأجور اجر داده شده۔
ماخور خرابات۔
موخر بالضم وسکون ہمزه وفتح خا دنباله چشم وبالضم وفتح ہمزه وتشدید خا واپس داشته شده ومنزلے است ازمنازل قمر
مبرور مردپذیرفته ومقبول الطاعة ونیکوئی کرده شده۔
مبذر اسراف کننده۔
متبر بالضم وفتح تا وتشدید بای مفتوح ہلاک کرده شده۔
متر بالفتح وتای مثناة کشیدن ریسمان وجز آن وبریدن چیزی وانداختن و جماع کردن۔

مجر بالفتح وسکون جیم لشکر گران وخریدن چیزی به بچه که در شکم چارپای باشد وبفتحتین تشنه شدن وگران بار شدن ماده گوسپند از بچه که در شکم اوست۔
مجزر بالفتح جای کشتن شتران مجازر جمع۔
مجمر بالکسر والضم آنچه جمره آتش دران کنند وآنچه بوی خوش دران بسوزند۔
مجدور آبله دار۔
مجدر بالضم وتشدید دال آنکه آبله در آبله داشته باشد۔
مجذور آنچه ازان ترسیده شود۔
محظور حرام کرده شده ومنع کرده شده۔
محضر بالفتح سجل قاضی وکسیکه غائب را به نیکی یاد کند وباز رفتن گاه آب۔
محضیر بالکسر اسپ بسیار دونده۔
محتظر حظیره کرده شده۔
محشر جمع شدن گاه مردم روز قیامت
محشور حشر کرده شده۔
محسور برهنه کرده شده ومانده شده۔
محجر بالکسر بوستان وگوشه چشم که از نقاب منکشف شده باشد وبالفتح گرداگرد چشم و شهر و ولایت محاجر جمع۔
محرور گرم مزاج۔
محور بالکسر تیر چرخ دولاب ودولاب بدان گردد وچوبی که خمیر بآن پهن کنند وباصلاح ریاضی خطے که میان دو قطب پیوسته است
محرر بالضم وتشدید رای مکسور نویسنده و آزاد کننده وبه فتح را آزاد کرده شده ونوشته شده۔
مخر بالفتح شگافتن کشتی آب را وبانگ کردن آن وآب در زمین رها کردن وهمچنین مخور بالضم۔
مخبر بالفتح آزمایش گاه وباطن ودرون چیزی خلاف منظر وبالضم وکسر با خبر دهنده وبه فتح با خبر داده شده۔
مخمر بالضم وتشدید میم مفتوح سرشته شده۔
مدر بالفتح اصلاح کردن حوض وزمین بکلوخ وبفتحتین کلوخ مدرة واحد و ده و شهر ونام دهی است بیمن وبالضم وکسر دال وتشدید را ادرار کننده بول۔
مدحور دور کرده شده۔
مدرار بالکسر بر بسیار بارنده وباران۔
مادر نام بخیلی ست۔
مدبر بالضم دور دهنده۔
مدار جای دور وگردش وبالضم دور داده شده۔
مدثر بالضم وتشدید دال مفتوح وثای مکسور دثار پوشنده یعنی جامه۔
مدور دور داده شده۔
مدبر پس رونده خلاف مقبل وبالضم و تشدید بای مکسور تدبیر کننده وبه فتح با پرورده شده وتدبیر کرده شده وبنده که پس از مرگ صاحبش آزاد شده باشد۔
مذکار بالضم مردی وزنی که همیشه از وی پسر حاصل شود۔
مذکر بالضم وتشدید کاف مکسور یاد دهنده وبه فتح کاف یاد داده شده بر خلاف مؤنث۔
مذاکیر قضیبها جمع ذکر وبعضے گفته اند مذاکیر قضیب وآنچه در حوالی قضیب باشد
مذر به فتحتین گنده شدن وتباه شدن بیضه وجز آن۔
مر بالضم وتشدید را تلخ وپدر قبیله ایست از تمیم ونام داروی ست وبالفتح رسن وکلند وگذشتن ورفتن وهمچنین مرور۔
مرار بالکسر بارها جمع مرة ودرخت تلخ۔
مریر مرد توانا وبا زهره ورسن دراز سخت تافته۔
مرامر بالضم نام مردی از طے که خط منشتر او در عرب بیرون آورد وهشت کلمه ابجد هوز نامهای هشت فرزند اوست وایشان را آل مرامر گویند۔
مرمر به فتح هر دو میم سنگیست معروف سپید ونرم وآن را رخام هم گویند۔
مزار جای زیارت۔
مزبر بالکسر وفتح یای موحده قلم که بدان نویسند۔
مزهر بالکسر ساز عود که می نوازند۔
مزمار بالکسر نائی که مینوازند مزامیر جمع ومزامیر داؤد آنچه از زبور بآواز خوش میخواندند جمع مزمار ومزمور ست۔

مزیر سخت دل وصلب۔
مزر بالکسر قفلاع از زن وجود مرد ادان و
بالفتح آشامیدن چیزی بجهت چاشنی۔
مستطیر بالضم پراگنده و فاش شده آشکار شده
مسطار و مصطار بالضم شراب ترش۔
مسطر و مصیطر گماشته شده و مسلط گشته۔
مسیر رفتن وجای رفتار و بالضم و فتح یای مشدد
جامه که دران خطها بصورت ودان چرم
کرده باشند۔
مسور بالکسر تکیه و بالش از پوست ونام مرد
و بالضم و فتح سین و واو مشدد خندق کشیده
شده و دیوار برآورده شده۔
مسمار بالکسر میخ مسامیر جمع۔
مسبیر بالکسر آنکه شراب بسیار خورد و بسیار مست
مسعر بالکسر چوبی که بآن آتش افروزند
و همچنین مسعار بالکسر برانگیزنده جنگ و چیز
ودراز و بالضم و تشدید عین مفتوح آنچه قیمت
او بازند۔
مسبار بالکسر میلی که به جراحت فرو برند تا غور
معلوم شود۔
مسخر بالفتح افسوس داشتن و بالضم و
تشدید خای مفتوح رام کرده شده۔
مسطر بالکسر آلتی که بدان سطرها درست
کنند و بالفتح جای سطور۔
مسجور پر کرده شده و افروخته گرم کرده شده
مستمر بالضم و تشدید را استوار و روان۔
مستشزر به فتح زای معجمه و کسر آن بلند شده
فاعل و مفعول هر دو آمده۔
مستشار بالضم آنکه با او مشورت کنند
مستشیر بالضم فربه و آنکه با کسی مشورت
کند۔
مستور پوشیده شده و پوشاننده قال الله
تعالی حجابا مستورا۔
مشعر بالفتح نشانه و حاسه از حواس عشره
و بالکسر نیز آمده مشاعر جمع و مشعر الحرام موضعی
ست در مکه۔
مشجر بالفتح درختان و بالکسر چوبی که جامه را
بر اندازند و چوبی که در هودج باشد مشاجر
جمع و بالضم و فتح شین و تشدید جیم مفتوح
جامه که صورت درخت داشته باشد۔
مشمخر بالضم میم و سکون شین و فتح میم
دوم و کسر خای معجمه و تشدید را کوه بلند
مشفر بالکسر لب شتر۔
مشکور ستاییده و ستوده۔
مشور بالکسر و فتح واو چوبی ست که بآن
عسل را انگیزند مشاور جمع۔
مشار بالفتح خانه مگس انگبین و همچنین
مشار و بالضم اشارت کرده شده۔
مصر بالکسر شهر امصار جمع و نام شهریست معروف
و حد میان دو چیز و مصران کوفه و بصره و
بالفتح بسر انگشتان دوشیدن شیری که در
پستان ماده باشد و لقیه شیر پستان و بالضم
و کسر صاد و کسر رای مشدد استاده بر یک چیز
مصیر بازگشت و بازگشتن و جای باز
گشت و روده و مصران بالضم جمع۔
مصور بالفتح ماده بز و ناقه که اندک شیر باشد
و همچنین ماصر۔
مصدور آنکه درد سینه داشته باشد۔
مصدر صادر شدن و جای بازگشتن
و پدید آمدن و کلمه که از ان افعال و صفات
اشتقاق کنند و بالضم و فتح دال مشدد
مقدم داشته شده و شیر درنده و حیوان
سخت سینه۔
مضمار بالکسر میدان و اسپ میان
باریک و جای که حیوان را دارند و فربه
سازند و آن قدر مدت که حیوان دران
فربه شود و آن چهل روز باشد۔
مضمر بالضم پنهان کرده شده و بالضم و تشدید
میم اسپ فربه کرده شده۔
مضطر بزار شده و بیچاره۔
مضور بالضم ترش و زبان گزنده شدن شیر
مضر بالضم و فتح ضاد و نام پدر قبیله ایست
ماضر شیر ترش زبان گزنده۔
مطر بالفتح باریدن و شتاب رفتن اسپ و
بحقیقت باران و بالفتح و کسر بارنده و همچنین ماطر
مطمر بالکسر رشته بنایان که بآن بنا را راست
کنند۔
مطهر جای طهارت و بالضم و کسر های مشدد
طاهر کننده و به فتح ها طهارت کرده شده۔
معشار بالکسر ده یک۔
معشر بالفتح ده ده و گروه مردم که با هم

زندگانی و معاشرت کننده معاشر جمع آن گرفتن
معسکر بالضم و فتح کاف لشکرگاه و بکسر کاف
معذار بالکسر پرده و پوشش معاذیر جمع
قال الله تعالی ولو القی معاذیره -
معیار بالکسر پیمانه و اندازه و پاشنی گرفتن
زر و سیم و آلۀ راست کردن ترازو -
معصفر بگل کابره رنگ کرده شده -
معصر تنگ دست -
معجر بالکسر روی پوش و جامه ایست یمنی
و آنچه از لیف خرما مانند جوال بافند -
معطر خوشبو کرده شده -
معطار زن و مرد بسیار عطر -
معطیر بالکسر زن و مرد بسیار عطر سوزنده
معمر جای فراخ آب و علف و بالضم و فتح میم
مشدد کلان سال و آبادان کرده شده -
معبر بالفتح جای عبور و محل گذر و بالکسر
کشتی و آنچه بدان عبور کنند و بالضم و بای
مشدد تعبیر کرده شده و بکسر با تعبیر کننده -
معتر بالضم و تشدید را آنکه احتیاج بچیزی
داشته باشد و روی سوال نداشته باشد
قال الله تعالی و اطعموا القانع والمعتر -
معر بفتحتین افتادن موی -
معر بالفتح بشتاب رفتن -
مغار بالفتح غاری که در کوه باشد -
مغبر بالضم و تشدید را غبارناک تیره رنگ
مغفور بالفتح آمرزیده شده و بالضم منبع
مانند عسل شیرین که از چوب درخت روان

شود و اندک بوی بد دارد و بالفتح نیز
آمده مغافر جمع و همچنین مغثور و مغاثیر
مغفر بالکسر خود -
مغمور غرق شده -
مفر بفتحتین گریختن و منه قوله تعالی این
المفر و بضم میم و کسر فا و تشدید را جای
گریز و بالضم و کسر فا گریزنده و آنکه کاری
کند که کسی از آن بگریزد و شگافنده سری
به شمشیر و بالکسر و بفتح فا آلۀ گریختن و اسپی که
بران نیک توان گریخت از جای -
مقر بالفتح و سکون قاف و کسر آن چیزی
تلخ و صبر و بفتحتین تلخ شدن و ترش شدن
شیر و بفتحتین و تشدید را جای قرار و آرام
و بالضم و کسر قاف اقرار کننده -
مقرر بالضم و تشدید رای مفتوح قرار داده
و تقریر کرده شده و بکسر را اقرار دهنده
و تقریر کننده -
مقدر بالضم و کسر دال مشدد تقدیر و
اندازه کننده و بفتح دال اندازه کرده شده
مقدور آنچه بران قدرت و توانائی
باشد -
مقذور بالفتح و ذال معجمه پلید آنکه مردم
ازو اجتناب کنند -
مقفر درویش -
مقشر بالضم و فتح شین مشدد پوست
دور کرده شده -
مقامر حریف قمار باختن حیله کردن

و بدسگالیدن و زلفش بگل سرخ رنگ
کردن و گل سرخ و نوعی از خنیست مکرر
جمع و بفتحتین و تشدید را معرکه و بالکسر
بسیار برگردنده و رجوع کننده -
ماکر و مکار بدسگال و حیله گر -
ممرور گذشته و آنکه صفرا بر دغالب
شده باشد -
ممطر بالکسر بارانی -
ممر بفتحتین و تشدید را رهگذر و جای گذشتن
منار بالفتح نشانها و علامات منارة
واحد و میل بلند را منارة گویند یا اسطو
آنکه علامت ست برای راه و غیره
آن -
منشار بالکسر آره -
منقر بالکسر کلنگ که بآن سنگ را شکنند و
بالضم چاه خرد تنگ سر و پدر قبیلۀ از تمیم
منقار بالکسر نول مرغ که بدان دانه چینید
و آنچه نجار بدان چیزها را سوراخ کند
منسر بالکسر نول مرغ گوشت خوار و مشر
اسپ از صد تا دویست باشد و مقدمۀ
لشکر -
منکر بالضم و کسر کاف انکار کننده و بفتح
کاف انکار کرده شده و ناشناخته و ناشناسا
شده و نام ملکی ست از دو ملک سوال
کننده در قبر -
منحر بالکسر پیش سینه و بالفتح قربان گاه

منخار بسیار کشندہ شتران۔
منخر بالکسر و الفتح سوراخ بینی و همچنین منخور مناخر جمع۔
منتشر پراگندہ۔
منشور پراگندہ کردہ شدہ و فرمان مناشیر جمع۔
منشور درناسفته و چیزی پراگندہ۔
منہمر بالضم ریزان و باران۔
منبر بالکسر جای بلند که از چوب و گل و خشت سازند و واعظ و خطیب ازان وعظ و خطبه خواند اسم آله است از نبر بمعنی بلندی منابر جمع۔
مواخر بالفتح شگافندگان آب و روندگان در آب۔
مور بالفتح راه و موج زدن و جنبیدن و کشتن و بالضم باد یا گرد و خاک آنرا بجنباند و می گرداند۔
موفور تمام کردہ شدہ۔
مهاجر بالضم و کسر جیم هجرت کنندہ و به فتح جیم هجرت کردہ شدہ و زمان و مکان هجرت۔
مهجور گذاشته شدہ و ناحق و بیهودہ۔ قال الله تعالیٰ اتخذوا هذا القرآن مهجورا۔
مهمر و مهمار بالکسر سخت بیهودہ گو و بسیار گو۔
مهر بالفتح کابین کردن و بالضم اسپ کرہ و استخوانی که بالای سینهٔ اسپ پیدا شدہ و مهرهٔ مادہ کرہ۔
مهیر زن آزاد۔

مهار بالکسر چوبکی که در بینی شتر کنند۔
ماهر استاد و حاذق۔
میر بالفتح طعام و غله از جای آوردن برای اهل و عیال یا برای فروختن و فائدہ دادن۔
مائر آنکه برای عیال طعام از جائی آرد و فائدہ دهندہ۔
میسر بالفتح و کسر سین قمار و قمار باختن و بضم میم و فتح یا و سین مشدد آسان کردہ شدہ و بکسر سین آسان کنندہ۔
میسور بالفتح آسان و آسان شدن مصدر است بروزن مفعول۔
میزر بالکسر زیر جامه و شلوار۔

فصل المیم مع الزاء

میزر آب ریز و جای طهارت۔
مبارز بالضم آنکه با کسی به جنگ بیرون آید۔
متمیز جدا شدہ۔
مجاز بالفتح راه و جای گذشتن و کلمه که در غیر معنی حقیقی مستعمل شود۔
مخز بالفتح و تشدید زا مفصل و جای بریدن۔
مرز بالفتح آهسته به چنگال گرفتن و بریدن و پارہ بر کندن از خمیر۔
مرکز میان چیزی و محل استادہ کردن چیزی۔
مز بالفتح و تشدید زا مکیدن و بالضم ترش و شیرین و بالکسر افزونی۔
مطرز بالضم و فتح طا و تشدید زا زینت دادہ شدہ و طراز کردہ شدہ۔

معز بالفتح بز یکی یا بسیار و همچنین معز۔
ماعز بز نر و پوست ماعز و بز مادہ۔
معاز بالفتح و تشدید عین خداوند بز۔
معوز بالکسر جامهٔ کهنه معاوز جمع۔
معز به فتحتین سخت شدن زمین و جز آن و چیزی درشت و زمین سخت۔
مفرز بالضم و کسر را جدا کنندہ و به فتح را جدا کردہ شدہ۔
ممتاز بالضم جدا شدہ۔
ممیز جدا کنندہ و به فتح یا جدا کردہ شدہ۔
مهمز و مهماز بالکسر آهن پارهٔ سر تیز که در پاشنهٔ موزه پیوند می کنند برای راندن اسپ آن را مهمیز گویند۔
موز بالفتح میوه ایست و کیله۔
مواز بالفتح و تشدید واو کیله فروش۔
میز بالفتح جدا کردن

فصل المیم مع السین

مأس بالفتح و سکون همزه فساد کردن و بدی فگندن میان گروهی و بالف مرد چست و شتاب سبک و بمعنی الماس نیز آمدہ۔
مایوس آنچه ازان امید بریدہ شدہ باشد و بمعنی نومید در لغت نیامدہ بلکه بدین معنی آئس آمدہ۔
مجلس به کسر لام جای نشستن و به فتح

لام نشستن۔
مجوس پرستندگان ماه وآفتاب آتش پرستان
مجوسی احد وصاحب قاموس گوید مجوس نام
مردی است خردگوش که دین مجوس پیدا
کرد معرب منج گوش۔
مجس بالفتح وتشدید سین محل جستن رگ
محروس نگهداشته شده۔
مدعس بالکسر نیزه وبالضم وفتح دال مشدد
جای ان پختن و قوم دربادیه وجای که
خاکستر گرم گذارند وگوشت بریان کنند
مدروس کهنه شده وناپدید شده۔
مدارس جایهای درس گفتن جمع مدرسه
مرس بالفتح مرد بسیار ممارست کننده
وتر کردن خرما درآب جز آن وانگشت خاییدن
کودک ودست به مندیل پاک کردن و
روش وخوی وبالتحتین رسن ورسن درآویختن
ازدلو۔
مراس بالکسر ممارست به چیزی وباکسی کوشیدن
وازکاری رنج دیدن ودرمان کردن۔
مرداس بالکسر سنگی که بچاه اندازند تا دانسته
شود که آب دران هست یا نه ونام مردیست
مرجاس بالکسر سنگی که در رسن بسته درچاه
اندازند وبدان لای چاه را بشورانند و
آبها را برکشند تا چاه ازلای پاک شود یا سنگی
که بر ریسمان بندند وبه چاه اندازند تا آب
یا عمق آن معلوم شود۔
مس بالفتح وتشدید سین بسودن و
دیوانه شدن ودیوانگی۔
مسیس بالفتح سودن۔
مساس بالفتح بسودن وجماع کردن
مسماس بالفتح کار شوریده۔
مسوس بالفتح آب شیرین ونه شور ویا زهر
معطس بالفتح وکسر طا وفتح آن بینی۔
معس بالفتح جماع کردن ومالیدن و
دلیری کردن ونیزه زدن۔
معاس بالفتح وتشدید عین دلیر وپیش
آینده درجنگ۔
مغرس بالفتح جای نشاندن نهال۔
مقنطیس ومقناطیس سنگ آهن ربا۔
مغس بالفتح دور کردن روده ونیزه زدن
مقس بالفتح شوریدن وبهم برآمدن دل
مقوس بالکسر چیزی که دران کمان
نهند وریسمانی که اسپان را وقت دویدن
وپیشی گرفتن بریک خط ازان رسن سر بندند
وبالضم میم وبالفتح قاف وواو مشدد چیزی
خمیده مانند کمان۔
مقیاس بالکسر اندازه وآنچه بآن اندازه
چیزی گیرند۔
مقرنس بالضم عمارتی که سرآن را به
صورت قرناس بناخته باشند وقرناس
بالضم بلندی کوه۔
مقوقس بضم میم وفتح قاف اول و
کسر ثانی مرغی که طوق سیاه مائل به سفیدی
دارد چون کبوتر ولقب حاکم مصر واسکندریه
که به حضرت صلی الله علیه وسلم ایمان آورده
بود واو را از صحابه شمرده اند ولقب هر که
پادشاه مصر واسکندریه شود۔
مکس بالفتح مکس وتشویش کردن وتنگی
گرفتن در بیع وهمچنین مکاس بالکسر وخراج
وباج گرفتن وخراج ده یک۔
ماکس ده یک گیرنده وخراج ستاننده
ملس بالفتح خار کشیدن وسخت راندن و
بفتحتین آمیخته شدن تاریکی شب با روشنی
ملدس ملطس وملطاس
بالکسر سنگ بزرگ که بآن استخوان
خرما شکنند واشتر سخت جماع ملادس
وملاطس جمع۔
ممسوس دیوانه ودست رسانیده شده۔
منحوس بدبخت۔
منخوس بجای منجمد شتر گرگین۔
منهوس مرد اندک گوشت۔
منکوس نگونسار کرده۔
منداس بالکسر زن چست وسبک
مندرس کهنه وفرسوده۔
مناس بالضم آنکه محرم وهمراز باشد
مونس همدم وآرام دهنده۔
موس بالفتح سر تراشیدن۔
مهراس بالکسر سنگ میان کاواک که
دران چیزی کوبند واشتر سخت خوار
مهاریس جمع۔
مهندس بالضم اندازه گیرنده ودر اصل

سه ودرمان کننده

نهند زلوده زا را بسین بدل کرده اند و جه
آن در بندسه مذکور خواهد شد۔
میس بالفتح خرامیدن و نام درختی ست

فصل المیم مع الشین

مایش معروف۔
مبرقش آنکه رنگ ظاهر کند۔
میرطش دلال که میان مشتری و بائع سودا راست کند و به سین مهمله نیز آمده۔
مجش بالفتح و تشدید شین آسیای که بدست گردانند۔
محش بالفتح سوزش و سوختن آفتاب پوست و جز آن را و تراشیدن پوست را و مجروح کردن و بالفتح و تشدید شین حشیش زار و آنچه حشیش دران کنند و بالکسر آنچه حشیش را بآن می برند و آهن پاره که آتش را بآن حرکت دهند و مرد شجاع که جنبش آورنده لشکر باشد۔
محاش بالکسر قومی که از هر قبیله گرد آمده باشند نزدیک آتش با یکدیگر سوگند خورند و عهد کنند و بالفتح سوخته رخت و به تشدید شین جمع محش است یعنی منفعد۔
مدهوش حیران کرده شده۔
مدش بفتحتین سست شدن و نرم پی شدن و کم گوشت شدن۔
مرعش بالضم و الفتح و فتح عین مهمله نوعی است از کبوتر که بلند دور ترمیرود و در هوا الذوری گوید شعر شعرم بهر جهان رسیده است چو مانند کبوتران مرعش۔
مرغش بالفتح و غین معجمه شهریست در شام
مرزنجوش گیاهی ست که آنرا مرزنگوش گویند و معنی آن در اصل مرزه جوش ست یعنی گوش موش بواسطه شباهت آن بگوش موش و همچنین مرزه جوش۔
مرش بالفتح خراشیدن و شگافتن پوست به ناخن و زمین که ردی آن باران خراشیده باشد و خراشیدن مرش جمع۔
مش بالفتح و تشدید شین دست بر چیزی مالیدن تا پاک شود و پاره شیر دوشیدن و پاره را گذاشتن در پستان و سر استخوان نرم را خاییدن و گرفتن چیزی پی یکدیگر و چیزی در آب خیسانیدن۔
مشاش بالضم زمین نرم و استخوانهای نرم که توان خاییدن و گرفتن چیزی مشاشه واحد و نفس فلان طیب المشاش یعنی کریم النفس۔
مشیش استخوان برآمده۔
مشمش بکسر هر دو میم زردآلو و به فتح اول نیز آمده۔
مشوش بالفتح دستارچه که بدان دست پاک کنند و بالضم و تشدید واو مفتوح پریشان کرده شده و به کسر واو پریشان کننده۔
معاش و معیش زندگانی کردن و آنچه بدان زندگانی کنند۔
معایش اسباب زندگانی جمع معیشت
مفرش آنچه جامه خواب و رخت دران کنند مفارش جمع و کریم المفارش آنکه بازنان بزرگوار تزویج و خویشی کند۔
منفوش از هم جدا کرده شده۔
منقاش و منتاش بالکسر آنچه بدان موی یعنی و جز آن برکنند و آن را به فارسی موچینه گویند۔
میش بالفتح آمیختن پشم با موی و با شیر گوسپند پنهان داشتن و شیر باز چیزی و پیدا کردن پاره دیگر و همه شیر پستان دوشیدن۔

فصل المیم مع الصاد

محص بالفتح پای زدن آهوی مذبوح و دویدن و خالص و بی غش کردن زر به گداز و بالفتح و کسر حا ریسمان نرم و زه کمان
محیص گردیدن از چیزی و جای گردیدن و استر استوار و قوی و همچنین محموص۔
محمص بالضم و فتح میم مشدد بریان کرده شده
مخلص بکسر لام دوست خالص که دوستی و محبت را از شائبه ریا خالص سازد و به فتح لام خالص کرده شده۔
مص بالفتح و تشدید صاد مکیدن۔ گزنسر
مصوص بالفتح مرغی که از ادویه گرم چون و سداب پر کرده در سرکه پرورند و طعامی که از گوشت یا کبوتر بچه و چوزه مرغ با سرکه پزند

و بالضم نیز آمده ۔

مصاص بالضم خالص هر چیز و اصل هر چیز و نام گیاهی ست ۔

مصامص بالضم اسپی که ترکیب مفاصل او سخت و محکم بود ۔

معص بالفتح رگ و پی درهم پیچیدن چنانکه پای بدرد آید و گام خرد نهاده براه رفتن مانند مردم پای بسته ۔

مغص بالفتح درد کردن روده و پیچش گرفتن ناف و بفتحتین شتران نیک پسندیده ۔

مقراص و مقروص بالکسر مقراض نقره برُ

مقبص گردیدن از چیزی و جای گردش

مقلاص بالکسر شتری که در تابستان فربه باشد

مقصوص مرغ بال پس بریده در حین پران و افتادن ۔

مقص بالکسر و فتح قاف و تشدید صاد مقراض

مقبص بالکسر رسنی که آن به دو دست چارپا بندند در وقت دوشیدن ۔

ملص بفتحتین لغزنده و ملسا شدن چیزی چنانکه از کف رها شود ۔

ملخص پاک کرده شده و آشکار کرده شده ۔

ممص و مناص بالکسر منقاش که بآن موی چینند ۔

منقص ناتمام ۔

مناص گریختن و بازپس شدن و خویش را باز کشیدن و گریزگاه ۔

موص بالفتح شستن ۔

فصل المیم مع الضاد

محض بالفتح شیر خالص و هر چیز خالص و خورانیدن شیر خالص و دوستی خالص کردن ۔

ماحض صاحب شیر خالص ۔

محیض حیض آمدن و حیض . اندام زن که جای حیض ست ۔

مخض بالفتح دروغ زدن و جنبانیدن دلو در چاه ۔

مخیض بالفتح دوغ مسکه گرفته و همچنین ممخوض ۔

مخاض بالفتح دروزه گرفتن ماده شتران آبستن و ابن مخاض و بنت مخاض شتر بچه بسال دوم در آمده ۔

مرض بفتحتین بیماری و بیمار شدن و سست نظر شدن چشم از کثرت نگاه بابهای مختلفه

مروض بالفتح ریاضت داده شده و رام نموده شده ۔

مربض جای گوسپند ۔

مرحاض چوبی که بدان جامه را کوبند ۔

مضض بالفتح و تشدید ضاد سوزانیدن و بدرد آوردن جراحت کسی را و سوختن سرمه چشم را و سوختن اندوه کسی را و بالکسر کلمه ایست که در نفی استعمال کنند مرادف لا ۔

مضض بفتحتین سوختن از مصیبت و همچنین مضیض ۔

معض بالفتح و بفتحتین خشمناک شدن و دشوار آمدن بر کسی ۔

معرض جای عرض و پیدا شدن چیزی و بالکسر جامه که برده را در آن جلوه دهند و عرض کنند بر خریدار ۔

معراض بالکسر تیر بی پر که آنرا تیر گز گویند

معاریض سخنهای پوشیده غیر صریح ۔

مفوض کار به کسی واگذاشته شده و بکسر واو کار به کسی واگذارنده ۔

مقراض بالکسر کاغذ بر و جامه بر و مقاریض جمع

مقبض بالفتح دسته چیزی و بر وزن منزل و مقعد و منبر دسته چیزی که بدست گرفته شود چون شمشیر و عصا و مانند آن ۔

مقرض بالضم و تشدید را بریده شده ۔

مخض و ممخاض بالکسر ظرفی که در آن ماست کنند و جنبانند تا ماست شود ۔

مراض بالکسر بسیار مرض ۔

منبض بالکسر آله نبض زدن ۔

منفض آنچه بآن غله بر باد دهند تا پاک شود و بپارسی آنرا آشنه گویند ۔

فصل المیم مع الطاء

مخط بالفتح کشیدن کمان و جز آن و بیرون گذشتن تیر از چیزی و انداختن آب بینی

مخاط بالضم آب بینی ۔

مخراط بالکسر گوسپند یا شتری که عادت او باشد که از پستان او شیر اندک اندک

و همچنین مخرطا -
محزوط با خراشیده و پوست واکرده و مخروط
بلحیه دراز ریش و مخروط الوجه دراز روی
مخیط بالکسر سوزن -
مخطاط بالکسر فتح خا و تشدید طا چوب خط
کش همچنین مخطاط -
مخطط آنچه دران خطها کشیده باشد و جوانی
که خط ریش او دمیده باشد -
مرابط بفتح میم و با و کسر آن جای بستن و
بالکسر چیزی که بآن ستور را بندند -
مرط بالفتح موی کندن و بالکسر گلیم از صوف
و خز و جز آن که پوشند مروط جمع و بالضم نیز بیاید
ز دم مردم کم ریش و دزدان جمع امرط است و
همچنین تیر بی پر مرط بالضم و مراط بالکسر جمع -
مربوط بچیزی بسته شده -
مستمط بروزن معتلم آنچه بر دوال زین
آویخته باشد و سوالی که جواب داده نشود
و حکم کردان در شعری که در هر بیت او سه قافیه یا
زیاده باشد -
مسط فرو ریزیدن چیزی از جای بدست
برون آوردن آب نخل از رحم مادیان -
ماسط گیاه شور که شکم چارپا راند و آب
شور و هر چه شور باشد و شکم راند -
مسیط آب تیره بوی ناک که در حوض
مانده باشد -
مسقط افتادن و جای افتادن و مسقط
الراس جائیکه بچه از شکم مادر بزمین افتد و

و بالضم و کسر قاف اندازنده و خطا کننده
در سخن و نوشتن -
مساقط متاعهای زبون جمع مسقط -
مسعط بالضم ظرفی که دران سعوط کنند -
مسلاط بالکسر دندانه کلید -
مسواط بالکسر کفگیر -
مشط بالفتح شانه کردن و شانه فرمودن
و بالضم شانه و به فتح و کسر نیز آمده امشاط جمع
و استخوانهای پشت پای و شانه کتف و
نام گیاهی است که آن را مشط الذئب گویند
مشرط و مشراط بالکسر نشتر و آنچه بدان
عضوی را بشگافند -
مطط بالفتح و تشدید طا کشیدن چیزی و
برکشیدن ابرو از تکبر و جز آن -
مطیط آب غلیظ که در تک حوض مانده باشد -
معط بالفتح کشیدن چیزی و بفتحتین ریخته
شدن موی و بی موی شدن اندام -
مغط بالفتح کشیدن چیزی و کشیدن کمان
و جز آن -
مقط بالفتح بر زمین زدن گوی و مانند آن
تا بر جهد و بدست گرفته شود -
مقوط بالضم لاغر شدن شتر -
مقاط بالکسر رسن سخت تابیده و بند گهواره
ماقط شتر لاغر و مردی که بسنگ ریزه
فال زند -
ملط بالکسر دزدی که نسب او معلوم نباشد و بالفتح
گل بر آوردن دیوار و به فتحتین تنک ریش شدن

ملاط بالکسر گلی که بآن خشت و سنگ دیوار
برآرند و پهلو و بنا ملاط نیز و بازو و دوش
ملیط بچه در شکم مادر بی موی شده -
ملطاط بالکسر کنار رود یا رودخانه و آسیای
عصاران و شگافی که در میان سر شتر واقع
شده باشد و شکستگی سر که بدماغ رسد
منوط بچیزی در آویخته شده -
میط بالفتح جور بیرون در حکم و دور شدن
و دور کردن و رفتن و دفع کردن و راندن
میاط بالفتح دفع و زجر کردن -

فصل المیم مع الظاء

متعظ بالضم و تشدید تا پند پذیرفته -
محظوظ بهره مند و صاحب بخت -
محفوظ نگهداشته و یاد داشته شده -
مستیقظ بالضم بیدار -
مشظ بفتحتین خار و جز آن در دست خلیدن
مظ بالفتح و تشدید ظا انار دشتی و انار کوهی
مظاظ بالکسر بدی کردن و منازعت
و دشمنی نمودن -
ملظاظ بالکسر مبالغه کننده در الحاح و
همچنین -
ملظ بالضم و کسر لام و تشدید ظا -

فصل المیم مع العین

مبضع بالکسر نشتر -
مبیع فروخته شده و خریده شده -

ممتع بالفتح بلند شدن آفتاب و دراز شدن و برخوردار شدن و منفعت گرفتن از چیزی مرادف متوع بالضم و چریدن و رانج آمدن بوزن۔

مناع بالفتح برخورداری یافتن و برخوردار دادن و بی نیاز شدن از کسی و رخت و ما یحتاج خانه و آنچه بدان منفعت گیرند و نفع اندک و چیز اندک و زبون۔

ماتع دراز از هر چیز و رسن نیکو تافته و تراز و رانج آمده و نبید بسیار سرخ۔

منع بدرفتن۔

مجع بالکسر احمق و چیزی زبون و بالفتح خوردن خرما بشیر آغشته۔

مجیع خرما بشیر آغشته۔

مدسع بالفتح تنگ جای و محل در آمدن تا گلو در استخوان مغاک سینه و بالکسر راه نمای۔

مدع بالفتح پاره از چیز گفتن و پاره را پنهان داشتن و شاش انداختن و مشهور شدن و بدروغ گفتن۔

مذاع بالفتح و تشدید ذال آنکه راز نگاه نتواند داشت و مرد بی وقار و دروغ گوی و آنچه بگردد و بر جا نماند۔

مذروع بگز پیموده شده۔

مذرع بالضم و کسر را بارانی که مقدار یک زرع نم به زمین فرو برد و به فتح را آنکه مادر او اشرف باشد نسبت به پدر۔

مرتع چراگاه مراتع جمع۔

مربع منزل بهاری و چهار چهار و بالضم و فتح را و تشدید بای مفتوح چهار گوشه۔

مرباع بالکسر چهار یک غنیمت که مهتر لشکر برای خود می ستاند و اول باران و بهاری و شتری که در بهار زاید۔

مربع بر وزن ربیع آبادان و چراگاه فراخ آب و علف۔

مرع بالضم و فتح را مرغ است۔

مرفوع بلند داشته و برداشته شده و حرکت پیش داده شده در قرات۔

مرضع به فتح میم و ضاد پستان و جای خوردن شیر و بالضم و کسر ضاد زن شیر دهنده و مراضع جمع هر دو۔

مزرع و مزرعه کشت زار مزارع جمع۔

مزع بالفتح شتاب رفتن اسپ آهو۔

مزروع کاشته شده۔

مزوع بالضم زود گذشتن۔

مسع بالکسر باد شمال۔

مسمع بالکسر گوش و دسته که درمیان دلو باشد۔

مستودع بالضم و فتح دال امانت گاه و پناه گاه و به کسر دال امانت نگاه دارنده۔

مستنقع بالضم و فتح قاف ایستادن گاه آب۔

مشاع بالضم بخش ناکرده و فاش کرده شده۔

مشع بالفتح گرد کردن و گوسپند راندن بفر دختن و دوشیدن و کسب کردن و ربودن و بسیار خوردن۔

مشایع بالضم با خر چیزی پیوسته و هم و مصاحب۔

مصع بالفتح جنبانیدن ستور دم را و به شمشیر زدن و با آب سرد زدن پستان ناقه را و بشتاب رفتن و انداختن مادر بچه را و درخشیدن برق و جز آن و باز گشتن شیر از پستان و همچنین ممصوع بالضم و زدن و پشت دادن و همچنین مصاع بالفتح۔

ماصع درخشنده و پشت برکننده و رونده و آب شور و چیزی که متغیر شود۔

مصقع بالکسر بسیار فصیح و بلیغ و مصاقع جمع۔

مصنع بالفتح قلعه و کاریز و آب گیر و حوض و چاه که برای آب سازند مصانع جمع۔

مصراع یک جانب در و نیمه بیت شعر۔

مصرع بالفتح افگندن و جای افگندن و بالکسر مرادف مصراع۔

مضجع بالفتح خوابگاه مضاجع جمع۔

مطلع برآمدن کوکب جز آن و جای برآمدن و به کسر لام نیز آمده مطالع جمع و بالضم و کسر لام واقف کننده کسی را و بالضم و تشدید طا واقف شونده۔

مطاع بالفتح رفتن و خوردن۔

مطع بالفتح ماندن چوب تر با پوست تا خشک شود۔

مع یعنی با۔

معمع زنی کہ مال خود بہ کسی ندہد۔
مفزع پناہ گاہ و بالضم و تشدید زا دلیر بد دل۔
مقامع تبرزینہا و تازیانہا و عصاہا و مانند چوگان از آہن ساختہ۔
مقطع بالکسر کارد کہ بدان زرگران چیزہا مبرند و بالفتح جای بریدن۔
مقع بالفتح دشنام دادن و فحش گفتن و بسیار خوردن شراب آب را و سخت زدن و کسی را در بند انداختن۔
مقذع بالضم و کسر ذال فحش گوینده و سخن فحش و بیہودہ و فی الحدیث من قال فی الاسلام شعرا مقذعا فلسانہ ہدر۔
مقلاع بالکسر فلاخن و آنچہ بدان چیزی قلع کردہ شود۔
ملع بالفتح بشتاب گذشتن۔
ملیع و ملاع زمینے کہ دران گیاہ نروید۔
منع باز داشتن کسی را از کاری۔
منیع جای استوار و مرد عزیز و ارجمند۔
مانع و ممنوع و مناع باز دارندہ۔
منبع جای کہ آب از و زاید منابع جمع۔
منزع بالکسر تیر خرد و بضم میم و فتح نون و تشدید زای مفتوح کندہ شدہ۔
موضوع نہادہ شدہ و زائیدہ شدہ۔
موضع جای نہادن چیزی و جای زادن۔
مولع بالضم و فتح لام حریص۔
موقع بالفتح و کسر قاف جای افتادن۔

مواقع بالفتح جاہای افتادن و بالضم و کسر قاف واقع کنندہ۔
موجع بالضم و کسر جیم درد آرندہ۔
مہروع دیوانہ مرادف مصروع۔
مہطع بالضم و کسر طا نشتابندہ و اشتر گردن فرو انداختہ۔
مہزع بالکسر آنچہ بدان چیزی کوبند۔
میع بالفتح روان شدن و گداختہ شدن
مائع روان۔

فصل المیم مع الغین

مبزغ بالکسر نشتر۔
مرغ بالفتح غلطیدن ستور در علف و اجزای آن و ہمچنین آب دہان۔
مراغ و مراغة بالفتح جای غلطیدن و ہمچنین متمرغ۔
مرادغ واحد مرادغة یعنے میان گردن تا چنبر گردن۔
مشغ بالفتح نوعی از خوردن چیزہا چون خوردن خیار و مانند آن۔
مضغ بالفتح خائیدن۔
مضاغ بالفتح خائیدن آنچہ او را از مججے باشد چون علک و مانند آن۔
مضوغ بالفتح خائیدہ و آنچہ او را بخایند
ملغ بالکسر احمق بدزبان۔

فصل المیم مع الفاء

ماؤف آفت رسیدہ۔
مؤلف بہ کسر لام مشدد الفت دہندہ و جمع کنندہ چیزہا را با ہمدیگر و بہ فتح لام جمع کردہ شدہ و ہزار کردہ شدہ۔
متلف بالضم و بہ کسر لام ضائع کنندہ۔
مترف بالضم و فتح را نعمت دادہ شدہ و گمراہ کردہ شدہ بہ نعمت بسیار۔
متجانف میل کنندہ۔
متکاثف غلیظ و سطبر شدہ ضد متخلخل
متکلف رنج و مشقت کنندہ۔
مجداف بال مرغ و چوبی ست کہ بر پہلوی کشتی می بندند و کشتی را بآن می برند۔
محلوف سوگند خوردن و این مصدر ست بر وزن مفعول۔
محفوف گرد گرفتہ شدہ۔
محراف بالکسر میل جراحان کہ بدان غور جراحت معلوم کنند۔
مخوف ترسیدہ شدہ۔
مخرف بالکسر زنبیل کوچک کہ دران رطب چینند
مخلاف بالکسر آنکہ بسیار خلاف کند و مدد را و قصبہ و شہر۔
مخصف بالکسر درفش۔
مخاوف جایہای ترس۔
مردف بالضم و کسر دال از پے در آیندہ و از پے در آرندہ و بہ فتح دال از پے در آمدہ شدہ و از پے در آوردہ شدہ و بہ فتح را و تشدید دال مفتوح در لیف کردہ شدہ۔

مزخرف بضم میم وفتح زا باطل و تذویر کرده شده و آرایش داده.

مسرف آنکه بی اندازه خرج کند.

مشرف دیده ور شونده و از بالا نگاه کننده و بلند و به فتح میم و را جای بلند و مشارف الارض اعالی زمین و مشارف الشام دیهی است چند در زمین عرب نزدیک شام که شمشیر مشرفی به فتح را منسوب ست بدان و بالضم و فتح را مشدده شرف داده شده.

مشعوف به عین مهمله و معجمه دیوانه و فریفته و

مصحف بالضم والکسر چیزی که در وی صحیفها و رسالها جمع کرده شود.

مصف به تشدید فا ایستادن گاه در جنگ مصاف جمع.

مصرف خرج کردن گاه.

مصنف بکسر نون مشدد تصنیف کننده و به فتح نون کتاب.

مضاعف دوچند کرده شده و افزون کرده شده.

مضیف بالضم و کسر ضاد مهمانی کننده و میل دهنده و نسبت کننده.

مطرف بالضم والکسر جا در خز با علم و بالفتح اسپی که سر و دم او سپید باشد یا سیاه و دیگر اعضا برنگ دیگر و گوسپندی که دم او سیاه باشد و دیگر اعضا سپید.

مطاف جای گشت و طواف.

مظروف آنچه در ظرف گذاشته شود.

معارف آشنایان.

معرف بالضم و کسر را مشدد شناسانند و تعریف کننده و به فتح را شناخته شده و تعریف کرده شده.

معازف بفتح میم و کسر زای منقوطه آلات لهو چون رباب و جز آن.

معاف بالضم و تشدید فا باز داشته شده از حرام و پرهیزانیده شده و تخفیف فا عفو کرده شده.

معترف شناسنده حق و قبول کنندهٔ آن.

مغرف بغین معجمه کف دست آب بر دارنده.

مکفوف باز داشته شده و نابینا.

مقرف بالکسر و کسر را آنکه پدر او نیز باشد و مادر او آزاد یا مادرش عرب و پدر غیر عرب.

مقترف کسب کننده چیزی.

ملاحف چادرها جمع ملحفه.

ملهوف مظلوم.

منیف بلند و زیاده.

منقاف بالکسر منقار مرغ و مانند صدف چیزی که از دریا بیرون می آرند و آنرا گوش ماهی می گویند.

منسف بر وزن منبر آلتی که بدان دانه پاک شود.

منعطف بالضم خم شده و منعطف الوادی گردشگاه رودخانه.

منصف به فتح میم و صاد نیمهٔ راه و بالکسر خدمتگار مناصف جمع و بالضم و کسر صاد داد دهنده.

موظف وظیفه داده شده.

فصل المیم مع القاف

مأق بالفتح و سکون همزه گریستن و فواق پیدا کردن از گریستن چنانکه کودکان را شود و کنج چشم که طرف بینی باشد.

موق بالفتح و سکون همزه کنج چشم که بطرف بینی باشد.

ماحق سخت گرم.

متصدق صدقه ستاننده و صدقه دهنده.

محق بالفتح کاهیدن و کاهانیدن و نیست کردن و سوزانیدن و سوختن گرما چیزی را و سخت گرم شدن و برکت بردن.

محاق بالضم و بهر سه حرکت نیز آمده سه شب آخر ماه.

محیق پیکان تیز کرده بعد باریک و کم کرده.

محراق بالکسر دّه که از کرباس در هم پیچند و به کسی زنند.

مذاق به تخفیف ذال چشیدن و چشیدن گاه مشتق ست از ذوق و به تشدید ذال آنکه مخلص نباشد در محبت.

مذق آمیختن شیر با آب و آمیختن دوستی با طمع و غرض.

مذیق شیر آمیخته با آب.

مرق بالفتح شوربا کردن در دیگ و پوست

بوسه گرفته و سرود کنیزکان و فرومایگان
و موی از پوست باز کردن و بیرون شدن
از دین و به تحقیق شور مرقه پارهٔ ازان و آنچه
که در کشت و پالیز افتد۔
مروق بالضم بیرون گذشتن تیر از نشانه۔
مارق از دین بیرون رونده و کنارهٔ چیزی
و تازیانهٔ نرم شده مراق بالضم و تشدید
را جمع۔
مرفق بالکسر آرنج و به فتح نیز آمده و به فتح
و کسر فا آنچه برو تکیه کنند و مرفق و کاری که
ازان فائده حاصل شود و ناودان خانه که ازان
باران ریزد۔
مروق بروزن معظم شراب پالوده و صاف
کرده چنانکه اصلا درد و غش نبود از غایت صافی
مراهق بالضم آنکه نزدیک به بلوغ رسیده
مزق بالفتح جامه دریدن و پاره کردن
و پیخال کردن مرغ و بالفتح و کسر زا پارهای
جامه دریده مزقه واحد۔
مزاق بالفتح و بالکسر تیزرو۔
مزلق جای لغزیدن۔
مستغرق غرق شده و همه را فرا رسیده۔
مشق بالکسر گل سرخ و بالفتح به شتاب زدن
و به شتاب خوردن و نبشتن و دریدن جامه
و موی شانه کردن و چست دوختن و کشیدن
دوال و مانند آن تا دراز شود و به تحقیق
رسیدن الیتین بهم و رسیدن دامن بدامن
مصداق تصدیق کننده چیزی و آنچه موافق
صدق چیزی باشد۔
مصدق بالکسر و فتح دال راست گفتار
و بالضم و فتح صاد و کسر دال مشدد باور دارنده
و گرونده و صدقه ستاننده۔
مضیق جای تنگ۔
مطلق از بند رها کرده شده و روان کرده
شده و بکسر لام رها کننده و بالضم و فتح لام مشدد
طلاق داده شده۔
مطلاق بالکسر مردی که زنان را بسیار
طلاق دهد۔
معیق دور و عمیق۔
معوق بالضم دور شدن۔
معلاق بالکسر آنچه بآن چیزی در
آویزند معالیق جمع رجل ذو معلاق مرد سخت
خصومت و کینه دار۔
مغلاق و مغلوق قفل و قلاب در
که آن در را بندند۔
مغلق بالکسر بخش و نصیبی که در قمار فرض
کنند و بالضم و فتح لام بسته شده۔
مفق سخت شدن و دراز شدن۔
مفلق بالضم و کسر لام هر که چیزهای عجیب
آرد از شاعر و غیر آن۔
مفرق بکسر را و فتح آن میان سر جدا
شدن گاه راه براه دیگر۔
مق بالفتح و تشدید قاف شگافتن
خرما تا گشن دهند آنرا۔
ملق بالفتح و کسر لام آنکه بزبان چاپلوسی
کند و در دل اخلاص نداشته باشد۔
ملاعق چمچها جمع ملعقه۔
ملحق بچیزی وابسته و حرامزاده۔
ملصق واچسپیده و حرامزاده۔
مشوق اسپ باریک میان و دختر
کشیده بالا و همچنین مشیق۔
ممشق بالضم و تشدید شین مفتوح جامه
رنگ کرده شده بگل سرخ۔
ممزق دریده شده و پراگنده کردن
و دریدن و برین تقدیر مصدر است قال الله
تعالی وَمَزَّقْنٰهُمْ کُلَّ مُمَزَّقٍ و نام شاعرست
منطیق بالکسر نیک سخنگوی۔
منطق بالفتح و کسر طا سخن و سخن گفتن و
بالکسر و فتح طا کمر و میان بند۔
منجنیق بالکسر فلاخن بزرگ۔
منافق دوروی۔
موثق بالفتح و کسر ثا میثاق و پیمان و عهد۔
موق بالضم نادانی و احمقی و سر موزه و بالفتح
ارزان شدن چیزی۔
موبق بالفتح و کسر با هلاک شدن گاه
موافق سازگاری کننده۔
مهق بالتحقیق سپیدی که برنگ گچ یا منحنه
باشد و سبزی آب۔

فصل المیم مع الکاف

مبارک خجسته و برکت کرده شده۔
مشک بالضم آبی ماندهٔ ختنهٔ زن و نواله

و ترنج.
محرک جنبانندہ.
محک بالفتح ستیزه کردن و بالفتح و کسر حا ستیزه کننده و همچنین محاک و محاک بالکسر و فتح حا آن اسفون و خط تراش و سنگی که بران زر و سیم عیار کنند.
مرتک بالضم و الفتح مردار سنگ.
مسلک راه.
مسک بالکسر معرب مشک و بالفتح پوست و به فتحتین دستانه عاج و پوست سنگ پشت.
مسیک بخیل.
مساک بالفتح بخیل شدن و جای که آب دران ایستد.
مضحاک بالکسر زنی که بسیار خندد.
معک واس انگشتن و مالیدن و دور دراز انداختن.
معرک بالفتح و **معترک** بالضم جنگ گاه.
مک بالفتح و تشدید کاف مکیدن.
مکوک بالفتح و تشدید کاف پیمانه ایست و آن سه کیلجه است و کیلجه یک من و هفت ثمن باشد و من دو رطل ست و رطل دوازده اوقیه و اوقیه یک استار و دو ثلث استار و استار چهار مثقال و نیم مثقال و مثقال یک درهم و سه سبع درهم و درهم شش دانق و دانق دو قیراط و قیراط دو طسوج و طسوج دو حبه است و حبه سدس ثمن درهم که جزوی ست از چهل و هشت جزو درهم.
ملک بالضم پادشاه شدن و بالفتح سخت کردن خمیر و زن خواستن و بالکسر مالک چیزی شدن و آنچه حق کسی بوده باشد و راه راست و به فتحتین فرشته و آب و آنچه قائم شود بآن کاری و بالفتح و کسر لام پادشاه ملوک جمع.
ملیک مالک و ملیک النحل شاه زنبوران.
مالک خداوند چیزی ملاک بالضم و تشدید لام جمع.
ملاک بالکسر اصل چیزی و آنچه بآن قائم باشد چیزی.
مملوک بنده ممالیک جمع.
ممالک مقامهای پادشاهی.
منسک عبادت گاه و جای قربانی حاجیان و کار حج مناسک جمع.

فصل المیم مع اللام

ماکول خوردنی و خورده شده و رعیت.
مؤجل فرصت داده شده.
مؤمل بروزن معظم اسپ هشتم از ده اسپ و صاحب نصاب بحساب آورده جهت سرقت شعر.
مال زر و خواسته و مراد بسیار مال.
مبذول بخشیده شده و قبول کرده.
مبتذل آنچه از رذالت و غرابت خالی باشد.
متماحل بیابان دراز بی پایان.
متوسل نزدیکی جوینده.
متفضل نیکوئی کننده و فزونی جوینده بر اقران خود.
متداول دست بدست گرفته شده.

مثل بالفتح مثله کردن یعنی گوش و بینی و جز آن بریدن و مانند شدن چیزی به چیزی و بالکسر مانند و به فتحتین مانند و صفت و حال و داستان و قصه که مشهور شده باشد.
مثال بالکسر مانند و کالبد و بستر مثل بضم و بضمتین جمع و فرمان امثله و مثل جمع.
مثول بالضم برپای ایستادن و در زمین چسپیدن.
مثقال بالکسر سنگ زر و دینار و آن مقدار درهم و ثلث سبع درهم ست.
مجل بالفتح چرک بستن دست و پای آبله برآوردن از کار و آبله.
مجال جای جولان نمودن.
مجول بالکسر نوع جامه ایست پوشیدنی که آنرا صدره گویند و پس.
مجمل فراهم آورده و در هم کرده.
مجلجل بالضم و فتح هر دو جیم ابر بارعد.
محل بالفتح مکر و بدی و خشک سالی و کینه داشتن باران و قحط رسیدن مردم و سعایت کردن پیش سلطان و زمین بی باران.
محول و **ماحل** زمین و شهر قحط رسیده.
محال بالفتح چرخ بزرگ و دلو بزرگ و بالضم ناممکن و بالکسر مکر و کید کردن و استاده شدن گیاه و سعایت کردن پیش سلطان.
محتال بالضم مکر و حیله کننده.
محمل بضم میم و سکون حای مهمله و فتح ثانی

مثلثه نام شاعری ست کر او را محلم بن الحوسا گویند۔
محفل بالفتح جای جمع شدن مردم و هنگام
محصل حاصل کننده۔
محصول حاصل کرده شده۔
محمل بالفتح بارگیر هودج محامل جمع و معتمد بالکسر و فتح میم دوال شمشیر۔
محول بالضم و تشدید واو مکسوره گرداننده
محجل بالضم و تشدید جیم مفتوح اسپی که چهار دست و پای او سفید باشد۔
محیل بالضم مکر و حیله کننده و حواله کننده۔
محل بتشدید لام جای فرود آمدن و بکسر حا شتن کشتن در حج و وقت ادا کردن قرض۔
مخائل بالفتح آثار و علامات و جایهای خیال و گمان بردن۔
مخذول خوار کرده و فرو گذاشته۔
مختال بالضم صاحب نخوت و متکبر۔
مدل بالکسر مرد خرد ندام و کم گوشت و بذال معجمه نیز آمده۔
مدخل بالفتح در آمدن و جای در آمدن و بالضم در آوردن و جای در آوردن و بالضم و کسر خا بخیل۔
مذل بالفتح ستوه آمدن از نگاه داشت ستور و جز آن و ستوه آمدن از سخن کسی و به فتحتین ستوه آمدن از پوشیدن و نگاه داشت راز و در خواب شدن پای و سست شدن چیزی۔

مراحل منزلها جمع مرحله۔
مرسل بالضم و کسر سین فرستنده و به فتح سین فرستاده شده و آویخته شده۔
مرجل بالکسر دیگ مسین بزرگ۔
مرتجل شعر و خطبه بدیهه گفته شده و لفظی که از معنی بمعنی دیگر بی مناسبت نقل کرده شود۔
مرحل بالضم و تشدید حای مفتوح جامه که در و صورت پالان نقش کرده باشند۔
مزمل بتشدید زا و میم مکسور در جامه پیچیده۔
مسبل بفتحتین راه۔
مستغل بتشدید لام جای غله۔
مسجل بالضم و تشدید جیم مفتوح سجل کرده شده و سجل قباله باشد۔
مسحل بالکسر سوهان و زبان تیز و گویا و نام مردیست و خر کره و حلقه که در طرف لگام پیدا شود و بهر دو در اسحلان گویند۔
مسلول شمشیر از نیام بیرون کشیده و مرد بیماری سل داشته۔
مسال بالفتح و تشدید لام جوال دوزها جمع مسله بالکسر۔
مسیل جای روان شدن آب۔
مسبل بالضم و کسر با ازار بر زمین کشنده
مشاغل جمع مشغل۔
مشاغل شغلها و کارها۔
مصل بالفتح تراویدن آب از ماست و چکیدن زرداب از جراحت و کشک و دوغی که در کیسه کنند۔

مصقل بالکسر آلتی که بآن کارد و شمشیر و جز آن روشن کنند و بالضم و تشدید قاف روشن کرده و زدوده شده۔
مضمحل بالضم و تشدید لام نیست و محو شدن۔
مطل بفتحتین و زنگ کردن در دادن وام و پس افگندن کار۔
مطحول آنکه علت سپرز دارد۔
مظلل سایبان کننده و در سایه آرنده و به فتح لام در سایه کرده شده۔
معمل بالفتح زلودن و غایه کشیدن خر و غیر آن و به شتاب رفتن و شتاب کردن در کار و بریدن و تباه کردن۔
معیل بالضم بسیار عیال۔
معلل بالضم و کسر لام مشدد سبب گوینده و بیماری دور کننده و به فتح لام سیراب کرده شده و سبب گفته شده۔
معلول بیمار و علت یافته و این کلمه بر زبانها شائع و مستعمل ست و در کلام عرب نیامده و بجای آن علیل را استعمال کنند
معضل و مشکل کار سخت فرو بسته و پوشیده۔
معزل بالفتح دوری و جای دور۔
معجل شتاب کرده شده۔
معول بالکسر کلند آهنی که بآن سنگ

می شگافند و بالضم و تشدید واو مشدد تکیه کرده شده. و او مکسور اعتماد کننده و بفتح

مغزل بالکسر دوک.

مغل بفتحتین درد شکم ستور از علف یا خاک خوردن و بیرون آمدن شکم ستور.

مغتسل جای غسل و آنچه دران چیزی شویند و آبی که بدان چیزی را بشویند.

مغسل بالفتح و کسر سین جای شستن مرده

مغسول شسته شده و کلام مبتذل و سهل که از نزاکت و ملاحت خالی باشد.

مفصل بالفتح و کسر صاد پیوند اندام و جای جدا شدن و میانه کوه و بر وزن منبر زبان و بالضم و تشدید صاد مفتوح جدا و واکرده و تفصیل داده شده.

مفاصل پیوندها و جاهای جدا شدن.

مفضال بالکسر مرد بسیار احسان و فضل و بخشش.

مفضل جامهٔ زبون بی آستین که زن یا مرد برای کار در خانه پوشد و مرد بسیار فضل و بالضم و فتح ضاد مشدد آنکه او را تفضیل داده باشند

مغل بالفتح سخن چینی کردن و بد گفتن کسی را پیش کسی نگریستن بچیزی و فرو بردن آب و جز آن و بالضم جمعی ست معروف و میوه درختی ست مانند کنار و بالضم و کسر قاف و تشدید لام درویش و اندک کننده و برازنده چیزی.

مقوال بالکسر مرد زبان آور و بسیار سخن.

مقول بالکسر زبان و مهتر بلغت یمن و پادشاهی است از پادشاهان یمن.

مقیل بالفتح جای آسایش کردن نیمروز و آسایش کردن نیم روز عام از آن که خواب باشد یا نباشد.

مقتل بالفتح کشتن و جای کشتن و زمان کشتن و مقتل حیوان جائیکه چون ضرب بدانجا رسد فی الحال بمیرد و یقال مقتل الرجل بین فکیه

مکل بالفتح کم شدن آب چاه و جمع شدن آن در میان چاه.

مکحل بالضم سرمه دان و بالکسر میل سرمه و بالضم و تشدید حای مفتوح سرمه کشیده.

مکحال بالکسر میل سرمه و استخوان ذراع.

مکلل تاج بر سر نهاده شده و ملمع کرده شده.

مل بالفتح و تشدید لام خمیر در آتش کردن و جامه دوختن و سیر شدن.

ملال بالفتح اندوهناک شدن و ستوه آمدن از چیزی و بالضم گرمی تب.

ملل بفتحتین اندوه و تنگی و نام جایی ست

ملول بالفتح نان در خاکستر پخته و اندوهناک

منجل بالکسر داسی که بدان غله بدروند

منخل بالکسر و بر وزن و بضم میم و خا و فتح آن افصح ست.

منوال بالکسر چوبی که پارچه را وقت بافتن بر آن بپیچند و بحذف الف نیز آمده و عرب گویند هم علی منوال واحد یعنی برابر است اخلاق ایشان.

منخول بیخته شده و کتابی ست در اصول فقه شافعی رح

منهل چشمهٔ آب خور در چراگاه و صحرا و آشامیدن و منزلی که در بیابان باشد و موضعی که دران آب خور باشد.

منهال بالکسر مردی که بسیار آب دهد شتران را بار اول بسیار در غضب آرد کسی را و تودهٔ ریگ بلند که از هر طرف آن ریگ می ریخته باشد و کور و فایت در سخاوت و بدین دو معنی منهل نیز آمده.

مندیل بالکسر دستار و دستارچه و بعضی گفته اند دستار خوان و دستارچه که بر میان بندند.

منتحل آنکه سخن کسی را بر خود بندد.

منحل بالضم و تشدید لام کشاده شده.

موول بالفتح پامال شدن و همچنین موول و بالضم عنکبوت مولة واحد.

مهل بالضم مس گداخته و دردی زیت و ریم زرد و آب و بفتحتین آهستگی و درنگ.

مهبل بر وزن منبر سابق خفیف بر وزن منزل رحم یا اقصای آن یا دهان آن یا جای ولد و بر وزن معظم کسیکه او را گفته شود که مادر ترا گم کناد و مرد پر گوشت آماسیده

مهزول لاغر کرده شده.

مهیل بالفتح فرو ریخته و روان و بدین دو معنی مشتق از هیل ست و جای ترس و خوف

وبدین معنی از هول ماخوذ است مرادف
نهال۔
میل بالفتح خمیدن وجنبیدن وجور کردن
وبالکسر قدر مد نظر از زمین وقلم وتختهٔ خاک
ومیل سرمه ومیل آهنین جراح وکحال و
ثلث فرسنگ وعلامت سنگین که از بهر نشان
فرسنگ بر سر راه کنند وآن را فرسنگ ساز
گویند وبفتحتین کجی وخمیدگی در خلقت۔

فصل المیم مع المیم

مأثم گناه۔
مأتم مصیبت وزنانی که باهم جمع شوند در
کار خیر یا در کار شر۔
مبرم بالضم وفتح را استوار ومحکم وجامهٔ
که تار وپود او را محکم بافته باشند وکسر را
به ستوه آرنده۔
مبهم بالضم پوشیده وفروبسته۔
مبسام بالکسر بسیار تبسم کننده۔
مبسم بالکسر دندان۔
متنعم بناز ونعمت پرورش یافته۔
متعلم آنکه چیزی آموزد۔
متلاحم ریسمان محکم تابیده۔
متراکم برهم نشسته۔
مجسم بالضم وتشدید سین مکسور نسبت جسم
کننده به چیزی وبفتح سین بزرگ داشته
شده وجسم ساخته شده۔
محرم بفتح میم ورا آنکه در مردم راه دارد و
صاحب سر وحرام شده ووقت مخوف
شب محارم جمع وبالضم وکسر را در حرم
رونده ودر ماه حرام رونده وکسی که احرام
حج بسته باشد وبالضم وفتح را مشدد حرام
کرده وحرام داشته شده۔
محروم حرام داشته شده وبی نصیب
بی روزی وروی گردانیده شده۔
مخیم بضم میم وسکون خا وفتح یا موضع
برپای کردن خیمه ومخام بروزن مقام نیز
آمده وبروزن معظم موضع اقامت۔
مخضرم بالضم وفتح خا ورا وسکون ضاد
معجمه گوشتی که دانسته نشود که از حیوان نر است
یا ماده وشخصی که ایام جاهلیت وایام اسلام
دریافته باشد وحرامزاده وازینجا گویند
فلان مخضرم النسب۔
مخصرم بصاد مهمله وبخیل اندک صبر
مدام بالضم شراب همیشه وبالفتح جای
دوام۔
مدموم سرخ وعضو پر پیه وچیز خون
آلوده وگرانبار کرده شده ورنگ کرده شده
بهر رنگی که باشد ودیگ پربار۔
مذموم ومذءوم آنکه او را بد گفته شده است
مراسم نشانها۔
مرکوم برهم نهاده شده وجمع کرده شده
مرام بالفتح مراد۔
مراغم بالضم وفتح غین رفتن گاه وگریزگاه
مرهم داروی که بر جراحت گذارند
مزکوم آنکه زکام دارد۔
مسلم بالضم آنکه اسلام دارد وبالضم و
تشدید لام مفتوح با در داشته وسلامت
داشته۔
مسقام بالکسر آنکه بسیار بیمار شود۔
مستهام بالضم سرگشته وحیران۔
مسنم بالضم وتشدید نون مفتوح خانه
که بامش خرپشته باشد وقبری که بطریق
خرپشته سازند۔
مسام بالفتح وتشدید میم سوراخهای
بن موی بدن۔
مشموم مشک خوشبوی چیزی که بو کرده شود
مشهوم ترسانیده شده۔
مشام بالفتح وتشدید میم بینیها ومواضع
قوت شامه۔
مشوم ومشئوم شوم ونامبارک۔
مصرم بالکسر داسی ست که بآن غله درونده
معطم بالکسر نیک خورنده وبالضم وکسر
عین طعام دهنده۔
مطعام بالکسر آنکه بسیار بمردم طعام دهد
مظلم ومدلهم تاریک۔
معظم بالضم وفتح ظا بزرگترین چیزی
وبهترین چیزی وبه تشدید ظا بزرگ
داشته شده۔
معلم بالفتح نشانهٔ چیزی بعالم جمع و
بالضم جامهٔ علم دارد وبالضم وکسر لام
مشدد آموزنده وبفتح لام آموخته

شده و سگ شکاری که آنرا آداب شکار آموخته باشند۔

معزم بالضم و تشدید زای مکسوره تعویذ فروش و عزیمت خوان۔

معتصم و مستعصم چنگ درزننده و ایستاده از گناه و جز آن۔

معصم بالکسر جای دست برنجن از دست۔

مغرم تاوان و آنچه ادای آن واجب باشد و بالضم و فتح را حریص بچیزی و گرفتار دوستی کسی۔

مغموم اندوهناک گردانیده و پوشیده شده۔

مغنم مال غنیمت و آنچه از کفار بجنگ و غارت ستانند مغانم جمع۔

مفخم بروزن و معنی معظم۔

مقام بالفتح ایستادن و جای ایستادن و بالضم اقامت کردن و جای اقامت۔

مقدم بالفتح از سفر یا از جای باز آمدن و هنگام قدم نهادن و جای قدم نهادن و بالضم و بالکسر دال پیش رونده و دلیر و کنج چشم که بطرف بینی باشد و بالضم و تشدید دال مکسور پیش کننده کسی را و پیش شونده و به فتح دال پیش کرده شده و منزلیست از منازل قمر۔

مقدام بالکسر بغایت دلیر۔

مقوم بالضم و فتح قاف و کسر واو مشدد راست دارنده و قیمت کننده۔

مقسم بالفتح و کسر سین جای بخش کردن و بالضم سوگند خورنده و بالضم و تشدید سین مکسور بخش کننده و به فتح سین نیکو کرده و بخش کرده شده و همچنین مقسم۔

مکرم بالضم و کسر را بزرگوار دارنده و نوازنده و بفتح را بزرگوار داشته و نواخته و به تشدید را تعظیم داشته شده۔

مکعوم شتری که دهانش بکعام بسته باشند و کعام بالکسر چیزی که بر دهن شتر بندند تا نگزد۔

مکتوم پوشیده شده۔

مکظوم مرد گرفتار اندوه و خشم فرو خورده۔

ملتزم بالضم و کسر زا التزام چیزی کننده[1] و موضعیست ما بین در کعبه و حجر اسود که محل اجابت دعاست خاقانی گوید ع موضع بوسه حجر جای دعا ملتزم۔

ملم بالضم و کسر لام و تشدید میم فرود آینده و گناه صغیره کننده و کودکی که نزدیک به بلوغ باشد۔

ملوم ملامت کرده شده۔

ملیم بالضم سزاوار ملامت۔

ملدم بالکسر مرد احمق سطبر فربه و سنگی که بآن استخوان خرما شکنند و ام ملدم کنیت تپ است۔

ملدام بالکسر سنگی که بآن خرما شکنند۔

ملاحم بالفتح کارزارها جمع ملحمه۔

ملحم بالضم و فتح حا آنکه روزی او گوشت شکار باشد و مردی که بقومی وابسته باشد و نوع جامه ابریشمی۔

مموم آنکه علت برسام دارد۔

منهزم و مهزوم از جنگ گریخته۔

منعم بالدار و نعمت دهنده۔

منسم بالفتح و کسر سین سم شتر و نشان راه۔

منضم بالضم و تشدید میم فراهم آورده شده بچیزی۔

منظوم در هم پیوسته و سخن نظم کرده۔

منام بالفتح خفتن و جای خفتن۔

منجم بالکسر آهنی که در آن زبانه ترازو باشد و بالفتح معدن و مخرج چیزی و بالضم و تشدید جیم مکسور ستاره شناس و حکم به نجوم کننده و بفتح جیم آنچه به چند دفعه ادا کرده شود و به نجوم حکم کرده شده۔

منهوم حریص و سیر ناشده از طعام۔

منعام بالکسر مرد بسیار بخشش۔

موم بالفتح برسام یافتن و بالضم موم انگبین و علت برسام۔

موسم هنگام چیزی و جای جمع شدن۔

موسوم نشان کرده و داغ کرده شده۔

مهم بالضم و فتح ها و تشدید میم تیمار داشته شده و به کسر ها در اندوه و غم اندازنده و امر مهم بکسر کار سخت و شدید۔

میسم بالکسر خوبی و نشان و آلتی که بآن داغ کنند شتر را۔

فصل المیم مع النون

مارن نرمه بینی و نیزه نرم مرن بالضم جمع۔

[1] و بفتح زا التزام کرده شده۔

مازن بیضهٔ مور و نام پدر قبیله ایست از تمیم۔
ماعون آب و ما یحتاج خانه چون تبر و تیشه و آلات کار و آنچه بدان معونت جویند۔
مان بالفتح مؤنت کسی بر خود گرفتن و دانستن و نیک اندیشه کردن و مهیا کردن و چیزی برانت رسیدن و مانت میان ناف تهیگاه و زمینی که بآن گل از زمین بر کنند۔
مازریون گیاهی ست خشک مسهل۔
ماهن خدمتگار۔
ماین و میون بالضم دروغ گوی۔
مبین بالضم آشکار کننده و آشکار شده و بالضم و تشدید یای مفتوح بیان کرده شده۔
مبطان بالکسر آنکه شکم او و ام بزرگ باشد از بر خوردن۔
مبطون آنکه بیماری شکم دارد۔
متدین دیندار۔
متقن و متین محکم و استوار۔
متمکن دست یابنده و جای گرفته و اسمی که بسه اعراب بردارد۔
متن بالفتح بر پشت زدن و جامه کشیدن و رفتن و مرد سخت پشت و پشتهٔ زمین سخت و ما بین پر تا میان تیر متون و متان بالکسر جمع۔
متن بالفتح بر مثانه زدن و بفتحتین سائل البول شدن۔
مجون بالضم بیباکی و شوخی کردن و بیباکی۔
ماجن بیباک و مسخره مجان بالضم و تشدید جیم جمع۔

مجان بالفتح و تشدید جیم رایگان۔
محن گل و ریگ چاه بیرون آوردن و پاک کردن و بکسر میم و فتح حا جمع محنت و معنی آن گذشت۔
محبون آنکه او را علت استسقا باشد۔
محزون غمناک۔
محزان بالکسر آنکه بسیار غمگین شود۔
محصن بالضم مرد که خدا و پرهیزگار محصنین جمع۔
محجن بالکسر عصائی ست مانند چوگان۔
محاسن نیکوئیها جمع حسن ست بر خلاف قیاس۔
محن جماع کردن و گریستن و از چاه چیزی بالا کشیدن و مرد دراز۔
مخبون بکنار برداشته شده و ذخیره کرده شده و جزوی از اجزای بیت که حرف ساکن آن افتاده باشد۔
مخزون در خزانه نهاده۔
مخزن خزینه۔
مدن بالفتح ایستادن و بالضم و فتح دال جمع مدینه۔
مدائن شهرها و نام شهری ست که پایه تخت نوشیروان بوده۔
مدون بالضم همیشه بودن بر جای۔
مدین بفتح میم و یا دهی ست که در آن حضرت شعیب می بود و بالفتح میم و کسر دال و سکون یا بنده و قرضدار و مزد داده شده و خوار کرده شده۔

مدیون قرضدار۔
مدیان بالکسر آنکه بسیار قرض کند۔
مدهامتان دو باغ سبز سیاه که از غایت سبزی بسیاهی زنند۔
مدهن بالضم روغن دان و چاه خرد آبگیر که در کوه میباشد۔
مذروان بالکسر دو طرف مقعد و هر دو طرف گوشهٔ کمان۔
مرجون بسه حرکت واپس داشتگان
مرغان بالکسر کمان سخت۔
مران بالفتح و تشدید را موضعی ست و بالضم نیزه ها۔
مرزبان قوم معرب مرزبان بسکون زا یعنی نگهبان مرز۔
مرون بالضم نرم شدن و سخت شدن در کار و عادت کردن۔
مرن بالفتح دست و پای ستور بر روغن چرب کردن بسبب سودگی و پوستین و بالفتح و کسر را حال و خوی۔
مرجان بالفتح مروارید خرد و بمعنی بسد نیز آمده و ظاهرا باین معنی پارسی ست زیرا که در لغت عربی یافته نشده۔
مرکن بالکسر ظرفی از سنگ یا از گل که در آن چیزها شویند۔
مردن بالضم و کسر دال تاریک و برزن مبزر دوک پشم و پنبه۔
مزن بالضم باران و ابر سفید مزنة واحد

وحب المزنة تگرگ۔
مزون بالضم روشن روی شدن و رفتن و پر کردن خیک از چیزی و بالفتح زمین عمان
مسبحین محتاج کرده شدگان۔
مسفن بالکسر سوهان۔
مسومین بالضم و تشدید واو مکسور نشان کنندگان و بفتح واو نشان کرده شده۔
مسجون در بند کرده شده۔
مسکین بالکسر و الفتح آن که هیچ ندارد یا آنچه کفایت او شود نداشته باشد یا آن که فقر او را از حرکت و قوت باز داشته باشد و خوار و ضعیف مساکین جمع۔
مسکن بکسر کاف موضعی ست به کوفه و فتح کاف منزل و بکسر نیز آمده۔
مسمن بروزن محسن فربه از روی خلقت و بروزن معظم فربه کرده شده و بکسر میم ثانی فربه کننده۔
مسنون بوی ناک گنده و صورت کرده شده و روشن کرده شده و مسنون الوجه آنکه روی و بینی او دراز باشد۔
مسن بالکسر و فتح سین و تشدید نون فسان و سنگی که بآن کارد تیز کنند و بالضم و کسر سین پیر سال خورده۔
مسلان بالضم مجاری آب جمع مسیل۔
مستهان بالضم خوار و ذلیل۔
مشحون پر کرده شده و رانده شده۔
مشن بالفتح آفته شدن و تازیانه زدن و زدن به شمشیر زدن و پوست واکردن و ربودن و بریدن۔
مشدن بالضم و کسر دال آهوی ماده که از شیر دادن بچه بی نیاز شده باشد مشادن جمع
مصران بالکسر رسیده و کوفه و بالضم روده و مصارین جمع و روده های آدمی و جز آن جمع مصیر۔
مضامین معانی و بچه های شتران و اسپان و جز آن که هنوز در پشت پدر باشد و چون در شکم مادر آید ورا ملاقیح گویند۔
مضنون غالیه و بخل کرده شده۔
مطعان بالکسر بسیار نیزه زننده مطاعین جمع۔
مطعون نیزه زده شده۔
مطحن بالضم و تشدید جیم چیزی در تابه بریان کرده۔
مطمئن آرمیده و ارض مطمئن زمین پست و هامون۔
مظان بتشدید نون جایهای گمان بردن
معن بالفتح روان شدن آب و اندک و آسان و نام مردی است کریم۔
معین بالفتح آب روان و بالضم یاری دهنده
معان و مکان جای۔
معدن بالکسر و فتح دال تبری که بدان سنگ شکنند و بالفتح و کسر دال کان زر و جز آن و مکان و اصل و مرکز هر چیز۔
معمعان بفتح هر دو میم سخت گرم و سختی گرمی۔
مغبون زیان رسیده۔
مفتون در فتنه انداخته شده و آزموده و سوخته شده و بمعنی فتنه نیز آمده۔
مقرون بسته شده۔
مقرن پیوند یافته۔
مقمحون بالضم سر برداشته شدگان۔
مقرن بالضم و کسر را توانای دارنده مقرنین جمع
مفرطون یعنی ترک کرده شدگان و فراموش کردگان۔
مکنون پنهان داشته شده۔
مکمن پنهان شدن گاه و کمین گاه و مکامن جمع
مکن بالفتح و سکون کاف و کسر آن بیضه سوسمار و ملخ و مانند آن۔
مکین صاحب منزلت و مرتبه۔
ملوان بالتحریک شب و روز۔
ملبن بالکسر و فتح با کالبد و شاخ و قالب خشت و بکسر با آنکه شیر بسیار دارد۔
ممتحن بکسر حا آزماینده و بفتح آزموده شده۔
ممنون منت نهاده شده و نقصان کرده شده لقوله تعالی لهم اجر غیر ممنون ط
ممهون بازو راندگان و بپایان رسیدگان
من بالکسر بمعنی از و بمعنی بر نیز آمده و بالفتح کسی و آن کس و کیست جمع و مفرد

می آید و بالفتح و تشدید نون وزن معلوم
ترانگبین و هر سمی شیرین که بر درخت جمع شود
و نعمت دادن و منت نهادن و بریدن و
نقصان کردن و بی قوت کردن و مانده گردانیدن
منون بالفتح زمانه و مرگ و برنده توانائی
و کم کننده قوت در ریب المنون حوادث
روزگار۔
منان بالفتح و تشدید نون انعام کننده
و منت نهنده و اسمی ست از اسمای الهی۔
منجنون بالفتح دولاب مناجین جمع۔
موتان بالفتح زمینی که هیچ نوبت معمور و
مزروع نشده باشد و بالضم مرگ گاو و گوسپند
و سائر مواشی و بفتحتین غیر ذی الروح ضد
حیوان۔
موتمن آنکه مرد او را امین دانند۔
موطن بالفتح و کسر طا جای جنگ۔
مون بالفتح مؤنت و ما یحتاج کسی بخود
گرفتن۔
مهیمن گواه و رقیب و نگاهبان و مهربان
مهرجان بالفتح معرب مهرگان۔
مهان بالضم خوار کرده شده۔
مهین بالفتح خوار و ضعیف و بالضم خوار کننده
میبران بالفتح و کسر نیز آمده زمین فراخ
و جای در سینه و محله ایست به نیشاپور۔
میزان ترازو موازین جمع و نام برجی ست
میسان بالفتح نام موضعیست بعراق۔
مین بالفتح دروغ گفتن و دروغ۔

فصل المیم مع الواو

ماو بالفتح و سکون همزه کشیدن پوست
تا کشاده و دراز شود۔
متو کشیدن۔
مجاو بالفتح و تشدید واو دوده شده۔
محو سترون و پاک کردن چیزی از چیزی
مرو بالفتح سنگ سفید براق که آتش
ازان بدر آید و نوعی از ریاحین و دارو
است و نام شهریست مشهور۔
مرجو بالفتح و تشدید واو امید داشته شده
مضو بفتحتین و تشدید واو رفتن و گذشتن
و بفتح میم نیز آمده و پیشی گرفتن۔
معو بالفتح خرمای تر رسیده۔
مقو بالفتح مالیدن و جلا دادن چیزی و
روشن و پاک کردن دندان و کهنه شستن
مکو بالفتح آواز کردن مرغ۔
مهو بالفتح رقیق شدن شیر دوغ و شمشیر
باریک و شیر رقیق پر آب نام مرویست۔

فصل المیم مع الهاء

متشابه مانند شونده بهمدیگر۔
متوجه روی بچیزی کننده۔
مده بفتحتین ستودن۔
ماده ستاینده۔
مره بفتحتین تباه و فاسد شدن چشم از
نکردن سرمه۔

مسکویه بر وزن سیبویه لقب یعقوب کندی که
از غایت خوش خلقی او را مسکویه می گفتند یعنی
بوی مشک ازان می آید۔
مشتبه پوشیده۔
مکروه ناخوش۔
مکره بالضم و کسر را آنکه کسی را بناخوشی بر
سرکاری دارد و بفتح را آنکه او را بزور
بر سرکاری دارند۔
مموه بالضم و تشدید واو مفتوح زر
اندوده کرده و آراسته۔
منزه پاک گردانیده شده و دور گردانیده
از زشتیها۔
موه و میه بالفتح بسیار شدن آب چاه
و بسیار آب شدن چاه۔
موجه خوب و پسندیده و آنچه بسوی آن
روی کرده شود۔
موله بالضم عنکبوت و آبیکه بصحرا روان
باشد و بالضم و فتح واو و تشدید لام واله و
شیفته کرده شده۔
مه مکن۔
مهمه بفتح هر دو میم بیابان مهامه جمع۔

فصل المیم مع الیاء

مای بالفتح و سکون همزه سخن چینی کردن
و فتنه انگیختن و فساد کردن و کشیدن پوست
تا فراخ شود۔
مانی آمدن گاه و آمده شده و بمعنی آینده

لقوله تعالیٰ اِنَّهٗ كَانَ وَعْدُهٗ مَاْتِيًّا
مبنی بنا کرده شده۔
مبتلی آزماینده۔
متولی بر سرکاری باشنده و دوستی دارنده
مثانی دوتا ها و سبع المثانی قرآن و فاتحه
مجلی بالضم میم و فتح جیم و کسر لام مشدد ظاهر کننده و اسپ پیشین از ده اسپ این ده اسپ در معنی فسکل گذشت۔
مجوسی آفتاب پرست و آتش پرست۔
محی بالفتح ستردن۔
محتوی گرد گیرنده و احاطه کننده۔
مخزی بالضم هلاک کننده و رسوا کننده
مذی بالفتح آب مذی را بدر آوردن از رحم و چارپا بجز آگاه فرستادن و آب پیدکه از قضیب بیرون آید هنگام ملاعبت با زن و به تشدید یا نیز آمده۔
مری بالفتح دوشیدن و بیرون آوردن باران از ابر و ستور را گرم راندن و دست بر زمین زدن ستور برای نشاط یا انکار چیزی۔
مرتشی رشوت ستاننده۔
مرضی پسندیده۔

مراقی نردبانها جمع مرقاة۔
مردی بالضم و کسر دال و یای مشدد چوب آب رو که ملاح در دست گیرد و کشتی بدان راند و به تخفیف یا هلاک کننده۔
مسی بالفتح بردن دست در رحم ماده و آب منی بدر آوردن تا آبستن نشود۔
مساوی بالفتح بدیها و بالضم برابر۔
مسلی بضم میم و فتح سین و کسر لام مشدد اسپ دوم از ده اسپ و بکسر میم غنی ست که در آن گویا چوال دوزیه بدن میخلانند منسوب به مسله۔
مشی بالفتح رفتن و بسیار فرزند شدن و بسیار چارپا شدن
مشتری خرنده و نام ستاره ایست معروف۔
مشوی بریان کرده شده۔
مصالی دامها۔
مصلی صلوٰة فرستنده و نماز کننده و دوم آنکه از ده اسپ که در پی اسپ پیش دود۔
مضی بالضم و تشدید یا گذشتن و رفتن و مضی بهمزه در آخر روشن کننده چنانکه در گذشت۔
مطوی پیچیده شده۔
مطاوی شکنها و نوردها جمع مطوی است
معالی بلندیها و بزرگیها و بدیها و برین

تقدیر جمع معالات است۔
مغازی مناقب غازیان کذا فی القاموس
مقتدی پیرو۔
مقضی گذارده شده۔
مقتضی خواهنده۔
مکاری خرنده و کرایه دهنده۔
ملی بالفتح و تشدید یا زمان دراز و پاره از زمان۔
ملاهی بازیها۔
منی بالفتح اندازه کردن و به تشدید یا آب پشت۔
منهی بازداشته شده مناهی جمع۔
منبی بالضم خبر دهنده۔
منسی فراموش کرده شده۔
منادی بالضم و کسر دال ندا کننده و فارسیان بمعنی ندا استعمال کنند و بقاعدهٔ عربی بدین معنی بفتح دال با یا الا لهیش فارسیان متعارف ست چون موسی و عیسی و لیلی چنانکه در لغت منادی گذشت۔

❖ ❖ ❖
❖ ❖ ❖

باب النون

فصل النون مع الالف

نبو بضمتین بیرون آمدن از جای بجای و همین معنی اراده کرده اعرابی که گفت بحضرت رسالت پناه صلی الله علیه وسلم یا نبی الله یعنی برآینده از مکه بمدینه و حضرت رسالت پناه صلی الله علیه وسلم بر وا انکار نمود۔

نبأ بفتحتین آگاهی و خبر
نتوء بضمتین برآمدن و از جای خود بر آمدن و آماس کردن ریش و مطلع شدن

برکسی و بالیدن در سینه شدن دختر و بلند
بر آمدن -
نجار بالفتح رهیدن و شتافتن و پیشی گرفتن
نجبار بالضم و فتح جیم بزرگواران و برگزیدگان
ندی بفتحتین بخشش و نم و بعضی مردم را بدین نحو
خواندن و بعضے را نه خواندن -
ندا بالکسر آواز کردن - در آتش کردن
ندر بالفتح در زیر خاکستر کردن گماج و نان
و گوشت و گریه و ناخوش شمردن -
ندما بالضم و فتح دال د -
ندامی ہمنشینان ہر دو جمع ندیم و ندامی
جمع ندمان بمعنی پشیمان نیز آمده -
نزء بالفتح و بفتحتین تباہی افگندن میان
قوم و حمله کردن -
نزا بالفتح و الکسر برجستن نر بر ماده -
نسا بالفتح راندن و بانگ بر زدن شتر
را تاخیر کردن و زمان دادن -
نسا بالمد و الکسر تاخیر در عمر و باز پس
انداختن وام از کسی بزمان -
نسا بالفتح و سبے مدرگی است کشیده
از سرین تا راق و ساق -
نشا بالفتح آفریدن و نو پیدا شدن -
نشا بالفتح بر داشتن و بانگ بر زدن
شتر را -
نفا بالضم و فتح فا پاره از علف پراگنده
رسته -
نقا بالفتح بهر پاک شدن و پاکی و بالکسر
پاکان -
نکار پوست باز کردن از ریش -
نکبا بالفتح باد کج که مابین دو باد یا
میان باد صبا و باد شمال وزد باد کج
یعنی آنکه از محل وزیدن چهار باد مشهور
نه وزد و چهار ست یکی آنکه میان صبا و
جنوب وزد و آنرا ازیب بزا و یای تحتانی
گویند و دوم آنکه میان صبا و شمال
وزد و آنرا صابیه و نکیبا گویند سوم آنکه از
میان شمال و دبور وزد و آنرا جربیا بوزن
کیمیا گویند چهارم آنکه میان جنوب و دبور
وزد و آنرا ہیف بالکسر گویند -
نما افزایش کردن و زیاده شدن نرخ
و بلند شدن و رسیدن -
نوء بالفتح بگرانی برخاستن و افتادن
و غروب کردن منزلی از منازل قمر و
طلوع کردن مقابل آن منزل -
نوا بالکسر دشمنی کردن -
نوی بفتحتین تخم خرما و جز آن نواة
واحد و دہی ست بدمشق از انجاست
امام نودی شارح صحیح مسلم و دری منزل

فصل النون مع الباء

ناب دندان نیش و مهتر و ماده شتر
کلان سال و بمعنی خالص نیز آمده اما
بدین معنی فارسی ست -
نجب بالفتح پوست از درخت باز کردن
نجیب شتر گزیده نجائب جمع و مرد اصیل
نجب بالفتح نظر کردن و شتاب رفتن -
نحیب آواز بر داشتن در گریه -
نخب بالفتح بیرون کشیدن و انتخاب
کردن -
ندب بالفتح بر مرده گریستن و شمردن
و خواندن محاسن او و مردم را سبکی حاجت
و اسپ تیز رو و بفتحتین گرد و فگار دستان
نسب بفتحتین اصل و بفارسی آنرا
نژاد گویند -
نسیب غزل گفتن -
نشب بالفتح مال و آب زمین و در آویختن
از چیزی
نشاب بالضم و تشدید شین تیر -
ناشب مرد با تیر -
نصب بالفتح بر پا کردن و دشمن داشتن
و بهمه روز با آهستگی رفتن و حرکت زبر دادن
و حرکت زیر در کلمه معرب چنانکه فتح در مبنی
و بفتحتین رنج و رنج دیدن و بت آنچه
بر پا کنند بہر پرستش و بدین معنی بضمتین
نیز آمده -
نصیب بهره و حوض و دام بر پای
و بالضم و فتح صاد نام شاعر است -
نصاب بالکسر اصل و مرجع و جای فرو
رفتن آفتاب و دسته کارد و در فقه قدرے
از مال که بران زکوٰة واجب شود -
نضوب بالضم فرو شدن آب در زمین -

نقب بالفتح راه در کوه و سوراخ کردن دیوار و جز آن و بفتحتین تنگ شدن راه و سوده شدن سم ستور و دریدن موزه۔
نقیب مهتر و داننده قوم۔
نقاب بالکسر روی بند و مرد نیک دانا و ناگاه بر سر چیزی آمدن و ناگاه ملاقات کردن باکسے و بالفتح و تشدید قاف لقب زن
نکوب بالضم برگشتن از راه۔
نکب بالفتح میل کردن و بفتحتین کجی در هر چیزی و نوعی از بیماری ستور که در منکب پدید آید و بدان می لنگد۔
نوب بالفتح نزدیکی و بالضم گروهی از حبش که آنرا نوبه نیز گویند نوبی یکی و بمعنی زنبور نیز آمده
نهب بالفتح غنیمت و غارت۔

فصل النون مع التاء

نأناة بالفتح و سکون همزه اول و فتح نون و همزه ثانی بر وزن و حرجة اول اسلام قال رسول الله صلی الله علیه وسلم طوبی لمن مات فی النأناة۔
نبت بالفتح گیاه و رستن گاه۔
نبات گیاه و روئیدن۔
نباهة بالفتح بزرگوار و مشهور شدن۔
نبالة بالفتح استاد شدن و زیرک شدن و فاضل شدن و تیر تراشیدن۔
نبقة بالفتح مقدار و میوه کنار۔
نبوة بالضم خبر دادن و زمین بلند مراد
ف
نباده و بضمتین و تشدید دا ذخیره دادن
نثرة بالفتح عطسه ستور و عطسه زدن و از بینی آب انداختن آن و زره فراخ و جای میان دو سبلت در لب بالائین مردم و شیر درنده و نام دو ستاره ایست نزدیک بیکدیگر و آن منزلیست از منازل قمر
نجدة بالفتح دلیری و دلیر شدن و سخت بودن در کارزار۔
نجدیات اشعار عرب که در وصف بلاد نجد قایل آن گفته اند۔
نجابة بزرگوار و گرامی شدن۔
نجعة بالضم طلب آب و گیاه کردن در موضع گیاه و آب۔
نجوة بالفتح زمین بلند۔
نجاة شتر ماده چست رفتار و شاخ درخت و جای بلند و حرص و حسد و رستگار و رستن۔
ناجیة رستگاری یافته و شتر ماده چست رفتار
نجاة بالفتح در چیزی سخت نگریستن قال صلی الله علیه و آله وسلم ادفعوا النجاة السائل بلقمة۔
نجارة بالکسر حرفت درودگری و بالضم تراشه چوب۔
نجیرة صفحه چون که دران خشت و نی نهاده شد و تریسی که به آرد و روغن آمیخته باشند و گیاه نغر۔
نحلة بالکسر دادن چیزی که عوض آن ستاننده باشد و دعوی کردن و قرض حسنه و بخشش بی عوض۔
نحافة بالفتح لاغر و باریک شدن۔
نحیزة و نحیتة بالفتح سرشت و خوی۔
نحت بالفتح تراشیدن۔
ناحیة و نحیزة بالفتح و بالضم گوشه زمین و کنار چیزی۔
نحوسة بالضم بدبختی۔
نخبة بالضم گزیده و منتخب۔
نخوة بالکسر بزرگی و کبر۔
نخالة بالضم سبوس۔
نخرة بالضم و فتح خا پیش بینی اسپ و جز آن و بالفتح و کسر خا پوشیده و ریزیده
نخاعة و نخامة بالضم بلغم که از گلو برآید
ندوة بالفتح مجلس و جمع شدن گاه مردم و بالضم آب خوردن گاه شتر۔
ندبة بالضم نوحه و شیون۔
نداوة بالفتح تری۔
ندامة بالفتح پشیمانی۔
ندرة بالضم تنهائی و کمی۔
نزاهة بالفتح دور شدن از بدی۔
نزهة بالضم پاکی و نیکوئی و فرصت و دوقت حصول چیزی۔
نازلة سختی و حادثه۔
نزلة بالفتح یکبار نزول کردن و مرضیست معروف از قسم زکام و نام شخصیست۔
نزالة بالضم آب منی مرد۔

نزعة بفتحتین سپیدی یک جانب ناصیه و سپیدی هر دو جانب ناصیه را نزعتین گویند
نسبة بالکسر منسوب شدن بچیزی۔
نسوة بالکسر و الضم زنان جمع است و مفرد ندارد۔
نسمة بفتحتین آدمی و نفس۔
نسابة بالفتح و تشدید سین نیک انا الانساب۔
نسیئة بالکسر آنچه نقد نباشد و بزمان دور وعده کرده باشند۔
نسخة بالضم آنچه از روی نوشته بردارند۔
نسعة بالفتح زمینی که درو زود گیاه روید و بالکسر سینه بند شتر که از دوال باشد۔
نشدة بالکسر جست و جوی کردن گم شده
نشأة بالفتح پدید آمدن و نو پیدا شدن و نو خاسته و جوان شدن و آغاز کردن و آفریدن۔
نشوة بالفتح پدید آمدن و مست شدن و بالکسر بوی یافتن و خبر دانستن۔
نشارة بالضم تراشه چوب جز آن۔
ناشیة اول ساعتهای شب و طاعتهای شب که در شب کرده شود و مردی که شب برخیزد و عبادت کند۔
نشرة بالضم تعویذ و افسونی که برای آسیب زنان و برای دیوزدگان و غیر آن کنند۔
ناشرات پراگنده کنندگان و بادها که پراگنده کننده ابرها اند و بارانها که پراگنده کننده گیاه اند۔
ناشطات کشایندگان و بیرون کنندگان درونندگان از منزلی بمنزلی و ملائکه رحمت
نصافة بالفتح خدمت کردن۔
نصفة بفتحتین انصاف و داد۔
نصرة بالضم یاری۔
نصاحة بالفتح پند دادن و نکوخواهی کردن
نصیحة اندرز و خیر خواهی۔
نصیبة بهره و روزی و دیوار سنگ که برگرد حوض و چاه برآورده باشند۔
ناصبة رنج کشنده و برپای دارنده و نصب کننده۔
ناصیة موی پیشانی و محل آن۔
نضرة بالفتح تازگی و سیرابی و تازه و نکو کردن
نضارة بالفتح تازه رو و تازه و آب دار شدن
نضاخة بالفتح و تشدید ضاد و خای معجمه چشمه که از آن آب جوشیده باشد۔
نطاة بالفتح نام قلعه ایست از قلاع خیبر یا چشمه ایست در خیبر یا چراگاه آن۔
نطیحة حیوان که مرده باشد بواسطه آنکه حیوان دیگر او را شاخ زده باشد۔
نطفة بالضم آب منی مرد و آب صافی و بالفتح گوشواره۔
نظافة بالفتح پاکی۔
نظارة بالفتح نگریستن بچیزی و بتشدید ظا نگرندگان۔
نظرة بالفتح یکبار نگریستن و متغیر شدن تن و گونه روی و لاغر شدن و بکسر ظا تاخیر کردن و مهلت دادن۔
نعرة بالفتح بانگ و بفتحتین کاری که در آن اهتمام تمام بوده باشد و بالضم و فتح عین مگس بزرگ سبز کبود چشم و کبر و منی۔
ناعورة کوزه دولاب نواعر جمع۔
نعت بالفتح صفت و صفت کردن۔
نعومة بناز و نعمت زیستن بالضم چشم روشن گردانیدن بچیزی و روشن شدن چشم به چیزی و بالکسر ناز و آسایش و عطا۔
نعامة بالفتح شتر مرغ و آنچه در زیر پای باشد و بیابان و نام مردیست و چوبی که درمیان دو مناره که بر سر چاه می باشد میکنند
نعجة بالفتح میش و ماده گاو وحشی۔
نغمة بالفتح آواز نرم و ملائم۔
نفقة بالفتح روزی و آنچه سامان معاش و آنچه در روی ظاهر و سره میانش ناسره باشد و بالضم و فتح فا سوراخ موش۔
نفرة بالکسر رمیدگی۔
نفحة بالفتح بخشیدن و بوی۔
نفخة یکبار دمیدن و بالکسر آماسیدن شکم و باد گرفتن آن۔
نفاثة بالضم آنچه دمیده شود و نفسه که از دهان انداخته شود۔
نفاثات بالفتح و تشدید فا دم دمندگان و زنان ساحره۔
نفایة بالضم چیزی که بواسطه زبونی از

چیزی انداخته شود۔
نفاسة بالفتح حسد بردن و بخیلی کردن و پسندیده و مرغوب شدن۔
نافلة بخشش غیر واجب و فرزندزاده و نماز سنت۔
نافحة اول هر چیزی که پیدا شود و نافهٔ مشک
نفطة بالکسر آبله۔
نفیة ترک زدن دیگ جوشان۔
نقفة بالفتح مغز بیرون کردن۔
نقابة بالفتح تعجیب کردن و بالکسر نقیبی۔
نقبة بالضم آغاز گرد روی در زنگ و مرزبی نیفه۔
نقرة بالضم سیم گداخته و آب گیر که در آن آب باران و آب سیل افتد و جایک قفا و به فتح قاف بیماری که در پهلوی بز پیدا شود و بدان بیماری میرد۔
نقمة بالکسر کینه۔
نقطة بالضم معروف و اندک زمر اسپ۔
نقاوة و نقاية بالضم برگزیده و خلاصه
نقیضة عیب و زشتی۔
نقاهة بالفتح از بیماری برخاستن۔
نکرة بالضم ناشناخته شدن و ناشایسته شدن و بالفتح و بکسر کاف ناشناس و ناشناختن
نکارة بالفتح بزرگ و دشوار شدن کار بر کسی۔
نکت بالفتح چوب جز آن زمین کاویدن و بالضم و فتح کاف جمع نکته۔
نکتة بالضم نشانهٔ سر انگشت یا سر چوب که بر زمین زنند و سخن باریک لطیف نکات بالکسر جمع۔
نکایة بالفتح گزند بدشمن رسانیدن بجراحت یا بقتل۔
نکبة بالفتح خواری و خستگی و درد مندی نکبات بفتحتین جمع۔
نکهة بالفتح بوی خوش۔
نمیمة سخن چینی و حرکت و آواز نرم۔
نمرقة بالضم و فتح را بالش نمارق جمع۔
نملة بالفتح مورچه و ریشی ست که در پهلو پیدا میشود و سخن چینی کردن و بالضم جنبیدن و بالفتح و کسر میم زمین پر مورچه و فرس نملة یعنی اسپ بسیار حرکت۔
نواة بالفتح خستهٔ خرما و وزن پنج درم و نیت و مراد و حاجت۔
نورة بالضم و فتح واو آهک و مشهور بضم نون و سکون واو است۔
نوبة بالفتح وقت چیزی و کار سخت و مصیبت بکسی رسیده۔
نهاية پایان۔
نهیئة بالضم پایان و خرد و بکسر ها و تشدید یا شتر گشتنی که بنهایت فربهی رسیده باشد۔
نهضة بالضم برخاستن در راه سرا بالا۔
نهمة بالضم حرص و همت و قصد چیزی کردن۔
نهیت بانگ کردن شیر۔
نیابة بالکسر بجای کسی ایستادن۔
نیاحة بالکسر زاری کردن۔
نائبة حادثه و واقعه۔
نیت بالکسر و تشدید یا عزم کردن و در دل گرفتن و حاجت گذاردن و گمشده شتر و یار شدن و حاجت و مراد و در دل گرفته شده۔

فصل النون مع الثاء

نبث بالفتح کاویدن زمین بدست۔
نث بالفتح و تشدید ثا فاش کردن خبر۔
نفث بالفتح در دمیدن و فی المثل و لابد للمصدور ان ینفث یعنی ناچار است صاحب درد سینه را که از دهان فضله انداز د۔
نقث بالفتح شناختن۔
نکث بالکسر تاب باز کردن از رسن و شکستن عهد و نام مردیست۔

فصل النون مع الجیم

نتاج بالکسر زاده نتایج زادگان جمع نتیجه۔
نسج بافتن جامه۔
نسیج بافته شده۔
نفج بفتحتین و شین معجمه راه گذر آب۔
نضج بالضم رسیدن میوه و پختن هر چیز چون گوشت و ریش و ماده۔
نعج بالفتح سفیدی خالص سپید شدن و بفتحتین فربه شدن شتر و دل زدن از گوشت

گوشت بیش۔
نهج بالفتح راه پیدا و کشاده و بفتحتین دمه و تاسه و راه۔

فصل النون مع الحاء

نباح بالکسر و بالضم بانگ کردن سگ و آهو و مشهور ضم است۔
نبوح بالضم فریاد و آواز از قبیله و آواز سگان ایشان۔
نتح بالفتح تراشیدن و همچنین نتوح و بیرون زدن خوی۔
نجح بالضم و نجاح بالضم فیروزی و برآمدن حاجت۔
نحیح بانگ و آواز شکم۔
ندرح بالضم رفتن فراخ۔
نزح بالفتح آب چاه کشیدن و بفتحتین جای که بیشتر آب او کشیده باشند۔
نزوح بالفتح چاه کم آب۔
نازح شهر دور۔
نصح بالفتح جامه دوختن و بالضم پند دادن و نیک خواستن۔
نصوح بالضم راست شدن سخن و جز آن خالص و صاف و عسل پاک۔
ناصح درزی و عسل پاک و خالص و جز آن و نصیحت کننده۔
نصاح بالکسر رشته که بدان چیزی دوزند و نام مردی از قاریان۔

نضح بالفتح آب پاشیدن و کم از سیرابی خوردن و آب بیرون آوردن از چیزی و آب دادن و شگافته شدن درخت برای بیرون آمدن برگ و انداختن و بازگشتن از چیزی و دور کردن چیزی از خود و بفتحتین حوض انضاح جمع۔
ناضح آب کش نواضح جمع۔
نضاح بالفتح و تشدید ضاد آب کشنده برای نخلستان و جز آن۔
نضیح عرق و حوض۔
نضوح بالفتح نوعی از خوشبوی۔
نطح بالفتح سر زدن گاو و گوسپند و جز آن۔
نطیح آنچه پیش آید و برابر کسی شود از مرغ و آهو و جز آن خلاف قعید و اسپی که بر پیشانی او دو دایره باشد آن نزد عرب مکروه است و اگر یک دایره باشد مکروه نیست۔
ناطح هر چه پیش آید از مرغ و آهو و سرزننده و کار دشوار و منزل اول از منازل قمر آنرا شرطین گویند۔
نفح بالفتح دمیدن بوی خوش و لگد زدن ناقه و جز آن و شمشیر زدن و وزیدن باد و دادن چیزی و جستن خون از رگ۔
نفوح بالفتح ناقه که بیک دوشیدن شیر او روان شود و کمانی که تیر او دور رود۔
نکاح بالکسر مجامعت کردن و عقد کردن۔

ناکح زن کننده و زن شوهر کننده و جماع کننده و زن شوهر دار و مردی که زن داشته باشد۔
نکیح بالضم و الکسر کلمه ایست که زنان در وقت زناشوئی گویند و مردان خطب گویند۔
لواطح سختی ها۔
نوح بالفتح نوحه کردن و بالضم نام پیغامبریست۔
نیاح بالکسر نوحه و زاری کردن۔

فصل النون مع الخاء

نخ بالفتح آبله گوسپند و بز و دستی که از کار کردن آبله پیدا کند و بیخ گیاه بوریا۔
نتخ بالفتح برکشیدن و برکندن۔
ناخج دریای آواز کن و آواز اضطراب آب بر کنار۔
نخ بالفتح و تشدید خا سخت رفتن و سخت راندن و شتران که خوابانیده شوند نزد صدقه ستانندة تا اهل صدقه برساند۔
نسخ کتاب نوشتن و نیست گردانیدن۔
نضخ جوشیدن آب از چشمه و جوشیدن هر چه باشد و بوی دادن چیزی۔
نضاخ بالکسر یکدیگر را آب زدن و بالفتح و تشدید ضاد باران بسیار۔
نفخ بالفتح دردمیدن و باد از مقعد بیرون کردن و بفتحتین آماسیده شدن۔
نفاخ بالفتح و تشدید فا مرد با تکبر و سخت دردمنده۔

نفوخ بالفتح داروی که در بینی دمند۔
نقخ بالفتح شکستن سر تا دماغ و سوراخ کردن آن
نقاخ بالضم آب بغایت سرد۔

فصل النون مع الدال

نجد بالفتح زمین بلند خلاف غور و زمین تهامه تا عراق نجاد بالکسر نجود بالضم جمع و راه بالا و آرایش خانه نجود جمع و عرق و غلبه کردن به شجاعت و بفتحتین خوی کردن از ماندگی و رنج و رنج دیدن و بالفتح وضم جیم و بکسر آن دلیر و مردانه۔
نجید دلیر و رنج کشیده۔
نجود بالفتح خر کوره که بار نه گیرد و عاصم بن ابی النجود قاریست مشهور۔
نجاد بالکسر حمائل شمشیر و بالفتح و تشدید جیم فراش و آنکه بستر و بالین دوزد۔
ناجود کاسه بزرگ و ظرف شراب۔
ند بالفتح و تشدید دال نوعی است از بوی خوش و بعضی گویند که گشته است و راه رفتن ستور پراگنده و بالکسر همتا و مانند و بفتحتین بلند۔
نشد بالکسر گم شده جستن و شعر خواندن۔
نضد بالفتح بر هم دیگر نهادن رخت و جز آن و بفتحتین رخت برهم نهاده و بفتحتین منضود و دو تخته جامه در رخت نضاد جمع و انضاد الجبال سنگهای بر یکدیگر نهاده و انضاد السحاب ابرهای متراکم و انضاد الرجل اعمام و اخوال مرد۔

نفاد بالفتح بسری شدن و بی توشه و بی ستور شدن۔
نقد بالفتح آماده کردن و دادن و سره کردن درم و دینار و بفتحتین نوعی از گوسپند کوتاه دست و پای و خردی گوسپند و ستور و پوست رفتگی و بالفتح و کسر قاف کودک حقیر که اثر خائی در وی پدید نیاید۔
نقاد بالفتح و تشدید قاف بسیار سره کننده۔
ناقد سره کننده نقاد بالضم و تشدید قاف جمع۔
نکد بفتحتین سختی و ناخوشی عیش و کم شدن آب چاه۔
نهود بالضم برخاستن و رفتن بسوی دشمن و غیر آن و برآمدن پستان دختر و فربه شدن و جسیم شدن اسپ۔
نهد بالفتح مرد کریم و اسپ جسیم و قبیله ایست از یمن۔
نهید مسکه سطبر که تنک نباشد۔

فصل النون مع الذال

نبذ بالفتح انداختن از دست و چیز اندک۔
نبیذ بفتح یا بالضم و تشدید تاف یعنی شراب خرما و جو و آبی که از حبوب و جز آن گیرند۔
ناجذ دندان پسین و آن چهار دندان اخیرست بعد از دندان آسیا نواجذ جمع۔
نفاذ و نفوذ بالضم در گذشتن تیر از جائی که بدان رسد و رفتن نامه و جاری شدن فرمان۔
نافذ جاری و فرمان برده شده۔
نقذ بفتحتین رهانیدن۔

فصل النون مع الرای

نار آتش و نشان ستور۔
نبر بالفتح برداشتن و همزه کردن حرف را و آواز برداشتن سرود گوی و بالکسر کرمی که در پوست شتر به رفتن دمی ورم آرد و مفرد انبار غله۔
نتر بالفتح قضیب بالیدن بوقت شاش کردن و کشیدن آن به درشتی و نیزه را از کسی ربوده زدن و بفتحتین تباه و ضائع شدن کار۔
نثر بالفتح زدن و پراگندن و بمعنی افشاندن و بانداختن زره از تن۔
نثار بالضم آنچه ریزد از هر چیزی۔
نجر بالفتح چوب تراشیدن و گرم کردن آب به سنگ تفسان سخت راندن و اصل و حسب و گونه و زمین مکه و مدینه و بفتحتین تشنگی و تشنه شدن شتر از خوردن حبوب۔
ناجر ماهی که در گرما آید بوقت تشنگی شتر۔
نجار بالضم و الکسر اصل و حسب و رنگ و بالفتح و تشدید جیم تراشنده چوب۔
نحر بالفتح شتر کشتن و بریدن سینه و بر سینه زدن و در سینه شدن و پیش سینه

وہمچنین منخر بالکسر۔

نحریر بالکسر نیکو داننده و عالم ماہر نحاریر جمع

نخر بالفتح پوشیده و ریزه ریزه شدن۔

نخور بالفتح ماده شتری که چون انگشت در بینی او کنند شیر دہد۔

نخیر بانگ کردن بینی۔

ناخر استخوان کاواک که از و آواز آید یک تن

ندر بالفتح جدا افتادن و تنها و غریب شدن

نذر بالفتح پیمان و پیمان بستن و بضمتین بیم

نذیر بیم کردن و ترساننده۔

نزر بالفتح اندک و بیزه۔

نزار بالکسر پدر قبیله ایست۔

نزور بالفتح زن کم فرزند۔

نسر بالفتح کرکس و بتی ست و منقار پیان سم گوسپند و برکندن باز گوشت را بمنقار و نسر طائر ستاره ایست که گویا میپرد و نسر واقع ستاره ایست که در نظر چنان مینماید که فرود آید از بالا۔

ناسور جراحتی که به نشو و ببصاد نیز آمده۔

نشر بوی خشک و گیاه خشک که باز سبز شدن و بریدن چوب پاره و گستردن و فاش کردن خبر و بفتحتین پراگندگان جمع و مفرد آمده و پراگنده شدن گوسپند در شب برای چرا۔

نشور بالفتح باد ہموار نشر بضمتین جمع و به سکون شین نیز آمده و بالضم زنده شدن نیز یوم النشور روز رستخیز۔

نصر یاری دادن و یاری دہندگان جمع ناصر و پدر قبیله ایست از بنی اسد و باریدن باران و عطا دادن۔

نصیر یاری ده۔

نضر بالفتح زر و پدر قبیله ایست از قریش

نضار بالضم زر و خالص هر چیز و قدح از چوب گز۔

نضیر بالفتح زر یا نقره و پدر قبیله ایست از یهود خیبر و چیزی تازه۔

ناضر تازه و بسیار سبز و بسیار زرد و جامه غوک۔

ناطور **ناظر** نگهبان باغ و انگور نواطر جمع

نظر بفتحتین نگریستن و بچیزی بتامل و چشم داشتن و ہمچنین انتظار۔

ناظر نظر کننده و دیدبان و نگهبان و ناظران دو رگ چشم از دو جانب که اشک از آن آید

نظیر مانند۔

ناظور نظر کننده و نظر کرده شده و نگاهبان

نعر بالفتح بر جوشیدن خون و ہمچنین نعور بالضم و رفتن در شهر و بفتحتین در آمدن مگس به بینی شتر و آنکه بجای آرام نگیرد۔

نغر بالفتح در خشم شدن و بر جوشیدن دیگ

نغیر بالضم و فتح غین مرغیست ریزه۔

نفر بالفتح گروه گروه باز گشتن حاجیان از منا و غلبه کردن و آماسیدن و یوم النفر روز باز گشتن حاجیان از حج و آن روز دوازدهم ذی الحجه است و فتح فاء نیز آمده و بفتحتین گروه مردم از سه تا ده۔

نفور بالضم رمیدن و ہمه یکبار پیش آمدن بکاری۔

نفیر قومی که یکبار پیش روند و نافر نفرت کننده و غالب۔

نقر بالفتح دانه چیدن مرغ و صور در دمیدن و عیب کردن و ستور راندن ببانگ و انگشت زدن۔

ناقر تیر که بر نشانه رسد۔

ناقور صور۔

نقیر مغاک چاک انه خرما و ناودان و اصیل و حقیر۔

نکر بالضم و بضمتین ناشناسائی و شگفت

نکیر انکار و منکر و نکیر دو فرشته پرسنده در گور

نمر بالکسر نام مردی و بالفتح و کسر میم پلنگ و نمر بضمتین جمع و پدر قبیله ایست و به فتحتین پلنگ رنگ شدن۔

نمیر بالضم و فتح میم پدر قبیله ایست از بنی قیس و بالفتح و کسر میم آب ساده و هر چیز طاهر خالص۔

نور بالضم روشنی و آهوان رمنده و زنان دور از تهمت جمع نوار بالفتح و بالفتح شگوفه یا شگوفه سپید و شگوفه زرد را زهره گویند و به ستیدن و گریختن و گریزانیدن و ہمچنین نوار بالکسر۔

نهار روز و نام شاعر یست و بچه حباری و آن نوعی از مرغ است۔

نهر بالفتح بانگ زدن و منع کردن و همچنین انتهار و جوی آب بدین معنی بفتح ها نیز آمده انهار و نهر بضمتین جمع و بالفتح و کسر ها برد غارت کننده۔
نهابر مواضع هلاک۔
نهبور بالضم کوه ریگ نهابیر جمع۔
نیر بالکسر علم جامه و پود جامه و نام کوهی است و نیر الطریق نشان راه۔
نیار بالکسر نام مردی از بنی قضاعه۔

فصل النون مع الزای

نبز بالفتح لقب نهادن و بفتحتین لقب که آنرا بفارسی پاژنام گویند۔
نجز بالفتح وعده بجا آوردن و حاضر شدن و روا کردن حاجت و بالضم نزدیکی برآمدن حاجت و بفتحتین سپری و نیست شدن۔
ناجز حاضر و گذارنده حاجت کسی و نقد و آماده و دست بدست۔
نحز بالفتح نهادن یا پا چیزی کوفتن و سر انگشت یا سر چوب بکسی زدن و چیزی را دفع کردن۔
نحاز بالضم سرفه اشتر۔
ناحز شتر سرفه دار۔
نز بالفتح و تشدید نام مرد تیز فهم و زیرک و مرد چست و زمین که از آن آب تراود و دور و لن نشو و شتر مرغ که یک جا قرار نگیرد۔
نزیز دویدن آهو و بانگ کردن او۔

نشز بالفتح بلند نشستن و بلندی جستن و جای بلند و بفتح شین نیز آمده۔
نشوز بالضم ناسازگاری کردن زن با شوی و زدن شوی زن را۔
نغز بالفتح بر جستن آهو و بره و در دویدن و همچنین نغزان بفتحتین و گردانیدن تیر بر ناخن
نقز بالفتح بر جستن و همچنین نقزان بالفتح و کسر قاف آب صافی خوش و بالکسر و بفتحتین ستوران ریزه و لاغر و مال زبون۔
نقاز بالضم بیماری گوسپند که از آن بر جهد چندان که بمیرد و گنجشک ریزه۔
نکز بالفتح سپری شدن آب چاه و بفتح کاف نیز آمده بچیزی تیز مانند نیش و تیغ بجای فرو بردن و زدن و دفع کردن و لیسیدن بار چیزی را۔
ناکز چاه کم آب۔
نهز بالفتح جنبانیدن سر و برخاستن ستور برای رفتن و سر زدن بچه گاو و شتر پستان مادر را و دلو آب زدن تا پر شود و زدن و وا داشتن و دور کردن چیزی از نفس خود۔

فصل النون مع السین

نبراس بالکسر چراغ۔
نبس بالفتح سخن گفتن۔
نجس بفتحتین پلید شدن و پلید بدین معنی بکسر جیم نیز آمده۔

نحاس بالضم مس و طبع و اصل و آتش و دود و لیکن شعله آتش۔
نحس بدبخت و بداختر شدن و بداختر و بدبخت نحیت و نامبارک و بکسر حا نیز آمده۔
نخس بالفتح سر چوب یا سر انگشت بکسی زدن و در آوردن چوب دولاب در سوراخ۔
ناخس کرمی که شتر را می شود۔
نخاس بالکسر چوبی که در سوراخ دولاب کنند تا نیک گردد و بالفتح و تشدید خا برده فروش۔
نخیس دولاب که سوراخ او فراخ باشد۔
ندس بالفتح و سکون دال و ضم آن مرد زیرک شدن و بفتحتین زیرک شدن و نیزه زدن۔
نس بالفتح و تشدید سین راندن شتر و خشک شدن۔
نسناس بالفتح دیو مردم و نوعی از خلق که بر یک پای جهند۔
نطس بالفتح نیک پاک شدن و نیکو دانستن و تجسس کردن۔
ناطس جاسوس۔
نطیس طبیب۔
نواس بالضم بخواب شدن و خواب یا ابتدای خواب۔
ناعس خواب کننده۔

نعوس بالفتح شتر مادهٔ شیردار۔
نفس بالفتح چشم زدن چیزی را وخان وخون دتن النفس بالفتح وضم فا ونفوس بالضم جمع وچشم بد وانچه بدان پوست را دباغت کنند وآن آنچه سبزی نقول تعالی کتب علی النفس الرحمة وبه فتحتین دم انفاس جمع وجرعه وفراخی کار۔
نفاس بالکسر رغبت کردن بچیزے وخواستن به طریق معارضه ومناقشه ونیز نفسے کردن وخونی که بعد از زادن ظاهر شود وزنانی که نو زائیده باشند جمع نفسا
نفیس مال بسیار وچیزی قیمتی وپسندیده وگرانمایه۔
ناقوس چوب ترسا که بوقت نماز خود نوازند
نقس بالفتح ناقوس زدن وعیب وقسوس کردن وبالکسر سیاهی که بدان نویسند۔
نقرس بالکسر دردی که در انگشتان پا ودست بهم رسد ومرد حاذق واستاد۔
نکس بالضم نگونسار کردن وبالضم باز گردیدن بیماری وبه فتح نیز آمده وبالکسر تیر سوفار شکسته که اسفل او را اعلی سازند ومرد ضعیف
ناموس صاحب راز وجبرئیل وکازهٔ صیاد ومکر وحیله نهانی۔
نمس بالفتح نهان داشتن راز وراز گفتن وبالکسر جانوریست که اژدها را کشد ودر زمین مصر باشد وبه فتحتین تباه شدن روغن۔

نوس بالفتح جنبیدن پیرایه وگیسو جز آن وراندن۔
نواس بالفتح وتشدید واو آنچه اضطراب کند وسست شود۔
نهس بالفتح بدندان پیش گزیدن وگزیدن مار وبه فتحتین نوعی از مرغان۔

فصل النون مع الشین

نأش بالفتح وسکون همزه تاخیر کردن
نبش بالفتح کفن دزدیدن وسر قضیب برکندن۔
نباش بالفتح وتشدید باکفن دزد۔
نتش بالفتح بیرون آوردن خار ومانند آن از جای۔
نجش بالفتح برانگیختن صید وچیزی را که نخرند به بهای زیاده خواستن بی خواهش خریدن تا دیگری بخرد وگرد آوردن ستور پریشان شده را وبه شتاب رفتن۔
ناجش آنکه براند صید را۔
نشش فرو رفتن آب در زمین وآواز جوشیدن آب۔
نش بالفتح وتشدید شین بیست درم سنگ وآن نیم اوقیه باشد که چهل درم ست ونیم درم را نواة گویند۔
نطیش حرکت وجنبش۔
نعش برداشتن وجنازه با مرده وبی مرده را سریر خوانند وبنات النعش هفت ستاره در شمال چهار را نعش وسه را بنات گویند وآن دو تا است صغری وکبری۔
نغش بالفتح پنبه زدن وپشم زدن۔
نغوش بالضم شب چرا کردن شتر وگوسپندی شبان۔
نقش بالفتح نگاه داشتن وخار از پای بیرون کردن وبرکندن موی بمنقاش وبخار زدن خوشهٔ خرما تا زود رطب شود۔
نکش بالفتح به قعر رسانیدن چاه را وسپری کردن چیزی را۔
نمش بفتحتین نقطهای سیاه وسپید ودر بشره که سیاه وسپید۔
نهش بالفتح گزیدن مار وبدندان پیش گرفتن ونهش الیدین ستور سبک۔
نوش بالفتح فریفتن کسے را ونیکوئی رسانیدن بکسی وگرفتن چیزی بدست
نوکش بالفتح سخت گیرنده۔

فصل النون مع الصاد

نحوص بالفتح مادهٔ خر آبستن۔
نحص بالضم بن کوه۔
نحوص بالضم لاغر شدن از پیری۔
ناحص زن لاغر شده از پیری۔
نشوص بالضم دور شدن چیزی از جای
نشاص بالفتح ابر بلند برآمده ومشک پر آب
نص بالفتح وتشدید صاد نیک راندن ورفتن شتر وبرداشتن حدیث وخبر کسے

ونیک باریکی کردن در رسیدن تا غایت آن
را بدانند و برداشتن و بلند کردن چیزے۔
نعص بالفتح خوردن ملخ گیاه زمین۔
ناعص نام مردیست و صاحب قاموس
گوید این غلطست که جوهری کرده و هیچ کس
از اہل لغت نقل نه کرده۔
نغص بفتحتین بمراد تمام نارسیدن و سیراب
ناشدن شتر و ناخوش عیش شدن و کار تمام
ناشدن۔
نُفاص بالضم بسیار خندیدن۔
نقص بالفتح کم کردن و کم شدن۔
نکوص بالضم بازگشتن و باز ایستادن از
کاری و پس بازرفتن۔
نمص بالفتح موی برچیدن و بالکسر نوعے
از گیاه۔
نمیص گیاہی که بعد از خوردن وی باز
روید۔
نوص بالفتح باز پس شدن و گریختن و
خویشتن را باز کشیدن و ہمچنین مناص و گورخر
نویص قوت و حرکت۔

فصل النون مع الضاد

نبض جنبیدن رگ۔
نحض بالفتح گوشت آگنده شدن و بریدن
گوشت از استخوان۔
نضیض اندک اندک رفتن آب۔
نض و ناض بالفتح و تشدید ضاد درم
و دینار نقد شده۔
نغض بالفتح و **نغوض** بالضم سر
جنبانیدن و جنبیدن پالان شتر و دندان
کودک که خواهد افتاد و حرکت ابر که برہم
نشسته باشد۔
نفض بالفتح فشاندن جامه و درخت
و بسیار بچه آوردن زن و دزه ناک شدن و
فشاندن تب لرزه کسی را و برگ و میوهٔ
افتاده۔
نقاض بالضم بی توشگی و تنگدستی و بالکسر
آزار کودکان۔
نقض بالفتح باز کردن تاب ریسمان و
شکستن بنا و عهد و بالکسر شتر لاغر شده از
بسیاری سفر و زمین که واشده باشد به وقت
برآمدن سماروغ از وی۔
نقیض بالضم ضد و باز گونهٔ چیزی و آواز
محمل و پالان۔
نهض بالفتح و **نهوض** بالضم برخاستن
و راست و تمام شدن بالای گیاه و در
واشدن مرغ به وقت پریدن۔
ناهض بچهٔ مرغ که بال تمام و راست
کرده باشد و گوشت بازوی اسپ۔
نوض بالفتح رفتن در شهرها و برکندن
شاخ و بیخ و جز آن و پیوند میان سرین۔

فصل النون مع الطای

نبوط بالضم برآمدن آب از زمین و چاه
نبیط گروہی است از مردم و آبی که از
قعر چاه برآید۔
نحیط بانگ و زفیر۔
نخط بالفتح بینی فشاندن آدمی۔
نشاط بالفتح شادمانی نمودن۔
نشیط شادمان و نام مردی۔
ناشط گاو دشتی۔
نشوط بالفتح نوعی از ماہی و ماہی که بیک
کشیدن دلو بر سر آن آید و ہمچنین النشاط
بالفتح۔
نشط بالفتح گزیدن مار و بردن اندوه
کسے را از جای بجای و آب برکشیدن از
چاه بے چرخه و گره آسان کشادن۔
نطناط بالفتح هر دو نون دراز نطانط
جمع۔
ناعط گروہی ست از قبیله ہمدان و نام
کوہی ست۔
نفط بالفتح و الکسر روغنی ست معروف و کسر
فصیح تر است و بفتحتین آبله کردن دست۔
نفیط بینی فشاندن ماده بز۔
نقط بالفتح نقطه کردن حرف را و بالضم و
فتح قاف جمع نقطه۔
نقاط بالکسر جمع نقطه و بالفتح و تشدید قاف
نقطه زن و نقطه کننده۔
نمط بفتحتین نوعی از بساط و گستردنی انماط
جمع و گروه که بر یک کار باشد و طرز و طریق
نوط بالفتح در آویختن و آماسیدن سینه

شتر و توشه‌دان که در دی خرما نهند و از شتر درآویزند و هر چه از جای درآویخته شود و میان پشت و سُرین۔

نیط بالفتح رگ دل و مرگ۔

نائط رگ پشت۔

نیاط بالکسر رگ دل و جای آویختن کمان و بیابان دور کشنده۔

فصل النون مع الظای

نعوظ بالضم برخاستن قضیب۔

نمظ به فتحتین شتافتن۔

فصل النون مع العین

نبوع بالضم بر دن آمدن آب چشمه و جز آن۔

نبع بالفتح درختی ست که از آن کمان سازند و از شاخهای آن تیر سازند۔

نجوع بالضم گواریدن طعام و به طلب نکوئی و آب و علف شدن و سیر خوردن و جامه زنگ را واثر کردن سخن و پند و از دو بالفتح آب و طعام گوار و شیر کودک و آرد جو که به آب و نجع سرد کرده چون دوغ ستور را خورانند تا زود فربه شود۔

نجع بالفتح آرد جو ستور را برای فربهی دادن

نجیع بالفتح خون سیاه و خون اندرون و آرد نیز به شتر دهند۔

نخع بالفتح قبیله ایست از یمن و از آن است ابراهیم نخعی و مالک اشتر و آب بینی انداختن و به نخاع رسانیدن کارد را و خالص کردن دوستی و نصیحت را با کسی۔

نخاع بالضم و الفتح مغز مهره پشت که آن را حرام مغز گویند۔

نزع بالفتح کشیدن چیزی از جای خود و بر کندن و مانند شدن به پدر و کشیدن کمان و جان کندن و به فتحتین موی رفتگی هر دو جانب پیشانی۔

نازع شتری که آرزومند چراگاه و جای خود باشد۔

نزوع بالضم پرداختن از کار و بار و بالفتح چاه که قعر او نزدیک باشد۔

نزیع غربت و چاه که قعر او نزدیک بود

نزائع اسپان و شتران که از موی کشیده باشند و زنان که به بیگانگان داده باشند

نزاع بالکسر با کسی در چیز کوشیدن و آرزومندی شدن و بالفتح و تشدید زا کشنده رگی که بسوی آبا داصل کشد فی المثل العرق نزاع۔

نسع بالکسر نواز و تنگ ستور نسعه واحد۔

نسوع بالضم گوشت بن دندان دور شدن

نشوع بالضم دارو در بینی و دهان ریختن و سخن تلقین کردن و بالفتح داروی که در بینی و دهان ریختنی۔

نصوع بالضم خالص شدن رنگ و سخت سپید شدن و پیدا و روشن شدن کار

ناصع خالص از هر چیز و جامه سپید یا زرد یا سرخ خالص۔

نصع بالکسر نوعی از جامه‌های سپید۔

نطع بالکسر و الفتح و به فتحتین بالکسر و فتح طا بساط و کام و شکنهای کام۔

نفع سود و سودا کردن۔

نقع بالفتح گرد نقاع جمع و به فتحتین تشنگی نشاندن و یک جای گرد آمدن آب و آنچه در چاه گرد آمده باشد از آب و زمین که خاک پاک و خوش دارد و از آن آب بیند

نقوع بالفتح آنچه در آب ترکنند چون مویز و خرما و جز آن و بالضم گرد آمدن آب در جائی و بلند شدن آواز و فریاد و فهمانیدن از سفر رسیدن و گوسپند و شتر کشتن بجهت آن و سیراب شدن و باور داشتن خبر را

ناقع زهر بغایت کشنده و خون تازه۔

نقیع چاه بسیار آب و آب میوه‌ها که ترکرده باشند و آب ایستاده و بانگ و فریاد و شیر خالص که سرد کنند و خورند۔

نقائع مهمانیهای ضیافت‌های مسافر و ستورانی که بجهت آن کشند۔

نکع بالفتح شتابیدن در کاری و به فتحتین پوست رفتگی بینی۔

نوع بالفتح گونه و بالضم تشنگی۔

نائع تشنه۔

فصل النون مع الغین

نبغ بالفتح ظاهر شدن و شعر نیکو گفتن کسی بی آنکه در اصل شاعر بوده باشد و همچنین نبوغ بالضم۔

نذغ بالفتح خستن بانگشت و زبان و نیزه زدن و بالفتح و الکسر سعتر دشتی۔

نزغ بالفتح تباهی و فساد افگندن و برانگیختن میان مردم و طعن کردن بزبان۔

نسغ بالفتح خستن بتازیانه و طعن کردن و سخن آموزانیدن و سوزن زدن بر دست به جهت نشان نقش و نعره زدن کسی چنانکه بیهوش شود و تلقین کردن۔

نشوغ بالضم دارو در بینی و دهان ریختن و بالضم دارو در دهان و بینی ریخته۔

فصل النون مع الفا

نأف بالفتح و سکون همزه خوردن طعام و سیراب شدن۔

نتف بالفتح برکندن موی و بهتری و برگزیدن کسی را و بفتحتین گیاهها و موها و جز آن بدست خود چیده جمع نتفه۔

نجف بالفتح تراشیدن و فراخ شدن و بفتحتین جای بلند که آب بدان نرسد نجاف جمع و نام موضعیست معروف که مدفن حضرت علی بن ابی طالب کرم الله وجهه ست

نجاف بالکسر بستن قضیب بز تا گشنی نکند۔

نجیف تیر پهن پیکان۔

نحیف لاغر و نزار۔

نخف بالفتح بخای معجمه آبله بر آوردن

ندف بالفتح پنبه زدن و برف باریدن آسمان و جست برداشتن دست و پای ستور در رفتار۔

نداف بالفتح و تشدید دال پنبه زن۔

ندیف پنبه ندافی کرده و همچنین مندوف

نزف بالفتح همه آب چاه را کشیدن و همه آب چاه خشک و دست گردانیدن و رفتن خون کسی را و تمام خون رفتن و بریده شدن حجت کسی در خصومت و هوش بردن و بالضم و فتح زا شرابها و آبهای اندک جمع نزفه۔

نسف بالفتح برکندن بنا و علف و پاشیدن غله و بربا دادن خرمن و جز آن و بفتحتین شهریست معروف که آنرا نخشب نیز گویند۔

نسوف بالفتح شتری که گیاه را از بیخ بر کند و بخور دو اسپی که در دویدن سم هاے خود بر زمین نزدیک دارد۔

نسیف راز و سخن پنهان و نشان دندان خر و نشان لگد بر پهلو و اندامهای ستور چنانکه موی ریخته شود۔

نشف بالفتح و بفتحتین بخود کشیدن جامه عرق را و کاغذ سیاهی را و حوض آب را و برچیدن و کشیدن آب را از هر چیز و سنگهای سیاه سوخته و سنگهای با غار۔

نصف بالکسر نیمه در راستے و هر دو معنی بالضم نیز آمده و بالفتح به نیمه رسیدن هر چیز و نیمه روز شدن و بفتحتین زن و مرد میانه سال و خدمتگاران جمع ناصف۔

نصیف معجر و نیمه چیزی و پیمانه الیست و آن نصف مدست۔

نصاف بالکسر خدمت کردن۔

ناصف محراب نواصف جمع۔

نضف بالفتح همه پستان را مکیدن شتر بچه۔

نطف بالفتح بعیب آلوده شدن و تباه شدن و تهمت نهاده شدن و شکسته شدن سر چنانکه جراحت بمغز رسد و بفتحتین آلودگی عیب و گوشوارها جمع نطفه ست به فتحتین و بالضم و فتح طا جمع نطفه بالضم و بالکسر نام مردیست۔

ناطف حلوائی ست۔

نطوف بالفتح شبی که تا روز باران بارد

نطیف پاک

فصل النون مع القاف

نبق بالفتح نوشتن و بار درخت کنار و بکسر نیز آمده و نبقه واحد۔

نتق بالفتح فشاندن و جنبانیدن و برکندن و بسیار بچه شدن زن و زود آبستن شدن و بیرون آمدن آتش از آتش زنه

ناتق زن بسیار بچه و شتری که زود آبستن

شود و آتش زننده از آتش زنه و اسپے کہ سوار را افشاند و جنباند۔

نزق بہ فتحتین سبکی و چستی و برجستن و شتاب نمودن۔

نزلق چیست رفتار۔

نسق بالفتح سخن را نظم و ترتیب دادن و بفتحتین رشتۂ دندان و جز آن کہ برابر و ہموار باشد و سخن زینت دادہ و مہرہ در رشتہ کشیدہ۔

نشق بالفتح بوئیدن و در دام افتادن آہو و بہ فتحتین بوی و بالفتح و کسر شین مردی کہ در کاری افتادہ باشد کہ از ان کار خلاصی نیابد۔

نشوق بالفتح داروی کہ در بینی افشانند۔

نطق بالضم سخن گفتن۔

ناطق سخن گوی و مالدار و مال جاندار از قسم حیوان خلاف صامت۔

نطاق بالکسر میان بند مردان و جامہ ایست کہ زنان می پوشند نطق بضمتین جمع و نطاق باصطلاح ریاضین قوسی از فلک انوری گوید۔

سه نه ازان دایره که در تدویر نتوانند
بند نطق و نطاق۔

نعیق بانگ کردن زاغ و اسپان و آواز کردن شبان گوسپند را و ہمچنین نعاق بالضم۔

نغیق بغین معجمہ بانگ کردن زاغ۔

نفوق بالضم مردن ستور۔

نفاق بالفتح رواں شدن و رواج یافتن متاع ضد کساد و بالکسر دو رویی کردن و جمع نفقۃ نیز آمدہ۔

نفق بہ فتحتین پسری و تمام شدن خرج و نیست شدن و برسیدن و روان شدن آب و جز آن و راہ باریک و سوراخ نقب

نمق بالفتح نبشتن۔

نمرق و نمرقہ بضم نون و را و کسر ہر دو بالش خرد و نہالین پالان نمارق جمع۔

نوق بالضم شتر مادہ جمع ناقہ۔

نواق بالفتح و تشدید واو در الف شتر و مردی کہ اصلاح کار کند۔

نواہق مخارج آواز خر از گلو جمع ناہقہ است۔

ناہق خرد استخوان روی اسپ۔

نہیق بالفتح و نہاق بالضم آواز خر و آواز کردن آن۔

نیفق بالفتح جای بند شلوار و جانوری کہ از پوست آن پوستین سازند ہر دو معنے معرب نیفۃ۔

نیاق بالکسر جمع ناقہ و سرای کوہ۔

نیق بالفتح بلند تر جای در کوہ۔

فصل النون مع الکاف

نابک جای بلند نوابک جمع۔

نبک بالفتح بلند شدن و بہ فتحتین زمین بشتہای خرد و ہمچنین نباک۔

نزک بالکسر و سکون زای معجمہ قضیب سوسمار و بالفتح طعن زدن و عیب کردن و نیزہ زدن۔

نزاک بالفتح و تشدید زا عیب کنندہ و طعنہ زنندہ۔

نسک بالفتح شستن و پاک کردن و بالضم عبادت کردن و قربانی کردن و بضمتین قربانیہا و ہمچنین نسائک ہر دو جمع نسیکہ۔

ناسک عبادت کنندہ و در راہ خدا قربانی کنندہ۔

نوک بالضم نادانی و نادان جمع انوک۔

نہک بالفتح کہنہ و فرسودہ شدن جامہ بپوشیدن و مبالغہ کردن در خوردن طعام و مبالغہ کردن در ہر چیز و لاغر و ضعیف کردن تپ و بیماری کسی را۔

نہیک شیر و دلیر و شمشیر تیز و برندہ۔

نیک بالفتح جماع کردن۔

نایک جماع کنندہ۔

نیاک بالفتح و تشدید یا سخت جماع کنندہ۔

نیزک نیزۂ کوتاہ نیازک جمع۔

فصل النون مع اللام

نارجیل معرب نارگیل کہ آن را جوز ہندی گویند۔

نال ریشہ کہ درمیان قلم میباشد و مرد بسیار بخشش۔

نبل بالفتح تیر نبال بالکسر جمع و آگاہی و

نصل واستنجا و تیر انداختن و غالب آمدن بتیراندازی و بمصلحت شتر قیام نمودن و در راندن سخت ستور را۔

نابل تیرگر۔

نبال بالفتح و تشدید با تیر دار و بتخفیف ...

نبیل فربه و بزرگ و بزرگان قوم و خسران ایشان نبل بفتحتین جمع۔

نشل بالفتح کشیدن بیبائگی و فراپیش کشیدن چیزی را و بیضهٔ شتر مرغ که دران آب پر کنند و بفتح تا نیز آمده۔

نثل بالفتح خاک از چاه بیرون آوردن۔

نبیل سرگین۔

نجل بالفتح نسل و اولاد و فرزندزه و انداختن چیزی و به نیزه فراخ زخم زدن و شگافتن پوست را و باز کردن پوست و بفتحتین فراخ چشم شدن۔

نحل بالفتح مگس انگبین و بالضم عطیه و بالکسر کابین زن دادن بی عوضی و طلبی و پیدا کردن و نامیدن کابین را و دعوی کردن و سخن کسی بر دیگری بستن و بالکسر و فتح حا مذهب های باطل و بخششها جمع نحلة بالکسر۔

نخل بالفتح بیختن و درخت خرما و همچنین نخیل نخلة واحد۔

ندل بالفتح از جای بجای بردن ربودن۔

ندل و ندیل فرومایه۔

نزل بالضم انچه پیش مهمان فرود آینده پیش آرند طعام و جز آن و درآمدن و دخل۔

نزیل فرود آینده۔

نزال بالضم آب مرد و بالفتح و کسر لام بمعنی امر است یعنی فرود آی و بالکسر فرود آمدن دو گروه باهم در کارزار۔

نسل بالفتح فرزند زه و زادن و پیدا افتادن مرغ و افتادن آن و ریختن پشم و وقت نیم ریختن ستور شدن و پیشی گرفتن بر قوم و جامه از کتف افتادن و بشتاب دویدن و بفتحتین شیر که از پستان بی دوشیدن بیرون آید۔

نسیل عسل گداخته و از موم جدا شده و انچه از پر و پشم و جز آن بیفتد و همچنین نسال بالضم۔

نشل بالفتح گوشت برکشیدن از دیگ۔

نشیل گوشت بی توابل پخته۔

نصل بالفتح پیکان و تیغ و کارد و نیزه نصول و نصال جمع۔

نصول بالضم زائل شدن رنگ حنا از دست و خضاب از ریش و بیرون افتادن پشم از ستور و موی از خضاب و در ماندن پیکان بجائے۔

نصیل پیوند میان سر و گردن۔

نضال بالکسر تیراندازی کردن باهم و به سخن و شعر نبرد کردن۔

نطول بالضم آب جوشیده به داروها بجای ریختن و بالفتح آب جوشیده به داروها

که بر اندامها ریزند۔

ناطل کوزه که شراب بدان پیمایند۔

نعل بالفتح معروف که آن را می پوشند و زمین درشت که سنگریزها از وی درخشند و پی که بر گوشهٔ کمان زنند و نعل السیف آهن بن نیام شمشیر۔

ناعل صاحب نعل۔

نعال بالفتح و تشدید عین نعل بند۔

نعثل بالفتح کفتار نر و پیر نادان و نام یهودی است که در مدینه می بود و نام مردی دراز ریش که حضرت عثمان رضی الله عنه را بدان تشبیه میکردند۔

نغل بفتحتین تباه شدن پوست و نسب و بکسر غین بد نسب و پوست خراب و ضائع شده و کینه ور شدن و سخن چینی کردن و تباهی کردن میان مردم۔

نفل بالفتح عطیه و عبادتی که واجب نبود و بفتحتین غنیمت و گیاهی ست و بالضم و فتح فا البعد از سه روز غرهٔ ماه سه روز دیگر

نقل بالفتح از جای بردن و موزه و نعل کهنه و جامه را پاره زدن و دوختن و بکسر نون نیز آمده و بالضم انچه بر شراب و جز آن خورند و بفتحتین پری که از تیری بتیری نهند و سنگستان با درخت و بیماری شتر که در سم او بهم میرسد و حاضر جوابی و بکسر قاف حاضر جواب۔

نقیل راه و نوعی از رفتار۔

نکال بالفتح عقوبت۔
نکل بالکسر بند آهن و بند لگام و مرد راه بر دم دار آزموده قوی و بفتحتین مرد دلیر و راست و قوی و آزموده۔
نکول بالضم باز ایستادن از دشمن و از سوگند۔
ناکل ترسنده و ضعیف دل و از سوگند باز ایستاده۔
نمل بالفتح مورچه و دانهای خرد که بر اندام ظاهر شود و اطبا آنرا از باب خیلاند و بالفتح و کسر میم بی قرار و بی آرام و عیب کننده و سخن چین۔
نول بالفتح نوردیدن و عطا دادن و اجرت کشتی و دوخانهٔ روان و چوبی که بران پارچه پیچید دقت بافتن مرادف منوال و بالضم طائفه ایست از سیاهان۔
نوال بالفتح عطا و بفتحتین نائل و صواب
نوفل دریا و مرد بسیار عطا و نام پادشاهی از پادشاهان عرب۔
نهشل بالفتح گرگ و چرغ و نام مردی ست
نهل بالفتح و بفتحتین نخست خوردن و تشنه شدن و سیراب شدن۔
ناهل تشنه و سیراب۔
نهل بضمتین جمع۔
نیل بالفتح دریافتن و بالکسر رود مصر۔

فصل النون مع المیم

نئیم نالهٔ نرم و آواز دادن کمان و شیر۔
نجوم بالضم ست ستارگان و برآمدن گیاه و ستاره و دندان و شاخ و پدید شدن مردم بدزیب۔
نجم ستاره و گیاه بی ساق و نام پروین و بدین معنی الف و لام لازم آن باشد و اصل و وقت معین و وظیفه۔
نحیم نالیدن و تنحنح کردن۔
نادم پشیمان۔
ندم بفتحتین پشیمانی و پشیمان شدن۔
ندیم پشیمان و حریف شراب جز آن و همنشین بزرگان۔
نسیم باد نرم و اول باد که وزیدن گیرد۔
نسم بفتحتین مردم۔
نشم بفتحتین درخت که از وی کمان سازند و خال خال شدن پوست گاو و جز آن و بد شدن مردم در کاری با کسی و بجز شین آنچه بر و نقطهای سیاه و سفید باشد۔
نظم بهم پیوستن و در کشیدن جواهر در رشته و سخن را وزن و ترتیب دادن و شعر و رشتهٔ مروارید و گروه ملخ و نام سه کوکب از جوزا۔
نظام بالکسر رشتهٔ جواهر و رشته که در و چیزها را پیوند کنند۔
ناظم شعر گوینده و مهره برشته کشنده و مرغ خانگی که در شکم تخم داشته باشد۔
نعیم دست رس و نیکی و ناز و مال۔
نعم بالضم نام زنی و نازکی و نرمی و نیکوئی خلاف بؤس و بالکسر و فتح میم نیکوست و بفتحتین چارپا الانعام جمع و بسکون میم حرفی ست بمعنی آری و بکسر نون و فتح عین جمع نعمة و معنی آن گذشت۔
نعام بالفتح شترمرغ و چوب بر بنای سر چاه گذارند و زیر قدم و نشان که در راهها نصب کنند و موضعی ست۔
نعائم منزلی است از منازل قمر۔
ناعم نازک و بناز و نعمت پرورده و قلعه ایست از قلاع خیبر۔
نغم بالفتح سخن آهسته گفتن و بفتحتین آوازها جمع نغمة۔
نقم بالفتح عتاب کردن بر کسی ناپسند داشتن کار و عیب کردن و داد ستاندن و کینه گرفتن و بکسر نون و فتح قاف عقوبتها جمع نقمة۔
نم بالفتح و تشدید میم سخن چینی کردن و نقش زدن و حرکت کردن و سخن چینی۔
نمام بالفتح و تشدید میم سخن چینی و گیاهی ست خوشبو که آنرا بالفارسی سیسنبر خوانند۔
نمائم سخن چینیها جمع نمیمة۔
نوم بالفتح خواب کردن و خواب۔
نائم خواب کننده نیام بالکسر جمع و لیل نائم شب آرمیده۔
نهم بالفتح حرص کردن و بخروشاندن و بانگ بر چارپا زدن و لعصا زدن و انداختن و آواز کردن شیر درنده و فیل و بفتحتین اشتها

طعام شدن و سخت حریص شدن طعام را
بکسر با حریص به طعام -
نهیم حریص و آواز شیر و فیل -
نهام بالضم نام مرغیست -
نیم بالکسر نور کهای ریگ از وزیدن باد
شود و پوستین کهنه و نام درختی ست -

فصل النون مع النون

نتن بالفتح گنده شدن و گنده گردیدن بوی ناخوش
نجران بالفتح تشنه و سوراخ آستانه مور
کرپاشنه در بدان میگردد و شهریست در یمن -
ندمان بالفتح پشیمان -
نزدان بفتحتین برجستن -
نسیان بالکسر فراموش کردن و ترک نمودن
و بالفتح مردی که بسیار فراموشی داشته باشد -
نسوان بالکسر زنان -
نشوان بالفتح مست -
نصران نام دهی ست در شام که نصاری
در ان پیدا شدند و جمع نصرانی نیز گفته اند چنانکه
روم و رومی و زنج و زنجی و لهذا صاحب
صحاح گوید نصاری جمع نصران است -
نطرون بالفتح بورهٔ ارمنی -
نعمان بالضم جارتیان جمع نعم و نام ملک عرب
که آنرا النعمان ابن منذر گویند و نام امام اعظم
ابو حنیفه کوفی رحمة الله علیه و بالفتح رود و خانه
الیست که بطرف طائف میرود و آنرا نعمان
الاراک گویند -

نون ماهی و دوات و تیزی تیغ و
نام شمشیری ست و حرف معروف و ذوالنون
لقب یونس پیغامبر ست -
نبدلان بالفتح وضم دال کابوس -
نهروان بفتح نون و بهر سه حرکت را
و بضم هر دو سه ده اعلی و اوسط و اسفل
میان بغداد و واسط -

فصل النون مع الواو

نبو بالفتح و بضمتین و تشدید واو دور شدن
و واپس جستن از زخم شمشیر و بجای قرار نگرفتن
و موافق نیامدن و کارنا کردن -
نجو بالفتح راز گفتن و بوئیدن بوی دهن و
خواستن و غائط کردن و سلخ درخت بریدن
و پوست از گوشت باز کردن و راز و سرگین
و آنچه از شکم بیرون آید -
نحو سوی و راه و مانند و علمی که اعراب کلام
عربی بدان دانسته شود و قصد و آهنگ
کردن و برگردانیدن و نام مردیست و نحو
قومی از عرب که بدو منسوب اند -
ندو بالفتح به مجلس جمع کردن مردم را و به
مجلس مردم رفتن و بخشش کردن و چریدن
شتر مابین آب خوردن اول و دوم -
نزو بالفتح برجستن -
نضو بالفتح موی پیشانی گرفتن -
نضو بالکسر شتر لاغر و جز آن و چوبیه تر تا
موضع پیکان و جامه کهنه و بالفتح و بضمتین

و تشدید واو تافل شدن رنگ خضاب
نطو بالفتح دور شدن -
نقو بالفتح مغز از استخوان بیرون و بالکسر
استخوان با مغز و بضمتین و تشدید واو
افزایش کردن و برآمدن گیاه از زمین
و بالیدن آن -
نهو بضمتین و تشدید واو باز دارنده -

فصل النون مع الهاء

نبه بالفتح آگاه شدن و بفتحتین و کسر
شهرت یافته و ناپدید شده که معلوم نشود که
کدام وقت ناپدید شده که ناگاه پیدا شود و
نام مولای پیغامبر صلی الله علیه وسلم -
نابه و نبیه بزرگوار و مشهور به بزرگی -
نده بالفتح راندن چارپا و باز داشتن -
نزه بالفتح و کسر پاک و خالی و دور و بزرگوار
و بلند همت -
نفه بفتحتین کند شدن در رفتار و در ادراک
و بد دل شدن -
نافه کند رفتار و کند ادراک مانده شده
نقه بفتحتین و **نقوه** بالضم دریافتن و
گوش به سخن کردن و از بیماری به شدن -
ناقه از بیماری به شده -
نوه بالفتح بزرگوار شدن و سطبر و قوی و
بلند شدن -

فصل النون مع الیاء

نائی بالفتح و سکون همزه دور شدن

در بصلاح آوردن۔
نبی خبر دہندہ و مشرف بر خلق و پیغامبر
نجی بالفتح و تشدید یا راز گفتن و ہمراز۔
ناجی شتر چست رفتار و رہیدہ۔
نجی بالکسر خیک روغن۔
ناخی قصد کنندہ و گردانندہ۔
نادی و ندی مجلس و جمع شدن گاہ مردم
در دو مان۔
ناسی فراموش کنندہ۔
نسی چیز فراموش کردہ شدہ و چیز زبون
کہ در منزل سفر آن را انداختہ باشند و بدان
التفات نکردہ و رکوی پاک کردن حیض زنان
نضی بالضم و تشدید یا شمشیر کشیدن و پیشی
گرفتن ستور بر دیگر ستوران و جامہ برکندن
و گذشتن تیر از نشانہ و بالفتح موضع پیکان
تیر یا بعد از جای پیکان تا پر تیر و موضع گردن کہ
مابین شانہ باشد تا سر و تیر نوتراشیدہ کہ ہنوز
پر و پیکان نہادہ باشند۔

نعی بالفتح خبر مرگ بہ کسی دادن و اظہار و
شہرت کردن بدی کسی خبر مرگ و بالفتح
و تشدید یا خبر مرگ
دہندہ و ہمچنین ناعی۔
نفی بالفتح راندن و راندہ شدن و سست
کردن و نیست کردن و بکسر فا و تشدید یا
آنچہ بجہد از دیگ وقت جوش و آنکہ ریزد
از آب دلو و آنچہ بجہد از دستہای اسپان
از سنگریزہ و جز آن و آنچہ بردارد باد
از خاک و جمع کند زیر بیخ درختان مرادف
نفیان و سپرے کہ از برگ خرما سازند
و آنکہ لشب نیاید از لشکر عظیم و عید و تہدید
نقی بالکسر مغز استخوان و پیہ چشم و بالفتح
و تشدید یا پاک و خالص۔
نمی بالفتح چیزی بر سر چیزی نہادن
و چیزی بکسے اسناد کردن و نسبت کردن
چیزی بکسے خبر داشتن و رسانیدن سخن
بر وجہ صلاح و بالضم و تشدید میم خیانت و
عیب عداوت و طبیعت و فلوس و
دراہم مغشوش کہ دران مس و ارزیز
بودہ باشد۔
نامی افزایش کنندہ۔
نواصی مویہای پیشانی و بزرگان
قوم جمع ناصیہ۔
نواحی طرفہا و گوشہا۔
نہی بالفتح باز داشتن و منع کردن
و بالکسر بعضے از آب سیل کہ جای ماندہ
باشد و بہ فتح نیز آمدہ۔
ناہی باز دارندہ۔
نواہی باز دارندگان جمع ناہیہ۔
نی بالکسر و تشدید یا ناپختہ و خام
و بالفتح پیہ۔

❖ ❖ ❖ ❖
❖ ❖ ❖
❖ ❖
❖
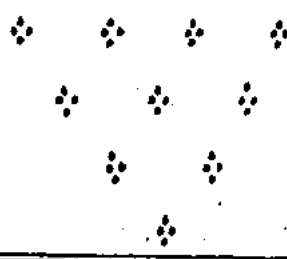
باب الواو

فصل الواو مع الالف

وبا بروزن نبا پراز و باشندہ زمین۔
وبا بہمزہ و غیر ہمزہ مرگ عام کہ بسبب
فساد ہوا بہم رسد۔
وثقی بالضم استوار۔
وجعی بالفتح بیماران و درد مندان۔
وحی بفتحتین سودہ شدن سم ستور و درد سم یافتن ستور

وذا باز داشتن و عیب کردن۔
وری بفتحتین آتش از آتش زنہ بیرون
آوردن و علتی ست و خلق عالم۔
ورقا کبوتر۔
وسطی بالضم فاضل تر و میانہ و انگشت
میانگی۔
وشا بالکسر جامہای رنگین جمع وشی۔

وضو بالضم دست و روی شستن
برای نماز و بالفتح آبی کہ بدان دست و
روی شویند۔
وضی نیک و پاک۔
وطا بالفتح رفتن و پای بر زمین نہادن
و پائمال کردن و بالکسر و مد ہمزہ باکسی
موافقت کردن و جامہ کہ بر ہودج و جز

آن بیندازند یا جای بگسترند۔
وغا بالفتح فریاد و غوغا کردن و در لغل گرفتن و آواز و غوغا و بالکسر مدہمزه باران وظرف۔
وعثار بالفتح سختی سفر۔
وعسار زمین نرم ریگستان۔
وغار بالفتح جنگ و آواز و غوغا۔
وفار وعده بجا آوردن۔
وقار بالکسر و بالفتح آنچه آن نگاہ دارند و سیر
وکار بالکسر بند خیک و کوزه و سر بند ہر چه باشد۔
ولار بالکسر دوستی داشتن و بیلپه کاری کردن و دوستی و بالفتح میراث بندهٔ آزاد و یاران دوستان۔
ونی به فتحتین سست شدن و مانده شدن

فصل الواو مع البار

وأب بالفتح و سکون ہمزه شرمنده شدن و سر درکشیدن از شرم و شتر بزرگ و سم مغاک دار۔
وتب بالفتح و ثوب بالضم و ثیب جستن
وجوب لازم شدن و سزاوار شدن و افتادن و مردن و فرو شدن آفتاب و مقرر شدن بیع۔
وجیب طپیدن دل۔
وجب بالفتح مرد بد دل۔
ورب به فتحتین تباه شدن اصل۔

وسب بالفتح بسیار شدن گیاه در زمین و بالکسر گیاه انبوه۔
وصب به فتحتین بیماری۔
وصوب بالضم ہمیشه بودن۔
واصب ہمیشه و دائم و شدید۔
وطب بالفتح مشک شیر که از پوست بچهٔ شیرخوار سازند و مرد سخت دل بدعہد
وطوب بالضم پیوسته بودن برکاری۔
وعب بالفتح مردم نادان و متاع سقط و شتر فربه و اوغاب البیت ظروف خانه
وقب بالفتح مغاکی در سنگ که آب باران گرد آید و ناوَدان و در رفتن به چیزی و فرو شدن آفتاب و جز آن۔
وکب بالفتح بپای خاستن۔
وکوب بالفتح آہو و ناقه فراخ گام۔
ولوب بالضم پیوستن و رسیدن۔
وہب بالفتح بخشیدن۔
وہاب بتشدید ہا بسیار بخشنده و ہمچنین وہابه و تا از برای مبالغه است
ویب بالفتح وای مرادف ویل۔

باب الواو مع التار

وتیرة راه و سستی و حلقه که بآن نیزه زدن آموزند و سپیدی پیشانی اسپ و پرده که مابین ہر دو سوراخ بینی می باشد۔
وترة بالفتح رگی که در اندرون بن ذکر می باشد و پرده که مابین ہر دو سوراخ بینی می باشد و گرداگرد چیزی۔
وباجة درشت و آگنده گوشت شدن
وثیقة پیمان و عہد۔
وجبة بالفتح افتادن و شبانه روزی یکبار خوردن و یکبار دوشیدن۔
وجوبة بالضم بد دل شدن۔
وجازة کوتاه شدن سخن۔
وجاہة روشناس شدن و خوب شدن و خداوند جاه و بزرگواری شدن۔
وجنة بہر سه حرکت واو موضع بالای رخ آدمی که بلند برآمده باشد و جنات جمع و بالفتح و کسر جیم ملخی که آنرا کوفته سازند و بر روغنی چرب کنند و بخورند۔
وجہة بالکسر قبله و موضعی که روی بطرف او باشد۔
وجیہة زن روی شناس خداوند جاه و زن خوب شکل۔
واجفة لرزنده و ترسنده و طپنده۔
وحدة یگانه شدن و تنہا شدن و یکی شدن۔
وحشة خالی و اندوه و تنہائی و دمندگی
وخامة بالفتح دشوار و گران شدن و بدگوار و ناسازگار شدن۔
وداوة آرزو کردن۔
ورودة گلگون شدن۔
ودعة بالفتح و به فتحتین مہره ایست سپید
ودیعة امانت۔

وراثة میراث یافتن ومیراث بردن۔
وردة بالضم رنگ گلگون وبالفتح گل۔
ورطة بالفتح زمینی که در وی راه نباشد و محل هلاکت۔
وراطة بالکسر فریب۔
ورثة بفتحتین میراث برندگان۔
وازرة گناه بردارنده۔
وزغة بفتحتین آفتاب پرست۔
وسمه برگ گیاهی ست که بدان موی را رنگ کنند و آن برگ گیاه نیل ست۔
وسادة بالکسر بالش۔
وساطة بالفتح بزرگوار شدن۔
وسامة بالفتح نیکوروی شدی۔
وسوسة بدی و کارهای ناصواب در دل انداختن و آواز زیور و اندیشه بد۔
واسطة درمیان بوده و میان جی و واسطة القلادة بهترین جوهر و مهره که درمیان قلاده کنند۔
وسیلة نزدیکی و دست آویز و هر چه به سبب آن نزدیکی جویند بچیزی۔
وسعة بالضم فراخی۔
وشمة بالفتح قطرهٔ باران و یک سخن۔
واشمة زنی که بر دست زن دیگر به سوزن نقش کند۔
مستوشمة زنی که بر دست او به سوزن نقش کنند فی الحدیث لعن الله الواشمة والمستوشمة۔

وشایة بالفتح دروغ گفتن و از کسی غیبی باز گفتن و بسیار فرزند شدن و زائیدن۔
وصافة بالفتح خدمت کردن و به خدمتگاری رسیدن کودکان۔
وصوصة نزدیک گردانیدن روی بند بچشم و برقع۔
وصایة بالفتح والکسر وصی شدن و پیوستن چیزی به چیزی و پیوسته گیاه شدن زمین و بهم پیوستن گیاه۔
وصیة اندرز۔
وصیلة زمین فراخ و فراخی و گوسپند ماده که هفت نوبت بچهٔ ماده زائیده باشد و نوبت هشتم بچهٔ نر و بچهٔ ماده بهم زاید و درین زمان گویند قد وصلت اخاها یعنی پیوند داد بچهٔ نر را با بچهٔ ماده و او را آزاد کنند و این در زبان جاهلیت بود و در اسلام منع شد۔
وصیفة کنیزک۔
واصلة زن موی پیوند کننده و مستوصلة زنی که طلب می پیوستن کند فی الحدیث لعن الله الواصلة والمستوصلة۔
وصمة بالضم عیب۔
وصلة بالضم پیوند و خویشی و بالفتح پارهٔ چیزی۔
واصیة زمینی که گیاه در و بهم پیوسته بود نباشد۔
وضاعة فرومایه شدن۔
وضیعة زیان کردن و باد زحت و آنچه بر مردم نهند از مال صدقات و گیاه و زیان در تجارت۔
وضعة بالفتح نهادن۔
وضارة بروزن لطافة نیکوروی شدن و روشن روی شدن و پاک و خالص و بی عیب شدن۔
واضحة دندانی که نمایان بوده باشد در وقت خندیدن۔
وضیمة گروه آدمیان و طعام ماتم و قدری از حشیش و گیاه۔
وطاة نرم شدن فراش و نشستن گاه و پامال شدن جای و گرفتن قال صلی الله علیه وسلم اللهم اشدد وطاتک علی مضر۔
وطیئة غرارهٔ پنبه و غیر آن و نوعی از خوردنی۔
وظیفة چیزی که برای کسی مقرر شده باشد۔
واعیة زن فریاد کننده و یا دو دارنده و نگهدارنده و این معنی ست قول باریتعالی اذن واعیة۔
وفادة بالکسر نزدیک پادشاه رفتن برسولی۔
وفات مرگ۔
وقت زمان و هنگام چیزی و زمان چیزی۔
وقایة نگهداشتن۔
وقاحة و وقوحة بالفتح سخت شدن سم و سخت روی شدن و بی شرم شدن۔
وقیعة بدگوئی از عقب مردم کردن و بدگوئی از پس مردم و کارزار و چاه یا آبگیر که در سنگ بوده باشد۔

واقعه خواب و حال و کار و سختی جنگ و حادثهٔ زمانه و قیامت۔
وقعه سختی جنگ۔
وکالة بالفتح والکسر وکیل شدن و ضامن شدن
ولادة زائیدن۔
ولایة بالفتح یاری کردن و بالکسر حاکم شدن و ولی کسی شدن و یار شدن و دوست شدن و یاری و پادشاهی و جمع شدگان برای یاری کردن مفرد و جمع آمده۔
ولولة بالفتح بر دو واو واویلا گفتن۔
ولیدة دختر و کنیزک۔
ولیجة صاحب سر و دوست۔
ولیحة بحای حطی غرارهٔ پشم و صوف۔
ولیمة طعام عروسی۔
وهلة بالفتح ترسیدن و نوبت ترس۔
واهیة سست و دریده و از هم افتاده
وهدة زمین دشت و نشیب و زمین فراخ

فصل الواو مع الثاء

ورث بالفتح میراث بردن و میراث یافتن
وارث میراث برنده۔
وطث بالفتح سخت زدن پای بر زمین مرادف وطس۔
وعث ناقص کردن کسی را به حسب بزرگی و زمین بغایت نرم چنانکه پای فرو رود و استخوان شکسته۔
ولث بالفتح زدن بعصا و جز آن و عهد بی اختیار و قصد نا استوار۔

فصل الواو مع الجیم

وشج بالفتح و سکون ثانی سه نقطه سطبر و درشت و حیوان آگنده گوشت۔
وج بالفتح و تشدید جیم دارو ییست که آنرا اگر ترکی گویند و نام شهریست از طائف
وسج بالفتح صلح افگندن میان قوم و صلاح آوردن و خون کشادن ستور و رگ داج و به فتحتین رگ گردن و همچنین وداج بالکسر اوداج جمع۔
وسیج نوعی از رفتار شتر۔
وشیج بالفتح بهم در رفتن۔
وشیج بهم در رفته و نام درختی ست که ازان نیزه سازند۔
ولوج بالضم در آمدن چیزی بچیزی
ولج بالفتح جایها و خارها که بدان از باران پناه برند جمع و لجة بفتحتین۔
ولیج آنچه در میان چیزی بوده باشد و از جنس آن نباشد۔
وهج بالفتح افروخته شدن آتش و به فتحتین افروختگی و سوزش آتش۔
وهاج بالفتح و تشدید ها درخشنده۔

فصل الواو مع الحاء

وتح بالفتح و سکون تای دو نقطه و کسر آن اندک و زبون و بخیل و خسیس۔
وجاح بهر سه حرکت پرده و پوشش و اجاح بهمزه نیز آمده و آب اندک که ته حوض را پوشد۔
وجیح استوار و محکم و جامهٔ سفت و استوار بافته۔
وحواح مرد چست و سبک و بحذف الف نیز آمده۔
ودح۔ بالفتح دارو ییست که آنرا زوفای تر گویند و بفتحتین گوسپند نر که بر ماده نرود۔
وذح به فتحتین بول و سرگین که بر دنبهٔ گوسفند و اطراف آن چسپیده باشد و چسپیدن بول و سرگین و خشک شدن آن بر دنبهٔ گوسپند۔
وشاح بالکسر و الضم حمائل۔
واشح قبیله ایست از یمن۔
وضوح پیدا و روشن شدن۔
واضح آشکار و روشن۔
وضح بالفتح و فتحتین روشنی و سپیدی و کشادگی راه و میان آن و برص و درم سره و پیرایه که از درم و دینار ساخته باشند و دندان و پیه۔
وضاح بالفتح و تشدید ضاد مرد سپید رنگ جمیل و پیر و مرد لقب جذیمهٔ ابرش و استخوان سپید که طفلان بدان در شب های مهتاب بازی کنند در عرب و هند متعارف است۔

سـ۵ اسپ زدن و بریدن رگ وداج

وطح بفتحتین سرگین و گل که بر سم و چنگال ستور و مرغ چسپیده باشد۔

وقح بالضم و بضمتین شوخی و سخت شدن سم چارپا و بی شرم شدن۔

وقاح بالفتح بی شرم و سم سخت و روی سخت و همچنین وقح بکسر قاف و وقح بضمتین جمع

ولیح و ولاح غرارهای پشم و پنبه جمع ولیجه۔

ویح بالفتح کلمهٔ ترحم چنانکه ویل کلمهٔ عذاب۔

فصل الواو مع الخاء

ورخ بفتحتین سست شدن و نرم شدن خمیر

وسخ بفتحتین چرک و چرکناک شدن دست و جز آن و بکسر سین چرکین۔

وضوخ بالفتح نیم دلو آب۔

وخ بفتحتین نام گیاهی ست۔

فصل الواو مع الدال

واد بالفتح و سکون همزه زنده در گور کردن و آواز سخت کردن و آواز سخت۔

وئید بالفتح آواز سخت و رفتار آهسته۔

وبد بفتحتین بدحال شدن و خشم کردن و وبد حال۔

وتد بفتحتین میخ و میخ زدن و تد انیز و بلندی درون دو گوش۔

وجود هستی و یافتن مطلوب۔

وجد بالفتح اندوهگین شدن و بالکسر توانگر شدن۔

وحد تنها شدن و یگانه شدن و یگانه نسیج الواحد ممتاز و منفرد و بفتحتین تنها و یگانه و بالکسر دوست۔

واحد یکی۔

وحید یگانه و تنها۔

وخد بالفتح نوعی از رفتار شتر۔

وداد بالکسر دوستی داشتن و بالفتح آرزو کردن و خواستن۔

ود بهر سه حرکت و تشدید دال دوستی داشتن و بالفتح میخ و کوهی ست و بالضم و بالفتح نام بتی۔

ورید رگ گردن۔

ورود در آمدن۔

ورد بالکسر پاره از خواندنی و جز آن که وظیفه باشد و به آب آمدن و به آب آیندگان از مردم و شتر و تشنگان لقوله تعالی و نسوق المجرمین الی جهنم وردا و منزل و نوبت آب و نوبت تپ و شیر درنده و سرخ رنگ و اسپ گلگون۔

وارد در آینده و راه و وارد الشفه آویخته لب و وارد الشعر دراز موی۔

وساد و ساده بالکسر بالین وسائد و وسد بضمتین جمع۔

وصید آستان و درود گیاهها که بیخهای آن بهم نزدیک باشد۔

وطد بفتحتین استوار کردن و پای بر جای کردن و گران سنگ گردانیدن و ثابت داشتن و بجای داشتن و سخت بر زمین انداختن۔

وطائد قواعد بنا۔

واطد ثابت۔

وعد بالفتح نوید دادن و این در خیر مستعمل میشود چنانکه ایعاد و وعید در شر

وغد بالفتح خدمت کردن کسی را بجهت خوردنی و ناکس فرومایه و غادم قوم و ضعیف چشم و تیری از تیرهای قمار که آنرا نصیب نیست و ثمر بادنجان و کودک۔

وفد بالفتح برسولی پیش کسی رفتن و سرکوه و ریگ و جمع وافد نیز آمده۔

وافد برسولی پیش کسی رونده و آنکه بر مرکب نجیب سوار شود و اشتر پیش رو و وفد جمع وفود و وفاد جمع الجمع و وافدان بلندی دو رخسار۔

وقود بالضم افروخته شدن آتش و همچنین وقد و قید بالفتح هیزم و آنچه بدان آتش افروزند۔

وقاد بالفتح و تشدید قاف شعله زن و افروخته۔

واقد بکسر قاف بر افروزندهٔ آتش۔

وکد بالفتح قصد کردن۔

وکاد بالکسر رسن که بوقت دوشیدن بر گاو بندند۔

ولد بالضم و بفتحتین فرزند مفرد و جمع

آمده و بالکسر بچه۔

ولید کودک و بنده ولدان و ولده بالکسر جمع

ولائد جمع ولیدة و معنی آن گذشت۔

والد پدر و گوسپند آبستن۔

ومد بفتحتین سختی گرمای شب۔

وهاد بالکسر زمینهای پست جمع وهده۔

فصل الواو مع الذال

وجذ چاهک آب گیر که در کوه می باشد وجاذ جمع۔

وقذ بالفتح بچوب زدن و کشتن چیزی را و سست گردانیدن و غلبه کردن خواب و ضعیف کردن از بسیاری عبادت یا بیماری

وقید لاغر و بی قوت۔

فصل الواو مع الراء

وراء بالفتح و سکون همزه ترسانیدن۔

وبر بفتحتین پشم شتر و پشم ناک شدن۔

وبار بالفتح زمین عاد۔

وتر بالکسر تنها و طاق و بالفتح و الکسر کینه و بالفتح کینه کشیدن و کم کردن از حق کسی و طاق کردن و بفتحتین زه کمان و تار ساز اوتار جمع و بالفتح و کسر تا کم کننده حق کسے

وتیر بالکسر بستر نرم و همچنین وثار بالفتح و بفتحتین آب گشتن در رحم که ناقه از وی آبستن نشود و بسیار گشنی کردن گشن۔

وجور بالفتح داروی که در دهان ریزند۔

وجر بفتحتین ترسیدن و بکسر جیم ترسنده

وجار بالفتح و الکسر غار کفتار۔

وحر بالفتح کینه و بفتحتین کرمکی ست سرخ در زمین چسبیده و کینه داشتن۔

وذر بالفتح گذاشتن و ترک کردن۔

واذر ترک کننده۔

وزر بالفتح پناه و کوه و بالکسر گرانی و گناه و پشتاره جامه و سلاح اوزار جمع و بر داشتن بار بر پشت و غلبه کردن۔

وزیر معروف و آنکه در بار برداشتن با کسے شریک باشد۔

وشر بالفتح روشن و نیک کردن دندان و بریدن چوب باره۔

وصر بالکسر عهد و قباله و عهد نامه۔

وضر بفتحتین چرک چربی و بوی ناخوش و چرکناک شدن۔

وطر بفتحتین حاجت۔

وعر بالفتح دشوار و اندکی از احسان و سختی گرما و کینه و خشم۔

وغر بفتحتین پر شدن سینه از خشم و کینه و وغر الجیش بانگ لشکر۔

وفر مال بسیار و تمام و بسیار کردن۔

وفور تمام شدن۔

وقر بالفتح گرانی گوش و گران شدن و گران کردن گوش را و شکافتن استخوان و بالکسر بار خر و استر چنانکه وسق بار شتر

وقار بالفتح آهستگی و آهستگی کردن۔

وقور بالفتح آهسته۔

وقیر مغاک در کوه مرادف وقرة۔

وکر بالفتح آشیانه مرغ و وکور جمع و بالفتح در آمدن و دویدن شتر و اسپ و پر کردن مشک۔

واکر مرغی که در آشیانه باشد۔

فصل الواو مع الزاء

وجز بالفتح کوتاه کردن سخن۔

وجیز و موجز سخن کوتاه۔

وخز بالفتح و بجای معجمه چیز اندک و نیز وخیز زدن و سوزن زدن و آمیختن۔

وزواز مرد شتاب کم عقل۔

وز بالفتح و تشدید زا بط آبی مخفف اوز

وشز بفتحتین جای بلندی و سختی اوشاز جمع۔

وعز بالفتح اشارت کردن و پیش رفتن

وفز بالفتح و بفتحتین شتاب و سفر و جای بلند۔

وکز بالفتح بمشت زدن و سوختن و نیزه زدن و دفع کردن۔

وهز بالفتح بهمه دست زدن و سختن

فصل الواو مع السین

وجس بالفتح آواز نرم کردن و کوفتن دل و در دل ماندن چیزی و آواز نرم۔

واجس بدل در آینده۔

ودس بالفتح اوّل گیاه کر روید و پوشیده شدن بر کسی و پوشانیدن و رفتن۔

ورس بالفتح گیاهی ست زرد فام مانند اسپرک۔

ورنیس جامهٔ رنگین بورس۔

وسواس بالفتح اندیشهٔ بد که در دل خطور کند و آواز نرم سگ صیاد و آواز زیور و هر آواز نرم و نام دیو و بالکسر اندیشهٔ بد در دل افگندن۔

وطیس تنور آهنی و حمی الوطیس سخت گرم شدن تنور یعنی سخت شدن جنگ کارزار۔

وطس بالفتح موزه زدن و سخت زدن ستور بسم خود را و شکستن۔

وقس بالفتح پوست باز کردن از جراحت و ریش و گرفتن جرب زن فاحشه و جرب۔

وکس بالفتح کم شدن و کم کردن و به فتحتین کمی

ولاس بالفتح و تشدید لام گرگ۔

وهس بالفتح کوفتن و سپردن و سخن چینی کردن و سخن چینی در انداختن۔

ویس بالفتح وای و این کلمه در محل استحقار گویند۔

فصل الواو مع الشین

ولش بالفتح دبهای دو نقطه اندک که زلون از دیگر جیز۔

وحش بالفتح جانور دشتی وحشی واحد و گشنه خالی و گرسنه۔

وخش مرد زبون و فرومایه۔

وروش بالضم گرفتن و طعام خوردن و ناخوانده بطعام حاضر شدن۔

وارش خورنده و ناخوانده بطعام آینده

ورش بالفتح نام راوی ست از رواة قراء۔

وشواش بالفتح سبک۔

وفش بالفتح نام مردی و جنبیدن۔

فصل الواو مع الصاد

وبص درخشیدن۔

ودص بالفتح سخن انداختن۔

وصوص بالضم سوراخ کردن پرده بمقدار چشم که از وی بنگرند۔

وصواص بالفتح روی بند خرد و سنگ درمیان زمین و صاد من جمع۔

وقص بالفتح گردن شکستن و به فتحتین کوتاهی گردن و کوتاه شدن آن و آتش و هیمهٔ خرد که بآن آتش افروزند و مابین دو فریضه نصاب زکوٰة که زکوٰة بران واجب نشود۔

وقیص آنکه گردنش شکسته باشد۔

وهص بالفتح شکستن و سخت پایمال کردن و سخت انداختن۔

فصل الواو مع الضاد

وخض بالفتح جستن و نیزه زدن۔

وخیض نیزه زده شده۔

وفض بالفتح شتاب۔

وفاض بالکسر تیردانهای چرمین که برای تیر سازند جمع وفضة۔

ومض و ومیض و ومضان درخشیدن برق بی آنکه پراگنده شود در ابر

فصل الواو مع الطاء

ولوط بالضم ضعیف رای شدن و به فتحتین وبط بالفتح و به فتحتین۔

وابط ضعیف و بددل۔

ونشط بالفتح باز داشتن۔

وخط بالفتح پیدا شدن سفیدی موی و سخت نیزه زدن چنانکه گذارا شود و شتاب رفتن۔

وراط بالکسر بدر کردن گوسپند از میان گوسپندان۔

وسط بالفتح میان چیزی و به فتحتین میانه رفتن و میانه در است و برگزیده و بزرگوار۔

وسیط میانه و بزرگوار و آنکه در نسب میانه و در محل رفیع باشد۔

وسوط بالضم میانه رفتن و بالفتح نوع خانه ایست که از موی و پشم سازند و شتر ماده که بسیار شیر دهد چنانکه یکبار ظرف پر شود۔

واسط نام شهریست معروف و واسطة الکور پیش پالان شتر۔

وسائط میانجی ها جمع واسطة۔

وطواط پرستوکه آنرا خطاف نیز گویند و مرد ضعیف و شپره را نیز گفته اند ولقب شاعری ست معروف۔
وقط بالفتح آبگیر مغاک در زمین سخت یا کوه که دران آب گرد آید و همچنین وقیط وقاط جمع و انداختن ورفتن خروس بر ماکیان ویوم الوقیط روز جنگ میان بنی تمیم و بکر بن وائل۔
وهط بالفتح زمین نشیب و نام موضعی است که عمرو بن عاص را بود۔

فصل الواو مع الظاء

وشظ بالفتح شکستن استخوان و میخ چوب پاره در بن دستهٔ تبر و تیشه کردن تا استوار شود۔
وشیظ جماعهٔ آدمیان که متفرق باشند۔
وشائظ چیزهای زائد که بکار نیاید۔
وعظ پند دادن۔
واعظ پند دهنده و وعاظ جمع۔
وکظ بالفتح دفع کردن و آراستن۔
واکظ دفع کننده۔

فصل الواو مع العین

وجع به فتحتین دردمندی و رنجوری اوجاع جمع رنجور و دردمند شدن۔
وجیع دردناک۔

وداع بالفتح بدرود۔
ودیع و وداع تن آسان و ترک کننده۔
ودائع امانتها جمع ودیعه۔
ودع بفتحتین مهرهٔ سپید که از دریا بیرون آورند و قلندران بنوازند و بعضی گفته اند از جنس صدف ست و دران کرم می باشد۔
ورع بالضم والفتح بد دل شدن و حقیر و کوچک شدن و بالفتح پرهیزگار شدن و بفتحتین پرهیزگار شدن و پرهیزگاری و ترسنده و به فتح واو و کسر را پرهیزگار و ترسنده و بد دل و کوچک ضعیف۔
وروع بالضم بد دل شدن و حقیر و کوچک شدن۔
وزع بالفتح باز داشتن و اول و آخر لشکر را فراهم آوردن۔
وازع باز دارنده و سگ مهتر و سالار لشکر که صف را بترتیب دارد و سلطان و حاکم۔
وزوع بالضم برانگیختن کسی را بر چیزی
وسع بالضم فراخی و توانگری و دسترس و توانائی مرادف وسعت و به فتحتین اسپ فراخ گام و همچنین وساع بالفتح۔
وسیع فراخ و تمام آبی ست۔
واسع فراخ و احاطه کننده و دریابنده چیزی و نامی ست از نامهای حق تعالی

وشع بالفتح ببالا بر آمدن۔
وشوع بالفتح داروی که در دهان یا در بینی کنند۔
وشیع درخت خشک افتاده باشد و شاخ ریزها و گیاه و بافته از ریشهٔ درخت خرما و جز آن که بر بام خانه افگنند تا گل بر سر آن ریزند و پرچین از درخت و چوب برگرد باغ کرده شود۔
وشائع جمع وشیعه و آن غلولهٔ ریسمان و لقمهٔ طعام باشد۔
وصع بفتحتین مرغیست خرد برابر گنجشک و بعضی گفته اند بچهٔ گنجشک۔
وضع بالفتح نهادن چیزی درجای و زائیدن و امانت نزد کسی گذاشتن و به شتاب رفتن و مقنعه انداختن از سر و همچنین موضع و موضوع و از مرتبهٔ خود افگندن چیزی را و بالضم در آخر طهر آبستن شدن زن و بچه که در آخر طهر رسته شود۔
وضیع خرمای تر که خشک ناشده در ظرف گذارند و فرومایه و ناکس و امانت۔
واضع نهنده چیزی و زن بی مقنعه۔
وضائع بارها و درختها و شور گیاهها جمع وضیعه۔
وعوع بالفتح روباه و مرد زیرک۔
وعواع آواز و غوغا و گروه مردم و درد زشت و آواز نرگوزن۔
وقوع بالضم افتادن و فرود آمدن مرغ

وقع بالفتح جای بلند و سر کوه و سختی گرما و بجنگ در انداختن سخن از هر جنس درانداختن و تیز کردن مردم را به سخن و کارد و شمشیر را بفسان و چکش زدن بر چیزی و به فتحتین سنگ وقعه یکی و سوده شدن پای و تنگ شدن سم ستور از سنگ و از زمین درشت و دردناک شدن پای از برهنه پائی۔

وقیع سمی که تنگ و سوده شده باشد از سنگ و زمین سخت و کارد و شمشیر تیز کرده به سنگ و سوهان۔

واقع افتاده و مرغ فرود آینده از هوا و فعل متعدی خلاف لازم و نسر واقع ستاره ایست برابر نسر طائر۔

وقاع بالکسر کارزار کردن و جماع و بالفتح و تشدید قاف عیب کننده مردم۔

وقائع کارزارها و بدگوئیها پس مردم و آبگیرها که آب باران دران جمع شود جمع وقیعه۔

وکع بالفتح گزیدن مار و کژدم و بدست زدن پستان گوسپند در وقت دوشیدن تا شیر بیرون آید و سر زدن بچه را بوقت مکیدن و به فتحتین انگشت ابهام بر سبابه افتادن و بر همدیگر افتادن انگشتان و سخت شدن۔

وکیع سخت و محکم و نام مردی دانشمند معروف و مشکی که ازان آب بیرون تراود و اسپی که خوی نه کند و بعضے بمعنی استاد نیز گفته۔

ولوع بالفتح حریص شدن بر چیزی و حریص۔

ولع بالضم دروغ و بالفتح دروغ گفتن و باز داشتن و به فتحتین حریص شدن۔

ولیع غنچه ناشگفته خرما و جز آن که آن را طلع گویند۔

والع دروغ گو۔

فصل الواو مع الغین

وبغ به فتحتین هلاک شدن و گنهگار شدن و گناه و مردم کم عقل۔

وتغ بالفتح ناقه را و تیغه شناختن و آن رکوی ست که در اندام ناقه کنند تا بر بچه غیر مهر آرد و بچه خود پندارد و شیر دهد آن را درچه نیز گویند۔

وزغ به فتحتین آفتاب پرست۔

وشغ بالفتح چیز اندک۔

ولوغ بالضم آب خوردن سگ و جز آن و همچنین ولغ به فتحتین۔

فصل الواو مع الفاء

وجف به فتحتین و وجیف طپیدن و لوحی از رفتار شتر و جنبانیدن و لرزان شدن چیزی۔

واجف طپنده و لرزنده۔

وحف بالفتح و به فتحتین گیاه انبوه و موی بسیار و نیکو مال بسیار۔

واحف گیاه سبز بسیار و نام موضعی ست

وحاف سنگهای سیاه جمع وحفه۔

وخف بالفتح در آب زدن گل خطمی تا لعاب ازان بیرون آید۔

وخیف خطمی بدست مالیدن۔

ودف بالفتح چکیدن خون و آب و روان شدن آن۔

ودیف به شتاب رفتن و خرامان رفتن

ورف و **وریف** فراخ افتادن سایه و بالیدن و سبز و سیراب شدن گیاه

وارف فراخ و سبز و تازه۔

وزیف شتافتن در رفتن۔

وصف صفت کردن۔

وصیف خدمتگار و کنیز۔

وصاف به تشدید صاد بسیار صفت کننده

وطف فتحتین دراز ابرو و دراز مژه شدن موی آن و خوش میش شدن و کوتاه شدن موی گوش شتر و موی مژه او

وظف بالفتح کوتاه کردن پای بند شتر و پیروی کردن۔

وظیف باریکی ساق و ذراع شتر و اسپ و جز آن که در زیر رسغ ست۔

وظائف روزمرها از طعام و خدمت و کار و ذکر و مانند آن جمع وظیفه۔

وعف بالفتح و غین معجمه ضعف بصر و چیزی که بر شکم بز نر زنند تا گشنی نه کند۔

وقف بالفتح دستیانه از عاج و ایستادن و وا داشتن و مطلع شدن بر چیزی و وقف کردن

چیزی پر از قرار۔
وقوف دانستن وایستادن وایستاده کردن و واداشتن۔
واقف ایستاده و داننده چیزی و گروهی از انصار۔
وکف بالفتح چکیدن باران از سقف خانه چکیدن آب از چیزی و نطعی که بر آن می نشینند و بفتحتین گنهگار شدن و با عیب ناک شدن و گناه و عیب و کرانهٔ کوه۔
وکاف بالکسر پالان خر واسپ جز آن۔
وکوف بالفتح شتر مادهٔ بسیار شیر۔
وکیف بیائی چکیدن باران از سقف و چکیدن آب از چیزی۔
ولاف بالکسر الفت کردن و نوعی از دویدن و باهم آمدن قومی و پیاپی آمدن۔
وهف و وهیف بالیدن و سبز شدن گیاه و برگ تر آوردن آن۔

فصل الواو مع القاف

ولوق بالضم ہلاک شدن و ہمچنین لق بفتحتین۔
وثوق بالضم اعتماد و استواری۔
وثاق بالفتح و الکسر بند۔
وثیق استوار۔
ودق بالفتح باریدن باران و نزدیک شدن و آرام یافتن بچیزی و گشن جستن مادیان و دیدن بمعنے ست و وداق بالکسر و فات

وقین بفتحتین بلائیکه دو روے دارد و گویا از ہر دو جانب می آید۔
ودوق و ودیق مادیان گشن خواه۔
وادق تیز رو۔
ورق بالفتح برگ از درخت جنبیدن و برگ برآوردن درخت و بالضم سالها که باران دران نباشد و اوراق جمع و بالکسر و الفتح و فتح را و وکسر را درم و سیم مسکوک جمع و مفرد آمده و بفتحتین برگ درخت و کاغذ بریده و نوجوانان و مال از درم و دینار و گوسپند و شتر و جز آن و پارهٔ خون که گرد شده بر زمین افتاده باشد۔
وراق بالفتح سبزی زمین از گیاه و زمین سبز پر گیاه و بالفتح و تشدید را کاغذ ها برنده و ورق کننده و مرد بسیار سیم و نوم بسند۔
وسق بالفتح گرد کردن و راندن و بار کردن و بار برداشتن و بار گرفتن و آبستن شدن شتر ماده و بفتحتین بار شتر و مقدار شصت صاع۔
واسق شتر مادهٔ آبستن وساق بالکسر جمع
وشق بفتحتین قدید کردن گوشت جانوری ست که از پوست آن پوستین سازند و آن پوستین را نیز گویند۔
وشیق گوشت قدید کرده۔
واشق بکسر شین نام سگی و نام مردیست
وعاق بالضم آواز شکم ستور در وقت رفتن و آواز غلاف قضیب چارپا در وقت

برآوردن قضیب و ہمچنین وعیق۔
وعق بالفتح و کسر عین بدخو۔
وفاق بالکسر سازگاری کردن۔
وفق بالفتح موافق آمدن و سازگار شدن و سازگار و لین شونده۔
وقواق بدل و نام درختی است و بعضے گفته اند نام جائیست۔
ولق بالفتح شتافتن و ہمیشه رفتن و دروغ گفتن و زدن شمشیر و نیزه و جز آن و نوعی از رفتار ناقه۔
ومق بالفتح دوست داشتن۔
وامق دوست دارنده و نام مردیست که عاشق عذرا بود۔
وہق بالفتح و بفتحتین کمند۔

فصل الواو مع الکاف

ودک بفتحتین مردم و چربی گوشت و فربهی کیان۔
وراک بالکسر مانند بالش چیزی که در پیش پالان شتر بندند۔
وروک بالضم بر پہلو خفتن و بر سرین نشستن
ورک بالفتح و کسر را سرین و یکطرف ران و بسکون را نیز آمده و ورک بضمتین جمع
وسک بالفتح و الضم شتافتن و شتاب
وشاک بالکسر بایکدیگر شتاب کردن و نیک شتابیدن و تیز روی و چستی۔
وعک بالفتح تیزی تب و ضعیف کردن

کسی را۔

وکواک بالفتح بددل و ترسنده۔

ویحک کلمهٔ ترحم با کاف خطاب یعنی ترحم است مرترا۔

ویلک یعنی وای مرترا و ویک بحذف لام نیز آمده۔

فصل الواو مع اللام

وأل بالفتح و سکون همزه و۔

وؤول بالضم پناه و پناه بردن۔

وبل بالفتح باران بزرگ قطره باریدن و سخت و دشوار شدن و گران و ناگوار شدن۔

وبال بالفتح ناگوار و دشوار شدن۔

وابل بالفتح قبیله ایست و باران بزرگ قطره۔

وبیل دشوار و ناگوار و دستهٔ هیزم و عصای بزرگ۔

وثل بفتحتین رسن از لیف خرما۔

وثیل لیف خرما و نام مردی ست و بمعنی عصا هم آمده۔

وجل بفتحتین ترسیدن و بکسر جیم ترسنده۔

وحل بفتحتین گل لای و در گل و لای افتادن۔

وذائل آئینهای و تارهای نقره جمع وذیله۔

ورل بفتحتین جانوریست مشابه سوسمار و سقنقور۔

وسیل و وسائل جمع وسیله و معنی آن گذشت۔

وشل بفتحتین بیاپی و آب اندک و نام کوهی ست بتهامه و چکیدن آب و آب چکان شدن خانه و جز آن۔

وشول بالضم شستی اندک و کمی فائده و بهره و بالفتح ناقه که از پستان او شیر بچکد از بسیاری شیر۔

واشل آب چکاننده و چکنده۔

وصل پیوند و پیوستن و ضد هجر و پیوند کردن و مثل آن مانند۔

وصول رسیدن۔

واصل بچیزی پیوسته و پیوند کننده و نام مردیست۔

وصائل جامهای مخطط یمانی۔

وصال بالکسر بکسی پیوستن و کاری پیوسته کردن۔

وعل بالفتح پناه و چاره و بکسر عین مرد قوی بز کوهی وعول و اوعال جمع۔

وعول بالضم بر درخت رفتن و نهان شدن۔

وغل بالفتح در مجلس شراب ناخوانده آمدن و شرابی که واغل خورد و مرد فرومایه و آنکه بمجرد خوردنی خدمت کند و چاره و بکسر غین بد غذا۔

واغل آنکه ناخوانده به مجلس شراب بیاید

وقل بالفتح درخت مقل و برآمدن بر کوه و همچنین وقول بکسر قاف و ضم آن اسپی که در کوه و سنگلاخ سبک رود و هر چیزی که بر قلعه کوه برآید۔

وکل بالفتح کار بکسی واگذاشتن و همچنین وکول بالضم و بفتحتین مرد عاجز که از عاجزی خود را بمردم واگذارد۔

وکال بالفتح و الکسر کاهلی کردن در رفتن۔

وکیل آنکه بار و کاری گذاشته شود۔

وهل بالفتح دل کسی بجای رفتن که مراد او نباشد و بدل آوردن چیزی بی قصد و بفتحتین ترسیدن و غلط و سهو کردن۔

ویل بالفتح وای و سختی و عذاب و نام وادی ست در دوزخ۔

فصل الواو مع المیم

وآم بالکسر مد همزه بر وزن کتاب موافقت کردن و مباهات کردن۔

وثم بالفتح کوفتن و شکستن و فراهم آوردن و دویدن۔

وثیم آگنده گوشت۔

وجوم بالضم خاموش شدن از اندوه و خشم و سخت گرم شدن و سخت غمگین شدن۔

وجیم سخت گرم و بجای حای حطی نیز آمده۔

وجم بفتحتین نشانها و بناها در راهها و صحراها وجمه واحد۔

وحام بالکسر نام جانوری ست که دشوار آبستن شود و آنچه آرزو کند زن آبستن و برای خوردنی۔

وحم بفتحتین آرزو کردن آبستن چیزی را از طعام و همچنین وحام بالفتح۔

وخم بالفتح قصد کردن و بالفتح و کسر خا گران
و دشوار و بدگوار و ناسازگار شدن و
همچنین وخیم و وخام بالکسر جمع۔
وخام بالفتح ناگوار شدن و دشوار و نا
سازگار شدن و همچنین وخوم۔
ودم بالفتح دوالهای اطراف دلو و بریده
شدن دوالهای آن و گوشتهای خشک
ناالیل و رحم ناقه که از ولادت او را بازدارد۔
وذام بالکسر شکنبهٔ رودها جمع وذمة بالفتح۔
وذائم بهاها و نذرها که براه بیت الله فرستند
جمع وذیمه۔
ورم به فتحتین آماس اورام جمع و آماسیدن
و ورم انفه یعنی پرباد شد بینی۔
وزم بالفتح بر روی درافتادن در خوردن۔
وزیم گوشت خشک سمار و ملخ و جز آن
و تره و سبزی دسته کرده و مرد بسیار گوشت۔
وسم بالفتح نشان کردن و داغ کردن و
نشان۔
وسام بالفتح نیکوروی و خوبصورت شدن
و همچنین وسامه۔
وسیم نیکوروئی۔
وشم بالفتح نقش و نگار و شام بالکسر جمع و نام
شهریست در یمامه و نقش کندن بر دست
و جز آن بسوزن۔
وصم بالفتح عار و عیب و شگاف۔
وضم بالفتح گوشت بر تخته نهادن و جز آن
و به فتحتین تخته و بوریا و جز آن که بران گوشت نهند

وغم بالفتح کینه و حرص اوغام جمع و کینه
ورشدن و خبر غیر محقق دادن کسی را۔
وقم بالفتح کشیدن عنان و باز داشتن
کسی را از حاجت و بازگردانیدن و غمگین
کردن و خوار گردانیدن و زدن و قهر کردن
و پامال کردن زمین و خوردن گیاه آن۔
وکم بالفتح غمگین شدن و غمگین کردن و
پامال کردن زمین و گیاه آن خوردن۔
وخیم پیخال مگس و پیخال کردن آن۔
وهم بالفتح رفتن دل بسوی چیزی بی قصد
آن و گمان بردن و به فتحتین غلط کردن
در حساب و جز آن و کینه ور شدن۔

فصل الواو مع النون

وتین رگیست در دل که چون بریده
شود صاحبش بمیرد۔
وتن بالفتح بر رگ دل زدن۔
وتون بالضم دائم شدن۔
واتن دائم و ثابت و ثنای مثلثه نیز آمده
و آب روان دائم۔
وثن بفتحتین بت اوثان جمع۔
وجدان بالکسر دانستن و خشم کردن۔
وجن بالفتح کوفتن گازر جامه را۔
وجین کرانه وادی و زمین درشت و هموار
و فراز و نشیب که در دامن کوه باشد۔
وحدان بالضم جمع واحد۔
ودن و ودان بالکسر تر کردن و بجه

لاغر زادن و در کار عروسے استادگی کردن
وزن بالفتح سنجیدن و سنجیده دادن
و آرامیده شدن و گوشهٔ کوه و سنجیدگی
و وزن و حضار دو ستاره ایست که نزدیک
سهیل بر آیند۔
وزان بالکسر سنجیدگی و همورن آمدن
و بالفتح و تشدید زا وزن کننده۔
وسن به فتحتین خواب یا مقدمهٔ خواب
و بیهوش شدن از بوی زشت آب چاه
و جز آن۔
وسنان بالفتح خواب کننده و آنکه در
ابتدای خواب باشد۔
وضن بالفتح نوار و جز آن بافتن و
چیزی را مرسع کردن۔
وضین نوار تنگ که بآن هودج را بر شتر
بندند۔
وطن به فتحتین جای بودن و اقامت
کردن مردم اوطان جمع۔
وکن بالفتح نشستن آدمی و بر سر خایه
نشستن مرغ و آشیانهٔ مرغ و بالضم
فرود آمدن گاهها و آشیانها جمع وکنه
ولهان به فتحتین حیران شدن و بیهوش شدن
ولدان بالکسر کودکان و بندگان جمع
ولید است۔
وهن بالفتح سستی و سست شدن و
سست کردن و شتر انبوه و شتر سطبر و پاره
از شب و نزدیک نیم شب۔

فصل الواو مع الہاء

وبہ بہ فتحتین دریافتن و کبر پاک داشتن۔
وجہ بالفتح روی و اول روز و طور و طریقہ و برابر وجوہ جمع۔
وجاہ بالکسر والضم برابر۔
وجیہ خوبروی و روی شناس و خداوند جاہ و بزرگی و فرزندی کہ در حین ولادت سر او پیشتر بدر آید و نام اسپی است۔
ورہ بہ فتحتین کم عقل شدن و حیران شدن از ترس۔
واقہ ترسا کہ ہمیشہ مقیم و خادم کلیسہ باشد
وقہ بالفتح فرمان بردن۔
ولہ بہ فتحتین بے خرد و حیران شدن۔
والہ سرگشتہ و شیفتہ و بی خرد و شتر مادہ کہ بر بچہ خود بغایت عاشق و شیفتہ باشد۔
ویہ بالفتح کلمہ استلذاذ است و کلمہ تحریص باستلذاذ و معنی آن بہ فارسی چہ خوش۔

فصل الواو مع الیاء

وائی بالفتح و سکون ہمزہ وعدہ کردن و واجب کردن و بہ فتحتین خرکرہ و اسپ و جز آن۔
وثنی بت نست۔
وحی در دل انداختن چیزی و پیغام فرستادن حق تعالی بر کسی و نوشتن و نہان سخن گفتن و اشارت کردن و پیغام خدا و کتاب و سخن پوشیدہ و بکسر واو و تشدید یا زود و شتاب و نزدیک۔
وحشی جانور صحرائی رمندہ و جانب چپ جانب بیرون پشت کمان و جانب چپ مرکب کہ از آن طرف بر و سوار شوند۔
وخی بالفتح قصد کردن و توجہ بجای نمودن
وادی جای کشادہ میان کوہستان و تلہا و پشتہا کہ سیلاب از آن روان شود و بہ فارسی رودخانہ گویند۔
ودی بالفتح خون بہا دادن و فرو ہشتن چارپا قضیب خود را تا بول کند یا گشنی کند و بیرون آمدن ودی از ذکر و ہلاک شدن و آبی کہ از قضیب بیرون آید بعد از بول و بدین معنی بکسر دال و تشدید یا ہم آمدہ و نیز بکسر دال و تشدید یا درخت خرد خرما جمع و مفرد آمدہ۔
وری بالفتح بیرون آمدن آتش از آتش زنہ و خوردن ریم و چرک اندرون آدمی را و آگندہ شدن مغز و استخوان و فربہ شدن
وسمی باران اولین بہار
وشی بالفتح رنگ کردن جامہ و جامہ رنگین
واشی دروغ گوی و سخن چین و شاۃ جمع
وصی بالفتح پیوستن و بتشدید یا آنکہ باو چیزی وصیت کردہ شود۔
وعی بالفتح یاد گرفتن و نگہ داشتن و جمع شدن ریم در جراحت و بستہ شدن استخوان شکستہ۔
واعی نگاہ دارندہ و یاد دارندہ۔
وفی بالفتح تمام شدن و بسیار شدن۔
وافی تمام و بسیار۔
واقی نگاہ دارندہ و پرہیز کنندہ و ترسندہ و زینی کہ پشت اسپ را جراحت نکند تمام مرضیست کہ آنرا امر و نیز گویند۔
ولی بالفتح نزدیک شدن و دوم بار باران آمدن و بہ تشدید یا باران دوم بعد از وسمی و دوست دارندہ و دوست و یاور نزدیک و متکفل کار کسی۔
والی حاکم و نزدیک۔
ونی بالفتح سست شدن و کند شدن و ماندہ شدن۔
واہی سست شدن و دریدہ شدن و شگافتہ شدن مشک و جز آن۔

باب الہاء

فصل الہاء مع الالف

ہا بے ہمزہ حرف تنبیہ است و بہ معنی بگیر نیز آمدہ و بہمزہ نام حرف معروف از حروف تہجی

ہاء بکسر ہمزہ یعنے بہ بخش و بدہ۔
ہؤلاء یعنی آن جماعت۔
ہباء بالفتح غبار و گرد کہ از روزن پیدا شود در شعاع آفتاب۔
ہجاء بالکسر نکوہیدن کسے را و ہجی کردن حروف تہجی را و بد صحبت شمردن زن شوہر را۔
ہداء بالکسر زن را بہ خانۂ شوہر فرستادن و بخانہ آوردن۔
ہدی بالضم راہ راست یافتن و راہ راست۔
ہدایا چیزہا کہ بہ تحفہ برند جمع ہدیۃ۔
ہردی و ہرداء بالکسر زردچوب۔
ہزء بالضم سخریہ و استہزاء کردن۔
ہلا بالفتح لفظی ست کہ برای راندن اسپ گویند و حرف تنبیہ است و بہ تشدید لام حرف تحضیض ست یعنے چرا نہ۔
ہناء بالکسر و مد ہمزہ قطران و مالیدن آن بر شتر و گوارا شدن۔
ہنی بالفتح عطا دادن و گوارا شدن طعام و بالکسر عطا۔
ہنیئی بر وزن قریب گوارندہ و آنچہ بے مشقت حاصل شود۔
ہندباء بالکسر و فتح دال و کسر آن و بای موحدہ بہمزہ و بغیر ہمزہ کاسنی۔
ہواء آرزو کردن و دوست داشتن و بے فرزند شدن مادر و خالی و عنصری از عناصر اربعہ کہ زیر کرۂ نار ست و آنچہ از روی خواہش نفس باشد۔
ہیجاء بالفتح بہمزہ و بغیر ہمزہ کارزار۔
ہیولی بالفتح طینت و مادۂ عالم کہ قابل صور و اشکال ست و در اصل بمعنی پنبہ است تشبیہ دادہ اند مادۂ عالم را بدان و بتشدید یا نیز آمدہ۔

فصل الہاء مع الباء

ہب بالفتح و تخفیف با یعنے بخش و پندار و سلمنا و بالفتح و تشدید با بیدار شدن و روان شدن نیزہ و شمشیر در مضروب۔
ہبوب بالضم وزیدن باد و ہمچنین ہب و آمدن و ایستادن بکاری و بالفتح باد گرد انگیز۔
ہباب بفتح تا طار فتن شتر۔
ہدب بالفتح دوشیدن و میوہ چیدن و بالضم و بہ ضمتین موی مژگان و سلسل چادر اہداب جمع و بہ فتحتین برگی کہ پہنا ندارد چون برگ سرو گز و جز آن۔
ہداب بالفتح ریشہ و پرزہ جامہ و برگی کہ پہنا ندارد۔
ہذب بہ فتحتین صفا و پاکی۔
ہرب بہ فتحتین گریختن و گویند ما لہ ہارب و لا قارب نیست او را کسے کہ از دیگر بیزد و نیست او را کسے کہ باو نزد یکی جوید یعنی ہیچ نیست و اصلا اعتبار ندارد۔
ہضب بالفتح شروع کردن سخن و حدیث کردن بآواز بلند و بارانیدن باران و زمین پشتہا و بار انہای بزرگ قطرہ ہضبۃ واحد و ہمچنین ہضاب بالکسر و بالکسر و فتح ضاد و تشدید با اسپ بسیار خوی کنندہ۔
ہلاب روز باد و باران۔
ہلب بالضم موی درشت و موی دم اسپ و موی خوک و کندہ و سطبر و بالفتح سختے روزگار۔
ہنب بالکسر نام مخنثی کہ رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم او را از مدینہ اخراج کرد و بہ فتحتین نادانی و نادان شدن۔
ہندب بالکسر کاسنی کو آنرا ہندبا نیز گویند۔
ہوب بالفتح دوری و دور شدن و مرد احمق پرگوی و فروغ آتش و درخشیدن و برانگیختہ شدن زر بر مادہ۔
ہیوب بالفتح بددل و ترسندہ و ہمچنین ہیاب بہ تشدید یا۔

فصل الہاء مع التاء

ہات بکسر تا اسم فعل ست بمعنی امر یعنے بہ بخش و بیار۔
ہالۃ دائرہ گردا گرد ماہ کہ آن را خرمن ماہ گویند۔
ہامۃ سر و پیشانی و بہتر و مرغ شب پرک آنرا بوم گویند و تن مردہ و بہ تشدید میم چارپا و جنبندۂ زمین۔
ہامدۃ خشک شدہ و فرو ماندہ در زمین بے گیاہ کقولہ تعالیٰ وَتَرَى الْأَرْضَ هَامِدَةً۔

هاجرة نیمه روز که در غایت گرمی باشد.
هاویة جهنم و معنی آن گذشت.
هبة بکسر ها و فتح با بخشیدن و بالفتح و تشدید با روان شدن شمشیر و نیزه در مضروب و ساعتی و بعضی از زمان و بکسر ها و فتح بای مشدد یا از کار
هبت بالفتح زدن و بے عقل شدن و بد دل شدن و سست رای گردانیدن
هبوة گرد و غبار هبوات جمع.
هبات نام موضعیست.
هتقعة بر سر پاشنه نشستن.
هتات بالفتح و تشدید تا مرد بسیار گوی و جست
هت بالفتح و تشدید تا نیک سخن گفتن و بسیار گفتن و دریده شدن جامه و ریزانیدن و شکستن.
هجرة بالکسر گذاشتن و جدا شدن.
هجعة بالفتح خفتن و بالضم و فتح جیم احمق غافل.
هجمة بالفتح رمه شتر و سختی سرمای زمستان هجیمة ماست.
هدایة راه نمودن و راه راست گرفتن.
هدرة به فتحتین فرو افتاده ها و باطل شده ها و بالضم و فتح دال فرو افتاده و ناچیز شده.
هدنة بالضم آشتی و آرمیدگی.
هدیة بالکسر کار سر و جهت و سیرت و بالفتح و فتح دال و تشدید یا آنچه از روی محبت برای دوستان به تحفه فرستند و به تخفیف یا نیز آمده و شتر و چارپا که برای کعبه معظمه برند تا قربان کنند.

هداة بالضم راه نمایان جمع هادی.
هرت بالفتح دریده شدن و نیک پختن گوشت و به کسے طعن کردن و به فتحتین فراخ شدن دهن و دهن فراخ.
هراقة ریختن آب و مثل آن.
هرة بکسر ها و فتح را جانے و خاکستر و به تشدید را گربه.
هریسة کوفته شده و طعام معروف.
هرابذة مجوسان که در خدمت آتش می باشند و آتش برافروزند جمع هربذه.
هزة بالکسر و تشدید زا جنبیدن سواران و آواز و غوغای ایشان و نشاط کردن و آواز کردن جوش دیگ و جنبش سواران و آواز و غوغای ایشان و خرمی و آواز جوش دیگ.
هزملة نوعی از زاه رفتن.
هزهزة جنبانیدن آواز تیران
هزمة دسته و چاهک سینه و مغاکی که در سیب افتد چون فشرده شود.
هزیمة چاه و شکست لشکر و لشکر را شکست دادن.
هسهسة آواز کردن زره و زیور و غیر آن و آواز کردن حرکت آدمی در شب.
هشاشة کشاده روی شدن و شاد شدن و خوش طبع شدن و سبک شدن و نرم شدن و ناچسپیده شدن و پیر شدن شتر و گوسپند.

هشیلة چارپائی که بے رخصت صاحب گرفته شود و هر جا که یابند برده شود و باز به صاحب رد کرده شود.
هضبة بارانیدن.
هفاة و هفت افتادن و فرومایه شدن و احمق شدن و پراگنده شدن
هفهفة به فتح هر دو ها و سکون فای اول باریک میان کردن.
هفوة بالفتح خطا کردن و خطا هفوات جمع.
هقعة به فتحتین دایره پیش سینه اسپ پیش عرب آن مکروه است و یکی از منازل قمر و آن سه ستاره است در جوزا از دیگر به یکدیگر و بالضم و فتح قاف مرد که بسیار خسپد و بسیار تکیه کند.
هلکة به فتحتین نیست شدن و نیست شدن کالای
هلاکة نیست شدن.
همهمة بانگ کردن با گرفتگی گلو و نالیدن و بانگ کردن شیر درنده.
همدة علت سکته که آدمی را عارض شود
همة بالکسر و تشدید میم قصد و آهنگ و زن پیر
همجة به فتحتین گوسپند ماده لاغر و مگس خرد لیست مانند پشه بر روی گوسپند و خر و جز آن نشینند
همزة بالفتح الفی که متحرک باشد و به فتحتین وسواس شیطانی و مانند دیوانگی چیزی که انسان را میرسد از وسوسه شیطان

ہنیدہ بضم ہا و فتح نون صد شتر و مانند آن یا مقدار صد عدد یا صد درم از چیزی۔
ہنعہ بہ فتحتین داغ پس گردن شتر و یکے از منازل ماہ و آن پنج ستارہ است بر منکب جوزا از سوی چپ۔
ہندسہ بالفتح اندازہ کردن و در اصل ہندزہ بودہ زیرا کہ از ہنداز بالکسر کہ معرب اندازہ است ماخوذ ست و چون در کلام عرب دال و زا بے فاصلہ جمع نمیشود بہ سین بدل کردند۔
ہوشہ و ہیشہ فتنہ کردن و جنبیدن و برانگیختن۔
ہوۃ بالضم و تشدید واو نشیب زرف و کندہ زمین۔
ہیاۃ صورت و ساختہ شدن و تہیہ از ینجا مشتق ست۔
ہیاوت بالکسر توبہ کردن و یہودی شدن
ہیبۃ ترسیدن و بزرگ داشتن۔
ہیلۃ۔ لا الہ الا اللہ گفتن۔
ہینمۃ آواز د آواز نہلنے کردن و سخن گفتن چنانکہ کسی نشود و در نیابد۔
ہیمنۃ گواہ شدن و مہربانی کردن و مہیمن ازین جا مشتق ست۔
ہیت بالکسر شہریست بہ عراق عرب و بالفتح نام مخنثے ست کہ حضرت رسول اللہ علیہ و آلہ وسلم او را از مدینہ اخراج نمودہ و بہ فتح تا اسم فعل ست بمعنے ہلم یعنے بیا۔
ہیہات اسم فعل ست بمعنے بعد یعنی

دور شد۔
ہیضۃ تو عیت از شکم رفتن۔
ہیاطلۃ قومی اند از ہند۔

فصل الہار مع الثار

ہلاث بالضم نرم شدن و سست شدن عضو آدمی۔
ہلث بالضم گروہ۔
ہلبوث بالکسر و فتح با احمق۔
ہیث بالفتح جنبیدن و اندک چیزی دادن

فصل الہار مع الجیم

ہج بالفتح آماس و آماس شدن پستان شتر و زدن بعصا و جز آن و فرو رفتن چشم
ہجہج بالفتح ہر دو ہا لفظی ست کہ برای راندن گوسپند گویند۔
ہجیج وادی مغاک و عمیق و زبانۂ آتش و برافروختن آن۔
ہرج بالفتح آشوب و فتنہ و کشش و بسیار گفتن و در آمیختن و غلط کردن و جز و بسیار رفتن سپ و بسیار مجامعت کردن و بہ فتحتین سرگشتگی شتر از سختی سرما و از قطران کہ بر آن مالیدہ باشد۔
ہزج بہ فتحتین آواز رعد و آواز خوش و نوعی از سرود و ترانہ و نام بحری از عروض
ہمیج بالفتح بیک دفعہ آب خوردن شتر چندان کہ تشنگی بشکند و بہ فتحتین مگسہای ریز گوسپند

لاغر و مردم فرومایہ و نادان و احمق بیجز۔
ہوج بالضم بادہای سخت جمع ہوجار بالفتح و بہ فتحتین درازی و شتاب و نادانی و شتاب کردن و نادان و دراز شدن۔
ہودج بار گیر دکجاوہ کہ زنان دران سوار شوند۔
ہیج بالفتح یا غبار و برانگیختہ شدن و برانگیختن و ہمچنین ہیجان بہ فتحتین۔
ہیاج بالکسر خشک کردن گیاہ و زرد شدن آن و کارزار کردن و یوم الہیاج روز کشش۔
ہائج شتر نر کہ آرزوی جماع داشتہ باشد و غضب۔

فصل الہار مع الدال

ہبد شکستن حنظل و پختن و چیدن آن و ہمچنین۔
تہبید اتہباد و حنظل یا دانۂ آن و ہمچنین ہبید و در نہایہ گفتہ کہ ہبید حنظلی کہ مہبیدہ شود و شکستہ و پختہ شود و در قحط برای خوردن و این درست تر ست چہ فعیل بمعنی مفعول ست و ہمچنین ہبد مصدر ست بمعنے مفعول
ہوابد زنانیکہ حنظل بچینند در قحط سال برای خوردن چنانچہ رسم عرب بودہ در قحط
ہبو بالفتح و تشدید با نام جاییست در بلاد بنی نمیر
ہجود بالضم شب خفتن و شب بیدار شدن

وہمچنین تہجد۔
ہد بالفتح وتشدید دال شکستن وویران کردن وشکستن اندوہ ومصیبت کسے را وسست کردن وثنا کردن کسے را بقوت وتیز دمندی وبخشنده وکریم وبالکسر مرد ضعیف بددل۔
ہدید آواز دیوار وجز آن وقت فرود آمدن
ہاد بتشدید دال آوازی که از دریا آید واہل ساحل بشنوند وآن گاہے زلزلہ پیدا شود۔
ہدہد بضم ہر دو ہا پرندیست معروف که آنرا بفارسی پوپک گویند۔
ہداہد بالضم ہدہد وبالفتح گروہیست از زمین۔
ہدایہ بالضم شیر بستہ وبحذف الف نیز آمده۔
ہدید بالضم وفتح دال بیماری که در چشم پید شود وبواسطہ آن آب ریزد۔
ہرد بالفتح گوشت پختن وپاره کردن وشگافتن ودریدن جامہ وطعن وعیب کردن ورنگ زرد کردن چیزیست زرد چوبہ که آنرا ہُرد بالکسر نیز گویند۔
ہمود بالضم فرو بردن آتش وکہنہ شدن جامہ وبے گیاه شدن زمین۔
ہامد گیاه خشک وجامۂ کہنہ۔
ہند بالفتح بریدن وبالکسر نام زنیست وملک معلوم ومقدار دویست عدد از شتر وغیر آن واین معنی از مجمل منقول ست ودر قاموس گوید صد شتر یا زیاده از صد یا کم از صد۔

ہنود ہندوان وزنانی که مسمی بہند باشند
ہندمند نہریست بسجستان که آنرا عوام آب ہرمن وہلمن گویند۔
ہود بالفتح توبہ کردن وحق باز گشتن وکار نیک کردن ویہود شدن وبالضم نام پیغامبریست ونام سوره ایست ویہود توبہ کنندگان وبدین معنی جمع ہائدست وبفتحتین کوہانہای شتر ہودة واحد۔

فصل الہاء مع الذال

ہذ بالفتح وتشدید ذال بشتاب بریدن وبشتاب رفتن وبشتاب خواندن۔
ہذوذ بالفتح برنده۔
ہربذ بکسر با وبا مجوسی که آتش برافروزد وخدمت آتش کده کند معرب ہیربد۔

فصل الہاء مع الراء

ہار افتاده ومنہدم شده۔
ہبر بفتحتین گوشت گرفتن۔
ہبیر زمین ہموار ہبور جمع۔
ہبار بالفتح وتشدید با نام مردیست وبوزنہ وہمچنین ہوبر۔
ہتر بالکسر سخن بے فائده وشگفت وسختی وہتر ماتر سختی سخت تاکیدست۔
ہجر بالفتح نیمروز وجدائی کردن وپریشان گفتن بیمار وتنگ برکشیدن شتر را وبالضم سخن بیہوده وبعضی گفتہ اند بالضم فحش و

بالفتح ہذیان وبفتحتین نام شہریست که خرما دران بسیار میشود۔
ہجار بالکسر رسن پالان شتر ووه کمان۔
ہجویر بالضم وفتح جیم دہیست از نواحی غزنین از آنجاست شیخ علی ہجویری که در بلدۂ لاہور لاہور آسوده است
ہجیر شور گیاه خشک وشکستہ وگرمای نیمروز وحوض فراخ وبالکسر وتشدید جیم خو وعادت
ہاجر ہجرت کننده وقبیلہ ایست وبفتح جیم نام مادر اسمعیل ع وآن را آجر نیز گویند۔
ہدر بالفتح وبفتحتین باطل شدن خون وحق ومانند آن۔
ہدیر بانگ بانگ کردن کبوتر وشتر۔
ہاذر شیری که بالاے او جغرات شده باشد وزیر آن زرد آب باشد۔
ہذر بالفتح بیہوده گفتن وبفتحتین بیہوده۔
ہذار بالفتح وتشدید ذال بسیار بیہوده گو وہمچنین ہیذار بالکسر
ہر بالکسر وتشدید را گربہ وبالفتح کراہیت داشتن وخواندن گوسپند ومعنی لایعرف ہر من بر آمن که دباب باگذشت۔
ہرار بالضم بیمار شدن شتر وبیماری که پوست سر را بریزاند۔
ہریر بانگ سگ از سرما وجز آن وکراہیت آمدن از شراب وجز آن۔
ہزر بالفتح بعصا زدن وخستہ کردن۔
ہزبر بالکسر وفتح را شیر درنده۔

هصر شاخ درخت شکستن ومیل دادن چیزی
هصار بتشدید صاد شکننده وهمچنین هصور
هکر بالکسر وبفتحتین سخت شگفت داشتن.
همر ریختن آب اشک ودوشیدن ودادن چیزی بکسی.
همار بالفتح وتشدید میم بسیار گوی وهمچنین همر وهمار.

فصل الهاء مع الزاء

هز بالفتح وتشدید زا جنبانیدن واهتزاز جنبیدن.
هزهزه وزیدن باد وجنبانیدن درخت را
هزاهز فتنها.
هزهز جنبانیدن وهمچنین هزهز بالضم.
هزاز بالکسر قبیله ایست.
همز بالفتح بچشم اشارت کردن وفشردن بپنجه وهمزه آوردن در کلمه وعیب کردن وازدن وسوختن.
هامز وهماز عیب کننده وبچشم اشارت کننده.
هنداز بالکسر معرب اندازه وچون در کلام عرب فعلال بفتح نادرست بالکسر دادند

فصل الهاء مع السین

هجس بالفتح آواز وسخن نرم که شنوده شود وفهم کرده شود وچیزی که در دل درآمدن.
هاجس دردل درآینده.
هجرس بکسرها درار وباه.
هدس بالفتح راندن.
هرس بالفتح کوفتن وبکسر را گربه وشیر درنده.
هرماس بالکسر شیر درنده.
هسهاس بالفتح شبانی که همه شب پاس دارد وگوسفند چراند.
هلاس بالضم بیماری ست.
هلس بالفتح بیماری سل شدن ولاغر گردن وربودن عقل.
همس بالفتح آواز نرم ونرم کردن آواز وآهسته جنبیدن.
هموس بالفتح شیر نرم رونده برای گرفتن صید
هوس بالفتح کوفتن وبسیار خوردن ونوعی از رفتار ونرم راندن وچرا کردن شتر وشب گردیدن وبفتحتین دیوانه شدن وعشق مفرط داشتن.
هواجس آن چیزها که در دل خطور کنند ووسوسه اندازند.
هیس بالفتح رفتن ودانستن ومنه [illegible] لشکر وبالفتحتین اسباب بزرگی از جهت گاو وجز آن.

فصل الهاء مع الشین

هامش بکسر میم حاشیه وکناره واین لغت مولد است واصل نیست.
هبش بالفتح کسب کردن وگرد آوردن
هراش بالفتح جهار شتر وبالکسر سگان را درهم انداختن برای جنگ.
هش بالفتح وتشدید شین برگ ریختن از درخت برای خوراک گوسپند ونرم ونا چسپنده وآنچه که عرق نکند ومرد کشاده روی ودرجل هش بش شادمان ونیکو خوی
هشاش بالفتح وتشدید شین شادی کنند
هشیش نرم وشادمان وگوسپند ماده وشیر داده بسیار شیر.
هشوش بالفتح گوسپند پر شیر
همش بالفتح مرد شتاب کار وچست ونیز وزبر شدن ملخ وپیش پیش رفتن مردم ونرم رفتن ستور.
هوش بالفتح جنبیدن ودرآمیختن وفتنه کردن ودرفتنه افتادن وعدد بسیار از هر چیز.
هیش بالفتح جنبیدن وبرانگیخته شدن بفتنه ودوشیدن.

فصل الهاء مع الصاد

هبص بالفتح شادمان شدن وبکسر شادمان.
هص بفتح ها وتشدید صاد فشردن چیزی را.
هصهص بضم هردو ها گرگ.
هصیص بدر گروهی از قریش.

فصل الهاء مع الضاد

ہرش بہ فتحتین دانہای خرد مانند آبلہ۔
ہص بالفتح وتشدید صاد شکستن وکوفتن
ہضیض شکستہ وکوفتہ وہمچنین ہضوض۔
ہضاض بالفتح وتشدید ضاد شکنندہ۔
ہیض بالفتح شکستن استخوان بعد از بستن آن وباز گردانیدن بیماری۔

فصل الہار مع الطار

ہبط بالفتح فرود آوردن ولاغر کردن و نقصان کردن۔
ہبوط فرود آمدن وکم شدن بہای متاع و لاغر شدن از بیماری ونقصان شدن و کردن وبالفتح شتر لاغر وہمچنین۔
ہبیط وزمین سرآشیب۔
ہرط بالفتح طعنہ کردن وبد گفتن وبہم آمیختن وبالکسر وفتح را گوسپندان مادۂ بزرگ جمع ہرطیہ بالکسر۔
ہمط بالفتح ستم کردن وبے اندازہ گرفتن و کار باطل کردن۔
ہیاط بالکسر سختی وعرب گوید وقع القوم فی ہیاط ومیاط ای فی شدۃ۔

فصل الہار مع العین

ہبع بالضم شتر بچہ کہ در آخر نتاج زاید۔
ہبلع بالکسر بسیار خوار۔
ہنبقع بہ فتحتین احمق ومتکبر۔
ہجوع بالضم خفتن وخوردن تا حد سیری
ونادان شدن۔
ہجیع پارۂ از شب۔
ہجرع بالکسر دراز ونادان۔
ہرع بفتحتین شتافتن وروان شدن خوی وخون وجز آن۔
ہریع آنکہ زود بگریہ رود۔
ہزوع بالضم شتافتن۔
ہزیع پارہ از شب۔
ہطوع بالضم چشم بر چیزی انداختن وازان برنداشتن۔
ہکوع بالضم آرامیدن وایستادن۔
ہکاع بالضم سرفہ کردن۔
ہلع بالفتح خروشیدن وبے صبری کردن وحریص شدن وحریص۔
ہالع شتر مرغ تیز رفتار ومردم حریص۔
ہلوع بالفتح بسیار حریص وسخت شتابندہ وناصبری کنندہ۔
ہمع بالضم روان شدن اشک وآب از جای وہمچنین ہموع وہمعان وبالفتح وکسر میم ابر بارندہ۔
ہمیع بالفتح مرگ وبالغین معجمہ نیز آمدہ۔
ہنع بہ فتحتین پستی گردن وپست گردن شدن۔
ہواع بالضم قی کردن۔
ہیع بالفتح بددلی کردن وترسیدن وہمچنین ہیوع وروان شدن آب۔
ہائع ارزیز گداختہ روان ومرد بددل۔

فصل الہار مع الغین

ہبوغ بالضم خفتن۔
ہمیغ مرگ مفاجات۔

فصل الہار مع الفار

ہتف بالفتح آواز وآواز کردن۔
ہتاف بالضم آواز۔
ہاتف بکسر تا آواز کنندہ۔۔
ہجف بالکسر وفتح جیم وتشدید فا مرد وشتر مرغ گران جثہ۔
ہدف بہ فتحتین چیز بلند وبنا بر افراشتہ وریگ تودہ وپشتہ ومانند آن ونشانۂ تیر ومرد بزرگ۔
ہرف بالفتح غلو کردن در مدح ودراز کردن آن وزود آوردن میوہ درخت وخرما
ہف بالکسر وتشدید فا ابر تنک بے آب گشت از وقت در وو در گذشتہ کہ دانہای از وی ریختہ باشد ونوعی از ماہی خرد و شان عسل کہ در وی عسل نباشد۔
ہفیف بہ شتاب رفتن وسبک شدن وآرمیدن ودرخشیدن۔
ہقاف بالفتح وتشدید فا سایۂ تنک وبارآرمیدہ وپیراہن تنگ وباریک وہمچنین ہفاف
ہوف بالضم باد گرم وآن بادی است کہ از جانب یمن وزد۔
ہیف بالفتح باد گرم وبفتحتین باریکی میان

فصل الہار مع القاف

هذق بالفتح و بذال معجمه شکستن۔
هرق بالفتح ریختن۔
هزق بالفتح و کسر زا رعد سخت آواز۔
همق بفتحتین گیاه تازه و نرم۔
هیق بالفتح شتر مرغ۔

فصل الهاء مع الکاف

هتک بالفتح پرده دریدن۔
هتاک بالفتح و تشدید تا پرده فاش کنند۔
هک بالفتح و تشدید کاف شمشیر فرو آن زدن و فرو ریزیدن و خراب شدن چاه و بمعنے باران نیز آمده۔
هلوک بالضم نیست شدن و همچنین هلاک و بالفتح زن خود افتنده بر مرد۔
هلک بالضم نیستی و بفتحتین نیست کردن و زمین فرو افتاده درمیان دو کوه و هلاک شده و هر چه فرود افتد۔
هالک نیست شده و نیست کننده هوالک و هلاک بالضم و تشدید لام جمع و نام آهنگری ست
هوک بالفتح نادان و حیران شدن۔

فصل الهاء مع اللام

هبل بفتحتین بے فرزند شدن و گم کردن فرزند مادر را و بالضم و فتح با نام بتی ست که در کعبه بود و بالکسر و فتح با و تشدید لام مرد ستبر گران سنگ سال خورده۔
هبال بالفتح صیاد فریبنده۔
هبول بالفتح زنی که اورا فرزند نماند۔
هتل و هطل بالفتح باریدن باران و روان شدن اشک از چشم و بالفتح و کسر ثانی ابر بسیار بارنده و بالضم و تشدید ثانی ابر کم بارنده۔
هجل بالفتح زمین پست میان کوه۔
هجول بالفتح زن فاحشه۔
هدل بالفتح رها کردن چیزی را و فرو افگندن لب شتر را و بفتحتین افتاده شدن لب شتر بواسطهٔ جراحت و بکسر دال شتر فروهلنده لب و همچنین هادل۔
هدیل کبوتر نر و آواز کبوتر و قمری و جزا آن و بانگ کردن آن۔
هدال بالفتح شاخ درخت فرو هشته از بسیاری میوه۔
هذلول بالضم زمین پشتهٔ خرد و مرد سبک و تیر سبک هذالیل جمع۔
هذیل بالضم و فتح ذال گروهی ست از بنی تمیم و نام مردی ست هذلی منسوب بدان
هرطال بالکسر دراز۔
هرقل بکسر ها و قاف و بالکسر و فتح را لقب بادشاه روم و آن را عظیم الروم نیز گویند
هرامیل جمع هاے افتاده۔
هزل سخن بیهوده و مسخرگی کردن و لاغر کردن۔
هزال بالضم لاغر شدن و لاغری و بالفتح و تشدید زا مسخره و همچنین هازل۔
هاطل ابر بسیار بارنده۔
هقل شتر مرغ جوان۔
هلال بالکسر ماه نو تا سه شب بعد از آن قمر گویند و ریزهٔ برسینه و شانه و آب اندک که در تگ چاه و مشک مانده باشد و گوشهٔ سنگ آسیا که شکسته بود و قبیله ایست از هوازن و جنبر و آهن پاره یا چوبے که بآن فراهم آورده شود هر دو طرف چوب پالان شتر را۔
هلل بفتحتین ترس و اول باران۔
هلهل بفتح هر دو ها زهر معرب هلاهل و جامهٔ تنک باخته۔
هلاهل آب بسیار صاف۔
هل بالفتح و سکون لام آیا دنیست و به درستی۔
همل بالفتح روان شدن اشک و همچنین همول و هملان و بفتحتین شتر و گوسپند که روز و شب بے شبان بچرا گذاشته باشند و نفش بفتحتین آنکه در شب بے شبان گذاشته باشند نه در روز و آبی که اورا مانعے نباشد که خواهد بردارد و لیف خرما که از درخت کشیده شود و بالکسر کسائی از کسائی اعراب و جامهٔ کهنه از موی و جامهٔ مرقع۔
همال بروزن زنار سست از هر چیز و زمین غیر آبادان که جنگ گاه باشد بر زن شدا و نیز نام صحابی ست۔
هامل شتر بے پاسبان بچرا گذاشته هوامل

و ہمولہ و ہاملہ و ہمل بہ فتحتین و بالضم و تشدید میم مفتوح و ہمال بالکسر مہملی بروزن سکری مع
ہمرجل بہ فتحتین و سکون را و فتح جیم تیزرفتار ماند و شتر مرغ و ہر حیوان سبک رو۔
ہول بالفتح ترسانیدن۔
ہوجل بالفتح شتر تیز رو و مرد احمق و دشت بے نشان و زمین ناہموار۔
ہیل بالفتح فرو ریختن و روان کردن و مال بسیار و ریگ و بالکسر دارویست که آنرا قاقلہ و ہال گویند۔
ہیکل بالفتح شکوہ و اسپ دراز چشم و بنای بلند و معبد ترسایان و خانہ گوسپند۔

فصل الہاء مع المیم

ہتم بالفتح شکستن دندان از بن و بہ فتحتین شکستہ شدن دندان۔
ہثم بالفتح بخشیدن۔
ہجم بالفتح کاسہ بزرگ و تمام شیر پستان دوشیدن و ویران کردن خانہ و از بن برکندن۔
ہجوم در آمدن برکسی و بر چیزی کہ ناخوش آیدش و خشم فرو رفتن و ناگاہ بر سر چیزی در آمدن و ناگاہ بر سر چیزی در آوردن چیزی را و بالفتح بادی کہ خانہا را ویران کند
ہدم بالفتح ویران کردن و بالکسر جامہ کہنہ و بہ فتحتین آنچہ از کرانہ چاہ ریزندہ باشد و بالمسل۔
ہذم بالفتح بریدن و بشتاب خوردن۔

ہذام بالفتح و تشدید ذال شمشیر برندہ و ہمچنین ہذم بالکسر۔
ہرم بالفتح گیاہیست شورہ و بفتحتین پیری و گندا ہرام جمع و بکسر را مرد سخت پیر و نفس و عقل نام مردیست۔
ہارم شتری کہ گیاہ شور خورد۔
ہرام بالکسر نام مردیست۔
ہزم بالفتح شکستن و ہمچنین ہزیمۃ و شکستہ از ہر چیز و بکسر زا ابر ان کہ نالیستہ۔
ہزیم آواز رعد۔
ہسم بالفتح شکستن چیزی او شکنبہ کردن نان و بہ سین مہملہ نیز آمدہ۔
ہاشم شکنندہ نان در کاسہ و اشکنہ کنندہ و لقب جد حضرت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بواسطہ آنکہ در قحط برای فقرا اشکنہ می کرد۔
ہشیم گیاہ خشک و پوسیدہ و مرد ضعیف بدن
ہصم بالفتح شکستن۔
ہضم بالفتح گوارا شدن طعام و کم کردن از حق کسی و ستم کردن و شکستن چیزے و بالکسر زمین پست اہضام و ہضوم جمع و بہ فتحتین پہلو باہم در آمدن و نوعی از بوی خوش
ہاضوم جوارش کہ طعام را گوارا کند۔
ہضیم اول برخرمایہ ستم کردہ شدہ و غنچہ ناشگفتہ و زن نازک سرین و باریک میان و لطیف اندام۔
ہقم بہ فتحتین سخت گرسنہ شدن و بکسر قاف مرد سخت گرسنہ و بالکسر فتح قاف و تشدید میم

دریا و مرد بسیار خوار۔
ہلم بالفتح و ضم لام و تشدید میم یعنی بیا۔
ہم بالکسر و تشدید میم پیر فانی و بالفتح اندوہ ہموم جمع و گداختن بیماری تن را و قصد کردن و خواب کردن کودک با آواز خوش و بالضم تخفیف میم صیغہ ضمیر ست یعنی ایشان کہ عبارت از گروہ مردان باشد۔
ہمام بالضم مرد بزرگ ہمت و بہتر۔
ہاموم پیہ گداختہ و کوہان شتر۔
ہمیم نرم رفتن۔
ہموم بالضم جمع ہم و بالفتح چاہ آب۔
ہام بالتشدید میم تارک سر و احدش ہامۃ و چند۔
ہوام بالفتح و تشدید میم مار و مور و کژدم و حشرات الارض جمع ہامۃ۔
ہیم بالفتح شیفتہ و سرگشتہ شدن در عشق بسوی چیزے کردن و بغیر راہ راست رفتن و سخت تشنہ شدن و بالکسر مردم و شتران سخت تشنہ و قال اللہ تعالیٰ فشاربون شرب الہیم۔
ہیام بالضم تشنگی سخت و دیوانگی و عشق و بیماری کہ شتر را پیدا می شود از غایت تشنگی و بالفتح ریگ نرم و روان و بالکسر شتران تشنہ۔
ہیثم بچہ عقاب و ریگ توده سرخ و نام مردیست۔
ہیضم بالفتح شیر درندہ و مرد قوی۔

ہیقم شتر مرغ دراز و آواز موج دریا و آواز لقمہ بگلو فرو بردن ۔

فصل الہاء مع النون

ہتن بالفتح و ہتون بالضم چکیدن اشک و باریدن باران ۔
ہاتن ابر بارندہ و ہمچنین ہتون بالفتح ۔
ہجران بالکسر از کسی بریدن و جدائی کردن
ہجان بالکسر زمین پاک و زن کریمہ و بزرگوار دختران سفیدی و شتر سفید موی جمع و مفرد آمدہ ہجائن جمع ۔
ہجین ناکس و فرومایہ و آنکہ پدرش آزاد و مادرش کنیزک باشد و شتر بزرگ و چیزی ز داسپی کہ پدرش عربی و مادرش غیر عربی باشد و اسپ پالان ۔
ہاجن دختر نارسیدہ کہ او را بشوہر دہند و کرہ مادہ از ہر حیوان ۔
ہدجان بفتحتین لرزان رفتن شتر مرغ در راہ ۔
ہدن بالضم آشتی ۔
ہدون بالضم آرمیدن و کم کردن ۔
ہدان بالکسر بددل و احمق ہدن بضمتین جمع ۔
ہذیان بفتحتین بیہودہ گفتن و سخن بیہودہ
ہرمان بالضم عقل و ہوش و بفتحتین دو گنبد است در مصر قدیم و بسیار استوار کہ در طوفان حضرت نوح علیہ السلام خراب نشد و تثنیہ ہرم بفتحتین کہ بمعنی گنبد گذشت و باستواری آن دو گنبد مثل زنند خاقانی گوید ۔
ع حصن بغایت فزون از ہرمان و حرم
ہزان بالکسر و تشدید زا قبیلہ ایست ۔
ہفوان بفتحتین خطا کردن ۔
ہلیون بالکسر گیاہی است کہ آنرا بفارسی ماچوبہ گویند ۔
ہمدان بالفتح قبیلہ ایست از یمن و بفتحتین و ذال معجمہ شہریست معروف معرب ہمدان بدال معجمہ ۔
ہمیان بالکسر نام شخصے و کیسۂ کہ دران زر کنند معرب ہمیان بالفتح و بفتحتین روان شدن اشک و آب و جز آن و ہمچنین ہملان و براگندن شتر دستور بچراگاہ ۔
ہملان بفتحتین آرمیدن و آرام دادن
ہن بالفتح و تشدید نون نالیدن و گریستن و ہمچنین ہنین و چیزی و قضیب و اندام زن و بتخفیف نون نیز آمدہ و بالضم صیغہ ضمیر ست یعنی گروہ زنان ۔
ہاون معرب ہاون ہاوین جمع ۔
ہون بالفتح آرام و آہستگی کردن و سبک شدن و ہمچنین ہوان و بالضم خواری و نام مردی ۔
ہوزن بفتح واو از اغیار و مرغی است ہوازن جمع و نیز ہوازن قبیلہ ایست از بنی قیس
ہیجان بفتحتین برانگیختہ شدن جنگ و جز آن ۔
ہین بالفتح و بالفتح و کسر یای مشدد آسان و سہل ۔
ہیمان بفتحتین حیرانی و حیران شدن

فصل الہاء مع الواو

ہبو بضمتین عزم برخاستن کردن و فرو بردن آتش ۔
ہجو نکوہیدن و بد کسی گفتن ۔
ہدو بضمتین آرمیدن ۔
ہذو بالفتح بیہودہ گفتن و بشتاب بریدن
ہرو بالفتح زدن ۔
ہزو بالضم افسوس داشتن و بضمتین فسوس و مسخرہ داشتہ شدہ ۔
ہفو بالفتح گرسنہ شدن و بضمتین دویدن چیزی و پریدن مرغ ۔
ہنو اندام زن و قضیب مرد و چیزی ۔

فصل الہاء مع الہاء

ہیہ بالکسر کلمۂ استزادہ و استطلاق و فی الصراح یعنے دیگر بگو مرادف آیہ بالکسر ۔

فصل الہاء مع الیاء

ہاجی ہجی کنندۂ حروف و ہجو کنندہ
ہیرزی بکسر ہا و را و زا دانشمند یاد بند ہر چیزی خوب با دیدار ۔

هدی بالفتح سیرت و بالکسر یا نیز آمده و سیرت نیکو داشتن و چارپای قربانی که بمکه فرستند و به تشدید یا هدیه و عروس و اشتر دم دری که او را خرمی نه باشد و زنیکه بخانهٔ شوهر فرستاده شود۔

هادی آرام گیرنده و راه نماینده و پیکان تیر و گردن و گاوی که درمیان خرمن گاه دارند و دیگر گاوان گرد اگرد او گردانند تا خرمن خرد کنند۔

همی بالفتح ریختن آب و جز آن از جای بلند و گریختن چارپا بصحرا و رفتن و رها کردن چارپا۔

هوی بالفتح والضم و تشدید یا فرود افتادن و از بالا فرود آمدن و سر اشیب رفتن و پاره از شب۔

باب الیاء

فصل الیاء مع الالف

یعقوبا دهیست به بغداد۔

فصل الیاء مع الباء

یباب بالفتح خراب۔

یترب بالفتح و فتح تا و را نام موضعیست و در یمامه

یثرب بالفتح و کسر را نام مدینهٔ مشرفه۔

یشب بالفتح معرب یشم۔

یعبوب بالفتح اسپ تیز رفتار و آب جوی تند رفتار۔

یعسوب بالفتح مرغیست مانند ملخ و امیر مگسان و دنبیر قوم یعاسیب جمع۔

یعقوب کبک نر و نام پیغامبریست۔

یعرب نام شخصیست که اول بعربی تکلم کرد۔

یلب بفتحتین سپرهای پوست و چرم و جوشن که از پوست ساخته باشند و پوست سپید اشتر و فولاد و آهن خالص۔

یوبب بفتح یا و بای موحده نام پدر حضرت شعیب علیه السلام

فصل الیاء مع التاء

یبوست خشکی۔

یراعة نی که از و قلم سازند و نی که نوازند و بیشهٔ نی و کرم شب افروز و بددل۔

یسارة بالفتح توانگری۔

یسرة بالفتح طرف دست چپ و بفتحتین خطها که بر دست چپ باشند و نشانی که بران باشد جمع و مفرد هر دو آمده۔

یقظة بفتحتین بیدار شدن و بیداری

یاقوت جوهریست معروف لواقیت جمع و نام غلام مستعصم بالله که به خوش نویسی مشهور ست و او را یاقوت مستعصمی گویند۔

یلمة بفتحتین جوشن و سپر از پوست ساخته

یمنة بالفتح طرف دست راست و بالضم جامهٔ برد یمانی۔

یمامة بالفتح کبوتر صحرائی و نام ولایتی است و نام زنی کبود چشم که بمقدار سه روزه راه میدید و عرب گوید فلان ابصر من زرقاء الیمامة۔

فصل الیاء مع الثاء

یغوث بالفتح نام بتیست۔

فصل الیاء مع الجیم

فصل الیاء مع الحاء

یبروح مردم گیاه و آنرا یبروح الصنم نیز گویند و صاحب قاموس گوید یبروح بر وزن و یجوز تقدیم با بر یاست چنانچه در باب با گذشت۔

یوح بالضم آفتاب

فصل الیاء مع الخاء

یافوخ تارک سر۔

فصل الیاء مع الدال

ید دست تا کتف یا کف دست تا سر بند و نعمت و نیکی و ملک و منت و توانائی و خواری و ید القوس خانهٔ بالائین کمان در وقت تیر انداختن و ید الباب گردهٔ بالائین در و ید الدهر همیشه و ید الثوب آنچه از جامهٔ زیاده آید در حین پیچیدن بر چیزی

یهود جهود و جمع یهودی ست۔

فصل الیاء مع الراء

یحمور خر وحشی۔
یاسر طرف چپ قمار باز و نام پدر عمار رض۔
یُسر بالضم و بضمتین آسان شدن و قمار باختن و زمین گو و بالفتح شتر کشتن و بخش کردن و تابیدن ریسمان چنانکه در وقت تابیدن در دست راست بطرف خود کشیده دارند و دوست چپ بالا برده باشند این بخلاف شزر چنانکه گذشت۔
یسیر بالفتح آسان و اندک۔
یسار بالفتح دست چپ طرف چپ و توانگری و نام مولای رسول علیه السلام۔
یشکر بالفتح و ضم کاف نام پیغامبر علیه السلام و نام قبیله ایست۔
یعمور بالفتح بزغاله و بره۔
یعفور بالفتح آهو یا آهوی خاک رنگ و بالضم نیز آمده و پاره از شب و نام خر رسول الله صلی الله علیه وسلم و بچه گاو و گور و آهو بره یعافیر جمع۔

فصل الیاء مع السین

یأس بالفتح و سکون همزه نا امید شدن و داشتن۔
یؤس بالفتح نا امید۔
یبس بالفتح و به فتحتین خشک شدن۔
یابس خشک۔

فصل الیاء مع الظاء

یقظ بالفتح و کسر قاف و فتح آن بیدار۔

فصل الیاء مع العین

یتوع بالفتح و تشدید تا هر گیاه که شیره زهرناک دارد۔
یربوع گوشت پشت و نام شخصی ست و موش دشتی و در دستور گوید که آن موش را دو پای باشد۔
یراع همان یراعه که گذشت۔
یرمع سنگ سپید نیک درخشنده۔
الیسع نام پیغامبری است۔
یفاع بالفتح زمین پشته بلند۔
یافع جوان بلند و بالا۔
یلمع سراب بیابان و دروغ گوی۔
یانع میوه رسیده۔
ینبوع بالفتح چشمه که همیشه ازان آب تراود ینابیع جمع۔

فصل الیاء مع الفاء

یفوف بالفتح زمین پشته بلند و پست
یوسف بضم یا و سین نام پیغامبر ست معروف و این لفظ عبری ست نه عربی۔
یهفوف بالفتح بددل و تیز خاطر و زیرک

فصل الیاء مع القاف

یارق معرب یاره۔
یعوق نام بتی ست۔
یقق بفتحتین سخت سپید و بکسر قاف نیز آمده
یلق سپید از هر چیز۔
یلمق قبا معرب یلمه۔

فصل الیاء مع اللام

یعمل شتر قوی در کار۔

فصل الیاء مع المیم

یاسم گل یاسمین۔
یام نام قبیله ایست و نام فرزندی از فرزندان نوح ع۔
یُتم بالضم و الفتح بی پدر شدن بچه چارپا و یگانه و بی نظیر شدن و بفتحتین کاهلی نمودن
یتیم طفل بی پدر از آدمی و بچه بی مادر از حیوان و نفیس و یگانه از مروارید۔
یحموم دود سیاه و شب تاریک و نام اسپ لعمان بن منذر۔
یلملم بالفتح یا و هر دو لام و سکون میم اول نام موضعی ست که اهل یمن از انجا احرام بندند
یم بالفتح و تشدید میم دریا و در دریا انداختن و قصد کردن۔
یوم روز۔

فصل الیاء مع النون

یرقان بفتحتین زردی که در کشت

افتد وزردی یاسیاہی کہ ازغلبۂ صفرا یا سودا درروی وبدن آدمی ظاہرشود اول را یرقان اصفر وثانی را یرقان اسود گویند و یرقان درقسم اول شائع ست۔

یاسمین گلی ست زرد وخوشبو۔

یقین بالفتح بی شبہ ومرگ لقولہ تعالےٰ حَتّٰی یَاْتِیَکَ الْیَقِیْنُ۔

یقطین درخت کدو وہر درخت کہ بر زمین پہن شود۔

یمن بالضم خجستہ شدن وبرکت و بفتحتین ملکی ست معروف کہ ازجانب یمین قبلہ است وطرف دست راست۔

یمان بالفتح منسوب بیمن ونام پدر حذیفہ صاحب سر حضرت رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہٖ وسلم۔

یامن طرف راست۔

یمین دست راست وطرف راست وسوگند ومنزلت وقوت وتوانائی۔

یلن بفتحتین دہیست بیمن۔

یوان دہیست دراصفہان۔

یونان دہیست ببعلبک ودہیست میان بروعہ وبیلقان وملکی ست معروف کہ حکمای یونان آنجا بودند۔

فصل الیاء مع الہاء

یاہ یاہ کلمہ ایست کہ برای راندن شتر گویند۔

فصل الیاء مع الیاء

یوی بالضم وفتح واو وتشدید یای آخر نام مردیست۔

＊　＊　＊　＊
＊　＊　＊
＊　＊
＊

قطعۂ تاریخ اتمام تالیف این کتاب از مؤلف رح

نسخۂ جامع ازلغات عرب ؛ ازنسخ معتبرۂ منتخب ؛ نسخۂ قاموس ومہذب صحاح ؛ کنز واسامی ومصادر صراح ؛
یافتہ اتمام بعہد شہی ؛ ازحق وازخلق جہان آگہی ؛ سلطنت آرای وممالکستان ؛ شاہ جہان ثانیؒ صاحبقران ؛
ازپی تاریخ بلاقال وقیل ؛ گفت خرد منتخب بے عدیل ؛

سنہ ۱۰۵۰ھ

خاتمۃ الطبع

الحمد للہ رب العالمین والصلوٰۃ والسلام علیٰ صفوۃ خلقہ محمد وعلیٰ آلہٖ واصحابہٖ اجمعین اما بعد کتاب فوائد لنصاب یعنی منتخب اللغات بعد تصحیح وتنقیح از نسخ متعددہ بنابر نظر افادہ طلبہ واساتذہ وبجہت تسہیل در تدریس کتب مروجہ وحسب خواہش ارباب شوق واصحاب ذوق حسب ایمائے

میر محمد، کتب خانہ آرام باغ کراچی بماہ مارچ ۱۹۹۷ء مطابق ماہ ذی قعدہ ۱۴۱۷ھ طبع شدہ نظارت افزائے نظارگیان وکحل البصر دیدہ مشتاقان گردید۔

اکنون امید از ناظرین بامروت آن ست کہ ہرگاہ ازین نسخہ تمتع بردارند مالکان مطبع وکارپردازان وکاتب ومصحح را از دعائے نیک خود محروم نگذارند۔ اللہم اغفر لکاتبہ ولمصححہ ولناظرہ ولقارئہ ۔ آمین !

میر محمد کتب خانہ آرام باغ کراچی

مکمّل فارسی ڈکشنری

غیاث اللغات

مع

منتخب اللغات ۔ و ۔ چراغِ ہدایت

جدید ترتیب میں جملہ ۱۴۱۶ صفحات پر مشتمل جلی قلم میں

اِمتیازی ایڈیشن

تالیف: مولانا محمد غیاث الدین ۔ بسال ۱۲۴۲ھ

مع اضافات مفیدہ: مختصر اللغات من تصنیف مولوی جعفر

قدیمی کتب خانہ ۔ مقابل آرام باغ ۔ کراچی

بسم اللہ الرحمن الرحیم

اما بعد حمد وا صنع جمیع لغات وصلوٰة برافصح وفضل موجودات میگوید فقیر کثیر التقصیر سراج الدین علی آرزو تخلص کہ این نسخہ در معنی دفتر دوم ست از کتاب سراج اللغات در بیان الفاظ واصطلاحات شعرای متاخرین فارسی مسمّی بہ چراغ ہدایت کہ داخل ہیچ کتاب لغت مثل فرہنگ جہانگیری وسروری وبرہان قاطع وغیرہا نیست وسبب تالیف آنست کہ چون اکثر ہم مصروف مطالعہ وخواندن کتب جدیدہ وقدیمہ فارسی بدم ومعانی بعضے از الفاظ واکثر اصطلاح در کتب مذکورہ نیافتم بر ہر چہ اطلاع دست بہم داد یا استاد آن از اشعار استادان درین نسخہ درج کردم مگر آنچہ کہ از محاورہ دانان بتحقیق پیوستہ وسند آن در اشعار بزرگان بہم نیافتم امید از سخن فہمان صاحب انصاف ومحاورہ دانان بی اعتساف آنست کہ چون این کلمات چند اول نسخہ است درین باب ہر جا کہ سہوی وخطائی یابند خردہ نگیرند بلکہ چشم از کرم بپوشند وباصلاح بکوشند ولنعم ما قال قائل مصرعہ کہ ہیچ نفس بشر خالی از خطا نبود ٭ ہر کہ از دنبال صید تحقیق دویدہ ومحنت تفتیش کشیدہ میداند کہ چہ قدر نفس سوختہ ام کہ این چراغ افروختہ ام چون از اشعار شیخ گرامی خواجہ نظامی گنجوی رحمۃ اللہ علیہ این بیت بطریق فال در حق این نسخہ برآمدہ است ؎ خرد را نور روشن بصر کردہ ٭ چراغ ہدایت تو بر کردہ ٭ مر جواز جناب کبریا انتساب آنست کہ این چراغ تا صبح قیامت روشن باشد بعزت جلالک مخفی نماند کہ لغات مندرجہ این کتاب دو قسم ست **قسم اوّل** الفاظیست کہ معنی آن مشکل بود واکثر اہل ہندبران اطلاع نداشتند **قسم دوم** لغاتیکہ معنے آن اگرچہ معروف ومعلوم بود لیکن در صحیح بودن آن از روزمرہ فصحای اہل زبان بعضی را تردد بہم رسیدہ پس مستندات از اشعار اساتذہ در آوردہ شدہ کہ صحیح ست چون برخی از فارسی گویان ہند را تصرف گونہ در زبان فارسی بسبب اختلاط زبان ہندی دست دادہ آوردن بعضی از الفاظ کذائی بر صاحب تحقیق ضرور نیست پس این نسخہ مفید ست مر فارسی گویان ہند را نہ زبان دانان ایران وتوران را بخلاف لغات قدیمہ کہ در اکثر آن زبان دان وغیر زبان دان مساوی ست بلکہ درین نسخہ بعضی از الفاظ ست کہ از چند کس زبان دان تحقیق کردہ شدہ وآنہا در جواب عاجز شدند آخر کار از جای دیگر تحقیق پیوست علی ای حال بجد وکد تمام این کتاب با تمام رسید والمسئول من اللہ تعالیٰ حسن القبول ۔

باب الالف

آب بدست کسی ریختن خدمت کسی کردن و نوکر و ملازم شخصی بودن سلیم گوید ؎ بیا زاہد کہ ساغر شرابی ہست مستان را ؛ کہ کوثر آب نتواند بدست تاک او ریزد ؛

آب دست باضافت آبی کہ بدان دست و رو شستہ باشند و بعربی وضو بفتح واو خوانند و دیگر معانی آن در لغات قدیمہ نوشتہ اند سلیم گوید ؎ با بنازی رو بساقی کن اگر دلخستہ ؛ آب دست او شفابخش ہمہ بیمار ہاست ؛

آب شیراز بعضی گویند نہریست در صفاہان و سند آن در لفظ اشرف بیاید و نیز شفیعای اثر گوید ؎ اگر در خاک اصفاہان نباشد آب شیرازی ؛ سر دبر گ شگفتن نیست گلزار طبیعت را ؛ لکن بعضی گویند مراد از آب شیراز شراب ست زیرا کہ شراب شیراز شہرت دارد یا آنکہ شیشہ خوب میشود در شیراز نہ شراب و صحیح ہمین ست۔

آب داشتن متاع غش داشتن متاع تا دیگری را توان فریفت سلیم گوید ؎ زنہار گر از دکان ایام ؛ آتش نخری کہ آب دارد ؛

آب باریک بہای اول موحدہ و ہای دوم نیز موحدہ آب کم سلیم گوید ؎ ہر قدم ضعفم براہِ وصل میگردد فزون ؛ آب باریکم کہ می آیم بجوی تازہ ؛ و بمجاز بر آنکہ مایہ توکل و قناعت نیز اطلاق کنند پس خطاست۔

آب گردش بکاف فارسی تغیر آب و ہوا و جای بیمار بحسن تاثیر گوید ؎ غم نرفت از دل می بخش بفریادم رسید ؛ چارہ آخر آب گردش کرد بیمار مرا ؛ و بیماری کہ بسبب آب و ہوای مختلف بہم رسد شاعر غنی کشمیری گوید ؎ دارد بزم مستان جام شراب گردش ؛ زاہد نیاید اینجا از بیم آب گردش ؛ لیکن معنی اول بسیار شہرت دارد

آب گردانیدن بمعنی آب گردش یکی از شعرا گوید ؎ جوش صہبا شربت بیمار جو شانیدنست ؛ دور ساغر خستگان را آب گردانیدنست ؛ و بمعنی قسمت و روزی و گردش زمانہ نیز و سند آن در لفظ درگردن می آید انشاء اللہ تعالیٰ۔

آب دزد بضم دال و سکون زای معجمہ جائیکہ در ان آب پنہان جاری باشد از عالم کاریز طغرا در تعریف دجلہ گوید ؎ شود گرداب و زدش بستہ یکدم ؛ نماید چشمہ آئینہ بی نم ؛ و نیز سید الفضلا در شرح مواقف گفتہ سراقہ ظرف ست تنگ سر کہ در تہ آن سوراخ تنگی باشد و بفارسی آنرا آب دزد گویند درین صورت آب دزد ظرفی نیز باشد کہ بہندی آنرا پنچورہ خوانند و این ترجمہ آب دزدست۔

آب دیدہ بے اضافت متاع ضایع را

آب دندان نوعی از طربات شمال ہر دو تاثیر گوید ؎ شکر بالعل او تنگی کشیدہ ؛ متاع آب دندان آبدیدہ ؛

آب دانی مخفف آبادانی بمعنی معموری شانی گوید ؎ شانی زاہدانی عالم کنارہ کرد ؛ چندانکہ در جہان خرابتر کسی ندید ؛ و میتوان گفت کہ آبدان آب بند باشد آب بمعنی مشہور و دان کلمہ نسبت ست کہ گاہی بمعنی ظرفیت آید چون نمکدان وغیرہ و گاہی زائدہ چون زنخدان و خاکدان و باید دانست کہ آباد نیز کلمہ مرکبست از آب و آد کہ کلمہ نسبت ست از عالم نوشاد کہ مرکب از نوش و کلمہ مذکورہ است و ہمچنین داماد کہ مرکبست از دام و آد کہ برای نسبت ست بمعنی گرفتار چہ ہر کس کہ کدخدا شد گرفتار گردید و آباد و ہم برین قیاس چرا کہ بی آب معموری محال ست پس لفظ آباد و داماد در اصل مجاز باشد کہ حقیقت آنہا مہجور گشتہ و آباد ان مزید علیہ آباد مثل شاد و شادان چنانکہ در سراج اللغات نوشتہ اند۔

آب سیاہ مرضی کہ چشم بدان نابینا شود سعید اشرف گوید ؎ گر بر م آب سیاہ از

دیدہ میگرد سفید؛ کے توان کردن بلای
تیرہ روزان را علاج ؛ وتحقیق آنست کہ
آب سیاہ خصوصیت بچشم ندارد وآب سیاہ
مرض چشم نیز در کلام اساتذہ دیدہ شدہ وآن
مرضیست مشہور مر اسپ را وہندی رس بفتح
رای مہملہ وسین بی نقطہ گویند اشرف گوید در
ہجو اسپ ے کند در رہ نوشتن ہا چو مرارش
شمش آب سیاہ آرد قلم دار؛ وحمید الدین
علی توسی در کتاب لغت خود آوردہ کہ آب
مذکور غیر از چشم ممکن نیست لیکن این محل
تامل ست۔

آب شکستن در گلو بمعنی گرہ شدن آب
ست در گلو واین خلاہر ہمان حال ست کہ
آب در مجرای نفس رود ونفس تنگی کند وسر فہ
بہم رسد وبہندی آنرا اچھو گویند بضم اول
وجیم مشدد ملفوظ التلفظ بہا بواو رسیدہ
واز بعضی لغات مرد لیست کہ لغا رسی نرا
واکفتیدن بکاف تازی نیز گویند وحید گوید
ے بدیدہ گریہ من شد گرہ ز حسرت ما ؛
بدان طریق کہ در حلق تشنہ آب شکست ؛

آب بردن ماجری کنایت از نہایت
اشکال واستعجاب استغراب حالتی تاثیر گوید
ے غیر از برای یاری تاب می برد؛ این
ماجری ببین چہ قدر آب می برد ؛ وخیلی
آب بردن نیز بہین معنی آمدہ دانشمند خان
عالی گوید ے چون یافتند مردم دیدہ سراغ
تو؛ این خیلی آب بر دکہ بر دندپی در آب ؛

آب بپوست افگندن میوہ
آنست کہ چون میوہ بپختگی اسد آب از جوہر
بپوست آید وپوست از خشکی برطوبت گراید
ولہذا طفلی را کہ بالغ شود باصطلاح رندان
گویند کہ آبی بپوست افگندہ است ومثل میوہ
رسیدہ سعید اشرف گوید ع میوہ شیرین
تر شود چون آب اندازد بپوست ؛

آب کشیدن بمعنی آب خوردن از
عالم می کشیدن شانی گوید ے شانی کیم
کہ بار می از جام کشد؛ می چہ کہ آب خضر بجام
نمی کشد؛

آب دست کسی گرفتن غسالہ
وضوی کسی گرفتن واین کنایہ است از کمال
اعتقاد بزرگی از عالم آب بر دست کسی
ریختن چنانکہ از اہل زبان بتحقیق پیوستہ۔

آب خجلت کنایہ از عرق خجالت
ولبعضی از کم طبعان درین شک دارند
طغرا گوید ے درکلاہ سلطنت پشمی ندیدم
چون حباب ؛ از سر شہ گر در آب خجلت
افتد دور نیست ؛

آب گیر ے تیغ آب دادن تیغ
طغرا گوید ے توان از خاک کوشش
آب گیری کرد تیغش را؛ تنم از بسکہ ہر سو
چو بار زخم پیکان شد؛

آب گیر ے بردن بای تحتانی نیز
بمعنی آب گیر ے کہ گذشت اثر گوید ے
گری اگر گریہ زار کہ زمن قطع نظر؛ کردہ آیا کہ دگر

تیغ مرا آب گری ؛

آب خوردہ معروف عموماً وہر ظرف
کہ چندگاہ آب دران بودہ باشد خصوصاً
اثر گوید ے کسی نداد بمیخانہ راہ زاہد خشک
خم آب خوردہ چو شد قابل شراب شود؛

آب بر آئینہ ریختن رسمی ست
کہ در قفای شخصیکہ بسفر میرود آب بر آئینہ ریزند
تا سلامت باز آید واین شگون دانند تاثیر
گوید ے رفتی وگریہ بحال دل حیران کردم
آب بر آئینہ ریزند قفای سفری را؛ ونیز
طغرا گوید ے گوکوی تو منزل گہ است
در سفر آشنا ؛ بر رخ آئینہ آب از پی بیگانہ
ریز ؛

آب در شیر کردن وآب در شیر داخل کردن در محل فریب دادن
مستعمل شود صائب گوید ے جز بیتیمی چہ
برین داشت در گوش ترا ؛ کاب در شیر کند
صبح بناگوش ترا ؛ ودودم راقم الحروف
بطریق اشارت گوید ے عشق ما را از
فریبش آگہی بود آرزو ؛ چشم فرہاد آب
داخل کرد جوی شیر را ؛ لیکن بازدوم اشارت
بمثل مشہور آب در شیر بمعنی فریبندہ چنانکہ
از دیباچہ مخلص خان کہ بدیوان خاص او نوشتہ
بثبوت میرسد۔

آب داغ آبیکہ بسیار گرم باشد وجوش دادہ باشند یا آنکہ سنگی یا آہنی گرم کردہ
دران انداختہ باشد وحید گوید ے حجاب

داغ از آمیزش ما سوخته است ؛ ہر کہ بعد
از آشنائی با تو مارا دیده است ؛
آب و جاروکشیدن صاف و
پاک داشتن خانه ہر چند کشیدن نسبت باب
تنها ندارد و بمعیت جارو کہ مخفف جاروب
ست آورده شده درین قسم در کلام قدما نیز
آمده سعدی گوید ؎ گر نبودی امید
راحت و رنج ؛ پای درویش بر فلک بودی
مثال بمعنی اول آب جاروکشیدن تاثیر گوید
؎ تا بگیرد منصب بدار ہامان دیده ام ؛
آب جارو میکشد از اشک مژگان دیده ام
آب را بریسمان بستن تلاش
امر محال مخلص کاشی گوید ؎ بطول فکر
نتوان جمع کردن مال دنیا را ؛ چرا بیهوده
باید آب را با ریسمان بستن و بعضی بمعنی تغلب ہم
گفته اند۔
آب برنده بتشدید رای مهمله آب
گوارا کہ طعام را زود ہضم کند۔
آب دم دار بفتح دال اول آبی کہ
ہوا بآن نرسیده باشد و آن دیر ہضم
بود و این ہر دو از محاوره دانان بثبوت
رسیده۔
آب انداختن بیرون دادن
آب اشرف گوید ؎ اشکم بدل حزین نمیگردد
بند ؛ این حوض شکسته آب می اندازد ؛
آب خیر کردن برای مهمله اول صرف
کردن آب در راه خدا کہ سبیل نیز گویند

و بهندی پونسالہ و بفتح بای فارسی و سکون
واو طغرا گوید ؎ چو گل چیند از آئینه
آن شوخ دید ؛ بشکرانه آن کند آب خیر ؛
آب دماغ آبیکه از راه بینی بر آید
و آب بینی نیز گویند اشرف در تعریف سرما
گوید ؎ بر سر ہم بسکه بند و شمع سان
آب دماغ ؛ ہر کرا بینی چو فیل اکنون
بود خرطوم دار ؛
آب اندیشه رنگ ست نیم
سبز نباتی۔
آب بالای سنگ سنگی ست سفید
مائل بسیاہی و این ہر دو لغت از اہل
زبان بتحقیق رسیده۔
آب باز برای معجمه شنا در طغرا گوید
؎ طفل اشک از بحر چشم خود بخود گیرد
قرار ؛ آب بازان را تلاش دست و پا
با معبرست ؛
آب در کالا کردن چیز زبون را
خوب نمودن از راه فریب تا به نرخ گران
فروخته شود سلیم گوید ؎ راستی را کرده
ام سرمایه بازار خویش ؛ کار آتش میکند
آبی کہ در کالا کنم ؛ آب بستن از عالم
آب بستن در جوی یعنی در جوی
آوردن و این از اہل زبان ثبوت رسیده
آب چشم گرفتن باضافت آب
کنایه از ترسانیدن شفیع اثر گوید ؎
مردم گزیده گر بود از خلق دور نیست ؛

چشم تو آب چشم از آہو گرفته است ؛
آب خوردن دل آرام و تسکین
یافتن دل و این نیز از اہل زبان به
ثبوت رسیده۔
آتشکی کسیکه مرض آتشک داشته باشد
اشرف گوید ؎ ہر شب از شوق آن بت
آتشکی ؛ شمع سوزد چو نفس آتشکی ؛
آتش کاری گرم کردن کمان و تیر
بآتش برای چاق کردن و راست کردن
اشرف گوید ؎ تیر خم گشته شود راست
بآتش کاری ؛ پیر از خاصیت عشق جوان
میگردد ؛ و یکی از شعرا گوید ؎ کمان
ابروانت را زم شد بآتش کاری نظاره گرم ؛
آتش از چشم کسی گرفتن
کنایه از ترسانیدن تاثیر گوید ؎ از آن
آتش چراغ دودمانی میشود روشن ؛
کہ در خردی پدر از چشم گریان پسر گیرد ؛
و آب از چشم کسی گرفتن مرادف نیست
آتش برگ بفتح بای موحده و سکون
رای مهمله و کاف فارسی ازین بیت مشهدی
قمی ؎ بیا ساقی شب عیدست فکر
عیدی من کن ؛ بیا آتش برگ ماه نو چراغ
باده روشن کن ؛ بمعنی کبریت کہ در محاوره آن
بمعنی خسی باشد کہ چراغ و آتش بدان افروزند
و بهندی دیاسلائی گویند معلوم میشود و آخر
بتحقیق پیوست کہ بمعنی چقماق است و تشبیه
ماه نو موئید اینست و معنی ترکیبی آن نیز چه

برگ بمعنی سامان می آید چنانکه برگ سفر بمعنی سامان سفر و چقماق سامان بهم رسیدن آتش ست آنچه صاحب نخبة الحساب بمعنی شمشیر آبدار نوشته غلط باشد و در کتب معتبر لغات قدیم فارسیه مثل جهانگیری و رشیدی وغیره نیست و اگرچه سند از حجت ساطع تصنیف استاد خود که ملخص برهان قاطع ست آورده هرگز قابل اعتماد نیست چه کیفیت برهان قاطع از سراج اللغات ظاهر ست۔

آتش زن مطلق روشن کنندهٔ آتش و نیز آهن چقماق و صاحب اهتمام روشنی امرا و سلاطین وحید گوید ؎ روشنی ما را چو آتش زن برای خویش نیست ؛ گرچه هر کس را چراغ از دولت ما روشن ست و ظاهرا درین بیت بمعنی دوم نیست۔

آتش از چشم پریدن حالتی که در وقت رسیدن صدمهٔ سخت بر سر و روی آدمی رو دهد و آنرا چراغ از چشم جستن نیز گویند وحید در تعریف غنیاگر گوید ؎ چو سیلی بچقماق گوشش رسید ؛ ز ان سیلی آتش ز چشمش پرید ؛

آثار شاهی بثاء مثلثه جمع اثر لفظ عربی و در فارسیان بمعنی بنیاد و بنای دیوار آرند حسین ثنا گوید ؎ گر بر غبار دشت ثنایت بنا نهند ؛ شاید که تا قیامتش آثار نشکنند ؛

آتش کش بفتح کاف تازی و شین معجمه همان که آتش را بدان بردارند آتشگیر نیز خوانند طاهر نصیرآبادی در احوال ملا طاهری را آتش کش که سرخ کرده بودند بوسها دانید۔

آجر بمد و ضم جیم و رای مهمله خشت پخته و خشت خام ست خواه پخته باشد و خواه خام وحید در تعریف خشت پز گوید ؎ بما آجر از کوزه چون رخ نمود ؛ چو حسن برشتهٔ دل از نار بود ؛

احتساب خوردن بمعنی تعزیر حدود شرعی گرفتن ست بر خود حسن بیگ رفیع گوید ؎ از عشق بی مشقت لذت نمی توان یافت ؛ می زانکو ندانم بی احتساب خوردن ؛

آری بمد اسم فعل ست بمعنی قبول دارم و بدون مد کلمهٔ ندا است در محل تحقیر چنانکه در هندی پس از توافق لسانین باشد شفائی گوید ؎ آری کند تو کجا و در کجا شیر کجا ؛ لاف چیزیکه ندانی چه زنی پیش کسان ؛

اسپ چوبین کنایه از تابوت و این در کلام بسیار آمد چنانکه گوید واعظ قزوینی ؎ سهی گسته دو صد اسپ درش غافل ؛ که سر طویلهٔ آنهاست اسپ چوبینش ؛

آسیا معروف و نیز یکی از آلات کشیدن روغن که عصاران دارند وحید در تعریف عصار گوید ؎ چنین آسیا چشم گندم ندید ؛ شدش گرچه در آسیا مو سپید ؛ بماند اگر بسر این آسیا ؛ شود تیره روز از شب جدا ؛ و نیز بمعنی جائیکه آسیا دران باشد چنانکه در مصرعهٔ دوم بیت اول مخفی نماند که دو لفظ ست که بمعنی مکین و مکان مستعمل ست یکی قهوه دوم آسیا که بمعنی قهوه خانه و جای بودن آسیا استعمال یابد چنانکه از اهل محاوره بتحقیق پیوسته۔

آزاد معروف ضد بنده و در صفت سوسن و سرو واقع شود و توجیه آن در لغات قدیمه نوشته اند بعضی بر بید نیز اطلاق کرده اگرچه این معنی غرابت دارد لیکن از ان ظاهر میشود که آزاد بمعنی بی ثمر باشد والله اعلم واعظ گوید ؎ غم گوارا تر بود آزادگان را در سرور ؛ آب تلخی بید را باشد به از آب حیات

آرزو معروف و تخلص مؤلف این نسخه چنانکه گفته ؎ همین عشق تو مقبول عالمی شده ام ؛ کدام دل که در و جای آرزوی تو نیست ؛

آرزو گرفتن پیدا شدن خواهش کمال خجند گوید ؎ از بوسهای سر و سیم پوست باز گرد ؛ هرگز بپای بوس تو ام آرزو گرفت ؛ و این لفظ با کردن مستعمل میشود و آرزو کشیدن نیز در شعر سالک قزوینی دیده شد چنانکه گوید

؎ ای مردهٔ فریب لعبت آب زندگی ؛
خضر آرزوی موج و شراب تو میکشد ؛
و چون غرابت دارد ظاهراً سهو القلم ست
که بجای انتظار آرزو گفت والله اعلم
از حرفی ست که بمعنی ابتدا و علت و تجرید و
دیگر معانی آید و هر جا که دو حرف از جنس شوند
حذف یکی ازان جائز داشته اند میر صیدی
گوید ؎ دولتی خوب تر از خاطر خود رفتن
نیست ؛ سایهٔ بال هما بر سر درویشان
است ؛ چنانکه بای موحده درین مصرع
صائب ع علی بعیب خود برسیدن
نمیرسد ؛ لیکن تحقیق معلوم نیست که این
سهو شاعر ست یا فی الحقیقت درست ست
و همین قسم سهو ست که در بحر مفاعلن فعلاتن
مفاعلن فعلاتن اکثر اکابر را رو داده اگرچه
خطای بزرگان گرفتن خطاست لیکن
برای غلط و خطای خود سند می آرد نه برای
تخطیهٔ بزرگان۔

آسیای دست آسیا که بدست گردانند
پس آنچه بعضی گفته اند که آسیا همانست که
از آب گردد و آنچه بدست گردد دست آس
ست نه دست آسیا غلط ست چنانکه در
لغات قدیمه نوشته شده وحید گوید ؎
نیست فکر گردش سر میکشان مست را ؛
آسیا بانی نباشد آسیای دست را ؛ و دیگر
سند این در دست آس خواهد آمد۔

آستین کهنه داشتن بی سر و سامان
و این از اهل زبان تحقیق پیوسته۔

آشیان خانه که مرغان سازند برای
ماندن و همین مشهور ست و بمعنی خانهٔ
عنکبوت نیز آمده است سلیم گوید ؎
در بیابان جنون چون آشیان عنکبوت ؛
تارهای دامنم پیدا ز نوک خارهاست ؛

آتش خمار آتشی که بخوردن مخموران
دهند در وقت خمار تاثیر گوید ؎ نیست
جز سوز دل و خون جگر نوشیدن ؛ مستی
عشق اگر آتش خمار دارد ؛

آشنا زده معنی کسیکه تصدیعات بسیار
از آشنایان کشیده باشد از عالم خمار زده
راقم گوید ؎ ز فکر معنی بیگانه میکند
وحشت ؛ دل رمیدهٔ بسکه آشنا زده است

آشنا دادن بمعنی آواز دادن گفته اند

آتش دم پخت نوعی از آشها اثر
گوید ؎ واعظ از احر ضیافت بسکه می
سوزد دلش ؛ آتش دم پختی برای خود
مهیا می کند ؛

آشمالی بمد و شین معجمه کنایه از تملق و
چاپلوسی شغالی گوید ؎ میکند دم لابه
تا استخوانی میخورد ؛ عمر او در آشمالی بخوشامد
میرود ؛ لیکن در کتب قدیمه آشمالی برای
دیای رسیده بمعنی دلوثی و بی حمیتی نوشته
اند و این نیز درست میتواند شد باندک
تحریف۔

آفتاب دادن نگاه داشتن چیزی
در آفتاب و در آفتاب فگندن نیز آمده
است و دوم در غیر سائل و مائع و در صورت
نهایت غرابت مشکک ست چنانکه تاثیر
گوید ؎ انداختم بروی تو چشم پر آب را ؛
چندی بر آفتاب فگندم گلاب را ؛

آغا دلاله و زنیکه واسطهٔ کارسازی
زنهای فاحشه باشد و بهندی کٹنی گویند
بکاف تازی و تای هندی رسیده و نون
بیای معروف اگرچه لفظ آغا در ترکی در
محل التعظیم بر القاب اعلام زنان آرند اینجا
شاید بر سبیل طنز و استخفاف باشد والله اعلم

آفتابه ظرفی معروف که در اصل آب تابه
بود که آب بدان گرم کنند یا الف ابدل شود
چنانکه در لغات قدیمه نوشته شده چنانکه
سلیم گوید ؎ از امید که شب بوصلم بود ؛
در دست شستم آفتابهٔ صبح ؛

آفتابی شدن خشک شدن چیزی
در آفتاب و این معنی از اهل زبان تحقیق
کرده شده لکن درین بیت میر نجات
درست نمی آید بلکه بمعنی ظاهر شدن است
؎ هر کجا پنجهٔ پر زور کشائی بهتر ؛ آفتابی
نشود پنجهٔ خورشید دگر ؛ و ازین عالم
ست این بیت شفیعائی اثر گوید ؎
عرش از گلزار امکان گر کند منع سحاب ؛
کاغذی ابر گردد آفتابی در جهان بزکی
ندیم گوید ؎ چون شود گرم شنا آن شوخ
سیمین بر در آب ؛ آفتابی کی تواند شد

الوز در آب ٭ اما آفتابی بمعنی لنگی که در حمام بکمر بندند نیز در کلام اساتذه دیده شده و این معنی بتحقیق پیوست۔

آلت بمعنی مشهور ست ٭ نیز بمعنی آلت تناسل که در ہندوستان شہرت دارد در ولایت ہم آمده چنانکه گفته اند مصرع آلتی مردی شماری این بود ٭ و ظاہر بدین معنی بسیار کم آمده و مراد از ناظم و خطاب زلیخا بیوسف علیه السلام گفتن ع که این خونین دلم از زنگ آلت ٭ و نیز طاہر وحید گوید ٭ ے ہمچو نور شمع که فانوس پر تو میدہد ٭ می تراود لطف تن از جامهٔ آلت برون

آش پرہیز طعام بیماران از عالم اوگره که بعربی مذوره گویند بصیغهٔ مفعول از باب تزویر و بعضی آش تذویر گویند لیکن سند آن می باید۔

آش خیر آشی که امرا و سلاطین برای فقرا مقرر کنند و محل خیر کردن را لنگر گویند وحید گوید ے می شود بیقدر ہر کس میکند گرمی بغیر ٭ زان نمیدارد کسی پاس نمک در آش خیر ٭

آماج خانه بمد و جیم تازی توده خاکی برای مشق تیر اندازی بپا زنند و در ہندوستان خاک توده گویند وحید گوید ع در آماج خانه چو کردم گذر ٭ لکن از این مصرع بمعنی نام جائی معلوم میشود که در آنجا توده مذکور باشد و درین صورت آماج ہمان توده مذکور باشد۔

آموختن معروف و این گاہی متعدی آید و گاہی لازم اول مشهور ست دوم آنجا که حرف یا بر مفعول آید چنانکه راقم گوید۔

اشعار رد لعل یار چون و ہم ہمہ تن آغوش ست ٭ حسرتم بسکه بخمیازه کشیدن آموخت ٭ بتماشای تو ترسم که نظر کم شاید ٭ دیده بی روی تو از بس زندیدن آموخت در ینصورت بمعنی خو گرفتن باشد فتدبر۔

آماون مہیا کردن و شدن و آماده اسم فاعل آن صاحب گوید ے از بہر ترک قتل خود آماده است تیغ ٭ بیجا ملی نگر بچه تایید میکند۔

امروز فردا کردن دفع الوقت نمودن و بحیله کسی را از سر وا کردن و بعطف غلط ست چرا که ہر دو مفعول کردن ست یعنی امروز را بحیله وعده فردا کردن صبا گوید ے لبش امروز فردا میکند در بوسه دادنہا ٭ نمیداند ز خط چون دشمن کم فرصتی دارد ٭

امن بیخطر شدن و بعضی گفته بیخطر و بی ہراس چنانکه راه امن ست و نیز منا گوید ے میکند کار خرد نفس چو گردید مطیع ٭ دزد چون شحنه شود امن کند عالم را

آئینه حبابی آئینه که باطراف او حبابہا برنگ آمله سازند برای خوشنمائی غالص گوید ے آن طفل بہت از شرم درعین بے حجابی ٭ شد از عرق غلاف رش آئینه حبابی ٭

آمدن کار و آمد کار کنایه کار از اقبال تاثیر گوید ے گر چنین عمر شود صرف غم یار مرا ٭ رفتن عمر بود آمدن کار

آواز کردن و وا دادن صدا کردن وحید در تعریف مسکر گوید ے ندارد که دانش ز مس این صدا ٭ کند آمد کارش آواز پا ٭ صائب گوید ے عاشق دل شده ہر چند که آواز دہد ٭ کوه سنگین تو مشکل که صدا باز دہد ٭

آواز کردن گوش مرضی ست که در گوش خود بخود آواز آید و آن دو قسم ست و دی و طنین چنانکه در کتب طب مسطور ست سلیم گوید ے بانگ خضر از برای گمراہی لست ٭ گر گوش تو آواز کند گوش مکن ٭

آہو گذشت کنایه از آنکه وقت کار نماند فرصت رفت تاثیر گوید ے چون گشت طی کار جوانان ہم مکن ٭ رنج بی جامی بری ای بیخبر آہو گذشت ٭ و ابوالبرکات منیر گوید ع گوشه چشم نمود از دور گفت آہو گذشت ٭

آہن جامه آہنی که بر صندوق و زین و امثال آن برای استحکام زنند و نصب سازند تاثیر گوید ے جذبه نسبت

کم ز مقناطیس نیست ٭ خلعت اندامی صندوق آہن جامہ است ٭

آہنگ حصار نام مقامی از موسیقی تاثیر گوید ؎ گل بگو تاثیر از آن عارض حصار گشتہ است ٭ نغمہ سنجی میکند بلبل در آہنگ حصار ٭

آئینہ معروف و نیز سلاحی کہ آنرا چار آئینہ نیز گویند بستن و پوشیدن ہر دو گفتہ اند وحید در تعریف چار آئینہ گوید ؎ نماید ز آئینہ پوشی سوار ٭ چو آئینہ تیغ در کارزار ٭

آئینہ پیش نفس و بر نفس داشتن کنایہ از حالتی ست کہ در احتضار و قربت موت آئینہ را در پیش نفس بیمار گذارند تا معلوم کنند کہ میت ست یا سکتہ دارد اول معروف ست دوم اشرف گوید ؎ دیدہ چون محتاج عینک گشت فکر خویش کن ٭ بر نفس دارند روز واپسین آئینہ را ٭

آئینہ بدن نما و آئینہ جامہ نما آئینہ کلانی کہ تمام بدن دران دیدہ شود و ہمچنین جامہ نما اول مشہور ست دوم سالک یزدی گوید ؎ چون شمع بآرایش خود چشم نداریم ٭ آئینہ عریانی ما جامہ نما نیست

آئینہ دار بمعنی کسیکہ آئینہ را بکسی نماید و سر تراش کہ بعربی مزین گویند و از بعضی استاد بمعنی نہ شنیدہ اول کمال خجندی گوید ؎ پیر مرید گرچہ لولے بے صفت فتادہ ٭ مہے کسان چو آئینہ دران بجد گرفت ٭

لیکن بر سخن فہم پوشیدہ نیست کہ تشبیہ لولی معنی دیگران را افادہ میکند فافہم۔

ابن الوقت لفظ عربی ست و مصطلح اہل تصوف مقابل ابو الوقت فارسیان بمعنے شخصے کہ تنہا بہ مقتضای وقت عمل کند و حقوق سابقہ را مطلقاً در نظر ندارد و استعمال کند تاثیر گوید ؎ بخت ابن الوقت را ہیچ از سعادت بہرہ نیست ٭ ماہ و وقت و ساعت از عقرب نمی آید برون ٭

ابجد روان ساختن بمعنی یاد کردن سبق گرفتہ شفائی گوید ؎ زان نساختہ ابجد بمکتب معنی ٭ دلے بعلم جہالت یگانہ استادند ٭

ابروی زرین بتقدیم زای معجمہ بر رای مہملہ مشدد و لون ابروی زرد رنگ مانند ابروی فرنگیان اشرف گوید ؎ گرچہ چشم شوخ زرین ابرو م باشد کبود ٭ از نگاہش عشوہ ہای لاجوردی خوشنماست ٭

ابروی مردانہ ابروی کہ بغایت آثار شجاعت از و ظاہر باشد و این لفظ از اعضای یا ابروی تنہا مستعمل نشود مثلاً چشم مردانہ و مژگان مردانہ بگویند اشرف گوید ؎ گر از خم ابروی مردانہ او ٭ کمان کار مولاے بہ بینی ٭ و نیز شافی تکلو در منقبت گوید ؎ اگر دشمن کشد ساغر و گر دوست ٭ بطاق ابرو مردانہ اوست ٭

و گویند شاہ عباس قاضی ثنائی را در جائزہ این بیت بزر کشیدہ بود۔

ابلق بمعنے دو رنگ مطلقاً معرب ابلک چنانچہ در لغات قدیمہ نوشتہ شد و بمعنی سر کلاہ نیز تاثیر گوید ؎ جز یک سخن از طوطی نطقم نتراود ٭ ابلق زرد رنگی نزند بر کلاہم

آلو بضم و تشدید فوقانی و تخفیف آن ہر دو آمدہ و آن معروف است صائب گوید ع جامہ را ہر چند آلو بیشتر زیباتر ٭ و دوم اشرف گوید ؎ بغیر من کہ بر تن نقش بوریا دارم ٭ آلو کشیدہ کہ دارد قبای عریانی ٭ و در اصل نام افزاریست کہ بدان عمل مذکور صورت گیرد وحید گوید ؎ زبید او یار را آلو کش بگو بنگر افگندہ در آتشم چون آلو ٭

آلو کشیدن معروف و خمیازہ کشیدن ظاہر زبان برآوردہ دم لابہ کردن سگ را نیز گفتہ اند وحید گوید ؎ چو سگ گرد آن کوی تو میکشم ٭ بیاد آلو کش آلو میکشم

اجاق بضم و جیم تازی کشیدہ و قاف لفظ ترکی است بمعنی دیگدان و دودمان و ظاہراً بمعنی ثانی مجاز ست از عالم دودہ و دودمان طغرا گوید ؎ شعلہ طبعان را نخیزد چون خودی از دودمان ٭ دود اجاق از آتش سوزان کف خاکستر ست ٭ نیست آلودہ دامان اجاق عشق صاف ٭ تیرگی در دودمان آتش از چوب ترست ٭

اجلة الحکما لفظ عربیست واجلة
جمع جلیل وحکما جمع حکیم واین را اطلاق
بر مفرد کرده اند ظهوری گوید ؎ خموش
چون شوم از غیب میدهند نداء که لب
منبند بمدح اجلة الحکما ؛ مؤلف گوید
هر چند استعمال جمع عربی در محل مفرد در
زبان فارسیان بسیارست مثل عجائب
بمعنی عجیب و ریاض بمعنے روضه و حور بمعنی
حوارو مکرر در کتب خود نوشته ام و آنرا جائز
داشته ام لکن تحقیق پیوست که اینهم موقوف
بر استعمال ست تا در کلام اکابر مکرر یافته
نشود نمیتوان جرأت بر آوردن آن کرد
و در بیت ظهوری گمان میشود که غلط
محض ست و بجای اجل الحکما گفته و
این بیت کلیم هم ازین عالم ست ؎
دشمن آئینه اند آنها که اہل عزلت اند ؛
هر کجا ابنای جنسی گنجد آنجا کثرت ست ؛
و این تحقیق مخالف تحقیقات است که
در کتب دیگر نوشته ام و درین باب معذورم
زیرا که سابق این قسم الفاظ را کسی متعرض
نشده و تحقیقات بر روی کار نیاورده و فقت
و تبلیغ علم و استقرار نوشته میشود و در بعض
نسخ دیوان ظهوری خلاصة الحکما دیده
شده پس نسخهٔ اول غلط باشد۔

احسان بهشت کردن احسان
کلی کردن اشرف گوید ؎ جانب بتخانه رو
بگذر ز مسجد کاندرو ؛ گر بیا مرزید نت
احسان بهشتت میکند ؛

احدی بفتحتین و دال و حای مهمله در هندوستان
گروهی از منصبداران که حالا به تیراندازان
شهرت دارند و این اصطلاح عهد اکبر پادشاه
است و گروه مذکور بنسبت منصبداران
کم مایه و بی اعتبار باشند و بعضے از زبان
دانان گویند که احدی مقابل جماعت ست
چه جمعی نوکر ملازم در جماعت باشند و احدی
به تنها نوکر شود و درین صورت کنایه از تنها
و بیکس خواهد بود محسن تاثیر گوید ؎
سر درا راه سخن با قدش نا بلدیست ؛
الف شمع به پیش قد شوخش احدی ست ؛

اخراج در عربی بمعنی برآوردن گنهگار
از شهری یا دهی و بمعنی شخصی اخراجی نیز آمده
سلیم گوید ؎ تاب یک افغان ندارد
از نزاکت گوش گل ؛ زین چمن صد بلبل
از بهر همین اخراج شد۔

اخته خانه بفتح و سکون خای معجمه و فوقانی
مفتوح اصطبل که اسپان در آن بندند
ازینجهت دارو غهٔ اصطبل را اخته بیگی گویند
شفائی گوید ؎ خصیه در اخته خانهٔ
البغلت ؛ دوش بر دوش صد قطار
سپش ؛ و در اصل اخته بمعنے خصی
است که خایه اش بریده باشد و اکثر
اطلاق آن بر آدمی و چارپایان ست
و گاهی بر خروس و بطنیز آمد تاثیر گوید
؎ خوش خرابیها ز نامردان عالم
میکشیم ؛ بر خروش اخته گوئی خانهٔ ما
باز شد ؛ و چون در ولایت سوای
اخته اسپ بسیار مرسوم ست جای
مذکور بدان نام شهرت گرفته و بعضی گویند
مطلق بریده خاه خایه بود خواه عضو دیگر
اطلاق کنند شفائی گوید ؎ در هجو
ذوقی گر کننده بینی تر یخته کند ؛ هر که
در اول ارد کند بل بخته کند ؛ تمکے
بود این چهار خانهٔ زمستان ؛ خوب ست
که بینی ترا اخته کند ؛ سر مست خفته در اخته
خانه الی آخر البیت سند این قلب
فهم است بر او سپش اطلاق اخته نیست
اصلا بلکه قصد شاعر ازین الفاظ بامناسب
کمال و این قلب فهم ست که بدست شخص
هجو کرده شده است چرا که البغل را اخته
خانه گفته بعد از آن نسبت قطار شتر
بدان نمود و همچنین اخته کردن بینی از
راه استعاره است که آنرا بسبب کلانی
بجانور خصیه دار تشبیه کرده و اطلاق
که از راه استعاره باشد قابل استشهاد
نیست چرا که خصوصیت بچیزی ندارد و
شاعران هر چه مناسب دارند اطلاق
کنند و کم فهمی فهد این را مگر کسیکه عالم معنی و
بیان باشد فافهم۔

احیا لفظ عربی ست بمعنی زنده کردن
و با لفظ کردن مستعمل است چنانکه بر
محاوره دانان ظاهرست درین صورت

قابل تحریر باید شد و در بعض ازجاها احیا دادن نیز آمده فغانی گوید ؎ از کف خضری بحلق تشنه‌ام آبے سان ٭ این زبان تشنه رایکبار احیائی بده ٭
اخم بفتح و سکون خا و میم چینی که بر پیشانی و ابرو افتد و اخمه زده بزیادت ہائے تحتی کسیکه چین بجبیں یا ابرو داشته باشد و بمجاز مطلق ترش رو را گویند طغرا گوید ؎ میکند نازک دلان راصحبت بد خو ملول ٭ مرد را چین جبین از اخم روی سطر ست
ادب خانه مکان منزور و آفتابه خانه که بعربی متراح گویند و بعضی از معاصر قاصرین ادب گاه نیز بدین معنی میدانند و این خطا ست سلیم گوید ؎ چند پاس ادب کسی دارد ٭ انجمن نیست این ادب خانه ٭
اردک پرانی بضم اول و سکون رای مهمله و فتح دال مهمله و سکون کاف تازی و بای فارسی و رای مفتوح بالف کشیده و نون بیا رسیده و بعضی گویند بجنگ شخصی رفتن و از عهده آن بر نیامدن اشرف گوید ؎ بفوج طائران آسمانی ٭ کند موج از غراب اردک پرانی ٭ لیکن آنچه بثبوت رسیده بمعنی استخفاف و تمسخر چنانچه کلاه از سر دیگری اندازند و این حالت مناسب ست بار دک پرانی که حقیقت ست و معنی بیت هم درست میشود۔
آرزو گرفتن پیدا شدن خواهش کمال خجندی گوید ؎ از بوسه پای سرو قلیم پوست باز کرد ٭ هرگه که پای بوس توام آرزو گرفت ٭
اراجیف برای مهمله و جیم تازی بوزن مصابیح سخنهای بے اصل از اہل زبان بتحقیق رسیده سلیم گوید مصرع بهر سو میدوی چون اراجیف ٭
از هم گذشتن کشته شدن و **از هم گذرانیدن** کشتن پس متعدی آن باشد اشرف گوید ؎ خوش آنکس که جش زمرحم گذشت ٭ بتیغی چون مقراض از هم گذشت ٭
از هوش بردن بمعنی بیهوش کردن وحید گوید ؎ رسیدی غارتم کردی ندانستم چها کردی ٭ مرا بردی ز هوش اما نمیدانم کجا بردی ٭
از سر سوزن بیرون شدن کنایه از کمال سهولت در دفع چیزی تاثیر گوید ؎ وقت ست غیر از سر سوزن برون شود ٭ از بسکه گشته موی دماغ ضعیف من ٭
از سر رفتن دیگ ریختن آب وغیره آنچه دران باشد بسبب جوش خوردن رکنای مسیح گوید ؎ چند از پی آب و نان بهر در بردیم ٭ چند از پی روزی مقدر بردیم ٭ دیگ تن ما بجوش حرص آمده است ٭ نزدیک آن رسید که زسر بردیم ٭
از فکر افتادن فراموش شدن شفائی گوید ؎ ز شغل عشق نے کافر شناسد نی مسلمانم ٭ ز فکر مومن افتادم ز یاد برہمن رفتم ٭
از عهده بر آمدن سرانجام دادن کاری دلخواه و آن معروف ست و
از عهده در آمدن بلفظ در نیز بهمین معنی آمده ایضا شفائی گوید ؎ زه کرد کمان غمزه و خاز شفائی که حوصله که عهدهٔ این ناز در آید ٭ و قافیهٔ این غزل راز و اعزاز است و لفظ در آید ردیف این خالی از غرابت نیست محمد صلاح بیگ آگاه تخلص سلمه الله تعالیٰ این را توجیهی چنین کرده است که در آمدن درینجا بمعنی بر آمدن ست چنانچه در کردن بمعنے بدر کردن و بیرون لیکن مشهور بدین معنی لفظ در با کلمهٔ کردن مستعمل شود نه آمدن و در آخر بتحقیق پیوست که در آمدن بدین معنی نیز آمده خواجه شیراز فرماید مصرع فغان که بخت من از خواب در نمی آید ٭ در نصورت از لغات اضداد باشد و این قدر هست که بمعنی داخل شدن موضوع ست و بمعنی بر آمدن مخفف بر آمدن۔
از نفس انداختن خاموش و بی صدا کردن طغرا گوید ؎ شکوهٔ دانه و دام از نفسم انداخت مرا ٭ شو بهیده ام انجمن نفس

انداخت مرا ؛

ازسرواکردن دور کردن چیزی از خود مطلقاً چنانچہ گذشت وبمعنی انداختن کم گنجفہ برائے برآوردن ورق بیش این اصطلاح گنجفہ بازان ست آصف قندہاری گوید ے مانند آن ورق کہ زسر واکند کسی حسنت بچرخ گنجفۂ آفتاب را ؛

ازنو وازسرنو معروف ہر دو لفظ آمدہ است اول حسنی گوید ے یارم ز تو خم ابروی منی در نظر ست ؛ سلخ ماہ دگر وغرۂ ماہ دگر ست ؛ دوم یحیی کاشی گوید ے یا بہ جنت کہ ہم یحیی چو برخیزم زخاک از سر نوبی زخش خواہم کفن برخود کشید ؛

ازفلان چیز برآوردن اکثر جا بمعنی بای ظرفیہ مستعمل و گاہی بہ اشخاص معنی ظرفیہ دران ملحوظ نیست ہم آمدہ تاثیر گوید ے با رحمت تو باد مخالف موافق ست ؛ نومیدم از سفینہ کن از ناخدا برآر ؛

ازآب برآمدن مطلق ظاہر شدن پس اگر خوب از آب برآمد واگر بد برآمد از آب بیرون آمد گویند واین از اہل زبان بتحقیق پیوستہ۔

ازسرخانہ افتادن بمعنی کم زور شدن گفتہ اند یکی از شعرا گوید ے میل و تنگ از سر مدار دو غمزۂ مردافگنش ؛ ترسم از سرخانہ افتد نرگس جادو فنش ؛ لیکن سرخانہ بمعنے حد معین ست چنانکہ بباید درینصورت بمعنے از پایۂ خود افتادن خواہد بود۔

ازکسی زنگ داشتن بہرہ و انتقاع از کسی گرفتن سلیم گوید ے زخون ما نگرد تیغ رنگین ؛ سلیم از ما کسی رنگی ندارد ؛ ونیز ابوطالب کلیم گوید ے ز عشق رنگ نداری بدوست رو منما ؛ سرشک اگر برخت رنگ کہربا نگرفت ؛

ازین قرار لفظی ست بمعنے باین وضع طغرا گوید ے بزیر خاک دلم گر ازین قرار طپید ؛ برون خاک فتد پیکرم چو سنگ مزار ؛

ازچشم افتادن ودرچشم افتادن بحذف الف بی اعتبار بودن در نظر کسی بدانکہ ہرجاکہ دو حرف از یک کلمہ داخل شوند حذف یکی از ان جائز ست حکیم شفائی گوید۔

ابیات زہر جا بگذرم اہل ملامت ؛ نمایندم بارباب سلامت ؛ کہ این روکردۂ درگاہ عشق ست ؛ ز چشم افتادگان شاہ عشق است ؛ ومطلب مصرع چہارم ست زیراکہ در اصل چنین باید کہ از چشم افتادگان شاہ عشق ست و ازین عالم ست این مصرع میرزا محمد علی صائب **مصرع** عیبی بہ عیب خود رسیدن نمیرسد ؛ زیراچہ از جملہ دو باکہ صلہ رسیدن ست ؛ محذوف شد چنانکہ یک از دو بیت شفائی و تحقیق آنست کہ این حروف از راہ سہو ست وپیروان و متابعان این قاعدہ را مقرر نمودہ اند اگر در محاورہ نیز این قسم می آمدہ سند بود لہذا گفتہ اند کہ زلت سلف حجت نمی شود مخفی نماند کہ فقیر آرزو در بیت نواب حمید الزمان تصرفی کردہ است ولطفی رسانیدہ و گمان دارم کہ پیش سخن فہمان دخل بیجا نباشد و آن بیت اینست ے اعتبارات جہان رفتہ است پیش از آمدن ؛ ناصحا وروقت کندن از نگین افتادہ است تغیر مصرع دوم را چنین بہتر میداند ؛ **مصرع** نام وقت کندن از چشم نگین افتادہ است ؛ ودرین دو لطف است اول آنکہ بی اعتبار شدن کندن از چشم افتادن ست دوم تشبیہ نگین بچشم

ازچلہ برداشتن کمان نفحتین در ظاہر چنین دیدہ و ہیچ معنے بخاطر نگذشت لہذا از زبان دانان بسیار تحقیق نمودہ شد و ہیچیک از عہدۂ جواب برنیامد لہذا بخاطر میرسد کہ برداشتن غلط باشد وصحیح پرداختن بود بمعنے خالی کردن شفیعائی اثر گوید ے تا نگاہش زد و برد لہا شوخ ابرو گوشہ گیر چون رسد در روی ؛ ابرو از چلہ پرداز د کمان ؛ پس پرداز بیای فارسی وزای معجمہ بود و برداز بیای موحدہ ورای مہملہ تصحیف یعنے چون وزدی از

و دیگر رسد از چله کمان را خالی کند ای چله را دور کند و این شاید رسم دزدان ولایت باشد ۔

از دل ماندن گرانی و آزردگی خاطر خواجو کرمانی گوید ے دل چو زد لش دید جان را در باخت :: خاطر او چو عظیم از دل بماند :: و ظاهر اللفظ در محذوف شد یعنی در خاطر خواجو این خبر بسیار ماند بسبب ناخوشی واللہ اعلم ۔

از گرد راه رسیدن از سفر رسیدن اشرف گوید ے میرسد نوسفر از گرد ره امروز نگر :: که خط تازه او باز غبار آمد پیش ::

از پی سر صفیر کشیدن یعنی بای فارسی و دیگر تحتانی رسوا نمودن شخصی را و مردم را از آن آگاه کردن سلیم گوید ے در چمن هرگه با دیم راه می بیند مرا :: از پی سر چون رقیبان میکشد بلبل صفیر ۔

از چشم فلان دور دعائیست که در محل دعا استعمال کنند از عالم چشم بد دور تاثیر گوید ے از چشم غیر دور که آتشب بکام دل :: با دیده را آستان تو رفتیم غبار را ::

از خاک برداشته و برگرفته و تنها برگرفته شخصی که دستگیری او کرده باشد اول و دوم شهرت دارد و سوم سلیم گوید ے چون قطره برگرفته خود را جهان سلیم :: بر آسمان رساند و از کف رها کند ::

از صحرا یافتن و از صحرا جستن مفت یافتن سلیم ے همچو مجنون تا تو آیی از کجا عشق از کجا :: یافت در صحرا اگر دیوانه جان خویش را :: دوم سعید شرف گوید مصرع تا مگر دیوانه خود را ز صحرا جسته ایم :: و نیز مخلص کاشی گوید ے چنان می بیند از زردی حقارت هر زمان عیش که پنداری سگ لیلی ز صحرا جسته مجنون را :: فقیر آرزو گوید مناسب لفظ آهو بود بجای مجنون لیکن چه کند مراعات قافیه او را برین پله آورده و نظر این لفظ شهید ست که درین شعر میرزا صائب واقع شده ے طغیان ناز بین که جگر گوشه خلیل :: در زیر تیغ رفت و شهید ش نمیکند حالانکه درین جا عبارت در زیر تیغ رفته و قربان نمیکندش مناسب ست چرا که قربانی سنت اسمعیل پیغمبر علیه السلام و چون عزیزان تصرف فقیر شنیدند بسیار تحسین و آفرین کردند فحمد الله تعالی ۔

از خشک چوب تراشیدن و از سنگ تراشیدن چیزی بهم رسانیدن چیزی از جایی که حصول آن نهایت مشکل باشد قدسی گوید ے ز چوب خشک غم بالی تراشد آشنا قدسی مگر چون زلف شان از شانه هر سو محرومی دارد ::

از خود حساب داشتن در نظر داشتن خود و کنایه از انانیت ست سلیم گوید ے خاکساری پیش مغروران ندارد اعتبار :: گر حسابی داری از خود در حساب طاق مباش ::

اژدرها معروف و نوعی از آتشبازی وحید گوید در تعریف آتشبازے جوان پرفسون پرافسون نگار :: زدم اژدها ریخت تخم بهار ::

استادگی بکسر معروف و نیز کنایه از توقف نکردن کاری میرزا صائب گوید ے میتواند کشت ما را قطره سیراب کرد :: این قدر استادگی ای ابر دریا دل چرا :: و بمعنی اصرار و بجد گرفتن کاری تاثیر گوید ے خوش بجد استادگی در منع جانان می کند حیا سان سخت دل تاثیر میخ پرده است :: و شفیع اثر در هجو نجف قلی خان صند گوید ع استادگی بکشتن او وقف لازم است

اسپ مگسی اسپی معروف اللون و در هندوستان نیز بهمین معنی شهرت دارد سلیم گوید ے پیداست برار بابا فراست که نداردش افشاندن دم فائده اسپ مگسی را ::

اسلیمی خطائی بکسر اول و سکون دوم و لام بیاء رسیده و میم بیاء کشیده خطوطی که برگرد نقوش کشند و گره بندی

سازند و آنرا ابجد رومی نیز گویند اشرف گوید ــــــ طالع شہرت چنان دارم که دوران گرگشته ؛ حلقه بر نام من اسلیمی خطای میشود

آسیای دندان دندانها که بدان طعام خائیده میشود صائب گوید ــــــ بہر که هر چه ضرورست داده اند آنرا ؛ شست آب دہن آسیای دندان را ؛

اسپ اسطرلاب چیزی که بشکل حیوانی ساخته بر اسطرلاب نصب نمایند وشرف در اینجا اسپ گوید ــــــ بگسلد از یکدگر دردم چو تار عنکبوت ؛ گر کنی چون اسپ اصطرلابش از آهن جدا ؛ ولطف آنکه عنکبوت نیز از اجزای اصطرلاب ست۔

اسکندری خوردن وسکندری بحذف الف مخفف آن سکندری خوردن سم اسپ در رفتن ودویدن واین مخصوص بسر دود نباشد لیکن وجه تسمیه بسکندری معلوم نیست اشرف گوید ــــــ بود دو روی زلس باشد تگاب پر ؛ سمند عمر خضر اسکندری خورد ؛

اسکنه بفتح وسکون سین مہملہ از دراری نوشته اند که بفارسی برمه گویند و برمه مثقب ست که بگردانیدن کمانی سوراخ کند لیکن الحال چنان معلوم میشود که چیزی ست که چوب را سوراخ کنند بوضعی که چیزی بر سر او بزنند تا در چوب فرو رود و دو پاره برآرد و همچنین سوراخ شود وحید گوید ــــــ برای عدو را ز بیخ دشمنه چو بر سر خوری ضرب چون اسکنه۔

اشاره معروف وآن با برو و چشم و دست وانگشت ولب وسر وکمر باشد درین هر دو کلام متاخران ست اول وحید گوید ــــــ لب باشاره نمودن بیار خود که بیا ؛ اشاره است که روی تو سجده گاه من ست ؛ ودوم صائب گوید ــــــ بنای صبر که هم سنگ کوه الوندست ؛ بیک اشارهٔ موی میان او بندست ؛

استخوان شکستن کنایه از کمال محنت کشیدن میر نجات گوید ــــــ استخوانها که شکستیم بدرگاه تو ما ؛ گر سگ خویش بخوانی بگویم ترا ؛

اشک ریختن بمعنی محفوظ شدن از اہل زبان به تحقیق پیوسته۔

اشک ریزان جمع اشک ریز بمعنی ریختن اشک نیز چنانچه گلریزان وآب ریزان بمعنی ریختن گل وآب وحید گوید ــــــ آن کسانیکه در آتشکده بینا شده اند ؛ اشک ریزان مرا جوش شرر میدانند

اشرف لفظ عربی ست بمعنی معروف ونیز تخلص شاعر مازندرانی که سعید نام اوست پسر ملا محمد صالح مازندرانی که از علمای قرار دادهٔ ایران ست گویند که اشرف مذکور همشیره زادهٔ آخوند محمد باقر مجلسی ست که از مجتہدان شیعه است اول مشار الیه در تذکرهٔ شعرای ہندو ایران مسطورست ونیز نام جای از ایران وحید گوید ــــــ ہوای اشرف است وآب شیراز ؛ اگر آب و ہوای در جہان ست ؛ وتحقیق آنست که جائیست در مازندران که پادشاہان فغفوری عمارات عالیه ساخته اند

اصول لفظ عربی ست وباصطلاح موسیقان بمعنی ایقاع است که عبارت از وزن ست وفارسیان بمعنی حرکت موزون وخوش آینده استعمال سلیم گوید ــــــ ز کارہای موافق مخور فریب جہان ؛ چه آن اصول که زن در جماع می آرد ؛ بہند مردم کشیر اہل خرد را که در محافل ومجالس نوازند گویند ؛

اصناف عبارت از اہل حرفه بازاریان طغرا در مرآة الفتوح مینویسد که اصناف بآئین بستن دکانہا کف کشودند۔

اصول فاخته نام اصولی یعنی وزنی از موسیقی وآنرا اصول فاخته ضرب نیز گویند وآنکه در جہانگیری نام صوتی از موسیقی گفته تحریف ست۔

افشان آنچه بر کاغذ کنند از طلا و نقره ونیز کاغذ آنچه بدان مانند که بر افشان کرده باشند طغرا گوید ــــــ افشان داغ چون دُم طاؤس گشته ام ؛ داغم از اینکه چیز مکرمی شود ؛

افشان چشم مور نوعی از افشان که بر کاغذ کنند وظاہرا افشان مدہوری

عبارت از ہمین ست سلیم گوید ے صفرۂ
رنگین خوان خود سلیمان جلوہ داد ؛ از سر کُلہ
عاجزان افشان چشم مور داشت ؛

اغ اغ بضم دو الف و تشدید و تخفیف
غین معجمہ آوازیکہ در وقت غرغرہ یا غوطہ
خوردن ظاہر شود فوقی گوید ے کنی از
غسل خود را آنا نمازی ؛ نوای اغ اغ را
کوک سازی ؛

افشردن بشین معجمہ معروف و بمعنی پا
قائم کردن و پا قائم شدن نیز خواجہ شیراز
فرماید ے بیا دوستی کہ انگور چنید ؛ بلغزد
پایی کہ در خم افشرد ؛ و فشردن بحذف
الف مخفف۔

افت وخیز بضم اول و دوم بیای مجہول و
زای معجمہ کنایہ از نشیب و فراز و بر یک قرار
نماندن تاثیر گوید ے ببین مرا بہ دہر و
بیوفائی گل را ؛ ز دولتی شو امین کہ افت
وخیز انداز ؛ بعضے گویند عبارت ست از
حالتی کہ بین بین شتاب و آہستہ رفتن باشد برش
افتادن و جز آن برین قیاس و این محل
تردد ست۔

افتادن معروف و بمعنی مخلوق شدن
و این ظاہر مجاز ست مولوی جامی گوید
ے بدان پاکان کہ ایشان زادہ ام من ؛
بدین پاکیزگی افتادہ ام من ؛ و نیز بمعنی یمن
و تیمن و لیاقت آید اشرف گوید ے خلعت
لطف بار باب وفا می افتد ؛ چشم بکشا کہ
نگاہی تو بما می افتد ؛

آفتابی لنگ را گویند زیرا کہ اکثر آن
را آفتابی وا دہ میشود از جہت تر شدن
مثلا شخصے بحمام رود و لنگ نداشتہ باشد
بحمامی گوید کہ آفتابی بیار و این معنی از
اہل زبان بہ تحقیق رسیدہ۔

افتادگی کنایہ از افلاس و پریشانی
وحید گوید ے بیامیزند باہم مردمان از
نخوت دولت ؛ پس از افتادگی از ہم
جدائی نیست یاران را ؛

اقامت لفظ عربی ست معروف و
فارسیان بمعنی ضیافت شخصی کہ جائی وارد
شود آرند اشرف گوید **مصرع** بہر منزل
اقامت می فرستاد ؛

اقرار شکستہ اقراریکہ درست نباشد
وحید گوید ے دلے دارم چو اقرار شکستہ ؛
در شکش کن بگفتار شکستہ ؛

النگ بضم الف و فتح لام و سکون نون
و کاف فارسی صحرا تاثیر گوید ے در رہ مہ
بدخ تختہ سنگے ؛ افتادہ چو تشنہ در النگے

الماس تراش نوعی از شیشہ و
جواہر حکاکے کردہ و این معروف ست
سعید اشرف گوید ے عشق بر داغ دلم شور
و الماس فشاند ؛ در شکم چہ عجب گر بود
الماس تراش ؛ و مراد از در دریجا طاہر
در نجف ست و آن سنگیست مشہور کہ از
کوہ نجف اشرف خیزد تا صورت قوی بہم نہند

الف خنجری الف خرد کہ در رسم خط
قرآن بجای فتح نویسند تاثیر گوید ے
جز من کہ زخم زدہ خرد سالگی ؛ کس کشتہ
ستم بالف خنجری نشد ؛

الوط رند و اوباش کذا قیل و بجائی سید
ظاہرا جمع لوطی ست از عالم رنود کہ جمع
رند ست و این قسم جمع موافق عرب را
فارسی زبان عربی دان می آرند و معنی لوطی
در باب لام خواہد آمد انشاء اللہ تعالی
و بعضے گویند کہ این صحیح نیست زیرا کہ در رنود
حرف را فارسی کلمہ است بر خلاف ہمزہ الوط
پس جمع لوطی چہ قسم باشد مولف گوید کہ
این جمع تصرف فارسیان ست و برای
این قاعدہ مقرر نیست چو این لفظ در کلام
اہل زبان آمدہ بنا بر توجیہ و تصحیح این معنی
نوشتہ آمدہ می تواند کہ ماخوذ باشد از لوط و لوط
بمعنی بر چسپیدن درین صورت آن لفظ بمعنی
چسپان باشد یا افعل تفضیل لوط باشد کہ
بمعنی لوید ست چنانکہ در کتب عربی آمدہ معنی
صورت مرادف لوطی خواہد بود و حاجت
تکلف سابق نبود۔

الماس خالدار نوعی از الماس معیوب
کہ داغ سیاہ یا سرخ داشتہ باشد و
دوم را لبسیار بدین دانند صائب گوید
ے نقش داغ عیب باشد لوح ہاے
سادہ را ؛ قیمتش نازل شود الماس چون
شد خالدار ؛

الف بخاک کشیدن و بر زمین کشیدن کنایه از خجالت و شرمندگی صائب گوید ؎ ز سایه سرو صنوبر الف کشد بر خاک ٭ بهر چمن که کند جلوه قد رعنایش ٭

الف بر سینه کشیدن معروف صائب گوید ؎ جلوهٔ فانوس جای شمع عالم سوز نیست ٭ این الف بر سینهٔ پروانه می باید کشید ٭ ظهور گوید ؎ داغداران تو بر سینه برید ند الف ٭ ای خوشا جلوه گریهای سر گردن داغ ٭ و نظر برین معنی این مصرعه تاریخ فوت اکبر بادشاه شده ع الف کشیده ملائک فوت اکبر شاه

الٰهی کلمه است که در محل مناجات و دعا آرند چنانکه مشهورست و گاهی محض زراه مین و از راه کمال شوق حصول مطلب آرند دانشمند خان علی گوید ؎ بغیبت هر که حق آشنائی را نگهدارد ٭ الٰهی هر کجا باشد خدا باشد نگهدارش ٭ و میتوان گفت که لفظ خدا بطریق وضع مظهر ست موضع مضمر پس قول او خدا باشد نگهدارش باشد یا آنکه باین عبارت تقدیر کنند که در حق چنان کسی چنین می باید گفت که خدا … ارش باشد۔

امتطاء … مصدر لیست عربی کربای دران زیاده کرده اند و این قاعدهٔ فارسیان ست که گاهی بدون لحاظ معنی اصلی در عربی یا زیاده کنند چنانچه نقصانی و غیره که در کتب دیگر نوشته ام ظهوری گوید ؎ در انتظار تو اشک حنائی دارم ٭ رسید وقت که شوق نگار میگیرم ٭ و بمعنی منتظر نیز ست ؎ هر دل ز تو اشک یز حیرت ٭ چون گوشهٔ چشم انتظاری ٭

اندازه معروف و بمعنی در خور د استعداد نیز و این مجاز ست ظهوری گوید ؎ خرابی هجر تو در کشتن من بر دبکار ٭ که شناعت گری اندازهٔ تقدیر نبود ٭

الف داغ داغیکه بصورت الف سوزند و در دفاتر سلاطین هندوستان داغی باشد که بر اسپان امرا کنند اول وحید در تعریف عطار گوید ؎ وگرنیست اصلا دین شک مرا ٭ که سوز د الف داغ هیچک ا ٭ هم او می گوید ؎ حلقه‌های دیده بیندگان زنجیر شد ٭ چون الف داغ بتان شد جامهٔ پیری مرا ٭ فوقی گوید ؎ سماجت حاصل دنیا و دین شان ٭ الف داغ لوند ے بر سرین شان ٭

التماس در عربی در جات مساوات را باشد چنانچه در کتب مرقوم ست و در فارسی از خردان به بزرگان و نیز کاغذی که خردان در ان احوال خود نویسند از راه طلب چیزی وحید گوید ؎ مردمان چون باغ از انجا گل بدامان می برند ٭ التماس عاشقان افتاده هر جا بر زمین

الش بوزن یالش عوض و بدل طالب آملی گوید ؎ صد جان بدل بیک نگه گرم می کنم ٭ گر چشم نیم مست تو راضی بالش ٭

التماس کردن در محل شفاعت مستعمل میشود مخلص کاشی گوید ؎ هراز کشته شدن نیست آن زمان پروا ٭ که پیش یار کند غیر التماس مرا ٭

الف کش بفتح بعضے گوید سوای بالا شرطا که بر نگردد چنانکه خط کش در هندوستان باصطلاح دلالان نخاس ابو طالب کلیم گوید ؎ در جهان حسرت بالای الف کش دارد ٭ سر درا با تو بیک فاتحه دعوی ترسد ٭ مؤلف گوید این خطاست حسرت بالای الف کش دارد عبارت بی معنی ست طرفه آنکه بر مدعای او دلالت ندارد و تازه تر آنکه در نسخه چنین ست **مصرع** دو جهان حسرت بالات الف کش دارد ٭ بتای خطاب درین صورت معنی بی تکلف صحیح میشود چرا که مدعا آنست که حسرت و آرزوی بالای تو در جهان الف کش دارد که عبارت از عاشق ست پس قمری که عاشق تو شده بر جا نیست و مراد عوای آن نمیرسد و ظاهرا سبب اشتباه لفظ دعوی ست که در مصراع دوم واقع شده و رسم خط کش هندوستان محدث شده دادر اعلم۔

امتلا زدن بمعنی صاحب امتلا گشتن و هیضه زدن ست زلالی گوید ؎

بقتل صد اجل نوعی صلا زدہ کہ جان از برق
خنجر امتلا زدہ
انداز بمعنی جستن و قصد غیاثای حلوائی
گوید سہ گریہ دوری ز درش داشت لبسی
باز مرا شوق افگند دران کو بیک انداز مرا
انگشت شہادت انگشت دوم از طرف
ز انگشت کہ بعربی سبابہ گویند و در معنی اقرار
و قبول مستعمل شود زیرا کہ در تشہد آن را برآرند
سلیم گوید سہ ہوای کشتہ گردیدن بہ تیغ آفتاب
خود سراپای مرا چون شمع انگشت شہادت
کرد
انگشت پا بہای فارسی کنایہ از چیزی بی اعتبار
صائب گوید **مصرع** فلک ما را کجا انگشت
پا بیتواند شد و نیز مخلص کاشی گوید سہ خط
چو از طرف بناگوش تو پیدا میشود حلقہ زلف
بتان انگشت پا میشود
اندیشہ فکر و خیال و مجازاً بمعنی ترس و بیم سلیم
گوید سہ از آہ خفتہ در دل من اژدہا سلیم
سیلاب ازین خرابہ باندیشہ بگذرد
انگشت پیچ بہای فارسی و یای مجہول
و جیم فارسی محل دخل و اعتراض ظہوری گوید
سہ بجنبش زبان آوران جملہ پیچ ہمہ حرفہا
کردہ انگشت پیچ و بمعنی دستاویز نیز کمال
خجند گوید سہ سر رشتہ فرو رسد از دست
و ہمچنان انگشت پای پیچ سخن زلف
دلرباست
انگشت زنہار انگشتری کہ برای امان و نشان

شفیعای اثر گوید سہ ہر کہ لب بست از
سخن با او کسی را کار نیست مہر خاموشی کم
از انگشت زنہار نیست و بمعنی مطلق امان
و زنہار رکنای مسیح گوید سہ انگشت زنہار
نخواہم از شاہ تا یک دو سہ لفظ عرض دارم
دلخواہ فی فی غلطم آہ چہ میگویم آہ لا
حول ولا قوۃ الا باللہ اما غالب آنست کہ
درین جا انگشت زنہار خواستن بمعنی زنہار
خواستن است۔
انگشت برآوردن از ستم زنہار و
فریادی شدن رکنای مسیح گوید سہ برآرد
از ستم آن مژہ ستم انگشت زنند خنجر و
خنجرگان او بہم انگشت
انگشتر بازی بازی بازیگران بانگشتری کہ
آنرا کچھ نیز گویند کمال خجند گوید سہ شب
چون باز م برفیقان خود انگشتر را بخیال
لب آن تنگ دہن خواہم باخت
انگ بفتح و سکون نون و کاف فارسی
نشانیکہ بزازان در پارچہ ہای کنند برای
حسابیکہ پیش ایشان مقرر باشد تاثیر گوید
سہ از سخن تاثیر باناز نقطہ ہای انتخاب
لبستہ ہای خوش قماش بر ز انگ آوردہ
است و قافیہ غزل رنگ و جنگ ست
و بخاطر مؤلف میرسد این ہمان انگشت کہ
در ہندوی بکاف تازی در اصل بمعنے
رقوم اعداد ست و بزازان در ہند موافق
قرارداد خود بیک چیزی مقرر نمایند و موافق

آن حساب کنند و آنرا انگ گویند و آن
گاہی نقاط باشد و چون قافیہ حرف تازی
با فارسی صحیح است مثل شک و رگ شاعر
مذکور در ذیل قوافی کاف فارسی آوردہ
پس مفرس باشد و ظاہرا از توافق لسانین
نباشد چرا کہ در کلام قدما مطلقا بدین معنی
بنظر نیامدہ مخفی نماند کہ اشتراک لغات
در فارسی و ہندی بچند وجہ است ۔
اوّل توافق ست و آن گاہی بعینہ
بود کہ ہمان لفظ بہمان معنی در فارسی
نیز باشد چنانچہ کلال و کبی کہ ہر دو زبان
بہمین معنی معروف آمدہ و گاہی آنکہ در یکی
ازین دو زبان اندک تغیری باشد در حرف
مثل دہ و دس کہ عدد معروف ست اگرچہ
در ہر دو زبان بہا مبدل شود و مانند ماس
و ماہ کہ بعربی شہر گویند یا در حرکت مانند
نیکو کہ در ہندی بنون و یای معروف و
فتح کاف و واو ساکن در فارسی بیای مجہول
و واو مجہول ست بمعنی خوب و خوش و این
دو قسم بسیار است چنانکہ بر متتبع پوشیدہ نیست
و گاہی در ہر دو نسبت عموم و خصوص بود
چنانکہ لفظ سمن کہ در ہندوی مطلق گل ست
و در فارسی گل مخصوص و گاہی نسبت جزو
کل چون انگشت تہای ہندی بمعنی سر انہام
ست و در فارسی انگشت مطلقا و ہمچنین
لفظ بدن کہ در ہندی بمعنے سر و صورت
ست و در فارسی بمعنی تمام تن لکن بدن لفظ

عربی ست وگاہی بہ کمی و زیادتی بود در جوہر لفظ مثل یک ایک ہر دو زبان بمعنی واحد ست و گاہی اختلاف در کیفیت حروف بود مثل لفظ اشتر کہ بتای قرشت در فارسی بمعنی بعیر است و بہندی بتای ہندی کہ تلفظ آن بر غیر ہندی دشوار ست بمعنی مذکور **دوم** اتفاق ست چنانکہ لفظ جارد کہ در ہر دو زبان بمعنے کنس است کہ بدان خس و خاشاک خانہ روبند ولیکن در ہندی جھاڑو بجیم مخلوط التلفظ بہاست درای ہندی ماخوذ از جھاڑنا کہ بمعنے رفت ورُب ست و در فارسی مخفف جاروب چون این قسم اختلاف موجب تغایر میگردد چنانکہ در لفظ اشتر نوشتہ آمد آنہم اشتراک باشد **سوم** تفریس ست چنانکہ لفظ ایک کہ لفظا صل ہندی ست و فارسیان بمعنی یک گفتہ استعمال نمودہ و این اکثر بنا بر ضرورت باشد و ازین عالم ست آوردن اعلام ہندی کہ فارسیان در کلام خود آوردہ اند و درین ناقلان را غلط واقع شدہ چنانکہ یحییٰ کاشی گوید ؎ سر راجپوتان بھاگت سنگھ بود ٭ کہ بر شیشۂ فلک سنگ بود ٭ و حال آنکہ سنگ اول با کاف فارسی مخلوط التلفظ بہاست بکسر اول ست بمعنی شیر و سنگ دوم بفتح اول ست بمعنی معروف و ہمچنین لفظ بروچ کہ در اشعار ملا طغرا بفتح و سکون رای مہملہ و فتح واو واقع شدہ بمعنی شہری کہ نزدیک احمد آباد ست و در ہندی بہای مخلوط التلفظ بہا فتح رای ہندی و سکون واو ست **چہارم** التزام باشد چنانکہ در اشعار ملا طغرا کہ الفاظ ہندی را عمداً در اشعار خود آوردہ **پنجم** مہند ست و این اصطلاح فقیر آرزو ست و آن آوردن الفاظ فارسیہ است در زبان ہندی چنانکہ الفاظ فارسیہ در دفاتر ہندی نویسند مثل روزنامہ فی ضرورت وغیرہ و دریافت این مراتب را خیلی تتبع می باید کار ہر کس نیست الا ما شاء اللہ الکریم و ہداہ الی صراط المستقیم۔

انگشت عسل انگشتی کہ بدان عسل لیسند وحید گوید ؎ شمع را چشم مگس شیرین نمی بیند کسی ٭ ہست انگشت عسل در دیدۂ پروانہ ہا ٭ درین قیاس۔

انگشت نمک کہ نمک بدان چشند چنانچہ ہم در اشعار اوست و تحقیق آنست کہ بمعنی اندک عسل و نمک است و بطریق ایہام بستہ شدہ۔

انباچۂ خضر ع انبیلے کہ حضرت خضر ع علیہ السلام داشت و ظاہر عبارت از ابریق است کہ آب روان باشد وحید در تعریف کلمہ گوید ؎ در آب لقاشیر دادن غوطہ خورد چو انباچہ خضر ع از آب پر ٭

انتخاب آلودہ معروف یعنی انتخاب زدہ وحید گوید ؎ گر بہ بینم مصرعۂ مژگان خواب آلودہ ٭ بیتہا گفت بیت انتخاب آلودہ ٭ مخفی نماند کہ آلودن آنچہ بسمع مؤلف در آمدہ در دو جا اطلاق کردہ شود یکی در ذوات اشیا و آن در صورت اختلاط ست و دیگری مثل تیغ خون آلودہ و آب گرد آلود دوم در صفات و آن بر تقدیر اوصاف ست چون چشم خواب آلود و دل درد آلود در صورت اول اگر حکم باعث مبعوث ہم سازند آلودہ بگویند مثلاً خانۂ آدم آلود یا آدم شمشیر آلود بگویند نہ آنچہ در اشعار شیخ محمد علی حزین کہ از جملۂ افاضل شعرای ایران ست ماہ سحاب آلود واقع شدہ فقیر آرزو را در ان تردد ست فتامل۔

اوخ کسمہ بضم اول و واو غیر ملفوظ و خای معجمہ و کاف و سین مہملہ مفتوح بعضی نام نانی گفتہ اند لکن درین بیت وحید کہ در تعریف قاش فروش گفتہ راست نمی آید ؎ دل در دفر سود این بیقرار ٭ ز اوخ کسمۂ قاش او شد فگار ٭ بلکہ ازین بیت باقر کاشی بمعنی کج و محرف معلوم میشود۔ ؎ باز پس دیدن واوخ کسمہ نگاہی دارد ٭ کہ تواند بیک انداز زدن بر سبی او ٭ ظاہر اترکی ست و در ترکی اوخ تیر را گویند درین صورت بمعنی قیقاج اندازی کہ برگشتہ تیر زدن ست باشد و در صورت اول بدان وجہ صحت دارد کہ قاش خربزہ صورت کمان دارد و در شعر دوم ظاہر ست واللہ اعلم۔

اہرستان بفتح اول وسکون دوم و رای ہملہ جاییست در نواحی ہرات تاثیر گوید
ــــ تا برد افگندام نافذ سلطانیم ۞ گشتہ
نزہتگاہ اہرستان بہشت ثانیم ۞
اہل بخیہ ہم مشرب و بعضی رند و خراباتی گفتہ اند ــــ حرفی بگو سلیم ز اوضاع روزگار
ما اہل بخیہ ایم زمن اعتماد چیست ۞
ای حیف لفظیست کہ در مقام دریغ آرند چنانکہ ای وای ظاہر امنادی کہ فلان باشد محذوف باشد ظہوری میگوید
ــــ ہر اوگر باز دل بیرون نہد ای حیف لغ لطفا وگر دست بردارد زمن ای وای من
اینہا جمع این و بمعنی این نوع واین قسم نیز سلیم گوید ــــ چند اغیار را نگوئی ۞ از تو اینہا نکو نمی باشد ۞ و باقر کاشی گوید
ــــ باقر چرا کہ ہرزہ کشد ترک عشق کن ۞ اینہا مکن مکن ای بی ہنر مکن ۞
آئینہ بر انگشتری نشاندن رسم زنان ہندوستان ست کہ انگشتری سازند و آئینہ دران نشاندہ در انگشت کنند و این طور از مردم ولایت مسموع نشد و آراب بیگ چو یا گوید ــــ می نماید عارضش از حلقہ زلف سیاہ ۞ بالش آئینہ ست بر انگشتری آئینہ را ۞ چون شاعر مذکور بسیار زباندان بودہ ظاہر ابا ورسیدہ باشد
ایوان کشف بفتح اول وسکون تحتانی و نون و فتح کاف و فا نام جایی ست از ایران چنانچہ در کتب تواریخ واہل زبان تحقیق پیوستہ۔
ایاغ خانہ بمعنی شرابخانہ چنانچہ نصیر آبادی نوشتہ کہ مرتضی قلی بیگ ولد فرہاد بیگ کہ از غلامان شاہ بود داخل عملہ ایاغ خانہ شد
انیہا را انیا مدہ رام در محلی گویند کہ انکاری از کاری کہ خلاف رضای شخص بود
ایام فرستادن بمعنی آفریدن ایام والہ ہروی گوید ــــ در ہفتہ اگر جمعہ نمی بود نمی شد ۞ بر قدرت حق نقص کہ ایام فرستاد ۞ کذا قیل لیکن در فرستادن ازین قسم مواقع مخصوص ایام نیست چنانچہ بر متتبع ظاہر ست۔
العزیز بفتح ذین معجمہ آ حکیم رکنای مسیح گوید۔ **رباعی** ہر کس کہ قرب لی مع اللہ بردہ ۞ اول پی این عروس نخواہ بردہ ۞ ای العزیز بکند گر و ناگاہ گر شوق بپای ادیان راہ بردہ ۞

باب الباى التازية

باب در عربی و در فارسی بمعنی زائیچ صد کشاد صائب گوید ــــ در مملکت وسیع رتبت ۞ ہر جنس کہ میرسد باب ست ۞ و بمعنی درخور ولائق چنانکہ گویند فلانی باب این کارست عربی ست لیکن بابت در عربی بتای فوقانیست و اینکہ در فارسی گویند فلان چنین گفتہ است آنہم بابتی ست ظاہر ازین ہمین معنی ماخوذ ست۔
باب راندن فریبا دن سلیم گوید
ــــ خراب آنکہ مرا خواہد از شراب کند ۞ زاہلی ست کہ راند باب ماہی را ۞ ہرچند درین بیت بمعنی حقیقی نیز درست میشود اما ہنوز اشارتی بمعنی مجاز ست و طرفہ لطف ہمانست وامثلہ دیگر برای این در اشعار متاخرین بسیارست۔
باب رسانیدن بنیاد و بنا خراب کردن کلیم گوید ــــ بدل کردم بمستی عاقبت زہد ریائی را ۞ رسانیدم بآب زمین می بنیاد تقوی را ۞ دوم راقم الحروف گوید
ــــ زبسکہ جوش بود بیتو گریہ ما را ۞ بنا رساند بآب آشیان عنقا را ۞
باجی بجیم تازی باج وخراج ونیز ہمشیرہ وخواہر واین از اہل زبان بتحقیق پیوست سعیا اشرف گوید ــــ بر تو زیبد کہ خراج از ہمہ خوبان گیری ۞ پادشاہ حسنی وترا لیلی و شیرین باجی ۞ طرف لطف ہمین معنی دوم ست ولفظ ترکی ست۔

باقی داستان بفرداست مثل ست در مقامی استعمال کنند که کاری کنند و تتمهٔ ازان موقوف بر آینده دارند و این در اشعار سلیم و عبارت اہل محاوره وارد ست۔

بانگشت شمار کردن کنایه از سهولت حساب سلیم گوید ؎ شمارد در فلک از سلیم اگر رسی ؛ چو آفتاب بر انگشت خود شمار کنند

باہو سوار شدن کنایه از کمال دویدن ایضا سلیم گوید ؎ چون مست من سوار بعزم شکار شد ؛ شیرازیِ گریز باہو سوار شد ؛

باد معروف و نیز مأخوذ از بودن بر آدعا و بمعنی باشد والہی قمی گوید ؎ منشین برجبین لب تبسم ؛ تا بر تو حلال باد خونم ؛

باد مخالف باد که خلاف درخواست اہل کشتی مقابل باد موافق و این اکثر با کشتی مستعمل شود و گاہی در غیر آن نیز محتشم کاشی گوید ؎ برہم زده دارد گل نازک ورق کتب را ؛ آن باد مخالف که گذر سوی تو دارد ؛

بازی میر و زیر بازیست که اکثر اطفال و جوانان بازی کنند سلیم گوید ؎ ہر روز وزیری دیگر را پیش می آرد سلیم ؛ می کند دوران چون طفلان بازی میر و وزیر ؛

باکو بکاف تازی بوا و رسیده نام شهری سلیم گوید ؛ ؎ نتوان یافت دل خوش بجهان ای کاکو چه روی گاه سوی گنجه و گاهی باکو ؛ تحقیق لفظ کاکو که بمعنی عمو ست در لغات قدیمه نوشته شد

باطله باصطلاح دفاتر فرد باطل را گویند و سند این در لفظ تمغا زدن بیاید ان شاء الله تعالیٰ۔

بال بازوی جانوران و گاہی بمعنی پر که بعربی ریش گویند نیز مجازاً آمده چنانچه بال مگس بال پروانه سلیم گوید ؎ **باغی** بر خوجه ببین و قامت و رفتارش ؛ آن صعوه که شد بلبل او منقارش ؛ بالا پوش ست در حقیقت او را ؛ چون بال مگس حلال قد و شمارش ؛

باج دنباله بجیم تازی و دال مہمله مضموم نوعی از باجهای ایران و از بعضی تحقیق رسیده که بمعنی خراج زیادت باشد پس مجازاً بمعنی کمال زیادت آمده تاثیر گوید ؎ باج دنبالهٔ مه از رو ز قیامت گیرد ؛ سرمه دیده کند گر شب کوتاه مرا ؛

بالای چشمت ابرو نگفتن کنایه از اندک تعرض نکردن ہم طغرا گوید ؎ گل چیپان گوید که بر بالای چشمت ابروست ؛ چشم نرگس را چو ہر گز مو ز ته ابرو ندید ؛

باباخندان نام کوہی ست در حوالی تبریز که آن نیز کوہی ست در حوالی یزد و دشت تاثیر در تعریف یزد گوید ؎ از لاله و گل چو طفل بی غم ؛ باباخندان ہمیشه خرم ؛

بازی گوش بزای معجمه بیای رسیده بمعنی طفل که گوش بر آواز بازی طفل دیگر داشته باشد و آن کنایه است از طفلی که شوق بازی بسیار داشته باشد بدانکه بمعنی

از فارسی زبانان ہندوستان این را من حیث القیاس بکاف تازی خوانند آن خطاست صحیح بکاف فارسی ست چنانکه از اکثر اہل زبان بتحقیق پیوسته و دخل بمعنی ترکیبی کرده اند ؎ بازی دیگر بود آن طفل بازی گوش را ؛ چون برد قومی بر اندازد سر من ہوش را

بامن دارد با او دارد بمعنی آنکه روی سخنش بامن ست و کنایه بامن میکند فقیر مؤلف گوید **مصرع** چشم گویای تو پیداست که بامن دارد ؛ با او دارد نیز بہمین معنی آمده بمیرزا عرب ناصح گوید ؎ زلف تو که فتنه در سر اوست ؛ جز با دل زار ما ندارد ظہوری گوید ؎ چرا برو بر زر آلوده شود در در ؛ اگر با کوہکن شیرین ندارد ؛

بارگیر به رای مہمله و کاف فارسی بیا رسیده و رای مہمله حرفی که در کلام بی تأمل دخواه نخواه آید و اکثر بر زبان جاری شود در اثنای گفتن و آنرا تکیه کلام گویند تاثیر گوید ؎ ہر جا که ہست بهند گو خوار و ابتر ست ؛ چون حرف بارگیر زیاده مکرر ست ؛

باغ آہو و باغ زاغان ہر دو نام باغ ست در ہرات و این معنی از کتب تواریخ به ثبوت رسیده۔

باطن زدن اثر کردن دعای قلبی کسی برین قیاس باطن خوردن که متأثر شدن ست بدعای مذکور تاثیر گوید ؎ ساقی نه سیه مستیت از میکده باشد ؛

شاید کہ ترا باطن مینا زده باشد۔
بار بستن زبان براى اول مهمله بمعنے عدم طاقت گفتار بسبب ضعف تاثیر گوید ع وضع ناخوش بر سخنور سخت باشد ناگوار ٭ بار می بندد زبان ہر گہ بدن رنجور شد ٭
بانبر باقرار آوردن انبر بفتح اول و سکون نون و ضم باى موحده و راى مهمله آوازے از آہنگران و کنایہ از حالتی ست کہ کسی را بزور و شکنجہ باقرار آرند تاثیر گوید ع روى او گل را ز بیقدری ببازار آورد ٭ خوى او با انبر آتش را باقرار آورد ٭
بابابی بہر دو باى موحده کمال دعوى خودنمائی تاثیر گوید ع بسکہ موزونی ببابابی مسلم داردت ٭ و از مضامین خوشش با بافغانی خوشتر است ٭
بارانی جامۂ سقرلاط کہ براى محافظت از باران پوشند اشرف گوید ع غنوده دستگیر دلیران بود ٭ کہ بارانی تیر باران بود۔
باختن معروف و این متعدی ست و گاہی لازم آید چنانکہ رنگ . باختن بمعنے رفتن رنگ آئینہ در شستن بحجام خواہد آمد انشاء اللہ تعالے
بازان بزاى معجمہ ماخوذ از باختن بمعنے باختہ شده و برین قیاس تازان بہ فوقانی از تاختن رکنای مسیح گوید ع بہر جولان رخش را در عرصہ چون تازان کنند ٭ عاشق بے دل بجاى گوى جان بازان کنند ٭
باکسی سر کردن دو صورت دارد یکی آنکہ سر کردن بمعنی کردن و آخر کردن بود پس بمعنی موافقت و مولفت باشد و اگر شروع کردن بود بمعنی اظہار اشتیاق و ارتباط خواہد بود طغرا گوید ع مجنون گرمی سر دبا شیشہ شد ٭ کز چو دل سرد شد ز آتش شیشہ گر ٭
با تیغ و کفن آمدن کنایہ از آمدن با کمال عجز در عذر خواہی و این در اصل عذر خواہی ست کہ پیش سلاطین میکردند اشرف گوید ع برق با تیغ و کفن در عذر خواہی آمده ٭ بر در شاه خراسان حجت پروردگار ٭
بازی بانگیز مرکب ست بانگیز بفتح و سکون نون و کاف فارسی و یاى مجہول و زاى معجمہ بازئی کہ نزدیک باشد ببردن و کنایہ از خوبی بازی وحشی گوید ع شیم مات شطرنج غائبانہ تو ٭ بابخند کہ خوش بازیت بانگیز ست ٭
بالا بمعنی قد و تحقیق آن در لغات قدیمہ گذشت و نیز بمعنی مقدار چنانکہ سیل بالا و نیزه بالا کلیم گوید ع کجا نیزه فواره آسا نجست ٭ کہ چون نیزه بالا از انجا نجست ٭
بادپرانی ہرزه گوئی اثر گوید ع ہر کجا بادپرانی ست در تیغ جز و زبان ٭ بمیان سنگ قناعت بفلاخن دارد ٭ ازین بیت بمعنی لاف و گزاف معلوم میشود ع فیر سراى گلویش ساز دیگر کوک نیست ٭ از نی انبان شکم چون بادپرانی کند ٭ و درین بیت کنایہ از گوز زدن مناسب ست ٭
بادلیج بلام بیاى رسیده و جیم نوعی از توپ کہ آلت جنگ ست طغرا گوید ع بادلیج سحر چرخ چون گلولہ گذارد ٭ شود خزینۂ باروت بید رنگ سیاه ٭
باغ نسیم باغیست در کشمیر طغرا گوید ع ہر کہ گرد دیده فیضم بود باغ نسیم ٭ گرد سرگشتہ مرا ہمچو صبا در کشمیر ٭
باغ نظر باغیست مشہور در صفاہان
باغ سبز نمودن وعده ہای دروغ کردن از راه فریب و این ہر دو از اہل زبان بتحقیق رسیده۔
بادوست سرف و ہر روزه خرج شفیعائی اثر گوید ع چون صدف دل را بہر دو دست میدارم نگاه ٭ تا مبادا از بادوستی آید از چنگم بدر ٭
بار براى مهملہ معروف و بمعنی شاخ نیز چنانکہ گل بر بار و ثمر بر بار وحید گوید ع بدردم کہ نفس لخت دل از بر نالۂ زارم ٭ پریشان ہر طرف چون برگ گل از بار میریزد ٭
بلغ باغ بمعنی بسیار شگفتہ و خوش اگرچہ سابق معلوم بود کہ این لفظ ترکی ہندوستان ست لیکن الحال بثبوت پیوست کہ فارسی صحیح الاصل ست حیاتی گجندی گوید ع چمن را تا نسیمت در دماغ است ٭ ز شادی غنچہ را دل باغ بلغ ست ٭

و این بیت در تذکرهٔ تقی اوحدی مسطور ست

بالاخوانی بخای معجمه و واو معدوله و نون بیار سیده زیاده نمودن خود ست از انچه باشد ظهوری گوید ؎ زیک درا لبعد سازد ظهوری چرخ در مجلس ٭ کند تا مدعی را او بر بالاخوانی وادرد ٭

باغات جمع باغ و نیز نام محلّه ایست از صفاهان که از ساکنانش اکثر اوباش در بودند میر نجات گوید ؎ در چمن بتنگ تعلیم عمت غنچه دگل ٭ رند باغاتی و طنبور نواز ست بلبل ٭

بانگ خلیل اللهی بانگی ست که پهلوانان ایران میزنند و در اینها مرسوم ست میر نجات گوید ؎ گوش بر حرف تو باشند همه تا ماهی گاه کشتی چو کشی بانگ خلیل اللهی ٭

بالاچاق مقابل زیرچاق بمعنی بالا دست میر نجات گوید ؎ همه دان تو همه چابک زند و پنجاق ٭ همه چون سر زنگهای چمن بالاچاق

باب قصاب شکستن فنی ست از کشتی میر نجات گوید ؎ مدعی گرچه که آزار مراتی دارد ٭ باب قصاب شکن گردن جاتی دارد ٭ و میتوانند که قصاب شکن نام فنی بود و لفظ باب بمعنی لائق و درخور بود و این بهتر مینماید واللّٰه اعلم۔

باریک شدن پنهان گشتن و رفتن از جای وحید در تعریف متقبول کشتی گوید ؎ صد بدآفت دررد نزدیک شد ٭ چو آن شوخ را دید باریک شد ٭

باریک ریسیدن لاغر شدن میر نجات گوید ؎ مدعی ورزش بیجا چه کنی هیچی پیچ ٭ چند باریک ریسی شده پیله پیچ ٭ کذا قیل لکن ازین بیت بمعنی حیله و مکر کردن معلوم میشود ٭

بالش نرم زیر سر کسی گذاشتن خوشامد کردن و این از اهل محاوره بتحقیق رسیده ظهوری گوید ؎ راحت بنهاده بالش نرم ٭ زیر سر داغت از جگرها ٭

بپای خود گرفتن در حصّهٔ خود گرفتن چیزی را زاهد ملیحان سخا که در عهد سلطان حسین میرزای صفوی سلطنت صفویه بر و ختم شده شاه بندر لار بود گوید ؎ میان ما د مجنون شد چو اقلیم جنون قسمت ٭ بپای خود گرفتن سر بسر خار بیابان را ٭

بباد چماق گرفتن بزیر ضربت چماق گرفتن و این لفظ مخصوص بچماق نیست بلکه بباد گرفتن دشنام نیز آمده و لفظ چماق اگر بقاف باشد در اصل ترکی خواهد بود که قاف در فارسی نیست و اگر بدل بود موافق لهجه عراقیان متاخر مشکل ست زیرا که در قوافی قاف واقع گشته و آن چوبی باشد سرکج نهایت مخصوص و معروف شفائی گوید ؎ تو ای با سکرات کوتهی نموده ترش گرفتم از سر اعراض چون بباد چماق ٭

بابلی سر کردن جانور شکاری رجانور دیگر بعضی گویند مبدل بادلی و چون واو بیای موحده و یای تحتانی هردو مبدل شود معلوم نیست که بابلی بکدام حرف ست و بولی نیز بدین معنی آید چنانچه سیفی گوید ؎ زجر بابلی مرغ خویش شاهین را ٭ نگاهدار که مرغ دلم شود شنقار ٭

ببالا کوتاه مشهور ست و میر محمد زمان شیخ که از شعرای قرار دادهٔ هندوستان و استاد ارادتخان واضح میر فازی شهید است بیتی گفته بود و هو هذا ؎ جامهٔ صبر ببالای جنون تنگ آمد ٭ هر چه از دست برآمد بگریبان کردیم ٭ محمد سعید اعجاز که یکی از معاصران او بود گفت که جامه ببالا کوتاه باشد و در بر تنگ چون میر مذکور سند نداشت مصرعهٔ اول را بر گردانیده گفت مصرع کوتهی کرد ببالای جنون جامهٔ صبر ٭ در سخن فهم پوشیده نیست که این مصرع چنان ست زیرا که کوتاهی جامه سبب پاره کردن نیست و مناسب تنگی جامه است الا انهٔ یابد این را اگر دقیق الفهم لهذا میرزای مرحوم و مغفور ابوتراب جیهار تخلص که صاحب کائی و فطرت بلندی مثل او بنظر نیامده می فرمود که بجای ببالا اندام اگر باشد بهتر ست و قباحت مذکور لازم نمی آید و در واقع که تصرف بجا کرده خدا لیش بیامرزد و در نیولا که سوم ذیقعد سنه ۲۶ جلوس محمد شاه پادشاه است فقیر روزی در دیوان شاه ارحم

سالک قزوینی بسر می کرد کہ بخط مصنف بود این بیت برآمدے ہمین نہ کفش زمین بر پای ما تنگ ست ؛ بقامتم شود از شش جہت قبا تنگ ست ؛ ومصرعہٴ دوم این بیت مثل مصرعہ راسخ ست کہ بقامت تنگ وبالا تنگ یک ست ونیز بیت دیگر از سالک مذکور برآمده وآن این ستے یکدم نتوانی کہ گل از جلوه بکنجشی ؛ آرام قبا نیست کہ بر قد تو تنگ ست ؛ پس اعتراض اعجاز ومتین برداشتن راسخ وگردانیدن آن مصرع ہر دو بیجا باشد۔

ببال دیگری پرواز کردن و پریدن بزور حمایت ومدد کسی کاری کردن وپیش بردن آن چنانچہ شہرت دارد وجولان کردن ورقص کردن نیز آمد صائب گوید۔

ابیات زاضطراب دل کند آن زلف عنبر فام رقص ؛ میکند آری ببال مرغ وحشی دام رقص ؛ میکند جولان ببال عشق شوخیہای حسن ؛ شمع بی پرواز چون گردید تیر بے پرست ؛

ببای آمدن فائده بخشیدن وبکار آمدن رکنائے مسیح گویدے گر خاک گردد این سر اندیشہ رای من ؛ اندر ره تو ہیچ نیاید بپای من ؛

بپیف کاسہ گری موقوف ودر آستہ بودن یا بمدک چیزی سہل موقوف بودن باقر خرده کاشی گوید **قطعہ** آن دلبر کاسہ گر کہ چون حور و پریست ؛ جان از تن من ز شوق رویش سفری ست ؛ گر لب بہ لبم نہد ز سر جان یابم ؛ کارم موقوف بیک پف کاسہ گری ست ؛

بہ بست آمدن راه بند شدن راه جلالا کاشی گویدے تا دل شیفتہ از بزم تو ست آمده است ؛ راه اندیشہ اغیار بہ بست آمده است ؛

بپیغی دربند ست یعنی باندک چیز موقوف ست ظہوری گویدے از راه بہ دود آمده است آتش شوق ؛ گو باد سر کوچہ یعنی دربند ست ؛ ولیف مکرر نیز آمده است وبا این اکثر در محل سرعت تبدال استعمال شود

بت اشرفی صورتیست کہ با اشرفی سکہ کنند وظاہر مراد از اشرفی ہمونست کہ رائج دکن است یا آنکہ مطلق طلای مسکوک را اشرفی خوانند اشرف گویدے اشرف از حرص چہ جسپی بزر وسیم گرہ ؛ چون بت اشرفی از بہر زرت ساختہ اند ؛

بہ پشت کمان گرفتن تیرباران کردن تاثیر گویدے تاخیر باشاره ابروز ہر طرف ؛ دسنگین دلان بہ پشت کمانم گرفتہ اند ؛

بچشم آمدن بزرگ وعظیم نمودن در نظر کسی ودرین قیاس بچشم آوردن کہ بمعنی اعتبار ست نشان کسے بنظر آوردن سلیم گویدے ہرگز مرا بچشم نیاید فلک سلیم ؛ در چیر تم کہ از چہ بود چشم من کبود

بچشم خوردن بحسد دیدن وبچشم زخم رسانیدن وآفت عین الکمال خراب ساختن تاثیر گویدے چون جواہر سرمہ در ہر کس نباشد جوہر لیست ؛ میخورندش از حسد با چشم اہل روزگار ؛

بچشم روشنی کسی رفتن برای مبارکباد کسی رفتن میرزا صائب گویدے گویند چشم روشنی غم غزالہا ؛ ہر جا کہ این نگار بعزم شکار شد ؛ تاثیر گویدے وقت از فروغ روی تو ہر گاه میر ود ؛ خجلت بچشم روشنی ماه میر ود ؛

بچہ مشدد وبہ تخفیف معروف وقسمی از مہرہای شطرنج کبیر سلیم گویدے افگنده بساط عشرتی وداریم ؛ ہر یک بچہ پیر چون شطرنج کبیر ؛

بحساب گرفتن معتبر داشتن تاثیر گویدے آن قدرہا کہ برداشت بجود خصم لعین ؛ غیر خود را ہیچی نیست بگیرد بحساب ؛

بحث کردن بثای مثلثہ معروف وبمجاز نزاع وجنگ نمودن سلیم گوید۔

رباعی مستند اہل مدرسہ زان میکنند بحث ؛ در نہ چرا کند کسی ہوشیار بحث ؛ مستان کنند در سر مستی بہم نزاع ؛ من می کنم ہمیشہ بوقت خمار بحث ؛

بحل کردن بکسر اول وفتح دوم کذا

قیل و این خطاست چراکه بادل و غافل قافیه کرده اند پس صحیح بکسر دوم ست و بعضی بفتح گفته اند۔

بخود بالیدن مغرور بودن و کمال بزرگی بخود داشتن شفیعائی اثر گوید بگذر از هر چیزی که بخودت ؛ مردم عاقل ازان هیچ بخود نسیارند ؛ و حق تحقیق آنست که بمعنی اعتماد داشتن ست و خصوصیت بخود ندارد و تعبیر خود نیز آمده مخلص کاشی گوید بود شهره دنیا به بی اعتباری ؛ چیرا اینقدر را با دمی سپاری ؛

بخیه بر روی کار افتادن و بخیه بر چهره زدن ظاهر شدن چیزی پنهان اول مشهورست و دوم محمد اسحق شوکت گوید شرم برون نکرد بزم تو از حجاب ؛ بر چهره زخت بخیه برنگ بیدام

بخور زیر دامن بضم خای معجمه بواو رسیده ضابطهٔ ولایت ست که خوبان و رعنایان دامن را پهن کرده بدو بوی عنبر و عود جامها را معطر سازند و دود مذکور را بزیر دامن بگیرند و این معنی از اهل زبان بتحقیق پیوسته۔

بدگونیا بفتح و سکون دال و کاف فارسی بواو رسیده و نون مکسور و تحتانی بالف کشیده کنایه از خانهٔ مارست شیخ وحید گوید زدراستی ست که بدگونیاست و خانهٔ عمر ؛

به بین کمان کج افتاده خانهٔ تیرست ؛

بدندان بمعنی از ته دل و در کتب دیگر نوشته ام که لفظ دندان درین معنی دخل بسیار دارد اگرچه آن معلوم نیست چنانکه لفظ این دندان وحید گوید آن عقیق لب که از نقش تکلم ساده است ؛ گر اجازت میدهی جانان بدندان میکنم ؛ اگرچه معنی حقیقی درینجا بی تکلف درست می شود۔ لیکن انسب اول ست چراکه طرف لطف ایهامی همانست۔

بدخور دوائیکه از جهت کراهت طعم یا بو خورده نشود وحید گوید شهد صحبت در مذاقم چون دوائی بدخورست ؛ تا بیاد چشم بیمار تو دارم الفتی ؛

بدر میگویم ای دیوار بشنو چون شخصی چیزی بگوید و خواهند که بگوش دیگری کشد این مثل آرند سلیم گوید ندارم اختیار گریه امشب ؛ بدر میگویم ای دیوار بشنو ؛

بدست و دندان چسپیدن در کاری بجد و کد کردن کاری شفیع اثر گوید هر کس اثر نوائی از کار خویش بیند ؛ چسپید بدست و دندان بر کار خود چونائی ؛

بدنمود چیزیکه بدنماید و بدنما مرادف آنست و سند این در لفظ گاو تکیه خواهد آمد ان شاء الله تعالیٰ۔

بدخواب کسیکه شب او را خواب نیاید و بی طاقت شود و وقت خوابش بگذرد اشرف گوید پس از عمری شبی در غلوتی او را گر یابم ؛ شود بدخواب بختم جای ساتی را ماند ؛

بدل چسپیدن جا گرفتن در خاطر اشرف در تعریف سرما گوید از عناصر آنچه در خاطر بود یارست و بس ؛ غیر یک یارم نمی چسپید بدل زین چار یار ؛ اما عجب ازینکه شاعر شیعهٔ غالی باشد و خود را از موالی جناب حضرت بوتراب شمارد و چنین گوید اگرچه این لزوم ست تا التزام لیکن لزوم بین ست فافهم ؛

بدست کم برداشتن زبون و حقیر برداشتن رکنای مسیح گوید برملا محتشم با دست کم ز درویش مدار ؛ گر تو نشناسی در او می شناسد خویش را ؛

بدست گردان گرفتن و دست گردان بحذف با قرض گرفتن و دوم معروفست اول سعید اشرف گوید گرفتم از کف ساقی پیالهٔ زرین ؛ چو مفلسی که بگیرد بدست گردان زر را

بدکان فال نهادن جنس را جدا جدا بدکان چیدن تا هر که خریدار باشد دیده زود خرید نماید و این در کسب دواز ناجنس باشد سه شعر این زمان اگرچه دیوان حافظ ست ؛ کزو بی رواجیش

بدکان فال می نهند ؛

بدعت نهادن عمل تازه در شریعت کردن وحشی گوید ؎ گر توانی چاره ام سهل ست از درد مکش ؛ نتوان نهادم بدعتی عاشق بدرمان کسے رسد ؛

بر منها افتادن رسوا شدن و بر زبان خلائق افتادن اشرف گوید ؎ خویش را در نظر خلق نگهدار عزیز ؛ کز نظر ها چه فتادی بر منها افتی ؛

بر دماغ خوردن بر طبع خوردن و بد دماغ نمودن سلیم گوید ؎ بے لب او باده بر طبع ایاغم میخورد ؛ نکهت گل بی لب او بر دماغم میخورد ؛ و بهمین معنی بر دل خوردن و بر خاطر خوردن

بر رو کشیدن کسے را حریف کسے ساختن ازینجاست که گویند فلانی روکش فلانست سلیم گوید ؎ نوبهار ست و چشانم سوی ماهون می کشند ؛ شور رسوائی مرا بر روی مجنون میکشد ؛

برگ پالوده سخت پالوده که بکار برند یحیی کاشی گوید ؎ کاسه بنید چو شربت آلوده ؛ لرزدش دل چو برگ پالوده ؛

برگ بید اصطلاح قلندران ایران ست چنانچه طاهر نصیرآبادی در احوال لطیف نوشته که در اوائل حال در لباس قلندران برگ بید پوده بعد ازان شال پوشی اختیار نموده و برگ بیدی لباس قلندران ست از چرم و پوست ؛

بر آورد حساب تخمیناً قرار واقعی چنانکه در عمارات میکنند اثر گوید ؎ نتوان کرد به پیمانه تهی دریا را ؛ هست میزان بر آورد سرشکم نظری ؛

بر روی روز افتادن راز ظاهر شدن راز و برین قیاس بر روز افتادن راز اول ظهوری گوید ؎ چنان از شرر شعلهٔ انجم فروز ؛ که راز شب افتاده بر روی روز ؛ دوم فیضی گوید ؎ گرچه این گریهٔ خونی لب شب انداخته است ؛ عاشق آن نیست که بر روی نیفتد رازش ؛

بر گردن بستن چیزی یا کاری بزور بذمهٔ شخصے مقرر نمودن و بگلو بستن مرادف اینست سلیم گوید ؎ ساقیا دختر پیری که بجا مانده ز تاک ؛ خوب کردند که بر گردن مینا بستند۔

بر مسائل گشتن مطالعهٔ کتاب و دریافت مسائل آن عبدالرزاق فیاض گوید ؎ گر گشتیم بر مسائل عالم تمام بود ؛ هم نارسا دلائل و هم ناتمام بحث ؛

بریدن آب از گلو یعنی منع آب از گلو و در بریدن شیر طفل نسبت دهند گویند فلانی طفل را از شیر بریده همین بریدن آب از گلو قناعت نیست ؛ گلو بریده درین بحر همچو ماهی باش ؛

بر سر کشیدن تمام بیک دفعه لاجرعه در کشیدن سلیم گوید ؎ چون تنگ طوفان کجا من ؎ ز ساغر مے کشم ؛ همچو غواص گهر چون شیشه بر سر میکشم ؛ و حقیقت شیشه بر سر کشیدن آنست که غواصان برائے حفظ صورت خود از تندی و تلخی آب شور دریا ظرفی از شیشه ساخته سر را دران داخل کنند بعد ازان غوطه در دریا میزنند و تازه این ست که درین بیت باندک تغیری ملا محمد سعید اشرف توارد زده۔

بر شکستن مجلس پاشیدن صحبت نظیری گوید ؎ مجلس چو بر شکست تماشا بکار رسید ؛ در بزم چون نماند کسی کار ما رسید

برگ نی باضافت برگ بفتح نون و سکون تحتانی نوعی از حربه تاثیر گوید ؎ هنگام برگ لشکرستان ؛ برگ نی او شود لوا فشان ؛

بر سر سنگ نشستن زبون گشتن و معذب شدن تاثیر گوید ؎ زان تخته سنگ همچو اورنگ ؛ بنشسته زمانه بر سر سنگ ؛ و بر سنگ نشاندن متعدی ست و این نوعی از تعزیر ست که بر سر سنگ گرم نشانند۔

بر کردن سر از غرفه یعنی بر آوردن سر از دریچه ملا طغرا گوید ؎ گل از دختر رز نجین ای پسر ؛ که بر کرده از غرفهٔ خم سر ؛

بریدن بضم معروف بمعنی دزدی نیز معلوم می شود درینصورت بالفظ

استعمال کننده واین ظاهرا مجازست و
این عبارت ست از رخنه کردن دیوار
کسی برای دزدی اشرف گوید ؎ می تراشد
خامه بر شیوهٔ گفتن مدعی ؛ میبرد دیگر نمیدانم
کدامین خانه را ؛
بر رو استادن حریف شدن تاثیر
گوید ؎ همچو مسطر نیستم هر گاه راه سخن ؛
تا بدست آورده بر روی من استاده است
و نیز میر صیدی گوید ع برروی ما کسیکه
باستاد رنگ نیست ؛
برخاک افگندن تکلیف سپر
انجام ندادن ملتمس کسی از ظالم و حرف
کسی برخاک افگندن سنجر کاشی گوید ؎
می خورد دستانه خرامید بصحرا ؛ برخاک
بینداخته تکلیف هوا را ؛
برج خاکستر نام برجیست از برج
قلعه هرات چنانکه از مطلع السعدین وغیره به
ثبوت میرسد.
برخود پیچیدن مغرور و متکبر بودن تاثیر
گوید ؎ میرسد از انقلاب هر برخود پیچیده
را ؛ آنقدر رخصت کشتی را ز طوفان میرسد ؛
برخود شکستن نازیدن و مغرور شدن
تاثیر گوید ؎ زلفش از در و برخود ما بسفت
می پیچد ؛ بسکه برخود شکند شوخی طرف گلشن ؛
برچار میخ کشیدن تعذیب و شکنجه
بطریق معهود اشرف گوید ؎ اصل قانون
شریعت کاحتساب شرح او ؛ میکشد آهنگ
را برچار میخ چار یار ؛
بر سنگ زدن تهمت بستن و
دروغ گفتن وحید گوید ؎ همچو نقش سنگ
از آئینه آن دل نرفت ؛ هر چه مهر یار را بر
سنگدل بر سنگ زد ؛ و نیز میرزا صائب گوید
؎ یاقوت با لب تو دم از رنگ میزند ؛
این خون گرفته بین که چه بر سنگ میزند ؛
بر سر خویش بودن خودرائی و خود
سر بودن و پیش خود برپا بودن مرادف انیست
وحید گوید ؎ اینقدر نیز بتوان بودن ؛
برسر خویش و پیش خود برپا ؛
برج زهر مار بضم بای موحده و سکون
رای مهمله و جیم تازی باضافت بسوی زهر
کنایه از شخص احمر و ترش رو اشرف گوید
؎ همچو برج زهر مار آمد بچشم مدعی ؛
چون کبوتر خانه از طبعش مشبک ساختم
برچیدن بلا دور کردن بلاست و
در اصل برچیدن و در محل دور نمودن
مستعمل شود اشرف گوید ؎ رفته از گل
چیدنش خاری بدست و میرود ؛ خار خار دل
که برچیدی بلای ست او ؛
بر کسی فتنه کردن کسی را عاشق و
مبتلا ساختن بر کسی که را بطرزی اول
عاشق و دوم معشوق باشد شفیعائی گوید
؎ جلوه لیلی از تو شد آفت قیس عامری ؛
بر سر و سبکتگین فتنه کنی ایاز را ؛
بر سر قدم رفتن اجابت طبیعت
چنانکه اسهال داشته یا مسهلی خورده باشد
شانی گوید ؎ مگر آن زلف پیچشی دارد
که شب و روز بر سر قدم ست ؛
بر کسی دویدن بچشم آوردن و شرمند
گردانیدن ست طغرا گوید ؎ گل خبری
ز شرارت تبسم چون برود ؛ که ز عفریت
خود کرده بار کشیم ؛ دوم واله هروی گوید
؎ در پریشانی کم ز والهٔ نیستم بر بینهٔ یک
بر سر میدواند بر مثال کاکلم ؛ لیکن دواندن
و دویدن بمعنی شرمنده کردن و شدن نیز
آمده چنانچه از اهل زبان تحقیق پیوسته
بر کار بستن مقرر نمودن بر کاری
صائب گوید ؎ موم گردد سنگ خارا
در کفش چون کوه کن ؛ روی گرم کار فرما
بر کار بست ؛
بیک بر کار گذاشتن بای دوم
فارسی بیک وضع و قرار گذاشتن اسمعیل ایجاد
گوید ؎ جنون دوری پیمانه ما ؛ بیک
یکبار ما را گذارد ؛
بلینی کوه قلعه کوه و آنکه بمعنی دره کوه نوشته
غلط کرده و بیت سند آلات بر معنی اول وارد
بیعت بستن عهد بستن و پیمان کردن
میرزا صائب گوید ؎ تا که بالا دست
من بیعت بلوی بسته است ؛ خوشه ام
عقد ارادت با ثریا بسته ست ؛
برج کبوتر و برج کبوتر خانه برجی
که برای ماندن کبوتران سازند اول معروفست

وودوم اشرف گوید ؎ زجوش فکر مرغ نامہ آورد
مرا برج کبوترخانہ شد دل ٭

برای خویشتن بودن خود مطلبی تنہا منتفع شدن در کاری ظہوری گوید ؎
انصاف نیست اینہمہ بودن برای خویش ٭
سعدیست سود با تو شریک زیان ما ٭

برخاستن معروف ونیز ترک کردن وبدین معنی اکثر با لفظ از مستعمل شود چنانکہ گویند از سر فلان چیز برخاستم وگاہی بدون لفظ از گو نیز آمدہ سلمان ساوجی گوید ؎ گر تو در باغ روی
لالہ کند ترک کلہ ٭ غنچہ یکبارگی از تنگ قبا برخیزد ٭
واین فارسی قدیم ست۔

برخوردن وبرخوردن روبرو ملاقات کردن ودوچار شدن اول مشہور ست دوم شفیعائی اثر گوید ؎ جدا از خود نشستم آنقدر تنہا بیاد او ٭ کہ با خود روبرو برخوردم ونشناختم خود را ٭

برطاق بلند کنایہ از مشہور گردانیدن نظام دست غیب گوید ؎ زکیوان جہان دید رسم گزند ٭ ستم را نہادہ بطاق بلند ٭ ونیز کنایہ از وا گذاشتن وترک کاری طاہر غنی گوید ع
بزم ما چو آئی سر کشتہ برطاق نہ زاہد ٭ ودوم شہرت دارد۔

برحذر بفتح بمعنی برکنار وہمین بتحقیق پیوستہ وبیای فارسی خطا است سلیم گوید ؎ سلیم
برحذر از فتنہ باش کہ از ٭ بلند ساخت زمانہ کمان شیطان را ٭

برداشتن معروف ونیز اختیار کردن عبدالرزاق فیاض گوید ؎ واعظا کار تو بیہودہ سرائیست مدام ٭ آنچہ کار ست کہ برداشتہ کاریست ٭

برج کمان بمعنی خانہ کمان ونیز برج قوس دوم مشہور ست اول وحید گوید ؎ زہالہ ماہ رخ پیدا باشد سحاب ٭
چو روی یار ز برج کمان شود پیدا ٭

براہ سپردن تنفرین کردن قدسی گوید ؎ کسیکہ منع تو از راہ خانہ ما کرد ٭
چو چشم منتظر آتش سپردہ ایم براہ ٭ لیکن از ان بیت راقم بمعنی کار نیک کردن دعای خوبی کردن مستفاد میشود ؎ پیوستہ خیر خواہی دشمن طریق ماست ٭ بے راہ را براہ سپردن طریق ماست ٭ اگر گویند اینجا بمعنی حقیقی خود ست گویم معنے حقیقی آن ہرگز در محاورہ نیامدہ فافہم۔

برشتہ بکسر تین وتر برشتہ بریان کردہ وبو دادہ چنانکہ در سراج اللغات نوشتہ ام وملا زلالی اخوندساری این لفظ معنی خوب وخوش عام کردہ خوان برشتہ افغان برشتہ وآن برشتہ ودامان برشتہ وغیرہ در دیوان قصائد آوردہ کہ بیشش معلوم نیست از انجملہ است ؎ دیگر من وآن شعلہ کہ برخوان برشتہ ٭ تسبیح کنندش ہمہ مرغان برشتہ ٭ توحید خدائیست کہ گل وار دو خواند ٭ از خون دل مرغان ہمہ دیوان برشتہ

واین قصیدہ نوزدہ بیت دارد۔

برشکال برسات موسم مخصوص بارش کہ چہار ماہ مقرریست نزدیک اہل ہند وآنکہ بمعنی مطلق موسم بارش نوشتہ خطا کردہ و فارسیان برسات کہ بسکون دوم ست بحرکت ارند از الہ بروی گوید ؎ در لفظ کرم بر ورق بینم مرقوم ٭ اندر ہمہ ہند لغایت برسات ست ٭ ودوم باقر کاشی گوید ؎ بزور میکدہ با قرار گر حریف منی ٭ رسید ہم نبرد برشکال میگذرد ٭

برف افتادہ یعنی چیزیکہ برف دران افتد گویند وبمجاز ہر چیز سفید صائب گوید ؎ خط مشکین تو خوب ست آن عذار سادہ را ٭ سرمہ در کار بود این چشم برف افتادہ را ٭ ودرین نظر ست چرا کہ چشم برف افتادہ باشد ودرینجا چشمیست کہ برف افتادہ وسفیدی بسیار برف موجب تیرگی وضعف بصر میگردد لہذا در ایام برف سرمہ در چشمہا کشند سلیم گوید ع چو سرمہ است کہ در روز بارش برف کشند ٭ پس ہر دو معنی کہ نوشتہ غلط

برکندن بوسہ دہم بوسہ خوردن طغرا گوید ؎ دائم غم نخوردن یکبوس میخورم وسہ نخوردہ ام ز تو افسوس میخورم ٭ وبمعنی بوسہ گرفتن کمال خجند گوید ؎ تیر مالوسی از ان لب برنکند ٭ چون کند بیچارہ دندان طمع نیست ٭

برہنہ پا پا نہادن بتکرار لفظ پا در جای برہنہ پا گذاشتن وحید گوید ؎ چگونہ حرف توبی پردہ با رقیب نم ؛ برہنہ پا نتوان پا بر روی خار گذاشت ؛ و در واقع این لفظ مکرر نیست فتامل ؛

برکار سوار شدن بجد گرفتن کاری وحید در تعریف سراج گوید ؎ سوار ست سرکج برکار خویش ؛ کہ از خوبروبان فتاد ست پیش ؛ ونیز در وصف قصاب گفتہ ؎ سوار ست خونریز گرم شکار ؛ کہ برکار خود دائم سوار ؛

برند بضم برندہ چنانکہ کشند بالضم کشندہ وحید گوید ؎ رہ تنگ عشق ست لیست دبلند ؛ ولی چون دم ارہ باشند برند ؛

برندہ معروف ونیز آب گوا السادع ضم و این معنی از اہل زبان بتحقیق پیوستہ ؛

برش حاصل بالمصدر بریدن بمعنی خربزہ وغیرہ وحید در تعریف قاش فروش گوید ؎ مرا نیست غیر از غم او خورش ؛ ز دنیا مرا بس بود یک برش ؛

برخاستن شور بلند شدن شور مشہور ست بمعنی برطرف و دور شدن شور نیز پس گویا از اضداد ست دوم وحید گوید ؎ چو موج بحر گرد تربت من نالہ دارد ؛ سرم شد خاک و از سر شور سودا بر نمیخیزد ؛

بر قالب زدن بمعنی ہرزہ گفتن و کار بیہودہ کردن گفتہ اند محسن تاثیر گوید ؎ تا چہ بر قالب زند بہر تو قالب بدیت ؛

بر کردن رنگ ظاہر کردن رنگ وحید گوید ؎ چو من در ہر لباسی شناسم شیوۂ او را ؛ بہر ساعت چرا بر می کند آن لالہ رو رنگی ؛

برکار بکسر رای مہملہ اول پستان و سینہ برآمدۂ جوانان میر نجات گوید ؎ سینہ باز توای سیمبر خوش برکار ؛ در گلزار بود وا شدہ بر روی بہار ؛

برو درماندن عاجزی و درماندگی یکی از شعرا گوید ؎ دلم با مردم دنیا ندارد میل آمیزش ؛ برو درماندہ است آئینہ ام از بی غباریہا ؛

برکت شدن بفتحتین تمام شدن میرزا کلات گوید ؎ مطربا خانۂ آباد شود و خرم بدان ؛ کہ بیا تا گر دیگر برکت خواہم شد ؛

بر سر پیچیدن مشہور و کنایہ از نہادن میر نجات گوید ؎ پر مکرر شد و دستار زری ما ؛ سادہ باشد بر سرش می پیچیم ؛ کمتر از کاکل خود نیستی ای شوخ دلیر ؛ بہر کش پیچ حریفانہ و پایش پس گیر ؛

برہ بند بای مہملہ مشدد ماہر در فنی و کاری و تجربہ کار یحیی کاشی گوید ؎ لقمہ اش گوسفند پر دار ست ؛ چہ عجیب برہ بند این کار ست ؛ ونیز قاسم مشہدی دیوانہ گوید ع یک زخم سا نخوردۂ و یک داغ برہ بند و دار اب بیگ جویا گوید ؎ از بسکہ خورد دلم را بجای شیر ؛ آہوی چشم او بہین بر بند تجدید و برہ بند بتخفیف کہ بمعنی دیدہ شدہ مخفف آنست ؛

بر ریسمان کسی بچاہ رفتن بسبب شخصی مبتلا شدن سلالی مطلع گوید ؎ ترک وطن کسی بارادت نمی کند ؛ یوسف بر ریسمان زلیخا بچاہ رفت ؛

بر زبان نگاہ داشتن تملق و دعا گوی زبانی کردن شفائی گوید ؎ بفریب مہربانی بتو رام شد شفائی ؛ بزبان نگہ بدارش کہ دعای تو بگوید ؛

برآویز بضم زای معجمہ و الف ممدودہ در اصل ما آژ و نہ آویختن ست چنانچہ برزا قصاب برقنارا آویزد یحیی کاشی گوید ؎ گوشت قصاب کو دہد برش ؛ ور نہ در دم کند بر آویزش ؛ میر نجات گوید ؎ مدعی گرم تلاش نگین خواہد شد ؛ گر بر آویزہ شوی بہتر ازین خواہی شد ؛ و درین بیت ظاہر ا نام فنی ست از کشتی ؛

برزن گاہ بکسر و فتح زای معجمہ و سکون نون و کاف فارسی بالف کشیدہ ہای ملفوظ جای مخوف و محل رندان و راہزنان اشرف گوید ؎ لب شکوہ را کسے دہد راہ حرف ؛ ہجوم سخن در برزنگاہ حرف ؛ در محاورات گویند حالا برزنگاہ در شیشہ است یعنی تنگ آن سیدہ گویم درین یافتہ شود کہ کنایہ است از مورد خاص خلاصہ کلام

برگیری بضم و بزای معجمہ و کاف فارسی

بیار رسیده عبارت از امتحان و امتیاز۔
برز بها بفتح و برای معجمه فلام و این هر دو از زبانه دانی به ثبوت رسیده و بعضی برزگر بمعنی دزدی نوشته اند واله هروی گوید ؎ هرچه برزگری از اشعار عزیزان کردی خطبهٔ دفتر رنگین تو خواهم کردن ؞
بست بفتح و سکون سین مهمله و فوقانی طنابی که در اصطبل پادشاهان ایران ببندند و رسم آنجاست که هر واجب التعزیری که تا بست برسد در امان باشد و سر داد خواهی که آنجا بیاید بداد خود برسد تاثیر گوید ؎ گریزگاه دل خسته زلف چون شست ۞ چشم رسیده علاجش نشستن بست ست ؞ و میر نجات گوید ؎ بسته است بمردم سر ره چشم سیاهش ؞ خون کرده و در بست نشسته است نگاهش ؞
بسر زلف حرف زدن بناز حرف زدن و بمعنی ناز کردن که شهرتست دارد زیرا که بسر زلف می بجام کردن بمعنی بناز می در جام کردن آمد طغرا گوید ؎ چون بسر زلف کرد ساقی ما می بجام ؞ سرمه کش ناز شد دیدهٔ پیمانه را ؞
بسر وقت رسیدن و بسر وقت افتادن معروف ست اول مشهورست دوم تاثیر گوید ؎ افتادی اگر در بسر وقت بلاکش ؞ تاثیر دلی گشت فدای تو زر روی ؞
بسر سنگ نشاندن متعدی بر سر سنگ نشستن و آن گذشت تاثیر گوید ؎ گر چنین دست و بدهمت من احسان را ؞ همچو سنگی بسر نشانم او را ؞
بستهٔ نیشکر نیشکرهای بسیار بهم بسته بهندی آنرا پهاندی و پولی گویند کلیم گوید ؎ قلم میشدی ترکش اندر کمر ؞ بیک ضرب چون بستهٔ نیشکر ؞
بسته نگار نام سرودی طغرا گوید ؎ ازین ره حور بر صوتش نثارست ؞ که نقش چینش بسته نگارست ؞
بسر پا نشستن مهیا بودن برای رفتن سلیم گوید ؎ تیر هوائیم که ز بس بی تعلقی ؞ هر جا نشسته ایم بسر پا نشسته ام ؞
بس گرفتن باز ماندن و پس کردن وحید گوید ؎ نگویم دل خود را ز حیرت کس نمی گیرد ؞ چه می گویی ترا دیدم زبانم بس نمیگیرد ؞
بسنگ آمدن پا و سنگ آمدن پا بحذف بای موحده رسیدن پا بسنگ آوک یکی از شعرا گوید ؎ دوشینه بکوی دوست از رشک گشت ؞ نالیدن پای دل بسنگ آمده ؞ دوم وحید گوید ؎ دائم ز سنگ آمدن پا زدم براه ؞ گویی که در بریدن راه تو تیشه ایم ؞
بسمه مخفف باسمه نقش اوراق طلا و نقره و غیره که بر جامه بطور معهود کنند و بعضی از کم طبعان را در لفظ بسمه شبه است و آن خطاست طغرا گوید ؎ بسمه چه رنگی ندارد از گلستان فقیر ؞ زان که هر جیب او نقش بوس را مظهرست ؞
بشیر نشاندن بشین معجمه بیا رسیده و رای مهمله رسمی ست در ولایت که زهر خورده و مار گزیده را در شیر نشانند تا دفع سمیت کند تاثیر گوید ؎ آنکه بشیرم نشاند زهر عتابش ؞ غمزهٔ شیرین نمیشود شکر آبش ؞ و یکی از شعرا گوید ؎ گویا بیاد زلف تو شبهای ماهتاب ؞ مارم گزیده است و بشیرم نشانده اند ؞
بشکن بشکن هنگامهٔ جوش و خروش و بعضی گویند انگشتک زدن ست که ارباب رقص دارند سلیم گوید ؎ یکی نالد چو بلبل دیگری رقصد چو شاخ گل ؞ به بزم آتش تو به میخواران چه بشکن بشکنی دارند ؞
بطاق ابروی کسی می خوردن و زدن بیاد کسی شراب خوردن سلیم گوید ؎ زاهد امشب تا سحر بر ما شراب ناب زد ؞ ساغری هر دم بطاق ابروی محراب زد ؞
بطاق افتادن چشم کسی وقت آخر در احتضار که نزدیک موت آدمی را باشد که چشم بر طاق دیوار خانه بردارد و بسوی آسمان چشم باز ماند تاثیر گوید ؎ از تو گل بر بستر درد فراق افتاده است ؞ لاله بیمار تو چشمش بطاق افتاده است ؞ و آنکه بمعنی در گور افتادن چشم و گردیدن دیده به مغوله

از کمال ضعف دانسته غلط کرده چنانچه
این بیت حکیم رکنای مسیح دلالت بر بطلان
آن دارد سه بطاق خانه ازان چشم باشدم
ز نم نزع؛ که طاق خانهٔ من چشم بر سری تو دوخت

بطرح فروختن فروختن جنسے بزور بر رعایا
و ضعفا به گران از جهت بسیار بودن جنس
مذکور و لهذا اجناسی را که حکام بدکان داران
میدهند که بمرور زمانها قیمت بوصول رسانند
مال طرح و مال طرحی گویند وحید گوید سه
اسیر آن گل رعنا که لعل میگونش؛ شکر بطرح
فروشد ز تلخی دشنام؛

بعصا راه رفتن مور و موش
کنایه از صعوبت راه و کاری که احتیاط بسیار
دران باید دوم مشهور ست تاثیر گویید سه اندرین
دشت که مورش بعصا راه رود؛ مصلحت نیست
که تشمر ده گذاری بار او؛

بفرمان رفتن و گردیدن معروف
اول مشهور ست دوم وحید گوید سه شنیدم
گفته جانا گره میگردد وحید آنجا؛ چه میگردد
بفرمان تو میگردد دل بفرمانت؛ و نیز شفیعای
گوید سه چکنم مرہم تدبیر تلف بر جگری؛
که بفرمان سر زخم دگر میگردد؛

بقال فروشندهٔ غله چنانکه متعارف
هندوستان ست و صحیح بمعنی بدال است
و فارسیان بمعنی کسیکه میوه مثل بهی و انار و
گردگان و پنیر فروشد آرند وحید گوید سه
به گویم ز بقال صاحب جمال؛ ازین خط

سبز و ازان رنگ آل؛ اسیران ابر او فشش
از شهر و ده؛ نمد پوش از گرد کلفت چو مه؛
ازان بی مروت دل پر گره؛ چو انگور
شد خوشهٔ آبله؛ ز مژگان شوخش دل پر
ببر؛ ز سوراخ غربال بیچ پنیر؛ و از مثنوی
مولوی بمعنی عطار معلوم میشود و اهل کشمیر بمعنی
شخصے که سودا سودا کند استعمال کنند۔

بقر او ل حرف زدن معنے
با احتیاط حرف زدن گفتن گفته اند۔

بگرس بفتح و سکون کاف فارسی و را
مهمله مفتوح و سین مهمله نوعی از سقرلاط
خوب که آب دران کم سرایت کند زکی ندیم
گوید ع شفق بگرس بارانی مستان بر بست

بگرد آوردن بگردش آوردن راقم
گوید سه رسد چون نوبت ما جام می ز
جا نمی جنبد؛ بگرد آرد مگر گشتی پیمانه ما را؛

بگر تراشی پیدا کردن مضمون تازه و
بمعنی پیدا کردن مطلق امر عجیب و غریب
خطاست کلیم گوید سه معنی بکر تراشی
چه بود کوه کنی؛ خامهٔ فکر از تیشهٔ فرهاد نشنا
بلکه ظاهر آنست که معنی بکر تراشی تمام بکیا
کلام است درین صورت لغت مذکور نبود
فافهم۔

بکر نگاه بمعنی کسیکه مثل بکر نگاه او محجوب
و شرمگین بود چنانچه ظاهر ست و بعضے گویند
کسے که نگاه کردن او بطرز معشوقان نجابت
و این خطاست راقم کاشی گوید سه

نازم بلفظ بکر نگاه کرد خیال؛ به چشمش
نگرده غارت یک خانمان هنوز؛

بگرد سر رفتن بمعنی قربان شدن
مرادف بگرد سر گردیدن وحید گوید سه
گفتی بمیر و در سر کوی ما وحید؛ او میرود
بگرد سرت چون بمیرود؛ مخفی نماند اگر این معنی
نمود ایهامی که منظور شاعر و طرف لطیفیست
از بیان میرود۔

بلا لفظ عربیست بمعنی معروف و فارسیان
بمعنی بسیار نیز آرند چنانچه لفظ بلا سلیم
گوید سه طالع شهرت پروانه بلا شد در
عشق؛ ورنه بیتابی آواز همه کس آید

بلبل شدن و کردن گویا
شدن و کردن برنگین بپای سلیم گوید
سواد جوہر آئینه بلبلش کردست؛ وگرنه
طوطی با گفتگو چه میداند؛ عاشق ز شکوه
خاموش از تغافل میشود؛ از آئینه چون
رو دید بلبل می شود؛

بلبل طنبور چوبکی باشد که بر کاسهٔ طنبور
و غیره نهند و آنرا خر طنبور و خرک نیز گویند
لفظ اصلی خر بود و اهل خرابات بسبب
کراهیت آنرا بلبل گویند لهذا در هندی
نام آن گھوڑ نچ ست از ناظم هراتی سه
در مجلس مستان ز گل افشانی ساقی؛
صد رنگ فغان بلبل طنبور بر آورد؛

بلبلی بغنم بر دو باجه یست معروف چنانکه
در فرهنگ نامه نوشته اند و نیز نام غلالیست

مانند مشک کہ جوش دادہ می فروشند یکی از شعرا گوید ؎ آنکہ بار غمش بدوش من ست ؂ گر رخ بلبلے فروش من ست ؂

بلفظ قلم حرف زدن آنست کہ شخصے ہر حرف را شمردہ بسیار ساختہ گوید و آنرا نستعلیق گوئی نیز گویند کہ از اہل زبان بتحقیق پیوستہ۔

بلند اکثر آنچہ درازی بسوی فوق داشتہ باشد و گاہی درازی جہت تحت نیز اعتبار کردہ اند مثلاً دامن بلند زلف دراز کہ بپا رسد سلیم گوید ؎ گفتگوی ذات او خواہی چو اید دل سر کنی ؂ نام ...... بیرون احتیاج نیست ای سرو بلند ؂ لیکن حق آنست کہ بلند بمعنی مطلق دراز گاہی مستعمل شود چنانکہ شبہا و روزہای بلند ہمچنین شبگیر بلند و گاہی بمعنی بسیار آید چنانکہ گویند تغافل بلند زدم و این لفظ درہمین موارد دیدہ شد و نواب حیدر یار اتحاد عمر بلند بمعنے عمر دراز بر آوردہ و سند آن در باب عین بیاید انشاء اللہ۔

بلند پروازی خودستائی و عرض تجمل سلیم گوید ؎ فریب حسن ہستی را مخور کہ خوبی او ؂ ببال زلف نماید بلند پروازی ؂

بلکہ کلمہ اضراب ست و در ترقی نیز مستعمل شود و مرکبست از الف عربی و فارسی لیکن فارسی الاصل نباشد و متاخرین بمعنے شاید نیز آنرا اشرف گوید ؎ گر برآید خلعت مشود لگبر ؂ بلکہ خیریت دران باشد ؂

بلند انداختن ستودن و تعریف بسیار کردن محمد سعید کہ از شعرای قرار داد ایران ست گوید ؎ ہیچگہ در عشق کوتاہی نکردم در وفا ؂ ہر کہ پرسید از قد جانان بلند انداختم ؂

بسمار دوختن چیزی بکمال احتیاط نگاہداشتن اشرف گوید ؎ تا گرفتہ باز خصم لیئت طرز بخل ؂ دوختہ زر را بدست خویش از مسمار گل ؂

بم بالفتح مقابل زیر کہ بسر ای تازی ضرب دستی کہ بر کسی زنی نند و سرجنگ ہمین ست شفائی گوید ؎ کیست آن مور دیدم کہ شود صد پارہ ؂ کلہ از آہن اگر وضع کنی بر سر آن ؂

بندر سورت بصاد مہملہ نام مشہور بندر ہر چند سورت بسین مہملہ است این لفظ ہندی فارسیان متاخر از راہ تعریب یا غلط بصاد نویسند تاثیر گوید ؎ حسن چہ غم از ہیشہ طوفان دارد ؂ چون بندر سورت کہ خطش نزدیک ست ؂

بنگ زدہ سرپریدن ناگاہ بر حال شدن و بیہوش آمدن چنانکہ شہرت دارد و کوہ کوہ جنگ از سر پریدن نیز آمدہ از سالک قزوینی گوید ؎ مگر ابدال چرخ این کوہ دیدہ ؂ کہ بنگش کوہ کوہ از سر پریدہ ؂

بنچہ بجیم فارسی بر وزن پنجہ جعبکہ بر طاک

مقرر کنند و آن دفتریست جداگانہ کہ آن را دفتر جارتح المال و دفتر عسا در مکلت گرید و این از زبان دانی ہیچگوں بار رسیدہ ملا نوعی گوید ؎ قسمت ساز درزو مل ممنوع مرا ؂ روزی نکند خاطر مجموع مرا ؂ کوہی نازل حاصل دیوان قضا ؂ اچشو بنچہ کرد موضوع مرا ؂

بند شمشیر دوالی یا چیزی کہ بریسمان ببافند و شمشیر بران بر کمر بندند تاثیر گوید ؎ فنون شیوہ قطع التعلق کرد تسخیرم ؂ اسیر جوہر مردے بسان بند شمشیرم ؂

بندر ریگ برای ہملہ دیای مجہول و کاف فارسی نام بندریست از ایران تاثیر گوید ؎ جز غبار غم متاعی نیست در سر منزلم ؂ بندر ریگیست ہمچو شیشہ ساعت دلم ؂

بن بست بضم اول بستن سر کوچہ تا کوچہ سر بستہ شود تاثیر گوید ؎ شاید افتد گذری کوی تو روزی آنجا ؂ کوچہ غنچہ عجب نیست کہ بن بست شدہ است ؂

بناگوشے زدن طپانچہ بر بناگوش زدن علی بیگ نصیر آبادی در تذکرہ احوال او نوشتہ گوید ؎ اگر کند بخرام تو سرو ہمدوشے ؂ زنند فاختگان سرو را بناگوشی ؂

بند کردن برکسی فعل شنیع کردن با کسی فوقی گوید ؎ دیدم بخواب خوش کہ

بر روبند کرده ام ؛ گردون مراد من همه
در خواب میدهد ؛
بولی دادن بفتح و سکون واو و دال و لام
بیای رسیده سر کردن جانور شکاری بر جانور
دیگر و جانور مذکور را بولی گویند و در هندوستان
باولی بالف شهرت دارد طغرا گوید ؎ باز دلِ
فلک از بهر تدرو انگلو ام ؛ خواست بولی
بدهد بر مگس انداخت مرا ؛
بوی آمدن مشک کنایه از نهایت
خوبی و استعمال این تنها در سودا و معامله دیده
شده سلیم گوید ؎ بوصل نسیه جان دادن
صلاح سینه ریشان است ؛ که از سودای
نقد انتقد ابوی مشک می آید ؛
بوی سوز پری خوان بدان جهت که چیزهای
خوشبو وقت حاضر کردن پری میسوزند
طغرا گوید ؎ تو پری من بوی سوزم گر بود
صد بوی خوش ؛ بوی ناسوزی مکن تا نشنوی
بوی مرا ؛
بوکشیدن کسب بو کردن تاثیر گوید ؎
نازک اندام بتی سر زده در گلشن حسن ؛
کز شوخی نشود رام کشیدن بو لیش ؛
بوریا کوبی جشنی که بعد ساختن عمارت
کنند یحیی کاشی گوید ؎ مسجد هر که ساخت
پا کوبی ؛ کند از بهر بوریا کوبی ؛
بو دادن بمعنی برشته کردن تخم‌های مغزها
شفیعای اثر گوید ؎ ز آتش من گشت
چشم کافرش دلخواه تر ؛ همچو بادامی که بهر

تقویت بو میدهند ؛
بوزنه بتخفیف نون بمعنی کپی که ممدونه
نیز گویند بدانکه این لفظ در اصل ابوزنه
است بالف و تشدید نون لفظ عربی
چنانچه در صراح وغیره آمده
بوسه خوردن بمعنی بوسه گرفتن طغرا گوید
؎ دائم غم نخوردن کیمیوس میخورم ؛
بوسی نخورده ام ز تو افسوس میخورم ؛
بوبرداشتن شنیدن بو وحید گوید ؎
بحال از آن شوخ توانم می گل رنگ گرفت ؛
من که از ضعف گل بو نتوانم برداشت ؛
بوریا پوشی کنایه از کمال افلاس کربلای
پوشیدن غیر بوریا نباشد وحید گوید ؎
هوس آتشین رخی دارد ؛ هر کجا رند بوریا
پوشی ست ؛
بوالوفا نام چشمه که تفت یزد و ظاهراً نام
صاحب چشمه شهرت کرده تاثیر گوید ؎
چشمهٔ مهر از صفایش ؛ در عین حیا زد
بوالوفایش ؛
بوع آسیا چیزی که دانه آسیا نواز ندر آرا
اعلام مردم نا آمده مشغول کار گردند سیفی
گوید ؎ بود دم مار شب در آسیا تا روز
بالیدم ؛ که بوع آسیا فریاد کرد از فغان
من ؛ و این ظاهر ابوق ست چه هر دو میم
مبدل شوند ؛
بوق زدن کنایه از مهر به طاس انداختن
فوقی یزدی گوید ؎ آسیای دو غالی دیدم از

جنس وفا ؛ در جهان بوق نظر آشنایی
میزنم ؛
بوزده بمعنی مضرور ضرر رسیده از بو چنانکه
فلک زده و شراب زده میر شبیهی گوید ؎
باز دارم بتن از تیر نگاهی زخمی ؛ باز خم دلم
بوزده از بوی کسی هست ؛ و بعضی گویند بوزده
بصدا از بمعنی رسیده است و این هیچ نیست
بوی فتیله آمدن بمعنی متلذذ و وهم
امری بودن و این ماخوذ ست از آن آنچه
که آهو هرگاه بوی فتیله تفنگ بشنود می گریزد
در رم میخورد و این از اهل زبان تحقیق
پیوسته ؛
بهار عنبر گداختن عنبر و انتشار بوی آن
و بعضی گویند بهار عنبر عبارت از نقوش
که در چوب عنبر باشد و از صاحب زبانی مسموع
ست که بهار عنبر بمعنی وقت فروختن عنبر
ست لیکن درین بیت سلیم راست نمی آید
؎ فضای گلشن هندوستان گلستان
نیست ؛ که تحمل موم چو عنبر در آن بهار کند ؛
بهار بند بفتح بای موحده و سکون
نون و دال مهمله جائیکه در موسم بهار آنجا
باشند و آن نسبت بخانه زمستانی طرف
بیرون باشد و دواب در آن بندند سنجر کاشی
گوید ؎ نشسته ایم به زاهد بخانه چند سی آ
بیا بسیر بهار از بهار بندی را ؛
بهر دوا ماندن چیزی کنایه
از کمال نایابی سلیم گوید ؎ چوب گل بهر دوا

در همه گلزار نماند ؛ بلبلان را چه بلای شد
دیوانهٔ ما ؛

بهاری منسوب به بهار که در هندی بکسر
اول دو معنی دارد یکی منسوب به بهار که
شهریست بشرق رویهٔ هند که مزار فائض
الانوار شیخ شرف الدین بهاری صاحب
مکاشفت مشهور قدس سره در انجاست و
دیگر منسوب به عیش کردن و خوشی نمودن و
بازی کردن و اهل ایران درین لفظ غلط
کرده بفتح اول خوانند و در اشعار آرند تأثیر
گوید ؎ بهار خطش سنبل نو بهاریست ؛
چه هندو که تا هست او را بهاری ؛

بهانه شکستن رفع بهانه و علاج آن
وحید گوید ؎ سر پیش داشتم ز نیاز
این یگانه را ؛ تیغش بدست داده شکستم
بهانه را ؛

بی ته بیای مجهول و فتح فوقانی و های ملفوظ
بی حوصله و برین قیاس بے تہی بمعنے چھچھلے
سلیم گوید ؎ با بدامن کش چو کوه رسم
تمکین پیش گیر ؛ همچو دریا چند نتوان جوش
زد از بی تهی ؛ و ریز شفائی گوید ؎ که چشمه
می زند انگشت بر لب گندم ؛ چه گونه رخش
بے ته زبان نگهدارد ؛

بی حضور شدن بحای مهمله و ضاد معجمه
بیمار شدن شفائی گوید ؎ یار عاشق
شده است درمان چیست ؛ عیسی آنجا
که بحضور شود ؛

بیزار بیای مجهول نفرت کننده چنانکه
مشهور ست و این اگر با حرف از مستعمل شود
چنانچه در محاوره است و گاهی باضافت
کرکار حرف از کند طغرا گوید ؎ دل آزاری
بود کردار ناصح ؛ نباشم از چه رو بیزار ناصح ؛

بی ستون کوهی مشهور و بعضی گویند
بمعنی فرهاد به مجاز آمده جلال اسیر گوید
؎ بے ستون معدن الماس خجالت
گردید ؛ شبنم گل تبر اشید دم تیشهٔ ما ؛
و بهتر آنست که بجائے الماس لفظ یاقوت
بود که درین صورت طرف خجالت پیدا
میشود الحمرة للخجل و الصفرة للوجل مؤلف
گوید بے ستون اینجا کنایه از فرهاد ست و
مراد از الماس خجالت پس لفظ خجالت
نامناسب بود و مناسب خجالت سرخ
ست لیکن بے ستون بمعنی حقیقی خود ست
و مراد از الماس خجالت عرق شرم پس
معنی بیت آن بود دم تیشهٔ ما که فرهادیم
بسبب ضعف شبنم را از زردی گل وده
نتواند کرد ازین جهت در آن بیستون
که ایم معدن الماس خجلت شدن
یعنی سر چشمهٔ عرق خجالت عرق میباید
گردید بسبب نارسائی و ناکارگی ما و هذا الایم
فیه و لکن لمن له قلب سلیم و فهم جدید ـ

بیت العمل بفوقانی و در محل مذمت
مستعمل شود ؎ نامهٔ درد فغانی لائق
تحریر نیست ؛ بهر آن بیت العمل ضایع
نگردان دوده را ؛

بیک چشم دیدن تفاوت نه
کردن در گدا و توانگر تأثیر گوید ؎
مرا از فطرت خورشید تابان این پسند
آمد ؛ که با یک چشم می بیند بزرگ و خرد
دنیا را ؛

بیضه دادن و بیضه نهادن
معروف و اول طغرا گوید ؎ لب آب و
دانهٔ مار البسنجے میدهد ؛ میتواند بلبل ما
بیضهٔ فولاد داد ؛ دوم سلیم گوید ؎ جواب
نامهٔ ما را از بس تغافل کرد ؛ هزار بیضه
کبوتر نهاد بر بامش ؛

بیضه از بیم افگندن غایت
ترس و بیم تأثیر در صفت سلطان حسین
میرزا صفوی گوید ؎ تا کرده زدست
و پنجه اش بلند ؛ افگنده ز بیم بیضهٔ فولاد ؛

بیضه فولاد معروف و آن فولادست
که بصورت بیضه ها ساخته از معدن
آرند چنانکه مشهور ست و بمعنی نوعی از
اسلحه که برای محافظت سر وا رند چنانکه
در گلدستهٔ اندیشه محمد امین وقاری احوال
در مجمع النفائس تذکرة الشعرا ر فقیر
آرزو گوید قسمی شده و در خطبهٔ رساله تا
تادیبیه در تعریف ملا محمد عباس نوشته
عوض بیضهٔ فولاد خود خرد بر سر و بجای
خفتان حریر جوشن کبیر در بر ـ

بیخ نرگس بجای معجمه پیاز نرگس و این

لفظ در ہمین شعر کلتبے دیدہ شدہ چنانکہ گوید ~ چو بیخ نرگس اگر دور م افگند در خاک ٭ نہان درون کفن باشدم ہزار قدح ٭

بی سر افشار شخص بد صنع و نا اہل و نامقید و سند آن ذر لغنط در پایید خواہد آمد انشاء اللہ تعالیٰ۔

بی دہل رقص سخت شوخ دلاور و پہلوان شفائی گوید ~ مومن کوش پیر زلی و بی دہل رقصی چو من ٭ کرہای نقض عہد آہنگ کردی بے سبب ٭

بیک پہلو افتادن در پے کار بودن بجد و کد تمام اشرف گوید ~ بستہ کر کینم از قبضہ کمان او ٭ در گشتن من تیغش افتادہ بیک پہلو ٭

بیضۂ الوان بیضہ ہای کہ در جشن نوروز رنگین و منقش ساختہ بدان بازی کنند اشرف گوید ~ برای عیدی اطفال گلشن ٭ عیان شد بیضۂ الوان غنچہ ٭

بینی در با ضافت چوبکہ بر تختۂ در نصب کنند تا ہر دو تختہ بہم خوب بستہ شود و یکی بر دیگری باشد تاثیر گوید ~ کارکشایان زحادثات معونند ٭ بینی در آفت زمان ندارد ٭ لیکن بینی در را کار شگفتن خالی از بعدی نیست ـ

بی چشم و رو بیحیائی توم شہرت دارد اول تاثیر گوید ~ بے چشم و رو تری ز نوای باغبان کجاست ٭ گل چیدہ و شرم ز بلبل نکردہ ٭

بید ولت معروف و بمعنی ناقابل و بد وضع واعظ گوید ~ نیست دل را باہو سہای جہان در سینہ جا ٭ شد چو بی دولت پسر از خانہ بیرون کردنی ست ٭

بتیل بفتح و سکون تحتانی و فوقانی و لام تخفیف بیت المال چنانکہ زینلی مخفف زین العابدین و علاولی مخفف علاء الدین باقر کاشی گوید ~ بتذل سعی پوشیدہ ترا ماندہ دہر ٭ مال خود ساختہ با یک دو فے سر بیت بتیل ٭

بیمارخانہ دار الشفا کہ بیمارستان لا گویند کمال خجندی گوید ~ باید حکیم را سوی بیمارخانہ برد ٭ گر در زمان تو لاف زنی از خرد رواست ـ

٭ ٭ ٭ ٭ ٭

بابُ الباء الفارسیۃ

پاورق حرفیکہ پائین صفحۂ کتاب نویسند مطابق سر صفحۂ آیندہ و در عرف رکابک خوانند ملا طغرا گوید ~ گوش کاوراق گردون را بود چون پاورق ٭ پاورق سازد درست اوراق را چون ابتر ست ٭

پا از پیش رفتن و از پا پیش بدر رفتن لغزیدن و مجاز تقصیر و ذلت سلیم گوید ~ ہزار سالہ زہم دور شد بیک تقصیر ٭ رود چو پای کس از پیش در قفا افتد ٭ وسعید اشرف گوید ع پایم از پیش بدر رفت و بہ بند افتادم ـ

پا خوردن فریب خوردن مطلق خواہ در کشتی و خواہ در غیر آن سلیم گوید ~ براہ شوق تن نازک خار ریگی ہست ٭ ز موج لالہ و گل پا نمی خورد پایم ٭ و ملا وحشی گوید ع آگر از کشتی خود باش کہ پا نخوری ٭ و نیز سالک قزوینی گوید ~ ہرگز فریب خواہش دنیا نخوردہ ام ٭ از روی دست اہل کرم پا نخوردہ ام ٭

پاس نمک نگاہداشتن ـ حق نمک و این با کلمہ داشتن استعمال میشود و این مشہور ست و گاہے با نگہداشتن نیز ہر چند خالی از تکرار معنوی نیست تاثیر گوید ~ الفت میان خندہ و لعلش زیادہ نیست ٭ پاس نمک چو بادہ نگہداشت بادہ نیست ٭

پا جفت دویدن بضم جیم تازی دویدن بایکدیگر کہ یکی بر دیگری تقدم نکند وحید در تعریف چو گان و چقسور دو وز گوید ~ نگنند از شوق معشوق پوست ٭ دویدند

پاجفت: در راه دوست ؛

پادر ہوا در اصل کنایه است از چیزی بی اصل چنانکه شاعر گوید ؎ تا زمان یک صحبت پادر ہوای مانده است ؛ و بمعنی حرف بی اصل و دروغ تاثیر گوید ؎ لب پادر ہوا گو صاحب دانش نمیداند ؛ کمان کودکان پیش افگند تیر ہوائی را ؛ تمیز نیک و بد پیوسته درست کسی باشد ؛ که باشد چون ترازو کار و پادر ہوا گفتن ؛

پاشانی بشین معجمه مشتق از پاشیدن باصطلاح خطاطان برابر نبودن و بی قرینه نوشتن تمامت دوائر حروف است و بسیار کشاده نوشتن تاثیر گوید ؎ افزونی قدر ست پریشانی خاطر ؛ پاشانی خطها سبب حجم کتابت ؛

پا از شادی بر زمین نرسیدن کنایه از غایت شادمانی و خوشی تاثیر گوید ؎ ز دیدهٔ تر من آب خورده پنداری ؛ که پای ابر ز شادی نمیرود بر زمین ؛

پاتکیه تکیه که زیر پا گذارند بعضی در وقت خواب و این مستفاد میشود که تکیه بمعنی که مشهور ہندوستان ست آمده است مفید بلخی گوید ؎ آسودگی ز سیر گلستان نیافتم ؛ پاتکیه چو گوشهٔ دامان نیافتم ؛

پاتابه پیچ در اصل بمعنی عیار و سرہنگ است چنانچه در قصهٔ حمزه علیه در وصف عمرو عیار گویند سرخیل پاتابه پیچان و چون شہرت کرده بمعنی مفسد و فتین نیز آمده مخلص کاشی گوید ؎ پاتابه پیچ سرکش و طرف کله شکن ؛ مغرور تند و سرخود و بیجا عتاب کن ؛

پاخوانی بخای معجمه کنایه از طعنه و سرزنش فوقی گوید ؛ لیلی بگر خیالم چون از اراز پاکشد ؛ از فروغ خفته خورشید پاخوانی کشد ؛

پای گیر پابند و مفید اسیری ملاہجی گوید ؎ بقید زلف تا جانم اسیر ست ؛ دلم در دام فتنه پای گیر ست ؛

پای آبله دار کمال خجندی گوید ؎ میان ہر مژه چشم بحیرت ست که اشک ؛ برپای آبله در خارہا چگونه دوید ؛

پایه پا رفتن مساوات در سیر و سفر و نیز کنایه از مساوات در مرتبه تاثیر گوید ؎ ہیچ در عشق ز کس پای کمی نیست مرا ؛ پا بپا ہمره مجنون چو سلاسل رفتم ؛

پادکانی بضم دال مهمله کم مایه ازان جهت که کم مایه پای دکان دیگری نشسته سودا کند و از بعضی جاها بمعنی دلال معلوم میشود اول شفائی گوید ؎ نقد جان در کف بیا زار تو می آییم ما ؛ گول خوردن از حریف پادکانی زود بود ؛ پادکانی شو طلبند آوازه ؛ که بدامان پر متاع نیاز ؛ و این ہم ازان جهت ست که دلال پای استاده آواز کند مر آینده و رونده را۔

پادشاه بپای فارسی معروف و تحقیق آن در لغات قدیمه نوشته آمده و این که در ہندوستان بپای تازی شہرت دارد ظاہرا از جهت استکراه حرف اول از کلمهٔ مذکور ست که بزبان ہندی قبیح ست و بمعنی سردار و عمده مطلقاً مجازاً سلیم گوید ؎ چشم خویشان را حسد از بس بدولت شور کرد ؛ شد چو یوسف پادشا کاول پدر را کور کرد ؛ زیرا چه حقیقةً حضرت یوسف علیه السلام پادشاه مصر نشده بودند بلکه دران وقت ملک زمان بلقی بود چنانچه از کتب تواریخ بوضوح می پیوندد ؛

پادشاه خود و پادشاه وقت خود کنایه از نہایت فارغ البال و صاحب جمعیت دوم شہرت دارد و اول سلیم گوید ؎ سبزی چه شود گرم پادشاه خودم ؛ چو شمع افسر من شد کلاه شب پوشم ؛

پاچناری مردم اجلاف و بی اعتبار سلیم گوید ؎ بهار بر صفت سبزه پاچناری باش ؛ سلیم میروی از باغ ہیچو آب کجا ؛ و در اصل پاچناری بمعنی مردم بیجان و فرومایه است که معیشت در پای چناری تواند کرد و بمجاز بمعنی نامفید و اجلاف آمده طغرا گوید ؎ کار ہر یک را اگر بینی ز سبزان باغ ؛ ہیچو کار پاچناری بی ثبات و ابتر ست ؛ و بعضی گویند

ازین بیت سلیم معنی واقف و باشندهٔ قدیم مستفاد میشود ؎ مدتیست عهد گل و دور لاله از من پرس ؛ که همچو آب روان پا بخار چمنم ٭ و این که معنی محل نوشته اند کسانی که تا متعیدباشند اصلی ندارد ٭

پارچه پینه برای مهمله و جیم فارسی وهای مختفی و بای فارسی بها رسیده و نون مفتوح کم‌تر سن و کم عمر سعیدا اشرف گوید ؎ شد پاره لباس طاقتم از غربی ؛ یک پاره پینه و خدا یا بغربست ٭

پا خط یکی از ابزارهای حکاکان وحید در تعریف حکاک گوید ؎ ز نقش نگین دانش آموختم ؛ به پای خطش چشم خود دوختم ٭

پا از وضع بیرون گذاشتن و منع قدیم خود گذاشتن و کردن کاری ؎ دز خور خود باشد وحید گوید ؎ برق آتش خویشتن را میزند بر خرمنش ؛ چو گذارد پا ز وضع خویشتن بیرون هلال ٭

پاک شدن کشتی بضم کاف دوم عملی معروف که بعربی مصارعت گویند بمعنی تمام شدن معرکهٔ کشتی ست میر نجات گوید ؎ چه بهشت ست که آن شوخ غضبناک فسود ٭ از نگاهی که بکشد کشتی ما پاک شود ٭

پا علم خوان کسیکه پای علمی رعا شورا چیزی بخوانند میر نجات گوید ؎ نه عشوره نه غزالیست نه بوم فقرا ٭ پا علم خوان زبیکی چه شدی ای ملا ٭ و از بعضی استفسار کرده شد گفته که در ولایت رسمی ست که چون خواهند هنگامهٔ کشتی گرم کنند پهلوانان هر جانب علمی بر پا نمایند و زیر آن باشند و چیزی خوانند میر نجات گوید ؎ پا بان من خون بدل دشمن بد آئین کن ٭ جنواز بر زمین پا علمی رنگین کن ٭ درین صورت پا علم بحذف اضافت خواهد بود از جهت کثرت استعمال چنانکه در بعض الفاظ دیگر و بعضی گویند پا علم بهای موحده نام فنی ست از کشتی گیری۔

پایاب ضد غرقاب چنانچه در لغات قدیمه گذشت و بعضی جاها بمعنی ته آلبت که در مقابل روی آلبت طنبورا گوید ؎ سبکروان طریقت چو بگذرند از آب ٭ حباب دار شود روی آب شان پایاب ٭ لکن باندک تکلف معنی اول نیز راست می‌آید۔

پاسنی بفتح سین مهمله و سکون نون نوذای سعمه و دلیل رهنما میانجی وحید گوید ؎ بعاشق می‌نماید آشنا خط لعل جانان را ٭ که بی از خضر پاسنی نباشد آب حیوان را ٭

پای چراغ **دیدن** عبارت از توقع و توقع داشتن و این زبان اهل بازارست شاعر گوید ؎ من و پروانه جگر سوز تر از هم دگریم ٭ این قدر هست که او پای چراغی دارد ٭

پای کلاغ صفت خط واقع شود در محل مذمت و آن عبارت ست از نوشته بدخطان و ناشیان که بتامل بسیار گاهی خوانده شود بخلاف خط دیوانی آن هم اگرچه کم خوانده شود لیکن چون آنرا ضابطه و قاعده متعین بود بعد دریافت آشنائی میشود۔

پخت معروف متعدی و لازمی هر دو آمده اول مشهورست دوم وحید گوید ؎ آنچه گیتی از چه یا دت طبع خام ما نپخت ٭ بسکه افسرده ست گیتی کس درین سودا نپخت ٭ کم نشد از آتش دل تا لب خام زبان ٭ زانکه هرگز پای در جوشیدن دریا نپخت ٭

پریدن ناخن رفتن ناخن بضرب چوب وغیره و همچنین پریدن سر بمعنی پریدن و دور افتادن سلیم گوید۔

بیت زحمت خود میدهد هر کس دل آزاری کشند ٭ چوب گل ما میخوریم و ناخن گل می‌پرد ٭

پریشان شدن **حکم** کنایه از بجا نوشته شدن ولی با ربط مرقوم گشتن آن و برین قیاس پریشان نوشتن خط و کلمات و اوصاف آن اول اشرف گوید بیت ؎ کا کلش جلوه آمد زلف چون کارش نساخت ٭ حکم قتل من پریشان گشته بود از سرنوشت ٭ دوم یکی شعرا گوید۔

بیت نوشته همچکس چو من او صاف

زلف تو ؛ جمعی نوشته اند و پریشان نوشته اند.

پریشان نویسی باصطلاح منشیان متاخرین طرزی ست خاص از نوشتن انشا و آن بسیار بی توفیق ست و مدح ست نه قدح

پر بضم نقیض خالی ست و سبب آن اکثر به ظرفست چنانکه گویند شیشه از شراب پر و خانه از مردم و صحرا از سبزه و گاهی بمظروف شفائی گوید ؎ تو جام لعل گون خوری با دشمنان بخلوت ؛ پر باش گو رغیرت چون در کنار عاشق ؛ و این بسیار کم ست درین صورت حوض از آب پرست و آب در حوض پرست هر دو صحیح ست اگر گوئی چرا معنی بسیار نباشد چنانکه می آید گویم سلیقه سخن دارد که معنی مذکور روا نجانیست بهر حال در مصرع دوم لفظ کو بجای پر و پر بجای کو اگر می بود قباحت و کراهیت لفظی دور می شد چون شفائی اوستاد ست شاید غلط ناسخ باشد و بمعنی بسیار نیز شفائی گوید ؎ گر نام فاعل تو ندانیم دور نیست ؛ عالم بسیم فاعل در جهان پرست ؛ بدانکه بعضی جاها آنرا با زر و گوهر قافیه کرده اند طغرا گوید ؎ چون برآید عالمی را کام دل از دور چرخ ؛ کوزه دولاب بعضی خالی و بعضی پرست ؛ و دیگر قوافی این قصیده اختر و اخگر است لیکن این بحث موقوف ست بتحقیق علم قوافی دارا عن فرصت نیست ؛

پرده زنبوری پرده سوراخ دار که زنان در برقع دوخته پیش رو دارند اشرف گوید ؎ پرده زنبوری خوش بر رخش زیبنده است ؛ از قضا میخواست آن عارض نقابی اینچنین ؛

پره یا پر دو بای فارسی کبوتری که بالهایش پر ریشه باشد طغرا گوید ؎ ز لسکر ریشه دواتید از رطوبت می ؛ نظر برآب برنگ کبوتر پرپاست ؛

پرۀ گل برگ گل و این خالی از غرابت نیست بعضی گویند برابر بودن چند چیز باکسی وحید گوید ؎ صفائی باغ زرندان غم خلاصم کرد ؛ چو غنچه پرۀ گل شد کلید قفل دلم ؛

پریای ولی بضم اول و سکون رای مهمله و تحتانی بالف کشیده و واو مفتوح و لام بیار سیده نام پیر کشتی گیر از پیر نجات گوید ؎ بالب مزمه آرا چه خفی وجه جلی ؛ چرک را کم بکن از رم پریائی ولی ؛

پروا کردن بصله بمعنی توجه والتفات و بصله از بمعنی ترسیدن و اندیشیدن وحید گوید ؎ ابر عشق بجانان نمیکند پروا ؛ ز زهر خورده بدرمان نمیکند پروا ؛ شکستگان ز حوادث غمی نمی دارند ؛ که تخته پاره ز طوفان نمیکند پروا ؛

پرده گلیم بکاف فارسی نوعی از گلیم که عیاران دارند علی نقی فائز گوید ؎ در پرده دلم آن بت عیاروده نیم ست ؛ هر یک مژه برهم زدنش پرده گلیم ست ؛

پرسه گاه بضم اول و سین مهمله و کاف فارسی ماتم خانه ولهذا التعزیت را پرسه گویند زلالی گوید ؎ بپرسه گاه خزان و مصیبت بلبل ؛ زده باتم گل برق بر زمین ستاره ؛

پرست زدن بالفتح وسکون مهمله و فوقانی موقوف سیر کردن و میل سراغ و بازار چنانکه اهل زبان گویند که امروز اندک پرست بازار تبریزیم کناقیل -

پس آورده پسر و دختری خوانده که بساز متبنی گویند حکیم شفائی گوید مصرع چه از بهای پس آورده دختری بود شا و این خطاب بمعنی مشهور خود ست یعنی دختری که بهزار جا داده و بسبب بد صورتی قبول نکرده اند و پدر واپس آورده -

پر پیرانه حلوای که بخوردن بیماران دهند و بعربی مرزه خوانند فائز مذکور گوید ؎ بر دل را ز کست از گردش ستاره ؛ هست بیماران تا این مرغ پر پیرانه ؛

پس خم زدن کنایه از تاثیر گوید ؎ مرحصاری کیشود از ما پیش عارضش ؛ شام پس خم میزند از زلف چوگان فش ؛ لیکن از زلف چوگان که عبارت ست از زلف خم دار اندک تاملی هست -

پس انداز آنچه بعد از صرف نگاه دارند طغرا گوید ؎ هزار داغ پس انداز کرد چون طاوس ؛ دلی که داغ او گشته بیش

بین قبور ؛

پسین بالفتح ویای معروف ونون مقابل پیش منسوب به پس ونیز آخر روز مقابل پیشین که آن نیز نام وقتی ست آن بعد از زوال ست سلیم گوید ـــ باهم دو برادر سیه فام بین ؛ گوئی که دو پاره کرده یک سرگین ؛ لیکن بقدر پست وبلند ایشان فرق ست چو سایه های پیشین وپسین ـ

پس کردن زمزمه زمزمی کردن آواز تا خوب بماند سلیم گوید ـــ فریاد شد زفانهٔ همسایه ها بلند ؛ مطرب ز بسکه زمزمه را پست میکند ؛

پشت بکوه بودن بسکون شین معجمه کنایه از کمال قوت واستظهار بچیزی تاثیر گوید ـــ پشت فراغت ما بر کوه عشق باشد ؛ منقار کبک خندان هر جا که گوی مینا ست ؛

پشت معروف ومجاز شخص کون ده طغرا گوید ـــ مشلخ لعل از دمل خوی اند ؛ همه پشت از قبل بدروی اند ـ

پشت چشم نازک کردن نازکردن تنگ کردن بضم فوقانی ونون اغماض نمودن وتغافل کردن اشرف گوید ـــ عالمی را گشت پشت چشم نازک کردنش ؛ چشم پوشیدن تبانما آیینه خوابانیده نیست ؛ ملا طغرا گوید ـــ نهان پشت چشمی تنگ کرده است ؛ کر طال گرانما سبک کرده است ؛

پشت سر کنایه از دور افتاده واز نظر رفته وسند این در لفظ دوجان یک قالب بیاید انشاء الله تعالی ـ

پشت دست در مقام رد کردن مستعمل شود سلیم گوید ـــ جام می در کف آزاده سلیم ؛ چون زر داغ به پشت دست ست ؛ لیکن درین بیت نسبت لفظ کف اندک خدشه است ؛

پشتبان وپشتیبان بدون تحتانی نیز معروف وحید گوید ـــ سبزه هرگز نشکند از باد چون شاخ درخت ؛ گر ضعیفی پشتیبان باشدم از سیلاب نیست ؛

پشت به بازار ایستادن
قصاب رسمی ست که قصابان ولایت ببازار ایستند ودر وقت فروختن گوشت پشت بسوی بازار کنند از جهت شرم وکراهیت علی اشرف گوید ـــ چنانچه پشت بسوی بازار ایستد قصاب ؛ همیشه جانب ابروست روی مژگانش ؛

پلکان بکسر بای فارسی ولام مشدد وکاف تازی بالف رسیده ونون نردبان وزینه ویای چوبین طغرا گوید ـــ نهد چو خرمی فصل را ایلاق بلند ؛ ز پلکان چنارست نردبان بهار ؛

پلنگ جانور معروف ودر هندی چیزیست که موضوع ست برای خوابیدن وچارپایه نیز گویند وچار چوب پایه دارست که اکثر بان

کر لیسانی است معروف در هند یا نواڑ بافته که گیاهی ست بعربی خیزران گویند وعوام هند بدال خوانند وبافتند از نجهت شاعر بید باف آنرا گفته هر چند نظر باصل غلط ست اشرف گوید ـــ پی خواب بهارش فرش کردند ؛ پلنگ بید باف از سایهٔ بید ؛ ـ

پنجهٔ گل ولاله چند گل از یک شاخ رسته در غنچگی پنجهٔ انگشتها مانند اول مشهور ست دوم طغرا گوید ـــ بآرایش سنبل زلف خویش ؛ نهد شاخ از پنجهٔ لاله پیش ؛

پنجه بکاری افگندن دست بکاری کردن وزور نمودن تاثیر گوید ـــ ماه علمش فگنده پنجهٔ بازوی هلال گشته رنجه ؛

پنجهٔ فولاد پنجهٔ آهنین که کشتی گیران پهلوی ورزش سازند میر نجات گوید ـــ دست در دست نمت بندهٔ آنرا نکرد ؛ پنجه با پنجهٔ سیمین تو فولاد نکرد ؛

پوست کندن طعن وملامت اشرف گوید ـــ بعد چندین پوست کندن این خوشامدهای تو ؛ هجو از استاد زرگ زن پنبه چسپانیدن ست ؛

پوزمال بزای معجمه ومیم تنبیه وگوشمال لواقعی ـ

پوزخند بزای تازی وخای معجمه ونون ساکن رو در هم کشیدن از راه کراهیت

واین ہر دو مجاز ست کہ از راہ محاورہ به ثبوت رسیده۔

پول مرہم بواو معروف زخم بہادو سند آن در لغت در آمد بیاید انشاء اللہ تعالیٰ۔

پوست انداختن در حقیقت دور شدن پوست تنک ست از بدن چنانکہ گویند بس کہ در خانہ اش تردد کردم پایم پوست انداخت وازبسکہ حرف زدم زبانم یا لبم پوست انداخت ومجاز بمعنے متضرر شدن وترسیدن واندیشناک شدن وحید گوید ؎ ہیم وار داد سخن سازان بگیتی ہر کہ ہست ٭ پوست انداز دلبت چون بازبان ہمسایہ است ٭

پہلو غلط کیک پہلو غلط طغرا گوید ؎ در دیکوی تو ام طفل اشک پہلو غلط ٭ کہ ہمچو الیعہ آید بکعبۂ احباب ٭

پہلو دادن امداد نمودن تاثیر گوید ؎ اہل دنیا کے بوالا قدر پہلو میدہند ٭ بد قماشان را برنگ ستر زو میدہند ٭

پیش رس ثمری کہ اول موسم رسد وگاہی برگل نیز اطلاق کنند نظر بحالت مذکورہ غیاثا ای حلوائی گوید ؎ من بفرمان گلستان خیالی کردہ ٭ فارشک سر دیوار گل پیش رسم ٭

پیدا و پنہان معروف وبمعنے پیدائے وپنہانی نیز عبد الرزاق فیاض گوید ؎ مردمان را نیست تاب دیدن مام دمانہ غفر ور پنہان پدیدار ست و دیدہ اگر ست ٭ واین از عالم خشک و تر آمدنست کہ بمعنے خشکے وتری آمدہ چنانکہ نظامی گوید ع ز گرمی وسردی واز خشک وتر وشاید موصوف ہر دو محذوف باشد ٭ ہوا قوی۔

پیر بداغی بضم بای موحدہ ودال بالف کشیدہ وغین معجمہ بیار سیدہ منسوب بہ پرداغ نام شخصے عموماً ولوعی از اہرو خصوصاً چنانکہ از مثنوی محسن تاثیر لوح صح مے پیوند۔

پیکانی نوعی از یاقوت ونیز قسمی از لالہ تاثیر گوید ؎ بی درخت وباغ تنہا گل بچشم خار نیست ٭ تیر بر دل میخورد از لالۂ پیکانیم ٭ وسند اول نوشتہ خواہد شد انشاء اللہ تعالیٰ۔

پیسہ بفتح وسکون تحتانی وسین مہملہ بمعنے زر ودر ہندی بمعنے فلس معین ست وبمعنے مطلق زر مجازاً مستعمل شود پس از توافق لسانین باشد وحید گوید ؎ کلہ بزر ا پیسہ دادم کہ دہ او باچہ داد ٭ ہر کہ با کم مایہ سودا میکند پا میخورد ٭ ملا طغرا بیای معروف از رہ غلط آوردہ ؎ بگو بیہ غنچہ را پیسہ نیست ٭ کہ پول بیتاب بن کیسہ نیست ٭

پیادہ معروف وگل پیادہ گل خود رو وسرو پیادہ نوعی از سرو کہ کوتاہ قد باشد سلیم گوید ؎ مے دو سالہ لبہای یار مانرسد ٭ گل پیادہ بگرد سوار مانرسد ٭ محمد علی صائب گوید ؎ چشم قدح بجلوۂ مینای بادہ است ٭ این شوخ چشم قمری سرو پیادہ است ٭

پیر زنی بیای معروف وبضم زای معجمہ بیار سیدہ ٭ رشتہ ست بسیار باریک وسست کہ مردہ زنان سازند ومجاز ہر چیز سست را گویند شفائی در ہجو گوید ؎ سوزن کون پیر زنی نالی دل قصبے جو من بہ کرپاس نقص عہد تنگ کردی بے سببے ٭ سعید اشرف گوید ع باوزن دار ہمہ پیرزنی آید پیروان ٭

پیر افشانی بیای فارسی بیار سیدہ والف مفتوح وسکون فا وشین معجمہ بالف کشیدہ ونون بیار سیدہ وپیری کار جوانان کردن فغانی گوید ؎ بہار آمد گریبانی بستے چاک خواہم کرد ٭ بمن دو می کہ پیر افشانی چون تاک خواہم کرد

پیش مصرع یعنے مصرع دوم بیت گفتہ اند صائب گوید ؎ اندک فرصتی از ہم خیالان بیشن مے آید ٭ تو اندر کہ صائب پیش مصرع را رسانیدن ٭ واین خطاست چرا کہ پیش مصرع مصرع اول بیت را گویند تاثیر گوید ؎ از تو قیدے بنکوئی مشتمل شود ٭ چون پیش مصرعے کہ

زمین غزل شود ؛ واین رسم اہل سخن ست کہ چون خواہند زمین تازہ طرح کنند دیوان تازہ طرح کنندۂ دیوان شخصے می بینند و پیش مصرعہای غزلی را ملاحظہ می نمایند ہرچہ خوش آمد آن مصرع را ردیف و قافیہ ساختہ غزل میگویند و آنچہ مرزا صائب گفتہ شرح آنست کہ شاعر اول فکر ردیف قافیہ میکند و میخواہد کہ لطف در مصرع دوم باشد چون مصرعہ مذکور گفتہ شود بعضے در رسانیدن مسابلہ می نمایند لہذا امیفرماید کہ پیش مصرع خوب چیست بمصرع دوم بالا رسانید و پیش مصرع گفتن این مصرع را من حیث الکنایت اگرچہ از حیث گفتن موخر ست چنانکہ بر شاعر ظاہر ست.

پیر شدن عضو سپید و پرشکنج دار شدن عضو بسبب ماندن در آب تاثیر گوید ؎ دلی از صحبت روشندلان دلگیر میگردد ؛ کہ پا در آب چون بسیار ماند پیر مے گردد ؛

پیش پیش و از پیش پیش بر تلو حروف از معنے خویش کہ ترجمۂ اقدام ست اول مشہور ست دوم تاثیر گوید ؎ آنرا کہ پیروی دل روشن زبان بود ؛ از پیش پیش مشعل دولت روان شود ؛

پیش خود پر پا مغرور بر خود چیدہ تاثیر گوید ؎ خودستا و خودپسند و خودسر و خود رو مشو ؛ نیستی گر بندۂ خود پیش خود بر پا مباش ؛ وحید گوید ؎ لاف آزادی زدن در بندگی فرمودنست ؛ پیش خود

بر پای بودن خادم خود بودن است ؛

پیشانی ماخوذست از پیشانی خانہ کہ عبارت ست از چشمۂ حیوان و پایے نسبت بعضے از معانی آن در لغات قدیمہ نوشتہ شدہ و بعضے بمعنی نشانہ گاہ و حوصلہ و استعداد آوردہ و قسمت و نصیب نوشتہ اند حافظ گوید ؎ دل زناوک چشمت گوش داشتم لیکن ؛ غمزۂ کمان دارت می برد بپیشانی ؛ ظہوری ؎ در کاہش جان قدم ندارد و جگرت ؛ از گریہ بگوی نم ندارد و جگرت ؛ دل سوختگان کردہ فری میدارند ؛ پیشانی داغ غم ندارد و جگرت ؛ اسمعیل ایما نیز گوید ؎ مطلب رو الشدید ور تنا مرا ؛ پیشانی نبود در آن آستان مرا ؛ لیکن در بیت خواجہ بمعنی شوخی ست چنانکہ در سراج اللغات نوشتہ ام و در بیت دوم بمعنی نشان صحیح میگردد.

پی بستن بمعنے محکم کردن بنیاد در کنای مسیح گوید ؎ نہ در قرار دل و در جدی توان بستن ؛ بر آب آتش خاشاک پی توان بستن کہ ہر عمارت گیتی بسیل دیدہ دلی ہم از غبار دل ماست پی توان بستن ؛

پیش خیز بمعنے خادم و شاگرد تو جہ کہ اول کشتی بہ خیزد و مقابل این پس خیز و این از محاورہ ماخوذست.

پیش خدمت بمعنی خادم مرادف پیشکار ؎ این آہوی میدہ ز مردم نگاہ کیست ؛ این فتنہ پیش خدمت چشم سیاہ کیست ؛

پیش جنگ کسے کہ در جنگ پیش از ہمہ بکارزار آید سالک قزوینی گوید ؎ یاری لبس ست طاقت ما را ترا کہ گفت ؛ سر خیل فتنہ کن مژۂ پیش جنگ را ؛

پیش دندان طعام اندکہ کہ بر سبیل چاشنی گیری خورند و بعضے طعام ناشتہ شکن نیز گفتہ اند چرا کہ او چون بشکنند تا بار پیش دندان کنند چیانہ منار

پیش رس میوہ و گل کہ پیش از ہمہ رسد و رسیدن میوہ بمعنی پختہ شدن ست و در گل بمعنی آمدن بباغ و پیدا شدن مجازاً در شخصے کہ پیش از دیگران بمنزل برسد ہاتفی گوید ؎ بمنزل رسیدہ از ہمہ پیشتر ؛ بود عزت پیش رس بیشتر ؛ کذا قیل لیکن در اینجا اگر کنایہ از میوۂ پیش رس گفتہ آید نیز صحیح میتواند شد.

پیش رو خادم ظہوری گوید ؎ حیات ابد خندہ را پیش رو ؛ صفای گہر پیش دندان گرو ؛ و باصطلاح موسیقیان چیزی کہ پیش از خواندن نقش سر کنند محسن تاثیر گوید ؎ بہر آواز صد تصنیف تو داشت ؛ پس ہر پردہ چندین پیش رو داشت ؛

پیشکش آنچہ بزرگان را گذرانند و مجازاً بمعنی موقوف کن چنانکہ گویند انتہا

پیشکش فقط اخلاص درکارست ؛

پیشین گاہے امام پیشین زلالی
سہ رفتہ پیشین گاہے از ویانہ ؛ سوی
بازار طلب دیوانہ ؛ و بعضے درین بیت
وقت پیشین گفتہ اند و آن محل نظرست ۔

پی غلط بفتح اول راہ غلط و نشان غلط
کردن ست ظہوری گوید سہ ذوق از
پی غلط عشق بنالد بر خویش ؛ آشنائی
دگران گشتہ و بیگانہ ماند ؛ و پی غلط در محل
فریب دادن نیز مستعمل شود طہماسپ قلی
بیگ ہمی گوید سہ دشمن بہ پی غلط زدہ
بہر فریب ما ؛ با ما ز بسکہ کج روش و
نقش پا کج ست ؛ و این از عالم نعل
وا ژون زدن ست ؛

پیر گرگ نعل زن از بعضی مسموع
ست کہ گرگ بحری را میر ودکہ میگویند نعل
میزند لہذا مرغی را کہ با اہل سیم میزند نعل زن
گویند وحید در تعریف سقرلاط دوز گوید
سہ ہمہ عمر سرگشتہ گردون دوید ؛ چنین
پیر گرگ نعل زن ندید ؛ و اطلاق نعل
زن بر سقرلاط دوز بدان وجہ است کہ
خیاطان اکثر جا بہا را قطع کردہ در نعل
گذاشتہ میزنند ؛

پی سکون بفتح کسیکہ قدمش یمن داشتہ
باشد و آنرا خجستہ پی نیز گویند میر نجات
گوید سہ با زآ دل تماشای تو از کار
شدم ؛ پی سکون دیدمت از دور گرفتار
شدم ؛

پیش دامن آنچہ از دامن پیش
باشد و نیز خادم و پیش کار سرحانے
نقاش گوید سہ از ان درفش فریدون
گرفت عالم را ؛ کہ پیش دامن آہن گر صفاہان گفت

پیش قبض بیای مجہول و قاف قبضی
ست از کشتی میر نجات گوید سہ در کشتی
بگل و سرہمہ بستہ اوست ؛ پیش قبض
ہمہ در پنجہ شایستہ اوست ؛ و بمعنی کاد
بشکل معروف شہرت دارد ؛

پیلتہ پیچ بیای اول معروف و لام موقوف
و فوقانی مفتوح و بای فارسی و یای مجہول
و جیم فارسی نام فنی ست از کشتی میر نجات گوید
سہ مدعی و زندش پیچا چہ کنی پیچی پیچ ؛ چند
باریک لیسی شدہ پیلتہ پیچ ؛

پیرو بمعنی تابع و متبوع شہرت دارد و
بمعنی تتبع و پیروی نیز آمدہ وحید گوید سہ
گر نکردی گرم زاہد را لباس اعتبار ؛ پیرو ہیزم
خشک آن میسوخت این بیچارہ را ؛
و ازین عالمست این مصرع مشہور **مصرع**
عاقلان پیروی لفظ نکنند ؛

باب التای الفوقانیة

تاب طاقت و روشنی و بمعنی چیزی کہ
بروی نان پزند و نیز آنچہ دران گوشت
ماہی بر طبخ نمایند ہر دو بمعنے تابہ شہرت دارد
لیکن تاب بدون ہای مختفی نیز آمدہ پس تابہ
مزید علیہ تاب باشد نہ ہای آن برای
نسبت سالک یزدی گوید سہ گر بباید
مردہ کام از لب می پرورت ؛ ماہی بریان
برقص آید بروی تابہا ؛ بنای قافیہ بر خواہا
و سیلابہاست میتواند کہ از عالم این بیت
خواجہ شیرازی باشد سہ صلاح کار کجا و
من خراب کجا ؛ ببین تفاوت راہ از
کجاست تا بہ کجا ۔ درین صورت باختلاف
حرکت روی قابل باشد چنانکہ لفظ لاک
کہ در او اخر ابیات و بعضے از ترکیب بند
ہای استادان واقع شدہ و قافیہ آن
خاشاک و پاکست و حال آنکہ کاف لاک
در اصل مکسورست ۔

تای جوزی بکف داشتن بجیم
تازی رسم قلندران و فقرای ایران و
توران کہ تای جوزی بکف دارند و وقت
ملاقات اغنیا و اہل علل بگذارند زیرا کہ دست
خالی پیش عزیزان رفتن یمن ندارد و
نظر باین رسم در ہندوستان ست کہ برای رسم
توفل یا نارجیل بوقت ملاقات با اغنیا در بغل

سلیم گوید ؎ بر در یار گر قدر تو چون نشود نشان
تای جوزی کف دستِ فلک از جوز ست ٭

تاریکدان بمعنی جای تاریک ازینجا مستفاد میشود که لفظ دان اسمی ست بمعنے جای نه حرف ظرف اگوید ؎ شب خدنگ ناله بر آسمان انداختم ٭ بی نشان تیری باین تاریکدان انداختم ٭ مگر آنکه گوشهٔ تاریک بمعنے تاریکی ست چنانکه مهمان دیر بمعنی پیرو ست

تا گشتن همراه تا قتل همراه تا خون همراه بودن کنایه از عداوت و دشمنی تاثیر گوید ؎ روز و شب کز ما گریزان دلبر دلخواهِ ماست ٭ چیزی دارم که تا کشتن چسان همراه راست ٭ وسلیم گوید ؎ با تا لب سبز باغ نیاید دوستان نازم بخصم خویش که تا قتل همره ست ٭ و در صفی دانش گوید ؎ بی همنفسے در سفر عشق نبودیم ٭ تا خون همه جا همره من بخت زبون بود ٭ و در اشعار یحیی کاشی تا مردن همراه و در اشعار رازی دیگر تا جان همراه بهمین معنی نیز دیده شده -

تانی تننه بنون و یای رسیده و تحتانی و نون هر دو مفتوح کلمانی ست که پیش از خواندن نقش و نغمه بخوانند چنان که در هندوستان هم همین قسم کلمات خوانند نیز کنایه از قال مقال گفتگو میر تکلم گوید ؎ دانستن معروف تمانی تنه نیست ٭

اثبات ظهور ذات را بینه نیست ٭ در دل بجز از نور خدا هیچ مدان ٭ غیر از یک کس بخانهٔ آئینه نیست ٭

تای پیراهن یک پیراهن اشرف گوید ؎ دیدهٔ نرگس شود بینا اگر فصل بهار ٭ یوسفم با تای پیراهن ز بستان بگذرد
تا بحرف ثالث و گاهی برای فائدهٔ غایت نیز آید و این افادهٔ غلبه کند و بجای آن کاف نیز آرند چنانکه گویند پیش آمدم که سلام کنم و گاهی هر دو جمع شود اشرف گوید ؎ لب بر لبم نهاد و رضا داد بوسهٔ ٭ جانم بلب رسید که تا داد بوسهٔ ٭

تا به نقل بیای موحده و ضم نون یا فتح آن علی اختلاف القولین ظرفی که بدان یا در آن نقل بریان کنند مثل مغز بادام و پسته وحید در تعریف صفت قناد گوید ؎ از آن لب بود تاب و تب جانم ٭ بود تابهٔ نقل نقلش دلم ٭

تازه سکه زر یکه بتازگی سکه زده باشند و در هندوستان آنرا حالی گویند وحید فرماید ؎ هزار بوسه از دو تازه سکه میخواهم ٭ چنانکه نیست بخاطر گدای خط ترا ٭ صد بوسهٔ نقد تازه سکه ٭ خواهم ز لب تو وام کردن

تاریک اکثر در استعمالات خاص ست نسبت بمعنی تیره مثلا هر چه تاریک باشد آنرا تیره گویند بخلاف آنچه تیره باشد همه آن تاریک نمیتوان گفت و در بعضے جاها غیر ازین نظر آمده وحید گوید ؎ ز نور طلعت او مایهٔ تاریک روز دائم ٭ شفق گون همچو برگ گل چو دیوارش برون آید ٭

تبش بوزن و معنے تپش چنانکه در تذکرهٔ نصیر آبادی مسطور ست در احوال شمس تبسی چون تپش را در ولایت شیراز تبش گویند و در جامهٔ او تبش بسیار افتاده بود بدین نام موسوم شده

تب بستن دور کردن تپ بدون دوا خواه بحیله خواه با فسون مقیما گوید ؎ نمی آید ز کس این کار جز با دام چشم او ٭ تب لرزهٔ دل بیمار را از یک نظر بستن ٭

تب بندی بیای تازی و دوم مفتوح و سکون نون و دال بیمار رسیده تبی که مفارقت نکند و هر روز عارض شود محسن گوید ؎ گرچه در قید تو باشد دشمن از دشمن مباش ٭ میشود جانکاه هر گه که تب بندی شود ٭

تب استخوان تب دق ظهوری گوید ؎ تب حاسدان استخوانی شده است ٭ گل سرو مهری خزانی شده است

تحت القهوه بلفظ عربیست بمعنی طعامی که پیش از خوردن قهوه خورند تا از علم ناشتا شکنے اشرف گوید ؎ ز تحت القهوه خواهیها آنچنان پرهیز که نتوان کرد یا قوتش تصور ٭ و خوردن طعام مذکور را نیز گویند چنانکه گویند شما تحت القهوه

کرده آید -

تحفه بلفظ عربیت بمعنی ارمغان و معنی عریب و عجیب مجازاً نیز آمده چنانکه گویند فلان چیز بسیار تحفه است و بمعنی تحفگی نیز سلیم گوید ؎ باغبان خلد از گلزار ما گل مے برد ؛ ہیچ تخم گل بہ تحفه تخم بلبل میبرد ؛

تحویل کردن چیزی معروف و نیز اظهار کردن هر چیزی تاثیر گوید ؎ ناز تحویل کند آن که بعاشق شب و روز ؛ چه حساب ست که هرگز نگرفتش بحساب ؛

تحریر بلفظ عربیت بمعنے نوشتن و فارسیان بمعنے خطوطی که برگرد خط و تصویر کشند نیز آرند سالک یزدی گوید ؎ مانی از شرم رخت تصویر نتواند کشید ؛ در کشید هیچون خطت تصویر نتواند کشید ؛

تخلص لفظی که شاعر برای خود مقرر کند چنانچه مشهورست و هر بیتی که شاعر تخلص خود دران آرد کمال خجندی گوید ؎ کمال از گفتهٔ خود هر چه داری ؛ تخلص های تو بس نامدارست ؛ و این ظاهر مجازست و گمان دارم که معنی اول مجازست بنظر معنے حقیقی عربیت که بهر تقدیر هر دو مجاز در مجازست ذیر دو شهرت کرده -

تخت حیران و تخت داود نام دو کوه حوالی تغت که جائیست نزدیک شیراز چنانکه از مثنوی محسن تاثیر بوضوح میپیوندد

تخت بلفظ عربیت بمعنی سریر و فارسیان بمعنی بکمال رسیدن و بالغ مطلقاً و رسیدن افیون خصوصاً آرند چنانکه افیون فلانے تخت شده اول تاثیر گوید ؎ چو نیست تخت دماغت سخن مگو تاثیر ؛ که شاه بیت بلند تو بابا ورنگ است ؛

تخمدان بضم جائی که نهالان درانجا کارند بعد ازان ازانجا کنده بجای دیگر نشانند تاثیر گوید ؎ ز جمع مال ممسک چون زمین تخمدان باشد ؛ که یکجا مال او و آخر نصیب دیگران باشد ؛

تخفیفه بهر دو فا لفظ عربیت بمعنی دستار خردی که هنگام خلوت و جلوت بسر پیچیده آید و چون نسبت بعمامه سبک باشد اورا تخفیفه خوانند و این از اهل زبان بثبوت رسیده -

تخم حرام حرامزاده و ولد الزنا تاثیر گوید ؎ با دختر رز منشین کافتی ز تو نام آخر ؛ گیرد دل و دین از تو این تخم حرام آخر ؛

تخته شلنگ زدن نوعی از ورزش و شناوری فیلست و آن چنان ست که تخته بنزد دیوار گذارند و پاره ها را بران نهاده شنا کنند و جمع زنگها بران تخته نیز نصب کنند میر نجات گوید ؎ چون شود تخته شلنگ تو بلند آهنگش ؛ گوش ناقوس شود ز صدای زنگش ؛

تخته زدن رسم ترسایان ست که هنگام سحر در پرستش خود تخته بر تخته زنند میر نجات گوید ؎ هست آواز شلنگ تو بدین زیبائی ؛ که زند تخته بهنگام سحر ترسائی ؛

تخمه فروش کسیکه حبوب و مغز ها را بریان کرده فروشد وحید گوید ؎ چه گریم زبیداد تخمه فروش ؛ که در سینه ام سوخت دل را ز جوش ؛ چو جستم پے رقص از روی جان ؛ مرا بود دل در گرو پیشخوان ؛ مرا تا به شد حلقه وجد و حال ؛ پے رقص شد بر تنم پوست مال ؛ بمن کرد نیکی ز عشقش درون ؛ ز خود جستم از روزن دل برون ؛

تخته قیمه بقاف مکسور و میم مفتوح تخته که گوشت را بران قیمه کنند پس انچه بعضے قیمه بفتح خوانند درست نباشد وحید گوید در تعریف جدول کش ؎ دلم دایم از وی سراسیمه است ؛ ازو سینه ام تخته قیمه است ؛

ترنج منبر شکلے که بر منبر بصورت ترنج سازند طغرا گوید ؎ چون ترنج منبر از لذت ندارد بهرهٔ ؛ وعظ من بشنو ببین بیهوده زین بستان اندیشه

تر مقابل خشک بمعنی خجل و بی دماغ و آزرده و برین قیاس تر آمدن سلیم گوید ؎ ترم از ابرهای خشک ایران ؛ خوشا هند و هوائی برشکالی ؛

ترخانی منصبے مقرر در پیش سلاطین اتراک که جمیع تکلفات نوکری دران معاف باشند و با چند تقصیری که بدان واجب القتل

شوند باز خواست نشود و بمعنی مسخرگی نیز آمده و این مجازست تاثیر گوید ؎ کار ما ترخانی و طرفه مزاج افتاده است ؛ غدر مستِ صد سالۀ دفضل و ہنر منظور نیست ؛

ترازو شدن عبارتست از بردن رفتن یک تیر از چیزی و ہمین معنے شہرت دارد و گاہی بر گذشتن شاخ گاؤ و غیره بوضع مذکور نیز آمده وحید در صفت مینار مسجد گوید ؎ کشیده بهر سو چو چرخ برین ؛ ترازو شده شاخ گاو زمین ؛

تر بالضم کلمۀ خطابست و گاہی بمعنی معنافٌ الیہ نیز آید درین صورت حرف را بمعنے برائے خواہد بود و این در اصل مرکبست از کلمۀ تو و را و کلمۀ تو اکثر بواو اشمام خوانده شود و آن حکم ضمه دارد که در تقطیع واجب الحذف است و در بعضے اوقات حکم ہای مختفے بہم رساند که ملفوظ نشود و این واو را در حالت ترکیب بلفظ را ننویسند مگر در صورتیکه کلمۀ لا از لفظ تو جدا واقع شود نظیر گوید ؎ زد امنی کرفشانیم ما تهیدستان ؛ تو میوۀ سر شاخ امید را چه خبر ؛ ہزار دام تصور کنیم و برداریم ؛ تو مرغ وحشی فارغ ز بند را چه خبر ؛

ترنج زدن عروس بر داماد رسمی ست در ولایت که چون داماد عروس را بخانه خواہد که بیارد بر سر دروازه که میرسد داماد بر عروس و عروس بر داماد ترنج میزند چنانچه از مردم ایران تحقیق رسید فغانی گوید ؎ نشان سنگ ستم سازیش بجرم راز ؛ عروس دہر کسے راز ده بمہر ترنج ؛ و در ہندوستان زدن ثمرہا مثل این و در چہارم بعد از عروسی۔

ترسل لفظ عربیست و آن چیزیست که پارۀ از نظم و نثر بہم آورده مخلوط مختلف بنویسند و اطفال دبستان را برای خواندن دہند تا از ہر قسم خط و عبارت مطلع شوند و در ہندوستان مرسومست که مکاتیب مختلف الخطوط را بہم چسپانیده با طفال دہند برائے سواد روشن کردن و آنرا ملاطفه گویند و از شعر استادان نیز ہمین معلوم میشود زیراچه زلف را تشبیه ترسل داده اند درین صورت ہمین مناسب ست ؛

تری بالفتح درشتی و سختی و آزردگی اشرف گوید ؎ باتری ہای حسودان چرب و نرمی میکنم ؛ جامۀ مومی بود آسیب باران را علاج ؛ و ظاہر اترا ندن از ہمین مشتقات پس معنی آزردگی انسب مینماید۔

ترک لفظ عربیست بمعنی معروف و مجازاً بمعنی آنچه در نوشتن کتاب از راه سہو مانده باشد و بر کناره صفحۀ کتاب نویسند نیز آمده تاثیر گوید ؎ گم گشته زندگی دہنش ؛ ہمچو میانش ؛ ترکست از ان مصحف رخساره و دہانش ؛

تسبیح چشم بلبل و تسبیح کربلائی در دانہا آن خالہا غیر رنگ دانہا باشد مانند چشم بلبل که نوعیست از اقمشۀ الوان تاثیر گوید ؎ گریه ام در آستین تسبیح چشم بلبل ست ؛ تا کدامین شاخ گل را دست بر دامن زدم ؛

تشنیع بسین مہمله و عین بے نقطه صیغۀ تفعیل لفظ عربیست و بمعنی نرخ آید تاثیر گوید ؎ گر ز باران میشود تشنیع نازل از چه روز شد ارزان تشنیع حسن گندم گون جانا قیمتی ؛

تسمه بازی نوعی از قمار که مردم بسیار دران فریب خورند و ظاہراً دوال بازی نیز ہمان ست ملا طغرا گوید ؎ تسمه بازی نیست چون سراج دربازار دہر ؛ زین اسپی چون لباز دکم زیالان خرست ؛

تشریف داون بمعنے تشریف آوردن شاپور طہرانی گوید ؎ میدہد تشریف غم ہرگز که میخواہد بدل ؛ ہیچ معنی نیست دریا دست مہمان آشناست ؛

تعینات بوزن تحقیقات جمع تعیین و فارسیان بمعنی معینه اعم از انکه یکی باشد یا زیاده استعمال کنند و این مجاز ست ملا طغرا در مشابہات ربیعی نوشته امید که نہال گردۀ خود را لبسر زمینی کمینات فرمایند که برگ زندگی میسر گردد محسن تاثیر گوید ؎ بلج بجای زیجا بوری گیرد آن دہن ؛ چون دہد فرمان ز تعینات

رخسارش گلست ٭ کذا قیل مؤلف گوید
این استعمال دفاتر ہندست و مستعمل فارسیان
بیک تحتانی ست نہ بوزن تحقیقات طغرا
گوید بموجب التزام خود لفظ ہندی آورده
محسن تاثیر ہم استعمال ہندیان در نظر
داشته چنانکه از لفظ بیجاپور که شہریست از
ہند دکن ظاہر است و لطف این که تاثیر
درین لفظ غلط کرده چه مستعمل تعیناتست بوزن
تحقیقات نیست فافہم۔

تقلید لفظ عربیست بمعنی پیروی دیگری
کردن و این مقابل تحقیق ست و در فارسی
بمعنی تقلید کردن در کردار و گفتار شخصے یا
خود را نمودن بہیئت او از راه ظرافت
یا خصومت که مردم از ان در تعجب و خنده
در آیند چنانکه فارسی در گلدستهٔ اندیشه
در تعزیت نامهٔ تقی معرف نوشته بنابرین
حجت معرف عباس آباد اصفہانی مولانا
محمد تقی تبریزی از جمیع مناہی کافهٔ معاصی
قولاً و فعلاً خصوصاً استہزا و عیب مسلمانان
و استخفاف و تحقیر مومنان نادم و پشیمان
گشت۔

تفت بفتح و سکون فا و فوقانی نام جائیست
در نواحی یزد پر از گل و میوه که از منزہات
آن ملک ست تاثیر گوید ؎ چون بیان
معنی تفت نغیری میرود ٭ ہست صد جا گر
چو سعد الدین تفتازانیم ٭

تقطیع لفظ عربیست و باصطلاح عروضیان
مقرر کردن الفاظ و بیتست بمقابلهٔ
افاعیل بحور بشرطیکه ہموزن باشد و فارسیان
بمعنی ساختن و آرایش خود بجامه و غیره
استعمال کنند سلیم گوید ؎ موزونی طبع ما
بود زیست ما ٭ تقطیع بای طبع ناموزونیست

تقصیر آمدن بمعنی بوقوع آمدن
تقصیر و گناه و بدین معنی تقصیر رفتن نیز آمده
وحشی گوید ؎ بے لطفی کمال تو دیدم که
سوختم ٭ وحشی بگو که از تو چه تقصیر آمده است
ردیف این غزل آمده است و دوم در
اشعار قدما بسیار دیده شد۔

تک تک بفتح ہر دو فوقانی و ہر دو
کاف تازی آواز پای وقت دویدن و
تک تک پا رفتن کنایه از تر سانیدن ست
تاثیر گوید ؎ سودی علم گشته که از شوخی
خرام ٭ با او قد تو تک تک پای نرفته است ٭

تکیه لفظ عربیست بمعنی فعل و بمعنے متکا
نیز آمده عرفی گوید ؎ خستگان را بمژدهٔ
صحت ٭ تکیهٔ و تکیه جا فرستادی ٭ و بمجاز
پناه را گویند و بمعنی مکان بودن فقیران
را چنانکه تکیهٔ میرزا صائب که جائیست
پاکیزه و منزه معروف در صفاہان و میرزا
میرزای مرحوم مذکور در ہمانجا تاثیر گوید ؎
یاد حق منزل آرام جفاکیشان ست ٭
تکیه بر لطف خدا تکیهٔ درویشان ست ٭
و در مصرعهٔ دوم تکیه بر لطف کردن بمعنی
اعتماد توکل ست و آنکه در کلام طغرای مشہدی
لفظ گاو تکیه آمده قابل سند نیست چرا که
او الفاظ مستعملهٔ ہند اکثر جا بالتزام می
آرد بہر حال بمعنی متکا بسیار آمده است
خوجی نیشاپوری گوید ؎ میسر بر سفره
نان و پیاز ٭ زده تکیه بر تکیهٔ از روی ناز

تکلتو بفتح اول و کاف تازی و سکون
لام فوقانی بواو رسیده نمد زین که بعضے
خوگیر گویند و بمجاز موی ریش که داخل
سبیل کرده دراز سازند اشرف گوید ؎
چو زین خود را نمیخواہد به پہلو ٭ که دارد بر نشست
درویش تکلتو ٭ لطف ایہامی موقوف
بران ست که ریش بیای مجہول جراحت
است بیای معروف و چون در روز
مره حال اہل ایران واو و یای مجہول
نمانده است و ہمه معروف گشته و درینجا
نیز ریش بیای معروف خوانده می شود
و لطف دیگر اینکه اکثر مغلان که آشنای
کتب قدیمه ندارند از زبان فارسی ماکن
دیگر اطلاع ندارند انکار حروف مجہول
زبان فارسی دارند و شیر بمعنی لبن و شیر
بمعنی اسد و ہمچنین ریش ہر دو معنی مذکور
را یکی دانند و این خطاست۔

تلخ روئی بمعنے ترش روئی و اظہار
آزردگی راقم گوید ؎ دیده با شور سر
شکم تلخ روئی میکند ٭ عاقبت از شور رشک
اشکم دل دریا گرفت ٭ و نیز بمعنے سخت
شدید آمده سالک یزدی گوید ؎ ہم وزن

واعظ عذاب ما مکن؛ بدتر از دوزخ بود
سرمای تلخ؛ شوریختان نظر کوته کنند؛
بجان شیرین در سر دنیای تلخ؛

تکلیف کسی بر خاک افگندن
از عالم حرف کسی بر خاک افگندن بمعنی قبول
نکردن میر سنجر کاشی گوید ؎ می خورده و مستانه
خرامید بصحرا؛ بر خاک نینداخت تکلیف
سبو را؛

تکلیف کردن مشهور و نیز دادن
چیزی بشخصی سالک قزوینی گوید ؎ یک
موجه تم پی نمک جلوه نمانده است؛ زین
پیش کس باده تکلف نتوان کرد؛ و حکیم
شفائی در ہجو گوید ؎ **مصرع** خواہر
گذری کرده تکلف به برادر؛

تلہ بفتح و تشدید لام و تخفیف آن چیزی که
بدان شکار جانوران کنند و آن غیر دام
و اقسام آن باشد یک قسم ست که جانوران
را در قفسی انداخته ہمان قفس جانور دیگر
شکار کنند و این معنی از اہل زبان تحقیق پیوسته

تلنگ دائره وغیره آنست که دائره
و دف را بانگشتان زنند تا صدا بر آید
و بازیست که طفلان خط کشیده مہره بازی
کنند مہره ہر که از آن بر آید برده از دست
اشرف در مذمت زاہد گوید ؎ بر خاست
چو ساز در میان آوردم؛ گرم به تلنگ
دائره بیرونش؛ و تلنگ دائره کردن
کار با سانی کردنست و سند معنی اول میر

نجات گوید ؎ نوبت تحت شلنگ ست
حریفان دستی؛ تنبک ما یه تلنگ ست حریفان
دستی؛ و نیز تلنگ بمعنی مردم نیک سیرت
و خوش خلق آمده لہذا تلنگی بمعنی ستم ظریفی
داشتن آمده و از بعض مواقع تلنگ بمعنی درد مند
و صاحب رحم بودن مستفاد میشود چنانچه
میر نجات گوید ؎ تو که از اہل تشنگی بر ارباب
نیاز؛ تا تلنگی مکن و مہر حریفان بنواز؛

تل بفتح و تخفیف لام شہرت دارد و بتشدید
نیز آمده وحید گوید ؎ جای بلند بہر تماشا بسیار
خوش است؛ بر تل میر چه رخ برای فرح سرا

تماشا در کتب دیگر نوشته ام که این لفظ
عربیست بمعنی رفتن و بمعنی دیدن مستعمل ست
چنانکه لفظ سیر با لفظ کردن مستعمل شود لیکن
درین بیت سالک یزدی تماشا دیدن دیده
شده و آن خالی از غرابت نیست ؎ تعجب
دارد این صورت تماشا دارد این معنی؛
جہان محو تماشا شد تماشائی نمی بینم؛ اما بعد از تامل
معلوم میشود که دیدن درینجا بمعنی دریافتن
و ادراک کردن ست یعنی من معنی تماشا
نمی فہم که چیست یا آنکه عالم محو تماشاست

تمیز لفظ عربیست بمعنی شناختن و دریافتن
بوزن تفعیل و یک یا را حذف نمایند بنابر
تخفیف چنانکه در لفظ تغیر که آن نیز بر وزن
تفعیل ست و عجب از مردم زبان دانی که
بتخفیف ہر دو لفظ قائل نیستند و آن از
کمال عدم تتبع ست و نیز در کتب دیگر نوشته ام

مصدر عربی ست که تصریف آن بطریق
فارسی ست درست مثل فہمیدن و رقصیدن
و طلبیدن و لعبیدن و غلوئیدن و
در شعر میر یحیی کاشی طلوعیدن نیز دیده
شده درین ولا در شعر سالک یزدی تمیز
ماخوذ از تمیز نیز دیده شده و این تصرف
نه از قسم تصرفات طرزی و خوقی در امثال
آن ہاست که آنہا عمداً تصرف جائز داشته
اند مثل مدینیدم بمعنی طواف مدینه کردم و
شعر سالک اینست ؎ سالک نفرو شند
بما باده صافی؛ کز ذائقه محتسبی ہا تمیزد
و قافیه این غزل خیزد و ریزد ست حالا
فقیر آرزو را اشتباہی رو داده که معلوم نیست
که این مصادر در اصل عربی اند که فارسیان
را در آن تصرف ست یا آنکه مشترک اند
در ہر دو زبان مثل لفظ مدینه که در عربی
بمعنی شہرت و در فارسی قدیم که زبان ژند
و پاژند ست مدینا ہمین معنی آمده چنانکه
جہانگیری از آن دو شعر نامه نقل کرده
غایتش در بعضی از حروف که در فارسی
نیامده فارسیان بسبب اتباع غزل ہمان
لہجه عربی را مراعات میکنند و ازین عالم
توافق ہندیست که اتفاق درین دو زبان
بحدیست که تعداد آن مشکل ست و نیز
تتبع این دو زبان که بکمال رسیده باشد
ظاہر نمی گردد۔

تمغا زدن بمعنی گوشه فرد این

اصطلاح اہل دفتر ایرانست تاثیر گوید ؎ تاثیر مگو از نظر افتادهٔ یارم ؛ تمغا بزند تا نظر شه باطلہ بیارد ؛

تمام اجزا کامل و بی قصور عبد الرزاق گوید ؎ عشرت بیطاقتان هرگز تمام اجزا نبود ؛ دامنی گر داشت این خلقت گریبانی نداشت ؛

تمغا کردن کر بستن مضمون خود و اگر از غیری باشد از دزدی یا ابتدال است اشرف گوید ؎ ہیچ فرقے درمیان زخش و گلگون تو نیست ؛ این همان معنی بود گویا کہ تمغا کردہ اند ؛

تنگ عیش بفتح و سکون نون فقیر و بید ستنگاہ سلیم گوید ؎ برای جیبت دگر تنگ عیشی سرخان ؛ کہ غنچہ کردہ چو گلبن فراخ دامان را ؛

تنگ غنچے کشادہ بمعنی کمیاب صندار زران نیز مخلص کاشی گوید ؎ ز تقویم غلطش آگر نیم لیک اینقدر دانم ؛ کہ در این ماہ مشک از زران و شکر تنگ غنچے اند شدہ ؛

تنگ بمعنی مشہور سابق هم نوشته شدہ کہ جامہ در بر تنگ و بر بالا تنگ هر دو درست ست از این بیت ملا ناظم معلوم میشود کہ در بر خضر زنیست چنانکہ گوید ؎ بگذر لباس ہستے ای خضر ؛ این جامہ تنگ تا کہ نیست ؛

تنگ تنگ گرفتی از کشتی کہ حریف را دو پا گرفته زور بر سینه اش میکنند و بعضے گویند از اہل زبان تحقیق پیوسته۔

تنکہ بضمتین و فتح اول و ضم نون علی اختلاف القولین تنبان یک تہی پہلوان سرنجات گوید ؎ تنکہ در قدمش دور هم می باشد ؛ هر کہ رویش تنکہ افتاد چنین می باشد ؛

تمتع یافتن فائدہ یافتن سعدی گوید **مصرع** تمتع ز هر گوشه یافتم ؛

تمتع بستن ایضاً مثلہ میرزا صائب گوید ؎ خموش باش نظر کن ز طوطیان صائب ؛ کہ جز قفس چه تمتع ز گفتگو بستند ؛

تنخواہ معروف و این گاہے با کردن مستعمل شود شفیعائی اثر گوید ؎ چو زر بقرض دہی خواجگی مکن تنخواہ ؛ بعرض دار میا موز ادائی را ؛ و گاہے با دادن سلیم گوید ؎ غیر داغ از حاصل دنیا نصیب ما نشد ؛ ہیچو ماہی خوش زری ما را جہان تنخواہ داد ؛ و لفظ تن تنہا بہ ہمین معنی آید چنانکہ در دفاتر پادشاہی تن نماینده آمده و دفتر تنخواہ را دفتر تن گویند مؤلف گوید ؎ آرزو کاش بفرد تو وزیر اعظم ؛ تن نماید بہشت بسران بنویسد ؛

تنگ دلے زری بفتح و سکون نون و کاف فارسی و فتح دال مہملہ و سکون رای مہملہ و زای معجمہ بیار رسیده ہمیان خلاطی تاثیر گوید ؎ بہ تنگ و زری ربط صد آشنا چکنم ؛ دلم خوش ست کہ بیگانہ هم نشست من ست ؛

تنگ رو بضمتین و قیل بفتح و ضم دوم چنانکہ گذشت صاحب شرم و خجالت تاثیر گوید ؎ چہ عجب خصمت نظارہ تاثیر و ہیست از برگ گل تازہ تنگ تر رویش ؛

تنگ حوصلگی بفتح اول و سکون دوم و بہ تحریک نیز چنانکہ گذشت کہ هر دو صحیح ست کہ تنگ حوصلہ و تنگی هر دو موجب افشای خبر ست مثلاً اگر کوزہ تنگ باشد بمعنی ضیق و اگر تنگ بود بمعنے کم ضخامت در عرض هر دو آب تراوش میکند دوم مشہور ست اول طغرا گوید ؎ از شرم تنگ حوصلگی دود بر نخاست ؛ امشب کہ سوخت آتش می ہیچو خس مرا ؛

تنورہ آسیا چیزے کہ در تہ سنگ دست آس یا آسیای آب سازند تا آرد در آن ریزد تاثیر گوید ؎ آغاز عاشقی هم از انجام میرسد ؛ این آسیا تنورہ خود را تنور کرد ؛ و نیز تنور زدن چرخ زدن ست چنانکہ تنور زدن گردباد ؛

تنور معروف و نیز گوی و حوضکہ کاغذ گران مایہ را در آن با آب حل کردہ کاغذ سازند وحید در تعریف کاغذگر گوید ؎ ز آب تنور ست کارش روا ؛ از این آب میگردد این آسیا ؛ زبانش بود

آب دائم چکان ؛ نمی‌دست کس در تنور آب و نان ؛

تنہ خواری بعضے کنایہ از شکنجہ و عذاب گفتہ اند و از بعض زباندان بمعنی خجالت شنیدہ شدہ چنانکہ پس سر خاریدن در حالت مذکور دست دہد ظہوری در تعریف باغی نوشتہ مصرع از تنومند اشجار خزان در تنہ خواری ؛ لیکن این ہر دو معنی در ینجا چسپان نیست

تن خود باضافت بمعنے چیزی کہ از خود باشد و از دیگری نبود بلکہ گاہے بمعنے جزو تن نیز آمدہ و این لفظ در اشعار سعید اشرف دیدہ شد چنانکہ گوید ؎ غیر از بت ہندوی فرنگی نگہم ؛ دیدہ است مکسی کافر جنت تن خود ؛ و نیز گوید ؎ ای ترک شکار افگن شاہین تن خود ؛ تنہا نہ کنونم از تو غمگین تن خود ؛

تندہ بضم لوتر ن گندہ ہمان تند بلکہ مزید او ست از عالم خان و خانہ اشرف گوید ؎ سمندی کو برفتن تندہ نبود ؛ بپای مرد کم از گندہ نبود ؛

تنبک تعلیم تنبکے کہ در وقت تعلیم کشتی و ورزش کردن نوازند و این رسم پہلوانان ولایت ست میر نجات گوید ؎ در چمن تنبک تعلیم غمت غنچۂ گل ؛ زند با فاقی طنبور نوازت بلبل ؛ و سید برہنہ کہ امیر علی شیر در مجالس النفائس احوال او نوشتہ در تعریف کنگر گوید ؎ کنگر اگر انیست کہ من می بینم ؛ خوبان و گر تنبک تعلیم کنندہ ؛

توشہ کش کسیکہ زاد دیگری بردارد سلیم گوید ؎ بیقراران تو در خاک ندا زند آرام ؛ در طلب توشہ کش مور بود دانہ ما

توتک بضم اول و فوقانی دوم نوعی از ساز ہا مثل نے و ظاہرا ہمانست کہ اورا الغوزہ نیز گویند تاثیر گوید ؎ بہ شوخی گر کند توتک نوازی ؛ پیے را دل بطناز شیشہ بازی ؛ وز و شد توتک او اندک اندک ؛ خرد قالب تہی سازد چو توتک

توتیای غورہ دوائی ست کہ در چشم کشند برای زیادت بصارت غورہ انگور داخل آن شود ؎ ترش روی زمہ خط چشم ہوری میکشم[۱] ؛ ایضا وحید گوید ؎ علاج خویش کن از توتیای غورہ غوری ؛ ترا کہ دیدہ بہ گلہای باغ روشن نیست ؛

توان لفظیست بمعنی طاقت و ازین ماخوذ ست تواند و توانست و آن اکثر با لفظ کرد و غیرہ مستعمل شود چنانکہ توان کرد و توان خورد و گاہی تنہا نیز آید بمعنی توان کرد ؎ از اقبال ثانی صاحب قران ؛ شکار چنین صید وحشی توان ؛ و توانست بمعنے طاقت و تاب آید و بکسر نون شہرت دارد و از شعر جمال الدین سلمان ساوجی بفتح معلوم میشود چنانکہ در قصیدہ کہ قافیہ آن سلمان دیوان ست این لفظ را آوردہ و ہمچنین لفظ دانست چنانکہ گوید ؎ زبان تیز قلم قاصر و ر صفت کہ حصر مدح تو بیرون ز حد امکان است ؛ ز تیر چرخ ہمیخواست تا کند تعلیم ؛ چو نیشکر شکر شاہ نتوانست ؛ و لفظ دانست نیز در ذیل ہمین قوافی آوردہ و می توان گفت کہ بسبب حرکت نون کہ قافیہ است قافیہ مکسور و مفتوح درست شد۔

تہریا بہای ملفوظ مکسور و بای فارسی بمعنی تحت القہوہ و آنچہ پیش خوردن شراب خورند بطریق ناشتا شکن باقر کاشی گوید ؎ زہر مارست بادہ در نا ہار ؛ تہریا تا نباشد آب مخور ؛

تہ بندی بفتح و سکون ہای ملفوظ و فتح بای موحدہ و سکون نون و دال بیا رسیدہ چیزیکہ پیش از خوردن شراب وغیرہ خورند از عالم تحت القہوہ پس مرادف تہریا باشد تاثیر گوید ؎ گلشن بغارت میدہد رنگ حنای پای تو ؛ خون در دل میکند تہ بندی صہبای تو ؛ لیکن ازین بیت مستفاد میشود کہ تہ بند رنگی باشد کہ پیش از رنگ کردن برائے تقویت دہند واللہ اعلم۔

تہ بازار باضافت ولی اضافت عبارت از بازارو تہ بازاری مردم اہل حرفہ مثل طباخ و کبابی و نان بائی و پالان دوز وغیرہم کہ در بازار دکان داشتہ باشند لہذا اجلاف را تہ بازاری گویند وحید گوید ؎

[۱] توتیاے غورہ در چشم صبوری میکشم

ے مست میسازد مرا مانند تہ مینای مے ❊
نشئہ طفلان تہ بازار بانم ثابت ست ❊
ایضاً گوید ے نشکند ہرگز خمار من ز تہ مینای
می ❊ طفلگی مقبول تہ بازاری میخواستم ❊
تہ داشتن دانستن معنی دقیق و غامض
یکے از متاخرین گوید **مصرع** ز حرف
من بگذر سرسری کہ تہ دارد ❊ و نیز بمعنی
دو زانو نشستن کمال خجندی گوید ے
بچنین زلف سیہ چشم آہوی ختن ست ❊
کہ بر کنار گل و سبزہ ہر دو تہ دارد ❊
تہ میدانی باضافت ریزہ چین واز
بعض لغات شنیدہ شد کہ بمعنی اول و
جلف و خوار ست میر نجات گوید ے چین
چاکان سر کوچہ بازار توایم ❊ تہ میدانی
نعمت خور دیدار توایم ❊ و از تحقیق
بوضوح پیوست کہ لفظ در تہ میدانی و تہ
میخانہ بمعنے در مستعمل مے شود این قدر ہست
کہ در حرفست و تہ اسم لہذا باضافت آید۔
تہ مینای باضافت شرابی کہ در تہ شیشہ
باشد یکی از استادان گوید ے رفتہ امشب
ساقی از بزم و دل بیتاب من ❊ ہمچو تہ مینا
ز ہجرش تا کمر در آتش ست ❊
تہیہ بتشدید یا لفظ عربیت بمعنی مہیا کردن
اسباب و تخفیف طریق فارسیان ست
چنانکہ در لفظ جادہ و قد ظہوری گوید ے
نقش تہ کن ز حرف عشق زنہار ❊ ندارے
تہیہ اینکار مشین ❊ پس آنکہ درین بیت

بوزن تہ گفتہ خطا کردہ۔
تیغ سر تراشی استرہ کہ بدان موی تراشند
تاثیر گوید ے آئین موشگافی از طبع کج
نیاید ❊ شمشیر را نسازد کس تیغ سر تراشی ❊
مؤلف گوید استرہ را موشگاف گفتن ظاہرا
درست نباشد نہ من حیث العقل و من حیث النقل
چنانچہ نظامی رحمۃ اللہ فرماید استرہ ہر چند دم تیز یافت
موی ترد موی تو اندشگافت ❊
تیغ مینا رنگ مینا بمیم و بیا رسیدہ
و نون بالف کشیدہ شمشیر ہای کہ بعد صیقل
بکبودی زند در اشعار سعید اشرف مکرر
واقع شدہ۔
تیر کا کل ربا بیای معروف و لضم رای
مہملہ و بای موحدہ بالف کشیدہ تیری کہ
از سر نشان بگذرد و بر سر ہدف برسد آنرا
در عرف تیر سر گذار گویند اشرف گوید ے
ناوک برگشتہ مژگانش رسا افتادہ است ❊
تیر آن ابرو کمان کاکل ربا افتادہ است ❊
و آشنا ناوک کاکل ربا تیز گویند میرزا صاحب
گوید ے گر درکاکلش نگذاشت مژگان
بلندِ او ❊ چہ خونہا در جگر زان ناوک کاکل
ربا دارم ❊
تیر آور رقم ساق میر نجات گوید ے
خصم تیر آور اگر دم زند آماجش کن ❊ بر نقش
کفشگر و چکمہ مرحاجش کن ❊ اینست از
لعبے مسموع لیکن این بیت شہرت دلالت
برخلاف این معنی دارد و فضا گوید ے قضا

کمان تراہ ہر کجا کہ می بندد ❊ یکے ز جملہ چو
تیر آوران بود تقدیر ❊ و بمعنی پیش نامند
و سراغ گیرندہ طغرا گوید ے شحنہ تیر آور
نمی گردد زپی بردن بغیر ❊ پی نخوردہ گرمی
برد ہمچون کمان تیر آور ست ❊
تیر دان بعضے بمعنی مقعد گفتہ اند
فوقی گوید ے سخن تیر و دہان چون تیردان بیت
سخن قارورہ و شاشش بیان ست ❊
و این ظاہرا درست نباشد زیرا کہ فوقی
از راہ مضحکہ این قسم صناعی الفاظ بسیار
دارد و آوردن این قسم کلمات در لغات
صحیح نبود ❊
تیر دو کمانہ تیر خطا واعظ قزوینی گوید
ے کردم دل و جان ہر دو نشانش کہ
مبادا ❊ بیہدہ شود از ابروی شوخش
دو کمانہ ❊
تیغ فلانی نمی برد یعنی از و کاری
نمی آید کلیم گوید ے چون در مقام ہمادشہ
سیلم از جگر گشتم ❊ تیغم نمی برد بچہ امید کشتم
تیر کشیدن بیای معروف در در کردن
جراحت زخم بشدت تاثیر گوید ے چسان
ز درد چنین میتوان مسلم جست ❊ کشیدہ
تیر چو زحمت ز نشتر مرہم جست ❊
تیغہ سمور وسط و بلندی سمور در طول
از عالم تیغہ کوہ اشرف گوید ے سمور خط
مشکینش چنان خوش تیغہ افتادہ است ❊
کہ دیگر دو تیغ غبغب او در میانش گم ❊

تیشہ بیای مجہول و از ابزار نجاران و آہنگران و سنگتراشان که سنگ را بدان کنند و آن پاره آہنی باشد بشکل انگشت آدمی و سر تیزی دارد و بہندی آنرا ٹانکی گویند وحید در تعریف سنگتراش گوید ؎ شود صلح عشاق حاصل ز جنگ ٭ چو از تیشہ ہمواری زخم سنگ ٭ و تیز تیشہ نجاری که آنرا بہندی بسولہ گویند و بدین معنی در فارسی آمده که اره باش تیشہ مباش وحید در تعریف نجار گوید ؎ سر خویش افگنده چون تیشہ پیش ٭ نہی پیشش انگشت بر زخم خویش ٭ برین تقدیر ہر دو تیشہ جدا باشد و غالباً تیشہ سنگتراشے در ولایت بصورت تیشہ نجاری باشد چنانکه تیشہ گلکاران که تعمیر از خشت سازند و تیشہ ایشان بشکل تیشہ نجاری بود فاتیش خرد تر از آنست سعدی رح گوید ؎ بہ تیشہ کس نخراشد ز روی خارا گل ٭ چنانکه بانگ درشت تو میخراشد دل ٭ و لہذا دسته برای تیشہ سنگتراشے گفته اند و غالباً تیشہ سنگتراشے و تیشہ گلکاران را یکی پنداشته اند زیرا که ہر دو عمل بسیار قریب ست بہم بلکه بعضے جا یک کس ہر دو تیشہ دارد۔

تیر ریختن بمعنے تیراندازی وحید گوید ؎ گر چنین ز ان مژه ہا تیر جفا خواہے ریخت ٭ از رخ آئینہا رنگ صفا خواہد ریخت ٭

تیر بوتہ بیای موحده و واو مجہول و فتح فوقانی نوعے از تیر و بعضے گویند آنست که بر وقت انداختن بر آماج شکل بوتہ از نشان سوفاہم رسد وحید گوید ؎ بی تو رفتم سوی گلشن کلفتم رایش کرد ٭ ہمچو تیر بوتہ شاخ گل دلم را ریش کرد ٭ و ظاہر ہمانست که تیراندازان انداختن تیر بہ نشان تیر صورت بوتہ سازند و بوتہ در آنجا عبارت از درخت خرد ست و بوتہ تیر ہمان شکل که از تیر بر آماج سازند سالک قزوینی گوید ؎ سازد ز مانہ بوتہ تیر ملامتش ٭ گر مرغ نامہ را تو بفولاد میزند ٭

تیر کشیدن معروف و نیز اشتداد زخم بعضے نوشتہ صائب گوید ؎ لب بستہ فراقم و آماده وداع ٭ تیری از شست جست کمانی کشیده ام ٭ مؤلف گوید این خطاست و ترکیب مصرع دوم بحذف عطف بمعنی لب بستہ فراق ہمچو تیر از شست لبستہ ام و آماده وداع ہمچو کمان کشیده ام و این محل تعجب است

تیر روی ترکش تیر خوب و برگزیده که بروی ترکش جای خالی سازند و در ان گذارند سلیم گوید ؎ نگہ را غمزه بیرون از صف مژگان نمی آرد ٭ بہر صیدی بیند از ند تیر روی ترکش را ٭

٭ ٭ ٭
٭ ٭
٭

باب الثای المثلثہ

ثعلب فروش کسیکه خصیۃ الثعلب مصری را در بازار جوش داده فروشد از عالم قہوه و این رسم ظاہراً مخصوص ایرانست و در ہندوستان مطلقاً نیست وحید گوید ؎ چه گویم من از وصف ثعلب فروش ٭ که چون دیگ دارد مرا گرم جوش ٭

باب جیم تازی

جا مطلق مکان و بمعنی خانہ نیز آمده و خالی از تازگی نیست سلیم گوید ؎ بی لعف تو آرام بفردوس ندارم ٭ جای نتوان بود

که زنجیر ندارد ؛

جای فلانی خالی و جای فلانی پیدا هر دو در مقام یاد شخصی گویند لیکه از جهت ترکیب دوم اولی است عبدالرزاق فیاض گوید ـ زود رفتی ز در میکده بیرون فیاض ؛ از تو در مجلس ما درد کشان جا پیداست ؛

جاکشادن جای خالی کردن برای کسی از جهت تعظیم ـ مسیح اینک رسید آن لست نزدیک تو می آید ؛ تو خود از خویش بیرون آ برای دوست جا بکشا ؛

جارو مخفف جاروب در هندوستان نیز بهمین معنی مستعمل است لیکن هندی جهاڑو بجیم مخلوط التلفظ بهاست و لفظ فارسی مخفف جاروب پس یکی نباشد این از اتفاقات است نه از توافق لغات ـ

جامهٔ مومین جامهٔ مشهور که بموم گداخته چرب سازند و موم جامه نیز خوانند و سند آن در لفظ تری گذشت ـ

جامه شستی بفتح شین معجمه و سکون سین مهمله و فوقانی بیا رسید نوعی از رخت پوشیدنی و شستی قسمی از درخت است و سند آن در لباس قلمی خواهد آمد ـ

جادّ بتشدید دال لفظ عربیست بمعنی راه فارسیان بمعنی خطیکه در راه از آمد و رفت راه روان پیدا شود استعمال کنند و اکثر بتخفیف خوانند و گاهی بتشدید که اصل است نیز تاثیر گوید ـ دارد از بسکه بدل داغ عزیزان صحرا ؛ گره از جاده هلالا پاره گریبان صحرا ؛

جامه در خون کشیدن رنگ کردن جامه بخون تاثیر گوید ـ نازک اندیشی یارا جامه در خون میکشد ؛ بر گرفتاران خدنگ از قد موزون میکشد

جار زدن در اصل بمعنی فریاد کردن است بر معیت زده و غیره محسن تاثیر گوید ـ دلا از سوز جگر اینقدر ز فغان تا چند ؛ که گفته بر پی همسایه جار باید زد ؛ و در قشون نادرشاهی بعضی مردم بودند که آنرا جارچی میگفتند که ایشان مردم قشون را از آنچه شاه میفرمودند بآواز بلند خبردار و آگاه مینمودند ـ

جامهٔ مصحف پوشیدن کنایه از غایت قسم خوردن تاثیر گوید ـ در خط هم کس وفا باور از آن دلبر نه کرد ؛ جامه از مصحف رخش پوشید کس باور نه کرد ؛

جان در یک قالب بودن کنایه از کمال اخلاص دو کس که با هم دو یگانگی کشد اگرچه در عرف یکجان دو قالب مشهور است تاثیر گوید ـ پشت در پشت درست یکسان چون ورقهای کتاب ؛ هم نشینانی که باهم جان در یک قالب اند ؛

جامه گذاشتن کنایه از مردن است شرف گوید کند دفن از آن رو شهید را با رخت ؛ که هرگز کشتهٔ او گشت جامه نگذارد ؛

جاله دام و در هندی نیز دام را جال گویند و بعضی از تحقیقات این در لغات قدیم گذشت تاثیر گوید ـ گهی مفتون زلفش گه گرفتارش ز نخدانش ؛ چه اگر از چاه بیرون آمدم در جاله افتادم ؛ و اگر بجیم فارسی خوانده شود بمعنی گود مغاک خواهد بود لیک مناسبت نیست لفظ بمعنی دام

جامهٔ ببری جامه که نقشهای آن پولک پولک مثل پوست شیر ببر بود و سند آن در لفظ الفولاغ گذشت ـ

جامهٔ خون بسته بر سر چوب کردن بجای معجمه و بای موحده و جیم فارسی رسم است که دادخواهان جامهٔ خون آلود مقتول را بر سر چوب بسته بر در حکام آرند و داد خواهند وحشی گوید ـ گشت ما را هجر یار مگر در سلطان وصل ؛ جامهٔ خون بسته تا بر سر چوبی نکرد ؛ لیکن از این بیت مستفاد میشود که از قائل این معنی بوقوع می آید پس دادخواهی نباشد

جاویدن مرادف خاییدن ـ

جاویدن لب بمعنی و مجاز گزیدن لب محسن تاثیر گوید ـ پیوست هر که با او پیوسته در شباب است ؛ جاوید هر که لعلش جاوید کامیاب است ؛

جای دندان گوشتی که دندانها از آن روید و بعربی لثه خوانند شوری

کاشی گوید ے آن زمانم کہ حسرت نان
بود؛ جای نانم بکام دندان بود؛ این
زمانم کہ نان در انبان ست؛ جای دندان
بجای دندانست؛

جام جہان نما و گیتی نما و جہان آرا اول معروف و دوم شہرت دارد
وحید گوید ے خواب نرگس مخمور جانان
عالمی دارد؛ سفال ما بگو جام جہان آرا
نخواہد شد؛

جای عیسی بعین مہملہ یعنی جاے
خاص و خوب شفیعای اثر گوید ے بملک
عراق از جہان آرمیدم؛ چو نور نظر جاے
عیسی گزیدم؛

جبا کردن پیمانہ ساغر خود را بدیگری
دادن از راہ دوستی و تواضع و این از
جملہ اصطلاح قہوہ و در شراب ہم مستعمل ست و
جرعہ جبا کردن نیز آمدہ شہرت گوید ے از
ساغرے کہ چشم تو در دور ش آورد؛ گر جرعہ
بہ بندہ جبا شد چہ میشود؛ و این از خالی
از غرابت نیست۔

جرہ بضم و تشدید رای مہملہ جانور معروف
و تحقیق آن در لغات قدیمہ نوشتہ و بمعنے
جدولی کوچک کہ از جدول بزرگ بریدہ
آرند تاثیر گوید ے بگرفت زمین زیر کیارہ؛
بر جرۂ او چو شاہ بازی؛

جریدہ لفظ عربیت بمعنی معروف و
بمعنے چوبے کہ ہر دو نعل موتی گذارند موافق
مذہب امامیہ تاثیر گوید ے ز قید مرگ شود
زود ہمچو مرگ آزاد؛ چو چوب سرو کہنے
گر جریدۂ قمری؛ و نیز قرود و وحید در
تعریف قلندر گوید ے مجنون بدل آہ
مستانہ ام؛ برون زین جریدہ است
دیوانہ ام؛

جراحت در عربی بمعنے مطلق زخم
ست و در فارسی بمعنے زخم کہنہ و ناسور
نیز استعمال کنند سلیم گوید ے صبا از
بوی زلف او مگر سوی چمن آید؛ کہ بوی
مشک زخم لالہ و گل با جراحت کرد؛ و نیز
وحشی گوید ے از نظر افتادہ را یارم تنہا
شدہ است؛ زخم شمشیر جفای او
جراحت ہا شدہ است؛

جرم بمعنے جرانہ خالی از غرابت نیست
شکوہے ہمدانی گوید ے باد جرم عیش
یک گرداز دل ہشیار ما؛ خون گل خواہد بما
از گوشۂ دستار ما؛

جرک بسکون دوم حلقہ کشتی گیران
و ترک مہمل آنست و قیاس مے خواہد
کہ مرکب ہم باشد چنانکہ در مہملات دیگر میر
نجات گوید ے قابل اہل دل و لائق
صحبت نبود؛ مرگ و ترکی کہ در و شور
محبت نبود؛ و دیگر سند جرک در لفظ
برپای دلی گذشت۔

جزو ناری بالضم و زای معجمہ لفظ
عربیت بمعنی پارۂ آتش و فارسیان
بمعنی خشم و غضب کہ مبدا آن جزو ناری
ست آرند تاثیر گوید ے گر بہ تندی بخشین
با خلق مے آئی بجوش؛ می برد آتشی
عجب بہر تو جزو ناریت؛

جستہ کلاغ ہر دو پارہ جفت کردہ
بر زمین جستن کہ ورزش کشتی گیرانست
میر نجات گوید ے بسکہ از آتش رشک
تو بدل سوز و داغ؛ می جہد خال ز
رخسار بتان جستہ کلاغ؛

جشن شربت خوران بفتح
و سکون شین معجمہ ظاہرا ہمانست کہ
در ہندوستان آنرا سگنی گویند بفتح میم
و سکون کاف فارسی و نون بیار سیدہ
وحید در تعریف پالودہ بید گوید ے
دلم گم شد از حسن خوش نشریش؛
درین جشن شربت خوران لیش؛

جعبہ بضم اول و بسکون عین مہملہ و فتح
بای موحدہ لفظ عربیت بمعنی ترکش
و سرپوش تیر چنانکہ جعبہ و طبق باشد تاثیر
گوید باشد از غنچہ رنگ جعبہ و از گل طبقتر
گر صبا تحفہ بفردوس دلوی ترا؛

جعد بسا بسین مہملہ چیزی کہ بدان
جعد را شویند مثل گل سر شوی لالی گوید
ے زگل در خون سرشتہ جعد سایش؛
دل مژگان گزیدہ سنگسایش؛

جغنہ بضم و بسکون فا و فتح فوقانی بمعنی
لگد و سرین آدمی نیز اشرف گوید ے

یک جہان بوالہوسی حیفتہ زن معلم راہ
درپے کون خود انداختہ یعنی چہ وزیر
فوقی گوید ~ جست خوش جفتہ دلدار
معزول کہ بودہ درپے او یکجہان دل

جفت مقراض تیغ و دم مقراض کہ
بسبب آن قطع تواند کرد وحید گوید ~
بچشم نباید گران چشمہا رہ چہ مقراض لبے
جفت افتند کار

جگر فلان خبر ندارد یعنی طاقت
آن ندارد اشرف گوید ~ ای سرشک از
سفر بند ز مژگان برگرد جگر موجہ دریا
نہ تو داری و نہ من

جگر کردن جرأت در کاری کردن
وحید گوید ~ چو جام می ز لبش کام
می تواند یافت دل گداختہ ام گر جگر
تواند کرد

جگر خوار مشہور دیگر شخصے کہ بزور افسون
و قوت نفس خبیثہ خود جگر بچہ را بچشم خورد
و بچہ بمیرد و در ہندی ڈائن بدال ہندی
و بعضی بہای مخلوط التلفظ بہا و تا ہندے
گویند و این عمل ظاہراً مخصوص اہل ہند ست
لہذا باقر وزیر قورچی کہ میرزا صائب اشعارش
انتخاب کردہ گوید ~ در زخم دلم ریشہ
دوانیدہ نگاہش ہندوی جگر خوار
بود چشم سیاہش و چون جگر خواری از
ہندہ نام زنی کہ مادر معاویہ است در حق
حضرت سید الشہدا حمزہ رضی اللہ عنہ بعمل
آمدہ چنانچہ در تواریخ مذکورست و در
ہندی جگر خواری شہرت کردہ و این
از اتفاقات ست رکنای مسیح گوید ~
مژگان شوخ تو در خم یار انست تا زمم رسان
دقت جگر خوار انست ہر کس کہ جگر بدست
سویش میرفت گفتم چہ شدہ گفت جگر
خوار انست

جغاوی چیزیست کہ از نقرہ و طلا ساختہ
در گردن باز اندازند و این ظاہر امر
است چنانچہ از معاملہ بثبوت رسیدہ

جلد و از بعضے زباندانان بضم بمعنی جلد
و انعام و بعضے بفتح نوشتہ اند از ین بیت
سند خودش بکر دریافت میشود ~ صبح
آرای سلیمان جہان باش قبول جلدی
اینکہ ترا صاحب دیوان کردم زیرا کہ شاعر
مذکور اہل زبانست و در صورت فتح آن
سکتہ میرود

جگی جگی گاہ قلیغ صائب گوید ~
بگو از جگی جگی موسم من خالی کہ یاران
جگی جگی گاہ ست و ظاہراً بمان سبب
خاریدن آن آدمی جگی جگی میکند۔

جلق زدن بفتح قاف عمل زشت
مردان کہ شہرت دارد و در بعض جاہا زنان
نسبت کردہ اند درین صورت اشکالے
دارد مگر آنکہ درینجا ارادہ عمل زنان باشد
کہ مجامعت ستہ سحق نامند شرف الدین
علی شفائی گوید ~ فانوس آور صورت
دیوانہ ز جلق و در خانہ مدہ راہ فلان کہ بنہ
را

جمع افگنی نوعی از تیراندازی کہ تیر
ہای بسیار در یک جا زنند کلیم گوید ~
ز جمع افگنیہاش یک جعبہ تیر چو مژگان
بچشم ہدف جا گیر

جمعہ بازار بازاری کہ روز جمعہ شود
چون خرید و فروخت روز جمعہ پیش از
نماز ممنوع ست ظاہراً آخرہای روز
باشد لکن در دار الخلافہ شاہجہان آباد
تمام روز جمعہ خرید و فروخت کتابہا مقرر
ست پیش دروازہ مسجد اکبر آبادی محل

جسم بالفتح نام حاشیت در انواع نفت
از مضافات تبریز ست محسن تاثیر گوید ~
سر و جسم او بہر جمہورہ از سر دشمنان
گرفتہ منشور

جملگی بضم و فتح لام و کاف فارسی بمار سیدہ
یعنے ہمہ اشرف گوید ~ زلفیا نہاد و مار جملگی
سازہ زتمہا کو دہنہا حلقہ اندازہ مخفی نماند
کہ حرف گی کلمہ مصدرست در آخر کلماتی
کہ ہای مختفی یا انچہ بدان ماند لحق شود ست،
درین صورت در جملگی زائدہ خواہد بود۔

جمنہ بفتح نون نام دریای معروف در
ہند کہ زیر شاہجہان آباد و دہلی و اکبر آباد
جاریست قدما مثل امیر خسرو علیہ الرحمۃ
وغیرہ جون بیاورده اند چنانکہ از کتب
البیان بثبوت میرسد کہ در اصل ہندی

جمناست بالف طغرا گوید ے چون تخت
سبز گل بزند دم کہ براو ؛ آورده آب جمنا
ز ملک بہار تخت ؛ وبہار ربکسر نام شہریست
شرق رویۂ ہند ومغلان بفتح خوانند وتحقیق
آن در ہند گذشت .

جماعت دار رئیس فرقۂ سپاہیان
طغرا گوید ے می شود آخر جماعت دار وحشی
خصلتان ؛ ہر کہ چون مجنون درین صحرا
تواند فرد شد ؛

جناغ بفتح وغین معجمہ گروی کہ دو کس باہم
بندند بوضع معہود واز غایت اشتہار حاجت
شرح ندارد وآنرا جناب بیای موحده
نیز گویند چنانکہ در لغت قدیمہ نوشتہ اند
واین لغت در جہانگیری وغیرہ بغین معجمہ
مسطور ست ودر اشعار بعضے نیز ہمچنین
دیده شد اما آنچہ بتحقیق پیوستہ بقاف
ست وظاہرا ترکیست چہ قاف در فارسے
اصل نیامده سلیم گوید ے بافراموشی بسیار
دگر باشوخی ؛ بر سر مرغ دل خویش جناقی بستم ؛
وبنیاد قافیۂ این غزل بر قاف ست ومی تواند
کہ در جناغ بغین قاف باشد از جہت تغیر لہجہ
چہ ؛ رعرف حال مردم عراق قاطبۃً غین را
قاف خوانند وقاف را غین دانند واز رو
سہو کاتب شاید غین نوشتہ باشد ودلیل این
آنست کہ عامۂ عراقیان غین جناغ را بغین
خوانند نہ بقاف واگر بقاف میخوانند بغین
نے بود چنانکہ در الفاظ دیگر حتی کہ الفاظ عربیہ
کہ قاف دارد آنرا نیز بغین معجمہ خوانند واللہ
ہو الحق ـ

جنون کردن یعنے دیوانہ شدن
بعضے از شعرای ہند کہ اہل ایران صاحب
زبان بودند انکار این داشتند حزینی
سند آن از اشعار استاد طالب آملی بر آورد
مصرع نزدیک شد کہ صومعہ داران جنون
کنند ؛ فقیر آرزوی گوید کہ جنون کردن
چہ سودا کردن نیز بدین معنے آمده چنانکہ
در فصل سین مہملہ در آید انشاء اللہ تعالیٰ

جنجانی بفتح جیم تازی وسکون نون
وجیم تازی وسکون نون وجیم دوم نیز تازی
ونون دوم بالف کشیده ونون سوم بیا
رسیده نوعی از خربزه تاثیر در تعریف خربزه
گوید ے خوش مائده است آسمانی ؛ بادبان
وبنیرو جنجانی ؛

جناح سفر بحای مہملہ لفظ عربی است
فارسیان بمعنے تہیۂ سفر وسرانجام کوچ
بجلدی استعمال کنند تاثیر گوید ے چو از
شوق دل بسفر بیشتر کنند ؛ این مرغ
از جناح سفر بال و پر کند ؛

جنت دربستہ کنایہ از دولت بر
کمال تاثیر گوید ے تاثیر فیض جنت دربستہ
ے برده ؛ آرلیس گذاشت سر آستان
تو ؛ اما غالب دربستہ بمعنے تمام وکمال
ست ودرین صورت فیض از جنت دربستہ
بردن بدین معنے خواہد بود ـ

جنبان بضم اول اسم فاعل جنبیدن
وآن لازم ست لیکن اسم فاعل جنبانیدن
کہ متعدی آنست نیز آمده چنانکہ سلسلہ
جنبان وحید گوید ے لب نمی بندد زافغان
تا جرس جنبان بود ؛ مے پند در سینہ دل
تا بانگ غوغا بشکند ؛

جنبیدن بالضم وبای موحده بیا
رسیده معروف وکنایہ از جماع نیز اشرف
گوید ے رسیده سبزۂ خطش کنون نزدیک
خشکیدن ؛ بجنبید ای ہوسناکان کہ وقت
آب دادن شد ؛

جوز نرگس جوی کہ در قلم نرگس بگذارند
برای آنکہ قلم دیر ماند سلیم گوید ے کند عمر
ضعف وناتوانی ؛ بیک جو ہمچو نرگس زندگانی

جوی گندم خطیکہ در میان دانۂ گندم
بود آنرا الف گندم نیز خوانند بجو دقی
خساندی در مذمت خر گوید ے تا بچہ
سینش در بیابر ؛ آسان بجہد ز جوی
گندم ؛

جوڑه برای مہملہ مفتوح بمعنی جفت
ومجازاً بمعنی ہمسر وبرابر بلفظ ہندیست
وبفارسی لنگہ کنایہ مسیح گوید ے شہباز ننگ
جوڑۂ این کرگس نیست ؛ چون خرقۂ
سالم فلک اطلس نیست ؛

جوان چرب بجیم دوم فارسی سکون
رای مہملہ وبای موحده جوان ورعنا وتنومند
اشرف گوید ے گرد دوپے صد ویژه بگردم

شمع ؛ پروانہ عجب جوان چربی بودہ است ؛

جو وگندم بواو عطف ریش سیاہ وسفید که دو مویه نیز گویند اشرف گوید ؎ رفتی از کار ویی کاری باش ؛ ریشت جو وگندم شد و آدم نشدی ؛

جوش کردن وزدن معروف دوم شہرت دارد اول وحید گوید ؎ آن تندخویه درد دلش گوش مے کند ؛ اظہار حال ہر که فراموش میکند ؛ از یک نگاه گرم که کردم بروی تو ؛ تا حشر خون دیدهٔ من جوش میکند ؛

جوبارہ بضم وسکون واو وبای موحدہ بالف رسیده وفتح رای مہملہ نام محلہ از صفاہان

جورآباد بفتح رای مہملہ نام جای در ایران اثر گوید ؎ ای که جورآباد شمشیرت قطاع من ست ؛ سایهٔ دستی که ایام بکام دشمن ست

جوراب دوز بواو مجہول ورای مہملہ والف کشیده وبای موحدہ آنکه جوراب دوزد وجوراب توصیست از کفش وموزه وحید در تعریف گوید ؎ زجوراب دوز دل نار سوخت ؛ که چشم مرا بر رخ خویش دوخت ؛ دل خسته از عشق بیتاب شد ؛ ز درد دوش مشبک چو جوراب شد ؛

جہان آباد نام دار الخلافت حضرت دہلی از عہد شاہجہان پادشاہ حرسہا اللہ تعالی عن الآفات والفساد نام اصلی این شہر کرامت بہر شاہجہان آباد است اما مردم ایران بنابر تعصب جہان آباد گویند وچون بعضے از عوام ہندستان از مغلانی که بہندستان آمده چنین شنیده اند ہمین مے گویند خصوصاً ساکنان شہر کہنہ دہلی که اینہا را نیز تعصب گونہ با اہل شہر نو ہست تاثیر گوید ؎ در جہان آباد گلزار تش ہزاری بلبل ہست ؛ انتظار ہندی چراغ ... سنبل ہست ؛ فقیر مؤلف تعریف جہان آباد دہلی بائی گفته بیت آتش ... باد دہلی ... جہان ...

جوشن از مستعملات بمعنے زره مے آید اما بتحقیق پیوست که غیر زره است الہی قمی گوید ؎ جوشن صبر شلیبان زرهٔ ؛ در برم ژان دو چشم تیرانداز یدو از نصاب مستعار معلوم میشود اما صاحب فرہنگہا جوشن را مرکب از جوش بمعنی حلقه ولون نسبت گفته اند واز بن بمعنے زره ظاہر میگردد بہر حال در صورت اول از حالم چار آئینه بود والله اعلم۔

جہیز گر بیای مجہول وزای معجمہ وکاف فارسی ورای مہملہ شخصے باشد در قمار خانه که چون قمارباز چیزی نداشته باشد بہان بازی کند او را قرض یدہند بقراری که پیش ایشان مقرر شود چنانکه دہی یا دو یازده دہادہی بر بیست وہمچنین جہیز بمعنے زر ندکورہ این مصطلح فرقہ مذکورست چنانکه از محاورہ دانا بتحقیق پیوسته۔

جیرہ بوزن تیره طعام راتبه ہر روزه را گویند که بمردم فوج وغیره دہند چنانکه خود دیده شد که علمدار سرکار نادرشاه در مہم قشون وفوج میر سید او را جیره مے گفتند شفیعائی اثر گوید ؎ بر طبل آسمان زند از کہکشان دوال ؛ در مطبخش زمانه باحسان جیره خوار ؛

جیغه بیای معروف وغین معجمه آنست که بر سر زنند شہرت دارد وبمعنی فریاد نیز آمده وبدین معنے مزید علیه جیغ است که بمعنے مذکور آمده واین معنی از اہل زبان بتحقیق پیوسته جیغه جیغه چیزی میسازند که آنرا با سوده طلق آمیخته زنان ولایت به پیشانی وابروجه میسانند مثل قشقه زیره که مرسوم بعضے از زنان ہند است جلال اسیر گوید ؎ کرده جیغه جیغه ابرو را ؛ داده عرضه جوہر مو را ؛

⁂ ⁂ ⁂

باب الجیم الفارسیة

چانه بیجا زدن ہرزه وبیہوده گفتن تاثیر گوید ؎ وا غلط این نسبت تحت الحنک دا فی جبیت ؛ چانه بند ست

کہ تا چانہ بیچا نزنی ؛

چادر یزدی نوعی از جامہای نفیس کہ دریزد بافند تاثیر گوید ہم دربحرش نخل کوفہ ؛ درچادر یزدی شگوفہ ؛

چاہ رستم چاہی کہ شغاد ورادران چاہ انداخت و آنرا از سنانہا پر کردہ بود اشرف گوید آن زنخدانی کہ باشد چاہ یوسف از صفا ؛ پرسنان آخر زخط چون چاہ رستم میشود

چار مذہب کنایہ از جمیع مذاہب حنفیہ وغیرہ واین موافق مذہب سنیان چہارگانہ ایشان شہرت دارد لیکن بمذہب امامیہ صحت آن دشوارست مگر آنکہ مراد ازان چار ملت چہار پیغمبر مرسل بود شفائی گوید پرا لوی چراد در چار مذہب سنی است ؛ قائل آن سگ بفردوس مخلد میرود ؛

چار خم نوعی از کمان خمدار چنانکہ ہلال دوزرد آن نیز نوعی ست از کمان خمدار طغرا گوید بیک خمی زکمان دوابرد مردم ؛ کرشمہ است اگرش چار خم کند چہ علاج والفضا در تاج المدائح نوشتہ کہ بر سر زانو قدرش کمان حلقہ افلاک چار خم۔

چار خم چار چشم کنایہ از شوق ومنتظر و در کلام زباندان صفت سگ نیز واقع شدہ سند معنی اول طغرا گوید من چار چشم زان دو زنخ چار در گرمیداشتم ؛ میداشت چون شطرنج اگر آن شاہ خوبان چار رخ ؛

چار چار زدن بوتج گفتن طغرا گوید چون نگرد سبزہ ترکن بجیانی میزند ؛ در جواب یک دو حرف او سہ بر گہ چار چار

چار جامہ معروف اشرف گوید سواری کہ توان بر اسپ عمری ؛ کہ باشد از عنا صر چار جامہ ؛

چار شانہ بشین معجمہ تنومند وبعضی گویند بمعنی بسیار فربہ وبد اندام ست اشرف گوید کمان ابرش کوتاہ خانہ ؛ قد شمشاد پیشش چار شانہ ؛

چاک آستین باضافت چاکی کہ در آستین بود و آن دو نوع باشد یکی در طول و آن نیز دو قسم ست یکی آن کہ چاک تا سر آستین باشد وبسبب ان آستین کشادہ باشد واین رسم مردم ولایت ست و دوم آنکہ در میان آستین چاک طولانی بود واین در آستینہای کہ دراز باشد و دوم در عرض کہ در ہند آنرا قلابہ نامند بعضی قرابہ برای بہلہ واین ہر دو مخصوص ہندوستان ست از جہت درازی آستین وحید گوید طبیبان دل مجروح را توان دیدن رساند تو کہ از چاک آستین پیداست

چار گل بضم کاف فارسی کنایہ از نقش پای سگ نیز نوعی از داغ کہ سوزند و این از اہل زبان بتحقیق پیوستہ۔

چاق بقاف لفظ ترکیست بمعنی معروف و نیز تازہ وتندرست طغرا گوید زبوی خامہ نرگس باغ من چاق ست ؛ شگفتن دل من ہمچو گل ز اوراق ست ؛

چپ و راست بندہای ابریشمی و طلائی و نقرئی کہ بر جیب جامہ دوزند و آن بعطف وبغیر عطف ہر دو درست دوم وحید گوید از بسکہ دست بر سینہ دوختہ ام ؛ گمان برند کہ چپ و راست بر قبا دارم ؛ وسند اول در لفظ چپکن بیاید ونیز آنچہ از آہن وغیرہ ساختہ لب بند کمر نصب کنند چنانکہ مشہور ست۔

چپکن بہای فارسی وفتح کاف تازی و نون نوعی جامہ پوشیدنی کہ رسم ولایت ست اشرف گوید وجودش را حمائل سان بہار ست ؛ قبای چپکنش باشد چپ و راست ؛

چتر طاوس چیزی کہ از پر طاوس سازند واین مرسوم سالق ہندوستان است وشاید در ولایت نیز مرسوم بود باشد فطرت گوید مصرع کند افشاندن دلم قفس را چتر طاوسی ؛ وگویا تاثیر درین بیت اشارت بدان نمودہ بیت ہنری نیست کہ در رتبہ کم از شاہی نیست دم طاوس مگر چتر سر طاوس است ؛ ومی تواند کہ مراد ازان چتر بستن طاوس باشد دم خود را در حالت مستی۔

چتر زدن نوعی از ورزش کشتی گیران است کہ بر ہر دو دست ایستند وہر دو

یا جفت کرده سوی لیشخم سازند میرنجات گوید ؎ دل سیر فلک از رشک کنی دیوانه ٭ همچو طاؤس زنی چتر بورزش خانه ٭ و بهندی این نوع ورزش را مورچال خوانند

چراغان روز اسفند در کتاب سروری اسفند روز سوم از فروری ست که شگون دانند و این ظاهر از رسم مجوس باشد که در ایران مانده و در اسلام نیز بعضی جهلا آن رسم را بحال داشته اند چنانکه بعضی رسوم هندوان که بعضی از مسلمانان جاهل نیز از بیجا بجا آرند اشرف گوید ؎ سیاه روز شدم بهر عشرت دگران ٭ زمانه چراغان روز اسفندم ٭

چربه بفتح و سکون رای مهمله و فتح بای موحده کاغذ تنک یا پوست آهو که نقاشان آنرا بر تصویری یا نقشی دیگر گذاشته نقل آن بردارند و همچنان خوشنویسان طغرا در تعریف دلدل گوید ؎ ورق بنامهٔ نقاش داده چربه سُم ٭ زبسکه کردهٔ او گرد برق جولانی ٭

چهره رکنا مسیح گوید ؎ گرگان چه گوسفند سلیم انداز هراس ٭ صد گرگ در چهره دارند همای تو ٭

چرک دنیا کنایه از مال اشرف گوید ؎ عاقلان را چرک دنیا نیست زینت در لباس ٭ جامهٔ تصویر از روغن مصفا میشود ٭

چرخ گیری بجای معجمه و کاف فارسی و رای مهمله بیار رسیده کشیدن تیغ و خنجر بر چرخ اثر گوید ؎ میکند گردش ایام بدان راهبری ٭ میشود تیغ ستم را ز فلک چرخگری ٭

چراغ کش بضم کاف تازی قومی معروف که بعمل شنیع شهرت دارند شفیعای اثر در هجو صدر گوید ؎ دلهای روشن از دم سردش فسرده است ٭ آری چراغ کش بود اندیش سرشت و خوست ٭ و عمل مذکور را چراغ کشانی بنون گویند شفائی گوید ؎ تا دست فاسقی نغلط پای گیر دش ٭ هر شب کند چراغ کشانی برادرت ٭

چراغ خواستن آنچه گدایان از مردم خواهند از عالم نقد چنانکه در هندوستان نیز بعضی از گدایان چراغ از مردم خواهند وحید گوید ؎ چون گدایانی که میخواهند از مردم چراغ ٭ فیض از می در شب دینه میخواهیم ما ٭

چسپانده دو کاغذ بهم چسپیده که بکار مشق آید و در هندوستان وصلی گویند و اشرف گوید ؎ بار تیب آن مه سر رشتهٔ اختلاط افتاده است ٭ شست و شوی خوب خواهم داد این چسپانده را ٭

چشمه بجیم فارسی لفظ مشترکست که با لفظ آفتاب و عینک و غیره استعمال کنند چنانکه شهرت دارد و گاهی چشم دام نیز گویند بمعنی حلقه یکی از اساتذه گوید ؎ خال تو در چه حلقهٔ زلف تو دلرباست ٭ این دانه را ز چشمهٔ دام آب داده اند ٭

چشم برداشتن ببای موحده بمعنی دل برداشتن و ترک کردن چیزی سعید قمی گوید ؎ ترک بنداشتم ز چمن گلزار حبیب ٭ از تماشای جهان چشمی که بر داشتم ٭

چشم زدن و چشم بر هم زدن دوم مشهورست اول شائی تکلو گوید ؎ چون نور باصره در عوض نیم چشم زدن ٭ ز ابتدای مسافت بانتها برود ٭

چشم بلبل نوعی از قماش که بلبل چشم گویند و مکند آن در لفظ کلندری بیاید

چشم خوردن رسیدن چشم زخم تاثیر گوید ؎ کاشکی اهل جهان اهل بصیرت بودند تا ٭ چشم تا کی کسی از دیدهٔ نا دیده خورد ٭

چشم راسخت کردن تند و تیز نظر کردن وحید در صفت مقراض گوید ؎ مرا کرد از صبر و آرام فرد ٭ چو مقراض تا چشم را سخت کرد ٭

چشم بدنبال کسی بودن در فکر خرابی کسی بودن راقم گوید ؎ از سفر گردون نمیدانم چه دارد در نظر ٭ چشم رهزن کاروانی را که در دنبال نیست ٭

چشم بد دور مشهور و چشم گزند دور نیز بهمین معنی درین غرابت دارد شفائی گوید ؎ داد دلم شفائی از هجر خواست وصل

چشم گزند دو زمان طرب رسید ؛

چشمدان بمعنے خانهٔ چشم از عالم چشمخانه شانی تکلو گوید ؎ از دیدن چشم یار رسانید چشم تو در چشم دان نگیند ؛

چشم خورده آنچه بدان چشم زخم رسد یحیی کاشی گوید ؎ گشت آن یک نگاه گنبد قاب ؛ چون عمارات چشم خورده خراب ؛

چشم بند افسونیکه ساحران برای بستن چشم خوانند ونیز چیزیکه بر چشم گاو خراس امثال آن بندند اول مشهورست دوم فغانی گوید ؎ گاو خراس ست سپهر بلند ؛ بر سر او از مه و خور چشم بند ؛

چشم سیاه بتوصیف معروف و آنرا اکثر نسبت به معشوق کنند وگاہے نسبت بخود نیز و این نادرست وحید گوید ؎ ہست از بنفشه دیده بادام سرمه دار ؛ روشن شود ز خط تو چشم سیاه ما ؛

چشم معروفست ونیز چشم زخم چنانکه گویند چشمش مرسا د ونیز داروی که بکار چشم آید آنرا چاکسو گویند. وحید گوید ؎ مراد او از توتیا نفع بیش به چشم من انداخت چون چشم خویش

چشم گرفتن پوشیدن وبستن چشم واز عالم رو گرفتن وحید گوید ؎ در جهان ارباب ہمت نیز بے حاجت نیند ؛ از متاع آخر تنزل چشم میگیریم ما ؛ وقافیهٔ این غزل میریم وبذیریم واقع ست ؛

چه کار کردن معروف وبمجازی بمعنے برآمدن شفائی گوید ؎ مرا بجلقهٔ فتراک چون نمے بستی ؛ به تیر غمزه شکارم چه کار میکردی ؛ وتمام غزل بر ہمین وتیره است وظاهرا بای موحده از لفظ چه کار محذوف شده است یعنی بپای چه کار درین صورت حقیقت خواهد بود.

چکمه بفتح وسکون کاف تازی وفتح میم نوعے از موزه وحید در تعریف چاقشور دوز گوید ؎ سفر میکند از سرم عقل وہوش ؛ شد از فکر چاقشور چون چکمه پوش ؛

چکمه مرحاج بکسر میم وسکون رای مهمله وحای مهمله بالف کشیده وجیم تازی کنایه از چیز بسیار زبون وضلع وبعضے بمعنی فراخ وکشاده گفته اند وظاهرا مرحاج مخفف میر حاج ست که قافله سالار حاجیان باشد وسند این در لفظ تیرآور گذشت

چل بکسر عدد معروف ونیز احمق وخرف سلیم گوید ؎ جمعی را که بهند رانده ایران اند ؛ چل مرد در سرای سنبل خان اند ؛ وسرای سنبل خان نام مکانیست در ایران که در آن مکان احمقے بود واز بعض ثقات مسموع ست که چلرو از دو چوب سوراخ کرده که بر پشت ہر دو تختهٔ در نصب کنند وچوبے دیگر در آن اندازند برای استحکام ودرین بیت سلیم ہمین مناسبت است

چلستون عمارت بسیار ستون کلیم گوید ؎ چنان تیرها در کمان بند بود ؛ که سرخانه اش چلستون می نمود ؛

چل چراغ چیزی سازند که چراغهای بسیار در آن گذارند وروشن نمایند تاثیر گوید ؎ نیست یک شیشه که از سوز دل صد پاره ؛ چل چراغی بسر تربت ما روشن نیست ؛ ودر بعضے جاها بمعنے نوعی از آتشبازی نیز دیده شده ؛

چلش بضمتین وشین معجمه گیاہیست ترش که در آشها کنند وحید در تعریف نیشکر گوید ؎ بود آش دگیش ز روی ترش ؛ که ہرگز بخورد ست غیر از چلش

چماق بقاف ظاهر اللفظ ترکیست زیرا که قاف در فارسی اصل نیست بمعنی چوب دستی بشکل مخصوص معروف واین اکثر رواج اہل ایرانست واہل توران از علامت تشیع دانند زیرا که پیش ارباب تشیع نگاہداشتن چوب بادام بشکل مذکور مسنون ست یحیی کاشی در مناظرهٔ زن ومرد از طرف زن گوید ؎ بعد ازین بجو من چماق بخور ؛ یا ز من بگذر وطلاق بخور ؛

چلم بکسرتین در اصل بمعنے ظرفیست که نے را در آن در انداخته تمباکو کشند وبخیه تمباکو آن بر کرده بر نی گذارند سر چلم گویند واز بیت باقر کاشی بمعنی سر چلم معلوم می شود وہمین در ہندوستان شهرت دارد

ے باقر چلی چونافہ آہو کو ؛ چون فاختہ تا چند زنم کوکو کو ؛ و چلیم بتحتانی جمع یا چلم مخفف این و این از محاورہ بتحقیق رسیدہ

چمنی رنگ سبز و این از اہل زبان بہ تحقیق پیوستہ۔

چنان بضم و بکسر اول و اقوی اول ست کلمہ ایست کہ در مقام اشارت بعید مستعمل شود و معنی قدر و مقدار ازان حاصل گردد و گاہ کاف بعد ازان نیارند بمعنے تشبیہ مستفاد نگردد بلکہ بمعنی اشارت باشد تنہا اگر چہ این معنی اصلش نیست و در کلام اکثر قدما و بعض متاخرین مثل زلالی چونان بوا و معروف و نون دیدہ شدہ و این دلالت صریح دارد کہ اول مضموم است نہ مکسور لیکن گاہے تفاوت در لہجہ افتد مثل لفظ چرا کہ موافق قیاس و لہجہ بعضے مکسور ست و بفتح لہجہ دیگران ست بدان کہ لفظ چنان در کلام بعضے بدون کاف بمعنے تشبیہ آمدہ و این خالی از غرابت نیست تاثیر گوید ؎ گل چنان بی ثمر بہای چمن مے پوشند آن چنان عیب اخلق بحسن فی پوشند نیز واعظ گوید ؎ آب سبزہ بجان تن چنان بود محتاج ؛ بدرد عشق بود دل صد آن چنان محتاج ؛

چنار و منار کلمہ ایست کہ در دشنامہا غلیظ و شتم شدید صرف شود یعنی چنار و منار در بدترین جای فلانی شفائی در ہجو محمد رضا فکری گوید ؎ صبا بگو بہ محمد رضا کہ دیگر بار ؛ نمد گرفتم و صابون زدم چنار و منار ؛ و بعضے از شعرای متاخرین این کلمہ را در حق خود صرف کردہ اند وجہ این معلوم نیست چنانکہ ؎ گہی بکابل و گاہے بہندبی تقصیر ؛ سپہر سفلہ چنار و منار کرد مرا ؛

چنڈال بفتح و سکون نون و دال بالف کشیدہ و لام لفظ ہندیست معنی اصلی آن فرومایہ ترین مردم ست و اینہا اکثر بپاسداری و نگہبانی قریات مامور باشند و بادر اصل آنہا خوک بانی مے کردند و اینکہ از مدتی بہ در سلاطین و امرای ہند قومی باشد کہ آنہا را خدمیہ گویند و اصل چنڈال بودہ اند و از زبان اکبر بادشاہ این خدمت برین قوم مقرر شدہ و طرف مقابل اینہا گروہے دیگرست مسمی بکلال بفتح کاف تازی و آن بمعنے شراب فروش ست مسموع ست کہ در عہد پادشاہ مذکور این دو فرقہ مامور بودند کہ ہر دو جنس را فروختہ نگاہبانی دروازہ مے نمودند از آنکہ دربانی سلاطین ہند بعہدہ این فرقہ سگ طینت قرار یافتہ اگر آن رسم نامعقول برطرف گشتہ و نیز رواج این رسم نامعقول در تاریخ بداونی مسطور ست و در کشمیر نیز پاسبانان را چنڈال گویند و این لفظ در ہندی بدال ہندیست طغرا گوید ؎ بہ نگہبانی چنڈال کہ دزد چمن ست ؛

خنجر را گم شدہ نعلین و عصا در کشمیر ؛

چنگ و دہن نام سازیست آہنین کہ بر دہن گذاشتہ بانگشت نوازند و در ہندوستان ہنچنگ گویند یکے از اساتذہ نصیر آبادی در تذکرہ خود آوردہ ؎ گر سنگ دل بہ سخن خویش زنی ؛ کی حرف بدی زد شمن خویش زنی ؛ بدگوی تو گلوی تو گلوی چنگ دہن ست ؛ بوا زکہ خود بر دہن خویش زنی ؛

چند مردہ حلاج ست

بعضے گویند بفتح میم بمعنے چہ قدر قدرت و توانائی دارد محمد قلی سلیم گوید ؎ گر بہ میکدہ منصور بگذرد خوانند کہ ہر کہ ہست در و چند مردہ حلاج ست ؛ مؤلف گوید دو مردہ و سہ مردہ و چند مردہ در ترکیبات متقر و فارسیان است بمعنی شخصے ست کہ برابر دو مرد یا زیادہ است و معنے کہ نوشتہ بقیاس اصل حقیقت نیست چنانکہ از محاورہ بثبوت رسیدہ ہر چند بمعنی مذکور در ینجا صحیح میشود۔

چندر بضم و رای مہملہ مخفف چقندر فوقی گوید ؎ ہرگز نشنیدہ ام کسے را ؛ بخری بوجود چندر آرد ؛

چندم برای طلب تعین زمان ظہوری گوید ؎ یکبار بر مرادم نہ شگفت غنچہ دل ؛ کو شادی وصالی تا چند ہم گریم ؛

چنبر خنجر حلقہ کہ از خنجرہا ساختہ بازیگران

درسن بازان ازان بگز زند وجید گوید ے پس مژگان عیان خشمش چو هندو؛ کرجست از جبین خنجر بدانسو؛

چوب گل شاخ گل که برای تادیب بجوانان آشفته مزاج زنند و گویند برای دفع سودا نافع ست سلیم گوید ے آنکه زین گل نیز دیش از ین از دوستی؛ میزند اکنون بچوب گل مین دلوانه را؛

چوب تعلیم چوبی که استادان و معلمان برای زدن اطفال دارند تاثیر گوید ے ما طریق رهنمائی از خرد آموختیم؛ چوب تعلیم عصا دارد بکف استاد ما؛

چوب حرفی چوبی باریک بدست طفلان دهند تا آنرا بر سطور گذاشته خوانند برای محافظت خط و کتابت تاثیر گوید ے ادیب عشق تو در خورد که تعلیم کردن عصای پیری من بود چوب حرفی من؛

چوب خدائی انتقام الهی و چیز او سزا که از پردهٔ غیب بظهور رسد مخلص کاشی گوید ے کند حق ادب بندهٔ بی ادب را؛ بود دار منصور چوب خدائی؛

چوبش در نمست و چوبش در آبست اول بهای موحده و ثانی بنون دوم بیای موحده در محلی گویند که شخصی بسبب پاداش عمل یا نزدیک زوال رسیده باشد و درواست که بجز آ عمل خود برسد اول از اهل زبان مسموع ست و دوم ملا کاشی گوید ے پیش قد تو تا رشید بر لب جو سرو؛ ز عکس خویشتن او را نگر که چوب در آب ست؛

چوب شیر خشت چوبی که از شیر خشت بر آید و ظاهرا شیرخشت که دوا ست معروف بر درختی می بندد که چوب مذکور از آنست تاثیر گوید ے پیرانه سر عمارت طفلان میکنم؛ خرچوب شیرخشت عصای کم نمی شود؛

چوکهنڈی بفتح و سکون واو و کاف تازی مخلوط التلفظ بها و سکون نون و دال هندی بیا رسیده عمارت بالای بام که از چهار طرف دروازه داشته باشد و مجازا نوعی از عماری فیل و این هندی الاصل ست اشرف برای ضرورت آنکه فارسی ندارد یا آن که برای اظهار اصطلاح دال هند آورده ولیبل این وجه دیگر باشد برای آوردن لفظ هندی ے چو کهنڈی شکوهش اگر سایه افگند؛ فیل سپهر شانه بدزدد بزیر پا؛

چوت مارانی بجیم واو رسیده و فوقانی موقوف و میم بالف کشیده و نون بیا رسیده بمعنی زن کس ده و این دشنام اهل هند ست ممکن غلط بسته شده زیراکه بهندی مرانی بدون الف ست و این غلط را محمول بر عدم اعتبار زبان نشان هندی نمیتوان کرد بلکه غلط شاعر ست اشرف گوید ے وا مارانیان هندوستان؛ چو مارانیان هندوستان؛ مخفی نماند که نظر بر لفظ رانی که بزبان هندی راجه باشد مارانی بزیادت الف آورده و غلط صریح نموده و عجب از ین شاعر که با وجود بودن مدتها در هند این لفظ هندی را که مشهور ست چنین بسته آفرین باهل هند که ایران را بخواب ندیده اند و با اینهمه اشعار می گویند که رو کش ابیات صائب و کلیم توانند بود ظاهرا از همین عالم فرموده است جناب حکیم سنائی علیه الرحمة ے نسبت از کم خوری و کم آبی؛ ذهن هندی و نطق اعرابی؛ پس درین صورت اگر از اهل هند غلطی در فارسی واقع شود معذور باید داشت؛

چوب خط یکی از اهل ایران که فاضل و صاحب زبان بود استفسار از معنی این لفظ کردم گفت که چوب خط عبارت است از آنکه بر چوبی علامت از خطوط کارد کنند و بدان خط علامت عدد و مقدار چیزی معلوم نمایند از عالم گز که خطوط بر آن کنند محمد قلی سلیم گوید قطعه ے بسکه می ترسم میان ما و او؛ در حساب دوستی افتد غلط؛ نامه هرگز نه نویسم سوی او؛ بر قلم خطی کشم چوب خط؛ لیکن درین ابیات و کلید معنی

مذکور راست نمی آید ؎ شاخ گل را غالبا باشد بجای چوب خط ٭ آب گل را بسته چون خوردست از لیس میدهد ٭ ایضاً ؎ نهال خشک هم دارد ثمر در باغ درویشی ٭ کلید مخزن رزق فقیران چوب خط باشد ٭ از بعضے مسموع شد که چوب خط آلت کراگر از شخصے قرض یا خیرات گیرند مثلاً برای مشا چوبی بفرستند و دهنده بران چوب خط کشد و همان چوب خطّ دار علامت آن باشد که قرض دهنده یا صاحب خیرا ور املا ب انشته۔

چیغ بجیم فارسی و یای معروف و غین معجمه پرده معروف و چیغ مخفف آن چلون گویند سیفی بخاری گوید ؎ بسوی چیغ و کانش کشم دل سیفی ٭ اگرچه مرغ گریزان همیشه از قفس ست ٭

چه مه کرد آن که این ته کند بمیم مفتوح و سکون های ملفوظ این جمله را گویند که منظور نفی نسبت چیزی بفردی از جهت نفی نسبت به کلان تر از آن چنانکه گویند پادشاه چه کرد که وزیر تواند کرد ؎ نام شکست خطا آن کند ما چه مه کرد که او ته کند ٭ و نیز ملا ظهوری ترشیزی در رقعات خود آورده که اگر ماه دارائی زر و ماهتاب همسری دارائی خواهد برآورده و خورشید چه ته کرده که او خواهد کرد۔

چهار پهلو نوعی از انجیر نفیس مثل در اشعار محسن تاثیر دیده درین وقت فراموش شده و نیز فربه بمجاز بمعنے بسیار چنانکه خواب چهار پهلو چهار مشد معروف و بمعنے چهارم که معدود است نیز آمده ابوطالب کلیم گوید ؎ ایوان نتوان گفت که تا سایهٔ سلطان ٭ بر منزل خورشید جهان چرخ چهارست ٭ کذا قیل مولف گوید که تخصیص چهار بجهت عدد بمعنے معدود مے آید چنانکه ششم محرم تاریخ تولد همایون پادشاه یافته اند و همه اهل کمال آن وقت آنرا مسلم داشته اند۔

چهره شدن حریف در کشتی شدن تاثیر نوید سے شد چهره که با من که فراموش نه کردم ٭ این طور پسندیده ام از آئینه یادست ٭

چه میگوئی معروف و بمعنی چرا مزاحمت میرسانی وحید گوید ؎ دل آن زمان که زنا بود بود و در خود رنج ٭ کنون که مال تو شد بعد ازین چه می گوئی ٭

چهره بوزن تیره قالب و بمعنی دستار ستر افلاک بمعنے هندیست سلیم گوید ؎ ز عکس ماه و موج آب در شبها بجوش آیم ٭ که پندارم بت من چهره زرتار می بندد ٭

چهره رنگی مشهور مثل رنگ گل که آنرا گلابی میگویند اشرف گوید مصرع بجمالش چهره از آل شیرازی که میلادیه ؎ و مراد از آل شیراز ظاهرا شراب سرخ شیرازست۔

چیت بیای معروف و فوقانی جامه و در هندی چهینت بجیم مخلوط التلفظ بها ست و این از توافق لسانین است یا هندیست که معرب کرده اند۔

باب الحاء المهمله

حاشا زدن انکار کردن و قسم خوردن در نکردن بر کاری اشرف گوید مصرع حاشا چه زنی کشتهٔ پیکان توام ٭

حاضر یراق بضاد معجمه و تحتانی مفتوح و قاف بمعنی مهیا و آماده کاری ست جلد حاضر یراق بوس و کنار ٭ همه عریان ز جامه و شلوار ٭

حالت کشیدن بقدیع یافتن لیکن با حرف به مستعمل میشود وحید گوید ؎ عاشق مسکین نمیدانی چه حالت میکشد ٭ گر بگویم خاطر پاکت ملامت میکشد ٭

حال کردن بمعنی وجد سماع شافی

تحو گوید ــه دی شب نظر در آئینه بر خط و خال کرد ؛ خوش وخطی ندید که افتاده حال کرد ؛

حب ماه پروین حب جدوار به ماه پروین نام جدوار است تاثیر گوید ــه زپروین عرق آن چهرهٔ رنگین جدوار رخ خال حب ماه پروین ؛

حبه بر به تشدید بای موحده ویای دوم نیز موحده ورای مهمله ولی وطماع ودزد چیزی های سهل یعنی کیسه بر گفته تاثیر گوید ــه قطع گشتن دست صدف خود بهر گر نیست عاقبت آنرا که حبه بر باشد۔

حبا کردن دادن پیاله خود بحریفان از روی تواضع فوجی گوید ــه فوجی بیا که از سر دل بگذریم ؛ این جام عیش را بحریفان حبا کنم ؛

حباب شیشه چیزیست که در وقت ساختن شیشه بصورت حباب باشد و آن بسبب بودن هوا است ومیتواند که آن باشد که در بعضی از آئینه ها برای خوشنمائی حبابها سازند و آئینهٔ مذکور را آئینه حبابی گویند و آئینه حبابی در اشعار سید حسین خالص بنظر رسید شد حباب شیشه وحید گوید ــه دل رقیب کوناز کست چون دل من ؛ حباب شیشه کجا شیشه حباب کجا ؛ ومیتواند که اضافت تشبیهی بود پس از ما نحن فیه نباشد بجهت گرفتن اعتراض نمودن تاثیر گوید ــه بدلربائی و شیرین شمائلی که تراست هزار حجت قاطع بنیشکر گیرد ؛

حرکت حرکت دوم لفظ عربیست بمعنی معروف وبسکون دوم نیز فارسیان استعمال کرده اند ملا فوقی گوید ــه زبس خوش حرکت و شیرین ادا بود ؛ اگر میداد تیرے خوشنما بود ؛ و در اشعار محمد حسین که احوال او در تذکرهٔ نصیر آبادی مسطور است بسکون دوم بسیار دیده شده این تخفیف از تصرفات استادان قادر سخن است و لهذا ملا فوقی در دیباچه دیوان خود نوشته ونیز بعضی از حرفها که اساس قافیه وزن را خلل داشت از کلمات متعارف حذف نموده چنانکه در بیتی که جاروب بگنجد بواسطهٔ استقامت وزن یا رعایت قافیه آنرا حذف کرده جار و بسته است انتهی کلامه لکن فقیر آرزو گوید که لفظ جارو بحذف بانیز دیده واز اهل محاوره مکرر شنیده تحقیق آن در لفظ جارو گذشت و تحقیق آن ست که هرگاه قدما مثل خاقانی علی الرؤس را که بوزن مفاعلن ست علی الرؤس بوزن مفاعل بسته باشد و متاخرین را چه گناه اگر تخفیفی یا تحریکی در لفظی کنند خاصتش این معنی را در سخن را جایز است نه خام گوی نومشق را و این اصلی ست قوی۔

حرارت لفظ عربیست و فارسیان بمعنی خشم و غضب آرند اشرف گوید ــه اهل خوب دیدگی باشد که یک معنی به نگاه گرد دقیق وقت حرارت دشمنی ؛

حرف پهلو دار حرفی که زیاده از یک محل داشته باشد و عبارت از کنایه نیز سلیم گوید ــه شکوه از جور حاصل میشود ارباب دولت را ؛ ندارد در به حرفی هم که دارائیست پهلوئی ؛

حرامی زده غارت زده حرامی که اعراب بدوی باشد اشرف گوید ــه داد پیراهن و دستار و قبا را بشراب ؛ اشرف امشب بحرامی زدگان میماند ؛

حرام توشه و حرام کوزه بمعنی نمکحرام و حرام خور واین هر دو از محاورهٔ دانان بثبوت رسیده۔

حرف منفصل حرفی که برای اطفال نوشته دهند برای خواندن وحید گوید ــه چو درس اول طفلان که حرف منفصل است ؛ بریدن از دو جهان کار اول عشق است ؛

حساب کردن چیزی داشتن یکی چیزیست چیز دیگر وحساب کردن چیزی بچیزی مثل او شمردن مثال هر دو طغرا گوید ابیات گل خویش را به پیران رو کند حساب ؛ خود را بنفشه سایهٔ آن گونه خال سیاه را زچه افتاده نشمرد ؛ چشم ترا کسی که آهو کند حساب ؛ قمری به بیجائی خود معترف شود ؛ چون سرو را بآن قد دلجو کند حساب ؛ ومیتوان

گفت کہ باز آمدہ است پس ہمان اول باشد۔

حضرت لفظ عربیست بمعنی نزدیکی وآستان وچون در فارسی در محل کمال تعظیم استعمال نمایند مثلاً گویند حضرت استاد چنین فرمودہ بمعنے اصلی آن مہجور شدہ تعظیم محض ازان مرادست بمبالغہ باضافت عرفی گفتہ سے بیرون ودرون من شدہ صورت اوپیدا ٭ درحضرت کفرستان بتخانہ چنین باید پس اضافت لفظ جناب کہ ہم درمحل تعظیم مستعمل شود اضافت کردن دور نبود چنانکہ در مستعملات جناب آنحضرت بسیار می آید نقل ہست کہ خوشگو کہ یکے از مستفیدان فقیر آرزوست باشیخ حزین ملاقات نمیابد از حضرت شیخ باد تکلیف بخواندن شعر میفرمایند واین بیت کہ از نظم علیے گذشتہ میخواندسے کی فرود آید سرما بردر نواب خان ٭ ماکہ بر سر آستان حضرت دل سودہ ایم شیخ میگوید کہ حضرت وآستان یکی ست درین صورت تکرار میشود خوشگو این بیت خواجہ شیرازی یاد داشت لیکن بنابر پاس ادب میخواندسے سر ارادت ما آستان حضرت دوست کہ ہرچہ برسرما میرود ارادت اوست ٭ واین ماجرا خوشگو ازانجا بتغیر نوشتہ چنانکہ مکتوب پیش خود دارم وازین معلوم میشود کہ شیخ بسیار کم تتبع ست۔

حکم کشیدن بمعنی فرمانبرداری ناظم ہروی گوید سے یا دیگر از من طریق بردباری راکہ من ٭ برق عالم سوزم وحکم گیاہی میکشم ٭

حکم بیاضی سندی کہ در دفتر جاری نشدہ باشد تنہا بمہر بادشاہ یا وزیر بود ویرا در ہندوستان پروانہ بیاضی گویند میرزا صائب گوید سے اگرچہ حکم بیاضی بلند رتبہ نبود ٭ بدور کردن او اعتبار پیدا کرد

حق لفظ عربیست معنی بسیار دارد وہر لفظے کہ آخر او مشدد واقع شود بی اضافت وتوصیف ویا موصل بلفظ دیگر خواندہ نشود چنانکہ قد وخد کہ در عربی مشدد الآخر ست ودرین شعر میرزا زکی ندیم مشدد آمدہ ونظیر این بنظر نیامدہ چنانکہ گوید سے شد عداوتہا دلیل دوستان ما یکایک حقہا دارند یاران دشمنان ما بما ٭

حلقہ معروف ونیز پایہ گردون کہ بہندیسے پہیہ خوانند وحید گوید در تعریف گردون

ابیات شد از حلقہ اش نقش پا آشکار ٭ تو گوئی برانداز سوراخ مار ٭ کمانیست آن حلقہ طاعت پذیر کہ اورا فگندست ازلی چو تیر ٭

حلقوی آنچہ در گردن جانوران شکاری مثل باز وبحرہ وغیرہا اندازند واز طلا ونقرہ مرصع باشد سلیم گوید سے ماندہ از دام کہن تارم درین دشت ترینت حلقہ بر گردن برمرغ چون حلقوی باز چون حلق لفظ عربیست ظاہرا واو ویا برائے نسبت ست کہ در فارسی آوردہ اند وبیتواند کہ واو زیادہ بود از عالم عمو وخالو ویای تحتانی درین صورت از جہت اضافت باشد واطلاق مجاز است حلقوی

حلقہ انداز از صاحب آنی معلوم شد کہ مردم جوف نی کہ حلقہ حقہ کشند ودود آن از دہن آہستہ آہستہ بر می آرند گویا حلقہ از دہن بر می آید وبعضے نیچہ کوچکی دارند در دست واز ان نیچہ حلقہ دود بیرون می کنند سعید اشرف در تعریف مجلس گوید سے زقلیا نہاد رخ جنگے ساز ٭ زتنبا کو دم تا حلقہ انداز ٭ ولکن درین صورت لطف شعر ہیچ معلوم نمیشود ٭

حلالی خواستن طلب بخشیدن حق شیر از مادر وادا نمودن حق آن کلیم گوید در مجاز سنگھ راجپوت مادر خود را از بیم افواج پادشاہی کشتہ واین قسم کشتن را در ہندی جوہر گفتہ اند

بیت بجا آوردہ حق مادری را ٭ نمود از جوہر تیغ جوہرے را ٭ چو ہنگام حلالی خواستن بود ٭ بدینگونہ حلالی خواست مردود ٭ عجب نبود اگر زینگونہ باشد ٭ کہ کار ہند وارونہ باشد ٭

حیات سپردن بمعنی جان دادن از عالم جان سپردن وظاہرا مستعمل خراسان ست ناظم ہراتی گوید سے چون شمع اگر

شام گر نیتیم سیاتی ؛ ناظم لعید افسوس سحرگاه دیدیم ؛
حلوای آشتی شیرینی که بعد از صلح برای حرم بند ستند و این مرسوم ولایت ست تاثیر گوید ـ حلوای آشتے حرم و دیر خورده اند ؛ دیدم که سبحه از پی زنار میرود ؛
حلوای نزاکت قسمی از حلوی نفیس تاثیر گوید ـ نزاکت از دہانش پر حلاوت ؛ چنان که نیست حلوای نزاکت
حلاجی کردن حرفہا درشت گفتن خواه بکنایه خواه بصریح۔
حمله گیری ورزشیست که آدم را بہ مشت بر میسارند و این ہر دو از محاوره دانی بتحقیق رسیده۔
حلقوم شکن اسپ صفت دہان اشرف گوید در ہجو اسپی ـ حردن و ہدرگ و حلقوم شکن ؛ بسان اسپ چوبین تختہ گردن ؛
حلوای مرگ حلوای که بعد از مرگ کسی قسمت کنند ظہوری گوید ـ برباد یاد شام و صالا را ؛ خود چو حلوای مرگ دارا ؛
حیف کلمہ عربیست که در وقت دریغ و افسوس بر زبان گذرد و بمعنے دریغ و افسوس نیز آید بلفظ خوردن شاپور طہرانی

گوید ـ تا چشم را بخنجر او آب داده ایم ؛ آبی نخورده ایم که خوردم ہزار حیف ؛ و بمعنی ستم نیز چنانکه دور ... گویند حیف و میل بر کسے زود و بمعنے انتقام نیز الیضا شاپور گوید ـ شاپور رسیها بمن از روزگار رفت ؛ از زندگی بود کشم از روزگار حیف ؛
حیف گرفتن بمعنے انتقام کشیدن رکنای مسیح گوید ـ این چه عدلست و چه انصاف که این چرخ بلند ؛ حیف مظلوم ہمه از مردم ہشیار گرفت ؛
حلال ضد حرام و نیز کنایه از زن که منکوحه بود کلیم گوید ـ نثار کن ہمه اسباب در ره احباب ؛ بجز حلال خود از دوستان دریغ مدار ؛
حنابندان معروف و نیز جشن که در کتخدائی کنند ہنگام حنا بستن عروس الف و نون آن برای نسبت است چنانکه در ابر ریزان سلیم گوید ـ رنگین شود از رنگ خوشش دست نگر ؛ در خانهٔ زین او حنابند النست ؛ و نیز اشرف گوید مصرع چین ہند حنابندان ایران ست پنداری ؛
حیا لفظ عربیست بمعنی شرم بدانکه ہر لفظ فارسی یا عربی که آخر او الف باشد در حالت

اضافت و توصیف یا بعد الف زیادت کنند چنانکه دریای فیض و صحرای قیامت و واو معروف و مجہول ہم ہمین حکم دارد چنانکه در کتب دیگر نوشته ام و این قاعده کلیه است و گاہے بدون این دو حالت مذکوره نیز چنانکه جای و پای و خدای و این مخصوص الفاظ فارسیه است و نظر این دو لفظ دیگر در اشعار حاجی فرید بن حسین سابق ہند شده انشاء الله تعالی نوشته خواہد شد و در الفاظ عربی دیده نشده مگر ملا عبد الرزاق فیاض در حیا لفظ عربی نیز بدین طور آورده چنانکه گوید ـ چین رنج تو برگ گل لاف نیند زنانگی ؛ که در صل بدن تحتانی ست رنگ حنا و بد چلد چره بحیائی ؛ مراد از لفظ بحیائی و حرف ذیل قوافی الفاظ فارسیه واقع شده حکم الفاظ مذکوره این نیز داده لیکن تحقیق اینست که دیگران نیز اینچنین آورده اند و درین شعر فائدهٔ دیگر ست که حذف اسم اشارت است چه مراد این بحیائی بود ان که قطع نظر ست بوضع مضمر و این در مقام تحقیر یا ترحم باشد چنانکه گویند فلان شخص را سلام کردم ہند و بحال من نپرداخت یا نیز گویند فلانی را البیاین زد و تمکین اصلا فرماد نکرد و این بنا بر حمای آنست که نسبت بیدی و نیز دو کس مذکور رسید و مسکین نیست پس احتیاج اشارت نباشد و این فائدهٔ جلیله۔

باب الخاء المعجمة

خاموش از حرف بودن بمعنی خاموش بودن درین صورت عبارت از حروف زائد باشد وحید گوید ـ خاموش ز حرم گرگشتن

شده جایم ❊ چون ریشهٔ نخل ست زبان در ته پایم ❊

خاک دامنگیر گلی که پای مردم دران بند شود و چون خشک شود سخت گردد مخلص کاشی گوید ؎ می توان از خاک دامنگیر راه سیل بست ❊ خاک کوی دست را باید بچشم ترکشید ❊ و نیز سلیم گوید ؎ از طلسم دہر آزادی تجرد می دہد ❊ چادر عریانی ما خاک دامنگیر را ❊ وبہمین سبب کنایه از جای و مکان دلکش نیز ہست۔

خاک فراموشان کنایه از جائیکه از یاد رفته باشد و ازین عالم ست چاه فراموشان و طاق فراموشی میرزا ابوطالب گوید ؎ نیم من داند و صائب بساط آفرینش ❊ که در خاک فراموشان کند دنیا فراموشم ❊

خاره نوعی از سنگ که سخت باشد و نیز نوعی از جامه خواجوی کرمانی گوید ؎ چگونه تاب تجلی عشقت از دل ما ❊ چو تا بند مهر تحمل ہمی کند خاره ❊ اگر مراد معنی دوم بود گفته شود که شاید مثل کتان باشد که از ماه پاره شود چنانکه شہرت دارد خاره از نور آفتاب پاره شود لیکن این مشہور نیست چه سنگ در گرمی آفتاب می ترکد۔

خاصه معروف و معنی طعام خاص امرا و سلاطین میرزا ابوطالب گوید ؎ نیست انعام قدر روزی انعام چند ❊ نشود خاصهٔ حق ماحضر عامی چند ❊ و این شعر در تذکرهٔ نصرآبادی مرقوم ست۔

خاستن حکم صادر شدن حکم و فرمودن امر شانی تکلو گوید ؎ با عشق تو شانی بوجود از عدم آمد ❊ کس را چه کند حکم خداوند چنین خاست ❊

خانه پرور گویند کالای نفیس که در خانه نگاه دارند و بہای گران فروشند ملا تشبیہی گوید ؎ در دجه باده جان ده ای بیخبر ز مستی ❊ یا جنس خانه پرور زرخ دکان نگنجد ❊ مؤلف گوید که لفظ پرور دلالت دارد بر جنس جاندار مثل اسپ و اشتر درین صورت با دکان نسبتی ندارد فافہم۔

خانه رس میوهٔ خام۔

خانه خواه شخصی مقرر باشد در قصبات و قریات که ہرگاه آدم حاکم یا مہمانی وارد شود برای او خانه و دیگر اسباب سرانجام دہد ظہوری گوید ؎ نیست از حال دل ما عشق غافل ❊ دارد آباد خانه خواہش را ❊

خانه سیاه بدبخت و لنجارت رفته و خانه سوخته۔

خانه دار نگاہبان و بمعنی غلام چنانکه از جوہر لفظ ظاہر ست کلیم گوید ؎ ہنوز کله من از متاع بی برگی ❊ چنان پر ست که صد چشم خانه دار منست ❊

خاطر شکستن بمعنی دل شکستن نظری گوید ؎ در عشق بکامی نرسیدم که بسیار ❊ عہد پدر و خاطر فرزند شکستیم ❊

خان و مان بر سر چیزی نہادن صرف کردن خان و مان ست در کار چیزی سلیم گوید ؎ در گلستان محبت عاقبت چون فاخته ❊ بر سر سروی نہادم خان و مان خویش را ❊

خانه بر خروس بار کردن کنایه از خراب کردن خانه و تلف شدن اسباب بالعرف سلیم گوید ؎ بساط عرش بکوی تو گر شود در کار ❊ زمانه خانهٔ خود بر خروس بار کند ❊

خاک شو بواو مجہول کسی که خاک زرگران یا خاک آنہا شوید تا زری و جواہری یا چیزی دیگر از ان پیدا شود سلیم گوید ؎ کلید قفل سعادت ز مونج می باشد ❊ نگین جم طلب از خاک شوی میخانه ❊

خانهٔ قلم و خانهٔ نیشکر مقدار میان دو بند قلم یا نیشکر که بہندی پوری خوانند بواو مجہول اشرف گوید ؎ آشنای من بغیر از معنی بیگانه نیست ❊ جز خیالات غریبم چون قلم در خانه نیست ❊ دوم طغرا گوید ؎ نیشکر جای لبطولی بہر آسایش ننهاد ❊ باوجود آنکه دارد خانها از خود قطار ❊

خانه بردن بضم بای موحده دزدی و سرقت که بسبب آن در خانه ہیچ نماند و بمعنی خانه کردن کمان نیز سعید اشرف گوید ؎ می تراشد مدعی بہر سخن گفتن قلم ❊ می برد دیگر نمیدانم کدامین خانه را ❊ تیر تاثیر گوید

سه از چله حرص گوشه نشین کم نمی شود ؛
گر خانه وز زر و مال و کمان خانه می برد ؛
و نیز وحید گوید سه جز من که بیاد تو گذشتم
ز تو دو عالم ؛ هرگز نبرد از دو طرف خانه
کمانے ؛

خانسامان در هندوستان میر سامان
را گویند و در ولایت ناظر خوانند لیکن
بمعنے صاحب ثروت و سامان در کلام
اساتذه واقع ست شفیعائی اثر گوید سه
ز درد و داغ عجائب تجلی دارم ؛ اثر کشور
عشق تو خانسامانست ؛

خانه دامادی بودن داماد بخانه
پدر عروس وحید گوید سه ز آتش کز شد خانه
داماد آب ؛ عروسیست در خانه شیخ و شاب

خانه زاد بنده زاد چنانچه شهرت ملا ر
یکے از شعرا در منقبت گفته سه بی فرزندی
که خانه زادی دارد ؛ شک نیست که باشد
بجای فرزندی ؛ و نیز بمعنے قدیمی فغانی
گوید سه فغانی زین نظر بازی سیه شد
نامه ات تا کی ؛ خیالات به خط نوخیز و
خال بخانه زاد افتد ؛

خایه گزک بیای تحتانی مفتوح و کاف
فارسی و زای معجمه و کاف جانوری که بجای
ستواران و جانوران چسپد و خون بخورد
و ظاهر عبارت از انست و در بعضے از کتب
بمعنی رتیلاست که عقرب اهوازی باشد
درهمین نصیحت پیوسته شفائی گوید سه
آفت خایه همچو خایه گزک ؛ دشمن تیر بار
چون لک لک ؛ و تیر بار نوعی از بارست
و درینجا کنایه است از قضیب -

خار ترازو خار آهنی که در ترازوی
صرافان و زرگران و جوهریان باشد
برای کمال احتیاط وزن آنچه بدان کشند
ولهذا در هندوستان ترازوی مذکور
را کانٹا خوانند که بمعنے خارست طغرا گوید
سه گل ٹیکه بر طاق ابروی او ؛ بود خار
مسکین ترازوی او ؛ ٹیکه بتای هندی
بیار سیده و فتح کاف تازی زیورست که
بالای ابرو بصمغ چسپانند -

خاموش بمعنے خاموشی علی رضا گوید
چنانچه در تذکره نصیرآبادی آورده سه
یا رخ منما که تو فراموش کنند ؛ یا لب
بکشا که جمله خاموش کنند ؛ و این نه از ان
جهت ست که خاموش مخفف خاموشی ست
بلکه خاموش بهر دو معنی آمده و چون بمعنے سکو
بسیار که مستعمل ست یای مصدری زیاده
کرده خاموشی نیز گویند و ازین عالمست
لفظ مهمان که بمعنی ضیافت و ضیف هر دو
آمده بود حالا بسیار کم بلکه گویا نیست یای
مصدری اضافه کرده مهمانی خوانند و
دلیل دیگر برای بمعنے مصدری توافق
لسانین ست چه در اصل هندی مهان
بمعنی توقیر و تعظیم ست و نیز فراموشی کردن باشد
از تو درین بیت بمعنی فراموشی کردن و
ازین عالم میانجی که بمعنے میانجی گری و
صاحب این عمل هر دو آمده چنانچه در
لغات قدیمه نوشته شد -

خانه بر دوش مفلس پریشان گرد
خانه دوش بحذف بر نیز بهمین معنی رکنای
مسیح گوید سه بر دوش نیست خانه که
دوش ست خانه ام ؛ سامان خانه باش من
خانه دوش را ؛ لیکن معلوم نیست که
این ترتیب اصلی ست یا صناعی -

خانه پر کله اش جست بمعنی آنکه
خیلے ترسید و ترجمه این بهمین معنی درین
مقام در هندوستان نیز رواج دارد چنانکه
گویند خالی تپال چڑھ گئی لیکن عبارت
هندی در عالم خود خطاست چرا که چڑھ
گئی بمعنے بلند شدن است و می خواهد که تپال
باشد که عبارت ست از دماغ و اگر تپال
بود که عبارت ست از تحت الثری گر گئی
بود که بمعنے فرو افتادن باشد لیکن چه توان
کرد که غلط شهرت گرفته و هیچکس جویاے
تحقیق زبان خود نیست و بعد تنقیح بسیار
معلوم شد که این عبارت ظاهرا چنین بود
که تپالو چڑھ گئی و تپالو بزبان پنجابی و
هندوستانی خایه را گویند درین صورت
صحیح باشد نهایتش چون اهل زبان بمعنے
تپالو نمی دانند خایه را بدان منضم کرده تپالو
را تپال گویند و در غلط می افتند -

خایه گذاشتن بتحتانی و بعضے تخم نهادن

نیز آوردہ اند بمعنے کمال ترسیدن چنانچہ در
مقام اظہار جبن ونامردی گویند روزے
کہ جنگ واقع شود۔

ہزار تخم گذاری وخایہ نہادن
نیز بمعنے مذکور اشرف سعید گوید سہ روز عید
ست دستان در تخم بازی مہربان ؛ اے
دل بتیاب آخر خایۂ خوابے گذاشت ؛
لیکن مؤلف گوید کہ درین است معنی
نہادن مذکور چندان چسپان نیست وسند
نہادن سلیم گوید سہ ہمچو مرغے کہ ہرزہ گرد
افتاد ؛ نیست جای کہ خایۂ نہ نہاد ؛ کذا
قیل لکن درین بیت معنی مذکور چندان
مربوط نیست۔

خاک کان مومیائی وسرب
یہ چیز لیست مثل خاک کہ از کان مومیائی و
سرب بر می آید ونہایت بدبو باشد اشرف
در ہجو شخصی گوید سہ خاک کان مومیائی
وسرب ؛ بوئے آروغ واشلاو ترب ؛

خاک فیروزہ آنچہ از کان درست و
بزرگ برآید وتگین انگشتر وغیرہ سازند و
آنچہ ریزہ ریزہ آید آنرا خاک گویند طغرا گوید سہ خاک
چون خاک فیروزہ درآمد بنظر ؛ بسکہ گردید
زمین سبز چو فیروزہ نگین ؛

خانہ روشن کردن کنایہ از نزع و
حالت جان دادن وحید گوید سہ اعتمادی
نیست بر عمر تو چون نور چراغ ؛ خانہ روشن
میکند انیست دستور چراغ ؛

خاک ندا زانداختن خاک تا چیزی گم
رفتہ را دزدوران پنہان بیند از دور سوال
نشود واین رسم در ہندوستان نیز رواج
دارد طغرا گوید سہ خاک ہر طرف از
تودۂ افلاک انداز ؛ نشود یافتہ آن
گم شدہ بے خاک انداز ؛

خبر معروف وفارسیان بمعنے خبردار نیز
آرند جلال اسیر گوید سہ بیہوشی شراب بہ نگاہت
نیافتم ؛ وقتی خبر شدم کہ دل از کار رفتہ
بود ؛ واگر گویند خبر شدم بمعنے مرا خبر شدہ
است گویم این قسم ترکیبات در کلام قدما
ہر گاہ آمدہ باشد مناسب متاخرین نباشد
خصوصاً میرزا جلال اسیر کہ خوش خاطرے
تر در نگین گوتر از ہمہ متاخران ست
چنانکہ بر متتبع پوشیدہ نیست۔

خبر کسے گرفتن بفتح معروف وبمعنے
عمل شنیع کردن باکسے نیز وچون با حرف
از مستعمل شود این معنے منظور نباشد
طغرا گوید سہ ماگشتہ ام بے پا وسر از زمین
نمیگیر و خبر ؛ آن بت کہ پیشم بہر زر نا خواند
بسیار آمد ؛ واین اصطلاح لوطیان ولایت
ست وبسبب شہرت در ایران اول
گرفتن برین معنی مستعمل شد بمعنے اصل نیز
در استعمالات اہل کمال می آید وحید
گوید سہ دہشت زدگی بین کہ بریدند سرم
را ؛ جانان نتوانست گرفتن خبرم را ؛

خدا خدا کردن پناہ بخدا بردن
طغرا گوید سہ خدا خدا کنم از کثرت تبان
شب روز ؛ کہ درمیان نشود گم زرہ
خدا وانتے ؛ دیگے از شعرای عہد ما
خدا خدا کردن بمعنے بسیار ذکر کردن خدا
آوردہ تعالیٰ شانہ،

خدا گیر کسیکہ ببلای آسمانی مبتلا شود
ومعذب گردد تاثیر گوید سہ معنے بیان
بخویش در فیض بستہ اند وزود چو گوش
آب خدا گیر مے شود ؛

خردہ کاری بضم ریزہ کاری کہ استادان
خاتم بند از عاج واستخوان ودیگر حیوانات
بر صندوق وخانۂ آئینہ ودستۂ کارد و
امثال آن نمایند سعید اشرف گوید سہ
کردہ در پہلوی من جا تیغ مینا رنگ او ؛
خردہ کاری مے کند انا استخوان آئینہ
را ؛

خراطہ بطای مطبقہ لفظ عربیست بمعنے
تراشندۂ چوب مطلقاً وبمعنے شخصیکہ چوب
را تراشیدہ چیزہا سازد ومشہور وبدین معنے
خراد بدال نیز آمدہ ظہوری گوید در رسالۂ
خان خلیل سہ مرز راز استقامتش
خراد ؛ رندہ کردہ است کجروی زنہار ؛
وچون در عربی نشانی از دنیست وہیچ
کتاب مثل قاموس وصراح گواہی بر وجود
آن نمی دہد از مثل ظہوری جای تعجب ست
وشاید فارسیان بسبب آنکہ طا در محاورۂ
ایشان نیست بدال بدل کردہ اند لیکن

این بسیار ضعیف ست۔

خر خود را دراز بستن کنایہ از عرض تجمل و اظہار شان و بفراغ بال گذران کردن اشرف گوید ؎ باہل میکدہ زاہد کند نواخوانی ؛ دراز بستہ چو طنبور خوش خر خود را ؛

خردہ فروش کسیکہ شیشہ و شانہ و خر مہرہ وغیرہ فروشد و در ہندوستان بساطی گویند شفائی گوید ؎ آن خردہ فروش است کہ بر روی بساط ؛ از چشم دو مہرۂ عجائب دارد ؛ وحید گوید در تعریف او ؎ ز خردہ فروشم دل ماسوخت ؛ کہ غم خوردہ شد چون بہیچش فروخت ؛ ز ہر جنس بینی درانجا ہجوم ؛ بترتیب شایان چو دردل ہجوم ؛ مزین شدہ ہمچو حسن بتان ؛ ز آئینہ و شانہ و سرمہ دان۔

خردہ قلم ریزہ کہ از تراشیدن قلم افتد تاثیر گوید ؎ ز بہشت از گل نرگس زند بگلشن دم ؛ بزیر خاک کنندش چو خردہ ہای قلم۔

خردہ مطلق زر کم از زر کہ از مبادلۂ زر دیگر کہ بہتر از آن باشد تکمیل کنند و بمعنی ریزہ پر چنانکہ خردہ قلم اشرف گوید ؎ ز جام ساز سبوی شراب را خردہ ؛ کنون کہ ابر کند سیم آب را خردہ ؛

خرخ ہست دلو آمدن بجیم تازی برابر آمدن موافق تیر کنایہ

مسیح گوید ؎ پلاس او مگر از کہکشان بہ بمیودیم ؛ برای خرجہ با خرخ ہست دلو دآمد ؛ و این اصطلاح ظاہر از خیاط خانہ است۔

خرخ راہ شدن کنایہ از ماندن در راہ بسبب شدائد سفر و این از اہل زبان بتحقیق پیوستہ۔

خرس کن زمینی کہ خرس آنرا کندہ برای بودن خود ساختہ باشد و این نیز از محاورہ دانان بتحقیق پیوستہ۔

خرابات در مستعملات اہل زبان محل فروختن شراب و جای باختن قمار و دیگر مفاسد مستعمل است چنانکہ اشعار اکابر و محاورہ گواہ ست و ازین بیت خواجوی کرمانی ؎ تا بدو شمع ز خرابات بمیخانہ برند ؛ بسوی رندان در میکدہ پیغام دہید ؛ مغایرت کلی معلوم میشود و درین صورت آنچہ بعضے گفتہ اند کہ خرابات اعم ست از میخانہ فائدہ نمی کند یعنی مستقیم نمی شود و بہر حال این بیت محل بسیار تردد بلکہ جای حیرت ست فتامل۔

خرت بخند این عبارت در مقامی گویند کہ کسی را ہیچکس نپرسد و مبالات و اعتنا بشان او نداشتہ باشد تاثیر گوید ؎ غیرت درین چمن مگر از آدمیت ست ؛ ہرگز کسے نگفت بزاہد خرت بخند ؛

خزانہ تفنگ جای از تفنگ کہ باروت

دران باشد و بہندی کوٹھی گویند سلیم گوید ؎ تا کے بخزانہ ام دہی وعدۂ زر ؛ آتش بخزانۂ تو افتد چو تفنگ ؛ و نیز شیدا آئے ہندی گوید مصرع یاری و مہرہ داری و صاحب خزانہ ؛

خس شیشہ شیشۂ معجری خسے کہ در سیدے گذارند و شیشہ ہا دران نہند تا باہم خوردہ نشکنند طغرا گوید ؎ خس شیشہ ات گر مصلا شدی ؛ ثواب نمازت دوبالا شدے ؛

خسخانہ بسین مہملہ خانہ کہ از خس سازند و در تابستان آب را بران پاشند و این در ہندوستان متعارف ست سالق معلوم بود کہ فارسی ہندوستان است چہ در ایران خیشخانہ موسوم ست و خیش نوعی از کتان ست و حالا ظاہر شدہ کہ در ایران نیز ہست فصیحی ہروی گوید ؎ آسمان خسخانۂ خود گیر کہ سوخت ؛ آتش نالہ کاشانۂ شکیبائی را ؛

خشک بند نوعی از علاج زخم کہ مقابل تر بند ست اول علاج ست بدون مرہم سلیم گوید ؎ ابر بہار بست سر چشمۂ آب را ؛ زخمے کہ داشت جوی چمن خشک بند شد ؛ درین بیت اطلاق خشک بند بر زخم کردہ بنا بر مجاز۔

خشک معروف و مجازاً بمعنے تنہا کہ از وہیچ فائدہ نرسد سلیم گوید ؎ آدمیم

بسختہ زمیخانہ جام خشک ٭ دریابمن مدام
فرستید جام خشک ٭
خشت مال بمیم کسیکہ خشت سازد وحید
در تعریف او گوید ؎ چو قالب یک مشت
گل خشت مال ٭ دل من مرا لیست از قیل و
قال ٭ و در قدیم خشت زن میگفتند شیخ
سعدی رح فرماید ؎ غلام آبکش باید و خشت
زن ٭ بود بندہ نازنین مشت زن ٭
خشت باد باوزن کلان کہ بہ حلقہای شقف
وغیرہ آویزند و این در ولایت و ہندوستان
مرسوم ست وبعضے گویند بعربی بیرو ندا
مروجہ گویند و این از اہل زبان بتحقیق
پیوستہ۔
خشت قمار خشتے کہ بران کعبتین یا نجل
اندازند و در ہندوستان آنرا بت گویند
وحید در تعریف خم گوید ؎ ببازند عشاق
صبر و قرار ٭ بخشت مر خم چو خشت قمار ٭
خصل بفتح و سکون دوم ولام آنچہ بر سر
داؤ گذارند طغرا گوید ؎ بسان در
نرد عشق او ببازم خصل ایمان را ٭ بے
نقشے دو شش گر نیزنم یک خال مے آید ٭
خصل خواندن گفتن چیزے
در باختن قمار بود کہ بر سر داؤ قبول کنند
سالک قزوینی گوید ؎ زمالغیر خجالت چہ
می تواند برد ٭ حریف حرفہ کہ جز فصل
کم نمی خواند ٭
خصمانہ سہ معنی دارد اول بمعنی غیور و
پرداخت احوال و این ظاہرا از عالم بمعنی
شفقت باشد کہ در اصل ترس ست درین
صورت خصمانہ بمعنی تربیت خواہد بود کہ لطیف
دشمن بر احوال شخص نظر کردہ او را تربیت
کنند پس معنے الطاف و مہربانی مجاز باشد
لیکن آن در اشعار استادان دیدہ نمیشود
دوم بمعنی مانند دشمن و این محتاج سند
نیست سوم حریف شفائی گوید ؎ چارہ
از شیشۂ ما صرفہ شفائی نبرد ٭ غالب آن
پیشہ کہ خصمانہ بما افتادست و نیز میر نجات
در گل کشتی گوید ؎ نیست ہمزور تو خصما
ات از من بشنو ٭ میرود ہر دو درین معرکہ
گفت و شنود ٭ ایضاً ؎ نیست در معرکہ
کشتی مردانہ تو ٭ جستن از دست تو بالقوۃ
خصمانۂ تو ٭ ایضاً ؎ دہن تنگ تو خصمانہ
گلبرگ ترست ٭ دہنت نام خدا بند زبنگ
شکرست ٭ بدانکہ الف و نون خصمانہ
برای نسبت ست یعنی مانند خصم کہ حریف
باشد و در ہندوستان کہ شوہر را خصم
گویند بمعنی لغط ست کہ تصرف در ان
کردہ اند چہ درینجا بمعنی حریف بے تکلف
متحقق میشود۔
خطاب بمعنی اظہار رنجش و بد ماغی چنانکہ
اکثر عتاب و خطاب باہم گویند و گاہی تنہا
خطاب بمعنی مذکور نیز آمدہ فغانی گوید ؎
دادم از غنچہ لعل تو خطابی کہ مپرس ٭
لطف و قہری کہ نگو ناز و عتابی کہ مپرس ٭
خط حصار دائرہ و منڈل کہ عزائم
خوانان گرد خود یا دیگری کشند و اغلب
استعمال او با لفظ ہند یا بند و باشد زیرا
کہ این عمل در اصل از عزائم خوانان ہند
ست سلیم گوید ؎ چہ سادگی کہ خال
تو آخر کار ٭ بگرد خویش چو ہندو خط حصار
کشید ٭
خط پای کلاغ خطے کہ بد نوشتہ باشند
تاثیر گوید ؎ داد از خط شکستہ انتعاشی
طبع او ٭ زشت تر باشد شکستہ چون شود
پای کلاغ ٭ و ازین بیت مستفاد میشود
کہ خط پای کلاغ ترکیب توصیفی ست نہ
اضافی۔
خط کشی بفتح کاف تازی و شین معجمہ
باصطلاح معماران کشیدن خطوط ست
بر اطراف طاق ہای عمارت از جہت
خوشنمائی چنانکہ در ہندوستان نیز مرسوم
ست تاثیر گوید ؎ در جوانی دیدہ ام شد
جلوہ گاہ فلو خطان ٭ خط کشی پیش از سفید
کردہ ام این خانہ را ٭
خط مطلق معروف ست و بمجاز سبزۂ نو رستہ
معشوق بلکہ غیر معشوق نیز و بمعنے مکتوب
و کتابت نیز اشرف سعید گوید ؎ با بالقدر
خوردن آبی وفا نکرد ٭ گوئی کہ تو بہ نامۂ ما
خط کوفی ست ٭ و نیز مولوی جامی رح گوید
؎ بستہ بر لب خط تازہ بہ میڈ بہ تازگی
خط آیندگان باغ رسید ٭ و نیز حکیم

شفائی گوید ؎ مکتوب من کہ باز پس آری
چہ پیری ؛ قاصد برد ز جانب جانان بیار
خط ؛ شو قم بغایت ست شفائی کہ اضطراب
ہر دم بسوی یار فرستد ہزار خط ؛ بعضے از
کم متتبعان زمانہ ملرا درین معنی انکار ست
و آن خطاست ۔

خط سیاہ خط سبز نو رستہ معشوق
اگرچہ سبز خط شہرت دارد تاثیر گوید ؎
عرستہ زان رخ گلگون خط سیاہ ہنوز ؛
نخوردہ خسرو حشمت غم سیاہ ہنوز ؛

خط دیوانے خط شکستہ بیجدار کہ در
دفاتر ایران نویسند و ہمان رواج دارد
تاثیر گوید ؎ ز بس اندر چمن برہم شد از
افسوس گیسویت ؛ خط سنبل سراپا خط دیوانے
ست پنداری ؛ مؤلف گوید درین بیت
بجائے خط سنبل خط ریحان مناسب ست
وگرنہ برگ سنبل باید وحید گوید ؎ ز پیچ و
آب نگہ وصف خط جانان را ؛ درین بیاض
نوشتم بخط دیوانی ؛

خط بفلان چیز دادن اقرار
کردن بہ کمال آنچیز وحید گوید در تعریف
خمار جنس ؎ اگر نقش از رنگ اگر سادہ آید ؛
ہمہ غلط بحوش خطیش دادہ آید ؛

خطبۂ آدم خطبہ است از خطبہ ہای
کتاب نہج البلاغت اثر گوید ؎ گرمی طلب
را ہمی بینی سخن رسن واشو ؛ خطبۂ آدم بود
نظم دلارائے سخن ؛

خط پاکی نوشتہ کہ در ہندوستان آنرا
فارغ خطے گویند وحید در تعریف حمام گوید
؎ دلش بود ز آلودگان در شگفت ؛ ز آلودگان
خط پاکی گرفت ؛

خطا زدن بمعنے خطا کردن وحید در
تعریف دقاق گوید ؎ چو بینی زد خورد
دلدار را چنین بوس آن طفل نوکار را ؛
کہ ہرگز ز طفلے خطا ی نزد ؛ بجز بیشۂ دل
بجای نزد ؛

خفتن معروف و نیز آلودہ و آغشتہ و
آغشتہ شدن چنانکہ کباب در نمک خوابیدہ
است وحید گوید ؎ ز ناز آن شوخ چون
سوی دلم آشفتہ مے بیند ؛ بخون ناب
دلم تیر نگہ را خفتہ می بیند ؛ و نیز بمعنی
بستن شیر کہ حجرات واست گردد چنانکہ
در بعضے از کتب مرقوم ست ۔

خلوت با صفا نام جائیست در
لواحے تبریز تاثیر در صفت آن گوید ؎
نقشے کہ بدعا نشستہ ؛ در خلوت باصفا
نشستہ ؛

خلہ جانی بفتح اول و دوم و جیم کشیدہ
والف و نون بیارسیدہ لقب پہلوانان
کہ ہمہ نام داشت میرنجات در تعریف
کہنہ سوار گوید ؎ پیر گردید ہمان عزم
جوانی دارد ؛ غلبہا نہا کہ بدل از خلہ جانی
دارد ؛

خم بالضم معروف و نیز کمیز التو زاری اوکشان
راو آن مثل سبوی بود کہ جامہ باران
انداختہ آلوکشند و در ہندوستان سبوی
کلان باشد و آن بکار آب نیز آید وحید
در تعریف آلوکش گوید ؎ خمش داشت
در سر خیال فساد ؛ آلوکش از ان دست
بر دل نہاد ۔ ؛

خم تنگی بضم اول و سکون میم و فتح یاو
بضم فوقانی باختلاف لہجہ و ضم نون و
کاف تازی بیارسیدہ تنگ حوصلگی
وحید گوید ؎ ای محتسب سنگدل این
خم تنگی چیست ؛ شرمندہ شوائی بیخبر از
روح فلاطون ؛ شاید کہ خم شکنی نشین
معجمہ باشد و خم تنگی تحریف این و نیز از بیا
شعر کمال خجندی بمعنی محتسب مستفاد
میگردد ؎ مزن ای خم شکن بر صوفیان
سنگش کہ زیر خرقہ ات پیمانہ ہست ؛
و اگر بمعنے حقیقی درین بیت گفتہ شود بیت
بامزہ لوطی مے شود کما فہم ۔

خموشی مخفف خاموشی و اطلاق
آن بر آتش و شمع اگرچہ در اصل مجاز
است لیکن مشہور ست بمعنی از گریہ باز
ماندن نیز آمدہ لیکن اگر چون گریہ بانوحہ
و زارے باشد این نیز مجاز باشد چنانکہ
سلیم گوید ؎ چون شمع سلیم اشک فشانی
از از گل آید ؛ مشکل کہ بغسانہ توان کرد خموش

خمیرہ صندل بدون اضافت دوا
معروف بدانکہ لفظے کہ در آخر آن ہائے مختفے

باشد حقیقتہ چنانکہ در الفاظ فارسیہ مثل خانہ
وشانہ وخواہ مجازی چنانکہ ہای کہ در آخر
الفاظ عربیہ باشد مثل غمیشہ قد مافکل مخافت
آن بلا شبہ جائز داشتہ اند چنانکہ بر متتبع پوشیدہ
نیست وبعضے متاخرین نیز جائز داشتہ اند
در بعض الفاظ تاثیر گویدسه بہ بین جانست
آن حور بہشتی ٭ خمیرہ صندل از شیرین
سرشتی ٭
خمیازۂ چیزی کشیدن مشتاق
آن چیز شدن وتمنای آن داشتن اشرف
گویدسه زاہد بیا بباغ اگر می نمی کشی و
خمیازۂ برآب ملف میتوان کشید ٭
خندۂ شام بعضے گویند عبارت از
نمودار شدن شام زلالی در تعریف شب
گویدسه چنان از تیرگی گم کردہ ام ٭ کہ
صبحش خندۂ شام عدم زد ٭ مؤلف گوید
خندۂ شام بسیار گوش نا آشنا است ہر چند
از خیالات ملا زلالی ازینہا مستبعد نیست
اگر نظر بہ نمودار شدن ستارہا صحیح میشود
لیکن نسخۂ صحیح چنین ست **مصرع** کہ صبحش
خندہ بر شام عدم زد ٭ معنی فہم میداند
درین صورت مبالغہ تیرگی شب ہم بسیار
میشود بہر حال لغت دانی بکار نمی آید
سخن فہمی میباید۔
خندیدن بر فلان چیز معروف
ست ودر مقام نفرین ودشنام نیز آمدہ
وحید گویدسه اگر عاشق از باغ گل چیدہ

باشد ٭ بباغ دل خویش خندیدہ باشد
ونیز در محاورہ آمدہ کہ فلان شخص بریجائے
زن خود می خندد۔
خندان معروف وکنایہ از تیغ دندانہ
دار وحید گویدسه شادی پیران خم
گردیدہ قامت بدنماست ٭ قیمت شمشیر
کم گردد چو خندان میشود ٭
خواب صیاد مکر صیاد کہ خود خوابیدہ
صید را غافل سازد سلیم گویدسه پس از
مردن مگر بر خاک من افتد گذر او را ٭
مرا مصلحت در مرگ خود چون خواب
صیادست ٭
خوش باشد جملہ الیت خبریہ کہ بمعنی
الشائیہ آید یعنی بیا کہ امرست از آمدن
سلیم گویدسه محتسب چون بدر میکدہ
آید گوید ٭ پیر میخانہ کہ خوش باشد اگر جا
باشد ٭ ونیز یکی از شعرا گویدسه مست
نازی وسر خانۂ خرابی داری ٭ از سر کوچۂ
ما می گذری خوش باشد ٭
خواب بچراغ گفتن آنست
کہ چون خواب وحشے وپریشان ببینند
آنوقت بیدار شود۔ خواب مذکور را
پیش چراغ نقل کنند گویند کہ این عمل
از اثر بدی خواب مذکور محفوظ دارد تاثیر
گویدسه گل را بہ پیش حدیث روی تو گفتم ٭
مانند کسے کہ خواب گوید بچراغ ٭
خود را گم کردن فراموش نمودن

مرتبۂ خود ست وگذاشتن قدم ست زیادہ از
حد خود اشرف گویدسه از کر بند مرصع شد
میان او نہان ٭ ہر کرا بد دولتی خود را
چرا گم میکنید ٭
خون شیرین داشتن از کمال
بالذت بودن وحدت فی گویدسه خون
شیرینست وحدت را خدا آسان کند ٭ باز
مشکل شدہ یا تیغ نازش خو گرفت۔
خوبہا جمع خوب کہ خوبان نیز گویند و
بمعنی بسیار خوب نیز ابراہیم ادہم درہجو خواجہ
اسلام نامی گویدسه برخیزد وخوبہا بجا آید ٭
بردار : ہوا خیش نماید ٭
خوردن زخم وخنجر معروف اول
معروف ست دوم تاثیر گویدسه مانند خود چو
شعلۂ شمع نے غیرتش ٭ کس خنجر کشیدہ ما لا نخورد
است ٭ مخفی نماند کہ درین بیت بیان لفظ
ما کہ جمع ست لفظ تند خو مفرد واقع شدہ و
آنچہ در موارد کلام دیدہ شدہ جمع میباشد
چنانکہ حافظ فرماید **مصرع** ما مریدان
رو بسوی کعبہ چرا آریم چون ٭ واین خالی
از غرابت نیست ٭
خون فلانی بسرخ تر از
خون فلانی نیست یعنی این عویشا
تر از ان نیست وبرین قیاس خاکش از
خون فلانے بہتر واین در حالت تفضیل و
اول در حالت مساوات مستعمل باشد دوم
از اہل زبان بتحقیق رسیدہ اول سلیم گوید

ے ہمرہ نامہ فرستم دل خود را سویش ؛ خون
او سرخ ترا ز خون کبوتر خود نیست ؛

خود و خویش مکرر نوشتہ شدہ کاول ضمیر مرفوع یعنی مبتدا واقع میشود بخلاف دوم و این درکلام قدما یافتہ نشدہ و درکلام بعضے از متاخرانست کہ خویش نیز ضمیر مرفوع واقع گشتہ و خالی از نازکی نیست شفائی گوید ے خویش بستم بر سر زلفی دل ناچیز را ؛ کردم این تلبیسہ را باز در کار کسے ؛ و نیز ملا طغرا گوید ے من نامہ راز باد صبا پیش مے برم ؛ قاصد اگر بہم نرسد خویش مے برم ؛

خود را مخفف خود رائی میتواند کہ فارسی حرف باشد و لفظ را بمعنی برای باشد چنانکہ بعضے اساتذہ گویند **مصرع** انصاف نیست اینہمہ بودن برای خویش ؛ و خود و خویش از یک عالم ست نیز راقم میلے گوید ے نوگرفتاری براہ امروز گویا دیدہ است ؛ از انکہ دیر و زاین قدر مستغنی و خود را نبود ؛ ہذا نہایت التحقیق ؛

خودکشی جہد بلیغ در امری و در کاری و سند این درکرم کشی بیاید۔

خود حسابیے شناختن حال و ترتبہ خود تاثیر گوید ے چنان کشیدہ ملامت ز قدردانی خویش ؛ کہ خود حسابی تاثیر خود دلیل شدی ؛

خون کشیدن و خون کم کردن قصد نمودن اول معروف ست طغرا گوید ے بینائی می چو گشت تہی دست از و بمدار ؛ آسودگی مزور بود خون کشیدہ را ؛

دوم وحید گوید ے مستحق راز ین بخیلان چشم احسان داشتن ؛ ہمچو خون کم کردن فصاد از روئین تن ست ؛ فقیر آرزو گوید کہ اگر بجاے لفظ احسان ریزش درین شعر باشد نہایت مناسب ست۔

خواجہ مروارید ہندوی بود و صفاہان کو کناری رشیمی کہ بکمال پریشانی زندگانی مے کرد اشرف در ہجو گوید ے **مصرع** بے قلیان خواجہ مروارید ؛

خون بجبین مالیدن از سیتک دادخواہان خون شخصی قتیل را بر جبین مالیدہ پیش حاکم میروند و داد میخواہند تجلی لاہجی در تذکرۂ خیر آبادی منقول ست ے نماندا ست گریۂ بسیار در دل آنقدر خونم ؛ کہ گر خواہم برسم دادخواہان بر جبین مالم ؛

خواص مقابل عوام و بعضے گویند فارسیان در محل مفرد استعمال کنند بمعنے خدمتگار و بہمین معنی در ہندی مستعمل ست عرفی گوید **ع** آبدارت ابر نیسان و خواصت آفتاب مؤلف گوید اگر اینست سند استعمال فارسیان پس غلط ست چرا کہ این لفظ مستعمل از ہندوستان ست چنانکہ رواج دارد عرفی درین بیت الفاظ مستعملہ دربار سلاطین و امرای ہندوستان آوردہ اگر سند مستعمل ہندوستانست پس برای اول سند باشد

خواجہ معروف در توران داخل القاب سادات است و بمعنی غلام خصی نیز استعمال یافتہ اگرچہ مشہور برانمعنی خواجہ سرای ست اشرف تعریف سوداگر گوید ے ز خیل خواجہ چندان در رکابش ؛ کہ آید خواجہ سوداگر خطابش ؛ و در ہندوستان بنا بر مناسبت معنوی از جہت تمیز الف خواجہ کہ القاب عزیزان باشد حذف کردہ خوجہ نویسند و خوانند۔

خنجر خوش غلاف تیغ را امثال آن کہ خود بخود از نیام برآید طغرا گوید ے ز خوش غلافی تیغ تو چرخ میداند ؛ کہ میشود سگ مردم دوبارہ ہمچو خیار ؛

خواب بر وشتن از چشم بمعنے بیدار کردن وحید گوید ے شب ہجران تو چون این دل بیتاب بردارد ؛ ز چشم صورت محمل فغانش خواب بردارد ؛

خوردن کسے بر کسے ملاقات نمودن طغرا در ہجو سلیم گوید ے نظم شیدا گشتہ تاراج سلیم ؛ طرفہ دزدی خورد بر دزدی دگر ؛

خون شدن ہلاک شدن و کشتہ گردیدن وحید گوید ے خون شد نگہ از حسرت روی تو بچشم ؛ چون مرغ گرفتار کہ در دام بمیرد ؛

خواجگی تنخواہ کردن طلب کردن شفیعائی اثر گوید ے چو زر بقرض دہی خواجگی مکن تنخواہ ؛ بقرض دار میاموز مداوائی کرا ؛

خواندن مضمون بیان کردن معنے

وحید گوید ؎ ای مخطط حکم قتل آورده سر
راانجوان اول سرا گرمے سیری مضمون این خط
راانجوان۔

خون از طرف دامن شستن شستن طرف دامن از خون وحید گوید
؎ ز طرف دامن خود خونم اینکه مے شوئی ؛
زدست باست کرد ورش کسی چه میگوئی ؛

خیال بنگ توہم وخیالی که از خوردن بنگ آدمی را پیدا شود تاثیر گوید ؎ با
لعل می پرست تو باشد خیال بنگ ؛
ہر جا حدیث شکر به بنگاله میرود ؛

خیرے وخیر ہر دو بیای مجہول گلہای معروف چنانکه در کتب لغت قدیم مسطور
لیکن درین دو بیت طغرا بفتح معلوم
مے شود ؎ در کف خیرے زدیدم چون
نقش بر دیوار ماند ؛ گشته آخر از گل
خیری خود شرمسار ؛ و نیز او گوید
؎ گل خیرے ز شرارت بسرم چون
نرود ؛ کز خیریت تو و تو نموده باشیم

✤ ✤ ✤
✤ ✤
✤
✤ ✤
✤

باب الدال المہملۃ

داغ گاه جائیست که اکثر اہل حرفه
یا پہلوانان از انجا تمشور عمل خود حاصل
کنند فقیر در ایران از عالم چبوتره ہندوستان
واین محاوره از اہل زبان بتحقیق پیوسته

دامن بالا زدن و دامن برمیان محکم کردن بر بستن
دامن بر کمر و بند کردن آن در بند کمر بعزم
سواری یا کاری دیگر سلیم گوید ؎ در رکاب
آن سواری چست می خواہد رود ؛ سرو
دامن در ره از بہر چه بالا میزند ؛ وحشی گوید
؎ مدعی خوش کرد محکم برمیان دامان سعی
قوتش باد اگر گیرد سخت دامان ترا ؛

داو اول بواو اصطلاح قماربازان
مرتبه اول ست۔

دانه کردن جدا کردن و پریشان نمودن
واین ہر دو از محاوره دانان بتحقیق رسیده

دائره کشیدن آن باشد که سائلے
یا غیری برای سائل کاغذی مدور نویسد
یا شکل دائره کشد و بنام ہر یکے چیزی
بنویسد یا بنویسانند بہندی آنرا چنده
گویند واین ترجمه دائره است سلیم گوید
؎ در بزم زمانه لی توانیم اے کاش ؛
مطرب برای من کشیده دائره ؛

دانه سمور پوست سمور اشرف گوید ؎
بجامه تن ندید حسن پر غرور او را ؛ که دام
زلف بود دانه سمور او را ؛

دارو دسته بواو عطف و بفتح دال مہمله
و بسکون سین بے نقطه و فوقانی مفتوح
قوم و قبیله اشرف گوید ؎ میخانه مرا بیست
که یک جرعه از آن ؛ منصور و دارو دسته
او در کفایت ست۔

دارو کشیدن نوا کشیدن واین لفظ
در ایران بسیار رواج دارد اشرف
گوید ؎ مستی بود دیگرش نرم وصاف ؛
که از میکشے کرده دارو کشی ؛ و لطف دیگر
ست که دارو در ہندوستان شراب را
گویند درین تقدیر بحساب اہل ہند این
شعر با مزه تر خواہد بود منظور شاعر نیز ہمین
ست و نیز دارد بمعنی باروت تفنگ باشد
و در ہندوستان نیز او را دارو گویند وحید
در تعریف تفنگ گوید ؎ نماید حکیم مسیحا
مزاج ؛ ز دارو دہی رود دشمنان را علاج

داه عرب کنیز مردم عرب و چون
معیشت این مردم تنگ باشد لہذا اینہا
بسیار پریشان احوال باشند و لہذا در فارسی پریشانی
و خرابی داده عرب مثل گشته طغرا گوید ؎ خورده صد بر زمین از
اختر داده عرب ؛ در مقام روز طالع
کوکب مرد دغا ؛ و نیز در ہجو شیخ محمد خاتون

عرب گفتہ ؛ نیست خاتون عرب نیست کہ داد عرب ست ؛

داغ پنجہ بفتح پای فارسی وسکون نون نوعی از داغ کہ بر کفل اسپان کنند وظاہرا داغ مذکور مخصوص اسپان سلاطین صفویہ بود اغلبکہ اشارت باشد پنجتن پاک علیہما السلام وحید در تعریف اسپ اشتباہ عباس ثانی گوید ؎ گمان کرد آنکہ داغ پنجہ اش دید کہ بر برجی ز طرف کرہ خورشید ؛

داغ بر روی تیغ نہادن آثار دادن شخصیکہ باو از صاحب این عمل متاذی شود واین از محاورہ بہ تحقیق پیوستہ ؛

دامن پہلو دار دامن فراخ کہ عالی ازان فائدہ مند گردد ودر ظاہر نمود فارغ بنظر آیند ملا رفیعی کہ از شعرای قرار داده ایرا است گوید ؎ دامن دولت حسن تو چہ پہلو دارست ؛ کمرتا بند قبا از تو فراغت دارد

دامن جمع کردن دامن چیدن معروف دوم مشہور ست اول وحید گوید ؎ دامن خود را بہ رنگ داہہای زاہدان ؛ جمع از دنیا برای صید مردم کردہ اند ؛

در گریبان انداختن طفلے را بفرزندی برداشتن طفلے را وحید گوید ؎ زدل زاینده طفل اشک چشم از خویش میداند ؛ چو فرزندی کہ اندازند مردم در گریبانش ؛

دامن چاک زن ومردی کہ در طفلے تعین وتقرر نکاح ایستادہ شدہ باشد چہ در ولایت مرسوم است کہ این قسم مقرر دامن ہر دو را چاک میسازند واین علامت عمل مذکور ست این معنی از ثقہ بہ ثبوت رسیدہ ؛

دریای شتر افگندن کنایہ از رم دادن از اہل زبان بہ تحقیق پیوستہ ؛

در صفحہ نوشتن وگفتن بہ یک معنے ست دوم معروف اول سلیم گوید ؎ در صفحہ سلیم از تو چہ گوید کہ نگنجد ؛ یک نقطہ ز وصف تو بحجم دو گل کاغذ ؛

درآید معروف ونیز بمعنی آمد زر وآنرا تداخل نیز گویند تاثر گوید ؎ بے درآمد نیست تیر طعن را گشتن ہدف ؛ میدہی گر تن بہ پیکان پول مرہم میرسند ؛

در گرفتن سوختن وبمجاز بمعنی بار آوردن صحبت سلیم گوید ؎ مژدہ یاران را کہ یارا ز دست ما ساغر گرفت ؛ در میان شعلہ وخاشاک صحبت در گرفت ؛

در خون طپیدن ما باضافت طپیدن بسوے لفظ ما کہ بمعنی ما در خون طپیدہ ایم واین عبارت را بدان سبب آوردہ ایم کہ اضافہ بیای اضافت عام ست بسوی خاص وعامہ شراح کتب فارسی اضافت تشبیہی را اضافت بیانی گویند مثل نای گلو وطبل شکم پس ازین عالم ست انچہ قاسم دیوانہ گفتہ ؎ قافلہ سالار جنون فال سفر زد ؛ دیوانہ ما دامن صحرا بکمر زاد ؛ مثل در خون طپیدہ ما طغرا گوید ؎ در عاشقی نداریم رنگ ز سرخ روئی ؛ مانند سرخ روئی در خون طپیدن ما ؛

در خانہ فکر رفتن در فکر شعر بودن تاثیر گوید ؎ میرود ہر کہ نہ با پای وجود در خانہ فکر ؛ سخنی نیست کہ شعرش ہمہ بیت الصنم ست ؛

در بر روی کسی بستن ودر بہ سر چیزے بستن ودروازہ برخ کشیدن چنانکہ بمعنے اول معروف ودوم علی نقی کمرہ گوید ؎ بر زخم جگر پنبۂ مرہم نہ پسندند ؛ رسم ست کہ در بر سر بیمار نبندند ؛ چون اول شہرت دارد احتمال غلط کاتب درین جا شدہ کہ میرزا بجای رخ نوشتہ سوم ثنائی گوید ؎ عشق تو شہر بند وجودم فرو گرفت ؛ بر من رخ تو دروازہ میکشم ؛

در زیر سر فلان کس فلان چیز یعنی باختیار اوست واین معنی در محل ظلم وستم استعمال کنند ولہذا گویند تمہ در زیر سر فلانی ست تاثیر گوید ؎ در شیشہ ہر دل کہ رسیدست شکستے ؛ در زیر سر آن طرف شکن کلاہ ست ؛

دریاچہ بجیم فارسی حوض کلان کہ امرا وسلاطین در باغہا وخانہا سازند شرف

گوید سه دریاچه الیست دست کریمان
روزگار؛ گرزدی سا ملان بودش آب
شمار ما؛

دردماه بالضم ایام آخرماه اشرف گوید
سه اکنون که باده صاف طرب بجام من
ست؛ چو دردماه صفر محتسب سبوشکن ست؛

دربسته بالفتح بای موحده کنایه از اتمام
وحید گوید سه گرچه هرگز یک سخن با من نگفت
زشرم؛ با نگاه حسن بی‌فکر یکیش بهر من در
بسته است؛ بدانکه دربسته می‌تواند که در
اصل دربست باشد که ها در آخر زیاده
کرده باشند یا دربست مخفف دربسته باشد
چنانکه مذهب بعضی ست.

درآویختن بهم با هم جنگ کردن و بهم
پیوستن در جنگ حکیم رکنا گوید سه میان جی
از کمند آفتاب پس چه کند؛ مسیح با فلک جنگ ن
بهم درآویزند؛ مؤلف گوید ضابطهٔ فارسیان
چنین ست که در حالت عطف رعایت
معطوف علیه کنند بلکه اگر ضمیر متکلم دران بود
اگرچه معطوف هم باشد رعایت همین متکلم کنند
مثلاً اگر بگویند که ما و تو صیغهٔ متکلم مع الغیر
آرند و همچنین اگر تو و ما بود رعایت مذکور منظور
باشد و غیر ازین در محاورات دیده نشد
مگر در بیت مذکور ما و فلک بهم درآویزند آورده
و قافیه آن انگیزند و میریزند ست و این
کمال غرابت ست

درراه بودن نکته نزدیک بودن
حرف تازه غریب گفتن بمعنی نزدیک باشد
اگر بگوید وحشی گوید سه حق یار بهای سالق
گرگشتی راه نطق؛ درره آب
آنچه گفتی نکته درراه بود؛

دررکاب انداختن همراه سواری
خود گرفتن کسی را پیاده سلیم گوید سه
چون سلیم آخر سوار توسن گردون شدم؛
اختران را چون مه نو در رکاب انداختم؛

دریچه بفتح اول و سکون رای مهمله و
فتح بای موحده و جیم فارسی در خورد که در
یچه بیای معروف نیز گویند و همین شهرت
دارد و اول خالی از غرابت نیست طغرا
گوید سه روز و شب دریچهٔ مشرق و مغرب
باز ست؛ ورنه از تنگی این خانه نفس میگیرد؛

درکاسهٔ نیم کاسه داشتن تعبیه
کردن چیزی در چیزی از راه فریب بمعنی
زیرکاسه نیم کاسه داشتن نیز آمده طغرا گوید سه
زناوه چار ده هرگز نیست آن هلال ابرو که
چندین نیم کاسه زیر یک سه چیزادر د؛ درود
شعر سفید بلی درین کاسه نیم کاسه بحذف
یای تحتانی نیز دیده شده.

دربند کسی بودن بافتیار کسی
بودن تاثیر گوید سه بود در بند شوخیهای
اعضای تو دل بیرون؛ چو نیشکر حلاوت
بر سراپای تو می زیبد؛

درد چیدن دور کردن درد و آن
مشهور نیست و برداشتن بیماری مریض
دیگر بر خود وحید گوید **مصرع** بیچو بیمارکه
چینند درد بیماری وحید؛

درد درگوش غلام و حلقه بگوش
سه صرف دهان تراشیده الیست
دردرگوش؛ غلام خط نشنیاست سیه
بهار بود؛ مؤلف گوید این خطاست
چه دردرگوش صفت بنده الیست و
بمعنی بنده در محاورات بمعنی مذکور نیامد

درشت بفتحتین و شین معجمه ناهموار
که بعربی خشن گویند بخای معجمه و شین
نقطه دار و نون بمعنی گران نیز آمده اشرف
گوید سه یکی را آن ضرب گرز درشت؛
بزیر سپر مانده چون لاک پشت؛

درقلم گرفتن نام کنایه از یاد کردن
کسی بنوشتن شامی تکلو گوید سه بجرم
اینکه دلم نیم کشتهٔ عشق ست؛ فرشته نام
مرا در قلم نمیگیرد؛

درد دل کردن بمعنی بیقراری دل بنون
مولوی جامی فرماید سه بد نیسان درد دل
بسیار میکرد؛ به یوسف شوق خود اظهار
میکرد؛ و نیز وحید گوید سه سخن بگفتن
بلا نو گرم زده پشت؛ که گفته اند حدیث
نگفته میدانی.

دریا معروف و کنایه از فرج زنان اشرف
گوید سه کند ها درد چون سرین زنان؛
که دریا بود در تنیش روان.

درخت فاضل درختی که در راه واقع

شود مسافران بران بند جامہ یالتہ دیگر بستہ یا انداختہ باشند برای مراد چہ او را مسکن جن پنداشتہ اند و از کثرت این عمل درخت مذکور بصورت ژندہ پوشی بر آید و آنرا در ہندی پیرگدڑیا گویند اشرف در تعریف شخصے گوید سے چراغ صبحگاہے از خموشی ؛ درختے خاطلبے در ژندہ پوشی ؛

در یاد داشتن بخاطر داشتن و متعارف یاد داشتن ست بحذف کلمہ در و ہمچنین بیادم نیست کہ یلدم نیست شہرت دارد سلیم گوید سے بر گفتہ احباب بسی گوش نہادیم ؛ حرفی نشنیدیم کہ در یاد نماند ؛

دریا بجوے خویش بستن از قرار بجوی بستن یعنی آب را بجوی خود آوردن کہ ہمیشہ آمدہ باشد و بجای دیگر نرود راقم گوید سے موج گوہر میزند از بحر پر شور سخن ؛ خامہ راقم طرفہ دریا بجوش خویش بست ؛

درگیر شدن صحبت در گرفتن صحبت و برار کردن آن تاثیر گوید سے دیدہ تا بستم خیال آن پری تسخیر شد ؛ تا بگل این در گرفتم صحبتم در گیر شد ؛

در پوشیدن بمعنے در بستن وحید گوید سے چو چشم خویش در پوشیدہ ام بر فتنۂ دوران ؛ نگیرد اینک ہرگز کشور دزدگان حصاران را ؛

در آتش و آب بودن کنایہ از تصدیع و تشویش بسیار وحید گوید سے چنان در آتش و آبست شمع از غم ہجران ؛ کہ جان سپاری پروانہ در شمار نیاید ؛

از گرویدن بکاف فارسی بمعنی افتادن از عمارت و این اہل زبان بتحقیق رسیدہ

در خود فرو رفتن متفکر و حیران گشتن وحید در تعریف فیل گوید سے در آہن چنان گم شد این جنگجو ؛ کہ در خود رود کوہ آہن فرو ؛ نقل ست کہ ملا محمد باقر مجلسی کہ از علمای قرار دادۂ ایران بود در راہی میگذشت اتفاقاً پیسے در نجاست آلودہ شد چون آبی حاضر نبود مولوی در انجا حیران بایستاد و قضارا لوطی بر سر وقت او وارد شد و گفت کہ اخوند چہ بخود فرو رفتہ اخوند بغایت بیدماغ شد و جواب ندا د۔

در تہ بفتح دال و رای مہملتین و فوقانی و ہای ملفوظ بمعنے درمیان نیز آمدہ مثلاً در تہ میخانہ یعنے درمیان میخانہ چنانچہ در تنبیہ الغافلین نوشتہ شدہ و خاقانی گوید سے در تہ نیلے فلک سلوزمانہ را ؛ نیست رنجت خصم را دارد و ی در در تہ بیرے ؛

در تہ دوزخ بے تکلف صحیح ست چرا کہ تعرش ثابت ست و ظاہراً تہ بازاری بمعنے شخصے کہ در بازار باشد از ہمین معنی ماخوذ ست۔

دریغ خوردن بمعنی افسوس خوردن وحدت قمی گوید سے در دفع من ز غیر کشی بار اختلاط ؛ بر وضع خویش و حال کسی کو خورم دریغ ؛

درد خور صاحب درد و دردمند وحید گوید سے بود چنین نگین این دل درد خور کہ ہمیانہ اش باشد از خویش پر ؛

دریای لنگر دار عبارت از دریای محیط کہ آبش روان نیست صائب گوید سے عشق مے آرد دل افسردۂ ما را بشور ؛ طرف از طوفان بود دریای لنگر دار را ؛ و بمجاز بر نہری کلان بستہ نیز اطلاق توان کرد مثل بحر خوارزم و آب سکون و امثال آن

در آستین داشتن کنایہ از موجود و مہیا داشتن و این از اہل زبان بتحقیق پیوستہ

در عرق افتادن بسیار شرمندہ شدن وحید گوید سے از شرم خضر آب بقا در عرق فتاد ؛ عمر دراز لش شب ہجران دراز کرد ؛

دزد حنا بضم و زای معجمہ سپیدی کہ بعد بستن حنا در دستہا بماند و این بسبب خطوط و نقوش دست باشد و این از اہل زبان تحقیق پیوستہ۔

دزد ترازو بیسکہ در وزن دزدی کند و سنگ کم داشتہ باشد و سند این در لفظ سنگ بیاید۔

دست چنار و پنجۂ چنار برگ چنار کہ بشکل پنجۂ آدمی باشد سلیم گوید سے بر من گذشت سردی واز شوق دامنش ؛ ہمچون

چنار دست من از کار و بار شد۔

دست و دہن بآب کشیدن و دست و دہن آب کشیدن بحذف بای موحدہ شستن دست و دہن ست و این اغلب کہ موافق مذہب امامیہ باشد کہ برای تطہیر دہن را نیز بآب خوطہ دہند و این ہر دو از محاورۂ دانان بتحقیق رسیدہ۔

دست و پا خشک شدن معروف و نیز بمعنی بی حرکت شدن دست و پا سلیم گوید ؎ از خیال او طرآبی بروی کار بود ٭ پنجہ ام بی موی او خود ہیچو دست شانہ خشک ٭

دست فرو کوفتن ہمان دست بباز و زدن کہ رسم پہلوانست میر نجات گوید ؎ چون گل از باد صبا آن گلزار امید ٭ دست و پا ہر کہ فرو کوفت دیگر کوفت ندید ٭

دست دست اوست و درین قیاس دور زدور بمعنی حکم اوست پس دست درینجا بمعنی قدرت باشد تاثیر گوید ؎ بدست دست بت خویشتن پرست فتست ٭ چرا نخویش بنالم کہ دست دست بنیست

دست بزیر زنخدان داشتن و دست بزیر زنخ ستون کردن و دست بزیر ستون کردن کنایہ از حالت فکر و حیرت اول چنانکہ یکی از شعرای معاصرین گفتہ مصرع شاخ گل دستی ست در زیر زنخدان غنچہ را

و نیز وحید گوید ؎ غنچہ دست از شاخ در زیر زنخ دارد وحید ٭ ہر کرا دیدم از صاحبدلان در فکر اوست دوم عرفی گوید مصرع دست بر ذات ستون زنخ شود ٭ سوم صادق بیگ صادقی تخلص شاعر معزز ایرانست گوید ؎ بلبتر افگنند بیماری عشقت مسیحا را ستون سر کند اعجاز حسنت دست موسیٰ را ٭

دست کجی بجیم عربی دزدی از عالم دست بر دست عیسیٰ قوجی گوید ؎ ای زلف میر دل کسانرا ٭ این دست کجی ز سر برون کن ٭

دست بہ بازو زدن و منع ست کہ پہلوانان دست خود در وقت کشتی گرفتن بر بازو زنند و دست فرو کوفتن چنانکہ گذشت ہمین ست طغرا گوید ؎ در کشتی ترک ہوس با دیو گفتم رو برو ٭ تا پشت دل گردد قوی دستی بباز و میزنم

دست بسر کردن از سر وا کردن و رخصت و وداع نمودن اشرف گوید ؎ راہ داری نبود شیوۂ زاہد جو سبو از در میکدہ اش دست بسر باید کرد ٭

دست چرب بر سر کشیدن دست در روغن داشتن بمعنی مالداری و این از اہل زبان بتحقیق پیوستہ۔

دست پارچہ کردن و **شدن** بیا و جیم ہر دو فارسی بمعنی منعطف کردن و شدن یحییٰ کاشی گوید ؎ انگاز عشق پاچہ تنبان و پیرہن چاک کردہ تا دامان ٭ ایضاً ؎ پر سر کلہ از چہ خون نکنند ٭ پاچہ اش دست پاچہ چون نکنند

دستک بفتح معروف و نیز کاغذ مشہور و بدین معنی در ہندوستان نیز رواج دارد تاثیر گوید ؎ تاثیر در خزانۂ داغ ست اسپ من ٭ نقد مرا چہ حاجت طومار دستک ست ٭

دست پیچ بیای فارسی و یای مجہول و جیم فارسی ہو نشاد پر تاثیر گوید ؎ واعظ مکن مصافحہ را دست پیچ زہد ٭ کے خود فروش دست بدلال مے دہد ٭

دست و دل سر شدن بہ کار زار شدن رکنای مسیح گوید ؎ دست و دل سر دست از کار جہان این زندہ را ٭ زندہ گفتم خویش را بشنو گزاف بندہ را ٭

دست چپی و دست راستی اصطلاح قصہ خوانان ست چنانکہ در قصۂ حمزہ مرقوم ست کہ پہلوانان کرسی نشین دو قسم بودند یکی بر دست راست حمزہ می نشستند و دوم بر دست چپ ما لک اشتر کہ نام پہلوانی ست از قصہ مسطور دست چپی سعیدا اشرف گوید ؎ در قصۂ حمزہ گشتہ ام دست چپی ٭

خالص نہ برای مالک اشتر تو ؛ لطف اینست کہ مالک اشتر نام تابعیست از شیعان حضرت امیر المومنین علی کرم اللہ وجہہ ونیز نام پہلوانیست از قصہ حمزہ چنانکہ گذشت پس بسبب اشتراک لطف بہم رسانیدہ۔

دست از لباس بر آوردن و کشیدن پوشیدن جامہ بآن وضع کہ دست در آستینے کنند برای ساعت نیک باز بر آرند و پوشیدن آن بر وقت دیگر گذارند واین در ہندوستان نیز مرسوم ست تاثیر گوید سے جامہ ہستی تن بہر قناعت کردہ ام ؛ دست بردن زین لباس از بہر ساعت کردہ ام ؛

دست گاہ بمعنے سرمایہ وبمعنے مسند نیز تاثیر گوید سے ای ز شرم عارضت ماہ از کلف رویش سیاہ ؛ پیش رویت آفتاب از بیچہ بخود دستگاہ ؛

دست خر کبیر خر شفائی گوید سے دران قطارہ عجب بلقتبان بدمست اند ؛ کہ بار شان سر فیل ست و دست خر خر بار ؛ ولہذا در کلام قدما بمعنی دشنام آمدہ است۔

دست زیر شال بردن تخمین وقرار دادن قیمت مطلقاً در ہندوستان این رسم مخصوص دلالان اسپ ست اشرف سعید گوید سے بہلیہ در سودا بود دلال او ؛ میسر و بتے بزیر شال او ؛

دستہ طا شکل الفے کہ بر حرف طا نویسند لہذا طای مطبقہ را طای دستہ دار نیز گویند واین از اہل زبان بتحقیق رسیدہ۔

دست بردل گذاشتن و نہادن تسلی کردن وحید گوید سے ای کہ میگوئی بنہ در عاشقی دستے بدل ؛ می طپد زانسان کہ بردل دست نتوانم گذاشت ؛ در بعض جاہا بمعنی منع وباز داشتن نیز دیدہ شدہ۔

دستار مثقب بمیم فوقانی شلثہ وقاف وبای موحدہ چوبیکہ بر دستہ مثقب بود ونیز دستہ مذکور زوران باشد ووقت گردانیدن دستہ مثقب درمیان آن بگردد ونجاران آنرا بدست دوم بگیرند ودور کنند تا زود سوراخ شود وحید در تعریف مثقب نجار گوید سے ز معنی گرش کوتہی کردہ ریش ؛ ولے رفتہ کار زنخ دستار پیش ؛

دست بر سر نہادن بیکاری وبی شغلی وحید گوید سے سعی ناکردہ پیالہ درد گہر می گردد ؛ چون صدف دست وحید از تہی بر سر دست ؛

دست گل شدن گل آلودہ شدن وحید گوید سے میرسد از سازش ما یار را آلودگی ؛ گر خدا را دست از تعمیر آدم گل شود ؛ واین مخصوص لفظ دست نیست بچیز دیگر نیز نسبت کنند ہادی گوید سے در جنب زمینش چہ نماید گناہ خلق ؛ یک مشت خاک گل نکند آب بحر را ؛

دست بدست بودن راہ نزدیک بودن راہ وحید گوید بیت اگر بہ پیر کنون جمع منزد نیست ؛ این راہ وہ دست بدست است دور نیست ؛ میتوان گفت کہ در دست مرکب باشد درین صورت بدست تنہا بدین معنی خواہد بود پس از عالم این بیت ابو البرکات منیر خواہد بود سے چون شانہ سر زلف تو آورد بدست ؛ پیداست کہ شب بر سر دست آمدہ است

دشنام گیر مجبول کنندہ دشنام ولائق آن شفائی گوید سے امروز چون تو قابل ہیچ نگار نیست ؛ دشنام گیر نزد تو در روزگار نیست ؛

دشت بشین معجمہ اول فروختن چیزے واول دشت نیز بدین معنے آمدہ چنانکہ گذشت

دشت کربلا کردن بشین معجمہ زیارت کربلاے معلی کردن اشرف گوید سے اشرف استفتاح اوراد در دعاے ہم نکرد ؛ روز عمر خویش دشت کربلاے ہم نکرد ؛

دشت بیاض بشین ومناد مہملہ دو معجمہ نام جائیست در خراسان کہ استاد ولے دشت بیاضی کہ تخلص قرار دادہ است از نجاست تاثیر گوید سے تا ماہ من ہر دشت بیاض سخن فتاد ؛ از مصرع

بلند در آن دشت جادو است ❊

دعای باران دعائیکه وقت باران خوانند اثر گوید سه چرا کز غمی دل ز چشم گریان ست ❊ همیشه در وزبانم دعای باران ست ❊

دعوی قطع شدن انفصال یافتن دعوی تاثیر گوید سه دعوی به تیغ شد از چین یار پرش ❊ تو کیستی هلال کنون بر دویدن ست ❊

دفتر نمدی حرف بی اصل و کار بیهوده و کتاب نمدی ظاهرا مترادف ست سلیم گوید سه حساب کار سکندر گرفتن آسانست چو دفتر نمدین را کشود آئینه ❊ و اصلش اینست که مقصود نام مسخره بود که هر چه میگفت اسناد بکتاب نمدی که هیچ نبود میکرد پس بمعنے چیز بی اصل شهرت گرفته مولانا الهی قمی در تعریف مثنوی هجوی که گفته سه روح مقصود دگر بخواند این ❊ ببرد نام دفتر نمدین

دعا گفتن مشهور بمعنے رخصت رفتن نیز نظر گوید ع بکن آلوده دشنام لب را من دعا گفتم ❊ و دیگر در لفظ بزبان نگهداشتن گذشت

دق ازدن بقاف والف برای معجمه دال مهمله ولام و بای موحده و رای مهمله کنایه از نهایت خبر خوش آینده و نیز نوعی از فنون کشتی گیری میر نجات گوید در گل کشتی سه نگرا ز دلبر باکشتی دقی از دلبر بکن جهانی ست که واد و زر عونت دلبر ❊

دکان گردیدن بمعنی گرمی بازار و همچنین جام در گردست بدان معنی ست که مردم بسیار برای غسل می آیند و.

در گرد بودن نیز بهمین معنے ست چنانچه از اهل زبان بتحقیق پیوسته.

دکان در روا فتادن گرمی کان از عالم گردیدن دکان رکنای مسیح گوید سه ای سر شک و میدم مهلت که مفلس شدی و او خواهد گشت قرمنت چون دکان در رو فتاد ❊ و در بهار عجم بمعنے برهم شدن دکان نوشته فافهم ❊

دل بدریا افگندن مستعد هلاک شدن ست و این از اهل زبان بتحقیق پیوسته

دل خور فریب بمعنے جانگاه رکنای مسیح گوید سه در داقوت دل خور جانگاه برآورد ❊ ما را لغلط مژده نبکاشته باشد ❊

دل دادن معروف یعنی عاشق شدن و بمعنی رخصت دادن و یافتن جید گوید سه ز جان نتوان جدائی کرد یارب خط جانان را و چسان دل داد که غوش رخسارش برون آید ❊ و نیز مدقلی سلیم گوید سه نه بدل اکسے که بگندد دا ❊ دیگه ما بسیل. اینجا هوس خانه خریدن دار دیکی از قدر ما گفته سه تو مرا دل ده و دلیری بین ❊ روبه خویش خوان و شیر بین ❊

دل را ز دل نشکر و دل زده از شکر شدن بمعنی سیر آمدن از شکر که میل شکر نکند و نفرت رو دهد تاثیر گوید سه کم نشد تاثیر میل آن دهانم اندکی ❊ گرچه دل را شهد و شکر اندکی اند میزند ❊

دماغ بکسر لفظ عربی ست و فارسیان کنایه بمعنے غرور نیز آرند و متاخرین بمعنی بیخ چنانکه موی دماغ بمعنے موی بینی که بمعنے محل ست و نیز نادر شاه کسے را که بینی می برید می گفت که دماغش به برید ازین عالم ست اینجا راقم گوید سه آگهی چون گل گر از آب و هوائی این چمن ❊ باید ت چشم و دماغ از رنگ و بوی خویش بست ❊ و بمعنی نشا و کیفیت نیز چنانکه فلانی دماغ رسانده و بمعنی خواهش و درخواست و این در محل تعظیم و بزرگی آید چنانکه گویند دماغ این کار ندارم و این اکثر مصادر یا اینجه بدان مانند چنانکه دماغ حرف زدن ندارم و گاهی با شئی من نیز اضافت کنند و این بسیار کم ست چنانچه راقم گوید سه بهر کس هست باشد روی وحرفی آن پریرو ❊ همین از ناز آن بدخو دماغ من نمیدارد ❊

دماغ ساز بغین معجمه بکسر و در سین مهمله بالف کشیده و زای معجمه بمعنی دماغ رسیده تاثیر گوید سه کنون که دل بکف دلبر خوش انداز ست ❊ دلم همیشه برقص

ودماغ من سازستا ❊

دمیدن معروف واطلاق آن بر صبح جاوید نشد۔

دمیدن صبح ودمیدن سبزه ودمیدن نی ونفیر امثال آن ودمیدن باد در مشک لیکن دربیت شفائی غیر آنست ؎ باهمه لب تشنگیها صد چمن گل میدهم ❊ با ودامان ابر گر بجاری من دهد ❊ درردیف این غزل دمدست بمیم۔

دم بفتح نفس وبمعنے وقت نیز واکثر استعمال آن در ترکیب بلفظ صبح دیده شده وگاهے باشام نیز تاثیر گوید ؎ تا باو رخ گشته چراغ دل تاثیر ❊ پلے کمی از صبح ندارد دم شامش ❊ وتحقیق آنست که دم بمعنی وقت شام عام ست بخلاف دم که در لفظ صبح دم واقع ست زیراچه درینجا بمعنی دمیدنست ولهذا شام دم نمیتوان گفت وهمین مرادست اینکه در لغات قدیمه نوشته اند

دم گریبان کنایه گریبان از طرف بالا طغرا گوید ؎ بهانه جوی شهادت چه میکند شمشیر ❊ رسد بکام چو باشد دم گریبان تنگ

دم دلوست بباے فارسی بمعنی ها ندم ودود که می آید اشرف گوید در تعریف قلیان ؎ بجوان او وصلاے دشمن دوست ❊ دود زلف نش کو کنارے رادم دلوست ❊

دم ودود کنایه از سرمایهٔ مختصر لهذا گویند فلانی بے دم ودود شد اشرف در تعریف حقه گوید ؎ رفیق وزاد یاران مسافر ❊ دم ودود حریفان معاشر ❊

دماغه بضم کلاه شاهین وباز وامثال آن ومشهور ناغه بتاے قرشت است ظاهر الفظ ترکی ست اشرف گوید ؎ هر کس که بغیر او نظر بازی کرده ❊ شد عینک او دماغه بر دیدهٔ او ❊

دم خود را بکسے سپردن قائم مقام خود نمودن کسے را اشرف در تعریف قلیان گوید ؎ شب ز هجرش چو زلف تاب خورده ❊ بدودش صبحدم دم را سپرده ❊ وبعضے گویند در حالت نزاع راز خود را بکسے گفتن واین اقوی ست۔

دمکش بفتح کاف تازی شخصے که همراه دیگری نغمه خواند وبعیت او کند سلیم گوید ؎ زاهد بیا برافگن پرده ز راز جنت ❊ ما دمکش تو ایم با ما وآهنگ ساز جنت ❊ وبمعنی مطلق سرایندہ نیز گفته اند۔

دندان بسنگ آمدن حالتی که در خوردن طعام بهم رسد بسبب آمدن سنگ ریزه زیر دندان تاثیر گوید ؎ تا در سفینهٔ دل شوق تو ناخدا شد ❊ دندان زلنگر آمد از سنگ ناخدا را ❊

دنباله داشتن از عقب داشتن چیزے واین در محل نفرین مستعمل شود مخلص کاشی گوید ؎ مباش از سرمهٔ دنباله دار چشم او ایمن ❊ که دود آه بیماران عجب دنباله دارد ❊

دندان زرد موسیقار چیزیست که بشکل دندان ساخته در موسیقار نصب کنند وبیشتر رنگ آن زرد باشد از جهت خوشنمائی طغرا گوید ؎ بدوربهی تو قانون نغمه پردازی ❊ نشد سفید چو دندان زرد موسیقار ❊

دندان کشیدن بشین معجمه کندن دندان تاثیر گوید ؎ هر گز نه طبیعت بزمین گشتن ❊ دندان بحجش ومنت مسواک کشن

دندان بفارسی گذاشتن ودنده بفارسی گذاشتن ونهادن هردو بمعنی قبول کردن واقرار آوردن وفهمیدن اشرف گوید ؎ خوانے کشیده ام زسخنهای بامزه ❊ دندان بفارسی بگذاری چه فائده ❊ نیز ابو نصر نصیرائے بدخشانی گوید ؎ دندان بفارسی نهد غیر پیش ما ❊ ما پیروی حافظ شیراز کرده ایم ❊ واصل این از صاحب زبانی شنیده شد که محصلان زر که تحصیل در ولایت میرفتند از جهت شلتاق مطلقاً فارسی نمیگفتند و غیر از ترکی چیزی نگویند از جهت کسیکه سخن نمی فهمید آنکه قبول نمیکند میگویند دندان فارسی نمیگذارد وعوام دنده بفارسے نمیگذارد میگویند۔

دندان بحرف گذاشتن نیز بهمین معنے آمده عهد الله حقدلی گوید

رباعی از حرف زدن چون طفل

مے　وطرفہ رمیست کہ ساز دگہر دندا

صرف ؛ یک حرف ازین برمزگویم تو ؛ یعنے

دندان گذاشتن برسر حرف ؛ و ازین رباعی

مستفاد میشود کہ دندان گذاشتن بمعنی عاجز

شدن ست۔

دنگ بفتح آوازی کہ قلندران کنند و ہوئے

کہ ایشان کشند و دیگر معانی آن در لغات

قدیمہ نوشتہ شد زلالے گوید سہ در جنون لوا

رادنگے بس ست ؛ خانہ پر شیشہ را سنگے

بس ست ؛ و باقر کاشی گوید سہ در جنون عاشقی

دیوانہ را دنگے بس ست ؛ خاطر شوریدہ غوغا

برنتابد بیش ازین ؛ و ظاہرا دیوانہ را دنگی

بس ست مثل ست از عالم دیوانہ را ہوی

بس ست مثل۔

دن بفتح دال و نون مشدد مشہور بمعنے

مطلق حیت لیکن ازین بیت رکنای مسیح

نوعی از خم معلوم میشود سہ خشتی بمال از

گل پا کم بپائے شوق ؛ بس وقف ساز

بر سر خمہا دن مرا ؛ و از قاموس ہم ہمین مستفاد

مے شود کہ نوعی از خم ست۔

دندان شیر بیای معروف دندان کہ از

شیر ماہی ساختہ پیران در دہان نصب کنند

و نیز دندان طفلے کہ ہنوز نریختہ باشد و بنظر

بہمین دو معنی وحید گوید در تعریف شانہ

ابیات اسیری کہ شیرینی یار دید ؛

یک انگشت از شہد و ملش چشید ؛ نگر دید چون

شانہ عاج پیرش دہانش بود پر ز دندان شیر

دندان ترحش آنچہ وقت شنیدن سخن

عروس دہند و این از زبان دانی بہ تحقیق

سیدہ لیکن در لغات قدیمہ دندان مزد بمعنی

آنچہ فقرا را بعد از خوردن طعام دہند

آمدہ۔

دندان بدندان کلید شدن

بستہ شدن دندانہا باہم کہ بزور بسیار از

ہم کشادہ شوند و این حالت در صرع و

بیہوشی و غشی و جز آن پیدا شود و سند

آن در گلبن خواہد آمد ان شاء اللہ تعالیٰ

دندان بحرف خود گذاشتن

از حرف خود برگشتن و بخلاف قرارداد

بعمل آوردن تاثیر گوید سہ گشتہ از رو

سیاہی منکر پیمان چرا ؛ میگذاری چون قلم

بر حرف خود دندان چرا ؛

دوش زدن اشارت کردن و تنبیہ

کردن بقباحت کاری سلیم گوید سہ زاہد

چو حرف توبہ خود میزند سلیم ؛ ہر دم سبوی

بادہ بمن دوش میزند ؛

دور دور بفتح ہر دو دال بمعنے دست

دست او کہ گذشت و این از محاورہ دانان

بہ تحقیق پیوستہ ؛

دوست رو بسین مہملہ مرادف آشنا

رو بمعنی کسیکہ صورتش مانوس دیدہ شدہ

باشد و لفظ آشنا صورت در ہندوستان

گویند و معلوم نیست کہ در فارسی ہم آمدہ

یا نہ و لفظ ددم در فارسی متاخرین شہرت

دارد اول کمال خجند گوید سہ دم زرخ

یار زند آئینہ ؛ در نظر مردم از آن دوست

رو ست ؛

دوش شب گذشتہ متصل امروز و آنرا

شب دوش و شب دوشینہ نیز گویند تاثیر

گوید سہ بدوش افگندہ گیسوئے پریشان

شب دوشین و صبح ماہ رویان ؛

دود چراغ نوعی از خربزہ تاثیر گوید

سہ تا دود چراغ او نخوردی ؛ دانا بلندی

پے نبردی ؛

دود مشعل نوعے از رنگ جامہ و این از

اہل زبان بتحقیق پیوستہ۔

دو تیغہ بازی در ولایت مرسوم

ست کہ سپاہیان بہر دو دست تیغ گرفتہ

گردانند چنانچہ پٹہ بازی کہ رسم اہل دکن

ست تاثیر در تعریف دو خنجار تفت گوید

سہ زان ہر دو زمین بسر فرازی ؛ تا چرخ

کند دو تیغہ بازی ؛ و این اصطلاحت و مجاز

دو کار کردن عموما و شید بازی و امر سپاہی

خصوصا آمدہ کذا قال بعض اللغات۔

دو نیاید بالفتح دہکون دا و دعای

بدست در حق کسے ای قدرت و قوت

نیاید تاثیر گوید سہ الہی　دو نیاید الحق

گردون کہ زامداد تش ؛ ہر دم ترکتازی

می کند بے سر افشاری ؛

دو بالا دو برابر و این در اکثر نوشتہ ؛

ومستی اطلاق شود وگاهی بر غیر آن اشرف گوید؎ جلوهٔ نازش رسائی داد فریاد مرا ؛ کوه تمکینش دوبالا کرد فریاد مرا ؛

دولے بکسر اول و واو بالف کشیده لام بیار سیده لفظ هندیست بمعنی جشنے که هندوان در وسط ماه کاتک کنند و دران شب چراغان بسیار نمایند و باهم قمار بازند وحدت قمی گوید؎ زلفت ز نقد جانها انداخت گنج وافروخت ؛ از عارضت چراغی چون هندوی دوالی ؛ محسن تاثیر در شعر خود نیز هندوی دوالی آورده اضافت با دنے ملابست ست۔

دویدن چشم نگاه بسیار کردن واغلط گوید؎ باشد حریص همیشه عرق زیر پاره ؛ از بس دویده چشم طمع از برای زر ؛

دوک آهنی دراز گرد و باریک که بچرخه نصب کنند و رشته ریسند و بهندی تکله خوانند و شیخ سعدی فرمایند؎ یکی را حکایت کنند از ملوک ؛ که بیمار رشته کردش چو دوک ؛ و نیز دوک لکی از او زار هاے ابریشم تابی و آهنی یا چوبی باشد دراز که زیر آن چوبی یا آهنی نصب کنند و آهن یا چوب را بر دو دست گردانند تا ابریشم تاب خورد سیفی در تعریف ابریشم تاب گوید؎ ۱ خوش آندم که خلق چو دوک ؛ کف زند بر هم و ذرتنگنا دراندم پیشا سیا ؛

دوانی بیای معروف بمعنی دوادیش تصرف فارسیان متاخرست و در تعمیم مطلق نبود اشرف گوید؎ باده در خم کهنه چون گردد دوانی میشود ؛ دختر رز پیر چون شد مومیائی مے شود ؛ اگر گویم درین بیت احتمال ست که بیای تنکیر باشد که بسبب لهجهٔ عراقیان قافیهٔ مومیائی شده گویم از محاوره دان بتحقیق رسیده که بیای معروف آمده است۔

دولائی جامهٔ دوته مطلقا و برین قیاس یک لائی تاثیر گوید ع قبای خود گل رعنا چرا دولائی کرد ؛ و جامهٔ مذکور را در ولایت بموسم بهار پوشند چه اکثر آن ملک سردسیرست و در هنگام بهار جامهٔ دولائی و در زمستان پنبه دار و پشمینه پوشند و همین معنے را سید حسین خالص که از ایران بهندوستان آمده نظر بهوای ملک هند چنین بسته؎ آه سردی که ترا گرم گرفته است که باز ؛ دوتهی پوش برنگ گل رعنا شده ؛

دواندن معروف و کنایه از خجل ساختن اشرف گوید در مذمت اسپ؎ پرواز پس کنایه‌ها که خواندند ؛ خران از طعنه اش آخر دواندند ؛ و برین قیاس دویدن بمعنی شرمنده شدن۔

دو قرت نیم باقی شاعر گوید؎ لب بر لب یار و دیده اش پر خون ست ؛ پیمانه بهمان دو قرت و نیمش باقی ست ؛

دو نیم قرت باقی دارد بضم قاف وسکون رای مهمله و فوقانی در مقامی گویند که شخصے با دیگر صلح کند و هنوز حرفهاے رنجش آمیز بگوید و این از اهل زبان به تحقیق رسیده۔

دوده خانواده و آنچه از چراغ حاصل شود و بکار مرکب آید و در چشم نیز کشند و این اکثر رسم هندوستان ست در ولایت نیز باشد وحید گوید؎ هست دود دل برنگ لف در چشم عزیز ؛ تا کردیدم خانه خراه چشم جانان دوده را ؛ و این خالی از نازکی نیست ؛

دولاب گردانی بمال دیگران تجارت کردن و نداشتن سرمایه آن شاپور طهرانی گوید؎ از جگر سرمایه دارد در دکان ؛ تاجر دولاب گردان چشم ماست ؛ و نیز اشرف گوید مصرعه زاهد از پی مایگی دولاب گردانی کند ؛

دهن فلان چیز ندارد یعنے لیاقت و قابلیت و طاقت آن ندارد اشرف گوید؎ غنچه بیجا طلب بوسه از آن لب چه کنی ؛ دهن گفتن اینها نه تو داری ورنه من ؛ و نیز شاعری گوید مصرعه بلبل بلاف با گل این دهن ندارد ؛

ده مرد کار بفتح میم یک کس کار مردم بسیار کند و این از محاورهٔ دانایان به تحقیق پیوسته۔

ده زبانی هر لحظه چیزی گفتن و بر حرف

۱ که بیاد ببر دم

خود ماہیت نبودن شفائی گوید ؎ بانسیم فنا زاد بوستان دوستی ٭ ای گل رعنا چو سوسن ده زبانی زود لبود ٭

دہن خوانی لاف و دعوی چنانکه از اہل زبان بثبوت رسیده۔

دید بروزن عید نظاره و تماشا طغرا گوید ؎ حسن این باغ بزر خرید گلست ٭ چشم بلبل اسیر دید گلست ٭

دیت بکسر و فتح تحتانی لفظ عربیست بمعنی خون بہا فارسیان بمعنی مطلق جرمانه استعمال کنند تاثیر گوید ؎ دیت معصیت ما ہمه جا زعشق ست ٭ مست بودیم و سوی میکده غافل رفتیم

دیبای شب افروز نوعی از دیبای و ظاہرا ہمانست که شب اندر روز نیز گویند اشرف سعید گوید ؎ می نماید روز و شب دریکدیگر آمیخته ٭ ہمچو دیبای شب فروز شباب عمر ماش

دیده نازک ساختن بدقت تامل نظر کردن طالب آملی گوید ؎ دیده نازک ساز آنگه در من زاہد نگر ٭ تا بدانی صاحب مشرب کرا و شیاد کیست ٭

دیدنی کردن بیای معروف و بمعنی دیدن پس تحتانی زائده باشد نظیری یزدی گوید ؎ بشب جمعه کنم دیدنی دختر رز ٭ زانکه میخانه نشین در شب آدینه شود ٭

٭ ٭ ٭

بابُ الذال المعجمۃ

ذات لفظ عربیست بمعنی نفس شے و بمعنی قوم نیز آمده و این غلطست زیرا که بدین معنی جات ست بجیم و این لفظ ہندی الاصل ست طغرا گوید ؎ گر گشاید از قدح نوشے لبطی را دہن ٭ ذات مرغابی ست خواہد صاحب منقار شد و ایضاً گوید ؎ شوخ سوسن را بگو دل میرباید قشقه ات ٭ ذات رجپوت است ترسم و ترجمه عرکند ٭ و بسبب غلط آن ست که ذال در زبان ہندی نیست و این را جیم خوانند پس طغرا لفظ جات را ذات بذال فہمیده و غلط کرده اگرچه در شعر دوم تدارک توان کرد که نظر بر لفظ رجپوت که ہندیست آورده لاکن در شعر اول علاج پذیر نیست مگر آنکه گویند که طغرا عمداً الفاظ ہندیه را در اشعار خود آورده چنانکه بر متتبع کلام او ظاہرست و چون این وضع را بے تکلف اختیار نموده تبدیل جیم بذال معجمه از جہت تصرف باشد که بر صاحب قدرت جائزست و توافق لسانین نیز احتمالی دارد لیکن در جای دیگر بدین معنی دیده نشده۔

٭ ٭ ٭ ٭ ٭ ٭

بابُ الرای المہملة

راه راه جامه که پاره یا خطوط رنگین داشته باشد سلیم گوید ؎ در طریق شوق آسایش نمی یابد منش ٭ جامهٔ مرد مسافر گر نباشد راه راه

راست قلم بمعنی نویسنده که محاسب درست و خوب باشد و نیز کنایه از دیانت دار چنانکه از تذکرهٔ نصیر آبادی بوضوح میرسد۔

راگ و رنگ ہر دو بکاف فارسی لفظ اول ہندی الاصل ست و دوم در ہندی و فارسی مشترک مجموع ہر دو در ہندی بمعنی صحبت بعمر و عیش و طرب مجازاً مستعمل شود و مردم ولایت که بہند نیامده اند و در ولایت خنیده اند و این لفظ را بسیار دار

اشعار آورده اند واشاره بهندی بودن آن نکرده اند محسن تاثیر که دزیرِ سند بود و بهندوستان نیامده گوید ؎ دگر از شیوه های راگ رنگش ٭ برقص آرد فلک را ساز چنگش ٭

راه کوه رفتن لواطت از اہل زبان بتحقیق پیوسته۔

راه قفل بودن یعنے بند بودن راه تاثیر گوید ؎ تا درِ میکده باز ست لب بسته ام ٭ از ره خشک روم چون ره دریا قفل ست ٭

راضی بودن بفلان چیز واز فلان چیز بلفظ از معنی هر دو صحیح ست اول شهرت دارد و دوم تاثیر گوید ؎ سنگ بالین خود از سنگ قناعت کردم ٭ راضی از داده حق گشتم و راحت کردم ٭

رانا بنون بالف کشیده لفظ هندی ست بمعنے راجه عموماً و لقب راجه اودے پور که ملکی دارد وسیع مابین کوهستان صوبهٔ مالوه و گجرات و اجمیر خصوصاً کلیم گوید ؎ ز رایان سرکش که در هند بود ٭ سرِ عجب رانا نیامد فرود ٭ بدانکه لفظ رانا بهای مختفی والف هر دو درست است از عالم خاره و خارا و تحقیق آن در لغات قدیمه قوم گشت دیگر آنکه تطابق معروف جمع در مسند الیه و مسند به در فارسی ضرور نیست اگرچه تطابق ست اما گاهے بے تطابق نیز آرند چنانکه در همین بیت کلیم که گذشت چه فاعل

رایانست که صیغهٔ جمعیت و بود مفرد و ازین عالمت اینکه شرف الدین علی شفائی گفته ؎ خوبان اصفهان چو شفائی پسند نیست ٭ بهتر گزین ویار بچین و چگل روم ٭

راه زدن مار آنست که بعضے از مارهای خبیث در راه آینده و رونده را زنند وحید گوید ؎ تلخ شد منزل بکام خویش این آواره را ٭ زد چو مار زلف او راه من بیچاره را ٭

راه خوابیده بمعنی راه دور و دراز کلام اساتذه مستفاد میشود و در شعر سعد الدین راقم جادهٔ خوابیده دیده شده خالی از نازکی نیست چنانکه گوید ؎ جادهٔ خوابیده واندوا پائے شوقم برق راه ٭ دست کوتاه مرا بهدوشان گرد و بلند ٭ لیکن درینجا بمعنے دور و دراز مناسب نیست فافهم۔

ربع مسکون و ربع زمین معروف اول شهرت دارد و دوم محسن تاثیر گوید ؎ عزیز ربع زمین از تسلط سخنم ٭ بجای پای رباعی بود سواری ما ٭

رخصت کردن جدا کردن شخصے را از پیش خود ظفرا گوید ؎ تا نکشد بدام او تهمت بال و پر زدن ٭ مرغ دلم در آشیان رخصت بال و پر کند ٭

رد کردن بفتح اول معروف و نیز بمعنی قے کردن و استفراغ کردن اشرف گوید ؎ ای آنکه خاطر تو همه فکر بد کند ٭ هر رطب و یابسے که شنیدست رد کند ٭

رستم یکدست شخصے بود بزور و قوت مشهور غیر رستم معروف و حکایت رستم یکدست افسانه است که ساخته اند و باسم مشهور پنجه گرفته و این در ولایت مشهور ست سلیم گوید ؎ چه زور و قوت و مردانگی ست پنداری ٭ که خاک رستم یکدست شد سبوی شراب ٭

رساندن باغ تربیت و پرورش باغ که خوب لشگفد رکنای مسیح گوید ؎ باغبان دهر باغی گر برای ما رساند ٭ از گل و ریحان چه سان گویم خاری هم نداشت

رسن باز همان ریسمان باز که بازی گری باشد که چوبها یا بہهای بلند در زمین محکم کنند و بران ریسمانها و چوبها ونهابرآیند انواع بازی هاے غریب کنند و آنرا دارباز نیز گویند و بهندی نٹ بفتح نون و تای هندی خوانند اشرف گوید ؎ دلم بر رشتهٔ طول امل رسن باز ست ٭ که گر نی ثبات بود بند ریسمانش از دیه و مخفی نماند که در عامهٔ نسخ دیوان شاعر مذکور مصرع اول بیت مذکور همین وضعت و این خطای فاحش ست زیرا که وزن مصرع اول مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلاتن ووزن مصرع دوم مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلاتن لیکن چه توان کرد همین بجا نشود ورنه مهلکه نیفتاده استادان سابق و حال را نیز

درین بحر ہمین قسم سہو واقع شدہ اما نام بزرگان را بخطا بردن خطاست۔

رسد بفتحتین و دال مہملہ کنایہ از حصہ چنانکہ گویند حصہ رسد تاثیر گویدسہ کرد فرہاد بسنگ آنچہ بدل ما کردیم ؛ عشق او را رسدی واو بما ہم رسدی ؛ و بمعنی رسد غلہ کہ عبارتست از کارزوان جنس غلہ و غیرہ در بار در اکثر اشعار اساتذہ یافتہ نشد و آنکہ طالبای کلیم در شاہجہان نامہ منظوم آوردہ احتمال دارد کہ موافق رمز مرہ دربار پادشاہان ہند آوردہ باشد از عالم پای در شین کہ بمعنی زیر غوغاست و بالاتفاق لفظ ہندیست و این طرز و طور تاریخ نویسان ہندست کہ مصطلحات اردو کہ مقرر کردہ سلاطین ہند باشد در عبارت فارسی خود آرند پس گویا این جہت دیگر باشد برای آوردن الفاظ ہندی سوای آنچہ در لغات قدیمہ گذشت

رستہ بفتح صف دکان وغیرہ و مجازاً بمعنی بازار شفائی گویدسہ در رستہ کہ صبح فروشی کنند رخت ؛ یک رخت نیم لمعہ سکہ من آئینہ ؛

رسن برای کسی تافتن و ہم چنین ریسمان برای کسی تافتن فکر بر اصل کسی کردن جہت شخصے از جہت ہلاک و تخریب او ملا طغرا گویدسہ چرخ با آنکہ سر موز حمل نشیم ترست ؛ برسن تابی منصور روشان استادست ؛ یکی از شعرا نیز گویدسہ ریسمان تابیدن شاہان بے جا کر خطاست ؛ خیمۂ دولت بپا از دور این استادہ است ؛ و امام قلی بختیاری گویدسہ چرخی کہ عجوز دہر میگرداند ؛ از بہر من و تو ریسمان مے تابد ؛

رسانیدن بنگ و کوکنار صاحب کیفیت این ہر دو شدن شفائی گویدسہ بیر ساند بلاق ابرویت ؛ ہر زبان بنگ کوکنار سیش ؛

و رسانیدن می شہرت دارد

رسیدن لازم رسانیدن بمعنی گرگذشت و نیز جوان شدن چنانکہ فرزند رسیدہ میگویند وحید گویدسہ بگیتی جز تو ای شاہ گزیدہ ؛ کسی کم یافت فرزند رسیدہ ؛ و بمراد رسیدن اشک آبلہ کہ پختہ شود از عالم ثمر وحید گویدسہ اشکم بسان آبلہ در سینہ خام بود ؛ از ضعف تا بدیدہ رسیدن رسیدہ شد ؛

رشتہ بشین معجمہ معروف و نیز مرضی کہ آنرا نارو گویند در فارسی و ہندی سلیم گویدسہ ہر ریشہ رشتہ است کہ از پا برآمدہ است ؛ آب و ہوائے این چمنم سازگار نیست ؛ و بمعنی قرابت کہ در ہند شہرت دارد بر فقیر آرزو ہنوز متحقق نیست کہ در فارسی آمدہ یا نیامدہ ہر چند این شعر محمد قلی سلیم اشارتی بآمدن آن دارد سہ کمرش را سلیم تنگ بگیر ؛ باخبر باش رشتہ باریک ست ؛

رشتۂ سبحان بجیم تازی عبارت از رشتہ تاب ندادہ و مخلص کاشی گویدسہ مناسب از برای سبحہ بود رشتۂ سبحان ؛ بکمش در زندگی مخلص بخاک کربلا خو درا ؛

رشتہ خطائی نوعی از دوا مخلص کاشی گویدسہ بس باکمند عصیان آہو عفو رام ہست نتوان شکار کردن بارشتہ خطائی

رفتن خار در پا خلیدن خار در پا سلیم گویدسہ در بیابان جنون از بسکہ گرم جستجو ست ؛ خارمے سوزد اگر در پای مجنون میرود ؛

رفتن چراغ خاموش شدن آن ملا طغرا گویدسہ بے وصیت دلم از خود نرود شام فراق ؛ این چراغیست کہ از رفتن گاہ است عاشق ؛ و از خود شدن و حیران محمد علی حزین گویدسہ بستۂ زلف مشک ساختہ چشم فتنہ زا ؛ آفت جلوہ رسا کرد کہ کرد یار کرد ؛ لیکن این سند میخواہد و قول او معقول علیہ نیست ؛

رفتگی ارتباط و اختلاط مفید بلخی گویدسہ جز اشک خود مفید زکس رفتگے ندیدہ ؛ ہر چند پای بوسی اہل زمانہ کرد ؛

رفتن گرد سر بکاف فارسی گرد سر گردیدن وحید گویدسہ میروم گرد سر گر شنوی از من پیام ؛ شمۂ حرف مرا بشنو کہ خواطر خواہ لست ؛

رقص فرنگی کردن و رقص

رقص فرنگچی کردن بدوم بزیادت تحتانی بعد کاف تازی نوعی از رقص شغالی گوید سه بجز بستن ورقص فرنگچی کردن ؛ فریب خوردیم چون مزور نیست مزور ؛ مثال دوم ملا فوقی گوید سه ببیند یک سر موجلوهٔ آن زلف اگر زاهد ؛ کند رقص فرنگچی به بردم کفر ایمانش ؛

رقص قصابان نوعی از رقص رکنای مسیح گوید سه دامن برزن زبال ای مرغ بسمل در نشاط ؛ در ندانی رقص قصابان بہادت میدهند ؛

رگ راندن ریشه دوانیدن ظهوری گوید سه چنان پنجه در ریشه ہای زمین ؛ که رگ زنده در مغز گاہ زمین ؛ **وریشه راندن** نیز بدین معنی دیده شد۔

رگ گردن دعوی غرور وسرکشی سلیم گوید سه جدل از خصم منه باشد واز من عیب است ؛ چون رگ لعل زدا نارگ گردن عیب است ؛

رگش برجاست بجیم تازی بمعنی آنکه حالتش تغیر نیافته واین از اہل زبان بدرست

رگ خواب کسی بدست آوردن وآمدن بکنایه از عنان اختیار بدست آوردن وآمدن بحیله تاثیر گوید سه چون بدست آمد عنانم از رگ خواب سخن ؛ مرکب مضمون بمضمار فصاحت تاختم ؛

رم زده رم خورده وحید گوید سه رشتهٔ جذب محبت نکند کوتاهی ؛ چه شد ای رم زدهٔ آهوی بیابان شدهٔ۔

رمل کشیدن فال برآوردن ظهوری گوید سه رمل نوروزی غنچه کشید ؛ قرعه اش بر شگفتگی غلطید ؛

رنج باریک مرض دق صائب گوید سه قرب خوبان رنج باریک آورد ؛ رشته در عقد گہر لاغر شود ؛

رنگ مہتابی رنگ سفیدی مائل بزردی مثل رنگ مہتاب طغرا در صفت کدو گوید سه خم باده گر میخورد آن نگاه بود رنگ مہتابیش قرار ؛

رنگین رفتن خوش رفتاری سلیم گوید سه جلوه راز بور نباید چون بائین میرود ؛ غازه بی رواز حنا پائیکه رنگین میرود ؛

رنگ شکر نوعی از رنگ که آن رنگیست که زردیش کم باشد وقدری مائل بسرخی بود تاثیر گوید سه تنگ کرد ست بسے حوصلهٔ تنگ شکر ؛ از لب پستهٔ آن مہوش رنگ شکر ؛

رنگ طلائی رنگ زرد مثل طلا این رنگ را جمیع استادان چه قدما چه متاخرین نسبت برنگ عاشق داده اند بخلاف شعرای ہندی زبان که رنگ معشوق را بدان تشبیه نموده اند عجب آنکه محسن تاثیر که ہندنه آمده رنگ معشوق را طلائی گفته وخالی از غرابت نیست چنانکه گوید سه آن رنگ طلائی خط مشکین خواہد ؛ ہر جا گل جعفریست باریحانست ؛

رنگ کردن بمعنی رنگین کردن رکنای مسیح گوید سه بر فلک نیست شفق اینکه عیانست مسیح ؛ دامن چرخ بخون دل ما رنگ شدهٔ است ؛

رنگ تازه برآب ریختن بنای کار نو گذاشتن وفکر کار تازه نمودن خالص گوید سه از نگه بیہوش وادد شراب ناب ریخت ؛ ساقی ما طرفه رنگ تازه برآب ریخت ؛

؛ ایضاً سه برای غارت ہوشے که نیست در سرما ؛ کسے نماند که رنگی چو می بر آب نریخت ؛ داغلب آنست که بمعنی فریب دادن باشد چنانکه از این دو بیت ظاہرا باشد والله اعلم۔

رنگ بست بسین مہمله کنایه اند رنگی پایداری وقراری صاحب گوید سه اے وای بیم نظارگیان گردرین چمن ؛ می بود رنگ بست گل اعتبار ہا ؛ ایضاً سه سیاه مستی من رنگ بست افتاده است ؛ خمار صبح ندارد می شبانهٔ ما ؛ لیکن از این ابیات بمعنی مطلق پایدار معلوم میشود وظاہر ا مجاز است **ورنگ بستی** بیای مصدری بمعنی قراری بودن رنگ خالص گوید سه رنگے چو رنگ بستی رنگ شکسته نیست ؛ مہتاب را ہمیشه یک رنگ دیده ایم ؛

رنگ زردی کشیدن خجالت چنانکه از محاوره به تحقیق پیوسته۔

زنگ چرک تاب بجیم فارسی وکاف تازی وفوقانی بالف کشیده وبای موحده زنگی که چرک بر آن کم معلوم شود مثل سیاه وسبز وماشی وطوسی اثر گوید ے روز سیاه پرده آلوده دانست ؛ ممنون بخت خویشم ازین رنگ چرک تاب ؛

رنگ ریختن طرح عمارت افگندن سلیم گوید ے کی بود در سوختن نسبت بمن خاشاک را ؛ رنگ آتش خانه از خاکستر من ریختند ؛

رنگ و آب بر روی کار آوردن بمعنی با رونق کردن کار وحید گوید ے بتیو مجلس بود همچون گلشن بے آب رنگ ؛ رنگی وآبی بر روی کار ما آورده ؛

روانی بالفتح ونون بیا رسیده نوعی از اصول سلیم گوید ے قامت زاهد از رقص روانی دارد ؛ گردن زاصول در صراحی باز نیست ؛

روغن قاز مالیدن خوشامد کردن وفریب دادن واین از اهل زبان بتحقیق پیوسته۔

رو بواو معروف ونیز جامهٔ بالای دوته که آنرا ابره گویند وجامهٔ پایین را آستر وآن در پهلو دادن گذشت ونیز بمعنی محل وطرف سخن تاثیر گوید ے ز دوست نالهٔ عاشق همین شکایت نیست ؛ حدیث بلبل بیدل هزار رو دارد۔

روی کار و رخ کار طرف خوب قماش که در پوشیدن در استعمال بالا باشد اول مشهور ست دوم تاثیر گوید ے با وجود اختر بد روشناس مردمیم ؛ تیره بختی خال دیگر شد رخ کار مرا ؛

روی گرفتن از کسے و روی کسے گرفتن محجوب شدن وپرده بر روی گرفتن از شرم وحیا تاثیر گوید بهمین دو معنی ے آخر گرفت از ما آن روی دلکشا را ؛ از ما گرفت دل را بگرفت روی ما را ؛ وبعضے گویند که **روی کسے گرفتن** بمعنے ساکت گردانیدن و واز سوال باز داشتن ست ؛

روائی بدو تحتانی برآمدن حاجت و گاہے بر آوردن نیز استعمال این لفظ بمعنی امید وکام نزدیک ست چنانکه گویند حاجت وکام ست مگر در شعر تاخیر که با لفظ امید نیز دیده شده ے در عشق هست ما را خموشی که عاقبت ؛ پروانه را امید ز بلبل روائی ست ؛

روی دل دیدن التفات و توجه از کسے دیدن بخود سلیم گوید ے در محبت بسکه خواری دیدم از پهلوی دل ؛ از کسے هرگز نمیخواهم ببینم روی دل ؛

رو سفید طالع مند ودولتمند شفیع اثر گوید ے رو سفیدی نیست دولتمندان ایام را ؛ هست ودهند از همه عالم پریشان بیشتر ؛ از اهل زبان بتحقیق رسیده

روز بے شب آوردن گذرانیدن این همین از قدما گفته ے روزی بهزار غم بشب می آرد ؛ تا خود فلک از پرده چه آرد بیرون ؛ لیکن در ینجا بمعنے حقیقے خود ست ودر بعض جاها روز بشب وشب بروز آوردن نست جلال اسیر گوید ے بیهوده چو مهر وماه در زیر فلک ؛ روزی بشب وشبے بروز آوردیم ؛

رو نگهداشتن صاحب گوید ے رو نگهداشتن از صاف دلان مطلب ؛ عیب پوشیدن از آئینهٔ عریان مطلب ؛ ظهوری گوید ے دل زیبا دهشت بودارم که نگار هشت رو دارد وبمعنی توجه وبرین قیاس رو انداختن مخلص کاشی گوید ے نتیوانم صورت آئینه شد ؛ گر نبیند از ندخوبان رو بمن ؛ **ورو تافتن** نیز بهمین معنے چنانکه مشهور ست **ورو دادن** متعدلیست وبعضے گویند رو بر دن ورو کردن نیز بدین معنے صائب گوید ے لاله وگل خون کنند بر سر هر شبنمی ؛ گر به گلستان بری روی عرقناک را ؛ محمد سکرے ز خون دم چشم من در شنا باد ؛ که مردم آشنا زوی کردم ؛ واین غلط ست چراکه در بیت اول برون بمعنے حقیقی خود ست ودر بیت دوم گردم بکاف فارسی مشتق از گشتن بمعنے شدن از آشنار ولفظ قرار داد اهل ایران ست بمعنی ظاهرا آشنا وشناخته شده۔

رو انداختن سوال کردن نیز۔

روباه در تله دارد بتای فوقانی یعنے دام مخصوص یعنی کارش خاطر خواه ست۔

رو از سنگ یا از آهن داشتن بے مروت و بے شرم بودن

و روی تازه داشتن معتبر بود لست در نظر

روباخته کنایه از ترسیده و رنگ شکسته این لغت از اہل زبان بتحقیق رسیده۔

روداری شرم حسیم شفائی اثر گوید ے نباشد سخت باطن چشم روداری ز احبابش بود آئینہ فولادگی حاجت بسیمالیش ؛

روی کسی داشتن ریا از و نمودن سلیم گوید ے میان یوسف معشوق من نسبت نمی گنجد ؛ من اندر راست گوئی روی احمد را نمی بینم ؛

روبرو و روبارو بزیادت الف بمعنی ہر دو صحیحست اول معروف دوم سلیم گوید ے یکدامن ر و نمی یابم سلیم ؛ میشود آئینه روباروی زرد ؛

روح توتیا بجای ہمزہ زی از دار و ے چشم تاثیر گوید ے از گردش که خضر عیسی عمر ست ؛ شد کوزه روح توتیا دیده من

روزگار بنای تحمه شهوریست و بعضے اہل زبان بفتح خوانند معروف و بمعنی نوکری و شغل مرگندران نیز اشرف گوید ے روزگار انسرت اگر این و منع این ہنگامہ است ؛ شکوه بیجا مردم از بے روزگاری میکنند ؛

روی دستی خوردن فریب خوردن و نیز طمانچہ خوردن اشرف گوید ے یوسف از ہمراہی اخوان بحیرتیسلے چہ دید ؛ ساده لوحان روی دستی از برادر میخورند ؛

روئیدن مشہور و آن لازم شہرت دارد و بمعنی نمودن و متعدی نیز آمده چنانچہ میرزا قلی میلے گوید ے ہم آغوش ست یاد آن قد و رخسار در خاکم ؛ پی افشای راز سبزه گل از گل فرو بندم ؛ درینصورت درین بیت شیخ سعدی ے باران راکہ در لطافت طبعش خلاف نیست ؛ در باغ لاله روید و در شوره بوم خس ؛ مجاز بود چنانکہ در شرح گلستان و غیره نوشته ام و بر حقیقت محمود و محمول باشد لیکن متعدی بودن این باب خیلے غرابت دارد معلوم نیست کہ رستن مرادف اینست ہمچنین یا ست یا غیر آن۔

روشن کردن معروف و یاد کردن کلیم گوید ے زود رفت آن کہ از اسرار جہان آگہ شد ؛ از دبستان برود ہر کہ سبق روشن کرد ؛ پس ازین دریافت میشود کہ سواد روشن کردن بمعنی یاد کردن سواد و نوشته کتاب باشد لیکن بمعنی شناختن حروف و خطوط نیز مستعمل ست۔

روضه خوان شخصے کہ کتاب روضة الشہدا بر منبر رفته روز عاشورا برخواند شفائی گوید ے گر به پیری خدا نکرده رسند ؛ روضه خوانان منبر نازند ؛

رو بر زمین انداختن پاس روی کسی نه کردن و شرم نمودن میرنجات گوید ے مدعی را چه شود گشته کسی ار سازم روی یار اتو در ینجا بزمین اندازی ؛

رواق بقاف معروف بمعنی خالص و صاف نیز لیکن در کتب عربیه بدین معنے دیده نشده اگرچه در ماده این باب معنی مذکوره یافته میشود وحشی گوید ے مذاق وحشی و این درد و غم که ساقی وقت ؛ لفیت کاسه او باده رواق نکرد ؛

رومال سیاه چیزیست که زنان بر روی چشم خود اندازند برای پوشیدن رو گاہی ہمچنین پیش برقع دوزند و آن شبکه دار باشد و ظاہر چشم او نیز ہمانست وحید گوید ے بسته رومال سیه بر چشم آن آرام جان ؛ گشته آہوی درون خیمه لیلے نہان ؛

روپاک رو انداز که زنان بر سر اندازند فطرت گوید ے چو کرده ام ز حیا بر رخ نقابی شمع رخسارش ؛ کند پیراہن فانوس روپاک نفیش را ؛

ره خوابیده و راه خوابیده راه دراز میرزا صائب گوید ے زغفلت توره کوی یار خوابیدست ؛ وگرنه بحر سبیل بهار نزدیک ست ؛

روزی پراگنده خوردن پریشان گردی برای قوت آثر گوید ے

ــه گر بمرهم دلهای پریشان باشی ؛ زوزی از زخم پراگنده مخور چون دچرا ؛

ریخته گر شخصیکه ظرف روئین وغیره در قالب ریزد وحید گوید ــه زهم ریخته ریخته گرما ؛ بود رنگم از رخ جدا جان جدا ؛ بود در کوزهٔ امتحانم گداخت ؛ ما پچو خود شهر شهر ساخت ؛

ریختن بهار کنایه از آخر شدن بهار شفائی گوید ــه خوش ست گلشن وصل و شگوفهای امید ؛ ولے چه سود که زود این بهار میریزد ؛

ریزهٔ مقراض بزای معجمه ریزهای که در بریدن از دم مقراض افتد نجف قلی بیگ گوید این از تذکرهٔ نصیرآبادی قلمی گشته ــه بر این گل ریزهٔ مقراض قبائی ست ؛ کز روز ازل برقد حسن تو بریدند ؛

ریزش بمعنی بخشش هاشم صنوبری که احوالش در تذکرهٔ نصیرآبادی مسطور ست گوید ــه دیده ام گوهر بدامان رنجیت از پهلوی اشک ؛ ابر دائم ریزش از بالای دریا میکند

ریش گاو بیای معروف خام طمع و طمع خام که کار بحماقت کشد اشرف گوید ــه میشود زین حرص اندر دو دیگر ریش گاو ؛ گرچه فرعونت شود لبریز گوهر ریش گاو ؛ و بمعنی طاق تمنا نیز دیده شد۔

ریسمان باز همان رسن باز صائب گوید ــه ولم از سبحه و زنار مکدر شده است ؛ ریسمان بازی تقلید مکرر شده است ؛

ریسمان برای کسی تافتن همان رسن برای کسی تافتن از اہل زبان بتحقیق پیوسته۔

ریسمان دفتر ریسمانی که بدان جمله دفتر بندند تأثیر گوید ــه هر ورق زخود سر حباب میباشد ؛ کمند وحدت اور سمان دفتر شده ؛

ریسمان تازه کردن شفا یافتن از بیماری صعب و این از اہل زبان بتحقیق رسیده ؛

ریسمان دادن کنایه از فرصت دادن و بعضے دو واندن گفته اند۔

ریشهٔ ناخن که بعد بریدن از ناخن ماند تا دور نشود آزار دهد و بهندی آنرا کور گویند محسن تاثیر گوید ــه مشکل که دلی را ما اذیت برساند یار که برافتد ز جهان ریشهٔ ناخن ؛

ریشه راندن بمعنی ریشه دواندن ظهوری گوید ــه مگر از نخل عمر برخوردن ؛ رانده مهر تو ریشه در جگرم ؛

ریش سفید معروف و نیز ریش معمر که آنرا باب نیز گویند اشرف گوید ــه جز نام روشنائی روزم نیست ؛ چون ریش سفیدی که بود در ریش سیاه ؛

ریشه کردن محکم کردن درخت ریشه را در زمین و این نزدیک ست بمعنے ریشه دواندن وحید گوید ــه چو در حقه سیم گوهر نهند ؛ درو هیچ دارد شود ریشه بند

ریش پیش کسے نداشتن بے حرمت و بی عزت بودن تاثیر گوید ــه چوبی ز ریش کسے ریشی ندارد خواهد جا دارد ؛ که جای سگ مردی شمارد سگ زر را ؛

باب الزاء المعجمة

زانو زدن تعظیم نمودن و این رسم در اصل از ترکانست که پیش امرا و سلاطین در وقت ملازمت زانو میزنند سلیم گوید ــه بادشاه خوبرویانست چندان دور نیست ؛ سرو و شمشاد چمن گر پیش او زانو زنند ؛

زار نالی نمودن و لام ضعیف و عاجز نالے وحید گوید ــه بعد ازین در کوی جانان زار نالی میکنم ؛ از دل سخت نکویان رحم را دزدیده ام ؛

زابل بضم بای موحده نام شهری نیز مقامی از نغمه چنانکه از منشآت طغرا الوضوح می پیوندد۔

زاغ جانور معروف و این لفظ عربست و زاغان جمع آنست و آنچه در هندوستان است چشمش سیاه باشد و زاغ ولایت چشم سرخ دارد سلیم گوید ــه بلبلم اما سلیم از بیوفائیهای گل ؛ اشک خونین در چمن بچشم زاغم میکند ؛ زاغ کمان بمعنی گوشهٔ کمان شهرت دارد

زانو کفتار گفتن کلوخ بستن مثلی است کفتار بکاف تازی جانوری مشهور و این نیست که چون کفتار را به بیند کلوخ گوید و او از ترس از رفتن باز ماند ملّا طغرا گوید ؎ زمویانی بدغا باید انتقام کشید ؛ کلوخ گفته توان بست زانو کفتار ؛

زبان مغز دار زبانے که کلام آن تہ داشته باشد و صاحب فصاحت و بلاغت بود وحید گوید ؎ دران ساعت که از وصف لب شیرین بود کامم ؛ بده یارب زبان مغز داری همچو بادامم ؛

زبان زیر زبان داشتن همچنین و ته زبان داشتن بمعنی هر دم چیزی گفتن و بر گفته خود ثابت نمودن قاضی اصغر بخاری که احوالش در تذکرۂ نصیر آبادی مذکور است گوید ؎ چه اعتماد کند کس بوعده ات ای گل ؛ که همچو غنچه زبان در ته زبان داری ؛

زبان بازی مکالمه و سخن گفتن با یکدیگر سلیم گوید ؎ بخود چو موی میانت ز رشک می پیچم ؛ چو شانه با سر زلفت کند زبان بازی

زبان دادن تعلیم کردن و یکے چیزے فرمودن بساطی سمرقندی گوید ؎ حدیث بوسۂ شیرین لبان اگر گفتم ؛ زمن بدان که تو جمعے مرا زبان دادند ؛

زدن معروف و موارد استعمال این بیش از بیش است مثل تیغ زدن و ساغر زدن و تغافل بلند زدن و شبگیر زدن و وغیرها و این قسم استعمالات را صاحب بهار عجم که از مخلصان فقیر آرزو ست و در نوادر المصادر حسب طاقت بشری بقدر تتبع خویش که ما فوق اکثری ست جمع نموده و اکثر مجاز ست و بمعنی دور گردن و بریدن نیز آمده چون خالی از غرابت نیست آورده شد مولانا عبد الرزاق فیاض گوید ؎ بعید بود که در جان دوانده ریشۂ مهر ؛ زدیم هر چه دگر رسته بود از گل ما ؛

زدن خشت ساختن خشت از بنیاد است که خشت زن بمعنے سازندۂ خشت ست تاثیر گوید ؎ کسی که طینتش از کاهلی مخمر شد ؛ چو خشت تا نزنندش بکار تیشه نشد و احتمال دارد که زدن خشت درینجا عبارت باشد از زدن که چون بنا و خشت عمارت را در کار عمارت صرف کنند و در گل بنشانند به تیشه خود میزنند تا محکم شود

زر بمعنی مطلق نقد خواه سیم خواه مس خواه طلا و نقد مسین را در سیاه گویند و مرادف زر لوست بواو معروف که پل مخفف آن نیست چنانکه گذشت غایتش پول سفید را پل سیاه و پل سرخ مسموع نیست و زر سرخ شهرت دارد سلیم گوید ؎ گردید داغ کهنه و نو جمع در دلم ؛ همچون زر قمار سفید و سیاه و سرخ اگرچه تنها سیاه بسیار کم آمده -

زربفت حاتم بجای مهمله و فوقانی قسمی از زربفت خوب و ظاهراً حاتم نام بافندۂ آن بود و یا بغرمایش حاتم نامی بافته اند مخلص کاشی گوید ؎ چو احسان نهانی زینت دیگر نمیباشد ؛ چرا این جامۂ زربفت حاتم را نمی پوشی ؛

زربسته زری که هنوز او را خرد نکرده باشند شهرت گوید ؎ اعتبار دلم از موج طپیدن افزود ؛ نقد قلبی که شود سکه زربسته شود ؛

زرین گیاه گیاهیست که بکار اکسیر آید و این از اهل زبان به تحقیق رسیده -

زر توفیقی بتقدیم فا بر قاف زری که برای خدای تعالی جل شانه و عز برهانه و نذر بزرگان جدا کنند تاثیر گوید ؎ موفق گشته ام از خاک راهش در چنین سالی ؛ زر توفیقی من خوش عیاری کاملے دارد ؛

زرکوب کسیکه ورق نقره سازد ملّا طغرا گوید ؎ میزنم بر روی گاہے در سرا بستان غم ؛ گوئیا زرکوب رنگ زعفرانم کرده اند ؛

زرکش کسیکه تار نقره و طلا کشد برای کلابتون وغیره وحید گوید در تعریف زرکش ؎ کشد چون سری آن پری رو نیاز ؛ شود بند من از کشیدن دراز ؛ مخفی نماند که استاد مذکور لفظ زرکش بسر خی نوشته و این ابیات در تعریف آن گفته -

زرنشان کربنون همانکه او را در هندوستان کوفت گر گویند وحید در تعریف

زرنشان گوید ؎ بجانم گر زرفشان گرجی کرد ؛ مرا زرنشان کرد از روی زر ؛

زمین دلوار نام فنی ست از کشتی چنانکه از گل کشتی میر نجات بوضوح میرسد۔

زن جلب بفتح جیم تازی قرمساق چنانکه از اہل زبان بتحقیق رسیده۔

زنده رو رود خانه ایست در صفاهان که زاینده رود نیز گویند و زنده بحذف دال باد او زاینده رکنای مسیح گوید ؎ عشق آمد و از وجود من دیری ساخت ؛ لطف بهزار خوبی از قہری ساخت ؛ از بہر مژه ام چو زنده رو نہری ساخت ؛ بر ہر موجه چو اصفہان شہری ساخت ؛

زنگ از دل ربودن و رفتن و ستردن کار خاطر خواه دیگری کردن و شاد نمودن او را دوم معنی شاد شدن بکار دیگری چنانچه شاعر گوید۔ **مصرع** زنگ از رخ گل ربود و زنگ از دل من ؛ وسلیم گوید ؎ نه ہمین از تو مرا گرد غم از سینه زدوده ؛ در تماشای تو زنگ از دل آئینه زدوده ؛

زنجیره چیزیست که اکثر در اطراف دامن و گریبان جامه و کلاه وغیره دوزند و ہند آنرا گور گویند و بعضی بتکلف قور خوانند تاثیر گوید ؎ بی حاشیه رنگین نشود نسخه زکاتب ؛ چون کلّه ساده که زنجیر ندارد ؛

زنگوله معروف و زنگله بحذف واو مخفف آن و نیز مقام سرود چنانکه از منشآت ملا طغرا به ثبوت میرسد۔

زنگله پای اضافت ہر چه زنگله در پا لیش باشد ملا طغرا گوید ؎ عجبی نیست که از شبنم کوچک دو لیش ؛ گر به بند شود زنگله پا در کشمیر ؛

زنگ کر بکاف دوم تازی و رای مہمله زنگی که از ان آواز بر نیاید و سند آن در تحفه شلنگ گذشت و نیز شفیع گوید ؎ بگوی تا بشنوی ہم شنیدن ؛ چو زنگ ہر که درین عرصه صد ست کر ست ؛

زنگ کر کردن کاف تازی و رای مہمله کنایه از خاموش شدن و ساکت کردن از جهت الزام چرا که زنگ کر بی آواز را گویند چنانکه گذشت و این از اہل زبان ثبوت رسیده۔

زنگ و زنجیر زنگ بی زنجیری که فقرا ولایت ولجا بی قیدان در کمر بندند و حیدر در تعریف قلندر گوید ؎ بود شکل من ننهٔ پیر من ؛ دل نالہ ٔ زنگ زنجیر من ؛

زنجیر سر زنجیری که قلندران ولایت بر سر بندند و حیدر در تعریف او گوید ؎ زنجیر سرطاق شد طاقتم ؛ که زنجیر بی حلقه حیرتم ؛

زود بود مقابل زیر بودن بمعنی حیا بی حساب نیز آمده و این را در مقامی گویند که شخصی بیحیائی و بی پروائی کند شفائی گوید ؎ عشق رسوای طلب کثرت تقاضا میکند ؛ ورنه افشا کردن راز نہانی زود بود ؛

زه پیراهن رشته باشد از ابریشم که در دور دامن و سر آستین و گریبان دوزند و بہندی ڈھری گویند یا ل مضموم ہندی و واو مجہول و آن گاہی یک رنگ بود و گاہی دو رنگ میرزا صائب گوید ؎ که گر کند از رشتہ جاہا زه پیراہنش ؛ از لطافت رنگ میبارد بیاض گردنش ؛ و نیز سید حسن گوید ؎ ارباب عشق آن که پیراہن دو رنگ ؛ روز و شبم چو رشته بہم تاب میخورد ؛

زیر بری بیای مجہول و رای مہمله و بای موحده مضموم و رای مہمله بیا رسیده ظاہرا کیسه بری و گره بری بطراری کمال خجندی گوید ؎ قیامت ست بحرمی که خط ز دور روی زلف ؛ بجرم زیر بری تہمت سیه دارد ؛

زیر پای کشیدن بیای معروف و شین معجمه شخصی را باقرار آوردن تاثیر گوید ؎ بگو پا مال امشب کرده خون که او دیگر نه ؛ دگر نه از خیانت میکشم این زیر پای را ؛

زیج درکاری بستن بیای معروف و جیم فارسی با کاف عربی چنانکه در لغات قدیمه نوشته شد کاری را ناتمام و نہایت رسانیدن و ہیچ خوب سر انجام دادن تاثیر گوید ؎ زیج در عشق چو من کس نتواند بستن ؛

من زبیرترم اگر از خواجه نصیر از طوس ست ؛ ولطف این شعر آنست که زیج جاییکه خواجه نصیر بسته در مراغه که از مضافات تبریز ست بود ونیز مردم طوس بکم عقلی شهرت دارند چنانکه گاو طوس ودر سابق ایام شهرت دارند نیست بلکه جز خراسان که طوس از انست حالا نیز مشهورست۔

زیر پیچ با بای فارسی ویای مجهول وجیم فارسی دستارچه که زیر عمامه پیچند در هندستان ته پیچ گویند شفائی گوید سه بشود زیر پیچ دستارش ؛ کلم پیچ از نکهت دارد ؛ وکلم بکاف ولام درینجا مخفف کلیم ست ونیز وحید گوید سه زدستار گنبد چه سازم بیان ؛ که او را بود زیر پیچ آسمان ؛

زنخ زدن به بیهوده گوئی در متاخران خانه زدن گویند وتنها از زنخ بدین معنی آمده کمال خجندی گوید سه گوی چه ماند بزنخدان یار ؛ کین زنخ مردم بیهوده گوست ؛

زبونگیر کسیکه ضعیفان وزبونان را آزار دهد کمال خجندی گوید سه بر سر کوی تو کمتر روم از بیم رقیب ؛ که سگ خانه زبونگیر وغریب آزارست ؛

زیستن بیای معروف بمعنی سلامت ماندن میر یحیی کاشی در هجو اگولی گوید سه بعید لیسد نش چو ظرفی زیست ؛ دگر ش احتیاج شستن نیست ؛

زیتون بفتح وسکون تحتانی وفوقانی بواو رسیده ونون میوه معروف وآن لفظ عربیست ونیز نام غنچک نوازی مشهور در ایران وطغرا گوید سه بو داز غنچک خوش صوت گردون ؛ دیار چرخ را استاد زیتون

زیر چاق محکوم مغرا اثیر دار ظهوری گوید **مصرعه** بچاق مراد زیر چاق ست

زیاده سر بمعنی هرزه گو ومغرور چنانکه از محاوره دانان بتحقیق رسیده۔

زیر حلقی خوردن بفتح های مهمله و قاف بیار سیده خوردن ضرب زیر حلق اثر گوید سه لیکه باشد طینت ما صاف از حرص وهوا ؛ زیر حلقے چون فواق از خویش صد جا میخوری ؛

؛ ؛ ؛

باب السین المهملة

ساغر لطاق ابروی کسی خوردن می پرستی نمودن بیاد کسی شراب خوردن سلیم گوید سه آنم که می بنغمهٔ زنجیر میخورم ؛ ساغر لطاق ابروی شمشیر میخورم ؛ وفقیر مولف گوید سه دل لطاق ابروی او می پرستی میکند ؛ چون کبوتر در میان کعبه مستی میکند ؛

ساغری تخلص شاعری که معاصر مولوی جامی علیه الرحمة بود وبمقابله جامی علیه الرحمة ساغری تخلص میکرد ونسبت این تخلص چها که از مولوی بستند چنانکه مشهور ودر تذکرها ست ونیز نام پوستی که کیمخت نیز گویند سه فتاده زاخز را پوست وجامهٔ من ابهای تجمع بود ساغرے همیشه خلاف ؛

ساعت عقرب ساعت نحس که قمر در عقرب باشد تاثیر گوید سه از تو کل زیدان نیست مرا بیم وگزند ؛ ساعت عقرب من عقرب ساعت باشد ؛

ساز بودن دماغ بزای معجمه خوش بودن دماغ اثر گوید سه زشوق وصل تو دائم دماغ من سازست ؛ می هوای تو پیوسته در کدو دارم ؛

سایهٔ کسی را به تبر زدن کنایه از کمال دشمنی تاثیر گوید سه گفتم که مهر پیش رخت زنگ رفته است ؛ هر جا که دیده سایهٔ ما را به تبر زده ؛

سایهٔ دست کسے گرفتن فیضیاب از کسے شدن ومطیع ومنقاد او شدن اشرف گوید سه درین گلشن بود تا نخل نازش ؛ گرفته سایهٔ از دست

چنارش و درخت تار بتار قرشت درختیست مشہور در ہند و تحقیق آن در لغات قدیمہ گذشت۔

ساق منجہ بفتح میم و سکون نون و جیم تازی مفتوح چارپائی کہ در ہند برائے خوابیدن موضوع ست و پلنگ نیز گویند و این ہر دو لفظ ہندی الاصل است زیرا کہ در ایران و توران نیست و بعضے گویند کہ حالا در بعض جا با رواج یافتہ و لفظ منجہ بہندی میچا ست و ساق منجہ عبارت از دو چوب کلانست از چہار چوب مذکور طغرا گوید سہ شود بہند چو خراط چرخ بر سر کار ؛ ز چوب خشک تم ساق منجہ میخواہد۔

ساقین و ساعدین ہر دو سلاحی کہ برای محافظت دو پای و ہر دو دست پوشند اول از عالم موزہ و بعضے از آن دیدہ شدہ کہ از آئین ساق بندند و دوم ہمانست کہ ترکی قلاق و بہندوستان دستانہ گویند چنانچہ محمد امین وقاری طنی یزدی در رسالہ گلدستہ اندیشہ نوشتہ ساقین و ساعدین از دو چوبہ شکل از دو چہار آئینہ از چہار قبل طراز لیست و پہلو۔

سال وزیدن آنست کہ کسی سالہای عمر خود را کم ظاہر کند یکی از شعرای تذکرہ نصیر آبادی گوید سہ تلبیے از سال وزیدن توان بودن جوان ؛ بخیہ پیری بر وا قاتو از موی سفید ؛

سبک آرامی بیای موحدہ مضموم سبکی و کم وزنی وحید گوید سہ تا بجو دوران نہادی چو گہر محبوسی ؛ خس دود بر سر آب از سبک آرامیہا ؛

سبق گفتن درس دادن و تعلیم دادن طغرا گوید سہ اے معلم جز و استعداد مردم جاہل است ؛ کودک ما را سبق از علم نادانی مگو

سبق روشن کردن یاد کردن سبق و این نزدیک ست بمعنی سبق روشن کردن کلیم گوید سہ زود زود رفت آنکہ ز اسرار جہان آگہ شد ؛ از دبستان برود ہر کہ سبق روشن کرد ؛

سبیل بوزن فعیل لفظ عربیست راہ و فارسیان بمعنی مروت و چیزی کہ در راہ صرف کنند عموماً علی الخصوص چنانکہ از بیت سعید اشرف معلوم مے شود سہ کنون کہ عارض صحت از خط سیاہ پوشید است ؛ لب تو چو آب محرم سبیل خواہد شد ؛ و بمعنے چیزی کہ صرف شخصے سازند بر وقت و بمعنے کہ باشد و این ہم بمعنے دوم مستفاد می شود سہ گشت بہار و تازہ شد شوق ہوای گل ؛ عشق و جنون سبیل مے ہوش و خرد فدای گل ؛

سبکپا شخص بے تمکین یحیی کاشی گوید سہ ز سنگینے نہ جنبید پایم از جا ؛ نیم چون شاعران اکنون سبکپا ؛

سبز شدن سخن گفتہ بوقوع آمدن آنچہ گفتہ سلیم گوید سہ ای خوش آنروز کہ

آنکہ رفیق سبز شود ؛ ہر چہ میگویمت ای عہد شکن سبز شود ؛

سبز شدن بخت و اختر بمعنے نکوئی احوال اول مشہور ست و دوم را تمنا گوید سہ آنقدر مایہ مدت ز چشم تر ما ؛ کز نم گریۂ ما سبز شود اختر ما ؛

سبز رینہ بیای موحدہ و زای معجمہ بیای رسیدہ و نون مفتوح معشوق سبز رنگ طغرا گویند سہ کی شود لحیب چون سبز رینہ فریہ شرین ؛ کز کمرگاہ صنوبر را جوان لاغر کنند ؛

سپر پارہ بیای فارسی نوعی از سپر تاثیر گوید سہ ہر جا کہ کثرت ست نمودار وحدت ست ؛ باشد سپر پارہ ولیکن سپر یکیست ؛

سپاس بمعنے حمد و شکر مشہور ست و بمعنی منت کہ اظہار نعمت ست بر منعم الیہ نیز آمدہ در ینصورت بالفظ نہادن آمدہ کمال خجندی گوید سہ عقل چہ سازد نہاد بر من بیدل سپاس ؛ بر سر آزادگان منت دستار نیست ؛

ستد بکسر و فتح فوقانی و دال گرفتن وحید گوید سہ درین بازگری گواہ و ستد ؛ بود گرم بازار داد و ستد ؛

ستارہ جدول بکسر اول چیزے دراز چوب یا آہن کہ حکم مسطر دارد برای کشیدن جدول اشرف گوید سہ زنار

ستاره طالع تمام دنباله است ؛ ستاره ام لفلک
چون ستاره حیدول ؛

ستاره نداشتن طالع خوب نداشتن
مخلص کاشی گوید ع برفع پستی اقبال خویش
چاره ندارم ؛ بر تربه کم نیم از آسمان ستاره
ندارم ؛

ستر پوش چیزی که ستر عورت بدان
کنند سلیم گوید ع چو گل از هر طرف چاک گر
دارد گریبانم ؛ ز رسوائی چو صحرا ستر پوشم
نیست دامانم ؛

سجاوندی کردن بشنگرف و آب
طلا نوشتن و نوشته شدن آیات قرآنی
موافق نسخه سجاوندی که کتابیست در علم
قرائت و آن کنایه است از تزئین سعید
اشرف گوید ع خواهم آن رخ را ز نقش
بوسه گلبندی کنم ؛ مصحف رخساره او را
سجاوندی کنم و تاثیر گوید ع از حنا گل
شود چون آن رخ محبوب سرخ ؛ مصحف
خوشخط رخسارش سجاوندی بود ؛

سجاده محرابی جای نمازی که شکل
محراب داشته باشد اشرف گوید ع سلیم
در سجده طے راه تر اگر نقش پا ؛ هر قدم سجاده
محرابیم افتاده است ؛

سخن گستر در عرف بمعنی سخنگو و شاعر
مستعمل است و در اصل گستردن بمعنی فرش
کردن است و بمجاز بمعنی پهنا دادن سخن
که اطالت و ممال بسیار داشته باشد آمده
لهذا محسن تاثیر گوید ع مدعی گرچه سخنگو است
سخن گستر نیست ؛ مهمل و معنی و بسیار چه
معنی دارد ؛

سخت باز کسیکه در قمار بازی دستی تمام
داشته باشد تاثیر گوید ع شد دو چارم
سخت بازی در قمار دلبری ؛ هر دو عالم
را او در داو اول باختم ؛

سخت خوردن لقد بیع و رنج
بسیار کشیدن طغرا در الهامیه نوشته است
در جهاد نفس هر کس که سست جنبیده
سخت خورده ۔

سخن چادیده بجیم فارسی حرف هرزه
و لوچ و بے معنی چنانکه در وقت هرزه گفتن
شخصی میگویند چه چیادی و در اصل چادیده
بمعنی خاییده است وحید در صفت اره گوید
ع بود بهین در چشم اهل نظر ؛ سخن های
چادیده اش چون خبر ؛

سخن زدن حرف گفتن و این کم است
اگر سخن گفتن است سلیم گوید ع عشق آمد
و ما من سخن از عشق بتان زد ؛ این موقف
بمن تا بدر پیر مغان بوده

سخن با کسے داشتن تنها با کسے
داشتن کنایه از چیزی گفتن بکسی که اراده
دیگر نمودن باشد سلیم گوید ع سلیم گفتم
و دارم نظر ؛ ات سخنی ؛ سخنده گفت که
هندو زبان چه میداند ؛ سند لفظ دوم
از مدیر ونست و دو دارین استادان ایران
متعین است

سرفه بدال تقیض گرم کنایه
از بے مزه و بیفایده و مرادف بارد که در
فارسی آمده بدیع الزمان طاهر نصیر
آبادی صاحب تذکره گوید ع گریهای
سرو زاهد را نماید کار نیست ؛ پیشوا ز
بارش باران وی دیوار سست ؛

سرو پیاده نوعی از سرو که کوتاه قد
باشد و بعضی گویند مطلق سرو کوتاه ص
گوید ع چشم قدح بجلوه مینای باده
است ؛ این شوخ چشم قمری سرو
پیاده است ؛

سراپا معروف و بمعنی خلعت که عبارت
از دستار و جامه وغیره باشد شهرت گوید
ع بدامانم لباس سوختن از بسکه می زیبد
چو شمع از تار و پود شعله پوشیدم سراپائی
و بمعنی در هندوستان نیز شهرت دارد

سروش بمعنی فرشته و بمعنی آواز غیب
که الهام باشد وحید در معراج گوید ع
کرده درین حال سروش ازل ؛ در حکم
روح امین نور حل ؛

سرمه دادن معروف و مجاز بمعنی
کم ظرف و کمتر سلیم گوید ع شکست رنگ
بجای خمار گلها را ؛ پیاله آمد و یک سرمه دان
شراب آورده ع چشم توام ز هوش تهید ست
میکند ؛ یک سرمه دان شراب مرا مست
میکند ؛ ع از چشم نیم مست تو پیمانه
شراب ؛ ما صلح میکنیم بیک سرمه دان شراب

سر دادن معروف ونیز رہا کردن مطلق وسر دادن تفنگ خصوصاً بمعنی گوزیدن وتیر زدن نیز مستعمل ست وبدین سبب قباحتی در استعمال این لفظ پیدا افتد چنانکه در لفظ نہادن لیکن اُستادان در اشعار خود آورده اند سلیم گوید ــــ بستنے در عاشقی مارا بمرغ بسمل ست بقا ز ما صیاد سر گرفت ما را سر نداد ؛ ومیرالہی ہمدانی گوید ــــ سر راہے دو چار یار گشتم ؛ گرفته دیده وخندید سرم داد ؛ ومحمد علی مجذوب گوید ــــ گرچه صید لاغرم در راه او سر میدہم ؛ نونہال خشک گردیدم دلے بر میدہم ؛

سر بسر کردن صلح وموافقت کردن کمال خجندی گوید ــــ نگہداریم باز نقش دلے دریاے او ؛ باز گر رفتیم با او سر بسر خواہیم کرد ؛

سر کاوزن بمعنی دولت مفت بدست آوردن ومالی مفت یافتن۔

سر خر پیدا شدن بدست آمدن چیزی ناکاره چنانکه جوہر لفظ نیز دلالت دارد سعید اشرف گوید ــــ چون دوش من بره یار سمند ر پیدا شد ؛ ناگاه رقیب فتنه گر پیدا شد ؛ رفتم که یک تنگ کاسه کاوی نرم کز دست قضا یک سر خر پیدا شد ؛ وآنکه سر خر بمعنی مخل ونیز بمردن نوشته بقیاس معنی بیت گفته واز جوہر لفظ غافل مانده۔

سر زلف داشتن ناز باکسے کردن ظہوری گوید ــــ کر ندارد سر زلف با غیر این قدر از چه پریشان گفتم ؛

سر ماه اول ماه عبد اللطیف خان تنہا گوید ــــ ای سیاه جنون سر ماه ست ازو داغ وقت تنخواه ست چون جنون ہنگام زائد الشور بودن ماه که اوائل ماه میباشد بجوش می آید چنین گفته۔

سر در ہوا مردم آشفته دل ودماغ چنانچه عاشق سر در ہوا در جہا و زآمد

سر زده رفتن بے خبر بخانۂ کسے در آمدن شفیعائی اثر گوید ــــ ہرگز مرا بسوی خود آن بیوفا نخواند ؛ دائم چو شمع سر زده رفتم بنرم او ؛

سر نوشت کمان آنچه بر کمان نوشته شود مثل نام سازنده وغیره حسن بیگ رفیع گوید ــــ نگاه گوشۂ ابرو خدا شناسم کرد ؛ بنام صاحب که ہست سر نوشت کمان ؛

سرای سنبل خان بضم سین دوم ولون ساکن وضم بای موحده ولام نام مکانیست که محل جمعاً لوند آن در لفظ قلندر گذشت۔

سر بتولی بفتح اول وسکون دوم وفتح بای موحده وفوقانی لواو رسیده وتحتانی بتحتانی رسیده حیله گری وذو فنونی ولفظ تو بفوقانی لواو رسیده در اصل بمعنی میان ست چنانکه گویند فلانی در توی خانه نشسته است ای در میان خانه پس بمعنی سر بخود کشیده که در فکر بوده باشد وبمجاز بمعنی مذکور آمده تاثیر گوید ــــ ز سر بتولی خود شیخ تا رگیر مدام ؛ بپیدست خود چو کشف شکنجه در قفس ست ؛

سر پیچ زدن ببای فارسی ویای مجہول وجیم فارسی نمودن وچشم بخواب گرم کردن تاثیر گوید ــــ می رنگ رفت باده سر جوش زدست ؛ خط که سر پیچ در آن صبح بناگوش زدست ؛

سر گرم بودن بمعنی بجد در کارے بودن جست گشتن واین ہر دو شہرتے دارد بمعنی عاشق شدن آخر سلیم گوید ــــ دختر رز گر ہمه باشد بعشقم سر گرم او ؛ در طریق عشقبازی صورت یعقوب باش ؛

سر کلافه گم کردن سر رشته گم کردن وبیدست وپا شدن تاثیر گوید ــــ سر رشتۂ زندگی ندارد دروست ؛ گویا که سر کلافه گم کردست ؛

سرانه بنون نوعی از باج که از مردم که در بعضی از مواقع از ہر آدمی یعنی از سر آدمی یک چیز گیرند مثل گوشی که بر ساز حیوان واسپ وشتر وخرد گاو واشال این گیرند تاثیر گوید ــــ گرفته زآب ورنگ عاشقانه ؛ ز گل گوشے واز صندل سرانه ؛

سر بدا بفتح اول وسکون دوم وفتح بای موحده ودال مہمله بالف کشیده در

تهله لقب طائفه از سلاطین و چون فدای وا وخود را کشتن دادن در طریق ایشان مرسوم بود خود را بدین نام موسوم ساخته اند و ایام سلطنت ایشان بعد از وفات ابوسعید بهادر خان بن الجایتو خان چنانکه از کتب تواریخ وضوح می انجامد

سر به سر کسی داشتن نزاع و خصومت با کسی کردن بنام یکی از شعرا در تذکره نصیر آبادی آورده سه با تنگ حوصله کارش زخردمندی نیست ؛ چشم ما بهمه سر بسر دریا دارد ؛

سر بستیم اختلاط چسپان اختلاط و این از اہل زبان تحقیق رسیده ـ

سر پیچ بیای فارسی کی سوبهاگ در از بسر خود را پیچیده چنانچه سناسیان و مداریان بر دارند طغرا گوید سه کی برنگ سر شناسی بود در سر پیچ دار ؛ بیدا گر از طرهٔ خود چیره بندی سر کشید ؛

سر ستیز با ضافت و شین معجمه و یای معروف قیماق که بهندی بالائی گویند ـ

سر شیری که از برنج یا مس در دہانهٔ آبشار و حوض آب سازند سعید در تعریف حمام گوید سه بود چون زلطف ست تخمیر او ؛ چو پستان مادر سر شیر او ؛ در ہندوستان آنرا شیر دہان گویند ـ

سر قلیان چیزی که تنباکو در ان پر کرده آتش بگذارند و قلیان بکشند بهندی چلم گویند و تحقیق آنست که در فارسی چلم و قلیان بمعنی حقه است و سر چلم و سر قلیان بمعنے مذکور و صاحب اعجاز رشیدی که سر قلیان بمعنے بهترین و برگزیده قلیان نوشته خطای فاحش بوده ـ

سر زخم مالیدن کنایه از چاره اندیشیدن و رحم کردن و این از اہل زبان به ثبوت رسیده ـ

سرخ و سیاه شدن کنایه از ماتم عاشورا چه در ماتم مذکور سیاه می پوشند و خود را مجروح مے سازند ـ

سرخ و سیاه عبارت از مردم مذکور باشد و چون این عمل اکثر کار اوباش و اجلاف بود چنین گفته میشود شفائی میگوید سه این مجرم کرا میرشد بنا گاه ؛ می شود تو شدار سرخ و سیاه ؛

سر در آب بردن فرو بردن سر در آب اشرف گوید سه زاہد از امساک اشرف باده کمتر میخورد ؛ روزه داران مهتاب نیست بردن سر در آب ؛

سرمهٔ افسون غیبت بفتح غین معجمه سرمه ایست که ہر کرا آنرا در چشم کشد از نظرها غائب شود و این ظاہرا از خرافات اہل طلسم و نیرنجات ست و ماخوذ است از علم ہندیان اشرف گوید سه تا نه بینی و نه بینندت ترا از خویشتن ؛ سرمهٔ افسون غیبت گرد چشم افشاندن ست ـ

سرمه از چشمها نہان گشتن و سرمهٔ خفا ہمان سرمهٔ افسون غیبت و بهندی آنرا الوپ انجن گویند ترجمهٔ خفا علی رضای تجلی گوید سه نشان آب حیات چه میدہی ای خضر ؛ کجاست سرمه از چشمها نہان گشتن و شفیعای اثر گوید سه در چشم کس نیایم ز اقبال نا رسا ؛ باشد سیاہ بختی من سرمهٔ خفا ؛

سر زنده صاحب جرأت و جوانمرد و گرم جوش و شگفته رو اشرف گوید سه نیست اشرف بر تحسین سخن سر زندهٔ زان چون معنے روزگارم در سیه پوشی گذشت ؛ و مخلص کاشی گوید سه غیر لعب و شوخی از سیمی بران زیبنده نیست ؛ شمع بے نوری بود معشوق اگر سر زنده نیست ؛

سرخ و زرد شدن منفعل گشتن و گاہی لفظ خجلت نیز با آن آمد اشرف گوید سه گر تو با این حسن رنگ آمیز در بستان روی ؛ باغ گردد چون گل رعنا ز خجلت سرخ و زرد ؛ و تنہا سرخ شدن از خجلت نیز در کلام بعضے از اساتذه دیده شد ؛

سر انداز بفتح ہمزه و سکون نون ست طرح چنانکه در لغات قدیمه گذشت و نیز جامه که زنان بر سر اندازند چنان که روپاک و مقنع اشرف گوید سه ترک زینت کن که زیور ہست مخصوص زنان ؛ پیشانی

تیغ مردانرا اسرانداز ست ولیس ؛

سرکوب عمارتیکه مرتفع باشد از عمارات دیگر و بہان مشرف بود لہذا پشته که بمقابل قلعه سازند برای گرفتن قلعه آنرا نیز سرکوب گویند اشرف گوید ؎ فغان از چرخ دون پرور که با این ہمت عالی ؛ بگردون دیدم شد گیر آن سرکوب را مانم ؛

سرخوابت زدن نوعی از فنون کشتی میر نجات گوید ؎ در مخالف که ترا گفت که سر خواب بزن ؛ گردموی کمرت پیچ شود تاب مزن ؛

سر از یک گریبان بر آوردن مثل و مانند شدن بدیگری و آن که دعوی ہمسری کردن گفته خطا کرده صائب گوید ؎ ہمان باشد گران از شوخ چشمی بر دل مردم ؛ اگر سوزن سر از یک جیب با عیسیٰ برون آرد ؛ وله ؎ دو صبح صادق ست از یک گریبان سر بر آورده ؛ ید بیضای ساقی و بیاض گردن مینا ؛

سر از نشار سبک کردن بیان نید دماغ که مقابل سرگرانی که در خمار عارض شود طالب آملی گوید ؎ تا سر از نشه تجرید سبک ساخته ایم ؛ خرقه یا رست بدوشم ہمه گر یک تار ست ؛

سر خط سرمشق چنانکه شہرت دارد و بمعنی تمسک قبالہ نیز بعضے از معاصرین درین معنے تردد داشتند و آن از قلت تتبع بود تاثیر گوید ؎ گل را بود از بندگی روی تو سر خط ؛ چون لاله که بر چہره او داغ غلامیت ؛ و نیز میرزا صائب گوید ؎ مجوی سر خط آزادی از فلک صائب ؛ که خود ز کاہکشان طوق در گلو دارد ؛ و نیز اشرف گوید ؎ خطش سنگ ادا ز شرمندگی ؛ پی عاشقان سر خط بندگی ؛

سرنشین بفتح نون و شین معجمه بیا رسیده و نون پس رو تاثیر گوید ؎ در گلشنے که حسن تو محمل سوار شد ؛ گل سرنشین قافله نوبہار شد ؛ و نیز کسیکه بسر راه نشیند تا از مردم چیزی خواہد و گدائی بکند و در ینجا این ہم چسپان ترست و از بعض ثقات تحقیق شد که اصطلاح اہل قافله کجاوه نشینی سواری در انجا دو طریق ست یکی محمل نشینی دوم سرنشینی که بے محل و کجاوه سوار شوند ؛

سر رفته معروف است و نیز آنکه در قسمت و نصیب بود بمعنی سرنوشت تاثیر گوید ؎ روز سر رفته افزون تر بنا دان میرسد ؛ طفل را با یک دہن شیر از دو پستان میرسد ؛

سر رشته دفر حسابی که از روی دفتر برآید و سند آن در لفظ وضع بے شیرازه نوشته خواہد شد انشاء اللہ تعالیٰ۔

سر کله زدن بفتح کاف تازی و تشدید لام جنگ کردن لبسر کله دہم زدن جنگ قوچ و آہو باشد و نیز کنایه از مقابله و برابری کردن تاثیر گوید ؎ چشمان ہلال بنگر زان شاخ ابروان ؛ سرکله میزنند و آہوی جنگیش ؛

سر حساب واقف و آگاه تاثیر گوید ؎ سر حساب از کار بودن سر نوشت من بس ہست ؛ ہست چون آئینه از جوہر خط پیشانیم ؛ و بمعنی خبردار باش نیز اشرف گوید ؎ چو تیغ شہنشه خورد بر سحاب ؛ بخورشید گوید فلک سر حساب ؛

سرکن بضم کاف تازی ابتدا کننده در کاری خیال گوید ؎ ز چہره پرده بر افگن که شمع مجلس را ؛ ز روی حسن بہر مجمعی تو سرکن ؛ و بعضے بمعنی میر مجلس نوشته اند و این اصلی ندارد۔

سر از مضمون بر آوردن عبارت از فہمیدن مضمون و ہمچنین سر از رشته بر آوردن لفہمیدن چیزی ست و این از اہل زبان بتحقیق رسید۔

سر چراغ افگندن دور کردن سیاہی که از سوختن فتیله بہم رسد میرزا معز گوید ؎ نوری نمانده است بچشم ستارگان ؛ افگنده ست سر این چراغہا ؛

سر خانه بمعنے مایه و حد معین تاثیر گوید ؎ صد شکر که سر خانه لطفم بکمان ست ؛ ز جله جو اثر فگنده تیر که امشب ؛ و نیز میر نجات گوید ؎ فرش ویرانه ما این دل دیوانه ماست ؛ خانه مالب کوی تو سر خانه ماست ؛

سر دستی گرفتن بیای معروف اعانت وامداد کسی که بسیار عاجز باشد تاثیر گوید ؎
یک جام نداوی بچو من باده پرستی ٭ یکبار نگرفتی سر دستی ٭ سید حسین خالص گوید ؎ گرچه از پا فتاده بودم لیک ٭ سر دستی گرفت داغ مرا ٭

سر براه کسیکه کاری وعملی کند در ہندستان گویند ونویسندگان کار را سر براه کار گویند ومولف این را در کلام وعبارات اوستادان ندیده پس صحیح برین معنے سر براہی کردن کاری باشد کنایه از سرانجام نمودن اشرف گوید ؎ نه کرده است هر کس بشرط طی راه ٭ نگردید در عاقبت سر براه ٭

سرکار دو معنی دارد یکی صاحب اہتمام کاری میرزا جلال اسیر گوید مصرعه یکی سمار صحرا یکی سرکار دریا شد ٭ دوم آنکه در ہنگام انتساب چیزی بر شخصی گویند از راه بزرگی مثل کارخانہا ونوکران چنانکه در ہندستان نیز متعارف ست اشرف گوید ؎ بسرکار پدر بودی ہمیشه ٭ بجای بخشی شاگرد پیشه ٭ وبدینمعنی اکثر بسکون رای اول مستعمل ست دگاه باضافت نیز چنانکه شفائی گوید ؎ دست دولت تہی ست شفائی زخوش دلی ٭ چیزی که ہست در سرکار تو حسرت ست ودر ہندستان سرکار جائی را گویند که چندین پرگنه از توابع آن بوده دیگر آنکه چنین بوده داشته باشد واز ترجمه مجالس النفائس معلوم می شود که در ولایت ہم بدینمعنی آمده است

وبمعنی مکانیکه پرگنہای بسیار توابع آن باشد ودر محاورهٔ اہل زبان نظماً ونثراً ندیده ام اگرچه در دفاتر وتواریخ سلاطین ہند مرقوم ست۔

سر فلان چیز فلان کس از و می کشد دران مقام گویند که شخصی ادعای چیزی دارد واظہار آن نماید ودر واقع ندارد وبتکلف اختیار می کند ورحمت می کشد اشرف گوید ؎ ہمه صندل بجبین اند برہمن کیشان ٭ می کند درد ہمانا سر معشوقی شان ٭

سر طوق بے اضافت چیزی که بر سر گنبد سازند واز مس وغیره ملمع کنند وبہندی کلس بفتح کاف تازی لام وسین مہمله خوانند وحید در تعریف گنبد گوید ؎ ز بس طوق گنبد بگردون رسید ٭ چو پیری که اورا پر اندر برید ٭

سر بریده کنایه از دراز سر اشرف گوید ؎ رقیب بلکه درآنجا سر بریده بود ٭ چرا که سرزده آئی بکوی قاتل ما ٭

سر فتیله چرب کردن جمع نمودن فتی گوید ابیات وقت ست که با جن وپری چرب کنیم ٭ با نام تو نام خویش را ضرب کنیم ٭ روغن بچراغ آشنائی ریزم ٭ آنگاه سر فتیله را چرب کنیم ٭

سر کلاوه ندیست یعنی سر رشته کار گم شده۔

سر خارہای عالم بخود سری می کند یعنی بخودگان کارہای عمده دارد این ہر سه از بانذانی تحقیق پیوسته۔

سر بار حلاوه یعنی بارکوچکی که بر سر بار کلانی باشد اثر گوید ؎ بسکه دارد خاطرم شوق سبکباری اثر ٭ زندگانی بار وسر بار است عقل کالم ٭

سر کردن سلوک ومدد معاش کردن باکسی طغرا گوید ؎ کاسنی را می توان دیدن بسر سبزی علم ٭ چون لبش زان شکر در باغ خوبی سر کنند ٭ وایضاً گوید ؎ بخون گرمی کرد با شیشه سفوک دل سر شد واتش شیشه گر ٭ بدان که لفظ سکر بفتح سین مہمله وکاف فارسی ورای مہمله نام شہریست از دکن۔

سر دستی باصطلاح قلندران چوب دستی طغرا در الہامیه نوشته سر دستی قلم وپوست تخت کاغذ جز ولاینفک گردیده۔

سر سخن بدون اضافت ابتدای کلام وهرگاه باضافت بوده طغرا گوید ؎ زدرد سر سخن سرخی جگر خون ٭ فتاده نقطه اش چون قطرهٔ خون ٭

سرما سوخته چیزیکه از شدت سرما ضائع وتباه شود خواه نباتات خواه حیوانات طغرا گوید ؎ ہراسان کرده نخ بندش ملک را ٭ ز سرما سوخته روی فلک را ٭

سراسر بہر دو سین مہمله تماشا وسیر جاہی

از سرتا پا یحیی کاشی گوید ؎ شد چو پیلش سرا بر بازار ٭ خاک غم ریخت بر سر بازار ٭

سر سخت خوردن خوردن صدمہ سخت و رسیدن بلیۂ عظیم سعید اشرف گوید ؎ عدو از کفت گر زیک لت خورد ٭ ز سر سختی آخر سر سخت خورد ٭ و نیز سر سختی بمعنی گستاخی و تقید ست و بدین معنے سر سختی کردن آمدہ یحیی کاشی گوید ؎ ز شمشیرش عدو را گر خبر بود ٭ نمیکرد اینقدر سر سختی از خورد ٭

سر گیری بکاف فارسی بیار سیدہ و آن ای مہلوبای معروف آنست کہ نامقیدان ولایت چون باکسے خصوصًا یا سادہ روی مرید شوند مجمعے ہم ساندا درا درجای بردہ فعل شنیع کنند و چون سر او را ایکی می گیرد دیگر فعل مذکور می کنند این فعل بر سر گیری شہرت گرفتہ شفائی گوید ؎ باوجود آن کہ صد سر گیری از اجلاف خوردہ ٭ بر سر رندان ہمان آن نامقید مرد فرد

سرخاب بضم مرغ معروف و نیز نام کوہی در تبریز ہم رودخانہ در نواحی کابل اشرف گوید ؎ شہنشہ چہرہ روسوی کابل کند ٭ ز سرخاب خون عدو گل کند ٭

سر پائی بسکون رای مہملہ و بای فارسی با الف کشیدہ و زرد و تحتانی جمع محمد شریف صفاہانی در ہجو کلاہ میر معبد عرب گفتہ ؎ گفت شخصے کہ خر داین ز پے لتہ حیفش بچہ آتشکے از تو بیک سر پائی ٭ بردم دیدہ بمن گفت کہ این نرخ کہ کردہ ٭ کہ دہ یزہ

خر کردہ دادم کالی ٭

سر بسر گذاشتن معنی مشل دیگری شدن بعض گفتہ اند۔

سر کمند طناب فورق کہ در اصفہان از دولتخانہ شاہان می بستند و دادخواہان و ستم رسیدگان کہ در آنجا میرسیدند بدان خود میرسیدند و محفوظ می ماندند شفیعائی اثر گوید **مصرعہ** باشد ستم رسیدہ پناہش سر کمند ٭

سروا کردن معروف و برہنہ کردن سر در ماتم و این عمل زنانست باقر تبریزی گوید ؎ نی ہمین در ماتم دل نالہ و غوغا می کنند ٭ داغ می پوشد سیاہ و زخم سر وا می کنند ٭

سر توقع خاریدن متوقع شدن شفائی گوید ؎ پیش ہمہ کس سر توقع خواری ٭ آن لحظہ کہ جای دگرت میخارد ازین بیت بظہور مے پیوند کہ خاریدن لازم و متعدی ہر دو آمدہ۔

سر کن بضم کاف تازی و لون مفسد و معرد فتنہ انگیز و سند این در لفظ پاتا بہ پیچ گذشت۔

سرخ عیار نام عیاری ست سلیم گوید ؎ روان کن از برای می کہ زر آن سرخ عیارست ٭ کہ تا رخنہ ہموار دست و گردن بستہ می آرد ٭ و یک سند آن در قنطورہ بیاید ٭

سر قوچ بقاف بوا و رسیدہ و جیم فارسی نام فنی از کشتی میر نجات گوید ؎ دعوی ہستی غیر از تفیامت باشد ٭ سر قوچ تو الہی بسلامت باشد ٭ و بعضے گویند پہلوانان ولایت قوچہای جنگی نگاہ دارند و باہم بجنگانند۔

سفید شدن ظاہر شدن و نمودار سلیم گوید ؎ نازم ای رشتۂ تسبیح کہ در حلقۂ کفر ٭ سوا شدن از شرم تو زنار سپید ٭

سفید گفتن بے پردہ گفتن رکنای مسیح گوید ؎ سفید گفتم و زہنم سفید تر گویم ٭ خط سیاہ تو دارد بمشک و عنبر حرف

سفیدی کردن و سفیدی زدن ہمان سفید شدن اول قاسم دیوانہ گوید ؎ نیست حاجت خضر راہ و ستا پیای ترا ٭ می کند این رہ سفیدی از صفائی خرقہ ام ٭ و دوم از محاورہ بثبوت رسیدہ ٭

سفرۂ شطرنج بساط شطرنج اثر گوید ؎ برنگ سفرۂ شطرنج ہر کجا اسپی است ٭ نزاع بر سر جا در میان یاران ست ٭

سفرہ دوزی ضیافت و مہمانی کردن دوستان در ہفتہ یا ماہی کہ بہر یک مقرر سازند ؎ عشق از داغ جگر سفرہ دوز دارد ٭ تا غم و درد تو آیند بمہمانی ما ٭ و ایضًا گوید ٭ بسکہ عرق لعنت الوان حسن آن گلم ٭ سفرۂ دوز بست گویا آشیان بلبلم ٭

سفرہ کشیدن بمعنی سفر کردن رکنای مسیح گوید ؎ زین آہ سر زبانیم در تنگنای

گیتی ؛ گر باشد زمستان نتوان سفر کشیدن

سفره بضم معروف بمعنی مقعد شهرت دارد بعضی گویند اصطلاح فارسی زبانان ہندست لیکن چنان مسموع است که ہر یکی از شعرای ظریف ایران در خانه امیر از ہندوستان وارد می شود و آن امیر بنا بر شوخی عضو مخصوص اسپی را کباب کرده پیش او میگذارد و آن مرد دیده از روی تعجب می گوید که نعمتہای الوان ہر جا دیده ام و این مخصوص سفرهٔ نواب ست و ازین حکایت معلوم میشود که در ایران نیز بدین معنی مستعمل ست لیکن از استادان دیگر این معنی را مد نظر نداشته بسته اند طغرا گوید ؎

گشت بد دران فقر سفرهٔ طغرا حقیر ؛ نیست عجب گر ز شرم آب شود نان او ؛

سفید آمدن بمعنی سفید شدن که گذشت تاثیر گوید ؎ بر پیش طره اش تاثیر نتواند سفید آمد ؛ بغیر از پختگی ظاہر نشد از عنبر خام

سقیفه سازی سقیفه بقاف بیای رسیده و فا حرف نهاد روغ بستن و این ظاہرا اشارت ست باحوال صحابه موافق مذہب امامیه بعد وفات حضرت پیغمبر علیه السلام در سقیفه بنی ساعده نشسته با ابوبکر رضی الله عنه بیعت کردند برین تقدیر بمذاہب سنیان سوء ادب باشد۔

سکه مردی نشان مردی و سند آن در لفظ ریش پیش کسی داختن گذشت۔

سکه درست شخصیکه درست و صنع باشد و راستی پیشه بود اثر گوید ؎ ہر کجا سکه درست ست چو زر در عالم ؛ شد چو آزاد سبق از گردش ایام محال ؛

سکه بزر کردن بزای معجمه و رای مہمله کار را خوب بانجام رسانیدن و موافق عمل کردن و محکم نمودن اشرف گوید ؎ گفته بودی که کنم ملک علائق اشرف ؛ چونکه گفتی سخنی سکه بزر باید کرد ؛

سگ روی تیغ بکاف فارسی کنند شخصیکه ہر طرف کرد وانند و ہر کاریکه بفرمایند و این از محاوره به ثبوت رسیده ؛

سگ لوند مسخرهٔ بود در عہد یکی از سلاطین صفویه احوال او در تذکرهٔ نصیر آبادی وغیره مسطور ست صاحب این شعر ست ؎ سحر آمدم بکویت لسگار رفته بودی ؛ تو که سگ لوند بودی بچه کار رفته بودی ؛ شفائی گوید ؎ بہتر سگ لوند بود در اول ؛ گشت سیر آخورش در آخر کار ؛

سگ پاسوخته کنایه از مضطرب بسیار و بالفاظ تشبیه چون مثل و مانند و مثال آن مستعمل شود در رباعی ؎ که سخن زان رخ افروخته بود ؛ لاله بیرون ز چمن چون سگ پاسوخته بود ؛

سگباز ببای موحده و زای معجمه معرکه گیر که سگبازی کند و سگ را رقصاند وحید گوید ؎ اگر بود سگباز ز اہل خرد ؛ چرا با سگ نفس بازی نکرد ؛ بدان از فسونش تو ای پر خرد ؛ سگ او کراه بمردم جہد ؛ و این قسم مردم مخصوص ولایت است و در ہندوستان نباشد۔

سلام دادن سلام کردن تاثیر گوید ؎ گوش روحانی فراوان بر کلامش می نہند ؛ حور و رضوان چو ببینیدش سلامش میدہند ؛ ایضاً گوید ؎ سلام میدہد جانان و چون غیرت ہمراہش ؛ بنوعی می خلد در دل که دشنام است پنداری ؛

سلام ترازو مثل کفهٔ ترازو بطرفیکه جنس باشد و ہمین قسم سلام کردن پله نوعی گوید ؎ بمیز دکسی باده بجامت نکند تا ز رندہی پله سلامت نکند ؛

سلاحی کردن بلام مشدد و خای معجمه حرفہای درشت گفتن و اعتراض نمودن ظاہرا اوست کنی ہم ازین عالمست و این ہر دو از محاوره به ثبوت رسیده۔

سلامانه نذر و پیشکشی که وقت سلام بامرا دہند یا چیزیکه عوض سلام بکسی بخشند چنانکه در عروسی مردم طرف عروس بداماد دہند تاثیر گوید ؎ یک نظر حور چه آن حسن مسلم بلبند ؛ حاصل باغ جنان را بسلامانه برد ؛

سمند جلو دادن بکسر جیم تازی و فتح لام و سکون لام و راندن اسپ اشرف گوید ؎ حلقی سمند عمر جلو داده ہر طرف ؛ پر گرد و کلفت ست جہان زین سوارہا ؛

سمسار بکسر اول وسین دوم نیز مهمله ورای بی نقطه لفظ عربیست بمعنی دلال مطلقا ودر فارسی تخصیص که اجناس مختلفه مردم فروشد و مردم اشیای خود را باو دهند واو در دکان نشسته فروشد وحید در تعریف او گوید ؎ بدکان او جنسها گشته تاب ؛ جدا هر یکی چون فصول کتاب ؛ چو دست سکم باشد از خار پشت ؛ در دم مرهم زخم در هم درست ؛ نیز اشرف گوید ؎ بعرض تفاریق اشعار خود ؛ شوم کار فرمای سمسار خود ؛

سنگ کم سنگی که کم وزن واز مقدار خود اوزان کم باشد دوزبان ترانه وآنرا اذزند شفیعا لی اثر گوید ع سنگ کم وزن ترازود، زنگین دولت ست ؛

سنگ معروف وباصطلاح پهلوانان ایران ولعل سنگ را گویند وآنرا سنگ زور نیز گویند واین از محاوره بتحقیق رسیده ؛

سنگ دیگر بر سنگ نمی ایستد کنایه از آنکه بسیار سخت وشدید ست میر نجات گوید ؎ وقت دیگر تو شاید بر فسون و نیرنگ ؛ که نایستد بجهان سنگ دگر بر سنگ ؛

سنگ یده سنگیست ترکان را که هرگاه افسون خوانده بر کف دست مقابل آسمان دارند ابر وباران شود واین عمل در ترکان شایع ست صائب گوید ؎ سنگ یده ست مهر گهوارهٔ یتیم ؛ جز گریه کار نیست دل دلفگار را گویا اشارت ست بهمین عمل اینجه

فردوسی گفته در تعریف افراسیاب ؎ همه کارهای شگرف آورد ؛ چو جنگ آورد باد وبرف آورد ؛

سنگ قناعت سنگیست که در وقت گرسنگی بسیار بر شکم بندند تا ایذای جوع کم شود واین عمل بینوایان مسئول ست

سنگ سودا سنگیست متخلخل سبک وزن که بالای آب باشد وفرو نشیند ودر بعضی از جاها سنگ پا از آن سازند سلیم گوید ؎ ز پای رهروان تو تا قیامت ماند ؛ نشان آنکه بر روی سنگ سودا را ؛

سنگک نوعی از نان وکاف آن برای نسبت ست چه آنرا بر سنگها بزنند وسند آن در لفظ لب سنگ فشاندن گذشت ؛

سنبک بضم وسکون نون وضم بای موحده وکاف عربی لفظ عربی ست بمعنی کشتی کوچک نسبت بجهاز که در خدمت جهاز باشد اشرف گوید ؎ از دل خویش سنبک دارم تاز دریا تیر کی دارم ؛

سنگ چین بجیم فارسی بیار سیده سنگها چیده مثل دیوارے سازند بر گرد آبادی معموره وحید گوید ؎ سختی کشان عشق ز آفات ایمن اند ؛ زین سنگ چین همیشه دل او حصار باش ؛

سنگر بفتح کاف فارسی چیزیست که گرد قلعه‌ها یا خیمه از چوب دراز وتوپخانه وغیره برای جنگ سازند از عالم مورچل چنانکه در وقتیکه الویه نادرشاهی هندوستان بند کرد لشکر توپخانه چیده مغلان این بند را سنگر می گفتند اشرف گوید ؎ ازآنکه همین کار سنگر بود ؛ باسنگر افغان چه تواند کردن ؛

سنگار بکسر اول وسکون نون وکاف فارسی بالف کشیده ورای مهمله لفظ هندی الاصل ست بمعنی آرایش زنان شهرت دارد وسند آن در لفظ سنگ گذشت وبنا بر مراعات سنگ ست در شعر خود آورده است

سنگ داغ کسیکه او را بسنگ داغ کنند و کنایه از عاشق وحید گوید ؎ در رهگذار جانان خورشید سنگ داغ ست ؛ رخسار دلبر من هم چشم وهم چراغ ست ؛ مسموع ست که بمعنی گرم او است چنانکه خود گفته از قزلباش خان امید تخلص ؎ افگنده نعل توسن برق سبک عنان ؛ در وادیی که گشته مرا سنگ داغ پا ؛

سنگ بسنگ زدن کار سهل با دانا کردن واین از اهل زبان بتحقیق رسیده وبمعنی نیز آزار وتصدیع رسانیدن وخراب کردن اثر گوید ؎ خراب لطف عتابم ازین بتان فرنگ ؛ ندانم از دورنگی میزنند سنگ بسنگ ؛

سنگ آب سا بهر دو سین مهمله باالف کشیده سنگی که آب او را سائیده وصاف نموده باشد وحید گوید ؎ زدر ملامت زدشتی

فزون ترست ؛ آئینہ است و در نظرم سنگ
آب سا ؛ واو بمعنے بجای آب سا آسیا
دیدہ شدہ است واین ہم صحیح میتواند شد
لیکن نسخۂ اول بمذاق اہل سخن مناسب
مینماید۔

سنگ قالی و سنگ روی قالے سنگے کہ برکنارہای قالی گذاشتہ آنرا بندارد
و در ہند میر فرش گویند و ظاہراً میل فرش ست
ملا تاثیر گوید ۔ پاسبان پست فطرت غفلت
سرشار داشت ؛ بند سنگ این قالی ہمان دنبال
سنگین خود ست ؛ دوم اثر گوید ۔ درین
ویرانہ درہم گشت راند گوشہ دارد ؛ ہر مجلس
چو سنگ روی قالی گوشہ دارد ؛

سوختن زر و سوختن تنخواہ تلف شدہ زر ؛ بدست بیامدن اول نعمت
خان عالی گوید ۔ گر مرداد جہنم اگر سوخت
ہم چہ غم ؛ اما زر یکہ سوخت دلم را کباب
کرد ؛ دوم سلیم گوید ۔ دل را بغم عشق
مدہ مفت سلیمان ؛ داغی تو ہم این سوختہ
تنخواہ نگہدار ؛

سواد لفظ عربی بمعنے سیاہی و بمعنی نقل
کردن کتاب نیز اشرف گوید ۔ یا ملک
ہند نسبت ایران چہ میکنی ؛ چون اعتبار
اصل نباشد سواد را ؛

سوزہ یال شدن عبارت است
از آنکہ بچہ طائر اول مرتبہ کہ پر آرد مثل
سوزن و خار باشد و ظاہراً سوزہ مخفف
سوزن ست کہ ہا در آخر زیادہ کردہ اند۔

سوہان روح بمعنی آزار دہندہ
جان کہ صحبت بطبع آدمی نسازد و این ہم
از اہل محاورہ بثبوت رسیدہ۔

سواد برداشتن نقل کردن از
خطے یا کتابے تاثیر گوید ۔ غیر دل اکنون
بعالم دلنشین باشد ترا ؛ این سواد از
سکہ روی درم برداشتم ؛

سوار دولت صاحب دولت تاثیر
گوید ۔ فردوم آبرو تا ساکن ویرانہ
خویشم ؛ سوار دولتم تا چون نگین در خانہ
خویشم ؛

سوگند گران کاف دوم فارسی قسم
بچیزہای عظیم مثل خدا و قرآن مجید کمال
خجندی گوید ۔ گفتم بحق آنکہ دل کہ وفائی ؛
وقعی نشود بیش تو سوگند گرانما ؛

سوگند معروف و بمعنی مطلق قرار و عہد
آمدہ فغانی گوید ۔ عروس دہر ہر روز
عہد بستہ بیاری ؛ ز پند ادی کہ تا آخر یک
سوگند خواہد بود ؛

سوداکردن معروف و بمعنی دیوانہ
شدن نیز سالک گوید ۔ بسکہ رفتم
پے آن زلف پریشان گشتم ؛ بسکہ گفتم
سخن از حال تو سوداکردم ؛

سود معروف و بمعنی ربا کہ گرفتن زیادت
ست در قرض موافق اصطلاح فقہا طغرا
گوید ۔ باز از گل نتواند زربا سود گرفت
بسکہ رائج شدہ سود از علما در کشمیر ؛
و نیز وحید گوید ۔ با میش نقد فکر سر
انجام بہتر ست ؛ زان قرض سود
بوسہ ز انعام بہتر ست ؛

سوگندستار بتشدید فوقانی سوگندی
قسمی ست مخصوص قماربازان طغرا گوید
۔ چشمان او را ہر زمان در کندہ بردہ نقد
جان ؛ ہیچ مقام پیشگان سوگندستار آمدہ

سیم بروزن نیم بمعنی نقرہ شہرت دارد و
بمعنی تار مطلقا نیز چنانچہ سیم دوزی گویند
و آن جامہ ایست کہ بجائے کلابتون تار
نقرہ و طلا دوزند سلیم گوید ۔ نغمۂ آزادی
و آنکس بود خارج سلیم ؛ گر طمع دارد چو
مطرب در کشایش سیم را ؛ و نیز سیماب
کشتہ کہ بر پشت آئینہ کنند تا صورت و عکس
دران منقش گردد وحید گوید ۔ سیم و
زر دنیا پرستان را منافق میکند ؛ پشت
و رو باشد یکی آئینۂ بی سیم را ؛ ایضاً وحید
گوید ۔ بآن ہمت بود آئینہ از سرخ
مستغنے ؛ چو صاحب سیم شد عکسے اگر بیند نگہدارد
و درین صورت سیم مخفف سیماب ست
یا آنکہ او را نیز بمجاز سیماب گویند۔

سیاہی کردن نمودار شدن میرزا
رضی دانش گوید ۔ دران وادی کہ من
میباشم آبادی نمی باشد ؛ سیاہی میکند
از دور گاہی چشم آہوئی ؛ و بمعنی غمگری
نیز سلیم گوید ۔ آسمان از پس بدیدم

خواہد بین ؛ می شمارد سرمہ گر چشم سیاہی می کند ؛

سپاہی لشکر عبارت از مردی ست کہ برای نمودن کثرت سپاہ بکار آید و جنگی شود شاعر گوید ای دل اگرت یار سیاہست مترس ؛ در میل دلش کینہ خواہست مترس ؛ در شکر او حسن دو چشمش جنگیست ؛ باقی خط و خال او سیاہست مترس ؛ پس آنچہ صاحب اعجاز بمعنی کثرت فوج و سپاہ نوشتہ غلط باشد

سی و دو جماعت کنایہ از تمام مذاہب بلکہ ظاہرا عبارتست از تمام عالم سیفی بخاری گوید امام زادہ کہ کارش بغیر طاعت نیست ؛ پری رغبت کہ در سی و دو جماعت نیست ؛ لیکن سبب تعیین عدد مذکور معلوم نیست

سیلی بیای مجہول ضرب دستی کہ بر گردن زنند بعضی قید دیگر کردہ اند و آنچہ بر روی زنند طمانچہ است اینست در عامہ کتب لیکن آنچہ بتحقیق پیوستہ خلاف اینست چنانچہ در لغات قدیمہ گذشت سلیم گوید چندانکہ بہ ہجو دف ز جہان میکنی فغان ؛ سیلی ہمان ترانہ بناگوش میزند ؛

سیلی کشیدن سیلی زدن سالک قزوینی در تعریف چارباغ صفاہان گوید شاخش کہ بسدرہ سر کشیدہ ؛ سیلی برخ قمر کشیدہ ؛

سی پارہ عبارت از تمام قرآن شریف کہ ہر یکی از سی جزء آن علیحدہ باشد کہ لہذا سی پارہ را قرآن کردن بمعنی یکجا کردن اجزای مذکور است صائب گوید جمع گر از بستن لب شد دل من دور نیست ؛ خامشی سی پارہ را بسیار قرآن کردہ است ؛ و اینکہ در ہندوستان یک جزو را سیپارہ گویند از اہل زبان مسموع نیست ۔

سیر بیای مجہول مقابل گرسنہ بمعنی بسیار ازین ماخوذ ست ؛

سردسیر بمعنی جائیکہ برف بارد مقابل آن گرم سیر لیکن درین دو معنی حکم علم ہم رساندہ در اصل بمعنی سرد بسیار و گرم بسیار است و بمعنی جای چنین مجاز و فلانی را سیر ندیدم ست بمعنی بسیار ندیدم و ازین عالم ست سیر دیدم سیر کہ بمعنی یک رنگ بسیار سیر و دیگری کم مستعمل ست روزی برین بیت نصرۃ اللہ خان تماشای سیر بوم ست این رواق کہن ؛ آسمان را چہ میتوان گفتن ؛ بعد رمیان یاران مباحثہ شد آخر مرافعہ بپیش عبد الغنی بیگ قبول رسانده نوشتہ کہ لفظ سیر آہو وران بود معلوم نیست کہ از خودش بود یا از دیگری بہر حال نظر بقیاس سیر بوم درست میتواند شد و نظر باستعمال محتاج سند و تحقیق فقیر آنست کہ بمعنی اول نیز در اصل ماخوذ از معنی دوم ست لیکن درین معنی آن قید شہرت دارد کہ حکم اشتراک ہم رسانیدہ لہذا درین بیت معنی ایہام پیدا کردہ گوید ای گرسنہ آمدہ ناخوردہ خون من بگذشت ؛ ہزار حیف کہ آن شوخ راندیدم سیر ؛

سیرابہ بز بسین مہملہ بیای معروف و رای مہملہ و بای فارسی و زای معجمہ شوربای کہ پختہ فروشند از عالم نہاری در ہندوستان و از بعضی زبان دانان مسموع ست کہ آن کلہ و پارچہ باشد کہ بازاریان فروشند سیفی بخاری در صفت سیرابہ پز گوید حمام باید کہ حسرت خورم بجوانکسان ؛ مرا بکاسۂ سیراب او چہ دسترس ست ؛

سیم شاخ دار ہمان نقرۂ شاخدار کہ عبارت ست از نقرۂ خالص این از محاورہ دانی تحقیق رسیدہ ۔

سیاہی زدن خودنمائی کردن و مفاخرت و مباہات نمودن سلیم گوید گل زبو بیت در گلستان لاف شاہی میزند ؛ لالہ از داغ تو بر گلہا سیاہی میزند ؛ ایضاً گوید ای بخورشید سیاہی زدہ از روی سفید ؛ ماہ نو راز رہت گرد برابرو سفید ؛ و نیز شیخی گیلانی گوید زچاک سینہ آن ماہ سیم تن پیداست ؛ سفیدی کہ سیاہی بر آفتاب زند ؛ سلیم گوید باہر کہ نشنید نفسی خواجہ حسن را ؛ از گاو زکوسالہ خود گفت و شنید ست ؛ از بسکہ سیاہی زندار ماست بمردم ؛ باد از کنم گوید اگر

ماست سفید ست ؛

سیرت در عربی بمعنی خصلت شہرت دارد و فارسیان بمعنی ناموس و شرم مردم واجب دانستن نیز آرند یحیی کاشی گوید ؎ خانۂ دنیا ز قصر آسمان بے پرده است ؛ یا کی بینند اہل سیرت این سرکوب را ؛

سیم روپوش سیم و نقلی و آن چیزیست که سیم روی آن بپوشند فغانی گوید ؎ دوائی حقہ و افلاک سیم روپوش ست ؛ امید بر دراویہ مہره میر بخور۔

سینجگاه کس یافتن کنایه از دانستن آنکه بدام حیله از جا در آید و دفع شود ظہوری گوید ؎ کلکت که ز نوک او چکید بحر ؛ خوش یافته سینجگاه کاز را ؛

سینه کردن تیر باصطلاح تیراندازان بزمین رسیده از جا برخاستن نیز ملک قمی گوید ؎ کنون که تیر فلک سینه کرد سینه بزرد ؛ بحسب برق بلائم در آبگینه بزرد ؛ و در شعرای قدیم بمعنی تفاخر و مباہات کردن مستعمل ست

سیم بندی نوعی از چراغان که شمعہا را بتار آہنین بسته روشن کنند و وقت شب چنان نماید که گویا شمعہا افروخته است زیرا که تار آہنی از شب بنظر نمی آید و سیم در اینجا بمعنی تارست چنانکه گذشت۔

سیری صاف بتحتانی بعد سین در اصل سیری مساف بدن یا ست طغرا گوید ؎ شوخ زر خواہد محبوب کن شد ہم لباس ؛ گر ز سری صاف نسرین بپر خود معجر کند ؛ مؤلف گوید این لفظ استعمال ہندوستان ست و ظاہرا از راه تعریس برای جملہ مشدد کرده اند پس زیادت یای تحتانی تحریف باشد۔

سیه سرو نوعیست از سرو طغرا گوید ؎ بسکه طغیان کرد دل او در گلستان گریه ام ؛ شد سیه سرو از نم اشک آه دود آسیای من ؛

سیم دست افشار سیمی که بدست افشرده شود لیکن طلای دست افشار شہرت دارد و در کتب تواریخ و در اشعار اوستادان واقع ست و لفظ سیم دست افشار در شعر ظہوری و مولوی جامی در مثنوی یوسف زلیخا بنظر آمده یاقوت دست افشار در شعر داراب بیگ جویا دیده شد و جه این معلوم نیست ظہوری گوید ؎ برنج سیم دست افشار خسرو ؛ انار سینۂ شیرین و شان گوی

سیب آزایش بالف ممدوده و زای معجمه بالف کشیده نوعی از سیب میر نجات گوید ؎ خال چون بوسه گره گشته بکنج دہن ست ؛ سیب آزایش بہتر ز دلیل ذقن ست ؛

سیمک بیای معروف یکی از ادوات آرایش علاقه بندان تاثیر گوید ؎ باشد ز غلطی کلافۂ ابریشمی ترا ؛ کز نازکی شعشعه ماه سیمک ست ؛

سیب آفتابی سبب داغدار و پژمرده تاثیر گوید ؎ گرچه از تاب عذارش آفتابی گشته است ؛ بوی جان می آید از سیب زنخدانش ہنوز ؛

سیمنی بیای معروف و نون بیای رسیده طبق خرد تاثیر گوید ؎ روشن دل ایجر بره خود کم نه کرد ہرگز ؛ تبید از چراغ ریزد۔ در سیمنی چراغ ست ؛

سیم آور شہرت گوید ؎ میان مردم دنیا بغیر سیم آور ؛ نماخت چشم کسی ہر دو ہی فاسیم بران ؛

سیم گل بکسر کاف فارسی گلیست که خانه را ابدان سفید کنند و از بعض ثقات شنیدم که آن مخصوص صفاہان ست تاثیر گوید ؎ در کیش من ذخیره زلس تنگ ہمت ست ؛ قارون شوم چو خانۂ خود سیم گل کنم ؛ و سیم گل کردن خانه سفید کردن خانه است بگل مذکور از روی مجاز۔

سینه باز سینه کشاده مانند پہلوانان و سند آن در لفظ پرکار در باب بای موحده گذشت و نیز سعید اشرف گوید ؎ نظرگاه گریبانش ز خاک مرد مردانه ؛ بلای صید دل از سینۂ بازی که میدانی ؛

سیم بہبہانی بدو بای موحده و دو ہای ملفوظ و نون بیای رسیده نوعی از سیم مغشوش فوقی در مذمت اہل ریا گوید

✤ ✤ ✤ ✤	کہ باشد بیم زہدت بہبہانی ⁂	سہ الا ای شیخ برصیصائے ثانی ⁂

باب الشین المعجمہ

شاہ لیمون نوعی از لیمون کہ بزرگ و ممتاز نوع خود باشد چنانکہ مقتضای لفظ شاہ ست تاثیر گوید سہ سر فرو نارنجی بجز بشاہی فطرتم ⁂ شاہ لیمون شکند ناچار صفرای مرا ⁂

شانہ گیر بکاف فارسی بیای رسیدہ و رای مہملہ بیمار و اعراض کنندہ سلیم گوید سہ زلف شام غم از بس بود آشفتہ سلیم ⁂ شانہ گیر ست ز آمیزش او کاکل صبح ⁂ و برین قیاس شانہ پیچیدن و شانہ دزدیدن اعراض و رو گردانیدن چنانکہ در محاورہ دیدہ شدہ ⁂

شانہ آویز بمد و بفتح واو و سکون تحتانی و زای معجمہ آویختن آدمی بوضعی کہ دست اورا بر شانہ بستہ باشد طغرا گوید سہ بدزدی دل طغرا نمیکند اقرار ⁂ علاج بند و زلف تو شانہ آویز ست ⁂

شاہد باز آدم فاسق و اہل تختہ سلیم گوید سہ سرو گل سودی ندارد زہد شاہد باز را ⁂ تاک اہم دوست میدارد بذوق دخترش ⁂ و این کہ در ہندوستان بمعنی شاہد باز شہرت دارد اگرچہ من حیث القیاس درست میتواند شد لیکن سند آن در کلام اوستادان یافتہ نشد ⁂

شانہ سر ہد کہ جا تو ریست مشہور تاثیر گوید سہ عنبر بویش لبعد تجمل ⁂ این شانہ زبان زلف سنبل ⁂ یار از خبر نسیم جانان ⁂ این شانہ سر ست و آن سلیمان

شال طوس نوعی از شالہای رنگین کہ معروف ست سعید اشرف گوید سہ شعر فردوسی کجا و گفتۂ اشرف کر نیست ⁂ بلکہ بند مربع قدر شال طوس را ⁂ و بعضے از اہل ایران کہ در ہند بلغن شعر شہرت دارند میگفتند کہ طوس بمعنی رنگ غلطست و توز صحیح ست بزای معجمہ پس رنگ طوسی درست نباشد و صحیح توزی است درین صورت مراد از شال طوس درینجا شالی باشد کہ در شہر طوس یافند گفتم بدین معنی شال طوس ہرگز شہرت ندارد میتواند شد کہ زای توزی بسین مہملہ بدل کردہ باشد پس مبدل توز باشد و طوس معرب آن یا از عالم طلا و طلپیدن بود ⁂

شاق بہانہ شقوق بہانہ چنانکہ گویند کہ بہانہ فلانے شاخ پیدا کرد یعنی بہانۂ او شاخ در شاخ گشت اشرف گوید سہ تا بخود چفسدہ از یک گرہ شیند است ⁂ بر سر شاخ بہانہ است آشیان زندگی ⁂

شانہ کاری زیب خوشنما ظاہری کمال خجندی گوید سہ کمال اسر در آورد جلوہ نقشش ⁂ بجو بازی کہ آن در شانہ کاریست

شاخ بر دیوار کردن کنایہ از تکبر و غرور نمودن حکیم رکنای مسیح کاشی در خطاب پادشاہ گوید سہ باروی تو کرد شاخ بر دیواری ⁂ این کار کہ گوسفند قربانی نیست ⁂

شانہ خالی کردن پہلوتہی نمودن و اعراض کردن تاثیر گوید سہ لذی تلخی کہ بہ عینی ز بزرگی جون موزح ⁂ شانہ خالی کنم از وگر ہمہ دریا باشد ⁂

شاخ غزال در محاورۂ فارسیان بمعنی شاخ آہو مطلقاً وحید گوید سہ زبان ز شرم نگاہ تو ام چہ شاخ غزال ⁂ چنان نیافتہ بر یکدگر کہ باز شود ⁂ و ازین دفع میشود اعتراضی کہ بعضے از شعرا برین بیت ناصر علی کردہ اند سہ غمت آنجا کہ دارد ماتمی شوریدہ حالان را ⁂ پریشان تر ز مو سر کند شاخ غزالان را ⁂ کہ غزال آہو

آہو فراست آہو برہ شاخ ندارد ؎
شال کہنہ داشتن کنایہ از کمال
مفلسی زیرا کہ شال دراصل بمعنی کملی ست
چنانکہ از اہل محاورہ بہ تحقیق پیوستہ ؎
شاخ از پشیمانی برآوردن
بغایت نادم و پشیمان شدن اشرف گوید ؎
غزالی اگر تو میداشت لاف یکسانی بر آمدست
کنون شاخ از پشیمانی ؎
شاخ معروف و نیز بمعنی طرف و کنارہ
اشرف گوید ؎ کشیدہ برقع از رخسار گستاخ ؎
فگندہ چادر از شوخی بیک شاخ ؎ و معنی
بیک شاخ افگندن چادر در فصل یای
تحتانی بیاید و نیز آنچہ بالوت دران نما ختہ
برکر بندند وحید در تعریف تفنگ ساز گوید
؎ بود یار مانند راہون بہار ؎ بہر جا بست
شاخی از و فتنہ بار ؎ کسی را کہ این شاخ سر زد
بسر ؎ بان شاخ زد کلہ باشد بسر ؎ و از ین
بیت معلوم میشود کہ ظاہرا در ولایت شاخ
مذکور را بر سر می بستہ اند ؎
شاہ اندازی دعوی بلند کردن
مخلص کاشی گوید ؎ بہر ورولیش گو بگو کسی
شاہ اندازد ؎ در سخن آنکہ کند این ہمہ شاہ
اندازی ؎
شاہ بندر بحذف اضافت حاکم بندر
بہ فلک اضافت بسبب کثرت استعمال ست
و حکم یک کلمہ پیدا کردہ اشرف گوید ؎
چو گردیدند فارغ بال یکسر ؎ زدست اندانہ

جور شاہ بندر ؎
شاہی زر رائج ایران چنانچہ حالی
رائج توران وحید گوید ؎ نور زید یک تن
زحرم عدل ؎ زشاہی مرا کرد ہر یک
قبول ؎
شاقول بقاف بواو رسیدہ یکی از
آلات و ادوات معماری و بنایان و آن
سنگی ست برشتہ بستہ کہ بہندی ساہل بضم لام
خوانند وحید گوید ؎ چہ شاقولش این
زنگ ریختہ ؎ دل من بمو نیست آویختہ ؎
شاگرد پیشہ لفظیست مستعمل فارسی
دربار سلاطین ہندوستان و مؤلفین
در کلام اساتذہ کہ بہند نیامدہ اند ندیدہ
است و مثال آن در لفظ بخشی شاگرد
پیشہ کہ ظاہرا ہم لفظ مستعمل ہمین جاست
نوشتہ شدہ ؎
شاباش کردن معنی بخشیدن و
نثار کردن شفائی گوید ؎ خواہد گذری
کرد تکلف بہ برادر ؎ با دردو طبق کوفتہ شاباش
پسر کرد ؎ نیز ظفرا گوید ؎ بہ تحسین مستان
کیوان کلاہ ؎ بشاباش ہای زر مہر و ماہ ؎
شب گل باضافت شبی کہ در ایام
بہار تمام گلہا شگفتہ و مردم بسیار آیند
مفیدی بلخی گوید ؎ خط شب رنگ وی
زان لب گل می آید ؎ مژدہ ای بادہ
پرستان شب گل می آید ؎ عندلیبان
چہ بلا شور و فغانی دارند ؎ بی تو لوی

شب خون از شب گل می آید ؎
شب تیغ شب و ہم عاقبو اشرف
گوید ع گردہ این نجم شب تیغ ؎
شبچرہ بفتح و سکون بای موحدہ و جیم
فارسی مفتوح و رای مہملہ نقلی مانند پستہ
بادام کہ شبہا نشستہ باہم خورند تاثیر گوید
؎ روزی فطرت بلند در خور ہمت رسید ؎
لایق دندان صبح شبچرہ انجم ست ؎ و نیز
چیزی اکرون چیزات در وقت شب و ظاہرا
این حقیقت ست و اول مجاز مثال بمعنی
دوم شاعر گوید ؎ گرگ آمدہ گرسنہ در
دشت بر برہ ؎ افتادہ در رمہ رفتہ
شبچرہ ؎
شبخون آوردن و زدن
جنگ کردن در شب و این شہرت دارد
و دوم تاثیر گوید مصرع زند بر حسن
لیلی اگر شبخون ؎ و نیز عبدی اصفہانی گوید
؎ سیل اشکم گر ہی در دل جیحون زدہ
است ؎ و نیز آہم بصف چرخ شبخون
زدہ است ؎
شب نشین معروف و نیز نشستن
در مجلس عیش ہنگام شب یعنی دانش گوید
؎ فیض مہتاب چمن پامال داند کہ شود
وقت ما در شب نشین سایہ بید اخوش ست
**شبگیر کردن و زدن و شبگیر
رفتن** آخر شب کوچ کردن قافلہ و زدن
وقت و این اصطلاح اہل سفر ست مقابل

آن اتوارست اول مشہور دوم تاثیر گوید
ہیچو دانی کردم انذ زلف گیر زند شب در
آغوش فنا بود کہ شبگیر زدند

شب شکستن بیدار شدن و بستر دل
رکنای مسیح گوید شب شکستن بہر شبگیر
ست اندر زلف تو شب شکست و نہ بیچ
دل را ز رہ شبگیر نیست

شتر حجرہ کلام بی نسبت و نامربوط کہ
الفاظ او باہم نسبت نداشتہ باشند و این
ازان جہت کہ بعضی از شعرا قصائد گفتہ
اند بالتزام آوردن لفظ شتر و حجرہ از
ہر مصرع چنان کہ کاشی گوید مرا غمی
ست شتر بار ما بحجرۂ تن شتر دلی کنم غم
کجا و حجرۂ من لیکن مشہور بمعنی مذکور
شتر گربہ است اول یحیی کاشی گوید
شتر و حجرہ از کران ست پنہان شتر
حجرہ است حرف ساربانان لیکن این
خالی از غرابت نیست۔

شتر غلط بضم اول و فوقانی فنی ست
از کشتی گیری میر نجات گوید ہیچو معشوق
عرب زادہ بجانہ سوار یک شتر غلط درستی
بہ بغل گیری یارہ

شتر سواری بفتحتین کنایہ از روزہ
خوردن زیرا کہ در سواری شتر کنایہ از
سفر ست و در سفر خوردن روزہ مباح یا
واجب ست بنا بر اختلاف مذہبین سلیم
گوید خوش آنکہ نہ کردہ در ہمہ عمر جز در
رمضان شتر سواری

شد و مد بہر دو دال مشدد لفظ عربیست
فارسیان آنرا بمعنی شان و شوکت و تکلف
استعمال نمایند تاثیر گوید لالہ رخان
ز دل شدہ بندہ برنگ آل تو جامہ
بشد و مد رود گرد سر نہال تو

شد بفتح و تشدید دال لفظ عربیست
بمعنی کشیدن مطلقاً و فارسیان بمعنی
دراز کردن و کشیدن آواز و حرف آرند
تاثیر گوید شعر یکمندش نبود رسائی
برگردن یک صید بیفگندہ رسن را
لہذا شد کردن زمزمہ بمعنی دراز کشیدن
زمزمہ سعید گوید تا اہل درد زمزمہ
را شد نمی کنند دل بلبلان بنالہ تعبد
نمی کنند و وجہ کشیدن مدات در استعمال
ایران ست کہ صاحب مذاق سخن
چون بغور معنی رسیدہ لذت آن برمیدارد
و طبیعت متوجہ لذت مذکورہ میگردد درین
سبب از جای غنائی در خواندن میشود
ازین جہت بذات تکلفی رو میدہد و این
دلالت دارد بر کمال دریافت سخن لہذا
این حالت سخن ناشناسان بسیار ناگوار
ست و این وجہ را مؤلف بعد تحقیق و تجربہ
تمام دریافت رحمہ اللہ تعالی۔

شراب گور بکاف فارسی و واو مجہول
و رای مہملہ شراب قندی صائب گوید
بادۂ انگور و آب خضر از یک چشمہ است
مردہ دل در سینہ اش ہر کس شراب گور
خورد مخفی نماند کہ در اصل گڑ ست بضم
کاف و چون مردم ہندوستان خصوصاً
ہندیان بنا بر رفع اشتباہ کہ گر بمعنی
پیرو مرشد نیز باشد و بمعنی قند سیاہ گور نویسند
میرزا آنرا بواو مجہول فہمید و این معنی بستہ
و این غلط ست از عالم حیرت ما ایرانیان
کہ گذشت و ازین عالم ست کہ جل کشور
خوانند حال آنکہ اول بکسر کاف تازی
و سین مہملہ و واو مجہول و رای مہملہ ست
و این بالسکون شین معجمہ و فتح واو خوانند
با وجود آنکہ مدتہا در ہندوستان بودہ
اند و باشند و اگر ہندی در یک لفظ فارسی
غلط کند کلاغ ہی گیرند و خود این قسم غلط
می کنند و بلکہ در اشعار خود موزون میکنند ہر حال
چون بتصرف قادر سخنان اقالیم ما ایرانیان
کہ نکتہ گیریم واللہ اعلم۔

شراب کہربائی نوعی از شراب
کہ رنگش مائل بزردی باشد سلیم گوید
ارغوان گل میکند در باغ من از زعفران
چہرہ لعلی از شراب کہربائی مے کنم

شربتی نوعی از زردآلو نیز نوعی
از رنگ کہ معروف ست و عقیق شربتی
عقیقی کہ برنگ مذکور بود و این از اہل زبان
بتحقیق پیوستہ۔

شرب الیہود پنہان خوردن
و کم خوردن شراب چہ یہودان از ترس

مسلمانان شراب لمنقی خورند وچون خورند کم خورند تا مستی ظاہر نشود یحیی کاشی گوید ؎ تو یہ بر شرب الیہود زاہدان دارد شرف ؛ میخورند آن بر سر بازار میباید کشید ؛

شرباشرن بفتح اول وسکون رای مہملہ وبای موحدہ بالف کشیدہ وفتح شین معجمہ ونون مقدمۃ الجیش وہراول فوج واین لفظ ترکی ست چنانکہ از برہان قاطع معلوم میشود اشرف گوید ؎ اختیار ملاقات تہان کن بہوس ؛ شرباشرن مصاحبت حرف ہوا ست ؛

شربت معروف وباصطلاح اطبا بمعنی مطلق خوراک دوا خواہ ملغ باشد یا نہ باشد واہل زبان یک شربت آب بمعنی یک خوراک آب آب خوردنی استعمال کنند.

شرح کشاف خواندن کنایہ از زیادہ گوئی وتکلف حرف زدن اشرف گوید ؎ بر مصحف روی او نظر کن ناصح ؛ بسیار مگوی شرح کشاف مخوان ؛

شست وشوی خوب دادن کنایہ از زجر کردن وحرف درشت گفتن اندک نصیحت تامی طلب از عمل ناشایستہ باز آید اشرف گوید ؎ با رقیب آن مہ سر رشتہ[1] اختلاف افتادہ است ؛ شست وشوی خوب خواہم داد این چسپاندہ را ؛

شست عدد معروف وقلابی کہ بدان ماہی را شکار کنند ونیز نر انگشت کہ بعربی ابہام خوانند تاثیر گوید ؎ لایق شان بزرگان نیست شغل بی حسیں ؛ شست ازان در وقت خارش فارغ از خاریدن ست ؛

شست آویز نوعی از شکنجہ وآن چنان ست کہ آدمی را ہر دو نر انگشت بستہ بجای بلند آویزند تاثیر گوید ؎ چو دام زلف عنبر بیز کردہ ؛ دل صد نافہ شست آویز کردہ ؛

شعر آمدہ بمد ومیم شعری کہ بفکر وتامل گفتہ شود واین بہ مقابل شعر آوردہ است تاثیر گوید ؎ ز قید ساختگی حسن شوخش آزاد ست ؛ چو شعر آمدہ موزونیش خدا دادست ؛

شعبۂ رقص زرینہ حرف ہشتم زای معجمہ وتحتانی مخفف نام شعبۂ از موسیقی طغرا گوید ؎ چو خواہد شعبۂ رقص زرینہ ؛ نہفتہ کی بماند در دفینہ ؛

شعرباف بفتح در ظاہر بمعنی موی باف ست لیکن معلوم میشود کہ بمعنی بافندۂ عمل وزربفت وبظاہر این چنان ست وحید گوید در تعریف او **ابیات** دلم در بر شعرباف ست بند ؛ کہ ہر بار باشد بہ پیچش کمند ؛ رہ رفتنم نیست زان جایگاہ ؛ چو بودم سراسر رود عرض راہ ؛ چو زر لیفت آنجا چو سر سنگیم ؛ شود پیر زنگی خود بخود دامنم ؛ ز دل کردہ تاراج تاب مرا ؛

چہ مخمل بریدست خواب مرا ؛ بہر کس چو یارست آن ماہرو ؛ بصد راہ رفتہ دل از کار او ؛ از و عاشقان راست درمان و درد ؛ ز یک ریشہ سر زد گل و سرخ زرد ؛ چہ سازم بآن یار ناسازگار ؛ کہ با قدر ابریشم نرم خار ؛

شفقت بتحریک وسکون ہر دو مستعمل فارسیانست ودر عربی بمعنی ترس وبیم آمدہ وفارسیان بمعنی غمخواری وبتشدید قاف نیز آرند چنانکہ واعظ قزوینی گوید ؎ سربلندی آرزو داری شفقت پیشہ کن ؛ کین علم را ریزش باران احسان پرچم ست ؛

شکستہ بستہ کنایہ از چیز محقر وکم بہا سلیم گوید ؎ شکست کار دل من از دست کاسہ را ؛ خدا چو چشم بداز چہرۂ تو دور کند ؛ وبرین قیاس شکستن بازار ورونق ومعرکہ بمعنی سوم چنانکہ سلیم گوید ؎ ہیچ کس معرکۂ شہرت مجنون نشکست ؛ این طلسمی ست کہ بر نام سلیمان بستند ؛

شکست معروف وبمعنی آواز شکست مجازاً نیز آمدہ شفائی گوید ؎ بدست دل شکنی عاجزم کہ ہر نفسم ؛ شکست شیشۂ خاطر بگوش مے آید ؛

شکم دار شخصیکہ شکم کلانی داشتہ باشد بہندی توندلیہ گویند بفوقانی مفتوح وواو ونون غنہ ودال مہملہ بیای رسیدہ ولام مفتوح

[1] اختلاط

ظہوری گوید ؎ ہمی شد ز تشبیہ او معتبر ؛ فلک بود از زین شکم دار تر ؛

شکم از عزا بر آوردن غرابعین مہملہ وزای معجمہ کنایہ از شکم سیر کردن فقیر گرسنہ اشرف گوید ؎ اندرین چارشنبہ سوری ؛ شکمی از عزا برون آورد ؛

شکری نوعی از رنگہای آدمی و آن سپید مائل بزردی کم ست تاثیر گوید ؎ تنگ کردست بسے حوصلۂ تنگ شکر ؛ از لب تشنہ آن مہوش و رنگ شکری ؛

شکر آب رنجی کہ درمیان دوستان آید و بدین معنی شکر رنجی و شکر رنگی نیز شنیده میشود اما سند آن در اشعار اساتذه و کلام اکابره بنظر نیامده۔

شکر خام شکر خالص و لفظ خام بمعنے بسیار آمده چنانچہ نقره خام و عنبر خام و غیره آمده تاثیر گوید ؎ شیرین لب با غیر شد ہمدم و بدنام ست ؛ خام ست نگار من اما شکر خام ست ؛ و میتوان گفت کہ نوعی از شکر در ہندوستان پیدا شود کہ آنرا کچی کھانڈ گویند و آن ترجمۂ شکر خام ست درین صورت نیز معنی بیت صحیح میشود۔

شکم را ناف سفره کردن کنایہ از بسیار پر کردن شکم و اکول بودن یحیی کاشی گوید ؎ زری خورد چون مہمان سفره کند ؛ شکم خویش ناف سفره کند ؛

شکنبہ بر سر کشیدن نوعی از تعذیب و شکنجہ ابوطالب کلیم در تعزیت ممتاز محل بیگم گوید **ابیات** بران کو طبل را آرزو آواز ؛ کشیدش پوست طبل چون سر باز ؛ شکستہ طبل شان بر سر کشیدش ؛ دو دستہ چو بہا بر سر زنندش ؛

شکستہ معروف و خراب و بی رونق و حرف لکنت دار نیز باقر کاشی گوید **ابیات** بردن کردم ز باخار شکستہ ؛ بردن رفتم زگلزار شکستہ ؛ از آن بدست نیکوئی نماند ؛ لب شیرین و گفتار شکستہ ؛ مخفی نماند کہ موارد شکستن و گسستن از ہم مثلاً شبنہ شکست و بند گسست گویند نہ برعکس و این گویا کلی است و گاہے مخالف این نیز دیده شد کمال خجندی گوید ؎ اگر خواہے شکست مشک در چین ؛ ز زلف عنبرین یک تار شکن بر صاحب فہم ظاہر ست کہ شکستن اینجا بمعنی ظاہر کردن بلکہ کنایہ است از خم کردن مثل شکستن زلف و شکن آن غایتش در زلف و تارش مستعمل ست کہ اینست مجاز موقوف بر سماع۔

شگفتن خندیدن گل و بمجاز جبین شگفتہ و زمین غزل شگفتہ نیز آمده و بمعنی جوش زده نیز باقر کاشی گوید ؎ امسال خزان وسوسہ فرمایہ جنون شد ؛ این سبزه کہ بر عارض جانان بشگفتہ ؛

شکاری شکار انداز بمعنی نخچیر و شکار نیز اول معروف دوم وحید گوید ؎ برون بود چون نگین سواری ما ؛ از شغل ہنوز چیرا شکاری ما ؛

شکستن چشم و گوش نابینا شدن و کر گردیدن اول صائب گوید ؎ ترسم ز گریہ چشم گہربار شکند ؛ این کاسۂ گدائی دیدار شکند ؛ دوم حسین ثنائی گوید ؎ وصف عصای حاجت قہرت نمی کنم ؛ تا گوش از شنیدن گفتار شکند ؛

شکستن خواب بیدار کردن بے وقت و شورانیدن آن وحید گوید ؎ دل مرا اگر آن شوخ از عتاب شکست ؛ بچشم او دل من ہم زنالہ خواب شکست ؛

شکستن شب کم ماندن شب رکنای مسیح گوید ؎ شب زلفش بگیر چون شکست ؛ شب چو شکست وقت شبگیر ست

شکر انگور نوعی از انگور کمال خجندی گوید ؎ از شکر انگور سمرقندیان ؛ سیب زنخدان تو شیرین ترست ؛

شلایین بفتح شوخ و شنگ تاثیر گوید ؎ تابان حسن شد شلایین شکار ست مراد ؛ دست بر سر چوز نم دامن باز ست مرا ؛

شمعے رنگیست سبز مائل بسیاہی چنانچہ از محاوره دانی تحقیق رسیده۔

شناساند متعدی شناختن وحید گوید ؎ شہرت بیداد او را نا توانیہای ماست

می شناسا ند مردم سوی تیغ تیز را ؛

شوره بستن سر گل شدن سر مسح گیم سر هر کشن که شوره لیست از جهل ؛ چرخش از بهر و مه کلاه دهد ؛

شهر زنان نام شهری که ساکنانش تمام زن اند تا آن که پادشاه آنجا زن بود چنانکه ملک یاراح که در هندوستان شهرت دارد اغلب که کنایه از شهر زنان همین ملک باشد وحید گوید ؎ شود جنس جرات دمان بیکران ؛ خرم می بود گر چه شهر زنان ؛

شهد معروف و بمعنی مطلق شیرینی و طعم حلاوت میرحسین خالص گوید ؎ شوربست که در محبتش افسردگی نیست ؛ شهدی که دلت را زند در شکرست ؛

شهادت گفتن خواندن کلمه شهادت طالب آملی در تعریف قندیل گوید ؎ نوری اگر بر مزار غیور ره ؛ شهادت نگفتندی اهل قبور ؛

شیروان گوسفندان را غیر از شکنبه بالای شکنبه چیزی مثل کدو باشد کباب پزان پر از گوشت و مصالح و برنج کرده فروشند و شیروان عبارت از همان وحید گوید در تعریف کله پزی ؎ چو با او نشست ست عاشق بخوان ؛ بگنجیده در پوست چون شیروان ؛

شیروان برگشتن از بعض ثقات شنیده شد که چون کسی به کسی نزاعی دارد بگوید بزودی که زنشیردانت بر می گردانم و درین صورت کنایه از دوار و نه آویختن باشد و آن عبارت ست از شکنجه و تعذیب پس شیروان برگشتن لازم این باشد یحیی کاشی گوید ؎ بر سر خوان چو جلوه گر گردد ؛ شیروان طعام بر گردد ؛

شیر اندام جوانی که سینه اش فراخ و کمر باریک بود میر نجات گوید ؎ بازو ل بردو زمین پر فن با تدبیری ؛ شیر اندام بتخانه چه کشتی گیری ؛

شیر قلات بیای مجهول آهنی که قلندران از سر دوال گنار نداز عالم چپ و راست اکثر آن بصورت شیر باشد و این از اهل زبان بتحقیق پیوسته.

شیرینی خوران جشنی ست که در وقت مقرر کردن نسبت عروس و داماد کنند پیش از کتخدائی و در هندی منگنی خوانند اشرف گوید ؎ چو عقد گفت و گو بستی دهانش ؛ شدی جان صرف شیرینی خورانش ؛ و می توان گفت کنایه از حالتی که بعد نکاح بر سر عروس شیرینی نثار کنند و این اولی ست.

شیرینی شنبه رسمیست در ایران که سلاطین آنرا روز شنبه بامراد خاصان درگاه تقسیم می نمودند و این ظاهر انداز بتحقیق باشد که روز جمعه بروح بزرگان فاتحه خوانده روز شنبه تقسیم میکرده باشد و این از اهل زبان بتحقیق رسیده اثر گوید ؎ مسلم دارد آئین فلک باز یر دستانش ؛ دهد شیرینی شنبه زجبین جبهه طفلان را ؛

شیشه بر سر کشیدن آنست که غواص بروقت غوطه خوردن دریای شور برای محافظت صورت و دم چیزی را از آبگینه ساخته بر سر میکشد اشرف گوید ؎ جام و ساغر که من غم پیشه بر سر میکشم ؛ همچو غواص گهر چون شیشه بر سر میکشم ؛ مؤلف گوید مصرعه دوم بعینه از اوستاد محمد قلی سلیم ست و متوارد گشته و اصل معنی از ملا طغرا.

شیر فلوس صورت شیرست که در یک طرف فلوس باشد و طرف دوم نام شهریست و این در اصفهان و شیراز رواج دارد نویدی شیرازی گوید ؎ آوردن زر بدست آسان نبود ؛ خوابیده بزری هر فلوسی شیری.

شیر برفی بیای مجهول صورت شیری که اطفال از برف در راهها سازند و از دیدن آن انسان رم خورند و این رسم اکثر در شهرهای سردسیر رواج دارد چنانچه از اهل کابل وغیره بتحقیق رسیده.

شیر سنگی شیری باشد که بر سر قبر پهلوانان از سنگ تراشیده نصب کنند و این علامت پهلوانیست تاثیر گوید ؎ چون کوهکن نبود کسی پهلوان عشق ؛ بر سر زبیستون بنگر شیر سنگیش ؛

شیرین معروف و نام معشوقهٔ مشهوری و بمجاز بر اطفال در حرکات و تکلم ایشان اطلاق کرده شود کنایه از خوب عزیز تاثیر گوید
آنجا شد راه نسبت نیست آمیزش بکام :: بود چون فرزند شیرین خون مادر شیر شد ::

شیره خانه بمعنی شرابخانه و این از اہل زبان بتحقیق پیوسته

شیشه بند کردن و شیشگی بند کردن استهزا نمودن و این از محاوره ماخوذ ست۔

شیشهٔ گلزار شیشه که بر اوراق تصاویر گذارند تا آسیب نم وغیره بدان نرسد لیکن اگر صورت مذکور از ذی حیات باشد آئینهٔ تصویر و الا شیشهٔ گلزار خوانند تاثیر گوید به رنگ
شیشهٔ گلزار از لطافت تن :: شود عیان ز رخش دل چو در خیال خودست :: و اگر گلاب
بدال مهمله بود پس بمعنی شیشه باشد که گلها در آن ریخته باشند تا گلهای نم از شیشه نمود کردر شیشه تعبیه کرده میسازند چنانچه حقهای گلدار

شیشهٔ حجام شیشه که حجام بدان خون از بدن مکد و در بعضی از امراض شیشه خالی بود و خون دران نباشد و این از برای ازالهٔ مادهٔ مرض ست و رسم شیشه در ولایت ست و در هندوستان شاخ رواج دارد و شیشه مطلقاً رواج ندارد اشرف گوید بسکه رنگ خون ز همت
باغ در اندام من :: گارستان می نماید شیشهٔ حجام من :: ایضاً گوید خون خوردن
من چنانکه در طفلی بود :: پستان بدهن شیشهٔ حجام مرا ::

شیشهٔ جان نازک دل و نازک مزاج مقابل سخت جان و از محاوره ماخوذ ست

شیر در قرابه نوعی از رنگها و آن نیلی مائل بسفیدی ست سلیم گوید در هوای تو چاکها دارد :: جامهٔ شیر در قرابهٔ صبح ::

شیطانی شدن بشب محتلم شدن طغرا گوید زبسکه طبع من از عیش بر محتنب ست :: نمی شوم بعروس زمانه
شیطانی ::

شیر غلط بیای مجهول فنی ست از کشتی گیر سنجات گوید شیر غلطیده زرد در بت سیمین تن ما :: شیر غلطست فن دلبر
شیر افگن ما ::

❖ ❖ ❖ ❖ ❖

❖ ❖ ❖ ❖

❖ ❖ ❖

❖ ❖

❖

باب الصاد المہملة

صابون کسے بکسے رسیدن فیض کسے بکسے رسیدن وحید در تعریف نمد مال گوید نمد پوش هم گشته مفتون او :: بهر کس رسیده ست صابون او ::
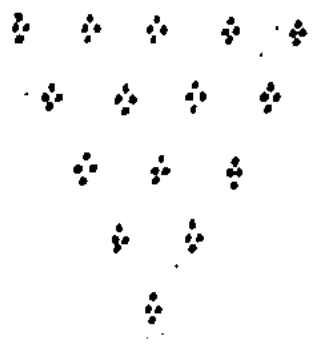
صبح محرم صبح عاشورا تاثیر گوید
آشنا کر هجر تو ابتر ست عجب نیست :: کر صبح
محرم بتر از شب عیدش ::

صحبت معروف و فارسیان بمعنی هنگامه آرند چنانکه در وقت هنگامهٔ شور و شر گویند عجب صحبتی ست طالب آملی گوید چه گوهری کند انجم دلا که بی گه و گاه :: میان نوش لبان بر سر تو صحبتهاست ::

صحت نامه تصنیفی و قولیست در موسیقی ساختهٔ خواجه نصیر الدین طوسی تاثیر گوید
صد دل بیمار کرد احیا بتصنیف سخن :: هر صریر خامهٔ ما تاثیر صحت نامهاست ::
ایضاً گوید نوای بلبلان شرمندهٔ او :: به صحت نامه دلها زندهٔ او ::

صحن دو معنی دارد یکے صحن خانه و دوم طبقچه که ظرف خوردن و بمعنی نوعی از قماش بسین مهمله و های هوز لفظ هندیست لیکن فارسیان بصاد و های مهملتین استعمال کنند از عالم نیدر سورت که صورت بصاد نویسند و این نوع تصرف از شعراست

ز تصرف فرق دیگر بخلاف الفاظ دیگر که دیگران رانیز دران تصرف ست وسند این در لفظ طاس خواهد آمد انشاء اللہ تعالیٰ۔

صد کوزه فلانی اگر سازد یکی دسته ندارد کنایه است از انکه فلانی اگر صد حرف گوید یکی اصلی ندارد سلیم گوید ۔ صد کوزه اگر چرخ فسون ساز بسازد ٭ چون کوزهٔ دولاب یکی دسته ندارد ٭

صد برگ گلی که برگها بسیار دارد و آنرا در هندوستان هزاره گویند و اینجا معنی گلے که در هندوستان شهرت دارد در کلام استادان دیده نشد تاثیر گوید ۔ چون شد شگوفه صد برگ دیگر ثمر نه بخشید ٭ آنرا که آز بود بیش را دو دهش بمارد ٭

صدر و صد کرمان جائیست در کرمان از عالم هزار جریب صفاهان و سند آن در لفظ بلم خواهد آمد انشاء اللہ تعالیٰ۔

صد دهن یعنی صد قسم آواز سالک قزوینی گوید **ابیات** مرا هم اگر بودی آن برگ و سازی ٭ یکی قدردان شاعر نوازی ٭ چنان دارمی در جهان داد فکر ٭ که جز من نبودی کس استاد فکر ٭ چو بلبل برو مدح من خواندمی ٭ بر و دسر و بالا گل افشاندمی ٭

صر نازدن ناله و فریاد کردن یحیی کاشی گوید ۔ ناله تلکے کنم بفرقت زره چند صر نازدم بحسرت زره ٭ و در اشعار بعضے متاخرین این صر نازدن شکم بمعنی قراقر آواز شکم دیده شد و در دیوان ملا ذوقی بمعنی آلت تناسل بسیار ست۔

صراحی بازی نوعی از رقص از عالم شیشه بازی سلیم گوید ۔ قامت زاد ا رقص روانی دارد ٭ بیرون ز اصول در صراحی بازیست ٭

صرفه لفظ عربیست فارسیان بمعنی فائده آرند چنانکه گویند صرفی فلانی درین است و صرفه بردن بمعنی پیشدستی کردن و غالب آمدن چنانکه حافظ رحمه فرماید ۔ ترسم ما که صرفه نبرد روز بازخواست ٭ نان حلال شیخ ز آب حرام ما ٭

صرفه دادن بمعنی فرصت و نوبت دادن سلیم گوید ۔ خندهٔ شوخ تو فرصت بتغافل ندهد ٭ زلف در بردن دل صرفه بکاکل ندهد ٭

صفیر خواب بفا آواز یکه از گلوی خفته برآید وحید گوید ۔ چشم ما از بینش خود بند دام حیرت ست ٭ گفتگوی ما صفیر خوابهای غفلت ست ٭ و بعضے برین معنی نفیر خواب بنون گویند ٭

صفا معروف و بمعنی صلح و صفا اگرچه درین عبارت هر دو جمع ست لیکن تنها بمعنے صلح نیز آمده کمال خجندی گوید ۔ میان صفائی مے و شیشه باز ٭ مرا با تو جنگ عتاب آرزوست ٭

صلوات جمع صلوة لفظ عربیست و فارسیان بسکون دوم از عالم ظلمات نیز آرند وحید گوید ۔ بصلوات شد ختم آن قیل و قال ٭ باین قسم کوتاه گشت آن جدال ٭ و نیز انتیاز خالص گوید ۔ تفسیر هر صدا که بگوشت رسد ز غیب ٭ صلوات بر محمد و آل محمد ست ٭

صندوق سر بکسر و سین مهمله کنایه از راز داری شفائی گوید ۔ چند لب ز هر حیا ز بستم بس ست ٭ صندوق سر ز گنجینه ستم بس ست ٭

صندلی نامه قصد جنگ کردن پسران امیر حمزه بر سر صندلی دریایی که امیر مذکور غائب شده بود و این کنائیست برای خود و سوای قصه امیر حمزه ۔

صورت لفظ عربیست بمعنی معروف و در فارسی بمعنی چهره آدمی ست طغرا گوید ۔ نخورده هیچکه خورشید تا بان زخم بر صورت ٭ ز روبش از چه تیر آسمانی خون چکان رفته ٭ و بمعنی مشهور هند نیز شعرا آورده اند چنانکه گذشت ٭

صنعان بفتح شهریست مشهور در یمن منسوب بدوست شیخ صنعان که خواجه عطار قدس سره در منطق الطیر احوال منظوم نموده و بمعنے شیخ مذکور نیز آمده سالک یزدی گوید ۔ بکسلام سبحه و زنار بندم بر میان ٭ عشق ترسا بچه خواهم که صنعانم کند ٭ لیکن این جا نام مشهور هند ا

صاحب کشف اللغات بہمین معنے آورده
صورت نویسی نوشتن و برداشتن نقل خط دیگری آنکه از الفاظ
را فہمیده باشند رضی دانش گوید ؎ بوالہوس
نقش خلعت را بست اگر در دل چه شد ؛ مله من
صورت نویسی بی سوادان می کند ؛
صورت بستن مرادف نقش بستن و در کارہا
بمعنی سرانجام شدن و در معنی اول صورت
کشیدن بسیار مستعمل ست اول کمال خجندی گوید
؎ چون کشائی دفتر گل یک ورق وانی از آن
صورت او گر بروے دفتری خواہم نوشت ؛
صورت باز شخصے که روزانه اشکال
مختلف سازد و شب باز آنکه ہنگام شب صورتہا
مختلفه نماید سلیم گوید ؎ ہر چه در دل بر آوانداز
ظہوری می کند ؛ گر بمعنے بنگری آئینه صورت
باز نیست ؛ و در ہندی عمل اول را بہروپ
و دوم را سکھیه گویند سلیم گوید ؎ روز روشن
وقت صورت بازی آئینه الیست ؛ بیت
عیبی در ہنر آنرا که شب بازی کند ؛
صوفی قومی معروف که توصیف و تعریف
ایشان بتحریر و تقریر نگنجد خلاصۂ موجودات بعد
انبیاء علیہم الصلوٰة والسلام ایشان اند و دست
اسرار و نیز فدویان سلاطین صفویه و این
اصطلاح سلاطین مذکور است و وجه آنست
که اینہا چون درویش زاده بودند اصطلاح
مذکور را بحال داشته معتقدان و فدویان
خود را اگرچه امرے ساختند نظر بر سنت اسلاف
صوفی مے خواندند تاثیر گوید ؎ بجز بیت
نباشد چاره رنجوری عشقت ؛ چو آن صوفی
که از اخلاص آب دست شاه میگیرد ؛
صورت جادو تصویری که مصوران
دران صورت دیگر حیوانات کشند و تمام
روز صورت را صورت جادو خوانند و
ہر چیز برا نام جدا بود مثل فیل جادو و شتر
جادو و اسپ جادو و این اصطلاح ؛
مصوران ست اشرف گوید ؎ ز بس ہر
لحظه از یاد پریدی دگر سوزم ؛ تنم از داغ
الوان صورت جادوست پنداری ؛
صورت خوان شخصی که در بازار
نشیند و اشکال و صور اہل قیامت و ملائکه
عذاب دوزخ و دوزخیان را بمردم نماید
و احوال ہریک بیان کند و از مردم چیزی
ستاند چنانکه تقی اوحدی در تذکره نویسد
که علی صورت خوان صورتی تخلص مردی
بود زبان آور و در میدان صفاہان که وطن
اوست معرکه گیری کردی و صورت خوانی
نمودی و فنون این امور لغایت خوب
داشتی و او را بسیار دیده و داستانہا ازو
شنیده ام -

باب الضاد المعجمه

ضرب الفتح نوعی از نواختن کوس و نقاره
که در وقت فتح نوازند و گویا بادشاه ہمانست
از اہل زبان و کلام طغرا بتحقیق پیوسته
ضرورت بمعنی بالضرورت ظہوری
گوید ؎ بپای بام کاخ احتشامش ؛ بضرورت
کہکشان نردبانش ؛

باب الطاء المہملة

طاس چہل کلید آنچه از بعض ثقات
تحقیق کرده آنست که بر کنده ساخته کلیدہای آہنین
ادعیه نقش کنند و ہمچنین بر طاس و کلیدہائی که از
را در آن طاس اندازند پس دیگر ادعیه
را خوانده آب دران ریزند و بعض از ان
برای حصول ارادات آب مذکور بر سر خود
ریزند و از بعضی مسموع ست که نوعی است
خاص از طاس که بر شکلی و وضعی معین سازند
سلیم گوید ؎ ز برگ بید که در آب بخت

باخزان ✽ حیات یا د ز طاس چہل کلید ما ✽

وطاس چل کلید نیز بحذف ہا آمدہ وحید گوید ؎ در دہن باخدکرم اصل او چندین زبان ✽ گفتگو از من نمی آرد چو طاس چل کلید ✽ مولف گوید ازین بیت معنی اول مستفاد میشود فارسی زبان دانا عربی دان لغات یی حطے نوشتند دراج گرفتانہ عالم طپیدن و طلا بمعنی معروف ونیز جامہ است زرتاری اشرف گوید ؎ زکاسی پردہ چینی سقرلات ✽ زصحن بوسا ز وطاس گجرات ✽ بگسترد ند چندین فرش الوان ✽ کہ کرد تنگ نظر فی صحن بستان ✽

طاس باز بسین مہملہ کسیکہ بطاس بازی کند از عالم شیشہ بازی وآن شخصی باشد کہ طاسی را بر ہوا انداختہ بر سر چوبی بگیرد و برین بگرداند سلیم گوید ؎ افتد زبسکہ طشت کسی ہر نفس زبام ✽ روی زمین چو معرکہ طاس باز شد ✽ لیکن ازین قطعہ کمال خجندی معنی دیگر مستفاد میشود ؎ طاس بازی ندیدم از بغداد ✽ چون جنید از سلوکش آگاہی سر فرو بردہ زیر خرقہ وگفت ✽ لیس فی جبتی سوی اللہی بلکہ ازین جا معنی شعبدہ باز معلوم میشود ازین عالم ست کہ عرفی شیرازی گوید ؎ ایاس خضر بپوشید وطاس بازی کرد ✽ زبیجگان مشعبد وبدنشان ہر کس ✽ یکدو سال پیش ازین مشعبد بازیگران از طرف توران در ہندوستان آمدہ بودند خود را طاس باز میگفتند وحید گوید ؎ زکشتی چو گشتیم ہنگامہ ساز ✽ بگوئیم حرفی ہم از طاس باز ✽ چو زد چرخ از چرخ آن دلربا ✽ بمن حال گردید چون آشنا ✽

طارم بفتح را وضم آن گفتہ اند لیکن چون طا در فارسی نیست معرب تارم بفوقانی باشد ودرین صورت غالب آنست کہ بکسر رای مہملہ بود بوزن فاعل زیرا کہ اکثر کلمات این وزن بکسر عین لہذا احمد ابا ہیم متخلص بسالک قزوینی در تعریف میرزا املاک امیر شہرستانی گفتہ ؎ سیارہ این بلند طارم ✽ خوانند اورا ابوالمکارم ✽

طاق مدنی نوعی از طاق عمارت وا حفظ گوید ؎ نکنی گر سفر مکہ ورشرب چہ غم است ✽ طاق درگاہ ضرورست کہ باشد مدنی

طاق نمائی نشانیکہ بصورت طاق نما در دیوار عمارت سازند برای خوشنمائی وقرینہ امیر شجم سہیلی گوید ؎ بر سینہ ہمہ لال بریدم کز تا ید ✽ محنت کدۂ راہ ازین طاق نمائی ✽ و در ہندوستان آنرا خوب نما گویند۔

طبخ نظر پختن طعام پیش روی خود این مصطلح در رسم اہل دولت تاثیر گوید ؎ برجز رنگ گل خوش ست نظر پختہ ترکنم ✽ دل گرم شوق گشتہ کہ طبخ نظر کنم ✽

طرشت بفتحتین وشین معجمہ وتای قرشت نام موضعی ست خوش آب وہوا از ملک ری کہ طہران دار السلطنت ست سلیم گوید ؎ تازہ باد آہ و اشک لم کوی او سلیم ✽ چون ملک ری آب وہوای طرشت ما ✽

طرہ بالضم لفظ عربی ست وفارسیان بمعنی زلف استعمال کنند لیکن از کلام بعضی طرہ غیر زلف ظاہر میشود طغرا گوید ؎ کم زدن شانہ نیست خاطر باد صبا ✽ طرہ چو گردید جمع زلف پریشان خوش ست وبمعنی تمہای طلائی کہ یکجا کردہ بر گوشہ دستار زنند نیز آمدہ امتیاز خان خالص گوید ؎ طرہ طلا بر سر جامہ نکہتی پوشی ✽ اما معلوم نیست کہ این موافق رسم ہندوستان ست کہ گفتہ یا اصطلاح نیز ہست۔

طرۂ ایوان چیزیکہ از سنگ چوب بر سر ستونہا یا دیوان سازند وبعضی آنرا باران گیر نیز گویند تاثیر گوید ؎ چشمش از سرمہ چو لیلی در سیہ چادر نہان ✽ طرۂ ایوان لیلی دلنشین مژگان اوست ایضاً گوید ؎ چشم او بر طاق ابروی لیلی ایوان او ✽ طرۂ ایوان لیلی جبرگہ مژگان کو

طرح دادن مرادف بطرح فروختن وآن فروختن جنسی ست از راہ حکومت وزور تاثیر گوید ؎ گر بگلشن کند آن ترک پری چہرہ خرام ✽ سنبلستان چمن طرح دہد گیسو بسیخ ✽

طرح کش بمعنی محکوم وفرمانبردار ومحکوم سالک قزوینی گوید ؎ سالک

همیشه طرح کش عشق ظالمم ٭ این جان و دل که مید هم امروز باج نیست ٭

طرف بفتحتین لفظ عربی ست و فارسیان بمعنی حریف استعمال کنند و با لفظ صحبت آرند ملا تنہا گوید سه طرف صحبت من یک طرف افتاد و زرفت ٭ بلبلی نیست چه لذت ز غزلخوانی من ٭

طرفها داشتن حرف محتمل معنی بسیار بودن اسمعیل کاشف اصفهانی گوید سه آویخته زلف مشکبو از جیب دراست ٭ این مصرع رنگین چه طرفها دارد ٭ زلف را مصرع رنگین گفتن خالی از غرابت نیست ٭

طبق آسیا بسین مهمله ساکن چیزی که در وقت آش کردن از جو و گندم و امثال آن کم شود و این لفظ عربی ست شفیعائی اثر گوید در هجو نجف قلی خان صدر ایران سه نارسته تخم گشت هنوز از زمین وقف ٭ بر زارعان چو لا کند طبق آسیا۔

طشت کوفتن رسمی ست در ولایت که در وقت گرفتن ماه طشت میکوبند آنرا مس کوفتن نیز گویند زلالی گوید سه میزنم بر سینه میگویم که آه ٭ طشت میکوبم که بگرفت ست ماه ٭ و نیز او گوید صدای این کی بر دشت میزد ٭ بر ماه گرفته طشت میزد ٭

طفل را از پستان بریدن باز داشتن طفل ست از خوردن شیر از سر وقت گوید سه خط مشکین آلت قطع محبت میشود ریاسیاهی طفل را مادر پستان می برد و بنای قافیه این غزل بر لفظ می برد ست که ماخوذ از بریدن است۔

طفل شیر طفل شیر خواره لیس اضافت باندک ملابست باشد وحید در تعریف میدان النفس جهان اصفهان گوید سه ازین سوردان گشته گر طفل شیر ٭ ازان سر چو برگشته برگشته تیر ٭

طفل هاله بهای هوز طفل نوزاده که زیاده از چند روز بر زادنش نگذشته باشد و این از اهل زبان تحقیق پیوسته۔

طلائی دست افشار و سیم دست افشار طلائی که برو بزر دست صورت که مینجواست ملیساخت و تحقیق آن در لفظ سیم دست افشار گذشت ٭

طلق طلق نوعی از نان وحید در تعریف کاغذ گر گوید سه چو طلق طلق بود کاغذ نان او بر این نان جهانیست جهان او ٭ و ازین دریافت می شود که طلق از عالم نان تنگی ماخوذ بیکی و معنی آوازهم گویا ملحوظ ست فافهم ٭

طلوع کیف رسیدن نشاء اثر گوید سه کیفم ز چین جبهه دونان کند طلوع ٭ تریاک را بتر شی بیشتر جلا

طلای دوبتی بباء موحده مضموم و فوقانی بیای رسیده ظاهرا طلائی باشد که از پیکر دو بت گرفته مسکوک نموده اند واعظ قزوینی گوید سه قبله طاعت این قوم طلائی دوبتی ست ٭ طاق در های چسان تاک محراب بود ٭

طلوغیدن بمعنی طلوع کردن نیز آمده و این لفظ را در شعر یحیی کاشی دیده ام ٭

طناب فورق همان سر کمند که گذشت و این از اهل زبان تحقیق پیوسته

طومار معروف و بمعنی کتابت و نامه تاثیر گوید سه دختر رز بکر سخن زاهره نیست ٭ خوبست که طومار نشیر از و رقم

طوی شاخ بواو معروف فنی از کشتی میر نجات گوید سه روی دستی مخور از چرخ که کارش بازی ست ٭ طوی شاخی بزنش کار فلک گو بازیست

طیار بلفظ عربی ست بمعنی پرنده و فارسیان بمعنی مهیا و آماده استعمال کنند اشرف گوید سه می پرد باز از هوای عشق او رنگ رخم ٭ گرچه باز نجیر موج باده طیارش کنم ٭ ایضاً گوید سه لبغرقی الق سوزان گرانبار ٭ همه در رهروی چون مرغ طیار ٭ در بیت دوم مرغ طیار اگر بتوصیف خوانده شود هم بلاغت کمی نماید و هم لطف شعر که منظور شاعر ست از میان میرود و بعضی از یاران مؤلف

میگفتند کہ تیار بتای قرشت در عربی بمعنی
جہندہ آمدہ درینصورت لبطای مطبقہ
درست نباشد و بمعنی تای قرشت درست
میشود گفتم برین تقدیر نیز مجاز را دخل ست

و در اکثر نسخ لبطای مطبقہ دیدہ شد پس
تحقیق آن باشد کہ در اصل اصطلاح
قوشچیان ست کہ چون جانور شکار انداز
ارادہ و مہیای شکار اندازی میشود

گویند طیار شد و چون برین معنی شہرت
گرفتہ مجازاً بمعنی مطلق مہیا استعمال یافتہ

باب العین المہملہ

عاشق و معشوق دو نگین کہ در
یک خانہ باشد ابوالحسن انجوی شیرازی گوید
باوجود اتحاد از یک گر بیگانہ ایم ٭ چون نگین
عاشق و معشوق در یک خانہ ایم ٭

عارض لفظ عربی ست بمعنی رخسارہ در فارسی
شہرت دارد و ازین بیت لساطی سمرقندی
غیر رخسارہ معلوم میشود سے بی حسن و رخ
عارض آن بدر منیر ٭ چاہ ماہ است کہ میدام
و میبیانم لیس ٭

عاقبت ندارد یعنی سرانجام خوب ندارد
لہذا بی عاقبت ست بمعنی بدعاقبت۔

عاصی معروف و لفظ عربی ست و باصطلاح
اطبا رگسی ست کہ مسہل در طبیعت او کم اثر
کند و در فارسی بمعنی مطلق سرکش آمدہ اشرف
گوید سے رسید دلبر من مست و گرم رقاصی ٭
کشیدہ تیغ بخونم گرسنہ و عاصی ٭

عبدہ لفظ عربیت بمعنی بندہ او فارسیان
بمعنی من بندہ او ایم آرند سلیم تخفیفاً عبدہ
خواہد بود تا بتر گوید سے عبدہ گفتہ پر دو نگہ
دابرویت ٭ ہمہ گر انوری و میلی و وحشی باشند

عبیر خوشبوی معروف و آن چیزی خشک
ست کہ بر جامہا ریزند و گاہی بمعنی عود نیز
آمدہ کمال خجندی گوید سے مجلس معطرست
و آن وقت من خوش ست ٭ کز خال ہندوی
یار عبیری بر آتش ست ٭

عجایبی بجیم بالف کشیدہ و تحتانی و بای
موحدہ بسیار رسیدہ جامہ کہ زیر جامہ دیگر پوشند
و این از اہل زبان بتحقیق پیوستہ است

عذر لنگ بذال معجمہ عذر نامسموع
سلیم گوید سے برای وعدہ خلافی عبث مخور
سوگند ٭ کہ احتیاج عصا نیست عذر لنگ ترا

عدل بودن ترازو بی تفاوت
و برابر بودن ترازو وحید گوید سے در
زبان و دل من نیست تفاوت موی ٭
می کشم بار جہانی کہ ترازو عدل ست ٭

عربی نوعی از کفش لہذا مثل شدہ عربی
را عربی و وجہش اینست کہ یکی از اعراب
بخراسان رسیدہ شنید کہ جمعی از عرب در اینجا
ساکن اند و آن جماعہ اصلا زبان عربی
نمیدانستند عرب مذکور بخانہ یکی از آن
رفت و شروع در عربی کرد صاحب خانہ زبانش
نمی فہمید تنگ آمدہ کفشیکہ در پای داشت
برآوردہ بر سرش میزد و میگفت عربی را
عربی کذا فی رسالۃ الامثال۔

عرق بہار عرقی کہ از گل نارنج یا ترنج
گیرند و خوشبو باشد و شگوفہ نارنج و ترنج
را بہار گویند بخصوص سلیم گوید سے بر جامہ
شاہان پشیمان ٭ شبنم عرق بہار افشاندہ

عرق فتنہ نوعی از عطریات و در
ہندوستان عطر فتنہ شہرت دارد و سند
آن در اشعار اوستادان دیدہ نشد سلیم
گوید سے اہل میخانہ گلاب از گل صہبا گیرند ٭
عرق فتنہ ز دُرد تہ مینا گیرند ٭ و نیز شاعری
گوید **مصرع** شیشہا از عرق فتنہ توان
پر کردن ٭

عرق ریز برای مہملہ و یای مجہول و زای
معجمہ شاگرد و خادم و بعضی بمعنی ورزش
کنندہ گویند و بعضی بمعنی اہل بخیہ گفتہ اند
ہمین مناسب ست میر نجات گوید سے
زخم امر تو بجان و دل زندان کار نیست ٭

ما عرق ریز تو ام حکم تو بر ما جاریست ؛

عرق کردن بخشیدن چیزی خصوصاً درحق العلاج و این از محاوره مسموع ست

عرو گور برای مهمله مشدد و کاف فارسی یعنی آواز و فریاد نامعقول و هرزه و طمطراق بیجا و دیوان ملا فوقی بدین لفظ مملو ست

عرض عمر کنایه از لذت عمر چنانکه از شیخ ابوعلی سینا منقول ست که چون شیخ حریص جماع بود با او گفتند که ترک باعث طول عمر ست شیخ گفت که من عرض عمر میخواهم عبدالرزاق فیاض گوید ــــه طول عمر تو اگر عرض ندارد چه هنر ؛ تار در جامه بود بی مدد پود عبث ؛

عرق شکر شراب قندی که در هندوستان رواج بسیار دارد و طغرا گوید ــــه بیا ساقی امشب عرق کن بجام ؛ که از تندیش غم نگیرد مقام ؛ بشرطیکه باشد عرق از شکر ؛ که ز وی نیست میخواره را درد سر ؛ وحید گوید ــــه ریخت ز عکس لعل ترا شکر ز چشم ترم را ؛ مست نمود نیخبر این عرق شکر مرا ؛

عرق عرق معروف و هر شرابی که آنرا چکانند و این از اهل زبان بتحقیق پیوسته و نیز صائب گوید ــــه عرق بیاکی گوهر کجا چو باده بود ؛ حرامزاده کجا چون حلال زاده بود ؛ لیکن ازین بیت میرزا ملک مشرقی معلوم میشود که عرق غیر از نیست ــــه خون جگر لیفی خوناب و دیده نیست ؛ کیفیت عرق چو شراب چکیده نیست ؛ وظاهرا مراد از شراب چکید

آنست که از نمد گذرانند واللہ اعلم ؛

عزیز مرده بمعنی کسیکه دوست یا عزیز و خویش او بمیرد و این دعای بد ست که در ولایت رواج دارد و ظاهرا معقوله زنان آنجا باشد مخلص کاشی گوید ــــه ز فوت مال ندارند عاشق پروا ؛ عزیز مرده دعا بود زلیخا را ؛

عشق افراط محبت و محققان محبت مفرط گفته اند در بیان این ملکه فاصله که هیچ موجودی ازان خالی نیست زبان قلم و قلم زبان ایں قلم قاصرست بهر حال در فارسی بمعنی آفرین آمده است سبحانی گوید ــــه گفتم چه جمال اکمال داری ؛ گفتا عشق ست دیده بینا را ؛ و بمعنی دعا و سلام سعدی فرماید ــــه چنان قحط سالی شد اندر دمشق ؛ که یاران فراموش کردند عشق ؛ اگرچه معنی حقیقی اراده کنند صحیح نمیشود چو عشق ملکه راسخه باشد که فراموش نمی تواند شد و صاحب اعجاز رشیدی بمعنی الوداع گفته وحشی گوید ــــه ز من عشق بگو دیوانگان عشق را وحشی ؛ که من زنجیر کردم پاره از دارالشفا رفتم ؛ لیکن در بیت بمعنی سلام ست غایتش در رسوم رخصت ست که وقت وداع کنند۔

عشوهٔ لاجوردی عشوه و نازهای رنگا رنگ و در لفظ ابروی زرین مند این گذشت و در فرهنگ رشیدی غمزه بمعنی

ناز بی محل آورده و تحقیق آن در لغات قدیمه گذشت و این مقابل عشوه مرمری ست چنانکه فوقی گوید ــــه آن یکی چشمک زند کاینک بیا از من بگیر ؛ ناز های نیم رنگ و عشوه های مرمری ؛ پس معنی که صاحب رشیدی نوشته اصلی ندارد ؛

عصای سه حرفی بمعنی کره سه حرف دارد اشرف گوید ــــه این طائفه چون کور سوادان جهان ؛ محتاج عصاهای سه حرفی هستند ؛ و در بعض نسخ عصای سه حرفی واقع شده درین صورت اشارت بچوبی باشد که طفلان را بدست دهند تا حروف کتابت را ضائع نه کنند و تصحیح هوا لیکن در تقطیع این رباعی که حذف تحتانی که از لفظ سه حرف ضرور یست اندک ثقیل می نماید و از مثل ملا سعید اشرف مستبعد۔

عصای شمشیر شمشیری راست که بجای عصا در دست دارند و آن دو قسم ست یکی گرد باشد که آنرا بهندی گپتی گویند و انچه یک طرف یا دو طرف دم داشته باشد و پهن بود آنرا دهوپ خوانند سالک یزدی گوید ــــه چرخ از آه من استاده چون سالک ؛ آه من در کف این پیر عصا شمشیر ست۔

عضو از جا رفته و عضو از جا جسته عضو یکه از بند گاه بسبب زوری یا صدمه بیجا شود اول مشهور ست

دوم سلیم گوید سه سلیم اورا بزم خویش آوردن نه آسان ست ؛ دل آوارهٔ من عشوازدا جسته راماند و قوافی این غزل خسته و گلدسته است ؛

عطر فروش آنکه خوشبوها فروشد و بهندی گندهی گویند چنانکه ملا ہر وحید در مثنوی خود آورده۔

عطر پاشیدن معروف در ہندستان عطرمالیدن شہرت دارد وظاہرا از عطر پاشیدن گلاب عنبر پاشد والا پاشیدن دیگر عطرها مرسوم نیست اثر گوید سه حسن خلقت نیست از بہر خدا چون شاہدان ؛ بر خود این عطر از برای دیگران پاشیدهٔ ؛

عطر جہانگیری عطری کاز گلاب گیرند و چون این عطر سابق نبود در عہد جہانگیر پادشاہ پیدا شده و از تصرفات مہد علیای نورجہان بیگم که محل خاص پادشاه مذکور ست لیکن بعطر جہانگیری شہرت یافته و این فارسی ولایت نبود سالک یزدی گوید سه زنگ غمامی را بدل کردم ببوی یکجگی ؛ تا جہانگیری کنم عطر گلابم کرده اند ؛ وظاہرا چون سالک یزدی بہند آمده اصطلاح آورده۔

عقار بضم اول وقاف بالف کشیده و راے مہمله طائری ست که از پر آن جیغه و کلغی سازند و اکثر پرہای آن سیاه باشد وحید گوید سه بسکه روگردانی از من ای نگار ؛ گلعذار ؛ پیش چشم کاکلت زلف ست مانند عقار ؛

علت سرخ مرضی ست که آن را سرخ باد گویند و آن از جوش صفرا و خون بہم رسد تاثیر گوید سه ترسم از می بی صفا آن حسن روز افزون شود ؛ علت سرخ آفت رخسار گندم گون شود ؛ و نیز آفتی که در کشت جو پیدا شود و برگہای آن را زرد و سرخ گرداند و کشت بی حاصل گردد و درین بیت این نیز میتواند شد ؛

علم مرده علمی که در ولایت پیش تابوت مردگان برند تاثیر گوید سه گذشتن از جہان گر خسری نیست ؛ علم لیس پیش پیش مردگان بہیست ؛

علم بازی در مشہد مقدسه رضویه علی ساکنہا التحیات جماعتی باشد که ہر سال علمہای روضهٔ منوره را بیرون آورده علمہا بازی کنند یعنی گاہی بالا برند و گاہی پائین آیند و این عمل را علم بازی گویند و این لفظ در اشعار شیفعائی اثر دیده شد بمعنی از صاحب زمانی به تحقیق رسانیده

علی قاپی بقاف و بای فارسی بتحتانی رسیده نام مقامی است در صفاہان که آستانه حضرت امیر المومنین علی علیه التحیه مقرر کرده اند و آن حکم کعبه دارد که داخل آن امین ست از آفات سعید اشرف گوید سه حیدر که در مدینهٔ علم نبی ست ؛ مہرش زغم جہان علی قاپی ست ؛ وظاہرا قاپی ترکی ست و معنی آن ہنوز بر مولف ظاہر نشده وغالبا بمعنی آستانه باشد۔

علاف بتشدید لام کسیکه کاه و ہیزم و زگال فروشد وحید در تعریف علاف گوید سه دلم را چو علاف از غم فسرده ؛ رگ من بہم تاب چون پرمه خورده ؛ بدکان آن شوخ داغ زگال ؛ چو لاله است سرمایهٔ رنگ آل ؛ زپرواز رنگ اسیران او ؛ بدینگونه کاہی ست دکان او ؛ چو از ہیزم نا آشنا ست ؛ زہیزم کلید در وصل ماست

عمر خود بکسی دادن بخشیدن عمر خود ست بدیگری بدعا وحید گوید سه ہا می شود دل عاقبت از لاله میگونش خراب شیشهٔ عمر خویش را آخر به ساغر میدہد ؛

عمر بلند عمر دراز بدان که لفظ بلند بمعنی دراز چند جا دیده شد یکی جامه بلند دوم روز و شب بلند سوم ہندوی بلند بمعنی ہندو دراز قد سلیم گوید **مصرع** ناله بیرون احتیاج بیست ہندوی بلند ؛ دیگر عمر بلند وحید گوید سه بتو شد سست زبس آشنائی ؛ از ان عمری تغافلہا بلند ست ؛ و دیگر تغافل و اکثر اینہا مشہور ست و حالا در کلام بعضی از شعرا بلند بمعنی مطلق دراز یافته و مقید بموارد مذکوره نبود۔

عنبری بوی گلیست مشہور در ایران و از اہل زبانان بتحقیق پیوسته۔

عنبری نو می از خربزه تاثیر در تعریف

خرزهٔ تیر دگوید ــه هر عنبرلش بطعم شکر ٭ بگرفته خراج بوز عنبر ٭ و نیز نوعی از سیب چنانکه شهرت عنبر چو بجیم فارسی شمامهٔ عنبر طلا طغرا در مرآت الفتوح نوشته لاله عنبر چه که پس انداز نموده بوی او سر قدم ساخته میش کش نمود ٭

عودی رنگی مائل بسیاهی مانند عود طغرا گوید ــه پشت رغبت جامهٔ عودی بدوش زاغ داد ٭ تا چو مجمر بجیدش بوی طرب در دودمان

عین محیر بضم میم و فتح حای مهمله و تشدید تحتانی درای مهمله قسمی از عین که حرف است و این اصطلاح خوشنویسان ست اشرف گوید ــه طغراکشان قطعهٔ یاقوت حسن او ٭ عشق مرا العین محیر نوشته اند ٭

عین شدن بمعنی مرعی شدن کمال خجندی گوید ــه طالب بد و دیده تفحل و جست مطلوب چو عین شد همان یافت ٭

عین الهر بفتح اول و کسر های هوز درای مهمله مشدد و مخفف جوهری بیش بها که بهندی لهسنیه گویند محسوب یلمن که در هندی سیر برا در پیاز را گویند اشرف گوید ــه عین الهر سپرده در شب چراغ ملک حکم ترا بزیر نگین استوار باد ٭

عید غدیر خم ــ غدیر تنها عید یست نزدیک اما میه در آن روز که حضرت پیغمبر علیه السلام در حق امیر المومنین علی علیه التحیات بجاییکه غدیر خم نام داشت در حدیث من کنت مولاه فعلی مولاه فرموده اند ــه نشاط سیل زند شانه از دم ماهی بزلف موج که عید غدیر می آید ٭

عیبیه مخفف مرادف تعبیه در تشبیهات مستعمل شود گاهی با کلمه کوه نیز مستعمل شود اول شاه پور طهرانی گوید ــه گل بچشم عیبیه پیراهن یوسف شود ٭ گلستان همت الحزن

گر دید یعقوب مرا ٭

عینک دور نما عینکی که از دور حروف نماید و بمعنی دوربین که از آلات رصد ست دیده نشده میرزا صائب گوید ــه نیست ممکن که زمین دور توانی گردید ٭ عینک صاف دلان دور نمائی باشد ٭ وازین معنی دوربین مستفاد میشود ــ

عینک هزار بین که از آن یک چیز بسیار نماید و در اشعار بعضی هزار نما دیده شده دا سلم سالم عینک کثرت بین در اشعار خود آورده چون اعتمادی بر بلندانی و تتبع و محاوره او دارد گمان دارم که صحیح باشد ــ

٭ ٭ ٭ ٭
٭ ٭ ٭
٭ ٭
٭

باب الغین المعجمه

غبار آوردن چشم خیره شدن چشم سلیم گوید ــه تا یکی آن آهوی وحشی نگرد در دام ماش ٭ ز انتظار او غبار آورد چشم دام ما ٭

غش کردن بغین و شین هر دو معجمتین بمعنی بیهوش شدن و در اصل غشی ست بتحتانی و این لفظ عربی ست که فارسیان بحذف تحتانی آرند طغرا گوید ــه قصبی که

خوبان دلکش کنند ٭ بصوتی که عشاق از ان غش کنند و نیز غش بمعنی چیزیست که برای فریب در چیزی داخل کنند مثل طلا و نقره و کافور و شراب و جز اینها لهذا می صاف را ای بیغش گویند وحید گوید ــه جای آلست که با صاف دلانت پیوند همچو می کز غش خود سنگ ترازو سازی

غریدن آواز بلند کردن رعد و حیوانات و بمعنی آواز کردن کبوتر نیز آمده رکنای مسیح گوید ــه چون کبوتر که بغرد ز نشاط ای شیشه ز قلقل بادهٔ رنگین ز گلو بیت پیداست ٭

غزال در عربی آهو بره است و فارسیان بمعنی آهو آرند لهذا نسبت شاخ بدان

کنند ناصر علی کہ از شاعران ہندوستان ست
گوید ؎ غمت آنجا کہ دارد ماتم شوریدہ
حالانرا ٭ پریشان تر ز موی سر کند شاخ
غزالان را ٭ یکی از کم تتبعان گفت کہ غزال
آہو برہ است و ہندوستانیان این قسم
الفاظ غلط آرند گفتم تخصیص ہندوستانیان
بیجاست ایرانیان ہم آرند وحید گوید
؎ زبان ز شرم نگاہ توام چو شاخ غزال
بجنان نیافتہ بایکدگر کہ باز شود ٭

غلام بارہ بیای موحدہ و رای مہملہ
شاہد بازکہ امرد پرست باشد و مقابل آن
دختر بارہ است و تحقیق لفظ بارہ در لغات
قدیمہ نوشتہ ام اشرف گوید ؎ بردور او زحیلہ
غلامان بود حصار ٭ زین رو غلام بارہ گوان
گفت خواجہ را ٭ بدانکہ لفظ بارہ ہندی
بمعنے حلقۂ مردم ست و لہذا در بیت مذکور
ایہامی پیدا شدہ و طرف لطف ہمانست

غلط انداز کاری کہ دیگران را در غلط
انداز د صائب گوید ؎ دل بطلب نگاہ
غلط انداز رسد ٭ این ہدف طالعی از تیر ہوائے
دارد ٭

غلیان حقہ و اہل ایران کہ بتغیر لہو قلیان
بقاف خوانند و بعضی گویند و را اصل غلیان
بتحریک ست و فارسیان از جہت تخفیف حرف
دوم را ساکن کردہ اند و چون آب حقہ
بسبب کشیدن بجوش می آید غلیان نامیدہ
اند درین صورت بفتح اول باید لیکن بکسر شہرت

دارد و در ماثر رحیمی مسطور ست کہ تنباکو
در اوائل عہد اکبر بادشاہ از طرف فرنگ
بدکن آمد بعد از آن بہند رسید و رواج
یافت تاثیر گوید ؎ پر ز دست خویش
چون غلیان کدورت میکشم ٭ ہمدمی کو تا ز
خود دود لی خالی کنم ٭ بدانکہ درین بیت
بسبب خالی کردن مظروف کہ دود ست و
این خالی از غرابت نیست ٭

غلمان جمع غلام و لفظ عربی ست از
عالم حور کہ جمع حورا ست و فارسیان
بمعنی مفرد آرند میر نجات گوید ؎ ہر کہ
قربان تو غلمان نشود آدم نیست ٭ صدقہ
ات میشوم ای مثل تو در عالم نیست ٭

غنچہ خسپ کسیکہ از بی پوششی دست دو
پا جمع کردہ خسپد و آن کنایہ از مفلس باشد
تاثیر گوید ؎ سر کوی تو چہ حاجت بگستان
دارد ٭ غنچہ خسپان تو در سایۂ دیوار تو بس

غنچہ پیشانی چین برابرو و غمگین صائب
گوید ؎ در رکاب برق دارد پای حسن
نوبہار ٭ تا گلی در باغ داری غنچہ پیشانی
مباش ٭

غنچہ خوابیدن بمعنی غنچہ نیز آمدہ
صائب گوید ؎ راحت دنیا حجاب دیدہ
بیدار نیست ٭ بر لب ما گل چو شبنم غنچہ خوابیدہ است

غنچہ بستن غنچہ آوردن میرزا صائب گوید
؎ بتکلیف بہاران شاخسارم غنچہ
می بندد ٭ اگر در دست من می بود اول

بار می بستم ٭ و این از عالم بار بستن ست

غنچہ تریاک گل کوکنار رضی ارتائی
گوید ؎ تریاکی اگر سینہ کنی صد چاکش ٭
از دل نرود خیانت و اسا کش ٭
چون غنچۂ تریاک سرافگندہ بپیش ٭ ہر گز نکند
تا برسد تریاکش ٭

غورہ اش مویز شد بمعنی آنکہ در
غورگی مویز شد و این عبارت مشہور
ست بمعنی کمال پختگی نرسید ضایع گشت
و ضعف رسانیدہ باقر کاشی گوید ؎
از زندگی دو روزہ دلگیر شدیم ٭ شد
غورۂ ما مویز پیر شدیم ٭ طفلیم و جوان
نبودیم دو مو ٭ افسوس کہ بالغ نشدہ پیر
شدیم ٭ لیکن مصرعۂ دوم وی فہمیدہ نشد
و صحیح بمعنی طفل ست کہ بسبب ضعف مزاج
حالت پیران بہم رسانیدہ -

غیر حق معروف و نیز بمعنی ناحق و غضب
رکنای کج گوید ؎ باغ جانم را
تصرف کرد شوخی غیر حق ٭
نقش آن از صحبت باغ فدک
برداشت ست ٭

٭ ٭ ٭ ٭ ٭ ٭

باب الفای

فاق بقاف ظاہر الفظ ترکی ست بمعنی سوفار وحید در تعریف بخیہ دوز گوید ے زمژگان آن شوخ چون فاق تیر ؛ بناشد لب زخم من بخیہ گیر ؛

فاروق بمعنی تریاق ست دوای مشہورست کنای مسیح گوید ے خوردہ فاروق قصر پنبہ من ؛ زانم از آسمان گزندی نیست ؛

فال گوش فالے کہ مردم از شنیدن کلام دیگران گیرند واین رسم در ہندوستان نیز میان زنان شیوع دارد تاثیر گوید ے رخت زحسن سفر کردہ تا نشان گیرد ؛ زخط کلید فگند وبفال گوش نشست ؛ وظاہرا در ایران رسم کلید افگندگی درین فال باشد و در ہندوستان خود نیست ۔

فانوس نارنج فانوسی کہ نارنج را خالی کردہ ونقشہا دران کردہ چراغی دران افروزند چنانکہ در ہندوستان از کدوی خرد وترنج و از ترفیز واز گل سازند وحید در تعریف رنگریز گوید ے عیان از خم نیل آن عکس لب ؛ چو فانوس نارنج در تیرہ شب ؛

فتنہ در زیر سر بودن وداشتن باعث ہنگامہ بودن ظاہر غنی گوید ے بالش خوبان دگر از پر ست ؛ شوخ مرا فتنہ بزیر سر ست ؛ وسیدی محمد عرفی فتنہ بزیر کلاہ نیز بہمین معنی آوردہ چنانکہ گوید ے تاج زرگر بودش فتنہ از بہر خودست ؛ فتنہ اینست کہ در زیر کلاہ تو درست ؛

فتح زدن بفوقانی بعضی گویند اصطلاح کردہ زدن میر نجات گوید ے مشت از طعنہ بفرما دزند جاہ آرد ؛ فتح بر قلعۂ فولاد زند جا دارد ؛

فراخ دامانی صاحب جمعیت و سامان بودن ومثال آن در تنگ عیش گذشت وبرین قیاس دامن فراخ نظری گوید ے ساقی سلای عام ست کاری بکام گردان ؛ دامان خم فراخ است دوری تمام گردان ؛

فراگرفتن برای مہملہ آموختن ویاد گرفتن تاثیر گوید ے بتی دارم کہ ازدین آورد بیرون فرنگی را ؛ فراگیرند از چشمش غزالان شوخ وشنگی را ؛

فربہ بفتح لام غیر بجا زمعنی بر کثیر بسیار چنانکہ جام فربہ سعید اشرف گوید ے چو نار ساز کہ از ضعف صاحب آواز است ؛ بدن ضعیف چو شد نام میشود فربہ ؛ واکثر این غزل برین وتیرہ است ؛

فرح آباد بحای مہملہ نام جائیست در ایران اشرف گوید ے فرح آباد گلستان بطلبینا طلب ست ؛ موج می بال تذروی چمن آرای من ست ؛

فرمان بالمشافہ حکمی کہ سلاطین روبرو دہند وآن محتاج مہر ونشان دفتری نشود تاثیر گوید ے سر رشتہ بوسہ ام زخط پشت لب نیافت ؛ فرمان بالمشافہ اش دفتری نشد ؛

فروکش کردن ماندن وتوقف نمودن وفرود آمدن در جای سلیم گوید ے چون گرہ جا در خم آن زلف سرکش کردہ ام ؛ پای خود پیچیدہ در دامان فروکش کردہ ام ؛

فرمان رسیدن بمعنی موت یحیی شیرازی گوید ے تا کی کشم انتظار فرمان ترسم ؛ فرمان نرسد مراد فرمان ترا ؛

فریاد صنوبر آنست کہ بادک نسیمی و بادی آواز از برگہای صنوبر خیزد وحید گوید ے نیست بے نالہ وفریاد صنوبر ہر گز ؛ تا ز دل نیست نشان نالہ وشیون باقی

فرد اول وفرد اعلی بمعنی چیز بسیار خوب اول مشہورست دوم اثر گوید ے ندیدہ ایم بچیزی کہ منتہای وحید ؛ اثر بد فرد ایام فرد اعلا ئے ۔

فرہ بکسر تین وہای ملفوظ ننگ وعار وخسیس وپلید وبکر وہ وبدر کنای مسیح گوید ے زکف نرمی آبلہای خضر ندانستی ؛ کہ در زمان

تازندگی فره بود است ؛

فرستادن بمعنی ایجاد و خلعت و برین قیاس فرستاده بصفتی والاهردی گوید ؎ در هفته اگر جمعه نمی بود نمی شد ؛ در قدرت حق باز که ایام فرستاد ؛

فسون جدائی فسونی که برای جدائی دوکس خوانند و بعربی دعاء البغض خوانند کلیم گوید ؎ دم تیغ لاساحری شد پدید ؛ فسون جدائی بر اعضا دمید ؛

فشارش حاصل بالمصدر فشاردن وحید گوید ؎ تو گوئی از فشارشهای افزون ؛ زخاک افتد برون گنج قارون ؛

فشت بکسر و شین معجمه مشدد و سکون سین مهمله و فوقانی آواز نفس زدن مار اشرف گوید ؎ مار چند ندید بر سر گنجی بنزاع ؛ که زنند اهل جهان این همه فشت بهم ؛

فغان مخفف افغان و آن بکسر شهرت دارد و لهجهٔ عراقیان بضم ست و معلوم چنان میشود که فریاد و فغان و ناله مرادف اند لیکن از شعر نور الدین ظهوری چنان ظاهر شد که نالهٔ غیر فغان ست بایکه در کیفیت آواز زیاده تر از ناله باشد چنانکه فرماید ؎ چنین برو غم او گر توان مردم را ؛ عجب که ناله نسازد فغان مردم را ؛

فلک گردن نوعی از تعذیب اطفال که معلمان کنند و آن دار و نه آویختن ست سلیم گوید ؎ زمانه مکتب اطفال گشته پنداری ؛ که هر که هست در دو شکوه از فلک دارد لیکن ازین شعر ظهوری بمعنی تسمه که معلمان بر اطفال زنند معلوم میشود ؎ گرچه تادیب خلق بر فلک ست ؛ کهکشان هم برای او فلک ست ؛

فن و فرج بفتح اول و لفظ دوم بفتح فا و رای مهمله و جیم تازی ست و ظاهرا هر دو مرادف انداز عالم جهند و بند که هر دو لفظ هندی ست و اصطلاح کشتی گیر است و سند آن در لفظ لطعی بیاید بمعنی فن کشتی و دفع آن.

فوه بفتح و تشدید واو چوبی که بدان جامها رنگ کنند و بهندی مجیٹھ خوانند و در فارسی بتخفیف چیزی که در زیر جواهر وقت ترصیع گذارند برای زیادت صفا و رنگ و در هندی ڈانک خوانند میر نجات گوید ؎ یاقوت باده را فوه غیر شعله نیست ؛ ساقی به پیش شمع نگهدار شیشه را ؛

فوطه ربا بضم فا و واو معروف و طای مطبقه مفتوح و ضم رای مهمله و بای موحده بالف کشیده کسیکه ناگاه و بیخبر دستار کسی را از سر برد از راه دزدی و عیاری و در هندوستان آنرا اچکا گویند بضم همزه و جیم فارسی مفتوح و کاف تازی مشدد لیکن اچکا عام ست خصوصیت بدستار ندارد میرزا صائب گوید ؎ نیست از فوطه ربایان جهان پروایش ؛ موی ژولیده خود هر که بسر می پیچد ؛

فوت دولت رفتن و زوال دولت و همچنین فوت وقت فوت بیمار سلیم گوید ؎ کار ما را سهل بشماری که فوت دولت ست ؛ ملک گر از دست خم بیرون نگین داری زیر ؛

فیلی بفتح و سکون تحتانی نام جائی ست در ایران که ساکنان آنجا قوم لر ند و بدزدی شهرت دارند و بعضی گویند لر قبای قومی انداز لر تاثیر گوید ؎ دزد آشوخ عجب دزد نگاهی تاثیر ؛ می رباید دل اگر از لر فیلی باشد ؛ و بنای قافیهٔ این غزل سیلی دلیل آنست ؛

فیل بند باصطلاح شطرنج بازان معروف و نیز دیوار چپ و راست که در قلعه سازند اشرف گوید ؎ گرد و شاهیان گرد و زشب بیا ؛ بر فیل بند قلعهٔ این نیلگون حصار ؛

فیروزه رگدار نوعی از فیروزهٔ قیمتی شفیعائی اثر گوید ؎ قدر میخواهی ز مردم چون فلک با صاف باش ؛ نیست از آن فیروزهٔ رگدار را قیمت گران ؛

فیروزه سحابی فیروزه که بشکل سحاب باشد.

فیل زور معروف و نیز فنی ست از کشتی و سند آن در باب میم و در لفظ موته بیاید انشاء الله تعالیٰ۔

فیل باران بیای معروف باران تند که از بعضی شنیده شد که باران آخر برشگال که بهندی هتیه گویند یا ترجمهٔ فیل باران ست وچون برشکال در ولایت نمیشود ظاهرا بارشی که دران موسم شود گاهی بصورت مذکور آنرا فیل باران میگفته باشند والله اعلم کلیم گوید سے شدی فیل از تیر لرزان چنان که از فیل باران برهنه تنان ؛

فین فین بیای معروف آواز نفس در وقت خوردن شغالی گوید سے سربالا کنی گر همه خنجر باز ده فین فینی بخود اندازی و بیباک خوری ؛

باب القاف

قالب کاری عمارتیکه سقف آن از آهک و سنگ یا خشت بوضع گنبد سازند و در هندوستان ریخته گویند هرچه ریخته هم فارسی ست لیکن سند آن دیده نه شد تاثیر گوید سے خنده دارد ز روزن خانه بر عماریت ؛ تا چه بر قالب زند بر توقالب کاریت ؛

قالب چیزی که بدان نقش چهیٹ شود و بهندی چهاپه گویند وحید در تعریف چهیٹ سازان گوید سے نشاید گذشتن از و سرسری ؛ که در قالب اوست صد حور پری و امتیاز خان خالص که ولایت زا بود لفظ چهاپه از روی شوخی آورده سے اگر ز وصل تو نقشم بکام ننشیند ؛ ز بوسه چهاپه کنم اطلس فرنگ ترا؛ و این نه از راه عجزست که بعضے از مردم هندوستان را در بستن بمعنی بسبب کم مشقی دست میدهد بلکه یقین او شوخی ست پس این جهت دیگر شد برای آوردن لفظ هندی در اشعار فارسی۔

قارسی بمعنی رکابی کلان طعام و در قاموس ست قابل طعام قاب الطعام لیسع اکلہ و ما شربه شرب کل انی الانهار وقسب من الشراب قابا وچون لفظ بمعنی اول ترکیست از نوادر اتفاقات باشد۔

قاب بوزن تاب خانهٔ عینک و آئینه ظاهرا لفظ ترکیست تاثیر گوید سے بجنت قاب عینک و آئینه دار خانه ام ؛ غیر روشن دل ندارد راه در کاشانه ام ؛ وانچه در بلادی میر و وزیر بسبب گرفتن آن میر و وزیری شوند طغرا گوید سے شبی که بازی میر و وزیر طرح شود ؛ لبسان دزد نیابند در گرفتن قاب ؛ قاب در اصل بمعنی استخوانی ست که باو قماری بازند و در بازی[سلہ] نام بازی است بدان استخوان ؛ یحیی کاشی گوید سے خوردن قابهای مالامال ؛ پیش او قاب بازی اطفال ؛

قبا گردانیدن تغیر لباس یحیی کاشی گوید سے چو بگلشن میرود سرو من از تغیر من بهر تعظیمش گلستان در قبا گردانست ؛

قبای پیشواز قبای که از پیش کشاده و دراز باشد و مانند پیراهن بود تاثیر گوید سے فروغ لالهٔ گلشن لبسمائی تو می زیبد ؛ قبای پیشواز گل ببالای تو می زیبد ؛ و در هندوستان که پیشواز نه جامه زنان را گویند سند آن در اشعار استادان دیده نه شد و در فارسی تنها قبا بمعنی جامهٔ پیشواز آمده لهذا قبا کردن بمعنی چاک کردن آمده چنانکه در لغات قدسیه گذشت درین صورت پیشواز صفت کاشفه خواهد بود و در هندوستان که قبا جامهٔ پنبه دار را گویند بدین معنی در فارسی نیز آمده طغرا گوید سے شب هوا سرد ست طغرا چون حباب ؛ بی قبا نشین به پیراهن مخواب ؛

قحط معروف و بمعنی نایابی مجاز مشهور ست چنانکه می آید پس یای مصدری بود نه زیاده چنانچه بعضی گمان برده اند قحط فلان و فلان چیز قحطانیست کنایه از کم یابی و نایابی اول مشهور ست دوم سلیم گوید سے حسن بهر عشق نازان قحطانیست هر که شمعی دارد از پروانه است ؛

قدم کشیدن راه رفتن شفائی گوید
سه مرد بکعبهٔ عرفان بپای استدلال ؛ قدم
کش حرم دل بچشم ایقان باش ؛ وبمعنی آهسته
آهسته برفتن نیز سلیم گوید سه چو وزحسته
ازان میکشم قدم درراه ؛ کر توشهٔ بجز از
ضعف نیست درکرم ؛ درین معنی مرادف
پاکشیدن ست چنانکه جلال اسیر گفته سه
لنگ لنگان از رکاب چشم تر پا می کشم ؛
با نفس دارم سر زنجیر در پا می کشم ؛

قدم کشادن رفتن نظام دست غیب
گوید سه دشمن بگریز چون قدم بکشاید ؛
آن نیست وقت فرصت از پی آید ؛
گر سایه رود بپیش ز خورشید ولے ہیچون
وقت زوال ش ز دنبال آید ؛ لیکن فقیر
آرزو را در صحت قافیهٔ این رباعی تامل ست

قدرانداز و قادرانداز عبارت
ست از تیر اندازی که محکم انداز باشد شاعر
گوید مصرع کمان دیدی ندیدی قادر
انداز ؛ وظاهرا اول مخفف دوم ست ؛

قدح زین قاش زین ثابت گوید
جلوه میکرد سمند تو و تمکین میریخت ؛ آب
حیوان بکنار قدح زین میریخت ؛

قدغنچی بتحریک و فتح غین معجمه و سکون
نون و جیم فارسی بپا رسیده کسیکه بر قدغن
مامور باشد و قدغن از عالم اہتمام پادشاہان
سه قدغنچی بته چوب ہلاکش میکرد ؛ چرخ
دون گر نه شدی از سف اشراف بدر ؛

قراول خانه مکان بودن
قراولان و قراول در عرف بمعنی شکار
اندازیست که برق انداز باشد و چون
این مردم را بآہوان خانگی سر و کاری
ست بمعنی مکان بستن آہوان آمده
تاثیر گوید سه میان ابروش پر ربود رنگ
ست ؛ قراول خانهٔ شہر فرنگ ست ؛

قرابریشم نوعی از ابریشم چنانکه گذشت
و بمعنی کرم پیله که از ان پیدا شود و نیز
رکنای مسیح گوید سه ازین بار ہم از نفس
نفس تنگ خویش ؛ مسیحا چون قرلیفن
خویش کنم رشتهٔ خود را ؛

قرمز بکسر قاف و سکون رای مہمله و فتح
میم و زای معجمه رنگ سرخ معروف و ظاہر
ترکی ست چه قاف در فارسی نیست و می
تواند که معرب یا متغیر بود چه در اصل کرم
کز بوده باشد و بعد تخفیف و تعریب با تغیر
قرمز شده و فتح میم از ان گفته شده که اکثر
شعرا با مرکز قافیه کرده اند سعید اشرف گوید
سه آب و رنگ کرده تصویر از قرمز بوده ؛
بادهٔ گلگون دہد صورت ہیولانی مرا ؛

قرآن بوزن فرقان مصحف مجید و فارسیان
بتخفیف ہمزه استعمال کرده اند منوچہری
گوید سه خسرو فیه ملک ست او چون در
ملک خسرو ؛ چو قرآن و چون معانی قرآن

قرقاط بکسر و سکون رای مہمله و قاف
بالف کشیده و طای مکسور جانوری خوش رنگ
که رنگ را اندازان بال در پر آن بر سر زنند و
از بعض زباندانان بتحقیق پیوسته که مدار و ست
که خروس صحرائی باشد چنانکه در لغات
قدیمه نوشته شده و اغلب که لفظ ترکیست
تاثیر گوید سه میرسد ہمچون بہار از صبد رنگ
عاشقان ؛ بال قرقاط بسر از دستهٔ گل
میزنند ؛

قراول معروف و نیز تکمه که بر لب تفنگ
سازند بوقت سر دادن و چشم تفنگ انداز
در وقت انداختن بر نشان باشد و بہندی
مکھی خوانند که ترجمهٔ مگس ست ابوطالب
کلیم در تعریف تفنگ گوید سه بلب قراول
زیباش بر رخ دلنشین خالی ست که دیده
بانش از و چشم بر نمیدارد ؛

قراسوزن بفتح و رای مہمله بالف
کشیده و سین بی نقطه بواو رسیده و زای
معجمه و نون شخص مقرر در ایران برای تنبیه
و تادیب دزدان و راہزنان از عالم راہدار
که در ہندوستان مقرر ست تاثیر گوید سه
آخر آن چہرهٔ قراسوزن خط خواہد شد ؛
بسکه خال تو رہ قافلهٔ ہوش زند ؛ چون در
ترکی قرا بمعنی سیاه است و سوزن در
فارسی معروف و لطف از دست نمیرود لیکن
از ثقه بتحقیق رسیده که قراسوزن برای
مہمله دوم ست درین صورت لطف شعر
بجا نمی ماند قراسوزن لفظ ترکی ست و
بفارسی آنرا دزدگیر خوانند ـ

قرض بغدا و بداست مثلی ست مشهور در ایران زیرا که قرض دادن بغدادیان کسوداگران بغداد مانند بسیار باشد حتی که از مدیون نویسانیده بگیرند که اگر در مدت نرساند دو برابر بدهد سلیم گوید ؎ راضی شده ام قرض هم گر باشد ؛ میدانم اگرچه قرض بغدا و بداست

قران بکسر بمعنی جمع شدن دو کواکب یا زیاده در یک برج باصطلاح منجمین و فارسیان بمعنی هنگامه و فساد و نیز استعمال کنند یکی از شاعر گوید ؎ تا بروی تو گرفته مقابل خود را ؛ بمهر و مه شب و روز قرانست مرا ؛

قران گذراندن بجز نجات یافتن از آفات و تکلیفات ۔

قرقر چرخیست که گناهگاران را بریسمان بسته بدان آویزند ۔

قرونی شدن بضم و رای مهمله و واو رسیده عبارت ست از صورت به گرفتن کاری و این هر دو لغت از اهل زبان بتحقیق رسیده ۔

قزال اله بکسر اول و رای معجمه و الف لام و همزه مفتوح و لام بهای مختفی نوعی از ماهی که بسیار سرخ رنگ باشد و در دکن از بنادر دیگری آرند و فقیر مولف در دکن و خاندیس ماهیهای الوان دیده که سرخ و زرد منقش بود تاثیر گوید ؎ پابست کرد دست حنابسته مرا ؛ این ماهی قزال اله چو دام کرده ؛ و این لغت ترکی ست ۔

قصاص لفظ عربیست بمعنی کشتن شخصی عوض خون کسی و فارسیان بمعنی مطلق آرند سلیم گوید ؎ بجرم یک نگهم ز آتش فراقم سوخت ؛ قصاص عاشق و تقصیر را تماشا کن ؛

قصر شیرین نام جائیست در کوه بیستون که در صورت شیرین در رنگ گون که از کارپردازی فرهاد دست درانجاست چنانچه از کتب تواریخ و از اهل زبان بتحقیق پیوسته ۔

قضات بضم و تخفیف جمع قاضی چنانکه دعات و رعات و کفات جمع داعی و راعی و کافی و حکیم شفائی بتشدید دوم آورده ؎ برای شاعران در نفی و اثبات ؛ بباید دفتری ثبتی چو قضات ؛ و این دو صورت دارد که قیاس بر لفظ طلاب و کتاب که بتشدید دوم اند آورده و این خطاست چه آن صورتیست که گر صحیح باشد و این تناقض ست دوم آنکه بطریق تصرف و قدرت سخن آورده گمان فقیر آنست که از همین عالم ست چه حکم از امداد کاملان و دین فن دو الله اعلم ۔

قطازن معروف هر چند مصداق این لفظ حقیقتاً کاتب ست یا کارد لیکن بر مقط اطلاق آن نیز آمده تاثیر گوید ؎ نمی بینی که قطازن زیر دست خامه میگردد ؛ ز همواری مکن بر خود مسلط تیز مغزان را ؛

قفل پیچیدن بزور دست شکستن قفل وحید گوید ؎ در دل از خواهش اسباب جهان هیچ مجو ؛ قفل این خانه خالی بعبث پیچیدند ؛

قفل زبان بندی افسونی که خواندن آن زبان مردم را بند کند اثر گوید ؎ لب اظهار دارم بسته پیش مردم دنیا ؛ بود قفل زبان بندی سراسر چین ابروی ؛

قلم کردن بریدن در طول شاخ و خامه ۔

قلم بند کردن نوشتن و بعضی قلم بستن نیز بدین معنی آورده اند شاعر گوید ؎ که چون در فن صورتگری بست ؛ قلم از طره حوروری بست و این غلط محض است چرا که قلم بستن درینجا بمعنی ساختن قلمست و چون خامه از مو سازند نسبت طره بدو کرده اند ۔

قلم سر تراشیده شدن بمعنی آخر شدن که شهرت دارد و لیکن اول مجاز باشد طغرا گوید ؎ در کار تیره بخت فلک نیز عاجز ست ؛ با تیغ آفتاب قلم سر نمیشود ؛

قلیچاق بهر دو قاف اول مفتوح یا مکسور سلاحی که برای محافظت دست پوشند و این لفظ ترکی ست و در هندوستان دستانه خوانند وحید در تعریف قلیچاق گوید ؎ گرفته دست یلان بصورت بود ؛

لیک چو نادران بمعنی بود ؛ واین لفظ در شرح مثنوی که این بیت ازد مسطور ست

قلاج بضم وتشدید لام وجیم تازی بنور کشیدن کمان وتنبا کو طغرا گوید ؎
چون پنجه بقلاج زدی سوی کمان ؛ انزدر تو خم گرفت بازوی کمان ؛ وقلاج تنباکو از اہل زبان مسموع ست وقلات تمامی تازی بدین معنی که در ہندوستان گویند غلط ست

قمار در راه قمار عبارتست از مثلی آن در جای گویند که کسی چیزی کند که کردن آن نداند واصل این در بازی قمارست حاصل معنی آنست که تا از راه ورسم قمار آگاه نباشد شروع کردن دران خوب نیست وجرأت مناسب طغرا گوید ؎ دلا بہرهٔ خالش دلیر دست مبر ؛ که گفته اند حریفان قمار راه قمار ؛

قنطوره بفتح وسکون نون وطای مہمله وا در سیده وہای مختفی جامه است کوتاه مخصوص عیاران وشاطران که پیش دامن ندارد وظاہر لفظ عربیست لیکن در قاموس وصراح دیده نشده اشرف گوید ؎ دست از لالهٔ قنطورهٔ سرخ عیار ؛ کوه از سبزه چو تبیتول مرد شاہسوار ؛

قندگرچی بضم کاف فارسی وجیم تازی بیار سیده نوعی از قند که از گرجستان آرند تاثیر گوید ؎ ہم زشرم عارضت از پا له زندانی شود ؛ قندگرچی از لب لعل تو نصرانی شود ؛

قنطر کردن اسپ بفتح وسکون نون بمعنی جیو کردن اسپ ست از اہل زبان تحقیق رسیده۔

قنداق بضم وسکون نون چوبی که بانال تفنگ وصل کرده بندہا بندند ظاہرا معرب کنده است وحید در تعریف آن تفنگ گوید ؎ نادر القنداق افتاده راه ؛ که در حیدولی خفته مارسیاه ؛ ونیز قنداق جامه که طفل نو زاده را دران پیچند واز بعضے عندق بعین وحذف الف شنیده شده ایضا گوید در تعریف تفنگ ؎ عدو بند وخون ریز روئین تن ست ؛ بقنداق ازین طفل زوافگن است ؛

قندیل تیر معروف وچیزی میان تہی که تیرہا دران اندازند برای محافظت طغرا گوید ؎ بال بلبل از سیر داری شود قندیل نیز ؛ در کمانداری اگر از گل نشانی میکنم ؛

قورق شدن بضم قاف اول و واو عربی واین لفظ ترکی ست بمعنی منع شدن اثر گوید ؎ قورق شد گفت وگوی بدان نحو ؛ که ساقی نامه شد از نسخها محو ؛

قود فلان جای نمی برد بواو معروف مثلی ست ودر محلی گویند که ہیچکس را دران جای دخل نباشد ودر از حال آنجا کسے خبردار نبود وبسیار جای دہشتناک بود وقوجا نوریست که بمعنی شترمرغ ست واز بعضے مسموع ست که پر او برای بالین ہا بکار آید وظاہر لفظ ترکی ست تاثیر گوید ؎ خیل ملک ز بیم دران کو نمی پرد ؛ آنجا که رنگ رو پریدم قو نمی پرد ؛ نیز اشرف گوید **مصرع** در بزم ملک زادگان قو نمی پرد ؛

قو بفتح بید یا لته که آتش چقماق دران گیرد تاثیر گوید ؎ با طینت ملائم کار از فلک برآید ؛ از آتش زنست دائم روشن چراغ پورا ؛

قید بمعنی شیرازهٔ کتاب مرادف شکنجه طاہر وحید گوید ؎ مرا پای صحاف ناکرده صید ؛ نیارد برون چون کتابم ز قید ؛ کذا قیل لیکن ازین شعر معنی شیرازه ظاہر نمی شود فیتامل۔

قیمهٔ سرموی بفتح وسکون تحتانی و لفظ سر بی اضافت نوعی از قیمه که بسیار خرد وباریک باشد تاثیر گوید ؎ گر بزلف عنبرین دل گاه گاہم میکشد ؛ قیمهٔ سرموی آن خط سیاہم میکند ؛ لیکن مقابلهٔ مصرع اول بدوم بدین معنے درست نمیشود ؛

قیقاج بفتح وسکون تحتانی وقاف بالف کشیده وجیم تازی برگشته تیر انداختن و ظاہر لفظ ترکی است تاثیر گوید ؎ چه غم ز عسارش از قیقاج مژگان رسا دارد ؛ که جوش از خط نارسته دو زره قبا دارد ؛

قیمہ قیمہ کردن ریزہ ریزہ کردن تاثیر گوید ؎ بنیہ ہر دل روشن ز دست ہمواری ٭ بزنگ نج گرش از تیغ قیمہ قیمہ کنند ٭

قیزہ بندی بفتح قاف وسکون تحتانی وزای معجمہ مفتوح بیار رسیدہ لستن پارچہ است بر عورت ومرد ہنگردن سر دیگران بطرف سرین دریکرد قیزہ بندد النگوٹہ ہند نیز گوید وقیزہ مشہورست۔

قید شکستن گسستن بند شانی گوید ؎ قید ہستی شکن ببار ز زندان ٭ کہ تو این جا اسیر قفسی مہانے ٭

٭ ٭ ٭

باب الکاف

کاف گاہی چنان آید کہ ماقبل آن محذوف یا مقدر بود مناسب مقام مثل تحسین وتکثیر وجز آن وحید گوید ؎ میتوان کردن بزمے حکم بر روشندلان ٭ از دو سو دندان کہ در پیش زبان استادہ است ٭

کار دست بستہ کردن کاری کہ از دست دیگری نیاید وآسان صورت نگیرد سلیم گوید ؎ نہ شد درست بہندوستان شکستہ ما ٭ نماز بود درو کار دست بستہ ما ٭ واین از ان جہت ست کہ نماز مذہب امامیہ بار سال ہدستہا ست واہل ایران کہ شیعہ اند در ہندوستان بسبب تقیہ موافق مذہب حنیفہ دست بستہ نماز گذارند ؎

کارکسی ساختن عبارت از کشتن کسی واین از اہل زبان بثبوت رسیدہ۔

کاکل موی تارک سر ازینجہت تیری را کہ سرگذار باشد تیر کاکل ربا گویند وکاکل صبح اول صبح ست کہ سحر عبارت از انست سلیم گوید ؎ شور عجبی در چمن بلبل صبح ست ٭ این شانہ سزاوار خم کاکل صبح ست ٭

کاسہ بر سر شکستن کنایہ از رسوا کردن سلیم گوید ؎ پیش ساقی لب بہ حرف زہد وتقوی بستہ ایم ٭ کاسہ زاہد مبادا بر سرِ ما بشکند ٭

کاغذ معروف کہ قرطاس گویند مجاز نامہ نیز سلیم گوید ؎ گمان بری کہ زہم ریخت دفتر افلاک ٭ ز بس بکوی تو بیاز داز ہوا کاغذ ٭

کار تنگ گرفتن وکار سخت گرفتن عاجز کردن وبتنگ آوردن کلیم گوید ؎ بر طاقت ما کار چنین تنگ مگیرید ای خوش کمران تنگ ببندید میان را ٭ دوم سلیم گوید ؎ چون لب جو سخت گیرد کار بر کس چنان ٭ برای آب خوردن بایدش دندان سنگ ٭

کاج بجیم تازی درختی وظاہر مبدل کاژ است کہ بمعنی درخت صنوبرست تاثیر گوید ؎ عالی درجات نخل کاجش ٭ بر مزرع آسمان خراجش ٭

کاکل شکستن کنایہ از رنگ شکستن شخصی را برکاری وزیب وزینت دادن خالص گوید ؎ کاکلم می شکنند ذوق می آشامیہا رعشہ برگاہ بخاک از قدم مل ریزد ٭

کام گرفتن وکام کشیدن بمعنے کامیاب شدن اول مشہورست دوم اشرف گوید ؎ کام دل را زان دہن خواہم کشید ٭ واز دہان او سخن خواہم کشید ٭

کاغذ سمرقندی نوعی از کاغذ خوب کہ از سمرقند آرند تاثیر گوید ؎ چون نسیم صفت لغلت نامہ گلبندی شود ٭ دفتری باشد اگر کاغذ سمرقندی شود ٭ واز ین مستفاد میشود کہ دفتری کاغذ زبون بود

کاسہ گرم تر از آتش ثلیست در حق شخصی کہ برای کار دیگری کہ صاحب معاملہ باشد او گرم تر بود گویند وحید گوید ؎ عشقش مرا سوخت دل از ملاش ٭ بود گرم تر کاسہ من ز آتش ٭

کار گرہ شدن بر نیامدن کار تاثیر گوید ؎ تا گرہ شد در یار بر جبین ٭ کی کار وبار عاشق شیدا گرہ شود ٭ لکن کار روا

گره شدن در همین بیت دیده شده ؛
کاغذ حلوا کاغذیکه حلوائیان حلوا
دران بپیچند فروشند تاثیر گوید سه لعل شکر
بار او خط چو هویدا کند ؛ قطعهٔ یاقوت را
کاغذ حلوا کند ؛
کاشی نوعی از ملبوسات و سند آن در لفظ ایجی
گذشت
کاسه بند کردن خوش آمد نمودن
اشرف گوید سه میکند از هر دم نو شخند ؛
دختر رز پیش لبش کاسه بند ؛
کاشتن نشین معجم معروف و مجاز تنها
گذاشتن رفتن از روی مکر و فریب اشرف گوید
رفیق از سر ربود آن تندخو را ؛ که در اول
قدم می کاشت او را ؛
کاغذی شخصی که کاغذ سازد در عرف
کاغذی گویند طغرا گوید سه بسکه خورد
از تو خطان تحریر شوقم دست رو ؛ رخنه‌ها
در تن آرام چون قالب کاغذ گر ست ؛
کاغذ کبود کاغذی باشد کبود رنگ علمای
ولایت دوائیها دران بپیچند و هند و بکار
دیگر نیز آید چنانچه یکی از شعراء در مذمت ملک
گوید **مصرع** این کاغذی کبود نیست از
بهر داغ کردن ، و اینکه بعضی نسخه اطبا
نوشته اند غلط محض ست ؛
کاغذ اندازه و کاغذ سوزن
و کاغذ گرده باضافت و سوم بکاف
فارسی کاغذیکه مصوران آنرا سوزن زده
گرده تصویر از ان سازند کلیم گوید سه
کاغذ گرده شد از سوزن مژگان تو دل ؛
زنگش از سرمهٔ آن نرگس پرفن گردم ؛
طاهر وحید در تعریف سوزنگر گوید
سه زبس چشم شد هر رگی در تنش ؛ بود
کوه چون کاغذ سوزنش ؛ و سیفی گوید
سه سوزن مژگان او از بسکه بی انداز
شد ؛ پردهٔ دل کاغذ اندازه پندارم از و ؛
کاغذگر کاغذیکه چون خانه بندند و
بر سبحه ناتندی از عاج و شاخ که خاتم بند
سازند که بهنگام نوشتن بکار نویسندها و
منشیان آید و در هندوستان متعارف ست
کاغذین باغ تختهای گل کاغذ که
در شادیها و جشنها سازند طغرا گوید سه
کاغذین باغم سراپا چون نباشم زخم دار ؛
جز بریدن نیست کردار چمن پیرای من ؛
کاغذ بری بضم بای موحده و رای
مهمله بیار سیده کم کردن جمع زر از کاغذ
از راه دزدی و خیانت و این اصطلاح
اهل دفتر ست طغرا در مشابهات ربیعی نویسد
که مشرف گل کاغذبری کرده۔
کاسه باز شخصی که کاسه بازی کند آن
نوعی از رقص و بازی ست از عالم شیشه
بازی و تحقیق آنست که کاسه بازی کسی
باشد که خرقه می پوشد تنها و از زیر خرقه
کاسه و ظرفهای دیگر بری آورد و گاهی
هست که کاسهٔ پر آب بر آرد و کبوتری
بر سر آن باشد پس این مرادف طاس
باز بود یحیی کاشی گوید سه از حریف
این قمار برده بسی ؛ کاسه بازی چنین
ندیده کسی
کار آب و آتش کار مشکل سیفی گوید
سه ز آتش دل میرود بخواست آب
از چشم من ؛ کار آب و آتش ست ای
دوستان تدبیر من ؛ و نیز داراب بیگ
جویا گوید سه هر قدم پخته خیالش بهجان
خام ست و خام ؛ کار چشم و دل ما هما کار
آب و آتش ست ؛
کاسهٔ همسایه برسم فرستادن چیزی در
همسایگان و آشنایان بهم که بهندی بهاجی
گویند به بای موحده مخلوط التلفظ بهاو
بعضی جاها کاسه بدین معنی دیده شده
دوم یحیی کاشی گوید سه بوکاسه در پیش
همسایه فرض ؛ دل ادهم آخر زما میشود
کاغذ باد و کاغذ هوائی باضافت
و بی اضافت کاغذی که اطفال رشته بسته
بر هوا برانند اول شهرت دارد و دوم جلال
اسیر گوید سه بیاد رفته طفلی است کردستی
من بسکه تا تهای مرا کاغذ هوائی کرد ؛ لیکن
اطلاق اول از رهگذر علمیت است و اطلاق
دوم بطریق وصفیت۔
کاغذ بندگی خط بندگی وحید در
تعریف کاغذگر گوید سه فروغ رخش مایهٔ
زندگی ست ؛ مرا کاغذش کاغذ بندگی ست

کباده بیای تازی کمانی بسیار نرم که کشتی گیران و تیر اندازان برای رسانیدن مشق و پیدا کردن زیر دست سازند تا نیش انچه از پهلوانان بود چله آن زنجیر باشد و انچه از تیر اندازان از روده دوم دست مشهور است اول تاثیر گوید سه نرمی مکن که سختی ایام میکشی ＊ از آهن ست چله کمان کباده را ＊ و نیز میر نجات گوید سه یکباده چو بری دست توای رشک ملک ＊ چون کباد ست بخمیازه همه کار فلک ＊ و نیز محسن تاثیر گوید سه گر گوشه گیر خانهٔ زنجیر گشته ＊ در پنجهٔ کشاکش گردون کبادهٔ۔

کباب کشیدن از عالم کشیدن طعام یعنی کباب را با سیخ کشیدن سلیم گوید سه بزم باده نشان هر کسی کند کاری ＊ یکی شراب کشد دیگری کباب کشد ＊ دینامی تقافیهٔ این غزل آب کشد و حباب کشد است۔

کباب گل بضم کاف فارسی نوعی از کباب سلیم گوید سه در گلشنی که چهره برافروخت شمع ما ＊ مستان می خورند بغیر از کباب گل

کبود جامه بجیم تازی نام شهری ست از مازندران چنانکه از کتب تواریخ مثل مطلع السعدین و ظفرنامه وغیره معلوم میشود ＊

کباب هندی نوعی از کباب تاثیر گوید سه ببین بسیخ جگر زلفش از بلندی شد ＊ دلم ز حسرت خالش کباب هندی شد ＊

کباب قندهاری نوعی از کباب و این در کابل و نواح آن شهرت وارد و از بعض رسائل منشیات ملا طغرا نیز معلوم میشود ＊

کبوتر برجی بضم بای موحده و رای مهمله بیار سیده کنایه از شخصی هر دری که یکجا قرار و ثبات نداشته باشد۔

کباب سنگ نوعی از کباب که بر سنگ بریان کنند اثر گوید سه جان غم فرسود داغ از خوی آتشناک اوست ＊ از دل لش همچون کباب سنگ میسوزد دلم ＊

کبریت لفظ عربی ست بمعنی گوگرد فارسیان مجازاً بمعنی خسی که بآب گوگرد تر کرده خشک سازند و آن باندک گرمی آتش در گیرد و روشن شود و شمع و چراغ و آتش ازان افروزند و بهندی آنرا دیاسلای گویند زلالی در تعریف تپ گوید سه شده رگهاش کبریت فروزان ＊ برای شمع جمع تیره روزان ＊

کباب ورق نوعی از کباب وحید گوید سه نخوانده از کتاب دل من سبق شد از شوخیش چون کباب ورق ＊

کبریتی بکسر اول و سکون بای موحده نوعی از رنگ خودرو که مانا برنگ کبریت بود وحید گوید سه نور خورشید جمالش چشم می دوزد مرا ＊ جامهٔ کبریتیش چون شمع میسوزد مرا ＊

کپیتان بفتح و بای موحده فارسی بیار سیده و فوقانی بالف کشیده و نون رئیس ترسایان و ظاهر القب نصاری ست و زبان ایشان تاثیر گوید سه می خانه در خون میکشد رخسار رنگ آمیز تو ＊ زاهد کپیتان می کند حسن فرنگ آمیز تو ＊

کتانی بفتح فوقانی بالف کشیده نوعی از امرود تاثیر در تعریف امرود گوید سه از رنگ گلابی کتانی ＊ پیراهن مه کند مه کتانی ＊

کجا حرف استفهام ست در مکان حقیقة و در محل استفهام انکاری مستعمل شود بمعنی نفی و همراه کلمهٔ تا که مخفف انست نیز بهمین معنی آید و بعد لفظ آن قدر و چندان بمعنی نفی دیده شد الا درین شعر سلیم گوید سه بروز حشر ترا داد خواه چندان نیست ＊ که خون من ز کجا در حساب می آید ＊

کچری بکاف فارسی تازی و جیم فارسی و رای مهمله بیار سیده مفهوم کهچری یعنی مخلوط التلفظ بهاکه طعامیست مقرری اهل هند در کلام قدما و متاخرین بسیار ست چنانکه در دیوان اسحق طعمه مکرر دیده شده بغیر ماس دیلا دست سالک یزدی گوید سه بغیر گشتم ز کچری ایام ＊ هوس خوان سیم و زر نکنم ＊

کج پلاسی بفتح کاف و جیم تازی و بای فارسی مفتوح و لام بالف کشیده و سین مهمله بیار سیده بد معاملگی و مفسدی

واین از اہل زبان بتحقیق رسیده۔

کجواج بفتح ہر دو جیم بمعنی کج واین مرکب از کج بمعنی معروف دواج بجیم کہ مبدلست از باژ بمعنی نگون بود اشرف گوید ؎ از فلک مشکل امید کسی حل نشود ؛ کارچون راست کند چرخ باین کجواجی ؛

کجک چیزیست کہ بر گریبان دوزند این مخصوص ست بلباس ولایت وحید گوید ؎ تو گوئی از مژه بربسته خرگان ؛ کجکہا دوخت بر دور گریبان ؛

کدخدا صاحب خانہ چنانکہ در لغت قدیم نوشته شد و بمعنی لایق وسزاوار نیز اشرف گوید ؎ بلبست نمائد کدخدای اختلاط میکشان ؛ دختر رز را بہر بید رد ہمون چرا ؛

کرسی خط باصطلاح خوشنویسان برابر بودن حروف ست در نوشتن بہر وضعی کہ نویسند تاثیر گوید ؎ ہر کہ صد خود شناسد کی بود محتاج غیر ؛ خط چو کرسی دار گردد بی نیاز از مسطر ست ؛

کردن معروف وبمعنی شدن نیز جیاتی گوید ؎ کسی لا کہ رویت ہوس میکند ؛ کی اندیشہ از روی کس میکند ؛ درین صورت اگر فاعل کند کس باشد بیت بمعنی محض بود وازین عالم ست بیت شیخ سعدی طبع ترا تا ہوس نحو کرد ؛ صورت عقل از دل ما محو کرد ؛ واکثر بالفظ ہوس مستعمل شده

کران بفتح ورای مہملہ نام جوئیست در دشت یزد تاثیر گوید ؎ آن جوی کہ نام آن کرانست ؛ گویند کران ویکران ست ؛

کرسی پیکان چیزیست کہ متصل به پیکان تیر سازند از عالم خاتم بندی خرده کاری صنعت وتجوید وغیره برای قوت پیکان ومحافظت تیری کہ از زور سینہ پیکان باز نشود وبعضی گویند استخوانیست کہ زیر پیکان گذارند اشرف گوید ؎ با قوت تیرت زخم را خندان کند در زیر پوست ؛ استخوا را کرسی پیکان کند در زیر پوست ؛

کرسی نشین کردن بر کرسی نشاندن حرف خود وبر کرسی نشستن از عهده دعوی خود برآمدن وحرف خود را راست ودرست ساختن وسوم لازم دوم شهرت دارد واول تاثیر گوید ؎ نوائی را کستی سرمایہ صاحب کلاہی کن ؛ بکرسی گفتہ ہای خویش را نشان وشاہی کن ؛

کره بضم وتشدید رای مہملہ بچہ اسب وخر ہمین شهرت دارد وبمعنی بچہ شتر کہ بعربی بعیر گویند خالی از غرابت نیست چنانکہ شفائی گوید ؎ کسیکہ تا بقیامت دو جا ہم نشود ؛ ہزار کره شتر گر چرا کنند دران وبمعنی تازیانہ دانشمند خان عالی گوید ؎ ہر روز کہ خری کره تو بہر زدن ؛ پیری وہنوز میکنی کره خری ؛

کرم گشتن بکسر اول وضم کاف دوم کہ ہم تازی ست بمعنی بذا فزدن وآن دست بازی وملاعبت ست با خوبان وبعضے گویند کہ خود ما ہم فشروع ست او ذوق وہمین بتحقیق پیوسته اشرف گوید ؎ رقیب دوش بزمت چہ دنخوتی کنکر دیده چہ کرد با کہ گشت وچہ خود کشی کہ نکرد ودیگر ؎ گر میوه کہ نخورده آید بنظر ؛ از دور برنگ عاشقان کرم گشتم ؛

کرم کار داشتن بکسر اول بجد بودن در کار وشوق ودغدغہ کاری داشتن یحیی در مذمت اسب گوید ؎ چو خار زخم پشت خویش بسیار ؛ عجب مشغول گردد کرم این کار ؛ ونیز شفیعائی اثر گوید ع کرم این کار زالوب مرا بیشتر ست ؛

کرسی عقد گہر برابر بودن دانہای سلک گوہر ست وحید گوید ؎ گرچہ باشند عاشقان ہمچون کرسی عقد گہر ؛ عقده رشکی میان ہر دو دل ناچار ہست ؛

کردی ومردی بفتح اول وضم میم ظاہرا این عبارت در مقامی صرف کنند کہ بمجرد ارتکاب امری مزد رعایت شود از عالم مثل یکہ وجانه کہ در محل تیراندازی مستعمل شود یعنی بمجرد رسیدن یک تیر خانہ حریف روان شود وحید گوید ؎ خلش درجام حسنش ریختہ تا داوری بیہوشی چہ می پرسی زمن از نشار آن کردی ومردی ؛ لیکن در مجموعہ قدیم کہ مہم شعار

بزرگان دران نوشته شده اشعار عزیزی تخلص بنظر آمد و چون بدقت نظر کرده شد بهمه مضبوط دیا تلاش بود از انجمله این شعر بود که نوشته میشود ؎ شد از آئینهٔ روی من از گوی تو گردی ✤ اینجاست موجه شل کردی و مردی ✤ و ازین گردی بفتح کاف فارسی معلوم میشود معنی هم غیر معنی اول ست در بیت وحید این معنی درست نمیشود و ظاهرا هر دو شل باشد بهر دو وجه و الله اعلم و ازین بیت حکیم رکنای مسیح که گوید ؎ می بر درست کرد بر آواز مردمی ✤ پر حوصلگان کردی و مرزی مردی ✤ و بفتح معلوم میشود چنانچه در بیت دوم قافیه در ردی در دو لیست تحقیق آنست که هنوز معنی این شل منقح نیست -

کسب ہوا نشستن در جای سرد و کسب باد کردن برای دفع گرمی سلیم گوید ؎ مست تو یا برهنه بدریا حباب وارد ✤ بر روی آب گر دود کسب ہوا کند -

کس شخص و آدمی و در زبان هندی لو منعیلان که آنرا با قند در خم انداز ند و شراب کشند و فارسیان شراب مذکور را عرق شکر گویند ؎ بیکسی چون من نمی باشد چه میکردم سلیم ✤ چون شراب قند گر حاجت بکس میداشتم

کس کباب خوردن بضم اول مطیع زن بودن و بی عزت بودن -

کشیش هر دو شین معجمه بودن خشیش گروه حرزنیان وا این هر دو از اهل زبان تحقیق رسیده دوم ظاهرا از زبان فرنگیانست

کشته بضم معروف و برین قبیل چنانکه گویند کشتهٔ فلانی را از معرکه برداشتند و نیز بمعنی مشتاق چیزی بغایت الغایت چنانکه گویند فلان کشتهٔ فلان چیز ست و کشته سیماب سیمار ست که اکسیریان آنرا کشته و طلا از ان سازند و سیماب قلعی بر پشت آئینه طلا کنند اشرف گوید ؎ تیغ مینا رنگ خوبان راز خون کردن چه باک ✤ کی کند آئینه پنهان کشتهٔ سیماب را ✤

کش مکشان بفتح هر دو شین معجمه بمعنی کشمکش ظهیر که احوالش در تذکرهٔ نصیر آبادی مرقوم ست گوید ؎ پیر میخانه نمیداد بما دختر رز ✤ بهر در میکده خوش کش کشان میکردیم ✤

کشتی لنگر گیر بفتح یا بالکسر علے اختلاف القولین سفینه که بسبب گرانی لنگر بجای خود ایستد اشرف گوید ؎ بود معذور گر درومد آید سالک اصل ✤ که کشتی نیست لنگر گیر چون گردید دریای ✤

کشتی قدر بودن بضم کاف و فتح قاف و دال مهمله برابر بودن دو کس در کشتی و زور و این از اهل زبان بتحقیق رسیده

کشتی بجنگ بستن کنایه از افراط امساک و بخل ست میرزا حسن واهب گوید ؎ درین زمانه کشتی بجنگ بسته محیط ✤ غنیمت ست که در دیده آب می آید

کشیدن کمان و خدنگ معروف اول شهرت دارد دوم تاثیر گوید ؎ نازک اندامی که مارا جام در خون میکشد ✤ بر گرفتاران خدنگ قد موزون میکشد ✤

کشادی بیای معروف بمعنی کشاد که مصدر ست درینصورت یا زائده باشد مرشد بروجردی در تعریف قلعه گوید ؎ قلعه کرد تسخیر قلعه در دلی که آسمان هست ز دوری منظر ✤ در بلندی چو دست شاه جهان ✤ در کشادی چو دست این چاکر ✤ و ظاهرا از ان سبب ست که لفظ کشاد با چیزها محمول شود مقابل تنگ و کشاد. درین صورت یای مصدری معنی دارد لیکن این لفظ جای دیگر بنظر نیامده -

کس زدن دست در گردن حریف انداخته زور کردن و او را بر زمین زدن و نیز بسر کشیدن جام شراب میر نجات گوید ؎ بوسه زان لب خویش در گرمستانه ✤ رفتم از کار ازین کس زدن مردانه ✤

کشیدن زنگ برای معجزه زنگ بستن چیزهای آهنین مثل آئینه و شمشیر وحید گوید ؎ ضعف دل بنگر که این آئینه در دریای خون ✤ تا قیامت گر بماند زنگ نتواند کشید ✤

کعب پیاله چیزیکه زیر پیاله سازند

سازند تا بزمین درست تواند نشست آنچه
در پیاله باشد نه ریزد اشرف گوید ؎ کعب
پیالهٔ زکف او زعشوه ریز شد و این جام را ز هم
دو طرف مینوان کشید ؛

کفش آهو هم آهو سلیم گوید ؎ خوش
بساط سبزه افگنده است در صحرا بهار ؛
آهوان خوش باشد اما کفش بیرون کنند ؛

کفش پوشان بمعنی شاطر و عیار
چنانکه در قصهٔ امیر حمزه ره در تعریف عمرو عیار
گویند سر خیل کفش پوشان جهان .

کفری بضم کاف بیدین و نیز تخلص شاعری که
در عهد اکبر شاه بود میر حسن نام او بود اول تاثیر
گوید ؎ دلبرس شوق نگارتی نه حضوری
تاثیر ؛ عشق کفری شده از دست مسلمانی را

کفن به تحریک رخت مرده و بسکون دوم
نیز آمده شفائی گوید ؎ ذوقش پس مرگ
گر باشست غوبند ؛ از لذت عیش خواهر نفس
کفن کنند ؛ نیستی ترا نجود نمیگیرد گور ؛
درو خیمه نیست مگر و نمی کنند ؛

کفش ربا بضم رای مهمله و بای موحده
بالف کشیده کفش دزد ملا طغرا گوید ؎ پای
من چون کشیل از مشت خسی یافته کفش ؛
ثل واثر دن بچه زند کفش ربا در کشمیر ؛

کف رفتن بفتح چیزی از میان فرا
از روی فریب اشرف گوید ؎ بهر کف رفتن
نهد انگشت بر حرف حسود ؛ خنده گیری تو من هم
را خوشه چینی کردن ست ؛

کف کردن خوردن چیزی سوده
بکف یحیی کاشی گوید ؎ سفوف آسا
اگر یک مشت نان را ؛ کس آوردی بکف
کف کردی آن را ؛

کف دعا گرفتن دست دعا
برداشتن اثر گوید ؎ در درد انتظار مداخل
نقیبه شهر ؛ دائم کف دعا چون ترازو گرفته
است ؛

کف زدن بمعنی کف رفتن مذکور توجی
گوید ؎ زر از دست مردم نگردد سفید ؛
که از دور کف میزند هر که دید ؛ و انیکه صاحب
اعجاز رشیدی ست بر دست برای رسوا کردن
کسی نوشته اصلی ندارد ؛

کفشگی زدن بفتح و سکون فا و شین
معجمه و کاف تازی بیا رسیده فنی ست
از کشتی میرنجات گوید ؎ خصم پر زور
اگر دم زند آماجش کن ؛ بر دلش کفشگی و
چکره مرحاجش کن ؛ و تحقیق مرحاج بیاید
انشاء الله تعالی

کف پای بدون اضافت نوعی
از تعزیر که گنهگاران و اطفال را کنند
وحید گوید ؎ قوت روح از کف پا یافته
مانند نهال ؛ خورده طفل از کف استاد
چو کف پای را ؛

کفن پاره کردن شفا یافتن از
بیماری صعب مرادف ریسمان پاره کردن
و این از اهل زبان مروی است .

کلید پیچ بپای فارسی و یای مجهول
و جیم عربی نوعی از پیچیدن رقعه که بر
شکل کلید پیچند و بدوستان فرستند تاثیر
گوید ؎ تمهید صد گشاد بود اضطراب ما ؛
کار کلید پیچ کند پیچ و تاب ما ؛

کله پر بادی بفتح لام و ضم بای فارسی
و سکون رای مهمله و موحده بالف کشیده
و دال بی نقطه بیا رسیده غرور تاثیر گوید ؎
سبک سر کرد و در روزی در سر فرازی کمند
شادی ؛ حباب آسا نمی ماند کسی ز کله
پر بادی ؛

کلک کبوتر دم بضم دال نوعی از قلم
تراشیده و این اصطلاح خوشنویسان
ست اشرف گوید ؎ گر کنم شوق دل
از کلک کبوتر دم رقم ؛ نامه زین تقریب
خود بال کبوتر میشود ؛

کلاه زنگله کلاهی ست که بر سر آن زنگها
دوزند و این مخصوص گنهگارانی است
که آنها را تشهیر کنند شفائی گوید ؎ بیاد
محتسب طبع بهر رسوائی ؛ کلاه زنگله هجو
بر نهد بسرت ؛

کلاه شب پوش بمعنی کلاه است
که شب پوشند و سند آن در لفظ بادشا
خود نوشته آمد .

کلاه برداشتن و از سر برداشتن
تفحص احوال کسی نمودن و بعضی گویند
کسی که با کسی کلاهش ابر دارد اول سلیم گوید

ــه این مور باین آدم این خیل سلیمانی ٭ دیگر چه ازو خواهی بردار کلاهش را ٭ دوم وحید گوید ــه نمی بینی زسوز عشق جبزود و درپیشانی ٭ برنگ شمع برداری اگر از سر کلاه من ٭

کله بضم و فتح لام و های ملفوظ مخفف کلاه بمعنی معروف و نیز گویند آلت تناسل سعید اشرف گوید ــه جنگ پدر آن نشانهٔ ناپاکیست ٭ این تاج ستانی از کله گر بهاست ٭ وشفائی گوید ــه تو کرشمه در دفتر تریاکی گره ٭ چون نام کله برند خمیازه کشد ٭ و از بعضی مسموع که کلاه و کله مترادف جماعت در همین با قوی ست ۔

کلان کار فهمیده کار و تجربه کار رکنای مسیح گوید ــه قیمت جان کف خاک در او گفت مسیح ٭ این بها هیچ کلان کار بکالا ننهاد ٭

کلاه مشهور و این لفظ بحذف الف نیز شهرت دارد مثل پادشاه و پادشه و لفظ پادشا بحذف ها نیز آمده چنانکه پادشا و کلا نیز همچنین تزلباش خان امید سلمه الله تعالی گوید ــه کار عالم گردد از بخت همایونش درست ٭ چون تجت خسروی طرف کلا خواهد شکست ٭ و بنای قافیهٔ این غزل بر الف ست لیکن تا حال نظیر این لفظ در کلام دیگری دیده نشد اما چون این مرد بزرگ صاحب زبان است و تتبع کلام اساتذه نیز نموده شاید جای آمده خواهد بود و تحمل که فقیر آرزو نیز از آن بهره مند شود و نیز کلاه چیزی باشد که بصورت کلاه بر بعضی میوه ها باشد بآن طرف که بشاخ درخت پیوسته باشد رفیع واعظ گوید ــه در بزرگی باید افگندن زسر تاج غرور ٭ میوه در بالیدن اندازد کلاه خویش را ٭

کل مکل بفتح و سکون لام و فتح میم و کاف تازی و لام شور و غوغا و کل کل نیز بدین معنی آمده چنانچه در لغات قدیمه گذشت میر نجات گوید ــه این همه کل مکل از تنبک گوینده تست ٭ مطرب حق ما از دم گوینده تست ٭

کلکی به تشدید لام از لوازم زین و آنچه بر کلهٔ اسپ از زیر ها گذارند وحید گوید ــه کلکی خور از بی رگی ٭ سر سخت خورده است از کلکی

کلافه بفتح و فای مفتوح معروف و نیز فنی ست از کشتی میر نجات گوید ــه همچو دستار کشیشی که به پیچید ملا ٭ بکلافه است گرفتار صنم حور لقا ٭

کلات کردن بفتح و تای قرشت فنی ست از کشتی میر نجات گوید ــه کردهٔ یار کلاتش که از ورفته حیات ٭ بگذر از غیر چه میخواهی ازین کینه کلات ٭ و در فارسی قدیم کلات عمارت با قلعه بالای کوه است و قلات بقاف معرب یا متغیر آنست چنانکه در لغات قدیمه نوشته اند ٭

کلبتین بفتح و سکون دوم و موحدهٔ مفتوح و فوقانی و سکون تحتانی و نون آلهٔ آهنگران و مسگران و جراحان و چون اکثر موتراشان شغل جراحی اختیار کرده اند وحید در تعریف موتراش گوید ــه اثر کلبتین وی از صریح دید ٭ که دندان او شد بدندان کلید ٭

کلوخ چین بجیم فارسی بیار رسیده پشته که از کلوخها چیده سازند اثر گوید ــه اثر شگفتگی طبعها درین ایام ٭ ازین غزل که تو کردی کلوخ چین پیداست ٭ و این کنایه است از کار خوب نکردن و خوب گفتن سخن سالک قزوینی گوید ٭ کسیکه کار خیالات خود ستین نکند ٭ زفکر خام بغیر از کلوخ چین نکند ٭

کلک غسب بفتحتین و کاف و ضم خای معجمه و سین مهمله ساکن و بای فارسی کنایه از مفلس و درویش پریشان حال میر نجات گوید ــه گرم خدمت بسر کوی تو در فرمانم ٭ با دل چاک چو اتر ز کلک خسپانم ٭ و کلک در اصل بمعنی گلخن و حمامست که خاکستر در ان اندازند ۔

کلاه سلیمانی کلاهی که عمر و عیار بر سر داشت در قصهٔ موضوعه حمزه مشهور ست که چون عمرو کلاه مذکور را بر سر میگذاشت از نظرها غائب می شد وحید گوید ــه مرا کرده پنهان ز اهل انجمن ٭ کلاه سلیمانی ضعف من ٭ ایضاً گوید ــه از ضعف تن

نهان شوم از دیده چون حباب ؛ عریان شدن کلاه سلیمانی نفست ؛

کلید وقت و ساعت چیزیست که از آهن وغیره سازند و بست گشاد وقت و ساعت بر آن باشد تاثیر گوید سه کلید وقت و ساعت هستم بختی چو او دارم ؛ که جز بسر گشتگی سر گز دری کشود بروئیم ؛

کله شیر لشین بمعا بچه بشکل کله شیر در دهان حوض و در لب آبشار سازند شاعر گوید سه دهان شیر فلک شد تنور این طوفان ؛ چو آب حوض که آید برون ز کله شیر ؛ لیکن بدین معنی شیر دهان شهرت دارد شاید این در هندستان باشد۔

کلید غلط کلیدیکه از قفلے باشد و در قفل دیگر اندازند سعد الدین راقم وزیر خراسان گوید سه دلم ز ناخن تدبیر کی کشاده شود ؛ که از کلید غلط بستگی زیاده شود ؛

کمر نه بستن بنون نفی بمعنی قائم و دیر پا نبودن سلیم گوید سه هر کس بکینه بر پا خیزد کمر نه بندد ؛ چون کوه خصم ما را هر عضو گو کمر باش ؛

کمر سیخ بسین مهمله بیا رسیده و خای معجمه اندک توقف و آرام نمودن از عالم نفس راست کردن تاثیر گوید سه از تختیع نگهت مستم و خرامم کردی ؛ کمر سیخ نه کردم که کبابم کردی۔

کم کاسه بخیل و ممسک اثر گوید سه مانده رنگ کاهیم باقی که چندان می ندارد ؛ ساقی کم کاسه امروزم که سفر اش کند ؛

کمر بفتحتین معروف و بمعنی بند کمر و گریوه درمیان کوه کلیم گوید سه سواد از سر فتیل کردی گذرد ؛ بدان کلاه از کوه غلط کمر ؛

کمر نه بستن بخیل بودن و بے سامان چنانچه امیر خسرو فرماید سه گر در چمن درآئی گل تاج زر نه بندد ؛ در تو میان کشائی عاشق کمر نه بندد ؛ و میان نه کشودن نیز همین معنی دارد چنانچه سعد الدین راقم گوید سه دل بیرحم ترا بر گره بختی خود او ؛ دارم امید که چون کوه کمر بکشاید ؛ و آن را حمل نسبت کردن آید وچیدن گل شهرت دارد و حدت قمی در مذمت گلکنده که شهریست از دکن گوید قطعه گل کندش از شاخ شود و قطع ترقی ؛ حاشا که ز گلکنده کسے کام بر آرد ؛ گلبن چو گلش کنده شود دورنه خارست ؛ گل کنده کجا کام بآرام بر آرد

کندن بفتح معروف و بمعنی رمیدن و بیزاری مفید بلخی گوید قطعه از سایه من آن بت پر کینه میکند ؛ چون میکشی که از شب آدینه میکند ؛ وای از دی که وصل تو از دست میرود ؛ نامت شنیده است نگین شیشه میکند ؛ مولف گوید ظاهرا مجاز است چه کندن بمعنی بریدن واقع شود و مناسب ست ؛

کنده بالضم و سکون نون چوب کلانی سنگین که سوراخی داشته باشد و پای گنهگاران دران اندازند و بزرگ کنده اشرف گوید سه شمع شد در دور حسنت پای بست شمع دان ؛ شرط باشد کنده بهر حاصل گیره را ؛

کنایه زدن گفتن عبارت کنایه آمیز طغرا گوید سه کنایه بر طاؤس میزند پر تیر ؛ قدر و کلکم اگر بگذر و بسوی عقاب وحید گوید سه گفتی بمن که تیغم زابر و کنایه است ؛ گرمیزنی کنایه نگارا بمن بمن ؛

کناره ورق چیدن بریدن کناره ورق وحید گوید سه کناره ورق شعله را بچیده کسی ؛ ز شرم نامه من سیاه رو شد مقراض۔

کنار خشک داشتن کنایه از مفلسی سلیم گوید سه وصل تو گران بهاست ای گوهر داد ؛ همچون دریا کنار خشکی داریم ؛

کناره بفتح و لون معروف و بمعنی ریزه نان و مقدار کم از جنس خوردنی فطرتی گوید سه فردا که دوست خوان کرم در میان نهد ؛ گیرد بقدر حوصله هر یک کناره ؛

کوتاه معروف و این لفظ با چیزهای مقداری اکثر مستعمل شود مثل جامه کوتاه و محمد سلیم معانی کوتاه متقابل معانی بلند آورده و خالی از تازگی نیست سه مرا معانی کوتاه دلپسند نباشند ؛ چو گوش کر شنو تا سخن بلند نباشد ؛ مخفی نماند که دراوش

واله هروی برین بیت اعتراضی دارد و
قطعهٔ درین باب گفته بهمین وزن وقافیه که
ربط معنوی ولفظی درین دو مصرع نیست
و در واقع جای گرفت است هر چند به
تکلف صحیح می شود امّا از پایهٔ بلاغت افتادهٔ
عزیزی مصرعهٔ دوم بیت مذکور را پیش فقیر
آمد و چنین خوانده **مصرع** چو کرنمی شنوم
تا سخن بلند نباشد ؛ درین صورت مغالطه
اشتباه درست می شود ولفظ گوش نیز که
زائد و بیکار بود از میان میرود ملا طاهر
غنی کشمیری همین معنی را چنین بسته اگرچه
ابتذال است لیکن نسبت بسلیم صاف تر است
وظاهرا سببش اختلال نظم بیت سلیم ست ؎
رهین منت گوش گران خویشتنم ؛ که تا بلند
نباشد سخن نمی شنوم ؛

کوتاهی وکوهی کردن تقصیر کردن
و دریغ داشتن سلیم گوید ؎ دو دست
گر از لطف خواهد بخیه بر زخم زند ؛ تار نفس
کوتهی با این درازی میکند ؛ و نیز معز فطرت
موسوی گوید ؎ در قتل ما نکرد کمی انتظار
او ؛ کوتاهی که بود ز عمر دراز بود ؛

کوه تا کوه رسیدن بنگ کنایه
از غایت نشا بنگ سلیم گوید ؎ شد بهار
و چو سبزه در صحرا ؛ کوه تا کوه میرسد بنگم ؛

کوه کوه از سر بریدن بنگ
کنایه از کمال برطرف نشا بنگ دانئن
عبارت ست از کمال بهوش آمدن و
شمار شدن سالک گرویدی در تعریف کوه
کشمیر گوید ؎ گمرابدال چرخ این کوه دیده ؛
کز بنگش کوه کوه از سر بریده ؛

کوتاه شدن معروف و بمعنی تمام شدن
چنانکه گویند قصه کوتاه و سخن کوتاه و جدل
کوتاه اول و دوم شهرت دارد و سوم از
محاوره به ثبوت رسیده و سند چهارم در
لفظ صلوات گذشت.

کوری در فارسی بمعنی نابینائی ست
و در هندی مقداری معین از هر جنس
سند آن در لفظ کوره نوشته میشود ان شاء الله
تعالی.

کوره جنسی بود که بکاری نیامده باشد
این لفظ هندی ست و بدون اشعار هندی
بودن در اشعار فارسی آمده و خالی از غرابت
نیست سید اشرف گوید ؎ دریا بادی
کورهٔ چشم سفید ؛ کوری کوری بردی هم
افتاده است ؛

کوره فخار خانه برای هوز و فا وخای
معجمه مشدد و رای دوم نیز مهمله داش خشت
پزی که بهندی پجاره خوانند یحیی کاشی
گوید ؎ زند از روزنش آتش زبانه ؛
لسان کورهٔ فخار خانه ؛

کوچهٔ نو به نون مفتوح و واو ساکن
محله از صفاهان که زنان فاحشه و لولیان
و کولیان آنجا باشند مثل رنجواڑه
حضرت شاه جهان آباد دهلی اشرف گوید ؎
ای از رخ تو گرفته پرتو ؛ خاتون آباد
کوچهٔ نو ؛

کوچه مشکینان بضم میم یا کاف
بنا بر اختلاف محله از صفاهان و مشکی یعنی
کور را آنجا می باشد و ظاهر عوام مشک در
کلام سید اشرف واقع ست عبارت
از ایشان.

کوزه بازی بزای معجمه نوعی بازی
گری مثل شیشه بازی طغرا گوید ؎ گل
نغمه دولاب از اهتزاز ؛ کند بر سر چاه
خود کوزه باز ؛

کوزه قفس بزای معجمه ظرفی گلین که برای
دانه و آب مرغان در قفس بندند وحید گوید
؎ ز تنگنای جوان از گداز عشق مرا ؛
درون سینه دلم آب کوزهٔ قفس ست ؛

کوره پز برای هوز و بای فارسی و رای
معجمه خشت پز وحید در تعریف او گوید ؎
اشعار نشد پخته از کوره پز دنان من ؛
از دو سوخت هر چند یان من ؛ بد نخواه
آن ماه حوری سرشت ؛ در آتش مربع
نشستم چو خشت ؛

کون خری حماقت و کون خر چنانکه
شهرت دارد و قائمی مازندرانی گوید ؎
بود امامت ارباب فضل کون خری ؛ دو ان
دیار که شاعر بود کم از بیطار ؛

کوچه دادن وراه دادن
گذاشتن راه برای کسی تا بگذرد سلیم گوید

شگفته گل ز سر خار با همیشه زود * چو موج
کوچه دهد سنگ بجو شیشه رود * و نیز سبحانی
گوید ــ از کوچه تنگی که خری میگذرد ره *
ره دادن او نه از ره تعظیم ست *

کوچک ابدال - باصطلاح قلندران
مرید خردسال را گویند وحید در تعریف
قلندر گوید ــ بخورشید تابان ز روی نکو *
بزرگی کند کوچک ابدال او *

کهربای شمعی نوعیست از کهربای و
این از زباندان به تحقیق رسیده -

کهنه سوار باصطلاح کشتی گیران استاد پهلوان
میر نجات گوید ــ آخر این باد گفتار خوش کهنه
سوار * وان پدر خوانده بسرپای علی
درکار *

که چه بهر دو حرف استفهام بمعنی برای چه
در اصل برای که و برای چه بود لفظ برای
از هر دو جا حذف شده اشرف گوید ــ ز بهر
دو چشم نظر میکنی بیار که چه * نگردد اسپ دوانی
بلای زار که چه *

کهنه فعله بضم اول و کسر فا و سکون عین
مهمله مکار و محیل و تجربه کار تاثیر گوید ــ هر جا
چو شعل ور دولت ندیده ایم * این کهنه
فعله تخرج طرز تازه است *

کهار بفتح و تخفیف های لفظ هندی ست
و آن قومی باشد که بار و پالکی و جز آن بمدوش
بردارند باعانت نے کلانی که بهندی بانس
گویند و بتشدید غلط است لیکن ملا طغرا
مشدد آورده درین صورت محمول بر
غلط شاعرست که بعضی از اهل ولایت را
در بستن و گفتن بعض الفاظ هندی واقع
شود یا نوعی ست از تصرف که تفرس موسوم
کرده ام و چون طغرا اوستاد قرار داده
حمل بر تصرف مذکور بهتر ست و آن شعر این
ست ــ تا کرده رو به پالکی گردیده جا در
پالکی * بنشسته تا در پالکی زن چرخ کهار
آمده *

کیر کاشی بیای مجهول و شین معجمه چیزیست
که بشکل آله تناسل در کاشان سازند
و بکار زنان سفری آید و گران قیمت بود
شفائی گوید ــ اگرش حاجت او فتد بجلا
میکند کیر کاشی استعمال *

کیسه شطرنج کیسه که دران مهره و بساط
شطرنج انداخته نگاهدارند یحیی کاشی گوید
ــ شکم با استخوان این صد مره خورده *
گره از کیسه شطرنج برده *

کیمیای احمر یعنی اکسیری که طلا از آن
توان ساخت داراب بیگ جویا گوید
ــ می همین دل مرده گان را نیست اکسیر
حیات * رنگ رخسار ترا هم کیمیای احمر است
راقم گوید کبریت احمر شهرت دارد و کیمیای
احمر جای دیگر نظر نیامده و چون اعتقادی
بجویا دانی او نیست هر چند کیمیای اللذ ست
بیتی از او باستشهاد نیاورده شد -

کیومرث نام اول پادشاهان عجم مخفی
نماند که این لفظ در تصرف متاخرین
بکاف تازی و ثای مثلثه شهرت دارد
و حال آنکه ثای مثلثه در فارسی اصل نیست
چنانکه ارباب تحقیق گفته و نفس الامر آنست
که بفتح کاف فارسی و تحتانی بواو رسیده و میم
مفتوح و رای مهمله ساکن و فوقانی موقوف
فردوسی فرماید ــ نخستین مزاوی که کشور
کشود * سر پادشاهان گیومرث بود * و
تفصیل آن در لغات قدیمه نوشته
شده و حق نزد فقیر آرزو آنست که گیو قلب
گوی ست بمعنی گوینده و مرت مبدل
مرد مبدل مرد بمعنی مرد گویا ظاهرا پادشاه
مذکور خوش بیان و شیرین محاوره بود که
بدین نام موسوم و ملقب گشت و عجب
آنکه محسن تاثیر گوید که از شعرای قرار داده
ایران ست این لفظ را بحرکت رای
مهمله آورده و این سهو ست یا آنکه این
قسم هم بنظر او آمده باشد از عالم ترش که
بسکون را و بحرکت آن هر دو آمده لیکن
از کتب لغت که مشهور اند چنین دیده نشد
و میتواند که از عالم تصرف شاعر قادر سخن
بود که اسکان و تحریک و تخفیف و تشدید
مرا درا جائز ست از راه قدرت و تصرف
نه از روی عجز چنانکه در جا ها نوشته ام
محسن تاثیر گوید ــ در بندگی تو از
سلاطین * زد سکه گیومرث نخستین *

* * *

باب الکاف الفارسیہ

گان دادن جماع دادن و این لفظ در ہجویات شفائی بسیار است چنانکہ گوید
ے کی دانستم کہ عاقبت خواہد داد این گان
دادن نتیجہ این زمانی ؛

گاز رواز زدن بزای معجمہ و سکون رای مہملہ فنی ست از کشتی میر نجات گوید
ے دست شوید ز حیات آنکہ نکاہت یکبار ؛
بر بر سنگ محبت زندش گاز رواز ؛

گاو در خرمن کسی بستن تصرف کردن در ملک غیری و این از محاورہ بثبوت رسید

گاو تکیہ تکیہ کلانی طولانی کہ ارباب دولت بر مسند نشستہ پس پشت دارند و این ظاہراً مصطلح اہل ہندست اگرچہ در کلام ملا طغرا واقع شدہ و چون از اہل زبان مسموع است کہ محاورۂ ولایت نیست درینصورت مثل الفاظ دیگری ہندی باشد کہ ملا طغرا در اشعار خود آوردہ و بعضی گویند کہ لفظ فارسی ست۔

گچ گشتہ بفتح اول و جیم فارسی و ضم کاف تازی و سکون شین معجمہ و فوقانی گچ آب رسیدہ وحید در تعریف معمار گوید ے شہیدی
کزان شوخ باید نشان ؛ شود چون گچ گشتہ
زخمش روان ؛

گذشتن معروف و مجازاً بمعنی مردن وحید گوید ے نبود عجب مریض تو گر زود بگذرد ؛ گر ز روح کشتگان تو راہ گذر نیست ؛ و اغلب کہ گذشتن از جہان و ہر آنچہ بران ماند بدین معنی است نہ تنہا گذشتن واللہ اعلم بالصواب۔

گذر نیست بذال معجمہ بمعنی چارہ و گزیر نیست وحید گوید ے پای بر جاست بگرد سر او گشتن من ؛ ہیچو پرگار ازین شغل گذر نیست مرا ؛

گذارہ بمعنی بیحد و استعمال این لفظ بالفظ مست و مستی اکثر دیدہ شد و گاہی با غیر این نیز تاثیر گوید ے دلہاش ز رفعت گذارہ ؛ از ناخن شیر چرخ پارہ ؛

گذشتہ معروف و مجاز چیز از یاد رفتہ و ضایع شدہ و کہنہ مفید بلخی گوید قطعہ
زاہد چو ترش رو چو شراب گذشتہ است ؛
وز تلخی زبان چو کباب گذشتہ است ؛
مشکل بود مطالعہ روی تو نوخطان ؛
غافل مشو ازین کہ کتاب گذشتہ است ؛
و ظاہراً این فارسی توران باشد۔

گریزپا برای مہملہ و یای مجہول و نای معجمہ آتش و حیوان گریزندہ سلیم گوید ے
گریزپاست نشاط دماغ در گلشن ؛
ز دست خود نگذاری تذرو مینا را ؛

گرفتن آواز بند کردن آواز و بہمین معنی است آواز نیز سلیم گوید ے بگلشن دام زلف و سرمۂ چشمش ز صیادی ؛ یکی بلبل گرفت و دیگری آواز بلبل را ؛ بخلاف گرفتن بمعنی انخساف کردن ماہ و آفتاب کہ تنہا لازم آمدہ۔

گرفتن نمک از نمک خوارگی و دیگری کہ حرام نمکی کردہ باشد سلیم گوید ے خراب لعل لبت کی شراب میگیرد ؛ کہ چشم را نمک او چو خواب میگیرد ؛

گرمی بمعنی محبت مقابل حرارت کہ فارسیان بمعنی غضب آرند و سند این گذشت سلیم گوید ے درین چمن بگو شوق آشنائی نیست ؛ بلا کہ گرمی من از برای داغ بود

گریبان کردی گریبان معروف و کردی بضم کاف تازی و سکون رای مہملہ و دال بی نقطہ بیا رسیدہ نوعی از پوشش اہل ولایت و بعضی گویند کہ آن جامہ ایست کہ پیش از زمستان در فصل سرما اکثر پوشند وحید گوید ے سردی فصل خزان خط و معلوم نیست ؛ جنبش اما خوش گریبان کردی پوشیدہ است۔

گرم سوت بسکون رای مہملہ و میم و سین بی نقطہ بواو رسیدہ و فوقانی نوعی از پارچہ ہای پوشیدنی و تحقیق آنست کہ این لفظ ہندی الاصل ست و آن کرم سوت بود بیای مخلوط التلفظ بہا کہ خام

زبان ہندی ست و معنی ترکیبی آن جامہ ایست
کہ در میان آن سوت یعنی ریسمان باشد ای
جامۂ ابریشمی کہ با ریسمان منسوج بود تاثیر گوید
ع ہمچو پہراز دل گرمیت تن آسانی ما ؛
گرم نسبت ست بہ تن جامۂ عریانی ما درین
لفظ ظاہرا فارسیان بسبب قرب مخرج بارا
بمیم بدل کردہ اند و یا غلط ست ۔
گرگ آشتی بضم صلح بالاتفاق و آشتی ظاہری
تاثیر گوید ع پیراہن دیعقوب گر صلح کنند ؛
گرگ آشتی نکردہ محبتی نیست ؛
گردرو بکسر اول و رای مہملہ و دال موقوف
و رای مہملہ او رسیدہ زلوری کہ گرد رو بندند
سعید اشرف گوید ع گلشن حسن ترا از آب
گہر سیراب ست ؛ گرد رو چاہ زنخدان
ترا دولاب است ؛
گردکردن بکسر اول جمع کردن اشرف
گوید ع فلک لطالع ما چون گلولہ سازد ؛
کہ گرہ میکند آن ہر چنگ سامان جمع ؛ و
بفتح بمعنی غبار پیدا کردن چنانکہ گرد کردن
تیر بلکہ مخصوص تیر نیست در چیزہای دیگر
مستعمل شود محمد زمان بیگ ہست تخلص
کہ در تذکرۂ نصیر آبادی احوالش مذکورست
گوید ع گرد ما ما سا درین ویرانہ گردی
میکنیم ؛ نقش پای ہم نخواہد ماند از ما بر زمین
گرہچہ بکسر میم و سکون ہا و فتح جیم فارسی
گرہی خرد کہ جوہریان جوہر در آن بندند
و بزبان جوہریان ہند پوٹلی ست تاثیر گوید
ع بی وجود تو ایجاد آسمان کردند ؛
درین گرہچہ چو گوہر ترا نہان کردند ؛
گردن گاہ بہر دو کاف فارسی مفتوح
نام جائیست از ایران در راہ کعبہ و بعضی
گویند راہی کہ بلندی کوہ واقع شود و آنرا
گردنہ نیز گویند درین قول تاثیر گوید ع
از در گوشت دل حسرت نصیبان خستہ است ؛
راہ گردن گاہ رخ را این حرامی بستہ است
گردبالش بکسر اول و لام مکسور و شین
معجمہ بالشی کہ چپک کہ وقت خواب بزیر رخسار
گذارند در ہندوستان گل تکیہ خوانند بفتح
کاف یحیی کاشی گوید ع زنخدانش کہ مہ
را دادہ بالش ؛ پی آسایش دل گرد بالش
مؤلف گوید لفظ بالش کہ حاصل بالمصدر
بالیدن ست ازین بیت نیز معلوم میشود کہ
ماقبل آن شین مکسور باشد چرا کہ قافیہ بالش
کہ مکسور اللام ست واقع شدہ لیکن صاحب
بہار عجم کہ از مخلصان مؤلف ست چہار
بیت از استادان لسند آوردہ کہ از آن
بثبوت میرسد کہ ماقبل شین مذکورہ مفتوح
باشد و حق تحقیق آنست کہ از قوافی ابیات
اساتذہ فتح معلوم میشود و از محاورات
اہل ایران و توران کسرہ لہذا بعضے از اہل
لغت بکسر و فتح ہر دو قائل شدہ اند ۔
گردک سرای بکاف دوم تازی
و سین مہملہ مفتوح جای کہ برای نوعروس
و داماد سازند و بعربی حجلہ گویند واعظ
گوید ع ہر طرف آرامگاہ شاہ داماد ایست
شوخ ؛ ہر طرف گردک سرای نوعروس
دلبریست ؛
گرفتن ناف بریدن ناف وحید
در تعریف پسر گوید ع بنوعی فتادست
عاشق مصاف ؛ کہ گوئی بجنگش گرفتند
ناف ؛
گرفتن نہال درخت نشو و نما کردن
سالک قزوینی گوید ع چو بیچارگان از
گرفتن منال ؛ کہ در باغ ہمت بگیرد نہال ؛
گرہ پیشانی بکسر تین و رای موقوف چینیکہ
در پیشانی افتد و گرہ باشد یحیی کاشی گوید ع
ہست این زلا ہر کہ گرہ پیشانی ست ؛
سنگ بر سر خود آن پستہ کہ خندان باشد ؛
گرفتن دل معروف و آن اکثر لازم
مستعمل شود بمعنی بہ تنگ آمدن دل از کار
شدن و گاہی بمعنی بر گرفتن دل و بر داشتن
خاطر از چیزی نیز یحیی کاشی گوید ع ای از دو
سلطنت جاہ دولت بیجا گرفتہ ؛ گر دل
از دنیا نگیری بتوان دنیا گرفت ؛
گریبان کوہ بکسر کاف جائیکہ در میان
کوہ بود وحید گوید ع گریبان کوہ ست
و دامان صحرا ؛ اگر نیست ما را گریبان و
دامان ؛
گرگ و میش کنایہ صبح گوید ع سخت
سیاہ خود را بالو رو دیدہ ضم کن ؛ صفت
زین بیابان در گرگ میش فکن ؛

گرگ باز در کاشان گرگ بازی متعارف ست کہ گرگ را پسر مید ہند و مردم پیش آن میگذارند وحید گوید ــہ چنانکہ با دیوسف مشغول ترک تاز ست ؛ در خاطر در ینجا نغمہا گرگ باز ست ؛

گرییدن بکسر و ہر دو تحتانی بوزن پیچیدن بمعنی گریہ کردن ہر چند گریستن بدین معنی شہرت دارد وحید گوید ــہ در گریہ من گشت نہان جسم نزارم ؛ صد شکر کہ گرییدنم آخر بسر آمد ؛

گرفتم معروف و مجازاً بمعنی فرض کردم چنانکہ مشہور ست و بعد ازان کاف بیانیہ می آید صائب گوید ــہ من گرفتم کہ قمار از ہمہ عالم بردی ؛ دست آخر ہمہ را باختہ می باید رفت ؛ و گاہے حرف اگر شرطیہ و این خالی از غرابت نیست وحشی گوید ــہ گرفتم گر بسوی من فرستد نامہ آن بدخو ؛ کجا قاصد من بدنام را پیدا کند یارب ؛

گرد فلان چیز گردم و گرد فلانم ہر دو است بمعنی قربان شوم اول مشہور ست و دوم وحید گوید ــہ گرد آن طفل نوآموزم کہ در مشق جفا ؛ تیر را بر سینہ ام غیر مکرر میزند بلکہ در بعضی اشعار بدون میم متکلم نیز دیدہ شدہ ۔

گرسنہ دل مشتاق از عالم گرسنہ چشم کنایہ مسیح گوید ــہ زبان زبان چہ کنی از رخت ضیافت حسن ؛ ہمی گرسنہ دلی را بکن ضیافت حسن

گران بودن بیمار را شدادی بیماری کہ بیم مرگ دران غالب باشد نصرت گوید ــہ پروانہ نادم صبح مشکل کہ زندہ ماند ؛ بیدار باش ای شمع بیمار ما گرانست ؛

گزمر بفتح و سکون زای معجمہ و میم مفتوح در ای مہملہ حساب پیمایش عمارت و این در اصل مرکب ست از گز بمعنی معروف و مر کہ در اصل بمعنی عدد بیجاہ است و بعد ازان بمعنی حساب مستعمل گشتہ چنانکہ در لغات قدیمہ نوشتہ شد طغرا گوید ــہ صاحبا پایۂ قدر ترا زان بیشتر ست ؛ کہ توان کرد باطناب تخیل گزمر ؛

گسستن غوغا برطرف شدن شور و غوغا و سند آن در لفظ جسپان گذشت

کشاد دادن کار بر آوردن حاجت کسی تاثیر گوید ــہ کار را دادن کشاد آسودہ خود را کردن ست ؛ تکیہ بر دلواہ در را وقت روا کردن ست ؛

کشادن بخت سعادت ایام و فیروزی طالع تاثیر گوید ــہ تو بیدماغ شدی گلشن از صفا افتاد ؛ حنا بہ بند کہ بخت بہار بکشاید ؛

گفتار درہم بضم اول سخنہای پریشان و نامر بوط طغرا گوید ــہ وحی نگزرد بر من می پرست ؛ کہ درہم نباشم چہ گفتار مست

گفت و قدم قول و فعل ظاہرا اصطلاح فاسد زبان ولایت ست میر نجات گوید ــہ در دمندان ترا گفت و قدم می باید ؛ ہمہ جا گفت و قدم ہمرہ ہم می باید ؛

گلابی رنگی معروف کہ آنرا چترہ نیز گویند و بعضی در صحت این شعر شبہ دارند کہ فارسی ہندوستان ست لیکن بہ تحقیق اغلب کہ در فارسی درست ست اخوند مسیحائی قوی معنی تخلص کہ از افاضل ایران بود گوید ــہ از تربیت آب حیات گل رویش ؛ فرو ست کہ آن سبب و قن گشتہ گلابی ؛ و می تواند کہ منسوب بہ گلاب باشد از راہ بوی خوش و نیز گلاب و ہر چیز کہ منسوب ست بہ گلاب عموماً و نیز ظرفی کہ دران گلاب یا شراب و غیرہ کنند خصوصاً سلیم گوید ــہ بے خودم از لب مستی چو آب زمزم ؛ غنچہ تر جرعہ او را بہ گلابی دارد ؛

گل فرستادن بجنگ خصمے و دیگری را طلب داشتن و این رسم کشتی گیران ولایت ست و گل مذکورہ را گل کشتی و گل جنگ میگویند سلیم گوید ــہ گل فرستادن تا کند آزاد مرا ؛ می روم تا کہ زنم بر سر دشمن گل راہ و اینکہ گل جنگی بمعنی گل کہ آن سبب جنگ شود در ہندوستان شہرت دارد سند آن در کلام استادان زباندان یافتہ نشد ۔

گل دادن بمعنی گل آوردن رکنائے

مسیح گوید **رباعی** از عکس رخت گل
ابسران گل داد • وز بوی خوشت
دہان تیسران گل داد ؛ تا از بر ویت اسپ
ہمان باز گذشت ؛ چون گلبن زعصای پیر
گل داد ؛

گل گل شگفتن و گل گل کردن ہزار
رنگ شگفتن سلیم گوید ؎ درین گلشن من
آن نخل کہن پرورده حسنم ؛ که گل اشگفد پیش
بری چون آتش را ؛ و دوم چنانکه سعید
اشرف گوید ؎ کرده گل گل چهره تا می در ایاغ
انداخته ؛ حسن او زیب ده است و طرح
باغ انداخته ؛ و گل گل بمعنی مطلق شگفته
یکی از شعرا گفته ؎ دوش گل گل روی
بزم افروزت از پیمانه بود ؛ در پر شوخیت
شور واده مستانه بود ؛

گل مهتاب سایه که در مهتاب از درختان
بر زمین افتد سلیم گوید ؎ سایهٔ ما را ز
سر عاشق مبادا کم سلیم ؛ پرپرستان گلی
بر از گل مهتاب نیست ؛ و بعضی گویند که
گلی ست که در آخر برشگال هنگام شب شگفد
و آنرا در هند گل چاندنی گویند که ترجمهٔ
مهتاب ست و این ظاهراً فارسی ساختهٔ
اهل هندست از عالم گل کوزه و گل صدبرگ
و گل اورنگ گل پیاده و گل خوده و چون این
قسم رستنی که بخودی بال آن را پیاده گویند
شاعر گوید **مصرع** گل پیاده ز سرو سوار
بیشتر است ؛

گل خنجر بضم ہمانست که بہندی آنرا
پھول کتاره گویند و زنجیر بیست که بند خنجر
از ان گذرانند و آن انواع باشد خالص
گوید ؎ بردی از خالص دل خونین و
برمژگان زدی ؛ خوب کردی آخر این
خنجر گلے در کار داشت ؛

گلبدن معروف و نوعی از قماش
طغرا گوید ؎ چسان از نیم دم از هم لباسے
طاوس ؛ که رخت گلبدن داغ نیست
بر تن ما ؛ و نیز یحیی کاشی گوید ؎ هواش
کار پوشش مختصر کرد ؛ چو گلبن گلبدن
باید ببر کرد ؛ هر چند این لفظ بمعنی مذکور
مستعمل هندوستان ست مضائقه ندارد
چنانکه گرم سوت که گذشت و شاید در
ولایت نیز پیدا شده باشد والله اعلم

گل حلوا نقشهائی بر حلوا سازند از
پسته و بادام و زعفران و جز آن تاثیر
گوید ؎ خون بارشد ز لعل تو چشم پر
آب ما ؛ رنگین شده است از گل حلوا
شراب ما ؛

گل خیری در آب گرفتن
یکسر اول در فکر کاری بودن و سامان
تعمیر چیزی با جمع نمودن تاثیر گوید ؎ برای
عشق زر اندوده کن دلا چه عجب ؛ گلی در
آب گرفته است رنگ کاسهٔ ما ؛

گل خار رنگی ست رنگ گل خار و آن
نباتی ست خاردار که گل سرخ دارد و مانی
بکبودی و هندی کتا لی گویند بکاف
تازی و تای هندی شوکت بخاری
گوید ؎ امروز قبای تو برنگ گل خار
ست ؛ تر سیم که بتن نازکت آسیب
رساند ؛

گل کفش بضم که بر تیماج و سقرلاط
کفش دوزند با ابریشم یا کلابتون و غیره
آن تاثیر گوید ؎ لاله زار از رشک لالت
آتش اندر خرمن ست ؛ از گل کفشت
چمن را خار در پیراهن ست ؛

گل مختوم بکسر تین مختوم که گلی است
دوای تاثیر گوید ؎ ختم ست بما خسته
دلان باده کشیدن ؛ پیمانهٔ ما از گل مختوم
سرشت ست ؛

گل در آب افگندن بضم فتنه
و هنگامه برپا کردن سلیم گوید ؎ شب
ز مستی شور در بزم شراب انداختم ؛ باده
نوشان گل در آب و ما کباب انداختم ؛

گلبندی و گلبند بضم و سکون دوم
و فتح بای موحده و سکون نون و دال
بیار سیده و لفظ دوم بدون تحتانی
نوعی از جامهای رنگین که بندی باشد
گویند اشرف گوید ؎ چشم بلبل پوشم از
گرد و تنم گلبند پوش ؛ عشق بازی می کنم
بالا ریان در لباس ؛ و اول شهرت
دارد و نیز وحید گوید ؎ چو گلبندی است
جان حزین ؛ ز بهینش قلم کار چین بر جبین

گلبانگ برقدم زدن جلد و شتاب رفتن و گلبانگ دراصل آواز پیکان و شاطران و نقار چیانست اشرف گوید ؎ بسکه در راه تو اشرف برقدم گلبانگ زد ؛ چشم نکشوده است پای او زخواب آبله ؛

گل بجمالت بضم عبارتیست که در وقت تحسین در تعریف گویند تاثیر گوید ؎ فتاد سر و بپالیش کرمن غلام نہالت ؛ بہ رخ بہار خطش حلقه زد که گل بجمالت ؛

گل دادن ظرفیکه گلها را چیده دران آتش آنداز ند تاثیر گوید ؎ خلعه لنسبت کند منیر بے نسبت را ؛ گل بزند او شود شیشه چو گلدان باشند ؛

گل شدن چراغ و گل در چراغ افتادن خاموش شدن چراغ اول مشهورست دوم تاثیر گوید ؎ حسن بی عاشق نمی ماند بهر صورت که هست ؛ در چراغ افتد چو گل پروانه بلبل می شود ؛

گل بر سر چیزی زدن بضم تعظیم و توقیر نمودن تاثیر گوید ؎ چشمت جلوه گر که ملائکے خون خویش ؛ گل میزنند بر سر تیر نظاره اش ؛ و میتوان گفت که بمعنے حقیقی خود ست که گل بر سر زدن دراصل بمعنے نصب کردن گل ست بر سر خود یا بر سر دیگری ؛

گلوسوز خوشنما و خوش آینده و اطلاق آن اکثر بر حسن مست چنانکه حسن گلوسوز گویند و گلے بر غیر آن نیز اطلاق کنند تاثیر گوید ؎ هوای دلبر شیرین شمائلی دارم ؛ که ز التفات گلوسوز تر بود ستمش ؛

گل آتشی گل مشهور که گل سوری نیز گویند و گلاب ازان گیرند تاثیر گوید ؎ آن شعله آتشی چو گل آتشی بود ؛ بهار او شدیم زبار پرستی نکرد ؛ و نیز خواجه آصفی گوید ؎ درین زمانه چو پروانه و چو بلبل سوخت ؛ گل چراغ و گل آتشی هزاران را ؛ و از ینها شعر وصاف قمی خیر این ظاهر می شود ؎ حیاو شرم از بتے که رخ افروخت ؛ گلاه عطر و گل آتشے گلاب ندارد ؛ در صورت میتوان گفت که در ابیات سابق از گل آتشی گلی ست و گلاب ازان گشته من حیث التشبیه و من حیث الاسمیة و فرق این را نمی فهمد مگر دقیق الفهم ۔

گل تریاک گل کوکنار تاثیر گوید ؎ گر چنین سینه ام از ناخن چاک شود ؛ پنبه داغ جنونم گل تریاک شود ؛

گل فشان نوعی از آتشبازی و ظاهرا همان ست که بهندی پھلجھڑی گویند گویا ترجمه گل فشان ست وحید در تعریف آتشبار گوید ؎ چو بیند یارم را گل بخانه ؛ شود روی گلفام شان گل فشان ؛

گل عباسی معروفست و آنرا لاله عباسی گویند طغرا گوید ؎ می شود از سایه چترش به از عباس شاه ؛ چون گل عباسی آن را زینت افکند ؛ و ابو البرکات منیر گوید **مصرع** بگل عباسیش صاحب خلافت ۔

گل گلاب باضافت نام گلی معروف که گلاب عرق آنست و مشهور برین معنے تنها گل ست که فرد کامل ست از نوع طغرا گوید ؎ ز خوی جمال بتے چو گل گلاب شده است ؛ شقائق از حد خجلت گل کباب شده است و در ہندوستان بمعنی شراب ست که دو آتشه آن را با گلها مذکور کشند ۔

گل شب افروز نام گلی ست از اهل زبان به تحقیق رسیده ۔

گل شیرین بکسر اول کنایه از منی از و نمائع که از دیدن آن رغبت و شوق دیگر را دست بهم دهد یحیی کاشی گوید ؎ جز این خانه بدبر این گل شیرین دارد ؛ نیست فرهادش اگر بنده آزاد ست ؛ میر معز تاثیر گوید ؎ گل شیرین دارد ز ناز لیلی ؛ نگاهش چو لیلی صد طفیلی ؛

گل کاغذی گلهای که از کاغذ الوان تراشند شفیعائی اثر گوید ؎ مکن ملامتم از بے غمی که ساختگے ست ؛ درین چمن چو گل کاغذی شگفتن من ؛

گل وار بضم دا فدار حلالے کاشی گوید ؎ زنهار که از عیب کسان چشم بپوش ؛ حیف ست که این آئینه گلدار شود ؛

گلهای پیکانی عبارت از لالهای پیکانے وحید گوید ے بروی نازک آن شوخ بیب کا نه می غلطم ؛ بعنوانی که برگلهای پیکانی دزدیاری

گلدسته معروف و بر جاے بلند که در مسجد برای اذان مؤذن سازند تا آواز دور رسد و آن دو منیار باشد نزدیک گنبد مسجد سالک قزوینی در تعریف مسجد صفاهان گوید ے خوش نغمه مؤذنان چو بلبل ؛ گلدسته برگ دست گل ؛

گل کشتی همان گل جنگی که رسمیست پهلوانان را که بحریف خود گل فرستند آنرا کنایه طلب جنگ مقرر کرده اند میر نجات گوید ے بیت خورشید که در چرخ در افتاده بچرخ ؛ گل کشتی ست که تیغ نکهت داده بچرخ ؛ و همین نسبت میر نجات مثنوی خود را که در وصف کشتی گیری گفته بگل کشتی موسوم ساخته و بیت مذکور بر سبیل طور از ان مثنوی ست ؛

گل فلان چیز یعنی نتیجه آن چنانچه گویند گل چیز فلانیست و نیز فغانی گوید ے ای که از وصل توام غنچه امید شگفت ؛ گل آنست که با خار غمت ساخته ام ؛

گل خطائی بضم اول قلعه کوته است خوش رنگ برکس کار گل کند وحید گوید ے فغان که شعله کند سبز سرخ در رد از دل ؛ گل خطائی گلزار بزم معصیت ست ؛

گل افسار بضم و بے اضافت و یمین نهل از لوازم زین از طلا و نقره وجز آن از افسار اسپ بصورت گل باشد و برکلهٔ اسپ بندند وحید در تعریف سراج گوید ے اگر بلبل آید ببازار او ؛ خرد باز دو گل گل افسار او ؛

گل بجری بکسر اول نوعی است از گل و آن سرخ رنگ مشتمل شنجرف و ظاهرا از دریا آرند شفیعائی اثر گوید ے دور از تو لسکر زمرمه سنج مصیبتم ؛ از موج گریه شد گل بحری غبار ما ؛

گل سرشو گل زبان و بعضے از جوانان موی سر خود را بدان شوئید و آنرا گل سعد سای نیز گویند اول از محاوره تحقیق رسیده و دوم گذشت -

گل شدن بکسر گل آلود شدن وحید گوید ے میرسد از سازش ما یار را آلودگی که مدار است از تخمیر آدم گل شود ؛

گمانم بضم بمعنی گمان دارم وحید گوید ے زشور بیخودی چون سبل می بینم جهانی را تو ای بدخو گمانم فتنه آخر زمان باشی ؛

گمان زدو بزای معجمه و دال مهمله مظنون گمان برده شده میر تشبیهی گوید ے بخبر کرم ورزی حذر زنهار گمان زد تو منم انچه من یقین دارم ؛

گم زدن بضم اول پنهان شدن قرشی گوید ے سر دهانت دزده هرگز نشد بر من یقین ؛ دل می برد و زدیده و در گوشه گم میزند -

گنج نامه کاغذ یا چیز دیگر که جای پنهان کردن و کمیت زرو دران مرقوم یا منقوش باشد سلیم گوید ے روزگارم قدر نشناسد زنادانی که طفلم ؛ گنج نامه گر بیابد کاغذ بادش کند ؛

گنج باز آورد نام گنجیست از گنجهای خسرو پرویز چنانچه در لغات قدیم نوشته پس این تصرف باشد در علم لیکن می تواند که اطلاق این لفظ از لغوی معنی جنسی[1] سلیم گوید ے جمیعی از بوی زلف او بدست آمده ؛ پریشانی دگر زین گنج باد آورده می بینم ؛

گنجیدن بضم معروف و بمعنی مجاز بمعنے سرداری و لیاقت ظهوری گوید ے قطعه نمی گنجد که او معراب خویشتن گویم کنم شکر از صد جان دام گر ناهمزبان گنجد نیاورده است تا اکنون سوادی این چنین گردون دکر پایش در رکاب و آفتابش در عنان گنجد ؛

گندمان بفتح و ضم دال نام جائی ست در طبرستان و ظاهر گندم بسیار دران پیدا میشود یا شده است پس الف و نون برای نسبت باشد شفیعائے گوید ے باین طلب بے طبرستان شدیم آوازه زگندمان بعراق از زمین فتاده گذار ؛

گنجشک توئی توئی گوی جانور کے

[1] که مردوباشند. منه از مردی لعانا معلم،

بهندی اُڑا توتی بهر دو تای منقوطه گویند مسیح گوید **رباعی** تو از همه روی و یک روی منم ؛ تو از همه سو و یکسوی منم ؛ آن شهباز منم منم گوی و توی ؛ دین کنجشک توی توی گوی منم ؛

گون بفتحتین و واو ظاهر و جید در مذمت شخصی گوید گل روی که با خورشید منم لاف میخشی ؛ گون شد که گون شد هجو من شد بتر از من شد ؛

گوشتی بواو مجهول و شین معجمه بیاسب نوعی از باج که بر جانوران گیرند سند این لفظ در بیرانه گذشت ۔

گوشواره معروف و نیز دو چوب از تخت که تختها بران میخها محکم کنند چنانکه گویند گوشواره عرش و نیز مطلع که بعد از مقطع گفته آید چنانکه بعضی گفته اند طغرا گوید درین غزل چو به از گوشواره بیتی نیست ؛ من از بیاض طغرا گهر نثار کنم ؛ و نیز بیتی که بعد از مقطع گفته آید و در بعض کتب حسن مقطع گفته اند و این قسم بر غزلیات شیخ سعدی شیرازی بسیار ست پس گوشواره مطلع دوم باشد و الله اعلم ؛

گوشکی بکاف دوم تازی بیار رسیده حرف در گوش گفتن و این اکثر محاوره تورانست

گوتازی مخفف گاو تازی لاف و گزاف در دعوی هیچا ظهوری گوید **قطعه** آن بوی نافه سنبل پر چین را ؛ در دماغ گلی نیست مر آن گلچین را ؛ امثال حساب گاو تازی دیگر ؛ گاو آمد و خورد در فریابین را ؛ ملا فوقی در تعریف قضیب گوید سواری زمن گست کردست ما ؛ بگو تازی از بنده گردید غالب ؛

گو بفتح مخفف گاو بمعنی جانور معروف و در دیوان ملا فوقی از ان یراست و در هندی بهمین معنی ست تماییش بواو مجهول از توافق لسانین بود ؛

گوشت بفتحتین و سکون شین معجمه نام نغمه است از موسیقی یحیی کاشی گوید اگر خواننده حرف نغمه رانی ؛ گوشت از بینوائی گوشت خوردی ؛

گولبار بواو مجهول و بای موحده و را بهمه سنگی که بر پشت بردارند یحیی کاشی گوید سه زخم از گولبار و رنج عشقم ؛ بدست خود کلید گنج عشقم ؛

گوی خطاب ست از گفتن و مجاز بمعنی تشبیه و شکی نیز گاهی از روی تاکید بالفظ هم که برای شک ست جمع شود باقر کاشی گوید درهم شکسته دلی چون آب گینه ام گوئی مگر که سد سکندر شکسته چون شکسته بصیغه خطاب ردیف این این غزل ست بمعنی حقیقی نمی تواند بود زیرا که خطاب شکسته نمی خواهد که بدین معنی نباشد فتامل ؛

گوش بر آواز و گوش بر صدا معروف اول مشهور ست دوم طغرا در الهامی نوشته که بنغم زاری فغان عاشقان و گوش بر مقام شناسان ۔

گوشداری خبرداری چه خبر از راه گوش معلوم میشود درویش دهلی گوید چو در غلام بنا گوش هیچو سیم توام ؛ بر گوش داری ما گوش چون یتیم توام ؛ و یتیم بمعنی نوکر و چاه ست چنانکه متعارف متکلمان

گوهر نفدار گوهری که داغ سفیدی دارد صائب گوید تمام رس نبود باده که کف دارد ؛ که عیب دار بود گوهری که نف دارد ؛

گوه بواو معروف و آن پس افگنده آدمی و حیوان است و در هندی نیز بهمین معنی ست پس از توافق لسانین باشد اینقدر ست که در فارسی بحذف ها اکثر مستعمل ست شفائی گوید گوی سه زیر لب بس که گوه سگ خورده ؛ دفن کرده است صد سگ مرده ؛

گیرنده بیای معروف و رای مهمله بالف کشیده و نون غنه و دال مفتوح بیای حساب آمده و قید شده تا از راه به تحصیل کنند و سند این در لفظ کندیا گذشت تاثیر گوید می کند او بار را اقبال روشن گوهری ؛ شمع در هنگام گیراندن بدولت میرسد ؛ و در بعضی جا بمعنی بر زدن کسی را قید کردن ست برای

گرفتن زر که بهندی ڈنڈ گویند بهر دو دال هندی و سکون نون -

گیر کردن ناخن بیائی معروف و رای مهمله بند شدن ناخن طغرا گوید سه بهیچ جا نان من گیر نکرد دست چو گل ۞ مگر از دست تو در سینه من گیر کنند ۞

گیج آشفته مغرور و پریشان رکنای مسیح گوید رباعی گفتم که آیا زلف تحت بیچا ست ۞ میراث بشنوده کبود ماه گیج ست ۞ گفتا بر وای ساده مسکین که هنوز شان بوی پکی تار دو عالم گیج ست ۞

گیوه کش بمعنی کفشی ست که گیوه گر لود و گیوه نوعی ست از کفش ساز چون ذوقی از دستها بیا به گیوه کشی کردی شفائی گوید سه تا کی ز دست همت ای غول گیوه کفش ۞ از روی این و آن کلاهت خجل شوم یعنی بمعنی شخصی که کفش مردم را نگاه دارد و چنانکه در مزارات بزرگان و خانه ارباب دول و این معنی ظاهرا از روی قیاس ست و اصلی ندارد ۞

باب اللام

لاله عباسی نوعی از لاله و بعضی گویند که همین گل متعارفست لیکن عباسی بشام شگفد و لاله صحرائی بصبح چنانچه شفیعائی اثر گوید سه یا بی زری چو لاله عباسی از پیرو ۞ باید مرا بزم تو صبح لسپین شگفت ۞

لاله صد برگ لاله که برگ کیاییش بسیار باشد و آنرا در هندوستان هزارا گویند و خصوصیت بلاله ندارد و برگش صد برگ و شگوفه صد برگ نیز دیده شد شفیعائی اثر گوید سه لبس که بربالای هم داغ محبت پیچیده است ۞ دل برنگ لاله صد برگ آید در نظر ۞

لباس روغنی دو صورت دارد یکی آنکه برای محافظت از آب در موسم باران جامها در روغن کتان تر کرده خشک سازند چون شوند دوم آنکه زنان و مردان رعنا جامها خود را که بسیار باریک و تنک باشد رنگین بروغن خوشبو یا عطریات دیگر چرب سازند و این تصرفات اهل هند ست و بلکه دیگر ازین خبر ندارد و بهندی آنرا تیلیه خواهند دو مے تواند که مراد از آن مطلق جامه چرب باشد چنانچه جامه عصاران و طباخان و جامه روغنی بدین معنی گذشت سلیم گوید سه تو انگر آشنای عشق چون شد ۞ دشمن کوکیش ست ۞ مغرور آتش به آن را کو لباس روغنی دارد ۞

لب شیرین کردن و شدن نزد خندیدن سلیم گوید سه انجمن خنده زنیش بر گریه مستانه ام ۞ نیست یک ساغر که رنجون باده لب شیرین کند ۞

لب گریبان جای از گریبان که سجاف دوزی بران دوزند و آن طرف بالا ست محسن شیرازی گوید سه خیال بوسه بران گردن بلند فکند ۞ که میرسد چو در آنجا لب گریبان است ۞

لب نان پاره نان تاثیر گوید سه لب نان در دهن مالب افسوس شود ۞ گر بود در خور تقصیر پشیمانی ما ۞

لبه زدن بتشدید بای فارسی بمعنی موج زدن است وحید گوید سه زسوز دل خود بنیایم بخود ۞ چو دریا زند لبه این یک نخورد ۞

لب شکر کسے که لب چاک از مادر زاده باشد و بعضی گویند در اصل لب شتر بود که بسبب کراهیت تشبیه لب شکر گویند اشرف گوید سه میوه از جوش حلاوت چاک پیدا می کند ۞ بسکه شیرین است یارم لب شکر گردیده است ۞

لب برچیدن حالتی کہ اطفال پیش از گریہ زود دہند و لبہا را ہم چینید باقر کاشی گوید ؎ خوش آن پیری کہ بریاد جوانی لبی برچینیم و طفلانہ گرییم ؎

لباس قلمی رخت قلمکاری اشرف گوید ؎ بہانۂ مستی خود وام تماشائی کن ؎ در لباس قلمی مشق خود آرائی کن ؎

لب مکیدن معروف و این در دو جا مستعمل شود اول در وصل کہ بعد از بوسہ لب مکیدن کار ست دوم در مقام پرسیدن تاثیر گوید ؎ نقل مکد لب ز شکر خندہ او ؎ گل تر آن خندۂ آہستہ لب ؎

لت خوردن مہرہ نبود قابلی مفروب شدن مہرہ طغرا گوید ؎ مینت بیم از دغل ہمنفسان معطل گشتہ را ؎ این ہست از خوردن لت مہرہ تا در ششدر ہست ؎

لچک بفتح و جیم فارسی کاف تازی پارچۂ گرشتہ کہ زنان بر سر اندازند یحیی کاشی گوید ؎ آنکہ مردانگی لبود کہ نازش ؎ لچک شفقتہ بزد تا ہمہ

لخشان بجای معجمہ چیزی صاف و نرم الملس کہ پای بران بلغزد و لخشیدن بمعنے لغزیدن ست از ینجاست کہ لخشک بمعنی لغزیدن بر یخ فرق این قدر ست کہ بر جای لغزیدن اطلاق لخشان مجاز ست ۔

لر فیلی بضم و کسر رای مہملہ و فتح فای و سکون تحتانی و لام بیای رسیدہ جماعہ از مردم لرکہ طائفہ است مشہور و دلران فیلی بسیار دزد و راہزن باشند تاثیر گوید ؎ دارد آن شوخ عجب زدن نگاہی تاثیر ؎ می رباید دل ما گر لر فیلی باشد ؎ و قافیۂ این میلی و بلبل ست ۔

لعل دو شابی بشین معجمہ نوعی از لعل کہ رنگ آن بدوشاب ماند تاثیر گوید ؎ اگر از اہل دولت کام تیجولی نمی یابی ؎ دہان ہیچ کس شیرین نشد از لعل دوشابی ۔

لعل خفتان لقب یکی از فرزندان ہمزہ کہ قصۂ موضوعہ اش شہرت دارد و نام او قاسم ست ؎ چو مرکشتی فرزندان ز تیغ بدیع آثار ما لعل خفتان و بدیع نیز نام یکی از فرزندان است و این مخفف بدیع الزمان است ۔

لعلی رنگ سرخ نقاشان طغرا گوید ؎ زمین گونہ کہ از لعلی رنگ تو سبک شدہ ؎ شکل کہ بود سنگ معصفر بترازو ؎ ظاہر لعلی در اصل فارسی لالی بود کہ بمعنے سرخ مخفف ست و در ہندی نیز بہمین معنی است پس از توافق لسانین باشد ۔

لگد بگور حاتم زدن سخاوت را بکمال رسانیدن و این در حق شخصی اطلاق کنند کہ باوجود کم مایگی خود بسیار کردہ باشد

لگد برابر زدن داعیۂ رفعت نمودن و مردم دیگر را بچشم کم دیدن و این ہر دو از محاورہ بثبوت رسیدہ

لگد زدن تفنگ عقب جستن زدن تفنگ بعد سر دادن یحیی کاشی گوید ؎ مشو ایمن کہ وا ماندہ و لنگ ست ؎ کہ یک پا لگد زدن چون تفنگ ست ؎

لک و لنج باعراب مجہول کنایہ از لب و دہان فوجی گوید ؎ من بگرد سر لک و لنجش ؎ کہ ز شہد و ز قند منتخب ست

لگد سخت خوردن و لگد و زگار خوردن کنایہ از آنست کہ چون قدر عافیت ندانست اکنون پشیمانیست و داغالب آنست کہ بمعنی فلک زدہ و حوادث زدہ است ۔

لکلک پای خود را در آب گذاشتن عبارت از آنست کہ زمستان رفت تابستان آمد این چہار مثل در مجمع الامثال مسطور ست ۔

لنگ ست بسکون نون و کاف فارسی کشیدن پای کسے و لنگ و لنگہ ہر دو یکی ست بمعنی پای میرنجات گوید ؎ لنگش بکش و بر سر لنگش انداز ؎ بعد از ان مخالف کن و پایش انداز ؎

لنگ خاکی کردن بکسر و سکون کاف تازی و خای معجمہ بالف کشیدہ و کاف بیا رسیدہ فنی ست از کشتی تاثیر گوید ؎ ہمچو نقش قدمش خوش بنوازد جگی لا لنگ خاکی کہ دگر غیر نخیزد از خاک ؎

لنگ خوردن رسیدن زد ری

وصد مہ بر کمر و نیز فنی ست از کشتی تاثیر گوید ے گر شوکت بیستون و اگر الوند ست لنگ، کمری زدہ تمکین تو خوردہ نیز شفیعائے گوید ے ستی گر نہد سری ببرش کمرش شکنند یلنگ کمرش

لنگر از کف دادن کنایہ از بی تمکین شدن و مضطرب گشتن اشرف گوید ے کنی اگر رہ باریک آدمیت سر مدہ ز کف چو رسن باز لنگر خود را۔

لواشہ بکسر واو و الف کشیدہ و شین معجمہ مفتوح فنی ست از کشتی میر نجات گوید ے شیخ را دل شدہ بوسہ چو قندش کن اول ای دوست لواشہ کن و پابندش کن۔

لواف کسی چادر در رسن و تاز یانہ از موساز دو فروشد وحید در تعریف او گوید ے تن عاشق خستہ ستمند ز لواف فتادہ ام در کمند ز موی کرا در لیسان یافتہ رگم را بتار غمش تافتہ

لوتچ بجیم فارسی بر وزن کوچ عریان و برہنہ تن و بحذف واو عج مخفف آن و بعضے گویند کہ قومی ست مشہور از آتش برتیغ گویند کہ بزرگان آنہا سینہ عریان و برہنہ میداشتند طغرا کافر ماجرا در ہجو صائب گوید ے صائب از پردۂ حیا لوچی دختر ہیچ خواہر لوچی

لوح طلسم تختۂ مس برنج و سنگ و جز آن کہ در ان وجہ کشودن طلسم و حقیقت آن کندہ باشد اثر گوید ے ز بس غبار کدورت بر آسمان دیدم بزیر خاک چو لوح طلسم پیچیدم

لوند ۔ شوخ و رند و در عرف متلخران ایران دشنام ست چہ بمعنی لوطی و کون دہ مستعمل شود ظاہراً این استعمال در عہد شاہ عباس بود لہذا حکیم رکنای مسیح گفتہ ے در جہان ہمچون لوندی نیست در لوندیک دہست چندان نیست

لولتین بضم لام و واو مجہول و لام دوم مفتوح و ہمزہ ملینہ بیار سیدہ ظرف لولہ دار و لولہ چیز لیست میان خالی کہ بظروف وصل کنند ہندی ٹونٹی گویند بہر دو تای ہندی و نون غنہ و این از اہل زبان تحقیق پیوستہ۔

لوطی معروف و باصطلاح اہل ایران لوند و حریف و شوخ و بیباک و شلتاقی و در ہندوستان آنرا باتلہ گویند میر نجات گوید ے ماہ من در نظر سوختگان شاہی توجہ شیر خدا لوطی الہی تو

لیلاج نام واضع شطرنج چنانکہ مشہور ست و بمعنی مطلق قمار باز خالی از غرابت نیست رکنای مسیح گوید بر بن قطع دغا بازی چو من کمتر بود رندی کہ این لیلاج گردون کم دہد نقش دنیا و او

لیکن استدراک ست اما لاکن عربی کہ بالف خوانند و بیا نویسند و بعد از ان جملہ واقع شود مصدر بکاف زیرا کہ کاف برای بیانیت و یا بیان علت و درین مقام ہر دو مناسبت نیست لیکن در بعض اماکن آمدہ رکنای مسیح گوید ے ز در سایہ گریزند بیدلان لیکن کہ در مصاف ز افراسیاب بگریزند و این نہایت غرابت دارد

باب المیم

مانند حرف تشبیہ است و بمانند زیادہ بای موحدہ نیز سلیم گوید ے لاف از نسب مزن کہ بمانند آئینہ آدم نمی شود کسی از روی دیگران۔

ماہ ماہ گرفتن رسمیست کہ مادر یا دایہ یا شخص دیگر بوقت رو شستن اطفال کہ گریہ و زاری کنند بسوی آسمان اشارت کردہ ماہ ماہ گویند تا اطفال بدان مشغول شدہ از گریہ باز مانند و این بہانہ است سلیم گوید

روزگار را ز نسبت پاکان کند نسبت درست ؛ دایه شوید روی طفلان را و گوید ماه ماه ؛

ما یعرف بصیغهٔ مجهول متاع خانه ۔

ماهتابی جای مرتفع از زمین بی سقف و دیوار خواه از گچ و سنگ و خشت و خواه از خاک پیش ایوان یا در میان صحن سرای یا باغ سازند برای نشستن و گویا سیر مهتاب از آن منظور ست و بهندی چوتره خوانند و ظاهرا این وضع سابق در ایران نبود لهذا امیر خسرو علیه الرحمة چوتره را که هندیست بهمین در اشعار خود آورده تاثیر گوید ـ سنگی بمثال ماهتابی ؛ از رنگ فلک بر کامیابی ؛ و سعیدا اشرف گوید ـ بوریای فقر در مهتابیم افتاده است ؛ مشتی از خاکستر سنجابیم افتاده است ؛

ماندن معروف و متعدی و لازم و بمجاز بمعنی باقی کم آوردن وحید گوید ـ دل و دین در تماشایش دگر با من نمی ماند ؛ ملاک دوستی گردم که از دشمن نمی ماند ؛

ماله افسر از بنایان و گلکاران که بدان عمارت را بگل اندایند تاثیر گوید ـ از گچ روشنایی باید سرای دل سفید ؛ ماله پروازش از آئین همواری نیست

مال معروف و بمعنی ملک و حاصل این ظاهرا اصطلاح شعرای متاخرین ست تاثیر گوید ـ مضمون غیر مال سخن در نمیشود ؛ دردی ست آنکه حسرت اسباب می برد ؛

ماهی قزل آله مرکب ست که از ماهی و قزل آله بکسر قاف و زای معجمه و لام ساکن و همزه مفتوح و فتح لام و آن نوعی ست از ماهی سرخ رنگ لطیف و مولف گوید که ماهی مذکوره در ولایت خاندیس و دکن دیده شده و بعضی میگفتند که از بنادر می آرند بلکه ماهی الوان دیده شد سرخ و زرد و منقش تاثیر گوید ـ پا لبت ساخت دست حنا بسته مرا که این ماهی قزل آله کرد با پنجه دام کرد ؛

ماهیابه بتحتانی بالف کشیده و بای مفتوح نوعی از نان خورش و آن اینست که ماهی را در آن انداخته حل سازند و بعربی صحنا خوانند در شهر لار و نواح آن رواج دارد اشرف گوید ـ پخته بخش چرب زرد مسهل خوار ؛ خوش عیشان ماهیابه لار ؛

مادر بخطا لفظ متعارف ست و شام مشهور و مادر بختن که لفظیست مهمل بمقابل آن کرسی نشین شده ملا طغرا گوید ـ طعنهٔ مشک ختای شده مادر بختن ؛ بسکه پیدا شده مادر بخطا در کشمیر ؛

ماسیتن حرف دوم همزه لفظ عربی ست بمعنی دوصد و نیز نام اصولیست از موسیقی چنانچه از الهامیهٔ ملا طغرا بوضوح می پیوندد ۔

مارگیری بکاف فارسی بیای رسیده محیلی و مزدوری که سند آن در لفظ سر و گذشت

ماهی نخواهی دمش گیر بضم دال مهمله مثلث ست بمعنی اگر کار نه کنی بحیله از سر واکن سلیم گوید مصرع اگر ماهی نخواهی دمش گیر ؛

مار مویز بفتح میم دوم و واو و بیای رسیده نوعی از مار که تن خود را در خاک پنهان کند و سر خود را که مثل مویز باشد نمایان دارد چون بگمان مویز کسی دست بران اندازد بگزد و این از اهل زبان بتحقیق رسیده ۔

ماچین بجیم فارسی بیا رسیده و نون نام ملکی یا شهری چنانکه چین و ماچین گویند و از تاریخ سالکی چنین معلوم می شود که چین و ماچین ست و ما لفظ هندیست بمعنی بزرگ و عظیم و در فارسی بمعنی بوسیده شده چه در فارسی ماچ بوسه را گویند تاثیر گوید ـ ظلم در زلفش از فکر دل نشس بر می آید ؛ اگر در بند چین افتاده الحمد بیا ماچینم

مالیریه بلام و میم بیا رسیده و برای مهمله و های مختفی قبیله از صفاهان شفائی گوید ـ مالیریه معرفیه هم ؛ هر دو در کودکی بهم بسازند ؛

مبارکباد کردن تهنیت دادن و مبارکباد گفتن یحیی کاشی گوید ـ یاد ایامی که پیش از وعدهٔ وصل از دو جا ؛ از گرفتن مبارکبادی کردی مرا ؛ و لفظ میکردی مراد از این غزل ست ۔

مبرقع بالضم و فتح بای موحده و سکون رای

مہملہ و فتح قاف و مین مہملہ لفظ عربیست و نام نغمہ است از موسیقی طغرا گوید ؎ طرب کردہ چون ساز نوروز خویش ؛ مبرقع بتی زین مکان خواندہ پیش ؛

متاع دروغ بروار و آب بروار متاعی کہ گنجایش گفتن قیمت دروغ داشتہ باشد و در ہندوستان گنجایش گویند و این از اہل زبان بتحقیق رسیدہ۔

مثال معروف و نیز فرمان و پروانہ وحید گوید ؎ پوشیدہ ایم سینہ اش از روی پیرہن ؛ از صدر در لباس مثالی گرفتہ ایم ؛

مجلس نویسی شغلیکہ بموجب حکم پادشاہی حالات و روداد مجلس پادشاہی می نوشتہ باشد و آنرا در ہندوستان حضور نویسی گویند چنانچہ نصیر آبادی در احوال نواب حیدر زمانی نوشتہ کہ بمجلس نویسی سرفراز شد۔

مجدی بفتح و سکون جیم تازی نوعی از جزیرہ تاثیر در تعریف جزیرہ گوید ؎ ہر جا رطب بیت مجدی ؛ مینا گوی شہید مجدی ؛

محمل بحای مہملہ معروف بمعنے ظرف سلیم گوید ؎ بود از شوق خرابات و حرم ہر یکم ؛ لیلی عشوہ طرازی کہ در محمل دارد ؛

محو چیز زائل و معدوم و فارسیان بمعنے والہ و شیدا و عاشق آرند طالب آملی گوید ؎ بنقش کلک تو محو ند قدسیان طالب ؛ چکیدہ گہرست این نہ زادۂ رقم است ؛

محرم غار بغین معجمہ کنایہ از غایت راز دارو محرم مرادف یار غار قدسی گوید ؎ پیوستہ زنگ جیب برآمد سر خویش ؛ شمشیر ترا تیغ اجل محرم غارست ؛ بفقیر آرزو گوید کہ این لفظ در ہمین شعر دیدہ شدہ و جای دیگر بنظر نیامدہ بخلاف یار غار کہ ہمہ جا مستعمل ست و غالباً برای ضرورت وزن این قسم آوردہ لیکن چون استاد ست کلامش سند باشد۔

مخدوم کرہ بضم کاف تازی و رای مشدد بمعنی مخدوم زادہ و این لفظیست کہ در تعظیمی از راہ سخریہ و استہزا باشد استعمال کنند چہ مراد از کرہ دریجا بچہ خرست و ازین جہت نہایت مذمت و تحقیر حاصل میشود اشرف در مذمت اسپ سے گوید ؎ زدم بر خود زند ہر گام ذرہ ؛ خر تصویر یا مخدوم کرہ ؛ و قاضی نور اللہ شوستری در کتاب مجالس المومنین در حق مخدوم الملک کہ از عمدہای عہد اکبری بود از روی تعصب مذہب گفتہ آن مخدوم کرہ مردان حمار۔

مداخلہا جمع مداخل ہر چند این لفظ خود جمع است فارسیان جمع آن آوردہ اند و معنے آنچہ از زباندانی معلوم شدہ آنست کہ جای باشد لوٹہ دار کہ بدست و پا بند ند تاثیر گوید ؎ عجب ما ہے بہ محبوبی سر آمد ؛ مداخلہای خوبی را در آمد ؛ لیکن درین بیت معنی مذکور درست نمیشود و از بعضے مردم مداخل بمعنے اماکن و ایوانہا و خانہا شنیدہ درینصورت اگر بمعنے اول باشد مناسبتی پیدا خواہد کرد واللہ اعلم۔

مدد کردن طبیعت اجابت نمودن طبیعت بدفع خلط اشرف گوید ؎ بہر جواب نکتۂ طبع سقیم تو ؛ درماندہ ایم بلکہ طبیعت مدد کند ؛ و لفظ بلکہ دریجا بمعنے شاید است چنانکہ گذشت۔

مدنگہ مخفف مدنگاہ میر نجات گوید ؎ خلق مشغول دعاگوئی مدنگہ است ہمہ ؛ پیرایہ خطابیست۔

مدار داشتن بر پای بودن جنبی و چیزی در خدمت و این از اہل زبان بتحقیق رسیدہ۔

مدار کردن بفتح سون و گذران نمودن متعدی بچیزی و مدار گذاشتن بچیزی اول و دوم لازم وحید گوید ؎ بپارۂ دل خود کردہ ام مدار چو شمع ؛ ز قید آب و تمنای نان بر آمدہ ام ؛ و مدار گذاشتن بفلان چیزی و از فلان چیز ہر دو صحیح است اول مشہور و دوم اثر گوید ؎ بیاد آن دہان گردیدم از ہر لذتی فارغ ؛ گذشت از ہیچ مانند فلک دائم مدار من ؛

مدوار بفتح و سکون دال و واو بالف کشیدہ و رای مہملہ نام چشمۃ البیت در شہر دستاآن در لفظ مہر بیاید انشاء اللہ تعالیٰ۔

مذاق زدن بذال معجمہ سمان گرم

گشتن کہ گذشت و آن عبارتست از ظاہر نمودن بی اختیاری شوق بوس و کنار و جز آن در محل رغبت و شہوت دست دہد وحید گوید خوش باد آن دمی کہ وحید از کمال شوق ؛ دامن زدی بر آتش حسنش ز ہر مذاق ؛

مذکور لفظ عربی ست بمعنی معروف و فارسیان بمعنی ذکر برآرند اشرف گوید سہ بپرواز حسرت برد رنگ کبک ؛ بہر جا کہ مذکور رفتار تست

مرصع خوانی حرف را ساختن گفتن در اصل بمعنے عبارات و استعارات و اشعار رنگین ست کہ قصہ خوان پیش از شروع خواندن سیلم گوید سہ جام جمشید نبود ست ہ از ساغرما ؛ اینچہ گویند درین قصہ مرصع خوانیست ونیز قاسمی گوید سہ قصۂ قبضۂ شمشیر تو دارم بمیان گوش کن گوش کہ رفتم بمرصع خوانی ؛

مردہ او بر زندہ تو بار است مثلی ست بمعنے فلانے در ہنگام بے استطاعتی و بے قوتی نیز بر تو غالب ست و تو با وجود اسباب قدرت حریف او نمیتوانی شد نقل ست کہ فاضل خراسانی ہمراہ اخوند ملا حسین خوند بساری میرفت در اثنای راہ اتفاقاً شخصے خری راکشتہ دیر خری بار کردہ می آورد خراسانی بملا از روے تمسخر اشارت کرد کہ ببین ملا فی الفور این مصرع خواند **مصرع** ہنوز مردۂ من زندہ ترا بار ست ؛ و این بنا بر آنست کہ خرس خوند سار و خر خراسان در ولا شہرت دارد۔

مردم داری ظاہر داری یا پاس خاطر مردم نگہداشتن یکی از شعرا گفتہ **مصرع** بسان چشم مردم داری از ما نمی آید ؛

مردہ شو بردہ لفظیست کہ در وقت ناخوش شدن از چیزی گویند شفائی گوید سہ طرفہ ریش ست کہ ہر شب گری می روید ؛ مردہ شو دبردہ مگر ریشہ اودر کون ست ؛

مردہ شوشستہ ہمان مردہ شو بردہ لیکن اول کم آمدہ شفائی گوید سہ روزے کہ روی بگشت پوشی ؛ یک لائی مردہ شوی ششہ و قافیہ این قطعہ بستہ و نستہ است۔

مرس بفتحتین و سین مہملہ رسنی کہ در گلوی سگ وغیرہ آن بندند طغرا گوید سہ مرس خواہش آہو نگہانش کام ست ؛ شیخ اگر بہر سگ نفس مرس میگیرد ؛ و اینکہ ہرزہ مرس میگویند و بمعنی ہرزہ گرد مستعمل ست ظاہراً مجاز ست بدان معنی کہ مرس کردن از ہرزہ دلے فائدہ است صائب گوید **مصرع** این سگ ہرزہ مرس چند دو اندماباہ ؛ و لفظ مرس ظاہراً عربیست

مرغ زرین بال و مرغ زرین ہدون لفظ بال جانوری معروف کہ در ملکہای سردسیر بہم رسد دوم شہرت دارد اول اشرف گوید سہ تا سخن میگویدا و رنگ از رخ من می پرد ؛ کردہ دست آموز خویش مرغ زرین بال را ؛

مرغ قبلہ نما شکلے کہ بصورت مرغی سازند و در حقہ یا خانۂ انگشتری قبلہ نما تعبیہ نمایند تاثیر گوید سہ دلی کہ در نفس سینہ طوف کعبہ کند ؛ چو مرغ قبلہ نما در غم رہائی نیست ؛ ونیز سید حسین خالص گوید سہ چو مرغ قبلہ نما سبکہ بے تو ناشادم ؛ کشودہ ام ہمیشہ از رفتہ از یادم ؛

مرد کار آمدہ بفتح و سکون رائے مہملہ شخصے کاردان کہ کار ہا نیک سرانجام دہد تاثیر گوید سہ بجز فریاد کور آتیشۂ آخر بکار آید ؛ درین ویرانہ دہ یک مرد کار آمد نمی آید ؛

مرگ ماہی بکاف فارسی چیزی کہ آنرا در دریا اندازند و ماہی آنرا خوردہ مست گردد و بر روی آب آید چون آخر سبب ہلاک ماہی شود بدین نام موسوم گشتہ سالجای نقاش گوید سہ وصل و فراق می کشد عاشق خون فشردہ را ؛ بحر وزمین یکی بود ماہی مرگ خوردہ را ؛ ونیز شفائی گوید سہ ماہی مرگ خوردہ بد ذات ؛ کز وجود ش زمانہ دارد عار

مرغ سنروار نوعی از ماکیان کہ زیر حلق او گوشت سرخ باشد و پرہای رنگا رنگ دارد چون بیضہ لوزک اردو نصف لازمی نور قرنکا آید

اشرف گوید سه آن کاکلی که زدی بر فرق چون طاؤس هند ؛ این زبان تحت الحنک بند د چه مرغ سبزوار ؛

مرغ آمین بالف ممدوده و میم بیا رسیده ولون کف الخضیب پیراهن نزد منجمین مقرر ست که هر که وقت طلوع کف الخضیب دعا کند مستجاب گردد و بگذاروی عن بعض الثقات۔

مرغ مجنون مرغی که بر سر مجنون آشیان کرده بود چنانکه در تصویر مجنون نقش آن دیده میشود سالک قزوینی گوید سه براه دوستی باید چنان ثابت قدم بودن ؛ که شود مرغ مجنون از سر دیوانه برخیزد ؛

مرغ انداز بضم فرو بردن طعام بحلق که بعربی بلع خوانند یحیی کاشی گوید سه مرغ مابادو بنجه چون تهباز ؛ داشت چند انکه لکه مرغ انداز ؛

مرغ دوست زینت سخنگو که لفظ یا دوست میگوید سید میر تقی شرتقی سبزواری میگوید سه زبان تا در دهن دارم حدیث دوست میگویم ؛ چو مرغ دوست تا دم میزنم یا دوست می گویم ؛

مرده ریگ بضم و سکون رای و دال بے نقطه و ای مختفی و رای مہملہ و یای مجہول و کاف فارسی بمعنی ناچیز و مردم فرومایه سلیم در ہجو گوید[1] سرخوشان میکنند سودا ہیچ چند ہمچون ساکنان بادیه ؛ و در کتب قدیمه بمعنے میراث مرده نوشته اند ؛

مرکب معروف و نیز سیاہی که بدان نویسند و نیز نوعی از ثمر که ترنج را با نارنج پیوند کنند از عالم سنگتره ہندوستان میرزا صائب گوید سه حدیث زردی رنگم بواسطه از گذرد ؛ نهال خامه یک تا چو قلم مرکب بار ؛

مردم روشندلان معروف و این ترکیب اندک غرابت دارد چه صفت جمع مفرد واقع شود مثل اسپان تیز رفتار صائب گوید سه جواب مردم روشندلان و خوش خوئی ؛ بجام شیشه و سنگ سفال گرم کنند ؛ و اغلب که این تحریف کاتب بود و صحیح مردم روشن گہر و الله اعلم۔

مرگی بکاف فارسی بیا رسیده بمعنے وبا یا طاعون و صاحب بهار عجم رشید بمعنی مرگ و مزید علیه آن گفته و آن خطاست عجب ازو که در هندوستان هم بدین معنی مستعمل ست صائب گوید سه سفر کردن از آن کشور از گران جانی ست ؛ که مرگی دل و قحط غذای روحانیست ؛

مزه شکستن بفتح و زای معجمه و ای مختفی تبدیل و تغیر لذات اشرف گوید سه چه شکسته بخت و اژدون مزه شراب ما را ؛ با شراب ما فگنده نمک کباب ما را ؛

مزاجدان شناختن مزاج کسے که بکدام چیز خوش بود موافق آن بودن میر جمله شہرستانی گوید سه کناره جوی زمین مشت استخوان شده اند ؛ سگان کوی تو گویا مزاجدان شده اند ؛

مزاج گوئی موافق مزاج کسی حرف گفتن صائب گوید **مصرع** بدار دست ز نبض گوئی ما ؛

مژگان بہم سودن بمعنے مژگان بستن و اراب بیگ جویا گوید سه که نظاره از بس نازکی مژگان بہم سودن ؛ کم از دندان فشردن نیست بر لبہای می گونش ؛

مستی معروف و نیز حالت مقرریست که بعض حیوانات را در وقت ہیجان شہوت می باشد چنانکه فیل مست و کبوتر مست سلیم گوید سه آنکه در پیری می عشرت بساغر میکند ؛ در کنار تا بام مستی چون کبوتر میکند ؛

مست مستان بمعنی بسیار مست وحید گوید سه دل از من می رباید طفل شوخی آفت جانی ؛ ز تیسوایه از خون تو دلہا مست مستانے ؛

مست گذاره و مستی گذار مست طافح و مطلق مدہوش و برین قیاس مستی گذاره دا و را سیاه مست نیز گویند تاثیر گوید سه گفتم بچشم مستش تا بگذرد ز قتلم ؛ ترسم که آن ستمگر مست گذاره باشد پیش ازین معلوم بود که این لفظ مخصوص مست و مستی ست حالا اطلاق

[1] مزه گوئی چند ؛

این بر چیزہای دیگر بنظر آمده وسند آن نوشته خواہد شد انشاء اللہ تعالیٰ۔

مسطر دوختن بمعنے ساختن مسطر تاثیر گوید ؎ صفیر خامۂ ما صوت بلبلان دارد ✿ برشتۂ رگ گل دوختند مسطر ما ✿

مسلسل معروف و نیز آنچه بر دور عماری و جز آن دوزند طغرا گوید ؎ بی علاقه نشنید نغمۂ حبل متین ✿ ہست تا دامن آن برده مسلسل گستر ✿

مشوره با کلاه کردن کنایه از نہایت ہوشیاری و حزم و کنگاش با ہر کس باشد سلیم گوید ؎ بی ترک سر چو عشق میسر نمی شود ✿ کنجی نشین و مشوره با کلاه کن ✿

مشت مال نوعی از ورزش کشتی گیران و آن چنانست که بهم دیگر را بازو مالند و مشت زنند میر نجات گوید ؎ آن قدر سعی که در مالش دلها دارد ✿ مشت مالش اگر ایام دہد جا دارد ✿

مشق کشا کردن بکاف تازی و شین معجمه بالف کشیده و نون بسیار مشق نمودن و در رسانیدن مشق و این ماخوذ ست از مشق کشیدن که بمعنی رسانیدن مشق آمده وحید گوید ؎ ز کار سنگ مگو کوه کن زبان میکرد ✿ بموج مشک سیاه مشق چه کشا می کرد ✿

مشرق جای برآمدن آفتاب و بمجاز جای برآمدن چیزہای دیگر نیز صائب گوید ؎ ز اشک آه ضعیفان خاکسار بترس ✿ که بود مشرق طوفان تنور بیوه زنی ✿ وایضاً گوید ؎ مشرق خمیازه میسازد دہن را حرف بوتح ✿ ہستی بی درد سر خواہی لب پیمانه شو ✿

مشکی بضم قبیله است از ساکنان صفاہان و محلۂ سایان در شہر مذکور شہرت دارد اشرف گوید ؎ ہمه با آبرو بازیست یعنی ✿ نخواہد مشکی سادات حسینی ✿

مشک در شراب کردن بضم کنایه از بیہوش کردن۔

مشاطه بتشدید شین زن شانه کش و در عرف مطلق زنی که آرایش زنان کند و در ہندوستان دلالۂ نکاح را گویند و این گاہی بتخفیف نیز آمده اگرچه کم آمده طغرا گوید ؎ مشاطه زد بگره زار طره ات ناخن ✿ عجب که عقدۂ دل وا شود با آسانی ✿

مصالح معروف و بمعنی ضروریات عمارت نیز مثل چوب و خشت و گل چنانچه در ہندوستان نیز متعارف ست طغرا گوید ؎ دو عیش خانه بیک بنیاد مکیسازند ✿ مصالح قفس با آشیان بردار ✿

مصرعۂ پرکن لفظ زیادتی که برای وزن یا قافیه در شعر آرند و معنے بدون آن تمام شود و باصطلاح اہل معانی آنرا حشو متوسط گویند تاثیر گوید ؎ مزن گل بر سرای شیرین شمائل ✿ که مصرعۂ پرکن آن قامت نخواہد ✿ مولف گوید که لفظ شیرین شمائل درینجا مصرع پرکن ست نه مناسب بگل دارد نه بمصرع

مصرع ریخته مصرع بے تکلف که بی فکر و محنت طبع موزون شده باشد طغرا گوید ؎ داریم چو شانۂ صبر تا روی دہد ✿ چون مصرعۂ زلف مصرع ریخته ✿

معشوقه روز بینوائی چیزیکه در پریشانی و بیکاری برای شغل طبیعت بکار آید سلیم گوید ؎ مفلس چو شدیم رو باد آوردیم ✿ معشوقۂ روز بینوائی ست خدا ✿

معلق کشیدن نوعی از ورزش کشتی گیران میر نجات گوید ؎ ہمچو گل ساغر صہبای مروق بکشند ✿ تا به پشت ہمه چون بید معلق بکشند ✿

معلق زدن وا شگون گشتن کبوتر در ہوا که در ہندوستان بازی گویند و این از محاوره بثبوت رسید معلق آمدن نیز بمعنی آمده سالک یزدی گوید ؎ نامه ہر گاه نویسیم بآن ترک چگل ✿ بازوشان چو کبوتر معلق آیند ✿

معرفه بضم میم و تشدید را آنجا قبیله از ساکنان صفاہان و این منسوب ست بعرف و آن شخصی باشد که چون کسی پیش سلاطین و امرا رود و مجہول الحال باشد بیان اوصاف و نسب او کنند تا در

خور آن مور و عنایات شود و سند این در لفظ مالیدہ گذشت۔

معجون کش چیزی کہ بدان معجون از معجون دان کشند و بر آرند تاثیر گوید ؎ ہمچو معجون کش سر دریا بہر حقہ بازہ می زند سکہ ما کزوی بہ بی خند آن شش تیجی نا نمد کہ این بیت سکہ زنند کنایہ از سعی کردن ظاہر شود لیکن سابق بمعنی برابر کردن نوشتہ شدہ ظاہرا ہر دو آمدہ باشد۔

معرکہ گیر مثل میمون باز و بزباز و غیرہا کہ در بازار معرکہا گرم کنند۔

معلم در اصل بمعنی مطلق تعلیم دہندہ است لیکن بمعنی کسے کہ کار و بار کشتی از عالم روان شدن و غیرہا بدو متعلق باشد می آید و ناخدا کسی کہ مالک کشتی باشد یا نائب او و ناخدا در اصل ناؤ خدا او چنانچہ در لغات قدیمہ نوشتہ اند ہر چند ہر دو معنی ہم مجاز آمدہ اند سلیم گوید ؎ می دود گرجانب گرداب دائم ہمچو موج ؛ از معلم کشتی ما دارد این تعلیم را ؛ یکی از شعرا گفتہ ؎ ناخدا نیشین کہ حق بر مرکز خود جا گرفت ؛ سرگشتگان عشق در گرداب ماندند ؛

مغز خر خوردہ است یعنی بی عقل است و این از اہل زبان بتحقیق پیوستہ

مقتول بفا تازی مطلقا خواہ از زرد نقرہ باشد و خواہ غیر آن وحید در تعریف نشانگر گوید ؎ شدم زرد و لاغر زبس در نظر غلط می کنندم بمقتول زر۔

مفت زدن سود کردن و نفع یافتن بی محنت فیاض گوید ؎ عشق غارت کرد بر جا دین و ایمانی کہ دید ؛ زاہد بیچارہ مفتی زد کہ ایمانی نداشت ؛

مقتول کش کسے کہ تار طلا و نقرہ و جز آن کشد و در ہندوستان تار کش گویند وحید در تعریف او گوید ؎ از مقتول کش روز من شد سیاہ ؛ شدم ہمچو مقتول زرد م آہ ؛ بہاری بود روی گل رنگ او ؛ کہ آہن کند چون نے از وی غمو

مقراضک بکسر و سکون قاف فی است از کشتی میر نجات گوید ؎ لطف کردی کہ چو حلوا است مراد پچنگ ؛ گرد خلق تو و طور تو شوم مقراضک ؛ و آن چنانکہ نست ہر دو پا را ہمچو مقراض در گردن حریف انداختہ زور کنند۔

مقراض شتر گردن بضم شین معجمہ و فوقانی و رای مہملہ نوعی مقراض کہ کج باشد طغرا گوید ؎ سر خمیازہ خلقم تواضع با زمین دارد ؛ چو مقراض شتر گردن چہار کا غذین دارد ؛

مکری بر آب زدن بفتح و سکون کاف تازی فریب دادن مرادف آب راندن چنانکہ گذشت تاثیر گوید ؎ این گریہ ہای اہل ہوس شور عشق نیست مکری پی فریب تو بر آب می زنند ؛

مگس ران ایچہ بدان مگس رانند و بہندی چوری گویند وحید گوید ؎ تا لب شہد دل ما مہر بتان نشنیدہ آمد و رفت نفسہا است مگس رانی چند ؛

مگس پراندن بی رونقی و کساد بازار ظہوری گوید ؎ معصیان چون نپرانند مگس با دل تنگ ؛ زہر تو شان تو گر کام شکر ند سہلہ ؛ و در ہندی ترجمہ این عبارت مستعمل است لیکن بدین مثل ترجمہ ہندی نیست چنانچہ حضرت امیر خسرو مکرر جا ہا بستہ از جہت قدرت سخن۔

مگرمچ بفتح اول و کاف فارسی و سکون رای مہملہ و میم مفتوح و جیم تازی جانوری کہ بعربی تمساح گویند و بہندی مگر مچھ و این ظاہرا از توافق لسانین است و گمان دارم کہ مفرس ہندیست اثر گوید ؎ گردن شکستہ کہ بمنت وزیر او دست از پای تا لب جو مگر مچ ہمہ گلوست ؛

مگس ران حنابستہ مگس رانی کہ از موی دم اسپ می سازند و آنرا سرخ نمایند یحیی کاشی گوید در ہجو بروت حنابستہ شخصی ؎ ریختہ از ہر طرف دستہ ؛ ہمچو مگس ران حنابستہ ؛

ملتانی ہر چیز منسوب بہ ملتان کہ شہری است از ہند و در ولایت مطلق ہندو را ملتانی گویند از آن جہت کہ اکثر ہندوان ساکن ایران از ہمین شہر اند و نیز این لفظ ترک است کہ ہندوان بر مسلمانان

اطلاق کنند چه اول قومی که بهندوستان آمده وتاخت وتاراج نموده فوج ترک بود طغرا گوید ـــــ زمل برست ادای چنان برآرد نام ❊ که واژگون صفت افتاده همچو ملتانی ❊ مخفی نماند که واژگون کاری هندو شهرت دارد پس درین صورت مراد از ملتانی همان هندو باشد صاحب عجائب رشیدی گوید که ملتان دراصل مول تهان بوده مول بواو مجهول ست وتهان بمعنی قیمت زیرا که قماشها دران سرزمین بزبان پیشین فروخته میشد مؤلف گوید این خرافات محض ست بلکه معنی مقر اصلی ست چه مول بمعنی اصلی ست وتهان بمعنی جاے ❊

منوهر بفتح دو نون وواو مجهول لفظ هندی ست بمعنی خوب ونیکو وبهمین جهت نام هندوان باشد ونام نقاشی ظاهر از هند باشد تاثیر در صفت نقاش گوید ـــــ بصنعت گرچه آدمی بود قادر ❊ یقین نام منوهر بود باهر ❊ لیکن در هندوستان بدین نام نقاشی شهرت ندارد ❊

منقاش بکسر اول وسکون نون وقاف بالف کشیده وشین معجمه موی چینه که موبدان چینند وسند آن در لفظ موی دماغ بیاید

من را بمعنی مرا ودراصل مرا من را بوده لیکن لفظ من را بدین حالت اضافت در شعر قدما دیده نشد الا ز متاخرین صفی قلی خان ولد ذوالفقار خان حاکم قندهار که نقیر آبادی در تذکره خود احوالش نوشته گوید ـــــ درحقیقت دشمن را چونگ آن همیشه زردی روی مرا از دوست می دارد نهان ❊

مو در میان نگنجیدن کنایه از کمال یکتائی واتحاد که در اخلاص باشد سلیم گوید ـــــ چو مو ضعیف شدم در هوای صحبت تو ❊ ولے بغیر تو موی هم نمی گنجد ❊ واین در رقعیات نیز شائع بود ❊

موشک واکردن دادن موشک که نوعیست از آتشبازی هندی چهچهوندر گویند طغرا گوید ـــــ چو موشک افکند آهم زآتشبازی شوقت ❊ بدود ور دست مژگان هر طرف تهتائی اشکم ❊

موزون کفه وموزون ترازو دانست که چون ترازو برابر عدل بود که تفاوت یکمو برنتابد پس اگر یک پله اندک هم راجح نشود گویند ترازو مو میزند وحید گوید ـــــ بیشتر از دسته الماس بر دل میخورد ❊ وا کفه میزان بروز حشر اگر وا میزند ❊ ایضا در تعریف زرگر گوید ـــــ نگوئی که چشمش خطاے کند ❊ ترازوش مدل ست موی زند ❊ ونیز سالک قزوینی گوید ـــــ چون حقیقت سنج شد میزان دل موی زند ❊ کاف کفر با الصاد صدق پهلو میزند ❊ ایضا ظهوری گوید ـــــ فقر را در پایه داری باغنا سنجیده ایم ❊ در ترازو میزند مو اندکی بسیار باد ❊

موی کلاه موی که گرداگرد کلاه دوزند از قاقم وسمور وجز آن وحید گوید ـــــ از آن ابری که دارد در راه پنهان زمایارب ❊ چه می آید که از موی کلاه او نمی آید ❊

موی دماغ شخصے که مخل وسبب بیدماغی باشد وموی بینی نیز بدین معنی بنظر آمده اشرف گوید ـــــ گر منافق صفتے موی دماغت گردد ❊ بهر وصفش دو زبان ست به از صد منقارش ❊

موگرفتن قص شارب واصلاح ریش وغیره کمال خجندی گوید ـــــ شوق لبهت به میکند اش بر دم موکشان ❊ پیری که از مرید همه ساله موگرفت ❊

موی سر فتیله شدن وموی سر نمد شدن اول چنانست که موئے سر جابجا بسبب بهم پیوستگی صورت رسن بهم رساند واین در محاورات شائع ست ودوم آنکه موهای سر در یکجا بسته متشکل نمد گردد وحید در تعریف نمد مال گوید ـــــ نمدهای اقا آنچنان با اثر ❊ که گردد نمد موے مجنون بسر ❊

مور سواری مورچه کلان که بآنها دراز دارد اشرف گوید ـــــ زبس تنگی دردمور سواری ❊ زمام خویش دارد شرمسارے

موش خرما جانوریست که بهندی گلهری

گویند وانیکه بعضی راسو گفته اند اصلی ندارد
طغرا گوید ۔ موش خرما بدل جمع نسازد در جنگل
کرینند زلسبی ہر طرفش کرده مکین ؛
مہابت لفظ عربیست بمعنی بیم و ترس
و فارسیان بمعنی شکوه آرند طرفه آنکه مغلان
پیلبان را نیز گویند و حال آنکه بدین معنی
فہابت ست بواو و لفظ ہندیست اگرچه
تبدیل با بواو درست ست لیکن استعمال
شرط ست و چون تلاش تازه منظور استاد محمد قلی
سلیم ست درین شعر او گویا اشارت ست
بہمین معنی مہابت ۔ محبت با خلائق جمع
چون گردد بلا باشد ؛ مہابت پیش پیلی را کرنا
زنجیر می آید ؛ بدانکه سه لفظ ہندی شنیده
شد که مغلان متاخر دران تصرف کرده موافق
زبان خویش معنی داره کرده اند یکی مہابت
چنانکه گذشت دوم لفظ راناکه لقب راجهای
ہندوستان ست و آنرا رعنا گویند لیعنی
سوم کشور بکاف تازی و ضم شین معجمه و
واو مجهول و رای مهمله ہندیست بمعنی جوان
امرد و فارسیان کشور بکاف مکسور و سکون
شین معجمه و فتح واو خوانند بمعنی یک حصه
از ہفت حصه عالم۔
مہره زده مہره که آنرا زده از بساط یا تخته
بردارند حسن بیگ رفیع گوید ۔ مانند مہره
زده ام دست روزگار ؛ از عرصه وصال
تو بیرون نشانده است ؛
مہره بطاس انداختن آنست که
سابق بر درگاه سلاطین ایران طاس مفت
جوشی میگذاشتند و در وقت انقضای
ساعت مہره که بران تعبیه بودی افتادی
آوازی ازان بر می آید چنانکه از کتب
تواریخ به تحقیق می پیوند و در عرف حال بمعنی
زدن گوز آمده اثر گوید ۔ سوخت نفس
آر عالمی از بازیت ای آسمان ؛ از مه
و خورشید تاکی مہره اندازی بطاس ؛
مہتابی مخفف ماہتابی بمعنی آتشبازی
و سند آن در موشک اکردن گذشت و نیز
عمارت مذکور چنانکه گذشت ؛
مہره گیس بند بضم اول و کسر کاف فارسی
و یای مجهول و سین مهمله مہره باشد که گیسوی
اطفال بندند برای دفع چشم زخم و گیس مخفف
گیسوست و حید در تعریف خرده فروش
گوید ۔ بدکان او مہره گیس بند و غرد
ریخته بهر دفع گزند ؛
مہریز بفتح و سکون ہا و رای مهمله و یای
مجهول و زای معجمه نام جائیست در یزد و جرد
آثر گوید ۔ خوشا حدیقه مہریز نعمت
آباد و حق ؛ کنار چشمه بید دارد سرو آزادش
مہم ساز در اصل بمعنی کارساز ست
و باصطلاح لوطیان ولایت قرمساق
و کون دہنده باشد و سند آن در دلبریه
گذشت و نیز شفائی گوید **مصرع** در مہم
سازی مشهور بنا فرمائی ۔
مہتر ستایش چار وادار و سند آن
در لفظ سگ لوند گذشت و نیز سعید اشرف
گوید ۔ زبانگ مہتر و زفتار پاسبان ؛
اصول خوب نطق افتاد چیبان ؛
لیکن ازین بیت بمعنی پیک و شاطر است
معلوم میشود چه گلبانگ طریقه شاطر انست
چنانکه بر متتبع پوشیده نیست ۔
مہروصل مہریست که بر جای وصلی
طوامیر طویل الذیل کنند برای اعتماد تاثیر
گوید ۔ مانند مہروصل سند بہر اعتبار ؛
ما مہر خامشی بلب خویشتن زدیم ؛
مہر انبار و مہر خرمن چوبی بود
که نقش بران کنند در خرمن و انبار گل زده
بران زنند تا دزدی آن معلوم میشود
طغرا گوید ۔ اگر نفع گلکش بجز دار نیست
نگینش کم از مہر انبار نیست ؛ مفید بلخی گوید
۔ ز دست برد خزان ایمن ست گلشن
حسن ؛ که خال روی تو مہر ست خرمن گل را
مہره سیفر سفید خر مہره که تا قوس ہند
یا نست و در ہند سنکه گویند بکاف
مخلوط التلفظ بہا سالک یزدی گوید ۔
بر پرده دل خود بسکه ناله پیچیدم ؛ تمام
از فلک دلم مہره سیفر شود ؛
مہتاب معروف و این مقلوب ست
که در اصل تاب ماه بود پس اطلاق آن
بماه درست نباشد لیکن آمده چنانچه
در لغات قدیمه نوشته شده و باضافت
آن ہلال و ماه و بدر درست نباشد مگر

آنکه بمعنی مطلق روشنی مجازاً گرفته آید چنانکه
اشرف گوید ؎ فیض پیران همچو جوانان
نبود ❊ مهتاب هلال وبدر یکسان نبود ❊
این قسم در همین بیت دیده شده۔
مهر کردن چیزی بزیر مهر داشتن آنچیز است
اشرف گوید ؎ این زمان کز تف افتادست
هر سو کوه کوه ❊ مهر کرده سنگ و تیغ خویشتن
را کوهسار ❊
می شیراز شراب منسوب به شیراز و آن
شهرت داد و بتجربه و تحقیق پیوست آنست که
شراب به شیراز ندارد بلکه شیشه خوب در آنجا
بهم رسد و بدان سبب می شیراز شهرت گرفته
پس از غلطهای مشهور باشد و از عجائب
ست که ملا طغرا در بعضے از رسالهای خود
آورده که شراب گوالیار و کباب قندهار چه
کباب قندهاری شهرت دارد خصوصاً در
کابل و نواح آن لیکن وجه تخصیص شراب
بگوالیار که شهر لیست معروف از هند مطلقاً
نیست راقم زبان آنجا در تمام هندوستان
شهرت دارد۔
میخدوز بیای مجهول وخای معجمه بمعنی
کسیکه خوب مضبوط و محکم بسته باشد
صیدی گوید ؎ گفتم رقیب از سر کویت
نمیرود ❊ گفتا کجا رود که دلش میخدوز ماست
میرده سردار ده کس از پیاده و ترکان
حال و مجاشی گویند نظیری گوید ؎ صدرنشین
خواجه هست شرع درین بارگاه ❊ عقل که
میرده است بندهٔ فرمان او ❊
میرزا این لفظ بیای معروف بیشتر
در القاب پادشاهان و شاهزادها داخل
شود حالا به سردار و سردارزاده اطلاق
کنند و در ایران بر سادات اطلاق آن
نیز آمده بخلاف آقا که لفظ ترکی است
و اطلاق آن بر سلاطین امرا در عرف
خاص نیست چنانکه لفظ خواجه که بر سلاطین
و امرا اطلاق آن نیست هرچند آقا هم
بمعنی خداوندست چنانکه آقا و نوکر گویند
غالباً میر در اصل امیر بوده که الف آن
حذف شده از عالم لوهب بوجهل پس
معنی ترکیبی آن امیرزاده بود درین تقدیر
میرزا بحذف تحتانی چنانکه اکثر گویند درست
نباشد لیکن در کلام استادان واقع
ست عبدالرزاق فیاض گوید ؎ بدین
وسیله که میرزا سعید ما تنهاست ❊ چه خوب
کرد که فیاض رفت از دل ما ❊ و نزدیکی
از شعرا گوید ؎ قطعه مرزا همه وقت
جامه زرتاری نیست ❊ پیوسته سپهر بر سر
یاری نیست ❊ چشمے داری بصیرتے پیدا
کن ❊ اسم عربیت کاو عصاری نیست ❊
و در عرف حال بر نویسندگان دفتر پادشاهی
ایران اطلاق نیز کرده شود و بدر با زنادر
شاهی میرزای دفتر عبارت از نویسنده
است از دفترخانهٔ پادشاهی۔
میرزائی کشیدن برداشتن شان
کسے نمودن۔
میخ چشم کسے بودن رنج و تصدیعه
دادن و این هر دو از بعضے مردی ست
میان دادن کنایه از اجازت
دادن فغانی گوید ؎ تو میان دہے
وگرنه بخیال در نگنجد ❊ که چنان کمر دانے
من لب ادب کشایم ❊ کذا فی الاعجاز مؤلف
گوید درین بیت بمعنی قوت و امداد مناسب
ست چرا که درین صورت لفظ نشست
میکند والافلا۔
میدان کشیدن خود را جمع
کرده پس رفتن برای جستن و این معنے
در گوسفندان سرزن بسیار ظاهرست
سلیم گوید ؎ یاد قزوین در دلم بگذشت
واز هندوستان ❊ شیشه ام میدان
کشید و جست تا میدان سنگ ❊
میدان سنگ نام جائیست در
قزوین و سند آن در میدان کشیدن
گذشت
میل فرنگ مناری که بر سر هر
فرسنگ سازند سلیم گوید ؎ در بیابان شوق
چون مجنون ❊ گردباد ست میل فرسنگم ❊
میل گنبد بضم کاف فارسی چیزے
باشد که بر سر گنبد اکابر و سلاطین نصب
کنند و آن اکثر ملمع طلا باشد سالک
قزوینی در مدح روضهٔ منوره امام
رضا علیه التحیات گوید ؎ دیده شد

لبریز بینش روشنائی بچرخ داد تا میل گنبدت افتاد چشم آسمان ۔

میل طلا طلائی کہ حلقہ کردہ در دست کنند برای زینت چنانکہ اطفال را معہود ست اشرف گوید ؎ در دست یار میل طلا خط کوفی ست ؛ نقش و نگار و رنگ حنا کوفی ست ؛

مینا بالفتح و سکون تحتانی و نون بالف کشیدہ جانوری کہ شارک نیز گویند و این لفظ ہندی ست و در اشعار فارسی نیز آمدہ و می توان گفت کہ از توافق لسانین است اگرچہ جانور مذکور در ولایت نیز پیدا می شدہ باشد طغرا گوید ؎ موسم آن باشد کہ مینا راگ ہندی سر کنند ؛ شاخ و برگ نغمہ را از آب تیغم تر کنند ؛ لیکن کہ شعر طغرا درین باب سند نیست زیرا چہ او التزام کردہ کہ الفاظ ہندیہ عمداً در شعر خود می آرد خصوصاً در ین غزل کہ بیت مذکور مطلع آنست و نیز شاید گیلانی کہ بہند نیامدہ و احوال او در تذکرۂ نصیر آبادی مسطور ست گوید ؎ شعلہ در سایۂ زلفت گل شبو گردد ؛ لیطمی پیش تو مینائی سخن گو گردد ۔

میل سرخ معروف و سرخ بمعنی احمر نام کوبی ست در لغت یزدجرد و محسن تاثیر گوید ؎ از چرخ کشید چشم اکلیل ؛ سر سبزی میل سرخ او میل ؛

میان گیری توسط میانجی گری ظہوری گوید ؎ بر دی ہم افتادہ سودا آورد ؛ میان گیری کردہ سودا آورد ؛ و در راعجاز رشیدی بمعنے گوشہ گیری کاتبی گوید ؎ میان بر گیست حلیم مکن پیش ؛ میان گیری عجیب نبود ز در در پیش ؛ مؤلف گوید باین معنی توسط وضع مناسب ست و افراط باشد نہ تفریط لہذا این معنی را میانہ روی نیز گویند ۔

میمونہ لفظ عربی ست و در فارسی نام فنی ست از فنون کشتی چنانکہ از گل کشتی میر نجات بوضوح میرسد ؛

میان دار میان جی و بد بخت زنان دلالہ را کہ مستورات را بہ فسق و فجور ترغیب کنند آمدہ شفائی گوید ؎ پنہان چو مہر گر کہن سال مادرت ؛ پوشیدہ کفش گشت میان دار خواہرات ؛

بابُ النون

ناخنک زدن چیزی را ہر دو ناخن گرفتن و زور کردن شفائی گوید ؎ پتنگ شکرت از بسکہ ناخنک زدہ است ؛ نمانند است در انگشت نیشکر ناخن ؛

ناخن زدن دو کس را بجنگ انداختن

ناخن بدل زدن بمعنی اثر در دل کردن و این ہر دو از زباندانان ماخوذ

ناخن بند کردن علاقہ بہم رسانیدن و جای ناخن یافتن طاہر غنی گوید ؎ زدستم دور از ان افگندہ ناخن ؛ کہ در جائے نسازم بند ناخن ؛

ناخن دیدہ ہمان ناخنہ کہ از امراض چشم ست عبد الحسین کاشانی عارف گوید ؎ شمع محفل گشتم آندم کہ دل روشن را ؛ ماہ نو ناخن دیدہ نشود روزن را ؛

ناخوان خطے کہ خوب خواندہ نشود مقابل خوانان و اغلط قزوینی گوید ؎ خط شرع گردید ناخوان از ان ؛ کہ گنجیدہ غیر حرمو در میان ؛

نالہ دادن بمعنی نالہ کردن وحید گوید ؎ شاخ گل بر باد لعلش جام می بر سید شد ؛ شاخ آہو از زبانم نالہ نے میدہد مخفی نماند کہ لفظ دادن بمعنی کردن در مواقع مقصودہ آمدہ مثل نالہ دادن و آواز کردن و گر زدادن کہ در کلام فوقی پیش از دست دگر گویند کہ بمعنے زدن ست کریم این نیز راجع ست بہمین معنی و الفاف

دادن ازین عالمست۔

ناقوس زدن نواختن ناقوس شافی گوید؎ دل در طپش عشق مگر از طپش دل آموختہ این مبغچہ ناقوس زدن را ؛

نارین قلعہ برای مہملہ بیار سیدہ ولون نام قلعہ ایست از اران تاثیر گوید؎ از الم حصن حصینم گردش پیمانہ است ؛ دانۂ نارم کہ نارین قلعہ ام میخانہ است ؛

نان لاکو بلام بالف کشیدہ وکاف تازی بواو رسیدہ نانیست کہ در گیلان می پزند و در انجا رواج دارد سلیم گوید؎ نعمت ہند فراوان بود اما نبود ؛ یا د گیلان ز دل و حسرت نان لاکو ؛

ناخن گذاشتن کنایہ از نہایت بیم و عجز میرزا صائب گوید؎ من کیم صائب کہ دست از آستین بیرون کنم ؛ در بیابانی کہ ناخن میگذارد شیرہا ؛

نادر برابر آنچہ لایق و شایان کسے باشد خواہ آدمی خواہ چیز دیگر بمعنی لغو سران اشرف گوید؎ نشان پلۂ میزان نگر از یکبن ؛ بلند ساختہ نادر برابر خود را ؛

نام حلقہ کردن و بنام حلقہ کشیدن قلم زدن بنام کسی اول از زبان داناں بتحقیق پیوستہ و سند دوم در اصلی خطای گذشت؎ قمری ز طوق حلقہ کند نام سرو را ؛ در گلشنے کہ قامت او جلوہ گر شود و ایضاً سالک قزوینی گوید؎ ہر جا کہ ہست نام ہنر حلقہ کردنی است ؛ شاید ز سہو عیب آید کتاب ما ؛ و بمعنی محو کردن ورد شودن۔

نارس میوۂ نارسیدہ و بہ ناپختہ و بمعنی شراب خام کہ خوب قابل خوردن نباشد و درین دو معنی مستعمل شود و بعضے اطلاق آن بر گلنار نیز کردہ اند اشرف گوید؎ نرگس اکثر از چمن نارس بہ نرگس دان رود ؛ در غریبی بیشتر طبع سخندان خودرو است ؛

نام کردن معروف و بمعنی نام بر آوردن باقر کاشی گوید؎ من جوہری سفلہ خریدار و وقت تنگ ؛ باقر در یں دیار بگو نام چون کنم ؛ بدانکہ چنانکہ نام کردن بمعنی مقرر کردن نام ست نامش نہادن ہم آمدہ طغرا گوید؎ فلک ستارۂ دلدار کرد نامش را ؛ بچشم اختر بازوچہ روزگار نگفت و بگمان مؤلف این ترکیب ست نامانوس و بہتر چنین است **مصرع** فلک ستارۂ دنبالہ دار نامش کرد ؛ فافہم ؛

نام دادن نیز بمعنی معنی ظہوری گوید **مصرع** رخش تو کہ برق وباد نامش دادند

نان بجون تر شدن و بجون افتادن بقدر لیعہ ودر نیچ بسیار کشیدن کنایہ از تمتع یافتن از نوشتہ اندصائب گوید؎ از صفای دل نباشد حاصلے درویش را ؛ نان بجون تر میشود صبح صفا کیش را ؛ ایضاً ؎ ہر کہ دارد جوہری نانش بجون افتادن است ؛ روزی شمشیر آب ناشتائی بیش نیست ؛

ناف آسمان کنایہ از وسط السما و صاحب اعجاز رشیدی بمعنی قطب نوشتہ و این خطائے فاحش ست چراکہ قطب در وسط فلک نیست در پہلوی آن ست و نیز خورشید بہ قطب نمیرود عرفی گوید؎ سپہر گفت بہل مدح روزگار بگو ؛ کہ آفتاب سوی ناف آسمان آمد ؛ و نظیر این ناف زمین ست یعنی وسط کرۂ ارض

نانش پختہ است یعنی صاحب اسباب و معاش ست محسن تاثیر گوید؎ لبسکہ صاحب دوم لتان را نام میا شد ز جمع ؛ آنکہ در کار جہان خام ست نانش پختہ است

نام گرفتن بمعنے نامدار شدن اشرف گوید؎ در جہان با جملہ بگمنامی گرفتن نام نیک ؛ پیش من مشکل تر از حل معما کردنست

نان زنجبیلے نوعی از نان کہ از زنجبیل در خمیر آن داخل شود وحید گوید؎ عجب نیست گر نان آن ناہرہ ؛ شود زنجبیلے ز تندی خو ؛

ناخوش ضد خوش اکثر اطلاق آن بر اشخاص باشد چنانچہ گویند فلان از ان چیز ناخوش ست و گاہی بر اشیا و احوال نیز وحید گوید؎ صحبت غیر ست از عاشق نشان رنجش ست ؛ تا ترا ناخوش نباشد

خانهٔ صحرا خوش ست ؛ و در صورتیکه
اطلاق آن بر اشیا و احوال باشد اکثر
لفظ را می آید همراه آن می باشد گاهی نباشد
چنانکه در همین بیت گذشت۔

نادرست بضم دال مقابل درست
معروف و نیز لوطی و کون ده اشرف گوید
سه آمد رقیب با تن بر زخم و سینه چاک ؛
سیری کنید این همه جا نادرست را ؛

نام پهن شدن شهرت گرفتن نام
کهنا اثر گوید سه چنین دارد اگر عزم ترقی
آفتاب من ؛ بزودی نام نیکش پهن در اطراف
خواهد شد ؛

نام برگشتن بیمار تبدیل یافتن نام
از روی فال نیک تا شفا یابد در صورت
اشتداد بیماری و این مرسوم ایرانست اشرف
گوید سه تا چشم خوش تو ناتوان گردیده
است ؛ مژگان تو برگشته چو نام بیمار ؛

نان جوان و نان خورش
نیز کنایه ... گوید سه معمار چرخ گل ...
خورده است ؛ نان جوان نان خورش پیر خود ...

نان بر شیشه مالیدن کنایه از غایت
حرص و حرفه کاری حاصل کردن اشرف
گوید سه بی باده بنیو و فتادیم بگلو ؛
پیمانهٔ ما از ان همیشه نان بر شیشه ؛

نان گربه بتیر زدن کنایه از
کمال افلاس فقیر آرزو گوید سه درین
زمانه که بجز آیت نشان افلاس ست ؛ سپاهی
ست زند بر کمان گربه تیر ؛

نان میگوید و جان میدهد
کنایه از آنکه بسیار مفلس ست۔

نان بروغن افتادن خاطر خواه
منتفع شدن و نقش خوب نشستن و این
بر ساز زباندان بتحقیق پیوسته۔

ناگزیر معروف مخفی نماند چنانکه گویند که
فلان شخص را از ان چیز ناگزیر ست اول
اکثر ست دوم طغرا گوید سه ناگزیر ست
از سپهر نیلگون صباغ ارض ؛ رنگ زنگار
نساز دست نگشاید بکار ؛

ناوکفل بواو فاصله که در گوشهٔ دو کفل
اسب باشد بسبب فربهی بهندی پرنالی
گویند محسن کاشی گوید سه زین زیر از
گرمی او گشت جل ؛ چون عرقش ریخت
ز ناوکفل ؛

ناف افتادن از جای رفتن و
عضلات ناف بعارضه حرکت یا زور شاعر
گوید **مصرع** ناف زمین از شکم افتاده
بود ؛ این عبارت در کلام قدسیان واقع ست

نجاق بجیم و قاف نام سلاحی ست چنانکه
از منشآت ملا طغرا بوضوح می پیوندد و ظاهرا
لفظ نجاق مخفف انیست و کلمهٔ ترکی است

نخ تاک نخهای سبز رشتهای که بعنوان
رشته از شاخهای نورستهٔ تاک روید نورالدین
ظهوری گوید سه جیب از خار یاد و مرا چاک
مانده است ؛ محتاج بخیه ز نخ تاک مانده است

و این نورالدین شاعری ست که شعر او
و خط او در بیاض میرزا مقیم جوهری
که احوالش در تذکرهٔ نصیرآبادی مسطور
ست دیده شده۔

نخود بریز و نخود بریز اول بیای موحده
و رای مهمله و زای معجمه که نخود و پسته و غیره
را بالوده و بریان کرده فروشند بهندی
بهر بهونجه خوانند اول از اهل زبان
بتحقیق پیوسته دوم وحید گوید سه
نخود بریز آن روی همچون بهشت ؛ دل
خسته ام را بآتش برشت ؛

نخل تابوت آرایشی که با تابوت
مردگان باشد و در عاشورا به هندوستان
نیز سازند بعضی از بزرگان برین بیت
فقیر مؤلف اعتراض نمودند سه از پی
تعزیه چون جلوه گر از دور شود ؛ نخل
تابوت شهیدان شجر طور شود ؛ که نخل
و تابوت یکیست گفتم و چه درست لهذا
مولانا نورالدین ظهوری نخل تابوت
بسته در رقعات خود آورده قبول تماشا
درین ایام شعر ملا شانی تکلو بنظر آمد از
راه اسناد می نویسد و هو هذا سه کشتهٔ
عشقم تو آن نیست که در شهر کسی ؛ نخل تابوت
مرا بیند و شیون نکند ؛ بدانکه اطلاق
لفظ نخل اکثر بر درخت خرماست و بعضی
از شعرای متاخرین نخل کدو نیز بسته اند
و بمعنی نخل ماتم نیز تنها آمده سعید اشرف

گوید سه بهنگ جلوهٔ او نخل باغ کے آیند
اگر چه نخل محرم شود سراپا تیغ ؛ اما میتوان
گفت که در بیخا نخل محرم ست ۔
نداون دل عبارتیست بمعنے رخصت
ندادن دل پس مفعول محذوف باشد وحید
گوید سه بگفتمش که دلم باز غصه خون کردی
ندادول که بگویم بدست خون کردی ؛
نرد بازی در راه انداختن در عرض
راه خود را بحرف و حکایت مشغول داشتن
چندانکه معلوم نشود ؛
نرگس شهلا پیش ازین معلوم بود که
نرگس سیاه باشد حالا چنان ظاهر شد که
نرگسے باشد مائل بسیاهی سیفے بخاری گوید
سه گر شوخ مرا نرگس شهلاست گنه نیست ؛
خوبست که همچون گران چشم سیه نیست ؛
نرگسی زدن بمعنے چشمک زدن سلیم گوید
سه سرو چون نرسا به از پے آمده رفتار را
ترا ؛ نرگسے زن شده گل گوشه دستار ترا
ملغرا در ساقی نامه گوید سه از آن سرو بزم
چمن وارده ؛ که نرگس بروز کسی بارده
لیکن ازین بیت بمعنی طنز و طعن و کنایه
معلوم میشود ملغرا گوید سه برای نرگس او
زبرگ سرسبزی ؛ بمود از دهن خرمی زبان
قلعه ؛ میر حکیم شرف الدین حسین شفائی
در مذمت مردم خورد کار که سید نباشد و خود
را بسیادت مشهور سازد گوید سه در بغل
نرگسی زنان شجره ؛ آن نهال سیه دلے

نمرده ؛ میر باقر کاشی گوید سه بهنگام تکلم
نرگس بادی ترا گذرم ؛ که آری بهر برگ
گل زبان از دامنے بیرون ؛ ایضا گویم
ابیات شمعست که سر تا پای زبان
آمده است ؛ از دست و زبان خود بجان
آمده است ؛ چون شاهد شوخ در میان
است ؛ خشک از نرگس زبان آمده
است ؛ ویکی از اهل ایران که بهندستان
آمده و خود را سرگروه این گروه دانسته
ومیدانند بمعنے نوعی بستن دستار گفته
ودرینجا هیچ مناسبت ندارد ۔
نرم شانه ضعیف و کم قوت و کم قدرت
وحید گوید سه از دامن فغان ابسیدن
جدا نشد ؛ باشد زناک پنجه من نرم
شانه تر ؛
نرماندگی چیزیکه بدان قفل بسته شود و
بهندی جهرط گویند اشرف گوید سه هست
اتا اهل هند امید کشایش سازگی ؛ کلید نان
بستن بود چون قفل از نرماندگی ؛
نزاکت کردن اظهار نازک مزاجی
خود کردن ست تقبول کارے بے سماجت و
ابرام و تکیان سلیم گوید سه ضد نزاکت
میکند بر شربت کوثر سلیم ؛ جام مے آیا
بدستش ده همین جهان میخورد ؛ فقیر آرزو
گوید در ترکیب مصرع دوم یک گونه خللے
هست چنانکه بر متامل زباندانان پوشیده
نیست و بر تقدیر تسلیم خالی از غرابت نیست

مخفی نماند که لفظ نزاکت که ماخوذ است
از نازک فعل صناعی عربی بهادانان بفارسی
تیلمان ست چنانکه لفظ فارسی الاصل
ست و در عربی مطلقاً نیامده و این از
عالم ترش ست که صاحب مدار الافاضل
در شعر خود آورده تحریر کرده که در سر هندی
آمده اول ماخوذ از تراشیدن و دوم
از حرا افراده این تصرف اهل عربیه آگر
می بود در زبان آنها نیز می آمد ۔
نسیم باد نرم و نسیم صبا بمعنی مطلق باد
نرم شرقیست وصاحب اعجاز رشیدی
گوید باد خوش بود و فارسیان بمعنے مطلق
باد استعمال کنند و این هر دو غلط ست
چرا که از صراح و قاموس بمعنی اول ظاهر
و فارسیان بمعنی دوم اکثر استعمال کنند
والا بر باد صرصر هم اطلاق آن درست
باشد ۔
نسخه در صراح بمعنے نوشتن کتاب از دیگر
و نیز آن پارهٔ کاغذ که اطباء نوشته بمریضان
دهند بمعنے دوا های که طبیبان برای
مریضی مقرر کرده اند نظیری گوید سه روزی
نکو معالجه عمر کوته است ؛ این نسخه در دیار
مسیحا نوشته ایم ؛
نستعلیق گوی حرف‌های ساخته گفتن
و عبارت را بتکلف ادا نمودن اشرف گوید
سه ز نستعلیق گو یاقوت لب ریحان خطی
داغم ؛ که انگشت شهادت میکشد خط

بر غبار من ٭

نسق بند بفتحتین وضع کنندهٔ دستور و قاعده طغرا گوید علی را دکیل خدا گفته اند ٭ نسق بند ارض و سما گفته اند ٭

نسق شدن بفتح اول و سین مهمله و قاف مقرر شدن شفیعای اثر گوید نسق شد ناکند از بهر تو ٭ بقندیل کواکب روغن از تو ٭

نشیمنه بشین معجمه بوزن نگینه جای نشستن مرادف نشیمن سالک یزدی گوید بری بدام و قفس نیست شاهبازان راه بدست ناوکن ببین نشیمنهٔ ما مدار این قافیه غزل بر لفظ قرینه و خوبینه است

نشستن خانه دو صورت دارد اول آنکه بعد ساختن شدن و تمام گشتن بعضی از خانها یک گونه نشستی کند و در زمین فرو نشیند لهذا گاهی درین اثنا در دیوار و سقف رخنه و چاک پیدا شود و دوم بمعنی افتادن ست اشرف گوید از نشینندگان کشتی حوادث ند باقیست غرور نشست خانه ما ٭

نشستن تیغ بمعنی بریدن و در آمدن در زخم آمده راقم گوید زنهار از ترقی دولت مباش ایمن ٭ برخاستن تیغ برای نشستن ست ٭

نصف دل خوش این عبارت ست که در وقتی گویند که قدری مدعا شود و پاره بماند یحیی کاشی گوید گریزد از نگاه او برفته نصف دل ما خوش ٭ کز او لبس لطف در پهلوی خود جا میدهد ما را ٭

نطعی بفتح و سکون طا و عین مهملتین و یای معروف تنبان چرمی که استادله پهلوانان وقت کشتی گرفتن رخت خود را بمان گزارند و این مخصوص استادان بود و تحقیق آنست که شخصی که سرآمد کشتی گیران و پیر ایشان باشد پوستی یا شلواری که مدتها در روغن کنجد خیسانیده باشد بالای ازار می پوشد چنانچه گویند فلان نطعی پوش ست مراد آن باشد که در کشتی سرآمد ست میر نجات گوید کشتی عشق که فن دفر جش اخلاص ست ٭ نطعیش حق دل عاشق خاص الخاص بست ٭

نطع و طشت رسمی بود مقرر از سلاطین سابق که هرگاه پادشاهی را سر می بریدند طشت زرین می نهادند و نطعی بران فرش کرده سر می بریدند آصف خان جعفر گوید چنین ریزند هر گه خون شاهان ٭ دریغ از نطع و طشت کینه خواهان ٭

نطع جواهری چرمی باشد که جواهر مروارید جوهر در آن انداخته در رشته کشند سالک قزوینی گوید بر نطع جواهر لیست غلطان ٭ گوهر چو بریک در بیابان ٭

نظر کسی در پی کسی بودن نفرین کسی در حق کسی بودن تاثیر گوید سه یا دل ما نگو چیزی ٭ یا رب نظری که در پیش بود ٭

نظر کرده و نظر یافته کسی ممنون و احسان مند کسی و از خاک بر داشته او ٭

نظرگاه گریبان چاک پیراهن بر سینه نزدیک گردن که سینه از ان نمایان اشرف گوید نظرگاه گریبانش نمی گردد مردانه ٭ بلای صید دل از سینهٔ بازی که میدانی ٭

نظری آنچه بدان نظر کنند و منظور نبود و لفظ نظر برای لطلان باشد و این اصطلاح اهل دفتر ست اثر گوید نتوان کرد به پیمانه تهی دریا را ٭ هست میزان ترازوی سر شکم نظری ٭

نظر سیاه کردن طمع کردن در چیزی و ظاهرا در ینجا بمعنی چشم است لهذا نظر کشادن بمعنی چشم کشادن ست زیرا که سیاه کردن نظر که نور با مردمست هیچ ربط ندارد صائب گوید نظر به سرمهٔ مردم سیه مکن صائب ٭ بگریه ها نتوان دیده را جلا کردن ٭

نظر کرده منظور و نظر یافته ملا طغرا گوید که ای آبرو بخش فرقه است نظر کردهٔ بخیهٔ خرقه است ٭

نغل بعین مهمله آلت زور کردن که کشتی گیران بر سر و دوش گردانند و در هندوستان نیز همین لفظ رواج دارد

له کشتی گیران پوشند و بعضی گویند که پوستی باشد که استاد

میرنجات گوید ؎ نعل هر گه کف آن دلبر هوش دارد ؛ ماه نو در هوسش نعل در آتش دارد ؛

نعل و داغ رسمی ست در ولایت که عاشق‌پیشگان و قلندران داغ بر اعضا می سوزند و صورت نعل بناخن تراش بر سینه و بازو کنند ظهوری گوید ؎ بر سینه نعل و داغم پس لاله و گل من ؛ تا کی نگر چراغی در باغ زاغ غم مردم ؛

نعل بریدن نیز آمده صائب گوید ؎ بریده نعل ز عشقی که بر جگر لاله ؛ ز سنبل که سیه کرده چشم تر لاله ؛ و این مطلق ست و صاحب اعجاز رشیدی که قید جگر کرده خطا ست چرا که این در خصوصیت مقام یافته۔

نعل یک کفش و نعلین تثنیه و فارسیان را لحاظ بر معنی اصل کلمه نبایستی نباشد نعلین بمعنی کفش نیز آمده لهذا نعلین های نیز بصیغه جمع آمده سالک یزدی گوید ؎ پا بر حریر خار مغیلان نهاده ایم ؛ نعلین های آبله از پا کشیده ایم ؛

نعل کهنه به حلوا دادن در ولایت مرسوم ست که چون نعل کهنه بیابند برای فروختن برند بازار بها عوض نعل مذکور حلوا دهند شفیعائی اثر گوید ؎ وید تلک تو راه چو نعل کهنه بحلوا ؛ آشتی کند از باز گر اشاره هلالش ؛

نفس بفتح معروف و فارسیان بمعنی آلت تناسل نیز آرند و در هندوستان بهمین شهرت دارد سعیدا اشرف گوید ؎ هر شب از شوق آن بت نمکی ؛ شمع سوزد چو نفس آتشکی ؛

نفس کش بمعنی کشته نفس چنانکه چراغ خاموش و این خصوصیت بنفس ندارد بلکه کش بمعنی کشته بسیار می آید مثل منت کش بمعنی کشته منت سالک قزوینی گوید ؎ جنون ست پریشانی دماغ مرا ؛ بحرف مرد نفس کش بکن چراغ مرا ؛

نفس شوم بمعنی نفس اماره بدبخت و تحریک آن که جز فساد مین نداشته باشد و بدین بود صائب گوید ؎ نیفتد هیچ کافر بر زبان ناصحان یارب ؛ مرا کرد نه غافل رفته رفته این نفس شومان ؛

نقل ماتم نقل شیرینی که در ماتم برای مردم بفرستند در خویش و قبیله و آشنا تقسیم نمایند اثر گوید ؎ زنگ این جا دم زروی نقل ماتم ریختند ؛ خلق را شیرین شد از روز سیاهم کام جان ؛

نقل مکان باصطلاح اهل سفر از جای خود بجای دیگر نقل نمودن ست از جهت مراعات سعد و نحس ایام و هندی بینتره گویند بیای فارسی و یای مجهول و نون غنه و فوقانی موقوف و رای مهمله مفتوح و بعضی از عوام هندوستان تصحیح لفظ که در واقع غلط ست کوشیده پاتراب گویند بمعنی پا به خاک آلودن یا گذاشتن گویند و این محض غلط است۔

نقره خنگ بے اضافت اسپ بود که رنگ آن مانند نقره سفید باشد و لفظ خنگ بخای معجمه در فارسی بمعنی مطلق سفید ست چنانچه خنگ بت و سرخ بت کردو بت سفید و سرخ اند در بامیان و تفصیل آن در لغات قدیمه گذشت سلیم گوید ؎ ز بس اندیشه از آشوب ملک جم نگین دارد ؛ همیشه نقره خنگ خویش را در زیر زین دارد ؛ مؤلف گوید ظاهرا استاد محمد قلی سلیم از جهت رعایت قافیه غزل مصرع دوم را چنین گفته اند اگر این قسم می گفت و قافیه می گردانید بهتر و مناسب تر بود

مصرع سوار نقره خنگ خویش دیده ام

از همین باشد چرا که نگین سوار را نیز گویند و نیز لفظ در زیر زین که مناسب نگین نیست از میان میرود۔

نقار۔ بفتح و تشدید قاف و رای مهمله کسیکه گل برگ و صور بتهای دیگر بر استخوان و دندان فیل سر ماهی کشد و کنده کاری و مس وغیره نماید وحید در تعریف نقار گوید **اشعار** بگویم ز نقار نیکو نقاب که خورد استخوان مرا چون هما ؛ ز نقارش ار گردید در وی نهان ؛ مرا شاخ گل شد از استخوان ؛ دلم گشت روشن از و یکسره ؛ که کرد استخوان مرا پنجره ؛

نقش جهان جاییست در شهر صفاهان و میدان آن شهرت دارد چنانکه از مردم آنجا بتحقیق رسیده۔

نقش کار نداشتن بنون نفی از عهدهٔ کار نه برآمدنست ظهوری گوید ؎ نقش این کار ندارد که سبکروحان نیست ❊ گرازین ما مکسے نقش کف پا برد ❊

نقش زدن بمعنی انداختن کعبتین تا نقش آن ظاهر شود و این حقیقت است و بمجاز بمعنی مطلب رسیدن و دریافتن دولت خالص گوید ؎ هرکسی دررو ز قتلم بوسه زد بردست تو ❊ از سرعالمش گذشتم نقش یاران زدند ❊ واغلب که درینجا بمعنے باعتبار بهم رسانیدنست واللّٰه اعلم۔

نقصانی بزیادت تحتانی بمعنی نقصان عرفی گوید ؎ بعهد جلوهٔ حسن کلام من اندوخت ❊ شاهد نظم کمال نقصانی ❊ و تفصیل آن در رسالهٔ سراج منیر وغیره نوشته ام ❊

نقرهٔ خام بمعنے نقرهٔ خالص بتحقیق آنست که خام بمعنے خالص بسیار آمده چنانکه عنبر خام و می خام و خون خام تاثیر گوید ؎ خامست نقره یا بدن نازنین او ❊ در قالب عقیق کند جان سرین او ❊

نقره بهمزه ملینه ست نوعی ست از خربزه و در لفظ گاهی محتفی در آخر باشد یا نی نوشته بلکه بهمزه ملینه آرند و صورت اصلی دارند مثل رنگ بسته تاثیر در تعریف خربزه گوید ؎ رنگ رخ شکسته شانی ❊ از حسرت نقره طلائی ❊

نقلدان بضم و بالفتح علی اختلاف القولین ظرفی بسیار خانه که نقلها دران کنند و خورند اشرف گوید ؎ حسن روزیش برگزیدا از نشان آیله ❊ از فضلای این نقلدان کرد شیرین فار را ❊

نقطه چیدن برابر نهادن نقاط برای تعلیم اطفال چنانکه معلمان کنند شفیعای اثر گوید ؎ نقطه می چنید کنار خط استاد اولا ❊ تا شود با خامه دست طفل تو خط آشنا ❊

نقل بادامی بیای معروف بادامی که بشکر گیرند برین قیاس نقل پسته و این هردو را نقل هرد نگی نیز گویند چنانچه از اهل زبان بتحقیق پیوسته تاثیر گوید ؎ شب از خون دو لم میلی می آشامی کند ❊ چشم او از خواب شیرین نقل بادامی کند ❊

نکهت کلافه کردن بفتح کاف تازی بکمال املاس گذرانیدن ست و این بلاز لبعضی مرویست۔

نمک شیرین یکی از نمک کانی غیرعلی چنانکه یکی از اهل زبان گفته این نمک از بسکه شیرین ست ازحلوا خوشتر ست لهذا طعامی را که نمک اندک می باشد و پر شود و شیرین نمک گویند چنانچه از محاوره بتحقیق پیوسته۔

نمک بند زخمی که دران نمک آمیخته بند کنند سالک یزدی گوید ؎ هرشب زسوز گریهٔ اختر شمار خویش ❊ زخم گلوی صبح نمک بند کرده ایم ❊

نمک گیر کسیکه بسزای کورنمکی گرفتار شود تاثیر گوید ؎ چشمت شور ست در سخن شور کنی ❊ یارب که ترا الفت نمک گیر شوی و نیز بمعنے کسے که نمک طعام بخشد زلالی گوید **مصرع** نمک گیر خمیر هر سرشت ست۔

نم بمعنے ترحی و نمناکی نیز آمده محسن تاثیر گوید ؎ نیست مژگان ترا در دل خون گشته قرار ❊ گذرد آب لبرحت ز زمینی که نم ست ❊

نم گیر سائبان چارگوشه که درجاهای کشاده برای حفظ هوا برپا کنند رکنای مسیح گوید ؎ نم گیر دولتش لبغنابی که بسته اند ❊ چون سائبان حفظ منداستوار باد

نو قدم طفل نو برفتار آمده طهماسب قلی بیگ وهمی گوید ؎ لطوف کوی عشق از ناتوانی چون نهادم قدم ❊ چو طفل نو قدم بر خیزم و دیگر بجا افتم ❊

نو باده بمعنی نورس ست لیکن اکثر اطلاق آن بر ثمر ست و گاهی بمعنی تازه مطلق آمده عبدالرزاق فیاض گوید ؎ با گلبن نوباده گل عشقم و نباشد ❊ جز نالهٔ بلبل گل هدوی سبد ما ❊

نو بر کردن و نو باده کردن

پیدا نمودن و حاصل کردن چیزی اول
شهرت دارد و دوم محمد قلی سلیم گوید ؎ باز
مژگان نو بادهٔ خون ناب کرد ؛ باز چشم خونفشانم
خیر با دخواب کرد ؛
نوبیا آمده بیای موحده و بیای فارسی
بالف کشیده طفلی که تازه برفتن در آید آنرا نو
برفتار آمده و نوقدم نیز گویند طاهر وحید گوید
؎ جهان سر بسر گشت برهم زده ؛ ازین
کودک نوبیا آمده ؛ و طهماسپ قلی بیگ وحید
گوید ؎ بطوف کوی عشق از ناتوانی
چون بپا افتم چو طفل نو قدم برخیزم و دیگر
بجا افتم ؛
نوکیسه نو بدولت رسیده کلیم گوید ؎
رنگ خجلت از رخ گل تا قیامت ظاهر است
غنچهٔ نوکیسه گر چندی گره بر زر زند ؛ و تاثیر نیز
گوید ؎ ما تیغ ابرو تو زنج رفتگی هلال ؛
از دلاف همسری فلکش داد گوشمال ؛
نوحهٔ صنوبر بحای مهمله آوازی که از
برگهای صنوبر برخیزد هر چند هر درخت همین
حالت دارد لیکن صنوبر بسیار آواز دارد
سلیم گوید ؎ میرسد فصل خزان و غم خود
نیست مرا ؛ نوحه بر اهل چمن همچو صنوبر دارم
نوشکار شخصی که تازه صیادی اختیار کرده
باشد یکی از شعرا گوید ؎ خون ما را نوشکاری
بیجا ریخته ؛ همچو برگ لاله در دامان صحرا
ریخته ؛ و برین قیاس نوسفر و نوبهار که اول
بمعنی شخصی است که پیش ازین سفر نکرده

است و دوم بمعنی کسی که نوعشق
بود۔
نواخوانی بواو معدوله و لون بیا
رسیده حرفی که از راه کنایه گویند اشرف
گوید ؎ با اهل سوم و زاهد کند نوخوانی
در از بسته چو طنبور خوش خرخود را ۔
نوا بمعنی کنایه مرادف نوخوانی و سند آن
در رنگ تنگ با گذشت و نیز مقامیست
از موسیقی و این از محاوره بتحقیق پیوسته
و دیگر معنی آن در لغات قدیمه گذشت ۔
نورس چیز تازه پیدا شده نو رسیده
مثل ثمر نورس و گاهی بمعنی چیزی های تازه
رسته نیز آید وحید گوید ؎ زلف نورس
از بناگوشش نمی آید فرود ؛ از دیده انصاف
از سیر رخت چون بگذرد ؛ ایضاً گوید ؎
مکن دور از دهان خود سر آن زلف
نورس را ؛ مکن که طفل بازی گوش خود
داری نمی آید ؛ و برین تقدیر نورس بضم
رای مهمله باشد لیکن مسموع نیست قیاس
تنها صحیح نمیتواند شد که بمعنی خوش آینده بود
از روی مجاز پس برین تقدیر بفتح رائے
مهمله درست میشود و نیز نورس نام رساله
ایست از مصنفات استاد نورالدین
ظهوری و سبب تسمیه اش آنست که
ابراهیم عادل شاه بیجاپوری که ممدوح
استاد مذکور است تلفظ نورس بسیار
خوش داشت حتی که نام شهر بنا کرده خود را

نورس کرده بلکه اشعار خود را که بزبان
دکهنی میگفت نیز نورس می نامید و این
لفظ مشترکست بفارسی و هندی
چنانکه گذشت و در فارسی بمعنی نورسیده
و در هندی نه حالتست که بنای اشعار
هندی بر آنست و در هندوستان
شهرت دارد ۔
نوری بواو معروف جانوری ست
ظاهرا طوطی باشد تاثیر گوید ؎ گرد مغلک
بادهٔ وحدت با یا غم ؛ چون شعله بیک
بال پر نوری بانم ؛ و نیز تخلص شاعری
که در عهد شاه عباس ماضی بود و دیوانی
مختصر دارد بسیار خوش شعر است چنانکه
گفته ؎ چنان برهم زدی هنگامهٔ روز
قیامت را ؛ که اگر نامهٔ اعمال مردم از
میان گم شد ؛
نوزغنه سپیدی و نیز نی خردکه بازیگران
و شبانان نوازند کنایه مسیح گوید ؎
با ما که بر آرام سر زلفت زلفتاب ؛ چون
مار که بانگ نی بر آتش دارد ؛
نوچه بفتح و جیم فارسی مفتوح جوان
نوخاسته طغرا گوید ؎ نوچه گر جبین همی
آید بگرد ابهشت ؛ از نزاکت جای
هر دو دیدهٔ عنبر کند ؛ جلیس میر بکسر و ضم
و سکون سین مهمله میم بار رسیده و رای
مهمله مبدل و مخفف جسلمیر ست و این نام
شهریست ما بین ملک ٹھٹھہ که دار الملک سند است

دماردارگه هندست واین قسم تبدیل و
تخفیف از تصرفات مغلیه است چنانچه
سرنج راکه بکسر سین مهمله و فتح رای مهمله و واو
ساکن و نون غنه و جیم تازی نام شهریست از
مالوه هند مغلان بضم سین مهمله و فتح و رای
ساکن و نون غنه خوانند گویا تعریب ست
وازین عالم ست لفظ آسیر بمد بوزن تاثیر
نام قلعه است از خاندیس که آنرا اسیر بوزن
فعیل آرند چنانچه اوستاد نظیری در زیر
قوافی فقیر و تعقیر در قصیده که برای استخلاص
غنی تخلص شاعری در مدح اکبر شاه
گفته و سند دیگر نقط توجیه در لفظ توطی گذشته

نوشته بمعنی مطلق مرقومه و بمعنی کتاب
و نامه خصوصا طغرا گوید سه خواهش نگر که
جانب آن نادمیده خط ؛ هرگز نرفته مرغ
نگر بی نوشته۔

نهر مجنون نهریست مابین اردبیل
و موصل۔

نهر الماس نیز نام نهریست واین
دو لغت از کتب تواریخ مثل مطلع السعدین
و ظفرنامه به ثبوت رسیده و ظاهر الماس و
مجنون نام آن شهرهای مزبور ست آورده
اند نه بهای مختفی حرف نفی ست یا بافغانی
بهای ملفوظ نیز آورده چنانکه گوید **قطعه**
نه بی شمع فلک در خرگه از تو ؛ همه ساحر
زبانان در چه از تو ؛ زبان بست از سوال
بوسه عاشق ؛ که هرگز نشود حرفی نه از تو ؛

لیکن میتوان گفت که های مختفی را در آخر
ذیل بقوافی ملفوظ آورده این را جائز
داشته چنانچه میر عطاء الله در رساله قافیه
نوشته که از جمله عیوب غیر ملقبه فارسی اختلاف
روی ست در ظهور خفا بحسب لفظ چنانکه
درین قطعه مولانا فیاضی گوید **قطعه** نقش بیان
معنی پیداست از بیانم تو ؛ ست من نگر کن
بت درمیان اوده ؛ در دوده قلم ماند
چون شمع زنده مانم ؛ بنگر که نیست شمعی
زنده میان دوده ؛ باز میگوید که ها در بیت
اول های ملفوظ است و در دوم مختفی با آنکه
قافیه نیست فقیر آرزو گوید که های لفظ ده
متلفظ و مختفی هر دو آمده چنانچه در کتب
دیگر نوشته ام و قافیه معمول پیش قدما کرده
نیست چنانکه اوستاد کمال اسمعیل
در قصیده که قافیه بهاست بکارست قافیه جهت
کارد است بمعنی کشیده کارد آورده بهر حال
تحقیق ست که های مختفی را با های ملفوظ
نشاید قافیه کرد ولی اتیان ندارد بلکه آن
نشان فتح حرفیست که بزیر آن بنویسند
مثل آئینه و سره لهذا در حالت اضافت
و توصیف بهمزه ملینه مبدل شود و این لا
صحیح دارد هر چند که نشان فتح ست و یا است
همزه کالعدم اهر چند علما متحرک نگفته
اند خصال های مختفی که دو ده است این
ست سه لبسلک با تده عقدی گران دو
لولو را ؛ حلی ست ابر مطیر و بتول دیبا باره ؛

فقیر آرزو این قسم بسیار دیده در کلام متقدمین هیچ
در کلام متاخرین در تقطیع جای که های مختفی محسوب
شود بهمزه باید خواند چنانکه در حالت
اضافت هر که چنین ست درین صورت
مصغر مدخول باشد فافهم واشکر لانک لاتجد
هذا فی کتاب آخر۔

نیم زبان بیای معروف و میم موقوف
و فتح زای معجمه و موحده بالف کشیده و
نون بمعنی کم گویا ؛ قر کاشی گوید سه اگرچه
روی سخن امروز سراسر با ماست ؛ باز
کم حوصلگی نیم زبانیم همان ؛

نی و نیچه بفتح معروف و نیز نی خرد که
بازیگران و قصابان نوازند رکنای مسیح
گوید سه با ناله بیمارم سر زلفت ز نقاب ؛
چون نی که بانگ نی بر آتش آرد ؛ و نیز چیزی که
گلاب پاشان کشند تاثیر گوید سه گریان ز قامت بت
شیرین شمائلم ؛ با قند کشیده ای نی شکر
گلاب ما ؛ دوم وحید گوید سه چون نیچه
بگلاب کشی گشت آشکار ؛ آهم بلب گره
که در حلق من گرفت ؛

نیمرس شرابی ثمر که خوب نرسیده باشد
و نیز بال و پر نو برآمده که پرواز خوب از آن
نیاید وحید گوید سه بخون خویش زدم
غوطه گر کنم پرواز ؛ چو طایر که بال نیمرس
دارد ؛

نیمه بیای معروف و میم مفتوح یکی از فقار
های معماران و بنایان و ظاهر اگر ست

شاعر در تعریف معمار گوید ؎ طلب کرد
چون نیمه آن بیوفا پشته خوش از آن
نیمهٔ دل مرا ٭ و در ہندوستان جامهٔ کوتاه
است که زیر قبا و جامهٔ دیگری پوشند آن
قریب ست بقبای که ملایان رواج دارد ٭
نیلوفر گل مشہور و آن دو نوعیست شمسی
قمری اول بسیار مشہورست و دوم گلی ست
که در آب روید و بشب بشگفد و ہندی آنرا
کمودنی و بنگلا گویند نیلوفر اہل طب عبارت
از ہمین ست و نیز گلی را گویند که بپارهٔ آن
بر درخت دیگر بپیچد و گلی دارد کبود قاسم گونا
بادی در شاہنامهٔ اسمٰعیل صفوی گوید ؎
پر محکم بدروش نیکیتمان ٭ چو نیلوفر که بپیچد
بر درختان ٭ و این ظاہرا ہمان گلبیست
که بہندی آنرا کنول گویند والله اعلم۔

نیمبر بر وزن سیمبر فنی ست از کشتی میرنجات
گوید ؎ تلخ و تندست زخشمت نظری میخواہد
آسمان از نگہت نیمبری میخواہد ٭
نی بناخن کردن نوعی از تعذیب و
شکنجه تاثیر گوید ؎ شبی نشد مژه خونچکان
من تاثیر ٭ که نی بناخن صد تیغ نی کباب
نکرد ٭
نیزهٔ خطی بفتح اول یا کسر علی اختلاف
القولین نوعی از نیزه که بسیار راست باشد
مانند خطوط تاثیر گوید ؎ فراید از ضعیفان
زور بازو　پادشان را ٭ صف مورست
برکف نیزهٔ خطی سلیمان را۔
نیم باز بیای موحده غنچهٔ شگفته تاثیر گوید ؎
به بینی جامهٔ معجز طرازی ٭ بہار نسترن را نیم باز
نیم بوزن سیم درختیست بہند معروف چون خوش
سایه است اکثر در خانہا کارند سعید اشرف
گوید ؎ افگنده طرح خرمی از سایہای نیم
ساخته نو فرش نیم داره ٭ و این لفظ ہندی ست
بنابر آنکه علم ست در شعر فارسی آمده۔
نی عرقگیری نی که گلاب و دیگر عرقہا بدان کشند
وحید گوید ؎ چو نی ہای عرق گیری از ین دود
نفس باشد بکامم گریه آلود ٭
نی پیچ بیای فارسی و یای مجہول و جیم فارسی
نی قلیان که پیچدار باشد اکثر در سواریہا بکار
آید تاثیر گوید ؎ دارد نی پیچ سخت بیتاب مرا ٭
کز زلف تو مشق پیچ تابی دارد ٭
نی بست عملی که از نی بندند از علم خلر
بست کمال خجندی گوید ؎ کرد توصیف زده
خوبان کرسته چو نی ٭ گوئی از ہر طرف گرد
شکر نی بست ست۔

باب الواو

والو سیدن بموحده و واو مجہول
و سین مہمله بسیار رسیده و گردان شدن و
بیدماغ گشتن اشرف گوید ؎ از بوسه ام
دل شاد کن ز انجام صنعت یاد کن ٭ کز بوسه
گاہت رسته خط در عشق والوسیده من ٭
واماندن بمعنے از کسی مضائقه کردن
و در یغ داشتن چیزی نغانی گوید ؎ بوی
دامان از ما به در کوچه رسی ای باد ٭
کنار را با تو ہم در انجمن یکروز راہی بود ٭

والا معروف و نیز پارچهٔ باریک ابریشمی
بمعنی شقهٔ علم و بیرق قاسم گونابادی در نامهٔ
شاه اسمٰعیل گوید ؎ ز والا رنگ گلگون شہا بہر
مند شفق الزمین نیزه داری بلند ٭
ایضاً گوید ؎ ز والا سنان رشک
گلزارم و بمآورد ہمسر از خارم ٭
واسوختن اعراض و رو گردانیدن
مرادف والوسیدن تاثیر گوید ؎ زد و
آموز عشق آتشین رخسار گل ٭ بلبل ما را
زینگونه ناز با خوبان خواہد کشید ٭
وادا به ہر دو دال مہمله بمعنی برگشتن بسیر
لاہجی گوید ؎ زاہد از منعت کند در عاشقی
کز طریق عاشقی وادا نیست ٭
وادید بمعنی مستعمل شود یکی در آن
محل که شخصی را شخصی برای دیدن آید و این شخص
بدیدن آن شخص رود چنانکه در ایام عید
که بہم دیدن یکدیگر روند و نیز عمل مذکور را
دید و وادید گویند دوم بمعنے بیداری که بر عکس

دید است از عالم محبت مستعمل ست ۔

واسوختن بمعنی اعراض و بیزاری آمده اگرچه سوختن بمعنی دوستداری نیست لیکن بمعنی گرمی محبت در اصل هست که نظر بدان کرده وا سوختن مستعمل شده چه دیدن آن اگرچه بمعنی میل طبیعت نیست لیکن دیدن در صورت میل طبیعت می باشد نظر بدان کرده اند ۔

وادید بمعنی بیزاری و اعراض آمده لهذا میرزا صائب هر دو معنی را بطریق ایهام گفته

ابیات بعبرت بین جهان نما تا کند قطع نظر از تو؛ که دیدنهای رنگین زلیخا وادید میباشد؛ کشود مهره گهی بروی دنیا چشم ازین غافل؛ که دیدنهای رنگین در عقب وادیدنی دارد؛

وام برآوردن قرض کردن نظیری گوید؏ زنگونه که ناوک نگهانم بکمین آید؛ صدبال و پرم کم بود از وام برآرم؛

وارفته منفعل و گداخته و از خود رفته میر نجات گوید؏ گر قید تو از تنگی خود نیکو ست؛ گله گوب همه کس گله مرداد و او و نیز سعید اشرف گوید؏ همچو من وا نه وا رفته فراوان دارد؛

وارنگی رنگ اول هر چیز رنگ ست و چون در جامه با چیزی دیگر سرایت کند دارنگی خوانند تاثیر گوید جمله همه آئینه وارش؛ شفق وارنگی گلگون عذارش؛

واکشیدن کسی را با چیزی بزور یا بحیله برسر چیزی آوردن چنانکه از دوستی و کشیدم

میر یحیی کاشی گوید؏ چو گل صبحش مثل در هرزه خندی نیستم؛ چرخ خونها تا خورد یک خنده از من واکشید؛

واگیر بوزن جاگیر بعضی گویند یکی گیرست و دوم واگیر اول مطلق فنا کردن ست دوم بعد از فراغ ورزش بازه یا لبته و یک نذر حضرت شاه مردان علیه التحیات و این رسم کشتی گیران ولایت ست اما ازین بیت میر نجات معلوم میشود که گیر و واگیر هر دو فن باشد از کشتی یا طور گرفتن پهلوانان حریف بود همدیگر را و همونها سے وقت واگیر تو شاید بفسون نیرنگ؛ کوه باشد بجهان سنگ دگر بر سر سنگ؛ و آخر از شخصے معلوم شد که واگیر نوعی از ورزش ست که یک دست بر دیوار نند و بدیگر از...

واگو بکاف فارسی باز گفتن حرف شنیده را زیرا که حرفی را که شنیده مردم با هم گویند بهندی آنرا چرچا گویند بهر دو جیم فارسی و واگونه نیز گویند بمعنی باز دادن جواب از گنبد حمام نیز آمده زلالی گوید در ین گلشن برآید از در و بام؛ صدای کودک واگوی حمام؛

واکردن از چیزی فارغ نمودن چیزی را از چیزی سعیدی یزدی گوید؏ دل غنچه تو بهر چه نظر داشت رها کرده چون غنچه بهوای تو مرا از همه واکرد؛ و ظاهر در اصل بمعنی جدا کردن ست که بمعنی مذکور

نیز آمده شهرت گوید؏ سیر دور چرخ فرزند از پدر وا میکند؛ آب گردش طفل اشک از چشم تر وا میکند؛

واشدن بتکلف شکفتن یحیی کاشی گوید؏ بی ضیافت بخلق دل نشود؛ آش ناخورده آشنا نشود؛

وایه بتحتانی در متاخرین بمعنی معتاد هر روزه مثل خوراک کوکنار و افیون مستعمل ست وحید گوید؏ گر کام وحید از تو طلب کرد بر نجی؛ جز سوختن خویش دگر وایه ندارد؛

وجیب کردن بفتحتین جیم تازی و بای موحده پیمودن بوجب که بفارسی بدست خوانند و اهل هند بغلط بلشت بلام و نون بجمه می گویند سلیم گوید؏ از جنون این زمانه را هر روز؛ میکنم همچو آفتاب وجیب؛

وجود لفظ عربیست بمعنی مشهور و در فارسی هستی را گویند در مصرعات وجود هستی باضافت صحیح نباشد لیکن ظاهر وحید آورده ست هست دار چشم و رخ جانان نمود مستقیم؛ عکس آئینه است پنداری وجود مستقیم؛ فقیر آرزو در معنی حیرت دارد؛

وجود نگذاشتن بی اعتبار دانستن ولی بود انگاشتن اکثر همین استعمال ست و گاهی باضافت آید چنانکه گویند فلان شخص را وجود فلان چیز نمیگذارد یعنی برابر او هم نمیداند سلیم گوید؏ خنده موج درین دریا کجا

میکنم ❊ من که دریا را وجود شبنمی نگذاشتم ❊

وامانده معروف و بمعنی ذکر که آلت مردیست و نیز سحابی در مثنوی خود گفته **ابیات**

بود دیوانه برهنه در راه ❊ یک دو زن رابران فتاد نگاه ❊ هر یکی خنده و بازی داشت ❊ گرچه وامانده درازی داشت ❊ همه نگنجید حالت ذکرش ❊ بل ندیدند حالت ذکرش ❊

ورخ جان بضم واو و خای معجمه و جیم کلمه ایست که زنهای ولایت در وقت ناز و جماع گویند چنانکه لفظ اوه را زبان هندی و این لفظ در شعر فغفنی نیش از مدست۔

واجبی راتبه هر روزه یا هر ماه که بکسی دهند صائب گوید ❊ میرسد واجبی از نهانخانه غیب ❊ تا چه شرمندگی از عالم امکان دارم ❊ و واجب بحذف تحتانی مثلا امیر خسرو گوید ❊ خسرو اگر عمت خورد ناله بس است هم قسمتش ❊ واجب چاوشان دهند از پی ای فرسودگی

ورزش خانه بفتح و سکون رای مهمله و کسر زای معجمه یا بفتح آن علی اختلاف القولین و شین معجمه جایی که مشق کشتی گیران و آن کنند میر نجات گوید ❊ تا ز در نرگس آن جوش نگه مستانه ❊ میکند ورزش بیداد بورزش خانه ❊

ورق ورق گشتن خواندن تمام کتابی امانی گوید ❊ کتابخانه عالم ورق ورق گشتم ❊ خط تو دیدم و گفتم که مرحبا اینجاست ❊

ورق گشتن و ورق برگشتن دگرگون گشتن حال سلیم گوید ❊ چنین که محو تماشا بصورتی چون طفل ❊ برحمت است بجانب ورق چو برگردد ❊ صائب گوید ❊ ورق حسن محالست نگردد صائب ❊ هیچ متبوع ندیدیم که تابع نشود ❊

ورق زرنگین همان فوه یعنی چیزیکه از نقره وغیره ساخته زرنگین لعل و جز آن گذارند رضی دانش گوید ❊ نیک ست درین جزو زمان نسخه خویش ❊ از نظر چون ورق زرنگین پنهان دار ❊

وزن برخویش گذاشتن کنایه در خود بزرگ بودن وحید گوید ❊ وزن اگر بر خویش نگذاری بمطلب میرسی ❊ میشود باد مراد از کشتیت بی لنگری ❊

وصالی بتشدید صاد مهمله پیوند کردن کتاب کهنه را یا کار رفته و این قسم کار را کلاه سر پنبه دوزی گویند تاثیر گوید ❊ چند در ملک عدم تعمیر را اولی کنم ❊ این کهن مجموعه را تا چند وصالی کنم ❊

وضو گرفتن بمعنی وضو کردن توجیه نیشاپوری گوید ❊ دلهای پاک از ازل فیض زاده اند ❊ گوهر باب صافی طینت وضو گرفت ❊

وضع بی شیرازه حال نامنتظر که بریک وتیره نباشد تاثیر گوید ❊ وضع اقتاثیر بی شیرازه چون دفتر بود ❊ قسمت آنرا که از سررشته دفتر کند ❊

وقت گرگ و میش اول صبح که هنوز سیاهی در آسمان باشد که بعربی سحر خوانند حافظ گوید ❊ صبح چون گردید گندم چو گرگ هوشیار شو ❊ وقت گرگ و میش صبح مرگ شد بیدار شو ❊ در عربی آنرا ذنب السرحان نیز گویند

وقت و ساعت بعطف چیزیست که اوقات و ساعات لیل و نهار از آن معلوم شود و در هندوستان آنرا گهڑیال فرنگی گویند تاثیر گوید ❊ چو وقت ساعت آن ساعت وداعم کوک میگردد ❊ که میگیرم حساب دفتر لیل و نهار خود ❊

وقف اولاد و وقف اولادی و این اصطلاح فقهاست و آن چیزی ست که بر اولاد خود وقف سازند و متولی آن بر گردانند و دیگری در آن مدخل نباشد ملک حمزه گوید **رباعی**

آدم ز عدم روح باین وادی کرد ❊ پنداشت که غم کم ست به شادی کرد ❊ از غمکده جهان چو بیرون میرفت غم را سرمایه وقف اولادی کرد ❊ دیگری گوید ❊ غم بهشت مخزن حق ست خلد برین ❊ که مانده از پدر این باغ وقف اولادست ❊

❊ ❊ ❊

باب الہاے

ہدہد رفتن بدو ہای مفتوح ودو دال ہوز رسانیدن وتہدید کردن وہد ہد حرف عربیت بمعنی ترسانیدن از اہل زبان بہ تحقیق رسیدہ۔

ہر کہ این کلمہ بمعنی ہر کہ واحد وہر شخص کہ در ہر دو کاف بیائیہ باشد می آید وسور کلیہ شرطیہ است در ذوی العقول بمعنی ہمہ کس بر آمد واین بسیار نادرست تاثیر گوید ؎ ہر کمال ہر کہ شاہد بے نیاز ییای اوست ؛ رونق گلشن ز ناز باغبان معلوم شد ؛

ہزار پیشیہ بیای فارسی ویای مجہول وفتح شین معجمہ پیالۂ کلان کہ بکار بسیار آید سلیم گوید ؎ گہے گل ست وگہی آفتاب وگاہی ماہ ؛ ہزار پیشیہ بود جام می بمجلس شاہ ؛

ہزار ذرہ در اعجاز رشیدی ست کہ نام جائیست در تفت یزد محسن تاثیر گوید ؎ از کثرت بلبلان غرہ ؛ ہر ذرۂ او ہزار ذرہ ؛ لیکن ازین بیت بمعنی جای کہ در تفت یزد بود ہرگز نمی شود آری بمعنے ذرہ ہم معلوم مستفاد می گردد۔

ہزار دانہ بمعنے تسبیح ہزار دانہ واکثر بالفظ تسبیح وسبحہ مرکب شود وگاہی بدون آن نیز آمدہ تاثیر گوید ؎ در چشم اہل بینش کم نیست شور عاشق ؛ یک دانہ اشک بلبل باشد ہزار دانہ ؛ ہکذا قیل لیکن بمعنی تسبیح ازان مستفاد نمی شود۔

ہزار جریب مکانات وسیع در اصفہان سترہ وسرد وخرم ونیز جای دیگر در ایران کہ سادات ہزار جریبی منسوب اند بدان سعید اشرف گوید ؎ آن روح بخش جسد حیوان زندہ رود ؛ وآن دلکشا ہزار جریب ارم بہار ؛

ہزار ہمچو فلان فلانی را بیہ در شکم ست یعنی شخص دوم ہزار مرتبہ از اول بہ ست یا اول در ضمن دوم ست اشرف گوید ؎ قد نگار من وشمع کے چو ہم باشند ؛ ہزار ہمچو دلش پیہ در شکم باشد ؛

ہج وہج ومج بفتح ہا وتشدید جیم ومیم مفتوح وجیم کنایہ مطلقا آواز ازین بیت مستفاد می شود ؎ شنیدم از در عشرت سرا کہ خوش کودک ؛ نوای ہج ومج بوسہ غزل خوانی ولبعضے آواز بوسہ گفتہ اند در ینصورت لفظ بوسہ در بیت مستدرک می شود ؛

ہستی بمعنے وجود لبعضے بمعنی خود ومن آوردہ اند وحید گوید ؎ ہست از شمع رخ جانان نمود ہستیم ؛ عکس آئینہ است پنداری وجود ہستیم ؛ لیکن مؤلف را در صحت این ترکیب تامل ست۔

ہم بفتح ہا بمعنی نیز آمدہ وگاہی بالفظ نیز جمع شود چنانچہ در غزل خواجہ حافظ شیرازی قدس سرہ کہ نیز ہم ردیف واقع شدہ وگاہے زائدہ نیز آمدہ شاعری گوید ؎ دیلوار در میانہ چو برگ گل در دست ؛ ہم سایۂ ہم اند خزان وبہار ہم ؛ درین صورت لفظ نیز ہم زائد باشد یا بعکس

ہفت جوش روئین کہ از جمیع فلزات بہم آمیختہ سازند اشرف گوید ؎ چار آئینہ چہار ارکان بتن ؛ پاشش پر ہفت جوش گردون میکند ؛ ہمچو حرف الیست برای تشبیہ مفرد وگاہے در تشبیہ مرکب نیز مستعمل شود چنانکہ در بعض رسائل مرقوم ساختہ ام وبمعنے ہمچنین نیز آمدہ سلیم گوید ؎ لبت دشنام او دل می بردا ز کف سلیم ؛ ہمچو شیرینی ندیدم کہ تلخی دل برد

ہمداماں بدال ومیم بالف کشیدہ ونون دو کس کہ دو خواہر بنکاح داشتہ باشد پس ہر دو ہمداماں باشند چنانچہ طاہر نصیر آبادی در احوال حسن بیگ رفیع در تذکرۂ خود آوردہ کہ او ہمداماں عالیجاہ عبد العزیز خان شد چون بہ ہندوستان رفت و عبد العزیز خان بشاہجہان نوشتہ ہمشیرہ جلیلۂ خود را طلب داشتہ ودر بعضی از نسخہا بجای داماں داماد بدال بدہ شدہ

ہمگی بفتح وکاف فارسی بیا رسیدہ ورای مہملہ نیز تنگ گرفتن محسن تاثیر گوید ؎

چشمت زخط سبز تو ہمگیر می شود ٭ فرمان روای خطه کشمیر می شود کذا قیل لیکن یاران می فہمند که معنی مذکور از بیت مذکور نمی آید فتامل۔

ہمراہی کردن کنایه از احسان نمودن و رعایت کردن واین از بعضی ثقات مرویست

ہندوی بکسر ہا و سکون نون و دال مہملہ بواو رسیده و تحتانی دیگر رسیده آنست که زر بعرف ہندو بجای دیگر نویسانید و بگیرند موافق نرخ مرسوم و چه این را صراف عالم سازند و این رسم ہندوستان ست و لفظ ہم ہندی و در اصل این زبان ہندی بضم ہا و سکون نون و دال بیار رسیده پس لفظ ہنڈوی چنانکه نوشته اند از تصرف فارسیان ست تاثیر گوید ٭ دو صد نقد دل از زلف گره گیر ملاحت کرده ہنڈوی یکشبه

ہلوی بفتح ہا و لام بواو رسیده نوعی از میوهٔ لطیف که گیلاس گویند و بعضی گویند حلوائیست تاثیر گوید ٭ شفتالوی دلیران ہلویش ٭ خوبان جہان در آرزویش ٭

ہلہ لم بفتح لام و ضم لام و میم بازی ایست که اجلاف ایران بدان مشغول شوند شفائی گوید ٭ مومن ہلہ لم بازی حیلان یکجا رفت ٭ باکاری صدر در صدف کرمان یکجا رفت ٭

ہندوانه افگندن کنایه از کمال بیم و ہراس و ہندوانه که در اصل بمعنی تربز ست درینجا کنایه است از سنده که پس افگندهٔ حیوان باشد که گرد و سخت بود و این از شخصی زباندان شنیده شده چنانکه در جام لبته ام ٭ اندازه از مہابت او ہندوانه فیل ٭ گر گمترین غلام تو گوید باد بری ٭ و لفظ بری کلمه ایست که فیلبانان در وقت منع کاری به فیل گویند و او ازان باز آید و این مناسب ست بہندوانه افگندن۔

ہواول باضافت واو اول بمعنی نخستین معنی ابتدا و شروع کاری و این اصطلاح کشتی گیران و لوطیان ولایت ست چنانکه از گل گشتی میر نجات بثبوت میرسد۔

ہوائی مداخل پادشاه ایران که غیر محصولات زمین باشد اثر گوید ٭ کند فقیر ز فیض ہوا چه کام روائی ٭ بپادشاه جہان دارد اختصاص ہوائی

ہواگرفتن پرواز گرفتن سلیم گوید ٭ ہمچو شاہینی که مرغ را کمین سازد سلیم ٭ تا ہواگیر دل من می رباید تیر را ٭

ہوش کسی بردن و از ہوش بردن کسی بیک معنی اول مشہورست و دوم وحید گوید ٭ رسیدم غارتم کردی ندانستم چها کردی ٭ مرا بردی ز ہوش من نمی دانم کجا بردی ٭

٭ ٭ ٭ ٭
٭ ٭ ٭ ٭
٭ ٭ ٭
٭

باب الیای التحتانی

یای اسمی حرف تردیدست که از حروف عطف بود چنانکه گوئی زید آمد یا عمرو و گاہی بر معطوف و معطوف علیه بر ہر دو آمده سعدی گوید ٭ یا مکن با پیلبانان دوستی ٭ یا بنا کن خانهٔ در خورد پیل ٭ و نیز طالب آملی گوید ٭ ناز و کرشمه بود آئین حسن لیک ٭ مہر و وفا ندانم یا بود یا نبود ٭ درینصورت گاہی گاہی مدخول یکی منفی و مدخول دیگری مثبت باشد چنانکه در بیت گذشته برین تقدیر واو عطف نیز با او جمع شود و این در اشعار قدما بسیارست اگرچه بلفظ واو

عطف مکروہ داشتہ اند چنانکہ صاحب
جہانگیری نوشتہ لیکن درین صورت حکم
جزو کلمہ پیدا می کند چنانکہ در لفظ دگر دگا
باشد کہ بجای یا در معطوف علیہ لفظ دگر
آرند چنانکہ صوفی گوید ؎ یا صوفی را
زلال خود کام دہید ورکام نمی دہید
دشنام دہید و یای اسمی مجہول باشد
و ملحق بافعل گردد و برای استمرار بود
چون باحرف شرط تمنائی مثل کاش
یا لعل آید آن جائز ست چنانکہ جلال
اسیر گوید ع اگر دیوانگی پیغمبری داشت
و نیز شفیعائی اثر گوید ؎ صبح پیری
شد سفید و غفلت ما کم نشد کاش بیدار
نصیب ما بقدر خواب بودی در یصورت
داشتے بودی شہرت دارد
یاد معروف و این چنانکہ بمعنے مصدری
آید بمعنے دل و خاطر نیز می آید سلیم گوید ؎
میکنم چندانکہ فکر آشنایان وطن نیست
در یادم کسے کور توانم یاد کرد و دوم چنانکہ
گویند کہ فلان چیز از یاد من رفتہ است ۔
یادگار چیزیکہ از کسے نگاہدارند یا بدیدن
آن چیز شخص مذکور بیاد آید و یادگاری
بیای نسبت نیز بہمین معنی سلیم گوید ؎
برای سوختن من چو شعلہ تند شدہ اگرچہ
خار و خسم یادگاری چمنم
یاد بود بمعنے یادگار شفائی گوید ؎
بخانہ نو دگر از متاع بندر بچو بیاد بود

روان میکنم قطار قطار ۔
یار فروشی تعریف دوست کردن
ظفر خان احسن گوید ؎ بہر کجا کہ روم
وصف دوستان گویم برای یار
فروشی دکان نمی باید
یال بستن بمعنے غرور و ناز و تکبر کردن
میر نجات گوید مصرع ای شعلہ با
سوختگان یال مبند یحیی کاشی گوید ؎
ہمہ اسپان برواز شبہ غند ند چو سبند ش
خزان ہم یال بندند و نیز شاعری گوید قطعہ
یکخانہ بمعموری این خانہ زین نیست
از یال سمند تو چرا یال نہ بندند آن
موی کہ تاب خم و پیچ ندارد خو لیست کہ
جانان بمیان شال نہ بندند
یال مراد اسپی کہ موی گردن او بسیار
دراز باشد شفیعائی اثر گوید ؎ جلوہ ادش
زنجتہ خویش شادست روان گاش
ازین یال مرادست
یخ تراشی آلتی کہ یا داریان یخ
را بدان تراشند و فروشند بشکل تیشہ و
داس باشد سیفی گوید ؎ یخ تراشی کہ
بدست من خود می بلیتم بہ تہ ماہ نو عید
رمضان ست مرا
یخ بند چیزیکہ بسبب یخ بستہ مثل
آب وغیرہ و نیز بستن یخ ملا طغرا گوید
؎ ہراسان کرد یخ بندش فلک را
ز سرما سوختہ روی ملک را بمعنی

اول یخ بست نیز آمدہ ۔
یخ بسیار آب شود یا خیلے
آب شود یا فلان کار صورت
پذیرد در محلی گویند کہ کار بشقت و تعب
بسیار سر انجام پذیرد خالص گوید ؎
فلک آسان بکام زاہد یار دکجا گردد یخ
بسیار گردد آب تا این آسیا گردد
یار ہم ساز بضم میم و کسر ہا و تخفیف
میم امروزی کہ کون بد بد فوقی گوید ؎
ہمہ درد کودکی یار ہم ساز چو سر زد ریش
زند شعر پرداز ظاہر لفظ یاد درین معنی
دخلی ندارد زیراکہ تنہا ہم ساز نیز بہمین
معنی آمدہ چنانکہ گذشت ۔
یدہ سنگے ست کہ ترکان افسونی بران
خوانند و فی الحال باران بارد رضی الدین
گوید ؎ باعث بارش باران سر شکم شدہ است
دل سنگین تو سنگ یدہ را می ماند و
گویا اشارت بہمین معنے کردہ است و استاد
فردوسی علیہ الرحمۃ جائی در تعریف
افراسیاب گوید ؎ ہمہ کارہای شگرف آورید
چو جنگ آورد باد و برف آورد و
بعربی آنرا حجر المطر گویند
یرقان مرضی معروف در عربی تحریکیا
ست و بعضے گویند کہ فارسیان بسکون
دوم آرند و مؤلف گوید خصوصیت این
لفظ نیست فارسیان اکثر الفاظ کہ تحریکیا
باشد بسکون دوم آرند مثل حیوان و

جولان وطیران وحرکت رانیز گاہی بسکون
آرند چنانکہ زلالی گوید ع پیہ خلوت خلوتی
کز رنگ جستہ ٭ اثر بر چہرہ یرقان شکستہ
درینصورت حرکت راکہ بسکون دوم یعنی
آوردہ نیز صحیح باشد۔

یکدست ہموار و یکسان سلیم گوید ع
صاف سرچشمۂ حیوان تہی از دردی نیست
خضر کو نامی یکدست سریم بیند ٭ ونیز یکدست
دو دست خلعت وجامہ چنانچہ از اہل زبان
بتحقیق رسیدہ درستم یکدست نام پہلوانست
چنانچہ از اشعار سلیم ظاہر می شود ٭

یکتائی پیراہن سوم فوقانی یعنی
کہ تنہا پیرہن در بدن اما شد وحدت
قمی گوید ع تو گر بند قبا وا کردنش رخت
سفر بستے ٭ چو خواہی کرد گر یکتائے
پیراہن برون آید ٭ و در اشعار اساتذہ
تنہا تائی پیراہن نیز دیدہ شد واز ین
بیت وحدت قمی معلوم میشود کہ قبا یک
نوع مقابلہ با پیراہن دارد۔

یک پہلو و بیک پہلو افتادن یکسو بودن خلاف و درو
منافق سلیم گوید ع بستہ گر کینم از
قبضۂ کمان او ٭ در کشتن من تیغش
افتادہ بیک پہلو ٭

یک پشت کار و ماندن
بفتح بای فارسی وسکون شین معجمہ وفوقانی
مکسور و کاف تازی بالف کشیدہ و راء
دال ہر دو مہملہ و ہر دو موقوف کنایہ
از غایت نزدیکی و قربت ابراہیم
ادہم فرماید ع در حب اہل صاحب
تیغ ببر علی ٭ یک پشت کار و ماند کہ
گوید عالیم ٭

یک آش پختن بالف ممدودہ
کنایہ از مقدار قلیل یحیی کاشی در ہجو
اکولی گوید ع می خورد خام گوشت را
چو بزیر ٭ کہ ندارد یک آش پختن
صبر ٭

یکسو کردن فیصل نمودن و منقح
ساختن مصطفی امیرزا پسر شاہزادہ طہماسپ
صفوی چنانکہ در تذکرہ نصیر آبادی ست
گوید ع ہر چہ باد اباد حرفی چند میگویم
بادہ ٭ کار خود در عاشقی این بار یکسو میکنم

یک رو کردن اعراض کردن
بالکلیہ واین از اہل زبان ثابت شدہ

یک رشتہ تاب کنایہ از مقدار
کم طغرا گوید ع ہزار بار زرنج موج در
محیط غمت ٭ بآب بادہ یک رشتہ تاب
گریہ ماست ٭

یک نعل یعنی مقدار یک نعل ونیز
کنایہ از بسیار طغرا گوید ع یک نعل
مشک میسر شودش نافہ صفت ٭
دست شانہ چون بگیسوی رسائی تو
رسد ٭ دو نعل نیز بہمین معنی چنانکہ
در نعل شیشہ بسیار در اشعار طغرا
مذکور دیدہ شدہ۔

یعنی کسک ورجای گویند کہ
چیزی گفتہ باشد وخلاف وضد آن
منظور و مقصود باشد۔

یک پانشدن بہای فارسی
جلد رفتن واین از محاورہ بثبوت رسید

یولقار بضم اول و واو غیر ملفوظ
وسکون نون وقاف بالف کشیدہ و
ورای مہملہ تاری کہ از رودہ
سازند و یعنی مطلق ریسمان وتار نیز آمدہ
چنانکہ یولقار وقت وساعت و اغلب
کہ لفظ ترکی ست یا فرنگی شفائی گوید ع
ایزدا از تار ہر یکے آہنگ ٭ اگر بردنش
کنی گر یولقار ٭ ومیتواند کہ بمعنی سازی
باشد۔

یک شاخ چادر افگندن الفت کردن شلیطر
وفاحشہ از راہ شوخی و بیحیائی چادر
خود را یک طرف انداز د وحید گوید ع
لبسوزیم بر دختر رز رسیدند ٭ کہ از شیشہ
یک شاخ چادر فگند ٭

یعنی چنین باشد مستعمل ست
وحید گوید ع شنید گشت جانان
قہرمان یعنی چنین باشد چو تیغش دل
یکے شد تا زمان یعنی چنین باشد ٭ وتمام
این غزل بر ہمین وتیرہ است۔

یال و کو یال عبارت از تن و

توش و دراصل بمعنی گردن اسپ و تحقیق گوپال و در لغات قدیمہ گذشت وثانیاً در کرّ و فرو عز و شان مستعمل ست

میوہ نجات گویدسہ چہرۂ آل فراماہ ندارد بخدا ؛ پال وگوپال ترا شاندارد بخدا ؛ الحمد للہ کہ بر لفظ

مبارک این نسخہ اتمام گرفت امیدوارم کہ یمن و برکت این نام پاک حسن قبول اہل قبول این نسخہ را دست دہد بمنہ وفضلہ

خاتمۃ الطبع

الحمد للہ رب العالمین والصلوٰۃ والسلام علیٰ رسولہ محمد وآلہ واصحابہ اجمعین۔ امّا بعد کتاب چراغ ہدایت بعد تصحیح وتنقیح از نسخ متعددہ بنابر نظر افادۂ طلبہ واساتذہ وبجہت تسہیلِ درس وتدریس کتبِ مروّجہ وحسبِ خواہش اربابِ شوق واصحابِ ذوق حسب ایمائے

قدیمی کتب خانہ ۔ آرام باغ ۔ کراچی

بماہ جمادی الاوّل ۱۴۱۷ھ طبع شدہ کحل البصر دیدۂ شائقین گردید۔

اکنون امید از ناظرانِ بامروّت آن ست کہ ہرگاہ ازین تمتعی بردارند مالکان مطبع و کارپردازان و کاتب و مصحح را از دعائے خیر خود محروم نگذارند۔

اللّٰہم اغفر لکاتبہ ولمصححہ ولناظرہ ولقاریہ آمین۔